UNIVERSITY OF VIRGINIA LIBRARY
X030221912
Digitized by Google

Prof. T. T. Hamilton

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

NARODNA ENCIKLOPEDIJA

SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

I. KNJIGA

Digitized by Google

TISAK: ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA (ZAGREB, FRANKOPANSKA ULICA BROJ 26)
ZA TISKARU ODGOVARA: Dr. JANKO HÖRER (ZAGREB, PRILAZ ĐURE DEŽELIĆA BROJ 2)

Digitized by Google

Prof. ST. STANOJEVIĆ

NARODNA ENCIKLOPEDIJA

SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA

I. KNJIGA

A—H

IZDAVAČ:
BIBLIOGRAFSKI ZAVOD D.D. ZAGREB, GUNDULIĆEVA 29
ZASTUPA DR. VLADIMIR PRESTINI, MOŠINSKOGA 18

Digitized by Google

R
AE
59
S7
1925
V. 1
Copy 1

SVA PRAVA PRIDRŽANA
POSEBNA SU OTŠTAMPAVANJA IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ZABRANJENA
LISTOVI I ČASOPISI MOGU PREŠTAMPAVATI IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE ČLANKE
DO TRI STUPCA, SA NAPOMENOM, DA JE TO UZETO IZ NARODNE ENCIKLOPEDIJE

Digitized by Google

Saradnici:

Albrecht Fran (F. A.), urednik Ljubljanskog Zvona — Ljubljana.
Alimpić Dušan (D. A.), načelnik Ministarstva Unutr. Djela — Beograd.
Anastasijević Drag. Dr. **(D. An.),** prof. Univ. — Beograd.
Andrić Nikola Dr. **(N. A.),** pomoćnik ministra Prosvjete — Beograd.
Antula Milan (M. An.), sekretar Ministar. Trg. i Ind. — Beograd.
Aranđelović Drag. Dr. **(D. Ar.),** prof. Univ. — Beograd.
Avramović Mihajlo (M. A.), upravnik Glavnog Saveza Zemljoradničkih Zadruga — Beograd.
Avramović Ranisav (R. A.), pomoćnik ministra Saobraćaja — Beograd
Bazala Albert Dr. **(A. Baz.),** prof. Univ. — Zagreb.
Belić Aleksandar Dr. **(A. B.),** profesor Univ. — Beograd.
Belić Vladimir (V. B.), brigadni đeneral — Beograd.
Bosanac Stjepan Dr. **(S. Bos.),** rektor Više Pedagoške Škole — Zagreb.
Bošković Stevan (S. B-ć.), brigadni đeneral — Beograd.
Bučar Franjo Dr. **(F. B.),** profesor — Zagreb.
Bulat Petar Dr. **(P. B.),** profesor Univ. — Zagreb.
Burmazović Stevan (S. B.), inspektor Ministar. Građevina — Beograd.
Cvijić Jovan Dr. **(J. C.),** profesor Univerziteta — Beograd.
Čajkanović Veselin Dr. **(V. Č.),** prof. Univ. — Beograd.
Ćorović Vlad. Dr. **(V. Ć.),** profesor Univerziteta — Beograd.
Deroko Eugen (E. D.), načelnik Ministar. Saobraćaja — Beograd.
Deželić Stanko Dr. **(S. D.),** profesor — Zagreb.
Dimitrijević Dragutin (D. D.), generalni direktor Ministar. Pošta i Telegrafa — Beograd.
Dobronić Antun (A. D.), profesor Muzičke Akademije — Zagreb.
Drobnjaković Borivoje Dr. **(B. D.),** kustos Etnograf. Muzeja — Beograd.
Džonić Uroš (U. Dž.), bibliotekar Univ. Biblioteke — Beograd.
Fancev Franjo Dr. **(F. F.),** ravnatelj Sveuč. Knjižnice — Zagreb.
Filipović Milenko (M. F.), profesor — Sarajevo.
Frangeš Oton Dr. **(O. F.),** profesor Univ. — Zagreb.
Gangl Engelbert (E. G.), savjetnik — Ljubljana.
Gavrilović Bogdan Dr. **(B. G.),** prof. Univ. — Beograd.
Glonar Jože Dr. **(J. G.),** bibliotekar — Ljubljana.
Grafenauer Ivan Dr. **(I. G.),** profesor — Ljubljana.
Grivec Fran Dr. **(F. G.),** profesor Univ. — Ljubljana.
Grujić Radoslav Dr. **(R. G.),** profesor Univ. — Skoplje.
Hadži Jovan Dr. **(J. H.),** profesor Univ. — Ljubljana.
Hadžić Osman (O. H.), načelnik Ministarstva Unutr. Djela — Beograd.
Hauptman Ljudmil Dr. **(Lj. H.),** prof. Univ. — Ljubljana.
Häusler Antun (A. H.), šef Katastralne Reambulacije — Zagreb.
Ibrovac Miodrag Dr. **(M. I.),** profesor Univ. — Beograd.
Iveković Ćiril (Ć. I.), profesor Visoke Tehničke Škole — Zagreb.
Ivić Aleksa Dr. **(A. I.),** profesor Univ. — Subotica.
Jelenić Julijan Dr. **(J. J.),** profesor Univ. — Zagreb.
Joksimović Hranislav Dr. **(H. J.),** liječnik — Beograd.

Digitized by Google

Jorgović Aleksandar (A. J.), profesor Učiteljske Škole — Beograd.
Jovanović Milan (M. J.), načelnik Ministar. Poljoprivrede i Voda — Beograd.
Jovanović Slobodan (S. J.), prof. Univ. — Beograd.
Jovanović Vasilije Dr. **(V. J.)**, Ministar Poljoprivrede — Beograd.
Jurić Stjepan (S. J-ć.), profesor Univ. — Zagreb.
Kargačin Celestin (C. K.), inspektor Ministar. Trg. i Ind. — Beograd.
Kidrič Fran Dr. **(F. K.)**, prof. Univ. — Ljubljana.
Knežević Lazar (L. K.), direktor gimnazije — Beograd.
Kos Milko Dr. **(M. Kos.)**, docent Univ. — Beograd.
Kosić Mirko Dr. **(M. K-ć.)**, sekretar Trg. Komore — Novi Sad.
Kostrenčić Marko Dr. **(M. K.)**, prof. Univ. — Zagreb.
Košanin Nedeljko Dr. **(N. K.)**, prof. Univ. — Beograd.
Kovačić Fran Dr. **(F. K-ć.)**, prof. Univ. — Maribor.
Körbler Đuro Dr. **(Đ. K.)**, profesor Univ. — Zagreb.
Kukić Sava (S. K.), generalni direktor Carinske Uprave — Beograd.
Laksa Vladimir (V. L.), general — Zagreb.
Lazarević Petar (P. L.), pukovnik — Beograd.
Manojlović Kosta (K. M.), prof. Muzičke Škole — Beograd.
Mantuani Josip Dr. **(J. M.)**, direktor Muzeja — Ljubljana.
Marković Bran. (B. M-ć.), direktor konzul. odjeljenja Ministar. Inostranih Djela — Beograd.
Matić Svet. (S. M.), pomoćnik uprav. Narod. Biblioteke — Beograd.
Melik Anton Dr. **(A. M.)**, profesor — Ljubljana.
Milenović Miomir (M. M.), urednik Politike — Beograd.
Miljković Branislav (B. M.), prof. — Beograd.
Modestin Josip Dr. **(J. M-n.)**, profesor — Zagreb.
Nedić Milan (M. N-ć.), profesor — Beograd.
Nenadić Đuro Dr. **(Đ. N.)**, prof. Univ. — Zagreb.
Nenadović Laza Dr. **(L. N.)**, docent Univ. Beograd.
Novak Viktor Dr. **(V. N.)**, prof. Univ. — Beograd.
Njegovan Vladimir Dr. **(V. Nj.)**, prof. Visoke Tehničke Škole — Zagreb.
Odavić Rista (R. O.), arhivar Državne Arhive — Beograd.
Olić Ljubiša Dr. **(Lj. O.)**, sekretar Ministarstva Trgov. i Ind. — Beograd.
Pantić Dušan Dr. **(D. Pan.)**, inspektor Ministarstva Trg. i Ind. — Beograd.
Paulova Milada Dr. **(M. P-a.)**, docent Univ. — Prag.
Pavičić Slavko Dr. **(S. P-ć.)**, advokat — Zagreb.
Perić Živojin (Ž. P.), profesor Univ. — Beograd.
Petković Vlad. R. Dr. **(V. P-ć.)**, prof. Univ. — Beograd.
Petrović Mih. Dr. **(M. P.)**, sanitetski brigadni đeneral — Beograd.
Petrović Mih. Dr. **(M. P-ć.)**, prof. Univ. — Beograd.
Petrović Veljko (V. P.), inspektor Ministarstva Prosvjete — Beograd.
Pilar Martin (M. P-r.), prof. Visoke Tehničke Škole — Zagreb.
Polić Ladislav Dr. **(L. P.)**, profesor Univ. — Zagreb.
Poljanac Leopold Dr. **(L. P-c.)**, prosv. referent — Maribor.
Popović Dobrosav Dr. **(D. P-ć.)**, narodni poslanik — Beograd.
Popović Dušan Dr. **(D. P.)**, asistent Univ. — Beograd.
Popović Đoka Dr. **(Đ. P.)**, sekretar Lige Naroda — Ženeva.
Popović Milorad Dr. **(M. Pop.)**, prof. Univ. — Beograd.
Popović Miloš Dr. **(M. P-p-ć.)**, liječnik — Beograd.
Popović Relja Dr. **(R. P.)**, prof. Univ. — Beograd.
Popović Vasilj Dr. **(V-lj. P.)**, profesor Univ. — Beograd.
Predić Svetislav Dr. **(S. P.)**, vicedirektor Prometne Banke — Beograd.
Prelog Milan Dr. **(M. P-g.)**, profesor Univ. — Zagreb.
Prestini Vladimir Dr. **(V. Pr.)**, profesor — Zagreb.

Digitized by Google

Prijatelj Ivan Dr. (I. P.), profesor Univ. — Ljubljana.
Prodanović Jaša (J. P.), profesor — Beograd.
Protić Ljubomir (Lj. P.), direktor Ženske Učiteljske Škole — Beograd.
Račić Božo (B. R.), direktor Zanatlijske Škole — Ljubljana.
Radivojević Todor (T. R.), pomoćnik ministra Prosvjete — Beograd.
Radojčić Nikola Dr. (N. R.), profesor Univ. — Ljubljana.
Radovanović Vojislav Dr. (V. R.), prof. Univ. — Zagreb.
Ramovš Fran Dr. (F. R.), profesor Univ. Ljubljana.
Rešetar Milan Dr. (M. R.), profesor Univ. — Zagreb.
Rittig Ivan (I. R.), profesor Univ. — Zagreb.
Rittig Svetozar Dr. (S. R.), docent Univerziteta — Zagreb.
Rössler Ervin Dr. (E. R.), profesor — Zagreb.
Sagadin Stevan Dr. (S. S-n.), državni savjetnik — Beograd.
Saria Balduin Dr. (B. S.), docent Univ. — Beograd.
Schneider Artur Dr. (A. Sch.), profesor Univ. — Zagreb.
Schumann Janko Dr. (J. Sch.), predsjednik Uprave za zaštitu industrijske svojine — Beograd.
Selesković Momčilo Dr. (M. S-ć.), docent Univ. — Skoplje.
Sič Albert (A. S.), profesor — Ljubljana.
Signjar Rudolf Dr. (R. S.), ravnatelj Statističkog Ureda — Zagreb.
Sondermajer Tadija (T. S.), inženjer — Beograd.
Stanarević Nikola (N. S.), direktor osiguravajućeg društva „Šumadija" — Beograd.
Stanojević Vlad. Dr. (V. S.), sanitetski potpukovnik — Beograd.
Stele Franjo Dr. (F. S.), profesor — Ljubljana.
Stojadinović Milan Dr. (M. St.), ministar Finansija — Beograd.
Stražnicky Milorad Dr. (M. S.), prof. Univ. — Zagreb.
Szabo Đuro Dr. (Đ. S.), direktor Muzeja — Zagreb.
Šević Milan Dr. (M. Š.), profesor — Beograd.
Šišić Ferdo Dr. (F. Š.), profesor Univ. — Zagreb.
Šobajić Petar (P. Š.), profesor — Beograd.
Tkalčić Vlad. Dr. (V. T.), čuvar Etnografskog Muzeja — Zagreb.
Tomić Svetozar (S. T.), direktor gimnazije — Beograd.
Tućan Fran Dr. (F. T.), profesor Univ. — Zagreb.
Ulmansky Sava Dr. (S. U.), profesor Univ. — Zagreb.
Vitezica Vinko Dr. (V. V.), docent Univ. — Beograd.
Vodnik Branko Dr. (B. V.), profesor Univ. — Zagreb.
Vujević Pavle Dr. (P. V.), prof. Univ. — Beograd.
Vulić Nikola Dr. (N. V.), profesor Univ. — Beograd.
Vurnik Stanko (S. V.), činovnik Muzeja — Ljubljana.
Wester Josip Dr. (J. W.), inspektor srednjih škola Ljubljanske Oblasti — Ljubljana.
Zavrnik Fran Dr. (F. Z.), profesor Univ. — Zagreb.
Zega Nikola (N. Z.), direktor Etnograf. Muzeja — Beograd.
Živanović Toma Dr. (T. Ž.), prof. Univ. — Beograd.
Žižek Ciril (C. Ž.), inspektor Ministar. Trgovine i Industrije — Beograd.
Žujović Jovan (J. Ž.), profesor Univ. — Beograd.
Županić Niko Dr. (N. Ž.), direktor Etnografskog Muzeja — Ljubljana.

Digitized by Google

Digitized by Google

A

ABA. V. Vještine seljačke.

ABADŽIJA. A. se nazivaju krojači, koji se bave izradom isključivo seljačke odjeće. Da bi se znala granica krojačkog i abadžijskog zanata, ministar Trgovine i Industrije odlučio je spor između A. i krojača, na prijedlog Zanatske Komore u Beogradu, ovako: »Abadžijskim zanatima imaju se smatrati takove zanatlije, koje se bave izradom odjeće za seljačku potrebu, bez obzira o obliku kroja, ako se ovo izrađuje iz t. zv. seljačkog sukna«. U cijeloj našoj državi poznat je abadžijski zanat, i on zauzima ugledan položaj među zanatlijama, a poštovan je i cijenjen kod seljačkog svijeta. *Lj. O.*

ABDUL AZIS, turski sultan (1861 do 1876). Reorganizovao je tursku vojsku; u unutrašnjoj politici proveo je površan rad na uvođenju reforama. Za njegova vremena bio je ustanak Luke Vukalovića (1861—1863), bombardovanje Beograda (1862), rat s Crnom Gorom (1862), kretski ustanak (1866), ustanak u Bosni i Hercegovini i Bugarskoj (1875). Svojim previše ličnim režimom A. je izazvao protiv sebe i same Turke, te je u noći između 29 i 30/5 1876 bio svrgnut, a poslije pet dana ubijen. *V. Ć.*

ABDUL MEDŽID, turski sultan (1839 do 1861). Za vrijeme njegove vlade dani su hatišerifi Đilhane (3/11 1839) i Hatihumajum (21/2 1856), kojim se uvode reforme i znatno proširuju prava kršćana. Za njegovo je vrijeme vođen krimski rat (1853 do 1856), a u našim zemljama bile se borbe s Crnom Gorom (1852—53, 1858). Njegova je lična vrijednost bila mala; na državne poslove je uglavnom utjecala njegova majka, Validesultanija. *V. Ć.*

ABDUL HAMID, turski sultan (22/9 1848 — 10/2 1918; sultan od 1876 do 1900). Sin sultana Abdula Medžida. Došao je na prijesto u jeku bosansko-hercegovačkog ustanka i nekoliko dana pred objavu rata Srbije i Crne Gore. Da spasi Tursku od evropske intervencije, A. H. je dao prvi Ustav, 23/12 1876, odbijajući tražene reforme. To je izazvalo rat s Rusijom 1877—78, uz koju su pristale Srbija, Crna Gora i Rumunjska. Po rješenju Berlinskog Kongresa (1878), gdje su ti ratovi likvidirani, Turska je izgubila Bosnu i Hercegovinu, Niš, Vranju, Pirot, Prokuplje, Nikšić, Podgoricu i Bar sa okolinom, Tesaliju, i Bugarsku, koja je samo priznavala vrhovnu vlast sultanovu. Gubici izvan Evrope nisu bili mnogo manji. Naročito su teški bili gubici Tunisa (1881) i Egipta (1882). 1885 sjedinila se Bugarska sa Rumelijom. 1896 izbio je ustanak na Kreti, koji su pomagali Grci. U ratu s Grčkom (1897) Turci su pobijedili, ali su ipak izgubili Kretu. Od 1888 A. H. se sve više približavao Njemačkoj i dao joj koncesiju za gradnju bagdadske željeznice. Zbog nereda u Staroj Srbiji i Makedoniji, gdje su poginula dva ruska konzula, došle su intervencije velikih sila i reformna akcija. Kod velikih sila su prevladivali sebični interesi, koje je A. H. vješto iskorišćavao, da sve ostane po starom. Kad je stvar, poslije sporazuma Engleske i Rusije, postala ozbiljnija, izbila je, u julu 1908, mladoturska revolucija. A. H. prihvatio je njeno djelo, u nadi, da će tim omesti strani utjecaj. Poslije aneksije Bosne i Hercegovine i proglasa bugarske nezavisnosti, A. H. se vratio starom režimu i izazvao je bunu protiv mladoturaka. Mladoturci su uspjeli da bunu savladaju i svrgnu ga s vlasti, 27/4 1909. Poslije toga živio je A. H. kao zatočenik u Solunu (do 1912) i u Carigradu, sve do smrti. *V. Ćorović.*

ABDULA MARKO TODOROVIĆ (1780 do 1823). Rodom je bio iz Matejevca kod Niša. Istakao se u borbama Prvog Ustanka i postao je barjaktar. Izbjegao je 1813, a čim je počeo Drugi Ustanak, vratio se u Srbiju. U požarevačkoj nahiji postao je obor-knez. Inače se bavio trgovinom. Silovit i bez mnogo skrupula, gledao je uvijek svoje interese. Tužbe protiv njega nagnale su kneza Miloša, da 3/1 1821 imenuje za kneza požarevačkog i moravskog Joksima Milosavljevića. Abdula je nezadovoljan time, tražio veze s Turcima. Uzdao se je u obećanja Portina komesara Mehmed-Esad efendije, koji je bunio nahijske knezove protiv Miloša i obećavao im nezavisnost i posebne berate. Kad je izbila

Digitized by Google

buna u Vlaškoj, 28/3 1821, A. M. podigao je sa Stevanom Dobrnjcem, bratom vojvode Petra, bunu u požarevačkoj nahiji (Abdulina buna). Buna nije našla odziva u narodu. Vođe pobune klonule su već 2/4; 4/4 pobjegao je Dobrnjac Turcima, a Abdula je uhvaćen 8/4. Poslije duge istrage bio je A. pušten, ali je iznenada, 13/1 1823, ubijen, možda po naredbi kneza Miloša.

Literatura: M. Gavrilović, Miloš Obrenović II, 501—517. *V. Ć.*

ABDULINA BUNA. V. Abdula Marko.

ABENJAK. Izobičajena muška kapa, skrojena »na kriške« od crnog sukna. Slična je kapi kriškari i dinjari. *N. Z.*

ABER ANRI. V. Habert Henri.

ABERDAR. V. Kujundžić Milan.

ABICHT RUDOLF, njemački slavista (1850, Namslau). Profesor je univerze u Breslavi. Pisao je o izvorima staroslovenskih spomenika (Suprasalskog Zbornika), o srpskom akcentu, o podrijetlu glagoljice, književnom radu Despota Stevana (De Stephani Despotae quae ferantur scriptis (1900) i dr. *A. B.*

ABODRITI, slovensko pleme. Po Einhardu, njemačkom kroničaru 9 vijeka, jedan dio A., Predenecenti, stanovali su u Daciji uz Dunav i bili su susjedi Bugarima. Drži se, da su Predenecenti Braničevci. Njihovo glavno pleme, Bodrići, pominje se na sjeveru, a naziv se dovodi u vezu s imenom rijeke Odre. Misli se, da je Bodrog (bodroška županija) u vezi s tim plemenom i imenom. Odmetnuti od Bugara A. su stupili u veze sa Ljudevitom Posavskim, da izvojuju zajedničku slobodu s ostalim Južnim Slovenima. 822 skrhan je Ljudevitov pokret. Braničevci su poslije toga često mijenjali gospodare, dok u 13 vijeku za vrijeme Milutina nisu postali sastavni dio Srbije.

Literatura: L. Niederle, Slovanské starožitnosti, II, 1, 418—20. *V. Ć.*

ABOGOVIĆ MAHMUD PAŠA, turski državnik, vojskovođa, mecena i veliki vezir (— 27/8 1474, Carigrad). A. je prvi pjesnik našega naroda, koji se javlja u istočnoj literaturi (pod pseudonimom Adni). Rodom je bio iz Kruševca, gdje su ga Turci kao dječaka zarobili, i sa još dvoje srpske djece odveli u Drinopolje. Mladi A. dobio je kao musliman ime Mahmud, a njegova dva druga, prvi Ajas, a drugi Abdulkerim. Po svršetku nauka, uzeo ga je sultan na dvor, gdje je drugovao sa tadanjim prijestolonasljednikom Mehmedom II, koji ga je, po osvojenju Carigrada, imenovao za velikog vezira. — A. je pisao na turskom i perzijskom jeziku i iza sebe ostavio je zbirku pjesama, pisama i jednu naučnu raspravu. Umro je u tamnici Jedikule, gdje su ga dželati Mehmeda II, a po njegovom nalogu, udavili. U istočnoj literaturi ima mnogo poučnih i zabavnih djela, posvećenih A; cio ciklus panegirika ispjevan je u njegovu slavu, a niz legendi vezan je s njegovim imenom. A. drugovi Ajas i Abdulkerim, također sinovi našega naroda, sačuvali su isto tako lijepu uspomenu u turskoj literaturi, prvi kao najviši sudija turske carevine i najbolji poznavalac šerijatskog prava, a drugi kao učitelj i tumač arapskog jezika Mehmeda II. *O. H.*

ABOGOVIĆI. V. Angelovići.

ABRAMIĆ MIHOVIL, arheolog (12/5 1884, Pulj, Istra). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Pulju, gdje je 1902 maturirao. Od 1902 do 1910 studirao je na univerzi u Beču, gdje je položio ispite iz arheologije, epigrafike i stare historije. Svoje stručno znanje popunio je studijama u Italiji, Grčkoj, Maloj Aziji i sjevernoj Africi. 1910 imenovan je za pristava arheološkog zavoda u Beču, a 1913 povjereno mu je ravnateljstvo arheološkog Muzeja u Oglaju (Aquileia). 1919. A. je interniran od talijanskih vlasti, a oslobođen je u januaru 1920. Odmah po tom stupio je u službu u splitskom arheološkom Muzeju, gdje je mjeseca septembra iste godine imenovan za muzejskog direktora. — A. je s uspjehom radio na arheološkim istraživanjima u raznim mjestima Panonije. Rukovodio je iskopavanja u Ptuju (Poetovio), i u Dalmaciji (Nin — Aenona, Kistanje—Burnum, Čitluk kod Sinja — Aequum), a zadužio je nauku uređenjem novog splitskog Muzeja. Znatnije su mu rasprave razasute u Mitteilungen der Zentralkommission, Jahrbuch für Altertumskunde, Jahreshefte des öst. Arch. Institutes, u Vjesniku za arheologiju i povijest dalmatinsku, Starinaru. Disertacija, u kojoj je iznio mnoge nove stvari, je Darstellung der grossen Lichtgottheiten bei den Griechen und Römern. A. je izdao Vodič kroz Poetovio, i uredio je Bulićev Zbornik. *V. N.*

ABRAŠEVIĆ KOSTA, socijalistički pjesnik (29/5 1879, Ohrid — 1898, Beograd). Tri razreda grčke škole svršio je u mjestu rođenja, a 1888 prešao je

Digitized by Google

sa porodicom u Šabac i tu je svršio osnovnu školu i šest razreda gimnazije, koju je napustio zbog bolesti. Drugovi A. su poslije njegove smrti izdali svezak pjesama i osnovali, u čast njegova imena, socijalističku radničku umjetničku grupu Abrašević. A. važi kao najbolji pjesnik srpskog proletarijata.

Literatura: J. Skerlić, Pisci i knjige I. *V. P.*

ABSOLON KAREL DR., biospeleolog (ispitivač faune naših pećina), kustos moravskog Zemaljskog Muzeja u Brnu. A. je najprije ispitivao pećine u Moravskom Kršu, zatim je prešao (1908) na veoma intenzivno i uspješno ispitivanje našeg Krša. Sa pomagačima otkrio je vanredne novosti, tako da čitava četa specijalista ima neprestano posla oko naučnog iskorišćavanja njegovih pronalazaka. Oni su od velikog opće biološkog i zoogeografskog značaja, a pogotovo sistematskog. — Opći opis svojih ispitivanja na Balkanskom Kršu publikovao je A. u Časopis morav. muz. zem. u nekoliko članaka, a glavne rezultate ukupno je obradio na I internacionalnom limnološkom kongresu 1923. Osim toga, A. je publikovao i specijalne napise s opisima novih oblika, a počeo je s izdavanjem velikog ilustrovanog djela o novo otkrivenoj našoj pećinskoj fauni (coleoptera). Njegova najvažnija otkrića su: Prvi zastupnik inače morskih crva (Serpulidae) s kopna, najveći evropski amfipodni rak slatke vode (Stygodites balcanicus g. et sp-n), pa Antroplotes herculaneus, novi rod pećinskih paukova (Typhlonecta), slijepi kosac (Scotolemon), novi rod slijepih koleoptera (Antrophilon primitivum), amfibični oblik silfida (Hadesia), pećinska muha (Speomyia absoloni), raci: Troglocaris hercegovinensis, Monolistra, Metohia, Typhlogammarus, nova porodica kopnenih planarija (crva plosnih), geopaludicola absoloni, novi beskrilni rod koleoptera: Atheta absoloni, nekoliko puževa i mnogo buba, paukova, stonoga.

J. Hadži.

ABUKAZEN. V. Ognjanović Ilija.

ADA (ranije Ostrvo), mjesto u Bačkoj na Tisi, ispod Sente. Ima 12.500 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 1960, Madžara 10.459, Jevreja 403; pravoslavnih 1985, katolika 10.052. A. se prvi put spominje pod kraj turskog gospodstva. 1720 bila je A. čisto srpsko mjesto sa 80 domova. Poslije razvojačenja potiske granice znatan dio Srba napustio je A., a na njihovo mjesto počelo je naseljavanje Madžara. Kasnije je A. pripadala potiskoj kameralnoj, odnosno krunskoj županiji. Od 1848 pripada bačkoj županiji. Stanovništvo se bavi gojenjem marve i vrtlarstvom, a naročito ratarstvom. Obrt je također znatno razvijen. Ima poljoprivrednu školu. *D. P.*

ADAKALE, ostrvo na Dunavu, blizu Oršave. Na njemu su noću 24—25/7 1804 pobijene beogradske dahije, Aganlija, Kučuk-Alija, Mula Jusuf i Mehmed-aga Fočić, kad su pošli da se spasavaju u Vidin. Ostrvo je bilo pod turskom vlašću do 1913, kad ga je posjela Austro-Ugarska. Sad pripada Rumunjskoj. *V. Ć.*

ADAKALKA, bijela stolna vrsta grožđa, koja se veoma dugo drži. Rasprostranjena je u sjevernoj Srbiji. *I. R.*

ADAM EDMOND JULIETTE LAMBER (Adam Edmon Žilijet Lamber), francuska književnica [1836. Verberi, okrug Oise (Oaz)]. Pisala je sa simpatijom o našem narodu u svom časopisu La Nouvelle Revue (na pr. 1898: Au Monténégro), i za vrijeme posljednjih ratova. *M. I.*

ADAM GULLAUME (Gijom), francuski dominikanac, bio je od 1322 do 1341 nadbiskup u Baru. Bio je neprijateljski raspoložen prema pravoslavnoj dinastiji u Srbiji. Njemu se pripisivao jedan spis o prilikama u Srbiji, posvećen francuskom kralju Filipu VI, pisan 1332. Međutim, danas se sumnja u to, da je A. autor toga spisa, koji je međutim ranije bio pripisivan Brokaru. Spis je uputa za put u Svetu Zemlju (Directorium ad passagium faciendum), a izdan je u francuskoj zbirci križarskih historičara, Documents arméniens. 2. Paris 1906. Srpski prijevod od St. Novakovića u Godišnjici 14.

Literatura: D. O. Gorka, Anonymi descriptio Europae Orientalis. 1916. *V. Ć.*

ADAM PAUL (Adam Pol). V. Laniks (Pjer de). *M. I.*

ADAMETZ LEOPOLD DR., redoviti profesor živinogojstva na visokoj školi za kulturu tla u Beču (1861, Brno). Svršio je srednju školu u Dresdenu i Beču, visoku školu za kulturu tla u Beču i filozofiju u Leipzigu, gdje je 1886 promoviran za doktora. Iste godine postao je asistent znamenitog morfologa domaćih životinja M. Wilckensa. 1888 habilitirao se za privatnog docenta za cjelokupno živinogojstvo i mljekarstvo u Beču. 1890 postao je izvanredni profesor u Beču. Od 1890—97 bio je pro-

Digitized by Google

fesor živinogojstva i mljekarstva na univerzitetu u Krakovu. Nakon smrti Wilckensa — pozvan natrag u Beč — primio je to mjesto i od 1898 tamo radi. 1921 prihvatio je poziv univerziteta u Krakovu, da kao začasni profesor svake godine nekoliko mjeseci drži predavanja u Krakovu zadržavajući profesuru u Beču. A. je veliki prijatelj Slovena; posvetio je već od 1888 osobitu pažnju stočarskim pitanjima na Balkanu. Iz toga područja poznati su njegovi radovi: Mljekarstvo u Crnoj Gori (1888); O travničkom siru na Vlašić Planini (1889); Govedе pasmine i bagre u Bosni, Hercegovini i sjevernom dijelu Novopazarskog Sandžaka; O sredstvima za unapređivanje govedarstva u Bosni i Hercegovini, s osobitim obzirom na iskustvo stečeno tudim pasminama (1892); Monografija ilirskog goveda (1895 i 1896); Istraživanje o građi lubanje albanskog goveda (1898). U posljednje vrijeme napisao je A. vanredno djelo: Uzgoj domaćih životinja (opći dio), koje izlazi kao original u našem jeziku, i koje je u prvom redu namijenjeno kao udžbenik za slušače naših gospodarskih fakulteta. Ovim svojim radom stekao je A. velike zasluge za naše živinogojstvo. A. je odgojio niz Jugoslovena u svojoj školi za valjane stručnjake. *S. Ulmansky.*

ADAMIČ EMIL, kompozitor i profesor muzike (25/12 1877, Dobrova kod Ljubljane). A. je svršio osnovnu i učiteljsku školu u Ljubljani, zatim je služio kao učitelj u Toplicama kod Zagorja, u Kamniku i Trstu, i najzad, za vrijeme rata, u vojsci. Od svoje 7—10 godine učio je A. muziku kod svoga oca, zatim u Glazbenoj Matici u Ljubljani kod Stijarala i Gerbiča. Kao đak učiteljske škole vježbao se A. kod Hubada i Čerina. A. je osnovao tamburaški zbor Zvezda i učio violinu kod Gerstnera. U Trstu je učio na konzervatoriju kod Ziamperia i Gialdinia kontrapunkt. Kao ratni zarobljenik bio je najprije učitelj, zatim direktor konzervatorija u Taškentu i pomoćnik intendanta opere. A. je komponovao oko 100 vokalnih i instrumentalnih djela, među ovima i jednu operu. *J. M.*

ADAMIČ FRAN SERAF, učitelj, organista i kompozitor (4/9 1830, Ljubljana — 22/12 1877, Šmartin kod Litije). Osnovnu školu, tri razreda gimnazije i učiteljsku školu svršio je A. u Ljubljani, gdje je 1848 položio maturu i ispit za nastavu gluhonijemih. Služio je u Škofjoj Loci i u Šmartinu kod Litije. Tu je osnovao 1872 Čitalnicu. Već u svojoj 13 godini svirao je A. na orguljama u Svetom Jakobu, Sv. Petru i u Trnovskoj crkvi u Ljubljani. Počeo je komponovati 1845. U učiteljskoj školi osnovao je kvartet, koji je izvodio njegove kompozicije. A. je komponirao 145 djela, i to: 17 misa, 49 slovenačkih crkvenih pjesama, 16 latinskih crkvenih pjesama i 80 svjetovnih pjesama. A. je doprineo mnogo za širenje muzičke kulture u slovenačkim krajevima. *J. M.*

ADAMOVIĆ GERASIM, drugi samostalni episkop erdeljskih Rumunja pod austro-ugarskom vlašću (1788 do 1796). A. je učinio mnogo, da sačuva erdeljske i ugarske Rumunje od prijelaza na uniju. Rezidirao je u selu Rešinaru kod Sibinja i nastavio je organizaciju rumunjske pravoslavne crkve u Ugarskoj u pravcu rada prvog erdeljskog episkopa također Srbina, Gedeona Nikitića. *R. G.*

ADAMOVIĆ STEVAN, kipar (3/11 1878, Hódmezövásárhely (Hodmezevašarhelj, Madžarska). Škole — do viših razreda gimnazije — svršio je u rodnom mjestu, a zatim se upisao u srpsku pravoslavnu učiteljsku školu u Somboru. 1906 otišao je u Bruselj u Akademiju Likovnih Umjetnosti. 1910 nagrađen je u toj akademiji velikom medaljom kralja Leopolda za tri skulpture: Fizička i moralna patnja, Sveta pjesma i Bolesno dijete. U svjetskom ratu predao se A. Rusima i ušao je u srpski dobrovoljački korpus. Sad je nastavnik vještina u gimnaziji u Velikoj Kikindi. *V. P.*

ADAMOVIĆ VICE, pedagog i književnik (1838 — 9/1 1919, Dubrovnik). Svršio je osnovnu školu i pedagoški tečaj u Dubrovniku, gdje ga je tadanašnji upravitelj, kanonik N. Arbanas, nagovarao da se bavi dubrovačkom historijom i literaturom. Pošto je neko vrijeme bio narodni učitelj, poslan je od vlade u Beč, da uči pedagogiju, ali je uz pedagogiju učio na univerzitetu i prirodne nauke, te je i položio iz te grupe državni ispit za samostalne dvorazredne realke. U Beču je A. odlazio Vuku, i od njega naučio voljeti naš jezik. Pošto je neko vrijeme bio srednjoškolski nastavnik u Rovinju (u Istri) i u Zadru, vratio se A. u Dubrovnik kao upravitelj osnovne i s njom spojene pomorske škole. — A. je napisao mnogo članaka, koji se ponajviše tiču dubrovačke prošlosti, a najvažnije mu je djelo Građa za istoriju dubrovačke pedagogije u dvije knjige

Digitized by Google

(1885 i 1892). Bio je sakupio i lijepu dubrovačku biblioteku a i priličnu zbirku dubrovačkih novaca.

Literatura: Dubrovački list Narod br. 3 od 19/1 1921. *M. R.*

ADMINISTRATIVNA PODJELA. U srednjem vijeku, za vrijeme carstva, Srbija se u administrativnom pogledu dijelila na zemlje (oblasti), gradove, župe, krajišta (pogranične župe), sela i katune (čl. 145 Dušanovog Zakonika). Na čelu zemalja stajali su despoti,ćesari, sevastokratori, veliki župani ili vojvode. Gradovi su bili pod upravom kefalija (ćefalija), župama su upravljali župani ili kefalije, a krajištima krajišne vojvode ili kefalije. Na čelu sela — katuna (pastirskih sela) — nalazili su se: knezovi, vladaoci, premićuri, predstojnici ili čelnici. — Za vrijeme turske uprave Srbija despota Brankovića, uvećana Beogradom, Šapcom i cijelim južnim Posavljem do bosanske granice, sačinjavala je zasebnu upravnu jedinicu turske carevine — Beogradski Pašaluk — koja je, pred Prvi Ustanak (1804), bila podijeljena na nahije (beogradsku, valjevsku, šabačku, rudničku, kragujevačku, gročansku, smederevsku, požarevačku, ćuprijsku, jagodinsku, užičku i požešku), knežine i sela, kojima su na čelu stajali: muselimi, obrknezovi (baš-knezovi ili vilajetski knezovi) i knezovi (seoski kmetovi). Ova podjela ostala je i za vrijeme Prvog Ustanka, samo što su na mjesto muselima i obrknezova došle nahijske ili knežinske starješine, koje se obično nazivaju vojvode i »komandanti«. Seoski knezovi prozvani su kmetovima. Skupštinskom odlukom od 19/12 1815 odlučeno je, da se i dalje zadrži stara administrativna podjela zemlje na nahije, i da se u svakoj nahiji postavi po jedan glavni knez, a u knežinama knežinski knezovi; u selima su, pored seoskih knezova, postojali i sreski knezovi, koji su ukinuti 1821. Početkom 1830 stari nazivi »knežine« zamijenjeni su »kapetanijama«, a odlukom Narodne Skupštine od 1834 Srbija je podijeljena na velika serdarstva (raško, podunavsko, mačvansko, timočko i rasinsko), kojima su na čelu stajali veliki serdari, a nahije i knežine prozvane su okružjima i srezovima. I po Sretenjskom Ustavu (1835) i po t. zv. »Turskom« Ustavu (1838), Srbija se dijelila na okružja, srezove i općine, i ova je podjela ostala sve do Vidovdanskog Ustava, koji je ustanovio još jednu upravnu jedinicu — oblast. — Prije uvođenja u život uredbe o podjeli zemlje na oblasti, Srbija je bila podijeljena na 33 okruga, sa 137 srezova i oko 2.250 općina. Na čelu okruga stajali su okružni, a na čelu srezova sreski načelnici, i jedan i drugi kao organi Centralne Uprave. Na čelu općina nalazili su se općinski predsjednici, koje je sam narod birao. Beograd je u administrativnom pogledu sačinjavao zasebnu upravnu jedinicu, kojoj je na čelu stajao Upravnik varoši Beograda, u rangu okružnog načelnika (Ustrojenije upraviteljstva varoši Beograda, od 11/7 1860). — Crna Gora bila je podijeljena, prije ujedinjenja, na oblasti (6), kapetanije, varoške općine i sela. Odlukom Izvršnog Narodnog Odbora (krajem 1918) naziv »oblast« zamijenjen je nazivom »okrug«, a od kapetanija formirani su srezovi (21). Organizacija seoskih općina izvršena je prviput za vrijeme prošlih ratova, pod okupacijonom austro-ugarskom vlašću, i uglavnome je vrijedila, sa izvjesnim izmjenama, do proširenja srpskog zakona o općinama na teritoriju pređašnje Crne Gore (ukaz od 4/5 1921 S. Br. 106).

Bosna i Hercegovina za vrijeme austro-ugarske okupacije dijelile su se na okružja (banjalučko, bihaćsko, mostarsko, sarajevsko, travničko i tuzlansko), kotare (54), od kojih su oni sa većim područjem imali ispostave ili ekspoziture (24), i općine. Ali je zakon o upravi seoskih općina, od 8/2 1907 samo djelomično bio uveden u život. Na čelu okruga stajali su okružni predstojnici, na čelu kotara — kotarski predstojnici, a na čelu općina — glavari, knezovi ili muktari. Gradske općine imale su posebno uređenje.

Hrvatska, Slavonija i Vojvodina, dijelile su se na županije, kotare i općine; Slovenija na okraje (srezove) i općine, a Dalmacija na kotare i općine. Na čelu županija stajali su veliki župani, na čelu kotara — kotarski predstojnici, a na čelu seoskih općina: u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji — općinski načelnici; u Vojvodini knez; u Sloveniji župani. (V. Slovenci, Hrvati — Historija).

Po Vidovdanskom Ustavu Kraljevina SHS dijeli se, u administrativnom pogledu, na oblasti, okruge, srezove i općine. *D. Alimpić.*

ADMINISTRATIVNO (UPRAVNO) PRAVO. Izvore administrativnog prava sačinjavaju mnogobrojni zakoni (s uredbama za njihovu primjenu). Oni se mogu podijeliti u tri grupe, i ako razlika u njihovim predmetima nije uvijek odsječna: 1. u zakone o uređenju (ustrojstvu) državne uprave, 2. u zakone o djelatnostima državne uprave i 3. u zakone o upra-

Digitized by Google

vnom sudstvu. Prvi imaju za predmet organe državne uprave i ujedno njihovu nadležnost, prema tome pojam raznih grana državne uprave, a drugi razne djelatnosti pojedinih grana državne uprave, upravne djelatnosti. Državna uprava (čiji je pojam određen s određenjem njenih organa i njene nadležnosti, prema tome, sa izlaganjem organizacije njene) i upravna djelatnost su dva osnovna pojma administrativnog prava, te se prema tome nauka ove grane prava ima podijeliti u dva odjeljka u svom općem i posebnom dijelu. Što se pak tiče zakona o upravnom sudstvu, njih bi trebalo shvatiti kao izvor jedne samostalne pravne grane, čiji je predmet A. P. i sudstvo. U postojećoj književnosti međutim uopće ne dostaje sistematsko shvatanje A. P.

I. Državna uprava (administracija) se dijeli u centralnu (središnju) i lokalnu (mjesnu) i prema tome i njeni organi i njihova nadležnost u centralne i lokalne. I jedna i druga se mogu podijeliti na opću i posebnu.

1. Glavni su izvori A. P. o uređenju centralne državne uprave Ustav od 28/6 1921, Ustrojenije centralne državne uprave od 10/3 1862 i razni zakoni i odredbe o uređenju pojedinih ministarstava.

a) Centralna državna uprava radi uspješnijeg otpravljanja poslova, a zbog obima istih, dijeli se na više ministarstava, na čelu kojih stoje ministri, koji kao glave struka rukovode u ime vladaoca povjerene im poslove (§ 1 Ustrojenija, čl. 90 Ustava). Ministri su dakle državni upravni organi, javni službenici kao i ostali činovnici (v. i gl. IV, čl. 27 zakona o činovnicima), ali su oni najviši državni upravni organi. Njima su kao takvima svi ostali upravni organi potčinjeni (kao što se ovi i jedan prema drugom nalaze u odnosu postepene potčinjenosti, t. zv. princip hijerarhijski, odnosa potčinjenosti u državnoj upravi), i pod njihovim se vrhovnim ili i neposrednim nadzorom nalaze, što sačinjava (za razliku od ostalih pretpostavljenih) bitnu funkciju njihovog zvanja, i ovo zvanje tako čini najvišim organom administrativnog jedinstva (integracije). Kao najviši državni upravni organi ministri su neposredni organi vladaoca, nosioca državne upravne vlasti, što je uostalom izrično naglašeno u § 4 Ustrojenija (i ako se ne pojavljuju kao njegovi delegati u pravom smislu te riječi i pored svega toga, što prema § 1 Ustrojenija rukovode poslovima u njegovo ime). Ministri su između sebe ravni (§ 4 Ustrojenija).

Ministarstva, na koja je podijeljena centralna državna uprava, su slijedeća: Pravde, Unutrašnjih Djela, Inostranih Djela, Prosvjete, Vojske i Mornarice, Vjera, Izjednačenja Zakona, Saobraćaja, Finansija, Trgovine i Industrije, Narodnog Zdravlja, Pošta i Telegrafa, Građevina, Poljoprivrede i Voda, Socijalne Politike, Šuma i Rudnika i Agrarne Reforme. Svaki ministar rukovodi samo poslovima svoga ministarstva (t. zv. lična akcija ministarska, nasuprot njihovoj zajedničkoj akciji, u Ministarskom Savjetu), i to nezavisno od ostalih ministara (§ 5 Ustrojenija). Pojedina ministarstva su dakle posebne centralne državne uprave. Svako je od njih podijeljeno prema vrstama poslova, koji spadaju u njegovu nadležnost, u odjeljenja, s načelnikom na čelu, a ova često u odsjeke, s inspektorom ili šefom na čelu, ali su neka podijeljena u direkcije, s generalnim direktorom na čelu, i tek ove u odjeljenja, s načelnicima, i u odsjeke, sa šefovima. Direktori, načelnici, šefovi i ostalo niže osoblje kao i državni podsekretari (čl. 90 Ustava) i pomoćnici ministara (§ 8. Ustrojenija), gdje ih ima, sačinjavaju dakle pomoćne organe pojedinih ministara. Jedni od njih spremaju rješavanje poslova i staraju se o radu i točnosti u otpravljanju poslova u direkcijama, odnosno u odjeljenjima i odsjecima, a drugi, niži, kao sekretari, pisari i t. d., staraju se za formalne kancelarijske poslove (§ 8 Ustrojenija). Ali se svi tekući službeni poslovi obavljaju s potpisom samoga ministra, t. j. pojavljuju se pravno kao njegovi vlastiti akti (§ 6 Ustrojenija). Pomoćnici, generalni direktori, pomoćnici direktora i načelnici kao i državni podsekretari imaju samo savjetujući glas prema ministru (§ 9 Ustrojenija). No ministar ih može na svoju odgovornost opunomoćiti, da po svojim strukama otpravljaju i potpisuju tekuće poslove (§ 6 Ustrojenija), što je pobliže određeno u Uredbi o prenašanju prava potpisivanja odluka sa ministra na pomoćnika ministra, generalne direktore i načelnike odjeljenja od 12/5 1921.

Ministarstva su prema tome zasnovana na t. zv. birokratskom principu, pošto za sve njihove poslove snosi punu i isključivu odgovornost jedno lice, ministar, i ono se pravno pojavljuje kao jedini otpravljač tih poslova, bilo da ih vrši neposredno ili posredno, preko svojih potčinjenih organa. Ovi pak organi od svoje strane također otpravljaju na svoju specijalnu odgovornost povjerene im poslove, kao što je slučaj s opunomo-

Digitized by Google

ćenim načelnicima ministarstva i organima lokalne državne uprave. Cjelokupna je administrativna uprava zasnovana dakle na birokratskom principu.

Ali ima izvjesnih izuzetaka od birokratskog uređenja državne uprave. Ima naime izvjesnih upravnih poslova, koji se rješavaju kolegijalno. To su upravni poslovi, koji spadaju u nadležnost izvjesnih upravnih tijela, kao što je slučaj s upravnim poslovima povjerenim Ministarskom Savjetu, Državnom Savjetu, Glavnoj Kontroli i oblasnim i sreskim skupštinama, kao i oblasnim odborima za važnije poslove i sreskim odborima. Zatim savjetodavni upravni poslovi (t. zv. savjetodavna, nasuprot aktivnoj administraciji) se po pravilu vrše kolegijalno od strane naročitih tijela, savjetodavnih tijela pri pojedinim ministarstvima, i ako ona sva nemaju čisto konzultativni karakter, već su nadležna i za poslove aktivne administracije, a neka i za disciplinsko kažnjavanje. Takva savjetodavna tijela su na pr. Stalni Zakonodavni Savjet i uži odbor istoga, pri Ministarstvu Pravde (čl. 10 i 16 uredbe o uređenju Ministarstva Pravde), Glavni Sanitetski Savjet, Epidemijska Komisija i Bolnička Komisija, pri Ministarstvu Narodnog Zdravlja (čl. 6 uredbe o ustrojstvu ovog ministarstva). Glavni Prosvjetni Savjet (čl. 1 zakona o uređenju Glavnog Prosvjetnog Savjeta). No ni ova se tijela, uređena na kolegijalnom principu (kao uostalom ni ministarstva i ostala državna nadleštva), ne pojavljuju kao pravna lica, već samo kao organi pravnog lica (javnog lica), države. Njihovo jedinstvo nije dakle u tome smislu, već samo u smislu administrativnom, naime u tome, što se njihove odluke, donijete većinom glasova, ne smatraju da potječu od pojedinih njihovih članova, već od cijelog kolegija, i što ona ostaju uvijek ista, bez obzira na eventualne promjene njihovih članova. Od birokratski uređenih savjetodavnih organa mogu se spomenuti stručni referenti velikih župana i sreskih poglavara (kao što su to i pomoćnici, direktori i načelnici ministara, prema gore rečenom).

b) Ustanova, koja predstavlja opću centralnu državnu upravu, je Ministarski Savjet (§§ 4, 15 i 16 Ustrojenija, čl. 90 Ustava). Ministarski Savjet čine svi ministri. On stoji neposredno pod kraljem, a stvoren je radi održanja stvarnog jedinstva između raznih grana državne uprave, koje se sa formalnog gledišta nalazi u vladaocu. On se naime ima starati o jednoobraznosti u otpravljanju državnih upravnih poslova. Otuda se svi projekti zakona i uredaba i sve važne upravne mjere kao i one, koje zasijecaju u područje više ministarstava, imaju pretresti i riješiti u Ministarskom Savjetu. Osim toga, njemu su raznim zakonima dodijeljeni i izvjesni određeni državni upravni poslovi (na pr. čl. 101, 154 i 157 i 245 zakona o činovnicima, čl. 33 zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, čl. 59 toč. 1 zakona o Glavnoj Kontroli, čl. 6 uredbe o podjeli zemlje na oblasti, čl. 13 zakona o općoj upravi, čl. 88 zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi). O radu na sjednicama vodi se, staranjem predsjednikovim, zapisnik, koji potpisuju svi prisutni (§ 18 Ustrojenija).

c) Kao jedan samostalan organ centralne državne uprave pojavljuje se i sam predsjednik Ministarskog Savjeta, pošto su raznim zakonima njemu samom povjereni izvjesni upravni poslovi (na pr. čl. 103 Ustava, čl. 5 zakona o Glavnoj Kontroli).

d) Kao dopunske ustanove centralne državne uprave pojavljuju se Državni Savjet i Glavna Kontrola. Prvi je po svom bitnom karakteru najviši administrativni sud. I Glavna Kontrola ima istina izvjesne administrativnosudske funkcije, pošto je ona vrhovni računski sud (čl. 118 Ustava), ali su druge njene administrativne funkcije opsežnije, te ona po svojoj suštini nije administrativno-sudsko tijelo, kao Državni Savjet, već organ državne upravne vlasti. Ona je, po svojoj suštini, najviši nadzorni organ nad državnom (i samoupravnom) finansijskom administracijom. Uređenje i funkcije Glavne Kontrole određeni su u zakonu o Glavnoj Kontroli od 30/5 1922, donesenom na osnovu čl. 118 Ustava. Glavna Kontrola se sastoji od predsjednika i 11 članova. Službeni posao izrađuje se u tri odjeljenja: administrativnom, računskom i sudskom, na čelu kojih stoje načelnici. Računsko se odjeljenje dijeli na odsjeke, čiji broj određuje opća sjednica Glavne Kontrole prema potrebi, a na čelu kojih stoje šefovi. Svi se predmeti iz njene nadležnosti rješavaju kolegijalno u sjednicama općim i redovnim. Opću sjednicu sačinjavaju predsjednik i svi članovi s djelovođom, a redovnu tri člana s djelovođom. Krug rada opće sjednice određen je u čl. 37 zakona o Glavnoj Kontroli, a krug rada redovne sjednice u čl. 42. Krug rada Glavne Kontrole uopće određen je u čl. 25 i 26 ovoga zakona. Njene su funkcije prema ovim zakonskim odredbama ra-

Digitized by Google

čunske, kamo spadaju posebice i budžetske, zatim sudske i administrativne.

Kao računski sud Glavna Kontrola raspravlja sporove o naknadi štete, koju bi računopolagači, rukovaoci ili naredbodavci učinili, ili bi kao knjigovode, kontrolori, inspektori i računoispitači doprinijeli proizvođenju iste, bilo u novcu bilo u stvarima od vrijednosti. Za podnošaj tužbe po svima računima nadležno je sudsko odjeljenje. Protiv presuda i rješenja, kojima je povrijeđen kakav materijalni ili formalni zakonski propis, može se izjaviti žalba Kasacionom Sudu u roku od 15 dana od dana predaje. Kasacioni Sud može ili oglasiti svojim rješenjem odluku Glavne Kontrole za snažnu ili, ako nalazi da ona ne odgovara zakonu, učiniti joj svoje primjedbe. Ako Glavna Kontrola usvoji primjedbe, dužna je po njima postupati; inače ima prava na protivurazloge općoj sjednici Kasacionog Suda po tako poništenoj odluci. Pravo na žalbu protiv odluke Glavne Kontrole ima, pored zainteresovanog lica, i načelnik sudskog odjeljenja, ako nalazi, da je njome povrijeđen i materijalni državni interes. Propisi građanskog sudskog postupka važe i za suđenje sporova u Glavnoj Kontroli, u koliko u zakonu o Glavnoj Kontroli nije drukčije određeno (čl. 96 ovoga zakona).

U čl. 97 i sl. zakona o Glavnoj Kontroli određen je rad oblasnih kontrola na pregledu računa samoupravnih vlasti, ustanova i korporacija sa stalnom državnom pomoći, i računima crkvenim i manastirskim, i nadzor Glavne Kontrole nad oblasnim kontrolama.

2. Opći izvori o uređenju lokalne uprave su uredba o podjeli zemlje na oblasti, zakon o općoj upravi i zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi, svi od 26/4 1922. Oni su doneseni shodno čl. 95 Ustava, prema kome se uprava u Kraljevini vrši po oblastima, srezovima i općinama. Što se tiče uređenja općinskih uprava, vrijede još pokrajinski zakoni (na pr. za Srbiju zakon o opštinama od 5/6 1903). U čl. 96 Ustava predviđaju se i gradovi kao upravne jedinice. Do donošenja zakona o upravi gradova postoje kao zasebne upravne jedinice samo oni gradovi, koji su to i ranije bili (kao Beograd).

Prema uredbi o podjeli zemlje na oblasti, Kraljevina se dijeli teritorijalno na 33 oblasti. Oblasti se dijele na srezove (kotare), koji su već postojali na dotičnim dijelovima države (čl. 3 uredbe o podjeli na oblasti). Ali ostaje i dioba oblasti na okruge (županije), gdje je postojala, a sa izmjenama, učinjenim podjelom na oblasti, i ako prema zakonu o oblasnoj i sreskoj samoupravi okruzi nisu samoupravne jedinice. Okružni načelnici (u županijama podžupani), gdje postoje, zadržani su kao pomoćni organi velikog župana u okrugu (županiji). Njihova je nadležnost određena u čl. 15 zakona o općoj upravi. U većim srezovima može ministar Unutrašnjih Poslova na prijedlog oblasnog velikog župana ustanoviti za pojedine od sreskog mjesta udaljene krajeve sreske ispostave sa starješinom na čelu (čl. 20). Općine kao najniže upravne jedinice postoje, prema već rečenom, i dalje u onim mjestima, gdje su postojale po pokrajinskom zakonodavstvu, dok se ne donese zakon o općinama.

Prema čl. 95 i 96 Ustava, kao i prema zakonu o općoj upravi, i zakonu o oblasnoj i sreskoj samoupravi, u oblastima i srezovima postoji dvojaka lokalna upravna vlast: državna i oblasna, odnosno sreska. Državna vlast otpravlja u oblasti, odnosno u srezu, kao dijelovima državnog teritorija, one upravne poslove, koji su od značaja za cijelu zemlju (t. zv. princip administrativne dekoncentracije, t. j. prenošenja manjeg ili većeg dijela upravnih poslova s centralnih na mjesne državne upravne vlasti), t. j. od općeg (kao što je na pr. i naročito staranje o javnoj bezbjednosti). Oblasna, odnosno sreska vlast pak otpravlja u oblasti, odnosno u srezu, po pravilu samo upravne poslove mjesnog značaja (t. zv. princip administrativne decentralizacije, t. j. prenošenja upravnih poslova s državnih na samoupravne vlasti), t. j. oblasnog i sreskog (kao što je na pr. staranje o oblasnim saobraćajnim ustanovama i imanjima). Državna vlast u oblasti, odnosno srezu, je prema tome sastavni dio državne uprave, jedan od njenih podređenih organa. Oblasna odnosno sreska vlast u oblasti, odnosno srezu, je međutim autonomna, samoupravna, t. j. sama sobom, u svoje ime otpravlja oblasne, odnosno sreske poslove, koji su joj zakonom povjereni. Pojavljuje se dakle kao oblasna, odnosno sreska, samouprava, i kao takva se i predstavlja u Ustavu i spomenutim zakonima (t. zv. princip administrativne autonomije ili autoadministracije).

Ali oblasna i sreska samoupravna vlast nije ipak potpuno nezavisna od državne upravne vlasti. Ona stoji pod nadzorom oblasnih, odnosno sreskih, državnih vlasti, velikih župana, odnosno sreskih poglavara, što je naglašeno u čl. 101 Ustava, a u pogledu

Digitized by Google

svoga budžeta pod nadzorom ministra Finansija i Glavne Kontrole, što je naglašeno i u čl. 97 Ustava (t. zv. princip administrativnog nadzora, nasuprot principu administrativne slobode). Ovaj nadzor je ustanovljen, da bi se otklonilo miješanje samoupravne vlasti u krug državnih upravnih poslova, kao i da bi se obezbijedilo zakonito vršenje samoupravnih poslova od strane samoupravnih organa. Ali je, i pored toga prava nadzora, danog predstavniku lokalne državne vlasti, ovome izričito u zakonu stavljeno u dužnost, da u svim važnijim stvarima lokalnog značaja, razumijevajući tu i policijske naredbe, osim onih za održanje javnog mira, sasluša oblasni odbor i njegovo mišljenje traži (čl. 12 zakona o općoj upravi). Time se hoće da donekle spriječi zanemarivanje oblasnih interesa od strane nadzorne vlasti, čemu bi ona kao takva mogla biti izložena.

a) Na čelu državne uprave u oblasti stoji veliki župan, u srezu sreski poglavar (čl. 95 Ustava, čl. 6 i 18 zakona o općoj upravi). Prvi se postavljaju kraljevim ukazom, na prijedlog ministra Unutrašnjih Poslova, a po pristanku Ministarskog Savjeta, drugi od ministra Unutrašnjih Poslova. Oni vrše u oblasti, odnosno u srezu, sve poslove »opće« uprave, koji su im zakonima dodijeljeni. U »opću« upravu spadaju »svi poslovi iz sadašnje nadležnosti ministra unutrašnjih poslova, prosvjete, agrarne reforme, poljoprivrede i voda, građevina, trgovine i industrije, narodnog zdravlja, socijalne politike, vjera, šuma i ruda, u koliko se ne odnose na upravu državnim domenima« (čl. 1 zakona o općoj upravi). Veliki župan je nadležan za sve poslove »opće« uprave, »koji su prema postojećim propisima izuzeti iz nadležnosti sreskih upravnih vlasti, a nisu pridržani za nadležnost ministara« (čl. 10).

U nadležnost sreskog poglavara (kao i starješine sreske ispostave) spadaju »svi poslovi opće uprave, osim onih, koji su posebnim propisima stavljeni u nadležnost kojoj drugoj vlasti« (čl. 18).

Dok je centralna državna uprava podijeljena na više, jedno od drugog nezavisnih ministarstava, lokalna državna uprava je dakle cijela povjerena jednom državnom organu, velikom županu, odnosno sreskom poglavaru. Lokalna državna uprava je na taj način jedna vrsta opće državne uprave. Centralna uprava ne može tako biti uređena zbog obima poslova, što naravno nije slučaj s lokalnom. Osim toga, to nije ni potrebno, pošto se tu jedinstvo uprave održava posredstvom vladaoca, dok kod lokalne uprave tog jedinstva ne bi bilo, ako se ne bi stvorio također jedan spoljni predstavnik istoga.

1.° U pogledu poslova, koji spadaju u nadležnost ministra Unutrašnjih Poslova, veliki župan je potčinjen ovom ministru, a u pogledu poslova, koji spadaju u nadležnost drugih ministara, ovim ministrima (čl. 6). Ali se on inače kao upravni državni organ nalazi pod neposrednim nadzorom ministra Unutrašnjih Poslova (čl. 11), i ako ostali ministri imaju pravo nadzora nad njime u pogledu povjerenih mu poslova iz kruga njihove nadležnosti (čl. 2). Kao državni organ, potčinjen raznim ministrima, on ima s jedne strane izvršivati njihove naredbe i upute, izdane od njih radi izvršenja raznih zakona, a s druge činiti im predstavke i podnositi prijedloge. Samostalne upravne funkcije su mu dodijeljene raznim zakonima. Glavne su među njima izdavanje naredaba i uputa za izvršenje zakona u oblasti, i vršenje nadzora nad organima državne uprave u oblasti, koji su mu svi potčinjeni (čl. 6 i 9), rješavanje žalbi protiv njihovih upravnih akata (čl. 9). On je ujedno »politički predstavnik vlade«; predstavlja vladu i prema oblasnoj samoupravi (čl. 7, v. b).

2.° Sreski poglavar stoji pod nadzorom oblasnog velikog župana (čl. 18), a zajedno s velikim županom stoji pod vrhovnim nadzorom, i prema tome, upravljanjem ministra Unutrašnjih Poslova (čl. 11). Ovaj nadzor veliki župani vrše preko okružnih načelnika, gdje postoje (čl. 15). Kao potčinjeni velikog župana, sreski poglavar ima izvršivati njegove naredbe i upute (čl. 6), kao i izvršavati naredbe i upute ministara, upućene velikom županu. Njegove, vrlo obilne, samostalne upravne funkcije određene su raznim zakonima. Među njima je najvažnija policijska služba, t. j. staranje o državnoj, o javnoj, ličnoj i imovnoj bezbjednosti, o javnom miru, o javnom moralu i zdravstvenosti. Oni su i pomoćni sudski organi. U Srbiji su čak istražne vlasti o zločinima i prestupima i nadležni su za suđenje o istupima, te se na taj način pojavljuju ne samo kao upravne, već i kao sudske vlasti.

b) Oblasti i srezovi kao samoupravne jedinice, pravna su lica i po javnom (t. j. u koliko im je povjerena državna vlast zapovijedanja) i po privatnom (t. j. u koliko su subjekti prava i dužnosti) pravu (čl. 1 i 101 zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi). Organi oblasne i sreske sa-

Digitized by Google

mouprave su oblasna, odnosno sreska skupština i oblasni, odnosno sreski odbor (čl. 3 i 103). Krug rada oblasne i sreske samouprave određen je u čl. 2 (i čl. 96 Ustava), odnosno u čl. 102.

1.° Oblasna skupština se bira na četiri godine općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem (čl. 4). Za izborna krivična djela i postupak o istima važe propisi zakona o izboru narodnih poslanika (čl. 52), što važi i u pogledu izbora sreske skupštine (čl. 110). Oblasna skupština se saziva kraljevim ukazom na prijedlog ministra Unutrašnjih Poslova u glavno mjesto oblasti svake godine za 5/11, ali je veliki župan može sazvati po potrebi u vanredne sazive, a dužan je to učiniti na zahtjev oblasnog odbora ili jedne trećine članova oblasne skupštine (čl. 53). Veliki župan otvara i zaključuje saziv oblasne skupštine u ime kraljevo (čl. 53), u čemu se naročito ispoljava njegov karakter političkog predstavnika vlade. Skupština bira za cijelu periodu predsjednika, potpredsjednika i sekretare (čl. 54). Sjednicama njenim imaju pravo prisustvovati veliki župan i njegovi izaslanici, kao i samoupravni činovnici, koje odredi oblasni odbor, i oni svi imaju pravo govoriti, ali ne smiju prekidati govornika (čl. 59). Ona sama propisuje svoj poslovnik (čl. 62). Ona je rješavajući i nadzorni organ oblasne samouprave, postavlja sve samoupravne organe, izuzev one, čije je imenovanje oblasnom uredbom ostavljeno oblasnom odboru (čl. 63). Ima pravo izdavati oblasne uredbe o svim pitanjima svoje nadležnosti (čl. 64). Te se uredbe imaju sastojati u razradivanju zakonskih odredaba, u koliko je to potrebno radi primjene zakona u dotičnoj oblasti, ali se izuzetno ne mogu izdavati za održanje javnog mira i poretka, javne bezbjednosti i javnog morala. Za neposlušnost prema njima propisana je u čl. 64 novčana kazna od 5—300 din., ili u slučaju neimaštine zatvor od 1—7 dana, a u težim slučajevima i u slučaju ponovljenja istupa, novčana kazna do 1000 din., ili zatvor do dvije nedjelje. Tekst oblasne uredbe ima se dostaviti od predsjednika njenog velikom županu najdalje za 5 dana, radi proglašenja (čl. 66). Ako nalazi, da je uredba nezakonita, župan će je zadržati od proglašenja i poslati sa svojim mišljenjem Državnom Savjetu na rješenje. Oblasna uredba se od velikog župana ima proglasiti pod njegovim potpisom i obnarodovati u Službenim Novinama ili u oblasnom službenom listu, ako ga ima, odmah po isteku roka od 14 dana, ako je nije zadržao od proglašenja, odnosno u roku od 8 dana po dostavi rješenja Državnog Savjeta, ili 8 dana po isteku roka od dva mjeseca, u kome je Državni Savjet imao donijeti rješenje. Uredba dobiva obveznu snagu 15 dana po obnarodovanju, ako ona sama nije duži rok odredila (čl. 67). Ona dobiva obveznu snagu i za pojedince i za vlast, ali sudovi kao i Državni Savjet i upravni sudovi imaju pravo da cijene njenu zakonitost u svakom posebnom slučaju (čl. 68). Oblasna skupština rješava oblasni budžet svake godine za narednu godinu, po prijedlogu oblasnog odbora, i donosi ga u obliku oblasne uredbe (čl. 69). Redovni i vanredni prihodi oblasti određeni su u čl. 73, a pravo na takse, poreze i prireze u čl. 74 i 75. Oblasni budžet se šalje preko velikog župana na uviđaj, odnosno na odobrenje ministru Finansija (čl. 76). Za izvršenje većih, ekonomskih i kulturnih poslova, koji bi iziskivali zajednicu u radu, mogu se dvije ili više oblasti udružiti, o čemu donose odluku oblasne skupštine po odobrenju vlade (čl. 88 i čl. 95 Ustava).

Oblasni odbor je sastavljen od najmanje 5, a najviše 8 članova, izabranih od oblasne skupštine za cio period, od kojih svaki upravlja po jednom granom samoupravnih poslova (u grane, podijeljene uredbom oblasne skupštine), i od kojih se jedan od samog odbora bira za predsjednika za sve vrijeme njegovog trajanja (čl. 89—91). O svim pitanjima općeg karaktera i o svim važnijim predmetima pojedinih grana rješava odborska sjednica (čl. 91). Odbor sam propisuje svoj poslovnik, kao i pravilnik za svoje kancelarije, i odobrava pravilnike svih oblasnih ustanova (čl. 92). Oblasni odbor je izvršni organ oblasne samouprave (čl. 93). Kao takav on izvršuje rješenja oblasne skupštine, rukovodi samoupravnu administraciju i vodi nadzor nad svim oblasnim ustanovama i njihovim organima, a radi i u vrijeme, kad je oblasna skupština na okupu. Dalje on rasmatra i konačno odobrava ili odbacuje općinske budžete, čiji bi općinski prirez na neposredni porez prelazio 50%, no za prirez preko 300% potrebno je odobrenje ministra Finansija (čl. 93). Odbor izdaje upute i raspise za primjenu oblasnih uredaba, a u hitnim slučajevima, kad oblasna skupština nije na okupu, može izdavati privremene uredbe o svim predmetima, osim budžeta, prema kojima veliki župan ima sva prava iz čl. 66. Dalje odbor zaključuje pravne poslove, koji se tiču oblasti, i zastupa oblast pred sudskom i upravnom vlašću, daje mišljenje o svim pita-

Digitized by Google

njima upućenim od vlade, podnosi oblasnoj skupštini godišnji izvještaj o svom radu i o radu svih samoupravnih ustanova (čl. 92—96).

2.° I sreska skupština se bira na četiri godine, i na isti način (čl. 104). Izbori se vrše u jedan isti dan u cijeloj oblasti, a naređuje ih veliki župan, čije se rješenje o tome ima objaviti u službenom listu, ako ga ima (čl. 108). Sresku skupštinu saziva veliki župan u redovne sazive najmanje dvaput svake godine, i to u proljeće i u jesen u sjedište sreske upravne vlasti, no on je može po potrebi sazvati u vanredne sazive, a dužan je to učiniti na zahtjev sreskog odbora ili jedne trećine članova sreske skupštine (čl. 111). Ona bira za cijelu periodu predsjednika, potpredsjednika i sekretara (čl. 112). Ona je rješavajući i nadzorni organ sreske samouprave, postavlja sve samoupravne organe, no može imenovanje izvjesnih prepustiti sreskom odboru; ona ima prava izdavati, u granicama zakona, pravilnike za otpravljanje samoupravnih poslova sreza i za unutrašnje ustrojstvo i poslovanje zavoda i ustanova sreskih, kao i o upotrebi sreskih sredstava; ona rješava sreski budžet svake godine za narednu godinu po prijedlogu sreskog odbora (čl. 114 do 117).

Sreski odbor ima, osim predsjednika, 4 člana (čl. 118). Predsjednik sreske skupštine je u isto vrijeme predsjednik sreskog odbora (čl. 119). Odbor rješava poslove u svojim sjednicama (čl. 119), sastaje se po potrebi na poziv predsjednika (čl. 120). On je izvršni organ sreske samouprave (čl. 120). Kao takav on izvršuje odluke sreske skupštine, rukovodi samoupravnu administraciju, vrši nadzor nad sreskim ustanovama i disciplinsku vlast nad svojim organima.

3°. Nadzor državne upravne vlasti nad poslovima oblasne, odnosno sreske samoupravne vlasti, koji se vrši preko velikog župana, odnosno sreskog poglavara, određen je posebice u čl. 121 i sl. zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi. Oni mogu u roku od 8 dana po saopćenju prijepisa zapisnika sjednice oblasne, odnosno sreske skupštine, koji im se mora dostavljati, zadržati od izvršenja svaku njihovu (v. ranije za oblasnu uredbu) odluku (čl. 122, čl. 125); mogu prisustvovati sjednicama oblasnog, odnosno sreskog odbora i u svako vrijeme uzeti riječ, ne prekidajući u riječi članove odbora; mogu odborsku odluku zadržati od izvršenja u roku od 8 dana po primitku prijepisa zapisnika odborske sjednice (čl. 123 i 125). Samoupravne i državne upravne vlasti obvezane su na međusobnu pravnu pomoć u svom zakonitom djelokrugu (čl. 128). Ako organi sreske samouprave ne bi mogli izvršiti odluke svojim silama, mogu tražiti pomoć od općine, a ako i ona ne bi bila dovoljna, pomoć nadležne državne vlasti (čl. 131).

3. Pored spomenutih općih lokalnih državnih uprava u oblastima i srezovima, postoje na pojedinim djelovima državne oblasti i posebne lokalne državne uprave. To su lokalne uprave, kojima je povjereno vršenje na tom dijelu državne oblasti jedne određene vrste upravnih poslova, koji spadaju u djelokrug ove ili one pojedine grane državne uprave. One su dakle organi ne opće državne uprave, već ove i one grane državne uprave, t. j. ovog ili onog ministarstva. Takve lokalne upravne organe imaju ministarstvo Finansija, Šuma i Rudnika, Pravde, Prosvjete, Vojske i Mornarice, Saobraćaja, Trgovine i Industrije, Pošta i Telegrafa, Građevina, Poljoprivrede i Voda, Socijalne Politike, Narodnog Zdravlja i Agrarne Reforme.

Prema čl. 3, 8 i 19 zakona o općoj upravi oblasnom velikom županu i sreskom poglavaru imaju se dodijeliti, prema potrebi, posebni stručni referenti: »sanitetski, tehnički, prosvjetni, veterinarski, ekonomski, šumarski i dr.« (čl. 19). Prema tome, organi posebnih lokalnih uprava pojedinih minstarstava, koji bi ovako bili dodavani velikim županima i sreskim poglavarima kao njihovi stručni referenti t. j. savjetnici, pojavljuju se donekle i kao njihovi organi, i prema tome u nekoliko i kao njihovi potčinjeni. Ali se u čl. 3 dodaje, da su oni u davanju stručnih mišljenja i u čisto tehničkom poslovanju (u koliko ih naravno vrše po njihovom zahtjevu) samostalni.

4. Dok su gore (v. 2) spomenute oblasne i sreske samouprave vezane za jedan određeni dio državnog teritorija, na kome vrše svoju upravnu vlast, te se na taj način pojavljuju kao teritorijalna samoupravna (autarhijska) tijela, postoje i javno-pravna samoupravna tijela, čija upravna vlast nije vezana za jedan dio državne oblasti. To su t. zv. institucionalna samoupravna (autarhijska) tijela. Ona se odlikuju time, što im je cilj ostvarenje općih interesa, interesa prema tome, koji su ujedno i državni interesi; što sama sobom upravljaju; i što im je pozajmljena državna vlast gospodarenja, zapovijedanja (imperium), te se pojavljuju, i ako su samoupravna tijela, kao javno-pravna lica (a tim samim i kao pravna lica po privatnom pravu), i kao jedna oso-

Digitized by Google

bena vrsta državnih organa (kao i oblasne i sreske samouprave), kao autonomne državne ustanove, i stoje pod (pravnim i ekonomskim) nadzorom države. Ova samoupravna tijela se pojavljuju bilo kao javno-pravni zavodi bilo kao javno-pravne korporacije. Za primjer zavoda se može navesti univerzitet u Beogradu (čl. 1 zakona o Univerzitetu) i Državna Hipotekarna Banka. Za primjer javno-pravnih korporacija (koje se dijele u dragovoljne i obvezne) mogu se navesti Vodne Zadruge (zakon o osnivanju vodnih zadruga od 30/12 1921) i Središnji Ured za osiguranje radnika (§ 124 zakona o osiguranju radnika od 14/5 1922).

5. Javna vlast otpravlja poslove preko određenih fizičkih lica. Ova se lica prema tome kao lica, kojima je povjerena izvjesna javna služba, t. j. jedan određen krug javnih poslova (funkcija), jedno zvanje, pojavljuju kao javni, državni ili samoupravni službenici. Ali se kao javni službenici u užem, pravom smislu pojavljuju samo oni službenici, koji povjerenu im službu otpravljaju za nagradu na teret državnog, odnosno samoupravnog budžeta, i to tako, da im je vršenje javne službe redovno zanimanje i izvor pribavljanja sredstava za život (t. j. za finansijsku, ekonomsku egzistenciju), drugim riječima u obliku zanata, profesionalno. Otuda na pr. porotnici, sudije trgovačkog reda i vojnici stalnog kadra nisu javni službenici u pravom smislu.

a) Svi su državni službenici organi države i kao takvi svojim aktima ostvaruju državnu volju, jer imenovanjem dobivaju jedan dio državne vlasti, skopčan trajno za ovo ili ono zvanje. Ali su oni i organi vladaoca (kao i ministri, koji su prema gore rečenom njegovi neposredni organi), no u tom smislu, što im on kao nosilac državne vlasti, kao njen predstavnik dodjeljuje državnu vlast (svojim ličnim imenovanjem ili preko ministara ili ovima potčinjenih organa), popunjava dakle jedno prazno mjesto u državnom organizmu i tako je pomoću njih vrši.

b) I ako se državna uprava vrši preko velikog broja organa, ona se ipak pojavljuje kao jedinstvena, kao jedno tijelo (t. zv. princip jedinstva državne uprave). Njeno je jedinstvo formalno ustanovljeno time, što su svi mnogobrojni službenici organi jednog i istog lica, države. Stvarno je pak ustanovljeno već spomenutim njenim hijerarhijskim uređenjem, t. j. uređenjem zasnovanim na principu postepene potčinjenosti (subordinacije), provedenom od najnižeg službeničkog zvanja do najvišeg, ministarskog, kao i pravom nadzora pretpostavljenih prema potčinjenim (koje ipak nemaju uvijek u punom opsegu svi pretpostavljeni izvjesnog službenika, na pr. prema velikim županima ne i ostali ministri, pored ministra Unutrašnjih Poslova).

c) Pravni položaj (status) samoupravnih službenika određen je u zakonu o oblasnoj i sreskoj samoupravi, koji se u tom pogledu dopunjuje drugim zakonima. Pravni položaj državnih službenika određen je u zakonu o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda od 31/7 1923 (koji se dopunjuje drugim zakonima), a položaj vojnih državnih službenika u zakonu o ustrojstvu vojske i mornarice od 9/8 1923, koji se dopunjuje prethodnim zakonom kao i drugim. Tu su određeni, pored ostaloga, prava i dužnosti, koje imaju jedan prema drugom javno-pravno lice država i njeni službenici, ma što se inače u teoriji pridavalo za pravni osnov tim pravima i dužnostima (privatno-pravni ugovor, bezimeni, o najmu ili o punomoći, zaključen stupanjem, odnosno primanjem u javnu službu, ili jednostrani akt suverene državne vlasti ili čak rekvizicija osobene vrste ili najzad, što izgleda najtočnije, javno-pravni ugovor o najmu i ujedno o punomoći za pravno predstavljanje, sličan odgovarajućim privatno-pravnim ugovorima, ali ne istovjetan). Glavna je dužnost javnih službenika (odnosno pravo države) uredno otpravljanje povjerene im službe, a glavno je njihovo pravo (odnosno dužnost države) primanje nagrade (odnosno davanje iste od strane države) za rad.

1°. Principi podjednake dostupnosti svih zvanja u svim strukama državne službe za sve naše državljane postavljen je u čl. 2. Strani državljani mogu biti primljeni samo kao kontraktualni službenici (čl. 2). Uslovi za primitak u državnu službu postavljeni su u čl. 4.

2°. Državni službenici se dijele na činovnike, zvaničnike i služitelje (čl. 5 zakona o činovnicima). Dioba u ove tri vrste se osniva na razlici u školskoj spremi, koja se zahtijeva za pojedine od njih (čl. 6—10 i 13). Činovnička služba dijeli se na tri kategorije, a svaka se od njih dijeli na grupe (prva na devet, druga na pet, treća na četiri), koje se opet dijele u pripravne, pomoćne i glavne, (čl. 9). Služba zvaničnika se dijeli na tri, a služiteljska na dvije grupe (čl. 10). Državna služba je za prve tri godine (izuzetno po čl. 19 četiri) privremena, u koliko u ovom (čl. 17) ili kom dru-

Digitized by Google

gom zakonu nije drukčije određeno (čl. 14). Utvrđivanje stalnosti (čime se nesumnjivo dobiva pravo na zvanje) vrši se za činovnike glavnih grupa svih kategorija kraljevim ukazom, na prijedlog nadležnog ministra, a za ostale činovnike i službenike rješenjem nadležnog ministra (čl. 26, 52), a odluku o primitku u državnu službu ma koje kategorije i grupe donose nadležni ministri, koji ovo pravo mogu prenijeti na područne organe (čl. 15).

3°. Prinadležnosti stalnih državnih službenika određene su u čl. 28. To su plaća, koja se dijeli na osnovnu (određena u čl. 29 za činovnike, u čl. 30 za zvaničnike i službitelje) i položajnu (određena u čl. 33 za činovnike, u čl. 34 za zvaničnike i službitelje), zatim stanarina, koja se dijeli na redovnu (određena u čl. 35 za činovnike, u čl. 36 za zvaničnike i službitelje) i uvećanu (određena u čl. 37), i najzad dodatak na djecu (određen u čl. 41—43). Prinadležnosti privremenih državnih službenika određene su čl. 44. Pravo na plaću i sve druge prinadležnosti državni službenici imaju i za vrijeme godišnjeg odmora (čl. 109) i dopusta radi privatnog posla (čl. 110), kao i za vrijeme bolesti za 12 mjeseci i za vrijeme, dok su na raspoloženju, koje ne može trajati duže od godinu dana (čl. 126). Svi državni službenici i njihove porodice imaju pravo na penziju (čl. 136). Zabrana sudska, administrativna (za državna potraživanja) i po pristanku dopuštena je (u obimu određenom u čl. 120).

4°. U čl. 94 i 97 određeni su poslovi i službe, koji državnim službenicima nisu dopušteni (t. zv. kumulacija), čime je zamijenjen čl. 83 zakona o državnom računovodstvu. U čl. 96 određena su udruženja, čiji članovi oni ne mogu biti. U čl. 91 određen je pojam službene tajne. U čl. 90 određen je obim njihove dužnosti izvršenja naredaba pretpostavljenim (usvojen remonstracioni princip mjesto principa apsolutne poslušnosti, t. j. dano je službeniku pravo, da učini svoje primjedbe, ako nalazi, da je naredba nezakonita).

5°. Za štete, koje učine građanima, državni (i samoupravni) službenici, nepravilnim vršenjem službe, odgovara pred redovnim sudom država (odnosno samoupravno tijelo), a dotični organ je odgovoran njoj (čl. 18 Ustava). Povrede službenih dužnosti se dijele u disciplinske istupe i prestupe, prema njihovoj težini (čl. 159). Za prve izriče kaznu neposredni starješina ili starješina svakog višeg nadleštva (čl 161), za druge izriču kaznu disciplinski sudovi, a to su u prvom stepenu upravni sudovi, u drugom Državni Savjet, u nekim slučajevima Državni Savjet i u prvom i drugom stepenu (čl. 166 i 167). Ako povreda službene dužnosti sačinjava neko krivično djelo, krivična kazna ne isključuje disciplinsku kaznu (čl. 159). Smrt je osnov ništenja prava na disciplinsku kaznu (čl. 201). Za slučaj disciplinske osude od disciplinskog suda dopušteno je traženje ponovljenja disciplinskog postupka (čl. 236).

6°. Služba prestaje: 1. po presudi redovnog ili disciplinskog suda (čl. 132), 2. po sili zakona (čl. 133, gdje su taksativno nabrojani slučajevi prestanka službe po sili zakona), 3. po volji službenika (čl. 134), i 4. smrću (čl. 131). Slučaj iz čl. 96 spada u disciplinske istupe, odnosno prestupe. To važi i za slučaj čl. 4, al. 2, osim ako je dotično lice ispovijedalo takva načela još prije stupanja u državnu službu, a to nije bilo poznato za primitak nadležnom državnom organu.

6. Prema zakonu o općinama od 5/6 1903 općine u Srbiji su samoupravna tijela. Organi općinske samouprave su: općinski zbor, općinski odbor i općinski sud. To su jedine vlasti u općini. Država nema dakle svoje lokalne, općinske upravne organe. Otuda je općinski sud u isto vrijeme i organ državne upravne vlasti, pa je što više i organ državne sudske vlasti, jer je nadležan za istrage kao i za građanske stvari, u zakoniku o građanskom sudskom postupku određene.

II. 1. Djelatnost državnih upravnih organa je u novije vrijeme postala vrlo opsežna. Njihovi se upravni poslovi nazivaju administrativnim (upravnim) aktima. Upravni su akti dakle sve radnje upravnih organa, nasuprot radnjama drugih dviju državnih vlasti, t. j. sudskim i zakonodavnim aktima. Upravni se akti mogu podijeliti u dvije grupe. Jedni se vrše s autoritetom vlasti, t. j. vršenje istih je upotreba najviše, državne zapovjedne vlasti. Oni se mogu obilježiti kao administrativni akti u pravom smislu (n. pr. rasturanje zbora ili naredbe policijske vlasti). Drugi se administrativni akti ne pojavljuju kao upotreba suverene državne vlasti, već su slični aktima, koje bi pojedinac, privatno lice, mogao izvršiti u krugu svoje djelatnosti (n. pr. akti državnog inžinjera, nastavnika). Od njih se razlikuju dakle samo po tome, što ih vrše organi državne upravne vlasti kao takvi, ali baš zbog toga uživaju, s gledišta forme, izvjesne prednosti (spisi, koji ih konstatuju, uživaju autentičnost sa svima njenim posljedicama, javne su isprave). Prvi administrativni akti mogu se nazvati auto-

Digitized by Google

ritativnim ili zapovjednim, a drugi običnim ili neautoritativnim.

a) Autoritativni administrativni akti pojavljuju se, prema rečenome, kao očitovanje volje upravnog organa kao državnog predstavnika. To se očitovanje razlikuje od očitovanja volje zakonodavne vlasti po tom, što ovo drugo sadrži uvijek opće norme, dakle norme, kojima se svi moraju pokoravati, dok prva, koja se čini radi ostvarenja ciljeva državne administracije, sadrži bilo također opće norme (t. zv. reglementarni ili bolje normativni autoritativni akti), bilo samo naredbe (pismene ili usmene), upravljene na jedno ili više određenih lica i za jedan određeni slučaj (t. zv. individualni autoritativni akti). Svi se ovi upravni akti pojavljuju po svojoj sadržini kao primjena zakona, pretpostavljaju dakle jedan zakon, kreću se sadržajno u granicama istog i teže da mu bolje obezbijede izvršenje.

1°. Normativni autoritativni akti se u Ustavu (čl. 94) označavaju kao uredbe, ali se oni u raznim zakonima označavaju i drukčije (pravilnici, pravila, upute, naredbe). U Ustavu se naglašava, da upravne vlasti mogu izdavati uredbe, potrebne za primjenu zakona, ali samo na osnovu zakonskog ovlaštenja, koje se daje posebno za svaki slučaj. Na izdavanje istih mogu biti zakonom ovlaštene kako centralne (t. j. pojedini ministri) tako i lokalne državne upravne vlasti, a i samoupravne vlasti (v. gore I 2 b) za uredbe oblasnih samoupravnih vlasti) i javna samoupravna tijela (n. pr. univerzitet). Za povredu propisa uredbe ili naredbe se katkad propisuju kazne u samom zakonu, za čiju se primjenu izdaju, a katkad se u dotičnom zakonu ovlašćuje upravna vlast, koja ih izdaje, da propiše kazne za povredu njihovih propisa. Ali se shodno odredbi čl. 8 Ustava (nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege) ima uzeti, da je takvo zakonsko ovlaštenje ustavno samo onda, ako se u samom zakonu odredi vrsta kazne, i najveća i najmanja mjera iste, koju upravna vlast može da propiše (ima zakona protivustavnih u tome smislu).

2°. Individualni autoritativni akti se u zakonodavstvu različito nazivaju. Tako se označuju kao naredbe (na pr. § 329 posl. al. k. z.), rješenja (na pr. § 356 v al. 3 k. z.) ili drukčije odluke (na pr. § 375 a al. 3 k. z.), opomene (§ 329 t. 19 k. z.). U pogledu kazne za povredu istih važi što je rečeno u pogledu uredaba. Oni se pojavljuju kao javni pravni i kao pravni poslovi javnog prava (publicistički), jer oni osnivaju, mijenjaju ili ukidaju jedan javan pravni odnos između uprave i pojedinaca, subjekata javno-pravnih odnosa i javnih prava, dok zakoni i uredbe postavljaju pravne norme.

3°. I ako su u A. P. pravni odnosi po pravilu unaprijed zakonom određeni za razliku od privatnog prava, koje u velikom obimu ostavlja zainteresovane da svoje pravne odnose odrede po slobodnoj ocjeni ili sporazumu, ipak je i u njemu u izvjesnom obimu dano upravnim vlastima pravo slobodne ocjene (t. zv. diskrecionarna vlast, le pouvoir discrétionnaire). Akti, u pogledu kojih im je takva sloboda u obimu zakonom određenom dana (s obzirom na nuždu da se oni prilagođavaju promjenljivim mjesnim i vremenskim potrebama), zovu se diskrecionarnim upravnim aktima. Oni se nalaze među individualnim autoritativnim aktima (na pr. davanje odobrenja za nošenje oružja, po čl. 11 zakona o držanju i nošenju oružja od 1922). Ali ako je obim, zakonom određen za slobodnu ocjenu, prekoračen, postojat će upravni delikat, pošto je to jedno pitanje pravno, a ne pitanje slobodne ocjene. To važi i za slučaj, ako se pri slobodnoj ocjeni ne uzmu u obzir okolnosti, na koje zakon upućuje.

4°. Službene upute (instrukcije) i raspisi (cirkulari) obvezuju činovnika, ne prema građanima, već samo prema službenom pretpostavljenom, a ovo se lice ne pojavljuje u tom pogledu kao pravni subjekat prema njemu, pošto je i ono organ istoga tijela, državne uprave. Otuda se ovi propisi ne pojavljuju kao pravni propisi, te ne mogu dati povoda ni za upravni spor.

b) Za slučaj neposlušnosti prema (normativnim i individualnim) autoritativnim aktima daju se upravnoj vlasti u cilju ispunjenja zapovijesti prinudna sredstva. U izvjesnim slučajevima daje joj se pravo, ili joj se stavlja u dužnost, neposredna fizička prinuda protiv lica ili stvari (na pr. prinudno iseljenje zakupnika, koji je izgubio pravo na zakup, iz § 356 v. srpskog k. z. ili prinudno zatvaranje kavane, otvorene bez odobrenja iz pravilnika od 1923), nekad prinudna naplata iz imovine (na pr. poreza), nekad izricanje kazne pritvora ili novčane (koje nisu krivične kazne, pošto nema krivičnog djela, te se može više puta kazniti za isto djelo; na pr. svjedok, koji ne će da svjedoči), nekad samoizvršenje ili izvršenje posredovanjem trećeg lica radnje na račun neposlušnika (na pr. otklanjanje opasnosti na račun krivca iz § 329 posl. al. k. z.).

2. Državne upravne djelatnosti (koje se kao administrativni akti, s formalnog gledišta, mogu podijeliti u dvije

Digitized by Google

glavne grupe, gore iznesene), mogu se, s gledišta svoje sadržine, t. j. cilja, podijeliti u više pojamnih grupa, koje, u cijelosti ili razdijeljene, spadaju u nadležnost raznih ministarstava i njihovih organa. Najosnovanije je podijeliti državne upravne djelatnosti u ove grupe:

a) Pravna djelatnost. Ova se djelatnost državne uprave sastoji uopće u staranju o zaštiti pravnog poretka. Ovo je dakle jedna djelatnost, koja je već sama po sebi pravnog karaktera. Vršenje iste je neizbježivo skopčano s upadima u sferu građanskih ličnih prava, što je sve određeno u raznim zakonima. Akti ove vrste su autoritativne prirode, ali se naravno moraju sastojati u primjeni zakona, jer je (u t. zv. pravnoj državi) cjelokupna uprava za zakon vezana, »zakonska«. Ova se djelatnost može podijeliti u tri grupe:

1°. Staranje o javnoj bezbjednosti (ličnoj imovnoj, državnoj i javnog mira). Ovo je t. zv. policija bezbjednosti. Njen je cilj dakle sprečavanje krivičnih djela. Ova pravna djelatnost spada u nadležnost ministra Unutrašnjih Djela i organa lokalne uprave, koji se po tome nazivaju policijskim vlastima. Do izjednačenja zakonodavstva određena je u raznolikim pokrajinskim zakonima, a od općih zakona poglavito u zakonu o žandarmeriji i žandarmerijskom penzionom fondu od 18/2 1922, u zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi od 2/8 1921 i u zakonu o javnoj bezbjednosti (za Srbiju, Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru) od 31/1 1905.

2°. Nadzor nad određenim radnjama građana. To su radnje, koje se ne mogu zabraniti, pošto su po sebi bezopasne i potrebne, ali koje su takve prirode, da mogu služiti kao sredstvo za napade na pravni poredak ili da ovi iz njih mogu proisteći. To je slučaj na pr. s nošenjem oružja, sa javnim zborovima, udruženjima i štampom. Prema represivnom sistemu ovdje bi trebalo napustiti svaku intervenciju državne vlasti, prije no što se kakvo krivično djelo ne izvrši ili uopće prije no što od tih radnja zaista ne proizađe kakva opasnost za pravni poredak. Strogo izveden preventivni sistem bi pak zahtijevao zabranu svih ovih radnja. Nesumnjivo je, da je i ovdje jedino svrsishodan preventivni sistem, ali umjeren, t. j. tako izveden, da se spomenute radnje dopuste, ali uz prethodno odobrenje vlasti, ili bar pod nadzorom vlasti. Taj je sistem primijenjen u zakonodavstvu na pr. u zakonu o javnim zborovima i udruženjima od 31/3 1891, u zakonu o štampi od 12/1 1904, u zakonu o držanju i nošenju oružja od 18/2 1922. Nadležne su iste vlasti kao u prethodnom slučaju. S obzirom na raznolikost pojedinih slučajeva dana im je znatna diskrecionarna vlast u odlučivanju.

3°. Pomaganje sudskim istražnim vlastima u utvrđivanju tragova krivičnih djela i pronalaženje krivaca. Ovo je t. zv. sudska policija, kojoj se prve dvije protivustavljaju, pod zajedničkim nazivom administrativne policije. Nadležni su organi, lokalne državne uprave kao i općinska uprava. Tu se oni pojavljuju kao pomoćni sudski organi. U Srbiji su oni, kao što je rečeno, sudska vlast za istrage.

b) Obrana zemlje od spoljašnjih neprijatelja i stvaranje vojne sile, za to potrebne. Ova djelatnost spada u nadležnost ministra Vojske i Mornarice, a određena je u raznim vojnim zakonima, među kojima je osnovan: Zakon o ustrojstvu vojske i mornarice od 9/8 1923.

c) Društvena (socijalna) djelatnost (t. zv. socijalno A. P.). Ona se sastoji u miješanju od strane države u raznovrsne socijalne odnose, uređujući ih u općem interesu. S pobjedom solidarističke ili socijalne demokracije, ova se intervencija znatno proširila. Ona se nalaže u vrlo velikom obimu u Ustavu od 28/6 1921. Upravni akti ove vrste po sebi nisu pravnog karaktera. Oni dobivaju svoj karakter po tome, što su zakonima uređeni, a javno-pravni karakter po tome, što ih vrše razni državni organi, između kojih se na taj način uspostavljaju javno-pravni odnosi, kao i po tome, što vršeći ih država mora da se služi sredstvima, kojima se ograničava lična sloboda.

Društvena djelatnost države može se podijeliti u grupe, prema vrsti društvenih potreba, koje ona hoće da zadovolji miješanjem u raznovrsne socijalne odnose. Te se potrebe dijele često u fizičke, ekonomske i duhovne, te se tako i socijalna djelatnost države dijeli u tri glavne grupe. Za ove su djelatnosti nadležni razni ministri. Dvije od njih, staranje o javnoj zdravstvenosti i o javnoj moralnosti, označavaju se kao policija javne zdravstvenosti, odnosno javne naravstvenosti. Za njih je nadležno Ministarstvo Narodnog Zdravlja, a djelimično i Ministarstvo Unutrašnjih Poslova s organima lokalne uprave. Za ostale su nadležna Ministarstva Prosvjete, Socijalne Politike, i t. d. sa svojim lokalnim organima. Sve su to djelatnosti određene u mnogobrojnim zakonima i uredbama pokrajinskim, kojih je izvjestan dio izjednačen (na pr. zakon o zaštiti radnika od 28 2 1922, zakon o osiguranju radnika od

Digitized by Google

30/5 1922. zakon o pomorskom ribolovu od 30/3 1922. zakon o obnavljanju i unapređenju vinogradarstva od 30/12 1921. zakon o suzbijanju skupoće životnih namirnica od 30/12 1921).

d) Uprava spoljnim poslovima, koja spada u nadležnost ministra Spoljnih Poslova. Određena je u općim potezima u zakonu o ustrojstvu Ministarstva Spoljnih Poslova i u međunarodnim ugovorima, kao i djelimično u raznim zakonima.

e) Finansijska djelatnost. Upravljena je na pribavljanje finansijskih sredstava potrebnih za ispunjavanje raznih državnih zadataka. Spada u nadležnost ministra Finansija. Odredena je u raznim finansijskim zakonima, koji su svi, osim zakona o neposrednom porezu, izjednačeni (na pr. zakon o porezu na poslovni obrt od 18/2 1922, carinski zakon od 23/1 1899, zakon o taksama od 30/3 1911, zakon o monopolu duhana od 14/3 1890, zakon o državnom računovodstvu od 6/3 1910).

f) Uprava državnim i javnim dobrima (domenama). Državna su ona dobra, na kojima država ima pravo raspolaganja kao i privatna lica na svojim nepokretnim dobrima (na pr. šume, poljoprivredna imanja). Javna su pak ona dobra, koja služe za upotrebu svih, a na kojima država nema prava raspolaganja, već samo pravo uprave (na pr. plovne vode i putevi). Uprava javnim dobrima spada u nadležnost određenih ministarstava i njihovih ili općih lokalnih organa, kojima su ona zakonima povjerena radi upravljanja (v. na pr. zakon o vodama od 26/12 1878 i zakon o regulisanju i upotrebi voda od 18/12 1905, zakon o javnim suhozemnim putevima od 14/6 1910, koji važe za Srbiju, i zakon o kapetanijama pristaništa od 30/3 1922). Uprava pak državnim dobrima spada također u nadležnost raznih ministarstava, a to su ona, kojima su ona povjerena na upravu i raspolaganje u ime države (v. na pr. zakon o šumama od 30/3 1891). No nekima od njih država sama neposredno upravlja preko Generalne Direkcije Državnih Dobara, koja se stara uostalom o pravilnom upravljanju i ostalih državnih dobara (čl. 34 uredbe o organizaciji Ministarstva Finansija od 25/2 1919).

III. 1. Administrativno nepravo je svaka povreda Ustava i zakona od organa upravne vlasti, drugim riječima, svaki protivupravni administrativni akt. Moguće je naravno, da takav akt sačinjava i kakvo krivično djelo. U koliko se pak on pojavljuje kao administrativno nepravo, mogu se, s obzirom na njegovu raznovrsnu gore iznesenu prirodu, razlikovati nekoliko vrsta administrativnog neprava. Ta je razlika od značaja sa gledišta nadležnosti za poništaj nezakonitoga akta.

a) Administrativno nepravo se može prije svega sastojati u izdavanju kakve uredbe, protivne zakonu, na osnovu čijeg se ovlaštenja izdaje. Ovakve uredbe može samo Narodna Skupština staviti kao takve van snage načelno, u cjelini ili djelomice (čl. 94 Ustava). Sudovi pak (građanski i upravni) mogu cijeniti njihovu zakonitost samo u konkretnim slučajevima, t. j. samo kad se povede spor protiv kakvog konkretnog administrativnog akta, učinjenog na osnovu nezakonite uredbe (što je izrično propisano za uredbe oblasnih skupština u čl. 67 zakona o oblasnim i sreskim samoupravama, v. I. 2 b. 1°). To je nužna konsekvenca nezavisnosti upravne vlasti od sudske, pošto bi se inače dopustilo miješanje sudske vlasti u upravne poslove. Ali to u isto vrijeme pokazuje formalnu razliku, koja postoji između zakona, s jedne i uredaba, s druge strane. Dok zakoni imaju za građane bezuslovno obveznu snagu, uredbe je imaju, kao što se vidi, samo pod uslovom, da nisu protivne zakonu, na osnovu koga su izdane (i ako inače po sadržini, materijalno ne postoji razlika između jednih i drugih). Što je rečeno za uredbe, važi i za naredbe upravne vlasti normativnog karaktera.

b) Administrativno se nepravo može zatim sastojati u jednom protivupravnom administrativnom aktu, koji nije uredba ili naredba, koji nema dakle normativan karakter. To može, prema gore rečenome, biti jedan individualan autoritativan akt, na pr. kakva individualna naredba ili rješenje, ili jedan neautoritativan akt, t. j. jedan upravni posao, koji nema zapovjedni karakter. Ovdje se imaju razlikovati dva slučaja u pogledu postupka za poništenje nezakonitog akta. Ako se naime dotičnim aktom ne povređuje pravo kog privatnog lica, za poništenje istog nadležna je nadzorna upravna vlast. Za naknadu eventualne štete, nanijete tim aktom državi, važe odredbe građanskog sudskog postupka, u koliko nije u pitanju računska šteta, gdje je nadležna Glavna Kontrola. Ako se međutim dotičnim upravnim aktom povređuje pravo kog privatnog lica, važi postupak, određen u zakonu o Državnom Savjetu i upravnim sudovima od 5/9 1922, s uredbom o poslovnom redu u Državnom Savjetu i upravnim sudovima od 5/9 1922.

Digitized by Google

2. Prema čl. 18 zakona o Državnom Savjetu pojedinac, kome je »pravo ili neposredan lični interes, zasnovan na zakonu«, povrijeđen nezakonitim aktom upravne vlasti, ima pravo žalbe »samo na jednu višu upravnu vlast«. Ako ova vlast međutim odobri akt, i na taj način on postane potpun administrativan akt, pojedinac protiv odluke te upravne vlasti može samo podnijeti tužbu upravnom sudu, odnosno ako je ta upravna vlast ministar, Državnom Savjetu. Time nastaje t. zv. administrativni spor, čiji su subjekti, s jedne strane privatno lice, s druge država, a čiji je predmet jedan upravni akt.

Između administrativnog spora i građanskog spora, za koji su nadležni redovni, građanski sudovi, ne postoji nikakva kvalitativna razlika, pošto je i tu u pitanju primjena zakona na spor između dva lica po tužbi jednoga od njih (isto tako, kao što takva razlika ne postoji između građanskog krivičnog spora i vojnog krivičnog spora, za koji su nadležni vojni sudovi). Oni su samo naročite vrste jednog istog pojma, sudskog spora. Iz toga izlazi, da administrativne sporove treba da rješavaju, ne organi upravne vlasti, pa ma oni bili za taj posao uređeni kolegijalno, već nezavisni sudovi. Toga radi bi se, zbog obimnosti i specijalnosti posla, imali stvoriti naročiti sudovi. Oni bi se imali zvati upravni sudovi, zbog vrste predmeta, kao što se drugi sudovi, zbog vrste predmeta, zovu građanski ili vojni (t. zv. administrativno sudstvo; le contentieux administratif). Tako se mora uzeti već i po tome, što bi inače upravne vlasti bile sudije u svojoj vlastitoj stvari, te bi se pojedinci izložili njihovoj samovolji. Tako se mora uzeti i s gledišta principa nezavisnosti triju državnih vlasti jedne od druge, pošto bi inače upravna vlast mogla po volji da mijenja zakone u svojim aktima. Ovo, danas vladajuće gledište (nasuprot zastarjelom suprotnom, prema kome su upravno sudstvo i upravna djelatnost samo dvije strane jedne iste djelatnosti, jedne iste vlasti, upravne) prihvaćeno je i u zakonu o Državnom Savjetu i upravnim sudovima.

a) Državni Savjet i upravni sudovi su uređeni kao i ostala sudska tijela, i kao takvi su nezavisni od upravne vlasti. Državni Savjet je Vrhovni Upravni Sud (čl. 103 Ustava i čl. 1 spomenutog zakona), a upravni sudovi su sudovi prvog stepena (prema gore rečenom Državni Savjet upravna je vlast prvog i posljednjeg stepena u slučaju tužbe protiv odluke ministara). Njihovi članovi mogu biti uklonjeni sa svojih mjesta, prevedeni u druga zvanja državne službe i stavljeni u penziju, samo na osnovu sudske presude (čl. 103 Ustava, čl. 12 zakona), a za svoj sudski rad mogu biti tuženi samo po odobrenju opće sjednice Državnog Savjeta (čl. 13). Time im je obezbijeđena nepokretnost i nezavisnost, koju uživaju sudije građanskih sudova. Postavljaju se ukazom po prethodnom izboru od dvostrukog broja kandidata, kao i građanski sudije, i to članovi Državnog Savjeta na prijedlog predsjednika Ministarskog Savjeta, a članovi upravnih sudova na prijedlog ministra Pravde (čl. 92 i 7).

Državni Savjet ima 30 članova, od kojih najmanje $^2/_3$ moraju imati diplomu o svršenom pravnom fakultetu, što se objašnjava njegovim karakterom sudskog tijela (čl. 103 Ustava, čl. 3 zakona). Rješava u odjeljenjima od 5 članova, od kojih jedno mora stalno postojati za upravne sporove finansijske prirode (čl. 3). U cilju održanja jednoobraznosti u pravosuđu, predsjednik može, prema potrebi, sazvati opću sjednicu Državnog Savjeta, koja može rješavati, ako je prisutno bar $^2/_3$ svih članova, a čije su odluke obvezne za odjeljenja (čl. 4).

Svaki upravni sud ima jednog predsjednika i potreban broj sudija. Zasjeda u istom mjestu, gdje i Apelacioni Sud, i ima istu prostornu nadležnost s njim (čl. 6). Rješava u odjeljenjima od 3 sudije (čl. 8).

b) Prema čl. 15 administrativni spor postoji ne samo onda, kada je administrativnim aktom povrijeđeno nečije pravo, već i onda, kad je njime povrijeđen neposredni lični interes pojedinca, osnovan na zakonu. Ovo bi drugo bio slučaj na pr. onda, ako bi nezakonitim rješenjem nadležne upravne vlasti (koja je inače ovlašćena ili obvezana na izdavanje takvih rješenja) bilo premješteno tržište, uslijed čega bi naravno susjedne radnje izgubile potrošače, ili ako bi bio podignut tramvaj u gradu, čime bi naravno vlasnici javnih kola za prijevoz bili oštećeni. Ovdje dotični oštećeni nisu povrijeđeni u svom pravu, već samo u svom interesu, »na zakonu zasnovanom«, t. j. po sebi neprotivpravnom. Shodno vladajućem gledištu u teoriji i zakonodavstvu pojedincu se dakle i tu daje pravo na tužbu (za razliku od zakona o uređenju Državnog Savjeta od 21/12 1901). Nezakonitost dotičnog administrativnog akta može proisteći, bilo uslijed odsustva konkretne mjesne i stvarne nadležnosti, bilo uslijed nedostataka u formi,

Digitized by Google

bilo posebice, ako je u pitanju kakav diskrecionaran upravni akt, uslijed odsustva zakonskih uslova za slobodnu ocjenu ili uslijed prekoračenja granica, za to određenih. U stvari međutim, kao što se vidi iz navedenih primjera, i ovdje postoji, i ako samo posredno, povreda prava, i ovdje je dakle u pitanju jedan administrativni delikat, t. j. povreda prava pojedinca, što se redovno previda. Razlika je samo u tome, što ovdje interes pojedinca tek izričnim davanjem ovome prava na tužbu, u čl. 15 postoji pravno zaštićeni interes, dok u ostalim slučajevima pravo pojedinca postoji nezavisno od čl. 15. Čl. 15 ima kod njih dakle samo taj značaj, što on određuje tijelo nadležno po tužbi za zaštitu prava, za koje se inače već kao za takvo nadovezuje shodno općim principima pravo na tužbu.

c) U čl. 15 se ne čini razlika među upravnim aktima u pogledu nadležnosti upravnih sudova. Upravni sudovi su prema tome nadležni za sporove, nastale ne samo povodom autoritativnih upravnih akata (koje bi, s gledišta principa diobe vlasti, bilo nemoguće dodijeliti građanskim sudovima, s obzirom na već iznesenu prirodu ovih akata, i na to, što nema sličnih akata privatnih lica), već i povodom ostalih, neautoritativnih akata. Tu spadaju dakle čak i privatnopravni ugovori, zaključeni od upravne vlasti, i akti upravljanja državnom domenom. Kao što je već bilo primijećeno, krivični sudovi (a ne upravni kao za prejudicijalno pitanje) su nadležni za ocjenu zakonitosti autoritativnih upravnih akata (uredaba i naredaba), u koliko oni ulaze u pojam pojedinih krivičnih djela (na pr. §§ 93. 327 t. 1, 2 i 3 srpskog krivičnog zakonika), ali se to pogrešno označava kao izuzetak, pošto je ovdje u pitanju krivični, a ne pravni spor. Primijećeno je također, da i diskrecionarni autoritativni akti mogu biti osnov upravnog spora, ali s tim ograničenjem, što upravni sudovi mogu ovdje odlučivati samo o tome, da li je po zakonu u dotičnom slučaju bilo mjesta i koliko za slobodnu ocjenu, odmjeravanje, ali ne i o svrsishodnosti tih akata, pošto se kriteriji za to u zakonu ne postavljaju. To je smisao i odredbe čl. 19 tačke 3 i čl. 34 tačke 2. U čl. 19 su navedeni, pored diskrecionarnih akata, još tri slučaja, gdje nije dopuštena tužba na upravni sud. Prema čl. 22 dopuštena je tužba na upravni sud i protiv nedonošenja rješenja od strane upravne vlasti, jer inače građani ne bi bili dovoljno od njih zaštićeni. Prema čl. 16 upravni sudovi su nadležni i za sporove povodom akata samoupravnih vlasti.

d) Sud donosi po pravilu presudu na javnom ročištu, na koje poziva stranke, a na kom tužilac može učestvovati sam ili biti zastupan javnim pravozastupnikom (čl. 25, 28 i 31). Za suđenje vrijede dakle principi javnosti, usmenosti i neposrednosti. Izuzetno, u slučaju iz čl. 26, može sud donijeti bez poziva stranaka presudu o poništaju upravnog akta, a jedan izuzetak je učinjen i u čl. 27. Presuda Državnog Savjeta i izvršne (pravosnažne) presude upravnih sudova obvezne su za upravne vlasti, tako da protiv volje tužioca ne mogu ništa učiniti, što bi im bilo protivno (čl. 42). Presudom se tužba ili odbacuje ili se uvažava, u kome se slučaju upravni akt njome poništava. Ako bi bilo potrebno donijeti nov upravni akt, taj akt ima donijeti nadležna upravna vlast u smislu primjedaba upravnog suda (čl. 34). Tu se misli na autoritativne upravne akte, jer se u pogledu ostalih, javnih poslova pojedinaca sporni predmet presudom potpuno rješava. Izdavanje novog upravnog akta spada naravno u nadležnost upravne, a ne sudske vlasti, i zato se u čl. 34 i sadrži pomenuta odredba. Ali da bi se pomoglo protiv samovolje upravne vlasti, koja bi odbila da donese nov upravni akt, i na taj način ujedno spriječilo njeno miješanje u poslove zakonodavne vlasti, propisano je u čl. 43, da će Državni Savjet, ako upravna vlast u roku od tri mjeseca od dostave presude ne donese nov akt, po žalbi onoga, u čiju je korist donesena presuda, donijeti rješenje, kojim se zamjenjuje upravni akt. Protiv presude upravnih sudova dopuštena je žalba na Državni Savjet, a može je podnijeti i tužena vlast, ako je upravni sud poništio njen akt, ako za to ima odobrenje nadležnog ministra (čl. 37, 38 i 39). Državni Savjet rješava o žalbama bez poziva stranaka, postupak je dakle pismen (čl. 41).

e) Dopušteno je obnavljanje spora pod uslovima propisanim u građanskom sudskom postupku, a ima se tražiti kod istih sudova (čl. 44). Ako se zahtjev za obnovljenje odobri, presuda se ništi od suda i stvar se upućuje upravnoj vlasti, s primjedbama za istu obaveznim, da donese novo rješenje (čl. 45).

f) Državni Savjet je nadležan i za rješenje sukoba o nadležnosti između dvije upravne vlasti, koje rješavaju u posljednjem stepenu, dok sukobe o nadležnosti između upravnih i re-

Digitized by Google

dovnih sudova rješava Kasacioni Sud (čl. 46 i čl. 103 i 110 Ustava). Pored ove funkcije (koja ima karakter spora samo u koliko se sukob rješava po prijedlogu pojedinca). Državni Savjet ima izvjesne upravne funkcije. Naime on rješava o upravnim aktima, za koje je po zakonima potrebno njegovo odobrenje, i u toliko se smatra kao »upravni organ vrhovne državne uprave«, i vrši nadzornu vlast nad samoupravnim jedinicama po odredbama zakona (čl. 103 al. 5 tačka 2 i 3 Ustava). Najzad on rješava i o drugim pitanjima, koja mu zakonom budu stavljena u nadležnost (čl. 103 al. 5 tačka 5 Ustava).

g) Ima veliki broj krivičnih djela iz raznih zakona (t. zv. sporedno krivično zakonodavstvo, na pr. zakon o šumama, o vodama, o zaštiti radnika), za koje su nadležne upravne vlasti (kao što su u Srbiji za istrage iz krivičnog zakonika, pored još nekih drugih istupa, nadležne lokalne upravne vlasti i općinski sudovi). One se u toliko pojavljuju kao sudske vlasti, kao krivični sudovi. To je slučaj na pr. s carinskim krivičnim djelima iz carinskog zakona, za koje su nadležne carinarnice, a u drugom stepenu ministar Finansija (čl. 184 i 198). Kad je u dotičnom zakonu propisano, da je Državni Savjet nadležan u posljednjem stepenu, kao što je to propisano u carinskom zakonu (čl. 201), onda se i Državni Savjet, pored dotičnih upravnih vlasti, pojavljuje kao krivični sud.

h) Za sporove o naknadi štete nanesene privatnom licu od državnih upravnih ili samoupravnih organa, nadležni su redovni sudovi, i za istu je odgovorna država, odnosno samoupravno tijelo, a dotični organ je njima odgovoran (čl. 18 i 91 Ustava). Prema tome lice, oštećeno kakvim upravnim aktom, koji je postao potpun, može podići spor za naknadu štete kod redovnih sudova protiv države, mjesto upravnog spora za poništaj akta kod Državnog Savjeta. Tužba za oštetu zastaruje za 9 mjeseci (čl. 18 Ustava).

i) U koliko bi zakon činio upade u imovinu pojedinaca, oštećujući je, pravo na naknadu štete postoji samo onda, ako je to u zakonu propisano (na pr. čl. 41 al. 3 i čl. 43 al. 1 st. 2 Ustava ne daju to pravo). Za slučaj upada u imovinu pojedinaca kakvim shodno zakonu izdanim aktom upravne vlasti (na pr. zabranom uvoza neke materije potrebne za izvjesnu granu industrije, eksproprijacijom, zabranom podizanja zgrada u interesu budućih ulica) pravo na naknadu štete postoji također samo onda, kada je to u zakonu propisano (na pr. zakon eksproprijaciji s čl. 37 al. 2 Ustava i čl. 43. al. 1 Ustava daju to pravo). Tako se ima uzeti zato, što je ovdje u pitanju zakonita povreda tuđeg prava, i ako tu, za razliku od prvog slučaja, odluka, koji će građani biti pogođeni odredbama zakonskim, zavisi od upravne vlasti, te je tako moguće, da neki građani podnesu finansijsku žrtvu za državu, a drugi ne (što je dalo povoda za protivno mišljenje, koje se obrazlažava od nekih prirodnopravnim principom nepovredimosti stečenih prava, od drugih principom pravne jednakosti, prema kome nije dopušteno nejednako opterećivanje građana).

Literatura: St. Marković, Administracija Kraljevine Srbije (1893); K. Kumanudi, Administrativno pravo, 2. izd. (1921); Đ. Tasić, Odgovornost države prema principu jednakosti tereta (1924). *T. Živanović.*

ADMONT, stari manastir benediktinskih monaha u dolini Aniže, u gornjoj Štajerskoj. Imao je velike posjede u Slovenskim Goricama, gdje su benediktinci u velikoj mjeri izveli kolonizaciju. Etimologiju imena iz slovenačkog »vodomata« dokazao je Dr. Štrekelj u Mariborskom Časopisu I (1904) 71—79. *F. K.*

ADNI. V. Abogović Mahmud paša.

ADRIJA. V. Jadran.

»ADRIJA«, opće osiguravajuće društvo u Beogradu. Osnovano je 1922. Kapital 3.000.000. Rezerve 703.320. Do kraja 1923 uplaćena je polovina predviđenog kapitala. Gubitak je 514.411 din. Bavi se osiguranjem života, požara i transporta. U 1923 940 polica života, 19 milijuna dinara. Predsjednik upravnog odbora Milutin Marković, generalni direktor Drag. Milovanović. *N. S.*

»ADRIJA«, tvornica čokolade i bonbona u Beogradu. Osnovana je 1923 od N. Džinića i druga. 1924 kupio je Miloš Jaćimović. Sada proizvodi dnevno 1000 kg čokolade i 1500 kg bonbona. Zaposleno je 50 radnika. Vrijednost je 4,000.000 dinara. *S. P.*

ADVENTISTI, vjerska sekta, koja ima svojih pristalica u Vojvodini i u Srijemu pod imenom Subotara. A. je osnovao u Americi Vilim Miler, koji je proricao, da će Krist po drugi put doći 1843. Otud im i ime (adventus, dolazak). Svetkuju subotu i sastaju se, čitaju i tumače Sv. Pismo; uče o bliskom drugom dolasku Kristovom, čim njihova sekta prevlada; kršta-

Digitized by Google

vaju se u rijekama, vjeruju, da će zli ljudi biti uništeni, i u san duše od časa smrti do posljednjeg suda. Ima ih nekoliko desetina hiljada po cijeloj sjevernoj Americi. Po srednjoj Evropi i kod nas vrše propagandu njihovi centri iz Hamburga i Londona. *R. G.*

ADVOKATI. Prvi tragovi advokature u Srbiji nalaze se u zemljama, koje su činile sastavni dio Dušanova carstva. Član 56 i 91 njegovoga Zakonika govori o pristavima, za koje St. Novaković veli, da su to bila lica, koja su »parničari uzimali, da ih u parnicama na sudu zastupaju«. Pristavi nisu bili »ni izvršnici, ni advokati ili pravozastupnici u današnjem smislu«, veli dalje St. Novaković, »već službenici i suda i parničnih strana«. Član 73 Dušanova Zakonika spominje parce. Parac nije bio službenik suda, već privatan čovjek, koga je parničar birao po svojoj volji, da umjesto njega diže parnice i brani ga na sudu.

U kneževini Srbiji advokatura je stvorena zakonom o pravozastupnicima od 15/6 1865. Taj zakon vrijedi za krajeve u granicama Srbije do rata 1914. — Po tom zakonu A. ne može biti onaj, koji nije srpski podanik, koji nema 25 godina, koji je pod skrbništvom ili stečajem, koji je osuđivan ili se nalazi pod istragom zbog zločinstva, koji je osuđivan ili se nalazi pod istragom zbog beščastećih prestupaka ili prekršaja iz koristoljublja učinjenih, i prestupaka i prekršaja, kojima se vrijeđa javni moral, ili je oslobođen iz nedostatka dokaza za zločinstva ili beščasteće prestupke, koji nije dobrog vladanja, i po svom načinu života ne zaslužuje javno povjerenje i poštovanje. Pored toga kandidat treba da je položio i pravozastupnički ispit. Zakon od 15/6 1865 nije govorio o naučnoj spremi kandidatovoj, jer u doba kad je on donesen, u Srbiji nije bilo pravnog fakulteta. — Zakonom o izmjenama i dopunama toga zakona od 30/11 1871 i 15/10 1896. traži se, da je kandidat sa dobrim uspjehom svršio pravne nauke u Srbiji ili na strani i da je najmanje tri godine praktikovao u sudu ili kod javnog pravozastupnika. Pravozastupničkog su ispita oslobođeni oni, koji su svršili pravne nauke i služili najmanje pet godina kao sudije prvostepenog ili kojeg višeg suda, ili su pet godina bili redovni profesori prava na Velikoj Školi. I penzionerima, koji imaju uslove, propisane zakonom o javnim pravozastupnicima, dozvoljeno je, da budu po svom zahtjevu postavljeni za javne pravozastupnike. Disciplinsku vlast nad pravozastupnicima vrše predsjednici okružnih sudova, ministar Pravde i disciplinarni sud. O predaji pravozastupnika disciplinskom sudu rješava ministar Pravde. Pravozastupništvo prestaje, kad pravozastupnik podnese ostavku, kad se primi državne službe ili počne kakvu radnju na svoje ime, kad istupi iz podanstva, kad presudom disciplinskog suda bude lišen pravozastupništva, bude osuđen zbog zločinstva ili beščastećeg prestupljenja, učinjenog iz koristoljublja, ili bude oslobođen iz nedostatka dokaza za ovu vrstu djela. *V. Jovanović.*

U ostalim područjima Kraljevine SHS u snazi su posebni advokatski redovi, odnosno zakoni, i to: a) za Hrvatsku i Slavoniju advokatski red od 24/7 1852. sa svima naredbama i zakonima za njega; b) za područje Bosne i Hercegovine advokatski red od 2/1 1902; c) za područja, koja su pripadala kraljevini Ugarskoj (Vojvodina, Bačka i Banat, Međumurje, Prekomurje i dio Baranje). U ovim područjima u snazi je zakon za A., koji je vrijedio za madžarske vlasti, t. j. zakon o izmjeni i dopuni zakona o advokatima i advokatskim pripravnicima na teritoriju Apelacionog Suda u Novom Sadu od 22/6 1922; d) za područje Dalmacije i Slovenije vrijedi advokatski red za austrijsku polovinu bivše austro-ugarske monarhije, od 6/7 1868.

A. Advokatski red za Hrvatsku i Slavoniju zahtijeva za advokatsko zanimanje opunomoćenje od nadležne vlasti, t. j. sada od Ministarstva Pravde, a uslov za podjeljenje je: državljanstvo Kraljevine SHS, fizička punoljetnost, neporočnost i doktorat prava, trogodišnja praksa kod advokata, odnosno jednu godinu kod suda, a dvije godine kod advokata, i kod Banskog Stola u Zagrebu pred ispitnom komisijom položeni advokatski ispit. Ispitna komisija sastoji se od predsjednika Banskog Stola, odnosno potpredsjednika, dva vijećnika Banskog Stola, i jednog advokata. Poslije položenog ispita kandidat moli kod Ministarstva Pravde dozvolu za advokaturu t. zv. »stallum agendi«, pa može početi advokatsku praksu tek poslije izdane dozvole i položene zakletve, koja se polaže pred plenumom Banskog Stola u Zagrebu. Osim toga može zamoliti za »stallum agendi« i onaj ispitani sudija, koji ima bar 15 godina sudske prakse, a od toga 5 godina vršenja sudske prakse kao od kralja imenovani sudija (dakle ko-

Digitized by Google

tarski sudija ili sudbeni vijećnik) ili sudija kojeg višeg stepena.

Nesposobni su za dobijanje prava advokature: 1. koji su pod stečajem ili pod tutorstvom, 2. koji su od kaznenih sudova proglašeni kao krivci bilo kažnjivoga stečaja bilo kakvoga zločinstva, bilo prekršaja, proistekla iz pohlepe za zlodobitkom ili vrijeđajućega javni moral, ili prestupka, učinjenog iz pohlepe za dobitkom, ili koji su radi drugoga narušaja zakona osuđeni bili na kaznu zatvora barem 6 mjeseci. S advokatskom službom ne može biti skopčana ni državna služba ni senzalski poslovi. Advokatski red ustanovljuje prava i dužnosti advokata, uslove za postignuće prava advokature, kao i ustanove o prestanku advokature. Prema tome ne postoji na području Hrvatske i Slavonije t. zv. autonomija advokature, već je advokatura vezana za dozvolu nadležne vlasti.

Na području Hrvatske i Slavonije postoje advokatski odbori (komore) u Zagrebu i Osijeku, čiji je djelokrug davanje mišljenja povodom molbi za »stallum agendi«, imenovanje ispitnih komesara iz advokatskog staleža, podnošenje predloga povodom preinaka ili povratka sudovanja, odnosno advokature, čuvanje poštenja i dostojanstva advokatskog staleža, nadzor nad djelokrugom morala, pravima i dužnostima advokatstva, i izvršivanje karnosne vlasti nad advokatskim kandidatima.

Već prije 1914 bila je predložena osnova novog advokatskog reda, a poslije oslobođenja nastoji se unificirati advokatski red, i to na bazi advokatske autonomije, produžene prakse i uvođenja obligatne, bar jednogodišnje, prakse kod suda. Odbor, koji je novu osnovu izrađivao, složio se na bazi petogodišnje prakse kandidata advokatskih poslije svršenih pravnih nauka i položenih ispita, i jednogodišnje prakse kod suda. Doktorat ne bi prema najnovijem stanovištu bio potreban.

B. Na teritoriju Bosne i Hercegovine vrijedi advokatski red od 2/1 1902. Prije oslobođenja imenovani su tamo advokati od Ministarstva Finansija, kao vrhovne vlasti za Bosnu i Hercegovinu. Tu dužnost vrši poslije oslobođenja Ministarstvo Pravde. — Preduslovi su uglavnom isti kao u ostalim područjima odnosno državljanstva, neporočnosti, punoljetnosti, doktorata, zatim svršeni pravni ispiti, petogodišnja praksa, i to jedna godina prakse poslije advokatskog ispita, i najmanje jednogodišnja praksa kod jednog suda u Bosni i Hercegovini, a tri godine kod advokata. Ostatak prakse može biti kod jednog državnog odvjetništva, erarijalne prokurature, kod advokata suda i finansijalne prokurature. Poslije četvorogodišnje prakse polaže se advokatski ispit, i to najmanje dvije godine prakse kod advokata i jednu godinu prakse kod suda u Bosni i Hercegovini, i to neprekidno. Ispiti se polažu kod Apelacionog Suda, a komisija se sastoji iz predsjednika ili potpredsjednika Apelacionog Suda i 4 ispitna komesara, od kojih moraju dvojica biti izabrana od advokatske komore. Poslije izdane dozvole za advokaturu mora dotični položiti zakletvu. Kao nadzorna vlast za advokate i advokatske pripravnike postoji advokatska komora u Sarajevu, u kojoj se vodi lista svih advokata, a djelokrug iste je nadzor nad advokatima, i briga za čuvanjem časti advokatskog staleža, te disciplinarna i karnosna vlast nad advokatima.

C. Na području, koje je prije oslobođenja pripadalo području Ugarske, vrijedi zakon o izmjeni i dopuni zakona o A. i advokatskim pripravnicima na teritoriju Apelacionog Suda u Novom Sadu od 22/6 1922. Uslovi su uglavnom: podanstvo SHS, navršena fizička punoljetnost, svršene pravne nauke sa uspjehom, doktorat prava, jednogodišnja praksa na sudu i dvije godine kod javnog pravnog zastupnika, da ne stoji pod starateljstvom ili stečajem, da nije osuđen ili se ne nalazi pod istragom radi zločinstva odnosno difamirajućih prestupaka, da je dobrog i poštenog vladanja, i da je položio advokatski ispit pred odborom za ispitivanje advokatskih pripravnika kod Apelacionog Suda u Novom Sadu, po zakonima koji vrijede na teritoriju ovog Apelacionog Suda. Za izvršenje advokatske prakse nužno je položiti posebnu zakletvu pred ispitnom komisijom odbora za ispitivanje advokatskih pripravnika advokatske komore u Novom Sadu. Na teritoriju Apelacionog Suda u Novom Sadu može kao advokat i advokatski pripravnik raditi samo ono lice, koje je uvedeno u spisak novosadske advokatske komore. Advokatska diploma izdaje se poslije položenog advokatskog ispita i položene zakletve, od odbora za ispitivanje advokatskih pripravnika, odnosno advokatske komore u Novom Sadu. Protiv rješenja povjerenstva za ispitivanje advokatskih kandidata, odnosno poslije osnivanja advokatske komore protiv rješenja iste, za izdavanje advokatske diplome, može molilac podnijeti žalbu, koju u posljednjem stepenu rješava advokatski senat, odjeljenja B. (Kasacionog Suda).

Digitized by Google

Prema tome postoji na teritoriju pod C. advokatska autonomija, jer u prvom redu odlučuje advokatska komora o izdanju dozvole za advokaturu.

D. Na području bivše Austrije, koje je poslije oslobođenja pripalo Kraljevini SHS, vrijedi advokatski red od 6/7 1868. Taj advokatski red normira potpunu autonomiju advokatskog staleža, nad kojim vrši u prvom redu nadzor advokatska komora u Splitu i Ljubljani za dotična područja. Preduslovi za izvršivanje advokatskog staleža uglavnom su isti kao i u ostalim područjima, t. j. državljanstvo SHS, punoljetnost, svršene pravne nauke, i doktorat prava, zatim advokatski ispit i zakletva. — Praksa advokatskog pripravnika traje 7 godina, od toga najmanje jednu godinu sudske prakse ili 7 godina prakse kod finansijalne prokurature. Advokatski se ispit polaže poslije 6 godina prakse tako, da je kandidat dužan poslije položenog advokatskog ispita još jednu godinu prakticirati, prije nego što mu se izda advokatska diploma od višeg zemaljskog suda (Apelacioni Sud), poslije položene propisne zakletve. Kandidat mora da je stekao doktorat prava najkasnije poslije četvorogodišnje prakse, od koje je 3 godine morao vršiti kod advokata. Ispit se polaže kod višeg zemaljskog suda (Apelacionog Suda). Poslije izdanja advokatske diplome stiče kandidat pravo na vršenje advokatske prakse, te nije potrebna nikakva posebna dozvola administrativne vlasti. — Ostali uslovi za puštanje na advokatski ispit su: neporočnost, da nije kandidat pod starateljstvom, stečajem, niti kažnjen radi zločina, odnosno difamirajućih prestupaka i prekršaja. Ovo je najstroži advokatski red, osobito s obzirom na dužinu prakse.

Kao što se vidi, postoje za razna pravna područja naše države i razni advokatski redovi, koji su raznoliki što se tiče trajanja prakse i uslova za dobitak prava advokature. Prema tome nemaju advokati raznih pravnih područja odnosno Apelacionih Sudova pravo zastupanja u drugim područjima naše države. Tome se misli doskočiti unifikacijom advokatskog reda na bazi za sada petogodišnje prakse, i to jedne godine kod suda, a četiri godine kod advokata. *S. Pavičić.*

ADŽIĆ SRETEN, profesor i pedagog (15/10 1856, Sugubina, Levač). Osnovnu školu svršio je u Trsteniku, nižu gimnaziju u Kragujevcu, počeo je bogosloviju u Beogradu, pa je prešao u učiteljsku školu u Kragujevac, koju je dovršio u Beogradu. U Beču je pohodio zavod za slijepe i slušao predavanja na pedagogijumu, zatim na univerzi, gdje je bio đak Brentanov, naposlijetku 6 semestara u Leipzigu, gdje je slušao Wundta (1882—89). Profesorski ispit je položio 1895. Bio je učitelj u Kučevu i u Trsteniku, a poslije završenih univerzitetskih studija, koje profesor, koje profesor i upravitelj u učiteljskim školama u Nišu, u Beogradu (i višoj ženskoj školi i bogosloviji), u Aleksincu, u Jagodini. 1920 postao je oblasni inspektor u Subotici, 1921 postavljen je za profesora više pedagoške škole, a 1923 za upravitelja učiteljske škole u Vršcu. Pensionisan je 1924. — Odlikovao se kao organizator učiteljske škole u Jagodini, gdje je podigao veliki vrt i poljsku učionicu. — Književni rad A. je: Ručni rad u muškoj školi (1896). Srpska nacionalna škola (1891); Telesno vaspitanje za učitelje (1892); Uvod u nauku o vaspitanju (1894); Učiteljeve zabeleške, niz primera iz vaspitačkoga rada (1894); Telesni razvoj i gimnastika; Vaspitačeve zabeleške, namenjene roditeljima i prijateljima srpskog podmlatka (1909); Kroz vasionu, sa slikama (1910); Poljska učionica, higijensko-pedagoška ustanova, sa 66 slika (1924); Medonosno šiblje i drveće (1924). — A. je propagator esperanta. S esperanta je preveo Tatine priče maloj Jelkici, ruski od Mamina Sibirjaka (1923). *M. Šević.*

ADŽIĆ STJEPAN (Agyich), kanonik u Pečuhu i prigodni latinski pjesnik (1730, Rajevo Selo, Hrvatska — 1796, Pečuh). Štampao je mnoge svoje pjesme, a jedna je: »Carmen excell. Fr. Ballassa oblatum«, izašla u Zagrebu 1785. *Đ. K.*

AEROKLUB u Beogradu. Osnovan je 1/4 1922, inicijativom solunskih avijatičara. Cilj je A. K. buđenje narodne volje i orijentiranje njegove energije u smislu podizanja jedne moćne avijacije. A. K. je imao 1924 oko 6.000 članova i 20 mjesnih odbora u svim krajevima Kraljevine. A. K. je uzeo još na sebe poslove, koje u ostalim zemljama obavljaju ministarstva, ili državna nadleštva, za civilnu avijatiku. On je danas jedino kompetentno tijelo i jedina organizacija za civilna aeronautička pitanja. A. K. je član Internacionalne aeronautičke federacije kojoj pripadaju A. K. 28 država. Izrađena je konvencija, koju je i naša država potpisala. — Pored mnogobrojnih proglasa i brošura, koje rastura u narod, A. K. izdaje i svoj mjesečni, ilustrovani časopis Naša Krila. Ovo je prvi stručni aeronau-

Digitized by Google

tički list u zemlji. Prvi broj izašao je juna 1924. *T. S.*

AERONAUTIČKA INDUSTRIJA. Kao čisto aeronautičko preduzeće u Kraljevini SHS postoji samo firma »Ikarus« u Novom Sadu. Ovo preduzeće izradilo je prve aeroplane u zemlji i oni su zadovoljili tehničkim uslovima. *T. S.*

AEROPLAN. V. Letjelice.

AEROPLANSKA POŠTA uvedena je 15/4 1923 između naše države i Ugarske (Budimpešte), Austrije (Beč), Čehoslovačke (Prag), Poljske (Varšava), Rumunjske (Bukurešt) i Francuske (Pariz i Strasburg). Poštu prenose avioni društva Franco-Roumaine, i to: obična, preporučena i hitna pisma, dopisne karte, robne uzorke, poslovne papire i tiskanice. Maksimalna je težina poštanske ekspedicije 100 kg. Aerodrom je privremeno u Pančevu. Za vrijeme ljetne periode aeroplani lete svakog dana, a u proljeće i jesen triput nedjeljno (svega 208 dana godišnje). Zimi ne lete. Za pošiljke, koje se otpravljaju aeroplanima, naplaćuje se, pored obične takse po međunarodnoj tarifi, još 50% više. Iz svih mjesta naše zemlje mogu se pošiljke slati aeroplanom za imenovane zemlje (do Beograda se otpravljaju vozovima i brodovima, a Beograd ih dalje otpravlja aeroplanom). *D. D.*

AGAPIĆ (GAPIĆ, AGAPEO, GAPEO), slikar (oko 1540, ostrvo Cres). Radio je 1562—1576 u Rimu. Od njegovih se slika do u 19 vijek sačuvala samo jedna: Svetog Jeronima, u zavodu Sv. Jeronima u Rimu. *A. Sch.*

AGARJANI, naziv za Turke i Muslimane u starim srpskim spomenicima. A. se, po Svetom Pismu Staroga Zavjeta, nazivalo jedno arapsko pleme, koje je u doba hebrejskih careva Saula i Davida stanovalo u sjevernoj Arabiji i napadalo susjedna hebrejska plemena. Ime su dobili po Avramovoj robinji Agari, od koje vode svoje podrijetlo. *R. G.*

AGATONOVIĆ RADOSLAV, profesor u penziji (30/6 1869, Brus, okrug kruševački). Historijsko-filološki fakultet svršio je na Velikoj Školi u Beogradu. Od 1893—99 bio je profesor gimnazije u Nišu, zatim profesor srpske gimnazije u Solunu, direktor gimnazije u Skoplju (do 1902), školski nadzornik u okrugu krajinskom, pa ponovo profesor niške gimnazije od 1903—22, kada je penzionisan, pošto je izabran za poslanika. Od 1912—18 učestvovao je u ratovima kao rezervni oficir. — Napisao je: Simeon-Siniša Nemanjić Paleolog; Srpski ustanci u vezi sa narodnim seobama u tudinu od 1459 do 1814; Odnošaji između Srbije i Bugarske od XII—XV vijeka; La protection interalliée des invalides de la guerre (1922). Učestvovao je živo u radu oko buđenja i održavanja nacionalne svijesti u Južnoj Srbiji *D. P.*

AGENCIJE POŠTANSKE. V. Pomoćne pošte.

AGIĆ ANTUN MARIJA (Aghich), govornik i skupljač dubrovačkog latinskog pjesništva (1754, Dubrovnik — 23/10 1830, Asizija, Italija). Kao franjevac prepisao je u Rimu pjesme i govore Elija Lampridija Crijevića (Cervinus) i još neke dubrovačke rukopise, koji su sada u franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku. A. je bio protivnik i Francuske (1806) i austrijske okupacije Dubrovnika. *Đ. K.*

AGRARNA I INDUSTRIJSKA BANKA. Osnovana 1922. Centrala Beograd. Kapital 10.000.000 din., tekući račun 40,960.330 din., ulozi 2,954.836 din., gotovina 4,431.524 din., mjenice 3,974.739 din., aktivni tekući računi 45,608.449 din., dobit 145.597 din., dividende nema. Zajednica interesa sa Oesterreichische Kreditanstalt (Beč) i Hrvatska Sveopća Kreditna banka (Zagreb). Predsjednik Fritz Ehrenfest, direktor Dušan Đ. Krestić. *N. S.*

AGRARNA I KOMERCIJALNA BANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU. Osnovana 1900. Centrala Sarajevo, filijale: Brčko, Novi Sad, Beograd. Kapital 7,500.000, povećan 1924 na 15.000.000 din. Fondovi 3,000.000 din., ulozi 5,578.439 din., vjerovnici 37,029.940 din., gotovina 960.126 din., potraživanje kod novčanih zavoda 3,249.398 din., mjenice 9,882.787 din., vrijednosni papiri 1,925.743 din., dužnici i konzorcijalni poslovi 39,688.062 din., nepokretnine 398.495 din., dobitak 1,795.417 din., dividenda 14%. Preduzeća: Butizzoni i Venturini industrija drva d. d., Bosanska industrija špirita. Potpredsjednik Dr. Nikola Stojanović, direktor Ladislav Takač. *N. S.*

AGRARNA REFORMA imala je zadatak da izmijeni razmjer između malih i velikih posjeda parcelacijom i da ukloni preostatke feudalnog zemljišnog uređenja, t. j. kmetstvo u Bosni i Hercegovini i Južnoj Srbiji (čifčije) i kolonat u Dalmaciji. Motivi su bili dijelom socijalni a dijelom nacionalni: bojazan od boljševičkih pokreta proleterskih agrarnih masa odmah po ujedinjenju, jačanje privrženosti novoj državi u pojedinim

Digitized by Google

krajevima i umnožavanje nacionalnih elemenata posredstvom unutrašnje kolonizacije.

U zemljama, koje danas pripadaju Kraljevini SHS. bila je ovakva raspodjela posjeda: U Kranjskoj (1902) 75.477 poljoprivrednih posjeda, sa 995.521 hektara zemlje. Gazdinstva je bilo: do 0·5 hektara 12·5% svih gazdinstava, 0·5—1 ha 8·4%, 1—2 ha 10·8%, 2—5 ha 19·4%, 5—10 ha 19·8%, 10—20 ha 19·3%, 20—50 ha 8·5%, 50—100 ha 0·9%, preko 100 ha 0·4%. U Štajerskoj, t. j. bivšoj donjoj Štajerskoj, posjedi od preko 1 ha iznosili su 1896: 1—5 ha 10·9% svih posjeda od preko 1 ha, 5—50 ha 67·3%, 50—100 ha 7·8%, preko 100 ha 14·0%. U Dalmaciji 1902: 83·455 posjeda sa ukupno 1,283.494 ha, i to do 0·5 ha 18·6% svih posjeda, 0·5—1 ha 18·4%, 1—2 ha 24·5% ha, 2—5 ha 25·9%, 5—10 ha 8·7%, 10—20 ha 2·7%, 20—50 ha 1%, 50—100 ha 0·1%, preko 100 ha 0·1%. U Hrvatskoj i Slavoniji 1895 (jedini ugarski popis posjeda) od 0—1 katastralnih jutara (= 0·5755 ha) činila su 13·2% svih posjeda ili 0·5% čitave površine, 1—5 k. j. 30·9% odnosno 8%, 5—10 k. j. 27·2% odnosno 17·2%, 10—20 k. j. 20·4% odnosno 24·3%, 20—50 k. z. 74% odnosno 18·5%, 50—100 k. j. 0·7% odnosno 3·9%, 100—200 k. j. 0·06% odnosno 1·8%, 500—1000 kat. j. 0·02% odnosno 1·9%, preko 1000 k. j. 0·06% odnosno 22·4%. Od 407.403 posjeda njih okruglo 281.000 bilo je sa po ispod 10 jutara ili 5·75 ha, a 180.000 ispod 2½ ha. Svega 209 posjednika držalo je preko jednu petinu zemlje; 406.264 seljačkih gazdinstava (1—100 jutara) obrađivalo je 2 milijuna jutara, 1139 veleposjednika (po preko 100 jutara) 310.000 jutara, t. j. svega 0·3% posjednika obrađivalo je 12% svih oranica. Za Bosnu i Hercegovinu nema pouzdanih statističkih podataka ni o pojedinim kategorijama zemljoposjednika i obrađivača, a kamoli o raspodjeli posjeda na veličine gazdinstava raznih agrarno-pravnih obilježja (t. j. slobodan seljački posjed, kmetovska i beglučka zemlja). 1906 priredila je zemaljska vlada anketu o poljoprivrednim gazdinstvima, ali rezultati nisu apsolutno točni zbog tehničke primitivnosti snimanja i političke zainteresovanosti vršilaca snimanja. Rezultati su bili: od 2 ha manja gazdinstva činila su 51·5% svih slobodnih seljačkih, a 19·9% svih kmetovskih gazdinstava, 2—5 ha 25·4% odnosno 28·2%, 5—10 ha 13·7% odnosno 28·4%, preko 10 ha 9·4% odnosno 23·5%. Parcelna imanja mnogo su jače zastupana kod slobodnih seljaka nego kod kmetova, koji su velikim dijelom zadružno i živili i obrađivali. U Hercegovini su pretežno sitne parcele, u Posavini i Srednjoj Bosni veća gazdinstva, ali često stočarskog karaktera. Prema popisu stanovništva iz 1910 bilo je:

	domaćina	%	članovi porod.	%
zemljovl. s kmetovima	10.463	3·69	40.460	2·92
„ bez kmetova	4.281	1·51	16.182	1·17
slobodnih seljaka	136.854	48·33	634.789	45·82
kmetova	79.677	28·15	444.920	32·11
slobodnih seljaka, koji su istovremeno i kmetovi:				
a) pretežno slobodni reljaci	14.453	5·10	95.296	6·88
b) pretežno kmetovi	76.963	5·99	110.448	7.97
c) drugih zemljoradničkih lica	20.450	7·22	43.351	3·13
Svega:	283.141	100·000	1,385.446	100·00

Po vjeroispovijesti bilo je u %:

	muslimana	pravoslavnih	katolika
od begova	85·2	9·4	4·9
od slob. seljaka	56·6	25·9	16·8
od kmetova	4·6	73·9	21·5

Za Vojvodinu (Banat, Bačku i Baranju) nema posebnih podataka. Madžarski popis od 1895 nije statistički obrađen prema teritorijima, koji su pripali Kraljevini SHS. već prema starim upravnim jedinicama. Kada se podaci toga popisa preračunaju na teritorij naše Vojvodine i koriguju podacima statistike o prometu s nepokretninama onda dobivamo za 1918:

		% gazdinstava	% površine
posjedi od	0—5 kat. jut.	55·46	10·08
„ „	5—100 „ „	42·80	70·00
„ „	100—1000 „ „	0·70	13·37
„ preko	1000 „ „	0·04	6·55

Postoje i podaci o raspodjeli posjeda iz snimanja 1904 (radi dobivanja osnove za reformu izbornog prava), koji iskazuju posjednike od preko 20 godina starosti prema narodnosti. Pošto su Srbi najvećim dijelom na današnjem teritoriju Vojvodine, to su ti podaci značajni po raspodjelu posjeda među njima. Dok Srbi čine, po madžarskoj statistici, 2·6% cjelokupnog življa bivše Ugarske, bilo ih je među posjednicima 3·1%, i među onima sa 1—2 jutra 2·6%, sa 2—5 j. 2·6%, sa 5—10 j. 3%, sa 10—20 j. 3·4%, sa 20—50 jutara 4·4%, sa preko 50 jutara 4·6%, od cjelokupnog življa na teritoriju Vojvodine bilo je, 1910, 38·3% bezemljaša, t. j. sluga, nadničara, »biroša« i drugih poljoprivrednih zavisnih radnika. U Srbiji bilo je (1897) svega 83 gazdinstva iznad 100 hektara, a 825 iznad 50 hektara, 99% svih gazdinstava nije prelazilo 50 hektara, a 95% ni 20 hektara. — O posjednim prilikama u Južnoj Srbiji ne postoje autentični podaci. Kako u Srbiji tako i u Južnoj Srbiji veliki je broj zemljoradnika bez dovoljne količine vlastite zemlje. Još značajnija je pojava razmjerno ogromnih površina neobra-

Digitized by Google

đenog zemljišta (44% i 59·6% cjelokupne površine). — Znatne mase poljoprivrednog proletarijata postojale su naročito u Vojvodini, a sirotinje, osim u Vojvodini, još i u »pasivnim krajevima«, u Lici, Dalmaciji, Hercegovini, Crnoj Gori i Bosni. Postojala je »glad za zemljom« u tim oblastima uslijed latifundija (Vojvodina i Slavonija), prirodnog siromaštva tla, a plodnosti življa i, pored toga, uslijed preživjelih ustanova kmetstva i kolonata.

Agrarna reforma u cijeloj istočnoj i srednjoj Evropi otpočela je poslije društveno-moralnih potresa uslijed dugotrajnog rata i utjecaja Rusije. Narodno Vijeće u Zagrebu 26/11 1918 donijelo je odluku, da se ukidaju feudalni odnosi (kmetstvo i kolonat) i obećanje, da će se vršiti ekspropri-jacija i parcelacija u svrhu naseljavanja agrarnog proletarijata i sirotinje, t. j. onih zemljoradnika, koji nemaju uopće ili nemaju dovoljno vlastite zemlje. Poslije proglašenja ujedinjenja pokrajina, koje su bile u nadležnosti Narodnog Vijeća, sa Srbijom i Crnom Gorom, obećao je tadanji regent prijestolonasljednik Aleksandar u proklamaciji od 24/12 1918: »Ja želim, da se odmah pristupi pravednom rješenju agrarnog pitanja i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posjedi. U oba slučaja zemlja će se podijeliti među siromašne zemljoradnike, sa pravičnom naknadom dosadanjim vlasnicima njenim«. U smislu načela izrečenih u gornjoj proklamaciji, ali bez posebne komisije, koja se u njoj spominje, izrađene su i objavljene »Prethodne Odredbe za pripremu Agrarne Reforme« 27/2 1919. One su dobile snagu zakona, i u njima se određuje: 1. raskidanje kmetovskih, čiftčijskih (§ 1—6) i kolonatskih (§ 7—8) odnosa, ne utvrđujući određeno, koji se odnosi imaju smatrati takvima; 2. podjela velikih posjeda (§ 9—16) i to: sva fidejikomisna dobra, svi veći (preko 100 jutara) posjedi, koji su izdani pod zakup, ili samo djelomično obrađeni, i svi ostali veliki posjedi od bar 100—500 jutara prema posjedovnim i ekonomskim prilikama pojedinih krajeva; 3. za sve te posjede dat će se naknada, čija će se visina i način otplate naknadno zakonodavnim putem odrediti (§ 11); 4. unutarnja kolonizacija; 5. autoritativno regulisanje zakupa (§ 14 i 16); 6. regulisanje svojine šumskih posjeda i revizija segregacija (§ 17—19). Predvidjeno je još, da se naknade ne daju za posjede članova Hapsburške dinastije, kao i za posjede, koji su darovani tuđincima za usluge učinjene Hapsburgovcima, a nisu do sada prešli u tuđe ruke. Prvenstvo pri diobi zemlje imaju »invalidi, udovice i siročad ratnika, vojnici i dobrovoljci, koji su se borili za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca« (§ 9), ali nije rečeno, kojim redom ide prvenstvo. Radi osiguranja eksproprijacije velikih posjeda izrečene u §§ 9 i 10 Prethodnih odredaba zabranjeno je. Uredbom od 21/7 1919, otuđivanje zemljišnih posjeda, koji su u smislu iste Uredbe dolazili »pod udar« A. R., premašujući maksimum, uostalom veoma različit za pojedine krajeve (50—100 ha). Otuđivanje je zabranjeno »bilo kakvim pravnim poslovima među živima, pa i putem javnih, dobrovoljnih ili ovršnih dražbi, ako toga ne dozvoli ministar za Agrarnu Reformu«. Isto se tako zabranjuje opterećivanje ovakvih zemljišta, osim zbog dužnih poreza i drugih javnih dažbina (čl. 1). Zabrana otuđivanja i opterećivanja imala je biti gruntovno ubilježena, t. zv. agrarnoreformni sekvestar privatnih posjeda. Iz razloga proizvodno-tehničkih, socijalnih i drugih (čl. 7) može ministar za A. R. osloboditi od zabrane, t. j. »dići sekvestar« u izvjesnim granicama. Nad velikim posjedima »pod udarom« ustanovljen je (uredba 25/2 1920, izvan snage stavljena 3/9 1920) stalan nadzor i »po potrebi« i državna uprava (t. zv. komesari na imanjima »pod udarom«). Uredbe, naredbe i raspisi nizali su se, čas su postavljani jedni, čas drugi principi i norme za rješavanje pojedinih pitanja pri eksproprijaciji, diobi, kolonizaciji. Najvažnija je među ostalima uredba od 3/9 1920 (br. 14, 140) o izdavanju »pod-udarnih« zemljišta u četvorogodišnji, prinudni zakup. — Čl. 42 i 43 Vidovdanskog Ustava garantuje da provizorium A. R. ne će biti prijelaz u stanje prije ujedinjenja i Prethodnih Odredaba. Tim se članovima utvrđuju, dijelom ponovno, osnovna načela naše A. R.

Dosada (kraj 1924) nije podnesen Skupštini zakonski prijedlog za konačno rješavanje pitanja A. R. Izrađeno je nekoliko nacrta (Krste Miletića, J. Laloševića, D. Grginog), koji se veoma razlikuju u dva najvažnija pitanja, o uslovima oduzimanja zemlje (naknada) i o uslovima davanja zemlje (otkup).

Do sada (1919—1924) je izvođenje A. R. organizovano ovako: Na vrhu — za cijelu zemlju — stoji Ministarstvo za A. R., a u Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji i Sloveniji savjetodavna

Digitized by Google

mjesna agrarna zastupstva ili odbori od predstavnika »interesenata A. R.« t. j. bezemljaša, malih, srednjih i velikih posjednika. Izvršni organi A. R. su: Oblasne agrarne direkcije (Novi Sad, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Split, Skoplje), razni glavni i obični agrarni povjerenici sa znatnom diskrecionom vlašću u pogledu ostavljanja posjednicima i preko maksimuma (»uzorna dobra«, specijalne kulture, i dr.) i županijski agrarni uredi, kao prva instancija za sva jednostavnija pitanja. »Agrarni povjerenici« su organi iz doba prije ustanovljavanja Ministarstva za A. R. (dakle prije 12/2 1920), dokle su agenda A. R. spadala u nadležnost Ministarstva Socijalne Politike. Ali su ta povjereništva djelovala i dalje, kao nižestepeni organi agrarnih direkcija. Direkcije i županijski agrarni uredi izrađivali su norme, po kojima se imala dijeliti zemlja na njihovom području prvo u prinudni jednogodišnji (1919), zatim u prinudni četvorogodišnji zakup (1920). Oni su izašiljali komisije za vršenje diobe i za bezbrojne revizije tih dioba. — U cilju što lakšeg provođenja zadataka A. R. osnovane su i zadruge interesenata A. R., t. zv. Agrarne zajednice.

Poslije četiri i po godine rada objavilo je Ministarstvo za A. R. augusta 1924 podatke o diobi zemljišta po uredbama od 3 i 16/9 1920. Podaci se odnose na oblasti agrarne direkcije u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu (na koju je prenesen djelokrug bivše novosadske). Taj izvještaj glasi: »Pregledom i velikih i srednjih posjeda utvrdilo se, da u našoj državi ima ukupno 802 velika posjednika. Najviše u Vojvodini (velikih posjeda — preko 1000 jutara — 276 i srednjih — 500—1000 k. jutara — 203); na Slovenačku dolaze 240 (šumski), a na Hrvatsku 173 velika posjeda. Od ukupnog broja posjednika 380 su strani podanici. Cjelokupna površina svih posjeda, koji su potpali pod A. R., iznosi u katastralnim jutrima: ziratne zemlje 875.823, šume 770.329, ostalo 386.282 — ukupno 2,032.434. Površina ziratne zemlje stranih posjednika iznosi 481.938 jutara. — Rješenjima pojedinih agrarnih direkcija razdijeljeno je od toga: 1. mjesnoj sirotinji na 184.132 porodice 352.466 jutara; 2. dobrovoljcima domaćim na 6.256 porodica 47.823 jutara i stranim (t. j. iz drugih krajeva) na 11.637 porodica 99.301 jutro; 3. kolonistima domaćim na 1242 porodice 11.487 jutara i stranim na 2195 porodica 18.494 jutra. Ukupno 205.462 porodice dobile su od velikih posjeda 529.571 jutro zemlje za obradivanje. Procent odvojene ziratne zemlje iznosi dakle 60·5%. Najviše zemlje podijeljeno je u Vojvodini: 335.708 jutara. — U Južnoj Srbiji, u okruzima metohijskom, zvečanskom, kosovskom, skopskom, kumanovskom, tikveškom, bregalničkom i bitoljskom bilo je također agrarnotehničkih poslova. Tamo je ograničeno 62.991, a premjereno 42.825 hektara ziratne zemlje. Na površini od 47.435 hektara naseljeno je 5650 porodica, od kojih su 468 starosjedioci. U tim naseljima podignuto je ukupno 1706 kuća, za koje se zna. Ima još mjesta, iz kojih nema podataka. — Prema tome je u cijeloj državi na 216.644 porodice razdijeljeno ziratne zemlje 572.396 katastralnih jutara. Ostalo je još oko 40% cjelokupne površine, koja ima da posluži za daljnje radove na kolonizaciji uopće«.

Literatura: O. Frangeš, O Agrarnoj Reformi, 1919; I. Rittig, Agrarna Reforma, 1919; I. Zoričić, Poljoprivredne prilike Hrvatske i Slavonije, s osobitim obzirom na Agrarnu Reformu, 1919; Milutin Jakšić, Agrarna Reforma, 2. sv., 1920; J. Lalošević, Agrarna Reforma u Vojvodini, 1920; J. Lalošević, Nacrt zakona o eksproprijaciji velikih poseda, 1923; Agrarna Reforma u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini. Mišljenje profesorskog zbora gospodarsko-šumarskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu 1923; J. Galić, Problemi agrarne politike u Hrvatskoj i Slavoniji, 1921; Juraj Demetrović, Agrarna Reforma i demokratska stranka, 1920; J. Lenarčič, Misli o Agrarnoj Reformi u Sloveniji, 1921; Rad. Marković, O provađanju Agrarne Reforme u Vojvodini, 1923; Rezolucija Hrvatskog zemaljskog društva gospodarskih i šumarskih činovnika, 1919; Memorandum udruženja zemljoposjednika za Bosnu i Hercegovinu, 1920; Članci po časopisima: Lj. Prohaske, (u Jugoslovenskoj Njivi, 1919—1921). M. Vlainca (Srpski Književni Glasnik 1920 i 1921), Sl. Šećerova (Arhiv za pravne i društvene nauke 1921), J. Subotića (Meja, 1923), A. Hribara (Meja 1924), J. Galića (Mjesečnik, 1924), St. Stojanovića (Jugoslovenska Njiva 1923 i 1924), M. Stanojevića (Ekonomista, 1923), M. Kosića (Misao, 1924) i dr. Agrarna Reforma, naredbe, uredbe, raspisi, 1920 u izdanju Ministarstva za A. R. *M. Kosić.*

AGRARNA STATISTIKA. A. S. izdaje Ministarstvo Poljoprivrede i Voda od 1920 u sve savršenijem obliku. Po tim izvještajima pada na pojedine vrste kulture u našoj državi:

Digitized by Google

Pregled obrađene površine god. 1922. po službenim podacima Ministarstva Poljoprivrede.

Pokrajina	Od obrađene (ziratne) površine dolazi na:													
	Zrnasto bilje		Mahunasto bilje		Korenjasto i krtolasto bilje		Industrijsko bilje		Vrtlarsko bilje		Krmno (pićno) bilje		Ugar	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Srbija Sjeverna....	1,104.196	91·55	16.745	1·39	19.856	1·65	17.414	1·45	20.358	1·68	13.494	1·12	14.013	1·16
Srbija Južna.....	487.620	87·18	8.905	1·39	7.940	1·42	10.363	1·85	8.181	1·46	768	0·14	35.549	6·36
Hrvatska i Slavonija.....	1,083.061	72·84	18.260	1·23	106.859	7·26	22.842	1·54	24.144	1·62	123.482	8·30	107.248	7·21
Bosna i Hercegovina.....	482.518	37·83	9.492	0·74	30.880	2·42	5.812	0·46	9.815	0·77	8.649	0·68	728.257	57·10
Vojvodina.....	1.224.918	89·09	11.227	0·82	28.043	2 04	26.611	1·94	11.268	1·94	47.486	3·46	25.315	1·84
Slovenačka.....	210.109	61·63	4.638	1·46	65.662	20·54	3.224	1·05	5.867	1·84	29.480	9·23	764	0·25
Dalmacija	95.585	75·74	4.438	3·51	5.458	4·32	1.650	1·31	4.820	3·82	1.884	1·49	12.382	9·81
Crna Gora	22.887	82·78	218	0·75	3.520	12·73	190	0·69	350	1·28	107	0·39	379	1·38
Kraljevina SHS....	4,710.094	73·86	73.916	1·16	269.218	4·21	88.105	1·33	84 803	1·33	225.350	3·58	923.907	14·48
Dodatak god. 1923:	4,632.311	73·81	71.589	1·14	244.752	3·89	99·248	1·58	79·848	1·28	237.738	3·79	910.685	14·51

Površine i prinosi najvažnijeg kulturnog bilja god. 1922.

Vrsta kulture	Površina ha	Prirod mtc	Na 1 ha mtc	Vrsta kulture	Površina ha	Prirod mtc	Na 1 h mtc
Pšenica ozima	1,450.627	11,647.946	8·27	Šećerna repa .	19.981	3,126.855	162·3
Pšenica jara .	80.837	455.391	5·80	Pamuk . . .	963	1.870	2·25
Ječam ozimi .	214.434	1,484.138	7·13	Lan za vlakno	13.664	69.259	5·25
Ječam jari . .	171.312	925.967	5·55	Konoplja za vlakno . .	30.181	217.414	7·72
Raž ozima . .	165.836	989.077	5·12	Repica . . .	3.270	19.291	6·24
Zob (ovas). .	402.595	2,652.164	6·78	Mak	3.583	15.581	4·82
Kukuruz. . .	2,044.593	22,809.568	11·74	Duhan . . .	12.715	93.912	7·39
Sa ostalim žitaricama zajedno	4,710.893	—	—	Hmelj. . . .	1.826	14.277	7·83
Pasulj . . .	45.047	255.368	6.29	Cikorija . . .	323	17.967	55·45
Grahorica . .	14.692	178.174	12.47	Sa ostalim industrijskim biljem	87.411	—	—
Sa ostalim mahunjačama	73.915	—	—	Kupus . . .	39.719	1,574.157	11·46
Korun (krumpir)	220.522	8,464.103	34·64	Luk crni i bijeli . .	15.394	308.518	21·81
Stočna repa .	19.209	1,938.832	102·12	Paprika . . .	6.180	85.986	14·82
Repa postrna .	21.489	1,404.332	60·35	Dinje i lubenice . . .	15.453	712.179	50·36
Sa ostalim okopavinama	269.217	—	—	Sa ostalim vrtlarskim biljem . . .	84.803	—	—
Djetelina . .	109.567	2,718.479*	25·02				
Lucerna . . .	55.884	1,686.408*	31·01				
Sa ostalim krmnim biljem	225.349	—	—				

*) Mtc suhoga sijena.

Digitized by Google

Produktivna, šumska i neproduktivna površina.

Pokrajina	Površina							
	Ukupna		Produktivna		Pod šumom		Neproduktivna	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Srbija Sjeverna . . .	4,995.000	100	1,881.145	37·6	1,616.630	20·3	2,097.225	42·8
Srbija Južna	4,557.200	100	851.420	18·7	1,070.370	23·5	2,635.410	57·8
Hrvatska i Slavonija .	4,383.116	100	2,559.846	58·5	1,491.652	34·1	323.118	7·4
Bosna i Hercegovina .	5,119.900	100	1,774.859	34·6	2,546.689	49·7	798.352	15·6
Vojvodina	1,970.200	100	1,710.338	86·8	250.645	12·7	9.217	0·5
Slovenačka	1,619.712	100	836.358	51·6	690.623	42·6	92.703	5·7
Dalmacija	1,272.900	100	786.928	61·8	347.796	27·3	138.176	10·8
Crna Gora	966.800	100	79.503	8·2	192.639	19·9	694.658	71·8
Ukupno .	24,884.828	100	10,480.397	42·1	7,607.054	30·6	6,788.877	27·3

Značajno je po ovim brojevima, da u našoj državi prevlađuje zrnato bilje (žitarice), koje zaprema do 91·55% (sjeverna Srbija) ziratne površine, dok prosječno za čitavu državu iznosi 73·86%. Prema tome je najveći dio naše domovine još na stepenu žitničke poljoprivrede, sa svim atributima toga gospodarenja. Više sjeveru i zapadu, kraj žitarica, širi se industrijalno i krmno bilje. Paralelno sa povećanjem gajenja ovih biljaka dižu se i prosječni prinosi od jednog hektara, čitavo gospodarstvo postaje intenzivnije i racionalnije. Korelat ekstenzivnog, žitničkog gospodarenja jesu ugari, na koje otpada u čitavoj državi 14·48% ziratne površine. Izuzetno visok broj ugarne površine (57·10%) u Bosni i Hercegovini ne odgovara faktičnim prilikama, ma da je doista kmetovski odnošaj silio na podržavanje što veće površine oranica pod ugarom za pašu stoci, od koje se nije davao hak kao od plodova. Zasijane površine i ukupni prinosi najvažnijeg kulturnog bilja kod nas iznosili su 1922 kako su navedeni u tabeli II. Prinosi ovi vrlo su niski, u racionalnom gospodarstvu oni bi trebali da iznose (od jednog kat. jutra 0·573 hektara) barem toliko u metričkim centama, koliko je ovdje iskazano kao prinos od jednog ha, trebali bi dakle, da budu barem dvostruki. Što nije tako, kriva je zaostalost u tehnici gospodarstva, manjkanje pouke, uzornih primjera, ali i osobine naše klime (suše ljeti, velike studeni zimi), koje se vrlo teško mogu paralizirati. Tabela pokazuje raznolikost u kulturama od nordijskih (jari ječam, zob) do subtropskih (pamuk, pirinač) kao što rijetko koja evropska zemlja ima.

Površina i prinos vinograda i voćaka iznosio je 1922:

Površina vinograda i broj i prinos voćaka iznosio je god. 1922:

Vrsta kulture	Površina ha	Prirod mtc	Na 1 ha	Vrsta kulture	Broj stabala	Prirod mtc	Na 1 ha
Vinogradi	167.610	4,615.125	27·5	Kesteni	462.747	69.586	15·0
	Broj stabala		po stablu	Smokve	679.806	71.785	10·5
				Masline	3,460.214	hl 164.824	
Šljive	60,958.902	8,490.320	13·9	Sve ostalo voće	5,395.283	—	
Jabuke	7,758.094	1,751.427	22·6				
Kruške	3,686.539	659.003	18·9	Ukupni broj voćaka	89,146.655	—	—
Orasi	1,754.067	308.189	17·7				

Prinos voća vrlo je nejednak kod nas, na pr. za šljive se kreće između 2,000.000 do 10,000.000 mtc. On je sigurniji u krajevima sa laganim prijelazom iz ljeta u proljeće (subalpska klima), a nesigurniji je, gdje je ovaj prijelaz nagao (kontinentalna i pontijska klima).

Naša država proizvodi redovno suvišak žita preko svoje vlastite potrebe, i time ulazi u svjetsku utakmicu. Prema tome se ravnaju i cijene krušnome bilju, prema cijenama spoljnih tržišta. Ipak ove cijene u državnim granicama variraju u znatnoj mjeri. Najjeftinija je (po službenim podacima za 1922) u Vojvodini, Srijemu, Mačvi, Bosanskoj Posavini, Južnoj Srbiji, najviša u Crnoj Gori, Dalmaciji, Hercegovini (u mjesecu septembru

Digitized by Google

1922 u Bjeljini 1 mtc pšenice: 300 din., u Vukovaru 375 din., u Bitolju 375 din., u Nikšiću 750 din., u Splitu 600 din.).

U pogledu stoke, statistički podaci nisu pouzdani. Prethodno mogu da služe podaci, koji su približnom sigurnošću ustanovljeni za 1920:

Broj grla:

Pokrajina	Goveda	Bivola	Konja	Magaraca i mazga	Svinja	Ovaca	Koza
Srbija Sjeverna	1,050.514	6.806	68.750	3.911	732.428	2,257.702	287.983
Srbija Južna	573.100	42.045	71.367	62.261	79.732	1.383.564	449.545
Crna Gora	79.754	41	9.966	4.998	11.162	221.849	72.879
Vojvodina	371.182	1.184	305.401	1.945	927.902	591.758	3.842
Hrvatska i Slavonija	1,103.092	268	346.504	3.213	960.760	544.295	78.555
Dalmacija	51.029	50	12.180	16.228	22.200	266.298	114.658
Slovenačka	444.719	1	55.562	493	289.024	69.935	20.283
Bosna i Hercegovina	1,078.830	490	187.848	7.275	245.488	1,444.266	1,340.140
Ukupno g. 1920:	4,732.220	50.883	1,057.578	100.348	3,268.503	6,749.667	2,267.865
„ „ 1924:	6,276.855	—	1,550.786	—	5,233.950	11,570.260	—

Literatura: Ministarstvo Poljoprivrede i Voda, Obrađena zemlja i žetveni prinosi u 1920 i 1921 i. u 1921 i 1922: Annuaire de la Statistique Agricole, Rim 1924; Hickmann: Geographisch-statistischer Universal-Atlas 1924. *O. Frangeš.*

AGRARNE ZAJEDNICE. Radi ostvarenja cilja Agrarne Reforme, da se stvaraju novi samostalni mali seljački posjedi, potpomagalo je Ministarstvo za Agrarnu Reformu osnivanje t. zv. A. Z., t. j. zadruga dobrovoljaca naseljenika i dr. interesenata Agrarne Reforme. Tim je zajednicama davan beskamatni zajam iz državnih sredstava za nabavku: a) sjemena, žita za hranu, odijela i drugih potreba za život; b) tegleće i priplodne stoke; c) poljoprivrednih alata, sprava i strojeva; d) građevnog materijala za podizanje stanova i gospodarskih staja. Ti su se beskamatni zajmovi davali samo sudski registrovanim zajednicama, a treba da ih vraćaju državi tek poslije izvjesnog broja godina (1—6), prema namjeni pozajmljene svote, i to u ratama (na pr. otplata pozajmice za zgrade počinje 6 godine i traje 34 godine, pošto se otplaćuje prvo samo 1%, a zatim 1½% pozajmljene svote). — Ustanova A. Z. obavezna je za sve naseljenike u Južnoj Srbiji (oblast skopske agrarne direkcije) i izgleda, da su one jedino tu sistematski razvijene i strogo rukovođene, dok su u ostalim oblastima uglavnom služile kao okvir za partijsko-političke akcije osnivača i utjecajnih lica. Pošto su te zajednice često prestajale i ponovno osnivane pod drugim nazivima, to je nemoguće ustanoviti njihovo efektivno brojno stanje. *M. Kosić.*

AGRARNI POVJERENICI. V. u dodatku.

AGRON, ilirski kralj, čiju je državu činio dio našeg i albanskog primorja (središte Skadar). Bio je vrlo moćan i od njegovog gusarstva patila je mnogo rimska i grčka trgovina. Zbog toga su Rimljani njegovoj ženi Teuti, koja ga je naslijedila, objaviti rat (229 prije Kr.). *N. V.*

AHMED PAŠA HERCEGOVIĆ (1456 do 1518), najmlađi je sin hercega Stjepana, i zvao se knez Stjepan. Kad se zavadio s braćom, otišao je Turcima i primio njihovu vjeru. 1481 postao je zet sultana Bajazita II, a 1496 veliki vezir. Na tom položaju, s prekidima, bio je sve do 1515. Njegovom se utjecaju pripisuje, što je 1512, poslije Bajazitove smrti, došao na prijesto Selim, mjesto brata Ahmeta. 1515 svrgnut je, zbog neuspjeha u perzijskom ratu.

Literatura: Ć. Truhelka, Tursko-slovjenski spomenici, 1911, 229 do 239. *V. Ć.*

AIL, ostrvo u jezeru Mala Prespa. Ime je dobilo po Sv. Ahiliju, svetitelju iz 4 vijeka, zaštitniku grada Larise. Car Samuilo sagradio mu je hram na tom ostrvu i 983 prenio mu tijelo u taj hram. Impozantne razvaline, u kojima se očuvalo i nešto slika, i danas se zovu Velika Crkva. To je bila katedrala prespanske patrijaršije u doba Samuilovo. *R. G.*

AJDOVŠČINA (Aidussina), varošica u vipavskoj dolini, u talijanskoj Slovenačkoj. Ima 1118 stanovnika. Ovdje je bila u rimsko doba naseobina »Castra« — »Ad Frigidum«, (Rijeka Frigidus, vjerojatno danas Hubelj). Na

Digitized by Google

ruševinama, kao što kaže ime, postalo je slovenačko mjesto. Prvi put se A. spominje tek 1507. Oko 1507 dobila je A. pravo za trgovanje; ipak je ostao znatniji susjedni Sv. Križ, koji je imao gradska prava. A. je postala važnija tek u drugoj polovini 18 vijeka, kad su se počeli u njoj razvijati zanati. Sada je A. najznatnije mjesto vipavske doline. Ima veliku predionicu sa malenom tvornicom za bojadisanje, mlin na valjke, dvije parne strugare i više malih strugara; ima svoju općinsku električnu centralu, osim toga i nanovo sagrađenu električnu centralu na rijeci Hublju, koja ima veliku vodenu snagu. Nekadašnje velike ljevaonice željeza na Hublju, gdje su iz bakra izrađivali različnu robu, opustjele su, a isto tako i veliki mlin s pivarom i tvornicom leda (»Pali«). Ipak postoji još uvijek mala ljevaonica za bakar u Lokavcu uz A., gdje ima i mnogo običnih mlinova. A. je sjedište suda, poreznog ureda, geometarskog ureda i krajna stanica lokalne željeznice Gorica—A.

A. M.

AJLEC JOSIP, kipar (1874, Lastomerci, ljutomerski okrug). A. je učio osnovnu školu u Negovi, kiparstvo tri godine kod kipara Ivana Čuvana u Mariboru, onda u različitim radionicama u Gracu, a od 1902 za četiri godine u stručnoj školi profesora K. Kundmana u akademiji u Beču. 1907 putovao je A. po Italiji, 1908 bio je u Moskvi, Petrogradu i u Njemačkoj. A. radi i živi sada u Beču — A. radi u kamenu, drvetu i bronci i dobar je portretista. Između većih radova odlikuju se Križni put (reljefi iz bronce) i Krstionica (u mramoru sa Kristovim krstom od bronce) u novoj crkvi u Simmeringu u Beču.

Literatura: Stegenšek, Ljubitelj kršćanske umjetnosti I, 83.

F. S.

AJMARSTVO. V. Remenarstvo.

AJZENHUT. V. Eisenhuth.

AJZLER. V. Eisler.

AKADEMIJA. V. Jugoslavenska Akademija.

AKADEMIJA DANGUBNIJEH (Accademia degli oziosi), književno društvo dubrovačko. Osnovano je krajem 17 vijeka. A. D. osnovao je Đuro Matijašević, ugledni dubrovački književnik svoga vremena. Predsjednik A. D. bio je jedno vrijeme Ignjat Đorđić, najbolji književnik dubrovačke književnosti 18 vijeka. Članovi A. D. bili su ugledni Dubrovčani. Zadatak je A. D. u početku bio: rad na prečišćavanju jezika, ali su se njeni članovi dosta bavili i naukama (historijom, numizmatikom, pravima). Pokroviteljka društva bila je Sv. Katarina od Sijene. A. D. imala je i svoj grb. Sastanci su održavani u zgradi kovnice novaca, u dvoru, u konzulatu, i u privatnoj kući, a na njima su čitani spisi pojedinih članova. Na sjednicama članovi su prvo upotrebljavali srpsko-hrvatski jezik, zatim talijanski. Najvažniji rad društva je na Rječniku, koga su radili Ivan Aleti Natali, Đuro Matijašević i Ivan Bunić mlađi, i koji je obuhvatao latinski, talijanski i srpsko-hrvatski jezik. Izrađena su bila prva tri slova. A. D. prestala je 1725.

B. M.

AKADEMIJA DUHOVNA prva je srpska redovna viša bogoslovska škola, koju je 1744 osnovao vladika bački Visarion Pavlović u Petrovaradinskom Šancu, današnjem Novom Sadu. Prvi prefekt i nastavnik filozofije i bogoslovlja u A. D. bio je Dionisije Novaković, potonji episkop budimski. A. D. je otvorena nastupnim predavanjem Novakovićevim »O pohvalah i polzje nauk svobodnih«. Učenici njeni nazvani su Akademicima. A. D. je imala mnogo protivnika među obrazovanim Srbima, koji su je smatrali kao nepotreban luksuz, te se održala samo kratko vrijeme.

R. G.

AKADEMIJA NAUKA. A. Društvo Srpske Slovesnosti, naučno i književno društvo. Osnovano je u Beogradu 31/5 1842 (prva sjednica), poslije priprema, koje su otpočele septembra 1841. Osnivači su bili: Jovan St. Popović i Atanasije Nikolić; prvi članovi, osim njih: Dimitrije Isajlović, Stefan Marković, Jovan Stejić, Dimitrije Tirol, Sima Milutinović i Izidor Stojanović. — Zadatak društva bio je: Širenje nauka na srpskom jeziku i usavršavanje srpskog narodnog jezika. — Odmah u početku D. S. S. pokušalo je, da riješi tada još neriješeno pitanje pravopisa, i usvojilo je abecedu od 35 slova. Rad je bio prekinut augusta 1842, zbog nereda u zemlji, i nastavljen je tek augusta 1844. Otada je D. S. S. radilo na »Jezikoslovnom Rečniku« i školskim udžbenicima, ali je ubrzo obustavilo rad na Rečniku, — koji se je sastojao u kovanju novih riječi, — naročito zbog protesta Vuka Karadžića, a i zbog neuspjeha u poslu. Poslije toga D. S. S. radilo je na prikupljavanju historijskih podataka i članaka, pregledalo je razne radove svojih članova, davalo je članovima na izradu školske knjige, od 1846 izdavalo je Glasnik D. S. S., izdalo je nekoliko popularnih knjiga i sudjelovalo je u skidanju zabrane Vukovog

Digitized by Google

pravopisa. Pored toga D. S. S. pokušavalo je u nekoliko mahova da uradi i nekoliko krupnijih poslova (osnivanje Narodne Biblioteke i Muzeja, općinskih čitaonica po cijeloj zemlji, izdanje Enciklopedije Nauka), ali nije uspijevalo zbog slabe aktivnosti svojih članova i malog broja kulturnih ljudi u Srbiji tada. — D. S. S. ukinuo je knez Mihailo 27/1 1864, zbog sukoba između društva i ministra Prosvjete, povodom biranja Garibaldija, Černiševskog i Gercena za članove društva. — 20/7 1864 obnovljeno je D. S. S. pod imenom Srpsko Učeno Društvo.

Izdanja D. S. S.: a) Glasnik D. S. S., knj. I—XVII. b) Posebna izdanja: 10 knj. sa sadržinom historijskom, filološkom, etnografskom.

Literatura: B. Miljković: D. S. S. (Knjige Matice Srpske 46, 1914).

B. Srpsko Učeno Društvo. Suspendirano Društvo Srpske Slovesnosti (27/1 1864) obnovljeno je 29/7 1864 pod imenom S. U. D. na taj način, što su članovi D. S. S. imali da pismeno izjave ministru Prosvjete, da li hoće da postanu članovi S. U. D. Zadatak S. U. D. bio je: Baviti se naukama i vještinama, u koliko se one ponajviše odnose na Srpstvo. S. U. D. imalo je u početku 24 redovna člana, 44 počasna i 64 dopisna. Postojala su 4 odsjeka: 1. Za nauke moralne, jezikoslovne i literarne; 2. Za nauke prirodoslovne i matematičke; 3. Za nauke historijske i državne i 4. Za vještine. Prvi predsjednik S. U. D. bio je Jovan Gavrilović. Rad S. U. D. sastojao se u čitanju samostalnih radova pojedinih članova, i čitanju kritika radova upućenih društvu, u prikupljanju raznovrsnih historijskih podataka, staranju o prikupljanju starih spisa i dokumenata, slanju članova za snimanje arhitektonskih i slikarskih spomenika po Srbiji, prikupljanju topografskih ispitivanja i meteoroloških bilježaka. Rezultate toga rada S. U. D. davalo je u svome organu, Glasniku S. U. D. Članci i rasprave u njemu najviše su se odnosili na historiju, zatim filologiju, geografiju, statistiku, arheologiju, bibliografiju, medicinu, muziku i t. d. Cio taj rad je produženje D. S. Slovesnosti. Glasnik je izlazio pod redakcijom S. U. D. u 75 knjiga I odjeljenja (članci i rasprave) i 15 knj. II odjeljenja (različna naučna građa). Pored toga, S. U. D. održavalo je stalne veze sa slovenskim naučnim društvima. S. U. D. imalo je svoj arhiv i svoju biblioteku. Cio rad je bio jednolik, ali stalno sve bolji; spisi u Glasniku pokazivali su veliki napredak po naučnoj vrijednosti. — 1877 S. U. D. promijenilo je svoj program i formuliralo ga ovako: »S. U. D. obrađuje i unapređuje nauke i umjetnosti, samostalnim istraživanjem u naukama prirodoslovnim, društvenim, jezikoslovnim, historijskim i umjetničkim, u koliko se tiče Srba i Slovena, a fizičkim, fiziološkim i psihološkim uopće. Pored toga društvo može preko naročitih odbora starati se i raditi o širenju nauka i književnosti u veće krugove«. Time je S. U. D. htjelo da se bavi i (poglavito) samostalnim naučnim istraživanjem i popularisanjem toga rada. Naučnim istraživanjima bavilo se ono i dalje. U tome pravcu, pored dotadanjeg rada, priređivalo je i historijske, etnografske, arheološke ekskurzije. Popularisanjem nauke bavilo se tek od 1883, kada je osnovalo i peti odbor »Odbor za širenje nauka i književnosti u narod« pomoću biblioteke popularnih knjiga.

13/5 1886 suspendirao je ministar Prosvjete M. Kujundžić S. U. D. zbog sukoba s njim. 1/11 1886 izišao je zakon o osnivanju Srp. Kr. Akademije Nauka. Čl. 31 toga zakona ustupljena je Akademiji biblioteka, zbirke i imanje S. U. D. Sukob, koji je nastao zbog toga, privremeno se završio ponovnim otvaranjem S. U. D. 25/6 1887. Ali od toga doba ono je teško radilo, jer je ostalo bez državne pomoći, a veliki broj njegovih članova pripao je S. K. Akademiji Nauka, kojoj je posvećivao glavnu aktivnost. Spor između dva društva oko arhiva i biblioteke S. U. D. završio je 9/4 1891 ministar Prosvjete Andra Nikolić. Na njegov prijedlog oba su se društva spojila 1922 na taj način, što je S. U. D. izabralo svojih 8 članova za redovite članove S. K. A. N., a svi ostali njegovi razni članovi postali su počasni članovi S. K. A. N.

Izdanja S. U. D.: a) Glasnik S. U. D. knj. I odjeljaka 75, II odjeljaka 15; b) Posebna izdanja: 16 knj. historijskih, etnografskih, bibliografskih.

Literatura: Izvještaji S. U. D. u Glasnicima S. U. D.

C. Srpska Kraljevska Akademija Nauka i Umjetnosti osnovana je 1/11 1886 zakonom S. K. A. N., sa zadatkom: »da nauku obrađuje i unapređuje; da postavlja i održava zdrave osnove naučnome sudu; da objelodanjuje i izaziva istraživanja naučna u prirodi, društvu i historijskim spomenicima; da potpomaže udomaćivanje i razvitak viših umjetnosti; da udruženom snagom za napredak prosvjete izvršuje ono, za što je posebna snaga nedovoljna«. Imala je od početka 4 odsjeka: 1. prirodnih nauka; 2. filozofskih nauka; 3. dru-

Digitized by Google

štvenih nauka; 4. umjetnosti. U istraživanju etnografskom, jezičnom i historijskom S. K. A. N. imala je najprije i naročito da se obazre na zemljište Srba i srpskog susjedstva. Akademiju sačinjavaju akademici, kojih je ispočetka moglo biti 25, a od 1891. 34. Broj dopisnih članova dvaput je veći od broja pravih članova. Sve članove bira sama A. po količini rada i po ispravnosti, samostalnosti i savjesnosti u radu. Zakonom o osnivanju S. K. A. N. pod njenu upravu potpala je Narodna Biblioteka i Muzej srpskih zemalja. Od 22/1 1901 S. K. A. N. vodi samo nadzor nad Bibliotekom, i od nje i uprave Muzeja dobiva godišnji izvještaj. Prvi predsjednik S. K. A. N. (na tri godine) bio je J. Pančić, zatim: Č. Mijatović, M. Đ. Milićević, J. Mišković, D. Nešić, J. Ristić, S. Lozanić, S. Novaković, J. Žujović, J. Cvijić.

1892 S. K. A. N. spojila se sa S. U. Društvom prema rješenju ministra Prosvjete od 9/4 1891. i dobila je dosta veliki arhiv starih dokumenata i dosta veliku biblioteku. 1893 u A. je osnovan leksikografski odsjek (rad na »Rečniku«) i etnografski odsjek (rad na ispitivanju srpskih sela). Pored toga, glavni rad S. K. A. N. sastoji se u naučnom radu njenih članova i u radu na izdavanju njihovih i drugih naučnih spisa. U tome smislu S. K. A. N. izdaje: 1. Glas S. K. A. N.: a) I razred: sadrži rasprave iz prirodnih i matematičkih nauka; b) II razred: rasprave iz filozofskih, jezičnih, pravnih i historijskih nauka; 2. Spomenik (I i II razred); 3. Srpski Etnografski Zbornik, koji sadrži: a) Raznu etnografsku građu, b) Naselja srpskih zemalja, c) Običaje naroda srpskoga, d) Srpske narodne igre, e) Srpska narodna jela i pića; 4. Zbornik za historiju, jezik i književnost srpskog naroda (I odjeljenje: Spomenici na srpskom jeziku; II. odjeljenje: Spomenici na tuđim jezicima); 5. Dijalektološki Zbornik; 6. Posebna izdanja.

Do 1924 S. K. A. N. štampala je Glasa I razr. 45 knj.; Glasa II razr. 60; Spomenika I razr. 9; Spomenika II razr. 50; Srpskog Etnografskog Zbornika: I odjeljenje 12 knj., II odjeljenje 12 knj., Zbornika za historiju, jezik i književnost srpskoga naroda, I odjeljenje 8, II odjeljenje 2; Dijalektološkog Zbornika 2 knjige; Posebnih izdanja (pripovijetke, spomenice, naučne studije), 44 knj.; muzikalija 1 knj.; Godišnjaka 31 knj. (do 1922).

Literatura: Godišnjaci S. K. A. N. knj. I—XXXI. *B. Miljković.*

AKADEMIJA OD ŠTURAKA (Accademia degli invidiati), književno društvo dubrovačko, osnovano 1719, kao opozicija akademije Dangubnijeh. Predsjednik ovoga društva bio je dubrovački književnik Frano Getaldić. Na sjednicama čitani su radovi na srpsko-hrvatskom i talijanskom jeziku. *B. M.*

AKADEMIJA SLOVENSKOG JEZIKA (Accademia della lingua slava), književno društvo, osnovano 1719 u Rimu, sa zadatkom da njeguje srpsko-hrvatski jezik. Trajala je do 1725. *B. M.*

AKADEMIJA SLOŽNIH. Prvo književno društvo dubrovačko. Postojalo je u Dubrovniku u 16 vijeku. Osnovano po ugledu na talijanska književna društva. Jedan od osnivalaca A. S. bio je Savo Bobaljević (1529 ili 1530—1585), a članovi su joj bili i nekoliko važnijih dubrovačkih pisaca. Sjednice su držane u zgradi dubrovačke kovnice novaca. *B. M.*

AKADEMIJA VOJNA. V. Vojna akademija.

AKADEMIJE pjesničke i ekonomske, po primjeru talijanskih, postojale su gotovo u svakom dalmatinskom gradu. Znatnije su bile: u Zadru Incaloriti, Ravvivati accademia economica; u Splitu accademia illirica; u Splitu i Trogiru economica società —; u Dubrovniku Concordi — (još iz druge polovine 16 stoljeća), Oziosi u 18 vijeku i dr. *Đ. K.*

AKADEMIJE U DUBROVNIKU. V. u dodatku.

AKCIONARSKA FABRIKA ŠPODIJUMA I TUTKALA (prije M. M. Munk i Ko.), Beograd. Osnovana je 1910. Kapital je 300.000 zlatnih din. Zaposleno je oko 50 radnika. Proizvodi špodijum, tutkalo, koščanu mast, umjetni gnoj. *S. P.*

AKCIONARSKI MLIN u Kragujevcu. Osnovan je 1911. Kapital 1,500.000 din. Pokretna snaga je 250 konjskih sila. Kapacitet je četiri vagona brašna dnevno. Zaposleno je 30 radnika. *S. P.*

AKCIONARSKO DRUŠTVO. V. Dioničko društvo.

AKCIONARSKO ELEKTRIČNO I SAOBRAĆAJNO DRUŠTVO u Ivanjici (Srbija). Osnovano je 1920. Glavnica je 10.000.000 din. Cilj mu je osnivanje električne centrale i električne željeznice Ivanjica—Požega. *S. P.*

AKCIONARSKO DRUŠTVO UGLJENOG RUDNIKA »RAKOVA BARA«. Sjedište društva je u Beo-

Digitized by Google

gradu, a rudnik se nalazi u selu Rakovoj Bari, 15 km od Golupca. Društvo je osnovano 1921. Kapital je 5.000.000 din. U rudnik je investirano oko 12.000.000 din. Rudnik ima zračnu i poljsku željeznicu, s pretovarom kod sela Tumana. Ugalj je mladi mrki, s prosječno 4750 kalorija. Radnika je zaposleno ukupno oko 350. Proizvodnja 1924 godine bila je 28.611 tona.
S. P.

AKERMANSKA KONVENCIJA. Kad je 1825 došao na ruski prijesto mladi i energični Nikola I., on je promijenio iz temelja dotadanju dugu i pipavu metodu pregovaranja s Turcima. Odmah u martu 1826 upućen je od njegove strane ultimatum Porti, u kom je traženo: 1. da se povrati u Vlaškoj i Moldavskoj stanje od prije ustanka 1821; 2. da se prema Srbiji izvrše obaveze Bukureškog Ugovora i 3. da Turska odmah uredi, preko posebne komisije, izvjesne sporne tačke s Rusijom. 22/4 Porta je primila uslove ultimatuma. Kao mjesto za pregovore bio je određen Akerman, na ušću Dnjestra u Crno More. 25/9 1826 potpisana je konvencija između Turske i Rusije. U 5. tački sadržana je obaveza Turske, da ispuni odredbe Bukureškog Ugovora i dade Srbima izvjesna prava. Potvrdu toga donijet će jedan sultanov ferman, koji će biti saopćen ruskom dvoru. Rok ispunjenja bio je određen od 18 mjeseci. Ferman za izvršenje ove tačke smatran je kao sastavni dio konvencije.

Literatura: G. Jakšić, Akermanska Konvencija, 1912. *V. Ć.*

Eksplikativna konvencija Bukureškog Ugovora potvrdila je sve odredbe Bukureškog Ugovora od 1812 (1), sve ugovore i akte o privilegijima Moldavske i Vlaške; odredila je obnovljenje hatišerifa od 1802 i njihovu dopunu u pitanju izbora gospodara prema separatnom aktu (3). Čl. 5 Porta se ponovo obavezala, da ispuni pogodbe Bukureškog Ugovora; da izvrši neposredno sve odredbe čl. 8 toga ugovora, koje se odnose na srpsku naciju, »koja će, ab antiquo, podložna i tributarna Visokoj Porti, imati da iskusi u svakoj prilici rezultate njezine blagosti i plemenitosti«. Uslijed toga Porta se je obavezala, da uredi sa srpskim izaslanicima mjere, koje će se smatrati kao najzgodnije, da joj osiguraju prije ugovorene koristi. Kako se smatrao rok od 18 mjeseci potrebnim za proučavanje toga predmeta, utvrđeno je, da se uređenje toga provede u sporazumu sa srpskom deputacijom u Carigradu. Porta se obavezala, da dade Srbima ferman, snabdjeven hatišerifom; na snagu je imao stupiti u što kraćem roku, a najdalje u roku od 18 mjeseci; obavezala se i na saopćenje carskom ruskom dvoru. Po čl. 6 određena je jedna mješovita komisija, da ustanovi visinu oštete, ratom oštećenima još od 1806 i poslije 1821. Čl. 7 obavezala se Porta, u smislu čl. 7 ugovora u Jašu, čl. 12 i 13 ugovora u Bukureštu i trgovinskog ugovora, davati naknadu za štete od gusara ruskim trgovcima i osigurati slobodnu rusku trgovinu u svima morima Turske pod ruskom zastavom, dozvoliti slobodan prolaz stranim trgovačkim brodovima u ruske luke. Separatni akt odredio je, da bojari divana provincije Moldavske i Vlaške biraju gospodare na 7 godina između bojara, a Porta da ih potvrđuje. — U separatnom aktu o Srbiji govori se o srpskim deputatima. Oni su iznijeli ove želje u Carigradu: sloboda vjere, izbor poglavara, nezavisnost unutrašnje uprave, ujedinjenje otkinutih nahija od Srbije, ujedinjenje raznih poreza u jedan, prepuštanje Srbima da upravljaju turskim dobrima pod pogodbom, da dohodak daju zajedno sa dankom, sloboda trgovine, dozvola da srpski trgovci putuju po Turskoj sa svojim pasošem, podizanje bolnica, škola i štamparija, zabrana da se Turci, osim onih iz garnizona, nastanjuju u Srbiji. *V. Popović.*

AKRATOPEGE. V. Mineralne vode.

AKRUVIUM (Acruvium). U rimsko doba grad u Kotorskom zalivu. Možda staro ime Kotora, gdje je nađeno latinskih natpisa. Prvi put spominje A. Plinije Stariji (I. vijek po Kristu) kao »grad rimskih građana«. *N. V.*

AKSIOS. U grčko-rimsko doba ime rijeke Vardara. *N. V.*

AKŠAMOVIĆ ANTUN, bosanski ili đakovački i srijemski biskup (27/5 1875, Garčin). Za svećenika zaređen je 29/6 1899. 1902 imenovan je profesorom moralnog i pastoralnog bogoslovlja u Đakovu, a 11/6 1920 postao je biskupom. Za biskupa je zaređen i svečano ustoličen u Đakovu 29/6 1920. Od 1/12 1923 upravlja i Baranjom i sjevernom Slavonijom. *J. J.*

AKUMINKUM (Acumincum). Prvobitno keltsko naselje, kasnije rimska tvrđava, u Donjoj Panoniji, kod današnjeg Petrovaradina ili Slankamena. *N. V.*

ALA, »ima... duhovnu silu, te leti i vodi oblake i grad navodi na ljetinu« (Vukov Rječnik) — to je glavna funkcija A., i u tom pogledu bila bi ona srodna sa dušama (nasilno i prije vremena) umrlih. A. upropašćuje,

Digitized by Google

guta ljetinu (»ala nesita«). U tom slučaju ljetinu brane zmajevi. A. živi i na zemlji, i onda može biti srodna sa zmijom i aždajom (»svaka zmija kad preživi 100 godina postane A. Takva zmija pusti noge, koje je do stote godine krila . . . i leži pored vode ili puta... vrebajući ljude da proguta«. Etnografski Zbornik 17, 155). A. može (kao i vile!) oduzeti pamet i zdravlje (»alosana« čeljad). Uoči praznika A. se skupljaju na igru. *V. Č.*

ALAGIĆ TOMA, rektor reljevske bogoslovije i pisac (—2/11 1901, Visuć, Lika). Svršio je bogosloviju u Srijemskim Karlovcima i postao kancelista pri zadarskom konzistoriju. Zatim je bio profesor i rektor u bogosloviji u Reljevu kod Sarajeva. 1894 bio je prisiljen od državnih vlasti, da napusti Bogosloviju, pa je do smrti administrirao prvo parohijom u Mazinu, a zatim u Visuću. — A. je bio uzoran svećenik i rodoljub; radio je dosta na bogoslovskoj književnosti po raznim časopisima, naročito u Istočniku. Bio je član odbora, kome je bila dužnost, da spremi rukopise evanđelja i apostola za štampanje u Sarajevu. *R. G.*

ALAGOVIĆ ALEKSANDAR, zagrebački biskup (30/12 1760, njitranska županija — 8/3 1837, Zagreb). Poslije humaniornih nauka svršio je u Njitri filozofski, a u Budimpešti bogoslovski tečaj i postao 1784 doktor bogoslovije i svećenik. U raznim mjestima vršio je razne službe do 1821, kad je postavljen za prepošta zagrebačke prvostolne crkve i vranskoga priora, a 1828 za banskoga namjesnika i tajnoga državnoga savjetnika, 1829 postavljen je za zagrebačkoga biskupa i posvećen u Kaloči 25/7 1830. Kao biskup posvetio je osobitu brigu odgoju klera, proširio je zagrebačko sirotište, i osnovao novo u Požezi. Zahtijevao je od svećenika, da svake godine održavaju duhovne skupštine (coronae). Starao se i za narodnu prosvjetu, a osobito za odgoj siromašne ženske djece.

Literatura: Tkalčić, Series episcoporum zagrebiensium, 1893; Cuvaj, Građa za povijest školstva II, 1910. *L. J.*

ALAJBEGOVIĆ IBRAHIM PAŠA, u historiji poznat pod imenom Pečevi (— 1650, Sarajevo). A. je potomak stare plemićske bosanske porodice Alajbegovića, koji su imali svoje odžake u Crnotini, kraj Sarajeva. A. otac iselio se iz Bosne u Pečuh, u Ugarsku, gdje je dobio od sultana velika lenska imanja. A. je služio na raznim visokim položajima i sudjelovao je u mnogim bitkama po Ugarskoj. 1623 imenovan je za pašu, a 1635 za defterdara, šefa financija Bosne, gdje je i umro. A. se najviše proslavio i u literaturi sačuvao ime svojom historijom »Tarihi Pečevi«, u kojoj je obradio najslavnije doba turske carevine, od 1520 do 1640. *O. H.*

ALAPIĆ GAŠPAR, hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban (1574—1577). Bio je među sigetskim junacima 1566 jedan od onih rijetkih, kojima su Turci poklonili život. Iz turskoga ropstva iskupio ga je Juraj Zrinski, sin sigetskoga junaka Nikole Zrinskoga. U doba seljačke bune imenovao je A. ban Juraj Drašković za svoga namjesnika s nalogom, da napadne pobunjene seljake. A. je na čelu plemićske vojske pobijedio seljake kod Kerestinca i kod Mokrica, osvećujući se pobijeđenim seljacima (6/1 1573). Ban je A. povjerio i banske čete, s kojima je pobijedio glavnu seljačku vojsku pod Matijom Gupcem kod Stubičkih Toplica (9/1 1573). 1574 obavljao je A. službu vrhovnoga kapetana u Kaniži. Pri kraju te godine primio je A., nakon dugog nagovaranja, bansku čast kao drug Jurja Draškovića. U zajednici s Draškovićem A. se starao naročito oko obrane Siska i Hrastovice od Turaka. U aprilu 1576 bio je A., radi bolovanja, razriješen od banske časti, ali još iste godine zajedno s Draškovićem bio je pozvan, da privremeno vrši bansku čast do imenovanja novoga bana. A. je vršio bansku čast, a i nazivao se banom još nekoliko mjeseci, dok ga, u januaru 1578, nije zamijenio Krsto Ungnad.

Literatura: V. Klaić, Povijest Hrvata V, 1911; F. Šišić, Seljačka buna od 1573 (Jugoslovenska Njiva 1923, I, 208). *M. Prelog.*

ALASIA ALESSANDRO (Fra Gregorio Alasia da Sommaripa), slovenački gramatičar i leksikograf (oko 1578, Sommariva del Bosco, Pijemont — 1625, vjerojatno Rim). 28/4 1596 postao je A. servit, živio je u samostanima u Somarivi u Rimu, od 1601 i poslije 1607 bio je među Slovencima u Devinu. — A. je bio prvi katolički svećenik među Slovencima, koji je pokušao ozbiljno i pravilno da riješi problem tekstova, potrebnih mu na slovenačkom jeziku. Glavna su djela A., uz pobožna i lokalno-historijska na talijanskom jeziku, Vocabulario Italiano e Schiavo (Udine 1607). Obuhvata, osim talijansko-slovenačkog rječnika, i diskurz o slovenačkoj konjugaciji, deklinaciji i brojevima i većinu označenih tekstova.

Digitized by Google

Literatura: Kidrič, Fra Gregorio Alasia da Sommariva, Ljubljanski Zvon 1924. 102—10. *F. K.*

»ALAT«, INDUSTRIJSKO D. D., Zagreb. Osnovano je 1918 sa glavnicom od 1,000.000 kruna, postepeno povišenom na 2,500.000 dinara. Proizvodi pribor za željeznice uskog kolosjeka i alat, montira instalacije. Zaposleno je 100 radnika. Kapacitet je godišnje 300 vagona razne robe. *S. P.*

ALAT SELJAČKI. V. Sprave.

ALAUPOVIĆ TUGOMIR DR., potpredsjednik Državnog Savjeta (1871. Dolac, kraj Travnika). Srednju školu učio je u Travniku, kod isusovaca, i u Sarajevu, a maturirao je u Zagrebu. Slavistiku je učio u Zagrebu i u Beču, gdje je kod V. Jagića, prvi od bosanskih đaka, postao doktorom. Napisao je monografiju Ivan Franjo Jukić (preštampana iz Izvještaja velike gimnazije u Sarajevu 1906/07). A. je služio kao profesor u sarajevskoj gimnaziji; 1910 postao je direktor gimnazije u Tuzli, zatim je premješten u Sarajevo kao vladin savjetnik i nadzornik srednjih škola za Bosnu i Hercegovinu. A. je radio oko organizacije hrvatskih prosvjetnih društava Trebevića i Napretka. Kao jedan od istaknutih bosanskih predstavnika ideje narodnoga jedinstva osumnjičen je za vrijeme Svjetskoga Rata za veleizdaju i penzioniran. Skloništе je našao u Matici Hrvatskoj u Zagrebu, kojoj je postao tajnikom. Poslije oslobođenja bio je prvi ministar Vjera u državi SHS (1918 do 1920). Sada živi u Beogradu kao potpredsjednik Državnog Savjeta.

A. je pjesnik. Prva mu je pjesma izišla u dalmatskoj Iskri (1886). U Vijencu se počeo javljati od 1891 pod pseudonimom Tugomir Hrvat Bošnjak. Sarađivao je poslije toga u Nadi, Bosanskoj Vili, Savremeniku, Književnom Jugu i t. d. Matica Hrvatska izdala je zbirku njegovih pjesama, pod natpisom Probrane pjesme (1902). — A. kao pjesnik priključio se kolu pjesnika iz škole A. Šenoe, koja je dalje razvijala u idejama i stilu poeziju P. Preradovića. I njega obilježava retoričnost u dikciji, patetičnost čuvstva, historizam, idealizam u refleksiji, bez ikakvih strasti, ali je on umio svemu tome, u tonu i u izražaju, dati i svoje lične osobine.

Literatura: Dr. D. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921). *B. Vodnik.*

ALBA CIVITAS. V. Beograd.

ALBA MARITIMA. V. Beograd.

ALBA VEGIA. V. Beograd.

ALBANIA VENETA. V. Boka Kotorska.

ALBANCI. V. Arbanasi.

ALBANIJA. Albanci žive danas uglavnom na području, gdje su nekad živjeli stari Iliri, i nose ime jednog većeg ilirskog plemena (Albanoi). Zbog toga većina učenjaka smatra Albance kao ilirske ostatke. Neki od novijih lingvista osporavaju točnost te identifikacije i nalaze bliskost između albanskog i tračkog. Albanci sami zovu sebe Škipetarima, a dijele se u sjeverne, Gege, i južne, Toske. Granica im je od prilike rijeka Škumba. Od sjevernih plemena našeg susjedstva najvažniji su Malisori i Miriditi. Za vrijeme rimske vlasti na Balkanu razvijali su se naročito gradovi Drač, Valona, Skadar. Iz Drača je vodio veliki i čuveni rimski put u Solun, via Egnatia, rimski putevi vezivali su albansko primorje i gradove i sa ostalim zaleđem Balkana. Uslijed toga utjecaj romanskog elementa uzimao je maha među Albancima i ostavio mnogo traga u njihovoj kulturi, osobito u jeziku. — Politički Albanija za dugo nije imala naročitog značaja. Od kraja 4 vijeka ona je bila bizantijska provincija. Samo ime i pojam Albanije ograničeni su bili u ranom srednjem vijeku na uzak krug oko Kroje, a kasnije su se proširili na područje sjevera i juga. Za vrijeme slovenskog učvršćivanja na Balkanu, Srbi su Albance prilično potisnuli, naročito iz Zete. Skadar je u Bodinovo vrijeme bio srpska prijestolnica (1082—1101). Od 11 vijeka počinje veći politički značaj A., za vrijeme borbi Normana i Bizantinaca (1080—1185). Srbi su osvajali sjeverne krajeve A. već od Nemanjina vremena (1180—1186). Kad je osnovano Latinsko Carstvo (1204) A. je došla pod vlast epirskog despota, odnosno poslije cara, ali je održavala veze sa Srbima. Gospodar Kroje, Dimitrije Progonović, postao je zet Stevana Nemanjića. Poslije poraza cara Teodora Epirskog na Klokotnici, A. su osvojili Bugari, i držali je kratko vrijeme (1230—1246), a poslije toga je ponovo zauzelo Nikejsko carstvo. Epirska dinastija bila je u sukobu sa grčkim gospodarima u Nikeji i ušla je u veze sa zapadnjacima, napose sa Manfredom, kraljem Sicilije. Savez epirsko-franački pomagao je i naš kralj Uroš i uspješno je ratovao u savezu s njima protiv Nikejaca. U A. ušle su čete sicilijanskog kralja. Njih su poslije poraza Manfredova (1266), zamijenile čete Anžujske dinastije. Tada se prvipuť javio pojam »albanske države« ili »albanskog kraljevstva« (regnum Al-

Digitized by Google

baniae). Planove Anžujske dinastije protiv Bizantije pomagao je jedno vrijeme i kralj Dragutin, srodnik Anžujaca po ženi, a vjerojatno i po majci, i kralj Milutin. Ali Bizantija je uspjela, da potisne Franke iz A. i da im ograniči vlast na sam Drač s malom okolinom. Kad se kralj Milutin oženio grčkom princesom Simonidom (1299), promijenio je svoju politiku prema Bizantiji u njenu korist, (osim kratkog prekida oko 1308), i došao je stoga u sukob s Anžujcima. Tada se javljaju njegove pretenzije na A. Mletačka vlada pisala je Milutinu 10/5 1309. kao. Servie. Chelmie. Dioclie ac Albanie regi. Potpuno osvojenje A. za Srbe izvršio je Dušan od 1343—48. U franačkoj vlasti ostala su samo primorska mjesta. Kad je ratovao u Epiru i Tesaliji 1348, Dušanu su Albanci činili mnoge usluge, sačinjavali dobar dio njegove vojske i on ih je radi toga nagrađivao i pomagao njihovu imigraciju u Epir. Od jedne ranije seobe (1325) i od toga vremena počela je albanizacija Epira. U osvojenoj oblasti Epira postao je namjesnik Dušanov polubrat Simeon. Od toga doba, pa do kraja 15 vijeka, srpski jezik sa ćirilicom bio je službeni jezik u državnoj kancelariji albanskih glavara. — Poslije Dušanove smrti sjeverna je A. jedno vrijeme bila u vlasti Balšića. Ali se tada počinju isticati i domaći gospodari. Naročito je bio moćan Karlo Topija, protivnik Balšića i Franaka, kojima je oteo Drač. Za vrijeme turskog osvajanja Albanci su u nevolji tražili pomoći kod Mlečića i predali su im svoje gradove: Drač (1392). Lješ (1393). Skadar (1396). Pokušaji despota Stevana Lazarevića da zauzme Skadar ostali su bez uspjeha. — U borbama protiv Turaka u 15 vijeku pročuo se po cijelom svijetu najveći junak albanske historije, Đorđe Kastriot, prozvan Skenderbeg. Đorđe je bio sin Ivana Kastriote. Kao talac bio je predan Turcima i tamo poturčen. Za vrijeme madžarsko-srpskog rata protiv Turaka, 1443. Skenderbeg je pobjegao u A., zauzeo Kroju od Turaka, primio ponovo kršćanstvo i počeo očajnu borbu protiv Turaka. Sam sultan Murat II. bio je došao u A., da slomi njegov otpor, ali se bez uspjeha vratio ispod Kroje (1450). Čak ni osvajač Carigrada, Srbije i Bosne, koji je u dva maha lično kretao protiv Skenderbega, nije mogao da ga savlada u njegovim teško pristupačnim klancima (1466, 1468). Tek poslije Skenderbegove smrti, 1468, zauzeli su A. Mlečići i Turci.

Krajem 15 vijeka sva je A. bila u rukama Turaka. Dobar dio njezina stanovništva primio je islam, naročito u srednjoj A. i kao privilegovan elemenat širio se na račun kršćana. Naročito širenje muslimanskih Albanaca počinje poslije velike seobe Srba u Austriju, 1690, poslije ratova u 18 vijeku i nove seobe Srba od 1739. Albanci tada počinju prevladivati po cijelom Kosovu, i dalje sve do Kuršumlije, a prema sjeveru do same Raške. Turci su to prodiranje Albanaca pomagali svima načinima, gledajući u tim borbenim brđanskim plemenima prirodne saveznike protiv Srba. Albanci su imali naročito česte borbe s Crnogorcima. Čitav 18 i 19 vijek pun je uzajamne borbe i megdana. Kao veoma ogorčene spominju se borbe sa Bušatlijama. Ti gospodari Skadra upadali su češće u Crnu Goru, Mahmudpaša Bušatlija prodro je 1785 do samog Cetinja i zapalio manastir u njemu, ali je 1796 platio glavom u krvavoj borbi na Krusama. — Prema Turcima albanska plemena nisu imala mnogo povjerenja, ne hoteći im nikad dopustiti, da se miješaju u njihove unutrašnje stvari i da kvare njihovu patrijarhalnu plemensku organizaciju i tradicije. Kad god su Turci pokušali, da ih podvedu pod opće uredbe cijele carevine, naročito sa reformama, uvijek su nailazili na ljut i krvav otpor. Naročito su učestale te borbe od dolaska mladoturskog režima, od 1908 do 1912.

Samostalna albanska država stvorena je zaključkom velikih sila, na konferenciji u Londonu, 1913, pri likvidaciji balkanskog rata, kada je Turska potisnuta na liniju iza Marice. Prva albanska vlada obrazovana je nešto ranije, 28/11 1912. Za prvog kneza A. izabran je njemački knez Wied (3/12 1913), ali je on već 3/9 1914 morao pobjeći iz A. uslijed ustanka muslimanskih plemena. Odonda je A. bez prave uprave, podložna raznim utjecajima i poprište čestih građanskih ratova i plemenskih obračunavanja.

Prave naučne historije A. još nema. Dobar pregled izvora sadrži zbirka L. Thallóczy, C. Jireček, E. Sufflay; Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia, Vindobonae I, 1913; II, 1918.

Kratak dobar pregled albanske historije dao je K. Jireček, Albanien in der Vergangenheit (Illyrisch-albanische Forschungen I, 1916). Opća obavještenja o djelu I. Bourcart, L'Albanie et les Albanais, 1921. Od naših spisa sr. J. N. Tomić, O Arnautima u Staroj Srbiji i Sandžaku, 1913. Od 1923, pod uredništvom H. Barića, izlazi u Beogradu: Arhiv za albansku starinu, jezik i etnologiju.

Digitized by Google

sa kritikama i bibliografijom predmeta. *V. Ćorović.*

ALBERTHAL IVAN, arhitekt i kipar (prva polovina 17 vijeka). A. je živio u Trebnjem u Kranjskoj, a oko 1630 nastanio se u Zagrebu, gdje je postao građanin i arhitekt zagrebačke stolne crkve. 20/1 1630 načinio je ugovor za svod u prezbiteriju i veliki oltar, koje je svršio 1632. 12/1 1633 datiran je njegov ugovor za toranj, koji je svršio 1643. Iz 1640 očuvao se ugovor za glavni portal, koji je kopiran prema portalu crkve u Jaku. 1647 datiran je ugovor za ponovno oštećeni crkveni svod i pjevački kor. *F. S.*

ALBERTINI BENIGNO, franjevac i prigodni latinski pjesnik, biskup splitski (1/12 1789, Dubrovnik — 24/8 1849, Skadar). Mnogo njegovih pjesama ima u rukopisima franjevačke biblioteke u Dubrovniku. Kao član rimske pjesničke akademije Arcadia zvao se »Clariscus Partheniusc«. *Đ. K.*

ALBII MONTES, rimski naziv za Kapelu. *N. V.*

ALBINI SREĆKO, kompozitor (1869, Županja, Slavonija). Učio je u Grazu i Beču gimnaziju i trgovačku akademiju. Muziku je učio kod Dr. Wilhelma Mavera u Grazu. Bio je kazališni kapelnik u Grazu i Zagrebu (1893—1895), i direktor opere u Zagrebu (1909—19). Sada živi u Zagrebu kao zastupnik autorskih prava stranih i domaćih autora. Komponovao je ouverturu Tomislav, prvi kralj hrvatski, kantatu Četiri godišnje dobe, balet Plitvička Jezera i operu Maričon. Po operetama Barun Trenk (po libretu Vilnera i Bodanskoga), koja ima nacionalni muzički karakter, Madame Troubadour (tekst Jennbach i Pohl), i Bosonoga plesačica, postao je poznat i u tuđini. Kao direktor uveo je u zagrebačko kazalište evropski repertoar i pomagao je domaću produkciju. Kao kompozitor je eklektik. Njegov je značaj u operети; i tu se s Barunom Trenkom diže iznad niveau-a i stranih autora.

Literatura: Božidar Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 280 do 282. *A. D.*

ALBONA, rimska varoš na liburnijskoj obali, sjeveroistočno od ušća Raše, u Istri. Danas Labin. To je bio municipij i respublika. Prema Konstantinu Porfirogenetu Hrvatska se pružala na primorju do utvrđenja (castrum) Albun (talijanski još i danas Albona). *N. V.*

ALBRECHT FRAN, sekretar medicinskog i teološkog fakulteta u Ljubljani (17/11 1889, Kamnik, Kranjska). Svršio je 1909 gimnaziju u Kranju, učio je pravo u Beču, a poslije sloma bio je upisan na filozofskom fakultetu u Ljubljani. Od 1908 publikovao je pjesme, beletrističke skice i recenzije osobito u Ljubljanskom Zvonu, čiji je od 1922 urednik. Sam je izdao dvije zbirke pjesama: Mysteria dolorosa (1917) i Pesmi življenja (1920). Njegovi su prijevodi: Petr Bezruč, Šleske pesmi (1919), Knut Hamsun, Glad (1920), I. Š. Bar, Farovška kuharica (1921), A. Strindberg Bedakova ispoved (1922), S. Hurban-Vajanský, Leteče sence (1923). Za slovenačko dramsko gledalište u Ljubljani, o čijim predstavama A. stalno referira u Zvonu, preveo je na slovenački: Jirásek, Oče, Mrštik, Mariša, Goethe, Ifigenija, Schiller, Turandot, Hebbel, Judit, Shaw, Nikoli ne veš, Kandida. A. je najviše misaoni pjesnik i glasnik unutrašnjeg moralnog preporoda čovjeka. O njegovim pjesmama pisali su Debeljak (Ljubljanski Zvon, 1918), i Jarc (Ljubljanski Zvon, 1921). *I. P.*

ALBRECHT IVAN, činovnik ljubljanskog sveučilišta (7/5 1893, Hotedražica, Kranjska). Gimnaziju je svršio 1913 u Ljubljani, zatim je slušao nekoliko godina prirodne nauke na sveučilištu u Grazu, a poslije sloma slovensku filologiju na sveučilištu u Ljubljani. Poslije državne službe od nekoliko mjeseci u plebiscitnoj zoni u Koruškoj, A. je bio nekoliko mjeseci pri socijalnoj skrbi u Ljubljani. 1923 bio je suurednik Jutarnjih Novosti i Splošne knjižnice. Izdao je zbirku pjesama Slutnje (1919), omladinske knjige Mlada greda (1920) i Zelena livada (1923), u prozi pripovijetke u narodnom duhu Paberki iz Roža (1920), veću seosku pripovijetku Ranjena gruda, historijsku karikaturu Andrej Ternouc (1923) i različne prijevode (Man, Heksameron). A. je plašljiv, neodlučnosenzitivno uzrujan pjesnik i piše kao pripovjedač vjerno i skromno svoje priče iz seoske, proste i etnografske intimnosti. — O A. kao pjesniku v. Debeljak (Ljubljanski Zvon, 1919), negativno Debevec (Dom in Svet, 1924). *I. P.*

ALEKSANDAR I., kralj Srba, Hrvata i Slovenaca, drugi sin kralja Petra I i Zorke, kćeri kralja Nikole (4/17 decembra 1888, Cetinje). 15/3 1909 proglašen je za nasljednika prijestola Kraljevine Srbije. U balkanskom ratu komandovao je prvom armijom.

Digitized by Google

11/6 1914 postao je regent Kraljevine Srbije, a od 1/12 1918 regent Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Poslije kralja Petra I. postao je po Ustavu 17/8 1921 kralj Srba, Hrvata i Slovenaca. 8/6 1922 vjenčao se sa Marijom, kćerkom rumunjskog kralja Ferdinanda. *D. P.*

ALEKSANDAR I., ruski car (23/12 1777 — 1/12 1825 Taganrog). Vladao je od 24/3 1801. Najprije je ratovao, zajedno s Austrijom i Pruskom, protiv Napoleona I., zatim se u Tilzitu (1807) i u Erfurtu (1808) pogađao s njim o podjeli Turske, ali bez konačnog sporazuma. Ratovao je s Turskom (1806—12) i pomagao Srbiju. Zbog navale Napoleonove na Rusiju sklopio je s Turcima, i za Srbe vrlo važan, Bukureški Mir (1812), u kome je Srbiji priznata i zagarantovana autonomija. *V. P—ć.*

ALEKSANDAR II. OSLOBODITELJ, ruski car (29/4 1818, Petrograd — 13/3 1881, Petrograd). Vladao je od 2/3 1855. Radio je na rješenju Istočnog Pitanja krajem krimskog rata i za vrijeme ratova za oslobođenje balkanskih Slovena (1876—78). Poginuo je od nihilističkog atentata bombom. *V. P—ć.*

ALEKSANDAR III. MIROTVORAC, ruski car (10/3 1845 — 1/11 1894, Livadija). Vladao je od 13/3 1881. Prvi car poslije Katarine II. i Petra II., koji nije ratovao. Stupio je u tješnje veze s Francuskom. *V. P—ć.*

ALEKSANDAR KARAĐORĐEVIĆ, knez srpski od 1842 do 1858 (29/9 1806, Topola — 22/4 1885, Temišvar). Sa ocem je otišao iz Srbije 1813, a vratio se u nju poslije odlaska kneza Miloša, 1839. Oženio se Persidom, unukom vojvode Jakova Nenadovića. 15/4 1841 dobio je A. čin poručnika i postao ađutant kneza Mihaila. Poslije sukoba kneza Mihaila s ustavobraniteljima i njegova odlaska iz Srbije bio je A. 2/9 1842 izabran za kneza. Rusija, tada protektor Srbije, nije priznala taj akt i naredila je novi izbor. Na tom novom izboru, 15/6 1843, A. je izabran i opet jednoglasno za kneza. Za vrijeme njegove vlade bila je madžarska buna, 1848 do 1849, i borbe Srba i Hrvata protiv Madžara. Srpska vlada pomagala je pokret svojih sunarodnika, i Stevan Knićanin sa znatnim brojem dobrovoljaca prešao je braći u pomoć. Likvidacija krimskog rata, 1856, donijela je Srbiji, namjesto ruskog protektorata, garanciju velikih sila za njenu slobodu pod vrhovnom turskom upravom. — Uprava kneza A. u zemlji izazvala je veliko nezadovoljstvo. Ustavobraniteljska stranka, koja je bila slomila samovolju kneza Miloša i onemogućila Obrenoviće, izvrgla se je u oligarhiju. Narodna Skupština nije sazivana; pritisak činovnika bio je vrlo težak. Knez A. lično je bio slab i čudljiv. Radi toga je Svetoandrejska Skupština 1858 optužila kneza, i on je bio prisiljen da 11/12 te godine da ostavku na prijesto. Inače, u njegovo vrijeme Srbija je osjetljivo krenula naprijed u kulturnom pogledu. — Po odlasku iz Srbije knez A. je najviše živio u Austro-Ugarskoj. Radi ubistva kneza Mihaila (1868) bio je od srpskih sudova osuđen kao saučesnik i sva su mu dobra u zemlji zaplijenjena. Madžarski sudovi našli su, međutim, da knez nije kriv.

Literatura: S. Jovanović, Ustavobranitelji i njihova vlada (1912); Zapisci Jevrema Grujića, I—II (1922 do 1923); A. Ivić, Drugi izbor A. Karađorđevića (Novi Život, 17, 5—7, 1924). *V. Ćorović.*

ALEKSANDAR OBRENOVIĆ (2/8 1876, Beograd — 29/5 1903, Beograd). Sin kralja Milana i kraljice Natalije. Odgojen je u Srbiji i imao je za guvernere Dr. Lazara Dokića i đenerala Jovana Miškovića. Za vrijeme razmirica između njegovih roditelja, bio je, kao dvanaestogodišnji dječak, po želji kralja Milana, oduzet po njemačkoj policiji od kraljice Natalije, kod koje se nalazio u Wiesbadenu. Poslije ostavke kralja Milana 1889, stupio je na prijesto i imao je za namjesnike Jovana Ristića, đenerala Kostu Protića i đenerala Jovana Belimarkovića. 1/4 1893, sa znanjem i odobrenjem kralja Milana, izvršio je državni udar, i prije navršene punoljetnosti uzeo kraljevsku vlast u svoje ruke. Namjesnici i ministri bili su uoči državnog udara pozvani na dvorsku večeru i tu iznenada zatvoreni. U zavjeri protiv namjesništva kralj A. je bio potpomognut dvorskim oficirima i komandantima beogradskoga garnizona. Prvo svoje ministarstvo kralj A. je sastavio iz radikala, pod predsjedništvom svoga nekadašnjeg guvernera Dokića. Pod utjecajem svoga oca on se međutim ubrzo razišao s radikalima, već početkom 1894, i, pošto je objavio, da treba stišavati partijske strasti, počeo se je ogledavati za t. zv. neutralnim ministarstvima, koja su, u stvari, bila sastavljena od manje istaknutih liberala i naprednjaka, i koja su sva bila neprijateljski raspoložena prema radikalima. 9/5 1894 A. je svojom proklamacijom obustavio Ustav od 1888 i povratio Ustav od 1869. Između liberala i naprednjaka koji su trebali

Digitized by Google

da drže novo stanje nije moglo doći do prave sloge; kralj A. je pod jesen 1894 doveo na vladu Nikolu Hristića, pod kojim su izvršeni izbori za Narodnu Skupštinu, i kako su u novoj Skupštini imali većinu naprednjaci, kojima je kralj Aleksandar u to vrijeme većma naginjao nego liberalima, to je u ljeto 1895 obrazovao čisto naprednjačko ministarstvo Stojana Novakovića. Na nekoliko nedjelja ranije kralj Milan je otišao iz Srbije, a kraljica Natalija došla u Beograd, — i od tada mjesto Milanovoga osjećao se je njen utjecaj u političkim poslovima. Po njenoj želji, krajem 1896. kralj A. se je vratio radikalima i sastavio Simićevo ministarstvo, koje ga je u toku 1897 vodilo prvo u Atenu, pa onda na Cetinje, kako se govorilo, u cilju njegove ženidbe. Poslije tih putovanja, koja se nisu svršila nikakvom ženidbom, kralj se je ponovo približio svome ocu, pod čijim je utjecajem, oktobra 1897. otpustio Simićevo ministarstvo i sastavio ministarstvo Vladana Đorđevića, koje je imalo zadatak, da nastavi neutralnu politiku, prekinutu 1895. Pod tim ministarstvom, kralj Milan je postavljen za komandanta aktivne vojske i imao je vrlo veliki utjecaj na političke poslove. Od naprednjaka i liberala sklopljena je jedna »kraljeva partija«, i gonjenja radikala opet su nastala. Vrhunac tih gonjenja dostignut je poslije jednog neuspjelog atentata na kralja Milana (1899).

U ljeto 1900, kada su se kralj Milan i predsjednik vlade Đorđević nalazili izvan Beograda, kralj A. je iznenada objavio svoju vjeridbu sa Dragom Mašin, dvorskom gospođom kraljice Natalije. Draga Mašin, rođena Lunjevica, bila je udovica jednoga inžinjera; ona u svome prvom braku nije imala djece, i stoga se za nju držalo da je nerotkinja. Osim toga, bila je ona mnogo starija od kralja A. Ni kralj Milan ni kraljica Natalija nisu odobravali ženidbu svoga sina sa gospođom Mašin, a tako isto ni beogradsko društvo. Đorđevićevo ministarstvo dalo je odmah ostavku, i kralj A. je imao muke, dok je sastavio jedno činovničko ministarstvo, pod predsjedništvom Alekse Jovanovića. U oficirskom koru, gdje je prestiž kralja Milana bio vrlo velik, osjetilo se jako nezadovoljstvo protiv kraljeve ženidbe; novi ministar vojni, pukovnik M. Vasić, uspio je održati mir u vojsci, ali položaj kralja A. ostao je od tada nesiguran kod oficira. Pristanak ruskoga cara da bude vjenčani kum kralja A. i pomilovanje radikalnih prvaka, zatvorenih zbog atentata na kralja Milana, stvorilo je kod publike povoljnije raspoloženje prema kraljevoj ženidbi, koja je izvršena 23/7 1900.

Kralj A. bio je sada voljan dati vlast radikalima, ali pod uslovom, da se oni udruže sa naprednjacima. Pošto su radikali na to pristali, obrazovano je naprednjačko-radikalno ministarstvo Mihaila Vujića, a 6/4 1901 oktroiran je, kraljevom proklamacijom, jedan novi Ustav, čija je glavna karakteristika bila ustanova Senata, dijelom postavljenoga, a dijelom izabranoga. Liberali i onaj dio radikala, koji nije htio pristati na družbu sa naprednjacima, bili su u opoziciji prema novome stanju, i dokazivali su, da se pod Ustavom od 1901, u prividno parlamentarnim formama, samo produžuje lični režim. Krajem 1902. kralj A. je opet prekinuo sa radikalima, i sastavio je, pod predsjedništvom đenerala Dimitrija Cincarmarkovića, jedno ministastvo nalik na njegova ranija neutralna ministarstva. 1903 izvršen je nov državni udar; Ustav od 1901 bio je obustavljen na nekoliko sati, da bi se mogao promijeniti izborni zakon. Pod promijenjenim izbornim zakonom izvršeni su novi izbori, koji su dali većinu »kraljevoj partiji«. Međutim bila je skovana zavjera između oficira beogradskog garnizona i pristalica Petra Karađorđevića. Noću između 28 i 29/5 1903. oficiri zavjerenici opkolili su s vojskom dvor, upali unutra i ubili kralja A. i kraljicu Dragu.

Namjere kralja A. posljednjih mjeseci njegove vlade ostale su nejasne; govorilo se, da je htio otjerati svoju ženu i oglasiti rat Turcima. — Vlada kralja A. ostala je zapamćena kao vlada stalnih kriza i državnih udara, i kako na polju spoljašnje politike tako i na polju unutrašnje politike nije dala nikakve veće rezultate. Najvažnija djela iz toga doba jesu konverzija državnih dugova, pokušaj obnavljanja balkanskoga saveza (dolazak bugarskog i crnogorskog kneza u Beograd 1895), postavljanje srpskih vladika u Makedoniji, i reorganizacija vojske, izvršena od kralja Milana kao komandanta aktivne vojske. I ako nije imao velike političke sposobnosti svoga oca, kralj A. nije bio lišen svakoga političkoga dara, kao što su njegovi protivnici predstavljali, i u ophođenju sa ljudima i strankama pokazivao je jednu vještinu, koja se kod tako mladog čovjeka ne bi očekivala. *S. Jovanović.*

ALEKSANDAR VELIKI, makedonski car (336—323 prije Kr.). Ratovao je 335 prije Kr. s Tribalima, koji

Digitized by Google

su živjeli u sjeveroistočnoj Srbiji i istočno odatle. A. je pošao iz Amfipolja, udario na Filipi, a zatim, idući uz Mestu, došao do gornjeg njenog toka. Njegov put odatle do Dunava ne može se sa sigurnošću utvrditi, ali je vjerojatno, da je išao preko zapadnog Balkana i da je izbio na Dunav u našoj zemlji, gdje su živjeli Tribali. Pri povratku s ovog pohoda A. je, izgleda, opet prošao kroz našu zemlju. Došao je Agrijanima, koji su živjeli na gornjoj Strumi i čiji je kralj bio prijatelj Makedonaca, i odatle je pošao u Epir. Njegov desni bok branili su Agrijani od plemena Autarijata, koje se tad, jamačno, nalazilo u današnjoj istočnoj Srbiji. A. je pošao onda kroz zemlju peonsku, koja je obuhvatala Južnu Srbiju, vjerojatno dolinom Vardara i Crne Reke.

N. V.

ALEKSANDROLIT, mineral nađen kod Rudnika, u Srbiji. Dolazi zajedno sa milošinom. Po istraživanju S. Lozanića to je aluminijski kromov silikat sa vodom, koji je postao trošenjem avalita. Boje je zelene. Po kralju Aleksandru nazvan je A.

F. T.

ALEKSANDROV. V. Murn.

ALEKSANDROV DOM (2408 m) zove se solidno sagrađeno turističko sklonište Slovenačkog Planinskog Društva na sunčanoj strani Triglava, jedan sat ispod vrha. *C. Ž.*

ALEKSANDROVAC, varošica u Srbiji (kruševačka oblast). Nalazi se u bogatoj župi, čije je glavno središte i pijaca za vino. A. se ranije zvao Kožetin, i bio je »mala čaršija«. Ima poštu; sresko je mjesto. *B. D.*

ALEKSANĐROVIĆ LJUBOMIR, slikar, ikonograf i portretista (15/6 1828, Srpski Sv. Martin (Szenmarton), Banat — 15—27/12 1887, Budimpešta). Kažu, da je u mladosti učio u ateljeu Konstantina Danila, i da je poslije bio đak bečke slikarske akademije. Početkom šezdesetih godina nastanio se u Temišvaru, gdje je stalno živio sve dok, osamdesetih godina, nije umno obolio. Radio je mnogo, najviše ikonostasa i zidnih ikona po banatskim pravoslavnim crkvama. Dosta je i kopirao, naročito po Danilovim ikonama, na ikonostasu temišvarske saborne crkve.

Literatura: Monografije torontalske i tamiške županije od Samuila Borovskog 1909. i članak S. Berkesi. O temišvarskim slikarima u Istoriskom i arheološkom izveštaju, organu južnougarskog istorijskog, arheološkog i muzeološkog društva, Temišvar, 1909 (mađž.). Srpski Sion, 1901, str. 532. *V. P.*

ALEKSANDROVO (po kralju Aleksandru I.; prije Punat, talijanski Ponte), selo na ostrvu Krku, u lijepom prostranom i zaštićenom zalivu Košljunskom. Ima luku i morsko kupalište; 2634 stanovnika, koji se bave ratarstvom, stočarstvom i trgovinom. Ima općinsko poglavarstvo i kotarsko poglavarstvo za ostrvo Krk. *J. M.*

ALEKSIĆ ANĐELKO, vojvoda prve organizovane komitske čete, koja je prešla iz Srbije u Makedoniju, i na Četircima, u maju 1904, sva izginula u borbi s Turcima. A. je već kao momčić počeo, kao i drugi njegovi zemljaci, dolaziti na pečalbu u Beograd. 1897 stupio je u bugarski komitet i učestvovao je u ilindanskom ustanku 1903. Kada se ustanak završio porazom, A. je došao na zimovanje u Beograd, gdje je odmah stupio u tek početu akciju za obrazovanje srpskog četničkog pokreta. U maju mjesecu 1904 preveo je A. prvu srpsku četu, ali u borbi na Četircima izginula je cijela ta četa sa vojvodama A. i Krstom Mustaćinom. *M. M.*

ALEKSIĆ BOGOLJUB, svršeni pravnik i diplomirani arhivar (26/11 1873, Banatsko Petrovo Selo). Bavio se proučavanjem historije, arheologije i etnografije, naročito Banata. Od rasprava, štampanih po raznim stručnim časopisima, najznatnija mu je Istorija torontalske županije od 1779 do 1867 (štampana u monografiji o torontalskoj županiji 1911). Sada je predsjednik općine u V. Bečkereku.

D. P.

ALEKSIĆ DIMITRIJE, prota i crkveni pisac (1856, Aleksinac — 19/12 1889, Leskovac). A. je svršio Bogosloviju u Beogradu i rukopoložen je 1880. Pjevao je pjesme, od kojih mu se naročito odlikuje Veliki petak. Pisao je i razne druge sastave, većinom crkveno-bogoslovskog karaktera i štampao ih je najviše u svom listu Crkveni Glasnik, koji je sam uređivao i izdavao. *R. G.*

ALEKSIĆ DUŠAN, slikar, ikonograf (2/5 1844, Arad, Rumunjska — 14/6 1900, Deska, Banat). Počeo je učiti slikarstvo u ateljeu svoga oca Nikole. Bio je neko vrijeme u bečkoj akademiji, ali je nije svršio. A. je radio nekoliko manjih crkava u Banatu: u Srpskom Padeju, Deski, Brestovcu, Nemetu i Đali; i u mjestima, koja su pripala Rumunjskoj: Mikalaka, Semlak, Šajtin, Ketedhaza, Veliki Pil, Keča, Madarat i Repseg. Pri radu je A. većinom kopirao slike svoga oca.

Digitized by Google

Osim toga, dijelom je obnovio, a dijelom sam izradio ove crkve: U Batanji (sad Madžarska), u Lipovu, (sad Rumunjska; tu je slikao svod kao mladić od 16—17 godina), Nađlaku, Boljevcima, Beški, Klenku, Divošu, Budanovcima i u unijatskoj crkvi u Bačkom Krsturu. A. je zabranio svojim sinovima, da se za njegova života bave slikarstvom, tako da su oni tek poslije njegove smrti mogli da nastave porodičnu tradiciju.

Literatura: P. Berkesi: Temišvarski slikari (1910); Šematizam karlovačke mitropolije (1911); Sendrei-Sentivanjijev Leksikon, 1915; Beleške Ivana Aleksića. *V. P.*

ALEKSIĆ IVAN, slikar, ikonograf-diletant. Bio je srpski pravoslavni paroh u Modoš-Ninčićevu, u Banatu (4—16/10 1868). Gimnaziju je svršio u Aradu, a bogosloviju u Srijemskim Karlovcima. Učio je slikarstvo »gledanjem« od oca Dušana i brata Stevana. Slikao je ikone i portrete, a bavio se i kopiranjem. Putovao je često u Peštu, Beč, Dresden i u stare manastire u Srbiji, studija radi. Pribrao je dosta materijala o starijim srpskim slikarima, čiji je jedan dio objavio sam, kao biografiju svog djeda Nikole, u kalendaru Kikinđaninu 1896 i u članku O modoškoj crkvi i slikarima njenim od 1746 do 1906. (Srpski Sion, 1906 br. 20), a drugi, veći dio, ustupio je proti Lazaru Bogdanoviću na upotrebu za njegove bilješke u Srpskom Sionu i Dr. Berkesiu za njegove Temišvarske slikare. Ostavio je u rukopisu biografiju brata Stevana. *V. P.*

ALEKSIĆ NIKOLA, slikar, ikonograf i portretista (1811 ili 1812, Stari Bečej, Bačka — 1/1 1873, Arad). Ostavši rano bez oca, koji je bio krojač, A. je proveo djetinstvo kod brata učitelja u Đurđevu (Bačka). Kad je brat primijetio u djetetu sklonost slikarstvu, odveo ga je slavnome slikaru Arsi Teodoroviću, da uči u njegovoj radionici. Prištedivši nešto od zarade, krenuo je A. 1831 u Beč, i tu je proveo dvije godine u slikarskoj akademiji. Odatle je otišao u Italiju, gdje je proveo na studijama tri godine, izdržavajući se portretiranjem. Poslije Italije, kažu, putovao je tri godine po Vojvodini i Srbiji, radeći ikone i portrete. 1837 bio je u V. Kikindi, a 1840 u Temišvaru. Tu se oženio Marijom Stankić iz Verone, čiji je otac tada kao oficir došao iz Italije u temišvarski garnizon. Poslije nekoliko godina preselio se, na poziv svojih uglednih rođaka, Aleksića, u Arad, gdje je od toga doba stalno živio. — A. je možda najplodniji među našim slikarima. Njegovih portreta ima u Vojvodini, Ugarskoj i Erdelju na stotine, a među ikonostasima ističu se oni u Molu, Karlovu, Oroslamošu, Staroj Kaniži, Kumanu, Melencima, Aradu (u srpskoj i u rumunjskoj crkvi), u Sombathelju (sada Rumunjska), u Velikom Senmiklušu (Rumunjska), Elemiru, Srpskom Sv. Petru, Gospođincima (Bačka), Srpskom Svetom Martinu, Tisa Senmiklošu, Varjašu (Fibiš, Rumunjska). A. se naročito istakao kao kompozitor velikih zidnih slika (u Aradu) i kao vrlo dobar crtač. A. je osnivač jedne dobre, srpske, slikarske porodice. A. imao je i mnoge učenike, od kojih su najčuveniji: Novak Radonjić, Ljubomir Aleksandrović i Aksentije Marodić.

Literatura: Berkesi, O temišvarskim slikarima, u Izveštaju južnougarskog istorijskog, arheološkog i muzeološkog društva, 1909 (madž.); Kikinđanin, kalendar za 1896; Znameniti Srbi 19 vijeka, 1900. *V. Petrović.*

ALEKSIĆ STEVAN, slikar, ikonograf, portretista (23/12 1876, Arad, rumunjski Banat — 1923, Modoš). Svršio je osnovnu i srednju školu u Aradu, a kao stipendista Matice Srpske svršio je slikarsku akademiju u Münchenu (1896—1900), gdje mu je učitelj bio profesor Gisis. Poslije nije više odlazio u inostranstvo. Stanovao je i radio do smrti u Modošu-Ninčićevu. Radio je po ovim crkvama: Arad, Čakovo, Temišvar, Novi Sad (freske po svodu), Vukovar (Paunovićevu kapelu), Bešenovo, Klenak, Lukovac, Modoš, Srpski Sv. Martin, Jarkovac (veoma pažljivo očistio Danilove slike), Pančevo (freske na svodu), Bavanište, Ruma (kapelu), Žigmondfalva, Veliki Bečkerek, Kumane, i trpezariju manastira Bezdina. Broj portreta, koje je izradio, prelazi jednu stotinu; veliki dio njihov nalazi se sada u Rumunjskoj i Madžarskoj. Prvipuť učestvovao je A. jednim svojim radom na izložbi u Budimpešti 1902. Poslije toga je malo izlagao, tek na somborsku izložbu 1913 poslao je nekoliko slika. *V. P.*

ALEKSIĆ ZARIJE, ikonopisac, monah. Učio je, prije 1764, četiri godine slikarstvo u Moskvi i Kijevu. Bio je kaluđer u manastiru Hopovu. *V. P.*

ALEKSIJE I. KOMNIN, bizantijski car (1081—1118), rodonačalnik dinastije Komnina. A. je ranije bio vojvoda-veleposjednik i jedan od vođa vojničke stranke. A. je obnovio bizantijsku moć, oslabljenu pod antimilitarističkom vladavinom Dukâ. Odbio je južnotalijanske Normane od Bal-

Digitized by Google

kana; satro je u Trakiji turske Pečenege, koji su bili zauzeli Bugarsku; izmirio se i orodio s ugarskim dvorom; gušivao je ustanke bizantijskih klevetnika Srba u Bodinovoj Zeti i Vukanovoj Raškoj; povratio je u Maloj Aziji priličan primorski pojas zemlje od Seldžuka, oslabljenih borbama s križarima prvog križarskog rata, a oteo je poslije tamo i križarima dosta posjeda. A. nije uspio obnoviti i bizantijsku flotu, već se u ratu s Normanima služio mletačkom flotom, osiguravši zato Mlečićima velike trgovinske povlastice u carevini. Time je otvorio put prvo mletačkom, a poslije i pizanskom, đenovljanskom, i uopće zapadnjačkom trgovačkom isisavanju Bizantije, koga se ni nasljednici A. nisu mogli osloboditi, jer je slabost bizantijska na vodi trajala i dalje. A. je povratio red u državi. Bio je pobožan i strogo pravoslavan. Učinio je mnoge izmjene i dopune u ranglisti bizantijskih vladičanstava. Očistio je Sv. Goru od »vlaških« pastira i od nemorala, koji su oni tamo širili. Oštro je gonio bogomile i spalio je u Carigradu njihovoga starešinu Vasilija.

Literatura: F. Chalandon: Essai sur le règne d'Alexis I. Comnène, 1900.

D. Anastasijević.

ALEKSIJE II. KOMNIN, maloljetni sin i nasljednik Manojla I. na bizantijskom prijestolju (1180—1183). Bio je pod tutorstvom svoje matere, Marije Antiohijske i svog brata od strica, protosevasta Aleksija. Za njegove vlade Nemanja se oslobodio od bizantijske vlasti, a ugarsko-hrvatski kralj Bela III. povratio je od Bizantije Dalmaciju s dijelom Hrvatske i sa Srijemom. A. je umoren od svog novog namjesnika i suvladaoca Andronika I. Komnina.

Literatura: N. Radojčić, Dva posljednja Komnena na carigradskom prijestolju, 1907. *D. An.*

ALEKSIJE III. ANĐEL, bizantijski car (1195 do 1203), brat Isaka II. Anđela, koga je zbacio i oslijepio; tast Stefana Prvovjenčanog. Bio je mekušac i rasipač. Dao je zamonašenom Nemanji zlatnom bulom stari opustjeli grčki manastir Hilandar na Sv. Gori, da ga obnovi i pretvori u srpsku lavru (1198). Kad su križari četvrtog križarskog rata i Mlečići, zajedno s Aleksijem IV., sinom Isakovim, opsjeli Carigrad, A. je utekao najprije u Mosinopolj (ruševine Mesin-Kale), pa u Solun, i dalje u Larisu ka Lavu Zguru. Kad je tu naišao solunski kralj Bonifacije Monferatski, A. je pobjegao i odatle, ali je u Tesaliji uhvaćen i zarobljen od Bonifacija. Ovaj je malo zatim htio da ga pošalje u Monferat, u Italiju, ali je A. uspio, da se iskrca u Epiru kod Mihaila I., despota Epirskog. Odatle je prešao u Malu Aziju i otišao ikonijskom sultanu Kaj-Hozrau, čijom je pomoću pokušao, da otme prijestonikejskom caru Todoru I. Laskaru. No u jednoj bitci, u kojoj je Laskar pobijedio i ubio Kaj-Hozrua, A. je bio zarobljen i zamonašen. Kao kaluđer završio je svoj burni život u jednom nikejskom manastiru.

D. An.

ALEKSIJE IV. ANĐEL, sin Isaka II. Anđela. Zatvoren je u Carigradu od Aleksija III., kad je ovaj zbacio i oslijepio Isaka II. A. je poslije toga pobjegao iz zatvora pomoću Pizanaca u Italiju, pa je doveo križare četvrtog križarskog rata i Mlečiće pred Carigrad, te su oni Isaku i njemu povratili prijesto od Aleksija III. Kada je A. sa ocem zavladao Bizantijom (1203 do 1204), zavadio se sa svojim saveznicima, jer im nije mogao ispuniti uslove, pod kojima su mu oni pružili pomoć (da im plati izvjesnu sumu i da izvede uniju crkava). Križari i Mlečići su na to ponovo osvojili Carigrad. Isak je umro, a A. IV, koji je do svega ovoga doveo, bio je ubijen od Aleksija V. *D. An.*

ALEKSIJE V. DUKA MURZUFLO, bizantijski car. Proglašen je za cara 1204. Oženio se kćerju Aleksija III. Evdokijom, raspuštenicom Stefana Prvovjenčanog, i nastavio je obranu Carigrada od križara i Mlečića. No kad je Carigrad pao, on je sa ženom i punicom, caricom Jefrosimom, utekao Aleksiju II. u Mosinopolj, da s njime zajedno radi na oslobođenju Bizantije od Latina. Ali Aleksije III., gledajući u zetu takmaca, oslijepio ga je na prevaru u kupaonici, pa ga je pustio, da ide kuda hoće. A. V. pao je ubrzo poslije toga u ruke križarima, koji su ga poslali u Carigrad i tu ga pogubili. *D. An.*

ALEKSIJEVIĆ SPIRIDON, paroh zadarski i administrator dalmatinskog vladičanstva od 1823 do 1829, kao namjesnik episkopa Venedikta Kraljevića. A. je zadužio pravoslavnu Dalmaciju svojim nastojanjem, da se osnuje pravoslavna Bogoslovija i omogući što bolje obrazovanje kandidata za parohijsko sveštenstvo. Kasnije se zakaluđerio i postao je sinđel. Ostavio je u rukopisu: Spomenak Miloradov, u kome su opisani crkveni događaji od 1778 do 1836 (štampan je u Glasniku Pravoslavne Dalmatinske Crkve 1905 do 1906). Štampao je u prijevodu sa talijanskog Rukovodstvo čelovječeskog života slavnog

Digitized by Google

aftora lord Kesterfielda (1830). Uz taj prijevod štampao je i nekoliko svojih dijaloga, dvije besjede i jedan kronološki pregled najznatnijih događaja. *R. G.*

ALEKSIJEVIĆ SPIRIDON, slikar, ikonograf (1841, Žitomislić, Hercegovina). Kao pravoslavni kaluđer izbjegao je u Dalmaciju, gdje je radio kao učitelj i u isto vrijeme izobrazio se za slikara. Radi proučavanja bizantijskog stila otišao je na Krf, pa vrativši se u Dalmaciju, preduzeo izradu mnogih ikonopisa po Dalmaciji. Posljednjih godina života bio je paroh u Zadru.

Literatura: Time Bekerov, Opšti leksikon likovnih umjetnika (Leipzig 1907, I, 272). *V. P.*

ALEKSINAC, varoš u Srbiji (niška oblast). Ima ispod 5.000 stanovnika. Na ušću rijeke Moravice, u plodnom Aleksinačkom polju, gdje uspijeva dobar duhan. A. ima gimnaziju, učiteljsku školu, prvostepeni sud, poštu i telegraf; sresko mjesto. — Po Jirečeku se A. spominje tek 1616. — Bio je obična palanka, u kojoj je sjedio spahija sa nešto janjičara. Turci su ga zvali Spahikjoj. A. je bio važno mjesto na Carigradskom Drumu. *B. D.*

ALEKSINAČKA BANKA. Osnovana 1908, Centrala Aleksinac, Kapital 913.990 din. *N. S.*

ALEKSINAČKA ŠTEDIONICA. Osnovana 1887. Centrala Aleksinac. Kapital 500.000. Ulozi 2,304.192, mjenice 1,942.563. Predsjednik Ilija K. Ilić, direktor Mil. Jov. Gajić. *N. S.*

ALEŠOVEC JAKOB, novinar i narodni pripovjedač (24/7 1842 Skaručina, Kranjska — 17/10 1901, Ljubljana). U osnovnoj školi bio je kod franjevaca u Kamniku, svršio je 6 razreda gimnazije u Ljubljani, bio je 1863 nekoliko mjeseci u ljubljanskoj učiteljskoj školi, 1864 domaći učitelj kod pjesnika Miroslava Vilhara, od 1867 živio je stalno u Ljubljani, gdje je uređivao najprije svoj protiv »nemačkara« i slovenačko-konservativni ilustrovani humoristično-satirički list Brencelj (1869 do 1875, 1877 do 1885), osim toga i njemački politički list za slovenačke interese Triglav (1869 do 1870). Sedamdesetih godina 19 vijeka bio je saurednik Slovenca. Šezdesetih godina pisao je na njemačkom jeziku pripovijetke iz lokalne kranjske historije i feljtonističke kozerije, zatim slovenačke popularne književne slike i male kazališne komade: Kustoca in Vis (1867), Cesar Maks in Mehika (1868), Vrtomirov prstan (1869), Ričet iz Žabjeka (1873), Iz sodnijskega življenja (1875), Vojna na Turškem (1877/78), Ljubljanske slike (1879), Petelinov Janez (1880), Jama nad Dobrušo (1883), Ne v Ameriko (1883), Kako se sem jaz likal (1886), Nemški ne znajo, burka v enem dejanju (1879). — Autobiografija: Izbrani spisi 1—3, Volčev prilog 7; Ilešić Fr. u Slovanu 1910, 321, 416; Lampe Ev. u Domu in Svetu, 1911, 482; Robida A. u Slovanu, 1909, 298. *I. Prijatelj.*

ALETHY (Aleti), dubrovačka porodica u 18 vijeku, podrijetlom iz Ugarske. Nekoliki članovi te porodice istakli su se kao književnici: Ivan (1669—1743), koji je imao bogatu biblioteku sa 400 inkunabula, i istakao se kao vrstan pisac poslanica. Njegov sin Antun (1716—6/7 1774) bio je sekretar dubrovačke republike i numizmatik. *Đ. K.*

ALEXANDER SAMUEL, veliki industrijalac (13/7 1862, Zagreb). Učio je Trgovačku akademiju u Grazu. Od 1897 do 1915 vodio je veliku trgovinu žitaricama u Sisku i Sušačku pivovaru. Predsjednik je Danice, Zagrebačke pivovare, Zagorke, Tvornice ulja, Uniona d. d., Trgovačko prometnog d. d.; potpredsjednik je Centralne banke, član je uprave Hrvatske Eskomptne banke. Tvornice koža, Split d. d., Croatia tvornice cementa i t. d. Predsjednik je Saveza industrijalaca u Zagrebu. Saradnik je stručnih novina i revija. *S. D.*

ALEXANDER ŠANDOR, veliki trgovac i industrijalac (9/4 1866, Zagreb). Član je upravnog i nadzornog odbora mnogih trgovačkih i industrijalnih preduzeća. Aktivni je saradnik u mnogim kulturnim i humanim institucijama. Počasni je predsjednik Trgovačke obrtničke komore u Zagrebu, Saveza trgovaca, Trgovačkog društva Merkur, Društva za promet stranaca i t. d. Osnivač je zaklade Prehrana Šandora A. Alexandera, koja predstavlja vrijednost od preko 25,000.000 dinara. Uredio je iz ove zaklade Centralnu akademsku menzu i vrši u njoj unkciju finansijskoga stručnjaka. *S. D.*

ALGAJSKO GOVEDO. U južnoj Bavarskoj (Allgäu) goji se mliječni tip goveda, koji je od 1893 dobio mnogo krvi švajcarskog smeđeg goveda. 1893 osnovana je prva marvogojska zadruga za tu vrstu goveda. Tijelo je A. G. svijetlo-sivo do smeđe boje. Težina krava 550—650 kg. Goji se u prvom redu za mliječnost, a i tovnost je dobra. Krava daje pro-

Digitized by Google

sječno 3100 kg mlijeka godišnje, sa 3·6% masti. Ova pasmina uvedena je u devedesetim godinama prošloga vijeka i početkom ovoga u svrhu oplemenjivanja u Hrvatsku, Kraške Krajeve, Bosnu-Hercegovinu, Srbiju, no ostala je bez trajnog upliva. *S. U.*

ALIBUNAR, sresko mjesto u Banatu, na pruzi Pančevo—Vršac. Ima 4503 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 1166, Madžara 267, Nijemaca 335, Rumunja 2717; pravoslavnih 3884, katolika 506. — Postanak mjesta pada u doba turske vladavine. Po oslobođenju od Turaka (1717), bilo je u A. 32 popisana doma. U doba granice A. je bio sjedište čete. 12/12 1848 pobijedio je kod A. Damnjanić Stevana Šupljikca. Od 1872 pripao je A., kao sresko mjesto, torontalskoj županiji. Kod A. se spaja željeznička pruga V. Kikinda—Bijela Crkva sa prugom Pančevo—Vršac. *D. P.*

ALIKSAR, ugljeni rudnik kod Brze Palanke, na Dunavu. Poslije neuspjelih pokušaja intenzivnog rada, država je A. ustupila Srpskom Brodarskom Društvu. Ugalj je u A. od 5000 kalorija. Proizvodnja je bila 1922 7460 tona, a od tada sve manja. *S. P.*

ALIMPIĆ DUŠAN, načelnik Ministarstva Unutrašnjih Djela (15/6 1873, Barič, srez posavski, okrug beogradski). Pravne nauke svršio je u Beogradu. Kasnije je poslan od Ministarstva Unutrašnjih Djela, da prouči tehničku policiju i upravno-policijsku struku u Švajcarskoj, Rumunjskoj, Francuskoj i Belgiji. Poslije svršenih nauka bio je pisar i komesar, a od 1908 do 1910 upravnik uprave grada. 1910 postao je A. inspektor i šef tehničke policije, koja je osnovana njegovom inicijativom. Od 1912 bio je načelnik bitoljskog okruga, a 1914 oblasni inspektor bitoljskog, ohridskog i tikveškog okruga. Od 1918—24 bio je načelnik u Ministarstvu Unutrašnjih Djela, pa je unapređen za velikog župana i penzionisan. — A. je uređivao Policijski Glasnik, a napisao je: Istorijski razvitak policijskih vlasti u Srbiji (1905); Policijski Rečnik (1924); Upravne vlasti u staroj srpskoj carevini (1921). *D. P.*

ALIMPIĆ RANKO, đeneral (9/3 1826, Nakučani — 7/11 1882, Beograd). Učio je gimnaziju u Šapcu i Kragujevcu. Stupio je u redovnu vojsku 4/10 1842, a 17/7 1845 unaprijeđen je za potporučnika (štabnog), 1867 za pukovnika, iste je godine penzionisan, 1/8 1868 reaktiviran, 1876 postavljen je za đenerala, a 1/11 1882 penzionisan. Od 1846 do 1852 bio je na studijama vojnih nauka u Pruskoj i Belgiji. Od 1850 do 1860 bio je profesor Vojne Akademije (Taktika, Đeneralštabna služba, Poljska i Logorna služba i Jahanje). Od 1/6 1859 do 1/6 1860 bio je upravitelj Vojne Akademije, 1868 do 1869 načelnik krajinskog okruga, 1869 načelnik općeg vojnog odjeljenja Ministarstva Vojnog, do 1875 načelnik požarevačkog okruga, 1873 ministar Građevina, 1874 član Državnog Savjeta, 1875 komandant dobrovoljaca od Raške do ušća Drine (formirao dobrovoljačke čete), od 1/10 1878 do 1880 ponovo ministar Građevina, pa do smrti ministar na raspoloženju. — U ratu 1876 i 1877—78 bio je komandant Drinskog Kora. Za vrijeme njegovog ministrovanja zaključena je bila Konvencija (sa Austrijom) o željezničkoj pruzi kroz Srbiju i izvršeni su pripremni radovi za nju. — Od pismenih radova ostavio je svoje bilješke, po kojima je njegova udovica napisala i izdala (1882) Život i rad đenerala Ranka Alimpića. *Vl. Belić.*

ALINCI, selo između Bitolja i Prilepa.

Boj kod Alinaca 24/10 1912. Poslije boja kod Prisata, konjička divizija imala je naređenje, da produži gonjenje prema Bitolju, a Drinska I i Moravska I da se zadrže i utvrde na liniji Senokos—rijeka Prilepka—Selce. Zeki paša pak, naredio je Kara-Said paši, da svojim trupama sa Prisata, posjedne greben Bakarno Gumno i primi zaštitnički boj za dobitak vremena.

Bojište čini greben, koji se od Selečke planine odvaja kod sela Prisokala i pruža između sela Štavice i Marula k selu Alincima, gdje obrazuje sedlo, preko koga prelazi drum Prilep—Bitolj, pa se opet uzdiže ka Rudinama, povija na jug i završava masivom Bakarno Gumno, koje strmo pada u dolinu Prilepke i Crne reke. Topografski je to vrlo jak položaj, jer mu je predteren sve do Prilepa ravan, otvoren i dobro tučen. — Turci su posjeli od kote 950 južno od sela Štavice, preko visa južno od sela Ruvci, sedla do Rudina zaključno. Položaj su utvrdili brzom fortikacijom. — Sa turske strane u boju su učestvovale jedinice, koje su se povukle sa Prisata, oko 3.500 momaka pješadije i 3—4 poljske baterije. Sa srpske strane su učestvovale Drinska I, konjička divizija i potpomagala Moravska I. Za Srbe je ovaj boj bio slučajan i bez plana. Turski plan bio je, da što duže zadrže nastupanje Srba, poglavito vatrom, sa odličnog Alinačkog položaja, i blagovremeno se povuku prema Bitolju, preko mo-

Digitized by Google

sta na Crnoj reci kod Topolčana, koji će za sobom porušiti.

24 oktobra u 9h 40′ konjička divizija krenula je naprijed s ciljem, da zauzme liniju Trikrst—Kanatlarci. Odmah na polasku prednji dijelovi konjičke divizije dočekani su vatrom sa položaja kod sela Alinaca. Oficirske patrole produžile su izviđanje, a divizija se premjestila k selu Selce, da odande obiđe desno tursko krilo i otud djeluje i otvori prostor za pješadiju na fronti. Konjička je divizija u toku cijelog dana djelovala na krajnje desno tursko krilo, i zanoćila je kod sela Marula. — Komandant Drinske I izjahao je ispred divizije, gdje je dobio izvještaj od konjičke divizije, da Turci spuštaju artileriju na sjeverno podnožje položaja i da njihova pješadija nastupa. Odlučivši da dočeka ovaj napad na položaju Kamberova česma—selo Selce, a kad i Moravska I izđuši iz Prilepa, da zajednički poduzmu napad, razvio je desnu kolonu (6 i 17 puk i dva diviziona artilerije) u I borbeni red, sa obje strane druma. Ostali pukovi (4 i 5) izlazili su iz Prilepa, a turska artilerija je otvorila vatru na njih. Oko 11 sati i drinski su divizioni otvorili vatru, te to povuče prednje pukove Drinske I da predu liniju odredenu za posjedanje. Nošeni velikim elanom, prednji su pukovi Drinske I produžili nastupanje, te komandant divizije naredi, da i zadnji pukovi slijede prednje. Nastupanje je vršeno brzo, pod jakom vatrom sa položaja, tako da pukovi Moravske I, koji su se razvili zapadno od ovih, nisu mogli da stignu da izađu na liniju. Isto tako ni artilerija, koja je triput mijenjala položaj, nije uspjela da stigne, da pripremi napad i na lijevom krilu, zbog čega je 17 puk morao zastati, 6 puk je, pomognut dobro jednim divizionom artilerije, dospio na 300 metara do položaja, i odatle izvršio juriš. Dio turskih trupa nije dočekao juriša, već je odstupio, a manji dio koji je dočekao juriš, poslije kratke ali žestoke borbe nožem, bio je potpuno potučen. U to vrijeme lijevo krilo Drinske I, zadržano pred turskim centrom, ojačano je jednim bataljonom iz rezerve desnog krila, a cijela artilerija Drinske I i konjička baterija, upravile vatru na turski centar (selo Ruvci) tako, da je turski centar bio pokoleban, te lijevo krilo Drinske I poduzme odsudan napad, i u 16 sati zauze turski položaj. Kad je 6 puk izbio na turski položaj, potpao je pod vatru sa turskog prihvatnog položaja, te se zaustavio, ali je, poslije kratkog vremena, produžio gonjenje do grebena između sela Alince i Topolčani. — Moravska I odmah, čim je Drinska I počela razvijanje, razvila se sama i bez velikog otpora, pred mrak izbila na Topolčanski vis (i zauzela most na Crnoj reci), vis iznad sela Veselčani i greben južno od sela Alince. Turci su se povukli k Bitolju, ne uspjevši da unište most kod Topolčana.

Gubici Drinske I bili su 1378 mrtvih i ranjenih, Moravske I 18, a konjička nema gubitaka. Turskih leševa na položaju nađeno je 240, zaplijenjeno je 2 poljska i 1 brdski top i jedan mitraljez. Rezultati boja bili su: Turci i ako nisu uspjeli da zadrže dugo srpsko nastupanje, uspjeli su da zadadu znatne gubitke Srbima i natjeraju ih na opreznije nastupanje. Posljedice boja bile su: opreznije nastupanje Srba prema bitoljskim položajima. *Vl. Belić.*

ALI-PAŠA JANJINSKI (1741, Tepeleni, Albanija — 5/2 1822). Bio je paša u južnoj Albaniji; dokopao se Janjine 1788. 1803 postao je begler-beg rumelijski. Htio je s pomoću Rusije i Francuske da vlada nezavisno od sultana. Bio je okrutan, ali se brinuo za materijalno i prosvjetno podizanje zemlje. 1820 stavljen je van zakona; 1/2 1822 bio je prinuđen na predaju Janjine, pa je na vjeru uhvaćen i pogubljen 5/2. *V. P-ć.*

ALKALNE, KISELE VODE. V. Mineralne vode.

ALKALNE, MURIJATIČNE VODE. V. Mineralne vode.

ALKALNE, MURIJATIČNO-SALINSKE VODE. V. Mineralne vode.

ALKALNE, SALINIČKE VODE. V. Mineralne vode.

ALKALNE VODE. V. Mineralne vode.

ALKALNE, ZEMNO-ALKALNE KISELE VODE. V. Mineralne vode.

ALKALNE, ZEMNO-ALKALNE SALIN. KISELE VODE. V. Mineralne vode.

ALKALNE, ZEMNO-ALKALNE SALIN. MURIJAT. KISELE VODE. V. Mineralne vode.

ALKOHOLIZAM. A. je u našem narodu više razvijen u sjevernim krajevima, a manje u južnim. Po selima se troši najviše rakija i vino, a u varošima sve vrste alkohola. Redovna upotreba — kronični A. — razvijen je ne samo kod odraslih, već i kod djece (po jednoj statistici M. Đ. Popovića ⅔ školske djece dobivaju stalno ili vrlo često alkoholna pića). Dr. Lindenmeyer (liječnik kneza Miloša) opisuje stanje iz sredine prošlog vijeka i veli: »da se rakija nevjero-

Digitized by Google

jatno često pije, no ipak izuzetno do pijanstva, ali rjeđe opijanje nije toliko sredstvo umjerenosti, koliko što se svijet navikao na rakiju, jer je još s majčinim mlijekom pije«. — Po dosta oskudnim i nepotpunim statističkim podacima utvrđeno je, da se u našoj zemlji troši oko 7 litara čistog alkohola prosječno godišnje na glavu. Po svjetskoj statistici ona varira od 1 do 20 litara. Po statistici potrošnje, koju je izradio F. Mikić — Celje, troši se u našoj zemlji prosječno:

rakije	66,000.000	u vrijednosti	1,,320,000.000	din.
vina	364,800.000	„	2,,918,400.000	„
piva	312,000.000	„	1,,248,000 000	„
Svega	742,800.000	u vrijednosti	5,,486,400.000	din.

Svakako da su ove količine, naročito rakije, mnogo niže, no što je u stvari, zbog nedovoljnih podataka. — Štetno djelovanje alkohola pokazuje se u pojavi mnogih bolesti: Alkoholno ludilo (Delirium tremens), oboljenja organa za probavu (katari) i »vodena« bolest (ciroza jetre), padavica (epilepsija); oboljenja krvnih sudova (arterioskleroza) i masno srce; oboljenje oplodnih žlijezdi (blastoftorija) i sterilitet. Kao nasljedna bolest prenosi se i na potomstvo u vidu slabe otporne snage, naklonosti padavici i drugim bolestima, naročito tuberkulozi. Uslijed toga pojavljuje se povećanje broja oboljevanja, veća smrtnost, gubitak vremena, radne snage, gubitak sirovog materijala, od koga se preraduje alkohol, povećanje kriminaliteta i prostitucije uslijed štetnog utjecaja upotrebe alkohola na moralno stanje onih, koji piju. Po Dr. M. Kostiću, koji je ispitivao uzročnu vezu alkohola i kriminaliteta kod nas, najveći broj zločina izvršen je u nedjelju, u krčmi i u napitom stanju, što se slaže i sa zaključcima, do kojih su došli i drugi ispitivači u inozemstvu. Cjelokupna šteta, koju naš narod trpi od A., sa izdacima na spravljanje alkoholnih pića iznosi po jednom približnom računu (F. Mikić) na 15 milijardi dinara godišnje (Naše alkoholno gospodarstvo, Celje 1923).

Zakonske mjere protivu A. nalazile su se još u Dušanovom Zakoniku čl. 166. I u današnjem našem kaznenom i građanskom zakonu postoje izvjesne mjere za suzbijanje A., ali one su nedovoljne i nesavremene. Privatna inicijativa uvijek je prethodila zakonskim mjerama. Ona se i kod nas javlja još prije 30 godina. 1893 u Foči je osnovao prvo društvo protivu alkohola Dr. Risto Jeremić. Ono se je kasnije nazvalo Pobratimstvo i jako se širilo po cijeloj Bosni i Hercegovini. — 1900 u Narodnom Zdravlju objavio je kandidat medicine M. Đ. Popović članak O utjecaju alkohola na zdravlje, moral i ekonomsko stanje naroda, kao prvi veći popularni članak protivu alkohola. 1901. inicijativom Dr. J. Danića, Dr. M. Đ. Popovića i Dr. M. Miljkovića osnovano je u Beogradu Društvo za suzbijanje alkoholnih pića, koje je ubrzo skupilo veći broj uvjerenih apstinenata. Društvo je usvojilo načelo potpune apstinencije (uzdržavanje od alkohola) nasuprot načelu umjerenosti (temperencije), kao posve nedovoljnom i nepraktičnom. — U Slovenačkoj borbu protiv pijanstva pokrenuo je i vodi O. Kalan, svećenik, koji izdaje Zlata doba, list za suzbijanje pijanstva. — U Hrvatskoj osnovali su apstinentsko društvo Dr. Kiseljak, Dr. Mašek, a izdaju list Novi Život i više knjižica za narod Dr. Mašek i Dr. Štampar. — U Crnoj Gori vodi borbu protivu alkohola Dr. J. Kujačić.

1907 osnovan je u Srbiji neutralni Gutemplerski red (I. O. D. T. N.) sa odjeljenjem za mladež — Savez Trezvene Mladeži (S. T. M.). — 1903 pokrenut je list Trezvenost, a 1910 počeo je izlaziti, pod uredništvom Dr. M. Đ. Popovića Saveznik, list S. T. M. Pokret se jako širio u svima srednjim, stručnim školama i na univerzitetu. 1912 brojao je 80 kola sa 8.000 članova. Prireden je I kongres trezvene mladeži, na koju su došli delegati iz svih srpsko-hrvatskih krajeva.

U Hrvatskoj izdao je mnoge popularne knjige Dr. F. Gundrum Oriovčanin, iz Križevaca, a u Okučanima je učitelj Nikola Đurić izdavao list Novi Naraštaj (1910—13) za suzbijanje alkohola.

Gutemplerski red (red dobrih hramovnika), koji je osnovan u Americi prije 70 godina, raširio se u svih pet dijelova svijeta. Blagodareći njemu i u Srbiji se pokret protivu alkohola najviše bio proširio. Red traži od svojih članova potpuno uzdržavanje od svih alkoholnih pića, a osim toga, da ih ne smiju ni spravljati ni prodavati ni drugome davati. Postoji povremeno i doživotno članstvo (obaveza). 1910 osnovano je i Društvo srpskih ljekara apstinenata, sa 45 članova. Osnovane su lože nastavnika i lože studenata na beogradskom univerzitetu, čiji su članovi najviše saradivali u Savezu Trezvene Mladeži. U Zagrebu i u Beogradu prirađivane su antialkoholne izložbe. Suzbijanje A. kod željezničkog osoblja vršeno je preko naročite organizacije željezničara. Naši delegati su učestvovali od 1902 redovno na svima međunarodnim kongresima protivu A. Gutemplerski red (Velika

Digitized by Google

Srpska Loža) izdao je veliki broj brošura, popularne i stručne sadržine, o alkoholnom pitanju, prevedene i originalne: Alkoholno pitanje od Bunge-a, O Alkoholizmu u Srbiji Dr. M. Đ. Popovića, Alkohol i ludilo Dr. J. Danića, Alkohol, kriminalitet i pravo Dr. M. Kostića, Utjecaj alkohola na živu ćeliju, Utjecaj alkohola na djecu, Alkoholno pitanje s gledišta narodne ekonomije, Alkohol u balkanskom ratu, Alkohol i tuberkuloza, Alkohol i jektika i t. d. — Za vrijeme rata morao je biti obustavljen svaki rad. U Vodenu na solunskoj granici obnovljeno je društvo Trezvenosti i prikupilo je stare članove. Nastojalo je da se u vojsci suzbija A. — Po oslobođenju i ujedinjenju izvršeno je ujedinjenje svih društava protivu alkohola, prvo u Jugoslovensku Veliku Ložu Trezvenosti, a potom u Jugoslovenski Savez Trezvenosti, prvo sa sjedištem u Beogradu, a zatim u Sarajevu (1922—23). Savez izdaje list Trezvenost i izdao je više knjižica za narod (Knjiga Trezvenosti, Kloni se pića, Da sam znao ranije i t. d.) uz pripomoć Ministarstva Narodnog Zdravlja. Isto tako je obnovljen i Savez Trezvene Mladeži, koji broji sad 150 kola (družina) sa 20.000 članova. On izdaje Glasnik Saveza Trezvene Mladeži. Savez izvidnika i planinski (skauti) sa 5.000 članova obvezuje također svoje članove da se uzdržavaju i od alkohola i od duhana. U Ministarstvu Narodnog Zdravlja postoji odsjek za suzbijanje alkoholizma, koji ima kredit za borbu protivu alkohola. Svake godine priređuje se u cijeloj zemlji Dan Trezvenosti radi jače propagande protivu alkohola.

Program radnika na suzbijanju A. sastoji se u suzbijanju zabluda o alkoholu, u prosvjećivanju širokih masa, u upućivanju privrednika za preradbu grožđa i voća u bezalkoholne proizvode, u zahtjevu da se ustanovi lokalna opcija (mjesna zabrana točenja alkoholnih pića) kao prvi korak općoj narodnoj prohibiciji (zabrana proizvodnje i prodaje alkoholnih pića), koja postoji u Americi i drugim evropskim zemljama. Dalje se nastoji, da se stvori, putem zadrugarstva, bezalkoholni zadružni kapital i da se namjesto lokala, gdje se troši alkohol, otvaraju druge opće korisne narodne ustanove (zdravljaci, mljekarnice, čitaonice, kupališta, vrtovi i ustanove za djecu i narod). Dosada su postignuti dobri rezultati u borbi protiv A., obavještene su najšire mase i pridobijen velik dio omladine za ideju trezvenosti.

Dr. M. Đ. Popović.

ALKOHOLNA INDUSTRIJA. Alkohol se industrijalno ili obrtimice proizvodi kod nas u cijeloj državi osim u Crnoj Gori, i to u 8 industrijalnih i 51 poljoprivrednoj tvornici (pecari) žeste. Ukupno bi ove tvornice mogle proizvoditi oko 400.000 hektolitara apsolutnog sirovog alkohola, a faktično je proizvedeno (1922) 61.925 hl alkohola. Od toga se utroši oko 70% za piće, ostalo kao denaturirana žesta u industrijama i za eksport. *O. F.*

ALKOVIĆ KOSTA (oko 1836—1909, Beograd). Od 1860 do 1892 bio je profesor fizike na Velikoj Školi u Beogradu, zatim ministar Građevina i državni savjetnik. *M. P.*

ALMA MONS, brdo u Panoniji u rimsko doba. U velikom dalmatinsko-panonskom ustanku 6—9 po Kr. zauzeli su to brdo ustanici pod svojim vođom Batonom. Rimski car Prob (276—282 po Kr.) zasadio je tu prvi vinovu lozu. Može biti da je A. M. Fruška Gora. *N. V.*

ALMANACH (Almanah), slikar iz Antwerpena. Radio je u 17 vijeku u Kranjskoj. Očuvale su se njegove slike na zidu (Iška vas, Grm, Bokalce?), portreti, tri crteža u Valvasorovoj zbirci u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Osim onoga, što priča o A. Valvasor, ne znamo o njemu ništa pouzdano.

Literatura: V. Steska, Pregled naše umetnosti, Mladika, I, 63.

V. S.

ALMANAH KRALJEVINE SHS (Almanach du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Édition Letzgus, 67, rue Saint-Lazare, Paris. Sadrži trgovačke, industrijske i bankarske adrese. *M. I.*

ALMANASI. 1. Kod Hrvata. V. u dodatku.

2. Kod Slovenaca. Prvi slovenački A., kome je kao primjer služio Wiener Musenalmanach (1777—1795), bio je Pisanice od lepeh umetnost (Ljubljana 1779—81), koji je uređivao O. Janez Damascen Dev. i u kome su se pojavili prvi pjesnički pokušaji V. Vodnika. Četvrti svezak, koji je ostao u rukopisu, izdao je J. Šlebinger u Izvestju II državne gimnazije v Ljubljani za l. 1904—05. Kao i Pisanice donijela je samo priloge u stihovima i Kraniska čbelica (Ljubljana 1830—33, 1848), koju je uređivao M. Kastelic; duševno je vodio M. Čop, a umjetničku visinu davao joj Fr. Prešern. Ovaj je A. prvi manifest čiste umjetnosti kod Slovenaca. — Djelimice praktičke i

Digitized by Google

školske potrebe pokušali su da popune: Cvjetje slovenskega pesništva (urednik Iv. Macun, Trst, 1850), Cvjetje slovenskega naroda (urednik A. Janežič, Celovec 1852), Cvet slovenske poezije (A. Janežič, Celovec, 1861). Zora, koju su izdavali R. Razlag i I. Vinković u Grazu (1852, 1853) imala je kulturno-političke tendencije. U Zlatnim klasima, koje je poslije 1856 izdao J. Blajvajz, preštampani su literarni prilozi iz njegovog Slovenskog koledarčeka (1852 do 1856). Više karakter A. imaju kalendari, koje je za 1851, 1863 i 1867 izdao M. Vilhar. Lokalnog i provincijalnog su značaja: Nanos (J. Pukmajster, Ljubljana 1864), Lada (J. Urban, Maribor 1864), Slovenska Vila (Fr. Celestin i J. Jurčič, Ljubljana, 1865), Pomladansko cvetje (B. Raič, Trst, 1871), Brstje, F. Haderlop i Iv. Hribar, Ljubljana, 1872). Mladika (J. Jurčič i Josip Stritar, Ljubljana, 1868) predstavlja već »mladoslovenački« protest, upravljen protiv »staroslovenstva« u literaturi. Političko-satirički je Brencelj v koledarjevi obleki (J. Alešovec, Ljubljana, 1870). Slavjanski Almanah (R. Poznik, Beč, 1879) bio je na tako široko slovenskoj osnovi, da je već iduće godine bio konfiskovan. Glasnici moderne slovenačke generacije su A.: Na rastanku (Gorica, 1899) i Na novih potih (Beč, 1902). Iz naroda za narod (Ljubljana, 1905) više je politički manifest napredne đačke omladine. Abiturijenti učiteljskih škola izdali su svoje Prve liste u Ljubljani 1901.

Osobit tip predstavljaju A. i zbornici, kojima je bila glavna svrha jačanje u vjeri i vjerskom životu. Njihov glavni zastupnik bile su Drobtin(i)ce, koje su pod različnim urednicima (A. M. Slomšek, M. Vodušek, J. Rozman, M. Stojan, A. Kosar, Fr. Lampe, A. Karlin) izlazile 1846 do 1900. 1891 pridružili su im se, omladini namijenjeni Pomladni glasi (urednici A. Medved, Fr. Finžgar, M. Prelesnik, E. Lampe, J. E. Zore). Istoj svrsi služe publikacije bogoslova (Almanah, urednik Fr. Grivec, 1901; Za resnico, Ljubljana, 1904) i vjerski upućenih đaka viših škola (Po desetih letih, Ljubljana, 1905; Luč, almanah slovensko-hrvaškega dijaštva, Zagreb, 1918 i uglavnome literarno-programatički Almanah katoličkega dijaštva, Ljubljana 1922). — Osobit tip za sebe predstavlja Iz ljubljanske šole za arhitekturo, iz umjetničkog kruga arhitekta J. Plečnika, čiji je prvi svezak izašao u Ljubljani 1923 (V. Kalendari, slovenački).

J. Glonar.

3. Kod Srba Almanasi počinju 1815 Zabavnikom Dimitrija Davidovića. U prvoj polovini 19 vijeka bilo je dosta A., oni su vrlo rado čitani, i imaju značaja u stvaranju srpske književnosti. »Oni su bili tešnji oblik, u kome je prva srpska književnost svoju radnju granati počela« (St. Novaković). Zabavnik D. Davidovića izlazio je u Beču od 1815 do 1821, i u Beogradu od 1833 do 1836. Pored njega važniji su još: Danica od 1826 do 1829 u Beču, pod uredništvom Vuka Karadžića; Serpska Pčela, Pavla Stamatovića, od 1830 do 1841, u Budimu: Uranija, Dimitrija Tirola, 1837 do 1838, u Beogradu; Golubica, u izdanju književnika Gligorija Vozarovića od 1839 do 1844 u Beogradu; Bačka Vila, Dr. Petra Jovanovića, 1841, 1844 do 1845 u Novom Sadu; Ljubitelj prosvešćenija, kasnije Magazin serpsko-dalmatinski, pokrenuo je 1836 u Karlovcu Dr. Teodor Petranović, i izlazio je 1836—1842 (urednik Đorđe Nikolajević), 1843 do 1854, 1860 do 1862 (urednik Gerasim Petranović), 1863—1869 (urednik Đorđe Nikolajević).

U drugoj polovini 19 vijeka A. su izgubili značaj, koji su imali u prvoj polovini, jer su se javili pravi i dobri književni časopisi, u kojima se koncentrirao književni rad. Važniji su: Šumadinče Ljubomira Nenadovića, 1852—1853 u Beogradu; Licejka, A. licejske omladine u Beogradu, 1862 do 1864; Preodnica, A. srpske omladine u Pešti, 1863; Bratstvo, u izdanju Društva Sv. Save u Beogradu, od 1887 do 1889 (urednik Pera P. Đorđević), 1890, 1892, 1894 (urednik Živojin P. Simić), 1896, 1899, 1902, 1906, 1908, 1911 (urednik Momčilo Ivanić), 1921, 1924 (urednik Dr. Jovan Hadži-Vasiljević); Godišnjica Nikole Čupića, a koju izdaje njegova zadužbina od 1877.

Od devedesetih godina 19 vijeka A. se (od tada uvijek pod imenom k a l e n d a r a) naročito brižljivo uređuju, i gotovo svaka srpska pokrajina ima svoj kalendar sa svojim specijalnim obilježjem, a uvijek sa istaknutijim nacionalnim karakterom, i sa najboljim saradnicima iz svoje sredine. U Hrvatskoj izlazi Srbobran, u Dalmaciji Dubrovnik Antuna Fabrisa i Srpska Zora, u Bosni i Hercegovini Trebević, Neretljanin i Prosvjeta (od 1904); u Crnoj Gori Orlić, u Južnoj Srbiji Golub, u Beogradu Vardar i t. d. Svi ti A. imali su veliku ulogu u patriotskom radu na pripremanju narodnog jedinstva.

Neposredno pred rat A. dobivaju velikim dijelom uski, specijalni, čak i partijski karakter. Poslije rata A. ima mnogo i imaju uspjeha kod čitalačke publike, jer svojom razno-

Digitized by Google

vrsnom sadržinom i slikama bude interesovanje. Značajnija su: Prosvjeta (ugušena za vrijeme rata, otpočinje 1920); Vreme (1923—1925), Vardar (od 1921); Republikanac (od 1924); Selo (1922—1925); Učiteljski kalendar (1924). *B. Miljković.*

ALMOŠ, kralj hrvatski (1091—1093, — 1127, Carigrad). Postavio ga je kraljem njegov stric Ladislav poslije svoje vojne na Hrvatsku 1091. A. je vladao teritorijem između Drave i Gvozda, a ostavio je ovaj kraj, bilo zato što je bio opozvan od Ladislava, ili što je morao uzmaći ispred hrvatskog narodnog kralja Petra (1094?). *M. P-g.*

ALODIJALNA DOBRA postala su iz lenskih (feudnih) dobara, te je s njima, za razliku od potonjih, mogao vlasnik slobodno sam raspolagati (prodati, zadužiti, baštiniti). Ona su, kao lenska (feudalna) dobra, postala većinom kao darovi za ratnu pomoć, kasnije su se u odnošaju prema seljačkim, rustikalnim dobrima, razvila kao superiorna nad ovim. *O. F.*

ALPSKE PAŠE su paše u bregovima nad šumskom granicom u užem smislu, ali obično se ubrajaju ovamo i mnoge niže paše. Takvih paša ima i preko 2000 m nad morem. Alpske paše se iskorišćavaju samo u ljetno doba; računa se prosječno do 120. za visoke do 90 dana. Alpske paše odlikuju se osobito dobrim vrstama trava specijalnog tipa, na pr. Meum Muttellina, Poa alpina, Plantago alpina, Festuca rubra var. fallax i t. d. Atmosferske prilike su pogodne za razvitak bilja, vegetaciona perioda je kratka, zbog čega su biljke nježne i vrlo prikladne kao svježa hrana za domaće životinje, koje pasu preko cijelog ljeta. *S. U.*

ALPSKI VESNIK, mjesečna revija sa spisima i ilustracijama iz slovenačkih Alpa, koju je češko udruženje Slovenačkog Planinskog Društva izdavalo do 1914. *C. Ž.*

ALPSKO GOSPODARSTVO, pašnjarstvo i livadarstvo u planinama (uključivo mljekarstva). Ime A. G. dolazi od »Alpa«, gdje se to gospodarstvo najprije razvilo, te se naziv danas upotrebljava bez obzira na geografski položaj bregova. Zadaća alpskog gospodarstva je: po mogućnosti racionalno iskorišćivanje planinskih pašnjaka domaćim životinjama, naročito kravama, čije se mlijeko prerađuje u planinskim mljekarama u maslac i sir. Najnaprednije je ovo gospodarstvo u Švajcarskoj, Bavarskoj i Austriji, ponajviše na zadružnom temelju. U tim zemljama postoje posebni zakoni u svrhu unapređenja i zaštite planina (Alpa), za što bolje iskorišćivanje. Kao podloga služila je opsežna statistika sa svim pojedinostima. U našoj državi ima planinskih gospodarstava u Slovenačkoj, Lici, Bosni-Hercegovini, Dalmaciji, Srbiji i Crnoj Gori, sa vanredno velikim površinama i velike važnosti za razvitak živinogojstva (Velika Planina, Kamničke Alpe, Velebit, Vlašić Planina, Kopaonik, Zlatibor planina i t. d.). Kod nas je ovo gospodarstvo, izuzevši Slovenačku, još nerazvijeno i na vrlo primitivnom stepenu (ekstenzivno). Ponajviše Alpe se kod nas iskorišćuju ovcama i kozama, te je i sirarstvo istih rašireno u planinama. Statistike i detaljnih podataka nema. A isto tako nije još izrađen ni program za unapređenje i intenziviranje toga gospodarstva. U Slovenačkoj vrijedi stari austrijski zakon.

Literatura: Dr. M. Jovanović, Die serbische Landwirtschaft, 1906; Dr. O. Frangeš: Die landwirtschaftlichen Verhältnisse in Bosnien-Herzegovina, 1903; Dr. L. Adametz, Ueber den Travniker- oder Arnautenkäse, 1889. *S. Ulmansky.*

ALŠAR, rudarsko mjesto u Makedoniji, oko 40 km južno od Kavadara. Ime je dobilo od početnih slova bankarske kuće Alatini u Solunu i Francuskoga rudarskog inžinjera Charteaux (Šarto), koji je otkrio tamošnje rudnike arsena i antimona. *F. T.*

ALŠARÍT, mineral, vrlo rijedak. Nalazi se među arsenskim rudama kod Alšara u Makedoniji. Do sada su nađena od njega samo tri sićušna, igličasta kristala, čija veličina ne prelazi 1 mm. Zbog nedostatka materijala mogla su se proučiti samo njegova kristalografska svojstva, dok mu se kemijski sastav ne zna. Proučio ga je češki mineralog B. Ježek i nazvao ga A. po mjestu Alšaru. *F. T.*

ALTOMANOVIĆ NIKOLA, župan. Otac N. A., Altoman, bio je brat kneza Vojislava Vojinovića, a zet Mladena Brankovića. N. A. istakao se kao surov i bezobziran čovjek. Poslije smrti svog strica Vojislava oteo je (1367) njegovu oblast i postao gospodar zemalja od Rudnika do Konavlja. Sa svima susjedima bio je u borbi. Protiv bosanskog bana Tvrtka bunio je njegove vojvode (župana Stanka Miltenovića) i napadao je Dubrovčane. Bio je jedno vrijeme u neprijateljstvu i s Balšićima, a naročito je bio ogorčen protivnik kneza Lazara, kome je oteo Rudnik. Protiv N. A., koji je poslije kralja Vukašina i smrti cara

Digitized by Google

Uroša, imao vrlo visoke planove, a vrlo brutalnu metodu rada, stvorio se opasan savez. U savez su ušli Tvrtko i Lazar, pomagani od madžarskog kralja, odnosno od njegova namjesnika u Mačvi. 1374 N. A. bio je savladan, uhvaćen u Užici i oslijepljen, a njegove zemlje razdijelili su Tvrtko i Lazar. *V. C.*

»ALUMINIJ« RUDARSKO I INDUSTRIJALNO D. D., Zagreb. Osnovano je 1917. Glavnica je 2,800.000 din. Eksploatiše boksit kod Drniša u Dalmaciji. Godine 1922 proizvelo je 12.000 tona. *S. P.*

ALUMNEUM. V. Bogoslovski Seminar.

ALVADŽIJA. Pod imenom A. poznati su u cijeloj našoj otadžbini turski izrađivači raznih slatkiša od šećera, meda, brašna, štirka i oraha, a pored toga i izradom napitka zvanog boze iz kukuruznog brašna, od kojih je alva glavni proizvod. A. su stvarno zanatlije, čiji zanat dolazi u grupu šeredžijskih zanata, ali za isti se ne zahtijeva naročita zanatlijska kvalifikacija, već su ovo često samouki i nepismeni seljaci, koji odlaze iz svoje otadžbine, gdje ne mogu da nađu zarade, i koji se odaju kakvom bilo zanimanju. A. su pretežno muslimanske vjeroispovijesti i po gdjekad Jermeni ili Grci, ređe starosrbijanci.

Lj. O.

ALJAK, zobun od bijelog sukna, crvenom rudicom vezen; šare su na njemu spiralne i reljefne. Nosi se u okolini Peći. *N. Z.*

ALJAŽ JAKOB, kompozitor (6/7 1845, Zavrh kod Šilednika). A. je svršio osnovnu školu dijelom u svome rodnom mjestu, dijelom u Ljubljani, a gimnaziju u Ljubljani. Učio je godinu dana u Beču na univerzitetu klasičnu filologiju, a onda bogosloviju u Ljubljani. Postao je svećenik 1871. Služio je kao kapelan u Tržiću, gdje je načinio male orgulje, onda u Dobravi, a od 1889 u Dovju. Muziku je učio kod A. Nedvjeda u Ljubljani i privatno. Pri tom mu je pomagao savjetom Anton Ferster Stariji. — A. je u prvome redu kompozitor svjetovnih pjesama. Objavio je zbirku Slovenska pesmarica (2 dijela, 1896, 1900). Od 1904 do 1920 publikovao je 10 svezaka pjesama. *J. M.*

ALJAŽEV DOM (1010 m) zove se turistički hotel Slovenačkog Planinskog Društva na kraju alpske doline Vrata, koja leži ispod sjeverne triglavske strmo odsječene stijene 1000 metara visoke. A. D. je 2^h 20′ od željezničke stanice Dovje—Mojstrana. *C. Ž.*

ALJAŽEV STOLP na vrhu Triglava (2863 m) je pogranična triangulaciona tačka. Neposredno pred državnom granicom između Kraljevine SHS i Italije, i najviše turističko sklonište Slovenačkog Planinskog Društva u našoj državi. *C. Ž.*

ALJAŽEVA KOČA (1010 m) zove se turističko sklonište Slovenačkog Planinskog Društva u neposrednoj blizini Aljaževog Doma. *C. Ž.*

ALJETAK, kratak zobun, od bijelog sukna; vezen je naročitim reljefnim vezom, koji je ukrašen raznobojnim sastriženim gombicama i olovnim pločicama. Nosi se u okolici Banje Luke. *N. Z.*

ALJINA, od bijelog sukna, duga do članova, sa rukavima. Vezena je po grudima, ramenjačama i po otvoru rukava. Nosi se u okolici Prizrena i Peći. Nekada je nošena i u Šumadiji. *N. Z.*

ALJMAŠ, selo u Slavoniji, županija virovitička, kotar Osijek, na Dunavu niže utoka Drave. Ima potkapetaniju pristaništa, poštu, telegraf, telefon, općinsko poglavarstvo. U zaleđu A. je niska, vinorodna aljmaška planina (Čvorkovo brdo 190 m). *J. M.*

AMAND SV., biskup u Utrechtu, jedan od prvih misionara kod poganskih Slovenaca. Na svome misionarskom putovanju prešao je A. oko 630, za vlade kralja Sama, preko Dunava među Slovence, od kojih je nekoje pridobio za Kristovu vjeru. Ipak je njegov uspjeh bio malen, vjerojatno zbog neznanja jezika, stoga se brzo vratio u svoju biskupiju. *F. K-ć.*

AMANETI. Dok u Srbiji nije bilo saobraćajnih ustanova, a naročito pošte, trgovci i privatni ljudi slali su pisma i ostale pošiljke po poznanicima putnicima. Ako njih nije bilo, pošiljke su povjeravane i nepoznatim putnicima iz drugih mjesta. Te su se pošiljke predavale bez ikakve garancije za slučaj gubitka ili otmice na putu, i zvale su se A., t. j. nešto, što se povjerava na dušu i obraz. Međutim skoro nikada nije bilo slučaja pronevjerenja. — Danas se kao A. smatraju poštanske pošiljke sa označenom vrijednošću, koje sadrže kovan i papirni novac, zlatne i srebrne predmete, nakite, dragocjenosti i vrijednosne papire uopće. *D. D.*

AMANLIS vrsta krušaka, raširena u svoj državi. Uvezena je iz Francuske. *I. R.*

Digitized by Google

AMAR OPAT. V. Hamard l'Abbé.

AMATUS LUSITANUS. V. Rodericus Johannes.

AMBULANCERI. V. Ambulantne pošte.

AMBULANTA. V. u dodatku.

AMBULANTE ZA VENERIČNE BOLESTI. V. u dodatku.

AMBULANTNE POŠTE su poštanske ustanove, koje obavljaju poštansku službu u naročitim, poštanskim vagonima, pridodanim svima brzim, putničkim i uopće važnijim željezničkim vozovima, koji saobraćaju u našoj zemlji. Njihov je zadatak, da svu poštu: pismonosnu, amanetnu i paketsku primaju od pošta onih mjesta, kroz koja željeznica prolazi, da je za vrijeme vožnje »prerade« i da je upute u mjesta opredjeljenja. A. P. saobraćaju na svima željezničkim prugama, a postoje i na važnijim riječnim i pomorskim linijama. A. P. su najvažnija i najteža grana poštanske službe. One su arterije, kroz koje struji poštanski život zemlje, jer od brzine i tačnosti njihovog rada zavisi brzina i tačnost cjelokupnog poštanskog saobraćaja, najvažnije ustanove svake zemlje. Njihov je posao mučan i težak, jer se obavlja pod vrlo teškim okolnostima, naročito u brzim i noćnim vozovima, te ga zato vrši strogo stručno poštansko osoblje, zvano »ambulanceri«, specijalno osposobljeno za tu službu. »Ambulanceri« u svome vagonu, punome od poda do krova, između bezbroj poštanskih vreća, paketa i svežnjeva, i stotinama hiljada pisama za razna mjesta u zemlji i u inozemstvu moraju da »prerade« poštu, koju su na posljednjoj stanici primili, t. j. da je otvore i u svoje knjige zavedu, razrede u određene pregrade, za svako mjesto, i da svu poštu za susjedno mjesto »zaključe«, kroz knjige sprovedu i upakuju. — Svaka A. P. ima svoje ime i svoj broj. Ime je kombinovano od imena mjesta, iz kojeg polazi, i imena krajnjeg mjesta, do kojeg ide, a broj je redni po vremenu polaska, na pr. Beograd—Ljubljana 3, Beograd—Đevđelija 6, Sarajevo—Zelenika 35 i t. d. A. P. saobraćaju na svima željezničkim prugama, a po redu vožnje, koji važi od 1/6 1924, ima ih 115 u pokretu svakih 24 sata. Uz to poštanska uprava, u težnji, da se osigura što brži prijenos novinskih i pismonosnih pošiljaka, iskorišćuje i vozove sa ograničenim kretanjem, u kojima ne saobraćaju A. P. Takvi vozovi prenose samo zatvorene poštanske vreće, a u razmjeni posreduju vozovođe. — Važnije su A. P.: Beograd—Ljubljana 3, Beograd—Đevđelija 6, Beograd—Subotica 17, Zagreb—Maribor 13, Zagreb—Ljubljana 11, Zagreb—Sušak 4, Brod—Sarajevo 5, Sarajevo—Zelenika 35 i t. d. — Na Jadranskom moru pomorske A. P. prenose poštu za mjesta na ostrvima. Glavne su linije Metković—Split, Sušak—Split, i Erceg Novi—Kotor. — Pored željeznice, brodovima se prenosi pošta i za Italiju na linijama, koje održavaju domaća društva: Dubrovačka parobrodarska plovidba (linija Gruž—Trst i Gruž—Bari); Jadranska plovidba (linija Gruž—Split i Šibenik—Trst). Zatim talijanska društva za linije Bar—Bari, Trst—Šibenik—Split, linije Trst—Gruž i Split, linija Ankona—Split. — Pošta za mjesta na Dunavu i Savi prenosi se brodovima Brodarskog Sindikata. *D. Dimitrijević.*

AMERIČKA SRPSKA EPARHIJA. Srbi su počeli da odlaze u Ameriku na rad u drugoj polovini 19 vijeka, kada je odlazak tamo postao gotovo zarazan. S toga i danas ima po cijeloj Americi, a najviše u sjevernim Sjedinjenim Državama preko 150.000 pravoslavnih Srba iz raznih srpskih oblasti. Najveći dio Srba radnika nalazi se u Pensilvaniji. Većina ih je organizirana u bratstva i crkveno-školske opštine. Oni podižu i izdržavaju svoje srpske pravoslavne hramove, škole, pjevačka društva i druge nužne i korisne nacionalne ustanove. Prvi srpski hram podignut je u Kaliforniji 1894, a danas ih ima već preko 30, sa 28 parohijskih sveštenika. U krajevima, gdje je malo Srba, udružuju se oni sa pravoslavnim Grcima, Rusima i Arapima, te podižu i izdržavaju zajedničke hramove.

Sva srpska crkva u Americi bila je ranije pod vrhovnom duhovnom vlašću ruskog arhiepiskopa u New-Yorku i ako je inače potpuno samostalna bila. Nazivana je Srpskom Pravoslavnom Misijom, ali nije imala nikakve središnje organizacije. 1906 javio se prvi pokret, da Srbi u Americi dobiju svoga episkopa, pod vrhovnom vlašću koga samostalnog srpskog mitropolita u Evropi. — Poslije rata u tome se uspjelo, i 1922 srpska crkva u Americi organizovana je u jednu eparhiju, koja je ušla u sastav Srpske Patrijaršije. Sjedište episkopa ima da bude u Chicagu. Ali kako episkop još nije postavljen, episkopijom upravlja arhimandrit Mardarije Uskoković. Međutim, eparhijski konzistorij Servian Eastern Orthodox Diocese, odmah je ustanovljena i ona funkcioniše. Nju sačinjavaju tri člana (dva okružna protojereja i jedan prezviter), a sekretar je

Digitized by Google

današnji paroh u Chicagu, koji je u činu protosinđela. Eparhija je podijeljena na dva protoprezviterata ili okruga, istočni i zapadni. Istočni ima trinaest parohija, sa isto tolikim brojem svećenika, a obuhvata crkveno-školske općine i parohije u Johnstown, Pittsburgh, Wilwerding, Youngwood, M. Keesport, Steelton, Woodlawn i Lebanon u državi Pa (Pensilvaniji); Mingo Junction Akron i Youngstvown u državi Ohijo, Detroit u Mich.; u Lackawauna u N. Y. Zapadni okrug sastoji se od parohija u: Chisholm i New Duluth u državi Minn.; Los Angelos i San Francisco u Califor.; Harbor, So Bend i Gary u Indianna; dvije parohije u Chicago-Yllinois; Butte i St. Louis u Mont.; Milwaukee u Wis.; So Omaha u Nebr.; Salt Lake City u Utah i Kansas City u Kans. Od svih dvadeset i osam sveštenika po tim parohijama dvanaest su kaluđeri i to: dva arhimandrita, tri protosinđela i sedam jeromonaha; a od šestnaest svjetovnih sveštenika tri su protojereji, a ostali jereji-prezviteri. — Među institucijama crkveno-narodnog karaktera važno je i Serbian Beneficial Federation Unity sa sjedištem u Cleveland, Ohio. U toj ustanovi pojedina društva nose i ova imena: Sv. Sava, Sv. Lazar, Sv. Nikola, Sv. Jovan, Narodna Sloboda, Petar Karađorđević, Nikola Pašić, Prijestolonasljednik Petar, Kršna Dalmacija, Srijem i t. d. Eparhija ima i svoj zvanični list Srpska Crkva, koji od 1923 izlazi u Geri-Indijana. *R. Grujić.*

AMERIKANAC. V. Jovanović Nikola.

AMERIKANSKI SRBOBRAN, politički list. Kao srpski narodni list i organ saveza Srbobran. A. S. izlazi četvrtkom u Pittsburgu. Počeo je izlaziti 1906. Prvi urednik mu je bio Čedomir Pavić. A. S. je jedan od najpoznatijih i najboljih naših listova u Americi. *U. Dž.*

AMERIKANSKO-SRPSKA BANKA ZA ŠUMSKU INDUSTRIJU I KOLONIZACIJU. Osnovana je 1922 i spojena 1924 sa Bankom za šumsku industriju. Kapital 7.500.000 (A. S. K. B. 5.000 akcija po 1.000 din., B. za š. i. 10.000 akcija po 250 din.). 1924 kapital je povećan na 10.000.000 din. Rezerva 343.737, ulozi 1,522.773, vjerovnici 2,527.649, mjenice 3,492.047, roba 1,896.080, dužnici 7,011.556, dividenda A. S. B. 10%, dividenda B. za š. i. 12%. Predsjednik Ilija R. Ljubibratić, direktor Uroš Dučić. *N. S.*

AMÉRO CONSTANT (Amero Konstan). Napisao je roman Militza, histoire d' hier (1876), čiji je predmet uzet iz srpsko-ruskog ratovanja s Turcima. *M. I.*

AMFILOHIJE, episkop (1818, kaluška gubernija — 2/8 1893). Svršio je Duhovnu Akademiju u Moskvi. Vrlo vrijedni sastavljač, i ako ne uvijek i sasvim kritičan, i slovenskih (staroslovenskih) i grčkih opisa starih rukopisa i izdavač slovenskih i grčkih rukopisa.

Literatura: Jagić, Historija slavenske filologije, 639—638. *A. V.*

AMI BUE. V. Bue Ami.

AMORTIZACIJA ČEKA. Za nju vrijede dijelom propisi mjeničnoga zakona (§ 21 slov.-dalmatinskog čekovnog zakona), dijelom propisi njima slični (§ 20 hrvatskog čekovnog zakona). *M. S.*

AMORTIZACIJA MJENICE. Cilj joj je sačuvati prava mjeničnoga vlasnika, ako je mjenica uništena ili dođe u ruke nepoznate i neovlaštene osobe. Takvu mjenicu proglašuje sud A. M., njena platišta uništenim, a molitelja isključivim ovlaštenikom iz takve mjenice. Zato postoji ili naročiti amortizacioni postupak (§§ 77—80 hrvatskog mjeničnog zakona; §§ 73, 74 slovenačko-dalmatinskog mjeničnog zakona; §§ 73, 74 bosanskog mjeničnog zakona), ili vrijede i za amortizaciju mjenice propisi o amortizaciji vrijednosnih papira uopće (§ 204 srpskog par. postupka u svezi sa §§ 128, 129, 131 srpskog trgovačkog zakona). Pretpostavlja se, da se imalac mjenice nije javio na izričiti sudski poziv (rok 101 dan u Srbiji, 45 dana u ostalim krajevima). *M. S.*

AMOS, starozavjetni prorok, slavi se 15/6. A. je napisao knjigu, u kojoj je prvi jasno prorekao propast izraelskoga carstva. Narodna tradicija priča, da je knez Lazar slavio proroka A., kao krsno ime svoje porodice. *R. G.*

AMRELDŽIJA ima dvije vrste: 1. A., koji u svojim stalnim radionicama izrađuju amrele i vrše popravke i 2. A., koji nemaju stalnu radionicu, već idu iz mjesta u mjesto i bave se obično popravkom amrela. Kod nas je ova vrsta zanata zastupana jedino u većim mjestima. *Lj. O.*

AMRUŠ MILAN DR., političar (1/10 1848, Slavonski Brod — 26/5 1919, Zagreb). Učio je gimnaziju u Brodu i Vinkovcima. Poslije završene gimnazije otišao je u Beč na Jozefinum, medicinski zavod za obrazovanje vojnih liječnika. 1872 dobio je pravo vršenja liječničke prakse i stupio je u

Digitized by Google

vojnu službu u bolnicama u Beču i u Zagrebu. Za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine mobilizovan je A. kao pukovski liječnik i uredio je u Sarajevu bolnicu za oficire. 1879 imenovan je kod bosansko-hercegovačke vlade za privremenog zdravstvenog savjetnika. 1882 vratio se u Zagreb, odrekao se vojne službe i posvetio se pravnim naukama u Beču, gdje je 1890 stekao doktorat prava. — 1887 pridružio se A. neodvisnoj narodnoj stranci i izabran je za poslanika u hrvatski sabor. Kad je došlo do koalicije neodvišnjaka sa strankom prava, izabran je A. u Zagrebu za saborskog poslanika (1893), ali je uskoro izašao iz koalicije i približio se grofu Khuenu. Za vrijeme Tomašićeva banovanja bio je A. imenovan za predstojnika odjela za bogoštovlje i nastavu i ostao je u tom svojstvu do Tomašićeva pada (1912). Od 1890—92 i od 1904 do 1910 bio je A. načelnik grada Zagreba. Sav svoj dosta znatan imetak ostavio je A. u dobrotvorne svrhe. *M. P-g.*

AMSTDEN, američka vrsta bresaka, koja se dosta raširila kod nas. Uvezena je preko Francuske. U nas je zovu lovrenčevka, jer dozrijeva o Sv. Lovri. Ali se tim imenom zovu i druge vrste bresaka, koje u to doba dozrijevaju. *I. R.*

AMVROSIJE, sarajevski mitropolit (1791, Enos, Rumelija — 1863, Celje, Slovenačka). A. je bio po rođenju Grk, a sarajevski mitropolit 1835—1841. Bio je jedan od najboljih Grka episkopa među Srbima; čuvao je narod i štitio ga od nasilja. Zbog toga je došao u sukob sa turskim vlastima i lišen je episkopije. U Carigradu je živio bez mjesta, u najvećoj bijedi. Tu ga, posredovanjem nekog Srbina Ognjanovića, nađu izaslanici ruskih staroobrjadaca, zvanih Lipovana, iz Bukovine, i nagovore, da se primi za mitropolita u Bjeloj Krinici i osnuje im staroobrjadsku jerarhiju. Austrijske vlasti odobrile su u prvi mah organizaciju raskolničke ruske crkve u Bukovini, i A. je tokom 1846 i 1847 posvetio još dva episkopa za bukovinske staroobrjadce-lipovane. No, na protest ruske vlade, krajem decembra 1847, Austrija je poslala mitropolita A. na zatočenje u Celje, gdje je i umro. Međutim jerarhija, koju je osnovao, raširila se uskoro iz Bjele Krinice po cijeloj Rusiji među staroobrjadcima. Danas, pored arhiepiskopa u Moskvi, ima još i četrnaest staroobrjadskih episkopa po raznim oblastima Rusije. *R. G.*

ANA ILI ANASTASIJA, žena Nemanjina, nepoznatog porekla, zvala se do 1195 Ana, a onda se pokaluđerila, sa Nemanjom zajedno, i dobila je ime Anastasija. Njenoj brizi povjeren je bio Bogorodičin manastir kod Kuršumlije. *V. Ć.*

ANA KANTAKUZINOVA, nećaka Irine (Jerine), žene srpskog despota Đurđa Brankovića, udala se 1455 za Vladislava, sina Stefana Vukčića hercegovačkog. *D. An.*

ANA KOMNINOVA. 1. Učena kći Aleksija I. Komnina, žena Cezara Nikifora Vrijenija. Poslije očeve smrti (1118) pokušala je A. oteti od svog brata, Ivana II Komnina, bizantijski prijesto za svoga muža. Za kaznu, morala se, zajedno s majkom Irinom Dukenom, povući za uvijek u materin manastir Bogorodice Milostive u Carigradu, gdje je i umrla (1148). — A. je napisala Aleksijadu, panegirik životu i vladi svoga oca. Djelo je važan izvor i za srpsku historiju s kraja 11 i početka 12 vijeka.

Literatura: Ch. Diehl, Anne Comnène (Figures byz. II, 1921, 26—52).

2. A. K. (ili Dukena), kći cara Teodora I. epirskog (solunskog), žena Stefana Radoslava. A. je bila protjerana zajedno sa Radoslavom iz Raške poslije poraza i zarobljenja Teodorova od Ivana Asena II. bugarskog u bitci kod Klokotnice (1230). Za jedan zlatan vjerenički prsten, s grčkim natpisom od 2 jambska dvanaesterca, u kom se spominju Stefan Duka i Ana »Komninorođena«, misli se, da je bio Radoslavljev i Anin.

Literatura: V. Čajkanović, Ueber die Echtheit eines serbischbyz. Verlobungsringes (Byz. Zeitschrift 19, 1910). *D. An.*

ANA PALEOLOGOVA. 1. Kći bizantijskog cara Mihaila VIII. Paleologa, koju je srpski kralj Uroš I. isprosio za sina Milutina (1268), ali je vjeridba raskinuta, a A. se poslije udala za jednog epirskog Anđela.

2. Nećaka Mihaila VIII. Paleologa, druga žena despota epirskog Nikifora I. (od 1265), a po smrti Nikiforovoj (1271) namjesnica svom maloljetnom sinu Tomi, posljednjem Anđelu epirskom. U borbi između napuljskih Anžujaca i bizantijskih Paleologa, A. se uglavnom oslanjala na Paleologe sve do svoje smrti (1314).

3. Kći bizantijskog upravnika Berata (Beograda) u Albaniji, žena grofa Ivana Orsinija, despota epirskog, i poslije muževljeve smrti namjesnica svom maloljetnom sinu Nikiforu II., despotu epirskom. Predala je Epir caru bizantijskom Andreniku III. (1336), dok je mladi Nikifor II. odnesen Anžujcima (Filipu Tarent-

Digitized by Google

skom). Kad je Ivan Kantakuzin, čiju je kćer malo ranije uzeo Nikifor II., započeo, uz pomoć srpskog kralja Dušana, borbu oko prijestolja, puštena je A., da sa sinom opet zavlada Epirom. Pošto je Dušan zauzeo Epir i južnu Albaniju, A. se preudala za Dušanova šurjaka i upravnika Valone i Berata, despota Ivana Asena, a udala je svoju kćer Tomaidu za Dušanova polubrata Simeona, despota epirskog. Nikifor II. pak držao je sa svojim tastom, carem Jovanom Kantakuzinom, koji mu je dao na upravu dio Trakije. *D. Anastasijević.*

ANA SAVOJSKA, kći savojskog grofa Amadea V., druga žena bizantijskog cara Andronika III. (od 1326). Po smrti Andronikovoj A. je bila namjesnica svom maloljetnom sinu Ivanu V. Paleologu. Htjela je je pod utjecajem Aleksija Apokavka i drugih, da obori s vlasti Andronikova ljubimca, silnog kancelara Ivana Kantakuzina, koji je zbog toga digao ustanak i proglasio se za imperatora. Kad je Kantakuzin prodro u Carigrad i zacario se, uz Ivana V., A. se povukla u Solun (1347). Po padu Kantakuzinovu A. je bila opet kod sina u Carigradu, i to, izgleda, kao kaluđerica franciskanka, sve do svoje smrti (oko 1360). *D. An.*

ANALFABETI. V. Pismenost.

ANALISTIKA SRPSKA. V. Ljetopisi i rodoslovlje.

ANAMALI, pleme između Međurječja, Taraboša i rijeke Bojane u Crnoj Gori. Većinom su starinci, podijeljeni u mnoga bratstva. Broje 1054 doma sa 5600 duša. Jezik im je arbanaški. Imaju dobre šume i pale ugljen. Na obali Šaskog jezera su ruševine starog grada Svača (Šasa). *P. Š.*

ANANAS-CAREVKA, vrsta jabuka, koja se nalazi po svoj državi, osobito u Slovenačkoj. U Hrvatskoj se dosta gaji kao polustablašica i piramida. *I. R.*

ANARHISTE. V. Javna bezbjednost.

ANASTASIJE, svetitelj, mučenik za vjeru (oko 1774, Radovište, sjeveroistočno od Strumice — 29/8 1794, Solun). Kao mladića od dvadeset godina, po zanatu krojača, A. su optužili Turci, da je pohulio Muhamedovu vjeru, te su ga cio dan držali na strašnim mukama, ne bi li ga obratili, da se odrekne Krista i primi muhamedanstvo. Kada je A. to i poslije najtežih muka odbio, poveli su ga van grada, da ga obiese, ali on je od pretrpljenih muka već putem izdahnuo (Filaret Černigovskij, Svjatije južnih Slavjan, 1894). *R. G.*

ANASTASIJEVIĆ DIMITRIJE SABOV, osnivač karlovačke gimnazije (1726, Negoši, Makedonija — 2/11 1803, Karlovci). Došao je kao dječak od 6 godina (oko 1732/33) sa nekim trgovcima u Zemun, gdje ga ovi povjere jednom trgovcu, koji ga da u Novi Sad, da izuči krojački (sabovski) zanat. Pošto je izučio zanat, putovao je kao kalfa tri godine po Madžarskoj i Slavoniji, a zatim je otvorio radnju u Karlovcima, spojivši sa svojim zanatom još i abadžijski i kapamadžijski. Robu je nosio i prodavao po vašarima u Futogu, Kečkemetu i Pešti. Bavio se i drugim poslovima, kao trgovinom vina, pečenjem cigle, arendiranjem zemlje, zakupom ribolova i raznim trgovačkim poslovima, koji su dopirali do Beča. — Svojim prvim zakladnim pismom od 20.000 forinti, koje je car Leopold potvrdio diplomom od 11/10 1791, postao je A. osnivač karlovačke gimnazije, najstarije gimnazije u srpskom narodu. 1803 ostavio je još 20.000 forinti karlovačkoj gimnaziji. Na preporuku mitropolita Stratimirovića dobio je A. ugarsko plemstvo. *D. P.*

ANASTASIJEVIĆ DRAGUTIN DR., profesor univerziteta u Beogradu (18/7 1877, Kragujevac). Osnovnu i srednju školu svršio je u Kragujevcu. Na Velikoj Školi u Beogradu učio je klasičnu filologiju i diplomirao 1900. 1901 postavljen je za pripravnika u kragujevačkoj gimnaziji, 1902 je otišao, kao državni pitomac, u München, da se kod Karla Krumbachera usavršava u bizantološkim studijama. Tamo je doktorirao 1905. Za privremenog docenta bizantologije na univerzitetu u Beogradu izabran je 1906, za stalnog 1908, za izvanrednog profesora 1919, za redovnog profesora grčkog jezika na bogoslovskom fakultetu istog univerziteta izabran je 1921. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je u Grčkoj i predavao je na univerzitetu u Ateni o Slovenima. Prvi radovi A. su iz bizantijske filologije i historije, a kasnije je radio i na srpskoj historiji. — Glavniji radovi: Die paränetischen Alphabete in der griechischen Literatur (München, 1905), Godina smrti Nemanjine (Glas 86, 1911), Još o godini smrti Nemanjine (Glas 92, 1913), Otac Nemanjin (1914), Srednjevekovna književnost Jugoslovena (1916), Dve Dušanove grčke hrisovulje (Spomenik 55, 1922), Srpski arhiv Lavre atonske (Spomenik 56, 1922) i Otkopavanje Nemanjine Sv. Bogorodice kod Kuršumlije (Starinar, 1922). *N. Radojčić.*

Digitized by Google

ANASTASIJEVIĆ MIŠA (24/2 1803, Poreč — 27/1 1885, Bukurešt). Mladost je proveo u svom rodnom kraju u Poreču, gdje je počeo i prvu trgovinu. Ortačio je jedno vrijeme s knezom Milošem i dobio ogromno imanje. 1833 knez Miloš ga je postavio za »dunavskog kapetana«. Otud mu ime »kapetan Miša«. Imao je 74 svoje lađe, kojima je uglavnom prevozio so. Podigao je veliku i još uvijek lijepu zgradu, u kojoi se danas nalazi univerzitet, i 1863 poklonio je »svom otačastvu«. *V. Ć.*

ANASTASIJEVIĆ TOŠA, glumac (28/2 1851, Trnovo, Južna Srbija — 1895, Beograd). Stupio je na beogradsku pozornicu 1869 i na njoj je ostao do smrti. Kao svršeni pravnik bio je postavljen i za pozorišnog sekretara i arhivara. Njegova igra najviše je uspijevala u ulogama tihog i didaktičnog karaktera. Bio je nenatkriljiv Osip u Gogoljevu Revizoru. *R. O.*

ANATOLIJE, didaskal i učeni pojac svetogorski iz manastira Vatopeda. Na poziv mitropolita Vićentija Jovanovića došao je A. u beogradsko-karlovačku mitropoliju, držao je od 1731 do 1737 grčku školu u Beogradu i Karlovcima. *R. G.*

ANATOMSKI INSTITUT. V. Seminari-Instituti na univerzitetu u Beogradu.

ANČIĆ IVAN, bosanski franjevac, književnik (Lipa, nedaleko od Županjca, — 24/7 1685, Italija). Bio je generalni rektor i propovjednik, župnik u Našicama, Brodu i Beogradu. 1662 bio je u Rimu i tu je objelodanio Thesaurus Perpetuus. Istu godinu nosi i drugo izdanje, koje je preštampano poslije 1693. Iste godine, kada je štampao Thesaurus, A. je molio breve, kojim bi se tadašnje starješinstvo bosanskih franjevaca zamijenilo drugim, ali su ga u tome pomeli fra M. Lišnić i fra G. Kovačević, koji su tada također bili u Rimu zbog makarske biskupije. 1678 izdao je A. u Jakinu dvije knjige pod naslovom: Vrata nebeska, što ih je počeo pisati 1676, te nastavio u Loretu. Slijedeće je godine objelodanio u Jakinu također dvije knjige pod naslovom: Svitlost karstijanska, i slast duhovna. Osim toga, izdao je u Jakinu 1681 Ogledalo Misničko. — A. se priznavao Ilirom, a svoj je jezik nazivao »dumanskim«. Potpisivao se i »Anicius«, »Anicio«. U hrvatskim djelima, što ih je latinicom štampao, đ, lj i nj, kombinovao je prema bosanskoj ćirilici.

Literatura: J. Jelenić, Necrologium Bosnae Argentinae, 1917; Laštrić, Epitome; Fermendžin, Chronicon; L. Jelenić, Rukopisna bibliografija bosanskih franjevaca; Vodnik, Povijest hrv. književnosti I. 224). *J. Jelenić.*

ANDECHS-MERAN zove se bavarska plemićska porodica, koja je igrala ulogu u historiji jugoslovenskih zemalja u 12 i 13 vijeku. Porodično ime A. postalo je od imena grada A. u Bavarskoj. Titulu Meran ili Meranija nosili su neki njeni članovi zbog pretenzija, koje su imali na zemlje istočno od Jadranskog Mora, naročito na Hrvatsko Primorje i Dalmaciju. Stvarno A. nisu imali u ovim zemljana nikada nikakve vlasti. Vojvoda Dalmacije, Hrvatske i Meranije zvao se grof Bertold IV. (1204). Njegov otac grof Bertold III. (1188) bio je od 1173 i markgrof istarski i kranjski. Sin grofa Bertolda IV., Oton, koji je oca naslijedio u Bavarskoj, zvao se »vojvoda Meranije«; drugi sin Henrik bio je do 1208 markgrof kranjski i istarski; treći sin Bertold bio je 1206—1218 nadbiskup u Kaloči (Ugarska), od 1209 ban hrvatski, od 1218 do 1251 patrijarh oglejski i markgrof istarski i kranjski. Od kćeri grofa Bertolda IV. bila je Gertruda žena ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II., a druga kći trebala je da se, prema pregovorima, vođenim 1189 u Nišu sa Nemanjom i njegovim bratom, uda za Toljena, sina humskog kneza Miroslava. Grof Bertold II. (1151) dobio je ženidbom velike posjede u Kranjskoj, te se, prema svom glavnom kranjskom gradu, zvao i grof od Kamnika. U Štajerskoj su grofovi iz A. imali kao feud oglejske crkve Slovenj Gradec i okolinu. Vladajuća porodica grofova iz A. je već 1248 izumrla u muškom koljenu. *M. Kos.*

ANDETRIUM. V. Muć.

ANDONOVIĆ MILAN, profesor Velike Škole u penziji (11/7 1849, Požarevac). Gimnaziju je svršio u Požarevcu i Beogradu, tehničke nauke učio je na Velikoj Školi u Beogradu, a zatim je (1872) poslan u Karlsruhe i Aachen, kao državni pitomac, radi daljnih studija. 1875 izabran je za profesora realke, 1878 dao je ostavku na državnoj službi i otišao je u München, radi proučavanja geodezije. Pošto se vratio u domovinu, izabran je za profesora geodezije na Velikoj Školi, na kojoj je ostao sve do 1905, kada je penzionisan i izabran za honorarnog profesora univerziteta, na kojem je osnovao geodetski zavod. — A. je napisao mnogo članaka i samostalnih radova iz geodezije i sro-

Digitized by Google

dnih nauka. Osnovao je i privatnu geodetsko-građevinsku akademiju. Od rasprava, koje se odnose na našu nacionalnu stvar i nauku, znatnije su: Makedonski su Slaveni Srbi (1913); Souvobor et Avala. Epopée serbe en 1914 (1915); Die Wahrheit über den österreich. Thronfolgermord in Sarajevo (1915); Unschuld des Königreichs Serbiens für den Weltkrieg, durch seine Feinde dargethan und bewiesen (1916); Le Royaume de Serbie envers l'abominable trahison bulgare (1917); Carte éthnographique serbe avec les limites méridionales de la Vieille Serbie et celles de la Serbie du Tsar Douchan (1903). *D. P.*

ANDRÁSSY GYULA GROF (Andraši Đula) stariji, madžarski državnik i političar (3/3 1823, Kaša — 18/2 1890, Volosko). Poslije svršenih pravnih nauka boravio je duže vremena na zapadu, naročito u Francuskoj. Na posljednjem staleškom saboru (1847) bio je A. uz Kossutha. Učestvovao je u revoluciji 1848/49. Kasnije je pobjegao u Pariz, ali je osuđen na smrt i in effigie obješen. 1860 A. je amnestiran i (1861) izabran za narodnog poslanika. 1867 bio je predsjednik ugarskog ministarstva, koje je zaključilo austro-ugarsku Nagodbu. Za vrijeme svoga predsjednikovanja proveo je razvojačenje Vojne Granice i stvorio je ugarsko-hrvatsku Nagodbu. 1871 postao je A. ministar Spoljnih Poslova i dvora. Na Berlinskom Kongresu (1878) uspio je A., da dobije mandat za Austro-Ugarsku, da okupira Bosnu i Hercegovinu. — A. je radio na stvaranju što užih odnosa između Austro-Ugarske i Njemačke, te je uspio, da sa Njemačkom sklopi odbrambeni savez (7/10 1879). Poslije ovog uspjeha odstupio je A. i povukao se iz političkog života.

Literatura: Wertheimer E., Graf Julius Andrássy, sein Leben und seine Zeit. I—III (1910—13). *D. P.*

ANDREAS VON LACK (Andrej iz Loke), arhitekt (druga polovina 15 vijeka). A. je zidao 1477 crkvu kod Sv. Ivana u Landaru, a u osamdesetim godinama 15 vijeka crkvu u Ponikvama u Goričkoj. Njemu se pripisuje i crkva u Briščama. — Zbog pogrešnog čitanja natpisa i godina u Ponikvama A. je do sada bio poznat pod imenom A. iz Loža (A. von Laas).

Literatura: Kukuljević, Slovnik umj. jugosl. 230 (Lošjanin Andrija); V. Steska, Zbornik za umetnostno zgodovino, III, 2; Gruden, Cerkvene razmere, 116; F. Stele, Zbornik za umet. zgodovino, V. *F. S.*

ANDREAS VON OSTROG, slikar (sredina 15 vijeka). A. je naslikao pedesetih godina 15 vijeka opsežan Pasion na sjevernom zidu prezbiterija crkve Sv. Duha u Slovenjem Gracu. Njegov stil je za ono doba nešto zakasnio i nema veze s dosada poznatim spomenicima gotskog slikarstva u Slovenačkoj.

Literatura: Fr. Stele, Zbornik za umetnostno zgodovino, III, 146. *F. S.*

ANDREAŠ, manastir Sv. Andrije u Južnoj Srbiji, na lijevoj obali Treske u klisuri pred izlazom u Skopsko Polje (skopska oblast). Crkvu Sv. Andrije podigao je Andrija, drugi sin kralja Vukašina. I ako je crkva pusta, dobro je očuvana.

Literatura: V. Petković, Stari Srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924). *V. P-ć.*

ANDREIS (Andrajs), porodica trogirska. Dala je više književnika. Istakli su se: Matija, koji je u početku 16 stoljeća bio profesor građanskog prava u Padovi i okretan sastavljač latinskih epigrama i Pavao, koji je ostavio u rukopisu talijanskim jezikom napisanu povijest Trogira. *Đ. K.*

ANDREJEVIĆ ALEKSIJE, episkop kostajnički (— 21/11 1749, Kostajnica, Hrvatska). Rođen je i zamonašen u Peći. A. je bio prvo mitropolit užičko-arilјski, a kada je 1737 sa patrijarhom Arsenijem IV. Jovanovićem prešao pod vlast austrijsku, dobio je na upravu ispražnjenu episkopiju kostajničku, gdje je uredio rezidenciju i sazidao katedralnu crkvu. *R. G.*

ANDREJEVIĆ SIMA-IGUMANOV, crkveno-prosvjetni dobrotvor (30/1 1804 — 1883, Prizren). Kao trgovac radio je A. u Carigradu i Odesi, a nastanio se u Kijevu. Slao je bogate priloge u novcu i stvarima crkvama i manastirima po Južnoj Srbiji, a 1872 podigao je u Prizrenu uglednu zgradu i u njoj otvorio bogoslovsko-učiteljsku školu, koja je dala lijep broj učitelja i sveštenika ne samo Južnoj Srbiji, nego i Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini. Izdržavanje te prosvjetne institucije osigurao je A. jednim imanjem, kupljenim u Beogradu na Terazijama. *R. G.*

ANDREJEVIĆ TOŠA-AUSTRALIJANAC (18/6 1852, Ruma), fagotista, nastavnik muzike i osnivač Više muzičke škole 1888, koja je potsojala samo godinu dana. A. je svršio muziku na bečkom konservatoriju. Koncertirao je u Australiji kao solista. Bio je nastavnik muzike u Staroj

Digitized by Google

Bogosloviji i zborovođa pjevačkog društva Sloga. *K. M.*

ANDREOVIĆ ANDRIJA, zograf, ikonopisac. Naslikao je 1738 crkvu u Vraćevšnici (Srbija). Iz iste porodice, Andreovića, zabilježena su imena još dvojice zografa, Georgija i Filipa.

Literatura: Glasnik Učiteljskog Društva, 21, str. 33. *V. P.*

ANDRIĆ IVO DR., književnik, pjesnik i pripovjedač, činovnik Ministarstva Inostranih Djela (10/10 1892, Travnik, Bosna). Svršio je gimnaziju u Sarajevu, i filozofski fakultet u Zagrebu, Beču i Krakovu. Kao gimnazista učestvovao je u pokretu nacionalističke omladine. U Svjetskom Ratu je hapšen i zatvaran. Pred kraj rata nalazi se među osnivačima Književnog Juga u Zagrebu. Radio je i u Narodnom Vijeću. 1920 postao je činovnik Ministarstva Inostranih Djela. Bio je vicekonzul u Rimu, Bukureštu, Trstu i Grazu. Osim dosta pjesama, pripovijedaka i raznih napisa, još ne pokupljenih iz raznih časopisa, izdao je do sada: Ex Ponto, pjesme u prozi, prvo izdanje u Zagrebu 1918, drugo u Beogradu 1921; novelu Put Alije Đerđeleza, prvo izdanje 1920, drugo 1922; Nemiri, pjesme u prozi, 1921; Pripovijetke, 1924 u izdanjima S. K. Zadruge. *V. P.*

ANDRIĆ NIKOLA DR., literarni historik, filolog, dramaturg i upravnik kazališta (5/12 1867, Vukovar). Gimnaziju je svršio u Osijeku, slavistiku i romanistiku učio je u Beču i Parizu, a doktorat slavistike položio je kod Jagića u Beču. Služio je kao suplent na realci i trgovačkoj školi u Zemunu (1891—1893), odakle je pozvan u Zagreb, gdje je bio dramaturg Hrvatskog Kazališta (1894—1899 i 1902 do 1907). Kad je stvarano narodno kazalište u Osijeku, A. mu je bio osnivač i prvi upravnik (1907—1908). Poslije toga bio je urednik feljtona Narodnih Novina, zatim pokretač i izdavač Zabavne Biblioteke, onda upravnik Zagrebačkog Kazališta (1920—1921), a sada živi u Zagrebu, kao profesor Glumačke Škole.

Kao đak 7 razreda počeo je pisati i bio je neko vrijeme urednik prosvjetne rubrike u vukovarskom Sremskom Hrvatu. Svoje beletrističke sastave izdao je pod imenom U vagonu (1891), sa pseudonimom Miloje Fruškogorac, kojim se imenom češće služio ili samo šifrom Mil. Fr. ili Fr. — Prva literarna studija A. bila je o Vl. Koroljenku (Vijenac 1888). Doktorska mu je disertacija Prevodna beletristika u Srba od 1777 do 1847 (Vijenac 1891). Njegove su literarno historične monografije: Izvori starih kajkavskih drama (Rad, 146). Život i književni rad Pavla Solarića (Rad, 150) i Pod apsolutizmom, historija šestoga decenija hrvatske književnosti 1850—1860 (1906). Za Maticu Hrvatsku priredio je knjigu V (1909) i VI (1914) zbornika Hrvatske narodne pjesme, s naučnim dodatkom. Prilikom otvaranja nove kazališne zgrade u Zagrebu, izdao je A. historiju hrvatske pozornice pod imenom Spomen-knjiga (1895). Knjiga Branič jezika hrvatskoga (1911) namijenjena je čišćenju književnoga jezika.

Kao literarni historik A. je odmah u početku svoga rada obuhvatao hrvatsko-srpsku književnost kao jednu cjelinu. U hrvatsku literarnu historiografiju je kao slavista i romanista unosio moderniju metodu, shvatanje literature sa čisto literarne strane i literarni stil. Ali taj pravac on nije mogao razviti, jer je tadašnja hrvatska literarna historiografija bila u rukama filologa. — Posvetivši svoje sile hrvatskom kazalištu A. je kao dramaturg uz vodstvo upravnika St. Miletića, devedesetih godina, stvarao savremeni hrvatski teatar, u kome se ogledala moderna evropska drama, s pažnjom na dramu slovensku, naročito rusku. Za pozorište sam je preveo pedesetak drama. Kao izdavač Zabavne Biblioteke izdao je do konca god. 1924 više od 350 knjiga, prevoda savremenih pripovijedaka iz svjetske literature. *B. Vodnik.*

ANDRIĆ VJEKOSLAV, slikar (17/1 1832, Šibenik — 1864). Učio je slikarsku akademiju u Beču i Mlecima. Izlagao je mnogo i uspješno u izložbama pedesetih godina 19 vijeka. Naročito se spominje njegova slika Sv. Nikole. *A. Š.*

ANDRIJA, herceg Hrvatske, Dalmacije i Huma (1197—1205 — 1235), sin Bele II., hrvatsko-ugarskog kralja. Kada je Bela II. ostavio kraljevsku čast starijem sinu Emeriku, A. se digao protiv brata i tražio je za sebe Hrvatsku i Dalmaciju kao baštinu. Srećne ruke u borbi, postigao je svoj cilj i nazvao se hercegom Hrvatske i Dalmacije. 1198 provalio je u Hum, i poslije uspješnog ratovanja postao hercegom i Huma. Borbu s bratom nastavio je, kad mu se brat oženio i dobio sina (1199). Najposlije, napušten od svojih pristalica, podlegao je bratu, koji je naredio, da ga zatvore u kaštelu Knegincu kod Varaždina. Emerik se prije smrti izmirio s A., koji ga je i naslijedio poslije kratke vlade njegova sina na hrvatsko-ugarskom prijestolu kao Andrija II.

Literatura: V. Klaić, O hercegu Andriji, Rad, 136. *M. P.*

Digitized by Google

ANDRIJA JAKIL, TVORNICA KOŽA I CIPELA D. D., u Karlovcu. Godine 1920 pretvorena je u dioničko društvo tvornica A. Jakila, koja je ranije postojala kao Hrvatska Dionička tvornica koža. Tvornica koža ima strojeve od 90 konjskih sila. Nedjeljni kapacitet je 700 goveđih, 1200 telećih koža i t. d. Tvornica cipela ima 90 strojeva, pokretnu snagu 50 konjskih sila; 150 radnika. Kapacitet je 600 pari cipela dnevno. *S. P.*

ANDRIJAŠEVIĆ DRAGOLJUB (21/1 1885, Valjevo). Studirao je trgovačku akademiju u Beogradu. U Zagrebu je otvorio carinsko posredništvo. Napisao je: Cariništvo (1924). Saradivao je u Carinskom Glasniku i Carinsko špediterskom Vjesniku. *S. D.*

ANDRIJEVICA, varošica u dolini rijeke Lima u Crnoj Gori. Sresko mjesto. Ima oko 60 kuća. Stanovnici su većinom Vasojevići i nešto ustaša, mahom iz Gusinja. Prozvana je A. po crkvi, koja je i u tursko doba bila ondje i zvala se Andrijevica. Na rijeci su vodenice i valjalice. Oko njih i crkve počela se podizati varoš od 1877. Tu se stiču putevi od Plava, Gusinja i Berana. Sad je u radu kolski put, kojim će se vezati sa Peći i Podgoricom. Ima nekoliko trgovina, koje podmiruju potrebu bliže okoline, i okružni sud. *P. Š.*

ANDRONIK I. KOMNIN, brat od strica (Isaka) Manuelu I. Komninu. A. je bio darovit, visoko obrazovan, rječit, divan tijelom i ponašanjem, pravi vitez, sablažnjavao je svijet svojim rodoskvrnim vezama sa mnogim svojim rođakinjama, najljepšim princesama onoga vremena, koje je on osvajao jednu za drugom svojim neodoljivim čarima. Pretendovao je na prijesto, i pokušavao više puta da obori Manuela, koga je mrzio i čiju latinofilsku politiku nije odobravao, ali mu je Manuel uvijek opraštao. On ga je udaljivao iz prijestolnice, dajući mu velike položaje i komande po unutrašnjosti. No on je gledao, da se pokaže nesposoban i da bude opozvan. U Ciliciji je upropastio rat protiv Jermena, održavajući ujedno veleizdajničke veze sa jerusalimskim kraljevskim i sa ikonijskim sultanskim dvorom. Kao duka od Beograda, Braničeva, Niša i Kostura, kuda je otkomandovan iz Cilicije, šurovao je s Fridrihom Barbarosom i sa Gejzom II. ugarskim kraljem, nudeći ovome za pomoć protiv Manuela Braničevo i Niš. Tamnovao je zbog toga i zbog novih krivica nekih devet godina u Carigradu. Pobjegao je odatle, preko Anhijala, na galicijski ruski dvor Jaroslavu Osmomislu (1164), čije je povjerenje stekao, pa je i kod njega radio protiv Manuela. Vratio se, na poziv Manuelov, opet u Carigrad, i hrabro učestvovao u bizantijskoj opsadi Zemuna. Ponovo je uklonjen iz prijestolnice za komandanta u Ciliciji. No i tada se dao potući od Jermena, pa je pobjegao u Antiohiju, da tamo zavede jednu svastiku Manuelovu. Potom je otišao u jerusalimsku kraljevinu, gdje je zaludio jednu sinovicu Manuelovu, bivšu jerusalimsku kraljicu, s kojom je pobjegao, najprije u Damask, pa poslije i u druga mjesta kod tamošnjih seludžučkih emira, a kad je od jednog emira dobio na upravu jednu tvrđavu blizu bizantijske granice, stao je, kao muslimanski saveznik, upadati na bizantijsko zemljište. U tom je bizantijski vojvoda u Trapezuntu uspio da mu zarobi draganu, jerusalimsku kraljicu. Ne mogavši izdržati bez nje, A. je izmolio oproštaj od Manuela za sve svoje pogrješke, i dobio je dopuštenje, da se vrati u Bizantiju. Manuel se i ovom prilikom smilovao. Braća od stričeva su se još jednom izmirila. A. se zakleo na vječitu vjernost i Manuelu i njegovom sinu Aleksiju II., kad ovaj naslijedi oca. Zatim je A. poslan da živi u jednom crnomorskom maloazijskom bizantijskom gradiću. No poslije smrti Manuelove (1180), A. se koristio narodnim nezadovoljstvom protiv namjesnika maloljetnog Aleksija II., t. j. protiv majke mu latinke, carice Marije Antiošanke, i njenog ljubavnika protosevasta Aleksija, pa je pošao na Carigrad. Protosevast Aleksije je bio zbačen i poslan Androniku u Kalcedon, da ga oslijepi, a carigradski je narod, iskaljujući vjekovnu mržnju protiv katoličke latinštine, izvršio strašan pokolj nad latinskim trgovačkim carigradskim kolonijama, koje su isisavale Bizantiju još od Aleksija I. Komnina. — Kao zastavnik grčkog nacionalizma i kao nosilac nove antilatinske politike, suprotne Manuelovoj latinofilskoj, A. je ušao u prijestolnicu, natopljenu latinskom krvlju. Sad je on bio namjesnik Aleksija II. (1182), a carica mati Marija bila je za tobožnje veleizdajničke veze sa zapadnjacima, osuđena na smrt i udavljena. A. se krunio za suvladara Aleksija II., (1183), ali je naskoro svršio i s Aleksijem, i ostao, da sam vlada Bizantijom, kao posljednji car iz komninske dinastije (1183—1185). Bio je užasan krvolok bizantijskog velikoposjedničkog plemstva, a prijatelj prostog naroda. Narod ga je oborio i užasnom smrću kaznio, zato što, predan uživanjima, nije dobro

Digitized by Google

branio carstvo od Normana, koji su zaratili na Bizantiju, da osvete pokolj carigradskih Latina od 1182, te su bili zauzeli Solun, pa pošli i na Carigrad (1185).

Literatura: Ch. Diehl, Les romanesques aventures d'Andronic Comnène (Figures byz. II, 1921) 86—33; N. Radojčić, Dva posljednja Komnena na carigradskom prijestolju (1907).

D. Anastasijević.

ANDRONIK II. PALEOLOG (Andronik stariji), sin i nasljednik Mihaila VIII. Paleologa u Bizantiji (1282 do 1328), bio je tast srpskog kralja Milutina, po kćeri Simonidi. Pod ovim nesposobnim carem maloazijski turski emiri iz bivšeg seldžučkog ikonijskog sultanata probili su tamošnju bizantijsku granicu, potjerali Grke, i ugnijezdili se čak i u nekim primorskim gradovima na egejskoj maloazijskoj obali. Šta više, Osman je Bizantiji oteo i na Mramornom Moru Prusu (Brusu), koja je postala osmanlijska prijestolnica. Turci su uzeli i ostrvo Rod, koji su im preoteli vitezi Ivanovci (1309). Katalonska četa Rodžera Delfora, koju je A. najmio i poslao protiv Turaka, nije tukla samo njih, nego je gore i od samih Turaka, ojadila i A. maloazijske Grke. A kad je, zbog toga, prebačena na Balkan protiv Bugara, ona je, zbog ubistva svoga vođe, koje je udesio Andronikov sin i suvladar Mihailo IX., ustala protiv carstva. U toj borbi carevina je jako oslabljena na Balkanu, Trakija i južna Makedonija bile su razorene. I Nemanjićska država sve se više širila na jug na štetu Bizantije. Dragutin i Milutin ne samo što su uspjeli da održe Skoplje, oteto malo ranije od Andronikova oca (1282), već su osvojili i sjevernu Makedoniju sa sjevernom Albanijom. Brakom Milutinovim sa kćerju Andronikovom Simonidom priznao je A. II. ta srpska osvojenja tobože kao miraz (1299). *D. Anastasijević.*

ANDRONIK III. PALEOLOG (Andronik mlađi), unuk Andronika II. od sina mu Mihaila IX., bizantijski car (1328—1341). A. tri građanska rata, koje je vodio protiv djeda, da mu se nametne za prijestolonasljednika i savladaoca, po smrti svog oca Mihaila (1320), i u kojima je najzad oborio djeda, još su više oslabili Bizantiju. A. se poslije energično trudio da popravi položaj carstva, ali nasljednik Osmanov, Orhan, pobijedivši ga kod Pelekana, zauzeo je Niceju (1329), a poslije nekoliko godina i Nikomediju (1337). Time je bilo dovršeno osmanlijsko osvojenje Vitinije. Sa više uspjeha odbijao je A. Srbe pod Stefanom Dečanskim i Dušanom od daljeg prodiranja u bizantijsku Makedoniju. Ipak nije mogao, kao saveznik bugarski protiv Srba, spriječiti veliku srpsku pobjedu nad Bugarima kod Velbužda (1330), čime je za budućnost zasnovana srpska hegemonija na Balkanu. — Vraćajući se na ujedinilački program svoga pradjeda Mihaila VIII., koji je djed napustio, A. je nastavio da osvaja iz ruku grčkih i latinskih dinasta zemlje, na koje je Bizantiju bio razdrobio četvrti križarski rat. A. je povratio Tesaliju i Epir (1336) od nasljednika tamošnje grane doma Anđela, a ostrva Hios, Mitilenu i maloazijski grad Fokeju od đenovljanskih dinasta. *D. Anastasijević.*

ANDRONIK IV. PALEOLOG, sin Ivana V. Paleologa. Upravljao je Bizantijom za vrijeme očevih putovanja u Ugarsku (1365/66) i u Rim (1369/70) radi traženja pomoći protiv Murata I. A. nije htio otkupiti oca, zadržanog u Mlecima za neplaćeni putni zajam, nego ga je otkupio mlađi njegov sin, despot solunski Manuel II. (1370). Ivan je isključio A. iz prijestolonasljeđa i zamijenio ga Manuelom. Na to su se A. i Muratov sin Saudžija digli protiv svojih očeva u Trakiji, dok je Murat sa svojim vazalom Ivanom V. ratovao u Maloj Aziji. Ali su oni bili pobijeđeni i uhvaćeni, te je Murat potpuno oslijepio Saudžiju, a Ivan V. prividno Andronika, i bacio ga u zatvor u Carigradu (1374). A. je pobjegao iz zatvora, pomoću Đenovljana, protivnika mletačkih, kojima je zato dao ostrvo Tened, pa je osvojio Carigrad i vladao Bizantijom zajedno sa svojim sinom Ivanom VII. (1376 do 1379), a oca je zatvorio u isti zatvor, u kome je sam on ležao. No Mlečići, zavideći Đenovljanima za Tened, pomogli su Ivanu da utekne iz zatvora, a on je ustupio Tened njima. Zatim se Ivan V. pomoću Muratovom, vratio na prijesto, no morao se izmiriti sa A. Ugovorom u Silivriji, otac je ponovo priznao najstarijem sinu i unuku pravo nasljeđa i dao im je na uživanje Silivriju sa još nekim tračkim gradovima. Spor se nije svršio ni smrću Andronikovom (1385), jer je poslije Ivan VII. pravio neprilike Ivanu V. (1390), a i novom caru Manuelu II. Dinastičkom borbom koristio se poglavito Murat I, povisivši danak Ivanu V. i osvojivši, uz pomoć Ivanovog sina Manuela II., posljednji slobodni bizantijski grad u unutrašnjosti Male Azije, Filadelfiju.

D. Anastasijević.

ANĐELI. 1. Bizantijski A. Carska dinastija u Carigradu (1185—1204). V. Isak II., Aleksije II. i IV.

Digitized by Google

2. Epirski A., grana carigradskih A., despoti epirski i carevi solunski (1204—1318), bili su srušeni i zamijenjeni porodicom kefalonijskih palatinskih grofova Orsini. Vidi Mihailo I. Teodor, Manuelo, Nikifor I. Toma.

3. Tesalski A. (sa stolicom u Novoj Patri), ogranak epirskih Anđela (1271—1318), srušili su ih Kataloncí iz vojvodine atenske. A. su se ponovo pojavili kao namjesnici bizantijski u Tesaliji, kad je Ivan VII. Kantakuzin osvojio Tesaliju (1342). Oboreni su poslije Dušanova osvojenja Tesalije. Za vrijeme vlade Dušanova polubrata Simeona nad Tesalijom istakli su se ponovo. Pobjegli su u Srbiju, kad je Tesalija pala u ruke Turcima (1393). T. A. su: Ivan I. i II. Konstantin, Ivan, peharnik. — Ivan A. (Kalo-Ivan), sin bizantijskog cara Isaka II. Anđela i Margarete ugarske bio je ugarski gospodar Srijema i knez od Bača u prvoj polovini 13 vijeka (pod kraljem ugarskim Belom IV).

D. An.

ANĐELIĆ BRAĆA, dobrotvori narodne prosvjete. 1. German, mitropolit karlovački i patrijarh srpski (10/8 1822, Karlovci — 26/11 1888, Karlovci). Gimnaziju i Bogosloviju German je svršio u Karlovcima, a pravne nauke u Pešti i Šarošpataku. 1845 položio je advokatski ispit, a 1848 zamonašio se u manastiru Grgetegu. Dvije godine proveo je kao đakon i učitelj u Trstu; a zatim je bio profesor i rektor bogoslovije u Karlovcima. 1864 postao je arhimandrit manastira Grgetega, a 1869 izabran je za episkopa bačkog; no zbog sedis vacantis u Karlovcima posvećen je tek 1874 za episkopa. 1881 imenovao ga je car austrijski, kao kralj ugarski, za mitropolita karlovačkog i patrijarha srpskog protiv volje velike većine narodnog sabora. Zbog toga je imao vrlo teških časova u životu i znatno bio sputavan u svom radu. Umirući ostavio je u amanet svome bratu Stevanu, da sazida vrlo uglednu zgradu za gimnaziju i bogosloviju u Karlovcima; dok je sveštenićko-udovičkom fondu u arhidijecezi ostavio 40.000, a profesorskom penzionom fondu karlovačke gimnazije 60.000 kruna.

2. Stevan, počasni prota, prvi stavrofor, i paroh srijemsko-mitrovački (— 5/8 1892, Mitrovica) izvršio je amanet svoga brata i za pola milijuna kruna sagradio današnju uglednu zgradu gimnazije i bogoslovije u Karlovcima. — Na osnovu priloga braće Anđelića osnovan je u Karlovcima i Sveštenički Konvikt, u kome djeca srpskih sveštenika iz mitropolije karlovačke, koja uče karlovačku gimnaziju, dobivaju stan i izdržavanje po umjerenoj cijeni. *R. Grujić.*

ANĐELIĆ GLIGORIJE, učitelj »slovenske škole« u Karlovcima i izdavač. A. je 1785 izdao u Beču sastav Aleksije Vezilića Kratkoje sočinenije o privatnih i publičnih djelah v polzu slavenosrpskija junosti. Djelo je imalo da posluži kao uputstvo za pismene sastave na srpskom i njemačkom jeziku. Imalo je 351 stranu u osmini, i već je 1792 doživjelo drugo izdanje.

R. G.

ANĐELIĆ IVAN KARLO (de Angelis), prigodni latinski pjesnik, sekretar dubrovačkog nadbiskupa (1690 — 17/8 1750). Pisao je poglavito ode po uzoru Horacija. *Đ. K.*

ANĐELIĆ ŽIVKO (20/9 1850, Beograd — 26/8 1899, Beograd). Po svršenoj gimnaziji A. je svršio brzojavni tečaj. Bio je okružni načelnik, upravnik grada Beograda i načelnik poštansko-telegrafskog odjeljenja. Radio je na Videlu duži niz godina i, pod pseudonimom Raul, pisao kraće polemičke članke s ujedljivošću i često duhovitom ironijom, satirom i humorom. — Kao okružni načelnik u Šapcu optužen je bio zbog sudjelovanja u Ivanjdanskom atentatu, i nađen je 26/8 1899 obješen u zatvoru uprave grada Beograda. *J. P.*

ANĐELINOVIĆ DANKO DR., pjesnik i advokat (13/4 1891, Makarska, Dalmacija). Srednje škole svršio je u Splitu, a pravni fakultet u Zagrebu, gdje je postao doktorom prava. Za vrijeme Svjetskoga Rata i poslije oslobođenja istakao se u kolu nacionalističke jugoslovenske omladine. Živi kao advokat u Zagrebu. Kao pjesnik sarađivao je A. u Vihoru, Savremeniku, Srpskom Književnom Glasniku, Književnom Jugu, Jugoslovenskoj Njivi, Kritici i t. d. U Zagrebu je prikazivana njegova aktovka Slijepci. Izdao je dvije zbirke svoje lirike: Galebovi (1918) i Latice (1922). U A. poeziji, istaknuto patriotskoj, ogleda se ideologija jugoslovenske nacionalističke omladine, od balkanskih ratova do oslobođenja. *B. V.*

ANĐELKOVIĆ K. ILIJA-STRUŽANIN, izdavač knjiga u Beogradu od 1861 do 1866. Rodom je bio iz Struge na Ohridskom jezeru. 1861 štampao je u Zemunu: »Razgovori srpski, nemački, grčki, turski, francuski i talijanski za potrebu oni, koji žele te jezike naučiti«, a u Beogradu Trepetnik, veliki predskazatelj znakova koji se na čoveku pokazuju, po rumunjskom prevodu od 1743, sa francuskog originala »od jednog ljubitelja svog roda.... koji je evo i na srpskom jeziku uvese-

Digitized by Google

lenija radi pečatan i popravljen«. Zatim je 1863 štampao u Beogradu kalendar Leto, a 1864 u Novom Sadu kalendar Svetoslov i najzad 1866, opet u Beogradu, u drugom izdanju Biser i drago kamenje na ukrašenje detinje duše i srca. *R. G.*

ANĐELKOVIĆ MILIVOJ, pješadijski pukovnik u penziji (20/6 1868, Beograd). Učio je gimnaziju u Beogradu. Stupio je u Vojnu Akademiju 1/9 1887, u čin pješadijskog potporučnika unaprijeđen je 15/9 1890, za kapetana 22/2 1897, majora 2/8 1902, pukovnika 14/1 1913. Penzioniran je 20/7 1917. Od 1900 do 1905 bio je vodnik II Gardijskog bataljona, od marta 1905 do aprila 1910 komandir čete, od 1902 do 1904 na Višoj Školi Vojne Akademije, od aprila 1910 do juna 1903 komandant bataljona, 1903 kratko vrijeme vršilac dužnosti komandanta puka, pa do aprila 1906 komandant Kraljeve Garde, od aprila 1906 do aprila 1909 komandant IV puka »Stevana Nemanje«, a od tad do marta 1911 komandant VI puka »Prijestolonasljednika Aleksandra«. Od tad do početka rata 1912 A. je bio ađutant Glavnog Inspektora Vojske. U ratu 1912/13 A. je bio komandant Javorske brigade do jula 1913, pa komandant Osogovačkog Odreda i Masuričke kolone. U ratu 1914—18 bio je komandant Dunavske divizije I poziva, s kojom je primio obranu Beograda u prve dane rata, prije nego što je formirana Obrana Beograda. Po reformiranju srpske vojske na Krfu komandovao je istom divizijom, a u toku rata (20/7 1917) je penzionisan.
V. Belić.

ANĐEO. Prestavu o A. dobilo je kršćanstvo iz judaizma i persizma. Taj kršćanski A. poznat je, preko crkve, dobro i našem narodu. A. su »gola, nevidljiva ljudska stvorenja, sa dugim krilima... Oni su uvijek blizu Boga i služe mu« (Etnografski Zbornik 19, 216). A. je zamijenio starinskog mitskog pretka, koji je naš zaštitnik i kao takav stoji nam na desnom ramenu (nekadašnji »zapleći djedovi«). *V. Ć.*

ANE, srpske kraljice i carice. 1. Druga ili treća žena Stevana Prvovjenčanog, unuka mletačkog dužda Enrika Dandola, mati kralja Uroša I. 2. Kći epirskog cara Teodora Anđela, žena kralja Radoslava, veoma nepopularna. Poslije kraljeva svrgnuća, 1233, odbjegla je od njega s jednim franačkim vitezom. 3. Kći bugarskog cara Đorđa Terterija, treća žena kralja Milutina (1284). Nju je Milutin otjerao 1299, da bi se oženio grčkom princesom Simonidom. Brak s A. oglašen je kao nezakonit, jer inače kralj ne bi mogao stupiti u četvrti brak sa Simonidom. A. je majka Stevana Dečanskog. 4. Kći ugrovlaškog vojvode Aleksandra, žena cara Uroša. *V. Č.*

ANEKSIJA. Proglasom cara i kralja Franje Josipa od 7/10 1908 prisajedinjene su Bosna i Hercegovina austro-ugarskoj monarhiji. Ovaj akt izazvao je silno ogorčenje u cijelom našem narodu. Nacionalni radnici za slobodu i ujedinjenje od tada su udvostručili svoj rad, koji je okrunjen pobjedama u balkanskim ratovima, probojem na solunskoj fronti i ujedinjenjem našega naroda.
O. H.

ANEKSIONA KRIZA. U ljetu 1908 izbio je u Turskoj pokret protiv dotadašnjeg režima sultana Abdul Hamida, i na vladu su došli, dotle dugo gonjeni, Mladoturci. Iskorišćujući taj pokret, Austro-Ugarska, koja se od prije spremala da proglasi aneksiju Bosne i Hercegovine, u sporazumu s Bugarskom, koja je opet željela, da tom prilikom proglasi svoju nezavisnost, objavi 7/10 1908, da »proširuje suverenitet« austro-ugarskih vladara i na Bosnu i Hercegovinu. Taj akt izveden je bez prethodnog sporazuma sa velikim silama, koje su dale austro-ugarskoj monarhiji na Berlinskom Kongresu mandat, da okupira Bosnu i Hercegovinu. Isto tako, taj je akt izveden i bez saslušanja i pristanka samog naroda okupiranih zemalja. Radi toga je, protiv takvog postupka bečke diplomacije, nastala razumljiva reakcija na sve strane. Odbori srpske i muslimanske narodne organizacije, sakupljeni u Pešti, dadoše 11/10 zajedničku izjavu, da je aneksija proglašena »bez pitanja i protiv volje naroda bosansko-hercegovačkog«. Dušan Vasiljević, Atanasije Šola i Risto Radulović bili su upućeni u sve važnije evropske prijestonice, da to saopće svima vladama. U Srbiji, kojoj je aneksija Bosne i Hercegovine pogodila najosjetljiviji nacionalni živac i dovela u pitanje čitavu njenu budućnost kao nezavisne nacionalne države, nasta opće ogorčenje. Uzbuđen narod je na mnogobrojnim mitinzima tražio aktivnu politiku od vlade i bio je spreman na očajne mjere. Onda je stvorena »Narodna Odbrana«, kao aktivističko patriotsko društvo, a 24/2 1909 obrazovana je koncentraciona vlada iz svih političkih stranaka, pod predsjedništvom Stojana Novakovića. Ministar Spoljnih Poslova, Milovan Milovanović, mislio je, da se kriza riješi na taj način, što bi se Srbiji, kojoj se

Digitized by Google

pridružila i Crna Gora, dala rekompenzacija u Sandžaku, da bi dobila slobodan izlaz na more. Ali Austro-Ugarska nije htjela da pristane na to. Da umiri evropsko javno mišljenje, ona je ušla u pregovore s Turcima, i pogodila se s Portom 26/2 1909, da joj da oštetu od 52,000.000 kruna za odstupanje državnih dobara u Bosni i Hercegovini. Tim je, po njenom mišljenju, sukob radi aneksije riješen neposrednim pristankom zainteresovanih sila, i izgubio je svoj međunarodni karakter. Ali tako se nije mislilo u ostaloj Evropi.

Balkanskim problemom zainteresovalo se u taj mah cijelo javno mišljenje, naročito u Rusiji. Srbija je tražila saziv jedne evropske konferencije i reviziju Berlinskog Ugovora, i taj njihov zahtjev nailazio je i na potporu službene Rusije. 3/1 1909 Narodna Skupština u Beogradu donijela je rezoluciju, u kojoj je rečeno, da ona »očekuje od kraljevske vlade, da preduzme sve potrebne mjere i da upotrijebi sve svoje sile radi obezbjeđenja, pored revizije Berlinskog Ugovora, političke i ekonomske nezavisnosti Srbije i Crne Gore. Ona je uvjerena, da će se ovaj cilj postići, samo ako se Bosni i Hercegovini da međunarodni položaj jedne vazalne kneževine pod suverenitetom Nj. V. sultana i garancijom sila, i ako se obezbijedi teritorijalno jedinstvo Srbije s Crnom Gorom, preko Bosne i Hercegovine, kao i prijenos za Srbiju preko sviju zemalja u svima pravcima željezničkih puteva«. Ali Austro-Ugarska nije mirno podnosila to ogorčeno protestovanje srpskog naroda. Pogodivši se s Turskom i spremivši se vojnički, ona je bila spremna da izazove rat. Za njom je stajala Njemačka. Kad je došao kritični čas odluke, vidjelo se, da Rusija nije spremna za borbu, a rat bez nje nije imao izgleda na uspjeh, ni za Srbiju, ni za sile Antante, Englesku i Francusku. Pritješnjena, Srbija je 31/3 1909 dala Austro-Ugarskoj izjavu, da nova »situacija stvorena u Bosni i Hercegovini ne zadire u prava Srbijina«, kako će ona primiti odluku velikih sila u pogledu aneksije i izmijeniti svoju politiku prema dunavskoj monarhiji. Poslije te izjave kriza se stišala u toliko, što je izgubila oštrinu opasnosti za neposredni rat, ali je bila od ogromne važnosti za koncentraciju narodnih snaga u Srbiji i jačanje patriotskih osjećaja. *V. Ćorović.*

ANEMIJE, vladika u Sirmijumu (današnja Srijemska Mitrovica), oko 376—392 po Kr. Bio je veliki protivnik Arijevske hereze. Čim je došao u Sirmijum, počeo je raditi na tome, da uništi tu herezu. Nad njom on je odnio veliku pobjedu na saboru u Sirmijumu 378. Uzeo je vidnog učešća i na saboru u Akvileji 381, koji je imao također cilj uništenje arijanizma. *N. V.*

ANGELAR, učenik slovenskih apostola Ćirila i Metodija u drugoj polovini 9. vijeka. Iz Moravske je A. zajedno sa Klimentom i Naumom došao preko Beograda na Balkan. Umro je u Bugarskoj, u kući vlastelina Časlava. *R. G.*

ANGELI-RADOVANI BRANKO, slikar i kipar (22/1 1878, Ston, kraj Dubrovnika). Svršio je gimnaziju u Dubrovniku, a umjetničku akademiju u Mlecima i Beču. 1903—1909 živio je u Beču, 1910 u Milanu, poslije u Beču, Zagrebu i Zadru, a za vrijeme Svjetskog Rata u Londonu. Izlagao je u Beču, Napulju, Milanu, Genovi, Parizu i Londonu. Saradivao je kao umjetnik i publicista u raznim revijama i humorističkim listovima. Danas je srednjoškolski učitelj u Zagrebu. *A. Sch.*

ANGELINA BRANKOVIĆ (»Majka Angelina«), kći Arijanita, elbasanskog gospodara. A. se udala 1460 za slijepog despota Stevana Brankovića, Đurđeva sina. S njom je despot živio u Furlanskoj, u gradu Beogradu, do svoje smrti 1477. Poslije toga A. je mijenjala svoja boravišta, dok 1486 nije došla u Srijem, gdje joj je stariji sin Đorđe postao despot. Njihov je dvor bio u Kupinovu. Poslije smrti mladeg sina Jovana ona je sa starijim, koji se bio zakaluđerio i dobio ime Maksim, prešla u Vlašku, ali ni tamo nije ostala dugo. Njezina i Maksimova je zadužbina manastir Krušedol. Pod starost A. se pokaluđerila. Umrla je i sahranjena u Krušedolu oko 1510. *V. Ć.*

ANGELL H. (Angel H.), pukovnik norveške vojske, ugledan vojni pisac (— 1923). Kao delegat svoje zemlje, pratio je operacije na našem frontu 1912—13 i objavio izvrsnu knjigu o srpskom vojniku i njegovom rodoljublju, hrabrosti i izdržljivosti (francuski prijevod Le soldat serbe, 1916). *M. I.*

ANGELOVIĆI. Važne ličnosti pri padu srpske despotovine. Otac im je bio Grk, iz tesalske dinastije Angela. A. je prešao u Srbiju, u Novo Brdo, i oženio se Srpkinjom. Prilikom bijega iz Novog Brda, vjerojatno 1427, Turci su mu uhvatili jednog sina i poturčili. To je Mahmud Angelović, koji je bio rumelijski beglerbeg 1459. Drugi brat, Mihailo Angelović, po-

Digitized by Google

stao je veliki čelnik u Smederevu, a poslije smrti despota Lazara i član namjesništva. Kad se Srbija, obezglavljena, lomila između Turske i Madžarske, A. je držao odlučno tursku stranu i pustio tursku posadu u Smederevo. Srbi su se oduprli i tursku posadu, koja je bila razvila sultanovu zastavu na gradu, isjekli, a A. zatvorili (31/3 1458). Godinu dana kasnije Smederevo je sa cijelom Srbijom potpalo pod tursku vlast. *V. Ć.*

ANGERSKA DUNJA. Ima je u vrtovima i vinogradima, ali nije mnogo raširena. *I. R.*

ANGLO-JUGOSLAVENSKO D. D. Zagreb, za rafineriju i promet petrolejem i drugim bitumenskim proizvodima. Osnovano je 1921 od Royal Dutch Shell Company. Ima u Čapragu kod Siska i na Čukarici kod Beograda fabrike za rafiniranje petroleja. Glavnica je 25,000.000 dinara. Zaposleno je 350 radnika i činovnika. *S. P.*

ANGLO-JUGOSLOVENSKO DRUŠTVO PETROLEUMA. Beograd. Osnovano je 1922 od Standard Oil Company iz New-Yorka. Kapital je 8,000.000 din., od kojeg je državi ustupljeno besplatno akcija za 2,000.000 dinara. Cilj društva je istraživanje petrolejskih izvora u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. *S. P.*

ANGLO-NORMANSKI KONJ. U Normandiji, gdje su vanredne paše i inače vrlo povoljne prilike, razvilo se dobro konjarstvo. Ovi konji su osobito prikladni za karosijere. Ukrštanjem sa engleskim plemenitim konjem dali su moderne anglonormanske konje, koji su nesumnjivo najbolji karosijeri na svijetu. Od jednog anglonormanskog pastuha nastala je Nonius-pasmina, koja i u SHS igra veliku ulogu. *S. U.*

ANGORA, varoš u Maloj Aziji. Kod A. je (28/7 1402) mongolski kan, Turčin Timur (»Tamerlan«) potukao i zarobio osmanlijskog sultana Bajazita I. potresavši iz temelja mlado osmanlijsko carstvo. Bizantija, koju je Bajazit bio doveo do ruba propasti, izvukla je, bar privremeno, dosta koristi iz ove osmanlijske nesreće. Bajazitov sin Sulejman, gospodar evropske Turske, na sastanku u Galipolju sa bizantijskim carem Manuelom II. Paleologom (1403), koji tek što se bio vratio iz zapadne Evrope, vratio je Bizantiji Solun, koji je Manuel dao svom sinovcu Ivanu VII. Bizantija je tom prilikom dobila još i Sv. Goru, crnomorske tračke gradove do Mesimvrije, primorske tračke gradove u Mramornom Moru, i nekoliko ostrva u Egejskom moru. *D. An.*

ANGORSKA BITKA (28/7 1402). Turski car Bajazit, kada se utvrdio na Balkanu, protjerao je tatarske emire iz Male Azije i zauzeo njihove zemlje. Ovi se onda okupe oko tatarskog velikog kana Timur-Lenka (Timura, Tamerlana), koji je, šireći svoju državu, došao 1402 do turskih granica. Bajazit, u sastavu čije je vojske bilo i 5000 oklopnih konjanika despota Stevana Lazarevića i Brankovića, izade Timur-Lenku u susret i oni se sukobe 28/7 1402 kod Angore. — U toku borbe Bajazitova vojska bude opkoljena i potučena, a sam Bajazit zarobljen. U borbi se odlikovao junačkim jurišima Stevan Lazarević sa svojim konjanicima toliko, da mu se i sam Timur-Lenk divio i naredio, da se propusti, i Stevan se povukao ka Carigradu. Rezultati bitke bili su: zauzeće većeg dijela Male Azije od Tatara, i protjerivanje Turaka odande. Posljedice ove bitke bile su: rastrojstvo Turske i građanski rat među Bajazitovim sinovima, što je Stevan Lazarević mogao iskoristiti, ali je i sam bio oslabljen borbom sa Brankovićima. *V. B.*

ANGULEMKA, vrsta krušaka. Ima je u Slovenačkoj, ponešto u Hrvatskoj, sjevernoj Srbiji i u ostalim pokrajinama. Uvezena je iz Francuske. *I. R.*

ANIKITA, srpski monah i ruski hagiograf iz prve polovine 16 vijeka. Pozvan od bratstva ruskog soloveckog manastira A. je opisao, između 1533 i 1538, život i rad osnivača njihovog manastira Sv. Zosima i Savatija. Uz to je napisao i pohvale černigovskom knezu Mihailu i njegovom vlastelinu Teodoru. *R. G.*

ANSBERT. V. Pseudo-Ansbert.

ANTERIJA, vrsta dugačkog kaputa do članaka. Od kupovne je materije, razno ukrašena. Preko A. se je nosilo drugo odijelo. Po Srbiji je sada izobičajena. *N. Z.*

ANTI. Latinski i bizantijski pisci 6 vijeka pominju Slovene i A. zajedno, kao plemena istog imena i naroda. A. su bili vrlo hrabri, stanovali su istočno od Slovena, na području između Dnjestra i Dnjepra. U 6 vijeku bile su se ljute borbe između njih i Slovena, a 602 bila je krvava ekspedicija Avara protiv njih. Od tad se o A., pod tim imenom, više ne govori. Vrlo su vjerojatne pretpostavke ruskih naučenjaka, da pod imenom Slovena u pisaca 6 vijeka treba razumjeti Južne Slovene, a pod imenom

Digitized by Google

Anta plemena Istočnih Slovena, odnosno Rusa.

Literatura: A. Šahmatov, Uvod u historiju ruskog jezika (ruski); L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave, I, 1923. *V. Ć.*

ANTIALKOHOLIZAM. V. Alkoholizam.

ANTIĆ DIMITRIJE DR., vanredni profesor univerziteta u Beogradu (6/19 1874, Negotin). Medicinski fakultet svršio je u Beču (1898). Od 1898 do 1908 bio je sreski liječnik u Ivanjici, Kraljevu i Obrenovcu, a od 1908 do 1910 bio je na klinici profesora Neussera u Beču. Od 1910 do 1919 bio je upravnik okružne bolnice u Kragujevcu i šef unutrašnjeg odjeljenja ove bolnice. 1919 postao je šef unutrašnjeg odjeljenja Opšte Državne Bolnice u Beogradu, a 1921 izabran je za izvanrednog profesora univerziteta u Beogradu. Bavio se proučavanjem dizenterije, malarije, spavaće i šećerne bolesti. Radovi su mu štampani u Srpskom Arhivu za Celokupno Lekarstvo, Medizinische Klinik, Archiv für Schiff- und Tropenkrankheiten, Centralblatt für Bakteriologie. *D. P.*

ANTIM, mitropolit beogradski (1827 do 1831). Rođen je na ostrvu Androsu, a kao episkop lovčanski postavljen za beogradskog mitropolita. 1831 miropomazao je kneza Miloša za nasljednog vladaoca u Srbiji. Bio je dobar Grk. Knez Miloš ga je zadržavao i poslije proglasa autonomije srpske crkve, da ostane kao episkop u Srbiji, ali A. nije htio i vratio se u svoju otadžbinu.

Literatura: P. Švabić, Antim, mitropolit beogradski (Glasnik Pravoslavne Crkve, 1903). *R. G.*

ANTIMINS je četvorouglasto platno ili svila (obično 50—60 centimetara sa 40—50 cm) sa slikom polaganja Krista u grob i ušivenom česticom svetiteljskih moštiju. Bez njega se ne može danas obaviti ni jedna liturgija. Stoji stalno u oltaru na Sv. Trpezi u ilitonu pod evanđeljem. A. je vrlo rano ušao u upotrebu u kršćanskoj crkvi, a naročito kod misionara i vojnih sveštenika, koji su na njemu mogli obavljati liturgiju i bez crkve, gdje god stignu. Od vremena borbe radi poštovanja ikona, kada su mnoge crkve podignute i bez polaganja svetiteljskih moštiju u osnov ili ploču časne trpeze, ušlo je prvo u običaj, da se u svakoj takvoj crkvi služi na antiminsu, kasnije od 12 vijeka, i u svakoj crkvi, koju nije episkop posvetio, i najzad u svakoj crkvi uopće. — U srpskoj pravoslavnoj crkvi uveden je vrlo rano taj običaj, jer već u jednom penitencijalnom zborniku iz 15 vijeka piše: »I bez svoga antiminsa pop da ne liturgisa«. A. je sveštenik mogao dobiti samo od nadležnog episkopa, pošto je platio određenu taksu. Ta je taksa u mitropoliji beogradsko-karlovačkoj (1726 do 1739) iznosila tri dukata ili dvanaest forinti, pošto su u to doba A. izrađivani u bakrorezu i štampani. Ranije, sve do kraja 17 vijeka, A. su i u srpskoj crkvi, kao i po drugim pravoslavnim crkvama, rađeni rukom na platnu, i bili su mnogo jednostavniji: na sredini je bio izrađen samo četvorokraki ili šestokraki, a katkad i osmokraki, krst sa jednostavnim ili višestepenim postoljem, pod kojim je naslikana glava Adamova; u uglovima platna bili su simboli evanđelista. Uz krst je obično prislonjeno bilo koplje i trstika sa spužvom. Na gornjem dijelu krsta, obično u presjeku, ušivana je čestica svetiteljskih moštiju, ali je ranije bilo i bez svetiteljskih moštiju za crkve, u kojima su već položene bile svetiteljske mošti u prijesto. Prazan prostor okolo krsta i ispod njega obično je bio ispunjen zapisom: da je to »žrtvenik«, posvećen označenog datuma, od toga i toga episkopa, za određenu crkvu, a po katkad i zapisom imena onoga, koji je izradio sliku na platnu, drvetu, olovu ili bakru. Prvi štampani A. kod nas, sa slikom polaganja Kristova u grob, uzetom sa plaštanice, dao je izraditi u Beču na bakrorezu patrijarh Arsenije III poslije seobe 1692. *R. Grujić.*

ANTIMONSKI RUDNICI. Antimonske rude (antimonit) pojavljuju se u nešto većoj količini u Slovenačkoj, Bosni i Srbiji. Za eksploataciju antimonske rude u Slovenačkoj postoji od 27/5 1907 Rudarska Družba Trojane v Mediji Izlakah, koja je otvorila rudnike antimonita kod Trojana, Brezja, Režišća i Čemšenika u srezu kamničkom. Rudnici su udaljeni od stanice Zagorje na Savi 9 km. Od 1/2 1918 u rudnicima se ne radi. Drugi je antimonski rudnik u Slovenačkoj u Lepoj Nivi, u srezu Gornji Grad, u okrugu celjskom. Osnovan je 1873, a svojina je Hocke Friedricha iz Graza. Od željezničke stanice Rečica ob Paki udaljen je 17·5 km. Od 1908 rudnik ne radi.

U Bosni je radilo društvo Bosnia u antimonskim rudnicima oko Čemernice kod Fojnice, gdje je bila podignuta peć za prerađivanje antimonske rude. U rudnicima se danas ne radi.

Nešto malo rada ima u podrinskim rudnicima kod Krupnja u Srbiji. Podrinski antimonski rudnici svojina su

Digitized by Google

P. Despjća. Tu je bilo 1922 zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 45, profesionalnih i nekvalifikovanih radnika na spoljašnjim radovima 21, radnika ispod 18 godina 3, radnica 1, nadzornog osoblja 8; svega 78. 1922 izvađeno je 18.085 tona rude, u vrijednosti 175.700 din. (antimon 139.200, a olovo 36.500). Bratinska kasa primila je te godine za pomoć u slučaju bolesti 4.175 din., a izdala je 4.149; za invalidsku pomoć i penzije primila je iste godine 9.149 din., a izdala 232.

U rudniku Zajača dobilo je Francusko Društvo za kopanje i prerađivanje ruda u Srbiji 8/10 1898 povlasticu na 227 rudnih polja za eksploataciju antimonske rude u srezovima rađevskom i jadranskom, okrug podrinski; 1906 prenesena je ta povlastica na P. Laurence-a iz Pariza i M. Bindera iz Zemuna. Antimonske rude u Podrinu sadrže 9—10% antimona, a osobito bogate i 60%. U Zajači i Krupnju bila je podignuta talionica za dobivanje antimonskog oksida.

Antimonski rudnik kod Alšara, na jugu Srbije uz grčku granicu, otvoren je 1890 kao svojina solunske trgovačke kuće Allatini & Charneaud; 1891 vadili su tu mjesečno oko 70 tona rude, koja je sadržavala 54—60% antimona. Za 4 godine izvađeno je tamo oko 4.000 tona antimonita. Od 1895 u tom se rudniku ne radi, ali se u najnovije doba počinju opet neki kapitalisti interesovati za alšarske rudnike.

F. Tućan.

ANTON VACLAV, komičar, pjevač i redatelj Narodnog Kazališta u Zagrebu (16/5 1850, Plzenj — 18/2 1917, Zagreb). Kao operni pjevač stupio je prvi put 1870 u Verdijevom Trubaduru. Poslije Plemenčićeve smrti preuzeo je njegove komične uloge, a poslije Freudenreichove redateljstvo opere i operete. Bio je jedan od najotmenijih komičara hrvatskog kazališta, bez drastike i bez nametljivosti. Glavne su mu uloge: Boubouroche, Ragueneau u Cyranu de Bergerac, Vigneux u Sardou-ovim Dobrim prijateljima i dr. *N. A.*

ANTONIĆ VASILIJE, đeneralštabni pukovnik, ministar Inostranih Djela u penziji (12/4 1860, Rudnik, Rudnički okrug). Po svršetku gimnazije i jedne godine filozofskog fakulteta, stupio je u Vojnu Akademiju 1880. Proizveden je za pješadijskog potporučnika 1883, za kapetana 1891, preveden u đeneralštabnu struku 1892, za đeneralštabnog pukovnika 1905, a penzionisan je početkom 1914 god. kao ministar na raspoloženju. Kao vodnik 1884 slušao je 1 godinu Više Škole, a završio je ovu 1887, zatim je bio komandant bataljona, pješadijskog puka, a kao đeneralštabni oficir bio je načelnik štaba divizijske oblasti, šef mobilizacijskog odsjeka Glavnog Generalštaba, adutant Nj. V. Kralja, profesor Vojne Akademije (generalštabnu službu), vojni izaslanik u Austro-Ugarskoj, načelnik operativnog odjeljenja Glavnog Generalštaba, poslanik na Cetinju i dvaput ministar vojni i od 1901—1906, u tri kabineta Ministar Inostranih Djela. — U ratu 1885 bio je komandir čete i teško ranjen. Kao ministar vojni unio je izmjene u formacije vojne i zakon o ustrojstvu vojske, priveo je kraju naoružanje artiljerije za ono vrijeme najmodernijim oružjem. Kao ministar Inostranih Djela, u jeseni 1902 pri dolasku ruskog ministra Inostranih Djela grofa Lamsdorfa, omogućio je rješenje važnih makedonskih pitanja, a 1905 i 1906 u carinskom ratu sa Austro-Ugarskom razvio je živu djelatnost u odbrani državnog suvereniteta i ekonomskih interesa zemlje. — Napisao je nekoliko članaka u vojnom časopisu (Ratniku). *V. Belić.*

ANTONIJE, pećski patrijarh (1574 do 1575). Ranije je bio hercegovački mitropolit i pomoćnik patrijarha Makarija, obnovitelja pećske patrijaršije. *R. G.*

ANTONIJEVIĆ JOVAN, glumac (20/9 1882, Čačak), svršio je 5 razreda gimnazije. Na pozornicu je stupio u augustu 1906 u Beogradu. 1907 angažovan je za člana Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu, a 1911 ponovo se vratio u Beograd, gdje je i danas, vrijedan i marljiv član dramske trupe Narodnog Pozorišta. — Glavne su mu uloge: Marinko (Đido), Dušan (Nahod), Hajduk-Veljko, Ivo (Knez Ivo od Semberije), Alba (Egmont), Golvic (Otmica Sabinjanaka) i dr. *R. O.*

ANTONOVIĆ ISAIJA, arhiepiskop i mitropolit karlovački (1697, Budim, — 22/1 1749, Beč). A. je bio neko vrijeme paroh u Budimu, pa se zamonašio i postao mitropolitski pridvorni arhimandrit u Karlovcima i Beogradu. 1731 izabran je i postavljen za episkopa aradskog. Uživao je veliko povjerenje austrijskoga dvora, te je 1741, i protiv volje patrijarha Arsenija IV, dobio na upravu i vršačku eparhiju. 27/8 1748 izabran je A. na narodno-crkvenom Saboru za arhiepiskopa i mitropolita karlovačkog. Prvu brigu htio je A. obratiti podizanju prosvjete i obrazovanosti u svome narodu, pa je uspio, da mu narodni Sabor, na sjednici od 31/8

Digitized by Google

1748, dozvoli obratiti se s pozivom na narod, da se dobrovoljnim prilozima osnuje fond za otvaranje i izdržavanje nekoliko viših škola. Dobivši odobrenje, A. se već u septembru naročitom poslanicom obratio na sav srpski narod pod austro-ugarskom vlašću i poslao je svoje izaslanike, da kupe priloge. Ali usred toga rada A. je našla smrt u Beču, gdje se je po odluci Sabora bavio narodnim poslovima. *R. G.*

ANTROPOGEOGRAFIJA. Kod nas se, u naučnom smislu, A. prvi počeo baviti Jovan Cvijić. On je postavio osnove ispitivanju kulturnih osobina naših zemalja, kao i proučavanju našega stanovništva i njegovih osobina. Objavio je (1896) upute za ispitivanje sela u Srbiji i ostalim našim zemljama, a kasnije i zasebne upute za Srbiju, za Bosnu i Hercegovinu i za Staru Srbiju i Makedoniju. Uputstvima su traženi podaci, koji se odnose na naselja i njihov postanak, na položaje i tipove sela, na kuće i ostale zgrade, na tragove ranijih naselja, na podrijetlo stanovništva i njihovo zanimanje. U Geografskom Zavodu beogradskog univerziteta Cvijić je osnovao školu, u kojoj su se mladi studenti spremali za antropogeografska ispitivanja. Ovo je bio početak rada na antropogeografiji naših zemalja. Sa svih strana pristizala je tu antropogeografska građa, ona se metodski sređivala u Geografskom Institutu, a od 1902 počelo se i sa publikovanjem.

Od 1902 do danas, sa prekidom za vrijeme balkanskih i Svjetskog Rata, publikovano je u Srpskom Etnografskom Zborniku (izdanja Srpske Kraljevske Akademije Nauka) 18 knjiga, 19. knjiga u štampi), i to prvih 10 knjiga pod imenom: Naselja srpskih zemalja, a ostalih devet pod imenom Naselja i poreklo stanovnika. U ovih 19 knjiga ima 52 rada. Uz prvih 6 knjiga Naselja izišlo je i 6 svezaka Atlasa; kasniji radovi nemaju Atlasa, ali je u samom tekstu i izvan njega, unesen veliki broj karata, skica i fotografija. U Atlasima i Naseljima ima 23 karte, 275 skica i 368 fotografija.

Izuzev dva rada, svi ostali su antropogeografske studije pojedinih oblasti naše države, najvećim dijelom iz Srbije, zatim iz Crne Gore, iz Stare Srbije i Makedonije, iz Bosne i Hercegovine i iz Dalmacije.

Prvi važan rad iz A. kod nas je rasprava J. Cvijića: Antropogeografski Problemi Balkanskog Poluostrva, publikovan u I knj. Naselja. U njoj se izlaže zadatak i plan antropogeografskih proučavanja, rezultati o glavnim etnografskim problemima, kao i metodi rada. Cvijić je htio ovim radom da uvede ispitivače u posao, i da im pokaže značaj i smisao pojedinih pitanja, na kojima treba raditi. Kod ovih ispitivanja Cvijić je naročito želio, da se utvrdi podrijetlo stanovništva. Drugi Cvijićev rad je La Péninsule Balkanique, Géographie Humaine. Prvi dio ove knjige, znatno proširen, izašao je i na našem jeziku pod naslovom Balkansko Poluostrvo i južno-slovenske zemlje. Osnove antropogeografije. I. Jedan dio ovoga djela odštampan je u XII knjizi Naselja pod naslovom: Metanastazička kretanja, njihovi uzroci i posljedice. U ovim radovima Cvijić je izložio svoje poglede i iskustva u antropogeografskim pitanjima, izlažući naročito svoje poglede o velikom obimu seoba-migracija, i o njihovom značaju za antropogeografske, etnografske, sociološke i druge procese.

Podaci o podrijetlu stanovništva i o migracijama dali su Cvijiću mogućnosti, da uoči socijalne i psihološke procese, koji nastanu, kad dođu u dodir grupe stanovništva raznih pogleda i shvatanja. Ispitivanje psihičkih osobina stanovništva u okviru antropogeografije predstavlja, pored studije samih migracija, drugu glavnu tačku u sistemu Cvijićeve A. On u svojoj A. naglašava dvije najbitnije crte u sadanjem životu našega naroda: migracije i psihičke osobine stanovništva.

U ostalim radovima iz A. proučavana su pitanja, koja se odnose na svako naselje i svaku porodicu u 50 raznih oblasti. Hiljadama sela detaljno je opisano. Obraćena je pažnja na sva pitanja, koja se odnose na položaje i tipove naselja, na vrste svojine i ekonomske prilike, na tipove kuća i ostalih zgrada, na topografska imena, na postanak naselja, zatim na migracije i podrijetlo stanovništva. Na osnovu ovako sakupljene građe, na licu mjesta, idući od sela do sela, i od kuće do kuće, izrađene su posebne studije za 50 oblasti. — U ovim publikacijama najvažnije mjesto zauzima pitanje o migracijama-seobama, koje su od kraja 14 vijeka do danas ispremještale gotovo sve stanovništvo na prostoru od Veleške Klisure do okoline Zagreba. Utvrđene su oblasti, iz kojih se stanovništvo poglavito iseljavalo, kao i selidbene struje; utvrđeni su uzroci i posljedice ovih seoba. Na osnovi ovih ispitivanja utvrđene su četiri glavne grupe selidbenih struja: 1. Dinarska, koja je polazila iz Hercegovine, Crne Gore, Crnogorske Hercegovine, Sjenice, Pe-

Digitized by Google

štera i Novopazarske Oblasti. Stanovništvo ove struje naselilo je poglavito Šumadiju, zatim oblasti oko Valjeva i pored Drine, Bosnu i Hercegovinu. 2. Kosovsko-metohijska, koja obuhvata migracije iz oblasti između Skadra i Kopaonika. U Srbiju je stanovništvo ove struje prodiralo dolinom Ibra i Južne Morave. 3. Moravsko-vardarska, koju čine iseljenici vardarskog sliva, sjeverno od Demir-Kapije. Iseljenici ove struje išli su poglavito moravsko-vardarskom dolinom i naselili se po Srbiji. 4. Kosovski i vardarski doseljenici, koji su prešli Savu i Dunav i naselili se po panonskom basenu. Pored ovih bilo je nekoliko struja od manjeg značaja. Isto tako su utvrđeni i uzroci ovim seobama, koji se, uglavnom, svode na uzroke historijske i ekonomske vrste. Kod prvih su neposredan povod migracijama bili historijski događaji (turska najezda, ratovi, bune i ustanci), a kod drugih teško ekonomsko stanje. — Intenzivna i raznovrsna kretanja među južnim Slovenima, naročito među Srbima, bila su od velikih posljedica. Dolazeći sa raznih strana i miješajući se, ovo stanovništvo raznih osobina i naziva slivalo se i pretapalo, te su nastajala etnička i socijalna prilagođivanja.

Posao na proučavanju antropogeografskih prilika i migracija, koji je vršen gotovo 30 godina, dao je odlične rezultate. Publikacije u Naseljima bit će naročito kasnije od velike koristi, ne samo za geografe i etnografe, već i za ostale radnike, koji se bave pitanjima o našoj zemlji.

B. Drobnjaković.

ANTROPOLOGIJA. V. u dodatku.

ANTULA DIMITRIJE, generalni direktor Ministarstva Šuma i Ruda (9/11 1870, Beograd — 17/7 1924, Beograd). Svršio je filozofski fakultet u Beogradu, doktorat geologije i kemije položio je u Beču. Bio je nastavnik u trećoj beogradskoj gimnaziji i profesor na tehničkom fakultetu. 1897 postavljen je za državnog geologa u rudarskom odjeljenju, a 1919 za generalnog direktora toga odjeljenja. Kao geolog izučavao je poglavito kretacejsku periodu. (Ueber die Cephalopoden der unteren Kreide des Kaukasus [Beiträge zur Geologie u. Paleontologie d. Oesterr.-Ungarns u. d. Orients]). Srednji neokom kod Crnjilevice (Geološki Anali Balkanskog Poluostrva). Rudarske su mu rasprave: O bakarnim rudištima u atarima opštine borske i kriveljske (1904). Geološka istraživanja u timočkome andezitskome masivu (1909). Istraživanja gvozdenih rudišta i ugljenih terena u Srbiji (1913); i opći pregled: Pregled rudišta u Kraljevini Srbiji (1900: srpski i francuski); L'industrie minérale de Serbie 1905, Belgrade; Les richesses minérales de la Serbie (1919). *J. Ž.*

ANTULA MILAN, sekretar Ministarstva Trgovine (26/9 1886, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a univerzitetske nauke u Münchenu i Berlinu. Od 1918 je u državnoj službi.

D. P.

ANTULA NIKOLA, književnik i kritičar (1884, Beograd — poginuo 7/11 1916, Čuke). Osnovnu školu, gimnaziju i univerzitet svršio je u Beogradu. Po svršetku studija (1910) postavljen je za suplenta u četvrtoj beogradskoj gimnaziji. Kasnije je studirao talijansku književnost u Rimu. Učestvovao je, kao rezervni konjički oficir, u balkanskim ratovima, 1914 prešao je Albaniju. Napisao je: Rad na Srpskoj Bibliografiji (neštampano); Čeda Mijatović kao pripovedač (Srpski Književni Glasnik); Ocena jednoga rada o Ivanu Buniću (Srpski Književni Glasnik); pisao je književne kritike i prikaze u Srpskom Književnom Glasniku, Letopisu, Savremeniku, Narodu, Bosanskoj Vili i dr.; pozorišnu kroniku u Štampi.

V. P.

ANTUNOVIĆ IVAN, bunjevački rodoljub i pisac (19/6 1815 — 13/1 1888). Srednju školu učio je u Kaloči, Subotici, Pečuhu i Segedinu, a bogosloviju u Kaloči. 1842 postao je župnik u Almašu i tada je počeo svoj rad. 1870 pokrenuo je i uređivao pet godina Bunjevačke i Šokačke Novine i Bunjevačku i Šokačku Vilu. Napisao je Poučne iskrice, Slavjan, Odmetnik, Bog s čovjekom, Naputak (polemičan spis protiv nazarenstva) i Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom i gospodarskom. Pisao je bunjevačkim žargonom i zato je sumnjičen od Madžara, da buni narod. U buđenju narodne svijesti kod Bunjevaca učinio je vrlo mnogo. »O svom trošku izučio je oko 200 siromašnih đaka Bunjevaca«, kaže se u jednom nekrologu za njega. Od rasprava ostale su neke neštampane.

D. P.

ANZIL, arhitekt. V. Princiljev Hevert.

APATIN, sresko mjesto u Bačkoj, na Dunavu. Ima 13.136 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 71, Nijemaca 11.661, Madžara 1061, Jevreja 126; pravoslavnih 56, katolika 12.877. Prvi tragovi A. su iz 11 vijeka (1011). 1749

Digitized by Google

naselio je u A. herceg Grasalković njemačke kolonistе, naročito zanatlije. A. je vrlo lijepo i brzo napredovao, te je 1755 postao trgovište, a pred kraj 18 vijeka A. je jedno od mjesta sa najbolje razvijenim zanatstvom. Stanovništvo se bavi kulturom kudjelje, proizvodnjom olaja, svilarstvom, a naročito proizvodnjom cigle i crijepa. Apatinci su čuveni kao ribari, te drže gotovo čitav naš dunavski ribolov u svojim rukama. Kod A. počinje t. zv. rimski šanac, koji ide do Tise. Ima građansku školu. *D. P.*

APFELBECK VIKTOR (Apfelbek), vladin savjetnik i čuvar za avertebrata u sarajevskom Muzeju, entomolog (koleopterolog). 1859 studirao je u Beču šumarstvo i bio je, prije postavljanja pri zemaljskom Muzeju za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu (1887), nadšumar u Ludbregu u Hrvatskoj. Veoma je zaslužan za upoznavanje faune nižih životinja naših zemalja, naročito Bosne i Hercegovine. Sakupio je bogat materijal, a sam je obrađivao tvrdokrilce (koleoptere). Bio je jedan od organizatora sarajevskog Muzeja. Prvi je u južnim krajevima počeo naučno ispitivanje pećinske faune. Popisao je veoma veliki broj novih buba, a mnoge nose i njegovo ime. Pored same sistematike (naročito riličara: roda Otiorrhynchus), unaprijedio je i zoogeografiju. Veliki broj njegovih publikacija najviše je izašao u publikacijama bosansko-hercegovačkog Muzeja. Pisao je i popularne naučne napise u Glasniku i vod za Muzej (avertebrata). Voerholff je imenovao red novih stonoga karakterističnih za Hercegovinu »Apfelbeckia«. — Glavno mu je djelo: Fauna insectorum balcanica u osam dijelova. Zasebna knjiga je: Die Käferfauna d. Balkanhalbinsel, I sv. Berlin, 1904; Changements de forme chez les coléoptères des régions alpines (Bulletin zoologique de France, 1895), i dr. Veoma velikom broju novih vrsta i varijacija dao je A. imena po domaćim geografskim imenima. *J. Hadži.*

APIJAN, staro-grčki pisac oko sredine 2 vijeka po Kr. Napisao je jednu historiju, u kojoj ima znatnih podataka o našim zemljama u grčko-rimsko doba. *N. V.*

APIH JOSIP, historičar (16/3 1853, Žapuže, Gorenjska — 19/1 1911, Celovec). Gimnaziju je učio u Ljubljani (1864—72), na univerzitetu u Beču (1872—76) položio je ispite iz historije i geografije. 1876—77 služio je na realci u Ljubljani. 1877—92 na realci u Novom Jičinu u Moravskoj, 1892—1907 na učiteljskoj školi u Celovcu, gdje je i od 1907 do svoje smrti živio u penziji. — A. je jedan između prvih historičara, koji su počeli da na bazi arhivalne građe sistematski ispituju političku i kulturnu historiju Slovenaca u 18 i 19 vijeku. Osim toga svoga glavnog naučnog zadatka, bavio se A. osobito historijom narodne škole kod Slovenaca, i, inače izvrstan školski radnik, učinio je mnogo za napredak slovenačkog školstva u Koruškoj. — Glavna djela A. su: O Žigi Herbersteinu (Letopis Slovenačke Matice, 1885), Židovstvo (1886), Plemstvo in narodni razvoj (Ljubljanski Zvon 1887), Deželni stanovi kranjski od l. 1818 do l. 1874 (Letopis Slovenačke Matice 1890), Slovenci in leto 1848 (izdanje Slovenačke Matice, Ljubljana 1888. Ovo glavno djelo A. izašlo je u obliku pojedinih rasprava i na njemačkom jeziku u Oesterreichisches Jahrbuch, Wien, 1890 92, 94, 96). Naš cesar (Družbe Sv. Mohora u Celovcu, 1898), Ustanovitev narodne šole na Slovenskem (Letopis Slov. Matice, 1894, 95), Die theresianisch-josefinische Schulreform in Kärnten (Carinthia 1903—04), Zgodovinska učna snov za ljudske šole (izdanje Slov. Šolske Matice, Ljubljana 1902—05).

Literatura: M. Potočnik, Zgodovinar in narodni uzgojitelj profesor Josip Apih (Slovenski spomini in jubileji I, 1911). *M. Kos.*

APIS. V. Dimitrijević Dragutin.

APOKAVK ALEKSIJE, komornik, upravnik Carigrada i velikaš bizantijski za maloljetnosti Ivana V. Paleologa. A. je bio glavni protivnik Kantakuzinov u njegovoj borbi oko prijestola sa majkom i namjesnicom Ivanovom, Anom Savojskom. A. su ubili osuđenici u Carigradu (1345). *D. An.*

APOKRIFI su spisi o događajima i licima Starog i Novog Zavjeta, koji nisu uzeti u kanon, i na taj način nisu od crkve priznati kao autentični. U A. ima mnogo više mašte i legende i interesa za profane stvari, nego u kanonskim spisima; otud njihov uspjeh kod široke publike. Crkva je A. upravo radi toga i zabranjivala, ali su se oni širili tajno. Otuda im i ime (grčki »apokrifos« znači sakriven, tajan). U nas ima mnogo A. i svi su prevedeni s grčkog. Od starozavjetnih A. u nas su prevedeni: knjiga Enohova, Varuhova i Abramova, i vrlo popularna knjiga o Adamu, koja ima više varijanata i pismenih i čak usmenih. Novozavjetnih A. ima mnogo više. Tu su: Evanđelje Mladenstva, Evanđelje Jakovljevo, Evanđelje Nikodemovo, Djela apostolska, onda čuvene i rado

Digitized by Google

čitane vizije, kao Viđenje Sv. Pavla, Viđenje Bogorodičino, Viđenje Izajino, Drugi dolazak Kristov. Svi su ovi spisi imali mnogo utjecaja na narodnu književnost, tako primjera radi, ove vizije na narodne pjesme (Sv. Petar i majka mu, Ognjena Marija u paklu i dr.) ili, na pr. apokrif o Lotu, pa čuvene legende o glamnjama, što ozelene. Taj utjecaj nije još dovoljno ispitan. — Zbornik naših A. još ne postoji, kao kod Rusa (zbirke Tihonravova, Franka, Porfireva i dr.). Glavni izdavači su u nas V. Jagić i St. Novaković, a glavni tekstovi nalaze se u Starinama i Spomeniku. Njihova bibliografija u P. Popovića. Pregled Srpske Književnosti § 13—16.

V. Ć.

APOLODOR, čuveni grčki arhitekt. Živio je u 2 vijeku, u doba cara Trajana i Hadrijana. Sagradio je Trajanov Forum i stup na njemu. A. je sazidao Trajanov most na Dunavu kod Kladova, od koga se i danas vide ostaci.

N. V.

APOSTOLSKA GRČKO - KATOLIČKA ADMINISTRATURA U BOSNI. V. Križevačka administratura.

APOSTOLSKA NUNCIATURA U BEOGRADU. V. Beogradska nunciatura.

APOTEKARI. V. u dodatku.

APOTEKE. V. U dodatku.

APPEL IVAN, barun, general kavalerije austro-ugarske vojske i šef zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu (1826, Sikirevci, Slavonija — 1903). 1840 stupio u kadetsku školu u Grazu. Proizveden je za konjičkog poručnika 1848, za kapetana 1859, za pukovnika 1866, za divizijskog generala 1874, za generala kavalerije 1882. Komandovao je svima konjičkim jedinicama prema činu, a od 1882 korpusom. Do 1903 bio je šef zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, 1903 penzioniran je. — Učestvovao je u ratovima 1848—1849 Austrije s Pijemontom i (1849) u Ugarskoj, kao poručnik, u ratu Austrije protiv saveza Pijemonta s Francuzima 1859 kao kapetan, i u ratu austrijsko-pruskom 1866 kao brigadir.

V. B.

APPENDINI FRAN MARIJA, pedagog i naučenjak (4/11 1768 Poirino, nedaleko od Turina u Pijemontu — 30/1 1837, Zadar). Više nauke svršio je u Rimu, u kolegiju pijarističkog reda, u koji je stupio 1787. 1791 došao je u Dubrovnik, gdje je bio nastavnik tamošnjeg pijarističkog kolegija (gimnazije), u kojem je bio direktor od 1808 do 1834, kada je prešao u istome svojstvu u Zadar. — A. se bavio arheologijom i historijom naših krajeva, i literaturom latinskom i talijanskom. Glavna su mu djela: 1. Notizie istorico-critiche sulle Antichità; Storia e Letteratura de Ragusei (Dubrovnik 1802 do 1803), u dva toma, od kojih prvi raspravlja, vrlo nekritički, o starinama i kulturnoj i političkoj historiji Dubrovnika, dok je drugi kompilacija o dubrovačkim piscima i drugim znamenitim ljudima; 2. Grammatica della lingua illirica (Dubrovnik 1808, i poslije još 3 izdanja), možda najbolja među starijim gramatikama našega jezika.

Literatura: J. Nagy, Fra M. Appendini (u Popovićevim Prilozima za jezik i književnost, knj. 3).

M. R.

APPENDINI URBAN prigodni latinski pjesnik i govornik (18/3 1771, Poirino Pijemont — 7/12 1834, Zadar). Brat Frana Marije. A. je bio pijarist, inspektor dalmatskog liceja, od 1795 učitelj matematike i filozofije u Dubrovniku, gdje je 1811 štampao svoje odabrane latinske pjesme starijih i tadašnjih Dubrovčana.

Literatura: Kasumović, Rad, 74.

Đ. K.

APSOLUTNO TLO, livadno, vinogradarsko, šumsko i t. d. je ono, koje se ni za koju drugu kulturu ne može racionalno upotrijebiti, nego samo za onu, za koju je »apsolutno« tlo. Tako su na pr. mnoga zemljišta u Dalmaciji, naročito na otocima, prikladna samo za kulturu vinove loze, za koju se moraju, međutim, tek priudesiti stvaranjem terasa, dovoženjem zemlje i t. d. Ni jedna druga kultura ne bi mogla na ovim tlima donositi troškovima uređenja zemlje odgovarajuću čistu dobit, osim vinogradarske. Kamenita tla na strmim položajima u okolini Ljutomera u Sloveniji, Plješivice u Hrvatskoj, u Hercegovini i t. d. su apsolutna vinogradarska tla. Krize u unovčavanju vina pogađaju takve krajeve mnogo teže nego one, u kojima se vinogradarsko tlo može pretvoriti u drugu vrstu kulture. — Apsolutno livadno tlo je takvo, na kome uslijed primjerenosti tla i vlage u njemu livadno bilje rodi obilnije i daje veći čist dohodak, nego što bi ikoja druga kultura mogla donijeti. — Apsolutno šumsko tlo je ono, koje radi sastava svoga (kamenito, sa malo vlage) nije ni za kavu drugu gospodarsku kulturu, već samo za uzgoj nekih vrsta drvlja.

O. F.

APSOROS. Ime ostrva Osera i varoši na njemu u grčko-rimsko doba. Ime A. spominje se u Plinija, Ptolemeja i drugih.

N. V.

Digitized by Google

APSTINENCIJA. V. Alkoholizam.

APSYRTOS. U grčko-rimsko doba ime dvaju ostrva u našem primorju, koja su bila vezana jednim mostom: Osero i Cres. *N. V.*

AQUA VIVA (Akva viva: »Živa voda«). U rimsko doba mjesto u Gornjoj Panoniji; danas Varaždin ili Petrijanec, zapadno od Varaždina. Spominje se u starim itinerarima. *N. V.*

AQUAE BALISSAE (Akve Balise). rimsko mjesto u Gornjoj Panoniji, na putu Osijek—Sisak, kod današnjeg Daruvara. *N. V.*

AQUAE IASAE (Akve Jaze), rimsko kupalište, danas Toplice, južno od Varaždina. Car Konstantin (324—337) obnovio je ovo mjesto, koje je ranije bilo spaljeno. *N. V.*

ARAČIĆ VUKOMAN, đeneral (10/5 1850, Lanište [jagodinski okrug] — 12/2 1915, Užice). Svršio je šest razreda gimnazije u Kragujevcu. Stupio je u Vojnu Akademiju 5/11 1869 i postao inžinjerski potporučnik 20/9 1874, kapetan II kl. 1/4 1880, đeneralštabski kapetan I kl. 1/1 1885, major 16/4 1887, pukovnik 1/11 1897, đeneral 1/11 1913, penzioniran 2/7 1903, reaktiviran 1/11 1913. Bio je vodnik pionirske čete do 1876, ordonanc-oficir šumadijske divizije i banjskog kora, od 1880 do 1882 državni pitomac u inžinjerskim trupama u Beču, 1884 šef štaba inžinjerskog puka i komandir pionirske čete, od 1884 komandant pionirskog bataljona, od 1885 načelnik štaba Drinske i Dunavske divizije, od 1893 do 1903 profesor Vojne Akademije (Vojna Geografija, Historija, Ratne Vještine na nižem i Đeneralštabna Služba i Ratna Igra na višem kurzu), načelnik Opšte Vojnog Odeljenja Ministarstva Vojnog, Operativnog Odeljenja Glavnog Đeneralštaba i Pomoćnik Načelnika glavnog Đeneralštaba (Štaba Aktivne Vojske). U ratu 1876—1877 bio je adutant za đeneralštabne poslove u Timočkom Korpusu, u ratu 1877—1878 načelnik štaba jagodinske brigade, sa kojom je prvi ušao u Niš 29/12 1877, u ratu 1885 šef štaba aktivne drinske divizije, u ratu 1912 i 1913 kao đeneralštabni pukovnik u penziji, komandant Timočke divizijske oblasti. Kao takav odbio je napade Bugara na Timok, zauzeo Kulu i Belogračik i opsjeo Vidin sa trupama III poziva. U ratu 1914—18 bio je komandant Timočke divizije II poziva (oslobodio Šabac 10/8 1914). U septembru, kao đeneral, bio je komandant Užičke Vojske. — Osim predmeta, koje je predavao u Vojnoj Akademiji i članaka u Ratniku, izdao je Đeneralštabnu Službu ratnog doba 1889, i spremio je izdanje Đeneralštabna Služba mirnog doba 1914 (neštampano). *V. Belić.*

ARAD, varoš u Rumunjskoj, na desnoj obali Moriša. Ima 63.166 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 1816, Rumunja 10.729, Madžara 46.085. Prviput se spominje u 11 vijeku. Od 1699 do 1741 A. je bio sjedište pomoriške granice i u svoje doba sjedište srpskih episkopa. 1720 bilo je u A. 414 popisanih domova, od kojih je bilo srpskih 162, rumunjskih 177, madžarskih 35. 1849 obješen je u A. Damjanić i još 12 madžarskih đenerala. A. je rodno mjesto Save Tekelije. — A. je vrlo znatno trgovačko, industrijsko i saobraćajno mjesto. Ranije je bio znatno kulturno mjesto Madžara. Srbi imaju crkvu, crkvenu općinu i školu. *D. P.*

ARADSKA SRPSKA EPISKOPIJA. Na teritoriju današnje rumunjske aradske episkopije postojale su od 16 do 18 vijeka dvije eparhije, jenopoljska i aradska. Jenopoljskih episkopa poznato je nekoliko iz toga vremena, ali aradski ni jedan. Zna se samo toliko, da su krajem 17 vijeka obje te episkopije spojene u jednu episkopiju sa temišvarskom, a početkom 18 vijeka organizovana je ponovo samostalna aradska srpska episkopija. U njen sastav su ušle u početku samo jenopoljska, a nešto kasnije i velikovaradska eparhija, koja je dotle sa jegarskom sačinjavala posebnu srpsku episkopiju. Prvi episkop tih udruženih eparhija bio je Isaija Đaković, koji je 1708 izabran za srpskog mitropolita pod austrougarskom vlašću. Za njim su se redali: Joanikije Martinović (1710 do 1721), Sofronije Ravaničanin (1722 do 1726), Vićentije Jovanović (1728—1731), Isaija Antonović (1731—1748), Sinesije Živanović (1749—1768), Pahomije Knežević (1769—1783), Petar Petrović (1784—1786), Pavle Avakumović (1786—1815), Nestor Jovanović (1829 do 1834), Gerasim Rac (1835—1852) i Prokopije Ivačković (1853—1873). Kada je carskom rezolucijom od 24/12 1864 odobreno istupanje Rumunja iz srpske karlovačke mitropolije, prešla je aradska episkopija u sastav novoorganizovane rumunjske sibinjske mitropolije, a srpske općine i parohije odvojene su u poseban aradski srpski protoprezviterat i pridružene su temišvarskoj eparhiji. Tom prilikom Srbi su izgubili, uglavnom zbog svog nehaja, i svoj stari manastir Hodoš, kod Arada, zadužbinu vlasteoske porodice Jakšića iz 15 vijeka. — Upravljajući Srbima i Rumunjima u arad-

Digitized by Google

skoj i velikovaradskoj episkopiji, srpski su episkopi imali da izdrže tešku borbu sa unijom, koja je ranije kod Rumunja imala mnogo uspjeha. *R. Grujić.*

ARADSKI SRPSKI PROTOPREZVITERAT nalazi se od 1918 pod rumunjskom državnom vlašću, a pod duhovnom upravom srpskog temišvarskog episkopa, koji sada reziduje u Velikoj Kikindi. A. S. P. obuhvata oko 30.000 srpskih pravoslavnih duša, grupiranih u 26 parohija i crkveno-školskih opština (Arad, Aradgaj, Batanja, Barjaš, Deska, Đala, Ketfelj, Madžarski Čanad, Monoštor, Nadlak, Novi Sentivan, Oroslamoš, Pečka, Sanad, Saravola, Sirig, Srpski Veliki Sentmikluš, Srpski Sv. Petar, Srpski Čanad, Tornja, Turska Kaniža, Fenlak i Crna Bara). Ima 24 srpske crkve, sa 26 sveštenika i 32 škole, sa oko 40 učiteljskih snaga. Nad svim ovim srpskim crkveno-školskim općinama, kao i nad svima ostalima, koje su ostale pod rumunjskom vlašću, vodi neposrednu duhovnu i upravnu brigu episkopski namjesnik, koji stanuje u staroj srpskoj rezidenciji u Temišvaru. *R. G.*

ARALICA STOJAN, slikar (24/12 1885, Škare). Svršio je srednju školu u Osijeku, a umjetničku akademiju u Münchenu, gdje su mu učitelji bili Hertenich, Marr i Knirr. Na naučnim putovanjima bio je u Španiji, Africi i Švedskoj. Neko vrijeme bio je u Rimu, Firenzi i Sieni. Sada živi u Zagrebu. *A. Sch.*

ARAMBAŠIĆ DRAGOMIR, kipar (12/4 1881, Beograd). Gimnaziju je svršio u Beogradu, a umjetničku akademiju u Dresdenu, Rimu i Parizu. Izlagao je do sada u Münchenu, Dresdenu, Rimu, Parizu, Sofiji i u Kraljevini SHS, većinom studije, portrete i neke kompozicije kao Eclosion, koja je nagrađena pohvalom na zvaničnoj izložbi Société des Artistes Français, 1920. *V. P.*

ARAMON, vrsta vinove loze, uvezena iz južne Francuske. U nas je rijetko gdje ima, jer daje mnogo, ali loše vino, i zato su je u vinogradu zemaljskog dobra u Božjakovini iskrčili. *I. R.*

ARANĐELOVAC, varošica u Srbiji (šumadijska oblast), na rijeci Kubršnici, pod planinom Bukoljom. Ima ispod 5000 stanovnika. Ranije se A. zvao Vrbica. — A. je ekonomski centar za jaseničku oblast i susjedne krajeve. Izvozi poglavito žito i voće. A. ima sreski sud, gimnaziju i poštu; sresko je mjesto. U A. ima dva jaka izvora Bukovičke kisele vode, za piće i kupanje. Alkalno kiseli izvor kneza Mihaila sadrži gvožđa. Kupatilo je primitivno. Liječi: katare organa za disanje, probavu i mokraćnih. Lijep park. Higijenski je neuređen. Ima željezničku stanicu. Državno je kupalište. *L. N.*

ARANĐELOVIĆ DRAGOLJUB DR., profesor univerziteta u Beogradu (21/10 1873, Paraćin). Gimnaziju i pravne nauke svršio je u Beogradu. Poslije svršenih nauka bio je pisar u beogradskom varoškom i trgovačkom sudu. Pošto je podnio ostavku na državnu službu, otišao je radi studija u Rostock u Njemačku, gdje je doktorirao 1904. Iste godine postao je docent za rimsko pravo. 1906 vanredan, 1921 redovan profesor, od 1908 do 1918 bio je narodni poslanik, a od juna 1911 do juna 1912 bio je ministar Pravde. — Od samostalnih radova najznatniji su: Građanski Sudski Postupak (1922); O odgovornosti za naknadu štete (1911); O formalnim izjavama volje (1911); Zbirka pravnih rasprava (2 sv. 1912, 1923). — Napisao je mnoge članke u stručnim časopisima. Bavi se publicistikom i politikom. *D. P.*

ARANĐELOVIĆ RADOMIR, pješadijski potpukovnik (26/6 1874, Palanka Smederevska, poginuo 9/7 1913, Mali Govedarnik). Gimnaziju je svršio u Užicu, a u Vojnu Akademiju stupio je 15/9 1891. Postao je pješadijski potporučnik 2/8 1894, kapetan 1/11 1900, major 29/6 1907, potpukovnik 20/10 1912. Za vrijeme mira bio je na svima položajima pješadijskog oficira, od vodnika do zaključno komandanta puka. Godinu dana bio je državni pitomac u Francuskoj, u pješadijskom puku u Rouenu (Ruanu). U ratu 1912 bio je komandant 4 prekobrojnog puka i vodio je puk kroz sve borbe i pri opsadi Drinopolja. U ratu 1913 vodio je 4 prekobrojni puk u borbama na Crvenom Bregu, Zletovskoj reci, Rajčanskom Ridu, Carevom Vrhu, Pobijenu i Govedarniku, gdje je u jurišu 9 jula na čelu puka teško ranjen i pao za kratko vrijeme Bugarima u ruke. Bugari su ga mrtva izmrcvarili i izboli noževima. — Napisao je Taktiku, sva tri roda oružja 1909 i Strategiju (osnovi). *V. B.*

ARAPSKI KONJ importiran je počevši od 17 vijeka u naše krajeve; bilo kao čistokrvni i namijenjen sportskim svrhama ili da oplemenjuje ukrštanjem stare domaće pasmine. Nepoznato je, kada i od kuda je arapski konj došao u Arabiju, gdje je u Neđedu u najvišem uzgoju. Odatle se raširio po cijelom svijetu, a u Evropu došao u srednjem vijeku,

Digitized by Google

preko Španije. U Evropi je A. K. oplemenjavao većinu zapadno- i srednje-evropskih bagra. Glavnu podlogu dao je A. K. za stvaranje engleskog plemenitog konja (punokrvnjaka). Čedan je u krmi, podnaša vanredno vrućinu, ali ne zimu i vlagu, kasno dozrijeva, te se dobro razvija i dugog je života. On je vanredan u ustrajnosti uz srednju brzinu. Najviše zastupana je svjetlosivkasta boja, onda svjetlosmeđa; crna boja je rijetka.
S. U.

ARAUZONA, u rimsko doba varoš u primorju, kod Šibenika. A. spominju mnogi stari izvori, kao Ptolemej, Itinerarium Antoninov, Pajtingerova tabla i Ravenski Geograf. U bizantijsko doba već se spominje mjesto A. Šibenik. *N. V.*

ARBA. U rimsko doba ime ostrva Raba i varoši na njemu. Spominju je Plinije, Ptolemej, Pajtingerova tabla i Konstantin Porfirogenet. Sudeći po natpisima, varoš A. je bila napredna. *N. V.*

ARBANASI. A. žive u jugozapadnom dijelu Balkanskog Poluostrva, južno od Prokletije i zapadno od Crnog Drima (u granicama današnje Albanije). Potomci su starih Ilira. Bave se poglavito stočarstvom, manje zemljoradnjom. Ma da imaju more, nisu ribari ni pomorci, a i mediteranski način života kod njih je slabo razvijen. — A. se dijeli na Gege i Toske. Prvi stanuju sjeverno, a drugi južno od rijeke Škumbe. Većina A. je islamizirana. Manjinu čine katolici na sjeveru (neka malisorska i miriditska plemena) i pravoslavni na jugu. U našoj državi A. su naseljeni poglavito na prostoru ograničenom linijom, koja bi se povukla od Debra preko Kičeva na Veles i Kumanovo do Ristovca. Zatim bi ova linija išla starom srpsko-turskom granicom od 1912, skrenula bi na jug prema Mitrovici, odatle bi išla prema Peći i spustila bi se na današnju srpsko-arbanašku granicu. Na ovome prostoru ima A. 441.740 duša. U većim grupama ima ih u ovim oblastima: Kosovskoj (125.345), skopskoj (90.276), zetskoj (88.008), vranjskoj (59.845), raškoj (44.005), bitoljskoj (30.973); — (prema popisu od 31/1 1921). — Poslije srpskih seoba, poglavito na sjever, ovi su krajevi ostajali sa razrijeđenim staništvom, i A. su se onda tu naselili u velikom broju. Vrlo često su napadali i pljačkali srpski živalj. Ovo je bio povod, te su se iseljavanja produžila, srpsko stanovništvo je bježalo pred navalom A., a njihova sela i čitave krajeve zauzimali su A. Oni su su prodrli bili čak do Leskovca i Masurice, gdje su se njihove oaze održale sve do 1878. Pošto su tada Srbi zauzeli krajeve oko Južne Morave, A. su se iselili u dolinu Laba, na Kosovo i u Metohiju, i tu su pojačali i onako već jake arbanaške oaze.
V. Drobnjaković.

ARBANASI (talijanski Albanesi ili Borgo Erizzo), mjesto u Dalmaciji, predgrađe Zadra. Ima preko 3000 stanovnika i to najviše potomaka onih Arbanasa, koje je 1720 tu naselio zadarski nadbiskup Vinko Zmajević. Još i sada poneki od ovih govore arbanaški, ali svi razumiju i hrvatski.
J. M.

ARBANAŠKA REKA, desna pritoka Toplice. Izvire na Arbanaškim planinama (1128 m), utiče kod Donje Toplice. Dužina 23·6 km, površina sliva 135·6 km². *P. V.*

ARBE. V. Rab.

»ARBOR« JUGOSLAVENSKO D. D. ZA INDUSTRIJU DRVA, Zagreb. Osnovano je 1920, s glavnicom od 6,000.000 kruna, kasnije povišenom na 3,000.000 dinara. Ima pilanu i mlin u Draganiću sa 2 gatera i 5 kružnih pila, a pokretnu snagu od 150 konjskih sila. Zaposleno je 100 radnika. Godišnji kapacitet je 10.000 kubičnih metara rezane građe. *S. P.*

ARDENSKI KONJ importiran je naročito u sjeverne dijelove Hrvatske za čistokrvni uzgoj težeg tipa. U Francuskoj je to mali čvrsti radni tip, koji je u Belgiji mnogo veći. Najtipičniji je oko Condroza (Kondroz). Srednje je veličine, dubok u tijelu i kratkih, strmih sapi. Mišići su mu vanredno razvijeni. Postoji u svima varijetetama boja, kod nas je smeđa boja sa svijetlom grivom i repom najrasprostranjenija. Osobito je podesan kao poljski artiljerijski konj.
S. U.

ARDIAEI (Ardieji) ili Vardiaei (Vardieji), ilirsko pleme na Neretvi, prema Hvaru. U njihovoj zemlji živjeli su prije njih Maniji i Nesti, koje su Ardieji pokorili i načinili robovima. A. su dugo ratovali sa svojim susjedima Autarijatama zbog jednog slanog izvora na gornjem toku Neretve (blizu Orahovice kod Konjica). Od 230 do 168 prije Krista postojala je država Ardieja, koja je obuhvatala cijelo naše južno primorje do Skadra. 135 pokorili su A. Rimljani i potisnuli su ih iz primorja u unutrašnjost. Od toga doba oni su propadali sve više. *N. V.*

ARENE CHARLES (Aren Šarl), profesor francuskog jezika u Vojnoj Akademiji, onda Artilerijskoj Školi,

Digitized by Google

i na Velikoj Školi u Beogradu od 1856 do 1887, kada je penzioniran. Napisao je Francusku gramatiku za srpske gimnazije (1864; drugo izdanje 1870), koju je »posrbio« M. Ć. Milićević i Littérature française (Belgrade, 1869). *M. I.*

ARETOFILUS ŠIMUN, Trogiranin. Štampao je u Mlecima 1527: Per Augustinum de Biondis i udžbenik: Regulae grammaticae ad utilitatem puerorum perquam commodae. *Đ. K.*

AREŽIN BRIJEG, mjesto u Bosni. V. Grahovo.

ARHANĐEL SV. KUČEVAČKI, manastir u Južnoj Srbiji, na Kučevačkoj rijeci, pola sata iznad sela Kučevišta u Skopskoj Crnoj Gori (skopska oblast). Crkva je podignuta za vlade cara Uroša, a živopisana ponovo 1611. Ima zvono, koje je saliveno 1810 u slavu Sv. Save za Veliku Školu u Beogradu.

Literatura: Svetozar Tomić, Skopska Crna Gora, »Naselja« III, 1905; J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I, 1906; Dr. Vlad. R. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji, 1924. *V. R.*

ARHANĐEL SV. PRILEPSKI, manastir u Južnoj Srbiji, kod Prilepa (bitoljska oblast). Zadužbina je kralja Marka (1371—1394), ispod njegova grada Markovi Kuli. Crkva je očuvana i oko nje su višespratni konaci.

Literatura: Dr. V. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji, 1924. *V. R.*

ARHANĐEL SV. ŠTIPSKI, crkva u Južnoj Srbiji, u gradu Štipu, središtu bregalničke oblasti. Podignuta je 1334, zadužbina je protosevasta Hrelje, velmože cara Dušana, a koji se u narodnim pjesmama spominje kao »Relja Krilatica«.

Literatura: Dr. V. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji, 1924, str. 15. *V. R.*

ARHANGELSKI A. S., profesor ruske književnosti kazanske univerze (1854). Obrazovanje je dobio u Kazanu. Glavno mu je djelo Djela otaca crkve u staroruskoj književnosti (1889 do 1890, 4 knjige). Ostala djela: Sjajni period starobugarske književnosti (1886) i dr. *A. B.*

ARHEOLOGIJA. V. Prehistorija.

ARHIĐAKONI se spominju već u 4 vijeku kod Teodoreta (Historia eccles. I. 26) kao desna ruka biskupova kod uprave biskupije. Po redu su niži od svećenika, ali po oblasti prvi su za biskupom. Za prvih sedam vijekova imala je svaka dijeceza samo jednog A., ali ih je kasnije moglo biti i više, da budu zastupnici biskupovi u prostranim dijecezama i nadzornici seoskog svećenstva. U Slovenačkoj uveli su poslije ukinuća pokrajinskih biskupa A. najprije salcburški nadbiskupi. U Koruškoj su A. bili u Brežama, u Velikovcu i Osojama, u Štajerkoj u Sekovi za Gornju Štajersku, a u Strassgangu kod Graza za krajeve uz Muru i Dravu u Srednjoj i Donjoj Štajerskoj. U oglajskoj patrijaršiji bili su prvobitni A. u Oglaju, kome je bila podređena i Slovenačka Gorica sa Vipavom, u Ljubljani za Kranjsku, u Štajerskoj desno od Drave bio je A. savinjski. Arhiđakonsku službu vršio je ovdje obično opat u Gornjem gradu, a kasnije župnik u Laškom ili u Celju. Za Koruško južno od Drave postojao je A. u Junskoj dolini, a bio je povjeren župniku u Beljaku ili prepoštu u Dobroj Vasi. Kad je patrijarhat postao sasvim zavisan od Mletaka, te patrijarsi nisu smjeli vršiti crkvene obrede u austrijskom dijelu patrijaršije, onda je sva vlast prešla u ruke arhiđakona, ali oni nisu imali dovoljnog autoriteta, stoga je mnogo trpjela crkvena stega.

F. Kovačić.

ARHIEPISKOPSKO - MITROPOLITSKO-PATRIJARAŠKA BIBLIOTEKA U SRIJEMSKIM KARLOVCIMA jedna je od naših najstarijih biblioteka. Njeno osnivanje, popunjavanje i uređenje išlo je postepeno. Poslije smrti patrijarha Arsenija Čarnojevića III (1633—1706) ostalo je nešto knjiga, i one su bile osnov Patrijaršijske Biblioteke. 1728 mitropolit Mojsije Petrović osnovao je arhiepiskopsko-mitropolitsku biblioteku u Beogradu, i ona je kasnije spojena sa Bibliotekom Arsenija Čarnojevića. Poslije smrti Mojsija Petrovića (1730), mitropolit Vićentije Jovanović (1731 do 1737) nabavio je veći broj knjiga i biblioteka se proširila. On je kupio i biblioteku ruskog učitelja Maksima Suvorova. Većina knjiga bila je crkvena. Mitropolit Stevan Stratimirović († 1836) obraćao je biblioteci naročitu pažnju i kupovao knjige za nju (nabavio je 3602 djela). U doba Mojsija Putnika († 1790) biblioteka je zbog nemira preseljena u Sent Andreju, a 1848—1849 u Beograd. Poslije sređivanja prilika biblioteka se vratila u Srijemske Karlovce.

Po modernijem sistemu biblioteku je uredio Ilarion Ruvarac (izvršio je podjelu po strukama i formatima). 4/8 1899 postavljen je za bibliotekara Dimitrije Ruvarac. Poslije smrti patrijarha Georgija Brankovića biblio-

Digitized by Google

teka je zatvorena. 1/4 1909 novi patrijarh otvorio je biblioteku i postavio za bibliotekara Dr. Irineja Ćirića. 1/4 1911 postavljen je ponovo Dimitrije Ruvarac i dužnost bibliotekara vrši i danas.

Biblioteka je uređena po strukama. U njoj se nalaze i biblioteke Ilariona Ruvarca (1852 djela u 2433 sveske), Zaharija Orfelina (102 djela u 135 sv.), rukopisi Jovana Rajića. Pored drugih rijetkosti biblioteka ima Hronike Đorđa Brankovića, apokrifne besjede iz 1381, historiju patrijarha jerusalimskih. 1919 bilo je u njoj 5945 djela u 10.008 svezaka, rukopisnih knjiga i rukopisa 214 i 28 rukopisa Jovana Rajića. Osim toga, 1500 duplikata i oko 200 madžarskih knjiga. Biblioteka ima pretežno starija djela naše književnosti. Štampani katalog ne postoji. 1924 bio je broj knjiga: 1380, broj listova: 52, broj rukopisa: 230. Bibliotekom se služe učenici i književnici, a radno je vrijeme 8—12 i 15—17 sati.

U. Džonić.

ARHILJEVICA, mjesto u blizini Preševa i manastira Matejića. Tu je oko 1349 sevastokrator Dejan sazidao crkvu posvećenu Bogorodici (Vavedenje). Car Dušan hrisovuljama od 1349 i 1354 dao je ovoj crkvi velike priloge u selima i u imanju, a po smrti velikog vojvode Dmitra, žene mu i djece pripalo je i njegovo imanje Bogorodici Arhiljevičkoj. 1379 žena Dejanova, »carica« Evdokija sa sinom Kostadinom priložila je ovu crkvu sa svom njenom imovinom i sa svima selima manastiru Hilandaru. Ova crkva nije još identifikovana.

U Arhiljevici u selu Norči (kod Preševa) bila je i crkva Sv. Nikole, koju je podigao monah Neofit, zvani Đuroman. I ovu je crkvu »carica« Evdokija priložila 1379 Hilandaru.

V. Pet.

ARHILJEVICA. V. Karpina, manastir Vavedenja Sv. Bogorodice.

ARHIMANDRIT prvobitno znači starješinu nad nekoliko manastira. U bizantijskoj crkvi ime je poznato od 5 vijeka. — Prvi pomen u staroj srpskoj crkvi je iz 11 vijeka, kada se spominje arhimandrit pelagonijskih manastira, kojima je centar mogao biti možda u samom današnjem Bitolju-Monastiru. Kada je, uskoro poslije toga, nadzor nad manastirima po eparhijama povjeren naročitom episkopskom činovniku, zvanom sakelarij, ime A. postalo je samo počasni naslov za igumane ili starješine najuglednijih manastira. Tako je bilo i u srpskoj crkvi, koja, kako izgleda, nije nikada primila instituciju sakelarija, te je čin A. davan, naročito u novije vrijeme, ne toliko po ugledu manastira, koliko po zaslugama i ličnom ugledu njihovih starješina. Zato u današnjoj srpskoj crkvi gotovo jedna trećina manastirskih starješina ima ime i čin A.

R. G.

ARHIMANDRIT VELIKI, ime starješine manastira Studenice. Starješine ostalih »carskih manastira« nazivane su velikim igumanima.

R. G.

ARHIROMANI. V. Burnum.

ARHITEKTURA. V. Umjetnost.

ARHITEKTURA SELJAČKA. V. Kuća seljačka, Graditeljstvo seljačko.

ARHITEKTURA U KRALJEVINI SHS U NOVOM VIJEKU. Opći je karakter arhitekture ovoga doba: stalno zamiranje svega autohtonoga, nestajanje monumentalnih djela; pomalo je prekrila tuđinština svaku umjetnost kod nas. — Na Kosovu svršila je Srbija, ali njena je golema sila stvorila još u agoniji veličanstvena djela: Manasija je postala 1408, a smederevski grad je podignut 1430. Duboki aktivni misticizam srpskoga naroda stvorio je kroz svoje vladare i velmože mnoge zadužbine, pa opet nema od svih bezbrojnih crkava ni dvije, koje bi bile jednake! U tim hramovima, koji su preživjeli pad carstva i dočekali novo doba, u kojima su stari kraljevi i kraljice ostavili galeriju portreta, sačuvala se duša naroda. Turci su prekrilili cijelu zemlju, a crkve su se i opet dalje gradile: u selu Štrpcima ponikao je hram Sv. Nikole 1577, majstori iz Južne Srbije sagradili su crkvu u Voljavči 1749, i tako sve do oslobođenja. Nisu to naravno više veličanstvene građevine, spoljašnost se crkvena kadšto i prikrivala, ali se zato sa više majstorije izrađivala unutrašnjost. Čim je ma gdje popustio turski jaram, popravljali su arhimandriti svoje crkve. Za svoje vladavine Turci su malo gradili: nekoja su utvrđenja podigli, druga dogradili. U njihovim selima nema ničega spomena vrijedna, tek tu i tamo izrađen je lijepo dvor kog znatnijeg čovjeka. Najvredniji je rad Turaka bio oko gradnje džamija — danas ih je opet gotovo sasvim nestalo, — pa mostova, od kojih mnogi i danas služe prometu. — U susjednoj Bosni bilo je za ta četiri vijeka malo drukčije. I tu je misticizam postojao, ali pasivan. Bogomili nisu marili za crkve, i brzo su prigrlili islam, nemajući ničega svoga, čim bi mu se oduprli. I tako se tamo sačuvalo podosta od turskih građevina. Od mošeja stoji na prvom

Digitized by Google

mjestu Husrefbegova džamija u Sarajevu, sagrađena 1530, svojom veličinom i doličnom prošlošću. Husrefbeg je sagradio još i kuršumlimedresu, bezistan, pa han, koji je izgorio. Zbog svoje fine slikarije važna je manja džamija u Foči: Aladža-džamija, koju je sagradio 1530 Hasan Nazir; pri njenom ukrašivanju sudjelovali su majstori sa istoka. I Mostar ima među svojih tridesetak džamija jednu znatniju: Karađoz mošeju, sagrađenu 1569. Od drugih se građevina ovoga doba sačuvala po koja begovska kula, koja naliči u svemu sredovječnim kulama, nekolika kupališta, tekije i hanovi. Kako su te zgrade bile važne za promet, mnogo su se i gradile, naročito na carigradskom drumu. Tako je nastao Kolubara-han i Tašli-han u Sarajevu, a Mehmed Sokolović, rođeni Bošnjak, sazidao je iščezli han kod Višegrada. Od dva najznatnija mosta u Bosni jedan je sagradio Sokolović, kako natpis kazuje. To je »na Drini ćuprija« kod Višegrada, postala 1571, dobro poznata u narodnoj pjesmi. Dugačka je 170 m, a 13 lukova razne širine čine njen sastav; 4·50 m diže se nad vodom. Poznatija je još »rimska« ćuprija u Mostaru, koja s jednim lukom od 27·3 m prelazi Neretvu 19 m visoko. Na oba su kraja jake kule. Sagrađena je 1566, a da li je tu kad stajala i rimska ćuprija, ne može se ustanoviti. Još danas ima u zemlji dosta takvih ćuprija, u kojima se sačuvala dobra tradicija Male Azije i Bizantije.

Dok se tako radilo u istočnim dijelovima naše otadžbine, u Dalmaciji je bilo sasvim drukčije. Tu je završen niz monumentalnih spomenika, gdje su naši domaći umjetnici sudjelovali: Matijević je izveo divot-crkvu u Šibeniku, sarađivao kod gradnje rektorske palate u Dubrovniku. Što se dalje gradilo, sve je pod utjecajem Venecije, ali monumentalnih crkvenih građevina nema više. I svjetovno graditeljstvo je sasvim zavisno od Venecije: renesansa je svuda zagospodarila, tako da baroku nije ostalo mnogo mjesta. U ovo je doba (1520) dovršena dogana (divona), gdje su renesanske forme udružene s formama venecijanske gotike. Od tada je svako iole znatnije mjesto gradilo sahatkule i trijemove (loggije, luže). Najznatnije su u 16 vijeku postale u Trogiru, Šibeniku i Hvaru. Nije se naravno nikada zaboravljalo na utvrđenja: i manji su gradovi izveli ne samo čvrste, već i lijepe utvrde, a nad sve se ističe i u tom Dubrovnik, koji je u tom razdoblju svoje utvrde izgradio. Veliki je potres od 1667 primorao Dubrovnik, da stvara nove građevine; tada je nastala isusovačka crkva, pa stolna crkva (dovršena 1713), crkva Sv. Vlaha (1715), u formama kasne renesanse. — Kao osobitost dalmatinske arhitekture novoga vremena moraju se istaći kašteli, postali u 15 i 16 vijeku, između Trogira i Splita, u kraju, gdje je nekad bio kraljevski dvor Bihać. Ti su kašteli nasljednici starih gradova, poluutvrda, poludvor, oko kojega se podigla pomalo veća mjesta. U svemu ih je tamo bilo 13, a do danas se sačuvalo još 7.

U Slovenačkoj i Hrvatskoj razvijala se arhitektura drukčije; uz talijanski se upliv osjetio jače njemački. Tu su gradovi (burgi) svršili svoj zadatak, pa se plemstvo povlačilo polagano u nizinu ili barem u lakše pristupačne krajeve, gdje je posagrađivalo veliki broj dvorova. To su često veoma monumentalne građevine, učinjene po uzoru talijanskih kaštela, često od talijanskih majstora, ali nemaju one skladnosti, koju su sačuvali njihovi uzori. A kako su bila burna vremena, morale su te građevine zadržati odbranbene dijelove. U početku su još kule na uglovima zgrada bile sve prije nego dekoracije. Najznatniji je takav dvor »Soteska« u Kranjskoj, a među mnogim dvorovima u Hrvatskom Zagorju, još su i danas neki dobro sačuvani (Novi Dvori kod Klanjca). Kad bi se ikako moglo, pregradio bi se stari grad u dvor, pa bi tom prilikom dobio karakteristično dvorište sa galerijama.

Što se tiče crkvene arhitekture, to su glavna sijela crkvene organizacije imala crkve iz gotskoga doba, a sama je gotika živjela, polagano izumirući sve do 17 vijeka. Tek je barokno doba stvorilo i u nas mnogo lijepih novih crkava sa pobočnim kapelama. Za primjer mogu nam poslužiti: jezuitska crkva u Zagrebu (1622), crkve u Varaždinu, pa stolna crkva (1706), Petrova crkva i crkva Uršulinka u Ljubljani. Naročito je u drugoj polovini 18 vijeka podignut veliki broj lijepih crkava, čak i po manjim mjestima, koje se odlikuju krasnom prostornošću i otmenom ornamentikom (Sela kod Siska). A kako je donekle sjaj baroka i sam pristajao pravoslavlju, a nešto se i fermanima radilo, posagrađivano je mnogo pravoslavnih crkava te vrste, među njima i crkva u Karlovcima, koja je bila uzorom i za sabornu crkvu u Beogradu (1845).

Barokno je doba stvorilo mnogo lijepih profanih građevina, koje su se velikim dijelom sačuvale, naročito u Sloveniji i u Hrvatskoj (Zagreb, Varaždin), pa je i Beograd dobio tada komandanturu princa Evgenija i do danas sačuvanu kapiju u tvrđavi.

Digitized by Google

To su mahom palače plemstva, samostani i t. d. I tako se primaknuo za nas tako važni 19 vijek, u kojem su naša mjesta dobila onaj izgled, kakav danas imaju. — Barok je zamro s bujnim rokokoom. U želji za jednostavnim oblicima nailazi svijet opet antiku, pa se sve do tridesetih godina, a i dalje do sredine vijeka gradi u lijepim jednostavnim oblicima, kojima ne dostaje monumentalnost, kako to svjedoči župna crkva u Pregradi iz 1818. Privatne su kuće jasno rasporedene, završene u cjelinu, lažnih fasada još nema. Po malo se pokazuje sve veća skučenost i nesigurnost, pa se polovinom vijeka izgubila svaka tradicija i svaki kompas. Uzalud se pokušalo taj gubitak naknaditi studijom prošlosti.

Tako se razvio sredinom vijeka nekakvi miješani slog, složen iz elemenata romanskih, gotskih i renesansnih (bečki arzenal, dvorac Miramare), koji se za sve upotrebljavao: i za željezničke stanice i za palače. Beogradska Velika Škola i zagrebačka Univerza postali su u to doba; no jedna ni druga zgrada nije bila baš u tu svrhu gradena. Silan polet tehnike, naročito prometa, veliki napredak gradova stavio je nove probleme, a vrijeme je bilo posve sterilno. Želja za što većom reprezentativnošću učinila je, te je svuda zavladala pseudorenesansa sa teatarskim lažnim fasadama i obiljem suludih kupola. Ta je maskarada dala vid našim gradovima sve do devedesetih godina 19 vijeka. Tek je secesija učinila tome kraj. Na žalost nije ni ona ništa donijela do suvišnoga balasta isprevijanih ornamenata i neskladnoga razdjeljenja prostora, oslanjajući se pomalo na staroorijentalne uzore. Te su gradnje već poslije jednoga decenija posve antikvirane, plijesnive. Novije doba traži druge puteve, otklanja ornamente i traži ljepotu u stijeni i u razmjerama. Taj je razvitak gigantski ubrzalo poratno vrijeme, pa je posagradivano puno strahotnih građevina, koje su živ izraz teških poratnih prilika.

Nije bolje bilo ni s crkvenim graditeljstvom. Želja za monumetalnošću rodila je dijelom skupocjene restauracije, koje su dotukle naše stare spomenike sasvim — najbjedniji primjer: zagrebačka stolna crkva, — a dijelom je podstakla stvaranje tobože monumentalnih crkava u svim mogućim pseudostilovima, ponajviše naravno »gotskih« radova. Dosta je, da spomenemo crkve u Đakovu, Osijeku, Mariboru. Tu je vrijeme priznalo potpuno svoj sterilitet. Tek je u novije doba krenulo barem nešto na bolje, i tu je Kovačićeva crkva Sv. Blaža u Zagrebu odlučan korak naprijed. Mnogo bolje nije ni u Srbiji, gdje je nastao veliki broj novih crkava po starim uzorima, tek je staroga duha sasvim ponestalo. Takve su crkve u Nišu (1878), Jagodini (1899), pa u Topoli i dr. — O novijoj arhitekturi Bosne ne treba mnogo ni zboriti. Evropa je tu donijela što je imala, a za reklamu pozajmila je orijentalne uzore: stanica u Bosanskom Brodu, pa Vijećnica u Sarajevu najbolji su primjeri te vrste arhitekture. *Đ. Szabo.*

ARHIV ZA ARBANASKU STARINU, JEZIK I ETNOLOGIJU pokrenuo je, izdaje i rediguje, kao izdanje Seminara za arbanasku filologiju, pri univerzitetu u Beogradu, profesor beogradskog univerziteta H. Barić. Dosad je izašla Knjiga I, 1—2 (1923), Knjiga II, 1 (1924 Beograd). *V. N.*

ARHIV ZA PRAVNE I DRUŠTVENE NAUKE, stručan časopis. Organ je pravnog fakulteta univerziteta beogradskog. Izlazi mjesečno u Beogradu. Prvi urednici su mu bili: Dr. Kosta Kumanudi i Dr. Dragoljub Arandelović, a vlasnik Milić Radovanović, profesori univerziteta. Izdavač je knjižara Gece Kona. Za vrijeme evropskog rata A. je obustavljen. Sadanji urednik je Dr. Čedomir Mitrović, profesor univerziteta. — A. je najbolji pravnički list u Srbiji. Počeo je izlaziti 1906, a izlazi i danas. *U. Dž.*

ARHIV ZA SLOVENSKU FILOLOGIJU (Archiv für slavische Philologie) uredivao je čuveni slavista Vatroslav Jagić, u Berlinu, od 1876 do 1920. Svega je izašlo 37 svezaka. Poslije smrti Vatroslava Jagića preuzeo je redakciju časopisa münchenski profesor, slavista E. Bernecker, i 1923 je izdao 38 svesku, a 1924 prve dvije sveske 39 knjige. *V. N.*

ARHIVI. 1. U Hrvatskoj i Dalmaciji su glavni A.: 1. Kraljevsko hrvatsko - slavonsko - dalmatinski zemaljski (danas Kraljevski Državni) A. u Zagrebu. Osnovan je 1643, kao mjesto za čuvanje javnih spisa, a kao ured 1745 (odnosno 1763). Na čelu mu stoji direktor, a uza nj više stručnih saradnika činovnika. U njemu se čuvaju ovi spisi: a) Documenta antiqua, isprave iz vremena stare hrvatske kraljevine 10 i 11 vijeka (12 komada, mahom prijepisi); b) Documenta medii aevi, poveća zbirka srednjevjekovnih isprava od 1193 (original) do 1526; c) Privilegia regni, zbirka političkih državopravnih isprava od 1222 (prijepis Zlatne Bule Andrije II.

Digitized by Google

iz 14 vijeka) do 1750; d) Protocolla generalium regni congregationum, originalni zapisnici hrvatskih sabora od 1557 do 1831 u 12 knjiga folio-formata; e) Acta congregationum regni, zbirka spisa, koja dopunjuje saborske zapisnike od 1562 do 1872; f) Acta statuum et ordinum regni, opet saborski spisi od 1615 do 1766; g) Acta banalia, spisi banske vlade od 1645 do 1849. Spisak sadržine ovoga arhiva izdan je u Vjesniku kraljevskog zemaljskog arhiva I, 1899.

2. Nadbiskupski (do 1852 biskupski) A. u Zagrebu. A. je osnovan odmah 1094, zajedno sa biskupijom zagrebačkom. Tokom stoljeća stradao je više puta od požara. Danas mu je sadržina ova: a) Privilegiale od 1134 (original) do 1815; b) Ecclesiasticum od 1216 do 1827; c) Politicum od 1266 do 1844; d) Juridicum od 1292 do 1847; e) Donationalia od 1334 do 1834. Pored ove velike zbirke isprava, koje se u prvom redu tiču zagrebačke biskupije, od velike su važnosti zbirke pisama (korespondencija) zagrebačkih biskupa od 17 do 19 vijeka, sa više od 15.000 komada.

3. Kaptolski A. u Zagrebu. Počeci su njegovi u 12 ili 13 vijeku. Danas se A. čuva kao zasebno odjeljenje u Kraljevskom Državnom A., a ima ove zbirke: a) Acta antiqua capituli od 1181 (original) do 1699; b) Acta saeculi XVIII od 1700 do 1799 i c) Acta saeculi XIX od 1800 do 1850. Uz ove zbirke, u kojima ima više hiljada komada isprava, ponajviše originala, od velike su historijske važnosti: Protocolla loci credibilis od 14 do sredine 19 vijeka, s originalima i prijepisima (službenim) ogromnog broja isprava i sudskih spisa raznih hrvatskih familija.

4. A. Jugoslavenske Akademije u Zagrebu. Osnovan je zajedno s otvaranjem Akademije 1867, kad je biskup Strossmayer otkupio bogatu zbirku isprava i starih rukopisa Ivana Kukuljevića. Kasnije je Akademija stekla još i bogate A. porodica grofova Keglevića, bana Jelačića i porodice Jelačića, familije Ožegovića sa korespondencijom baruna Metela Ožegovića. — A. je razdijeljen kronološki — osim korespondencije — od 1166 do 19 vijeka, u više hiljada komada latinskih i njemačkih isprava i spisa (Diplomata). Druga su zbirka hrvatska pisma (ponajviše glagoljicom pisana) od 15 do 18 vijeka (Acta croatica). Rukopisi se nalaze u zbirci Scriptores.

Pored ovih glavnih, ima u Hrvatskoj i Slavoniji još veoma mnogo manjih javnih A.: Dijecezanski A. u nadbiskupskoj kancelariji u Zagrebu, od 17 vijeka dalje; grada Zagreba, od 1242 (original) do 19 vijeka (danas se čuva u Kraljevskom Državnom Arhivu u Zagrebu); kaptola čazmanskoga u Varaždinu, od 14 vijeka dalje; kaptola u Senju, od 14 vijeka dalje, s mnogo hrvatskih (glagoljicom pisanih) isprava; grada Varaždina, od 1209 (prijepis 13 vijeka) dalje; grada Križevaca, od 1252 (original) dalje; grada Koprivnice, od 1338 (original) dalje, i t. d. — Važni su za historiju novoga vijeka županijski A., koji počinju od 18 vijeka dalje, tako u Zagrebu, Varaždinu, Bjelovaru, Osijeku, Požezi i Vukovaru. Ovamo spadaju i A. biskupija u Đakovu i Križevcima.

U Dalmaciji su glavni javni A.: 1. nekadanji gubernijalni arhiv, u Zadru (sada kod talijanske državne prefekture), u kojemu se čuva najveći broj historijskih spomenika hrvatske narodne dinastije od 10 do kraja 11 vijeka (original isprave kralja Petra Krešimira IV. od 1060). Pored toga ovdje se nalazi obilna građa za historiju Dalmacije u mletačko doba (1409 do 1797), zatim za prvo austrijsko doba (1797—1805), francusko (1806 do 1814) i drugo austrijsko (1814—1918). 2. A. u samostanu Sv. Marije u Zadru, s rukopisima i ispravama od 1066, kad je osnovan samostan. 3. A. u Bibliotheca Paravia u Zadru. To je stari arhiv grada Zadra, od 13 vijeka dalje. 4. A. kaptola u Trogiru, od 1185 (original) dalje. 5. A. grada Trogira, djelomično sačuvan od 13 vijeka dalje. 6. A. kaptola u Splitu, s nekim ispravama od 13 vijeka dalje i važnim rukopisima (autograf Tome arhidakona, iz 13 vijeka). Sam A. prenesen je 1840 u Beč, a odatle 1920 u Beograd, gdje se sada nalazi (u Akademiji Nauka).

Privatnih A. ima u Hrvatskoj i Dalmaciji veoma mnogo kod pojedinih plemićskih porodica, manje u Slavoniji. Pristup k njima često se uopće ne može dobiti, a gdjekada samo izuzetno. Od ovih privatnih A. najveći je i najvažniji arhiv grofova Draškovića u Trakošćanu od 13 vijeka dalje.

Literatura: F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije (1914) 20—23; F. Šišić, Geschichte der Kroaten I (1917) 1—11. Za dalmatinske A. v.: Rački, Istraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih (Rad, 26); Tkalčić, Izvještaj o arhivarskih istraživanjih u Dalmaciji (Rad 35); Alačević, Tabularium (1901). *F. Šišić.*

2. U Slovenačkoj su tek u najnovije doba A. postali institucije naučnog karaktera. Sigurno su već u srednjem vijeku postojale i na slovenačkom teritoriju veće ili manje zbirke isprava, akata i arhivalija

Digitized by Google

uopće, organizovane čak kao kancelarijske registrature, ali A. izašlih iz pravnih poslova i u organskoj cjelini sačuvanih većih zbiraka u Slovenačkoj skoro nema. Još najviše su se približavale pojmu arhivske zbirke arhivalije pojedinih zemaljskih staleža i zemalja, u kojima stanuju Slovenci. — U Koruškoj čuvaju arhivalije zemaljski A. i A. Historijskog Društva u Celovcu. U Gorici je Zemaljski A. danas organizovan u okviru Državne Biblioteke. U Ljubljani stoje početi Zemaljskog ili Deželnog A., u vezi s postankom organizovane kancelarije kranjskih zemaljskih staleža krajem 15 vijeka. U 16 vijeku je dobila zbirka arhivalija kranjskih zemaljskih staleža neku arhivsku organizaciju. Inače joj nisu naročitu pažnju posvećivale nadležne oblasti sve do druge polovine 19 vijeka, kad je bio Zemaljski ili Deželni A. organizovan kao naučni zavod u okviru (Narodnog) Muzeja u Ljubljani. Osim arhivalija nekadašnjih kranjskih zemaljskih staleža, koje čine veliki dio današnje arhivske zbirke, nalaze se u ovom A. arhivalije najrazličitijeg postanka (državne, crkvene, općinske, privatne i t. d.), tako da je ovaj A. bio, kao jedini u naučnom smislu organizovani veći zavod, nekakav centralni A. za nekadašnju Kranjsku.

Osim Deželnog A. postoje u Slovenačkoj još ove veće arhivske zbirke: Gradski (mesni) A., koji obuhvata privilegije grada Ljubljane od 14 vijeka dalje i t. zv. Staru registraturu, gradske protokole, poslovne knjige i akta od 15 vijeka dalje, a najviše iz 18 i 19 vijeka.

Osim Ljubljane imaju veće arhivske zbirke gradovi Kamnik, Kranj, Kočevje i Višnja Gora. A. gradova i varošica Maribor, Ormož, Ljutomer, Marenberk, Vojnik, Brežice, Slovenska Bistrica i Slovenj-Gradac čuva još danas kao depo Zemaljski A. u Grazu. — Gubernijalni A. kod ljubljanske oblasti čuva velike zbirke novijih arhivalija, koje su osobito važne za kulturnu i školsku historiju slovenačkog teritorija 18 i 19 vijeka. — Od crkvenih A. važniji su: A. ljubljanske biskupije s bogatom zbirkom akata za noviju crkvenu i kulturnu historiju slovenačke zemlje i A. mariborske ili lavantinske biskupije, koji je dobro uređen i čuva ne samo arhivalije današnje jugoslovenske mariborske biskupije, nego i arhivalije predašnje lavantinske biskupije, koja je obuhvatala i dijelove današnjeg austrijskog teritorija. U Gorici postoji A. goričke nadbiskupije, u Trstu A. tršćanske biskupije sa prilično starom arhivskom građom. Veliki dio A. nekadašnjeg oglejskog (akvilejskog) patrijarhata čuvaju A. i biblioteke u Vidmu (Udine), u Italiji, naročito Nadbiskupski A., Kaptolski A. i Gradska Biblioteka. A. u Vidmu (Udine) osim toga i A. u Čedadu (Cividale) su za Sloveniju vrlo važni i bogati, jer je slovenačka zemlja južno od Drave od 811 pa sve do 18 vijeka u crkvenom, a djelimice i političkom pogledu potpadala pod oglejskog patrijarha. — Veće zbirke arhivalija važnih osobito za crkvenu historiju nalaze se i kod kaptola u Ljubljani i Novom Mestu i kod dekanskih ureda u Kranju i Kamniku. Veliki dijelovi A. nekadašnjih — od cara Josipa II. — ukinutih samostana u Slovenačkoj nalaze se u Državnom A. u Beču i u Grazu. Prema bečkom ugovoru od 1923 imaju ovi A. pripasti našoj državi. Arhivalije njemačkog viteškog reda čuvaju se djelimice u centralnom A. ovog reda u Beču (Velika Nedjelja), djelimice u Deželnom A. u Ljubljani.

Od A. pojedinih plemićskih porodica nalaze se veće zbirke još danas u gradovima Turjak, Smlednik, Planina, Ortnek i Vipava. Bogat A. porodice Auersperg prenijeli su iz kranjskih gradova ove porodice u Sotesci, Kočevju i Ljubljani u grad Losensteinleiten u Gornjoj Austriji. Veliki dijelovi A. porodice Blagaj prenijeli su iz grada Boštanja u Državni A. u Budimpešti.

Literatura: Franz Komatar, Verzeichnis der archivalischen Literatur Krains, Mitteilungen des k. k. Archivrates, I (1924), 235—251 (sa ostalom literaturom). Komatar je objavio: Inventare nekih arhiva u Notranjskoj u Mitteilungen des Musealvereins f. Krain 1904, 1905, inventar gradskog A. u Ljubljani u Jahresbericht-u ljubljanske realke 1903—1904, regeste i inventar gradskog A. u Kranju u Jahresbericht-u kranjske gimnazije 1912/13 i 1913/14, inventar i regeste iz A. na Turjaku u Mitteilungen des Musealvereins f. Krain 1905, 1906, 1907 i u Carnioli 1910. O furlanskim A.: Zahn u Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 7, 9; Koblar u Izvestjima Muzej. društva za Kranjsko, I—IV; U Izvestjima Muzej. društva za Kranjsko, XIII.

M. Kos.

3. A. Srpskih Crkvenih Institucija. Od srednjevjekovnih patrijaraških, episkopskih, manastirskih i drugih crkvenih spisa sačuvao se samo jedan neznatan dio i taj se danas nalazi većinom po raznim stranim i našim javnim i privatnim bibliotekama. To su mahom darovnice vladalačke i vlasteoske, kojima se i

Digitized by Google

pod Turcima pokušavalo sačuvati stare privilegovane posjede episkopskim rezidencijama i drugim manastirima, pa se na njih zato naročito pazilo. Sve drugo je propalo u doba turskih upada i kasnijeg paljenja i robljenja po svima srpskim oblastima. Ali nema sumnje, da je znatan dio propao i zbog nemara i neznanja predstavnika raznih crkvenih institucija, u kojima su se nalazili stari arhivi. Jedini crkveni arhiv, koji je uspio da sačuva u originalima ili kasnijim prijepisima više od sto srednjevjekovnih dokumenata, jeste arhiv manastira Hilandara na Sv. Gori; a nekoliko ih ima i raniji mitropolijski arhiv na Cetinju, koji je do kneza Danila (1851) ujedno bio i arhiv državni. Iz turskoga doba sačuvano je znatno više dokumenata po raznim manastirima, a naročito u Dečanima, Peći i Studenici. Ali, to su većinom turski dokumenti, kojima su regulirani razni redovni pravni i privilegijalni odnosi manastira, episkopa i patrijaraha. Od srpskih spisa sačuvano je iz toga doba vrlo malo i to obično samo manastirski spomenici ili diptisi i tek po koje pismo raznih crkvenih predstavnika. Vrlo je vjerojatno, da su u patrijaršiji, episkopskim rezidencijama i po najuglednijim manastirima, kao i na zapadu, ostavljani na čuvanje bar svi važniji dokumenti, koji su se odnosili na oblasna, uža i šira narodna prava i povlastice. Zna se: da su povlastice, t. zv. Statuta Valachorum krajiških Srba 17 i 18 vijeka u Generalatu Varaždinskom čuvane prvo u episkopskom manastiru Marči na zvoniku, a kasnije u katedralnoj crkvi Sv. Petra u Severinu kod Bjelovara, u naročito čvrsto izrađenoj skrivnici u zidu; i Srbi beogradskog pašaluka dali su na čuvanje beogradskom mitropolitu Metodiju 1793 od sultana dobiveni hatišerif sa izvjesnim autonomnim povlasticama. Pa kao što su kasnije i svi ti dokumenti nestali iz arhiva, u kojima su ranije tako dobro čuvani, tako je, nema sumnje, propala i masa drugih nepoznatih dokumenata, na koje se obraćala manja pažnja. Tek kod Srba pod austro-ugarskom vlašću uspjelo se u 18 vijeku da se stvore i urede narodno-crkveni mitropolijski, eparhijski, konzistorijski i manastirski, a u novije doba i parohijski arhivi, koji pružaju obilan i odličan materijal ne samo za crkvenu nego i političku, socijalnu i kulturnu historiju Srba u 18 i 19 vijeku. Među tim arhivima najvažniji je mitropolijski arhiv u Srijemskim Karlovcima. U njemu se nalazi nekoliko važnih dokumenata iz 17 vijeka, zatim mnogobrojna akta iz prve polovine 17 vijeka. Arhiv je uređen tek 1777 po naredbi ilirske dvorske kancelarije u Beču od 21/5 1777 godine, a uređivala ga je naročita državna i mitropolijska komisija. Nu tom su prilikom ostala ne eksibovana vrlo mnoga akta; a naročito korespondencija episkopa mitropolije karlovačke i sva akta pojedinih eparhija, koja su sve do 1769, po starom običajnom pravu, zajedno sa ostavinom eparhijskih episkopa prenašana u mitropoliju. Stoga eparhijski arhivi u mitropoliji karlovačkoj i počinju uglavnom od sedmog decenija 18 vijeka, izuzevši bački eparhijski arhiv, koji je zajedno sa episkopskom rezidencijom izgorio za vrijeme ustanka 1848. Od 1777 redovito su vođeni eksibitni i registrativni protokoli u mitropoliji karlovačkoj i u fascikule i konvulte arhivske slagana sva zvanična akta. Taj arhiv ima i svoj pravilnik o upotrebi spisa iz njega i radu u njemu. I po svim važnijim manastirima u mitropoliji karlovačkoj postoje uređeni arhivi, koji također počinju obično od druge polovine 18 vijeka, a sadrže u sebi po koji važniji akt, naročito o zemljišnom posjedu, i iz ranijih vremena. Arhivi beogradske mitropolije i njenih episkopija, koji su ustanovljeni tokom 19 vijeka, počevši od 1833, najvećim dijelom su propali za vrijeme Svjetskog Rata 1914—1918. Pored mitropolijskih, episkopskih i manastirskih arhiva postoje od novijeg vremena i posebni arhivi konzistorija ili duhovnih sudova, protoprezviterata i parohija. *R. Grujić.*

4. U Vojvodini. A. u Vojvodini ima: županijskih, eparhijskih, gradskih, općinskih, crkvenih i porodičnih. Najvažniji i najbogatiji su županijski. Županijski A. nalaze se u Somboru i Velikom Bečkereku. Najstariji akti u županijskom A. u Somboru datiraju od polovine 18 vijeka. Mnogo je bogatiji županijski A. u Velikom Bečkereku, gdje akti počinju s godinom 1774. Osim materijala, koji je vrlo važan za historiju bivše torontalske županije, nalaze se u tome A. još spisi t. zv. biledskog A., bivšeg njemačko-banatskog puka, i znatna zbirka mapa, diploma i planova. Oba ova županijska A. imaju dragocjenih podataka za historiju bačke i torontalske županije. — Od eparhijskih A. najznatniji je vršački, u kojem se nalaze akta od 1730. A. temišvarske episkopije smješten je za sada u gimnazijskoj zgradi u Velikoj Kikindi, ali još nije uređen. A. bačke episkopije sadrži materijal tek od 1849, jer je te godine izgorjela cjelokupna A. bačke episkopije. Od gradskih A. odlikuju

Digitized by Google

se uređenošću A. u Subotici, Somboru, Novom Sadu i Pančevu. Arhivalni materijal u gradskom A. u Subotici počinje sa 1700 (protokoli sa 1743), u Somboru sa 1749, u Novom Sadu koncem 18 vijeka, a u Velikoj Kikindi sa 1806. Najveći dio naših crkvenih A. imaju akta od kraja 18 vijeka. — Od porodičnih A. veće su vrijednosti A. pojedinih plemićskih kuća (Bajići, Jagodići i dr.), ali ni ovi nemaju akata iz starijeg vremena (počinju krajem 18 vijeka). *A. Ivić.*

5. A. u Austriji. Beč. Glavni austrijski A. su postali u Beču kod kancelarija, koje su već od kralja Ferdinanda I vrijedile kao centralne za velike dijelove jugoslovenskih zemalja nekadašnje monarhije (Slovenačka, Hrvatska, Dalmacija, Vojvodina). Zbog toga imaju A., koji su se razvili iz agenda i registratura ovih centralnih kancelarija, naročitu historijsku važnost i za našu historiju. Dualizam je 1867 dao austrijskim zemljama i Ugarsko-Hrvatskoj zajednička ministarstva (spoljašnjih poslova i carske kuće, rata, financija) i s njima i zajedničke A. u Beču. Osim zajedničkih postoje i A., koji su se razvili kod samo austrijskih ministarstava u Beču ili kod samo ugarsko-hrvatskih ministarstava u Budimpešti.

1. A. kod (c. i kr.) ministarstva spoljnih poslova ili (c. i kr.) kućni, dvorski i državni A. (K. u. k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv), danas državni A. (Staatsarchiv). Osnovala ga je 1749 carica Marija Terezija. Već u prvim godinama njegovog postanka preneseni su ovamo veliki dijelovi A. nekadašnjih austrijskih provincijalnih centralnih kancelarija u Grazu, Innsbrucku i Pragu. Za nas su najvažnije arhivalije prenesene iz Graza, nekadašnjeg centralnog upravnog mjesta za velike dijelove jugoslovenskih zemalja. — Ovaj A. obuhvata arhivalije Habsburško-lorenške vladajuće kuće, nekadašnjeg dvora i arhivalije spoljnih poslova države, naročito državne kancelarije (Staatskanzlei), i njezinog nasljednika c. i kr. ministarstva spoljnih poslova. Državni A. u Beču bio je centralno mjesto za sve one arhivalije, koje su nastale ili bile prenesene u Beč i nisu našle mjesta u drugim bečkim A. Izmedu ovih najvažniji su dijelovi A. dubrovačke republike, koji su bili preneseni u Beč poslije bečkog mira, a 1920 vraćeni našoj državi.

Neki dijelovi državnog A. imaju za našu državu veliki značaj. A. nekadašnje državne kancelarije obuhvata, među ostalim, 453 fascikula njezina protokola (1664—1860), diplomatska akta nekadašnjih austrijskih konzulata na teritoriju naše države (Beograd, Mostar, Sarajevo, Travnik), akta (većinom iz druge polovine 18 i prve polovine 19 vijeka) odjeljenja Crna Gora, Srbija, Dalmacija, Ilirija, Koruška, Kranjska i Gorička, Hrvatska i Slavonija, Primorje, Vojna Granica i Štajerska. Iz A. austrijskog (odnosno ugarskog) ministarstva spoljašnjih poslova, koji obuhvata većinom akta od 1848 dalje, za nas su najvažnija odjeljenja 6 (Italija, akta o rimsko-katoličkoj crkvi na Balkanu), 7 (Turska), 8d (Srbija), 8c (Crna Gora) i 18 (unutrašnje stvari, osobito bosansko-hercegovačka akta). Važni su za nas veliki dijelovi A. Državnog Savjeta (Staatsrat) 1760—1848 (oko 2000 fascikula). Tajne austrijske državne registrature (80 fascikula iz 1514—1697) i iz kabineta vladaoca i kabinetske kancelarije.

Između akata i isprava bečkog državnog A., podijeljenih prema teritorijalnom principu, imaju za nas najveće značenje grupe: Austrija (Štajerska, Kranjska, Koruška, Gorička, Istra i t. d., akta, većinom iz 16, 17 i 18 vijeka). Ugarska (580 fascikula akata iz 1202—1861, među ostalim akta »zavjerenika« Zrinskog, Frankopana, Tattenbacha i Nadasdya; 646 fascikula akata generalnog guvernementa za Ugarsku 1849—1860; isprave i pečati); Turska (404 fascikula akata iz 1503 do 1865), Illiryco-Serbica (4 fascikule akata iz 1611—1865), Bosna i Hercegovina (3 fascikule akata iz 1636 do 1918), Salzburg (isprave i akta o nekadašnjim posjedima salzburške nadbiskupije na danas jugoslovenskom teritoriju).

Pojedine grupe državnog A. u Beču čine rukopisi, pečati i isprave. Od rukopisa ima ih mnogo, koji su postali na našem državnom teritoriju, naročito u današnjoj Sloveniji (C. Böhm, Die Handschriften des kais. königl. Haus-, Hof- und Staatsarchivs, Wien 1873. — Supplement, Wien 1874). Najglavnije grupe čine: isprave za naše manastire, koje je ukinuo car Josip II. (oko 1500 većinom srednjevjekovnih isprava), isprave za celjske grofove kao destinatere, oko 800 isprava), isprave za pojedine plemićske porodice, pojedine osobe, crkve i t. d., koje su nekada prebivale na našem teritoriju (oko 3500 isprava).

Prema bečkom ugovoru od 15/4 1920 predan je iz državnog A. našoj državi, između ostalog, dubrovački A., prema bečkom ugovoru od 26/6 1923 imaju se, među ostalim, nama predati sve arhivalne jedinice, postale nekad na našem državnom teritoriju, a iz državnog A. u Beču, između ostalog, sve srednjevjekovne isprave naše provenijencije, isprave od cara Josipa II.

Digitized by Google

ukinutih manastira, odjeljenja Bosna, Hercegovina, Illyrico-Serbica, Crna Gora, Dalmacija, Kranjska, Hrvatska i Slavonija, arhivalije ilirske kancelarije, vojne granice, rukopisi grofova Zrinskog i Frankopana, korespondencija kneza Karadorda i t. d.

Literatura: G. Winter, Die Gründung des k. und k. Haus-, Hof- und Staatsarchivs, 1749—1762, Archiv für österr. Geschichte, 92; G. Winter, Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (1904).

2. A. (c. i kr. zajedničkog) ministarstva financija (Archiv des k. und k. gemeinsamen Finanzministeriums) zvani A. dvorske komore (Hofkammerarchiv). Osnovao ga je 1498 car Maksimilijan I., a reorganizovao 1521 Ferdinand I. A. je postao iz agenada dvorske komore, koja je bila centralna kancelarija i za češke i za ugarske zemlje. Njezine agende preuzelo je uglavnom ministarstvo financija, od koga je od 1867 zavisio i A. Arhivalije idu od Maksimilijana I. dalje i obuhvataju u prvom redu akta financijskog, ekonomskog, trgovačkog i prometnog sadržaja.

3. (C. i kr.) Ratni A. (K. und k. Kriegsarchiv) postao je iz agenada dvorskog ratnog savjeta (Hofkriegsrat), koga je 1556 osnovao Ferdinand I. Za nas ima osobito značenje 1578 u Grazu osnovani dvorski ratni savjet za unutrašnju Austriju, koji je bio kompetentan i za Štajersku, Koruško i Kranjsku. Tek car Josip I sjedinio je 1705 ovaj provincijalni ratni savjet s centralnim u Beču. Ovome je stajao od 1711 na čelu princ Evgenije Savojski, koji je upravo i osnovao ratni A. Građa ratnog A. počinje sa 16 vijekom. Za nas imaju osobitu važnost akta vojne granice u Hrvatskoj, Slavoniji, Srijemu, Srbiji, Banatu i t. d., arhivalije o ratovima s Turcima, arhivalije o zemljama, koje je u 17 i 18 vijeku austrijska vojska oduzela Turcima, akta i A. pojedinih pukova, vojničkih institucija, pojedinih lica i t. d. sa današnjega našeg državnoga teritorija, i arhivalije novijeg doba, iz vremena okupacije Bosne i Hercegovine (1878 do 1879) i Svjetskog Rata. Prema bečkom ugovoru od 26/6 1923 imaju se specijalno iz ratnog A. predati našoj državi akta i isprave prenesene iz A. karlovačke mitropolije u Beč, akta slavonske generalne komande, austrijsko-srpskog kora iz 1848—1849 i južne armije bana Jelačića, A. porodice grofa Nugenta i serije Vindica et Croatica.

Literatura: Johann Langer, Das k. und k. Kriegsarchiv von seiner Gründung bis zum Jahre 1900. 2 Auflage, Wien (1900).

4. A. kod (c. kr.) ministarstva za unutrašnje poslove (Archiv des k. k. Ministeriums des Innern) obuhvata akta nekadašnje austrijske dvorske kancelarije, s kojom je bila 1749 sjedinjena češka dvorska kancelarija. Nasljednik ove bilo je 1848 i 1849 osnovano ministarstvo za unutrašnje poslove. A. ovog ministarstva je najvažniji za austrijsku centralnu upravu i obuhvata i arhivalije, važne za historiju svih onih jugoslovenskih zemalja, koje su bile zavisne od Beča, naročito u doba od 1792 do 1828. Između arhivalija ovog A. značajna su izvješća o kulturnim prilikama u Dalmaciji iz početka 19 vijeka, akta »Ilirskog Kraljevstva« iz prve polovine 19 vijeka, akta ilirske dvorske komisije iz 1814—1817, dalmatinska akta iz 1814—1827 i rukopisi 16—19 vijeka, naročito dalmatinskog podrijetla. Dio A. čine arhivalije austrijskog policijskog ureda iz 1872—1848, koje pružaju mnogo građe za historiju kulturnih prilika Jugoslovena za doba pred 1848. U vezi sa ovim A. je i plemićski A. (Adelsarchiv), koji čuva u prvom redu originale, koncepte i prijepise plemićskih akata.

Literatura: Inventar des Allgemeinen Archivs des Ministeriums des Innern, Wien (1909) (Inventare österreichischer staatlicher Archive, I).

5. A. (kod c. kr. austrijskog) ministarstva financija obuhvata skoro samo novija akta iz 18 i 19 vijeka, naročito financijskog, trgovačkog, rudarskog, šumarskog i pomorskog sadržaja. Između ostalih nalaze se ovdje akta više rudarske kancelarije i suda u Celovcu (1543—1851), arhivalije pojedinih rudarskih uprava u Slovenačkoj (Celje, Trbovlje, Slovenska Bistrica, Konjice) i urbari 18 vijeka iz Planine u Štajerskoj i Bistre u Kranjskoj.

Literatura: Inventar des Archivs des k. k. Finanzministeriums, Wien (1911); Inventare österreichischer staatlicher Archive II.

Osim ovih glavnih bečkih A. obuhvataju i drugi A. i registrature bečkih ministarstava i za nekadašnju Austriju centralnih mjesta mnogo arhivalne građe za dijelove jugoslovenskih zemalja. Najglavniji su ovi: A. kod ministarstva za vjeru i nastavu, A. kod ministarstva željeznica, A. i biblioteka kod ministarstva pravde i najvišeg suda, A. kod ministarstva mornarice, A. parlamenta i t. d.

Graz. 1. A. štajerske zemaljske vlade (Steiermärkisches Landesregierungsarchiv), prije 1918 nazvan

Digitized by Google

Steiermärkisches Statthalterei-Archiv. Graz je bio od 15 pa sve do prve polovine 17 vijeka državni i administrativni centar za one austrijske pokrajine, koje su označivane imenom »Unutrašnja Austrija« (uglavnom Štajerska, Koruška, Kranjska), dakle za znatan dio jugoslovenskoga teritorija. Arhivalije, koje su bile sakupljene u registraturama unutrašnjoaustrijskih centralnih kancelarija u Grazu, a kasnije kod državnih oblasti nekadašnje austrijske provincije Štajerske, čine najveći dio ovog A. Prema sadržaju to su uglavnom crkvena, školska, financijska, ekonomska, šumarska i rudarska akta. Jedan dio A. čine akta nekadašnje zemaljske financijske direkcije u Grazu.

Literatura: Anton Kapper, Das Archiv der k. k. Steiermärkischen Statthalterei nach der Neuaufstellung im Sommer 1905 (1906); Inventar des Steiermärkischen Statthalterei-Archives in Graz, 1918 (izašlo 1923); Inventare österreichischer staatlicher Archive, IV.

2. Štajerski zemaljski A. (Steiermärkisches Landesarchiv) sastoji se iz t. zv. Johanejskog A. i zemaljskog A. u užem smislu. Johanejski A. osnovao je 1817. uglavnom iz naklonosti austrijski nadvojvoda Ivan. Poslije su predavali i drugi arhivalije, bilo na čuvanje, bilo na poklon. Johanejski A. čuva bogatu zbirku isprava, rukopisa, planova, slika, pečata i pojedine privatne A. i iz slovenačkog dijela Štajerske. Zemaljski A., osnovan i sjedinjen 1863 s Johanejskim, obuhvata uglavnom arhivalije nekadašnjih štajerskih zemaljskih staleža do 1800. Bogata je zbirka isprava, među njima isprava iz manastira slovenačke Štajerske, koje je ukinuo car Josip II, a koje moraju prema bečkom ugovoru od 26/6 1923 pripasti nama.

Literatura: Das Steiermärkische Landesarchiv zu Graz, 1893, Publicationen aus dem Steiermärkischen Landesarchive; Kataloge des Steiermärkischen Landesarchives. I.: Joanneumsarchiv (5 svezaka), Graz 1898—1900; Anton Mell, Archiv und Archivschutz in Steiermark, Beiträge zur Erforschung Steier. Geschichte, 35 (1906). *M. Kos.*

6. U Čehoslovačkoj. Nekoliko ugarskih gradova, koji su ugovorom o miru pripali Čehoslovačkoj, imaju A. sa podacima o prošlosti Srba u onim krajevima. U Bratislavi u kaptolskom A. nalazi se mnogo grade o srpskoj porodici Bakića. Isto tako se nalazi materijala o negdašnjim komoranskim Srbima u gradskom A. i u A. crkvene općine u Komoranu. I po porodičnim A. gornjougarskih madžarskih magnata nalazi se materijala o uglednim porodicama Srba i Hrvata, koje su stajale u rodbinskim vezama sa madžarskim magnatima.

7. U Rumunjskoj ima A. u Temišvaru, i to županijski i gradski A., zatim A. vojne komande, eparhijski A., A. srpskog vojvodstva od 1850 do 1860, u kojima se nalaze mnogobrojni spisi o Srbima u Banatu i uopće u Vojvodini. Važni su i A. u Aradu, županijski, gradski i vojni, koji sadrže podatke o nekadašnjoj pomoriškoj granici. U županijskom i gradskom A. u Lugošu nalazi se dokumenata o prošlosti Srba Krašovana, a isto tako i u A. svih mjesta i crkvenih općina, u kojima su Srbi u ranijim vremenima bili faktor, kao u Nagylaku (Nadlaku), Fenlaku, Šoljmošu, Lipovi, Gyuli, Csanadu (Čanadu) i t. d. U Velikom Varadu u gradskom i kaptolskom A. ima dokumenata o negdašnjim srpskim kolonijama po Erdelju i gornjoj Ugarskoj. Na rumunjskim dobrima izumrlih ili odnarođenih srpskih plemićskih porodica, kao baruna Duke, baruna Stojanovića, baruna Bajića, Černovića, grofa Nake, baruna Lazarevića, baruna Nikolića i dr., nalaze se porodični A., sa zanimljivim podacima o banatskim Srbima 18 i 19 vijeka.

8. U Ugarskoj. Najvažniji je kr. ugarski državni A. u Budimu, osnovan 1765, u današnjem obliku od 1872. U ovom A. se čuvaju t. zv. diplomatski spisi, stari državni i politički A. do mohačke bitke 1526, u kome se nalaze mnogi dokumenti o despotu Stefanu Lazareviću, despotu Đurđu i Jovanu Brankoviću, o Jakšićima, o vojvodi Belmuževiću, o svima hrvatskim banovima i znamenitijim srednjevjekovnim porodicama, zatim spisi ugarskih državnih sabora, ugarske dvorske kancelarije, erdeljske dvorske kancelarije, namjesničkog vijeća, ugarske dvorske komore, ugarske kurije, ugarskog vojnog ministarstva iz 1848 i 1849 i saborski spisi od 1865. Sva ova odjeljenja sadrže veliki broj dokumenata o prošlosti Srba i Hrvata u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. — Za turskó doba važni su turski defteri, a za historiju Srba u 18 vijeku od značaja su spisi ilirske dvorske kancelarije i ilirske dvorske deputacije. — Drugi po važnosti i veličini je A. madžarskog Narodnog Muzeja u Pešti, u kome se nalazi t. zv. osnovni A., sa spisima do mohačke bitke, zatim 99 porodičnih A., među njima A. mnogih izumrlih srpskih i hrvatskih porodica i državni spisi iz

Digitized by Google

1848—49. — Odlično je uređen i gradski A. u Pešti, u kome se nalaze spisi budimskog i peštanskog magistrata, sa podacima o srpskim i hrvatskim stanovnicima u Budimpešti. — O Srbima i Hrvatima nalazi se dokumenata i skoro u svima županijskim, gradskim, kaptolskim i biskupskim A. u Ugarskoj, naročito u onim krajevima, u kojima žive Srbi i Hrvati, ili su nekad živjeli. Isto tako i svi madžarski stari porodični A. imaju materijala o životu znamenitih Srba i Hrvata minulih vremena. — Spomena zaslužuje i budimski eparhijski A., od koga se jedan dio nalazi u Sentandreji, zatim svi srpski crkveni A., kao A. srpske crkve u Pešti, Budimu, Đuru, Segedinu, Debrecinu, Szentesu (Sentešu), Székesfehérváru (Sekešfeharvaru), Pečuhu, Mohaču, u manastiru Grabovcu i dr. mjestima.
A. Ivić.

V. i Vilajetski, Državni, Dubrovački arhiv.

ARHIVSKO PITANJE. U Saint-Germainskom Ugovoru (čl. 93, 191—93 i u dopunama čl. 299 i 250) bila su određena izvjesna načela, po kojima se imala izvesti podjela arhiva između austrijske republike i država nasljednica. Prvi ugovor, koji je sklopljen s Austrijom, bio je naš od 5 i 15/4 1920. t. zv. Renner-Spalajkovićeva konvencija. Ona je bila vrlo nepovoljna za nas, jer je bez ograda priznala princip provenijencije, i na taj način lišila nas izvjesnih serija i akata, na koja nesumnjivo mi imamo prava. Protiv te konvencije javili su se protesti sa svih strana, i od ustanova i od privatnih lica. Na konferenciji nasljednica država, koja je radila u Rimu u ljetu 1921, donesena su izvjesna opća načela za arhivska pitanja, ali te odredbe nisu bile ratifikovane od izvjesnih država, ili su ratifikovane samo sa ogradama. Radi velike naučne važnosti arhivskog pitanja odredila je Srpska Akademija jedan poseban arhivski odbor, i taj je 28/5 1922 dao detaljan program, šta se sve ima uraditi, kad dođe do revizije konvencije (Sr. Godišnjak 31, 91—7). Do revizije je doista došlo, i 26/6 1923 sklopljena je u Beču nova konvencija između naše Kraljevine i Austrije, prema kojoj mi imamo da dobijemo čitav niz naročito pobrojanih akata i i serija. Ta je konvencija ratifikovana 29/11 1923. — Arhivska konvencija između naše Kraljevine i Italije sklopljena je 23/10 1922. Ona je dosta nejasna, a u bitnosti više u korist Italije. Sva akta »koja predstavljaju tragove ili uspomenu na gospodstvo Mletačke Republike u Dalmaciji«, pripadaju talijanskoj državi (čl. 31). — U ljetu 1924 počeli su i pregovori s Madžarskom, ali ne toliko za podjelu koliko za opredjeljivanje arhivalija. — Čl. 77, 175—58 Trijanonskog Ugovora imaju izvjesnih praznina, koje znatno oteščavaju sporazum. — Potrebna bi bila radi banatskih arhivalija i jedna konvencija između nas i Rumunjske.
V. Ćorović.

ARILJE, varošica u Srbiji (užička oblast). Ima ispod 5.000 stanovnika. A. je u kraju bogatom voćem (jabuke »senabije«). Ima poštu i brzojav; sresko je mjesto. — Po ljetopisima Sv. Sava je ustanovio episkopiju »u Moravicah«. Po K. Kostiću A. se u 13 vijeku zvalo »Moravice«. U crkvi Sv. Arhilija počivalo je tijelo Uroša, sina kralja Dragutina. U sredini 13 vijeka A. se pominje kao opustošeno mjesto, pa, ipak, i u prošlom vijeku tu je postojala »arhiljska mitropolija«.
B. D.

Crkva u A. dobila je ime po Sv. Ahiliju (Arhiliju). Bila je sjedište episkopa moravičkog. Crkvu je podigao kralj Dragutin, za vlade brata mu kralja Milutina 1292—1297. U crkvi je sahranjen Milutinov sin Urošic. U 15 vijeku bila je mitropolija. Još u 18 vijeku spominje se mitropolit ariljski (i zvornički). — Crkva A. arhitekturom pripada tipu crkava 13 vijeka (Žiča, Morača, Sopoćani, Gradac, Pridvorica). Živopis je iz kraja 13 vijeka. Naročito se ističu portreti kralja Milutina, kralja Dragutina, kraljice Kateline (žene Dragutinove), sinova Dragutinovih Vladislava i Urošica, episkopa moravičkih Gerasima i Evsevija, arhiepiskopa Save I, Arsenija I, Save II, Janicija, Jevstatija I i Jevstatija II, Nemanje (»sabor Sv. Simeona«), monaha Simeona (Stevana Prvovjenčanoga kralja) i Simeona (kralja Uroša I) i monahinje Jelene (supruge kralja Uroša I).
V. P-ć.

ARILJSKA EPISKOPIJA. V. Moravička Episkopija.

ARKIV ZA POVJESNICU JUGOSLAVENSKU historijski je časopis, koji je redigovao i izdavao o trošku Društva za jugoslovensku povjesnicu i starine u Zagrebu historik Ivan Kukuljević Sakcinski. Izašlo je svega 12 knjiga od 1851 do 1875.
U. Dž.

ARKO VLADIMIR, veleindustrijalac (16/9 1888, Zagreb). Studirao je trgovačku akademiju i kemiju. Kao dvadesetogodišnji mladić preuzeo je vodstvo očeve firme, osnovane još 1867, a 1914 postao je njen vlasnik. Tada je podigao veliku tvornicu i ra-

Digitized by Google

fineriju špirita, tvornicu likera, etera i kemijskih produkata, kvasca, tvornicu bačava i t. d. — Sudjelovao je pri podizanju različitih privrednih institucija, naročito novčanih zavoda i kod njihove nacionalizacije. Pokrenuo je književne i žurnalističke akcije ekonomskog značaja. Proveo je kao predsjednik trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu 1923 njenu reorganizaciju. Inicirao je prvi kongres privrednika u Kraljevini SHS, koji je održan 1924 u Zagrebu. — Glavni mu je rad: podizanje nacionalnih novčanih zavoda, vlastite moderne tvornice i organizacija domaće produkcije špirita kao ustuk tuđinskoj najezdi, rad oko reorganizacije komora, kao središta našeg ekonomskog života. *S. D.*

ARMENOPULO KONSTANTIN, nomofilaks i sudac u Solunu (oko 1320, Carigrad — oko 1380). Sastavio je oko 1345 ručnu knjigu zakona, nazvanu Šestoknjižje, jer ima 6 knjiga. Ovo je posljednja kompilacija te vrste u bizantijskoj pravnoj književnosti, a sastavljena je poglavito iz odlomaka i izvoda iz Prohirona i veće Sinopse, zatim iz Ekloge, Epanagoge, manje Sinopse, Pire i konstitucija Lava VI; sadrži građansko i kazneno pravo i primjenjivana je u praksi sa autoritetom zakonika i za vrijeme Turaka, a 1835 proglašena je kao građanski zakonik za Kraljevinu Grčku. Izdao je Heimbach 1851 u Leipzigu. A. je kasnije izdao i jedan kanonski zbornik, t. zv. Izvod Kanona, također u 6 knjiga. *R. P-ć.*

ARNAUTI. V. Arbanasi.

ARNAUTOVIĆ ŠERIF, bivši vakufski direktor (14/9 1874, Mostar). Po svršetku osnovne škole A. je stupio u općinsku službu u Mostaru, 1899, pridružio se Džabićevom pokretu za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Kad su austrijske vlasti počele progoniti vođe pokreta, i A. su prvo internirali u Rašku Goru, u jedno zabačeno selo kraj Mostara, gdje je proveo šest mjeseci. Poslije toga preveden je A. u tamnicu u Travnik i optužen radi veleizdaje. Poslije jedanaestomjesečnog istražnog zatvora sud je A. osudio na dvije godine teške tamnice. Kad su muslimani dobili vjersko-prosvjetnu autonomiju 1909, Vakufski Sabor je izabrao A. za svog prvog direktora. Kao direktor Vakufa bio je A. virilni član bosansko-hercegovačkog Sabora, u kome je igrao vidnu ulogu. *O. H.*

ARNO, biskup (od 785) i prvi nadbiskup (od 798 do 822) salzburški. A. je 791 pratio Karla Velikog na vojnom pohodu protiv Avara, a 796 u istom poslu njegovog sina Pipina, koji mu je, po nalogu svoga oca, podredio osvojene avarsko-slovenačke zemlje u Panoniji. Time je položen temelj salzburškoj vlasti u slovenačkim zemljama. 811 Karlo Veliki je odredio, da Drava bude granica među Salzburgom i Akvilejom. — A. je počeo širiti u velikom stilu kršćanstvo među Avarima i Slovencima, ali i germanizaciju. Bio je najodličniji nosilac ideje Karla Velikog.

Literatura: Hansitz, Germania sacra II; Kopitar, Glagolita Glozianus; H. Cajzberg, Arno, prvi nadbiskup salzburški, u izvješćima bečke akademije; Klebl E., O novonađenom izvoru salzburške povijesti u Mitteilungen d. Gesellschaft für Salzb. Landeskunde LXI, 1921, gdje je utvrdio, da je A. umro 822, a ne 821, kako se obično misli. *F. K.*

ARNOLD ĐURO DR., pjesnik i naučenjak (24/4 1854, Ivanec, Hrvatska). U Zagrebu je svršio gimnaziju i filozofiju. Služio je kao profesor zagrebačke gimnazije (1879—1889), zatim kao direktor zagrebačke preparandije, dok nije (1894) postavljen za profesora pedagogije na univerzi u Zagrebu, koju je dužnost vršio do 1923, kad je penzionisan. — Iz područja pedagogije štampao je A. doktorsku disertaciju Etika i povijest (1870). Jugoslavenska Akademija izdala je u Radu njegove rasprave: Zadnja bića, O psihologiji bez duše i Monizam i kršćanstvo. A. je bio redaktor Vijenca (1899 i 190). Kao predsjednik Matice Hrvatske (1904—1909) stajao je na čelu »starih« u borbi protiv »mladih«. Načela »starih« predstavljao je A. svojom poezijom i predsjedničkim besjedama na glavnim skupštinama Matice Hrvatske: Umjetnost prema znanosti (Glas Matice Hrvatske 1906). Može li umjetnost zamijeniti vjeru (Glas Matice Hrvatske 1908) i Jedinstvena hrvatska narodna kultura (Glas Matice Hrvatske 1909). — Kao pjesnik A. se javio prvipput pjesmom Pri povratku (Vijenac, 1873), a pjeva do danas, punih pet decenija. Matica Hrvatska izdala je tri zbirke njegovih pjesama: Izabrane pjesme (1899), Čeznuća i maštanja (1908) i povodom pedesetogodišnjice njegovoga pjesnikovanja Izabrane pjesme (1923). Pored toga A. je izdao zbirku Sa visina i dubina, koja sadrži pjesme od 1909 do 1918. *B. Vodnik.*

ARNOLDUS DE BRUCH, (de Prugch, de Ponte), kompozitor (oko 1480, Bruch, Švajcarska — 1545, Beč). A. je bio dekan ljubljanskog stolnog

Digitized by Google

kaptola. Prvi spomeni o A. su iz 1534, kad je J. Ot objavio neke njegove pjesme. U ono doba bio je već dekan i carski kapelnik. 1536 skovana je u A. počast naročita medalja. — Posebnih publikacija njegovih djela nema, nego samo 60 pjesama, štampanih u različitim zbirkama, koje su sve kontrapuktalni a capella zborovi. *J. M.*

ARNOVLJEVIĆ IVAN DR., profesor univerziteta u Beogradu (7/3 1869, Velika Kikinda). Gimnaziju je svršio u Velikoj Kikindi i Novom Sadu, a tehniku u Beču. Od 1894 do 1905 bio je inžinjer konstruktor u tvornicama željeznih konstrukcija u Beču, a od 1905 do 1910 u istom svojstvu kod državne direkcije za građenje vodenih puteva u Beču. 1910 položio je doktorat iz tehničkih nauka i izabran je za redovnog profesora na tehničkom fakultetu univerziteta u Beogradu. — Svoje članke iz područja nauke o elastičnosti i čvrstoći publicirao je u njemačkim stručnim časopisima, Radu Jugoslavenske Akademije i Tehničkom Listu u Zagrebu. Od članaka su mu najvažniji: Zur Kraftverteilung in genieteten Stäben (1908); Inanspruchnahme der Anschlussnieten elektrischer Stäbe (1909); Beiträge zur Theorie der Verbundkörper (1910). *D. P.*

AROMUNI (ARMANI) su po jeziku dio rumunjskog naroda, koji stanuje na lijevoj obali Dunava (Dakorumunji). Zovu se općim imenom Makedorumunjima. Aromunske grupe su: Crnovunci, Vlasi, Kucovlasi, Karavlasi, Cincari, Karaguni, Ćići (Ćiribirci). U manjim grupama ima A. u Makedoniji, Epiru i Tesaliji. Iščezavaju i pretapaju se u Slovene, Grke i Arbanase. A. u našoj kraljevini (zajedno sa Rumunjima) ima 183.148 duša. U kompaktnijim masama ima ih u oblastima: timočkoj (63.745), podunavskoj (43.374), beogradskoj (30.182), požarevačkoj (24.901), bitoljskoj (6.849), moravskoj (4.658).

A. se zemljoradnjom uopće ne bave. Među njima su jedni nomadski stočari, koji se preko ljeta vidaju na prostoru od Peloponeza do Stare Planine. U jeseni silaze u primorje Egejskog i Jonskog Mora. U posljednje vrijeme napuštaju stočarstvo i stalno se nastanjuju. — Drugu grupu čine Cincari, koji žive u velikim selima zbijenoga tipa, sklonjenim i na visinama od 700—1000 m. I oni nisu zemljoradnici; stoke nemaju, ili vrlo malo. Sela im služe za sklonište ženama i djeci, dok muški idu u »pečalbu« i bave se raznovrsnim poslovima. Najviše ih je u okolini Bitolja. — Treću grupu čine oni A., koji stanuju po većim varošima i bave se raznim poslovima, mahom kao kafedžije i trgovci. — Ćići (Ćiribirci), u Istri, posljednji su izdanci aromunskog stanovništva, koje govori romanskim jezikom, u kome ima mnogo slovenskih riječi. Rumunja ima poglavito u sjeveroistočnom dijelu sjeverne Srbije, na prostoru između Dunava, Timoka, Mlave i Crne Reke, zatim u Banatu. *B. Drobnjaković.*

ARON ANTUN, slikar (1859, Osijek). Učio je slikarsku akademiju u Münchenu. Živi u Leipzigu. Naročito je njegova oblast genre (žanr) i portret. Jedna od njegovih slika, Slijepa djevojka u crkvi (1888), nalazi se u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu. *A. Sch.*

ARSEN KARAĐORĐEVIĆ KNEZ, divizijski đeneral (4/4 1859, Temišvar). Svršio je licej u Parizu i konstantinovsko učilište u Petrogradu. Stupio je u francusku vojsku 1881; 1887 postao je konjički potporučnik, 1898 kapetan, 1905 pukovnik ruske vojske, 1912 đeneral srpske vojske, 1914 đeneral ruske vojske. — U ratu je komandovao: vodom u legiji stranaca u Tonkinskoj ekspediciji 1883 i u Alžirskoj ekspediciji 1884; u rusko-japanskom ratu 1904 ruskim eskadronom i pukom; u balkanskim ratovima 1912—13 srpskom konjičkom divizijom, u Svjetskom Ratu 1914—1917 ruskom konjičkom i pješadijskom divizijom. *V. B.*

ARSENIJE I, nasljednik Sv. Save na arhiepiskopskoj stolici od 1234 do 1264. Rodom je bio iz Srijema. Mlad se posvetio Bogu i došao je u Žiču Sv. Savi, gdje je svojom usrdnošću i redom zadobio njegovu ljubav. 1264 razbolio se teško od uzetosti i nije mogao vršiti službe. Na njegovo mjesto došao je Sava II, brat kralja Uroša. A. je umro 28/10 1267. Proglašen je za sveca. *V. Ć.*

ARSENIJE II, patrijarh srpski. Nalazio se na prijestolu u doba pada Smedereva i cijele Srbije pod tursku vlast 1459. — Poslije njega Srbi nisu imali patrijarha gotovo punih sto godina. *R. G.*

ARSENIJE III. V. Crnojević Arsenije.

ARSENIJE IV. V. Jovanović Arsenije.

ARSENIJEVIĆ LAZAR, BATALAKA (1793), Bukovik, okrug kragujevački — 15/1 1865, Beograd). Sinovac je znamenitog bukovičkog prote Atanasija Antonijevića. Učio je u Jugovićevoj Velikoj Školi u Beogradu. U

Digitized by Google

emigraciji, poslije 1813, živio je u Kišenjevu, gdje je učio srpsku izbjegličku djecu. U Srbiju se vratio 1827 i bivao činovnik u različitim zvanjima. 1842 postao je državni savjetnik, 1848 bio je ministar Prosvjete i Pravde, a od 1852—54 bio je ministar Prosvjete. 1858 bio je penzionisan. Od 1858—64 pisao je svoje memoare, koje je Srpska Kraljevska Akademija štampala iz njegova fonda s natpisom: Istorija srpskog ustanka (I, 1898, II, 1899). I ako su pisani mnogo poslije događaja, koje opisuju, i sa providnom tendencijom, ipak imaju veliku historijsku vrijednost. U njima je štampano i prilično dokumenata. B. je mnogo polemisao s N. F. Dubravinom, koji se u svojim djelima o Prvom Ustanku mnogo oslanjao na izvještaje Rodofinikinove, koga B. smatra zlim duhom srpskim. Mnogo je polemisao i s Vukom Karadžićem, zbog njegova načina pisanja o Karađorđu. *N. R.*

ARSENIJEVIĆ VLADAN (VASILIJE) (22/1 1848, Deliblato — 14/11 1900, Karlovac). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a prirodne nauke u Pešti. Bio je nastavnik na gradskoj realci u Novom Sadu, a zatim na srpskoj preparandiji u Karlovcu, gdje je i umro. Pisao je članke iz svoje struke. Bavio se žurnalistikom, skupljanjem folklore i leksikografske građe, koju je poklonio Srpskoj Kraljevskoj Akademiji. *D. P.*

ARSENOVIĆ KONSTANTIN, slikar-diletant, umjetnički mecena, pravoslavni prota u Pančevu (1783, Pančevo — 1868, Pančevo). Učio je redovno škole i postao oficir, ali kad mu je umro otac, pančevački prota, građani su ga natjerali, da se i sam zapopi, pa su ga odmah, kao vrlo mlada, izabrali na očevo mjesto. Bio je vrlo dobro obrazovan i na daleko čuven po učenosti. 1828 upoznao se s Konstantinom Danilôm, slikarom, pa uvjerivši se o darovitosti mladoga slikara, pozvao ga je u Pančevo, da se primi slikanja na ikonostasu nove velike crkve, i ako se Danil dotle nije ni okušao u ikonografiji. Radi studija stavio je A. Danilu na raspoloženje i svoju kuću i biblioteku. Pored Danila počeo je i A. slikati, pa je vremenom dotjerao i dosta daleko. Njegov autoportret, portret patrijarha Rajačića u pančevačkoj pravoslavnoj parohijskoj kancelariji, kao i drugi neki portreti, ikone i žanrpejsaži, odaju u njemu jednu pravu umjetničku prirodu i vanredno prijemčivog Danilovog učenika. Koliko ga je Danil cijenio i volio, vidi se i po tome, što je za model velike ikone Sv. Save u vladičanskom stolu u Jarkovačkoj crkvi upotrebio A. lik.

Literatura: Lazar i Vladimir Nikolić, Srpski slikari, 1895; Berkesi: Temišvarski slikari, 1909; Sendrej-Sentivanji: Rečnik madžarskih likovnih umetnika (1915). *V. Petrović.*

ARSENSKE VODE, V. Mineralne vode.

ARSENSKI RUDNICI. Arsenske rude nisu jako raširene u našoj državi. Pojavljuju se obično uz druge sulfidne rude, ali ne dolaze uvijek u takvim količinama, da bi se isplatila njihova eksploatacija. Ima ipak jedno bogato nalazište arsenskih ruda (realgar i auripigment) u Južnoj Srbiji kod Alšara. Kad su otvorili tamošnji antimonski rudnik, našli su arsenske rude, pa su ih počeli vaditi. Rudnici Alšara dali su 1891—1894 oko 2.000 tona arsenske rude. Od 1895 u tim se rudnicima ne radi, ali zbog važnosti arsena u kemijskoj industriji i zbog bogatstva rudnika, pokazuje se u posljednje vrijeme veliki interes u financijskom svijetu za taj rudnik. *F. T.*

ARSIA. U rimsko doba ime rijeke Raše u Istri. A. je činila granicu između Italije i Ilirika. *N. V.*

ARSIĆ EVSTAHIJA, supruga Save Arsića (— 1824), građanina aradskog i dobrotvora srpske i rumunjske prosvjete. Za nju je urednik Letopisa Matice Srpske (Budim, 1827, knj. 10 str. 18) rekao, da je: »u srpskoj literaturi perva od svoga nežnoga pola izdanijem različni po većoj časti poetičeski djela vnimanije i počitanije sebi dobila«. Pjesnici su joj pjevali ode, a Joakim Vujić posvetio joj je svoje Životoopisanije i priključenija. Od njenih radova važnije su dvije posebno štampane knjige: Sovjet maternji predragoj obojega pola junosti serpskoj i valahiskoj i Poleznaja razmišlenija o četvereh godišnjih vremeneh, s osobenim pribavljenijem o trudoljubiji čelovjeka i otudu proishodivšej polzje (Budim, 1816). *R. G.*

ARŠINOV PAVLE (10/12 1855, Veliki Bečkerek). Iz ratarske je porodice. Osnovnu školu, srpsku i njemačku, svršio je A. u svom mjestu, gimnaziju u Velikom Bečkereku, Kečkemetu i Novom Sadu, univerzitet u Pragu i u Budimpešti (kao Tekelijin pitomac). 1885 položio je u Beogradu profesorski ispit iz prirodnih nauka. Bio je profesor i direktor u Srbiji; penzionisan je kao profesor prve beogradske gimnazije 1924. Živi u Zagrebu. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je u tamnici. A. je poslije Vladimira Matijevića

Digitized by Google

glavni trudbenik na stvaranju, održavanju i unapređenju Privrednika, i od početka (1898) Privrednikova lista (Privrednik) A. mu je urednik i glavni saradnik. — Mnogi članci iz prirodnih nauka, poljoprivrede, socijalne politike i kulturne historije A. rastureni su po raznim listovima i kalendarima (Nastavnik, Učitelj, Slava, Bosanska Vila, Srpski Arhiv, Prosvetni Glasnik, Carinik, Lovac, Neven, Brankovo Kolo i dr.). Zasebno su mu štampana ova djela: U slozi nam leži spas; Srpske zemljoradničke zadruge, Razgovor Srba ratara o zemljoradničkim zadrugama (1892); Zašto je što u svetu?; Pitalice iz prirodnih nauka (1902); Ima li zlu leka; Razgovor Srba ratara o zemljoradničkim zadrugama (1905); Otac uči sina, pisma milijonara Grehema (1905); Što ćemo i kako ćemo (nagradila Srpska Kraljevska Akademija iz zadužbine Dimitrija Stamenkovića 1908; Kraljević Marko naših dana (1922). Od rasturenih članaka jedan je dio sabran u knjigama za narod Matice Srpske (svezak 121, 122, 134) pod natpisom: Umu i srcu.

M. Šević.

ARTA, stjenovito ostrvce u Jadranskom Moru, zapadno od Vranskog Jezera, istočno od ostrva Vrgada, na 43° 51·2′ sjeverne širine, 15° 33′ ist. Gr., visoko 97 m. Površina 1·19 km².

P. V.

ARTESKI BUNARI. U ravnicama duž Save, Dunava, Tise, Morave i njihovih većih pritoka, gdje nema izvorske ni dobre i u dovoljnoj količini podzemne vode, dobiva se voda za piće i druge potrebe bušenjem A. B. Na ovaj način snabdjevaju se vodom: Senta (dubina 37—50 m temperatura 14°C, 148 m 15°C, ispod 200 m 22°C), Stari Bečej, Novi Sad (215 m 17°C), Šabac (80 m 21°C), Obrenovac (176 m 21°C), Zemun, Smederevo (317 m 27·5°C), Negotin (200 m oko 14°C), Zaječar, Mladenovac (90 m 18°C, 125 m 22°C, 160 m 25°C, 200 m 27°C) i mnoga druga naselja u dolinama spomenutih rijeka. — Arteske vode, u pogledu bakteriološkom, uvijek su najsigurnije i najbolje vode. No zbog toga, što su u većini slučajeva mlake, i što imaju više mineralnih materija ili su zasićene neprijatnim plinovima (Šabac, Novi Sad, Obrenovac i dr.), nisu upotrebljive za piće odmah po točenju, a hlađenjem i vjetrenjem plinova gube svježinu. Tražeći pitku vodu, nađe se često jače sumporovita ili inače mineralna topla voda. Tako su postala neka kupališta. — I ako povećanjem dubine A. B. treba da bude temperatura vode veća (za svakih 30 m približno po 1 stepen) dešava se, da se i na većim dubinama (i do 200 m) dobije voda umjerene temperature: 14—15°C, dok u ugljenitom terenu na toj dubini dostiže 27°C. Arteska voda, nalazeći se između neprobojnih zemljišnih slojeva pod pritiskom, izlazi kroz postavljenu cijev obično do iznad površine zemlje, i to odmah poslije bušenja u znatno većoj količini nego kasnije. Smanjivanje količine vode, koja ističe, biva iz više uzroka: najčešće zbog toga, što količina pritisnute vode, koja ističe, u prvo vrijeme, poslije bušenja oteče i poslije toga na cijev ističe ona količina, koja u vodosprovodni sloj dotiče. Često se količina vode, koja ističe, smanjuje zbog toga, što se u nizu godina, u cijevi nahvataju inkrustacije, jer voda izlazeći na slobodan zrak gubi svoju ugljičnu kiselinu i taloži vapnene i druge materije, koje je sobom iz dubine ponijela. Te inkrustacije nahvatane na zidovima cijevi smanjuju njen otvor. Također i naslage pijeska u cijevima, koje voda sobom donosi, smanjuju izdašnost A. B. Ovo je veliki nedostatak A. B., zbog čega se oni ne preporučuju, naročito za stalno snabdijevanje vodom gradova i drugih naselja, već je njihova upotreba ograničena, ma da su oni u izvjesnim prilikama jeftiniji od drugih načina snabdijevanja vodom.

Literatura: Dr. Sv. Radovanović, Podzemne vode.

M. Jovanović.

ARTIČOKA (Cynara Scolymus, Artischoke). A. naliči na veliki čičak, goji se radi glavica cvjetova, koje se upotrebljavaju za jelo. Uspijeva u toplijim krajevima na vrlo plodnim, masnim tlima, razmnožava se najbolje podancima, korijenjem, iz kojih se razvijaju za dvije-tri godine biljke, koje nose obilne glavice. *O. F.*

ARTILERIJSKA ŠKOLA. V. Vojna Akademija.

ARTILUK (talijanski altiluccho), dubrovački srebrni novac u vrijednosti tri dinara. Kovan je, s prekidima, od 1627 do 1701, po tipu poljskih trostrukih groševa. Dubrovačka kovnica falsificirala je i trostruke groševe, koje je grad Riga pod poljskim kraljem Sigismundom III kovao. Ime A. vodi podrijetlo od turskog »altylyk«, šestak. *B. S.*

ASANI. Poslije smrti cara Manuela (1180) nastao je opći pokret neprijatelja Bizantije, Normana, Srba i Madžara. Srbi pod Nemanjom zajedno sa Madžarima, prodrli su 1183 do Sofije. To je dalo povoda i Bugarima da dignu 1185 ustanak protiv Bizantije.

Digitized by Google

Na čelu ustanka, kome su se pridružili Vlasi, i pomogli ga i Kumani, stavila su se dva boljara, braća Petar i Asan. Ime Asan (Asen, Osen) čisto je kumansko. — Sa A. je stupio u savez Nemanja, te je zauzeo Niš i počeo osvajanja u timočkom kraju. Poslije dugih i promjenljivih borbi Bugari su se održali. — 1196—97 pala su oba brata A. kao žrtve boljarske zavjere, a na vladu je došao treći brat, Kalojan. 8/11 1204 Kalojan je krunisan kraljevskom krunom, poslanom od pape Inocenta III. Izgleda, da je s Kalojanovom pomoću Stevan Nemanjić suzbio Madžare i brata Vukana i ponovo došao do prijestolja. Kad je osnovano Latinsko Carstvo (1204), od nosi između Latina i Bugara postali su vrlo rđavi. U borbi protiv njih Kalojan je došao pod Solun, ali tu je 8/10 1207 izdajnički ubijen. U Bugarskoj su nastale poslije njegove iznenadne smrti smutnje, koje su trajale sve do 1218. Za to vrijeme Asanovići nisu učestvovali u vladi. Tek 1218, s ruskom pomoću, vratili su se u otadžbinu i na vlast Asanovi sinovi, od kojih je Ivan Asan II postao car (1218 do 1241). S početka se A. sav dao sređivanju unutrašnjih prilika, pa je onda ušao u borbu protiv moćnog epirsko-solunskog cara Teodora i pobijedio ga u bitci na Klokotnici (1230). Poslije te pobjede Asan je postao ubrzo gospodar svih zemalja do blizu Drača. Samo su Solun, Epir i Tesalija ostali Teodorovu bratu Manuelu. Pobjeda Asanova izazvala je promjene i u Srbiji. Zet cara Teodora, kralj Radoslav, zbačen je, a na prijesto doveden brat mu Vladislav, koji je uzeo Asanovu kćer. Bugarski utjecaj u Srbiji ojačao je. Za A. Bugarska je bila prva sila na Balkanu. Za njegove vlade umro je u Trnovu Sv. Sava 1236. Vjerojatno je, da je Sv. Sava pomagao stvaranje pravoslavne koalicije protiv Latina, u kojoj je A. pripala glavna uloga. A. je radio energično na tome, da osvoji Carigrad. — A. sin i nasljednik Kaliman I. (1241 do 1246) jedva je održavao očeve tekovine. Unutrašnje i dinastičke borbe razrovale su državu. U Srbiji je, poslije A. smrti, zbačen s prijestolja kralj Vladislav. — Mihailo II. Asan (1246—1257) nije mogao da spriječi Grke, koji su osvojili čitavu Makedoniju i dobar dio Trakije. U savezu s Dubrovnikom Bugari su 1254 napali Srbiju i prodrli su sve do Lima, ali su bili suzbijeni. 1256 vodili su Bugari ljute i bezuspješne borbe s Grcima o posjed Makedonije. Ti neuspjesi doveli su do bune, u kojoj je Mihailo platio glavom. — Njegov nasljednik Kaliman II. nije se mogao održati na prijestolju i završio je negdje bijedno kao bjegunac ispred Madžara. Madžarski štićenik, ruski knez Rostislav, došao je u Trnovo i tražio je carsku krunu. Sa Kalimanom II. izumrla je 1258 muška linija dinastije Asana.

Literatura: T. Uspenski, Obrazovanije vtorago bolgarskago carstva, 1879. *V. Ćorović.*

ASBÓTH OSKAR (Ažbot), slavista i profesor peštanskog univerziteta, (1852, N. Arad — 10/8 1920, Pešta). 1882 bio je u Rusiji (kod Budilovića, Kulakovskog i Lamanskog). Njegova su djela: Slovenski elementi u madžarskoj kršćanskoj terminologiji (1884, madž.); Kratka gramatika ruskog jezika (1888, madž.); Russische Chresthomatie für Anfänger (1890, 1893); Akcenat u slovenskim jezicima (1891, madž.) Pozajmljene riječi iz slovenskog (1907, madž.) i dr. *A. V.*

ASENTACIJA. V. Regrutovanje.

ASFALTNI RUDNICI. Asfalt se nalazi najviše u vapnencima i dolomitima ličkog, dalmatinskog i hercegovačkog krša. U Dalmaciji su ga počeli vaditi u 18 vijeku, kad je mletačka republika (1750) dopustila nekim osobama vaditi paklinu (smolu) kod Pakline kraj Vrgorca. Kasnije (1845) dospio je vrgorački asfalt u ruke bečkom velikom trgovcu Rotschildu, no on je mogao slabo da radi, pošto su se vrgorački seljaci neprestano bunili protiv eksploatacije. Od Rotschilda prešli su rudnici u svojinu Königa i sina iz Beča. Oni su počeli raditi nešto intenzivnije; podigli su rudničke zgrade, uredili vodovod i godišnje su mogli dobiti oko 300 vagona asfalta. Od 1904 do 1914 dobilo se asfalta 215.393 q. Za vrijeme Svjetskoga Rata rudnici su mirovali, pa je u njima u to doba došlo do znatnijih šteta. Svojina su dioničkoga društva Ruda u Splitu. U rudnicima se počelo opet raditi u augustu 1921., kad se izvadilo 2.300 q. asfalta, a 1922, 2.700 q. Na rudniku je zaposleno 30—50 radnika; radi se sa jednom mašinom na benzin od 12 HP. — Vrgorački asfalt vanredne je kvalitete; sadrži 31—33% bitumena. Kad bi bio u domašaju povoljnih komunikacija, eksploatacija bi se znatno povećala.

Za eksploataciju asfalta u Dalmaciji postoji još nekoliko društava. Rudnik asfaltnog kamena Mirilović u Polju ima u zakupu Ruda d. d. u Splitu, svojina je Rudarske družbe na asfalt Adrija u Vrgorcu. Rudnik je osnovan 1900. Ne radi. — Rudnik

Digitized by Google

asfaltnoga kamena Dolac Donji, općina Dolac Donji, osnovan je 1880, kao svojina Rudarske družbe na asfalt Adrija. Ne radi od 1885. — Rudnik asfaltnoga kamena u Vrgorcu osnovan je 1902; svojina je Hansa D. S. O. J. u Hamburgu. Ne radi. — Isto društvo ima asfaltne rudnike kod Vinišća kraj Trogira. Ti su rudnici osnovani 1890, a ne rade od 1895. — Rudnik asfalta u Biskupiji kod Trogira osnovan je 1890; svojina je Hanse; ne radi od 1895. Hansa ima još asfaltne rudnike kod Nerežišća, Supetra, Sutivana, Sumartina, Pučišća, Novog Sela na ostrvu Braču, kod Slivna kraj Metkovića; ti su rudnici osnovani 1898—1902. U njima se ne radi. — Rudnik asfaltnoga kamena u Škripu na Braču osnovan je 1879; svojina je kneginje Čartorijske u Varšavi; ne radi od 1888. — Rudnik asfaltnoga kamena u Radošiću osnovan je 1910. Svojina je S. Perovića. Ne radi.

Za fabrikaciju mineralnih ulja daju dobar materijal bituminozni škriljci što se nalaze u Rudi, 16 km od Sinja. Rudnik na bituminozni škriljac osnovan je 1898. Količina materijala u Rudniku računa se na 3.000.000 tona. Iz tih bituminoznih škriljaca da se lako destilacijom prirediti benzin, petrolej, parafin, asfalt i t. d. Tvornica plina u Splitu upotrebljava taj materijal za fabrikaciju rasvjetnog plina i katrana. Na Rudniku je zaposleno 10 radnika. *F. Tućan.*

ASKIJE, ženski nakit za glavu, od srebrnastih dinduva mrežasto nanizanih. Ovim nakitom mlade na Kosovu pokrivaju unaokolo maramu za otoz. *N. Z.*

ASPALATOS. V. Spalato.

ASPRA (od grčkog aspros, bijel) je ime na istoku za razni evropski i orijentalni srebrni novac, prvobitno u 13 vijeku, u Bizantiji, a naročito u Trapezuntu za srebrni novac u težini malo manjoj od mletačkih matapana. Za vrijeme srednjovječne srpske i bugarske države zvali su se vjerojatno poludinari A. Poslije raspadanja narodnih država kršćani su tako zvali najmanji turski novac (akče). Tri A. bile su jedna para dinarska. *B. S.*

ASSEMANI (1687—1768). Dobar poznavalac kršćanskog istoka. Po rodu je bio Sirijanac. Na svome putovanju po istoku za račun Vatikana, našao je A. glagoljsko staroslovensko evanđelje, koje se po njemu zove Asemanovo. A. je napisao djelo Calendaria ecclesiae universae (1755) u kojem se govori o slovenskoj crkvenoj literaturi. *A. B.*

ASSERIA. V. Podgrađe.

ASTIBOS. U grčko-rimsko doba ime današnjeg Štipa i vjerojatno Bregalnice. *N. V.*

ASTRAKANKA, vrsta jabuka, raširena u sjeverozapadnom dijelu države. Uvezena je iz Njemačke. *I. R.*

ASTURLIJA, veo, koji mlada pri vjenčanju nosi. Nosi se u Beranima. *N. Z.*

ASURDŽIJA (hasuraš) je zanatlija, koji izrađuje hasure (pletene stvari) iz rogoze (ševara). Ova vrsta rada nije vezana za naročitu zanatlijsku kvalifikaciju, već se time bave pojedinci iz krajeva, u kojima sirovina ove vrste uspijeva, a zanat uče obično od svojih starijih ukućana. *Lj. O.*

AŠANJKA, ženska kapa u nahiji rudničkoj, nalik na ovrljinu. Izobičajena je. *N. Z.*

AŠČIJA se naziva vlasnik t. zv. narodnih kuhinja, gdje se vješto gotove narodna jela, prema potrebama i navikama širih slojeva, naročito povremenih radnika (pečalbara), koji dolaze sa sela. Zanat dolazi u kuharsku grupu, ali kod nas se ne smatra zanatom, te se njime bave lica iz raznih zvanja. *Lj. O.*

AŠKERC ANTON, prvi slovenački epičar (9/1 1856, Globoko kod Rimskih Toplica — 10/6 1912, Ljubljana). Osnovnu školu je polazio u Sv. Marjeti kod Rimskih Toplica, zatim od 1869 do 1877 gimnaziju u Celju. Poslije svršene mature stupio je u bogosloviju u Mariboru gdje je postao svećenik 22/7 1880, u trećoj godini bogoslovije. Prvo kapelansko mjesto dobio je u Podsredi. 18/10 1883 dobio je mjesto drugog kapelana u Šmarju kod Jelša, gdje je ostao do 13/8 1889, kad je bio premješten za kapelana u Juršince, kod Ptuja. 1/4 1891 primio je mjesto kapelana u Vitanju, otkuda je 1/5 1892 otišao za župnog upravnika u župu Sv. Marjete. 20/9 1892 bio je premješten za kapelana u Mozirju, a onda 10/10 1894 u Škalama. — Baveći se već poslije bogoslovnih studija proučavanjem vjerske filozofije, osobito istočne, a kasnije i socijalizmom, izgubio je smisao za katoličku dogmatiku, zbog čega je skinuo svećeničku odjeću. 17/3 1898 predao je molbu za mjesto gradskog arhivara u Ljubljani, a 3/5 1898 tražio je svećeničku penziju. Po ličnoj intervenciji župana Ivana Hribara bio je 7/6 1898 postavljen za provizornog, a 1/1 1900 za stalnog arhivara u ljubljanskom magistratu. Uz arhivarsku službu bio je od 1899 do 1903 i urednik Ljubljan-

Digitized by Google

skog Zvona, u kome je već od 1895 uređivao pjesnički dio. — Kao prije, za vrijeme kapelanske službe, A. je putovao i kao arhivar za vrijeme odsustva mnogo, 1878 bio je prviput u Ljubljani, 1879 u Zagrebu, 1880 u Trstu i Istri, 1884 u Beču i Budimpešti, 1885 na Velehradu i u Pragu, Linzu i Salzburgu, 1886 u Bosni, Đakovu, Novom Sadu i Beogradu, 1887 u Mlecima, 1888 u Beču i Ugarskoj, 1889 putovao je je preko Slovačke u Krakov. 1890 namjeravao je da uči univerzitet, za slučaj ako bi dobio od ministarstva umjetničku stipendiju ili da ide na duži put u Rusiju. 1893 bio je u Carigradu i preko Bugarske i Srbije vratio se kući. 1896 bio je u Parizu, 1899 u Italiji, 1901 u Furlandiji. Iste godine je putovao preko Poljske u Petrograd, Moskvu i Kijev. 1902 ponovo je posjetio Rusiju putujući preko Odese na Krim i Kavkaz. 1906 bio je u Egiptu, 1908 u Grčkoj. 1908 molio je Ministarstvo Prosvjete za umjetničku stipendiju, radi novih i dužih putovanja, ali austrijsko ministarstvo mu je odbilo molbu, zbog njegovog izrazitog sveslovenskog i srbofilskog mišljenja. — A. je duže vremena poboljevao i postao je zbog oštrih kritika »modernista« živčano razdražen, te je 8/6 1910 molio da bude penzionisan kao arhivar. 7/6 1912 udarila ga je kapljа, a umro je u oblasnoj bolnici u Ljubljani.

Svoj pjesnički rad počeo je A. 1880 u Stritarevom Zvonu, njegov epski talenat otkrio je i pobudio Levec, urednik Ljubljanskoga Zvona. U ovome listu bio je A. od 1881 do 1896 prvi pjesnik, objavljujući u njemu svoje krepke balade, pune plastične dikcije i lapidarne kompozicije, i romance, kojima je predmete uzimao iz narodnog sujevjerja i domaće historije. U prvoj polovini devedesetih godina pisao je A. većinom socijalne i vjersko-slobodoumne romance, u kasnijim godinama društvene satire, vraćajući se često domaćoj historiji, osobito herojskim figurama iz slovenačkog protestantskog pokreta i seljačkih ratova, podvlačeći sve oštrije slobodoumnu tendenciju, koju je rado odijevao u orijentalne kostime, za koje su mu služili kao folija ruski, starorimski, grčki i egipatski predmeti. Njegove putne pjesme svježe su i temperamentne, međutim njegova je lirika dosta skromna. A. je bio vješt i u prevođenju ruskih pjesnika.

Glavna A. djela su: Balade in Romance (1890, II. izdanje 1903), Lirske in epske poezije (1896), Nove poezije (1900), Tri dramatične studije (1900), Ruska antologija (1901), Zlatorog (1904), Četvrti zbornik poezije (1904), Primož Trubar (1905), Mučeniki (1906), Junaki (1907), Jadranski biseri (1908), Akropolis in piramide (1909), Pesnitve Peti zbornik (1910), Posljednji Celjan (1912), Atila v Emoni (1912). — U prozi je A. opisao svoje izlete u Carigrad i u Rusiju. Kao urednik Ljubljanskog Zvona saopćio je A. u ovome listu više literarnih prikaza, socijalnih pregleda i kulturnih referata. — Priredio je i izdanje Prešernovih i Ketteovih pjesama s dužim uvodima i objavio je u stručnim časopisima nešto historijskih dokumenata iz ljubljanskog gradskog arhiva. — Kritika je A. ocijenila u početku vrlo lijepo. Sa katoličko-dogmatičkog gledišta zamjerio mu je Mahnič (Rimski Katolik, 1889—1890), u kasnijim godinama pri izdanjima svake zbirke Dom in Svet. Filozofski ocijenio ga je A. Bazala (Izabrane pjesme Zagreb, 1913), estetički Ivan Prijatelj (Aškerčeva čitanka, I. izdanje, Prag, 1913, II. izdanje Ljubljana, 1912). Biografski podaci o A. nalaze se u Slovenačkom biografskom leksikonu (Grafenauer). *I. Prijatelj.*

ATANACKOVIĆ BOGOBOJ (kršteno ime Timotej), književnik, pripovjedač (10/6 1826, Baja — 28/8 1858, Novi Sad). Osnovnu školu i nižu gimnaziju svršio je u mjestu rođenja, a višu gimnaziju u Pešti, zatim je slušao pravo, koje je dovršio u Beču. Ovdje je ušao u Vukov krug i postao oduševljen privrženik njegovih reformi. Učestvovao je aktivno u narodnom pokretu 1848, zbog čega je morao emigrirati u Evropu. Do 1850 proputovao je Njemačku, Holandiju, Francusku, Švajcarsku i Italiju. 1851 vratio se kući i nastanio se u Novom Sadu, gdje je i umro. — U književnosti javio se prvo pjesmama 1844 u Peštansko-Budimskom Skoroteči, pa odmah zatim u istom listu i pripovijetkama. 1845 izdao je u Budimu prvi svezak novela, pod naslovom Darak Srpkinji, a 1846 drugi svezak s istim naslovom, u Subotici. 1851 napisao je veću pripovijetku Bunjevka, a 1851 roman Dva Idola. To dvoje su mu najbolje što je dao. Potonji roman izašao je i u Srpskoj Književnoj Zadruzi. Osim toga pisao je i putopise.

Literatura: Mita Popović: Bogoboj Atanacković, studija iz historije Srpske književnosti, Ljetopis Matice Srpske, 1903 knj. 221 i 222; Jeremija Živanović, Putovanja Bogoboja Atanackovića, u Srpskom Književnom Glasniku, 1908, knj. XXI; M. Savić, Putovanje Bogoboja Atanackovića, Ognjanovićeva univerzalna biblioteka, br. 8, Novi Sad (1918). *V. Petrović.*

Digitized by Google

ATANACKOVIĆ JOVAN, đeneral u penziji (24/3 1848, Negotin — 9/8 1921, Beograd). Svršio je gimnaziju u Negotinu i 9/10 1865 stupio je u Vojnu Akademiju. Unapređen je u čin artilerijskog potporučnika 1/1 1870, kapetana 2 kl. 2/8 1876, đeneralštabnog kapetana 1 kl. 21/3 1878, đeneralštabnog pukovnika 1/11 1892, đenerala 6/12 1897, penzionisan 10/8 1900, reaktiviran 20/11 1902, ponovo penzionisan 31/3 1906. Bio je vodnik poljske baterije do 1872, od tad do 1875 komandir ćuprijske narodne baterije, 1875 komandir 1 brdske baterije, 1879 ordonanc-oficir kralja do 1881 u glavnom đeneralštabu, do 1882 šef štaba artilerijske brigade, od 30/10 1882 do 15/11 1883 šef štaba divizije stajaće vojske, od tad komandant 11 bataljona, pa komandant šumadijskog pješadijskog puka. U ratu 1876 bio je komandir druge poljske baterije, pa druge teške baterije timočkog artilerijskog puka, zatim šef štaba Krajinske vojske. U ratu 1877—1878 bio je pomoćnik šefa štaba drinskog kora i šef štaba drinske divizije. 1885 postao je šef operativne kancelarije štaba Vrhovne Komande, a 1900 g. ministar vojni.

V. B.

ATANACKOVIĆ PLATON, episkop bački, pisac, politički radnik i veliki dobrotvor narodne prosvjete (10/7 1788, Sombor — 21/4 1867, Novi Sad). Gimnaziju i bogosloviju svršio je A. u Karlovcima, zatim je položio učiteljski ispit, oženio se, zapopio i postao učitelj u Somboru 1809. Uskoro se istakao kao dobar pedagog i postao prvi profesor prve srpske preparandije u Sentandreji kod Budima (1812 do 1815). Na tom položaju ostao je punih sedamnaest godina i kada je preparandija premještena u Sombor (1815—1829). Uz to je bio i paroh somborski. Kada je 1824 ostao udovac, naumio je da se zakaluđeri. Predstavnici crkve zamjerali su mu, što je ranije pisao protiv monaštva i morao je duže vremena da provede kao iskušenik u manastiru Krušedolu, gdje se i zakaluđerio 1829. Poslije toga ubrzo je postao iguman i arhimandrit, prvo u Šišatovcu, a kasnije u Bezdinu. 1839 postavljen je za budimskog episkopa. Za vrijeme srpskog ustanka protiv Madžara 1848 došao je u vrlo nezgodan položaj. — Ranije već ponuđeno mu mjesto načelnika za pravoslavnu crkvu u madžarskom Ministarstvu Prosvjete uspio je da odbije na zgodan način, ali je bio prisiljen, da se primi uprave nad cijelom srpskom crkvom pod ugarskom vlašću, kada je patrijarh Rajačić, kao duhovni vođ pobunjenih Srba, proglašen izdajnikom. Ta okolnost, uz premještaj A. na bačku eparhiju silom državne vlasti, bila je povod kasnijeg dugotrajnog sukoba A. s patrijarhom, i ako je A. međutim pridružio se srpskoj vojsci kod Sombora i s njom prešao u Srijem. Taj spor izazvao je A. da napiše svoju apologiju i štampa je u Beču 1850, pod naslovom Analitika. — Veliko rodoljublje A. ogleda se u njegovim darovima srpskim prosvjetnim institucijama. On je dao 40.000 forinti za osnivanje srpske pravne akademije u Novom Sadu, kupio je štampariju Dr. Medakovića i poklonio je srpskoj novosadskoj gimnaziji, osnovao je u Somboru fond, nazvani »Platoneum« za izdržavanje siromašnih učenika preparandije, pomagao je narodno pozorište i druge ustanove, a na aljmaškom groblju kod Novog Sada podigao je kapelu sebi za grobnicu, pored nje je ustanovio školu sa stanom za učitelja i osigurao im izdržavanje. — Politički rad A. vidi se naročito iz njegove knjige Dijetalne besjede (1845), u kojoj su štampani njegovi govori, koje je u interesu srpskoga naroda držao na madžarskim zemaljskim saborima od 1837 do 1844. — A. je znatne zasluge stekao i za Maticu Srpsku, čiji je predsjednik bio od njena prijenosa u Novi Sad pa do svoje smrti. Kao književni radnik bio je već od 1845 počasni član ruskog Obščestva istorji i drevnostej pri univerzitetu u Moskvi, češkog muzeja u Pragu i Društva Srpske Slovesnosti u Beogradu. — Od književnih radova A., kojih ima preko 40, najvažniji je Prinos rodoljubivih mislej na žertvenik narodnoga napretka, koji je je dvaput izdan (1856 i 1864), zatim Dijetalne besjede i Povjest rezidencije episkopata budimskago, a od časti i ovoga samog (1846); Pedagogika i metodika (1815) i dr. Uz to je A. štampao nekoliko nadgrobnih i drugih prigodnih besjeda i poslanica. Osobito mnogo je radio na školskoj književnosti i izdao je čitav niz udžbenika iz nauke o vjeri, o jeziku srpskom i njemačkom, matematici, pedagogiji i katihetici. Osim toga, preveo je A. i štampao veliki broj knjiga Sv. Pisma staroga i novoga zavjeta, kao i neke knjige stranih pisaca. Tako je već pred kraj života svoga, kao sedamdesetsedmogodišnji starac preveo njemačko djelo J. F. Hilera Neotstupni vođa kroz vrleti i klance života, a za mladosti svoje 1823 i djelce L. Miterpachera Unterricht über Maulbaum- u. Seidenraupenzucht, što mu je iste godine donijelo i zvanje »svilodjelija profesora« u srpskom somborskom Pedagogijumu. U borbi

Digitized by Google

oko pravopisa bio je na strani konzervativaca, te je i na godinu dana pred smrt štampao svoj Povtorni napjev nad azbukom, složen starcem Mirkom (1866). *R. Grujić.*

ATANASIJE SVETI PRILEPSKI, crkva u Južnoj Srbiji kod Prilepa, u bitoljskoj oblasti. Crkva je podignuta za vrijeme cara Dušana. Srušeni su joj krovovi i kubeta.

Literatura: Dr. V. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji 1924, str. 27. *V. R.*

ATENTATORI. V. Čabrinović, Čubrinović, Ilić Danilo, Jovanović Mih., Jukić, Princip, Žerajić.

ATILA, hunski kralj (434—453) po Kr.). A. je sa mnogobrojnim barbarskim plemenima više puta opustošavao oblasti u Evropi. Balkan je mnogo stradao od njega. 441 prešao je preko Dunava u naše zemlje i zauzeo Viminatium, Singidunum (današnji Beograd) i Niš. *N. V.*

ATLAGIĆ-KULA (po begu Atlagiću), selo u Dalmaciji, oblast Split, kotar i općina Benkovac, od Benkovca 4 km na sjeverozapadu. Ima 562 stanovnika; do 1629 imala je opatiju Sv. Petra od Bojišća. Sada katolici imaju samo crkvicu, a pravoslavni parohijsku crkvu Sv. Nikole bizantijskoga stila. *J. M-n.*

ATLANTSKA PLOVIDBA IVO RAČIĆ A. D., Split. Osnovano 1922. Glavnica 10,000.000 din. Ima 10 lađa, sa ukupno 39.000 tona. *S. P.*

ATOS. V. Sv. Gora.

ATRANS. U rimsko doba mjesto na putu Ljubljana—Celje, danas Trojanac. Tu je bila rimska carinarnica. Tako se zvao i lokalni bog ovog mjesta. *N. V.*

AUBA. V. Avba.

AUDOLEON, kralj Peonaca, koji su živjeli u današnjoj Južnoj Srbiji (oko Velesa, Prilepa i Bitolja). A. je vladao duže vremena, oko 300 prije Kr. Bio je prijatelj Atenjana, kojima je poslao 287/286 pomoć u žitu. Kovao je svoj novac. *N. V.*

AUER ROBERT, slikar (27/10 1873, Zagreb). Svršio je obrtničku školu u Zagrebu i umjetničku akademiju u Münchenu. Boravio je duže vremena u Americi. 1904 vratio se u Zagreb i bio je do 1918 profesor umjetničke škole. *A. Sch.*

AUERBAH. V. u dodatku.

AUERSPERG ANTON (Anastasius Grün), njemački pjesnik i političar (11/4 1806 Ljubljana — 12/4 1876, Graz). A. je imao raznovrsne kulturne i političke dodire, osobito s kranjskim Slovencima, među kojima je, poslije svršenih studija od 1830, na svome porodičnom posjedu često živio. U politici postao je od 1848 neumoljiv protivnik Slovenaca, i smetao im je mnogo osobito u kranjskom zemaljskom saboru. S druge strane, donijeli su A. kulturni pogledi Slovencima dvije velike usluge: njegovi njemački prijevodi slovenačkih narodnih pjesama, koji su kao Volkslieder aus Krain izašli 1850 i kao zasebna knjiga, su slovenačku narodnu poeziju uveli u evropsku književnost; a njegov Nachruf an Prešeren pripomogao je, da je njegov nekadašnji odgojitelj dobio zasluženo poštovanje.

Literatura: Kidrič u Slov. biografskom leksikonu (s literaturom, o ulozi A. među Slovencima). *F. K.*

AUGUST, jedan od najznamenitijih rimskih careva (30 prije Kr. — 14 poslije Kr.). A. je ratovao u zapadnom dijelu naše zemlje od 35 do 33 prije Kr. Misli se, da je on taj rat poduzeo s namjerom da osvoji cijelu našu zemlju, ali se to ne može dokazati. U ratu je učestvovao i A. lično. Iz Italije je A. došao u današnji Senj, a odatle se uputio prema Sisku. U isto vrijeme došla je s juga njegova flota i pokorila primorje. Neka plemena su se predala A., čim im se približio, kao na pr. Japodi, zapadno od Alpa. Naprotiv drugi, kao na pr. istočni Japodi, zadali su mu mnogo posla. Sisciju (današnji Sisak) morao je A. opsjedati, i tek poslije duže opsade grad se predao. Po svoj prilici rezultat ovog rata bio je taj, da je pod Rim potpala sva zemlja između Jadranskog Mora i Drine. Za A. vlade ratovalo se još više puta u našim krajevima. 29 pokorio je Kras, sjeveroistočni dio Srbije. Za A. vlade bjesnio je u cijeloj našoj zemlji i strašni dalmatinsko-panonski ustanak, 6—9 po Kr. *N. V.*

AUGUSTINOVCI su se prozvali po pravilima, što su ih opsluživali. Ali ova pravila po svome obliku ne potiču od Sv. Augustina, nego su sastavljena u 10 vijeku na osnovu nekih Augustinovih spisa. Od 11 vijeka Augustinova su pravila sve više primali razni kaptoli, pa su tako nastali regularni kanonici Sv. Augustina. Uz to su ih primili u Italiji i neki pustinjaci (eremitae St. Augustini). Njih su pape Inocencije IV 1244 i Aleksandar IV 1256 ujedinili i odobrili, a papa ih Pije V. 1567 ubrojao u prosjačke redove. Glavna je zadaća pustinjačkih augustinovaca djelovanje na polju

Digitized by Google

duhovne pastve i propovijedanje. Red se tako brzo raširio, da je već u 14 vijeku brojao 42 pokrajine, oko 2.000 stanova i oko 30.000 članova. U našoj su domovini A. djelovali na raznim mjestima: na Rijeci, u Sinju, Križevcima, Iloku, Makarskoj, Zaostrogu, na Hvaru i t. d. Međutim su sa širenjem turskoga gospodstva A. sve više iščezavali, dok nisu posve iščezli.

Literatura: Knöpfler, Lehrbuch der Kirchengeschichte; Buchberger, Kirchliches Handlexikon I; Cuvaj, Građa za povijest školstva I, 1910; Zlatković, Franjevci (1888). *J. J.*

AURELIJAN, rimski car (270—275 po Kr.). Rođen je u našoj zemlji, ali se ne zna tačno gdje: u Mitrovici u Srijemu, ili negdje u sjeveroistočnoj Srbiji. Bio je iz siromašne porodice, a postao je silan imperator. Vodio je mnoge ratove. Kad je vidio, da se provincija Dacija, koju je Trajan osvojio, ne može više da održi zbog napada barbara, on ju je napustio. Mjesto nje osnovao je novu Daciju na desnoj obali Dunava, u koju je preselio iz stare Dacije rimske stanovnike. »Nova Dacija« obuhvatala je sjeveroistočni dio naše Kraljevine. *N. V.*

AUSTRIJSKA POŠTA U SRBIJI. Turska je, dok je vladala Srbijom, bila dužna, na osnovu kapitulacija, da na svojem teritoriju vrši i kurirsku službu austrijske vlade, za prijenos diplomatske prepiske između Beča i Carigrada. Tu službu vršili su tatari. Kasnije, 1836, kad je ustanovljen u Beogradu austrijski generalni konzulat, Austrija je ustanovila specijalno za tu službu i svoje kurire, kojima je Turska bila obavezna dozvoliti prolaz kroz svoju zemlju, ali koji su bili van domašaja turskih vlasti. Ta obaveza prešla je kasnije i na Srbiju kao vazalnu državu. U Srbiji tada još nije bilo pošte, ali kako je njeno ekonomsko napredovanje bilo vrlo bujno, poslovni je svijet u svojim trgovinskim odnosima, naročito sa susjednim državama, osjećao vrlo velike teškoće bez pošte, i obilato se služio svima sredstvima, koja su mu pružala olakšice. Zbog toga je služba austrijskih kurira bila jako razvijena i ona je postepeno uzela ulogu posrednika za saobraćajne odnose između Srbije i onih mjesta u Turskoj, kroz koja su kuriri prolazili na putu iz Beograda za Carigrad. Austrija je imala velikih političkih i ekonomskih interesa, da tako stanje u Srbiji eksploatiše, što je najjačeg izraza dobilo u ustanovljenju austrijske poštanske ekspoziture pri generalnom konzulatu u Beogradu i njegovoj filijali u Aleksincu, tadanjoj granici između Srbije i Turske. Ta austrijska pošta primala je i otpravljala pisma i novčane pošiljke ne samo za Tursku i Austriju nego i za cijelu Evropu, naplaćujući za to izvjesne određene takse. Ona je postojala i dalje i poslije ustanovljenja prvih pošta u Srbiji (1843), jer su one vršile samo unutrašnju službu i nisu imale veze sa inostranstvom. Zbog toga je u to vrijeme međunarodni poštanski saobraćaj Srbije vršen isključivo preko austrijskih pošta u Beogradu i Aleksincu. One su vršile i dostavu prispjele pošte preko svojih raznosača, koji su bili uniformirani. Od poštanskih taksa koje su naplaćivane, Srbija nije dobivala ništa. Nije zabilježeno, koje su godine ustanovljene austrijske pošte u Srbiji; ukinute su, kad je Srbija zaključila prvu međunarodnu poštansku konvenciju sa Austro-Ugarskom 2/12 1868, koja je stupala u život septembra 1869. *D. Dimitrijević.*

AUSTRIJSKO-SRPSKA TAJNA KONVENCIJA. Knez Milan Obrenović, ogorčen Svetostefanskim Mirom i držanjem ruske diplomacije prema Srbiji, počeo je, odmah od 1878, da se približava Austriji. 19/10 1880 oduzeo je vladu od rusofilskih liberala, koje je vodio Jovan Ristić, i doveo je naprednjačku vladu M. Pirođanca. Jedan od prvih poslova nove vlade bio je trgovački ugovor sa Austrijom. Uz taj trgovački ugovor došao je i politički. Prve pregovore, bez pravog rezultata, vodio je Č. Mijatović, a onda ih je nastavio i dovršio knez Milan lično. Na kneževu odluku djelovala su naročito dva događaja velikog političkog značaja. Marta mjeseca 1881 poginuo je ruski car Aleksandar II. od nihilističke bombe, a malo poslije toga proglasio se rumunjski knez Karlo I. za kralja. Prvi događaj davao je povoda mišljenju, kako stvari u Rusiji idu vrlo rđavo i da je opasno osloniti se na taj politički stup; drugi događaj pogađao je ličnu sujetu kneza Milana. Maja mjeseca iste godine knez je bio u Berlinu, gdje su mu preporučivali bliže veze s Austrijom. Iz Berlina je pošao u Petrograd, da pozdravi novog cara Aleksandra III. Juna mjeseca, po povratku iz Rusije, knez je dovršio pregovore sa Austrijom i sklopio je s njom konvenciju. —Iz te konvencije važni su ovi članovi: Član 2, kojim se Srbija obavezivala, da ne će trpjeti nikakve agitacije na svom području u korist srpskog elementa na austrougarskoj strani, uračunavajući tu i Bosnu i Hercegovinu; čl. 3, kojim Austro-Ugarska priznaje srpsku kraljevinu, kad se proglasi; po čl. 4 Sr-

Digitized by Google

bija nije mogla sklapati nikakvog novog ugovora sa kojom drugom novom državom bez prethodnog sporazuma s Bečom; isto tako, Srbija nije mogla dozvoliti dolazak na srpsko tlo ni jednoj tuđoj vojsci. Čl. 5 garantovao je prijateljsku neutralnost za obje države u slučaju rata, a u čl. 7 obećavala je Austrija, da će pomagati Srbiju u njenom širenju prema jugu, izuzimajući pravac Novog Pazara. — Pregovori o konvenciji vođeni su u najvećoj tajnosti. Za njih nije znala čak ni srpska vlada. Zamoljen od kneza Milana, gotov sporazum potpisao je 16—28/6 1881 ministar Inostranih Djela Č. Mijatović. Predsjednik vlade M. Pirođanac ustao je energično protiv konvencije tako sklopljene, a naročito protiv njenog 4 čl., i predlagao je ili izmjenu ili ostavku. Poslije dužih pregovora u Beogradu i u Beču stvar se riješila tako, da je knez Milan 12/10 1881 uputio jedno tajno pismo austro-ugarskom ministru Spoljašnjih Poslova, da on za sebe smatra 4 tačku kao obaveznu, a Austro-Ugarska je tad pristala, prema srpskoj vladi, da se član 4 tumači ovako: Srbija može sklapati političke ugovore, kao samostalna država, sa svakom vladom, ali se obavezuje, da ne će pregovarati ni sklapati nikakvih političkih ugovora, koji bi bili protivni duhu i sadržaju tajne konvencije.

Literatura: St. Protić, Delo 4, 1909; V. Ćorović, Politika, br. 5200—02; A. F. Pribram, Historische Blätter, I, 3, 1922. *V. Ćorović.*

AUTARIATAE (Autarijati), ilirsko pleme. Stanovalo je od gornje Neretve na istok. Možda ime rijeke Tare stoji u vezi s njegovim imenom. A. su dugo ratovali sa svojim susjedima Ardijejcima i mahom su ih pobjeđivali. Vlast A. se s vremenom proširila do preko Morave. Ali kad su sa sjevera došli u našu zemlju Kelti, A. im nisu mogli odoljeti. Oko 300 prije Krista oni su ostavili svoju zemlju i pošli na jugoistok. A. su onda napali peonskog kralja Audoleona, ali su ih Makedonci potukli i Kasandar je naselio 20.000 A. na Perim-planini. Ime A. nestaje poslije toga u historiji.

N. V.

AUTOBIOGRAFIJE I MEMOARI.

1. Hrvatski. V. u dodatku.

2. Slovenački. Prvi pokušaj slovenačke A. je Vodnikov spis iz 1796 (štampan u Vodnikovom spomeniku Vodnik Album, Ljubljana 1859) i skice J. Kopitara iz 1808. (Istočniki dla histor. slav. filol., II, i iz 1839 B. Kopitars kleinere Schriften I, 1857). Potpune A. i u kasnije doba su rijetke. J. Godina-Verdelski izdao je svoje Življenje u Trstu 1879; ljubljanskog kanonika Fr. Ks. Kramera Življenje in delovanje, popisano od njega samega, izašlo je u Ljubljani 1893; A. Marušića Moja doba in podoba u Gorici 1898; J. Vošnjak izdao je svoje Spomine v Ljubljani 1905—06. Iz svoje A. izdao je J. Trdina Bahovi huzarji in Iliri (1853 do 1867) u Ljubljani 1903 i objavio je Moje življenje u Ljubljanskome Zvonu 1905 i 1906, a većina još je u rukopisu. — Široko zasnovani memoari, koje je napisao Fr. Šuklje, nalaze se u štampi. — Pojedina doba obradili su J. Alešovec (Kako sem se jaz likal, Ljubljana 1886), M. Torkar (Nekoliko crtic iz mojih mladih let, Dom in Svet 1895), J. Geršak (Ormoški spomini, Ljubljana 1902), J. Debevec (Vzori in boji, Ljubljana 1908), K. Ozvald (Iz mojega lastnega življenjepisa, Ljubljana 1920). U glavnom literarno-historijsku vrijednost imaju E. Jelovšekove Spomini na Prešerna, Ljubljana 1903, V. Holca (Holz) Spomini na znamenite može, Trst 1892 i Iv. Cankara Obiski, Ljubljana 1920. Izrazito političku tendenciju ima Iv. Šušteršića Moj odgovor, Ljubljana 1922. Ima više ovakih spisa iz novijeg doba. — Iz balkanskog rata imamo samo dva (I. Oražen, Med ranjenimi srbskimi brati, Ljubljana 1913 i M. Plut, Po macedonskem bojišču, Ljubljana 1913), a poslije Svjetskog Rata umnožili su se: J. A. Žibert Der Mord v. Sarajevo, Ljubljana, 1917; Henrik Smrekar, Črnovojnik, Ljubljana 1919; E. Stefanović, Moji zapiski s Dunaja, Ljubljana 1921.; V. F. Jelenc, 1914—18, Spomini jugoslovenskega dobrovoljca, Ljubljana 1922; J. Matičič, Na krvavih poljanah, Ljubljana 1922; J. Lavtižar, V petih letih okrug sveta 1914—1919, Ljubljana 1924; R. Pavlič, Ljubezen in sovraštvo, Ljubljana 1924, i serija knjiga, u kojima objavljuje pod naslovom Carzano, Proti Avstriji (Maribor 1924) Lj. Pivko svoje ratne uspomene.

J. Glonar.

3. Srpski (v. i hrvatski) predstavljaju u svjetskoj književnosti vrlo značajan i bogat književni rad. Kod nas ih nema mnogo, ni u obliku pravih A., ni u obliku memoara. U koliko ih ima sadrže podatke ne samo o piscima, nego i o okolini, u kojoj su živjeli, o ljudima, s kojima su dolazili u dodir, o vremenu, u kome su živjeli. Ponekad to su dokumenti prvoga reda za književnu i političku historiju. Kod izvjesnih autobiografija, naročito kod onih, koji više govore o sebi i koji su imali razloga, da se prikažu u boljoj svjetlosti, izvjesna tvrđenja

Digitized by Google

se moraju provjeriti. Najvažnije su A. ili spisi sa autobiografskim bilješkama, uspomenama i zapisima:

Cvijić Jovan, Iz uspomena i života (1923, IV knj. Omladinske Matice za Vojvodinu). U ovoj knjizi pisac izlaže samo prvi dio svoje A. (Djetinjstvo u Loznici) i pruža podatke o sebi, okolini i školovanju do ispita zrelosti.

Cvjetković Kiril: Autobiografija (Izdanje Srpske Kraljevske Akademije, 1898). Korisno djelo za ispitivanje vjeskih prilika u Dalmaciji, opisivanje rada za uniju i borbe da se unija ne uvede, u početku 19 vijeka. Prikazan je život piščev, njegova uloga u događajima, život u zatvoru, sa nešto podataka i za političku historiju.

Dimitrijević Miloš: Uspomene iz moga života (1896). Podaci o piscu i političkim prilikama u Vojvodini za njegovo doba.

Dragošević Jovan: Istinske priče (1888). U obliku šest pripovijedaka pisac iznosi podatke o javnom životu u Srbiji. Ima nešto historije o vremenu druge vlade kneza Mihaila i o uvođenju vojske.

Đorđević Vladan ima vrlo mnogo autobiografskih podataka u djelima: Srpsko-turski rat (Uspomene i bilješke iz 1876, 1877 i 1878, I—II 1907), Kraj jedne dinastije (I—II, 1905—1906), Historija srpsko-bugarskog rata (I—II, 1908), Moje ministrovanje, i dr. Sva djela su zanimljiva za historiju i političke prilike u Srbiji.

Grujić Jevrem: Zapisi (I—III 1922 do 1923. Izdanje S. K. Akademije). To su piščeve bilješke o događajima prije Svetoandrejske Skupštine, o Svetoandrejskoj Skupštini, o drugoj vladi Miloša i Mihaila Obrenovića i ratovima sa Turcima 1876 do 1878. Važno je za političku historiju Srbije u 19 vijeku.

Grujić Nikanor: Autobiografija (Bogoslovski Glasnik 1904—1905 i zasebno). Obuhvata djetinjstvo, školovanje, crkveni, politički i književni rad piščev. Ima podataka za crkvenu i političku historiju. Pisac se najviše stara, da izloži svoje zasluge i da objasni sukob između naroda i crkve.

Hadžić Jovan (Svetić Miloš), Autobiografija (Objavio M. Savić u Stražilovu 1886, 1562—1566). Kratki, suhi podaci o piscu do 1865, spisak njegovih djela. Autobiografskih bilježaka ima i u članku Spomeni iz mojega dnevnika (Ogledalo Srbsko, 1864).

Hristić Kosta (Stari Beogradanin): Zapisi Starog Beogradanina (I, 1923). Uspomene u obliku članaka, koji su većinom objavljeni u Politici (1921—1923), ima podataka za život i historiju Beograda. Živo i zanimljivo ispričane slike iz društvenog života.

Hristić Nikola: Zapisi. Neobjavljeni podaci za historiju Srbije u 19 vijeku.

Mandić Teodor, Uspomene iz našeg crkveno-narodnog života (I, 1897; II, 1898; iz Letopisa Matice Srpske). Djelo ima dosta podataka za historiju crkve u Vojvodini od 1840 do 1867.

Matavulj Simo: Bilješke pisca (1923. Prvo u Letopisu Matice Srpske 1896, 1898 i dalje). Mladost i život piščev do 1885, prilike u Boci Kotorskoj, život u Herceg Novom, prelazak u Crnu Goru, podaci o kralju Nikoli, dvorskom životu, o piscima J. Sundečiću, L. Kostiću i dr.; putopisne bilješke iz Italije i Francuske. — Kratka Autobiografija S. Matavulja u Letopisu Matice Srpske 257, 1909, 67 (sa općio je M. Savić).

Milićević Milan: Iz svojih uspomena. Dve godine u službi učiteljskoj, 1896. Ranije Godišnjica N. Čupića knj. 16); bilješke o prosvjetnim prilikama u Srbiji od sredine 19 vijeka. U knjizi Knez Mihailo u spomenama nekadašnjeg svog sekretara (1896) ima dosta autobiografskih bilježaka iz doba druge vlade kneza Mihaila. Sličnih podataka ima i u drugim Milićevićevim djelima.

Milošević Raša: Timočka buna 1883. Uspomene (1923). Osnivanje radikalne stranke, rad poslanika radikalne stranke u Narodnoj Skupštini prije bune, rad glavnog odbora, podaci o buni 1883, pretres na prijekom sudu, presude, pomilovanja. Učešće radikalne stranke na stvaranju Ustava 1888 i govori poslanika. Važno je za političku historiju Srbije.

Miljanov Marko (Popović-Drekalović): Primjeri čojstva i junaštva (1901, Izdanje Čupićeve Zadužbine, knj. 45). U obliku anegdota ispričana su djela, koja je pisac vidio ili čuo. O sebi ne govori mnogo, najviše o Crnogorcima (Kuči) i Arnautima (Klimenti), koje je poznavao. Stil je prirodan, kao kod Ljubiše u pripovijetkama. (Prikaz knjige: J. Skerlić, Pisci i Knjige, I).

Nenadović Matija: Memoari (1893, Srpska Književna Zadruga, knj. 9. Ranije: Šumadinka, 1856 br. 11 i dalje 1867). Opis događaja od 1787 do 1806 u sjeverozapadnom dijelu Srbije, uspomene iz 1813, turško prodiranje i osvajanje između Drine i Kolubare. Djelo je započeto oko 1833 i nije dovršeno. Tu su historijski podaci o ljudima i prilikama u početku 19 vijeka. Važno je za historiju ustanka i uređenje Karađorđeve i Miloševe

Digitized by Google

Srbije. Prikazana je uloga Nenadovića u događajima i njegove političke misije.

Obradović Dositije: Život i Priključenija (I—II 1892, 1893, Srpska Književna Zadruga, knj. 1, 8; I izdanje Leipzig, 1783. Dela Dositija Obradovića, 1911). Prvi dio je prava autografija, puna podataka o piscu, o školovanju, o prilikama u Hopovu, o kaluderima, putovanjima. Drugi dio je u obliku pisama, nastavak života. Jedno od najboljih djela 18 vijeka, obuhvata život Dositijev do 1789. U djelu je lijep, starinski stil, pričanje zanimljivo, jezik narodni.

Popović Aca Zub: Uspomene (I—II, 1893). Podaci o piscu i historiji Srba u Ugarskoj.

Ristić Jovan: Spoljašnji odnošaji Srbije (I—III, 1884, 1885, 1887). To je historijsko djelo sa dosta građe za historiju Srbije, ima autobiografskih podataka iz doba od 1848 do 1868. Prva knjiga je više historija, druga više memoari. Autobiografskih bilježaka ima i u drugim Ristićevim djelima.

Runjanin Petar (1775 do 1839), Avtobiografija (1914); izdao je Dr. Nikola Radojčić. Pored podataka o piscu ima i historijske građe za historiju crkve.

Stojadinović Milica-Srpkinja: U Fruškoj Gori (I—III, 1861, 1862, 1866). Tu su, u obliku dnevnika, pisanog 1854, utisci, pisma Lj. P. Nenadovića, V. Karadžića, prijevodi iz Franklina i Balzaca, narodne pjesme i pripovijetke, razmišljanja o odgoju djevojaka. Ima zanimljivih pojedinosti za spisateljicu i ljude, s kojima je ona dolazila u dodir.

Subotić Jovan Dr.: Život (I—V. Izdanje Matice Srpske, 1901, 1902, 1905, 1910). Knjiga I. Idila: Subotićev život od rođenja 1817 do 1840, djetinjstvo, đakovanje, početak književnog rada, podaci o ljudima i sredini. Knjiga II. Proleće: od 1840 do 1853. Knjiga III. Leto: od 1853 do 1867; uz život je opis puta kroz Italiju, Tirol i Bavarsku, političke prilike u Srijemu i Slavoniji, pripreme za Blagoveštenski Sabor 1861, prilike u Hrvatskoj, odnosi prema bečkom dvoru i Madžarima do 1867. Knjiga IV. Leto: piščev put u Rusiju na Etnografsku Izložbu u Moskvi 1867, podaci za historiju hrvatskog i novosadskog kazališta i za narodno-crkveno-školsku autonomiju u Vojvodini. Knjiga V. Leto: događaji od 1869, historija narodne stranke pod vodstvom Svetozara Miletića, o narodno-crkvenim saborima 1869 i 1871, podaci o novosadskoj gimnaziji i odnosima Srba i Rumunja u Vojvodini. Pisac dosta govori o sebi, a djelo je namijenio svojoj djeci, zbog toga je poučno i narativno. Kao historijski izvor nije pouzdano, ali ima uvijek dosta materijala za kulturno-političku historiju.

Tekelija Sava: Građa ili materijal za opisanije života moga (Letopis Matice Srpske 119, 1876, 1—84; knj. 120, 1879, 1—96). Tu je život piščev od rođenja do 1841, opis dječjih igara, školovanje, putovanje po Rusiji, Njemačkoj, historijski podaci o srpskom narodnom saboru u Temišvaru 1790, rad u ugarskom saboru 1802.

Vidaković Milovan: Autobiografija (Glasnik 30, 1871, 92—128). Pisana je 1837, obuhvata samo djetinjstvo, ima nešto podataka o odnosima prema Turcima u beogradskom pašaluku pred kraj 18 vijeka, opis zbjega, naplaćivanje poreza, prelazak u Srijem 1788. Nedovršena je.

Vilovski Stefanović Jovan (1821 do 1902). Iz života jednog c. kr. oficira austrijsko-srpskog voenog hora u godini 1848—1849 narodnog ustanka srpskog (1863). Podaci: Narodna Skupština u Srijemskim Karlovcima 1848, podaci o Rajačiću, Šupljikcu, Knićaninu, Jelačiću i dr.; Opisi bitaka za vrijeme bune. Djelo je važno za historiju Vojvodine i historiju ratovanja 1848—1849. Pisac je učestvovao u njima kao oficir.

Vilovski Stefanović Todor: Moje uspomene 1867—1881 (1907). Preštampano iz Brankovog Kola. Obuhvata školovanje i javni rad. Dobri su podaci iz doba dok je pisac bio urednik Srpske Zore u Beču, bilješke o piscima (Ljubiši i dr.). Druga knjiga ostala je u rukopisu. (Prikazi: B. Lazarević, Impresije I i M. Savić, Letopis Matice Srpske 264 (1910) 70).

Vujić Joakim: Životopisanije (1833). Tu je prikazan piščev život, školovanje, putovanje do 1833, podaci o prosvjetnim prilikama u Vojvodini, boravak u Karlovcu, Zagrebu, Trstu, put po Italiji, put od Trsta do Beča. Na kraju je bibliografija Vujićevih spisa. Pisac voli da se hvali, piše suho, starijim jezikom.

Zelić Gerasim: Žitije (I—III. 1897, 1898, 1900; Srpska Književna Zadruga, knj. 36, 44, 58; I izdanje Budim, 1823; Narodna Biblioteka, Pančevo, sv. 121, 123, 125, 127, 129, 131). Ovo je opširno djelo, ima podataka o piscu i dosta građe za kulturne, političke i crkvene prilike s kraja 18 i početka 19 vijeka u Dalmaciji. Putovanja piščeva: Srijem, Bačka, Krf, Srbija, Rusija, Carigrad, Atoska Gora, Azija, Poljska, Francuska i t. d. *U. Džonić.*

AUTOMOBILSKE GARAŽE MINISTARSTVA POŠTA I TELEGRAFA. Za automobilski poštansko-putnički saobraćaj u našoj zemlji Ministar-

Digitized by Google

stvo Pošta i Telegrafa ima 144 automobila raznog sistema, od kojih su kod direkcije pošta i telegrafa u Beogradu 37, u Ljubljani 14, u Sarajevu 20, u Skoplju 23, u Splitu 23, u Zagrebu 21 i na Cetinju 6. Za održavanje ovih automobila ima 24 garaže, i to: u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Skoplju, Banja Luci, Varcar Vakufu, Goraždi, Tuzli, Zadvarju, Kninu, Šibeniku, Uroševcu, Kosovskoj Mitrovici, Kavadaru, Prištini, Bujanovcu, Bitolju, Štipu, Murskoj Suboti, Brežici, Mozirju, Gornjem Gradu (Slovenačka) i u Karlovcu. — Autogaraža ima direkcijskih i poštanskih. Direkcijske raspolažu voznim parkom, radionicama za sve opravke i magazinima sa cjelokupnim materijalom za održavanje automobila i autosaobraćaja. Poštanske imaju samo ručne magazine i radionice za manje opravke. — Automobilski saobraćaj i garaže na teritoriju pojedinih direkcija stoje pod upravom dotične direkcije pošta i telegrafa. Svaka garaža ima svoga šefa, koji je tehničko lice, i magazinera, koji je računopolagač. Za vozno osoblje primaju se samo lica sa šoferskim ispitom i sa najmanje dvije godine prakse, a prvenstveno oni, koji su još i zanatlije metalurgijske grane zanata. Za stručno osoblje u radionicama primaju se samo kvalifikovani radnici. Vozno osoblje dobiva godišnje jedno službeno i jedno radno odijelo, a svake treće godine jednu kožnu kapu, jednu kožnu bundu, jedne kožne hlače i jedne kožne rukavice. Radioničko osoblje dobiva godišnje dva radna odijela. Sva su odijela državna svojina i vraćaju se prilikom zamjene sa novim ili za slučaj prestanka službe. Za uštedu benzina vozno osoblje dobiva u novcu za svaki ušteđeni kilogram od propisane količine 20% od njegove vrijednosti, a za vožnje na izvangradskim linijama, osim plaće, dobiva i nagradu 0·40 din. od svakog prevaljenog kilometra. Za gradsku vožnju, ako je u vremenu od 22 do 5 sati, dobiva nagradu za noćni rad 5 din. od sata. Vrijeme manje od 30 minuta ne uzima se u obzir, a više od 30 minuta računa se za 1 sat. Stručno osoblje u radionicama, ako radi preko vremena zakonom određenog, dobiva za prekovremeni rad 5 din. od sata. Raspored vozova, voznog i radnog osoblja vrši šef direkcije garaže. Vozno osoblje kad se sa autom uputi na kakav rad, mora imati putni list. Automobili, koji vrše isključivo poštansku službu ili poštansko-putnički saobraćaj, ne mogu se ni u kom slučaju upotrijebiti za drugi posao. Za brzinu vožnje vrijede propisi policijske vlasti. Garaže održavaju i motocikle za tehničku telegrafsko-telefonsku službu. Način snabdjevanja autogaraža, vođenje knjiga i njihovo financiranje propisano je naročitim pravilnikom. *D. Dimitrijević.*

AUTOMOBILSKI POŠTANSKO-PUTNIČKI SAOBRAĆAJ. Na teritoriju naše države vrši se poštansko-putnički automobilski saobraćaj na 49 linija, sa dužinom do 2252 km. Od toga Ministarstvo Pošta i Telegrafa vrši saobraćaj u svojoj režiji i sa svojim automobilima na 30 linija, sa dužinom 1446 km, u režiji Ministarstva Saobraćaja na 8 linija, sa dužinom 414 km, a putem privatnih lica kao poduzetnika na 11 linija, sa dužinom od 392 km. Osim toga Ministarstvo Pošta i Telegrafa održava u vlastitoj režiji i lokalni poštanski saobraćaj automobilima u Beogradu, Skoplju, Zagrebu, Ljubljani i Splitu. U svojoj režiji Ministarstvo Pošta i Telegrafa održava ove linije: Direkcija Sarajevo: Banja Luka—Jajce 73·85 km sa 4 auta, Jajce—Varcar Vakuf 24·63 km 1 auto, Goražda—Ustiprača 12·15 km i Goražda—Foča 33·7 km 2 auta, Goražda—Plevlje 72·39 km 3 auta, Tuzla—Zvornik 54·79 km 1 auto, Tuzla—Brčko—Bjelina 98·05 km 2 auta. Direkcija Split: Zadvarje-Split 54 km 1 auto, Zadvarje—Imotski 38·5 km 1 auto, Zadvarje—Metković 91 km 1 auto, Knin—Gračac 61·7 km 1 auto, Knin—Mostine 43 km 1 auto, Knin—Uljane 88 km 1 auto, Šibenik—Novi Grad 99 km 2 auta, Šibenik—Obrovac 93 km 1 auto. Direkcija Skoplje: Uroševac—Prizren 10 km 4 auta, Kosovska Mitrovica—Raška—Novi Pazar 33 km 3 auta, Kavadar—Negotin—Sv. Đorđe 13 km 1 auto, Priština—željeznička stanica 8 km 1 auto, Bujanovac—Giljane 34 km i Bujanovac—željeznička stanica 3 km 2 auta. Direkcija Ljubljana: Murska Subota—Donja Lendava 30 km 2 auta, Brežice—Novo Mesto 45 km 2 auta, Mozirje—Solčava 41 km 1 auto, Gornji Grad—Rečica na Paki 30 km 1 auto. Direkcija Zagreb: Plitvice—Karlovac 96 km 3 auta, Lovinac—Plitvice—Vrhovine 25 km 6 auta, Vrhovine—Otočac—Senj 59 km 2 auta, Bakar—Novi Pazar 70 km 3 auta. — U režiji Ministarstva Saobraćaja: Kotor—Zelenika 42 km 1 auto, Cetinje—Kotor 49 km 1 auto, Cetinje—Nikšić 100 km 2 auta, Nikšić—Trebinje 75 km 2 auta, Podgorica—Kolašin 76 km 1 auto, Cetinje—Virpazar 42 km 1 auto. Naskoro će se uvesti: Bar—Ulcinj 30 km i Petrovac—Kotor 42 km. Putem zakupa privatnih poduzetnika: Bugoj-

Digitized by Google

no—Livno 75 km 2 auta, Mostar—Nevesinje—Gacko 91 km 2 auta, Čapljina—Imotski 63 km 1 auto, Livno—Sinj 53 km 1 auto, Maribor—Sv. Lenard 19 km 1 auto, Stari Trg pri Rakeku—Rakek 25 km 1 auto, Železniki—Škofja Loka 16 km 1 auto, Žiri—Škofja Loka 34 km 1 auto, Škofja Loka—železnička stanica 3 km 1 auto, Ptuj—železnička stanica 1 km 1 auto, Peć—Mitrovica 62 km 2 auta.

Glavne su automobilske linije: Bitolj—Ohrid, veže željezničke pruge Gradsko—Bitolj i Skoplje—Ohrid; Okučani—Banja Luka, veže glavnu željezničku prugu Beograd—Zagreb sa prugom Sunja—Banja Luka; Banja Luka—Jajce, veže željezničku prugu Sunja—Banja Luka sa glavnom linijom Brod—Sarajevo (preko Lašve); Tuzla—Brčko—Bjeljina, veže željezničke pruge Vinkovci—Brčko, Šid—Bjeljina i Tuzla—Doboj; Goražda—Plevlje, preko Ustiprače veže Plevlje sa željezničkom prugom Višegrad—Sarajevo; Karlovac—Plitvička Jezera—Vrhovine, veže željezničke pruge Zagreb—Rijeka i Ogulin—Gračac; Vrhovine—Otočac—Senj, veže željezničku prugu Ogulin—Gračac sa morem, Knin—Gračac veže željezničku prugu Split—Knin i Ogulin—Gračac (sjevernu Dalmaciju sa Hrvatskom); Obrovac—Gračac, veže sjevernodalmatinsko primorje sa željezničkom prugom Ogulin—Gračac; Brežice—Novo Mesto, veže željezničke pruge Zagreb—Zidani Most i Ljubljana—Karlovac; Trebinje—Nikšić, veže željezničku prugu Sarajevo—Gruž (Hercegovina) sa Crnom Gorom; Kotor—Cetinje, veže južnu Dalmaciju sa Crnom Gorom; Cetinje—Vir Pazar, veže Cetinje sa željezničkom prugom Vir Pazar—Bar; Bugojno—Livno i Livno—Sinj, veže Bosnu sa Dalmacijom; Čapljina—Imotski, veže željezničku prugu Sarajevo—Gruž (Hercegovinu sa Dalmacijom).

Automobilima, koji vrše poštansko-putnički saobraćaj, prevozi se pošta, putnici i njihov prtljag, a gdje saobraćaj dopušta i roba. Vožnje su redovne, po utvrđenom voznom redu, i vanredne, u slučaju prekida redovne, ili po narudžbi putnika, ako zato ima mogućnosti. Za redovnu vožnju plaća se propisna taksa od sjedala, koja se određuje prema mjesnim prilikama, a za vanrednu taksa za sva sjedala do naručenog mjesta i natrag, uvećana sa 100%. Vanredne se vožnje mogu naručiti samo kod one pošte, gdje je garaža. Poštanskim automobilima ne mogu putovati lica bolesna od zarazne bolesti, u pijanom stanju, duševno bolesna, nečista, djeca ispod 6 godina bez pratnje, robijaši i hapšenici, putnici sa punim puškama i nataknutim bajonetama. Taksu ne plaćaju djeca do 2 godine, ako se drže na krilu. Za dokaz plaćene vožnje služe vozne karte, koje izdaju polazne pošte 15 minuta prije polaska, po redu prijave i prvenstveno za najudaljenije stanice, a izdaju se samo onoliko, koliko ima praznih sjedala. U mjestima gdje nema pošte, karte izdaju kondukteri, pratioci pošte. Sjedala se mogu i unaprijed osigurati usmeno, pismeno ili telegrafski; to se može učiniti i za vožnju sa koje usputne stanice, ali se taksa plaća za cijelu liniju. Karte važe za onaj dan i liniju, za koje su izdane. Putnici bez karte ili sa neispravnom kartom plaćaju dvostruko za cijelu liniju. Na fakultativnoj stanici auto staje na dani znak, ako ima praznih sjedala. Pušenje i pljuvanje u autu nije dopušteno. Svaki putnik ima prava da sobom nosi prtljag do 15 kg, a ako prostor i opterećenje auta dopušta i više. Kao prtljag ne mogu biti predmeti nepodesni po obliku i koji su po pravilniku o poštanskoj službi isključeni kao poštanski paketi. Naročito je zabranjeno nositi životinje, opasne predmete, pune puške, eksplozive, upaljive, smrdljive i takve stvari, koje mogu uprljati ili ozlijediti putnike i auto. Mali predmeti do 5 kg, koji se sobom nose a nisu na smetnji ostalim putnicima, smatraju se kao ručni prtljag, za koji se ne plaća nikakva taksa. Za ručni prtljag pošta ne odgovara; njega čuvaju sami putnici. Prtljag, koji se ne smatra za ručni, predaje se pošti, a gdje nje nema, kondukteru, i ne može imati označenu vrijednost; taksa je kao za poštanske pakete. Svaki se putnik mora uopće pokoravati naredbama poštanskih organa; ako je neuljudan, isključuje se od vožnje. Svaka šteta, koja se učini autu, priboru i alatu, naplaćuje se odmah na licu mjesta, po cjeniku, istaknutom na vidnom mjestu. Za poštansko-putnički saobraćaj postoji naročiti Pravilnik. *D. Dimitrijević.*

AUTOMOBILSKI SAOBRAĆAJ MINISTARSTVA SAOBRAĆAJA. Uprava automobilskog saobraćaja u sastavu je Generalne Direkcije Državnih Željeznica, pod strojarskim odjeljenjem. Unutrašnji saobraćaj vrši se prema propipisima i naređenjima Ministarstva Saobraćaja. Međunarodni saobraćaj automobilima reguliran je konvencijom od 11/10 1909, na osnovu čl. 217 Trijanonskog Ugovora o miru, i analognih članova ostalih ugovora o miru. — A. S. u državnoj režiji za sada je uveden u cijeloj zetskoj oblasti, za promet robe, putnika

Digitized by Google

i prijenos pošte. Putnici, koji stižu brodovima u Kotor, imaju veze za Cetinje i dalje automobilima. Ovaj auto-saobraćaj raspolaže sa 45 automobila i uveden je na ovim linijama: Cetinje—Kotor (49 km); Zelenika—Kotor (42 km); Cetinje—Podgorica (48 km.); Cetinje—Vir—Pazar (42 kilometra); Podgorica—Nikšić (54 kilometra); Podgorica—Matoševo (42 km); Matoševo—Kolašin (34 km); Nikšić—Trebinje (78 km). — Ukupni izdaci, predviđeni budgetom za 1924 i 1925, za A. S. iznose 12,600.000 din. Od 1/1 1925 uvode se još i ove automobilske linije, za najljepši dio naše primorske oblasti: Kotor—Budva—Petrovac (40 km); Petrovac—Bar (25 km); Bar—Ulcinj (30 km); Bar—Vir—Pazar, kad željeznica ne radi (42 km); Matoševo—Andrijevica—Berane (55 km); Nikšić—Šavnik (28 km); Nikšić—Risan (76 km). — A. S. je osobito razvijen u novim krajevima, a napose u Slovenačkoj, Bosni i Dalmaciji, gdje postoje vrlo dobri putevi, i ovaj sport pruža velikog zadovoljstva uslijed raznovrsnih ljepota i romantičnih izgleda ovih krajeva. — U predratnoj Srbiji, uslijed nanesenih šteta putevima za vrijeme rata, A. S. manje je razvijen, no i ovdje će uzeti velikog poleta sa dovršenjem rekonstrukcije puteva, koji su u radu. U većim mjestima: Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu postoje automobilski klubovi za unapređenje automobilskog saobraćaja. Ova vrsta saobraćaja zaslužuje naročitu pažnju, ne samo kao moćno prenosno sredstvo, već i radi razvitka turističke industrije. *Ran. Avramović.*

AUTONOMIJA MUSLIMANA U BOSNI I HERCEGOVINI. Pokret za vjersko-prosvjetnu A. počeo je među hercegovačkim muslimanima 1899. 3/5 1899 pronio se po Mostaru glas, da su neki katolici ukrali Fatu, maloljetnu kćer Osmana Omanovića, težaka iz sela Kuti kraj Mostara i odveli je da je pokatoliče. Dva dana poslije toga održana je protestna skupština, na kojoj je izabran odbor od 12 lica, sa muftijom Džabićem na čelu, da kod nadležnih vlasti protestuju protiv ovog događaja i da traže, da se maloljetna Fata pronađe i vrati svojim roditeljima. Pošto bosanska vlada nije, po traženju mostarskog odbora, ništa poduzela, odbor je 13/6 1899 predao pismenu predstavku zemaljskoj vladi u Sarajevu, u kojoj je energično zahtijevao, da se Fata pronađe i da vlada u buduće svim zakonskim sredstvima zaštiti muslimane od misionara i katoličke vjerske propagande. Sarajevska vlada na to je odgovorila »da je pokrštavanju muslimana najviše krivo slabo vjersko odgajanje islamskog naroda u Bosni i Hercegovini«, i nije ni prstom makla, da pronađe i povrati maloljetnu Fatu. — Poslije četvoromjesečnog rada i prikupljanja materijala odbor je izradio dvije gravaminalne predstavke, jednu za ministra Kallay-a (14/10), a drugu za cara Franju Josipa (19/10), u kojima su iznesene sve nepravde i šikaniranja, koje muslimani podnose sa strane okupacione vlade. Predstavci za ministra Kallaya odbor je dodao i nacrt »Statuta za autonomnu upravu hercegovačkih vakufa«. Ministar Kallay umjesto odgovora na predstavku, razriješio je vođu pokreta Džabića muftijske službe, a zemaljska vlada raspustila je mostarsku čitaonicu, u kojoj je 6/5 1899 održan protestni zbor, »jer je iz nje potekla sva agitacija«. Ovaj postupak ministra Kallaya i bosanske vlade imao je za posljedicu, da su se za kratko vrijeme ovom pokretu pridružili, uz vrlo rijetke izuzetke, svi muslimani Bosne i Hercegovine. Za vođu pokreta izabran je otpušteni mostarski muftija Ali Fehim efendija Džabić, te je i sam pokret poznat pod njegovim imenom.

Pored vjersko-prosvjetnih pitanja vođe ovoga pokreta imale su u vidu i eminentno političke ciljeve. U memorandumu, koji je vođa pokreta, u decembru 1900, predao ministru Kallay-u, muslimani su se pozivali na Berlinski Ugovor i Novopazarsku Konvenciju, i otvoreno i oštro su naglasili sultanov suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom. U nacrtu autonomnog Statuta, koji je pridodan memorandumu tražilo se u članu 96, da reis-el-ulemu postavlja kralj, nakon prethodnog sporazuma i odobrenja carigradskog mešihata. Početkom 1902 austrijska vlada je protjerala iz zemlje Džabića; tada se na čelo pokreta stavio Ali-beg Firdus. — Pošto su i pravoslavni Srbi vodili u isto vrijeme borbu za svoju crkveno-školsku autonomiju, to su vođe i jednog i drugog pokreta zajednički radili, i uzajamno se pomagali. Time su se odnosi između muslimana i austrijskih vlasti još gore zaoštrili, a sam pokret primio je izrazitije političko obilježje. Borba muslimana uz ogromne žrtve materijalne i moralne, progone i hapšenja vođa pokreta, trajala je punih deset godina. Tek poslije aneksije Bosne dobili su muslimani svoj autonomni »Statut za autonomnu upravu vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova«, sankcioniran carskim rješenjem 1909. *O. Hadžić.*

Digitized by Google

AUTONOMIJA SRBA U UGARSKOJ ima svoju osnovu u privilegijima, danim srpskom narodu poslije velike seobe. — O položaju srpskog naroda u Ugarskoj postojale su tri koncepcije: srpska, austrijska i ugarska. Po srpskoj koncepciji Srbi su politički narod, koji ima prava na svoj politički teritorij sa svojim činovnicima, a na čelu kojeg bi tijela stajao vojvoda. Po dvorskoj, odnosno austrijskoj, koncepciji Srbi su patrimonium carske kuće i »moralno tijelo«, a po madžarskoj Srbi su ugarski državni građani, t. j. politički Madžari. — Ove koncepcije su u različitim vremenima različito modifikovane. Poslije austro-ugarske Nagodbe (1867) ostao je cio srpski narod na teritoriju t. zv. šire Ugarske, a položaj srpskoga naroda bio je određen državnim zakonima, naročito zakonom o narodnostima (čl. 44. iz 1868) i t. zv. autonomijom crkvenom i narodnom.

A. je pobliže određena zakonskim člankom 9. iz 1868, kojim je priznan nacionalni karakter srpskoj crkvi u Ugarskoj, samouprava crkvenih, školskih i fundacionih stvari, i patrijaraško dostojanstvo. Ujedno je tim zakonom određeno, da srpski crkveni i narodni Sabor ima 25 sveštеničkih i 50 svjetovnih članova, među kojima 25 graničarskih. U zakonu se ističe, da će Saboru biti prvi posao, da ustanovi saborsko ustrojstvo uz potvrdu kraljevu. Zakonskim člankom 53 od 1868 određen je odnošaj srpske crkve prema ostalim vjeroispovijestima, a Zakonom kraljevine Hrvatske i Slavonije od 14/5 1887 zajamčena je srpska crkvena narodna autonomija kao i ćirilica za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. — Poslije Nagodbe nije više bilo političkih sabora srpskoga naroda, nego samo izbornih ili raspravnih. Sabori su raspravljali o stvarima, koje se odnose na crkvu i školu i naročito o organizaciji autonomije, ali bez znatnijih rezultata. — Pitanja srpske crkvene i narodne autonomije spadala su u resort ugarskog ministarstva vjere, a pitanje saziva Sabora i izbora patrijarha u resort ugarskog ministarskog predsjedništva. Premda je autonomija bila u okviru državnih zakona i uzakonjena, ipak je u najvažnijim pitanjima gotovo stalno izigravana i gažena od ugarske vlade, kojoj je naročito dobro dolazila gotovo stalna borba između visoke jerarhije i naroda. Za vrijeme balkanskog rata (1912) ukidanjem saborskog ustrojstva i još nekih autonomnih uredaba, autonomija je znatnim dijelom uništena.

Literatura: A. Stojacskovics, Ueber die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in Wojwodina (1860); I. Jireček, Actenmässige Darstellung der Verhältnisse der gr. n. u. Hierarchie in Oesterreich, dann der illyrischen National-Congresse und Verhandlungssynoden (1768); I. Jireček, Die serbischen Privilegien, Verhandlungs-Congresse und Synoden (Oesterr. Revue, 1864, VII u. VIII); I. Vučetić, Zbirka uredaba u stvarima srpske pravoslavne narodno-crkvene avtonomije (1897); Ž. Miladinović, Tumač povlastica, zakona, uredaba i drugih naređenja srpske narodne crkvene autonomije (1897); D. Ruvarac, Postanak i razvitak crkvene i narodne avtonomije (1899).

D. J. Popović.

AUTONOMNA BORBA U BOSNI I HERCEGOVINI. Da bi sa što više uspjeha mogla provoditi svoju politiku »bosanstva«, t. j. odvajanja naroda Bosne i Hercegovine od njegove etničke zajednice sa Srbima iz Srbije i Crne Gore i od slobodoumnijih Hrvata iz Trojednice, razvijajući u njemu poseban bosanski patriotizam i uspomene na samostalnu bosansku državu, austrijska uprava u Bosni i Hercegovini naročito je bila ustala protiv srpskih škola. Jedne je ukinula (srpsku realku u Sarajevu), drugima je otežavala rad, a nekima je progonila učitelje. U isti mah je utjecala i na sveštenstvo određivanjem objama parohija i prema tome parohijskih prihoda. Da bi spriječio štetan utjecaj tuđinske vlasti u svojoj crkvi i školi, srpski narod Bosne i Hercegoine pokrenuo je borbu za svoju crkvenoškolsku samoupravu, i 25/11 1896 podnio je prvi memorandum caru. Pokret je naišao na veliki odziv u narodu, jer je narod osjetio, da se iza uskog programa krije dublji značaj. Iz autonomnog pokreta razvila se široka opozicija cijelom režimu i austrijskoj upravi uopće. B. Kallay, koji je kao zajednički ministar financija bio i ministar za Bosnu i Hercegovinu, pokušao je da pokret uguši silom. Kao odgovor na to došli su novi memorandumi, od 19/3 1897 i 17/5 1901, i jače pribijanje naroda uz njegove vođe, Gligorija Jeftanovića iz Sarajeva, Vojislava Šolu iz Mostara, Kostu Kujundžića iz Livna i Lazu Jovanovića iz Tuzle. U toj borbi hierarhija je stala uz vlast, dok je veći i bolji dio sveštenstva bio uz narod. Borba je zbog toga postala složenija i žučnija.

Od 1899 krenuo je i pokret bosanskih muslimana, podstaknut ponajviše radom jezuita. Na čelu pokreta bio je

Digitized by Google

mostarski muftija A. Džabić, uz koga su brzo pristali Ali-beg Firdus iz Livna, Derviš-beg Miralem iz Travnika, Derviš-beg Tuzlić iz Tuzle i Šerif Arnautović iz Mostara. I oni su počeli memorandumom, 14/10 1899. Kao savjetodavac i izrađivač memoranduma bio je uz pravoslavne Dr. Emil Gavrila, a uz muslimane Dr. Nikola Đurđević. Borba je trajala sve do smrti Kallayeve (1903). — Novi ministar Stjepan Burian pokušavao je da nađe izlaz iz borbe, koja se sve više širila i dobivala čist politički karakter. Iz borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju razvio se pokret, koji je tražio i političku autonomiju Bosne i Hercegovine. Najposlije, 19/8 1905, objavljena je od cara potvrđena Uredba crkveno-prosvjetne uprave srpskih pravoslavnih eparhija u Bosni i Hercegovini. U mladoj inteligenciji Uredba je naišla na oštru kritiku, nešto zbog njene složenosti, nešto zbog jakog utjecaja, danog nedovoljno sigurnoj hierarhiji, a ponajviše iz straha, da poslije dobijanja te Uredbe ne malakše opozicioni duh. Muslimani su nastavili borbu, i u februaru 1909 predali su jedan opširan memorandum čak Osmanlijskom Parlamentu u Carigradu. Likvidacijom pitanja između Austro-Ugarske i Turske 1909 riješeno je najposlije i pitanje vakufsko-mearifske samouprave u Bosni i Hercegovini. 15/4 1909 sankcioniran je i njihov statut.

Literatura: Bosansko-Hercegovački Zbornik, I—III, 1901—02.

V. Ćorović.

AVAKUM ĐAKON (oko 1794, Bosna — 1814, Beograd). A. je kao đakon iz bosanskog manastira Moštanice prešao u Srbiju, u manastir Blagovještenje. Za vrijeme Hadži-Prodanove bune zatvoren je, mučen i osuđen, da bude nabijen na kolac. Uslov za milost bio je, da se poturči. Pjevajući on je išao kroz beogradske ulice u smrt. Nije htio da posluša ni rođenu majku, koja ga je savjetovala da se poturči, samo da bi ostao živ. Turci, zadivljeni njegovom postojanošću, smilovali su mu se, pa su ga prvo proboli kroz srce i onda mrtva udarili na kolac (1814). *V. Ć.*

AVAKUMOVIĆ JOVAN, pravnik i političar (1/1 1841, Beograd). Pošto je svršio pravo u Beogradu, slušao je pravne i državne nauke u Njemačkoj. Služio je u sudskoj i policijskoj struci. Od 1876 do 1880 bio je načelnik Ministarstva Unutrašnjih Djela. 1880 bio je ministar Pravde u liberalnom Ristićevom ministarstvu. Od 1881 do 1887 bio je član kasacionog suda, a 1877 ministar Pravde u liberalno-radikalnom Ristićevom ministarstvu. Pod Ustavom od 1888 bio je vod liberalne opozicije u Skupštini. 1892 bio je predsjednik ministarstva sa portfeljem ministra Inostranih Djela. Njegovo ministarstvo, sastavljeno od mladoliberala, vodilo je ogorčenu borbu sa radikalima, bilo je oboreno državnim udarom od 1/4 1893, zatim optuženo od Narodne Skupštine, ali početkom 1894 amnestirano od kralja. Pod Ustavom od 1901 A. je opet bio vod liberalne opozicije u Skupštini. 1903, poslije pogibije kralja Aleksandra i kraljice Drage, A. je bio predsjednik revolucionarne vlade, pod kojom je izvršen izbor Petra Karađorđevića za kralja, i povraćen Ustav od 1888. Poslije toga A. se povukao iz politike. Godinama A. je bio jedan od najčuvenijih beogradskih advokata, naročito za kaznene stvari. A. je cijenjen kao pravnik i parlamentarni govornik. Objavio je mnogobrojne rasprave iz kaznenog prava. Glavno mu je djelo: Teorija kaznenog prava (1887—1891). A. je redovni član Srpske Kraljevske Akademije (1893).

Literatura: Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 9.

S. Jovanović.

AVALA. 1. Planina u Srbiji, 13·8 km jugo-jugoistočno od Beograda, visoka 511 m. Ispod nje je cesta Beograd—Ralja. Na A. se nalaze rude: živa, srebro, cement. *P. V.*

2. Grad u Srbiji, južno od Beograda. Prije se zvao Žrnov. Već u predhistorijsko, pa u rimsko vrijeme bilo je tu naselje. Utvrđenje na A. je staro-srpsko. 1442 sasvim su ga pregradili Turci, a Muhamed II. 1458 popravio. Sačuvana je kvadratna branič-kula i okolni zid sa tri polukružna bastiona.

Đ. S.

AVALIT, mineral. A. se nalazi u društvu cinobarita i kromita na brdu Avali u Srbiji. Rijedak je. Razvio se u ljuskama i vlakancima u lijepoj zelenoj boji. Kemijski ga je proučio S. Lozanić i našao je, da je to kromov aluminijski silikat sa vodom. Prozvao ga je A. po mjestu Avali. Optički ga je ispitao mineralog Grodek i uvrstio u mineralnu grupu liskuna. *F. T.*

AVARI (u slovenskim izvorima Obri). Tursko-tatarsko pleme, slično Hunima po izgledu i načinu života. U 7 vijeku Simokata je za njih rekao, da su oni bili hunsko pleme, bar ovi što su prešli u Evropu. U Evropi su se A. pojavili 558 po Kristu, kao bjegunci ispred Turaka. Kao konjanici oni su se držali samo ravnica i nastanili su se oko Dunava. Jedno ih je vrijeme, iz svojih računa, pomagala

Digitized by Google

Bizantija. A. su ubrzo okupili oko sebe ostatke ranijih hunskih naselja, pokorili Slovene u panonskoj dolini i stvorili jaku državu. Na čelu države je bio hagan. U 6 vijeku naročito se je istakao hagan Bajan. Misli se, da je od njegova imena došao naziv ban. 582 A. su na silu uzeli od Bizantije važni grad Sirmium (Mitrovicu); a oko 626, pomognuti od Slovena, napadali su uzalud i sam Carigrad, i to s kopna i s mora. Poslije neuspjeha pod Carigradom potišteni Sloveni digli su ustanak protiv njih i osnovali kratkovremenu državu pod Samom. — Središte avarske države bilo je u kotlini između Dunava i Tise, gdje je bio i njihov prijestolni grad sa čuvenim hringom, ograđenim sa 9 opkopa od kamena i ilovače. Na zapadu njihova je vlast obuhvatala jedan dio istočnih Slovenaca, a drugi dio slovenskih naselja, u alpinskim dolinama, služio im je kao prolaz za pljačkaške provale u Italiju. Pritisnuti od njih Slovenci su, sredinom 8 vijeka, tražili protiv A. pomoć od bavarskih vojvoda. Avarsku državu srušio je Karlo Veliki, u borbama 791—99. U našoj topoonomastici ima tragova A.: Obarska, Obrovac i sl.

V. Ćorović.

AVBA, ženska kapa. Upotrebljavala se kod Slovenaca od polovine 18 pa sve do polovine 19 vijeka. A. su: zlatne, za žalost i za svadbu. A. se sastoji iz čela i vrha. Zlatne A. imaju čelo od crnog baršuna, koji je gusto tkan s karanfilima i viticama od karanfila i ukrašen šljokicama. A. za žalost imaju čelo od crnog brokata, sa crnim vezom. Svadbene A. imaju srebrno ili zlatno brokatsko čelo, sa svilenim vezom različitih boja (ruže, a na vrhu kitu od ruža). A. su nosile žene i nevjeste. *S. V.*

AVELOT HENRI (Avlo Anri), francuski publicist. Objavio je u saradnji sa J. de la Nézière svoje utiske s puta kroz naše primorje, Crnu Goru, Bosnu Hercegovinu i Hrvatsku, u ovećem dijelu sa preko 200 ilustracija (Monténégro, Bosnie, Herzégovine, 1895).

M. I.

AVENDO. V. Brlog.

AVESALOM, mitropolit beogradski i srijemski (oko 1630). Po A. naređenju napisano je 1631 Žitije Sv. Stefana Štiljanovića, čije mošti počivaju u fruškogorskom manastiru Šišatovcu.

R. G.

AVIJACIJA. 1. Vojno vazduhoplovstvo (zrakoplovstvo). Historija srpske A. počinje povratkom sa školovanja u Francuskoj prve grupe vojnih avijatičara, krajem 1912. Prvi lijetovi srpske A. bili su ratni lijetovi: prvi ratni lijetovi svjetske A. bili su srpski lijetovi. Početnici kao avijatičari uopće, a pogotovu kao ratni, snabdjeveni aeroplanima, koji su tek poslije, u toku Svjetskoga Rata, dobili oblike i svojstva, koje iziskuje njihova ratna primjena, naši avijatičari nisu mogli dati interesantne rezultate u toku balkanskog rata. Ratna snaga aeroplana onda se tek naslućivala, zato je i razumljivo, što naša vrhovna komanda u to vrijeme nije poklanjala primjeni A. mnogo pažnje. — Prva srpska eskadrila, od 3 biplana, H. Farman, i 3 monoplana, Blériot, i jedno balonsko odjeljenje, vršili su već u to doba savjesno i sa požrtvovanjem povjerene zadatke. Ova prva epoha naše A. obilježena je smrću avijatičara narednika Mihaila Petrovića. On je poginuo 7/3 1913, nadlijetajući skadarska utvrđenja. U broju hiljada kasnije poginulih ratnih avijatičara u Svjetskome Ratu, kronološki stoji on na prvome mjestu. Iz te su epohe: Kosta Miletić, Jovičić, Živojin Stanković, Miodrag Tomić i Jovan Jugović, od kojih se još samo ova dva posljednja nalaze kao oficiri u aktivnoj avijatičkoj službi. — 1915 došla je u Srbiju francuska eskadrila, pod komandom majora Vitre. Njihovim primjerom i utjecajem naša se vojska prvi put upoznala sa modernom primjenom ratne A. Na solunskom frontu, po reorganizaciji vojske, srpskom sektoru pridodano je 5 eskadrila sa izmiješanim francusko-srpskim letećim osobljem. 1917 raspolagala je srpska vojska sa 40 pilota, 30 izviđača i 30 mehaničara srpske narodnosti. Od ovog srpskog osoblja i francuskog materijala obrazovana je tada prva srpska eskadrila od 20 aeroplana, koja je, u toku kasnijih operacija, a naročito prilikom proboja solunskog fronta, dokazala, postignutim rezultatima, da srpski avijatičari ni u čemu nisu zaostajali za svojim učiteljima Francuzima. Na solunskom frontu, na srpskom sektoru, poginulo je 49 avijatičara.

1919 bila je naša A. smještena po poluporušenim i poludovršenim hangarima bivših austrijskih aerodroma, sa čitavim muzejem najrazličnijih, starih, ratnih aeroplana, gotovo svih zaraćenih država, bez dovoljno osoblja, bez kredita, bez položaja i autoriteta u vojsci. Vojna vazduhoplovna komanda bila je organ 3 stepena, potčinjena inžinjerskom odjeljenju Ministarstva Vojnog. Najveći dio letećeg materijala predstavljali su stari francuski aeroplani sa solunskog fronta, koje je Srbima ustupila Francuska, po povlačenju svoje vojske sa srpskog teritorija. — Uredbom od 27/7 1920.

Digitized by Google

obrazovano je u Ministarstvu Vojnom odjeljenje za vazduhoplovstvo, sa odsjecima za suhozemnu, pomorsku i civilnu A. Novim zakonom o ustrojstvu vojske (9/8 1923) A. je postala samostalan rod vojske, za koji se, kao i za ostale rodove, zasebno regrutuje ljudstvo. Obuka pilota, izviđača i mehaničara vrši se u vojnim školama. Za ovaj novi položaj A. u vojsci zasluga pripada đeneralu Milanu Uzelcu, prvom načelniku odjeljenja za vazduhoplovstvo.

Vazdušnu silu SHS obrazuju 5 vazduhoplovnih komandi, raspoređenih po armijskim oblastima. Svaka vazduhoplovna komanda organ je III stepena, formirana iz lovačkih, izviđačkih i bombaških eskadrila. Vazduhoplovne komande stoje direktno pod odjeljenjem za vazduhoplovstvo Ministarstva Vojske i Mornarice. Odsjek za hidroavijaciju, koji je u početku bio u odjeljenju za vazduhoplovstvo, pripada odjeljenju za mornaricu Ministarstva Vojske i Mornarice. Hidroavionske baze nalaze se u lukama na Jadranskom Moru. Cijela A. snabdijeva se materijalom iz vazduhoplovnog tehničkog zavoda u Petrovaradinu. U radionicama ovog zavoda vrše se i opravke aeroplana i motora. U poređenju sa ostalim državama budget za A. naše države stoji 1924 u odnosu $^1/_3$ za Rumunjsku, $^1/_5$ za Čehoslovačku, $^1/_{10}$ za Italiju. — Od 15/9 1923 na čelu vazduhoplovstva nalazi se divizijski đeneral Radisav Stanojlović. Pod njegovom upravom postignuti su vidni rezultati, od kojih je najznačajniji: zamjena znatnog dijela starih aeroplana novim i modernim aparatima i organizacija aerodroma, od kojih će teren kod Bežanije blizu Zemuna biti prvo aeropristanište na teritoriju Kraljevine za zemaljski i međunarodni aerosaobraćaj. Od januara 1919 do juna 1924 poginulo je 17 avijatičara.

2. Civilno vazduhoplovstvo. U našem budgetu ima pozicija za pomaganje C. V. Iz te pozicije daje se pomoć Francusko-Rumunjskoj kompaniji za transportovanje kroz vazduh, čija velika internacionalna linija, Pariz—Carigrad, prelazi i preko našeg teritorija. Ovo je zasad jedino civilno aero-transportno društvo u Kraljevini SHS. Kompanija daje ovu bilancu po dvogodišnjem radu:

1923 prevezeno je kroz beogradski centar 422 putnika i 16406 kg robe;

1924 za dva mjeseca prevezeno je kroz beogradski centar 73 putnika i 5978 kg robe;

1922 rđavo vrijeme omelo je 5·1% predviđenih lijetova;

1923 rđavo vrijeme omelo je 2·18% predviđenih lijetova;

1922 opća urednost lijetova iznosila je 69%;

1923 opća urednost lijetova iznosila je 95%. *T. Sondermajer.*

AVLIJA, velika četvrtasta bijela marama, kojom se u Metohiji mlade pri vjenčanju pokrivaju. *N. Z.*

AVRAMOVIĆ DIMITRIJE, slikar, ikonograf, portretista i pisac (15/3 1815, Kovilj—Sv. Ivan, Šajkaška u Bačkoj — 1/4 1855, Novi Sad). Od prve do sedme godine proveo je A. u Pešti; srpsku osnovnu školu učio je u Novom Sadu, i već je tada počeo da crta likove srpskih junaka. Od drugog razreda gimnazije slikao je ikone na staklu i prodavao ih na pijaci, da bi mogao kupovati boje i kičice. Poslije trećeg razreda počeo je da uči crtanje kod Atanasija Pavlovića. Svršivši četiri razreda gimnazije, A. se je odao isključivo umjetnosti, učeći po ateljejima mjesnih slikara. U svojoj 15 godini otišao je u Beč, gdje je ostao jednu godinu. Vrativši se iz Beča zbog oskudice, A. je naslikao portret žene petrovaradinskog generala Mainza, zatim episkopa Stevana Stankovića, koji je naručio više primjeraka svojih portreta za manastire i obećao mu po 100 forinata godišnje pomoći. Tako je A. po drugiput otišao u Beč, upisao se u slikarsku akademiju i tu je proveo šest godina. Ovdje se toliko istakao, da su ga profesori 1840, na pitanje kneza Aleksandra Karađorđevića, preporučili na prvom mjestu za slikanje beogradske saborne crkve. Dvadesetpetogodišnji mladić svršio je svoj zadatak tako, da ga je knez poslije toga poslao, da obide stare manastire po Srbiji, a po tome i po Sv. Gori. Sa toga putovanja vratio se A. obogaćen mnoštvom slika i bilježaka. Jedan dio toga materijala objavio je u dvije knjige: Opisanije drevnosti srpskih u Sv. (Atonskoj) Gori (1847) i Sveta Gora sa strane vere, hudoštestva i povesti, (1848). Poslije beogradske, izradio je, opet na knežev zahtjev, slike u topolskoj crkvi. 1852 svršio je ikonostas u manastiru Vrdniku (Ravanici), a te iste godine, oženivši se Milevom Stefanović iz Beograda, vratio se u Novi Sad. Osim spomenute dvije knjige o Sv. Gori pisao je A. više članaka u Srpskom Narodnom Listu i izdao je svoj prijevod tragedije Corregio (1845) i Zlatna zrna u dvije knjige (1846). U rukopisu ostala su mu ova djela: treća knjiga Zlatnih zrna, Šaljivi kalendar (vjerojatno s karikaturama) i Život srpskih živopisaca. — A. je

Digitized by Google

bio romantična priroda, bujan nacionalist i slovenofil. *V. Petrović.*

A. se bavio i opisivanjem i preslikavanjem srpskih starina. Mislio je, da je bez toga nemoguće slikati scene iz srpske prošlosti. S potporom srpske vlade obišao je Solun i Sv. Goru, te preslikao, popisao i pobilježio sve, što su mu važno o Srbima dali da vidi i što je mogao. O tom je putovanju podnio izvještaj vladi i sastavio dvije knjige, koje su, velikim dijelom, jednake: Opisanije drevnosti srpski u Svetoj (Atonskoj) Gori, 13 litografiranih tablica (Beograd, 1847); Sveta Gora sa strane vere, hudožestva i povestnice (Beograd, 1848). »Opisanije« je više ugađano za učene ljude. U njemu je najviše prijepisa novela i opisa rukopisa. Prijepisi su preko očekivanja dobri, a priložene litografirane tablice izrađene su s ljubavlju i razumijevanjem. »Sveta Gora« je namijenjena širim krugovima čitalaca. U njoj pretežu opisi manastira, među njima, koji nisu spominjani u »Opisaniju«, a prijepisa i opisa rukopisa je malo. Priložena je samo litografirana povelja Stefana Nemanje manastiru Hilandaru. Obadvije su knjige u velikom ugledu, sasvim pošteno zasluženom.

Literatura: Iv. Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslovenskih, 13—5; St. V. Popović, Dimitrije Avramović, Srpske Ilustrovane Novine, 1882, 233; M. Dimitrijević, Život Dim. Avramovića, Javor, 1892, 769—72. O smrti D. Avramovića, Javor, 1892, 445. O. A. skupljanju materijala za živote srpskih slikara: Glasnik, 7, 337—38.

N. Radojčić.

AVRAMOVIĆ GAVRILO, mitropolit dabro-bosanski (oko 1578—1588). Bio je egzarh pećskog patrijarha za Dalmaciju i starao se o uređenju srpsko-pravoslavne crkve u toj oblasti. Oko 1588 napustio je Bosnu i Dalmaciju, pa se sa kaluđerima manastira Rmnja, u kome je rezidovao, i mnogim narodom, iselio pod austrijsku vlast u Hrvatsku. A. pripisuju osnivanje prvih srpskih manastira u Hrvatskoj, Marče i Gomirja.

Literatura: D. Vitković, Dabrobosanski mitropolit Gavrilo Avramović, 1912. *R. G.*

AVRAMOVIĆ MIHAILO, upravnik Glavnog Saveza Srpskih Zemljoradničkih Zadruga (4/11 1864, Smederevo). Gimnaziju, trgovačku školu i Veliku Školu svršio je u Beogradu. Svoje obrazovanje dopunio je u Parizu. Poslije svršenih nauka postao je sekretar, zatim upravnik, najprije Državne Klasne Lutrije, zatim Podunavske Okružne Zadruge i najposlije upravnik Glavnog Saveza Srpskih Zemljoradničkih Zadruga. Bio je trideset godina glavni urednik i saradnik Zemljoradničke Zadruge. Napisao je vrlo mnogo članaka o raznim zadrugarskim pitanjima i agrarnim problemima. *D. P.*

AVRAMOVIĆ RANISLAV, inžinjer, pomoćnik ministra Saobraćaja (19/7 1874, Maće, općina brezovska, okrug čačanski). Realku je svršio u Užicu, tehničke nauke u Beogradu, a zatim je bio kao državni pitomac u Berlinu. Poslije svršenih nauka ušao je u državnu službu (1898); od 1899 radio je u direkciji državnih željeznica i zauzimao je tu razne položaje. 1921 postao je pomoćnik ministra Saobraćaja. — Učestvovao je na trasiranju i građenju drumova i mnogih željezničkih pruga u Srbiji, radio je na organizaciji željezničke službe u našoj državi i na obnovi međunarodnih saobraćajnih odnosa sa susjednim državama. Zastupao je našu državu na konferencijama u Bordeaux-u i Parizu (1918 i 1920), pri stvaranju željezničke mreže Bordeaux—Beograd —Odesa i na uvođenju novog međunarodnog voza Simplon-Orient-Expresa. Bio je tehnički delegat naše države (1919—1921) na konferenciji mira u Parizu i za izradu generalnih konvencija u Barceloni, član tehničkog komiteta pri Vrhovnom Savjetu na konferenciji mira, član privremenog savjetodavnog odbora pri Savjetu Društva Naroda za izradu projekata, statuta i generalnih konvencija na osnovi odredaba Pakta Društva Naroda 1920/23 i potpredsjednik II Komisije na Skupštini Društva Naroda (1923). — Napisao je Serbie pillée, saccagée. — Destruction des chemins de fer (1919) i znatan broj rasprava u stručnim časopisima.

D. Popović.

AVRIL ADOLPHE (L. M. Adolphe, baron d'Avril), francuski diplomat i književnik (1822, Pariz). Kao generalni konzul A. je bio po balkanskim zemljama, bavio se i našom narodnom poezijom, i izdao je 1862 uspjeli prijevod u desetercu kosovskog ciklusa (La Bataille de Kossovo, rhapsodie serbe) i 1874 nekoliko drugih prijevoda u zbirci Slavy Dcera. Objavio je, pored toga, nekoliko djela o našem narodu: La France au Monténégro, 1876; Voyage sentimental dans les pays slaves, 1876; Saint Cyrille et Saint Méthode, 1885; Négociations relatives au traité de Berlin, 1887. — A. je bio najbolji prevodilac Pjesme o Rolandu na današnji

Digitized by Google

francuski jezik, u stihovima. Proučavao je staru francusku književnost, historiju kršćanske crkve na istoku (Documents relatifs aux Églises de l'Orient, 1862; La Bulgarie chrétienne, 1863; La Chaldée chrétienne, 1863; L'Arabie contemporaine, 1868; Les femmes dans l'epopée iranienne, 1888; Les Églises autonomes et autocéphales«, 1895). *M. I.*

AVTOBIOGRAFIJE. V. Autobiografije.

AVTOVAC, selo u Gackom Polju u Hercegovini. Ima 561 stanovnika. Osnovano je u novom vijeku. Prije se zvalo Avtovi Do. Pod Austrijom, kao pogranično mjesto na crnogorskoj granici, znatno se razvilo, te sad ima i čaršiju. *M. F.*

AZBESNI RUDNICI. Petrografski karakter nekih krajeva SHS vrlo je povoljan za pojavu azbesta u većim količinama. Velike količine amfibolskih i serpentinskih stijena matica su razvitka azbesta, no još nisu nađena nigdje veća ležišta toga mineralnoga materijala. U Srbiji, u Strugarima, srezu jasenićkom, otvoren je rudnik azbesta Mileševo. Povlastica je izdana 1921 na dva rudna polja; na rudniku je zaposleno 10 radnika. *F. T.*

AZBUKA. Kod Srba i Hrvata su od prvih vremena u upotrebi dvije A.: ćirilica u istočnijim dijelovima njihove zemlje (kod Srba i nešto kod Hrvata), i glagoljica u zapadnijim dijelovima (kod Hrvata i nešto kod Srba). Kasnije, u 14 vijeku, pridolazi i treća A., latinica, kojom su se počeli u to vrijeme pisati i spomenici narodnim jezikom, i koja postepeno potiskuje glagoljicu u zapadnim krajevima, a ćirilicu kod katolika i muslimana u Bosni i Hercegovini. Tako latinica postaje općom A. uglavnom kod katolika u našoj zemlji, dok ćirilica ostaje opet uglavnom A. pravoslavnih. Četvrta A., gotica, upotrebljavala se za štampanje knjiga dosta rijetko. Najzad od 17 vijeka upotrebljava se i peta A., turska, kod naših muslimana za tekstove sastavljene na narodnom jeziku (u najnovijoj preradi, ona se zove matufovica). — Kod Slovenaca je u upotrebi latinica, u različnoj preradi, a prije i gotica; ćirilica se kod njih javlja rijetko. *A. B.*

AZBUKE. V. Bosančica, bohoričica, gajevica (gajica), glagoljica, danjčica, latinica, matufovica, metelčica, ćirilica.

AZBUKOVICA, oblast između rijeke Drine na zapadu, Jagodine, Sokolskih planina i Medvednika na sjeveru i istoku (podrinska oblast). Ima je postalo od: Has Bukovica. *B. D.*

AZELT J., bakrorezac (1654, Nürnberg). Radio je na Vagenspergu u Sloveniji u Valvasorovoj radionici. Ilustrirao je Historia de rebus gestis in Gallia ab Alexandro Farnesio i Freherov Theatrum virorum eruditione clarorum. U Valvasorovoj ostavštini u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu nalazi se kalendar sa njegovim slikama.

Literatura: I. Kukuljević Sakcinski, Slovnik umjetnikah jugoslovenskih, 15 (spisak poznatih radova). *F. S.*

AZILNO PRAVO SRPSKE CRKVE. Po bizantijskom kaznenom pravu sve su crkve imale zaštitno pravo za sve krivce i prestupnike, koji se pred goničima sklone u hram ili njegovo dvorište. Od te zaštite izuzeti su bili samo inovjerci i otroci, dužnici i pronevjeritelji državnog poreza, ubice, izdajnici i preljubnici. Međutim u srednjevjekovnoj Srbiji to pravo, prema Dušanovom Zakoniku, imao je samo carev i patrijarhov dvor (čl. 112 i 113). Ali izgleda, bar za kasnija vremena, da su ga imale i crkve. Tako znamo za jedan slučaj iz prvih godina poslije velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III Crnojevićem, da je jedan musliman iz Bosne, gonjen od svoga vjerovnika, utekao u srpsku crkvu u Pakracu i crkva mu je pružila zaštitu, koju je respektovala i austrijska državna vlast. *R. G.*

AZMAK, Sv. Nikolska rijeka, u Južnoj Srbiji. Desna pritoka Bregalnice, izvire ispod Gramade (860 m), Asanice (890 m) i Gradišta (800 m), utiče 3 km jugoistočno od sela Hasanbegova. Dužina 39 km, površina sliva 608·9 km.² *P. V.*

AZOT VELEŠKI, predjel u Južnoj Srbiji, u skopskoj oblasti, u slivu Topolke, desne pritoke Vardara, i u Gornjoj Babuni, do njenih stava s Izvoršticom. Ime kraju iz starijeg je doba pod Turcima (prije svršetka 7 vijeka), od sloveniziranog turskog »Has«. Iz njegovih sela, kao sultanskog dobra, skupljao se u Velesu harač za izdržavanje turskog činovništva.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije I, (1906) 281—289; V. Radovanović, Tikveš i Rajec, Naselja, 17 (1924), 200—201, 421—428. *V. R.*

AŽBE ANTON, slikar (30/5 1862, Javorje kod Škofje Loke, Slovenačka — 6/9 1905, München). Bio je trgovački šegrt u Celovcu, 1882 stupio je u Wol-

Digitized by Google

fovu slikarsku radionicu, u Ljubljani, poslije je učio slikarsku akademiju u Beču (profesori: Gripenkerl, Eisenmenger i Lalemann) i sedam godina akademiju u Münchenu (profesori Höckel, Müller, Levitz i Wagner); 1891 osnovao je slikarsku školu u Münchenu, kojom je upravljao do svoje smrti. Među njegove učenike broje se: Rusi, Igor Grabar i Aleksej Javlenski; Česi, Lud. Kuba, E. Pacovský, F. Velc, Pelikan; Srbi, Risto i Beta Vukanović i Nadežda Petrović; Slovenci, R. Jakopič, M. Jama, I. Grohar, M. Sternen i bezbroj drugih iz čitave Evrope. Glavna su mu djela: Pjevačka vježba, oko 1890 (Narodna galerija u Ljubljani); U haremu (Narodna galerija u Ljubljani); Leda, 1900; više portreta (lični 1895). A. se smatra za izvrsnog slikarskog teoretičara i učitelja.

Literatura: Fr. Mesesnel, E. Pacovský, R. Jakopič, I. Prijatelj i M. Sternen (u Zborniku za umetnostno zgodovino, IV, 1—18). *F. S.*

AŽDAJA, mitsko biće, sa jednom ili više glava, četiri noge, repom, krilima, srodna sa zmijom (»dok zmija zmiju ne proždere, ne može aždaja postati«, Vukove poslovice, 1159). A. se javlja često u narodnim pripovijetkama i pjesmama sa motivima iz narodnih pripovijedaka. Njen elemenat je voda (jezero), u planini. Prinose joj se ljudske žrtve (obično čiste djevojke), ili ih ona sama traži. U našoj epskoj poeziji mjesto A. često dolazi Turčin. U shvaćanju A. imamo možda prastare uspomene o predpotopnim, ogromnim životinjama (ili kombinacije na osnovi fosila, koji se ovdje ondje nalaze). A. je što i njemački Lindwurm. Sa A. su slični ala i zmaj.

Literatura: O. Abel, Die vorweltlichen Tiere im Märchen.

V. Č.

Digitized by Google

B

BABA. 1. Tako se (eufemistički) nazivalo starinsko žensko božanstvo, koje ima htonički karakter (Terra Mater), i čiji atribut može biti žaba. Njeno ime sačuvano je u topografskim nazivima i u imenima biljaka i životinja. O njoj ima i etnografskih bilježaka. *V. Č.*

2. Planina u Hercegovini, 12·5 km jugozapadno od Gackoga. Najviši vrhovi: Baba 1737 m, Goli Vrh 1502 m.

3. Planina u Makedoniji, između Prespanskog Jezera i bitoljske kotline. Najviši vrhovi: Perister 2600 m, Crvena Stena 2462 m. Sjevernim podnožjem vodi drum Bitolj—Resan.

4. Planina u Makedoniji, pri zapadnom obodu bitoljske kotline, 9 km zapadno-sjeverozapadno od Kruševa. Najviši je vrh Česma 1654 m. *P. V.*

BABICA ima u našoj državi oko 2900. Od tih su najviše privatne, zatim općinske, bolničke i sreske. Zakonom o uređenju sanitetske struke i čuvanju narodnog zdravlja od 1881 i izmjenama i dopunama od 1891, 1900 i 1912 regulisano je, da samo one B. imaju pravo prakse, koje svrše stručnu babičku školu. Tim zakonom predviđeno je i osnivanje babičke škole u Beogradu. — 26/4 1895 izdane su upute za B. o njihovom radu, pravima i dužnostima. Te su upute izmijenjene i dopunjene 27/2 1924. Naredbama od 1905 predviđeno je, da na 2000 stanovnika bude najmanje jedna B. Pravo prakse imaju B., koje su naše podanice. B. koje imaju diplome sa stranih škola, moraju polagati ispit na nekoj domaćoj babičkoj školi, prije nego što dobiju pravo prakse. Poslije svake četvrte godine B. moraju biti na petnaestodnevnom tečaju u babičkoj školi, radi obnavljanja stručnog znanja. Financijskim zakonom za 1924 do 1925 (član 100) predviđeno je, da plaće općinskim babicama ne mogu biti manje od 1800 din., sa dodacima neukaznih činovnika.
Dr. G. P.

BABICE, podzemni demoni, koji se javljaju oko porodilje, i pokušavaju da škode njoj i djetetu (rimski striges). Javljaju se uvijek u množini. Ustuci su protiv njih: vatra, bdjenje, magični smijeh. U osnovi s njima su srodne sudaje. *V. Č.*

BABIĆ BENEDIKT FRA (Baba), kompozitor i orguljaš (kraj prve polovine 16 vijeka, Dubrovnik — 18/8 1591, Italija). Svršio je nauke u Bologni, pa se vratio u Dubrovnik, gdje je postao prvo lektor, a potom bakalaureom bogoslovije. Kao dobar govornik predavao je i u raznim talijanskim gradovima, a bio je i rektor kolegija u manastiru Sv. Frana u Veneciji. Savremenici smatraju B. za prvaka (Unicus) među orguljašima, za plodnoga kompozitora (sastavio je multa opera musicalia), za graditelja orgulja i za muzičkog teoretskog pisca. Djela B. nisu proučena, a ne zna se uopće, da li su sačuvana.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 64—65.
A. D.

BABIĆ KRUNOSLAV DR., zoolog, kustos Zoološkog Muzeja u Zagrebu, i privatni docent, nastavnik više pedagoške škole i srednjoškolski profesor (12/4 1875, Senj). Osnovnu i srednju školu učio je u Senju i Rijeci, univerzu u Zagrebu (1893—97); promoviran je 1899. Bio je srednjoškolski nastavnik u nekolikim mjestima Hrvatske i Slavonije i čuvar Zoološkog Muzeja u Zagrebu, pored toga od 1916 privatni docent za avertebrata, a od 1919 nastavnik na višoj pedagoškoj školi; 1914 bio je kratko vrijeme na zoološkoj stanici u Bergenu. Bavio se najviše ispitivanjem faune Jadranskog Mora, i to nižim životinjama (u prvom redu hidroidima i spužvama). Veći prilozi poznavanju jadranskih hidroida su: Građa za poznavanje hrv. faune hidr., Rad, 135 (1898); Uebersicht d. Hydr. d. Adr. M., Glas H. P. D. XV 1900; Prilog fauni Jadranskog Mora, Rad, 1910 i dr. manje rasprave (većinom u Zool. Anz.). Pored toga B. je pisao veći broj popularnih naučnih i stručnih napisa (u dnevnicima, Nastavnom Vjesniku, Prirodi), a Jugoslavenska Akademija mu je izdala veće djelo: Pogledi na biološke i bionomske odnose u Jadranskom Moru«, 1911. *J. H.*

BABIĆ LJUBO, slikar (14/6 1890, Jastrebarsko, Hrvatska). Svršio je gimnaziju i umjetničku školu u Za-

Digitized by Google

grebu i umjetničku akademiju u Münchenu. Duže je vremena bio na studijama u Parizu i proputovao je Italiju, Španiju i južnu Njemačku, Češku i balkanske zemlje. Profesor je u kraljevskoj umjetničkoj akademiji u Zagrebu. Još kao student ilustrirao je Vukove narodne pripovijetke i pjesme. Sarađivao je pri velikom ciklusu Kraljevića Marka, što su ga hrvatski umjetnici izložili u srpskom paviljonu u Rimu 1911. Opremio je i ilustrirao oko stotinu beletrističkih i školskih knjiga. Izlagao je kao slikar u Beču, Rimu, Parizu, Münchenu, Zagrebu, Ljubljani, Beogradu i u mnogim našim mjestima. Kao scenograf opremio je preko 20 kazališnih djela (drama, opera, baleta i marionetnih igara), domaćih i stranih. Kao čuvar uredio je modernu galeriju društva umjetnosti u Zagrebu. Za dvije kapele župne crkve Sv. Marka u Zagrebu izrađuje velike dekorativne slike. *A. Sch.*

BABIĆ LJUBOMIR. V. Đalski Ksaver Šandor.

BABIĆ TOMO, franjevac i književnik (1680, Velim, kod Skradina — 1750, Šibenik). U franjevački red stupio je u Visovcu 28/6 1701, a nauke je svršio u Ugarskoj. Do 1735 pripadao je bosanskoj redodržavi, a kasnije dalmatinskoj presvetog Otkupitelja. Bio je više godina gvardijan u Kninu i Visovcu, župnik i biskupski namjesnik u Skradinu i vijećnik svoje redodržave. Grubišić ga hvali, da je sagradio u Vrulji i na Slapu kuću, u Skradinu malo samostanište, a u Visovcu bolji i prostraniji dio samostana i oltar Svetog Franje, koji je obdario dragocjenom misničkom opravom. — 1712 izdao je B. u Mlecima Prima grammaticae institutio, 1745, također u Mlecima, drugo izdanje. Ali najviše je B. proslavio Cvjet razlika mirisa duhovnoga, pisan u prozi i u stihovima. Ovo je djelo prvi put izdano u Mlecima 1726. Kasnije se ono raznim drugim piscima povećavalo i dotjeravalo i više puta preštampavalo, a narod ga je po njegovom prvom i glavnom sastavljaču prozvao »Babušom«.

Literatura: J. Jelenić, Rukopisna biobibliografija bosanskih franjevaca. *J. J.*

BABINA GORA. 1. Brežuljci u Hrvatskoj 15 km jugoistočno od Karlovca, visoki do 265 m.

2. Planina u Hrvatskoj, 9 km jugoistočno od Ogulina. Najveće su visine: Hum 863, V. Humac 573, Bijelo Brdo 570, Pečenica 565 m. Njenim ivicama prolaze drumovi: Ogulin—Otočac, Ogulin—Bihać, Karlovac—Senj. *P. V.*

BABINA GREDA, selo u Slavoniji, županija Srijem (Vukovar), kotar Županja; nedaleko od Save, od Županje 12 km sjeverozapadu. Ima općinsko poglavarstvo; rimokatoličku župu; ima parni mlin i pilanu; poštu i telegraf. B. G. je naseljena pod kraj 17 stoljeća, po odlasku Turaka iz Slavonije. *J. M-n.*

BABINE, kritično vrijeme odmah poslije porođaja, dok porodilja i dijete još pripadaju donjem svijetu. Dijete i porodilja bivaju čuvani po istim propisima, po kojima i mrtvac. Naročito je opasna treća i sedma noć (»Nije treću ili sedmu noć dočuvan« — kaže se onome, koji je malo suludast), jer su tada babice naročito nasrtljive. Ponekad su kod našeg naroda B. u vezi sa kuvadom. *V. Č.*

BABINO POLJE, selo u Dalmaciji, oblast Dubrovnik, kotar Ston, općina Mljet; na otoku Mljetu nasred južnoga primorja. Ima općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu. Ima isusovački manastir. B. P. je morsko kupalište. *J. M-n.*

BABONIĆ IVAN, ban »čitave Slavonije« (1316—1322). Naslijedio je bansku čast od svoga brata Stjepana. Njegovom zaslugom Slavonija je oslobođena od zuluma Gisingovaca, koji su se odmetnuli od Karla I Anžujca. Kao nagradu za to Karlo I darovao mu je grad Moslavinu i druge gradove i sela u županiji Garićkoj. B. je naročitu uslugu učinio Karlu u Hrvatskoj. Tu su se bili digli na bana Mladena hrvatski knezovi i sklopili savez protiv njega. Oni su se obratili i na kralja Karla i na I. B. On se, po svoj prilici voljom kralja Karla I, pridružio, sa bosanskim banom Stjepanom Kotromanićem, koaliciji hrvatskih knezova, koji su bana Mladena razbili negdje blizu Klisa. Poslije pada bana Mladena postao je B. banom Slavonije, Hrvatske i Dalmacije, ali samo kratko vrijeme, jer je 1323 lišen banske časti, pa je zbog toga neko vrijeme pristajao uz protivnike kralja Karla I. Najposlije se B. ipak izmirio s kraljem, i on ga pozvao na svoj dvor i imenovao ga magistrom kraljičinih tavernika (1326—1333). Zna se, da je bio u životu 1334.

Literatura: L. Thalóczy i S. Barabás, Codex diplomaticus comitum de Blagay, 1897; L. Thalóczy, Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova (Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini,

Digitized by Google

1897); Klaić, Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I (Rad, 142). *M. Prelog.*

BABONIĆ STJEPAN, ban »čitave Slavonije« (1310—1316). Iz plemena je goričkih, vodičkih i blagajskih knezova. Babonići su pripadali hrvatskom plemenu, koje je prvobitno stanovalo u Goričkoj župi sa središtem u gradu Steničnjaku. Već u polovini 13 vijeka spominje se kao primorski ban knez Stjepan (II) Vodički (1243 do 1249). I njegovi sinovi, Stjepan (III) i Radoslav, bili su banovi pri kraju 13 vijeka. Babonići su već tada imali u svojim rukama veliki posjed. i težili su za istim položajem u Slavoniji, što ga je u jugozapadnoj Hrvatskoj imao Pavao, knez Bribirski i njegov rod. Babonići su imali posjeda u Kranjskoj, a u Slavoniji su držali čitav niz gradova i čitave župe i županije. U borbi između posljednjeg Arpadovića i prvog Anžujca Babonići su se priklanjali u prvi mah čas jednom čas drugom, ali su se u početku 14 stoljeća odlučili za Karla I Anžujca. Brat Stjepana i Radoslava, Babonić (II), ostavio je pet sinova, među kojima se ističu Stjepan (IV) i Ivan. Stjepan (IV) spominje se već 1299 kao ban čitave Slavonije, a kasnije samo kao župan steničnjački. Karlo I postavio ga je 1310 za bana čitave Slavonije. Kao ban slavonski S. B. se borio naročito mnogo sa kraljevim protivnicima Gisingovcima. Ugled njegov mora da je bio velik, jer se na njega obraćao i njemački kralj Fridrih Lijepi Austrijski, koji ga u jednom pismu zove »hercegom Slavonije«.

Literatura: L. Thallóczy, Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova (Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, 1897); Klaić, Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I (Rad, 142). *M. Prelog.*

BABUKIĆ VJEKOSLAV (16/6 1812, Požega — 20/12 1875, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, poslije ga je otac dao u krajišku Oberschule u Novu Gradišku, da nauči njemački. U Požezi je B. učio 5 razreda gimnazije, a u šesti je otišao u Pečuh, da nauči i madžarski. Prvu godinu filozofije svršio je u Segedinu, gdje je, uz srpsku omladinu, naučio ćirilicu i zavolio Dositeja. U jesen 1830, u osvit preporoda, došao je u Zagreb, gdje je svršio drugu godinu filozofije i prava. Položivši odvjetnički ispit (1836), postao je na zagrebačkoj akademiji suplent za ugarsko pravo, a slijedeće godine i za medunarodno. Kad je na katedru došao kao redovni profesor Madžar Feodor Pauler (1838), B. se odrekao pravničke karijere i posvetio se samo javnome narodnom radu. — Već u prvom broju Danice (1835) javio se B. jedinom svojom pjesmom Granici i Danici. Kako su se oko Danice kupili najviše kajkavci, to je B., kao rođeni štokavac, postao njihovim učiteljem jezika. On je od početka Danice, kao član redakcije, vodio brigu oko jezika, a neko vrijeme bio je i njezin urednik (1838 do 1840). — B. je prvi gramatik ilirskoga doba. U Danici (1836 — br. 10—15) izašla je njegova Osnova slovnice slavjanskog narečja ilirskoga, pisana po principima J. Dobrovskoga. Kad je osnovana Čitaonica (1838) i Matica Ilirska (1842), B. je bio njihov prvi tajnik, dok nije 1846 postao profesor hrvatskog jezika i književnosti na Akademiji. Za reorganizacije školstva 1850 dvije su godine filozofije u Akademiji postale sedmim i osmim razredom gimnazije. Tako je B. postao profesor zagrebačke gimnazije, gdje je služio do kraja svoga života. — B. je bio gramatik-diletant, ali kao dobar poznavalac štokavskog narječja, on je u zagrebačkoj kajkavskoj sredini odlučno utjecao na rješenje pitanja jedinstvenoga književnoga jezika. Teoretičaru Lj. Gaju, on je u praksi bio desna ruka. Ilirsku slovnicu (1854), kao školski udžbenik, ministarstvo je odbacilo kao nezgodnu i rđavu za školu. U izdanja epa Kavanjinova Bogatstvo i uboštvo (1861) napisao je B. predgovor o jeziku pjesnikovu. O tom predgovoru napisao je vrlo oštru kritiku njegov bivši učenik V. Jagić. Poslije toga B. se više nije javljao. — B. je bio druževan, lijepa karaktera, točan, uredan, uslužan, savjestan i radin u sitnome radu, pa je mnogo učinio za razvitak Čitaonice i Matice Ilirske. Vraz ga zove »najtočnijim između Ilira«. U to doba prijateljskog rasturanja knjiga, on je, uz Vraza, najveći ilirski knjižar.

Literatura: T. Smičiklas, Život i djela V. Babukića, 1876.

B. Vodnik.

BABUNA. 1. Planina u Makedoniji, sjeveroistočno od Prilepa, između rijeka: Vardara, Babune, Crne i Rajeca, sa vrhovima: Klepa 1180 m, Popadija 1008 m. Njenim podnožjem prolaze drumovi: Prilep—Veles i Prilep—Krivolak.

2. Rijeka u južnoj Srbiji, desna pritoka Vardara. Izvire na Golešnici Planini i Karadžici, utiče oko 2·5 km južno od Velesa. Dužina 53 km, površina sliva 640·6 km². *P. V.*

3. Kotlina u Južnoj Srbiji, u slivu Babune, desne pritoke Vardara u

Digitized by Google

skopskoj oblasti. Prostrana je 641 km². Na sjeveru, preko Topolke, otvorena je prema Velesu i dolini Vardara; sa sjeverozapada i jugozapada ograđena je Golešnicom, Jakubicom i njenim ograncima, a na istoku Borilom i Klepom. Visina dna kotline je 200—300 m. Planinski je i, u sjevernom kraju, šumovit predjel. Nižeg i plodnijeg zemljišta ima samo u gornjem toku B., oko Bogomile, glavnog naselja cijele kotline, i oko stava sa desnom pritokom Izvorštićom. Uslijed znatne navodnjenosti i južnije klime sa sredozemnim utjecajima ovdje su česta orizišta (rižina polja). — Naselja u B. su omanja i ređa. Pored Srba ima nešto doseljenih Turaka (Juruka) i Arnautaša. — B. se dijeli na dva kraja: na sjeverozapadu Veleški Azot (Has), u gornjoj B. do stava s Izvorštićom prelazeći i u sliv Topolke; na jugoistoku Klepa, niz B. do ušća, zahvatajući i pobrđe oko vrha Klepe u okolini Tikveša. — B. se pominje sa istim imenom među srpskim srednjevjekovnim župama (1335). Pored drugih sela onda se spominje Bogomila (1337, zove se »Bogomili«). Prije 1329 poslao je kralj Stevan Dečanski svoga sina mladoga kralja Dušana »na bezbožne i pogane Babune«. I ovaj ih je mnogo poubijao i oplijenio. Ubrzo zatim, 1335, spominje se u B. više »pustih selišta« (Homorani, Tehovo; sad su naseljena). Nesumnjivo je, da je oko Bogomile u B. bilo leglo »babunske vjere«.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, I (1906) 281—289; St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka, 1912, str. 664—669; Konstantin Jireček, Istorija Srba I (1922) 163—165; II (1923) 16.

V. Radovanović.

BABUNI. V. Bogomili.

BABUNSKI JOVAN STOJKOVIĆ, četnički vojvoda i jedan od najzaslužnijih nacionalnih radnika (25/12 1878, azotsko selo Martolc, srez veleški — 17/2 1920, Veles). U osnovnu školu je pošao tek u desetoj godini u selu Omoranu; poslije dvije godine otac ga odvede u Veles da produži školovanje u bugarskoj školi. Pola godine zatim učio je u selu Vojnici kod bugarskog učitelja Riste Sokolovića, a zatim je dovršio četvrti razred u selu Bogomilu, gdje je Sokolović bio premješten. 1889 došao je u Beograd i tu je počeo učiti gimnaziju, a 1891 počeo je učiti novootvorenu bogoslovsko-učiteljsku školu za mlade Srbe iz neoslobođenih krajeva. Kad je ona bila zatvorena, B. je otišao u Valjevo, i tamo svršio nižu gimnaziju, pa se onda upisao u učiteljsku školu u Nišu. Kada je završio drugi razred, prešao je opet u Beograd, i tu je dovršio učiteljsku školu 1896. Poslije dvije godine dobio je mjesto učitelja u novootvorenoj srpskoj školi u Teovu, čime je izazvao protiv sebe mržnju bugarske organizacije i nekoliko puta bio izložen napadima. 25/3 1905 prešao je granicu sa četom od 35 drugova. U vezi sa vojvodom Gligorom Sokolovićem iz prilepskog Nebregova i vojvodama Trenkom Rujanovićem iz Krape, Josifom i Mihailom iz Broda, Dolgačem, Vasiljom Trbićem i Cenom Markovićem, B. je očistio desnu obalu Vardara od bugarskih četa i počeo je konačno rušiti bugarsku organizaciju. — Kada su mladoturci, u ljeto 1908, izvršili prevrat i proglasili Ustav, B. se, kao i ostale vojvode i četnici, vratio iz gore. Ali se ubrzo uvidjela namjera mladoturaka. Oni su B. uhvatili, ali on uspje da pobjegne u Srbiju, odakle je 1912 prešao, kao prethodnica vojske, cijelo bojište od Kumanova do Bitolja. — B. je vrlo aktivno učestvovao i u Svjetskom Ratu. Na solunskoj fronti činio je, sa nevjerojatnom hrabrošću, izvrsne usluge saveznicima, te je dobio najviša naša i francuska ratna odlikovanja. Umro je u Velesu, gdje mu je 1924 udruženje rezervnih oficira podiglo spomenik.

Literatura: J. Hadži-Vasiljević, Jovan Babunski.

M. Milenović.

BACH ALEXANDER, baron, austrijski državnik (4/1 1813 — 13/12 1893). B. je bio advokat u Beču, ušao je 1848 u politiku i bio je 1848 i 1849 ministar pravde u kabinetu Wesenberg-Doblhof i Schwarzenberg, a od 28/6 1849 ministar unutrašnjih djela. B. je između prvih voda reakcije u Austriji poslije 1848 i zastupnik birokratskog apsolutizma (»Bachov sistem«). Tek austrijski porazi u talijanskom ratu 1859 doveli su do njegovog pada (21/8 1859). »Bahovi husari« nazivani su istaknuti austrijski činovnici, koje je Bachova vlada slala u Hrvatsku i Ugarsku.

M. K.

BACH JOSIP, ravnatelj kazališne administracije u Zagrebu (15/2 1874, Gospić). B. je od mladosti pokazivao veliko interesovanje za kazalište. Polazio je glumački tečaj u glazbenom zavodu, od 1896 dramsku školu i bio u njoj jedan od najvrednijih đaka. Dvije godine kasnije (1898) angažovan je. Poslije naročitih kazališnih studija u bečkom Burgtheateru (pod Schlenthnerom) i u Berlinu (kod Reinhardta i Brahma) i u Pragu (kod Kvapila), postao je u Zagrebu redatelj (1903), a poslije tri go-

Digitized by Google

dine (1908) i ravnatelj zagrebačke drame. Za vrijeme Svjetskog Rata postao je B. samostalni upravnik drame i bio je to do 1920, kad je prešao u administrativnu upravu. Vrijeme kad je B. upravljao dramom u historiji zagrebačkog narodnog kazališna, jedan je od najživahnijih i najznačajnijih perioda, po obilju odabranog repertoara. I pored najdrastičnije austrijske cenzure i pritiska, koji je izvođen na kazalište, B. je umio da održi živi interes za kazalište, koje je vlast htjela zatvoriti. U doba, kad je većini kulturnih društava bio zabranjen svaki pozitivniji rad u podsticanju narodne svijesti i kad se ni pet ljudi nije smjelo sastati, B. je neumorno izmišljao svakovrsne narodne jubileje, da skupi u kazalištu što više rodoljuba. U to doba proslavljena je 70-godišnjica, od kako je narodni jezik službeno uveden u sve hrvatske urede, 50-godišnjica Strossmayerove Akademije, 60-godišnjica Vojnovićeva, 100-godišnjica Kukuljevićeva, Bogovićeva i t. d. — B. je jedan od najboljih poznavalaca opće književnosti i polemičar najživljeg stila. *N. Andrić.*

BACHOVI HUSARI. V. Bach Alexander.

BACHOV SISTEM. V. Bach Alexander.

BAČ, mjesto u Bačkoj, na željezničkoj pruzi Sombor—Palanka. Ima 3.908 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 26, »ostalih«, većinom Šokaca 1.238, Nijemaca 1.888, Madžara 719, Jevreja 30; pravoslavnih 19, a katolika 3.836 — Po gradu B., koji je podigao Sv. Stjepan, dobila je ime bačka županija. Za vrijeme Ljudevita II držani su u B. ugarski državni sabori (1518/19). 1704, za vrijeme Rákóczijeve bune, kada su B. zauzele Rákóczijeve čete, grad je bio zapaljen i dosta je stradao. Ruševine grada nalaze se i danas. Stanovništvo se bavi ratarstvom, vinogradarstvom i voćarstvom. *D. P.*

Grad B. je u blizini sela Bača, na humku uz baru Mostorgu. Grad je četvorostran, uglovi su utvrđeni sa tri okrugle i jednom kvadratnom kulom. B. je imao veliku palaču, izvrsno branjen ulaz i lijepo građenu kapelu. Branič-kula je bila na 6 spratova, a ulaz s bedema grada u kulu bio je na četvrtom spratu. Grad je sazidao kralj Karlo Robert (1308—1342) na biskupskom tlu »protiv šizmatičkog srpskog kralja«. Poslije bitke na Mohaču zauzeli su Turci B. za jedan dan. *Đ. S.*

BAČEVIĆ DIMITRIJE, ikonopisac. B. je radio pravoslavnu Sv. Nikolajevsku crkvu u Zemunu — osim 4 prijestolne ikone — 1762. U crkvi Sv. Nikole u Bijelom Brdu (Slavonija) postoje još četiri prijestolne ikone iz nekadašnje crkve u Sarvašu (kod Osijeka), gdje Srba nema više. Na ikoni Sv. Jovana ima zapis: »D. B., ikonopisac karlovački, 1766«. B. je slikao crkvu manastira Beočina, u društvu s Teodorom Dimitrijevićem, o čemu je potpisan ugovor između njih i ktitora Obrada Radonjića 23/1 1765. — B. dobro očuvani, uopće vrlo solidni, slikarski rad na ikonostasu zemunske crkve ima naročitu važnost za našu ikonografiju. Dok je cio ikonostas održan još u »starom«, srpskobizantijskom stilu (zografski stil, službeni stil naših balkanskih manastira), dotle su najniže, sporednije i manje, slike već po uzoru zapadnog slikarskog shvatanja. Po ovima, koje su dobro studirane i izvedene, mogli bi zaključiti, da je B., možda pored domaćih zografskih ateljea, učio još i negdje u Evropi, najvjerojatnije u Beču.

Literatura: Srpski Sion, 1902; Javor, 1887. *V. P.*

BAČFELDVARSKA PRVA ŠTEDIONICA u Bačkom Gradištu. Kapital 100.000 dinara. *N. S.*

BAČILO je udruženje za iskorišćavanje ovaca u planinskim krajevima, naročito Južne Srbije. Ova udruženja se sastaju redovno na Đurđev Dan, te u potpunoj komunističkoj zajednici sakupljaju odnosno prerađuju vunu, kostrijet, mlijeko, a svoje proizvode (sir, kajmak, maslo i sl.) za zajednički račun prodaju. Na Ilijin dan se B. rastaju i opet svaki vlasnik svoje stado individualistički iskorišćuje. B. broje po više hiljada ovaca, članovi se većinom od davnine znaju. Vlasnici ili čobani tih krda većinom su Crnovunci (Vlasi), valjda ostatak pastirskih starosjedilaca ovoga dijela Balkana. — Na Velebitu slična se udruženja nazivaju »Bratstvo«; isto tako i u Hercegovini i Dalmaciji. — Sva se ova planinska populacija u velikoj mjeri seli (migrira). U nekim krajevima je ona gotovo posve nomadskoga karaktera, pa su joj i način života i porodične uredbe, pravno shvatanje, i t. d., sasvim na nomadskom stepenu. *O. F.*

BAČKA zauzima najveći dio nekadašnje bačko-bodroške županije. Granice su joj na zapadu i jugu Dunav, na istoku Tisa, a na sjeveru politička granica prema Madžarskoj. Po popisu od 31/1 1921 B. je imala 735.117 stanovnika (od tih 5260 vojnika), od kojih je bilo Srbo-Hrvata 246.598, Slovenaca 4850, Čeha 727, Slovaka

Digitized by Google

30.266, Rusina 11.039, Bugara 54, Poljaka 177, Rusa 3009, Madžara 260.998, Nijemaca 173.796, Jevreja 14.064, Arnauta 391, Turaka 112, Rumunja 181, Talijana 117, Francuza 38, Engleza 12, ostalih 1652; a po vjeri pravoslavnih 159.916, katolika 449.038, grkokatolika 12.180, evangelika 98.668, muslimana 972, drugih 71, bez konfesije 208.

U B. ima još iz kamenog doba naselja, najviše pokraj Dunava i Tise, a najvažnija su kod Gomboša, Apatina, Monoštorsega, Ade, Sente i Titela. Mnogo spomenika ima iz brončanog doba, kao i od različitih naroda iz doba prije seobe naroda i iz doba seobe naroda (Kelta, Rimljana, Huna, Germana, Avara, Slovena). U 6 vijeku naselili su B. Sloveni. Poslije zauzeća panonskog basena od strane Madžara, javljaju se kao stanovnici B. Madžari, Pečenjezi i dr. Sv. Stjepan osnovao je gradove Bač i Bodrog, kao glavne gradove istoimenih županija. Između ovih županija išla je granica približno današnjim kanalom Kralja Petra. — Doseljavanje Srba sa srpskog političkog teritorija počelo je u većoj mjeri u 15 vijeku za doba kralja Žigmunda. U prvoj polovini 16 vijeka stradala je B. prilikom seljačke bune 1514, zatim od provala Turaka kao i od akcije cara Ivana. Poslije pada Budima i Segedina (1542) potpala je B. pod budimski pašaluk, a segedinski sandžak. B. se dijelila u 6 nahija i to: u bajsku, subotičku, segedinsku, somborsku, bačku i titelsku. U to doba je B. već čisto srpska pokrajina i ovako je obilježje imala i 1720 kada još od 3.456 popisanih domova nalazimo samo 166 madžarskih i 25 njemačkih. — Poslije oslobođenja od Turaka stradalo je srpsko stanovništvo B. mnogo u vrijeme Rákóczijevog ustanka (1702—1704). Po razvojačenju potiske granice formiran je komorski okrug (od 1794 nazvan je potiski krunski okrug), od Martonoša, Stare Kanjiže, Sente, Ade, Petrovog Sela, Mola, Srbobrana, Bačkog Gradišta, Turije i Starog Bečeja, kao glavnog mjesta. 1750 počelo se raditi na organizaciji šajkaškog okruga. Uslijed razvojačenja potiske granice Srbi su se u velikim masama odselili u Rusiju, Banat i kasniju Šajkašku, i tada je tamošnji kraj definitivno izgubio srpski etnički karakter. Na mjesto Srba počinje snažno naseljavanje Madžara, Nijemaca, Slovaka, Malorusa, i dr. 1802 spojene su bačka i bodroška u jednu županiju. 1848—49 bila je B. poprište krvavih borbi između Madžara i Srba. 1849 ušao je jedan dio B. u okvir Srpske Vojvodine. Kad je ukinuta Vojvodina (1860), vraćeni su ovi dijelovi bačkoj županiji. 1873 pripojen je šajkaški okrug bačkoj županiji.

B., a naročito njen južni dio, vrlo je plodan, i spada među najplodnije dijelove Evrope. Stanovništvo se bavi u prvom redu zemljoradnjom. Proizvode se sve vrste žitarica, a naročito je čuvena bačka pšenica i kukuruz. U manjim količinama kultiviraju se i ostala žita. Pirinač uspijeva oko Krstura i Torže. Znatna je produkcija kudjelje, šećerne repe, kupusa i bostana. Vrlo znatno je vrtlarstvo, a od važnosti je i voćarstvo. Vinogradarstva ima nešto oko Subotice. Šuma ima nešto pokraj Dunava, inače je B. gotovo potpuno bez šuma i ruda. Stočarstvo je sve do prije nekoliko decenija bilo glavno zanimanje stanovništva. Naročito je znatno gajenje konja, rogate marve krupnog zuba, ovaca i svinja. Danas se stoka gaji u stajama, ali je ipak vrlo važan izvor narodne privrede. Bački su konji čuveni u Evropi, a najbolje se timare u kulskom i bečejskom srezu. Ima nekoliko državnih ergela, a ima čuvenih i privatnih staja sa glasovitim svjetskim rasama. Kod rogate marve bolje je zastupana marva bijele boje (t. zv. podolska rasa) naročito u ritovima, kao vrlo izdržljiva, dok se u stajama drže zapadne plemenitije vrste. Svinjogojstvo je vrlo važno. Znatno je gajenje živine, ribarstvo, svilarstvo, lov. Najviše se stanovništva bavi zemljoradnjom i stočarstvom, u mnogo manjoj mjeri obrtom, trgovinom i industrijom. Industrija osobito napreduje u gradovima, dakako u vezi sa domaćom produkcijom. Naročito je znatna mlinska, a važna je i industrija kudjelje, svile i uopće tekstilna industrija. Isto tako znatna je lončarska, cementna, ciglarska, pivarska, kožna, kovna, drvena, olaja i t. d. U domaćoj industriji prerađuju Slovaci kudjelju, a Srbi i Bunjevci prerađuju lan i bave se ćilimarstvom. Trgovina je vrlo živa naročito sa poljoprivrednim proizvodima, stokom i industrijskim produktima. — B. kao dio »žitnice Jugoslavije« na Dunavu na željezničkom putu prvog reda između bogatih i kulturnih pokrajina sa vrlo kulturnim stanovništvom, najraznovrsnijom i najbogatijom industrijom, razvijenim obrtom i najgušćom željezničkom mrežom, sa osobito živom industrijom i u neposrednoj blizini Beograda, — spada među najvažnije pokrajine naše domovine.

Literatura: Steltzer Fr., Geschichte der Bacska (1883). 1896 izdali su Đ. Dušan Grosschmied i Tim monografiju o Bačkoj u dva sveska na madžarskom jeziku. 1910 dobila je

Digitized by Google

Bačka ponovo monografiju u dva sveska u zbirci Magyarország Vármegyei és Városai. *D. Popović.*

BAČKA APOSTOLSKA ADMINISTRATURA osnovana je 1923 na onom dijelu Kraljevine SHS, koji je dotada pripadao kaločkoj nadbiskupiji. Prvim administratorom je imenovan Ljudevit Budanović, subotički župnik, 10/2 1923. Administratorovo je sjedište u Subotici. Administratura broji 11 dekanija, 88 župa i administratura, oko 154 svećenika i oko 483.200 duša. U administraturi, uz svjetovni kler, djeluju i franjevci, bosonogi karmelci (carmelitae discalceati), Sestre Naše Gospe, Sestre presvetog Otkupitelja, Kćeri milosrđa i Sestre Sv. Križa.

Literatura: Status personalis administraturae apostolicae baciensis (1924). *J. J.*

BAČKA EPISKOPIJA je pravoslavna crkvena oblast, koja obuhvata sve srpske parohije u Bačkoj, a vodi duhovni nadzor i nad onim pravoslavnim srpskim parohijama, koje su 1918 ostale pod ugarskom vlašću u bačbodroškoj (Baja, Santovo), čongradskoj (Segedin) i heveškoj županiji (Jegar). Osnovana je još u 16 vijeku. Sjedište episkopa bilo je isprva u Segedinu, kasnije po bačkim manastirima i najzad, početkom 18 vijeka, ustaljeno je u Petrovaradinskom Šancu, današnjem Novom Sadu. — Među prvim episkopima spominju se Filip, Sava, Makarije i Simeon, zatim 1579 Georgije, »mitropolit segedinskog grada bačke oblasti«, postrižnik manastira Petkovice u Srbiji. 1609 spominje se mitropolit segedinski Mardarije, 1651 mitropolit bački Mihailo, a 1667 episkop Georgije. — Poslije seobe pod patrijarhom Arsenijem III, redali su se jedan za drugim ovi episkopi: Jeftimije Drobnjak (1695—1708), Stevan Metohijac (1708—1709), Hristofor Dimitrijević-Mitrović (1710—1712), Grigorije Dimitrijević (1713—1717), Sofronije Tomašević (1718—1730), Visarion Pavlović (1731—1756), Mojsije Putnik (1757—1774), Arsenije Radivojević (1774—1781), Atanasije Živković (1781—1782), Josif Jovanović Šakabenta (1783—1786), Jovan Jovanović (1786—1805), Gedeon Petrović (1807—1832), Stefan Stanković (1834—1837), Georgije Hranislav (1839—1843), Platon Atanacković (1851—1867), German Anđelić (1874—1882), Vasilijan Petrović (1885—1891), German Opačić (1893—1899), Mitrofan Šević (1900—1918) i Dr. Irinej Ćirić od 1922. — Bačka episkopija ima pod svojom duhovnom vlašću 156.606 duša, dva manastira (Kovilj i Bođan), četiri protoprezviterata (bečejski, žabaljski, novosadski i somborski) i 85 parohija, sa 68 crkava i kapela, i 87 svećenika. *R. Grujić.*

BAČKA PETROVO-SELSKA HRIŠĆANSKA PRIVREDNA BANKA u Petrovom Selu. Ima kapitala 35.000, uloga 1,140.349 dinara. *N. S.*

BAČKA ŠTEDIONICA D. D. Bačka. Kapital je 300.000, ulozi 884.054 dinara. *N. S.*

BAČKA TOPOLA, sresko mjesto u Bačkoj, na pruzi Subotica—Novi Sad. Ima 12.471 stanovnika (1910), od kojih je Srba 17, Madžara 12.339, Židova 505, pravoslavnih 20, katolika 11.642. — B. T. se prvi put spominje u doba Turaka, kao mjesto u subotičkoj nahiji. 1580 imala je B. T. 21, a 1590 23 doma, koja su plaćala porez. Kasnije je B. T. opustjela, te se još 1731 spominje kao pustara. 1740 pripadala je petrovaradinskom vojničkom šancu. Oko 1750 počinje u B. T. naseljavanje Madžara, koji su dobivali velike povlastice. 1768 imala je B. T. 182 doma, a 1805 650 domova sa 4.000 stanovnika. Ima građansku školu. *D. P.*

»BAČKA« TVORNICA ŠEĆERA A. D. Novi Vrbas. Osnovana je 1911, ali je sama tvornica dovršena tek u početku Svjetskog Rata. 1920 društvo je nacionalizirano, a kapital mu je danas 8,000.000 dinara. Društvo ima tvornicu kod Novog Vrbasa u Bačkoj. Pokretna snaga je 1.000 konjskih snaga, a godišnji kapacitet 20.000 vagona šećera. Zaposleno je 500 radnika u tvornici i do 2.000 poljoprivrednih radnika. Tvornica ima oko 100 km uske pruge (60 cm). Pored toga ima svoje lokomotive i vagone i za prugu normalnog kolosjeka. Proizvodnja se kretala posljednjih godina ovako: 1923/1924 639 vagona, 1924/1925 2080 vagona šećera *S. P.*

BAČKI PETROVAC, mjesto u Bačkoj, sjeverozapadno od Novog Sada. Ima 7701 stanovnika (1910), od kojih je Srba 40, Slovaka 7335, Židova 107, pravoslavnih 37, reformiranih 7349. — Ne može se utvrditi, da li je ovo mjesto isto sa mjestom istoga imena u bačkoj županiji, koje se spominje već u 14 vijeku. Današnji B. P. se spominje prvi put 1703 kao pustara, koja pripada futoškom spahiluku. 1715 imao je 18 srpskih poreznih domova. 1745 do 1746 počela je u B. P. kolonizacija Slovaka, većinom evangelika. — B. P. je centar produkcije i trgovine hmelja, koji se dobrim dijelom izvozi u Češku. Ima državnu gimnaziju sa slovačkim nastavnim jezikom. *D. P.*

Digitized by Google

BAČKO GRADIŠTE, mjesto u Bačkoj pokraj Tise. Ima 6882 stanovnika (1910), od kojih je Srba 2890, Madžara 3934, Židova 98, pravoslavnih 2885, katolika 3797. — 1387 poklonio je kralj Sigismund B. G. porodici Gorjanski. Za turskog doba pripadalo je segedinskoj nahiji. 1580 bilo je čisto srpsko mjesto i imalo je 4, a 1519 12 poreznih domova. Po oslobođenju od Turaka postalo je B. G. šanac u potiskoj granici. 1720 bilo je još čisto srpsko mjesto i imalo je 39 popisanih srpskih domova. Poslije razvojačenja potiske granice počelo je u B. G. naseljavanje Madžara. U buni 1848/49 B. G. je mnogo stradalo. *D. P.*

BAČKO PETROVO-SELSKO KREDITNO UDRUŽENJE, Kapital 50.000. Ulozi 1,425.615, mjenice 1,588.765 din. Dividenda 50%. *N. S.*

BAČVANSKI ALEKSA, glumac i redatelj (1832, Temišvar — 26/3 1881, Beograd). Poslije svršene osnovne škole B. je otišao u Karlovce, gdje je svršio pet razreda gimnazije. 1846 umre mu otac, koji je bio niži financijski činovnik u solari, te mu se mati preseli u Segedin, gdje je B. učio gimnaziju i licej. 1848, u svojoj 16 godini, još kao gimnazist, upisao se B. u revolucionarnu komandu. Poslije svršene bune, opet kao đak, osnovao je B. u Segedinu, u kući nekog bogataša Kolba, amateursko pozorište, koje je Kolb uzdržavao za ljubav svome sinu. Slikar u tome pozorištu bio je St. Todorović. Po svršenom liceju B. je stupio u državnu službu i služio je u Pešti (1850) i u Kečkemetu. Iz neodoljive ljubavi stupio je 1852 u jedno madžarsko putujuće pozorište, s kojim je obišao Arad, Segedin, Kašavu i Peštu. 1869 angažovao je B. u Pešti St. Todorović za člana našeg Narodnog Pozorišta u Beogradu. Na srpsku pozornicu izašao je B. prvi put u ulozi Shylock, (Mletački trgovac). Kao madžarski glumac B. je igrao pod imenom Varhidi. Još u Pešti, kao prikazivač karakternih uloga, B. bio je odlično izraden glumac, pa je za Beograd bio angažovan kao redatelj i nastavnik glumačke škole. Glavne su mu uloge bile: Shylock (Mletački trgovac), Ludovik XI., Đurađ Branković, kralj Jakov (Šah kralju), Živko (Ciganin), Planterose (Pariska sirotinja), Skear (Londonski prosjaci), Maurice (Gospođa od Saint-Tropez-a), Larocq (Roman siromašnog mladića), Harpagon (Tvrdica), Farrier (Grof Monte Kristo). — Nesrećnim slučajem izgubio je B. vid, te je bio otišao na liječenje u Peštu, gdje mu je žena bila subreta na jednom madžarskom pozorištu. Ali i ona izgubivši glas, bude otpuštena iz pozorišta. Zaboravljen od poštovalaca B. je pao u najveću bijedu. 1879 uprava Narodnog Pozorišta priredila je u njegovu korist jednu predstavu (Seljak kao milijunaš). 1880 uprava Narodnog Pozorišta u Beogradu pozvala je B. na honoraran rad. B. je došao i kao slijep igrao je tu nekoliko uloga. *R. Odavić.*

BAČVAR (kačar ili pinter) naziva se zanatlija, koji izrađuje burad, bez obzira na njihov oblik, veličinu i kvalitetu. Kako se u našem narodu ovaj zanat naziva raznim imenima, to je potrebno istaći, da se naziv B. upotrebljava manje kod Srba, više kod Hrvata. U Srbiji se naziva kačarom, a kod Srba izvan granica Srbije, obično pinter, što dolazi od njemačke riječi »binder«. Za B. se traži naročita kvalifikacija i stručna sprema. *Lj. O.*

BAČVARSTVO je rašireno kod Slovenaca. Svako selo ima svoje bačvare ili sudare, koji rade različito posude iz tvrdog (hrastovog ili kestenovog) ili iz mekanog (jelovog i smrekovog) drveta. Bačvari izrađuju karlice za mlijeko, stupe za mlijeko, čabrove ili žbanje, brente, kace za kupus, repu ili grožđe, bačve za vodu, vino i rakiju. Ovo posuđe je sa drvenim, a u većini sa gvozdenim obručima. Bačvari upotrebljavaju najviše slijedeće oruđe: sjekiru za tesanje duga, pilu, malo i veliko bačvarsko rende, rende za šaranje dna, šestar, mjere za duge, svrdlove, običan čekić i čekić za nabijanje. *B. R.*

BAĆEVIĆI, ugledna vojvodska kuća u Banjanima. Iz nje su u 19 vijeku izašla dva značajna junaka, vojvoda Jovan, drug Luke Vukalovića, i naročito vojvoda Maksim. Ovaj se rodio na Kljenku 1848, a poginuo je 8/1 1876, kao jedan od glavnih vojvoda hercegovačkog ustanka, u borbi na Ždrijelu, nedaleko od Trebinja. *V. Ć.*

BAĆINSKO JEZERO, u Dalmaciji, desno od Neretvina ušća, 4·5 km istočno-jugoistočno od luke Žrnovice. Površina oko 2·96 km². Nadmorska visina 8 m. Nazvano po imenu sela, koje je oko 2·5 km zapadnije. *P. V.*

BADAJ ALEKSANDAR DR., predsjednik kraljevskog Stola Sedmorice (9/3 1858, Cernik). Učio je gimnaziju u Požegi, a pravne nauke u Zagrebu, i posvetio se advokatskom zvanju, otvorivši kancelariju u Zemunu (1883). U Zemunu je radio mnogo u nacionalnim društvima, a bio je bi-

Digitized by Google

ran i u gradsko vijeće. 1906 je bio izabran za poslanika na hrvatskom Saboru na programu hrvatsko-srpske koalicije i imenovan odjelnim predstojnikom za pravosuđe u t. zv. narodnoj vladi (25/7 1906 do 6/8 1907). 1917 imenovan je odjelnim predstojnikom za pravosuđe, a 1919 predsjenikom kraljevskog Stola Sedmorice. — B. je publicirao članke iz područja pravnih nauka u stručnim listovima (naročito u Mjesečniku). *M. P-g.*

BADALIĆ HUGO, pjesnik (18/9 1851, Brod na Savi — 4/5 1900, Zagreb). U Zagrebu je svršio gimnaziju (1871), a u Beču klasičku filologiju (1874). Kao nastavnik služio je na Rijeci i u Zagrebu, gdje je postao direktorom donjogradske gimnazije (1896). Umro je od raka na želucu, poslije teške operacije. — Prve pjesme B. izišle su u Vijencu (1874) i đačkom almanahu Velebitu (1874). Među prvim pjesmama izašla je i njegova balada Panem et Circenses, koja mu je utvrdila pjesničku slavu. Matica Hrvatska izdala je njegovu Antologiju hrvatskoga pjesništva (1892) i njegove Izabrane pjesme (1896). B. je po Körneru napisao libreto za popularnu Zajčevu operu Zrinski, preveo je Shakespeareova Koriolama i neke odlomke Goethe-ova Fausta. Kao poznavalac staroklasičnih pjesnika, čistog narodnog govora i narodne poezije, B. je nastojao da stvori, poput A. Palmovića, naš klasički pjesnički stil, ali u njega nije bilo dovoljno pjesničke invencije, pa je malo stvarao, i veći dio njegova rada bile su ipak prigodnice i prijevodi. *B. V.*

BADENSKI LUDVIG (1655—1707). Od 1677 vladar u Badenu, a od 1683 kao podmaršal u službi austrijskog cara. Istakao se 1683 pri odbrani Beča od Turaka. B. je kao glavnokomandujući u ratu protiv Turaka 1689 uputio manifest srpskom narodu s mnogo obećanja, pozivajući ga na saradnju. S uspjehom je ratovao u Srbiji. Znatna je njegova pobjeda 24/9 1689 kod Niša. Ostavivši generala Piccolomini-a da vodi dalje borbe, B. se vratio na Dunav. U Kladovu je, 28/10 1689, zatvorio grofa Đorđa Brankovića zbog njegovih namjera da obnovi srpsku državu. S uspjehom je ratovao u Erdelju. 19/8 1691 odnio je pobjedu kod Slankamena i imao je nekoliko uspjeha na Savi (uzeo je Brod i Gradišku). Od 1693 ratovao je na zapadu. *V. Ć.*

BADJURA RUDOLF, referent za turistiku pri odjeljenju Ministarstva Trgovine i Industrije u Ljubljani (17/4 1881, Litija). B. je svršio gimnaziju u Ljubljani, abiturijentski tečaj trgovačke akademije u Pragu i tečajeve alpinsko-tehničke vojničke škole u Visokim Turama. — B. je plodan turistički pisac i propagator turistike i zimskog sporta. Glavna su mu djela: Na Triglav, 1913 (slovenačko izdanje), 1922 (hrvatsko-srpsko izdanje); Vodič kroz jugoslovenske Alpe, I, Slovenija, 1922; Pohorje, Vodnik po slovenskem Podravju, 1924; Smučar, 1924. *C. Ž.*

BADNJAK je cerova glavnja, koja se na Badnji dan (obično ujutru, prije sunca) siječe po strogom propisu (sjekirom se smije udariti samo jedanput ili tri put; mora pasti na istočnu stranu, i ne smije se zadržati na kakvom drvetu pored sebe), i na vrlo svečan način unosi u kuću (posipa se žitom, vinom, maže mesom, kiti se lovorikom, dočekuje dobrodošlicom) i »naloži« na ognjištu. B. mora bar jedno od čeljadi čuvati, dok se ne »obeseli« (dok ne progori). Kad se to desi, uzme se gornji kraj u ruke (na kojima moraju biti rukavice), obnese se oko košnica, pa potom ugasi i ostavi na kakvu mladu šljivu ili jabuku. B. može biti dva ili tri (badnjak i njihovo dijete). — B. je božanstvo (nešto kao »demon vegetacije«), koje se ritualno spaljuje, da bi opet oživjelo (motiv o božanstvu, koje umire i rađa se u isti mah). *V. Č.*

BADNJI DAN I BOŽIĆ, pored slave, najveći su praznici (»nema dana bez očnoga vida, niti prave slave bez Božića«, Njegoš). Za B. je vezano vrlo mnogo običaja, od kojih su najglavniji: 1. Badnjidanska gozba, na kojoj mora učestvovati sva čeljad, i moraju se jesti naročita jela (orasi, med, pasulj, riba), i to ne sa stola, već sa poda (odnosno sa vreće napunjene slamom). Upotreba kašike, viljušaka, noževa zabranjena je o Badnjoj večeri i prva dva dana Božića. Za to vrijeme trpeza se ne rasprema i kuća ne čisti. 2. Slama se o Badnjoj večeri prostire po cijeloj kući (to čini domaćin kvočući, a za njim domaćica i djeca pijuču), a poslije praznika nosi i ostavlja u kokošija gnijezda. 3. Badnjak. 4. Pečenica (»Božićnar«) se odabira i naročito hrani duže vremena (»Ne goji se prase u oči Božića«), pa se onda, po utvrđenom propisu, na »tucin« dan, zakolje (gdjegdje ubija krupicom soli u glavu), ispeče, i zajednički pojede (osim glave, koja se ostavlja za novu godinu). Kad se pečenica skine s ražnja, unosi je domaćin u kuću s glavom naprijed, a pozdravlja ukućane

Digitized by Google

sa »Hristos se rodi«. Krv i drugi dijelovi u pečenice (i veze kojim se vezuje) upotrebljavaju se kao lijek i utuk. 5. Polažajnik, gost, koji, obično po sporazumu sa domaćinom prvi dođe u kuću na B. ujutro. On posipa po kući žito i biva i sam posipan, »kreše« (udara vatraljem badnjake) i tom prilikom kazuje želju da berićeta bude »koliko varnica«, daruje ognjište novcem, biva počašćen i obdaren. O Božićnim praznicima, počevši od tucindana, vlada »mir Božji«: praštaju se uvrede i ljudi se mire među sobom. 7. Običaj je, da se izlazi na groblje. 8. O Badnjem večeru i Božiću u jeku su gatanja i vračanja. Sve što se događa nosi u sebi znamenje za budućnost. Gatanja se naročito odnose na vrijeme i berićet buduće godine; vračanja imadu također isti cilj: da dočaraju berićet.

B. je praznik jako kompliciran. To je, prije svega, mrtvački praznik. Tada su mrtvi u pokretu i u našoj blizini (»nekršteni dani«), i onda je najzgodnije (i najoportunije) pozvati ih na gozbu. — B. veče (i cio B.) je gozba pokojnim predcima; na njoj sudjeluju i mrtvi i živi zajedno. Jela, koja se toga dana jedu, imadu jasan mrtvački karakter (orasi, pasulj, med); orasi, koji se bacaju po sobi, upućeni su dušama, koje se, po općem vjerovanju, najradije nalaze u uglovima sobe. Sa poda se jede zato, što je u tom slučaju jelo u domašaju mrtvih (običaj iz okoline Zaječara da, kad se živom čovjeku daje »pomana«, ovaj mora sjesti pod stol). U dalekoj starini žrtva bogovima i pokojnicima prinosila se na slami (naročito perzijski i indijski kult). Posipanje slame o B. danu ostatak je iz te starine, i ima isti značaj (čim se slama pospe, duše će se sakupiti, budući naviknute da na njoj nađu jela). Duša se često zamišlja kao ptica, najčešće kao kokoš, otuda je kvocanje o B. danu u stvari pozivanje duša na gozbu. Propisno bdjenje o B. večeru podsjeća nas na bdjenje pored mrtvaca i t. d. Badnjak i pečenica su »sakramentalne« žrtve božanske životinje, koja se ritualno jede. Njome se divinizirају ljudi i stoka. Polažajnik je božanski gost (predak), od koga zavisi berićet u narednoj godini. — Da li je B. i praznik sunca, koje se obnavlja? U crkvenom B. ima sunčevog kulta (uzetog iz mitraizma: dies solis invicti). 25/12 bio je najveći mitraistički praznik. Da li ga je bilo i u staroj srpskoj religiji, ne može se utvrditi (uporedi okrugli kolač »sunce«, koji se na pr. u Podunavlju mijesi na B).

V. Čajkanović.

BADRLJICA STANKO, narodni dobrotvor (1805, Senta — 1/9 1876, Senta). Bavio se trgovinom i ekonomijom u svom rodnom mjestu. Srpskom Narodnom Pozorištu u Novom Sadu ostavio je 15.000 forinti. *D. P.*

BAG, V. Karlobag.

BAGANA, koža mladih jaganjaca, od koje se prave šubare. *N. Z.*

BAGLIVI ĐURAĐ (Baljivi), liječnik (8/9 1668, Dubrovnik — 17/6 1707, Rim). Prezime mu je bilo Armeno, a B. je nazvan po poočimu. Pošto je svršio medicinu u Napulju (1684—1688), nastavio je učenje po raznim talijanskim univerzitetima, a od 1692 bio je u Rimu praktični liječnik. Izašao je brzo na glas. 1696 postao je na rimskom univerzitetu profesor anatomije, a 1701 teoretičke medicine. Bavio se i fiziologijom, osobito vivisekcijom. Njegove rasprave (Opera omnia medico-practica et anatomica) izdane su (od 1696) preko 20 puta, posljednji put u Leipzigu 1827/28, a u talijanskom prijevodu još 1841 u Firenci; neke su prevedene u 18 vijeku i na francuski, engleski i njemački.

Literatura: N. Selak, Život i rad Đura (Armena) Baljivi (Rad 107). *M. R.*

BAGRINA, vrsta vinove loze s crvenim bobicama; daje odlična bijela vina. Rasprostranjena je u srpskoj Krajini. Rijetka je u ostalim krajevima Srbije, a inače je u našoj državi nema. *I. R.*

BAGRUS LEONARDO, rodom Istranin, isusovac, učitelj filozofije u Beču (1610—1614), zatim rektor zavoda na Rijeci. Štampao je u Beču 1630 latinskim jezikom (anonimno) priručnik za Marijinu kongregaciju bečkoga isusovačkog zavoda. *Đ. K.*

BAJA, varoš u bačkoj županiji, sada u Madžarskoj na Dunavu, blizu naše i madžarske granice. Ima 21.032 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 212, Madžara 16.796, Židova 2091; ostalih, većinom Bunjevaca i Šokaca, 1888; pravoslavnih 332, katolika 17.871. — Za vrijeme Turaka B. je bila čisto srpsko mjesto, a tako je ostala i poslije protjerivanja Turaka. 1720 bilo je u B. 190 popisanih domova, 165 srpskih, 14 madžarskih i 11 njemačkih. U prvoj polovini 18 vijeka imali su Srbi u B. svoju gradsku upravu. — B. je vrlo znatno trgovačko i industrijsko mjesto, naročito je znatna trgovina sa hranom i stokom. B. je znatna željeznička raskrsnica. Srbi u B. imaju dvije crkve, crkvenu općinu i školu. *D. P.*

Digitized by Google

BAJADER I BOJADER nosile su do prije 50 godina varošanke. Podrijetlo mu je arapsko. Građen je od svile, raznobojnim šarama, dug i širok. Opasivale su ga oko pasa tako, da su sprijeda niz suknju lepršali njegovi krajevi. *N. Z.*

BAJALOVIĆ PETAR, arhitekt, vanredni profesor tehničkog fakulteta na beogradskom univerzitetu (14/5 1876, Šabac). Osnovnu školu, realku i tehnički fakultet učio je u Beogradu, zatim je, 1900—1905, studirao arhitekturu, kao državni pitomac, u tehničkoj visokoj školi u Karlsruhe (u Badenu), gdje je i diplomirao. 1905 postavljen je za podarhitekta prve klase u Ministarstvu Građevina, a 1906 izabran je za stalnog docenta tehničkog fakulteta u Beogradu za nacrtnu geometriju i perspektivu; za vanrednog profesora istog predmeta izabran je 1921. — Glavni radovi B. su: Izložbeni paviljon Kraljevine Srbije na međunarodnoj izložbi lijepih umjetnosti u Rimu 1911/1912; Konak u manastiru Kalenić u starom srpskom stilu; Nova zgrada Društva Sv. Save u Beogradu (pokušaj našeg stila), zgrada, u kojoj je rumunjsko poslanstvo u Beogradu u Pozorišnoj ulici; kuća profesora Dr. Mih. Petrovića u Beogradu i t. d. Osim toga je pisao dosta stručnih članaka i recenzija. *V. P.*

BAJAMONTI JULIJE DR. (24/8 1744, Split — 12/12 1800, Split). Škole je učio privatno u Splitu, a medicinu je svršio u Padovi. Bio je liječnik na Hvaru, a 1790 preselio se u Split, gdje je bio privatni liječnik, kapelnik i zborovođa stolne crkve. B. je bio enciklopedijski obrazovan. Znao je mnogo stranih jezika. — B. je skupljao naše narodne popijevke i tekstove, koje je prevodio na talijanski. Od njegovih kompozicija su sačuvana kreda, benediktusi, razne himne, responzoriji, rekvijemi, mise, dva Stabat mater, četiri Te Deum-a i nekoliko večernja; sve u više glasova s pratnjom orgulja ili orkestra. Glavno njegovo djelo La translazione di San Doimo, Componimento Dramatico per musica, cantato in Spalato nel corrente anno 1770 izgubljeno je. — B. su kompozicije po sadržaju i obradi odjek njegovog talijanskog baroknog muzičkog obrazovanja.

Literatura: I. Milčetić, Dr. Julije Bajamonti i njegova djela (Rad 192). *A. D.*

BAJANJE. V. Vjerovanja narodna.

BAJAZIDAGIĆ DERVIŠ-PAŠA, u turskoj književnosti poznat pod imenom Derviš-paša Mostarac (— 1603, Kovin). Škole je svršio u Carigradu, gdje se naročito bavio izučavanjem arapske i perzijske književnosti. Učitelj mu je bio također naš zemljak, Sudi, najbolji poznavalac perzijskog jezika i perzijske klasične literature. Po svršetku nauke, B. je primljen u carski dvor. Na dvoru je stekao toliki ugled i upliv, da je bio lični savjetnik sultana Murata III. i redovno prisustvovao sjednicama carskog vijeća. 1595, za vlade Mehmeda III., postao je B. namjesnik Bosne. 1599 pridružio se je B., sa bosanskom vojskom, serdaru Ibrahim-paši, i s njime je cijelo ljeto ratovao po Ugarskoj. Poginuo je 1603 na ostrvu Kovinu, kod Budima. — B. je mnogo pjevao na turskom i perzijskom jeziku i ostavio je iza sebe u rukopisu dva divana (zbirke) pjesama, jedan na turskom, a jedan na perzijskom jeziku, i prijevod Sehaname (Knjiga darežljivosti od Binaje). Lak jezik, savršena forma i birane misli, to su, veli Bašagić, odlike B. poezije. — B. nije nikad zaboravio na svoje podrijetlo i svoj rodni kraj. To se vidi najbolje iz njegove pjesme u slavu Mostara, koja počinje ovim lijepim stihovima (prijevod Bašagića): Tko bi mogo opjevati redom — sve ljepote divnoga Mostara — zar se čudiš, srce, što ga ljubim — sa ljubavlju sinovskoga žara?

O. Hadžić.

BAJAZIT I., turski sultan, 1389 do 1402 (1347—1403). B. je sin sultana Murata I., koji je poginuo na Kosovu. B. je svojom hitrinom odlučio tursku pobjedu u bitci na Kosovu. Dobio je nadimak »Munja« (Ilderim) zbog svoje brzine i okretnosti. Srbija je priznala 1389 njegovu vrhovnu vlast, obvezala se na davanje pomoći u ratu, pustila turske posade u glavna utvrđenja i dala princesu Oliveru B. za ženu. B. uspjesi na Balkanu bili su vrlo veliki. Od 1392 do 1394 on je zauzeo svu Makedoniju; 1393—1396 pokorio je Bugarsku; 1394 osvojio je Tesaliju; iste godine postavio je svoga čovjeka za vlaškog kneza. Kao njegovi vazali poginuli su kralj Marko i Konstantin Dejanović u bitci na Rovinama (1394). U velikoj bitci kod Nikopolja, 25/9 1396, pobijedio je B. zapadne križare pod vodstvom mađarskog kralja Sigismunda, 1397 protjerao je Vuka Brankovića iz njegove oblasti. U borbi s Tatarima u Maloj Aziji nije imao sreće. Timur, vođa i kan Tatara, pobijedio je B. u bitci kod Angore, 28/7 1402. U toj borbi učestvovao je u B. vojsci i srpski pomoćni odred, koji je vodio

Digitized by Google

Stevan Lazarević. B. je u toj bitci bio zarobljen, i u ropstvu je umro (8/3 1403). *V. Ć.*

BAJER IVAN. V. Beyer.

BAJER N. V. Bojer Georgije.

BAJICE, pleme u katunskoj nahiji u Crnoj Gori. Stanuju na sjevernom obodu Cetinjskog Polja. Zemljište je kraško, a kraj siromašan i bezvodan. Pored malo starih Bajica, većinu plemena čine Martinovići, doseljeni iz sela Čarađa kod Gackoga. Slave Jovan-dan. *P. Š.*

BAJIĆ ISIDOR, kompozitor (10/8 1878, Kula, Bačka — 1915). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu. U Budimpešti upisao se na prava, ali se poslije odao muzici, koju je svršio na konzervatoriju u Budimpešti. Bio je nastavnik muzike u novosadskoj gimnaziji, u kojoj je naročito njegovao korsku muziku. Izdavao je Muzičku Biblioteku, u kojoj su izlazile i kompozicije za zbor, klavir i solo uz pratnju klavira. Njegova muzička djelatnost naročito se ogledala u vokalnoj muzici, isto kao i u solo pjesmama uz pratnju klavira. Stil njegov osnovan je na narodnim popijevkama, lak je i bez dublje psihološke i umjetničke vrijednosti. Otuda je bio popularan, a naročito u prečanskim krajevima. Obrađivao je i narodnu muziku za zbor i solo uz pratnju klavira. Napisao je i Liturgiju za mješoviti zbor po karlovačkom napjevu. Njegova opera Knez Ivo od Semberije izvođena je u operi Žarka Savića u Beogradu, rađena je u narodnom tonu, i u njoj dominira mnogo čisto vokalni stil; radi toga se nije ni održala na repertoaru. Od njegovih popularnih solo pjesama poznate su: Jesen stiže, Magla pala, Bila jednom ruža jedna, Uspavanka. Štampao je: Teoriju notnog pjevanja; Klavir i učenje klavira; Naše crkveno pojanje; Muzički rječnik. — B. je bio vrlo agilan, i za vrijeme njegovo zbor novosadske gimnazije imao je veliki ugled. Od njegovih zborova ističu se naročito: Sokoli; Ej, ko ti kupi; Iz srpske gradine. *K. Manojlović.*

BAJIĆ MILOŠ BARUN, od Varadije, veliki narodni dobrotvor (1822, Zemun — 31/7 1897, Varadija). Po materi Petriji B. je unuk Miloša Obrenovića. Otac mu je bio trgovac. Nauke je svršio u Papi, Šopronju i Budimpešti. Poslije smrti kneza Mihaila naslijedio je ogroman kapital, koji se tada cijenio na desetak milijuna forinti. Sa ordenom željezne krune dobio je barunat, 1884 bio je poslanik na ugarskom državnom saboru, a 1895 izabran je za člana gospodske kuće. Dao je 100.000 forinti, te je tako omogućio, da se podigne današnja zgrada srpske gimnazije u Novome Sadu. *D. P.*

BAJINA BAŠTA, varošica u Srbiji, na rijeci Drini (užička oblast). Ima ispod 5.000 stanovnika. U okolini uspijeva dobar duhan »bajinovac«. U blizini je manastir Rača, zadužbina kralja Milutina. B. B. ima poštu; sresko je mjesto. *B. D.*

BAJINO-BAŠTINSKA ŠTEDIONICA. Osnovana 1909. Centrala Bajina Bašta. Kapital 100.000 din. *N. S.*

BAJKIĆ VELIMIR, financijski i ekonomski pisac (20/2 1875, Veliko Gradište, Srbija). Svršio je pravni fakultet u Beogradu i političko-ekonomski u Münchenu (1903). Bio je 1903—1909 docent političke ekonomije na pravnom fakultetu u Beogradu, 1909—1914 bavio se privatno naučnim radom i publicistikom, 1914 do 1919 bio je direktor trgovačke škole u Bitolju, 1919 ekspert na konferenciji mira u Parizu, 1919—1920 pomoćnik ministra Financija, 1920—1921 redovni profesor političke ekonomije na univerzitetu u Beogradu. Od 1921 izdavač je srpske sekcije of the economic and social History of the World War Carnegijevog Instituta. — B. otvara niz naših savremenih, solidno spremnih ekonomista, naročito onih, što su studirali u Njemačkoj specijalno ekonomske nauke. B. se ističe kao okretan i oštar polemičar, ima veliku sposobnost izlučivanja bitnih elemenata ekonomsko-političkih pitanja i njihovog plastičnog prikazivanja. Kao docent univerziteta formirao je B. čitavu jednu generaciju naših ekonomista (Nedeljković, Pantić, Stanarević, Stojadinović), koji se odlikuju jakom primjesom privatnoekonomskog, tehničkog shvaćanja političko-ekonomskih pitanja i tendencijom pojednostavljivanja problema. — B. je saradivao u Srpskom Ekonomistu, Arhivu za pravne i društvene nauke, Mouvement Économique, Der Oesterreichische Volkswirt, Ekonomistu, Intransigeant, Frankfurter Zeitung, Zeit, Handwörterbuch der Staatswissenschaften (četvrto izdanje) i dr. Glavna su mu djela: Französische Handelspolitik (doktorska teza u Münchenu), 1904; Pitanje o šećeru, 1911; Kritičke studije o našim ratovima, 1913; Kritisches und Begriffliches vom Moratorium, 1915; Monnaie, Banque et Bourse en Serbie, 1920. *M. Kosić.*

BAJLONI IGNJAT, industrijalac, član tvrtke I. Bajloni i Sinovi (20/6

Digitized by Google

1876). Nižu gimnaziju i državnu trgovačku školu svršio je u Beogradu, a abiturijentski tečaj trgovačke akademije u Beču. Živo je učestvovao u razvitku privrede u Srbiji, kao član nadzornog, a zatim upravnog odbora Narodne Banke, predsjednik Udruženja Beogradskih Industrijalaca (1911), Industrijske Komore (1914), potpredsjednik Srpskog Brodarskog Društva, predsjednik Uprave Državnih Monopola, Centrale Industrijskih Korporacija (1922). Za vrijeme rata (1914—1916) bio je B. delegat ministra Vojnog za snabdjevanje vojske hranom, a 1918 direktor za privrednu obnovu i snabdjevanje. Osnovao je Srpsko Društvo oštećenih ratom i u dva maha bio je delegat u Parizu za procjenu naše ratne štete. *S. P.*

BAJRAM, muslimanski vjerski praznik. B. ima dva. Prvi, ramazanski B., slavi se po svršetku posta ramazana, drugi, Kurban B., dolazi uvijek 2 mjeseca i 10 dana poslije ramazana. To je dan, kada mekanski hodočasnici, hadžije, »kolju kurbane« (prinose žrtve klanjem ovnova i kamile) na Mini, malom seocu kraj Meke, gdje je i patrijarh Abraham zaklao prvu žrtvu Bogu. Stoga se ovaj B. zove i hadžijski B. Prvi traje 3, a drugi 4 dana. *O. H.*

BAJRAM CUR (1850). Bio je u mladosti čauš (kaplar) u turskoj vojsci. Vrativši se kući, on se počeo sve više isticati i, ratoboran, i nesavitljiv, postao je vođa i prvak u svakom buntovničkom pokretu. Tako je postao čuven u cijelom Arnautluku. 1906 sultan Abdul Hamid dao mu je čin žandarmerijskog pukovnika. Od 1912 B. C. je stalno i sistematski radio protiv Srbije. On je glavni osnivač albanskog kosovskog komiteta i šef svih kačaka. U pobuni protiv prve vlade Ahmed-bega Zogu, u prvoj polovini 1924, igrao je vrlo važnu ulogu. U pobuni za povratak Ahmed-bega na vlast, B. C. se borio protiv njega čak i onda, kada je Fan Noli pobjegao u Italiju, a Ahmed-beg ušao u Tiranu. Kada su ga najzad napustili svi njegovi ljudi i kada su naše vlasti odbile njegovu molbu, da pređe u našu zemlju i da se ovdje pod izvjesnim uslovima preda, njega je nestalo, i o njegovoj se daljnjoj sudbini ništa ne zna. — Fan Nolijeva vlada vodila je B. C. kao delegata na sjednice Društva Naroda u Ženevi. Ali je on tamo, nesposoban za razgovor u ovom međunarodnom forumu, ostao nezapažen. *M. M.*

BAJUK MARKO, profesor i muzičar (29/3 1882, Drašiči blizu Metlike). B. je učio osnovnu školu u mjestu rođenja, gimnaziju u Novom Mestu i Ljubljani, univerzitet u Beču (klasična filologija). Muziku je učio kod A. Ferstera starijeg u Ljubljani, kod Gensbachera, Adlera i Dietza u Beču, većinom privatno. Sada je profesor u Ljubljani. — B. je napisao: Slovenske narodne pesmi (5 sv.), Odmeh naših gajev (2 sv.), Pevska Šola (1922), Več cerkvenih spevov (u Cerkvenem Glazbeniku i u Pevcu). Pisao je osim toga stručne članke u Pevcu i Novih akordih. Od slovenačkih narodnih pjesama izašao je prvi svezak u novom izdanju 1924. *J. M.*

BAKALOVIĆ GEORGIJE, slikar, ikonograf, portretista (krajem 18 ili početkom 19 vijeka, Srijemski Karlovci — 13/4 1843, Ruma). Živio je većinom u Srijemskim Karlovcima, ali je u prvoj polovini prošlog vijeka prelazio na duže vrijeme i u Srbiju, i tu je izradio neke ikonostase i dosta portreta. 1825 naslikao je svod u gornjoj crkvi u Sr. Karlovcima, 1831 u Novim Karlovcima s Dim. Đurkovićem, 1832 u Pavlovcima, 1830 s Dim. Đurkovićem u Grgetegu. Ima njegovih radova, većinom portreta, u zbirkama Narodnog Muzeja u Beogradu, Matice Srpske u Novom Sadu, gimnazije u Srijemskim Karlovcima, G. Jovana Vujića u Senti i t. d.

Literatura: L. i Vl. Nikolić, Srpski slikari. *V. P.*

BAKAR (talijanski Buccari), grad u Hrvatskoj, županija modruško-riječka, od talijanske granice kod Rijeke—Sušak 9 km prema jugozapadu, na sjevernom kraju Bakarskoga zaliva; željeznička stanica na pruzi Zagreb—Sušak (—Rijeka) 5 km daleko; ima 2405 stanovnika. »Primorje« je glavna prometna i trgovačka ulica, ostali se »Grad« strmo diže uz brdo. Javna su nadleštva u B.: gradsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, carinarnica drugog reda, pošta, telegraf i telefon, rimokatolička župa, čija renovirana crkva Sv. Andrije stoji na temeljima starije crkve iz 12 vijeka. Škole u B.: Pomorska akademija (ima svoj školski brod Vila Velebita), realna gimnazija, dvorazredna trgovačka škola. — B. je bio prije (naročito za vrijeme gospodstva Zrinskih) znatno trgovačko mjesto. Kasnije ga je (poslije podizanja željeznice) daleko nadmašila Rijeka, a sada ga je pretekao Sušak. Znatnija je jedino trgovina drvima. 1923 doplovilo je u B. i otplovilo 2875 lađa, sa 345.352 tonaže. U luci je kupalište i gradska električna centrala. Znatan je lov na tune, dok je brodo-

Digitized by Google

gradnja prestala, a i nekada čuveno vinogradarstvo (»bakarska vodica«) pošlo je u nazad.

U rimsko doba bilo je na mjestu B. naselje Volcera. U početku 7 vijeka postao je taj kraj dio hrvatske države. Prvi put se B. spominje 1288. Pri stvaranju Vinodolskoga zakona bili su prisutni i bakarski zastupnici. B. je s malo prekida sve do 1670 bio pod vlašću krčkih knezova Frankopana, i po nasljednim ugovorima njihovih rođaka Zrinskih, koji su ovdje imali svoje upravitelje i kastelane, a često su i sami u gradu boravili. Knez Martin Frankopan dao je B. znatne povlastice, koje je potvrdio kralj Matija 1479, a umnožio ih 1489. 1530 podignut je stari grad bakarski. Pošto su i bakarski uskoci pakostili Mlečićima i njihovoj trgovini na moru, Mlečići su dva put napadali na grad: 1557, kad su ga i osvojili za kratko vrijeme, i 1616, kad se od njih srećno odbranio. 1605 bio je izrađen urbar za B., koji jasno pokazuje odnose bakarskih podanika prema gradu. Za vrijeme Zrinsko-Frankopanskog ustanka protiv tuđinskog gospodstva (1670) pao je B. pod kraljevski fiskus. 1777 kraljica Marija Terezija sjedinila je B. s novoosnovanom županijom severinskom, i tako ga je vratila Hrvatskoj; 1778 proglasila ga je za slobodnu luku, 1779 za kraljevski grad s područjem od Trsata do Kraljevice (»bakarski kotar«). Poslije francuske okupacije (1809—13) i austrijskog apsolutizma B. je opet dobio (1860) svoja gradska prava. 1873 ukinut je bakarski kotar, a B. je ostao sam sa svojom općinom.

Literatura: E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol (1923), 117—150.

J. Modestin.

B. je morsko kupalište na zalivu, okruženom krševitim gorama. Nema plažu. Ima željezničku i parobrodsku stanicu. *L. N.*

BAKARAC, selo prema Bakru, na južnom kraju Bakarskoga zaliva. B. je znatan zbog lova na tune. Tu su nađena tri rimska miljokaza.

J. M-n.

BAKARNI RUDNICI. Bakarne rude kod nas su dosta raširene; najviše su to halkopiriti i bakroviti piriti (Hrvatska i Srbija), a nešto malo bakreni sinjavci (Bosna). Na nekim mjestima razvili su se u tolikim količinama, da su u njima otvoreni rudnici.

U Sloveniji je bilo B. R. kod Škofja; oni su sada u Italiji.

U Hrvatskoj se dosta radilo u B. R. Samoborske Gore, kod Ruda; no ti rudnici miruju već od prošloga vijeka. Mnogo se radilo prošloga vijeka i u B. R. Trgovske Gore, u Bešlincu. Rad je bio koncem prošloga vijeka obustavljen. No društvo Udruženi Rudnici i Talionice nastavilo je eksploataciju. Od 1903 do 1913 izvađeno je 111.584 q bakrene rude, koju su istaljivali u visokim pećima u Bešlincu, gdje se nalazi potrebno uređenje za dobivanje bakra. Svjetski Rat (1914) prekinuo je rad u rudnicima, pa se sad nastoji, da oni opet ožive.

U Bosni su bili B. R. u Sinjakovu i Maškari. Tamošnja bakarna ruda (tetraedrit) sadrži uz bakar i živu, pa su u rudarnici maškarskoj (svojina društva Bosnia) prženjem dobivali iz rude živu, a pržinu su istaljivali dalje u bakar, koji su slali na rafinažu u talionice bakra u Sinjakovo. U maškarskom rudniku radilo se do 1910, a tada je rad obustavljen, no za vrijeme Svjetskoga Rata opet se počelo raditi. Sad bosanski rudnici bakra ne rade.

Najvažniji su u našoj Kraljevini bakarni rudnici istočne Srbije, gdje se nalazi i Borski rudnik (srez zaječarski), koji je na svjetskom glasu sa svoga bakra. U borskom kraju radili su već stari Rimljani na zlatu i bakru. — Nedaleko od D. Milanovca na Dunavu nalazi se Majdanpečki rudnik. Tu su se razvili u velikim masama bakroviti piriti. U gornjim dijelovima rudnika, prema površini u t. zv. oksidacionoj zoni, prešao je pirit kemijskim trošenjem u limonit, koji je također bakrovit. Sadržina bakra koleba u limonitima između 0·1—40%; prosječno sadrži majdanpečki limonit 1·90% bakra. Piriti sadrže također malu količinu bakra; prosječno 0·20 do 0·25, a negdje i 4·4%. Limoniti i piriti nešto su malo i zlatonosni i srebronosni; u jednoj toni limonita ima 0·3 gr zlata i 30·2 gr srebra, a u jednoj toni pirita ima 2·1—7·6 gr zlata i 3·2—26·4 gr srebra. Osim limonita i pirita razvili su se kod Majdanpeka bakroviti kvarcni andeziti, u kojima se nalaze bakrene rude malahit, azurit, melakonit, kuprit, a negdje halkozin, kovelin i melatni bakar. — U Majdanpeku radili su Rimljani u doba poslije cara Trajana; u srednjem vijeku imali su rudnike u zakupu Dubrovčani i Mlečani. Za vrijeme privremene austrijske okupacije (1718 do 1737) radili su u rudnicima Austrijanci, a poslije oslobođenja Srbije, srpska država. 1858 uzelo je rudnike u zakup Francusko-Srpsko Društvo; kad je ono 1866 likvidiralo, došlo je na njegovo mjesto Serbian Iron & Copper Co Ltd., a od njega prešli su rudnici 1883 u ruke John-a Holway-a,

Digitized by Google

pa 1885 firmi Chaudoir & Co u Beču. 1901 oduzela je država od tog društva koncesiju i sama eksploatirala rudnike, no već 1902 izdana je koncesija na 1.600 rudnih polja za eksploataciju bakra francusko-belgijskom akcionarskom društvu Société Anonyme des mines de cuivre de Majdanpek, koje je kasnije radilo pod firmom Srpsko Akcionarsko Rudničko i Topioničko Društvo u Beogradu. — Od 1870 do 1903 izvađeno je 115.000 tona rude, iz koje se dobilo samo 4.350 tona bakra, koji se izvozio u Budimpeštu i Bruselj. Prerađivao se t. zv. crni bakar, u kome je bilo 96·4% bakra, 2·10% gvožđa, 0·67% sumpora, 0·053% cinka, 0·06% nikla, 0·03% kobalta. U jednoj toni toga bakra ima 39 gr zlata i 411 gr srebra. 1922 izvađeno je 11.019 tona pirita u vrijednosti od 1,769.320 din.; sav je prodan u inostranstvu. — Na rudniku je bilo zaposleno kopača i drugih radnika u podzemnim radovima 94, profesionalnih radnika 14, nekvalifikovanih radnika na spoljašnjim radovima 102, mlađih od 18 godina 20, radnice 24, nadzornika 4; svega 258. Bratinska kasa primila je 1922 za pomoć u slučaju bolesti 11.760 dinara, a izdala 18.993; za invalidsku pomoć i penzije primila je te godine 30.165 din., a izdala 52.390. Majdanpečki rudnici upravo su piritni. Pirit sadrži 40—50% sumpora, pa bi bilo rentabilnije, kad bi se taj rudni materijal prerađivao najprije za dobivanje sumporne kiseline, a ispršeni ostatak mogao bi se onda prerađivati u bakar i gvožđe. Tako bi se mogla razviti u Majdanpeku industrija sumporne kiseline, bakra i gvožđa; za dobivanje gvožđa davali bi, osim toga, dovoljno materijala i tamošnji limoniti. — U požarevačkom okrugu, na terenu općine Golubac, izdana je povlastica Sinovima K. Markovića za eksploataciju bakarnih ruda. — Francusko Akcionarsko Društvo Valjevskih Bakarnih Rudnika dobilo je 13/6 1898 povlasticu za vađenje bakarnih ruda kod Rebelja i Visa. Društvo je podiglo talionicu u Rebelju za izrađivanje crnoga bakra. Zbog nedostatka kapitala prestala je 19/1 1905 povlastica, a rudnici Rebelja i Visa prešli su 14/5 1907 u ruke Anglo-Srpskog Sindikata iz Londona. Od toga Sindikata prešli su rudnici 22/1 1910 u ruke A. Schweizera iz Pariza. Ti rudnici ne rade. — Za bakarni rudnik Studena, u općini donjostudenskoj, srez niški, izdana je 4/7 1912 povlastica na 26 rudnih polja za eksploataciju bakarnih ruda Georges-u Martinu iz Pariza. Povlastica je kasnije iskorišćavana pod firmom Bezimeno Društvo Studeničkih Rudnika iz Pariza. — U kratovskim rudištima u Južnoj Srbiji računa se količina bakarnih ruda na 1,500.000 tona. *F. Tućan.*

BAKARSKA VODICA, vrsta vina. Proizvodi se dosta u Hrvatskom Primorju. Najbolje i najzrelije grožđe se probere i iscijedi. Mošt navri na komini 12—14 sati. Prije nego što počne burno vreti, otoči se s komine u bačvice (50 do 100 l), kojima je prednje dno izvađeno, i koje su ustobočene. Vrenje se u bačvici svaki put, čim mošt počne burno vreti, prekida pretakanjem. U bačvicama mošt vri 2—3 dana. Čim burno vrenje malakše, mošt se filtrira i prelije u zadnivene bačvice, gdje vri 14—30 dana. Prevrelo se vino pretoči u jake šampanjske boce, koje se ne napune do vrha, nego u njima ostane 3—4 cm praznine. U tim bocama ima uvijek dosta taloga. *I. R.*

BAKARSKI ZALIV najveći je zaliv Jadranskoga Mora u Hrvatskom Primorju, nalik je na protegljastu elipsu od Bakra na sjeverozapad do Bakarca na jugoistoku 4·6 km dug, a do 1·1 km širok, najveća dubina mu iznosi 42 m, kod Bakra 12 m, tako da mogu uz bakarsku obalu (»paladu«) pristati i najveći brodovi. Od pučine ga zatvara sa svojim odličnim mornarima čuveno Kostrensko Poluostrvo (selo Kostrena Sv. Barbara), dok ga sa kopnene (istočne) strane štite visovi Krasa, kojima se penje put, koji vodi iz Bakra u Gorski Kotar. Pokraj puta nanizala su se sela, od kojih je najznatnije Hreljin sa razvalinama staroga Zrinsko-Frankopanskoga grada. Uza sam zaliv vijuga se primorski put (u Bakarac), a ispod njega izbijaju po negdje u more vrela gorske vode. Ulaz u B. Z. je s jugozapada kod Kraljevice uzak (300 m), lako u nj lađa ulazi, kad duva južnjak, teže kad s bregova duva bura. B. Z. je jedan od najljepših krajeva naše domovine, a u narodnoj privredi mnogo vrijedi. *J. M-n.*

BAKIĆ LJUBOMIR (20/7 1877, Zabrđe, Vasojevići, Crna Gora). Gimnaziju i pravni fakultet svršio je u Beogradu. Kao đak je poslije Ivanjdanskog atentata protjeran iz Srbije. Poslije svršenih studija bio je činovnik kod Velikog Suda. Kao osnivač i član »Kluba« (opozicije) izabran je za narodnog poslanika 1906, 1913 i 1918. 1907 branio je u »bombaškoj aferi« optužene. Od 25/4 1913 do 12/12 1915 bio je ministar Pravde, te je uspio, da izradi amnestiju za osuđenike iz t. zv. »bombaške« i »kolašin-

Digitized by Google

ske« afere. 1919 postao je predsjednik Velikog Suda. U Velikoj Narodnoj Skupštini u Podgorici bio je predsjednik. 1923 je kao predsjednik Velikog Suda umirovljen, pošto je izabran za poslanika u Narodnu Skupštinu, koja ga je izabrala za potpredsjednika. Napisao je dosta članaka iz svoje struke. Bavi se i publicistikom.

D. P.

BAKIĆ PAVLE, srpski despot. Čini se, da je bio potomak ranije srpske vlastele. Bio je gospodar velikih i mnogih imanja oko Venčaca u Šumadiji, zvanih »zemlja Bakićeva«. Poslije pada Beograda (1521) povjerili su mu Turci skupljanje harača. Uslijed svađe sa smederevskim pašom, a dogovorno sa zapovjednikom ugarske vojske Pavlom Tomorijem, prede B. sa svojom porodicom, petoro braće, rođacima i dosta naroda, na ugarsku stranu (decembra 1525). Narod je vjerojatno naseljen na posjedima, koje je tada dobio Bakić po sjeverozapadnoj Ugarskoj, a naročito u komoranskoj, đurskoj, pilišKoj i šomođskoj županiji, gdje je dobio i tvrđavu Lak kao naknadu za izgubljene posjede u Srbiji. Ostatke ovih nekad srpskih naselja u tim krajevima nalazimo u mjestima sa nazivima Rácz. Poslije smrti cara Ivana B. je bio jedan od najznatnijih Srba u Ugarskoj. Učestvovao je u mohačkoj bitci, u kojoj mu je poginuo i jedan brat. U borbi između Ferdinanda i Zapolje za ugarski prijesto pristao je uz Zapolju, ali je već poslije Zapoljinog poraza kod Tokaja (1527) prešao sa svojom braćom na stranu Ferdinanda, koji im je potvrdio posjede, a P. B. imenovao zapovjednikom dunavske flotile (1528). Za vrijeme turske opsade Beča odlikovao se sa svojom konjicom, te je od Ferdinanda dobio Szombáthely (Sombatelj), a kasnije i tvrđavu Győr (Đur). — B. je stalno ostao u vrlo dobroj vezi i sa Srbima pod Turcima, onima u Srbiji i onima u Srijemu. Preko kovinskih trgovaca i srpskih kaluđera bio je odlično informiran o prilikama u Turskoj. Za korespondenciju sa Ferdinandom imao je pisara, koji je znao latinski, ali on se potpisivao ćirilicom. 20/9 1537 bio je imenovan za despota, ali je ubrzo poginuo u jednoj bitci u okolini Đakova u Slavoniji.

D. Popović.

BAKIĆ VOJISLAV, prvi predstavnik naučne pedagogije u Srba (22/8 1847, Perna kod Topuskoga). Svršio je realku u Rakovcu, učiteljsku školu u Somboru (1869), studirao je pedagogiju i filozofiju u Leipzigu i Heidelbergu i položio doktorat u Leipzigu (1874). Izabran je za nadzornika srpskih osnovnih škola u eparhiji pakračkoj i gornjokarlovačkoj, ali pošto nije potvrđen, prešao je u Srbiju, gdje je služio od 1875 kao profesor i kasnije kao upravitelj učiteljske škole u Kragujevcu i Beogradu, a od 1892 kao profesor na filozofskom fakultetu Velike Škole. Kad je ova pretvorena u univerzitet, stavljen je u penziju (1905). — Od 1869 sarađivao je B. u pedagoškim i književnim časopisima, neko je vrijeme uređivao list Vaspitač i više od dvadeset godina radio u Glavnom Prosvjetnom Savjetu. Naučni rad započeo je B. disertacijom Rousseau's Pädagogik (1874). Opšta Pedagogika (prvi put izdana 1897) i Posebna Pedagogika (1901) prva su u Srba sistematska djela ove struke. B. se drži uglavnom Herbartove nauke po Stoy-u, i nešto slobodnijem osnivanju na psihologiji po Wundt-u, Bain-u, a nije bez samostalnih pogleda i primjene vlastitih iskustava. Druga su mu djela: Primenjena nauka o vaspitanju (1878), Pouke o vaspitanju dece u roditeljskoj kući (1880), O mehanizmu u školskoj nastavi (1880), O karakteru i obrazovanju karakternosti (1887), O vaspitnom prilagođavanju (1898). Pedagoško iskustvo (Pedagoška knjižnica V), Moralni život u ratu i u miru (Prosvjetni Glasnik, 1920), Serbisches Schulwesen, prikaz školstva u Srbiji od najstarijih vremena do novijeg doba za Reinovu Pedagošku enciklopediju. — Kao nastavnik odgojio je B. mnoge generacije učitelja i dao pravac srpskoj pedagoškoj književnosti, u kojoj su rad njegov nastavili St. Okanović, Lj. Protić, Đ. Rajčić, Jov. Đ. Jovanović i dr. U tom je pogledu B. utjecaj sličan onome, što ga je na obrazovanje nastavnika i na razvoj pedagoške književnosti u Hrvata vršio Stj. Basariček.

A. Bazala.

BAKONJSKA SVINJA pripada grupi svinja sa kovrčastom dlakom, a ima ime od velike šume Bakonj sjeverno od Blatnog jezera u Madžarskoj. Ima usku, ispruženu, šiljastu glavu i stršeće uši srednje veličine, visoki uski hrbat s jako strmim dijelom, prsa su uska, ali duboka, noge kratke i vitke, boje je sivo-crne do crvenkasto sive. Vrlo otporna, čedna svinja za pašu, koja se polagano razvija, ali dobro tovi; plodnost je slaba.

S. U.

BAKTERIOLOŠKI DRŽAVNI ZAVOD U KRIŽEVCIMA stoji neposredno pod nadzorom veterinarskog odjeljenja Ministarstva Poljoprivrede i Voda. Zadaća mu je, da se bavi is-

Digitized by Google

traživanjem zaraznih bolesti kod stoke, da podupire veterinare u suzbijanju zaraza, utvrđuje bakteriološke dijagnoze na poslanim dijelovima leševa i izdaje bakteriološke i serološke produkte protiv tih bolesti. Zavod je ustanovljen 1901 i po naredbi vlade bavio se pitanjima iz čovječje higijene i medicine samo na poseban poziv vladinog zdravstvenog odsjeka. U prvom početku bio je ureden dosta skromno. Za vrijeme Svjetskog Rata čak je i prestao privremeno da radi. Sa njegovim materijalom bio je 1914 uređen ambulantni bakteriološki laboratorij u Osijeku, koji je izvršio veliki broj istraživanja (1915 preko 11.000 slučajeva). — B. Z. sada opet radi na svom prvom mjestu uspješno. Ima dva odjeljenja: bakteriološko-dijagnostično i serološko. U prvom je zavod riješio 1923 1515 pitanja, u drugom proizveo serum protiv bedrenice po raznim metodama, protiv vrbanca, šuštavca, kolere peradi, protiv zaraznog pobacivanja kod kobila, i raznih dijagnostičkih seruma. Uspjesi postignuti sa ljekovitim i zaštitnim serumima dobri su osobito protiv bedrenice i vrbanca. U B. Z. je osim toga izraden lijep broj naučnih radova, publikovanih u domaćim i stranim naučnim i stručnim listovima.

Literatura: Izvještaj o djelovanju Bakteriološkog zavoda u Križevcima, Vet. Vjesnik 10, 12, 16).

F. Zavrnik.

BALASSA DE GYARMATH ÉS KÉKKŐ FRANJO GROF, ban hrvatski, zapravo povjerenik cara Josipa II. (1785—1790). B. je bio ban samo po imenu, jer je vladao nasilno, bez sabora. B. je bio po prirodi opak čovjek. Gledao je da svećenstvo zavadi s velikašima, a ove s plemićima. Županijske činovnike gonio je na nezakonitosti, a otpuštao je one, koji ga nisu slušali. B. je pobjegao iz Zagreba prije povratka Ustava. Mržnja na njega vidi se iz svakoga spisa, u kojem se njegovo ime spominje. 1791 postavio ga je Leopold II. na čelo t. zv. Ilirske dvorske kancelarije. Umro je 1807.

Literatura: Horvat, Najnovije doba hrvatske povijesti, 1906; Šišić, Hrvatska povijest, III, 1913.

M. P-g.

BALATKA ANTON, kompozitor i dirigent (27/10 1895, Prag). B. je učio osnovnu i učiteljsku školu u Pragu, svršio je studije u orguljaškoj školi, produžio ih u školi za kompozicije, a svršio je dirigentski tečaj kod Vitjezslava Novaka u Pragu. B. je bio prije učitelj u opernoj školi Pivoda u Pragu. Od 1919 je dirigent Narodnog Gledališča u Ljubljani, gdje je dirigirao više opera, osobito čeških majstora (Smetana, Dvořak, Kovařovic, Bloudek, Janaček). — B. je komponovao pjesme, zborove, klavirske pratnje, klavirski trio, scensku muziku za Shakespearove drame i druge stvari. Izvodio je seriju simfonijskih koncerata čeških kompozitora (Smetana, Dvořak, J. Ferster, Fibih, Novak). Omiljen je kao pratilac. B. radi i kao publicista kritike i muzičke studije.

J. M.

BALCANICUS (Balkanicus), pseudonim Stojana M. Protića za rasprave, objavljivane u toku posljednjih ratova.

M. I.

BALDWIN JAMES MARK (BALDUIN DŽEMS MARK), američki naučenjak, profesor filozofije i psihologije na američkom univerzitetu Johns Hopkins. B. je bio veliki prijatelj saveznika u Svjetskom Ratu, naročito našega naroda; u Parizu je okupio oko sebe srpske izbjegle studente, organizovao ih i ustupio njihovom udruženju svoj stan, koji je postao Srpska Kuća, sa knjižnicom i čitaonicom, centar intelektualne i patriotske djelatnosti srpske omladine.

M. I.

BALENOVIĆ ŠIMUN, historik (21/10 1835, Kruščica, Lika — 17/5 1872, Zagreb). B. se počeo školovati u mjestu rodenja. 1846 doveo ga je u Zagreb otac Antun (feljbaba), da izuči »visoke škole«. Prvih šest razreda gimnazije učio je u gornjogradskoj gimnaziji, a sedmi i osmi, i teologiju u zagrebačkom sjemeništu. 1859 postao je svećenik. Kako se već kao teolog istakao na književnom polju (slavu mu je donijela pogrebna pjesma u čast bana Jelačića, koju je grad Zagreb o svom trošku štampao), zadržali su ga poglavari u Zagrebu. Od 1859 pomagao je uređivanje zagrebačkog Katoličkog Lista, a od 1867 postao je njegov samostalni urednik. Bio je katiheta u gradskoj osnovnoj školi, a od 1866 i na preparandiji. 1871 bio je postavljen za bibliotekara nadbiskupske biblioteke. — B. se već zarana bavio historičkim ispitivanjima, pa kako je bio na izvoru mnoge arhivalne građe i pod utjecajem Kukuljevićevih i Račkovih studija, napisao je vrlo dobro (za prvo vrijeme) popularnu knjigu Hrvatska Povjestnica. Tu je knjigu izdalo u Zagrebu 1870 Društvo Sv. Jeronima. Uz neke popravke i izmjene ova knjiga ima i danas svoju vrijednost.

V. N.

Digitized by Google

BALET U ZAGREBU. U zagrebačkoj operi otpočeo je B. Petar Coronelli 1876, kada je Ivana Freisinger, solo igračica iz Amsterdama, nastupila u prvoj predstavi Meyerbeerova Roberta Đavola. 1894 Š. Miletić je uveo balet, koji je trajao do kraja sezone 1902. U toj epohi davao se i prvi hrvatski originalni balet Na Plitvička Jezera od Srećka Albinija i Stjepana Miletića. Poslije toga sedam godina nije bilo baleta u Zagrebu, dok intendant Treščec u oktobru 1909 opet nije uspostavio operu i balet. Balet u Zagrebu naročito napreduje od 1921, kada su ruski igrači Margareta i Maks Froman osnovali školu s domaćim podmlatkom. Od tada se daju B. u svima operama, u kojima je B. propisan. Daju se i samostalni baleti svjetske i domaće provenijencije. *N. A.*

BALIČEVIĆ STJEPANOVIĆ FRANJO (De Stephanis), bosanski franjevac, bosanski biskup (Ričice kod Visokoga, Bosna — 2/12 1615, Fojnica). B. spada među istaknute poznavaoce crkvenog prava. Redodržavnikom je bosanskih franjevaca postao 1587, a bosanskim biskupom 17/10 1588. 1592 rimska kurija dozvolila je B., da i po ostalim biskupijama, koje se nalaze pod osmanlijskim gospodstvom, vrši biskupske dužnosti. Budući da je B. imenovan bosanskim biskupom bez sporazuma s ugarsko-hrvatskim kraljem, njegovo je imenovanje dovelo do spora između bečkog dvora i rimske kurije. Ovaj je spor na kraju tako riješen, da je B. i dalje vršio povjerene biskupske dužnosti, a počasna su prava imali drugi. B. je za svoga biskupovanja pretrpio mnogo od muslimanskog življa, a sa starješinstvom je bosanske franjevačke redodržave imao velike borbe radi prava na župe. *J. J.*

BALIF FILIP, inžinjer (1847, Eggenburg kod Graza — 5/11 1905, Beč). Studirao je tehniku u Grazu od 1864 do 1868. Od tada je bio inžinjer na građenju željeznica. 1879 postao je kotarski inžinjer u službi Bosne i Hercegovine, gdje je postepeno dobivao sve više položaje. Početkom 1905 postao je dvorski savjetnik kod zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu. Bio je šef odjeljenja za građenje puteva i upravnik meteorološke službe. Na oba mjesta pokazao je vrlo velike sposobnosti. Veliku zaslugu stekao je B. organizacijom meteorološke mreže i publikacijama podataka. Podigao je meteorološki opservatorij prvog reda na vrhu Bjelašnice, prvu i jedinu na Balkanskom Poluostrvu. Radovi B. su: Wasserbauten in Bosnien und der Herzegovina (veliko djelo u dva sveska. — Ergebnisse der meteorologischen Beobachtungen der Landesstationen in Bosnien-Herzegovina 1900. — Organisation du service météorologique en Bosnie-Herzégovine et résultats des observations relatives à la pluie. *P. V.*

BALKAN, politički list. B. je počeo izlaziti u Beogradu 1912. Glavni urednik mu je bio Svetolik Savić, a vlasnik Branko Ivković. Za vrijeme Svjetskog Rata B. je bio obustavljen, a po oslobođenju obnovljen. Sadanji glavni urednik i vlasnik B. je Svetolik Savić. *Ü. Dž.*

BALKANSKA CARICA, vrsta šljive, dosta krupna. U Bosni su je preporučili kao naknadu za šljivu crnicu. Opravdano, ali bez uspjeha. *I. R.*

BALKANSKA KOZA je domaća koza u gorskim krajevima Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Dalmacije, Crne Gore, Srbije i Makedonije. Potiče od Capra prisca Ad. Boje je crvenkasto-smeđe do sive, a i šarene. Živa težina je oko 35 kg, muznost do 150 litara mlijeka. Kvalitet mlijeka je lošiji od ovčjeg. B. K. je vrlo otporna i čedna. Meso se ne traži, te je cijena niska. Od dlaka B. K. prave se gunjevi, ćilimi i t. d. *S. U.*

BALKANSKA KREDITNA BANKA. Osnovana 1913. Centrala Beograd. Kapital 2,000.000. Rezerve 387.968, ulozi 1,242.238, mjenice 1,910.849, dobit 249.335 din., dividenda 15%. Predsjednik Vitomir Simić, direktor Slobodan Zorčić. *N. S.*

»BALKANSKA PITANJA« (»Questions balkaniques«. Editions de la Ligue des Universitaires serbo-croato-slovènes). Niz knjiga, koje je u Parizu 1919 izdavao Kulturni Odbor: No 1. V. Markovitch, La Macédoine a-t-elle été considérée comme pays bulgare par les Serbes du moyen-âge? No 2. K. Stoyanovitch, Les Relations économiques de la Serbie avec les pays balkaniques et les pays alliés avant et après la guerre; No 3. E. Haumant, La Yougoslavie; No 4. P. Ylitch, Les Mines de Serbie; No 5. P. P. de Sokolovitch (M. R. Vesnić), Le Mirage bulgare. *M. I.*

BALOKOVIĆ ZLATKO, violinski virtuoz (21/3 1895, Zagreb). Pohađao je i u 16 godini života u Zagrebu u Glazbenom Zavodu svršio sa odličnim uspjehom violinsku školu profesora Humla. Poslije toga je u bečkoj muzičkoj akademiji apsolvirao Meisterschule, pod profesorom Ševčikom i dobio državnu nagradu. — Kao kon-

Digitized by Google

certni umjetnik virtuoz B. je, osim u Zagrebu i ostalim našim gradovima, bio u Moskvi, Berlinu, Beču, Italiji, Kairu, Švajcarskoj, Francuskoj, Londonu i Engleskoj. Sada je u Sjevernoj Americi. Svuda je imao veoma lijepe uspjehe. U repertoaru pored klasičnih djela ima i mnoge savremene autore. *A. D.*

BALŠIĆI. Osnivač je ove male porodice mali zetski plemić Balša, s imenom vlaškog podrijetla. Živio je u 14 vijeku. Od 1360 njegova tri sina, Stracimir, Đuro i Balša II., postali su gospodari oblasti oko Bojane, pa su postepeno osvojili svu Zetu. B. su bili borbeni i ustrajni. Ratovali su sa cijelim susjedstvom; na zapadu s Vojislavom Vojinovićem, gospodarem današnje istočne Hercegovine, i njegovim nasljednikom Nikolom Altomanovićem; na istoku sa Topijama, gospodarima srednje Albanije oko Drača. Đura Balšić bio je zet kralja Vukašina i pomagao ga. O posjed Trebinja, Konavlja i Kotora vodili su B. duge, ali bezuspješne borbe sa bosanskim kraljem Tvrtkom. Da bi predobili Kotorane, B. su 1369 pristali na uniju. Balša II. dobio je sa ženom, valonskom despoticom Komninom, Valonu, Berat i Himaru. Braneći te oblasti od Turaka poginuo je u Musakiji, sjeverno od Valone, 18/9 1385. Njega je tamo naslijedila žena mu i njen zet, Mrkša Žarković. U Zeti naslijedio je Balšu njegov sinovac, Đurađ Stracimirović, s prijestolnicom u Skadru i Ulcinju. Đurađ je bio zet kneza Lazara. Da bi dobio pomoć protiv Turaka, imenovao je Đurađ 1391 papu svojim nasljednikom, u slučaju da umre bez muškog poroda. Zarobljen 1392, morao je ustupiti Turcima Skadar, Drivast i pristanište Sv. Srđa. Povratio ih je 1395. Bojeći se, da ih ne će moći održati, ustupio ih je Mlečićima sa cijelim krajem od Skadarskog Jezera do mora. Njemu je ostao Bar i Ulcinj. Za to je dobio članstvo mletačkog velikog vijeća i godišnju penziju od 100 dukata. Poslije njegove smrti (1403) otpočele su borbe o njegovo nasljedstvo. Balša III., njegov sin, borio se, da povrati gradove i mjesta, koja je Đurađ bio ustupio Mlecima. U početku su Mleci potpuno potisnuli Balšu s primorja, ali kasnije, kad se Sandalj oženio Balšinom majkom i stao na njegovu stranu, pošlo je i ovom na bolje. 26/11 1412 došlo je do mira na osnovu stanja od 1403. Kasnije, 1419, Balša je iskoristio mletačku zaposlenost na drugoj strani i zauzeo Skadar. Umro je na dvoru despota Stevana, 28/4 1421, odredivši ga za svoga nasljednika. S njim je izumrla muška linija Balšića. — Od Đure Balšića bio je ostao sin Konstantin, koji je oko 1395 držao u svojoj vlasti tvrđu Kroju, Danj i oblast Skuriju. Ne hoteći nikako ustupiti Mlečićima Kroju, došao je s njima u sukob i bio je ubijen (1402). Kći Balše III., Jelena, udala se za hercega Stjepana.

Literatura: G. Gelcich, La Zedda e la dinastia dei Balšidi, 1899; St. Stanojević, Borba o nasledstvo Baošino (1902). *V. Ćorović.*

BALTIĆ SIMEON, ikonopisac, monah manastira Hopova (1762). Živio je i radio u 18 vijeku. Slikao je ikonostas manastira Gomirja (Lika), stari ikonostas u Plaškom (Lika) i u Perjasici. Umro je poslije 1780.

Literatura: Manojlo Grbić, Karlovačko Vladičanstvo II, 168. *V. P.*

BALUGDŽIĆ ŽIVOJIN, poslanik u Berlinu (19/2 1868, Beograd). Svršio je pravo u Ženevi. Novinarsku karijeru počeo je kao urednik Narodnog Prijatelja 1894, a radio je i na drugim srpskim listovima. Živio je blizu 20 godina u inostranstvu, jer je bio oglašen za protivnika dinastije Obrenovića. Radio je u to vrijeme na stranim listovima. Poslije 29/5 1903 došao je u Srbiju i bio je neko vrijeme sekretar kralja Petra i šef presbiroa. 1906 ušao je u diplomaciju i bio je konzul u Makedoniji, pa zatim poslanik u Ateni i Berlinu. Bio je u osnivačkom odboru Dela, a radio je i na Srpskom Književnom Glasniku. Zasebno je napisao: Boljševizam (Beograd 1921). *J. P.*

BALVAN, riječ možda tuđeg podrijetla, znači i »greda« i »božanski tip«, »idol«. Starinski srpski naziv za idola (upor. bovan kao ime za selo ili grad u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni, Hercegovini). *V. Č.*

BALJA, onaj talir, koji žene na čelu nose, a pridjenut je za kapu (u pećskoj i prizrenskoj oblasti). *N. Z.*

BAN, visok državni dostojanstvenik, koga pod tim imenom do 12 vijeka nalazimo jedino kod Hrvata. Riječ je nastala kontrakcijom od avarskog bajan (u grčkim izvorima 10 vijeka boanos, boeanos). Početak banske časti treba tražiti na teritoriju Krbave, Like i Gacke, jer je po svjedočanstvu Konstantina Porfirogeneta hrvatski ban imao prvobitno da upravlja tim pokrajinama hrvatske države. S tim stoji u vezi i avarsko podrijetlo te riječi, jer su se, također po uvjeravanju Konstantina Porfirogeneta, sačuvali još u 10 vijeku među Hrvatima ostaci Avara,

Digitized by Google

a iz svjedočanstva leksikalne prirode možemo zaključiti, da je tih ostataka bilo ponajviše u Lici, Krbavi, Gackoj i sjevernoj Dalmaciji. Po tome izgleda, da su Lika, Krbava i Gacka sastavljale u hrvatskoj državi posebnu oblast, kojom je upravljao u ime hrvatskog vladara namjesnik njegov, ban. Od tog kraljevskog namjesnika u jednoj državnoj pokrajini razvila se kod Hrvata još u vrijeme narodne dinastije (najkasnije u 11 vijeku) najviša čast i državno dostojanstvo poslije kralja. B. je tada bio zamjenik kraljev u cijeloj državi uopće, a bilo ih je vjerojatno i više. — O funkcijama banova u to vrijeme nije detaljnije ništa poznato. Kad su Arpadovci postali i hrvatski vladari, banska je čast ostala i dalje tako, da je B. bio tada namjesnik kraljev u hrvatskoj Kraljevini. U početku bio je samo jedan B., no već rano (krajem 12 vijeka) dešavalo se, da je poseban B. bio imenovan za Slavoniju, a poseban za Hrvatsku i Dalmaciju (banus maritimae provinciae), pa je tako ostalo i kroz čitavi 13 vijek. Kasnije nije bilo u tom pogledu stalnosti. Obično su bila dva B., jedan za Slavoniju banus totius Sclavoniae, a drugi za Hrvatsku i Dalmaciju banus maritimus, banus Croatiae et Dalmatiae, banus totius Croatiae, banus Croatorum, i dr. Ali se dešavalo, da je za cijelu kraljevinu bio postavljen samo jedan B. (banus totius Sclavoniae et Croatiae), a katkada i samo banus totius Sclavoniae, pa se onda podrazumijevala i Hrvatska s Dalmacijom. Kasnije je (od 1476) pravilna, po historijskoj tradiciji, titula banus regnorum Dalmatiae, Croatiae, ac totius Sclavoniae.

Ako su bila dva B., odličniji i moćniji bio je po pravilu slavonski B., i ako mu hrvatski i dalmatinski B. nije bio potčinjen. Od 16 vijeka dešavalo se, da su bila imenovana dva B. za istu oblast, koja bi se onda u službi dijelila; oni su onda zajednički vršili banske funkcije. B. su imenovali kraljevi, i to koga višeg ili nižeg plemića. U 16 vijeku uobičajeno je, da je hrvatski Sabor po ispražnjenju banske stolice predlagao kralju nekoliko kandidata, između kojih bi onda kralj imenovao jednoga za B. Taj akt Sabora zvao se commendatio. Kasnije, u 18 vijeku, Sabor je komendaciju B. smatrao prastarim običajem (usus antiquissimus), koji on vrši kao svoje pravo, pa su B., koji bi bez komendacije od strane Sabora bili imenovani, smatrali nezakonitim. Kralj je po svome nahođenju smjenjivao B., te ta čast nije bila ni doživotna ni nasljedna. Tek u jednom momentu (krajem 13 i početkom 14 vijeka) dana je banska čast u Hrvatskoj i Dalmaciji Pavlu od plemena Šubića doživotno, odnosno, ako je dotična isprava istinita, u nasljedstvo potomcima Pavlovim. Šubići su, kao banovi, postupali kao pravi suvereni. Po pravilu B. inače nije ostajao dugo u službi (nekoliko godina, odnosno mjeseci; petogodišnje banovanje je dosta rijetko).

Čast banska je bila vrlo ugledna, i to ne samo u Hrvatskoj, nego je bila jedna od najuglednijih i među dostojanstvima hrvatsko-ugarske države uopće. B. je spadao među veri barones regni, među barones ex officio, te je imao mjesto poslije palatina i sudije kraljevske kurije. Pri kraljevskom krunisanju B. je nosio državnu jabuku. Odličan i relativno samostalan položaj B. bio je razlog, što su B. i u zemlji i na strani počeli zvati (u 16 vijeku) podkraljem (prorex, vicerex), a i banovi su govorili, da oni vrše bansku službu auctoritate regia. — B. je bio potčinjen jedino kralju, odnosno hercogu (dux), ako ga je bilo. Uglavnom bila je kompetencija B. jednaka kompetenciji palatina u Ugarskoj. Opseg banske vlasti i njen djelokrug bio je u različnim periodima različit, a mijenjao se i prema političkim prilikama. B. tipična kompetencija, bez obzira na neznatna odstupanja u različito vrijeme, bila je ovo: B. je bio vrhovni upravitelj, vrhovni vojvoda i vrhovni sudac u kraljevini. On je upravljao kraljevskim financijama i predsjedavao je Saborima, bilo slavonskim bilo hrvatsko-dalmatinskim. Njemu je pripadalo pravo, da saziva Sabore; to je pravo pokušao kralj Maksimilijan II., da ukine i da ga zadrži za sebe, ali je Sabor to oglasio za rušenje tradicionalnih prava banovih, pa je kralj popustio. B. nije dakle bio suveren, ali je on često vršio poslove, koje su inače obično vršili suvereni. Tako su pored hercoga (dux) i banovi imali pravo kovanja novca (moneta banalis, denarii banales), koje je kovala camera banalis. To je pravo trajalo do kraja 14 vijeka. B. je dijelio privilegije slobodnog grada, na što su inače imali pravo kraljevi. B. je, poput kraljeva, potvrđivao zaključke Sabora, koji su onda imali snagu zakona. — Što se tiče materijalnog položaja banovog, zna se, da je on imao pravo na descensus (na hranu i na konak ondje, gdje bi došao; priselica Dušanova zakona). Osim toga poznata je i daća u korist banske blagajne, banovština, banščina, koja je moguće i zamjenjivala spomenutu dužnost

Digitized by Google

davanja descensusa. Pravo banovo na descensus ukinuto je krajem 13 vijeka, pa je za B. uvedena stalna plaća, koja se kasnije naročito davala B. za uzdržavanje vojske (banskog banderija).

B. su se nazivali i bosanski vladari u 12, 13 i 14 vijeku. — Kasnije se javljaju još: B. mačvanski i B. severinski. U 13 vijeku javlja se i u Dubrovniku B., gdje označava višeg gradskog činovnika.

Literatura: V. Klaić, Povijest Hrvata; dr. F. Šišić, Geschichte der Kroaten; F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda; V. Klaić, Porijeklo banske časti u Hrvatskoj, Vjesnik zem. arkiva I; Korbuly, A báni méltóság. *M. Kostrenčić.*

BAN MATIJA, književnik, pjesnik i dramski pisac (4/12 1818, Dubrovnik, — 1/3 1903, Beograd). Srednju školu svršio je kod franjevaca u rodnom mjestu, a 1836 i sam je stupio u njihov red. Uskoro je izašao iz monaštva i pošao na istok, živeći na Halci, u Carigradu i u Brusi, kao učitelj jezika u grčkim školama. 1844 došao je u Srbiju i 1845 postao je odgojitelj kćeri kneza Aleksandra Karađorđevića. Srpska vlada ga je često slala u diplomatskim i nacionalnim misijama. Takvu je ulogu imao i 1848, kada je išao u Novi Sad, Zagreb, Zadar, Dubrovnik i Cetinje. 1850 postavljen je za profesora francuskog jezika u beogradskom liceju. 1858, po dinastičkoj promjeni, izgubio je službu, ali 1861 bude imenovan za šefa presbiroa, s koga je položaja otišao u penziju 1880. — Počeo je pisati 1834, pored našeg i na talijanskom jeziku. Napisao je oko 40.000 stihova. Osim novinarskih članaka napisao je i nekoliko političkih, pedagoških rasprava, neke i na francuskom jeziku. Pjesme je izdao u dva sveska, pod naslovom Različne pesme, prvi 1853, a drugi 1861. Napisao je 13 drama, od kojih su najpoznatije i dugo važile kao glavni dio našeg nacionalnog repertoara: Mejrima (1849); Miljenko i Dobrila (1850); Smrt kneza Dobroslava (1851); Smrt Uroša V. ili Posljednji Nemanjići (1857); Kralj Vukašin (1857); Cvijeti srpske (1865) i t. d.

Literatura: L. Kostić, Šekspir i... Matija Ban; Otadžbina, 2 (1875); Govor Jovana Bošković a o proslavi pedesetogodišnjice (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 65, 1886); Pavle Popović, Matija Ban i njegov književni rad u Dubrovniku (Srpski Književni Glasnik, 13); Kamila Lucerna, U spomen Matije Bana, Dubrovčanina (Ljetopis Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, 1906). *V. Petrović.*

BAN MITROFAN, posljednji autokefalni arhiepiskop cetinjski i mitropolit Crne Gore, Brda i Primorja (1841, Grbalj — 30/9 1920, Cetinje). Školovao se u privatnim parohijskim i manastirskim školama u Boki. Zamonašio se u manastiru Savini 1866 i upravljao je manastirom Podlastvom u Grblju. 1869 prešao je u Crnu Goru, i kao arhimandrit manastira Morače 1877 odlikovao se u bojevima s Turcima. 1882 postao je administrator crnogorske mitropolije, a zatim zahumsko-raškog vladičanstva. Poslije smrti mitropolita Visariona Ljubiše (1884) izabran je arhimandrit B. M. za mitropolita crnogorskog, i zavladičen u Petrogradu 18/4 1885. — B. je stekao mnogo zasluga za reorganizaciju svoje mitropolije: uredio je duhovne sudove, odijelo i plaće sveštenićke; radio je i na podizanju duhovne prosvjete i kulture u svom narodu. Štampao je i nekoliko djela: Besede, Kratki crkveni ustav, Potmoćno upustvo pri ispovesti i Sedam tajna Novoga Zaveta. *R. G.*

BANALOVIĆ PETAR, staklorezac. Radio je u prvoj polovini 19 vijeka. Jedan njegov zanimljiv stakleni servis (servis), odnosno dijelovi njegovi postoje u zbirci pok. Vince Varte, bivšeg profesora budimpeštanske politehnike. On je u pojedine ovalne okvire urezao likove: arhimandrita Jovana Rajića, Atanasija Stojkovića i Dositeja Obradovića. Na dnu jedne čaše ima zapis: »Rezao u Novom Sadu, 4 avgusta 1828 g. Petar Banalović, Srbin«. Taj se servis danas nalazi vjerojatno s ostalim objektima Vartine keramičke zbirke u Muzeju budimpeštanske tehnike.

Literatura: Đurađ Ráth, Knjiga umjetničkog zanata, III, 372 (madž.); Sendrej i Sentivanji, Lekskon ugarskih likovnih umjetnika, I, 1915. *P. V.*

BANAT. Današnji naš B. sastavljen je od najvećeg dijela bivše torontalske i od dijela tamiške županije. Po popisu, koji je provela naša država 31/1 1921, imao je B. na 9776 km² 582.571 stanovnika (od toga 3940 vojnika), od kojih je bilo Srbo-Hrvata 241.233, Slovenaca 2139, Čeha 2081, Slovaka 15.544, Rusina 6, Bugara 2277, Poljaka 70, Rusa 2369, Madžara 102.104, Nijemaca 138.292, Židova 4690, Arnauta 375, Turaka 91, Rumunja 72.305, ostalih 3867. Po vjeri je bilo: pravoslavnih 310.846, katolika 225.000, grko-katolika 1649, evangelika 39.210, muhamedanaca 697, drugih 69, bez konfesija 590.

Digitized by Google

U 2 vijeku bio je B. sastavni dio rimske provincije Dacije. Poslije Rimljana bili su gospodari B. redom Goti, Huni, Gepidi, Avari, Bugari. U to doba bilo je već i Južnih Slovena u B. u znatnom broju. Madžarima je tek u 12 vijeku pošlo za rukom da slome u B. slovensku plemensku organizaciju, pa da je zamijene madžarskom županijskom i da provedu kolonizaciju Madžara u većem opsegu. — Seobe Srba sa srpskog političkog teritorija u ove krajeve počele su odmah poslije bitke na Kosovu, u jačoj mjeri za despota Stevana Lazarevića i Đurđa Brankovića, a naročito poslije pada Smedereva (1459). Madžarski elemenat brzo je iščezao pred Turcima, a na njihovo mjesto naselili su se Srbi. Od 1552 do 1717 B. je bio pod Turcima kao temišvarski vilajet, podijeljen na sandžake, a sandžaci na nahije. Oko polovine 16 vijeka zapadni, ravni B. bio je potpuno srpski. Iz toga doba na teritoriju B. znamo za srpske episkopije: lipovsku, vršačku, bečkerečku i temišvarsku. 1594 digli su Srbi u B. pod vodstvom velikobečkerečkog vladike Todora ustanak, koji se nesretno svršio, a vladika uhvaćen i živ oderan. — Pošto je B. oslobođen od Turaka (1718), Austrija uredi B. kao vojničku provinciju pod imenom tamiškog Banata, te ga podijeli na 11 okruga. Marija Terezija izuzme 8 okruga ispod vojne vlasti, te ih spoji (1741) s Ugarskom, dok je od ostala 3 okruga kasnije (1768—1773) ustrojila banatsku granicu. Poslije razvojačenja pomoriške i potiske granice, mnogi su se Srbi preselili u B. i naseljeni su u mjesta pored Tise. Pri stvaranju banatske vojne granice nisu ušli u njen sastav sjeverni dijelovi današnjeg B., i Srbi su zbog toga bili nezadovoljni. Da bi stišala nezadovoljstvo Srba, koji nisu ušli u granicu 1774. formirala je Marija Terezija veliko-kikindski okrug (distrikt), koji se sastojao od 10 općina, i to: Velika Kikinda, Mala Kikinda, Karlovo, Kumane, Karaš, Obilićevo (Josefovo), Srpski Krstur, Vranjevo, Melence i Mokrin. U to doba već se provađala snažna kolonizacija Nijemaca u B. — 1849 stvorena je nova krunovina »Vojvodstvo Srpsko i Tamiški Banat«, koja je, između ostaloga zemljišta, zauzimala, izuzimajući vojnu granicu, čitav B. 1860 ukinuta je Vojvodina, 1873 razvojačena je banatska granica, 1876 prestao je kikindski okrug, te je čitav B. bio podijeljen na tri županije: torontalsku, tamišku i vršačku, a tako podređen centralnoj državnoj ugarskoj upravi. Od Nagodbe dalje provađali su Madžari snažnu kolonizaciju Madžara u B. 1919 povučena je demarkaciona linija između Rumunjske i naše države, a kasnije su naknadno učinjene još neke korekture (Modoš, Pardanj).

Nekad je B. bio vrlo močvaran, a kada je isušen, postao je jedno od najplodnijih zemljišta u Evropi. Kao i susjedna Bačka i B. je, osim nešto na istoku, ravan, ali bez šuma i ruda. Stanovništvo se bavi ogromnom većinom ratarstvom, te se proizvode sve vrste žita, naročito pšenica i kukuruz. Znatna je i kultura duhana i šećerne repe. Vinogradarstvo je razvijeno kod Vršca i Bijele Crkve. Stočarstvo je također vrlo važno, ali ne u onoj mjeri kao prije, kada je bilo glavno zanimanje stanovništva. Čuveni su konji u Franzfeldu, a rogata marva u Čoki i Beodri. Poznati su sajmovi za konje i stoku u V. Bečkereku, Debeljači, Pančevu i V. Kikindi. Trgovina je znatna, naročito sa žitom i stokom. Industrija je lijepo razvijena u gradovima, a naročito u V. Bečkereku. Znatna je mlinska, a i druge industrije, kao ciglana, šećerna, pivarska, kamena, kožna, drvena, tekstilna, kemička i dr. — B. ima vrlo gustu željezničku mrežu, ali još nije vezan ni sa Beogradom ni sa Srijemom, a sa Bačkom je vezan sasvim na sjeveru, kod Sente. Po vrijednosti svoje zemlje i položaju između dvije plovne rijeke, usred bogatih pokrajina, pod Beogradom, sa vrlo kulturnim stanovništvom, bogatom industrijom i vrlo znatnom trgovinom, B., kao pokrajina, zauzima vidno mjesto u našoj državi.

Literatura: I. H. Schwicker, Geschichte des Temeser Banats (1861); L. Böhm, Délmagyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme (1867); I. Szentkláray, Száz és Délmagyarország ujabb történeteböl (1779-töl kezdve napjainkig (1879); J. Radonitch, Le Banat (1919); J. Radonić, Banat (Brastvo, XV); Vojvodina (1924). *D. Popović.*

BANATITI. To je ime dao B. Kota mlađem eruptivnom kamenju, što se u Banatu pojavljuje u obliku žica, duž kojih su postale i rudne žile. To je kamenje raznog mineralnoga sastava i strukture (dioriti, timaciti, minete, felsiti i t. d.), ali se je, po mišljenju autora, okamenilo iz jedne, zajedničke eruptivne mase, koja je izbijala poslije jurske, a možda i poslije kredne periode. One se protežu na sjever u Madžarsku, a na jug u sjeveroistočnu Srbiju, na dužini do

Digitized by Google

40 milja, na kojoj bi se daljini protezala jedna glavna pukotina u zemljinoj kori. *J. Ž.*

BANATSKA MLINSKA INDUSTRIJA D. D. u Vršcu. Osnovana je 1914. Glavnica je 1,200.000 din. Kapacitet 3 vagona dnevno. Dio je preduzeća Društva Rešičkih Topionica i Domena. *S. P.*

BANATSKI DIJALEKAT. V. Istočni dijalekat.

BANATSKI MLIN NA VALJKE D. D. u Velikoj Kikindi. Društvo je osnovano 1918 (do 1920 pod imenom Karlov Mlin). Glavnica je 1,250.000 dinara. Kapacitet tri vagona dnevno. *S. P.*

BANDIĆ DANICA (30/9 1871, Zagreb, kći Laze Telečkoga, glumca i dramskog pjesnika. Osnovnu školu svršila je u Velikom Bečkereku i Velikoj Kikindi, višu djevojačku u Subotici, učiteljsku u Somboru. Bila je učiteljica u V. Kikindi preko 30 godina, gdje se udala za Miloša Bandića, učitelja. Sada živi kao umirovljena učiteljica u Beogradu. — Književni rad otpočela je u Varađaninovu Ženskom Svetu (Novi Sad) s kratkim pripovijetkama, pa ga je produžila u raznim listovima, političkim i književnim. Njenu šaljivu igru Emancipovana nagradila je Matica Srpska, a štampana je u Letopisu (182). Najbolji je i najoriginalniji njezin rad na dječjoj književnosti; napisala je više dramskih slika, često prikazivanih, i mnoge pripovijetke. U pripovijetkama se uzdigla toliko, da je Marko Car naziva Čika Jovom u prozi. — Najvažnija su joj djela: Tetka-Danina knjiga (1908); Tera baba kozliće, s ilustracijama Uroša Predića (1923); Šta lasta pripoveda (1924). *M. Š.*

BANDIĆEVA MILICA, glumica (25/10 1891, Velika Kikinda). Svršila je osnovnu i višu djevojačku školu u Velikoj Kikindi, zatim trgovačku školu u Novom Sadu. U Beču je svršila konzervatorij i tečaj za dramsku struku. U Beograd je došla 1913, i angažovana je za članicu Narodnog Pozorišta, gdje je i danas. Počela je sa ulogama naivke, zatim je prešla u sentimentalke, a danas je dramska ljubavnica. Glavne su joj uloge: Julija (Romeo i Julija), Klarica (Egmont) Judita (Uriel Acosta), Žermena (Posao je posao), Olga (Golgota) Kosara (Lazarevo uskrsnuće), Augustin (Onaj stari), Ana (Kajanje), Jelena (San ljetne noći), Lidočka (Glavna stvar), Olga (Pred novim životom), Anica (Ekvinocij), Antoineta (Pariska sirotinja). *R. O.*

BANDURI ANSELM, starinar (1671, Dubrovnik — 14/12 1743, Pariz). Pošto je stupio u benediktinski red, učio je u Napulju i Rimu grčku i latinsku filologiju, pa je prešao u Firencu. Tu je svojom učenošću svratio na sebe pažnju velikog kneza Kozima III., koji ga je poslao u Pariz. Glavna su mu djela: Imperium Orientale (Pariz, 1711), dva debela sveska, o starinama i historiji bizantskog carstva, i veliko numizmatičko djelo, također u dva sveska, Numismata Imperatorum Romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos. *M. R.*

BANIČEVIĆ JAKOV (Banisius), prelat i državnik (15/10 1466, Korčula — 1532, Trento). B. je bio sekretar cara Maksimilijana. Štampao je više diplomatskih spisa. Po njemu je prozvan glavni trg u gradu Korčuli. *Đ. K.*

BANIĆ MILUTIN, prota smederevski i narodni poslanik (29/9 1817, Pavlovac kod Kragujevca — 6/7 1876, Smederevo). B. je bio poslanik u nekoliko mahova, a naročito se istakao svojim govorom na Sv. Andrejskoj Skupštini. Poslije ustupanja gradova Srbiji i prota B. bio je u deputaciji, koja je sa knezom Mihailom išla u Carigrad. Na samrti je ostavio općini smederevskoj 12.000 dinara za dobrotvorne svrhe. *R. G.*

BANIJA. V. Banovina, Karlovac.

BANKA N. BOŠKOVIĆ A. D. Osnovana je 1910. Centrala Beograd, filijale: Beč, Berlin, Budimpešta. Kapital 4,000.000 (4.000 akcija po 1000 dinara). Rezerve 620.000, ulozi 3,504.829, vjerovnici 9,281.044, mjenice 1,147.206, aktivni tek. računi 7,601.424, nepokretnosti 7,597.520, vrijednosni papiri 919.030, dobit 354.959, dividenda 10%. Predsjednik Manojlo D. Klidis, direktor Milan N. Bošković. *N. S.*

BANKA GAJRET A. D. Osnovana je 1921. Centrala Sarajevo, filijala Višegrad. Kapital 7,200.000. Fondovi 1,250.000, ulozi 14,694.021, vjerovnici 2,639.856, gotovina 1,071.122 (Potraživanje kod novčanih zavoda uračunano je kod gotovine), mjenice 8,358.345, efekti 3,101.228, dužnici i konzorcijski poslovi 13,830.664, dobit 1,056.792. Predsjednik Smajilaga Ćemalović, direktor Ahmed Setić. *N. S.*

BANKA »JUGOSLAVIJA« D. D. Osnovana je 1923. Centrala Bakar. Kapital 500.000. Direktor Kosta Tomašić. *N. S.*

BANKA KREUTZER D. D. Osnovana je 1920. Centrala Zagreb. Kapi-

Digitized by Google

tal 3,000.000. Fondovi 300.000, ulozi 12,085.707, vjerovnici 16,816.306, gotovina 1,658.793, potraživanja kod novčanih zavoda 3,879.349, mjenice 943.410, vrijednosni papiri 5,752.170, dužnici 20,016.193, dobit 362.570 din., dividende nema. Predsjednik Ignjat Kreutzer, direktor Slavko Betlheim. *N. S.*

BANKA »METROPOL« ZA MEĐUNARODNU TRGOVINU. Osnovana je 1922. Centrala Beograd. Kapital 5,000.000. Ulog 787.267, vjerovnici 6,721.005, gotovina 671.543, mjenice 780.250, dužnici 9,971.958, nepokretnosti 2,135.327, dobit 1,004.066 din., dividenda 10%. Predsjednik Sabitaj D. Demajorović, direktor A. K. Avramović. *N. S.*

BANKA ZA POMORSTVO. Osnovana je 1920. Centrala Sušak, filijala Krk. Kapital 6,250.000. Fondovi 179.562, ulozi 1,758.699, vjerovnici 19,055.189, gotovina 32.267, mjenice 7,250.000, vrijednosni papiri 4,868.618, dužnici 14,129.686, nepokretnosti 1,050.000, dobit 84.579 din. Predsjednik Bor. Marijašević. *N. S.*

BANKA R. SEVER D. D. Osnovana je 1920. Centrala Zagreb. Kapital 3,000.000. Vjerovnici 8,799.094, gotovina 216.383, mjenice 424.200, vrijednosni papiri 5,558.235, dužnici 9,231.601 din., dobitak 54.870. Predsjednik Sever. *N. S.*

BANKA »SLAVIJA«. Osnovana 1910. Centrala Beograd. Kapital 2,000.000. Fondovi 430.000, ulozi 1,435.591, mjenice 698.610, aktivni tek. računi 1,714.334, nepokretnosti 723.900, vrijednosni papiri 1,526.625, dobit 330.530 din., dividenda 12%. Predsjednik Milan Dobrović, direktor Boža Vučković. *N. S.*

BANKA »STARA SRBIJA«. Osnovana 1923. Centrala Skoplje. Kapital 5,000.000. Fondovi 244.716, ostale rezerve 22.000, ulozi 69.049, vjerovnici 312.836, mjenice 123.750, zajmovi na zaloge 18.000, dužnici 4,581.106, roba 143.338, vrijednosni papiri 168.733, dobit 219.779 din. Predsjednik Ž. St. Rajević, direktor Mih. Patrnogić. *N. S.*

BANKA I ŠTEDIONA. Osnovana 1906. Centrala Ludbreg. Kapital 1,000.000 din., dividenda 6%. Predsjednik Dragan vitez Trnski. *N. S.*

BANKA I ŠTEDIONA A. D. Osnovana je 1906. Centrala Petrinja. Kapital 250.000 din. Predsjednik Aleksandar Vargović. *N. S.*

BANKA I ŠTEDIONICA D. D. Osnovana je 1907. Centrala Krapinske Toplice. Kapital 123.000 din. *N. S.*

BANKA I ŠTEDIONICA GORSKOG KOTARA D. D. Osnovana je 1907. Centrala Ravna Gora; filijale: Delnice, Fužine, Vrbovsko i Bosiljevo. Kapital 1,500.000. Fondovi 643.249, ulozi 8,740.478, vjerovnici 10,148.131, gotovina 213.917, mjenice 3,738.056, vrijednosni papiri 1,559.882, dužnici i konzorcijski poslovi 15,702.652, nepokretnosti 120.000, dobit 429.399 din., dividenda 15%. Predsjednik Vazmo Šepić, direktor Ante Majnarić. *N. S.*

BANKA ZA ŠUMSKU INDUSTRIJU D. D. Sarajevo. Osnovana je 1919. Kapital 2,500.000. Rezerve 189.739, ulozi 1,146.475, vjerovnici 798.557, gotovina 691.000, mjenice 172.606, roba 1,880.008, dužnici 2,273.553, dobit 810.777, čista zarada 474.565 din., dividenda 12%. — Od 1/1 1924 spojena je sa Amerikansko-Srpskom Kreditnom Bankom, pod imenom: Amerikansko-Srpska Kreditna Banka za Šumsku Industriju i Kolonizaciju, sa kapitalom od 10,000.000 din. Predsjednik Vaso Vasiljević. *N. S.*

BANKA ZA TRGOVINU I OBRT A. D. Osnovana je 1910. Centrala Pakrac. Kapital 250.000 din. Predsjednik David Pik. *N. S.*

BANKA ZA TRGOVINU I OBRT. Banja Luka. Osnovana je 19/11. Kapital 1,000.000. Vjerovnici 1,110.749, dužnici 2,527.033, dobit 144.608 din., dividenda 10%. Većinu akcija ima Bosanska Banka D. D. Beograd. Predsjednik Dr. Đorđe Bukinić. *N. S.*

BANKA »VOJVODINA« D. D. Novi Sad. Kapital je 5,000.000. Rezerve 672.452, ulozi 10,009.283, vjerovnici 10,520.820, gotovina 690.600, mjenice 11,711.130, efekti 2,229.747, dužnici 9,824.840, nepokretnosti 2,428.200, dobit 670.960 din. U prinudnoj je nagodbi. *N. S.*

BANKARSKA RADNJA BRAĆE TURKOVIĆ D. D. Osnovana je 1920. Centrala Zagreb. Kapital 10,000.000 (200.000 akcija po 50). Fondovi 265.000, ulozi 5,618.557, vjerovnici 8,359.284, gotovina 1,059.694, mjenice 2,995.818, vrijednosni papiri 2,961.597, dužnici 18,354.123, dobitak 1,197.272 din., dividenda 7%; preduzeća Jugoslovenski Lojd. Predsjednik Dr. Vladimir Turković-Kutjevski, direktor Dragan Sert. *N. S.*

BANKARSKO TRGOVAČKO D. D. Beograd. Osnovano 1921. Kapital

Digitized by Google

5,000.000 (25.000 komada akcija po 200 dinara nom.). Fondovi 128.198, ulozi 3,222.588, vjerovnici 3,141.650, gotovina 1,251.572, potraživanja kod novčanih zavoda 2,601.030, čista dobit 488.377 din., dividenda 8%. Predsjednik Stevan J. Kapamadžija, direktor Srbislav Jevrić. *N. S.*

BANKE U SHS. Bankarstvo se do ujedinjenja (1918) razvijalo potpuno zasebno u svakoj našoj pokrajini. Druge su političke prilike bile u Vojvodini i Bosni, a druge u Hrvatskoj i Slavoniji. Ni zakonodavstvo nije bilo isto. U Vojvodini su važili madžarski zakoni, u Bosni i Hercegovini specijalni trgovački zakon, u Dalmaciji i Sloveniji austrijski zakon i t. d. U Srbiji je bio zaseban zakon o akcionarskim društvima, koji je regulirao sve pravne odnose novčanih zavoda, u obliku akcionarskom. — Iz tog razloga mora se i postanak, odnosno razvitak bankarstva promatrati zasebno u Srbiji, a zasebno u ostalim pokrajinama. I za vrijeme rata nije se bankarstvo u svima dijelovima SHS podjednako razvijalo. U Srbiji je bilo potpuno paralizirano ratom, a tek se od 1919 počelo oporavljati. U dijelovima bivše austro-ugarske monarhije nije se moglo samostalno i slobodno raditi bez utjecaja Beča, Pešte i Praga. Veliki nameti na zavode, a naročito pri upisu ratnih zajmova, prilično su ih oštetili za vrijeme rata.

Bankarstvo u SHS predstavlja danas važan privredni faktor u zemlji. Privatne banke uspjele su da prikupljanjem kapitala postanu važniji centri u pogledu kreditiranja nego i sama Narodna Banka. Jer, dokle novčanička banka, uslijed ograničenja kontingenta za izdavanje novčanica, ne može da stavi narodnoj privredi na raspolaganje više od 1.500 milijuna din., dotle sve ostale banke u zemlji imaju, osim vlastitih sredstava (kapital i rezerve), koja iznose 2 milijarde din., još i uloga na štednju u iznosu oko 3.500 milijuna dinara. Prema tome privatne banke raspolažu četiri puta jačim sredstvima nego Narodna Banka. Zato je ona i izgubila svoju moć na novčanom tržištu i ne može da utječe na veličinu kamatne stope, niti da provodi izvjesnu određenu kreditnu politiku u interesu svih privrednih redova naše zemlje.

Prvi i najstariji novčani zavod u našoj zemlji je Kranjska Hranilnica (Štedionica), osnovana 1820 u Kranju. Na isti način osnovani su poslije mnogi zavodi, koji nisu ni bili akcionarski, već zadruge i gradske štedionice sa ciljem prikupljanja nacionalnog kapitala. U tom pogledu ove su ustanove imale lijepog uspjeha, dok su sve ostale bankarske poslove (a naročito financiranje trgovine i industrije) vršile bečke banke. — Zadrugarstvo je u Sloveniji vršilo također jednu važnu kulturnu, ekonomsko-socijalnu i nacionalnu zadaću, te zato i nije bilo potrebno osnivati novčane zavode u akcionarskom obliku. To je, uostalom, i bolje odgovaralo privrednoj strukturi ove pokrajine. Zadružna Zveza u Celju proslavila je 1923 40 godina svoga postojanja.

Krajem 1918 i 1919 nastalo je naglo nacionaliziranje austrijskih preduzeća, pa su poslije oslobođenja osnivane čisto slovenačke banke. Ljubljanska Kreditna Banka, koja postoji od 1900, stoji na čelu slovenačkog novčarstva i predstavlja jednu jaku novčanu ustanovu, koja je proširila svoj rad na cijelu zemlju i prodrla u sve važnije privredne oblasti. — U Sloveniji ima 12 novčanih zavoda u akcionarskom obliku, od kojih su većina u Ljubljani i novijeg su datuma (postali su poslije rata). Ali su zato oni uspjeli da prikupe cjelokupnu uštedu i imaju jači ekonomski utjecaj, nego da su kapitali razdijeljeni na više zavoda. Jedna štedionica, na pr., ima deset puta više uloga na štednju, nego što iznosi njen akcionarski kapital.

Poslije Slovenije, najstarijeg su datuma novčani zavodi u Hrvatskoj i Slavoniji. U vremenu od 1866 do 1870 osnovano je samo u toj pokrajini osam štedionica i dvije banke. Iz toga vremena je Hrvatska Eskomptna Banka, jedan od najjačih zavoda u Hrvatskoj. Najstarija je novčana ustanova u Hrvatskoj Prva Hrvatska Štedionica (osnovana 1846), koja i danas stoji na čelu hrvatskog novčarstva, a poslije nje dolazi Hrvatska Eskomptna Banka. Pri svršetku rata (1918) obje su banke imale po 5,000.000 din. akcionarskog kapitala. P. H. Š. bila je jača u fondovima (9,150.000 din., prema 3,356.000). Od 1919 nastalo je stalno uvećavanje kapitala, koje se kretalo ovako:

	P. H. Š.	H. E. B.
	(u milijunima dinara)	
1919	6·2	7·5
1920	15·0	21·2
1921	40·0	50·0
1922	50·0	75·0
1923	75·0	140·0

Hrvatske provincijalne banke izgubile su svoj raison d'être poslije rata, jer se seljak više ne zadužuje, pošto ima novaca. Zato su mnogi zavodi likvidirali, ili su izvršili fuziju, ili

Digitized by Google

su se pretvorili u filijale i ekspoziture velikih zagrebačkih banaka. Zato, kad se govori o hrvatskom bankarstvu, treba uzeti u obzir samo Zagreb, jer su sve ostale banke bez velikog narodno-ekonomskog značaja. — Od 112 novčanih zavoda na teritoriju Hrvatske i Slavonije (ne računajući Zagreb), koliko obuhvata statistika Saveza Novčanih i Osiguravajućih Zavoda Kraljevine SHS, svega je 29 banaka sa kapitalom od 1.000.000 din. i preko ove sume. Najveći su među njima: Slavonska Agrarna Štedionica, Osijek (kapital 5,000.000) i Banka za Pomorstvo, Sušak (6,250.000 din.). — Osim te dvije banke valja istaći kao velike banke još i ove novčane zavode iz Zagreba:

1. Srpska Banka, osnovana 1895 u Zagrebu, vršila je važnu ne samo privrednu, nego i nacionalnu ulogu među srpskim elementima na teritoriju bivše austro-ugarske monarhije. Glavni tvorci Saveza Srpskih Zemljoradničkih Zadruga i pokretači blagotvorne akcije Privrednika bili su osnovači i Srpske Banke. Ova banka počela je rad sa kapitalom od 3,060.000 kruna, koji se u toku vremena povećavao i to:

1907 na	4·5	milijuna kruna
1912 na	6·0	„ „
1914 na	8·5	„ „
1917 na	12·75	„ „

Pretvoren u dinare, kapital je poslije rata iznosio 3,187.500, a već 1919 je udvostručen. U 1920 popeo se na 15, u 1921 na 27, u 1922 na 40·5 milijuna, koliko je iznosio i krajem 1923. Rezervni fondovi iznosili su 14.125 milijuna din. — Pored ostalih zasluga i uspjeha na polju narodno-ekonomskom, Srpska je Banka nesumnjivo stekla zasluge i prikupljanjem uloga na štednju. Već prije rata ulozi su dostizali sumu od 15 do 20 milijuna zlatnih kruna, a poslije rata su iznosili:

1919	mil. dinara	20·2
1920	„ „	45·3
1921	„ „	101·4
1922	„ „	116·7
1923	„ „	132·4

Naposljetku treba naročito istaći, da je Srpska Banka stvorila u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojvodini oko stotinu srpskih kreditnih ustanova, koje su bile pioniri principa »svoj svome«.

2. Jugoslavenska Banka postala je od jedne privatne bankarske radnje u Osijeku, pod imenom Hrvatska Zemaljska Banka (1909), a uz sudjelovanje Živnostenske Banke iz Praga. Do pred rat njen je kapital bio 5,000.000 kruna (početak sa 2,500.000). Krajem 1918 kapital je već iznosio 7,500.000 din., u 1919 se povećao na 12·5 milijuna, u 1920 na 25, u 1921 na 50, a 1924 povećan je na 100 milijuna din. Odmah poslije rata i kasnije ova je banka pokazala veliku aktivnost u preuzimanju velikih industrijskih preduzeća i stvaranju novih, obično u akcionarskom obliku.

3. Hrvatsko-Slavonska Zemaljska Hipotekarna Banka. Jedina je hipotekarna ustanova na teritoriju Hrvatske i Slavonije. Osnovana je 1893. Ima pravo izdavanja hipotekarnih založnica. Akcionarski kapital iznosio je pri kraju rata 2,250.000 din., 1921/1922 popeo se na 26,250.000 din., a 1923 dostigao je 60,000.000. Rezerve iznose 20,805.000. Uloga je imala 41·4 milijuna. Hipotekarnih kredita izdala je za 16·4 milijuna din., a komunalnih za 7·5 milijuna din.

4. Hrvatska Sveopća Kreditna Banka. Osnovana je 1912, preuzećem mobilnih poslova tadanje Hrvatsko-Slavonske Zemaljske Centralne Štedionice, a uz pripomoć madžarskog kapitala (Magyar Altalanos Hitelbank). Kapital je 1918 bio 1,875.000 din., 1921 12,500.000 din., krajem 1923 37,500.000 din. Ova banka učestvuje vrlo aktivno u industriji i trgovini Hrvatske i Slavonije.

5. Slavenska Banka D. D. Osnovana je 1/7 1918 pod imenom Narodne Banke, preuzimanjem jednog malog zavoda (Kotarska Štedionica). Od 1920 promijenjeno je ime, pošto zakon o Narodnoj Banci zabranjuje drugim zavodima da nose takav naziv. Kapital se skoro svake godine uvećavao, te se od 2,500.000 din. popeo krajem 1923 na 50 milijuna din., pošto se 1922 sjedinila sa Jugoslavenskom Union Bankom. Razgranjenom mrežom filijala proširila je S. B. brzo svoju djelatnost na cijelu zemlju. Ima zastupstvo i u Americi. Ulozi na štednju iznose 206·9 milijuna din. Ima dobrih veza s trgovinom i industrijom. Preko Trbovljanskog rudnika stupila je u tijesnu zajednicu sa Banque des Pays de l'Europe Centrale (Paris-Wien).

Osim ovih 7 velikih banaka u Zagrebu rade filijale stranih banaka (Franco-Serbe, Wiener Bankverein) i ima još nekoliko banaka sa kapitalom od po 25,000.000 din., koje pokazuju veliku ekspanziju (Centralna Banka na pr.) i imaju oslona na strane kapitale.

Ukupno ima 31 novčani zavod, čije je glavno sjedište u Zagrebu. Njihov kapital iznosi 634·4 milijuna din. Rezerve 184·7 milijuna, ulošci 1.761·2 milijuna. Kao što se vidi, Zagreb je

Digitized by Google

najvažniji i najjači centar našeg bankarstva. Samo na Zagreb dolazi 42·33% od cjelokupnog akcionarskog kapitala svih novčanih zavoda u SHS, a skoro jedna polovina svih uloga na štednju.

Prvi novčani zavod u Srbiji osnovan je 1869. To je bila Prva Srpska Banka, sa kapitalom od 1,000.000 dukata. Uplaćeno je 120.000 dukata ili 1,440.000 din. Odmah u početku svoga rada ova banka se upustila u mnoge i raznovrsne poslove, valjda pod utjecajem one struje, koja se u srednjoj Evropi osjećala poslije uspjeha i ugledanja na Crédit Mobilier u Francuskoj. Ova prva srpska banka već je u prvim godinama svoga rada doživjela slom, jer je pretrpjela štete na burzovnim spekulacijama (u Beču i Pešti), a poglavito na građenju jednog dijela željezničke pruge Indija—Mitrovica. — Poslije sloma Prve Srpske Banke bilo je dosta opreznosti u osnivanju novčanih zavoda. U toku sedamdesetih godina, nešto i zbog ratova, osnovano je svega tri novčana zavoda, koji su postali prije pada Prve Srpske Banke i to dva u unutrašnjosti. Kad je 1883 osnovana Narodna Banka, bilo je svega šest kreditnih ustanova: Valjevska Štedionica, Smederevska Kreditna Banka, Beogradski Kreditni Zavod, Šabačka Štedionica, Beogradska Zadruga i Srpska Kreditna Banka.

Kao što se vidi, početak je bio vrlo težak za naše bankarstvo. Tada nije bilo ni bankarsko-tehnički spremnih ljudi za najobičnije poslove (knjigovodstvo), te su nam prvi bankarski činovnici bili Srbi iz prijeka. Privredne prilike u Srbiji nisu još bile u dovoljnoj mjeri razvijene, tek se ulazilo u novčanu privredu i osjećao se pomalo utjecaj evropskog modernog kapitalizma. Ali se podizanjem željeznica i poslije srpsko-bugarskog rata osjeća jači privredni polet, naročito poslije donošenja Ustava od 1888, kad su unutrašnje političke prilike postale sređenije. U to doba bilo je već 37 novčanih zavoda sa ukupnim kapitalom od 7·6 milijuna din. U 1895 kapital je dvojinom veći, a broj novčanih zavoda iznosio je 66.

Veliki privredni napredak osjetio se u svim oblastima poslije 1903. Tada je nastalo i naglo osnivanje novčanih zavoda u svakom većem mjestu u Srbiji. Zavodi su se formirali mahom na političkoj osnovi tako, da je u svima većim mjestima bilo onoliko banaka, koliko političkih partija. I ako je vladao sistem koncesija za osnivanje akcionarskih društava, ipak ni jedna vlada nije mogla to da spriječi. U malim mjestima (kao što su Arandelovac, Mladenovac, Palanka i dr.) bilo je po 4 do 5 zavoda.

Pred balkanski rat (1912) bilo je u Beogradu 40 novčanih zavoda, a u ostaloj Srbiji oko 150. Poslije balkanskog rata osjetila se grozničava žurba za osnivanje novih zavoda, naročito u Južnoj Srbiji. Ratovi od 1914 do 1918 spriječili su bili svaku aktivnost banaka i tek 1919/20 osjeća se ponovo napredak na polju bankarstva.

Nasuprot onoj tendenciji, koju samo konstatovali kod hrvatskih banaka (da se Zagreb podiže na štetu provincijalnog bankarstva), u Srbiji je bio uporedo nagao razvoj novčarstva, kako u prijestolnici, tako i u svim ostalim važnijim privrednim centrima. U tome pogledu naročito se ističu: Valjevo, Zaječar, Niš, Čačak, Skoplje, Leskovac.

Odmah poslije rata u Beogradu se osnivaju filijale svih većih hrvatskih banaka. Još 1919 otvorili su svoje podružnice u Beogradu: Prva Hrvatska Štedionica i Hrvatska Zemaljska Banka (sada Jugoslavenska Banka); zatim dolazi Slavenska Banka, a od 1/1 1924 i Hrvatska Eskomptna Banka. Osim tih postoje u Beogradu i filijale nekih bosanskih (iz Sarajeva), zatim skopljanskih i drugih manjih provincijalnih zavoda. U 1920/21 otvorili su u Beogradu svoje filijale Wiener Bankverein i British Trade Corporation iz Londona (Engleska Trgovinska Banka).

Jadranska Banka, koja je odmah poslije rata (1919) otvorila svoju filijalu u Beogradu, prenijela je 1921 svoje glavno sjedište u Beograd.

Koliki je bio napredak bankarstva poslije rata, najbolje se vidi iz ovih podataka. Krajem 1921 bilo je u Beogradu 48 banaka, 1922 60, a 1923 65, ne računajući strane banke i filijale zagrebačkih i drugih banaka iz naše države. U 1923 bila je osnivačka djelatnost slabija nego 1922, kada je samo u Beogradu osnovano 10 novih banaka. — Akcionarski kapital beogradskih banaka iznosio je krajem 1923 oko 400 milijuna din., a ukupne rezerve 154 milijuna. Znači, da Beograd u bankarstvu SHS sudjeluje sa 25% razmjerno ukupnoj jačini vlastitih sredstava svih novčanih zavoda u našoj zemlji.

Poslije Zagreba i Beograda, kao treći centar novčarstva dolazi Sarajevo. Ukupna suma uplaćenog kapitala kod 20 novčanih zavoda je 147 milijuna din., ili 10% od ukupnog kapitala svih banaka u SHS. Polet sarajevskog bankarstva novijeg je datuma, on je počeo poslije rata. Kre-

Digitized by Google

ditne ustanove uopće nisu postojale, dok je Bosna i Hercegovina bila pod turskom upravom. Prvi put je početkom osamdesetih godina zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu uzela inicijativu za stvaranje jedne ustanove, koja će davati u prvom redu hipotekarne kredite. Tako je stvoreno na osnovu ugovora između vlade i bečke Union Banke, 1883. Privilegovano Odjeljenje Union Banke za Bosnu i Hercegovinu, kome se vlada obvezala, da će sve javne fondove ulagati kod ove banke. Krajem osamdesetih godina osnivaju se i privatne banke u Sarajevu i po Bosni (Brčko, Banja Luka). U 1895 osnovana je Privilegovana Zemaljska Banka za Bosnu i Hercegovinu, inicijativom bečkog Bankvereina i Ugarske Banke za Industriju i Trgovinu. — Tek prije 20 godina počelo se sa osnivanjem čisto nacionalnih kreditnih ustanova. Tako je 1903 postao u Mostaru prvi srpski novčani zavod (Trgovačka Banka i Štedionica), kasnije pod imenom Srpska Banka D. D. Mostar.

Kao što su se u Srbiji zavodi, u to vrijeme, formirali po političkim partijama, tako su u Bosni i Hercegovini postali na konfesionalnoj osnovi. Do rata 1914 bilo je u Bosni i Hercegovini samostalnih domaćih zavoda i to:

	srp.	hrvat.	muslim.	mješov.	Bečko-Pešt.
Broj zavoda	26	18	8	6	5
			milijuna kruna		
Glavnica	10	3	4	1·5	20
Rezerve	5	0·6	0·8	0·5	8
Ulozi	8	3	3·5	3·2	60

Naročito poslije aneksije Bosne i Hercegovine (1908) nastao je jači pritjecaj stranih kapitala. Austro-Ugarska Banka otvorila je tek 1910 svoju filijalu u Sarajevu, a kasnije u Mostaru i Banjoj Luci. — Domaći novčani zavodi imali su, pored ekonomskog utjecaja, da izdrže i jaku nacionalnu i kulturnu borbu. Inicijativom novčanih zavoda i pomoću njihovog kredita pomagan je i zadrugarski pokret u Bosni i Hercegovini prije rata, pa donekle i sada. — Kolika je ekspanzija na polju bankarstva nastala poslije rata, vidi se po tome, što od 20 novčanih zavoda, koliko ih je bilo u Sarajevu krajem 1923, predratnih među ovima nema više od 5. Tudinski su mahom prestali da rade ili su se nacionalizirali. Za koncentraciju kapitala dosta je učinila Srpska Centralna Banka, koja se 1919 spojila sa Srpskom Bankom (Mostar) i Srpskom Narodnom Bankom (Sarajevo), a 1922 sa Srpskom Privrednom Bankom (Sarajevo) i Srpskim Kreditnim Zavodom (Tuzla). Izvršene su i druge fuzije u toku 1924: Hrvatska Centralna i Muslimanska Centralna Banka su se spojile; zatim Amerikanska Srpska Kreditna Banka sa Bankom za Šumsku Industriju. — Treba napomenuti, da u Sarajevu imaju svoje filijale zagrebačke i ljubljanske banke, osim 20 samostalnih zavoda, čije je glavno sjedište u Sarajevu. I neke beogradske banke otvarale su tamo svoje filijale, ali bez uspjeha. — U Bosni i Hercegovini (izvan Sarajeva) ima još 58 novčanih zavoda, skoro po svima važnijim trgovačkim mjestima (Mostar, Tuzla, Travnik, Brčko, Brod, Bjeljina, Banja Luka i t. d.). Od njih je najjači: Židovska Trgovačka i Obrtna Banka u Tuzli (kapital 3,000.000), zatim 5 srpskih zavoda, od kojih svaki ima po 2,000.000 din. kapitala (Banja Luka, Prijedor, Sanski Most, Mostar i Travnik). Ovi zavodi imaju mahom lokalni karakter.

Ukupan kapital svih banaka u Bosni i Hercegovini, osim Sarajeva, iznosi 195·7 milijuna din. Rezerve 38 milijuna, ulozi na štednju 195·3 milijuna. Ipak su ovi novi zavodi mnogo jači i nesravnjeno bolji od onih u Hrvatskoj i Slavoniji, gdje vegetiraju i sasvim mali zavodi sa kapitalom od 10 i 25.000 din. Tamo je, na pr., bilo 112 zavoda sa kapitalom od 70 milijuna, dok u Bosni i Hercegovini za polovinu manji broj zavoda ima skoro tri put veći kapital. Znači, da se u Bosni i Hercegovini razvilo solidno provincijalno bankarstvo, dok u Hrvatskoj i Slavoniji toga nema, već je sve koncentrirano u Zagrebu.

I u Srbiji su prilike bolje nego u Hrvatskoj i Slavoniji, i ako su tamo neki zavodi starijeg datuma. Krajem 1923 bilo je u Srbiji oko 200 novčanih zavoda, od kojih je više od polovine postojalo i prije rata. Ukupan kapital ovih provincijalnih zavoda u Srbiji iznosi oko 250 milijuna din., rezerve 50 milijuna, ulozi oko 200 milijuna din. Kao što je naprijed napomenuto, ima u izvjesnim mjestima zavoda sa 5—6 milijuna kapitala (Niš, Skoplje). Najveći je zavod Srpsko-Arbanska Banka, čiji je kapital 10 milijuna. Ova je banka osnovana 1922 na Cetinju, ali su drugi stariji zavodi više razvili poslove. Jedan dio malih, predratnih zavoda, koji nisu mogli obnoviti rad poslije rata, nalaze se u likvidaciji. (To je napomenuto kod svakog takvog zavoda napose u abecednom redu banaka).

U Bačkoj i Banatu postojali su, prije rata, mahom madžarski i njemački novčani zavodi. Poslije rata neki su nacionalizirani, i to u većini slučajeva samo po formi, jer su akcije ostale i dalje u tuđinskim ru-

Digitized by Google

kama. (Pošto statistika još uvijek obuhvata i Srijem uz Hrvatsku i Slavoniju, srijemski novčani zavodi ne dolaze u ovu grupu.) — Najvažniji privredni centar i glavno sjedište vojvođanskog novčarstva je Novi Sad. Tu je Srpska Zadružna Banka sa kapitalom od 10 milijuna, Banka Vojvodina sa 5 milijuna i Srpska Trgovačka Banka sa 3 milijuna. Osim toga u Novom Sadu su filijale svih većih zagrebačkih banaka. Poslije Novog Sada dolazi Subotica, kao važno trgovačko mjesto, naročito za izvoznu trgovinu. Tamo postoje Opšta Privredna Banka (kapital 4·5 milijuna) i Eskomptna i Pučka Banka (5 milijuna), pored filijala zagrebačkih banaka. Beogradske banke nemaju toliko snage za ekspanziju i nisu zastupane u Vojvodini, ma da su geografski bliže i pristupačnije. — Ekonomska snaga Vojvodine ogleda se i u tome, što tamo u malim mjestima, pa čak i po selima, postoje jaki novčani zavodi sa velikim kapitalima. Kovinska Banka, na pr., ima vlastitih sredstava preko 7 milijuna, a uloga oko 5 milijuna. Novčani zavodi u Velikom Bečkereku imaju 5—6 puta veće uloge, nego što im je vlastiti kapital, u Bijeloj Crkvi, na pr., Trgovačka i Zanatska Banka ima 4 milijuna uloga, prema kapitalu od 600.000 dinara.

Ukupan broj zavoda u Vojvodini iznosi 71, sa kapitalom od 105 milijuna din. (računajući tu i rezerve). Ulozi na štednju iznose 307·6 milijuna din. Uglavnom se svi ovi zavodi bave čisto bankarskim poslovima, ali učestvuju aktivno u žitarskoj trgovini, u mlinarskoj industriji, u industriji špirita, štirka i u drugim zemljoradničkim industrijama.

Dalmacija je vrlo siromašna u lokalnim zavodima. Ima ih svega desetak, sa 15 milijuna din. kapitala. U svima većim trgovačkim gradovima (Split, Gruž, Kotor) zastupane su filijale velikih zagrebačkih banaka i Jadranske Banke. Tamo se pojavljuju i talijanske banke, kojima je po novom trgovinskom ugovoru obezbijeđeno pravo postojanja filijala, u koliko ih već nema na dalmatinskoj obali (Split, Šibenik).

U pogledu aktivnih poslova jugoslovenskih banaka postoji razlika između velikih i malih banaka, s jedne, i pokrajina s druge strane. Dva najvažnija centra bankarstva (Zagreb i Beograd) njeguju vrlo mnogo burzovne poslove: trgovinu efektima, valutama i devizama. Ti su poslovi mnogo slabije razvijeni u drugim mjestima. Zatim se banke u izvjesnim krajevima odaju više industriji (sjeverozapadni dio države), dok se druge bave trgovinom ili čisto bankarskim poslovima (eskompt, lombard, tekući račun).

Velike banke, naročito zagrebačke, imaju dobro organizovanu mrežu filijala, ulaze u sva veća privredna preduzeća, bilo kao akcionari, ili konzorcijski učesnici. Provincijalne banke, međutim, ograničavaju se mahom na eskompt i hipotekarne poslove. — Sve banke u Jugoslaviji plasirale su u eskomptne poslove oko 2 milijarde, a po tekućim računima i u konzorcijske poslove oko 5 milijardi. Nepokretnosti svih novčanih zavoda predstavljaju vrijednost oko pola milijarde dinara, a vlastitih vrijednosnih papira imaju za 850 milijuna.

Za zaštitu profesionalnih interesa naših novčanih zavoda postoji jedna organizacija u Zagrebu pod imenom: Savez Novčanih i Osiguravajućih Zavoda Kraljevine SHS (osnovan 1920). U 1923 savez je imao 139 članova (novčanih zavoda) i 250 osobnih članova. Predsjednik saveza je Dr. Juraj Vrbanić, ravnatelj Prve Hrvatske Štedionice. — U Beogradu postoji od 1921 Udruženje Banaka, koje ima mahom članove iz Beograda i Srbije. Ima 124 člana. Predsjednik je Dr. Vlada T. Marković, generalni direktor Izvozne Banke. U Ljubljani je 1922 osnovano Društvo Bančnih Zavodov v Sloveniji. Predsjednik mu je Aloiz Tikač, generalni ravnatelj Ljubljanske Kreditne Banke.

Statistiku novčanih zavoda vode kod nas spomenute korporacije u Zagrebu i Beogradu, kao i Ministarstvo Trgovine i Industrije, u čiju nadležnost spadaju sve kreditne ustanove. Ta zvanična statistika za 1923 nije još gotova. Podaci, izneseni ovdje, dobiveni su od Saveza Novčanih Zavoda i Udruženja Banaka, kao i iz bilanca i izvještaja uprave pojedinih banaka. Nažalost, ima novčanih zavoda, koji nerado gledaju na publicitet (koji je čak zagarantovan zakonom o akcionarskim društvima i trgovačkim zakonom) i ne štampaju svoje bilance, niti ih na zahtjev šalju. Kod takvih banaka stavljen je u Narodnoj Enciklopediji samo naziv, po mogućnosti godina osnivanja i veličina kapitala. Zbog ograničenosti prostora nije se moglo kod svake veće banke spomenuti i koja su njena afilirana preduzeća. U svima slučajevima su podaci iz bilanca od 31/12 1923.

Kao što je naprijed spomenuto, kreditne ustanove u našoj zemlji razvijale su se posebno u svakoj pokrajini, te je najbolje bilo klasificirati ih abecednim redom u svim većim

Digitized by Google

gradovima posebno i svaka pokrajina napose. Kapital je označen obično prema stanju od 31/12 1923. Ako je bilo novijih podataka, naznačen je kapital iz 1924 (do juna). Pod imenom fondovi ili rezerve, skupljeni su svi fondovi, koji postoje kod dotičnog zavoda, ma u kom obliku, t. j. redovan (stalan) rezervni fond osobene rezerve, fondovi za otpise i t. d. Čak je tu uvršten i penzioni fond bankovnih činovnika, ma da po svojoj namjeni i pravno ne predstavlja čisto bančina sredstva. Pod imenom »ulozi« valja razumjeti uloge na štednju (uloške), bilo na uložne knjižice, po tekućem računu, ili ma u kom drugom obliku. Kao vjerovnici označeni su, uglavnom, pasivni tekući računi. Ponegdje su tu dodane i sve ostale obveze (reeskompt, akcepti i dr.), ako se podaci o reeskomptu nisu mogli posebno istaći. — Na strani aktive, kao gotovina, pokazuje se ne samo stanje blagajne, nego i gotovina na žiro računu kod Narodne Banke i po čekovnom računu Poštanske Štedionice. I sva ostala potraživanja kod novčanih zavoda (po viđenju, bez otkaza), ušla su tu, ako nisu zasebno izdvojena, kao što je slučaj kod zagrebačkih banaka. — Pod mjenicama se razumije stanje eskompta, a pod zalozima obično i pokretne i nepokretne zaloge ujedno, u koliko to nije odvojeno posebno pod nazivom: hipotekarni poslovi. — Vrijednosni papiri — hartije od vrijednosti — unesene su samo one, koje su svojina pojedinih banaka, vlastiti efekti. — Pod dužnicima valja razumjeti uglavnom aktivne tekuće račune. Tu su obuhvaćena i vlastita preduzeća, kao i konzorcijalni poslovi i filijale dotičnih banaka. Svagdje su uzeti podaci iz bilanca centrale dotičnog zavoda, pa čak i kod stranih zavoda, čije je glavno sjedište izvan naše države. Ovo je učinjeno iz prostog razloga, što filijale ne publikuju posebno svoju bilancu o radu u SHS. Kod svake banke, koja ima filijale, naznačeno je, u kojim su one mjestima. Ali se zato dotična banka ne označava u redu zavoda kod pojedinih gradova, gdje se spominju samo centrale, t. j. banke, kojima je glavno sjedište u dotičnom mjestu.

Literatura: Ljub. Kosier, Narodna Banka 1884—1924; Godišnji izvještaji Udruženja Banaka (Beograd) i Saveza Novčanih i Osiguravajućih Zavoda Kraljevine SHS u Zagrebu; Izvještaj za 1923, Zagreb, 1924, Hrvatski Štamparski Zavod D. D., Bankarstvo, br. 8, str. 364—372 (sv. za juli), članak Vase Ristića, Postanak i razvitak bankarstva u Bosni i Hercegovini; Crnadak, Berichte aus den neuen Staaten, 1923 (maj); Dr. W. Bajkitsch, Die Banken im Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen, Bd. II, S. 306—311. *N. Stanarević.*

BANKO (BAUK - BENEDIKT?, BENKO BOT) Banco, ban hrvatski 1208—1209, i 1217—1218. Pripadao je madžarskoj porodici Bór. U Ugarskoj je vršio dužnosti palatina (1212—1213), vrhovnog suca (1222—1223) i dvorskog suca kraljičina, kao i dužnost župana raznih županija. 1213 priključio se B. zavjeri protiv njemačke stranke, protiv Njemice Gertrude, žene kralja Andrije II. i njezina brata Bertolda, koji je bio kaločki nadbiskup i ban hrvatski (1209—1211).

Literatura: V. Klaić, Hrvatski bani za Arpadovića (Vjestnik kraljevskog zemaljskog arkiva, 1899 I, 240—242); Dr. M. Wertner, Ungarns Palatine und Bane im Zeitalter der Arpaden (Ungarische Revue 1894, 151—152); F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda (1916, 91). *M. P-g.*

BANKOVNO I MJENJAČNO D. D. ZAGREB. Osnovano 1920. Kapital 1,000.000 (10.000 akcija po 100 din.). Fondovi 35.000, ulozi 222.697, vjerovnici 1,123.431, gotovina 733.952, mjenice 788.000, vrijednosni papiri 379.281, dužnici 2,773.052, dobitak 96.785, dividenda 8%. Predsjednik Svetozar Milinov. *N. S.*

BANOŠTOR, selo u Slavoniji, županija Srijem (Vukovar), kotar Ilok, općina Čerević. Na Dunavu (iznad Čerevića), ispod Fruške Gore. Ima 1.097 stanovnika; pravoslavna je parohija. — Za vrijeme Rimljana bilo je u B. naselje Bononia ili Malata; u 12 i 13 vijeku Ku, Keu, Kewe, Kuhet, Cuhet središte istoimene županije. Oko 1150 sagradio je tu ban Beluš benediktinski manastir (Bani monasterium). Od toga je postalo sadašnje ime Banoštor. 1229 postao je B. stolica obnovljene biskupije srijemske. 1241 Tatari (Mongoli) su poharali B. U 16 vijeku porušili su ga Turci. 1553 spominje A. Vrančić njegovu negdašnju znamenitost. *J. M-n.*

BANOVA JARUGA, selo u Slavoniji, županija Požega, kotar Novska, općina Međurić; blizu utoka Pakre u Ilovu; željeznička stanica na pruzi Dugoselo—Novska s krakom B. J. — Pakrac (30 km). Ima poštu, telegraf. Ima 599 stanovnika. U B. J. je kotarska šumarija imovne općine gradiške. *J. M-n.*

Digitized by Google

BANOVAC zvao se od 15 stoljeća zamjenik bana. U Slavoniji bila su i dvojica, u Hrvatskoj i Dalmaciji po jedan. B. je imenovao sam ban između domaćeg plemstva, koje ima posjeda u zemlji. U novijoj terminologiji zove se »podban«. *M. K.*

BANOVAC (banovski dinar), novac, koji su kovali hrvatski banovi u ime madžarskog kralja (Moneta regis per Sclavoniam) od vremena kralja Bele IV. do 1348. Banovcima su se zvali kasnije u Bosni austrijski novci u vrijednosti od 10 krajcara. U Dalmaciji se zove i banica. *B. S.*

BANOVIĆ STRAHINJA (STRAHINJIĆ BAN), popularni junak narodne poezije. Nije historička ličnost. Ljuba Kovačević je napisao raspravu, u kojoj dokazuje, da se pod tim imenom krije zetski gospodar Đurađ Stracimirović Balšić.

Literatura: Lj. Kovačević, Strahinić Ban. Otadžbina 21, 1889. *V. Ć.*

BANOVINA, banova zemlja, zemlja kojom vlada ili upravlja ban: 1. Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, gdje su, poslije saveza s Ugarskom 1102. vjekovima, sa manje ili više vlasti, vladali banovi kao kraljevski namjesnici (prorex) sve do ujedinjenja u Kraljevinu SHS 1918. — 2. Bosna, prije nego što se ban Stjepan Tvrtko I. vjenčao »dvogubim (kraljevskim) vijencem« 1377. — 3. Mačva, sjeverozapadna Srbija (porječje Kolubara), ponekad i Srijem. Osnovao je ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. 1247. — 4. Jajačka B. i 5. Srebrnička B., u sjevernoj Bosni. Osnovao ih je 1463 ugarsko-hrvatski kralj Matija. Kralj Matija je 1476 osnovao i 6. Šabačku B. (prije Mačva), i od nje dalje ka jugoistoku Beogradsku B. — Već od 1233 spominje se 8. Severinska B.: Mala Vlaška ka istoku do rijeke Alute. 9. Kraj u Hrvatskoj između Korane, Kupe i Donje Une, gdje su u srednjem vijeku bile tri slavonske županije, koje se spominju već u početku 13 vijeka: na zapadu rijeke Korane županija Gorička, u sredini Gorska, i na istoku do Une županija Dubička. Među ostalom vlastelom bili su ondje i knezovi Šubići, koji su se po gradu Zrinu (u županiji Dubičkoj) prozvali Zrinski (1347). Poslije turskoga gospodstva, od druge polovine 16 do pred kraj 17 vijeka, ondje je uređena vojna Krajina (dvije regimente, Glinska i Petrinjska). Bila je pod zapovjedništvom hrvatskog bana: Banska Krajina ili Banovina, koje se ime kod naroda do danas sačuvalo. *J. Modestin.*

BANSKA KOSA, brežuljci u Baranji. Pružaju se pravcem sjeveroistočno-jugozapadno od Batine do Bijelog Manastira sa visinom do 243 metara. *P. V.*

BANJA. V. Velbužd, Risan.

BANJA, manastir Sv. Nikole u Južnoj Srbiji, u župi Dabru, na desnoj obali Donjeg Lima, iznad Priboja (užička oblast). Prvi spomen je iz 1153, kada se B. obilježava kao veća i utvrđena varoš na ušću Lima (stave s Uvcem). Ovdje je, pri manastiru u Dabru, osnovao Sv. Sava dabarsku episkopiju, koja je poznata i pod kraljem Milutinom. Zbog takovog značenja manastira B., u Bosni 13—14 vijeka i okolna župa Dabar poznata je pod imenom »Banja« ili »Banjska zemlja«. B. se u 14 vijeku inače zove »Srpski Dabar«, tako i kroz 16 i 17 vijek. Dabarska mitropolija prenesena je u 18 vijeku u Sarajevo, otuda je nazvana »Dabrobosanska«. — Kod manastira ima ljekovito kupalište (stoga ime Banja), od starine poznato i dobro posjećeno, naročito iz bližih krajeva u Bosni. U samom dvorištu manastira izbijaju iz pećine dva topla izvora; od većeg je izvora »stara« banja, voda topla 36° C, od manjeg izvora »nova« banja, voda je topla 35° C; dovoljno vode. Banja je homeoterma; liječi reumatizam mišića i zglobova, uzetost tijela i ukočenost zglobova.

Literatura: Kosta N. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922), 73; Glasnik Geografskog Društva, 1922, str. 199, 203, 208; Ministarstvo Narodnog Zdravlja, Ljekovite vode (1922), 205 do 206. *V. R.*

BANJA LUKA, grad u Bosni, na obje strane Vrbasa. Predgrađa: Novoselija, Gornji i Donji Šeher. Ima 18.005 stanovnika. — U rimsko doba ovdje je bilo naselje na putu Salona-Servitium. U srednjem vijeku je tu bilo središte vrbaške župe. Od 1464 do 1527 B. L. je znatan grad u jajačkoj banovini. Pod gradom je bila varoš sa jednim katoličkim samostanom. 1527 zauzeli su B. L. Turci. Od 1583 do 1639, a neki put i kasnije, u B. L. je bilo sjedište bosanskog vijaleta; inače kadiluk. Krajem 16 vijeka podigao je u B. L. Ferhat-paša Sokolović čuvenu džamiju Ferhadiju. — B. L. je središte oblasti i stolica pravoslavnog mitropolita, katoličkog biskupa i muhamedanskog muftije. U B. L. je živa trgovina; godišnji vašar o pravoslavnim duhovima najvažniji je u Bosni (naročito stoka). — B. L. ima gimnaziju, žensku stručnu

Digitized by Google

školu, tri medrese, državnu tvornicu duhana, pivaru, veliku pilanu (Bosansko D. D. za iskorišćenje drveta) i rudnik mrkog uglja na periferiji grada. U predgrađu G. Šeheru ima vrela sumporne i mlake vode, poznate i upotrebljavane još u rimsko doba. — U obližnjem Delibašinom Selu je katolički manastir trapista, Marija Zvijezda, osnovan 1867, koji ima veliko racionalno obrađeno imanje sa električnom centralom, mlinom, tvornicom sukna. Manastir izrađuje i čuveni sir trapist. *M. Filipović.*

BANJALUČKA BISKUPIJA ustanovljena je 1881. u sjeverozapadnome dijelu predašnjeg bosanskog apostolskog vikarijata, sa sjedištem u Banjoj Luci. Sve do 1912 nije imala svoga biskupa, nego su njom upravljali apostolski upravitelji, i to od 1882 do 1884 vrhbosanski nadbiskup Dr. Štadler, a od 1884 do 1912 fra Marijan Marković, bosanski franjevac i današnji biskup. Prvim je biskupom imenovan 1912 fra Josip Garić, također bosanski franjevac. — Biskupski dvor i stolna crkva su sagrađeni 1885—1886. Biskupija broji 6 dekanija, 48 što župa, što župskih podružnica, od kojih 18 provađaju franjevci, 1 reformirani cistercita (trapiste), a ostale svjetovni kler. Uz to u biskupiji rade milosrdnice i sestre dragocjene krvi Isusove, koje imaju svoju pokrajinsku upravu u Nazaretu kod Banje Luke. U Banjoj Luci je od 5—8/8 1924 držan biskupski sabor. *J. J.*

BANJALUČKO-BIHAĆKA EPISKOPIJA obuhvata sjeverozapadni dio Bosne. Osnovana je 1900 pod titulom mitropolije, kao i sve ostale episkopije po Bosni, a dotle je bila sastavni dio dabro-bosanske mitropolije. Prvi joj je episkop bio mitropolit Evgenije Letica (1900—1907), a zatim Vasilije Popović, od 1907. Organizovana je kao i ostale pravoslavne episkopije u Bosni. Ima dva manastira (Gomionicu i Moštanicu) i tri protoprezviterata (banjalučki, bihaćki i derventski) sa 205 crkava i kapela, 124 sveštenika i 7 kaluđera, na 387.646 duša. *R. G.*

BANJANI, pleme u crnogorskoj Hercegovini. Broji 870 domova. Od Duge i Golije odvaja ih Somina i Njegoš, gdje je plemenska planina i ispaša. Staro stanovništvo bili su Mataruge, među njih su se po Kosovu useljavali Uskoci iz raznih strana i potisli starince. Najveća su sad bratstva: Koprivice, Miljanići, Petrovići. Pleme se spominje prvi put 1319. Zahvata krašku bezvodnu visoravan, sa valama i vrtačama. Vodom se služe s ublova i čatrnja. U sredini plemena je varošica Velimlje.
P. Š.

BANJANIN JEFREM, vladika jegarski, u srednjoj Ugarskoj (— poslije 1719). B. je potvrđen za episkopa na prezentaciju patrijarha Arsenija III. 1695. Pod utjecajem kardinala Leopolda grofa Kolonića B. je primio uniju. Kasnije se odrekao nje i otišao u Srbiju. Nastanio se u manastiru Pavlici, gdje je i umro.
Literatura: D. Ruvarac, Srpski Sion, 1904. *R. G.*

BANJAVČIĆ IVAN DR., advokat i političar (1843, Barilović, kraj Karlovca — 7/10 1913, Heidelberg). Učio je gimnaziju u Karlovcu i na Rijeci, a pravo u Zagrebu i Grazu. 1874 otvorio je advokatsku kancelariju u Karlovcu. B. je bio 32 godine (od 1876 do 1908) gradski zastupnik u Karlovcu, a od 1903 do 1908 i načelnik. Kao načelnik proveo je sjedinjenje Rakovca i Banije s Karlovcem i sagradio veliku električnu centralu na Kupi kod Ozlja. Od 1887 do 1907 bio je član hrvatskoga Sabora, kao pristalica stranke prava. Prilikom rascjepa u stranci priključio se struji Frana Folnegovića, a kasnije je pristupio hrvatsko-srpskoj koaliciji. 1908 povukao se ogorčen s političkog polja. Svoje dosta veliko imanje ostavio je najvećim dijelom u dobrotvorne svrhe. *M. P-g.*

BANJE (V. Blata, Klimatska mjesta, Mineralne Vode, Morske Banje ili kupališta). U Kraljevini SHS pojam B. je širi nego u drugim zemljama. Tako na pr. Vrućica, Gata nemaju stanova za posjetioce, u Temerin bolesnici dođu na kolima i isti dan se vraćaju kući, u Dževrinu bolesnici noćivaju pod otvorenim nebom, u Štipskoj Banji bolesnici »sirotinja« stanuju u kućercima oko izvora, u Visočkoj Banji i Gamzigradskoj bolesnici stanuju u kolibama, u Prilikama, u Palanci, u Vrlici i u Srebrnici (Crni Guber) bolesnici se ne kupaju, nego samo piju mineralnu vodu. U nekim B. za kupanje služi samo basen pod otvorenim nebom (Jasenička Banja, Projevska Banja, Smrdelac), čak ima i kupališta, u kojima se bolesnici kupaju u jami (Smrdelac, Gradačac) ili na izvoru (Pauni). Ima najposlije i čitav red varoši, koje u svojoj sredini imaju izvor i kupalište (Stari Bečej, Novi Sad, Obrenovac, Gradačac, Split, Stara Kanjiža), a i sela, koja su ujedno B. Ima B., u kojima i nema izvora mineralne vode, nego jezero mineralne vode i liječenje je samo kupanjem (Palić, Rusanda). Pod pojmom

Digitized by Google

B. razumijeva se u običnom govoru i morsko kupanje i liječenje zrakom i suncem. Prema gore rečenom B. (za prilike u našoj zemlji) znači mjesto, u koje se bolesnici skupljaju i liječe, ili pićem mineralne vode ili kupanjem u mineralnoj vodi i blatu.

Po izvoru mineralne vode imamo ove grupe kupališta:

I. grupa: B. sa ljekovitom slabo mineralnom vodom: Banje u Banjskoj 43—45° C, Višegradska Banja 34·8° C, Vrlika, Gamzigradska Banja* 40° C, Daruvar 44—48° C, Dobrna* 36·5° C, Jošanička Banja 48—75·5° C, Krapinske Toplice 38—44° C, Kulaši Toplice 29·6° C, Laktaši-Ilidža 20° C, Laško* 37·5 C, Lešće 28° C, Medija* 26° C, Niška Banja 36° C, Ovčarska Banja 37·5° C, Olovo Banja 31·5—34° C, Soko Banja 43·5° C, Stubičke Toplice 43·2 do 63° C, Sutinske Toplice 37·4° C, Topusko 58° C, Fojnička Banja* 29·5° C, Čateške Toplice 40—52° C.

II. grupa: B. sa izvorom sumporovite vode: Bioštanska Banja 36·4° C, Bogutovac 46° C, Brestovačka Banja 40° C, Varaždinske Toplice 50° C, Visočka Banja 38° C, Vranjska Banja 84° C, Debarska Banja 42° C, Despotovačka Banja mlaka, Ilidža 57·5° C, Katlanovo 42° C, Koviljača Banja 30° C, Kosovratska Banja 42° C, Kočanska Banja 56° C, Kuršumlijska Banja 37—59° C, Mataruge Banja 35·6° C, Mokošica 22·5° C, Đevđelijska Banja 40° C, Obrenovac 21·5° C, Pauni mlaka, Radalj 24·75° C, Ribarska Banja 28—41·5° C, Smrdelac 12·8° C, Smrdeće Toplice 40° C, Split 22° C, Stari Bečej 31° C, Trepčinska Banja 29·8° C, Dževrin 18° C, Novopazarska Banja 47° C, Šarbanovačka Banja 30° C, Šmithenove Toplice 22° C, Štipska Banja 48—55° C.

III. grupa: B. sa izvorom željezne vode: Bistrica kisela voda* 19·6° C, Bukovička kisela voda*, (Arandelovac*), Gavernik*, Dobrna*, Dragunja*, Koviljača, Vranjska Banja, Kiseljak kod Fojnice*, Kostrajnica*, Radenci*, Rimski Vrelac*, Sijarinska Banja 71° C, Sočkovac 24° C, Bled, Mala Kiselica, Srebrnica (Crni Guber), Prilike.

IV. grupa: B. sa izvorom alkalne, zemno-alkalne, alkalno-murijatične i salinične vode: Bukovačka kisela voda* (Aranđelovac), Vrnjačka Banja* 36·6° C, Vrućica* 28·7° C, Gornji Šeher* 34° C, Gradačac 29·3° C, Jošanička Banja*, Lipik 64° C, Miloševa Banja 25° C, Mladenovačka kisela voda* 31·5° C, Novi Sad 24° C (sadrži J i 17 MF), Palanački Kiseljak, Projevska Banja 34° C, Rimske Toplice 36·3° C, Rogaška Slatina, Slatina (Banja Luka) 40·7° C, Temerin 29° C, Topolšica 31° C, Stara Kanjiža 27° C.

V. grupa: B. sa izvorom slane vode: Slankamen, Tuzla 27° C, Split 22° C, (ima i HS).

VI. grupa: B. sa izvorom jodne vode: Novi Sad, Lipik, Kostrajnica.

VII. grupa: B. sa jezernom mineralnom vodom (i sa blatom): Palić, Rusanda.

VIII. grupa: B. sa izvorom mineralne vode neodređenog sastava: Velika 20° C, Zvonačka Banja, Japra, Budimlić Banja vrela voda, Klokotska Banja 30·9° C, Nikoličevska Banjica 34° C, Pribojska Banja 36° C.

IX. grupa: B. sa radioaktivnom vodom: Slatina, Topusko, Stubičke Toplice, Soko Banja, Niška Banja, Krapinske Toplice, Novi Sad.

Mnoga kupališta iz I., III. i IV. grupe imaju kupke prirodne ugljične kiseline. One su obilježene zvjezdicom. Od ovih kao kupališta za liječenje srca i krvnih žila dolaze u obzir ova: Dobrna, Laško, Medija, Gavernik, Radenci, Rimski Vrelac, Rimske Toplice i Vrnjačka Banja.

Kao kupališta za ženske bolesti mogu se izdvojiti ova: Varaždinske Toplice, Vranjska Banja, Gradačac, Daruvar, Dobrna, Ilidža, Koviljača, Mataruge, Melence, Mokošice, Novi Sad, Niška Banja, Radenci, Rimske Toplice, Rogaška Slatina, Slatina kod Banje Luke, Split, Stubičke Toplice, Topusko, Tuzla, Fojnička Banja.

L. Nenadović.

BANJSKA, manastir Sv. Stevana u Južnoj Srbiji, na desnoj strani i iznad ušća rijeke Banjske, lijeve pritoke Ibra niže Kosovske Mitrovice u raškoj oblasti. Veličanstvena zadužbina kralja Milutina i njegove majke Jelene i brata Dragutina. Sve do bitke na Kosovu 1389 B. je bila veće naselje i tržište i divno je opjevana u narodnoj pjesmi o Strahinjiću banu. U manastiru je počivalo tijelo kralja Milutina do 1460. Turci su B. porušili, crkvu preobratili u džamiju (kasnije srušenu), a na ruševinama manastira podigli tvrđavicu za vojnu posadu. U toku 16, 17 i 18 vijeka ovdje je, pored tvrđave i tople banje (po kojoj ime Banjska), postojalo varoško naselje, gdje su se svraćale karavane na prenoćište i bolesnici na liječenje. Početkom 19 vijeka naselje je dva put spaljivano; najprije za Karađorđevog ustanka, zatim od Mahmut-paše (1832). Najposlije su B. naselili Muhadžiri (oko 50 kuća).

Digitized by Google

Literatura: St. Novaković, Manastir Banjska, zadužbina kralja Milutina, u srpskoj historiji, Glas, 32 (1892); Dr. Jefto Dedijer, Nova Srbija (1913); 267 i fotografija u prilogu; Kosta Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922), 61—63; Glasnik Geografskog Društva, sv. 7/8 (1922), 208—211; Dr. Vlad. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924), 48. *V. Radovanović.*

B. je podigao kralj Milutin 1313 do 1317 i namijenio sebi za grobnicu. Tu su sahranjeni Milutin (1389 njegove mošti prenesene su u Trepču, a 1460 u Sofiju) i kraljica Teodora, žena kralja Stevana Dečanskog. U B. je bilo sjedište episkopije. Banjski episkop bio je i kasniji arhiepiskop Danilo. Danilo se starao o podizanju ovog manastira, u kome je pored crkve, sazidane u mramoru, podigao i carske palače i trpezarijū. Tu je Danilu bilo povjeravano na čuvanje kraljevo blago u kritičnim danima vladavine Milutinove. Kad je Danilo otišao u Hilandar, ukinuta je episkopija pri manastiru, a manastir je proglašen za stavropigijski. Iguman ovoga manastira zauzimao je među igumanima četvrto mjesto (poslije studeničkog, mileševskog i sopoćanskog). — Crkva sa spoljašnom oplatom od bijelog, crvenog i plavog kamena, sa raskošnom primjenom zlata u živopisu (»banjsko zlato«) i sa bogatom opremom unutra činila sjajan utisak. Danas je u bijednim ruševinama, bez ikakvog vajarskog ukrasa i bez živopisa. *V. P-ć.*

BANJSKA EPISKOPIJA. 1. Episkopija u manastiru Banjskoj, koja je nazivana još i zvečanskom i ibarskom. Osnovana je u drugoj polovini 13 vijeka, a ukinuta oko 1317, kad je kralj Milutin proglasio Banjsku igumanijom i odredio je sebi za grobnicu. — 2. Episkopija u manastiru Sv. Nikole u Dabru (V. Dabarska episkopija). — 3. Episkopija u Banji kod Velbužda (V. Ćustendilska episkopija). *R. G.*

BANJSKA REKA. 1. U Srbiji, desna pritoka Južne Morave. Izvire ispod Biljanice Planine (1486 m) i Patarice (1705 m), utiče oko 4 km sjeverozapadno od Vranjske Banje. Dužina toka 19 km, površina sliva 108·7 km². 2. U Srbiji, desna pritoka Toplice. Izvire sa Madljike (1334 m) i Ugljarskog Krsta (1322 m), utiče kod Kuršumlije (381 m). Dužina toka 31 km, površina sliva 165·3 km². 3. U Srbiji, lijeva pritoka Crne Reke. Izvire sa Tilva Njagra (686 m), sliva se oko 2·5 km istočno-sjeveroistočno od sela Metovnice. Dužina toka 22 km, površina sliva 149 km². *P. V.*

BAOŠIĆ, zimsko klimatsko mjesto na zalivu Tojedo (Boka Kotorska). Ima malo udobnosti. *L. N.*

BAR, varoš u crnogorskom primorju, u pitomom polju, ispod planine Možure. Pri moru ispod brda Volujice, koje donekle zatvara barsku luku, nalazi se Pristan (Novi Bar), a varoš je (Stari Bar) oko 3 km udaljena od mora. Talijani ga nazivaju Antivari. — B. je vrlo stari grad, možda iz rimske epohe. U 11 vijeku je spadao u red većih dalmatinskih gradova. Bio je naseljen Latinima. 1067 postao je sjedište katoličke biskupije. Za neko vrijeme je u srednjem vijeku bio autonomna trgovačka općina, pod upravom domaćeg kneza i plemstva. B. je kovao i svoj novac. Uživao je povlastice srpskih vladalaca. Od 1441 do 1517 bio je u mletačkoj vlasti, pa je onda potpao pod Turke. Poslije ratova od 1877 do 1878 pripao je Crnoj Gori. Od tada je naseljen i pravoslavnim stanovništvom, koje je podrijetlom s raznih strana. U tursko doba su B. upravljali nasljednji begovi. Na morskoj obali blizu B. nalaze se ruševine nekad znamenitog manastira Rotaca, koji je krajem 13 vijeka osnovala kraljica Jelena. — B. ima sredozemsku klimu. U okolini rađa najviše maslina, voće i povrće. Okružno je mjesto. Ima četvororazrednu gimnaziju, okružni sud, telefonsku stanicu. Pored Pristana je ljetnikovac Topolica. Kratkom željeznicom uskog kolosjeka vezan je B. preko planine Sutormana sa Vir-Pazarom.

Literatura: K. Kostić, Trgovinski centri i drumovi po srpskim zemljama (1900). *P. Šobajić.*

BARAC ANTUN DR., književnik (20/8 1894, Kamenjak, kod Grižana u Hrvatskom Primorju). B. je svršio gimnaziju na Sušaku, filozofiju na univerzi u Zagrebu, gdje je položio ispit za nastavnika srednjih škola i doktorat filozofije. Do 1924 služio je u gimnaziji na Sušaku. Sada živi u Zagrebu, kao profesor druge gimnazije. B. je sarađivao kao kritičar i esejist u Književnom Jugu, Savremeniku, Jugoslavenskoj Njivi, Novoj Evropi i t. d. Posebno je štampao Vladimir Nazor, Skica za studiju (1918), Antologija S. Gregorčić (1924) i Knjiga eseja (1924). *B. V.*

BARAGA IRENEJ FRIDERIK, biskup (29/4 1797, Mala Vas, Slovenija — 19/1 1868, Amerika). B. je bio sin vlastelina zamka Mala Vas kod Trebnja, u Kranjskoj. Gimnaziju je svr-

Digitized by Google

šio u Ljubljani, potom je učio pravo u Beču, a 1821 stupio je u biskupsko sjemenište u Ljubljani, i bio je 1823 zaređen za svećenika. Služio je kao kapelan najprije u Sv. Martinu kod Kranja, a poslije u Metlici na hrvatsko-kranjskoj međi. Ovdje je našao vrlo neuk i zanemaren narod. B. je u svojoj sobici otvorio školu, te je učio mladež osnovnim naukama. Bio je vrlo revnostan, nesebičan, darežljiv i radin svećenik svetog života. Slavljen je kao izvrstan govornik, te je narod iz dalekih strana išao u njegovu crkvu, da čuje njegove propovijedi. Zbog svog neumornog rada imao je B. velike protivnike među mlitavim janzenističkim duhom zadojenim svećenstvom. Stoga je 1830 ostavio svoju domovinu i otišao u Ameriku, kao misionar među poganske Indijance. — Pored neumornog misionarskog rada, B. je mnogo i pisao na slovenačkom, njemačkom, engleskom, francuskom i indijanskom jeziku. Djela su mu većinom pobožne sadržine, ali u štampariji pariske Sorbone izdao je i za etnografe važno djelo o običajima Indijanaca. Među vjerskim piscima kod Slovenaca B. je uz Slomšeka najpopularniji. 1853 bio je u Cincinnatiju zaređen za biskupa. B. je bio jedan od najuzornijih svećenika ljubljanske biskupije.

Literatura: Božina, Frid. Baraga (1869); Benković u Dom in Svetu (1897); Burger, O Baragi kao ocu indijanske književnosti u Dom in Svetu.

F. Kovačić.

BARAKOVIĆ JURAJ, pjesnik (1548, zaselak Plemić kod Zadra — 1628, Rim). Kao dijete preselio se B. sa roditeljima u Zadar, bježeći od Turaka. Tu je odgojen, te se smatrao Zadraninom. B. je bio pop glagoljaš. Veliki dio svoga života — više od 20 godina — proveo je kao župnik u Novigradu u ninskoj biskupiji. — B. je najveće pjesničko djelo Vila Slovinka (Mleci, 1614), gdje je opjevao prošlost i savremene događaje grada Zadra; njegova Jarula (Mleci, 1618), u 6 pjevanja, daje u stihovima odlomke iz Sv. Pisma, staroga i novoga zavjeta. U rukopisu ostala mu je pjesma Draga rapska pastirica, u kojoj je opjevao zanimljivosti i ljepote grada Raba i njegove okoline.

Literatura: B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, I (1913), 373.

B. V.

BARANOVIĆ KREŠIMIR (25/17 1894, Šibenik). Položio je ispit zrelosti u trgovačkoj akademiji u Zagrebu, a poslije je bio na konzervatoriju u Beču. Sada je kapelnik u zagrebačkom kazalištu i zborovođa pjevačkog društva Lisinski. Kao kazališni kapelnik dirigira uglavnom ruski repertoar. — B. je komponovao Tri pjesme za solo i klavir, dva mješovita zbora, jednu uvertiru i jedan skerco za orkestar i balet, koji je sa kazališnog gledišta uspio. Po muzikalnom sadržaju je eklektik sa nacionalnim tendencijama.

Literatura: Orsa, Krešimir Baranović (Teater, broj 3).

A. D.

BARANJ AGOŠT, madžarski historičar (1798—1849). Bavio se naročito topografijom i historijom tamiške županije. Glavna su mu djela Torontál vármegye hajdana (1845), Temes vármegye emléke (1848).

D. P.

BARANJA je dio nekadašnje baranjske županije. Na istoku joj je granica Dunav, odnosno Bačka, na sjeveru politička granica prema Madžarskoj, na jugozapadu Drava, odnosno virovitička županija. — Sadašnja B. podijeljena je na dva sreza, batinski i dardanski. Po popisu naše države od 31/1 1921 u oba ova sreza bilo je ukupno 49.694 stanovnika, od kojih je bilo Srbo-Hrvata i Slovenaca 15.747, Madžara 16.639, Nijemaca 16.253, Židova 363, a po vjeri pravoslavnih 6.782, katolika 35.343, evangelika 6.856.

Za vrijeme Dioklecijana bila je B. sastavni dio Panonije. U drugoj polovini 6 vijeka naselili su ove krajeve Sloveni, koji su došli pod vlast Avara. Od Avara su ih oslobodili Franci. U borbi Ljudevita Posavskog i Franaka odlikovali su se Sloveni iz B. pod Ljudevitom. Kasnije je B. ušla u sastav države kneza Privine i Kocela. U kasnijoj madžarskoj državi uspjeli su Sloveni u B. da se održe i ostanu znatan faktor. U 15 vijeku počela je seoba Srba sa srpskog političkog teritorija u B., a u početku 16 vijeka su Srbi u B. već znatan faktor. U većoj mjeri naselili su se Srbi u B. pod Turcima. Kad je 1687 osvojena B. od Turaka, pokušala je Austrija, da pokatoliči baranjske Srbe, ali su ovi pokušaji propali uslijed velike seobe i zauzimanja Arsenija Čarnojevića. 1695 dobili su Srbi u B. episkopiju u Mohaču. Odmah poslije osvojenja od Turaka razdijeljeni su u B. veliki kompleksi zemlje različitim svjetovnim i crkvenim velikašima; tako je dobio princ Eugen Belje, a Veterani Dardu. Za vrijeme Rákóczijevog ustanka baranjski Srbi su vrlo mnogo stradali od Kuruka. Tokom 18 vijeka provađana je kolonizacija Nijemaca, a od Nagodbe pa dalje kolonizacija Madžara. Stanovništvo se bavi ratarstvom, stočarstvom i nešto vinogradarstvom.

Digitized by Google

Literatura: F. Várady, Baranya multja és jelene, I (1896); II (1897); P. Radonjić, Baranja (Bratstvo, 15).
D. Popović.

BARANJSKA I SJEVEROSLAVONSKA APOSTOLSKA ADMINISTRATURA. V. Bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija.

BARANJSKI PAROMLIN D. D. u Dardi. Osnovan je 1903. Glavnica je 2,500.000 dinara. Kapacitet je 12 vagona pšenice dnevno. Pokretna snaga ima 870 konjskih sila. Svojina je Narodne Mlinske i Gospodarstvene Industrije u Zagrebu. *S. P.*

BARBARIĆ MILIVOJ, glumac zagrebačke pozornice (15/10 1861, Neštin, Srijem — 26/3 1925, Osijek). Kad mu je umro otac, njegova se porodica preselila u Beograd, gdje je B., kao dobar pjevač, 1877 ušao u pjevački zbor tadašnjeg kneževskog pozorišta, a 1877 igrao je ulogu jednog Jugovića u Matije Bana Trilogiji. Kao skoro svi srpski glumci proputovao je B. u raznim pozorišnim putujućim društvima, gotovo čitavu današnju našu državu, a kad je 1879 u Sarajevu Pelešovom društvu izgorila garderoba i dekoracije, angažirao je Mandrović B. za Zagreb, ali se B. tu nije dugo zadržao, već je otišao u Novi Sad i Beograd (1884 do 1888). Tri godine vodio je B. poslije toga samostalno društvo, pa je onda otišao u Beograd, odakle se vratio 1895 u Zagreb, gdje je ostao, dok nije bio umirovljen (1916). Poslije toga je otišao u Osijek, gdje je kao gost igrao. — Najbolje su mu polazile za rukom uloge smiješnih ljubavnika i dandy-a. Glavne su mu uloge: Figaro u Beaumarché-ovom Figarovom piru, Rudolf u Murger-ovoj La Bohème i Edgar u Learu. 16/5 1907 proslavljena mu je u Zagrebu tridesetogodišnjica glumljenja komadom Don Cezar od Bazana. *N. A.*

BARBATOVAČKA REKA, u Srbiji, lijeva pritoka Toplice. Izvire ispod Golice (1354 m), utiče oko 2 km jugoistočno od sela Kaludre. Dužina toka 25 km, površina sliva 125·8 km². *P. V.*

BARBAZANIS MIHA MADIJEV, splitski kroničar 14 vijeka (oko 1284, Split — 1358). B. je bio iz stare splitske patricijske porodice de Barbazanis. Prvi put se spominje u dokumentima 1311, u funkciji svjedoka, što znači, da je već u to doba ušao u javni život rodnog grada. 1312 spominje se B. kao zastupnik kotara oko crkve Sv. Dujma, i imao je dužnost nadzirati načelnika tuđinca (zajedno sa nekim drugim splitskim patricijima). Tu su dužnost mogli vršiti samo najodličniji u splitskom plemstvu. 1313 oženio se B. plemkinjom iz Trogira, iz porodice Ćipiko. — B. je bio bez sumnje vješt pravnim naukama, jer se po koji put u takvim poslovima ističe. 1314, 1319 i 1320 bio je gradski sudac. 1327 nalazi se B. u velikom političkom poslu za svoj rodni grad, kad su se Splićani predali pod vlast Venecije, zbog nevolja, koje su im zadavali knezovi Bribirski, pa i knez Nelipić. 1328 bio je B. opet gradski sudac (pod mletačkom upravom). 1357 Split je opet priznao ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika za svoga gospodara; i tada je B. bio gradski sudac. U »vijeću pouzdanika« (consilium credentiae), koje je iste godine izabrano, nalazio se i B. Još se 1358 (27/2) spominje kao gradski savjetnik, a sigurno je, nekako u toj godini ili godini kasnije umro. — Od B. historije, zapravo anala, sačuvao se samo jedan fragmenat, iz druge polovine 17 vijeka u biblioteci Petra Ćindra, no i taj se kasnije izgubio. Prije no što se izgubio, poslužio se njim Lucius (i publikovao ga je). Imao je naslov: »Incipit historia edita per Micham Madii de Barbazanis de Spalato de gestis romanorum imperatorum et summorum pontificum pars secundae partis de anno Domini 1290«. Ovaj fragmenat rukopisa došao je svakako do nas preko Lucijevih primjeraka u veoma slaboj redakciji s praznina i očevidnim grješkama. Šišić dokazuje, da je Ćindrov rukopis bio loš prijepis. Prijepis, koji je iz Ćindrova učinio Lucius za svoje djelo, nalazi se u Vatikanskoj biblioteci pod signaturom 7019. Djelo B. izdao je Lucius u De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex (Amsterdam, 1666). Pogrješke, koje su se Luciusu potkrale, ispravio je naknadno sam Lucius u svojim Inscriptiones Dalmatiae (Venecija, 1673). Iz Luciusa ga je preštampao Švandner u trećoj knjizi Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum, veteres ac genuini (Beč). 1877—78 u Programu zadarske gimnazije ponovo je izdao B. Vitaliano Brunelli. — B. je pisao svoje djelo oko 1358, a sačuvani su u njemu događaji, koji su se zbili između 1290 i 1330. B. je za hrvatsku historiju toga vremena dragocjen izvor, a ima podataka i za srpsku historiju toga vremena. Za događaje prije sebe B. se poslužio talijanskim kronikama, domaćim, a i mnogo mu je pomogla tradicija i autopsija. B. djelo nije

Digitized by Google

jedinstvena historija, niti kronika, niti memoari. Ima u djelu svih elemenata svih ovih historijskih vrsta, no ono je upravo »zbirka pobrkanih vijesti iz raznih strana evropskih, a sve te vijesti ima u neku ruku da veže kronologija, i ono nas se dojima nekim načinom kao naše moderne novine« (Šišić). Sve događaje poređao je B. u glave, koje on reda više po sadržaju nego po godinama.

Literatura: F. Šišić, Miha Madijev de Barbazanis (zajedno sa svom ostalom literaturom o predmetu, Rad 153, 1—46). *V. Novak.*

BARBETA IVAN (poznat pod nazivom Ioannes Polycarpus), dominikanac, Šibeničanin (— 1580). B. je napisao Historia Dalmatiae vel de laudibus Dalmatiae, i latinsku pjesmu Ioannis Barbulae Pompilii Sibenicensis Dalmatae Theologi Praedicatorum ordinis Solimaidos libri tres (svega 967 heksametara), in quibus tradidit creationem, lapsum et reparationem humani generis. Opus aureum. *Đ. K.*

BARBY HENRY (Barbi Anri), ratni dopisnik pariskog Journala. B. je pratio srpsku vojsku u posljednjim ratovima i o njenim borbama dao živopisne i dokumentirane spise u knjigama: Les Victoires Serbes (o balkanskom ratu), 1913; Brégalnitsa (o srpsko-bugarskom ratu), 1914; Avec l'armée serbe (o srpsko-austrijskim borbama do povlačenja), 1917; L'Epopée serbe, l'agonie d'un peuple (o povlačenju kroz Albaniju), 1916. *M. I.*

BARČIĆ ERAZMO, političar (9/6 1830, Rijeka — 5/4 1913, Rijeka). Učio je srednju školu na Rijeci, filozofiju u Zagrebu, gdje je zatim svršio pravo. Najprije je bio sudac, zatim advokat na Rijeci. Zadojen slobodoumnim idejama Mazzinijevim, Garibaldijevim i Kossuthovim, B. se trudio da ih unese i u naš politički život. Cijelog života ostao je B. liberalac, slovenofil i odlučni borac za narodno jedinstvo Hrvata i Srba. Već 1848 borio se na Rijeci za hrvatska prava, a 1860 napisao je brošuru: La voce d' un patriota, u kojoj dokazuje, historijskim dokumentima, hrvatstvo grada Rijeke. Energično se borio protiv onih riječkih elemenata, koji su tražili sjedinjenje Rijeke s Ugarskom. Njegov glavni rad je borba za očuvanje hrvatstva na Rijeci. 1865 izabran je u hrvatski Sabor i pripadao je stranci prava sve do 1892, kad je iz nje istupio, zbog Starčevićeva ekskluzivnog hrvatstva. Najveći i najplodniji dio njegova parlamentarnog rada bio je u doba banovanja grofa Khuena. Pobjedom hrvatsko-srpske koalicije (1906) ušao je B. kao delegat u zajednički hrvatsko-ugarski sabor. — B. je publicirao mnogo političkih brošura i radio je marljivo na očuvanju Riječke Čitaonice. 1898 izdavao je, sa F. Potočnjakom, Narodnu Misao, oko koje se okupljala ujedinjena hrvatsko-srpska omladina.

Literatura: Vijenac (1913); Obzor, 9/4 1913. *M. Prelog.*

BAREŠ, svilena ili kadifena traka, iskićena biserom ili vezena srmom; upleće se u vitice, a ide sprijeda preko zatiljka. U B. se pridjene obično grana sa dijamantima ili kakav prsten. Nosi se u Srbiji, ali izlazi iz običaja. *N. V.*

BARETA, mala plitka crvena čohana kapica sa crnim obodom, koji je opleten crnim ibrišimom. Nosi se u Lici i u Dalmaciji. *N. Z.*

BARETINA, sastrižena plitka šubara vrane boje. Nosi se u Timoku. Ista takva B. nosi se i u pirotskom okrugu, gdje je zovu »barle« i »šupača«. *N. Z.*

BARGUS (ILI MARGUS). U grčko-rimsko doba ime rijeke Morave. *N. V.*

BARIČEVIĆ ADAM ALOJZIJE (12/9 1756, Zagreb — 25/3 1806, Brdovac, Hrvatska), odličan latinist 18 vijeka, na daleko poznati epistolograf.

Literatura: Dukat u Radu, 224. *Đ. K.*

BARIĆ HENRIK, profesor beogradskog univerziteta (22/1 1888, Dubrovnik). Učio je gimnaziju u Dubrovniku, filozofski fakultet u Grazu i Beču, gdje je doktorirao iz romanske filologije u vezi sa uporednom i slovenskom. Bio je pripravnik u Bečkoj Univerzitetskoj Biblioteci. 1919 postao je docent beogradskog univerziteta, a 1922 vanredni profesor. — Ispituje specijalno predslovenske jezike na Balkanu, a naročito arbanaski. Djela su mu: Beiträge zur slav. Sprachgeschichte (1918); Albanorumänische Studien, I (1920); Guturalni problemi (Belićev Zbornik, 1921). Uređuje i izdaje od 1923 Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju. *A. B.*

BARILOVIĆ LUDOVIK, pavlin i predsjednik reda. B. je bio podrijetlom Madžar, ali je mnogo godina proveo u manastirima svoga reda u Hrvatskoj. Bio je vješt propovjednik; njegova propovijed De St. Josepho ab

Digitized by Google

Arimatheo štampana je u Požunu 1730 poslije njegove smrti (19/12 1712).

Đ. K.

BARIŠIĆ GABRIJEL, bosanski franjevac, lješki biskup (1788, Očevja — 1839, Rodoni). Početne je i humaniorne nauke učio u Sutjesci, gdje je 4/7 1803 stupio u franjevački red. Poslije godine kušnje i položenih svečanih zavjeta otišao je B. na više nauke u Italiju, gdje je i prvu svetu misu prikazao. Istupivši, dozvolom Pia VII., iz reda, poučavao je u Raveni kroz 20 godina djecu markiza Sprettija, a zatim se, nagovorom biskupa Miletića, opet povratio u red i došao Miletiću u Fojnicu za tajnika. Boraveći 1823 u Rimu u poslu apostolskog vikarijata u Bosni, Lav XII. zavoli B. i 1826 imenuje ga biskupom u Lješu (Albanija), a kasnije apostolskim pohoditeljem u Albaniji, Makedoniji i Srbiji. *J. J.*

BARIŠIĆ RAFO, azotski biskup i apostolski vikar u Bošni, pisac (24/6 1797, Očevja, Bosna — 14/8 1863, Široki Brijeg, Hercegovina). Početne i humaniorne nauke učio je u Kraljevskoj Sutjesci, gdje je 16/4 1817 stupio u franjevački red. Filozofiju i bogosloviju učio je u Turinu, gdje je postao generalnim lektorom, te je neko vrijeme tu, a kasnije u Bologni, obavljao dužnost generalnoga lektora. Kada se povratio u domovinu, bio je 1830 imenovan župnikom u Zoviku, a 23/3 1832, na predlog bosanskih franjevaca i preporuku strica mu fra Gabrijela Barišića, lješkoga biskupa, azotskim biskupom i apostolskim vikarom u Bosni. Za biskupa je posvećen u Đakovu, a za apostolskog vikara ustoličen je 5/12 1832 u Kraljevskoj Sutjesci. — B. je energično vodio borbu protiv snažne franjevačke redodržave u Bosni, a za autoritet vikarijata. Čitav se spor svršio tek 1846, kada je Pijo IX. i apostolski vikarijat i franjevačku redodržavu u Bosni podijelio na dva dijela, na bosanski i hercegovački apostolski vikarijat, i na hercegovačku franjevačku kustodiju i bosansku franjevačku redodržavu. Uprava obiju ustanova u Bosni bila je privremeno povjerena fra Andriji Karačiću, a malo iza toga uvedeno je stanje, koje je bilo prije B. U Hercegovini je B. ispočetka upravljao ne samo apostolskim vikarijatom, nego i kustodijom, dok se i ova nije konstituirala prema ustanovama franjevačkog reda. Pri konstituisanju hercegovačke kustodije B. je i u Hercegovini energično zahtijevao ista prava, za koja se i u Bosni borio, ali je konačno i tu pretrpio poraz. Nasuprot tome B. je u Hercegovini katoličanstvu mnogo koristio, te se s punim pravom može smatrati preporoditeljem tamošnje ne samo katoličke crkve uopće, nego i franjevačkog reda napose. — B. se bavio i književnošću, te je još kao đak štampao Conclusiones ex universa philosophia selectae (Taurini, 1821) i Theses ex theologia selectae (Taurini, 1822). Njegov je i molitvenik (Paša duhovna), što ga je 1842 u Rimu s talijanskog preveo i štampao, a koji je u Bosni i u Hercegovini vrlo tražen. Isto su tako njegovim nastojanjem u Rimu preštampane Bandulavića i Knezovića Pištole i Evađelja. Ostali B. spisi, asketičnoga sadržaja, još nisu ugledali svijeta.

J. Jelenić.

BARKSHIRE (Berkšir) **SVINJA**, nazvana po grofoviji istog imena u Engleskoj. Nastala je iz ukrštanja velike Lincoln svinje sa sredozemnim tipom i kitajskom svinjom. B. S. je fina, plemenita životinja, srednje veličine sa crnom dlakom i tamno pigmentiranom kožom. Glava joj je kratka, široka, malena, čelo uvaljeno, uši strŝeće, vrat kratak, hrbat širok, pun i ravan. U cijelosti je mesnati tip. B. S. vrlo rano dozrijeva, te se vanredno tovi kraj dobre otpornosti. Vrlo je prikladna za ukrštanje u svrhu oplemenjivanja običnih pasmina. Čistokrvni uzgoj B. S. nije se na kontinentu udomaćio. U Hrvatsku i Slavoniju importirana je koncem prošlog stoljeća u cilju ukrštanja. U čistoj krvi se nije rasprostranila.

S. U.

BARLE, velika visoka sastrižena šubara. Nose je Rumunji oko Ćuprije.

N. Z.

BARLÈ JANKO, historik (12/3 1869, Budanje kod Ipave, Julska krajina u Italiji). Osnovnu školu je učio u Novom Mestu, gimnaziju u Karlovcu, a bogosloviju u Zagrebu. Postao je svećenik 1892. Bio je kapelan godinu dana u Garešnici (do ljeta 1893), a od onda do danas služi u Zagrebu, u nadbiskupskoj kancelariji, u kojoj je prešao sve faze u službi, i danas je vrhovni direktor. 1904 postao je nadarbenik (prebendar) prvostolne crkve zagrebačke, a 1916 kanonik iste crkve. — Kako je B. bio na vrelu historijskog arhivalnog blaga, a imao je pored historika Iv. Tkalčića pristup u golemo arhivalno blago i historijsku građu, koja se nalazila u kaptolskom i nadbiskupskom arhivu, i u metropolitanskoj biblioteci, razvio se B. do solidnog historika, pretežno

Digitized by Google

crkvene historije. Zdravi, kritički historijski smisao provejava kroz sve njegove — na oko sitne, — ali u suštini veoma dragocjene rezultate. — B. su rasprave rasute po mnogobrojnim slovenačkim i hrvatskim stručnim časopisima: Vrtec, Dom in Svet, Družba Sv. Mohorja, Slovenska Matica, Društvo Sv. Jeronima (neko vrijeme bio je i redaktor njegovih edicija), Katolički List, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, Vjesnik kr. zemaljskog arkiva, Liječnički Vjesnik i t. d. Kao zaslužni redaktor muzičkog časopisa Sv. Cecilija, s kojim je, najviše njegovom zaslugom, napredovao razvoj t. zv. cecilijanskog pokreta u crkvenoj muzici, B. ostaje historik, i daje mjesta mnogobrojnim historijskim člancima, iz historije hrvatske muzike. Veliki dio članaka u toj reviji je iz njegovog pera. — Najznatniji radovi B. su: Povijest župa i crkava zagrebačkih, 1—2 (1896 do 1900); J. J. Strossmayer (1900); O zdravstvu grada Zagreba (1902); Zagrebački arcidakonat do 1642 (1903); Povijest turopoljskih župa; Popis župa u donjoj Slavoniji od 1660 (1907); Ranarnici i ljekarnici iz franjevačkog reda (1907); Biskup zagrebački grof Mirko Esterházy (1908); Ipavci i Ljubljana (1909); Nekoliko podataka o kugi g. 1739 i g. 1743—1745 (1912); Naše dijecezanske sinode (1913); Pavlinska pjesmarica iz g. 1644 (1917) i t. d.

V. Novak.

BAROTI LAJOŠ, madžarski historičar (1856). Bavio se proučavanjem madžarske političke i književne historije i historijom Banata. Najvažnija su mu djela iz historije Banata: A bánsági legregibb német települes története (1892); Adattár Délmagyarország 18 századbeli törtesetéhez 3 sv. (1896—1907). Napisao je i monografiju o Perjamošu na njemačkom jeziku.

D. P.

BARRÈS MAURICE (Bares Moris), francuski književnik i političar, član Akademije, predsjednik Lige Patriota (1861 — 1923). Prijatelj našega naroda, B. je toplo pisao o nama (L'Âme française et la guerre, t. IV, L'Amitié des tranchées, 1916). 1921 uputio je B. ljubljanskom univerzitetu jedan apel, gdje ističe ulogu Slovenaca kao predstraže prema germanizmu.

M. I.

BARSKA BITKA (vjerojatno 7/10 1042). Početkom 11 vijeka sve srpske zemlje bile su podvrgnute Bizantiji, pa među njima i Zeta. Narod nije htio više da trpi stranu vlast, dogovori se da ustane protiv Grka, te protjera sve Grke iz svoje zemlje jednom vrstom Bartolomejske noći i pozove Dobroslava (Vojislava), da primi vlast. Bizantijski car Konstantin IX. Monomah, čim je stupio na prijesto, odlučio je da Zetu umiri, i poslao je svog vojvodu Armenopula da izvrši to umirenje. Ali Dobroslav potuče Grke do nogu. Bizantijski car zadobije zlatom i poklonima saveznike u županu raškom, banu bosanskom i knezu humskom, kojima je naredio, da pošalju svoje vojske na Dobroslava, a tako isto naredio je i upravniku dračke oblasti, Kursiliju, da sa vojskom te oblasti napadne Dobroslava s juga od Drača. Vojske su se sukobile kod Bara. Po opisima, bojni je prostor bio crnogorske planine između Skadarskog Jezera i sjeverne granice Travunije (sliv rijeke Zete). Odnos snaga bio je na štetu Dobroslava, koji je imao malo vojske prema Grcima i njihovim saveznicima. Plan grčkog vojvode bio je: da sa svih strana jednovremeno napadne Dobroslava i jednim mahom svrši rat. Plan Dobroslava bio je: da iskoristi centralni položaj i posluživ se ratnim lukavstvom prvo tuče Kursilija, pa zatim njegove saveznike. Koncentracija za bitku bila je izvršena tako, da su svi saveznici poslali svoje vojske u Travuniju, gdje su imale da se spoje i stave pod komandu humskog kneza Ljutovida, a grčka vojska, pod komandom vojvode Kursilija, pošto se prikupi kod Skadra, imala je da pređe Bojanu i da dođe u ravnicu kod Bara. Iz takvog položaja trebalo je jednovremeno krenuti i stegnuti Dobroslava, koji je sa svojom vojskom bio u Crmnici. Dobroslav, smatrajući pogodnim tu okolnost — razjedinjenje snaga — i ako mnogo slabiji, poduzme napad na Kursilijevu grupu. Raspored za bitku bio je: na fronti glavna snaga pod komandom Dobroslava i dva njegova sina (Gojislava i Radoslava), sa ciljem napada na frontu Grka. Tri Dobroslavova sina sa malo snage, većinom trubača, na bokovima i u pozadini Grka. Za napad bila je određena ponoć s tim, da u momentu napada s fronte, dijelovi na bokovima i u pozadini krenu prema bizantijskom logoru sa velikom larmom i trubljačkim znacima, kako bi izazvali zabunu. Za dan napada izabran je neposredno poslije kometa 6/10 1042, t. j. 7/10 kad je noć bila mračna, i kad je na planine nenaviknutim trupama, sve izgledalo veće i čudnije. Neposredno pred bitku Kursiliju je poslan jedan Baranin, koji mu je predočio opasnost od opkoljavanja i to razglasio po trupama.

Digitized by Google

Bitka je izvedena točno po predviđanju Dobroslava. Noćnim napadom na frontu uspjelo je, da se rastjeraju predstraže, poslane daleko naprijed, što je izazvalo veliku zabunu kod Grka. Dalje napredovanje Srba sa svih strana i sa velikom larmom, poplašilo je Grke, koji dovedoše ovo u vezu sa izvješćem onoga Baranina, te pred zoru nagnu u bijeg. Odmah zatim počelo je gonjenje, u kome je mnogo Grka potučeno i zarobljeno, a sam komandant Kursilije ranjen je i umro u Skadarskoj ravnici. Gonjenje je vršeno do Drima.

Svršivši sa Kursilijem, Dobroslav je odmah poslao Gojislava sa pedeset zarobljenih Grka u susret Ljutovidu, da mu ispriča, šta je bilo kod Bara i predloži mu, da odustane od boja. Ljutovid ne pristade na to, nego po ondašnjem običaju pozove Gojislava na dvoboj. Svaki s po dva vojnika pratioca izađoše na dvoboj. Odmah u početku borbe Ljutovid bude ranjen i oboren s konja. Njegova vojska, misleći da je poginuo, dade se u bijeg, a Ljutovid uspije da ponovo uzjaši, te sam pobjegne s bojišta. — Rezultat ove bitke bio je: ogroman plijen i materijalna pobjeda. Posljedice bile su, da je pogranični kraj sa Skadrom i Barom ostao u srpskim rukama i čitavih dvadeset godina nije napadan od Grka. *V. Belić.*

BARSKA NADBISKUPIJA. V. Dukljansko-barska nadbiskupija.

BARTENSTEIN JOHANN CHRISTOPHOR (Bartenštajn Johan Kristofor), austrijski državnik (1689, Strassburg (Štrasburg) — 6/8 1767, Beč). Pošto je svršio studije, otišao je u austrijsku državnu službu i prešao je iz evangeličke u katoličku vjeru. 1721 postao je savjetnik dvorske kancelarije, a 1727 bilježnik tajnog državnog savjeta. 1733 postao je barun, 1753 tajni savjetnik i vicekancelar tadašnjeg generalnog direktorija, 1760 postao je predsjednik Ilirske Dvorske Deputacije, na mjesto grofa Kolovrata. B. bilješke i nazori o tadanjem i ranijem političkom položaju srpskoga naroda u Ugarskoj prvoklasne su vrijednosti. Početkom 1761 napisao je svoju čuvenu raspravu o našem narodu Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten illyrischen Nation, koja je mnogo doprinijela da su privilegiji srpskoga naroda tada ponovo potvrđeni (1763). B. je bio odgojitelj kasnijeg cara Josipa II. Njegova su djela štampana poslije njegove smrti. Tako je njegov Izvještaj o našem narodu štampan 1802 u manje nego 200 primjeraka, i to kao rukopis. Na srpskohrvatski ga je preveo A. Sandić: Kratak izvještaj o stanju rasejanoga mnogobrojnoga ilirskoga naroda po car. i kr. nasljednim zemljama (1866).

Literatura: Arneth, J. Ch. Bartenstein und seine Zeit (1771).

D. P.

BARTOL II., sin prvoga po imenu poznatoga krčkoga kneza Dujma (1186 do 1224). B. se razišao s bratom, ostavio Krk i stupio u službu kralja Bele III. 1193 poklonio mu je Bela III., radi odanih službi, za sva vremena čitavu župu Modruše, a B. je postao vazalom kraljevim. B. je odredio za svoga baštinika svog sinovca, Vida II., krčkoga kneza, a to je potvrdio Andrija II. (1209). Kralj Andrija II. dao je B. još i župu Vinodol prema krčkom otoku. Ovim kraljevskim poklonima udaren je osnov čuvenoj hrvatskoj porodici, koja je od 15 vijeka prozvana Frankopanima.

Literatura: V. Klaić, Krčki knezovi Frankopani, 1 (1901).

M. P-g.

BARTOL NADLIŠEK MARICA, novelistkinja (10/2 1867, Trst). Svršila je osnovnu školu u Trstu, a učiteljsku u Gorici. Bila je saradnica Slovenskog Sveta, Slovenskog Naroda, Edinosti, Zvončka. Svoje glavne radove (Na obali, Strte peruti, Slike in sličice iz življenja, 1—5, Pod streho, Osveta, Fata morgana i t. d.) objavljivala je B. u ljubljanskom Zvonu od 1889 do 1898, a naročito u tršćanskoj Slovenki, koju je osnovala i u početku uređivala (1897 do 1900). Na vješt način prevela je nekoliko Fogazzarovih novela. *I. P.*

BARTULICA MILOSTISLAV, novinar i književnik (6/5 1893, Kotor). Studirao je na filozofskim fakultetima u Grazu, Beogradu i Ženevi. 1911 posvetio se novinarstvu, uređivao je Naprednjak u Šibeniku i 1913 Ujedinjenje sa A. Ujevićem. Za vrijeme rata bio je poslan u propagandističkoj misiji u Južnu Ameriku. Tamo, u Antofagasti, izdao je knjigu Raspeće Srbije, koja je kasnije štampana i u Zagrebu. Sada živi u Zagrebu kao saradnik Obzora i Jutarnjeg Lista, a uređuje povremene listove: Zemljoradnički Borac i Stanar. 1923 napisao je B. dramu Vječno sam. *D. P.*

BARTULOVIĆ NIKO, književnik, upravnik kazališta (23/12 1890, Stari Grad, na ostrvu Hvaru). Srednju školu svršio je u Splitu, filozofiju u Pragu i Grazu. Služio je 1912 kao nastavnik u Kotoru, ali je otpušten, jer je bio jedan od vođa nacionalističke

Digitized by Google

revolucionarne omladine. Bio je urednik lista Sloboda u Splitu (1910—1914). Poslije sarajevskog atentata B. je uhapšen i osuđen radi veleizdaje na pet godina robije. Proveo je u tamnicama tri godine. Kad je općom amnestijom pušten, došao je u Zagreb, gdje je radio kao urednik Riječi. Sa Vl. Ćorovićem, Ivom Andrićem i Br. Mašićem B. je osnovao i dvije godine izdavao Književni Jug (1918 do 1919). Od 1921 živi u Splitu kao osnivač i upravnik Narodnog Kazališta. — B. je novelist, dramatičar i kritičar. Sarađivao je u Srpskom Književnom Glasniku, Savremeniku, Književnom Jugu i t. d. Izdao je zbirku novela: Ivanjski Krijesovi (1920), dramu Kuga (1919), prikazivanu u Zagrebu, i Bijednu Maru (1922), dramatizaciju Botićevog epa. Odlične su njegove literarne studije iz moderne slovenačke književnosti: Ivan Cankar (Književni Jug, 1919) i Oton Župančić (S. K. Glasnik, 1924). *B. V.*

BARUŠIĆ FELIKS, pisac (14/1 1864, Ivanić-Kloštar — 28/8 1917, Brod). B. je bio upravnik učiteljske škole u Osijeku. Glavna su mu djela: Iz prirode, Aforizmi (1911), i šaljive pripovijetke: Za dokolice (1905), Sretne naravi (1907), Pabirci (1914) i Pripovijesti (1912). *U. Dž.*

BASARIČEK STJEPAN, osnivač hrvatske naučne pedagogije (23/4 1848, Ivanićgrad — 23/3 1918). Osnovnu školu svršio je B. u rodnom mjestu, nižu, srednju i učiteljsku školu u Zagrebu. Služio je najprije kao učitelj u Virovitici, a potom je postavljen za nastavnika pedagogije u muškoj učiteljskoj školi u Zagrebu, gdje je kasnije imenovan profesorom. Služio je do 1905, a tada je stavljen u penziju. — Na književnom polju javio se B. u Napretku (1868), u kome je od tada revno sarađivao, a bio mu je i urednikom 1896 do 1918. Prvo mu je djelo Kratko iskustveno dušoslovlje (1876). Glavno mu je djelo Pedagogika, u četiri knjige: I. Uzgojoslovlje (prvo izdanje 1880), II. Opća nauka o obuci (1882), III. Posebna nauka o obuci (1884), IV. Povijest pedagogije (1881). Od ovog djela je izašlo više izdanja u knjižnici Hrvatskog Pedagoško-Književnog Zbora za učitelje. Osim toga napisao je B. Kratku Logiku (1911), Psihologiju na fiziologijskoj podlozi (1911), Rukovođ za početnu stvarnu obuku (1899), Rukovođ za početnu stvarnu i zavičajnu obuku I. i II. (1914 do 1915), Povjest pedagogije za školsku porabu (1918). Kao organizator pedagoško-književnih nastojanja bio je B. 1871 među osnivačima Hrvatskog Pedagoško-Književnoga Zbora, u kome je mnogo godina bio urednik knjižnice za učitelje i Hrvatske Pedagoške Enciklopedije, a sarađivao je i u omladinskoj knjižnici, priredivši zbirku narodnih pripovijedaka i izbor priča iz Hiljadu i jedne noći. Na staleškoj organizaciji hrvatskog učiteljstva bio je jedan od glavnih radnika, uz I. Filipovića, koga je 1892 naslijedio kao predsjednik Saveza Hrvatskih Učiteljskih Društava. Za B. uprave provedena je reforma Napretka u naučno-pedagoški časopis, a za staleška pitanja osnovan je Hrvatski učiteljski dom. B. nastojanjem ostvaren je konvikt za obrazovanje učiteljske djece. B. je radio i na organizaciji školstva književnim prinosima i aktivnim učestvovanjem pri sastavljanju zakonskog projekta od 1874 i 1888, kod izrađivanja statuta i osnove za učiteljske škole u Hrvatskoj i Slavoniji (1905) i kod sastavljanja čitanaka za osnovnu školu. — U pedagoško-teoretskom pogledu zastupao je B. Herbartov pravac, uvažavajući novije rezultate psihologije i nastojeći ga prilagoditi savremenim potrebama u naprednom, slobodoumnom i narodnom duhu.

Literatura: Napredak, 49 (1918); Pedesetogodišnjica Hrvatskog Pedagoško-Književnog Zbora (1923).
A. Bazala.

BASCHET ARMAND (Baše Arman), francuski književnik (1829 — 1886). Baveći se, sredinom prošlog vijeka, u Mlecima, radi proučavanja arkiva, obišao je Dalmaciju i Crnu Goru i napisao o tom članak (Une visite au prince Danilo de Monténégro, Revue des Deux Mondes, 1856). *M. I.*

BASSIANA (Basijana). U rimsko doba mjesto kod sela Petrovaca, u Srijemu, gdje se nalaze ruševine iz starog doba, i gdje su nađeni natpisi, koji spominju B. B. se spominje u mnogim starim izvorima, kod Ptolemeja, u Antoninovom Itineraru, kod Jordana, Hijerokla, ravenskog geografa i t. d. *N. V.*

BASTARNAE (Bastarne), germansko pleme, koje je u staro doba više puta upadalo u našu zemlju. B. su u početku 2 vijeka prije Krista bili na donjem Dunavu, do njegovog ušća. Makedonski kralj Filip pozvao ih je (182 prije Krista), da se presele na sjevernu granicu njegove države. On je htio da ih upotrijebi protiv Dardanaca, koji su mu stalno dosađivali, a pomišljao je, da ih upotrijebi i za jedan napad na Italiju. I Filipov sin Perzej tražio je njihovu pomoć. Jedan njihov vođa, Klondik, doveo je Filipu 30.000 ljudi protiv Dardanaca,

Digitized by Google

a 168 doveo je Klondik vojsku od 20.000 ljudi, koju je Perzej trebao da upotrijebi protiv Rimljana, ali se zbog Perzejevog tvrdičluka Klondik vratio. *N. V.*

BAŠAGIĆ SAFVET BEG DR., kustos Zemaljskog Muzeja u Sarajevu (6/5 1870, Nevesinje). Svršio je gimnaziju u Sarajevu i filozofski fakultet u Beču (arapski, turski i perzijski jezik i literaturu), pa je postavljen za učitelja arapskog jezika na sarajevskoj gimnaziji (1900 do 1906). 1906 pokrenuo je i uređivao politički list Ogledalo, koji je izlazio samo četiri mjeseca. 1910 promoviran je na bečkom univerzitetu za doktora filozofije ex linguis islamiticis. Iste ove godine izabran je za poslanika u bosanski Sabor, i imenovan je predsjednikom Sabora. 1919 postavljen je za kustosa Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, odjeljenja za istočnu zbirku. — Još kao gimnazista B. je pisao pjesme i manje stvari u prozi u Vijencu, Nadi, Prosvjeti i Pobratimu, pod pseudonimom Mirza Safvet. Prvu zbirku pjesama štampao je 1896 u Zagrebu, pod imenom Trofanda. Druge dvije zbirke pjesama štampane su u Sarajevu: Misli i Čuvstva (1906) i Izabrane pjesme (1913). Osim toga B. je napisao i u Sarajevu štampao dva dramska spjeva: Abdulah-paša, u četiri čina, i Boj pod Ozijom, u pet slika (1905 i 1906). S istočnih je jezika prevodio B. mnoge zabavne i poučne stvari, a zasebno je štampao Uredbu Svijeta od turskog učenjaka, a našeg zemljaka, Hasan Kafije Prušćanina, od perzijskog pjesnika Omer Hajama Rubaije i s turskoga religiozni spjev u slavu Muhamedovu Mevlud. — Od naučnih, originalnih radova B. treba spomenuti na prvom mjestu njegovo historijsko djelo Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od 1463 do 1850 (1900). To je prvi pokušaj na našem jeziku, da se obradi historija Bosne i Hercegovine za vrijeme turskog gospodstva. Isto tako je važna B. literarno-historijska radnja Bošnjaci i Hercegovci na polju islamske književnosti (1912). Ovo je prva i jedina knjiga na našem jeziku, u kojoj su, sa mnogo truda i vještine, prikazani svi naši znameniti zemljaci, koji su se istakli i svoje ime ovjekovječili u istočnoj literaturi. U spomen četiristogodišnjice dolaska Gazi Husrefbega u Bosnu B. je napisao i u Sarajevu 1907 štampao vrlo zanimljivu monografiju Gazi Husrefbeg. B. je jedan od glavnih osnivača muslimanskog đačkog potpornog društva Gajreta i muslimanskog poučno-zabavnog lista Behara. *O. Hadžić.*

BAŠČANSKA PLOČA nalazi se u crkvi Sv. Lucije kod Nove Baške na otoku Krku. Natpis je urezan u kamenu ploču glagoljskim pismenima. Sastavljen je iz dva dijela. U prvom se govori o darovnici kralja Zvonimira Sv. Luciji, a u drugom o tome, kako je opat Dobrovit sazidao crkvu Sv. Lucije. B. P. je najstariji jezični spomenik, koji je očuvao izraz »kralj hrvatski«, i njegovo narodno ime Zvonimir. Osim historijske važnosti ima ovaj spomenik i grafičku važnost. Izgleda, da je najopravdanije datiranje ovoga spomenika oko 1100.

Literatura: Rački, Starohrvatski glagoljski natpis u crkvi Sv Lucije kod Baške na Krku (Starine, 7, 1875); J. Crnčić, Još o glagoljskom napisu u crkvi Sv. Lucije u drazi baščanskoj (Starine, 20, 1888); R. Strohal, Glagoljski napis u crkvi Sv. Lucije kod Baške na otoku Krku (Vjesnik hrvatskog arheološkog društva N. S. 12, 1912); B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, I (1913); Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije (1914). *M. P-g.*

BAŠIĆ MILIVOJE, profesor gimnazije u Beogradu (13/2 1868, Beograd). Gimnaziju i historičko-filološki odsjek Velike Škole svršio je u Beogradu. Poslije svršenih nauka bio je nastavnik u Šapcu i Nišu, školski nadzornik u Negotinu i Velikom Gradištu (1898—1904), a zatim profesor gimnazije u Beogradu do 1920, kada je umirovljen. 1924 postavljen je ponovno za profesora gimnazije u Beogradu. 1905/06 i 1918—20 bio je narodni poslanik. Saradivao je u raznim književnim i stručnim časopisima. U Nišu je uređivao list Slavu (1896). U izdanjima Srpske Književne Zadruge izdao je: Iz Stare Srpske Književnosti (137 knj.) i Stare Srpske Biografije (180 knj.). *D. P.*

BAŠKA (NOVA), selo na otoku Krku, na vrhu prostrane Baščanske (morske) drage; parobrodarska stanica na liniji Sušak—Rab. Ima 1574 stanovnika. Stanovnici su odlični mornari, stočari (gaje ovce) i vinogradari. Ima općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, moderno uređeno kupalište. — 2 km od B. k sjeverozapadu u Jurandvoru nalazi se crkvica Sv. Lucije. U njoj ima više glagoljskih natpisa. Najznatniji je od njih onaj na čuvenoj Baščanskoj ploči (1120), gdje se spominje, da je »hrvatski kralj« Zvonimir, kad je jednom bio na ostrvu, poklonio crkvici jednu ledinu, a to je zapisao opat Držiha. *J. M-n.*

BAŠTA (bašča, ograda, bostan, čipur, džardin, vrt) je zemljište, koje

Digitized by Google

služi za proizvodnju razne zeleni (povrća) obično uz kućište. B. iziskuje vrlo brižljivo obrađivanje zemlje, koje se vrši većinom ne plugom i ralom, već ručnim oruđem (lopatom, motikom, grabljama). Često se B. uređuju za natapanje vodom, čime se plodovitost njihova vrlo diže (Južna Srbija, Hercegovina, Dalmacija). Baščovanska je kultura najintezivniji oblik poljodjelstva i iziskuje mnogo radne ručne snage no manje kapitala. Najrazvijenija je ona u nas oko Novog Sada, Skoplja, Trebinja, Mostara, i oko glavnih gradova. *O. F.*

BAŠTA, otac-duhovnik. Spominje se u Hilandaru od 14 vijeka. Bio je u rangu odmah iza igumana, a u manastiru Sv. Arhanđela kod Prizrena poslije ekonoma. *R. G.*

BAŠTIJAN MATE, istarski pjesnik i preporoditelj (1828, Sv. Matej, kod Kastva u Istri — 26/10 1885, Trst). B. je učio na Rijeci gimnaziju, a 1848 je došao u Zagreb i počeo učiti filozofiju. Zatim je ušao kao klerik u sjemenište u Gorici. 1870 osnovao je u Trstu Našu Slogu, koja je postala središtem narodnog preporoda u Istri. Služio je u Trstu kao katihet. — B. je pjevao kao đak na Rijeci i u Zagrebu latinske pjesme, ali prije odlaska iz Zagreba ispjevao je pjesmu: Liburnjanin sa vrha Učke na povratku u domovinu, koja je štampana kasnije u Nevenu (1855), kao prva njegova pjesma. Kao klerik pjevao je melankolične, refleksivne i erotične pjesme, a poslije je postao istarski politički pjesnik. Veći dio B. pjesničkoga rada ostao je u rukopisu.

Literatura: M. Sabić, Mate Baštijan, istarski pjesnik i preporoditelj hrvatske misli u Istri (Vijenac, 1889); M. Sabić, Mate Baštijan, kao dramatski i epski pjesnik (Vijenac, 1895). *B. V.*

BAŠTINA. U starom srpskom pravu B. ima više značenja. U Dušanovom Zakoniku, a i u drugim spomenicima 14 vijeka, B. znači ponajčešće vlasteosku baštinu, t. j. svojinu, s kojom je, prema ostalim vrstama poljskog posjeda, bilo vezano najviše prava, a najmanje dužnosti. Vlasteoske B. držali su povlašćeni staleži, naročito vlastela (velika i mala), te se oni u tom pravcu zovu baštinici. Posebno mjesto, u vlastelinskim B., pripada carskim, manastirskim i crkvenim B., koje su, prema običnim vlastelinskim B., imale još povoljniji položaj. B. se sticala u početku darovanjem od vladara, ali i drugim derivativnim načinima, naročito kupovinom. Ima u izvorima potvrda, da vladar jedno kupljeno dobro potvrđuje kupcu kao »baštinu«. B. je mogao baštinik da izgubi konfiskacijom, ako je učinio nevjeru svom vladaru. Inače kralj B. nije mogao opozvati, silom uzeti, kupiti ili zamijeniti. Ako baštinik ne bi imao djece, pa B. ostane pusta, naslijedivao je B. dalji rod, do trećega bratučeda. Ako i takvih srodnika nije bilo, B. je pripadala vladaru, koji je onda mogao kome drugom da »zapiše«. — Inače su imali pravo na B. i muški i ženski potomci (možda uz nekakva preimućstva muškog spola). Vlastelin je sasvim slobodno raspolagao sa B.; on je mogao ostaviti crkvi, za spas duše pokloniti, prodati, testamentom dati i t. d. Vlastelinske su B. bile oslobođene od svih javnih kuluka i daća, osim što su njihovi vlasnici morali vršiti vojnu službu i davati soće (daću u žitku po glavama). B. su bile pretežno nepokretnine: zemlje, kuće, crkve i drugo. Još se naročito ističe, da su i otroci (robovi) mogli biti predmet B. Kao što vlastela nisu imala nad sobom druge vlasti do svog zakonitog vladara, tako ni B. nisu zavisile ni od koje druge vlasti, nego su bile jedino u javnopravnom odnosu prema vladaru. Samo o tim javnopravnim odnosima riječ je u Dušanovom Zakoniku, a privatnopravni odnosi odnosno B. tu nisu regulirani, nego je to ostavljeno normiranju običajnog prava. Pored tih samo javnopravno zavisnih B. bilo je još i B., koje su i privatnopravno bile zavisne, t. j. čiji su vlasnici trebali da vrše službe i da snose terete u korist onih, od kojih su B. bile zavisne. U tom smislu može se također govoriti o meropaškim i o sebarskim B., imajući, razumije se, uvijek pred očima, da su te B. i privatnopravno bile zavisne, i da su njihovi vlasnici bili u daleko nepovoljnijem pravnom položaju od vlasnika vlastelinske B.

B. znači u srpskim pravnim spomenicima i onu imovinu, koja je po redovnom nasljednom pravu naslijeđena od predaka, za razliku od imaovine, koju je netko stekao sam, svojim radom i zaslugom, a koju izvori zovu kupljenicom. Dobra naslijeđena od predaka nazivaju se u drugim južnoslovenskim izvorima i drugim terminima, tako plemenština (naročito u području hrvatske pravne historije), plemenito (u Bosni), djedovina (od djed) također u Bosni, a u novije vrijeme u narodu također očevina (što bi, prema bašta = otac, značilo doslovno isto što i B.). Često u izvorima nalazimo i pleonastičkih oznaka, kao na pr. B. i plemenito i slično. U latinskim izvorima ta se naslijeđena dobra označuju kao patrimonium (dakle očevina), bona nobilitaria ili

Digitized by Google

nobilitas (dakle plemenština), hereditas (dakle baština), bona avitica (dakle djedovina). Za kupljenicu u latinskim izvorima ima naziv bona acquisita. — Pravnički je razlika između B. i kupljenice važna zato, što je vlasnik B. ograničen u svojim dispozicijama odnosno B. izvjesnim pravima svoga roda. Kod kupljenice takvih ograničenja nema, te može svaki s kupljenicom slobodno raspolagati »i u smrt i u život« (Poljički statut), t. j. inter vivos et mortis causa. Stege, kojima je vlasnik B. ograničen, možemo razlikovati u dva pravca. Vlasnik B. ograničen je pravom svojih potomaka, a u drugu ruku on je vezan, dođe li do prodaje ili otuđenja, izvjesnim pravima svoga roda uopće. Prvo spomenuto ograničenje sastoji se u tome, što vlasnik B. principijelno ne smije bez velike potrebe otuđiti B., nego je po pravilu mora ostaviti u istoj kvaliteti i kvantiteti, kako ju je primio od svojih predaka. Drži li vlasnik, da su nastupile prilike, da bi bio u pravu da učini kakvu »novštinu« kod B., mora o tome obavijestiti sud, koji će njegove razloge ocijeniti, pa onda takvo otuđenje ili dopustiti ili zabraniti (kako kaže Poljički Statut, sudije imaju »ustavljati i razgledati«). Dopuste li sudije takvu novštinu kod B., onda imaju njegovi rođaci i bližnji pravo da tu B. odnosno plemenštinu prije svih stranih lica kupe, odnosno, ako je već prodana takvim licima, da je od njih otkupe. To pravo stvara za vlasnika obvezu, da on B. ne otuđuje tajno, nego javno, i da prije nego što je proda stranim licima, ponudi svoje rođake, koji imaju pravo prvenstva. Desi li se ipak, da je B. prodana tuđinu, još je uvijek rođak u određenom roku (u Poljičkom Statutu godinu dana) mogao od stranog lica otkupiti. Šta više, priznato je pravo otkupa bližem rođaku pred daljim. I ako u srpskim pravnim spomenicima, naročito u Dušanovu Zakoniku, nema detaljnih odredaba o ograničenju dispozicija pravom roda kod B. i o postupku kod prodaje, ipak ne može biti sumnje, da je i na tom pravnom teritoriju vrijedilo isto običajno pravo, kao i kod drugih Jugoslovena. Što u Dušanovom Zakoniku nema govora o pravu roda kod B., razlog je, što Dušanov Zakonik uzima u obzir samo javnopravnu stranu B., a ne i privatnopravnu, o kojoj se ovdje govori. — Etička osnova tog instituta počiva u načelu, da onaj, tko nije stekao, ne treba ni da rastiče, i da nasljednik B. nije individualno jedno lice, nego cio niz potomaka. Ekonomski razlog ima ta institucija u okolnosti, da se dobra nedjeljivo čuvaju u jednoj porodici. — Razlika između B. i kupljenice nije poznata samo u okviru naše pravne historije, nego i kod drugih slovenskih naroda, a i na zapadu, i ako ima razlika.

Literatura: St. Novaković, Selo (Glas, 24); St. Novaković, Pronijari i baštinici (Glas, 1); St. Novaković, Baština i Boljar (Glas, 92); Jireček, Istorija Srba, III, 64; M. Wlainatz, Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbien (1903).

M. Kostrenčić.

BAŠTINSKE KNJIGE. V. Tapija.

BAŠURA. U kruševačkoj župi i drugim brdskim stočarskim krajevima zove se B. goveđi burag, dobro ispran, koji se razapne na pruće i dobro osuši. Tu sasušenu kožu omotavaju preko čarapa, kad se noge u opanke obuvaju. B. štiti nogu da ne prokisne. Sada je B. izobičajena. *N. Z.*

BATAJNICA, selo u Srijemu, kotar Zemun, željeznička stanica na pruzi Beograd—Inđija; ima krak Batajnica—Boljevci, Savska obala (23 km), 2.486 stanovnika; poštu, telegraf i telefon; općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, hangare aeroplana. *J. M-n.*

BATINA, sresko mjesto u Baranji. Ima 2.746 stanovnika (1910), od kojih Srbo-Hrvata 623, Madžara 1.854, Nijemaca 256, pravoslavnih 7, katolika 2.529. 1715 B. još nije bila naseljena, a 1720 imala je 5 domova, od kojih su bili 4 srpsko-hrvatski i 1 madžarski. *D. P.*

BATINIĆ MIJO VENCESLAV, bosanski franjevac, historik (25/10 1846, Fojnica — 26/8 1921, Fojnica). Početne nauke je učio u Kupresu kod župnika, a humaniorne u Livnu. Stupio je u franjevački red u Fojnici 16/4 1862. Poslije novicijata posvetio se filozofiji, najprije u Bosni, a zatim u Italiji, u Reggio d'Emilia (Redo Demilija). Bogosloviju je učio dijelom u Reggi-u, a dijelom u Đakovu. Za svećenika se zaredio u Varcaru 2/5 1869, zatim je bio duhovni pomoćnik u Fojnici, Trješčanima, Gornjem Vakufu i u Bugojnu. 1873 postao je u Fojnici učitelj osnovne, a poslije četiri godine latinske škole, a 1878 tajnik redodržavniku Kriliću. 1880 nalazio se s fra B. M. Kulijerom u Rimu, u crkvenom, poimence redovničkome poslu. 1882 postao je vijećnik svoje redodržave, 1885 župnik u Bugojnu, a 1888 opet tajnik redodržavniku Milišiću. Kao vijećnik bio je ujedno i zamjenik redodržavnika Ćavarovića, dok je Ćavarović boravio u Rimu (1882—1883).

Digitized by Google

Međutim je živčano obolio, pa se 1888 opet povukao na župu. 1889 postao je počasni redodržavnik bosanskih franjevaca, 1893 fojnički gvardijan, 1896 župnik u Gornjem Vakufu, 1897 generalov povjerenik, a zatim generalni vijećnik franjevačkog reda. Ali kako mu rimska klima nije prijala zdravlju, to se već 1898 zahvalio na generalnom vijećništvu, pa se vratio u Fojnicu i postao učitelj franjevačkih novaka. Iza toga je opet župnikovao u Brestovskom (1902—1907) i u Fojnici (1907—1909 i 1912—1917). Kao župnik brinuo se ne samo za duhovno, nego i za materijalno dobro svojih župljana, pa je u tu svrhu poimence uvadao i širio apstinentsko društvo. — Na historijskom polju najvažnija su mu djela: Djelovanje bosanskih franjevaca za prvih šest vieкova, 1—3 (1881—1887); Franjevački samostan u Fojnici (1913). Osim toga objelodanio je u 17 knjizi Starina Jugoslavenske Akademije: Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti i t. d.

Literatura: J. Jelenić, Batinić fra Mijo Venceslav (Ljetopis Jugoslavenske Akademije 1922).

J. Jelenić.

BATINOVAC, jezero u Hrvatskoj, jedno od Plitvičkih Jezera, na sjeveroistočnom podnožju Male Kapele, sjevero-sjeveroistočno od Prošćanskog Jezera. Površina mu je 0·013 km², apsolutna visina 605 m, a najveća dubina 5·9 m. *P. V.*

BATOČINA, varošica u Srbiji na rijeci Lepenici (šumadijska oblast). Ima ispod 5.000 stanovnika. B. je ekonomski centar za najbližu okolinu. Ima poštu i telegraf. Spominje se u 16 vijeku kao »malo selo« i »varošica« na Carigradskom Drumu. *B. D.*

BATOČINSKA ŠTEDIONICA. Osnovana 1906. Centrala Batočina. Kapital 100.000 din. *N. S.*

BATON, ime dvojice vođa u velikom dalmatinsko-panonskom ustanku 6—9 po Kr. *N. V.*

BATUT JOVANOVIĆ MILAN. V. Jovanović Milan Batut.

BAUDOUIN JAN DE COURTENAY (Boduen Jan de Kurtene), lingvist (1845, Radzimin kod Varšave). Učio je srednju i visoku školu u Varšavi i usavršavao se više godina na univerzitetima u Njemačkoj. 1870 postao je privatni docent za uporednu gramatiku indoevropskih jezika na univerzitetu u Petrogradu. Kasnije je bio docent i profesor na univerzitetima u Petrogradu (1870 do 1875), u Kazanu (1875 do 1883), u Jurijevom (1883 do 1893), u Krakovu (1893 do 1899) i opet u Petrogradu (1900 do 1914). 1914 bio je iz političkih razloga u tamnici, a poslije sloma carskog režima (1917) oslobođen je i postao je opet profesor na starom mjestu. Od 1918 profesor je uporedne lingvistike na univerzitetu u Varšavi. — B. je rad u prvom redu posvećen poljskom jeziku. Marljivo je proučavao i slovenačke dijalekte i o njima napisao ove radove: Opit fonetiki rezjanskih govorov (1875); Rezjanski Katihizis (1875); Materijali dlja južnoslavjanskoj dijalektologiji i etnografiji (1895); Il catechismo resiano (1894); Bohinjsko-posavski govori (1876); Der Dialekt von Cirkno (Archiv für slav. Phil. VII—VIII). *F. R.*

BAUER ANTUN DR., zagrebački nadbiskup i pokrovitelj Jugoslavenske Akademije (11/2 1856, Breznica). Osnovnu školu učio je u Jastrebarskom i Varaždinu, gimnaziju u Varaždinu i Zagrebu, bogosloviju u Zagrebu, Budimpešti i u Beču, gdje je kasnije postao i doktor. Postao je svećenik 1879. Zatim je bio kapelan u Zagrebu dva puta, pa u Samoboru i Ivancu, nadstojnik nauka u Plemićkom konviktu, vjeroučitelj u muškoj preparandiji i u gornjogradskoj gimnaziji u Zagrebu, 1887 bio je naimenovan za suplenta, 1888 za vanrednog, a 1904 za redovnoga profesora apologetike i filozofije na zagrebačkom sveučilištu. 1910 postao je kanonik, 1911 naslovni pesinuntski nadbiskup i pomoćnik zagrebačkog nadbiskupa Posilovića s pravom nasljedstva, a 1914 zagrebački nadbiskup. — Bio je narodni poslanik, 1886—1890 urednik Katoličkog Lista. U Radu Jugoslavenske Akademije (Knj. 127, 132 i 144) je štampao: Wundtov metafizički sustav. Osim toga je izdao Narodno Bogoslovlje (1892; drugo izdanje priredio Zimmermann, 1918); Opću Metafiziku (1894; drugo izdanje priredio Zimmermann, 1918). *J. J.*

BAZALA ALBERT DR., profesor filozofije na zagrebačkoj univerzi (13/7 1877 Brno, Moravska). B. je iz činovničke porodice. Osnovnu školu učio je u Bjelovaru, srednju u Bjelovaru, Požezi, Zagrebu, filozofiju i klasične jezike u Zagrebu (1895—1899). Položio profesorski ispit 1899. Promoviran je 1900 za doktora filozofije, 1904 postao je docent, 1909 vanredni, 1912 redovni profesor na zagrebačkoj univerzi. Školsku godinu 1905—1906 proveo je u Njemačkoj, gdje je slušao Wundta (radio i u njegovom institutu za eksperimentalnu psihologiju), Lipsa, Korneliusa, Reina, Euckena. 1924 je umirovljen. — Veoma obilni književni i javni rad B. je koje filozofski, este-

Digitized by Google

tički i literarno-filozofski, koje psihološko-pedagoški, koje pučko-prosvjetni sa raspravljanjem filozofskih, socijalno-pedagoških i literarnih aktualnih pitanja za šire krugove. Glavna su mu djela: Marulićev moralno-filozofijski rad (1904, habilitaciona rasprava); Savremena filozofija prirode (1906, Rad); Kačićeva Elementa Peripatetica (Jugoslavenska Akademija); O umjetnosti (1906, Glas Matice Hrvatske); Povijest filozofije, sv. I, 1906, sv. II, 1909, sv. III, 1912 (Matica Hrvatska); Aškerc kao mislilac (1913, uz izdanje Aškerčevih pjesama Matice Hrvatske); Problem ličnosti (1913, Veda); Militia vita hominis (1916, predgovor Nazorovoj Utvi zlatokriloj); Preradović kao mislilac (1918, Književni Jug); Filozofski portret Franje Markovića (1921, Rad); Sloboda (1924, Savremenik). — Filozofijska propedeutika u gimnazijama (1900, Sarajevski Školski Vjesnik); Psihologijska nauka o percepciji (1900, Nastavni Vjesnik 8, Doktorska disertacija); O filozofiji u srednjoškolskoj nastavi (Nastavni Vjesnik 14); O kaznama (Nastavni Vjesnik 16); Wilhelm Wundt (Nastavni Vjesnik 29); Nacrt zakona o srednjim školama (Nastavni Vjesnik 30); Društvo i škola prema zločinstvu (Nastavni Vjesnik 31); O reformi naših srednjih škola (1906, Hrvatska Smotra); Psihologija u našem umjetnom pjesništvu (1901, Vijenac). — U Pedagogijskoj Enciklopediji, što je izdaje Hrvatski Pedagoško-Književni Zbor, napisao je B. ove članke: Grci stari, Halucinacije, Hipoteza, Humanizam, Ideja, Ideal, Idealizam, Iluzije, Indukcija i Dedukcija, Izvod, Kolegija, Logika, Pitagora, Platon, Plutarh. — O ideji prosvjete: Pučka sveučilišna predavanja, njihova uredba i svrha; Socijalno psihologijski uvjeti pučkog prosvjećivanja; Od predavanja do radne zajednice; O nekim problemima modernih pučkih knjižnica; Težište rada Prosvjetnog Saveza; Romantični zvuci preporodnog doba; Prosvjetni rad i radno vrijeme; Nešto o čitanju prema izjavama mislilaca i pjesnika; O uzgoju društvenosti; Uzgojna moć hrvatskih seljačkih zadruga (u Izvještaju o svezadružnom sastanku), i drugi mnogobrojni članci, referati, bilješke o pučkom prosvjećivanju u Zborniku za pučku prosvjetu. — B. je sastavio osnovu za novinarsku školu u Zagrebu, koja je do sada ostala u projektu. — Ovamo se mogu uvrstiti i mnogobrojna predavanja, držana u pučkom sveučilištu ili drugdje, koja su dobrim dijelom štampana u listovima i zasebno. U sociološkom društvu držao je predavanja: Zadaća sociološkoga društva, Država i društvo i dr. — Popularni filozofski članci B. su: Spencer i Wundt, Estetska čuvstva, Doba sofista, Pravo nagona, Egoizam i altruizam, Sloboda volje i dr. u Vijencu, Kolu Matice Hrvatske i drugdje. — Literarna i druga aktualna pitanja: Moderni i narodna književnost, Književna naša republika, Slava Gaju, Narodna kultura, Ruđer Bošković, Franjo Marković, Hoćemo li prevoditi s hrvatskoga na slovenski, Mogu li jezici malih naroda biti organima nauke, Apoteoza nemorala, Sloboda stvaranja, Borba o život, Sveučilište u radu za slavensku uzajamnost, Autonomija sveučilišta, Iz škole k životu, Recimo koju o kulturnoj politici, Pomoćne škole, O Enciklopediji znanja i umjenja, Narod ili pleme, Značaj naše narodne borbe i t. d. Ovamo idu i mnoge kazališne kritike i uređivanje Glasa Matice Hrvatske. *M. Šević.*

BDIN. V. Radosavljević Steva.

BDINSKA EPISKOPIJA. V. Vidinska episkopija.

BE . . . V. Bije . . . i Bje . . .

BEAUMANOIR, PHILIPPE DE RÉMI, SIEUR DE (Bomanoar Filip de Remi sjer de), francuski plemić i književnik (1246—1296), pisac djela Coutumes du Beauvaisis, panana la Manekine, koji je našao odziva u nekim verzijama naših narodnih pripovijedaka o Djevojci bez ruku.

Literatura: P. Popović, Pripovijetka o djevojci bez ruku, 1905.

M. I.

BECIĆ FERDO, pripovjedač (15/4 1844, Przemysl (Pšemisl), Galicija — 27/1 1906, Zagreb). B. je svršio gimnaziju u Zagrebu, a u Beču tečaj za krajiške upravnike (Verwaltungs-Curs), i postao 1867 poručnikom krajiške uprave. Služio je u Lipovljanima i Novoj Kapeli. Poslije je stupio u civilnu državnu službu u Zagrebu, gdje je postao financijski tajnik i najzad županijski tajnik u zemaljskoj službi. Prvim pjesmama javio se u Naše Gore Listu i Glasonoši. Kao novelist u Vijencu, u početku upotrebljavao je pseudonim Fedor Brestov. Prvi njegov roman, Kletva Nevjere, izišao je u feljtonu Obzora i posebice (1875), a poslije toga izašao je roman Zavjet (1882) i Vukićev Most (1883). Na pozornici uspjela je njegova Lajtmanuška deputacija (1914), vesela igra iz krajiškog života. — B. u novelama i romanima crta, uglavnom, krajišnički život, ali traženjem neobičnih tipova, razvijanjem neočekivanih zapleta, pretežnošću fantazije

Digitized by Google

i sentimenta u radnji i stilu. B. se više od ikojeg hrvatskog pripovjedača udaljio od stvarnosti života, i tako je on, po majci Poljak, posljednji i najtipičniji predstavnik hrvatskog romantičarskog romana. *B. V.*

BECIĆ VLADIMIR, slikar (1/6 1886, Brod na Savi). Svršio je realku u Osijeku i umjetničku akademiju u Münchenu. Duže je vremena boravio u Parizu. 1913 bio je nastavnik vještina u Bitolju, kao vojni slikar prešao je 1915 Albaniju. 1916 bio je stalni dopisnik pariske L'Illustration. Od 1918 živio je u osami bosanskih planina. Od 1924 je profesor umjetničke akademije u Zagrebu. — Isprva impresionista, postao je, kako sam kaže, za rata ilustrator i ilustrativni propagator nacionalnog ujedinjenja, a poslije rata realista. Kolektivne izložbe svojih radova priredio je u Zagrebu 1919 i 1921. *A. Sch.*

BEČIĆ MARIN (Barletius Becichemus), filolog i komentator latinskih pisaca (1468, Skadar — 1526, Padova). Svoj komentar Priscijanu posvetio je B. 1495 dubrovačkom senatu, jer je tada učiteljevao u Dubrovniku. *Đ. K.*

BEČKEREČKA APOSTOLSKA ADMINISTRATURA osnovana je 1923. Obuhvata onaj dio teritorija između Tise i Rumunjske, na dijelu čanadske biskupije, koju su Madžari, na osnovu Trianonskoga Ugovora, ustupili nama. B. A. A. ima oko 240.000 katoličkih duša (oko 145.000 Nijemaca, oko 87.000 Madžara i oko 7.000 Hrvata). Župa ima 64, od kojih je najveća vršačka (14.000 duša), a najmanja čanadska (580 duša). Prvim je administratorom imenovan fra Rafael Rodić, franjevac redodržave Sv. Ćirila i Metodija, koji je 1924 imenovan beogradskim nadbiskupom. *J. J.*

BEČKEREČKA EPISKOPIJA. U 16 i 17 vijeku bilo je u Banatu toliko Srba, da je nazivan Malom Raškom (Srbijom), pa je u njemu bilo i nekoliko episkopija, kao: lipovska, temišvarska, bečkerečka i karansebeška ili vršačka. Od bečkerečkih episkopa poznata su do sada samo dvojica: Visarion (1609) i Mihailo (1687). Poslije seobe pod patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem bečkerečka je episkopija spojena sa temišvarskom. *R. G.*

BEČKEREČKI FRANJO, zlatar-kujundžija. Radio je kao kujundžijski momak u Košicama oko 1600. U košički ceh (esnaf) primljen je 3/12 1601. 1622 bio je drugi, a 1624 prvi »cehmajstor«. Umro je 1624 u Košicama.

Literatura: Sendrei-Sentivanji: Leksikon ugarskih likovnih umjetnika, I (1915) (madžarski). *V. P.*

BEĆIR-PAŠA, bosanski valija (1801 do 1804, s kratkim prekidom). B. je 1791 primio, kao beogradski vezir, Beograd od Austrije. Maja 1804 B. je povjerena misija, da uguši Karađorđev ustanak. Pobunjene dahije nisu ga pustile u Beograd, i on je s njima pregovarao u Zemunu. Srbi su ga primili svečano, ali oprezno. Po njegovoj su naredbi pobijene vođe dahija u Adakale, noću 24—25/7 1804. Pregovori s B. o umirenju nisu uspjeli, jer su Srbi tražili jamstvo Austrije za izvršenje obveza.

Literatura: M. Vukićević, Karađorđe, 2, 117. *V. Ć.*

BEDEKOVČINA, dva sela (Donja i Gornja) u Hrvatskoj, županija Varaždin, kotar Zlatar; u Zagorju, s desna Krapine, iznad utoka Krapinice; željeznička stanica na pruzi Zaprešić —Varaždin. Ima poštu, telegraf i telefon. Ima 1886 stanovnika, rimokatoličku župu i Zagorku, tvornicu keramičke robe. *J. M-n.*

BEDEKOVIĆ, stara hrvatska plemićska porodica. B. su dali nekoliko književnika. Najstariji je od njih Ludovik, koji je svršio nauke u Rimu, postao zagrebački kanonik, bio vrstan latinski pjesnik i propovjednik; umro je 1671 u Zagrebu. — Josip je bio pavlin i štampao je u Beču 1752 opsežan spis Natale solum St. Hieronymi; umro je 1760 u Remetama kod Zagreba. — Kazimir (1726, Varaždin) bio je isusovac i učitelj filozofije i teologije u Zagrebu, Trnavi, Đuru, zatim, poslije prestanka isusovačkog reda, kanonik zagrebački i rektor zavoda u Beču, gdje je i umro 1782. Izdao je u Beču i u Zagrebu više stručnih spisa, ponajviše prijevoda iz različnih jezika, kojih je nekoliko poznavao; takve su mu i drame Josephus, Bernhardus, Justinus, koje je izdavao za svoje đake. *Đ. K.*

BEDEKOVIĆ KOLOMAN, ban hrvatsko-slavonsko-dalmatinski, 26/1 1871 do 12/2 1872 (13/10 1818, Sv. Jalžabeta, županija Varaždin — 10/8 1889, Hinter-Brühl, kod Beča). Svršio je nauke u Varaždinu, Vel. Kanjiži, Pečuhu i Đuru i počeo služiti kao podbilježnik u varaždinskoj županiji. 1829 postao je činovnik ugarske dvorske kancelarije, a 1842 prisjednik zagrebačkog Banskog Stola. Ma da mu je otac, Ludovik Bedeković veliki župan križevački i potkancelar bio pristalica Ilira, B. se četrdesetih godina istakao među najvećim madžaronima, naročito u borbi

Digitized by Google

oko restauracije zagrebačke županije. Za doba Jelačićeva banovanja zahvalio se B. na službi i otišao je u Ugarsku, 1861 B. je bio izabran u hrvatski Sabor i stupio je u unionističku stranku. 1865 bio je ponovo izabran. 1867 postao je B. namjesnik velikog župana varaždinskog. U izborima, koje je ban Rauch proveo, na osnovu oktroiranog izbornog reda, krajem 1867, bio je B. izabran za poslanika, a u januaru 1868 bio je izabran za člana regnikolarne deputacije, koja je sklopila sa Madžarima Nagodbu. Kad je hrvatski Sabor primio Nagodbu, bio je B. imenovan za hrvatskog ministra u Pešti (decembra 1868). Za bana je došao poslije Levina Raucha. Izbori, koje je B. proveo, donijeli su pobjedu narodnoj stranci (1871), ali Sabor, tek što se sastao i konstituisao, bio je raspušten. B. je dao ostavku na banstvo u februaru 1872. Tada je postao i do smrti ostao hrvatski ministar.

M. Prelog.

BEDNJA, selo u Hrvatskoj, županija Varaždin, kotar Ivanec; na potoku B. s lijeve strane od Ivanca, 11 km k zapadu. Ima 623 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu, pilanu. — 1530 spominje se, da su »castellum« B. plemića Petra Bodo, pristalice kralja Ivana Zapolje, zauzeli Ferdinandovci. Samo ime B. (potoka) nalazi se u spomenicima već 1236. *J. M-n.*

BEDNJA, rijeka u Hrvatskoj, desna pritoka Drave. Izvire sa Macelj-planine (Štok 524 m), utiče oko 2 km sjeveroistočno od sela Malog Bukovca. Dužina toka 133 km, površina sliva 966 km². *P. V.*

BEGEJ, rijeka u Vojvodini, lijeva pritoka Tise. Izvire sa Banatskih Planina; na teritoriju naše države teče od Bobde, a utiče kod Titela. Begej je od Kleka (sjeveroistočno od Vel. Bečkereka) do Temišvara zamijenjen novim kanalom, te srednji tok rijeke ostaje izvan njega, ali je i tu reguliran starim kanalom. Dužina starog kanaliziranog toka, na teritoriju države, je 97 km, novog kanala 86 km. Pad je 8·1 cm na 1 kilometar. Novi kanal je plovan na dužini od 83 km. *P. V.*

BEGEJ-MLIN, u Velikom Bečkereku. Svojina je D. D. za preradu kukuruza i tvornica ulja u Velikom Bečkereku. Kapacitet je 6 vagona pšenice dnevno.

S. P.

BEGLUČKE ZEMLJE zauzimaju naročito mjesto u našoj Agrarnoj Reformi, već i onako punoj mnogih teškoća, sporosti i neodlučnosti. Zemljišni posjed u Bosni i Hercegovini bio je do Agrarne Reforme ili vlastelinski ili slobodan seljački. Vlastelinski zemljišni posjed dijelom je opterećen kmetovskim pravima, a dijelom je potpuno u vlasništvu aga, odnosno begova ili spahija. Taj, kmetovskim pravima neopterećeni, dio vlastelinskog posjeda naziva se beglukom ili B. Z. On obuhvata, osim izvjesne površine ziratne zemlje, još i stan bega (konak, čardak, hambare, košare-kukuruzane). Nepoznat je kvantitativan srazmjer slobodnog seljačkog posjeda, kmetovskih selišta i B. Z., pošto takva statistička snimanja nisu vršena. — B. Z. obrađivana je ili davanjem u napolicu (t. zv. kmetstvu slični odnosi, u terminologiji naše Agrarne Reforme, pridržnika, prioraca, prisjevnika, četvrtara) ili u vlastitoj režiji, najamnom radnom snagom, ili radom kmetova, dakle rabotom ili tlakom. Beglučki posjedi ili su nastali uzurpacijom (protjerivanjem kmetova sa njihovih selišta, prisvajanjem seoskih ispaša, neizdavanjem opustjele kmetovske zemlje novoj kmetovskoj porodici, kao što je bila dužnost u osmanskom zemljišnom poretku), ili potječu od negdanjeg predosmanskog baštiničkog i pronijarskog prava, dakle izvjesno su feudalnog podrijetla. Uzurpacije su naročito česte bile još tokom 19 vijeka, povodom reformnih pokušaja Porte i čestih pobuna raje i begova. Agrarna reforma uredbom o postupanju s B. Z. u Bosni i Hercegovini od 14/2 1920 podvela je »pod udar« sve B. Z., koje vlasnici trajno ne obrađuju ni sami ni u vlastitoj režiji (čl. 1). »Naseljeni begluci«, na kojima postoje kmetstvu slični odnosi... »imadu se prosuđivati kao kmetski odnosi, ako težaci zemlju neprekidno drže i obrađuju 10 godina... i ako je njihov život i egzistencija vezana uz dotičnu zemlju« (čl. 2); »Jednako se imaju prosuđivati u čifluk pretvoreni begluci, ako kmetski odnos nije u gruntovnici upisan« (čl. 3). Čl. 6 i 7 iste uredbe određuju, da se i ona B. Z. podvodi »pod udar«, na kojoj ne postoje ni čifluku ni kmetstvu slični odnosi, ako je zemlja obrađivana kroz 10 godina u zakupu, odnosno ako je vlasnik ne obrađuje ni sam ni u vlastitoj režiji. Ti članovi izmijenjeni su poznatom uredbom — novelom od 11/5 1920, koja je dala povoda žučnoj borbi pogođenih težaka odnosno dobrovoljaca protiv time inauguriranog pro-begovskog kursa u Agrarnoj Reformi u Bosni i Hercegovini.

Literatura: Dr. Carl Grünberg, Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien und der Herzegowina (1911); Dr. Truhelka,

Digitized by Google

Historička podloga Agrarnog pitanja u Bosni (1915). Tu je navedena literatura. *M. Kosić.*

BEGLUK je zemlja, čiji je vlasnik sam beg (aga), i na kojoj nije smješten čifčija (kmet). Dok se za kmetovske zemlje može osporavati čisto vlasništvo bega na nju, kod begluka se to ne može. *O. F.*

BEGO MARIN DR., pripovjedač (16/11 1881, Split). Srednju školu svršio je B. u Splitu, pravo je učio u Zagrebu i Beču, gdje je postao doktor (1909). Živi sada kao advokat u Splitu. — B. je napisao: S mora (1911), Zbirka novela u izdanju D. H. K.; Niz našu obalu (1912), kozerije s karakteristikama naših primorskih gradova; Novele (1916) u izdanju Matice Hrvatske, i roman U očekivanju (1917). U Zabavnoj Biblioteki izašla je knjiga Eva (1925), u kojoj su uz starije, i nekolike nove novele. B. se javlja sve redje, i ako ga je kritika prihvatila kao odličnog pripovjedača. *B. V.*

BEGOUEN COMTE (Beguen), francuski publicist i arheolog iz Toulouse. Putovao je po našoj zemlji 1887 i 1888; pisma s toga puta, objavljena u Journal des Débats, skupio je u knjigu 1919 (Chez les Yougoslaves il y a trente deux ans). U istom listu pisao je B. i poslije rata više dopisa iz naših krajeva. *M. I.*

BEGOVAC JEZERO, periodsko jezero u Lici, istočno od Male Kapele, između Visokog Vrha 1.125 m, Plaške Glave 794 m, Velikog Pištenika 822 m i kote 800 m, 7 km jugoistočno od Plaškog. Površina je 0·77 km², nadmorska visina jezera je 487 m, dubina 3—4 m. *P. V.*

BEGOVIĆ MILAN, književnik (19/1 1876, Vrlika, Dalmacija). Svršivši realku u Splitu (1894), učio je prirodne nauke u Zagrebu, ali je tu naknadno položio i gimnazijsku maturu, pa onda u Beču svršio romanistiku. Služio je na realci u Splitu do 1908. Režiser Berger pozvao ga je na svoje kazalište (Deutsches Schauspielhaus) u Hamburg, gdje je postao i dramaturgom. Zatim je bio dramaturg i režiser u kazalištu Neue Wiener Bühne (1912—1915), dok nije morao, za vrijeme rata, stupiti na vojničku dužnost. Živi u Zagrebu kao profesor glumačke škole. — Prvi put se je javio B. pjesmom Hrist u Vijencu (1892). Kratko vrijeme zatim izdao je prvu svoju zbirku pod naslovom Pjesme (1896). Slijedeća zbirka pjesama Knjiga Boccadoro (Bokadoro) (1900), što ju je izdao pod pseudonimom Xeres de la Maraja u početku borbe »starih i mladih«, značila je književni događaj za prodiranje nove književne struje. Poslije toga, za rusko-japanskog rata, izašla je zbirka soneta Život za cara (1904). Društvo Hrvatskih Književnika izdalo mu je izabrane pjesme od 1896—1911 pod natpisom Vrelo (1912). Pod pseudonimom Stanko Dušić izdao je dramu u 3 čina Myrrha (1902), a poslije toga izašle su njegove drame: Menuet (1903), komedija u jednom činu; Venus Victrix (1904), komedija u jednom činu; Gospoda Valevska (1906), drama u pet činova, u stihovima, iz Napoleonovog vremena; Stana (Savremenik, 1910), drama u tri čina, iz dalmatinskog života; Biskupova sinovica (Srpskohrvatski almanah, 1911), rokoko-igra u jednom činu; Svadbeni Let (1922), drama u tri čina, i Božji čovjek (1924), drama u tri čina. Ogledao se i u lijepoj prozi, kao novelist, i štampao je uspio roman iz dalmatinskog života Dunja u kovčegu (1921).

Hrvatska beletristika »starih« pri kraju 19 vijeka bila je ukočena, vezana patriotskim tendencijama političke situacije i svim društvenim i moralnim obzirima. Isticali se osrednji ili nikakvi talenti, a i najjači talenti imali su ograničenu umjetničku kulturu. Od »mladih« najjače B., naročito knjigom Boccadoro, razvija tu atmosferu, punom slobodom umjetnika i velikom književnom kulturom, što je postalo obilježjem nove generacije. Ali u B. je umjetnička kultura jača od njegova talenta, i zato u njegovim djelima, naročito u dramama, ima više tehničke vještine nego istine i dubine umjetničkog doživljaja. B. je radio u svim književnim rodovima; on je lirski pjesnik, dramatičar, romansjer, novelist, kritičar, naročito kazališni, feljtonist i t. d. Najviše se udaljio od svoje lirike, u kojoj se kao umjetnik najjače izrazio, a najtješnje se priklonio dramatici, u kojoj najbolje može da se ogleda stečena tehnika, virtuoznost i moderna umjetnička kultura.

B. Vodnik.

BEGOVIĆ NIKOLA, prota, pisac i nacionalno-prosvjetni radnik (1/12 1821, Begovići, Banija — 20/4 1895, Karlovac). B. se školovao u Kostajnici, Sunji i Plaškom, gdje je svršio episkopsko-klerikalno učilište. 1842 i 1843 bio je učitelj srpske osnovne škole u Kostajnici, zatim đakon i paroh u Petrinji (od 1845), gdje je uspio da istisne njemački jezik iz katihizovanja i zamijeni ga srpskim. 1848 budio je i razvijao srpska osjećanja u Baniji. Zbog toga je trpio progonstva i tamnicu, ali je ostao nepokolebljiv. Iz Petrinje je prisiljen bio da ode u

Digitized by Google

Pernu, a 1862 otvorilo mu se široko polje rada u Karlovcu, gdje je, kao učitelj vjere, sa vanrednim uspjehom djelovao ne samo u osnovnoj školi kao dotle, nego i u višoj djevojačkoj školi, realci i gimnaziji, kadetskoj i šegrtskoj školi, bolnici i tamnici, a naročito, kasnije, u muškoj i ženskoj učiteljskoj školi. Više od tri decenija predavao je B. tu mnogim srpskim generacijama ne samo vjeronauk, nego i »srbouk«. 1867 pohodio je B. slovensku etnografsku izložbu u Moskvi. 1861 izabrali su Krajišnici B. za svoga zastupnika na hrvatskom Saboru u Zagrebu; a od 1867 do 1885 bio je poslanik slunjskog sreza na narodno-crkvenim Saborima u Srijemskim Karlovcima. — B. je bio i obilat radnik na književnom polju, mahom u duhu svoga srpskog nacionalnog osjećaja. Štampao je dvije knjige popularnih pouka (Srpske crkvene besede), Priloge za historiju narodne crkve i jedan ogled te historije (Istorija srpske crkve na osnovu pravoslavnog duha i kanona apostolskih priljubio mladoj Srbadiji, II. izd. 1877); zatim Život i običaji Srba graničara, i još 25 djela i mnogo beletrističkih, poetskih, leksikografskih, etnografskih i političkih članaka i priloga u 30 i više listova. *R. Grujić.*

BEGOVO RAZDOLJE, selo u Hrvatskoj, županija modruško-riječka, kotar Delnice, od Mrkoplja 4 km k jugozapadu. Ima 800 stanovnika. *J. M.*

BEGUNJE, selo u Slovenačkoj, pod Karavankama, u blizini Radovljice. Ima ženski kazneni zavod za Slovenačku. Pored B. postoje ruševine grada Kamen, jednog između najstarijih gradova u Slovenačkoj, koji je bio dom znamenitih plemića Lamberga, o kojima pjevaju slovenačke narodne pjesme. Sadanji kazneni zavod bio je nekada Katzenstein, grad, koji je u 16 vijeku prešao u svojinu velikaša Kazianera (general Ivan Kazianer, vođa nesretne ekspedicije protiv Osijeka 1536). *A. M.*

BEGUNJŠČICA, planina na granici Slovenačke i Austrije; naziv dijela Karavanki zapadno od prijevoja Ljubelja, 1266 m, 9 km sjevero-sjeverozapadno od mjesta Tržića. Najviši vrh je Begunjščica, 2.063 m. Istočnim krajem, uz rijeku Moščenik i preko prijevoja, prolazi drum Ljubljana—Celovec. *P. V.*

BEHAR, 1/5 1900 izišao je u Sarajevu prvi broj B., lista za pouku i zabavu, pod uredništvom Safveta Bašagića. List je izlazio 10 godina, a u njemu su sarađivali svi muslimanski književnici Bosne i Hercegovine. Pored literarno zabavne građe B. je pretežno donosio članke iz islamske prošlosti, religije, morala i filozofije. B. je bio od velikog utjecaja na kulturni razvitak muslimana Bosne i Hercegovine, jer su u njemu saradivale i muslimanske žene i to je bio prvi poučno-zabavni list, koji je ušao u muslimansku porodicu. Sedmu godinu B. uređivao je Džemaludin Čaušević, sadanji reis-el-ulema za Bosnu i Hercegovinu. B. je izlazio na našem i na turskom jeziku. *O. H.*

BEHEREM AGINICA, planina u Bosni, 9·5 km sjeveroistočno od Sanskog Mosta. Najveći visovi su Razboj 590 m, kota 602 m, Ačina Glava 541 m. *P. V.*

BEHMEN ŠEFKIJA DR., ministar na raspoloženju, advokatski koncipijent (10/5 1892, Stolac, Hercegovina). Svršio je gimnaziju i promoviran na doktora prava na sveučilištu u Zagrebu. 18/3 1923 izabran je za poslanika kotara Konjic. 27/7 1924 postao je ministar Socijalne Politike u kabinetu Lj. Davidovića. *O. H.*

BEKIJA, mala oblast u zapadnoj Hercegovini, sjeverozapadno od Ljubuškog. *M. F.*

BEKOVIĆ VATROSLAV, slikar (1834, Zagreb — 1885, Beograd). Poslije nižih škola pohađao je slikarsku akademiju u Mlecima četiri godine, a jednu godinu u Firenzi. 1877 postavljen je za učitelja crtanja u nižoj gimnaziji u Negotinu, a 1879 razriješen je dužnosti. Izradio je diplomu pjevačkog društva Stanković. *V. P.*

BELA, herceg Hrvatske i Dalmacije (1220—1226), suvladar svoga oca Andrije II. (1226—1235), kralj hrvatsko-ugarski (1235 do 2/5 1270) pod imenom Bela III. (IV.). Herceg B. vladao je u svome herceštvu gotovo kao kralj. Zbog nemoći i rasipnosti očeve došlo je između B. i oca mu do sukoba i borbe. Kad je Andrija II. izdao Zlatnu Bulu, izmirili su se otac i sin. Bela, koji je već bio okrunjeni kralj i herceg Hrvatske, vladao je ne samo Hrvatskom i Dalmacijom, nego i nekim prekodravskim županijama, pa i Bosnom i Humskom zemljom. Zvao se »po milosti Božjoj kralj i herceg čitave Slavonije«. U svom herceštvu vladao je B. čvrstom rukom. Putovao je mnogo po zemlji, dizao slobodne općine, podupirao crkvene zavode i sirotinju. Ali dok je on u zemlji do Gvozda uveo red, ovladala je na jugu od Gvozda velikaška oligarhija, koja mu je zadala mnogo neprilika. 1226 pozvao ga je otac za suvladara u Ugarsku, a u Hrvatskoj ga je naslijedio kao herceg mlađi brat Kolo-

Digitized by Google

man. 1235 naslijedio je B. prijesto svoga oca. 1241 bio je pobijeđen od Mongola na rijeci Šaju, i pobjegao je najprije u Austriju, a zatim u Zagreb. Mongoli su pošli za njim u potjeru, i dok je B. pobjegao na jug, razorili su, uz mnoge gradove, i Zagreb. Zaludu su Mongoli htjeli da se dočepaju B., za kojim su išli u potjeru sve do Splita, Klisa i Trogira. Kad je B. saznao za uzmak Mongola, vratio se iz Dalmacije u Zagreb i u Ugarsku. Najprije je uspostavio upravu, zatim ličnu bezbjednost i nastojao je živo da ublaži bijedu stanovništva. Zatim je najveću brigu posvetio obrani zemlje od Mongola. B. je poduzeo zidanje gradova, a podsticao je i velikaše i prelate, da ih zidaju. U Hrvatskoj su tada podignuti Kalnik, Medvedgrad, Garić, Okić i dr. Da naseli opustjelu zemlju, pozivao je B. strance, naročito Nijemce, koji su se kao zanatlije nastanjivali u varošima. Iz tih su se varoši poslije razvili slobodni gradovi. Krajem 1242 osnovao je B. kraljevsku slobodnu općinu Gradec kraj Zagreba. Kasnije su podignute još slobodne općine Samobor (1242), Križevci (1252) i Jastrebarsko (1257). Da oslabi poraslu moć velikaša, gledao je B. da jače pridobije građanski stalež, ali ipak su velikaši bili jači. Oko 1260 naredio je B., da čitavim hrvatskim kraljevstvom vlada herceg od kraljevskoga roda, a dodijelio mu je dva bana: slavonskoga i hrvatsko-dalmatinskog. Kad nije bilo hercega iz kraljevskoga roda, onda je imao da vodi vrhovnu upravu nad čitavim kraljevstvom »ban čitave Slavonije«, kome se imao pokoravati hrvatsko-dalmatinski ban. Ovom je diobom položen osnov diobi hrvatskog kraljevstva u dva zasebna politička i upravna teritorija: kraljevinu Hrvatsku i Dalmaciju i kraljevinu Slavoniju, koja se je održala do 16 vijeka.

Literatura: V. Klaić, Povjest Hrvata I (1899), 215—245.

M. Prelog.

BELA CRKVA. 1. Varoš u Banatu, na Dunavu. Ima 9.650 stanovnika (31/1 1921), od kojih je bilo Srba 2.670, Slovenaca 33, Čeha 345, Madžara 370, Nijemaca 5.194, Rumunja 627; pravoslavnih 3.389, katolika 5.801. — Prvi put se spominje 1332/37. Od kraja 14 vijeka i kroz čitavo tursko doba stanovnici u okolini Bele Crkve su bili Srbi. Po oslobođenju Banata od Turaka (1718), počelo je u B. C. odmah naseljavanje Nijemaca. Kasnije, poslije formiranja vojne granice, B. C. je bila glavno mjesto srpske banatske regimente. 1777 postala je B. C. slobodna vojna varoš, a 1876 slobodna varoš sa uređenim senatom. 8/11 1918 ušla je u B. C. srpska vojska. — Stanovništvo se bavi vinogradarstvom, ratarstvom, a znatno je i svilarstvo. B. C. ima gimnaziju i građansku školu.

Literatura: L. Böhm, Geschichte der Stadt Weisskirchen (1905) i monografija o Beloj Crkvi od E. Reissiga u monografiji o tamiškoj županiji (Temesvármegye).

2. Crkva, posvećena Bogorodici (Blagovještenje) u selu Karanu (na putu Požega—Kosjerić). Sazidao je župan Brajan u 14 vijeku. Sačuvala je prvobitni živopis, koji je radio neki pop »Georgije«, zvani »Medoš«.

3. V. Kuršumlija. *V. P-ć.*

BELA PALANKA, varošica u Srbiji (niška oblast). Ima ispod 5.000 stanovnika. U dolini Nišave, u prostranoj kotlini, koja se po ovoj varoši i zove Belopalanačka. Ima poštu; sresko je mjesto. — B. P. je podignuta na razvalinama stare Ramezijane, koja je u 11 i 12 vijeku bila u razvalinama, pokraj kojih su prošli križari. Po Broquier-u, u 15 vijeku, B. P. se zvala Ysvourière. Tu je Musa-paša 1637 podigao gradić, koji se nazvao Musa-Pašina Palanka. *B. D.*

BELA REKA, u istočnoj Srbiji, lijeva pritoka Vražogrnske Reke. Izvire ispod Deli Jovana (1179 m) i Stola (1189 m), sliva se oko 4 km istočno-jugoistočno od sela Slatine. Dužina toka je 31 km, površina sliva 143·4 km². *P. V.*

BELAJ FERDO DR., apostolski protonotar (2/1 1852, Stupnik — 3/12 1915, Zagreb). Bogosloviju je učio u Budimpešti i u Beču. 1874 je postao svećenik, a 1876 postao je u Beču doktor bogoslovije. Bio je vjeroučitelj u višoj djevojačkoj školi u Karlovcu i u gornjogradskoj gimnaziji u Zagrebu, zatim podravnatelj u Plemićkom konviktu u Zagrebu, i najzad univerzitetski profesor od 1884 do 1910 katoličkog crkvenog prava. Izdao je: Katoličko crkveno pravo (1—2, 1893; drugo prerađeno izdanje 1901). *J. J.*

BELANSKO GOVEDO. V. Meltalsko govedo.

BELAR ALBIN DR., profesor, seizmolog (21/2 1864, Ljubljana). B. je studirao u Grazu i u Beču. Osnovao je seizmološku stanicu u Ljubljani (1895), i radio u njoj s uspjehom 25 godina (do 1919). Ustanovio je i uređivao 10 godina prvi stručni seizmološki mjesečnik. — Objavio je mnoge rasprave o seizmološkim prilikama Slovenačke. Najviše se bavi konstrukcijom i usavršavanjem seizmografskih aparata. Izradio je prve apa-

Digitized by Google

rate za seizmološku stanicu u Beogradu (1910). *P. V.*

BELAR LEOPOLD, učitelj i muzičar (27/10 1828, Idrija — 17/6 1899, Ljubljana). B. je učio osnovnu školu u Idriji i Ljubljani, učiteljsku školu i tečaj za gluhonijeme u Ljubljani. 10/10 1847 postao je učitelj u Cerknici, 8/10 1848 učitelj u Borovnici, 22/9 1849 učitelj i organista u Trnovu u Notranjskoj, 1854 učitelj i organista u Brezovici, 24/3 1858 učitelj u muškoj školi kod Sv. Jakoba u Ljubljani, 25/2 1873 viši učitelj i upravnik iste škole, 1889 je umirovljen. Od 1862 do 1899 B. je bio zborovođa crkvenog zbora župne crkve Sv. Jakoba. — B. je komponirao više od 50 crkvenih i svjetovnih kompozicija. Neki od naših današnjih najboljih muzičara radili su pod vodstvom B. kao: J. Čerin, Matej Hubad, Fran Pogačnik-Naval, Anton Razinger, J. Karel Trpnik. — B. je počeo reformirati i modernizirati crkvenu muziku i podigao je na umjetnički stepen. B. je značajan osobito stoga, što je udružio prošlost sa sadašnjošću u muzici. *J. M.*

BELASICA. 1. Predio u pobrđu planine Belasice u Južnoj Srbiji, na tromedi sa Grčkom i Bugarskom u bitoljskoj oblasti. Pobrđe je bilo naseljeno još u predhistorijsko doba; tu Herodot spominje Peonce, oko planine Pangeona (Belasica). Na B. je bizantijski car Vasilije II. potukao 1014 cara Samuela. B. se spominje i u srpskim sredovječnim spomenicima, sa selima i crkvama (1328, 1350).

Literatura: St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka, 1912, 399—400, 758; J. Cvijić, Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje, knj. 1 (1922), 300. *V. R.*

2. Planina u Makedoniji, na tromeđi između naše države, Bugarske i Grčke, 17·5 km jugoistočno od Strumice. Najviši vrhovi: Visoka Čuka 1494 m, kota 1427 m. *P. V.*

BELASICA. V. Lab.

BELAVA, planina u Srbiji, 7·5 km, sjeverozapadno od Pirota. Najveći visovi su: Belava 946, Debeli Del 916, kota 871 m. Jugozapadnim podnožjem prolazi drum Bela Palanka—Pirot, sjevernim i istočnim drum i železnička pruga Niš—Bela Palanka—Pirot—Caribrod. *P. V.*

BELE IVAN, ravnatelj poljoprivredne škole (11/5 1867, Kostanjevica — 30/5 1924). Svršio je vinogradarsko-voćarsku školu u Slapu (Slovenačka) i učilište u Klosterneuburgu u Austriji. Služio je najprije u Bugarskoj (1887—1889). U Slovenačku se vratio kao putujući poljoprivredni učitelj na vinogradarsko-voćarsku školu u Mariboru. Neko je vrijeme bio vinarski nadzornik, a poslije, do smrti, ravnatelj poljoprivredne škole u Sv. Juriju. — B. je veoma uspješno radio na unapređenju vinogradarstva i vinarstva u Slovenačkoj, predavanjima u narodu, uzgojem učenika i pisanjem stručnih članaka. — Glavna su mu djela: Sađarstvo (1923), Vinogradništvo in kletarstvo, koje je ostalo u rukopisu. Od manjih brošurica najbolja je je i najkorisnija: Viničarjev kažipot, koja je za regeneraciju vinograda u Slovenačkoj narodu veoma koristila. *I. R.*

BELENZUKE, turska riječ za narukvice. B. su mahom bile metalne, od mjedi, srebra, zlata, a i pozlaćene. Izrađivale su ih kujundžije po svima većim varošicama, sa više ili manje ukrasa. Siromašnije ženske nose narukvice, nanizane od raznih dinduva, ili izvezu zlatnom žicom komad lanena platna u obliku narukvica. Narukvice se nose u svima našim krajevima. *N. Z.*

BELEO TEODOR, Dubrovčanin, liječnik i profesor u Padovi, gdje je i umro oko 1600. Štampao je u Mlecima talijanskim jezikom 1571 komentar o Hipokratovim aforizmima. *Đ. K.*

BELETINEC I FILIPIĆ, ugljenik u Hrvatskoj, županija i kotar Varaždin, u Topličkoj Gori blizu potoka Bednje, od Varaždina 10 km k jugu, željeznička stanica Novi Marof. Ima mrki ugalj od 6.000 do 6.500 kalorija. 150 radnika. Proizvodnja 1922: 3.544 tone. Svojina je D. D. Udruženi rudnici i talionice u Zagrebu. *J. M-n.*

BELEZIK PLANINA, u Južnoj Srbiji, između rijeka: Padamiške-Volčice, 11 km jugoistočno od Gostivara, sa visinama do 1.400 m. *P. V.*

BELGIJSKI KONJ, teži tip ardenca. Masivni, teški, dobro građeni konj, s osobito razvijenom sposobnošću za prilagođavanje. Kao teški konj na teškom tlu i za intenzivnu obradu zemlje vrlo se raširio. Nama je importiran za uzgoj u čistoj krvi, no dolazi u obzir samo za malena područja. *S. U.*

BELI DRIM, rijeka u Južnoj Srbiji, desna sastavnica Drima. Izvire iz Žljeba (2.243 m), teče kroz našu državu do sela Vrmice, a s Crnim Drimom se sastavlja u Albaniji ispod sela Kukusa. Dužina toka kroz našu državu

Digitized by Google

je 103 km, površina sliva oko 4.000 km². Pri srednjem najnižem riječnom stanju B. D. raspolaže hidrauličkom snagom od 62.000 HP. *I. V.*

BELI TIMOK (JUŽNI, KNJAŽEVAČKI), rijeka u Srbiji, desna sastavnica Timoka. Izvire sa Rinjske Planine (1.264 m), Ravnog Kamena (1.220 m), Brezovačke Čuke (1.352 m), Babina Zuba (1.827 m) i Stare Planine (2.186 m); sastav sa Crnom Rekom oko 3 km sjevero-sjeveroistočno od Zaječara. Dužina toka 105·8 km. Površina sliva 2.145·5 km². Pri srednjem najnižem riječnom stanju raspolaže hidrauličkom snagom od 12.350 HP. *P. V.*

BELICA. 1. Oblast, koja obuhvata sliv rijeke Belice (moravska oblast). *B. S.*

2. Rijeka u Srbiji, lijeva pritoka Morave. Izvire iz planine Crni Vrh (799 m), utiče oko 0·5 km zapadno od manastira Tomića. Dužina toka 40 km, površina sliva 227·5 km².

3. Visoravan u Slovenačkoj, sjeverno od Bukove Gore, 7·5 km zapadno-jugozapadno od mjesta Tršće, odnosno 8·5 km jugoistočno od Snježnika (1.796 m). Najveći visovi: Belica 1.339 m, kota 1.249 m. Preko B. vodi nekoliko puteva. *P. V.*

BELIĆ ALEKSANDAR, profesor univerziteta (2/8 1876, Beograd). U Beogradu je učio osnovnu školu, gimnaziju i jednu godinu velike škole. Od 1895 do 1899 studirao je slovensku filologiju u Odesi i Moskvi. 1899—1900 uporednu gramatiku, indijski, litavski jezik i slovensku filologiju u Leipzigu, gdje je i doktorirao 1900. 1900 postao je docent velike škole, 1901 vanredni profesor, 1905 redovan profesor velike škole, 1905 vanredni profesor univerziteta, a 1919 redovni profesor univerziteta. Za vrijeme Svjetskog Rata, poslije propasti Srbije, bio je B. u Italiji, Francuskoj i Rusiji, gdje je predavao na univerzitetima. Na konferenciji mira bio je ekspert. B. je radio na uporednoj gramatici, staroslovenskom jeziku, ali najviše na dijalektologiji i historiji srpskog jezika. Dao je prvu dijalektološku kartu srpskog jezika (1905 na ruskom) i počeo proučavati dijalekte na uporednoj historijskoj osnovi (Dijalekti istočne i Južne Srbije, 1905). Zatim je dao opis čakavskih izgovora (bilješke o čakavskim govorima, na ruskom 1910). Proučavao je historiju slovenskog akcenta uopće (Akcenatske studije, 1, 1914). Radio je i na svima drugim poljima srpske i slovenske filologije, a učestvovao vrlo živo u nacionalnoj borbi (Srbi i Bugari u Balkanskom savezu i međusobnom ratu, 1913; Srbija i južnoslovensko pitanje, 1915 i dr.). Od 1913 izdaje Južnoslovenski Filolog, časopis za slovensku filologiju i lingvistiku (izašle do sada 3 knj.). Bibliografija B. radova: Zbornik filoloških i lingvističkih studija A. Beliću povodom dvadesetpetogodišnjice njegova rada (1921), Južnoslovenski Filolog (odjeljak bibliografije). *V. Ćorović.*

BELIĆ EMILO, divizijski đeneral, načelnik nastavnog odeljenja Glavnog Đeneralštaba (2/8 1877, Beograd). Po svršetku pune gimnazije u Beogradu stupio je u Vojnu Akademiju 1/9 1895. Unapređen je za pješadijskog potporučnika 1898, za kapetana 1907, za pukovnika 1915, za divizijskog đenerala 1923. Bio je vodnik u pješadiji do 1901, od 1901 do 1903 na višoj školi Vojne Akademije, pa komandir čete do 1905. Od 1905 do 1908 bio je pripravnik za đeneralštabnu struku, od 1909 vršilac dužnosti načelnika divizijskog đeneralštaba. Od 1910 do 1911 bio je u Francuskoj, a od početka 1912 do rata pomoćnik načelnika divizijskog đeneralštaba. Od 1913 do 1914 bio je načelnik divizijskog štaba, od 1919 načelnik štaba Armijske Oblasti, od 1921 načelnik operativnog odjeljenja Glavnog Đeneralštaba, od 1923 vršilac dužnosti komandanta divizije, a od septembra 1923 načelnik nastavnog odjeljenja Glavnog Đeneralštaba. — U ratu 1912 i 1913 bio je načelnik štaba moravske divizije II. i pčinjskog letećeg odreda, u ratu 1914—18 načelnik štaba moravske divizije I., načelnik štaba rezervnih trupa, pomoćnik načelnika štaba Armije (II.), načelnik štaba Armije (I.). Bio je član komisije za obilježavanje granice prema Bugarima (1913) i za utvrđivanje naše istočne granice (1914). *V. Belić.*

BELIĆ VLADIMIR, pješadijski brigadni đeneral, pomoćnik upravnika Vojne Akademije (2/8 1877, Beograd). Po svršetku pune gimnazije u Beogradu stupio je u Vojnu Akademiju 1/9 1895. Unapređen je za pješadijskog potporučnika 1898, za kapetana 1908, za pukovnika 1916, za brigadnog đenerala 1923. Bio je vodnik u pješadiji, zatim je, od 1902 do 1905, bio u đeneralštabnoj Akademiji u Petrogradu, pa pripravnik za đeneralštabnu struku od 1906 do 1909, komandir čete u pješadiji, ađutant divizijske oblasti do 1911, komandant pješadijskog bataljuna do jula 1912, od 1918 do 1922 komandant pješadijske podoficirske škole, do 1924 u pješadijskoj inspekciji,

Digitized by Google

a od 14/2 1924 pomoćnik upravnika Vojne Akademije. U ratu 1912 i 1913 bio je pomoćnik načelnika štaba moravske divizije I., i ađutant komandanta primorskog kora. U ratu 1914—18 bio je komandant pješadijskog puka, načelnik štaba braničevskog odreda, pomoćnik načelnika štaba dobrovoljačkog korpusa u Rusiji, načelnik štaba 1. i 2. dobrovoljačke divizije. *V. B.*

BELIMARKOVIĆ JOVAN, đeneral u penziji (1/1 1827, Beograd — 15/8 1906, Vrnjci). Svršio je gimnaziju i licej u Beogradu 1846, zatim je bio državni pitomac na berlinskom univerzitetu do 1848, kada je preveden za vojnog pitomca u artilerijsku školu u Berlinu. 1850 unapređen je u čin inžinjerskog potporučnika, a 1851 vratio se u Srbiju. 1858 postao je kapetan, 1869 pukovnik, 1877 đeneral. Od 1852 (kao potporučnik) do 1857 bio je profesor artilerijske škole, 1858 (za vrijeme Sveto - Andrejske Skupštine) upravnik varoši Beograda; 1860 (major) upravnik oružnice i topolivnice. 1861 bio je u ostavci; 1862 je reaktiviran; 1865 postao je šef štaba stajaće vojske, 1866 inspektor inžinjerskih trupa, 1867 pomoćnik ministra vojnog, 1868—1872 ministar vojni i zastupnik ministra Građevina, 1872—1875 član Državnog Savjeta, 1875—1877 savjetnik u penziji i vojni izaslanik u Crnoj Gori, 1879—1881 komandant šumadijskog korpusa, 1882 je penzioniran, 1888 je postao član Državnog Savjeta, a 1889—1893 bio je Namjesnik Nj. V. Kralja. — Za vrijeme bombardovanja Beograda (1862) B. je bio komandant lijevog krila opsade Beograda, a 1877 do 1878 komandant šumadijskog korpusa. *V. B.*

BELIN IVO DR. (14/7 1891, Trpanj, Dalmacija). Učio je visoku trgovačku školu u Kölnu, Frankfurtu na M. i Zürichu. Bio je pet godina činovnik kod raznih banaka u Zagrebu. Od 1919 bavi se publicističkim radom, specijalno financijskim problemima. Održao je predavanja u Beogradu i Ljubljani. Napisao je djelo Problem naše valute (1924). Piše privredne članke u stručnim časopisima. *S. D.*

BELIŠĆE, selo u Slavoniji, županija Virovitica (Osijek), kotar Osijek, općina Valpovo; na Dravi, dokle (50 km) plove normalni dunavski šlepovi. Ima stanicu i direkciju Slavonsko-podravske vicinalne željeznice Osijek—B.—Voćin s krakom B.—Prandauovci. Ima 1.695 stanovnika, poštu, telegraf i telefon. — U B. je S. H. Guttman D. D., koje vrši eksploataciju šuma. Ima tvornicu parketa, bačava, parnu pilanu, tvornicu asfalta, tvornicu octene kiseline iz kalijeva acetata, željezničku radionicu, električnu centralu i kamenolom. *J. M-n.*

BELIZAR, najveći vojvoda cara Justinijana I., osvajač »Afrike« (t. j. kartaginske oblasti) od Vandala i Italije od Istočnih Gota, hrabri branilac bizantijskog istoka od Perzijanaca, spasitelj Carigrada od crnomorskih Huna (559). B. je kao i Justinijan, bio Balkanac (rodom iz kupališta Germanije, t. j. Soparevske Banje, nedaleko od bugarske Dupnice). No, kao ni Justinijan, nije ni on bio Sloven, već prije polatinjeni Tračanin. Umro je 565. *D. An.*

BELLA ARDELIO (Ardelio della Bella), gramatičar i leksikograf dubrovački (1654, Foggia — 1737, Split). Bio je misionar jezuitskog reda u Dubrovniku, kasnije rektor teološke škole u Firenzi. Napisao je gramatiku i rječnik dubrovačkog jezika (mahom po knjigama): Dizionario italiano-latino-illyrico (Mleci, 1728), da bi olakšao rad rimskih misionara u našoj zemlji.

Literatura: Nastavni Vjesnik, 9. *A. B.*

BELLE-FLEUR (Belfler žuti), vrsta jabuka, uvezena iz Francuske. Rasprostranila se u Sloveniji i u Hrvatskoj, osobito oko Zagreba, gdje izvrsno uspijeva. Vinogradarsko-voćarska škola u Iloku mnogo je B. Ž. raširila u Srijemu. *I. R.*

BELLOC LOUISE SVANTON (Belok Lujza Svanton), francuska književnica (1796, Rochelle — 6/11 1881, Pariz). Irlandkinja podrijetlom, udala se 1823 za francuskog slikara Belloc-a. B. je prevodila na francuski i naše narodne pjesme, u Globu za august-septembar 1827, prema engleskom prijevodu J. Bauringa. *M. I.*

BELMUŽEVIĆ MILOŠ, vlastelin despota Đurđa. Poslije pada despotovine, od 1470, B. je živio u Madžarskoj. Tamo je bio zapovjednik konjice. Zbog svog junaštva B. je dobio od kralja Matije mnoga dobra u tamiškoj, bačkoj i čanadskoj županiji, kao i grad Šašvar, u sjevernoj Ugarskoj. B. je stanovao u Jenopolju. Stradao je od iznenadnog napada smederevskih Turaka u jednom manastiru, gdje mu je poginuo jedinac sin Vuk, a on sam je bio ranjen, od čega je brzo i umro (1501). *V. Ć.*

BELOCRKVANSKA EPISKOPIJA. V. Toplička episkopija, Vršačka episkopija.

Digitized by Google

BELOCRKVANSKA ŠTEDIONICA u Beloj Crkvi. Osnovni kapital je 312.500, ulozi 2,769.090 dinara. *N. S.*

BELON PIERRE (Belon Pjer), francuski prirodnjak (oko 1517—1564). Putovao je po istoku, sredinom 16 vijeka, kao izaslanik Franje I. i pisao je, jedan od prvih, o našim zemljama (o svetogorskim manastirima, o rudnicima u jednom dijelu Makedonije, o kršćanima u Turskoj).

Literatura: S. Urošević, Nastavnik, 1898. *M. I.*

BELOPALANAČKA AKCIONARSKA ŠTEDIONICA. Osnovana 1910, Bela Palanka. *N. S.*

BELOSTENEC IVAN, monah reda Sv. Pavla (1595—1675). Napisao je veliki i dragocjeni rječnik kajkavskog narječja (izašao poslije njegove smrti, u Zagrebu, 1740), pod naslovom Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium sa zanimljivim bilješkama i narječjima Slavonije, Dalmacije i Istre.

Literatura: Kukuljević, Književnici u Hrvata iz prve polovine 17 vijeka s ove strane Velebita, 35. *A. B.*

BELOŠEVIĆ VASILIJE DR. (25/1 1874, Sisak). Svršio je pravni fakultet i postao doktor prava. Radio je dugo godina kao senator grada Zagreba, zatim kao veliki župan, a poslije kao sekretar Zemaljskog Saveza Trgovaca. U isto doba vršio je nastavničku službu u trgovačkoj akademiji u Zagrebu i kao docent na visokoj školi za trgovinu i promet u Zagrebu. Tu je sada javni i redovni profesor političke ekonomije. Od 1923 do 1925 rektor je ove škole. B. je radio na političkoj ekonomiji. Glavna su mu djela: Uvod u studij narodnog gospodarstva (1923); Uvod u sistem političke ekonomije (1921). *S. D.*

BELOVIĆ - BERNADZIKOVSKA JELICA (25/2 1874, Osijek). Proučava naročito jugoslovensku tekstilnu etnografsku građu i propagira unapređivanje narodnog rukotvorstva. Sarađuje u mnogim domaćim i stranim časopisima. Radila je kao učiteljica stranih jezika na školama u Sarajevu. — Glavna su joj djela: Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada (1898); Das Hemd im Glauben, Sitte und Brauch der Südslaven, Anthropophyteia (1911). *V. T.*

BELŠČICA, planina na granici Slovenačke i Austrije; naziv dijela Karavanki zapadno od Begunjščice do Jekelova sedla 1490 m, 7 km istočno od mjesta Jesenice. Najviši vrhovi su Golica 1835, Kočna 1940, Vajnac 2102 m. *P. V.*

BELUŠ (BELUS, BJELOŠ, ALBEUS), ban hrvatski, 1142—1157 (1163—prije 1198). B. je bio sin srpskog velikog župana Bele Uroša I., a brat Jelene, koja se udala (1129—1130) za hrvatsko-ugarskog kralja Belu Slijepoga. Za vrijeme Beline vladavine došao je B. u Ugarsku, gdje su mu dali naziv hercega (dux). Poslije smrti svoga šurjaka Bele preuzeo je B. sa sestrom Jelenom tutorstvo nad njenim nedoraslim sinovima, među kojima je najstariji bio kralj hrvatsko-dalmatinski Gejza (1141—1161). Da bi koncentrirao što više vlasti u svojim rukama, preuzeo je B. čast palatina u Ugarskoj i bana u Hrvatskoj. B. je sa svojim saveznicima energično odbijao navale bizantijskog cara Manuela Komnina i njemačko-rimskih careva, koji su protiv njegova štićenika Gejze pomagali pretendenta Borisa Kolomanovića. Ime palatina i bana B. uvažavalo se u Carigradu, bilo je poznato u Njemačkoj, a njegova kći »banovna« udala se 1150 za ruskog kneza Vladimira Dolgorukova. Oko 1158 odrekao se B. banske i palatinske časti i vratio se u Srbiju, gdje ga je uskoro Manuel Komnin postavio za velikog župana. Ali B. nije ostao dugo u svojoj otadžbini, nego se opet vratio u Ugarsku, a 1163 spominje se opet kao ban hrvatski. Poslije 1163 nema o B. više traga u javnom životu Ugarske i Hrvatske. Umro je u Ugarskoj prije 1198. Za svog života sagradio je B. u današnjem Banoštoru na Dunavu veliki manastir, koji je obilato darovao. U B. doba zvalo se mjesto, u kojem je podigao svoju zadužbinu, Kewe, Kun, a onda su ga stali nazivati banov manastir (madžarski »Ban monostra«), pa je tako postalo i današnje ime Banoštor.

Literatura: V. Klaić, Hrvatski bani za Arpadovića (1102—1301), u Vjesniku kraljevskog zemaljskog arkiva, 1 (1899), 129—138; Dr. M. Wertner, Ungarns Palatine und Bane im Zeitalter der Arpaden (Ungarische Revue, 14, 1894, 129—177). *M. Prelog.*

BELJAK (Villach), grad u austrijskoj Slovenačkoj na ušću Zile u Dravu, pod visokim Dobračem. Ima (1920) 21.896 stanovnika (kao općina). — Na mjestu, gdje je B., bila je vjerojatno već rimska naseobina Santicum, ali to nije dokazano. U dokumentima spominje se B. prvi put 878. Njemački car Oton III. dao ga je briksenskim biskupima; u to doba bio je B. još selo sa crkvom, gradom i dvorom. Kasnije,

Digitized by Google

po svoj prilici 1007, dobili su B. biskupi iz Bamberga. 1060 dao mu je njemački car Henrik IV. prava trgovanja. Kasnije se B. počeo lijepo razvijati, jer je ležao na vrlo važnom trgovačkom putu, koji je vodio iz Mletaka preko Alpa u sjeverne krajeve, te je bio od 12 vijeka na dalje vrlo napredna trgovačka varoš. Ostao je svojina bamberških biskupa do 1759, kada ga je otkupila carica Marija Terezija. Bamberški biskupi naseljavali su u B. Nijemce, koji su se očuvali do sada, tako da je B. još danas većinom njemačka varoš, dok neposredno na jugu i istoku od njega počinje kompaktno slovenačko stanovništvo. — U 16 vijeku zajedno sa propašću Mletaka počeo je B. propadati. 1348 B. je uništio strašan potres. Tom prilikom odronio se Dobrač iznad varoši u dolinu Zile i porušio 17 sela. — U Napoleonovoj Iliriji bio je B. glavni grad koruške provincije. 28/8 1813 uništila je vatra gotovu čitavu varoš, koja se ponovo podigla poslije gradnje željeznica. U novije doba postao je B. opet vrlo važna trgovačka varoš, jer leži na najznamenitijoj pruzi, koja vodi iz Austrije u Italiju. Naročito se u B. koncentrirala trgovina drvima (izvoz drva u Italiju), a ima i mnogo industrije. B. ima pivare, tvornice pokućstva, parketa, gvozdene robe, u bliskoj okolini i tvornice kuhinjskog posuđa, celuloze, ciglane i mlinove. U B. su: okružno poglavarstvo, sud, željeznička direkcija, realna gimnazija, stručna škola. U blizini leže Belaške Toplice (28° C), kojima su se služili već Rimljani.

Literatura: M. Potočnik, Vojvodina Koroška, I, 116 (Slovenska zemlja), VI, 1909—1910). *A. Melik.*

BELJAKOVAC, manastir u Gornjaku, okrug kumanovski. U borbi četnika sa turskom vojskom kod B. 3/6 1905 poginuli su: šef gorskog štaba Aksentije Baceta Rujanac i vojvoda Pavle Mladenović, sa još pet četnika. *M. M.*

BELJAKOVAC, manastir Sv. Đorđa u Južnoj Srbiji, kod istoimenog sela na desnoj strani Krive Reke, iznad stava sa Pčinjom, u skopskoj oblasti. Podignut je 1894 prilozima naroda iz sjeverne Srbije na starom manastirištu, gdje su obitavali kaluđeri od starine. Selo, po kome se manastir zove, spominje se još 1326 i 1331 u povељama kralja Stevana Dečanskog, pod imenom Belakojevac.

Literatura: J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, 1 (1909), 468—470; St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka (1912), 638 do 639. *V. R.*

BELJANICA, rijeka u Srbiji, desna pritoka Peštana. Izvire iz Lipovice (381 m), sliva se se oko 3·5 km zapadno-jugozapadno od sela Stepojevca. Dužina toka 29·2 km, površina sliva 254·4 km². *P. V.*

BELJE, mjesto i državno dobro u Baranji. Ima 1191 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 58, Madžara 697, Nijemaca 518; pravoslavnih 59, katolika 724. Dobro B. je obuhvatalo prostor od 62.710 ha, a pripadalo je do oslobođenja, nadvojvodi Fridriku. Do regulacije Karašice (1794) bilo je to zemljište podvodno. — Humnjasti dijelovi zemljišta zgodni su za vinogradarstvo. Od 1865 napreduje na dobru kultura hmelja. B. je uzorno uređeno. — Poslije oslobođenja Baranje od Turaka dobio je ovo dobro princ Eugen Savojski, a po njegovoj smrti pripalo je ono državnoj komori. Poslije oslobođenja B. je kao fideikomisno dobro uzela naša država, i ona njime upravlja. *D. P.*

BEM LENARD (1833, Bela Crkva). Bavio se naročito arheologijom, numizmatikom i historijom Banata i Bele Crkve. Prvo njegovo djelo Geschichte des Temescher Banats (1861), kasnije je izašlo, popravljeno, na mađarskom jeziku (1867). B. je napisao mnoge članke iz historije Bele Crkve, historiju Bele Crkve i monografiju o Pančevu. *D. P.*

BENA, vrsta vinove loze. Raširena je u mostarskom i stolačkom srezu, a ima je zasađene i u srezu ljubuškom. Daje jako vino, koje se uvijek miješa s vinom od žilavke. *I. R.*

BENEDIKTOVAČKI RED (OSB = Ordo Sancti Benedicti; Red Svetog Benedikta) je najstariji između svih današnjih zapadnih redova. Prozvao se B. po svom osnivaču Sv. Benediktu, potomku, kako se veli, plemenite i glasovite porodice (oko 480, Norča, Nursia, Norcia — 21/3 oko 543, Montecasino), koji je osnovao red ne samo za muški (benediktovci), nego i za ženski spol (benediktovke). Pravila reda dijele se na 73 glave. Prema njima svaki samostan čini jednu posebnu kršćansku obitelj. Obiteljima je na čelu jedan opat (abbas, otac), odnosno opatica (abbatissa ili majka). Opate pomažu priori ili dekani. Vrijeme je podijeljeno na molitvu, rad i odmor.

Benediktovački se red iz Italije, poimence iz Montecasina, brzo proširio po čitavom zapadu. U nas je najbolje uspijevao u Dalmaciji, gdje su ga i

Digitized by Google

hrvatski vladari na razne načine potpomagali. Tako je već knez Trpimir podigao oko 850 jedan, bez sumnje benediktovački, samostan, blizu svoga kneževskog dvora pod Klisom i u nj smjestio zbor braće. Vrlo je vjerojatno, da je to bio onaj isti samostan, koji se kasnije nazivao »samostan Sv. Petra od Solina«. Na drugom se mjestu srećemo sa samostanom Krševana (Hrizogon) u Zadru, kome je hrvatski kralj Petar Krešimir IV. potvrdio 1067 posjede, što ih je imao u Diklu i na otoku Pašmanu. Ovaj se samostan doduše u povijesti prvi put spominje 918, ali je zacijelo i prije postojao. Neko je vrijeme bio opustio, ali su ga Zadrani 986 obnovili. Samostan je igrao znatnu ulogu, ne samo na kulturnom, nego i na političkom polju, sve do 1807, kada su ga Francuzi ukinuli. Međutim je Čika osnovala 1066 u Zadru i samostan Sv. Marije za benediktovke, koji se sve do danas održao. I na Osoru su početkom 11 vijeka osnovana dva samostana: Sv. Petra za benediktovce i Sv. Benedikta za benediktovke. Isto je tako u 11 vijeku osnovan i u Trogiru samostan Sv. Dujma za benediktovke, a možda i samostan Sv. Ivana za benediktovce, koji se prvi put spominje 1106. Samostan Sv. Ivana u Rogovu kod Biograda na moru potječe također iz 11 vijeka, a osnovan je pomoću hrvatskog kralja Petra Krešimira IV., koji ga je 1059 i obdario, ne samo slobodom, nego i velikim posjedima. Uz ove su se još isticali i ovi benediktovački samostani: blizu Splita Sv. Stjepan »pod borovima« (de pinis), u kome je neko vrijeme proveo i sinovac Petra Krešimira IV.; pa Sv. Petra de Gumai u Vrani; Sv. Gregorija, koji je hrvatski kralj Zvonimir poklonio 1076 papi Gregoriju VII.; Sv. Petra od Klobučca pokraj Bihaća na moru; kod Mitrovice, Sv. Dimitrija; u Kamenici između Iloka i Petrovaradina, koji je osnovao ban Beluš (Banov manastir, Banoštor); zapadno od Daruvara, Sv. Jelene de Podborje; jugozapadno od Daruvara, u Bijeloj; u Rudini i t. d.

Benediktovci su u srednjem vijeku, kako po čitavom zapadu uopće, tako i kod nas napose, stekli velikih zasluga za širenje prosvjete. Oni su u svojim samostanima otvarali škole, u kojima su učili ne samo svoje pitomce, nego i ostalu mladež; osnivali su i udruživali knjižnice, i prepisivali knjige. Hrvatski im je narod napose zahvalan, što su i glagoljicu njegovali. U nas danas više nema benediktovaca, ali ima još benediktovki: u Dalmaciji, Istri i na otocima Jadranskog Mora.

Literatura: Dr. Jelenić, Povijest Hristove Crkve, II; Farlati, Illyricum Sacrum, III; Šišić, Priručnik, I; V. Novak, Scriptura Beneventana (1920); T. Smičiklas, Diplomatički Zbornik, II; I. Kukuljević, Rad Jugosl. Akad., XXXI; Cuvaj, Građa za Povijest školstva, 2, I.

J. Jelenić.

BENEDIKTOVCI. V. Benediktovački red.

BENEDIKTOVKE. V. Benediktovački red.

BENEŠIĆ ANTE DR., pjesnik (12/6 1864, Ilok — 12/4 1916, Ilok). Srednju školu svršio je u Osijeku, pravo u Beču i Zagrebu. Živio je u Iloku kao advokat i javni bilježnik, baveći se uz to ekonomijom. — Prve pjesme B. izašle su u đačkom almanahu Zvonimir (1886), što ga je on sam uredio. Od tih prvih pjesama i danas je opće poznata Curičica mala, u Zajčevoj melodiji. Kasnije je B. surađivao u Prosvjeti, Vijencu i Savremeniku. — B. je pjesnik anakreontičar, pisac lakih komedija i humoreska. Izdao je Pjesme (1905) i Pjesama knjiga druga (1906), a D. H. K. izdalo je zbirku njegove probrane lirike pod natpisom: Anakreontika (1913). Po značaju ovoj je lirici srodan njegov idilički ep: Branko i Grozdana (1906). Izdao je tri drame: Damjan Juda (1905), Petronij (1907) i Kraljević Marko (1907), od kojih je u Zagrebu prikazivana samo prva. — B. je umio stvarati samo lako, bez dubljega proživljavanja, i zato nije uspio u djelima veće koncepcije, ali je književnosti dao kao pozitivnu tekovinu svoju anakreontsku liriku, bez velikih umjetničkih pretenzija, bez dubine, ali privlačivu, laku, obijesnu, raspojasanu, tipično srijemsku.

B. V.

BENEŠIĆ JULIJE, književnik i upravnik Narodnog Kazališta u Zagrebu (1/3 1883, Ilok). Gimnaziju je svršio u Osijeku, a medicinu počeo je učiti u Beču, ali je rano prešao na filozofiju, koju je učio u Beču, Petrogradu, Krakovu, Pragu i Zagrebu. Bio je srednjoškolski profesor od 1908 u Zagrebu. 1916—1921 bio je referent za umjetnost kod prosvjetnog odjeljenja hrvatske vlade u Zagrebu, urednik edicija Društva Hrvatskih Književnika (1912—1918) i urednik Savremenika (1917 i 1918). Lektor je poljskog jezika od 1919 na zagrebačkom sveučilištu. Radio je po različitim časopisima i pod raznim pseudonimima. Izdao je zbirku pjesama Istrgnuti listovi (Zagreb, 1912) i feljtona Razgovori (1923). Preveo je

Digitized by Google

veliki broj poljskih drama (Mickiewicz, Slowacki, Krasinski, Wyspjanski, Zapoljska, Niemojewski i t. d.) i nekoliko romana (Żeromski, Weyssenhoff, Sienkiewicz). Od 1921 upravnik je Narodnog Kazališta u Zagrebu. Radio je na podizanju drugog kazališta u Zagrebu, ali radi financijskih teškoća mogao je s uspjehom provesti samo rad u privremenom kazalištu u Tuškancu. *N. A.*

BENETEVIĆ MARTIN (Martin Benetti), hvarski pjesnik. Hvarski kaptol izabrao je B. 1598 za orguljaša stolne crkve. U toj službi ponovo je utvrđen 1600. Bio je dužan svirati i u kneževoj palači za vrijeme karnevala. U pučkoj kongregaciji (in congregazione del popolo) u Hvaru izabrali su B., u januaru 1607, za poslanika dužd u i vladi u Mlecima, da izradi stroži nadzor nad trošenjem novca iz općinske blagajne. Umro je vršeći tu dužnost u Mlecima, u septembru 1607. — Poznato je samo jedno njegovo djelo: Hvarkinja, komedija u 5 činova, nekritično izdana (Građa, knj. 8, 1916) po starom prijepisu iz 1663. Hvarkinja je hvarska pokladna komedija, sa svim tipičnim licima renesansne talijanske komedije; podsjeća naročito na »Calandri-u« kardinala Bibiene. Ali je B. poznavao i M. Držića, i po njegovom uzoru uveo je u svoju komediju kao komična lica domaće seljačke tipove. Hvarkinja je dokaz, da su se i na Hvaru krajem 16 vijeka prikazivale o pokladama komedije, a bit će da ju je B. napisao u doba, kad je kao orguljaš morao zabavljati vlastelu o pokladama u kneževoj palati.

Literatura: G. Novak, Hvar (1924), 165. *B. V.*

BENEVENTANA je vrsta srednjevječnog latinskog pisma, koje je pet vijekova živjelo u južnoj Italiji, a veoma se raširilo i samostalno živjelo i u Dalmaciji. B. je postala od mlađeg rimskog kurziva, kao i druge vrste t. zv. nacionalnih pisama. Imala je dva tipa, i to: tip oblih slova, i tip uglastih slova. Kao i latinski jezik, koji je bio u ranoj srednjovječnoj hrvatskoj kulturi dominantan, proširila se i B., koja nije bila samo pismo rukopisa, nego i isprava, pa su se njome služili bez sumnje i u kancelariji hrvatskih knezova i kraljeva. Mnogobrojni spomenici, rukopisni i diplomatski, uvjeravaju nas u bujnom životu toga pisma. B. su osobito njegovali manastiri benediktinskog reda, koji su bili najživlji nosioci hrvatske prosvjete, u epohi narodne samostalnosti. B. je donesena iz Italije naročito akcijom montekasinskih monaha i sukobila se s karolinom (vrsta pisma, koja je iz Franačke prodirala u ove krajeve evropskog zapada), i ostala je kroz nekoliko stoljeća (od 9 do kraja 13) dominantnom u kulturnom i svem javnom životu. B. ima u Dalmaciji specijalne individualne oznake, koje je u nekim pojedinostima odlikuju od talijanskog tipa. Ona je u Dalmaciji pretežno oblog tipa. Poslijednji rukopis B. je Chronica Salonitana Tome, arhiđakona splitskog (1268). — Ranije su B. nazivali raznim imenima, no najčešće kao langobardsko pismo. Danas je u nauci prihvaćen naziv B. Prije B. u Dalmaciji se upotrebljavao mladi rimski kurziv sve od 5 do 8 vijeka, i to u poslovnom životu, poluuncijala (koja je razvila svoj specijalni tip), i to do kraja 8 (možda i u početku 9) vijeka. Zatim karolina (sačuvani su primjeri od 10 do 12 vijeka) i gotica (od kraja 12/13 do 15 vijeka). Sa humanizmom nestalo je gotice (knjižne i kurzivne), a prevladala je humanistika. Kad se upozori na sve vrste epigrafske kapitale od najstarijih vremena do 15 vijeka, onda se vidi, da je latinsko pismo u Dalmaciji proživljavalo svoj genetički razvoj, a u pojedinim vrstama pisma stvorilo i individualnih oznaka.

Literatura: E. A. Loew, The Beneventam Script. (1914); V. Novak, Scriptura Beneventana, s osobitim obzirom na tip dalmatinske B. (1920). *V. Novak.*

BENEVOLENCIJA (La Benevolencia), potporno dobrotvorno društvo sefardskih Židova. Osnovano je u Sarajevu 1892. Prvobitni zadatak mu je bio: pomaganje sefardske siročadi. Od 1908 postala je B. i prosvjetno društvo, i širi se po svima većim mjestima Bosne i Hercegovine. Od 1923 promijenila je B. donekle svoj program, i od toga doba ima zadatak: pomaganje prosvjetnog i kulturnog napretka svih Židova u Bosni i Hercegovini. 1924 B. je izdala jedan almanah, pretežno beletristički i sa informativnim člancima o Židovima u Bosni i Hercegovini, pod uredništvom Stanislava Vinavera. *B. M.*

BENEVREKE, suknene bijele uske čakšire bez ukrasa. Nose se u Velikoj Muni (Isera). Oko Knina su od plavog sukna. *N. Z.*

BENIĆ BONO, bosanski franjevac, pisac (oko 1708, Čatići — 27/3 1875, Kr. Sutjeska). Početne je nauke učio u Bosni, a više u Italiji. Povrativši se 1734 iz Dalmacije, gdje je nakon svr-

Digitized by Google

šenih nauka neko vrijeme predavao franjevačkim pitomcima filozofiju, posvetio se u Kr. Sutjesci odgoju mladih redovničkih novaka. Poslije dvije godine postao je gvardijanom, koju je službu, što u Kr. Sutjesci što u Kreševu i Fojnici, kroz 10 godina obavljao. Jednom je bio vijećnikom Bosne Srebrne (1748—1751), dvaput redodržavnikom (1765—1768 i 1774—1778), a dvaput generalov povjerenik u vlastitoj redodržavi. Za prvog redodržavnikovanja Sv. Stolica povjerila mu je libristransko biskupatstvo i apostolsko vikarstvo u Bosni, ali se B. na obje časti 1767 zahvalio. Odluka Sv. Stolice, kojom ga je ovlastila da izvidi uzroke savremenih trzavica u Bosni Srebrnoj, zatekla ga je 1785 već mrtva. — B. je bio jedna od najmilijih pojava, s kojima se u prošlosti Bosne Srebrne susrećemo: učevan, čedan, pravedan, snošljiv, ali do skrajnosti odvažan. Puno je u svojim službama od Osmanlija pretrpio, osobito 1737 i 1741, kad je vezan, zatvaran, topuzom udaran i vješalima plašen. 1738 nalazio se sa stanovnicima Kr. Sutjeske u Sarajevu, gdje je bio prisiljen zidati grad. U Travniku je zastupao katolička prava protiv pravoslavnih vladika, a 1768 bio je u Valenciji, u Španjolskoj, na općoj skupštini franjevačkoga reda. Ljetopis franjevačkoga samostana u Kr. Sutjesci, što ga je B. sve do smrti savjesno vodio, najbolja je građa za poznavanje bosanske, i političke i crkvene prošlosti u 18 vijeku. (Štampan je 1923 u Glasniku Zemaljskoga Muzeja u Bosni i Hercegovini).

J. Jelenić.

BENIĆ KREŠIMIR, kompozitor (28/4 1887, Karlovac). Svršio je gimnaziju u Karlovcu, a pravo u Zagrebu. Studirao je u Beču na konzervatoriju (kod Grenadiera), a kompoziciju na pariskom konzervatoriju (kod Vidora). Napisao je više ocjena i rasprava u zagrebačkim dnevnim listovima i revijama, u kojima je zastupao muzičko-nacionalističke nazore. Komponirao je koreografski poem Muzika pejzaža (u tri slike) i Grčke plesove po Pierre Louis-u Chanson Debilitis, koje djelo spada u naša najmarkantnija simfonijska djela. Sa književnikom Ljubom Wiesnerom i slikarom Maksimilijanom Vankom pokušavao je B., da revijom Grič razvije naš nacionalno-ekspresionistički smjer.

A. D.

BENIGNUS GEORGIUS. V. Dragišić.

BENKOVAC, varošica u Dalmaciji, oblast Split, glavno mjesto »ravnih« Kotara, raskršće puteva Zadar—Skradin i Novigrad—Vrana. Ima 810 stanovnika; poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsko poglavarstvo, kotarski sud, poreznu kotarsku oblast, zemaljski katastralni ured, hidrotehničko odjeljenje generalne inspekcije voda u Splitu, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, pučku školu, općinsku štedionicu i mlin. U okolini je razvijeno vinogradarstvo. — 1620 beglerbeg Ibrahim Begović u svome izvještaju spominje u B. kulu (koja je bila feud bega Benkovića iz Livna, po kojem je dobila i ime B.) i unutar platna (zidina) nekoliko kuća, koje mogu dati 50 vojnika.

J. M-n.

BENKOVIĆ FRIDRIK, slikar i bakrorezac (1670, Dubrovnik — 1740, Gorica). Učio je u Mlecima i Bologni (kod Karla Cignani-a). Na njegov su umjetnički razvoj najviše utjecala djela Correggio-va (Koređova). Vrativši se u Mletke, bio je učitelj čuvene pastelistkinje Rosalde Carriere, koja je po njegovim crtežima naslikala nekoliko pastela. Kasnije bio je u Milanu i Beču (1703). Pred kraj svoga života boravio je B. u Gorici. Od B. slika sačuvane su: Sv. Andrija (crkva S. Maria del Piombo u Bologni) i Sv. Petar Giambacorti (crkva S. Sebastiano u Mlecima). — Autentičnost ostalih slika, što ih spominje Kukuljević, nije provjerena. Neke su njegove slike rezali u bakar A. Zucchi, M. Pitteri, A. i J. Schmutzer. Nekoliko njegovih crteža čuva bečka Albertina.

Literatura: Kukuljević, Slovnik; Vesme, Peintre graveur italien.

A. Sch.

BENLIĆ MATO, bosanski franjevac, beogradski biskup i upravitelj smederevske biskupije (1609, Banja Luka — 30/1 1674, Velika, Slavonija). Nauke je svršio dijelom u Bosni, a dijelom u Italiji. Župnikovao je najviše u Sarajevu. Bio je gvardijan u Fojnici, pa definitor i redodržavnik Bosne Srebrne. 1645 sarajevski su katolici poslali molbu u Rim, da im se B. imenuje biskupom, pa ga prikazuju kao uzornog redovnika, vrlo dobra teologa i pravnika i vrlo proslavljena govornika. Beogradskim je biskupom i upraviteljem smederevske biskupije postao 1651. U isto mu je vrijeme bila povjerena i južna Ugarska, u koju madžarski biskupi nisu smjeli zalaziti zbog turskih zuluma. 1661 car Leopold ga je bio predložio za bosanskog biskupa, ali mu se taj prijedlog nije uvažio. Kao biskup morao je mnogo trpjeti sa strane Turaka, koji su ga hapsili i globili.

Digitized by Google

Literatura: Fermendžin, Acta Bosnae. *J. J.*

BENLUK, davno izobičajen ženski haljetak od kupovne šarene materije, dug do niže koljena, sa uskim rukavima, zakopčava se na grudima, koje su ukrašene kao jelek. Obično su se u B. mlade vjenčavale. Nosio se u Podrinju. *N. Z.*

BEOČIN, 1. Selo u Srijemu, kotar Ilok, ispod Fruške Gore, stanica vicinalne željeznice Petrovaradin—B. (17 km), krak industrijske željeznice do pristaništa na Dunavu. Ima poštu, telegraf i telefon. Ima 2.234 stanovnika; općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, crkvu Spasov dan i manastir B.; osnovnu školu. *J. M-n.*

2. Manastir u Fruškoj Gori. Crkva je posvećena Vaznesenju. Godina osnivanja B. nepoznata je. 1622 njegovi monasi odlazili su u Rusiju po milostinju. 1697 patrijarh Arsenije dopustio je monasima manastira Rače, da se nastane u Beočinu, koji je tada bio zapušten, i koji su oni obnovili. 1732—1740 podigao je novu crkvu B. Milivoj Milanović iz Futoga. Ikonostas su slikali živopisci Dimitrije Bačević (iz Karlovaca) i Teodor Kračunović. 1753 spominje se u Beočinu kapela Sv. Đorđa, pouzdano podignuta od monaha račanskih (uspomena na skit Sv. Đorđa kod Rače). *V. P-ć.*

BEOČINSKA TVORNICA CEMENTA A. D., Beočin. Osnovana je 1923 radi nacionalizacije sekvestrirane tvornice cementa u Beočinu, svojine »Unije Beočinskih Fabrika Cementa«. Glavnica je 13,500.000 din. Ima 35 peći. Pokretna snaga je 5.500 konjskih sila. Godišnji kapacitet je 10.000 vagona roman-cementa i 30.000 vagona portland-cementa. Zaposleno je oko 2.000 radnika. — Staro društvo, osnovano 1907, preuzelo je tvornicu od firme Ornstein & Spitzer, koja je kupila zemljište od manastira Beočina 1891. *S. P.*

BEOGRAD. Na stjecištu dviju velikih rijeka i na podnožju planinskog lanca, koji se s Rudnika spušta u dunavsku dolinu, beogradsko mjesto bilo je oduvijek od velike važnosti. Naseljeno je još u predhistorijsko doba. Avalski rudnici olova i cinobarita bili su eksploatisani već u brončano vrijeme. U 4 i 3 vijeku prije Krista Kelti su tu podigli, iskorišćujući dominirajući položaj Kalimegdana, svoj tvrdi grad Singidunum. Rimska osvajanja u Srbiji završila su se oko Kristova rođenja; tad je prešao u njihovu vlast i ovaj keltski (odnosno njihova plemena Skordiska) grad. Gradsko pravo dobio je Singidunum poslije cara Hadrijana (117—138). U njemu su se dugo zadržala odjeljenja četvrte legije Flavijeve (od 91 po Kristu); njihovi spomenici vrlo su česti po cijelom području današnjeg B. od Kalimegdana do Čubure. U 4 vijeku po Kristu u Singidunumu je stanovao kršćanski biskup, a 366 tu je bio sabor pripadnika Arijeve kršćanske sekte. Rimski car Jovijan rođen je 331 u Singidunumu. Kršćanska općina ovog grada dala je u 4 vijeku nekoliko mučenika. U 5 vijeku grad su osvojili Atilini Huni, poslije njih Sarmati, a najposlije Goti. Car Anastasije naselio je na području Singidunuma Herule na početku 6 vijeka, a car Justinijan obnovio je grad, da bude dunavski branik protiv provala Slovena i drugih plemena. Za vrijeme cara Mauricija, pred kraj 6 vijeka, vodile su se oko S. česte borbe. Poslije 602 grad je pao u ruke Avara i o njemu nema više spomena sve do 9 vijeka. Vrlo je vjerojatno, da je djelomično bio razrušen.

U 9 vijeku grad se javlja pod svojim srpskim imenom Бѣлградъ (u tuđim izvorima: kod papa Alba Bulgarica i Alba Graeca; u Nijemaca Wizzenburch, Weizzenburg; u Madžara Nándor Fejérvár). Tada su ga držali u svojoj vlasti Bugari, koji su tu primili Metodijeve slovenske učenike, kad su iz Moravske bježali. Od 9 vijeka u Beogradu se ponovo spominje sjedište episkopije. U 12 vijeku bile su se oko B. česte borbe između Madžara i Bizantinaca. 1124 Madžari su porušili grad i njegovim kamenjem utvrdili Zemun, a Bizantinci su činili obratno 1154. U B. su se 1190 sastali car Isak Andel i Bela III. Jedno vrijeme, prvih desetina 13 vijeka, borili su se o B. Bugari i Madžari; od 1232 B. je bio madžarski. 1284 kralj Dragutin je kao madžarski zet i vazal dobio Mačvu s B., Srijem, Soli i Usoru u Bosni. B. je bio njegova prijestonica. Tu se, za njegova vremena, naročito isticala »velika saborna crkva mitropolitska« sa čudotvornom slikom Bogorodičinom. Od 1319 B. je bio opet madžarski. Oko njega je Dušan vodio borbe s kraljevima Karlom Robertom i Lajošem Velikim, dok pod carem Urošem nije bio definitivno izgubljen za Srbe. U srpske je ruke B. ponovo došao tek za vlade despota Stevana, koji ga je jako utvrdio. Tu je bio Stevanov dvor. Lijep opis B. toga vremena nalazi se u despotova biografa Konstantina Filozofa. Po ugovoru, po smrti despotovoj (1427), B. je pripao Madžarima. U

Digitized by Google

15 vijeku bile su se o nj ogorčene borbe između Madžara i Turaka, u kojima se naročito istakao 1456 I. Hunyadi (Sibinjanin Janko). 1521 grad su zauzeli Turci; stanovništvo raselili i ponajviše odveli u Carigrad i okolinu. Tako je postalo tamo naselje »Beograd«.

U B. su Turci podigli nova utvrđenja i čuveni Sokolovićev bezistan; a na Avali grad kao veću osmatračnicu, 1594 u B. je spaljeno tijelo Sv. Save, za vrijeme srpskog ustanka u Banatu. U 16 i 17 vijeku grad se vrlo lijepo razvio kao znatno trgovačko mjesto, sa mnogo stranih kolonija (dubrovačka, mletačka, jermenska, sefardijska i dr.). Imao je 12.000 kuća. Poslije turskog poraza pod Bečom i njihova povlačenja iz Madžarske, B. je za kratko vrijeme (6/9 1688—18/10 1690) bio u rukama Austrijanaca. 1690 u njemu se zadržao veliki srpski zbjeg s patrijarhom Arsenijem III., koji je, u strahu od turske osvete, tražio spas bijegom u Austriju. Poslije Karlovačkog Mira, 1699, B. je postao glavna pogranična tvrđava Turske prema Austriji, oko koje su se u 18 vijeku vodile ljute borbe. U novom ratu princ Eugen Savojski potukao je Turke kod B. i uzeo grad 22/8 1717. Od tada, odnosno od Požarevačkog Mira 1718, B. je ostao u vlasti Austrije, zajedno sa sjevernom Srbijom, sve do 1739. Srbi su tad energično radili, da se spoji karlovačka i beogradska mitropolija, i to im je, poslije dužeg otpora Beča, najzad uspjelo. Tragovi austrijske uprave u Srbiji iz toga vremena očuvani su još i danas, naročito u tvrđavi beogradskoj. Dugo se držala i »Pirinčana«, nazvana po princu Eugenu, na Dorćolu. Poslije austrijskog poraza kod Grocke, Beogradskim Mirom 1739, Austrija je izgubila Srbiju; Dunav i Sava postali su granica između Turske i Austrije. Vojnički značaj B. postao je tim još veći. To se naročito vidjelo u novom ratu 1788—1791. Austrijanci su od 1787 pokušavali u dva maha da se dočepaju B. prepadom, ali nisu imali sreće. Osvojili su ga tek 7/10 1789, da ga u Svištovskom Miru, 1791, ponovo vrate Turcima. U tim ratovima mnogo je stradalo stanovništvo i varoš je znatno opala u trgovini i prometu.

Od Turaka su B. oteli Srbi u Karađorđevom Ustanku, treći dan Božića 1806, i držali ga do katastrofe 1813. U drugom Ustanku B. je ostao na miru, jer knez Miloš nije želio, da osvajanjem vezirskog grada vrijeđa osjetljivost Turske. Ali naseljavanje Srba u B. počelo je od 1815 stalno da se razvija i u trećoj desetini 19 vijeka, grad je bio po većini stanovništva srpska varoš, i ako još nije bio prava prijestolnica. B. je postajao prijestolnica sve više tek od vremena kneza Aleksandra, odnosno od 1842. U »gradu« je stanovao paša sa turskim garnizonom, a u »varoši« kršćanski elemenat. Dok je grad sve više zapuštan propadao, varoš se naglo dizala i razvijala. Između garnizona i varoških Srba češće je dolazilo do sukoba. Jedan je, u junu 1862, doveo do bombardovanja varoši od strane gradske posade. Zbog toga, a i inače, da bi bili što slobodniji u svojoj zemlji, Srbi su energično tražili, da se Turci povuku iz gradova. Poslije dužih pregovora to je i uspjelo. 18/4 1867 svečano je pročitan sultanov ferman, kojim se knezu Mihailu predaju gradovi. Turska posada je otišla zauvijek. — Kratko vrijeme krajem 1914, a duže 1915—1918, bio je B. u rukama Austrije i njenih saveznika. Za vrijeme tih borbi, u kojima se B. časno branio, bio je znatno oštećen. Poslije oslobođenja, 3/11 1918, B. je postao prijestolnica Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U njemu je 1/12 1918 proglašen značajan akt narodnog ujedinjenja.

Monografija o historiji grada ne postoji. Nekoliko pokušaja za opću sliku dao je T. Stefanović Vilovski.

V. Ćorović.

B. je prijestolnica Kraljevine SHS. Ima 111.740 stanovnika (1921). Sjedište je Kralja, Vlade i Narodnog Predstavništva. Kulturni i politički prosvjetni centar. Važan trgovački i industrijski grad. U njemu se ukrštaju važni putevi međunarodne važnosti. Od velikog je strategijskog, saobraćajnog i trgovačkog značaja. Od važnijih prosvjetnih ustanova ima: Akademiju Nauka, Univerzitet, Narodni i Etnografski Muzej, Narodnu Biblioteku i Narodno Pozorište, zatim više srednjih i stručnih škola i t. d.

B. D.

U B. se u starije vrijeme spominju ove crkve: 1. Crkva Uspenja Bogorodice (na istočnom kraju grada), mitropolija. Podigao je despot Stevan. U njoj se nalazila čudotvorna ikona Bogorodice (slikana rukom Sv. Luke), koja se u Beogradu, kako izgleda, nalazila već 1073; njoj se poklonila kraljica Simonida, kad je išla u pohode svojoj jetrvi kraljici Katarini (ženi kralja Dragutina). U ovoj crkvi nalazile su se neko vrijeme i mošti Sv. Petke, prenesene iz Trnova, i mošti carice Teofane. 1521, kad je crkva preobraćena u džamiju (?), prenesene su u Carigrad. Čudotvorni lik Majke Božje prenesen je 1729 u

Digitized by Google

manastir Vinču. Ova se crkva (»manastir«) spominje u 16 i 17 vijeku (još 1689). 2. Crkva Tri Jerarha. Sazidao je despot Stevan kao pogrebnu crkvu za arhijereje. 3. Crkva Sv. Nikole. Sazidao je despot Stevan i ustrojio kao manastir (sa bolnicom i kućom za strance). 4. Crkva Rođenja Sv. Jovana Preteče u »Novoj Varoši«. Spominje se 1735 i 1737. 5. Crkva Sv. Arhanđela (sada saborna), sazidao je mitropolit beogradski Mojsej Petrović (1726—1730). 6. 1346 spominje se katolička crkva u B. 7. 1671 spominje se jermenska crkva u B. *V. P-ć.*

BEOGRADAC JOVAN (1812, Titel — 1889, Novi Sad). Svršio je vojne nauke i bio austrijski oficir. 1858 istupio je iz vojske i nastanio se u Novom Sadu, gdje je radio i čitav svoj imetak potrošio, da ostvari perpetuum mobile. Napisao je: O jeziku i pravopisu srpskom (1857); Crkva i država (1857); Orient, Occident und Panslavismus (1865); Misli o skorašnjem položaju i budućnosti naroda srpskog (1866). U rukopisu je ostalo nekoliko njegovih rasprava o jeziku i priloga za srpski rječnik. *D. P.*

BEOGRADSKA BANKA. Osnovana 1909. Centrala Beograd. Kapital 3,000.000. Rezerve 565.000, ulozi 1,538.794, mjenice 2,924.631, dužnici 2,579.537, dobit 100.284 din. Predsjednik Pavle Denić, direktor Mih. J. Janković. *N. S.*

BEOGRADSKA BANKA »MERKUR«. Osnovana 1906. Centrala Beograd. Kapital 6,000.000. Ulozi 1,633.633, vjerovnici 4,191.764, gotovina 1,459.967, mjenice 1,825.401, dužnici 7,598.711, dobit 407.630 din. Predsjednik i direktor David I. Ruso. *N. S.*

BEOGRADSKA EPISKOPIJA. Prvi spomen o B. E. je iz 4 vijeka, za vrijeme sirmijskih sinoda, 357 i 358, na kojima su strogi Arijevci pobijedili. Među vođama Arijevaca naročito se istakao Urzacije Singidunski (Singidunum, Beograd) u Gornjoj Miziji, koja je pripadala dijecezi Daciji. Zatim se B. E. spominje krajem 6 vijeka, za vrijeme avarskih borbi, pa u hrisovulji cara Vasilija II. 1018 među episkopijama potčinjenim ohridskoj arhiepiskopiji. Osim Beograda njoj su tada pripadali i gradovi Gradac, Omča, Glaventin i Bela Crkva, za koje se ne zna tačno gdje su ležali. Episkopija je bila vrlo ugledna, te je za nju, kao i za samu ohridsku arhiepiskopiju, bilo određeno da ima 40 klirika i 40 kmetova. — Imena beogradskih episkopa poznata su nam tek od 15 vijeka. 1447 bio je beogradski mitropolit Longin, a 1481 Filotej. Od 16 vijeka većina beogradskih mitropolita-episkopa naziva se i srijemskim, jer je i Srijem spadao pod episkopsku jurisdikciju njihovu. Takvi su bili Maksim (1512—1513, Makarije (1589), Joakim (1597—1610), Visarion (1613), Hadži Simeon (1622), Avesalom (1631), Neofit (koji se naziva hopovskim, 1647), Ilarion (1650 i 1655), Jefrem (1662—21/12 1672), Elevterije (1673), Pajsej (1678 i 1680), Simeon hadži Ljubibratić, ranije zahumski (1682—1685), Stevan Metohijac (1697), Mihailo (1705), kao beogradski i požarevački; Mojsije Petrović od 1713 do 1726, beogradski, požarevački i donjega Srijema, a od tada do 1730 i cijeloga Srijema. Tako i Vićentije Jovanović (od 1713 do 1737), u doba austrijske okupacije u sjevernoj Srbiji. Zatim Sofronije (1743), Vićentije Stefanović (1753), Kalinik (1759), Jeremija (1766), Dionisije I. Popović (1785—1791), Metodije (1791—20/1 1801), Leontije Lambrović (1801—1813), Dionisije II. Nišlija (1813—1815), Agatangel (1816—1826), Kirilo (1826—1827) i Antim (1838—1830). — 1830 osnovana je autonomna mitropolija u kneževini Srbiji, te episkopi beogradski postaju ujedno i mitropoliti nad ostalim episkopima. Teritorij stare braničevske, smederevske ili požarevačke episkopije, koji je združen sa beogradskom episkopijom krajem 17 vijeka, ostao je u njenom sastavu sve do 1922, kada je obnovljena braničevska eparhija.

B. E. ima danas osam manastira (Blagoveštenje, Voljavča, Grnčarica, Jošanica, Kalenić, Koporin, Trocka i Rakovica), 4 protoprezviterata (grada Beograda, beogradski, smederevski i kragujevački), 10 namjesništva (kosmajsko, posavsko, kolubarsko, velikoraško, jaseničko, beličko, levačko, šemničko, lepeničko i kragujevačko-jaseničko), 180 parohija sa 137 crkava, 185 sveštenika i 562.130 duša.

Literatura: P. Švabić, Antim, mitropolit beogradski (Glasnik pravoslavne crkve, 1903); M. Vukićević, Metodije, mitropolit beogradski (Glasnik pravoslavne crkve, 1900); M. Vukićević, Leontije Lambrović, mitropolit beogradski (Glasnik pravoslavne crkve, 1901). *R. Grujić.*

BEOGRADSKA FABRIKA MAŠINA I GVOZDENIH KONSTRUKCIJA D. D., Beograd. Akcionarsko društvo, osnovano 1920 radi preuzimanja preduzeća Zeiss i Masel. Glavnica je 6,000.000 din. Pokretna snaga je ukupno 400 konjskih snaga. Zaposleno je 350 radnika. Izrađuje sve vrste gvozdenih konstrukcija, mostove, strojeve i t. d. *S. P.*

Digitized by Google

BEOGRADSKA FABRIKA ŠEĆERA. Beograd-Čukarica. Osnovana je 1898 od regensburškog društva kneza Thurn-Taxisa (Turn-Taksisa). Glavnica je 1,400.000 zlatnih maraka. Za vrijeme rata bila je sekvestrirana, i njeno pitanje još nije definitivno riješeno. Da bi se poslije rata u njoj obnovio rad, obrazovan je sindikat od nekoliko beogradskih banaka, koji je dao sredstva za rad, a uprava tvornice povjerena je upravnom odboru, koji postavlja ministar Pravde. — Pokretna snaga B. F. Š. je ukupno 1.400 konjskih snaga. Radnika je zaposleno preko 700. Kapacitet je 1.200 vagona šećera godišnje. *S. P.*

BEOGRADSKA FILHARMONIJA osnovana je 13/6 1923 od članova orkestra opere Narodnog Pozorišta i nastavnika muzičke škole u Beogradu sa ciljem, da izvodi simfonijsku muziku domaćih i stranih kompozitora. *K. M.*

BEOGRADSKA HIPOTEKARNA BANKA. Osnovana 1921. Centrala Beograd. Kapital 3,000.000. Fondovi 179.706, ulog 1,087.202, vjerovnici 1,020.270, aktivni tek. računi 1,686.548, nepokretnine 1,213.764, industrijska preduzeća 1,011.742, vrijednosni papiri 1,026.870 din. Predsjednik Ljub. R. Jovanović, direktor Stevan Radović. *N. S.*

BEOGRADSKA KOMISIONA BANKA. Osnovana 1912 pod firmom Sreta Đorđević A. D. Poslije rata pretvorena u banku pod gornjom firmom. Od 1923 u prinudnoj nagodbi van stečaja. *N. S.*

BEOGRADSKA MITROPOLIJA. Poslije drugog ukidanja pećske patrijaršije (1766), cijela srpska crkva došla je pod vlast carigradske patrijaršije, koja je slala i u srpske episkopije gotovo uvijek same Grke. Tako je u doba ustanka (1804) na beogradskom episkopskom prijestolu sjedio Grk mitropolit Leontije Lambrović (1801—1813). Karađorđe je dobro znao, koliko su Grci nepouzdani u velikom narodnom poslu, koji je on izvodio, te je ubrzo odlučio da se riješi fanariotskih vladika. Već na Skupštini u Hasanpašinoj Palanci (2/10 1809) donesena je odluka, da se na mjesto Leontija postavi za mitropolita beogradskog Melentije Stefanović, arhimandrit manastira Rače i vojvoda sokolski. Ta odluka nije izvedena, jer se u ono ratno doba nije moglo pregovarati sa carigradskim patrijarhom. Kada je 1813 Srbija ponovo pala pod Turke, postavljen je za beogradskog mitropolita Dionisije II., bivši srpski svešteник iz Niša, koji je mnogo pomagao Huršid-paši, da umiri Srbiju. On je uskoro umro i knez Miloš je predložio 1815 carigradskom patrijarhu studeničkog arhimandrita Melentija Nikšića za beogradskog mitropolita. Patrijarh nije prihvatio taj prijedlog, već je za beogradskog mitropolita postavio Grka Agatangela, a Melentija posvetio za episkopa užičko-šabačkog. Međutim, kada je Melentije, već iduće godine (1816), ubijen, došao je i u šabačku episkopiju opet Grk. — Tada je u cijeloj oslobođenoj Srbiji bilo samo dva episkopa: beogradski i užičko-šabački, koji su po običaju u carigradskoj patrijaršiji nosili naslov arhiepiskopa i mitropolita, i ako su faktično bili samo episkopi. Oni, kao i drugi fanarioti, nisu mnogo marili za Srbe i srpsku crkvu, nego samo za svoje lične interese. Stoga je knez Miloš odmah pregao da im ograniči vlast. Već 1816 donesena je uredba za sveštenstvo, koja je fiksirala episkopske i sveštеničke prihode, a 1822 Skupština je zabranila da episkopi idu u narod radi svojih prihoda, već da im ga knezovi kupe zajedno s državnim porezom. Uz to je Miloš osnovao i konzistorij, u kojem je, pored mitropolita, postavio po jednog arhimandrita i kneza, ali već 1825 on je ukinut, i svi bračni, kao i drugi njeni sudski poslovi, prešli su u djelokrug kneževe kancelarije. Te reforme Miloševe bile su prvi korak nezavisnosti srpske crkve u Srbiji. Kada je 1830 knez Miloš dobio hatišerif, da je Srbija samoupravna kneževina, osigurao je njime i pravo, da Srbi sami sebi biraju episkope, a carigradski patrijarh samo da ih potvrđuje. Na osnovu toga carigradska je patrijaršija opozvala odmah oba posljednja fanariota na episkopskim stolicama u Srbiji, beogradskog mitropolita Antima i užičkog Gerasima. Knez Miloš, u dogovoru sa crkvenim i narodnim predstavnicima, donio je onda rješenje, da se užičko-šabačka episkopija podijeli na užičku, sa sjedištem u Čačku (danas žička) i šabačku, te da one, zajedno sa beogradskom episkopijom, obrazuju autonomnu beogradsku mitropoliju. Za prvog beogradskog mitropolita postavljen je onda hrabri arhimandrit vraćevšnički Melentije Pavlović (1830—1833), za užičkog episkopa arhimandrit sretenjski Nikifor Maksimović, a za šabačkog episkopa arhimandrit Gerasim Đorđević. Nešto kasnije, 1832, knez je Miloš sklopio konkordat između Srbije i carigradske patrijaršije, po kom je pravoslavnoj crkvi u Srbiji priznana autonomija, a beogradski episkop je

Digitized by Google

dobio ime arhiepiskopa i čin mitropolita cijele Srbije. Po tome konkordatu mitropolita i episkope birat će knez i narod, izbor mitropolita javit će se patrijarhu, i on će davati dopuštenje, da se njegovo posvećenje obavi u Srbiji. Za svaki novi izbor mitropolita dat će se po 300 dukata dara patrijarhu, a u ime danka za eparhije davat će se 3.000 groša godišnje. Ostavština mitropolita i episkopa pripada državi, a ne patrijarhu, kao dotle. Pri bogosluženju beogradski mitropolit spominjat će i dalje patrijarha, kao svoga vrhovnog duhovnog starješinu, a njega će spominjati svi episkopi u Srbiji. Od patrijarha će se dobivati i sveto miro.

Mitropolit Melentije umro je već 8/6 1833, a njega je naslijedio Petar Jovanović (1833—1859). On je odlično izveo organizaciju svoje mitropolije, po primjeru karlovačke mitropolije, i osnovao je još jednu eparhiju, timočku, kada je 1833 dobiveno šest novih okruga, zatim je uredio parohije, namjesništva i protoprezviterate, uveo je matice vjenčanih, krštenih i umrlih, proveo je red u bogosluženju i dao štampati bogoslužbene knjige u novoosnovanoj štampariji u Beogradu, ustanovio je plaću mitropolitu i episkopima, koja je, uglavnom, sve do skora vrijedila, uredio je arhijerejski sabor, eparhijske duhovne sudove i veliki duhovni sud, napisao je ustrojstvo za duhovne vlasti i nastojao je, da se dižu crkve i obnavljaju manastiri. — Taj rad nastavio je njegov nasljednik Mihailo Jovanović (1859—1881 i 1889—1898), kada se Petar zbog promijenjenih političkih prilika morao ukloniti iz Srbije. Mitropolit Mihailo bio je posljednji beogradski mitropolit, za koga je još trebala potvrda carigradskog patrijarha i koji je bio dužan, da ga spominje pri bogosluženju. Za vrijeme njegove uprave, poslije srpsko-turskog rata od 1876 do 1878 i proglašenja Srbije za nezavisnu kneževinu, carigradski patrijarh i njegov sinod proglasili su (1879) beogradsku mitropoliju za potpuno nezavisnu i samostalnu (autonomnu i autokefalnu) crkvenu oblast. Sa proširenjem Srbije u to doba uveličala se i mitropolija s novom, niškom episkopijom. Kada je mitropolit Mihailo 1881 morao da ostavi za nekoliko godina prijesto, zamijenio ga je kao beogradski mitropolit Teodosije Mraović (1883—1889) do njegovog povratka, a kada je umro (1898), naslijedio ga je Inoćentije Pavlović (1898—1905). Poslije njega došao je današnji beogradski mitropolit Dimitrije Pavlović, koji je 1920 izabran za srpskog patrijarha, kada je provedeno ujedinjenje srpske crkve po svim oblastima, gdje Srbi žive, u Srpsku Patrijaršiju.

S povećanjem teritorija Kraljevine Srbije, poslije ratova od 1912 i 1913. povećana je i B. M. sa tri nove episkopije, skopljanskom, veleško-debarskom i prizrenskom. — Poslije Svjetskog Rata učinjen je nov raspored episkopija u Južnoj Srbiji, te je 1920 ukinuta veleško-debarska, a obnovljene su ohridska, bitoljska i štipska. Zatim su od beogradske episkopije odijeljeni smederevski i požarevački protoprezviterati i u njihovim granicama obnovljena je stara braničevska episkopija, sa sjedištem u Požarevcu.

Prema tome današnju beogradsku mitropoliju sačinjava 11 episkopija, od kojih su šest (beogradska, šabačka, žička, niška, timočka i braničevska) u sjevernoj Srbiji, a pet (skopljanska, prizrenska, ohridska, bitoljska i štipska) u Južnoj Srbiji. — U svim ovim episkopijama vodi se crkvena uprava uglavnom po zakonu o crkvenim vlastima za Kraljevinu Srbiju od 1890 sa kasnijim izmjenama i dopunama. — U svakoj eparhiji je stalna sudska i upravna vlast duhovni sud, kome je predsjednik jedan protoprezviter, a članovi su dva redovna i nekoliko počasnih sudija iz redova sveštenika i kaluđera. Sudije postavlja kralj na prijedlog nadležnog episkopa i ministra Vjera. Valjanost odluka i presuda duhovnog suda ne zavisi od pristanka eparhijskog episkopa, ali izvršni su mu organi prote i namjesnici, koje postavlja episkop. U sjevernoj Srbiji ima 18 protoprezviterata, koji se dijele na 54 namjesništva, u Južnoj Srbiji 14 protoprezviterata i 32 namjesništva. Protoprezviterati i namjesništva zaokruženi su uglavnom kao okruzi i srezovi, a parohije ili nurije kao političke općine. U sjevernoj Srbiji ima 904 parohije, sa 800 crkava i preko 1.000 sveštenika; u Južnoj Srbiji ima 760 parohija i oko 800 sveštenika. Sveštenike postavljaju episkopi. Doskora je sveštenicima glavni prihod bio bir, koji u novije doba građanske vlasti kupe u novcu od naroda i predaju sveštenicima. — U starim granicama su parohije obično vrlo velike, a u novima ima ih i vrlo malih, od 50 do 250 obično zadružnih kuća. — U Južnoj Srbiji još je dobar dio sveštenstva neškolovan i doskora se bavio raznim zanatima. Školovano sveštenstvo davala je samo bogoslovsko-učiteljska škola u Prizrenu. U sjevernoj Srbiji parohijsko sveštenstvo ima dosta dobro crkveno i svjetovno obrazovanje, koje je steklo u beogradskoj bogosloviji. Od 1922 postoji i bogoslovija u

Digitized by Google

Bitolju. — Crkvenom imovinom upravljaju naročiti tutori ili epitropi iz naroda, kojima su sveštenici dužni pomagati u vođenju računa.

Manastira u sjevernoj Srbiji ima 54, sa 90 kaluđera, a u Južnoj 72, sa jedva 50 kaluđera. Ženski manastir bio je doskora samo jedan, u selu Berovu na Bregalnici u Malešu, koji je postao oko polovine 19 vijeka, a 1920 osnovan je jedan i u selu Mirkovcima kod Skoplja. Prvi ima 20 kaluđerica, a drugi samo tri sestre. — Za obrazovanje monaškog sveštenstva postoji obnovljena monaška škola u manastiru Rakovici, kod Beograda. Tu je 1907 počeo izlaziti i list Duhovna Straža, kao organ monaškog udruženja u Kraljevini Srbiji. — Kao prizivna vlast protiv odluka duhovnih sudova postojao je, do ujedinjenja srpskih oblasnih crkava, veliki duhovni sud za mitropoliju beogradsku, a najviša vlast bio je arhijerejski sabor. Od 1920 sve te instancije zamijenili su najviši centralni organi srpske patrijaršije.

Crkvenu književnost u beogradskoj mitropoliji zastupa nekoliko časopisa. Takvi su: Hrišćanski Život, koji izdaju uglavnom nastavnici beogradske Bogoslovije Sv. Save, koja je privremeno smještena u Srijemskim Karlovcima; Vesnik Srpske Crkve, organ sveštenićkog udruženja u Beogradu; Crkva i Život, organ skopljanske mitropolije i Pregledi žičke, niške i timočke eparhije. Popularni religijski list za narod je Hrišćanin, koji izlazi u Beogradu, i nekoliko sličnih listova po spomenutim eparhijama, koje izdaju svoje organe. Crkvenom politikom bavi se nedjeljni list Vesnik, koji također izdaje sveštenićko udruženje u Beogradu.

Literatura: D. Anastasijević, Pismo carigradskog patrijarha Konstantija o aftokefalnosti srpske crkve, Spomenik, 49; P. Švabić, K pitanju o avtonomiji srpske crkve (Glasnik pravoslavne crkve, Beograd, 1903); N. Dučić, Vaseljenska patrijaršija i srpsko crkveno pitanje (1897); St. Novaković, Beleške k istoriji Šapca, šabačke vladičanske stolice (Godišnjica, 9); St. Novaković, Još jedan prilog istoriji valjevske mitropolije (Godišnjica, 11); A. Ilić, Petar Jovanović, mitropolit beogradski (1911); Mitropolit Mihailo, Pravoslavna srpska crkva u Knjaževini Srbiji (1874); N. Dučić, Istorija srpske pravoslavne crkve (1894); R. Grujić, Srpska pravoslavna crkva (1920); Državni kalendar Kraljevine Srbije za 1914. *R. Grujić.*

BEOGRADSKA NADBISKUPIJA. Kad je u Beogradu (Singidunum-u) prvi put osnovana biskupija, nije poznato. U 4 vijeku njen biskup Urzacije pripadao je arijevstvu. Kasnije je beogradska biskupija, zbog seobe naroda, propala. Početkom 15 vijeka se ponovo javlja biskupija latinskoga obreda. Kada je fra Mato Benlić postao, polovinom 17 vijeka, beogradski biskup, stolna crkva je bila već pretvorena u džamiju. U Beogradu nije bilo više od 840 katoličkih duša, Dubrovčana i Bosanaca. Kada su Turci 1739 ponovo zauzeli Beograd, katoličtvo u njemu sasvim je iščezlo. No domalo se katoličtvo u Srbiji uopće, a u Beogradu napose, dotle razvilo, da je srpska vlada već 1854 apostolskog namjesnika u Bosni molila, da svoju jurisdikciju protegne i na srpske katolike. U isto se vrijeme radilo oko ustanovljenja posebne katoličke općine u Beogradu. U konkordatu, koji je Srbija 1914 sklopila sa Svetom Stolicom, bilo je zaključeno, da se u Beogradu osnuje nadbiskupija, pod koju je imala pripasti i skopljanska biskupija sa svojim sjedištem u Prizrenu. 1924 Sveta Stolica je imenovala bečkerečkoga apostolskoga administratora fra Rafaela Rodića prvim beogradskim nadbiskupom, koji ujedno nosi naslov smederevskog biskupa. Rodić se u Beogradu svečano ustoličio 7/12 1924.

Literatura: Coleti, Illyricum Sacrum, VII—VIII; Dr. Marković-Perković, Slaveni i pape, 2 (1904); Dr. Jelenić, K problemu konkordata sa Srbijom (Serafinski Perivoj, 1913).
J. Jelenić.

BEOGRADSKA OBLAST obuhvata samo najbližu okolinu Beograda, t. j. slivove Topčiderske Reke i Bolečice. Zemlja je u B. O. slabije plodnosti (Torlak). Stanovništvo se bavi zemljoradnjom, povrtarstvom i stočarstvom. Glavno mjesto je Beograd. *B. D.*

BEOGRADSKA PRODUKTNA BANKA. Osnovana 1922. Centrala Beograd. Kapital 10,000.000. Rezerve 382.000, ulozi 466.423, vjerovnici 1,409.217, dužnici 5,689.516, industrijska preduzeća (mlin) 2,835.600, roba 823.036, dobit 1,161.945 din., dividenda 8%. Predsjednik Samuilo R. Ozmo, direktor Salomon Elijas. *N. S.*

BEOGRADSKA TEKSTILNA INDUSTRIJA A. D. u Beogradu. Nova firma dotadanje tvornice M. Ječmenica i Komp., osnovane 1898. Sadanja glavnica je 20.000.000 dinara. Ima predionicu pamuka, tkaonicu i trikotažu: 396 razboja, 70 strojeva za trikotažu, 50 strojeva za čarape i druge strojeve. Pokretna snaga je 800 konjskih sila.

Digitized by Google

Izrađuje svu pletenu robu, pamučne i vunene tkanine. Zaposleno je oko 1.000 radnika. Prosječno proizvodi: 3,600.000 metara tkanina, 30.000 tuceta Jägerovog rublja i 20.000 tuceta marama za glavu. *S. P.*

BEOGRADSKA TRGOVAČKA BANKA. Osnovana 1894. Centrala Beograd. Kapital 6,000.000 (60.000 akcija po 100 din.). Rezerve 3,013.415, ulog 11,648.941, vjerovnici 3,069.500, gotovina 5,765.444, mjenice 10,667.840, lombard 406.022, dužnici po tekućem računu 9,890.131, nepokretnine 1,416.115, vrijednosni papiri 680.267, dobit 1,567.349 din., dividenda 18% (1924). Predsjednik Mih. Milovanović, direktor Đ. Bogojević. *N. S.*

BEOGRADSKA TRGOVAČKA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana 1893. Centrala Beograd. Kapital 3,000.000. Fondovi 947.101, ulozi 2,524.520, vjerovnici 2,038.091, reeskompt 890.000, mjenice 4,452.534, dužnici 3,174.500, nepokretnine 750.000, lombard 821.215, vrijednosni papiri 550.900, dobit 609.569 din., dividenda 15%. Predsjednik Hajim D. Azriel, direktor Maks Alkalaj. *N. S.*

BEOGRADSKA UJEDINJENA BANKA. Postala 1922 fuzijom između Jugoslovenske Trgovačke Banke (osnovana 1912) i Građanske Banke (osnovana 1909). Kapital 20,000.000 din. U likvidaciji je uslijed prinudne nagode van stečaja. *N. S.*

BEOGRADSKA ZADRUGA A. D. Osnovana 1882. Kapital (10.000 akcija po 1.000 dinara) 10,000.000, bankarsko odjeljenje blagajna 1,594.189, mjenice 24,734.599, tek. računi 15,278.695, nepokretnine 2,175.500, vrijednosni papiri 11,177.101, rezerve 13,323.729, ulozi 8,430.425, reeskompt 21,540.529, vjerovnici 3,914.972, dobit 1,500.000 din., div. 15%, kurs akcija 2.800. Preduzeća: Fabrika stakla, Paraćin. Odjeljenje osiguranja B. Osiguravajućeg društva. Predsjednik Luka Ćelović, zastupnik direktora Kosta J. Konstantinović. *N. S.*

BEOGRADSKA ZADRUGA A. D. Centrala u Beogradu, filijala Zagreb. Kapital 10,000.000. Osiguranje: života, požara, nesrećnih slučajeva. Polica života 3.072 din. 21,977.225; polica požara 6.811 din. 1,,114,749.848, rezervne premije 8,495.116, fondovi 900.632, brutto prihod 7,060.953, štete i isplate doživotnih osiguranja 1,710.471, čista dobit 1,283.283. *N. S.*

BEOGRADSKA ZALOŽNA BANKA. Osnovana 1902. Centrala Beograd. Kapital 6,000.000 (20.000 akcija po 300 dinara), u 1924 povećan (sa 20.000 akcija po 300) upis. 8,179.400. Fondovi 3,056.933, ulozi 12,371.939, vjerovnici 4,664.343, hipotekarni dug 1,705.409, gotovina 945.892, zalozi 6,924.151, mjenice 10,163.840, dužnici po tek. računu 4,522.517, nepokretnosti 10,258.573, dobit 1,821.348, dividenda 16⅔% (1924). Predsjednik Panta Tadić, direktor Božidar N. Milosavljević. *N. S.*

BEOGRADSKE NOVINE, politički list. B. N. su počele izlaziti 1895 u Beogradu, prvi urednik bio im je Uroš Urošević. Izlazio je svakog dana po podne. Kasnije je bio vlasnik i direktor lista Stevan Ćurčić. B. N. su izlazile redovno do 1912 (17 godina), a obustavljene su za vrijeme rata. *U. Dž.*

BEOGRADSKI DRUM. V. Drum.

BEOGRADSKI KREDITNI ZAVOD. Osnovan 1870. Centrala Beograd. Kapital 3,000.000 (5.000 akcija po 600 din.). Rezerve 1,943.416, ulozi 8,027.105, vjerovnici 5,556.623, gotovina 435.707, mjenice 7,270.664, zalozi 1,341.806, dužnici 5,599.165, vrijednosni papiri 2,426.010, dobit 1,030.975 din., dividenda 20% (1924). Predsjednik A. Đ. Biba, direktor Jezdimir L. Đokić. *N. S.*

BEOGRADSKI MIR sklopljen je 18/9 1739 između Austrije i Turske, uz posredovanje i »garanciju« Francuske. Ugovor je imao 23 člana. Turska je dobila tvrđave Beograd (Alba graeca) (čl. 1), Šabac (turski Bujurdulen) (2), Srbiju (3), austrijsku Vlašku (4). Tvrđave, po ugovoru, imale su da se poruše i evakuiraju, a neprijateljstva odmah da se obustave (6). Osigurana su recipročna prava za promet i upotrebu pograničnih rijeka Dunava i Save (7). Dana je obostrana amnestija svima, koji su sudjelovali u ratu na neprijateljskoj strani (8). Potvrđena su predašnja prava katoličkih svećenika i crkava i pravo da carski poslanik može intervenirati kod Porte za vjeru i za sveta mjesta u Jerusalimu i druge crkve (9). Ratni zarobljenici pušteni su na slobodu; zarobljenici u posjedu privatnih ljudi oslobođeni su uz pravedan otkup (10). Osigurana je međusobna sloboda putovanja, trgovine i plovidbe trgovcima; carskim trgovcima priznani su isti privilegiji kao i trgovcima drugih prijateljskih država. Ugovoreno je, da se Alžirci, Tunisci, Tripolitanci i Ulcinjani ne bave gusarstvom (11). Dano je slobodno trgovanje austrijskim trgovcima s Perzijom po Dunavu i preko turskog teritorija, i obratno perzijskim trgovcima, uz plaćanje carine od 5% i nameta reftije (12). Određeno je, da za mjesec dana

Digitized by Google

mješovita komisija provede razgraničenje (13). Obezbijeđeno je respektovanje granice i tuđeg teritorija (14). Ugovoreno je, da pogranične sporove u buduće rješava jedna mješovita komisija odabranih ljudi; zabrana dvoboja i izazivanja ostala je kao u predašnjim kapitulacijama (15). Provale na tuđi teritorij zabranjene su; za uhvaćene napadače rješavat će se po lokalnim zakonima, a plijen će se vratiti oštećenima. Pogranične vlasti obvezane su pod prijetnjom gubitka zvanja i života, da vrše punu pravdu (16). U slučaju neprijateljstva između obje države obavještavaju se na vrijeme podanici, da plativši i naplativši dugove mogu sa svojim imanjem nepovrijeđeno izaći iz države (17). Ugovoreno je, da se hajduci i prebjeglice ne smiju primati, nego se moraju progoniti; pogranične vlasti morale su se za to brinuti pod prijetnjom kazne (18). Mihajlo Csáky i drugi madžarski emigranti imali su da se uklone od granica (19). Ugovoreno je, da se izmijenе svečana poslanstva s poklonima (20), a ministri poslanici, oratori, legati, rezidenti ili agenti da se primaju s odgovarajućim počastima i da imaju isti imunitet i prava kao i predstavnici drugih sila prijateljskih Turskoj. Glasnici imaju uobičajene pogodnosti i pomoć (21). — Za izmjenu ratifikacija određen je rok od mjesec dana. Mir je sklopljen na 27 godina tako, da se može o roku ili prije produžiti. Sve vlasti i krimski kan i sva tatarska plemena dužni su biti pod prijetnjom najstrožih kazna držati se odredaba ovoga mira (23).

Literatura: Dr. F. W. Ghillany, Diplomatisches Handbuch, II (1855), 224—240. *V. Popović.*

BEOGRADSKI PAŠALUK, administrativno područje pod upravom beogradskog paše. B. P. je obuhvatao oblast od Drine na zapad do ispod Užica i Karanovca, na jugu do Stalaća, a na istoku do Poreča. Od 1791 sjeverna granica bila je definitivno Sava i Dunav. Od 1718 do 1739 B. P. je uglavnom pod austrijskom okupacijom. Poslije Svištovskog Mira (4/8 1791) i prema obvezama, primljenim u njemu, Turska je počela uvoditi reforme u B. P. Janjičarima je zabranjen boravak u cijelom pašaluku. To je izazvalo više borbi (Kara-Hasan, koji 1792 bješe zauzeo Beograd; Pazvan-Oglu, koji je iz Vidina na čelu nezadovoljnika u više mahova nasrtao u Srbiju). Beogradski veziri, u duhu reforama sultana Selima III., opirali su se energično svim pokušajima janjičara da se vrate u B. P., a da bi u tom uspjeli, oni su u borbu pored redovne, ali malobrojne turske vojske, uvodili i Srbe iz Pašaluka. Na molbu jedne srpske deputacije dobijen je (1793) od sultana hatišerif, na osnovu koga su Srbi B. P. dobili ove povlastice: 1. ukinuti su čitluci; raja je imala da plaća samo carsko i spahijsko; 2. za cio B. P. određen je danak na 20.000 oženjenih glava po 20 groša s glave; 3. porez da razrezuju i kupe narodni knezovi; 4. knezove je birao sam narod; 5. sudsku vlast vršili su knezovi (za manje slučajeve) i turske kadije; 6. Turcima je bio ograničen pristup u kršćanska sela; 7. dozvoljena je potpuna sloboda vjere, bogoslуženja i opravke bogomolja. Hatišerif taj objavljen je 1/2 1794 svečano u Beogradu. Ali su te povlastice bile kratka vijeka. Poslije Napoleonova napada na Egipat, carigradski krugovi popustiše u svojoj reformnoj revnosti i počeše da se smiruju s domaćim nezadovoljnicima. Tako od 1799 počinje vraćanje janjičara u B. P.; 8/8 1801 oni su jurišem zauzeli beogradsku tvrđavu, a 15/12 1801 ubili su vezira Hadži-Mustafu pašu. Vlast onda uzeše dahije, koje uvedoše pritisak i izazvaše ustanak od 1804.

V. Ćorović.

BEOGRADSKI SPORT KLUB, sportsko udruženje, osnovano u Beogradu 1/9 1911. Danas mu je cilj: razvijanje i njegovanje sporta: nogometa (football), lakoatletike, hazene i zimskog sporta. Od postanka do 1923 B. S. K. je bio najbolji sportski klub u Srbiji (za vrijeme od 1914 do 1918 nije radio). Aktivnost kluba razvija se naročito poslije rata. Od 1918 B. S. K. je imao nekoliko nogometnih utakmica sa poznatijim i najboljim sličnim klubovima iz Austrije, Madžarske i Rumunjske, a isto tako i s pojedinim boljim klubovima u zemlji, i uvijek pokazivao dobar uspjeh. 1923 prestao je, po izgubljenoj utakmici sa klubom Jugoslavija, da bude prvak među sportskim klubovima kod Srba. Članova ima oko 300 stalnih. *B. M.*

BEOGRADSKO - KARLOVAČKA MITROPOLIJA (1726—1739). Mirom u Požarevcu (1718) dobila je Austrija od Turske, osim ostalog, i Banat sa gotovo cijelom sjevernom Srbijom. Svaka od tih oblasti imala je u taj mah po dvije episkopije, u Banatu vršačku i temišvarsku, a u Srbiji beogradsku i valjevsku. Narodni predstavnici, na čelu sa karlovačkim mitropolitom Vićentijem Popovićem-Janjevcem (1713—1725), odmah su poduzeli akciju, da episkopije u novo-

Digitized by Google

zadobivenim krajevima uđu u sastav karlovačke mitropolije, da se tako očuva bar crkveno jedinstvo pravoslavnih Srba pod austrijskom vlašću. Austrijske državne vlasti bile su protivne tome iz političkih razloga i, oslanjajući se na ambiciju beogradskog mitropolita Mojsija Petrovića (1713—1726), obrazovale su u dobivenim oblastima zasebnu beogradsku mitropoliju, kojoj su potčinili i rumunjskog episkopa u Rimniku. Ali kada je karlovački mitropolit uskoro obolio, narodni predstavnici su uspjeli, da mu beogradskog mitropolita postave za kaodjutora, a kada je mitropolit umro, jednoglasno su, na Saboru 1726, izabrali Mojsija Petrovića i za karlovačkog mitropolita. Državne vlasti morale su za taj mah pristati na gotov čin, ali su poslije smrti Petrovićeve (1730) opet živo nastojale, da razdvoje Srbe na dvije mitropolije. Međutim na Saboru 1731 jednoglasno je izabran dotadašnji aradski vladika Vićentije Jovanović za mitropolita ujedinjene beogradsko-karlovačke mitropolije, te je to ujedinjenje ostalo sve do mira u Beogradu (1739), po kome je sva sjeverna Srbija ponovo došla pod tursku vlast. — Oba mitropolita beogradsko-karlovačke mitropolije bili su energične, prosvjećene i razumne starješine, te su za kratko vrijeme svoje uprave vrlo mnogo učinili, kako za napredniju i bolju organizaciju crkvene vlasti, tako i za duhovnu kulturu nopće među Srbima pod austrijskom vlašću.

Literatura: J. Schwicker, Die Vereinigung der serbischen Metropolien von Belgrad u. Karlovitz 1731 (1881, srpski prijevod u Vesniku srpske crkve za 1894); D. Pavlović, Administracija i crkvena politika austrijska u Srbiji od 1718 do 1739 (Glas, 62); R. Grujić, Srpske škole u beogradsko-karlovačkoj mitropoliji od 1718 do 1739 (1908); R. Grujić, Prilozi za istoriju Srbije u doba austriske okupacije 1718—1739 (Spomenik, 52); D. Ruvarac, Mitropolija beogradska oko 1735 (Spomenik, 42); M. Milićević, Beleške o nekim nurijama i manastirima u Srbiji (Spomenik, 37).

R. Grujić.

BERANE, varoš u dolini rijeke Lima. Ima oko 3.500 stanovnika. Po vjeri su muslimani i pravoslavni. B. su 1862 osnovali Turci. — B. najviše vodi trgovinu žitom i stokom; pazarni je dan subota. Okružno je mjesto, ima osmorazrednu gimnaziju i učiteljsku školu. U blizini je manastir Đurđevi Stupovi. *P. Š.*

BERARD VICTOR (Berar Viktor), profesor i političar francuski (1864, Morez, Jura). Svršivši Ecole Normale supérieure (1889), putovao je po istoku kao član Ecole française u Ateni. 1894 položio je doktorat književnosti, sa tezom L'origine des cultes arcadiens, gdje ukazuje na stalne feničanske utjecaje kod Grka. U studiji Les Phéniciens de l'Odyssée (1902—03) dokazuje B. vjerodostojnost homerskih opisa po Sredozemnom Moru. Izdao je 1924 svoj izvrsni i komentarisani prijevod Odiseje. — Kao dugogodišnji kroničar Revue de Paris objavio je B. veći broj studija o istočnom pitanju. Povodom aneksije Bosne, Friedjungovog procesa, i za vrijeme Svjetskog Rata, rječito je branio našu nacionalnu stvar. Kao predsjednik društva Nation Serbe en France, starao se, s velikom predanošću, zajedno s gđom. Berard, za srpske izbjeglice, naročito đake. Inspirator Srpskog dana, napisao je predavanje, koje je 26/3 1915 držano po svima francuskim školama.

M. I.

BERAVICA, rijeka u Južnoj Srbiji, lijeva pritoka Blata. Izvire iz Krstaca (554 m) i Borile, slijeva se ispod sela Borotina. Dužina toka 25 km, površina sliva 281·4 km².

P. V.

BERGAMAŠKA OVCA je jedan od izvornih tipova jezerske ili solčavske ovce u Sloveniji. To je velika, jaka ovca, talijanskog podrijetla (dolina rijeke Po), te se onda rasprostranila po Štajerskoj, Koruškoj, južnoj Švajcarskoj, gdje je, upotrebljena za ukrštanje, stvorila nove bagre. Svojstva te ovce su kombinirana, ona je srednje tovnosti, mlijeka daje malo, ali je vrlo masno, a vuna je gruba, te se može preradivati samo u grubo tkivo. *S. U.*

BERGANT FORTUNAT (Wergant), slikar (6/7 1721, Mekinje kod Kamnika — 31/3 1769, Ljubljana). Učio je u Rimu. Radio je crkvene slike, portrete i slike u žanru (genre). B. crkvene slike nalaze se u Otočcu, Lešcu, na Križnoj Gori kod Loža, Strični, Ljubljani i u drugim krajevima. Od njega su portreti porodice baruna Codelli Žanrske slike Ptičar i Prestar svojina su Hudovernika u Ljubljani. B. je bio najtemperamentniji slovenački barokni slikar.

Literatura: V. Steska, Pregled naše umetnosti, Mladika V, 23 sl. i 60 sl. (spisak radova i literatura).

F. S.

Digitized by Google

BERGER. V. Hribarnik.

BERGER NIKOLA, pavlin, historik svoga reda (1696 Križevci, Hrvatska — 1766, Lepoglava). Bio je doktor teologije i generalni definitor svoga reda. Štampao je u Požunu 1725 Regina martyrum Maria Crisiensis urbis refugium 1743, Annalium Eremi-Coenobiticorum ordinis fratrum eremitarum S. Pauli P. E. (2 sveska); u Trnavi 1750 Promptuarium privilegiorum svoga reda, a u rukopisu se sačuvao Catalogus authorum ex religiosis ordinis S. Pauli I. eremitae (Arhiv J. A.). *Đ. K.*

BERGER SALAMON (25/2 1858, Mnešice, kod Novog Mesta nad Vahom, županija Trenčin, Čehoslovačka). B. je najprije stupio u trgovinu. 1876 došao je u Hrvatsku. U Zagrebu je 1885 osnovao radnju tekstilne robe. 1908 napustio je svoje trgovačko preduzeće i predao se samo usavršavanju svoje čuvene Zbirke S. Berger. Od 1919 je direktor etnografskog odjeljenja Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu. — Odgojen na selu rano je upoznao sve vrste seljačkog rukotvorstva. U Hrvatskoj radio je na tome, da još lijepo očuvani kućni seljački rad digne na visinu velike kućne narodne industrije. Nastojanje mu je uspijevalo, i pored velikih prepreka. Plasirao je robu najviše u inostranstvu, gdje je u svrhu propagande priredio oko 100 izložbi, svuda s velikim uspjehom, i dobivao je velika odlikovanja. U cilju pribiranja što boljeg materijala za uzorke svojih proizvoda počeo je B., već odmah po dolasku u Hrvatsku, sastavljati svoju zbirku, i 1919 predao je u državne ruke. Time je B. dao osnov i inicijativu za osnivanje Etnografskoga Muzeja u Zagrebu. B. zbirka je od vrlo velike vrijednosti, broji oko 12.000 objekata, a pored pretežno etnografskih tekstilnih predmeta sadrži i umjetničke i umjetničko-obrtne. *V. T.*

BERIĆ JOVAN (1786, Brestovac, Bačka). Učio se u Subotici, Budimu, Požunu i Pešti, gdje je položio doktorat filozofije. Bio je aktuar u višoj školskoj direkciji i u deputaciji za grčko-istočni školski fond. Kao takav razvio je veoma živu literarno-školsku djelatnost. Od njega je prva pedagogija i metodika na srpskom jeziku. Bio je prijatelj Vukov. — Književni rad B. je: Žitije Isusa Hrista (1812 i 1831); Mesečna i tromesečna sočinenija na vozdjelanije uma i oblagorođenije serdca premile i preljubezne junosti serpske (1815, tri sveska); Pedagogija i metodika za učitelje građanski i selski škola od Vilom (1816); Joana Matije Šreka Svemirna istorija (1820, 1835); Pritče libo sravnitelne besede i nravstvena poučenija za mlade i stare, I (1831, prijevod s njemačkoga); Način nastavlenija za građanske i selske djetonastavnike (1832, prijevod s madžarskoga); Madžarsko jaziko-učenije (1833). B. je napisao i više oda (1805—1813). Osim toga sastavio je srpski bukvar, štico i aritmetiku i podnio ih školskoj vlasti na cenzuru. *M. Š.*

BERISLAVIĆ PETAR, hrvatski ban, 1513—1520 (između 1450 i 1460, Trogir u Mletačkoj Dalmaciji — 20/5 1520, Plješivica, između Korenice i Bihaća, na Uni u okršaju s Turcima). B. nije htio da živi pod mletačkom vlašću, pa se uselio u Hrvatsku i Ugarsku, gdje se posvetio svećeničkom zvanju i igrao važnu ulogu na dvoru kralja Vladislava II., koji ga je upotrebljavao za važne diplomatske misije po evropskim dvorovima. 1510 bio je B. prepošt u Stolnom Biogradu, 1513 postao je biskup u Vesprimu i kraljevski vrhovni blagajnik, a još iste godine i hrvatski ban. Primivši od pape Lava X. znatnu novčanu pomoć, B. je spremio vojsku, s kojom je pobijedio Turke kod Dubice (15/8 1513). Zbog ove pobjede slavili su ga hrvatski gradovi, a kralj Vladislav imenovao ga je za vranskog priora i dubičkog župana. B. je od tada u veoma teškim prilikama branio kraljevstvo od Turaka, tražeći pomoći od Dubrovčana, pape i ostalih kršćana. 1515 pobijedili su Turci B. kod Novigrada u Dalmaciji i napali na izolirano Jajce. 1518 i 1519 B. je upao u Bosnu i opkoljavao Jajce duže vremena. 1519 zaprijetila je velika opasnost od Turaka, a sredstva za obranu bila su tako slaba, da je B. poslao svog poslanika Tomu Nigera papi u Rim i caru Karlu V. u Bruselj, da traži pomoć. Međutim u prvoj polovini 1520 upali su Turci u Hrvatsku, pljačkajući svu zemlju od Krbave i Une na zapad sve do Senja. B. je pohitao da brani zemlju, ali je poginuo u jednom okršaju. Tijelo mu je preneseno u Vesprim.

Literatura: Vita Petri Berislavi etc. Joanne Tomco Marnavich... authore u Monumenta Hungaria Historica; M. Mesić, Hrvati na izmaku 15 i na početku 16 vijeka (Književnik, 1 i 2, 1864 i 1865); M. Mesić, Banovanje Petra Berislavića (Rad 3, 1—64); M. Mesić, Pleme Berislavića (Rad 8, 30—104); V. Klaić, Povjest Hrvata, 4 (1904), 253—289. *M. Prelog.*

BERKESZI ISTVÁN DR. (Berkesi Ištvan), madžarski historik, sku-

Digitized by Google

pljač materijala za historiju nekih starijih srpskih umjetnika (6/12 1853, Berkesz, Madžarska). 1878 diplomirao je na filozofskom fakultetu u Budimpešti. Jedno vrijeme bio je suplent u Beloj Crkvi (u Banatu), 1889 postao je profesor velike realke u Temišvaru, a 1910 direktor u istoj školi. — Napisao je preko 20 rasprava, većinom iz područja kulturne historije i historije umjetnosti u Banatu, kao što su: Putovanje grofa Holmannse-a po Ugarskoj od 1793 do 1894 (prijevod s uvodom i napomenama), 1887; Temišvarske štamparije i novine, 1900; Mala monografija sl. kr. grada Temišvara, 1900; Pitanje temišvarskog Muzeja, 1901; Društveni život u Temišvaru, 1901, 1902; Po Južnoj Ugarskoj nađene medalje, 1907; Radovi i uspomene St. Bogme od Nebojše, 1901; Temišvarski umjetnici, 1910. Drugo polje B. rada bilo je: Južnougarski historijski i arheološki Muzej u Temišvaru, čiji je on tajnik od 1890. a od 1901 upravitelj i urednik godišnjaka: Historijski i arheološki izvještaj. Tu je i objavljen, po nas najvažniji njegov rad o temišvarskim umjetnicima, u kome je skupio lijepu građu o našim slikarima: Danilu, Savi Petroviću, N. Aleksiću, Pavlu Petroviću i t. d. Temišvarski Muzej, u kom je bilo dosta naših objekata, B. je reorganizovao i inventarisao njegove zbirke. *V. Petrović.*

BERKOVIĆ NIKOLA, generalni direktor i potpredsjednik Zemaljske Banke za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu (22/11 1862, Sv. Ivan Žabno). Trgovačku akademiju studirao je u Grazu. Prakticirao je u Trstu u kolonijalnoj trgovini i u banci u Parizu. Od 1883 bio je sekretar Kase željezničkog državnog zajma u Beogradu. Kraće vrijeme bio je upravitelj trgovačke škole u Brčkom, pa direktor prvog novčanog zavoda u Bosni: Bosansko-Hercegovačke Narodne Dioničke Banke, te, zajedno s njome, prešao 1895 u tada osnovanu Privilegovanu Zemaljsku Banku za Bosnu i Hercegovinu. Od 1910 B. je predsjednik Trgovačko-obrtničke komore u Sarajevu. Bio je virilni član bosansko-hercegovačkog Sabora i kao takav pročelnik budžetskog odbora. — Glavna djela B. su: Eseji o privrednim prilikama Bosne i Hercegovine, i nekoliko rasprava o relaciji krune i dinara, o valutnom problemu, i o današnjoj novčanoj krizi. *S. P.*

BERLANDIERI, vrsta američke loze Vitis Berlandieri, čiji se hibridi u nas upotrebljavaju kao podloge u veoma krečnim zemljištima (50—55%). *I. R.*

BERLINSKI UGOVOR (13/7 1878). Potpisnice B. U. su: Njemačka, Austrija, Francuska, Engleska, Italija, Rusija, Turska. — B. U. sadrži 64 članka. Ustanovljena je autonomna tributarna kneževina Bugarska pod suzerenitetom sultanovim sa kršćanskom vladom i narodnom vojskom (1), određene su joj granice (2), utvrđeno je, da kneza narod slobodno bira, a Porta da ga potvrđuje s pristankom sila (3), da se sazove skupština uglednih ljudi Bugarske u Trnovu i izradi organski pravilnik kneževine, kao osnovicu javnog prava Bugarske. Osigurana je sloboda vjerskih obreda (4, 5), određena je provizorna uprava Bugarske, sa ruskim komesarom, uz sudjelovanje turskog, do ustanovljenja Ustava (6—7). Svi postojeći ugovori Porte sa silama ostali su u važnosti i za Bugarsku (8). Ostavljeno je da visinu danka Bugarske za Tursku sile naknadno odrede (9). Bugarska je preuzela turske dugove i obveze prema društvu željeznice Ruščuk—Varna, dalje prema Austro-Ugarskoj i prema društvu za eksploataciju željeznica evropske Turske za pruge na svojem teritoriju. Potrebne konvencije za uređenje ovih pitanja bit će zaključene između Austro-Ugarske, Porte, Srbije i kneževine Bugarske neposredno poslije zaključenja mira (10). Ugovoreno je, da ne bude više u Bugarskoj turske vojske, a tvrđave da se poruše (11). Posjednici zemlje, koji budu živjeli izvan Bugarske, moći će zadržati nepokretnine u njoj. Mješovita će komisija urediti pitanje o raspolaganju sa državnim imanjima za račun Porte i sa vakufima. Pripadnici Bugarske potpadat će na ostalom području Turske pod turske vlasti i zakone (12). — Obrazovana je na jugu Balkana provincija sa nazivom »Istočna Rumelija«, koja će ostati pod direktnom političkom i vojničkom vlasti sultana, s administrativnom autonomijom, s jednim kršćanskim generalnim guvernerom, koga će birati sultan, sa pristankom sila, na 5 godina (13). Određene su joj granice (u čl. 14). Turskoj je dozvoljeno da utvrđuje granice i u njoj drži vojsku. Utvrđeni su unutrašnji odnosi u Istočnoj Rumeliji i za ostrvo Kretu (čl. 15—24).

»Provincije Bosna i Hercegovina bit će okupirane i upravljane od Austro-Ugarske. Pošto vlada Austro-Ugarske ne želi da preuzme upravu Novopazarskog Sandžaka, koji se prostire između Srbije i Crne Gore u jugoistočnom pravcu do iza Mitrovice, funkcionirat će tu i dalje otomanska uprava. Ipak, da bi osigurala održa-

Digitized by Google

nje novog političkog stanja, slobode i sigurnost saobraćajnih puteva, Austro-Ugarska pridržava pravo, da drži garnizon i da ima vojničke i trgovačke puteve na cijelom prostoru ovog dijela starog bosanskog vilajeta. U tu svrhu, vlade Austro-Ugarske i Turske pridržavaju pravo, da se sporazumiju o pojedinostima« (25).

»Nezavisnost Crne Gore priznaje Porta i sve one visoke ugovarajuće strane, koje ju još nisu prihvatile« (26). »Visoke ugovarajuće strane složile su se u slijedećim uslovima: U Crnoj Gori ne će moći nikom smetati razlika u vjeri i vjeroispovijesti kao razlog za isključenje ili nesposobnost u pogledu uživanja građanskih i političkih prava, pripuštanja u javne službe, funkcije i časti ili vršenje raznih profesija i obrta na kojem bilo mjestu. Sloboda i vršenje obreda svih vjeroispovijesti bit će osigurane svima pripadnicima Crne Gore i strancima, i ne može se postaviti nikakva smetnja ni hijerarhičnoj organizaciji raznih vjerskih zajednica ni njihovim odnosima prema njihovim vjerskim poglavicama« (27). Čl. 28 odredio je nove granice Crne Gore. Bar s obalom spojio se je s Crnom Gorom, Špič s Dalmacijom, Ulcinj s teritorijem do Bojane ostao je Turskoj. Crna Gora dobila je slobodu plovidbe na Bojani, na čijem toku ne smije biti utvrđenja osim za obranu Skadra u okolini od 6 km. Crna Gora ne može imati ni ratnih brodova ni ratne zastave. Pristanište Bar i sve vode Crne Gore zatvorene su ratnim brodovima svih naroda. Nisu dozvoljene tvrđave na crnogorskom zemljištu između jezera i obale. Ostavljeno je Austro-Ugarskoj da vrši pomorsku i sanitarnu policiju u Baru i duž crnogorske obale lakim brodovima obalne straže. Crnoj Gori je naloženo da prihvati pomorsko zakonodavstvo, koje je na snazi u Dalmaciji. Austro-Ugarska se obvezala dati konzularnu zaštitu crnogorskoj trgovačkoj zastavi. Crna Gora se morala sporazumjeti s Austro-Ugarskom o pravu izgradnje i održavanja puta i željeznice preko novog crnogorskog teritorija i da osigura potpunu slobodu komunikacijama na ovim putevima (29). Posjednici zemlje na anektiranom području zadržali su svoja prava, i ako budu stanovali izvan Crne Gore. Odredit će se mješovita komisija da uredi način prodaje, iskorišćavanja i upotrebe državnih posjeda i vakufa (30). Crna Gora je imala da se sporazumije s Portom o crnogorskim predstavnicima u Carigradu i drugim mjestima. Crnogorci u Turskoj potpadaju pod turske zakone i vlast po međunarodnom pravu i običajima, koji su uvedeni prema Crnogorcima (31). Predstavnici sila u Carigradu odredit će u sporazumu s Portom dio turskog državnog duga, koji će preuzeti Crna Gora za dodijeljeni joj teritorij (33).

Priznata je nezavisnost kneževine Srbije (34). Odredbe za slobodu vjere ponovljene su doslovno za Srbiju kao za Crnu Goru u čl. 27 (35). Čl. 36 odredio je nove granice Srbije. Do sklapanja novih sporazuma ostavljeno je u Srbiji dotadanje stanje trgovačkih odnosa kneževine sa stranim državama. Nije dozvoljeno dizanje tranzitne carine. Imuniteti i privilegiji stranih podanika, konzularna jurisdikcija i protekcija ostali su, u koliko se ne promijene sporazumom između kneževine i zainteresovanih sila (37). Za dobiveni teritorij Srbija preuzima obaveze Porte prema Austro-Ugarskoj i prema društvu za eksploataciju željeznica evropske Turske u pogledu dovršenja i eksploatacije željeznica, koje će se sagraditi na dobivenom teritoriju. Potrebne konvencije za uređenje tih pitanja sklopit će se odmah po potpisu ugovora između Austro-Ugarske, Porte, Srbije, i u granicama njene kompetencije, kneževine Bugarske (38). Za slobodno raspolaganje zemljom muslimana, Porte i vakufa određeno je analogno kao u čl. 30 (39). Prema podanicima Srbije u Turskoj postupat će se prema načelima međunarodnog prava (40).

Priznata je nezavisnost Rumunjske (43), sloboda vjere u njoj kao u čl. 35 i 27 (44). Rumunjska je imala da vrati Rusiji dio Besarabije između Pruta i Kilije, koji joj je bio uzet Pariskim Mirom 1856 (45). Rumunjska je dobila dunavsku deltu i ostrva na jugu, dio Dobrudže do linije Silistrija-Mangalija (46). Rumunjska ne može uzimati tranzitne carine (48). Odredbe o konzularnoj protekciji u Rumunjskoj slične su kao u čl. 37 (49). Podanici Rumunjske u Turskoj i obratno uživat će prava kao i podanici drugih sila (50). Rumunjska preuzima prava i obveze Porte na dobivenom teritoriju u javnim gradnjama (51). Nisu dozvoljene tvrđave niti plovljenje ratnih brodova, osim lakih brodova riječne policije ili carine, na dunavskom toku od Demir-kapije do ušća. Stacionirani brodovi sila na ušću mogu ploviti uz vodu do Galca (52).

Literatura: Martens, Recueil des traités etc., Nouveau recueil etc.; Brunsvick, Le traité de Berlin; D'Avril, Négociations relatives au traité de

Digitized by Google

Berlin (1886); Noradounghian, Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman (4 vols. 1897—1903, sadrži i zapisnike); Hertslet, The map of Europe by treaty IV; Berner, Die Orientfrage; K. Strupp, Documents I (1923); V. Đorđević, Srbija na Berlinskom Kongresu (Otadžbina, 24 i 25, 1890); J. Ristić, Diplomatska istorija Srbije 1875 do 1878 I, II 1896, 1898. — V. i literaturu pod »Istočno pitanje«.

V. Popović.

BERMET, vino s mirodijama. (V. Pelinkovac).

BERNEKER FRANC, kipar (4/10 1874, Legen kod Slov. Gradca). B. je učio 1896 zanatlijsku školu u Grazu, a od 1897 dalje umjetničku akademiju u Beču. Radio je do ujedinjenja u Beču (profesor Helmer), a zatim u Ljubljani, gdje živi i danas. B. radi statue i grupe u kamenu i gipsu. Glavna su mu djela: Žrtve revolucije (Narodna galerija u Ljubljani), Trubarev Spomenik u Ljubljani, Fontana sa Sv. Ivanom Nepomukom u Kranju, Spomenik slaviste V. Oblaka u Celju (1899), Divovi, na portalu Kreditne Banke u Ljubljani.

F. S.

BERNER-GOVEDO. Crveno-šareno govedo frontosus-tipa, koje je prije naseljavalo gotovo cijelu zapadnu Švajcarsku, a naročito Berner-Oberland. Sada se nalazi u malenom broju u Francuskoj, Čehoslovačkoj i Galiciji. B. G. je idealno seljačko marvinče za kombinirana svojstva, naročito dobro za mlijeko i za rad, manje za tov i gojaznost. Čedno je u hrani i otporno. Po spoljašnosti nije osobito lijepo, ima visoko nasađeni rep. Iz toga goveda postali su vremenom simentalci, koji su tako dotjerani u uzgoju, a naročito pretjerani u veličini, da su, s obzirom na mliječnost i sposobnost za rad, slabiji od B. G. B. G. je importirano u mnoge zemlje, a pod kraj prošloga vijeka i u područja SHS u svrhu ukrštanja. Poslije se prešlo na import simentalskog goveda.

S. U.

BERNHARD MARKO. V. Pernhart.

BEROVO, varošica u Južnoj Srbiji, iznad ušća Berovske Reke, izvornog kraka Bregalnice, u Malešu (bregalničkoj oblasti). Ima 788 kuća sa 4.080 stanovnika. B. je varošica novijeg postanka. U tursko vrijeme imalo je B. oko 400 kuća, od kojih četvrtina turskih, među kojima je bilo nešto muhadžira (bjegunaca) iz Hercegovine (od 1878). B. je privredno središte za planinska sela u Malešu; čaršija je ljeti većinom zatvorena, zbog rada stanovništva u polju i na planini. U B. je ženski manastir Sv. Arhanđela Mihaila, podignut 1850. Kaluđerice su najviše iz sela u Malešu; žive u dvjema zadrugama, a oblače se i izdržavaju radom na manastirskom dobru. U B. je sjedište poglavara sreza maleškog; ima poštansko - telefonsku stanicu, opću obrtničko-trgovačku školu.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 1 (1906) 1243; Jeremija Pavlović, Bregalnička oblast (1924), 53—54, 93—94.

V. R.

BERSA BLAGOJE (21/12 1873, Dubrovnik). Svršio je gimnaziju u Zadru, a kompoziciju na bečkom konzervatoriju (pod Fuchs-om). Bio je dirigent Trebevića u Sarajevu, Zvonimira u Splitu, zatim u kazalištima u Grazu i u Osijeku. Kao dirigent svojih melodrama gostovao je po Njemačkoj, u Pragu i Zürichu. Najviše je bio u Beču, gdje je radio za izdavača Doblingera. Sada je profesor za instrumentaciju i čitanje partitura u visokoj školi Muzičke Akademije u Zagrebu. — B. je napisao dvadesetak popjevaka za jedan glas i klavir, tri sveska jugoslavenskih popjevaka i slovenske himne za klavir, muški zbor Prvi snijeg, bez teksta sa pratnjom violina, dva roga, harfe i čela; mješoviti zbor Mjesečina, također bez teksta. Iz područja komorne muzike napisao je B. Sjećanje za čelo i klavir; sonatu za violinu i klavir; jedan trio; menuet za gudački kvartet i dva gudačka kvarteta; Andante za flautu, dva roga i gudački kvartet. Osim toga B. je komponirao tri simfonije; simfonijske slike Na moru, Hellas, Noć u Rimu, Smrt lakrdijaša, Hamlet, Bizarna serenada, Dramatska uvertira, Capriccio i Finale, Proljeće, Idila, 12 simfonijskih slika Iz moje domovine. Za zbor i orkestar je napisao Ljudevit Gaj, Stabat mater, crkvene kompozicije za različite ansamble, Ave Maria, Sacramentum, Duhovi, Uskrsna himna, Oj blagi oče. Glavna su mu djela opere Oganj i Postolar od Delfa. Sada komponuje operu Smrt majke Jugovića. — Muzičkim sadržajem i stilom B. je blizak njemačko-strausovskom stilu. U nekim se pjesmama ogledao i kao nacionalni kompozitor. Njegova je zasluga, što je prvi od naših kompozitora počeo opernu produkciju promatrati sa savremenijeg i evropskog i umjetničkog gledišta.

Literatura: Pjevački Vjesnik, 8, 44; Talija, almanah za 1922, 115—118; Božidar Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 309—311.

A. Dobronić.

Digitized by Google

BERSA JOSIP, književnik, pjesnik i pripovjedač (13/1 1862, Dubrovnik). Svršio je gimnaziju u Dubrovniku, zatim je učio medicinu u Grazu. Počeo je da radi na književnosti u Slovincu (L. Zore). 1891 izdao je B. knjigu pjesama Pjesme, ćirilicom, u Zadru, a nešto kasnije, s Markom Carem, zbirku pripovijedaka pod naslovom S mora i primorja (Zadar). B. studija Plinije mladi na selu izašla je i na talijanskom jeziku. U početku je služio kao nastavnik na zadarskoj gimnaziji, kasnije se odao arheologiji i postao je činovnik zadarskoga Muzeja. Na tom se mjestu kao konzervator nalazi i danas. Dosta je njegovih arheoloških članaka štampano i u Bolletino di storia ed archeologia dalmata, koji izdaje u Splitu don Frano Bulić. Ranije je štampao u Zadru jednu knjigu Soneta na zadarskom, talijanskom dijalektu. Ima gotovo veće djelo Slike i prilike iz nedavne dubrovačke prošlosti. U svoje vrijeme bio je redovan saradnik Stražilova, Javora i mostarske Zore.

V. P.

BERSA VLADOJE, kompozitor (1864, Dubrovnik). Svršio je gimnaziju u Dubrovniku, a pravo u Grazu, gdje je istovremeno kod Doplera učio muzičke teoretske predmete. Poslije toga B. je postao činovnik u političkoj službi u Dalmaciji. Sada je u tom svojstvu u Splitu. — B. je napisao dosta radnja za klavir, sonata, gudački kvartet, trija, pjesama za jedan glas i klavir, Miserere za muški zbor i orgulje, Noveletu i simfonijsku sliku Marjan za orkestar, opere Andrija Čubranović, Cvijeta, Mozartovu smrt (sve na libretima svog brata Josipa) i jednu aktovku Komedijaš. — Sadržajem je B. eklektik i konzervativac, a u tehnici je neizrađen. Najuspjelije su mu neke pjesme za jedan glas i klavir.

Literatura: B. Širola, Pregled povjesti hrvatske muzike, 274—75.

A. D.

BERTIĆ ŽIVKO DR., pripovjedač i političar (20/2 1875, Kukujevci, Srijem). Učio je pravne nauke na sveučilištu u Zagrebu. Za boravka Franje Josipa I. u Zagrebu (1895) učestvovao je pri spaljivanju madžarske zastave, radi čega je bio zatvoren i uklonjen sa sveučilišta. Nastavio je pravne studije u Pragu. Sa Fr. Hlavačkom i M. Hajmerlom pokrenuo je i uređivao prvu omladinsku političku reviju Hrvatska Misao (1897), a poslije toga je bio među pokretačima i saradnicima revije Novo Doba (1898), oko koje se bila okupila sva napredna jugoslovenska omladina. Promoviran je za doktora prava na sveučilištu u Zagrebu. Za vrijeme Svjetskog Rata, kao austrijski rezervni oficir, bio je stavljen pred sud, zatim interniran i kao redov bačen na talijansku frontu. Poslije oslobođenja bio je poslanik u Narodnom Predstavništvu. Živi kao advokat u Zemunu. B. pripada kolu ujedinjene jugoslovenske omladine, koja se poslije spaljivanja madžarske zastave u Zagrebu, sakupila u Pragu, i pod utjecajem Masarykova realizma stvorila osnove za reformaciju naše nacionalne politike, iz čega se razvila kasnije hrvatsko-srpska koalicija. — Kao pripovjedač javljao se B. u Vijencu i u Nadi, a tri njegove novele izdala je Matica Hrvatska, pod natpisom Ženski udesi (1902). Kritika je B. pozdravila kao odličnog novog pripovjedača, ali on se poslije više nije javio. Omladina, kojoj je pripadao B., razvijala je smisao za politiku, socijalni i ekonomski život, zauzimajući često neprijateljski stav prema umjetnosti. U B. bilo je neobično mnogo urođenog dara srijemskog pripovjedača, u nekoliko novela on je iznio život svoga kraja, naročito ženske duše, realistički, pa je prestao raditi, jer je njegova okolina bila takva, da se u njega nisu mogle razviti jače umjetničke pretenzije. Napisao je i nekoliko humoreska, pod pseudonimom Živan iz Srijema.

B. Vodnik.

BERTOLD, nadbiskup oglajski (1218 do 1251), jedan je od najznamenitijih nadbiskupa za naše zemlje. Rodio se 1182 iz plemenite porodice Andex-Meran u Bavarskoj. Dvije njegove sestre postale su kraljice. Agneza je bila supruga francuskog kralja Filipa Augusta, a Gertruda ugarskog kralja Andrije II. Treća sestra, Hedviga, postala je kneginja šleska. Nju katolička crkva slavi kao sveticu, isto tako Jelisavu, kćerku kralja Andrije i Gertrude. — Posredovanjem svoje sestre Gertrude postao je Bertold, već u 24 godini, nadbiskup u Kaloči, 1209 imenovan je za hrvatskog bana, a 1212 postao je upravitelj čitavog ugarskoga kraljevstva. U to se među Ugrima skovala zavjera protiv tuđinaca, koji su dobivali sve veći upliv. U toj zavjeri kraljica Gertruda bude ubijena, a B. sa svojom braćom pobjegne u Njemačku. 1218 bio je B. izabran za nadbiskupa oglajskoga. Tada je napustio svoj lakouman život i postao ozbiljniji, te je za svoje duge vlade mnogo dobra učinio. U svojoj državici uveo je nekakav parlamenat. U slovenačkim zemljama boravio je više puta, jer je tu imao velikih posjeda, te je imao priliku da

Digitized by Google

upozna mnoge nedostatke. Sa Balkana, preko Bosne i Hrvatske, širilo se ovamo bogomilstvo, a iz talijanskih zemalja valdenstvo. Osobito zanemarena bila je Bijela Krajina, gdje uopće nije bilo svećenika. B. je za ove krajeve ustanovio župu Črnomelj. U Gornjem gradu želio je ustanoviti novu biskupiju. Iz nepoznatih razloga nije se to izvršilo i trebalo je da prođe još preko 200 godina, pa da se dođe do toga. B. je u našim zemljama ostavio mnogo zadužbina. Posljednje njegovo djelo je gotska crkva Sv. Jelisave u Slovengradcu. Ovu je crkvu kao i očinsku baštinu, B. prije smrti ostavio nadbiskupiji. *F. Kovačić.*

BERTRAND HENRI-GRATIEN COMTE (Bertran Anri Grasian cont), francuski general (1773, Châteauroux — 1844 Châteauroux). Bio je guverner ilirskih provincija, poslije maršala Marmonta, od jula 1811 do 1814. Proveo je s Napoleonom na ostrvu Sv. Jelene sve do careve smrti. 1830 izabran je za poslanika. 1847 njegovi sinovi objavili su memoare, koje mu je diktirao Napoleon. *M. I.*

BERTRANDON DE LA BROQUIER (B. de la Brokije), plemić, koji je živio u Burgundiji i rano došao na dvor Filipa Dobrog. Od 1423 vršio je razne političke misije. 1428 dobio je Stari Grad (Vieil Chastel) kao doživotno dobro u znak naročite milosti. Kad se njegov gospodar, po primjeru svog oca, koji je učestvovao u nikopoljskoj bitci, spremao za rat protiv Turaka, poslan je bio B., kao vrlo pouzdan i pametan čovjek, da ispita prilike na istoku. On je na tom putu boravio 1432—33, ali je svoje utiske, u obliku putnog izvještaja, izradio tek 1455, kad je, zbog pada Carigrada, rat na istoku protiv Turaka postao ponovo aktuelan. Po povratku s istoka B. je dobivao nove znakove Filipove pažnje; bio je čak zastupnik njegov pri krštenju jednog francuskog kraljevića. Umro je visoko štovan i bogato nagrađivan u Lille-u 9/5 1459. — Djelo njegovo O istoku poznato je po starom francuskom prijevodu iz 1457, a izdano je 1892. Srpski izvod St. Novakovića, Godišnjica, 14, 1894. *V. Ć.*

BERVENECI, uske bijele suknene čakšire bez šara. Nose se u pirotskom okrugu. *N. Z.*

BESEDA, list za školske, crkvene i narodne potrebe, Novi Sad, 1868 do 1870. Osnovao ga je i prvi uređivao Andrija Monašević, a zatim Jovan Popović i najzad Stevan Nikolić, jerođakon i konzistorijalni notar. U odjeljku Starine srpske štampani su mnogi važni izvori za historiju Srba pod Austro-Ugarskom. *R. G.*

BESEDNJAK ENGELBERT, političar i publicista (14/3 1894, Gorica). Učio je do 1913 gimnaziju u Gorici, zatim univerzitet u Beču, gdje je bio 1920 promoviran na doktora prava. Od maja do kraja 1919 bio je redaktor Slovenca u Ljubljani, od decembra 1920 redaktor Edinosti u Trstu. Od 1921 do 1922 je bio zastupnik Slovenaca u goričkom zemaljskom odboru, od 1923 je poslanik Slovenaca u rimskom parlamentu. B. je član kršćansko-socijalističke stranke Slovenaca u Italiji. *M. Kos.*

BESLEN PETER. V. Petar iz Ljubljane.

BESNA KOBILA, planinski vrh, 8·5 km jugo-jugoistočno od Surdulice, (27 km istočno od Vranje), na granici bugarskoj, visok 1.946 m. Rude: srebro i olovo. Ima kolski put od Vranje do rudnika. *P. V.*

BESSAGLI VIKTOR (Besalji), sekretar dubrovačke republike i latinski pjesnik, napose, epigramatik. Jedan je B. epigram saopćen u Gundulićevu prvom izdanju Pjesni pokorne kralja Davida. B. je potomak plemićske talijanske porodice. Došao je oko 1580 s porodicom u Dubrovnik, gdje je i umro. S njegovim sinovima izumrla je njegova porodica u Dubrovniku oko 1650. *Đ. K.*

BESTAL ANKA, slikarica (21/11 1861, Petrinja). Svršila je učiteljsku i neke tečajeve obrtne škole u Zagrebu, a žensku slikarsku akademiju i školu Otona Wolfa u Münchenu. Izlagala je u Zagrebu i inostranstvu (Leipzig, 1914, gdje je za svoje slike dobila zlatnu medalju). Učiteljica je u ženskoj građanskoj školi u Zagrebu. *A. Sch.*

BESTVENSKA BISKUPIJA. V. Vrhbosanska nadbiskupija.

BEŠENOVO. 1. Selo u Srijemu, kotar Irig; ispod Fruške Gore, od Rume 12 km sjeverozapadno. Ima 1.193 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju i pučku školu. *J. M-n.*

2. Manastir u Fruškoj Gori; saborna crkva posvećena je Sv. Arhanđelima. Nije poznata godina osnivanja. Negda se na zidu crkve nalazio natpis, da je slikana 1467. Spominje se 1569. 1628 do 1721 monasi B. odlazili su u Rusiju po milostinju. 1656 obnovljena je trpezarija i ćelije u manastiru. 1783 slikao je kapelu Sv. Kirika i Julite (čije se mošti nalaze u crkvi) ikonopisac Ko-

Digitized by Google

zma Kolarić; on je 1786 slikao i ikonostas u crkvi. *V. P-ć.*

BEŠEVIĆ MILICA, slikar, umjetnički restaurator u Narodnom Muzeju (3/11 1896, Split). Poslije više ženske škole upisala se u slikarsku akademiju u Zagrebu, a posljednju godinu dovršila je studije u beogradskoj umjetničkoj školi. Izlagala je dosada nekoliko portreta, studija i pejsaža, na petoj Jugoslovenskoj izložbi 1923, na izložbi Cvijete Zuzorić 1924, i na izložbi Ženske male antante, sve u Beogradu. *V. P.*

BEŠEVIĆ NIKOLA, slikar (10/4 1892, Split, Dalmacija). Svršio je realnu gimnaziju u Zagrebu, zatim je, poslije jedne godine trgovačke akademije, prešao u umjetničku školu u Zagrebu, koju je dovršio u Beogradu 1911. Od 1913 do 1917 učio je u rimskoj slikarskoj akademiji. 1916 vratio se ponovno u Rim. Nekoliko puta zadržavao se je duže vremena u Revalu (Estonija). 1922 priredio je svoju kolektivnu izložbu u zgradi beogradskog univerziteta. *V. P.*

BEŠEVIĆ STEVAN, književnik, pjesnik, satirički pisac i novinar (23/8 1868, Srijemska Mitrovica). Po svršenoj realci, učio je B. privatno njemački i talijanski jezik i književnost i stupio kao praktikant u sudsku službu, zatim u advokatsku kancelariju u Splitu. Odatle je počeo sarađivati u Dubrovniku, zadarskom Srpskom Glasu i u Bosanskoj Vili. U Splitu je štampao dvije knjige lirskih pjesama, nacionalnu dramu Pobratimi i veći alegorijski poem Vila i orao, zbog kojeg su ga optužile austrijske vlasti. 1896 preselio se iz Splita u Zagreb, gdje je sve do 1911 radio kao glavni saradnik i čitav niz godina kao urednik ilustrovanog satiričnopolemičkog lista Vrač Pogađač, a sarađivao je u Zmajevu Nevenu, i u Srbobranu satiričnim pjesmama. U Zagrebu je izdao knjigu stihova Od šale do satire i svezak priča Moji zapisi. U Zagrebu se, uzgred, bavio i fotografiranjem kao profesijom. 1911 prešao je B. u Srbiju i stupio u državnu službu kao prevodilac presbiroa Ministarstva Inostranih Djela, na kom je položaju i danas. Do 1914 uređivao je iz Beograda Vrač Pogađač, koji je izlazio u Novom Sadu, a koji je madžarska policija zabranila na sam Vidovdan 1914. — Samo satiričnih pjesama napisao je B. dosada oko 800. U Beogradu je napisao 1921—22 nacionalnu dramu Za suncem i melodramsku bajku Knjeginja Maja (muzika od P. Krstića). Obje su prikazane u Narodnom Pozorištu. Knjeginja Maja je i posebno štampana. 1922 izdao je knjigu pjesama Na Golgoti, s ciklusom o povlačenju kroz Albaniju. Od 1921 uređuje ilustrovane dječje novine Naš List. Uredio je i štampao knjigu Ratne priče za decu. *V. Petrović.*

BEŠKA, selo u Srijemu, kotar Stara Pazova; željeznička stanica na pruzi Inđija—Srijemski Karlovci; ima 3.916 stanovnika, poštu i telegraf. Tu je pravoslavna parohija i hrvatsko-slavonski seniorat augsburške vjeroispovijesti. Ima pučku školu i parni mlin. *J. M-n.*

BETETTO JULIJE (Beteto), slovenački operni pjevač, lirski bas (27/8 1885, Ljubljana). B. je učio osnovnu školu i realku u Ljubljani i državnu muzičku akademiju u Beču. Od 1903 do 1907 bio je angažovan na operi u Ljubljani, zatim od 1908 do 1922 na državnoj (dvorskoj) operi u Beču, a 1922 opet u Ljubljani. B. su glavne uloge: Prodana Nevjesta (Kecal), Don Juan (Leporelo), Seviljski brijač (Bartolo i Bazilio), Vrag i Katra (Marbiel), Peleas i Melisanda (Arkel), Mignon (Lotario), Manon (De Grieux), Onjegin (Gremin), Dalibor (Beneš), Rusalka (Vodenjak), Aida (Ramfis), Boris Godunov (Pimen), Nizina (Tomaso), Benvenuto Celini (Balducci), Lakmé (Nilakantha), La Bohème (Coline), Krojač od Schönau-a (Kristijan), Jolante (Kralj), Kraljica od Sabe (veliki svećenik) i mnogo drugih. *J. M.*

»BETON« GRAĐEVNA INDUSTRIJA D. D., Zagreb. Osnovano je 1920 s glavnicom od 1,000.000 din., koja je 1922 povišena na 2,000.000 din. Ima 5 hidrauličkih preša i druge instalacije. Izrađuje cementne pločice. Zaposleno je 250 radnika. *S. P.*

BETTERA BARO (Betera), pjesnik (oko 1645 — 20/1 1712, Dubrovnik). B. je bio iz bogate trgovačke kuće. Bavio se mnogo književnošću i pisao je dosta pjesama, ponajviše pobožnih. Prva i najbolja mu je stvar epska pjesma Oronta iz Cipra (Mleci, 1699), o junačkoj smrti mlade zarobljene Grkinje, koja na turskoj galiji pali barut i tako gine zajedno s Turcima. Ali to je prijevod s talijanskog.

Literatura: V. Đ. Körbler, Oronta di Cipro Jerolima Pretisa u prijevodu Dubrovčanina Bara Bettere (Građa, 9). *M. R.*

BEVANĐA je piće, dobiveno iz komine izluživanjem (V. Polovnik). *I. R.*

BEVK FRANCE, novelist i pjesnik (17/9 1890, Zakojca, općina Cerkno, Ju-

Digitized by Google

lijanska Venecija). Osnovnu školu svršio je B. u Cerknu, zatim je bio trgovački pomoćnik. U 17 godini latio se opet školovanja u gimnaziji u Gorici, a poslije je stupio u pripravnu školu za učitelje u Podgori. Produžio je studije u Kopru, a svršio ih je 1913. sa maturom u učiteljskoj školi u Gorici. Kao učitelj služio je u Ozebku i Novacima kod Cerkna do 1917, zatim je bio u ratu. 1919 i 1920 bio je član uredništva Slovenca, 1921 vratio se u Goricu, gdje je bio više od godine dana urednik Goriške Straže i urednik Mladike, čiji je saurednik još i danas. — B. je izdao zbirku stihova za omladinu, Pastirčki pri kresu in plesu (1920), Pesmi (1921) i zbirku crtica Faraon (1922), Rabli in Tatič (1923). U poeziji je katoličko-religiozan, misaono uzrujan, erotičar i impresionistički pejsažista; u pripovijetci lirsko-refleksivni epigon Ivana Cankara i Gorkoga. O B. pisali su Fr. Koblar i A. Vodnik (Dom in Svet, 1922 i 1923); Miran Jarc i Juš Kozak (Ljubljanski Zvon, 1922 i 1923).

I. P.

BEYER IVAN, slikar (6/2 1801, Sauernitz, Pruska Šlezija — 14/2 1876, Graz). B. je 1821 putovao kao učenik umjetnog stolarstva po Austriji i Ugarskoj, a bio je i u Firenci i u Rimu. 1826 učio je u Grazu u zemaljskoj akademiji crtanja, zatim u akademijama u Beču i u Rimu. 1832 vratio se iz Rima u Graz. B. je među osnivačima štajerskog Kunstverein-a. Bavio se crkvenim slikarstvom i restauracijom slika; od njega je poznato preko 100 oltarskih slika u Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Hrvatskoj i Slavoniji.

Literatura: I. Wastler, Steierisches Künstler Lexicon, 1883, 5—6.

F. S.

BEZBJEDNOST. V. Javna bezbjednost.

BEZDAN, mjesto u Bačkoj na Dunavu. Ima 7.623 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srba 19, Madžara 6.607, Nijemaca 884, Židova 191; pravoslavnih 23, katolika 7.360. — B. se prvi put spominje za vrijeme Turaka (1579), i tada je imao 10 poreznih domova. U početku 18 vijeka B. je bio pustara. 1742 počela je državna blagajna da na tom mjestu naseljava Madžare, Slovake i Čehe. Ubrzo se tu znatno razvio obrt. Stanovništvo se bavi ratarstvom i ribarstvom. B. je krajnje mjesto, do kojeg plove naši parobrodi na Dunavu.

D. P.

BEZDIN, manastir u oblasti Moriša (eparhija temišvarska), po čudotvornom liku Majke Božje, prenesenom 1729 iz manastira Vinče, zvani Bogorodica Vinčanska (Vavedenje). Izgleda, da je B. osnovao krajem 15 vijeka Miloš Belmužević. Jedan zapis veli, da se manastir počeo praviti 1539. U 18 vijeku imao je B. i školu. 1831 u njemu je Joakim Vujić pisao svoj životopis.

V. P-ć.

BEZJAČIJA. U Marina Sanuta (9/10 1526) »la Schiavonia, dicta Besiachia«, t. j. kajkavska Hrvatska (oko Varaždina) mogla je dići 40.000 ljudi na oružje. Ime B. valjda je iz pogrde kao i Šijačija.

J. M-n.

BEZLAJ P. V. Peter iz Ljubljane.

F. S.

BEZOARKA (Capra aegagrus) divlja koza jugoistočne Evrope i zapadne Azije. Koncem prošlog vijeka uvedena je u lovišta kneza Auersperga u Štajerskoj. Tu se poslije dobro udomaćila i održala do danas.

E. R.

BEŽANIJA, selo u Srijemu, kotar Zemun, od Zemuna 4 km jugozapadno. Ima 1.748 stanovnika; općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu, aerodrom za Beograd na liniji Pariz — Beč—Budimpešta—Bukurešt—Carigrad, zimovnik na Savi za 170 plovnih objekata.

J. M-n.

BEŽEK VIKTOR, slovenački pedagog (10/8 1860, Postojna — 19/12 1919, Ljubljana). Svršivši gimnazijske nauke (1878) u Ljubljani, B. se posvetio staroklasičnim studijama u Grazu, gdje je (1886) položio profesorski ispit. Služio je na državnoj gimnaziji u Gorici, Novom Mestu i Ljubljani, od 1892 kao glavni učitelj u ženskoj učiteljskoj školi u Gorici, otkud je 1894 prešao u istovrsnu školu u Ljubljani, a poslije godinu dana se vratio u Goricu. 1914 postao je ravnatelj muške učiteljske škole u Kopru, u Istri. Kad je slovenački dio njen kao zasebna škola premješten u Goricu, prešao je tamo kao ravnatelj. Bio je član pokrajinskoga školskog savjeta u Istri i vršio je funkciju nadzornika za osnovne i gradske škole sa slovenačkim nastavnim jezikom u Gorici i Gradiški. Za vrijeme rata sklonio se sa svojim zavodom u Ljubljanu (1915). Poslije propasti Austrije vratio se u Goricu, u nadi, da će ondje moći nastaviti rad, ali se, prisiljen prilikama, vratio u Ljubljanu, gdje je uskoro umro. B. je bio odbornik i potpredsjednik Slovenačke Šolske Matice, koja je izdala njegovo Obče vzgojoslovje s dušeslovnim uvodom (1913) i Občno Ukoslovje u dva sveska (1917, 1919). — B. je bio zastupnik novijih pedagoških struja, o kojima je raspravljao u

Digitized by Google

mnogim člancima, naročito u Popotniku, gdje je (1903) vodio i polemiku s Fr. Hubadom o didaktičnoj artikulaciji. Osim pedagogije bavio se B. i jezikoslovljem i književnošću, a neko je vrijeme bio i urednik ljubljanskoga Zvona.

Literatura: Popotnik (1920); Bežkova Številka. *A. Bazala.*

BEŽIČNA TELEGRAFIJA. V. Telegrafija bez žica.

BIANKINI JURAJ, novinar i političar (30/8 1847, Starigrad na Hvaru). B. je učio gimnaziju u Splitu, a teologiju u Zadru. Još kao teolog počeo je sarađivati u Narodnom Listu (Nazionale) i Koledaru Matice Dalmatinske. Svršivši teologiju, postao je župnički pomoćnik u Starigradu, ali su ga ubrzo pozvali s toga mjesta vođe narodnoga preporoda u Dalmaciji, Dr. M. Klaić i M. Pavlinović, u uredništvo Narodnog Lista (1871). Kao redaktor i direktor radio je B. u Narodnom Listu pedeset godina. Od 1881, kad je prvi put izabran za poslanika na dalmatinskom Saboru, bio je neprestano četrdeset godina poslanik na tom Saboru, a od 1892 blizu trideset godina na carevinskom vijeću u Beču. U dalmatinski Sabor ušao je B. kao član »Hrvatske narodne stranke«, ali u Narodnom Listu dolazio je često u opreku svojim publicističkim radom s politikom svoje stranke. 1892 B. je u svojim saborskim govorima energično optuživao upravu Dalmacije. Na carevinskom vijeću nije ušao u Hohenvartov klub, nego je prešao u opoziciju, pridruživši se mladočesima. 1893 istupio je iz saborskog kluba hrvatske narodne stranke i osnovao posebni »hrvatski klub«, koji se stopio s pravašima. Rascjep banovinske »stranke prava« povukao je za sobom i rascjep pravaša u Dalmaciji. B. je grupa ostala neutralna, a 1904 došlo je opet do fuzije narodnjaka i B. grupe. — Rad B. je na dalmatinskom Saboru i u Beču vrlo velik. U bečkom parlamentu držao je B. preko hiljadu govora, a u dalmatinskom Saboru također vrlo mnogo. B. je spadao vazda među najaktivnije parlamentarce. — Poslije sloma Austro-Ugarske nastupila je talijanska okupacija, za koje je B. doživio u Zadru progonstva. Dva put su ga zatvarali, zatim ga osudili na kućni zatvor i zabranili mu svaki politički rad. Intervencija američkog admirala u Splitu spasla ga je od internacije u Italiji. U noći od 15—16/3 1919 uhapsile su ga talijanske vlasti i prebacile ga ratnom lađom u Bakar. — Izabran u privremeno Narodno Predstavništvo SHS, B. je nastavio svoj parlamentarni rad. Njegov Narodni List bio je međutim u Zadru zabranjen, a štamparija Narodnoga Lista porušena i uništena (jula 1920). U prvom ministarstvu Ljube Davidovića B. je bio imenovan za potpredsjednika, a poslije pada toga ministarstva, B. je postao predsjednik komisije za izmjenu austro-ugarskih novčanica u u krajevima oslobođenim od talijanske okupacije. B. je predsjednik Jadranske Straže. Zbog starosti i narušena zdravlja povukao se B. s političkog polja i živi skromno u Splitu. — B. je izdao više političkih brošura i mnoge zbirke govora, držanih u Beču i Zadru. Njegova knjiga O upravi Dalmacije važan je dokumenat za sistem, kojim je Austrija htjela da ne samo nacionalno, nego i ekonomski upropasti Dalmaciju. 1917 štampao je B. brošuru Dalmacija u vrijeme rata, u kojoj je B. prvi podigao svoj glas protiv ratnog terora u jugoslavenskim zemljama. U Listovima iz Beča, što ih je B. u čitavom nizu godina štampao u Narodnom Listu, prikazan je čitav rad carevinskog vijeća, s obzirom na pitanja, koja su mogla zanimati Južne Slovene uopće, a Dalmaciju napose.

Literatura: Jubilarni broj Narodnog Lista, 1912, str. 7—9.

M. Prelog.

BIBIĆ NIKA, melenački paroh i socijalni radnik (29/4 1820—1/2 1879, Melenci, Banat). B. je svršio gimnaziju u Segedinu, bogosloviju u Temišvaru, a pravo u Eperješu. 1845 postao je kapelan, a 1854 paroh melenački. Naročito se starao, da se srpska narodna škola u njegovoj parohiji osigura i razvije; umnožio je fond, koji je njegov otac Pavle osnovao za razvitak voćarstva, i najviše utjecao na vlastelina Schiffmanna, da Matici Srpskoj ostavi legat na stipendije za pedagogiju i slikarstvo, i da osnuje zakladu, iz koje će se davati pomoć sirotnim melenačkim udavačama. — B. je pronašao ljekovitost Blatnog Jezera i dao osnov kupalištu Rusandi.

R. G.

BIBIĆ PAVLE, protonamjesnik, paroh melenački i pisac (1/3 1790—11/12 1869, Melenci, Banat). B. je svršio gimnaziju u Segedinu, a bogosloviju u Karlovcima, pa je devet godina učiteljevao kao đakon u Csanadu, u Srpskoj Crnji i u Melencima. 1818 postao je paroh. Bio je među osnivačima Matice Srpske, počasni član Društva Srpske Slovesnosti u Beogradu i poslanik na znamenitom Blagoveštenjskom Saboru 1861. S velikim uspjehom bavio se B. voćarstvom, pa je napisao i prvu srpsku stručnu knjigu

Digitized by Google

o tome, pod naslovom Baštovan (1846). Knjiga je doživjela tri izdanja. Iz svoje pomološke bašče u Melencima stvorio je Bibićev fond za školovanje srpske djece, koji je njegov sin umnožio. *R. G.*

BIBLIJA (SV. PISMO). Za pravoslavni dio našega naroda prevodili su na narodni jezik B. Vuk i Daničić (V. Biblijsko Društvo), a bački episkop Dr. Irinej Ćirić u Bogoslovskom Glasniku preveo je s hebrejskoga originala neke dijelove Staroga Zavjeta, i to 44 Psalma proroka Amosa, parimejnik, t. j. izabrane komade iz raznih knjiga Staroga Zavjeta.

Za katolike se B. počela mnogo ranije prevoditi na narodni jezik. Najprije je prevođen evanđelistar, t. j. zbirka komada (lekcija ili perikopa) iz evanđelja, koji se tokom crkvene godine (počevši s mjesecom septembrom) čitaju nedjeljama i drugim praznicima na službi božjoj (na misi). Gdje je i kada je evanđelistar preveden, ne zna se, ali je sigurno, da je prijevod bio gotov najkasnije u drugoj polovini 14 vijeka, a sva je prilika, da je to posao nekog popa glagoljaša iz sjeverne Dalmacije, jer i ako nema sumnje, da je prijevod načinjen po oficijelnom tekstu rimske crkve (po Vulgati), jasno se vidi, da je prevodilac bio vješt staroslovenskom jeziku i da se je, možda samo po pamćenju, gdjegdje obazirao i na staroslovenski tekst. Možda je odmah u početku preveden ne evanđelistar u užem smislu riječi nego potpun lekcionar, t. j. zbirka lekcija ne samo iz evanđelja nego i iz Apostola ili koje knjige Staroga Zavjeta. Svakako najstariji sačuvani nam zbornici ove vrste pravi su lekcionari, i zadarski iz prve polovine 15 vijeka (izdao ga M. Rešetar 1894 u Zagrebu), i splitski, što ga je štampao Bernardin 1495 u Mlecima, i dubrovački N. Ranjine od 1508 (i njega izdao M. Rešetar, zajedno sa zadarskim). I ako se oni dosta razlikuju i sadržinom i jezikom (prva su dva čakavsko-ikavska, dok je treći štokavsko-ijekavski), jasno pokazuju, da su potekli iz istog izvora. Može se dakle uzeti, da je negdje u 14 vijeku preveden potpun lekcionar od cijele B. najprije on, jer je bez sumnje tada, ako ne još prije, uveden običaj, da se u primorskim latinskim crkvama narodu čitaju lekcije iz B. na narodnom jeziku, te su stoga ovi lekcionari pisani latinskim slovima. — Lekcionar se je, poslije prvoga izdanja od 1495, često nanovo izdavao za razne katoličke krajeve, pri čemu je gotovo svaki put više ili manje mijenjan njegov jezik, a i njegova sadržina, prema običaju i govoru odnosnoga kraja. Ipak se može kazati, da svi pozniji lekcionari, posredno ili neposredno, imaju veze s Bernardinovim, tako da se za svaki do najnovijega vremena može tvrditi, da je prije nova prerada Bernardinova ili nekog drugog starijeg izdanja, nego sasvim nov prijevod. Najprije je tako preradio evanđelistar za kajkavce A. Vramec u svojoj Postili (Tumačenju evanđelja, Varaždin 1586), a onda je cijeli lekcionar za njih izdao zagrebački biskup P. Petretić (Gradac, 1651). Za štokavce-ikavce u Bosni i Dalmaciji priredio je lekcionar I. Bandulavić (Mleci, 1613), za Dubrovnik B. Kašić (Rim, 1641), za Slavoniju A. Kesić (Budim, 1740), a za čakavce u našim kolonijama u zapadnoj Ugarskoj (u sadašnjem austrijskom Burgenlandu) izdan je 1792 u Šopronju. Ti su se provincijalni lekcionari kasnije više puta prerađivali i preštampavali, posljednji put 1880 na Rijeci, a sačuvala su se i dva rukopisa, u kojima je Bernardinov lekcionar okrenut na dubrovački govor i prepisan ćirilovskim slovima, bez sumnje za katolike dubrovačke okoline i susjedne Hercegovine, gdje se još u 17 vijeku pisalo ćirilicom. Nov prijevod lekcionara dali su u naše vrijeme N. Voršak (Zagreb, 1878) i P. Vlašić (Dubrovnik, 1921).

Može biti u isto vrijeme s lekcionarom preveden je i Psaltir, koji je najglavniji dio časoslova (brevijara), što ga svećenici trebaju za svagdašnje molitve. I njega je preveo s Vulgate neki dalmatinski glagoljaš, pa je zato i on isprva bio pisan čakavsko-ikavskim govorom, opet sa jasnim tragovima staroslovenskoga teksta. Svakako barem već krajem 15 vijeka i on je bio gotov, jer se sačuvao rukopisni psaltir pisan dubrovačkim govorom u početku 16 vijeka, ali se u njemu dosta često nalaze tragovi starije dalmatinske (čakavsko-ikavske) redakcije. Taj su dubrovački psaltir upotrebljavali za svoj prijevod, upravo za svoju parafrazu nekih psalama i neki dubrovački pisci 16 vijeka (M. Vetranović, N. Dimitrović), a i B. Kašić za svoj prijevod cijele B. Ali prvašnjem je prijevodu mnogo bliži psaltir, što ga je prepisao 1598 fra Luka Bračanin (izdao ga P. Karlić u Zagrebu 1917). Naprotiv, s njim nemaju nikakva posla pozniji pjesnički prijevodi nekih (pokajničkih) psalama od Dž. Gundulića (Rim, 1621) i drugih,

Digitized by Google

pa cijelog psaltira od I. Đurđevića (Đorđića, Mleci, 1729), koji su izrađeni po Vulgati, dok je O. Utješenović-Ostrožinski preveo psalme (1868) po Daničićevu prijevodu.

U 16 vijeku prevodili su u cjelini neke dijelove B. naši protestanti. Pri tome su se pomagali ne samo njemačkim, a donekle i slovenačkim, protestantskim tekstom, nego i Vulgatom i Bernardinovim lekcionarom. Kako su ti prevodioci bili Istrani, i kod njih je uglavnom govor čakavsko-ikavski. Tako je izdan glagoljicom 1562 prvi dio Novoga Zavjeta, a 1563 drugi dio, pa ćirilicom 1563 oba dijela, napokon latinicom, valjda 1564, Proroci — sve u Tübingen-u (odnosno u Urach-u, gdje je bila naša protestantska štamparija).

Za katolike nastavljeno je prevođenje B. u 17 vijeku. Najprije je B. Kašić 1625—1633 preveo u dubrovačkom govoru cijelu B., pa 1746 Dubrovčanin St. Rusić Novi Zavjet, onda veći dio Staroga Zavjeta 1794 Dalmatinac M. Jurjetinović Ivakić, i napokon, po inicijativi zagrebačkoga biskupa M. Vrhovca, prevedeni su 1845—1846 na kajkavski Novi Zavjet i neki dijelovi Staroga Zavjeta, ali svi su ti prijevodi sačuvani samo u rukopisu.

Prvu je potpunu B. za katolike na svijet izdao, u novom prijevodu, prema Vulgati, a s tumačenjima, kao što katolička crkva zahtijeva da se B. izdaje, Slavonac M. P. Katančić (Budim, 1831), a poslije njega dao je opet nov prijevod prema Vulgati, a s vrlo opširnim tumačenjima, Dalmatinac M. Škarić (Beč, 1858—1861). Noviji prijevodi B. za katolike, i ako su i oni mahom dotjerivani prema Vulgati, opet se više ili manje obziru na tekst Daničićev i Vukov, tako Sv. Pismo V. Čebušnika (Zagreb, 1911), Novi Zavjet (bez Poslanica) sarajevskoga biskupa J. Stadlera (Sarajevo, 1895—1907) i D. Gudeka (Zagreb, 1916), i napokon Psaltir P. Vlašića (Dubrovnik, 1923—1925) s vrlo bogatim komentarima i s obzirom na hebrejski original.

Literatura: V. Jagić (s dodatkom Fr. Fanceva) u 34 knj. njegova Arhiva. *M. Rešetar.*

BIBLIJSKO DRUŠTVO, 7/3 1804 osnovano je u Londonu Britansko i inostrano B. D., sa zadatkom, da širi Bibliju (Sveto Pismo Starog i Novog Zavjeta) u prijevodima na narodne jezike, što je moguće jeftinije i više. Uz londonsko B. D. osnovana su uskoro i druga nezavisna B. D.: u Berlinu 1806, u Würtembergu 1813, na Malti i u New-Yourku 1817, u Parizu 1818, na Krfu 1819 i t. d. Ali je Britansko i i inostrano B. D. ostalo uvijek najaktivnije i ima danas oko stotinu svojih filijala po cijelom svijetu. — Rad B. D. je vrlo velik. Prevedeno je Sv. Pismo na blizu 400 jezika i narječja. Mnogi jezici i narječja tim su putem prvi put uvedeni u pismenost uopće; a Sv. Pismo štampano je sa 60 različitih alfabeta. Na taj način su milijarde primjeraka Sv. Pisma raširene među razne narode po svijetu. Ali, pošto je B. D. svoje prijevode i izdanja Biblije gotovo uvijek priređivalo u više ili manje protestantskom duhu, rimokatolička crkva je zabranila upotrebu tih izdanja svojim vjernicima; kasnije je to učinila i pravoslavna crkva u Rusiji (1826), Turskoj i Grčkoj (1836), gdje su ranije B. D. bila ne samo dopuštena nego i pomagana. No B. D. su i tamo, gdje su bila zabranjena, pa i samim tim, što su zabranjena, donosila koristi; jer su se, poslije zabrane, same crkvene vlasti morale pobrinuti za svoja izdanja Biblije na narodnom jeziku i nastojati da ona budu bolja od ranijih društvenih izdanja.

Britansko i inostrano B. D. počelo je da izdaje Sv. Pismo na našem jeziku 1830. To je bio iskvareni prijevod Novoga Zavjeta od Karadžića. Karadžić je već 1819 bio preveo Novi Zavjet na narodni jezik, i ponudio ga ruskom B. D. u Petrogradu za štampu. Ovo društvo odbilo je, na prijedlog Atanasija Stojkovića, da štampa Vukov prijevod. Međutim, poslije pet godina, Stojković je dao istom društvu tobožnji svoj prijevod Novog Zavjeta, i rusko B. D. štampalo je taj prijevod u Petrogradu 1824, a Britansko i inostrano B. D. u Leipzigu 1830 i 1834. U samoj stvari to je bio Vukov prijevod, koga je Stojković samo iskvario. Vuku je tada pošlo za rukom da štampa samo jedan »Ogled« svoga prijevoda. Cio Vukov prijevod štampalo je Britansko B. D., namjesto Stojkovićeva u svom izdanju u Beču 1847, pod naslovom: Novi Zavjet Gospoda Našega Isusa Krista.

Karadžić je svoj prijevod učinio po staroslovenskim tekstovima, uz pomoć Kopitarevu, te je veću pažnju obraćao na čistoću narodnog jezika, nego na točnost prijevoda. Uz to je njegov prijevod objavljen bez crkvene cenzure, pa su srpske crkvene vlasti, koje su i inače bile protiv Vukovih reforama, protestovale protiv njegova prijevoda Sv. Pisma na srpski jezik, i Karadžić je čak osumnjičen kao tuđinsko

Digitized by Google

oruđe. Povodom toga razvila se i polemika. Prve zamjerke učinjene su Vuku u Podunavci za 1847. Na njih je Vuk odgovorio iste godine u knjižici Gospodinu sa dva krsta. Zatim je N. Grujić 1852 štampao u Zemunu svoje Primetbe... na prevod Novoga Zaveta. Na te Primjedbe Vuk je napisao odgovor 1853, ali ga nije štampao. U isto vrijeme napisao je i Đuro Daničić obranu Vukova prijevoda, ali ju je štampao tek 1862, pod naslovom Vukov prijevod Novoga Zavjeta.

Međutim je Đ. Daničić, već prije 1852, pristupio i sam prevođenju Sv. Pisma Staroga Zavjeta na narodni jezik. Te godine on je dovršio prijevod psaltira i ponudio ga preko Karadžića 8/2 1852 Britanskom i inostranom B. D. za 100 dukata. Poslije dugog dopisivanja B. D. je odbilo ponudu, radi visoke cijene, i što je prijevod učinjen sa ruskog. Nu već poslije četiri godine Edvard Milard, agent B. D., potražio je Daničića u Beogradu, da otpočne s njim nove pregovore za prijevod cijelog Starog Zavjeta na srpski jezik. Kako Milard nije našao Daničića u Beogradu, pisao mu je 27/8 1863 iz Berlina, kako je uspio da uvjeri upravu B. D., da za ovaj mah odustane od principa, da se za društvena izdanja primaju samo prijevodi sa originala, jer bi inače Srbi dugo morali čekati na Stari Zavjet Svetog Pisma. Milard ga dakle pozove, da se primi prevođenja cijelog Starog Zavjeta i javi mu, da B. D. ima namjeru da cijelo Sveto Pismo štampa i latinicom za Hrvate. Poslije toga pisma razvila se o tom predmetu opsežna korespondencija između Daničića i Milarda, koja je trajala punih sedam godina (1863—1870), i od koje je sačuvano oko 80 pisama društvenog agenta Milarda. Pogodba je načinjena krajem 1863, po uslovima, koje je postavio Daničić, te je B. D. već 1864. uz novo izdanje Vukovog Novog Zavjeta, štampalo u Pešti i Daničićev prijevod psalama, a ujedno ih i posebno odštampalo. Ostali dio Svetog Pisma Staroga Zavjeta Daničić je, po želji B. D., preveo s latinskog teksta u izdanju Emanuela Tremeliusa (1510 do 1580), i predao ga B. D. 21/12 1867. B. D. štampalo je još iste godine jedan dio Daničićeva prijevoda u Pešti, pod naslovom: »Sveto Pismo. Knjiga Isusa Navina, o sudijama, o Ruti, Samoilove, o carevima, dnevnici«, a u isto vrijeme izašlo je i drugo i treće izdanje Psalama Davidovih. Najzad je Đ. Daničić, po narudžbi britanskoga B. D., spremio za štampu, a B. D. izdalo u Beogradu 1871 cijelo Sv. Pismo u jednoj knjizi, sa naznačenjem paralelnih mjesta, pod naslovom: Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta. — Uporedo sa izdanjem Sv. Pisma ćirilicom B. D. štampalo je isti tekst, bez izmjene, i latinicom. — Za sav rad oko prevođenja i spremanja za štampu Sv. Pisma, ćirilicom i latinicom, Daničić je dobio samo 1.000 dukata od B. D.

B. D. izdaje stalno nova izdanja Daničićeva i Karadžićeva prijevoda Sv. Pisma. Jedno je takvo izdanje izašlo u Beogradu i za vrijeme Svjetskog Rata 1915 pod naslovom: Biblija ili cijelo Sv. Pismo Staroga i Novoga Zavjeta.

Literatura: V. Čajkanović, O Daničićevom prevodu Staroga Zaveta (Novi Život, 2/12 1922); R. Vrhovac, Karakter i rad Đure Daničića (1923).

R. Grujić.

B. D. je namijenilo neka izdanja specijalno našim katolicima. Najprije je 1877 u Beču izdalo Novi Zavjet i Psalme u redakciji B. Šuleka, koji je okrenuo fonetski pravopis na etimološki, pa još i u drugim stvarima dotjerivao jezik prema tadašnjem zagrebačkom pisanju, a onda je 1896 izdao u Pešti »pregledano izdanje« cijeloga Svetog Pisma u redakciji M. Rešetara, koji je samo biblijska imena i liturgičke riječi promijenio onako kako su u običaju kod katolika.

M. R.

BIBLIOGRAFIJA. 1. Hrvatska. I ako je naša naročito starija, literarna historija — uzeta u najširem opsegu — velikim dijelom upravo biografska i bibliografska, opet se na čistoj bibliografskoj literaturi vrlo malo radilo u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. To je stoga što nema ispravnoga shvaćanja i razumijevanja bibliotekarstva uopće. Valjani bibliografski rad naime ne može se ni zamisliti tamo, gdje je samo bibliotekarstvo tek u početku. U svim našim većim i manjim bibliotekama bez sumnje nalazi se najveći dio i produkata domaće literature kao i izdanja strane literature o nama, pa ipak znatan dio toga za bibliografski rad nije pristupan, jer je ili nedovoljno ili nikako kataloginiziran.

Počeci bibliografskog rada idu tek pod kraj 18 vijeka; iz ranijih vremena nema ni ostataka takvoga rada a ni vijesti o njegovu postojanju. No i prije početaka bibliografskoga rada kao i poslije njegovih prvih početaka ima ipak ponešto, što može da ga nadoknadi. Tako je već početkom 18 vijeka mletačka knjižarnica Bartolomeja Occhi, koja je 1702—1743 imala svoju radnju na Rivi od Hrvatov, i

Digitized by Google

koja je imala običaj svojim izdanjima dodavati spiskove knjiga na talijanskom i hrvatsko-srpskom jeziku, nudeći ih time na prodaju. To su zapravo knjižarski katalozi, ali kao izvor za bibliografski rad od ne male važnosti, jer znatan broj u njima objavljenih knjiga danas nije više poznat. Slične spiskove pod naslovom Apud Typographum in domo regnicolari habitantem inveniuntur impressa sequentia, objavljivale su i zagrebačke štamparije i knjižarnice I. K. Weitz (1750), zatim A. Reiner (1753—1758), K. F. Herl (1759—1763), F. Ž. Ceravšeg (1764—1782) u izdanjima Calendarium Zagrebiense, koji također sadrže izdanja, od kojih se nijedan primjerak nije sačuvao. Kataloge svojih depo-a izdavale su knjižarnice A. Novosela (1796, 1801), Franje Rudolpha (1812), Franje Župana (1814). Kao izvori važni su i katalozi budimpeštanske univerzitetske tiskare kao i štampani spiskovi austrijske cenzure knjiga (1795—1839). Kao bibliografski izvori mogu poslužiti literarni i historijski radovi I. Đorđića, S. Crijevića, S. Slade, F. M. Appendini-a za dubrovačku, Filipa Lašrića za bosansku, Bengerovi i Krčelićevi za kajkavsko-hrvatsku, Jakošića, Jajića i Čevapovića za slavonsku literaturu, a za sve krajeve još i radovi madžarskih historika Dav. Czvitingera, D. Belnay-a, a osobito A. Korány-a, koji je svoje biografske i bibliografske podatke crpao iz štampane literature, a primao ih i prepiskom od F. Lašrića za bosansku, Emerika Pavića za slavonsku franjevačku provinciju, od pavlina Karla Stipanovića za hrvatsku pavlinsku provinciju. — Samim bibliografskim radovima javljaju se u isto doba, a ipak nezavisno jedan od drugoga, naši prvi bibliografi, Dr. Julije Bajamonti u Splitu (1744—1800), a Adam Alojzije Baričević u Zagrebu (1756—1806), prvi više kao polihistor i bibliofil, drugi kao literarni historik. Koliko je materijala za B. dalmatinsko-dubrovačke literature skupio Bajamonti, vidi se iz spiska saopćenog u studiji J. Milčetića Dr. Julije Bajamonti i njegova djela (Rad, knj. 192, str. 124—131). Od Baričevićeva bibliografskog rada sačuvan je u rukopisu Catalogus librorum Zagrebiae impressorum ab a. 1690 usque ad a. 1800. Pored toga kataloga ostavio je Baričević bibliografskih podataka i u rukopisnim djelima Scriptores Soc. Jesu Croatae; Varia historica et biographia notata, a biografski i bibliografski materijal slao je i Al. Korány-u, D. Belnay-u i Mih. Paitner-u (V. Dukat, O književnom i naučnom radu A. A. Baričevića, Rad, knj. 224, str. 75 do 97). Baričevićevom bibliografskom ostavštinom služili su se za dalja bibliografska istraživanja T. Mikloušić (1767—1835) i K. F. Juranić. Oni su, pored J. Kristijanovića i Ljudevita Gaja, slali bibliografske podatke P. Šafariku za njegovo djelo: Geschichte d. südslav. Literatur, i to je Šafarikovo djelo bez sumnje najbolja bibliografska ručna knjiga za južnoslovenske literature prije prvih narodnih B. — B. hrvatske kajkavske literature sadrži i rukopisno djelo iz 1810 zagrebačkog kanonika Marka Makanovića Observationes circa croaticam orthographiam (§ 6 Connotatio librorum in croatico idiomate editorum).

Dok je bibliografski rad u tim svojim počecima bio ograničen samo na pojedine bibliofile, tek je ilirski preporod, uz buđenje interesa za narodnu knjigu, organizovao i sistematski rad oko prikupljanja i starih knjiga i podataka o njima. U toku godina skupljeni materijal i knjige od Ljudevita Gaja, A. Mažuranića, V. Pacela, M. Sabljara, a osobito I. Kukuljevića, čine osnovu prve narodne B., koju je, inicijativom Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine, 1860 izdao I. Kukuljević pod natpisom: Bibliografija jugoslavenska, knj. I Bibliografija hrvatska. 1863 izdao je Kukuljević pod istim naslovom Dodatak I dijelu. — Kukuljevićeva Hrvatska bibliografija, koja sadrži izdanja štampana latinicom, glagoljicom i bosanskom ćirilicom, prema zahtjevima današnje bibliografske nauke, nije savršena, no za svoje doba je svakako odlični bibliografski rukovod. Nedostatak je te B., što Kukuljević pri izdanjima, za koja je doznao iz različnih izvora, te izvore nije naveo. — Pokušaj produženja Kukuljevićeve B. za 1864 i 1865 nalazi se u Književniku, 2 (str. 149—152) i 3 str. 143—151). — Iste godine, kad je štampana Kukuljevićeva Bibliografija Jugoslavenska, savez austrijskih knjižara počeo je izdavati Oesterreichischer Katalog, koji je u svom 2 (slovenskom) odjeljenju donosio spisak savremenih izdanja Knjiga Jugoslavenskih: hrvatskih, srpskih i slovenskih. Izlaženje toga kataloga produžilo se do 1870.

Kukuljevićev rad na općoj narodnoj B. do danas nije našao nasljednika, koji bi ga u svoj njegovoj potpunosti bio nastavio, jer sve što je kasnije učinjeno, samo su neznatni fragmenti. 1907 izdali su hrvatsku B. za 1906 do konca juna 1907 u Glasu Matice Hrvatske (knj. 2) Dr. V. Deželić i V. Ja-

Digitized by Google

kušić, a 1909 u 4 knj. Glasa V. Jakušić Hrvatsku Bibliografiju za 1907/08; Kalendar Strossmayer donio je u 2 godini (1908) Hrvatsku bibliografiju od 1/1 do 1/11 1907, a u 3 godini (1909) Hrvatsku Bibliografiju od 1/10 1907 do 1/10 1908. Bibliografski su članci istog kalendara iz 1. (1907) godine Imenik lijepe i stručne književnosti i iz 3. (1910) godine Književnici i ini javni radnici. — 1905 pokrenuo je Dr. V. Deželić naročiti Mjesečnik za bibliotečnu i bibliografsku nauku, Hrvatski Bibliofil, od koga su izašla samo tri broja. — Pored bibliografskih pregleda povremenih spisa za 1907—1909 i 1912 u 1., 3. i 5. godini kalendara Strossmayer, izdao je L. Lakatoš u prigodnom izdanju 10. slovenskog novinarskog kongresa, održanog 1911 u Beogradu Jugoslovenska Štampa, B. hrvatske štampe 1789—1911 Nova Evropa, knj. 2 (1921) donijela je pregled Bogdana Stanojevića: Jugoslovenskih političkih listova za rata i poslije rata. Delo P. Kasandrića Il Giornalismo Dalmato dal 1848 al 1860 (Zara, 1890) daje upravo historiju dalmatinskih povremenih spisa. — Postoje i pregledi znatnijih radova štampanih u novinama i časopisima: Bullettino di archeologia e storia dalmata, 1903: Indice generale vol. 1 (1887) — 23, (1900), 1912: Indice generale vol. 24 (1901) — 33 (1910). Mjesečnik, Glasilo pravničkog društva 1888 Alfab. i zakonsko kazalo 1 (1875) — 13 (1877), 1900: Stvarno kazalo 1 (1875) — 25 (1899). Fr. Maixnera: Znanstvene radnje u godišnjim izvješćima hrvatskih gimnazija ili realka od g. 1867—1886 kao prilog hrvatskoj B. (Rad, 85). E. Margalića Horvat törtenelmi repertorium (Budapest, 1900) sadrži pregled radova, štampanih u Kukuljevićevu Arhivu za jugoslovensku povjesnicu, Književniku, Vijencu (do 1899), Radu (do knj. 138) i Starinama (do knj. 29). Redakcija Nastavnog Vjesnika izdala je u dva maha azbučne spiskove suradnika i njihovih priloga, i to 1902 za knj. 1—10, a 1912 za knj. 1—20. Sadržaj prvih 50 godina Napretka (1859—1909), časopisa za učitelje, daje u njegovoj historiji J. Klobučar (1909). — Osobito važni izvori i za naš bibliografski rad su djela madžarskih bibliografa: Karla Szabo-a (i Arpada Helebranta) Regi magyar könyvtár 1531—1711 (1879—1898, vol. 1, 2, 3. 1—2). Geze Petrika Bibliographia Hungariae 1712—1860 (1880—1892, vol. 1—4 i biografski rječnik J. Szinyei-a Magyar irok (1891—1914, 14 vol.). Ta djela donose i izdanja naših pisaca. Zatim su znatni katalozi nekih biblioteka, kao J. Danilo i J. Boglić Biblioteca Patria (Program zadarske gimnazije 1859—1860 i kao dodatak Osservatore Dalmato g. 1859), Iv. Kukuljevića Jugoslavenska Književnica Gajeva, A. Kaznačića Biblioteka di fra In. Ciulich nella libreria de R. R. P. P. francescani di Ragusa (1860), V. Gaj, Književnica Gajeva (1875), A. Brunelli, Catalogo sistematico dell' i. r. biblioteca ginnasiale e provinciale di Zara (Izvještaj zadarske gimnazije 1899/1900—1902/03) i najzad katalozi knjižarnica i nakladnih štamparija Mirka Breyera, Ćirilo-Metodske knjižare, L. Hartmana, St. Kugli, Hrvatskog štamparskog zavoda, Ivančića, I. Strmeckog, Zemaljske naklade školskih knjiga, Fr. Župana, R. F. Auer u Zagrebu, Hrvatske knjižare u Splitu, V. Gösla i Schönfelda u Zadru, Mohovića na Rijeci, R. Bačića u Osijeku i t. d. — 1911 pokrenuo je knjižar Đ. Trpinac bibliografski povremeni spis Književne Novosti, koji je već iduće godine prestao izlaziti. Knjižara St. Kugli izdavala je 1919—1922 u redakciji Dr. V. Prestini-a Književni Vjesnik.

Još je neznatniji rad na naročitim bibliografskim pregledima za pojedine naučne grane. — U doba kad je Kukuljević skupljao bibliografske podatke iz štampane strane literature i iz rukopisa različnih arhiva i biblioteka za južnoslovensku historiju i štampao ih u Arhivu za povjesnicu jugoslavensku, Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine izdalo je o svom trošku bibliografsko djelo talijanskog naučenjaka i bibliotekara J. Valentinelli-a Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro (1855) i Supplementi al saggio bibliografico della Dalmazia et del Montenegro (1862), a prije toga izdao je sam Valentinelli Specimen bibliographicum de Dalmatia et Agro Labeaticum (Venetiis, 1842) i Bibliografia Dalmata tratta dà codici della Marciana di Venezia (Venezia 1845). 1864 izašlo je anonimno u Capodistria djelo Dra. Fr. Combi: Saggio di bibliografia Istriana. Jugoslavenska Akademija izdala je »u proslavu pedesetogodišnjice preporoda hrvatske knjige« u 80. knjizi Rada historijsko-bibliografske preglede rada na hrvatskoj historiografiji od 1835 do 1885. od Fr. Račkoga, gramatike i leksikografije od P. Budmani-a, arheologije od Š. Ljubića, prirodnih nauka od B. Šuleka, mineralogije od Đ. Pilara i zoologije od Sp. Brusine. I u nekoliko ranijih Radova ima bibliografskih pregleda, tako u knj. 14 i 17 V. Jagića

Digitized by Google

iz slavenske filologije, u 51 F. Račkoga iz najstarije historije Hrvata, u 14 i 26 Matkovića iz geografske historije Balkana, u 52 Sp. Brusine iz zoologijske literature 1867—1877, u 65 N. Nodila iz starije dubrovačke historiografije. — 1911 izdala je Jugoslavenska Akademija među svojim posebnim izdanjima bibliografski nacrt Dr. Iv. Strohala Statuti primorskih gradova i općina, a u 33 knj. Starina Ivana Milčetića Hrvatska glagolska bibliografija; dio I: Opisi rukopisa. Bibliografskog je karaktera i akademijsko izdanje Izvješća o raspravama matematičko-prirodoslovnoga razreda Bulletin des travaux de la classe des sciences mathématiques et naturelles, sv. 1 (1914) — 18 (1923). Osim toga izdala je Jugoslavenska Akademija u dva maha Popis publikacija i to 1902 za 1867—1901, a 1917 za 1867—1916, s abecednim spiskom pisaca i njihovih radova u akademijskim povremenim izdanjima. — Pored bibliografskog obavještavanja, koja je donosio Jagićev Archiv für slavische Philologie iz slavističke literature svih Slovena, redakcija Arhiva 1892 izdala je u obradi Fr. Pastrneka Bibliographische Uebersicht über die slavische Philologie 1876—1891, koja ujedno čine i registar za prvih 13 godina Arhiva. U tom je pregledu prikazan, u posebnim glavama, i napredak svih ogranaka srpsko-hrvatske slavističke nauke. Jagićeva osobita bibliografska studija Die serbo-kroatischen Uebersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben s nekim dopunama Fr. Franceva štampana je u 34 sv. Arhiva. Bibliograske preglede literature za pojedina naučna ili literarna područja daju: J. Asbóth, Bosnien u. die Herzegovina, Wien, 1888 (481—488); Littérature Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, Nouv. éd. par C. Sommervogel, Bruxelles 1890—1909 t. 1—10 (B. isusovačke literature prvih naroda i jezika); Breyer M.: Pokus bibliografije povjesti pobjede kod Siska 22/6 1593 (1893); Bučar F. Dr.: Bibliografija za tjelesni uzgoj na hrvatskom jeziku (1922); Deželić Vl. Dr.: Posljednji Zrinski i Frankopani, str. 307—328: Bibliografija; Dvorniković Vl. Dr.: Novosti njemačke filozofske, psihološke i pedagoške literature (1918), i Savremena filozofija (1920, sv. 2); Klaić V.: Bosna (1878, str. 8—11; Poučna knjižnica Matice Hrvatske sv. 3); Prirodni zemljopis Hrvatske (1878, str. 1—17, ibid. sv. 1); Povjest Hrvata, 1899—1922 (na kraju svakog sveska); Mader Fr.: Prijegled savremene hrvatske književnosti (Pedagoški Ljetopis, sv. 7); Prijegled hrvatskih pedagoških časopisa (Pedagoški Ljetopis S. Š. M., sv. 8); Matković J. O.: Bibliografija bosanskih franjevaca (1896); J. Melich: Magyarország vend nyelvü irod. bibliográfiája (1903); Milaković J.: Bibliografija hrvatske i srpske narodne pjesme (Školski Vjesnik, 1908). Milaković, isto (1919); Šilović J. Dr.: Gesetzgebung u. Litteratur des Strafrechtes in Kroatien (Mitteilungen d. intern. krimin. Vereinigung, 6, 1898); Vodnik Br. Dr.: Povijest hrvatske književnosti, 1913, str. 367—406, Pregled naučne literature; Šišić F. Dr.: Priručnik izvora hrvatske povijesti, 1914 (str. 37—107: Pregled historiografije Hrvatske).

F. Fancev.

2. **Slovenačka.** Prva slovenačka B. je Register und summarischer Inhalt aller der windischen Bücher, die von Primus Truber bis 1561 in Druck gegeben sind . . . Tübingen, (1561). Uglavnom bibliografsko značenje imaju i prvi pokušaji slovenačke literarne historije: 1. M. Pohlina Bibliotheca Carniolae (izašla najprije u J. Sartori-a Catalogus bibliographicus librorum in bibliotheca academicae Theresianae exstantium kao apendiks k 4 svesku, 1803), samostalno 1862 kao prilog uz Mitteilungen des hist. Vereins f. Krain; 2. M. Čopa zapisci iz 1830, koji su izašli tek 1864 (P. I. Šafařik: Geschichte der südslav. Literatur, I); 3. J. Marna Jezičnik, 9—13 (Ljubljana, 1873 do 1892); 4. K. Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva 1—4 (Ljubljana, 1894—98). — Početnik prave slovenske B. je E. H. Costa, koji je izdao Bibliographie der deutschen Rechtsgeschichte (1858), i sastavio za Kukuljevićevu Bibliografiju jugoslavensku slovenačku B., čije su publikovanje spriječile »političke prilike«. Kao predsjednik Slovenske Matice počeo je u njenom Letopisu (za 1869 objavljivati B. sviju slovenačkih izdanja od 1868 do 1873, od 1874 do 1892 produžio je J. Tomšič, od 1893 do 1898 R. Perušek. Iduće godine preselila se B. u Zbornik Matice Slovenske, za 1899 i 1900 nije izašla separatno, jer je primljena u Fr. Simoničevu Slovensku bibliografiju, I. del: knjige (1550—1900), koju je 1903—1905 izdala Slovenska Matica (II. dio, koji bi imao donijeti B. pojedinih članaka, ostao je u rukopisu). Za 1901 do 1902 sastavio je B. K. Glaser, od 1903—1905 J. Schlebinger, koji je B. za 1907—1912 izdao u posebnoj knjizi. Od 1905 na dalje bilježi ova B. pored samostalnih knjiga i članke i recenzije. Od 1912 nema više jedne opće sistematičke slovenačke B. Za 1913 do

Digitized by Google

1918 donijela je B. historije i historije književnosti Carniola; od 1918 dalje donosi sistematičnu B. svih svojih struka samo Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino.

J. Glonar.

3. Srpska. Potpuna B. svih spisa, koji su objavljeni na našem jeziku, ne postoji. Rađeno je dielomično, za pojedine godine ili za pojedine struke. B. knjiga izrađena je za 1741—1878, 1884 i 1893. Za 1741—1867 nalazi se u posebnoj knjizi (St. Novaković), a za ostale godine objavljena je po stručnim časopisima (D. Živaljević i Posniković). B. srpskih listova izrađena je od 1768 do 1912 (U. Džonić), a od stručnih najpotpunija je pravna B. (G. Niketić). Priloga za izradu potpune B. ima dosta. Najvažnije B. su: Grčić Jovan: Bibliografija dela i članaka o pojedinim piscima (Istorija srpske književnosti, 1906). — Dačić Ž. O.: Srpski i hrvatski listovi u 1894 (1894, preštampano iz Dela). — Dragović Marko: Pokušaji za B. o Crnoj Gori (1892). — Đermakov Dušan: Srpska bibliografija (Letopis, 1875, knj. 118); dopune i ispravke za Bibliografiju St. Novakovića. — Đorđević Vladan: B. radova L. K. Lazarevića (Otadžbina, 1891, knj. 27). — Đorđević P. P.: Bibliografski pregled književnih poslova Vuka St. Karadžića (Prosvetni Glasnik, 1888, str. 1—12. — Živaljević Dan. A.: Srpska i hrvatska B. za 1893 (Spomenik, 27, 1895); obuhvata sve knjige objavljene u toku 1893. — Ivačković Il. i Markičević P. V.: Srpska bogoslovna književnost u 1904 i 1905 (1906). — Jovanović Vladan: B. srpsko-hrvatske dramske književnosti (Spomenik, 45, 1907). — Krasić Vladimir: Dopune B. St. Novakovića (Letopis, 1879, knj. 120). — Krečarević Marko: Dopune B. St. Novakovića (Letopis, 1891, knj. 165). — Mušicki Branko: Dopune B. St. Novakovića (Letopis, 1876, knj. 119). — Niketić Gojko: Pravna B. članaka i knjiga u srpskoj književnosti do kraja 1905 (1907). Stručan i savjestan rad, ima 2.760 brojeva. — Novaković Stojan: Srpska B. za noviju književnost 1741—1867 (Izdanje Srpskog Učenog Društva, Beograd, 1869). Najvažnije i prvo B. djelo; ima 3.291 zabilježenih spisa. Dopune: Male primjedbe na Srpsku B. od St. Novakovića (Srpsko-dubrovački Magazin, 1869, str. 134) i Đermakov, Krasić, Krečarević, Mušicki, Rajković. — B. srpske i hrvatske književnosti za 1868 (Sa dodatkom onoga, što su stranci pisali o nama. Glasnik Srpskog Učenog Društva, 1869, knj. 26, str. 256—308); za 1869 (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 1870, knj. 27, str. 342—382); za 1870 (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 1871, knj. 31, str. 348—398); za 1871 (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 1872, knj. 35, str. 260—341); za 1872—1873 (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 1874, knj. 40, str. 273—365); za 1874 (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 1875, knj. 41, str. 362—400); za 1875 (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 1877, knj. 44, str. 305—365); za 1876 (Glasnik Srpskog Učenog Društva, 1878, knj. 46, str. 259—328). — B. spisa St. Novakovića 1858—1911 (Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 24 i posebno Beograd, 1911). — Odavitch R. L.: Essai de Bibliographie Française sur les Serbes, Croates et Slovènes depuis le commencement de la guerre actuelle (Paris, 1918). B. knjiga, članaka, predavanja o nama, štampanih na francuskom jeziku u toku rata. — Petković Sava: Opis rukopisa manastira Krušedola (1914). — Petrović Nikola S.: Ogled francuske B. o Srbima i Hrvatima 1544—1900 (Izdanje Srpske Kraljevske Akademije, 1900). Opširna B. posebnih djela, rasprava, brošura i članaka po listovima na francuskom o srpsko-hrvatskom narodu, o njegovoj zemlji, životu i t. d. — Popović Pavle: B. izdanja i rasprava iz oblasti stare, narodne i dubrovačke književnosti (Pregled srpske književnosti, 1909). — Posniković Dragutin: B. srpske i hrvatske književnosti za 1883 (Glasnik, 57, 59 i posebno, 1884); za 1884 (Glasnik, 61 i posebno, 1885); za 1877 i 1878 (Glasnik, 65, 1886). — Rajković Đorđe: Dopune B. St. Novakovića (Letopis, 1870—1871, knj. 113, str. 310—353; 1875, knj. 118; 1879, knj. 120). — Ruvarac Dimitrije: B. radova D. Ruvarca, 1864—1912 (1912, ranije Bogoslovski Glasnik), produženje (1923); tu su zabilježni svi piščevi radovi (1864 do 1923). — Skerlić Jovan: B. rasprava o piscima nove srpske književnosti (Istorija nove srpske književnosti, 1914); B. radova Janka M. Veselinovića (Letopis, 1907, knj. 242); B. radova Milovana Đ. Glišića (Srpski Književni Glasnik, 1905, knj. 14); B. radova Svetolika P. Rankovića (uz predgovor Slikama iz života, Srpska Književna Zadruga, 1904, knj. 91). — Stanojević Stanoje: B. knjiga i rasprava za istoriju srpskog naroda (Istorija srpskog naroda, 1910). — Stevanović Pavle: B. srpskih listova 1768—1911 (1911). Rad u društvu sa U. Džonićem. — Stojanović Ljubomir: Prilozi k srpskoj B. (Nastavnik, 1892, knj. 3); Katalog rukopisa i starih štampanih knjiga (Zbirka i izdanje

Digitized by Google

Srpske Kraljevske Akademije, 1901). — Džonić Uroš: B. srpskih listova 1768 do 1911 (Jugoslovenska Štampa, 1911) zajedno sa P. Stevanovićem; B. o Simi Matavulju (Srpski Književni Glasnik, 1908, knj. 21, dopune: Srpski Književni Glasnik, 1909, knj. 23, str. 309); B. o Stevanu Sremcu (Srpski Književni Glasnik, 1909, knj. 22, str. 608, 678); Srpski listovi u 1912 (Srpski Književni Glasnik, 1913, knj. 25, Prosvetni Glasnik, 1913, sv. april-maj); B. radova Jovana Skerlića (Prosvetni Glasnik, 1921, sv. 9—10, dopune Srpski Književni Glasnik, 1924, sv. 16/5); B. o Branku Radićeviću (Prosvetni Glasnik, 1924); Prilozi jugoslovenskoj B. (Prosveta, almanah, Ženeva, 1918), knjige i listovi, na našem i stranim jezicima, o nama u toku evropskog rata. Prilog Ratnoj Bibliografiji (Prosvetni Glasnik, 1924, sv. januar-februar). — Šijački Dušan: B. srpskih listova u 1911 (Jugoslovenska Štampa, 1911).

Bibliografskih podataka ima u Katalogu Narodne Biblioteke (1 knj. 1894), Katalogu knjižare M. Stajića (1912) i u spiskovima knjiga pojedinih biblioteka (Bogoslovije u Srijemskim Karlovcima, 1892; Matice Srpske, 1899; Gimnazije karlovačke, 1905; Crkvene općine Novi Sad, 1907 i t. d.). Građa za B. nalazi se i u štampanim sadržajima pojedinih listova (Otadžbine, sv. 1—100, 1891; Glasnika Srpskog Učenog Društva, 1841—1847—1891, Glasnik, 1892, knj. 75; Letopisa Matice Srpske, knj. 1—184, Letopis Matice Srpske, 1896, knj. 185; Srpskog Književnog Glasnika, sv. 1—100, 1905, sv. 101—200, 1909, sv. 201—300, 1913; Godišnjice N. Čupića, Godišnjica, 1911, knj. 30). Obilna građa za B. od 1868 do 1905 prikupljena je u srpskom seminaru na univerzitetu u Beogradu. *U. Džonić.*

BIBLIOGRAFSKI ZAVOD D. D., izdavačka nakladna knjižara, Zagreb. Osnovan je 6/12 1923. Osnovni je kapital din. 1,000.000 (podijeljen na 10.000 akcija, po dinara 100). Bavi se izdavanjem školskih i stručnih knjiga, učila, geograskih karata i t. d. Izdavač je Narodne Enciklopedije. Predsjednik upravnog odbora je profesor Dr. S. Ulmansky, direktor je Dr. Vladimir Prestini. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA S. K. AKADEMIJE NAUKA U BEOGRADU. Kada je 1887 osnovana S. K. Akademija Nauka, onda je obustavljen rad Srpskog Učenog Društva i njegova B. je postala svojina Akademije. Prema tome, osnov za današnju B. Akademije bila je B. S. U. Društva. — Broj knjiga je 110.000, broj rukopisa 312. Listovi su među knjigama. Štampanog kataloga nema. Postoje tri azbučna kataloga: za srpsko-hrvatsku, slovenačku i stranu književnost. — B. se služe članovi Akademije. Po naročitom odobrenju mogu dobiti knjige i drugi. B. nema čitaonice; zbog toga se knjige daju izvan B. Dužnost bibliotekara vrši Mališa M. Radović. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA BOGOSLOVIJE U SRIJEMSKIM KARLOVCIMA ima stručni karakter. Po broju knjiga predstavlja jednu od bogatijih biblioteka. Bibliotekom se služe nastavnici i učenici bogoslovije. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA DRŽAVNOG ARHEOLOŠKOG MUZEJA U SPLITU. Osnovana je 1821. Broj djela je oko 10.000, broj svezaka oko 15.000, broj listova i časopisa 135. Popis knjiga do 1872 objavljen je u brošuri G. Derić: Il Museo d' antichità a Spalato; 1898 F. Bulić je štampao Catalogus bibl. mus. Spalati. Za knjige, koje su nabavljene kasnije, postoji pisan katalog. Biblioteka je podijeljena po strukama (arheologija, historija, numizmatika...). Biblioteka je otvorena radnim danom od 9 do 12 sati prije i od 15—19 sati popodne. Dužnost bibliotekara vrši prof. Dr. Antun Grgin, asistent Muzeja. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA DVORSKA U BEOGRADU. Osnovana je za vrijeme vlade kneza Mihaila Obrenovića. Danas ima u biblioteci oko 10.000 svezaka. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA FILOZOFSKOG FAKULTETA U SKOPLJU osnovana je 1920. Broj knjiga je oko 30.000 svezaka, broj listova oko 300. B. se nalazi u zgradi univerziteta u četiri posebne prostorije. Javna je, ali knjige mogu nositi izvan biblioteke samo nastavnici i redovni studenti, koji imadu više od jednog semestra. Postoje dvije čitaonice: profesorska i javna. B. je otvorena od 8 do 12 sati prije i od 3 do 6 sati poslije podne. Knjige su podijeljene prema formatima, alfabetski katalog postoji, stručni se radi. Najviše ima knjiga iz predmeta, koji se predaju na fakultetu. Velike poklone u knjigama dali su J. Vujić, narodni poslanik iz Sente i Matica Srpska iz Novoga Sada. Bibliotekar je Dimitrije Kirilović. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA GLAVNOG ĐENERALŠTABA U BEOGRADU. 1/5 1862 osnovano je u Beogradu Ministarstvo Vojno, a u njemu je odmah osnovana i knjižnica. 1876 ta je knjižnica postala sastavni dio Historijskog

Digitized by Google

Odjeljenja Glavnog Đeneralštaba, a u Ministarstvu Vojnom ostala je, pod nazivom Knjižnice, samo zbirka službenih izdanja toga ministarstva. Kada je ukinuta prva komanda aktivne vojske (u čijem je opsegu Glavni Đeneralštab bio njen »štab«) ona je pod imenom Biblioteka Glavnog Đeneralštaba ostala kao dio Historijskog Odjeljenja. 1923 biblioteka je prenesena u nastavno Odjeljenje Glavnog Đeneralštaba zajedno sa uredništvom Ratnika. U njegovom sastavu nalazi se i danas pod imenom Biblioteka Glavnog Đeneralštaba.

Za vrijeme rata biblioteka je uništena, pošto se nalazila u gradu na Kalimegdanu. Zgrada je porušena, mali dio knjiga je spašen, a nešto je pronađeno poslije rata. Poslije rata nabavljen je veliki broj knjiga i počelo je preuređenje biblioteke, koje nije još završeno. Biblioteka ima tri dijela: rukopisno, muzejsko (za rijetkosti) i odjeljenje za knjige. Prva dva odjeljenja još nisu uređena. Listovi nisu odvojeni od knjiga. Štampani katalog ne postoji. Biblioteka ima oko 14.000 djela, u 30.000 svezaka. Stalno je osoblje: šef biblioteke, pomoćnik pisar, stručni služitelj i posluga od tri vojnika. Pomoćno je osoblje: 4 službenika. — Odjeljak s knjigama dijeli se u 14 struka vojne i opće književnosti. Prema tome, ima 14 stručnih kataloga, osim toga jedan glavni, jedan opći na kartonima azbučni i 14 stručnih na kartonima. Šef biblioteke je prof. Stevan M. Matijašević, rezervni major u penziji, koji vrši i dužnost pomoćnika urednika Ratnika. Radno vrijeme u biblioteci od 8 do 13 sati svakog dana u toku cijele godine. Biblioteka je zatvorena samo za vrijeme velikih praznika.

U. Džonić.

BIBLIOTEKA GRADSKA U SPLITU. Osnovana je 1903 darovima Narodne čitaonice, Društva za pučku prosvjetu, zaostavštinom prof. J. Miškata, novčanom potporom Pučke banke i inicijativom i zauzimanjem profesora Dušana Mađera. B. ima preko 20.000 svezaka, naročito skoro potpunu kolekciju dalmatinskih novina. Od većeg broja rukopisa važniji su Statut grada Splita iz 1395, Libro d' oro grada Splita iz 17 vijeka. Ima i nekoliko inkunabula i nekoliko rijetkih izdanja. Štampani katalog ne postoji, bibliotekar je Dušan Mađer, direktor ženske realne gimnazije. Biblioteka ima 3 čitaonice, dnevno ima prosječno po 30 čitalaca, radno vrijeme je od 10 do 12 sati prije i od 5 do 8 sati popodne. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA »JUGOSLAVIJA« (La Bibliothèque de la »Yougoslavie«), niz knjiga, koje je 1918 u Parizu izdavalo udruženje Jugoslavija: 1. St. Stanoyévitch, Le Problème yougoslave; 2. J. M. Žujović, Le sol et la situation agraire dans les pays serbo-croates et slovènes; 3. M. P. Tchoubinski, L'Idée de l'unite serbo-croate; 4. Radonja Yovanovitch (Jovan Radonić), Les Croates et l'Autriche-Hongrie; 5. Vouk Primorac (Filip Vuković), Trieste et l'Istrie (préface de E. Dénis); 6. St. Stanoyévitch, Histoire national succinte des Serbes, des Croates et des Slovènes (préface de Charles Diehl). *M. I.*

BIBLIOTEKA JUGOSLOVENSKA (Bibliothèque Yougoslave), niz knjiga, koje je, za vrijeme izbjeglištva 1916 do 1917, izdao u Parizu Jugoslovenski Odbor: No 1. Le Programme Yougoslave; No 2. Le Pays et le peuple Yougoslaves; No 3. Histoire Yougoslave; No 4. Les Lettres, Les Sciences et les Arts Yougoslaves. No 5. L'Idée de l'Unité Yougoslave; No 6. La Slovénie (iste knjige i na engleskom). *M. I.*

BIBLIOTEKA MATICE SRPSKE U NOVOM SADU osnovana je u Pešti odmah po stvaranju društva Matica Srpska. Smještena je bila u Tekelijanumu, i njome se služila univerzitetska omladina. Kada se Matica preselila u Novi Sad, prenesena je tamo i B., koja je dobila naročito odjeljenje u zgradi Matice Srpske, gdje se nalazi i danas. Biblioteka se se postepeno razvijala. Sedamdesetih godina 19 vijeka zvala se Narodna Biblioteka pri Matici Srpskoj, a danas joj je službeno ime Biblioteka Matice Srpske. Prvi štampani katalog izradio je Stevan Milovanov, profesor. Prvi bibliotekar bio je Dr. Jovan Radonjić. 1922 postao je bibliotekar Dr. Kamenko Subotić, koji je počeo preuređenje biblioteke po modernom sistemu. 8/11 1922 biblioteka je postala javna. — Ima dva odjeljenja: naučno i prosvjetno. Knjige se daju i izvan biblioteke (od 11 do 12 sati prije podne svakog dana), a čitaonica je otvorena (od 3 do 6 popodne svakog dana) za vrijeme jeseni, zime i proljeća. Za naučni rad postoje naročite prostorije. Novosadska općina pomaže biblioteku sa 50.000 dinara godišnje. 1/9 1924 biblioteka je imala 18.246 djela u 50.000 svezaka. Za proslavu stogodišnjice osnivanja Matice Srpske štampat će se katalog knjiga.

U. Dž.

BIBLIOTEKA »NAPRED« izlazila je u Bizerti 1916—1918, pod uredni-

Digitized by Google

štvom Veselina Čajkanovića, profesora univerziteta (štamparija srpskih invalida), sa zadatkom da pruži korisno i zabavno štivo našim vojnicima i izbjeglicama. Tu su štampane ove knjige: 1. Čajkanović-Ofor, Izvod iz francuske gramatike i francuski razgovori; 2. Čajkanović-Ofor, Francusko-srpski rečnik; 3. Albert Ofor, Šta ćemo posle rata? Saveti srpskim invalidima; 4. Ženidba Maksima Crnojevića, srpska narodna pesma, s komentarom; 5. Srpstvo u Africi. Spomenica lista Napred; 6. Srpska čitanka za početnike; 7. M. J. Majski, Meglinka, pripovetka u stihovima, po narodnom predanju ispod Belasice; 8. Čajkanović-Ofor, A l'Hôpital. Guide de conversation français-serbe (U bolnici. Francusko-srpski razgovori); 9. Srpske narodne pesme. I. Pesme kosovske; 10. Srpske narodne pesme. II. Pesme mitološke; 11. Iz stare srpske istorije; 12. Dr. T. R. Đorđević, Jugoslovensko jedinstvo; 13. Stara srpska religija. Tekstovi i objašnjenja; 14. Milan J. Meisner, Gramatika srpskog jezika, sa kratkom istorijom jezika i književnosti; 15. Cinq contes populaires serbes, traduits par Madame et le lieutenant de vaisseau Pelle Des Forges; 16. Pet srpskih narodnih pripovedaka; 17. Odabrane dečje pesme Jovana Jovanovića Zmaja; 18. Petit lexique français-serbe de l'agriculteur (Kratki rečnik francusko-srpski za zemljoradnika); 19. Tita Marcija Plauta Aulularia i Menehmi. Preveo s latinskog Dr. Veselin Čajkanović; 20. Kosovske noći. Fragmenti M. B. N.; 21. O slepima i njihovoj nastavi. Preštampano iz lista Napred; 22. Rodoljublje. Niz odabranih pesama; 23. Srpska čitanka za početnike (Drugo izdanje). *M. Ibrovac.*

BIBLIOTEKA NARODNE SKUPŠTINE U BEOGRADU osnovana je prije rata, a obnovljena po zaključenom miru. Broj knjiga je 3.500, ali od pojedinih knjiga (naročito skupštinskih izvještaja) ima po nekoliko stotina. Broj listova je oko 400. Postoji inventar knjiga i pisani katalog na kartonima. Glavni dio knjiga predstavljaju biblioteke Nikodima Vasića, Pere Todorovića i stenografske bilješke stranih parlamenata. Bibliotekar je Dragutin Ilijić, književnik. Rad u biblioteci je od 9 do 12 prije i od 3 do 6 sati popodne svakog radnog dana. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA PRAVNIČKOG FAKULTETA U BEOGRADU postala je iz seminara pravnog fakulteta 1905. Za vrijeme rata propalo je dosta knjiga. Osim B. postoji seminar za crkveno pravo, koji ima posebnu biblioteku. Broj knjiga po inventaru je 15.439 (oko 35.000 svezaka), broj listova 136 (10.000 sv.). Postoji inventar i dva kataloga (azbučni i sistematski). B. je otvorena od 8 do 12 sati prije i od 2 do 7 sati popodne. Postoji čitaonica za studente i doktorande. Knjige se ne daju izvan B. Bibliotekar je Dr. Relja Z. Popović, prof. univerziteta. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA PRAVNIČKOG FAKULTETA U SUBOTICI. Kada je 1920 osnovan pravni fakultet u Subotici, odmah je počelo i organizovanje njegove biblioteke. B. se još stvara; ona raspolaže sa 5.000 sv. Rukopisa nema. Prima 10 domaćih časopisa i 14 stranih. Knjige se zavode kako ulaze u B. Postoji opći katalog (azbučni) po piscima i stručni. B. upravlja Dr. Mihailo Konstantinović, docent fakulteta. B. se služe nastavnici i studenti. Uzete knjige mogu se zadržati 10 dana, rok se može produžiti. Štampani katalog ne postoji. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA SRPSKOG SEMINARA je osnovana 1901. Ima tri odjeljenja: odjeljenje za lingvistiku, odjeljenje za historiju i odjeljenje za književnost. Broj knjiga je oko 30.000. Postoji inventar i azbučni katalog na kartonima. Knjige su podijeljene po strukama. Postoji čitaonica za studente. Za vrijeme rata porušena je soba, u kojoj je bila biblioteka i tom je prilikom propalo dosta knjiga. Za vrijeme okupacije jedan dio knjiga Bugari su prenijeli u Sofiju, a drugi dio je ili raznesen ili propao u podrumskoj vlazi, gdje su knjige po nuždi bile smještene. 1919 B. je obnovljena. — Knjige se izdaju srijedom i petkom od 2 do 4 sata popodne. Knjige se mogu zadržati 8, 15 i 30 dana. Časopisi, rječnici, enciklopedije i stručne, ručne knjige (historije književnosti, bibliografije) ne daju se izvan biblioteke. U sastav ove B. ušla je i biblioteka Dr. Vatroslava Jagića. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA UČITELJSKOG UDRUŽENJA U BEOGRADU. Osnovao je Glavni Odbor Učiteljskog Udruženja 1882. Bila je stručna po karakteru, sa ogromnom većinom pedagoških knjiga. Za vrijeme rata velikim je dijelom propala. Poslije ujedinjenja dobila je ime: Knjižnica Učiteljskog Jugoslovenskog Udruženja. Broj knjiga je oko 4.000. B. je uređena po grupama: historija, geografija, matematika, higijena, pedagogija, lijepa književnost. Bibliotekar je Dim. Đ. Dimitrijević, učitelj.

Digitized by Google

B. je otvorena nedjeljom prije i četvrtkom poslije podne. *U. Dž.*

BIBLIOTEKA ZEMALJSKOG MUZEJA U SARAJEVU. 1885 osnovano je u Sarajevu Muzejsko Društvo, koje je počelo osnivanje Zemaljskog Muzeja i, pored prikupljanja raznih starina, organizovalo je uz Muzej i biblioteku. Muzej je svečano otvoren 1/2 1888, i tim je udaren osnov i biblioteci. 1899 biblioteka je imala 62.000 svezaka. 1914, poslije preuređenja, biblioteka je imala 6.000 brojeva sa 30.000 djela. To je bila najveća i najbolje uređena biblioteka u Bosni i Hercegovini. 1909 počelo je zidanje nove zgrade, i 1913 u nju je smješten cio Muzej sa bibliotekom, gdje se i sada nalazi. Biblioteka raspolaže sa dosta rukopisa, naročito turskih. Ima veliki broj knjiga iz stare bosanske književnosti sa nekoliko vrlo rijetkih (Prva knjiga štampana bosanskom ćirilicom iz 1571), kao i dosta knjiga, koje se odnose na Bosnu i Hercegovinu. Bibliotekar je Dr. Vasa Ruvarac. *U. Dž.*

BIBLIOTEKE. U Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji. Prvi je historijski dokumenat o B. kod nas iz Dubrovnika (oko 1500), drugi krajem 18 vijeka iz Zagreba. Prve početke naših B. valja tražiti u crkvama i manastirima; njih doista i nalazimo u 11 vijeku, ali ih je moralo biti i ranije, odmah poslije pokrštenja i uređenja prvih crkava i prvih manastira. Crkvene B. imale su većinom najpotrebnije liturgijske knjige, manastirske i crkvene, a u sjedištima biskupija još po koje teološko djelo iz patrologije ili skolastike, a možda i po koje djelo stare rimske literature, koje je služilo više kao udžbenik latinskog jezika. Popunjavanje bilo je toliko, koliko je može biti koji bogataš o svom trošku nabavio kakav prijepis, ili ga je u dokolici izradio koji monah ili svećenik. Najstariji danas poznati dar knjiga jeste bana Stjepana iz 1042, kojim je manastiru Sv. Hrizogona u Zadru, uz druge darove, dao još i 3 misala, 1 pasional, 3 homilijara, 2 antifonarija, 2 manuala, 3 psaltira, 2 himnarija i 1 brevijar. Iz istoga su se vijeka sačuvala još četiri zapisa knjiga. Iz istog vijeka su i prva dva spiska književne imovine, jedan za manastir Sv. Petra u Selu kraj Splita sa 47 knjiga, a drugi manastira Sv. Benedikta u Splitu, sa 20 knjiga. Zapisa u korist B. crkvenih i manastirskih bilo je kasnije bez sumnje sve više, a i inventarnih spiskova knjiga vjerojatno je bilo više, no što ih je do danas publikovano. Nekoliko se zapisa i spiskova sačuvalo i iz područja Hrvatske glagoljske crkve. Tako je 1387 svećenik Fabijan pohvalio, u bilješci jednog brevijara, žitelje u Okrugljama i Tribihovićima, što su svoje crkve ukrasili, osim kaležima i rizama, i knjigama.

Iz različitih bilježaka iz 1475 i 1479 vidimo, da se pri promjeni župnika poklanjala pažnja predaji i primitku knjiga kao i crkvenog posuda i ruha, jer su sve te stvari zajedno činile crkvenu riznicu ili »tizor«. — Od najstarijih vremena hrvatske historije spominju se uz crkve i manastire i škole, koje su unapređivale književni rad, a stvarale i sve veći broj pismenih ljudi, čime su i potrebe knjiga postajale veće. Zbog toga su se rukopisi umnožavali marljivim prepisivanjem. Pri većoj produkciji rukopisa i B. su, istina, vrlo lagano, ali ipak postojano, bivale sve bogatije literarnom imovinom. Zagrebačka stolna crkva, i bez tradicija, kakve su imale stolne crkve Dalmacije, i poslije svoje najveće katastrofe, u 13 vijeku, brojala je, kako se to vidi iz inventarnog spiska, pisanoga između 1356—1387, u svojoj B. 168 različitih rukopisa, liturgijske, teološke, pravne i medicinske literature.

Pronalazak štampe stvorio je uslove za brže, a svakako i mnogo jeftinije razvijanje i umnožavanje B. Osim crkava i manastira tek onda su mogla da osnivaju svoje B. i privatna lica. Tako je Marko Marulić († 1524), prema testamentu, imao i B. od 148 različnih djela. Osobito bogatih privatnih B. bilo je u Dubrovniku već krajem 15 vijeka, od kojih se kao najznatnija spominju B. Jurja Krusića, trebinjskog biskupa († 21/11 1513), sa preko 2.000 svezaka, i B. svećenika Nikole Mihov. Barneo (1529), zatim, kao manje B. Ivana Stj. Gučetića († 1502), Šiška Philochristus de Gorgiate (oko 1533), Marina de Benedictis (oko 1537) i t. d. Prva dva spomenuta dubrovačka bibliofila važni su u historiji naših B. i po tome, što su, darujući svoje B., i to Krusić manastirima franjevačkom i dominikanskom, a Barneo gradskoj općini, tražili od primalaca izrijekom, da osiguraju javnost upotrebe njihovih knjiga. Znatniju B. izgleda da je imao i kotorski biskup Trifun Bizanti († 1540), čije se knjige danas nalaze razasute gotovo po svim manastirskim B. Dalmacije.

Nekoliko desetina godina poslije pronalaska štampe pojavile su se i u našim krajevima prve tiskare. Kako su prve tiskare štampale isključivo liturgijsku literaturu, nji-

Digitized by Google

hov je rad bio od koristi samo za B. crkava i manastira. Pri rasturanju stranih knjiga posredovali su u našim krajevima knjižari; tako se u Dubrovniku kao knjižari spominju oko 1500 pop Pavle Vukašinović, zatim Giacomo di Negri (1522), Sebastiano de Boiso (†1555), Antonio de Odolis, koji je 1549 primio iz Mletaka tri sanduka knjiga (sa 700 svezaka) na rasprodaju, i t. d. U Zadru je vjerojatno imao knjižaru 1522 Jerolim Mirković, pa Ivan Mier, koji je 1509—1511 izdao o svom trošku latinski misal za zagrebačku biskupiju, valjda u Zagrebu, gdje je njegov rodak Pavao 1515 imao i knjigovežnicu. — Proizvodi domaćeg literarnog rada i dalje su se prepisivali, i tek 1521 počinje štampanje domaćih knjiga Marulićevom Juditom. U isto doba nastao je intenzivniji rad i u školama za svjetovnjake iz Hrvatske i Bosne, a u Dalmaciji i Dubrovniku i ranije.

U 16 vijeku u Hrvatskoj je bila najbolje uređena B. u lepoglavskom samostanu pavlinskoga reda, u Dubrovniku franjevačka i dominikanska, u Bosni valjda franjevačka najvećeg samostana u Fojnici. Razvoj B. izazvao je i veći književni rad i zbog toga B. Bogišić velike uspjehe dubrovačke literarne djelatnosti prije potresa (1667) s pravom pripisuje zaslugama dubrovačkih B., kad kaže »da su tu obrazovanost više unaprijedili mrtvi nego živi učitelji, jer u Dubrovniku škola i učitelja nije mnogo bilo, ali zato u svakoj se vlastelinskoj, a i boljoj pučanskoj kući smatrala B. kao nekakovo neophodno pokućstvo«. Iz ovoga je vijeka i narodni naziv za B. »Knjižnica«.

B. su postojale uz starije samostane benediktovskog, franjevačkog, dominikanskog i pavlinskog reda. U početku 17 vijeka pojavili su se u našim krajevima i prvi manastiri isusovačkog reda, i to u Zagrebu (1606), Dubrovniku (1609), na Rijeci (1626) i u Varaždinu (1634), u kojima odmah od prvih početaka nalazimo: Bibliotheca communis, si fieri potest, in collegio habeatur. Radom u ovim B. rukovodio je pater bibliothecarius.

U 17 vijeku bilo je možda svuda i mnogo privatnih B. osobito u dvorovima bogatije vlastele. Tako se zna, da je Nikola Isthvánffy imao znatniju B. u svom dvoru u Vinici (kraj Varaždina), čiji je veći dio 1615 dobio testamentom na dar zagrebački isusovački manastir. 1649 darovala je svoju B. Elizabeta Maskon, kći Tome Erdödy-a († 1624), istom manastiru. Iz toga je vijeka već u ono doba na daleko poznata čakovačka B. grofova Zrinskih, koja je za vrijeme vlade Nikole Zrinskog († 1664) brojala preko 500 djela i 26 rukopisa i imala svoj originalni katalog. Ta je B. 1892 došla kupovinom u zagrebačku sveučilišnu B.

U 17 vijeku je i današnja zagrebačka metropolitanska B. dobila svoj osobiti oblik. Poslije spomenutih spiskova rukopisne imovine zagrebačke stolne crkve iz 14 i 15 vijeka, nema nikakvih vijesti o tome, kolika je bila literarna imovina stolne crkve poslije 15 do kraja 17 vijeka. Međutim zna se, da je u zagrebačkoj stolnoj crkvi postojao iz najstarijih vremena običaj, da su biskupi i kanonici ostavljali poslije smrti svoje knjige crkvi. Zagrebački biskup Ivan Alben († 1433) u testamentu od 14/3 1431 ostavlja ecclesiae zagrabiensi libros, casulas et vestes pontificales, a svoj brevijar crkvi u Dubravi. Koliko je ova B. umnožena od pronalaska štampe do 17 vijeka, ne zna se, ali broj inkunabula u njoj (169) svjedoči, da se B. neprestano umnožavala. Osobitu važnost dobila je ova B. tek krajem 17 vijeka, kad je 1690 biskup Aleks. Ignjat Mikulić kupio za 3.000 forinti znamenitu B. slovenačkog bibliofila Ivana Weikharda, baruna Valvasora, koja je brojala oko 10.000 svezaka.

Od 17 vijeka možemo pratiti stanje i razvitak crkvenih B. prema spiskovima knjiga u spisima kanoničkih vizitacija. Kako se u takvim spiskovima vrlo često spominju typi antiqui kao i scripturae antiquae, libri usu lacerati et attriti, vidi se, da su i počeci B. starijih župa iz ranijih vijekova. Danas male ručne B. ima gotovo svaka osnovna škola, sve srednje škole, zatim univerzitetski seminari i instituti, muzeji i arkivi i sva viša nadleštva. Od B. te vrste znatnije su B. odjeljenja Hrvatskog Narodnog Muzeja, B. predsjedništva pokrajinske uprave u Zagrebu, koja prima i besplatne obvezne primjerke štampe iz oblasti Hrvatske i Slavonije, a i B. zagrebačke gornjogradske (I) gimnazije. Sve su te B. i savremene i one se u okviru sredstava, s kojima raspolažu, stalno i sistematski popunjavaju.

Vrlo su znatne, ako i u svom razvijanju u novije doba gotovo sasvim ometane B. starijih katoličkih samostana franjevačkog, dominikanskog i kapucinskog reda. Svaki manastir tih redova ima B., od kojih će i najmanja svakako imati oko 1.000—2.000 svezaka. Mnoge od tih B. više puta su stradale, kao dubrovačka franje-

Digitized by Google

vačka za vrijeme potresa 1667 i kasnije, u početku 19 vijeka, za vrijeme Napoleonskih ratova. Franjevačke B. u Bosni stradale su vrlo često od turskih zuluma, a u Hrvatskoj i Slavoniji većina od ratnih nezgoda i čestih požara. Pavlinske B. hrvatske pavlinske provincije poslije ukidanja reda 1786 gotovo su sve razgrabljene i uništene. Među njima bila je bez sumnje najznatnija B. manastira u Lepoglavi, jer red nije žalio troškova, da za nju (1711) podigne osobito raskošnu dvoranu i osnuje fond od 1.000 forinti, od čijeg se interesa B. neprestano popunjavala. Ostaci te B. čuvaju se danas kao svojina čazmanskoga kaptola u Varaždinu. Krištolovec u djelu Descriptio synoptica monasteriorum opisujući manastir u Crikvenici kaže za B., da je bila ukrašena libris nobilissimis. Koliko je literarno blago raspuštanjem manastira pavlinskog reda upropašteno, možemo samo donekle vidjeti iz sačuvanog kataloga librorum bibliothecae monasterii B. V. M. de Remete od 1775, koji sadrži oko 2.500 svezaka, a među njima preko 30 inkunabula i gotovo svu kajkavsku literaturu 17 i 18 vijeka. Raspuštanjem većih manastira 1773 ukinutog isusovačkog reda u Zagrebu, Varaždinu i Požegi, valjda je sasvim propala varaždinska B., od zagrebačke jedan dio, 3.000 svezaka, čini prve osnove današnje zagrebačke sveučilišne B., a ostaci požeške B. čuvaju se još i danas u nadbiskupskom domu za sirote u Požegi. Prema tome, gotovo ni u jednoj od današnjih manastirskih B. nije se sačuvao potpun kontinuitet njihova razvoja. Od današnjih franjevačkih B. najznatnije su: dubrovačka sa 20.000 svezaka, fojnička sa 10.000 svezaka i trsatska sa više od 11.000 svezaka. Prema Čevapovićevom pričanju požeška franjevačka B. krajem 18 vijeka brojala je oko 5.000 svezaka, ali je već za života Čevapovićevog bila u opadanju, a znatno je postradala i od požara 1842. B. zagrebačkog franjevačkog manastira broji danas samo oko 5.200 djela (ili nešto više od 6.000 svezaka), što je poslije velikih gubitaka u požaru 1731 najvećim dijelom tek od toga doba skupljeno. Kapucinski red ima u Hrvatskoj i Slavoniji samo dva manastira, u Varaždinu i u Osijeku. B. varaždinskog manastira (osnovanog 1703) ima blizu 5.000 svezaka i ni u čemu ne zaostaje za varaždinskom franjevačkom B.

Većini manastirskih B. ne daje važnost samo broj svezaka, već mnogo više njihova sadržina. U njima nije zastupana samo teološka literatura, već gotovo sve grane naučne i lijepe literature ranijih stoljeća. U svakoj ima i inkunabula. Kako su sve te B. ranije bile živi organizam našeg kulturnog života, to u njihovoj literarnoj imovini možemo da nađemo najvjernija objašnjenja i za mnoge naše kulturne i literarne pokrete. Te B. su nam sačuvale od propasti gotovo svu domaću štampanu literarnu produkciju na narodnom kao i na stranim jezicima, a kako se u svakoj od njih čuva više ili manje i rukopisnih djela (na pr. sama franjevačka B. u Dubrovniku ima oko 1.300 rukopisa, sa djelima dalmatinsko-dubrovačkih pisaca), to ih s punim pravom valja ubrojati među najznatnije i najzaslužnije čuvare kulturno-literarnih dobara našeg naroda. Gotovo sve manastirske B. su smještene u lijepim dvoranama i uređene, knjige su zavedene u kataloge, a uprave manastira dozvoljavaju rad svakom naučnom radniku u svojim B.

Vrlo je srodna s manastirskim B. i svojim postanjem i sadržinom B. zagrebačkog prvostolnog kaptola, poznata pod imenom »Metropolitanska« ili »Kaptolska knjižnica«. O njenim počecima, kao i o obliku, koji joj je 1690 dao zagrebački biskup Aleks. Ignjat Mikulić, već je naprijed rečeno. Mikulić je za B. sagradio i posebne prostorije. Već je 1695 Mikulićev nasljednik, biskup Stjepan Želišćević, izdao za B. posebni Statut, koji je, osim propisa o redu u B., sadržavao i odredbu o bibliotekaru. Iz 18 vijeka zna se samo za dva bibliotekara, kanonika Grgura Paravića († 1716) i poznatog historika Đuru Marulovića († 1741). Osobitih zasluga za uređenje i umnoženje ove B. stekao je biskup Vrhovac. Potpuno katalogisanje učinio je bibliotekar kanonik Stjepan Ledinski († 1859). Kad se 1904 pristupilo rušenju Bakačeve kule i bibliotečke zgrade, preselila se B. u kuriju br. 28, gdje je kanonik Ivančan, uz pomoć privremenog bibliotekara Dr. Drag. Pečeka, ponovo B. uredio, načinivši nov abecedni lisni katalog i inventarni repertorij. 1877 prvi put je pokrenuto pitanje sjedinjenja metropolitanske B. sa sveučilišnom B. To je međutim izvršeno tek ugovorom, zaključenim 23/5 1914 između zagrebačkog prvostolnog kaptola i kraljevskog hrvatskog zemaljskog erara, na osnovu koga je metropolitanska B. 1916 predana sveučilišnoj B. na upravu, čuvanje i upotrebu za 50 godina. Metropolitanska B. broji danas oko 55.000 svezaka, 169 inkunabula i 500 rukopisa, od njih oko 170 pisanih između 10 i 15 vijeka. — Svojina je metropolitanske B. i

Digitized by Google

bogata Valvasorova zbirka bakropisa sa 10.525 listova (među njima 136 listova Dürrerovih).

Javnih narodnih B. pod državnom upravom u zapadnim krajevima nema. Narodne (pučke) B. uz narodne čitaonice u gradovima i selima redovno su svojina privatnih udruženja, a samo rijetko gdje gradskih općina (kao na pr. u Zagrebu). Najznatnije su među njima Bogišićeva B. u Cavtatu i gradska knjižnica u Zagrebu.

Svaki sveučilišni seminar, kao i svaki sveučilišni institut (fizički, botanički, kemijski), imaju svoje posebne manje B.

Centralna bibliotečka ustanova zagrebačkog sveučilišta je njegova »Kraljevska sveučilišna knjižnica«. Zagrebačka sveučilišna B. samo je po imenu i svojini sveučilišna ustanova, a inače, i svojim tradicijama i po svom radu, ona je opća narodna B., koja se od narodnih B. razlikuje time, što u prvom redu ima da služi višoj obrazovanosti, dakle i svima onima, koji se bave naučnim književnim poslovima. Počeci ove B. su iz zagrebačke manastirske B. isusovačkog reda. Kad je taj red 1773 bio ukinut, njegova je manastirska B. 1776 postala B. zagrebačke kraljevske akademije nauka, koja je iste godine na svoja tri fakulteta (teološki, filozofski i juridički) zamijenila nekadanje visoke škole zagrebačkog isusovačkog kolegija. Već 1777 kanonik B. A. Krčelić, poklanjajući svoju privatnu B. akademiji, tražio je, da se akademijska B. učini javnom B., što je i dozvoljeno kraljevskim rješenjem od 9/8 1777, a poslije ponovnih dozvola od 3/12 1816 i od 1/11 1818 to je izvršeno 28/6 1819. Dok se B. u svojim počecima nazivala redovno Bibliotheca Academica, sada se obično zvala Bibliotheca Nationalis (narodna B.) ili i Publico-nationalis Bibliotheca (javna narodna B.). I ako od državnih vlasti nije dobivala nikakvih sredstava za dopune, ipak se B. brzo razvijala iz novčanih sredstava, koja joj je pribavio javnim sakupljavanjem jedan od njezinih najrevnijih bibliotekara Ladislav Žužić, i obilnim poklonima manjih i većih privatnih B., a od 1816 i primanjem besplatnih obveznih primjeraka budimpeštanske univerzitetske štamparije. Tako je u samim počecima B. Krčelića dobila oko 700 djela i 68 rukopisa; 1818 poklonila joj je grofica Eleonora Patačićeva 906 svezaka, 1835 1771 svezak porodične B., a biskup Vrhovac poklonio je 1818 822 sveska. 1819 imala je B. preko 10.000 svezaka. Pravo na obvezne besplatne primjerke štampane u Hrvatskoj i Slavoniji dobila je B. tek 1837, zatim ponovno 1852, i najzad zakonom o štampi od 1875.

Kako je akademija nauka 1850 bila ukinuta i zamijenjena »pravoslovnom akademijom«, akademska knjižnica je svoje dotadašnje ime promijenila u »Knjižnica pravoslovne akademije«, a kad je 1874 osnovano zagrebačko sveučilište, B. pravoslovne akademije postala je sveučilišnom B. Od svih upravnika počevši od 1776 do 1874 prvi je Dr. Matija Smodek, koji je bio upravnik od 1841 do 1875, pristupio doista stručnom uređenju B., te je do 1867 izradio: abecedni lisni katalog, vezani abecedni katalog, vezani stručni katalog i vezani inventarni katalog. — Sveučilišna B. brojala je, 1874 pri svom otvaranju, oko 25.000 svezaka. 1876 povećala se, sjedinjenjem s muzejskom knjižnicom, za 16.700 svezaka. — I ako je još 1819 bila prvi put izrečena potreba samostalnog bibliotekarskog zvanja, ipak su svi upravnici bili upravo akademijski profesori, a bibliotekarske su dužnosti vršili u slobodnim časovima. Prvi bibliotekar-stručnjak bio je Ivan Kostrenčić, koji je stupio u službu 12/10 1875.

Našavši sveučilišnu B., zaslugom Smodekovom, uređenu i snabdjevenu potrebnim katalozima, i sjedinivši je s muzejskom B., Kostrenčić je prvo izradio pravila za B., koja su odobrena banskom naredbom od 15/3 1876. U tim pravilima stvoreno je zvanje samostalnog bibliotekara, ali Kostrenčićeva zakonska osnova od 2/7 1876 i za stvaranje bibliotekarskog osoblja, tek je 1886 od Sabora prihvaćena. Ostavši prema tome za prvih deset godina bez stalnih radnih snaga, Kostrenčić se morao zadovoljiti organizacijom i uređenjem Smodekovim, pa se više predao umnožavanju bibliotečke imovine, stalnim traženjem sve veće redovne a i vanredne dotacije, racionalnim nabavkama privatnih B. i antikvarne literature, a češće je, bez uspjeha, pokretao i pitanja sjedinjenja B. Jugoslavenske Akademije i zagrebačkog prvostolnog kaptola sa sveučilišnom B. — Za vrijeme uprave Kostrenčićeve od 1876 do 1910 priraštaj knjiga iznosi oko 85.000 svezaka, od toga oko 60.000 svezaka kupovinom, oko 25.000 svezaka darovima i dužnim primjercima, tako da je krajem 1910 ukupni broj svezaka bio oko 125.000. — Pored tog velikog uspjeha u umnožavanju bibliotečke imovine, Kostrenčić je neprekidno, počevši od 26/1 1876, pokretao i pitanje samostalne bibliotečne zgrade, dok ona nije osigurana zakonom od 17/5 1907, a onda, 29/7 1910, konačno u detaljima zaključena, tako da se početkom 1911

Digitized by Google

pristupilo zidanju. Kostrenčić se mnogo starao, da se od vremena do vremena, i u starim prostorijama, novim rasporedom i proširivanjima, omogući rad što većem broju lica, pa je od 48 radnih mjesta dotjerao do 100 u velikoj čitaonici i 24 u profesorskoj čitaonici. — U pravilima od 1876 Kostrenčić je omogućio upotrebu bibliotečke imovine osim u čitaonicama, koje su bile otvorene u radne dane 6—8 sati dnevno, još i pozajmljivanjem izvan B. u Zagrebu, a posredovanjem uprava srednjih škola po svoj Hrvatskoj i Slavoniji. U isto doba on je zaveo i recipročna pozajmljivanja s univerzitetskim i većim naučnim B. na strani. Time je Kostrenčić stvorio sve uslove i za solidno razvijanje same B. kao i za unapređivanje nauke i naučnih istraživanja.

Kad je 1913 bila gotova nova bibliotečna zgrada, za vrijeme uprave Dr. V. Deželića, preseljena je B. iz sveučilišne zgrade u nove prostorije, i tu su, prema zahtjevima novih prostorija, ponovo presignirane sve knjige sa signatura po ormarima i policama na numerus currens; pomoću pisaćih strojeva prepisan je matični lisni katalog za novi abecedni, stručni (prema šemi i rasporedu Dr. Deželića) i inventarni katalog, od kojih su prva dva stavljena na slobodno konzultovanje bibliotečkim čitaocima. Rad u novoj zgradi počeo je 1/12 1913. Na osnovu spomenutog ugovora primila je 1916 sveučilišna B. na čuvanje i upravu B. zagrebačkog prvostolnog kaptola. 1916 izdala je sveučilišna B., po izboru Dr. Deželića, prvu knjigu svog štampanog azbučnog kataloga, koji sadrži »priručna djela, udžbenike i djela, koja se najviše upotrebljavaju«.

1918 brojila je B. 145.630 svezaka (bez duplikata i metropolitanske B.). 1919 zamijenio je Dr. Deželića u upravi sveučilišne B. Dr. Fr. Fancev. — Naredbom povjereništva za prosvjetu od 21/3 1919 osnovano je u sveučilišnoj B. naročito odjeljenje Grafička zbirka, koje osnovu čini Valvasorova zbirka metropolitanske B., sa 10.525 grafičkih listova.

19/11 1919 zavedeno je neprekidno čitanje od 8 do 19 sati u radne dane. — Na osnovu naredbe Ministarskog Savjeta Kraljevine SHS od 5/7 1919 prima B. besplatno primjerke štampe sa cijelog teritorija Kraljevine. — U toku 1923 služilo se knjigama sveučilišne B. u čitaonicama 3.746 stalnih čitalaca, a izvan B. pozajmljivalo ih je 2.779 lica, u svemu 10.672 djela, u 14.384 sveska. Bibliotečke čitaonice imaju ukupno 316 sjedala za čitaoce. — Krajem 1923 imala je sveučilišna B. 299.731 svezak. Od toga je 55.280 svezaka metropolitanske B., 310 inkunabula, 1740 rijetkih štampanih djela hrvatsko-srpske i slovenačke literature, a ostatak su knjige, brošure i periodika sveučilišne B. Osim toga, sveučilišna B. ima 1450 brojeva rukopisa (kodeksa i zbirki korespondencija, sa nekoliko hiljada pisama) a metropolitanska B. ima 500 rukopisa, koji se kao i inkunabule i rijetka štampana djela, čuvaju u bibliotečkom tresoru. — Godišnji budžet za dopune i ukoričenje iznosi u budžetskoj godini 1924/1925 100.000 dinara. Uprava B. sastoji se od 5 bibliotečkih činovnika fakultetske spreme, 4 pomoćna s maturom, 2 oficijala, 4 manipulanta, 5 stalnih služitelja i 9 slugu-pomagača.

U svojinu sveučilišne B. ušlo je poslije 1874 više privatnih znatnijih B. od kojih su najznatnije Vjekoslava Babukića (1878), grofa Samojla Keglevića (1879), lajpciškoga profesora umjetnosti Antuna Springera, grofa Nikole Zrinskoga (1892), Ljudevita Gaja (1894, sa 16.000 štampanih knjiga i 700 brojeva rukopisa), Galjuf-Merevea (1901), profesora Sp. Brusine (1910), zbirke rijetkih štampanih knjiga Petra Fr. Martecchini (1892) i Jakova Franka (1895) kupovinom, a Nikole Nikolića (1891, oko 200 svezaka), Metela baruna Ožegovića (1890, oko 1.150 djela), grofa Ljud. Sermage-a (1899, oko 1.000 svezaka), Iv. N. Petrovića (1904, oko 1.000 svezaka), Dr. Nikole Tomašića (1918, oko 6.100 djela i oko 18.000 svezaka), Dr. Milana Amruša (1919, 4.118 svezaka), Jakše Sedmaka, iz ostavine đakovačkog kanonika Dr. Stjep. Babića (1919, 1.248 svezaka), Dr. Ise Kršnjavoga (1919, 3.124 sveska), Dr. Igona Schwarza (1921, 1.234 sveska) poklonom. Sveučilišnoj B. predali su svoje društvene B. 1893 Zbor Liječnika Kraljevine Hrvatske i Slavonije, 1907 Pravničko Društvo, 1912 Hrvatsko Prirodoslovno Društvo, a 1919 Oficirski Zbor bivšeg 16 pješadijskog puka u Bjelovaru (3.376 svezaka).

Pored sveučilišne B., ističe se osobitim bogatstvom starih štampanih i rukopisnih djela hrvatsko-srpske literature B. Jugoslavenske Akademije. Početke akademijske B. čini B. Ivana Kukuljevića kupljena 1868 za 18.000 forinti. Kasnije su za tu B. nabavljene zbirke Dr. Tkalca i Frana Kurelca, a dobivene su na poklon B. baruna Dragojla Kušlana, Živka Vukasovića, Ljud. Farkaš-Vukotinovića, Mirka Bogovića, Dr. Frana Račkoga, Dr. Bogoslava Šuleka, braće Nikole i

Digitized by Google

Aleksandra Mašića i Ivana Tkalčića i t. d. — Akademijska B. ima sada oko 80.000 svezaka, a popunjava se samo darovima i obilnom zamjenom svojih publikacija za publikacije gotovo svih znatnijih akademija i naučnih instituta u Evropi. U akademijskom arhivu, pored 40.000 listina, čuvaju se bogate zbirke korespondencija, kao i oko 2.000 rukopisnih kodeksa, koji najvećim dijelom sadrže djela staroslovenske ćirilovske i glagoljske literature (zbirka Mihanovićeva), zatim hrvatsko-srpska literarna i naučna djela na narodnom kao i na latinskom i talijanskom jeziku (zbirka Kukuljevićeva). Akademijska čitaonica je otvorena za rad tri put nedjeljno po dva sata.

Najznatnije privatne B. iz 19 vijeka spomenute su među nabavkama ili poklonima sveučilišne B. i B. Jugoslavenske Akademije. Privatnih B., kao što su bile Gajeva, Kukuljevićeva, a u posljednje doba Tomašićeva, koliko je nama poznato, i nema više. Bogata B. Balt. Bogišića prešla je 1908 u svojinu općine Cavtat.

Literatura: Iv. Kukuljević, Izvjestje o poslovanju po Dalmaciji 1854 (1855); Iv. Kukuljević, Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije (1873); O. D. Fabianich, Storia dei frati Minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bosnia (1864), Parte 2; Fr. Rački, Istraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih (Rad 26); Fr. Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije 12 stoljeća: 6. Obuka i pismenost (Rad, 115); K. Vojnović, Bibliografski podaci iz dubrovačkijeh arhiva (Starine 27, 28); I. Kostrenčić, Sveučilišna B. (Spomenica o dvadesetpetogodišnjem postojanju sveučilišta, 1900, 115—122); E. Laszowski, Arhivi po županiji Srijemskoj (Starine, 29); O. M. Batinić, Franjevački samostan u Fojnici (1913); Stj. Petrović, Hrvatska kraljevska sveučilišna B. (1913); O. Fr. Jurić, Vođ po franjevačkom samostanu Male Braće u Dubrovniku (1921); O. A. Posniković, Dubrovačke Biblioteke (Dubrovački List, posebno ilustrovano izdanje, 1924); I. A. Kaznačić, Rukopisi hrvatski, koji se nalaze u knjižnici oo. Franjevaca u Dubrovniku (Arhiv za povjesnicu, 5, 1859); I. Kukuljević, Rukopisi hrvatski u knjižnici (Arhiv za povjesnicu, 5, 1859); I. Kukuljević, Jugoslavenska knjižnica (1867); Vel. Gaj, Gajeva knjižnica (1875); B. Bogišić, Zbirka slovenskih inkunabula (1898); V. Deželić, Inkunabule zagrebačke sveučilišne biblioteke (1902); Popis medicinskih djela kraljevske sveučilišne knjižnice u Zagrebu (1914); Katalog kraljevske sveučilišne knjižnice u Zagrebu (1916); I. K. Jireček, Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte (Jagićev Archiv, 21, str. 425—430); E. Goldschmidt, Incunabel-Reisen in Oesterreich, I., Dalmatien (Zentralblatt f. Bibliothekswesen, 1916, str. 353—368); Incunabuli nelle biblioteche della Dalmazia (Bulić, Bullettino di archeol. e storia dalm., 39, str. 147—157); Catalogus omnium librorum Bibliothecae Chaktorniensis... Nicolai Zrinio, 1662 (rukopis); Index generalis librorum bibliothecae monasterii B. V. M. de Remete, 1775 (rukopis); Catalogus Bibliothecae Joannis Nep. Labaš (rukopis); Catalogus Bibliothecae Josephi Kušević (rukopis); Kaznačić A., Bibliotheca di fra Innoc. Giulich nella libreria de R. R. P. P. francescani di Ragusa (1860); Zrinski Nikola, Bibliotheca Zriniana (1893). *F. Fancev.*

U Slovenačkoj. Kad su 1563 kranjski pokrajinski zemaljski staleži osnovali u Ljubljani protestantsku školu, priključili su joj i javnu B., čiju su osnovu sačinjavale knjige P. Trubara. Za vrijeme protureformacije prešla je ova B. u ruke ljubljanskog biskupa, i ostala je kod njega do 1798. — Drugu javnu B. u Ljubljani osnovala je 1701 Academia operosorum, koja je stvorena 1693, i time je izvršila prema pravilima postavljeni joj zadatak. B. bila je sastavljena većinom od biblioteka članova akademije, grofa S. Herbersteina, prepošta J. B. Prešerna i dekana A. Dolničara (Thalnitscher), a ušle su u nju i biblioteke M. viteza Raspa i J. J. Šilinga. Kad se akademija razišla (1725), postala je njezina B. svojina ljubljanskog biskupa, koji ju još danas čuva. Poslije obnove akademije (1781) osnovali su njezini članovi javnu B. u Gesellschaft des Ackerbaues und der nützlichen Künste in Krain. 1784 predlagalo se, da se sve tri B. spoje, ali se u tome nije uspjelo. Ovo ujedinjenje tek je izvršeno u današnjoj Državnoj licejskoj knjižnici, najstarijoj javnoj B. u Ljubljani. Kad je 1774 izgorio jezuitski kolegij u Ljubljani, predali su ostatke spasene B. ondašnjem ljubljanskom liceju, da bi se zajedno sa zbirkom Liceja osnovala javna B. Ova zbirka umnožila se darovima Reigersfeld-a 1774, Peera 1778), knjigama i rukopisima iz ukinutih kranjskih manastira (od 1782 dalje), B. raspuštenog Gesellschaft des Ackerbaues (1787), nekadašnjom protestantskom B. (1798), i ona je 1794 postala javna B. Uvećala se zatim darovima baruna Cojza i kupovinom B. J. Japla (1808), ba-

Digitized by Google

runa Cojza (1823), M. Čopa (1836) i J. Kopitara (1845). Za vrijeme francuske okupacije dobila je (1810) pravo primanja svih štampanih knjiga u »Ilirskim provincijama«. 1813 bio je njen direktor Ch. Nodier. 1815 dobila je pravo primanja sviju štampanih stvari u Kranjskoj, a naredbom Ministarstva Unutrašnjih Djela od 9/7 1919 svih štampanih stvari u Kraljevini SHS. Danas B. ima oko 110.000 svezaka (među njima mnogo unikata i preko 500 inkunabula), preko 600 rukopisa (među njima Codex Suprasaliensis), a vrši funkcije centralne slovenačke i ljubljanske univerzitetske biblioteke.

Velika naučna B. nalazi se u Ljubljani i u manastiru franjevaca. Karakter naučnih B. imaju dalje mariborska Študijska knjižnica (svojina gradske općine i Zgodovinskog društva) i muzejske B. u Ljubljani, Celju i Ptuju. Srednje škole su 1899—1903 u svojim programima (Izvješćima) objavile kataloge svojih B. — Od pučkih B. najveća je Ljudska knjižnica u Mariboru; po veličini dolazi poslije nje Knjižnica za šentjakobski okraj u Ljubljani (sa preko 20.000 svezaka). Uz župske, dekanijske i učiteljske B. treba spomenuti još B. raznih prosvjetnih organizacija: Prosvetna zveza imala je 1923 272 B., sa preko 65.000 svezaka, Sokol 137 B., sa preko 26.000 svezaka. — Najveće privatne zbirke slovenačkih knjiga imaju: general R. Majster u Mariboru, Monsignor T. Zupan na Okroglom (Gorenjsko) i I. Podkrajšek, I. Vrhovnik, I. Šlebinger i A. Robida u Ljubljani.

Literatura: K. Stefan, Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach (Mitt. des Musealvereins f. Krain, 20, 1907). *J. Glonar.*

Vidi Arhiepiskopsko-mitropolitska-patrijaraška biblioteka, Biblioteka bogoslovije, Biblioteka glavnog deneralštaba, Biblioteka arheološkog Muzeja, Biblioteka zemaljskog muzeja, Biblioteka Matice Srpske, Biblioteka Narodne Skupštine, Gradska biblioteka u Splitu, Dvorska biblioteka, Narodna biblioteka u Beogradu, Narodna biblioteka u Kragujevcu, Narodna biblioteka u Nišu, Biblioteka na univerzitetu, Biblioteka srpskog seminara, Biblioteka pravničkog fakulteta u Beogradu, Biblioteka subotičkog pravnog fakulteta, Biblioteka filozofskog fakulteta u Skoplju, Univerzitetska biblioteka u Beogradu, Biblioteke osnovnih škola, Biblioteke srednjih, učiteljskih, trgovačkih i stručnih škola, Biblioteka Srpske Kraljevske Akademije Nauka, Biblioteke u Srbiji, Biblioteka učiteljskog udruženja u Beogradu. *U. Dž.*

BIBLIOTEKE OSNOVNIH ŠKOLA po varošima i selima osnovane su još prije rata. Osim stručnih pedagoških djela za nastavnike, imaju i knjige za djecu. Bibliotekari su sami nastavnici, a za B. postoji naročiti budžet. Za vrijeme okupacije mnoge su B. propale, a poslije rata obnovljene. *U. Dž.*

BIBLIOTEKE U SRBIJI. Osamdesetih godina 19 vijeka počelo je osnivanje narodnih čitaonica u unutrašnjosti Srbije. 1895 Srbija je imala 35 čitaonica, sa 1913 članova. Prihod od biblioteka bio je 27.339, a rashod 23.844 dinara. Primalo se 555 listova (432 srpska i 123 strana). Ukupno je knjiga bilo 5.940, geografskih karata 25, raznih slika 157. B. su raspolagale sa kapitalom od 33.500 dinara. Skoro svaka osnovna škola imala je knjižnicu, koja je bila i javna. *U. Dž.*

BIBLIOTEKE SREDNJIH, UČITELJSKIH, TRGOVAČKIH I DRUGIH STRUČNIH ŠKOLA osnivane su odmah po otvaranju pojedinih škola. One su obično po karakteru stručne, bibliotekari su nastavnici, a za kupovinu knjiga postoji naročita pozicija u školskom budžetu. Za vrijeme okupacije veliki broj ovih B. uništili su neprijatelji. *U. Dž.*

BIBLIOTEKE SRPSKIH CRKVENIH INSTITUCIJA. Prve B. kod Srba bile su crkvene, ne samo po sadržaju knjiga, nego i po tome, što su osnivane obično pri episkopskim dvorovima, crkvama i manastirima. Već iz života Sv. Save zna se, da je on iz Sv. Gore i Soluna donio mnogo knjiga u manastire Studenicu i Žiču, i da je svakom episkopu, šaljući ga u eparhiju, dao potrebne knjige. Episkopi opet, kako nas uvjeravaju sredovječni penitencijalni zbornici, zahtijevali su od parohijskog sveštenstva, da moraju imati svoju ručnu i stručnu biblioteku. Tako se na pr. u jednoj bilješki iz 14 vijeka naređuje: »I popove da imaju apostol, jevangelije, liturgiju, triod, nomokanon, psaltir, oktoih, gospodskim praznikom službu i čtenije na poučenije ljudem«. Gotovo to isto ponavlja se i poslije četiri vijeka u pravilima beogradsko-karlovačkog mitropolita Vićentija Jovanovića od 1735, gdje se u čl. 1 kaže, da i najsiromašniji parohijski sveštenici moraju »najmenše pjat sih svojih imjeti knig: novi zavjet, katihizis, desetoslovije s tolkovanijem, liturgiarion i trebnik«. Stoga je sasvim razumljivo, zašto su prvi i najbrojniji prepisivači ili

Digitized by Google

»pisci« naših starih knjiga bili dijaci i prezviteri-parohijski sveštenici. Oni su i episkopske i manastirske B. u prvom redu popunjavali svojim trudom, prepisujući knjige po narudžbi ili poklanjajući svoje za života, ili testamentom, poslije smrti. Kaluđeri su tek kasnije intenzivnije ušli u taj posao. — Za manastirske B. na prvom mjestu starali su se manastirski ktitori, a onda igumani i drugi priložnici. Tako se na pr. zna, da je vojvoda Radosav, ktitor manastira Prečiste u Radešinu, oko 1404—1427, naručio u Beogradu, da mu se prepiše osam knjiga za manastir, a poslije poslao prepisivača u sam manastir, da nastavi prepisivanje. Jedan duhovnik darovao je 1685 trideset knjiga crkvi Sv. Trojice, koju je podigao. Što više, ima primjera, da su crkvene i manastirske B. umnožavane i knjigama, koje su naručivali ili kupovali ne samo vladaoci, vlastela i crkveni predstavnici, nego i razni rufeti, pojedine zanatlije i njihovi pomoćnici, pa čak i sami siromašniji seljaci međusobnom revenom.

Vrijednost knjiga do pronalaska štampe a i znatno kasnije, bila je vrlo velika, te su knjige vrlo pažljivo čuvane i B. smještane u crkvene i manastirske kule (pirgove) i zvonike, gdje su najsigurnije mogle biti od požara i pljačke. Ali za vrijeme turskih upada, robljenja i paljenja propale su u prvom redu baš B. po tim kulama, jer su Turci na njih, kao najglavnije vojne objekte, obraćali najveću pažnju, te ih palili i rušili. Tako je na pr. u jednom zapisu manastira Gračanice na Kosovu zabilježeno, da je prije 1388, za jedne neprijateljske navale, u manastirskoj kuli izgorjela cijela B. s mnogo ljudi, koji se bjehu tamo sklonili. Na taj način, pored mnogih drugih, propale su gotovo potpuno sve stare srpske B., i ostali su od njih samo po neki ostaci u izvjesnim većim manastirima, koji su uspjeli da se održe do danas, pored svih nevolja, koje su ih pratile kroz vijekove. Kako je morao biti znatan broj naših starih rukopisnih knjiga, može se suditi po tome, što se i danas još po našim i mnogim stranim B. nalazi sačuvano preko 2.000 dosada poznatih rukopisa od 12 do 18 vijeka.

Najbogatija B. s našim starim rukopisima jest B. manastira Hilandara u Sv. Gori, zatim B. Akademije Nauka, Narodna Biblioteka u Beogradu, Patrijaraška B. u Srijemskim Karlovcima i eparhijska u Pakracu, manastira Dečana, Peći, Sv. Trojice kod Plevalja, Pive, Krušedola i još nekih manastira u karlovačkoj mitropoliji. Osim toga nalaze se mnoge stare knjige i u privatnim rukama i u seoskim, naročito zabačenim, crkvama. Ima ih mnogo i po stranim zemljama, a osobito po javnim i privatnim B. u Rusiji (Moskva, Odesa, Petrograd i dr.), zatim u Rumunjskoj, Pragu, Beču, Berlinu, Münchenu, Londonu, Parizu, Bologni, Firenzi, Rimu, Mlecima, Sofiji, Carigradu, Jerusalimu, Sinaju i dr.

Savremene crkvene B. počele su da se osnivaju kod Srba pod austrougarskom vlašću već prvih decenija 18 vijeka. — Najvažnija je među njima »Arhiepiskopsko-mitropolitsko-patrijaraška biblioteka« u Srijemskim Karlovcima. Ona je osnovana iz biblioteka patrijarha Arsenija III. Crnojevića (1706) i njegovih nasljednika na prijestolu karlovačke mitropolije. Poslije smrti mitropolita Vićentija Popovića-Janjevca (1725) brojala je ona 39 djela, u 65 svezaka. Zatim se ona stalno uvećavala, ne samo B. novih mitropolita, nego i B. njihovih područnih episkopa, sve do 1769, kada je, u smislu novih uredaba, ostavina episkopa mitropolije karlovačke prestala da se prenosi u mitropoliju, koja je dotle smatrana nasljednicom svih svojih episkopa. Zna se naime, da je 1728 prenesen u Karlovce, između ostale ostavine budimskog episkopa Mihaila Miloševića, i jedan sanduk s knjigama, kojih je bilo 33 djela, u 44 sveska, 1730 episkopa bačkog Sofronija Tomaševića, sa 10 djela, u 21 svesku, 1733 episkopa pečuhskog Maksima Gavrilovića, sa 24 djela, u 35 svezaka i t. d. Sva ova djela mahom su bila srpska i ruska, rukopisna i štampana. — Prvi put se s djelima strane literature sretamo u popisu B. mitropolita beogradsko-karlovačkog Mojsija Petrovića (1713—1726—1730), koji je u svojoj rezidenciji u Beogradu imao posebnu sobu, uređenu za »biblioteku« i pokraj nje naročiti »kabinet«. Po spisku, bilo je poslije smrti mitropolita Mojsija 1730. u njegovoj B. 96 srpskih i ruskih djela, u 303 sveska, 31 grčko-latinsko i grčko djelo, u 65 svezaka i 28 latinskih i njemačkih djela, u 63 sveska. I sva ta djela bila su mahom u koži uvezena. Nasljednik Mojsijev, mitropolit Vićentije Jovanović (1731—1737), umnožio je tu B i nosio se mišlju da podigne i posebnu zgradu za Biblioteku. Poslije njegove smrti, pred opasnošću od Turaka, u novom ratu, sva ta B. prenesena je 1737 u Karlovce i, združena sa ranijom, poslužila je za osnov današnjoj patrijaraškoj B. u Karlovcima. — Danas ta B. ima oko 6.000 djela, sa preko 10.000 svezaka, osim

Digitized by Google

214 rukopisnih knjiga i rukopisa, i 28 djela arhimandrita Jovana Rajića u rukopisu. — Poslije Vićentija Jovanovića na ovu B. obratio je najveću pažnju mitropolit Stevan Stratimirović; on je gotovo dvije trećine današnje patrijaraške B. nabavio. Od današnjih 6.000 djela, bilo je 1798 u njoj samo 425, a poslije smrti Stratimirovićeve (1836) brojala je ona već 4.027 djela. — Posljednji veliki prilog ovoj B. ostavio je znameniti historiograf arhimandrit Ilarion Ruvarac, (1905), darovavši joj svoju B. od 1.852 djela, sa 2.433 sveska.

Osim ove glavne crkvene B. postoji i nekoliko dobro uređenih eparhijskih B. u Budimu, Pakracu, Plaškom, Temišvaru, Vršcu i Novom Sadu. Većina tih B. osnovana je u drugoj polovini 18 vijeka, samo je novosadska iz druge polovine 19 vijeka, jer je ranija 1848 izgorjela zajedno s episkopskom rezidencijom. Ovoj novoj B. udario je temelj episkop Platon Atanacković (1876) sa svojom B. od 775 djela, u 3.674 sveska. Kasnije su njoj pridružene B. potonjih bačkih episkopa. Danas ona broji oko 2.000 djela.

Među manastirskim novijim B. najbrojnija je i najbolje uređena B. manastira Grgetega. Ona ima preko 2.000 knjiga. I manastir Fenek kod Zemuna u Srijemu imao je dosta veliku i dobro uređenu B. (1905 brojala je ona 1.537 knjiga), ali je ona, zajedno s manastirom, uništena za vrijeme Svjetskog Rata 1914. Ostale manastirske B. su znatno manje i broje tek po nekoliko stotina do hiljadu svezaka. Znatne su crkvene B., koje su osnovane uz bogoslovije uporedo s njihovim postankom. Među njima je najznatnija B. stare karlovačke bogoslovije, osnovane 1794, u kojoj ima dosta rijetkih i vrlo važnih djela za nauku; zatim B. bivše zadarske bogoslovije i današnjih bogoslovija u Prizrenu i Reljevu. Bogoslovija Sv. Save izgubila je gotovo sasvim svoju B. za vrijeme Svjetskog Rata; a bogoslovski fakultet na univerzitetu u Beogradu sada stvara sebi novu stručnu B., koja će imati da postane jedna od najboljih srpskih crkvenih B.

Literatura: R. Grujić, Prilozi za istoriju Srbije u doba austriske okupacije 1718—1739 (Spomenik, 52); D. Ruvarac, Istorija arhiepiskopsko-mitropolitsko-patrijaraške biblioteke u Sremskim Karlovcima (1919); M. Kosovac, Srpska pravoslavna mitropolija karlovačka po podacima od 1905 (1910). *R. Grujić.*

BIBLIOTEKE NA UNIVERZITETU. Pojedini seminari, zavodi i instituti na univerzitetu imaju svoje posebne stručne biblioteke, kojima se služe u prvom redu nastavnici i studenti. *U. Dž.*

BIČ, barovita rijeka u Slavoniji, lijeva pritoka Bosuta. Izvire sa Dilj Gore (Lipovica 423 m), utiče ispod sela Velike Cerne. Dužina toka joj je oko 66 km. *P. V.*

BIČKA GORA, kraška površ u Sloveniji, 10 km jugo-jugoistočno od Cerkničkog Jezera. Visoka je do 1.238 m. *P. V.*

BIĆ PLANINA, u Staroj Srbiji, između rijeka Lima i Ustibarske, 4·5 km jugozapadno od Uvca. Visoka je 1.345 m. *P. V.*

BIGA PETAR, general (1811, Bijelo Polje kod Korenice, Hrvatska — 1/1 1879, Novi Sad). 1828 postao je kadet, a ubrzo zatim i oficir. 1848 osobito se odlikovao kao kapetan junačkom obranom Srbobrana. 1859 učestvovao je, s drugim bataljunom srpskog banskog puka iz Bijele Crkve, u ratu protiv Italije, gdje je postao pukovnik. 1866 učestvovao je, kao zapovjednik pančevačkog puka, ponovo u ratu s Italijom, te se naročito odlikovao u bitci kod Custozze. 1866 postao je general i zapovjednik brigade u Brnu, ali je ubrzo umirovljen (1867). U našem narodu bio je jedan od najpopularnijih oficira u austrijskoj vojsci. Bio je počasni građanin grada Karlovaca i Pančeva. *D. P.*

BIGLA PLANINA u Makedoniji, 12 km sjeveroistočno od Resna. Najveći vis: Crni Vrh 1.300 m, Južnim podnožjem prolazi drum Gorica (Korča)—Bitolj, zapadnim Bitolj—Ohrid. *P. V.*

BIGORSKI MANASTIR Sv. Jovan u Južnoj Srbiji na lijevoj obali Radike, sjeveroistočno od Debra a u sredini srpskog energičnog plemena Mijaka, koje naseljava južni kraj župe Reka (sliv Radike) u skopskoj oblasti. Prvi ktitor manastira bio je Jovan, po predanju Sv. Jovan Vladimir, srpski knez († 1017), zatim Stevan Nemanja, Prvovjenčani, kralj Vladislav i dr. Manastir je sazidan između 10 i 11 vijeka pokraj isposničke pećine, u kojoj niže manastira ima crkvica. B. manastir je opustio krajem 16 vijeka; iz ruševina je obnovljen 1743, a crkva je 1800 proširena i zografisana. U crkvi su likovi srpskih svetitelja: Jovana Vladimira, Stevana Dečanskog, cara Lazara. Bugarski egzarhisti izbrisali su srpske natpise 1906 pa nad glavom cara Lazara napisali »Boris Bolgarski«, a nad Dečanskim »Šišman

Digitized by Google

bolgarski«. Čuvaju se dva srebrna ćivota, u jednome mošti Sv. Jovana i drugih svetitelja. Crkva ima i čudotvornu ikonu Sv. Jovana, sa zapisom tobože iz 1020. U crkvi je ikonostas od drvoreza, sličan ikonostasu Sv. Spasa u Skoplju — umjetničko djelo Rekalija (Mijaka iz obližnjeg Galičnika i Gara). Za manastir su još od naročitog značenja tri zvona, jedno poklon kneza Miloša (1837), druga dva kneza Aleksandra Karađorđevića i njegovih sinova kneževića Petra i Andrije (1850). Manastir se smatra za veliku svetinju, i kršćani, čak i muslimani, dolaze ovamo iz daleka na molitve radi iscjeljenja. Manastir ima telefon (telefonska stanica Rostuša).

Literatura: M. V. Veselinović, Bigorski i Šiševski spomenici (Spomenik, 10, 1891); Dr. Čed. Marjanović, Manastir Sv. Jovana Bigorskog (1924); Vlad. R. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924).

V. Radovanović.

BIHAĆ. 1. Varoš u Bosni, na obje strane Une, a blizu hrvatske međe. Ima 6.372 stanovnika. Zove se i Bišće. Spominje se prvi put 1260, kao grad u Hrvatskoj. Pod gradom je bila varoš. Još tada je B. bio znamenit sa svoje posredničke trgovine između Slavonije s jedne, i Hrvatske i Dalmacije s druge strane, i kao središte više župa. Kralj Bela ga je proglasio za slobodnu općinu. U B., koji se ranije smatrao glavnim gradom hrvatskim, sjedili su banovi i podbanovi, tu su bile razne kraljevske vlasti, a često su tu držani i Sabori hrvatskih staleža. U B. su često boravili i ugarsko-hrvatski kraljevi. U 13 vijeku podignut je u B. dominikanski manastir, koji su Turci kasnije pretvorili u vojarnu, a u 14 vijeku bio je tu i franjevački manastir. B. se ističe za vrijeme borbi o prijesto u Ugarskoj i Hrvatskoj; neko vrijeme (1398—1405) bio je u vlasti hercega Hrvoja. Početkom 14 vijeka došao je B. u posjed knezova Frankopana, a krajem 15 vijeka u posjed Ivana Korvina. Od 1512 držale su B. kraljevske čete. Poslije pada Bosne (1463) značaj B. je porastao, jer je B. postao glavnim utvrđenjem Hrvatske prema Turcima. Od 1540 za B. se brinu austrijske zemlje, i ako pripada hrvatskom banu. Od 1528 često su B. napadali Turci, dok ga 1592 nisu zauzeli, i u nj prenijeli sjedište krajiškog sandžaka iz Ostrošca. Tako je B. pridružen Bosni. 1697 opsjela je B. bez uspjeha austrijska vojska, a 1723 i 1749 je stradao od požara. Skoro za cijelo vrijeme turske uprave B. je bio središte, odakle su polazile pljačkaške čete po Hrvatskoj i susjednim zemljama.

B. je sada glavno mjesto u Bosanskoj Krajini i središte oblasti. Stolica je muhamedanskog muftije i pravoslavnog episkopa. Ima gimnaziju i medresu. Znatna je trgovina, izvozi se mnogo žita u Liku. »Bihaćit« D. D. proizvodi kamen bihaćit za građevine, ornamente i kipove. Nekoliko godina poslije okupacije Bosne i Hercegovine porušeni su bedemi, tornjevi, gradski zid, kaštel i neka vrata, a ostala su samo unska i krupska vrata. »Kula«, nekada stan sandžakov, sada je oblasni zatvor. Džamija Fetija bila je prije pada Bosne pod Turke katolička crkva kao i još jedna manja džamija. — U okolini B. ima mnogo ostataka iz predhistorijskog i rimskog doba i iz srednjeg vijeka. U blizini, prema sjeveru, je Gata, sulfatni termalni izvor.

Literatura: Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890).

M. Filipović.

2. Razvaline starohrvatske kneževske i kraljevske prijestolnice u Dalmaciji, na brežuljku od Trogira, 4½ km k sjeveroistoku, lijevo od puta, koji kroz Kaštela vodi u Split. — B. (ili Bijaći) se prvi put spominje 4/3 852, u povelji kneza Trpimira, prema kojoj je sudio knez Mutimir 892 u B. »pred vratima crkve Sv. Marte mučenice«. Ondje su bile neke zemlje, o koje se 1080 parničio Petar Černi s kraljem Zvonimirom. Za vrijeme borbi, koje su se u 12, 13 i 14 vijeku vodile o B. i njegovu okolinu između Splićana i Trogirana, postradao je i kraljevski dvor. 1358 kaže povelja kralja Ludovika I, kojom je potvrdio B. nadbiskupu splitskom, da je pust zbog pređašnjeg rata. Prije je bilo na mjestu B. naselje Siculi, koje je osnovao, u prvom vijeku po Kristu, rimski car Klaudije, i tamo poslao svoje veterane.

J. M-n.

3. Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Splitu. Osnovao ga je 15/2 1894 Frano Bulić. Cilj je društvu: Istraživanje domaće historije na osnovu starih isprava, spomenika i tradicija, i čuvanje tih spomenika. Nazvano je Bihać s obzirom na značaj, koji je imalo brdo B. kod Splita, gdje su bili dvorovi hrvatskih vladalaca. Društvo je vršilo iskopavanja na Bihaću i u Solinu. Otkrića je Frano Bulić saopćavao u godišnjim izvještajima društva, a otkopani spomenici predani su arheološkom Muzeju u Splitu. B. je štampao i 6 knjiga (3 knj. izvještaji o radu društva, i 3 knj. rasprava).

Digitized by Google

Literatura: Rad »Bihaća« od 1894 do 1911, 1911. *B. M.*

BIHAĆKO GOVEDO, bagra proizašla iz ukrštanja ilirske pasmine sa stepskom (podolskom) pasminom. Sada je vrlo rijetko. Nosi obilježja djelomice svijetlog bosanskog goveda (boju), a dijelom opet stepskog goveda (građa tijela). *S. U.*

BIHOR, 1. Kraj u dolini Lima, između Berana i Bijelog Polja. U njemu su veća naselja Bioče i Budimlja. Bihorska Župa je nekad zahvatala doline limskih pritoka Gračanice, Zebude i Miloševe, pa sve do prijepoljskog polja. Pri najezdi Turaka na srpske zemlje u njoj je bio grad Bihor. *P. Š.*

2. Grad na Limu. Spominje se u 15 i 16 vijeku. *V. P-ć.*

BIHORSKA EPISKOPIJA, 1689 spominje se vladika bihorski Visarion. *R. G.*

BIJELA, rijeka u Bosni, lijeva pritoka Lašve. Izvire iz Vlašić Planine (Ljuta Greda 1.740 m, Jasin Greda 1.406 m), uliva se oko 1·7 km jugoistočno od sela Mošunj Mali. Dužina toka 32 km. Površina sliva 216 km². 32 km. *P. V.*

BIJELA DŽEGA, vrsta ženske kape. Trouglasto bijelo platno izvezeno zlatnom žicom; vez je jako reljefan. Tom maramom omotavaju glavu tako, da izgleda da su kapu na glavu metnuli. Nosi se u Bačkoj. Slična toj bijeloj Dž. je šamija u Slavoniji. *N. Z.*

BIJELA GORA, 13·5 km sjeverosjeverozapadno od Risna, sa najvišim visovima: Bijela Gora 1.593 m, kota 1.308 m, Podlisača 1.257 m. *P. V.*

BIJELA KAPA, mala plitka pletena kapica. Zovu je terleme i keča. Nose je samo muškarci na Kosovu. *N. Z.*

BIJELA MARAMA, obična bijela marama od tula, koja se za fes pridjene tako, da niz leđa pada. Ženska nošnja u Hercegovini. *N. Z.*

BIJELA STIJENA, selo u Slavoniji, županija Požega, kotar Pakrac, općina Čaglić; na po puta Lipik-Okučani. Ima 201 stanovnika. — U srednjem vijeku bila je B. S. znatno mjesto (grad, varoš i opatija). Sve do 14 vijeka pripadala je B. S. redu templara, a po ukinuću toga reda (1312) ivanovcima. Poslije su B. S. vladali plemići Tiboldović-Zemče s malo izmjene sve do polovine 15 vijeka, a zatim Zmaj Ognjeni Vuk (koji je 1485 umro), pa Berislavići, Bánffy i Keglevići. 1543—1685 bila je B. S. pod turskom vlašću. 1693 došli su iz Bosne novi naseljenici. U popisu Male Vlaške 1702 opisano je i selo B. S. »među gorama, sa razvaljenom tvrđom na brijegu«. Naslov opata Sv. Marije »de Bela Stena« još se i danas čuva u kaptolu zagrebačkom. *J. M-n.*

BIJELA ŠAMIJA, bijela pamučna marama, kojom žene u pirotskom okrugu povezuju glavu. *N. Z.*

BIJELI RZAV, rijeka u Srbiji, desna sastavnica Rzava. Izvire ispod planine Stoca (Veliki Stolac 1673, Vlasinita Glava 1.514 m), teče pravcem jugo-jugoistoka, sastav sa Crnim Rzanom (kota 434 m) u Staroj Srbiji, oko 1 km uzvodno od sela Oplavi. S lijeve strane najveća je pritoka Kamišnica, s desne Vežanja. Dužina je toka 31 km, površina sliva 226 km². *P. V.*

BIJELIĆ JOVAN, slikar (16/6 1885, Kolunić, srez Petrovac, Bosna). Gimnaziju je učio u Sarajevu, a studirao je u slikarskim akademijama u Zagrebu, Krakovu, Pragu i Parizu. Prvu izložbu svojih radova imao je u Sarajevu 1917, potom 1919 u Zagrebu. Od 1919 živi u Beogradu kao slikar Narodnog Pozorišta. 1924 priredio je kolektivnu izložbu svojih radova. *V. P.*

BIJELO BRDO. V. Daljsko vlastelinstvo.

BIJELO JEZERO. 1. U Bosni, na planini Treskavici, oko 1·5 km sjeverno od Zelenog Struga (1.960 m). Površina je 0·018 km², nadmorska visina jezera 1.691 m. Jezero je glacijalnog podrijetla, izdubeno u cirku Čabenske Stijene.

2. U Dalmaciji, 1·5 km jugoistočno od mjesta Lokvičića, odnosno 8·5 km zapadno od Imotskog. Površina je 0·127 km², nadmorska visina jezera 256 m. *P. V.*

BIJELO POLJE. 1. Varoš na rijeci Limu, sresko mjesto, broji oko 2.500 stanovnika, muslimana i pravoslavnih. B. P. je postojalo, izgleda, još u srednjem vijeku. Bilo je sjedište limske mitropolije, koja se spominje 1442, i zvala se petrovska, po crkvi Sv. Petra i Pavla, koja je bila u blizini na Limu. U 17 vijeku spominje se B. P. kao mjesto, kojim su prolazile karavane s raznim sirovinama. 1806 podignuto je utvrđenje oko varoši. U 19 vijeku vodilo je jaku trgovinu, osobito sa Novim Pazarom. Izvozilo je za Dalmaciju vosak, maslo, kože, ovce i goveda. Turci su ga nazivali Akiva. *P. Š.*

2. Manja oblast (9 sela) u Hercegovini, usječena u Velež planinu, s lijeve

Digitized by Google

strane Neretve, sjeverno od Mostara. Bilo je naseljeno već u rimsko doba. Stanovništvo je izmiješano (pravoslavni, muhamedanci i katolici), i bavi se poglavito stočarstvom. *M. F.*

3. Malo kraško polje u Krbavi, između Plješivice (Šestikovac 1567), Borove Kose 1.096, Vučjaka 898 i Galovca 928 m, na visini oko 600 m. Površina 6·73 km². Nazvano je po imenu mjesta na njegovoj ivici. Najvažniji izvori, koji B. P. uvijek snabdijevaju vodom, zovu se Petkovac, Kraljevac i Balatinovac. Polje je preplavljeno samo u godinama, kada su jesenje ili proljetne kiše vrlo obilne. Prosječna poplava traje oko 2 do 3 meseca, a tada je jezero duboko do 10 m. *P. V.*

BILAJ, selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, kotar i općina Gospić; nasred Like, na rijeci Lici, od Gospića 5½ km jugoistočno. B. je naselio 1691 narodni junak pop Marko Musić. Ima 485 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu. Iznad sela na brijegu nalaze se razvaline grada B., koji je 1509 pripadao Ivanu Karloviću. Tu je nađeno brončanih predhistorijskih predmeta. *J. M-n.*

BILANIĆ FRANJA, slikar (1863, Novo Selo, Bačka). Studije je svršio u minhenskoj akademiji umjetnosti, zatim se vratio i radio većinom za katoličke crkve u južnoj Ugarskoj i Vojvodini. U županijskoj zgradi u Somboru ima B. dva historijska pejsaža: Ruševine grada Bača iz 1883 i Dunav kod Futoga 1884. *V. P.*

BILC JANEZ, slovenački pisac (7/1 1839, Ilirska Bistrica — 13/7 1906, Ilirska Bistrica). B. je učio niže razrede gimnazije u Ljubljani, više na Rijeci, bogosloviju je svršio u Ljubljani, gdje je 1/8 1864 postao svećenik. Bio je kapelan u Trnovom, kod Ilirske Bistrice, dok nije bio 24/7 1867, zbog slabog zdravlja, privremeno umirovljen. Kao penzioner živio je B. kao domaći svećenik u familiji kneza Windischgrätza u Planini i kod kneginje Meklenburške na Wagenspergu. 8/7 1869 postao je kurat u Lozicama. 1872 bio je opet privremeno umirovljen, a 18/5 1878 konačno, boraveći stalno kod svojih rođaka u Ilirskoj Bistrici. — B. je publicirao pjesme od 1856 i dalje u Zgodnjoj Danici, Slovenačkom Glasniku, a kasnije u Dom in Svetu. U Novicama napisao je mnogo članaka i dopisa etnografskog, topografskog i historijskog karaktera. — B. pjesme iz Vodnikove, Prešernove i Vilharove škole su većinom jednostavne prigodnice, koje opijevaju u prostim stihovima vjerske predmete, slave znamenite slovenačke ljude i ljepotu domovine. U zasebnoj zbirci izašli su njegovi Prvenci (1864) i epska pjesma iz vremena gonjenja kršćana Tarbula (1899 u prvom obliku, u Zgodnoj Danici 1868). B. je preveo između ostalog: Prestava najlepših himen svete cerkve (1 1869, 2 1881), Mažuranićev spjev Smrt Smajil-age Čengijića (1870), Zaleski, Sveta družina (1. Zgodnja Danica, 1887; 2. Drobtinice, 1896). — B. je napisao svoju autobiografiju (Dom in Svet, 1907, s uvodom i bibliografijom izdavača V. Steske). *I. Prijatelj.*

BILEĆA, varoš u Hercegovini, blizu izvora Trebišnjice. Ima 1.937 stanovnika. Spominje se 1388. Od 1391 B. je bila u državi Pavla Radenovića i u njoj je on imao svoje dvore. Herceg Stjepan oteo je B. od Pavlovih sinova i češće je u njoj boravio. — U srednjem vijeku je ovuda prolazio drum, koji je iz Dubrovnika išao preko Trebinja, Bileće i Foče u Niš. — U tursko vrijeme u B. je bio znamenit karavanseraj. Početkom 19 vijeka B. je postala poseban kadiluk i igrala je znatnu ulogu u ustancima pred okupaciju Bosne i Hercegovine. Austrija je u B. podigla velika utvrđenja zbog granice prema Crnoj Gori. — B. ima građansku trgovačku školu. U okolini ima mnogo predhistorijskih i sredovječnih ostataka. B. je sresko i glavno mjesto Bilećskih Rudina, znamenitih zbog stočarstva. *M. F.*

BILO GORA, u Slavoniji. Pruža se pravcem sjeverozapad—jugoistok, i ograničena rječicama Koprivnica—Glogovica s jedne, a rječicom Breznica s druge strane. Krajnje su joj tačke približno Koprivnica, Križevci, Suho Polje, Daruvar. Najveći su visovi: Bilo 294 m, Rijeka 307 m, Košević 299 m, Kerbulin 270 m, Viš 288 m, Repušnica 260 m. Rude: naslage kamenog uglja. B. G. prosijecaju željezničke pruge, Zagreb—Koprivnica—Đekenješ, Zagreb—Virovitica—Barč, Banova Jaruga—Suho Polje; drumovi: Bjelovar—Novi Grad, Bjelovar—Virje—Đurđevac i mnogi kolski putevi. *P. V.*

BILJANICA, 1. Planina na granici Srbije i Južne Srbije, 18 km jugoistočno od Vranje. Najveći visovi su: Biljanica 1.486, kota 1.461, Ključ 1.297 metara.

2. Planina u istočnoj Srbiji, 12·5 km jugo-jugozapadno od Žagubice, sa visovima: Biljanica 1.360, kota 1.341, Rečki Vrh 1.192, Golovršac 856 m, Velika Tresta 1.301, Straža 1.276 m. *P. V.*

BILJČEVIĆ MILAN, činovnik odjeljenja za štampu Ministarstva Ino-

Digitized by Google

stranih Djela (27/10 1860, Ilok, Srijem). Prebjegao je u Srbiju 1882 kao vojni bjegunac. Za sve vrijeme, izuzev trajanja Svjetskog Rata, B. se je bavio novinarstvom. Od juna 1896 neprekidno je činovnik presbiro-a. Radio je u Videlu od 1882 do 1896, zatim na Dnevniku, Narodnoj Slozi, Samoupravi, Odjeku, Trgovinskom Glasniku, Politici, Pravdi i drugim dnevnim listovima, i to ponajviše o spoljnoj politici. Od 1888 do 1889 izdavao je časopis Dositije. U 1902 i 1903 bio je urednik Srpskih Novina. Preveo je Mozak i duša od A. Forela, a ima i drugih prijevoda. *J. P.*

BILJIN, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Dubrovice—Krive Reke—Rankovačke—Kozjeg Dola, 13 km zapadno-sjeverozapadno od Krive Palanke. Najviši visovi su: kota 1.250, Bara 1.230, Metečevsko Katunište 1.150 m. Južnim podnožjem B. ide drum Kumanovo—Kriva Palanka—Čustendil. *P. V.*

BINAČKA MORAVA, V. Južna Morava.

BINDER I POLGAR, INDUSTRIJA DRVA, Zagreb. Osnovana je 1890. Ima pilanu u Zemunu sa 5 gatera, 6 kružnih pila, pokretnu snagu od 250 konjskih snaga. Kapacitet je 30.000 kubnih metara oblog drveta godišnje. *S. P.*

BINDUS, božanstvo japodskog plemena. B. se spominje samo na nekoliko rimskih spomenika, nađenih u okolini Bihaća. Inače je nepoznato. Japodi su Bindusa, koji je bio jedan njihov domaći bog, identifikovali s Neptunom; jamačno je on bio božanstvo izvora, rijeka i drugih voda. *N. V.*

BINIČKI ALEKSANDAR, glumac i tenor-buffo zagrebačkog Narodnog Kazališta (3/5 1885, Beograd). B. je svršio 7 razreda gimnazije. Pjevanje je studirao u Münchenu. Tu je s odličnim uspjehom svršio Akademie der Tonkunst. Bio je i privatni đak Joce Savića, prvog redatelja na tamošnjem dvorskom kazalištu. Prvi angažman bio mu je u Rigi 1908. Tu je pjevao Davida u Wagnerovim Meistersängerima, 1909 bio je u alzaškom Kolmaru, a 1910 član opere Žarka Savića u Beogradu. Od 1911 je u Zagrebu. — B. igra najrazličitije uloge u drami, operi, opereti, baletu: pijanistu Parmelina u Zelenom fraku i Benoit-a u Ljubav bdi, Savu Savića i praktikanta u Nušićevoj Protekciji, Vunšija u Sullivanovoj Gejši i Gora u Puccini-evoj operi Butterfly. *N. A.*

BINIČKI STANISLAV, kompozitor (27/7 1872, Jasika, okrug moravski). Gimnaziju je učio u Beogradu i Nišu, a filozofski fakultet u Beogradu 1894. Te godine postavljen je za predavača u leskovačkoj gimnaziji, gdje je bio zborovođa pjevačkog društva Branko. 1895 u jesen otišao je na muzičku akademiju u München, dobivši godišnji dopust. Iduće godine Ministarstvo Vojno izabralo ga je za svoga pitomca, i on je ostao u Münchenu sve do 1899, kada je svršio na muzičkoj akademiji muzičke studije. Augusta 1899 postavljen je B. za vojnog kapelnika i referenta za vojnu muziku u Ministarstvu Vojnom. Osnovao je beogradski vojni orkestar, a 1904 muziku kraljeve garde, s kojom je u toku vremena priređivao simfonijske koncerte. Kao zborovođa pjevačke družine Stanković izvodio je u zajednici s vojnim orkestrom oratoriume od Haydn-a, Saint-Saëns-a, Hristića kao i 9 simfoniju od Beethoven-a. Sa Mokranjcem i Cvetkom Manojlovićem osnovao je srpsku muzičku školu 1899. 1920 postao je direktor opere u Beogradu. — B. je pokazao veliku aktivnost u njegovanju simfonijske muzike. On je napisao prvu srpsku operu Na uranku (1903), kao i uvertiru i simfonijski intermezzo za Ekvinocio (1903), melodramsku muziku za Poslednji gost (1906), zatim muziku za komade: Put oko sveta (1908), Đido (1922) i Nahod (1923). B. radi i na svjetovnoj i crkvenoj zbornoj muzici. Njegova Liturgija za mješoviti zbor ima odlike srpskog akcenta, a od svjetovnih pjesama za zbor najljepše su mu: Čini ne čini, Tri devojke i Divna noći, koje imaju odlike naše narodne muzike. Od solo pjesama Grivna, Mijatovke i Da su meni oči tvoje, pisane u duhu narodne muzike, najuspjelije su. *K. Manojlović.*

BINIČKI STEVAN, inžinjerski pukovnik u penziji (20/12 1840, Mali Mušaluk, Lička Krajina — 28/4 1903, Beograd). B. je učio četiri razreda u Italiji, tri razreda tehničke graničarske škole u Slavoniji i pedagoški tečaj u Bečkom Novom Mjestu. Stupio je u srpsku vojsku kao inžinjerski poručnik 1/1 1870, unaprijeđen je u čin kapetana II. klase 1/3 1874, kapetana I. klase 9/8 1876, majora 10/10 1876, potpukovnika 5/11 1876, pukovnika 24/12 1883, penzioniran je 22/6 1891, 1895 reaktiviran je kao direktor tvornice Monopola duhana, a 1900 penzioniran. 1870 bio je B. prvi upravitelj pontonirskog gradilišta, od 1871 do 1874 komandant pontonirskog mosta na Đu-

Digitized by Google

nisu i Jasici. 1874—1875 komandant pontonirskog bataljona, 1879 načelnik inžinjerije moravskog kora, zatim komandant nišavske divizije, 1881 komandant pirotske okružne vojske, pa komandant niškog grada, 1883 komandant inžinjerije. 1884 Adutant Nj. V. Kralja, komandant moravske divizijske oblasti. — U ratu 1876 bio je B. šef štaba kruševačke brigade, pa komandant odreda na Jankovoj Klisuri i zastupnik komandanta brigade I. klase. U ratu 1877—78 bio je komandant ćuprijske okružne vojske, pa komandant ibarske i dunavske divizije, a 1885 komandant šumadijske divizije.

V. B.

BINJIŠ, građanski haljetak od crvene čohe, veliki ogrtač bez ukrasa. Nosila ga je poglavito turska konjica, a nosili su ga i Srbi. *N. Z.*

BIOČ, planina u Crnoj Gori, 3·3 km istočno-jugoistočno od planine Vlasulje, između rijeke Pive i Vrbnice. Visoka je 2.895 m. *P. V.*

BIOGRAD (talijanski Zara vecchia), trgovište u Dalmaciji, oblast Split (srez Zadar), na Jadranskom Moru, od Zadra 28 km jugoistočno nasuprot južnom kraju ostrva Pašmana. Ima 1.137 stanovnika. Ima općinsko poglavarstvo, kotarsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, carinarnicu drugog reda, zemaljski katastralni ured, rimokatoličku župu, općinsku štedionicu, dobru malu luku, lučko otpravništvo. Okolina ima masline, vinograde i smokve. — B. se prvi put spominje oko 950. 1000 osvojio ga je mletački dužd Petar II. Orseolo, ali je već u prvoj polovini 11 vijeka vraćen pod vlast hrvatsku. Postao je najznamenitiji grad u hrvatskom primorju, te se zvao Belgrad, Castrum Alba, Alba civitas, Belgradum supra mare, urbs regia. — B. je bio jedna od kraljevskih prijestolnica i (od 1059) biskupska stolica. Kako je B. bio izvan županijskih vlasti, imao je, kao dalmatinski gradovi, svoga načelnika (priora) i suce. Kralj Petar Kresimir IV. osnovao je u B. benediktovački samostan Sv. Ivana Evanđelista (1059) i opatički samostan Sv. Tome (oko 1065). 1102 krunisao se u B. ugarski kralj Koloman za kralja hrvatskog. 1125 zauzeli su B. i razorili Mlečići, a Biograđani su se sa svojim biskupom preselili u Skradin. B. je obnovljen 1203, ali se stari sjaj nije više povratio. — Od potonjih gospodara B. vrijedi da se spomenu cetinski knez Domaldo do 1222, bribirski knezovi Šubići do 1347 i prior vranski Ivan Paližna, za vrijeme pokreta 1385. Po ugovoru od 1409 pripao je B. i čitavo primorje sjeverne Dalmacije Mlečićima. — U 16 i 17 vijeku i okolica B. je stradala od turskih upada, a stradao je i sam B. 1646 osvojio ga je i opustošio bosanski beglerbeg Ibrahim-paša. — B. je bio ponovo naseljen po odlasku Turaka iz Kotara 1648; B. je bio selo od 100 kuća; osim debelih drevnih zidova vidjele su se ruševine palače hrvatskih kraljeva. — Utvrđeni grad predstavlja četverokut, kome svaka strana iznosi 500 metara. Od gradskog zida najbolje su sačuvane istočna i južna strana, od kojih odskače nekoliko kula. Ispred južne strane bilo je trgovačko predgrađe Granda. U gradu su bile zgrade: kaštel, do njega samostan s crkvom Sv. Ivana i trg (»brce«, biralište?). Na gomili, gdje je sada župna crkva Sv. Anastasije, nalazila se kraljevska palača.

Literatura: Dr. Luka Jelić, Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju (Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, 1898).

J. Modestin.

BIOGRADSKA BISKUPIJA. V. Zadarska nadbiskupija.

BIOGRADSKO JEZERO, jezero u Crnoj Gori, na Bjelasici Planini, 2·2 km istočno-sjeveroistočno od Goliša 1.729 metara. Dužina mu je 1.100 m, širina oko 400 m, površina 0·429 km², apsolutna visina 1.120 m. Jezero je glacijalnog podrijetla, sa svih strana uokvireno morenskim bedemima. U nj utiče Biogradska Rijeka, a ističe Jezerštica, desna pritoka Tare.

Literatura: J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (Glas Srpske Kraljevske Akademije, 91). *P. V.*

BIOGRAFIJE (ŽITIJA). Srpska originalna Ž., rađena su po obrascima bizantinskih, za crkvenu i monašku upotrebu na staro- i srpsko-slovenski prevedenih biografija. Ima ih različitog oblika. Najveći dio predstavljaju ipak t. zv. retorska žitija, t. j. puna, široko rađene biografije, s puno retorskih ukrasa, određene da se čitaju na dugo, a ne samo za potrebu praznićnog dana, kakve su minejske. U njima je sklop, raspored pričanja, mnogo legenda i motiva i čitav rječnik sa stilistikom zajedno, pozajmljen iz već gotove hagiografske književnosti, koja je bila veoma razvijena i kod Bizantinaca i kod nas.

Naše stare B. su ovo: 1. Žitije Nemanjino, koje je pisao njegov sin Sava između 1208—1216. Ono nije samostalna biografija, nego uvodna glava za Studenički Tipik. Koncizna i veoma topla. Najveći dio govori o

Digitized by Google

Nemanji u Sv. Gori. Izdao ga je P. Šafařik 1851, 2 izd., 1873 (V. S. Vulović, O književnom radu Sv. Save, 1895). — 2. Žitije Nemanjino, koje je završio Stevan Prvovjenčani 1216. Puna biografija od rođenja do smrti s opisima čudesa Nemanjinih; dragocjen historijski izvor za prve godine 13 vijeka. Najbolje izdanje P. Šafařika, s dopunama V. Jagića, Archiv für Slav. Philologie, 24. Ima prijevod Drag. Kostića, Žitije i Žizan Sv. Simeona-Nemanje (1923). (V. St. Stanojević, O sklopu Nemanjine biografije, Glas, 49; D. Kostić, Delo, 9). — 3. Žitije Savino i Žitije Nemanjino od Domentijana. Oba pune B., s mnogo detalja, ali prepune retorskog ukrasa i nedovoljno čitke. Prvo je pisano 1243 ili 1254 (u dva rukopisa dva datuma), a drugo 1264. Oba su rađena za kralja Uroša. Prvo je Žitije bolje i originalnije; za drugo je Domentijan upotrebljavao svoj prvi spis i Prvovjenčanog žitije i to tako, da je prepisivao čitave strane. Oba je izdao zajedno Đ. Daničić, Život Sv. Simeona i Sv. Save (1865). Studije detaljne o tim spisima nema. — 4. Žitije Savino od Teodosija. Popularna i vrlo lijepa prerada žitija Domentijanova, s nešto novih dopuna. Bila je mnogo čitana i prepisivana i kod nas i u Rusiji. Pisana je početkom 14 vijeka; najstariji, danas zabačeni, rukopis je iz 1336. Izdao ga je, pod Domentijanovim imenom, Đura Daničić, Život Sv. Save (1860). (V. S. P. Rozanov, Izvori, vrijeme sastavljanja i ličnost pisca Teodosijeve redakcije, Žitija Save srpskog, 1911; ruski). — Žitije Nemanjino od Sv. Save i Stevana Prvovjenčanog i Teodosijevo žitije Sv. Save objavljeni su u prijevodu M. Bašića, Stare srpske biografije (S. K. Zadruga, knj. 180). — 5. Žitija kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Arhiepiskop Danilo napisao je nekoliko Ž. srpskih vladara i arhiepiskopa, koja su poslije njegove smrti nastavljali, dopunjavali i povezali u jedan zbornik njegovi učenici. Ž. kraljeva počinju od Uroša I. i obuhvataju vrijeme do 1335, odnosno do prvih godina vlade Dušanove. Ž. arhiepiskopa počinju Arsenijem I., a završavaju 1375. Djelo je važan historijski izvor za 13 i 14 vijek, a ima i književnih ljepota, naročito Ž. kraljice Jelene. U mnogim stvarima Danilo i njegovi nastavljači išli su za Domentijanom. Izdanje: Đ. Daničić, Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih (1866). (V. Lj. Stojanović, Glas, 106 1923). — 6. Žitije Stevana Dečanskog od Grigorija Camblaka, rodom Bugarina, bivšeg igumana manastira Dečana. Svoju književnu školu učio je Camblak u čuvenoj trnovskoj grupi patrijarha Jevtimija. U Srbiji je živio i radio oko 1407—09. Njegova biografija Dečanskog pokazuje mnogo vještine, ali je historijski manje značajna od one iz Danilova Zbornika. Camblak je upotrebljavao i predaju, koja je često puta očita legenda. Novije izdanje J. Šafařika u Glasniku društva srpske slovesnosti, 11, 1859, s ispravkama St. Novakovića, Starine, 16 (1884). (V. A. I. Jacimirski Grigorij Camblak, 1905). — 7. Žitije despota Stevana. Konstantin Filozof, najučeniji pisac stare srpske književnosti, koga je u Srbiju doveo despot Stevan, napisao je, oko 1432, njegovo žitije. Pisano pretenciozno i mutno, djelo se teško čita, ali je nabijeno podacima, vrlo pouzdanim, za savremenu historiju. Ono je u stvari više historijski, nego hagiografski spis. Izdao ga je V. Jagić u Glasniku srpskog učenog društva, 42 (1875). (V. St. Stanojević, Die Biographie St. Lazarević's v. K. dem Ph. als Geschichtsquelle. Archiv für slav. Philologie, 18, 1896). — 8. Žitije cara Uroša. Napisao ga je veoma zaslužni patrijarh Pajsije, 1642. Pisano tako kasno, djelo je osnovano više na predaji, nego na historiji, stoga mu je vrijednost vrlo mala. Ni kao književna stvar nije od većeg značaja. Izdao ga je i Ruvarac u Glasniku srpskog učenog društva, 22 (1867). (Sr. Letopis, 150, 1887. Rasprave o djelu i njenom piscu nema u većem obimu).

Pored ovih većih i opsežnih Ž. postoje i manja, minejska, pisana gotovo za ista lica. Po uzoru na ova stara Ž., i na ta minejska, napisana su u 16 i 17 vijeku još neka Ž. posljednjih srpskih despota i knezova. Tu su Ž. Đorđa (Sv. Maksima) i Jovana Brankovića i Majke im Angeline, osnivača manastira Krušedola. Ta su Ž. vrlo kratka, ali ipak sa dosta podataka. Književnih pretenzija nemaju. Izdana su u Glasniku društva srpske slovesnosti, 11 (V. D. Vitković, Bogoslovski Glasnik, 1908). Zanimljivo je Ž. Stevana Štiljanovića, dosta legendarne ličnosti iz prve polovice 16 vijeka, protivnika Ivana Zapolje, čije mošti leže u manastiru Šišatovcu. Pisano je 1631, a priča uglavnom samo legendu. Izdano je u Letopisu 117 (V. Dr. M. Kostić, Stevan Štiljanović, Glas, 110, 1924). Posebne je vrste Ž. Đorđa Kratovca, mladog kujundžije iz Kratova, koga su Turci mučili i spalili u Sofiji 1515. Ono je gotovo čist hagiografski spis, ali vrijedan po dosta živom pričanju i detaljima o životu 16 vijeka. Pisao

Digitized by Google

ga je pop Peja, u Sofiji, učitelj i savremenik Đorđev, a izdan je u Glasniku srpskog učenog društva 21 (V. D. Ruvarac, Godišnjica, 13, 1893).
V. Ćorović.

BIOKOVO PLANINA, u Dalmaciji. Pruža se uz Jadransko More pravcem sjeverozapad-jugoistok od donjeg toka Cetine do Podgore. Najveći visovi su: Sv. Ilija 1.640 m, Sv. Jure 1.762 m, Brela 1.535 m, Brisa 1.536 m. Flora borovina i bukovina. B. P. je sa svih strana obrubljena drumovima.
P. V.

BIOLOŠKA CENTRALA u Zagrebu (sada: Državni zavod za primijenjenu zoologiju), razvila se postepeno iz ornitološke centrale. Povodom osnivanja organizacije za promatranje ptičjeg seljenja u Beču (1822), koja je prigodom prvog internacionalnog kongresa ornitologa u Beču (1884) proširena u internacionalnu organizaciju, pokušao je i Spiro Brusina, tadanji predstavnik zoologije u Hrvatskoj, uz pomoć hrvatske zemaljske vlade i u Hrvatskoj organizovati motrenje ptičje selidbe. U tu je svrhu Brusina izdao 1848 po Tschusi-evom uzoru »naputak« promatračima, a vlast je obećala novčane nagrade revnim motriocima. Ali stvar tada nije uspjela. Novi poticaj dale su pripreme za drugi internacionalni ornitološki kongres u Beču (1891). Na poziv zemaljske vlade (24/2 1890) Brusina je ponovo izdao poziv na saradnju i razaslao popravljene upute. I srpska je vlada bila pozvana da priđe organizaciji (Ljubomir Miljković je tim povodom u 17 knjizi Otadžbine, 1887, napisao članak O seljenju ptica). Međutim su osnovane, a u vezi sa Muzejima t. zv. ornitološke centrale u Pešti (1893, O. Herman) i u Sarajevu (1898, O. Reiser). I ako je u Hrvatskoj sam rad već bio počeo, osnovano je, naredbom hrvatske zemaljske vlade (od 22/7 1907): Hrvatska ornitološka centrala. Institucija je bila poluzvanična (od države dotirana), a upravitelj (Dr. Ervin Rössler) od vlade imenovan. Hrvatska ornitološka centrala bila je »u krilu« hrvatskog prirodoslovnog društva, koje je biralo nadzorni odbor (neke vrste kuratorij). Upravitelj je izdavao godišnje izvještaje uz Glasnik H. P. D., a pročelnik ornitološke sekcije H. P. D. referirao je o radu hrvatske ornitološke centrale na glavnom zboru društva (stručna kontrola). 1905 proširila je H. O. C. rad na praktičnu ihtiologiju i entomologiju (sekcije), no prava reorganizacija u biološku centralu sa 4 sekcije: ornitološkom, ihtiološkom, entomološkom i bakološkom (svilarska stanica) provedena je na prijedlog H. P. D. 1908 i 1909 (ihtiološka i entomološka). Spočetka je bio odnos B. C. prema H. P. D. isti kao prije, no s vremenom postala je veza sve labavijom, te je 1918 sasvim prekinuta. Najposlije 1922 je ta institucija preudešena u državni zavod za primijenjenu zoologiju s jednim upravnikom i dva pomagača; bakološkog odjeljenja više nema.
J. Hadži.

BIOŠČICA, rijeka u Bosni, lijeva pritoka Krivaje. Izvire ispod Duboke Doline iz vrela, sastav sa Stupčanicom 0·5 km iznad sela Olovo. Dužina je 43·5 km.
P. V.

BIR. Sve što se u prirodnim plodovima pribiralo od naroda za uzdržavanje svećenstva, nazivalo se B. U srednjem vijeku nazivan je još i popovskim ili »duhovnim« B., za razliku od gospodskog, vladarevog ili vlastelinskog B. Uziman je obično od bračnoga para »naodricom«, te je nazivan i »luknom« i »krinom«, prema mjeri, kojom je davan. Već u 14 vijeku pretvaran je u novac, te se na pr. oko 1350 u okolini Prizrena plaćalo »ot odra lukno žita ili dva dinara« za Srbe, a »poluknica ili dinar« za Arbanase. Za turskog vremena opet je prevladalo davanje u prirodnim plodinama, te je i u Srbiji 19 vijeka plaćano po deset oka od oženjene muške glave, a samo po varošima davano je razmjerno tome u novcu. Tek krajem 19 vijeka ukinuto je i po selima davanje B. u naravi i određeno da se svuda B. plaća, prema utvrđenom razmjeru u novcu.

Literatura: R. Grujić, Srednjevekovno srpsko parohisko sveštenstvo (1923) 61—63.
R. G.

BIRAČ, predjel u Bosni oko Vlasenice, u slivu rijeke Jadra. Dijeli se na gornji i donji B. U srednjem vijeku to je župa Borač, koja se spominje prvi put 1244. U tu župu spadala je tada i Prača, a glavno mjesto bilo je grad Borač. Kasnije su tu župu držali vojvoda Pavle Radenović († 1415), pa sin mu Radosav Pavlović. Kroz B. je u srednjem vijeku vodio put iz Ugarske u Dubrovnik. Današnje ime je od turskog Berče, Birče. Stanovnici, muhamedanci i pravoslavni bave se, uglavnom, stočarstvom. Glavno mjesto u B. je Vlasenica.
M. F.

BIRČANIN ILIJA (oko 1764, Suvodanj, pod Medvednikom — 23/1 1804, Valjevo). Bio je knez u valjevskoj Podgorini, vrlo ugledan i silan čovjek. Proslavljen je u Višnjićevoj pjesmi

Digitized by Google

Buna na dahije. Ubijen je, po odluci dahija, da se obezglavi narod u Srbiji i onemogući ustanak. *V. Ć.*

BIRČANIN TRIFUNOVIĆ ILIJA, četnički vojvoda (20/7 1887, Topola). B. je prešao kao četnik granicu prvi put u septembru 1906 sa vojvodom Petkom. Do polovine 1907 četovao je po skopskoj Crnoj Gori, a tada je, sa vojvodom Vukom, prešao u kumanovsku oblast, u kojoj je ostao na radu za sve vrijeme do oslobođenja Južne Srbije. Kad je četnička akcija, koja je uslijed Hurijeta privremeno bila obustavljena, nanovo počela, B. je, sa vojvodom Vukom i još 10 drugova, krajem 1910 prešao opet u kumanovski kraj, i tamo je ostao neprekidno sve do oslobođenja, sa svojom četom, koju je dobio 1911. Učestvovao je kao borac u ratovima od 1912 do 1918. U jesen 1916 na Sivoj Steni, na solunskoj fronti teško je ranjen u ruku, koja mu je morala biti amputirana do ramena, te je ostao invalid. Iz rata je izašao kao rezervni kapetan prve klase. — Poslije rata B. je živo radio u nacionalističkim organizacijama, pa je izabran za podpredsjednika četničkog udruženja i velikog čelnika Orjune. *M. M.*

BIROLLA GVIDON, slikar (12/6 1881, Trst). B. je učio obrtno-umjetničku školu u Ljubljani, umjetničku akademiju u Beču i bio je jedan od osnivača jugoslovenskog umjetničkog akademskog udruženja Vesna u Beču. B. se bavio slikanjem uljem, crtanjem, grafikom i akvarelom. U posljednje doba B. ne radi više za javnost i živi u Zagorju na Savi. *F. S.*

BISANTI, ugledna kotorska porodica, koja je dala zavičaju tri biskupa: Trifona, koji je svršio nauke u Italiji, znao dobro latinski i grčki jezik, a istakao se latinskim pismima kardinalu Dominiku Grimoni-u, svom protektoru (umro je 10/11 1532). — Naslijedio ga je nećak Luka, koji se odlikovao na Tridentskom koncilu, napisao je latinskim jezikom život Sv. Trifuna, zaštitnika kotorskog i sastavio više latinskih pjesama (umro je 1565). — Njegov je nasljednik bio brat Pavao, koji je učio pravne nauke i postao doktor prava u Padovi, a 1576 postao generalnim vikarom nadbiskupa u Udinama (Aquilea), gdje je i umro 1587. Napisao je više latinskih rasprava pravnog sadržaja. — Krajem 18 stoljeća živio je Grgur, tako isto svećenik, koga je papa Benedikt XIV. želio imenovati biskupom kotorskim, ali se on toga nije primio. U Padovi je sastavio više latinskih govora i pjesama, a 1783 štampao je u Mlecima Officium sanctissimi Trifonis martyris, civitatis Catharensis patroni. *Đ. K.*

BISER-ČABA, vrsta stolnog grožđa, koja se mnogo gaji u Vojvodini, osobito u Banatu. *I. R.*

BISERKA (Numida meleagris), uglavnom ukrasna perad, koja je u novom vijeku u zapadnoj Africi domesticirana i rasprostranila se odatle preko cijele Evrope. B. leže 40—90 jaja na godinu, počevši od mjeseca aprila. Jaja imaju debelu, smeđu ljusku, a ugodna su okusa. Meso je fino i sočno, te po okusu sliči na meso fazana. B. se drži rado i u nas, jer tamani u dvorištu i po polju insekte i jede sjemenje korova. B. ne traži naročite pažnje u njezi i držanju. *S. U.*

BISKUPIJA, selo u Dalmaciji, oblast Split, kotar i općina Knin; od Knina 5 km jugoistočno, na 44° sjeverne širine. Ima 1382 stanovnika. Ima pravoslavnu parohiju. — U B. su otkriveni ostaci bazilike na tri broda i prostrane biskupske palače, a u grobovima kod bazilike različite starine (mačevi, nalik na stare norveške mačeve, bizantijski zlatnici iz 9 i 10 vijeka, oboci i drugi ženski nakit). *J. M-n.*

BISTRA, kartuzijanski manastir kod Vrhnike, nedaleko od Ljubljane. Ustanovio ga je koruški vojvoda Ulrik Šponhajmovac 1260. Fridrik Celjski sa svojom ženom Veronikom bio mu je veliki dobrotvor. B. je ukinuo car Josip II. 1782, a imanje njegovo pripalo je kranjskom religijskom fondu. *F. K-ć.*

BISTRA PLANINA, u Makedoniji, 11 km jugozapadno od Gostivara, između rijeka: Radike — Velike — Zajaske. Visoka je 1550 m. Južnim podnožjem B. ide drum Debar—Kičevo, zapadnim i sjevernim Debar—Tetovo. *P. V.*

BISTRICA. 1. Rijeka u Bosni, lijeva pritoka Drine. Izvire u Vrelima ispod Velikog Lopca (1776 m) i Celine (1269 m), a ulijeva se kod sela Oplazići. Dužina toka je 51·5 km. Površina sliva 399 km².

2. Rijeka u Staroj Srbiji, desna pritoka Lima. Izvire iz Zlatar-Planine (1550 m), a ulijeva se oko 2 km zapadno od sela Bistrice. Dužina toka je 18 km, površina sliva 100 km².

3. Rijeka u Staroj Srbiji, lijeva pritoka Lima. Izvire iz Siljavice (Bjelogrivac 1850 m), a ulijeva se ispod sela Buče. Dužina je toka 16·6 km, a površina sliva 148·8 km².

Digitized by Google

4. Rijeka u Južnoj Srbiji, lijeva pritoka Bijelog Drima. Izvire iz Šar Planine (Kobilica 2371 m) i Prevalca (1700 m), a ulijeva se ispod sela Planeja, oko 9 km zapadno-jugozapadno od Prizrena. Dužina je toka 33·2 km, a površina sliva 228·8 km².

5. Ponornica u Sloveniji. Izvire kod sela Kracale, teče istočno i jugoistočno, a kod sela Goriča Vasi ponire.

6. Kraška rječica u Bosni, desna sastavnica Plouče, koja teče srednjim dijelom Livanjskog Polja. Izvire iz nekoliko voklijskih vrela na istočnom rubu polja, iznad Livna, a teče k sjeverozapadu. Sastav sa Studbom je oko sela Prisapa. *P. V.*

7. Klimatsko mjesto na Bohinjskom Jezeru. 523 m visine. Zimski sport. *L. N.*

BISTRICA ŠLJIVA. V. Šljiva.

BISTRIŠKA KOČA (601 m) zove se turističko sklonište Slovenačkog Planinskog Društva u blizini izvora Kamniške Bistrice, pri kraju čuvene istoimene alpske doline u Kamničkim ili Savinjskim Alpama, 2 sata 30 min. od Kamnika. *C. Ž.*

BIŠĆE, oblast u Hercegovini. Zahvaća istočni dio Mostarskog Polja, oko ušća Bune u Neretvu. Ima ostataka rimskih naselja. U srednjem vijeku bio je gusto naseljen grad, i u njem je bio dvorac bosanskih kraljeva (spominje se prvi put 1327), po kom se kasnije i oblast nazvala. Kroz B. je vodio u srednjem vijeku put iz Dubrovnika u Bosnu. Tu su nastarija sela u mostarskoj okolini. B. je dobro obrađeno, a naseljeno samo u sklonitim dijelovima, inače je kamenito i obraslo travom. U B. često bjesni jaka bura. Stanovnici se bave više zemljoradnjom, manje stočarstvom (stočari pobravičari).

Literatura: Dedijer, Hercegovina (Naselja, 6). *M. F.*

BIŠEVO, ostrvo Jadranskog Mora, jugozapadno od ostrva Visa, na 42° 58·7′ sjeverne širine, 16° 1′ istočno od Greenwicha (Griniča), visoko 240 m (Vela Gora). Dužina mu je 4 km, širina oko 2 km, površina 6·7 km². Zbog vrlo strmih obala dosta je nepristupačno i rijetko nastanjeno, ali je ipak pokriveno vegetacijom: jelama, zimzelenim grmljem, ružmarinom, mirtom i dr. Naročito je poznato po mnogim pećinama, od kojih je najduža Medvjedina (150 m), a najznametija Modra Špilja, koja se takmiči s Plavom Pećinom na ostrvu Kapri. Glavno je naselje Biševo. *P. V.*

BITKA. V. Angorska, Barska, Bitoljska, Bregalnička, Velbuška, Dobropoljska, Kolubarska, Kosovska, Kumanovska, Marička, Slivnička, Cerska.

BITOLJ, varoš u Južnoj Srbiji, pod istočnom stranom Peristera, na isteku Dragora u močvarno bitoljsko polje, gdje pritiče Crnoj Reci. Ima 7136 kuća sa 28.418 stanovnika (popis 1921). Središte je bitoljske oblasti. — Varoš su osnovali Srbi kod manastira Bukova, otuda ime Bitolj (od »obitelj«) ili Monastir (po manastiru). Grci su varoš zvali i Pelagonija, kao glavni grad Pelagonije (Bitoljsko Polje). Tek u tursko doba javlja se ime Monastir (krajem 16 vijeka). Toli ili Toli-Monastir (17 vijek). — Prvi put se spominje pod imenom Bitolj 1014 za vrijeme vlade cara Samuila. Još početkom 11 vijeka B. je bio stolica bitoljske episkopije pod ohridskom arhiepiskopijom, a krajem toga vijeka bio je već čuven i bogat grad. B. se razvio u plodnom polju, mjesto antikne varoši Heraclea, na rimskom putu (Via Egnatia). Poslije slobodnog života za vrijeme srpskog carstva i kraljevstva i naročito naprednog života pod Vukašinom, B. je potpao pod Turke (1382/83). U turskom je vremenu, pored trgovinskog, postao i velikim vojničkim središtem. Početkom 15 vijeka upućivane su odavde karavane za Drač, radi trgovine i sa Mlecima. Krajem 15 vijeka sultan Bajazit II. učinio je preko B. vojni pohod na Arbaniju. Krajem 16 vijeka B. je poznat kao neutvrđena, ali vrlo naseljena varoš, u kojoj je, pored drugih trgovaca, bilo i 200 kuća Židova. Glavna trgovina toga doba bila je žitom, voskom, vunom i kožama. U to vrijeme bilo je u varoši i tako bogatih Srba, da su u okolini podizali crkve sebi za zadužbine. U 17 vijeku B. je jedan od najvažnijih srpskih gradova na jugu. Najznatnija trgovina bila je bubaćem (pamukom). Kći sultana Ahmeda I. (1604—1617) izdavala je varoš za 20 tovara hazne zapovjedniku na upravu. B. je imao preko 900 dućana i oko 3.000 kuća. U okolini je bilo puno ljetnikovaca za izletnike, a u varoši utočišta za sirotinju. Ma da tako značajan grad, B. je još onda stradavao od arbanaških pljačkaša, koji su u po dana upadali u glavnu čaršiju, ubijali i plijenili građane, naročito kršćane. Stoga su se kršćani raseljavali, i B. je u 18 vijeku opadao. Krajem 18 vijeka varoš je imala svega oko 12.000 stanovnika, većinom muslimana, a pored kršćana i mnogo Židova. Trgovina je još uvijek bila znatna: bubać, vuna i kože prenošeni su karavanama čak za Madžarsku. Ponovno podizanje B.

Digitized by Google

pošlo je ubrzo, zahvaljujući doseljenim Cincarima iz razorene velike cincarske varoši Moskopolja (1778), koji su bili na glasu kao svjetski trgovci. Stoga je B. u 19 vijeku sve jače napredovao. Pored Cincara iz okolnih naselja, Muhadžira iz Stare Srbije, kasnije još iz Bosne i Bugarske, u varoš su stalno pristizali i kršćani, tu su tražili bolju bezbjednost uz više zarade, gonjeni arbanaškim i turskim pljačkašima. 1835 B. je imao oko 40.000 stanovnika i 2.150 dućana. Razvijale su se žive trgovačke veze sa Solunom, Dračem, Skadrom, Prizrenom i Skopljem. Varoš je 1835 postala središte rumelijskog vilajeta; nekoliko je puta od tada B. snižavan na sandžakat i dobivao značaj valiluka, dok 1881 nije ostao konačno središte vilajeta. 1859 imao je B. 45.000 stanovnika. Tada se B. snabdijevao robom iz velikih evropskih gradova. B. je od svih varoši Južne Srbije najranije i najviše primio evropskoga i po izgledu varoši i po životu stanovništva. Prednjačili su Cincari. Krajem 19 vijeka u B. je bilo do 50.000 stanovnika, od kojih najviše muslimana (Osmanlije, Poturice, Muhadžiri, Arbanasi i Cigani), zatim kršćana (Srba i manjina Cincara), najzad Židova. U maju 1894 otvorena je pruga Bitolj—Solun. Od tada su se u B. sticale sirovine iz najšire okoline i izvozile za Solun i inostranstvo, a otud uvožena strana roba. Oslobođenjem (1912) varoš je izgubila dosta muslimanskog stanovništva, a u Svjetskom Ratu mnogo je postradala od neprijateljskog bombardovanja (1916—1918), zatim od eksplozije ratnog materijala (1922), usljed čega je još jače opalo stanovništvo. U ovom ratu B. je vezan uzanom prugom, preko Prilepa i Gradskog, za glavnu moravsko-vardarsku željezničku. — Zbog nove granice, i potpadanja srpskih oblasti na jugu pod Grčku, B. je jako nazadovao, ali se postepeno ipak oporavlja, naročito kao središte bitoljske oblasti. Pazar se drži utorkom i vrlo je živ. Južno od B., 4 km drumom, nalazi se manastir Sv. Kristofora, i kod njega izvor Kisela Voda: hladan alkalno-gvoždevit kiseljak, vrlo prijatan za piće; Bitoljčani ga rado posjećuju.

U B. su: Veliki župan bitoljske oblasti, episkop bitoljske eparhije, okružna financijska uprava, glavna carinarnica, poglavar bitoljskog sreza, poglavar marijovskog sreza, prvostepeni sud, okružna bolnica, bitoljska divizijska oblast, bitoljski vojni okrug, oblasna zaštita djece, poštansko-telegrafsko-telefonska stanica, bakteriološka stanica, inspektorat osnovne nastave za bitoljsku prosvetnu oblast, mješovita osmorazredna gimnazija, nadzornik narodnih škola za grad Bitolj i srez marijovski, nadzornik narodnih škola za srez bitoljski.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 997, 1027—1033; K. Kostić, Naši gradovi na jugu (1922) 7—11. *V. Radovanović.*

BITOLJSKA BANKA. Osnovana je 1913. Centrala Bitolj. Kapital 1,000.000. Fondovi 41.867, ostale rezerve 1.359, ulozi 240.139, vjerovnici 352.296, mjenice 404.290, zajmovi na zaloge 112.580, dužnici 336.483, industrijska poduzeća 406.680, roba 5.384, vrijednosni papiri 66.893, dobit 286.090 din., dividenda 20%. Predsjednik Jovan K. Čapanović, direktor Drag. M. Rašković. *N. S.*

BITOLJSKA BITKA (od 2—6 novembra 1912). Poslije kumanovske bitke turska vardarska armija povlačila se u dva pravca: Preko Velesa—Prilepa i Tetova—Kičeva k Bitolju, s namjerom, da na jakim bitoljskim položajima da odsudnu bitku. Radi toga još od 20/10 počelo je utvrđivanje bitoljskih položaja naročitim trupama (4.000 anadolskih rekruta). 5 turski korpus imao je da štiti pravac preko Prilepa, 7 pravac preko Kičeva, a 6 korpus pravac k Solunu. Srpska I. armija (u koju je ušla i moravska II.), gonila je neprijatelja pravcima preko Prilepa i Kičeva, a grčka je vojska nastupala od Soluna preko Lerina k Bitolju. Poslije zaštitničkih bojeva kod Kičeva i Alinaca, 7 i 5 korpus koncentrirani su na bitoljskim položajima, a 6 korpus, pošto je potukao jednu grčku diviziju kod Banjice, ostavio je prema njima zaslon (17 nizamsku diviziju), a s ostatkom trupa doveden je na bitoljske položaje. Srpska I. armija, radi dovršetka poraza turske vardarske armije, poduzela je napad na nju na tim položajima.

Prostor, na kojem je vođena bitka, ograničen sa istoka Crnom Rekom, sa sjevera Šemnicom, a sa juga Dragorom, predstavlja na svom istočnom dijelu ravnicu, koja je u vremenu bitke, zbog jakih kiša, bila na velikom dijelu svome pod vodom, vrlo teško prolazna, osim puteva, kojih ima tri: drum Prilep—Bitolj sa kamenim mostom na Šemnici (ostao neporušen), nasip Prilep—Krkline—duž Kjeromarice—han Mramorica—Kičevo (most kod sela Dragožana) i put od Bitolja preko tri mosta na Crnoj Reci k selu Novaci. Ovdje su prirodne otporne tačke sela Mogila, Trn, Karaman, G.

Digitized by Google

i D. Orizari i Čekrkci u ravnici i Kukurečani i Krklina na podnožju Kjeromarice. Na zapadu je visoki masiv Kjeromarica (1.248), vezan preko sedla Crni Vrh sa također visokim masivom Golemo Topolče ili Oblakovski vis (1.450). Za cio položaj važniji je Oblakovski vis, a za neposrednu obranu Bitolja, Kjeromarica. Duž zapadnog podnožja Kjeromarice, Crnog Vrha i Oblakovskog visa, vodi drum Bitolj—Resan, najvažniji put za odstupanje Turaka u pravcu Albanije, na koji se izlazi južnim dijelom Bigle planine, obilazeći Oblakovski vis. Ovaj zapadni, planinski dio bojišta je teško prolazan i zbog velike visine često pod maglom. Na ovako odličnom položaju, Turci su bili vrlo dobro utvrdili i maskirali na istočnom dijelu bojišta sva sela i vis Kjeromaricu. Razlivena Šemnica i Crna Reka predstavljale su kao vodeni rov pred položajem.

Pred početak bitke Turci su imali svega 35.000—36.000 ljudi, od kojih 28.000 do 30.000 boraca. Srpska I. armija imala je oko 68.000 boraca (56.000 pušaka, 3.500 sabalja i 167 oruđa). — Raspored turskih snaga bio je: 5 korpus (Kara Said-paša) na liniji Karaman—Raštani, lijevo od njega duž Kjeromarice do sela Kočišta 7 korpus (Feti-paša), 6 korpus na liniji Orizari—Čekrkci i Pozdeš sa isturena 2 bataljona i baterijom kod sela Novaka. Konjica u izviđanju. Kod Bitolja u armijskoj rezervi dvije divizije (štipska i bitoljska redifska). Ispred ovog rasporeda, za promatranje pravaca od Prilepa i Kičeva, oko 1 bataljon sa nešto konjice na grebenu Drveniku, i 1—2 bataljona sa 1 brdskom baterijom na Strugovu planini. Grupisanje divizija I. srpske armije pred početak napada bilo je: Konjička i dunavska I. na lijevoj obali Crne Reke, drinska I. i moravska I. između drumova Prilep—Bitolj i Kičevo—Bitolj, i moravska II. na krajnjem desnom krilu, na fronti selo Novaci—Radibor—preko Crne Reke k Šemnici kod sela Mogile—Šemnica—Srpsko Smirnovo—Manastir Sv. Petar (20 km dužine). Sve divizije na fronti. — Za obranu Bitolja Ali Riza (komandant grupe zapadnih armija) namjeravao je da primi bitku na Drveniku, ali dolaskom Zeki-paše (komandanta armije) ovaj je plan izmijenjen, i riješeno je, da se Bitolj brani na glavnom položaju, neposredno ispred varoši.

Plan srpske I. armije bio je: izvršiti napad, oslanjajući se jače na glavni operacijski pravac (Veles—Prilep, nabacujući neprijatelja uglavnom na jug, odakle je nastupala grčka vojska, i presijecajući zapadnu odstupnicu Turaka na Resan.

2/11 konjička divizija sa 1 bataljonom 9 puka na krajnjem lijevom krilu zauzela je selo Novaci i Dobromir. Ostali pukovi bili su kod sela Vaklara, Umarlera, Armatuma, Suhodola i Meglenca. Dunavska I. držala je Donji Kajlari, Trap (i mostove kod njih), Budakovo i Dobroševo. Drinska I. je prešla Crnu Reku i izašla na liniju Beranci—Kijočili, bez jačeg otpora neprijateljskog, i zanoćila je predstražom na Šemnici, s obje strane nasipa (most Turci nisu uspjeli da poruše, i ako su to pokušali). Glavnina je zanoćila u selu Stari Srpci—Beranci i jugoistočno od Crnobočke kose — južno od Petilapa — do Crne Reke u pravcu sela Hajmari. Moravska I. izašla je na liniju Lisolaj—kota 1.200 —Beranci. Turci su napustili Drvenik. Moravska II. otpočela je borbe desnom kolonom, potisnuvši Turke sa Bigle planine, između sela Bojište i Carevo, i zanoćila je kod Kamenite čuke (na Bigli), na grebenu Strugove planine, iznad sela Smiljeva, kod manastira Sv. Petra i na Crnom Vrhu. Turci su odstupili i zanoćili kod sela Gopeša i između sela Obednika i Svinjišta. — Lijeva kolona odmah je dočekana vatrom kod karaule Mramorice, i poslije borbe od jednog sata, izašla je na kotu 1.150, i produžila je veoma upornu borbu do 19 sati, kad je zauzela tjeme prve kose Oblakovskog visa i zanoćila većim dijelom na njoj, manjim na Strugovi iznad sela Obednika. — 3/11 Konjička je divizija ostala na mjestu. Pokušaj čete pješadije i dobrovoljaca da pređu Crnu Reku preko mosta kod Novaka, nije uspio. Dunavska I. ostala je na mjestu. Drinska I. rokirala je u desno i zauzela polazne položaje za napad određenim pravcem. Timočka II. ušla je u sastav I. armije ovog dana i zanoćila je u selu Klepaču i na drumu kod Topolčana. Moravska I. zauzela je polazne položaje za napad i uveče uputila jedan puk i bateriju moravskoj II. u selo Žulicu. Moravska II. desnom kolonom napala je Turke i protjerala ih iz sela Gopeša, Đavata i Dolenca, a pošto je dobila izvještaj, da od Ohrida k Resnu nastupa jaka turska kolona, zaustavila se i zauzela i utvrdila položaj (oko 13 sati) na grebenu Bigle do Đavatske karaule frontom k Resnu i od Đavatskog potoka do Šemnice prema selu Leri, frontom k Bitolju. Turci su odstupili k Prevalcu. — Lijeva kolona počela je noćni napad u 5 sati, i potiskujući Turke sa terase na terasu i izdržavajući jake kontranapade, oko podne 3/11 zauzela je i po-

Digitized by Google

sljednju tursku liniju rovova na Oblakovskom visu. Cijelo popodne Turci su vršili kontranapade, ali bez uspjeha. Zeki-paša ostavio je na desnom krilu samo 18 nizamsku diviziju, a cio 6 korpus rokirao je na lijevo krilo, na odsjek Dolenci—Ramno—Srpci. Čim je korpus stigao, uputio je 16 nizamsku diviziju u napad na odsjek Oblakovski vis—selo Streževo, no kako je ovaj držala lijeva kolona, to 6 korpus nije mogao ništa poduzimati, do braniti odsjek od Oblakovskog visa do sela Dolenci. Uveče 3/11 izdana je zapovijest I. armiji za opći napad na bitoljske položaje 4 novembra u 6 sati.

4 novembra konjička divizija sredila se je kod sela Biljanika i uputila jedan puk da prijeđe Crnu Reku kod Broda. Ovaj je prešao i cijelog dana vodio borbu oko položaja kod sela Bača, bez uspjeha, te se vratio na prenoćište kod Skočivira sa osiguranjem na mostu kod Broda. Dunavska I. poslije uporne i teške borbe, potpomognuta I. grupom opsadne artilerije, uspjela je da zauzme selo Trn, a na lijevom krilu (kod Novaka) nije uspjela da prijeđe Crnu Reku. Drinska I. pošla je u 6 (i 7) sati u napad; jako tučena artilerijom ona je tri put prilazila razlivenoj Šemnici i vraćala se u zaklon i tek četvrti put, potpomognuta s dva topa iz sela Lisolaja, uspjela je da prijeđe Šemnicu, gazeći preko pojasa, i do noći da zauzme jako utvrđenu liniju južno od sela Sekirani — zapadno od sela Dragomani (frontom k Kjeromanici) — nasip kod sela Dragarina. Moravska I. uputila je 3 puk i brdsku bateriju na položaj Moravske II. Ovaj puk stigao je na Oblakovski vis poslije podne, i tamo je vodio borbu do noći. Preko noći (1·40 sat) izvršio je noćni napad na turske položaje 200 metara ispred visa, no bez uspjeha. Ostala divizija prešla je razlivenu Šemnicu (duboku 1 metar), pod jakom vatrom, i poslije žestoke borbe izašla je na liniju selo Kabalavci — posljednji plato pred Kjeromaricom. Moravska II. imala je kod svoje desne kolone noćni turski napad na Đavatsku karaulu, koju je izgubila, pa kontranapadom povratila. Izjutra desna je kolona pošla u napad na liniju Brusnik—Prevalac—Kjeromarica. Turci su također nastupali trima kolonama (10 bataljona ukupno) k liniji Kažani—Đavat i od Resna jednom kolonom od 4000 ljudi. Desna kolona moravske divizije povukla se na polazne položaje, osim krajnjeg lijevog krila, koje je ostalo na podnožju Oblakovskog visa prema selu Leri, gdje je cijelog dana odbijala turske napade od sela Srpci i Rahotina. U toku noći 4/5 Turci su napadali na cijelu frontu ovog dijela moravske II. i prinudili su krajnje desno krilo da odstupi od Đavatske karaule na greben sjeverno od ove. Lijeva kolona moravske II. cijelog dana je napadana 6 turskim korpusom na Oblakovskom visu, i poslije teške borbe uspjela je da se na njemu održi, pomognuta jednim pukom i baterijom moravske I. Timočka II. (2 puka) bila je u armijskoj rezervi kod sela Zekirija Petilap i ujedno zaštita opsadne artilerije. Njoj je pridan i moravski artilerijski puk (pošto nije mogao pratiti svoju diviziju) i izbačen je na položaj ispred opsadne artilerije. — 5 novembra konjička divizija je nastupila k selu Brodu, zauzela je Brod i selo Bač borbom, i u toku noći 5/6 novembra jedan puk prebačen je preko Crne Reke, zauzeo je položaj na desnoj obali Sakuljevske Reke od sela Rahmanli do Orta Oba. Pozadi ovog cijela divizija je preko noći prebačena na desnu obalu Crne Reke. Dunavska I. svojim desnim krilom uspjela je, poslije borbe cijelog dana, pred mrak da zauzme selo Karaman, a lijevim krilom nije cijelog dana prešla Crnu Reku, već je uveče uspjela da prebaci samo neznatne snage (komitsku i jednu četu). Drinska I, ojačana jednim pukom timočke II. (8 puk I. poz.), poslije teških borbi uspjela je da zauzme Kukurečane—Kjeromaricu—selo Snegovo. Turci su oko 16 sati odstupili k Bitolju i k putu Bitolj—Resan. Moravska I. cijelog je dana odbijala napade Turaka na Oblakovski vis, na kome je i zanoćila, osim jednog puka, koji je zanoćio na Crnom Vrhu. Moravska II. je kod desne kolone, po gubitku Đevatske karaule, poduzela kontranapad i zauzela karaulu. Turci su bili odbačeni na kosu između karaule i sela Kažana. Tada su Turci poduzeli jake napade, naročito na krajnje desno krilo-Đevatski prevoj, i boj se vodio najupornije do noći. Komandant kolone, zbog umora trupa, povukao ih je na položaj 1 km sjeverno od Đavatske karaule, ostavljajući slobodan put na Resan. Kod lijeve kolone pokušan je noćni napad sa srpske strane, ali je odbijen. Ujutru je fronta kolone produžena 1 pukom moravske I. u pravcu sela Kočišta. Cijelog dana bila je magla, koja se za kratko vrijeme dizala. Turci su žestoko napadali dopodne, a otpodne slabije, samo kad bi se magla digla. Pred mrak su Turci otpočeli povlačenje, u toku noći su sasvim napustili položaj na Oblakov-

Digitized by Google

skom visu i odstupili su k Resnu. Timočka II. cijelog dana je vodila artilerijsku borbu i pred mrak je uputila 1 puk preko Šemnice i Kukurečana u gonjenje turskih kolona, čije se odstupanje jasno vidjelo. Čim je Zeki-paša doznao, da je moravska divizija zauzela Kočište, naredio je, da se povuče 5 korpus k Lerinu, a 6 i dio 7 korpusa k Resnu i Korči. Tada je Džavid-paša, obustavio dalje napade i postavio frontu 6 korpusa tako, da štiti povlačenje preko Đavatske karaule. Sve trupe su se povukle do noći, a zaštitnica preko noći i to u neredu. — Toga dana je završena B. B., i I. armija je prenoćila na zauzetim položajima, a tek 6 novembra izjutra trupe su ušle u samu varoš.

Gubici I. armije bili su: 3230 poginulih, ranjenih i nestalih. U B. B. zarobljeno je 35 oficira i 3365 vojnika i zaplijenjeno 57 topova. Gubici turski bili su: mrtvih i ranjenih oko 6000, sa zarobljenicima svega oko 9400 ljudi i 57 topova. Rezultati ove bitke bili su: Konačno protjerivanje ostataka turske vojske iz Makedonije u Arbaniju, gdje je njeno rasulo bilo samo pitanje vremena. Posljedice ove bitke bile su: Završetak rata, a u političkom pogledu, zadobivanje prava na zapadni dio Makedonije od Bitolja do Crnog Drima. *V. Belić.*

BITOLJSKA EPISKOPIJA. Prvi spomen o B. E. nalazi se u povelji bizantijskog cara Vasilija II. od 1018, pod imenom pelagonijske episkopije, u kojoj je ranije bio glavni grad Linkestijska Herakleja, zatim možda Pelagon i najzad Bitolj. Pored Pelagonije obuhvatala je B. E. u to doba i gradove Prilep, Debret i Veles. Kasnije je otpao Veles, a možda i nepoznati Debret, te je episkop bitoljski oko 1600 nosio naslov samo pelagonijski i prilepski, a kasnije, sve do pred kraj 19 vijeka, i samo pelagonijski. 1897 uspjela je bugarska egzarhija, da, pored grčkog, pošalje u Bitolj i svog episkopa, koji je nazvan bitoljskim episkopom. Kada su 1913 egzarhijski i grčki episkopi uklonjeni iz Južne Srbije, organizovana je bitoljska episkopija, kao srpsko vladičanstvo pod upravom veleško-debarskog mitropolita Varnave. 1922 dobila je bitoljska episkopija kao prvog svog srpskog redovnog episkopa, Josifa Cvijovića. *R. G.*

B. E. ima dvadeset i devet manastira (Bukovski, Berešanski, Beranski, Brajčinski, Donjo-Dupenski, Velušinski, Dragoški, Žitoški, Žirečki, Zašljenski, Zrzevski, Jankovački, Kruševski, Kičevski, Lisolajski, Maloviški, Markov-Gradski, Melnički, Paralovski, Prilepački, Slepčanski, Stepanački, Smiljevski, Slivnički, Treskavac, Hristoforski, Caparski i Čembrenski), jedan protoprezviterat (Bitoljski) sa 4 namesništva (Kruševsko, Kičevsko, Prilepsko i Prespansko), 227 crkava i kapela, 108 parohija, 100 svećenika i 106.543 duše. *R. Grujić.*

BITOLJSKA OBLAST, u Južnoj Srbiji, sva je duž granice prema Grčkoj, Arbaniji i Bugarskoj; na sjeveru su joj skopska i bregalnička oblast. Oblasno središte je Bitolj. Planinska je oblast, prostrana 11.969 km², raščlanjena u mnoge kotline ili župe, najviše u slivu Vardara i njegovih desnih pritoka Treske i Crne Reke, na zapad od ovog u slivu Crnog Drina i Prespanskog Jezera, a najmanje na istoku u slivu Strumice. Na planinama se nalaze često bujni pašnjaci, negdje i šume, a u kotlinama i njihovim ravninama vrlo plodno zemljište, naročito oko Strumice i Vardara i u Bitoljsko-Prilepskom Polju. Zapadni dio oblasti, počevši od planinskog Morihova, znatno je viši i pod utjecajem je srednjoevropske klime, s više atmosferskih oborina (750—1000 mm), a istočni je niži, i tu se, u kotlinama oko Vardara i Strumice, osjećaju pretežno sredozemni utjecaji, a i kiše je manje (500 do 750 mm).

Glavna je privreda zapadnih krajeva stočarstvo, sa izuzetkom u većim poljima (kao Bitoljsko-Prilepsko), gdje su plodne žitnice. U istočnim i nižim predjelima razvijena je zemljoradnja, i tamo dobro uspijevaju žita, a naročito industrijske i trgovinske biljke toplog podneblja, kao: afijon (mak za opijum), bubać (pamuk), susan (sezam), oriz (pirinač), badem, smokva; osobit je duhan, gaji se svilena buba, a vinogradarstvo je od najstarijih vremena bilo osobito razvijeno. Čuven je ribolov kako na Ohridskom i Prespanskom, tako i Dojranskom Jezeru. — Pored industrije i rudarstvo je u razvijanju, jer ima rudnika uglja, gvožđa, olova, nafte, sumpora i majdana mramora, azbesta i filitnih ploča. Tri su željezničke pruge. Glavna je duž Vardara; od ove se odvaja uzani kolosjek Gradsko—Prilep—Bitolj, pa se nastavlja na normalnu prugu Bitolj—Solun, od Kenala u Grčkoj; treća po važnosti je uzana pruga Ohrid—Kičevo—Skoplje. Saobraćaju služe i mnogi drumovi, koji vežu sve župe ove oblasti i njihova privredna središta. Vodi se živa trgovina. Najvažnije su veze sa Skopljem i Beogradom, ali vrlo znatne i sa Solunom

Digitized by Google

u Grčkoj, Tiranom, Elbasanom i Dračem u Arbaniji. U cijeloj oblasti ima 341.095 stanovnika (popis 1921), te je ukupno uzevši ređe naseljena (29½ stanovnika na 1 km²). Neke kotline su znatno gušće naseljene (Bitoljsko-Prilepsko Polje, dolina Drima i Ohridska Kotlina 55—70 stanovnika, a dolina Strumice 25—55 stanovnika na 1 km²) od ostalih predjela.

Ogromnu većinu stanovnika čine Srbi (255.890), koji su najvećim dijelom pravoslavni, a manjina muslimani. U istočnom kraju oblasti, preko Vardara, ima priličan broj Turaka (Juruka), a u zapadnom, oko Crnog Drima, Arnauta i Arnautaša. Sasvim je neznatan broj Cincara ili Vlaha (6.819), razbijenih u nekoliko varoši i po stočarskim naseljima. Stanovništvo zapadnih krajeva znatno je naprednije; otuda su čuveni »majstori« (građevinari), rezbari, »zografi« (živopisci), »gurbedžije« (pečalbari). Pored veza sa primorjem Egejskog i Jadranskog Mora preko Grčke i Arbanije, B. O. je osobito značajna kao zaštitnica i buduća prethodnica srpsko-makedonskog stanovništva, koje je ostalo pod Grcima do Kostura, Bistrice i Soluna.

V. Radovanović.

BITOLJSKO, predio oko Bitolja u Južnoj Srbiji, administrativno i ekonomski s Bitoljem u tijesnoj vezi. Pojam oblasti pod ovim narodnim nazivom nije geografski utvrđen, granice variraju prema ekonomskoj i administrativnoj ulozi Bitolja, a ona se do sada često i jako mijenjala (V. Bitolj, Bitoljsko Polje, Bitoljska Oblast). *V. R.*

BITOLJSKO POLJE. V. Bitoljsko-Prilepsko Polje.

BITOLJSKO-PRILEPSKO POLJE, kotlina u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti. Prostrano je 1.212·5 km². Stari naslov polja bio je Pelagonija, a narod ga sada najčešće naziva samo »Polje«. Kotlina je sa svih strana ivičena planinama, na zapadu su Perister i Baba, na istoku Nidže, Čuke, Visoka i Borila, na sjeveru Babuna, na jugu Malke Nidže u Grčkoj. Dno joj je ravno, visoko 550 do 700 m i nagnuto k jugu, u kome pravcu protiče Crna Reka i probija se između Čuka i Nidže okukom na sjever u planinsku korutinu Morihovo. Jako produžena u meridijanskom pravcu, kotlina je Topolčanskom klisurom Crne Reke skoro po sredini podijeljena na Prilepsko Polje na sjeveru, i Bitoljsko Polje na jugu. Ovo je niže polje prava Pelagonija i jezgro za »Bitoljsko«, oblast po narodnom shvaćanju (V. Bitoljsko). Glavna je rijeka Prilepskog Polja Blato, pritoka Crne pred Topolčanskom klisurom, dok je Crna samo ivična, dolazeći iz Železnika sa zapada. U Bitoljskom Polju Crna se razlijeva u baruštine. Pred izlazom iz kotline prima Sakulevu, čiji je skoro cio sliv, u južnom dijelu polja, potpao pod Grčku. Klisurastom dolinom Crne u Morihovu izolovana od Vardara i glavne komunikacije, kotlina je s ovom ipak spojena preslapima prema Rajcu (Pletvar) i Babuni (Prisat). I prema drugim okolnim kotlinama postoje lako prohodni prijevoji, od kojih je najvažniji Đavat, prema Prespi, i Kizli-Derven, prema Ostrovu, kojim se koristio još rimski put (Via Egnatia), vodeći preko Pelagonije. Stoga je ova kotlina središnja oblast za sve okolne krajeve, do Morihova, Babune, Kičeva, Debra, Ohrida, a preko sadašnje državne granice do Korče (u Arbaniji) i Ostrova (pod Grcima). Interesi svih ovih manjih okolnih oblasti upućeni su na ovu kotlinu i s njome čine cjelinu.

Ravno i dobro natopljeno, B. P. P. vrlo je plodno i pravi je zemljoradnički predjel. Stanovnici su poglavito starinci, Srbi pravoslavni; (zovu se Poljani). Ženska im se nošnja odlikuje osobitom glomaznošću, jedno odijelo teži do 50 kg. Ima i doseljenika Srba, naročito s planinskog okvira kotline, zatim od Morihova, Prespe, Ohrida, kao i bjegunaca sa srpskih naselja od Korče, Opari, Elbasana u Arbaniji i Janjine u Epiru.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 766—791, 990—1.006. *V. Radovanović.*

BITORAJ, planina u Hrvatskoj, 7·5 km jugozapadno od Mrkoplja. Najviši vrhovi su: Viševica 1.428 m, Bitoraj 1.385 m, Vel. Strimež 1.379 m. *P. V.*

BITOVNJA, planina u Bosni, 17·2 km sjeverno od Konjica, visoka 1701 m. Niži su vrhovi: Na Čadoru 1700 m, triangulaciona tačka 1676 m, Višestika 1662 m. *P. V.*

BITTNER ALEXANDER, šef geolog Austrijskog Geološkog Zavoda (16/3 1837, Fridland, Češka — 31/3 1902, Beč). B. je u Beču postao doktor filozofije i bio je asistent najslavnijem austrijskom geologu E. Suessu (Sisu). Poslije je B. dobije zanimanje u Geološkom Zavodu, kome je glavni zadatak bio izrada detaljne geološke karte sviju zemalja u Austriji. On je kartirao najviše u austrijskim, poglavito vapnenim Alpama, o kojima je napisao vrlo veliki broj savjesno

Digitized by Google

izrađenih geoloških rasprava, čime se istakao kao najsposobniji državni geolog. Izradio je vrlo brižljivo i mnogo paleontoloških studija, naročito o triasnim brahiopodima i mezozojskim školjkama, ehenidermima i ljuskarima. Poslije austrijske okupacije Bosne, B. je sudjelovao pri izradi njene pregledne geološke karte. Tom prilikom on je položio moderne osnove za geologiju Hercegovine i jugoistočne Bosne. Poslije toga je dao nekoliko manjih priložaka geološko-paleontoloških za te krajeve. *J. Ž.*

»BITUMEN«, HRVATSKO DRUŠTVO NA DIONICE ZA ISKORIŠĆAVANJE ZEMNOG PLINA I ULJA, Zagreb. Osnovano je 1920 s osnovnom glavnicom od 3,000.000 din., uz učešće Prve Hrvatske Štedionice. Državi je dano besplatno 3.000 akcija (600.000 din.). Vrši bušenja kod Nove Gradiške i Križevaca. U društvu učestvuje Anglo-Persian Oil Company. *S. P.*

BITUMENSKI RUDNICI. V. Asfaltni rudnici.

BIVO (bos bubalus L). Nepoznato je kada je B. došao na Balkansko Poluostrvo. Utvrđeno je, da je 1200 već bio mnogobrojan u Makedoniji. Odatle se rasprostranio u sjeverne nizine. — Danas B. ima u većem broju na području Srbije i u Vojvodini, a naročito u Južnoj Srbiji. Ukupni broj B. u SHS je preko 50.000. — B. se po građi tijela odvaja znatno od goveda, naročito lubanjom. Visina do grebena je 140—150 cm, dužina tijela 179—190 cm, težina krava je 500 do 600, volova 650—750 kg. B. raste do 7 godina, plodnost je vanredna, a krave se mogu do dvadesete godine držati za rasplod. Mliječnost je samo do 1.300 litara, ali je mlijeko vanredno, jer ima 8—9% masti. Maslac i sir se vrlo cijeni. Tovnost je dobra, meso loše. B. je u prvom redu za teglenje, i u tom pogledu je nenadmašiv u toplim, močvarnim krajevima. Čedan je u krmi i otporan prema bolestima i vrućini, samo ne podnosi zimu. Ustrajan je u polaganom radu. *S. U.*

BIZANTOLOGIJA je zasnovana u Francuskoj u 17 vijeku, od tadašnjih znamenitih francuskih grecista, potpomognutih od kralja Ljudevita XIV. i ministra Colbert-a. Najglavniji među tim osnivačima bio je Charles Dufresne Ducange. On je, zajedno s ostalima, prije svega izdao tako zvani Pariski Korpus, prvu veliku zbirku bizantinskih historičara. Tim monumentalnim djelom, zatim dubokim komentarima samoga Ducange-a uz neke tekstove u Pariskom Korpusu, najzad i u nekoliko posebnih djela Ducange-ovih, položeni su temelji za proučavanje Bizanta. U ova posljednja spadaju: jedan ogroman Ducange-ov rječnik za sredovječni grčki narodni jezik (Glossarium mediae et inf. graecitatis, 1688; novo, anastatičko, izdanje u Breslau-u, 1—2, 1891); zatim: Familiae Augustae byzantinae (genealogija bizantinskih dinastija, kao i južnoslovenskih i turskih), i: Constantinopolis christiana (monografija sredovječnog Carigrada); obje ove knjige izdane su zajedno, pod naslovom Historia byzantina duplici commentaris illustrata (Pariz, 1680). Sva ta Ducange-ova djela, džinovska i po opsegu i po učenosti, kao i njegov još veći Rječnik sredovječne i pozne latinštine (Glossarium mediae et inf. latinitatis, 1678; najnovije, dopunjeno, izdanje 1—10, Pariz, 1883—1887), još i danas su neophodna svakom bizantologu. Za svoje vrijeme bili su epohalni i Ducange-ovi radovi: Histoire de l'Empire de Constantinople sous les Empereurs Français (1657, ponovo izdao Buchon J. A. 1—2, Pariz, 1826); jedna Numizmatika bizantinska na kraju njegova latinskog rječnika, i dr.

Polet za B. se u Francuskoj nastavljao i poslije Ducange-a, zahvatio je i druge zemlje, i održavao se sve do u početak 18 vijeka. No u 18 vijeku rad na B. iznenada je zastao. Za to su bili krivi tadašnji francuski filozofi Montesquieu, Voltaire i dr., kao i njihov jednomišljenik, veliki engleski historičar E. Gibbon (1737—1794) u svom djelu Opadanje i propast rimskog carstva, koje obuhvata i cijelu bizantinsku historiju. Oni su ozloglasili Bizant, jer su ga označili kao degeneraciju negdašnjeg slavnog rimskog carstva, nedostojnu bližeg izučavanja.

Zastoj bizantinskih studija traje uglavnom čak do u drugu polovinu 19 vijeka. Doduše, i za to vrijeme se radilo na B. Tada je izašao (1729—1733) Venecijanski Korpus, u kome je preštampan stari Pariski Korpus sa dodatkom još nekih bizantinskih historičara. Tada je krenut (1828) i novi Bonski Korpus. Tada je nikla ogromna zbirka grčkih crkvenih pisaca, sa ponovo odštampanim skoro cijelim Bonskim Korpusom: I. B. Migne, Patrologia graeca (161 svezak, Pariz, 1875—1866). Tadašnje su i velike zbirke bizantinskih zakona i povelja: Vasilike (Izdao Heimbach, 1—6, 1833—1870; Ius graeco-romanum, ed. Zacharie v.

Digitized by Google

Lingenthal, Leipzig, 1856—1884; Miklosich F. et Mueller J., Acta et diplomata graeca medii aevi, I—VI, Beč, 1860—1890 i t. d. Iz tog vremena su također i mnogi spisi stručnjaka kao: velika bizantinska historija od Ch. Lebeau-a, Histoire du Bas-Empire (Pariz, 1754 i d., ponovo izdana i dopunjena od Saint-Martin-a, Pariz, 1824—1836), zatim historija od helenofila Engleza Finlay-a G. (živio 1799—1876). A history of Greece From its conquest by the Romans to the present time (Izdao F. H. Tozer, I.—VII, Oxford, 1877). Tada je i Nijemac I. Bh. Fallmerayer (1790—1861) napisao nekoliko djela o Bizantu. On je tu samo još gore diskreditirao B., jer je senzaciju napravila njegova teorija, da u srednjem vijeku i danas stvarno više i nema Grka. Po njemu, bizantinski i današnji Grci nisu ništa drugo do polako pogrčeni jugoslavenski i arnautski barbari, koji su nekad poplavili grčke krajeve i istrijebili u njima, zajedno sa sredovječnim kugama i pomorima, staro stanovništvo. Dalje, ovome vremenu pripada i kritičar Fallmerayerov, učeni Nijemac K. Hopf, sa svojim zbirkama nove građe i novim radovima, o historiji mletačko-križarske vlasti u Grčkoj, i sa svojom Geschichte Griechenlands vom Beginn d. Mittelalters bis auf unsere Zeit, I—II (Gruber J. G. Allgem. Encyclopädie d. Wissenschaften und Künste, I Sekt., svezak 85—86, Leipzig, 1867—1868). Također amo spada i E. Muralt, Essai de chronographie byz., 395—1453 (I.—II, Petrograd-Genève, 1855—1871, 1873), zatim monografije od više pisaca, kao Tafel G. L. F., De Thessalonica (1839), i mnoge druge od istoga, J. Hergenröther, Photius Patriarch von Konstantinopel (I—III, 1867—1869). A. Rambaud, Constantin Porphyrogenète (1870) i t. d. Dalje, bizantinska numizmatika od J. Sabatier-a (I—II, 1862) i t. d.

Pa ipak, sve se u ovo doba svodi samo na kog rijetkog bizantologa u po kojoj državi. Šireg naučnog interesa za B., i širih organizovanih krugova bizantologa, kao što je to bilo za Ducange-a u Francuskoj, nema više nigdje. A još manje je tada bilo B., kao međunarodne nauke.

Tek u drugoj polovini 19 vijeka nastaje opet preokret, i to prvo u Rusiji, punoj inače bizantinskih tradicija. Kao osnivač bizantologije djelovao je tamo uglavnom, poslije nekih preteča, učeni V. Vasiljevski (1836—1899). On je, čitavom bibliotekom svojih sjajnih monografija o svakovrsnim bizantološkim problemima, izdavanjem novih bizantinskih izvora, mnogobrojnim dubokim recenzijama o tudim naučnim radovima iz ove struke, i t. d. najjače djelovao na ruske naučne krugove, da se počnu baviti i Bizantom. No osim toga imao je za to velikih zasluga i nešto malo mlađi, još i sad živi, T. I. Uspenski. Ali još veći preporod nikao je zatim u Njemačkoj. Stvorena je ponovo B., ne samo kao njemačka, nego kao međunarodna nauka, onako, kako je to bilo poslije Ducange-a, i još u većem opsegu nego onda. Vodstvo i centar te međunarodne B. prešlo je iz ruku Ducange-ovih Francuza i Vasiljevskovih Rusa u njemačke ruke. Tvorac i novi vođa tog poleta bizantinskih studija bio je njemački bizantolog, minhenski profesor univerziteta K. Krumbacher (1856—1909). Svojom Historijom bizantinske književnosti Geschichte der byz. Literatur (1890, 1897), u kojoj se kao u ogledalu prvi put vidjelo, koliko je interesantan Bizant, i sam po sebi i po svojim silnim međunarodnim vezama i utjecajima, K. je prvi poljuljao predrasude 18 vijeka o Bizantu, ne samo kod Njemaca, nego u cijeloj zapadnoj Evropi. Time je ponovo probuđen naučni interes za B. Ujedno je K. tim svojim djelom, koje u svojim vlastitim rezultatima, a koje u dragocjenoj, najmarljivije sabranoj bibliografiji cjelokupnog međunarodnog naučnog rada po svim granama B., prikazao prvi put naučnom svijetu, u obliku jednog lako pristupačnog udžbenika, dotadašnje stanje bizantinskih studija, i dao na taj način svakome u ruke sigurnog vođu za daljnje istraživanje u makom bizantološkom pitanju. Osim toga, K. je, izvojevavši da se na minhenskom univerzitetu otvori i njemu povjeri prva zasebna katedra bizantologije (1892), i prvi bizantološki seminar na svijetu (1898), učinio B. i školskim predmetom. A na to su se poslije ugledali i drugi, pa su takve katedre, takvi seminari, ili bar docenture i predavačke stolice, ponikle i na drugim univerzitetima, ne samo u Njemačkoj, nego i u inostranstvu. Neke su se od njih veoma pročule, zahvaljujući prvoklasnim naučnim snagama, koje su ih držale, na pr. katedre bizantinske historije u Cambridge-u (prof. Bury), u Petrogradu (prof. Vasiljev) i t. d., katedra bizantinske književnosti u Leiden-u (prof. Hesseling). Razumije se, da je toliko predavanje B. na tolikim univerzitetima sve više umnožavalo broj evrop-

Digitized by Google

skih bizantologa. Najzad, Krumbacher je u München-u osnovao i uređivao prvi čisto bizantološki časopis (od 1892): Byzantinische Zeitschrift. Što više, on je od tog časopisa napravio glavni međunarodni organ B. Oko njega je on okupio znatnije bizantologe cijeloga svijeta, da tu stalno sarađuju, i da, s njim zajedno, kroz taj organ prate, bilježe i cijene cjelokupnu naučnu produkciju, i cijelo naučno kretanje i napredovanje B. po svim zemljama. I ta tvorevina Krumbacher-a znatna je, ne samo sama po sebi, nego i po tome, što se kopirala i u inostranstvu, jer i tamo su pokrenuti slični časopisi, kojima je proučavanje Bizanta bio glavni, ili jedan od glavnih zadataka. Tako na pr. gore spomenuti Vasiljevski počeo je (sa Regeljem) izdavati u Petrogradu Bizantiski Vremenik (od 1894). Rusi su što više osnovali i u Carigradu svoja Izvjestija (od 1896), kao organ tamošnjeg Ruskog Arheološkog Instituta (od 1895). Objema tim ustanovama stao je na čelo Uspenski, i objema je B. bila glavna točka programa. Uopće zahvaljujući silnom Krumbacher-ovom poticaju, nastalo je svuda pravo cvjetanje bizantskih studija. Čitav niz starih i novih naučnih društava evropskih, sa mnogim starim i novim stručnim časopisima, sudjelovali su u tim studijama. Čak su se i velike evropske Akademije Nauka stale udruživati, da izvode krupne naučne poslove i u B., na pr. da ponovo izdadu Ducange-ov grčki rječnik, i da izdadu zbornik bizantskih povelja.

Starija garda bizantologa, kao na pr. historičari: Francuz Schlumberger, Nijemac Gelzer, Grk Lambros; lingvisti: Grci Hatzidakis u Ateni i Psichari u Parizu, kao i Nijemac Thumb; etnograf: Grk Polites; historičar umjetnosti Rus Kondakov i t. d., elektrizirani ovim međunarodnim interesovanjem za Bizant, dobili su novu volju za rad, pa su i sami sa svoje strane dali nova kapitalna djela. A pridošli su u utakmicu i mnogi mlađi i najmlađi stručnjaci, sa svojim radovima.

Tako je to išlo do Svjetskoga Rata. No onda je opet nastao nov zastoj. Rat je zavadio narode ne samo politički i vojnički, nego i dubokom duhovnom šizmom. Time je razbijena predratna međunarodna saradnja u svima naukama, pa i u B. München sa bizantološkom katedrom i Krumbacher-ovim seminarom i sa časopisom Byzantinische Zeitschrift, koji i dalje izlazi, nije više međunarodno središte B. Još manje igra međunarodnu ulogu novoosnovani berlinski organ: Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher Grka N. Veja (od 1920). Petrogradski Bizantiski Vremenik, kao i Carigradska Izvjestija, zajedno sa Institutom su se ugasili. Na ovogodišnjem (1924) bizantološkom kongresu u Bukureštu, držanom samo od bizantologa iz država članica Društva Naroda, nije bio ni Krumbacher-ov nasljednik, profesor Heisenberg, ni uopće ma koji bizantolog iz Njemačke, jer nisu ni pozvani. Kongres je riješio, da se uz saradnju savezničkih stručnjaka pokrene nov časopis Byzantion, sa redakcijom u Bruselju, što će reći, da se vodstvo u B. vrati otadžbini Ducange-ovoj.

Kratku historiju B. v. u Vasiljeva, Lekciji po istoriji Vizantiji (1, 1917; početak knjige). Literaturu o tome daje Krumbacher, Gesch. der byzant. Literatur (1897) i Byz. Zeitschrift, 1898 i dalje. *D. Anastasijević.*

BIZANTOLOGIJA U JUŽNIH SLOVENA. Jugosloveni su se prije svega interesirali za one bizantološke probleme, koji su ujedno i slavistički, t. j. za odnose bizantskoga carstva sa Slovenstvom, i napose s Jugoslovenima, zatim za silne pozajmice iz Bizanta, utkane u sva područja jugoslovenskog života, za građu u bizantskim izvorima o ma kakvim dodirima između Bizanta i Jugoslovena, i o jugoslovenskim stvarima uopće. Poređ čitavog niza slavista, starijih i mlađih, slovenskog i tuđeg podrijetla, koji su se time bavili u inostranstvu, i među kojima su se veoma istakli V. Jagić i K. Jireček, i jugoslovenskim slavistima pripada na ovom polju ne mala zasluga.

Veza Srba sa Bizantom, u najraznovrsnijim oblicima njihovim, kao na pr. borbe i državne granice, pozajmice u državnom i vojnom uređenju, u agrarnim prilikama, u pravu, u narodnim i književnim umotvorinama, u jeziku i t. d., naročito je rasvjetljivao St. Novaković u svojim mnogobrojnim monografijama. Isto je tako tu plodan bio i Fr. Rački, koji je u okvir svojih studija uzeo, ne samo Hrvate, nego uopće balkanske Slovene. S užim naučnim interesom, ali s puno zasluga, radili su na tome polju i I. Ruvarac, Lj. Kovačević, I. Kukuljević, B. Prokić (o Vizantiji i Samuilu) i t. d., a tako isto i mlađi: St. Stanojević (Vizantija i Srbi, samo I—II, 1903 do 1906, i dr. radovi), J. Radonić (Vi-

Digitized by Google

zantija i rimokatolička crkva u prvoj polovini 15 veka; Istočnik, Sarajevo, 1905, i u drugim radovima), V. Ćorović (Utjecaj i odnošaj između starih grčkih i srpskih natpisa i zapisa, Glas Akad., 50, 1910). I kod Hrvata su osim Račkog i Kukuljevića, svi stariji i noviji znatni radnici na našoj naučnoj nauci, ulazili, koji više, koji manje, u krug ovih pitanja, tako: V. Klaić; G. Manojlović (Studije o spisu De adm. imperio; Rad Jugosl. Akad., 182 i 186—187, 1910 i dr.; Jadransko Primorje 9 stoljeća i t. d.; Rad, 150, 1902), P. Matković, N. Nodilo, A. Pavić (Cara Konst. Porfirogenita De adm. imp. glave 29—36, 1909), F. Šišić (Zadar i Venecija 1159—1247; Rad, 142, 1900), N. Tomašić (Konst. Porfirogenita De adm. imp.; Vjesnik Kr. zem. arkiva 1918—1919), i dr.

Bizantske izvore za jugoslovensku historiju izdavali su, odnosno preštampavali: kod Hrvata naročito Fr. Rački (Documenta hist. croaticae periodum antiquam illustrantia, 1877); kod Slovenaca Fr. Kos, Gradivo za Zgodovino u srednjem veku 1 (1903); a kod Srba osim nekih starijih izdavača, naročito St. Novaković (Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka, 1912), D. Anastasijević (u Spomenicima Srp. Kralj. Akad.), St. Stanojević sa Vl. Ćorovićem (Odabrani izvori za srp. istoriju, 1921). Od početka 20 vijeka, pod utjecajem poleta bizantinskih studija u zapadnoj Evropi, B. je, bar kod Srba, dobila, pored slavista, i posebnih svojih stručnih predstavnika, u D. Anastasijeviću, N. Radojčiću i B . Graniću. Na beogradskom univerzitetu otvorena je 1905 i prva katedra za B. (nastavnik D. Anastasijević), a poslije rata još jedna, na filozofskom fakultetu u Skoplju (nastavnik B. Granić).

D. Anastasijević.

BIZANTSKO CARSTVO. Zapadnjaci ga često zovu Romanija, a Turci Rum. Zvanično državno ime glasi kroz cijelo vrijeme »rimsko carstvo«. Ako sudimo samo po tom imenu, po osnovima zakonodavstva i državnog uređenja uopće, po podrijetlu države i po cijelom kosturu njegova ustrojstva, onda B. C. nije ništa drugo do staro rimsko carstvo, koje je, pošto se pokrstilo pod Konstantinom Velikim, i prenijelo svoju prijestolnicu iz Rima u Carigrad (330), produžilo da živi kroz cio srednji vijek još 1.000 i više godina, sve do osmanlijskog osvojenja Carigrada (1453). Za cijelo to doba nikad se u B. C. državni kontinuitet nije prekinuo.

Ali, po narodnosti, B. C. već od 6, a naročito od 7 vijeka, nije više latinska država, kao nekadanji rimski imperij. Država je tu sad sasvim prešla u ruke Grka, ili pogrčenih istočnjaka, koji su nekad bili podjarmljeni latinskom Rimu, a iz kojih se sad rekrutuju bizantske carske dinastije. Državni i zakonski jezik je sad grčki, a ne više latinski jezik Rima. Država je sad nosilac helenstva, a ne rimske latinštine. Ona ima i svoju državnonarodnu grčku crkvu, sa vrhovnom crkvenom vlašću, sasvim zasebnom od latinskog rimskog carstva. Što više, pošto su Grci i Latini i kroz srednji vijek neprijatelji, kao i u starom vijeku, pošto obje rase i sad, kao i prije, podjednako polažu pravo na prvenstvo i na gospodarstvo u svijetu, naročito u kršćanskom svijetu, Grci se nimalo ne ustručavaju, da državu, koju su naslijedili od Rimljana, načine skroz antirimskom i antilatinskom, i da je, pored svoje crkve, upotrijebe kao najglavnije oruđe u vjekovnoj borbi s Latinima i sa njihovim papinstvom. Oni tom silnom državom pogađaju Latine prije svega vojnički. Još za cara Justinijana I. u 6 vijeku, oni su pomoću nje pokorili priličan dio Latina, zajedno sa papinskim Rimom. Od tada se obrću donekle uloge, te Latini, ma i djelomice, počinju robovati Grcima, kao što su u starom vijeku Grci robovali Latinima. Tako na pr. bizantski Grci vladaju znatnim dijelovima Italije, pa i samim Rimom, čak do u 8 vijek, ostrvima južnotalijanskim čak do u 9 vijek, a južnom Italijom čak do u 11 vijek. Naslijeđeno rimsko carstvo u Carigradu odlično je služilo Grcima i za obranu njihove crkvene nezavisnosti, na koju jednako nasrće papinstvo. Jer ono je stalno težilo za primatom, za starješinstvom nad svima kršćanskim patrijarhatima. Najzad, bizantski su Grci, pomoću prisvojenog carigradskog rimskog carstva, mogli vanredno štititi i silno širiti svoju posebnu, papinsko-latinskoj sasvim suprotnu, grčku dogmu, svoje pravoslavlje, kojom se najjače obilježavala grčka posebna duhovna individualnost prema latinštini i papinstvu.

Glavni uzrok što je rimsko carstvo u srednjem vijeku ovako potpuno ispalo iz latinskih ruku, i što se sasvim pogrčilo, tako da su ga Grci poslije iskoristili i protiv samih njegovih osnivača Latina, bio je u tome, što je rimska država još u 5 vijeku poslije Krista izgubila cijelu zapadnu

Digitized by Google

polovinu carevine. Nju su joj u velikoj seobi naroda oteli Germani, urediviši tu svoja nova, germanska kraljevstva. A baš ta polovina carevine, sa glavnim gradom Rimom, i bješe latinska. Istočna polovina, sa prijestolom u Konstantinovu Carigradu, koju germanska bujica nije mogla srušiti, bila je još od Aleksandra Velikog pretežno grčka sfera. Nije onda nikakvo čudo, što se i rimsko- latinska državna vlast u takvoj grčkoj sredini ubrzo pogrčila.

B. C. je za niz stoljeća najvažnija država u srednjem vijeku. Tu važnost davalo joj je prije svega naslijeđeno veliko i ugledno ime rimskog carstva, od koga su strahovali i koje su poštovali narodi na sve četiri strane svijeta. Ona je prva zemaljska velesila sve do 7 vijeka, kada su je u Aziji i Africi smanjili Muhamedovi Arapi, otevši joj zauvijek Palestinu, Misir i ostalu sjevernu Afriku, a zadržavši sve do 10 vijeka i Siriju s Mezopotamijom. Ujedno je tada krnje i Sloveni u Evropi, počinju nicati južnoslovenske države.

Ipak, i tako umanjeno B. C. je ostalo i dalje prvo, bar među kršćanskim državama, sve do 8 vijeka. Ali od tada je izgubilo kod zapadnoevropskih kršćana rang jedinog kršćanskog rimskog carstva, koji su mu dotle i oni priznavali. Na zapadu je tada porasla nova franačka kršćanska velesila. A uz nju je pristupilo i papinstvo sa Rimom, ocijepivši se zauvijek politički od B. C., čiji je dotle bio podanik, okrunivši franačkog kralja Karla Velikog za rimskog cara (800), i dobivši od Franačke papinsku državu u Italiji pod franačkom zaštitom. Latinsko-germanski kršćanski zapad emancipuje se time za svagda od grčkog B. C. Šta više, on je počeo sanjati da ponovo, kao i u rimsko doba, sasvim uzme u svoje ruke ne samo na zapadu, nego i na istoku, carsko-rimski skeptar, pošto bi pokorio B. C. i ukinuo rimski prijesto u Carigradu. Već od tada B. C. je u očima zapadnih kršćana kao neko istočno pitanje.

No B. C. je još za dugo zauzimalo moćan položaj u svijetu. Među prvim je svjetskim, a posebice kršćanskim silama od 10 do 11 vijeka. Ono je tada povratilo od islamskih Arapa skoro sve svoje nekadašnje zemlje u prednjoj Aziji, a pokorilo je i južnoslovenske države na Balkanu, te je i u Evropi ponovo zavladalo sve do Dunava, Save i Drinopolja. No u srednjim desetinama 11 vijeka snašle su B. C. nove krize: od poislamljenih Turaka Seldžukovića, koji su mu oteli skoro cijelu Malu Aziju, od turskih Pečenjega, koji su provalili u Bugarsku, od zetskih Srba, koji su oslobodili od njega srpsko pleme, od južnotalijanskih Normana, koji su mu otrgli južnu Italiju.

Ali B. C. se u 12 vijeku popelo još jednom, posljednji put, na visinu velike sile. Ono je uzelo dijelom od Seldžukovića, oslabljenih križarskim ratovima zapadnjaka, a dijelom od križarskih sirsko-palestinskih državica, skoro polovinu Male Azije, ponovo se raširilo po cijelom Balkanu, podčinivši Pečenjege, pobunjene Bugare i Srbe, pružilo je ruku čak i na Italiju, odbivši Normane od Balkana.

Tek pred kraj 12 i početkom 13 vijeka B. C. je prvi put propalo, i to ne od muslimana na istoku, od kojih je vijekovima branilo Evropu, nego od zapadnoevropskih katoličkih kršćana, nekadanjih svojih podanika i poklonika: od Mlečića i križara u četvrtom križarskom ratu pape Inocenta III. (1204). Mlečići su već i dotle uvelike ispijali B. C. ekonomski, pa su želili da se sasvim dočepaju njegovih pristaništa i ostrva. Katolički zapadni narodi, sa njihovim vitezovima križarima, već su ga bili mrzili, ne samo zbog njegove šizme, nego i zbog svojih sukoba s njim u prva tri križarska rata. I oni su jedva čekali njegovo uništenje. I papinstvo je htjelo da natjera bizantske Grke na uniju pod papinskim starješinstvom. Tako su zapadnjaci iskoristili prvu priliku, što su im je pružile dinastičke borbe bizantske oko prijestola, pa su srušili i podijelili bizantsko carstvo (1204).

Doduše, B. C. je, poslije nepunih 60 godina (1261), opet uskrslo, povrativši iz latinskih ruku Carigrad i veći dio južnog Balkana. Ali se ono od tada pa do pada pod Turke Osmanlije (1453) gotovo samo borilo za svoj opstanak. Njega su i dalje uznemirivali protjerani Latini, koji su se, u savezu sa papinstvom trudili, da obnove latinsku vlast na bizantskom tlu. Njega je sad sve više krnjila i mlada srpska sila na Balkanu, koja se također mašala za carskim skeptrom. Ali su ga najviše davili na istoku novi zastavnici islama, Turci Osmanlije, i ono je izgubilo svu Malu Aziju. Osmanlije su uskoro prešli i u Evropu, pa osnovali svoju prijestolnicu u Drinopolju. Kad se borba između Osmanlija i Srba oko bizantskog nasljeđa svršila na Marici (1371) i na Kosovu (1389) u osmanlijsku korist, kad su se i križarski ratovi Ugra protiv osman-

Digitized by Google

lijske opasnosti završili katastrofama kod Nikopolja (1396), Varne (1444) i na Kosovu (1448), sudbina B. C., koje su Osmanlije već bile svele gotovo samo na Carigrad i na krajičak Peloponeza, bila je zapečaćena. Sultan Muhamed II. Osvajač uništio je sasvim bizantsko carstvo i zauzeo Carigrad (1453)...

B. C. je bilo najkulturnija srednjovječna država. Ona je dobila u nasljeđe od rimskog carstva najsavršenije pravo i najbolje državno uređenje. Od Grka je naslijedila najveći kulturni kapital, kapital stare klasične grčke civilizacije. Ali, nije B. C. živjelo samo od tih nasljeđa, nego je ono i samo dalo znamenite kulturne tvorevine. Kao najstarija, najobrazovanija, a zadugo i najsilnija kršćanska država, B. C. je, u zajednici sa papinstvom i sa latinskim zapadom, podiglo gorostasnu zgradu srednjovječne kršćanske crkve i prosvjete. Udio grčkog istoka, t. j. grčkih svetih otaca, grčkih patrijarhata, grčkih kaluđera, bio je tu čak mnogo veći, nego udio latinski. Pa i pošto su se bizantski Grci crkveno razišli s latinskim zapadnjacima, B. C. nije ostalo kulturno neproizvodno, naprotiv ono je tada stvorilo naročitu varijantu kršćanske kulture i prosvjete. To je bizantsko-grčko pravoslavlje i pravoslavna obrazovanost. A to također bješe, bar u srednjem vijeku, impozantna obrazovanost, viša od ondašnje ma koje kršćanske obrazovanosti...

U političkom pogledu, glavno je djelo B. C., što je ono kroz vijekove zaustavljalo džinovsku navalu Azije na Evropu: prvo navalu Zoroastarske Perzije, pa onda navalu Muhamedovih Arapa, koji su zastupali Perzijance u prevlasti nad Azijom, zatim navalu poislamljenih Turaka Seldžukovića, novih velikih zastavnika islama, i najzad, bar za pola vijeka (1300 do 1354), i navalu Turaka Osmanlija.

U kulturnom pogledu B. C. je znatno kao jedna od najvećih svjetskih civilizatorki u srednjem vijeku. Ono je predalo mlađim evropskim narodima veliko blago svoje naslijeđene grčko-rimske civilizacije, staro rimsko pravo, rimske državne ustanove, književne uzore i oblike starih klasičkih Grka, obrasce i oblike stare klasičke grčke umjetnosti, djela stare grčke filozofije i nauke u originalu i t. d. Time je bio omogućen kontinuitet evropskog razvića na antičkoj grčko-rimskoj podlozi. B. C. je bilo također glavna posrednica, preko koje su se u život novijih evropskih naroda prenijeli mnogobrojni plodovi istočnjačkih civilizacija starijih i srednjovječnih, motivi narodnih umotvorina, ukrasi dekorativne umjetnosti, znatni pronalasci (papir, svila), predmeti domaće potrebe i domaćeg luksuza, dijelovi narodne nošnje i t. d. Ali što je najvažnije, B. C. je, zajedno sa papinstvom, vršilo kroz srednji vijek ulogu glavne krstiteljice mladog evropskog svijeta, i glavne učiteljice toga svijeta u kršćanskoj vjeri, crkvi i prosvjeti. Može se, jednom riječju, reći da su B. C. i papinstvo uglavnom i stvorili međunarodnu, kršćanskom kulturom povezanu, evropsku zajednicu. Ali B. C. i papinska kurija su tu zajednicu poslije i razdvojile, posvadivši se i pocijepavši se među sobom, tko će od njih dviju zavladati crkveno jedna nad drugom i nad cijelom kršćanskom pastvom. U taj svoj rascjep one su povukle među kršćanskim narodima i svaka svoje učenike, te su jedni pristali uz papinsku katoličku latinštinu, a drugi uz bizantski pravoslavni helenizam. Tako su se oko papinstva i njegove katoličke latinštine našli okupljeni skoro svi Romani i svi Germani. Slovenski pak svijet razjedinjen je papinsko-bizantskim rascjepom na dvije duhovne sfere: na papinsko-latinsku, u koju je došla slovenska manjina; zapadni Sloveni i dio južnih, i u grčko-bizantsku, koja je obuhvatila slovensku većinu, istočne Slovene (Ruse) i veći dio južnih (sve Bugare i gotovo sve Srbe).

Literatura: Ch. Diehl, Histoire de l'Empire byz. (1920); A. Vasiljev, Lekciji po istoriji Vizantiji (1, do 1081) 1917; H. Gelzer, Abriss der byz. Kaisergesch. (kod Krumbachera Gesch. der byz. Literatur, 1897, 1911—1067); D. C. Hesseling, Essai sur la civilisation byz. (1907); Ch. Diehl, Byzance, grandeur et décadence (1919); K. Roth, Sozial- und Kulturgesch. des byz. Reiches (1919). *D. Anastasijević.*

BIZANTSKO ILI GRČKO-RIMSKO PRAVO. Tako se naziva rimsko pravo, koje je vrijedilo u bizantskom carstvu od Justinijana I. (527—565) do pada Carigrada 1453. Osnov tom pravu je kodifikacija izvora rimskog prava, koju je izvršio Justinijan u početku svoje vlade (528—533). Ali ta je osnova kasnije mijenjana i razvijana zakonodavstvom careva i praksom sudskom. B. P. je dakle u suštini rimsko pravo u svojoj posljednjoj i definitivnoj fazi razvitka, koju mu je dao Justinijan, ali koje je u toku hiljadugodišnjeg trajanja bizantskog imperija pretrpjelo dosta izmjena, pošto je bilo izloženo istim utjecajima, pod kojima

Digitized by Google

je bilo rimsko pravo u istočnoj polovini rimskog imperija i prije Justinijana, t. j. utjecaju grčkog i drugih nacionalnih prava na istoku, a isto tako i uslijed promijenjenih ostalih kulturno-historijskih činjenica. Stoga nam B. P. pokazuje najčešće dalji razvitak istih ideja, koje nalazimo u Justinijanovom zakonodavstvu, gdje su ponekad slabije izražene, a koje čine razliku između Justinijanovog i klasičnog rimskog prava. Ali u B. P., naročito u doba careva isaurijske dinastije, nailazimo i na smjele novine. B. P. nije dakle rimsko pravo, okamenjeno u onom obliku, koji mu je dao Justinijan, već pravni organizam, koji se mijenjao i razvijao sve do pada Carigrada.

Bizant je imao bogatu pravnu književnost, koju je obrađivao veliki broj stručnih pravnika. Pored svjetovnog prava, u Bizantu je bilo naročito razvijeno i gojeno i crkveno (kanonsko) pravo, koje je služilo kao osnov crkvenom pravu u svima pravoslavnim crkvama. Uopće, kao cjelokupna kultura Bizanta, tako je bizantsko pravo imalo u srednjem vijeku veliki utjecaj na balkanske Slovene. Preko njega je rimsko pravo, odmah poslije njihova prelaska u kršćanstvo, počelo utjecati na njihov pravni život.

U historiji bizantskog prava razlikujemo pet perioda: 1. Od Justinijana I. do Lava III. Isaurijevca (527—717). Glavni izvor prava u ovom periodu jesu Justinijanovi zakonici i novele, prema kojima su konstitucije potonjih careva od sporedne važnosti, a pravna nauka toga vremena bavi se isključivo njihovim tumačenjem i obradivanjem za praksu. Rad tadanjih pravnika očuvan nam je poglavito u sholijama za Vasilike. U ovo doba dolazi i izrada nomokanona, t. j. zbornika crkvenog i svjetovnog prava, koje se tiče crkve, i to: Nomokanona Ivana Skolastika u 50 odsjeka, sastavljena oko 550, i prve redakcije Nomokanona u 14 odsjeka, t. zv. Fotijevog, iz 7 vijeka. — 2. Od Lava III. Isaurijevca do Vasilija I. Makedonca (711—867). Ovaj period obuhvata vrijeme careva ikonoboraca, i obilježen je težnjom, da se u Justinijanovo pravo unesu reforme, prema novim potrebama i prilikama. Ova je težnja jasno ispoljena u zakonicima i konstitucijama careva isaurijske dinastije, naročito Lava III. Isaurijevca i Konstantina V. Kopronima, za čije su vlade doneseni zakoni: Ekloga (739), posebni zakoni Seoski zakon i Rodski zakon o brodarstvu. — 3. Od Vasilija I. Makedonca do Konstantina IX. Monomaha (867—1042). Ovaj se period karakteriše reakcijom protiv pravnih reformi careva ikonoboraca, i vraćanjem k Justinijanovom pravu, što se jasno vidi iz zakonika toga vremena: Prohirona (između 870—879), Epanogoge (879—886) i Vasilika (za vlade Lava VI. Mudrog 886—911). Vasilike su najveći, ali u isti mah i posljednji veći bizantinski zakonik. One čine epohu u historiji B. P., i oko njih se stvara čitava pravna literatura, kao i oko Justijanove kodifikacije u prvom periodu. Ali kako one formalno ostaju u važnosti sve do pada Carigrada 1453, njih u praksi, kao previše opsežan zakonik, brzo potiskuju mnoge kompilacije privatnog karaktera. Po razvitak prava u ovom periodu od naročite su važnosti konstitucije cara Lava VI. Mudrog, a poslije njih konstitucije Romana I. Lakapena i Konstantina VII. Porfirogenita (911—959). U ovom periodu izvršena je i prerada t. zv. Fotijevog Nomokanona u 14 odsjeka, 883. — 4. Od Konstantina IX. Monomaha do osvajanja Carigrada od križara (1042—1204). Novelom od 1045, Konstantin IX. je, sasvim u duhu tradicija Justinijanovog vremena, osnovao naročitu pravnu školu u Carigradu, pod upravom t. zv. nomofilaksa. Lako je moguće, da ovo epohalno djelo nije bilo bez utjecaja na stvaranje pravne škole u Bologni, pola vijeka kasnije. Ova obnova pravne nastave daje veliki podstrek pravnim studijama, tako da se nanovo počinje izučavati i pravo Justinijanovog doba. Uopće, u ovom periodu, za vlade dinastija Duka i Komnena, B. P. dolazi do vrhunca svoga razvitka. — Među carskim konstitucijama naročito se ističu važnošću za bizantinsko pravo konstitucije careva iz dinastije Komnena. Na izmaku 12 vijeka (između 1169—1193). Teodor Valsamon, kasnije patrijarh antiohijski, sastavio je svoj čuveni komentar za t. zv. Fotijev Nomokanon u 14 odsjeka. — 5. Od zauzeća Carigrada od križara do pada pod Turke (1204—1453). Ovaj je period doba opadanja, prestaje izučavanje Justinijanovog prava, pravna nauka bavi se isključivo izradom knjiga za praksu, kompilovanih iz ranijih izvoda i kompilacija, konstitucije careva malo se bave privatnim i krivičnim pravom. Iz pravne književnosti toga doba spomenut ćemo samo Sintagmat Matije Vlastara, od 1335, i Šestoknji-

Digitized by Google

že Konstantina Armenopula (oko 1345).

Literatura: K. E. Zacharia von Lingenthal, Historiae Juris Graeco-Romani Delineatio (1892), Geschichte des griechisch-römischen Rechtes (3 izd., 1892); Mortreuil, Histoire du droit byzantin (I—III, 1843—1846); C. Heimbach, Griechisch-römisches Recht (Allgem. Encyklopädie, Ersch und Gruber; Bd. 86—87, 1868—69); L. Villanuova, Diritto Bizantino (1906); Kratak pregled u Cambridge Medival History IV, 706—725 od Paul Collinet-a. *R. Popović.*

BIZERTA, grad i ratna luka u Tunisu, u koju su slani na liječenje oboljeli srpski vojnici, i gdje je bila ustanovljena srpska štamparija (Biblioteka Napred) i izlazio list Napred. *M. I.*

BIZOVAC, selo u Slavoniji, županija Virovitica, kotar Osijek; željeznička stanica na pruzi Osijek—Našice. Ima 1.210 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. Tu je šumsko nadzorništvo grofa R. Normana, koji ima u Valpovu i B. 13.900 ha. Ima parnu pilanu. 1895 nađen je u B. znatan depo brončanih predmeta: 149 različito ukrašenih srpova, 136 keltova, 7 palstaba, 7 fragmenata mačeva i dr. U svemu 112 kg bronca i brončanih predmeta.

Literatura: Vjesnik hrvatskog arheološkog društva 1 (1895). *J. M.*

BJEČVE, vunene bijele duge pletene ženske čarape u Hercegovini i Konavlima. Oko Knina su od sukna zagasito plavog, vrsta natikača. *N. Z.*

BJELAČA, muški haljetak, od bijeloga sukna, dug do koljena, s uskim rukavima. Vrh B. opasivalo se oružje (u Hercegovini). Isti haljetak zovu u Crnoj Gori gunjina. *N. Z.*

BJELAČE, u Crnoj Gori i Hercegovini vunene bijele kratke čarape s malo veza oko grla. *N. Z.*

BJELAJSKO POLJE, malo krško polje u zapadnoj Bosni, između Čučeve Planine 1.091, Čave 1.194, Kose 1.035 i Oblaj Glavice 909 m, na visini od 580 do 610 m. Površina je oko 19·5 km². Nazvano je po imenu sela na njegovoj ivici. *P. V.*

Preko polja vodi put iz Petrovca u Bihać. Stanovnici, pravoslavni i muhamedanci, bave se poglavito stočarstvom. Glavno je naselje Bjelaj ili Bilaj, na jugozapadnom kraju Polja, sa 686 stanovnika (1910). *M. F.*

BJELANOVIĆ SAVA, političar i publicista (15/10 1850, Đevrske, skradinski srez — 2/3 1897, Zadar). Osnovnu i srednju školu učio je u Zadru, a pravo u Beču. 1880 pokrenuo je u Zadru Srpski List, a poslije njegove zabrane Srpski Glas, dobro uređen i mnogo čitan borbeni nacionalni organ. To je glavni list cijele srpske Dalmacije, koji je imao mnogo utjecaja i u Bosni i Hercegovini. B. je bio od 1883 narodni poslanik na dalmatinskom saboru i vrlo poštovan vođa Srba na Primorju. Radikalan nacionalist, B. je imao mnogo sukoba i neprilika s neprijateljima srpske misli, ali je dosljedno ustrajao na svom putu.

Literatura: M. Car. Sava Bjelanović (1911). *V. Ć.*

BJELASICA, planina u Crnoj Gori, između rijeka Lima—Ljepešnice—Tare—Vranještice, 13·5 km istočno-sjeveroistočno od Kolašina. Najveći su visovi: Bjelasica 2.117 m, Marinkova Glavica 1950 m, Ključ 1929 m, Lisa 1875 m. Južnim podnožjem prolazi drum Andrijevica—Kolašin. *P. V.*

BJELAŠČICA, u Makedoniji, desna pritoka Crne Reke. Izvire ispod Kozjaka (1550 m) i Kučkova kamena (1800 m), utiče oko 6·5 km jugo-jugozapadno od sela Pološkog. Dužina je toka 26·2 km, a površina sliva 232·7 km². *P. V.*

BJELAŠICA, planina u Hercegovini, 10·5 km zapadno-jugozapadno od Gackog. Najveći visovi: Bjelašica 1867, Zelena Glavica 1755, Makrop 1668 m. *P. V.*

BJELAŠNICA, 1. Planina u Bosni, velika visoravan, 22·5 km jugozapadno od Sarajeva. Najveći su visovi: Bjelašnica 2067 m, Krvavac 2062 m, Vlahina 2057 m.

2. Planina u Hercegovini, jugoistočno od Popova Polja, 6·5 km istočno od Sedlara. Najveći visovi: Tuhaljska Bjelina 1396 m, Ilija 1338 m, Radoš 1249 m. Zapadnim podnožjem prolazi drum Stolac—Trebinje. *P. V.*

BJELAVAC A. HIFZI, književnik i novinar (8/6 1886, Mostar). B. je svršio licej u Carigradu i trgovačku školu u Mostaru. Po svršenim naukama bio je neko vrijeme u državnoj službi, pa se onda posvetio novinarstvu. Osim manjih stvari po raznim beletrističkim i političkim novinama, B. je napisao i zasebno štampao tri romana: Minka (predmet: emancipacija muslimanske žene), Iščaureni leptir (predmet: zle posljedice ženske emancipacije) i Renée Logotetides (predmet: sukob grčke iredente sa mladoturskim pokretom u Turskoj). *O. H.*

Digitized by Google

BJELICE, pleme u katunskoj nahiji u Crnoj Gori. U historijskim podatcima spominju se prvi put 1430. Stanovništvo mu čine starosjedioci i doseljenici, koji su u većini. Predak doseljenika je starinom iz Čarađa kod Gackoga. Najveće je njihovo bratstvo Milići. Srodnici su im Veljecuce i Bajice (Martinovići). Zemljište plemena je kraško, siromašno i bezvodno. *P. Š.*

BJELOKRAJNA (Belo Kranjsko, Bijela Krajina). Tako se zove jugoistočni dio bivšeg vojvodstva kranjskog uz hrvatsku granicu, koji se prostire između padine kočevsko-dolenjske visoravni i Gorjanaca sa zapadne i sjeverne strane, a rijeke Kupe sa istoka i jugoistoka. B. predstavlja više manje valovitu kotlinu kraškog morfološkog značaja, preoranu starim riječnim koritima i okruglim depresijama (»dragama«). Glavna rijeka B. je Lahinja (pritoke: Dobličanka, Butorajka i Krupa), koja utiče kod sela Primosteka u Kupu. Pokrivena je uglavnom hrastovim, bukovim i brezovim šumama, koliko ne služi poljoprivredi. Najravnije polje se nalazi u podzemeljskoj župi uz Kupu. Na nižim padinama Gorjanaca i dolenjske visoravni uspijevaju mnogobrojni vinogradi Bjelokranjaca. Dobro vino daje Vidošička i Drašička gora iznad Metlike. Ugljen daje ugljenik Kanižarica kod Črnomlja, a željezne rude ima na više mjesta, naročito u Velikom Bukovju. Zato je bila šezdesetih godina prošlog vijeka ustanovljena u selu Gradac talionica rude i ljevaonica oruđa i municije (prestala je raditi u početku osamdesetih godina, zbog udaljenosti od željezničkog prometa). — Površina B. uglavnom se poklapa sa površinom upravnog sreza črnomeljskog (352 km² = 54.609 hektara) sa 26.300 stanovnika (1900) u 5.832 kuće. Zvanična austrijska statistika našla je (1900) prema vjeroispovijesti: 26.064 rimokatolika, 234 »grčko-orijentalnih« i 2 evangelika, a prema jeziku 24.984 Slovenaca, 42 Srbo-Hrvata i 926 Nijemaca (Kočevara na padini kočevsko-dolenjske visoravni). — Nekada je pripadao B. i Žumberak, koga su 1533 kranjski stanovi i car Ferdinand ustupili vojnoj upravi za naseljenje Srba, koji su čuvali granicu od Turaka. Neki (J. Kobe) drže i malu pokupsku oblast Kostel, koja spada u kočevski srez, kao dio B. — U ranijem srednjem vijeku izgleda da je B. pripadala hrvatskom kraljevstvu, od kojega ju je oteo njemački viteški red. Poslije su u njoj gospodarili akvilejski patrijarsi i gorički grofovi, a na kraju Habsburgovci. I ako dio vojvodstva kranjskog, B. je imala uvijek izvjesnu samostalnost i vlastitog glavara metličke marke. Glavne točke B. su varošice Črnomelj i Metlika, u 15 i 16 vijeku glavni oslonci Slovenaca u borbama protiv Turaka, dok nije bila u drugoj polovini 16 vijeka podignuta tvrđava Karlovac. Bjelokranjci su se često kao laka konjica ogledali sa muslimanskim Bosancima. Zbog neprestanih turskih upada B. je uglavnom izgubila svoje staro stanovništvo. Tako se na pr. govori za veliko selo Gribje (danas preko 100 kuća) u jednom izvještaju od 1524. da nije ostao poslije turskog napada ni jedan plug (kuća). Praznu zemlju naselili su Hrvati i Srbi, sklanjajući se od blizine Turaka. Prve hrvatske koloniste izgleda da je doveo (1526) vlastelin Kobasić iz okoline Bihaća. Brzo zatim (1530) došli su sa bosansko-hrvatsko-dalmatinske tromeđe, naime od Srba, Unca i Glamoča, pravoslavni Srbi štokavsko-ijekavskog govora. Starosjedioci B. su samo Šokci u semičkoj župi, kao i stanovnici nekih sela iznad Metlike i možda selo Zapuđe, u dragatuškoj župi. Zato narod u B. govori hrvatski, slovenački i srpski, i ako se osjeća Slovencima. Imena poznatijih Bjelokranjaca su: Ivan Lenković (zapovjednik cjelokupne vojne granice u 16 vijeku), baruni Gusići (hrvatsko praplemstvo podrijetlom iz Like, na vlastelinstvima Gradac i Vinica), Jure Kôbe (Ilir), Ivan Navratil (folklorist), Alojzije Gangl (skulptor), biskupi Vrtin i Stariha, Fran Šuklje (bivši zemaljski glavar Kranjske), Oton Župančić (lirski pjesnik), Engelbert Gangl (pjesnik i pedagog), Kambič (slikar), N. Županić, Fran Derganc (kirurg, pjesnik i filozof), Milan Plut (publicista). *N. Županić.*

BJELOKRANJCI. Stanovništvo Kranjske sa južne strane planine Gorjanaca (1.181 m) nosi kolektivno ime B., zbog bijelog odijela, za razliku od ostalih Kranjaca, sa odijelom tamne boje i drukčijeg (alpinskog) kroja i ukusa. U Bjelokrajni razumijevaju Kranjcem Slovenca, pa bio on iz Štajerske, Koruške, Goričke ili Kranjske. Naprotiv crnokranjski susjedi novomeškog sreza nazivaju Bjelokranjce »Hrvatima«, ne razlikujući tamošnje Šokce i Srbe od ostalog osnovnog stanovništva.

Prije doba turskog četovanja po Bjelokrajni, koje je počelo već rano, u 15 vijeku (1408, 1431 i t. d.), izgleda da je tamošnje stanovništvo bilo homogeno, sa organskim produženjem

Digitized by Google

u kajkavštinu na desnoj strani Kupe i organskim nastavkom k ribniško-dolenjskom govoru. Uslijed žestokih i gotovo svakogodišnjih napada u 15 i 16 vijeku počelo je nestajati staro-sjedilaca, a gotovo ispražnjenu zemlju (naročito polja) zauzimali su Hrvati i Srbi. Domaća imena (prišverki) porodica često pokazuju podrijetlo doseljenika; tako na pr. u adlešičkoj i podzemeljskoj župi: Krbavci (iz Krbave), Loparci (sa Lopara u Hrvatskom Primorju), Brinci (iz Brinja u Lici), Švarščani (iz Švarče kod Karlovca). Hrvati su bježali ispred Turaka počevši od Bihaća i Une u Kranjsku. Srbi su se doselili u više mahova, i to prvi put u Žumberak (1530 i 1533), Marindol i Bojance (vjerojatno 1546). Staro stanovništvo se održalo samo na padini i ispod padine dolenjsko-kočevske visoravni u semičkoj župi; to su tako zvani Šokci, sa mutnim vokalom ü i poluglasom ъ u govoru.

B. predstavljaju šaren etnografski mozaik, talog burnih događaja i migracija 16 i 17 vijeka. Prema govoru i odijelu razlikuju se među B. tri glavne grupe: 1. Hrvati, kao glavno i osnovno stanovništvo, uz Kupu od poljanskih Radenaca ili čak Osilnice do Božjakova, ispod Metlike. Za Hrvate držao je ove Pokupce i Valvasor u 17 stoljeću i P. Kozler u svome Zemljevidu slovenskih pokrajin (1864), a semički Šokci još i danas nazivaju tim imenom svoje južne susjede. 2. Srbi (štokavci-ijekavci) u Žumberku, Marindolu i Bojancima. Žumberčani su primili u 17 i 18 vijeku unijatstvo. Oni se danas osjećaju Hrvatima. Marindolci i Bojančani, koji su zadržali pravoslavlje, osjećaju se Srbima. 3. Šokci u semičkoj župi, koji se od vajkada ubrajaju u Slovence, pod utjecajem crkve, suda i škole. Isti je slučaj i sa tamošnjim Hrvatima (samo ne sa tolikom sviješću), koji brojno i etnografski upravo i predstavljaju B. — B. (nekadašnji Hrvati) dijele se prema govoru i narodnoj nošnji u četiri grupe: 1. Poljce ili Metličane u podzemeljskoj, metličkoj i radoviškoj župi. 2. Privršce u adlešičkoj, preločkoj i viničkoj župi. 3. Poljance u župama Stari Trg na Kupi i Vrh. 4. Kostelce. — Črnomeljska i dragatuška župa zauzimaju sredinu između Šokaca Poljanaca i Poljaca (Metličana). Poljci i Privršci još i danas govore: vuk mjesto volk ili vouk, mučati mjesto molčati, Kupa mjesto Kolpa ili Koupa, ja mjesto jast ili jest. Privršci izgovaraju staro ъ jasno kao a, dok je kod Poljaca ostao poluglas: na pr. u Adlešicama jarac, tkalac, ja sam bil, u Griljanima, jarъc, tkalъc, ja sъm bъl, i t. d.

I ako je bilo narodno odijelo po mome promatranju (1885—1910) svuda bijelo, ipak je bilo diferencijacije prema navedenim grupama. Najjednostavnije, najkonzervativnije i najsiromašnije odijevali su se semički Šokci: domaće platno je bilo više sive boje, jer ga nisu bijelili, dugmeta su bila izrađena od običnog konca; nije bilo veselih boja ornamentike, ni na svili ni na platnu. Šokci su prvi promijenili »brageše« po fazoni »hlača«. Razmjerno bogatu i naprednu nošnju imali su Poljci (Metličani), jer su bili najimućniji i dolazili su više u dodir s civilizovanim svijetom u obližnjim varošima Črnomlju i Metlici. Ženskom odijelu pripadalo je: na glavi »peča« ili »robъc«, pod tim crno izvezena »jalba« sa čipkama sprijeda; ista se zove na Vrhu »jugla«, i naliči na mrežu za kosu. Čelo djevojaka krasila je crvena ili žuta parta, posuta staklenim crvenim perlama (đinđuvama), znak čednosti i djevičanstva. Odijelo za poprsje i ruke bili su »rokavi« (oplećak) od dvojnog platna, od kupljenog bijelog valesa za rukave i žućkastog lanenog platna preko grudi i leđa. »Robača«, sa mnogim naborima iz bijelog platna na »ramenicama« do iznad koščice; ispod robače »dolenjka« (donja košulja), oko struka vezana trakom. Prednji dio košulje pokriven je »špicama« obrubljenim »zastorom«. Struk je opasivan u starije doba vunenim i crvenim, u novije doba svilenim »pasom« raznih boja, preko kojeg su bili svezani bijeli trakovi zastora. Donji kraj lakta pokrivale su žene »narokama« opšivenim čipkama. Rukavi na grudima zakopčavani su u starije vrijeme »kopčicama« od mjedi ili »knjofima« od bijelog porculana, ukrašeni jednim ili dvama koncentričnim crvenim i plavim krugovima. Za sigurnost a i za ukras upotrebljavala se i »igla«, sa nekoliko staklenih perli, crvene ili žute boje. Oko vrata nosile su starije žene »koralde« od malih staklenih zrna, obično granatno-crvene boje. U ljetno doba su B. išle bose, po zimi pak i o praznicima obuvale su crvene vunene »hlačice«, pod koljenom vezane »podvežnjima«. Kao laka obuća za stopala služili su vuneni bijeli »kopici« (čarape), bez ornamenata, koje su plele Srpkinje iz Marindola. Kao teža i svečanija obuća služile su crne kožne »čizmice« (cipele), sa jezikom i sprijeda »volavkama« zapletene. Poljčice su se štitile od hladnoće i mraza bijelim »zabuncem« (zubun) ili »kožuhom« bez rukava, koji je bio na

Digitized by Google

grudima i leđima ukrašen crvenim ornamentima. Mlade su nosile na vjenčanju naročitu frizuru i ukras »naplet«, t. j. vijenac od umjetnih crvenih ruža i staklenih jagoda, sa koga su visile crvene svilene trake do iznad ramena, tako da je bio vrat pokriven i samo su se vidjele oči, nos i usta i malo lica. — Muška »oprava« (odijelo) ljeti: »robača« (košulja od bijelog »hodnog« ili lanenog platna), »bragiše« (gaće) od istog materijala, kožni crven »ćemer« sa izrezanim i bijelo ornamentovanim poklopcem, »škriljava« (šešir), »škornje« (čizme) ili »štiflete« ili »škarpe« ili »coknje«. U zimsko doba oblačili su preko bragiša bijele vunene »hlače«, ukrašene plavim trakama, preko košulje bijeli »lajbec« (prsluk), na obje strane sa žutim sploštenim dugmetima od mjedi (»pogrošni knjofi«) i donjim rubom od crvenih, žutih i narančastih pruga. Preko lajbeca stavljala se bijela vunena »halja« opšivena plavim vrpcama i ukrasom na leđima nalik na grozd; preko halje su oblačili i »kožuh« ili »veliku halju« (bundu) ili modri vuneni »plajšč«, sa dvije ili tri pelerine. U starije vrijeme B. nikada nije išao na put bez kožne torbe sa pokrovom od crvene vune i naramnim širokim remenom, na kojem je bio ornamenat »slatko ime Isus« sa početnim slovima. Ovakva narodna nošnja iz podzemeljske župe sasvim je degenerisana u doba 1895—1910, i danas je ne nosi nitko više, već kupuju u varoši neukusno tamno odijelo bez etnografskog značaja. Još samo neki Privršci očuvali su bijelu nošnju u degenerisanom stanju. Sa dolenjske i kočevske visoravni prodrla je crna nošnja, nov moral, nove pjesme, nove igre, koje se šire i dalje preko Kupe u Hrvatsku. Patrijarhalna slovenska kultura i moral nestaju sasvim u Bjelokranjskoj. Ovdje se jednom igralo i jugoslovensko kolo, a to svjedoči petrificiran izraz »pojt v kolo«, t. j. ići na zabavu, gdje se naravno sada više ne igra kolo, već »valceri« i »puštertanc«. Prije su B. bili mirni, nije se čulo o razbojništvima i ubistvima među domaćima, ili krvavim tučnjavama između momaka, što se danas događa. U župi adlešičkoj na Kupi nije bilo na pr. 100 godina ni jednog umorstva ili ubistva; nije bilo krađa; gostoljubivost je bila u cvijetu. Crni Kranjci zaista su donijeli bolju zanatlijsku spremu i smisao za dizanje materijalne kulture, ali uz to i sebični individualizam, koji je zagušio osjećaj zadružne i šire rodbinske ljubavi, nježnosti, gostoljubivosti i takta u općenju sa susjedom, naročito sa ženskinjem. Pretjerano pouzdanje u samog sebe i prazni ponos mladića na njegovu fizičku snagu dovodi često iz ništavih razloga do surovih tučnjava i ubijstava. Prije su se mladići i djevojke o praznicima zajedno zabavljali u »kolu«, igralo se i pjevale su se stare narodne pjesme, momci su se smjeli samo javno približavati djevojkama. Danas momci vrlo često piju i igraju za sebe ili idu djevojkama bez kontrole. Zato ima Slovenačka, uporedena sa Istrom ili Hrvatskom, tako veliki procenat vanbračne djece. Ipak je surovi crnokranjski individualizam načinio B. sposobnijim za životnu borbu i za širenje opće evropske civilizacije.

B. su se odlikovali etnografskim bogatstvom svake vrste: običajima, pjesmama, tradicijom, nazorima o pravu i svijetu, u poređenju sa ostalim Slovencima. Upoređeni pak s hrvatskom, naročito srpskom kulturom iz unutrašnjosti Balkanskog Poluostrva, bjelokranjsko-južnoslovenska kultura izblijedjela je i iščezava u borbi sa slovenačko-alpinskom. Danas se gotovo i ne čuju više stare bjelokranjske pjesme, koje su naličile na hrvatske, a donekle i na srpske, i pjevale su se na epski i lirski način, jer je škola uvela slovenačko-narodno i umjetno pjevanje, a crkva cecilijansku muziku. Svadbeni i pogrebni običaji »karmina«, prije tako puni lijepe simbolike, nestaju ili životare.

Bijele Bjelokranjice mogu se vidjeti još samo među Privršcima, u župama Adlešiče, Vinica, Vrh. U tim župama prave još i čuvena bojadisana uskršnja jaja »pisanice«, ukrašena najviše geometrijskim i biljnim motivima, koji su jako slični onima iz venecijanske Slovenije u slivu Nadiže. — Kuće B. još su i danas uglavnom drvene i slamom (»škopom«) pokrivene; one su u takvoj vezi sa ostalim zgradama, da cio kompleks obrazuje četverokutnik sa »dvorom« u sredini.

Iseljavanje u Ameriku od velike je važnosti za Bjelokrajnu, jer se valjda ni iz jednog okruga bivše austrougarske monarhije nije iselilo toliko naroda, kao iz črnomeljskog kotarskog poglavarstva. Zato je statistika konstatovala veliko opadanje mjesto porasta stanovništva. Intenzivnije iseljavanje je počelo oko 1880 i dostiglo oko 1900 kulminaciju. Većina starijih iseljenika se vratila, no mladež je stvorila sebi u Americi porodicu, i vraća se samo djelomice. I Amerika je mnogo pripomogla pro-

Digitized by Google

padanju starih običaja i starog narodnog života B.

Literatura: J. V. Valvasor, Die Ehre d. Herzogthums Crain, 2. Theil, 6. Buch, 4. Capitel, 291—299 (Von den Sitten, Gebräuchen und Sprache der Uskoken (oder Walachen) in Mittel-Crain als im dritten Theil d. Landes); J. V. Valvasor: Cap. 6. S. 302—305 (Von d. Sprache u. Sitten d. Crabaten in Crain), Nürnberg (1689); J. Kobe, Beli Kranjci (Kmetijske in Rokodelske Novice, 5, 1847, 163—164, 167, 170—171, 175, 178—179, 181—183); J. Navratil: Vuzem v Metliki; Kres v Metliki; Pesme metliških Kresnic (Vedež, 2, 1849); I. Šašelj, Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada, 1, 2 (1905, 1912); J. Barlè, Ženitvanjski običaji Belih Kranjcev (Letopis Mat. Slov., 1889); I. Lokar, Belokranjska hiša (Carniola, 3, 1912); A. Sič, Narodne vezenine na Kranjskem, 2 (Belokranjske vezenine, 1918).

N. Županić.

BJELOPAVLIĆI, pleme u crnogorskim Brdima, u dolini Zete. Broji 2969 domova, sa oko 14.000 stanovnika. Dijeli se na uža plemena: Vražegrmce, Pavkoviće, Petrušinoviće i Martiniće. Pored Zete je polje Kosovi Lug. — B. se spominju kao pleme prvi put 1411. Prema predanju pleme su osnovali potomci Bijelog Pavla, koji je došao iz Dukađina među stare Srbe Lužane. Svi njegovi potomci, koji su u većini, slave Petkov dan. Smatra se jednim od najbogatijih plemena u Crnoj Gori, naročito plodnošću zemljišta. Klima je blaga; rađa razno voće i vinogradi. Planina je plemenska zajednica, gdje izlaze ljeti sa stokom. U plemenu je varošica Danilovgrad i manastir Ostrog, gdje počivaju moći Sv. Vasilija. *P. Š.*

BJELOTINA, planina u Hercegovini, istočno-jugoistočno od Konavala, 9 km sjeveroistočno od Grude. Najviši visovi: kota 1.126 i Ilijina Kita 1.089 m. Podnožjem vode drumovi: Kotor—Trebinje, Risan—Dubrovnik, Gruda—Trebinje. *P. V.*

BJELOVAR, grad u Hrvatskoj, na južnom izdanku (135 m) Bilo-gore, samo malo više od rodne ravnice, kojom teku Plavnica (k Česmi) i pritoka joj Bjelovarka; željeznička stanica na pruzi Križevci— Virovitica s krakom B.—Garešnica i Grubišno Polje. Ima poštu, telegraf i telefon. B. je pravilno građen po tipu većih mjesta u bivšoj vojnoj krajini; nasred grada je glavni trg, od kojeg se razilaze 4 glavne ulice, koje se s ostalim ulicama ukrštavaju pod pravim kutom. B. ima 7859 stanovnika; bila je nedavno ukinuta županijska oblast (Križevci—Bjelovar). Ima sudbeni stol, gradsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, financijsko ravnateljstvo, porezni ured, stovarište duhanskih preradevina i soli; šumarsko-gospodarstveni ured imovne općine križevačke i imovne općine đurđevačke; rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, rabinat; realnu gimnaziju, djevojačku stručnu školu; županijsku bolnicu. — B. je znatno trgovačko (stoka, naročito goveda, zemaljski proizvodi i šuma) i pomalo industrijsko mjesto (tvornica poljoprivrednih strojeva i ljevaonica, koža-gamašne, cementna i glinena roba, gradska plinara, dva parna mlina, tvornica ulja iz repice i koštica od bundeva, tvornica suhog mesa, tvornica žestokih pića). U B. postoji udruženje trgovaca i industrijalaca; ima više novčanih zavoda. B. je mlado mjesto: postao je u 18 vijeku, za vrijeme Marije Terezije kao mala tvrđava i razvio se kao vojničko mjesto. U vezi s vojnom krajinom ostao je B. sve do 1869, a pet godina kasnije dobio je prava slobodnoga grada.

J. Modestin.

BJELUŠKI VISOVI, planina u Srbiji, između rijeka Moravice—Grabovice—Malog Rzava, 17 km jugo-jugozapadno od Arilja, a 16 km zapadno od Ivanjice. Najveći su visovi: Kukutnica 1.468 m, Gradina 1.159 m, Malič 1.150 m. Istočnim podnožjem vodi drum Požega—Ivanjica. *P. V.*

BJELJINA, sreska varoš u sjeveroistočnoj Bosni, u Semberiji, na željezničkoj pruzi Ugljenik—Rača. Ima 11.012 stanovnika. Spominje se 1658 kao selo sa jednim hanom. Sredinom 19 vijeka B. je već bila velika varoš i znatna sa svoje trgovine. Za vrijeme austro-ugarske okupacije B. se znatno razvila, kao pogranično mjesto prema Srbiji. Ima medresu i gimnaziju, 5 velikih mlinova. Mnogo trguje voćem, stokom (svinje) i hranom. U blizini B. (25 km na jugozapad) je državni rudnik uglja Ugljevik.

M. F.

BLAČINA, planina u Bosni, između rijeka Rame i Doljanke, 11 km južno od mjesta Prozora. Najveći visovi su: Pasja Stijena 1689 m, kota 1574 m, Vršak 1448 m. Istočnim podnožjem prolazi kolni put Jajce—Mostar.

P. V.

BLAGAJ. 1. Selo sa ruševinama staroga grada iznad vrela Bune u Hercegovini, blizu Mostara. Ima 941 stanovnika (1910). U blizini B. nalaze se ostatci prethistorijskog utvrđenja-

Digitized by Google

Sam grad je postojao i u rimsko vrijeme i zvao se Bona, kao i rijeka. B. je od 13 do 15 vijeka bio glavno mjesto u Humu (danas Hercegovina). 1403 zauzeo ga je vojvoda Sandalj sa cijelim Humom. Tu mu je bila i prijestolnica (pored one u Ključu kod Gackoga). Njegov nasljednik, herceg Stjepan (1466), proveo je skoro cio svoj život u B. Po njemu narod i danas zove ostatke grada Šćepangradom. U predgrađu je bio dvorac bosanskih kraljeva Bišće. 1465 B. je pao Turcima u ruke. Hercegov sin Vladislav povratio ga je i držao nekoliko godina. Pod Turcima je B. napušten i porušen, a desno od izvora Bune razvilo se novo naselje, današnji B., koje se spominje u 17 vijeku sa 170 kuća. B. je sada selo sa čaršijom, bez većeg značenja.

Literatura: Dedijer, Hercegovina (Naselja, 6); Truhelka, Naši gradovi (1904).

2. Selo u Bosni, na Sani, u čijoj su blizini ruševine staroga grada Blagaja, zvane Derviši-kula. Grad je podigla početkom 14 vijeka hrvatska velikaška porodica Babonića, knezova Blagajskih, koja je odavde vladala većinom gradova u bosanskoj krajini. Dolaskom Turaka grad je izgubio značenje u korist Bosanskog Novog. B. ima tvornicu sadre.

Literatura: Truhelka, Naši gradovi (1904). *M. Filipović.*

BLAGODJEJANJE KARLOVAČKO. V. Stefaneum.

BLAGOJEVIĆ ADAM TADIJA od Valpova, pisac najstarijeg hrvatskog djela o stočarstvu: Iskusni nauk, kako se ovce k najboljem stanju dovesti mogu (Požun, 1774). *O. F.*

BLAGOVEŠTENSKI SABOR. Poslije ukidanja Vojvodine (1860) i njenog spajanja s Ugarskom, pozvao je car Franjo Josip patrijarha Rajačića, da pošalje u Beč 20 povjerenika srpskoga naroda, da tamo izlože svoje misli o položaju srpskog naroda. Patrijarh Rajačić je odlučno odbio ovaj prijedlog, izjavljujući, da je o Vojvodini jedino nadležan da raspravlja srpski crkveni i narodni sabor. Na ovu odlučnu izjavu patrijarhovu bude sazvan u Karlovce sabor na Blagovijest 1861. Sabor je otvorio carski komesar barun Josip Filipović, a predsjedavao patrijarh Josip Rajačić. Sabor je stao na gledište temišvarskog sabora i majske skupštine, da Srbi imaju pravo na svoj politički teritorij sa svojim vlastima, te je iznio svoje želje u pogledu granica Vojvodine, njenog osnovnog uređenja kao i o odnosu Vojvodine prema drugim državnim faktorima. Zaključci blagoveštenskog sabora podneseni su caru, ali nikada nisu potvrđeni.

D. P.

BLAGOVEŠTENJE. 1. Manastir kod sela Stragara, ispod Rudnika (Šturca), po svoj prilici iz 14 vijeka. Spominje se mnogo u 18 vijeku (zabilježen je i na karti Požarevačkog Mira). 1791 našao je B. sasvim pusto proiguman Studenice Grigorije i uselio se u nj s bratstvom, a 1794—95 obnovio ga je. 1800 monasi iz Blagoveštenja držali su i manastir Voljavču, koji su iz temelja obnovili. 1796 pred sakupljenim narodom preko spomenutog Grigorija, tada arhimandrita ovoga manastira, učinjen je Karađorđu oproštaj za ubistvo njegova oca. Za vrijeme Karađorđevo u manastiru je bio magazin baruta. 21/4 1814 s jednog sabora u manastiru poslano je od strane sakupljenih prvaka (među njima je bio i knez Miloš) molbeno pismo ruskom caru. Pri manastiru je bila i škola. Arhitektura crkve je skromna. U crkvi se nalaze tri razna živopisa.

2. Manastir ispod Kablara na Moravi, po svoj prilici još iz 12—13 vijeka. 1602 crkva je obnovljena, 1632 popisana. U crkvi je grobnica smederevskog mitropolita Sofronija (1615).

3. Manastir blizu grada Ždrela (u gornjačkoj klisuri), iz posljednjih desetina 14 vijeka. Spominje se 1428. Iguman ovoga manastira postrigao je u Kupinovu potonjeg vladiku Maksima Brankovića. U njemu su počivale moći Danila Sinajita. Trikonhos u ruinama.

4. Crkve: a) Crkva na rijeci Grabovničici, sazidao je veliki četnik Radič (poveljom ovoga dano joj je nekoliko sela u Rasini za vrijeme despota Stevana). Nije identifikovana. b) Crkva u selu Slokoštici (po sata južno od Čustendila); bila je zadužbina mitropolita kolasijskog Visariona, 1586; po svoj prilici iz 14 vijeka. c) Crkva u selu Štitkovu (užički), na rijeci Tisovici; sazidao je patrijarh Gavril oko 1655. d) Crkva u Janjevu, spominje se 1581. e) Crkva u selu Čukojeviću (Crna Gora), sazidana 1627. f) Crkva u selu Trnavi (čačanski), sazidana je 1554, a postojala je i ranije. g) Crkva u manastiru Bradači (požarevački). Spominje se 1566; 1677 bila je već opustjela. h) Crkva u selu Vitojevcu u Srijemu (manastir Vitojevnica), spominje se 1622. i) Crkva u manastiru Vrelu; spominje se 1560. j) Crkva u manastiru Obedi (na Savi); prema tradiciji podignuta je 1507. k) Crkva u Pakracu; spominje se 1704. l) Crkva u manastiru Čere-

Digitized by Google

pišu (na rijeci Iskri); spominje se 1609 i 1628. *V. Petković.*

BLAŠKO JEZERO u austrijskoj Slovenačkoj, leži pod Karavankama kod sela Blače (Bače). Jezero je vrlo plitko, najveća dubina 29·5 m; ima 2·345 km² površine, leži 560 m nad morem. Posljednjih decenija postalo je B. J. ljetovalište; pored njega se nalazi priličan broj vila, najviše svojina Beljačana. *A. M.*

BLAŠKOVIĆ ANDRIJA, isusovac (1726, Ivanić, Hrvatska — 30/3 1796, Zagreb, od ubilačke ruke svoga đaka). Napisao je i štampao u Zagrebu 1794 u 4 sv.: Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria, i više naučnih rasprava. *Đ. K.*

BLATAŠNICA, rijeka u Srbiji, desna pritoka Rasine. Izvire iz Crne Čuke (888 m), uliva se oko 6·5 km sjeverno od sela Razbojne. Dužina je toka 26 km, a površina sliva 111 km². *P. V.*

BLATINA. 1. Vrsta vinove loze s bijelim grožđem. Daje odlično, mirisno bijelo vino. Rašireno je u srpskoj Krajini.

2. Vrsta vinove loze u okolini Mostara, gdje se i najviše rasprostranila. B. se rado osipa, zato je sade između skadarke. Vino od B. je slično bordoskom, granitne je crvene boje, aromatično i jako. *I. R.*

3. (Prožura), jezero na ostrvu Mljetu, 1·5 km sjeveroistočno od zaliva Barnistovca, na dnu okruglaste ponikve. Površina je 0·05 km², apsolutna visina jezera 0 m. Dno mu je ispod morskog nivoa i zato je voda bočata. Ljeti se pretvori u baru. *P. V.*

BLATO. 1. Jezero u Dalmaciji. 1·7 km sjeveroistočno od Lokvičića, odnosno 8·5 km zapadno-sjeverozapadno od Imotskog. Površina mu je 2·49 km², a nadmorska visina 256 m.

2. Jezero na ostrvu Mljetu, 1·5 km jugo-jugoistočno od rta Veli Knezić 112 m. Površina je 0·08 km², a nadmorska visina 0 m. Dno mu je ispod morskog nivoa i stoga je voda bočata. Jezero leži na sjeverozapadnom kraju malog polja, koje je oivičeno brežuljcima preko 300 m visine.

3. Periodsko jezero na ostrvu Korčuli, 5 km istočno-jugoistočno od Vele Luke, između bregova Kobila 228, Petrov Vrh 393, Bijela Strana 351 i Mrtinjaka 225 m. Površina je 1·24 km², a nadmorska visina 10 m. Pri običnim prilikama dubina mu je 2—3 m, a u izvanrednim slučajevima voda je 8 godina neprekidno pokrivala Blato. Inače polje nije svake godine preplavljeno.

Literatura: Artur Gavazzi, Die Seen des Karstes. I. Teil. Abh. d. k. k. Geogr. Ges. Wien (1093/04).

4. Rijeka u Južnoj Srbiji, lijeva pritoka Crne Reke. Izvire iz Poropolje planine (1050 m), a uliva se ispod sela Čepigova. Dužina toka je 35 km, površina sliva 898·2 km². *P. V.*

BLATOGRAD (Urbs paludarum; Mozapurk, danas Zalavar) zvao se utvrđeni grad, koji je u močvarnom mjestu, kod rijeke Zale, osnovao oko 840 panonski knez Privina. B. je bio prijestolnica kneza Privine (oko 840 — 861) i njegovog nasljednika, kneza Kocela (oko 861—874). *M. Kos.*

BLAZNAVAC MILIVOJE PETROVIĆ, oficir i državnik (4/5 1824, Blaznava, kragujevački okrug — 24/3 1873, Beograd). Poslije svršene seoske škole služio je u policijskoj struci. Za vrijeme bune 1842 simpatizirao je s Vučićem. 1845 prešao je iz policijske službe u vojsku i postao ađutant kneza Aleksandra Karađorđevića. 1848, po uputstvima beogradske vlade, udesio je s Gajem zatvaranje kneza Miloša u Zagrebu i uzeo tom prilikom od kneza novaca. 1848/49, kao major, borio se uz Knićanina protiv Madžara. Poslije toga učio je kemiju u Beču i Parizu; bio je u vojnoj školi u Metzu. 1854 postavljen je za načelnika vojnog odjeljenja Ministarstva Unutrašnjih Djela; 1858 postao je pukovnik. Poslije povratka Obrenovića neko vrijeme bio je interniran u svom selu. 1861 postavljen je za upravitelja topolivnice u Kragujevcu, a 1865 za ministra vojnog. Kao ministar mnogo je radio na naoružanju vojske, a naročito na stvaranju artilerije. Poslije pogibije kneza Mihajla (1868), nasuprot privremenom namjesništvu, koje je sazvalo Veliku Skupštinu radi izbora kneza, Blaznavac je s vojskom beogradskoga garnizona proglasio Milana Obrenovića za nasljednoga kneza. Poslije ovoga, dobio je skoro diktatorski položaj. Velika Skupština, primivši njegovo gledište o nasljednom pravu Milana Obrenovića na prijesto, izabrala ga je, zajedno s Ristićem i Gavrilovićem, za namjesnika maloljetnom knezu Milanu. 1868 Blaznavac se oženio Katarinom Konstantinović, sestrom od tetke kneza Milana. Poslije punoljetstva kneza Milana (1872), B. je dobio generalski čin i postao je predsjednik ministarstva i ministar vojni. Umro je u Beogradu iznenada od gušobolje. *S. Jovanović.*

BLAŽEK TOMO (7/3 1807, Peteranec, kod Koprivnice — 1846, Varaždin). U

Digitized by Google

rodnom mjestu svršio je krajišničku njemačku trivijalku, u Varaždinu gramatiku i humaniora, pa je onda stupio u zagrebačko sjemenište. Zbog bolesti morao je ostaviti bogosloviju i počeo je učiti pravo na zagrebačkoj akademiji nauka. Položivši odvjetničku cenzuru, postao je 1840 odvjetnik u Varaždinu. — B. je malo pjevao. Javljao se u Danici, ali veoma rijetko. Poslije smrti pjesnikove, zbog stroge cenzure u Hrvatskoj, htio je A. Nijemčić izdati pjesme svoga pobratima u Beogradu, ali ih ni tu cenzura nije propustila, te ih je mogao izdati tek 1848 u Zagrebu, i to s natpisom Političke pjesme Tome Blaževića. Kao mladić B. nije pripadao prvom kolu preporoditelja; tada je pjevao latinske satire i njemačke pjesme. Ali kad je, kao zreo čovjek, prihvatio ilirsku ideju, on ju je zastupao s najdubljim uvjerenjem, mirno i muževno, bez onoga mladićkoga oduševljenja, u kome su radili ilirski pjesnici. Njegovu poeziju karakteriše ozbiljna muževnost, odlučnost, trijezna, rodoljubiva refleksija, energija i slobodoumlje, ali se javlja i negacija, a u nekim erotičkim pjesmama, neobjavljenim, i lascivnost. B. je bio po svojim nazorima racionalist 18 vijeka, otvoren protivnik crkve (pjesma Sljepari). Njegova književna izobraženost je staroklasična. Od modernih cijenio je Voltaira i Bérangera.

B. Vodnik.

BLED, općina, ljetovalište i kupalište u Slovenačkoj na rubu ravnice među Julskim Alpama i Karavankama, s Bledskim Jezerom. Selo B. ne postoji, nego se tako zovu sva sela oko jezera s jezerom i sama općina. — B. se spominje prvi put 1004, kad je njemački car Henrik II. dao briksenskom biskupu B., t. j. grad na strmoj stijeni nad jezerom s prostranom okolinom. Briksenski biskupi, čiji se posjed proširio skoro na čitav teritorij među Radovljicom, Kranjskom Gorom i Bohinjskim Jezerom, ostali su gospodari B. sa prekidom od 1803 do 1833 sve do 1858. Bledski grad je ostao čitavo vrijeme sjedište njihove uprave. Kad se 1870 podigla gorenjska željeznica (Ljubljana—Jesenice—Trbiž), počeo se B. brzo razvijati kao ljetovalište i kupalište zbog svoje prekrasne okoline. Vile i hoteli nalaze se oko jezera. Broj vila i privatnih stanova sada je preko 200; sezona traje od maja do oktobra, njezin vrhunac čine mjeseci jul i august. Dolazi godišnje prosječno do 10.000 gostiju. Na obali jezera nalazi se kraljev dvor (vila) »Suvobor«, a nedaleko od B. je divna klisura Vintgar.

A. M.

Klimatsko mjesto, 501 m visine, na obali jezera. Temperatura u maju 12·5° C, junu 16·9° C, julu 19° C, augustu 18·5 C, septembru 15° C. Okolnim brdima i šumama B. je zaštićen od vjetrova. Lujzin izvor gvoždevite vode je za piće i kupanje. Kupanje u jezeru. Kupalište »Pension Vuk«. Lujzino kupalište. Zračno kupalište i sunčanje. Hidroterapija, elektroterapija, masaža, dijetalna kuhinja. Više liječnika i apoteka. Kursalon. Sport. Izleti. Željeznička stanica, automobilski saobraćaj. Pošta, telegraf, telefon.

L. N.

BLEDSKO JEZERO, u Slovenačkoj, kraj mjesta Bleda, 6·5 km sjeverozapadno od Radovljice. Površina je oko 1·4 km², nadmorska visina jezera 474 metara. B. J. je izdubeno u stijeni nepravilnog četvorouglastog oblika, zelene vode, duboko 45 m, utiče u Bohinjsku Savu (Savicu). Glacijalnog je podrijetla.

P. V.

BLEGAŠ, planina u Slovenačkoj, u Julskim Alpama, između rijeka Poljanščice—Selščice (Sore) i granice s Italijom, 15 km zapadno od mjesta Škofja Loka. Najveći visovi od zapada k istoku su: Crni Vrh 1288, Blegaš 1563, Koprivnik 1370, Lubnik 1024 metara. Sjevernim podnožjem prolazi drum Škofja Loka—Podbrdo—Gorica, južnim drum Škofja Loka—Crkno—Idrija.

P. V.

BLEIWEISS VITEZ TRSTENIŠKI JANEZ DR., profesor (19/11 1808, Kranj — 28/11 1881, Ljubljana). Učio je osnovnu školu u Kranju (do 1819), gimnaziju u Ljubljani (do 1824), studirao je filozofske nauke na liceju u Ljubljani (do 1826), a 1826 upisao se na medicinu u Beču. Promoviran je na doktora medicine 1832. Od 1835 do 1836 studirao je veterinarsku medicinu na bečkom veterinarskom institutu i dobio je diplomu veterinara. 1834 primio je na institutu mjesto penzionera za tri godine sa stalnom plaćom. 1835 dobio je suplenturu korepetitora za specijalnu patologiju i terapiju i mjesto adjunkta na internoj klinici. Ta mjesta bila su mu definitivno dana 1836. U to doba napisao je knjigu Praktisches Heilverfahren des Pferdes, koja je doživjela za 15 godina 5 izdanja. U Beču i okolini istakao se B. svojom stručnom spremom u praksi. 1838 izabrala je B. Kmetijska družba u Ljubljani za svog dopisnog člana. 1841 izabran je B. za profesora veterinarstva u Ljubljani, gdje je predavao i sudsku medicinu. 1850 bio je B. imenovan na novoustanovljenoj

Digitized by Google

potkivačko-veterinarskoj školi za upravitelja i prvog učitelja-profesora. Upravljao je i predavao je u toj školi do svoje smrti besplatno. 1856 dobio je B. mjesto »deželnog živino-zdravnika« za Kranjsku i ostao je to do svog umirovljenja (1874). — Kao veterinar proputovao je B. cijelu Kranjsku i tako je dolazio u neposredan dodir s narodom, za čije je duhovno i materijalno podizanje žrtvovao svu svoju snagu i rad. B. je stekao osobitih zasluga na polju ugušivanja zaraznih bolesti. 1864 napisao je stručno djelo Die Identität der Rinder- und Schafpest. Za narod i svoje učenike napisao je B. (dijelom s Dr. Struppijem) ove knjige: Bukve za kmeta (1843), Nauk o potkovstvu (1846), Nauk murve i svilode rediti in svilo pridelovati (1851), Nauk, kako se pri porodih domaće živine ravnati (1852), Nauk o živinoreji (1855), Nauk ogledovanja klavne živine in mesa (1855), Nauk o umni živinoreji (1871). Kao tajnik gospodarskog društva napisao je B. Zgodovina c. kr. Kmetijske Družbe (1855) i Milosrčnost do živali (1846), a to djelo mu je donijelo odlikovanja i iz inostranstva. Osim toga je B. pisao stručne članke za narod u svom listu Novice. I kao liječnik B. se istakao. 1851 imenovan je za člana stalne zdravstvene komisije za Kranjsku i ostao je njezin član do njenog raspuštanja (1870). Preko godinu dana (1860—1861) bio je »deželni zdravstveni svetnik«, šef zdravstva u Kranjskoj i upravitelj rodilišta. Njegova je zasluga, što se zemaljska bolnica proširila i što je otvorena bolnica za umobolne u Kranjskoj. 1855 do 1856 radio je B. u komisiji protiv kolere. Osim disertacije iz medicine De hirudine medicinali (1832), napisao je B. Zur Reform des Findelwesens in Krain (1868). Između stručnih priznanja i odlikovanja dobio je B. priznanje od austrijske vlade 1848 (od cara 1850) za odlično vršenje dužnosti dvaju profesorskih poziva na liječničkom učilištu i u obliku godišnjeg dodatka u novcu. Dobio je poziv bavarske vlade, da kompetira za profesorsko mjesto na veterinarskoj visokoj školi u Münchenu. 1843 izabralo je B. društvo liječnika u Beču za svoga dopisnoga člana. Gospodarska društva u Zagrebu, Gorici, Celovcu, Grazu, Pragu, Brnu, Beču, Lavovu i Černovicama izabrala su ga 1875 za svog počasnog člana, a Društvo Srpske Slovesnosti u Beogradu »iz uvaženija njegove revnosti i truda, upotrebljen na umni i materijalni razvitak kranjskog kao grane naroda jugoslovenskog, za svog korespondentnog člana...«

Literatura: Bleiweissov Zbornik, Matica Slovenska, 11 (1909).

F. Zavrnik.

Najveće značenje ima B. kao žurnalista, političar i narodni vođ. Bio je osnivač i redaktor nedjeljnog lista Novice (prvi broj 5/7 1843), slovenačkih novina, koje su u početku i u prvome redu imale služiti ekonomskom odgoju prostoga naroda; one su bile dugo vremena jedine i u pravom smislu riječi prve slovenačke novine, a od 1843 do 1858 i jedini organ za beletristiku i mnoge druge struke, naposljetku, od 1848, i za politiku. Zasluga B. i Novica je što su sjedinili sve Slovence i u ortografskom pogledu, te su napustili staru bohoričicu i počeli pisati gajicom. — B. je radio mnogo i u slovenačkim društvima. 1863—1881 bio je predsjednik ljubljanske Čitalnice, 1875—1881 predsjednik Slovenske Matice, njezin organizator i 1868—1869, 1877—1881 redaktor njezinih Letopisa. —B. je pisao o prirodnim naukama, historiji, filologiji i literaturi, izdavao je kazališne komade, školske knjige i kalendare (Koledarček Slovenski, od 1852 do 1856; Slovenski jezik, pa Kranjska špraha, 1862; Literarna zapuščina doktorja Franceta Prešerna u Letopisu Slovenske Matice, 1875).

Svrha B. literarnog rada bila je u prvom redu utilitaristička i praktička: politički preporod i pouka prostoga naroda na narodnom jeziku. S toga gledišta je posmatrao B. i literarni rad Vesel-Koseskoga i istakao potrebu stroge literarne kritike. — U politici bio je B., i s njime Novice, za samostalnu, ustavnu i monarhističku Austriju, nepovredivost katoličke vjere i zaštitu slovenačkog naroda i njegova jezika. Osobito poslije 1861 bio je B. za autonomiju austrijskih zemalja, u kojima žive Slovenci, i za očuvanje historijskih pokrajinskih granica, a zastupao je i težnju za ujedinjenje Slovenaca u jednu administrativnu, i po mogućnosti, državo-pravnu jedinicu. Poslije dualizma i osnivanja Slovenskog Naroda (1868), dobio je B. u t. zv. mladoslovencima političke protivnike.

Literatura: Bleiweissov Zbornik, Slovenska Matica (1909).

M. Kos.

BLEJSKE TOPLICE, na jezeru blizu Bleda (475 m). Akrotaterma 23° C. *L. N.*

BLIDINJE JEZERO, u Hercegovini, između Čvrsnice i Vran-Planine,

Digitized by Google

1·5 km sjevero-sjeverozapadno od Jelenka 1806 m. Površina je 3·2 km², apsolutna visina jezera 1·180 m, najveća dubina 4—5 m.

Literatura: Artur Gavazzi, Die Seen des Karstes. I. Teil. Abh. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, 5. Bd. (1903/04). *P. V.*

BLIHA, rječica u Bosni, lijeva pritoka Sane. Izvire na sjeveroistočnom podnožju Grmeč-planine (Davidovića brijeg 621 m) iz Vrela. U glavnom B. teče k istoku, uliva se 22 km nizvodno od sela Pobrežja, odnosno 2 km nizvodno od Sanskog Mosta. Dužina toka je 24 km. *P. V.*

BLIŠKOVA, manastir u Vranešu (između Bijelog Polja i Plevlja). Crkva je posvećena Bogorodici (Vavedenje); po svoj prilici je iz 13—14 vijeka. Spominje se 1516. Sada je u ruševinama. *V. P-ć.*

BLOŠICA, ponornica u Slovenačkoj, sjeverno od Nove Vasi; vjerojatno je podzemnim tokovima u vezi s Bistricom. Površina je sliva oko 56·5 km². *P. V.*

BOARESKO GEORGIJE. V. Bojer Georgije.

»B. O. B.« TRGOVINA BETONSKIH BLAGAJNA D. D., u Vukovaru. Osnovana je 1920. Glavnica je 1,650.000 dinara. Izrađuje trezore i blagajne od betona i čelika. Ima pokretnu snagu od 24 konjske snage. Zaposleno je 40 radnika. Godišnji je kapacitet 500 raznih blagajna. *S. P.*

BOBALJEVIĆ DOMANJA (talijan. Bobali) (početak 14 vijeka, Dubrovnik — druga polovina 14 vijeka, Bosna). Kao kanonik dubrovačke crkve B. je došao bosanskom banu Stjepanu Kotromaniću i postao je njegov najpouzdaniji savjetnik i pomoćnik. Priča se, da je u tom svojstvu odvratio od bogomilstva i samoga bana i dobar dio naroda u Bosni, i da je 1347 spasio bana, kad je na njega bio navalio car Dušan i opsjeo ga u tvrdome Bobovcu. *M. R.*

BOBALJEVIĆ SABO (talijanski Bobali), pjesnik (1530—1585, Dubrovnik). Od stare vlasteoske porodice, po ocu Miši zvao se i samo Mišetić. Bio je gotovo sasvim gluh (odatle mu nadimak Glušac). Mnogo se je interesovao za talijansku literaturu, te je bio i u vezi s nekoliko talijanskih književnika. Pisao je samo nekoliko srpsko-hrvatskih pjesama, a inače samo talijanske. Tako su on i Miho Monaldi jedini viđeniji dubrovački pjesnici, koji su pjevali većim dijelom na talijanskom jeziku. Od srpsko-hrvatskih pjesama, koje su izdane u 8 knjizi Starih pisaca hrvatskih, najbolja je Jeđupka, vrlo uspjela imitacija Čubranovićeve Jeđupke. Talijanske pjesme B. (Rime amorose e pastorali, e satire) izdane su 1599 u Mlecima i 1783 u Dubrovniku. One dokazuju, da je B. imao puno dara za poeziju i da je u njima dao, kao malo koji dubrovački pjesnik, mnogo realnog i konkretnog iz svojega života, ali u dosta hrapavom spoljašnjem obliku.

Literatura: Đ. Körbler, Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16 vijeka (Rad, 212). *M. R.*

BOBIJA GORA, bregovi u Crnoj Gori, između rijeka Morače-Rijeke Crnojevića, 9·5 km istočno od Rijeke, visoka 429 m. Sjevernim podnožjem vodi drum Podgorica—Cetinje. *P. V.*

BOBOVAC, veoma utvrđeni glavni grad bosanske kraljevine 14 i 15 vijeka, gdje se čuvala kraljevska kruna. B. je upravo bio glavno utvrđenje (castrum), a glavno mjesto bješe bliska Sutjeska, mnogo pogodnija za stanovanje. U jednoj se povelji od 1457 i veli »pod gradom našim kraljevskim Bobovcem u varoši Sutisci«. U njemu se je održao Stjepan Ostoja i onda, kad je cijelu zemlju bio izgubio (1404—1408). 1463 stradao je B. mnogo od novosalivenih turskih topova. Danas je u ruševinama.

Literatura: Đ. Stratimirović, Glasnik Zem. Muzeja, 3 (1890). *V. Ć.*

BOCARIĆ ŠPIRO, slikar (2/12 1878, Budva, Boka Kotorska). Nižu srednju i umjetničku školu svršio je u Veneciji. Poslije svršenih studija nastanio se u Sarajevu, a sada živi u Banjoj Luci. Radio je najviše portrete i tipove i scene iz bosanskog života. Učestvovao je na prvim dvjema jugoslovenskim izložbama, a i u Veneciji. Pisao je i mnoge novinarske članke i recenzije u Otadžbini, Bosansko-hercegovačkom Glasniku, Srpskoj Riječi, Musavatu, Bosanskoj Vili, Brankovu Kolu, Danu i Preporodu. Za novi kraljevski dvorac u Han-pijesku izradio je deset slika. *V. P.*

BOČ, planina u Slovenačkoj, 11 km južno od Slovenske Bistrice, odnosno 1·5 km zapadno-jugozapadno od mjesta Studenice (na rijeci Dravinji). Visoka je 980 m. Predstavlja jedan od graničnih vijenaca između dravske i savske oblasti Slovenačke. *P. V.*

BOČAC, selo u dolini Vrbasa, 30 km sjeverno od Jajca, s ostatcima staroga grada B. Ima 209 stanovnika (1910). — Spominje se između 1494—1507 kao

Digitized by Google

grad u jajačkoj banovini (1464—1528). Pod gradom je bila varoš. Turci su ga zauzeli 1516. Još početkom 18 vijeka B. se spominje kao jaka tvrđava sa varoši. Sada u B. ima jedna velika parna pilana. *M. F.*

BODIN, kralj srpski (1081 — poslije 1101). B. je bio sin prvog zetskog kralja Mihajla. Kao mlad princ učestvovao je u buntovnim borbama protiv Bizanta. Kad je u Makedoniji 1073 buknuo ustanak protiv grčke vlasti, pomogao ga je kralj Mihajlo, i na molbu ustanika poslao im je B. s pomoćnim četama. U Prizrenu je proglašen onda B. za cara. Spočetka je B. imao uspjeha. Njegova vojska je osvojila Skoplje, a on sam Niš. Ali je griješka bila, što je razdvojio svoju snagu, pa jedan dio vojske, s vojvodom Petrilom, uputio na jug, a sam pošao na sjever. Južna vojska bila je potučena kod Kostura, a ni sjeverna, prepolovljena po snazi, nije mogla da se održi. Kod Pauna na Kosovu B. je bio poražen, zarobljen i odveden, najprije u Carigrad, a poslije u Antiohiju. Otuda se spasao pomoću mletačkih mornara. Poslije 1081 došao je na kraljevski prijesto, iza očeve smrti. Duže vremena iskorišćavao je B. borbe između Bizanta i Normana, koji su iz Italije bili počeli svoja vojevanja na Balkanu. I ako obvezan Bizantu, B. je u borbama ili ostajao neutralan, ili je ratovao za svoj račun, osvajajući Rašku, Bosnu i Hum. Poslije poraza Normana (1085) Bizantinci su se počeli svetiti za takvo držanje i Srbima. Veze između B. i Normana nisu mogle ostati nepoznate. Njegova žena Jakvinta, rodom iz Barija, bila je normanskog podrijetla. — Raški župan Vukan, B. vazal, isticao se u vrijeme od 1086 do 1096 kao aktivan protivnik Bizanta, i često je, vjerojatno u sporazumu s B., prodirao prema Kosovu i Metohiji. Sam B. u novim borbama nije imao stare sreće, i sve se manje isticao, zauzet borbama u porodici. Njegovi mnogobrojni srodnici bili su nezadovoljni kraljicom Jakvintom, koja je previše gledala na svoje interese. Radi tih porodičnih kriza B. je došao u sukob i sa Dubrovnikom, koji je davao utočišta progonjenim srodnicima. 1096/97 prolazili su kroz B. državu francuski križari pod vodstvom grofa Rajmunda od Toulouse. B. ih je lijepo primio u svojoj prijestolnici Skadru. Godina B. smrti nije utvrđena. Stavlja se između 1101—16. *V. Ćorović.*

BODULIJA (zemlja Bodula). U Hrvatskom Primorju i u Dalmaciji zovu Bodulom čovjeka s obližnjih ostrva, naročito s ostrva Krka. Boduli se Krčani crno nose (vele da žale za svojim gospodarima Frankopanima). *J. M-n.*

BOĐAN, manastir u Bačkoj (Vavedenje). 1478 sazidao ga je neki trgovac Bogdan iz Dalmacije; 1565 je obnovljen, pošto je bio razoren od Turaka. 1695 crkva je razorena, a po treći put je sazidana 1698. *V. P-ć.*

BOĐANSKI O. M., ruski slavista, profesor moskovskog univerziteta (3/1 1803 — 6/9 1877). Prevodio je sa slovenskih jezika i publikovao, za svoje vrijeme dobro, dosta staroslovenskih tekstova (u moskovskim Čtenija i drugdje). Putovao je po slovenskim zemljama. 1837 do 1838 radio je u Pragu kod Šafařika. Pisao je o narodnoj poeziji slovenskih plemena (1837). Najvažnije mu je djelo: O podrijetlu slovenskih pismena (1855). *A. B.*

BOG. V. Narodna vjerovanja.

BOGDAN JOAN (1862, Brašova — 1919, Bukurešt). Prvi profesor slovenske filologije u Rumunjskoj u bukureškom univerzitetu. Izdavao je kritično rumunjske historijske dokumente i druge slovenske tekstove i rukopise: Ein Beitrag zur bulgarischen u. serbischen Geschichtsschreibung (Archiv, 12, 1891); Jusemnatatea studiulor slave pentru Romîni (Značaj slovenskih studija za Rumunje, 1894); Cronîce inedite atiugatoare de istoria Romînilor (Neobjavljene kronike, koje se odnose na historiju Rumunja) 1902; Evangelüle de la Homor si de Voronet din 1473—1550 (Homorevo i Voronješko evanđelje) 1907; Ueber die Sprache der ältesten moldavischen Urkunden, 1908; Documentale lui Stefan cel Mare (Dokumenti Stefana Velikoga), I—II., 1913; Documente privitoare la Relatile tarii Romaneste cu Brasovul si cu tara ungureašča (Dokumenti o odnosima rumunjske zemlje s Brašovom i Madžarskom). *A. B.*

BOGDAN PETAR, biskup skadarski i nadbiskup skopljanski. Štampao je u Padovi 1685: Cuneus prophetiarum de Christo servatore mundi. *Đ. K.*

BOGDANOVIĆ KONSTANTIN (21/2 1811, Ruma — 27/4 1854, Novi Sad). Gimnaziju je svršio u Karlovcima i Segedinu, a pravne nauke u Pešti. Poslije svršenih nauka postao je advokat, ali je ubrzo (1842) prešao u Srbiju, gdje je stupio u državnu službu. U Srbiji nije ostao dugo, nego

Digitized by Google

je uskoro radi studija državnih i društvenih nauka otišao na zapad, te je proveo nekoliko godina u Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj. 1848. pokrenuo je u Pešti list Vesnik. Za vrijeme narodnoga pokreta (1848/49) bio je prvo sekretar patrijarha Rajačića, zatim izaslanik kod vlade u Beču, i najposlije u likvidacionoj komisiji u Temišvaru. Kasnije je postao advokat u Novom Sadu, gdje je i umro. Napisao je nekoliko članaka iz književnosti, historije, državnih i društvenih nauka. Glavno njegovo djelo je Istorija srpskog ustava (1861). *D. P.*

BOGDANOVIĆ LAZAR, prota i paroh osječki, crkveni pisac (22/4 1861, Osijek). B. je svršio gimnaziju u Osijeku 1881, a bogosloviju u Kralovcima 1885. Zapopio se u četvrtoj godini bogoslovije i bio je administrator parohije u Čepinu 1884—1892. Kada je (1892) osnovana srpska pravoslavna parohija u Varaždinu, B. je postao prvi njen paroh, a 1897 izabran je za paroha u Osijeku, gdje mu je 1920 povjerena i administracija vukovarskog protoprezviterata. — Od 1885 pisao je B. mnogo po bogoslovskim i drugim časopisima, a naročito u Srpskom Sionu, Novoj Zeti, Starinaru, Brastvu i Ruskom Palomniku. Od interesa su njegovi opisi starina i članci i bilješke o srpskim crkvenim i drugim slikarima 18 i 19 vijeka, koji su najvećim dijelom štampani u Srpskom Sionu. B. je prevodio s ruskog i njemačkog, a ponešto i s bugarskog. Napisao je monografije pravoslavnih crkava u Varaždinu i Velikoj Kaniži. *R. G.*

BOGDANOVIĆ LUKIJAN, posljednji patrijarh i mitropolit karlovački (10/5 1867, Baja — 4/9 1913, Bad Gastein, Salzburg). B. je svršio gimnaziju u Baji, bogosloviju u Karlovcima, pravo u Jegru. 1891 se zamonašio u Beočinu i postao konzistorijalni podbilježnik i kateheta u Novom Sadu. 1892—1894 bio je kateheta gimnazije u Karlovcima, a od 1894 do 1896 bilježnik arhidijecezalne uprave. Zatim je B. bio arhimandrit, mandator, administrator i najzad episkop budimski (1897). 1908, pošto druga dva izbora nije htio car potvrditi, izabran je B. za patrijarha srpskog i mitropolita karlovačkog. Kao patrijarh osnovao je sinodalni fond s ulogom od 50.000 kruna godišnje, prilagao je svešteničko-udovičkom fondu 20% od svog čistog prihoda i preuredio je Stratimirovićevo Blagodjejanje u moderno uređeni gimnazijski internat — Stefaneum. *R. G.*

BOGDANOVIĆ MARIJAN, bosanski franjevac, ehinski biskup i apotolski vikar u Bosni, ljetopisac (Kreševo — 7/1 1772, Kreševo). Prije no što je bio imenovan biskupom, B. se istakao kao revan gvardijan franjevačkog samostana u Kreševu, i vijećnik i kustos franjevačke bosanske redodržave. Za biskupa ga je zaredio u crkvi Sv. Blaža u Dubrovniku stonski biskup Petar Budmani 8/5 1768. Kako je žalosno bilo stanje katoličke crkve u Bosni za njegova apostolskog vikarstva, vidi se iz izvještaja, što ga je 27/2 1771 poslao u Rim (Starine Jugoslavenske Akademije, 17), kao i iz Ljetopisa franjevačkog samostana u Kreševu, koji je on 1765 počeo i sve do smrti najsavjesnije vodio (štampan je 1917 u Glasniku Zemaljskoga Muzeja, i 1918 i napose). *J. J.*

BOGDANOVIĆ MILOŠ DR., vanredni profesor univerziteta u Beogradu (4/9 1877, Baja, Madžarska). Gimnaziju je svršio u Baji, a medicinske nauke u Budimpešti. Poslije svršenih nauka proveo je po godine u Münchenu i Berlinu, radi studija bakteriologije i patološke anatomije. Od 1903 bavi se akušerstvom i ginekologijom. Bio je docent na univerzitetu u Budimpešti. 1921 postao je vanredni profesor na univerzitetu u Beogradu. Štampao je znatan broj članaka iz područja akušerstva i ginekologije u madžarskim i njemačkim časopisima. *D. P.*

BOGDANOVIĆ SIMEON, »SINIŠA« (2/2 1833, Vorkapić, Banija — 29/10 1909, Zagreb). Buna 1848 zatekla je B. u srednjoj školi u Rakovcu kraj Karlovca, odakle je otišao na Madžare i zatim ostao u austrijskoj vojsci. Dugo je služio u Italiji, Erdelju, Češkoj i Austriji, ali svoj jezik i narodnu prošlost nije zaboravio, nego ih je još njegovao. Bio je poznat s Vukom Karadžićem i ustupio mu je zbirku poslovica iz Banije. Posljednjih desetak godina proveo je u službi u Osijeku. Penzioniran je 1892, kao pukovnik, i preselio se u Zagreb. — Rodoljublje podsticalo je B. na historijske studije; zato je i svrha svih njegovih radova, koje je publikovao pod pseudonimom »Siniša«, rodoljubiva. Pisao ih je i po izvorima, ali se mnogo oslanjao na racionalističko kombiniranje i narodnu tradiciju. Njezine sve tvrdnje nije primao, ali većinu jest. Bio je protiv suviše kritičkog pravca u srpskoj historiografiji. — Veći dio B. radova je štampan u Letopisu Matice Srpske. Glavniji su: Poreklo Stevana Nemanje i prve godine njegove vlade (142, 50), Nekoliko riječi o tastu Nemanjinu

Digitized by Google

banu Boriću (151, 40) i Ratovi Stevana Nemanje s Bizantincima i Dubrovčanima (177, 1; 178, 1). I. Ruvarca shvatanje historijske vrijednosti narodne tradicije napadao je B. u Stražilovu (4, 1888, 454) i Javoru (1889, 504). Napisao je popularnu Istoriju Srba, iz koje je ponešto izlazilo u Srbobranu i Braniku. Pisao je i političko-polemičke sastave i memoarske bilješke.
N. Radojčić.

BOGDAŠIĆI, crkva Sv. Apostola Petra, kod Kotora. Sazidao je, pouzdano na starim temeljima, episkop zetski Neofit 1269. Još 1455 bila je pravoslavna, pa je onda pokatoličena.
V. P-ć.

BOGIĆ VITOMIR, glumac (16/3 1887, Beograd). B. je svršio 6 razreda gimnazije, pa je stupio prvi put na pozornicu 14/1 1907, a 1908 izabran je za pitomca glumačke škole u Münchenu. — U ratovima od 1912 do 1919 učestvovao je kao rezervni oficir. Od 1919 do 1921 bio je u Parizu, gdje je studirao i prepisao veći broj režijskih djela Comédie Française. Po povratku radio je kao glumac i redatelj u Beogradu, Novom Sadu i Zagrebu, odakle se vratio u Beograd, gdje je i danas. — Glavne su B. uloge: Hamlet, Cyrano de Bergerac, Ernani, Otelo, Romeo, Richard (Kradljivac), George (Buridanov magarac), François (U novoj koži), Lenski (Ašantka), Armand (Gospođa s kamelijama), Hlestakov (Revizor) i dr.
R. O.

BOGIĆEVIĆ ANTA, vojvoda (oko 1758, Klupci, blizu Loznice — aprila 1813, Loznica). 1807 postao je B. vojvoda. Istakao se u borbama na Drini i kao branilac Loznice. Umro je u kritičnoj godini 1813. Njegovu kćer Tomaniju uzeo je za ženu Jevrem Obrenović, brat kneza Miloša.
V. Ć.

BOGIĆEVIĆ MILAN, srpski političar (6/3 1840, Šabac). Sin Miloša, a unuk Ante Bogićevića. Po Antinoj sestri Tomaniji, udatoj za Jevrema Obrenovića, B. je rod s Obrenovićima. Svršio je pravo u Parizu. Od 1867 do 1872 bio je prvo sekretar, pa onda opravnik poslova srpske agencije u Carigradu. 1872 bio je sekretar kneževa dvora, 1874 ministar Pravde u Ćumićevom ministarstvu, a 1875 ministar Inostranih Djela u ministarstvu Danila Stevanovića. 1883 ponovo je došao za ministra Inostranih Djela, i to u ministarstvu Nikole Hristića. Od 1884 do 1888 bio je poslanik u Beču; 1894 ministar Inostranih Djela u ministarstvu Nikole Hristića; od 1895 do 1900 poslanik u Berlinu; od 1903 do 1906 državni savjetnik. B. je bio jedan od osnivača napredne stranke i pristalica austrofilske politike. Poslije bugarskog rata od 1885 nastojavao je kod bečkog kabineta, da se kralj Milan odvrati od ostavke. Kao poslanik u Berlinu radio je na ženidbi kralja Aleksandra sa jednom njemačkom princesom, ali taj plan je propao uslijed Aleksandrove ženidbe s Dragom Mašin.
S. J.

BOGIŠIĆ BALTAZAR DR., crnogorski ministar Pravde, profesor, pravnik (7/12 1834, Cavtat — 24/4 1908, Rijeka). B. se obrazovao u svom rodnom mjestu privatno, a po očevoj smrti (1856) otišao je u Mletke, gdje je svršio gimnaziju i maturu. Poslije toga se upisao na pravni fakultet u Beču, ali je slušao pored toga filozofiju, filologiju i historiju. Položio je 1862 doktorat filozofije u Giessenu. 1863 postavljen je za činovnika u dvorskoj biblioteci u Beču. Poslije položenih ispita promoviran je za doktora prava u Beču. 1868 postavljen je za školskog nadzornika u banatsko-srijemskoj Vojnoj Krajini, sa sjedištem prvo u Temišvaru, pa kasnije u Petrovaradinu. 1869 primio je poziv univerziteta u Kijevu i Odesi za profesora slovenskih prava. Novorosijski univerzitet u Odesi odlikovao ga je počasnom diplomom doktora honoris causa za javno pravo. B. se odlučio da primi poziv toga univerziteta, otišao je u Odesu i 1870 držao je svoje pristupno predavanje. U Odesi je B. nastavio rad oko skupljanja narodnih običaja, pa je poduzeo i jedno djelomice avanturističko putovanje po Kavkazu, da se upozna s običajima naroda. 1872 pozvao ga je knez Nikola, da izradi Imovinski Zakon za Crnu Goru. B. se tome pozivu odazvao, jer je to bila i želja cara Aleksandra II. 1874 otišao je B. iz Odese u Pariz, da izradi nacrt zakona, koji je 25/3 1888 proglašen kao Imovinski Zakonik za knjaževinu Crnu Goru sa zakonskom snagom od 1/7 1888. Rad na tome zakoniku obustavio je B. na kratko vrijeme, kad je bio, za vrijeme rusko-turskog rata, pridodan ruskoj civilnoj kancelariji, radi sastava projekta za sudsku organizaciju u Bugarskoj. 1877 vratio se B. na svoj posao u Pariz. Poslije svršenog posla na zakoniku otišao je 1888 u Rusiju, da uredi svoj službeni odnos, a kad mu je odobrena penzija, napustio je profesuru u Odesi. 1893 ponudio mu je knjaz Nikola mjesto ministra Pravde, da bi vodio nadzor, kako se provodi novi zakonik u praksi i da bi predložio potrebne iz-

Digitized by Google

mjene. B. je prihvatio ponudu, izradio neke popravke u zakoniku, i drugo izdanje zakonika proglašeno je kao zakon 14/1 1898. B. je bio ministar do 22/11 1899, kad se vratio opet u Pariz, gdje je ostao, kao privatni naučnjak, do pred samu smrt, koja ga je zadesila na Rijeci, kad je polazio za Cavtat.

Po svom naučnom uvjerenju B. je bio pristalica Savigny-eve historijske škole, i na njega je naročiti utjecaj imao G. Puchta sa svojim djelom Das Gewohnheitsrecht (1828). U njegovu i naučnom i zakonodavnom radu vodila je B. stalno misao, da je narodno pravo ono dobro pravo, da valja skupljati i ispitivati narodne pravne običaje i na njima onda zasnovati cio zakonodavni rad. Toj je ideji posvetio B. cio svoj život, i pokazao je praktički, osnovom crnogorskog Imovinskog Zakonika, koliko je njegova pretpostavka točna. Još kao činovnik dvorske biblioteke upozorio je B. u raspravi O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnijeh običaja kod Slovena (Pravni običaji u Slovena, Književnik, 3, 1866, i posebno), koliku važnost daju drugi narodi svojim pravnim običajima, a kako je malo kod nas u tom pravcu urađeno, i pored toga što imamo toliko materijala. Najviše govori tu B. o porodičnom pravu. B. je saopćio Naputak za opisivanje pravnijeh običaja, koji u narodu žive (Književnik, 3), sastaviv niz pitanja, na koja bi pri sakupljanju narodnih pravnih običaja trebalo odgovoriti. Taj kvestionar bio je osnov za rad oko Zbornika sadašnjih pravnih običaja kod Južnih Slovena, koji je B. u izdanjima Jugoslavenske Akademije objavio 1874. U tom Zborniku B. je saopćio odgovore na dana pitanja iz raznih južnoslovenskih krajeva. Tu je skupljen izvrstan materijal za narodno pravo južnoslovensko, tako da je taj rad B. našao odličan prijem u širim i u naučnim krugovima. Naročito je B. zanimalo porodično pravo, na koje se odnosi rasprava: Glavnije crte obiteljskog prava u starom Dubrovniku (Rad 5, 1868). U svom pristupnom predavanju, koje je držao u Odesi 1870, a koje je objavljeno (Zarja, 1870 i posebno) pod naslovom: O naučnoj razrabotkje istoriji slavjanskago prava, izjavljuje B., da je pristalica historijske Savigny-eve škole o postanku i životu prava, i upozoruje, kako je potrebno, da zakonodavac pozna narodne običaje, narodni život, uvjerenje i potrebe. Po B. mišljenju historijska škola svoj zadatak nije izvršila, jer nije pravim načinom ispitivala i obrađivala predmet. B. preporučuje komparativnu metodu, osnovanu na unutarnjoj vezi pravnih instituta i norama. Pravne narodne običaje treba skupljati, sravnjivati ih s običajima drugih naroda, i onda ih upotrijebiti.

I ako je glavna pažnja B. bila posvećena običajnom pravu, on nije zanemario ni pisano pravo, i objavio je u izdanjima Jugoslavenske Akademije: Pisani zakoni na Slovenskom Jugu (1872), gdje saopćava, u obliku bibliografskog nacrta, izabrane zakonodavne i pravne spomenike iz tog područja, objašnjavajući ih prigodnim napomenama. 1877 štampao je B. svoju raspravu Stanak (Glasnik, 44; njemački prijevod u Archiv f. slav. Philologie, 2), gdje je prikazao taj važni institut međunarodnih odnosa. Kasnije je B. objavio važnu raspravu: De la forme dite Inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates (Revue de Droit international et de législation comparée, 1884), u kojoj je iznio svoje mišljenje o zadruzi, dokazujući, da nije opravdano gledati u zadruzi i u seoskoj inokosnoj porodici dvije vrste porodične organizacije, već da je to isti identični tip seljačke porodice.

Pravni život starog Dubrovnika uvijek je zanimao B., te je 1894 u Nouvelle Revue historique de droit francais et étranger opisao pravne knjige dubrovačke. 1904 izdao je, zajedno s K. Jirečekom: Liber statutorum civitatis Ragusii compositus a. 1272 (Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium, 9). B. se mnogo bavio također našom pravnom terminologijom, te je o tome više puta pisao.

Posebno mjesto u radu B. zauzima njegov projekt za Imovinski Zakonik. B. je u svome poslu uzimao u obzir u prvom redu naše narodne običaje, ali je također marljivo proučavao i građansko zakonodavstvo drugih naroda. Cilj, koji je bio postavljen, da se »glavna pažnja obraća na narodne pojmove o pravdi i pravici, na običaje, predanja i na žive potrebe crnogorskog naroda« (Ukaz knjaza Nikole od 25/3 1888), B. je svojim radom potpuno postigao. Zakonik obuhvata samo imovinsko pravo u užem smislu, bez porodičnog i nasljednog prava, jer se ti dijelovi prava nalaze još u prethodnom, razvojnom stadiju. Zakonik je u cjelini sinteza nastojanja, da se pravni narodni običaji dovedu u sklad s modernim potrebama,

Digitized by Google

te je sve udešeno prema praktičnim svrhama, koje odgovaraju posebnim prilikama zemlje. Radi novih puteva i pogleda, kojima je B. u tom svom radu pošao, obratio je cijeli kulturni svijet veliku pažnju toj novoj kodifikaciji i njenom autoru.

B. se i svojim životom i svojim djelima znatno izdigao iznad svoje kulturne sredine, i osigurao je sebi mjesto ne samo u slovenskom, nego i u stranom naučnom svijetu. On je, istina, prihvatio i zastupao u cijelom svom radu ideju, koja je tada imala veliku privlačnu snagu i koja je nalazila obilne hrane na Slovenskom Jugu, ideju o valjanosti narodnog prava, ali je istina i to, da je on tu ideju propagirao s onim širokim i i sugestivnim gestom, koji je češće uroden ljudima njegova kulturnog kruga. B. se odlikovao dubokim i pronicavim umom, velikom erudicijom i obrazovanošću i naučnom akribijom.

Literatura: I. Strohar, Dr. Baltazar Bogišić (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 23); K. Kadlec, Časopis Muzeja Království Českého (1903) i posebno. *M. Kostrenčić.*

BOGOMILA. V. Babuna.

BOGOMILI (PATARENI, BABUNI). Kršćanska sekta, koja se među balkanskim Slovenima pojavila najprije u Bugarskoj, za vlade cara Petra (927—969). Njen postanak veže se uz, izgleda, legendarno ime popa Bogomila (prema grčkom theofilos). U stvari, po svojim osnovnim shvaćanjima, bogomilska nauka izlazi iz učenja pavlikanske, odnosno manihejske sekte, i iz još starijih gnostičkih učenja. Na Balkan su ta učenja prešla pismenim, ali još više usmenim putem. Još za vlade careva Konstantina Kopronima i Lava VI. preseljavali su se u Trakiju sirski i jermenski heretici. Već je grčki pisac Teofan (817) primijetio, da ti kolonisti šire svoje heretičko učenje među Bugarima. U 10 vijeku maloazijska kolonizacija na Balkanu povećana je novim seobama cara Ivana Cimiska. Kada se, poslije smrti cara Simeona, osjetila u Bugarskoj klonulost i sve rđave posljedice dugih ratovanja, bogomilsko učenje uzelo je izvjestan socijalan karakter, kao optužba i osuda cijelog režima, i naišlo je na živo odobravanje u narodu.

Osnovno obilježje svih istočnjačkih religija, pa i B. sekte, to je jasno naglašen dualizam u svijetu, Boga i demona, dobra i zla. Dobro, to je Bog, odnosno duh; zlo, to je materija, odnosno tijelo. U ljudskom životu stalna je borba između tog dvoga. Stoga pravi kršćanin treba da se trudi pomoći pobjedi dobra, odnosno duhovnim savladati tjelesno. Kao krajnja točka toga jest odricanje braka. Stari Zavjet nije djelo kršćanstva; on je proizvod ranije tjelesne prevlasti, i stoga ga treba odbaciti u cjelini osim psaltira s njegovim oduševljenim himnama Bogu. U samoj Kristovoj crkvi hijerarhija zasjenjuje smisao pravog učenja i sve svodi na blijesak i taštinu. Ona čak učestvuje u svim gnusobama dvorskog i prijestolničkog života i potpuno zaboravlja skromne općine apostola Pavla. — Velik dio te sekte napada crkve s njihovim sjajem i lažnom pobožnošću i ustaje protiv kulta ikona. Sve treba da se prečisti i ispravi. Radi toga se pristalice te sekte zovu kod Grka »čisti«, ili »pravi kršćani«, ili kao kod Slovena »Bogu-mili«. — Kristovo utjelovljenje, govorili su oni, bilo je samo prividno. Stoga oni ne vjeruju u krštenje, a naročito su protivni krštavanju djece. Ljudsko tijelo je puteno, a puteno ne uskrsava. B. ne priznaju ni pričesti, ne će da čuju za čistilište i praštanje grijeha. Štovanje krsta smatraju čak kao grijeh.

Najviše pripadnika B. sekte bilo je u Makedoniji, na donjem Vardaru i oko Babune. Možda je i ime babuni za bogomile, vrlo često u srpskim izvorima, došlo od geografske oznake. — Iz Makedonije i Bugarske učenje je prešlo u Srbiju, gdje ga je Nemanja uništavao vrlo oštrim mjerama. Iz Srbije sekta je prešla u Bosnu, a odatle u Dalmaciju i dalje. U Bosni su pripadnike nove vjere zvali patareni (ime nije jasno).

U Bosni bogomilsko učenje nema one ortodoksije, koja karakteriše istočne sektaše. U mnogo pitanja B. su napravili kompromis s druge dvije kršćanske religije. Oni tu priznaju svece, slave krsno ime, zaklinju se na krst, žene se i uživaju svjetske slasti. To je došlo otud, što je vremenom popustila prva gorljivost, što su se mnoga načela žrtvovala instinktima života (na pr. brak), i što se, uslijed političkih prilika, mjesto na vjerske, mislilo više na državno-političke razloge. Postoji mišljenje, da su B. u stvari pravoslavni, ali tome se protive domaći srpski izvori, koji donose prokletstva protiv njih i govore o njihovom obraćanju u pravoslavlje. A ima i drugih momenata, koji govore protiv toga. I Dubrovčani, prvi susjedi Bosne, koji su sigurno poznavali pravoslavne vrlo dobro, ne bi izvjesne Bosance nazivali stalno patarenima, kad kod njih ne bi bilo nekih razlika

Digitized by Google

prema pravoslavnima. Istina je, kako su katolici bili protivnici i pravoslavnih i B., »šizmatika i heretika«, kako su oni govorili, to su se vremenom B. sve više približavali pravoslavnima, i najposlije su se ili potpuno stopili s njima ili, u drugoj krajnosti, prešli na islam. — Kod bosanskih B. bilo je inače razvijeno nacionalno osjećanje, i to ponajviše stoga, jer su ih katolici s madžarskom snagom progonili, ne samo da ih liše njihovih vjerskih tradicija, nego i njihove državne nezavisnosti. Madžarska je uvijek svoj pritisak u Bosni opravdavala vjerskim razlozima. Za razliku od onih, koji lako podliježu tuđinu, B. su svoje vjerne zvali »pravim« ili »dobrim bošnjanima«, ljudima »tvrde vjere«. Njihova je crkva, »bosanska«, bila organizovana sa čisto narodnom terminologijom.

Vrhovni poglavar B. bio je djed; svećenici su starci i gosti, od kojih su prvi niži red, a oboje su pod ukupnim imenom strojnika. Pri svečanim aktima dolazili su u određenom broju po sedmorica (7 nedjeljnih dana), ili po dvanaęstorica (12 mjeseci, 12 apostola). Oni su ponegdje stanovali u zajedničkim mjestima, koja su po njima dobivala svoje ime (locus Patarenorum in Glubscovo). Bilo je vijesti, nedovoljno pouzdanih, da su se pojedine bogomilske općine nalazile u Hercegovini još u 19 vijeku. U samom narodu o B. nema mnogo traga. — T. zv. »bogomilska« groblja nisu dovoljno proučena, ali je sigurno, da nisu neki bogomilski specijalitet. »Stećci« su ostatci i nastavak rimskih sarkofaga, a u grobljima ima i krstova. — U topoonomatici postoji i danas ime Babuna, s izvjesnim vjerovanjima uz to mjesto (kod Mostara, na pr.).

Literatura: B. Petranović, Bogomili (1867); F. Rački, Bogomili i Patareni, Rad, 7—10; N. P. Blagojev, Pravni i socijalni vzgledi na bogomilite (1912); Ć. Truhelka, Das Testament des Gost Radin (Wissen. Mitteilungen XIII, 1916); G. Millet: La religion orthodoxe et les hérésies chez les Yougoslaves (1917); V. Glušac, Srednjevjekovna »bosanska crkva« bila je pravoslavna (Prilozi, 4, Beograd, 1924). *V. Ćorović.*

BOGORODICA SV. 1. Manastir u Toplici (kod Kuršumlja, na ušću rijeke Kosanice), zadužbina Stevana Nemanje (prije 1168). 1791 crkva je stajala već od dugog vremena pusta. Sada je u ruševinama. Trikonshos (oltarska apsida je trostrana, pjevničke apside polukružne) sa dvije bočne kapele (uz narteks). Živopis je propao.

2. Krajinska (Uspenje), u Krajini (kod Skadra i Skadarskog Jezera). U njoj je sahranjen knez Vladimir (1015) i žena mu. U 15 vijeku bila je stolica zetskog mitropolita (pri kraju 15 vijeka prenesena je prvo u Vranjinu, potom na Cetinje). 1696 bila je u razvalinama. Nije identifikovana.

3. Peć (Bogorodica Odigitrija); Prizren (Bogorodica Leviška); Skoplje (Trojeručica); Braničevo, Gornjak, Htetovo, Strumica, Gradac, Ston, Prespa.

4. Manastiri i crkve: 1. Crkva u Bistrici (Donji Lim), sazidao je Nemanja. Stevan Prvovjenčani i Vladislav potvrdili su joj Nemanjine priloge u selima i u ostalom. Milutin ju je spojio sa crkvicom kičevskom. Stevan Dečanski priložio ju je crkvi Sv. Apostola u Bijelom polju. 1833 u Bistrici kod Prijepolja podignuta je nova crkva (posvećena Sv. Trojici). 2. Crkva Sv. Vavedenje u Popovcu (Rasina). U povelji Stevana Prvovjenčanog označena je kao metoh Studenice. 3. Manastir Vavedenje pod Kablarom, iz 13 vijeka. Sada je bez kubeta i bez živopisa. 4. Bogorodica Episkepsis u selu Brodu (kod Kičeva), metoh Sv. Đorđa Gorga. Spomenuta je u povelji Konstantina Tiha i u povelji Milutinovoj. 5. Manastir Kosinica (kod Sereza). Sazidao ga je kralj Milutin, sa čudotvornom ikonom »Bogorodice Kosinice«. U njemu je sahranjena 1487 sultanija Mara, kći despota Đurđa. 6. Manastir Modrički, kod sela Modrišta (u Poreču). Po svoj prilici je iz 13—14 vijeka. Njegov iguman zauzimao je deveto mjesto među igumanima. 7. Bogorodica Odigitrija, kod sela Mušutišta (kod Prizrena). Podigao je 1315 veliki kaznac Jovan Dragoslav; car Dušan je priložio njegovom manastiru Sv. Arhanđela. 8. Bogorodica Crnogorska, po svoj prilici sadašnji manastir Matejić (više Kumanova). Spominje se u hrisovulji kralja Milutina Sv. Đorđu Gorgu (1300). Prema patrijarhu Pajsiju (Život cara Uroša, 17 vijek) i Karlovačkom Letopisu (oko 1503) sazidala ju je carica Jelena i car Uroš (Uspenje). Za nju se interesovala despotica Evdokija, kći Đ. Balšića, supruga janjinskog despota Isaula (1409). U njoj je u 15 vijeku (1469, 1481) pisao razne knjige đak Vladislav Gramatik. 9. Crkva u selu Kučevištu (Skopska Crna Gora). Vavedenje. Priložio je Dušan manastiru Sv. Arhanđela kod Prizrena. Po svoj prilici je zadužbina kralja Stevana Dečanskog ili kralja Milutina. Sačuvala je prvobitnu ar-

Digitized by Google

hitekturu. 10. Manastir Kremenski kod Kostura (Uspenje). Po svoj prilici iz 14 vijeka. Spominje se u 17 vijeku (1643 njegov arhimandrit German dolazio je u Rusiju po milostinju). 11. Manastir Krupa (Uspenje), na rijeci Krupi, kod grada Obrovca (u Dalmaciji). Prema jednom zapisu podignut je 1342. Spominje se u 15—18 vijeku. U njemu je bio arhimandrit Gerasim Zelić. 12. Crkva u Vaganešu (u oblasti Gilana), koju je 1355 sazidao Dabiživ, unuk Drobnjakov. 13. Crkva u Drenovi (kod Kavadara). Obnovljena je u drugoj polovini 14 vijeka. 14. Metoh manastira Treskavca u selu Kaleniku (kod Florine), iz 13—14 vijeka. 15. Crkva na Starčevoj Gorici (u Skadarskom Jezeru). Sazidana je u 14 vijeku (prije 1378), za vrijeme Balšića. Tu je sahranjen 1540 Božidar Vuković (na njegovoj baštini). 16. Crkva Prečista Ksenova (u Belasici?). Oko 1378 priložena je manastiru Pantelejmonu (u Sv. Gori). 17. Manastir Matka (na rijeci Treski, kod Skoplja). Iz 14 vijeka (prije 1372); brzo je opustio. 1479 obnovila ga je neka Milica. 18. Crkva u Lešju (kod Paraćina). Iz doba cara Dušana, zadužbina Vukosava, oca Crepova. Spominje se za vlade despota Stevana. 19. Crkva u Bučju (kod Trstenika). Spominje se 1395. 20. Crkva Vavedenja u Ibru (u selu Kućnju). Sazidao je vlastelin Obrad Dragosalić za vlade kneza Lazara. 21. Crkva u Dragobilji. 1395 poklonjena je od logoteta Luke Pantelejmonu. 22. Manastir Radešino (sada selo Radošin u Resavi), koji je sazidao vojvoda Radoslav, za vlade despota Stevana. 23. Crkva na Moračniku (u Skadarskom Jezeru), iz doba Balšića. 1417 dao joj je Balša povelju. Sada je opustjela. 24. Crkva na Beški (u Skadarskom Jezeru), koju je 1440 sazidala Jela, supruga Đurđa Stracimirovića, kći kneza Lazara. Sada je dijelom obnovljena. 25. Manastir na Komu (u Skadarskom Jezeru), iz doba Balšića. 1485 već je bio opustio i od Ivana Crnojevića priložen njegovom manastiru na Cetinju. 26. Crkva u selu Dolcu (kod Studenice). Obnovljena je 1442. Grobna crkvica. Sada je u ruševinama. 27. Crkva Vavedenja u selu Pečane (kod Prizrena). Sazidana je 1452. 28. Crkva u Petnici (valjevski). Uspenje. Izgorjela je 1788. 29. Crkva (Uspenje) u Čajniču. Spominje se 1492. 30. Crkva Vavedenja u Komoranu. Podignuta je 1511, a obnovljena je 1754—56. 31. Crkva u selu Gornjanima (kod Skoplja). Popisana je 1514. Sada je u ruševinama. 32. Manastir Sokolac. Sazidan je 1516. Sada je razoren. 33. Crkva Vavedenja, u selu Crkovnici (kod Leskovca), ženski manastir. Podignut je 1541. 34. Crkva u selu Pastuhu (kod Ćustendila). Popisana je 1556. 35. Manastir Vojsilovica (rođenje Bogorodice) kod manastira Gračanice. Po svoj prilici je iz 14 vijeka. Opustio je prije 1762. Kamenje i građu s manastira raznijeli su katolici radi zidanja svoje crkve. 36. Crkva Vavedenja (gornja), u Karlovcima. Spominje se 1561. 37. Manastir Varlamovac (Rođenje Bogorodice), ispod Mojsinja. Po svoj prilici je iz 14 vijeka. Spominje se 1566. 38. Crkva Uspenja, u selu Prijekazi (kod Peći). Spominje se 1567. 39. Manastir Vranštica (Vavedenje), u Vranešu (kod sela Šahovića). Po svoj prilici je iz 13—14 vijeka. Spominje se u 16 vijeku (1556, 1570), 17 i 18 (1709, 1733) vijeku. Sada nisu ostali ni tragovi od temelja. 40. Manastir Pirog (Pirg), kod Zletova. Po svoj prilici je iz 14 vijeka. Spominje se u 16 vijeku (1538, 1561, 1572). Sada je u ruševinama. 41. Crkva Vavedenja, u Suhogrlu. Spominje se 1596. 42. Crkva Vavedenja, u selu Dolčanu. Obnovljena je 1620. 43. Manastir Mahine (Vavedenje), u Crnoj Gori. Spominje se 1621. U njemu je grob vladike Danila. 44. Manastir Pustinja (Vavedenje, kod Valjeva). Popisan je 1622. 45. Manastir Uvac (ili Vuvac), kod Senice (Rođenje Bogorodice). Spominje se u 17 vijeku. 46. Crkva Uspenja, pod planinom Pločom (Stara Srbija), koju je podigao skopski vladika Nikanor 1641 (1646 popisana grčkim majstorima). 47. Manastir Suvodol (kod Knjaževca, Rođenje Bogorodice). Popisan je 1645. 48. Manastir Podmahini (u Boki Kotorskoj), sa crkvom Uspenja. Sagrađen je 1747. 49. Manastir Rajinovac (kod Beograda, Rođenje Bogorodice). Spominje se prije 1732. 1793 je obnovljen (1791 tu su bile prenesene moći Stevana Prvovjenčanog). 50. Manastir Podlastva (Boka, Rođenje Bogorodice). Obnovljen je 1700, 1828 je opravljen. 51. Manastir Dokmir (valjevski). 1734 je obnovljen, 1788 je izgorio. 52. Manastir Novaci (valjevski, Rođenje Bogorodice). Spominje se 1736, izgorio je 1789. 53. Manastir Dobrićevo (kod Trebinja, Vavedenje). Iz 17 vijeka. Spominje se često u 18 vijeku. 54. Manastir Duga (na Morači, Uspenje). Osnovan je oko 1755. 55. Crkva u Plaškom (Vavedenje), sazidana je 1755. 56. Manastir Krepičevac (Uspenje). Zidan je oko 1679, a obnovljen je 1761. 57. Crkva u Gračacu (kod Žiče, Vavedenje). Spominje se 1765. Obnovljena je 1812 (sada je posvećena Sv. Savi). 58.

Digitized by Google

Crkva Rođenja Bogorodice u Zemunu. Osnovana je 1766. Živopis je radio 1815 Ars. Teodorović, iz Novog Sada. 59. Crkva Rođenja Bogorodice, u selu Vrbovcu (okrug moravski). Obnovljena je 1796. 60. Crkva Rođenja Bogorodice, u selu Topoli. Sazidao je Karađorđe 1811. 61. Manastir Miljkov (Bukovica), na Moravi (kod Svilajinca), Vavedenje. Sazidao je neki Miljko, iz sela Gložana. Sadašnja crkva je iz 1856. *V. Petković.*

BOGORODIČIN OTOK, ostrvce, 119 m dugo, 34 m široko, u Boki Kotorskoj, kod Perasta, na ulazu u Risansku dragu. Zove se po crkvici Bogorodice (Gospa od Škrpjela, Madonna dello Scalpello), kojoj se zavjetuju bokeljski mornari i ljudi u nevolji. Jedno je od znamenja Boke, od kako se, po legendi, 22/7 1452 ukazala na grebenu jednome mornaru sjajna slika Djevice. Sadašnja crkvica je iz 1622. Do nje u dvije zgrade peraštanski lokalni Muzej. *J. M-n.*

BOGORODIČINO KOLO. V. Horo.

BOGOSAVLJEVIĆ ADAM, političar (1844, Koprivnica, srez krajinski — 19/3 1880, Zaječar). Svršio je filozofski fakultet beogradske velike škole, ali nije polagao ispite, da bi spriječio sebi samom ulazak u državnu službu. Poslije svršene škole vratio se u selo, gdje je živio i radio zemlju kao i ostali seljaci. Izabran za narodnog poslanika 1874, on je, pod utjecajem ideja Svetozara Markovića, napadao birokratski sistem i tražio smanjenje činovničkih plaća, da ni jedna plaća ne bude veća od 1.000 talira godišnje, a ni jedna penzija veća od 500 talira. B. je mnogo učinio, da ideje Markovićeve prodru u seljačku masu, ali ih je bio previše uprostio, tako da je izgledalo, da se sav Markovićev program sastoji u smanjenju činovničkih plaća. Utjecaj B. bio je znatan na seljačke poslanike, i on je prvi postavio osnovu za jednu seljačku stranku, koja bi se borila za prostiju i jeftiniju državnu upravu, i sva politička pitanja uzimala sa gledišta seljačkih klasnih interesa. Izabran za poslanika nanovo 1875, B. je uzimao velikog učešća u rješavanju pitanja o ratu s Turcima. Za njega se pričalo, da je bio protivan ratu, iz razloga što »njegova njiva ne će biti veća«. U stvari, niti je B. to rekao, niti je on uopće bio protivan ratu. On je glasao za rat, ali pod uslovom, da se u vođenju rata vlada stavi pod nadzor jednoga skupštinskog odbora. Na njegovo navaljivanje, Skupština je odlučila smanjivanje činovničkih plaća za vrijeme rata. Marta 1880 B. je zatvoren pod optužbom samovlasnog razdavanja općinske hrane seljacima. Odveden u zatvor sa zapaljenjem pluća, on je ubrzo umro, od zapaljenja, a ne otrovan, kao što su dugo vremena njegove pristalice, nasuprot liječničkoj svjedodžbi, tvrdili. Zajedno sa Svetozarom Markovićem B. se smatra kao jedan od tvoraca radikalizma u Srbiji.

Literatura: Milićević, Dodatak Pomeniku, 18; Živanović, Politička istorija, II, 74 i 127. *S. Jovanović.*

BOGOSLOV SV. JOVAN OHRIDSKI, crkva u Južnoj Srbiji, u gradu Ohridu, u bitoljskoj oblasti. Podignuta je za vlade cara Dušana (1331—1355). I sada je crkva dobro očuvama. *V. R.*

BOGOSLOVIJE. U staroj srpskoj crkvi spremanje za sveštenički poziv obavljano je mahom zanatski, kod samih parohijskih sveštenika. Ali nije isključeno, da je bila, bar s vremena na vrijeme, i poneka bogoslovska škola, pri kojem episkopskom dvoru. Prve pouzdane vijesti o jednoj takvoj školi su tek iz 1615, kad je dabro-bosanski mitropolit i egzarh Dalmacije, Teodor, otvorio školu za spremanje parohijskog sveštenstva u dalmatinskom manastiru Krki. — Kasnije su u mitropoliji beogradsko-karlovačkoj namjeravali mitropoliti Mojsije Petrović (1726—1730) i Vićentije Jovanović (1731—1737), da otvore duhovnu akademiju po ruskom uzoru, ali im je rana smrt omela tu želju. Akademiju je nešto kasnije, oko 1744, na njihovim osnovima uspio da osnuje vladika bački Visarion Pavlović (1731—1756) u Novom Sadu. Ali se ova B. nije mogla razviti ni održati.

Prvu redovnu bogoslovsku školu za pravoslavne Srbe osnovao je tek mitropolit karlovački Stevan Stratimirović u Karlovcima 1794, pored ranije osnovane gimnazije. Uz njih je 1797 osnovano i Blagodjejanje za ishranu siromašnih đaka. — Ta se B. tokom jednog vijeka razvila u čuvenu karlovačku B., koja je u doba patrijarha Georgija Branковića (1890 do 1907) davala gotovo fakultetsko obrazovanje sveštеničkom podmlatku karlovačke mitropolije, dobila lijepu modernu zgradu od braće Anđelića i uredila dobru biblioteku. Uz nju je patrijarh Branković 1903 osnovao i moderan seminar za udoban život preko sto bogoslovaca. — B. su mogli pohoditi samo svršeni učenici klasičkih i realnih gimnazija. Njena je

Digitized by Google

funkcija prestala osnivanjem bogoslovskog fakulteta na univerzitetu u Beogradu 1920.

Osim karlovačke bogoslovije bivalo je neko vrijeme, tokom 19 vijeka, u karlovačkoj mitropoliji i nekoliko B. po episkopijama njenim. Tako je »klirikalnu školu« osnovao u Plaškom, u Hrvatskoj, vladika Vidak već 1801, a u Pakracu, u Slavoniji, vladika Josip Putnik 1809. Nešto kasnije, 1822, na prijedlog mitropolita Stevana Stratimirovića, osnovane su B. i u Aradu i Vršcu, sa srpskim i rumunjskim odjeljenjima, a u Temišvaru samo sa srpskim. Temišvarsku B. uskoro je zatvorio sam mitropolit Stratimirović, kao suvišnu, a u Vršcu je prestala da radi za vrijeme narodnog ustanka 1848, i tek je 1854 obnovljen rad u njoj. Nu 1863 episkopska konferencija donijela je zaključak, da se, zbog prevelikog broja sveštenstva, ima izvesti redukcija parohijskih sveštenika, pa je narodno-crkveni sabor 1864/65, u vezi s tim, donio rješenje, da se postepeno, u roku od tri godine, imaju ukinuti B. u Vršcu i Plaškom, te su one zaista i prestale raditi 1867, dok je pakračka B. završila svoj rad tek 1872.

U Srbiji je osnovana prva B. već za vrijeme ustanka Karađorđeva. Nju je osnovao Dositej Obradović 1810, pored velike škole u Beogradu. Upravitelj te B. bio je vrlo plodni crkveni pisac, iguman manastira Feneka, Vićentije Rakić. Ali je ta škola propala nesrećne 1813, zajedno sa slobodom Srbije. Knez Miloš, odmah u početku svoje vladavine, nastojao je, da se u Kragujevcu, pored gimnazije, podigne i B. ili »škola pravoslavija«. Pisao je o tome i arhimandritu Lukijanu Mušickom i pitao ga za savjet, te je, po njegovom prijedlogu, u Narodnoj Skupštini u Kragujevcu 1822 donesen zaključak, da se osnuje B. Dva mladića su poslana u Karlovce, da se spreme za nastavnike te škole. Nu, silom prilika, od te škole nije bilo ništa do dolaska Petra Jovanovića (1833—1859) za mitropolita. Jovanović je uspio 1836 da otvori »klirikalnu školu« u kneževom konaku u Kragujevcu. Prvi nastavnici bili su: protosinđel Likogen Mihajlović iz Dalmacije i sinđel, potonji vladika šabački, Gavrilo Popović iz Srijema. Učenika je bilo 26, od kojih su 24 bila oženjena. Škola je trajala dvije godine, a učenici su zvani »klirici«. Kao i nastavnici njihovi, i učenici su stanovali u kneževom konaku, a polovina ih se hranilo za mitropolitovim stolom. Kasnije je mitropolit Petar za tu školu doveo i dva profesora iz Rusije. — Mitropolit Mihajlo Jovanović (1859—1881 i 1889—1898) preuredio je tu B. i proširio je naučno gradivo sa filozofskim i pedagoškim predmetima. Ove nauke bile su vrlo nužne bogoslovcima, jer su mnogi od njih, po nekoliko godina prije rukopoloženja, čekajući propisane 24 godine, a neki i dalje, provodili kao učitelji i stekli lijepe zasluge za prosvjetu svoga naroda. Zakonom od 1896 preuređena je beogradska B. na sasvim novoj osnovi i nazvana je B. Sv. Save. Ona je pretvorena u seminarij, u koji su primana djeca sa svršenom osnovnom školom i trajao je devet godina. Nu to preuređenje počelo se izvoditi tek 1899. — Poslije Svjetskog Rata uvedena je 1920 ponovna reforma B. Sv. Save, kao i svih ostalih B. u srpskoj patrijaršiji, pa je, zbog neimanja podesne zgrade za nju u Beogradu, privremeno preseljena u Srijemske Karlovce, u zgradu bogoslovskog seminara bivše karlovačke bogoslovije.

U Dalmaciji je, za vrijeme Napoleonove vlade, pokušano da se osnuje B., pa je Napoleon I. 19/9 1808 izdao naređenje, da se pri dalmatinskoj episkopiji, koja se osniva, ima ustanoviti i »škola sa sjemeništem radi obučavanja pravoslavnog klira«. Ali zbog oskudice u nastavnicima nije se moglo uspjeti. Kasnije je episkop Venedikt Kraljević pokušao da osnuje, pri svojoj rezidenciji u Šibeniku, B. sa tri unijatska sveštenika Rusina, dovedena iz Galicije. Neki, time revoltirani narodni predstavnici, učinili su, te je ubijen jedan od tih unijatskih profesora već 1821, i od škole opet nije bilo ništa. Tek novi vladika, potonji srpski patrijarh Josif Rajačić, uspio je da 1833 u Šibeniku otvori pravoslavnu »klirikalnu školu«, koja je 1841, zajedno s episkopskom rezidencijom, prenesena u Zadar. Za vrijeme vladike Stefana Kneževića (1853—1890) ta je škola reorganizovana, nazvana je B. 1869 i dobila seminar ili »sjemenište«, u kome je izdržavano besplatno 40 bogoslova iz obje dalmatinske eparhije. 1894 dobila je zadarska B. svoj ustav i razvila se tako da su u nju posljednjih godina primani samo učenici sa svršenom srednjom školom, a samo po izuzetku sa 6 razreda. S dolaskom Zadra pod talijansku vlast 1919 prestala je ova B. da postoji.

U Crnoj Gori otvorio je prvu bogoslovsko-učiteljsku školu vladika Pla-

Digitized by Google

rion Roganović, 1869, na Cetinju. Neko vrijeme poslije toga ona je prestala raditi, ali je uskoro obnovljena u manastiru Ostrogu. Najzad je ponovno i definitivno prenesena na Cetinje, gdje od 1902 postoji i velika gimnazija.

U Južnoj Srbiji otvorena je bogoslovsko-učiteljska škola u Prizrenu 1872, zahvaljujući narodnom dobrotvoru Simi Andrejeviću-Igumanovu. Ona je dala lijep broj dobrih učitelja i sveštenika, ne samo Južnoj Srbiji, nego i Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini.

Za Bosnu i Hercegovinu osnovao je 1882 mitropolit Sava Kosanović B. u Reljevu, kod Sarajeva. Ona se postepeno razvila tako, da je primala za bogoslove samo učenike, koji su svršili s uspjehom 6 razreda srednjih škola ili cijelu srednju školu. Danas je reformirana, kao i sve druge, i nalazi se u Sarajevu.

Za vrijeme Svjetskog Rata pojedini predstavnici anglikanske crkve u Engleskoj učinili su mnogo i za podizanje srpskog pravoslavnog sveštеničkog podmlatka u emigraciji, te je u Cuddesdonu (Kadsdonu) bila otvorena srpska pravoslavna B., u kojoj su radili i srpski i engleski nastavnici. Poslije rata 1922 je otvorena još jedna B. za Južnu Srbiju, pored episkopije u Bitolju.

Uredbom od 1920 sve su B. u srpskoj patrijaršiji reformirane tako, da primaju za učenike svršene đake 4 razreda srednjih škola; nastava u njima traje pet godina, svi su slušaoci državni pitomci i imaju zajedničko izdržavanje u bogoslovskom seminaru. — Takvih B. ima sada u srpskoj patrijaršiji pet, i to: Sv. Save u Karlovcima, zatim u Sarajevu, Cetinju, Prizrenu i Bitolju. Uzdržava ih Ministarstvo Vjera i vodi o njima brigu u sporazumu sa sinodom srpske patrijaršije. Učenici, koji s uspjehom svrše B., mogu postati parohijski sveštenici, kad navrše 24 godinu, a vrlo dobri mogu položiti ispit zrelosti i ići na bogoslovski fakultet.

Literatura: R. Grujić, Srednjevekovno srpsko parohisko sveštenstvo, Skoplje (1923); I. Ruvarac, Šta se i kako se i s koje strane pokušavalo da se i kod nas osnuje seminarija za kandidate sveštеničkog reda (Glas Istine, 1887); P. Švabić, O postanku beogradske bogoslovije (Glasnik Pravoslavne Crkve, 1903); D. Ruvarac, Klirikalna škola u Pakracu od njenoga postanka do prestanka 1809—1872 (Arhiv za istoriju mitropolije karlovačke, 4, 97); R. Grujić, Srpska pravoslavna crkva (1920).

R. Grujić.

BOGOSLOVSKA AKADEMIJA U ZAGREBU. V. Hrvatska Bogoslovska Akademija.

BOGOSLOVSKI ARHIV, list za crkvenu nauku i književnost; Aleksinac, 1900. Uređivao ga je Steva M. Veselinović. Izlazio je u dvomjesečnim svescima s ovim odjeljcima: Nauka, Hronika, Statistika, Dodatci i Notice, Bibliografija i Kritika.

R. G.

BOGOSLOVSKI GLASNIK, časopis za pravoslavnu bogoslovsku nauku i crkveni život; Srijemski Karlovci, 1902—1914. Izlazio je mjesečno pod uredništvom arhimandrita Ilariona Zeremskog (do 1909) i protoprezvitera Vladana Maksimovića (do 1914).

R. G.

BOGOSLOVSKI SEMINAR. Uporedo s radom na osnivanju bogoslovija ili t. zv. klirikalnih škola nastojalo se, da se za njihove učenike osigura i zajedničko uzdržavanje u institutu, koji je isprva nazivan alumneum, a kasnije seminar ili sjemenište. Tako je već mitropolit karlovački Stratimirović 1797 osnovao fond za alumneum, a vladika Josif Putnik 1809 osnovao je s bogoslovijom u Pakracu i alumneum. — Knez Miloš je 1836 dao stan svim bogoslovima i njihovim nastavnicima u svom konaku, a polovina ih se hranila kod mitropolita Petra. — Danas sve srpske bogoslovije imaju alumneume ili seminare, koji se izdržavaju o državnom trošku. Najbolje je uređen bio seminar bivše karlovačke bogoslovije. Njega je podigao i uredio patrijarh Georgije Branković 1903, pomoću ostavštine velikog dobrotvora srpskog Save Tekelije i raznih drugih zaklada i prinosa, određenih ranije za izdržavanje i pomaganje bogoslova. Statut toga seminara utvrđen je 14/12 1903 u sinodu. U tom B. S. se danas nalaze bogoslovi beogradske bogoslovije Sv. Save, koja je privremeno smještena u Srijemskim Karlovcima.

R. G.

BOGOVAĐA, manastir, valjevska oblast. Crkva je posvećena Sv. Đordu. Sazidana je 1554. Prema Tronošcu tu je sahranjen slijepi Grgur, sin despota Đurđa. 1788 B. je spaljena, 1791 proširena, 1794 je obnovljen manastir, 1801 ukrašen živopisom. 1805 u B. je prenesen »Praviteljstvujušči Sovjet« iz manastira Voljavče; iste godine je prešao u Smederevo. 1813 manastir je srušen, a 1816 obnovio ga je knez Mi-

Digitized by Google

loš. 1852 podignuta je sadašnja crkva na starim temeljima. U 17 i 18 vijeku pri manastiru je bila škola.

V. P-ć.

BOGOVIĆ MIRKO, pjesnik i političar (2/2 1816, Varaždin — 4/5 1893, Zagreb). Humaniora je svršio u Varaždinu, a filozofiju u Zagrebu. Poslije toga B. je stupio u vojsku. Svršio je kadetsku školu u Petrovaradinu (1834—1837) i služio je u svojoj pukovniji u Osijeku. 1840 izašao je iz vojske i pridružio se preporoditeljima. U Zagrebu je poslije toga svršio pravne nauke. Kao ilirac učestvovao je u političkim borbama između ilirske stranke i madžarona. Kod restauracije zagrebačke, u sukobu s vojskom na Markovu trgu (29/7 1845), teško je ranjen. Služio je u ugarskom inspektoratu na Rijeci (1847), ali za Kossuthove vlade 1848 odrekao se te službe, banskoga vijeća u Zagrebu, a zatim Ban Jelačić imenovao ga je članom banskim i državnim povjerenikom u Varaždinu. U martu 1850 odrekao se B. službe i došao je u Zagreb, da se posveti književnom radu. Zbog jedne pjesme Ivana Filipovića osuđen je, kao urednik Nevena, zajedno s autorom, na dvije godine robije. U tamnici je proveo šest mjeseci. Kada je u Ugarskoj zaveden ustavni život, B. je istupio kao aktivni političar. U hrvatskom saboru 1861 bio je poslanik grada Zagreba, koji ga je ponovno birao i 1865. Zatim je postao veliki župan zagrebački (1867) i ministarski savjetnik u Budimpešti (1871 do 1875). Penzionran, živio je do smrti u Zagrebu.

B. je u doba ilirizma jedan od najžešćih ilira. Njegova je deviza bila: »Sila mojega prava daje i meni pravo sile«. Na Markovu trgu 29/7 1845, kada je došlo do sukoba između ilira i vojske, B. je prvi povukao sablju, da prodre kroz kordon vojske, i tako je izazvao paljbu i srpanjske žrtve. Za apsolutizma B. je bio među onim najdosljednijim ilirima, koji su se odrekli državne službe i radili samo na književnosti.

Kraj velike smjelosti i jakog temperamenta B. je uvijek bio realista. Mržnja na Austriju nije se u njega nikada ugasila, a kad je povraćen ustav, ona ga je približila Madžarima. Zato je kao pisac političkih brošura i kao poslanik u saboru zastupao otvoreno i hrabro državnu zajednicu s Ugarskom »na temelju potpune narodne i političke ravnopravnosti na temelju državopravnih ugovora naših«.

B. je jedna od najjačih pjesničkih ličnosti među preporoditeljima. U doba ilirizma B. je liričar, prelazeći sve više iz erotike u patriotsko-političku poeziju. U doba apsolutizma B. je prvi novelist i dramatičar. Kao redaktor prvoga godišta Nevena (1852), učinio je taj časopis središnjim organom hrvatskih književnika. Izdao je tri tragedije: Frankopan (1856), Stjepan, posljednji kralj bosanski (1857), i Matija Gubec, kralj seljački (1859), u kojima je, za najveće političke potištenosti, iznio, kao jezgru narodne historije u borbi za oslobođenje, romantičarsku ideju narodnog suvereniteta s idejom čovještva i pravičnosti. — Stil B. tragedijâ stvaraju tri elementa: Shakespearova tehnika scene i karaktera, patetičnost Schillerovih drama i naša narodna poezija (dikcija, deseterac), po čemu se u njega veže dramatski ton s epskim. Te su tragedije najjača pjesnička djela u hrvatskoj književnosti ovoga doba. Proučavajući izvor-pisce i arhivalnu građu, B. je stvorio hrvatsku historijsku tragediju, kad još nije bilo ni monografije iz hrvatske historije. Tragedije su mu iznesene na pozornicu mnogo kasnije: Stjepan, posljednji kralj bosanski, 1877, Matija Gubec 1878, a Frankopan 1898.

Literatura: M. Bogović, Pjesnička djela, sv. 1—3 (1903—1905), s predgovorom M. Šrepela: O životu i radu Mirka Bogovića.

B. Vodnik.

BOGOVIĆKA PLANINA, visoravan u Bosni, istočno od Romanije, 9 km jugo-jugozapadno od mjesta Sokolca. Najveći visovi su: Mjedeničko Ždrijelo 1.282, Trčinoga 1.078, Bogović 1.213, Šiljava Glava 1.222 m.

P. V.

BOHINJEC PETER, književnik (21/2 1864, Visoko kod Kranja — 14/12 1919, Duplje, u blizini Kranja). Svršio je 1884 gimnaziju, a 1888 bogosloviju u Ljubljani. Kao kapelan služio je u Srednjoj Vasi, Dobrepolju, na Vrhnici, kao kurat u Trnju, kao župnik u Horjulu, Škocjanu i Dupljama. B. je mnogo pisao i to prvo u Ljubljanskom Zvonu, zatim u katoličkim listovima crtice i priče iz seoskog života (Sirota Jerica, Vragometov student, Gospodična, Jarem pregrehe, Na nepritrjenih mostnicah, Kovač in njegov sin, Žganjar, Oskrbnikov sin i dr.) i historijske priče (Najmlajši mojster, Zadnji gospod Kamenski, Za staro pravdo, Glagoljaš Štipko, Veliki Groga in drugi, Svetobor i dr.). Ogledao se i u psihološko-filozofskoj pripovijetci i u kraćim narodnim kazališnim komadima. Bio je i ekonomski

Digitized by Google

organizator u katoličko-narodnoj stranci, politički i novinarski dopisnik, pisac popularnih historijskih i literarno-historijskih spisa, prevodilac sa češkoga i francuskog. Kao pripovjedač je učenik Scott-Jurčićeve škole s dobrim darom realista, a neznatnom artističkom ambicijom. B. je bio jedna vrsta boljeg diletanta.

Literatura: I. Pregelj, Dom in Svet, 1914 i 1919. *I. P.*

BOHINJSKA BISTRICA, najveće selo u Bohinju, u Slovenačkoj. Ima 870 stanovnika (1910). B. B. je pogranična željeznička stanica (prelaz kroz 6·3 km dugi tunel u Italiju), ekonomsko središte Bohinja, koji je veliki planinski kotao, sa bogatim šumama i najizrazitiji okrug gorskih pašnjaka u Slovenačkoj. U B. B. se izrađuje u velikim količinama najbolji sir u Slovenačkoj (bohinjski sir). — U Bohinju su kopali u ranijim vremenima na više mjesta gvožđe i talili ga; talionice su se nalazile u Staroj Fužini i u B. B. Sada se ne kopa nigdje više, jer ima vrlo malo rude za modernu proizvodnju sasvim nedovoljno, i talionice su nestale (1891) u B. B. Iz Bohinja izvozi se mnogo drveta. Bohinj je i divno planinsko ljetovalište; na tihom i tamnom Bohinjskom Jezeru, na kome ima više vila i hotela, nalazi se i kupalište. Jedan sat pješice iznad jezera nalazi se visoki slap Savice od 60 m. Iz Bohinja je najpodesniji put na Triglav. B. B., koja ima mnogo hotela i dosta trgovine, polazna je točka za izlete i za turistiku u Bohinju. *A. M.*

BOHINJSKA SAVA, desna sastavnica Save. Izvire kao Savica zapadno od Bohinjskog Jezera na južnom podnožju Triglava, ispod Peršine (1761 m) i kote 1663 m, sastav sa Gorenjskom Savom je 2·5 km iznad Radovljice. Dužina je toka 45·5 km, površina sliva 389 km². *P. V.*

BOHINJSKO JEZERO, u Slovenačkoj, na izvorišnom dijelu Save, u blizini mjesta Stare Fužine. Površina je oko 4 km², nadmorska visina jezera 523 m. B. J. je izdubeno u stijeni, 4·5 km dugačko, oko 1 km široko, 44·8 m duboko. U njega se slijeva Bohinjska Sava (Savica). Glacijalnog je podrijetla. B. J. je pored Bledskog Jezera najveća alpska atrakcija u Slovenačkoj. *P. V.*

BOHOR, planina u Slovenačkoj, između gornjeg toka rijeke Bistrice-Sevničine-Dovške, jugoistočno od Celja, 9·5 km zapadno od mjesta Kozja (na Bistrici). Najviši su visovi: Bohor 1023 m, Na Sterca 923, kota 925 m. Sjevernim podnožjem prolazi kolni put Sevnica—Kozje. *P. V.*

BOHORIČ ADAM, protestantski slovenački pedagog i gramatičar (drugi ili treći decenij 16 vijeka u Štajerskoj između planina Bohora i Save — poslije 20/11 1598, po svoj prilici u emigraciji). 18/10 1548 upisao se B. na univerzitet u Wittenbergu, oko 1551—1563 bio je upravnik vlastite škole u Krškom, 1566 bio je u Ljubljani direktor oblasne škole, 1/8 1582 umirovljen je, zatim je postao član školske protestantske komisije, 24/4 1595 do 1/7 1598 bio je opet direktor. Protestantska škola u Ljubljani bila je uglavnom uređena prema njegovim planovima, osobito u pogledu slovenačkog jezika. B. je pomagao Dalmatinu pri štampanju 1575—84. B. je bio 1581 član komisije za reviziju Biblije, gdje je provodio svoj pravopis, pisao je knjige za potrebe protestantskih škola među Slovencima i slovenačkih protestantskih pisaca. Glavna su mu djela: Elementale Labacense cum nomenclatura trium linguarum latinae, germanicae, slavonicae, oko 1580 (abecedar s prvim slovenačkim rječnikom); Arcticae horulae, Wittenberg, 1584 (prva i za preko 180 godina jedina gramatika slovenačkog jezika, 1715 novo izdanje, 1758 njemački prijevod). B. pravopis, koji je uredio u smislu Kreljevih reforama, održao se osobito po Dalmatinovoj bibliji, a upotrebljavan je do sredine 19 vijeka. — B. je bio i u muzičkom pogledu vrlo obrazovan i obrazovao je u ovoj umjetnosti i omladinu. U ovu svrhu služila mu je privatna zbirka kompozicija, kojih je imao preko 2000 svezaka za pjevanje i za instrumente. Kompozicije su bile sa slovenačkim, francuskim, talijanskim, latinskim i njemačkim tekstom, i to kako od starijih, tako i od novijih autora onoga doba. Ovu zbirku htio je prodati B. 1582 i 1595 zemaljskim staležima.

Literatura: Elze, Rectoren der Landschaftsschule, Jahrbuch f. d. Geschichte d. Protestantismus in Oesterreich (1899), 121—52; Kidrič, Otrozhia tabla, Bohoričev Elementale, Slovenske knjige v protestanski stanovski šoli v Ljubljani. Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovino, IV, 125—39; Kidrič, Slov. biograf. Leksikon (s ostalom literaturom).

F. Kidrič.

Digitized by Google

BOHORIČICA zove se slovenačka azbuka, koja je bila, uglavnom zaslugom slovenačkih protestantskih pisaca Jurija Dalmatina i Adama Bohoriča, uvedena kod Slovenaca kao stalna azbuka 1581, i upotrebljavala se sve do sredine 19 vijeka. U 17 i 18 vijeku B. je izgubila mnogo od svoje preciznosti. U boljem obliku nalazi se u katoličkom prijevodu Sv. Pisma. U izvjesnom pogledu B. je popravio Kopitar. 1848 je, mjesto B., zvanično priznata nova azbuka, t. zv. »gajica«.
M. Kos.

BOHUTINSKI GUSTAV DR. (16/6 1877, Ugarska — 13/9 1914, Mostar). Svršio je gimnaziju u Karlovcu, visoku školu za kulturu tla u Beču, gdje je dobio i doktorat, na osnovu disertacije Versuche über die Kultur des Mais. B. je poslije kratkog službovanja u praksi i u zemaljskoj vladi služio do smrti u gospodarskom učilištu u Križevcima. Tu je uredio uzornu stanicu za njegovanje bilja i vodio je postaju za istraživanje sjemenja, a uz to je činio vrlo zanimljive i važne studije o biljnim bolestima i o selekciji bilja. Plod toga rada bile su studije: Die Kräuselkrankheit der Kartoffel, Die Variabilität des Maises i mnoge manje radnje na našem jeziku. — Praktični rezultat B. naučnog rada bila je selekcija Sibanove Prolific-pšenice, za koju se u toku vremena pokazalo, da daje znatno veći prirod nego naša domaća pšenica u istim prilikama. Isto tako uspio je B. i sa korunom, kukuruzom i zobi (zimska zob). Kao naučnjak bio je B. vrlo cijenjen u inozemstvu, a kao praktičar je zadužio trajno sve poljoprivrednike u našim krajevima.
O. F.

BOJ. V. Alinci, Bosiljgrad, Brdica, Varvarin, Grlenski Visovi, Gučevo-Boranja, Deligrad, Dublje, Ivankovac, Kajmakčalan, Kamenica, Kičevo, Kula, Leskovac, Ljubić, Mišar, Mrdari, Niš, Pirot, Pirot-Kalna, Prisat, Retke Buke, Sjenica, Skoplje, Čačak, Čokešina, Čučuge, Štubik.

BOJADŽIJA je zanatlija, koji se bavi bojenjem tekstilnih prerađevina, bilo u koncu (vlaknu) ili u samoj izrađenoj materiji. U svoje vrijeme B. su vršile bojenje za seljačku potrebu, naročito bojenje vune i čohanih proizvoda. B. zanat je naročito razvijen u krajevima preko Save i Dunava.
Lj. O.

BOJANA ističe iz Skadarskog Blata, utiče u Jadransko More oko 3 km južno od sela Šenkola. Dužina joj je u našoj državi 19·5 km i na cijelom toku je plovna. U svom donjem toku granica je između Crne Gore i Arbanije.
P. V.

»BOJANA« KEMIČKA TVORNICA D. D. u Novom Sadu. Osnovana je 1922. Glavnica je 5,000.000 din. Proizvodi boje i druge kemičke proizvode.
S. P.

BOJARSTVO SELJAČKO. Narod sam od vajkada priređuje boje za bojadisanje raznih svojih rukotvorina, onim materijalom, koji mu je od prirode ili putem trgovine najpristupačniji: raznim biljkama, biljnim plodovima, raznobojnim zemljama i mineralima, ljudskim urinom i t. d., prema prirodi predmeta, koji se bojadiše. Mnoge od ovih upotrebljava neposredno, a mnoge tek poslije raznolikih prerađivanja. U tim procedurama sačuvani su predajom starinski tehnički načini, poznati djelomice valjda već u prethistorijsko doba, a naročito u doba klasične starine. Starinski načini rada istiskuju naročito djelovanje bojara zanatlija (»farbara«), kupovne industrijske boje, koje najvećim dijelom, napose one za tekstilnu robu, daleko zaostaju u kvalitetu za domaćim. Danas u Hrvatskoj i Slavoniji i Dalmaciji bojadišu, bar djelomice, još na stari način u Lici, Banovini, Slavoniji pa u Dalmatinskoj Zagori i Bukovici. Boje za ženske radove (tekstil, uskršnja šarena jaja) pripremaju žene, a za muške (drvenine, tikvice, lončariju, kožu) muškarci. — Najobičnije su boje: za tekstil: 1. žuta boja: a) cvijet i stabljika od zanovijeti, b) kora od jabuke divljake, c) ljuska od luka, đumbir i kora jabuke divljake, d) ruj, e) list od lipe, duda, breskve, pa vrijesak, srčika od duda, trava srpac ili dudova kora. 2. Crvena boja: a) broć (korijenje i žile), b) varzilo (Rotholz). 3. Modra: a) čivit (indigo), biljka ili kupovna boja s urinom, b) jasenova kora s modrom galicom. 4. Ljubičasta: a) modra galica s urinom. 5. Violetna: najprije broć, zatim šiška sa zelenom galicom. 6. Zelena: najprije se modro oboji, a zatim žuto. 7. Crna: a) jošikova ili jasenova kora, b) okujine (drozge željezne, što otpadaju kod kovanja) s urinom, c) »crno drvce«, kupovno. Za drvenine: 1. žuta, smeđa, siva i crvenkasta zemlja, kojima se drvo obojadiše, a zatim voskom ulašti. 2. Crna boja: a) ugljen od ljeskovine i orahove jezgre, b) ugljen od drvene gube, c) čađa. 3. Žuta boja: a plod od žutikovine. 4. Crvena boja: a) varzilo kupovno. 5. Ljubičasta: plod od

Digitized by Google

kupine. — Za tikvice: v. Tikvice, za keramičku robu: v. Keramika. Za uskršnja šarena jaja: v. Pisanice. Za kožu: 1. žuta: orahova guba. 2. Crvena: varzilo, galica i stipsa (alaun). 3. Crna: »crno drvce«. — Osim toga upotrebljavaju se raznovrsne boje, koje se u prahu kupuju, te prireduju firnisom i uljem ili samo gumiarabikom (za urese na kožusima iz Samobora).

Literatura: Kršnjavi, Listovi iz Slavonije (1882); Hefele, Naši domaći obrti (1896); Marušić, O bojenju vune (Koledar Pokrajinskog Muzeja za narodni obrt i umjetnost, 1913); Otok. Cremer Franz, Studien zur Geschichte der Ölfarbentechnik (1895); Truhelka, Domaća tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini (Školski Vjesnik zem. vlade za Bosnu i Hercegovinu, 6, 1899).

V. Tkalčić.

BOJČE, bošče, koje djevojke na Kosovu nose, a koje su istog kroja kao i one, koje žene nose, samo su djevojačke B. mrke boje i unaokolo bogato vezene. B. djevojačke, B. velike-praznične. *N. Z.*

BOJELEK, ženski haljetak, vrsta zubuna od vunene tkanine, čohe i svile. Nosi se u vranjskom okrugu. *N. Z.*

BOJER GEORGIJE, slikar, ikonopisac. B. je rodom iz Komloša u Banatu (danas Rumunjska). 1832 slikao je ikonostas seoske crkve u Jasku (Srijem). Može biti da je identičan s G. Boereskom, »zlatarem i molerom«, koji je pozlatio više crkava, kao mitrovačku u Srijemu. A bit će da je od njega i savremena slika Majskog sabora (1848), koja se nalazila u budimpeštanskoj historijskoj galeriji, a sad je sklonjena u »depo«. Autor iste označen je u starim katalozima kao »slikar Bajer, iz južnih krajeva, po svoj prilici Srbin«.

Literatura: Šematizam mitropolije karlovačke (1911); Sendrej-Szentiványi, Leksikon ugarskih likovnih umjetnika, I (1915). *V. P.*

BOJIĆ MILUTIN, književnik, lirski i dramski pjesnik (7/5 1892, Beograd — 8/11 1917, Solun). Sve škole i filozofski fakultet svršio je u Beogradu. Poslije 1910 postao je redovni saradnik, kazališni i književni recenzent u Pijemontu, i upravljao je nekojim diletantskim trupama. Na početku Svjetskog Rata otišao je u Niš za vojnog cenzora, 1915 prešao je Albaniju i radio na Krfu, a zatim u Solunu do smrti. — Originalne pjesme počeo je B. objavljivati 1910. Prvi svezak Pesama štampao je 1914, zatim spjev Kajin 1915. Knjiga Pesme bola i ponosa izašla je 1917, a Soneti tek poslije smrti 1922. Osim toga napisao je dvije drame u stihovima: Kraljevu jesen, 1913, i Uroševu ženidbu, 1914. Ova je štampana u Srpskom Književnom Glasniku 1920, a prikazana je u beogradskom Narodnom Pozorištu 1923. B. pjesnički rad prikazivali su i ocjenjivali, osim mnogih drugih, Jov. Skerlić u Srpskom Književnom Glasniku 1914, Branko Lazarević, Dr. V. Ćorović, Dr. Miodrag Ibrovac, Al. Arnautović, Jean Dorni u Revue des Deux Mondes i t. d. *V. P.*

BOJKEN JABUKA, vrsta jabuke, raširene u Slovenačkoj i u Hrvatskoj, osobito u varaždinskoj županiji. Uvezena je iz Njemačke. *I. R.*

BOJMIJA, omalena kotlina u Južnoj Srbiji, oko Vardara ispod Demir-Kapije, i oko njegove lijeve pritoke Kozlu-Dere (bitoljska oblast). Na jugu je B. srasla s Đevđelijskim poljem duž Vardara. B. je ravnoga dna, visokog 80—200 m, a na sjeveru je zagrađena Balijom, Belasicom i njihovim južnim ograncima. Bogata je rijekama, ima gotovo pravu sredozemnu klimu, vrlo je plodna i bogata kotlina. U B. je vrlo izdašno svilarstvo, vinogradarstvo i gojenje bubaća, susama, duhana i bostana. Jako je naseljena; stanovništvo je mješovito (Srbi i Turci). Spominje se više puta (»Boimija«) među srpskim sredovječnim županama (1349, 1378).

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 1 (1906), 344—351; St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka (1912), 506—515. *V. R.*

BOJNIČIĆ IVAN DR., arhivar i historik (24/12 1858, Valpovo, Slavonija). Osnovnu školu i donju gimnaziju učio je B. u Osijeku, a višu u Pešti, gdje je 1876 i maturirao. U Pešti je nastavio studije prava i filozofije. 1880 postao je B. pristav arheološkog odsjeka Narodnog Muzeja u Zagrebu. 1892 imenovan je za direktora nekadašnjeg Kr. Zemaljskog Arhiva (danas državni) u Zagrebu. Od 1882 do 1922 bio je lektor madžarskog jezika. 1910 postao je naslovni vanredni univerzitetski profesor u Zagrebu. 1887—1889 bio je narodni poslanik na hrvatskom saboru. — Prvu raspravu objavio je B. 1878 u Šenoinom Vijencu (Povjest i oblik prstenja kod starih naobraženih naroda). Otada je marljivo sarađivao u raznim stručnim časopisima, pa je nekima bio i redaktor. Naročito zaslužuje B. pažnju kao redaktor Vjesnika kr. zemaljskoga arhiva (22

Digitized by Google

godine, od 1899 do danas), u kome on ima mnogo svojih rasprava. Danas je još B. izdavač i redaktor Prosvjetne biblioteke, u kojoj je do sad izdao 12 svezaka dobrih slobodoumnih djela i rasprava. — Od B. rasprava znatnije su ove: Krivotvorenje isprava u srednjem vijeku (1880); Denkmäler des Mithraskultus in Kroatien (1887); Series nobilium quorum litterae Armales in generalis congregationibus regnia, 1557—1848 publicatae et acceptatae sunt (1896); Pravo nasljedstva kuće Habsburške na hrvatsko prijestolje i izbor Ferdinanda I. (1896); veliko historijsko heraldičko djelo Der Adel von Kroatien und Slavonien (1896—99); Der Adel von Galizien und der Bukovina (1900—1905). — B. je preveo neka djela na njemački, tako Klaićevu Povjest Bosne i Tomašićeva Pacta conventa pod naslovom: Fundamente des Staatsrechtes des Königreiches Kroatien (1918). — Kao direktor arhiva posvetio je B. kroz dugi niz godina tome zavodu mnogo brige, kako bi ga što bolje uredio i učinio pristupnim za naučnu upotrebu. *V. Novak.*

BOJNIČIĆ STJEPAN, karakterni glumac i komičar zagrebačke drame i operete (6/2 1884, Zagreb). Svršio je filozofski fakultet. U novembru 1904 stupio je prvi put na pozornicu u ulozi Freudenreichova Grge. Od toga doba je član Narodnog Kazališta. Igra u Molièrovim komedijama; zatim Polonija u Hamletu i fratra Timoteja u Mandragoli. U opereti glumi Jupitera (u Orfeju u podzemlju), Kalhasa u Lijepoj Jeleni i Olendorfa u Đaku prosjaku. *N. A.*

BOJNIČIĆ VJERA, slikarica (1883, Zagreb). B. je svršila ženski licej u Zagrebu i žensku umjetničku akademiju u Beču. Učitelji su joj bili Klimt, Tina Blau, Seeligmann i Krizman. Radi naučnih studija proputovala je Njemačku, Belgiju i Italiju. Izlagala je na domaćim i stranim izložbama. Bavi se ponajviše grafičkim tehnikama. Živi u Zagrebu, gdje ima privatnu umjetničku školu. *A. Sch.*

BOJOVIĆ PETAR, vojvoda (4/7 1858, Mišević). B. je podrijetlom iz plemena Vasojevića. Svršio je gimnaziju u Beogradu i stupio je u Vojnu Akademiju 6/10 1875. Proizveden je za artilerijskog potporučnika 1880, za konjičkog poručnika 1883, za đeneralštabnog kapetana 1 klase 1891, pješadijskog potpukovnika 1897, đeneralštabnog pukovnika 1901, đenerala 20/10 1912, vojvodu 13/9 1918. — Kao mlad oficir zauzimao je B. postupno položaje prema činu i komandovao je u miru pješadijskim pukom, pješadijskom brigadom, divizijskom oblašću, konjičkom divizijom, trupama novih oblasti. Bio je načelnik štaba divizijske oblasti u dva maha, pomoćnik načelnika štaba aktivne vojske, pomoćnik i zastupnik načelnika i načelnik glavnog đeneralštaba, načelnik štaba glavne vojne inspekcije i načelnik općeg vojnog odjeljenja Ministarstva Vojnog. — U ratu 1876, kao pitomac Vojne Akademije, bio je u štabu Vrhovne Komande, u ratu 1877 do 1878 kao pitomac Vojne Akademije, bio je u bateriji na dužnosti podoficira, u ratu 1885 bio je vodnik konjičkog eskadrona i zastupnik načelnika štaba šumadijske divizije. U ratu 1912/13 protiv Turaka bio je načelnik štaba 1 armije i komandant primorskog kora. U ratu 1913 protiv Bugara bio je načelnik štaba 1 armije. U ratu 1914—18 bio je komandant 1 armije, komandant trupa novih oblasti, načelnik štaba Vrhovne Komande (od konca 1915 do juna 1918), pa ponovo komandant 1 armije. — Napisao je i štampao, pored članaka u vojnim listovima i časopisima: Vođ patrole, Vaspitanje vojnika, Metoda za rešavanje taktičkih zadataka, Šta imamo i možemo da očekujemo od Egzercirnih pravila, Odbrana Kosova polja (1922). Preveo je Taktiku od Brialmonta. *V. Belić.*

BOKA KOTORSKA (talijanski Bocche di Cattaro), zaliv Jadranskoga Mora u južnoj Dalmaciji, poput fjorda razgranao se ispod crnogorskih i hercegovačkih planina (Lovćen 1.753 m, podalje Orjen 1.895 m), odasvud ograđen gorama, otvara se k zapadu kod Oštra (Južni rt). Uzdužni pravac od Oštra do kraja B. kod Kotora dug je 20 km, dok se paroplovna linija razvija 33 km u dužinu. B. K. se rasklapa u 5 većih i mnogo manjih zatona i morskih draga. Veći su zatoni: Prednji ili Luštički, Topalski, Tivatski, Risanski i Kotorski, vezani među sobom tjesnacima. Od tjesnaca najuži je onaj, što vodi iz Tivatskoga zatona na lijevo u Risanski, a na desno u Kotorski zaton, samo 300 m širok. Vele, da se on nekad noću lancem zatvarao, pa se i sada zove »Verige« (talijanski le Catene). Najprostranija je B. K. u Tivatskom zatonu, 8 km, najdublja u Topalskome i Tivatskome, 42 m, a u Kotorskome 32 m. B. K. ima više dobrih luka (Tivat s arsenalom i stanicom ratne mornarice; Risan, po kojem se nekad B. zvala Risanskim zalivom, i Kotor, po kojem joj sadaš-

Digitized by Google

nje ime), ugodnih kupališta (Herceg-Novi, Zelenika) i jakih utvrda (prva na vratlu Mamula i Oštro sa svjetionikom). Sa svojim, na jezera nalik, zatonima, visokim bregovima i suptropskom florom svojih žala B. K. ide među najljepše krajeve u Evropi; s pravom se uspoređuje s Vierwaldstättskim jezerom u Švajcarskoj. — Od kraskoga tla oko zaliva samo je jedna trećina rodna, a ostale dvije trećine gole su stijene. Kako ih oskudna zemlja ne može dovoljno da ishrani, Bokelji su se dali na more i odavna su na glasu vrsni mornari. — Prva im se narodna bratovština i svečanost, što se slavi na Trivunj-dan 3/2, zove »mornarica« (talijanski marinerezza). Od starih se porodica do danas sačuvao samo malen broj. — U administrativnom pogledu B. K. s okolinom čini kotorski srez oblasti Zete. Ima 36.539 stanovnika, ponajviše narodnosti srpskohrvatske (samo 526 inorodaca). Bokelji su i Bokeljke krasni i stasiti; slikovitom se narodnom nošnjom ističu naročito ljudi iz kraja tivatskoga.

J. Modestin.

BOKANJAC, antiklinalna kotlinica u Dalmaciji, 7 km sjevero-sjeveroistočno od Zadra. Dugačka je 4 km, široka 1·5 km, nagnuta je od sjeverozapada na jugoistok, od 23 do 19 m apsolutne visine. Površina je 4·92 km². Jedina je pritoka periodski potok Zlokovica, koji izvire kod zaseoka Baričevića i teče na sjever-sjeveroistok. Osim toga se na ivici kotline javljaju dva izvora. Kad te vode u proljetnjim mjesecima nabujaju, načini se jezero (Bokanjac), koje se održava nekoliko mjeseci, sa maksimalnom dubinom do 5 m.

P. V.

BOKO-KOTORSKA EPISKOPIJA obuhvata Boku Kotorsku i staru dubrovačku oblast. Do pred kraj 18 vijeka, s malim izuzetcima, Boka je potpadala pod staru episkopiju, kasniju mitropoliju zetsku, čija je rezidencija u prvo vrijeme bila na Prevlaci kod Kotora, kasnije oko Skadarskog Jezera, i najzad na Cetinju. Kad je Požunskim Mirom 1806 cijela Dalmacija došla pod francusku vlast, osnovao je Napoleon I. posebno srpsko-pravoslavno vladičanstvo za Dalmaciju, a 1810 i posebno »veliko vikarstvo« za Boku. Prvi vikar bio je znameniti arhimandrit Gerasim Zelić. Tako je ostalo i kasnije, kad je cijela Dalmacija s Bokom došla pod austrijsku vlast (1814). Prvi podstrek, da se osnuje zasebno boko-kotorsko vladičanstvo, dao je književnik Stevan Mitrov Ljubiša, koji je, kao poslanik na carevinskom vijeću u Beču, najviše i utjecao, da je car Franjo Josip I., poslije umirenja bokeljskog ustanka od 1869, odobrio da se osnuje samostalna boko-kotorska episkopija, koja je 30/3 1874, zajedno sa zadarskom ili dalmatinskom episkopijom, ušla u sastav nove bukovinsko-dalmatinske mitropolije. Prvi episkop i organizator boko-kotorske eparhije bio je znameniti Gerasim Petranović (1874 do 1906). Poslije njega bili su episkopi: Dositej Jović (1906—1901), Vladimir Boberić (1912—1919) i današnji Kirilo Mitrović od 1920. — Boko-kotorska episkopija ima osam manastira (Podlastva, Banja, Savina, Gradište, Režević, Praskvica, Duljevo i Podmaine), 4 protoprezviterata (kotorski, risanski, ercegnovski i budvanski) sa 49 parohija, 215 crkava, 37 sveštenika i 26.448 duša.

Literatura: D. Miković, Srpsko-pravoslavno boko-kotorsko vladičanstvo (1908); Šematizam pravoslavne eparhije boko-kotorske, dubrovačke i spičanske za 1912 i ranije godine; Đ. Stratimirović, Pravoslavna crkva u Boci Kotorskoj (1897); G. Vidicki, Boko-kotorska episkopija i Kiprijan Stanulović, arhimandrit koviljski (Srpski Sion, 1906); N. Milaš, Pravoslavna crkva u Dubrovniku u 18 i početku 19 vijeka (1913).

R. Grujić.

BOKORIĆ MIHAJLO (ili Bukorović odnosno Bukurović), slikar, ikonograf (6/11 1817, Biskupija, Dalmacija). Doselio se je u Banat 1730. Oženio se u Pečki kod Arada i tu je proveo veći dio života i radio za pravoslavne crkve u Pomorišju. U svoje doba bio je znamenit i tražen slikar. Po predanju, učio je slikarstvo od Georgija Teneckog. Veli se, da je i ikonostas rumunjske, prije srpske, crkve u Pečki njegov rad. A postoje ikone, »peča« Sv. Trojstva i Bogorodice, od njega po hramovima u manastirima Bezdinu, u Srpskom Sv. Petru, Nagylak-u, Hódmezö Vásárhely-u i Modošu. Isto tako nalazi se veliki broj njegovih radova i po porodicama, a ima i nekoliko njegovih portreta u manastiru Bezdinu.

Literatura: Srpski Sion, 1901.

V. P.

BOKSITNI RUDNICI. Boksitni materijal (boksit), koji služi za dobivanje metalnoga aluminija i aluminijskih preparata, nalazi se u krajevima našega krša.

U Slovenačkoj otvoren je 20/10 1909 rudnik boksita u Rudnici, općina Studor, srez Radovljica. Od prve želje-

Digitized by Google

ničke stanice Bohinjska Bistrica udaljen je 6 km; svojina je »Rudarske Združbe Wocheinit« u Ljubljani. Još 1919 radilo se u rudniku i izvađeno je te godine 12.130 q boksita; zaposleno je bilo 39 radnika. Od 1920 u rudniku se ne radi. 19/1 1918 osnovan je boksitni rudnik Županje Njive, u srezu Kamnik. Svojina je Meščanske korporacije u Kamniku. Rudnik je udaljen od prve željezničke stanice Kamnik 10 km. U rudniku se ne radi.

Za proizvodnju boksita najvažnija je Dalmacija i Hercegovina. Tamošnji boksiti vanredan su materijal, i kvalitetom i kvantitetom. Eksploatacija je počela za vrijeme Svjetskog Rata (1915) na ostrvu Rabu; 1915 izvađeno je iz rova Sv. Grgura 134.000 q boksita, a radilo je 110 radnika. Iste godine otvorio je A. Dešković boksitni rudnik kod Nove Baške, na ostrvu Krku, i izvadio je 232.550 q boksita. Za vrijeme Svjetskog Rata otvoren je bio boksitni rudnik na ostrvu Pagu. Za vrijeme rata dao je rudnik krčki 300.000 q, paški 100.000 q, a rapski 400.000 q boksita. Veliki rudnici boksita nalaze se u dolini Drniša, kod Kaluna i Dila. I oni su otvoreni za vrijeme Svjetskog Rata, kad je iz njih izvađeno 450.000 q boksita. Poslije rata napušteni su rudnici na Krku, Pagu i Rabu, pa se radi samo u okolini Drniša.

Drniški boksiti svojina su nekoliko društava. »Aluminij«, rudarsko i industrijalno D. D. u Zagrebu, osnovano je 1917. s kapitalom od 150.000 dinara, koji je povišen na 800.000 dinara. Eksploataciju drniških rudnika (na Kalunu) predalo je J. L. Buliću iz Splita, koji radi sa 60—90 radnika. Godišnja eksploatacija iznosi 12.000 do 15.000 tona boksita. — Adria Bauxit, rudarsko industrijalno društvo D. D. u Zagrebu, osnovano je 1920. s kapitalom od 2,500.000 din. Počelo je rad u septembru 1921. Dobiva boksitnog materijala godišnje oko 12.000 tona. — »Gea«, D. D. za iskorišćivanje ruda u Zagrebu, osnovano je 1918. s kapitalom od 1,000.000 din. Za prvih 10 mjeseci 1922 izvadilo je društvo 5853 tone boksita iz rudnih ležišta na Dilima kod Drniša.

Za eksploataciju bogatih boksitnih ležišta ima još nekoliko društava, koja se spremaju na otvaranje novih rudnika. Tako je 1921 osnovano društvo Jadranski Boksiti D. D. u Splitu, s kapitalom od 3.000.000 din., koji se može povisiti na 6.000.000 din. To društvo ima silna boksitna ležišta u Hercegovini. Bauxit, D. D. na Rijeci, ima rudnike u okolini Obrovca, koji su za vrijeme Svjetskog Rata mnogo eksploatisani.

Gotovo sav surovi materijal izvozi se u inostranstvo, najviše u Njemačku i Ameriku. Izvoz je utoliko olakšan, što se ležišta boksita nalaze ili u neposrednoj blizini mora (boksiti Obrovca), ili pored željezničkih pruga, koje izlaze na more (najviše u luku Šibenika). Društvo Bauxit na Rijeci imalo je u Mostima kod Ljubljane tvornicu za prerađivanje boksita i aluminijske soli, iz kojih se vadi metalni aluminij. Ta je tvornica državna, pa se nešto malo boksitnog materijala dovozi u tu tvornicu.

F. Tućan.

BOL, trgovište u Dalmaciji, oblast Split, kotar Supetar, na ostrvu Braču, ispod kršnih gora, nasred južnoga primorja, od ostrva Hvara 5 km daleko; parobrodarska postaja na liniji Vrboska—Split i Split—Jelša—Metković. Ima 1629 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, lučko otpravništvo, sporednu carinarnicu, I. dalmatinsku vinarsku zadrugu, ribarsku zadrugu, motorni mlin, hrvatsku radničku blagajnu. Nedaleko od B. na istok dominikanski samostan ima zbirku novaca, od kojih neki dopiru do u grčko doba. Glavni oltar u samostanskoj crkvi djelo je umjetnika Tintoretta, koji je za to dobio 200 dukata.

J. M-n.

BOLICA MARJAN, Kotoranin 17 vijeka, latinski pjesnik i pisac. B. je spise 1722 prikupio Antun Bisanti; među njima je i opis skadarskog sandžakata i Herceg-Novog.

Đ. K.

BOLIĆ PROKOPIJE, arhimandrit rakovački i pisac (— 14/10 1818, manastir Rakovac, Srijem). B. je preveo s grčkog evanđelistar, koji je ostao u rukopisu, a 1840 izašlo je u Budimu njegovo djelo: Soveršen vinodjelac, ili nastavljenije o vinodjeliju, pravljenju vina i octa i pecivu rakije iz raznog veščestva koje po sopstvenomu iskustvu, koje pak po pravilima najislavnijih i najiskusnijih u ovoj zemljodelija struki spisatelja i vinodjelaca.

R. G.

BOLKAY STJEPAN J., pristav kustosa Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, poslije kustos za vertebrata, herpetolog. Još prije službovanja u Sarajevu publikovao je više herpetoloških (i paleoherpetoloških) radova. Od 1919 publikovao je niz komparativno-anatomskih (osteoloških) i sistematsko-zoogeografskih herpetoloških radova: Prinos i herpetologija zapadnog dijela Balkanskog Poluostrva. Glasnik

Digitized by Google

Muzeja u Sarajevu, 31, 1919; Osnove upored. osteol. anur. batrahija, ibid.; O nosnoj kosti kod amf.-anura, ibid. i t. d. *J. H.*

BOLNICE. V. Sanitetske ustanove.

BOLNIČARA I NUDILJA ima kod nas oko 1.000. Stručni-kvalifikovani B., pored osnovne i praktične spreme, treba da polože ispit. Ima B. i N., koji su svršili jednogodišnji tečaj ili su bili u bolnici duže vremena pa položili ispit. U višu nudiljsku školu primaju se ženske sa 4 razreda gimnazije. Škola traje 3 godine i N. klasificiraju se po svojoj spremi i određuju na poslove u raznim odjeljenjima i institutima. Ima i nudilja-posjetilja, koje se brinu o zdravlju dojenčadi, đaka, radnika, o suzbijanju tuberkuloze i drugih socijalnih bolesti. *D. P-ć.*

BOLŠIĆ MIHAJLO, pisac prve računice na hrvatskom jeziku, poznat pod imenom »Šilobod« (umro je 1787). Bio je župnik u Martinskoj Vesi, kasnije u Sv. Nedjelji. Djelo mu ima naslov: Aritmetika Horvatska, koiu za obchinszku vsega orszaga haszen y potrebochu z vnogemi izebranimi peldami obilno iztolnachil, y na svetlo daje Mihaly Sillobod, drugach Bolsich, Martinske Vesi plebanus, Zagrabiae, 1758.

Literatura: Janko Tomić, Prva računica u hrvatskom jeziku (Napredak, 42, 1901). *A. Baz.*

BOLVAN, grad kod Aleksinca. Vodi podrijetlo još iz rimskog doba (Praesidium Pompeia). U srednjem vijeku se često spominje. *V. P-ć.*

BOLJARIĆ GAVRILO, mohački prota i crkveni pisac (1843 — 13/1 1906, Mohač, Baranja). Bogosloviju je svršio u Karlovcima. Bio je neko vrijeme učitelj i katiheta u Kecskemétu, a zatim u gimnaziji u Sarajevu. 1894 B. je bio izabran za mohačkog protu. — Pisao je razne članke po bogoslovskim časopisima, a u društvu sa Taušanovićem stavio je u note i izdao dva sveska crkvenog pojanja, koje je odlično znao. Važio je kao dobar propovjednik. *R. G.*

BOLJETINAC ISA (— 1915, Skadar). Rođen je u selu Boljetinu na Kosovu. B. je, i ako bez ikakve škole, ali po prirodi bistar i drzak, znao da iskoristi prilike, u kojima je živio i u kojima se nalazila turska carevina na Balkanu. Svako nezadovoljstvo svojih sunarodnika Arnauta umio je da upotrebi za podizanje svog prestiža i ugleda, iz svake bune da izvuče, što mu je potrebno za njegove lične ciljeve. Bez skrupula, on se koristio pomoći, pa ma odakle ona dolazila: iz Carigrada ili iz Beča, iz Beograda ili sa Cetinja. Kada je slomljena velika arnautska pobuna, u kojoj je B. na čelu pobunjenika došao do samoga Skoplja, on je morao da potraži utočišta na Cetinju. Tamo ga je zatekla i objava balkanskog rata. Kada je srpska vlada, povlačeći se s vojskom kroz Albaniju, stigla u Skadar, zatekla je tamo B. teško bolesnog i slomljenog. Tu je nekoliko mjeseci kasnije, u proljeće 1915. i umro. *M. M.*

BOLJEVAC, varošica u Srbiji (timočka oblast). Ima ispod 5.000 stanovnika. U bogatom je stočarskom kraju, pod planinom Rtnjem. U blizini je selo Krivi Vir, poznato s ovaca, koje daju dobru vunu. Ima poštu; sresko je mjesto. *B. D.*

BOLJEVAČKA PRIVREDNA BANKA. Osnovana 1908. Centrala Boljevac. Kapital 400.000 din. *N. S.*

BOMBAŽEVA PREDILNICA IN TKALNICA ED. GLANZMAN IN AND. GASNER K. D. u Tržiću. Osnovana je 1885. Pokretna joj je snaga: turbine 450 konjskih snaga, parni strojevi 320 konjskih snaga, električni 2.000 konjskih snaga. Ima preko 20.000 vretena za pamuk, 2.058 vretena za konac, 372 razboja. Zaposleno je 700 radnika. Ima instalacije i za bijeljenje i za bojenje. Kapacitet je predionice 1,700.000 kg pamučnog prediva i 3,750.000 metara pamučnog platna. *S. P.*

BONA. V. Bunić.

BONA DE BOLIRIS IVAN, Kotoranin, latinski pjesnik 16 vijeka. B. opis Kotora u 331 heksametru štampao je Serafin Razzi 1595 u dodatku svoje La storia di Raugia. Pjesma je izrađena po Vergilijevu uzoru, a posvećena je Kotoraninu Iliji Zagurroviću (Helias Zagurius), također novolatinskom pjesniku. *Đ. K.*

BONDA. V. Bundić.

BONFINIUS MARKO ANTONIJE, humanist i historičar Madžarske (oko 1434, Ascola — 1503, Budim). Bio je prvo profesor u Recanati, a zatim u Rimu. Proslavio se kao odličan poznavalac klasične starine. Na poziv kralja Matije došao je u Madžarsku (1486), gdje je postao dvorski historičar. Napisao je historiju Madžarske od doba Huna do svoga doba pod naslovom Rerum Hungaricarum De-

Digitized by Google

cades (1495), i Libellus de Corvinae domus origine. Njegova historija Madžarske znatna je kao izvor, naročito za savremene događaje. Najbolje izdanje njegove historije Madžarske je od Karla Bela (1771). *D. P.*

BONIFAZIO NATAL (Bonifacije), bakrorezac (oko 1540, Šibenik — oko 1600, Rim). Majka mu je bila iz bosanske porodice Zlatarića. Radio je oko 1580 u Rimu, gdje je u zavodu Sv. Jeronima bio najprije čuvar, a poslije sindik i kamerlengo. 1592 dovršio je svoju veliku geografsku kartu jugoslovenskih zemalja, da se na osnovu njezinu odredi, koji državljanin ima pravo da bude primljen u zavod Sv. Jeronima. Kartu je posvetio Faustu Vrančiću. Izradio je nekoliko bakroreza za djelo arhitekta D. Fontane o vatikanskom obelisku. Ima od B. još oko desetak bakroreza, samostalnih ili izrađenih po slikama Ticijana, Federika i Tadeja Zuccari.

Literatura: Kukuljević, Slovnik; Thieme-Becker, Künstler-Lexikon. *A. Sch.*

BONIUS DE BONINIS. V. Dobrić Dobrićević.

BONONIJA. V. Banoštor.

BONSKI KORPUS, izdanje bizantinskih historijskih pisaca u 50 knj., štampano je u Bonnu 1829—1897. *D. An.*

BOPPE AUGUSTE (Bop Ogist), diplomat i književnik, poslanik Francuske u Srbiji za vrijeme Svjetskog Rata (26/6 1862—1922, Peking). Bio je i ranije sa službom u Beogradu (1891) i na Cetinju (1901 do 1902). Objavio je, pored ostalog: La mission du commandant Mériage à Widin (1807—1809) (u Annales de l'École des sciences politiques, 1886, t. I); Documents inédits sur les relations de la Serbie avec Napoléon I-er de 1809 à 1814 (1888); L'Albanie et Napoléon (1797—1814). Opisao je povlačenje kroz Albaniju u knjizi: Avec le gouvernement Serbe de Nich à Corfou (1917). *M. I.*

BOR, varošica u Srbiji (timočka oblast). Rudarsko je naselje. Ima poštu. Sresko je mjesto. *B. D.*

BORAČ. 1. Selo u Gruži (šumadijska oblast).

2. Grad u Gruži, u kome je rado boravio despot Stevan Visoki.

3. Grad u Bosni kod Rogatice, u državi Pavla Radenovića (1415). *V. P-ć.*

4. Manji planinski predjel u Hercegovini, oko gornje Neretve, sjeverozapadno od Nevesinja. Odlikuje se time, što ima dosta muslimana starinaca. Glavna su naselja Borač i Ulog. *M. F.*

BORAČKO JEZERO, u Hercegovini, oko 14 km istočno od planine Prenja (Lupoglav 2.102 m), a 12 km jugo-jugoistočno od Konjica. U B. J. se uliva Borački Potok i ističe Sištica, lijeva pritoka Neretve. Površina je jezera 2·1 km², a nadmorska visina 402 m. *P. V.*

BORAJA, planina u Dalmaciji, 17 km zapadno-sjeverozapadno od Trogira, visoka 677 m. Sjeverno od nje prolazi drum Šibenik—Trogir. *P. V.*

BORANIĆ DRAGUTIN DR., profesor srpsko-hrvatskog jezika na zagrebačkom sveučilištu (19/12 1870, Marija Gorica, Hrvatsko Zagorje). Osnovnu školu, gimnaziju i sveučilište svršio je u Zagrebu. Bio je gimnazijski profesor 1896—1906, privatni docent 1906, profesor od 1909. — Uređivao je (tri godine) Nastavni Vjesnik, od 1902 urednik je Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena. Pisao je o refleksivnim glagolima (Rad, 140) i onomatopoetskim riječima za životinje (Rad, 178). Izdao je u svojoj obradi Brozov pravopis (prvo izdanje 1921, drugo izdanje 1923). Prevodio je sa češkog. *A. B.*

BORANIJA. V. Grah.

BORANJA, planina u Srbiji, između rijeka Drine—Borinske—Korenite, 8 km zapadno od Krupnja. Najveći su visovi: Crni Vrh 890 m, Kostajnik 768 m, Bobije 673 m. *P. V.*

BORCHGRAVE ÉMILE DE (Borchgrav), belgijski poslanik, književnik, član belgijske Akademije (1837). Objavio je knjigu La Serbie administrative, économique et commerciale (1883), jednu raspravu o caru Dušanu (u Bulletin de l'Académie de Belgique, 1884), i jedan rukopis iz Crne Gore i Albanije (1892). *M. I.*

BORDEAUX ALBERT (Bordo Alber), rudarski inžinjer (1865, Tonon). Napisao je jednu knjigu o Bosni i Hercegovini: La Bosnie populaire (1884). *M. I.*

BORELLI-ALAČEVIĆ ZOE, slikarica (15/4 1888, Zadar). Svršila je licej u Zagrebu, a slikanje je učila najprije u Zagrebu, kod Crnčića i Csikosa, a kasnije u Beču i Rimu. Do 1914 živjela je u Parizu, zatim u Dalmaciji. 1919 se udala i živi u Rimu. Sarađivala je u pariskoj reviji

Digitized by Google

Gazette du bon ton. Izlagala je u Beču, Parizu i Zagrebu (u izložbama Proljetnog Salona). 1922 priredila je kolektivnu izložbu svojih radova (većim dijelom motivi iz dalmatinskog narodnog života) u Zagrebu. Slikala je portrete kralja Aleksandra i kraljice Marije za naše poslanstvo u Vatikanu i za zavod Sv. Jeronima u Rimu. *A. Sch.*

BORGO ERIZZO. V. Arbanasi.

BORIĆ, bosanski ban (otprilike od 1150—1163). Podrijetlom je iz Slavonije, iz Grabarja kod Broda, i u porodičnoj je vezi s Berislavićima. Kao bosanski ban B. je bio vazal madžarskog kralja i ratovao je s njim protiv Bizanta, ne samo u Bosni, nego i u Braničevu (1154). Za vrijeme borbi u Madžarskoj oko prijestola, poslije smrti kralja Gejze (1161), B. je držao stranu protiv Gejzinog sina Stjepana, a za kraljevu braću, koje je pomagao i Bizant. Kad je Stjepan (1163) ostao pobjeditelj, stradali su svi njegovi protivnici, pa među njima i ban Borić. Jedan vojvoda kraljev, Gottfried, ušao je s vojskom u Bosnu i pobijedio je B. Poslije toga o B. nema više spomena; bit će da je poginuo ili je bio prognan.

Literatura: M. Prelog u Izvještaju gimnazije u Sarajevu 1908. *V. Ć.*

BORJA PLANINA, u Bosni, između rijeka Male Usore—Velike Usore—Penave, 12 km zapadno od Teslića, s vrhovima: Runjavica 1077 m, Tajan 1007 m, Katuništa 935 m. Preko nje prolazi drum Banjaluka—Doboj—Tešanj. *P. V.*

BOROJEVIĆ NIKOLA, pjesnik (1796, Otočac, Lika — 23/2 1872, Karlovac). B. se počeo školovati u svom rodnome mjestu, a nastavio ga je na Rijeci, u Ljubljani i u Beču. Učio je politehniku i ekonomiju. Bio je graničarski vojni administrativni činovnik. Napisao je do dvije stotine pjesama, većinom pobožnih i patriotskih. I ako nije pristao uz Vuka, jezik mu je više narodni no crkveno-slovenski. Pjesme mu nisu izašle u zasebnoj zbirci. Najpoznatije su mu: Molitva Sv. Nikoli, Molitva Sv. Savi, Blaženoj sjeni Stanka Vraza i t. d. Većina njegovih pjesama objavljena je u Sedmici, Dragoljubu, u novosadskoj Danici i u Vojvođanci.

Literatura: Andra Gavrilović, Kolo (1902); Posmrtno slovo Nikole Begovića (Srpsko-Dalmatinski Magazin, 30). *V. P.*

BOROJEVIĆ SVETOZAR od Bojne, barun, feldmaršal austro-ugarske vojske i počasni doktor zagrebačkog sveučilišta. Rođen je u Bojni (stara Vojna Granica). Svršio je Vojnu Akademiju u Wiener-Neustadtu, proizveden za pješadijskog potporučnika i uskoro svršio ratnu školu (generalštabnu akademiju) u Beču i preveden u generalštabnu struku. Komandovao je osnovnom jedinicom u pješadiji, kao generalštabni oficir bio je na položajima, koji su odgovarali činu, a kao general bio je komandant domobranske divizije i domobranskog distrikta (Domobranskog okružnog zapovjedništva) u Zagrebu. Pred Svjetski Rat proizveden je za feldmaršallieutenanta. U ratu 1914—18 komandovao je korpusom (6), a 12/9 1914 dobio je komandu nad armijom (3 austro-ugarskom) do maja 1915, kada je primio armiju na talijanskoj fronti (Isonzo-Armija), kojom je komandovao i 1918 pri odstupanju austro-ugarske vojske od Piave k Isonzu (Soča). Poslije sloma monarhije živio u Celovcu, gdje i umro 1922 i sahranjen u Beču. *V. B.*

BOROVIĆ RADE, »protomajstor« crkve u Ljubostinji, poznati »Rade Neimare« narodnih pjesama, arhitekt. B. stoji na čelu jedne škole na području arhitekture u drugoj polovini 14 vijeka. Iz te su škole crkve u Ravanici, u Novoj Pavlici, u Manasiji, Ljubostinji, Kaleniću, Rudenici, Veluću, Naupari, Kruševcu i dr. *V. P-ć.*

BOROVLJE, varošica u austrijskoj Slovenačkoj, u Rožnoj dolini ili Rožu, nedaleko od Drave, na sjevernom podnožju znamenitog puta preko Ljubelja. Ima 3.194 stanovnika. — B. se spominje prvi put 1246. Misli se, da su B. osnovali bjegunci iz varošice Ljubelja, koju su u 13 vijeku uništili usovi. 1558 pozvao je car Ferdinand I. puškare iz Holandije, da se nasele u B. Time je položio osnove za puškarski zanat u B., koji je tu poslije vrlo napredovao i održao se do danas. Dio slovenačkih puškara iselio se iz B., poslije nezgodnog svršetka koruškog plebiscita, u Kranj. Osim puškarstva ima B., koje je još uvijek jedno vrlo znatno zanatlijsko mjesto, i drugu željeznu industriju (izradu čavala, žice i dr.). — B. je sjedište okružnog suda i krajnja stanica lokalne željeznice.

Literatura: Dr. M. Potočnik, Vojvodina Koroška, I. (Slovenska Zemlja, VI, 1909—1910). *A. M.*

Digitized by Google

BOROVNIK, ostrvce na Jadranskom Moru, istočno od ostrva Kornata, južno od Levrnaka, na 43° 48·6′ sjeverne širine, 15° 15·4′ istočno od Greenwicha. Visoko je 56 m, a površina mu je 0·62 km². *P. V.*

BOROVO, selo u Slavoniji, županija Srijem, županijska i kotarska oblast Vukovar; željeznička stanica na pruzi Vinkovci—Dalj, krak B.—Vukovar (Šid—Rača); pošta, telegraf i telefon. Ima 1.791 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu, gospodarsko-veresijsku udrugu, Schicht D. D. tvornicu sapuna. U popisu kotara i grada Osijeka 1697 veli se za B., da se odavna istim imenom zove. (V. daljsko vlastelinstvo.) *J. M-n.*

BOROVSKI ŠAMU, madžarski historičar (1860, Karavukovo, Bačka — 1912, Budimpešta). Filozofiju je svršio u Pešti. Od 1882 bio je na službi u Madžarskoj Akademiji Nauka. Bavio se prethistorijom Madžarske i historijom zauzeća Madžarske od Madžara. — Od B. radova znamenitih za našu historiju najvažniji su: Csanádvármegye töreténete 1715-g I (1896), II (1897); A nagylaki urodalom története. B. je bio urednik zbirke monografija o županijama i gradovima bivše Madžarske. *D. P.*

BOROVŠKA GORA, planina u Slovenačkoj, sjeveroistočno od gornjeg toka rijeke Kupe, 4·5 km jugozapadno od mjesta Kočevska Reka. Najveći visovi: Mož 1116, kota 1190 m. Jugozapadnim podnožjem vodi drum Cerknica—Delnice—Rijeka. *P. V.*

BOROVŠTICA, ponornica u Staroj Srbiji, u Pešteru, sjeverno od izvorišta Ibra, oko 20 km sjeverno od Rožaja. Izvire s Kruševice planine (kota 1770 m), do sela Naboje teče k sjeveroistoku, odatle na sjeverozapad, ponire kod Uvora, 3 km sjeverno od sela Ugla. Dužina toka je 19 km, površina sliva 139 km². *P. V.*

BORSKI RUDNIK, najvažniji rudnik bakra u državi. Nalazi se u istočnoj Srbiji (srez i okrug zaječarski). — Po radovima starih Rimljana, poslije petogodišnjega istraživanja, pronađene su u B. R. ogromne mase bakarne rude, čija se količina cijeni na 1,592.500 tona. Za rad u tim rudnicima dana je koncesija 30/9 1903 Đorđu Vajfertu, industrijalcu u Beogradu. 14/7 1904 prenesena je koncesija na francusko društvo borskih rudnika Sv. Đorđe. — U Boru su podignute talionice za istaljivanje bakra i rudnik se neprestano eksploatiše (za vrijeme Svjetskoga Rata rudnik su eksploatisali Nijemci). — Bakarna ruda borskog rudnika pretežno je enargit i kovelin; ima i halkozina, bakarnog i gvozdenog vitriola i velika masa bakarnog pirita. Piriti sadrže oko 0·2—0·9% bakra, u kojima ima kovelina i halkozina, sadrže oko 6%, negdje 7—8%, a najbogatiji i oko 40% bakra. — Borski je bakar zlatonosan i srebronosan. U jednoj toni rafiniranog bakra ima 96—120 grama zlata i 24—306 grama srebra. — 1922 bilo je u rudniku zaposleno kopača i drugih radnika na podzemnim radovima 223, profesionalnih i nekvalifikovanih radnika na spoljašnjim radovima 1.083, radnica 6 i nadzornika 50; ukupno radnika i nadzornoga osoblja 1.362. — 1922 iznosila je proizvodnja 5.435 tona i 423 kg bakra. 1919 dobilo se bakra tona 1.322·5, zlata tona 0.037·2; 1920 bakra tona 2.419·2, zlata tona 0.070·6. — Rudnik je vrlo lijepo uređen. Ima školu, bolnicu, kinematograf, električno osvjetljenje, telefon, telegraf; rovovi su električno osvijetljeni, a bakar se istaljuje u samom rudniku i šalje se u Ameriku (Niagaru) na rafinažu. — Bratinska kasa za pomoć u slučaju bolesti primila je 1922 49.434 dinara, a izdala 49.084; za invalidsku pomoć i penzije primila je, iste godine, 245.051 dinar, a izdala svega 101.732. *F. Tućan.*

BORŠTNIK IGNJAT, najveći slovenački glumac (6/6 1859, Crklje, Gornja Kranjska — 23/9 1919, Ljubljana). U Ljubljani je svršio 5 razreda gimnazije, pa je, odsluživši u vojsci nekoliko godina, stupio u bankovne činovnike. Kao činovnik polazio je dramatsku školu, a kasnije je otišao u Beč, radi usavršavanja u glumi. — Prvi put je stupio na pozornicu u Ljubljani 1883, a 1886 postao je već redatelj. Do 1894 bio je duša slovenačkog kazališta, a onda je prešao u Zagreb, u kome je ostao do pred smrt. Već prve godine istakao se u Zagrebu kreacijama Jana Virave (Šubertovog) i Kirijaša Henšla. B. je prvi Rikard hrvatske pozornice. Bez retoričnosti i deklamovanja, B. je, uz Mišu Dimitrijevića i Dragutina Freudenreicha, jedan od glavnih naših kazališnih umjetnika, koji su svojom prirodnošću potisnuli patetičnost stare škole. Moderni repertoar nije se mogao ni zamisliti bez njega. Ibsen i Strindberg našli su u njemu među Južnim Slovenima najboljeg muškog tumača. Pojedine uloge izrađivao je kao psihološke studije po načinu Ermeta Novellija. Svaki tip analizirao je do najmanje sitnice. Inače je bio slovenački

Digitized by Google

pjesnik Gregorčićeva stila i ostavio je lijep broj drama i lirskih pjesama. *N. A.*

BORŠTNIK-ZVONARJEVA SOFIJA, dramska glumica (15/5 1868, Ljubljana). Učila je školu u Ljubljani i igrala je još kao dijete na pozornici. Prvi put je igrala 1882 u Deželnom Gledališču u Ljubljani, gdje je dugo vremena sudjelovala besplatno. Dramsku školu posjećivala je B. još kao djevojka u Pragu, gdje joj je bio učitelj Josip Šmaha, član Narodnog Češkog Divadla. Poslije svršene škole angažovalo ju je opet Dramatsko Društvo za Deželno Gledališče u Ljubljani, gdje se udala za Ignacija Borštnika. 1894 angažovana je B. za Narodno Kazalište u Zagrebu, gdje je igrala kao prva tragetkinja. Poslije toga posvetila se B. opet studijama, i posjećivala dramsku školu u Beču kod dramaturga Burgtheatra, profesora Aleksandra Strakoscha, koji joj je izradio angažman za Dresden. Pri otvaranju novog Deželnog Gledališča u Ljubljani glumila je Veroniku Desinićku, pri otvaranju Narodnog Kazališta u Zagrebu predstavljala je u svečanom prologu Tragediju; u sličnoj ulozi javila se i pri otvaranju bugarskog Teatra u Sofiji. Osim toga predstavljala je B. kao gost u svim većim gradovima Slovenačke, Hrvatske i Bugarske, a igrala je i u Beogradu. Poslije oslobođenja bila je neko vrijeme angažovana kao gost u Narodnom Gledališču u Ljubljani. Danas živi u Ljubljani. — B. se smatra za najveću slovenačku tragetkinju, koja je prikazivala klasične i moderne uloge (Gospoda s kamelijama, Fedora, Nora, Marija Stuart, Majka Jugovića, Antigona, Desdemona i t. d.).

Literatura: A. Trstenjak, Zgodovina slovenskega gledališča (1896). *F. Albrecht.*

BORUT je bio vojvoda karantanskih (koruških) Slovenaca. On je, oko 745, zatražio od Bavaraca pomoć protiv Avara, pa je tom prilikom podvrgao svoju zemlju pod suverenitet franačkih vladara. *M. Kos.*

BOSANAC STJEPAN DR. (15/8 1870, Bjelovar). U Bjelovaru je svršio osnovnu školu i počeo gimnaziju, u Zagrebu je završio gimnaziju, filozofski fakultet učio je u Zagrebu i Beču. Bio je profesor u Zagrebu (1896—1906), zatim zemaljski nadzornik za srednje škole (do 1922), povjerenik za prosvjetu i vjere 1923, a sada je rektor više pedagoške škole u Zagrebu. — Glavna su mu djela: Hrvatske narodne pjesme (dvije knjige, izdanje Matice Hrvatske 1896 i 1897), Čitanka iz književnih starina staroslovenskih, hrvatskih i srpskih, za 7 i 8 razred srednjih škola (peto izdanje, 1923), Ivana Broza, Oblici jezika staroslovenskoga s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srpskog, za 7 i 8 razred srednjih škola (sedmo izdanje, 1923). Mnogi članci, filološki i pedagoški, rasijani su mu u Vijencu, Savremeniku, Hrvatskoj i Jugoslavenskoj Njivi, Nastavnom Vjesniku, Prosvjetnom Glasniku, Mjesečniku Pravničkog Društva, Glasu Matice Hrvatske, Omladini, Hrvatskom Učitelju, Narodnim Novinama, Obzoru, Kršćanskoj Školi i dr. Jedan je od najboljih poznavalaca srednje škole u Hrvatskoj i Slavoniji. *M. Š.*

BOSANCI imaju, po Weissbachu, koji je mjerio 3.803 vojnika iz Bosne u dobi od 20 do 24 godine, prosječno visok uzrast (1.727 mm); prevlađuje tip visokih ljudi (70%, mali samo 1%). Plava boja kose rijetka je (9%), tamna je tipična (71%), boja očne šarenice češće je kestenjava ili crna (51%) nego plava ili siva (34%) ili sivokestenjava (15%); prevlađuje i tamna boja kože (55%) nad svijetlom (45%), osobito kod ljudi tamne kože. Čisti i mješoviti kompleksioni tipovi su razmjerno (po 50%): tamni 43%, svijetli 7%, tamni mješoviti 18%, otvoreno kestenjavi (15%), sivokestenjavi mješoviti tip (15%). Glava: najveća dužina je 182 mm, najveća širina 156 mm, index cephalicus 85·7 (hiperbrahikefalija). Znatna većina (84%) otpada na brahikefalnu i samo mali dio na mezokefalnu (10%) i velikoskupinu. Oblik glave ne veže se uz visinu uzrasta, koji je prosječno najmanji u Tuzli 1700 mm (3% malih, srednjih 39%, velikih 58%), a najveći u Sarajevu prosječno 1740 mm (mali 0%, srednji 17%, veliki 83%). Svijetli tonovi kose najjače su zastupani u sarajevskom okrugu (27%), zatim u travničkom 17·5%, u ostalima slabo (4%—7%); tamna kosa bilježi najjači procenat u Bihaću (82%), u Travniku (62%), u Sarajevu pak najrjeđi (58%); na sjeveru i krajnom jugu (Mostar) malo je svijetle, a mnogo tamne boje kose, u sredini (Travnik, Sarajevo) više svijetle i manje tamne boje kose. Oblik glave u cijeloj zemlji je isti, samo na jugoistoku (Sarajevo) nešto manje kratkih (indeks 84·6), a na sjeveru (Tuzla) najkraći (indeks 86·0). Dolihoida ima najviše na istoku (Sarajevo 7%, Tuzla 8%). Od vjerskih grupa muslimani su najplavovlasiji (12%), a najmanje tamnovlasi (67·6%).

Digitized by Google

U pogledu oblika lubanje katolici su imali najmanje dolihokefala (4%) i mezokefala (7%), a najviše brahikefala (89%) i stoje s tog stanovišta bliže pravoslavnima nego muslimanima. Fizičke razlike između vjerskih grupa neznatne su i manje su nego na pr. regionalne među Slovencima. Rasno najčistije stanovništvo ima mostarski i bihaćski okrug, donekle sjeverozapad i jugozapad zemlje.

Literatura: Himmel, Die Herzegoviner (Wiener Anthropol. Gesell., Suppl., II, 1889); A. Weissbach, Die Bosnier (Mitt. d. Wiener Anthropol. Gesellschaft, Bd. 25, 1895).

N. Županić.

BOSANČICA. V. Ćirilica stara.

BOSANSKA BANKA. Osnovana u Sarajevu 1912. Centrala Beograd. Kapital 30,000.000. Rezervni fond 2,350.000, vjerovnici 63,674.299, blagajna 8,315.396, mjenice 7,461.458, vrijednosni papiri 4,188.235, dužnici 79,658.160, dobit 3,312.431 din., dividenda 12%. U B. B. učestvuje bečki kapital (Bodenkreditanstalt) i jedna briseljska grupa Solvay. Poduzeća: »Jela« D. D. Sarajevo, »Ugar« D. D. Sarajevo, Prva bosanskohercegovačka fabrika šibica u Docu i srp. A. D. Rudarsko-Topioničko Industrijsko D. Predsjednik Dr. Milan Jojkić, direktor Raf. Israel. *N. S.*

BOSANSKA BISKUPIJA. V. Vrhbosanska nadbiskupija i bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija.

BOSANSKA DEPOZITNA BANKA A. D. Osnovana 1922. Centrala Sarajevo, filijala u Beogradu. Likvidirala 1924 pod prinudnom nagodom. Kapital je 5,000.000. Fondovi-ulozi 61.738, vjerovnici 5,179.198, gotovina 16.464, mjenice 27.481, efekti 10.500, dužnici i konzorcijski poslovi 23.475, nepokretnosti 7,800.000 din. Predsjednik Josif Alkalaj. *N. S.*

BOSANSKA DUBICA, varoš u Bosni, na desnoj obali Une. Ima 3.760 stanovnika. — U srednjem vijeku spominje se prvi put 1244 grad i varoš Dubica u dubičkoj župi, u sastavu Hrvatske. Turci su tu Dubicu osvojili 1538, a kada su se povukli na desnu obalu Une, osnovali su krajem 17 ili početkom 18 vijeka B. D. Za vrijeme rata između Austrije (i Rusije) i Turske 1787—1791 oko B. D. vodile su se velike borbe. 1788 zauzeli su je Austrijanci, a 1797 povratili Turci. Taj je rat prozvan »dubičkim ratom«. Pod Turcima je B. D. bila sjedište kadiluka. Sada je sresko mjesto. Ima građansku trgovačku školu. Znatna je trgovina i izvoz jaja i pernate živine. Ima jednu parnu pilanu. *M. F.*

BOSANSKA ILI ĐAKOVAČKA I SRIJEMSKA BISKUPIJA. U četvrtoj desetini 13 vijeka slavonski vojvoda Koloman potukao je bosanske patarene, a obdario je bosansku biskupiju velikim posjedima u Đakovu (Dyacou, Diaco, Diakovum, Diacovia) i Brezni (Blezna) u Slavoniji. Ove je darove bosanskom biskupu i bosanskom kaptolu potvrdio najprije papa Gregorije IX. 7/12 1239, a zatim i kralj Bela IV. 20/7 1244. Malo poslije *toga* preselio se bosanski biskup sa svojim kaptolom u Đakovo, i već 23/1 1314 u papinskoj kuriji se naziva »*episcopus* Bosnensis seu de Diaco«. Ali kako se pečuhska biskupija nije prestala prostirati, ne samo po čitavoj Slavoniji, nego i po zapadnom Srijemu, to se Đakovo i dalje smatralo dijelom pečuhske biskupije. Tek krajem 18 vijeka protegla se je jurisdikcija bosanskih ili đakovačkih biskupa i na srednju Slavoniju. Od 1/12 1923 bosanski ili đakovački biskup je ujedno apostolski upravitelj sjeverne Slavonije i Baranje, koje su sve dotada potpadale pod jurisdikciju pečuhskih biskupa. — Međutim se u Bosni i Hercegovini zaveo 1735 apostolski vikarijat, a srijemska se biskupija 9/7 1773 sjedinila s bosanskom ili đakovačkom.

Srijemska je biskupija imala iz početka svoje sjedište u Sirmiju (Sirmium, danas Mitrovica), i mnogo je starija od bosanske ili đakovačke. Nekad se govorilo, da ju je čak Sv. Petar osnovao i da su joj prvi biskupi bili apostolski učenici: Epenet i Andronik, ali je to moderna kritika pobila. Danas se s pravom drži, da je S. B. osnovana u 3 vijeku. Za Diokleci janova je progonstva 304 pogi nuo i sirmijski biskup Irenej. Poslije Milanskog Edikta sirmijski biskupi istupaju i s metropolitskom vlašću. Njihova se metropolitska jurisdikcija protezala ne samo na Srijemsku Panoniju, nego i na Savsku, pa Gornju i Donju Meziju. Ali u isto vrijeme Sirmij je bio zaražen krivovjerjem, što više postao je u drugoj polovini 4 vijeka središtem arijevačkih pokreta. Tu su naime Arijevci 351—359 održali 4 sabora i izdali 4 Vjerovanja (Formulae). Sirmij je bio i leglo novoga krivovjerja. Prema ovome Krist je bio običan čovjek, začet po Svetom Duhu, a Božja Riječ je bila Božja sila. Pa budući da se Božja Riječ spustila na Krista i On se odlikovao

Digitized by Google

krepostima, to ga je Bog posinio. Ove su zablude nastale iz borbe protiv arijanstva, a prvi ih je počeo učiti Fotin, sirmijski mitropolit († 366). Stoga su Arijevci Fotina na saboru u Srijemu 351 svrgnuli i na njegovo mjesto uzdigli Germinija, kizičkoga biskupa. Kada je car Justinijan I. (527—565) preobrazio svoje neznatno rodno mjesto Taurezij (možda današnje Skoplje u Južnoj Srbiji) u veličanstvenu Justinijanovu Primu, pa u njoj postavio nadbiskupa, tada je novom nadbiskupu podvrgao i sirmijsku mitropoliju. Međutim je ugled sirmijskih mitropolita, uslijed seobe naroda, bio već skršen. A kad je Sirmij 582 pao u avarske ruke, te odmah iza toga izgorio, tada se s biskupom Sebastijanom prekinula i serija sirmijskih crkvenih poglavara. Pod konac 11 vijeka Srijem potpade pod vlast kaločkih nadbiskupa, pod koju u 13 vijeku dođe i bosanska biskupija. 1229 papa Gregorije IX. opet je obnovio srijemsku biskupiju. Sjedište obnovljene biskupije bio je ponajviše Banov manastir (Banoštor na Dunavu). 1852 papa Pije IX. izuzeo je bosansku ili đakovačku i srijemsku biskupiju ispod vlasti kaločkih nadbiskupa, te ih podvrgao zagrebačkom nadbiskupu. — U najnovije se vrijeme bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija proslavila najviše po svom biskupu Strossmayeru (1849—1905). Njegovim se nastojanjem sagradila i sadanja veličanstvena stolna crkva u Đakovu. Zidanje njeno je počelo već 1866, a svršena je i posvećena 1882. Crkva je sagrađena u romanskom stilu, a ukrašena gotikom. Ima dva tornja s kupolom u sredini (40 m). U crkvi se nalaze, osim simbola u kupoli, 34 slike, remek-djela rimskih umjetnika: Aleksandra i Ljudevita Seitza. — Biskupije imaju za odgoj klera dječačko sjemenište u Osijeku, koje je također Strossmayer podigao i 1899 otvorio bogoslovno sjemenište u Đakovu. U najnovije vrijeme nanovo ga je sagradio biskup Dr. Ivan Krapac (1910—1916). — Danas obadvije biskupije broje 14 dekanija, 98 župa, oko 180 svećenika i oko 313.600 duša, dok apostolska administratura u Baranji i sjevernoj Slavoniji ima 4 dekanije, 30 župa, oko 35 svećenika i oko 80.930 duša. Na čelu biskupija i apostolske administrature stoji biskup Antun Akšamović, koga u upravi pomaže bosanski ili đakovački i srijemski kaptol u Đakovu.

Literatura: Dr. J. Jelenić, De patarenis Bosnae (1908); Smičiklas, Diplomatički Zbornik, 4, 8; Dr. Hodinka, Tanulmányok a Bosnyák-Djakovári püspökség törtinetébél (1908); Hoffer, Bosanska biskupija do turskoga gospodstva, u Spomen-knjizi iz Bosne (1901); Fermendžin, Acta Bosnae; Farlatti, Illyrici Sacri, tom 4; Dr. J. Jelenić, Povjest Kristove crkve, 1—2, Zagreb (1921); F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, 1 (1914); M. Pavić, Arijanstvo u Panoniji Srijemskoj (1891); Cepelić, Stolna crkva u Đakovu, u Spomen-knjizi iz Bosne; Schematismus cleri diocesium bosnensis et sirmiensis (1924).

J. Jelenić.

BOSANSKA GRADIŠKA, varoš u Bosni, na desnoj obali Save. Ima 4.157 stanovnika. — Spominje se kao znatno mjesto za vrijeme austrijsko-turskih ratova krajem 17 i u 18 vijeku. Turci su je zvali Berbir. Pod Turcima je u B. G. bilo sjedište kadiluka; sada je sresko mjesto. B. G. je trgovačko mjesto. U blizini ima ostataka pretistorijskih naselja u Donjoj Dolini.

M. F.

BOSANSKA INDUSTRIJA ŠEĆERA I ŽESTE U USORI. Osnovana je 1892 pod drugom firmom. Glavnica je 2,500.000 din. Većinu akcija ima osječka tvornica šećera. Ima tvornicu šećera u Usori (Bosna) i tvornicu žeste u Butmiru, državnom uzornom dobru kod Sarajeva, koje drži pod zakup. Pokretna snaga tvornice šećera je 978 konjskih snaga. Kapacitet je 500 vagona šećera. *S. P.*

BOSANSKA INDUSTRIJA ŠPIRITA D. D. u Brčkom. Osnovana je 1922. Kapital je 6,000.000 din. Pokretna snaga 145 konjskih snaga; zaposleno je 45 radnika. Kapacitet je 25.000 hl špiritusa godišnje. *S. P.*

BOSANSKA INDUSTRIJALNA I TRGOVAČKA BANKA A. D. Osnovana je 1918. Centrala Sarajevo, filijale Beograd, Novi Sad, Tuzla, Split. Kapital 20,000.000. Fondovi 4,709.680, ulozi 12,193.023, vjerovnici 151,732.904, gotovina 7,875.521, mjenice 12,126.660, efekti 6,697.173, dužnici i konzorcijski poslovi 164,927.073 din., nepokretnosti 3,367.845, dobit 4.273.200 din., dividenda 15%. — B. I. i T. B. je spojena s Komercijalnom Bankom D. D. iz Zagreba. Poduzeća: »Kupa« D. D., »Dunav« osiguravajuće D. D., »Uvoz« Trg. D. D., »Metallum« D. D., »D. D. za elektrinu Jajce«, Novosadska tvornica kabela. Sudjeluje češki kapital (1924). — Predsjednik Dr. Luka Čabrejić, direktor Josip Neumann. *N. S.*

BOSANSKA KOSTAJNICA, varoš u Bosni, na desnoj obali Une, prema

Digitized by Google

Hrvatskoj K. na lijevoj obali. Ima 1.427 stanovnika. — Na mjestu B. K. bio je u 19 vijeku samo jedan čardak, a 1863 tu su se naselili i osnovali varoš iseljeni muslimani iz Srbije. — Sreska je varoš. Trgovačko mjesto; izvozi jaja i pernatu živinu. Braća Ferhatović izrađuju tu gvozdene plugove na veliko. *M. F.*

BOSANSKA KRAJINA (ili samo Krajina), oblast u Bosni. Zauzima cijelu sjeverozapadnu Bosnu. U literaturi je B. K. poznata kao »Turska Hrvatska«. Krajina u užem smislu zahvata samo okolinu Bihaća i predjel u zavoju Une s njene lijeve strane (danas srezovi bihaćski, cazinski i krupski). Od okupacije Bosne i Hercegovine pojam B. K. proširio se sve do Vrbasa. U srednjem vijeku B. K. bila je dio Hrvatske. Tu se u 12 i 13 vijeku spominju župe Poljička, Psetska, Humska, Gorička i dr. Bosanski kralj Tvrtko I. osvojio je znatan dio B. K., ali je cijela oblast na lijevoj obali Une, od Krupe do Kladuše, odoljela i Tvrtku i Hrvoju. Kad je Bosna pala pod Turke (1463), pa poslije i jajačka banovina (1528), onda je od gradova oko Une i Korane u Hrvatskoj sastavljena Krajina, da štiti hrvatske i slovenačke zemlje. Glavni grad bio je Bihać. Od početka 16 vijeka vodile su se tu velike borbe između Turaka i Austrijanaca. Sredinom 16 vijeka zauzeli su Turci sav prostor do Une, a 1578 cijelu Krajinu. Sve do sredine 19 vijeka B. K. je bila stalno bojište; iz nje su Turci upadali u susjedne hrvatske zemlje, pa i dalje.

B. K. u užem smislu pod Turcima je činila zaseban sandžak, koji je ukinut sredinom 19 vijeka, a središte mu je bilo najprije u Ostrošcu, pa u Bihaću. Za vrijeme turske vlade stanovništvo B. K. je sasvim izmijenjeno; u njoj su naseljeni mnogi Srbi pravoslavne vjere. U 19 vijeku Krajišnici (muhamedanci) su se borili za nezavisnost od bosanskih paša i protiv reforama (1834, 1837, 1843, 1846, 1848 i 1850). Posljednju bunu ugušio je Omer-paša 1851 i umirio je Krajinu. Prilikom okupacije Bosne i Hercegovine Krajina je davala veliki otpor austrijskoj vojsci.

B. K. je krasko područje, zabačeno. Od okupacije se stanje nešto popravilo, pošto su izrađeni dobri putevi, naročito poslije oslobođenja, kad je izrađena željeznica od Novog do Bihaća. Veliki kompleksi su pod šumama i stoga se tu razvila šumska industrija (Drvar, Dobrljin). Zemljoradnja je jače razvijena samo oko Bihaća i Krupe, inače se stanovništvo bavi stočarstvom. Mnogi idu na rad u Ameriku. Izvozi se drvena građa i stoka. Naprednija su mjesta Krupa, Novi, Bihać. — U B. K. su nađena prethistorijska i rimska naselja. Ima mnogo gradova iz srednjeg vijeka i turskoga doba.

Literatura: Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890).

M. Filipović.

BOSANSKA KRUPA, varoš u Bosni, na desnoj obali Une. Ima 2.941 stanovnika. B. K. prvi put se spominje krajem 13 vijeka. Ona je zamijenila stariji grad Pset u psetskoj župi. U 13 i 14 vijeku B. K. je bila u posjedu plemićske porodice Babonića. Kralj Žigmund je oduzeo 1396 grad od njih, jer su bili protiv njega, ali ga je tek 1410 osvojila banska hrvatska vojska. B. K. postala je onda kraljevskim gradom i njom su upravljali zagrebački župani. Od 1429 do 1469 mijenjala je B. K. kao gospodare grofove celjske i Martina Frankopana. Od 1464 opet je bila u vlasti ugarskih kraljeva. M. Frankopan osnovao je u B. K. franjevački manastir. B. K. je tada bila na putu iz Hrvatske u Bosnu i dalje za Carigrad. Prvi put su napali Turci B. K. 1509, a zauzeli su je 1565 i učinili vrlo važnim utvrđenjem u Krajini. Od 1565 do 1578 u B. K. je bilo sjedište krajiškog sandžaka. — B. K. je sreska varoš, čiji se stanovnici bave poglavito zemljoradnjom i posredništvom u trgovačkom saobraćaju po Bosanskoj Krajini. Velika je trgovina stokom i žitom. *M. F.*

BOSANSKA PRAVOSLAVNA CRKVA. Uskoro poslije krštenja Srba, kad je za Rašku osnovana episkopija kod crkve Sv. Petra u Rasu, osnovana je i za Travuniju episkopija, također kod crkve Sv. Petra, u Polju kod Trebinja, a za Bosnu kod istoimene crkve u Ban-brdu. Dok je Bosna bila u državnoj zajednici s Raškom i Zetom, do početka 12 vijeka, dijelila je i njena crkva uglavnom sudbinu cijele srpske crkve. U 12 vijeku, kad je Bosna došla pod politički utjecaj i zavisnost od Ugarske, počela se u njoj razvijati, pod utjecajem staroga mnogoboštva i bogomilstva, posebna nacionalna crkva bosanska ili krstjanska crkva. Ona je tada samo formalno priznavala rimskoga papu za vrhovnog starješinu i barskog arhiepiskopa, kasnijeg dubrovačkog (oko 1200), kao oblasnog mitropolita. Njeni episkopi već od početka 12 vijeka

Digitized by Google

imali su čista narodna imena (Vladislav 1141, Radogost 1197, Dragohna 1209 i dr.), i imali su crkvenu organizaciju, koja se znatno razlikovala i od rimokatoličke i od pravoslavne crkvene organizacije. Na čelu te organizacije bio je djed ili »episkup crkve bosanske«, a njegovi pomoćnici bili su gosti (prote) i starci (svećenici), koji su postavljani iz reda krstjana ili posnih ljudi, jedne vrste monaha. Svi ostali njihovi vjerni nazivani su mrsnim ljudima, koji se nisu zavjetovali, kao krstjani, na vječiti post i ostala uzdržavanja. Kada je, početkom 13 vijeka, između te bosanske crkve i pape došlo do sukoba, papa je 1247 konačno podložio Bosnu duhovnoj brizi kaločkoga nadbiskupa u Ugarskoj i podizao je krstaške vojne protiv Bosanaca. Tada se bosanska crkva odvojila od Rima i tokom vijekova sve se više približavala pravoslavlju, pa se najzad u 16 vijeku i sasvim izgubila u njemu. Na ovaj proces postepenoga pretapanja bosanske krstjanske crkve u srpsku pravoslavnu crkvu imali su znatnog utjecaja srpski episkopi iz Raške, već od vremena vlade kralja Dragutina u sjeveroistočnoj Bosni, krajem 13 i početkom 14 vijeka, kad je tu osnovana pravoslavna episkopija, kojoj je nasljednica stara zvornička i današnja donjo-tuzlanska episkopija. Proces taj je ubrzan za vrijeme vlade bana, potonjega prvog bosanskoga kralja, Tvrtka I. (1353—1391), koji je dobio pod svoju vlast i jedan dio stare Raške s dabarskom episkopijom, čije je sjedište bilo u manastiru Banji kod Višegrada, a naročito od onda, kad se, poslije krunisanja Tvrtka I. 1377 za raškog i bosanskog kralja, kult Sv. Save razvio i u Bosni. Migracije pravoslavnih Srba iz jugoistočnih krajeva u Bosnu, poslije maričke i kosovske bitke 1371 i 1389, učinile su također mnogo za pretapanje bosanske u srpsku pravoslavnu crkvu.

Već početkom 15 vijeka dabarski episkop sa sjedištem u Mileševu, postao je mitropolit, za svu pravoslavnu crkvu u Bosni. S padom Srbije (1459) i Bosne (1463) pod tursku vlast, došla je i sva srpska crkva po tim oblastima pod ohridskog arhiepiskopa. U tom periodu potpune potlačenosti nestaje stare bosanske ili krstjanske crkve kao zasebne organizovane jedinice. Kad je 1557 obnovljena pećska patrijaršija i njoj potčinjeni svi Srbi iznad Debra, Kičeva i Velesa, povjerena je dabarskom episkopu misija, da organizuje pravoslavnu srpsku crkvu u Bosni. On je to izveo, i pošto je bio ujedno i egzarh Dalmacije, prenio je za neko vrijeme i svoju episkopsku stolicu u manastir Rmanj, na granici Bosne i Dalmacije. Kasnije je dabarski episkop, vršeći svoju misiju, stanovao i po drugim mjestima Bosne, dok se 1713 nije definitivno nastanio u Sarajevu, kao glavnom gradu svoje oblasti, i konačno je primio naslov dabro-bosanskog episkopa i titularnog mitropolita. — Osim ove episkopije obnovljena je u Bosni, tokom 16 vijeka, i stara zvornička episkopija, koja je, poslije ukidanja pećske patrijaršije 1766. za fanariota, također nazvana mitropolijom i premještena u Tuzlu.

U Hercegovini je imala isprva vlast samo petrovska episkopija, kao nasljednica svetosavske humske episkopije sa Stona. Poslije obnavljanja pećske patrijaršije 1557 osnovana je u manastiru Tvrdošu, kod Trebinja, nova episkopija. Petrovska je, poslije razorenja Petrova manastira na Limu u 17 vijeku, prenesena u Nikšić, u Crnoj Gori i nazvana je poluhercegovačkom. Više puta spajala se ona s trebinjskom, dok u 18 vijeku nije konačno iščezla. Tada je za Hercegovinu ostala samo trebinjska episkopija, koja je također nazvana mitropolijom i dobila ime hercegovačko-zahumska. Ona je od druge polovine 18 vijeka imala stalno sjedište u Mostaru.

Kad je, po Berlinskom Ugovoru od 1878, Austrija zauzela Bosnu i Hercegovinu, nastupile su nove prilike i za bosansku pravoslavnu crkvu. Austrija je 1880 sklopila konvenciju sa carigradskom patrijaršijom, kojom je pravoslavnoj crkvi u Bosni i Hercegovini priznata unutrašnja samostalnost, pod vrhovnom duhovnom vlašću carigradskog patrijarha. Uskoro poslije toga penzioniran je sarajevski mitropolit Grk Antim, a na njegovo mjesto 1881 postavljen je za mitropolita Sava Kosanović. Zvorničko-tuzlanski mitropolit bio je već u doba okupacije Srbin Dionisije Ilić, pa je ostao i dalje, a Grk Ignatije, mitropolit hercegovačko-zahumski, ostao je u Mostaru na prijestolju sve do 1888, pa je onda i u Mostar došao Srbin Leontije Radulović (1889). Srbi episkopi poduzeli su odmah akciju, da što bolje reorganizuju svoje eparhije i da, po uzoru srpske crkve u Dalmaciji, urede crkvenu upravu i sudstvo. U Reljevu, kod Sarajeva, osnovana je već 1882 bogoslovija sa seminarom za sve bosansko-hercegovačke eparhije. — Austrijska vlada nije dozvolila, iz političkih razloga, da se bosansko-

Digitized by Google

hercegovačke episkopije organizuju u jednu mitropoliju. Tako je bosanska pravoslavna crkva gotovo puna tri decenija pod austrijskom vlašću ostala bez prave organizacije, te je stoga bilo i vrlo nemilih sukoba izmedu predstavnika crkve i naroda. Tek 1905, na osnovu sporazuma crkvenih i narodnih predstavnika, a s blagoslovom carigradskog patrijarha, uz potvrdu austrijskog cara, stupila je u život uredba crkveno-prosvjetne uprave pravoslavnih eparhija u Bosni i Hercegovini. Po toj uredbi bilo je četiri eparhije: sarajevska, mostarska, tuzlanska i banjalučko-bihaćska (osnovana 1900); svi su episkopi ravnopravni i svi, po običaju u carigradskoj patrijaršiji, nosili su naslov mitropolita i arhiepiskopa; austrijski car imao je pravo da ih postavlja po svojoj volji, u sporazumu sa carigradskim patrijarhom; plaćala ih je država, koja je i carigradskoj patrijaršiji davala određenu sumu godišnje. Eparhije su se dijelile na protoprezviterate, kojih je bilo 33, a ovi na parohije, kojih je bilo 335, sa 327 parohijskih sveštenika. Parohe su birale crkvene općine, koje su imale svoju skupštinu. Nju su sačinjavali svi samostalni muški članovi općine. Ona je birala i crkveno-školski odbor od 8 do 12 članova, koji su vodili brigu o svim crkveno-školskim potrebama. Briga o školi otpala je, pošto su sve stare srpske vjeroispovjedne škole postale državne škole.

Manastira ima u Bosni i Hercegovini 11, a kaluđera oko 30. Manastiri su mahom siromašni, a većina kaluđera je po parohijama, zbog oskudice u sveštenstvu. U Bosni je najznatniji manastir Ozren, a u Hercegovini Žitomislić i Duži.

Svaka eparhija ima svoj eparhijski crkveni sud za upravu, nadzor i sud u unutrašnjim čisto crkvenim i duhovnim poslovima naroda i sveštenstva. Predsjednik je suda episkop, a članovi dva stalna sudije ili savjetnika, koje postavlja vladalac na prijedlog episkopov, i šest redovnih članova i njihovih zamjenika sveštenika, koje bira sveštenstvo na tri godine. Za upravu, nadzor i sud u spoljašnjim crkvenim i školskim stvarima postoje eparhijski upravni i prosvjetni savjeti. Predsjednik njihov je episkop, a članovi su 39 na tri godine izabranih sveštenika i svjetovnjaka u razmjeru 1 : 2. Savjet se sastajao samo jedamput godišnje. Njegov je organ t. zv. uži savjet od devet članova. Oni se sastaju svakog mjeseca i rješavaju prizive protiv odluka crkveno-školskih općina, pregledaju općinske i manastirske račune, upravljaju fondovima i zakladama; do 1919 potvrdivali su i izbor učitelja, sudili im za prijestupe, birali eparhijsko-školskog referenta i dr. Kao prizivna instancija za crkveni sud bio je veliki crkveni sud u Sarajevu, koji su sastavljala sva četiri episkopa, po jedan sveštenik iz svake eparhije, koga sveštenstvo izabere, i profesor crkvenog prava na bogosloviji u Reljevu. Sastajao se jedamput godišnje i protiv njegove odluke moglo se prizvati na sinod carigradske patrijaršije. Kao vrhovna upravna, nadzorna i sudska vlast u autonomno-crkvenoj narodnoj upravi bio je veliki upravni i prosvjetni savjet. On se sastajao svaka tri mjeseca u Sarajevu, a sastojao se od četiri episkopa, četiri sveštenika, četiri učitelja i šestnaest drugih svjetovnjaka. Funkcije ovih institucija vrši danas, od 1920, veliki duhovni sud i veliki upravni savjet srpske patrijaršije.

Rasadnik pravoslavne crkvene prosvjete u Bosni i Hercegovini je bogoslovija u Sarajevu, a crkvenu književnost unapređivao je do 1910 list Istočnik, kao crkveno-autonomni organ; od 1912 do 1914 činio je to Srpski Sveštenik, organ udruženja srpskog pravoslavnog sveštenstva u tim oblastima. Poslije Svjetskog Rata počeo je izlaziti u Sarajevu list Srpska Crkva, ali je izlazio samo dvije godine.

Literatura: I. Ruvarac, O dabarskoj i dabrobosanskoj eparhiji (Godišnjica, 2); N. Dučić, O jepiskopiji zetskoj i dabarskoj (Glasnik, 57); S. Kosanović, Pregled bilježaka o dabarskoj episkopiji (Istočnik, 1898); D. J. Popović, Zvornička eparhija i njeni mitropoliti (Istočnik, 1904); I. Ruvarac, O humskim episkopima i hercegovačkim mitropolitima (Šematizam mitropolije hercegovačko-zahumske, 1901); J. Vučković, Životopis Đorđa Nikolajevića (1898); D. Ruvarac, Životopis Đ. Nikolajevića, mitropolita dabrobosanskog (1898); N. Dučić, Istorija srpske pravoslavne crkve (1894); R. Grujić, Pravoslavna srpska crkva (1920); V. Glušac, Srednjevekovna »bosanska crkva« bila je pravoslavna (1924). *R. Grujić.*

BOSANSKA SOLVAY TVORNICA D. D., Lukavac (Bosna). Osnovana je 1893 pod imenom Prva Bosanska Tvornica amonijačke sode s kapitalom od 600.000 forinti, koji je postepeno povišen na 4,500.000 kruna, a 1922 promijenjeno je ime i kapital povišen na 10,000.000 din. Od 1909 u vezi je

Digitized by Google

s društvom Solvay & Co. u Bruselju, koje i danas ima preko 60% akcija. U domaćim rukama je samo 10% kapitala. U. B. S. T. zaposleno je oko 500 radnika i činovnika. Godišnji kapacitet je 24.000 tona amonijačke sode. Sirovinu (so) dobiva iz Kreke.

S. P.

BOSANSKA VILA, književni časopis. B. V. je počela izlaziti 1886 u Sarajevu, dva puta mjesečno. Urednici su bili Božidar Nikašinović i Nikola Šumonja, a 1887 urednik je postao Nikola T. Kašiković; kasnije su pored njega bili Dr. Vladimir Ćorović (1910—1913) i Petar Kočić (1912). Kao list za zabavu, pouku i književnost B. V. je objavila veliki broj narodnih umotvorina, a bila je najbolji časopis Bosne i Hercegovine. Prestala je izlaziti u početku Svjetskog Rata.

U. Dž.

BOSANSKI APOSTOLSKI VIKARIJAT. V. Vrhbosanska nadbiskupija.

BOSANSKI BROD, varoš na desnoj obali Save. Ima 4.110 stanovnika. Spominje se u 17 vijeku kao sjedište kadiluka. 1716 zauzela ga je austrijska vojska. U 19 vijeku spominje se B. B. kao znatno mjesto zbog trgovine, skele preko Save i turske carine, a pod turskim imenom Busud. Poslije okupacije postao je B. B. polaznom stanicom glavne bosanske željezničke pruge i znatno posredničko-trgovačko i industrijsko mjesto. — Ispostava je derventskog sreza. Ima tvornicu »Danica« D. D. za kemijske proizvode (osnovana 1893), s kapacitetom 3—6.000 vagona godišnje. Prerađuje naftu iz Galicije i izrađuje benzin, petrolej, plinsko-gasno ulje, mašinsko i dr. ulje, parafin, koks, asfalt, parafinske svijeće, kolomaz i t. d., koje izvozi po cijeloj državi. U selu Sijekovcu do B. B. je tvornica društva »Bosne« za etivažu šljiva, preradu i konzerviranje voća.

M. F.

BOSANSKI KNJIŽEVNI JEZIK. V. Književni jezik srpsko-hrvatski u prošlosti.

BOSANSKI KONJ (konjik i bušak) spada u vrstu balkanskog konja. Podrijetla je od tarpan-tipa (Equus Gmelini Ant.). B. K. je malen, kasno dozrijeva, ali je vanredan za tovar u bregovitim krajevima, neobično otporan i skroman u hrani. Zbog svojih vrlina izišao je na glas naročito u Svjetskom Ratu.

S. U.

BOSANSKI NOVI, varoš u Bosni, na ušću Sane u Unu. Ima 3.582 stanovnika. Spominje se prvi put 1280 kao Castrum Novum u vlasništvu Babonića, blagajskih knezova. Kasnije je pripadao Zrinskim. 1557 zauzeli su ga Turci prvi put. Zbog svog graničnog položaja prema Hrvatskoj i strateške važnosti B. N. je više puta mijenjao gospodare (Turke i Austrijance). Od 1797 do 1878 bio je stalno turski. U Novom se rodio Omer Efendija, novski kadija (živio je u 18 vijeku), koji je na turskom napisao historiju Bosne. Ima ostataka staroga grada. — B. N. je sreska varoš. Ima građansku školu trgovačkog smjera. Važno je trgovačko mjesto kao raskrsnica puteva i željeznice, koji vode u Bosnu i Bosansku Krajinu. Znatan je izvoz pitomog kestena (1918 15 vagona).

M. F.

BOSANSKI PETROVAC, varoš u Bosanskoj Krajini, pod Grmeč-planinom. Ima 2.906 stanovnika. Sreska je varoš. Trguje stokom. U okolini se rade ćilimi kao domaća industrija.

M. F.

BOSANSKI ŠAMAC, mjesto u Bosni, na ušću Bosne u Savu. Ima 2.031 stanovnika. Osnovan je 1863, i tu su turske vlasti naselile muslimanske iseljenike iz Srbije. Ispostava je gradačkog sreza. Znatno je trgovačko mjesto za izvoz žita i šljiva iz bosanske Posavine. Ima parobrodsku stanicu.

M. F.

BOSANSKO D. D. ZA ELEKTRINU, Jajce. Osnovano je 1897 s kapitalom od 6,000.000 kruna, koji je 1915 povišen na 9,000.000 kruna, a 1921, zbog nacionalizacije, na 3,375.000 dinara. Od toga je ustupljeno domaćem kapitalu 55%, a ostatak drži Dinamit Nobel u Bratislavi. — Društvo ima kod Jajca električnu centralu na vodi, s 10 turbina, s ukupno 9.200 konjskih snaga. Jedan mali dio električne energije upotrebljava se za osvjetljenje varoši, a mnogo veći dio za proizvodnju karbida i ferosilicija u jednoj tvornici, i za proizvodnju sode i klornog vapna u drugoj. Godišnji kapacitet je: karbida 9.000, ferosilicija 6.600, sode 2.000, klornih derivata 3.000 tona. Zaposleno je 80 činovnika i inžinjera i 500 radnika.

S. P.

BOSANSKO D. D. ZA ISKORIŠĆAVANJE DRVETA I POGON PARNIH PILANA, Banja Luka. Osnovano je 1914 godine. Današnji je kapital 30,000.000 din. Ima pilanu u Banjoj Luci sa 16 gatera i 2 parna stroja (ukupno 1.400 konjskih snaga). Godišnji je kapacitet 70.000 kubnih metara. Ima oko 100 km svoje šumske željeznice. U pilani je zaposleno oko 900 radnika, sa šumom 3.000. Najveći

Digitized by Google

dio akcija ima D. D. za eksploataciju drveta u Zagrebu. *S. P.*

BOSANSKO - HERCEGOVAČKI GLASNIK, politički list. Kao organ Bosanaca i Hercegovaca list je počeo izlaziti u Beogradu 1896. Izlazio je tri puta mjesečno, a prema potrebi i više puta. Uređivao ga je odbor, a vlasnik i odgovorni urednik bio mu je Jovo Đ. Kovačević-Bosanac. Prestao je izlaziti 1905. B. H. G. je imao nacionalno-propagandistički karakter. *U. Dž.*

BOSANSKO RUDARSKO D. D., u Zagrebu. Osnovano je 1918. Glavnica je 5,000.000 din. Eksploatiše boksit, gvozdenu rudu, ugalj i t. d. *S. P.*

BOSILJGRAD, varošica u Srbiji. Sresko je mjesto (srez bosiljgradski), u vranjskoj oblasti. Broj stanovnika je oko 2.500. B. je pripao našoj državi po Neuilly-skom (Nejiskom) ugovoru o miru i 8/11 1920 naše su vlasti primile B. od Bugara.

Boj kod Bosiljgrada 27/6—4/7 1913. Pošto je odbijen bugarski napad kod Vlasice, komandant šumadijske divizije II. imao je namjeru, da sa divizijom posjedne graničnu frontu na Vlasici, od Gramade do Konopice, i time onemogući Bugarima namjeravani prekid komunikacije kod Vlasine. Međutim 27/6 dobio je on naređenje vrhovne komande, da uputi odmah jedan puk sa baterijom preko sela Božice k Bosiljgradu, što je i učinjeno. Bugari se nisu nadali tome napadu, i bili su u Bosiljgradu samom i oko varoši u bivacima. — Prostor, na kojem je vođen ovaj boj, ispunjen je Miljevskom planinom, jakim planinskim masivom, odvojenim od susjednih terenskih odsjeka dubokim i strmim jarugama. To je izrazito planinsko zemljište, sa teškim prolazima za napad pješadije, vrlo teško prolazno za artileriju i vozove. U boju su učestvovali u početku, sa srpske strane: 1 puk (X) 2. poziva i 1 poljska baterija (4 bataljuna i 4 topa), a kasnije 6 bataljuna i 8 topova. Sa bugarske strane, u početku: dijelovi 28 i 48 pješadijskog puka sa 2 poljske i 1 brdskom baterijom, a kasnije 2 puka, 3 poljske i 1 brdska baterija i divizion konjice.

Plan srpske vojske bio je, da se jednom diverzijom (sa Vlasinskog dijela fronte) jednog puka sa baterijom k Bosiljgradu skrene pažnja bugarska, ako ne i snaga, sa krajnjeg lijevog krila srpske 1 armije. Bugari u početku nisu imali plana, a kasnije im je bio plan, da obuhvatom oba krila bosiljgradskog odreda, ovaj unište.

27 jula 1913 u sumrak komandant šumadijske divizije II. uputio je 10 puk 2 poziva (3 bataljuna i bataljun 5 prekobrojnog puka) sa 1 poljskom baterijom od Božice dvjema kolonama: glavnom (3 bataljuna i baterija) dolinom Božičke rijeke i pomoćnom (1 bataljun) preko Miljevske planine. Baterija se morala vratiti u selo još iste noći, te je tek 29/6, prebačena preko Miljevske planine, stigla u Bosiljgrad. 28/6 glavna kolona ušla je u 4 sata ujutru u Bosiljgrad, potpuno iznenadila Bugare, poslije kratke borbe, u 5·30, zauzela varoš, tamo uspostavila srpsku vlast i postavila osiguranje na Radičevačkoj i Rajčilovskoj kosi. Pomoćna kolona stigla je u 1 sat iza ponoći na kosu Cerovicu. Bugari su tukli predstraže artilerijom sa Bresta od 10 sati do 14 sati, a jedno komitsko odjeljenje izvršilo je napad, ali je bilo odbijeno. Bugari su se u toku noći prikupili (ojačani od sela Rilarci) na lijevoj obali Božičke rijeke, i 29/6 poduzeli napad širokom frontom. Borba je prekinuta oko 19 sati, i odred je ostao na svom mjestu, pošto je odbio napad. Bugari su se sve više prikupljali prema lijevom krilu odreda. 30/6 Bugari su počeli napad od 5 s. ujutru sa težištem k lijevom krilu bosiljgradskog odreda. Napad je odbijen do 20 sati, kad je borba prestala, ali je komandant odreda, obuhvaćen s lijevog krila, povukao u toku noći odred na južni dio Miljevske planine, između sela Miljevca i Grujinci. 1/7 vođena je na ovom položaju samo artilerijska borba, a bugarska pješadija prišla je do na 2 km od položaja. 2/7 Bugari su od 3 sata ujutru počeli napad na cijeloj fronti, poglavito na lijevo krilo odreda, obuhvatajući ga. Da bi se parirao taj obilazak, komandant odreda uputio je 1 bataljun, da zauzme greben Caricu, ali su Bugari bili već zauzeli taj greben. Borba je završena oko 20 sati, i u toku noći odred se povukao na greben Miljevske planine, jer su Bugari poduzeli obuhvat i desnoga krila. Pri povlačenju odred nije bio uznemirivan. 3/7 bugarska artilerija, nadmoćnija od odredske, pripremila je napad, koji je počeo u 6 sati prema centru i desnom krilu odreda. Oko 12 sati napad je bio odbijen. Oko 7 sati ujutru odredu je stiglo pojačanje od 2 bataljuna, brdska baterija i vod artilerije. Oni su dobro pripremili napad, koji je pješadija izvršila na greben Caricu, oko 18 sati ga zauzela, i time uhvatila

Digitized by Google

vezu sa trupama na Ploči. Bugari su sa Carice odstupili širokom frontom na zapad. Time je ova operacija i završena.

Gubitci s obje strane bili su znatni, naročito kod Bugara prvoga dana borbe. Rezultati boja: uspjela diverzija, da se pažnja Bugara odvuče s lijevoga krila 1 srpske armije.

V. Belić.

BOSILJINA, izbojak dalmatinskoga kopna od Trogira na zapad, što ga čine drage Bosiljinska i Rogoznička. U staro doba B. se zvao Hyllis. — Površje je prilično kamenito i pusto; dobro je samo za pašu, ali u dolinama obilno rodi vinova loza, maslina i badem. — Selo B., po kojemu je izbojak dobio ime, je na vrhu Bosiljinske drage; ima rimokatoličku župu i malu luku. *J. M-n.*

BOSKOVA BUZDOVANLIJA, vrsta krušaka. Uvezena je iz Njemačke, a ima je u Slovenačkoj, gdjegdje i u Hrvatskoj. *I. R.*

BOSKOVEC, planina u Slovenačkoj, između rijeka: Savine—Lučnice—Ljubije, 6·5 km sjeverno od mjesta Rečice (u dolini Savine). Najveći su visovi: Boskovec 1.590, kota 1.579, Skofa Vrh 1.566 m. Južnim podnožjem vodi drum Solčava i Kamnik—Rodomirje—Mozirje—Velenje i Celje. *A. B.*

BOSNA. Geografija. Bosna zauzima središnje dijelove države, ali po toj činjenici još nije dobila značaj, koji će imati u budućnosti, primjenom moderne tehnike. — Nastanjenost je u B. dosta mala, jer na površini od 42.060 km² ima 1,624.599 stanovnika (po popisu 1921), što odgovara gustini od 38·6 na 1 km². Muških je nerazmjerno više od ženskih, 515 na 1.000 prema 485.

Bosna je izrazito planinsko područje i ma da obiluje rijekama, od kojih glavne teku k sjeveru i ulivaju se u Savu, njihove se doline već u srednjem toku mjestimično toliko sužavaju, da dobivaju izgled klisura, čime je saobraćaj znatno oteščan. Najviše su planine oko razvođa između crnomorskog i jadranskog sliva; odatle se uglavnom snižavaju k zapadu i istoku, a s druge strane od juga k sjeveru. Zato su najveći visovi u jugozapadnim krajevima (Bjelašnica 2.067, Treskavica 2.088, Lelija 2.032 m), a najmanji u sjevernim (Prosara 363, Motajica 653, Vučjak 377 m). Ispred njih se širi prostrana ravnica Posavine, koja je s bosanske strane gdjegdje široka 30—40 km, i uvlači se kroz donje tokove velikih rijeka dosta duboko u unutrašnjost. Pored toga što razvođe predstavlja veliku prepreku saobraćaju, ono je značajno i stoga, što su istočno i zapadno od njega planine uglavnom drukčijeg sastava, a različita je i cirkulacija voda. Istočno od razvođa prevlađuju pošumljeni planinski vijenci s pravcem pružanja od sjeverozapada na jugoistok, većim dijelom sagrađeni od škriljaca, pješčara, lapora, kvarcovitog konglomerata i od mjestimičnih izliva raznog eruptivnog kamenja, s kojim su u vezi mnogobrojne rude; manji dio zauzimaju vapnenačke visoravni s oblicima krša. Tu je riječna mreža normalno razvijena, vode otiču po zemljinoj površini, a doline su gdjegdje toliko proširene, da dobivaju izgled polja, u kojima se ukrštaju drumovi i predstavljaju ekonomska središta. — Zapadna B. ima sasvim drukčiji izgled. U njoj znatno prevlađuje vapnenac, javljaju se vrlo izraziti oblici krša, cijelo je područje siromašno vodom, bila su dosta glomazna i većinom gola. Između njih su prostrana krasna polja, većinom prikladna za obrađivanje, pokrivena jezerskim sedimentima i riječnim nanosima, te su najplodniji krajevi ovog dijela B. Polja su produženih oblika, u dinarskom pravcu pružanja, poređana u nizovima, i sve niža što su bliža moru. Kroz njih teku rijeke nepravilnog toka, jer mahom izviru iz vapnenačkih vrela, a poniru u pukotine ili pećine. Tu vlada podzemna cirkulacija voda, karakteristična za kršne predjele.

Klima se u B. pooštrava od jugozapada k sjeveroistoku, i ako su svi drugi uslovi isti. Ima prelazan karakter od modificiranog mediteranskog k srednjeevropskom tipu (v. Klima naše države). Prema geografskoj širini, udaljenosti od mora, nadmorskoj visini i položaju, srednje se godišnje temperature mijenjaju od 7° do 11°, zimi su temperature niske, ljeti dosta visoke, promjene su česte i nagle, a godišnja su kolebanja veća od 21°, naročito u sjevernim i sjeveroistočnim krajevima. Oborine se također smanjuju od jugozapada k sjeveroistoku: zapadna B. ima godišnje 120—180 cm kiše, sjeverozapadni dio srednje B. 100—150 cm, a sjeveroistočni i istočni 75—100 cm. Godišnja je podjela oborina dosta ravnomjerna, ali u zapadnim krajevima najviše padne kiše u jesenjim, a u istočnim u ljetnim mjesecima.

Po karakteru i obliku zemljišta B. ne spada u vrlo plodna područja, ma da je u drugom pogledu vrlo bogata.

Digitized by Google

Preko polovinu njene površine zauzimaju šume: na visinama crnogorica, u nižim predjelima bjelogorica, najčešće bukva. Oko 2% zemljišta je neproduktivno, a ostalo većim dijelom zauzimaju livade, manjim dijelom njive, bašče i vinogradi. Glavna je poljoprivredna grana zemljoradnja, vrlo primitivna, zatim stočarstvo. Od žita se najviše gaji kukuruz, pšenica i ječam, manje ovas, a od voća šljiva. Od stočarstva se na sjevernim ravnicama pretežno gaje svinje, goveda i konji, u južnim planinskim krajevima ovce i koze. Mnogo je bogatija B. rudama, od kojih su najglavnije mrki ugalj i željezo. Godišnje se producira oko 1,350.000 tona uglja s 3.600 do 6.000 kalorija. Isto je tako B. bogata i vodenim snagama, koje su međutim malo iskorišćene. Sa svima pritokama i graničnim rijekama prosječno B. raspolaže s 570.000 konjskih snaga.

P. Vujević.

Geologija. Po fizionomiji i građi terena Bosna s Hercegovinom može se podijeliti na ova četiri pojasa: I. Jugozapadni pojas zahvata cijelu Hercegovinu i jedan mali dio sjeverozapadne Bosne. To je područje divljeg, nerodnog Krasa. — II. Pojas Srednje Bosne zahvata njenu polovinu. Ispunjen je velikim planinama, od kojih one, što leže zapadno, jesu vapnenačke visočine, ali s pitomijim Krasom, a pored njih se protežu šumovita silikatna brda. — III. Sjeveroistočni pojas od šumovitih brda od fliša s oblogom neogenskih brežuljaka. — IV. Ravan Posavine.

Najstariji je teren od kristalastih škriljaca, koji naliče na arhajske, ali su vjerojatno postali od staropaleozojskih i karbonskih sedimenata. Najveća masa istih proteže se od Visokog do Ključa, s nekoliko manjih odvojenih masiva. U Podrinju su dva masiva (kod Foče i Višegrada) produženje sličnog terena u Srbiji. — Izolirana su ostrva kristalastih škriljaca i u sjevernoj Bosni (Novi-Sanski Most, Prozara, Motajica) ponegdje sa gnajsom i granitom (Kobaš). Dobro je karakterisan morskim fosilima donji karbon (kod Prače), a u gornjem nema debelih slojeva kamenog uglja. — Perm je od slojeva, koje je teško odvojiti, kako od karbona u podini, tako i od verfenskog sloja u povlati, sa kojim počinje trijas, rasprostrt po drugoj zoni centralne Bosne, i iznad koga su naslagani i ostali slojevi alpskog trijasa. — Donji i gornji slojevi jure morskog su podrijetla, a srednji nisu pronađeni. — U kretacejskoj periodi najviše je stvoreno vapnenca s rekvijenijama i orbitolinama u prvo doba, pa zatim s hipuritima. U terenu kretacejsko-flišolikom ima eruptivnog kamenja i serpentina. — Fliš se stvarao poglavito u prvo doba eocena, koji je inače sav od numulitskih i koraljskih vapnenaca. Za vrijeme oligocena i u početku miocena Bosna i Hercegovina bile su iznad mora; po negdje s mnogobrojnim slojevima mrkoga uglja (Zenica, Doboj, Bugojno, Jajce). U slijedećem miocenu stvoreni su morski slojevi Šlira, Lajtovca i Sarmata. — U pliocenu su brakične i kopnene tvorevine s jakim slojevima lignita (Tuzla). Naslage soli kod Tuzle stvoriše se u oligo-miocenoj epohi. I najmlađi tercijarni slojevi poremećeni su uslijed izdizanja bregova u sjevernoj Bosnj. — Za vrijeme diluvijalne periode bilo je glečera na nekim planinama (Prenj, Treskavac, Čvrsnica). U to doba stvoriše se mnoge šljunčane terase, naslage sadre, neke ilovače i les. Slične se naslage produžiše do u sadašnje doba.

J. Žujović.

Historija. Najstarija prethistorijska nalazišta u B. počinju od mlađega kamenoga doba. To su Butmir kod Sarajeva, Donji Klakar kod Broda i Kraljevine kod Novog Šehera. Od njih je najviše proučen Butmir, koji ima svjetski glas. Naselja čisto brončanog tipa u Bosni nema; sva su naselja s tim materijalom dugotrajna, koja se održavaju kroz više vijekova i perioda, a u njima je brončano doba samo etapa. Od takvih poznata su pobliže naselja u okolini Sarajeva, posebno na Debelom Brdu, koja hvataju djelomično od kamenog doba, pa sve do rimskih vremena, dalje Varvara u prozorskom srezu i Čungar kod Cazina. U taj niz dolazi i vrlo važno sojeničarsko ili nakoljsko naselje kod Ripča, u bihaćskom kraju, i bogato, isto tako sojeničarsko, naselje u Donjoj Dolini, kod Bosanske Gradiške, jedno od dosad najbogatijih na cijelom Balkanu. Halštatska perioda u bosanskoj prethistoriji zastupana je vanredno bogatim nalazištima na Glasincu, na podnožju Romanije, gdje je ogroman broj humaka (oko 5.000) pun oružja, nakita, pribora i svakog drugog materijala. Nešto mlađa od Glasinca je nekropola ravnih grobova u Sanskom Mostu. Više latenskoj periodi pripada nekropola u Jezerinama kod Bihaća, a čisto latenska je ona u Ribićima.

Najstarije stanovništvo Bosne misli se da su bili Tračani, a poslije njih Iliri, koji su imali više plemena. Prve veze tih plemena sa svijetom počinju preko grčkih kolonista sa dalmatin-

Digitized by Google

skih ostrva i iz Dirakijuma (Drača) i Apolonije (Pojana) iz Albanije. U 4 vijeku prije Kr. osnovana je na Neretvi veća grčka kolonija, Narona, koja je postojala nekoliko vijekova i vršila veliki utjecaj na svoje zaleđe. Sredinom 4 vijeka prodrli su Kelti u zemlje oko Save i u unutrašnjost Bosne i ostali su tu duže u nekim oblastima. Utjecaj Kelta da se utvrditi kod ilirskoga plemena Japoda u bosanskoj Krajini, oko Bihaća.

Kao historijski činilac javljaju se ilirska plemena i njihova država tek oko 230 prije Kr. U to vrijeme, radi gusarenja svojih primorskih suplemenika, došli su oni u sukob s Rimljanima. Iz sukoba su se razvili ratovi i postepeno osvajanje Ilirije od Rimljana. Oko 168 prije Kr. sva je ilirska država (nazivala se »kraljevina«), bar u koliko se tiče pristupačnih primorskih predjela, bila pod vrhovnom vlašću Rimljana. Ali da potpuno pokore zemlju, koja je uporno branila svoju slobodu, trebalo je Rimljanima pun jedan i po vijek. Posljednji veliki ilirski ustanak svladan je tek 6—9 poslije Kr. Poslije toga trajao je godinama mir. — Poznatom svojom administrativnom sposobnošću Rimljani su uredili zemlju i onda je počela romanizacija stanovništva. Romanizacija je bila intenzivnija u Primorju i duž rijeka (Save i Neretve) i komunikacija, nego u teže pristupačnoj i opasnoj unutrašnjosti. Proces romanizacije bio je već toliko uzeo maha, naročito preko vojske, da od 3 vijeka unaprijed Iliri živo učestvuju u sudbini carstva, daju svoje vojvode i čak svoje ljude za imperatore. To je vrijeme, koje Mommsen naziva »ilirizacijom vojske i uprave rimske«. Pri definitivnoj podjeli rimskog carstva, 395, Dalmacija je došla u zapadnu sferu. U Dalmaciji, čija je granica na istoku išla do Rudnika i do doline gornje Drine, nalazila se i čitava Bosna. Još prije propasti zapadnog carstva (476) B. su osvojili Goti, ali su je napustili tridesetih godina 6 vijeka. Od tada je B. za dugo bila pod Bizantom.

U to vrijeme počele su i provale Slovena s dunavske i savske linije u B. S početka vršene radi pljačke, te su provale kasnije dobivale sve više karakter pohoda za naseljavanje i od početka 7 vijeka one to postaju i stvarno. Sredinom 7 vijeka B. je uglavnom bila naseljena novim slovenskim elementom. Tu su Sloveni došli u vezu sa starosjediocima i primili mnogo njihovoga, kao nazive rijeka, mjesta, planina, ponešto u organizaciji plemena, dalje u stočarstvu (katuni, nazivi za neke mliječne proizvode i sl.), glavnom zanimanju dotadašnjeg stanovništva, a mnogo i u materijalnoj kulturi, u oružju, nošnji, hrani i t. d. — Organizacija Južnih Slovena bila je plemenska i demokratska. Tek od 9 vijeka, uslijed opasnosti od stranih zavojevača, uređene su prve jače državne zajednice; na istoku kod Srba prema Bugarima, a na zapadu kod Hrvata prema Francima. — B. je za dugo bila podijeljena u više nepovezanih župa, koje su podlijegale čas jednoj čas drugoj strani. Za vrijeme Časlavljevo (931—960) i Bodinovo (1081—1101) B. je bila gotovo sva u vlasti Srba; inače je ona često mijenjala gospodare i prije i poslije. U 9 vijeku završen je u njoj i proces pokrštavanja, kome su se najduže opirala gusarska plemena oko Neretve.

Od početka 12 vijeka počelo je širenje Madžara na Balkan. Poslije dobijanja Hrvatske (1102) i dalmatinskih gradova (1107—1110), oni su se obrnuli B. i dobili su i nju (1136). Kako je došlo do toga, nije pobliže poznato. Zna se samo, da je to bilo vrijeme srpsko-madžarskog saveza i uskih porodičnih veza, stvorenih ponajviše radi zajedničke borbe protiv Bizanta. U B. su vladali banovi, koji su priznavali vrhovnu vlast madžarskoga kralja. — Prvi poznati bosanski ban bio je Borić (1150—1163), koji je kao vazal Madžarske ratovao s Bizantom u Braničevu. On je bio svrgnut s vlasti, jer je u dinastičkim borbama Madžarske bio na strani protivnoj kralju pobjediocu Stjepanu IV. B. je tad kratko vrijeme došla ponovno pod vrhovnu vlast Bizanta. Novi, naročito popularni ban Kulin (1180—1204), borio se s Madžarima i Srbima protiv bizantinske prevlasti i imao je uspjeha. Inače je njegova mirna vladavina zapamćena kao doba sređenosti i blagostanja. Kulin je optuživan, da je štitio bogomile i sam prešao u njihovu vjeru, ali se on javnim odricanjem oslobodio neprilika. — Njegovi nasljednici, koji nisu imali njegove vještine, dopali su u teške zaplete s papinskom kurijom i Madžarima radi toga, što su puštali bosansku narodnu crkvu, da se nesmetano razvija. Ban Matej Ninoslav (1233—1250) imao je čak da odolijeva jednom opasnom krstaškom ratu protiv njega i njegove zemlje. Održao se s naporom i pomoću izjava odanosti rimskoj crkvi. — Poslije njegove smrti B. su osvojili Madžari i podijelili je u više oblasti. U užoj B., t. j. u oblasti oko izvora rijeke Bosne,

Digitized by Google

ostao je na vlasti Ninoslavov rođak, ban Prijezda, koji se smatra osnivačem dinastije Kotromanića. U istočnoj B., u oblasti Soli i Usore, vladao je od 1284 kralj Dragutin, madžarski zet. Njegova kći Jelisaveta pošla je 1284 za Prijezdina sina Stjepana I. Kotromana. Na osnovu te bračne veze tražio je kasnije Stjepanov unuk, ban Tvrtko, srpsku kraljevsku krunu.

Za vrijeme prijestolnih borbi u Madžarskoj, pošto je dinastija Arpadova izumrla, došla je do velikog utjecaja hrvatsko-dalmatinska porodica Šubića, koja je živo radila za kandidaturu Karla Roberta. Glava te porodice, knez Pavao Šubić, dobio je 1299 izvjesne dijelove B., a poslije, osvajajući i potiskujući Stjepana I., i čitavu njegovu oblast (1305). U B. je tada banovao njegov sin Mladen Šubić (1305—1322). Ali on nije znao da održi očeve tekovine; bezobziran i nasrtljiv, on je digao protiv sebe veliki dio susjeda i podanika, a došao je u sukob i s kraljem Milutinom i s kraljem Karlom madžarskim. U borbi s ovim drugim on je pao s vlasti, uklonjen sa svoga upravnog područja i odveden u Hrvatsku. — Kao pomagač madžarskog kralja protiv Šubića istakao se Stjepan II. Kotromanić, koji je nekoliko godina prije toga bio vraćen na očev prijesto kao Mladenov kletvenik. Stjepan II. bio je oprezan, ali aktivan vladalac. Obično je iskorišćavao nesreće i meteže drugih, da ojača svoju vlast. Padom Šubića on se je koristio na zapadu svoje države uzimanjem dijelova Završja. Kad su poslije smrti kralja Milutina nastale u Srbiji borbe za vlast, on je zauzeo Hum (1322—1326), i time se zamjerio Srbima. Car Dušan mu to nikada nije mogao oprostiti i četvrt vijeka kasnije poduzeo je vojni pohod na B., da povrati izgubljeno (1350). — Poslije smrti kralja Dragutina i poraza njegova sina Vladislava u Srbiji i na Rudniku (oko 1324), Stjepan je dobio u svoju vlast i Soli i Usoru. Novi madžarski kralj, Ljudevit Veliki, ukazivao mu je mnogo pažnje i uzeo njegovu kćer Jelisavetu za ženu (1353). Stjepan II. je ojačao B., ujedinio je od Drine do Cetine i Vrbasa, dao joj izlaz na more i tako je snažnu i uglednu ostavio 1353 svom nasljedniku Tvrtku I.

Tvrtko I. je najveći vladar B. Na prijesto je došao mlad. Imao je mnogo neprilika prvih godina s Madžarima, koji su mu uzeli zapadni Hum kao miraz uz Jelisavetu (1357), i kasnije s pobunjenom vlastelom u zemlji, s kojom je bio i njegov brat Vuk (1366—1367). Kad je Tvrtko, pomoću Madžara, svladao tu bunu, on je počeo sređivati odnose u zemlji, a 1374 je, u savezu s knezom Lazarom, pobijedio Nikolu Altomanovića i dobio od njegove oblasti Podrinje i Novi Pazar. Tu, sad u svojoj zemlji, u Mileševu, na grobu Sv. Save, Tvrtko se krunisao 1377 za kralja B. i Srbije. Kasnije, 1378—1385, širio je Tvrtko svoju vlast u trebinjskoj oblasti i Konavlima i sjevernoj Zeti. Iskorišćavao je borbe u Madžarskoj, poslije smrti kralja Ljudevita (1382), i dobio je od njegovih nasljednika Kotor. Poslije je otvoreno pomagao bunu hrvatskih velikaša protiv madžarskih kraljica, i s knezom Lazarom radio za napuljsku dinastiju. Kneza Lazara pomagao je i u bitci na Kosovu (1389). Pred kraj života, 1388—1390, radio je Tvrtko živo, da dobije pod svoju vlast Dalmaciju, i u tome je najposlije uspio. 1/8 1390 javlja se prvi put njegova ponosna titula: »Kralj Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja«. Ali, usred tih uspjeha, on nenadano umre oko 17/3 1391, ostavivši kao i car Dušan, nedovršeno svoje veliko djelo. — Njegovi nasljednici gube Tvrtkove tekovine, dolaze u zavisnost čas od Turaka, čas od Madžara, i postaju ponekad oruđe svoje ojačale vlastele (Hrvoje Vukčić, Sandalj Hranić, Pavle Radenović i dr.).

Sinovac Tvrtkov, Dabiša, vladao je vrlo kratko (1391—1395), i ostavio je vladu u nasljedstvo svojoj slaboj kraljici Jeleni. Jedan jak upad Turaka u B., 1398, natjerao je velikaše, da na upravu zemlje dovedu nekog s više autoriteta. Tako je došao za kralja Stjepan Ostoja. Od 1404 on je dobio kao kraljevskog protukandidata Tvrtka II. — B. je otada bila često poprište građanskih borbi. Ni na očigled opasnosti od turske najezde, sebični i kratkovidni ljudi nisu mogli da obuzdaju svoje strasti i prohtjeve. Dva kralja u B. u isto vrijeme javljaju se više puta. Poslije Ostojine smrti (1418) javlja se kao kralj njegov sin Stjepan Ostojić (1421), za vlade Tvrtka II. Nekoliko godina kasnije, protiv istog Tvrtka, diže se 1432 drugi sin Ostojin Radivoj. — Za vrijeme tih borbi Srbijanci su od Madžara dobili Srebrenicu (1412), Dubrovčani su otkupili Konavle (1419, 1427), a što je najgore, Turci su ušli u zemlju i učvrstili se u gradovima Hodidjedu i Vrhbosni. — Kralj Stjepan Tomaš (1443 do 1461), koji je od svih nasljednika Tvrtkovih imao ponajviše državničkog, mogao je samo

Digitized by Google

s bolom gledati neminovno srljanje u propast. Domaća vlastela držala je djelomice otvoreno stranu Turaka i pozivala ih je u svoja razračunavanja kao pomagače i sudije, katolička oštra gonjenja gurala su bogomile u protivnike državnog poretka, madžarska pomoć mogla se je dobiti samo uz skupe ustupke na račun državne samostalnosti i cjeline. Kralj Tomaš pokušao je da ženidbom svog sina Stjepana s Jelačom, kćerju i nasljednicom despota Lazara, ujedini B. i Srbiju za zajednički otpor Turcima, ali je taj pokušaj, i ako izveden, došao kasno. On je samo ubrzao katastrofu Srbije (1459), a domalo doveo i sultana protiv B. Neslavno, bez ljedne borbe, pala je B. 1463. Nešto duže držala se Hercegovina, ali su i tu sablažnjive scene borbe između oca i sina podrovale snagu otpora. 1482 došla je najposlije i ona pod tursku vlast. — Madžari su pokušavali u više prilika, da preotmu B. od Turaka. Oni su dali zemlji čak i jednog novog kralja, Nikolu Ujlaky-a (Iločkog) (1471—1477), poduzeli su i jedan uspješan pohod do Sarajeva, u kom se naročito odlikovao Zmaj despot Vuk (1480), ali to nije moglo izmijeniti neminovni razvoj događaja. Turci su prodirali stalno. Srebrenička banovina pala je 1512, Beograd 1521, i najposlije dugo i uporno branjeno bosansko Jajce 1528, i Turci su postali neosporni gospodari Balkana.

Dobar dio bosanskog plemstva bio je otprije u vezama s Turcima. Jedan dio bio je čak na njihovoj strani u borbi protiv katolika i Madžara. Stoga je on dosta lako prešao na islam (Hranušić, Hercegović, Borovinić, Branković, Vranešević i t. d.). Neki su to činili da očuvaju povlašćeni položaj, neki iz ličnih motiva. — Turci su uveli u zemlju svoje agrarne uredbe i spahijski sistem, koji su se dosta brzo osjećali kao veliki pritisak na radni narod. Vjerska gonjenja javila su se dosta brzo i bila su često vrlo surova. Danak u krvi bio je strašan. Radi toga mržnja kršćana na tursku vlast bivala je sve veća i oni su bili gotovi na svaku političku kombinaciju protiv Turaka. Čak i pravoslavne vladike, kao Sv. Vasilije Ostroški, nisu se ustručavali ući u veze s Rimom, samo da bi se oslobodili turskoga jarma. — Ustanci u B. i Hercegovini bili su vrlo česti. Od njih je najvažniji ustanak vojvode Grdana, s kraja 16 vijeka, u vezi s akcijom pape Klementa VIII., koji je htio da krene širu borbu za oslobođenje balkanskih kršćana. — Pred kraj 17 vijeka kršćani Hercegovine pridružili su se, u velikom broju, mletačkoj vojsci, koja je ratovala protiv Turaka. 1697 princ Eugen Savojski, u smjelom zaletu, prodro je do Sarajeva, opljačkao ga je i odveo sobom veliki broj ljudi, dijelom kao roblje (muslimane), a dijelom kao prisilne koloniste (pravoslavne). Spomen o tom pohodu, uslijed toga, nije ostao mnogo slavan.

U 18 vijeku B. i Hercegovina postale su periferijske oblasti turskog carstva. Muslimanski redovi zbijaju se i bivaju gušći, jer se u zemlju povlače potisnuti muslimani iz Slavonije i Dalmacije. Dokaz porasle muslimanske snage pokazuje donekle njihova pobjeda nad Austrijancima kod Banje Luke 1739. Ali 18 i 19 vijek su doba naglog opadanja turske carevine. Posrnulost središta povlačila je za sobom i opadanje pokrajina. U B. je počela obijest pojedinih vezira, s korupcijom i brutalnošću. 1777 objavljeno je pravo nasljedstva za spahiluke. Bosanski begovi vidjeli su opadanje i krivicu za to pripisivali su novim reformama, koje nisu tobože u muslimanskom duhu, i Osmanlijama »Turkušama«, kao da su oni nosioci pokvarenosti. Stoga su od 19 vijeka počele česte borbe bosanskog begovata za lokalnu autonomiju, za čuvanje starog reda i za isključenje Turkuša iz službe u B. i Hercegovini. — Od tih pokreta najznamenitiji je Husejin-bega Gradaščevića, »Zmaja od Bosne«, kapetana grada Gradačca, 1831. U vezi sa Škodra-pašom Bušatlijom on je krenuo protiv sultanove vojske i postigao je uspjehe. Ali nevješt i nadut, nije znao da se održi, i kad je 1832 krenula nova carska vojska, pomagana od hercegovačkih begova, Husejin je bio potučen i morao je da bježi iz B. Potpuni slom upornog i konzervativnog bosanskog begovata dovršio je Omer-paša 1851 do 1852.

Od druge polovine 19 vijeka učestali su ustanci raje u B. i Hercegovini. Razloga je za to bilo više: agrarni pritisak, koji je od obligatnog uvođenja kmetovske trećine, od 1848, bivao sve teži, nesavjesno kupljeni i mnogo podignuti porezi, neposredni primjeri oslobođenja Srbije i borba Crne Gore. — U borbama begovata s Turkušama raju su pozivale obje strane, davale joj oružje i time podizale njeno samouvjerenje. Pored toga došla je i nacionalna agitacija. Hercegovački ustanak od 1852 i 1857 pokrenuo je nesumnjivo knez Danilo,

Digitized by Google

u želji da izvojšti priznanje Crne Gore kao države. Ustanak Luke Vukalovića 1861 u vezi je s nacionalnom propagandom omladine i revolucionarnim planovima Talijana i Madžara. Posljednji veliki ustanak raje od 1875 uveo je u rat protiv Turaka Srbiju i Crnu Goru, pa domalo i Rusiju s Rumunjskom. Taj veliki rat likvidiran je Berlinskim Kongresom 1878, koji je dao Austro-Ugarskoj mandat da okupira B. i Hercegovinu. Austrijska je vojska na osnovu toga mandata ušla u B., ali tek poslije mnogo žrtava, naročito kod Doboja i Sarajeva, gdje je otpor spremio Hadži Lojo.

Austrijska uprava u B. trajala je 40 godina, 1878—1918. Njen je glavni cilj bio, da preko B. zakorači na Balkan na putu prema Solunu. Da suzbije srpsku nacionalnu svijest, ona je s planom razvijala »bosanski« patriotizam i njegovala kult bosanske prošlosti. Sistematski je sijala mržnju između Srba i Hrvata, da ih, zavađene, lakše izigrava i onemogući za zajedničke akcije. Ali u zemlji se to osjećalo i protiv pritiska javila se je opozicija, koja se s početka borila za vjersku, a poslije i za političku autonomiju. — 7/10 1908 proglašena je aneksija B. Austro-Ugarskoj. To je izazvalo proteste pravoslavnih i muslimana u B., o čijoj se sudbini rješavalo bez njihova sudjelovanja. U Srbiji je uzbuđenje radi tog akta dovelo do ratne opasnosti, u ostaloj Evropi, osim Njemačke, do opće osude.

1910 B. i Hercegovina dobile su ustav i svoj sabor, podijeljen po konfesijama. U strahu od srpskog nacionalizma vlast je poduzimala često brutalne mjere protiv srpskih društava, čak i najnevinijih (1913, za vrijeme skadarske krize, bio je obustavljen rad u svim društvima, a neka su bila potpuno zabranjena) i protiv srpske štampe. 1914 spremani su veliki vojnički manevri u B. i Hercegovini. Na sam Vidov-dan, priredivač tih manevra, austro-ugarski prijestolonasljednik Franjo Ferdinand sa suprugom, demonstrativno je priredio vožnju kroz sarajevske ulice; tom prilikom su obadvoje poginuli od revolverskih hitaca omladinca Gavrila Principa. To je dalo povod za veliki Svjetski Rat. U njemu je pravoslavni elemenat B. i Hercegovine trpio strahovite progone i stradanja. 3/11 1918 prestala je austrijska uprava u zemlji, a vlast je preuzelo Narodno Vijeće.

Literatura: M. Prelog, Povijest Bosne, u 3 sveska. (Prvi dio je izvod bez naučnog aparata; drugi dio, 1463 do 1878, rađen je s naučnom literaturom.) Za stariju historiju, do pada B. pod Turke, još je uvijek glavno djelo V. Klaića, Povijest Bosne (1882).

V. Ćorović.

BOSNA, rijeka u Bosni, desna pritoka Save. Izvire na podnožju Igmanplanine u Vrucima, a utiče kod Bosanskog Šamca. Dužina toka oko 275 km, površina sliva 10.480 km². Pad je 1·48 m/km. Srednja visina vode kod Zenice je 0·5 m, maksimum u aprilu 0·9 m, minimum u septembru 0·2 m. Do Zenice je široka 40 do 60 metara, sjevernije 60 do 100, a mjestimice do 190 metara. B. je dva put imala toliko visoku vodu, da je preplavila željezničke pruge. B. je poslije Drine najbogatija vodenim snagama. Bez svojih pritoka raspolaže, pri srednjem najnižem stanju, sa 136.250 konjskih snaga, a s njima 173.700 konjskih snaga.

P. V.

»BOSNA« D. D. ZA ISKORIŠĆAVANJE VOĆA I INDUSTRIJU KONZERVA u Sijekovcu kod Bosanskog Broda. Osnovano je 1923. Glavnica je 2,000.000 din. Ima etivažu šljiva i pecare rakije i špiritusa.

S. P.

BOSNA SREBRENA. V. Franjevci.

BOSNADOLSKO GOVEDO, bagra smeđeg ilirskog goveda, t. j. domaće kratkorožne pasmine u dolini rijeke Bosne. (V. Ilirsko govedo i Govedarstvo).

S. U.

BOSNIĆ LOVRO DR., profesor veterinarske visoke škole u Zagrebu (21/1 1886, Korčula). B. je svršio osnovnu školu u Korčuli, gimnaziju u Dubrovniku, veterinarstvo u Beču. Kao vojni veterinar služio je u austrijskoj vojsci 1910—1918, a u našoj do 1921, kada je izabran za redovnog profesora interne medicine (kopitara i mesojeda). Doktorat je položio (1919) na osnovu rada Ueber die Räude und ihre toxische Wirkung beim Pferd, gdje je utvrđena točnija biologija Scriptores scabici, nasuprot dotadašnjim netočnim pogledima. Na toj osnovi uveo je B. liječenje šuge plinovima i u našoj vojsci posebnom plinskom ćelijom, kojima je snabdjevena otada cijela naša vojska. Svoje radove B. objavljuje u Veterinarskom Vjesniku, Tierärztliches Zentralblatt i stalno referiše u Wiener tierärztliche Monatsschrift.

F. Z.

»BOSTON«, fabrika obuće A. D., Beograd. Osnovan je kao akcionarsko

Digitized by Google

društvo 1923. Kapital je 8,000.000 din. Izraduje obuću. *S. P.*

BOSUT, rijeka u Slavoniji, lijeva pritoka Save. Izvor joj je neodređen, manje više barovit. Ulива se kod sela Bosuta. Dužina je toka 187 km, površina sliva 3025 km². *P. V.*

BOŠAVA. 1. Desna pritoka Vardara. Izvire iz Marjanske planine (kota 1656 m), a utiče ispod sela Banje. Dužina toka je 37 km, površina sliva 475·5 km². *P. V.*

2. Župa i manastir u Južnoj Srbiji, u slivu Bošavice, desne pritoke Vardara, pred Demir-Kapijom (bitoljska oblast). Župa se zove i Bošavija i zahvata jugoistočni, planinski i šumoviti kraj velike kotline Tikveša. — Manastir Bošava Sv. Arhanđela leži na lijevoj strani Bošavice, skoro na sredini župe. Ma da je obnavljan, a i spominje se tek 1740 i 1742, manastir je iz srpskog sredovječnog doba, kada je u istoimenoj župi imao nekoliko metoha.

Literatura: V. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924). *V. R.*

BOŠČA. U banjalučkom kadiluku B. je bijela velika marama sa malo veza. Nose je ženske preko glave. U valjevskom okrugu B. se zove prednja vunena tkana kecelja. Slična je valjevskoj, a nosi se i po Mačvi. U Prištini i Prizrenu građanke nose B. preko šalvara, koja je vunena ili svilena tkana velika i široka kecelja. *N. Z.*

BOŠKOVIĆ JOVAN, profesor velike škole (1834, Novi Sad — 25/12 1892, Beograd). Učio je u Beču pravo, ali je posjećivao Miklošićeve satove. Bio je profesor gimnazije, a od 1865—71 profesor velike škole, neko vrijeme urednik Letopisa. 1875 postao je B. bibliotekar Narodne Biblioteke u Beogradu, a od 1877 nanovo profesor velike škole. Od 1883 bio je B. i sekretar Učenog Društva, a 1892 postao je ministar Prosvjete u liberalnom kabinetu. — B. je bio filolog praktičar, starao se naročito o čistoći jezika i stila. Svoje članke u tom pravcu naštampao je 1887—1888 (O srpskom jeziku, 1—2). Izdao je (1890) Osmana (ćirilicom s komentarom), počeo je da izdaje Vukov Srpski Rječnik (1892), dopunjujući ga i mijenjajući; ali je taj posao dalje napušten. Štampao je izvod iz srpske gramatike (1863—1864) po Daničiću.

Literatura: Đ. S. Đorđević, Prosvetni Glasnik, 1893, sv. 3. *A. B.*

BOŠKOVIĆ PAVLE, đeneral u penziji (11/8 1849, Ruma, Srijem — 23/4 1923, Beograd). Po završetku 6 razreda gimnazije u Beogradu stupio je B. u Vojnu Akademiju 1865, i proizveden je za artilerijskog potporučnika 1870, za kapetana 1 klase 1878, za pukovnika 1893. Stavljen je u penziju 1898, reaktiviran 1900, kad je i proizveden za đenerala, 1901 je penzioniran. Do 1872 bio je vodnik poljske baterije, 1872 do 1873 u artilerijskoj inspekciji, 1873 do 1875 poslan je bio kao državni pitomac, da proučava intendanturu u Pruskoj. Po povratku iz Pruske bio je do 1876 u ekonomnom odjeljenju Ministarstva Vojnog i pri profijantskom komisaru beogradskog magacina, od 1879 bio je pomoćnik načelnika ekonomnog odjeljenja Ministarstva Vojnog, 1881—1882 bio je komandir baterije i diviziona, 1883 šef obmundirovnog odsjeka, a od 1886 pomoćnik i načelnik ekonomnog odjelenja Ministarstva Vojnog. 1879—1881, 1884—1887, 1888 do 1898 i 1900—1901 bio je profesor Vojne Akademije (administracija). 1900—1901 bio je upravnik Vojne Akademije. U ratu 1876, 1877/78 i 1885 bio je pomoćnik glavnog intendanta. 1879—1883 aktivno je učestvovao u radovima na reorganizovanju srpske vojske. — Pisao je članke u vojnim časopisima (poglavito iz intendantske struke). *V. Belić.*

BOŠKOVIĆ RUĐER, matematičar, prirodoslovac i filozof (18/5 1711, Dubrovnik — 13/2 1787, Milan). Po ocu je B. podrijetlom iz Bosne, od majke Dubrovkinje. Prve je nauke svršio u Dubrovniku, 1726 je stupio u jezuitski red, a poslije dvije godine iskušenja i pripravnih nauka u rimskom kolegiju prešao je na filozofiju, baveći se osobito matematikom i prirodnim naukama; kasnije je prema naučnom redu svršio i teološke studije i postao svećenik (1744). Još za vrijeme filozofskih studija sastavio je raspravu u stihovima De solis ac lunae defectibus, koju je za svoga boravka u Londonu dovršio i akademiji ondje posvetio. Postavši i prije završetka studija učitelj matematike u kolegiju, započeo je naučni rad raspravom De maculis solaribus (1736), i nastavio je nizom rasprava iz područja matematike, astronomije i fizike, kojima je stekao ugled naučnjaka. 1742 bio je B. pozvan da da mnijenje o popravku kubeta na crkvi Sv. Petra, a zatim o restauraciji apside u toj crkvi. Od tada je mnogo radio na rješavanju raznih tehničkih pitanja. Pozivu portugalskog kralja Ivana V., da u Bra-

Digitized by Google

ziliji izmjeri meridijanski stepen, nije se mogao odazvati, jer je po nalogu pape Benedikta preuzeo drugi posao, a iza toga je s La Mairom (La Merom) izveo mjerenje meridijana između Rima i Riminija. Djelo o tom, napisano 1755, prevedeno je na francuski. Pored tih radova napisao je B. od 1743 do 1755 mnoge rasprave, sarađivao je u naučnim časopisima, talijanskim i stranim, sastavio je udžbenik matematike (1752) i komentar filozofskom djelu Dubrovčanina Benedikta Staja. 1756 bio je B. u nekom sporu između Luke i Toskane o plovidbi, poslan kao sudija u Beč, gdje je opet imao prilike da preuzme rješavanje nekih tehničkih pitanja; tu je izdao i svoje čuveno filozofsko djelo Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicam legem virium in natura existentium, Vienna, 1758 (ponovo izdano u Beču 1759, 1764; u Veneciji 1763, u Parizu 1765, latinsko-englesko izdanje 1922). Iz Beča je B. otišao u Pariz (1760), gdje kao član jezuitskog reda, pored uvažavanja u službenim krugovima, nije naišao na povoljan primitak u krugu naučnjaka enciklopedista. Stoga je još iste godine otputovao u London. Tu je bio odmah primljen u londonsko učeno društvo i pozvan, da se pridruži naučnoj ekspediciji, koja je imala da motri prolaz Venere ispod sunca. Stoga je pod jesen 1761 preko Venecije pošao u Carigrad, gdje se radi bolesti zadržao do proljeća 1762, a onda je preko Bugarske i Vlaške otišao u Lavov i Varšavu, namjeravajući produžiti put do Petrograda, ali ga je bolest u tom spriječila, te se preko Beča vratio u Rim (1763). Svoj put opisao je u djelu Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia (1784). Iz Rima je otišao za profesora matematike u Paviju (1764), zatim za profesora astronomije u Milanu, gdje je osnovao zvjezdarnicu. 1773 preuzeo je B. upravu optičkoga instituta za pomorstvo u Parizu i radio je ondje, zajedno s astronomom Lalandom, uz znatan otpor D'Alemberta i drugih enciklopedista. Da bi priredio cjelokupno izdanje svojih mnogobrojnih rasprava i djela, zatražio je B. dopust od francuske vlade (1783) i otišao je najprije u Sijenu, gdje su mu se činili uslovi rada najpovoljniji, pa onda u Basano, Rim, Firenzu, pobolijevajući od vremena na vrijeme, dok ga u 76 godini života ne zateče smrt u Milanu.

I ako je B. čitav svoj vijek proveo u tuđini i svoja djela pisao na stranim jezicima, ponajviše na latinskom i talijanskom, nikad on nije zanemario ni zatajio svoje narodnosti. Kad ga je jednom D'Alembert nazvao Talijanom, odlučno je to odbio izjavom, da je Dubrovčanin. Sa svojim rodnim gradom održavao je B. trajno veze, i bio mu je posrednikom s drugim vlastima u mnogo prilika, a i sa svojom porodicom bio je u neprekidnom srdačnom saobraćaju. Pouzdane podatke o njegovu nacionalnom osjećaju iznio je profesor Varićak na osnovi njegove korespondencije (Rad, 185). — Mišljenje svoje o osnovima matematike u vezi s filozofsko-metafizičkim pogledima razvio je B. naročito u djelu Theoria philosophiae naturalis i u komentaru k Stajevu djelu. Prikaz njegove teorije prostora dao je u nas Fr. Marković i u novije vrijeme V. Varićak, nalazeći joj sličnost s Petronijevićevom teorijom, što Petronijević sam ne usvaja potpuno (Članci i studije, 3, 1922). I učenje B. o osnovima fizike upućuje na njegovu metafiziku. Svoje nazore o sastavu tvari izložio je B. zapravo već u djelu De viribus vivis (1745), pa onda u raspravama De continuitatis lege (1754) i De materiae divisibilitate et principiis corporum (1757).

Filozofska nauka B. je dinamička atomistika, po kojoj su elementi tvari prostorno određene realne, rastavljene točke, kvalitativno jednake, koje kao središta sila (privlačivosti, odbojnosti), stvaraju oko sebe prostornu sferu i neprobojnu tjelesnost. B. drži, da je to njegovo učenje po srijedi između nauke Newtonove i Leibnitzove. Filozofsku važnost B. nauke istakao je osobito G.Th. Fechner, Ueber d. physik. u. philos. Atomlehre (1864). Druga mišljenja o naučnoj vrijednosti B. misli s obzirom na matematiku, fiziku i filozofiju iznio je naročito Marković i Varićak. Biografiju B. skoro iza smrti napisao je F. Ricca (Elogio storico dell' Abbate Ruggiero Giuseppe Boscovich (1789).

Literatura: Život i ocjena rada Ruđera Jos. Boškovića u Radu Jugoslavenske Akademije, 87—89 (1887—1888) od Franje Račkoga, G. Gelcicha, J. Torbara, Fr. Markovića i V. Dvořaka; O dvijestogodišnjici rođenja R. J. B., Rad, 1910—1912, od Varićaka; Matematički rad Boškovića, Rad, 1921. od J. Majcena; K. T. Stojanović, Atomistika (1892); K. Stojanović, Radovi Ruđera J. Boškovića na polju pesničkom, filozofskom i egzaktnim naukama (Preštampano iz Prosvetnog Glasnika,

Digitized by Google

1903); B. Petronijević, R. J. Bošković (Delo, 1911); Sv. Ristić, Osnovi Boškovićeve dinamičke atomistike (1912); B. Truhelka, Osamnaesto stoljeće o Ruđeru Boškoviću, Jugoslavenska Njiva (1922); Lav. Čermelj, Boškovićev nauk o materiji, prostoru, času v luči relativnosne teorije (1923); Sv. Ristić, Der Satz vom Grunde und die Gründung der punctuellen dynamischen Atomistik, Vierteljahrschrift für wiss. Philos., 38; D. Nedelkovich, La philosophie naturelle et rélative de R. J. B. (1922); Spomenica R. Jos. Boškovića, izdanje dubrovačkog katoličkog društva Bošković (1911); B. Petronijević, Sloveni u višoj nauci, prevela s engleskog Ks. Atanasijević (1920).

A. Bazala.

BOŠKOVIĆ STEVAN, đeneral geodetske struke (23/4 — 5/5 1868, Zaječar). Svršio je u Beogradu osnovnu školu, 7 razreda gimnazije i nižu školu Vojne Akademije. U Petrogradu je svršio stručnu vojno-topografsku školu, geodetsko-astronomsko odjeljenje Nikolajevske Više Akademije i u Pulkovu aplikacioni geodetsko-astronomski tečaj na Glavnom Nikolajevskom Astronomskom Opservatoriju. — Od početka oficirske službe, 1889, radi na geodetskim i kartografskim poslovima. Od 1901 profesor je geodezije na višoj školi Vojne Akademije i načelnik Vojnog Geografskog Instituta. — Izvršio je trigonometrijsku triangulaciju I, II i III klase na cijelom teritoriju Srbije i Crne Gore. (Izmjereno je 8 baza, svi kutevi, precizna nivelizirana dužina svih glavnih komunikacija). Na više od 30 točaka odredio je astronomskim promatranjima geografske pozicije za obradu problema zemljinog oblika kao geoida. Po B. prijedlogu vrši se međunarodno stepensko mjerenje po meridijanu od Sjevernog Polarnog Mora u Norveškoj, preko Baltičkih Država, Poljske, Čehoslovačke, Rumunjske, SHS, Grčke i preko Afrike do rta Dobre Nade. Na bazi nove trigonometrijske triangulacije B. je topografski premjerio i kartirao svu sjevernu, istočnu i južnu Srbiju (oko 53.000 km²) u razmjeru 1 : 50.000, sa izohipsama na 20 m, mjestimično na 10 m i 5 m. Izradio je i izdao Klarkove elemente zemljinog sferoida, obrasce i formule s primjerima za proučavanje geografskih koordinata tačaka trigonometrijske triangulacije. B. je od 1924 permanentni predsjednik međunarodne komisije za izvršenje spomenutog stepenskog mjerenja, po odluci Međunarodne Geodetske i Geofizičke Unije.

P. Vujević.

BOŠKOVIĆ STOJAN, političar i historik (1833, Svilajnac — 21/2 1908, Beograd). Osnovnu školu učio je B. u mjestu rođenja, gimnaziju i licej u Beogradu. Najviše se zanimao općom historijom i francuskim jezikom. Služio je kao profesor i direktor gimnazije u Šapcu 1853—57, kada je premješten za profesora u Beograd. Tu je igrao znamenitu političku ulogu, kao jedan od najistaknutijih mladih liberala u zbacivanju kneza Aleksandra Karađorđevića i povratku na prijesto kneza Miloša Obrenovića. Od 1859—60 bio je urednik Srpskih Novina, dok nije počeo knez Miloš ganjati liberale. B. je tada premješten kao profesor i direktor gimnazije u Negotin, pa u Zaječar, gdje je navukao sumnju vlasti na sebe, što u svom svetosavskom govoru nije ni riječi rekao o vrlinama tadašnje vlade. Morao je u emigraciju, te je proveo neko vrijeme u Belgiji i Francuskoj, jer mu je iza afere zbog izdavanja novina »Narodna Skupština« bilo nemoguće ostati u Srbiji. Ponovo je postao profesor gimnazije u Beogradu 1862, a 1868 imenovan je za sekretara Ministarstva Inostranih Djela. Za profesora opće historije na velikoj školi postavljen je 1872. Ovo mjesto je dva puta zamjenjivao sa položajem ministra Prosvjete. Kada je drugi put bio ministar Prosvjete, uveo je Prosvjetni Savjet i ustanovio profesorski ispit. Državni savjetnik je postao 1890. Za izvanrednog poslanika i punomoćnog ministra u Bukureštu postavljen je B. 1891, ali je brzo stavljen na raspoloženje i penzioniran. Za poslanika u Ateni postavljen je 1900, odatle je premješten u Pariz 1902, i odmah zatim u Bruselj, gdje je ostao do 1903. Tada je penzioniran i vratio se u Beograd, gdje je i umro.

B. je zbog bolešljivosti i uzrujane političke karijere napisao mnogo manje, nego što su njegove sposobnosti obećavale. Osim toga se, kao i svi njegovi savremenici, bavio veoma raznolikim poslovima, koji bi sami po sebi već otežavali da ispuni svoje krupne planove. U mladosti se bavio lijepom književnošću i filologijom, za koju je uvijek sačuvao interesa. Glavni rad B. je oko političke književnosti i oko opće historije. Svoje političke i popularno-historijske članke sabrao je najvećim dijelom u zbirci:

Digitized by Google

Za prosvjetu i slobodu (1882). Pisao je oštre političke članke, i političke i historijske sadržine, od kojih su najvažniji: La mission du Peuple Serbe dans la question d'Orient. Considérations sur le passé et l'avenir des pays balkaniques (Bruxelles, 1886) i L'empereur Étienne Douchan de Serbie et la Péninsule Balkanique au XIV-me siècle (Florence, 1886), koji je sastavljen protiv Emila Borchgrava, pisca poznate studije o caru Dušanu. Ovaj je sastav B. jedina važnija studija iz srpske prošlosti. Inače se on zanimao pretežno općom historijom i namjeravao je napisati o njoj veliko djelo. No dospio je izraditi samo prve dvije knjige svoje Istorije sveta za narod i školu (1, 1866; 2, 1872), u kojima je obuhvatio doba do krstaških ratova. Odmah za ovim radom stoje po važnosti njegove Slike iz vremena reformacije (Godišnjica, 1 i 8). — Više radi političke propagande nego radi historijskog saznanja pisao je B. 1863, kada se iz Društva Srpske Slovesnosti vodila politička borba protiv tadašnje reakcije, članak: Skupštinski razvitak i društveno preobraženje u Ingleskoj (Glasnik, 16). B. pristupno predavanje u velikoj školi bilo je: Istorija sveta i prirodne nauke (Beč, 1875). Svoje kulturne i političke koncepcije je složio u članku: Jugoslovenski opšti naučni rečnik na srpsko-hrvatskom i bugarskom jeziku (Glasnik, 33, 1872), koji je on zamislio najviše kao podlogu za međusobno upoznavanje Južnih Slovena.

N. Radojčić.

BOŠNJACI, selo u Slavoniji, županija Srijem (Vukovar), kotar Županja. Stanica na željezničkoj pruzi Vinkovci—Županja—Savska obala; pošta i telegraf. Ima 4.388 stanovnika; općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu i parni mlin.

J. M-n.

BOŠNJAK KARLO DR., katolički svećenik i katiheta u srednjoj školi (20/9 1866, Požega, Slavonija). B. je u slobodnim časovima proučavao floru Hrvatske, radi čega je putovao po nekim hrvatskim i bosanskim planinama i sabirao botanički materijal, koji je djelomice objavljen u Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva.

N. K.

BOŠNJAK OTON (31/10 1862, Vukmanić, Hrvatska). Studirao je filozofski fakultet u Zagrebu i trgovačku školu u Beču. Od 1887 do 1909 bio je nastavnik u različitim zavodima. 1909 imenovan je za ravnatelja trgovačke akademije u Zagrebu i bio u njoj do 1919. 1919 osnovana je, njegovom inicijativom, kraljevska visoka škola za trgovinu i promet u Zagrebu. U njoj je B. od početka redovni profesor i prvi rektor. Kao stručni pisac trgovačke znanosti napisao je veći broj rasprava i knjige: Nauk o trgovini (koja je do sada štampana u šest izdanja), Nauk o trgovačkim uzancama, Trgovačko knjigovodstvo, I. i II. dio i Mladi trgovac (tri izdanja). *S. D.*

BOŠNJAK SLAVOLJUB, V. Jukić.

BOTANIČKA BAŠTA u Beogradu. Kada je Josif Pančić (1814—1888) postao profesor liceja 1853, on je u dvorištu liceja osnovao botanički vrt. To je bio začetak današnje B. B. 1874 Pančić je dobio od države naročito zemljište pokraj Dunava i tu je osnovao pravu B. B. U maju 1888 Dunav je poplavio cijelu B. B. i uništio gotovo sve njene kulture. Zaslugom Dr. Save Petrovića, ličnog liječnika kralja Milana Obrenovića, kralj Milan je onda poklonio svoj voćnjak u Paliluli za B. B. U tom voćnjaku podignuta je današnja B. B., u koju je preneseno sve, što je ostalo od biljaka iz stare bašče na Dunavu. Odlukom Narodne Skupštine 1890 staro zemljište B. B. ustupljeno je novoj B. B. na rukovanje i raspolaganje. To zemljište stare B. B. predstavlja sada fond nove B. B. Upravnik i osnivač stare B. B. bio je Josif Pančić do 1888, upravnici nove B. B. bili su: Stevan Jakšić do 1899, Živojin Jurišić do 1901 i Lujo Adamović do 1905. Današnji upravnik (od 1906) je Dr. Nedeljko Košanin, profesor univerziteta. — Državna pomoć za B. B. i Botanički Zavod je 100.000 din. B. B. je uređena kao univerzitetski vrtovi na strani. U B. B. se gaji naročito flora Balkanskog Poluostrva i njeni specijaliteti, a naročito specijaliteti naše zemlje.

U. Dž.

BOTANIČKI VRT u Zagrebu sastavni je dio sveučilišnog Botaničkog Instituta, a osnovali su ga 1890 profesor Heinz i vrtlar V. Durhanek. Nalazi se između Mihanovićeve ulice i željezničke pruge, pored državne željezničke stanice, na prostoru od 6½ jutara. B. V. je u stilu engleskog parka, u kome se nalazi francuski parter, a kao takav je i najljepše šetalište u Zagrebu. U parku je vrlo dobro zastupana dendrologija, ima mnogo stranog, vrlo rijetkog drveća i šiblja, koje je kao i sve ostalo bilje lijepo uređeno. Osim toga u B. V. ima alpskog bilja, vodenog bilja u

Digitized by Google

prirodnim jezercima, i naročito rijetkih biljaka sa Balkana. Tropsko i subtropsko bilje goji se u 8 staklenih paviljona. Naročito su značajne kulture nelumbija (Nelumbium) u otvorenim jezerima. *U. Dž.*

BOTANIKA. Kako su sve pokrajine naše države bile duži niz vijekova lišene slobodnoga i kulturnoga razvijanja, to se u svima relativno kasno javljaju početci naučnog rada. Ti početci padaju u njima u razna vremena i dešavaju se pod nejednakim prilikama. Najčešće su zavisni od stranih naučnjaka i naučnih centara. Taj je slučaj bio i s B., koja u svim pokrajinama otpočinje sa proučavanjem flore, kao svuda u svijetu. Samo se ovaj pravac rada u nas održao silom prilika kao glavni sve do najnovijega vremena. — U pokrajinama, gdje su univerziteti osnovani još u prošlom vijeku (Hrvatska i Srbija), prešlo se s floristike i na druga područja B. Ali za potpuno razvijanje naučnoga rada u svim pravcima stvoreni su materijalni uvjeti tek narodnim ujedinjenjem 1918. Pokrajine bez univerziteta i prirodoslovnih muzeja nemaju ni danas samostalnoga centra ni za floristično proučavanje. Ljubljana je poslije rata (1918) dobila univerzitet i ona ima kao naučni centar tek da razvije sistematsko proučavanje u svim pravcima pa i u B. Beograd i Zagreb su se u tom pogledu već jasno obilježili. Otvaranjem botaničkoga odjeljka u sarajevskom muzeju stvoren je naučni centar za floristiku i geobotaniku ne samo Bosne i Hercegovine, nego i cijeloga jugozapadnoga dijela naše zemlje.

Historijski razvitak B. i njeno današnje stanje u našoj zemlji vide se najbolje iz kratkoga pregleda po pokrajinama.

I. Bosna i Hercegovina sa Raškom. Raškom je označen nekadašnji Novopazarski Sandžak, koji je jednim dijelom ušao u područje rada floristićara i biljnih geografa, koji su proučavali Bosnu i Hercegovinu. Pod turskom upravom do 1878 nije moglo biti u ovim pokrajinama sistematskog proučavanja zemlje uopće. Ali ima botaničkih podataka i iz turskoga vremena. Tako u djelu La Turquie d'Europe iz 1840 od Ami Boué-a. Boué je s Friedrichsthalom dao botaničke podatke poglavito za jugoistočnu Bosnu i južnu Hercegovinu, dok je to učinio Oto Sendtner 1847 za sjeverozapadnu Bosnu. Teško ranjen u Travniku od jednoga muslimanskoga fanatika, Sendtner je morao napustiti Bosnu. Događaj je bio opomena za naučne putnike i tek dva decenija kasnije dolaze u Bosnu i Hercegovinu ponovo botanički sakupljači. Tako u vremenu od 1866 do 1872 njemački konzul u Sarajevu, Oto Blau, zatim E. Weiss i J. Pantoček. 1877 izdali su Ascherson i Kanitz katalog svih biljaka iz Bosne i Hercegovine, koje su dotle bile poznate. — Vojna okupacija Bosne i Hercegovine 1878 stvorila je u pogledu sigurnosti potrebne uslove za redovno proučavanje flore, i G. Beck otpočinje sistematski rad u ovom pravcu ekskurzijama po raznim krajevima ovih oblasti od 1885 do 1896. Njegova Flora von Südbosnien und der angränzenden Herzegovina dovršena je 1898. U čitavom nizu priloga i specijalnih radova Beck nas upoznaje ne samo s bogatstvom i osobinama bosanske i hercegovačke flore, nego i s ljepotama planina Bosne i Hercegovine. Osim toga Beck je svoja proučavanja proširio i na Dalmaciju i ostale zemlje stare Ilirije, pa je u svojem djelu Die Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder (1901) dao vrlo dobar pregled biljno-geografskih prilika ovih zemalja. Iste godine (1901) otpočeo je Beck štampati na našem jeziku i ćirilicom Floru Bosne, Hercegovine i Novopazarskog Sandžaka, u Glasniku Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, koju je, prema njemačkom izdanju, vrlo mnogo dopunio. Djelo još nije završeno, te je Srpska Kraljevska Akademija, u sporazumu sa piscem, odlučila, da pod njegovom redakcijom izda i neštampani i već objavljeni dio. — Na proučavanju flore Bosne i Hercegovine učestvovao je osim Becka još veliki broj botaničara, većinom iz bivše Austro-Ugarske. Njihova imena i radove nije moguće ovdje nabrojati. Najviše se ističu Murbeck (Lund), Vandas (Brno), Wettstein (Beč, monografija omorike), Fijala i K. Mali (Bosna), za fanerogame, Stockmayer i Đorđe Protić za alge i Zahlbruckner za lišaje. Literatura do 1901 navedena je iscrpivo u Beckovom djelu o vegetaciji ilirskih zemalja, a kasnije izaći će u novom izdanju njegove flore Bosne i Hercegovine. — U Adamovićevom radu o drveću i šiblju u zemljama dinarskih planina (1913) obuhvaćeni su osim Bosne i Hercegovine još i cijela Crna Gora, Dalmacija s ostrvima do Rijeke i planinska (jugozapadna) Hrvatska. Beck je za ilirske zemlje dao i dvije kolorirane biljno-geografske karte. U svom pokušaju, da kartografski predstavi čla-

Digitized by Google

nanje vegetacije na Balkanskom Poluostrvu, dao je Adamović također dvije karte, na kojima je predstavljena i Kraljevina SHS, osim dijelova, koji su sjevernije od uporednika (paralele) 45° 20′. U tom pokušaju navedena je i biljno-geografska literatura za Balkansko Poluostrvo (1907).

II. Crna Gora. Vrlo dobar pregled o botaničkom proučavanju Crne Gore do 1900 dao je G. Beck u svome djelu o vegetaciji ilirskih zemalja 1902. Proučavanje je naravno floristično i biljno-geografsko, u kojem ne učestvuje ni jedan domaći (crnogorski) istraživač. Ostavljeno je u slučaju i stranim snagama, proučavanje nije moglo biti s nekim planom, niti je do sada dalo jedno djelo, u kojem bi se potpuno ogledala flora i vegetacija Crne Gore.

Saski kralj Fridrik August bio je prvi, koji je s Biasolettijem posjetio Crnu Goru 1832 u botaničkom cilju. Biasoletti je rezultate toga puta objavio 1841. Zatim je došao V. Ebel 1841, koji je svoja botanička promatranja u Crnoj Gori izložio u knjizi Dvanaest dana u Crnoj Gori (1—2, 1842 i 1844). Tri decenija poslije toga putovao je po Crnoj Gori J. Pantoček, koji se zadržao na svojim ekskurzijama poglavito u južnoj i jugoistočnoj Crnoj Gori toga vremena. Rezultate je objavio 1874. — Ali je najviše floristickih podataka iz Crne Gore u ovo doba dao J. Pančić, koji je 1873 proputovao skoro cijelu Crnu Goru i bio na mnogim njenim visokim planinama. Pančić je 1875 objavio o flori Crne Gore poznati Elenchus, koji je u to doba bio najpotpunije floristično djelo o Crnoj Gori. Ni Pančić, niti tko drugi prije njega, nije botanički prikazao sjeverozapadni, također planinski, dio Crne Gore. To su učinili G. Beck (putovao je 1885 i 1888) i Murbeck (1889), koji su se s hercegovačke strane peli na Maglić i Volujak. Zajedno s Beckom objavio je rezultate svojih botaničkih putovanja po velikom dijelu Crne Gore (1886) Szyszylowicz. Još su više umnožila poznavanje flore Crne Gore mnogobrojna putovanja Antonija Baldaccija, koji je u dužem nizu godina obišao gotovo cijelu Crnu Goru i u više rasprava i saopćenja (1886—1910) izložio veliki floristički i biljno-geografski materijal. Po vremenu i po rezultatima najbliže Baldacciju stoji J. Rohlena, koji je (1902 do 1920) dao nekoliko kritičkih i vrlo valjanih radova o flori Crne Gore, na osnovu materijala, koji je sam na mnogim svojim putovanjima sakupio. — Manje priloge dali su o flori Crne Gore još Gross i Kneucker (1896 i 1902), Zagorski (1897 i 1903), Horak (1898 i 1903), dok su u najnovije doba objavili veće priloge o flori Crne Gore Adamović (1913), Hajek (1916) i Janchen (1920). Adamović je dao građu za južnu i botanički najviše poznatu Crnu Goru, Hajek za planinski predjel na granici Crne Gore i Albanije (za Prokletije), a Janchen za istočnu Crnu Goru, za gornji tok Tare i Lima.

Vodena mikroflora i kriptogame uopće malo su interesovale botaničke putnike i zato o njima ima vrlo malo podataka iz Crne Gore. Tako imamo od Zederbauera i Brehma saopćenje o septembarskom fitoplanktonu Skadarskoga Jezera (1905), od Bubaka jedan prilog o parazitskim gljivama (1903), i od Bottinija o lisnatim mahovinama (1892). Vegetaciji Crne Gore posvetio je Hassert 1895 naročiti i veliki odjeljak u svom radu Beiträge zur phys. Geographie von Montenegro i dao je jednu kartografsku skicu. Ali je Crnu Goru biljno-geografski prvi stručno i na širokoj osnovi obradio Beck 1901, i to kao sastavni dio ilirskih zemalja. Biljno-geografske prilike, kako ih je Beck opisao i kartografski predstavio, ponavljaju se, uglavnom, s nešto više pojedinosti, i na biljno-geografskim kartama Baldaccija (1904) i Adamovića (1907 i 1913). U svom radu Biljno-geografske formacije zagorskih krajeva Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Crne Gore (1913) naveo je Adamović i botaničku literaturu o Crnoj Gori (Rad, 195).

III. Dalmacija. Botaničko proučavanje nije se moglo držati političkih granica pojedinih oblasti. Zato je često nemoguće odvojiti u historijskom razlaganju B. po pokrajinama jednu oblast od druge, i pri tom izbjeći ponavljanja. U velikoj mjeri to važi za Dalmaciju i susjedne pokrajine, koje su bile u sastavu nekadašnje Austro-Ugarske. Samo u Srbiji i Crnoj Gori botaničko se proučavanje zaista kretalo u okviru političkih granica tih zemalja. Geografski i floristički stoje u tijesnoj vezi Rijeka, Hrvatsko Primorje i Istra s Dalmacijom, pa je prirodno, što su svi ti dijelovi ulazili često u područje rada dalmatinskih florističara. Zato i Beck, pri razlaganju historije botaničkoga proučavanja Dalmacije, daje oblasti široki naziv »zemlje na jadranskoj obali«. Isto tako razumljivo je iz geografskih i kulturno-historijskih raz-

Digitized by Google

loga, što je botaničko proučavanje Dalmacije otpočelo mnogo ranije, nego u ostalim pokrajinama. Još u 16 vijeku ima publikacija o biljkama iz Dalmacije. Te publikacije, kao i sve kasnije do pred kraj 18 vijeka, potječu od talijanskih autora i skupljača. Veze Italije s Dalmacijom slabe u drugoj polovini 18 vijeka, ali utoliko je veće interesovanje austrijskih Nijemaca za floru Dalmacije, koje traje kroz cio 19 vijek. Tako se historija dalmatinske floristike dijeli u stariju talijansku i kasniju njemačku periodu. — Njemačka perioda otpočinje putovanjima Hacqueta 1781 i Kitajbela 1792 po Lici i Liburnijskom krasu. Do kraja 18 vijeka učestvuju još kao skupljači ili samostalni botanički radnici Seenus, braća Host i Wulfen. 19 vijek je klasično doba dalmatinske floristike. Klasično ne samo po tome, što je ranije uzgredno i nesistematsko proučavanje izvođeno sada s planom, što je obuhvatilo cijelu Dalmaciju, što je cio raniji materijal kritično pregledan, što su rijetke i nove biljke Dalmacije naslikane i što su svi rezultati skupljeni i sređeni u jedno djelo, nego i po tome, što je nosilac cijeloga toga rada jedan sin Dalmacije.

To je bio Roberto Visiani, rođen u Šibeniku 1800, umro u Padovi 1878, kao profesor univerziteta. Do njegova vremena proučavanje se ograničilo poglavito na dijelove Dalmacije, gdje su život i saobraćaj bili življi, uglavnom na sjevernu i srednju Dalmaciju. On je svoja putovanja izvodio po cijeloj Dalmaciji. Otpočeo ih je 1820 i završio 1836, kad je Dalmaciju definitivno napustio i odselio se u Padovu. Gdje nije mogao sam dospjeti i što nije mogao sam prikupiti, uradili su skupljači i botaničari, koji su živjeli u Dalmaciji, ili su tamo naročito dolazili radi proučavanja flore. S Visianijem, kao najboljim poznavaocem dalmatinske flore, stajali su stalno u vezi svi, koji su se interesovali ovom florom. Visiani je cio život posvetio flori Dalmacije, a prvi njegov rad izašao je 1826. Za pedeset i nekoliko godina dao je Visiani osnovno i do danas najbolje djelo o flori Dalmacije. Ilustrovana koloriranim slikama biljaka izašla je Visianijeva Flora dalmatica u tri knjige velikoga formata u Leipzigu od 1842 do 1852. Visiani je za života izdao i dva dopunska sveska ovoj flori, Supplementum I i II[1], dok je II[2] izdao poslije njegove smrti Saccardo (1878). — Osim Visianija bilo je u Dalmaciji u prvoj polovini prošloga vijeka još dosta botaničara, koji su se na raznim mjestima bavili više ili manje lokalnom florom, ili su skupljali biljke i slali ih drugima na proučavanje, kao što je radio na pr. general Welden. Ti skupljači su nesumnjivo vrlo mnogo pomogli, da se prouči flora Dalmacije. Visianijev savremenik, Muzio Tommasini, bio je, poslije Visianija, najbolje upućen u floru Dalmacije, a svakako je bio najbolji poznavalac flore Istre. Glavni cilj Tommasinijev bio je stvarno, da prouči Istru s Kvarnerom, za koji je posao predobio i Ota Sendtnera, koji je dao nekoliko radova o mahovinama Istre. — U doba Visianijevo pada i botanička aktivnost F. Pettera, koji je proputovao veliki dio Dalmacije i nekoliko ostrva i napisao nekoliko izvještaja o tome kao i botanički Putokaz za okolinu Splita (1832). — Za floristiku Dalmacije imao je izvjesnoga značenja i put saskoga kralja Fridrika Augusta u Istru, Dalmaciju i Crnu Goru 1832, jer je botaničke rezultate toga putovanja izdao Biasoletti (1841). Pregled o flori Kvarnera ostavio je još Noë (objavio poslije njegove smrti Fabris, 1858), ali još potpuniji pregled dala je A. M. Smith u Flora von Fiume (1878), u kojoj je i flora Učke. Vouk je dao 1914 podatke o fitobentosu u Kvarnerskom zalivu, a 1915 o morskoj vegetaciji Bakarskog zaliva.

Među mnogim botaničkim posjetiocima Dalmacije od osamdesetih godina do kraja prošloga vijeka najviše se ističe G. Beck. On je Dalmaciju obradio biljno-geografski, posvećujući naročitu pažnju člananju njene vegetacije. — Beck je u svome djelu o vegetaciji ilirskih zemalja dao odličnu sliku vegetacionih prilika ove pokrajine, u kojoj čekaju botaničare još uvijek mnoga i zanimljiva pitanja. U ovom Beckovom djelu nalazi se, kao i za Bosnu, Crnu Goru i Srbiju, navedena floristička i biljno-geografska literatura do 1901. Od početka našega vijeka do danas objavljeno je više radova i priloga o flori i vegetaciji Dalmacije u obliku izvještaja sa botaničkih putovanja. Od tih radova obuhvataju cijelu Dalmaciju samo Adamovićevi, koji su dosta površni i šablonski. Adamović se u dva maha bavio na isti način zimzelenim pojasom Jadranskoga Primorja (1901 i 1911), a 1912—1913 opisao je biljno-geografske formacije zagorskih krajeva Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Crne Gore, i naveo dosta iscrpno

Digitized by Google

florističu i biljno-geografsku literaturu do 1913.

U ovoj historijskoj skici spomenuto je samo nekoliko ljudi, čija su imena vezana uz botaničko proučavanje Dalmacije. Gotovo svi su oni proučavali samo fanerogame ove pokrajine. Slika bi bila još nepotpunija, kad se ne bi spomenulo, da su i kriptogame Dalmacije vrlo rano našle svoje skupljače i obrađivače, osobito morske alge. Algološke radove dali su C. Agardh 1827, J. G. Agardh 1842, Meneghini 1842—1846, Frauenfeld 1855, Hauck 1872, Hansgirg 1890 do 1899 i dr. Zahlbruckner je proučio lišaje (1901—1905) i unio ih u svoje veliko djelo Catalogus lichenum universalis, koje izlazi od 1922 i nije još završeno. Saopćenja o taloidnim mahovinama imamo od Schiffnera (1906 do 1909), a o lisnatim mahovinama od Höhnela (1893).

U koliko su u proučavanju Dalmacije sudjelovali botaničari Hrvatske, izložio je V. Vouk jednim djelom u Izvješćima Jugoslavenske Akademije 1916/17.

IV. Hrvatska sa Slavonijom i Srijemom. I u Hrvatskoj je B. imala istu historiju kao i u drugim pokrajinama. I tamo je od početka pa gotovo do danas ostala na području domaće floristike i biljne geografije. To se vidi iz historijskog pregleda, koji je objavljen u Radu 161 i 167 (1905 i 1906), i iz Izvještaja o radovima matematičko-prirodoslovnoga razreda Jugoslavenske Akademije, VII, Botanika, koji je napisao V. Vouk 1916/17. U ovom posljednjem djelu izložen je radi većega publiciteta na njemačkom jeziku kratak pregled sadržine onih radova iz B., koji su štampani u izdanjima Jugoslavenske Akademije do 1917. — Do pojave Schlossera i Vukotinovića floristika i biljna geografija Hrvatske obrađivane su bez plana, uzgredno i od stranih botaničara. To je bila perioda pripremnih radova, u čiji početak padaju i Kitajbelova putovanja po Hrvatskoj 1802 i 1805. Hrvatsko Primorje s Rijekom bili su uvijek češće posjećivani od botaničara i skupljača, nego Zagorje i ravna Hrvatska, koji su botanički manje raznovrsni i interesantni. Gorski Kraj i Primorje s ostrvima privlačili su više, ne samo zbog većih plastičnih ljepota i lakšega saobraćaja, nego i zbog mnogo veće florističe zanimljivosti.

Među mnogobrojnim imenima botaničkih radnika u ovom dijelu zemlje u prvoj polovini 19 vijeka najveće je ime Šibenčanina Roberta Visianija, koji je u svoje djelo Flora dalmatica unio floru Hrvatskoga Primorja, a donekle i Gorskoga Kraja. Pa i Beck, na kraju prošloga vijeka, obrađivao je ove krajeve u vezi s Dalmacijom, jer njihova flora genetički, klimatski i edafski više pripada primorju i krasu, nego Zagorju. Iz sličnoga razloga obrađuju se niski i ravni dijelovi Hrvatske, osobito Slavonija i Srijem, u vezi s florom Panonske Ravnice. — Schlosser, liječnik, i Vukotinović, pravnik, otpočeli su zajedno botaničko proučavanje Hrvatske (1836) i za dva decenija rada dali su u svom Syllabus florae croaticae (1857) prvi opći pregled hrvatske flore. Samo za jedan decenij kasnije oni su svoj Syllabus pretvorili u znamenito djelo Flora croatica (1869), koje je još i danas jedino pregledno i potpuno djelo o flori Hrvatske, jer posao na reviziji i dopuni hrvatske flore, koji je po nalogu Jugoslavenske Akademije bio poduzeo Dragutin Hirc, nije još dovršen. Poslije izdanja Flora croatica vidi se u radu njenih pisaca izvjesna podjela posla. Dok Vukotinović ostaje pri floristici, radi na dopunama flore i monografski obrađuje za Hrvatsku rodove Quercus, Rosa i Hieracium, dotle se Schlosser više bavi biljnom geografijom Hrvatske. — Schlosser-Vukotinovićeva botanička perioda traje od pojave Syllabusa do 1890 (otprilike), jer je Schlosser umro 1882, a Vukotinović 1893. Ta perioda odgovara po vremenu i važnosti potpuno periodi Pančić-Petrovića u Srbiji (1856—1890), a dobrim dijelom i Visianijevoj u Dalmaciji.

U periodi Schlosser-Vukotinovićevoj pada i rad znamenitog i darovitog austrijskog florističara A. Neilreicha, koji je 1866 objavio Die Aufzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen nebst einer pflanzengeographischen Uebersicht. 1867 objavio je on i dijagnoze biljaka iz Slavonije, koje nisu bile ušle u Kochov Synopsis, a 1870 dao je dopune i ispravke svom spisku od 1866. U isto doba (1866) izdali su Schulzer-Müggenburg, Kanitz i Knapp spisak biljaka iz Slavonije, koje su do toga vremena bile poznate, a K. Stoytzner dao je 1869 također sličan spisak biljaka iz Slavonije. Za poznije doba dao je pregled za Srijem Dragutin Hirc (1919). Naročitu pažnju zaslužuju radovi Degena o flori Velebita i Rossijeva: Građa za floru ju-

Digitized by Google

žne Hrvatske (1924). Rossijev veliki i dragocjeni herbar (svojina zagrebačkog univerziteta) treba naročito istaći. Haračić je botanički obrađivao hrvatska ostrva. — Kao što su fanerogame hrvatske našle svoje obrađivače u liječniku i pravniku, tako su gljive imale svoga prvosvećenika u jednom oficiru, Schulzeru od Müggenburga. Kao samouk mikolog Schulzer je pod teškim prilikama stekao veliko znanje iz mikologije i za svojega dugoga života od devedeset godina uradio je vrlo mnogo za poznavanje gljiva Hrvatske. Njegov prvi rad na ovom polju javlja se iste godine, kad i Schlosser-Vukotinovićev Syllabus, a u zajedničkom djelu sa Kanitzom i Krapom (1866) navodi Schulzer oko 900 vrsta gljiva iz Slavonije, koje je sam skupio i odredio. U čitavom nizu priloga o gljivama Slavonije, Ugarske i Banata Schulzer je ovaj broj stalno povećavao. Publikovao je na njemačkom jeziku, poglavito u izdanjima bečkoga Zoološko-botaničkoga društva. I pored dosta diletantizma ima u Schulzerovim mikološkim radovima vrlo mnogo materijala od trajne vrijednosti.

Poslije biljno-geografskih skica o Hrvatskoj od Neilreicha i Schlossera i Koernerove florne karte Austro-Ugarske, nemamo o vegetaciji Hrvatske kao cjeline ni do danas jednog preglednoga djela ili rada. To ne znači, da nije nikako bilo radova u ovom pravcu. Naprotiv, kraj prošloga i početak našega vijeka karakterišu se i u Hrvatskoj, kao i svuda, jačim interesovanjem za geobotanička pitanja. Kao i u floristici, tako i u biljno-geografskom pogledu mnogo je jače interesovanje za Gorski Kraj i Primorje. Tako je Beck u Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder (1901) obuhvatio Hrvatsko Primorje i jedan dio planinske Hrvatske i za njih dao kartografski prikaz. Gotovo u istom opsegu ušli su ovi krajevi i u biljno-geografsku kartu ilirskih zemalja L. Adamovića, koju je izradio uz svoj rad Die Verbreitung der Holzgewächse in den Dinarischen Ländern (1913). Ova karta je upravo dopuna njegovih izlaganja u djelu Biljno-geografske formacije zagorskih krajeva Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Crne Gore (1912 do 1913), u kojem je naveo i biljno-geografsku literaturu dinarskih zemalja. O vegetaciji Gorskoga Kotara pisao je D. Hirc. — U najnovije doba obratio je Vouk osobitu pažnju biološkom ispitivanju termalnih izvora u Hrvatskoj uz radove na flori alga, gljiva i morskoj vegetaciji Bakarskoga zaliva. Pevalek daje priloge o gljivama i o biologiji i geografskom rasprostranjenju alga u sjevernoj Hrvatskoj i t. d. — Pored radova iz opće B., koje je naveo Vouk u navedenim Izvješćima, gdje nalazimo imena Cihlarove, Đurašina, Heinza i Vrgoča, dali su u novije vrijeme na ovom području rasprave još osobito V. Vouk, zatim I. Horvat i V. Varićak.

Na univerzitetu u Zagrebu postoje Botanički zavod i Botanički vrt. Zavod ima i odjeljenje za herbarium.

V. Južna Srbija (Makedonija i Stara Srbija). Putovanje Ami Boué-a i Grisebacha po Makedoniji i Staroj Srbiji u prvoj polovini 19 vijeka (1836 do 1839) dalo je prve opširnije informacije o flori i vegetaciji ovih krajeva. Naročito je značajno Grisebachovo putovanje. Na području floristike i biljne geografije Grisebach je bio među najznamenitijim botaničarima svojega vremena, te njegovi radovi o flori i vegetaciji današnje Južne Srbije čine valjanu osnovu za dalnje proučavanje. Grisebach je proputovao veliki dio Makedonije. Bio je na Kajmakčalanu, Peristeru, na Babuni i na vrhovima Šarplanine, na Ljubotinu i Kobilici, i dao je, u opisu svojega puta, za svaku od ovih planina florističku i biljno-geografsku karakteristiku, uz mnogobrojne pojedinosti u raznim pravcima (Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839; dvije knjige, 1841). Sva iskustva u biljno-geografskom pogledu unio je i u svoje djelo Die Vegetation der Erde (1872), u kome je cijelo područje južno od Šar-planine stavio u mediteransko. Floristične rezultate izdao je u dvije knjige pod naslovom Spicillegium Florae rumelicae et bithynicae (1843, 1844).

Dug niz godina poslije Grisebacha nema gotovo nikakvih botaničkih vijesti iz ovih južnih krajeva. Tek poslije šest decenija (1890) skupio je Dörfler u okolini Skoplja i na Šarplanini znatnu zbirku biljaka, koju je obradio Wettstein u Beitrag zur Flora Albaniens (1892). Dörfler je i drugi put skupljao u okolini Skoplja, osobito u planinskom kraju Alšara i na Kožuhu (1893). Zbirku je obradio zajedno s Degenom i objavio je 1897 kao Beitrag zur Flora Albaniens und Macedoniens.

Kao što se iz ovih naslova vidi, austro-ugarski botaničari služili su se tendencioznom geografskom termino-

Digitized by Google

logijom svoje države, te su cijelu skopsku Staru Srbiju nazivali Albanijom. Po njihovom uzoru čine to danas i neki njemački botaničari. To ne radi Adamović (Beograd) u svojim Beiträge zur Flora von Macedonien und Altserbien (1904), u kojima je saopćio floristički građu raznih skupljača, gotovo iz svih krajeva Južne Srbije. Adamović je dao i druge priloge za floru Južne Srbije, a u svom radu o člananju vegetacije na Balkanskom Poluostrvu (1907) pokušao je, da floristički karakteriše i kartografski predstavi razne vegetacione zone u Južnoj Srbiji. Slika je šematska i ne odgovara uvijek stvarnim odnosima, jer se nije mogla zasnovati na dobro proučenoj flori. Jednu Adamovićeyu zbirku biljaka iz Makedonije objavio je Haláczy 1906. — U vremenu od 1895 do 1911 skuplja po raznim krajevima Makedonije, naročito po jugozapadnom dijelu, Mihajlo Dimonije. Njegove su zbirke razasute po raznim evropskim herbarima, iz kojih su objavljivane samo po neke biljke, uzgredno ili u monografijama pojedinih rodova. Zasebno je objavio samo Grecescu (Bukurešt, 1899) zbirku biljaka od Dimonija iz okoline Bitolja. Za okolinu ove varoši imamo, zahvaljujući nacionalnom rivalstvu, još po jedan rad od Alekse Jovanovića (1904) i Dimitrova. — Poslije Grisebacha najviše je florističe građe o Makedoniji dao Formanek, koji je čitav decenij (1890—1900) skupljao biljke u dolini Vardara, južnoj i jugozapadnoj Makedoniji i objavio ih u 7 priloga. Kasnije je Vandas Formanekovu zbirku, koja je svojina moravskog muzeja u Brnu, kritički obradio u Reliquiae Formanechianae (1909), jednom velikom i dragocjenom djelu za floru Južne Srbije. Vandas je u stvari dao naučni značaj ovoj zbirci. Potaknut vjerojatno ovim radom, Vandas je 1922 i 1923 sam skupljao po Makedoniji, gdje se namjeravao i nastaniti, ali je 14/9 1923 podlegao malariji u Skoplju. Gotovo istu sudbinu imao je i Ž. Jurišić, koji je skupljao 1920 i 1921 u Makedoniji i Staroj Srbiji, ali je umro 9/12 1921 u Beogradu, te je njegov prilog flori Južne Srbije objavljen poslije njegove smrti 1923. — Vrlo dobar prilog za poznavanje barske i vodene flore dao je St. Petkov 1910 (Plovdiv), koji je kao algolog posvetio naročitu pažnju algama Ohridskog i Prespanskog Jezera. Neke podatke o algama ovih jezera dali su Ž. i P. Đorđević. Poslije 1900, osobito poslije 1908, floristički radovi su uopće češći. Tako N. Ranojević saopćava o gljivama (1909), a Beck (1905), J. Petrović (1913), Danka Mitranović (1913) i Đ. Melentijević (1914)) o fanerogamama. Od 1909 sistematsko botaničko proučavanje cijele Južne Srbije poduzeo je N. Košanin, koji je dao niz floristiških i biljno-geografskih radova. Za vrijeme okupacije 1915—1918 posjetili su Južnu Srbiju botaničari J. Bornmüller, Herzog i Mrkvička. Prva dvojica (naročito Bornmüller) objavili su nekoliko floristiških i geobotaničkih priloga, dok je zbirku poginuloga Mrkvičke obradio Velenovsky. Nažalost u zbirci Mrkvičkinoj pobrkana su imena mnogih nalazišta. — S izmjenom granice prema Bugarskoj poslije 1918 pripala je Južnoj Srbiji i planina Belasica. Nju je floristički i geobotanički proučio N. Stojanov (Sofija, 1921).

Novija botanička literatura o Južnoj Srbiji nije još nidje u cjelini navedena. U radu P. S. Pavlovića Jestastvenička struka u Srbiji (Ljubljana, 1920) navodi se uglavnom ono, što su do 1920 uradili na flori Južne Srbije srbijanski botaničari.

VI. Slovenačka. O floristici Slovenačke i njenom razvijanju dao je dobru sliku W. Voss, Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain (1884—1885). Iz nje se vidi, da je floristiško proučavanje ove pokrajine otpočelo sredinom 18 vijeka. Savremenik i prijatelj Linné-ov, Joannes Scopoli, osnivač je rada na flori Kranjske. On je i danas ostao njen jedini obradivač u potpunosti. To je klasično doba kranjske floristike, koje traje od 1754 do 1800 i u kome, osim Scopolija, srećemo Wulfena, Hacqueta i Zoisa, ali više kao skupljače nego kao samostalne botaničare. To je u isto vrijeme i prva perioda u proučavanju flore Slovenačke od tri, koje ističe Voss. Druga je Hladnikova od 1801 do 1852, s Hladnikom, Kwiatkowskom, Fleischmannom, Grafom, Freyerom, Erbergom, Blagay-em i Skofitzem. Treća perioda obuhvata vrijeme od druge polovine 19 vijeka do 1883, četvrta zatim do danas. U trećoj periodi radili su na slovenačkoj floristici Dolliner, Janscha, Raster, braća Plemel, Deschmann i osobito Voss. — Scopoli je otpočeo proučavanje kranjske flore 1755, kao okružni fizik u Idriji, a 1760 izdao je Flora carniolica, čije je drugo popunjeno izdanje izašlo 1772, u dvije knjige. U periodi Hladnikovoj ističe se naročito Fleischmann sa Uebersicht der Flora Krains

Digitized by Google

(1844). U drugoj polovini 19 vijeka bilo je više priloga za floru Slovenačke, među njima nekoliko od Deschmanna, koji je napisao i razvitak ljubljanske trave, zatim od Vossa mnogobrojna saopćenja iz bogate flore gljiva (1878—1887) i Mycologia carniolica (1890—1892). Poslije Scopolija i Fleischmanna najviše se istakao sistematskom obradom kranjske flore A. Paulin, koji je početkom našega vijeka objavio Beiträge zur Kenntnis der Vegetationsverhältnisse Krains, 1—3 (1901—1904). Paulinovo djelo je prvo modernije o flori Kranjske. U Fritschovoj Exkurisonsflora für Oesterreich und die ehemals oesterreichischen Nachbargebieten (1922) navedene su i biljke iz Kranjske prema Paulinovim podatcima. Glowacki je dao priloge za floru lišaja, a Derganc razne florističe i biljnogeografske podatke. — U pogledu člananja i prirode vegetacije u Slovenačkoj nema do danas karte ni djela, iz kojih bi se mogla dobiti jasna i potpuna slika o vegetacionim prilikama u cijeloj Slovenačkoj. I Körnerova Florenkarte von Oesterreich-Ungarn od 1888 i Drude-ova od 1896 nose opći karakter, i pored nepotpunosti i široke generalizacije ne daju istu sliku o karakteru vegetacije. Tek je Beck pokušao u svojim studijama o vegetaciji istočnih Alpa (II, 1908), da razjasni vegetacione prilike u dolini gornjega toka Save.

Od zavoda za proučavanje botanike u Slovenačkoj postoje još iz vremena Hladnika botanički vrt uz realku i herbar u muzeju u Ljubljani. Obadvoje je osnovao Hladnik. Uz muzej osnovano je i Muzejsko Društvo, koje je, sa prekidom, izdavalo i svoje izvještaje na njemačkom jeziku, kao što je uopće cio rad na B. u Kranjskoj izrađen na njemačkom. — Od osnivanja univerziteta u Ljubljani (1918) postoji tamo i botanički zavod.

VII. Srbija. S planom je otpočeo botaničko proučavanje Srbije kao cjeline Josip Pančić, po svom dolasku u Srbiju (1846), i izvodio ga je s najboljim uspjehom do svoje smrti (1888). Rad na ovom obilježio je Pančić prvi put 1856 jednim spiskom biljaka, koje je dotle u Srbiji našao. Sve, što se iz flore Srbije prije Pančića spominje, neznatno je. Tako se u Boué-ovom djelu La Turquie d'Europe (1840) navodi samo 87 biljaka iz tadašnje Srbije, a u Grisebachovom Spicillegium florae rumelicae et bithynicae (1843—1844) oko 140 vrsta. Dolaskom za profesora prirodopisa na licej u Beogradu 1853 Pančić je posvetio svu snagu i cio život poglavito radu na B. Odmah je osnovao botanički zavod i herbar, a nešto kasnije i botaničku baštu, koji su imali da mu omoguće rad i učine ga potpunijim. Od stupanja na katedru botanike, pa za 35 godina rada, Pančić je ostavio Srbiju u glavnim linijama floristički proučenu. Poslije spomenutoga spiska biljaka od 1856 niže se čitav niz znamenitih radova iz Pančićeva pera: Flora serpentinskih brda u Srbiji, 1859 (njemački) Plantae serbicae rariores aut novae (Zajedno s Visianijem, 1—3, 1862—1870; Živi pesak, 1863; Flora okoline Beograda, 1865; Šumsko drveće i šiblje, 1871; Flora kneževine Srbije, 1874 i Dodatak Flori kneževine Srbije, 1884, Omorika, 1876, Zeleniče, 1887. Pored ovih glavnijih radova dao je Pančić i druge priloge, osobito za poznavanje naših šuma, a da i ne govorimo o njegovom radu na zoologiji i na školskim knjigama. Pančić se nije zadržao samo na flori Srbije, nego je velikim dijelom obuhvatio i floru Crne Gore (1875) i Bugarske (1883 i 1886). U vremenu od 1856 do 1888 srbijansku floristiku nosi Pančić, te se to doba može nazvati Pančićevom periodom. Ž. Jurišić to doba naziva Pančić-Petrovićevom periodom, jer u nju pada i floristički rad Save Petrovića, koji je proučio floru okoline Niša i Suve Planine, i dao valjano djelo Flora okoline Niša (1882) i Dodatak ovoj flori, 1885. Pančić je ostavio još dva rada iz B., o ramondijama (1885) i o ljekovitom bilju u Srbiji (1883). — Poslije Pančićeve smrti (1888) rad na floristici Srbije nastavljaju njegovi učenici i objavljuju većinom manje priloge lokalnim florama. Ali dok su Pančić i Petrović proučavali vaskularne biljke, u periodi poslije njih javljaju se radnici i na području nižih kriptogama. Na flori fanerogama radili su poglavito Ž. Jurišić, Đorđe Ničić, Đura Ilić, Fritsch (1844—1918) i Adamović. Potpun spisak florističara iz ovoga doba dao je Ž. Jurišić u svom radu Flora Kraljevine Srbije za prošlih sto godina (Prvi kongres srpskih lekara i prirodnjaka, II, 54, 1904). U istoj knjizi štampan je i kratak historijski pregled o proučavanju talofita u Srbiji do 1904 od N. Ranojevića. Među mikolozima do toga doba nalaze se Schretter, Milivoje Simić, D. Katić i Nikola Ranojević. Poslije 1904 rad na proučavanju gljiva nosio je uglavnom N. Ranojević, koji je taj posao radio s planom i koji je dao najviše

Digitized by Google

i najbolje proučene građe. Nažalost umro je rano (1922), kao i Ž. Jurišić (1921). — Jurišić, Wettstein, Matoušek, Katić, Košanin i Podpijera dali su priloge za floru mahovina. U novije doba proučavana je mikroflora nekih terama (P. Đorđević i D. Katić) i flora bara i jezera, kojom se naročito bavio Košanin u monografijama o Dajićskom jezeru (1907) i Vlasinskom blatu (1910). Njegovi Elementi vlasinske flore obuhvatili su alge, mahovine (odredio Mönkemayer), pteridofite i cvjetonoše.

O pitanjima biljne geografije nema mnogo podataka iz vremena Pančić-Petrovića. Pančić se, i pored Grisebachovih savjeta da piše i o vegetacionim prilikama Srbije, zadovoljio samo time, da u uvodu flori kneževine Srbije da kratku podjelu Srbije na florna područja. Ali je zato Pančić svojim radom na floristici postavio sigurnu osnovu za uspješne biljnogeografske studije u Srbiji. Samo tako je mogao G. Beck dati dobru sliku o biljno-geografskim prilikama Srbije u svome djelu o vegetaciji ilirskih zemalja (1901), ma da u Srbiji nije nikada bio. Još od devedesetih godina prošloga vijeka radi na floristici i biljnoj geografiji Srbije Lj. Adamović, koji je objavio veći broj radova. Sva svoja iskustva u ovom pogledu izložio je u svome opširnom djelu Die Vegetationsverhältnisse der Balkanländer (1909). Pored biljnogeografske karte Srbije nalazi se u tom djelu navedena i prilično potpuna floristička i biljno-geografska literatura. Nisu uneseni radovi N. Košanina, koji je, pored floristićkih priloga, dao i dvije geobotaničke monografije, Dajićsko jezero 1907 i Vlasina 1910, zatim biljno-geografske rasprave o Životu zeleničeta (Prunus laurocerasus) na Ostrozubu 1913, o Geografiji balkanskih ramondija 1921 i o Životu tercijarnih biljaka u današnjoj flori 1923. Vlasinsko blato obradio je u isto doba i D. Katić (1910), koji raspravlja i pitanje o starosti tresave. — Nije moguće navesti sve botaničke publikacije od kraja prošloga vijeka do danas, još manje imena svih autora, jer su na pr. samo na Fritschovim Neue Beiträge zur Flora der Balkanhalbinsel, 1—8 (1909—1918) mnogobrojni saradnici. — Od početka našega vijeka rad na floristici i biljnoj geografiji sve se više upućuje u Južnu Srbiju, dok se na univerzitetu u Beogradu prvi put javljaju i naučni radovi iz opće botanike (od N. Košanina i Lj. Glišića). Od osamdesetih godina do kraja prošloga vijeka sve publikacije iz opće botanike bile su ili referati ili popularni članci. Njih je naveo Milivoje Simić u svom radu Botanička nastava u Srbiji (Prvi kongres srpskih lekara i prirodnjaka, II, 1904). Od naučnih zavoda za botaniku postoje na univerzitetu u Beogradu botanički zavod sa herbarom i botaničkom baštom, koje je osnovao Pančić, zatim botanički odjeljak u Muzeju srpske zemlje u Beogradu.

VII. Vojvodina (Banat, Bačka i Baranja) kao dio bivše Ugarske proučavana je od botaničara iz Pešte, pretežno madžarskih. Jednolikost Panonske ravnice ne bi privlačila osobitu pažnju botaničara, da u njoj nema prostranih pješčanih pustara, velikih rijeka sa barovitim, niskim obalama i da istočni Banat ne ispunjavaju ogranci Transilvanskih planina. Ove prilike omogućile su dosta veliku raznovrsnost flore. Naročito su geološki i floristički interesantna polja živoga pijeska, koja su bila često predmet botaničkog proučavanja i od kojih je osobito značajno pješčano polje između sela Deliblata i Vršca. Ono je za posljednjih sto godina stalno interesovalo i botaničare i poljoprivredne stručnjake zbog pitanja, kako bi se pješčara pokrila vegetacijom i onemogućilo kretanje živoga pijeska. Ovome momentu ima da zahvali jugoistočni dio našega Banata, što je botanički dobro proučen.

Među prvim informacijama o flori našega dijela Banata su saopćenja u Kitajbelovom djelu: Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae (Beč, 1802 do 1812), i u Rochelovom Plantae Banatus rariores (Pešta, 1828). Obadva ova djela su ilustrovana i klasična u floristici Ugarske. Pošto je 1831 dopunio svoje djelo, Rochel je još objavio i rezultate svojih botaničkih putovanja po jugoistočnom Banatu 1838, među kojima su za nas važni podatci naročito o flori živoga pijeska. — Podsticaj, koji su dali Kitajbel i Rochel svojim botaničkim radom, ogleda se naročito u velikom interesovanju za floru Banata sredinom prošloga vijeka. Iz toga su doba dva spiska proučenih biljaka, od A. Grisebacha i A. Schencka Iter Hungaricum etc. iz 1852, i Enumeratio plantarum Banatus temesiensis etc. od okružnoga fizika u Lugošu i najboljega poznavaoca flore Banata u to doba, I. Heuffe-a. Ali se Neilreich (Beč) nije u svom radu o flori Slavonije i Ugarske 1866 zadovoljio samo sa spiskom vaskularnih biljaka, već

Digitized by Google

je dao i kratak pogled na biljnogeografske prilike. Njemu je to bilo olakšano klasičnim Körnerovim djelom Das Pflanzenleben der Donauländer od 1863, u kojem su opisane, nenadmašivom ljepotom i plastičnošću, biljno-geografske prilike cijele Panonske ravnice. Slika, koju je Körner tada dao o vegetaciji Panonije, samo je dopunjena savremenim pojedinostima u radovima Die Pusztenflora der grossen ung. Tiefebene od Woeniga (1899) i Die Pflanzendecke Oesterreich-Ungarns od A. Hajeka (1916).

U drugoj polovini prošloga vijeka reda se čitav niz priloga i specijalnih studija o flori i vegetaciji bivše južne Ugarske, od raznih madžarskih botaničara, među kojima se naročito ističu imena V. Jahnke, V. Borbasa, Simonkai-a (u početku Simković) i A. Degena. 1878 dao je J. Pančić svoj prilog za poznavanje flore Banata. Spomenuto je naprijed, da je predjel živoga pijeska u jugoistočnom Banatu između sela Deliblata i Vršca bio stalno predmet, kojim se interesovala podjednako ekonomija i B. U svim radovima o ovom predmetu nalaze se važne biološke i florističke indikacije. One su do 1873 prikupljene u djelu Weszely-a Der europäische Flugsand und seine Kultur, do 1884 u Borbasovom radu, a kasnije u radu J. Wagnera A. Délibláti kincsari homokpuszta növenyvilága (1914). Wagner i J. Bernatzki bavili su se u novije vrijeme naročito botaničkim proučavanjem živoga pijeska kod Deliblata (1902 do 1914), dok su L. Fekete i T. Blatny dali u zajedničkom i velikom djelu Die Verbreitung der Bäume und Sträucher im ung. Staate (1914) potpune informacije o prostiranju drveća i šiblja, ne samo u Vojvodini, nego i u Hrvatskoj. Florom Bačke bavio se u nekoliko publikacija G. Prodan (1910—1914).

Od kriptogama našle su gljive vrlo rano svoga obrađivača u Stjepanu Schulzer-Müggenburgu, koji je još 1827 objavio sistematski pregled gljiva Ugarske, Slavonije i Banata, dopunjujući ga kasnije čitave decenije. U Hollósovom djelu Gasteromyceten Ungarns (1903) opisane su gljive puharke i iz Vojvodine.

Pregled starije botaničke literature, koji naravno obuhvata cijelu bivšu Ugarsku, izložio je A. Kanitz u Versuch einer Geschichte der ung. Botanik (1865). Kasniji radovi zabilježeni su jednim dijelom u Simonkay-evoj flori Transilvanije (1886), a važnija geobotanička literatura u spomenutom Hajekovom djelu (1916).

N. Košanin.

BOTHE I EHRMANN D. D., tvornica namještaja, Zagreb. Osnovana je 1910. Današnja je glavnica 1,500.000 din. *S. P.*

BOTIĆ LUKA, pjesnik i političar (1830, Split — 20/8 1863, Đakovo). Kao siromašan đak B. je svršio školu u Splitu, a bogosloviju u Zadru, gdje mu je bio drug Mihovil Pavlinović. 1848 prešao je u Bosnu, a zatim u Srbiju, gdje ga je u Beogradu Matija Ban primio. Tu se razočarao, pa je došao u Zagreb, gdje je radio kao sluga u Gajevoj tiskari. Kad se pročuo kao pjesnik, postao je, posredovanjem Andrije Torkvata Brlića, činovnik biskupa Strossmayera u Đakovu. Kad je 1860 vraćen Ustav, B. je otišao u Split, da radi oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. Za sabor 1861 Đakovo je izabralo B. za poslanika, ali je on u to doba obolio od tuberkuloze i umro. — B. je napisao novelu Dilber-Hasan (Neven, 1854) i javio se u Nevenu s nekoliko lirskih pjesama, ali glavna su mu djela tri pjesničke pripovijesti u stihovima: Pobratimstvo, Bijedna Mara i Petar Bačić. B. je kao epski pjesnik narodni romantičar i po svojim idejama i po izražaju, držeći se narodnoga deseterca i narodne dikcije, ali se oslobodio konvencionalnosti narodne poezije. B. od pjesnika prvi je vezao naš muslimanski svijet s našom narodnom idejom. U Splitu mu je podigao spomenik Ivan Meštrović.

Literatura: Luka Botić, Pjesme. S uvodom M. Pavlinovića i Fr. Markovića (Izdala Matica Hrvatska, Zagreb, 1885). *B. Vodnik.*

BOTOŠ-OKIĆ AUGUSTIN, bosanski franjevac, trapezopoljski biskup i apostolski vikar u Bosni (1730, Kojsina, kod Kreševa — 1/6 1799, Kreševo). U franjevački je red stupio u 20 godini života; više nauke svršio je u Italiji, gdje je postao generalnim lektorom, te redovničku mladež kroz 12 godina podučavao. Povrativši se u Bosnu, s naslovom »jubilarnoga lektora«, 1777 je bio izabran za vijećnika, a 1780 za redodržavnika Bosne Srebrne. Na preporuku austrijskoga cara Josipa II. papa ga je Pio VI. 7/5 1784 imenovao trapezopoljskim biskupom i apostolskim vikarom u Bosni. Najveća B. zasluga je u tome, što je on isposlovao dvije zaklade za odgoj franjevačkih klerika Bosne Srebrne (zaklada cara Josipa II., od 107.700 for.

Digitized by Google

i grofa Nicky-a od 12.000 forinti). Na temelju ovih zaklada bosanski su se franjevački klerici, s malim izuzetkom sve do najnovijega doba, školovali u Hrvatskoj i Ugarskoj.

J. J.

BOTTA CHARLES (Bota Šarl), francuski liječnik. Putovao je po Dalmaciji za vrijeme francuske uprave, i izdao je knjigu Souvenirs d'un voyage en Dalmatie (1812), gdje govori o običajima »Morlaka«, o našem jeziku i našoj narodnoj poeziji.

M. I.

BOTTERI MATIJA, dalmatinski florista-skupljač (7/12 1808, Hvar — 3/7 1877, Meksiko). B. je sabirao biljke za Visijanija. Sam je malo pisao. Svoj veliki herbar poklonio je franjevcima na Hvaru; taj je herbar kasnije čuvan na Košljunu na ostrvu Krku, a danas se nalazi u Zagrebu. B. je bio samouk, ali je znao mnogo jezika i bio je velike inteligencije.

N. K.

BOUÉ AMI (Bue Ami) (16/3 1794, Hamburg — 22/11 1881, Beč). Podrijetlom je bio od hugenota, koji su emigrirali u Njemačku. Najduže je živio i radio u Beču, kao kulturnome centru, koji je najbliži evropskoj Turskoj, koju je cijeloga života proučavao. Prve ekskurzije po njoj izvršio je 1836 i 1837 i prvi izvještaj sa toga puta štampao je 1836 u časopisu Francuskog Geološkog Društva, kome je on bio prvi predsjednik. Najglavnije mu je djelo: La Turquie d'Europe, štampano u Parizu 1840, u 4 knjige. Iz toga su spisa braća Žujovići i J. Cvijić na srpsko-hrvatski preveli i u dodatku Geoloških Anala naštampali: Geološku skicu evropske Turske, jer je time B. postavio osnove za geologiju Balkanskoga Poluostrva, dakle i srpskih zemalja. Reviziju svojih radova izdao je B. 1864 u spisu Geologie der europäischen Türkei (Sitzungsberichte der k. k. Akademie d. Wissenschaften, 19 Bd.). B. je objavio mnoštvo petrografsko-geoloških detalja sa svojih prvih ekskurzija, i rastumačio ih svjetlošću rezultata nove geološke nauke. B. je štampao i svoju autobiografiju, koju je razdavao svojim poznanicima, ne puštajući je u knjižarski promet. Biografiju njegovu na našem jeziku napisao je Đuro Pilar.

J. Ž.

BOURGOIN JEAN (Burgoen Žan), licencijat književnosti i škole političkih nauka (25/7 1897, Pariz). B. je sekretar Lige Patriota i saradnik Maurica Barrèsa, držao je više predavanja i objavio veliki broj članaka o Jugoslovenima po francuskim listovima, naročito u Bulletin de la Société d'Études économiques, čiji je redovni saradnik. Jedan od najodanijih i najobavještenijih prijatelja našega naroda, naučivši naš jezik, putovao je više puta po našoj zemlji, o kojoj je, u saradnji sa E. Haumantom (Omanom), izdao knjigu La Jougoslavie (1925).

M. I.

BOUTATZ GASPAR (Butac Gaspar), francuski slikar. Živio je u Ugarskoj krajem 17 vijeka. Ostavio je, pored ostalog, crteže portreta Petra Zrinskog i Krsta Frankopana, objavljene u knjizi Histoire des Troubles de Hongrie (1 izdanje 1722), koja se pripisuje historičaru Vanelu, i u Petersovom albumu crteže nekih tvrdava u našim zemljama, Varadin, Siget, Temišvar i t. d.

M. I.

BOUVIER BERNARD (Buvje Bernar), švajcarski književnik, profesor francuske književnosti na univerzitetu u Ženevi. Zastupajući za vrijeme rata naše nacionalne težnje, protestovao je, sa drugim uglednim Švajcarima, protiv nasilnog regrutovanja, koje su Bugari vršili u okupiranoj Srbiji (Le Recrutement forcé des Serbes par les Bulgares, 1917).

M. I.

BOVČA, vunena tkana pregača u Debru i Galičniku.

N. Z.

BOZA. V. Buza.

BOZDA NAUM I JELENA, narodni dobrotvori. (N. B. 6/2 1784, Balássa Gyármát — 25/5 1853, Pešta; J. B. 1800, Sentandreja — 21/8 1868, Budimpešta). N. B. bavio se trgovinom, te je stekao lijepo imanje. Najveći dio svoga imetka, koji se sastojao u kućama u Pešti, ostavili su N. i J. B. (1853) za potporu siromašnim zanatlijama, pravoslavnim Srbima, da se ožene i otvore sebi radnju u Pešti.

D. P.

BOŽANOVIĆ MILOŠ, đeneral (15/3 1866, Rajevoselo, Slavonija — 1/1 1922, Beograd). Po svršenoj gimnaziji B. je stupio u Vojnu Akademiju 1882. U čin inžinjerskog potporučnika unaprijeđen je po svršetku Vojne Akademije 1885, za kapetana 1893, za pukovnika 1907, za đenerala 1912. Svršio je kao kapetan inžinjersku akademiju u Petrogradu. Kao mladi oficir zauzimao je odgovarajuće položaje u inžinjeriji, bio je komandir željezničke čete, komandant inžinjerskog polubataljuna, načelnik štaba divizijske oblasti, komandant pješadijskog puka, adutant Nj. V. Kralja (1903 do 1905), pomoćnik komandanta

Digitized by Google

divizijske oblasti, komandant divizijske oblasti, ministar vojni (1913 do 1914). Bio je profesor Vojne Akademije (predavao je poljsku i stalnu fortifikaciju), predsjednik ispitne komisije za čin majora, predsjednik velikog vojnog suda, predsjednik oficirske zadruge, oficirskog doma i Kola jahača u Beogradu. Trasirao je prugu Lapovo—Kragujevac, a u Rusiji jedan dio pruge Petrograd—Varšava. — U ratu 1885 učestvovao je B. kao mlad inžinjerski oficir, 1912 bio je komandant dunavske divizije 1 poziva, 1913 ministar vojni, 1914—1915 komandant užičke vojske i pirotskog utvrđenog logora, 1915 je penzioniran. Napisao je i štampao, pored članaka u vojnim časopisima o upotrebi poljskih željeznica i tehničkom rukovanju s njima i: Poljska i stalna fortifikacija, Uput za rešavanje taktičkih zadataka.

V. Belić.

BOŽIĆ JANEZ (15/10 1829, Nova Vas, kod Lesca — 28/5 1884, Korte, Koruška). 1850 B. je svršio gimnaziju, a 1854 bogosloviju u Ljubljani. Bio je zatim dvije godine kapelan u Krašlji, gdje se razbolio i uskoro oglušio. Posredovanjem svoga nekadašnjeg školskog druga Janeza Trdine dobio je suplentsko mjesto u gimnaziji na Rijeci, gdje je služio od 1856 do 1858; 1858 otišao je u Beč, da uči klasičku filologiju. 1864 došao je u Korušku i primio 1865 uredništvo Einspillerovog Slovenca u Celovcu. 1879 dobio je kao svećenik-penzioner beneficij u Kortama kod Železne Kaplje, gdje je i umro. — B. je pisao od 1848 i dalje u Slovenačkom crkvenom časopisu i u Vedežu, 1853 preveo je na slovenački Becher-Stowe-ovu Stric Tomaževa koča, zatim neki molitvenik; kao kapelan uređivao je s Fröchlichom dvije godine kalendar za Slovence (1855 do 1856). Kao student klasičke filologije preveo je Platonovog Kritona i Apologiju (1862). — Najvažniji je B. novinarski rad u koruškom Slovencu, radi koga je bio osuđen od celovačkog i gradačkog suda. Kasnije je sarađivao u Besedniku.

Literatura: Levec u Ljubljanskom Zvonu, 1884; Marn u Jezičniku, 25; Glaser u Zgodovini, 3. *I. P.*

BOŽIĆ JOSIP DOBROSLAV, pisac (11/11 1860, Jošava, kod Odžaka, Bosna — 17/1 1900, Stealton Pa, Amerika). U franjevački red je stupio u Kr. Sutjesci 19/10 1875, a filozofiju i bogosloviju učio je na Plehanu, u Tolisi i u Gučoj Gori. Međutim ga je starješinstvo bilo poslalo na nauke i u Ostrogon, ali on je odatle pobjegao. Stupivši u duhovnu pastvu 1883, pokušao je svoj narod i materijalno podići. Za boravka Franje Josipa I. u Požegi poslao mu je B. iz Dervente preko nekoliko težaka spomenicu, u kojoj je ocrtao rđavo stanje bosanskih kmetova i zatražio, da se kmetovsko pitanje što prije riješi. Ali vlasti težake pohvataju i bace u tamnicu, a Božića premjeste iz Derventa u Kr. Sutjesku, a zatim na Plehan, u samostan. Ali to nije omelo B., šta više, on je objelodanio u Senju 1886: Bosansko - hercegovačko agrarno pitanje, a malo kasnije se odvažio i na izdavanje Novoga Prijatelja Bosne (I. u Senju, 1888; II. u Zagrebu, 1891; III. u Senju, 1894; IV. u Senju, 1896). Za to je vrijeme jednu godinu (1888 do 1889) B. opet proveo u duhovnoj pastvi u Žeravcu. 1890 premješten je B. iz Plehana u Trošan, u Albaniju, za učitelja redovničke mladeži. U Trošanu se Božić posvetio albanskoj povijesti i pokušao je tu ustanoviti štampariju, ali je već slijedeće godine morao napustiti Albaniju. Ogorčen radi toga, zamolio je u Rimu dozvolu, da može poći u Kitaj i tamo širiti kršćanstvo. Odbijen i tu, došao je u Banju Luku biskupu Markoviću i tu je postao duhovnim pomoćnikom i katihetom. Odatle je bio počeo u Sarajevu 1892 štampati svoje djelo: Albanija (Crte o narodu i povijesti Albanije, do pada joj u turske ruke 1571), ali mu to starješinstvo, na pritisak bosanske vlade, zaplijeni. Iz Banje Luke je bio premješten u Sanski Most, a odatle u Kr. Sutjesku, gdje, na osnovu dozvole, koju je dobio iz Rima, istupi iz franjevačkog reda. Najzad je 1894, na preporuku biskupa Strossmayera, otišao u Pittsburg i tu organizovao Hrvate, te sagradiše crkvu sa župničkim stanom. U Pittsburgu je B. otvorio 1897 i štampariju. Poslije toga prešao je u Stealton Pa, kuda su ga Hrvati pozvali. Kada je i tu organizovao Hrvate i podigao crkvu i župnički stan, odlučio je da se sa svojim nacionalnim i apostolskim radom preseli u Chicago, ali ga u tom preteče smrt. *J. Jelenić.*

BOŽIĆ RADIČ, srpski despot. Došao je iz Srbije početkom 16 vijeka, te je od Ljudevita II. dobi Šoljmoš i Lipovu na Morišu. 1502 učestvovao je s Jakšićima pri upadu u kraj između Kladova, Vidina i Nikopolja. Kada je postao zapovjednik šajkaške flote, B. ju je potpuno reorganizovao. 1522, zajedno s Tomorijem, potukao je smederevskog pašu u Srijemu. Pred

Digitized by Google

mohačku bitku, i ako je bio vrlo bolestan i u dubokoj starosti, razbio je 1526 turske trupe kod Petrovaradina, koje su trebale da učestvuju u mohačkoj bitci. U borbi između Ferdinanda i Zapolje pristao je uz Zapolju, koji ga je imenovao za despota (1527), vjerojatno da paralizira akciju »cara« Jovana. B. R. je umro u septembru 1528. *D. P.*

BOŽIĆNICA, vrsta jabuke. V. Pogačica.

BOŽIDAREVIĆ NIKOLA. V. Dubrovčanin Nikola.

BOŽJACI. V. Templari.

BOŽJAKOVINA, selo u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar i općina Dugo Selo; željeznička postaja na pruzi Dugo Selo—Križevci, od Dugog Sela 7 km k sjeveroistoku. Ima 254 stanovnika i poštu. B. je zemaljsko dobro, osnovano 1896, zaprema 1245 katastralnih jutara, najviše oranice (559·0), pa livade (390·8), šume (218·7) i vinogradi (24·5 katastralnih jutara). Gaji konje belgijskog, goveda simentalskog i svinje engleskog i turopoljskog soja. — Ime B. potiče od božjaka (templara), koji su nekad ovdje imali svoj samostan. Na saboru u Križevcima 9/6 1527 spominje se i »castellum Bosyako« priorije vranske. *J. M-n.*

BOŽJI SUD (ordalia), uobičajeno dokazno sredstvo srednjega vijeka, koje se upotrebljavalo izuzetno i u novom vijeku. U svojoj suštini to je prizivanje božanstva, da ono riješi, tko je prav, a tko kriv. Svoj rezon ima božji sud u vjeri, da Bog ne će zaštititi krivca, već da će čudotvornim načinom pravednika opravdati. Ali u stvari B. S. se upotrebljavao ondje, gdje je prestala vjera u moć, snagu i pravednost ljudskog suđenja, tako da se mora prizvati božanstvo, da ono riješi spor. — Na jugoslavenskom pravnom području B. S. nije uhvatio naročito dubok korijen. U okviru srpske pravne historije poznat je božji sud »Vađenja mazije«. Tu je osumnjičeni imao objema rukama iz kotla vrele vode da izvadi usijano gvožđe, koje je u nj bačeno. Poslije toga bi mu povezali obje ruke i čekali nekoliko dana, da se vidi da li mu je ta proba nanijela rane. Ako nije, on se je opravdao. — U Slavoniji bio je poznat B. S. dvoboja, kao i na zapadu. U Zagrebu je pod kraj 14 vijeka bilo posebno mjesto za održavanje sudbenih dvoboja (area certaminis duelli). Po Dušanovu zakonu (čl. 102) zabranjen je sudbeni dvoboj. *M. K.*

BOŽOVIĆ GLIGORIJE, književnik, pripovjedač, publicist (15/2 1880, Kolašin, Sandžak). Po svršenim srednjim školama diplomirao je u moskovskoj duhovnoj akademiji (literarni odsjek). Od 1898 do 1900 bio je učitelj, od 1905 do 1913 gimnazijski nastavnik u prizrenskoj bogosloviji, od 1913 do 1919 sekretar i predsjednik prizrenske općine. Bio je načelnik okružni, narodni poslanik u Ustavotvornoj Skupštini, a sada je inspektor u Ministarstvu Socijalne Politike. 1925 izabran je ponovo za narodnog poslanika. — B. je bio narodni pisac kod svoga oca u Kolašinu, novinar, član narodne organizacije u Staroj Srbiji pod Turcima, član eparhijske uprave raško-prizrenske mitropolije, član četvorice za kosovsku oblast, sekretar organizacije za bitoljsku oblast, u raznim povjerljivim narodnim službama. — Do sada je B. zasebno izdao dvije knjige pripovijedaka, Pripovijetke, 1919 i 1924. Saradnik je mnogih književnih časopisa srpskih i hrvatskih; objavljuje često članke i eseje iz nacionalne politike i iz života Srba iz južnih krajeva i Arbanasa. *V. P.*

BOŽOVIĆ MIHO, diplomat (14/12 1751, Dubrovnik — 1/4 1832, Carigrad). Kad je B. bilo 17 godina, bio je poslan u Carigrad, da uči istočne jezike, te je kasnije u domovini vršio službu tumača tih jezika. 1788 otišao je s dubrovačkim poslanicima kao dragoman u Carigrad, gdje je ušao u službu tamošnjega pruskoga poslanstva, te postao savjetnikom i zamjenikom samoga poslanika. U Carigradu je igrao veliku ulogu u diplomatskim krugovima, a mnogo se zauzimao za svoj Dubrovnik, osobito u teškim časovima francuske okupacije. *M. R.*

BOŽUR KOSOVSKI je običan božur naših krajeva (Paeonia decora), koji raste u masi na brežuljcima, što se blago spunštaju u Kosovsku ravnicu između Prištine i Vučitrna. Cvijet ovoga božura crven je kao krv, te je po tome, i po mjestu, gdje raste, na Kosovu, dao povoda za vjerovanje, da je postao iz krvi kosovskih junaka. *N. K.*

BRAČ, jedno od najvećih i najproduktivnijih ostrva na Jadranskom Moru, jugoistočno od Splita, zapadno od Makarske. Sjeverna je obala udaljena od kopna 6—11 km. Dužina ostrva je 40 km, širina je 7—14 km, površina 394·6 km². Gore se pružaju u uzdužnom pravcu od zapada-sjeverozapada na istok-jugoistok. Najviše su uz južnu obalu, a prema sjeveru se snižavaju. Najveći su visovi od zapada na istok: Sličeno Brdo 497, Visoko Brdo 623,

Digitized by Google

Sutvid 778, Straža 730, Sveti Duh 627, Brkata 442, Sveti Kuzma 449 m. Obala je slabo razvedena, ali se odlikuje dobrim pristaništima i lukama. — Na B. uspijeva smokva, maslina, vinova loza, duhan, a velika su polja zasijana buhačem. Izvrsna vina su: vugava, crljenjak, zlatica, vrbanjac. Gaji se svilena buba, pčela i sitna stoka. Veliki prostori su pokriveni šumama od crnoga bora. Ima znamenitih vapnenih kamenoloma, na nekim mjestima asfalta. Glavno je mjesto Supetar, zatim Pučišće. Bol, Nerezišće. *P. V.*

Od kopna rastavlja B. 5—12 km široki bračkí kanal; od ostrva Hvara na najužem mjestu 4 km široki hvarski kanal, a od ostrva Šolte samo ¼ km široka Splitska vrata. B. je krasko ostrvo, malo ima dolina i oskudijeva živom vodom. Ipak topla (17° C) i blaga i dosta vlažna klima čini, da na B. rodi žito, vino (i za izvoz, najfinija vrsta »vugava«), maslina, badem, smokva, duhan i buhač. Mnogobrojna je sitna stoka (ovca i koza). Već rimski pisac Plinije ističe capris laudata Brattia. Više se upotrebljavaju mazge i magarci nego li konji. Ima dobra kamena za gradnju i asfalta. B. je kabelom vezan s kopnom i Hvarom; glavna primorska mjesta u vezi su lokalne i jadranske plovidbe. Po političkoj upravi B. pripada splitskoj oblasti, a po crkvenoj hvarskoj biskupiji. — B. ima 19.326 stanovnika rimokatoličke vjere. Najznatnija su naselja lučka i kupališna mjesta: glavno mjesto Supetar i Pučišće u sjevernom, Milna u zapadnom i Bol u južnom primorju; Nerežišće usred ostrva.

Iz staroga vijeka ima uspomena, da je na B. bilo Grka (naselje kod Škripa) i Rimljana. Po domaćoj predaji na B. se rodila Sv. Jelena, mati rimskoga cara Konstantina Velikoga; zato i slave Bračani Krstov dan, 14/9. — Kad je na početku 7 stoljeća propala Salona, veliki se dio Salonjana preselio na B. Ali su B. brzo poslovenili nadošli Sloveni. B. je bio tada, izuzevši kratko vrijeme vlade Karla Velikog, oko 810, sve do 827 u bizantinskoj vlasti. Poslije kratke samostalnosti (do 841) pripadao je B. neretljanskoj kneževini, a 1000 se pokorio Veneciji. U drugoj polovini 11 vijeka bio je B. u vlasti hrvatskih kraljeva, a od početka 12 vijeka (izuzevši bizantinski period 1170—80) do 1278 u vlasti ugarsko-hrvatskih kraljeva, a tada se, da se obrani od omiških Kačića, dao u zaštitu mletačku, pod kojom je ostao sve do 1357. Zatim je došlo ugarsko gospodstvo i trajalo je do 1420, prekinuto periodom bosanskom (Tvrtko I.) 1390—1394, vladom splitskoga hercega Hrvoja 1403—1413 i grada Dubrovnika 1413—1417. Kroz dugo vrijeme 1420—1797 bio je B. onda u podanstvu mletačkom. Zatim je došlo gospodstvo austrijsko, koje je, prekinuto gospodstvom francuskim 1805—1814 (a ovo okupacijom ruskom 1806—1807), trajalo sve do 1918, kada je B. s ostalom Dalmacijom pripao Kraljevini SHS. *J. Modestin.*

BRAČEVAC (talijanski Malpaga), zidine od stare kule u Dalmaciji, od Zadra 6 km k jugoistoku, na glavici visokoj 124 m. Dotle su Turci doprli 1570. *J. M-n.*

BRAĆA BON, TVORNICA KROVNOG CRIJEPA I CIGLANA, Vinkovci. Osnovana je 1923. Strojevna je proizvodnja s kapacitetom od 6,000.000 crijepova. Zaposleno je 200 radnika. *S. P.*

BRADAN zvao se dubrovački talir, koji je kovan između 1725 i 1743. Na pismu je bilo poprsje Sv. Vlaha s dugom i velikom bradom. *B. S.*

BRAJKOVIĆ MARTIN, kanonik zagrebački, biskup senjski i zagrebački, historik (1664, Otočac — 4/6 1708, Beč). Sahranjen je u Zagrebu. Napisao je spis Historia episcopatus Corbaviensis Modrusani translati, koji je štampao Farlati, Illyricum Sacrum, 4, 150. *Đ. K.*

BRAJŠA MATKO, skupljač narodnih melodija (11/12 1859, Pičan, kraj Pazina, Istra). Svršio je osnovnu školu u rodnom mjestu i u Pazinu, njemačku gimnaziju u Pazinu, a pravne nauke je slušao na univerzitetu u Beču. Bio je općinski tajnik u Žminju, potom u Buzetu i Pazinu. Bio je činovnik u raznim advokatskim kancelarijama u Buzetu, Podgradu, Voloskom, Pulju i Rijeci. Kao izbjeglica iz krajeva pod Talijanima sada živi u našoj državi. — B. je napisao nekoliko omanjih svjetovnih i crkvenih kompozicija, bez umjetničkih pretenzija, većinom za muški i mješoviti zbor. Sabrao je oko 250 svjetovnih i crkvenih narodnih pjesama. Objavio ih je 50 pod naslovom Hrvatske narodne popijevke iz Istre. Harmoniziranje ovih popjevaka ne zadovoljava ni u nacionalnom ni u umjetničkom pogledu, ali su same melodije vrlo važni živi spomenici slavenskog muzičkog duha Istre.

Literatura: Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike (86—88). *A. D.*

Digitized by Google

BRAK. 1. Crkveni B. nije bio legitiman u kršćanskim državama u prvo vrijeme, i ako je crkva obavljala sakramenat B. vrlo rano, primivši pri tom neke judejske i mnogobožačke običaje. Tako je od Židova zadržano vjerenje, kao obvezni prethodni čin, koji ima izraziti građansko-pravni karakter, a od mnogobožaca mijenjanje prstena i metanje vijenaca, po čemu je i cio obred blagoslivljanja B., kako se kasnije na istoku razvio, dobio ime vjenčanje. Drugi B. prva crkva nije rado gledala, smatrala ga je sukcesivnom bigamijom, i tražila je od onih, koji hoće da stupe u drugi B., da prethodno izdrže propisanu epitimiju. Stoga je drugi B. obično i i bio sklapan bez crkvenoga blagoslova. No i mnogi prvobračni sklapali su B., sve do 12 vijeka, bez crkvenog blagoslova. Glavni uzrok tome bila je okolnost, što se u rimskom i bizantinskom carstvu vijekovima obraćala glavna pažnja na pravni elemenat B., te se on smatrao kao čisto građanski čin, a pred crkvom sklopljeni B. smatran je pred građanskim sudom kao da i ne postoji. Tek je car Justinijan I., u 6 vijeku, počeo davati pravo crkvi da može sklapati legitimne B.

U Srbiji, koja je primila kršćanstvo glavnim dijelom iz Bizanta, crkveni B. nije smatran kao obvezan sve do Sv. Save, jer biograf Savin veli, da je svetitelj, poslije osnivanja samostalne srpske arhiepiskopije u Žiči (1219), poslao svoje najbolje učenike, kao protopope, u sve oblasti svoga brata kralja Stefana Prvovjenčanog, da obave »po crkvama vjenčanje« svih parova, koji su se doduše »po zakonu uzeli — oženili«, ali nisu bili »vjenčani«. Što više, izgleda, da je u Srbiji i dalje legitimnost u prvom redu priznavana bila građanskom B., kad su kodifikatori Dušanova Zakonika još i 1349 nalazili za potrebno, da među prvim člancima (2 i 3) donesu odredbu, da se u buduće ni jedna »svadba« ne smije učiniti bez »vjenčanja«; a ako tkogod sklopi B. bez crkvenoga blagoslova, smatrat će se, da B. nije zakonito sklopljen, i bračni par će se razlučiti. Tek poslije ove zakonske norme, može se reći, da je i u Srbiji crkveni B. definitivno i jedino postao legitiman.

U vezi sa legitimnošću crkvenoga B. razvijali su se i crkveni obredi obručenja i vjenčanja. Obručenje je ranije bilo čisto građanski čin. U sastav crkvenih obreda on ulazi postepeno, uporedo sa priznavanjem zakonitosti crkvenog B., a definitivno tek onda, kada je, krajem 11 vijeka, u Bizantu, a tokom 14 vijeka u Srbiji, građanski B. potpuno istisnut, i njegovo mjesto zauzeo crkveni B. Tada se je obručenje počelo spajati s vjenčanjem. U svima štampanim srpskim trebnicima iz 15 i 16 vijeka obred obručenja nalazi se kao uvod u obred vjenčanja, i ako se tamo kaže, da se obručenje i vjenčanje ne može u isti dan obaviti. Glavni elemenat čina obručenja je izjava mladenaca na carskim dverima oltara, pred sveštenikom i dva svjedoka, da od svoje volje žele da uđu u B., i postavljanje i mijenjanje prstenova između mladenaca. Po trebnicima 16 vijeka sveštenik je postavljao na prst mladoženji zlatan prsten, a mladi željezan, ali je mladoženja dužan bio da odmah skine svoj prsten i zamijeni ga s mladinim. Za slučaj da se poslije obručenja nije odmah obavljalo vjenčanje, mladenci su pili vino iz zajedničke čaše, slično starom rimskom običaju kod sklapanja religijskih B. Inače se taj akt prenosio u obred vjenčanja. Glavni elemenat u ovom obredu, pored molitava i crkvenih pjesama, je polaganje vijenaca na glave mladenaca, po čemu je cio obred dobio naziv vjenčanje. Vijenci su nesumnjivo uzeti iz narodnih običaja klasičnoga svijeta, kao simbol svečanosti i radosti. Isprva su oni bili od cvijeća, lišća i loze, a kasnije, po gradovima sjevernih oblasti, počeli su se praviti od metala. Kasnije su se oni, uporedo s razvitkom oblika vladalačkih kruna, razvili u oblik krune, koja se u početku također nazivala vijencem. Već u Krmčiji nalazi se odredba, da je za sklapanje crkvenog B. nadležan parohijski sveštenik. No prije nego što bi pristupio blagoslovu B., nadležni sveštenik je dužan bio da obavi t. zv. ispit o pravnim sposobnostima lica, koja žele da stupe u B. On prije svega mora da se uvjeri o njihovoj fiziološkoj i psihičkoj sposobnosti da stupe u B., o propisanim godinama, o srodstvu među mladencima ili drugim kakvim eventualnim smetnjama, i najzad o njihovoj uzajamnoj volji. U ranija vremena te ispite obavljali su sami episkopi ili prote i egzarsi, kao njihovi punomoćnici, i uz naplatu vjenčanice davali dozvolu za vjenčanje. Nadležnim parohijskim svještenicima dano je to pravo u većini naših oblasti tek tokom 18 i 19 vijeka, kad su uvedene i t. zv. matice vjenčanih, u koje je dužan svaki paroh da zabilježi svako vjenčanje, koje obavi, s imenima i

Digitized by Google

prezimenima mladenaca, njihovih roditelja i dva svjedoka.

Prema Justinijanovom zakonodavstvu, koje je u Srbiju prešlo sa Krmčijom, u B. su mogli stupiti dječak od 15 i djevojčica od 12 godina. Kao maksimum godina za stupanje u B. uzima se 60 godina; poslije toga mora se tražiti naročiti blagoslov od episkopa, da se B. može sklopiti. Sveštenik je dužan da pazi, da ne bude velika razlika u godinama među onima, koji žele da stupe u B. Ranije je u krvnom, duhovnom (kumstvo) i građanskom (adopcija) srodstvu zabranjen bio B. do 7 i 8 stepena. Danas je u prvom B. zabranjen do isključivo 4, u drugom do isključivo drugog stepena, dok se treće, pošto nije više u vezi sa crkvom, ne smatra kao srodstvo. Monah, pošto je dao zavjet bezbračnosti, ne može se uopće ženiti; tako isto svjetovni sveštenik udovac ne može stupiti u drugi B. Zabranjen je i B. sa nekršćanima, a sa kršćanima druge vjeroispovijesti dopušten je uz izvjesne uslove. Drugi i treći B. dozvoljeni su samo poslije smrti jednog od bračnih drugova, ili na osnovu zakonskim putem dobivenog razvoda. Četvrti je B. zabranjen već 920 u Bizantu, pa je ta zabrana unesena i u Krmčiju; nu crkvena nadležna vlast može ga dozvoliti u vanrednim slučajevima.

Zakonito mjesto za obavljanje vjenčanja je crkva. Vjenčanja se ne mogu obavljati u dane 4 velika posta, kao ni inače srijedom i petkom, a po pravilu (Krmčija) treba da se obavljaju odmah po liturgiji, te se zato obično i obavljaju samo do podne.

B. je u načelu nerazvodljiv, ali je već u Sv. Pismu predviđen preljub kao razlog za razvod B. U prvo vrijeme srpsko crkveno i državno zakonodavstvo stajalo je na tom principu, te je i kralj Stefan Prvovjenčani u svojim odredbama o razvodu B. naglasio, da jedino preljub može služiti za razvod B. Ali je tokom vijekova i srpska crkva, kao i sve ostale istočne crkve, u borbi s ukorijenjenim starim običajima i temperamentom svojih vjernih, morala postepeno da odstupi od tog načela, i da osim preljuba prizna i osudu na dugotrajnu tamnicu, petogodišnju odsutnost bez javljanja, t. zv. zlobno napuštanje bračnog druga i t. d., kao uzroke za razvod B. Brakorazvodna parnica podiže se pred eparhijskim duhovnim sudom. On određuje dva ili tri pokušaja mirenja nesaglasnih supruga pred nadležnim sveštenikom, okružnim protom i komisijom duhovnoga suda, pa tek ako ti pokušaji mirenja ostanu bez uspjeha, upućuje zavađene supruge na put redovne duhovne parnice.

2. Građanski B. novijeg je vremena i razvio se na zapadu. Rimokatolička crkva ostala je kod principa, da je crkveni B. kao sakramenat (tajna) nerazvodljiv, te ni za preljub ne razvodi supruge potpuno, nego samo od stola i postelje. To je bio jedan od razloga, da su države u zapadnoj Evropi, već od 16 vijeka, počele se vraćati institutu građanskih brakova, a glavni povod za to dala je religijska borba između rimokatoličanstva i protestantizma. Prvi korak u tom pravcu učinila je Holandija, koja je već 1580 djelomično, a 1656 za cijelo svoje područje uvela obligatni građanski B. U Engleskoj je Cromwell-ov zakon poslije revolucije (1653) odstranio svećenstvo iz sudjelovanja u sklapanju B., i naredio, da se B. imaju sklapati pred okružnim sudijom, koji će u nazočnosti dva svjedoka sjediniti ruke mladenaca i proglasiti, da je B. sklopljen. 1753 crkveni B. je povratio u Engleskoj lord Hartwig, ali 1836 Džon Rosel je uveo fakultativni B. Po tom zakonu, koji i danas važi u Engleskoj, dozvoljeno je bračnim drugovima, da bračni ugovor sklope pred građanskim nadleštvom ili po crkvenom pravilu, a mogu i pred obje te institucije, samo je naređeno, da anglikanski svećenik može izvršiti vjenčanje tek onda, kad dobije od građanskog registratora, koji vodi matice, potvrdu, da nema nikakve smetnje B. U Francuskoj je 1787 dopušten fakultativan B. pred građanskim sudom ili u rimokatoličkoj crkvi protestantima; a revolucija je 1792 uvela obligatni građanski B. za sve. Poslije je taj zakon ušao i u Napoleonov Code civil, a po zakonu od 6/2 1793 vjenčanje nije zabranjeno, ali svećenik, koji bi B. blagoslovio prije građansko-pravnog akta, potpada pod kazneni zakon. Italija je 1866 učinila B. zavisnim samo od građanskog akta, ali je dozvolila, da crkveni B. može biti sklopljen i prije građanskog. U Švajcarskoj je građanski B. svuda uveden 1/1 1876, a crkveni je kao i u Francuskoj, dopušten tek poslije svršenog građansko-pravnog akta. U Njemačkoj građanski je B. uveden za Prusku 9/3 1874, a za cijelu Njemačku 6/2 1875 sa dozvolom crkvenog vjenčanja poslije svršenog građanskog čina. Od pravoslavnih

Digitized by Google

država, do ruske revolucije, samo je Rumunjska uvela građanski B. zajedno sa Code civil još 1864, ali ga je uskoro modificirala time, što je odredila, da je za potpunu zakonitost građanskoga B. potreban i crkveni blagoslov. Za Srbe su imali izvjesnu važnost austrijski i madžarski zakonik o građanskom B. U Austriji je građanski kodeks od 1811 davao svećeniku pravo građanskog činovnika u bračnim poslovima, ali samo pri sklapanju B., dok su bračni sporovi i odluka o razvodu B. predani općim državnim sudovima. Sličan odnos zaveo je knez Danilo (1851—1860) i u Crnoj Gori, kad je sve bračne i svešteničke parnice oduzeo ispod vlasti mitropolita i predao ih državnom senatu. U Ugarskoj je 1894 uveden obligatan građanski B. Svećenik, pod prijetnjom kazne, ne smije vjenčati nikoga, prije nego što je građanski bračni akt izvršen. Tom je zakonu dužno bilo da se pokorava i sve srpsko-pravoslavno sveštenstvo u oblastima, koje su bile pod ugarskom vlašću.

3. Drugi B. sveštenstva. Pravoslavna crkva stajala je uvijek na stanovištu, da drugi B., i uopće ženidba poslije primljenog rukopoloženja, na osnovu Sv. Pisma i kanona, nije dozvoljena sveštenstvu. A kako je teško bilo mnogim mladim udovim svešteničima, živeći u svijetu očuvati se od iskušenja, stara srpska crkva uvela je običaj i provodila ga često puta vrlo strogo, da svi obudovjeli sveštenici imaju za kratko vrijeme urediti svoje porodične poslove i otići u manastir; tko to ne učini, već se ponovo oženi, gubio je sva svešteničke prava i smatran je kao svjetovnjak. O tome ima zanimljivo svjedočanstvo u protestanta Gerlacha, putnika kroz naše krajeve iz druge polovine 16 vijeka (1573 i 1574). Tjeranje obudovjelih sveštenika u manastir, koje se produžilo i u karlovačkoj mitropoliji pod austro-ugarskom vlašću u 18 vijeku, zabranila je državna vlast § 45 t. zv. Deklaratorija od 16/7 1779. Stoga se pitanje o drugom B. sveštenstva nije dotle ni pojavljivalo kod Srba, i ako je za to vrijeme masa rumunjskih sveštenika po susjednim oblastima, gdje nije bilo manastira i tjeranja obudovjelih sveštenika u njih, živjela ne samo u drugom nego i trećem B., ili pravije konkubinatu, i ako je obično i formalno vjenčanje po drugi i treći put obavljeno. Izgleda, da je pitanje o drugom B. sveštenstva počelo da se javlja kod nas tek poslije Deklaratorija, pod kraj 18 vijeka. To je dalo povoda mitropolitu Stevanu Stratimiroviću, da oko 1800 napiše kanonsku raspravu protiv drugog B. sveštenstva, pod naslovom O ženjaščih sja po proizvedeniji svjaščenicjeh, od koje je jedan dio štampan u Besedi za 1870. — Zatim je to pitanje i kasnije pokretano, te je 1875 u Pančevu štampana knjižica Mnjenje o ženidbi udovog sveštenstva, u kojoj se pledira za dozvolu drugog B. svjetovnom sveštenstvu. Veći zamah dobio je taj pokret tek početkom 20 vijeka, a naročito od 1907, kad se na osnovu jedne rasprave najpriznatijeg kanoniste u srpstvu, episkopa zadarskog Dr. Nikodima Milaša, među parohijskim sveštenstvom razvilo uvjerenje, da se drugi B. sveštenstva ne protivi Sv. Pismu ni kanonima, već da je to stvar crkvene discipline, koja se, prema prilikama, duhu vremena i crkvenom oportunitetu, može izmijeniti. Radi toga je nekoliko sveštenićkih skupština, naročito poslije Svjetskog Rata, poduzelo energičnu akciju kod arhijerejskog sabora srpske patrijaršije, da se nađe načina, kako bi se drugi B. sveštenstvu dozvolio. I arhijerejski sabor je stupio radi toga u pregovore i izmjene mišljenja sa predstavnicima ostalih pravoslavnih crkava; ali do rezultata nije moglo doći, i ako se u vodstvu državne politike, i kod nas i na strani, osjeća raspoloženje, da se sveštenstvu u interesu crkve izađe u susret. Stvar je, iz obzira crkvenog reda i discipline, morala biti odgođena do vaseljenskog sabora, koji bi se imao držati 1925 u Jerusalimu.

Literatura: Zhismann, Das Eherecht der Oriental. Kirche (1864); Pavlov, 50 gl., Koričej knjigi (1887); D. Branković, O srodstvu po krvi i mleku kao bračnoj smetnji (1888); E. Radić, O brakorazvodnim uzrocima pravoslavne crkve (1884); N. Ružičić, Nomokanon o braku (1880); R. Grujić, Naredbe Dušanova Zakonika o B. (Srpski Sion, 1900); R. Grujić, Matrimonialia srpskoga naroda u prošlosti (1910); R. Grujić, Iz naše prošlosti o drugom B. sveštenstva (1909); N. Milaš, Rukopoloženje kao smetnja B. (1907); M. Veselinović, O Braku sveštenoslužilaca. Odgovor Dr. N. Milašu (1907); J. Vučković, Misli povodom pokreta za drugi B. pravoslavnog sveštenstva (Bogoslovski Glasnik, 11, 1907); E. Vojucki, Ponavljanje B. kod sveštenika (Bogoslovski Glasnik, 12).

R. Grujić.

Digitized by Google

BRANI PETAR, deklamator i član Narodnog Kazališta u Zagrebu (9/9 1840, Debelo Brdo, Gornja Krajina — 19/9 1914, Beč). Izučivši gimnaziju, B. je počeo studirati pravo, ali ga je napustio i stupio je na pozornicu. Poslije kratkoga pripravljanja u Beču stupio je 12/1 1864 prvi put u Zagrebu, kao Mortimer u Mariji Stuartovoj. Svojom deklamacijom i čistim štokavskim izgovorom osvojio je rodoljube. Druga mu je uloga bila Vilim Tell, a treća Dmitar Hvaranin, u Demetrovoj Teuti, koja se te godine prvi put davala. Poslije kratkog daljeg obrazovanja u Grazu, Linzu i Brnu, B. se vratio opet u Zagreb. Od 1870 do 1872 B. je bio član novosadskog pozorišta, pa zatim redatelj u zagrebačkom kazalištu. 1874 ostavio je pozornicu i postao učitelj u Topolovcu kraj Siska (do 1884). 1885 stupio je ponovo u zagrebačko kazalište kao Jago u Otelu i ostao je tu do umirovljenja. — Preveo je mnogo drama, opera i opereta u prozi i u stihovima. *N. A.*

BRANIČ, stručni časopis. B. je bio list za pravne i društvene nauke i organ udruženja javnih odvjetnika u Srbiji. Vlasnik je bilo udruženje pravozastupnika, a urednici: Milan St. Marković i Đorđe A. Nenadović. Izlazio je 1 i 16 svakog mjeseca, u Beogradu. B. je izlazio s prekidima 1888—1900. Bio je dobro uređen, stručan pravnički list. *U. Dž.*

BRANIČEVKA, vrsta vinove loze. V. Kadarka.

BRANIČEVO. 1. Staro rudarsko područje, eksploatisano još u vrijeme Rimljana. Glavno njeno mjesto bio je Viminacium (danas Kostolac) i Pincum (Majdanpek). Od 13 do 15 vijeka Kučevo i Braničevo su bili na glasu radi svojih olovnih i srebrnih rudnika. Rimski grad Viminacium propao je u borbama 5 i 6 vijeka. U 7 vijeku ovdje se naselilo jedno slovensko pleme, koje latinski izvori zovu Predenecenti ili Abodriti-Bodrići. Oni daju slovenske nazive mjestima. U 11—12 vijeku ovdje se spominje episkop »Morave ili Braničeva«, što znači, da se pod »Moravom« razumijevalo i to područje. Jedan grčki izvor sam grad B. zove Moravom. U 9—10 vijeku tim područjem vladali su Bugari, a od 972 Bizantinci. U 12 vijeku počele su borbe između Madžara i Bizanta, koje su vođene ponajviše na području B. Čak su povod za rat dali braničevski napadaji na madžarske trgovce. U tim borbama (1129) Braničevo je popaljeno, ali ga je brzo obnovio car Ivan Komnin. 1154 uzalud je opsjedala B. madžarska i bosanska vojska. U 12 vijeku ovuda je prolazio dio krstaša za Carigrad i Sv. Zemlju (1172, 1189). Od početka 13 vijeka borili su se za posjed B. Madžari i Bugari, i uzimali ga čas jedni, čas drugi. U drugoj polovini 13 vijeka tamo su gospodari Drman i Kudelin, bugarska vlastela. Radi njihovih drskih napadaja zavojštili su na njih Milutin i Dragutin, i oko 1290 pripojili su B. Dragutinovoj državi. Poslije toga B. je uglavnom ostalo u srpskoj vlasti. Krajem 14 vijeka vodile su se tu ogorčene borbe između Madžara, Srba i Turaka. 1438 bilježe naši ljetopisi, kako je car Murat plijenio i popalio Kučevo i B. Od tada varoš i oblast propada. Za vrijeme austrijske okupacije Srbije 1718—1739 obnavljan je rad u rudnicima. *V. Ćorović.*

2. Grad na lijevoj obali Mlave, kod sela Kostolca, na mjestu rimskoga Viminaciuma. U srednjem vijeku bio je sjedište episkopa. Kralj Milutin je ustanovio braničevsku episkopiju, koja se ubrzo popela na stepen mitropolije. Rezidencija ove mitropolije još nije identificirana. Za vlade despota Stevana, pod patrijarhom Nikonom monasi iz Sv. Gore osnovali su u Braničevu, na izvoru rijeke Dajše, manastir Rođenja Bogorodice, koji se spominje u 17 vijeku. *V. P-ć.*

BRANIČEVSKA EPISKOPIJA. Prvi spomen o B. E. nalazi se u povelji bizantinskog cara Vasilija II. ohridskoj arhiepiskopiji (1018). Spominje se između beogradske i niške, a vladala je svima gradovima i mjestima duž obje strane Morave, od njezina ušća u Dunav do niže Stalaća, pa je zato već krajem 11 vijeka nazivana i moravskom. Prvi centar te oblasti bio je u gradu Braničevu, na mjestu starog Viminaciuma, kod sela Kostolca, u blizini Požarevca, a definitivno je došla sva pod srpsku vlast tek oko 1284, za vrijeme kraljeva Dragutina i Milutina. Prvi poznati braničevski episkop zvao se Vlasije (1200—1204), a u jednom spomeniku navode se kao braničevski episkopi: Jakov, Porfirije i Ivanikije, nu bez određena vremena, u kome su živjeli. 1318 bio je braničevski episkop Mojsije. U 15 vijeku spominje se jedamput (1416) kao arhiepiskopija, ali poslije podizanja nove prijestolnice Smedereva ubrzo se gubi ime braničevska i prevlađuje naziv smederevska mitropolija. Tako je 1416 spomenut arhiepiskop braničevski, Venijamin, a

Digitized by Google

1434 mitropolit Savatije, dok se 1439 i 1453 spominje mitropolit smederevski Atanasije, a kasnije (1531) Pavle i (1566) Zaharije, također samo kao smederevski mitropoliti. Od 17 vijeka nalazi se, pored smederevskog, i naziv požarevački, a u jedan mah i žički mitropolit. Tako 1615 mitropolit Sofronije nosi ime smederevski i žički, a episkop Josif 1627 naziva se požarevački, dok mitropoliti Silvestar 1619 i Mihajlo 1682 i 1683 nosi samo naziv smederevski. Poslije velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III. ukinuta je samostalna episkopija smederevska, stara braničevska, i pod imenom požarevačke sjedinjena sa beogradskom mitropolijom. Otud se 1705 mitropolit Mihajlo naziva beogradski i požarevački. Na taj način je stara B. E. krajem 17 vijeka spojena sa beogradskom mitropolijom i ostala tako sve do 1921. Te godine su odijeljeni moravski i požarevački protoprezviterati od beogradske episkopije, i u granicama njihovim obnovljena je B. E. sa sjedištem u Požarevcu. Prvi njen episkop i organizator je Mitrofan Rajić, bivši arhimandrit lepavinski i pakračko konzistorijalni bilježnik.

B. E. ima 7 manastira (Vitovnica, Gornjak, Manasija, Miljkov, Ravanica, Sv. Petka i Tuman), 2 protoprezviterata (požarevački i moravski) sa 7 namjesništva (zviško, moravsko, mlavsko, ramsko-golubačko, homoljsko, paraćinsko i resavsko), 116 parohija, 56 crkava i 114 sveštenika, na 313.895 duša. *R. Grujić.*

BRANIK, politički list. B. je počeo izlaziti 1885 u Novom Sadu utorkom, četvrtkom i subotom. Vlasnik i izdavač bio mu je Miša Dimitrijević, a odgovorni urednik Nikola Joksimović. Kasnije, kao »organ srpske narodne slobodoumne stranke u Ugarskoj«, B. je izlazio svakog dana. Vlasnik je postalo akcionarsko društvo, urednik Janko Perić, upravnik Dr. Mih. Polit-Desančić. B. je bio jedan od najboljih i najutjecajnijih političkih listova u Vojvodini; prestao je izlaziti u početku Svjetskog Rata. *U. Dž.*

BRANIMIR, knez Dalmatinske Hrvatske (879—892). Nepoznata podrijetla. Popeo se na prijesto ubivši svoga prethodnika Zdeslava. B. je definitivno pridružio Hrvate Rimu, a Dalmatinska Hrvatska postala je pod njim nezavisna država (oko 880). Dalmatinski gradovi i otoci počeli su u to doba po naređenju cara Vasilija I. plaćati u ime mira i odštete za zemljišta, što su ih posjedovali izvan svojih zidina na hrvatskom teritoriju, godišnji tribut, što se inače davao carstvu. — Za B. vlade našli su utočišta u Hrvatskoj Metodijevi učenici, naročito u ninskoj i krčkoj biskupiji. S njima se proširilo i ojačalo i slovensko bogoslužje.

Literatura: Rački, Pisani spomenik iz doba hrvatskoga vojvode Branimira (Rad, 26); Brunschmidt, Kameni spomenici Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu (Vjesnik hrvatskog arh. društva, N. S., 12 (1912); F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, 1, 1914. *M. P-g.*

BRANKOVIĆ DAMASKIN, arhimandrit krušedolski i rektor karlovačke bogoslovije (1834, Vranjevo, Banat — 15/10 1888, Krušedol). Poslije svršenih bogoslovskih i pravnih nauka B. je položio advokatski ispit i neko vrijeme služio je kao činovnik u Vel. Kikindi, kao senator u Mokrinu i kao konzistorijalni bilježnik u Temišvaru. Neko vrijeme je i advocirao u Starom Bečeju. 1876 se zakaluđerio u manastiru Beočinu i uskoro postao profesor, arhimandrit i rektor bogoslovije. Preradio je Čižmanovo djelo O bračnom pravu i po toj preradi predavalo se gotovo dva decenija bračno pravo u bogosloviji karlovačkoj. Pred smrt je izdao jedan odlomak O srodstvu kao smetnji braka. *R. G.*

BRANKOVIĆ ĐORĐE GROF (1645, Jenopolj — 13/12 1711, Heb). Bio je iz porodice Brankovića, u kojoj je postojala tradicija, da vuče lozu od dinastije Brankovića i da se u Banat preselila iz Korenića, u Hercegovini. Otac B., Jovan, prešao je, poslije pada Lipove pod Turke, u Jenopolj, Jenovu (Boros Jenö), u aradskoj županiji. Jovan je ubrzo zatim umro, žena mu je otišla u kaluđerice, a brigu o B. odgoju vodio je njegov stariji brat Simeon-Sava, protopop jenovski. Ovaj je 1656 postao mitropolit erdeljski, prešao je u Gyulu (Erdeljski Biograd) i poveo sobom B., koga je zarana spremao za diplomatu i dao da izuči potrebne jezike za tadašnju diplomatsku službu na istoku, u prvom redu turski. 1663 bio je B. primljen za pisara i tumača u erdeljskom poslanstvu, koje je nosilo danak na Portu. Tada je na putu za Drinopolje vidio prvi put Beograd i jedan dio srpskih zemalja. U Drinopolju je iznenada postao zamjenik poslanika i poslije je tvrdio, da ga je tu srpski patrijarh Maksim potajno miropomazao za srpskog despota. 1668 je išao

Digitized by Google

B. s bratom Savom u diplomatskoj misiji u Rusiju, gdje mu je brat pred carem Aleksijem Mihajlovićem razvijao plan o oslobođenju Slovena od Turaka pomoću Rusije. Te je planove primio i B., te je sklopio 1673 nejasan ugovor s vlaškim knezom Ghicom o pomoći proganjanom pravoslavlju i o ostvarenju svojih namjera, koje kao da su išle za stvaranjem neke samostalne države. Stoga je B. svoju diplomatsku službu počeo upotrebljavati za to, da sebi spremi vladarski položaj u srpskim zemljama, koje su mu bile, uglavnom, nepoznate. Pošto je bio u Erdelju, najviše zbog svoga pravoslavlja, zajedno s bratom Savom ganjan, stupio je B., preko poslanika Kindsberga, u vezu s Austrijom, koju je obavješćivao o erdeljskim i turskim planovima, a najviše o namjerama madžarskih emigranata. Od 1675 do 1677 bio je B. erdeljski poslanik na Porti, a 1680 je, zajedno s bratom Savom, bio bačen u tamnicu zbog sumnje, da su i oni bili u vezi sa zavjerenicima protiv kneza Mihajla Apaffy-a. B. se brzo oslobodio i sklonio u Bukurešt, gdje je, na osnovu izmišljenih rodbinskih veza i na osnovu srodstva s mitropolitima Longinom i Savom, bio odlično primljen. Tu je B. imao prilike da proširi i dopuni svoje historijske studije, na osnovu kojih je sastavljao vlaške kronike, od kojih su dvije i izdane. Tadašnjeg vlaškog kneza Šerbana Kantakuzena nagovorio je B., da i on stupi u veze s Austrijom i izradio je, da je ovaj poslao B. prijatelja, grofa Csáky-a, madžarskog emigranta, u diplomatskoj misiji u Beč. Tamo su, zbog opasnosti od Turaka, mnogo polagali na prijateljstvo s Vlasima, te je Csáky lako postigao, da je B. na osnovu njegovih izmišljotina izdana barunska diploma 7/7 1683. 5/5 1688 potpisao mu je patrijarh Arsenije III. svjedočanstvo, da potječe od srpske dinastije Brankovića, a kad ga je knez Šerban Kantakuzen uputio radi svojih diplomatskih poslova u Beč, on je tamo radio najviše za sebe. Sastavio je, u ime Srba, predstavku na cara Leopolda I., veoma zbunjenu, o osnivanju ilirskog carstva pod njim, despotom Đorđem II. Brankovićem. Iz političkih razloga nije bio odbijen, nego mu je izdana grofovska diploma 20/9 1688. Uputivši se na bojište s Turcima, nailazio je svuda na nepovjerenje, koje je raslo zbog njegova hvalisanja. Princ Ljudevit Badenski, zapovjednik carske vojske, mislio je, da je B., poslije poraza iz Oršave i poslije akcije da okupi narodnu vojsku oko sebe, toliko opasan, da ga je domamio, oktobra 1689, u Kladovo, internirao i potom uputio u zatvor, prvo u Sibinj, a onda u Beč. B. nije bio svijestan svoje krivice i imao je razloga protestirati, što se tako s njime postupa, kad je sve radio po carskim intencijama. On zaista nije bio tako opasan, kako je izgledalo nepovjerljivim carskim generalima u dalekoj zemlji, u neprijateljskoj blizini i u veoma kritičnoj političkoj situaciji za Austriju. Nikakva krivica mu se nije mogla dokazati, on je osjećao, da na pravdi trpi i prenio je to shvaćanje i na Srbe, s kojima se u Beču sastajao i davao im upute radi ugovaranja s carem o položaju Srba u Austriji, koji su tek iza prelaska Arsenija III. 1690 dobili svoje pravo organizaciono središte.

B. zasluge su među Srbima visoko cijenjene, njegov položaj je izazivao sažaljenje i ogorčenje, te je 1691 izvikan u Budimu za narodnog vojvodu. Iz zatvora ipak nije pušten. Izabran je Jovan Monasterlija za nadvojvodu i potvrđen, a B. je i dalje sastavljao predstavke, vodio otvorenu borbu s austrijskim vlastima i potajnu s Arsenijem III., koji nije bio rad vlast nad narodom ni s kim dijeliti. U Beču je B. počeo sastavljati svoje Hronike, zamišljene kao uputu za svoje despotske nasljednike. Zbog Rákóczi-eva ustanka je B. 1703 premješten u Heb. Mnogo se mučio sve do smrti zbog promašena života i materijalnih oskudica. Ispočetka Srbima potpuno nepoznat, postao je B. iza zatvaranja u Beču i Hebu jako popularan. Veliki poznavalac i ljubitelj srpske prošlosti, patrijarh Arsenije IV., koji je često očajavao u teškoj borbi oko privilegija s Marijom Terezijom, i njegov zet, pukovnik Atanasije Rašković, prenijeli su 1743 B. kosti iz Heba u Krušedol i tu ga položili uz posljednje srpske despote. Tu je B. čuvan kao tužna uspomena, kao memento na austrijsku nezahvalnost i kao zalog bolje budućnosti, za koju se mislilo da je nastupila 1848. Tada je kult B. bio na vrhuncu. Tek Ilarion Ruvarac je iznio pravu istinu o Đ. B., ali s nepravičnom osudom.

B. politički rad nije bio potpuno neplodan; on je veoma znamenit zbog političkih energija, koje je izazvao i održavao. B. je bio prvi politički teoretičar vojvođanskih Srba, po čijem je programu velikim dijelom vođena i čijim je razlozima decenijima branjena njihova cjelokupna politika.

Digitized by Google

Svoje političke nazore B. nije razlagao samo u svojim mnogobrojnim predstavkama, nego i u svojim Hronikama, koje je do pred smrt pisao, ali je ipak ostavio nedovršenu prvu i posljednju, petu, knjigu. Hronike su, iza dugog lutanja, dospjele u patrijarašku biblioteku u Karlovcima. Hronike su ogromno djelo, imaju 2681 stranu. Dobrovski ih je smatrao osnovom moderne srpske literature, i ako je veoma malo znao o njima. B. je zamislio svoje djelo kao svjetsku kroniku, gdje bi se na opću historiju nastavljala srpska. Ali prvu knjigu, s općom historijom, nije završio. Žurio se drugoj, u kojoj je srpska historija, koju je prikazivao u vezi s historijom Bizanta, Madžarske, vlaških kneževina i Turske. Mnogobrojne izvore i literaturu sabrao je svakojako, najvećim dijelom još u Bukureštu, s pomoću velike biblioteke Konstantina Kantakuzena, brata kneza Šerbana Kantakuzena. No same Hronike je bez sumnje počeo pisati tek u Beču, gdje mu nije bilo teško doći do stranih djela, a srpske izvore je lako mogao dobiti preko svojih srpskih prijatelja. — U srpskoj historiji je osobito brižljivo prikazivao historiju Brankovića, i dosta nespretno izmišljao genealogije, da dokaže svoje srodstvo s njima. Polako je srpsku historiju sužavao na historiju Brankovića, tako da je od 1496 strane Hronika upravo ograničena na njegove memoare. Ovaj dio Hronikâ, pun dokumenata, najznamenitiji je, ali su ostali važni i poučni, koliko sami po sebi, toliko i još više zbog historije moderne srpske historiografije, koja dobrim dijelom počiva na B.

B. nije kritičan historičar, i ako ima u Hronikama mjesta s dobrom historijskom kritikom. Mnogo je prepisivao i prevodio, ali uvijek s jasnom tendencijom. Koncepcija mu je uopće dobra, kompozicija loša, način prikazivanja sasvim rdav. B. naime nije točno znao ni jedan od mnogih jezika, kojima se služio. Srpski književni jezik bio je od Konstantina Filozofa i onako neprirodno zapleten, a zbog B. neznanja jezika ispao je u Hronikama, na mnogim mjestima, do nerazumljivosti zamršen. Ipak su Hronike mnogo prepisivane (Konstantinov i Šišatovački prijepis najvećeg dijela Hronika, i manjih partija, Hopovski i Rajićev) i izvođene (izvodi Veljka Popovića, pećski, Josifov, Zoranovićev, Konstantinov, fenečki, krušedolski i dr.). Neki su izvodi i štampani (fenečki, pećski, Konstantinov). — Cijelo B. djelo nije izdavano. Ponešto je ipak štampano. Najviše je izdao St. Novaković, kad je publicirao dio koncepta Hronika i ona mjesta, gdje je B. napadao na Arsenija III., a koja je kasnije suprimirao (Glasnik, 33). Vuk Karadžić je štampao jedan odsjek iz Hronika, da pokaže njihov loši jezik (Rječnik, 1818, 4), a Ilarion Ruvarac drugi da dokaže, kako njihova sadržina ne vrijedi mnogo (Letopis, 111). Pokušaja štampanja bilo je bezbroj. Sada je izvan svake sumnje utvrđeno, da Hronike kao osnovu moderne srpske historiografije i kao po sebi znamenito historijsko i memoarsko djelo treba štampati.

Literatura o B. je vrlo velika. Osobito je mnogo eseja i patriotskih članaka. Izvora za B. ima najviše u Hronikama, zatim u: G. Vitković, Spomenici iz budimskog i peštanskog arhiva, 1—4 (Glasnik, 2); J. Radonić, Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj u 16, 17 i 18 veku, I. (tu su u uvodu navedene i ostale znamenite zbirke izvora za B.); D. Arnot, Sudba Georgija Brankovića, despota, i naroda srpskog s njim u Austriju prešavšeg (Peštansko-Budimski Skoroteča, 1843); I. Ruvarac, Odlomci o grofu Đorđu Brankoviću i Arseniju Crnojeviću, patrijarhu, s tri Izleta o t. zv. velikoj seobi srpskog naroda (Beograd, 1896); Lj. Jovanović, Đorđe Branković, lažni potomak starih srpskih despota (Delo, 11, 1896 i 12, 1896); J. Radonić, Grof Đorđe Branković i njegovo vreme (Beograd, 1911). Izvod iz ove znamenite knjige u knjigama Matice Srpske (143—44). — O Hronikama, osim 19 glave u velikom Radonićevom djelu, još: D. Ruvarac, Pokušaji o štampanju Kronike despota Đorđa Brankovića (Sr. Karlovci, 1919); N. Radojčić, Počeci istoriske kritike kod Srba (Spomenica pedesetogodišnjice profesorskog rada S. M. Lozanića). *N. Radojčić.*

BRANKOVIĆ ĐURAĐ, despot srpski (1427—1456). Drugi sin Vuka Brankovića, a unuk kneza Lazara, pomajci. Rođen je oko 1374. S početka je držao sa svojim ujakom, despotom Stevanom. Poslije bitke kod Angore 1402 između njih je došlo do razlaza i sukoba. Gonjen od Stevana, radi svojih veza s Turcima, B. je pobjegao sultanu Sulejmanu, nasljedniku Bajazitovom, i s turskom vojskom pošao protiv njega. Na Kosovu 21/11 1402 Stevan je ostao pobjednik. Otada B. je vodio turkofilsku, a despot Stevan madžarofilsku politiku u Srbiji. Po-

Digitized by Google

elije smrti kneginje Milice 1405 B. se pridružio i mlađi Stevanov brat Vuk, koji je tražio za sebe pola države. Pomoću sultana Sulejmana oni su postigli znatne uspjehe i dobili južni dio Srbije. Kad se je protiv sultana Sulejmana podigao sultan Musa, Vuk Lazarević je poginuo od Musinih ljudi, kažnjen radi izdaje (1410); a B. se domalo, majčinim posredovanjem, pomirio s ujakom, 1412. Kao zapovjednik srpske vojske B. je riješio u odlučnoj bitci pod Vitošem, 1413, borbu između Muse i sultana Muhameda, napavši i pobijedivši prvog. Godinu poslije toga, 1414, on je uzeo za ženu Jerinu Kantakuzenovu. Od 1422 do 1426 B. se je zadržavao duže u Zeti, gdje je jedno vrijeme ratovao protiv Mlečana. 1426 spominje se njegov svečani doček u Dubrovniku. Te iste godine, na državnom saboru u Srebrnici, B. je bio proglašen za despotova nasljednika. Madžari su priznali tu odredbu, ali su kao cijenu za nju dobili srpsku obvezu, da će im se, poslije smrti Stevanove, predati Mačva s Beogradom i grad Golubac. Poslije smrti Stevanove, 19/7 1427, B. je postao despot. Izgubivši Beograd, on je podigao na Dunavu novi grad Smederevo (otud mu ime Đurađ Smederevac), od 1427 do 1430. Golubački vojvoda Jeremija nije htio predati svoj grad Madžarima, nego ga je dao Turcima. Natjeran od Turaka, B. je priznao, pored madžarske, i njihovu vrhovnu vlast i plaćao im je godišnje 50.000 dukata danka. On je dugo vodio politiku odanosti i prema Turcima i prema Madžarima. Njegova kći Mara postala je žena sultana Murata II. (1435), a druga mu se kći Katarina udala za grofa Ulricha Celjskog, srodnika madžarskog kralja Sigismunda. Poslije smrti Sigismundove, u decembru 1437, Turci su spremali velik napadaj protiv Srbije i Madžarske. 1439 bila je sva Srbija, osim Novog Brda, pregažena, a Smederevo zauzeto.

B. je najprije tražio skloništa u Zeti, ali onemogućen i tu, kao poslije i u Dubrovniku, došao je na madžarski dvor, da traži pomoći za Srbiju. Njegova dva sina, Grgur i Stevan, bili su za to vrijeme oslijepljeni (8/5 1441). Raspolažući velikim novčanim sredstvima, despot je uspio da popravi svoj položaj u Madžarskoj i da prikupi priličnu vojsku. Jednovremeno, posredovanjem kardinala Cesarini-a, sastavljena je Liga protiv Turaka. Na čelu Lige bio je poljsko-madžarski kralj Vladislav, pa Janko Hunyádi (Sibinjanin Janko) i despot Đurađ. S velikom vojskom oni su provalili 1443 u Tursku i došli pobjedonosno sve do Sofije. Kršćanska pobjeda uzbunila je čitav Balkan. U neprilici Turci su ponudili mir. Posredovanjem sultanije Mare i B. mir je bio sklopljen u Segedinu 1444. B. je dobio natrag svoju zemlju sa 24 grada, zajedno s Novim Brdom, Golupcem i Kruševcem, i 22/8 1444 on je ponovo ušao u Smederevo. Madžari su brzo pokvarili s Turcima ugovor, kome je B. ostao vjeran. U novom pohodu Madžari su bili loše sreće, bili su potučeni, a sam kralj Vladislav poginuo je u bitci kod Varne 10/11 1444. Radi toga su ohladnili odnosi između despota i Madžara. Despot je želio, da uvede red u zemlji i da izliječi rane prošlih ratova. B. nije uspio da povrati svu Zetu, koju su za vrijeme propasti Srbije bili dijelom posjeli Mlečići, a dijelom Stjepan Vukčić. Radi toga despot je ratovao s Mlečićima i dobio kao polusaveznika Skenderbega, ali u tim borbama nije imao sreće; isto kao ni u Bosni, gdje je želio da se dočepa bogate Srebrnice. U borbama Madžara s Turcima 1448 despot nije učestvovao; što više, despot je poslije poraza Hunyádi-eva na Kosovu (17—19/10) dao Janka uhvatiti i zatvoriti, nagoneći ga da mu plati štetu, nanesenu od Madžara srpskom stanovništvu pri njihovom prolazu kroz zemlju. Poslije dane obveze i mnogih obećanja od madžarskog sabora Hunyádi je pušten na slobodu (o Božiću 1448).

Odnosi između Srbije i Madžarske poslije toga postali su mnogo gori. Sam papa oslobodio je Madžare od danih obveza, kao iznuđenih u nevolji. Nešto bolji postali su odnosi poslije dolaska na prijesto sultana Muhameda II. (1451), koji je s početka bio prijateljski raspoložen prema B. Sultan je vratio Srbiji Toplicu i Glubočicu, a bosanski kralj, iz straha, Srebrnicu. Posredstvom B. došlo je do mira između Madžara i Turaka, a Hunyádi-ev sin Matija vjeren je s despotovom unukom Jelisavetom. U osvajanju Carigrada (1453) učestvovala je i jedna srpska vojska, koju je despot poslao kao turski vazal. Poslije pada Bizanta sultan je iznenadno, 1454, krenuo protiv Srbije pod izgovorom, da B. održava veze s Madžarima i da neuredno plaća danak. Despota su u novoj borbi pomagali Madžari i potisnuli su Turke iz Srbije. Ali 1455 počela je nova turska ofenziva. Novo Brdo i sva Južna Srbija pali su u ruke sultanu. Despot

Digitized by Google

je ponovo otišao u Madžarsku i u Beč, da traži pomoć. Na povratku, u decembru 1455, on je kod Kupinova od Madžara napadnut, ranjen i zarobljen, a pušten je i oslobođen nametnutih mu obveza tek na posredovanje kraljevo. Da omete stvaranje nove lige, sultan je ponudio B. mir (1456), ustupajući mu Srbiju sjeverno od Kruševca. Ali te iste godine Turci su preko Srbije krenuli silnu vojsku na Madžare. Despot je prešao u Bečkerek, a njegova vojska je odbila junački sultana od Smedereva. I turska opsada Beograda završila se je s neuspjehom. Te zime, 24/12 1456, završio je despot svoj život; sahranjen je u Krivoj Reci ispod Rudnika.

B. je imao nesumnjivo najburniji život od svih srpskih vladara i postao je jedna od najtragičnijih ličnosti srpske historije.

Literatura: Č. Mijatović, Despot Đurađ Branković, I—II (1880 do 1882); J. Radonić, Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini 15 vijeka (1905).

V. Ćorović.

BRANKOVIĆ GEORGIJE, mitropolit karlovački i patrijarh srpski, dobrotvor narodni (13/3 1830, Kulpin — 17/7 1907, Karlovci). B. je svršio bogosloviju u Karlovcima. 1859 postao je prota u Somboru, i od 1861 bio je član svih narodno-crkvenih sabora. 1882, kao udovac, izabran je i posvećen za episkopa temišvarskog, a 21/4 1890 izabrao ga je narodni sabor za arhiepiskopa karlovačkog, mitropolita i patrijarha srpskog. — B. se istakao naročito mnogim i lijepim građevinama, koje je podigao, kako u Karlovcima, tako i po drugim mjestima. O svom trošku podigao je lijepo zdanje za preparandiju u Somboru, škole u Kulpinu, Dalju, Bijelom Brdu, a u Santovu i za Šokce, kad su prešli na pravoslavlje. O svom trošku podigao je B. i lijepu zgradu za bogoslovski seminar u Karlovcima, a patrijaraški dvor iz fonda mitropolita Stratimirovića. Za njegovo vrijeme sagrađen je i Narodni Dom u Karlovcima. Osnovao je fond Sv. Save sa 20.000 kruna. Ustanovio je mnoge manje zaklade i naročiti propovjednički fond. U svemu je iz svojih sredstava izdao preko 1,000.000 kruna za narodno-prosvjetne i uopće kulturne ciljeve. U crkvenoj upravi uveo je red i digao ugled crkvi i njenim predstavnicima.

R. G.

BRANKOVIĆ KONSTANTIN, rektor i profesor velike škole u Beogradu (20/5 1814, Novi Sad — 22/11 1865, Beograd). B. je iz zanatlijske porodice; osnovnu školu i gimnaziju učio je u Novom Sadu, filozofiju u Segedinu, a prava u Pešti. Zbog siromaštva prešao je u bogosloviju u Srijemske Karlovce i završio je 1836. Bio je poslije toga učitelj jednoga rođaka mitropolita Stratimirovića i proveo sa svojim pitomcem dvije godine u stranim mjestima. 1837 prešao je u Srbiju. Bio je profesor u Šapcu i u Kragujevcu, a od 1839 profesor liceja, prvo matematike, statistike, fizike i njemačkoga jezika, kasnije logike, osnovnoga mudroslovlja, metafizike i etike, i zatim i psihologije i pedagogije. Bio je među osnivačima, kasnije i potpredsjednik Društva Srpske Slovesnosti, i napisao predgovor prvoj knjizi Glasnika. Kao član školske komisije sarađivao je na udžbenicima, a neke je i sam sastavio. Za vrijeme madžarske bune i narodnoga ustanka bio je član Glavnoga Odbora u Srijemskim Karlovcima i slao je izvještaje u Srpske Novine.

M. S.

BRANKOVIĆ VUK, sin sevastokratora Branka Mladenovića, koji je vladao u Ohridu i bio jedan od vjernih velikaša caru Urošu. V. B. se javlja oko 1370 kao gospodar kosovske oblasti s Prištinom, Vučitrnom i Zvečanom, gdje je bila i njihova prva postojbina (Drenica). 1377 u njegovoj je vlasti i Skoplje, a od 1378 i Prizren s okolinom do Lima. B. je zet i saradnik kneza Lazara. Učestvovao je s njim u borbi na Kosovu 1389. Narodne pjesme i priče o njegovoj izdaji ne mogu se utvrditi historijskim izvorima. Skoplje je morao predati Turcima 1392 i obvezati se na plaćanje danka. Ali se ipak i s tim ustupcima nije mogao održati. Negdje oko 1396 sultan je Bajazit izgnao Vuka iz njegove oblasti, i on je umro ne zna se gdje 6/10 1398. Njegove oblasti dao je sultan Lazarevoj djeci i udovici, a Vukova udovica Mara sa djecom dobila je samo uski pojas oko Vučitrna i Trepče.

Literatura: Lj. Kovačević, Godišnjica, 10 (1888).

V. Ć.

BRANKOVIĆ VUK DESPOT (Zmaj Ognjeni Vuk), sin je slijepog Grgura Brankovića, sina despota Đurđa. U mladosti držao je s Turcima, koji su pomagali njegova oca, da dobije despotstvo Srbije poslije smrti despota Lazara (1458). 1465, kad je u Beograd stiglo jedno tursko poslanstvo da ponudi mir, bio je među njima i Vuk.

Digitized by Google

Tu je on prešao u službu madžarskog kralja Matije i postao zapovjednik srpskih četa. Vanredno hrabar i požrtvovan, B. je stekao velik glas, koji najbolje pokazuje njegovo u narodu poznato ime. Junak je mnogih narodnih pjesama, bugaršticа i deseteračkih. Ratovao je s Madžarima protiv Čeha, Poljaka i Austrijanaca, a naročito protiv Turaka. 1471 imenovan je za srpskog despota i dobio je velike posjede, koji su nekad bili svojina despota Đurđa: Slankamen, Berkasovo, Bijelu Stijenu i dr. Oženjen je bio Barbarom Frankopanovom. Kao despot Vuk se osobito proslavio 1476, provalivši u Srebrnicu i boreći se pod Šapcem i Smederevom. Naročito je čuven njegov smjeli pohod na Sarajevo 1480, kad je uspio da provali u grad i da ga opljačka. 1481 s uspjehom je vojevao protiv Turaka u Srbiji i doveo otud, iz okoline Kruševca, do 50.000 ljudi, koji su naseljeni oko Temišvara. U stalnoj borbi s Turcima despot je umro 16/4 1485. *V. Ć.*

BRANKOVIĆI. 1. Sava I., mitropolit jenopoljski i lipovski (umro oko 1627). U zajednici sa 160 srpskih porodica iz Lipove stekao je naročitih zasluga, što je Lipova 1607 oteta od Turaka. Zbog toga je S. dobio plemstvo s naročitim grbom i znatnim imanjima.

2. Longin, brat od strica i nasljednik Save I. na mitropolitskom prijestolu. Oko 1640 napustio je mitropoliju jenovsko-lipovsku, preselio se zbog kalvinističkog gonjenja u Vlašku i nastanio u manastiru Komani.

3. Sava II., mitropolit erdeljski (1656 do 1680) sa sjedištem u Đuli (Alba-Julia), a ranije protopop jenopoljski. Sinovac mitropolita Longina, a brat grofa Đorđa Brankovića, nesuđenog despota srpskog, sužnja hebskog i historiografa. Bio je odličan diplomat i političar, ali je, braneći pravoslavlje od kalvinizma, mnogo prepatio, zbačen je s prijestola i zatvoren u tamnicu. Pušten je tek na energično zauzimanje vlaškoga kneza Šerbana, ali je uskoro umro 1681 od pretrpljenih muka.

Literatura: J. Radonjić, Grof Đorđe Branković i njegovo vreme (1911). *R. G.*

BRANKOVINA, selo u valjevskoj oblasti. Mjesto rođenja Alekse Nenadovića, historijske ličnosti iz doba prvog ustanka. *B. D.*

BRANKOVO KOLO, književni časopis. B. K. je počelo izlaziti 1895, u Srijemskim Karlovcima, svakog četvrtka. Prvi vlasnik i urednik bio mu je Paja Marković-Adamov, a 1905 postao je odgovorni urednik Milan Budisavljević, koji je poslije Markovićeve smrti (1907) uzeo uredništvo u svoje ruke. 1912 bio je glavni urednik Dragutin J. Ilijć, a odgovorni urednik Dušan Kotur. — Kao list za zabavu, pouku i književnost B. K. je bilo pored Letopisa Matice Srpske najbolji časopis u Vojvodini. Prestalo je izlaziti u početku Svjetskog Rata. *U. Dž.*

BRANOVAČKI ĐENA I IDA, narodni dobrotvori (B. Đ. 30/8 1841, Senta — 11/8 1882, Senta; B. I., rođena Vujić, 18/12 1853, Senta — 20/5 1882, Senta). Ostavili su 20 jutara zemlje srpskom narodnom pozorištu, 10 jutara srpskoj crkvenoj općini u Senti, a 120 jutara za gradnju srpske vjeroispovjedne škole na senćanskim salašima i stipendije siromašnim učenicima realki i ekonomskih škola. Pitomce bira Matica Srpska u Novom Sadu. *D. P.*

BRANOVAČKI STEVAN, advokat (1/6 1804, Senta — 8/2 1880, Novi Sad). Gimnaziju je učio u Subotici, Baji i Segedinu, a prava u Požunu. Poslije svršenih nauka bio je B. u službi kod bačkog potiskog distrikta u Starom Bečeju, a zatim kod kraljevske table u Budimpešti, gdje je (1828) položio advokatski ispit. Poslije položenih advokatskih ispita otvorio je advokatsku kancelariju u Senti. 1848 izabran je B. za solgabirova (sreskog načelnika); to je bio u bačkoj županiji prvi izbor za ovo zvanje iz reda ljudi, koji nisu bili plemići. 1849 proveo je B. u Zemunu i Beogradu. 1850 postao je sreski komesar, a zatim kapetan kod bačkog potiskog distrikta. Po prestanku ovog distrikta postao je B. okružni sudija. 1861 izabran je za poslanika na ugarski sabor, a isto tako i 1865, te je tom prilikom izabran u prvu ugarsku delegaciju. 1869 izabran je za gradonačelnika Novog Sada. 1872 i 1875 bio je poslanik na srpskom crkvenom i narodnom saboru u Srijemskim Karlovcima. Na saboru od 1875 pod njegovim predsjedništvom izvršen je izbor patrijarha. Učestvovao je (1861) pri osnivanju Društva za srpsko narodno pozorište, te je bio i prvi predsjednik toga društva (1861—68). Bio je i predsjednik Matice Srpske. *D. P.*

BRASTVO, periodičan časopis. B. je počelo izlaziti u Beogradu 1887, kao organ Društva Sv. Save, u posebnim knjigama. Urednici su mu bili: Milo-

Digitized by Google

van R. Marinković i Petar P. Đorđević (knj. 1), Petar P. Đorđević (knj. 2—3), Živojin Simić (4—6), Momčilo Ivanić (7—14), Dr. Jovan Hadži Vasiljević (15—17). U B. je objavljen velik broj književnih, historijskih, geografskih, folklorističkih i drugih studija i članaka. *U. Dž.*

BRAŠNIĆ MIJO, historik (13/9 1849, Vinkovci — 2/1 1883, Vinkovci). Učio je osnovnu školu i gimnaziju (njemačku) u rodnom mjestu, maturirao je 1868. Kao đak 7 razreda gimnazije osnovao je društvo gimnazijske omladine, u kome se radilo na nacionalnim i kulturnim pitanjima, u idealima Strossmayerovim. U tom društvu istakao se B. kao solidan historik sa dvije svoje raspravice Tri kamenita natpisa našasta u Vinkovcih i Posavski Hrvati. Od tada (1867) B. se javljao s historijskim člancima u zagrebačkom Dragoljubu, a nekoliko godina kasnije i s prvom kritičnom raspravom u akademičkom Radu (1871). Na bečkom univerzitetu (od 1868 do 1872) studirao je B. savjesno historiju i geografiju i ozbiljno se spremao za naučni rad, ne napuštajući svoje sudjelovanje i u nacionalnom đačkom radu, u pravcu čisto jugoslovenskom. Da se ozbiljno spremio za nauku, vidi se po tome, što mu je Jugoslavenska Akademija, kao slušaocu trećeg semestra, primila njegov rad među svoja izdanja. — Poslije apsolviranja univerzitetskih studija B. je služio u rakovačkoj realci (Karlovac) do 1874, a onda u vinkovačkoj gimnaziji sve do svoje smrti. Sredina, u kojoj je živio, slabo zdravlje i prerana smrt nisu dopustili B., izrazitom i zdravom kritičkom talentu, da izradi velika djela. Ali ono, što je dao, diže B., nadinom kritičkog raspravljanja pojedinih pitanja, iznad diletantskog rada mnogih njegovih savremenika. Sa svojim pogledima na nauku pripadao je B. kolu najsolidnijih radnika, koje u ono doba počeo voditi duh i intelekt Račkoga. Njegovi mnogobrojni rezultati i danas su u vrijednosti. Od rasprava ističu se: Odlomci iz zemljopisa i narodopisa Hrvatske i Slavonije u 9 stoljeću (Rad, 16); Župe u hrvatskoj državi za narodne dinastije (Rad, 25, treće izdanje, 1879); Županije u današnjoj Hrvatskoj i Slavoniji i Vojnoj Krajini od 1102 do 1309 (Izvještaj rakovačke realke za 1874); Panonski grad Cibalum; Municipija u hrvatskoj državi za narodne dinastije (Rad. 32); Postavljanje knezova zadarskih za vlade mletačke, 1202—1358 (Izvještaj vinkovačke gimnazije 1877/78).

Literatura: Josip Matasović. Životopis Mije Brašnića (1922). *V. Novak.*

BRATJE PIATNIK, TOVARNA ZA PAPIR, Radeče, pri Zidanom Mostu. Osnovana je 1800, 1907 prešla je u ruke braće Piatnik, tvorničara karata za igranje, iz Beča. Pokretna je snaga 310 konjskih snaga. Ima samo jednu mašinu za izradu finog papira od krpa. Izrađuje godišnje oko 50 vagona kartona za karte, finog papira, papira za pisanje i t. d. *S. P.*

BRATONOŽIĆI, pleme u crnogorskim brdima između Morače, Male Rijeke i Crne planine. Broji oko 400 domova. Po predaji većina plemena vodi svoje podrijetlo od srpske vladajuće kuće Brankovića. — B. se spominju prvi put 1455 među plemenima Gornje Zete. Gornji dio plemena se zove Brskut. Zemljište je krasko i siromašno vodom. Klima je u južnom dijelu sredozemska.

Literatura: Naselja, 6. *P. Š.*

BRATOVŠTINE, BRATŠĆINA (latinski confraternitates, calendae) zovu se u katoličkim krajevima na religioznu osnovu postavljena društva ekonomski slabijih, koji su u takvim organizacijama tražili zaštitu protiv drugih organizacija srednjeg vijeka. Zadatci tih društava bili su religiozni, ali i socijalni. Članovi društva vršili su zajednički religiozne čine i ukupno im prisustvovali. Braća su bila dužna pomagati se međusobno, naročito u slučaju smrti, bolesti, starosti. Bratšćine su vršile na račun zajedničke blagajne socijalne dužnosti i prema nečlanovima. Da se regulišu prava i dužnosti braće, izdala je svaka B. svoj Statut. — B. znači u širem smislu i obrtne korporacije i cehove (esnafe), koji su, osim gore istaknutih dužnosti, imali još da zastupaju interese svog staleža. *M. K.*

BRATSTVA CRKVENA. V. Crkvena bratstva.

BRATSTVO (BRASTVO) je izvjestan broj porodica, genetički vezanih zajedničkim podrijetlom, a imaju isto prezime i slave istu slavu. Ono može biti i veće i manje. Često mogu njegovi članovi, pojedine porodice, da imaju i razna prezimena. Bratstvenici se drže kao braća, ne uzimaju se među sobom, pa makar među njima bilo po deset pa i dvadeset koljena. Žene se među sobom jedino »pogreškom«. Bratstvenici se svojataju i rođakaju ne samo ako žive u jednom mjestu, nego

Digitized by Google

ako su rastureni i po raznim državama. Krvnu osvetu prima na sebe i najdalji bratstvenik, kao rođeni brat ubijenoga, a plaća je i najdalji bratstvenik, kao sam ubojica. Bratstvenici se smatraju kao rođaci, i ako pripadaju raznim vjerama. Od stare naše vlastelinske porodice Medini na pr. u Boci Kotorskoj, oni na Petrovcu (stara Kastel Lastva) pravoslavni su, a oni u Budvi katolici su, a i danas se rođakaju kao u najstarijim vremenima. Lukačevići u Podgorici, jedni su pravoslavni, a drugi su muslimani. O Božiću, o Bajramu, o Slavi, oni su prvi jedni kod drugih. Tomići u Drobnjaku, pravoslavni, a Tomići u Šibeniku, katolici, ista su porodica i svojataju se. Kuči su, kad su posvećivali crkvu na Medunu, pozvali na tu svečanost i čuvenog Šemsi-pašu iz Peštera, muslimana, kao svoga rođaka. On nije mogao doći, ali im je poslao sinovca kao zamjenu i poslao im je vola i dva ovna, da se zakolju za tu bratstvenu svečanost. Musliman Murataga Ganić, sudija iz Gusinja, podrijetlom Kuč, ubio je usred kavane u Gusinju carskog zaptiju, također muslimana, da bi osvetio jednoga pravoslavnoga Kuča, koga je ovaj zaptija bio ubio.

Ima bratstva u našem narodu, naročito u Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji, koja nose isto prezime po dvjesta, trista, četiri pa i više stotina godina. Petrovići na Njegušima, Martinovići na Cetinju (u Bajicama) nose to prezime od kraja 17 vijeka; Tomići i Cerovići u Drobnjaku nose svoja prezimena od početka 17 vijeka, ako ne i ranije; Čengići u Gackom nose to prezime od sredine 16 vijeka; Medini u Boci su iz vremena cara Dušana; Kujavčići (Kujačići, kojih ima i danas u Korjenićima, u Hercegovini i na Grahovu, u Crnoj Gori) spominju se u Dečanskoj hrisovulji 1331, a Kačići u Dalmaciji i Mogorovići spominju se još za vrijeme hrvatskih kraljeva narodne krvi. Utjecaj turske administracije, da se djeca zovu po ocu Ivan Petar (Petrov), ili po imenu mjesta, odakle je (Čumić, Pirođanac, Boljetinac, Prištevac, Nikšić, Trebješanin), ili po imenu plemena (Bjelopavlić, Drobnjak, Šaranac, Korjenić), ili po kakvom nadimku (Obućina, Badžak, Sirovica, Kokot), učinio je, da su se mnoga stara prezimena pojedinih porodica izgubila. Stara prezimena iščezavaju još i novačenjem sa nastavkom »ić« (od Kragulj-Kraguljević; od Drobnjak-Drobnjaković; od Ćućilo-Ćućilović; od Tomoski-Tomić; od Od-Sokola-Ocokolja-Ocokoljić; od Šiljak-Šiljković; od Kokot-Kokotović i t. d.). Ako se želi, da se sačuva krvno srodstvo i B., onda se stara prezimena i slava ne mijenjaju. *S. Tomić.*

BRATSTVO. V. Bačila.

BRATUTOVIĆ VICE (talijanski Bratutti), diplomat (prva polovina 17 vijeka, Dubrovnik — oko 1680, Madrid). Izučivši istočnjačke jezike u Carigradu, B. je bio neko vrijeme u Beču, u dvoru cara Ferdinanda III., kao tumač turskog jezika, a zatim u istoj službi kod španjolskoga kralja Filipa IV., koji ga je upotrebljavao i u diplomatskoj službi. Preveo je s turskoga na talijanski Saidinovu kroniku o osmanskim carevima (Beč, 1649 i Madrid, 1652), a na španjolski Političko ogledalo za knezove i drugu gospodu (Madrid, 1654 i 1658). *M. R.*

BRAUM FRANJO (1872, Inđija, Srijem). Nakon svršene srednje škole posvetio se B. porezno-financijskoj struci. Služio je kod poreznog ureda u Rumi, zatim kod financijskog ravnateljstva u Vukovaru, Gospiću, Ogulinu i na Rijeci. Iz političkih razloga bio je otpušten iz službe. Nekoliko mjeseci kasnije (1896) izabran je za šefa gradskog poreznog ureda u Zemunu, na kom je mjestu bio do 1908. Nakon Rauchovih izbora opet je otpušten iz službe. Tada je dobio provizorno mjesto u gradskoj službi grada Zagreba, ali je ubrzo bio i sa tog mjesta otpušten. Do pada Rauchove vlade služio je B. u Prvoj hrvatskoj štedionici. 1910 imenovan je vladinim računarskim savjetnikom i dodijeljen financijskom odsjeku vlade za poslove financijske nagodbe. 1917 vraćen je u službu grada Zagreba kao financijski savjetnik i šef financijskog odsjeka. U tom položaju proveo je financijsku osnovu za saniranje gradskih financija, koju je sam izradio još kao gradski zastupnik, što je omogućilo, da je u gradu Zagrebu prevratna godina (1918) zaključena sa znatnim viškom, dok su svi veći gradovi austro-ugarske monarhije bili tada u velikom deficitu. Poslije oslobođenja imenovan je od Narodnog Vijeća povjerenikom za financije Hrvatske, Slavonije i Istre. Nezadovoljan sa političkom situacijom poslije 1/12 1918, napustio je državnu službu, primivši mjesto generalnog direktora hrvatsko-slavonskog taninskog sindikata. Koncem 1919 sarađivao je neko vrijeme kao financijski ekspert na konferenciji mira u Parizu, a poslije i kod reparacione komisije u Beču i u Bu-

Digitized by Google

dimpešti. Poslije istupa iz državne službe radio je u raznim privrednim organizacijama, kao član egzekutive Saveza industrijalaca, dopisni član zagrebačke Trgovačko-obrtničke komore, član ravnateljstva Gradske štedionice slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba, i nekih većih dioničarskih društava: Tanin D. D.; Slaveks D. D. (šumska industrija); Opskrba D. D.; Tvornice papira Vevče, Goričane in Medvode D. D. (Slovenačka); Zorke D. D., Subotica; Vardar, osiguravajuće društvo, Beograd, i još raznih drugih manjih poduzeća. — Za vrijeme službovanja u državnoj i gradskoj službi bavio se B. stručnom literaturom, te su njegove rasprave u porezno-financijskim pitanjima i u pitanjima financijske nagodbe objavljene u raznim stručnim i političkim listovima i u Mjesečniku pravničkog društva. 1905 izdao je Priručnik za državne poreze, a 1912 poslije t. zv. Weckerlove porezne reforme izdao je popularno izdanje Novih državnih izravnih poreza. *S. Deželić.*

BRAUTIĆ. V. Brautović.

BRAUTOVIĆ ILI BRAUTIĆ NIKOLA (Brautti), biskup i pjesnik (1566 — 27/5, 1632, ostrvo Lopud, kod Dubrovnika). 1582 pošao je na više nauke u Rim, gdje je postao svećenik, pa učitelj nećaka pape, koji ga je 1602 imenovao za biskupa u Sarsini (Sarsina u Romagni). 1621 bio je suspendiran i za neko vrijeme zatvoren u Rimu, gdje je morao ostati, dok mu nije 1627 dopušteno, da se vrati na Lopud. U tamnici je počeo izrađivati svoje veliko djelo Martyrologium poeticum, koje je izdao 1630 u Mlecima; ono sadržava po jedan distih od preko 5.000 svetaca u latinskim stihovima.

Literatura: Đ. Körbler, Život i književni rad biskupa Nikole Brautića, Rad, 192. *M. R.*

BRAVAR je zanatlija, koji vodi svoje podrijetlo od kovačkog zanata, a i danas se može smatrati samo kao jedan dio savršenijeg kovačkog zanata. Naziv je došao otuda, što se bravarski zanatlija u svoje vrijeme bavio pretežno izradom brava svih oblika. U novije vrijeme stvarno bravarsko zvanje je glavnim dijelom industrijalizirano, jer se danas rad bravara svodi uglavnom na popravak brava i njihovo namještanje. Danas se B. bave izradom svih preciznijih kovačkih radova, naročito za građevine, kao i izradom peći od lima. Pored sada dobivenog naziva B. se u mnogim dijelovima naše zemlje naziva i šloserom, a taj naziv njemački znači bravar. *Lj. O.*

BRAZDAŠ se zove vo, koji ore iz brazde (s desne strane). *O. F.*

BRČIĆ IVAN (1824—1870), svećenik i učitelj glagoljske literature u zadarskom katoličkom sjemeništu (1855—1870). B. je učenik Šafařikov i jedan od najboljih poznavalaca hrvatske glagoljske literature. Izradio je Bukvar za glagoljaše (Prag, 1860), Hrestomatiju (Prag, 1859), Čitanku (Prag, 1864), Ulomke Svetoga Pisma (1864—1871), t. j. odlomke Biblije na glagoljskom originalnom pismu (1—5). Poslije B. smrti njegovi su nasljednici ustupili njegovu bogatu zbirku glagoljskih spomenika Publičnoj biblioteci u Petrogradu. — B. je pisao još rasprave o osobinama glagoljice i o glagoljskim spomenicima (Rad, 2, 59) i dvije službe rimskoga obreda za svetkovinu Sv. Ćirila i Metoda (1870), sa Jagićevim pregledom života i rada B. u istoj knjizi (Pop Ivan Brčić, 1—15). *A. B.*

BRČKO, varoš u Bosni, na desnoj obali Save, oko ušća Brke. Glavno je mjesto u Posavini. Ima 6.832 stanovnika. Sresko je mjesto. Ima trgovačku akademiju i gimnaziju. Vrlo je razvijena trgovina zemljoradničkih proizvoda. Izvozi mnogu hranu i suhu šljivu, čijom se etivažom bave Agrarna Banka, Zemaljska Banka i I. Bosanska tvornica za konzerviranje šljiva. Postoje i tri manje etivaže. Muslimanska Centralna Banka za Bosnu i Hercegovinu ima u B. svoju tvornicu špirita. »Hemind«, kemijsko-apotekarska radionica, izrađuje organsko-terapijske preparate. *M. F.*

BRDA (ili »Sedmoro brda«) su sastavni dio Crne Gore. Zahvataju njen istočni dio, od zetske udoline do Tare i Lima. U Brdima se nalazi nekoliko plemena, koja se po tome zovu brdanska plemena; to su: Bjelopavlići, Piperi, Rovca, Gornja i Donja Morača, Vasojevići, Bratonožići i Kuči. — Naziv B. je vrlo star. U ovom je imenu St. Novaković vidio izmijenjeno i zaboravljeno ime stare srpske oblasti Podgorja. *P. Š.*

BRDICA. Selo kod Skadra.

Boj na Brdici 26/27 i 27 januara 1913 g. Po zauzeću Bušatskoga visa 25/1, primorske trupe imale su zadatak da produže napad na Brdicu u cilju demonstrativnom: radi olak-

Digitized by Google

šanja glavnog napada, koji je vršio zetski odred (crnogorski) na Veliki Bardanjolt. Desna kolona primorskog odreda (drinska 2) uspjela je da 25/1 poslije kratke borbe posjedne Melguški vis i izvede svoju artileriju. Divizija (drinska 2) je prenoćila sa 2 bataljuna na visu, a pozadi ovog s ostalim dijelovima. 26/1 na tri depeše crnogorske vrhovne komande, da napad zetskog odreda na Veliki Bardanjolt nije uspio i da je crnogorska vojska na velikoj muci, radi čega moli, da primorske trupe pomognu napadom na Brdicu, naređeno je, da obje kolone primorskih trupa poduzmu napad na Brdicu, a ako ne uspiju, da se približe i pripreme noćni napad. Po ovome se i postupalo i tako se razvio boj. Bojište sačinjava prostor između Bojane, Drinjače, Melguškog i Brdičkog visa. Sjeverni dio — Brdički vis — potpuno komanduje zemljištem ispred njega. Južni dio — Melguški vis — dobar je polazan položaj protiv Brdice, ali je udaljen 4·5—5·5 km od nje. Istočni dio, bliže Drinjači (sjeverno od sela Ašti), ima nekoliko malih uzvišica i daje zgodan oslonac za napad. Sav ostali teren je ravan, otvoren, jako podvodan, a osim toga još i tučen artilerijskom vatrom s Malog Bardanjolta. Brdički vis je sačinjavao dio glavne obrane utvrđenog Skadra. Položaj uopće veoma jak i u inžinjerskom smislu utvrđen, i ako u većini brzom fortifikacijom, veoma dobro opasan jakom preprekom od žica od Drinjače do Bojane, kod pojedinih otpornih točaka u 5—6 redova, a na ostalom dijelu u 3 reda. Turci su ovaj odsjek (Brdicu) posjeli sa 2—3 bataljuna, i sa 14 brdskih i 2 poljska topa. U borbi su učestvovale i sve rezerve s Velikog Bardanjolta i 8 topova s Malog Bardanjolta. Srbi su napadali s 1 eskadronom, 2 pješadijska puka 2 poziva, 2 bataljuna 1 poziva, ½ bataljuna pionira, 8 brzometnih i 8 sporometnih topova s najvećim dometom 5·5 km, a u boju nije učestvovalo (lijeva kolona) 3 bataljuna 1 poziva i 3 bataljuna crnogorske vojske, te 2 sporometna topa. Po naređenju od 26/1, desna kolona primorskih trupa (drinska 2) krenula je s Melguškog visa također podijeljena u dvije napadne kolone u svakoj po puk 2 poziva i bataljun 1 poziva. U rezervi za desnom kolonom 2 bataljuna 2 poziva i pionirski polubataljun. Eskadron s 1 četom poslan je na istok k selu Kozmači radi osiguranja boka. Artilerija je bila na Melguškom visu. Oko 22 sata obje kolone stigle su na polovinu razmaka između Melguškog i Brdičkog visa i tu su se zaustavile radi pripreme noćnog napada. Lijeva kolona primorskih trupa, isto tako podijeljena u 2 kolone (desna 3 bataljuna 1 poziva, 1 crnogorski bataljun i 1 baterija, lijeva 2 crnogorska bataljuna i ½ baterije) s rezervom od 1 bataljuna 1 poziva, krenula se od sela Bušati i oko 22 sata prošla je šumicu istočno od Truši—Eper. Dalje nisu mogle kolone da se kreću, zbog jake vatre i teškog terena. Naređeno je, da izvrše noćni napad i to desna kolona na lijevo, a lijeva kolona na desno krilo Brdice. Napad početi u ponoći. Desna kolona pošla je u ponoći na napad i dospjela je do prepreke od žica i dotle već tučena jakom artilerijskom vatrom sa Brdice i Malog Bardanjolta, a tada i pješadijskom i mitraljeskom vatrom s Brdice. Artilerija s Melguškog visa nije mogla dobaciti do Brdice. Pješadija nije imala sprava za sječenje žica i zbog toga je samo jedan mali dio uspio da se provuče kroz žičanu prepreku i bio sav potučen jakom vatrom. Ostale trupe uhvatila je zora pred žicama, i zbog precizne i jake vatre palo je mnogo, a ostali se povukli k Melguškom visu, tučeni za sve vrijeme jakom artilerijskom vatrom. Bašibozuci su izišli pred žice radi pljačke mrtvih i poubijali mnoge ranjene, a dio Turaka je sišao s položaja u gonjenje, no bio vraćen jakom artilerijskom vatrom s Melguškog visa. Sa bataljunima iz rezerve i pionirskim polubataljunom posjednut je Melguški vis i prihvaćene trupe, koje su sa Brdice odstupale. Lijeva kolona kad je izašla iz šumarka istočno od sela Truši—Eper, naišla je na veoma močvarno zemljište, i u 21 sat 5 minuta komandant kolone predložio je, da se obustavi noćni napad, jer ne će biti jednovremen i uspješan. Komandant primorskih trupa usvojio je prijedlog i u ponoći poslao objema kolonama naređenje, da se napad obustavi i lijeva kolona nije ni vršila napad, dok ordonanc nije našao komandanta desne kolone do 7 sati 27/1, kad je već pješadija desne kolone bila razbijena. Time je boj bio i završen, i iz lijeve kolone pojačana je desna sa 2 bataljuna 1 poziva i posjela Melguški vis. Gubitci desne kolone bili su: poginulo i nestalo 16 oficira i 475 vojnika, ranjeno i evakuirano 14 oficira i 606 vojnika, zarobljeno 4 oficira i 477 vojnika. Rezultati boja bili su: krvavo je potpomognut zetski odred, koji je također s velikim žrtvama

Digitized by Google

uspio da 27/1 zauzme Veliki Bardanjolt, jer su sve rezerve bile privučene Brdici. Posljedice boja bile su: upućivanje na Skadar cijelog primorskog kora srpske vojske. *V. Belić.*

BREDA, vrsta kajsija, koja se dosta rasprostranila u Slovenačkoj, Hrvatskoj i Vojvodini. *I. R.*

BREGALNICA, rijeka u Južnoj Srbiji, lijeva pritoka Vardara. Izvire iz Maleš-planine (kota 1514 m), a ulijeva se 1·5 km jugozapadno od Hudova. Dužina toka je 162·8 km, a površina sliva 4.274·9 km². Pri srednjem najnižem riječnom stanju raspolaže hidrauličkom snagom od 30.450 konjskih snaga. *P. V.*

BREGALNIČKA BANKA U ŠTIPU. Osnovana je 20/10 1920. Kapital je 500.000 (5.000 akcija po 100 dinara). *N. S.*

BREGALNIČKA BITKA 17—25/6 1913. Poslije prvog balkanskog rata, saveznici (Srbi i Bugari), nisu se mogli sporazumjeti o podjeli zauzetog teritorija od Turaka. Srbija je stala, po saveznom ugovoru, na stanovište, da se rješenje toga spora preda arbitražnom sudu ruskoga cara. Ali Bugarska, pod utjecajem vojničke partije, a podsticana Austro-Ugarskom, nije htjela da sačeka rješenje ruskoga cara, već je 17/6, bez objave rata, izvršila prepad na srpsku i grčku vojsku i tim započela rat, a u isto vrijeme (na srpskoj fronti) i bitku. — Prostor, na kojem se je tukla bregalnička bitka, proteže se od Carevog vrha na Osogovskoj planini, pa niz oba njegova grebena, koji se spuštaju na jug i jugozapad, objema stranama Zletovske rijeke do njenog ušća u Vardar. Strategijsko-geografski to je važan prostor, jer se njim pregrađuje pristup Ovčjem Polju iz cijele bregalničke i strumničke zone. Na lijevokrilnom odsjeku (Osogovskom) važne su točke u taktičnom smislu: Car vrh (2.104), Kamenita Česma (1.882) i Retki Buki (1.775). Prolaznost ovog odsjeka veoma je ograničena, naročito za veća tijela. Na srednjem (zletovsko-bregalničkom) odsjeku važni su: a) položaj: Plavica—Crni vrh —Gramada (10 km), kao utvrđeni položaj za prihvat cijelog lijevog odsjeka (Osogova) i desne obale Zletovske rijeke. Na predterenu ovog položaja važni su oslonci: Drenak (750), Crveni breg istočno od sela Drenka i greben: kota 550 — kota 650 — Pešter; b) položaj Ježevo brdo sa srednjim ridom; c) uski kameniti greben Lojzanski rid (592) i d) Bogoslovac (780). Na bugarskoj strani važni su Rajčanski rid (880) i Štipski položaj (650). Na desnokrilnom odsjeku važan je položaj od Krivolaka preko karaule Šeobe do sela Dragova. Cijeli ovaj prostor je prolazan i na njem su mogla operisati i veća tijela. — U fortifikacijskom smislu na prostoru bio je dobro utvrđen položaj Dinlerski za zaštitu pravca k Velesu, ostale položaje utvrdile su posadne trupe nepotpuno i više za napadnu, nego za odbranbenu bitku. Na bugarskoj strani bio je utvrđen štipski položaj.

U bitci su učestvovale sa srpske strane 1 i 3 armija, 7 pješadijskih i 1 konjička divizija (127 bataljuna, 253 topa i 33 eskadrona), svega oko 176.000 boraca sa 253 topa; sa bugarske strane 4 armija, makedonsko-jedrensko opolčenje, 4 divizije i 3 brigade (95 bataljuna, 230 topova), oko 130.000 boraca.

Bugarski plan za bitku bio je, da koncentrisanim snagama 4 armije izvrše iznenadni prepad na srpsku vojsku, da povedu napadnu bitku s ograničenim ciljem (zauzimanje spornog teritorija), u kojem da potuku srpsku vojsku na fronti od Vardara duž Bregalnice i Zletovske rijeke do Car vrha, i da čvrstom nogom stanu na Ovčje Polje (posjedanjem i utvrđivanjem položaja od Krivolaka, po desnoj obali Bregalnice, na koti 550 blizu sela Štahova i na koti blizu Dobrave). — Srpski plan za bitku osnivao se na ratnom planu, koji je predviđao strategijski doček bugarskog napada na bregalničkoj fronti i po odbijanju ovoga, prelaz u nastupanje treće srpske armije u vezi sa Grcima. — I ako je plan predviđao napad Bugara i ako je srpska vojska donekle bila na oprezu, ipak nije se znalo vrijeme bugarskog napada i bitka je bila iznenadna za nju.

Raspored srpskih trupa 16 juna bio je: 3 armija dvjema divizijama posjela je frontu i to: timočkom 2 od Dragovskog položaja (zapadno od sela Dragova) pa do Bregalnice prema Testemelcima, i drinskom 1 od Bregalnice prema Testemelcima do kote 550. Obje divizijske konjice obrazovale su armijsku konjicu i poslane na promatranje fronte Čardakli—Uljarci. Moravska 1 držana je u rezervi na prostoru: selo Hadži Ahmedli—Dinler—Bešerli. 1 armija imala je šumadijsku 1 na desnoj obali Zletovske rijeke sa glavninom na prostoru Gradište—Asanica—Gramada; moravska 2 od sela Drenka (sa bataljunom na Retkim Bukama) preko Plavice—Pečenice do pod Crni vrh (dio od sela Ratovce

Digitized by Google

na sjever ostao je nezaštićen), dunavsku 1 na Car vrhu i Kamenitoj Česmi (svega 1 puk), kod Krive Palanke i na Stracinu i dunavsku 2 s jednim pukom na granici prema Golemom vrhu i s 3 puka sjeverno od druma Kumanovo—Kriva Palanka. — Raspored bugarske vojske bio je: 4 armija: 3 brigade makedonsko-jedrenskog opolčenja (đenerala Geneva) na liniji Kitka—Pašadžik; rilska divizija (6 pukova) od Rajčanskog rida ka Zletovskoj rijeci i duž ove do utoka njenog u Bregalnicu; tundžanska divizija (6 pukova) i brigada 3 divizije na štipskim položajima od brda Selce do Krive Lakavice; trakijska divizija kod Radovišta s prednjim trupama duž desne obale Krive Lakavice i prema Valandovu. Jedna brigada 6 divizije, kao rezerva armije, stizala je u Radovište.

Noću 16/17 juna oko 2 sata, tundžanska divizija i brigada 3 divizije prešle su Bregalnicu i cijelom snagom iznenada napale drinsku 1 na cijeloj fronti. Stražari i mrtve straže pod borbom su se povlačile na položaje svojih potpornica i na lijevom krilu i centru primile borbu, dok je na desnom krilu potpornica prešla u napad, ali je obuhvaćena i stavljena pod jaku vatru, pretrpjela ogromne gubitke i bila odbačena nazad k Bogoslovcu, ostavivši na taj način nezauzet prostor, koji su Bugari odmah iskoristili. Borba se vodila cijelog dana na cijeloj fronti. Žestoki napadi 8 bugarskih pukova pomaganih vrlo dobro artilerijom, odbijani su ili odmah vatrom, ili kontranapadima. Oko podne 17/6 stigla je armijska rezerva — moravska 1 — i uvedena u borbu sa 2 puka na lijevom, s jednim na desnom krilu i jednim u centru položaja drinske 1. Na kraju dana kod ovih dviju divizija poslije borbe od 19 sati stanje je bilo slijedeće: na lijevom krilu i centru srpske su trupe držale svoje glavne položaje: kotu 650, Lojzanski rid i Ježevo brdo, a na desnom krilu povučene su trupe za 2½ km prema Bogoslovcu. Bugarski pukovi zaustavljeni su pred položajem i pored ogromnih žrtava prepad nije uspio. Noć 17/18 na ovom dijelu fronte prošla je na miru.

Na odsječku timočke 2. Bugari su izvršili rano izjutra 17/6 napad na desno krilo, na selo Gavran. Odred na tom krilu povukao se i komandant divizije uputio je jedan puk u napad bugarske kolone preko sela Patrika. Borba se vodila cijelog dana na tom krilu i komandant divizije, koji je imao zadatak da napadne u bok bugarske trupe, koje napadaju drinsku 1, mjesto toga, koncentrirao je svoju diviziju više centru (karaula Šeoba) i desnom krilu. Bugari su sve više ojačavali kolonu, koja je napadala desno krilo i uporna se borba vodila cijelog dana. Na kraju dana timočka 2 ostala je na svom glavnom položaju na lijevom krilu i centru, a na desnom krilu povukla se u pravcu Velesa do Pepelišta. Bugari su prema ovoj diviziji zanoćili u dvije grupe: jedna zapadno od sela Patrika, a druga oko sela Brusnika. Preko noć Bugari su ojačavali ove trupe novim trupama iz Radovišta.

Kod srpske 1 armije 17/6 u zoru napala je bugarska rilska divizija cijelom snagom na prednje dijelove 1 armije od sela Lezova do Zletova zaključno. Srpski predstražni dijelovi povukli su se pod borbom na glavni položaj Crni vrh—Pečenica. Rilska divizija uspjela je do noći da zauzme položaj Drenak—Crveni breg—Korija. Na Osogovskom odsjeku vodio se boj oko položaja Retki Buki, koji je ovog dana zauzela bugarska vojska (Vidi Retki Buki). — Opći rezultat ovog dana bitke bio je, da su trupe srpske 3 i 1 armije zaustavile napad bugarske 4 armije na pragu Ovčjeg Polja i grupisale se za poduzimanje napada na nju.

18 juna: Na cijelom odsjeku drinske 1 Bugari su vršili napad i odbijeni; oko podne uputili su parlamentare s pismima o prekidu neprijateljstva, o čemu srpskim trupama ništa nije bilo poznato, te su, bojeći se kakvog lukavstva ili prevare, parlamentare vratili. Na desnom krilu dva srpska puka, obuhvaćena i tučena jakom vatrom, povukla su se na vis Bogoslovac. Ostale trupe i drinske 1 i bugarske ostale su na istim mjestima, na kojima su bile i noću 17/18.

Rano zorom bugarske trupe napale su i cijelu frontu moravske 1. Potpomognute jakom artilerijskom vatrom one su vršile glavni napad na kotu 650, koju su bili obuhvatili još prošlog dana. Lijevo krilo moravske 1 izdržalo je napad, dok se nije pojavio 11 puk (šumadijske 1), koji je još oko 5 sati krenuo u napad na kotu 550 sa svog položaja jugozapadno od sela Kukova. U 8 sati ovaj puk je pošao na juriš, ali poduhvaćen jakom artilerijskom vatrom s lijevog boka, počeo se povlačiti k polaznom položaju. Tad se je i ovdje pojavio bijeli barjak sa bugarske strane, ali neprijateljstva nisu ni ovdje prekinuta, već je 11 puk,

Digitized by Google

pomognut konjičkim pukovima, koji su sjahali za borbu pješke (4 i 1 konjički puk), a u isto vrijeme i napadom lijevog krila moravske 1 (2 puk), ponovo izvršio napad na kotu 550 i ovu zauzeo. Opkoljena posada ove točke većinom se predala ili bila zarobljena (16 oficira, 1000 ljudi, cijela zapregnuta baterija), a ostatak je odstupio Zletovskoj rijeci, gonjen 4 konjičkim pukom i vatrom sa cijelog položaja. Na ostaloj fronti napadi Bugara odbijeni su, a bugarske trupe, koje su napadale, također su se povukle prema Zletovskoj rijeci. — Isto tako Bugari su jakim snagama napali i timočku 2 i uspjeli su da zauzmu krajnji lijevokrilni odsjek: položaj kod sela Dragova, a odatle produžili napad prema karauli Šeobi. U tom su bili spriječeni i zadržali se na kosi prema karauli Šeobi. — Na ostalom dijelu fronte timočke 2 bugarski napadi zadržani su i pošto su i ovdje bugarski parlamentari vraćeni, nastalo je zatišje, koje se produžilo do noći. Divizija je ostala na položajima i preko noći.

1 srpska armija rano u zoru napala je dvjema divizijama bugarsku rilsku diviziju i brigadu 3 divizije i u ogorčenim borbama (tri juriša) cijelog dana, uspjela je da razbije Bugare, da zauzme Drenak—Retki Buki i gotovo na cijeloj fronti da prebaci Bugare preko Zletovske rijeke. Sa dvije ostale divizije (dunavska 1 i 2) posjela je graničnu frontu prema Čustendilu, osiguravajući ovim bok 1 armije. Ovog dana na cijeloj borbenoj fronti Bugari su pretrpjeli poraz, izuzev krajnje desno krilo 3 armije (timočka 2), gdje su se grozili pozadini.

Za slijedeći dan naređeno je, da 3 armija uporno brani svoje položaje, a u pogodnom momentu da prijeđe u nastupanje; upravljajući glavni udar između Štipa i ušća Zletovske rijeke, 1 armija imala je da nastupa pravcem na Kočane. — 19 juna: Drinska divizija 1 poziva poduzela je napad i bez velikog otpora uspjela je da očisti zemljište i da siđe do Bregalnice. Moravska 1 nastupala je preko kote 650 i sela Gornjeg Balvana i uspjela je da siđe na liniju Donji Balvan-ušće Zletovske rijeke u Bregalnicu. Bugarska trakijska divizija cijelom svojom snagom vršila je žestoke napade na timočku 2 i uspjela je da joj obuhvati oba krila. Timočka 2 očajno se branila i pred mrak se koncentrirala između karaule Šeobe i mosta na Vardaru. Šumadijska 1 spustila se sa svojih položaja i podišla je Zletovskoj rijeci, razvijena za napad na Rajčanski rid, ali zbog neraščišćene situacije kod moravske 2, vraćena je ponovo na liniju Crveni breg—Drenak. Moravska 2 raščišćavala je teren na desnoj obali Zletovske rijeke od zaostalih dijelova bugarskih trupa, a jednim pukom (3) sišla je sa Retkih Buka na jug, u pravcu sela Pašadžika, gdje je imala jaču borbu s bugarskim dijelovima. Konjička divizija, održavajući vezu između 1 i 3 srpske armije, sišla je na desnu obalu Zletovske rijeke. Dunavska 1 i 2 i ovoga su dana držale graničnu frontu prema 5 bugarskoj armiji. Bugarske trupe na bregalničkoj fronti organizirale su se na položajima na lijevoj obali Zletovske rijeke i na štipskim položajima.

20 juna: Drinska 1 i moravska 1 ovog su dana demonstrirale poglavito artilerijskom vatrom prema štipskim položajima, a timočka 2, napadnuta s tri strane nadmoćnim bugarskim snagama, vodila je upornu borbu na cijeloj fronti, a poglavito kod Krivolaka, gdje su Bugari uspjeli da potpuno rastroje jedan puk (14), koji ga je branio. 1 armija, sa šumadijskom 1 i moravskom 2, napala je Rajčanski rid, uspjela je da prijeđe Zletovsku rijeku, i omrkla je na nekoliko stotina metara ispred glavnog bugarskog položaja na Rajčanskom ridu. Konjička divizija održavala je vezu između 1 i 3 armije. Dunavska 1 i 2 vodile su slabe borbe s dijelovima 5 bugarske armije na graničnom frontu.

21 juna: drinska 1 ostala je na svom mjestu prema štipskim položajima i djelovala je artilerijskom vatrom na njih. Moravska 1 rokirala je u desno od drinske 1 radi prihvata timočke 2, koja je posljednjim naporima zadržavala napad Bugara i pred veče je bila odbačena k selu Uljancima. 1 armija, sa šumadijskom 1 i moravskom 2, uz sudjelovanje konjičke divizije, vršila je napad na Rajčanski rid i poslije očajnog otpora Bugara uspjela je da ga zauzme i na njemu ostala, ne poduzimajući gonjenje razbijenih bugarskih trupa, koje su napustile Rajčanski rid i odstupile prema Kočanima. Dunavska 1 i 2 bila je na graničnoj fronti, a crnogorska divizija upućena je iz Kumanova u sastav 1 armije.

22 juna: drinska 1 i moravska 1 ostale su na dosadanjim položajima; timočka 2 prikupljala se kod sela Karaslara; šumadijska 1 s Rajčanskog rida upućena je na Ovčje Polje

Digitized by Google

k selu Hadrifakli i kretala se tim rokadnim pravcem; moravska 2, ojačana dijelovima crnogorske divizije, poduzela je kratko nastupanje u pravcu Kočana, napala je zaštitne dijelove Bugara i zaustavila se na 10—12 kilometara od Kočana. Konjička divizija vršila je nastupanje dolinom Bregalnice i izašla je na visinu moravske 2; dunavska 1 i 2 ostale su na svojim graničnim odsjecima, pred kojima se pojavila jačim snagama 5 bugarska armija. Bugari su ovoga dana vršili povlačenje svojih trupa od Krivolaka (trakijska divizija) k Štipu, a kod Kočana su pripremali obranu zaštitnim dijelovima.

23 juna: Drinska 1 ostala je na svojim položajima; šumadijska 1 izvršila je rokadni marš i prikupila se na prostoru Hadrifakli—Hamzabegovo (pozadina drinske 1). Moravska 1 vršila je nastupanje k napuštenim položajima timočke 2, koja se sređivala kod Karaslara; moravska 2, crnogorska i konjička divizija, napale su i zauzele Kočane i okolinu. Bugari su se povukli prema Grlenskim položajima. Dunavska 1 i 2 na graničnoj fronti odbile su napade bugarske 5 armije, koja je pokušavala, da ih vrši na cijeloj fronti (u krivorečkom pravcu).

24 juna: 1 armija u dvjema grupama ostala je ovog dana kod Kočana i na krivorečkom pravcu; 3 armija sa šumadijskom 1 i drinskom 1 ostala je prema Štipu, a moravska 1 vršila je nastupanje i izbila na frontu karaula Šeoba—Dragovo, ne naišavši na bugarske trupe. Bugari su poduzeli povlačenje i sa štipskih položaja u pravcu Radovišta, bez gonjenja sa srpske strane.

25 juna: 1 armija je ostala kod Kočana i na krivorečkom pravcu, 3 armija vršila je pokret prema štipskim položajima i bez otpora ih je zauzela, sa moravskom 1 produžila je nastupanje k Radovištu. Konjička divizija upućena je u nastupanje k Radovištu u cilju gonjenja Bugara i veze s Grcima, i uveče je stigla u Radovište, a 26 juna uhvatila je vezu s Grcima, ne naišavši na bugarske trupe. Bugari su uspjeli da se izvuku i da se preko Radovišta i Pljačkavice prebace prema Golaku i spreme za obranu na Grlenskim položajima. Ovim je završena bregalnička bitka i od tad počinje manevar za novu operaciju.

Gubitci kod 1 i 3 srpske armije bili su oko 20.000 mrtvih i ranjenih, kod 4 bugarske armije oko 30.000 mrtvih, ranjenih i zarobljenih. Rezultati: Srbi su zadobili materijalnu i moralnu pobjedu, koju istina nisu eksploatisali, ali su zadobili veliki plijen i znatan broj zarobljenih. Bugarski ratni plan potpuno je rastrojen i oni su bili prinuđeni da pređu u defenzivu. Posljedice ove bitke bile su ulazak i Rumunjske i Turske u rat protiv Bugara i ubrzanje završetka rata.

V. Belić.

BREGALNIČKA EPISKOPIJA. Po Teofilaktu, arhiepiskopu ohridskom, B. E. je osnovana u 9 vijeku, kao centar za pokrštene Slovene oko današnje rijeke Bregalnice i po Ovčjem Polju. Oko 870 sagrađen je u gradu Bregalnici veliki hram i u njega su prenesene moći strumičkih mučenika iz grada Strumice. Tom prilikom je postavljeno u tom hramu naročito sveštenstvo, koje će obavljati bogoslužena na slovenskom jeziku. Kasnije je ta episkopija nazivana ovčjepoljskom, maleševskom, zletovskom ili lesnovskom, a najviše morozviskom, a krajem 14 vijeka spojena je sa velbuždskom ili ćustendilskom.

R. G.

BREGALNIČKA OBLAST, u Južnoj Srbiji, najvažniji je strategijski i najznatniji granički predjel prema Bugarskoj. U zaleđu su joj na sjeveru vranjska, na zapadu skopska, a na jugu bitoljska oblast. Oblasno je središte Štip. Prema vranjskoj oblasti granica B. O. ide najvišim vrhovima Osogova (Retke Bukve i Carev vrh), a prema skopskoj odatle dalje razvođem između sliva Bregalnice i Pčinje s Vardarom, ostavljajući susjednoj oblasti samo gornji tok Zletovštice. Prema bitoljskoj oblasti granica ide Bregalnicom, nešto nad ušćem, zatim Lakavicom, pa razvođem prema Vardaru, a od Plauša do Ograždena presijeca Strumicu i njenu pritoku Turiju, ostavljajući njihove gornje tokove u B. O.

B. O. je prostrana 4.956 km² i zahvata skoro cijeli sliv Bregalnice i Radoviško Polje u gornjoj Strumici. — Bregalnica je dobro poznata iz srpskog sredovječnog doba i spominje se više puta (1332, 1347—1350, 1348, 1355, 1381). — Istočni kraj oblasti iznad Kočanskog polja čine šumovite planine, koje visoko uokviravaju gornju Bregalnicu u Malešu i Pijancu, a u zapadnom dijelu zemljište se preko Ovčjeg Polja i Lakavice jako snižava k Vardaru. — Planinski predjeli gornje Bregalnice imaju oštriju klimu, dok su u donjoj Bregalnici i Radoviškom polju osjetljivi utjecaji sredozemne klime. — U B. O. glavna je pri-

Digitized by Google

vreda zemljoradnja. Na tržištima se jako cijene ovčjepoljska pšenica, kočanska riža, radoviški afijon i maleške šljive i kukuruz. Prostrane paše planina gornje Bregalnice omogućivaju znatno i stočarstvo. Ima i rudnog blaga (ugalj, gvožđe, olovo). Normalnom prugom Štip—Veles oblast je vezana sa Skopljem, preko koga je u živoj trgovačkoj vezi sa Beogradom. Lokalna privredna središta su spojena dobrim drumovima s oblasnim središtem. U oblasti ima 104.460 stanovnika (godine 1921); ukupno uzevši, rijetko je naseljena (21 stanovnik na 1 km²), a samo se okolina Štipa ističe gušćom naseljenošću (25—55 stanovnika na 1 km²). Glavnu masu stanovništva čine Srbi (72.838), skoro svi pravoslavni, a od manjina su važniji Turci (Juruci i Konjari). — Naš narod je vrlo vrijedan i teži napretku, ali ga u tom ometa još uvijek slaba bezbjednost ovoga kraja. U najnovijoj našoj historiji ime Bregalnice ovjekovječeno je 1913 pobjedom srpske vojske nad bugarskom, poslije njenog iznenadnog i bratoubilačkog napada.

Literatura: Pavlović, Bregalnička oblast (1924).

V. Radovanović.

BREGAVA, rječica u Hercegovini, lijeva pritoka Neretve. Izvire iz uske, strme doline, na visini oko 190 m i 7 km istočno od Stolca, a ulijeva se 2·2 km južno od sela Gasovčića. Dužina toka je 31 km, površina sliva 466·7 km². *P. V.*

BREITHAUPT A., saski rudarski stručnjak. B. je 1856, na poziv srpske vlade, putovao po Srbiji s naročitim zadatkom, da traži rudnike soli. O tome radu naštampao je B. u freiburškom rudarskom časopisu nekoliko rudarsko-geoloških bilježaka o sjeveroistočnoj Srbiji. Za petrografiju Srbije značajna je njegova bilješka: Timazit, eine neue Gesteinart und Gamsigradit, ein neuer Amphibol (Berg- und Hüttenmännische Zeitung, 1861, No 6, 51—54), u kojoj je postavio novu vrstu amfibola — gamzigradit i novu vrstu andezita—timazit.

J. Ž.

BREJC JANKO DR., advokat i doktor prava (18/11 1860, Brezje, kod Tržića). B. je učio osnovnu školu u Tržiću i Celovcu, gimnaziju u Celovcu i Ljubljani, a univerzitet u Beču. Od 1901 do 1903 je bio poslanik u kranjskom zemaljskom saboru. Od 1903 do 1918 živio je u Celovcu i bio je politički vođa koruških Slovenaca. Od 20/1 1919 do 6/11 1919 i od 24/2 1920 do 14/12 1920 je bio predsjednik zemaljske vlade za Slovenačku. *M. Kos.*

BREKOVO, crkva Sv. Nikole u užičkom okrugu. Po tradiciji osnovana je pod Nemanjom. Spominje se u 16—17 vijeku. Sadašnja je crkva sazidana 1765. *V. P-ć.*

BRENNOS, galski knez, koji je upao sa svojim plemenom 280 prije Kr. u Peoniju (danas oblast na gornjem Vardaru i Crnoj Reci). B. se zatim spustio u Grčku i dopro čak do Delfa. Možda mu je pošlo za rukom da zauzme i delfsko proročište. Ipak je B. ovdje pretrpio neuspjeh i morao je narediti svojoj vojsci da odstupi natrag. *N. V.*

BRENTA, sud od drveta, koji se nosi na leđima, a služi kod berbe za nošenje grožđa. *I. R.*

BRESKVA, vrsta voća, koja uspijeva u toplijim krajevima, te je ima dosta posađene po vinogradima. Uspijeva u primorskim krajevima, zatim u Hercegovini, Srijemu, Srbiji i u vojvođanskom pijesku. B. se u najvećem dijelu snabdijevaju veći gradovi (Beograd, Zagreb, Novi Sad). Prije se dosta B. izvozilo u Austriju i u Varšavu. U prerodnim godinama od lošijeg ploda B. peče se rakija (breskovača). *I. R.*

BRESNITZ VON SYDAČOFF PHILIPP, novinar i publicista (2/11 1868, Beč). Svršio je filozofske nauke. Proputovao je Orijent, Balkan i Rusiju. Od 1896 živi u Beču. Od 1895 napisao je znatan broj članaka o prilikama na Balkanu i u Srbiji. Pisao je na njemačkom i francuskom jeziku. Sada je šef redaktor Balkankorrespondenz. *D. P.*

BRESTOVAC, moderno lječilište za grudobolne i sušičave, u gori Medvednici, 880 m visoko niže Sljemena, od Zagreba 9 km k sjeveru. Ima lijep izgled na Zagreb i Posavinu. *J. M-n.*

BRESTOVAČKA BANJA (timočki okrug). Ima izvore sumporovite vode 37—41° C, 385 m visine, srednja temperatura u toku sezone 22·5° C. Kupanje u basenima i kadama. Glavne indikacije: reumatizam, neuralgija, živčane bolesti, ženske bolesti. Željeznička stanica Borski rudnik. Državno je kupalište. *L. N.*

BRESZTYENSZKY ŠANDOR PL. DR. (Brešćenski), profesor prava i političar (5/9 1843, Prečec — 9/5 1904, Ples). Učio je gimnaziju u Zagrebu, pravne nauke u Zagrebu i Budim-

Digitized by Google

pešti. 1868 postao je doktor prava. 1869 bio je profesor na pravnoj akademiji u Zagrebu, 1874 profesor civilnog procesa i hrvatsko-ugarskog privatnog prava na sveučilištu u Zagrebu, 1874/75 i 1884/85 bio je dekan pravnog fakulteta, a od 1880 do 1881 rektor. Umirovljen je iz političkih razloga 1894. — B. je ostavio više zaklada za studente. Bio je narodni zastupnik u hrvatskom saboru (od 1892 do smrti) i predsjednik ujedinjene opozicije. Odlikovao se velikom obrazovanošću i savršenim formama; u kulturnom pravcu bio je konzervativan. Od njegovih rasprava ističu se: Pravnopovjesni podatci o Turopolju (Mjesečnik, 1892), Pravo prekupa u plemenitoj općini Turopolje (Mjesečnik, 1902). 1896 pokrenuo je B. reviju Balkan, u kojoj je zastupao sjedinjenje crkava.

Literatura: Mjesečnik pravničkog društva, 1904. 469. *L. P.*

BREUCI, veliko ilirsko pleme na obje obale Save, zapadno od današnje Srijemske Mitrovice. B. su sudjelovali u dalmatinsko-panonskom ustanku 6—9 po Kr. *N. V.*

BREYER MIRKO (Brajer), kulturni historik i antikvar (23/10 1863, Varaždin). Učio je srednje škole u Varaždinu i Zagrebu, zatim je putovao mnogo po svijetu i po prekomorskim krajevima do Indijskog Oceana, a duže vremena boravio je u Adenu (Arabija), Hamburgu i Beču. 1903 došao je B. u Zagreb, gdje je osnovao izdavačku knjižaru i naučni antikvarijat. Živi sada u Zagrebu. — B. se javljao svojim radovima u Vijencu, Prosvjeti i Nadi. Posebice je izdao Pokus bibliografije povijesti pobjede kod Siska 1593 (1893) i Prilozi starijoj hrvatskoj književno-kulturnoj povijesti (1904). Kao antikvar B. je skupio veliki broj rijetkih starih izdanja, a kao pisac radova iz područja literarne i kulturne historije donosio je uvijek nove, nepoznate građe, naročito s bibliografske strane. *B. V.*

BREZA, državni ugljeni rudnik u Bosni. Vezan je prugom (6 km) za prugu Bosanski Brod—Sarajevo kod stanice Podlugovi. Otvoren je 1907. Ugalj ima oko 4.500 kalorija. Proizvodnja je oko 145.000 tona godišnje. *S. P.*

BREZJE, selo u Slovenačkoj, u blizini Radovljice (željeznička stanica Otoče). Ima 373 stanovnika. B. je jedno od najznatnijih mjesta u Slovenačkoj, gdje dolazi osobito o Bogorodičinim praznicima vrlo mnogo svijeta. B. su 1800 dobile malu kapelu, posvećenu Mariji Pomoćnici, u kojoj su 1814 smjestili Marijinu sliku, djelo slikara Lajera. Kao sveto mjesto postalo je B. na glasu poslije 1863, kad se pronio glas, da je Marijina slika »čudotvorna«, a još više kad se 1871 otvorila Gorenjska željeznica. 1889—1900 sagrađena je današnja velika crkva, a njenu upravu uzeli su franjevci, koji su poslije 1897 sagradili i manastir i 1898 u njemu se nastanili.

Literatura: Henrik Damit, Marija Pomagaj na Brezjah (1914). *A. M.*

BREZNICA, v. Đakovo.

BREZNIK ANTON, slovenački ekonomski praktičar (14/6 1737, Komenda, kod Kamnika — 27/4 1793, Žalec, kod Celja). B. je bio 1761 svećenik i beneficijat u Žalcu i jedan je od prvih, koji su mislili da pomoću književnosti pomognu slovenačkim seljacima. Glavna su mu djela: Večna pravila od gospodarstva, koja su u istoj jezičnoj redakciji svuda raširena (tri izdanja u Ljubljani 1789, u Celju 1791, u Ljubljani 1803, 1807, u Mariboru oko 1808).

Literatura: F. Kidrič, Anton Breznik i njegova Pratika (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1924, 112—16). *F. K.*

BREZOV LIST, vrsta američke loze, kojoj je list nalik na brezin list. *I. R.*

BREZOVAČKI TITO, kajkavski komediograf (1757, Zagreb — 29/10 1804, Zagreb). Humaniora je učio B. u Varaždinu i Zagrebu, pa je stupio u red pavlina. U Budimu je stekao čast bakalaura filozofije i teologije. Postao je svećenik 1781. Kao pavlin vršio je B. u Varaždinu dužnost njemačkog propovjednika. Poslije ukinuća svoga reda (1783) B. je kao ekspavlin bio kapelan po različitim župama. 1800 stekao je prebendu Sv. Ivana u župi Sv. Marka u Zagrebu. — Književni prvenac B. je Sveti Aleksij (1786) u 4 čina, izvorna dramatizacija legende o rimskom svecu Aleksiju. Književnom radu vratio se B. opet tek posljednjih godina života, za vrijeme svoga ponovnog boravka u Zagrebu. Pjevao je prigodnice na latinskom, njemačkom i hrvatsko-srpskom jeziku. U kalendarima je objavio satiričke kajkavske pjesme. Po imenu samo poznata je njegova satira Kovač Krapinski i melodrama Igrokaz pastirski. Najvažnija su mu djela: Diogeneš ili sluga dveh zgubleneh bratov i Matijaš Grabancijaš Dijak (1804), socijalne komedije

Digitized by Google

iz života starog Zagreba. — B. kao komediograf iznosi sve tipične likove tadašnjeg hrvatskog društva: đaka, građanina, seljaka, maloga plemića i velikaša, u velikom bogatstvu boja, u svim tančinama kulturnih i društvenih opreka, u jedno veoma zanimljivo doba, kad prosvjetiteljske ideje naglo preobražavaju više društvene slojeve, a niži još žive duhovnim životom protureformacije. U tome sukobu konzervativne starine, koja je kočila svaki duhovni napredak, i racionalizma, koji je bezobzirno rušio sve dotadašnje vrijednosti, B. je kao prosvjetitelj zauzeo posredno stanovište: da se zdrava jezgra starine veže sa svim pozitivnim tekovinama racionalizma. B. je propagirao ideju čovještva, isticao opće dobro nad ličnim dobrom, zastupao znanje kao osnov svakoga napretka i prosvjetiteljska načela odgoja nove generacije iz svih društvenih slojeva, koja će imati sve vrline starine, a biti bez pogrješaka ekstremnih racionalista. B. je najjači predstavnik prosvjetiteljstva u Hrvatskoj i najbolji kajkavski komediograf.

Literatura: Dr. B. Vodnik, Prilozi za povijest hrvatske književnosti (Građa, 9, 1920). *B. Vodnik.*

BREZOVICA, ponornica u Srbiji, u Kučaju, oko 16 km sjeverno od mjesta Krivoga Vira (na izvoru Crne Reke). Izvire iz Javorišta (kota 950, kota 957, Brezovački Vis 1.014 m), teče na jug, pa na jugozapad, a ponire kod kote 861. Dužina toka je 4 km. *P. V.*

BREZOVO POLJE, mjesto u Bosni, na desnoj obali Save, istočno od Brčkog. Ima 1.109 stanovnika (1910). Osnovali su ga 1864 muhamedanski iseljenici iz Srbije. B. P. je na putu Brčko—Bjeljina, a stanovnici se bave kiridžijanjem kolima. *M. F.*

BREŽICE, varoš u Slovenačkoj, leži u ravnici na Savi, prema ušću rijeke Krke. Ima 1.314 stanovnika. — B. se spominju prvi put 1241. Bile su svojina salzburških nadbiskupa do kraja srednjeg vijeka; od 1494 nalazile su se B. u vlasti Habsburgovaca. Salzburški nadbiskup dao je 1353 B. prava varoši i trgovanja. Posljednja dva vijeka nalazilo se u B. središte velikog fidejikomisa grofova Attemsa, koji imaju još danas u varoši veliki grad sa četiri velike kule na uglovima i s velikom viteškom dvoranom. U početku novoga vijeka patile su B. mnogo od turskih upada, isto tako i za vrijeme seljačkih buna. Pred B. bila je 1515 velika bitka među pobunjenim slovenačkim seljacima i gospodom pod komandom štajerskog zemaljskog poglavara Dietrichsteina; seljaci su bili sasvim pobijeđeni, mnogo zarobljenika obješeno je na bojištu. — B. su sjedište sreskog poglavarstva, suda i imaju željezničku stanicu. Namjerava se, da se kod B. podigne na Savi velika električna centrala za Zagreb. 40 minuta južno od B. na Savi kod Čateža nalaze se Čateške Toplice (indiferentno kupalište 50° C), koje su primitivno uređene. — Okolina B., naročito prema sjeveru, ima vrlo razvijeno vinogradarstvo. Kod Globokog kopa se lignit. *A. M.*

BREŽOVSKI MAKSIM, svećenik u Deszpot-Szent-Ivany-u i upravnik putujućeg diletantskog pozorišta (1811 — 10/1 1890, Szent-Ivany). B. je ostavio o sebi nešto podataka u članku Prilog za građu historije srpskog pozorišta (Pozorište, br. 16, 1874). Prema tim podatcima B. je 1828 sudjelovao, kao prikazivač, u predstavama Kod fazana u Novom Sadu. U društvu su bili: Popović Komoraš, Pera Korov, Jova Rajić, Persa Suzanova, Atanasije Nikolić i B. Davali su komad Robovi u Italiji. Pošto se društvo odmah razišlo, sastalo se tek 1837 kao putujuće diletantsko pozorište. B. je u njemu predstavljao starce. Prikazivali su ove komade: Romeo i Julija, Kir Janja, Prijatelji, Lijepa Grkinja. Trupa, pošto je bila proširena novim članovima, otišla je iz Novog Sada u Zemun, o trošku mladog Opujića iz Trsta, a zatim u Pančevo (na tri mjeseca), odakle se vratila u Novi Sad u vrijeme mesojeda 1838. Krajem 1839 pozvala ih je zagrebačka čitaonica na gostovanje. Poslije podužih pregovora društvo je dobilo 1.000 forinti za putni trošak, a svaki član po 100 forinti mjesečne plaće. U zgradi zagrebačkog gradskog kazališta, koja je bila vlasništvo Kristofora Stankovića (jednog od rodoljubnih osnivača hrvatskoga kazališta), priredila je trupa 10/6 1840 prvo kazališno veče, zabavu, kakve dotle nije bilo. Poslije svečanog, gotovo proročkog prologa I. Mažuranića, Novosađani su prikazali Kukuljevićevu dramu Juran i Sofija. Gajeva Danica pisala je o tome: »Zaisto to je bio jedan večer, koji zaslužuje u anale naše domovine zapisan biti!« Časopis Kroacija ističe, da je veliki momenat, kad jedan narod prvi put čuje svoj mili jezik javno na daskama kao živi i sposobni za kulturu i književni govor. Iz Zagreba je trupa išla u Karlovac, Sisak, ponovo se vratila u Zagreb, a odatle otišla u Beograd,

Digitized by Google

da iz njega ode u svoje polazno mjesto, u Novi Sad. B. se vratio poslije toga na svoju parohiju u Szent-Ivany.
R. Odavić.

BRGAT (talijanski Bergatto), dva sela (Donji i Gornji B.) u Dalmaciji, oblast i kotar Dubrovnik, općina Župa Gornja. Na prologu je između Šumeta i Župe, a prije je često spominjano, kao mjesto na putu Dubrovnik—Trebinje. Sada udara željeznica sjevernom kosom prologa ispod Gornjeg Brgata (rimokatolička župa).
J. M-n.

BRGLJUN, dalmatinska vrsta vinove loze, od koje se najradije prireduje vino proseko. *I. R.*

BRGULJANIN MARTIN, bosanski franjevac, redodržavnik u Rami. Kao redodržavnik dva put je upravljao Bosnom Srebrnom (1631—1634 i 1640—1643). 1631 javio je B. u Rim za žestoka progonstva, što ih stalno vrše muslimani protiv bosanskih franjevaca. 15/8 1633 molio je B., s ostalim bosanskim ocima, sabranim u Olovu, da rimska kurija dade bosanskoj biskupiji za upravitelja fra Jeronima Lučića, kome je, kad je 1636 postavljen, čestitao jednom latinskom pjesmom (Franjevački Glasnik, 1895), u kojoj je izjavio nadu, da će i njegovoj potlačenoj Iliriji jednom sinuti sunce. I ako su mu, kao i Lučiću, rođaci prešli u islam, B. u islamu ne vidi do moćnog neprijatelja svoje vjere, čiji će se nasrtaji, kako se nada, razbijati o Lučićeve kreposti. 1644 bosanski biskup fra Tomo Mrnjavić predložio je B. svetom zboru za raširenje vjere, da zajedno s fra Filipom Trnovčaninom odredi granice između bosanske i skradinske biskupije. B. je bio ugledna i moćna ličnost kako u svojoj domovini, tako i u Rimu.
J. J.

BRIAND ARISTIDE (Brijan Aristid), francuski političar i državnik (1862, Nantes). Poslanik od 1902, bio je sedam puta predsjednik francuskog ministarstva. B. pripada zasluga za uređenje solunskog fronta. *M. I.*

BRIBIR, selo u Dalmaciji, oblast Split, kotar Šibenik, općina Skradin, uz cestu iz Skradina (14 km sjeverozapadno) u Benkovac. Ima 826 stanovnika; pravoslavnu parohiju (prije je rimokatolička župa pripadala tadašnjoj biskupiji skradinskoj). — Ime B. pokazuje na rimsko mjesto Barbarija, pa se ondje našlo i starina. B. je nekad bio znatno mjesto: središte starohrvatske županije B. i zavičaj bribirskih knezova Šubića. Prvi se put spominje županija B. u polovini 10 vijeka. U 11 vijeku ističe se više bribirskih župana, među njima i ujak kralja Zvonimira, Strezinja, u 12 vijeku Miroslav Bogdančević, a na početku 13 vijeka Gregorije, praotac porodice Šubića Zrinskih. *J. M-n.*

BRIBIR VINODOLSKI, selo u Hrvatskoj, županija modruško-riječka, kotar Novi; na vinodolskoj cesti, od Novog 5 km, a od Crikvenice 8 km daleko; na Glavici 145 m visokoj. Ima 221 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, čija je crkva Sv. Petra i Pavla ujedno i zborna crkva modruškoga kaptola, pučku školu, poštu, telegraf i telefon. — B. je bio nekad sav opasan zidom i kulama, čiji se ostatci još dobro vide. U starim se pismima često naziva »varoš« i »grad« za razliku od tamošnje tvrđave »kaštela«, od koje postoji samo četvorouglasta kula s nešto debelih zidova do nje. Kod stvaranja Vinodolskoga Zakona (1288) bili su i poslanici B., koji je od početka 13 vijeka s vinodolskom knežinom pripadao krčkim knezovima Frankopanima, a poslije njihovim rođacima Šubićima Zrinskima. Po njihovoj katastrofi (1670/71) zaplijenila je grad B. dvorska komora. Polovinom prošloga vijeka dobila ga je općina, koja ga je većim dijelom dala porušiti. — Vinorodna okolina B. znatna je u paleontologiji; 1845 nađeni su ondje ostatci mastodonta, tapira i pretpotopnoga jelena (sada u Beču). B. V. je rodno mjesto Dr. Josifa Pančića.
Literatura: E. Laszovski, Gorski Kotar i Vinodol (Matica Hrvatska, 1923, 215—228). *J. M-n.*

BRIGLEVIĆ MARTIN, pavlin, iz polovine 15 vijeka, latinski prigodni pjesnik. Napisao je u heksametrima Poema artificiosum, quo vitam St. Pauli versibus heroicis, quorum singuli a littera P. incipiunt, descripsit.
Đ. K.

BRIJAČ je zanatlija, koji se bavi brijanjem i šišanjem, a pored toga u većini slučajeva i friziranjem (češljanjem), kako muških tako i ženskih. B. može postati onaj, koji je dokazao stručnu sposobnost i položio stručne (majstorske) ispite, a ima propisanu praksu od više godina. Od brijačkog majstora se traži, pored njegovog stručnog znanja, da poznaje i osnove higijene, naročito iz razloga, što je njegov zanat takav, da postoji uvijek mogućnost prenošenja zarazne bolesti. U manjim mjestima brijači se kod nas bave i vađenjem zuba, puštanjem krvi i tome

Digitized by Google

slično, što im nije liječnički dozvoljeno, ali s obzirom na čestu hitnu potrebu vađenja zuba naročito kod seljačkog svijeta, preko ovoga se prelazi i ne čini se nikakvo pitanje. Pored naziva B. poznat je ovaj zanat kod nas u pojedinim pokrajinama pod imenom berberina, barbira ili brice. *Lj. O.*

BRINJE. 1. Selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, u Brinjskom polju, na cesti Senj—Ogulin, 45° s. š. Ima 1090 stanovnika; poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsko poglavarstvo, kotarski sud, kotarsku šumariju imnovne općine ogulinske, rimokatoličku župu, čija je crkva nekad pripadala augustinovcima, pučku školu i pilanu. — U rimsko doba tu je bilo naselje Monetium. Usred B., na malom brežuljku, razvaline su brinjskoga grada Sokolca, čija je crkvica gotskoga stila dobro sačuvana. Grad su Sokolac s B. držali krčki knezovi Frankopani. U B. je 1411 proslavljeno zaručenje Ivana, sina Nikole Frankopana, s Katarinom, kćerkom cetinskoga kneza Ivana Nelepića. Slijedeće je godine bio u gradu kao gost kralj Sigismund. 12/1 1425 bio je u B. zbor devet braće Frankopana. Kad su učestale provale Turaka, prisvojio je B. kralj Ferdinand I. i podredio ga kapetaniji senjskoj. Turci su više puta navaljivali na grad B., ali ga nisu mogli osvojiti. Tako ih je 1661 odbio Petar Zrinski i kod Jurjevih Stijena do nogu potukao. *J. M-n.*

2. Grad u Hrvatskoj (zove se i Sokol), na mjestu nastanjenom već u predrimsko doba. Ruševina goleme branič-kule; vrlo lijepa gotska kapela na tri kata; jedinstven spomen graditeljstva. *Đ. S.*

BRIST, selo u Dalmaciji, oblast Dubrovnik, kotar Makarska, u Gornjem Primorju, gotovo nasuprot istočnom rtu ostrva Hvara (Sućuraj). Ima rimokatoličku župu, ugljarsku zadrugu, parni mlin. B. je rodno mjesto narodnoga pjesnika fra Andrije Kačića Miošića. *J. M-n.*

BRKIĆ-JOVANOVIĆ VASILIJE, posljednji Srbin patrijarh na pećskom prijestolu (oko 1719, Karlovci — poslije 27/6 1771, Rusija, ili na putu iz Beča za Rusiju). Do 1749 B. je bio protođakon u Karlovcima; zatim je pobjegao i potucao se po raznim krajevima. Krajem 1749 bio je u Ptuju u Štajerskoj, 1752 u Topli kod Ercegnovoga u Boki, a 1756 postao je mitropolit novobrdski i kosovski. 1759 premješten je za mitropolita u Sarajevo, a 1763 postao je pećski patrijarh. 1765 oklevetan je od Grka i zatočen na ostrvu Cipru, a 1767 uspio je da prebjegne u Crnu Goru. Za vrijeme Šćepana Malog 1769 prešao je s ruskim knezom Dolgorukim u Italiju; početkom 1770 bio je u Trstu, a početkom 1771 s admiralom Orlovim u Livornu. Krajem juna 1771 nalazio se u Beču i tražio sredstva da otputuje u Rusiju. U Livornu je napisao djelo: Opis turskih oblasti i u njima hrišćanskih naroda, a naročito naroda srpskoga, koje je izdao I. Ruvarac u Spomeniku Srpske Kraljevske Akademije, 10. *R. G.*

BRKUT (Gypaëtus barbatus), velika je grabljivica iz porodice orlova. Od strvinara razlikuje se perjem pokrivenom glavom. Vrlo karakterističan je za njega čuperak čekinjastog perja ispod kljuna. Stanovnik je visokih planina. Nekada je bio i u našoj državi raširen. U Alpama i u Bosni i Hercegovini je krajem 19 i početkom 20 vijeka izumro. Danas živi kod nas samo još u razmjerno malom broju po visokim planinama Srbije, naročito u Makedoniji, a možda i u Crnoj Gori. Hrani se poglavito strvinom i navaljuje samo na manje životinje. *E. R.*

BRLIĆ ANDRIJA TORKVAT (1826—1868). Sin je I. Brlića. Pisac kao i otac mu, gramatike našeg jezika (Grammatik der illyrischen Sprache wie solche im Munde der Serben und Kroaten gebräuchlich ist, 1854). B. je učestvovao i u nekim publikacijama u vezi s ilirskim pokretom. B. gramatika rađena je u znatnoj mjeri po Vuku i Daničiću, te nema onu važnost kao gramatika njegova oca. *A. B.*

BRLIĆ IGNJAT, trgovac u Brodu (1795—1855). Bavio se i našim jezikom i pratio ondašnje kulturne pokrete; sudjelovao je u ilirizmu. B. se dopisivao sa Vukom Karadžićem, koji ga je cijenio. — 1833 izašla je B. Grammatik der illyrischen Sprache, u kojoj je, uglavnome, domaći govor (slavonski) s domaćim (posavskim) akcentom. Bilo je još dva izdanja B. gramatike (1842, 1850). Zbog domaće boje djelo ima i danas važnosti. B. je bio član Srpskog Učenog Društva. *A. B.*

BRLIĆ IGNJAT DR., političar (1/2 1834, Brod — 8/4 1892, Brod). B. je učio pravo u Beču i tu je položio doktorat. Najprije je služio kod austrijskih sudova, a 1859 bio je postavljen kod prokurature u Vojvodini. 1860 postao je bilježnik virovitičke županije, a 1867

Digitized by Google

tajnik stola sedmorice. Od 1865 do 1868 radio je B. kao unionista odlučno za stvaranje nagodbe, ali kao član regnikolarne deputacije odvojio se, sa Živkovićem i grofom Jankovićem, u nekim pitanjima od većine regnikolarne deputacije. Podnio je separatni votum, u kome je predlagao financijsku samostalnost, a bana da imenuje kralj na preporuku sabora, a ne na prijedlog i kontrasignaturu ugarskog ministra-predsjednika. Kad je nagodba postala zakonom, B. je u saboru bio protiv nje. Kao protivnik Rauchov morao je B. napustiti svoje mjesto i otvorio je odvjetničku kancelariju u Brodu. 1872 bio je ponovo izabran za poslanika i glasao je za reviziju nagodbe. Pomagao je u početku vladu Mažuranićevu, a kasnije je naginjao opoziciji Dr. Makanca. 1887 stupio je B. u opozicionu »neodvisnu narodnu stranku«. Istakao se u regnikolarnoj deputaciji za obnovu financijske nagodbe s Ugarskom. — B. se je u ranoj mladosti bavio poezijom. Svoje pjesme štampao je u Nevenu. Kasnije se bavio uređivanjem i izdavanjem raznih rukopisa svog oca i brata.

Literatura: Narodne Novine (1892), br. 9/4; Obzor (1892), br. 9/4.

M. Prelog.

BRLIĆ JAGODA, Marija Agata (5/2 1824, Brod na S. — 15/4 1897, Zagreb). Ime Jagoda joj je pjesničko ime. Pored oca i brata književnika zavoljela je knjigu. Vrazovo Kolo (1842) donijelo je njenu prvu pjesmu Čekanje. — Pjesme su joj rodoljubne, ljubavne, kasnije refleksivne i idilske. B. pjesme su štampane kao rukopis u Zagrebu 1919. *B. V.*

BRLIĆ-MAŽURANIĆ IVANA (1874, Ogulin). Otac joj je Vladimir Mažuranić, sin pjesnika Smrt Smajil-age. Udala se 1892 za Dr. Vatroslava Brlića, advokata i kasnije zastupnika na hrvatskom saboru u Brodu na Savi. Živi kao udovica s djecom i unucima u Brodu. — B. su radovi: Voljani i Nevoljani (1903); Škola i praznici (1905); Slike (1912); Čudnovate zgode šegrta Hlapića (1913 i 1921); Priče iz davnine (1916 i 1920, prevedene na poljski i na engleski); Knjiga omladini (1923); Radosna majka — dobra pjestinja (1924). — Poslije Matoševih prikaza (Savremenik, 1912 i 1913) postala je B. najpopularniji dječji pisac hrvatski. Pripovijetke su joj bez nametnutih pouka i moralisanja, s pravim umjetničkim prikazivanjem, pune svježine i humora. O njoj je rečeno, da je digla dječju literaturu do klasičnosti, kao što joj je djed dignuo epsku pjesmu do književne umjetnosti.

Literatura: A. Milčinović, Savremenik (1917); Dr. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921). *M. Š.*

BRLOG, selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, kotar Otočac, od Otočca 12 km k sjeverozapadu. Ima 790 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, pučku školu. — Kod B. bilo je u rimsko doba naselje Avendo. Na brijegu iznad Gacke razvaline su grada B., a dalje k zapadu grada Gusića, koji nas imenom kao i Gusića polje, koje se k istoku prema Kompolju prostire, sjeća Gusića, jednoga od dvanaest starohrvatskih plemena. Na Gusića polju Senjani su 1657 potukli 6.000 Turaka.

J. M-n.

BRNJACI (u gornjem Ibru), dvor kraljice Jelene i kralja Uroša I. Tu je umrla kraljica Jelena. Sada je selo sa 12 kuća (oblast Mitrovica).

V. P-ć.

BROCH OLAF (Brok), norveški slavist, profesor univerziteta u Kristijaniji (4/8 1867, Hortem, Norveška). Svršio je univerzitet u Kristijaniji i bavio se na studijama u Moskvi (1886 do 1888), u Poljskoj (1891—92), Leipzigu i Beču. Putovao je po slovenskim zemljama s naučnim ciljem 1899, 1902, 1912, 1922 i 1923. Bavio se naročito glasovnom (fonetičkom) stranom slovenskih jezika i u obilježavanju te strane slovenskih jezika njegova djela imaju veliku vrijednost. Tako su poznati njegovi radovi o maloruskom, istočno-slovačkom, našem jeziku i velikoruskom. Važan je njegov Nacrt izgovora glasova slovenskih jezika (na ruskom 1910, također na njemačkom Slavische Phonetik, 1911), gdje ima odjeljak i o našem jeziku. O našem jeziku važno je njegovo djelo Die Dialekte des südlichsten Serbiens (1903). — B. je napisao na norveškom Proletarijatska diktatura, djelo u dva izdanja, štampano u mnogo hiljada egzemplara.

A. B.

BROČNIK, planina u Crnoj Gori, 9·5 km sjevero-sjeverozapadno od Bioča, s najvišim vrhom kota 1562 m.

P. V.

BROĆ, BROĆA (Rubia tinctorum L. Kropp.). B. je biljka, koja se gaji radi crvene boje, koja se dobiva iz njenog korijena za bojadisanje tkiva. Biljke se rasađuju podancima, gaje dvije do

Digitized by Google

tri godine, pa se onda korijenje vadi. Najbolje je crveno-žuto, najslabije posve žuto korijenje. Ono se suši i melje, pri čemu 100 kg svježeg korijenja daje 20 kg suhog, a ukupno se dobiva od jednoga hektara od dvogodišnjih biljaka po 19—24 metričkih centi, od trogodišnjih 30—40 metričkih centi suhog korijenja. *O. F.*

BROĆNO ILI BROTNJO, manja oblast u zapadnoj Hercegovini, jugozapadno od Mostara. Dijeli se na Gornje i Donje B. U B. je bilo većih naselja u rimsko doba. Između 1303—1306 spominje se B. prvi put kao župa. Odlikuje se blagom klimom i plodnom zemljom; tu uspijevaju sve vrste voća, vinova loza i duhan. *M. F.*

BROD. V. Slavonski Brod.

BROD NA KUPI, selo, županija Modruš-Rijeka, kotar Delnice, od željezničke stanice Delnice 11 km sjeveroistočno. Ima 196 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, šumariju Thurn-Taxisa. Gorsko je ljetovalište (600 m) s kupanjem u Kupi (17° C do 22° C). *J. M-n.*

BROD POREČKI, varošica u Južnoj Srbiji, na lijevoj obali Treske (Velike) u Poreču (skopska oblast). Ima 294 kuće sa 1.543 stanovnika. — Među poklonima kralja Stevana Uroša II. manastiru Sv. Đorđa Skoropostižnog u Skoplju spominje se B. P. 1300 kao »selo Brod, u njemu trg nedelja i panađur osmog dana septembra, što je priložio Sv. Roman car, i u njemu crkva Sv. Bogorodica«. Pozniji spomen je iz 1370. Spomenuta crkva pretvorena je od Turaka u »teće« (manastir), kod mosta na rijeci; Turci su za teće prisvojili i imanja ranije crkve. — B. P. je od najstarijeg vremena na prolazu živog karavanskog saobraćaja između Prilepa i Kičeva. Za vrijeme Turaka dva put je B. P. stradao od čume (kuge). Sredovječno se naselje nalazilo na Gramađu, 5 minuta niže sadanjeg. — Pod Turcima je B. P. bio obično selo, sa hanom i kovačnicom, a mudir je sjedio u Samokovu. Sada je B. ponovo središte Poreča. — Izvozi se poznato porečko voće. U B. P. je poglavar sreza porečkog, nadzornik narodnih škola za srez porečki, poštansko-telefonska stanica. *V. R.*

BROD NA SAVI. V. Slavonski Brod, Bosanski Brod.

BRODAREVO, varošica u Južnoj Srbiji, na lijevoj obali Lima, u Polimlju, iznad Prijepolja (užička oblast). Ima 443 kuće sa 2.080 stanovnika. Vrlo je staro naselje, značajno sa broda preko Lima, po kome je dobilo ime. Kod B. je istoimeni manastir Bogojavljenja, zadužbina župana Dmitra, najmlađeg sina kralja Vukana Nemanjića. Vukan se posljednji put spominje 1207; Dmitar je u dubokoj starosti, kao monah David, išao i na hadžiluk u Jerusalim (1286). B. je sjedište poglavara sreza milešev skog.

Literatura: Glasnik Geografskog Društva, sv. 7/8 (1922), 211; K. Jireček, Istorija Srba, I (1922), 212. *V. R.*

BRODARIĆ STJEPAN DR., historijski pisac i državnik 16 vijeka (oko 1480, požeška ili virovitička županija — 17/11 1539, Vácz). Prve nauke učio je B. vjerojatno u Pečuhu, a u dvadesetoj godini bio je na studijama u Padovi, gdje je dobio titulu doktora (ne zna se da li teologije ili prava). Kad se vratio u Pečuh, postao je B. tajnik biskupa Jurja Szatmára, koji je bio i dvorski kancelar. Tako je B. ubrzo došao na dvor kralja Vladislava II. i Ljudevita II., ističući se u državničkim poslovima. Oko 1518 postao je B. kanonik pečuhski i predstojnik pečuhske crkve. 1521 B. je postao kraljevski tajnik i kao takav vršio je razna poslanstva u Poljskoj (kod kralja Žigmunda I., 1521) i u Rimu (kod pape Klementa VII., 1523 i 1524). 1524 postao je B. ostrogonski kanonik. 1525 bio je u Rimu i kod francuskog kralja Franje II., koji se tad nalazio u Italiji, 1526 postao je državni kancelar i srijemski biskup. — B. kancelarevanje pada u najodsudniji čas po Ugarsku i kralja Ljudevita II. i u najvećoj opasnosti, koja je sve više prijetila sa strane Turaka, koji su već stajali na granici Srijema i Slavonije. I pored svih napora, koje je B. uložio, da se što bolje opremi vojska, nije ni njemu, ni vojskovođama pošlo za rukom, da spriječe katastrofu, koja je nastala kao posljedica nesloge i neposlušnosti plemstva. U bitci kod Mohača (1526) sudjelovao je i B., zajedno s Hrvatima pod banom Franjom Baćanom. Kao očevidac te katastrofe dao je najvjerniji opis bitke u svome djelu o mohačkoj bitci.

Poslije Mohača B. je, kolebajući se između pretendenata na prijesto, ostavio Ugarsku i otišao u Poljsku, u Krakov, gdje je napisao svoje djelo o Mohaču. Najzad se B. pridružio Ivanu Zapolji, te se pri njegovom krunisanju nalazio u Stolnom Biogradu. Kao Zapoljevac vršio je B. razne misije u

Digitized by Google

korist svoga gospodara, kod poljskog kralja Žigmunda (1527) i u Veneciji (1530). Kad B. nije bio na putu, u misijama, mnogo se nalazio u neposrednoj pratnji kralja Ivana Zapolje, ostajući mu vjeran do svoje smrti. 1533 nalazio se B. u poslanstvu, koje je imalo sklopiti mir s Ferdinandom, ali pregovori su prekinuti od strane samog Ferdinanda. 1534 opet je B. povjerena ista misija i zbog toga je bio u Beču, ali bez uspjeha. 1535 imao je više uspjeha, jer se sastala bar komisija, koja je o tome pregovarala. Uspjeh je bio produženje primirja do kraja marta 1536 između Ferdinanda i Zapolje. Poslije tog putovanja imenovao je Zapolja B. za pečuhskog biskupa. Iste godine B. se nalazio u Italiji, u Napulju, gdje je opet radio za kralja Zapolju i za pomirenje. 1537 postao je B. biskup vacki. Najzad ugovor o miru bude, velikom zaslugom B., u Velikom Varadinu potpisan 24/2 1538. 1539 B. je za kralja Zapolju isprosio kćer poljskog kralja Žigmunda, Izabelu, za ženu. Bračni ugovor (kod vjenčanja 23/2 1539) potpisao je i B. Iste godine umro je B. u Váczu, gdje je i sahranjen.

B. je u svoje vrijeme važio kao najučeniji i najugledniji čovjek, i bio je osobito u milosti kod papa i kraljeva, a svojim vezama na stranim dvorovima ličnost od utjecaja. — B. mnogobrojni spisi nalaze se u raznim arhivima. Od historijskih djela sačuvano je samo ono o mohačkoj bitci, uz kratku topografiju Ugarske, i historijske bilješke iz vremena Ljudevita II. Prvi put je B. opis mohačke bitke štampan u Krakovu 1527 s naslovom De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohach (djelo je posvećeno poljskom kralju Žigmundu), zatim u Frankfurtu 1603, u Kaloči 1770, u Strassburgu 1688, u djelu Scriptores rerum germanicarum, t. III. Najpristupačnije je u Schwandtnerovim Scriptores rerum hungaricarum. Na madžarski ga je preveo Janoš Letenyi (1795 štampano u Budimu).

Literatura: I. Kukuljević, Glasoviti Hrvati prošlih vijekova (1886), 20 do 40. *V. Novak.*

BRODARSKO AKCIJSKO DRUŠTVO »BOKA«, Kotor. Osnovano je 1920. Glavnica je 6,137.400 dinara. Ima pet lađa sa ukupno 1.400 tona, s kojima održava redovit saobraćaj na pruzi Gruž—Kotor—Ulcinj. *S. P.*

BRODARSKO I BAGERSKO AKCIONARSKO DRUŠTVO, Beograd. Osnovano je 1922. Glavnica je 7,500.000 dinara. Bavi se brodarstvom i vađenjem pijeska. *S. P.*

BRODARSKI SINDIKAT SHS u Beogradu. Osnovan je 1919 kao konzorcij između države, Prvog Povlašćenog Kralj. Srpskog Brodarskog Društva i nekoliko beogradskih banaka. I država i društvo unijeli su u B. S. svaki svoj cijeli plovni park, a banke su dale obrtni kapital. Banke su 1921 istupile iz B. S., i država je ostala sama s društvom. U čistoj dobiti učestvuje država sa 82·5%, a društvo sa 17·5%. — Cjelokupan plovni park sastojao se krajem 1924 godine iz državnih: 75 brodova, 473 šlepa, 42 pontona i 71 mosta, i iz 8 brodova i 37 šlepova društvenih. — Sindikat ima svoje radionice na Čukarici kod Beograda. — Cjelokupna tonaža državnog plovnog parka iznosi oko 400.000 tona, a brodovi imaju svega 37.000 konjskih snaga. — Sindikat se smatra kao privremeni oblik organizacije, dok se ne riješi pitanje, što će biti s državnim plovnim parkom. Trajanje sindikata produženo je do kraja 1925. *S. P.*

BRODOGRADILIŠTA. Najstarija B. u nas nalaze se na ostrvu Korčuli, kojih je još 1801 bilo 100. S pronalaskom parnih lađa stradala su B., te se u njima danas grade samo male jedrilice i barke. Danas ih ima, osim Korčule, kod Trogira, u Tivatu i na drugim mjestima. Za popravak i građenje modernih lađa postoje B.: Jug u Splitu, osnovano 1918; Pomorsko industrijsko i tehničko poduzeće braće Matijević i Komp., u Splitu; Jugoslovenska brodogradilišta D. D. na Sušaku. Ovo posljednje osnovano je 1921 i ima B. u Kraljevici i Žurkovu, sa 240 radnika i pokretnom snagom od 300 konjskih snaga. — Za popravak i građenje riječnih brodova postoje tri radionice Brodarskog Sindikata u Beogradu (Čukarica), zatim radionica Brodarstva Prometne Banke i radionica D. V. Sirotkina. U Smederevu je Srpsko Akcionarsko-Rudarsko Topioničko-Industrijsko Društvo, pored tvornice vagona, osnovalo i B. *S. P.*

BRODSKI STUPNIK, selo u Slavoniji, županija Požega, kotar Slavonski Brod, željeznička stanica na pruzi Sisak—Slavonski Brod, od Slavonskog Broda 18 km k zapadu. Ima 1.097 stanovnika, poštu, općinsko poglavarstvo, pučku školu i Stupničko Ugljenokopno D. D. (osnovano 1919, glavnica 3 milijuna kruna; lignit 1922: 13.700 tona). *J. M-n.*

Digitized by Google

BRODSKO TRGOVAČKO I MJENJAČKO A. D. Osnovano je 1919. Centrala Brod na Savi. Kapital 1,500.000. Fondovi 25.000, ulozi 544.820, vjerovnici 4,364.367, gotovina 229.485, mjenice 120.000, vrijednosni papiri 28.517, dužnici 5,942.155, nepokretnosti 141.297, dobitak 113.359 din., dividenda 6%. Predsjednik Franjo Latković, Zagreb.
N. S.

BROZ IVAN DR., hrvatski filolog i profesor gimnazije (21/1 1852, Klanjec, Hrvatsko Zagorje — 25/12 1893, Zagreb). Učio se u Klanjcu, Varaždinu, pa je produžio teološke nauke u Innsbrucku, ali ih je napustio, pa je svršio (1878/79) filozofski fakultet u Zagrebu. Tu je položio doktorat, a radio je kasnije i kod Jagića u Beču. — B. je pisao o sintaksi (Rad, 76), čistoći jezika (Hrvatski Učitelj, 1887, Vijenac, 1889), poluglasnicima (Nastavni Vjesnik, 1892), a 1892, po narudžbi hrvatske vlade, sastavio je Hrvatski pravopis, kojim su i administrativne vlasti u Hrvatskoj definitivno stale na stranu Vukova pravopisa. B. je otpočeo, a završio je kanonik Dr. F. Iveković Rječnik hrvatskog jezika (1—2, 1901), najbolji praktični rječnik, i ako vrlo nepotpun, našega jezika. B. je otpočeo i izdanje Narodnih pjesama Matice Hrvatske (ali je ipak prvu knjigu završio tek St. Bosanac, 1896).

Literatura: Ljetopis Jugoslav. Akademije, 9 (1894). *A. B.*

BRSJACI. Jedno slovensko pleme zove se u izvorima 7 vijeka Brziti, a navodi se kao naselje u južnoj Makedoniji. Uzima se danas općenito, da su to Brsjaci oko Ohridskog i Prespanskog Jezera i oko gradova Velesa, Prilepa i Bitolja. Oni su 676 sa susjednim slovenskim plemenima napali Solun. U drugoj polovini 8 vijeka imali su sukob s Bugarima, koji su htjeli da ih rasele. U 10 vijeku osnovana je među njima slovenska država Samujlova.

Literatura: B. Prokić, Postanak jedne slovenske carevine (Glas, 76, 1908). *V. Ć.*

BRSJAČKI DIJALEKT. V. Makedonski dijalekt.

BRSKOVO, mjesto na gornjoj Tari (središte župe). U 13 vijeku bilo je glavno trgovačko mjesto Srbije i posjećivano mnogo od trgovaca iz Kotora i iz Dubrovnika. Spominje se još pod Stevanom Prvovjenčanim. 1285, kad je cvjetalo, podignuta je tu jedna crkvica i poklonjena dominikancima iz Dubrovnika. 1346 episkop kotorski polagao je pretenzije na tu crkvu u B. Oko 1280 ovdje je postojao dubrovački konzulat. U B. je kovan novac. 1399 spominje se posljednji put kao trgovačko mjesto. 1433 je napušteno i dubrovački trgovci ga više nisu posjećivali. Sada je u ruševinama.
V. P-ć.

Najvažniji srpski trg u 13 vijeku, razvijen naročito u vrijeme kralja Uroša I. U njemu su bile kolonije Dubrovčana, Kotorana i Mlečana, sa katoličkom crkvom. Tu se nalazio i jedan kraljevski dvor. Nije sasvim sigurno, da li je B. bilo rudarsko mjesto; zna se samo pouzdano, da je tu bila podignuta prva srpska kovnica novca i da su iz nje izilazili poznati »brskovski groši«. Danas je u ruševinama.

Literatura: Lj. Kovačević, Trg Brskovo i župe brskovačka i ljubovidska (Glas, 30, 1891). *V. Ć.*

BRUCH ARNOLDUS DE. V. Arnoldus De Bruch.

BRUER ILI BRUEROVIĆ MARKO (Bruère Desrivaux), pjesnik (1774, Lyon, Francuska — 1823 ili 1825, Alep, Sirija, ili ostrvo Cipar). Prešao je 1772 u Dubrovnik s ocem, koji je te godine došao tamo kao francuski konzul. Svršio je nauke u Dubrovniku i u jednom koležu u Romagni. Kao pjesnik lakše je pjevao srpsko-hrvatski nego francuski i uopće zavolio je Dubrovnik. Bio je neko vrijeme francuski konzul u Travniku i Skadru, a 1814 u Dubrovniku. Zatim je prešao u službu u Pariz, a umro je kao imenovani francuski konzul u Alepu, ili na putu, na Cipru. Od njega imamo pjesama, najviše prigodnih, na srpsko-hrvatskom, talijanskom i latinskom jeziku, među kojima su najbolje njegove kolende, pjesme za čestitanje. Ostavio je i jednu slabu dramu iz dubrovačkog života.

Literatura: J. Nagy, Marko Bruère Desrivaux (Jagićev Archiv, 28).
M. R.

BRUNHES JEAN (Brin Žan), geograf i eksplorator, profesor Francuskog Collège-a, pisac djela la Géographie humaine (1910). Putovao je 1912 po Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Staroj Srbiji, odakle je slao izvještaje, koji izobličuju austro-ugarsku upravu. Jedan od najviđenijih predstavnika antropogeografije, B. je na licu mjesta utvrdio etničko jedinstvo našeg naroda, i za sve vrijeme rata bio je jedan od najagilnijih naših prijatelja. Držao je više predavanja i pisao

Digitized by Google

članke o nama (Précis d'histoire serbe par V. Bain et M. Miladinovitch, 1917), naročito kao glavni sekretar društva Srpski Narod u Francuskoj. Počeo je svoja predavanja u Francuskom Collège-u 1912 jednim tečajem o Bosni i Hercegovini, a iduće godine govorio je o Makedoniji, razbijajući zablude bugarske propagande. *M. I.*

BRUNDSCHMIDT JOSIP DR., arheolog (10/2 1858, Vinkovci). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Vinkovcima, a univerzitet u Beču. B. se bavio naročito arheologijom i srodnim strukama. Poslije dovršenih studija postao je B. 1882 gimnazijski profesor historije i geografije u Vinkovcima, a 1893 postavljen je za čuvara Arheološkoga Muzeja u Zagrebu. Poslije je ponovo studirao u Beču kod profesora Benndorfa, Bohrmanna, Hörnesa i promoviran je na bečkom univerzitetu za doktora filozofije. 1896 bio je B. izabran i imenovan za izvanrednog profesora sveučilišta za staroklasičnu arheologiju i za direktora Arheološkog Muzeja u Zagrebu. 1899 izabran je za dopisnog člana Jugoslavenske Akademije. 26/10 1902 postao je B. redoviti profesor sveučilišta. Poslije smrti slikara Nikole Mašića izabran je (19/6 1902) za privremenog upravitelja Strossmayerove galerije slika, koju je dužnost vršio do kraja 1910. 1905 bio je član odbora za osnivanje umjetničkog odjeljenja Jugoslavenske Akademije. 1904 izabran je za člana odbora Arheološkog Muzeja u Pragu. 1905 postao je dopisni član Numizmatičkog društva u Beču, a 1911 počasni član Hrvatskog starinarskog društva u Kninu. Poslije smrti T. Smičiklasa imenovan je 19/7 1914 za predsjednika Povjerenstva za čuvanje spomenika. 1924 je umirovljen. — B. rad kretao se u nekoliko pravaca: kao profesor sveučilišta i kao nastavnik radio je na širenju interesa za arheologiju. B. je svojom aktivnošću i energijom kao upravnik muzeja mnogo doprineo proširenju raznih zbirki, a kao naučnjak-arheolog podigao je na veliku visinu Vjesnik arheološkog društva, koji je on poslije Š. Ljubića uredivao (od 1895 do 1919, 14 svezaka). Kao upravnik muzeja vršio je B. mnoga arheološka iskopavanja, naročito u Slavoniji, koja su obogatila zbirke historijskih i prethistorijskih odjeljenja. Poslije rada Š. Ljubića, koji je bio izvrstan diletant, strogi sistematičar i pedant u sabiranju, ocjenjivanju, opisivanju i u sređivanju arheološke građe, B. rad podigao je zagrebački Arheološki Muzej do pravog naučnog instituta, koji je neprocjenjivo pomagao razvoju arheoloških studija na zagrebačkom sveučilištu. Kao odličan numizmatičar B. je sistematski uredio i obogatio veliku zbirku novaca (sa katalogom za 76.500 komada). — Najveći broj B. publikovanih rasprava nalazi se u svescima Vjesnika arheološkog društva, no ima ih publikovanih i u stranim časopisima, najviše njemačkim. Prvo naučno djelo B. je: Antiken in Cibalis (Arch.-epigr. Mitteilungen, III., izašlo je 1879), a danas dovršava dešifriranje velikog arheološko-epigrafijskog pronalaska rimskih trgovačkih marki (pisanih nečitljivom starijom rimskom kursivom), što će biti prvoklasna tekovina naše nauke.

Glavni su mu ovi radovi: Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens (1898); Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije (Vjesnik, 1896, 1899, 1900 i 1901); Colonia Aelia Mursa (Vjesnik, 1899, 1900); Stari napisi iz okolice Požarevca u Srbiji (s Ljubom Jevremovićem, Vjesnik, 1901); Colonia Aurelia Cibalae (Vjesnik, 1902); Hrvatske sredovječne starine, 1—5 (Vjesnik, 1903/04); Kameni spomenici Hrv. Nar. Muzeja (Vjesnik, 7—12); Starine ranijega srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije (Vjesnik, 1905); Antikni figuralni bronzani predmeti u Hrv. Narodnom Muzeju u Zagrebu (Vjesnik, 1913/1914); Unedierte Münzen von Dazien und Moesien im kroatischen Nationalmuseum in Agram, 1—2 (Wiener Numismatische Zeitschrift, 35, 38 Jahrgang); Novci gepidskog kralja Kunimunda (Strena Buliciana, 1924) i t. d. *V. Novak.*

BRURA FRANJO ŽAVER, astronom (1754, Zagreb). B. je 1762 postao isusovac. Svršio je nauke u Grazu, Trnavi i Budimu, gdje se bavio astronomijom, pa je od 1785 do smrti saopćavao svoja astronomska opažanja u Acta societatis meteorologicae Palatinae. *Đ. K.*

BRUSINA SPIRIDION, profesor zoologije i direktor zoološkog odjeljenja Narodnog Muzeja u Zagrebu (11/12 1845, Zadar — 21/5 1908, Zagreb). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Zadru. Od 1865 bio je na bečkom sveučilištu, a radio je i kao dobrovoljac u dvorskom kabinetu (muzeju). 1867 postao je suplent zadarske gimnazije, ali je već krajem iste godine došao u Zagreb za čuvara prirodoslovnog odjeljenja muzeja, a od 1870 samo zoološko-botaničkog odjeljenja. 1876 postao je

Digitized by Google

profesor sveučilišta. Predavati je samo pokušao, a zatim se posvetio samo (od 1875 sasvim odijeljenom) Zoološkom Muzeju. Mnogo je radio i uradio za muzej (zbirke i biblioteku) i za upoznavanje domaće faune recentne i fosilne. Bio je u mnogostrukim vezama sa stranim naučnjacima i naučnim institucijama i sudjelovao u mnogim komisijama i kongresima naučnim po Evropi. B. je bio suosnivač Hrvatskog Prirodoslovnog Društva (prvi njegov predsjednik i urednik Glasnika, a od 1896 počasni član). Prvi je počeo s organizacijom ornitološkog posmatranja i morskog ispitivanja (Margita). 28/11 1874 postao je pravi član Jugoslavenske Akademije (od 1870 bio je član dopisnik). Bio je i dopisni član Srpskog Učenog Društva i poslije Kraljevske Srpske Akademije, a osim toga dopisni član triju stranih akademija i mnogih učenih i stručnih društava. — Naučni rad B. bogat je i raznolik (do 150 članaka, većih djela, rasprava i manjih). I ako je pisao o mnogim životinjskim grupama, ipak mu je bila najmilija struka malakologija (mekušci kopna, slatke vode i mora, živi i fosilni). U tom području stekao je i u stranom svijetu glas naučnjaka. Napisao je 60 publikacija, koje se tiču mekušaca (konhiliologije). B. je opisao mnogo novih vrsta i rodova, naročito tercijarnih, kojima je često davao imena po našim narodnim velikašima i domaćim radnicima. — Najznatnija su mu djela ove vrste: Prilozi paleontologiji hrvatskoj i t. d. Rad, 28 (1874); Građa za neog. malak. faunu dalmatinsku, hrvatsku i t. d. Djela Jugoslavenske Akademije, 18 (1897), i Iconographia mollusc. fossil. in tellure tert. Hung., Croat., Slav., Dalmat., Bosniae, Herc., Serb. et Bulg. inventorum; Atlas, 30 tablica (1902) i t. d.

B. je mnogo uradio i za ornitologiju (ogromna zbirka, promatranje seljenja, narodna nomenklatura) i napisao je desetak napisa i više manjih bilježaka. Glavna su mu djela: Ptice hrvatsko-srpske s obzirom na ostali slovenski jug (Spomenik, 1); Zur Ornis Serbiens, Aquila, 9 (1902); K ornitologiji Kotora i Crne Gore (Glasnik, 2, 1891). B. ima i nekoliko ihtioloških radova. Znatnija su: Morski psi Sredozemnoga i Crvenoga Mora (Glasnik H. P. D., 3, 1888); Naše jesetre (Rad, 1902); Gregorci (Gasterosteus) iz Srbije (Glasnik H. P. D., 10, 1898). Sarađivao je i u ribarskom zakonodavstvu (Pabirci za hrvatsku ihtiologiju i ribarstvo, Glasnik H. P. D., 1892). Sisavce je B. obradio u: Sisavci Jadranskog Mora (Rad, 95, 1889). Mnogo faunističkog materijala sadrže njegove: Naravoslovne crtice sa sjeveroistočne obale Jadranskog Mora 1—4; Rad, 19, 27, 163, 169 i 173. — Pored toga pisao je B. i kulturno-historijske rasprave: Prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, uopće i kod nas (Rad, 36, 1876) i Jedan decenijum naše zoološke literature, 1867—1877 (Rad, 52, 1880) i t. d. — B. je mnogo radio i za ustanovu oceanografske institucije (O potrebi podizanja hrvatske biološke postaje), a zauzimao se i za osnivanje Zoološkoga Perivoja u Zagrebu. Naposljetku je B. radio i u popularno-naučnom smjeru (u Vijencu i Agramer Tagblatt-u) i radom u Hrvatskom Prirodoslovnom Društvu. U Klaićevim zemljopisnim knjigama o Hrvatskoj i Bosni napisao je glave o životinjama.

Literatura: Nekrolozi Petra S. Pavlovića u Ljetopisu Jugoslavenske Akademije (1911) i u Godišnjaku Srpske Akademije (1909); autobiografija u 2 Godišnjaku Srpske Akademije (1888). *J. Hadži.*

BRUSJE, selo u oblasti Split, kotar i općina Hvar, na ostrvu Hvaru, od grada Hvara 5 km k sjeveroistoku. Ima 914 stanovnika, rimokatoličku župu, ružmarinsku zadrugu, tvornicu eternih ulja. *J. M-n.*

BRUSNIK. V. Svetac.

BRUVNO, selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, kotar Gračac; od Gračaca 12 km k sjeverozapadu, na cesti u Donji Lapac; blizu izvora potoka Otuće, gdje ima izvor kisele vode. Ima 574 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu, poštu i telegraf. *J. M-n.*

BRÜCKNER ALEKSANDAR, poljski slavist i profesor berlinskog univerziteta (29/1 1856, Tarnopol, u istočnoj Galiciji). Učio je škole u Lavovu i postao docent lavovskog univerziteta; 1881 postao je izvanredni profesor berlinskog univerziteta, a 1892 redovni. — B. je radio jezične studije, zatim književne i historijske. Napisao je: Historiju poljske književnosti (1902 i 1904, 1—2), Historiju ruske književnosti (1905) i vrlo mnoge studije, naročito jezične u različnim časopisima. Izradio je i historiju poljskog jezika (2. izdanje 1913). Bavi se dosta i etimološkim studijama i slovenskom mitologijom (Mitologija slovenska, 1920; na poljskom). Vrlo je agilan, radin i darovit naučnjak. *A. B.*

Digitized by Google

BRVENICA. 1. Rječica u Srbiji, lijeva pritoka Ibra. Izvire ispod Biservode (1.404 m) i Divana (1.407 m), a utiče oko 1·5 km istočno od Brvenaca. Dužina toka je 22 km, a površina sliva 139·6 km².

2. Rječica u Raškoj, lijeva pritoka Laba. Izvire pod Rečičkim Preslom (1.221 m), a utiče oko 1·2 km zapadno od sela Bijele. Dužina toka je 27·2 km, a površina sliva 306·8 km². *P. V.*

BRVENIK, 1. Rudarsko mjesto na sastavu Laba i Brvenice (na putu Priština—Kuršumlje). U B. je bila kolonija Kotorana, koji su tu imali svoju crkvu Sv. Trifuna i Dubrovčana u 13 vijeku (1280). U drugoj polovini 14. vijeka ova oblast bila je u rukama čelnika Muse, ali kad je car Uroš 1363 dopustio, da Musa svoju oblast zamijeni s oblašću kneza Vojislava u Ibru, tada je podignut grad B. u Ibru. Spominje se jedna crkva Vavedenja u Labu, zadužbina Musića, u kojoj je prenoćilo tijelo kneza Lazara, kad je iz Prištine prenošeno u Ravanicu.

2. Grad u Ibru, između Novoga Pazara, Pavlice i Starog Vlaha. Spominje se do prvih godina 19 vijeka u raznim turskim fermanima i kao naseljen, a grad zabilježen je i na austrijskoj karti iz 1690. Sada je potpuno razoren. Ispod njega je crkva Sv. Nikole, koja je prije 20 godina još imala kube i lijep živopis na zidovima, a sada je skoro sasvim razorena.

V. P-ć.

BRZAK DRAGOMIR, književnik, pjesnik, pripovjedač i dramski pisac (21/2 1852, Beograd — 5/3 1904, Beograd). Po svršenoj gimnaziji izučio je na strani poštanski i telegrafski tečaj, te je u Srbiji u telegrafskom odjeljenju počeo i završio karijeru. Najpoznatiji je kao pjesnik rodoljubivih pjesama, držeći se i u spoljašnjem obliku kao uzora Đ. Jakšića. U svoje vrijeme mnogo su recitirane B. pjesme: Sinđelićev grob, Hajduk Veljko, Rajić i t. d. Stihove nije skupio ni izdao u zasebnoj knjizi. Od sastava u prozi štampao je B. posebno svoj putopis S Avale na Bospor, kratke humoristične priče U komisiji (u izdanju Male biblioteke, 1903 u Mostaru) i veću humoresku Mika praktikant. Šaljivi kazališni komadi i lakrdije Palanačke novine, Oluja, Milo za drago i Kroza zid, prikazivani su u Narodnom Pozorištu u Beogradu kao i Đido, kojeg je pisao zajedno s J. Veselinovićem. Za Narodno Pozorište preveo je B. tri libreta za operete: Lutku i Gejšu, a za operu Carmen. Jedno vrijeme uređivao je B. politički list Slogu. *V. P.*

BRZITI. V. Makedonski Sloveni.

BRZOPISNO PISMO. V. Paleografija.

BUBANOVIĆ FRAN DR., kemičar (19/11 1883, Sisak). Studirao je u Zagrebu, Groningenu i Stockholmu. Promovirao je 1909 na filozofskom fakultetu u Beču sa tezom: La perméabilité physiologique des globules rouges, spécialement vis-à-vis des cations (štampano u Arch. internationales de Physiologie, 1910). Habilitirao se na sveučilištu u Zagrebu 1914 za fizičku kemiju na osnovu radnje: Ueber Molekülkomplexe in Lösungen und über die Verteilung einiger Körper zwischen Benzol und Wasser (štampano u Meddelanden fran k. vetenskapsakademiens Nobel Institut, 1913). Do 1918 služio je kao srednjoškolski nastavnik u Zagrebu i Bjelovaru. Od te godine postao je profesor medicinske kemije i predstojnik medicinsko-kemijskog instituta na sveučilištu u Zagrebu. Napisao je mnogobrojne članke, rasprave, brošure i knjige (Slike iz kemije, Kemija živih bića, Kemijske analit. vježbe za medicinare i t. d.). *V. Nj.*

BUBANOVIĆ JULIJE, veliki župan i narodni mecena (1/11 1826, Križevci — 3/2 1906, Zagreb). Svršivši pravne nauke u Zagrebu, B. je stupio u upravnu službu u Križevcima. Kasnije je služio kod namjesništva u Zagrebu, zatim kod županije u Požegi, pa onda opet u Križevcima (1861—1867), gdje je bio izabran za županijskog podbilježnika. 1867 izabran je B. za poslanika za hrvatski sabor, ali se već u januaru 1868 zahvalio na mandatu, jer se nije mogao složiti s tadašnjom većinom. On se tada povukao na svoj posjed u Križevcima, gdje je ostao do 1870, kada je opet biran za poslanika. 1874 imenovao ga je ban Mažuranić za podžupana i upravitelja varadinske županije, a godinu dana kasnije imenovan je za velikog župana srijemske županije, na kom je položaju, posvećujući naročitu pažnju dobrim odnosima između Srba i Hrvata, ostao do svoga umirovljenja 6/5 1886. Tada se B. nastanio u Zagrebu, gdje je obilno pomagao sva kulturna i humana preduzeća. Sav svoj znatan imetak ostavio je B. Matici Hrvatskoj, Jugoslavenskoj Akademiji i različitim humanim institucijama. Ustanovio je posebnu zakladu za učenje ruskoga jezika. B. je držao, da ruski

Digitized by Google

jezik ima da bude posredovni jezik svih Slovena.

Literatura: Narodne Novine, 4/4 1906. *M. Prelog.*

BUCIK AUGUST, slikar (22/8 1887, Trst). Poslije svršenih akademskih studija radio je B. najprije u talijanskoj Slovenačkoj, a od 1922 živi u Ljubljani. B. je portretista, osobito elegantnih dama, i radi naročito u pastelnoj tehnici. 1923 imao je svoju izložbu u Ljubljani. *F. S.*

BUČANKA, djevojačka kapa, koja je građena od crvene čohe, okrugla na križe, kao što su se križkare i abenjaci gradili. Nosila se u Levču. Sada je izobičajena. *N. Z.*

BUČAR FRAN, operni pjevač i redatelj (20/1 1861, Postojna). B. je učio 1867—71 osnovnu školu i od 1871 do 1879 gimnaziju u Ljubljani, 1881—82 zanatlijsku školu u Beču. Od 1882 do 1885 živio je u Mlecima, 1889 i 1890 učio je konzervatorij u Beču, 1890—1891 studirao je privatno kod Josipa Leva u Pragu, a 1891—92 u Milanu. Kao herojski tenor pjevao je u kazalištima u Bratislavi (1892—93), Olomucu (1893 do 1894), Leipzigu (1894—1896), Darmstadtu (1896—1900), Beču (1900—1901), Frankfurtu na Majni (1901—1902), Berlinu (1902 do 1903), Kölnu (1903—1904) i Weimaru (1904—1910). 1910—1914 bio je viši redatelj kazališta u Essenu na Ruhri (1910 do 1912), Kolmaru u Elzasu (1912—1913) i Danzigu (1913—1914). Od 1914 do 1919 bio je privatni učitelj pjevanja u Ljubljani, a 1919 postao je redatelj Narodnoga Gledališča u Ljubljani. *J. M.*

BUČAR FRANJO DR., historičar (25/11 1866, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u Zagrebu, sveučilište u Zagrebu i Beču, a doktorirao je u Grazu. Pored naučnih studija mnogo je posvećivao vremena i rada tjelesnom odgoju omladine, te se u tome i specijalizirao u Stockholmu, Pragu i Zagorelicama. O tome je izdao nekoliko stručnih knjiga, u cilju propagiranja tih sportskih ideja, a pokrenuo je i neke časopise s istim ciljem. Kao srednjoškolski profesor u Zagrebu predavao je historiju i gimnastiku. — Kao historičar bavio se B. najviše historijom reformacije kod Hrvata. Od tih studija znatne su mu: Povijest protestantske književnosti među Hrvatima i Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju. *V. N.*

BUČAR IVO IVANOVIĆ, slovenački pjesnik (1856, Postojna — 1907, Carigrad). B. je svršio gimnaziju u Novom Mjestu, 1877 otpušten je iz artilerijske kadetske škole u Beču, a 1878, za vrijeme okupacije Bosne, istupio je iz austrijske vojske i došao među ustaše. Zatim je prebjegao u Srbiju i služio u francuskom društvu za orijentalne željeznice u Beogradu, Skoplju, Solunu, Sofiji, Carigradu i Koniji. Iz Konije se vratio zbog bolesti u Carigrad. — B. izrazita jugoslovenska orijentacija i ljubav prema jeziku južne braće vidi se i iz jezika njegove junačke pjesme Biserojla jasna vila, bajka iz postojnske pećine (1898). Neorganska jezikovna mješavina ove pjesme izazvala je nepovoljnu kritiku (Ljubljanski Zvon, 1898).

Literatura: Kidrič u Slovenskom biografskom leksikonu. *F. K.*

BUČIĆ GRGUR HVARANIN (1828 — 11/1 1910). Po struci je bio brzojavni oficijal, ali je bio veoma vrijedan prirodoslovac. B. je bio u vezi s mnogim stranim naučnjacima. 1886 je gradački univerzitet promovirao B. za doktora filozofije honoris causa. Najprije je bio meteorolog (1858 uredio je meteorološku stanicu na Hvaru) i napisao nekoliko naučnih rasprava na njemačkom jeziku, a konstruirao je i nekoliko oceanografskih aparata. Pisao je i o prethistoriji. Kao zoolog bavio se B. naročito skakavcima i spužvama i napisao rasprave, u kojima je opisao i nove vrste: Gli ortotteri di Lesina e Curzola etc. (Verh. d. zool. bot. Ges. Wien, 35, 1886); Spugne nuove dell' Adriatico (Boll. d. Soc. Adriat. di sc. nat. Trst, 9, 1886). Uredio je i rasadnik za kućne spužve.

Literatura: D. Hirc, Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 22, 1910. *J. H.*

BUĆE, kotorska vlasteoska porodica, koja je dala nekoliko uglednih dvorskih lica. Nikola Buća (spominje se 1323 do 1353) bio je protovestijar i vrlo uticajan činovnik na dvoru kralja i cara Dušana. Ima jedna stara poslovica: »Ako car da, ali Buća ne da«. Sinovac Nikolin, Trifun Mihajlov, bio je jedan od glavnih financijskih činovnika cara Uroša. Treći od B., Trifun Petrov, bio je protovestijar kralja Tvrtka (oko 1387 do 1391). *V. Ć.*

B. su dali više uglednih svećenika i redovnika, osobito u 16 vijeku, tako braća Vićentije i Dominik, oba dominikanca. — B. Vićentije bio je provincijal za Dalmaciju 1515 i drug

Digitized by Google

Klimenta Ranjine. — B. Dominik bio je 1515 učitelj teologije, 1540 provincijal. Štampao je 1545 u Mlecima djelo: Expositio perutilis omnium epistolarum domenicalium, a još prije toga više spisa, od kojih je knjižicu Etymum elegantissimum in septem psalmos poenitentiae vulgo dictos, štampanu u Mlecima 1531, posvetio bratu Vićentiju. — B. Jerolim bio je biskup kotorski, pa je 1581 izdao ispravljeni život Sv. Trifuna, kotorskoga patrona. — B. Mauricije, arhiđakon dubrovački, a od 1583 biskup stonski. Bio je dobar poznavalac kanonskoga prava, bavio se tumačenjem Sv. Pisma, a napisao je i raspravu De fructibus passionis Christi.

Literatura: Ljubić, Dizionario, 63; Horányi, 1, 362. *Đ. K.*

BUDAČKI (DONJI), selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Vojnić, općina Krnjak, više utoka Radonje (s lijeva) u Koranu, od Krnjaka 3 km k sjeveru. Ima 319 stanovnika, pravoslavnu parohiju i pučku školu. Kod B. se nalaze razvaline staroga grada B., gdje je 22/9 1575 Ferhadpaša bosanski razbio kršćansku vojsku, čiji je zapovjednik, general Herbert Auersperg, u bitci poginuo. *J. M-n.*

BUDAL ANDREJ DR. (pseudonim Pastuškin), profesor u Vidmu (31/10 1889, Šent-Andrež, kod Gorice). Svršio je gimnaziju u Gorici, univerzitet djelomice u Beču, djelomice u Parizu i Rimu. Objavio je u Ljubljanskom Zvonu (gdje je napisao 1911 dužu pripovijetku Križev pot Petra Kupljenika) pjesme, literarne prikaze, kraće crtice. Sa sličnim prilozima sarađivao je i u Slovanu, tršćanskoj Njivi (1918—1919), listu za omladinu Novi Rod (1921/1922), pisao je u Goriškom kalendaru 1921 i u goriškom listu Mladika (1921—1922). — Kao pjesnik B. je senzualista, kao pripovjedač moderan prikazivač duševnih događaja. Prevodio je s francuskog (Maupassant, Novele, 1911; Maeterlinck, Modra ptica, 1912; Goncourt, Dekle Eliza, 1919) i sa talijanskog (Fogazzaro, Svetnik, 1924).

Literatura: V. Vodopivec u Mladiki (1921). *I. P.*

BUDIMLJANIN JEVSTATIJE, ikonopisac, sveštenik iz Budimlja u Hercegovini. Slikao je freske u hramu Sv. Nikole manastira Gradišta u Boci, 1620.

Literatura: Srpski Sion, 1902. *V. P.*

BUDIMLJANIN STRAHINJA (ili pop Strahinja od Budimlja), ikonopisac. Slikao je hram Sv. Arhanđela na Tari 1591. Misli se, da je on radio i crkvu manastira Ozrena u Bosni, cijelu ili jedan dio u njoj, a to da je bilo 1609.

Literatura: Bosansko-hercegovački Istočnik, 1893; Srpski Sion, 1901. *V. P.*

BUDIMLJANSKA EPISKOPIJA. Osnovao je Sv. Sava 1219 u Budimlju, u Gornjem Polimlju. Rezidencija episkopska bila je u manastiru Sv. Đorđa, koji je podigao župan Stevan Prvoslav, sin najstarijeg Nemanjina brata Tihomira. Manastir postoji i danas pod imenom Đurđevi Stupovi kod Berana. Jedan budimljanski episkop spominje se 1252 u domu Sv. Đorđa, a drugi na državnom saboru za kralja Milutina oko 1318. Zatim se spominju dva njena episkopa u 17 vijeku i to: 1615 Teofilo, a oko 1650 Pajsije, »mitropolit Budimlja i Arbanije«. Vrlo je vjerojatno, da je ta B. E. konačno opustjela za vrijeme seobe patrijarha Arsenija III. krajem 17 vijeka. *R. G.*

BUDIMLJE (kod Berana). Sv. Sava je u B. ustanovio episkopiju, koja je docnije (15—17 vijek) dignuta na stepen mitropolije. Posljednji mitropolit je bio Pajsije (spominje se 1648), koga su Turci ubili. Ne zna se, kada je budimljanska episkopija spojena s mitropolijom raškom. Episkopija je bila pri crkvi Sv. Đorđa (»Đurđevi Stupovi«), koju je podigao sinovac Nemanjin Prvoslav, sin brata Nemanjina Tihomira. *V. P-ć.*

BUDIMPEŠTA (Budapest), glavni grad i prijestolnica Madžarske, leži na obje strane Dunava. Ima 880.371 stanovnika (1910), od kojih je bilo Madžara 750.070, Srba 3.972. — Prvi tragovi Budima padaju u doba Kelta. Kasnije, u doba seoba naroda, dolaze imena Budima i Pešte. 1541 pao je Budim u ruke Turcima. Za vrijeme Turaka nalazimo Srbe u Budimu, koji su imali i svoga episkopa. Srbi, koji su prešli sa patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem, naselili su se u velikim masama u Budimu i okolini. Još 1715/20 bilo je oko 20.000 Srba u Budimu, a činili su 50% ukupnog budimskog stanovništva. Oko 1800 nema u Budimu i Pešti Srba više od 1.500 duša. 1873 spojili su se Budim, Pešta i Stari Budim u jedno mjesto kao Budimpešta. U Budimu je sjedište srpskog episkopa. Srbi imaju svoju školu,

Digitized by Google

dvije crkve, Tekelijanum i Angelijanum. *D. P.*

Crkva Sv. Dimitrija u B. sazidana je 1697, a obnovljena je 1742. Bila je sjedište episkopa, kasnije mitropolita. *V. P-ć.*

BUDIMSKA EPISKOPIJA, pravoslavna crkvena oblast, koja obuhvata sve srpske parohije pod ugarskom i češkom vlašću po županijama: baranjskoj, tolnanskoj, šomođskoj, novogradskoj, stolnobiogradskoj, komoranskoj, đurskoj, ostrogonskoj i požunskoj, i u onom dijelu Baranje, koji je pripao Kraljevini SHS. — Prvi pomen B. E. je iz 1552. Njen prvi episkop bio je Matej. Među episkopima u 17 vijeku spominju se: Sevastijan (1662), Hadži Ćiril († 1679), Viktor (1680 i 1684), Jeftimije Popović (1695), Vićentije Popović Hadži-Lavić od Janjeva (1700—1713), Mihajlo Milošević (1716—1728), Vasilije Dimitrijević (1728—1748). Dionisije Novaković (1749—1767), Arsenije Radivojević (1770—1774), Sofronije Kirilović (1774—1781), Stefan Stratimirović-Kulpinski (1786—1790), Dionisije Popović (1791—1828), Stefan Stanković (1829—1834), Justin Jovanović (1834), Pantelejmon Živković (1835—1839), Platon Atanacković (1839 do 1848 i 1851), Arsenije Stojković (1853—1892), Jeremija Mađarević (od 2/2 do 9/11 1896), Lukijan Bogdanović (1897—1908) i Dr. Georgije Zupković (od 1912). — B. E. ima pod svojom duhovnom vlašću 22.583 duše, jedan manastir (Grabovac), 2 protoprezviterata (budimski i mohački), 2 namjesništva (darđansko i segedinsko), 56 parohija, sa 26 svećenika i sa 73 crkve i kapele. U krajevima pod ugarskom i češkom vlašću svaka parohija ima po jednu vjeroispovjednu srpsku školu i učitelja ili učiteljicu. — Sjedište episkopa je u Budimu, a ranije je bilo u Szentendreji kod Budima i u manastiru Grabovcu. — Na teritoriju današnje budimske eparhije postojala je, od velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III. (1690) pa do 1730, zasebna episkopija sigetsko-mohačka ili pečuhska, koja je 10/10 1730 definitivno sjedinjena s budimskom. *R. Grujić.*

BUDINA SAMUEL, pisac (oko 1540, Ljubljana — 1571, Ljubljana). 1558—65 bio je na školovanju kod artista na sveučilištu u Tübingenu, oko 1565 bio je domaći učitelj sinova Hansa Auersperga, s kojima je bivao djelomice u kranjskom gradu Žužemberku, djelomice u Padovi (1567 u Padovi artista, 1568 pravnik). 31/10 1569 postao je advokat, a maja 1571 plaćeni prokurator zemaljskog plemićkog suda u Ljubljani. 1568 preveo je u Žužemberku na latinski Ferenca Crnka hrvatsku historiju opsade Sigeta. Njegov latinski prijevod preveden je na njemački, talijanski, španjolski, i bio je glavni izvor za poznavanje sigetske tragedije.

Literatura: Hermeling, Tübinger Matrikeln, 396; F. Kidrič, Oblega Sigeta v sodobnem hrvatskem opisu (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1912, 42 sl.); S. Ivšić, Podsjedanje i osvojenje Sigeta (Starine, 36, 390). *F. K.*

BUDINIĆ ŠIME, književnik (oko 1535, Zadar — 13/12 1600, Zadar). Posvećen je za svećenika 1560, 29/6 1560 imenovao ga je papa zadarskim kanonikom, te je još iste godine, uz zadarskog nadbiskupa, učestvovao na koncilu u Tridentu. Spominje se kao kancelar nadbiskupske kurije u Zadru 1563. Uz to je vršio dužnost općinskog bilježnika (1556—1580). Poslije je otišao u Rim, gdje se u zapiscima zbora Sv. Jeronima spominje kao ilirski ispovjednik (1581). — U Rimu su štampane njegove knjige: Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi (1582), Ispravnik za jereji, ispovidnici i za pokornih (1582), Suma nauka hristjanskoga (1583) i Kratka azbukvica i kratak krstjanski katoličanski nauk (1583). Vrativši se u Zadar, vršio je ovdje opet dužnost općinskog bilježnika (1595—1599) i tu je umro. — B. je pisac u početku hrvatske protureformacije, te je svakako zbog toga i došao u Rim. Posljednje dvije spomenute knjige su prijevod velikoga i maloga Kanisijeva katehizma, a izašle su obje latinicom i ćirilicom, prva za kler, druga za narod. U izdanju Sume, latinicom, B. je pokušao smjelu pravopisnu reformu: da usavrši latinicu prema glagoljici i ćirilici, on je uveo prvi iz češkoga husitskog pravopisa slova sa diakritičnim znacima.

Literatura: I. Kukuljević, Pjesnici hrvatski 16 vijeka (1867), 40—43; Š. Urlić, Prilozi za biografiju Brne Krnarutića (Građa, 8, 351—353). *B. Vodnik.*

BUDISAVLJEVIĆ BUDE, PRIJEDORSKI, književnik-pripovjedač (17/7 1843, Bjelopolje, kraj Korenice — 9/1 1919, Zagreb). Svršio je gimnaziju u Senju i na Rijeci, a vojno-administrativnu školu u Beču. Potom je bio poručnik krajiške uprave u Slunju i Ogulinu, pa podžupan u Rumi

Digitized by Google

i Bjelovaru, i naposljetku veliki župan u Gospiću i Zagrebu. Dva puta je bio biran za poslanika u srpski narodno-crkveni sabor u Srijemskim Karlovcima. Pripadao je krugu zagrebačkih književnika kao Šenoa, Utješenović-Ostrožinski i dr. U Vijencu je počeo objavljivati pripovijetke iz narodnog života u Lici, po uzoru Ljubiše i Milićevića, zbog čega one imaju naročit folkloristički i jezički značaj. Štampao je dva sveska priča: S ličke grude, 1913, u izdanju Matice Hrvatske i Iz starog zavičaja, 1914, u izdanju Matice Srpske. 1918 je u Zagrebu objavio memoare: Iz mojih uspomena. *V. P.*

BUDISAVLJEVIĆ BUDISLAV, general (1790, Pećani — 1862, Gospić). B. je svršio nižu i višu vojničku školu u Podlapcu i Gospiću. 1809 ostao je u Lici pod francuskom vlašću. 1812 učestvovao je u Napoleonovom pohodu na Rusiju. 1813 i 1814 bio je u Magdeburgu. Poslije Napoleonovog sloma postao je austrijski krajiški oficir u Lici. Isticao se kao srpski rodoljub. Popravio je srpsku crkvu u Gospiću i s kadetima osnovao tu prvu »serpsku vokalnu kapelu«, pod vodstvom Čeha kapelnika Steinmanna. 1846 postao je potpukovnika, a 1848 beogradske Srpske Novine predložile su ga za srpskog vojvodu. U bojevima s Madžarima 1848—1849 bio je komandant avantgarde bana Jelačića. 1850 bio je generalmajor u Pančevu. Zbog rodoljublja izgubio je povjerenje carskoga dvora i 1852 je penzioniran. Nastanio se u Gospiću i nastojao, da se otvori bar jedna srpska škola za ličku i otočku regimentu. *R. G.*

BUDISAVLJEVIĆ MILAN, književnik, pripovjedač i prevodilac (16/3 1874, Korenica, Lika). Osnovnu školu učio je u Vrhovinama, gimnaziju je počeo u Gospiću, a svršio je u Srijemskim Karlovcima. Diplomirao je na filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kao nastavnik služio je po gimnazijama u Zagrebu, Gornjem Karlovcu, Gospiću i Srijemskim Karlovcima, gdje i sada radi. Dvaput je biran za poslanika u srpsko-narodnom crkvenom saboru u Srijemskim Karlovcima. Uređivao je Brankovo Kolo od 1906 do 1912. Objavio je do sada: Tri sveska pripovijedaka, dvije pod naslovom Bijedni ljudi, a jedna Tmurni dnevi i stihovan prijevod Euripidove Medeje, zatim raspravu: Ilijada u ogledalu kosovskih pjesama, i Govor o Lazi Kostiću, držan u Matici Srpskoj. Osim toga objavio je još mnogo priča i članaka po raznim beletrističkim časopisima, kalendarima i novinama. Kao pripovjedač uglavnom iznosi teški život svojih zemljaka i borbu tih brđana s oskudnom i surovom prirodom. *V. P.*

BUDMANI PETAR, filolog i urednik velikog Rječnika Jugoslavenske Akademije (28/10 1835, Dubrovnik — 27/12 1914, Castel Ferratti). Bio je i dobar matematičar i muzičar, i uopće jedan od rijetkih polihistora. Napisao je vrlo dobru za svoje vrijeme Grammatica della lingua serbo-croata (1866—67), opis dubrovačkog dijalekta (Rad, 65), pisao je o postanku poluglasnika (Dubrovnik, 1873—74), Metrici (1875—1876), o historiji gramatike i leksikografije (Rad, 80). Napisao je solidnu gramatiku ruskog jezika (1888). Izdavao je stare pisce (Stari Pisci Hrvatski, 15, 17, zajedno s Valjavcem, 21). Od 1883 do 25/7 1907 (24 godine) uređivao je Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske Akademije. U redakciji ga je skraćivao, etimološki dio je modernizirao, a za značenje riječi i njihovo grupisanje imao je fino osjećanje. *A. B.*

BUDVA. U grčko-rimsko doba današnja Budva zvala se Butua. Spominje se već u sredini 4 vijeka prije Krista i bila je jamačno grčka trgovačka stanica prije dolaska Rimljana. Jedan rimski pisac naziva je »grad rimskih građana«. Spominju je od starih pisaca: Plinije, Ptolemej, Pajtingerova tabla, Stefan Bizantinski i dr. *N. V.*

B. je gradić u Dalmaciji, oblast Zeta, kotar Kotor; od Kotora 10 km k jugu u prostranoj drazi Jadranskoga Mora, na poluostrvcu, čiju prevlaku za južnih vjetrova prelijeva more, pa postane ostrvce. — B. je ograđena napola razvaljenim zidovima. Ima dvoja vrata: »morska«, koja vode do malenoga gradskoga pristaništa, i »kopnena«, koja vode do kotorske ceste. Ima oko 700 stanovnika, općinsko poglavarstvo, kotarsku ispostavu, kotarski sud, porezni ured, lučku ekspozituru, sporednu carinarnicu, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju. B. ima parobrodarsku vezu sa lijinama Split—Bar, Metković—Ulcinj i Kotor—Ulcinj, poštu i telegraf. Okolina B. je krasna, klima je ugodna (srednja godišnja temperatura je 16·4° C), flora subtropska; ima lijepo uređeno kupalište.

B. je staro mjesto; već je spominje Skilak u 4 vijeku prije Krista. 840 po

Digitized by Google

Kristu razorili su je Arapi. Kasnije se opet podiže. Pod imenom Stari Grad (Civitas antiqua) pripadala je kneževini Duklji, a zatim srpskoj državi. U početku 15 vijeka preteglo je ponovo staro ime B. Tada je neko vrijeme bila u vlasti bosanskoga vojvode Sandalja Hranića. 1442 došla je B. u ruke Mlečićima, pod kojima je ostala sve do pada republike (1797). Za mletačkoga gospodstva uredili su Budljani sebi prvi Statut 1465. 1569, 1571 i 1687 stradala je B. od Turaka, a 1667 rasklimao joj je utvrđenja zemljotres. U doba Francuza bilo je cko B. borbi, naročito 1813, kad su Crnogorci osvojili tvrđicu Sv. Trojice pred gradom. *J. Modestin.*

Morsko kupalište i zimsko klimatsko mjesto. Zaštićeno je od sjevernog vjetra. *L. N.*

BUDŽET. Po našem zakonodavstvu državni B. je jednogodišnji zakon, kojim se predviđaju, prethodno odobravaju i prethodno raspoređuju svi državni prihodi i rashodi. Izrada B. dolazi u nadležnost upravne vlasti. Počinjući od najnižih instancija, državni predračuni prolaze, sa ispravkama i dopunama, kroz srednje i više instance, dok se ne koncentrišu u pojedinim ministarstvima. Ovi predračuni moraju biti snabdjeveni svima objašnjenjima, i po formalnoj, zakonskoj, i po materijalnoj, računskoj strani. Oni moraju biti pregledni i jasni. Tako izrađeni, oni se dostavljaju Ministarstvu Financija najdalje do 10/8. Na osnovu tih i svojih podataka Ministarstvo Financija je dužno da sastavi opći predračun državnih rashoda do 1/10. Predračun prihoda, kao i financijski zakon, sastavlja samo Ministarstvo Financija. Ministar Financija je dužan, da pri sastavljanju B. izvede ravnotežu između prihoda i rashoda. No ako ne uspije izvesti ravnotežu, onda je dužan da iznađe izvore, s kojima će pokriti deficit. Deficit se ni u kome slučaju ne smije prikrivati. Pošto je izrađen u Ministarstvu Financija prijedlog državnog B., pregleda ga i definitivno utvrđuje Ministarski Savjet. Time je posao upravne vlasti na izradi B. svršen.

B. se izrađuje za svaku godinu unaprijed. Budžetska godina počinje 1/4, a završuje se 31/3 naredne kalendarske godine.

Princip javnosti B. dovoljno je obezbijeđen u našem zakonodavstvu. B. se štampa i razdaje svima narodnim poslanicima, većem broju redakcija dnevnih i stručnih listova i t. d. O njemu se vodi u Narodnoj Skupštini javna diskusija.

B. se izrađuje po principu bruttobudžeta, t. j. u njega su stavljeni svi državni rashodi i prihodi, bez izuzetka i bez odbijanja troškova oko prikupljanja prihoda.

U B. se izlažu prvo rashodi, pa zatim prihodi. Radi bolje preglednosti B. je podijeljen vertikalnim linijama na: 1. partije; 2. pozicije; 3. naziv rashoda ili prihoda; 4. iznos pozicije i 5. iznos partije. Svaka partija, koja predstavlja jedan zaseban votum Narodne Skupštine, može sadržavati prihode, a tako isto i rashode, samo jedne vrste, jednog roda, jedne prirode. U pozicijama se specijalno izlažu potrebe one vrste i onog roda, koje su sadržina dotične partije. U horizontalnom pravcu B. rashoda je podijeljen na razdjele, od kojih svaki predstavlja rashode jednog ministarstva. Osim toga se rashodi dijele na: 1. redovne (koji se javljaju stalno, svake ili skoro svake godine u B.); 2. neredovne (koji se pojavljuju s vremena na vrijeme, jedne godine, pa treće, pete, šeste i t. d. ili traju samo za neko vrijeme) i 3. vanredne (koji se čine na vanredne državne potrebe, koji se ne mogu poimenično predvidjeti državnim B., ili koje se ne mogu podmiriti redovnim sredstvima državnog B.). Prihodi se u horizontalnom pravcu dijele na opće (koji se naplaćuju na osnovu zakona, čije se važenje rasprostire na cijeli teritorij države) i specijalne (koji se naplaćuju na osnovu zakona, čije se važenje rasprostire samo na pojedine pokrajine). — Pored ove podjele, isto kao kod rashoda, postoji još i podjela na: 1. redovne prihode (koji teku iz stalnih financijskih izvora); 2. neredovne (koji se pojavljuju s vremena na vrijeme), i 3. vanredne (koji se nisu mogli predvidjeti, ili su postali poslije B., ili su slučajni, ili ih je izazvala kakva naročita vanredna državna potreba, te traju samo dotle dokle i ona traje).

Svi državni prihodi i rashodi uneseni su u jedan jednostavni B. i čine jednu cjelinu. Prema tome ne postoje posebni ili autonomni B. izvjesnih grana administracije niti kakvi vanredni B. Princip jedinstva B. potpuno je obezbijeđen.

U pogledu točnosti cifara, koje se unose u državni B., važi pravilo, da se rashodi ne mogu predlagati u većem iznosu, nego prethodne godine, izuzev slučajeva, gdje za to ima

Digitized by Google

oslonca u specijalnim zakonima ili stvarnoj potrebi, objašnjenoj naročitim razlozima i podatcima. Krediti za nova građevinska poduzeća i investicije unose se u prijedlog B. tek pošto se u detaljima izrade planovi i usvoji potpun predračun troškova za to poduzeće. Za poduzeća i investicije, na koje se odobreni krediti imaju trošiti više godina, unosi se u prijedlog budžetski samo onoliko, koliko je potrebno u godini, za koju se B. sastavlja, ali se u tekstu partije odnosno pozicije, mora iznijeti cjelokupan izdatak. Plaća ukaznog osoblja unosi se u prijedlog B. samo na osnovu odredaba stepenovanja zvanja u specijalnim zakonima, a prema stvarnom stanju njihovog broja i plaća, kako se zateklo pri sklapanju B., ali tako, da se vidi i izdatak za cijelu godinu.

Odnosno utvrđivanja cifre prihoda zakonski propis glasi, da se pri sklapanju prijedloga B. prihodi za jednu godinu unose s obzirom na sume prihoda, dobivene za posljednje tri godine. Odstupanje od ovog pravila može biti kod onih prihoda, koji stalno rastu ili opadaju, ili gdje druge prilike, koje utječu na visinu prihoda, traže ili nalažu ta odstupanja.

Pošto je Ministarski Savjet pregledao i utvrdio projekt državnog B., ministar Financija, po kraljevom ovlašćenju (ukazom), podnosi ga Narodnoj Skupštini na rješavanje, zajedno sa svima objašnjenjima i pobudama i prijedlogom godišnjeg financijskog zakona.

Prijedlog B. podnosi se Narodnoj Skupštini, svake godine, u početku redovnog saziva, ili najdalje za mjesec dana od dana njenog sastanka, t j. u vremenu od 20/10 do 20/11.

Kad dođe pred Narodnu Skupštinu, prijedlog B. se upućuje prvo u financijski odbor, koji se sastoji od 31 člana. Financijski odbor proučava taj prijedlog, čini izmjene i na kraju podnosi svoj izvještaj. Zatim se o B. diskutuje u plenumu Narodne Skupštine i glasa, u načelu i pojedinostima.

Narodna Skupština ne može predložene partije uvećati. Ona može i odbiti B. u cjelini. Jedno ograničenje prava Narodne Skupštine postoji u pogledu državnih dugova. Bez odobrenog B. ne mogu se izdatci činiti, ni prihodi naplaćivati, ali se od ovoga izuzima isplata interesa i glavnice državnih dugova. Osim toga, Narodna Skupština ne može smanjiti kraljevu civilnu listu bez kraljevog pristanka.

Ako Narodna Skupština nije dospjela da utvrdi novi B. prije početka budžetske godine, ona može produživati privremeno stari B. sve dok novi B. ne bude utvrđen, ali ne više od jedne godine dana.

Uz B. ide financijski zakon, koji sa B. rashoda i prihoda čini jednu cjelinu, i koji mora da sadrži ove odredbe: 1. ukupnu sumu rashoda, budžetom predviđenu; 2. ukupnu sumu prihoda, B. predviđenu; 3. razliku između prihoda i rashoda, kao i načinjenog izravnanja, u slučaju deficita; 4. ukupnu sumu po blagajničkim zapisima, koja može biti u opticaju; 5. odredbe, da se B.-om za dotičnu godinu predviđeni prihodi mogu trošiti samo na B.-om predviđene rashode, i samo onako i u onoliko, kako su i u koliko rashodi B.-om za tu godinu predviđeni po partijama i pozicijama, kao i odredbu, kod kojih pozicija ne može biti virmana; 6. odredbu da se nikakav porez, prirez ili taksa ili ma kakvoga imena dažbina, koju nije odobrila Narodna Skupština, ne smije razrezivati ni kupiti od naroda, ni od strane državnih, ni od strane ma koje vrste samoupravnih organa, kao i odredbu, da se dažbine, koje je odobrila Narodna Skupština, ma koje vrste i imena bile, ne smiju povećavati, bez njenog prethodnoga odobrenja; 7. odredbe za balanciranje B., i druge, koje imaju da važe za dotičnu godinu, a nisu protivne ovome zakonu.

To su sve odredbe, koje financijski zakon mora da sadrži. U praksi, međutim, financijski zakoni kod nas sadrže mnogo veći broj odredaba, velikim dijelom i takvih, koje nemaju nikakve veze sa državnim B. — Sva ovlaštenja, unesena u godišnji financijski B., vrijede samo za godinu, za koju je on odobren.

Pošto je Narodna Skupština izglasala državni B., on se sastavlja u tri ravnoglasna primjerka, u kojima se nalazi financijski zakon sa B. po partijama i pozicijama. Ove primjerke ovjerava i potpisuje predsjednik Narodne Skupštine sa predsjednikom i izvjestiocem budžetskog odbora. Po dobivenoj kraljevoj sankciji predaje se jedan primjerak Narodnoj Skupštini, jedan Ministarstvu Financija i jedan Glavnoj Kontroli. Ovi se primjerci smatraju kao originalni B. Zatim ministar Financija objavljuje B. sa financijskim zakonom u Službenim Novinama.

Za one državne potrebe, za koje B.-om nisu predviđeni dovoljni krediti, a ne mogu se podmiriti ni bu-

Digitized by Google

džetskim rezervnim kreditom, mora se prethodno tražiti naknadni kredit od Narodne Skupštine. Za one pak vanredne državne potrebe, za koje u B. nema predviđenog kredita, a ne mogu se, zbog veličine izdatka ili iscrpljenosti kredita, podmiriti ni iz budžetskog općeg rezervnog kredita za vanredne državne potrebe, mora se tražiti od Narodne Skupštine prethodno vanredni kredit. Sve naknadne i vanredne kredite traži od Narodne Skupštine ministar Financija u ime vlade, i to prije isteka dotične budžetske godine. Prijedlog za naknadne i vanredne kredite mora uvijek sadržavati i njihovo pokriće i raspored na partije i pozicije, kao i B.

Pošto je Narodna Skupština odobrila B., on se predaje ponovo upravnoj vlasti na izvršenje. U izvršenju B. upravna vlast se javlja kao naredbodavac i računopolagač. Dužnosti naredbodavca, odnosno administratora i računopolagača, ne mogu se spajati. Naredbodavac, odnosno administrator, ne može u isto vrijeme biti i računoispitač, niti računopolagač može biti naredbodavac ili administrator, ni stalno ni privremeno. Naredbodavci su ministri i starješine državnih nadleštava. Ministri su naredbodavci prvog stepena, a starješine nadleštava i odjeljenja naredbodavci su drugog stepena. Oni ne rukuju ni novcem, ni vrijednostima, ni materijalom. Naredbodavci ministri odgovaraju, kao i ostali naredbodavci i računopolagači, materijalno za svoje postupke, protivne odredbama ovoga zakona. Naredbodavci naređuju upotrebu zakonom određenih kredita pod vrhovnim nadzorom ministra Financija.

U vršenju izdataka prva faza je: angažovanje. Ni jedan izdatak ne može biti angažovan (zauzet), ako nema, ili nema u dovoljnoj mjeri, za nj prethodno odobrenog kredita. Izdatak se angažuje svakim aktom naredbodavčevim (naredbom, raspisom, ugovorom, pogodbom, narudžbinom i t. d.), koji za sobom povlači ma koliki utrošak novca iz državne blagajne. Svako angažovanje izdataka, koji nisu redovni i ne teku redovno po samim pozitivnim zakonima, tako da se unaprijed zna i veličina i vrijeme i mjesto njihove upotrebe, moraju se prijavljivati ministru Financija u samom trenutku angažovanja, i po veličini sume i po vremenu i načinu izvršenja njihova i po mjestu, gdje se imaju izvršiti. Ministar Financija mora uvijek za vremena znati: koliko, kad, gdje i kome treba što platiti iz državne kase. Svaki izdatak, prije nego što se angažuje, mora imati vizu knjigovođe ili računovođe: da ima za to prethodno odobrenog i otvorenog kredita, i da kredit nije iscrpljen. Ova viza ne isključuje vizu mjesne kontrole, kao organa Glavne Kontrole. Ni jedan akt, kojim se ma kakav izdatak angažuje, i ni jednu naredbu za isplatu bez ove vize i vize mjesne kontrole, ne smije blagajnik priznati, niti traženi izdatak, bez ove vize, isplatiti.

Svaki izdatak iz državne blagajne mora biti prije isplate uredno likvidiran, ovjeren i priznat kao ispravan, snabdjeven ovjerenim i opravdajućim dokumentima. Isto tako svaki izdatak iz državne blagajne može se isplatiti samo pravom vjerovniku ili njegovom urednom punomoćniku. Ni jedan se izdatak iz državne blagajne ne može izvršiti bez pismene naredbe (naloga) za isplatu od strane nadležnog naredbodavca. Naredbodavci prvog stepena izdaju naredbe, a naredbodavci drugog stepena izdaju naloge za isplatu. Naredba (nalog) za isplatu mora imenovati budžetsku godinu, partiju i poziciju, iz koje se ima isplata izvršiti, i mora biti snabdjevena uredno likvidiranim računom.

Naredba (nalog) za isplatu predstavlja jedan faktični izvršen posao, službu, rad, nabavku za državu, i ona se ne smije izdati za poslove, službe, radove, nabavke, koje nisu izvršene, ili za veće nego što su u istini.

Ako svi ti spomenuti uslovi nisu ispunjeni, ili za izdavanje naredbe nema odobrenog kredita, ili naredba za isplatu nije snabdjevena uredno likvidiranim računom, ili se za isplatu ne javlja pravi vjerovnik ili njegov uredan punomoćnik, blagajnik ne smije izvršiti isplatu i mora vratiti naredbu s dokumentima naredbodavcu, zajedno s pismeno izloženom svojom primjedbom. Ako naredbodavac pismeno i mimo toga ponovo naredi isplatu, blagajnik referiše slučaj ministru Financija, koji, poslije sporazuma s nadležnim ministrom, ili naređuje isplatu, ili je obustavlja. Odluka ministra Financija za blagajnika je obavezna. Ako se blagajnik ne drži zakonom utvrđenih propisa pri vršenju isplata, odgovara za naknadu štete i krivično. U slučaju da Mjesna Kontrola nađe, da ne može dati svoju vizu i u onom slučaju, koji je po mišljenju naredbodavca i knjigovođe uredan i pravilan, ona dostavlja ovaj slučaj Glavnoj Kontroli. Ako Glavna

Digitized by Google

Kontrola nađe, da je mišljenje njene Mjesne Kontrole umjesno, ministar naredbodavac iznosi slučaj pred Ministarski Savjet. Ministarski Savjet ili prima mišljenje Glavne Kontrole ili, ako nađe za umjesno, pokušava sporazum sa Glavnom Kontrolom preko svoga predsjednika. Ako se sporazum ne postigne, Glavna Kontrola je dužna dati, odnosno odobriti, vizu s rezervom, i slučaj odmah dostaviti Narodnoj Skupštini.

Izuzetno postupanje postoji kod izvjesne vrste državnih rashoda. To je slučaj sa povjerljivim fondovima, koje imaju: Ministarstvo Inostranih Djela, Vojno, Unutrašnjih Djela i Predsjedništvo Vlade. Ovi se krediti troše pod nadzorom ministra predsjednika, a Glavna Kontrola ih ne pregleda. Predviđeno je samo, da jedan dio kredita Ministarstva Inostranih Djela kontrolira naročiti skupštinski odbor od 3 narodna poslanika, koje odredi predsjednik Ministarskog Savjeta, u sporazumu sa predsjednikom Narodne Skupštine.

Što se tiče državnih prihoda, njihovo prikupljanje naređuje ministar Financija i on se stara, da prihodi uredno i na vrijeme utječu u državnu blagajnu. O tome je ministar Financija vlastan izdavati naredbe i upute, u granicama zakona, i ona su obavezna za sve državne organe i za sve one, koji imaju dužnost prikupljati ili naplaćivati državne prihode. Što državi pripada, kao državni prihod, mora se unijeti u državnu blagajnu i uvesti u računske knjige. Isto se tako svaki državni prihod, unesen u državnu blagajnu i uveden u računske knjige, može iz državne blagajne iznijeti, odnosno izdati, i iz računskih knjiga ispisati samo u slučajevima i na način, zakonom propisanim i odobrenim. Svi prihodi, predviđeni i nepredviđeni, ulaze u glavnu državnu blagajnu. O svima njima vodi računa Generalna Direkcija Državnog Računovodstva, i sve ih ona raspoređuje, odnosno predaje kome treba i gdje treba, po zakonima, koji o tome postoje, pod nadzorom i po naredbama i uputama ministra Financija. Ministar Financija naređuje snabdjevanje kreditom i novcem svake državne blagajnice. On se stara, da ni u kojoj državnoj blagajni ne leži novac besplodan i preko sume, potrebne za dnevna plaćanja, upućujući novac iz jedne blagajne u drugu.

Samo nadležni i zakonima ovlašteni organi mogu prikupljati državne prihode na osnovu generalnih naloga, koji mogu biti dani pri sprovodu odobrenog B. na izvršenje u njihovom djelokrugu. Samo nadležni računopolagači mogu primati i držati državne prihode, odnosno državni materijal, ma kako se ovi prihodi, odnosno materijal, zvali, i ma od kuda dolazili. Nikakav državni prihod, ma pod kojim imenom bio, i ma od čega dolazio, ne može se nigdje držati, niti može tko s njime rukovati, bez znanja, odnosno odobrenja ministra Financija. I ako se budžetska godina završava 31/3, ipak se svi budžetski prihodi za račun tekuće godine primaju do 30/4 zaključno. Dotle su i knjige za uvođenje državnih prihoda za tu godinu otvorene. Osim državnih blagajna u užem smislu te riječi, blagajničku službu vrše, za račun države, još i Narodna Banka i Poštanska Štedionica, s njihovim filijalama.

Ukoliko priticanje budžetskih prihoda ne dopušta isplate izdataka gotovim novcem, Glavna Državna Blagajna se služi za nabavu gotovog novca naročitim uputnicama, koje nose interes. One se zovu blagajnički zapisi ili bonovi. Blagajničkih zapisa ili bonova ima dvije vrste. Jedni su redovni, a drugi vanredni. Redovni blagajnički zapisi glase na donosioca i mogu se izdati na rok najduži od jedne godine dana. Suma ovih blagajničkih zapisa određuje se svake godine financijskim zakonom. (U B. za 1924/25 iznosi ona 500,000.000 din.). Nikad ni u kom trenutku ne može biti ovih blagajničkih zapisa u opticaju za veću sumu od sume, određene finacijskim zakonom. Vanredni blagajnički zapisi su oni, koji služe kao pokriće za obrtni kapital Glavne Državne Blagajne kod Narodne Banke. Po zakonu o Narodnoj Banci ministar Financija ima pravo eskomptirati kod Banke, radi obrtnog kapitala, državnih blagajničkih zapisa najviše za 1.000,000.000 din. sa interesom od 1% godišnje. Osim ovih sredstava Državna Blagajna može imati za podmirenje potreba državnih na raspoloženju i sredstva, koja potiču iz zajmova po obveznicama s kratkim i dugim rokom. Za obje vrste državnog zaduženja mora postojati naročito prethodno zakonodavno odobrenje u obliku zakona.

Kontrolu nad izvršenjem B. vrše upravne vlasti, Glavna Kontrola i Narodna Skupština. Od upravnih vlasti najvažnija je kontrola ministra Financija. Pri svakom Ministarstvu

Digitized by Google

postoje odsjeci računovodstva, čiji su činovnici organi ministra Financija. Osim toga postoji Generalni Inspektorat Ministarstva Financija. Glavna Kontrola vrši kontrolu putem davanja prethodne vize za sve isplate, a osim toga, i prilikom naknadnog pregleda računa, kao i prilikom pregleda završnog računa. — Narodna Skupština odobrava završni račun i daje razrješnicu vladi. Završni račun sastavlja ministar Financija za svaku budžetsku godinu. Završni račun pokazuje definitivno stanje B., s naknadnim i vanrednim kreditima. Kao i B. tako isto i završni račun ima oblik i razredbu po partijama i pozicijama. Završni račun podnosi se Narodnoj Skupštini uz prijedlog B. za iduću godinu, ali posebno, kao naročiti zakonski prijedlog. Narodna Skupština ne može prijeći na drugo čitanje prijedloga o B. prije no što svrši i na drugom čitanju pretres zakonskog prijedloga o završnom računu.

Zakonski propisi o izradi, votiranju i izvršenju B. kodifikovani su u zakonu o državnom računovodstvu od 6/3 1910, koji je, s izvjesnim izmjenama i dopunama, proširen, zakonom od 22/5 1922, na cijeli teritorij Kraljevine.

Prve začetke državnog B. nalazimo još u Karađorđevoj i Miloševoj Srbiji. Još 1805 Karađorđe je spremao B. Poslije ratova i prvog i drugog ustanka, knez Miloš je sazvao u Crnući 19/12 1815 Narodnu Skupštinu, i jedan od prvih njenih poslova bilo je utvrđivanje polugodišnjeg B. za mitrovsko polgođe (od 1/11 1815 do 30/4 1816). Narodna Skupština sastajala se poslije toga redovno, da odobri i rasporedi porez, utvrdi rashode i odobri završne račune. To je isprva vršeno polugodišnje, a od 1835 godišnje.

Ustav od 1835 izričito je predviđao široko budžetsko pravo Narodne Skupštine. S Ustavom 1838 nastupa u tome pogledu reakcija. Budžetsko pravo Narodne Skupštine prenosi se na Državni Savjet. Po zakonima o Narodnoj Skupštini, koji su doneseni 1859 i 1861, Narodna Skupština se saslušava o poreznim zakonima. Ona može zahtijevati, da preko jedne svoje komisije pregleda stanje »narodne kase«. Ustav od 1869 vraća u znatnoj mjeri budžetsko pravo Narodnoj Skupštini. Po Ustavu od 1869 Skupština može izostavljati ili smanjiti sume, koje vlada predlaže u B., ali Skupština ne može predlagati nove sume, niti predložene uvećavati (u praksi je to ona ipak radila). Vanbudžetske prihode vlada može stvarati putem zajma. Takvi zajmovi ne smiju prijeći sumu od 200.000 dukata i za njih se mora dobiti pristanak Državnog Savjeta. Što se tiče vanbudžetskih izdataka, vlada može otvoriti vanredne kredite, opet s pristankom Državnog Savjeta, u ukupnom iznosu do 30.000 dukata. Ni za te zajmove, ni za te kredite, ne traži se naknadno odobrenje od Narodne Skupštine. Skupština ne može odbaciti B. u cjelini i na vladin zahtjev mora jednom riješeni B. uzeti ponovo u rješavanje. Ako se, ma iz kog razloga, ne dođe do novog B., vlada može produžiti stari B., sve do donošenja novog.

B. i budžetsko pravo Narodne Skupštine dobili su potpuniju formu tek u Ustavu od 1888. Upravo taj je Ustav garantirao najveća prava Narodnoj Skupštini, od svih naših dosadašnjih Ustava. Po Ustavu od 1888 Skupština može odbaciti B. u cjelini. Predložene partije može ne samo smanjiti ili izostaviti, nego i uvećati. Stari B. vlada ne može produžiti bez Skupštine, ili, ako je ona odgođena ili raspuštena, bez pristanka Državnog Savjeta, no i u ovom slučaju ne više od 4 mjeseca. Virmani između budžetskih partija se zabranjuju, t. j. uštedama iz jedne partije ne mogu se pokrivati manjci u drugim partijama. Završni računi se podnose Narodnoj Skupštini na odobrenje.

Ustav od 1901 razlikovao se u pogledu B. od onog iz 1888 u tome, što 1. Skupština ne može odbaciti B. u cjelini (»u načelu«), niti izbrisati iz B. izdatke, koji su, na osnovu zakona, u B. stavljeni; 2. ako je Skupština odgođena ili raspuštena, stari se B. može kraljevim ukazom (koji premapotpisuju svi ministri) produžiti, po odobrenju Državnog Savjeta, najviše za jednu godinu; 3. o budžetu, kao i o svima zakonima, rješavaju i Skupština i Senat, ali ipak u slučaju sukoba između njih, posljednja riječ pripada Skupštini.

Ustav od 1903 izjednačuje se u svojim odredbama o B. sa principima, koji su bili postavljeni u B. od 1888. I ako nije izrično spomenuto, po Ustavu od 1903 smatra se, da Narodna Skupština ima pravo da odbaci B. u cjelini. No ona nema prava predložene kredite uvećati (u ovome se Ustav od 1903 razlikuje od onog iz 1888), a može ih izostaviti ili smanjiti. S pristankom Državnog Savjeta stari se B., ako nema Skupštine, može produžiti najviše 4 mjeseca.

Digitized by Google

Ustav od 1921 sadrži odredbe o B. uglavnom iste kao i Ustav od 1903, samo što se za produženje B., ako je Narodna Skupština raspuštena, prije nego što je B. riješen, ne traži i pristanak Državnog Savjeta. U tome slučaju, po Ustavu od 1921, B. se produžuje ukazom, i to najduže za 4 mjeseca.

Slijedeći podatci pokazuju porast rashoda i prihoda državnih B. u Srbiji, a zatim u Kraljevini SHS:

Budžetska godina:	Prihodi u groševima:	Rashodi u groševima:
1815	577.813·32	696.782·30
1816	1,516.631·43	1,632.335·32
1817	1,723.320·49	1,654.397·46
1818	1,628.262·17	1,656.899·28
1819	1,964.729·37	1,940.660·17
1820	1,980.373·31	1,707.153·16
1821	1,869.588·30	1,925.201·02
1822	2,328.366·10	1,771.946·25
1823	2,670.680·—	1,824.662·37
1824	2,715.923·23	1,668.853·44
1825	2,280.273·23	1,684.197·44
1826	2,273.734·62	1,828.353·40
1827	2,928.449·79	1,965.304·50
1828	2,455.924·31	1,710.010·51
1829	2,495.030·—	1,755.176·52
1830	2,825.827·25	1,949.944·34
1831	3,929.849·35	3,184.904·13
1832	3,790.555·25	2,711.900·60
1833	4,550.308·25	3,360.912·22
1834	7,684.786·61	4,929.435·42
1835	9,051.924·26	6,424.450·61
1836	11,201.225·39	8,892.973·34
1837	9,516.284·47	7,484.085·37
1838	9,662.617·49	16,000.648·96
1839	7,900.736·57	7,361.422·56
1840	8,341.409·22	8,503.941·70
1841	9,489.928·32	9,258.213·29
1842	9,014.190·27	8,366.801·39
1859	17,490.537·—	18,752.009·—
1860	17,678.260·—	19,106.103·—
1861	20,186.240·—	21,562.284·—
1862	19,498.910·—	26,040.440·—
1863	32,241.270·—	25,347.640·—
1864	23,137.161·—	24,487.248·—
1865	25,520.898·—	25,524.612·—
1866	25,507.295·—	27,785.166·—
1867	29,033.000·—	28,385.426·—
1868	28,879.000·—	28,831.414·—
	u dinarima:	u dinarima:
1869	12,459.916·—	12,451.614·68
1870	13,970.885·—	13,905.514·04
1871	14,658.452·10	14,425.877·54
1872	14,920.240·—	14,817.855·86
1873	15,031.384·—	15,026.440·93
1874	14,749.735·—	14,748.464·97
1875	14,749.735·—	14,748.464·97
1876	14,843.067·33	14,653.706·—
1877	14,922.178·70	14,699.173·66
1878	15,111.037·20	16,362.283·08
1879	18,988.629·07	18,613.669·28

Budžetska godina:	Prihodi u dinarima:	Rashodi u dinarima:
1880	19,560.500·—	19,255.477·89
1881	25,926.012·37	25,715.584·82
1882	32,635.000·—	32,611.182·05
1883	34,480.000·—	34,469.917·23
1884	37,365.000·—	37,291.159·52
1885	46,000.000·—	45,969.639·44
1886	46,000.000·—	45,968.539·44
1887	44,460.000·—	44,460.001·—
1888	44,460.000·—	44,460.001·—
1889	51,869.999·91	51,869.999·62
1890	43,590.552·55	46,186.864·83
1891	56,153.700·48	57,526.984·02
1892	60,135.839·04	60,110.595·27
1893	60,135.839·04	62,719.846·51
1894	63,755.600·—	63,810.828·28
1895	63,755.800·—	63,810.828·28
1896	63,659.720·—	63,355.606·95
1897	63,659.720·—	64,020.606·95
1898	63,659.720·—	64,020.606·95
1899	68,824.800·—	68,822.668·79
1900	77,789.648·—	76,259.244·34
1901	74,018.070·—	73,992.542·92
1902	70,565.981·—	72,983.134·24
1903	70,565.981·—	76,259.244·34
1904	89,236.721·60	89,143.835·93
1905	88,046.000·—	87,632.278·72
1906	89,207.072·52	89,165.095·75
1907	90,517.000·—	90,467.000·—
1908	95,823.338·83	95,778.764·40
1909	103,644.104·03	103,323.648·41
1910	115,277.744·93	115,072.843·37
1911	120,136.495·82	120,083.802·90
1912	130,764.712·85	130,764.712·85
1913	130,764.712·85	130,764.712·85
1914	214,320.670·23	214,320.670·23
1915	214,320.670·23	214,320.670·23
1916	214,320.670·23	214,320.670·23
1917	214,320.670·23	214,320.670·23
1918	214,320.670·23	214,320.670·23
1919/20	1.195,000.737	1.195,000.737
1920/21	7.718,885.319	7.718,885.319
1921/22	7.718,885.319	7.718,885.319
1922/23	6.934,946.864	6.934,946.864
1923/24	6.934,964.864	6.934,946.864
1924/25	10.405,000.000	10.405,000.000

Literatura: M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije do 1842, I 1897, II 1898, III 1899; S. Jovanović, Ustavno Pravo (1907 i 1924); Dr. M. Nedeljković, Nauka o finansijama (1923); Dr. M. Stojadinović, Nemački budžet (1912). *M. Stojadinović.*

B. Hrvatske i Slavonije od 1868. Na osnovu nagodbe, proglašene na saboru 18/11 1868 Kraljevina Hrvatska i Slavonija imaju, prema svojoj poreznoj snazi, doprinijeti onim troškovima, koji su zajednički cijeloj monarhiji i onima, koji su zajednički kruni ugarskoj. Taj prinos ustanovljen je na 10 godina za Kraljevinu

Digitized by Google

Ugarsku sa Erdeljem sa $^{93}/_{5592201}$, a za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju sa $^{8}/_{4407799}$%. Dozvoljeno je, da se najprije iz dohodaka Kraljevine Hrvatske i Slavonije povuče stalna svota, koja se od vremena na vrijeme ustanovi za troškove unutarnje samouprave ovih Kraljevina, a ostala svota dohotka upotrijebi za zajedničke poslove. Čl. 15 i dalji ustanovljavaju financijsku pogodbu, po kojoj se za prvih 10 godina nagodbe ustanovljuje unutarnja potreba Kraljevine Hrvatske i Slavonije sa 2,200.000 for. — Nagodba je kasnije mijenjana više puta, naročito postotak, koji je prvi put bio ustanovljen. U nagodbi je ustanovljeno, u koliko dohotci Hrvatske i Slavonije nadmašuju postotak, koji je određen, da taj višak ima pripasti Hrvatskoj i Slavoniji. Određeno je, da se 45% posrednih i neposrednih poreza Hrvatske i Slavonije imaju upotrijebiti u samoupravne svrhe Kraljevine Hrvatske i Slavonije i 55% za zajedničke troškove, a u koliko tih 45% svih dohodaka ne bi dostajali za unutarnju upravu Hrvatske i Slavonije, da će manjak Kraljevina Ugarska predujmiti, a u koliko tih 45% nadvise svotu unutarnje potrebe Hrvatske i Slavonije, to taj višak pripada zajedničkim troškovima.

Postotak zajedničkog prinosa mijenjan je. On je do konca 1897 odnosno zajedničkih troškova cijele monarhije ustanovljen za Ugarsku sa 92,064.805, a za Hrvatsku i Slavoniju sa 7,935.195. 44% određen je kao postotak, koji se ima upotrebljavati za unutarnje potrebe Hrvatske, a 56% za zajedničke poslove od svih izravnih i neizravnih poreza i ostalih javnih dohodaka.

B. Kraljevine Hrvatske i Slavonije, t. zv. tangenta za unutarnje potrebe Kraljevine Hrvatske i Slavonije, iznosio je:

godine:		
1869	2,200.000	forinti
1871	2,367.408	„
1872	2,256.258	„
1873	2,973.451	„
1874	3,090.162	„
1875	3,105.771	„
1877	3,216.536	„
1879	3,251.743	„
1880	3,289.380	„
1885	6,234.894	„
1890	6,490.380	„
1900	18,576.165	kruna
1901	18,606.837	„
1902	18,697.544	„
1904	20,601.068	„
1905	22,426.411	„
1906	23,400.886	kruna
1907	23,434.411	„
1908	24,291.023	„
1909	24,969.052	„
1911	28,112.977	„
1912	29,446.186	„
1913	30,937.482	„
1914/15	34,295.895	„
1917/18	39,782.595	„

Budžetske godine, koje su ispuštene, imaju u glavnom isti budžet kao prešnje ili kasnije, s malom razlikom.

B. za unutarnju potrebu samouprave Kraljevine Hrvatske i Slavonije iznosio je uglavnom oko 45—44% čistih javnih dohodaka ove Kraljevine. Ostatak od 56%, isprva 55%, uplaćivan je u zajedničke blagajne zemalja ugarske krune za zajedničke potrebe, t. j. sve one potrebe, koje ne potpadaju u grane unutarnje uprave (policija, pravosuđe, bogoštovlje i nastava, i, kasnije, narodno gospodarstvo). Tangenta nije bila sasvim točno prema faktičnom stanju i razmjeru izračunavana, te je to bio predmet ponovnih pregovora, odnosno ispravka postotka u našu korist, dok su Madžari uvijek tvrdili, da nadoplaćuju za naše samoupravne potrebe. *S. Pavičić.*

B. Bosne i Hercegovine. B. Crne Gore. V. u dodatku.

BUĐADINSKA OVCA je bagra obične pramenke u Sandžaku, bez osobitih obilježja, i samo od lokalne vrijednosti. *S. U.*

BUGARI su jedno od mnogih srednjoazijskih tursko-tatarskih plemena, koje je opća seoba naroda na istoku dovela na evropsko tlo, u području istočno od Azovskog Mora. Odatle su se B., vučeni od Huna, svojih suplemenika, kretali sve bliže prema srednjoj Evropi i granicama bizantskog carstva na Dunavu. Misli se, da im je ime došlo od rijeke Volge, oko čijeg su područja dugo stanovali (Volga-ar-Bolgar-Blgar). — U historiji se B. pod svojim imenom javljaju na kraju 5 vijeka. Najprije su bili u službi Bizanta, kao borci protiv Gota, i doprli su u tim borbama čak do Srijema; a poslije su provaljivali kao pljačkaši u Trakiju i susjedne pokrajine carevine. Jedno vrijeme došli su B. pod vlast Avara, kao i Sloveni; a drugi njihov, istočniji dio, pritiskivali su izvjesno vrijeme Turci. Između Dnjestra i Dona razvijala se, pomagana od Bizanta, bugarska država, koja je bila u borbi s Turcima i kasnije s Avarima. U 7 vijeku, potisnuti

Digitized by Google

od Kazara, B. su se ponovo selili više prema zapadu, došli su u područje današnje Besarabije, a odatle u sjevernu Dobruču. Iskorišćavajući unutrašnje krize Bizanta i arapske napadaje na Carigrad, B. su se sve više širili prema jugu, praveći česte pljačkaške pohode. 679 prešli su B. Dunav i u okolini Varne zauzeli su svoja stalna sjedišta. Tako je postala bugarska država na Balkanu. Broj doseljenika nije bio veliki, ali to što ih je bilo, sastojalo se od okorjelih ratnika i avanturista. Njihovo je širenje išlo uglavnom na račun tuđa naseljenih slovenskih plemena, koja su podjarmili. Kao osvajači B. su tim Slovenima naturili svoje ime, ali pošto su bili malobrojni, vremenom su se izgubili među Slovenima i primili njihov jezik. Proces stapanja trajao je duže vremena i još u 9 vijeku nije bio potpuno dovršen. Prvi vladari bugarski imali su tursko-tatarska imena: Asparuh, koji ih je doveo na Balkan († oko 702), Tervel (702—719), Sevar (740), Kormisoš (740—756, Vineh (756—762), Teiec (762—765), Sabin (765—767), Toktu (767—772), Pagan (772), Telerik (772—777), Kardam (777—802), Krum (802—814). — Vladar im se zvao kan ili han; vrhovni činovnik je bio kafkan; upravnik pokrajina tarkan. Vladajuća kasta imala je više plemstvo, boljade, boljare i niže bagaine. Kao istočni narodi računali su B. godine po mjesecu, a svoju su godišnju eru počinjali od osnivanja države na Balkanu.

B. su dugo vremena bili u borbama s Bizantom, na čiji su račun proširili svoje područje. Sa Slovenima su imali isto tako mnogo sukoba. Zbog njihova pritiska napustila je masa Slovena oko 763 Bugarsku i prešla u Malu Aziju. 773 ratovali su B. protiv Brsjaka u Makedoniji, s namjerom, da ih rasele s njihova područja. Da bi suzbili bugarski elemenat, bizantinski su carevi doveli u drugoj polovini 8 vijeka kolonije Siraca i Jermena, i naselili ih oko granica nove države. — Od dolaska na vladu ratobornog Kruma B. su prešli u jaku ofenzivu i imali su mnogo uspjeha. 809 osvojili su Sofiju; 811 u jednoj borbi s njima poginuo je sam bizantinski car Nikifor, od čije je lubanje Krum napravio pehar. 813 došli su B. pod sam Carigrad i zauzeli Adrijanopolj. — Nasljednik Krumov Omortag (814—831) učvršćivao je očeve tekovine, i u Preslavu je osnovao bugarsku prijestolnicu. B. je za njegovo vrijeme doprla daleko na zapad. Savladavši pobunjene Timočane i Braničevce (oko 824), B. su se proširili sve do Srijema, odakle su na čamcima prelazili preko Dunava i Drave i upadali duboko u Panoniju. Njegov sin Malamir (831—836) zapamćen je kao ogorčen protivnik kršćanstva, koje je počelo da se učvršćuje u njegovoj zemlji.

Za vlade Presjamove (836—853) došlo je do prvih sukoba između Bugarske i srpske države kneza Vlastimira, u kojima su Srbi ostali pobjeditelji. Sukob je došao otud, što je srpska država bila jaka brana bugarskom prodiranju prema Jadranskom Moru i što je oko sebe počela da pribira susjedna slovenska plemena. Presjamov sin i nasljednik, Boris (853—888), primio je kršćanstvo i učinio ga državnom vjerom, ne bez jakih unutrašnjih kriza. Po svom kumu, bizantinskom caru Mihajlu, uzeo je Boris ime Mihajlo (865), ali je svoje veze jedno vrijeme želio razviti više s papinskom kurijom, nego sa carigradskom patrijaršijom. Dobivši 870 autonomiju svoje crkve od bizantinske jerarhije, Mihajlo je ostao u vezi s njom. Tu vezu su pojačali slovenski učenici Ćirila i Metodija, koji su, progonjeni iz Moravske od germanskih svećenika, dobjegli na Balkan i tu počeli da šire svoje učenje. Njihovoj akciji uspjelo je ponajviše, da se učvrsti kršćanstvo među balkanskim Slovenima i da se stvore osnove za slovensku književnost. Borisov sin Vladimir pokušao je reakciju protiv kršćanstva, ali je Boris požurio iz manastira, gdje se je bio pred kraj života sklonio, da spase svoje djelo i kazni sina. Na prijesto je poslije toga došao Simeon, njegov najmlađi sin.

Simeon (893—927) je nesumnjivo najveći vladalac B. Mladost je proveo u Carigradu, poznao je prilike tada posrnuloga Bizanta i čitavoga života nosio se je mišlju, da u Konstantinov grad uđe kao pobjednik. Proširio je bugarsku vlast na tri mora. Da ga suzbiju, Bizantinci su protiv njega pozvali u Evropu Madžare (895), a u savez krenuli i Srbe. Srpski knez Petar Gojniković, izdan od Mihajla Višević, humskog gospodara, bio je od B. na vjeri uhvaćen i lišen vlasti. Srpski gospodari iza njega uzalud su pokušavali, da se, pomoću Bizanta, oslobode bugarskog pritiska, koji im je zemlju dovodio do pustoši. Simeon se je, u želji da zamijeni bosporske gospodare, 918 proglasio za cara, a bugarskog arhiepiskopa za patrijarha. Posljednji pokušaj srpskog kneza Zaharije, da se oslobodi B., završio se nesrećno. Zaharija je, istina, potukao jednu bugarsku

Digitized by Google

vojsku, ali kad je na nj krenula jača sila, napustio je Srbiju i prebjegao Hrvatima, a zemlju su B. pregazili (oko 924). Bugarski napadaj na Hrvate svršio je s porazom Simeonove vojske.

Odmah poslije Simeonove smrti (27/5 927) počinje naglo opadanje B. Njegov sin Petar (927—969) bio je vladar bez ratničkih želja. Izmorena dugim ratovima, zemlja je bila istrošena i željna mira. Obijest i pokvarenost zahvatila je obogaćene veće krugove, protiv kojih se je podigla jaka reakcija, socijalna i načelna, u pokretu bogomila. U Makedoniji su slovenska plemena digla ustanak protiv B.; 931 knez Časlav oslobodio je Srbiju i stvorio od nje jaku državu; 968 udarili su na B. ruske čete kneza Svjatoslava. Čitava država Simeonova počela je iz temelja da se ruši. Za vlade Petrova nasljednika Borisa II. (969—972) bizantinski car Ivan Cimisk dovršio je taj proces raspadanja, ušavši s vojskom u zemlju i pokorivši je potpuno. Bugarska je ostala bizantinska pokrajina preko dva puna vijeka. U 9 vijeku je mnogo stradala od čestih bijesnih upada Pečenega i Kumanaca, koji su se počeli naseljavati u zemlji i širiti se u njoj na štetu domaćega stanovništva.

Drugu bugarsku državu obnovila su braća boljari Petar i Asan, pred kraj 12 vijeka. Poslije smrti cara Manojla Komnina, kad su krenule madžarska i srpska vojska protiv Bizanta i osvojile Sofiju, dalo je to povoda i B., da, pomagani od Vlaha i Kumanaca, dignu ustanak u sjevernoj Bugarskoj (1185). Ustanak je uspio i Bugarska se oslobodila, ali su oba brata naskoro poginula od boljarske zavjere u zemlji (1196/1197). Na prijesto je došao treći im brat Kalojan (1197—1207), koji je uspješno ratovao protiv Madžara i latinskih vitezova, a pomagao je, izgleda, i Stevana Nemanjića u borbi protiv brata mu Vukana i Madžara. Kalojan je obnovio veze s Rimom iz Borisova vremena i dobio je otuda kraljevsku krunu, kojom je krunisan u Trnovu, novoj prijestolnici Bugarske, 8/11 1204. Poslije Kalojanove pogibije pod Solunom u Bugarskoj nastale su jedno vrijeme unutrašnje borbe. Srpski neprijatelj bio je Borilo (1207—1218), uzurpator vlasti, ali je u napadaju protiv Srbije, u savezu s latinskim carem Henrikom, rđavo prošao (1214). Poslije Henrikove smrti Borilo je bio zbačen s prijestolja, a na upravu je došao, ruskom pomoću, zakoniti nasljednik, Ivan Asan II. Pod Asanom II. Bugarska se je osjetno razvila. Sređena unutra, ona je od 1230 prešla u ofenzivu. Poslije poraza, koji je Asan kod Klokotnice 1230 nanio epirsko-solunskom caru Teodoru Angelu, Bugarska je postala glavna sila na Balkanu. U njenoj vlasti je tada bila sva Makedonija i dobar dio Albanije. Kako je car Teodor bio tast srpskog kralja Radoslava, to je poslije njegova poraza bio brzo i zet mu onemogućen. Na srpski prijesto je došao Vladislav, zet Asanov, i uspostavio je srdačne veze s tastom. U Trnovu, na Asanovu dvoru, umro je i Sv. Sava. Asan je bio na čelu pravoslavne koalicije protiv latinskog carstva u Carigradu, ali nije imao velikog uspjeha u tom radu. Njegova smrt došla je za vrijeme tatarske najezde na Balkan, koja je zahvatila i Bugarsku i natjerala je na plaćanje danka 1241. — Asanov nasljednik Kaliman (1241—1246) nije bio dorastao ocu, a njegov polubrat Mihajlo (1246 do 1257) još manje. Mihajlo je u ratu s bizantskim carstvom izgubio Makedoniju; imao je jedan rat i sa Srbima, u kome je dopro sve do Lima, ali je, i ako u savezu s Dubrovnikom, prošao bez ikakva uspjeha (1254). Ti gubitci ozlojedili su boljare i Mihajlo je poginuo od njihove zavjere. To je izazvalo u zemlji nerede i strana posredovanja. Kako je 1258 izumrla muška dinastija Asana, na bugarski prijesto je došao jedan unuk Nemanjin, po ženskoj krvi, Konstantin Tih (1258 do 1277). Bugarska je, s njim zajedno, sve više padala s visine, na kojoj je bila oko 1240 i stalno je patila od unutrašnjih kriza i borbi o prijesto. U njihove unutrašnje poslove miješali su se Madžari, Tatari i Grci. U zemlji je bio toliki poremećaj, da je jedno vrijeme za cara došao čak i jedan svinjar, Ivajlo (1277—1279).

Poslije ljutih borbi uspjelo je ipak naći pogodno lice za cara u Đorđu Terteriju, podrijetlom Kumancu, 1281. Njegovi su neprijatelji bili Tatari, koji su ga često napadali i pustošili mu zemlju. Sa Srbima je živio dobro; kralj Milutin bio mu je zet od 1284 do 1299. Ali, došavši na vlast tuđom pomoću, a naročito potporom boljara, on nije imao velikog autoriteta prema njima. Poneki od njih vladali su u svojim oblastima kao samostalni vladari. 1292, potisnut od Tatara, Terterije je pobjegao u Bizant, gdje je bio zatvoren. U Bugarskoj su nastale opet unutrašnje smutnje. Kralj Milutin, za to vrijeme, savladavši Drmana i Kudelina u Brani-

Digitized by Google

čevu, kaznio je vidinskog gospodara Šišmana za jedan pohod protiv Srba. Poražen Šišman je molio i dobio mir i Milutinovu kćer, Nedu, za svog sina Mihajla. Drugog bugarskog vladara, Smilca, dobio je Milutin kao prijatelja brakom svog sina Stevana sa njegovom kćerkom Teodorom, koja je rodila kasnijega cara Dušana.

Nešto sređenije prilike nastale su u Bugarskoj dolaskom na prijesto Svetoslava, sina Terterijeva (1295—1321), koji je upeo svu svoju snagu, da povrati red. Poslije brze smrti njegova sina Đorđa II. (1323) izumrla je njihova dinastija, a na bugarski prijesto došao je Mihajlo, Šišmanov sin, a Milutinov zet. Njegov državnički stav bio je izazivački, naročito prema Srbiji. Trebala je da se riješi sudbina Makedonije. B. su je bili izgubili još 1246, ali su želili, da bar oslabe i Srbe, koji su pod Milutinom osjetno išli naprijed. U savezu s Grcima Mihajlo je objavio rat Srbiji, ali je u odsudnoj bici na Velbuždu (28/7 1330) izgubio pobjedu i život. Srbi su poslije toga povratili na upravu Bugarske svoju prognanu princesu Nedu i podržavali svoj utjecaj. Bitkom na Velbuždu riješeno je za čitav dalji srednji vijek pitanje srpskog prestiža i posjed Makedonije. Kad su nezadovoljnici u Bugarskoj ponovo svrgli Nedu s vlasti, to nije donijelo izmjenu tamošnje politike. Novi car, Ivan Aleksandar (1331 do 1371), ostao je potpuno lojalan prema Srbiji. Dobre veze pomogla je ženidba Dušanova s njegovom sestrom Jelenom. Čak ni poslije Dušanove smrti nije car Aleksandar pokušao, da iskoristi srpske unutrašnje nerede. Nešto su tome doprinijele i njegove unutrašnje nedaće i česti napadi Turaka. — Aleksandrova država bila je podijeljena, još za njegova života, među njegova dva sina: Stracimir, stariji, dobio je Vidin sa sjeverozapadnom Bugarskom, a u Trnovu i u srednjoj Bugarskoj vladao mu je drugi sin, Šišman. Sjeveroistočna Bugarska bila je postala zasebna država. Stracimir je imao mnogo neprilika s Madžarima, koji su ga jedno vrijeme svrgli i zatvorili, a poslije povratili, s uslovom, da im bude vazal. Njegovu kćer Doroteju imao je bosanski kralj Tvrtko za ženu. Šišman je cio svoj vijek proveo, odbijajući česte napadaje Turaka, koji su korak po korak širili svoju vlast na Balkanu. Borba između braće Stracimira i Šišmana, naočigled opće opasnosti, trošila je snagu zemlje i bila je znak neuviđavne sebičnosti. Da spase zemlju od turske najezde, Šišman je ušao u savez s knezom Lazarom i kraljem Tvrtkom, ali ga je napustio, kad je car Murat s turskom vojskom upao u Bugarsku. Poslije kosovske bitke došao je red na Bugarsku. 1393 uzeto je Trnovo, a car je odveden u ropstvo u Filipopolj i tamo 1395 ubijen. Sjeveroistočna Bugarska pokorena je 1394, a vidinski kraj 1396, poslije bitke kod Nikopolja. Car Stracimir, koji se je predao, odveden je u ropstvo u Brusu, gdje je i umro. Jedan dio bugarskih rodoljuba prešao je poslije toga u Srbiju i istakao se u njoj svojim kulturnim radom. Od njih su najvažniji Konstantin Filozof i Grigorij Camblak.

U 15 vijeku Bugarska je bila češće poprište ratova, koje su vodili Madžari protiv Turaka. U 16 vijeku, 1595, spominje se jedan mali bugarski ustanak oko Trnova. U 17 vijeku Vidin su kratko vrijeme dobili Austrijanci, a na kraju 18 i početku 19 vijeka u njemu je gospodario čuveni Pazvan-Oglu, sultanov odmetnik i vođa krdžalija. U vidinskom kraju skupljali su se prognani janjičari beogradskog pašaluka, protiv kojih je ratovao Mustafa-paša, uz pomoć Srba. Odatle su oni ponovo zavladali Beogradom.

Ni Karađorđev ustanak, ni prelazak ruske vojske preko Dunava nije krenuo nikakvu akciju među B. Gnječeni od Turaka, kao svjetovnih, i od fanariota, kao duhovnih gospodara, B. su jedno vrijeme izgledali kao potpuno utučeni. — Književni pokret monaha Pajsija, s njegovom rodoljubivom, od Jovana Rajića potaknutom bugarskom historijom (1762), i episkop Sofronij nisu imali velikog utjecaja u širokim masama. Tek 1828, za vrijeme rusko-turskoga rata, javio se je omanji pokušaj bugarske akcije za slobodu. Inače, u 19 vijeku, počeo je svijestan rad, putem škole i crkve, da se razbudi narodna svijest. U tom je B. znatno pomagao i srpski knez Mihajlo, za čijeg se vremena ozbiljno njegovala misao srpsko-bugarske državne zajednice. Ruska diplomacija i Srbi pomagali su svim silama, da se u Turskoj stvori egzarhat kao slovenska crkvena organizacija protiv Grčke (27/2 1870), i ako su znali, da su tu stvar vodili Bugari. Poslije se je egzarhat izmetnuo u čisto oruđe bugarske nacionalne propagande.

Slobodu je B. donio rusko-turski rat 1877/78. Bugarska je za tu borbu bila dovoljno spremljena duhovno, dok je vojničko njihovo učešće bilo dosta neznatno. Ruska diplomacija toga vre-

Digitized by Google

mena želila je, u svom interesu, da stvori što veću Bugarsku i u mirovnom ugovoru Sanstefanskom (3/3 1878), bila je i predvidjela Veliku Bugarsku s Rumelijom, Makedonijom i dobrim dijelom Trakije. Međutim, na Berlinskom Kongresu, Bugarska je ostala na području između Dunava i Balkana, a Rumelija je obrazovana kao posebna pokrajina. Obje su bile u vazalnom odnošaju prema Porti. Za prvog kneza Bugarske izabran je princ Aleksander Battenberg (29/4 1879). Jednim prevratom u Plovdivu, 18/9 1885, proglašeno je ujedinjenje Bugarske i Rumelije. Srpska vlada, s kraljem Milanom, vidjela je u tome povredu Berlinskog Ugovora i rušenje balkanske ravnoteže, i objavila je Bugarskoj rat, 14/11 1885. Nedovoljno pripravna i rđavo vođena, srpska vojska pretrpjela je poraz kod Slivnice (18—19/11). Austrija i Rusija spriječile su dalje ratovanje i mir je sklopljen, bez ikakvih ustupaka i odšteta (3/3 1886, u Bukureštu). Zamjerivši se Rusiji svojim držanjem, knez Aleksander je bio prisiljen da napusti bugarski prijesto (7/9 1886). Poslije dužeg kolebanja u Bugarsku je upućen austrijski kandidat Ferdinand Koburg, koga su nezakonito izabrali B. 9/7 1887. Rusija nije htjela dugo da prizna taj izbor, i jedno je vrijeme izgledalo, da će zbog toga između nje i Austrije doći do rata. — Pod Ferdinandom je počela agresivna bugarska akcija u Makedoniji (Ilindanska akcija od 1903), koja je zaoštravala i odnose između Bugarske i Srbije. 4/10 1908, u vezi s austrijskom aneksijom Bosne, Bugarska je proglasila svoju nezavisnost, a Ferdinanda za »cara«.

1912 ušle su u balkanski savez Srbija, Bugarska, Grčka i Crna Gora. Srbi su, mimo ugovor, dali Bugarskoj pomoć, pri opsadi Jedrena (Drinopolja), i u vojsci i u materijalu, naročito artilerijskom. Radi toga, pri podjeli od Turaka dobivenog područja, došlo je do razlaza među saveznicima. — Bugarska nije htjela da primi ni arbitražu ruskoga cara, koja je bila ugovorom predviđena. Mučki, noću 29—30/6 1913, bez objave rata, Bugari su napali na Srbe i Grke na cijeloj liniji Južne Srbije. Srbi su u strašnim i krvavim borbama na Bregalnici odbili B. i time osigurali svoj posjed Makedonije, utvrđen ugovorom mira u Bukureštu. Bugarska je Srbiju napala ponovo, u savezu s Njemačkom i Austrijom 15/10 1915, u času njene najteže borbe. Poslije kapitulacije bugarske vojske 1918 i abdikacije Ferdinandove Srbija je dobila u Makedoniji strumičku oblast, a u sjevernoj Srbiji ispravke granice.

Literatura: K. Jireček, Istorija Bugara (1877) (ruski). Za stariji dio V. N. Zlatarski, Istorija na blgarskata država (1918); i u njemačkom izvodu do 1396 od istoga, Geschichte der Bulgaren (1918). Drugi dio bugarske historije, od 1396 do 1912, izašao je pod istim naslovom, u Leipzigu 1917 (Bulgarische Bibliothek, 6), a napisao ga je N. Stanev. *V. Ćorović.*

BUGOJNO, varoš u Bosni, na Vrbasu, usred Skoplja Polja, čije je glavno mjesto. Ima 2021 stanovnika. Sreska je varoš. U okolini B. ima rimskih starina. Trguje mnogo žitom i stokom s kraskim poljima zapadne Bosne. Ima građansku školu trgovačkog smjera. *M. F.*

BUHEK IVAN, slikar. Radio je pri kraju 15 vijeka u Koruškoj. Od B. ima osam slika u crkvi bolnice u Šent Vidu na Glini. *F. S.*

BUJANOVCI, varošica u Južnoj Srbiji, s lijeve strane Binačke Morave, na izlazu iz Končulske klisure u Vranjsko polje u vranjskoj oblasti. Ima 1.414 kuća sa 8.215 stanovnika. Novija je varošica; razvila se naročito od 1888, kad je dobila željezničku stanicu na glavnoj pruzi kroz preševsku udolinu. Ima poštansko-telefonsku stanicu. Blizu varoši ima kisela voda, koja je sprovedena u česmu kod željezničke stanice. *V. R.*

BUJANOVIĆ IVAN DR., apostolski protonotarij (26/3 1852, Piškorevci). Osnovnu školu je učio u Drenju i u Đakovu, gimnaziju u Osijeku, a bogosloviju u Budimpešti i Beču, gdje je i doktorat položio. Bio je pet godina profesor u višoj realci u Osijeku, zatim 1883—1889 vanredni, a od 1889 do 1922 redovni sveučilišni profesor spekulativne dogmatike u Zagrebu. Napisao je: Eshatologiju (1894), Sveti Sakramenti (1—2, 1895—1898), Mariologiju (1899), Kristologiju i Soteriologiju (1922). *J. J.*

BUJICE. V. Uređenje divljih potoka.

BUKLIJA. V. Čutura.

BUKOVA GORA, kraska površ u Slovenačkoj, 9 km jugozapadno od mjesta Tršće, odnosno 10·5 km jugoistočno od Snježnika (1796 m). Visoka je do 1.431 m. *P. V.*

BUKOVA KOSA, planina u Bosni, sjeveroistočno od Livanjskog polja,

Digitized by Google

9 km zapadno-jugozapadno od sela Odžaka. Najveći su visoyi: Bukovina Kosa 1.675, Velika Kosa 1.661, Bukova Kosa 1.634 m. *P. V.*

BUKOVAC VLAHO (Fagioni), slikar (4/7 1855, Cavtat — 24/4 1922, Prag). U ranoj mladosti se mnogo potucao po svijetu (Amerika, Carigrad, Odesa, pa opet Amerika). U nekoj američkoj ljevaonici željeza, gdje mu je bio posao da slika slova i brojeve, okušao se prvi put kao slikar. U Kaliforniji je bio poslije kavanski poslužnik, slikajući u slobodno vrijeme portrete. 1876 vratio se u domovinu i izložio svoje slike. Posredstvom Męda Pucića kupio je biskup Strossmayer jednu njegovu sliku za 1.000 franaka. Time mu je bilo omogućeno, da 1877 pođe u Pariz, gdje je učio kod Cabanela. Inspiriran Bouvierovim romanom, naslikao je sliku La grande Iza, koja je u pariskom salonu 1882 izazvala ne malu senzaciju. Te je godine boravio i u Beogradu, portretirajući kralja Milana i kraljicu Natalију. 1884 izložio je u pariskom salonu slike: Ropkinje, Dalmatinski ribari, Dafnis i Hloja, Crnogorka na bunaru i Crnogorka na ljubavnom domjenku. Iste je godine boravio na Cetinju, slikajući kneza Nikolu i njegovu porodicu. Vrativši se u Pariz, naslikao je sliku Mlada patricijka (izložena u salonu tek 1891, danas u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu). 1885 naslikao je u Splitu i Dubrovniku 24 portreta. Za londonsku firmu Vicars Brothers naslikao je sliku Bijela robinja (izlagana po čitavoj Engleskoj) i veliki broj portreta. 1887 nastanio se stalno u Parizu i sagradio svoj atelje. 1888 izložio je u salonu svoje čuvene slike Zora umire u zagrljaju dana i Krist prijatelj malenih. 1892 oženio se Dubrovkinjom Jelicom Pitarević. 1893 boravio je u Dalmaciji i u Đakovu kod biskupa Strossmayera. Zadržavši se neko vrijeme u Zagrebu, naslikao je niz portreta i sliku Gundulić zamišlja Osmana, koje je izložio na prvoj svojoj zagrebačkoj izložbi. 1894 nastanio se u Zagrebu i naslikao za novo zagrebačko kazalište zavjes Poklon Gundulićev. Zajedno s mladim hrvatskim umjetnicima, koji se u to doba oko njega okupiše, priredio je u novo sagrađenom umjetničkom paviljonu prvu veliku izložbu. 1900 preselio se u Beč, a 1903 postao je profesorom umjetničke akademije u Pragu. Izlagao je oveće kolekcije svojih slika 1906 u Londonu, a 1915 u Pragu. Za Grégrovu dvoranu praškog Obecnog Duma naslikao je 6 velikih zidnih slika, a 1913 za veliku dvoranu nove zagrebačke sveučilišne knjižnice veliki zidni pano. 1918 boravio je neko vrijeme u Zagrebu, gdje je naslikao niz portreta. B. je bio veoma plodan umjetnik. Na osnovu njegovih bilježaka izlazi, da je za svoga života naslikao oko 150 velikih slika i preko 400 portreta.

Literatura: V. Bukovac, Moj Život (1918). *A. Schneider.*

BUKOVICA. 1. Kraj u sjevernoj Dalmaciji, od Novigradskoga Mora i Gornje Zrmanje k jugoistoku do Krke. Tim se pravcem viju i glavni usponi. Najviša su brda: Jurašinka (674 m) i Kunovac (640 m). Pošumljeni brdski kraj ima znatno hladniju klimu nego primorje, naročito zimi, kad snijeg pokriva zemlju do tri mjeseca. B. je slabo obrađena i slabo naseljena. Glavna je privreda stoka. Ima dosta ovaca, svinja, konja i više magaradi. Žitelji su katolici i pravoslavni. — Od zapadne kulture nedirnuti žive starim zadrugarskim životom. U B. ima i sad kuća sa 80 čeljadi, jer se ne zavađaju i ne dijele. Još nose perčin, gdjekoji do ramena. Tvrdo se vjeruje, da se bunjevci (katolici) vukodlače, a rkaći (pravoslavni) postaju očajnici, grješnici, t. j. u grobu se ne raspadaju; još čuju pjesmu vila i t. d. Više katolici pravoslavne uzimlju, nego pravoslavni katolikinje, jer im to zabranjuju. — Osim Obrovca i Kistanja najveća su sela u B. Kruševo (1.775 stanovnika) i Medvide (1.294 stanovnika).

Literatura: Vlad. Ardalić, Bukovica (Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Sv. 4, 5 i 7. Izdanje Jugoslavenske Akademije). *J. M-n.*

2. Rječica u Crnoj Gori, na izvoru Pive, lijeva sastavnica rijeke Komarnice. Izvire pod planinom Ranisavom (2.086 m) iz Vrela (1.391 m). Sastav s potokom Komarnicom južno je od manastira Duži. Dužina je 51·5 km.

3. Kršna visoravan u Dalmaciji, južno od donjega toka Zrmanje, 11·5 km sjeveroistočno od Benkovca. Najveći su visovi: Jurašinka 674 m, Veliki Prosjek 658 m, Kunovac 640 m, Orljak 565 m, Visibaba 544 m. Sjeveroistočnim podnožjem ide drum Zadar i Gospić—Obrovac—Ervenik—Knin i Kistanje.

4. Planina u Dalmaciji, 4·5 do 6 km sjeveroistočno od Risna, s najvećim visovima: Goli Vrh 1.311 m, kota 1.223

Digitized by Google

m, kota 1.140 m. Zapadnim podnožjem prolazi drum Kotor—Trebinje i Cerovo Polje. *P. V.*

BUKOVIČKA KISELA VODA. V. Aranđelovac.

BUKOVIĆ, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Padališka-Temnica-Zajaska, 13·5 km jugo-jugozapadno od Gostivara, sa visinama do 1.450 m. *P. V.*

BUKOVIK. 1. Planinski predjel u Srbiji, između rijeka: Južne Morave-Kozarske-Vlasine-Predejanske, jugoistočno od Leskovca. Najveći visovi su: Bukova Glava 1.442, Ogorela Čuka 1.442, Oštrozub 1.527, Suva Česma 1.500 m. Jugozapadnim podnožjem prolaze željeznička pruga i drum Niš—Vranje, sjeverozapadnim kolski put Grdelica—Pirot.

2. Planina u Srbiji, 7 km istočno-sjeveroistočno od Ražnja. Najviši su vrhovi: Bukovo 905 m, kota 775 m. *P. V.*

BUKOVINSKO-DALMATINSKA MITROPOLIJA. Pravoslavna crkvena oblast, koja je do 1919 obuhvatala sve pravoslavne Rusine, Rumunje i Srbe po Bukovini i Dalmaciji. Bukovina je stara maloruska oblast, koja je 1352 došla pod vlast rumunjsko-moldavskih knezova, a kasnije, zajedno s Moldavskom, potpala pod Turke. U 18 vijeku okupirali su je Rusi i držali su je 5 godina (1768 do 1774), a zatim je postala austrijska provincija. Mirom od 1919 dodijeljena je Rumunjskoj. — Kada je pravoslavna Bukovina došla pod austrijsku vlast, prenesena je rezidencija bukovinskog episkopa iz Radauca u glavni grad kneževine, Černovice, a episkopija je uskoro potčinjena (1783), u čisto duhovnim i dogmatskim stvarima, mitropoliji karlovačkoj. Od tada je srpska crkva imala znatan uticaj na B. E., čiji je prvi organizator bio Srbin episkop Danilo Vlahović (1789—1822). Kada je, polovinom 19 vijeka, pod episkopom Andrejom Šagunom, otpočeo pokret Rumunja za emancipaciju od srpske karlovačke mitropolije i kad je stvorena nova rumunjska erdeljska mitropolija, našao je taj pokret odziva i u Bukovini. Bukovinski Rumunji htjeli su zajednicu s erdeljskom mitropolijom, a Rusini samostalnu bukovinsku mitropoliju. Ova posljednja struja je i pobijedila, jer je, zbog nove političke podjele Austro-Ugarske 1867, Bukovina došla pod Austriju, a Erdelj pod Ugarsku. Stoga je 1873 bukovinskoj episkopiji, pošto je odijeljena od karlovačke mitropolije, pridružena srpska crkva u Dalmaciji, koja je također pripadala Austriji, i od dvije srpske dalmatinske i jedne rusinsko-rumunjske episkopije osnovana je jedna zajednička bukovinsko-dalmatinska mitropolija. Protiv toga protestovali su i Srbi i Rumunji, ali bez uspjeha. Samo je radi umirenja Bukovinaca određeno, da Srbi Dalmatinci ne mogu imati nikakva prava na bogati bukovinski religijski fond, niti postati bukovinski mitropoliti. Zajednička crkvena vlast za cijelu mitropoliju bio je arhijerejski sinod, a sačinjavali su ga sva tri episkopa, koji su mogli dovoditi sobom i po jednog svog svećenika, kao člana savjetnika. Sinod je imao svoj statut, donesen 1884, a sastajao se u crkvi Sv. Trojice u Beču. Taj odnos je prestao 1919, kada je B. D. M. ukinuta, te je bukovinska episkopija došla u sastav rumunjske crkve, a obje dalmatinske episkopije (zadarsko-šibenička i boko-kotorska) postali su sastavni dijelovi obnovljene srpske patrijaršije.

Literatura: Popović-Stojkov, Opća crkvena istorija, 2 (1912), 603—623; R. Grujić, Hrišćanska pravoslavna crkva (1920), 241—247. *R. Grujić.*

BUKOVO, manastir kod Negotina (Sv. Nikola). Dovodi se u vezu sa pop-Nikodimom iz 14 vijeka. Crkva je popisana 1684, popaljena je 1813, a obnovljena je 1837. — U B. je vinogradarsko-voćarska škola. *V. P-ć.*

BUKOVSKA PLANINA, u Srbiji, 15 km sjevero-sjeverozapadno od Kosjerića. Najveći su visovi: Čiker 1.147 m, kota 1.022 m, Drenovački Kik 989 m. Preko nje prelazi drum Valjevo—Užice i Požega. *P. V.*

BUKŠEG VILIM (28/11 1874, Zagreb — 11/3 1924, Brestovac, kod Zagreba). Bio je generalni direktor Središnjeg Ureda za osiguranje radnika u Zagrebu i predsjednik Saveza grafičkih radnika. Izučio je tipografiju, a poslije toga je proputovao mnoge države Evrope. Vrativši se natrag u domovinu 1900, bio je jedan od najuvaženijih radnika u stručnom socijalnom pokretu Hrvatske i Slavonije. Uređivao je socijalno-demokratski organ Slobodu. Bio je narodni poslanik u Privremenom Narodnom Predstavništvu. U drugoj koalicijonoj vladi bio je ministar Ishrane. 1922 izabran je za predsjednika Glavnog radničkog saveza Jugoslavije. *S. D.*

Digitized by Google

BUKŠEK-BERGAN BERTA, glumica (3/7 1879, Ljubljana). Udata je za glumca B. 1899—1914 bila je članica Deželnog Gledališča u Ljubljani, 1914—18 članica kazališta u Varaždinu, a 1918—19 opet u Ljubljani. Od 1919 i dalje članica je pokrajinskog kazališta u Mariboru. B. je glumica karaktera. Njezine najuspjelije uloge su: Hasanaginica, Safo i Jela (u Ekvinociju). *F. A.*

BUKULJA, planina u Srbiji, zapadno od Aranđelovca, visoka 720 m. Pored nje su najveći visovi: Buković 484 m, Preseka 450 m. Podnožjem prolaze drumovi: Beograd—Čačak, Lazarevac—Palanka i Rača, i željeznica Mladenovac—Lajkovac. *P. V.*

BUKUREŠKI MIR. 1. 16/28 maja 1812 ugovoren je u Bukureštu mir između Rusije i Turske. Ugovor o miru sadržavao je 16 članaka. Ustanovljen je mir (1). Dana je opća amnestija svima podanicima, koji su tokom rata učestvovali u vojničkim radnjama, ili bilo kojim načinom radili protiv interesa svoga vladara ili svoje zemlje (2). Potvrđeni su svi predašnji ugovori (3). Određene su granice između Rusije i Turske: Prut od ulaska u Moldavsku do ušća u Dunav, zatim Dunav i rukav mu Kilija (Besarabija je pripala Rusiji). Plovidba trgovačkih brodova Dunavom postala je slobodna, a ruskih ratnih brodova samo od mora do ušća Pruta (4). Rusija je ostavila Turskoj veliku i malu Vlašku i Moldavsku do Pruta. Potvrđeni su privilegiji Moldavske i Vlaške. Porta se odrekla poreza za ratno vrijeme i za još dvije slijedeće godine, a dala slobodu i određen rok onima, koji žele da se isele (5). Ostale granice između obje države uspostavljene su, kako su bile prije rata (6). Osigurano je pravo opcije i preseljenja (7).

Srbima, s obzirom na njihovo učestvovanje u ovom ratu, Porta je dala amnestiju. Tvrđave, koje su sagradili u svojoj zemlji prilikom ovoga rata, a koje nisu postojale prije, ugovoreno je da se poruše, ukoliko ne budu potrebne u budućnosti, a Porta je dobila pravo da posjedne, kao prije, tvrđave, kule i ostala utvrđena mjesta, i da postavi u njih artileriju, municiju i drugu ratnu opremu, i garnizone, po svom nahođenju. Ali da ne bi ovi garnizoni nepravedno tlačili Srbe, Porta se obvezala, »oslanjajući se na svoje osjećanje milosrđa prema Srbijancima, postupati s njima sa svom potrebnom umjerenošću«. Osim toga, Porta, na molbu Srba, obećala im je ista prava, koja uživaju njezini drugi podanici na ostrvima Arhipelaga i u drugim krajevima. Pored toga ostavlja njima samima upravu unutrašnjih poslova zemlje, udara im umjerene poreze i prima ih neposredno od njih, a obvezala se, da će za tu svrhu izdati potrebnu odredbu, u sporazumu sa srpskim narodom (8).

Izmijenjeni su zarobljenici bez otkupa (9). Nastavljene su ratom prekinute obaveze i dugovanja (10). Vojna evakuacija krajeva, koji se vraćaju Turskoj, ugovoreno je da se provede za tri mjeseca (11). Porta se obvezala, prema postojećim propisima, ispunjavati obveze čl. 7 ugovora u Jašu i na ruske reklamacije za otštetu, zbog eventualne pljačke gusara Alžira, Tunisa i Tripolisa i proteste na osnovu trgovinskog ugovora, nastojati da se ispunjavaju odredbe ugovora (12). Rusija je pristala, da Porta posreduje za mir između nje i Perzije (13). Ostali članovi ugovora sadrže formalnosti.

2. 19/2—3/3 1886 načinjen je u Bukureštu ugovor o miru između kralja Srbije s jedne, i sultana, u svojstvu suzerena kneževine Bugarske, i kneza Bugarske s druge strane. Ugovor je imao samo ovaj jedan član: Mir je uspostavljen između Kraljevine Srbije i Kneževine Bugarske od dana potpisa ovog ugovora. Punomoćnici: Čedomir Mijatović, Abdulah Madžid-paša i Ivan E. Gešov.

3. Poslije drugoga balkanskoga rata ugovoren je između Rumunjske, Srbije i Grčke i Crne Gore s jedne, i Bugarske s druge strane mir u Bukureštu (28/7 do 10/8 1913). Po tome ugovoru određeno je, da se rumunjska granica pomakne do linije Turtukaja—Ekrene. Bugarskoj je ostavljen rok od dvije godine, da poruši utvrđenja Ruščuka, Šumle i u zoni 20 km oko Balčika (2). Između Bugarske i Srbije utvrđena je pogranična linija: Od stare granice, od vrha Patarice, starom tursko-bugarskom granicom i vodomeđom Vardara i Strume (visoravan Strumice ostala je na srpskom teritoriju); u Belasici se spaja bugarsko-grčkom granicom (3). Bugarsko-grčka granica određena je od nove srpsko-bugarske granice bilom Belasice planine na ušće Meste (5). Bugarska se obavezuje, da odmah provede demobilizaciju (6), a poslije toga da saveznici evakuišu bugarski teritorij (7). Dok traje okupacija bugarskog teritorija, pojedine vojske imale su pravo rekvizicije plaćajući. Dozvoljena je slobodna upotreba že-

Digitized by Google

ljeznica za prevoz vojske i za snabdijevanje (8). Ugovorena je što brža izmjena ratnih zarobljenika, s tim, da se obračunaju i isplate naizmjenično troškovi učinjeni između njih (9). Ostavljen je rok od 15 dana, da se ratifikacije izmijene u Bukureštu (10).

Literatura: G. eff. Noradounghian, Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman, 4 (1897—1904); K. Strupp, Documents, 1, 2 (1903); Dr. Kesjakov, Prinos kom diplomatičeskata istorija na Bolgarija ot 1878 do 1925 (1925). *V. Popović.*

BULAČANI, manastir u Skopskoj Crnoj Gori (možda Matejić). U B. je, po nekima, sahranjeno tijelo kralja Marka, sina Vukašinova. *V. P-ć.*

BULAT GAJO DR. (4/1 1836, Supetar, na ostrvu Braču — 9/6 1900, Beč). Učio je gimnaziju u Zadru, pravne nauke u Grazu i Padovi. U Padovi je položio doktorat (1858). Otvorio je advokatsku kancelariju u Supetru, a 1865 preselio se u Split. Poslije odlaska Koste Vojnovića iz Splita u Zagreb postao je B. vođom hrvatske stranke u Splitu (1873). 1877 izabran je B. za poslanika na dalmatinskom saboru. B. je energično učestvovao u borbi za dobivanje splitske općine (1882). 1885 bio je načelnik Splita. Pod njegovim je načelnikovanjem Split vraćen hrvatstvu. 1896 imenovan je predsjednikom dalmatinskog sabora. 1879 bio je izabran i u carevinsko vijeće. Glavni mu je ovdje uspjeh lex Bulat, po kojem je strankama dozvoljeno, da se u građanskim parnicama služe hrvatskim jezikom, a vlasti su dužne tim jezikom rješavati hrvatske podneske. B. je bio biran i u delegacije. — U politici se B. sve više evolucionirao u pravcu oportuniteta i napuštao je državo-pravno pitanje, razvivši sav rad naročito oko željezničkog (Split—Bugojno) i jezičnog pitanja.

Literatura: Dr. Mikačić, Naša narodna ideja u Splitu (Narodni List, jubilarni broj, 1/3 1912); Obzor, 11/9 1900. *M. P-g.*

BULAT PETAR DR., profesor univerziteta u Zagrebu (29/6 1888, Sućuraj, na Hvaru). Gimnaziju je učio u Sinju i Šibeniku, sveučilište u Münchenu. Od 1914 do 1919 bio je gimnazijski profesor u Sinju, 1919—1920 u Velikom Bečkereku. 1920—1923 bio je sekretar filozofskog fakulteta u Zagrebu. Od 1923 bio je docent u Skoplju, a od 1925 je profesor etnologije i etnografije na sveučilištu u Zagrebu. — Bavi se naročito semantičkom stranom jezika. Glavni mu je rad: Die Schelten aus dem Tierreich im Slavischen (1916). Iz tog područja štampao je rasprave u Arhivu, Južnoslovenskom Filologu, Nastavnom Vjesniku, Slaviji (u Pragu) i drugdje. *A. B.*

BULETUŠA, bijela plitka okrugla ženska kapica, vrsta fesa. Nosi se u banjalučkoj okolini. *N. Z.*

BULIČ S. K., ruski lingvista i profesor historijsko-filološkog instituta u Petrogradu (1859 — 1921). Svršio je škole (srednju školu i univerzitet) u Kazanu. Najvažnija su mu djela: Crkveno-slovenski elementi u savremenom književnom i narodnom ruskom jeziku, 1 (1893), i vrlo opširno djelo: Nacrt historije nauke o jeziku u Rusiji (1904). *A. B.*

BULIĆ FRANE DR., arheolog (4/10 1846, Vranjic, pokraj Splita). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Splitu (do 1865), bogosloviju u Zadru (od 1866 do 1869), a univerzitet u Beču, gdje je studirao klasičnu filologiju i arheologiju (1869—1873, i 1877—1878). Od 1873 do 1896 bio je srednjoškolski nastavnik i kotarski školski nadzornik, a od 1863 direktor gimnazije u Splitu. 1883 postao je čuvar arheoloških spomenika, najprije splitskog kotara, a 1912 za čitavu Dalmaciju. 1883 postao je B. direktor Arheološkog Muzeja, i na toj dužnosti je ostao 40 godina.

B. je kao direktor Arheološkog Muzeja i čuvar spomenika vršio mnoga arheološka iskopavanja, pa su mu i ona donijela velike uspjehe, naročito u Solinu. Pored klasične arheologije, B. je svojim istraživalačkim radom privrijedio veoma mnogo i pri iskopavanju hrvatskih sredovječnih spomenika, među kojima mu je vječnu slavu pribavilo otkriće i rekonstrukcija čuvenog epitafa hrvatske kraljice Jelene (976), udovice kralja Mihajla, a matere kralja Stjepana. Taj se spomenik, nađen 25 i 26/8 1898 na Gospinoj Livadi u Solinu, sastoji od devedeset većih i manjih fragmenata. Umnim trudom B. rekonstruiran je za naučnu upotrebu. — Veliku djelatnost razvio je B. kao upravitelj društva za istraživanje domaće historije Bihaća, a trajne je naučne zasluge stekao kao urednik stručnoga časopisa Bullettino di archeologia e storia dalmata (a od 1918 Vjesnika za arheologiju i povijest dalmatinsku), u kome je on sam od 1883 napisao bezbroj članaka, studija, recenzija i referata. Tu je objavio naročito veliki broj

Digitized by Google

starih rimskih napisa, te je za latinsku epigrafiju Bullettino postao jedan neophodno potreban enhiridion.

Kako je B. već od najranije mladosti bio upućen na gledanje terena, na kome je sačuvano beskrajno obilje historijskog materijala, i kako je od rana pokazivao najveću ljubav prema starinama, nije čudo, što je u kasnijim studijama svoju naklonost k historiji i arheologiji mogao izdašno zadovoljiti. B. se je u svom dugom vijeku razvio do najvećega jugoslavenskog arheologa, poznatog i u velikom svijetu. Za arheologiju ga je u Beču pridobio čuveni Conze. — Za svoj naučni rad odlikovan je najvećim priznanjima domaćih i stranih učenih društava i akademija, a 1921 postao je i doktor filozofije h. c. zagrebačkog sveučilišta. Svojim naročitim uslugama, kao pravi širokogrudni naučnjak zadužio je B., može se kazati, gotovo sve one, koji su se u njegovo vrijeme kod nas i na strani bavili istraživanjima Dalmacije, a naročito Splita i Solina.

Čitav niz B. članaka rasijan je po mnogobrojnim časopisima, naročito u: Bullettino di archeologia e storia dalmata, Vjesniku hrvatskog arheološkog društva, Glasniku zemaljskog Muzeja, Mitteilungen der Zentralkommission, Jahreshefte des öst. archeol. Institut in Wien, i po nekim drugim njemačkim, talijanskim i francuskim stručnim revijama. Od 1883 saradnik je Corpus Inscriptionum Latinarum. — Pored tih manjih rasprava ističu se ova B. djela: Hrvatski spomenici u kninskoj okolini (1885), Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak kronotaksa splitskih nadbiskupa, 1913 (u zajednici sa Bervaldijem), Diokleci-jan (1916), Stridon, rodno mjesto Sv. Jeronima (1920). *V. Novak.*

BULLETIN MONTÉNÉGRIN, publié par le Comité monténégrin pour l'Union Nationale; président M. Andrija Radovitch (Bilten Montenegren), organ crnogorskog odbora za narodno jedinstvo, koji je najprije izlazio u Ženevi (6 brojeva, do 15/4 1918), a zatim u Parizu. *M. I.*

BULLETIN YOUGOSLAVE (Bilten Jugoslav), organ Jugoslovenskog Odbora. Izlazio je za vrijeme rata na engleskom jeziku u Londonu, i na francuskom jeziku u Parizu. *M. I.*

BUNA. 1. Kraska rijeka u Hercegovini, lijeva pritoka Neretve. Izvire iz snažnog vrela pod Blagajem na visini 62 m, a uliva se ispod mjesta Bune. Dužina toka je 8 km.

2. Rječica u Hrvatskoj, desna pritoka Odre. Izvire sa Vukomeričkih Gorica (Kravarščica 244 m, Kozjača 232 m), uliva se oko 3·5 km jugoistočno od sela Donje Kuče, odnosno 5 km jugozapadno od sela Oborova, na Savi. Dužina je toka 21 km, površina sliva 97·3 km². *P. V.*

BUNDEVA, buča, tikva, tikvanja, misirača, tutlić, bugarka, beskorka, peca (Cucurbita Pepo L. Kürbis). Kod nas se većinom sadi u kukuruzu, sjemenkama (košticama) ili već u klijalištima prigojenim biljkama. Obrađivanje ide uporedo s obrađivanjem kukuruza. Prinos zrelih bundeva različit je prema gustini, kako su zasijane među kukuruzom, a može da iznosi 200—600 mtc. po ha. — B. se zelene i zrele daju svinjama i konjima (naročito teškim belgijskim), mogu se ukiseliti poput rezanaca od šećerne repe (Jurić), te daju vrlo hranljivu krmu, jer su im koštice pune masnoga ulja. Ulje se dobiva iz koštica u tvornicama ulja, gdje se koštice prže, ljušte i cijede pod velikim pritiskom. Preostala kaša sadrži oko 36% masti; ulje se može čišćenjem dotjerati do kakvoće vrlo dobrog maslinovog ulja. *O. F.*

BUNE VICE (1559, ostrvo Lopud, kod Dubrovnika — 1612, Napulj). Bio je u službi španjolskih kraljeva Filipa II. i Filipa III., te je nekoliko godina bio i potkralj u Meksiku, a umro je kao savjetnik španjolskoga potkralja u Napulju. *M. R.*

BUNICA, kraska rječica u Hercegovini, lijeva pritoka Bune. Izvire iz vrlo snažnog vrela Bunice, na visini od 40 m, 1·5 km istočno-sjeveroistočno od Ograca (379 m), a ulijeva se oko 2·5 km uzvodno od Bunina utoka u Neretvu. Dužina toka je oko 6 km. *P. V.*

BUNIĆ, selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, kotar Korenica; na sjeverozapadnom kraju Krbavskoga polja, raskrsnica cesta Gospić—Korenica i Udbina—Otočac. Ima 305 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju i pučku školu. — Laudonov gaj, hrastik, koji je u polovini 18 vijeka zasadio general Laudon, da zaštiti B. od pokretnoga pijeska, prilično je prorijeđen. *J. M-n.*

BUNIĆ FRANO (Bona), vojnik (druga polovina 17 vijeka, Dubrovnik — 1717, Beograd). B. je stupio u austrijsku vojsku, gdje ga je jako zavolio princ Eugen Savojski, koji ga je

Digitized by Google

imao uvijek uza se u svojim vojnama po Italiji, Belgiji i Ugarskoj. B. je junački poginuo pri osvojenju Beograda. *M. R.*

BUNIĆ IVAN NIKOLA (Bona), član dubrovačke literarne akademije degli Oziosi (1664 — 9/7 1714). Bio je jedan od trojice akademika, kojima je povjereno da izrade rječnik narodnog jezika. Prevodio je mnogo s latinskog jezika na materinji, tako je na pr. preveo i 30 Marcijalovih epigrama iz pete knjige. *Đ. K.*

BUNIĆ JAKOV (Bona Bonus), Dubrovčanin, epski latinski pjesnik (1469, — 21/6 1534). U mladosti je ispjevao i štampao (Firenze, prije 1500) pjesmu De raptu Cerberi (tri knjige, 1000 heksametara). U drugom izdanju (Rim, 1526) dao joj je alegorijsko značenje (Heraklo Krist), a ujedno je izdao i pjesmu De vita et gestis Christi (16 knjiga, oko 10.000 heksametara), plod protureformatorskog rada Leona X. (Giovani Medici). U njoj se, po evanđelju, često u lošim stihovima, crta život i rad Kristov. U zaborav ju je potisla mlađa, no bolja, Vidina Kristijada. *Đ. K.*

BUNIĆ JEROLIM FRANJO (Bona), administrator biskupije trebinjske i patrijarh carigradski (— oko 1750, Dubrovnik). Štampao je latinski govor o smrti Eugena Savojskog (Mleci, 1749), a još nekoliko latinskih i talijanskih radova ostavio je u rukopisu, među njima latinski prijevod Mideltonova života Ciceronova. *Đ. K.*

BUNIĆ LUKO (Bona), pjesnik (24/2 1708 — 4/12 1778, Dubrovnik). Od stare vlasteoske porodice. Vršio je razne državne službe. Ostavio je slabih srpsko-hrvatskih i latinskih originalnih i prevedenih sitnijih pjesama.

Literatura: Đ. Körbler, Pjesme Luka Miha de Bona, Građa, knj. 9. *M. R.*

BUNIĆ MIHO (Bona), nadimkom Babulinov, pjesnik (oko 1525 — oko 1590, Dubrovnik). Od stare vlasteoske porodice. Pored nešto lirskih pjesama ostavio je, kao glavno djelo, tragediju: Jokasta, prijevod Euripidovih Feničanki, ali ne s originala, već s talijanskog prijevoda. *M. R.*

BUNIĆ VUČIĆEVIĆ DŽIVO (IVAN) (Bona), pjesnik (1594 — 1658, Dubrovnik). Od stare vlasteoske porodice. Bio je najbolji lirski pjesnik 17 vijeka. Njegove pjesme ljubavne, duhovite i elegantne, najbolje su te vrste u staroj dubrovačkoj književnosti. Donekle je podražavao ranijim pjesnicima, ali u mnogo savršenijoj formi. Dosta motiva je B. prvi uveo u dubrovačku poeziju (na pr. Pjesma o vinu, komična tužba nesrećnoga ljubavnika, i t. d.). Ima i nekoliko dobrih pobožnih pjesama, i epsku pjesmu: Mandalijena pokornica, parafraza evanđeoske priče o grješnici Magdaleni.

Literatura: Fr. Kulišić, Dživo Bunić Vučićević (1911); Br. Drechsler, u 8 knj. Građe. *M. R.*

BUNIĆ VUČIĆEVIĆ NIKOLICA (Bona), državnik i pjesnik (u početku 17 vijeka, Dubrovnik — 16/8 1678, Silistrija). Sin pjesnika Dživa Bunića. Poslije velikog zemljotresa (1667) B. je najviše pomogao, da se u gradu vrati mir i red, a kad je turska vlada htjela da iskoristi malaksalost Dubrovnika, da izmami od njega velike sume novca, otišao je 1678 kao dubrovački poslanik bosanskom paši u Sarajevo. Paša ga je zato, što nije donio tražene novce, poslao caru u Silistriju, gdje bude bačen u tešku tamnicu. Premda je njegovo stanje bilo očajno, iz tamnice je pisao dubrovačkoj vladi, da nikako ne popušta, a da se na njega ne obazire. Izmučen u turskoj tamnici je i umro. — Spjevao je neke sitnije pjesme srpsko-hrvatske i latinske, a glavno mu je djelo, inače dosta slaba epska pjesma: Glavosjećenje Ivana Krstitelja.

Literatura: L. Kukuljica u zabavniku Dubrovniku za 1868. *M. R.*

BUNJEVCI su dio našega naroda, naseljen u većoj masi u Bačkoj, ali ih sporadično ima i u Baranji, Banatu i čongradskoj i peštanskoj županiji današnje Madžarske. 1910 bilo je Bunjevaca i Šokaca u negdašnjoj bačkoj i baranjskoj županiji oko 90.000. Prije su ih bilježili kao »Dalmate«, »katoličke Race« i Ilire.

O imenu, podrijetlu kao i vremenu dolaska B. u krajeve, u kojima sada žive, mnogo je raspravljano. Najvjerojatnije je, da su oni u ove krajeve došli u isto vrijeme kada i Srbi, i to iz kraja od Neretve do Splita (Bune, Poljica, Imotskog i Sinja). To dokazuje historija, njihova tradicija, antropološki i drugi znaci. Kao prezime imamo prvi put zabilježeno ime Bunjevac u Maroku u Baranji 1570, gdje to prezime i danas nalazimo. U većoj masi naselili su se B. u ove krajeve oko 1600, poslije neuspjele pobune protiv kliškog sandžak-bega. 1687 došao je veći broj B. sa svojim

Digitized by Google

svećenicima i stupio u službu austrijske vojske, te su bili raspoređeni po gradovima Baču, Baji, Subotici, Somboru i Segedinu. Kasnije su se naselili u Bačalmašu, Bajmoku, Bajši i Čantaviru. 1731 služilo se u jednoj bajskoj crkvi na bunjevačkom, a u drugoj na madžarskom jeziku. U to doba, i nešto kasnije, spominju se B. u Gornjem Sv. Ivanu, Gari, Čavolju, Nemeš-Miletiću i Čonoplji.

Sada B. stanuju u Subotici, koja je najveće naselje B., u Somboru, Bajmoku, Čonoplji, Čantaviru i Nemeš-Miletiću. U Madžarskoj stanuju u Čavolju (Csávoly), Gornjem Sv. Ivanu (Felsöszentiván), Bikiću (Bácsbokod), Vaškutu (Vaskút), Gari (Gara), Bačalmašu (Bácsalmás), Mateoviću (Mátételke), Kaćmaru (Katymár), Baji (Baja), Baći (Bátya), Dušnoku (Dusnok) i Miške (Miske). Svugdje B. žive pomiješani s Madžarima i Nijemcima. S njemačkom većinom žive u Kaćmaru, Čavolju, Vaškutu, Bačalmašu, Bikiću i Gari, a s madžarskom u Bajmoku, Čonoplji, Čantaviru i u mjestima u Madžarskoj.

B. su, kao dinarci, visoki, krupni, smeđi. Bave se gotovo isključivo zemljoradnjom. Kao zemljoradnici su odlični. Pismenost je kod B. manja nego kod pravoslavnih Srba. Žene im tkaju pregače i ćilime, a nose šarenu svilu i kadifu. Štokavci su i ikavci, djelimično jekavci, ali više ijekavci. Utjecaj madžarskog jezika bio je vrlo velik. Bunjevačkim žargonom pisao je samo Ivan Antunović. Na B. žargonu izašlo je nešto novina, kalendara i crkvenih knjiga. Madžari su uvijek hvalili držanje B. prema madžarskoj državi, političkoj i državnoj ideji madžarskoj. B. nisu uspjeli da formiraju svoju narodnu inteligenciju. Sve što je prestalo biti seljak, postalo je Madžar. Sa Srbima nisu nikada zajednički istupali. Dali su velik broj svojih najboljih sinova na stvaranje madžarske budućnosti. Svojim nacionalnim i rodoljubnim radom istakao se Ivan Antunović, zaista veliki rodoljub i pisac bunjevački, dok je Ivan Evetović, bivši narodni poslanik bunjevački u našoj Narodnoj Skupštini, napisao svoje najbolje stvari na madžarskom jeziku. Srbi su u svoje doba činili znatne napore, da sačuvaju B. od madžarizacije, ali bez većih uspjeha. Od oslobođenja se vrši naglo kroatizacija B. i Šokaca u Vojvodini.

Literatura: I. Antunović, Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom i gospodarskom (1881); I. Ivanić, O Bunjevcima (1894); Ivanyi, A szabadkai bunyeváczok és szokásaik (Ethn. Ert.); Đ. Popović, Subotica (1922); R. Simonović, Vojvodina (1924).

D. Popović.

BURA je uglavnom zimski, suh, hladan vjetar, koji se s Dinarskih planina kao slapovi spušta niz strmo primorje prema Jadranskom Moru i duva na mahove, u isprekidanim naizmjence slabijim i jačim, kadikad i strahovito snažnim udarima. Uzrok njegova postanka su velike razlike u temperaturi vrlo hladne unutrašnjosti kopna i mlakoga mora. Iz tih je razloga na Jadranu i okolini razvijena barometarska depresija, dok je istovremeno na kopnu pritisak zraka veći, barski je gradijent pri obalama također velik, a cikloni s Atlantskog Oceana mogu se slobodno kretati putanjom Vd, t. j. preko Jadranskog i Jonskog Mora na jugoistok. Ali ako se pri bliženju ciklona pritisak na Jadranu počne još više smanjivati, ili se — zbog snježnog pokrivača — iznad Dinarskih planina počne razvijati anticiklon i pritisak se još više poveća, znatno će se povećati i barski gradijent, a to su pogodni uslovi za vrlo snažan slapoviti vjetar. I ako se uzduh pri spuštanju niz strmo primorje dinamički zagrijeva, za svakih 100 m spuštanja približno za 1° C, B. ipak dospije do morskih obala kao relativno vrlo hladan vjetar, jer je sa snjegovitih planina i površi, gdje se rashladio do — 10° i niže, pošao prama znatnije toplijem moru sa srednjom zimskom temperaturom od 5·8° do 9·5° C. U mnogim godinama, kada nad cijelom Evropom leži anticiklon, na Jadranu duva skoro cijele zime B., često s ogromnom snagom. Mnoge su zime imale takav karakter, naročito 1890.

Brzina B. se mijenja od 60 do 120 km na sat, odnosno 16·7 do 33 m/sek., ali su pojedinačni udari znatno jači: pri najjačoj B. odgovaraju brzini od 50 do 60 m/sek. B. je najjača, gdje se primorski planinski greben diže bar do 600 m iznad morske površine i gdje je od obale udaljen tek 2—4 km, a gdje se planinski prijevoji i doline po svome pružanju podudaraju s pravcem vjetra, B. se može pojačati do burnog i orkanskog vjetra, te znatno koči morski saobraćaj. Iz tih je razloga B. naročito česta i snažna na pojasu od Rijeke do Zadra, u okolini Dubrovnika i od Boke Kotorske

Digitized by Google

do Ulcinja, a najvećma od nje pate Kvarner, Senj, Šibenik i Gruž. Kad vjetar dune svom silom, počne činiti pustoš: lomi velike grane, obara ljude, drveća, krovove, kola s konjima, a kadikad zadržava u kretanju i željeznice. Jednom je prilikom, 4/1 1889, strahovito silna bura uhvatila prazan teretni voz, na pruzi između Meje i Plasa, otkinula 8 vagona i oborila preko visokog nasipa, gdje su potpuno smrvljeni. Ipak, nedaleko od mjesta, kroz koja B. probija, ima manje više zaklonitih primorskih predjela, gdje je ona znatno blaža. Isto joj tako snaga malaksava od obala prema pučini.

Primorci uglavnom predskazuju, da se B. bliži, kada vrhove nekih bregova obviju oblaci. Takvi su za Kvarner i sjevernu Dalmaciju Vela Učka kod Rijeke, brdo Osor na ostrvu Lošinju, a prije svega visoki Velebit, koji se vidi i iz srednje Dalmacije. Za južnu su Dalmaciju takve planine Biokovo, Sniježnica, jugoistočno od Dubrovnika i nekoji vrhovi u Boki Kotorskoj.

Nasuprot opasnoj, dosadnoj i hladnoj B., pri lakoj je B. vrijeme najprijatnije i najosvježavajuće.

Literatura: F. Seidl, Bemerkungen über die Karstbora (Meteor. Zeitschr., 1891; R. v. Jedina, Die Theildepressionen des Mittelmeeres und die Bora. Ibid. 1892; W. v. Kesslitz, Die Bora des Adriatischen Meeres u. ihre Abhängigkeit von der Wetterlage (Mitt. a. d. Gebiete des Seewesens, 1903); Dr. M. Maraković, Studien über die Bora (Zur Kunde der Balkanhalbinsel, hrsg. v. Dr. C. Patsch. Hf. 18, 1913). *P. Vujević.*

BURANIJA. V. Grah.

BUREKDŽIJA je zanatlija, koji se bavi izradom naročite vrste peciva — pite. B. se nalaze danas gotovo u svima većim mjestima naše zemlje. B. je sastavni dio pekarskog zanata, a pekari se često bave i izradom bureka. Naziv B. je stranog (turskog) podrijetla, kao što je i sam zanat.

Lj. O.

BUREN, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka Tare i Ljubovije, 20 km zapadno-sjeverozapadno od Bijelog polja. Najveći su visovi: kota 1.450 m, Šljemena 1.400 m.

P. V.

BURESIĆ (BUREŠIĆ) MARIN, pjesnik (početak 16 vijeka — prije 1562, Dubrovnik). Dao je skraćen i slobodan prijevod latinske zbirke moralnih sentencija Disticha moralia, što se pripisuju Catonu. Pod B. je imenom sačuvano i nekoliko lijepih ljubavnih pjesama.

Literatura: F. Meixner u Radu, 74; M. Rešetar, Grada, 9, 54—63.

M. R.

BUREŠIĆ. V. Buresić.

BURGENAE (Burgene). V. Novi Banovci.

BURGUNDAC, vrsta vinove loze, uvezena iz Francuske. Ima je dosta u Slovenačkoj i u Hrvatskoj, manje u Slavoniji i u Srbiji. B. je raširen u gospodskim i državnim vinogradima. Daje svugdje odlična vina. Poznate su vrste B.: bijeli, crni i sivi (ovaj u Hrvatskoj pod imenom klevanjka). U Srbiji je zadržao B. ime iz svoje postojbine: pinot.

I. R.

BURIJAN RIHARD DR., profesor univerziteta u Beogradu (8/1 1871, Beč). Gimnaziju i univerzitetske nauke svršio je u Beču, gdje je i doktorirao (1894). Poslije svršenih studija radio je B. na klinici profesora Neussera u Beču. 1897 pozvan je za asistenta i šefa kemijskog odjeljenja na fiziološki institut lajpciškog univerziteta. 1900 postao je docenat, a 1905 pozvan je za direktora fiziološkog odjeljenja na zoološkoj stanici u Napulju. 1911 postao je vanredni profesor. 1914 se vratio u Leipzig i postao zastupnik direktora fiziološkog instituta. 1920 postavljen je za kontraktualnog, a 1923. pošto je prešao u podanstvo naše države, za redovnog profesora univerziteta u Beogradu. Na univerzitetu u Beogradu osnovao je i uredio fiziološki institut. Napisao je: Die Stellung der Purinkörper im Säugethierstoffwechsel; Chemie der Spermatozoen, Die Exkretion (2 sv.) i mnogo radova manjeg opsega.

D. P.

BURMAZOVIĆ STEVAN, inspektor Ministarstva Građevina (6/12 1873, Sirča, srez žički, okrug čačanski). Gimnaziju i tehnički fakultet velike škole svršio je u Beogradu. Poslije svršenih nauka stupio je u državnu službu. Od 1901 do 1903 bio je u Belgiji i Francuskoj, radi proučavanja praktičkih radova iz hidrotehnike. Učestvovao je oko izrade puteva i željezničkih pruga u raznim dijelovima Srbije.

D. P.

BURNUM, rimsko mjesto, zapadno od Knina, danas Šuplja crkva, Trajanski grad. B. je bilo važno rimsko utvrđenje. Zadatak mu je bio, da

Digitized by Google

brani prolaze, koji su vodili iz primorja preko Dinarskih Alpa u unutrašnjost zemlje. Zato je B. bio vojnički dobro posjednut. Odmah poslije prve godine od Kristovog rođenja tu se nalazila jedna legija, najprije 20, a kratko vrijeme poslije toga 11 Klaudijeva. Danas se na tom mjestu nalaze znatni ostatci iz rimskog doba: više lukova, jedan vodovod, amfiteatar, putovi i t. d. Nađeno je i mnogo drugih rimskih spomenika: natpisa, reljefa i t. d. V. Kistanje.

N. V.

BURZE. 1. Beogradska burza najstarija je B. u našoj državi. Osnovana je po zakonu od 3/11 1886. Pri osnivanju ove, u prvom redu bankarsko-financijske ustanove, nisu sudjelovali u pretežnom broju bankari, nego trgovci, zastupani u tadašnjem Trgovačkom Udruženju. Trebalo je, da prođe čitavih 10 godina od donošenja zakona, pa da se pristupi osnivanju i otvaranju B. Na osnovu zakona »a u cilju unapređenja, olakšanja i regulisanja trgovinskog prometa, ustanovljava se u Beogradu Burza«. Po tekstu samog zakona B. su mogle biti osnivane »za espape, za hartije od vrednosti i razne monete« u svim mjestima po Srbiji, ako to odobri ministar Narodne Privrede »po saslušanju trgovačko-zanatlijskog odbora onoga mesta, gde se hoće da osnuje berza«. — Statut Beogradske Burze donesen je 7/6 1897, a potvrđen je od nadležnog ministra poslije godinu dana. Statut je predvidio cjelokupnu organizaciju (članstvo, uprava, nadležnost godišnje skupštine) i ustanovu Burzanskog Suda. Rad je počeo u ljetu 1898, kada je privredni život Srbije pokazivao jači polet. Odmah je počela funkcionirati i Produktna Burza (hotel Bosna na Savi) i pokazivala je priličan promet u hrani, suhim šljivama i pekmezu. Glavni kupci i posjetioci bili su peštanski i bečki komisioneri, a prodavaoci nekoliko naših izvozničkih kuća i jedina domaća banka (Savska), koja se bavila izvozom. — B. je u početku bila više trgovačka ustanova, jer bankarstvo u to vrijeme nije bilo mnogo razvijeno. Materijala za burzanske operacije nije skoro ni bilo. Trgovina efektima bila je u povoju. Akcija domaćih banaka i industrijskih poduzeća nije bilo više od 10—15 milijuna dinara nominalne vrijednosti. Što se tiče državnih papira, i njihovo glavno tržište bilo je u inostranstvu. Unutrašnjih zajmova nismo imali. Najpopularniji papiri za spekulaciju (lutrijske 2% srećke i duhanske srećke) imali su glavni promet u Beču i Pešti. Cijena u Beogradu zavisila je od ove dvije burze. — Stoga je najvažniji posao u početku bio kupovina i prodaja napoleondora. Plaćanja u inostranstvu vršila su se zlatom, odnosno devize na razna mjesta u inostranstvu kupovane su za zlato. Ali pošto ni naša spoljna trgovina (uvozna i izvozna) nije imala razgranjenih veza izvan Beča, Pešte i donekle Berlina, to za ostale devize nije ni bilo skoro nikakvog interesa.

To se najbolje vidi iz podataka o prometu na Beogradskoj Burzi. Deset godina po osnivanju B. i početka rada, promet je bio ovakav:

	1908	1909
	u dinarima	
I. Valuta		
napoleondora	13.975.834	15.804.466
kruna	7.860.217	9.983.991
maraka	13.115	56.362
II. Devize		
Beč-Pešta	2,034.492	3,332.270
Pariz	537.957	872.969
London	124.594	111.667
Berlin	448.601	866.773
III. Efekti	856.798	955.212

Terminski poslovi bili su vrlo slabo razvijeni. Jedan veliki dio zaključaka obavljao se, kao i danas, izvan B., preko mjenjačnica i banaka. Zato nam podatci o transakcijama na B. ne daju vjernu sliku cjelokupnog prometa u to vrijeme. Ukupan broj članova Beogradske Burze iznosio je 1909 106. Od toga su bili 73 trgovca, 4 bankara i 26 novčanih zavoda. Ostala tri člana pripadaju industriji.

Poslije rata slika naše B. znatno se izmijenila. Prije svega bio je vrlo veliki pritjecaj novih članova. Broj novčanih zavoda, industrijskih i trgovačkih poduzeća u Beogradu povećao se 2—3 puta, prema stanju prije rata. Transakcije su postale mnogobrojnije i raznovrsnije. U periodi inflacije jače se razvija spekulacija efektima i valutama. Emisija akcija i državnih papira znatno se povećava.

Broj članova povećavao se do 1922, a 1923 opada. Ukupno je bilo članova: 1920 290, 1921 312, 1922 322, 1923 312.

Početak krize i opadanje poslova opaža se već u 1923. To se vidi i po podatcima o trgovini efektima. Za posljednje tri godine prodano je na Beogradskoj Burzi:

	1921	1922	1923
	u milijunima dinara		
državnih papira	0·3	1·8	32·2
akcija banaka	9·0	9·4	6·1
akcija industrijskih	3·4	4·4	1·1

Interesovanje za državne papire od vrijednosti povećano je uslijed emi-

Digitized by Google

sije 7% državnih obveznica od 1921, 4% agrarnog zajma i 2½% rente za ratnu štetu. Međutim za akcije novčanih zavoda i industrijskih poduzeća interesovanje sve više slabi.

Valutne spekulacije bile su najjače u 1919 i 1920, a poslije sve više opadaju, nešto zbog slabije varijacije tečajeva, a nešto i zbog toga, što je država znatno ograničila slobodu trgovanja valutama. Ukupan promet u valutama iznosio je:

1919	106·2	milijuna dinara
1920	311	„ „
1921	177	„ „
1922	15·7	„ „
1923	26·3	„ „

Najglavniji posao na Beogradskoj Burzi je kupovina i prodaja stranih deviza. Za posljednje tri godine promet deviza se utrostručio. Ukupna suma obavljenih transakcija u devizama iznosila je u milijunima dinara:

1920	322·3
1921	861·8
1922	1.165·7
1923	2.597·8

Najviše se traže devize na ona mjesta, odakle poglavito uvozimo robu. Tako je u čeku na Milano pravljen promet za 437·5 milijuna, na Prag 430·3 milijuna, na Beč 254·6 milijuna dinara. U Ženevi i New-Yorku je promet preko pola milijarde, poglavito u cilju arbitraže, a ne radi plaćanja robe u inostranstvu.

Produktna Burza u Beogradu nije se mogla održati. Poslije rata činjeni su nekoliko puta pokušaji, da se rad na ovoj B. oživi, ali bez uspjeha. Glavni razlog je u tome, što su proizvođački centri za glavne artikle izvoza (hrana i šljive) izvan Beograda i što mi nemamo u Beogradu ni magazina, ni ostalih instalacija za manipulaciju robe. Osim toga ni glavniji kupci, pa ni država, nisu htjeli da se služe burzom za svoje zaključke, nego se sve to svršava izvan B. Najzad, i ustanovljenjem produktne B. u Novom Sadu, ova je u Beogradu postala bespredmetna.

Izborni sud Beogradske B. funkcionira vrlo dobro i iz godine u godinu sve se više sporova svršava. U 1923 bio je na raspravi 51 predmet, a sporna suma iznosila je 3,864.600 dinara. Sud je podijeljen na 4 sekcije: 1. za trgovinu hranom; 2. za suhe šljive, pekmez, pasulj, orahe; 3. bankarska sekcija i 4. za sve ostalo. Svaka sekcija ima 15 sudija, koje bira godišnja skupština.

Prvi predsjednik i osnivač Beogradske Burze bio je ugledni trgovac Dimitrije Stamenković. U 1923 umro je predsjednik uprave Beogradske Burze Dragomir V. Radulović, koji je također jedan od osnivača B. i 17 godina je bio član uprave i kasnije predsjednik. Na njegovo mjesto za predsjednika je izabran Dr. Vojislav Marinković. Glavni sekretar je Mihajlo Živković.

2. **Zagrebačka Burza** za robu i vrednote. Glavna skupština za osnivanje B. u Zagrebu bila je 5/12 1918, a prvo burzovno vijeće izabrano je 7/12 1918. Dotle u Zagrebu nije bilo B. i zagrebačko tržište zavisilo je od Pešte i Beča. — Rad na zagrebačkoj burzi počeo je 4/6 1919 za efekte i valute. Odjeljenje za robu počelo je rad 1/8 1919. Djelokrug rada utvrđen je u smislu člana 1, 6, 7, 8 i 14 srpskog zakona o javnim B. od 3/11 1886. — Po statutima Zagrebačke Burze B. upravlja burzovno vijeće, koje se sastoji od 24 člana, koje bira glavna skupština na tri godine.

Odmah u prvoj godini rada (za nepunih 7 mjeseci) razvio se jako posao na Zagrebačkoj B. Računajući jednostruko kupovinu i prodaju, promet je iznosio u milijunima dinara:

kod efekata	35·7
kod deviza	11·2
kod valuta	31·9

Promet u odjeljenju za robu bio je slabiji, ali je ipak iznosio za 5 mjeseci 2,188.025 dinara.

U 1920 burzovne transakcije se povećavaju. Ukupan promet u vrijednosnim papirima iznosio je 147·2 milijuna dinara. Od ove sume 34·15% dolazi na dionice raznih poduzeća, poglavito industrijskih. Kao što se vidi, trgovina efektima znatno je više razvijena u Zagrebu, nego u Beogradu.

Promet s devizama iznosio je 267·9 milijuna, a u valutama 195·5 milijuna dinara. Odjeljenje za robu pokazalo je prometa za 7,896·323 dinara.

U trećoj godini rada (1921) promet s papirima bio je slabiji. Ukupno je iznosio 70·4 milijuna dinara. Ali se zato trgovina devizama znatno pojačava. Ukupan promet deviza iznio je 982·9 milijuna dinara (u Beogradu 861·8). Valuta je kupljeno i prodano skoro za istu sumu kao prethodne godine: 195·3 milijuna dinara. Ova trgovina je više razvijena u Zagrebu nego u Beogradu, jer tamo pristiže više efektivne valute (dolari, talijanske lire i dr.) zbog većeg broja iseljenika i zbog blizine granice. U odjeljenju za robu promet je bio slabiji za 40% nego prethodne godine i iznosio je ukupno 4·3 milijuna dinara. U 1922 ukupan promet efekata iznosio je 52·1 milijuna dinara. Od toga dolazi:

Digitized by Google

na državne papire 1·2 milijuna din.
na dionice 50·4 „ „
na založnice 0·5 „ „

Trgovina devizama pokazuje naglo pojačanje. Ukupan promet iznosi 2.029,393.348 dinara, ili dvaput više nego 1921. Promet u valutama se, naprotiv, smanjio i iznosio je ukupno 105 milijuna. Odjeljenje za robu imalo je ukupan promet 11·6 milijuna dinara.

Najzad, u 1923 promet s robom iznio je 13·3 milijuna ili nešto više nego u 1922. Efektna trgovina bila je također življa i ukupan promet iznosio je 188·8 milijuna dinara. Naročito se razvio posao s devizama: ukupan promet iznio je 2.573·4 milijuna din. U valutama je pravljen posao za 116·2 milijuna.

Kao što se vidi, posao se iz godine u godinu stalno razvija. U Zagrebu se više služe burzovnim sudom, ili, kako se po statutima zove, »Obranički sud zagrebačke burze za robu i vrednote«. Ustanova suda je slična kao u Beogradu. Sude se i poslovi, zaključeni izvan B., ako se stranke prethodno o tome sporazumiju. Sud je počeo rad u jesen 1920. Broj sudija iznosi 78, od kojih se 12 obnavljaju svake godine. U 1922 bilo je podneseno ovom sudu 683 tužbe, a ukupna sporna suma iznosila je 40·2 milijuna dinara. — Predsjednik B. je Dr. Stanko Švrljuga, generalni direktor Hrvatske Eskomptne Banke u Zagrebu, glavni sekretar Dr. Ivo Belin.

3. Produktna Burza u Novom Sadu. U maju 1921 održana je skupština i donesen statut o osnivanju produktne B. u Novom Sadu, koja je počela rad oktobra 1921. Donekle i ova B., kao i odjeljenja za robu u Beogradu i Zagrebu, pati od toga, što se većina poslova zaključuje izvan B. Ipak se svakodnevno obavi posao za po nekoliko vagona pšenice, kukuruza i brašna. Za ljudsku i stočnu hranu novosadsko tržište postalo je najmjerodavnije, u pogledu cijena, te se i cijela zemlja po njemu upravlja. Burzanski list izdaje se redovno i pristupačan je svima važnijim trgovačkim centrima.

Nedavno se je javio pokušaj, da i Sombor dobije svoju produktnu B., ali je pitanje o tome odloženo. Isto tako i Skoplje je na kongresu privrednika (u maju 1924) tražilo za sebe B., ali bez rezultata. Novosadskoj B. odobreno je u toku 1924. da može vršiti kupovinu i prodaju efekata, u prvom redu državnih papira od vrijednosti. — Osim toga od 1/9 1924 otvorena je B. i u Ljubljani. Ona ima čisto lokalan karakter i njen se utjecaj ne prostire na cijelu zemlju.

Literatura: Izvještaji o godišnjem radu i članci Dr. S. Deželića u Bankarstvu (1924).

N. Stanarević.

BURZE RADA. Zadatak je B. R., da utječu na tržište radne snage time, što skupljaju ponudu i tražnju, organizuju pregled tržišta rada, te time suzbijaju besposlicu, koliko je ona prouzrokovana lokalnom i profesionalnom nesrazmjernošću ponude i tražnje radne snage.

U slučaju potrebe trebalo bi u nedostatku osiguranja protiv nezaposlenosti, da B. R. daju potpore za hranu, stan i putovanje do novog mjesta rada. — Ustanova B. R. predviđena je još srpskim zakonom o radnjama (29/6 1910), ali je ostvarena tek 1919, prvo u Beogradu, kao središnja B. R. za cijelu državu. Po statutu beogradske B. R. osnovana je, krajem 1920, B. R. i u Nišu, dok su u Slovenačkoj i Bosni osnovane B. R. na osnovu posebnih uredbi ondašnjih pokrajinskih vlada. U Slovenačkoj postoje četiri B. R. (Ljubljana, Maribor, Ptuj, Murska Subota), u Bosni jedna (Sarajevo), u Hrvatskoj jedna (Zagreb). Po izrađenoj jednoobraznoj uredbi može Ministarstvo Socijalne Politike otvarati mjesne B. R., gdjegod se pokaže potreba. Ministarstvo Socijalne Politike vrši neposredno nadzor nad B. R. i snosi troškove za njih. *M. K-ć.*

BUSLAJEV F. I., profesor moskovskog univerziteta (1818—1897). B. je jedan od najistaknutijih ispitivača jezika, narodne književnosti i umjetnosti. Od 1839 putovao je po Njemačkoj, Francuskoj i Italiji i evropske metode tadašnje nauke presadio u Rusiju. 1846 postao je profesor moskovskog univerziteta. Važan je njegov Ogled historijske gramatike ruskog jezika (1858) i njegova Historijska hrestomatija crkvenoslovenskog i starog ruskog jezika (1861). B. je napisao još: dvije knjige Historijskih eseja ruske narodne poezije i umjetnosti (1861), Moje dokolice (dvije knjige, 1851—1881), Narodna poezija (1887), Uspomene (1891), Ruski ilustrovani apokalipsis (1884), po rukopisu 16—19 vijeka. — Za razvitak ruske nauke imao je B. vrlo veliki značaj, a tako isto bio je od značaja za razvitak opće slavistike.

A. B.

BUSOVAČA, mjesto u Bosni, s desne strane rijeke Lašve, na glavnom putu Sarajevo—Brod. Ima 1.049 sta-

Digitized by Google

novnika (1910). U srednjem vijeku Dubrovčani su odatle izvozili gvožđe. E. Čelebija je opisuje 1659/60 kao kasabu i sjedište kadiluka. Ima privatnu pilanu. *M. F.*

BUSOVIĆ NIKODIM, episkop dalmatinski i organizator pravoslavne crkve u Dalmaciji (1693 — 1713). B. je potpadao pod vlast filadelfijskog arhiepiskopa, koji je stanovao u Mlecima. Uspješno je branio pravoslavlje od latinskih dalmatinskih biskupa, koji su nastojavali, da i pravoslavne Srbe podvrgnu svojoj duhovnoj vlasti. *R. G.*

BUSOVNIK, planina u Crnoj Gori, 10 km zapadno od Podgorice, visoka 620 m. *P. V.*

BUSUD. V. Bosanski Brod.

BUŠA se zove staro autohtono kratkorožno govedo, naročito u zapadnim dijelovima Hrvatske-Slavonije. B. je najbliža po građi tijela i ekonomskim svojstvima stoci u Bosni i Hercegovini, te se ubraja među tipove ilirskog goveda. Dok je ranije B. bilo u svima ovim krajevima, morala je ona kasnije, a naročito od 1895 dalje, uzmaći pred importiranim pasminama, s kojima su B. ukrštali. Za kraške krajeve B. je vanredno dobra stoka, samo bi je trebalo selekcionirati.

Literatura: O. Frangeš, Die Buša (1903). *S. U.*

BUŠKO BLATO, periodsko jezero u Bosni, jugoistočno od Livanjskog polja, između najjužnijeg dijela Kamešnice planine (Oslar 1.088), Lačine Kose 978, Kabilovca 983 i Tušnice planine 1.700 m. Površina je 48 km², apsolutna visina oko 705 m. Vodu dobija B. B. iz većeg broja izvora na istočnoj strani, od kojih je najvažnije Vrelo. B. B. je, s manjim prekidima, oko 8 mjeseci pod vodom; kada u ljetnim mjesecima presuši, njime protiče u vijugavom toku Ričina, koja izvire iz Vrela. *P. V.*

BUTIŠNICA, rijeka u Dalmaciji, desna pritoka Krke. Na svome gornjem toku zove se Tiskovac, a izvire pod kraskom površinom istočno od Velebita (Suhi vrh 1.227, Sekulin vrh 1.281 m). B. je granica između Hrvatske i Bosne. Od izvora do sela Kaldrme, na dužini oko 3·5 km, B. teče k sjeveroistoku, a dalje uglavnom na jug. Uliva se oko 0·5 km nizvodno od Knina. Dužina toka je 39 km, a površina sliva 225·4 km². Vrlo je veliki pad na slapu kod Golubića (64 m visine na 1·9 km toka), a mnogo manji kod slapa više njenog ušća u Krku. Pri srednjem niskom vodostaju raspolaže B. hidrauličkom snagom od 3.640 konjskih snaga. *P. V.*

BUTONIJA D. D. TVORNICA DUGMETA, ROŽNIH I METALNIH PROIZVODA, Zagreb. Osnovana je 1921. Glavnica je din. 3,000.000. Proizvodi dugmeta, češljeve, okove za hamove i građevinske i t. d. Pokretna snaga je 80 konjskih snaga. Zaposleno je 80 radnika. *S. P.*

BUZA je piće od kukuruzna ili prosena brašna ili brezova soka, koje se fermentacijom oslađuje. B. se spravlja u svim našim krajevima, u kojima su nekad gospodarili Turci. Prodaju ga većinom Arnauti. *O. F.*

BUZDOVAN. V. Oružje.

BUZDOVANLIJA, vrsta kruške, sočne, krupne i kvrgaste kao čvor na buzdovanu. *I. R.*

BUŽAN HERMAN BARUN (8/10 1800, Varaždin — 22/9 1862, Črešnjevac, kod Tuhlja, u Zagorju). Učio je početne škole i gimnaziju u Varaždinu, a filozofiju i prava u Zagrebu i Bratislavi. 1824 stupio je u službu kao počasni podbilježnik varaždinske županije, 1830 postao je veliki bilježnik zagrebačke županije, 1835 podžupan zagrebačke županije, 1841 predsjednik kraljevskog banskog stola u Zagrebu, 1845 predsjednik kraljevskog zemaljskog sudbenog stola, a 1847 dvorski savjetnik. 1848 Jelačić ga je poslao za civilnog povjerenika na Rijeku, gdje je energično pomagao da se uspostavi red. Iste godine izvršio je važnu zadaću kao predsjednik odbora za ukinuće urbarskih daća. Za centralističko-apsolutističkog režima imenovan je savjetnikom vrhovnog i kasacionog sudišta u Beču (1851). 1862 umirovljen je po molbi i odlikovan Leopoldovim redom i titulom baruna. — B. se rano pridružio ilirskom narodnom pokretu i hrvatski ga je sabor 1839, 1843 i 1847 birao za poslanika na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru, na kojem je odličnom spremom branio prava hrvatske kraljevine. Naročito se B. istakao 1843, kada je hrvatski sabor njemu i njegovim drugovima izrekao naročitu zahvalu. B. je tada spadao u najpopularnije ljude u Hrvatskoj.

M. Prelog.

BUŽIM. 1. Selo s ostatcima istoimenog grada u Bosanskoj Krajini, sjeveroistočno od Cazina. Starije mu je ime Čava ili Čavski grad, spominje

Digitized by Google

se u prvoj polovini 14 vijeka. Grad je bio svojina hrvatskih (ugarskih) kraljeva. Kralj Matija Korvin darovao ga je 1479 knezu Jurju Mikuličiću, koji ga je 1495 znatno proširio. Iste godine grad je prešao u vlasništvo Ivana Keglevića, koga je naslijedio Petar Keglević. On je u okolini B. kopao razne rude. 1526 dao je bužimskim podanicima urbar. 1530 došli su Turci prvi put pod B., a osvojili su ga sasvim 1576. Do Omer-paše B. je bio najznamenitiji grad s lijeve strane Une, uz Ostrožac i Cazin, u kom je držan redovno vašar žita i stoke. Omer-paša, da kazni Krajišnike, premjestio je sve iz B. u Krupu (1851). Grad se održao sve do okupacije Bosne, kada ga je razorila austrijska vojska.

Literatura: Truhelka, Naši gradovi (1904); Lopašić, Bihać i Bihaćka Krajina (1890). *M. F.*

2. Selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, kotar Gospić, općina Smiljan; od Gospića k sjeverozapadu, na potoku Bužimnici, koji se više Gospića sastavlja s Novčicom. Ima 453 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu. — B. je zavičaj grofova Jelačića Bužimskih. Kod sela B. na 654 m visokom brdu nalaze se razvaline grada B. *J. M-n.*

BYLAZORA, u grčko-rimsko doba ime varoši, koja se nalazila jamačno kod današnjeg Velesa. B. je bila na granici Peonije, odnosno Makedonije i Dardanije. Radi obrane od Dardanaca makedonski kralj Filip III. zauzeo ju je 217 prije Krista. Od starih pisaca spominju je Polibije i Livije. *N. V.*

Digitized by Google

C

CABUNA, selo u Slavoniji, županija Virovitica (Osijek), kotar Virovitica; željeznička stanica na pruzi Virovitica—Slatina, od Virovitice 18 km k jugoistoku. Ima 1.122 stanovnika, telegraf, poštu i telefon, općinsko poglavarstvo, pučku školu, šumsku upravu grofa A. Jankovića 6.900 ha, šumsku upravu Našičkoga D. D. za industriju i trgovinu drva. *J. M-n.*

CAMBLAK GRIGORIJE, podrijetlom je iz Bugarske, iz jedne cincarske porodice. Rođen je 1364. Svoju mladost proveo je C. u Trnovu, u čuvenoj školi patrijarha Jeftimija, odakle je odlazio u Sv. Goru i Carigrad. U Carigradu, u Pantokratorovu manastiru, zainteresovao se za sudbinu Stevana Dečanskog, koji je nekad tu bio zatočen. Iz Carigrada C. je otišao u Moldavsku (1401) kao poslanik carigradskog patrijarha, a poslije je postao iguman Njameckog manastira. U Srbiju je prešao, ne zna se kojim povodom, oko 1407 i ostao je u njoj dvije godine, kao iguman manastira Dečana. U jesen 1409 otišao je u Rusiju, gdje je 1415 postao kijevski mitropolit. Umro je nezadovoljan i povučen u Moldavskoj, negdje u sredini 15 vijeka. — C. je bio vrlo plodan pisac. Od njega ima više slova o raznim praznicima i svecima. Za nas je od važnosti Žitije Stevana Dečanskog, koje je C. napisao za vrijeme boravka u Dečanima. To žitije pokazuje pisca vješta i obrazovana, i sa primjetnim književnim talentom. Kao historijski izvor nije svuda upotrebljiv, jer se mnogo osniva na neprovjerenoj tradiciji.

Literatura: A. Jacimirski, Grigorije Camblak (1904; ruski).

V. Ć.

CANIĆ JOSIP, muzičar (4/6 1879, Klanjec, Hrvatsko Zagorje). Svršio je srednju školu i filozofski fakultet u Zagrebu. Sada je profesor matematike i fizike na realnoj gimnaziji u Zagrebu. Muziku je učio u Zagrebu kod Vilka Novaka, Piente, Kolandera i Zajca, zatim 1916—17 na muzičkoj akademiji u Beču kod Horna i Schmidta. Bio je dirigent različitih pjevačkih društava u Zagrebu (među ostalim i Mladosti), Gospiću i Osijeku, a 1914 do 1915 kapelnik kazališta u Osijeku. Komponovao je veći broj kompozicija za muške i mješovite zborove, razne pojedine instrumente, salonski orkestar, vojnu muziku i veliki orkestar. Napisao je oko 200 muzičkih eseja, članaka, kritika, studija i polemika u raznim zagrebačkim i osječkim dnevnim i književnim listovima. Osim toga je u istim listovima, pod različitim pseudonimima, pisao sitnije literarne prikaze i omanje šaljive članke. — C. je kao kompozitor eklektik, regresivnog smjera i bez umjetničkih pretenzija. U brošuri Glazbeni fragmenti jetkom ironijom je podvrgao kritici jedan dio našeg muzičkog života. *A. D.*

CANKAR IVAN, književnik (10/5 1876, Vrhnika — 11/12 1918, Ljubljana). Učio je osnovnu školu u Vrhnici, 1888—1896 realku u Ljubljani. Poslije mature otišao je u Beč, gdje je bio neko vrijeme upisan na tehnici, ali nije slušao predavanja, jer se sasvim posvetio literaturi. Živio je stalno u Beču do 1907, kada se preselio u domovinu, gdje je te godine bez uspjeha kandidirao za poslanika na socijalnodemokratskom programu. Zatim je živio na Rožniku, malom brdu, kod Ljubljane, a posljednju godinu života u samoj varoši. — U početku (1893) pisao je C. pjesme, i to epske, pod utjecajem Aškerca, kasnije, devedesetih godina, lirske pjesme, a prvih godina u Beču pjesme u stilu Heine-a i francuskih »dekadenata«. U posljednjoj godini školovanja u Ljubljani pisao je, u društvu i pod utjecajem druga Kette-a, crtice, pune modernog štimunga i stilističkog artizma, koje je 1899 izdao u naročitoj zbirci. Prije te knjige izdao je iste godine i svoje izabrane pjesme u knjizi, koju je zbog previše smjele i presenzualistične erotike ljubljanski biskup Jeglić pokudio i spalio. Zatim je počeo pisati drame i komedije u Ibsenovom stilu, dok se nije sasvim posvetio modernoj skici i noveli, u kojima je postao jedan između prvih majstora. Pisanje pje-

Digitized by Google

sama napustio je, a isticao se, osim u novelistici, punoj socijalnog saučešća, još i u drami, kao odličan kulturni satiričar. Napisao je i množinu književnih ocjena i eseja. U jednome od njih, iz 1900, odrekao se u svoje ime i u ime svoje generacije Aškerčeva realizma i prešao je k modernome neoromantizmu. — Preveo je Hamleta (1899) i Romea i Juliju (1904). C. glavna djela su: Erotika (1899; 2, 1902), Vinjete (1899), Jakob Ruda (1900), Popotovanje Nikolaja Nikića (1900), Za narodov blagor (1901), Knjiga za lahkomiselne ljudi (1901), Tujci (1901), Kralj na Betajnovi (1902), Na klancu (1902), Ob zori (1903), Življenje in smrt Petra Novljana (1903), Hiša Marije Pomočnice (1904), Gospa Judit (1904), Križ na gori (1904), Potepuh Marko in kralj Matjaš (1905), Nina (1906), Martin Kačur (1906), Smrt in pogreb Jakoba Nesreče (1906), Krpanova kobila (1907), Aleš iz Razora (1907), Hlapec Jernej in njegova pravica (1907), Pohujšanje v dolini šentflorijanski (1908), Zgodbe iz doline šentflorijanske (1908), Novo življenje (1908), Za križem (1909), Kurent (1909), Hlapci (1910), Bela krizantema (1910), Volja in moč (1911), Troje povesti (1911), Lepa Vida (1912), Milan in Milena (1913), Moje življenje (1914), Podobe iz sanj (1917), Hudodelec Janez (1918). — Poslije C. smrti izašao je njegov Grešnik Lenert (1921) i njegova dramska slika, napisana u mladosti, Romantične duše (1922). — O C. postoji opširna literatura, od koje je najvažnije: Tominšek, Cankar in njegova dramatika (Slovan, 1903); Dr. Izidor Cankar, Obiski (1920); Cankarjev zbornik (1921); Pregelj, Ivan Cankar (Dom in Svet, 1919).

I. Prijatelj.

CANKAR IZIDOR DR., profesor za historiju umjetnosti na ljubljanskom univerzitetu (22/4 1886, Šid, Srijem). Osnovnu školu svršio je u Šidu (1892 do 1897), gimnaziju u Ljubljani (1897 do 1905). Poslije svršene mature stupio je u ljubljansku bogosloviju i postao je 1909 svećenik. Zatim je učio filozofiju u Louvain-u (Luven), u Belgiji (1909 do 1910), historiju umjetnosti u Grazu (1910/11) i Beču, gdje je bio 1913 kod Dvořaka promoviran na doktora historije umjetnosti. Putovao je više puta u Italiju, 1910 u Francusku i Englesku. — Od 1905 objavljivao je beletristične crtice i književne referate i ocjene osobito u Domu in Svetu, i bio je 1913 do 1918 urednik ovog časopisa. Kao takav oslobodio je katoličku beletristiku kod Slovenaca od utilitarizma, i uveo je u čiste umjetničke struje. Za vrijeme prevrata bavio se neko vrijeme politikom i bio je 1918—19 član Narodnog Vijeća u Zagrebu i urednik Slovenca. Od proljeća 1919 do aprila 1920 posvetio se kod Dvořaka u Beču sasvim naučnoj historiji umjetnosti. 1920 postavljen je za docenta ljubljanskog univerziteta, 1923 za vanrednog profesora. — 1920 osnovao je C. Zbornik za umetnostno zgodovino, i tim stručnim organom položio je osnovu za naučno proučavanje historije umjetnosti kod Slovenaca. Odlično radi u Umjetničkoj galeriji, čiji je tajnik. Od C. samostalnih radova najvažniji su: psihološko-moderan putopisni roman S poti (1919) i Obiski (1920).

Literatura: Miran Jarc (Ljubljanski Zvon, 1921); Finžgar (Dom in Svet, 1919); Glonar (Ljubljanski Zvon, 1921); France Koblar (Dom in Svet, 1921).

I. Prijatelj.

CAPARSKO POLJE, malena kotlina u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, duboko spuštena između planina Peristera i Bigle. Ovdje je izvorna čelenka Šemnice, koja se kroz planine na sjeveroistoku probija u Bitoljsko polje i pritiče Crnoj Reci. Ravan C. P. visoka je 760—890 m, vrlo navodnjena i plodna; ivicom polja u krug se nižu više sela, od kojih je najvažnije Capari, na južnoj strani. Osobito je znamenito C. P., što kroz njega vodi još rimski egnacijski put, koristeći presrtu Đavat prema Gornjoj Prespi na zapadu, i presrtu Prevalac prema Bitoljskom polju na istoku. Na sjeveru od C. P., u Bigli, nalazi se čuveno cincarsko naselje Gopeš, na visini 1.130 m, koje ima izgled varošice, gdje se dvaput nedjeljno drži pazar. Gopešani su prije otvorenja željeznice Bitolj—Solun (1894) bili vrlo poznati kao kiridžije i kujundžije (zlatari); sada su gurbedžije (pečalbari).

V. R.

CAPRAG (TOPOLOVAČKI), mjesto u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar Sisak, općina Topolovac; željeznička stanica na pruzi Sisak—Slavonski Brod, prva do Siska na desnom brijegu Kupe, s krakom Caprag—Karlovac (102 km). U C. je Anglo-Jugoslavensko Petroleumsko Društvo D. D., Drach, industrija drva, dvije parne pilane, Iskra D. D., tvornica sapuna.

J. M-n.

CAPTAT. V. Cavtat.

CAR BOGUMIL, slikar (24/4 1891, Zagreb). Svršio je realnu gimnaziju

Digitized by Google

i umjetničku školu u Zagrebu. Srednjoškolski je nastavnik u Zagrebu. U nekoliko natječaja dobivao je nagrade za svoje plakate. Priredio je u Zagrebu kolektivne izložbe svojih crteža (1918) i slika (1925). Za dvoranu sokolskog društva u Zlataru izradio je C. dekorativne zidne slike.

A. Sch.

CAR JOVAN NENAD. Bitkom na Muhačkom polju 29/8 1526 uništili su Turci vojsku ugarsko-češkog kralja Ljudevita Jagelovića, koji je i sam tu poginuo. Kralj Ljudevit nije imao djece, te se Ugarska podijeli na dvije stranke: jedna stranka izabere za kralja Ivana Zapolju, uglednog ugarskog vlastelina, a druga stranka proglasi kraljem Ugarske Habsburgovca Ferdinanda, šurjaka Ljudevitova. U borbu između oba suparnika umiješao se i vođa bačkih Srba, Car J. N., koga su savremenici, radi crnomanjastog lica, zvali Crni Čovjek. Ne zna se točno, tko je bio C. J. On je tvrdio, da je potomak bizantinskih vladara i nazivao se carem. Od savremenika neki su ga smatrali izdankom srpskih despota, a drugi čovjekom neznatnog roda. On se odmah poslije muhačke bitke pojavio između Tise i Dunava na čelu jedne srpske čete, za kratko vrijeme protjerao je Turke iz Bačke i zagospodario nad cijelom Bačkom i nad dijelovima Banata i Srijema. Četa mu je bivala svakim danom veća i početkom 1527 brojala je oko 15.000 ljudi. Sjedište mu je bilo u prvi mah u Subotici, a kad njegovi protivnici oteše Suboticu, prenese svoju stolicu u Segedin. U prvi mah C. J. je pristajao uz Zapoljinu stranku, ali mađarski plemići, čija je imanja po Bačkoj prisvojio, otuđiše Zapolju od njega, te on početkom 1527 prijeđe Ferdinandu. Sudjelovanje u borbama oko ugarskog prijestola smatrao je C. J. privremenim zanimanjem, a glavnim zadatkom smatrao je borbu protiv Turaka za oslobođenje srpskih zemalja. Ferdinand se nalazio u prvoj polovini 1527 izvan Ugarske, pripremajući se za borbu protiv Zapolje, koji je za to vrijeme slao jednu vojsku za drugom protiv C. J., da ga uništi prije Ferdinandova dolaska u Ugarsku. Prvu Zapoljinu vojsku, pod vodstvom Vladislava Csáky-a, porazio je C. J. početkom aprila i u pokolju pogine i Csáky. I drugu vojsku kralja Zapolje, pod vodstvom erdeljskoga vojvode Petra Perinjija, pobijedio je C. J. krajem aprila kod Seleša na Tisi, i Perinji se s mukom spasao. Treća vojska, cjelokupna snaga Erdelja i gornje Ugarske, pod vodstvom Perinjija i biskupa Cibaka, odnese krajem juna na Sedfalskom polju pobjedu nad carevim četama. U krvavom pokolju pade oko 8.000 carevih ljudi. U roku od mjesec dana car se opet pribrao od strašnog poraza i popunio je prorijeđene redove svojih četa. U to je vrijeme ušla u Ugarsku i Ferdinandova vojska, te C. J. pohita njoj na susret. Usput se je svrnuo u Segedin, gdje ga iz zasjede smrtno rani puščanim zrnom jedan Zapoljin pristalica, te car umre od rane 26/7 1527 u Tornjošu, nedaleko od Segedina. Vojska Ferdinandova naiđe na slab otpor, jer su Zapoljine čete bile prorijeđene i izmorene borbom protiv C. J., te Ferdinand za kratko vrijeme protjera Zapolju iz Ugarske.

A. Ivić.

CAR LAZAR DR., profesor komparativne anatomije na zagrebačkom sveučilištu, karcinolog i hidrobiolog (3/7 1860, Sv. Ivan-Zelina). Osnovnu školu učio je u Zlataru, Varaždinu i Pešti, gimnaziju u Zagrebu i Varaždinu, sveučilište u Zagrebu (1878/79). Beču i Jeni, gdje je 1881 promoviran. Od te godine bio je pristav (poslije kustos do 1906) zoološkog odjeljenja Narodnoga Muzeja u Zagrebu, i kada je Brusina razriješen nastavničke dužnosti, vršio ju je C. do 1901 kao privatni docent i suplent. Zbog opozicije banu Khuen-Héderváry-u C. izbor za profesora nije potvrđen i C. je tek 1906 imenovan za vanrednog profesora komparativne anatomije, a 1909 za redovnog profesora. — Početkom Svjetskog Rata C. je zatvoren, suspendiran i umirovljen. 1919 je reaktiviran. C. je bio suosnivač Hrvatskog Prirodoslovnoga Društva. Uredio je komparativno-anatomski institut i morski akvarij. Sudjelovao je u ekspediciji Vile Velebita. Radio je na zoološkoj stanici u Trstu, kao prvi domaći obrađivač planktona. Napisao je mnogo stručnih i popularnih naučnih članaka. Pored toga C. je radio mnogo u gimnastičkom društvu Sokolu.

Disertacija C. je iz komparativne anatomije, Sauropsidi ili teorija postanka ptica od gmazova (66. knjiga Rada, 1883). Ima nekoliko radova, koji se odnose na morsku faunu i u kojima je opisao i nove vrste. U zajednici sa Hadžijem obradio je C. prethodno zoološki materijal s ekspedicije Vile Velebita, naročito plankton

Digitized by Google

(Biologijska opažanja u prirodoslovnim istraživanjima Hrvatske i Slavonije). Pored toga obrađivao je C. i faunu slatkih voda. U desetak radova bavi se mehanizmom gibanja u životinja. Pored rada o embrionalnom razviću virnjaka Asplanchna brightwellii (Biol. Centrbl., 19, 1899), još je napisao i nekoliko prirodoslovno-filozofskih rasprava, kao na pr.: Darwinova teorija selekcije i novija psihobiol. struja (Glasnik H. P. D., 24, 1912); O problemu determinacije spola (Glasnik H. P. D., 25, 1913).

J. Hadži.

CAR MARKO, književnik, književni kritičar, esteta i pripovjedač (3/8 1860, Ercegnovi, Boka Kotorska). Osnovnu, tada talijansku školu, učio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Kotoru. U 19 godini preselio se u Zadar, gdje je neko vrijeme sarađivao u Srpskom Listu Save Bjelanovića, a kasnije je pokrenuo književni list Vuk, koji je poslije 10 broja prestao (1885). 1884 stupio je u službu dalmatinskog pokrajinskog sabora, gdje je dugo godina služio kao šef saborske kancelarije. Pred talijanskom okupacijom napustio je Zadar, i 1919 postao je inspektor umjetničkog odjeljenja u Beogradu. Od 1921 je u penziji. — Na književnosti počeo je C. raditi u dubrovačkom Slovincu. Najviše je pisao književne portrete iz romanskih (francuske i talijanske) i naše književnosti, koji su izašli u trim knjigama Mojih Simpatija (1895, 1897 i 1904). Jedan izbor iz njih štampao je posebno 1913 u Zadru latinicom. Jedan rad većega opsega, o publicističkom djelovanju Save Bjelanovića, dalmatinskog srpskog političara i novinara, izdala je Dubrovačka Srpska Matica 1911. 1920 izdao je Estetička pisma, 1921 štampao je Maupassantov putopis Na vodi, a 1923 priredio je za štampu i izdao Matavuljeve Bilješke jednog pisca. Osim toga C. je napisao nekoliko knjižica umjetničkih putopisa: 1891 Veneciju, 1894 U Latinima, 1895 Kroz Umbriju i Toskanu, 1910 Naše Primorje. Pripovijetke je do sada posebno objavio u dva sveska: S bojnog i ljubavnog polja (1904) i Primorke (1911). Naposljetku, upoznavao je s nekoliko članaka o našoj književnosti francusku i talijansku javnost, sarađujući, u svoje vrijeme, u Nouvelle Revue poznate slovenofilke Juliette Adam, u rimskom nedjeljnom listu Fanfulla della Domenica, i u fiorentinskoj literarnoj reviji Rivista Contemporanea, koju je krajem osamdesetih godina uredivao poznati Angelo de Gubernatis. *V. Petrović.*

CAR ŠLJIVA, krupna vrsta šljive, koja se mnogo preporučuje od odgajivača u Bosni, premda je to stara vrsta, poznata pod imenom talijanka, te nije prikladna ni za sušenje ni za pekmez. *I. R.*

CAR VIKTOR EMIN, književnik (1/11 1870, Kraj, nedaleko od Lovrana, u Istri, Italija). Učio je gimnaziju na Rijeci i svršio utrakvističku preparandiju u Kopru. Neko vrijeme bio je učitelj po Istri, dok nije postao ravnatelj talijanske škole u Voloskom. 1893 osnovana je Družba Sv. Ćirila i Metoda, a već 1894 odrekao se C. službe, postao tajnik Družbe i ostao je u toj dužnosti sve do njene propasti, do dolaska Talijana u Istru. Sada živi u Opatiji (Italija). — Prvi put se C. javio, pod pseudonimom Vlatko Krajanin, crticom Bijednici u tršćanskoj Našoj Slozi (1888). U početku je pjevao pjesme, ali se brzo posvetio noveli, romanu i drami. Njegove su novele rasijane po časopisima (Vijenac, Nada, Savremenik i t. d.). Prva mu je knjiga Pusto ognjište, novela, u izdanjima Matice Hrvatske (1900). Posebno je izašla novela Kontesa Nina (1906) i dvije zbirke novela: Novele (1906) i Starci (1917). Matica Hrvatska izdala je 3 njegova romana: Usahlo vrelo (1904), Iza plime (1913), Pod sumnjom (1918) i prvu njegovu dramu Zimsko sunce (1903). Pod pseudonimom Stanko Jelušić prikazivana je u Narodnom Kazalištu u Zagrebu njegova drama Mrtva Straža (1924). C. je i odličan omladinski pisac. 1909 počeo je s R. Katalinićem izdavati omladinski časopis Mladi Istranin, koji je već 1910 promijenio ime u Mladi Hrvat, a izlazio je do početka Svjetkog Rata, kad su mu austrijske vlasti zabranile izlaženje. *B. Vodnik.*

CAREV LAZ, mjesto u lješanskoj nahiji u Crnoj Gori, gdje su Crnogorci 1712 imali borbu s Turcima. *P. Š.*

CAREVKE, vrste finih jabuka, koje su u našoj zemlji veoma rašireno (V. Renete). *I. R.*

CAREVO SELO, varošica u Južnoj Srbiji, bregalnička oblast, na Bregalnici, u župi Pijancu. Ima 906 kuća, 4.827 stanovnika (1921). Prvi put i pod istim imenom spominje se 1347 do 1350, kada je car Dušan u njegovoj okolini »u Pijancu« darovao manastiru Lesnovu više luka i njiva kraj

Digitized by Google

Bregalnice i njenih pritočica. U okolini C. S. boravio je 1671 sultan Mehmed IV. radi lova na Dospat-planini, zadržao se tu od proljeća do jeseni te godine, i gonio u lovačku hajku kršćansko stanovništvo. Tom su se prilikom kršćani poturčivali, stoga je i sad u C. S. skoro polovina muslimanskog stanovništva. Prema predaji C. S. se zvalo nekada Vasiljevo. — C. S. je privredno središte za sela u Pijancu; čaršija oživi svakom subotom, kad je pazarni dan. Izvozi se maslo, šljive, žito. U C. S. su: poglavar sreza carevoselskog, nadzornik narodnih škola za srez carevoselski i maleški, poštansko-telefonska stanica, sporedna carinarnica. *V. R.*

CARIBROD, varoš u niškoj oblasti, na pruzi Niš—Sofija—Carigrad. C. je granično mjesto između naše Kraljevine i Bugarske. Ima 3.500 stanovnika, sresko poglavarstvo, sud, nepotpunu gimnaziju, carinarnicu, poštu i telegraf. Kroz C. je prolazio Carigradski Drum, i u njemu je putnicima, koji su iz Pirota išli, bio prvi konak. Putnici i putopisci 16 vijeka spominju C. kao »veliko selo« i »varošicu«. C. je pripao našoj državi poslije Svjetskog Rata. *B. D.*

CARIBRODSKA BANKA u Caribrodu. Osnovana je 1922. Kapital je 1,000.000, fondovi 174.900, ulozi 138.267, mjenice 1,408.380, čista dobit 109.179 din. Dividenda 10%. Predsjednik je T. M. Brzak. *N. S.*

CARIĆ JURAJ, putopisac i pripovjedač (1854, Svirči, na otoku Hvaru). Niže razrede gimnazije svršio je u Priku, kod Omiša, a nautiku u Splitu, pa je kao poručnik putovao po moru. Kasnije je položio ispit zrelosti na realci u Splitu, učio je nautiku, a zatim otišao na univerzitet u Graz, gdje je učio matematiku i fiziku. Postao je profesor nautičke škole u Bakru, onda u Dubrovniku i najzad upravitelj nautičke škole u Kotoru. Umirovljen je kao inspektor nautičkih škola. — C. je stručni nautički pisac, putopisac i pripovjedač. Najbolje mu je djelo Slike iz pomorskoga života, u dvije knjige, koje je izdala Matica Hrvatska (1884—1885). U prvoj crta put preko Sredozemnoga Mora, u drugoj preko Crnoga Mora i Atlantika. Taj putopis upravo je roman iz života naših mornara na svjetskim morima. Kao pripovjedač napisao je C. niz novela iz života dalmatinskih otočana. Poput Ljubiše i Vodopića, i on je kao pripovjedač folklorist, nastojeći, da da što točniju sliku iz života naroda, bez jačih umjetničkih pretenzija.

Literatura: A. Petravić, Četvrte studije i portreti (1923), 183—204. *B. V.*

CARIGRAD je osnovao 326—330 poslije Krista prvi kršćanski rimski car, Konstantin Veliki Ravnoapostolni, proširivši i uljepšavši stari grčki gradić Bizantion na tračkom zupcu između zaliva Zlatnog Roga i Mramornog Mora (Propontide). C. je pripao ogroman historijski značaj. Temelj tome značaju položio je sam osnivač grada, učiniviši ga novom prijestolnicom pokrštenog rimskog carstva, namjesto stare prijestolnice Rima, iz doba mnogoboštva. Historijska veličina C. počivala je i na tome, što je on, otkako se rimski imperij podijelio na zapadnu latinsku i na istočnu grčku polovinu (395), i otkako je zapadna polovina, zajedno s Rimom, potpala pod Germane (476), ostao i dalje, za nekih 1.000 godina političkom i crkvenom prijestolnicom istočne polovine carstva (Bizanta). I prirodni položaj C., koji je Konstantin genijalno umio izabrati, mnogo je pridonio njegovoj visokoj historijskoj ulozi. Taj je položaj divan po ljepoti; on jedinstveno leži i za veliku svjetsku trgovinu, jer tu ima dobrih luka, a tu se i istok najbliže dodiruje sa zapadom. Najzad, to je i u strategijskom pogledu jedna nenadmašiva baza. Njoj se suhim može prići samo s jedne strane, a s mora samo kroz dva morska tjesnaca, t. j. kroz Dardanele (Helespont) i kroz Bospor.

Konstantin je sagradio C. po velegradskom planu starog Rima, s podjelom na sedam brežuljaka i na 14 kvartova. Samo je jedan kvart ležao na sjevernoj obali Zlatnog Roga, u današnjoj Galati. Od ulica jedna je išla s kraja na kraj grada. Načinjeni su i mnogi trgovi, cisterne s dovoljno vode, carski dvor i druge javne građevine. Novina su bile neke sjajne crkve, koje su udarale gradu kršćanski pečat. Među njima je svakako još za vrijeme Konstantina počela da se gradi i Sv. Sofija, pa je kasnije dovršena. Uvećan je i hipodrom malog Bizantiona, t. j. cirkus, gdje su se imale trkati plava i zelena stranka carigradskih građana. Grad je iskićen i mnogim čuvenim spomenicima stare grčko-rimske umjetnosti, prenesenim iz starijih varoši grčkih i rimskih. Prokopana su i pristaništa. Unaokolo

Digitized by Google

oko grada podignuti su, namjesto starih bedema Bizantiona, novi bedemi, prema novom većem opsegu carigradskom, s kulama i kapijama. C. je i uređen po uzoru Rima. Dobio je samoupravu, senat, pravo besplatnog razdavanja državnog žita građanima. Najzad, on je svečano posvećen i otvoren 11/5 330. pod imenom Konstantinopola, t. j. Konstantinova grada, i Novoga Rima. Neposredni nasljednici Konstantinovi snabdjeli su C. poslije i raznim drugim prijestolničkim i velegradskim građevinama, potrebama i ustanovama. Tako je C. još odmah postao velegrad i dostojna prijestolnica pokrštene rimske velesile. — Kasnije je C. još više napredovao. Za njegovo uvećanje i utvrđivanje najviše je učinjeno pod vladom bizantinskog cara Teodozija II. (408—450). Tada su s kopnene carigradske strane, od Zlatnog Roga pa do Mramornog Mora, mnogo dalje od Konstantinovih bedema, podignuti pred gradom novi silni dvostruki bedemi (413 i 447). Među kapijama tih bedema bila je, u južnoj polovini zidnog platna, i jedna »Zlatna«, za triumfalne ulaze. Ogromni ostatci ovih bedema, s kulama i kapijama, stoje i danas. Sjaj Carigrada naročito je uzdigao bizantinski car Justinijan I., strastan zidar monumentalnih spomenika (427 do 565). On je iskitio grad veličanstvenim javnim građevinama, kojima je zamijenio starije građevine, izgorjele u buni plavozelenih (532). Tada je sagrađena i nova saborna crkva, Sv. Sofija, namjesto stare. Ona postoji i danas, kao džamija. — C. je kao posvećeno sjedište prvog pokrštenog rimskog cara, ujedno, postao i jednim od najvećih istočnih patrijarhata. Već drugi i četvrti vaseljenski sabor, koji su oba držani u Carigradu (381 i 451), priznali su carigradskom episkopskom prijestolu, uz carsku potvrdu, drugi rang među kršćanskim crkvenim prijestolima, t. j. odmah iza rimskog prijestola.

Tako je C. s vremenom zauzeo prvo mjesto ne samo među gradovima Bizanta, nego i u sredovječnom svijetu uopće. On je zasjenio i sam Rim, naročito otkako je Rim opao zbog pljačke zapadnih Gota (410) i Vandala (455), a tako isto i Aleksandriju i Antiohiju. Ni kalifov Bagdad, sagrađen u 8 vijeku, nije se mogao mjeriti sa C. O njegovom basnoslovnom sjaju i naročito o čudima carskog dvora carigradskog, pričali su narodi svakojake legende. Bizantski Grci su ga s pravom nazivali »caricom gradova«, i osobnim imenom Grad (Polis), kao što je i za Rim nekad bilo dosta reći Grad, pa da se zna koji je to grad. Od tog imena Grad došlo je C. i današnje njegovo tursko ime Stambol, što je upravo grčki izraz, i znači »u Grad«. I po broju stanovnika C. je prestigao sve sredovječne gradove. On je još u Justinijanovo doba mogao imati skoro milijun ljudi, a krajem 10 vijeka možda i više. C. je postao i najvećim svjetskim tržištem: međunarodnim trgom, gdje se sastajao istok i zapad, radi izmjene svojih proizvoda. Sa svojim univerzitetom, osnovanim još od Konstantina Velikog i Teodozija II., sa svojim drugim crkvenim i svjetovnim školama, s neprekidnim zlatnim nizom svojih književnika C. je predstavljao i vrhovni centar kršćanske obrazovanosti. On je bio i najjača sredovječna tvrđava. S kopna su ga činili neosvojivim debeli zidovi Teodozijevi, a s mora ne samo bedemi, nego i teški pokretni lanac, razapet s kraja na kraj Zlatnog Roga.

C. se održao na toj najvišoj visini sve do svog prvog pada u neprijateljske ruke u početku 13 vijeka, t. j. nekih 900 godina od njegova osnivanja. Tada su ga uzeli krstaši i Mlečići u četvrtom krstaškom ratu (1204). Pri tom su ga oni užasno opljačkali, raznijevši njegovo vijekovima nagomilano bogatstvo, pa i mnoge njegove umjetničke spomenike, po zapadnoj Evropi. C. je poslije toga neizlječivo opao. Bizantinci su ga doduše naskoro opet povratili (1261), ali ni sam se Bizant nije više digao na staru veličinu, pa to nije mogla učiniti ni njegova prijestolnica. — Najzad je C. i po drugi put osvojen, od osmanlijskog turskog sultana Muhameda II. Osvajača (1453). C. je onda postao prijestolnicom osmanlijskog carstva.

C. se može uvrstiti u isti red sa drugim sličnim svjetskim gradovima, iz kojih su se gradile čitave svjetske civilizacije: sa starom Atenom, s Jerusalimom, s Rimom, s Mekom. C. je u svima onim svjetskim tekovinama, koje su bile djelo Bizanta, imao, kao glava te države, glavno sudjelovanje. Iz njega su bizantski carevi, a naročito Justinijan I., dali novijim kršćanskim narodima rimsko-bizantsko zakonodavstvo. Iz njega su bizantski patrijarsi, a naročito Fotije, u drugoj polovini 9 vijeka, stvorili grčko-slovensko pravoslavlje, nasuprot latin-

Digitized by Google

sko-germanskom katolicizmu. Iz njega su bizantski umjetnici, naročito u doba Justinijanovo i u doba »makedonske« bizantske dinastije, u 9 i 10 vijeku, zasnovali međunarodnu bizantsku umjetnost.

D. Anastasijević.

CARIGRADSKA PATRIJARŠIJA U SREDNJEM VIJEKU. Do 330, dok je na mjestu Carigrada postojao stari grčki gradić Bizantion, tu je bila samo episkopija, zavisna od tračke egzarhije Herakleje. No kad je, u toj godini, prvi pokršteni rimski car, Konstantin Veliki, pretvorio Bizantion u veliku rimsku prijestolnicu Carigrad, nazvanu »Konstantinopol« ili »Novi Rim«, tada je i tamošnji episkop naglo stao napredovati u rangu i vlasti. Korak po korak carigradski se crkveni prijesto ubrzo popeo do najviše i najveće patrijaršije kršćanskog istoka, druge po rangu, iza rimskog papinstva. Tome je poglavito pridonijela crkvena politika samih rimsko-bizantskih carigradskih careva. Ti apsolutni monarsi nisu nerado gledali na rastenje crkvene moći prijestolničkog episkopa u istočnoj crkvi. Naročito otkako su počele velike šizme među istočnim crkvenim prijestolima, a i između tih prijestola i papinstva, istočnim imperatorima nije bilo nemilo, da i istok ima jednu crkvenu glavu, kao i zapad u papi, i da ta glava istočne crkve bude baš u prijestolnici Carigradu, t. j. sasvim blizu carskoj mišici, kako bi carstvo na nju utjecalo prema svojim crkvenopolitičkim svrhama. Međutim tu su igrali ulogu i drugi momenti. Od svog proglašenja za prijestolnicu Carigrad je zauzeo prvi politički položaj u imperiju. Crkveni poglavar takvog grada niti je mogao niti je htio ostati običan episkop. Još apostoli su često osnivali, naročito na grčkom istoku, glavne crkvene stolice, baš u glavnim gradovima rimskih provincija, dajući tim stolicama prvenstvo i vlast nad onim drugim, u sporednijim provincijalnim gradovima. Nije bilo razloga, da se ta stara praksa ne produži. U ostalom, još zarana je kružila jedna predaja, da je i Bizantion, iz koga se rodio Carigrad, spadao u crkvene općine, zasnovane još u apostolska vremena. Osnivanje te crkvene općine pripisivalo se apostolu Andriji Prvozvanom i njegovom učeniku Stahisu. Prvi spomeni o tome, tko zna kadašnjem predanju, sačuvani su nam još iz 6 vijeka. Mnogo je također značilo za crkveni ugled Carigrada, pa i njegove episkopske stolice, što je baš prvi pokršteni rimski car, Konstantin Ravnoapostolni, sagradio taj grad, što je tu stolovao i što je tu nikla prva kršćanska rimska prijestolnica. Najzad, carigradski je episkop, i po svom položaju, a i zato, što mu carski dvor nije bio daleko, svaki čas dolazio u carevo društvo, gdje je mogao mnogo štošta isposlovati i za sebe i za druge. Sve je to jako povećavalo i njegov značaj i njegovu moć.

Ipak, napredovanje nije išlo bez žestoke borbe s ostalim velikim crkvenim prijestolima. Carigradskom je episkopu pri tome naročito smetalo rimsko papinstvo. Ono je stalno želilo, da kao patrijarhat nad patrijarhatima vlada u cijelom kršćanskom svijetu, pa se bojalo, da se carigradski crkveni prijesto ne osili i nad rimskim. A opirali su se tomu i crkveni prijestoli na istoku, koje je Carigrad premašio u rangu i kojima je grabio dijelove njihovih dijeceza. Naročito se bunio silni aleksandrijski patrijarhat, glava svih crkava u Misiru. No otpor je tu bio bezuspješan. Crkveni poglavari na istoku često su se, zbog dogmatskih pitanja, svađali i među sobom, a još više s papom, koji je svuda htio da nametne svoju latinsku dogmu i svoju latinsku crkvenu prevlast. Imajući protiv sebe frontu, koja se tako lako i tako često razbijala, carigradski se episkop, nošen na krilima carske sile, a i na svojim vlastitim, sve više penjao na ljestvici crkvene hijerarhije.

Možda već samim pretvaranjem Bizantiona u prijestolnicu Carigrad, tamošnja je episkopska stolica odmah postala tračkom egzarhijom, dok je Herakleja spala na episkopiju te egzarhije. Već drugi vaseljenski sabor, koji je i držan u Carigradu (381), ne samo što je priznao tu promjenu, nego je jednim svojim rješenjem (kanonom) dao carigradskom crkvenom prijestolu drugi rang među najvećim stolicama kršćanstva, t. j. odmah iza rimske stolice. Tako je carigradska stolica još otada preskočila u starješinstvu i aleksandrijsku patrijaršiju, koja je dotle bila druga po redu, i antiohijsku patrijaršiju, koja je dotle imala treći rang. Na to nije pristao Rim, a još manje Aleksandrija, kojoj se time otimalo crkveno prvenstvo na istoku. Ali je to potvrdio ondašnji rimski car, sazivač sabora, Teodozije I. Veliki. — Ipak,

Digitized by Google

Aleksandrija se nije pokorila ćutke. Između njenog prijestola, kome je išao na ruku i rimski, i između carigradskog crkvenog prijestola nastali su veliki sukobi. Oni su po izgledu bili dogmatički. Ali se tu krio spor oko crkvene prevlasti na istoku. Pri tome je Carigrad tri puta izgubio bitku. Teofilo aleksandrijski je svrgao Ivana Zlatousnog, koji je bio tako neoprezan, da se zavadi i sa carskim dvorom carigradskim (403/04). Na trećem vaseljenskom saboru, u Efezu (431), Ćiril aleksandrijski, uz pomoć papinu, oborio je Nestorija carigradskog kao heretika. Najzad, na t. zv. »razbojničkom« saboru u Efezu (449) Dioskur aleksandrijski zbacio je Flavijana carigradskog, tobož opet zbog dogme.

No sada se papa digao protiv aleksandrijske svemoći na istoku, jer je i on želio svemoć u crkvi. Za borbu su i tu poslužile dogme. Rim i Aleksandrija se čak prokleše uzajamno, težeći da jedan drugom nametnu svoju dogmu, pa s tim i svoju silu. Time su carigradskom episkopu svanuli ljepši dani. Na četvrtom vaseljenskom saboru, u Halkedonu (451), savez bizantskog cara Markijana i pape Lava I. skrhao je Dioskura aleksandrijskog, što je potkresalo krila Aleksandriji. Na saboru je primljena papina dogma kao pravoslavlje i za istok, što je značilo potčinjenje istočnog kršćanstva papinskom zapadnom. Ali sabor je ujedno potvrdio i veoma proširio povlastice carigradskog crkvenog prijestola, dobivene na drugom vaseljenskom saboru. U rješenjima četvrtog sabora ponovljeno je, da carigradskoj episkopskoj stolici pripada drugi rang u kršćanstvu, t. j. odmah poslije rimske, a ispred aleksandrijske stolice. Uz to, sabor je carigradskom episkopu dodijelio u dijecezu, osim Trakije, i čitavu polovinu Male Azije, na štetu maloazijskih egzarhija, pa mu je ustupio i sve obližnje pokrštene barbarske zemlje. Dao mu je i pravo da kao apelacija sudi čak u tuđim egzarhijama, kad mu se koji tamošnji episkop ili svećenik, koji bi se posvadio sa svojim mitropolitom, za to obrati. Slomljena Aleksandrija nije više mogla dići glave. Pravoslavni aleksandrijski patrijarsi, koje je tamo popeo na prijesto bizantski car, jedva su se održavali na vlasti, jer su Misirci ostali vjerni Dioskurovoj šizmi. Protiv saborskih rješenja protestovao je još samo papa. No ta je rješenja potpisao bizantski car Markijan, kao nekad Teodozije I. rješenja drugog vaseljenskog sabora. Rješenja su privedena i u djelo.

U 6 vijeku Justinijan I. je i državnim zakonima oglasio carigradskog episkopa za drugog u rangu. Već tada su i pape, bar u praksi, ako ne u teoriji stale davati tomu episkopu drugo mjesto poslije sebe. Najzad je došlo i pismeno priznanje papinsko na taj svršeni čin. Možda je ono dano još početkom 8 vijeka (711), kad je papa Konstantin I. posjetio bizantskog cara Justinijana II. u Nikomediji, i pogodio se s njim, u koliko će kanoni carigradskog »trulskog« sabora (od 691), u kojima je također bio uzakonjen drugi rang carigradskog episkopa, biti primijenjeni i u zapadnoj crkvi. Kasnije pak, papa je priznao Carigradu drugi rang među kršćanskim prijestolima još nekoliko puta: na t. zv. »osmom vaseljenskom saboru« u Carigradu (869), na lateranskom saboru u Rimu (1215), gdje je po osvojenju Carigrada od krstaša i Mlečića u četvrtom krstaškom ratu (1204) riješeno za latinskog carigradskog patrijarha, da on ima drugi rang, odmah poslije pape; i najzad, na florentinskom saboru 1439, gdje je, prilikom zaključenja unije između grčke i latinske crkve, taj isti drugi rang priznat i grčkom patrijarhu carigradskom.

Međutim još od kraja 6 vijeka (588), carigradski je episkop uzeo sebi i visoku titulu »vaseljenskog patrijarha«, po odluci jednog mjesnog carigradskog sabora. Papa je i protiv toga odmah digao glas. No carigradskog patrijarha su pomogli i ostali istočni patrijarsi, a i tadanji bizantski car Mauricije. Papinski protesti su i tu bili uzaludni. Naposljetku se i taj spor svršio time, što su i pape od kraja 7 vijeka pa na dalje uzeli titulu »vaseljenskih«, a pustili su i carigradske patrijarhe da nose tu titulu.

Što se tiče dijeceze carigradskog patrijarhata, ona se, zahvaljujući također carskoj potpori, uvećala i na račun papinske dijeceze. Još od prvih kršćanskih vijekova papinska je dijeceza obuhvatala i cio zapad Balkanskog Poluostrva sve do iza Soluna i Sofije, zajedno s Grčkom i s ostrvom Kretom. Jer, pri tadašnjim podjelama rimskog imperija između više jednovremenih careva, te su zemlje dane na upravu zapadnom rimskom caru. A crkvena se podjela još odonda obično ravnala prema politi-

Digitized by Google

čkoj podjeli države. Kasnije politička se podjela carevine promijenila, tako da je zapadni Balkan pripao caru istoka. Tako je bilo i pri posljednjoj političkoj podjeli rimskog imperija, kad je istočni rimski car, sa sjedištem u Konstantinovu Carigradu, dobio kao svoj dio države i Balkansko Poluostrvo, osim provincije Dalmacije, koja je ušla u dio zapadnog rimskog cara (395), i koja je onda dopirala čak preko Drine. No crkvena je podjela ostala i dalje ista, kao i u ranijim kršćanskim vijekovima. Papinstvo je i dalje zadržalo u svojoj dijecezi cio zapadni Balkan. Provincijom Dalmacijom ono je upravljalo preko dalmatinskih episkopija. Cio ostali zapadni Balkan ono je još od kraja 4 vijeka pretvorilo u t. zv. solunski vikarijat, sa solunskim vikarom, kao glavnim crkvenim poglavarom nad svima tamošnjim papinskim episkopijama.

Međutim carigradski je episkop još zarana stao raditi, da otrgne papi solunski vikarijat. To su često želili i bizantski carevi, koji su i inače išli na ruku prijestolničkom episkopu. Tako je još bizantski car Teodozije II. početkom 5 vijeka izdao jedan zakon, kojim se solunski vikarijat oduzima od pape i stavlja pod carigradskog episkopa. Justinijan I. je poslije ponovio taj zakon. No ipak pape su nekako to izigrale. Što više, Justinijan se, pošto je u svom rodnom mjestu, kod Skoplja, sagradio veličanstvenu varoš Prvu Justinijanu (535), pogodio s papom Vigilijem (545), da se veliki solunski vikarijat papin podijeli na dvije polovine, na sjevernu i južnu sa dva papina vikara, od kojih je jedan i dalje ostao u Solunu, dok je drugi, novi, zasio u Prvoj Justinijani. Ipak sve to nije smetalo carigradskom episkopu, da i prije i poslije ovoga vremena, naročito prilikom šizama između Bizanta i papinstva, odvuče papi, milom ili silom, ma i privremeno, po koga episkopa u ovoj ili onoj episkopiji solunskog vikarijata.

Početkom 8 vijeka, kad su se Bizant i papinstvo ponovo pocijepali vjerski i to sad zbog ikonoborstva, carigradski je episkop najzad ostvario svoj san. Zahvaljujući opet carskoj potpori, on je tada ugrabio papi ne samo sve eparhije solunskog i prvojustinijanskog vikarijata, koje su u ovo doba bile poplavljene od Slovena, nego i još više od toga. Tadanji bizantski car, Lav III. Ikonoborac, kaznio je ikonopokloničko papinstvo na taj način, što mu je jednim ukazom oduzeo sve dijelove rimske dijeceze, koji su ležali na bizantskom teritoriju (732). Car je sve te zemlje podveo pod svog ikonoboračkog carigradskog patrijarha. Ovaj je time dobio ne samo nekadašnji solunski i prvojustinijanski vikarijat, nego i cijelu Dalmaciju, pa čak i bizantske oblasti u Italiji, naročito južnu Italiju.

Carigradska dijeceza je još više porasla rasađivanjem bizantskog kršćanstva kod okolnih mladih naroda izvan granica bizantskog carstva. Već je četvrti vaseljenski sabor dao toj dijecezi i neke takve zemlje. Kasnije su stečene i nove. Najveća je od tih tekovina bila slovenska Rusija, pokrštena od Carigrada još u 10 vijeku (989). Ona je iz Carigrada dobivala svoje mitropolite i uopće je neposredno zavisila od carigradskog patrijarhata sve do 15 vijeka.

S vremenom Carigrad je u svojoj dijecezi pretrpio i velike gubitke. Mnoge je krajeve izgubio, dajući sam tamošnjim tuđim narodima crkvene autonomije. Znatan mu je prostor uzet i nasilno, jer su ga inovjerci ili jednovjerci oteli od bizantskog utjecaja, pa su ga stavili pod svoju crkvenu upravu. Tako, carigradsku je dijecezu strašno okrnjio islam, koji je još u 7 vijeku zauzeo i ostala tri istočna patrijarhata: jerusalimski, antiohijski i aleksandrijski. Od carigradske dijeceze najviše je od islama stradala Mala Azija. Najprije Turci Seldžuci, u 11 vijeku, pa poslije i Turci Osmanlije, u 13 vijeku i dalje, poislamili su u Maloj Aziji, koju su osvojili od Bizanta, najveći dio pastve carigradskog patrijarha, i uništili su jedan veliki broj tamošnjih mitropolija i episkopija, zavisnih od toga crkvenog prijestola. Što više, islam je i u Evropi, u krajevima, koje je oteo bizantskom carstvu, napravio grdne štete carigradskom patrijarhatu, kako na balkanskom kopnu (na pr. u Trakiji), tako i na grčkim ostrvima.

Još u 7 vijeku mnogobožački Sloveni i Bugari također su silno suzili Carigradu njegovu dijecezu na Balkanu. Doduše, Carigrad ih je u drugoj polovini 9 vijeka pokrstio. Bugarima je, koji su se i sami poslovenili u slovenskoj većini, još odmah morao dati autokefalnu arhiepiskopiju, sa sjedištem u tadašnjoj bugarskoj prijestolnici, Velikom Preslavu. S rastenjem bugarske države na račun

Digitized by Google

Bizanta širila se i ta bugarska preslavska arhiepiskopija na račun carigradske patrijaršije, pa se početkom 10 vijeka proglasila čak i za patrijarhat, jednovremeno s krunisanjem bugarskog kana Simeona za cara. Istina, Bizant je zatim srušio to »prvo bugarsko carstvo«, te je tada propao i Simeonov patrijarhat (971). Ali kad je Samujlo naskoro obnovio Simeonovo slovensko carstvo, on je uskrsao i patrijarhat toga carstva, samo sa sjedištem u Ohridu Sv. Klimenta (976). Bizant je doduše uništio i Samujlovu državu (1018), ali je ostavio i dalje u životu autokefalnu ohridsku crkvu. Što više, ta arhiepiskopija je, prešavši u grčke ruke i uzevši naziv stare Prve Justinijane, i imajući veliku dijecezu, produžila da traje, kao samostalna od carigardske patrijaršije, sve do u novi vijek. A i pravi Bugari su, kad su se ponovo oslobodili od Bizanta, i kad su osnovali svoje »drugo bugarsko carstvo«, s prijestolnicom u Trnovu (1186), naskoro uspostavili svoju patrijaršiju, namjestivši je također u Trnovu (1235). Dali su im je dobrovoljno sami bizantski Grci, jer su im tada Bugari trebali za zajedničku borbu protiv Latina, koji su u četvrtom krstaškom ratu oteli Bizantu Carigrad i natjerali carigradskog patrijarha na seobu u Niceju.

Isto tako ni Srbi nisu direktno potpadali pod carigradski patrijaršijski prijesto, osim možda u doba, kad ih je Carigrad odstranio od Rima i pokrstio u drugoj polovini 9 vijeka. Oni su naskoro došli pod samostalnu ohridsku arhiepiskopiju, od koje je zavisila srpska episkopija u Rasu. To je tako trajalo do početka 13 vijeka. Tada je Sv. Sava izradio u Niceji, gdje se sklonio carigradski patrijarh po padu Carigrada pod Latine, samostalnu srpsku arhiepiskopiju (1219). Poslije je i ta srpska arhiepiskopija, kao što i nekad bugarska, ugrabila carigradskom patrijarhatu mnogobrojne balkanske mitropolije i episkopije, jer se i srpska država znatno raširila na štetu bizantske. Kad se Dušan krunisao za cara (1346), i srpski je arhiepiskop postao patrijarhom.

I papinstvo je, zahvaljujući prodiranju zapadnih država u bizantsko carstvo, kao i drugim spoljnim zapletima Bizanta, dosta suzilo dijecezu carigradske patrijaršije. Ono je pri tom povratilo i neke od onih zemalja, koje je bizantsko carstvo, u vrijeme ikonoborstva, otrglo od njega i dalo ih carigradskom patrijarhatu. Tako na pr. ono je još u početku 10 vijeka, kad je Bizant visio o koncu, zbog rata sa Simeonom bugarskim, dobilo natrag latinske episkopije u Dalmaciji. U drugoj polovini 11 vijeka papinstvo je ponovo prisajedinilo svojoj dijecezi i bizantsku južnu Italiju, koju su tada oteli Bizantu papini Normani. To je čak bio povod i velikoj šizmi između istočne i zapadne crkve, koja otada (1054) traje do danas. Ali, najviše je papinstvo smanjilo carigradsku dijecezu u četvrtom krstaškom ratu, kad su krstaši i Mlečići osvojili i podijelili ogroman dio bizantskog teritorija, zajedno sa samim Carigradom (1204). Na balkanskom kopnu taj je uspjeh papinstva bio privremen, jer su Grci poslije nepunih 60 godina uspostavili i carstvo i patrijarhat u Carigradu i u velikom dijelu južnog Balkana (1261 i dalje). No papinska crkvena vlast se i poslije toga širila po grčkim ostrvima, koja su ostala u mletačkim rukama.

Pored sveg visokog ranga i ogromne dijeceze carigradskog patrijarha, zavisnost crkve od države u Bizantu veoma je ograničavala patrijarhovu moć i u Bizantu i u cijeloj kršćanskoj crkvi. U ostalom, to se isto može reći i za crkvenu silu ostalih patrijarhata, pa i samog pape, dogod su se njihova sjedišta i njihove dijeceze nalazile na bizantskom teritoriju. Bizantska država, s apsolutnim carem na čelu, nije nikad dopustila, da se u njoj rodi sasvim slobodna crkva, t. j. nezavisna od svakog državnog rukovodstva. Taj su ideal htjeli da ostvare i mnogi carigradski patrijarsi, kao što i pape. Oko toga su oni često vodili s bizantskim carstvom žestoke borbe. Carstvo je skrhalo sve te pokušaje i podredilo je crkvu državi. Ono nije nipošto dalo iz ruku pravo, da se miješa i u crkvene poslove. Bizantski su samodršci često išli u tome daleko, da su mnogi od njih diktirali crkvi čak i dogme, kao što i državi zakone. Oni su samovoljno vodili crkvu, kao što i državu. Oni su bili i cesari i pape. Prema crkvenim poglavarima su postupali kao prema državnim ministrima crkvenih poslova. Koji se crkveni poglavar tome protivio, zahtijevajući državno nemiješanje u crkvu, on je padao i bio zamijenjen popustljivijim. To je često snalazilo i carigradske patrijarhe, kao što i po koga papu. Carevi to nisu toliko radili iz despotizma, koliko iz državne nužde. U Bizantu

Digitized by Google

su i država i crkva bile pune svakojakih dubokih suprotnosti, od kojih je najdublja bila starodrevna suprotnost između zapada i istoka. Prema vjerskom karakteru srednjega vijeka te su se suprotnosti obično ispoljavale u obliku ogromnih i strasnih vjerskih sukoba, koji su potresali ne samo crkveni, nego i državni mir. Htjela ne htjela, država se tu morala miješati, da bi dovela do nekog kompromisa između zavađenih strana. Kad to nije išlo milom, ona je postupala i silom, lomeći i pape i patrijarhe.

Pri svem tom carigradski patrijarh je u Bizantu bio i ostao najviša ličnost, poslije careve. On je svečano biran i ustoličavan. U državi on je još od 5 vijeka stekao pravo, da u Sv. Sofiji kruniše nove careve pri njihovu stupanju na vlast. U crkvi on je predsjedao carigradskom mjesnom sinodu, sastavljenom od mitropolita i episkopa patrijaršijske dijeceze, koji bi se zatekli u prijestolnici. On je također katkad predsjedao i vaseljenskim saborima, koji su bili kao neka vrsta velikih crkvenih parlamenata. Uopće, carigradskom je patrijarhu dodijeljivano u Bizantu, svagda i svuda, naročito počasno mjesto: i u carskom dvoru i za carskom trpezom, i pri državnim i crkvenim ceremonijama, koje su u životu Bizanta zauzimale tako mnogo mjesta. *D. Anastasijević.*

CARIGRADSKI DRUM je glavni put, koji je, dok nije bilo željeznice preko Srbije, vodio na Istok. Od Beograda, preko Smedereva, ide moravskom dolinom, preko Jagodine, Ćuprije, Aleksinca, Niša i Pirota, pa dalje preko Sofije, Plovdiva i Drinopolja u Carigrad, otkuda je i dobio ime C. D. Za vrijeme turske vladavine važio je C. D. kao glavni strategijski put za sve pohode na Zapad, pa se stoga smatrao kao »carska džada«. Kako je taj put služio glavnoj komunikaciji i vezivao Istok sa Zapadom, to je poslije Drinopoljskog Mira (1829), kad je Srbiji priznata autonomija, smatran za politički neutralno zemljište, kojim su i dalje putovali Tatari beogradskog vezira i kuriri stranih država. *D. D.*

CARINA. Pod C. se podrazumijevaju porezi, poglavito na robu, koja se uvozi i izvozi. Pod tim imenom može se podrazumijevati i sama služba, kojoj je namijenjena naplata carine, pa i mjesto, gdje se naplaćuje, ma da se sama zgrada, u kojoj je administracija smještena, naziva carinarnica.

I. Razvoj naplate C. u pojedinim mjestima naše države, čiji je politički život i razvitak sve do ujedinjenja, 1/12 1918, tekao raznoliko i pod utjecajem raznih historijskih prilika, bio je vrlo raznolik. Carinski režim, koji je sada u važnosti u Kraljevini, razvijao se ovako. Ubrzo po proklamovanom ujedinjenju, rješenjem Ministarskog Savjeta od 19/3 1919, rasprostrti su na cijelo područje Kraljevine, koja je bila u faktičnoj državnoj vlasti: 1. Carinski zakon od 23/1 1899 s njegovim izmjenama od 23/2 1904; 2. zakon o općoj carinskoj tarifi od 31/3 1904, s izmjenama i dopunama od 9/3 1909 i 24/4 1910, koji su važili u Kraljevini Srbiji i 3. trgovinski ugovori, koje je ranije zaključila Kraljevina Srbija s drugim državama. Time su bile postavljene osnove carinskom režimu u našoj državi. Financijskim zakonom za budžetsku godinu 1919/20 potvrđeno je ovo rješenje i dan mu je zakonski oblik. Otada nastaju i česte izmjene, naročito opće carinske tarife.

Pred vladom i zemljom stajao je zadatak: unijeti u ratom poremećenu narodnu ekonomiju red, obnoviti rad i snabdjeti zemlju svim potrebama i namirnicama, strojevima, alatima i drugim sredstvima za obnovu rada. Uz ovo je išla i potreba, da se državi obezbijede i što veći prihodi od carina. U ovom pogledu originalan je bio pokušaj s izvoznom tarifom od 17/10 1919, koja je bazirala na razlici cijena u zemlji i na strani. Pod utjecajem tog zadatka i toga, kako se on shvaćao, nalazio se cio dalji razvitak carinskog režima. Ovaj utjecaj se po samoj prirodi stvari najjače osjećao na izmjenama tarifa. Carinski zakon, koji je sadržavao osnove organizacije carinske službe, postupak pri naplati carine i carinske kontrole pri kretanju robe, kazne za krijumčarenje i druge prekršaje carinskih propisa, pretrpio je samo malu izmjenu. Financijskim zakonom za 1919/1920 (čl. 179) dopunjene su odredbe carinskog zakona, koje su se odnosile na krijumčarenje i kazne za mnoge slučajeve, koje su proširene i na slučajeve, koji dotle nisu bili predviđeni zakonom, znatno pooštrene. Cilj je bio, da se zaštite jače i interesi državne blagajne i interesi industrije.

Izmjene opće tarife išle su sasvim drugojačije. Već je financijskim zakonom za 1919/20 dano ovlaštenje vladi za povećanje C. na uvoz i ujedno

Digitized by Google

ovlašćenje, da zavede i izvozne C. Izmjenom uvozne tarife težilo se, da se što jače i bolje zaštićuje proizvodnja u zemlji od strane konkurencije. Pri tome se imao voditi u najvećoj mjeri obzir na potrošača, koji je, lišen osnovnih potreba, imao biti u prvom redu lako zadovoljen. Otuda se, da bi se ta ravnoteža bar donekle postigla i očuvala zaštita industrije i zaštita potrošača, moralo kombinirati povećavanje uvoznih carina, s oslobođenjima od C. velikog broja proizvoda, strojeva i oruđa, potrebnih za obnovu rada. Tako su u prvom redu, rješenjem Ministarskog Savjeta (njegovog privredno-financijskog komiteta) od 23/9 1919 oslobođeni od C. svi strojevi i oruđa za rad, kad ih naručuju industrijalci, zanatlije ili zemljoradnici (ovi posljednji preko svojih udruženja), i sve sirovine i sav potreban pomoćni materijal za fabrikaciju i proizvođenje. Taj raspis sačinjavao je osnovu cijele ekonomske politike. Povećanje C. vršilo se oprezno, s obzirom na interese potrošača. Pri svem tom potreba za jačom zaštitom prema inostranstvu osjećala se sve više. Da se ne bi kompromitovao sam osnovni zadatak ekonomske politike (podizanje i snaženje proizvodnje u zemlji), moralo se ozbiljno misliti i na potrebnu industrijsku zaštitu. Prva jača potreba za sistematski izvedenu zaštitu osjetila se 1921 i 1922, kad je i pristupljeno općoj izmjeni uvozne tarife. Tako su postale izmjene od 4/7 i 23/9 1921, i 30/3 i 31/7 1922.

U sistem zaštite prema inostranstvu i zaštite narodnog novca, koji je znatno bio obescijenjen, dolazile su zabrane uvoza. Osnovna je težnja pri ovom bila, da se ne zadužuje inostranstvu za izlišne i manje potrebne predmete i ne pogoršava bilanca plaćanja na štetu opće narodne ekonomije i valute. Rješenjem Ministarskog Savjeta od 19/3 1920 bila je naređena zabrana svih luksuznih predmeta i svih predmeta, koji nisu neophodno potrebni za snabdjevanje zemlje. Ovo rješenje je kasnije zamijenjeno čl. 127 financijskog zakona za 1920/21 o naplati luksuzne takse od 10% od vrijednosti robe, kad je zabrana skinuta. U naročitoj listi nabrojana je bila roba i vrijednost za naplatu takse je utvrđena. Poslije ovoga bilo je novih pokušaja za izmjenu uvoznih carina, jer se industrija stalno nalazila pritiješnjena uslovima rada na domu i stranom konkurencijom, koja je radila pod povoljnijim prilikama u mnogom pogledu. Neki su od tih pokušaja propali, pa je najzad 1924 pripravljena jedna sistematska izmjena tarife. Tako izmijenjena tarifa nalazi se još u projektu.

Izvozne C. podležale su znatno većim kolebanjima i promjenama. One su zavedene tarifom od 5/11 1919. Po prvobitnoj zamisli one su trebale da budu čisto fiskalne. Ali tako reći odmah, pri njihovom zavođenju, pojavile su se snažne težnje, da se one u isto vrijeme učine instrumentom ekonomske zaštite. One su stajale pod dvojakom tendencijom, da se njima obezbijedi zemlji ishrana i osigura domaćoj industriji jeftinija sirovina za preradu. Ovo je stajalo u tijesnoj vezi s podržavanjem slabe zaštite kod uvoznih carina s obzirom na potrošače. Industrija, koja je zbog toga ostajala bez dovoljne zaštite, morala je tražiti pomoć na drugoj strani i nalazila je i u pojačavanju izvoznih carina. S tim tendencijama stajale su u tijesnoj vezi direktne zabrane i visoke carine (prohibitivne) kao davanje dozvola (izvoznice) i druga ograničenja (kontingentiranje) izvoza. Po samoj prirodi, jer opterećuju proizvode, koji se izvoze u inostranstvo, te su vrlo teško izdržavale konkurenciju na stranom tržištu, i često puta po nevještom određivanju C. na sirove proizvode i prerađevine njihove, one su se morale nevjerojatno često mijenjati. (Izvozna tarifa od 5/11 1919 mijenjana je i dopunjavana: 23 i 27/9 1921, 6/7, 28/7, 22/8, 23/9, 23/12 1922, 12/1, 20/1, 29/1, 24/2, 23/3, 4/4, 20/4, 62/4 1923 i t. d.).

Tako se razvio jedan čitav sistem zabrana i ograničenja izvoza i čestih promjena, što je neminovno moralo imati velikog utjecaja na samo obnovljenje zemaljske proizvodnje, u negativnom smislu, jer su sve te mjere najteže pogađale samu proizvodnju. To se postepeno uviđalo, zabrane i ograničenja postepeno se napuštaju, a izvozne C. postepeno smanjuju. Danas u našem izvoznom carinskom sistemu nema zabrana ni ograničenja, a C. su znatno smanjene. Tendencija je sve jača, da se izvozne C. sasvim napuste. One postaju nemogućne s obzirom na konkurenciju, koju treba da podnose naši proizvodi na stranim tržištima, a s druge strane mora se uvidjeti nepravično opterećenje sirovina zemaljskih, u korist industrije, pošto je jedino razumno dati zaštitu industriji u uvoznim C., a izvozu i produkciji sirovina dati slo-

Digitized by Google

bodan prostor. Otuda se sasvim prirodno javlja potreba, da se izvozna tarifa od 10/6 1924, koja je sada na snazi, revidira.

II. Carinski režim i carinska administracija. Skup zakona i pravila, ugovora, konvencija i međunarodnih sporazuma, koji se tiču C., plovidbe, tranzita, smjestišta, privremenog oslobođenja od C., zabrana uvoza i izvoza, veterinarske policije, povratka C., trgovačkih putnika i t. d., zatim obrane prava i interesa državnih, naziva se carinski režim. Izvršenje svih tih zakona i propisa, ugovora, konvencija i međunarodnih sporazuma, povjereno je naročitoj administraciji, koja se naziva carinska, i koja stoji pod ministrom Financija. Na čelu administracije stoji generalni direktor, koji upravlja cijelom službom. Carinska služba raspada se na dva podvojena dijela, na službu naplate carina i izvršenje svih propisa, koji se na to odnose, i koja se vrši u određenim prostorima, i na službu, kojoj je povjereno bdjenje na granici. Prva služba se tiče pregleda robe, obezbjeđivanja naplate carina i taksa, izdavanja akata, koja garantuju i obezbjeđuju zakonito primanje fiskusa. To je kancelarijska služba. Druga je upravljena na to, da stalnim motrenjem i čuvanjem granice spriječi uvoz ili izvoz robe preko granice krijumčarskim načinom, i nazvana je aktivna. Osoblje obje ove službe nekad je stajalo pod jednom upravom ili direkcijom carinskom. Danas prva potpada pod generalnu direkciju carina, a druga pod generalnu direkciju posrednih poreza. Ali ovom podjelom nije narušena nadležnost carinske administracije i carinskih vlasti za sve, što se odnosi na naplatu C. i na zaštitu carinskih interesa na granici. Osoblje aktivne službe, koje je raspoređeno na granici i sprečava krijumčarenje, radi po propisima, koje izdaje carinska administracija, potpada pod njenu kontrolu i njoj podnosi na rješavanje sve krijumčarske slučajeve.

Radi boljeg vršenja službe u svim mjestima na granici, preko kojih se vrši saobraćaj s inostranstvom, razmještene su carinarnice, koje se, po važnosti i djelokrugu rada, dijele na glavne i sporedne. U administrativnom pogledu sporedne stoje pod glavnim. — Po važnijim gradovima i u unutrašnjosti zemlje postoje također carinarnice. — U pogledu razmještaja carinarnica ne postoje druga pravila, osim svrsishodnosti. Služba carinska, pošto je upućena na to, da zaštićuje i obezbjeđuje interese fiskusa, i pošto, i u još većoj mjeri, ima da ide u susret olakšanju trgovine i saobraćaja, čemu nema drugih granica osim interesa fiskusa, ima da se prilagođava zahtjevima i interesima trgovine i saobraćaja sve dok ne dođe opasnost, da se taj interes fiskusa povrijedi. Otuda se vidi ustanovljavanje carinarnica svuda, gdje taj zahtjev postoji, bilo da se odnosi na unutrašnje gradove, bilo mjesta i gradove, raspoređene po državnoj granici. Ustanovljavaju se i privremeno carinarnice ili odjeljci njihovi, da bi se olakšao izvoz zemaljskih proizvoda u izvoznim centrima za vrijeme sezone izvoza.

III. Opća pravila. C. se, kao i svi drugi porezi, mogu ustanoviti i naplaćivati samo putem zakona. Veličina carina i način, na koji se naplaćuje, određuje se zakonom o općoj carinskoj tarifi, koji je specijalan zakon za naplatu C. Teorijski, pravo na naplatu C. po zakonima, koji postoje, dobiva se putem financijskog zakona, koji se svake godine votira uz državni budžet, ma da se u tom zakonu to izrično ne spominje.

1. Pravo vlade u pogledu carinske tarife. Vlada ima pravo, da provizorno mijenja carine, određene zakonom, da ih povećava, smanjuje, ukida ili zavodi, gdje ih nije bilo (čl. 275 fin. zak.), ali za takve akte mora tražiti naknadno odobrenje od Narodne Skupštine. Do 1922 vlada je imala pravo (predašnji čl. 18 zakona o općoj carinskoj tarifi) na uvođenje cjelokupnih zakonskih prijedloga, ako su se odnosili na povećanje carine, čim ih podnese Narodnoj Skupštini na odobrenje. To je bila t. zv. odredba zatvaranja (loi du cadanas), kojoj je cilj, da spriječi uvoz robe po ranijim carinama u vremenu rješavanja u Narodnoj Skupštini o povećanju carina. Samo omaškom mogao je ovaj član biti ukinut, jer je on po svojoj ideji pravičan i neophodan. Vlada ima pravo još da zabrani sasvim ili da ograniči za izvjesne oblasti izvoz, uvoz i provoz izvjesne robe (pred. čl. 15 zakona o tarifi, čl. 5 zakona o izvoznim carinama i čl. 185 financijskog zakona za 1922 do 1923), da zavede, poveća, spusti ili ukine izvozne carine, kad to zahtijevaju privredni ili trgovinski interesi zemlje (čl. 5 zakona o izvoznim carinama). Isto tako vlada je zakonom ovlašćena da zavede dodatak carini do 200% ili do potpune trgovačke vrijednosti robe,

Digitized by Google

ili da zavede carinu do 100% vrijednosti, ako je roba slobodna od carine, na robu, koja se uvozi iz država, koje bi drukčije postupale s robom iz Kraljevine, nego što se postupa s robom iz drugih država (čl. 12 zakona o općoj carinskoj tarifi), ili da poveća carinu na robu iz država, koje daju izvozne premije, u veličini premija ili drugih povlastica (čl. 13 zakona o općoj carinskoj tarifi). Najposlije vlada ima pravo, da proizvode, koji ne bi bili imenovani u uvoznoj tarifi ili se ne podrazumijevaju, podvede pod stavove za proizvode, s kojima je ona najsrodnija po kakvoći i upotrebi (čl. 9 zakona o općoj carinskoj tarifi). U slučaju željezničkih veza s drugim državama vlada može osloboditi od C. predmete za građenje pruge i stanica, istina samo putem konvencije o tome, ako to vrše strani poduzetnici, predmete potrebne za vršenje službe u međunarodnoj stanici, predmete za održanje stanice i pruge, pokućstvo činovnika i posluge, određenih na kakvu službu (čl. 10 zakona o općoj carinskoj tarifi).

2. Publikacija carinskih zakona. Nije dovoljno samo publiciranje carinskih zakona u Službenim Novinama, te da se smatra, da je njihova publikacija izvršena. Potrebno je, da se uz to publiciraju objašnjenja i uputstva za njihovo izvršenje. Za opću carinsku tarifu potrebno je još publicirati imenik robe, i pored toga komentar, koji će objašnjavati pojedine proizvode, određivati uslove za njihovo carinjenje i t. d. Što se tiče samog stupanja zakona na snagu, ako nije u samom zakonu određeno, kad on stupa na snagu, on po propisu čl. 80 Ustava stupa 15 dana po obnarodovanju. I pored ovog, u nas ne postoje još jasni i određeni propisi, kad počinje važnost zakona, naročito u slučajevima, kad se zakonom određuje, da stupa na snagu na dan publiciranja u Službenim Novinama. To čini ogromne teškoće u primjeni i narušava mnoga prava i interese.

3. Naplata carine. Sva roba, koja se uvozi ili izvozi, podleži odredbama carinskog zakona i zakona o općoj carinskoj tarifi, bilo da se tiče države ili pojedinaca. Nema nekih izuzetnih prava i povlastica, koje ne bi uživao svaki, ako se nalazi u istim uslovima, pod kojima zakon daje kakve povlastice ili oslobođenja. U ovom pogledu jedini izuzetak čini Kralj i njegova porodica i strani diplomatski predstavnici. Povlastice ovih posljednjih su neograničene i bezuslovne, ali u praksi one su često ograničene i uslovne. One se uslovljavaju uzajamnošću (recipročnošću), i kolike će one biti i dokle će ići, zavisi od toga, kako postupa koja država u tom pogledu. Konzuli i konzularni agenti u principu nemaju prava na ovakve povlastice. Međutim se i tu često postupa po uzajamnosti. Prema zakonskim odredbama sva roba, koja se uvozi, podleži carini, i slobodna je samo u koliko je to izričnо u tarifi spomenuto. U načelu ne priznaje se, da ma kakva roba pri uvozu ne podleži carini. Tako isto ne čini se razlika, da li je roba stara ili nova. Roba pokvarena carini se prema onom, za šta se može upotrijebiti. I sasvim pokvarena roba carini se kao dubre. Izvozni proizvodi, obrnuto, plaćaju carinu samo kako su i u koliko u tarifi spomenuti. Oni, koji nisu spomenuti, slobodni su od carine. Uvozni proizvodi, sastavljeni iz materijala, koji se razno carini, plaćaju carinu po skupljem materijalu ili podleže dodatku carine. Samo materijal, koji služi spajanju i utvrđivanju, ne uzima se u obzir pri carinjenju. U naplati C. igra veliku ulogu uvjerenje o podrijetlu ili o proizlaženju (provenijencija) robe, kad može biti u pitanju primjena opće ili diferencijalne ili bolje konvencionalne tarife. Za zemlju podrijetla smatra se ona, gdje je roba proizvedena ili ubrana. Za zemlju provenijencije zemlja, u koju je roba uvezena neposredno iz zemlje, gdje je proizvedena.

4. Neposredni transport morem i kopnom. U ovom pogledu mi nemamo tačnih propisa. Ali za neposredni transport morem smatra se uvoz izvršen jednim istim brodom, koji od odlaska do mjesta opredjeljenja nije nigdje pristajao niti vršio utovare i istovare. Tome za dokaz služi konosman i drugi dokumenti na brodu. U naročitoj prijavi, koja se podnosi carinarnici u roku od 24 sata po dolasku, to se označuje. — Direktni uvoz se ne prekida, ako brod pri pristajanju u drugom tuđem pristaništu nije vršio nikakve trgovačke poslove (istovar i utovar), ako je po sili okolnosti morao ući u kakvo pristanište, da se skloni od bure ili izvrši kakav popravak. Svi drugi slučajevi prekidaju direktni saobraćaj i smatra se, kao da roba dolazi iz pristaništa, gdje je pretovar vršen. Kao direktni transport suhim (željeznicom, putevima suhozemnim ili plovnim) smatraju se transporti, koji nemaju veze s morem, i kad nisu tovari za

Digitized by Google

vrijeme prevoza smješteni u magazine (antrpote) koje druge zemlje. Za dokaz tome služe tovarni listovi. Od važnosti je, da se točno utvrdi direktan saobraćaj. Uzima se, da istovar i pretovar pod nenormalnim uslovima (uslijed defekta vagona i dr.) ne prekida direktni transport.

5. Prijava robe i deklaracija. Sva roba, koja prelazi granicu, potpada pod carinski nadzor i mora biti prijavljena carinarnici odmah po dolasku (čl. 8 i 9 carinskog zakona), a u roku od 24 sata za nju mora biti podnesena stovarnica (čl. 15 carinskog zakona). Morski brodovi odmah po dolasku, a u roku od 3 dana, podnose manifeste, kojim prijavljuju svoj tovar u općim izrazima. Carinjenje robe vrši se samo na osnovu detaljnih deklaracija, koje podnose vlasnici ili od njih opunomoćena lica ili carinski posrednici (špediteri). Deklaracije se podnose u duplikatu i uvijek moraju biti suglasne i nabrajati detaljno robu: vrstu i prirodu robe, kakvoću, težinu, mjeru, broj, vrijednost, prema tome, da li se carina naplaćuje po težini, mjeri, broju, ili vrijednosti; zatim vrstu koleta, marke i numere. Naimenovanje robe u njoj mora odgovarati onome u općoj carinskoj tarifi. Ona mora sadržavati i zemlju podrijetla ili provenijencije, sve dakle, što je neophodno potrebno, da se odmah može izvršiti carinjenje. Deklaracija nepotpuna ili nejasna i nečitka vraća se na ispravak, da se ne bi dovodila u pitanje primjena kaznenog postupka i neistinite prijave za svu robu, bilo da plaća carinu, bilo da je od ove slobodna. Ne podnosi se deklaracija za robu, koju putnici sobom nose, ako ona ne prelazi vrijednost od 1000 din., i za izvjesnu robu iz čl. 6 zakona o općoj carinskoj tarifi, robu za dvor i diplomatske predstavnike, za što služe naročita uvjerenja. Od nepismenih prima se usmena deklaracija, koju ispisuje na obrascu za to sama carinarnica. Vrijednost robe, koja se prijavljuje, jest vrijednost, koju roba ima po dolasku u mjestu, gdje se carini. Prvobitnoj vrijednosti po fakturama dodaju se transportni i drugi troškovi (osiguravanje, kurtaža, ekspedicioni troškovi, izvozne carine zemlje, iz koje dolazi i t. d.). Deklaracija se ne može podnositi unaprijed, prije nego što je roba primljena od strane carinarnice. Da se točno podnese, roba se može pod nadzorom carinskog organa pregledati, premjeriti i od nje uzeti ogledi. Naročito je od važnosti ustanova carinskog biroa, koji daje uvjerenja o kakvoći robe na zahtjev pojedinaca i koja po tom služe za osnovu prijave robe. Kad je deklaracija podnesena i zavedena u kontrolnik (registar), nije dopušteno mijenjati je. Pri svem tom, ako podnosilac pismeno izjavi prije nego što je počet pregled, da je učinio pogrješku u deklaraciji, može po prethodnom rješenju carinarnice podnijeti drugu, kojom prvu ispravlja. Ako je pregled robe započet, svako traženje ispravka odbija se (čl. 30—39 carinskog zakona). Sve dok je roba u carinarnici, vlasnik ima pravo da mijenja destinaciju i da robu, određenu za uvoz, ponovo izveze ili tranzito uputi u koju treću državu uz povraćaj carine, ako je plaćena. To se čini podnošenjem nove deklaracije. Ako je učinjena netočna prijava i izrečena kazna, vraćanje robe u inostranstvo može biti samo po plaćenoj kazni. To je određeno, da se ne bi ovakvim izvozom izigravale kazne. Za poštanske pakete ne podnosi se deklaracija. Oni se carine službeno. Po primjeru carinjenja poštanskih paketa, a da bi se otklonilo usporavanje carinjenja, nagomilavanje robe i prenatrpanost u magazinima, zavedeno je bilo službeno carinjenje ili carinjenje po »zvaničnoj dužnosti« i robe, koja dolazi drugim putevima, željeznicom i t. d., oslobađajući vlasnika podnošenja deklaracije, pa dosljedno i kazna za netočne prijave. U nekim zemljama takvo je carinjenje zavedeno u interesu same trgovine. Ali zbog nepotpunosti propisa, koji su se na to odnosili, što je dalo maha zloupotrebama, ovaj je način carinjenja ukinut. Deklaracije za izvoz sadrže iste indikacije, kao i uvozne deklaracije, s tom razlikom, što se ovdje određuje destinacija robe, zemlje, za koje se upućuje. Ako je roba za izvoz prijavljena kojoj unutrašnjoj carinarnici, za nju se podnosi deklaracija ovoj carinarnici, koja poslije pregleda i carinjenja upućuje robu pod plombom i sa deklaracijom pograničnoj carinarnici, kod koje ima izaći iz zemlje. Uvozna roba, koja se ne želi da carini na pograničnoj carinarnici, upućuje se unutrašnjoj pod plombom i sa popratnicom, bez podnošenja deklaracije, koja se podnosi tamo, gdje se roba ima da ocarini.

6. Istovar i utovar robe može se vršiti samo u prisustvu carinskih organa i na mjestima i prostoru, koje je označeno kao carinsko istovarište i utovarište, ili i na mjestima

Digitized by Google

izvan tog prostora, po naročitom odobrenju carinarnice. Roba se ne može donositi, ni istovarivati i utovarivati, bez nadzora i odobrenja carinarnice.

7. Pretovar robe. Roba, koja dolazi brodovima iz inostranstva, može biti istovarena u svima pristaništima, u kojima postoji carinarnica, i za koju je namijenjena iz mjesta, gdje je utovarena. Za postupak s brodovima služe privremeno pomorska pravila i propisi, koji su važili ranije. Sad se radi na novim pravilima. Roba, donesena morskim brodom, u namjeri da se odmah dalje provozno otpravi drugim brodom za inostranstvo, ili za koje drugo domaće pristanište, može biti pretovarena. Ona može biti pretovarena iz broda u brod, stovarena na suho ili smještena u magazine. Ovakva roba, koja bi bila upućena u kakvo drugo domaće pristanište, popraćena je uputnicom. Dalji postupak je za nju isti, kao i za svaku drugu robu, koja dolazi iz inostranstva.

8. Ograničenje uvoza. U prvom redu, sve carinarnice ni po personalu ni po ostalim uslovima, nisu organizovane tako, da mogu cariniti svaku robu. Po čl. 220 carinskog zakona ministar Financija određuje djelokrug rada pojedinim carinarnicama. Glavne carinarnice prvog reda snabdjevene su svim potrebama i dovoljnim stručnim personalom za carinjenje svake robe. Glavne carinarnice drugog reda trpe neka ograničenja, naročito za carinjenje dragocjenosti kao i robe, koja je rezervirana za carinjenje kod glavnih carinarnica I. reda. Sva ostala roba može biti carinjena kod carinarnica II. reda. Kod sporednih carinarnica može biti carinjena sva ostala roba, koja ne spada u pravo glavnih carinarnica I. i II. reda. Izvoznu robu carine sve carinarnice podjednako.

9. Pregled ili carinjenje robe vrši se u prisustvu onog, koji podnosi deklaraciju, a vrše ga činovnici imenovani za to na samoj deklaraciji. Pod pregledom ili carinjenjem robe razumije se provjeravanje vrste i kakvoće robe, težine, broja, mjere, numere, vrste koleta i t. d., ispitivanje, da li se prijavljena roba u svemu slaže s deklaracijom. Činovnici, koji vrše pregled ili carinjenje, ovlašćeni su da priznadu deklaraciju za ispravnu, ako ne nađu nikakvu razliku između prijavljene deklaracijom robe i robe, nađene pregledom. Ako se pregledom roba ma u čemu ne slaže s deklaracijom, sastavlja se zapisnik i predaje carinarnici. Zapisnik potpisuje i prisutnik pregledu, ali ako ga on ne bi potpisao, izjava carinskih činovnika o tome dovoljna je, da zapisnik ima punovažnu vrijednost. Ako se pregledom nađe roba, čiji je uvoz zabranjen, o tome se sastavlja zapisnik i predaje carinarnici (čl. 40 do 46 carinskog zakona). Ako se roba, prijavljena u deklaraciji, ne slaže s težinom i kakvoćom nađenim pregledom, ili se nađe, da izvjesna roba nije ni prijavljena, deklarant podleži kazni: petorostrukoj naplati dažbina na takvu robu, pored redovnih dažbina. Ako se po izuzetku nađe, da sanduci, burad i bale imaju dvostruko dno i dvostruke strane ili uopće tajna i skrovita mjesta, u kojima je smještena roba, a ne bi bila prijavljena, izriče se desetorostruka naplata dažbina i pored toga roba se konfiscira. Ako bi tako skrivena roba bila za uvoz zabranjena, izriče se dvadesetpetorostruka naplata dažbina i roba se konfiscira (čl. 166 i 167 carinskog zakona). — Ako se carina naplaćuje po težini, naplaćuje se na netto ili čistu težinu po odbitku propisne dare, ili po samom premjeru. U daru se računa samo spoljašnji zavoj, koji čuva robu u prijenosu. Kod tekućina ne odbija se težina neposrednih sudova (burad, flaše, kante i t. d.), nego se carine kao tekućina. U izvjesnim slučajevima određuje se ili samom tarifom ili administrativnim propisima carinjenje brutto za netto (čl. 3 zakona opće carinske tarife). Netto težina, koja se dobije odbijanjem dare, naziva se zakonskom ili legalnom, a ona, koja se utvrdi mjerenjem, stvarnom. Nikakva roba ne može se pustiti bez provjeravanja i pregleda, odnosno carinjenja. To je dopušteno po zakonu o općoj carinskoj tarifi samo u slučajevima, kad i ako se plati najveća carina iz tarife (čl. 11 zakona o općoj carinskoj tarifi). Diplomatske torbe i pošiljke ne podleže po pravilu pregledu. Ali ako se osnovano posumnja u takve pošiljke, može se izvršiti pregled.

10. Plaćanje carine se vrši na osnovu deklaracije, koja se po pregledu i carinjenju upućuje blagajni na naplatu. C. se plaća samo gotovim novcem i za dokaz o plaćenoj carini predaje se uvozniku duplikat deklaracije (čl. 47 carinskog zakona). Nikom i ni u kom slučaju ne može se roba izdati iz carinarnice, dok nisu plaćene sve dažbine, kojima je roba opterećena (čl. 49). Kreditiranje ca-

Digitized by Google

rine ne može biti (čl. 16 zakona opće carinske tarife). Pravo na podizanje robe ima onaj, koji podnese deklaraciju o plaćenim dažbinama. U slučajevima sporova za netačne prijave robe roba se može odnijeti iz carinarnice, ako se prethodno plate i redovne i kaznene dažbine, te da ne bi roba ostajala do svršetka spora u carinarnici i podležala plaćanju takse ležarine. Svaki ima pravo da zahtijeva, da mu se vrate pogrješno proračunane i neumjesno naplaćene dažbine. Samo to potraživanje mora se podnijeti carinarnici, kod koje je naplata izvršena, u roku od 6 mjeseci, od dana naplate, poslije kog roka se gubi pravo na to. Sve dok se ocarinjena roba ne unese u privatna stovarišta ili radnje, može se podvrći ponovnom pregledu. Pri tome se postupa u svemu kao pri prvom pregledu.

11. Povratak dažbine pri izvozu ne postoji, osim ako je na dotične proizvode naplaćena trošarina, unutrašnji porez na potrošnju. Obično, ako bi izvjesna sirovina podlegla plaćanju uvozne carine, pri izvozu gotovih proizvoda od tih sirovina carina ili druge dažbine mogu se vratiti. Priznaje se, da je to opravdano, da bi se u tom pogledu izjednačila takva roba u konkurenciji na strani s tamošnjim proizvodima. U protivnom izvoz bi bio oteščan ili nemoguć, a svaka se zemlja stara da olakšava i pomaže izvoz svojih proizvoda. Povraćaj dažbina može kriti u sebi izvozne premije, ako bi se vraćalo više nego što je naplaćeno. To se čini, da bi se pomogao izvoz. Ali protiv premije otvorenih ili skrivenih sve se države bore, jer se s pravom smatra, da je time direktno ugrožen njihov interes. Premije, ma u kom obliku, mogu oslabiti zaštitu zemlje, u koje se uvoze premirani proizvodi, i svesti zaštitne carine na mjeru bez velike vrijednosti.

IV. Specijalni propisi. 1. Roba, što se vraća. Domaća roba, koja ostane u inostranstvu neprodana, može se slobodno od uvozne carine vratiti natrag u zemlju, ako se dokaže, da u inostranstvu nije ulazila u slobodan promet (čl. 107 carinskog zakona). Dažbine, koje su bile naplaćene, vraćaju se, osim sporednih taksa. Ovakva odredba je dosta teška, ako i razumljiva. Ali je bilo slučajeva, kad se moralo služiti drugim sredstvima, da se utvrdi domaće podrijetlo robe. Zato su se uzimali dokumenti, koji su svjedočili, da je taka roba ranije bila izvezena a pored toga, da se nesumnjivo utvrdi nacionalno podrijetlo. Za utvrđivanje ranije ekspedicije služi izvozna deklaracija; za utvrđivanje podrijetla specijalni znaci, osobine same robe i stručna ispitivanja. Odredba čl. 107 generalizirala je slučaj, kad je roba po pogrješci bila izvezena, jer samo tako može ostati neprekidno pod carinskim nadzorom i ne ulaziti u slobodan promet. Ako je na robu, koja se vraća, neprodana, bio izvršen povraćaj dažbina, one se pri povratku moraju naplatiti. Po pravilu, na robu izvezenu, koja se ne bi razlikovala ni po čemu od slične inostrane robe, ne dopušta se slobodan uvoz.

2. Roba napuštena ili ostavljena u carinarnici. Roba u carinarnici može ostati najviše 30 dana, ako je glomazna, 10 dana podložna kvaru i 6 dana ostala, pa se mora za nju podnijeti deklaracija. Ako se po pozivu carinarnice takva roba ne carini i ne podigne u roku, koji se ostavi, smatra se za napuštenu i izlaže se javnoj prodaji, a novac, dobiven po odbitku carine i troškova, čuva se mjesec dana, da se može, ako bi se vlasnik prijavio, njemu predati, u protivnom pripada državi (čl. 128, 129, 134 carinskog zakona). Roba, čiji je uvoz zabranjen, ako ne bi bila vraćena, ne izlaže se prodaji, jer bi to bilo u suprotnosti sa zabranom, te ministar Financija određuje, što će s tom robom biti.

3. Ogledi i modeli. Ogledi i modeli podleže istom postupku, kao i roba, koju predstavljaju, dakle podleže carini ili zabrani. Ipak je dopušten njihov uvoz slobodno od carine i svih dažbina, ako su bez vrijednosti ili se, po pristanku uvoznika učine neupotrebljivim za potrebe, kojima mogu služiti. Tkiva od 20 cm dužine i širine smatraju se kao ogledi (čl. 82 carinskog zakona). Ako su ogledi i modeli od vrijednosti, a vlasnik ne želi da ih učini neupotrebljivim, može ih uvesti na povratak, u kom slučaju se naplati carina, a predmeti obilježe znacima za razlikovanje (pečati, žigovi ili plombe), i odredi rok za izvoz. Pri izvozu naplaćena se carina vraća, ali carinske takse ne.

4. Poštanski paketi. Pošiljka robe u poštanskim paketima vrlo je razvijena među državama. Oni u uvozu i izvozu igraju veliku ulogu. Poštanske pakete mora pratiti carinska deklaracija u tri ili dva primjerka iz mjesta pošiljke, iz koje se može da vidi, kakva se roba i u kojoj koli-

Digitized by Google

čini šalje. Za poštanske pakete ne podnose se carinske deklaracije. Oni stoje stalno pod nadzorom pošte, koja je dužna otvarati pakete u prisuću carinskih činovnika, iznositi ih na carinjenje, pakovati po carinjenju, i sa carinskom deklaracijom, koju pri samom pregledu paketa sastavljaju prema nađenom stanju carinski činovnici, predaju vlasniku, po naplati carine i drugih troškova. Oni su oslobođeni takse za plombe, koje se na njih stavljaju.

5. Snabdjevanje brodova. Postupak u ovom pogledu nije još jasno određen. Prema sadanjem stanju zakonodavstva i propisa i pravila, snabdjevanje brodova podleži deklariranju i za uvoz i za izvoz. Ako je brod uzeo namirnice u inostranstvu, ono što mu je ostalo ima da prijavi i podnese deklaraciju za uvozno carinjenje, ako će ih utrošiti, a pod carinski nadzor, dok se bude bavio u pristaništu, ako će ih vratiti u inostranstvo. Carinu ne plaća, ako se utvrdi, da je roba domaćeg podrijetla, saobrazno općim pravilima o postupku s domaćom robom, koja se iz inostranstva vraća. Strani brodovi ne plaćaju carinu na namirnice, koje nose, a koje su namijenjene za potrošnju na brodu, dok se bave u pristaništima, osim što su pod općim nadzorom carinskim.

6. Stvari putnika, pokućstvo, naučni i umjetnički predmeti, stvari đačke, predmeti, koji se šalju na izložbe i t. d. Stvari putnika, koje su upotrebljavane i služe za vlastitu potrebu i čija količina odgovara njihovu stanju, ne plaćaju carinu. Stvari, koje treba da ovu plate, plaćaju je, ako vrijednost njihova ne prelazi 1.000 din., odmah, inače podleže postupku kao i svaka druga roba, ostavlja se u carinarnici i za nju se mora podnijeti detaljna deklaracija. Ako putnik ne pokaže stvari, nego ih prikrije oko sebe i između stvari, pa se ličnim pregledom i pregledom stvari nađu stvari podložne carini, podleži kazni, kao krijumčar; ako su stvari prikrivene, oko sebe, kao deklarant, koji robu ne prijavi, ako se nađu među stvarima. Kao s putničkim stvarima postupa se i sa stvarima brodara i kočijaša (čl. 140—142 carinskog zakona i 26 t. 63 opće carinske tarife). Kazališno odijelo (garderobe i ostali predmeti), pri putovanju glumaca radi predstava, ne podleže ovom postupku, nego se oslobađavaju carine, kao predmeti vještine (čl. 6 t. 17 zakona opće carinske tarife). Tako se puštaju svi predmeti nauke i starina, koji služe za javne ustanove i zbirke, razni naučni instrumenti za istraživanje i naučne ciljeve, djela domaćih umjetnika, koji žive u inostranstvu, privrednotehnički aparati i modeli, i muzički instrumenti. Pokućstvo i odijelo, ako se vide na njima tragovi upotrebe, strojevi i alati slobodni su od carine, ako ih uvoze lica, koja se nastanjuju u Kraljevini. U takvom slučaju oslobađava se od carine i sitna stoka (koze i ovce) do 50 komada, svinje do 10 komada, a krupne stoke do 15 komada, koje služe za rad i priplod. Tako se postupa i s domaćim emigrantima, koji se vraćaju natrag u otadžbinu. Isto tako je slobodno od carine odijelo i pokućstvo državnih činovnika, koji su bili određeni na službu u inostranstvo, pa se vraćaju, ako se vide tragovi upotrebe, kao i stranom carinskom i željezničkom osoblju, određenom na službu u Kraljevini. Diplomatsko osoblje oslobođeno je za sve predmete, koje uvoze za ličnu potrebu. Kod konzularnog osoblja to je uslovno. Zanatlijski i naučni instrumenti i alati, koje nose sobom naučnjaci, zanatlije i umjetnici radi izvršenja kakvog posla ili dužnosti svoje profesije. Tom režimu podleže i knjige i radovi đaka, koji se sa studija vraćaju iz inostranstva.

7. Pogranična imanja. Odredbe zakona o njima imaju za cilj, da omoguće uživanje imanja razdvojenih državnom granicom, ostavljajući vlasnike na jednoj, a imanje na drugoj strani granice. Odredaba o tome ima autonomnih (čl. 6 t. 1 zakona opće carinske tarife) i ugovornih. Proizvodi s takvih imanja i proizvodi i priplod stoke oslobađavaju se pri uvozu i izvozu svakih dažbina. Uvoz i izvoz svih predmeta, potrebnih za obradu zemljišta, slobodan je također. Naročito se određuje zona, u kojoj se takva imanja smatraju za pogranična ili dvovlasna, naziv, koji je došao uslijed toga, što vlasnik i imanja potpadaju pod vlast dviju država. Po autonomnom zakonodavstvu zona je 20 km od granice. Po ugovornom najmanje 10, a najviše 15. Autonomno zakonodavstvo imalo je na umu specijalne odnose s nekim susjednim državama, kad je ovako široku zonu predvidjelo.

V. Privremeno oslobođenje od carine. Pod privremenim oslobođenjem razumije se naročiti postupak oslobođenja od carine predmeta, koji dolaze iz inostranstva, da se poprave, do-

Digitized by Google

grade ili izrade u Kraljevini, a potom vrate natrag, ili koji se iz Kraljevine šalju u istom cilju u inostranstvo. Kako je po suštini taj postupak istovjetan s postupkom sa svakom robom, koja se upućuje iz inostranstva na neizvjesnu prodaju (s pravom, da se, što se ne proda, natrag vrati) ili u kakvom drugom cilju (na pr. stoka na pašu i opskrbu), to se ovaj pojam privremenog oslobođenja proširuje i na sve ove slučajeve. U svima ovim slučajevima podnose se deklaracije i carine obezbjeđuju. Po sadašnjem stanju našeg zakonodavstva dopušten je privremen uvoz robe na preradu bez ograničenja. Privremeni izvoz na preradu odobrava Ministarstvo Financija, u sporazumu s Ministarstvom Trgovine i Industrije, a po potrebi i s Ministarstvom Poljoprivrede i Voda odnosno Šuma i Ruda, samo u slučajevima, ako se u zemlji ne može preraditi. Na predmete, izvezene na preradu u inostranstvo, naplaćuje se carina po carinskoj tarifi za uvoz na sve, što je tom predmetu dodano u inostranstvu, po osnovama, koje se određuju za svaki slučaj pri samom odobrenju (čl. 1 zakona o izvozu na preradu i čl. 83 carinskog zakona).

VI. Antrpoti (smjestišta) su sa carinskog gledišta opći magazini za smještanje robe, koja dolazi iz inostranstva, pod uslovima, koje zakon određuje, smatrajući, da se takva roba još nalazi u inostranstvu. U antrpote može se smjestiti svaka roba, u njima s njom manipulirati, sortirati, popravljati, dijeliti i t. d. i odatle uvoziti, izvoziti ili upućivati tranzitom, držeći se pri tom propisa, koji se odnose na svaku od tih radnja. Antrpota može biti privatnih, kad se odobravaju u magazinima, koji služe potrebi pojedinaca, i javnih, koji služe svakom, tko hoće da ih upotrijebi. Ranije su, u nedostatku javnih antrpota, odobravani samo privatni. Za ulaz i izlaz u antrpote podnosi se deklaracija, a roba podleži detaljnom pregledu. Prijavljena za privatno smjestište, vlasnik garantira carinu i druge dažbine gotovim novcem i vrijednosnim papirima. U javne antrpote unesena roba ne garantira carine i dažbine (čl. 88 carinskog zakona). Javni antrpoti, koji stoje pod stalnim nadzorom carinske vlasti, nazivaju se realnim; privatni, koji ne bi bili pod takvim nadzorom, ali koji su pristupu carinskih organa uvijek i u svako doba podloženi, nazivaju se fiktivnim. Po pravilu, u privatno-fiktivne antrpote uvoz je robe ograničen i nije dopuštena nikakva manipulacija.

VII. Tranzit. Transportiranje robe iz inostranstva za inostranstvo, preko jedne države, pod izvjesnim uslovima i garancijama, da ne ostane u zemlji, naziva se tranzit. Tranzit može biti neposredan, kad roba, koja dolazi iz inostranstva, ide odmah dalje, ili posredan, kad se stovaruje u tranzitne magazine ili antrpote i odatle otpravlja. Za robu, koja ide neposredno poštom i željeznicom, ne podnosi se deklaracija, već se ona upućuje od ulazne carinarnice izlaznom propratnicom, po izvršenom plombiranju vagona ili koleta, niti se traže druga osiguranja, osim odgovornosti željeznice i pošte za ispravno izvršeni prijevoz robe. Za robu, koja bi išla tranzito suhozemnim putevima (drumovima), carina se mora naplatiti ili obezbijediti, zbog čega se podnosi deklaracija, roba pregleda i stavlja pod plombu (olovo). Ona dobiva, pored toga, još i sprovodnika. Carina se vraća odmah, čim se provoz uredno izvrši. Ako privatnici iz tranzitnih magazina i antrpota otpravljaju robu željeznicom i poštom, podnose deklaraciju. Roba se pregleda i stavlja pod carinski zatvor (plombu) i predaje željeznicama ili pošti na otpravljanje. Odgovornost pošte ili željeznice zamjenjuje kauciju ili naplatu carine. Tranzit je u tijesnoj vezi s antrpotima; on otvara slobodan prolaz robi kroz jedan teritorij branjen carinom. O tranzitu željeznicama, koje su izvršile revoluciju u međunarodnim komunikacijama, brine se u najvećoj mjeri i sve se više ujednostavnjuje putem međunarodnih ugovora i sporazuma. Željeznice postaju jedino nadležne za provoz međunarodnih transporta i uzimaju na sebe svu odgovornost, i prema zemlji tranzitovanoj i prema primaocu i pošiljaču. Tranzit brodovima na međunarodnim rijekama podleži carinskoj kontroli. Takvi brodovi dobivaju carinske zatvore na odjeljenjima za robu, a ako to nije moguće potpuno izvršiti, mogu dobiti i sprovodnike.

VIII. Trgovinski ugovori, koji s ugovorima o plovidbi ulaze u carinski režim, koliko se interesuje sa carinske točke gledišta, počivali su do rata na ovim osnovama: uzajamno spuštanje carina (ugovorne tarife); najviše povlašćenje što se tiče tranzita, smjestišta, izvoza, ponovnog izvoza, carinskih formalnosti, lokalnih taksa, postupka s trgovačkim putnicima, ogle-

Digitized by Google

da (uzoraka), nastanjivanja i vršenja trgovine, zanata i industrije. Poslije rata mnoge od ovih povlastica ne daju se trgovinskim ugovorima, nego konzularnim i drugim konvencijama. O svim ovim povlasticama i koncesijama carinarnice su dužne voditi računa i postupati po odredbama u ugovorima i konvencijama.

Jedno od pitanja za primjenu ugovora jest uvjerenje o podrijetlu robe. Po općem pravilu takva se uvjerenja ne traže, jer se po samom prometu robe može utvrditi njeno podrijetlo. No pri svem tom dopušta se, da se u slučajevima, kad se može sumnjati, da roba dolazi iz države, koja nema pravo na najniže carine, uvjerenje može tražiti. Ova uvjerenja imaju relativnu vrijednost, kao dokumenat obavještenja. Ona ne isključuju ispitivanje podrijetla, ma da s druge strane ne daju prava, da se, bez dokaza o njihovoj netočnosti, mogu prosto ne uvažiti. Uvjerenje o podrijetlu daju trgovačke i industrijske komore mjesta ili rajona, gdje se roba proizvodi ili tome služi potvrda izvoznih carinarnica. Može se zahtijevati i viza ili ovjerenje konzula zemlje, u koju se roba uvozi.

IX. Plovidbene konvencije imaju poglavito za cilj, da spriječe, da se sa stranim brodovima postupa u pristaništima jedne zemlje drukčije, teže nego s domaćim brodovima, što se tiče visine pristanišnih i drugih taksa (za upotrebu raznih naprava i t. d.). Pri tome je važno, da se tom prilikom ipak očuvaju neke povlastice za domaće brodarstvo. Obično je to kabotaža, koja se rezervira za domaće brodarstvo.

X. Carinske krivice, koje su u vezi s robom, trojake su: krivice, koje su u vezi s pogrješkama u deklaraciji, u nazivu koleta, označenju maraka i numera. To su najblaže krivice. Krivice, koje se tiču neprijave ili prijave manje količine i druge kakvoće robe, koja plaća veću carinu, nego prijavljena, a to se pregledom otkrije, teže su. Takve krivice povlače kao kaznu petorostruku naplatu carine, pored redovnih dažbina, na netačno prijavljenu robu. Krivice krijumčarenja, koje se kazne desetorostrukom naplatom carine i konfiskacijom robe, pored redovnih dažbina, najteže su. Po kazni, krijumčarenju je izravnana krivica, ako se pri pregledu robe po deklaraciji nađu dvostruka dna i dvostruke strane koleta, u kojima je roba bila skrivena, ali samo djelo nije kvalificirano zakonom kao krijumčarenje. Otuda se kao krijumčarenje uzima nošenje i raspolaganje s robom mimo carinarnice i bez znanja carinskih vlasti. Čl. 45 carinskog zakona, koji određuje, koje se radnje smatraju za krijumčarenje, to jasno pokazuje, jer kao krijumčarenje se smatra: unošenje robe u zemlju i iznošenje robe iz zemlje mimo carinarnice (točka 1 i 2), nošenje robe strampuţicom, a ne određenim putem, i stovarivanje na stramputicu (točka 3), stovarivanje bez znanja carinarnice (točka 4), neprijavljivanje pri dolasku putnika iz inostranstva robe podložne carini, pa se pretresom lica nađe roba (točka 5), i samovlasno raspolaganje s robom, prije prijave carinarnici i prije plaćenih dažbina (točka 6). Za krijumčarenje se kazni i lice, za čiji se račun vrši, a ne samo lica, koja vrše. Kazne za krijumčarenje, koje se ne mogu naplatiti, pretvaraju se u zatvor, koji ne može biti veći od godine dana. Krijumčarenja noću ili robe za uvoz zabranjene ili ako je počinitelj u povratu, povlači povećanje kazne za 50%. Ako se krijumčarenje vrši upotrebom oružja, postupa se s krijumčarima još i kao s razbojnicima.

XI. Nagrade. Od novca dobivenog kaznama po krivicama državna kasa, činovnici, koji su otkrili ili uhvatili djelo, i potkazivači, dobivaju svoj dio. Po djelima krijumčarenja pripada polovina državnoj kasi, a polovina hvatačima i potkazivačima. Za druge kazne polovina državnoj kasi, a polovina činovnicima. Ako su ove krivice otkrivene po potkazu, onda tome licu pripada nagrada, a činovnici ne dobivaju ništa.

XII. Sudjelovanje carinske vlasti u naplati poreza i taksa za druge uprave. Carinske vlasti, po samom svom položaju i ulozi, naplaćuju i sve druge poreze ili takse, koje bi se, po specijalnim zakonima, naplaćivale na robu pri uvozu i izvozu. Tako one naplaćuju porez na poslovni promet, porez na potrošnju, općinsku trošarinu (oktroa), općinsku mjerinu i kaldrmarinu, monopolsku taksu na predmete monopola i t. d. Njihova je saradnja u tome velika i daje najbolji i najjeftiniji način naplate.

S. Kukić.

CARINIK, list za srpsko i strano cariništvo. Izlazio je jedanput mjesečno u Beogradu 1892—1893. Pod nazivom Carinski Pregled izlazio je i 1898. Kao organ udruženja carinskih činovnika, pod naslovom Carinski

Digitized by Google

Glasnik, izlazi 1908—1925, s prekidom za vrijeme rata. *U. Dž.*

CARINSKI RAT između Kraljevine Srbije i Austro-Ugarske monarhije nastupio je 12/1 1906, poslije prekida pregovora, koji su vođeni u Beču, za zaključenje trgovinskog ugovora. Prekid pregovora izazvala je iznenadna objava ugovora o carinskom savezu između Srbije i Bugarske, koji je bio zaključen 21/7 1905 u Beogradu, ali je bugarska vlada, protivno utvrđenim uslovima za potpis samog ugovora (ugovoreno je bilo i o tome potpisana zajednička deklaracija, da se ugovor ne će objavljivati, prije no što Srbija zaključi trgovinski ugovor s Austro-Ugarskom, što je bio uslov za potpis ugovora o carinskom savezu), podnijela Narodnom Sobranju ugovor o carinskom savezu na odobrenje i ovo ga je jednoglasno usvojilo (krajem decembra 1905.). Austro-Ugarska je smatrala, da je ovaj ugovor uperen protiv njenih političkih i ekonomskih interesa, pa je prekinula pregovore sa Srbijom za zaključenje trgovinskog ugovora. Smatralo se pri tom, da će Srbija, budući ekonomski slaba i zavisna od tržišta Austro-Ugarske, za svoje najvažnije proizvode, brzo kapitulirati. Austro-Ugarska je odmah zabranila uvoz stoke i stočnih proizvoda, najosjetljiviji i najvažniji proizvod Srbije. Na zabrane i pooštravanje drugih mjera, koje je otpočela primjenjivati Austro-Ugarska na uvoz iz Srbije, Srbija je odgovorila istim mjerama (12/1 1906). Do primjene retorzivnih carina nije dolazilo.

6/3 1906, pošto su po zahtjevu Austro-Ugarske najprije napuštene glavne odredbe iz ugovora o carinskom savezu s Bugarskom, jer Kraljevini Srbiji nije više bilo, poslije stečenog iskustva, do toga, da na pitanju o savezu carinskom s Bugarskom vodi carinski rat s Austro-Ugarskom, obustavljene su represalije i postignut je sporazum o provizornom uređenju međusobnih trgovinskih odnosa do zaključenja trgovinskog ugovora. Po tom sporazumu, koji je bio zaključen na bazi priznanja najvišeg povlašćenja, Austro-Ugarska je uživala za svu robu, koja je prispjela, a ostala neocarinjena do 15/2 12 sati noći, kad je prestajao važiti trgovinski ugovor s njom zaključen 1892, povlastice tog ugovora i ugovora s drugim državama, koji su bili u važnosti, a za robu stiglu poslije toga vremena, samo povlastice iz ugovora s drugim državama. Srbija je poglavito dobila pravo da uvozi stoku i stočne proizvode, za koje se preko Ministarstva Narodne Privrede moralo tražiti prethodno odobrenje, i uvoz i provoz svježeg mesa i živine bez prethodnog odobrenja, uživajući također pri uvozu u Austro-Ugarsku najviše povlašćenje. Ovaj provizorij prestao je 24/6 1906, kad su obje zemlje počele primjenjivati svoje opće tarife. Marta 1/14 1908 zaključen je u Beču trgovinski ugovor, koji je Narodna Skupština odobrila 5/6 1908. Zakonodavnim rješenjem od 5/8, koje je potvrđeno ukazom od 11/8 iste godine, vlada je bila ovlašćena, da ovaj ugovor uvede u život i prije ratificiranja, i ugovor je 19/8 uveden provizorno u život. Ovaj ugovor nije bio ratificiran, pošto to Austro-Ugarska nije htjela i on je prestao važiti 18/3 1909. Ovom neredovnom stanju, koje je trajalo i poslije prestanka C. R., učinjen je kraj ugovorom od 14—27/7 1910, zaključenim u Beogradu, koji je bio ratificiran i stupio na snagu 9/1 1911.

Za Srbiju je ovaj C. R. bio od neizmjerno povoljnih posljedica. Prvi put se ona onda oslobodila straha i prvi put je osjetila svoju snagu. Pri tom, nikakvu, ni trenutnu štetu ona nije pretrpjela. Jednom jedinom mjerom, kojom se težilo da održi neprekinut izvoz stoke i mesa, po cijenama, koje su vladale u trenutku prekida trgovinskih odnosa s Austro-Ugarskom, odobrenjem izvanrednog kredita od 500.000 dinara na otvaranje i iznalaženje novih tržišta za stoku i stočne proizvode, uspjelo se, da se izbjegnu ma i najmanje štete, jer 500.000 dinara, utrošenih na to, ne možemo ubrojati u štetu. Ubrzo su nađena nova tržišta za stoku i stočne proizvode, cijene su pošle u vis i trgovina je uzela svoj normalni tok. Klaonička preduzeća su u ovom vremenu učinila sjajne usluge zemlji. Poslije toga rata osjetio se u Srbiji i nagao napredak trgovine i industrije i uopće cio privredni život i razvitak dobio je izvanredni polet, što je dalo neobično veliki polet i nacionalnom duhu i nacionalnoj narodnoj misli. Trgovinski ugovor od 1910 nije više mogao vratiti Srbiju u ekonomsku zavisnost, ona se poslije C. R. našla na širokom prostoru, i nove veze pokazale su se čvrste i solidne. *S. Kukić.*

CARINSKI SAVEZ. Početkom 20 vijeka pokušala je Srbija da zaključi

Digitized by Google

C. S. s Bugarskom. Ideja je bila, da se načini veće ekonomsko područje i lakše odupre tendenciji velikih država za ekonomskim podjarmljivanjem manjih. Ugovor o savezu bio je potpisan 21/7 1905, pošto je prethodno potpisana deklaracija, da će ugovor ostati u tajnosti, sve dok Srbija ne zaključi trgovinski ugovor s Austro-Ugarskom, a u slučaju da ugovor s Austro-Ugarskom zbog C. S. dođe u pitanje, da se ima smatrati da ugovor o C. S. ne postoji. Bugarska je međutim, protivno ovom sporazumu, objavila ugovor o savezu, što je izazvalo prekid trgovinskih pregovora s Austro-Ugarskom i carinski rat između Srbije i Austro-Ugarske. — Ugovorom o ovom savezu, do izjednačenja i donošenja zajedničke opće carinske tarife, postizavalo se izjednačenje tarifa prema inostranstvu time, što su se inostranstvu priznavali najpovlašćeniji stavovi za uvoz u jednu ili drugu zemlju ugovornicu, koje je jedna od ovih dala ugovorima kojoj trećoj državi, i najniži stavovi općih tarifa njihovih. Na međusobnoj granici carine nisu odjednom sve ukinute i bio je predviđen naročiti režim i postupak u tom pogledu. *S. K.*

CAVTAT ILI CAPTAT (talijanski Ragusa vecchia), trgovište u Dalmaciji, od Dubrovnika 11 km k jugoistoku, na poluotočiću, što od jugozapada sa cavtatskim grebenima donekle zatvara Župski zaliv; željeznička stanica na pruzi Sarajevo—Dubrovnik—Cavtat—Boka Kotorska i parobrodarska postaja na linijama Cavtat—Dubrovnik i Split—Cavtat—Bar. Ima 700 stanovnika, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, lučku ekspozituru, rimokatoličku župu. U crkvi »Gospe od snijega« velika je slika od Vlaha Bukovca, koja prikazuje C. — U C. se rodio Baltazar Bogišić, čija se zbirka predmeta iz različnoga doba i biblioteka nalazi u upravi franjevačkoga samostana. — Morsko kupalište, sanatorij Tiha, nedaleko »Spilja od Šipuna« (Eskulapova spilja). Na školju Mrkanu razvaline su 1284 osnovanoga, benediktovačkoga samostana, po kojem se nekad biskup trebinjski zvao i »biskup mrkanski«.

Na mjestu C. bila je nekad grčka naseobina Epidaur, koja za rata s ilirskom kraljicom Teutom (228 prije Kr.) dođe u ruke Rimljanima. Tako se započe rimsko doba, iz kojega i danas ima ostataka (vodovod, grob Dolabele). Epidaur je tada bio najznatniji grad između Neretve i Boke Kotorske. 530 po Kr. spominje se tu kršćanska biskupija. U prvoj polovini 7 vijeka Epidaur je propao od Slovena. Njegovi stanovnici se većim dijelom iseliše i osnovaše grad Ragusium (Dubrovnik). U polovini 10 vijeka spominje sa Castron Pitaura. Kasnije se podiže na razvalinama staroga grada naselje Civitas vetus ili Urbs vetus, našim jezikom skraćeno Cavtat ili Captat (od romanskoga civitate). — C. je pripadao sve do 1427, kad su ga kupili Dubrovčani, susjednoj slovenskoj vlasteli. Bio je važna luka, gdje su srpski i bosanski vladaoci sjedali u ladu, kad su išli Dubrovniku u pohode. *J. Modestin.*

C. je morsko kupalište i zimsko klimatsko mjesto. Željeznička je i parobrodska stanica. *L. N.*

CAZIN, varoš u Bosanskoj Krajini, sjeverno od Bihaća. Ima 1.998 stanovnika. Turci su ga zauzeli 1576 i učinili važnom pograničnom tvrđavom prema Hrvatskoj. Raskršće je puteva, a znatna je trgovina s Hrvatskom. Sresko je mjesto. Ima medresu. *M. F.*

CEBEJ ANTON. V. Zebey A.

CECILIJINO DRUŠTVO. 1. C. D. u Zagrebu osnovano je 1906. sa ciljem »dizati i promicati katoličku crkvenu muziku u svim hrvatskim biskupijama u duhu svete crkve i na temelju crkvenih zakona i odredbi«. Taj zadatak htjelo je C. D. da provede tako, da »gaji gregorijansko ili koralno pjevanje obih jezika (latinskoga i staroslovenskoga) i obreda, figuralno mnogoglasno pjevanje starijega i novijega doba, crkvenu pučku pjesmu u hrvatskom i staroslovenskom jeziku, crkveno orguljanje i instrumentalnu muziku, u koliko se ne protivi crkvenom duhu«. — C. D. je isprva bilo dosta agilno, osnovalo je u Zagrebu i u provinciji nekoliko podružnica i crkvenih korova, 1909—1910 i 1912 organizovalo je u Zagrebu kratke ferijalne tečajeve za seoske orguljaše, a već od svog početka izdaje svoj organ, Sv. Cecilija, koju je uređivao najprije Milan Zjalić, a sada Janko Barlè; muzičke priloge kroz cijelo vrijeme uređuje Franjo Dugan. Rad C. D. se u posljednje vrijeme ograničio samo na izdavanje društvenog organa. Smjer i rad C. D. je uglavnom neartističan i regresivan. *A. D.*

2. C. D. u Ljubljani je društvo za reformu crkvenog pjevanja u Slove-

Digitized by Google

načkoj, koje je u prve dvije trećine 19 vijeka stajalo još pod jakim utjecajem svjetske, čak i talijanske operske muzike. C. D. osnovali su 1877 O. Hugolin Satner i Anton Ferster. Od 1878 izdaje C. D. kao svoje glasilo Cerkveni Glasbenik. Od 1877 ima C. D. i svoju orguljašku školu, u vezi s težajem za zadrugarstvo, i gaji osobito crkveno-narodno i korsko pjevanje. U njegovim poslovima pomaže mu od 1890 i C. D. ljubljanskih bogoslovcev.

Literatura: P. H., Kje se je ustanovilo naše Cecilijino Društvo? (Cerkveni Glasbenik, 38, 1915, 22).

J. G.

CEGNAR FRANC, pjesnik (8/12 1826, Sv. Duh, kod Škofje Loke — 14/2 1892, Trst). C. je učio osnovnu školu u Škofjoj Loki, zatim licej i gimnaziju u Ljubljani, gdje je 1849 položio maturu. Bio je nekoliko mjeseci urednik političkog lista Slovenija (1848—50) i saurednik Ljubljanskog Lista (1850—51). 1851 stupio je u poštansku službu u Ljubljani, odakle je 1854 premješten u Trst, a zatim u Pazin. 1859 vratio se opet u Trst i ostao je u telegrafskoj službi sve do smrti. U Trstu je radio u ondašnjoj čitalnici, predavao 1860 do 1868 slovenački jezik u gimnaziji, prevodio službene spise i zemaljski zakonik i bio neko vrijeme i zastupnik tršćanske okoline u tršćanskom gradskom i zemaljskom saboru. — C. se javio prvi put 1848 u »Sloveniji«, gdje je objavio u duhu narodnih pjesama i pod utjecajem jezika J. Koseskog originalne i iz Schillera, Ulanda i Herdera prevedene pjesme. Za slovenačko kazalište preveo je Mosenthalovu dramu Deborah (1850), Schillerovu Mariju Stuart (1861) i Vilima Tella (1866). Njegov prijevod Babice Božene Němcove izašao je 1862. U Janežičevim izdanjima, osobito u Glasniku slovenskega slovstva (1854), objavio je niz prijevoda srpsko-hrvatskih i čeških narodnih pjesama, a isti rad produžio je u različitim godištima Novica i Bleiweissovom Koledarčiku. U ovim prijevodima, kao i u zbirci svojih originalnih Pesmi (1860) oslobodio se C. usiljene dikcije Koseskog, ugladio je svoj jezik u duhu Prešerna i prostonarodnog izražavanja i usavršio metriku. — C. nije jak pjesnički individualitet, ali za njegovo vrijeme bile su njegove pjesme vrlo glatke i tečne, i ako su bile i bez dubljega osjećanja i dosta obične. C. je svojom poezijom sredinom prošlog vijeka budio omladinu i oduševljavao je svojim prijevodima Schillerovih drama. Pisao je kao marljiv publicista u listovima onog doba kulturno-historijske, putopisne i kritičke članke i bio je društven organizator. *I. Prijatelj.*

CEKIN, ime mletačkih zlatnika (od talijanske riječi (zecchino, zecca = kovnica). Ime C. javlja se već u glagoljskim spomenicima 14 vijeka. C. ili dukate počeo je da kuje mletački dužd Giovani Dandolo, po tipu florentinskih zlatnika. Oni pokazuju na jednoj strani Krista u t. zv. mandorli, a na drugoj Sv. Marka, koji obdaruje zastavom dužda, koji kleči pred njim. C. su izdavali Austrijanci i poslije propasti mletačke republike, do 1822, pod imenom posljednjeg dužda, Ludovika Manina. Ovaj je novac sve do najnovijeg vremena bio na Balkanskom Poluostrvu tražen kao trgovački novac. U nekim krajevima na Balkanu zovu se i drugi zlatnici ovim imenom. Narod ih zove po mandorli i šljivak. *B. S.*

CEKLIN. V. Riječka nahija.

CELEIA, u rimsko doba ime današnjeg Celja. Prije dolaska Rimljana u ovu oblast živjeli su tu Taurisci, jedno keltsko pleme. Iz toga vremena ostale su nam mnoge starine (grnčarija, oružje, nakit, često ukrašen jantarom). Taurisci su se bavili osobito zemljoradnjom i stočarstvom, ali je trgovina s Italijom i Ilirima bila živa. Zemlja je bila bogata solju, zlatom i željezom, koje se vadilo. Oko sredine 2 vijeka prije Krista Dačani su uništili Tauriske, i otada imamo na njihovom mjestu opet keltske Norike. Rimljani su došli u dodir s domorodcima u ovim krajevima već u 3 vijeku prije Krista. Trgovačke veze s Italijom osobito su bile jake naročito od 183 prije Krista, kad su Rimljani osnovali Akvileju. U 1 vijeku prije Krista Noričani su imali samostalnu državu. 15 prije Kr. oni su se pokorili Rimljanima bez otpora, ali su za još neko vrijeme uživali izvjesnu samostalnost. Car Klaudije (41—54 po Kristu) doveo je u C. jednu koloniju i od tada je ovaj grad bio municipij. C. je naglo napredovala. Ona je postala jedno od glavnih mjesta u tim krajevima. Tome su dokaz mnogobrojni spomenici iz rimskog vremena, koji su tu nađeni, natpisi nadgrobni, votivni i dr., kojih ima oko 200, ostatci od grada (hram Jupiterov, bazilika, kuće za stanovanje), ulice, kanali, mozaici, reljefi, statue i t. d. Jedan

Digitized by Google

od najznatnijih spomenika, nadenih u Celju, je »norički ratnik«. On predstavlja jednog znatnog Celjanina iz rimskog doba. — Preko Celja prelazile su u staro doba često vojske, rimske i barbarske (Zapadni Goti, Huni i dr.). *N. Vulić.*

CELESTIN FRAN DR., profesor gimnazije i lektor sveučilišta (13/11 1843, Klenk, Kranjska — 31/10 1895, Zagreb). C. je svršio dva razreda osnovne škole u Vačama, 3 razred u Ljubljani, gdje je između 1857—1865 završio i gimnaziju. Na univerzitetu u Beču slušao je slavistiku i postao je 1869 doktor. Iste godine otputovao je kao slovenski stipendista u Rusiju, gdje je postao najprije profesor gimnazije u Vladimiru, a zatim u Harkovu. Razočaran zbog ruskih prilika i bolešljiv od očiju, vratio se s jeseni 1873 u Beč, gdje je položio gimnazijske ispite i postao 1876 pravi učitelj gimnazije, a 1878 lektor slovenskih jezika na sveučilištu u Zagrebu. — U đačkim godinama bio je C. beletrista i izdao je 1865, zajedno s Jurčičem i Fr. Marnom, almanah Slovenska Vila. Objavio je u Slovenskom Glasniku nekoliko priča i u Taliji 1869 molierovsku dramu u stihovima Roza. C. je bio među organizatorima akademske organizacije slovenačke omladine i stvorio je svojoj generaciji sa člancima u Slovenskom Narodu njen rusofilski mentalitet. U Stritarjevom Zvonu (1870) pisao je Pisma iz Rusije. Svoje studije o ekonomiji i administraciji Rusije, u smislu ideologije Bokla, Drepera i Stuarta Mila, izdao je u knjizi Russland seit Aufhebung der Leibeigenschaft (1875). U Levčevom Zvonu ocijenio je sa svjetsko-realističkog gledišta Levstika, Jenka, Stritara i Jurčića (Naše Obzorje, 1863), u Tavčarevom i Hribarevom Slovanu objavio je nekoliko karakteristika Puškina, Ljermontova, Gogolja, u Zvonu je opisao Aksakova i Bjelinskog u formi samostalnih eseja, koji čine dijelove njegove neizdane Historije ruske literature. O Prešernu je napisao u Vijencu (1884), a zatim kao posebnu knjižicu čitavu monografiju. U posljednjim godinama izdao je mnogo članaka i originalnih pjesama u Podgornikovom Slovanskom Svetu. U rukopisu je ostavio uz spomenute Historije i ruski spis Carstvovanje Aleksandra.

Literatura: Glaser (Zgodovina, 4; Veljko Tomić, Vijenac, 1895; Fr. Čestl, Ljubljanski Zvon, 1896.

I. Prijatelj.

CELOVEC (Klagenfurt), grad u austrijskoj Slovenačkoj, u ravnini, nedaleko (3·5 km) od istočnog kraja Vrbskog Jezera. Ima 26.111, s predgrađima 35.000 stanovnika. — Iz starije prošlosti C. poznato je vrlo malo. U rimsko doba ovdje očigledno nije bilo naseobine. I u srednjem vijeku spominje se C. kao varošica kasno, u jednom dokumentu između 1193 do 1199. Kada i kako je postao C., ne zna se, a ni njegovo slovenačko i njegovo njemačko ime nije objašnjeno. Vjerojatno je bio u C. u 13 vijeku vojvodski lovački grad. Kao grad spominje se 1279. C. se nije mogao razvijati, jer je ležao sa strane glavnog trgovačkog puta Šent Vid—Beljak. 1514 izgorio je grad sasvim, 1518 poklonio ga je Maksimilijan koruškim zemaljskim staležima, da ga iznova sagrade. Staleži su ga podigli kao prijestolnicu Koruške 1518, mjesto dotadašnjeg glavnog grada Št. Vida (St. Veit) na Glini. Tek tada počeo se C. brže razvijati. Poslije 1527 sagrađen je Lendski kanal do Vrbskog Jezera, 1543 okružen je grad novim zidom. Tada se naselilo u C. više plemićskih porodica i stranih doseljenika i podiglo se više samostana. Gradski zid porušen je u 19 vijeku. Danas ima C. malo monumentalnih historijskih zgrada.

C. je glavni grad Koruške, sjedište zemaljske vlade i svih zemaljskih ureda, sjedište okružnog poglavarstva i suda, koji obuhvaća većinom slovenački teritorij, zatim sjedište biskupa, koji nosi još danas titulu »krčkog biskupa«, po gradu Krki (Gurk), gdje je do 1787 bilo sjedište biskupa. C. je bio kulturno središte slovenačke Koruške. Slovenačka Mohorjeva družba, koja je od 1859 svake godine slala među narod mnoge hiljade knjiga, preselila se iz C. 1920 u Prevalje. C. ima i prilično trgovine, koja ima ipak samo lokalno značenje. U C. siječe željeznička pruga Maribor —C.—Franzensfeste prugu Št. Vid—Jesenice; osim toga vodi lokalna željeznica do Vrbskog Jezera. C. ima dvije stanice. Industrije ima razmjerno malo.

C. ima danas spolja njemačko obilježje, ma da je većina stanovništva slovenačkog podrijetla. Još 1857 bilo je u C. 9.414 Slovenaca, to jest 63·70%, 3.419 Nijemaca, to jest 36·30%. Istočno i južno od C. počinju slovenačka sela.

A. Melik.

CELJE, grad u Slovenačkoj, na Savinji. Ima 7.754, s predgrađima 11.000 stanovnika. Po materinjem jeziku ima

Digitized by Google

692 Hrvata ili Srba, 6063 Slovenaca, 848 Nijemaca i 102 drugih Slavena. — Na mjestu današnjeg C. bio je u staro doba grad Celeia ili Kaleja, koju su osnovali vjerovatno keltski Taurisci. U rimsko doba povećala se Celeia i postala vrlo važan grad na glavnom putu Aquileia—Emona—Petovio. Car Klaudije (41—54) podigao je municipium Claudia Celeia, u kojoj je vjerovatno neko vrijeme stanovao namjesnik za provinciju Noricum. Prema legendi umro je u C. na kraju 3 vijeka mučeničkom smrću Sv. Maksimilijan. — Za vrijeme seobe naroda patilo je C. mnogo i izgubilo je najbolji dio svoga stanovništva. Smatra se, da je bila Celeia sasvim razorena tek poslije dolaska Slovenaca i Avara, krajem 6 vijeka. Slovenci su se naselili na ruševinama rimskog grada i održali staro, u nekoliko promijenjeno ime C.

U srednjem vijeku nemamo o C. dugo vremena nikakvih podataka. Prvi put se C. spominje u dokumentu iz vremena od 1122—1137. C. je bilo do tada sjedište pogranične grofije savinjske (celjske). Kasnije je C. pripadalo gospodi iz Vovbra (Heunburger) u Koruškoj. 1333 došlo je C. u posjed plemića iz Sovneka, koji su 1341 dobili naziv grofova Celjskih. Grofovi Celjski stekli su veliku moć krajem 14 i u prvoj polovini 15 vijeka. Središte njihovog posjeda ostalo je C., gdje su na brdu iznad varoši imali silan, danas razoren grad. 1436 car Sigismund je Celjskim grofovima dao titulu državnih knezova. 1456 porodica je izumrla i C. je palo u ruke Habsburgovaca. Misli se, da je C., kao nekadašnji rimski grad, očuvalo čitavo vrijeme pravo trgovanja, ali se u ispravama kao trg spominje tek 1322. Grof Fridrik II. dao mu je 1451 gradska prava. Iste godine sagradio je jak gradski zid, koji je završen 1473 i od koga ima još i danas sačuvane 4 gradske kule. U drugoj polovini 15 vijeka moralo je C. odbijati turske napade.

Poslije 1846, kad je dobilo željeznicu, C. je napredovalo vrlo brzo. C. je autonoman grad, koji je do oslobođenja pomoću austrijske vlade imao njemačku većinu, a 1921 imao je samo 848 Nijemaca. Grad je po obliku četvorokutnik i vrlo pravilno sagrađen. Na Savinji, koja često prouzrokuje poplave, nalazi se lijep gradski park. C. ima ostataka iz predašnjih vijekova (4 gradske kule i ostatci zida, grad Celjskih grofova, koji služi sada kao kasarna). U C. su sresko poglavarstvo, okružni i sreski sud i viši upravni sud za Slovenačku, okružni rudarski ured, gimnazija, rudarska škola, trgovačka škola, dvije građanske škole, kazalište i muzej. C. ima vrlo razvijenu trgovinu i ekonomsko i političko je središte čitave pokrajine između Pohorja i Save, osobito za kraj oko Savinje. Za taj položaj osposobljava ga dobra željeznička veza (od glavne željeznice Maribor—Ljubljana se ovdje dijeli pruga Celje—Dravograd). C. ima vrlo razvijenu industriju, naročito u predgrađima, koja čine u političkom pogledu vlastitu općinu (»C.-okolina«), osobito: Gabrje i Spodnja Hudinja. Kod C. su: velika državna tvornica cinka, u vezi s kemičkom tvornicom (sumporna kiselina, modra galica), dva parna mlina, velika tvornica emaljnog posuđa, tvornica pribora za jelo, parne pilane i ciglane. 5 km istočno od C. nalaze se u Štorama tvornice željeza sa svojim rudnikom uglja; zapadno od grada je dobar rudnik uglja Zabukovica i keramička tvornica u Libojama.

C. leži na utoku Savinje i Voglajne, na južnome kraju plodne i gusto naseljene Savinjske doline i na podnožju dosta strmih, šumovitih brda, na mjestu, gdje Savinja napušta ravnicu i ulazi u tijesnu dolinu. Zbog toga je okolina C. vrlo lijepa i zdrava. Istočno i sjeverno od C. počinju vinogradi.

Literatura: A. Fekonja, Celje in okolica (Dom in Svet, 8, 1895, 11—24 i 10, 1897, 5—11); A. Gubo, Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart (1909).

A. Melik.

Grad je ogromna građevina na odugom hrptu brijega. Ulaz, dobro branjen, dovodi u predgrađe, s braničkulom. Provalija dijeli taj dio grada od gornjega dijela, gdje je čvrsta i teško pristupačna palača, uz druga zdanja. Vlasnici su mu od 1331 plemići Žovneški, kasnije knezovi Celjski, a kad je poslednji Ulrik 1456 ubijen u Beogradu, zasjede u gradu vojvoda Celjski Jan Vitovec. Najzad dobije grad za 30 for. u vlast jedan seljak, da lomi kamen. Sad je svojina države. *Đ. S.*

CELJSKA KRONIKA zove se historijski spis, u kome je oko 1435, vjerojatno neki monah minoritskog manastira u Celju, prikazao uglavnom historiju Celjskih grofova od 1341 do 1435. Kasnije je kronika produžena do kraja Celjskih grofova (1456). C. K. je

Digitized by Google

jedan od najboljih izvora za historiju Celjskih grofova. Njen stil je jednostavan, prikaz događaja uglavnom vjerodostojan.

Literatura: Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik (1883).

M. Kos.

CELJSKA POSOJILNICA, Celje. Osnovana je 1922, kao D. D., dotle Zadruga (osnovana 1881). Kapital 2,500.000. Rezerve 1,189.000, ulozi 30,234.991, blagajna 992.936, gotovina kod banaka 11,484.841, mjenice 3,997.166, dužnici 22,596.901, dobitak 356.806 din. Dividenda 10%, po akciji I. emisije. Predsjednik Dr. Josip Sernec, direktor Josip Smertnik.

N. S.

CELJSKE SLOVENSKE NOVINE (od druge godine naziv je bio Slovenke Novine), prvi slovenački list s izrazitom radikalnom, naprednom i protucrkvenom tendencijom. C. S. N. su izlazile nedjeljno jedanput, u redakciji profesora Val. Konška u Celju od 1848 do 1849. Produženje C. S. N. je umjerenija Slovenska Čbela, koju je izdavao u Celju Josip Drobnič.

J. G.

CELJSKI GROFOVI. Prethodnici porodice kasnijih C. G. bili su plemići, koji se od prve polovine 12 vijeka (prvi oko 1130, Gebhard) zovu po rijeci Savinji (de Sovne), ili po gradovima Lembergu ili Žovneku (Sannegg) kod Celja. Imali su, osim grada Žovneka, po kome su se najčešće zvali, dobra i feude od oglejske i krčke crkve i od Babenbergovaca u nekadašnjoj Štajerskoj i Kranjskoj. Kad je izumrla porodica Vovberških (Heunburg) grofova (1322), dobio je njihov rođak Fridrik I. († 1360) njihova velika imanja, između ostalog i grad i varoš Celje (definitivno 1331). Fridrik je bio zemaljski poglavar u Kranjskoj, kupio je Krško na Savi, a dobio je 16/4 1341 grofovsko dostojanstvo. Od toga doba zovu se članovi ove porodice »Grofovi od Celja«. Fridrik I. imao je sinove: Ulrika I. i Hermana I. Ulrik I. († 26/7 1368) je ratovao mnogo zajedno s ugarskim kraljem Ljudevitom I. i Habsburgovcima u Dalmaciji, Italiji, Srbiji i Bugarskoj, s Wittelsbachima u Tirolu i protiv Prusa. 1362 postao je zemaljski poglavar u Kranjskoj. Sin Ulrika I., Vilim († 19/9 1392), oženio se 27/3 1382 s Anom, kćerkom poljskog kralja Kazimira Pijasta, a njihova kćerka, Ana, udala se, 1401, za poljskog kralja Vladislava I. Jagelovića. — Drugi sin Fridrika I., Herman I. († 21/3 1385), imao je od 1361 ili 1362 za ženu Katarinu, kćerku bosanskog bana i kasnijeg kralja Tvrtka I. — Njegov sin, Herman II., osnovao je moć C. G. Herman je bio od 1390 zemaljski poglavar u Kranjskoj, pomagao je caru Sigismundu u ratu protiv Turaka, učestvovao je 1396 u bitci kod Nikopolja i dobio je 1397—1399 kao nagradu za pomoć od vladara Varaždin i mnoga imanja u Hrvatskom Zagorju. 1401—1402 pomagao je opet caru Sigismundu protiv ugarskih staleža i plemića i protiv kralja Vaclava i dao je Sigismundu za ženu svoju kćerku Barbaru. Veze s carem i kraljem donijele su Hermanu velika imanja i dostojanstva. Kao zalog dobio je 1405 Međumurje, titulu slavonskog bana i pravo popunjavanja zagrebačke biskupije. Već 1406 glasila je titula Hermana II. »grof celjski i zagorski, ban dalmatinski, hrvatski i slavonski«. 1422 dobio je Herman, na osnovi već 1377 sklopljenog ugovora, veliko naslijeđe grofova Ortenburgovaca s velikim imanjem u Koruškoj i Kranjskoj (Radovljica, Ribnica, Kočevje). Prema odluci bosanskog kralja Tvrtka II., datiranoj 2/9 1427 u Bobovcu, trebala je, za slučaj ako bi Tvrtko II. umro bez zakonitih nasljednika, pripasti kraljevina Bosna grofu Hermanu i njegovim nasljednicima. Ova se namjera nije ispunila. Herman II. je umro u Bratislavi 13/10 1435 i sahranjen je u svojoj zadužbini, u kartuzijanskom manastiru u Pleterjama u Dolenjskoj, koji je osnovao 1410.

Od sinova grofa Hermana II. umro je drugi sin Herman III. već 30/7 1426. Prvi sin i nasljednik bio je Fridrik II., koji je već od septembra 1388 imao za ženu Jelisavu, kćerku krčkog kneza Stjepana Frankopana, a nije stajao s njom u dobrim odnosima. Ljubav prema plemkinji Veronici iz Desinića dovela je do ubistva grofice Jelisave (1422), a zatim do ženidbe grofa Fridrika s Veronikom, koju je najzad stari grof Herman izveo pred sud i kao vještiču je dao 18/10 1428 (?) umoriti. Poslije očeve smrti (13/10 1435), s kojim se izmirio, dobio je Fridrik II. sa svojim sinom Ulrikom II. 30/11 1436 dostojanstvo državnih knezova. Fridrik II. umro je 9/6 1454.

Sin grofa Fridrika II. i Jelisave Frankopanke bio je Ulrik II., posljednji muški potomak C. G. Njegova žena bila je Katarina, kćerka despota Đurđa Brankovića. — Za vrijeme grofa Ulrika II. dostigla je porodica C. G. svoj najveći politički utjecaj. Podizanje C. G. na stepen dr-

Digitized by Google

žavnih knezova dovelo je do neprijateljstva s Habsburgovcima i do mnogih ratova, u kojima je naročito trpjela slovenačka zemlja. Zapovjednik Celjana bio je češki plemić Jan Vitovec. Tek 1443 sklopili su C. G. uzajamni nasljedni ugovor s carem Fridrikom Habsburgovcem. Od 1438 do 1439 bio je Ulrik II. namjesnik kralja Alberta II. u Češkoj. Poslije smrti ovog zapleo se u svade o ugarsko nasljedstvo, stupio je na stranu Vladislava Posmrčeta (Posthumus) i krunisao ga (15/5 1440). U Ugarskoj je Ulrik postao protivnik Ivana Hunyády-a, osobito kad je ovaj postao državni upravitelj u Ugarskoj (1446) i protivnik Ulrikova tasta, despota Đurđa Brankovića, sprečavao celjske pretenzije na Bosnu poslije smrti kralja Tvrtka II. (1443) i pokušao uzdrmati položaj C. G. u Hrvatskoj i Slavoniji. Rat između grofova i korvinske stranke, koji se vodio uglavnom u Hrvatskoj i Štajerskoj, završen je, pod utjecajem ugarskog poraza na Kosovu polju (1448), ugovorom od 7/8 1451, koji je zaključen u Smederevu. Po tom ugovoru obećao je Hunyády oženiti svoga sina Matiju Ulrikovom kćerkom Jelisavom. Zbog tutorstva nad Vladislavom Posmrčetom pojavila se 1451 opet svađa između kralja Fridrika III. i C. G., naročito Ulrika II. Ovaj je stupio protiv kralja i na stranu austrijskih staleža i bio je 1452—1453 regent za mladog Vladislava. Zbog svog miješanja u austrijske prilike grof Ulrik je privremeno izgnan iz Beča. Poslije smrti Ivana Hunyády-a (augusta 1456) postavio je kralj Vladislav Ulrika za ugarskog kraljevskog namjesnika, što je kod korvinske stranke izazvalo veliko nezadovoljstvo i sumnju, koja je dovela do ubistva posljednjeg C. G. u beogradskoj tvrđavi 9/11 1456. Glavni nasljednik celjskog imanja postali su prama ugovoru iz 1443 Habsburgovci. — Grb C. G. je: tri šestozračne zlatne zvijezde na plavom polju.

Literatura: E. Fröhlich, Genealogia Sounekiorum comitum Cellejae (1755); Ign. Orožen, Celska kronika (1854); G. Supan, Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II. von Cilli (1868); Krones u Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 8, 1871 (o izvorima u Allgem. deutsche Biographie, 4 (1876); Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli (1883), u Mittheilungen d. Histor. Vereins für Steiermark, 21, 1873 (o grofu Hermanu II.); A. Gubo u Programu celjske gimnazije 1887—1890 (o grofu Fridriku II); Hans Chilian, Barbara von Cilli (1908); Max Zawadzky, Die Cillier und ihre Beziehungen zu Kaiser Sigismund und König Albrecht (1911).

M. Kos.

CEMENTNA INDUSTRIJA predstavlja vrlo važnu industrijsku granu u našoj zemlji, i po količini i kakvoći sirovine, i po broju zaposlenih radnika, i po vrijednosti izrađene robe. Pored velike količine lapora, koji se na mnogo mjesta nalazi u našoj zemlji, cementa ima naročito na nekoliko mjesta tako povoljnog sastava, da su se na tim mjestima počele osnivati tvornice na 15 godina po pronalasku portland-cementa. Prva tvornica osnovana je 1856 u Zidanom Mostu (sada svojina Zagorke D. D. u Zagrebu), pa za njom u Splitu tvornica Giraldi i Betizza (1860). Za njima su osnivane tvornice u Dalmaciji, gdje se od Splita do Makarske nalaze ogromna ležišta odlične sirovine (tupine), u Slovenačkoj, u Bakru, kod Zagreba, u Srbiji i najveća u Beočinu. Danas ima u zemlji 14 tvornica, od kojih su najveće Beočinska fabrika cementa, Split D. D., Dalmacija D. D. u Splitu, Raljska fabrika cementa u Ralji, Francusko-srpsko društvo cementa i uglja u Popovcu.

Kapacitet svih 14 tvornica je oko 100.000 vagona cementa godišnje, ali stvarna proizvodnja nije od rata dostigla ni dvije trećine te količine, jer se u zemlji cement još ne troši u velikoj mjeri, a izvoz nije uvijek moguć. Dalmatinske tvornice najlakše savlađuju smetnje, s kojima ostale tvornice imaju da se bore, a to su: neuređen saobraćaj, skupe željezničke tarife, konkurencija drugih država, valutne promjene.

Cement se izvozi poglavito u Italiju, Egipat, Grčku, Malu Aziju, Austriju i druge države. — Sve tvornice cementa predstavljaju vrijednost od 60 milijuna zlatnih dinara, izvezen cement (1924) predstavlja vrijednost od 100 milijuna dinara. U svim tvornicama zaposleno je oko 12.000 radnika.

Pored industrije cementa dosta je razvijena i eksploatacija i izvoz same sirovine (tupine) u Dalmaciji, kojim se bave nekoliko poduzeća, od kojih su najveća: Tupina, sindikat splitskih tupinoloma, i Kampos i Bulić u Splitu. — Tupina se izvozi najviše u Italiju i služi talijanskim tvornicama cementa kao sirovina. Godišnje se izvozi oko 40.000 vagona.

Digitized by Google

Velika količina cementa, koji se proizvodi u domaćim tvornicama s jedne strane, a sve veće građevinske potrebe u zemlji s druge strane, dale su podstreka osnivanju priličnog broja poduzeća za izradu predmeta od cementa: pločica za pokrivanje kuća, umjetnog kamena, pločica, cijevi i t. d. Najvažnija poduzeća te vrste su: Beton u Zagrebu, Samoborska industrija umjetnog kamena i cementne robe D. D. u Samoboru (2,000.000 dinara, 50 radnika), Industrijsko-građevinsko A. D. Inžinjer u Zemunu. Ima još oko 15 manjih poduzeća. *S. Predić.*

CENIĆ ĐORĐE, političar i pravnik (1825, Beograd — 24/9 1903, Beč). Učio je pravne nauke u Njemačkoj. 1849 postao je profesor krivičnog prava na liceju, po tome je služio prvo u administraciji, pa onda u sudu, gdje je 1853 došao do položaja predsjednika prvostepenoga suda. 1860, pod knezom Mihajlom, postao je član Državnog Savjeta i pripadao je tome tijelu sve do 1889, kad je penzioniran. Od 1875 do svoga penzioniranja bio je bez prekida predsjednik Savjeta. Bio je u tri maha ministar: 1860 ministar Pravde u ministarstvu Filipa Hristića, 1868/69 predsjednik ministarstva i ministar Pravde pod namjesništvom, 1873—74 ministar Pravde u ministarstvu Marinovićevom. Kao ministar Pravde obraćao je C. naročitu pažnju na kaznene zavode i gledao je da ih uredi na savremen način. Zidanje kaznenog zavoda u Požarevcu početo je po njegovoj inicijativi. Njegovo je glavno djelo ukidanje tjelesne kazne (1873). Onda kad je bio predsjednik ministarstva, donesen je Ustav od 1869, ali u tome poslu on nije mnogo sudjelovao. Bio je jedan od najuglednijih članova stare konzervativne stranke i vrlo cijenjen kao savjestan, premda strog administrator i dobar pravnik. Zamjeralo mu se, da je 1864 okuražio vladu kneza Mihajla na donošenje zakona o stavljanju pod sud članova velikoga suda. Napisao je »Objasnjenje kaznitelnog zakonika« (1866), koje je dugo vremena služilo kao glavno djelo iz područja srpskog kaznenoga prava.

S. Jovanović.

CENIĆ MITA (1851 — 8/2 1888, Beograd). C. je bio jedan od vođa socijalističkog pokreta osamdesetih godina. Otpočeo je pisati socijalističke članke još 1872. Otišao je u Pariz da uči medicinu 1873. U oktobru te godine, na lažnu dostavu da sprema atentat na kneza Milana, koji se tada bavio u Parizu, zatvoren je, i poslije nekoliko nedjelja izagnan iz Francuske. U julu 1874 otišao je u Šabac, da bude urednik lista, koga je namjeravao pokrenuti Jovan Alavantić, advokat. Osumnjičeni da spremaju zavjeru protiv postojećeg stanja, oni su obojica zatvoreni i okovani 3/9 iste godine, i poslije nekog vremena predani sudu. 9/2 1875 osuđeni su: C. na 8 godina robije u teškim okovima, a Alavantić na 10 godina zatočenja, a obojica još i na po 5 godina policijskog nadzora. Okovi su mu skinuti 3/1 1877, a pomilovan je 3/6 1880. Po izlasku s robije, pokrenuo je 1881 Radnik, u kome je, zajedno s Dr. Dragišom Stanojevićem, vodio oštru borbu protiv radikala o tome, tko je pravi nasljednik ideja Svetozara Markovića. 1882 C. je pokrenuo Borbu i bio joj prvi vlasnik i urednik, dok nije prestala (1883). 1883 živio je u Ostružnici, blizu Beograda, i uređivao je nedjeljni list Istinu. 1885 pokrenuo je političko-književnu reviju Čas. Od 1886 bio je glavni saradnik Novog Beogradskog Dnevnika, ali ga je napustio 1887, zbog bolesti a i zbog sukoba s ostalim saradnicima socijalistima, s kojima je tom prilikom vodio kratku a oštru polemiku. Napisao je knjigu Ispod zemlje ili moja tamnovanja (1881), i političku brošuru Bogoslov i doktor (1881), u kojoj je, bez potpisa, vodio polemiku sa Dr. Lazom Pačuom, koji je, opet anonimno, napisao brošuru Građansko društvo i njegove društveno-političke partije (1881). Osim novinarskog rada C. je energično radio i na osnivanju radničkih društava, i postanak Općeg radničkog društva u Beogradu (14/9 1881) može se upisati i njemu u zaslugu.

J. Prodanović.

CENTRALNA BANKA. Centrala Beograd. Osnovana je 1903. Kapital 3.000.000. Rezerve 808.308, ulozi 4,027.459, vjerovnici 5,223.394, mjenice 1,623.920, zalozi 2,915.045, dužnici 6,059.162, nekretnine 963.959, poduzeća 711.000, vrijednosni papiri 1,001.284, dobit 405.474 din. Dividenda 10%. Predsjednik Drag. D. Pećić, direktor Stanojlović.

N. S.

CENTRALNA BANKA D. D. Centrala Zagreb. Od 1/1 1924 fuzionirana pod imenom Centralna Banka za Trgovinu, Obrt i Industriju. Kapital 25,000.000. Fondovi 2,625.000, ulozi 28,012.496, vjerovnici 139,444.065, gotovina 11,035.610, mjenice 24,131.569, vrijednosni papiri 4,314.125, dužnici

Digitized by Google

149,199.672, nepokretnosti 5,998.000, dobit 2,746.254 din. Dividenda 10%.
N. S.

CENTRALNA BANKA ZA TRGOVINU, OBRT I INDUSTRIJU. Centrala Zagreb. Filijale: Brod na Savi, Đakovo, Ivanec, Karlovac, Klanjec, Krapina, Koprivnica, Maribor, Novi Sad, Požega, Ruma, Varaždin, Veliko Trgovište. Osnovana je 1923. Kapital 25,000.000, od 1/1 1924 povećan na din. 125,000.000, spajanjem sa Centralnom Bankom (1910) i Centralnom Eskomptnom i Mjenjačkom Bankom. Do 1/7 1924 uplaćeno je 80,000.000 din. Fondovi 3,062.500, ulozi 29,935.209, vjerovnici 93,940.448, gotovina 5,526.205, mjenice 4,876.288, vrijednosni papiri 33,930.112, dužnici 110,729.003, nepokretnosti 1,740.346, dobit 3,053.688 din. Dividenda 10%. Bankarski poslovi. Predsjednik S. D. Alexander. *N. S.*

CENTRALNA ESKOMPTNA I MJENJAČKA BANKA D. D. Osnovana je 1902 i do 1920 zvala se Hrvatska Eskomptna i Mjenjačka Banka. Centrala Zagreb. Kapital 25,000.000. Fondovi 4,396.259, ulozi 27,447.775, vjerovnici 34,012.663, gotovina 3,044.883, mjenice 3,548.715, vrijednosni papiri 4,764.645, dužnici 81,108.997, nepokretnosti 1,750.000, dobitak 2,085.227 din. Dividenda 8%. Od 1/1 1924 fuzionirana pod imenom Centralna Banka za Trgovinu, Obrt i Industriju. Predsjednik Stanislav grof Lubienski.
N. S.

CENTRALNA KREDITNA BANKA, Beograd. Osnovana je 1921. Kapital 5,000.000. Rezerve 213.563, ulozi 6,736.389, vjerovnici 29,938.515, mjenice 572.269, dužnici 33,865.580, nepokretnosti 3,546.695, dobit 120.000 din. U 1924 (septembra) tražila je prinudnu nagodu izvan stečaja. Predsjednik Miloš Jaćimović, direktor Nikola Džinić.
N. S.

CEPELIĆ MILKO, etnograf (21/9 1853, Vuka, kotar Đakovo — 26/3 1920, Đakovo). Gimnaziju je svršio u Osijeku, a bogosloviju u sjemeništu u Đakovu. Bio je kapelan u Osijeku do 1878, ceremonijar u biskupiji u Đakovu do 1882, do 1894 tajnik biskupa J. J. Strossmayera, do 1910 župnik, a do smrti kanonik arhiđakon u Đakovu. 1888 imenovan je za papinskog komornika, 1901 za protonotara apostolskog. — Uz vanredno savjesno vršenje svojih zvaničnih i patriotskih dužnosti C. se bavio intenzivnim proučavanjem i pribiranjem građe iz narodnog života, a naročito tekstilnih rukotvorina. Sabrao je lijepu zbirku, ponajviše iz svog rodnog kraja, a ostavio ju je, stručnjački katalogizovanu, kao dar Etnografskom Muzeju u Zagrebu. Bio je jedan od najvrsnijih poznavalaca jugoslovenskih narodnih rukotvorina i neumoran propagator njihova unapređivanja i čuvanja. — Glavna su mu djela: Hrvatske narodne pjesme (1903); Narodno tkivo i vezivo (u Spomencviječu, 1900); O narodnom tkivu i vezivu (u djelu: J. Ibler, Jubilarna izložba gospodarskoga društva u Zagrebu 1891).
V. T.

CER, planina u Srbiji, sjeverno od rijeke Lješnice, 22 km sjeveroistočno od Loznice. Najviši visovi od sjeverozapada na jugoistok su: Kumovac 630, Veselinov Vrh 537, Cer 706, kota 625 m (razvalina Trojan). Sjeverozapadnim podnožjem prolaze drum i željeznička pruga: Šabac—Lješnica—Banja Koviljača; jugoistočnim kolni put: Šabac—Tekeriš—Loznica i Valjevo.

Literatura: S. Urošević, Cer, petrografska studija (Glas, 57).
P. V.

CERAR ANTON-DANILO, glumac i režiser (15/7 1858, Ljubljana). C. je svršio osnovnu školu, a zatim je stupio u zanat. Kao šegrt glumio je na privatnim i diletantskim pozornicama, osobito u katoličkom radničkom društvu u Ljubljani. Od 1877 je član Deželnog Gledališča u Ljubljani. Potporom kranjskog zemaljskog odbora studirao je kod režisera Šmahe Narodnog Divadla u Pragu, a zatim se usavršavao kod različitih njemačkih režisera. Poslije odlaska I. Borštnika u Zagreb vodio je neko vrijeme slovenačku dramu. Kao gost glumio je i u Hrvatskoj, Slavoniji i Istri, zatim u Bosni i 1905 u Srbiji. Priređivao je kazališne predstave sa svojom trupom u svima većim mjestima Slovenačke i stekao je mnoge zasluge za popularizaciju kazališne umjetnosti među Slovencima. 1915, kad je slovenačko kazalište zatvoreno, D. je osnovao i vodio u Ljubljani t. zv. malo gledališče. Od 1918 je opet redovni član Narodnog Gledališča. D. je glumio 22 godine isključivo ljubavne uloge i odlikovao se osobito u francuskoj komediji, zatim je prešao na uloge bonvivana i na uloge karaktera (Osvald u Sablastima H. Ibsena, Arhibald u Ljubavi triju kralja Sem Benellija). D. je uspio najviše u različitim narodnim tipovima, a javlja se još i danas u opereti.
F. Albrecht.

Digitized by Google

CERJE TUŽNO, selo u Hrvatskoj, županija i kotar Varaždin, općina Vidovec; željeznička stanica na pruzi Varaždin—Golubovec, od Varaždina 12 km k jugozapadu, podno Topličke Gore, blizu potoka Plitvice s desna. Ima poštu i telegraf, vlasteoski dvor, rudnik lignita (1922 : 7.307 t), parnu ciglanu. *J. M-n.*

CERKNIŠCA, ponornica u Slovenačkoj. Izvire pod Žilčem, pri Šent Vidu (kota 840 m), uglavnom teče k jugozapadu pokraj mjesta: Hribljane, Krušče, Begunje, Cerknica; ponire u Cerkniškom polju na apsolutnoj visini 548 m. Vjerojatno se poslije podzemnog toka nastavlja u ponornici Rak. Dužina toka je 42·3 km, a površina sliva je neodređena. *P. V.*

CERKNIŠKO JEZERO, periodsko krasko jezero u Cerkniškoj kotlini, u Slovenačkoj, između planina: Veliki Javornik (1.268); Laznik (1105); Križna Gora (875); Loški vrh (878); Slivnica (1.115 m), na granici dolomita i krečnjaka. Ono je najbolje ispitano i najpoznatije od svih kraskih jezera. Preplava obično počinje pri jesenjim kišama, i nastane jezero sa površinom do 28 km². Pri srednjem je vodostaju apsolutna visina površine 558 m. Ako su kiše vrlo obilne, jezero se znatno poveća, za skoro 10 km² i preplavi polja i livade okolnih mjesta na istoku i sjeveru: Žirovnice, Grahova, Martinjaka, Jezera Donjeg i Donje Vasi. S manjim ili dužim prekidima preplava prosječno traje do početka ili polovine augusta, nešto više od 10 mjeseci. Vodu jezero dobiva iz nekoliko stalnih i periodskih izvora, a osim toga i rječicama: Cerkniščom, Žirovniščicom, Strženom, Lipsenjom. Riječni se tokovi jako produže, kad preplava pređe. Tada se Cerkniška sastane sa Strženom kod Križa, dubokog mjesta u kotlini i skoro stalno pod vodom, 3·2 km jugo-jugozapadno od varošice Cerknice. Kod odvodnjavanja jezera najvažniji su veliki broj ponora, od kojih neki imaju karakteristična imena: Vodonos (10 otvora), Rešeto (6 otvora), Okence, Rešetice (mnogobrojne pukotine i prsline u kamenu), Velika Ponikva (2 otvora), Levišča, Ponikvica. — Pravo i stalno jezero leži na jugozapadnom kraju kotline, ograničeno planinama: Klini vrh (617), Čela Gora (1.037), Suhi vrh (986) na zapadu, kota 583 i kota 581 m na istoku, i zove se Zadni Kraj. Ono je dugačko 1·5 km, široko 0·5 km, s površinom od 0·575 km² (prema specijalnoj karti).

Literatura: W. Urbas, Das Phänomen des Zirknitzer Sees und die Karstthäler von Krain (Zeitschr. d. Deutschen und Oesterr. Alpenvereins, 1879); Žirovnik, Cerkniško Jezero (1899, izd. Slovenske Matice); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges. 130, Bd. V, 1903/04). *P. Vujević.*

CERKVENI GLAZBENIK, najstariji slovenački list za muziku. Posvećen je u prvom redu potrebama crkve, a uzima u istoj mjeri u obzir i svjetsku muziku. C. G. izlazi od 1878 u Ljubljani, pod redakcijom Jan. Gnezde, Ant. Ferstera, St. Premrla i organ je Cecilijanskog društva u Ljubljani. Svaki broj ima i muzičke priloge. *J. G.*

CERLJEN MARKO. V. Czerlien M.

CERNIG KARLO. V. Czörnig K.

CERNIK, trgovište u Slavoniji, županija Požega, kotar Nova Gradiška; od Nove Gradiške 3 km k sjeveru. Ima 1.689 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, franjevački samostan, rabinat, pučku školu. U C. je tvornica pokućstva, Bantlinska kemička tvornica, pilana, pecara, ugljenik. — C. je staro mjesto; 1387 bio je kod C. potučen ban Ivan Horvat. Za turskoga gospodstva sjedio je u C. aga, koji je upravljao cijelim okrugom. Za oslobođenja Slavonije ispod Turaka, krajem 17 vijeka, C. se često spominje zajedno s Pakracem. *J. M-n.*

CEROVA KOSA, brežuljci u Bosni, između rijeka: Une—Strigove Vode, 6·5 km jugo-jugozapadno od Bosanske Kostajnice, visoki do 407 m. Sjeverozapadnim podnožjem vodi drum Bosanska Dubica—Bosanska Kostajnica —Bosanski Novi. *P. V.*

CEROVIĆ NOVICA, vojvoda i senator crnogorski (27/10 1806, Tušinja, Drobnjak — 14/1 1895, Tušinja). C. je bio jedan od prvih Drobnjaka u svoje vrijeme i poštovana ličnost u cijeloj Crnoj Gori. Pošto je ostao rano bez roditelja (oca su mu, protu Milutina Cerovića, objesili Turci u Pljevljima 1813), uzela ga je strina Simona i othranila. C. je bio dovoljno pismen za svoje vrijeme; bio je bistar i uviđavan čovjek. Kao takav išao je često po plemenu s ondašnjim drobnjačkim glavarima radi raspravljanja plemenskih stvari i tako se upoznao s plemenom. Tušinja je na

Digitized by Google

kraju Drobnjaka, i kako je tu bilo nekoliko uskočkih sela: Strug, Sirovac i dr., imao je C. vrlo važnu ulogu, jer je Drobnjak održavao vezu sa Cetinjem i Crnom Gorom preko Morače. Stoga je C. već u 27 godini postao knez za svoje mjesto. U pogibiji Smail-age Čengića igrao je C. vidnu ulogu (to je Novica, koji se u Mažuranićevom spjevu spominje). Po pogibiji Smail-aginoj otišao je na Cetinje i vladika Rade postavio ga je za senatora. Bio je 16 godina senator (od 1840 do 1856) na Cetinju i predstavnik Drobnjaka, i ako su ovi za to vrijeme bili tobož pod Turcima. Po oslobođenju Drobnjaka C. se vratio u Tušinju i tu je ostao do smrti. Bio je čovjek srednjega rasta i lijepo razvijen. I ako seljak, čitao je dosta i to najviše historiju. *S. Tomić.*

CERSKA BITKA 30/7—8/8 1914. Prema ratnom planu, a na osnovu izvještaja o srpskom rasporedu snaga, i na osnovu izviđanja zgodnih mjesta za prijelaz preko Drine, komandant 5 austro-ugarske armije naredio je, da se u zoru 30 jula 1914 godine počne prijelaz preko Drine i dalje nastupanje u Srbiju. Srpski zaštitni odredi zadržavali su nastupanje austro-ugarskih trupa, a srpska vrhovna komanda, kad je došla do zaključka o mjestu prijelaza glavne snage austro-ugarskih trupa, poduzela je napad na 5 austro-ugarsku armiju preko Cera i Iverka. Na taj način došlo je do bitke na Ceru (ili na Jadru).

Prostor, na kojem se izvodila bitka na Ceru, ograničen je sa sjevera Savom od ušća Kolubare do ušća Drine, sa zapada Drinom do Ljubovije, s juga linijom Ljubovija planina—Povljen—Maljen—Suvobor, s istoka Ljigom i Kolubarom. Sjeverni dio prostora je ravnica Mačva, a do rijeke Jadra je ispunjen planinama, čija visina nigdje ne dostiže 1.000 metara. Svojim granjem, plastikom, kulturom kao i dosta razvijenom mrežom komunikacija, bojište uglavnom dozvoljava manevriranje i većih masa u svima pravcima, no samo dok je vrijeme lijepo i suho. Glavni čvor je planina Cer (705 m), čije je opće protezanje jugoistok-sjeverozapad i od uzanog grebena padaju na jug strmo, a na sjever blago kose, razdvojene dubokim i teško prolaznim jarugama. S ovim je u tijesnoj vezi planina Iverak (442 m), koja ispunjava sav prostor između rijeka Jadra i Lješnice. Južno od rijeke Jadra prostor je potpuno planinskog karaktera, strm, ispresijecan, obrastao šumom, teško savladljiv i skoro besputan. Najvažniji strategijsko-geografski objekt je Valjevo, centar svih komunikacija na prostoru.

U bitci na Ceru je učestvovalo s austro-ugarske strane: 5 armija od dva korpusa (8 i 13) i 3 brdske brigade (9, 21, 7, 36 i 42 domobranska divizija, 11, 12, i 13 brdska brigada), od 2 armije 9 korpus (2 divizije) i od 4 korpusa 1 divizija (29) — svega 9½ divizija (oko 200.000 ljudi, s obilnom artilerijom). Sa srpske strane: 3 armija od 3 divizije (drinska 1 i 2 i moravska 2), 2 armija 4 divizije (moravska 1, kombinovana, šumadijska 1 i konjička) i 1 armija sa 2 divizije (timočka 1 i 2) — svega 9 divizija, od kojih 1 konjička (oko 180.000 ljudi, s dosta slabom materijalnom spremom, naročito artilerijom).

Raspored snaga pred bitku bio je: austro-ugarska 5 armija na liniji Ljubovija—Zvornik—Rača; 2 armija na liniji Rača—Šabac—Zemun, s one strane Drine i Save. Srpska 3 armija oko Valjeva s istaknutim: Obrenovačkim odredom od Golog Brda do ušća; drinskom divizijom 2 poziva od ušća rijeke Vukodraže duž Save do Rače i odatle duž Drine do Malog Zvornika (u njenom sastavu šabački, loznički, lješnički odred i pridan joj jadarski četnički odred); ljubovijskim odredom od Ljubovije do Uzovnice i odredom na Debelom Brdu. Cilj odreda je bio sprečavanje prijelaza preko Save i Drine i zaštita pravaca k Valjevu. 2 armija na liniji Topola—Aranđelovac—Lazarevac s istaknutom dunavskom divizijom 1 od Grocke do ušća Kolubare, 1 armija glavnom grupom na liniji Stari Adžibegovac—Topola, s istaknutim odredima od Grocke na istok (konjička divizija od ušća Morave do Grocke).

Plan bitke austro-ugarski: s 5 armijom preći Drinu na fronti Lješnica—Loznica i prodirati na fronti srpskih trupa dolinom Jadra k Valjevu, s 2 armijom preći Savu kod Šapca, prodirati u desni bok i pozadinu srpskih trupa pravcem Šabac—Koceljeve—Valjevo, te time potpomoći prodiranje 5 armije na fronti. Plan bitke srpski: s 3 armijom i njenim istaknutim odredima, što duže i što uporније zadržavati austro-ugarske trupe u prodiranju dolinom Jadra k Valjevu, a kad se situacija razjasni, s 2 armijom probiti austro-ugarsku frontu i zatim upraviti silan udar u lijevi bok i pozadinu neprijatelja i

Digitized by Google

primorati ga na povlačenje pod najtežim prilikama, 1 armija imala je ostati u strategijskoj rezervi na Ubu (kasnije je u toku bitke upotrebljena jedna divizija za zaštitu lijevog boka, a pred kraj bitke još dvije divizije za zaštitu desnoga boka bojnog rasporeda).

30 jula u zoru počeo je 13 austro-ugarski korpus da vrši prijelaz preko Drine dvjema kolonama: jednom (36 divizija) u blizini sela Batara i drugom preko gaza na putu Kozluk—Koviljača. Sjeverna kolona prešla je oko 4·20 sati Drinu preko Ade Kurjačice (u blizini sela Batara), a u isto vrijeme artilerijska vatra sa cijele fronte 5 i 2 austrijske armije nagovještavala je ozbiljne operacije na cijeloj fronti. Oko 9 sati pokušaj lozničkog odreda, da baci neprijatelja natrag preko Drine, nije uspio, i loznički odred bio je prinuđen da se povuče, a 36 austro-ugarska divizija je do 13 sati uspjela da prebaci 7 bataljuna i da pod njihovom zaštitom podigne most, a uveče se prebacila cijela na desnu obalu Drine i uredila mostobran u visini sela Šora. Južna kolona nije uspjela da prijeđe gazom, već je i ona domarširala na most kod Kurjačice, gdje je uveče stigla. U isto vrijeme 8 korpus prešao je Drinu kod Samurovića-ade (u blizini Amajlije), a tek oko 20 sati uspjela je prethodnica da se učvrsti na desnoj obali i omogući podizanje mosta. Glavna snaga korpusa ostala je dijelom na ostrvu (Osmin Šib), dijelom na lijevoj obali. Srpski lješnički odred povukao se istočno od Lješnice. — 2 armija je prešla jednim dijelom (29 divizije) kod Srijemske Mitrovice i zauzela sela Noćaj, Ševarice i Drenovac (srpske trupe 3 poziva povukle se na jug do Bele Reke), a jednim dijelom 4 korpusa (44 puk) kod Šapca, koji je zauzela. Srpski šabački odred povukao se do Cerovca, a rezervom je došao do Slatine. Lozнички i šabački odred pred veče pojačani su s po jednim pukom (iz Valjeva), šumadijska divizija 1 poziva krenula u 16·30 preko Koceljeva k Šapcu, zanoćila je oko Uba, ostale divizije 2 armije (osim dunavske 1) krenule su ka Ubu. 1 armiji naređeno je prikupljanje na liniju Aranđelovac—Lazarevac, a konjičku diviziju da odmah uputi na Ub.

31 jula: austro-ugarske trupe prebacivane su na desnu obalu Drine i Save na mjestima, gdje su juče prešle, no nisu nastupale dalje od željezničke pruge zapadno od Loznice i od južne ivice Šapca. — Ovoga dana austrijske trupe prešle su manjim dijelom i kod Zvornika i zadržale se na obali. Trupe od Samurovića-ade i Mitrovice nastupale su na jugoistok. Kod srpske 3 armije pojačani odredi lozнички i šabački ostali su na svojim položajima, ove utvrdili i bili pojačani svježim trupama. 2 armija: šumadijska 1 zanoćila je kod Koceljeva, kombinovana i moravska 1 kod Uba.

1 augusta: dijelovi 8 korpusa napali su rano na lješnički odred, koji se, poslije uporne obrane, oko 7 sati, povukao na Vidojevicu, a oko 8 sati i s ove na položaj Rasadnik—Dulića kosa. 13 korpus, ne dočekavši da mu 8 korpus, napadom preko Lješnice, prokrči put, oko 13 sati počeo je snažan napad na cijelu frontu lozničkog odreda, prebacujući svježe trupe preko novopodignutog mosta kod Šepka. Lozнички odred, pojačan jednim pukom, uporno se branio, i tek oko 20 sati 30 min. morao je odstupiti na položaj Vučija plast—Preljevska crkva—Runjani—Jezero. 13 korpus nije gonio. — Preko noći lješnički i lozнички odred povučeni su u sastav svojih divizija, koje su te noći posjele jarebičke položaje. — Dijelovi 4 austrijskog korpusa prebacivani su i dalje kod Šapca i podigli most kod šabačke carinarnice.

Šumadijska 1 kretala se cijelog dana i tek oko ponoći iskupila se na položaju Mišar—Potes—Jevremovac, pod zaklonom pojačanog šabačkog odreda, koji je od podne vodio borbu oko južne ivice varoši, no nije ju zauzeo. — Kombinovana divizija prikupljena je na liniji Kožuvar—Vukićevica spremna za pokret. Moravska 1 kod Uba. Cijela 1 armija prikupljena je bila oko Aranđelovca.

2 augusta: Srpska Vrhovna Komanda našla je, da je situacija jasna, da austro-ugarske glavne snage djeluju dolinom Jadra, a sporedna preko Šapca, i riješila, da 3 armija zadržava neprijatelja s fronte, a 2 armijom da izvrši snažan napad od Velikog Bošnjaka preko Cera u lijevi bok i pozadinu. Zato je izdala direktivu: da 3 armija uporno zadržava neprijatelja i dovrši utvrđivanje Valjeva; 2 armiji: da konjičku diviziju uputi na frontu Šabac—Lješnica, da ona rasvijetli situaciju u Mačvi i udari u bok i pozadinu glavne snage austrijske, sa 2 divizije da hitno krene pravcem Koceljevo—Tekeriš, i odatle da napadne u lijevi bok, a šumadijskom divizijom da zauzme Šabac ili, ako to ne može,

Digitized by Google

da uporno brani pravac prema Koceljevu. 1 armiji: da jednom divizijom stigne na Ub, a dvjema u Lazarevac. Još preko noći drinske divizije 1 i 2 povukle su se na jarebički položaj (Popov Parlog—Bogićevića kuline—Groblje—Puškarevac—Majdan, s istaknutom tačkom Veliki i Mali Gradac). U toku dana Austrijanci nisu vršili napad, već su se prikupljali na juče zauzetom položaju (G. Dobrić—Grnčarsko groblje—Krst—Jezero), osim na krajnjem desnom krilu, gdje su oko 16 sati zauzeli Popov Parlog, sa koga se posada povukla na Božino. Na krajnjem lijevom krilu jedna austrijska divizija (42 domobranska), poslije teških napada i uporne borbe, zauzela je u mrak Krupanj.

Kod 2 armije: kombinovana divizija cijelog dana marširala je i u Velikom Bošnjaku dobila zapovijest, da jednim pukom s 1 baterijom hitno odmaršira na Cer preko Trojana prema Kosaninom gradu i da ga zauzme; jednim pukom s baterijom da osigura pravac Šabac—Tekeriš, a ostalim snagama da se zadrži kod Tekeriša prema Lješnici i Iverku. Marširajući u takvom poretku, puk, koji je marširao k Trojanu, naišao je kod Lisine na austrijske trupe i oko ponoći tu se razvila jaka noćna borba, u kojoj je učestvovala cijela divizija, osim jednog puka. Borba je trajala do zore. Kombinovana divizija nije uspjela u napadu i povukla se na svoj polazni položaj. Austrijska 21 domobranska divizija (iz 8 korpusa), koja je također nastupila i grebenom Cera, stupila je u ovu borbu isto tako bez reda, i pred zoru neki dijelovi te divizije odstupili su, a jedan dio se zadržao kod Trojana i utvrđivao se. Moravska 1, u svom kretanju od Velikog Bošnjaka promijenila je pravac k Tekerišu i dalje Iverkom k Obrežu. Šumadijska 1 po zapovijesti se povukla na položaj Kujavica—Kota 174—Bunarina mala, i uputila dijelove 3 armije u njen sastav. Austrijanci su ovoga dana doveli u Šabac još 29 diviziju (pored 7 divizije, koja je tamo već bila) i nisu uznemirivali šumadijsku 1 u njenom povlačenju. 1 srpska armija postupala je po zapovijesti.

3 augusta: Glavna snaga 5 austrijske armije napala je trupe 3 srpske armije na jarebičkim položajima. Poslije uporne borbe cijelog dana napad je bio odbijen, ali se srpska 3 armija u toku noći povukla na položaj Marjanovića vis—kota 241—kota 263—Groblje, da ne bi bila odbačena od glavnog pravca, jer je slab odred kod Krupnja, pretrpjevši velike gubitke, bio razbijen i preko noći se prikupljao na Ravnom brdu. Dok je 13 korpus (glavna snaga 5 austrijske armije) napadao srpsku 3 armiju, 8 korpus (9 i 21 domobranska [Landverska] divizija), po prijelazu Drine kod Jerinića-ade, 2/8 nastupao je obroncima Cera i to: 9 divizijom južno, a 21 domobranskom divizijom sjeverno od Cera, i noću je izbijao na liniju Devič—Lisina—Borno polje, a 3 augusta napao je kombinovanu i moravsku diviziju 1. Kombinovana divizija, uslijed bočne vatre, povukla se na položaj Krivajska kosa—Radonjića brdo—Kik—kota 325. Moravska 1 odbila je napad i izašla na liniju Begluk, istočno od sela Milakovića—Cer. Austrijske trupe pred njom povukle su se na kosu kod sela Jugovića. Zbog izvješća, da se Austrijanci povlače, pred veče je upućen jedan puk iz kombinovane divizije u nasilno rekognosciranje prema Trojanu. — Konjička divizija, pojačana pukom pješadije i baterijom, izviđajući između Šapca i Lješnice, izbila je, poslije male borbe, glavnom snagom na položaj Beli Kamen—Šibovi, a jednim pukom na Bobije (kota 372). Na tom položaju glavna snaga je izdržala napad jakih snaga, a kad ju je na položaju izmijenila šumadijska 1, povukla se u bivak kod Slatine. Austrijske trupe (2 puka sa 2—3 baterije) ostale su na položaju Bogosavac—Lipolist s prednjim dijelovima na kosi kod Culjkovića. Šumadijska 1, pri pokretu za napad na Šabac, doznala je, da se na lijevom boku nalazi jaka austrijska kolona, te je obustavila napad na Šabac i pošla prema toj koloni, no dok je stigla, konjička divizija s jednim pukom šumadijske 1 protjerala je austrijske trupe i šumadijska 1 samo je izmijenila konjičku diviziju na položaju. 1 armija koncentrirala je svoje divizije kod Uba, a poslije podne uputila moravsku 2, da preko Valjeva izbije na odsjek Jolina breza—Stave—Sovački Kik.

4 augusta: Austrijska domobranska divizija napala je od podne cijelu frontu drinske 1, naročito jako na krajnjem lijevom krilu. Dvaput je napad ponavljan i oba puta odbijen. Drinska 1 ostala je na svojim položajima, ne goneći odbijene austrijske trupe. Drinska 2 cijelog dana utvrđivala se na novim položajima, austrijske trupe nisu napadale. Kod 2 ar-

Digitized by Google

mije još od jutra austrijske jače trupe vršile su napad na cijelu frontu moravske 1, i pošto je nekoliko napada odbijeno, lijevo krilo obuhvaćeno, moralo se povući na Ilino brdo. Ostale trupe moravske 1 preko noći povukle su se na položaj Kalem—Preboj. Austrijske trupe nisu gonile. Kombinovana divizija odbila je napad austrijskih trupa na svoje unutrašnje krilo, poduzela napad i zauzela desnim krilom (2¼ puka) Trojan—Parlog, lijevim ostala na položaju Radonića brdo—Kik—kota 330. Austrijske trupe pred njom u neredu su odstupale k Rašuljači i Rajinom grobu. — Konjička divizija napala je austrijske trupe na fronti Bogosavac—Culjković—Čokešina, poslije malog otpora protjerala ih i zanoćila na liniji Bogosavac—Culjković. Austrijske trupe pred njom zanoćile su kod Kosovca, Visokog Parloga i Lipolista, a jačim snagama u pokretu na pravcu Prnjavor—Slepčević. — Šumadijska 1 cijelog dana vršila je napad na Šabac, protjerala austrijske trupe na južnu ivicu varoši i zanoćila je na liniji Mišar—Potes—Jevremovac. Kod 1 armije: moravska 2 stigla u Valjevo, timočka 1 i 2 na putu za Ub.

5 augusta: Kod 3 armije rano izjutra austrijske trupe su napale na krajnje lijevo krilo drinske 1, poslije žestoke borbe bile su odbijene i lijevo krilo drinske 1 prešlo je u gonjenje. Austrijske trupe odstupile su prema Krupnju. Na ostaloj fronti drinske 1 bila je samo artilerijska borba. Austrijske trupe nadmoćnom snagom napadale su cijelog dana cijelu frontu drinske 2 i poslije nekoliko ponovljenih napada uspjele su da potisnu desno krilo s Marjanovića visa na Ovčarevac. Na ostalom dijelu fronte bile su odbijene. — Moravska 2 došla je u sastav 3 armije i ovoga dana izbila je uz borbu na liniju Beljevine—Jalovik, jednim pukom na Soldatovića gajeve. Moravska 1 vršila je napad i uspjela da do noći zauzme liniju Groblje—Begluk—Spasovine, na kojoj je i zanoćila. Kombinovana divizija vršila je cijelog dana napad na cijeloj fronti i uspjela je da zauzme i zanoći na liniji Trojan—Preki rt—Gaj, na kome je odbila noćni napad. Konjička divizija bila je prešla u napad, ali zbog povlačenja šumadijske 1 i sama se povukla i zanoćila je na liniji Brestovac—Raskršće—Metković. Kod šumadijske 1 austrijske trupe napale su nadmoćnom snagom cijelu frontu i poslije uporne borbe cijelog dana trupe šumadijske 1 povukle su se na položaj Kujavica—Leskića mehana—Šančevi—Varna, na kome su se preko noći utvrđivale. Iz 1 armije timočka 1 upućena je na prostor Rumska—Volujac, timočka 2 k Ubu, dunavska 1 kod Beograda.

6 augusta: Kod drinske 1 vođena je samo artilerijska borba, poglavito tukući austrijske dijelove, koji su odstupali prema Krupnju. Divizija se prikupila na Radevskom kamenu i pojačala drinsku 2 jednim pukom. Na lijevo krilo i centar drinske 2 austrijske trupe razvile su bile jaku artilerijsku vatru i tek poslije podne poduzele napad, poglavito na Groblje, ali poslije uporne borbe svi su napadi bili odbijeni, a divizija je ostala na svojim položajima. Na desnom krilu pojačan odred s Ovčarevca već pred mrak poduzeo je napad na austrijske trupe na Marjanovića visu i Čajinovcu, podišao je položaju i u noćnom napadu uspio da zauzme položaj. Austrijske trupe povukle su se na zadnju ivicu položaja, tako da su do zore oba neprijatelja bila na samom položaju. Moravska 2 zauzela je ovog dana položaj Belovodić i utvrdila ga. Lijevo armijsko krilno osiguranje, pojačano pukom (iz moravske 2) kod Rožnja, vodilo je cijelog dana jaku borbu i održalo se na položaju. Moravska 1 u toku noći odbila je dva pokušaja napada austrijskih trupa i rano izjutra poduzela je napad na Veliku Glavu, osiguravajući se na položaju Begluk—Jugovići jednim pukom. Poslije teške borbe uspjela je da ovlada Velikom Glavom i produžila je napad na Rajin grob, kuda su austrijske trupe odstupile (u bijegu) i na leđima njihovim uspjela je, da jednim silnim naletom izbije na Rajin grob, kuda je nastupao i jedan puk kombinovane divizije.

Kada je ovaj proboj fronte izvršen, moravska 1 poduzela je gonjenje razbijenih austrijskih trupa grebenom Iverka i poslije manjih zaštitničkih borbi uspjela je da izbije na Vučija plast, gdje je i prenoćila. Puk na lijevom krilu ostao je na položaju, štiteći bok i pozadinu, i na njemu odbio slabiji napad austrijskih trupa. Kombinovana divizija prošlog dana u noć, poslije nepogode, koja je bila nastupila, zauzela je Kosanin grad, a izjutra je držala frontu Kosanin grad—Biljevine—Rašuljača, i odmah je poduzela gonjenje razbijenih austrijskih trupa grebenom i padinama Cera, i protjerujući ih uspjela je, da

Digitized by Google

izbije na liniju Vidovica—Parlog—Jadranska Lješnica. Konjička divizija, zbog povlačenja šumadijske 1, i sama se povukla na položaj Ljigin grob—Stari vinogradi—Belege—Suvača—kota 284. Šumadijska 1, napadnuta austrijskim snagama, poslije jakog otpora (da ne bi bila razbijena), povukla se u redu na položaj Bunarina mala—kota 174—rijeka Mlakva, s jednim odredom kod sela Kujavice. Austrijske trupe nisu gonile i veoma oprezno su zauzele položaj, na kome je vođena borba.

Austrijska 5 armija, napadnuta srpskom 2 armijom, nije napad izdržala, a ne mogavši izvojštiti značajniji uspjeh prema srpskoj 3 armiji, niti se nadati pomoći austrijske 6 armije, koja je tek počela napad na srpsku užičku vojsku, a tako isto uvidjevši, da 4 korpus od Šapca ne može poboljšati situaciju, poduzela je na cijeloj fronti odstupanje na zapadnu obalu Drine, ali se ovo odstupanje pretvorilo u bijeg.

7 augusta počinje eksploatacija pobjede i srpske trupe su poduzele gonjenje: 3 armija je izbila drinskom 1 i 2 na liniju Mali Gradac—Miškovac—Stara sudnica, a moravskom 2 na Vrhovine; 2 armija: timočkom 1 (koja je ušla u njen sastav) gonila je do linije Jarebička crkva (kota 100)—Puškarevac—Majdan; kombinovanom divizijom do linije Lješnica—Vidojevica—M. Vidojevica—Jadranska Lješnica. Austrijske trupe, pred svima ovim divizijama, davale su otpor i vodile su neznatne zaštitničke borbe, dok je konjička divizija u svom gonjenju imala jačih sukoba kod sela Grušića i na položaju Madžarsko groblje—Duga šuma, s kojih je protjerala austrijske trupe i zanoćila je sa 2 puka na pravcu Lješnica—Šabac, koji je držala u svojim rukama, a s ostalim trupama (pojačana je bila 1 pješadijskim pukom i artilerijom) na liniji Kosovac—Visoki Parlog—Glavica. Šumadijska 1 bila je i ovoga dana napadnuta s 3 puka pješadije, jednim pukom konjice i 3 poljske baterije, ali je taj napad odbila tako snažno, da su se austrijske trupe povukle na liniju Mahovo—Korman—Mišar, gonjene artilerijskom vatrom i slabim dijelovima, a divizija je ostala na svojim položajima. Timočka 2 pristizala je na lijevo krilo šumadijske 1.

8 augusta: 3 armija s drinskom 1 i 2 izbila je na liniju Krst—Jezero s odredom na Tršićkom brdu i odatle na lijevo prema koti 312 i 317 (pred frontom ove armije moravska 1), moravskom 2 kod Krupnja, Grobnice i na Šancu jednim odredom do Zvornika i jednim podišla Ljuboviji. 2 armija: moravskom 1 izbila je, poslije dosta znatnih zaštitničkih borbi, na liniju Kličevci—Klupci s jakim izviđačkim odjeljenjima do Drine, timočku 1 uputila je u Valjevo; kombinovanom divizijom posjela je desnu obalu Drine (i sva ostrva i ade) od ušća rijeke Lješnice do Žeravije. Konjička divizija ovog dana izbila je na Drinu od Dubovića do Sofića-ade i na Džajevac.

Slijedećih dana sve su austrijske trupe bile prebačene preko Drine, a kad je 11 augusta zauzet i Šabac, onda i preko Save, čime je i završena ova bitka.

Gubitci srpske 1, 2 i 3 armije u ovoj bitci bili su oko 240 oficira i 15.200 vojnika, izbačenih iz stroja. Kod austrijske 5, dijela 6 i 2 armije mnogo veći (oko 30.000), zarobljenih je bilo 4.500 oficira i vojnika.

Rezultati bitke bili su: velika materijalna i moralna pobjeda srpske vojske, ogroman plijen i potpuno ometanje cijelog austrijskog ratnog plana. Posljedice bitke bile su, da su se Austrijanci i na sporednim bojištima (prema užičkoj vojsci i iz Sandžaka) morali povući sa srpskog teritorija u Bosnu i tek poslije nove pripreme i dovlačenja novih trupa poduzeti operacije na ovom bojištu.

V. Belić.

CERVA. V. Crijević.

CESAR PAVAO, nastavnik za vinogradarstvo i voćarstvo u Samoboru (1/1 1871, Beletinec, kraj Varaždina). Svršio je zemaljsku ratarnicu u Križevcima (1888) i jednogodišnji vinarski tečaj u negdašnjoj Uzornoj pivnici u Zagrebu (1889). Poslije prakse stupio je 1891 u državnu službu i radio 1894 u Jastrebarskom, a 1894 do 1897 u Samoboru, te je u regeneraciji vinograda u plješivičkom vinogorju odlično sarađivao. 1897—1906 upravljao je vinogradarskim i voćarskim uredbama u Božjakovini. Od 1906 radi opet u Samoboru kao vinogradarski i voćarski stručnjak. — Glavno mu je djelo: Uputa u vinogradarstvo (1896), koje je izišlo u 4 izdanja i mnogo pridonijelo unapređenju vinogradarstva u Hrvatskoj i Slavoniji. *I. R.*

CESAREC AUGUST, književnik (1896, Zagreb). Učio je srednje škole u Zagrebu. Kao đak sudjelovao je u atentatu na komesara Cuvaja, radi čega je proveo 2 godine u Mitrovici

Digitized by Google

u tamnici. Sarađuje u novinama, a jedan je od glavnih saradnika časopisa Književna Republika. Posebice izdao je knjigu pjesama Stihovi (1919) i novelu Sudite me! (1925).

B. V.

CESARGRAD, ogromna ruševina grada u Hrvatskoj. Prvi put se spominje 1399. Vlasnici su mu bili: knezovi Celjski, pa Erdödy do novijega doba. Grad nema branič-kule, a utvrđen je i brijeg prema gradu, pa su te tvrđave spojene u jednu 14—16 vijeka. *Đ. S.*

CETINA. 1. Rijeka u Dalmaciji. Izvire na sjevernom kraju Cetinskog polja iz dva jaka vrela, na podnožju Dinare planine, sa 380 m apsolutne visine. U gornjem toku teče k jugojugoistoku, kroz Sinjsko polje i do Sikavice na jug, zatim na jugoistok, a kod Duara naglo okrene na zapad, probija vijenac između planine Mosora i Biokova i kod Omiša se uliva u Jadransko More. Cetina teče kroz nekoliko manjih polja, a između ovih kroz klisure, gdje nastaju slapovi: Garjaka, na gornjem toku, između Cetinskog polja i mjesta Koljana, Velika (48 m visine) i Mala Bukavica (7 m) na donjem toku, kod mjesta Zadvarja. Najglavnije su pritoke C. Karakašica i Ruda-Grab. Dužina toka je 102 km, a površina porječja neodređena, zbog vapnenačkog sastava zemljišta, i može varirati u granicama od 1.970 do 6.130 km². C. ima tip potpuno neuravnoteženog toka, jer se pad povećava od izvorišta prema ušću: od vrela do sjevernog kraja Sinjskog polja 2·08 m na km dužine, kroz Sinjsko polje — od Grebčine do Trilja — 0·46 m/km, od Trilja do Kreševa 4·68 m/km, od Kreševa do Omiša 6·79 m/km. Na tome je dijelu toka pad od. Kreševa do Podgrađa 21·71 m/km, od Podgrađe do Omiša 1·81 m/km. Srednja je veličina pada na cijeloj rijeci 3·72 m/km. Zbog velikog pada C. raspolaže dosta znatnim hidrauličkim snagama: pri srednjem najnižem vodostaju prosječno sa 39.000 HP. *P. Vujević.*

2. Zemlja oko rijeke Cetine. U srednjem vijeku to je županija C. (oko 950), kojoj je središte bilo Sinjsko polje. Oko 1045 i dalje pripadala je županija C. u crkvenom pogledu nadbiskupiji splitskoj. U kasnijem srednjem vijeku ističu se kao gospodari i knezovi cetinski Nelipići (1210 do 1435), a poslije njih kratko vrijeme Talovci. *J. M-n.*

CETIN-GRAD. 1. Selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Slunj, od Slunja 13 km k sjeveroistoku. Prije se zvao Vališ-selo. Ima 489 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine slunjske, poštu. Od sela C.-G. 2½ km južno razvaline su grada C.-G., a od njega 1 km dalje selo Cetinska varoš. *J. M-n.*

2. C.-G. je sredovječni grad, pretvoren u tvrđavu, s poligonalnim tabijama po turskom običaju. U C.-G. bio je izbor Ferdinanda za hrvatskog kralja 1527. Porušen je po nalogu krajiške vojne uprave 1867. *Đ. S.*

CETINSKI IZBOR 1527. 10/10 1526 izabran je u Stonom Biogradu Ivan Zapolja za ugarskoga kralja, a idući je dan okrunjen krunom Sv. Stjepana. Ovo je bio jak udarac za Habsburgovca nadvojvodu Ferdinanda zato, što je morao priznati izborno pravo ugarskim i hrvatskim staležima, i naročito zato, što je njegov suparnik ovim aktom uzeo upravu Ugarske u svoje ruke i stekao naklonosti kod stranih vlasti, koje su najvećim dijelom bile protivne Habsburgovcima. Krunidbom je Zapolja u očima većine naroda u Ugarskoj i Slavoniji riješio pitanje popunjenja upražnjenog prijestola u svoju korist. Mnoge Ferdinandove pristalice pokolebale su se; ostali su mu vjerni samo oni, koji su računali na njegovu moć i na izdašniju pomoć od njega. To su bili Hrvati u Hrvatskoj i lični protivnici Zapolje, t. zv. ugarska dvorska stranka. Slavonija se brzo opredijelila za Zapolju. To nije odlučivao samo geografski položaj Slavonije, nego i to, što je u Slavoniji mnogobrojno madžarsko plemstvo vršilo odlučan utjecaj na politički pravac zemlje. Poslije odlaska turske vojske, iza bitke na mohačkom polju, i Ivanovog krunisanja, počelo se javno mnijenje u Slavoniji odvraćati od Ferdinanda. U novembru 1526 poklonili su se Zapolji knez Krsto Frankopan, zagrebački biskup Šimun Erdödy i Ivan Tahi, i time je Ferdinand izgubio čitavu Slavoniju.

Polovinom oktobra 1526 skupio se sabor hrvatskog plemstva, izgleda, u Cetinu. Tu su došli komisari Ferdinandovi Pichler i Nikola Jurišić, koji su zatražili od staleža, da se poklone nadvojvodi Ferdinandu, kao svom zakonitom gospodaru, na osnovu nasljednoga prava njegove žene Ane, i na osnovu ugovora između kralja Vladislava i cara Maksimilijana (1491,

Digitized by Google

1505 i 1515). Hrvatski staleži izabrali su deputaciju (kneza Ivana Karlovića, Ivana Perušića i Gašpara Križanića), da kraljici udovici Mariji izjavi sažaljenje, i da se sporazume s Ferdinandom u Beču. Ova je deputacija prispjela u Beč 16/11 i zatražila je od Ferdinanda, da se obveže na držanje 1000 konjanika u Hrvatskoj s mjesečnom platom od 3 zlatna forinta za svakog, i da Hrvatima stavi u izgled oštetu za ono, što su izgubili u ratu s Turcima. Ferdinand je obećao, da će te želje ispuniti, sazvao je za 16/12 sabor u Bratislavi (Požunu) i stao je nagovarati hrvatsku deputaciju, da i ona učestvuje na tom saboru i tako podupre njegovu stvar. Hrvatska deputacija odbila je to. Prema dogovoru imao se sastati hrvatski sabor u Cetinu 21/12 1526.

Međutim je Krsto Frankopan sazvao za 18/12 slavonski sabor (valjda) u Dubravi, s planom, da osujeti izbor u Cetinu i pozvao je i hrvatske staleže, da dođu i da se poklone i priznadu Ivana Zapolju za kralja. 31/12 otpočeo je sabor u Cetinu. Rasprave s Ferdinandovim komesarima trajale su 31/12 i gotovo cijelog 1/1, dok nije došlo do sporazuma. Staleži su čvrsto stajali na stanovištu, da se budući kralj mora obvezati, da će za obranu »svoje kraljevine Hrvatske« držati 1000 konjanika i 200 pješaka. Od toga da 200 konjanika i svi pješaci potpadaju pod zapovjedništvo Ferdinandovog kapetana, a svi ostali konjanici da se razdijele među hrvatske knezove i plemiće za obranu njihovih gradova na turskoj krajini. Dalje se Ferdinand imao obvezati, da će sve privilegije, prava, slobode i zakone kraljevine Hrvatske i njenih stanovnika, što su ih dali prednašnji vladari, potvrditi zajedno s njihovim starim običajima. Kad su komesari u ime Ferdinandovo izjavili i pismeno se obvezali, da pristaju na ove zahtjeve, hrvatski su staleži jednodušno i jednoglasno izabrali Ferdinanda, kralja češkoga i nadvojvodu austrijskoga, za zakonitog kralja i Anu za kraljicu. Zatim su položili zakletvu vjernosti. 2/1 došli su glasnici Krste Frankopana u Cetin, pozivajući staleže, da dođu na sabor u Dubravu. Staleži su odgovorili, po savjetu Ferdinandovih komesara, da su oni već izabrali Ferdinanda za kralja i da je svaka rasprava bespredmetna. 6/1 1527 sastao se sabor u Dubravi i tu je Zapolja jednoglasno izvikan za kralja i njegova krunidba priznata. Tako je hrvatsko kraljevstvo bilo podijeljeno u dva tabora.

Literatura: F. Šišić, Die Wahl Ferdinands I. von Oesterreich zum König von Kroatien (1918); V. Klaić, Povijest Hrvata, 5 (1911).

M. Prelog.

CETINJANI, naselja katunske nahije u Cetinjskom polju i sjeveroistočnoj podgorini Lovćena. Tu spadaju Donjokrajci u polju kod Cetinja, gdje su veća bratstva Počeci, Špadijeri i dr., Bajice u sjevernom rubu polja, Bjeloši, Ugnji i Očinići. *P. Š.*

CETINJE, varoš u Crnoj Gori, ima oko 4.000 stanovnika. Nalazi se na dnu kraskog, pjeskovitog i neplodnog polja, na istoku od Lovćena. Visoko je nad morem, okruženo brdima i ima oštru zimu s velikim snijegovima, suho i toplo ljeto, a proljeće i jesen kišovito.

Po izmaku iz Žabljaka ispred Turaka u njemu je Ivan Crnojević podigao 1485 manastir, koji je poslije bio sjedište crnogorskih vladika. Kasnije je C. postalo prijestolnica bivše kneževine, a od 1910 kraljevine Crne Gore. U manastiru počivaju moći crnogorskog vladike Petra I. (Sv. Petra). — Do 1847 nije bilo ni jedne kuće na C., a te je godine vladika Rade sazidao sebi konak odvojeno od manastira. Taj je konak narod prozvao »Biljarda«, jer je u njemu bio biljar. Od tada se počinju zidati male kuće i krčme od konaka na istok, za prenoćište Crnogoraca, koji su dolazili na C. Prema Biljardi je 1868 knez Nikola podigao svoj dvor.

C. je županijsko mjesto zetske oblasti, divizijsko mjesto i sjedište mitropolije. Ima veliku gimnaziju, bogoslovsko-učiteljsku školu, nižu gimnaziju, bolnicu zvanu »Danilova«. — Na Orlovom Kršu iznad varoši je mala kapela, spomenik vladici Danilu. Malo od C. na putu za Crnojevića Rijeku je mjesto »Belveder«, odakle je lijep pogled na Skadarsko Jezero i visoke planine na istoku. U varoš je proveden vodovod od Obzovice. Na C. ima nekoliko većih i lijepih zgrada, kao Narodni Dom, gdje je kazalište i gdje su smještena nadleštva, Zetski Dom, gdje je zasjedavala crnogorska Skupština, nekoliko zgrada ranijih stranih poslanstava, dvorac prijestolonasljednika Danila s parkom i općinski park preko puta od njega. Pred dvorskom crkvom nalazi se spomenik izginulim omladincima 1918 u borbi za ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom. — C. je vezano kolnim putem preko Njeguša s Kotorom, a preko Crnojevića Rijeke s Podgori-

Digitized by Google

com. Njima se vrši redoviti poštanski automobilski saobraćaj.
P. Šobajić.

Na C. je proradila prva srpska štamparija 1493, koju je Đurađ Crnojević donio iz Mletaka. — U crnogorskim borbama za oslobođenje C. je češće stradalo. 1685 popalili su ga Turci, a 1692 razrušili su Mlečići manastir, predajući ga Turcima. 1712 ponovo je rušen manastir od Turaka i s njim kuća vladike Danila. Posljednje turško uništavanje C. i manastira bilo je 1785. *V. Ć.*

CETINJSKA EPARHIJA. Crnogorsko-brdski mitropoliti bili su ujedno i episkopi C. E., koja obuhvata sav zapadni dio Crne Gore i stare Zete, s jednim dijelom Hercegovine, od Grahova i Čeva, preko Bjelopavlića i Podgorice do Bojane. — Prvi cetinjski episkop i ujedno crnogorski mitropolit bio je Visarion 1484, a za njim su se redali: Vavila 1493, Roman 1504, German 1520, Romil 1530, Vasilije 1532, Makarije 1550, Dionisije 1558, Romil 1560, Pahomije 1568, Đerasim 1573, Venijamin 1582, Stefan, Rufim I. 1593—1639, Mardarije 1640, Pajsije 1643—1649, Rufim II., Boljević 1673—1685, Visarion 1685—1692 i Sava Očinić 1694—1697. Zatim su bili vladike iz bratstva Petrović-Njeguša: Danilo 1697—1735, Sava 1735—1782, Petar I. 1784—1830 i Petar II. 1833—1851, a poslije njih: Nikanor Ivanović 1852—1860, Ilarion Roganović 1863—1882, Visarion Ljubiša 1882—1884, Mitrofan Ban 1885—1920 i Dr. Gavrilo Dožić od 1921.

C. E. ima dva protoprezviterata (cetinjski i zetsko-podgorički), 5 nadziratelјstva (čevsko, grahovsko, riječko, bjelopavlićsko i crničko) sa 73 parohije i oko 90 sveštenika. Manastira ima 6 (Brčelesk, Vranjina, Kom, Ćelija, Dobrska i Kosijerovo), a i kaluđera samo 6. *R. G.*

CETINJSKI MANASTIR posvećen je rođenju Bogorodice. Sazidao ga je 1484 Ivan Crnojević i tada je postao sjedište zetske episkopije. Poslije 1493 vladike ove episkopije zvali su se »crnogorski i primorski«. Prije 1714 manastir je bio spaljen, a obnovio ga je oko 1743 crnogorski mitropolit Sava Ivanović Njegoš. *V. P-ć.*

CETINJSKI VJESNIK, politički list. Izlazio je dva puta nedjeljno na Cetinju 1908—1915. C. V. je bio i poluzvanični organ crnogorske vlade.
U. Dž.

CETINJSKO POLJE, malo krasko polje u Crnoj Gori, ovalna oblika, između planine Lovćena (Jezerski Vrh 1.644 m), Huma (1.385 m), Ceklinštaka (845 m), Dobrštaka (920 m), Inogora (927 m). Još u 15 vijeku kroz C. P. protjecala je rječica, koja je, uslijed sječe šuma, usahnula. Za vrijeme kišne periode C. P. je češće poplavljeno, a i vodene mase, koje katkad izbijaju iz pećine kod Cetinjskog manastira, plave istočni kraj polja. Polje je dugačko 5 km, široko oko 1 km, na apsolutnoj visini od 670 do 715 m, s površinom od 7 km².

Literatura: K. Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro, mit besonderer Berücksichtigung des Karstes (Petermann's Mitteilungen, Erg. Hf. No 115, 1895).
P. V.

CHAVRAK LEVIN PL. (Čavrak), odjelni predstojnik za unutrašnje poslove u Hrvatskoj (15/4 1852, Zagreb — 14/4 1913, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu i Beču, a pravne nauke u Zagrebu. 1876 stupio je u upravnu službu kod varaždinske županije, zatim u Zagrebu i Pakracu. 1878 služio je kratko vrijeme kao upravitelj policije u Sarajevu. Još iste godine vratio se natrag u službu kod pakračke županije. Poslije sprovedene reorganizacije upravne službe u Hrvatskoj i Slavoniji imenovan je za kotarskog predstojnika u Virovitici, zatim u Zemunu, a 1892 postao je županijski tajnik virovitičke županije. 1901 imenovan je za velikog župana virovitičke županije, a 1904, za banovanja Teodora Pejačevića, za odjelnog predstojnika za bogoštovlje i nastavu. U tom je položaju ostao do sloma narodne (madžaronske) stranke na izborima 1906, na kojima je pobijedila hrvatsko-srpska koalicija. Č. se onda povukao iz javnoga života. 1910 u februaru, kad je bana Raucha naslijedio Tomašić, Č. je pozvan na čelo unutrašnjeg odjela i ostao je na tom mjestu do odstupa Tomašićeva 1912, kad je penzioniran.
M. P-g.

CIBALAE (Cibale), u staro doba ime današnjih Vinkovaca. U varoši Vinkovcima i u okolini nađeno je dosta tragova iz neolitskog doba (doba glačanog kamena). Česte su kolibe iz tog vremena. Njih ima i u gomilama, koje su ošančene i utvrđene palisadima. Obično ih onda zovu »Gradine«. Jamačno je mjesto bilo naseljeno i u bronČanoj i željeznoj periodi, ali su starine rjeđe iz kasnijeg željeznog doba (laten). Nađeno je i novaca, koje su tamošnji barbari kovali, po

Digitized by Google

ugledu na makedonski novac. — Rimska varoš bila je opasana šancem, koji se i sad mjestimice vidi, i bedemima. 314 bila je kod C. prva bitka između Konstantina Velikog i Licinija. U C. su rođeni carevi Valentinijan I. (364—375) i njegov brat Valens (364—378). — Kršćanstvo se tu javlja dosta rano; već u 3 vijeku spominje se vjerojatno jedan biskup. C. su imale i svojih mučenika. Od neznabožačkih bogova spominju se samo bog Liber i boginja Libera. C. su bile najprije municipij, a poslije, najkasnije od Severa Aleksandra (222—235), kolonija. Vojske ovdje nije bilo nikada u rimsko doba. U Vinkovcima je nađeno dosta rimskih starina: statuica (jedna Posejdonova, jedna Heraklova), nakita, gema, staklarije, grnčarije, svjetiljaka, novca (rimskog republikanskog i carskog) i dr. Najljepši je predmet, koji je tu nađen, jedna bronča statuica boginje Fortune. C. se spominje posljednji put pod Justinijanom.

Literatura: J. Brunschmidt, Colonia Aurelia Cibalae (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 1902).

N. Vulić.

CICELJ, planina u Slovenačkoj, između rijeka: Save—Kamničke Bistrice—Rače. 18·5 km istočno-sjeveroistočno od Ljubljane, odnosno 95 km sjeverozapadno od mjesta Litije (na Savi). Visoka je 824 m. *P. V.*

CICVARIĆ KRSTA, novinar, vlasnik i direktor Beogradskog Dnevnika (14/9 1879, Nikojevići, kod Užica). Svršio je šest razreda gimnazije, a zatim je bio vanredni đak na univerzitetu u Beču i Beogradu. U političkoj borbi kao revolucionarni socijalista (Radnička Borba 1907) bio je osuđen na više godina zatvora zbog političkih krivica, ali je za aneksione krize pomilovan. Kasnije se više bavio književnošću i žurnalistikom, kao saradnik mnogih beogradskih listova i direktor Novog Vremena (1911) i Straže (1912—1913). U balkanskom ratu učestvovao je kao borac. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je u ropstvu tri godine. Po oslobođenju bavi se žurnalistikom. Osnivač je i direktor Beogradskog Dnevnika. Glavna su mu djela: Osnovni problemi filozofije, Idealizam ili materializam? Darwin ili Lamarck?, Kritički eseji, Demokratija i socijalizam. Od Oslobođenja rad mu je posvećen Beogradskom Dnevniku. *D. P.*

CICVARIĆEV BEOGRADSKI DNEVNIK, politički list. C. B. D. pokrenuo je Krsta Cicvarić kao nezavisni organ javnog mišljenja u Beogradu 1919. Prvi naslov je bio Beogradski Dnevnik, pa je kasnije, kad je Cicvarić istupio iz redakcije, dobio sadanje ime. 1925 je sedma godina izlaženja.

U. Dž.

CIGAJA OVCA donesena je u 18 vijeku iz Rumunjske u Vojvodinu i Slavoniju, gdje se dalje uzgajala u čistoj krvi, a i ukrštala s domaćom pramenkom i drugim pasminama, na pr. merino-ovcom. C. je prilično velika ovca (ženka do 50 kg, mužjak do 70 kg), otporna i čedna što se krmetiče. Dobra je u mesu, a vune daje prosječno 2·5 kg, koja je podesna za preradu i bolje sukno. Selekcijom se lako poboljšava kvalitet vune, što je dokazano u uzgojnim stadima.

S. U.

CIGANI su podrijetlom iz Indije, koju su napustili oko 10 vijeka. Iz Indije su, preko Perzije i Jermenske, došli u Evropu u 14 vijeku, kad ih već ima i kod nas. Pored imena Cigani poznati su i pod imenima Jeđupci, Mođupi (u Crnoj Gori, Jeđupi (u Dalmaciji), Đupci-Jeđupi (u Makedoniji), zatim pod imenima faraoni, firge, čergari, gurbeti, vretenari, koritari i t. d.

C. ima u većem ili manjem broju u svim dijelovima naše Kraljevine. Prema statističkim podatcima (31/1 1921) C. ima: u sjevernoj Srbiji 16.574, u južnoj Srbiji 14.489, u Banatu 3.704, u Bačkoj i Baranji 652. Za ostale pokrajine ne dostaju podatci. — C. govore: ciganski, srpsko-hrvatski, vlaški i turski; vjere su pravoslavne i muslimanske. Stalno su nastanjeni, a ima i skitača. Po zanimanju su svirači, potkivači, džambasi (vještaci konjima), trgovci stokom, kovači (izrađuju pored ostalog verige, bakrače, svrdla, grebene), medvjedari, vretenari (izrađuju od drveta korita, vretena, kašike, karlice i t. d.), i najzad ima ih, koji se bave zemljoradnjom.

U Srbiji se razlikuju četiri grupe C.: 1. turski C., koji su s juga preko Turske došli u Srbiju. Vjere su muslimanske; govore srpsko-hrvatski, ciganski i turski. 2. Bijeli C., vrsta su turskih C. U Srbiju su došli iz Bosne, gdje ih ima u velikom broju. U Srbiji su naseljeni poglavito u Podrinju. Govore samo srpsko-hrvatski. Vjere su muslimanske. Bave se sviranjem, potkivačkim zanatom, a i džambasi su. Njihove žene izrađuju i na trgovima prodaju platno i vezove. 3. Njemački ili banaćanski Cigani. U Srbiju

Digitized by Google

su došli iz Banata. Pored srpsko-hrvatskog govore i ciganski. Kovači su i svirači, a bave se i zemljoradnjom i trgovinom. 4. Vlaški Cigani. Došli su iz Rumunjske u sjeveroistočnu Srbiju, odakle su se raširili i po drugim krajevima. Vjere su pravoslavne. Pored srpsko-hrvatskog govore vlaški i ciganski. Zbog teškog položaja rano su počeli bježati iz Rumunjske i naselili su se po Srbiji, Banatu, Slavoniji i Bosni. U Srbiji su poznati pod imenom »Vlaški Cigani«, u Bosni pod imenom »Karavlasi« a u Slavoniji pod imenom »Koritari«. Pored imena »Vlaški Cigani« u Srbiji su poznati i pod imenima: lingurari, mečkari i laješi. Lingurari su oni vlaški C., koji izrađuju i prodaju kašike, korita, karlice, vretena i dr. Oni ne znaju ciganski, a izmedu sebe govore vlaški. Mečkari su vlaški C., koji vode medvjede i majmune i s njima su odlazili čak u London, Petrograd, Carigrad i Rim, a neki su dospjeli i do Amerike. Laješi su vlaški C., koji rade grebene, svrdla, verige, bakrače i dr. Oni su pravoslavne vjere, sačuvali su ciganski jezik, a govore i vlaški.

Literatura: Tih. Đorđević, O Ciganima uopće i o njihovom doseljavanju (Srpski Književni Glasnik, 16/3 1904); Tih. Đorđević, Jezik Cigana Kraljevine Srbije (Srpski Književni Glasnik, 16/9 1907); Tih. Đorđević, Beli Cigani u Srbiji (Srpski Književni Glasnik, 1/2 1909); Tih. Đorđević, Vlaški Cigani u Srbiji (Srpski Književni Glasnik, 1 i 16/10 1911); Tih. Đorđević, Iz Srbije kneza Miloša (Stanovništvo-naselja, 1914, 114—137).

B. Drobnjaković.

C. žive u Slovenačkoj oko Škofje Loke i Novog Mesta, u Bijeloj Krajni na hrvatskoj granici. Oni se bave kotlarstvom. Muški nose čizme, prsluk sa sjajnim metalnim dugmetima, košulju od bijelog platna sa širokim rukavima i crni šešir. Žene nose šarenu suknju s prslukom, reklu bez rukava i u kosi imaju upleten srebrni novac, koji je najčešće Marije Terezije. *S. V.*

CIGINOVAC, malo jezero u Hrvatskoj, jedno od Plitvičkih Jezera, sjevero-sjeveroistočno od jezera Prošća, čija mu voda pritiče u slapu, tekući kroz uzan kanal. Iz C. voda otiče u jezero Okrugljak, a dijelom podzemno. Apsolutna visina jezera je 622 m, površina 0·048 km², prosječna dubina 6·8 m, najveća 13·4 m. *P. V.*

CIGLER JANEZ. V. Zigler J.

CIGLJARSKA INDUSTRIJA razvila se uglavnom u blizini većih gradova, dok se u selima i manjim mjestima cigla peče u poljskim pećima. Najrazvijenija je C. I. u Vojvodini, gdje se nalaze najveća i najmnogobrojnija poduzeća, i odakle se cigla i crijep izvoze ne samo u ostale krajeve naše zemlje, nego i u inostranstvo. Glavni razlog za tako povoljan razvitak te industrije u Vojvodini je odlična zemlja, blizina vodenih puteva i oskudica kamena. U drugim krajevima su poduzeća grupirana samo oko većih gradova i snabdijevaju ciglom samo najbližu okolinu.

Izuzev nekoliko najvećih poduzeća, izvan Vojvodine se cigla izrađuje ručnom snagom. Najmanje je razvijena C. I. u Bosni i Dalmaciji. Svega ima ciglana: U Slovenačkoj oko 50 (najveće: Združene opekarne D. D. Ljubljana, Kranjska stavbena družba Ljubljana); u Hrvatskoj oko 90, od kojih su najveće: Zagorka, ciglane Müller u Zagrebu (6 milijuna godišnje), Fröhlich i Büchler u Karlovcu, I. V. Schulhof (10 milijuna godišnje) u Osijeku, Braće Bon, Opće D. D. za gradnju i promet građevnim materijalom, Josip Hajman u Zemunu; u Vojvodini oko 120, od kojih su najveće: Prva pančevačka parna ciglana F. K. Neu-a i druga, Braća Bon u V. Kikindi, Ciglana i građevinsko poduzeće D. D. u V. Bečkereku; Ciglana Centralnog Kreditnog Zavoda u Novom Sadu (10 milijuna godišnje); u Srbiji oko 80, od kojih su najveće: Pionir (10 milijuna godišnje) u Beogradu, Braća D. Đorđević u Beogradu, Vasa Tešić u Beogradu, Miloš Jaćimović u Beogradu, Paja Manojlović u Skoplju, Neimar u Beogradu; u Bosni oko 25, od kojih su najveće: August Braun D. D. i Gligorije Jevtanović u Sarajevu. *S. Predić.*

CIHLAŘ MILUTIN DR. V. Nehajev Milutin.

CIJEVNA, rijeka u Crnoj Gori, lijeva pritoka Morače. Kroz našu državu teče od karaule 205, južno od Kunj-Kuča; uliva se oko 2 km nizvodno od sela Mitrovića. Uglavnom teče s istoka-sjeveroistoka na zapad-jugozapad. Dužina joj je na tome toku 41 km. *P. V.*

CIKORIJA (Cichorium intybus L. Zichorie; konjogriz, vodopija). Uz divlju vrstu, koja raste kao trajni samonik po livadama, pašnjacima i po međama oko polja, imamo i kulturnu vrstu, koja se gaji za proizvod-

Digitized by Google

nju kavinog surogata. Kulturna vrsta ima odebljali korijen kao peršun, koji se suši, prži i melje, te dolazi u trgovinu kao dodatak kavi. Daje po jutru 120—200 q svježeg i čistog korijena. Firma Franck ima u našoj otadžbini dvije sušionice za C.: u Zagrebu i u Bjelovaru. Najjače rasprostranjena je kultura C. oko Bjelovara i u Moslavini u Hrvatskoj, i oko Pakraca i Daruvara u Slavoniji. *O. F.*

CIMERMAN STJEPAN DR. V. Zimmermann St.

CIMPERMAN FRANJO SERAFIN. V. Zimpermann F. S.

CIMPERMAN JOSIP. V. Zimpermann J.

CINCAR JANKO POPOVIĆ, vojvoda (1779, Ohrid — 24/8 1833, Ćuprija). U Srbiju je došao oko 1800 i učestvovao je živo u prvom ustanku. Istakao se naročito u boju na Mišaru. Od 1811 postao je požarevački vojvoda. Od 1813 do 1830 bio je u emigraciji. Sahranjen je u manastiru Ravanici. *V. Ć.*

CINCAR - MARKOVIĆ DIMITRIJE, đeneral i predsjednik Ministarskog Savjeta (28/8 1849, Šabac — 29/5 1903, Beograd). Učio je gimnaziju u Šapcu i Beogradu. Stupio je u artilerijsku školu 9/10 1865, unapređen je za konjičkog potporučnika 1870, za kapetana 1 klase 1877, za đeneralštabnog majora (preveden) 16/2 1855, za pukovnika 1892, za đenerala 1897. Kao konjički oficir zauzimao je u konjici sve položaje nižeg oficira, a od 1872 do 1873 bio je pri 1 pruskom hanoveranskom puku (u pruskoj vojsci). Kao đeneralštabni oficir bio je načelnik štaba divizije, 1892—1898 komandant divizije, 1898—1901 načelnik štaba komande aktivne vojske, 1901—1902 načelnik glavnog đeneralštaba, 1902 komandant aktivne vojske, od novembra 1902 do 29/5 1903 predsjednik Ministarskog Savjeta. — U ratu 1876 kao konjički kapetan bio je oficir za đeneralštabne poslove pri braničevskoj brigadi 1 klase, a zatim u štabu đenerala Horvatovića. U ratu 1877—1878 kao konjički kapetan 1 klase bio je oficir za đeneralštabne poslove u štabu timočke vojske. U ratu 1885 godine, kao đeneralštabni major, bio je komandant 11 aktivnog pješadijskog puka. — Osim književnih radova u vojnim časopisima (Ratniku), koje je potpisivao sa M. H. B., štampao je Uput za manevrovanje trupa (1897) i preveo je djelo Fuad-paše Ispuštene prilike (1901). *V. Belić.*

CINCARI. V. Aromuni.

CINCER, planina u Bosni, istočno od južnog kraja Glamočkog polja, 10 km sjeveroistočno od Livna, visoka 2.006 m. Po njenim najvišim dijelovima ima glacijalnih tragova.

Literatura: B. Ž. Milojević, Beleške o glečerskim tragovima na Raduši, Cinceru, Šatoru, Troglavu i Velebitu (Glasnik Geografskog Društva, sv. 7 i 8). *P. V.*

CINKANI RUDNICI. Cinkane rude, sfalerit (i smitsonit) nalazi se najviše u društvu olovnih ruda. U Slovenačkoj je poznat rudnik cinka Trebelno, svojina Canger Robert, Celje, i Foglar Adolf, Poljčane. Rudnik se nalazi u Cerovcu (srez krški), a udaljen je 9 km od stanice Zidani Most. Osnovan je 24/2 1874. Ne radi od 10/10 1882. Drugi je rudnik u Šoštanju, srez Slovenjgradec. Udaljen je od stanice Šoštanj 5·5 km; svojina je državna. Osnovan je 20/3 1845; ne radi od 1874. U olovnim rudnicima u Mežici i Črnoj dobiva se i cinka. Od 1912—1920 izvađeno je iz tih rudnika 13.655 q cinkane rude. U Srbiji ima cinkanih ruda u olovnom rudniku kod Kučajne. Tamošnji sfalerit ima 41—45% cinka. 1873—1892 dali su rudnici Kučajne 139.400 kg cinka. U okolini Kratova cijene cinkane rude na 4,500.000 tona. *F. T.*

CIRAKI FRANJO, pjesnik (10/11 1847, Požega). Gimnaziju je učio u Požegi i Osijeku, a prava u Zagrebu. Bio je općinski činovnik u Požegi, zatim u županiji, a najzad je mnogo godina bio načelnik grada Požege (1882—1904), koji ga je birao i za svoga narodnog poslanika na programu unionističke stranke. 1871 izdao je zbirku Prve Pjesme, zatim su u Vijencu (1872) izišle njegove Florentinske elegije, a najvažnije mu je pjesničko djelo Jankovo Ljetovanje (1906), idilički ep u 6 pjevanja. *B. V.*

CIRKVENA, selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci, kotar Križevci, općina Sv. Ivan Žabno; željeznička stanica na pruzi Križevci—Bjelovar. Ima 435 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu. — C. je bila nekad znatno mjesto »kraljevsko i slobodno trgovište« (1673), a kasnije je izgubilo svoje povlastice. *J. M-n.*

CIRTISSA. V. Mikanovci.

CISTERCITI, katolički redovnici Sv. Bernarda, tako prozvani po eremitaži Cîteaux (Cito) kod Dijona u Francu-

Digitized by Google

skoj. Ovaj red se razvio iz reda Sv. Benedikta s obnovom njegove prvobitne strogosti. Još za života Sv. Bernarda naselio se ovaj red u Sloveniji. *F. K-ć.*

CISTERCITSKI RED je osnovao Robert, benediktovački opat u Molimu. Robert je najprije nastojao, da svoju izrođenu braću pridobije za što savjesnije vršenje pravila Sv. Benedikta, pa kad mu to nije pošlo za rukom, tada ih je 1098 s dvadesetoricom, što su se s njim slagali, napustio i osnovao u Cisterciju kod Dijona novi samostan. Robert je mislio, da zavede u benediktovačkom redu jednu novu kongregaciju, ali se ona na koncu pretvorila u poseban red, stroži od reda Sv. Benedikta. Ustanove reda, što se obično nazivaju Charta Charitatis, potiču od trećega cistercitskog opata, Sv. Stjepana Hardinga (1134), a potvrdio ih papa Kaliksto II. 1119. Mladi red umalo što nije brzo izumro, nešto zbog strogosti, a nešto zbog pomora, koji bijaše maticu decimovao, ali se najednom pridiže, kada je u nj 1112 stupio Sv. Bernardo sa svojih 30 drugova. Iz Francuske su se C. proširili po ostalome svijetu. U Hrvatsku ih je uveo kralj Andrija II. i u Topuskom im 1205 sagradio samostan i crkvu. U Topuskom još stoje ruševine nekadanjega njihova samostana. 1218 nastanili su se C. na ostrvu Sv. Jakova (danas selo Opatovina, kod Save, u vrabečkoj župi), odakle su oko 1315 došli u Zagreb i tu uz crkvu Sv. Marije sagradili sebi samostan. 1232 nalazili su se C. i u Kutjevu (abbatia b. Mariae de Gotho), a 1277 i u Samoboru. Osim toga bilo ih je u Kloštru kod Kobaša, u Mitrovici, Petrovaradinu, Nuštru, Manđelosu i t. d. — Prosti narod je C., po njihovom crnobijelom odijelu, nazivao »srakarima«. Osobito je veliki autoritet imao zagrebački cistercitski opat; on je bio »čuvar pravica stolne crkve«. Uz to ga je bazelski sabor ovlastio, da može izopćivati i izopćene odrešivati, ne samo lajike, nego i svećenike.

S napretkom Osmanlija cisterciti su malo po malo iščezavali iz Hrvatske. Danas ih u prvobitnom obliku u Kraljevini SHS ima još samo u Stični, u ljubljanskoj biskupiji. Tu su C. postojali već 1135, ali su 1784 bili raspušteni, dok se nisu 1898 nanovo nastanili. — Međutim su se kod nas naselili reformirani cisterciti u Mariji Zvijezdi, kod Banjaluke i u Rajhenburgu. Opatija u Mariji Zvijezdi ima i svoje podružnice u Josipovcu, Aleksandrovcu, Marijinu Dvoru i u Gornjim Topolama.

Reformirani se C. nazivaju i trapistima, zato, što su postali u La Trappe-u (La grande Trappe). Trapisti se uglavnom bave molitvom i gospodarstvom. Pored toga u Mariji Zvijezdi uzdržavaju besplatno dječačko sirotište s osnovnom školom i zavod za siromašne zanatlijske učenike.

Literatura: Dr. Weiss, Historia Ecclesiastica, II, 1, Graecii et Viennae 1910; Cuvaj, Građa za povijest školstva, 7 izd.., I, 1910; Mrkus, Crkveni Priručnik, 1922. *J. Jelenić.*

CJELOKUPNA SRPSKA NARODNA SLOBODOUMNA STRANKA U UGARSKOJ. V. Radikalna stranka u Ugarskoj.

COJZ ŽIGA. V. Zois.

COTIČ VIKTOR, slikar (9/12 1885, Trst). C. je svršio nižu realku u Idriji, a akademiju u Beču, zatim je putovao u gornju Italiju. 1913 bio je profesor crtanja u realci u Zadru. Poslije rata postao je profesor crtanja u gimnaziji, a zatim u realci u Mariboru, gdje služi i danas. C. je osnovao umjetnički klub Grohar u Mariboru. C. radi slike s uljem, pokrajine, a najviše portrete. Izlagao je u Dalmaciji, Trstu, Beču, Gorici, Beogradu, Mariboru i Hodoninu u Češkoj. *F. S.*

CREPULJA. V. Keramika seljačka.

CRESKI SAMOSTAN SV. FRANJE. Franjevci minoriti (konventualci) uselili su se u prvoj polovini 13 vijeka u ovaj samostan, u kome su prije stanovali monasi bazilijanci. Samostan je tokom vremena dograđivan; u posljednje vrijeme u njemu je bila privatna redovna gimnazija i tečajevi filozofije i bogoslovlja. 1918 morali su ga hrvatski redovnici napustiti. — U knjižnici C. S. ima nekoliko dobro sačuvanih kantorina, iz kojih su Francuzi početkom 19 vijeka većinom izrezali i odnijeli krasne minijature. U crkvi je ukopan bl. Mihovil († 1355), a samostan je dao crkvi i redu odličnih ljudi. *J. J.*

CRIJEVIĆ ILIJA (Cerva, Cervinus Aelius Lampridius), latinski lirik i govornik (1460 — 1526, Dubrovnik). U Rimu je bio đak humanista Pomponija Leta (Laetus). U 22 godini je dobio lovorov vijenac (poëta laureatus). Pisao je pjesme Rimljanki Flaviji. U zavičaju se oženio, ali njegova žena, od roda Giorgi, rano je umrla i on je postao svećenik. Bio

Digitized by Google

je protivnik narodne književnosti, jer je smatrao, da su Dubrovčani potomci starih Rimljana. U rukopisu su sačuvane njegove pjesme i govori, savršenog oblika, ali većinom neznatnog sadržaja. *Đ. K.*

CRIJEVIĆ LUDOVIK (Cerva, Tubero), historičar (1455 — 1527, Dubrovnik). Bio je na višim naukama u Parizu. Vrativši se u domovinu zaruči se, ali poslije kratkog vremena nagovori zaručnicu, da ide u manastir, a i on sam 1484 uđe u benediktinski red, te je 22 godine proživio u manastiru na malom ostrvu Sv. Andrije kod Dubrovnika, odakle pređe 1506 u manastir Sv. Jakoba kod Dubrovnika kao njegov opat i kao zamjenik odsutnoga nadbiskupa. U svome glavnome djelu Commentaria suorum temporum (koje je prvi put štampao u Frankfurtu na Majni 1584) prikazuje događaje od 1490 do 1522, koji su njega najviše interesovali kao Dubrovčanina, t. j. koji su se ticali u prvome redu Dubrovnika; a onda turskoga carstva, Ugarske i Italije. C. je imao mnogo smisla za historičko prikazivanje, a nije samo suhoparan analista. Kako je C. u pogledu vjere iskazao dosta liberalno mišljenje, njegovo je djelo 1734 od rimske kurije postavljeno u popis zabranjenih knjiga. *M. R.*

CRIJEVIĆ SARO (Cerva Serafin), historičar (1686 — 1759, Dubrovnik). Od 16 godina stupio je u dominikanski red i tada promijeni svoje ime Augustin u Serafin Marija. Na višim naukama bio je u Mlecima, Firenzi i Rimu. Vrativši se u domovinu, posvetio se sasvim izučavanju domaće historije, te je ostavio plod svojega mnogogodišnjeg marljivog rada u 18 debelih tomova, koji su svi napisani njegovom rukom, a dosada nisu izdani. Tu su dva njegova najglavnija djela: Sacra Metropolis Ragusina, t. j. historija dubrovačke crkve u biografijama njenih poglavica, i Bibliotheca Ragusina, zbirka od pet stotina biografija odličnih Dubrovčana u azbučnome redu. U razlaganju C. nije dosta kritičan. *M. R.*

CRIKVENICA, trgovište i luka u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, na Jadranskom Moru, od Sušaka 33 km k jugoistoku, od bližnje željezničke stanice Plase 20 km daleko, na primorskoj cesti Sušak—Senj; podno brežuljaka pred proslopom Vinodola, gdje se u more izliva Vinodolka, preko koje je sagrađen 1826 kameni most. Ima 2.961 stanovnika, općinsko i kotarsko poglavarstvo, kotarski sud, carinarnicu, lučko poglavarstvo, komesarijat pogranične policije, poštu, telegraf i telefon, rimokatoličku župu, višu pučku školu, žensku stručnu školu, zidarsku i klesarsku školu, lozni rasadnik (2½ katastralna jutra, osnovan 1913), parnu pilanu, tvornicu pokućstva, D. D. za acetilensku rasvjetu; »Vinodol« D. D. za industriju glinene robe, Savez vinodolskih trgovaca, ribarsku zadrugu. — Crikvenićani su na glasu ribari. Novčani su zavodi: filijale Prve Hrvatske Štedionice, Jugoslavenske Banke i Hrvatske Seljačke Zadružne Banke.

C. je procvala kao morsko kupalište i klimatsko lječilište. Ima 3 km zelene hladovite morske obale; morsko dno naplavljeno je finim pijeskom, a more na 200—300 m daleko od obale čisto je i plitko i za kupanje neplivača zgodno. Morska se voda ističe množinom soli (do 4%), a zrak ozonom.

Stari »kašteo« bio je nekad pavlinski samostan, koji je osnovao knez Martin Frankopan 1412. Kad je red ukinut, služio je samostan različito, dok nije 1898 postao dječjim oporavilištem s parkom i svojim kupalištem, od 1920 pod državnom upravom. *J. Modestin.*

CRKVA. V. evangelička, katolička, luteranska, mojsijevska, muhamedanska, pravoslavna.

CRKVA SRPSKA. V. Srpska crkva.

CRKVA I ŽIVOT, poučno religiozno-popularni časopis. Izlazi u Skoplju od 1922. Urednik mu je prota Božidar Nikolić. *R. G.*

CRKVENA BRATSTVA. Poslije Svjetskoga Rata počela su se osnivati C. B. od svećenika i svjetovnjaka, u beogradskoj mitropoliji, a naročito u Južnoj Srbiji. Njihov je cilj uglavnom da pomažu srpsku pravoslavnu crkvu u njenom unutrašnjem misionarstvu, da svoje članove upućuju što boljem poznavanju vjere i svojih vjerskih i moralnih dužnosti, da se staraju za popravak i ukrašavanje starih i novih crkava i drugih narodnih svetinja, da pomažu sirotinju i olakšavaju svaku nevolju, a zatim da pomažu i unapređuju svako djelo i poduzeće, koje bi išlo na slavu crkve i dobro naroda. Tako je u Bitolju 1921 osnovano Bratstvo Sv. Đorđa, u Beogradu 1922 Pravoslavno Bratstvo Sv. Save, u Ohridu 1923 Pravoslavno

Digitized by Google

Bratstvo Sv. Klimenta, a u Skoplju 1924 Bratstvo eparhije skopljanske.
R. G.

CRKVENA GODINA. V. Kronologija.

CRKVENA KRONOLOGIJA. Po vrlo starom običaju crkvena godina počinje na istoku 1/9. Drži se, da je taj običaj uveden u 4 vijeku, poslije pobjede Konstantina Velikog nad Maksencijem, kada se počelo određivanje vremena po indiktu. Stoga je u svima mjesecoslovima, sinaksarima ili crkvenim kalendarima mjesec septembar na prvom mjestu. Ali osim ovoga sistema postojali su i drugi, po kojima je nova godina počinjala s Božićem, zatim 1/1, 1 ili 25/3, ili od Uskrsa. Ovi sistemi ušli su u običaj i odomaćili se više na zapadu. Stoga je i među našim rimokatolicima u zapadnim oblastima, a naročito u Dubrovniku i Bosni, ušlo u običaj u srednjem vijeku, da se početak godine računa od Božića 25/12. — I brojanje godina bilo je različito. Godine su se brojale od stvorenja svijeta. Ali je i to brojanje dugo vremena bilo nejednako. Tek u 9 vijeku prevladao je na cijelom Istoku običaj t. zv. carigradske ili svjetske ere, koja računa, da od stvorenja svijeta do Krista ima 5.508 godina, a počinje godinu 1/9. — Današnje naše računanje godina ili kršćanska era počela je ulaziti u običaj prvo na zapadu u doba Karla Velikog u 9 vijeku, a na istoku tek od 1700, na zauzimanje ruskog cara Petra Velikog. S njom je uveden i običaj računanja godine od 1/1. Kršćanska era je izvedena prema prijedlogu Dionizija Malog, rimskog opata iz 6 vijeka, a rođenog Skićanina iz Dobrudže. *R. Grujić.*

CRKVENA MUZIKA. V. u dodatku.

CRKVENA VLASTELINSTVA. U feudalnoj sredovječnoj Srbiji i crkva je bila feudalizirana. Arhiepiskop, kasnije patrijarh, episkopi i igumani najbogatijih i najuglednijih manastira obično su bili članovi vladalačkih ili vlasteoskih porodica. Manastiri su dobivali velika imanja s mnogobrojnim selima i ljudima, ne samo od vladalaca i vlastele, već su im i mali vlasnici, vlastelići i sebri, često poklanjali svoje baštine, ili na koji drugi način stečene i kupljene zemlje, davajući ih sebi ili svojima za dušu, grob, spomen, postrig, svijeću i t. d. Na taj način su manastiri u Nemanjićkoj državi ubrzo postali vlasnici čitavih oblasti, i to obično najboljih i najplodnijih. Najprostraniji crkveni latifundiji bili su u prizrenskoj i pećkoj oblasti, starom Hvosnu (današnjoj Metohiji), po Kosovu, Ibru, Žegligovu i dr. Najveći crkveni vlastelin bio je manastir Hilandar, koji je od 12 do 15 vijeka uspio da pod svoju vlast okupi mnoga vlastelinstva, sa preko 360 sela, na prostoru od poluostrva Halkidike i Tahinosa Jezera do iznad Paraćina. Manastir Banjska, zadužbina kralja Milutina, imala je 180 sela, većinom po srednjem Ibru. Slična veličina je bila i vlastelinstava manastira Dečana, Sv. Arhanđela kod Prizrena, Ravanice i Resave-Manasije. — Patrijaršija i episkopije nisu imale ni blizu tako velika vlastelinstva. Broj njihovih sela iznosio je jedva koju desetinu, a često i manje od deset. Ali zato su patrijarsi i episkopi imali znatne prihode od svećenstva i naroda iz svih vlastelinstava, koja su bila u sastavu njihove duhovne oblasti.

C. V. nazivana su metohijama ili metosima. Većina velikih manastira imala je po nekoliko takvih metohija. Ako crkvena sela nisu bila na okupu, već razbacana po raznim oblastima, tada je za svaku oblast, ili za njih nekoliko ujedno, organizovana posebna metohija pod upravom kaluđera ikonoma, koji je bio potčinjen glavnom manastirskom ikonomu. Ali bivalo je slučajeva, da su pojedini manastiri i u jednoj istoj oblasti imali po dvije ili više metohija. To je bivalo onda, kad je manastir u jednoj istoj oblasti imao mnogo sela, pa je radi lakše uprave bilo potrebno, da se u toj oblasti urede dva manja manastirska vlastelinstva. Tako se zna, da je Hilandar u staroj hvostanskoj, današnjoj pećkoj, oblasti imao dvije metohije (hočansku i kruševsku), pošto je u samoj toj oblasti imao pod svojom vlašću preko 40 sela.

Sela i zemlje manastirske pripadale su manastirima obično po feudalnom vlasteoskom pravu, i ako je potpuna njihova svojina bila ograničena učenjem o neotuđivosti crkvenih imanja, Bogu posvećenih. Njihov pravni položaj određivan je uglavnom poveljama i hrisovuljama, koje su sadržavale u sebi razne imunitete i vladalačke privilegije na crkvene zemlje, a najzad Dušanovim Zakonikom. Te manastirske ili crkvene povlastice bile su mahom financijskog i sudskog karaktera. One isprva nisu bile davane

Digitized by Google

ni cijeloj višoj hijerarhiji, niti svima manastirima i crkvama, već samo pojedinim ličnostima i manastirima; a nisu bile ni jednake. Stavropigijski ili carski manastiri i lavre, kao glavne vladalačke zadužbine, imali su najveće povlastice, koje su im davali njihovi ktitori kraljevi, carevi, kneževi i despoti. Ali su i ostala C. V. imala znatno povoljniji položaj nego svjetovna vlastelinstva.

Financijske povlastice C. V. sastojale su, uglavnom, u tome, što su svi podanici njihovi ili »crkveni ljudi«, među kojima je bilo i vlastele i vlasteličića, bili oslobađani od raznih, kasnije gotovo od svih danaka i rabota vladaocu, a manastirima je davano pravo, da uzimaju sav prihod od svojih šuma i pašnjaka (žirovinu i travarinu), od koga je s drugih vlasteoskih dobara polovina išla u državnu blagajnicu po čl. 190 Dušanova Zakonika.

Među dancima, od kojih su oslobađani crkveni podanici, naročito se spominju u hrisovuljama: soće, carski zlatnik ili perperak, dimnina, desetak ovčiji, svinjski i pčelinji, zatim plaćanje državnih činovnika (plata i priplata), ishrana činovnika i drugih vladaočevih službenika i gostiju, kada putuju (priselica, poklisar, psar, sokolar, pozob i dr.), ispaša vladaočevih ergela i t. d. Još znatnije su bile povlastice, koje su ih oslobađale od rabota vladaocu i državi. Ranije su po hrisovuljama oslobađani samo ljudi pojedinih C. V. od svih ili pojedinačnih rabota na krunskim domenama i od svih drugih radova vladaocu. 26 i 34 član Dušanova Zakonika donijeli su generalno oslobođenje za sve crkvene ljude u državi. Tim članovima oslobođeni su bili crkveni podanici ne samo od svih besplatnih radova, angarija ili kuluka, po livadama, oranicama i vinogradima vladaočevim, i od građenja kuća, dvorova i raznih drugih zgrada po njihovim domenama, nego i od provoda, pratnje, poklisara i ponosa, nošenja, raznih potreba vlastele i državnih činovnika kada putuju, kao i prijenosa životnih namirnica, a naročito: soli, zemaljskih, stočarskih, rudarskih i drugih proizvoda. Jedino su obvezani bili na lični »ponos« carev. Na taj način mnoga crkvena vlastelinstva bila su potpuno izuzeta iz općeg državnog financijskog sistema.

Vojničke povlastice C. V. bile su također znatne. U vojnu službu ubrajalo se lično sudjelovanje pri ratnim pohodima, davanje straže, zidanje i čuvanje gradova (vojska, gradozidanije i gradobljudenije). Prve odredbe o tome nalaze se u hrisovulji kralja Vladislava za Bogorodičin manastir u Bistrici oko polovine 13 vijeka, gdje se kaže »metohije što su, da ne vojuju vojske«. U Dušanovom Zakoniku nema o ovoj povlastici spomena, a iz hrisovulja vidi se, da ona nije imala generalni karakter, jer su pojedine metohije tokom 14 i 15 vijeka oslobađane često samo djelimično, a katkad i samo na nekoliko godina od vojevanja ili davanja straža i poslenika za podizanje i popravljanje gradova. To je naročito bilo u doba borbe srpskih sredovječnih država s Turcima. Ipak su i tada neka C. V. bila oslobađana od vojnih dužnosti toliko, da su samo u slučaju neprijateljskog upada u zemlju, kada se dizao opći narodni ustanak, i oni morali uzimati oružje na obranu.

Administrativne i sudske povlastice C. V. sastojale su u tome, što su crkveni ljudi bili potpuno izuzeti od kompetencije administrativnih, a uglavnom i od sudskih, državnih vlasti, i podloženi naročitoj manastirskoj administraciji i posebnom sudstvu. Pored duhovne jurisdikcije nad svima pravoslavnim kršćanima u državnim i crkvenim granicama, crkva je imala još i svjetovnu jurisdikciju nad »crkvenim ljudima«, ili, jasnije, nad ljudima, koji su stanovali na njenim dobrima. Izuzete su bile samo neke najteže krivice kao vladaočevi rezervati ili »carski dl'govi«, i to: nevjera (veleizdaja), krv, vražda, tat, gusar, provod (pomaganje naseljeniku, da utekne sa zemlje svoga gospodara), prejem ljudski (primanje odbjeglih ljudi), krađa konja i sporovi o zemlji. U takvim slučajevima i metohijski su se ljudi sudili, kao i svi drugi vlasteoski ljudi, pred kraljem ili njegovim »vladaljcem«, sudijom. Nu manastiri su i pri tom imali olakšicu, jer su mogli tražiti za sudiju koga su htjeli između vladaočevih činovnika. Najzad, kako izgleda, bar za neka najuglednija C. V., crkvene vlasteoske sudije (patrijarsi, episkopi, igumani i ekonomi) imali su kompetenciju da sude sporove i između crkvenih i necrkvenih ljudi, vladaočevih i vlasteoskih podanika. Po feudalnom pravu sve sudske globe po krivicama vlasteoskih ljudi pripadale su njihovom vlastelinu, pa je tako bilo i u srpskom sredovječnom pravu. C. V. dobivala su sve globe, na koje su bili osuđivani njihovi ljudi, bez obzira

Digitized by Google

da li ih je sudio crkveni ili vladaočev državni sud. Te su globe prikupljali naročiti vladaočevi organi, zvani »globarije«, i u potpunosti predavali crkvenim vlastelinstvima.

Obveze podanika C. V. prema crkvi ili manastiru, kao svome feudnom gospodaru, bile su raznovrsne, prema ekonomskim osobinama oblasti i društvenoj kategoriji podanika. Vlastela i vlasteličići, koji su se dobrovoljno potčinili C. V. ili ih je vladalac poklonio crkvi, dužni su bili da služe crkvi mjesto vladaocu »u vojnički zakon«, pa su po svoj prilici bili zapovjednici straža i vojničkih četa za slučaj dizanja narodnog ustanka, vršili činovničke dužnosti po crkvenim oblastima, učestvovali u savjetu i bili pratioci svojih gospodara: patrijarha, episkopa i igumana, kada bi putovali po svojoj oblasti ili išli drugom vlastelinu, vladaocu i t. d. Otroci su bili sluge i egzekutivni organi vlasteoske administracije i jurisdikcije, ali su se u 14 vijeku mnogi bavili i zemljoradnjom i kasnije sasvim izjednačili s meropsima, seljacima ili ratarima, glavnom snagom svakoga vlastelinstva. Financijske dužnosti crkvenih meropaha prema njihovom gospodaru sastojale su, uglavnom, u davanju desetka od svih proizvoda zemlje, sitne stoke i pčela. Uz to je svako seosko imanje (stas), u pojedinim krajevima, dužno bilo da daje svake godine po janjetinu i isporak, a to će reći: po jednu janjeću kožu i runo s janjeta, koje je isporeno iz ovce radi ljepših kovrčica na runu. Po drugim opet krajevima davalo se 30 povjesama lana, slad i hmelj za pivo, lisičje kože, goveđa koža za opanke, luč za osvjetljenje i drugo. Primorske oblasti davale su ulje, vino, svilu, ribu i ostale proizvode svoga kraja. Stočari su za ljetnja pasišta po planinama C. V. plaćali »travninu«, po dva ovna, dva janjeta, sir i dinar od stada (300) ovaca, a na zimovnicima plaćali su u ime »popaše« po jednu kobilu, govedo ili ovcu od 100 glava. Tko bi se usudio, da bez dozvole gospodara vlastelinstva istjera stada na pašu, plaćao je globu od 500 ovnova ili 300 zlatnika. Pored toga svi su seljaci bili dužni da plaćaju naodricom, što će reći od svakog bračnoga para ili odra, po lukno žita ili dva dinara (novca), a stočari poluknicu ili dinar, u ime duhovnog bira za obavljanje crkvenih funkcija.

Rabote ili kuluci vlasteoskih podanika u korist njihovih gospodara bili su vrlo različiti. Oni su u redovnim prilikama, za poslove, koji nisu bili hitni, obavljani nadimicom, što znači, da je za posao davan po jedan radnik od dima ili kuće. Hitni poslovi svršavani su zgonom, zamanicom ili mobom, kada su na rabotu morali da izađu svi, koji su mogli nositi kosu, motiku ili srp. Na oranje, sijanje, žetvu, vršidbu i punjenje žitnih jama sa sjemenom, išlo se obično nadimicom, a na kosidbu, splašćivanje i zdijevanje, što se zvalo nakosica, išlo se zgonom ili zamanicom. Tako je obavljano i okopavanje vlasteoskih vinograda. U vlastelinstvu manastira Gračanice išlo se zamanicom i u trodnevni lov na zečeve. Razmjer rabota stalno je utvrđen Dušanovim Zakonikom i vlasteli je bilo zabranjeno da išta uzimaju, što bi prelazilo zakonsku mjeru, a ona je određivala: da svaka seljačka kuća daje nedjeljno po dva rabotnika svome vlastelinu za sve poslove, koje on odredi, i da mu zamanicom kose po jedan dan sijeno i po jedan obrađuju vinograde. Stočari, koji nisu obrađivali zemlju, nisu bili dužni ni da je rabotaju. Njihova se dužnost, uglavnom, sastojala u tome: da nose tovare, prenose žito, sijeno i vino, skidaju sirenje ili kruge (kačkavalj) s planina, da donose so iz primorskih solana, u razmjeru po 10 tovara na 40 pastirskih klijetišta ili koliba, da strigu vunu, teže lan i kudelju, da čuvaju vlasteoske pastuhe, kobile, goveda, ovce, svinje, lovačke pse i sokolove, da grade janjila, kuće, zgrade, gradove i t. d. Samo oni stočari (Srbi, Vlasi i Arbanasi), koji bi se zaseljačili i stalna sela osnovali, dužni su bili da u godini tri dana idu i na kosidbu vlasteoskih livada.

I pored svih ovih davanja danka i rabota, položaj crkvenih podanika bio je znatno bolji nego vlastelinskih. O tome nas uvjerava i Dušanov Zakonik, koji navodi samo bježanje vlasteoskih ljudi na crkvena imanja. Stoga su C. V. obično napredovala i manastiri se bogatili. Ali čim su Turci osvojili srpske oblasti, propala su ubrzo gotovo sva C. V. i mnogi su manastiri opustjeli i propali, a svi osiromašili. Prostrana njihova dobra, sela i zemlje, prigrabili su Turci sebi, ili su se već ranije sami crkveni ljudi odmetnuli od svoje crkve kao gospodara i rasuli gotovo sva C. V. tokom 15 i 16 vijeka.

Krajem 17 i početkom 18 vijeka počela su među Srbima pod austro-ugarskom vlašću da se obrazuju

Digitized by Google

nova C. V., ali su im državne vlasti odmah spriječile razvitak i ograničile ih na minimum. Najznatnija su bila vlastelinstva: daljsko, sa selima Dalj, Bijelo Brdo i Borovo, i manastira Grgetega, sa selom Neredinom i pustarom Bankovcima, koja su pripadala mitropolitima karlovačkim. Ostala manastirska vlastelinstva bila su vrlo mala. Sva ova vlastelinstva upravljana su uglavnom po starijim feudalnim ugarskim zakonima i kasnijim slavonskim urbarima.

Literatura: R. Grujić, Topografija Hilandarskih metohija u Solunskoj i Strumičkoj Oblasti (Zbornik J. Cvijića, 1924); R. Grujić, Vlastelinstvo Sv. Đorđa-Gorga kod Skoplja od 11 do 15 veka (1925).

R. Grujić.

CRKVENE ŠUME. U našoj državi imaju crkvene ustanove prostrane šume. Crkva je to dobila darovanjem od kraljeva. Odatle potiče riječ »nadarbina« biskupije, kaptola, župe i t. d. Kraljevi i članovi kraljevske porodice, velmože i drugi imućniji upravo su se natjecali u svojoj darežljivosti prema crkvi, a za ovima nisu zaostajali banovi, župani i dvorjani, pa gradovi i građanstvo. Od početka 9 pa do svršetka 11 vijeka nije bilo ni jednoga kralja, koji nije osnovao po koju zadužbinu. Posjed crkve bio se tako raširio, da su mnogi bogati krajevi bili u vlasti t. zv. »mrtve ruke«, dok je narod okolo njih oskudijevao. Prihodi tih šuma idu u korist vjere dotične crkve. Patrijaršija, biskupije, kaptoli, manastiri, župe i dr. imaju ovu površinu šuma: Hrvatska i Slavonija 42.906 ha; Slovenačka 15.038 ha; Bosna (vakufske šume) 15.000 ha; Srbija (manastiri) 20.000 ha.

Đ. N.

CRKVENO ZVONO, srpski crkveni list. Počeo je izlaziti u Geri, Indijana, Amerika, 1921. Njega je 1923 zamijenio list Srpska Crkva.

R. G.

CRKVENORUSKI JEZIK U SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI. V. Starocrkveni hrvatsko-srpski jezik.

CRKVICE, selo u Dalmaciji, oblast Zeta, kotar Kotor, usred Krivošija, od Risna 8 km k sjeverozapadu. Poznato je s obilne padaline, 4090 mm na godinu.

J. M-n.

C. su klimatsko mjesto i ljetovalište. Ima barake ministarstva Vojnog.

L. N.

CRLJENO JEZERO. V. Imotsko polje.

CRMNICA (Crmnička nahija). 1. C. je od davnina jedan od sastavnih dijelova stare Crne Gore. Nalazi se između plemena Paštrovića i Skadarskog Jezera. Na jugu je ograđena planinama Sutormanom i Rumijom. C. je najbogatiji kraj Crne Gore. Osim ostaloga tu uspijeva razno voće, poznati vinogradi i vino. Ima u C. i izvora petroleja. Zbog blage klime i plodnosti C. je bila čuvena odavno, u njoj su srpski vladaoci podizali dvorove i manastire.

Prvi spomen o C. imamo u poveljama kralja Vladislava iz 1242, u kojima se spominju sva sela u C. i kaže se, da je ona u to vrijeme bila gusto naseljena. Tada je u njoj bilo i Arbanasa kao pastira. U topografiji ovoga kraja održala su se neka arbanaska imena i do danas. — C. se dijeli na 7 plemena: Dupilo, Podgor, Brčeli, Sotonići, Boljevići, Limljani i Gluhi Do. Sva su ova plemena stara i sva su srpskog podrijetla. Na Skadarskom Jezeru je varošica Vir-pazar. — Stanovništvo je mješovitog podrijetla. Dio plemena Dupila se doselio u 16 vijeku iz Vasojevića. Plamenci u Boljevićima kazuju, da su iz Bosne, Štiljanovići i Nerandžići iz Primorja, Hajdukovići u Podgorima su iz Hota, Đonovići u Brčelima iz Miridita, Ilićkovići iz Kuča, a Popovići iz Skadra. U Limljanima živi staro bratstvo Klisići. Iz plemena Boljevića je bio u 17 vijeku vladika Rufim. — Na domaku Žabljaka, Bara, Skadra C. je bila na udaru Turcima, te je bila od njih više zavisna nego drugi dalji krajevi Crne Gore.

Literatura: P. Rovinski, Černogorija, II[1] (ruski).

P. Šobajić.

2. Rječica u Crnoj Gori. Izvire pod Sutormanom (945 m); do polovine toka teče k sjeverozapadu, zatim prama sjevero-sjeveroistoku, a 1 km uzvodno od ušća u Skadarsko Blato, kod Vir-pazara skrene u pravac istoka. S lijeve strane prima kao pritoke Limsku Rijeku i Oraošticu. Dužina toka je 14 km, a površina sliva 62·5 km².

P. V.

CRNA GORA. Geologija. Po geološkim, klimskim i hidrografskim osobinama u Crnoj Gori se mogu razlikovati četiri područja:

I. Kršna C. G. (Banjani, Grahovo, Ozrinići, Čevo, Golija i t. d.), u jugozapadnome pojasu, koji ulazi iz Hercegovine i pruža se u Albaniju. Tu su oštri grebeni, gola brda i omanje

Digitized by Google

bezvodne površi, prorešetane ponikvama i ižlijebljene sušicama.

II. Visočina od trijasnih vapnenaca, s pojavima krasa mnogo pitomijeg značaja, s manje goleti no u prvome pojasu (Durmitor, Jezera, Drobnjaci, Pivljani, Vojnik, Sinjavina i t. d.).

III. Šumovito područje, koje s prethodnim zahvata sjeveroistočnu polovinu Crne Gore (izvorna područja Lima, Tare i Morače, Komovi, Vasojevići i t. d.). Planine su od silikatnog kamenja visoke, ali ne gole, zaobljene, s dosta izvora i tekućica.

IV. Primorski pojas (s donjim dijelovima Morače, Cijevne, Zete i Crnice od Skadarskog Jezera do Jadrana), u kome ima geoloških formacija kao i u prethodnim, ali utjecajem druge klime čine i drugačije zemljište.

Najstariji tereni su u trećem području. Sagrađeni su od argilošista i pješčara iz periode karbonske. Gornjim dijelom svojim prelaze u sistem permski, koji nije ni mnogo razvijen, ni dobro obilježen, i prelazi također neosjetno u trijas. Ovaj počinje tipičnim verfenskim slojevima, iznad kojih se slažu naslage srednjeg i gornjeg dijela ovog sistema s karakterističnim fosilima. Eruptivnog kamenja (porfirita, diorita, dijabaza) ima u verfenskim kao i u paleozojskim slojevima. Jurskom sistemu pripadat će mnogi vapnenci između trijasnih i kretacejskih, koji su kao takvi na nekoliko mjesta i dokazani petrofaktima. Kretacejski vapnenci (hipuritski, radiolitski, sfeluritski) zahvataju skoro cio prvi kršni pojas Crne Gore. Po nekim udolicama, na pr. u korutini Duge, ima i fliša, koji je možda dijelom kretacejski, a većinom je eocenski. Numulitski su vapnenci u primorskoj zoni. Tamo, kod Ulcinja, ima i miocena i pliocena i to morskog, mediteranskog, što je vrlo značajno za ovaj dio jadranskog primorja.

Za vrijeme kvaternerne periode bilo je glečera na Rikavcu, Žiovu, Treskavcu i t. d. Tada su se stvarali i ogromni riječni i fluvioglacijalni nanosi (oko Podgorice, Gornje Morače, Lima, Komarnice, Tušine).

J. Žujović.

Geografija. C. G. zauzima jugozapadni kraj naše države i graniči s Albanijom. Na površini od 9.668 km² ima 199.859 stanovnika (1921), što odgovara gustini od 20·7 na 1 km². Po tome je C. G. najrjeđe nastanjena oblast. Muških je tek nešto manje od ženskih, 498 na hiljadu prema 502. — Prema prirodi svoga zemljišta C. G. je najviša, najkršević ija i najnepristupačnija od svih naših zemalja. Uz obalu Jadrana diže se visok planinski vijenac, na kome su najviši vrhovi Orjen (1.895 m), Lovćen (1.759 m), Vela Trojica (1.130 m), Vršuta (1.183 m) i Rumija (1.593 m), s vrlo strmim odsjecima prema jugozapadu, odnosno moru. Zato je saobraćaj moguć samo preko presjedlina i prijevoja. Dublje u unutrašnjosti širi se niz visokih, kršević itih, teško prohodnih površi, koje su više od 1000 m i prema sjeveroistoku se postepeno dižu jedna više druge. U Komovima i na Durmitoru dostignu visinu od 2.460 m (Kom Vasojevićski) i 2.534 m (Ćirova Pećina). Površi su na nekoliko mjesta prosječene uzdužnim riječnim dolinama i depresijama, od kojih su najvažnije kanjonske doline Tare i Pive, i linija Gatačko polje—Klanac Duga—Nikšićko polje—dolina Zete. Ovom je depresijom C. G. podijeljena na dva razna dijela: na istoku je prostrano područje Brda, na zapadu Crna Gora u užem smislu. I ako je to područje niže, ono je po prirodi mnogo siromašnije od znatno višeg prvog područja, u kojem su najviše Dinarske planine.

Razlike između tih područja posljedice su geoloških i geografskih odnosa, od kojih su najglavniji ovi: Brda su većinom sastavljena iz nepropustljivih škriljevitih stijena; zato imaju više tekućih voda i biljni je pokrivač veoma gust. To je područje prastarih šuma i visokih pašnjaka, na kojima je vrlo razvijen stočarski život. Riječnih je dolina više i prostranije su no u drugom području, a u izvorišnim dijelovima zatvaraju dosta pitome župe, koje u predjelima visokih planina s alpskom vegetacijom i privredom predstavljaju poljoprivredne i voćarske oazice, naročito u izvorištima sliva Pive i Lima. Drugi je dio sastavljen isključivo iz vapnenaca, koji jako upijaju kišnicu i ne daju maha pravljenju normalnih riječnih tokova na zemljinoj površini. Uslijed upijanja i poniranja atmosferske vode i njenog kemičkog i mehaničkog djelovanja vapnenac se raspada, te na tom terenu nema dovoljno pogodne zemlje za ishranu vegetacije. Posljedica toga je kršević itost, golet i bezvodnost ove oblasti, u kojoj na prvi pogled izgleda, da je svaki život nemoguć.

Ravnica je u C. G. vrlo malo, naročito u granicama prije 1912. Najvažnija je i najpoznatija Zeta, velika ravnica sjeverno od Skadarskog Blata,

Digitized by Google

koja je u nižim krajevima močvarna i, bez većih tehničkih rádova, nepodobna za intenzivniju zemljoradnju. Ipak je ta ravnica imala neki utjecaj na razvitak narodnog blagostanja, jer zbog tamošnje klime prodiru u nju i kulturne mediteranske biljke. Mnogo je pitomiji, plodniji i bogatiji onaj dio Metohije, koji je C. G. zauzela u ratu 1912.

Klima je u zapadnom dijelu C. G. blaga, naročito u primorju i na ravnici i dolini Zete, gdje zbog blizine Jadrana odgovara modificiranom mediteranskom tipu. Zime su u tome predjelu blage, u Podgorici januar ima prosječnu temperaturu 3·7° C, a skoro bi istu imao i Nikšić, da nije na visini od 650 m (I 0·4° C), ali su ljeta vrlo topla, gotovo žarka, jer Podgorica ima u julu temperaturu 26·9° C. Zato su i godišnja kolebanja velika. Brda imaju uopće oštru klimu, s jedne strane zbog velike visine, a s druge što su primorskim planinama zaklonjena od utjecaja Jadrana. Prema unutrašnjosti se klima postepeno bliži srednjoevropskim uslovima. Kiše su naročito obilne na primorskim crnogorskim planinama, gdje godišnje padne 350 do 250 cm, ali se prema sjeveroistoku količina atmosferskih oborina smanjuje. Ipak od toga bogatstva oborina zemlja nema nikakve koristi, jer padaju najviše u zimskoj polovini godine, a za vrijeme ljeta vrlo malo: u julu padne manje od 2% godišnje količine. Iz tih razloga južni dio C. G. pati neobično od oskudice u vodi i na znatno većoj polovini zemljišta nema stalnih nego samo periodskih vrela, dok je u brdima ima u izobilju, gdje izbija ispod planinskih stijena u obliku vrlo čestih i jakih vrela. Njihova je voda bistra i veoma hladna. Pošto je sjeverni dio C. G. većinom sastavljen iz škriljevaca, tamo su i najveće rijeke: Zeta, Morača, Piva, Tara i Lim.

U vezi s klimom i vegetacija je u C. G. različita. Na istoku i sjeveru je ispod gustog pokrivača sočne, bujne trave debeo sloj humusa, a najgušće bukove i četinjarske šume pokrivaju visoke vapnenačke planine crnogorskih brda. Na zapadnom dijelu planine su većinom gole, imaju manje više pustinjski izgled, s izuzetkom uske obale, gdje se javlja prava mediteranska vegetacija. Tu smokva, limun, šipak, maslina, jabuka i vinova loza predstavljaju najglavnije voće, a kraj njih rastu lovorike, mirte i zimzeleni hrastovi.

Zemljoradnjom se bavi samo u niskim ravnicama: u Zeti, Nikšićskom, Grahovskom i Cetinjskom polju, a naročito u Metohiji. Od žita se najviše gaji pšenica, a kukuruz je glavni usjev krša, gdje ga ima po poljima i na dnu prostranijih ponikava. Od povrća i variva krumpir i kupus se sade po nižim krajevima, krumpir na većim visinama. Od industrijskih biljaka goji se buhač, duhan, ruj i bijeli dud.

Mnogo je važnije privredno zanimanje stočarstvo i njim se bavi po svima krajevima, gdje ima stočnih livada ili velikih kompleksa pašnjaka. Najviše se gaje ovce, od kojih su najčuvenije drobnjačke, vasojevićske i banjanske, a u kršnim područjima koza.

Literatura: Dr. Kurt Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro (Petermanns Mitt. Erg., Hf. 115, 1895); P. Rovinski, Černogorija (I, 1888; ruski).

P. Vujević.

Historija. Današnja oblast C. G. nosi to ime tek od 15 vijeka (prvi spomen je iz 1435), a ranije se, do 12 vijeka otprilike, zvala Dukljom, a poslije Zetom. U toj oblasti ističe se u 15 vijeku dinastija Crnojevića, koja je vladala do 1499. Njen jedan član, Staniša, treći sin Ivan-bega Crnojevića, kao poturčeni Skenderbeg, držao je tu zemlju do 1528, ali kao poseban turski sandžakat sa sjedištem u Žabljaku. Od 1528 taj crnogorski sandžakat pripojen je skadarskom, a mjesto sandžak-bega javljaju se vojvode, kao njegovi zamjenici, koji to zvanje kupuju od sandžaka. Prema tom, C. G. je 1499 izgubila svoju samostalnost i postala je običan kadiluk. Samo su njena brdanska plemena, kao i Albanezi, očuvala u svojim planinama izvjesne patrijahalne tradicije lokalne i plemenske autonomije. Crnogorski sandžakat obnovio je 1592 Pećanac Derviš-Alić, s oblašću na desnoj strani Bojane i s mjestima Barom i Ulcinjem, ali samo za kratko vrijeme. Pod vlašću Turske ostala je C. G. sve do 1684.

Kad je 1684 mletačka republika stupila u savez s Austrijom, Poljskom i papom, krenula je ona na akciju i susjedna crnogorska plemena. Ustanak crnogorskih plemena, i ako ugušen porazom kod Vrtijeljke (1685), početak je oslobođenja C. G. od Turaka. Mlečići su svima sredstvima radili, da C. G. pridobiju za sebe i ogorče protiv Turaka. Kao kršćanska sila, u simpatičnom pokretu Sv. Saveza,

Digitized by Google

Mleci su postigli uspjehe i dobili su čak izjavu crnogorskoga zbora, da C. G. prima njihovu vlast. 1688 došla je na Cetinje mletačka posada, ali se u njemu održala samo do 1692. Taj mletački neuspjeh ubio je prestiž republike kod crnogorskih plemena. Ali pokrenuta akcija za oslobođenje time nije propala.

Pravo oslobođavanje C. G. od Turaka počinje s vladikom Danilom, iz plemena Petrovića-Njeguša (1700—1735). Za njegovo vrijeme vezana je istraga domaćih poturica, koja se smatra kao prvo pravo djelo definitivnog raskida s Turcima. Kao takvo proslavio ga je Vladika Petar II. Njeguš u Gorskom Vijencu i narodna tradicija C. G. Ali ta istraga je sporna, isto kao i njen datum. Danas se uzima obično, da je ona bila izvršena u malim razmjerima i najvjerojatnije 1709. — Za Danilova vremena počele su jače veze C. G. s Rusijom. Tražeći saveznika protiv Turaka, Petar Veliki je u prvom redu pomišljao na balkanske kršćane i uputio im je 1711 jedan manifest, pozivajući ih u zajedničku borbu protiv Turaka. Crnogorci su se odazvali i počeli borbu, koja je na njih navukla gnjev protivnika i teške osvete 1712 i 1714. U nevolji oni su slali vladiku u Rusiju (1715), koji im je otuda donio samo nešto neznatne materijalne pomoći, i obraćali su se Mlecima, da ih uzmu u svoju zaštitu (1717). Otada, doista, sva se crnogorska politika vodi u kolebanju između susjednih Mletaka, koji ponekad mogu biti od koristi, i između daleke jednovjerne Rusije, za koju narod ima mnogo simpatija.

Vladiku Danila naslijedio je njegov sinovac Sava (1735—1782). Tim, što je jednoga dostojanstvenika naslijedio njegov srodnik ne po ličnoj vrijednosti, nego po porodičnim vezama, stvoren je prestiž porodice Petrovića Njeguša. Vlast vladike nije bila velika i bila je dugo vremena više duhovna i moralna nego stvarna, ali je ipak dizala vrijednost jedne porodice. Tu vrijednost osporavaju Petrovićima članovi porodice Radonjića, iz čijih su redova, po nasljedstvu, bili guvernaduri. To nije bila narodna čast, nego je taj čin dolazio kao mletačka oznaka za njene, najprije činovnike, a onda povjerenike u C. G. Guvernaduri su želili, da svjetovnu vlast vrše oni, a duhovnu vladike. Doista, u 18 vijeku državni pečat se raspolovljava i jednu polovinu drži guvernadur, a drugu vladika.

Vladika Sava bio je miran, nimalo borben i previše povučen. Od 1742 u državnim poslovima naturuje mu se, kao njegov pomoćnik, srodnik mu Vasilije (1709—1766), čovjek okretan i aktivan, ali sebičan, neistinoljubiv i dosta brzoplet. On češće putuje u Rusiju (tamo je i umro) i učvršćuje veze C. G. s njom, otvoreno istupa protiv Turaka, braneći Crnogorcima, da im plaćaju harač. S Mlecima, isto tako, nije dobro, radi čega su ovi donijeli rješenje, da ga otruju. Poslije smrti Vasilijeve javio se uz vladiku Savu novi jedan suvladar, neki avanturista, Šćepan Mali (1767—1774), koji se izdavao za umrlog ruskog cara Petra III. Ime ruskoga cara i njegova vješta uzdržljivost učinili su, da su ga Crnogorci primili za svoga vladara i poštovali ga sve do njegove mučke pogibije. Kao vladar Šćepan je pokazao dosta razumijevanja za nevolje C. G.; naročito je mnogo učinio za smirivanje zavađenih plemena i jačanje centralne vlasti na Cetinju. Njegovo prisustvo u C. G. smetalo je i Mlecima i Turskoj, jer se na taj način i previše vidno isticao ruski prestiž u njihovom susjedstvu. Turci su čak bili krenuli i jednu vojsku protiv C. G., ali ta nije postigla nikakvih većih rezultata. Poslije pogibije Šćepana Malog javio se jedan sličan avanturista Šćepan Zanović, no taj je brzo raskrinkan. Iskorišćavajući slabost vladike Save, prigrabio je tada veći dio vlasti Jovan Radonjić, koji se 1776 potpisuje kao »gubernator nad svom C. G.«.

Mnogo napretka imala je C. G. pod upravom trijeznoga i vrlo uglednoga vladike Petra I. Petrovića (1782—1830). On je imao dosta teškoća, dok se održao u borbi protiv guvernadura Radonjića i protiv Mahmuda Bušatlije, krvnog neprijatelja C. G. Kad je Petar I. 1784 pošao da se zavladiči, upao je Mahmud u njegovu zemlju i prodro je na Cetinje (1785), a odatle prešao i na mletačke Paštroviće. Kao osveta za to došlo je crnogorsko ratovanje protiv Turaka za vrijeme austrijsko-ruskog saveza protiv Porte (1788 do 1791), i slavna pobjeda nad Mahmudom, 22/9 1796, u kojoj je on glavom platio. Poslije te pobjede Crnogorce su čekali krupni događaji u Boci Kotorskoj, koja je, iza pada mletačke republike (1797), imala da dode pod novog gospodara. Otada pa sve do 1814 vodila se borba oko toga, hoće li Boku dobiti Austrija, Francuska ili Crna Gora, kao savez-

Digitized by Google

nik Rusije i Engleske. C. G. je učestvovala u Boci i vojnički i utrošila je mnogo žrtava da je pridobije za sebe i za svoje saveznike. Radi toga nije mogla C. G. da sudjeluje u Karađorđevu pokretu protiv Turaka i da ispuni velike želje i svojih podanika i svojih hercegovačkih i staro-srbijanskih susjeda. Ali sve njezino zauzimanje za Boku ostalo je bezuspješno. Diplomacija je rješavala stvar prema svojim interesima i dosudila je Boku Austriji. — Za unutrašnje uređenje C. G. Petar I. učinio je dosta, sprečavajući naročito krvnu osvetu. Značajan je njegov Zakonik (proglašivan 1798 i 1803), sa 33 točke, koji predstavlja prvi pokušaj savladivanja plemenskih običaja i rđavih instinkata. Kod Crnogoraca bio je Petar I. veoma poštovan; na glasu je bila moć njegove kletve. Umro je 18/10 1830.

Petra I. naslijedio je kao vladika i vladalac Petar II. (1830—1851). On je definitivno raščistio pitanje s guvernadurovićima (Radonjićima), koji su mu, pomagani od Austrije, činili dosta teškoća pri uzimanju vlasti. Radonjića porodica prognana je 1830 iz C. G. — Petar II. nastavio je unutrašnje reforme svoga strica, uveo je senat, stvorio »gvardiju«, otvorio škole, podigao štampariju. Imao je dosta teškoća s prvim poreskim uredbama, ali je ipak uspio. U spoljašnjoj politici nije imao nikakva većeg udjela; njegovi odnosi sa susjednim pašama imali su čitavo vrijeme lokalni karakter. Njegov pjesnički rad stvorio mu je visok glas u našoj književnosti; Gorski Vijenac nesumnjivo je najintenzivnije i najintelektualnije pjesničko djelo u nas. Petar II. umro je mlad, 19/10 1851.

S Petrom II. prestaje teokratska vlada u C. G. Vladičin nasljednik, Danilo (1851—1860), uzeo je, s pristankom ruskoga cara Nikole I., titulu kneza. To stvaranje svjetovne kneževine od C. G. dovelo je do rata s Turcima 1852/53, iz koga je C. G. izišla bez težih posljedica, intervencijom Austrije i Rusije. Kad je Turska, na Pariskom Kongresu, dala izjavu, da C. G. smatra za sastavni dio svoga područja, dovelo je to do novih sukoba. Knez Danilo poduzeo je diplomatsku akciju, da izradi priznanje crnogorske nezavisnosti, a kad to nije donijelo željenog rezultata, on je krenuo i ustaničku akciju po susjednim oblastima. 1857 izbio je ustanak Luke Vukalovića. Da presiječe opasne niti i posjedne Grahovo kao leglo odmetnika i sporno mjesto, krenula je turska vojska, krajem aprila 1858, na granicu. 1/5 1858 došlo je do velike borbe na Grahovcu, u kojoj su Turci strahovito poraženi. Iza toga došlo je odmah posredovanje Francuske i drugih velikih sila, koje izvedoše razgraničenje C. G. i tim priznadoše, ma i u pola, njenu državnu egzistenciju. 1/8 1860 poginuo je knez Danilo u Kotoru, kao žrtva atentata.

Iza Danila stupio je na vladu njegov bratić, sin vojvode Mirka, pobjednika s Grahovca, Nikola (1860 do 1918). Veze njegova strica s hercegovačkim ustašama bile su nastavljene i razvijane još više pomoću talijanskih i madžarskih revolucionara. One su 1862 dovele do novog rata s Turskom, u kome je C. G. napola savladana, morala moliti za mir. — Crnogorsko oružje proslavilo se naročito za novog velikog hercegovačkog ustanka i rata, koji je C. G. povela protiv Turske, u savezu sa Srbijom, 1876—78 (Vučiji Do, Fundina). Pri likvidaciji toga rata, Berlinskim Kongresom, C. G. je dobila priznanje potpune nezavisnosti, proširenje svojih granica na istoku (čitav podgorički kraj), na sjeveru (cijelu nikšićsku oblast) i domalo izlazak na more (Bar i Ulcinj). Taj uspjeh digao je ugled C. G. — Ali, nažalost, odnosi između Srbije i C. G. nisu bili dobri zbog suparništva njihovih dinastija. 1866 bio je sklopljen savez između obje srpske kneževine, i knez Nikola bio je spreman da se odreče prijestolja u korist kneza Mihajla, svoga kuma. Poslije toga veze hladne. U unutrašnjoj politici knez Nikola je bio previše svojevoljan i netrpeljiv, i otuđio je od sebe veliki dio svojih saradnika i gotovo svu narodnu inteligenciju. Davanje Ustava 1905 nije mnogo popravilo uzajamno nepovjerenje. 15/8 1910 proglasila se C. G. za kraljevinu, da na taj vidan način nagradi pedesetogodišnju vladavinu svog kneza. Za vrijeme aneksione krize (1908—1909) C. G. se lijepo držala, uzimajući energičan stav protiv Austro-Ugarske. Ona je učestvovala i u balkanskim ratovima 1912—13 god. i znatno proširila svoje područje (do Lima na sjeveru; Peć s Metohijom). Isto tako ušla je 1914 u rat s Austrijom. Ali u tome ratu crnogorsko oružje nije bilo mnogo sreću. Naprotiv, gubitak Lovćena, s neznatnim brojem žrtava, ide u neslavne stranice njene historije. Krivica je za to očito bila do vodstva, a ne do samoga naroda, koji

Digitized by Google

je uvijek štovao junačku smrt. Kapitulacija C. G., koju je izveo knez Mirko, kraljev sin, sa članovima vlade, ponizila je C. G. i izlučila je iz reda pravih saveznika. Da to okaju, Crnogorci su, čim su dobili priliku, 13/11 1918, poslije sloma Austrije, svrgli dinastiju Petrovića i kralja Nikolu s vlasti i proglasili ujedinjenje sa Srbijom i ostalim suplemenicima. Svijestan svoje velike odgovornosti i grijeha prema narodu, kralj Nikola nije ni pokušao da se poslije rata vrati u svoju otadžbinu. Umro je u Francuskoj 1/3 1921, sakupljajući oko sebe nekoliko ostataka vjernih, iz kojih je uzimao i svoju vladu.

Literatura: I. Ruvarac, Montenegrina (1899); J. N. Tomić, Politički odnos Crne Gore prema Turskoj 1528 do 1684; J. N. Tomić, Crna Gora za morejskog rata (1907); sr. i njegove rasprave, Glas, 92, 1913 i 96, 1920; L. Popović, Petar I. (1897); J. N. Tomić, Mahmud Bušatlija (Glas, 76, 1908); V. Đorđević, Crna Gora i Austrija u 18 vijeku (1912, s knjigom ispisa iz bečkih državnih arhiva, Beograd, 1913); V. Đorđević, Crna Gora i Rusija (1914); L. Tomanović, Događaji u Boki Kotorskoj (1923); L. Tomanović, Petar II. kao vladalac (1896); V. Ćorović, Luka Vukalović i hercegovački ustanci od 1852 do 1862 godine (1923); L. Tomanović, Knez Danilo i Austrija (Bratstvo, 18, 1924); V. Đorđević, Crna Gora i Austrija, II (1924). Kao opći pregled crnogorske historije najupotrebljiviji je Đ. Popović, Istorija Crne Gore (1896). *V. Ćorović.*

CRNA GORA. 1. Planina u Južnoj Srbiji (Karadag), između rijeka: Vardara—Lepenca—izvorišta Južne Morave—Moravice—Banjske (pritoke Goleme Reke), sjeverno od skopske kotline. Najveći su visovi od jugoistoka na sjeverozapad: Muratica 1.316 m, Zdravec 1.572 m, Pupljak 1.626 m, Ramna 1.651 m, Kopiljača 1.491 m; na sjeveroistoku Crni vrh 1.220 m, Topanj 1.178 m, Ostrvica 1.164 m, Maja Malit 1.047 m, na zapadu Banašnica 1.524 m, kota 1.426 m, Biljak 1.283 m, Jelenina Glava 1.246 m. Istočnim i južnim podnožjem prolaze drum i željeznička pruga Vranje—Skoplje.

2. Visoravan u Crnoj Gori, sjeverno od Durmitora, između rijeka Tare i Sušice, s najvećim visom 1.721 m.

3. Brežuljci na poluostrvu Pelješcu, u Dalmaciji, s pravcem pružanja sjeverozapad-jugoistok, uz Stonski kanal. Najviši su vrhovi: Straža 455 m, Oderković 451 m, Žjat 453 m, Vrsi 418 m.

P. V.

CRNA PLANINA (KARA ORMAN), u Makedoniji, između gornjeg toka Crnog Drima i njegove desne pritoke Sutjeske i Pesočana, 15 km sjeverosjeveroistočno od Struge, visoka 1.766 m. *P. V.*

CRNA REKA. 1. (Krivovirski Timok), rijeka u Srbiji, lijeva sastavnica Timoka. Izvire s Kučaja (Jasenak 988 m, Garčići 842 m) i Samanjca (Žuta Bara 915 m, Jasenova Glava 885 m); do Lukova teče na istok-jugoistok, odatle do Gamzigrada na sjeveroistok, a dalje do ušća uglavnom na istok. Sastav sa Svrljiškim (Belim) Timokom je oko 3 km nizvodno od Zaječara. Glavne su pritoke s lijeve strane: Banjska, Zlotska i Radovanska Reka, s desne: Arnauta (Dobropoljska Reka). Dužina rijeke je 71 km, a površina sliva 1.003·2 km². Na svome toku Crna Reka raspolaže s hidrauličkom snagom od 7.250 HP pri srednjem najnižem stanju.

2. Rijeka u Makedoniji, desna pritoka Vardara. Izvire s Prostranjske planine i Kruške, uliva se oko 3 km nizvodno od Palićure. Pravac toka vrlo je nepravilan: do manastira Toplice Crna Reka teče na jugoistok, zatim od sela Vođane na istok, do Topolčana na jugoistok, odatle do Logovarda na jug, pa dalje skreće u vrlo velikom luku i od Skočivira počne teći k sjeveru i sjevero-sjeveroistoku, probijajući se kroz klisuru, a po izlasku iz nje teče do ušća na sjever. Najvažnije su pritoke s lijeve strane: Rajec, Blato, s desne: Belašnica, Sakuleva Reka, Rakova Reka, Dragor i Šemnica. Dužina rijeke je 189·6 km, a površina sliva 5.697·2 km². Raspolaže dosta velikim hidrauličkim snagama, naročito pri toku kroz klisuru; pri srednjem najnižem vodostaju ima svega oko 83.000 HP. *P. Vujević.*

3. Manastir u Starom Kolašinu, u nepristupačnom kraju u Gornjem Ibru (između Peći i Novog Pazara). Crkva je pećinska i posvećena je Sv. Arhanđelima Mihajlu i Gavrilu. Nije proučena, ali je vrlo stara. 1687 tu su prenesene moći Stevana Prvovjenčanog iz Sopoćana i ostale su do 1701. 1840 tu su prenesene i moći Sv. Petra Koriškog. U početku 18 vijeka pri manastiru je bila škola.

V. P-ć.

4. Oblast u porječju C. R. (V. Timočka Oblast).

Digitized by Google

CRNA RUKA. Poslije 29/5 1903 ime »Crna Ruka« dano je grupi ljudi, u prvom redu oficira, koji su učestvovali u zavjeri i izvršili prevrat. Kada je kasnije nastao rascjep među zavjerenicima, onda je jedan, veći dio njih, stvorio novu organizaciju, koja je dobila ime »Ujedinjenje ili Smrt« (Mislilo se na narodno ujedinjenje). Međutim, i ta je organizacija bila poznata pod imenom C. R. Organizacija C. R. osnovana je 9/5 1911 u Beogradu, a prvi njeni članovi i prvi potpisnici njenoga Ustava bili su: Ilija Radivojević, Bogdan Radenković, Čedomilj A. Popović, Velimir S. Vemić, Drag. T. Dimitrijević (Apis), Vojislav Tanković, Ilija M. Jovanović (vojvoda Pčinjski), Milan Vasić, Milan Gr. Milovanović. Društvo je, ma da su i njegovi članovi i ono samo bili dobro poznati, osnovano kao tajno, i imalo je svoje izvršne organe, koji su trebali primjenjivati presude odnosno odluke organizacije. Glavne točke Ustava i Pravilnika organizacije »Ujedinjenje ili Smrt« odnosno C. R. ove su: Čl. 1.: U cilju ostvarenja narodnog ideala, ujedinjenja Srpstva, stvara se organizacija, čiji član može biti svaki Srbin, bez obzira na spol, vjeru, mjesto rođenja, kao i svaki onaj, koji iskreno bude služio ovoj ideji. Čl. 2. Organizacija pretpostavlja revolucionu borbu kulturnoj, stoga joj je institucija apsolutno tajna za širi krug. Čl. 3. Organizacija nosi naslov »Ujedinjenje ili Smrt«. Čl. 4. Za ispunjenje ovoga zadatka, organizacija, prema karakteru svoga bića, utiče na sve službene faktore u Srbiji, kao Pijemontu, i na sve društvene slojeve i cjelokupni društveni život u njoj«... Dalji članovi obuhvataju ove najglavnije odredbe: na vrhu organizacije stoji Vrhovna Centralna Uprava, čije su odluke punovažne za sve članove i koja ima pravo raspolagati životima, smrću i imovinom svih svojih članova. Interesi organizacije stoje nad svima drugim interesima, i njeni članovi su dužni dostavljati organizaciji sve, što saznaju, bilo u svojoj službenoj funkciji, bilo kao privatni ljudi, a što se tiče organizacije. Vrhovna Centralna Uprava ima pravo izricanja smrtnih osuda, čije se izvršenje povjerava najpouzdanijim njenim članovima ili agentima. Ni jedan član organizacije, pošto je već uveden u nju, ne može izaći iz nje, dokle god je živ, niti mu ko može uvažiti ostavku. Članovi, koji bi svojim izdajstvom nanijeli štete organizaciji, kažnjavaju se smrću. Da bi se očuvala što veća tajnost, članovi se upisuju u spiskove i vode se ne po imenima, već po rednom broju. Članovi se među sobom kao takvi ne poznaju, saobraćaj među njima vrši se samo preko naročito određenih ličnosti, i jedino Vrhovna Centralna Uprava zna, tko su sve članovi organizacije. Ipak zato, i ako ne poznaju cijelu organizaciju ni njeno ustrojstvo, svi članovi se obavezuju na bezuslovnu poslušnost i pokornost organizaciji; oni moraju slijepo izvršivati sve naredbe i ponijeti čak i u grob tajne, koje se tiču organizacije. U političkom životu utjecaj ove organizacije se jako osjećao, naročito pred rat 1914. Tada je u Bitolju došlo do incidenta povodom pitanja prioriteta građanske nad vojnom vlašću. U Skupštini je socijalistički poslanik D. Lapčević podnio interpelaciju na vladu, što trpi ilegalne organizacije. Skupština se tada zadovoljila odgovorom predsjednika vlade. — U decembru 1917 na solunskom frontu vlada je uvidjela opasnost od daljeg postojanja ove organizacije, pohapsila je njene članove, koji su, pored toga, optuženi, da su radili na ubijstvu prijestolonasljednika-regenta Aleksandra i predsjednika vlade. Kod uhapšenog đeneralštabnog pukovnika Drag. Dimitrijevića-Apisa, člana Vrhovne Centralne Uprave, nađen je originalan Ustav organizacije od 9/5 1911. Među stvarima optuženog potpukovnika Velimira S. Vemića nađen je spisak članova organizacije. Presudom vojnih sudova članovi organizacije pukovnik D. Dimitrijević-Apis, major Lj. Vulović i R. Malobabić osuđeni su na smrt i streljani. Ostali optuženi osuđeni su na dugogodišnju robiju, od koje su docnije pomilovani, osim potpukovnika Vitomira Cvetkovića, koji je umro u zatvoru za vrijeme istrage, i Bogdana Radenkovića, koji je umro, pošto je presuda izrečena. (V. Solunski proces, i Drag. Dimitrijević-Apis.)

M. Milenović.

CRNA STENA, omalena župa u Južnoj Srbiji, u užičkoj oblasti, u dolini Mileševske Rijeke, desne pritoke Lima kod Prijepolja, gdje je apsolutna visina 442 m. — Planinska je župa, na sjeveru zatvorena Zlatarom, a na jugu Jadovnikom. C. S. je naziv župe iz srpskog sredovječnog doba (13 i 14 vijek), na koje ime podsjeća mjesto Crna Stijena u dolini Lima, iznad Prijepolja, u korutini Ivanju. Prema tome župa se možda

Digitized by Google

i ovamo prostirala, do Brodareva na Limu, što sad zahvata Mala Župa. Još iz tog vremena župa je poznata po manastiru Mileševi, iznad koga se nalazio grad Mileševac, središte župe C. S. ili mileševske župe. Nekada je ova župa imala i veliku saobraćajnu važnost, jer je kroz nju vodio trgovački put iz Dubrovnika za Novi Pazar, koji je u župu ulazio kod Prijepolja, a preko izvorišta Mileševske Reke izbijao u Sjeničko polje. Do 18 vijeka župa je imala središte u Mileševcu (sada razvalina Hisardžik) i pripadala je pljevaljskom kadiluku, zatim prijepoljskoj nahiji, a od oslobođenja (1912) ušla je u sastav mileševskog sreza, čije je središte u Brodarevu.

Literatura: Petar Mrkonjić, Srednje Polimlje i Potarje (Naselja, 1, 1902, 257, 303); Dr. J. Dedijer, Nova Srbija (1913, 286); Kosta N. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1924, 67 do 69). *V. Radovanović.*

CRNADAK ĐURO, trgovac i zaslužni javni radnik (12/2 1820, Jasenovac — 28/10 1908, Zagreb). Svršivši osnovnu školu u rodnom mjestu, pohađao je dvije godine vojničku školu u Petrinji i onda je stupio kao šegrt u jednu pomodnu trgovinu u Zagrebu. Postavši pomoćnikom radio je u različitim velikim radnjama u Mlecima, Olomucu, Beču i Zagrebu. 1850 otvorio je svoju radnju s modnom robom u Zagrebu. — C. je veoma živo učestvovao u svim nacionalnim i kulturnim poduzećima, u kojima je vršio odborničke funkcije. 1856 bio je izabran u prvu trgovačko-obrtničku komoru u Zagrebu kao član i ostao u tom položaju punih 45 godina. Čitav niz godina bio je zastupnik u zagrebačkom gradskom zastupstvu, a 1872 bio je izabran za podnačelnika. C. je vršio važne funkcije kao član odbora za raspravu pitanja o izgradnji željeznica u Hrvatskoj (1862)), za priređivanje izložbe zemaljskih produkata i t. d. 1872 izabran je C. za poslanika na hrvatskom saboru, a ovaj ga opet izaslao na zajednički hrvatsko-ugarski sabor u Pešti. 1883 bio je C. jedan od glavnih osnivača zavoda za osiguranje Croatia, a od 1889 i njezin direktor.

Literatura: Jubilarni broj Obzora (1910). *M. P-g.*

CRNADAK MILIVOJ (17/10 1860, Zagreb). Studirao je realku u Zagrebu, a trgovački institut profesora Rosnera u Budimpešti. Započeo je svoj rad kod karlovačkog mlina Pongratz, radio je kod ugarske bečke Union-banke, gdje je doskora postao prokurist u filijali u Sarajevu, od 1882 knjigovođa i prokurist u Hrvatsko-Slavonskoj Zemaljskoj Hipotekarnoj Banci, kasnije direktor Hrvatske Komercijalne Banke, a od 13/3 1897 ravnatelj Prve Hrvatske Štedionice u Zagrebu. U tom zavodu je glavni ravnatelj. Predsjednik je, potpredsjednik i član ravnateljstva raznih zavoda, trgovačkih i industrijskih društava. Počasni je konzul kraljevine Holandije. *S. D.*

CRNAJKA, rječica u Srbiji, desna sastavnica Porečke Reke. Izvire sa Deli Jovana (Crni vrh 1.179 m) i Stola (1189 m), teče na sjever, uliva se oko oko 1·5 km uzvodno od Miloševe Kule. *P. V.*

CRNČIĆ MENCI KLEMENT, slikar i grafičar (3/4 1865, Nova Gradiška). Svršivši vojničke škole, pohodio je C. umjetničke akademije u Beču i Münchenu, pa školu za kazališno dekorativno slikarstvo u Koburgu. Poslije tih studija vratio se opet u Beč, gdje je naročito učio bakropisnu umjetnost kod Ungera. 1895 došao je u Zagreb, gdje je u zajednici sa Csikošem osnovao privatnu slikarsku školu, koja je 1907 prešla u državnu upravu. C. je profesor u umjetničkoj akademiji i upravnik Strossmayerove galerije slika. — Kao umjetnik C. se najprije javio kao ilustrator (crtežima reproduciranim u sarajevskoj Nadi) i bakropisac (listovi Medvea i Nedjelja u Lovranu). Kao grafičar zauzima C. najvidnije mjesto među hrvatskim umjetnicima. Brojna njegova djela u tom području obrađuju većim dijelom motive iz Istre, Hrvatskog Primorja i Dalmacije. Ima od njega i niz portretnih bakropisa. C. se istakao i kao odličan karikaturista. I u svojim slikama obrađuje C. gotovo isključivo primorske motive, tako zvane marine. Umjetnik veoma plodan, C. je mnogo izlagao u Beču, Rimu, Petrogradu, Budimpešti, Sofiji, Beogradu i Zagrebu. Prilikom izložbe hrvatskih umjetnika u Beogradu kupila je Narodna Skupština njegovu veliku sliku Pogled s Plasa na more. Ostale se njegove znatnije slike nalaze u našim javnim (Strossmayerova galerija slika) i privatnim zbirkama.

A. Schneider.

CRNI DRIM, rijeka u Makedoniji, lijeva sastavnica Drima. Ističe iz Ohridskog Jezera; do Lukova teče prema sjeveru, odatle prema sjeverosjeverozapadu, čineći u okolini Debra

Digitized by Google

veliku okuku na lijevo. Od utoka rječice Dolgaša (ispod kote 543 m) nizvodno, čini granicu između naše države i Albanije, u koju prijeđe kod sela Selokuće, sjeverozapadno od Debra. Glavne su mu pritoke s desne strane: Sateska i Radika. Crni Drim teče po teritoriju naše države na dužini od 54 km, s prosječnim padom od 3·65 m/km. Na tome toku raspolaže hidrauličnom snagom od 28.250 HP, pri srednjem najnižem vodostaju. *P. V.*

CRNI LUG, selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Delnice, od Delnica 9 km k zapadu. Ima 394 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf, šumariju Thurn-Taxisa, Goranin D. D. industriju drva, pilanu. Znatno je planinarsko mjesto za uspon na Risnjak (1.527 m), najviše brdo Gorskog Kotara s alpinskom florom (runolist) i s divnim pogledom na Jadransko More i Kvarnerska ostrva. *J. M-n.*

CRNI RZAV, rijeka u Srbiji, lijeva sastavnica Rzava. Izvire sa Čigote planine (kota 1.251 m, Saborište 1.544 m), teče dosta nepravilnim tokom, uglavnom k zapadu-sjeverozapadu; sastav. s Belim Rzavom je u Staroj Srbiji, 1 km uzvodno od sela Oplavi, na koti 434 m. Glavne su pritoke s desne strane: Osojnica, Kaona, s lijeve: Jablašnica. Dužina je toka 41 km, a površina sliva 338·2 km². *P. V.*

CRNI VRH. 1. Planinica u Bosni, između rječica Turjanice i Jošavke, 14·5 km istočno od Banje Luke, visoka do 546 m.

2. Planina u Bosni, 6 km južno od Tešnja, odnosno 11 km zapadno-sjeverozapadno od Maglaja. Najveći visovi su: Crni vrh 733 m, Visplane 635 m, Zmajevac 681 m. Istočnim krajem prolazi drum Doboj—Maglaj—Žepče.

3. Planina u Južnoj Srbiji, 8 km jugozapadno od Kratova, visoka 1.150 m.

4. Planina u Staroj Srbiji, 8 km jugo-jugoistočno od Ivovik-planine, 12·5 km zapadno od mjesta Brodareva (na Limu). Najviši visovi su od sjevera na jug: Duga 1.441 m, Račevo Brdo 1.492 m, Bodična 1.324 m, Vranac 1.380 m. Preko planine prolazi put Pljevlja—Bijelo Polje.

5. Planina u Srbiji, 15 km istočno od Kragujevca. Najveći su visovi: Veliki vrh 789 m, Srednji vrh 658 m, Graboviti vrh 620 m. Preko planine vodi drum Kragujevac—Jagodina.

6. Planina u Crnoj Gori, 8·5 km istočno-sjeveroistočno od Žabljaka, visoka 1.638 m. *P. V.*

CRNICA. 1. Rijeka u Srbiji, desna pritoka Morave. Izvire pod Javorištem (Dobra Voda 743 m, Debelo Brdo 1.026 m), do Davidovca teče k jugo-jugozapadu, odatle na zapad; uliva se oko 4 km nizvodno od Paraćina. Dužina je toka 32·2 km, a površina sliva 281·4 km². *P. V.*

2. Tvornica karbida u Dalmaciji, kod Šibenika, k sjeveru nad Krkom. Proizvodi na godinu 60.000 t karbida i cijanamida. Svojina je Sufid D. D. za iskorišćavanje vodenih snaga u Dalmaciji. *J. M-n.*

CRNIĆ RUDOLF, poručnik trgovačke mornarice (12/3 1893, Zagreb). Svršio je kraljevsku nautičku školu u Bakru. 1919 položio je pomorsko-poručnički ispit. Djelovao je na pomorsko-publicističkom i propagandističkom polju. 1920 osnovao je klub Jugoslavenskih pomoraca u Zagrebu, kome je sekretar. Udesio je 1920 pomorsku izložbu u Zagrebu u Radišinom Zboru. Sudjelovao je na mnogim pomorskim anketama. 1921 osnovao je pomorski list Jugoslavenski Pomorac. Odbornik je Jadranske Straže, redaktor pomorske antologije Naše More. Održao je veći broj stručnih predavanja o pomorstvu, sarađivao u velikom broju stručnih listova. 1921 izdao je i uredio Pomorski Rječnik, koji sadrži termine usvojene u našoj trgovačkoj i ratnoj mornarici. *S. D.*

CRNILOVIĆ HRISTIFOR, slikar (8/2 1886, Vlasotinci, Srbija). Školovao se u mjestu rođenja, u Leskovcu, Pirotu i Nišu, a poslije male mature tri godine je učio u beogradskoj umjetničkoj školi, zatim je 4 godine studirao u minhenskoj akademiji. Od 1911 nastavnik je vještina. Učestvovao je u svima ratovima. 1920/21 proveo je u Parizu. Otada je nastavnik vještina u gimnaziji u Skoplju. — Već 1904 učestvovao je na I. jugoslovenskoj izložbi kao i u Ladi. Pribirao je i narodne motive. Na V. Jugoslovenskoj izložbi u Beogradu izložio je pejsaže s Krfa. Jedan pastel mu je bio primljen 1921 za izložbu Société Nationale des Beaux Arts u Parizu; isto udruženje izložilo je i 1923 jednu njegovu studiju, poslanu iz Skoplja, objavljenu osim toga i u La Revue Moderne od 15/8 iste godine. *V. P.*

Digitized by Google

CRNO JEZERO. 1. Jezero u Bosni, na planini Treskavici, oko 1·5 km zapadno-jugozapadno od Skoka (1.652 m), 0·9 km sjeverozapadno od Velikog Jezera, na 43° 36·8′ sjev. širine, 18° 22·5′ ist. duž. Gr. Površina je sliva 0·013 km², apsolutna visina neodređena.

2. Jezero u Crnoj Gori, na Durmitoru, 2·8 km sjevero-sjeveroistočno od Savina Kuka (2.251 m), odnosno 2·4 km zapadno-jugozapadno od mjesta Žabljaka, izdubeno u jedrom trijaskom vapnencu. Plastički se sastoji iz dva basena: višeg, u kome je Malo Crno Jezero, kotlastog oblika, duboko 47 m, i nižeg, u kome je Veliko Crno Jezero. Njegova je površina 0·036 km², dubina 24 m, apsolutna visina 1.465 m. C. J. ima dvije pritoke: Mlinski Potok sa sjeverozapada, Žabljak sa sjeveroistoka. Oba su jezerca glacijalnog podrijetla.

Literatura: J. Cvijić, Ledeno doba u Prokletijama i okolnim planinama (Glas, 93). *P. V.*

CRNOBARAC DIMITRIJE DR., političar (25/10 1818, Beograd — 14/6 1872, Beč). Školovao se u Beču i Parizu, gdje je položio doktorat prava. Od 1848 do 1854 služio je u Ministarstvu Pravde i tu je dotjerao do položaja ministrovog pomoćnika. 1856, kratko vrijeme, bio je zastupnik ministra Pravde i Prosvjete u ministarstvu Alekse Jankovića. 1857 postao je državni savjetnik, a 1858 ministar Pravde i Prosvjete u ministarstvu Magazinovićevom. Svoje ministrovanje obilježio je ukidanjem kvrge i torture. Poslije povratka kneza Miloša ostao je bez službe. Pod knezom Mihajlom postao je savjetnik, a 1868 ušao je kao ministar Prosvjete u Hristićevo ministarstvo. Tom prilikom ukinuo je zabranu Vukova pravopisa. Poslije ubistva kneza Mihajla stavljen je u penziju. Cijenjen je od savremenika kao dobar pravnik i kao čovjek pristupačan zapadnim idejama. *S. J.*

CRNOGORAC, politički list. Izlazio je jedamput nedjeljno na Cetinju 1871—72. Urednik je bio Simo Popović, vlasnik Jovan Sundečić. C. je imao književne priloge i dodatak Crnogorku. Bio je jedan od prvih listova u Crnoj Gori. *U. Dž.*

CRNOGORAC ŽIVAN. V. Hajdarević Živan.

CRNOGORČEVIĆ MLADEN (29/12 1863, Perast — 1/7 1902, Baošići, Boka Kotorska). C. je svršio učiteljsku školu u Arbanasima, kraj Zadra. Kao učitelj služio je u Boci Kotorskoj, u Prijeradima i Radoviću (1883—1894). Tada je postao učitelj građanske škole u Šibeniku. Tu je imao više vremena i prilike da se bavi historijom i arheologijom, koju je najviše zavolio radi znamenitih ruševina u Prevlaci, koje su ga mnogo privlačile, dok je služio u Radoviću (u Krtolima). C. je bio samouk, ali se trudio da mu opisi i prijepisi budu točni i jasni. Važniji su mu radovi: Starinske grobnice na Prevlaci (Starinar, 1892); Miholjski zbor u Boci Kotorskoj (Starinar, 1893); Manastir Paštrovski u Boci Kotorskoj (Starinar, 1895); Manastir Gradište u Paštrovićima (Šematizam eparhije bokokotorske, 1896); Crkva Svetoga Nikole u Baošićima (Prosvjeta, 1897); Crkve u Luštici (Prosvjeta, 1898); Manastir Savina u Boci Kotorskoj (Vesnik srpske crkve, 1901) i Crkve i manastiri u općini budvanskoj (Glasnik, Zadar, 1901). *N. R.*

CRNOGORKA, književni list. Izlazila je 1871 na Cetinju, kao zabavnik, književni i poučni dodatak političkog lista Crnogorac. Kao poseban književno-zabavni časopis izlazila je C. pod uredništvom Jovana Pavlovića 1884—1894. Imala je značaj pokrajinskog lista. *U. Dž.*

CRNOGORSKA BANKA, Cetinje. Osnovana je 1906. Kapital je 2,000.000 dinara. Rezerve 725.342, ulozi na štednju 4,828.809, blagajna 476.746, mjenice 5,009.045, dužnici 8,185.260, vjerovnici 6,379.207, nekretnine 1,491.867, dobit 425.313, dividenda 15%. Predsjednik Vuko Vuletić, direktor Dr. I. Bonaći. *N. S.*

CRNOGORSKA MITROPOLIJA. Zetski mitropoliti prenijeli su svoju stolicu stalno u Crnu Goru na Cetinje 1485 i nastanili su se u Bogorodičinom manastiru, zadužbini crnogorskog gospodara Ivana Crnojevića. Oni su i dalje vršili duhovnu jurisdikciju nad cijelim svojim starim područjem, koje je u primorju pripalo Mlečićima, a u Donjoj Zeti i oko Skadra Turcima. Za ovo područje pod Turcima držali su oni i dalje vikarnog episkopa, koji im je obično postajao i nasljednik na mitropolitskoj stolici. U prvi mah život ove crnogorske mitropolije počeo je lijepo da se razvija. U njoj je 1493 uređena prva srpska štamparija i štampane prve srpske knjige. Poslije konačne propasti državne samostalnosti (1499), nastupila su i po ovu mitropoliju vrlo teška

Digitized by Google

vremena. Mitropolit je morao priznati za starješinu ohridskog arhiepiskopa, koji je prigrabio vlast nad svom srpskom crkvom poslije pada despotovine (1459), pa je što više crnogorski mitropolit Vasilije 1532 učestvovao i na ohridskom sinodu, koji se sastao da osudi smederevskog mitropolita Pavla, kada je ovaj pokušao da obnovi pećsku patrijaršiju. Ali poslije uspjelog obnovljenja pećske patrijaršije, za Makarija 1557, C. M. došla je ponovo pod njenu duhovnu vlast. Kada je 1766 pećska patrijaršija ponovo ukinuta, C. M. nije podvrgnuta carigradskoj patrijaršiji, kao ostali dijelovi srpske crkve pod turskom vlašću, već se oslonila na rusku crkvu, koja joj je priznala autokefalnost.

Od austrijsko - mletačkih ratova s Turcima, krajem 17 vijeka, počeli su crnogorski mitropoliti da igraju sve vidniju i važniju ulogu u narodnim pokretima za oslobođenje. Vladika Visarion Borilović (1685—1692) oslanjao se je pri toj akciji na Mlečiće, a njegov nasljednik Danilo Petrović-Njeguš (1697—1735) uspio je, preko srpskih emigranata u Rusiji, da veže trajno prijateljstvo između Rusije i Crne Gore. Ta okolnost mnogo je doprinijela, da su od sada za crnogorske mitropolite dolazili samo bratstvenici iz plemena Njeguša, koji su uspjeli da uvedu jednu vrstu teokratske vladavine u Crnoj Gori i gotovo potpuno oslobode je od Turaka. Poslije Danila velike zasluge su stekli za politički progres i državnu organizaciju Crne Gore vikarni episkop Vasilije (1750—1766), mitropoliti Petar I. Sveti (1782—1830) i Petar II. bolje poznat pod imenom vladika Rade (1830—1851), pjesnik Gorskog Vijenca. — Ali za duhovni i prosvjetni progres svoje mitropolije sve te rodoljubive vladike i vladaoci narodni nisu mogli mnogo da učine. Sva trojica pokušavali su, da podignu škole i uvedu bolji red u crkvi, a vladika Rade podigao je i štampariju na Cetinju. Ali sve to nije moglo da pusti dubljeg korijena i održi se u narodu, koji se baš u to doba sav predao borbi, da očuva i proširi stečene političke slobode. Nasljednik mitropolita Petra II., Danilo I. (1851—1860), odlučio je, da se ne kaluđeri i ne posvećuje za mitropolita. Kad su mu Rusija i narod to odobrili, proglasio se je za nasljednog kneza crnogorskog i odvojio crkvenu vlast od svjetovne.

Otada je prestalo postavljanje crnogorskih mitropolita iz bratstva Petrović-Njeguša, te su dalji mitropoliti obično bili Bokelji. Prvi crnogorski mitropolit poslije uspostavljenja posebne svjetovne državne vlasti u kneževini Crnoj Gori bio je obrazovani Dalmatinac Nikanor Ivanović (1852—1860). Mitropolitska rezidencija ostala je i dalje na Cetinju, ali sva nepokretna manastirska i mitropolitska imanja uzela je država, a mitropolitu, njegovom pridvornom arhimandritu i protođakonu odredila je plaću iz državne blagajne. Poseban duhovni sud nije bio ustanovljen još dugo, te su sve bračne i sveštеničke parnice išle pred državni senat.

Crnogorska mitropolija proširena je sretnim ratovima od 1876 do 1878, te je, pored cetinjske arhiepiskopije, osnovana još i episkopija zahumsko-raška, sa sjedištem u manastiru Ostrogu, za sva istočna plemena, od Nikšića do Kuča. A 1913, poslije balkanskog rata, obnovljena je pećska episkopija, za sve krajeve od bosanske do albanske granice, koji su tada pripali Crnoj Gori.

Crnogorski mitropoliti, poslije razdjeljenja svjetovne vlasti od crkvene, nastojavali su u više mahova, da otvore bogosloviju, dignu crkvenu prosvjetu i reorganizuju cijelu crkvenu upravu, ali je u tom radu mogao da postigne veći uspjeh tek posljednji autokefalni mitropolit crnogorski Mitrofan Ban (1884—1920). Za njegovo vrijeme ustanovljen je Sinod C. M. (1904), kao najviša duhovna vlast i za svaku je eparhiju uređen konzistorij ili eparhijski duhovni sud. Posebnog ustrojstva za upravu mitropolijom nije bilo, te se upravljalo po općim odredbama pravoslavne crkve i starom utvrđenom običajnom pravu.

Poslije ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom u Kraljevinu SHS ujedinila se je i C. M. 17/6 1920 sa svima ostalim srpskim crkvenim oblastima u jednu autokefalnu srpsku crkvu, nazvanu srpskom patrijaršijom. Tom prilikom je odlučeno, da se i crnogorska mitropolija, kao i sve druge dotadašnje autokefalne srpske crkvene oblasti ukinu, a cetinjskom episkopu ostavi, da i dalje može nositi naslov »mitropolit crnogorsko-brdski i primorski«.

Literatura: N. Dučić, Istorija srpske pravoslavne crkve (1894); R. Grujić, Pravoslavna srpska crkva (1921); M. Jastrebov, Jepiskopija zetska (Glasnik, 58); I. Ruvarac, Vladike cetinjsko-zetske i crnogorske (Pro-

Digitized by Google

svjeta, 1) i Montenegrina (1898²); J. Tomić, O istoriji Crne Gore mitropolita Vasilija Petrovića i dr.
R. Grujić.

CRNOGORSKO GOVEDO, bagra domaćeg smeđeg ilirskog goveda u sjevernoj Crnoj Gori. Prema Boci Kotorskoj nalazimo drugu bagru, i to svijetlog, odnosno sivog, blaga istoga tipa. Po građi i svojstvima ove se bagre malo razlikuju među sobom.
S. U.

CRNOJEVIĆ ARSENIJE III., pećki patrijarh 1674—1690, arhiepiskop i patrijarh austrijskih Srba 1690—1706 (oko 1633, Crna Gora — 27/10 1706, Beč). Kao patrijarh putovao je C. 1683 u Jerusalim. Za vrijeme austrijsko-turskog rata 1683 do 1699 prodrla je austrijska vojska u južne srpske krajeve, te je Crnojević, u oktobru 1689, neposredno pred dolazak Austrijanaca, morao da se kloni ispred turskog ogorčenja iz Peći u Nikšić i odatle na Cetinje, ali ga austrijski komandant Piccolomini, osvojivši Prištinu, Skoplje, Prizren i Peć, pozove krajem oktobra, da se vrati u Peć i da se sa svojim sunarodnicima angažuje za borbu protiv Turaka. C. posluša Piccolominija i dođe u Peć, a potom u Prizren, gdje se sastane sa Piccolominijem. Pristajanje C. uz Austrijance pojačalo je revnost Srba, koji su i dotle pomagali kršćansku vojnu akciju. Poslije Piccolominijeve smrti (9/11 1689, od kuge), obrne se ratna sreća u korist Turaka (početkom 1690), te se austrijska vojska povuče na lijevu obalu Dunava i Save. S vojskom se doselio u Ugarsku i C., a s njime i mnoge srpske porodice, koje su se bojale osvete Turaka radi pomaganja kršćana u borbi protiv Turske. U Ugarskoj je car Leopold priznao C. za poglavicu svih pravoslavnih Srba, koji su se nalazili u njegovoj državi. Punih 11 godina nije C. imao u Ugarskoj stalnog sjedišta, nego je stanovao u Szentandreji, Kovinu, Sirigu, Hopovu, Sečuju, Futogu i Pakracu, uređujući srpsku crkvu. 8/10 1701 naložio mu je car, da mora stanovati u Szentandreji.

C. je proveo reorganizaciju pravoslavne crkve u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, koja je kao sastavni dio pećske patrijaršije bila organizovana u tim krajevima i za vrijeme Turaka, osnivao je nove episkopije, postavljao je episkope i sređivao u srpskoj crkvi kaotičko stanje, ratom prouzrokovano, dolazeći često u sukob s katoličkim klerom, koji je ometao njegov rad i propagirao uniju. U vrijeme Rákóczi-eva ustanka (1703—1711) C. je sa Srbima ustrajao uz cara i poslao je u Beč proglas, od 9/8 1704, kojim je Rákóczi pozvao Srbe, da se njemu pridruže. Vjernost i usluge C. i njegovih Srba nagradio je car, poklanjajući patrijarhu spahiluke Sirač i Dalj (u zamjenu za Sečuj) i dajući Srbima nove patente i privilegije, koji su većim dijelom ostali na papiru. C. je umro u Beču, odakle je prenesen u Srijem i sahranjen u manastiru Krušedolu.
A. Ivić.

CRNOJEVIĆA RIJEKA u Crnoj Gori. Izvire pod Obodom, iz Obodske pećine, kao vrlo snažno vrelo. Počinje teći na istok, ali po kratkom toku od 3·5 km skrene na sjever, u velikom polukrugu priđe u jugoistočan pravac toka i tako se ulije u Skadarsko Blato. Rijeka je bogata ostrvima, od kojih je najznatnije Odrinjska gora. Nema važnije pritoke. Dužina toka je 13 km, a površina sliva je neodređena, možda 70 km². C. R. je plovna od ušća do istoimenoga grada.
P. V.

CRNOJEVIĆI. Prvi spomen ove znatne zetske porodice datira iz 1331. Već krajem toga vijeka javlja se Radič Crnojević kao takmac Balšića, vladajuće kuće u Zeti. Plemenski oni se zovu još i Đuraševići, Gojčinovići, Kalođurđevići, ali od sredine 15 vijeka prevlađuje ime C. Njihovo je područje bilo u katunskoj nahiji, blizu primorja, a od kraja 14 vijeka gospodare oni Budvom i njenom okolinom. U 15 vijeku držali su obično s mletačkom republikom, od koje su dobivali titule, poklone i stalne godišnje penzije. Od 1440 počeo se vidno isticati vojvoda Stjepan Crnojević, koji je izvjesno vrijeme kolebao između hercega Stjepana, despota Đurđa i Mletaka, ali je najposlije prešao na stranu ovih. Mleci su ga 1452 imenovali za svog kapetana i vojvodu gornje Zete, odnosno Crne Gore i obezbijedili ga čitavim nizom prihoda. On je s uspjehom ratovao protiv vojske despota Đurđa i znatno pridonio, da se učvrsti mletačka vlast u primorju. Njegova žena Marija bila je sestra Skenderbegova.

Nasljednik Stjepanov bio je Ivan Crnojević (1465—1490), sa sjedištem u Žabljaku. On je dobar dio mladosti proveo kod hercega Stjepana kao talac za oca. Čitav njegov život bio je pun kriza. Protivno od oca, vodio je spočetka antimletačku politiku, ali

Digitized by Google

je, pred opasnošću od Turaka, ipak obnovio veze s njom. 1473 za zasluge u borbama protiv Turaka postao je mletački plemić. Za vrijeme velike turske ofenzive u Albaniji izgubio je zemlje (1479) i prešao u Italiju. Poslije smrti sultana Mehmeda II. i za trajanja prijestolnih borbi u Turskoj, Ivan je uspio da se vrati ponovo u Zetu i obnovio je svoju državu, i ako u manjem opsegu (1481). Postao je turski vazal, a za tvrdu vjeru morao je poslati u Carigrad sina Stanišu, koji je tamo primio islam i nazvao se Skender. Ivan je podigao manastir na Cetinju 1484, gdje mu je u ovoj drugoj periodi vladavine bila i prijestolnica.

Njegov sin, Đurađ Crnojević (1490 do 1496), zabilježen je u srpskoj kulturnoj historiji kao osnivač prve srpske štamparije, koja je bila smještena pri cetinjskom manastiru, i koja je radila od 1493 do 1496. On je bio mletački zet, imao je za ženu Jelisavetu, kćerku plemića Erizza. Narodna predaja pripisuje njoj svađu, koja je nastala u Crnoj Gori između braće Đurđa i Stjepana, i krivi je posredno za propast Crne Gore. Stjepan i skadarski sandžak Feriz-beg optuživali su Đurđa radi veza s kršćanskim vladarima uperenih protiv Turaka. Pozvan zato na odgovornost Đurađ je pobjegao u Mletke. Tamo je imao teških dana i bio je čak zatvoren radi kritike mletačkih vlasti.

Đurđa je naslijedio u vlasti brat Stjepan (1496—1498); ali je i on uskoro smijenjen i zatvoren od Turaka. Za vrijeme rata između Mletaka i Turske (1498 do 1503) Đurađ se vratio u otadžbinu i pokušao ustanak, ali nije imao uspjeha. Predao se potom Turcima, nadajući se, da će pomoću njih obnoviti vlast. Feriz-beg ga je uputio u Carigrad. Tamo se Đurađ morao odreći svih prava na Crnu Goru, a kao naknadu dobio je neka dobra u Anatoliji. Tamo je i umro, primivši, prema nekim vjiestima, islamsku vjeru. O njegovim potomcima u Mlecima ima vijesti sve do 1636.

Jedno vrijeme vladao je u Crnoj Gori i treći sin Ivan-begov, Skenderbeg Crnojević (1514—1528), ali samo kao turski sandžak. Za vrijeme njegove vlade bila je Crna Gora izuzeta iz skadarskog sandžakata kao posebna oblast.

Literatura: J. Tomić, Crnojevići i Crna Gora od 1479 do 1528 (Glas, 58—62, 1900—01). *V. Ćorović.*

CRNOLJEVA, planina u Staroj Srbiji, oko izvorišta rijeke Sitnice (Crnoljeva) i Miruše, lijeve pritoke Bijelog Drima, 9 km zapadno-jugozapadno od Štimlja. Najveći su visovi: Gradina 1.055 m, Brešenec 1.044 m, Korenik 1.141 m. Preko nje vodi drum Prizren—Štimlje—Priština i Skoplje. *P. V.*

CRNOOK, planina u Južnoj Srbiji, istočno od Doganice planine, 11 km jugozapadno od Bosiljgrada. Visoka je 1.874 m. *P. V.*

CRNOTA STJEPAN, slikar 16 vijeka. Rodio se na otoku Rabu, a radio je u Mlecima. Prvi se put spominje 23/6 1530 kao Stephanus de Cernotis, pictor. Sva je prilika, da je on onaj Stephano discipolo de Titiano, što ga spominje Marcantonio Michiel 1532. Djela su mu: Sveti Petar u mletačkoj crkvi ss. Giovani e Paolo (signirano: Stephano Cernotto 1536), i pandan toj slici Sv. Pavao u galeriji bečke akademije, Izgon trgovaca iz hrama (Mleci, duždeva palača). Wickhoff mu pridaje još i sliku Suda Solumonova u Kingston Lacy u Engleskoj (koja se inače smatra djelom Giorgiona), ali je to malo vjerojatno.

Literatura: Thieme, Allg. Lexikon der bildenden Künstler, 6 (1912), gdje je navedena sva ostala literatura. *A. Sch.*

CRNJANSKI MILOŠ, pjesnik i novinar (26/9, 1893, Ilanča, Banat). Školovao se u Pančevu, Temišvaru i Beču. Filozofski fakultet svršio je u Beogradu 1920. 1920/21 boravio je u Parizu i u Italiji. Sada živi u Beogradu kao profesor treće muške gimnazije. 1904 počeo je da saraduje u dječjem listu Golubu, 1909/10 javlja se u Bosanskoj Vili, 1917 u Savremeniku. 1918 beogradski je urednik zagrebačkog Književnog Juga. Saraduje u Srpskom Književnom Glasniku, u Misli i Novoj Evropi; član je redakcije Politike. 1918 izdalo mu je Društvo Hrvatskih Književnika stihovani dramolet Masku; 1920 izdao je knjigu pjesama Lirika Itake i knjigu pripovijedaka Priče o muškom. 1921 objavio je roman: Dnevnik o Čarnojeviću. Osim toga napisao je nekoliko književnih članaka, kao uvode za izdanja Savremene Biblioteke. *V. P.*

CRVANJ, planina u Hercegovini, između velike okuke na srednjem toku Neretve i Nevesinjskog polja, 11 km zapadno-jugozapadno od mjesta Uloga (na Neretvi). Najviši visovi od sjevera na jugoistok su: Kokošinjak

Digitized by Google

1322, Ledenice 1827, Velika Gradina 1850, Zimomor 1921, Prevje 1804, Debela Ljut 1465, Veleza 1449, Krečko brdo 1250 m. Jugoistočnim i južnim podnožjem vodi kolni put Kalinovik—Nevesinje—Blagaj, Stolac i Biljeća. *P. V.*

CRVENKA je vunena pregača crvene boje sa sitnim uzdužnim prugama. Nosi se u okolini Peći. *N. Z.*

»CRVENKA« FABRIKA ŠEĆERA A. D., Crvenka (Bačka). Osnovano je 1912 s kapitalom od 20,000.000 kruna, od koga je uplaćeno 5,000.000 kruna. Godine 1921 nacionalizirano je, a potom je kapital povišen na 16,000.000 dinara. Društvo ima tvornicu šećera u Crvenki, s pokretnom snagom od 2.700 konjskih snaga. Kapacitet je 2.000 vagona šećera godišnje. Ima preko 80 km željezničke pruge od 60 cm. Proizvodnja se kretala posljednjih godina 1923/24 1.318 vagona, 1924/25 2.315 vagona. Zaposleno je 1.500 radnika za vrijeme kampanje, a stalno 200. *S. P.*

CRVENO JEZERO, malo jezerce u Dalmaciji, 15 km sjeverozapadno od Imotskog, u grotlu oko 200 m dubine. Strane grotla su konveksne i zato se u dubini vidi samo neznatan dio vode sa crvenkastom bojom, kao što su i okolne stijene. Vodu jezero dobiva iz pećinskog hodnika, a vjerojatno ima i svoj podzemni otok. Površina mu je 0·15 km². *P. V.*

CSIKOS-SESSIA BELA (Čikoš-Sesija), slikar (27/1 1864, Osijek). Osnovnu školu je svršio u Osijeku i Bjelovaru, a građansku u Trstu. 1874—1882 bio je u vojnoj školi u Kiseku i Karlovcu. Služio je u vojsci kao poručnik do 1887, kad je izišao iz vojske i pošao najprije u umjetničku akademiju u Beč (učitelji: J. Berger i L. K. Müller), a 1892 u München (učitelji: Linden, Schmidt). Po svršenoj akademiji bio je radi daljih studija u Italiji, a 1895 došao je opet u München profesoru Maru. Zatim se je doselio u Zagreb, gdje je postao profesorom u umjetničkoj školi. 1902 do 1903 bio je u Americi. Sada je profesor u umjetničkoj akademiji zagrebačkoj. — Glavna su mu djela: Kirka (Budimpešta), Pietà (Strossmayerova galerija u Zagrebu), Innocentia (Petrograd, Sofija), Odisej, Smrt Cezarova, Ćiril i Metod (Zagreb), Saloma (Amerika) i Safo (Zagreb).

Literatura: V. Lunaček, Bela Čikoš-Sesia (1920). *A. Sch.*

CSICSERICH-BACSANY PL. MAKSIMILIJAN (Čičerić Bačanj), general pješadije, zapovjednik vojnog zbora (3/3 1865, Arad). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadtu i stupio u vojsku 1884 kao poručnik 38 pješačke pukovnije. Poslije svršene ratne škole stupio je u generalštab, 1892 postao je kapetan i služio u Beču, gdje je postao major i potpukovnik. Za vrijeme rusko-japanskog rata bio je pukovnik, i kao vojni ataše je bio u generalštabu ruske armije Kuropatkina. Poslije rata naimenovan je za glavara glavnog stožera 13 hrvatskog vojnog zbora. Bio je generalmajor i brigadir, kasnije divizionar u Lavovu i podmaršal. Za vrijeme Svjetskog Rata komandovao je divizijom, a kasnije vojničkim zborom. Živi u Beču. Kao vojni književnik ima C. velikih zasluga. *V. L.*

CSIVICH ROHR IGNAC BARUN (Čivić Ror), generalmajor (1752, Vinkovci — 30/11 1823, Vinkovci). U 18 godini stupio je kao kadet u brodsku pukovniju. Učestvovao je u turskim ratovima. 1788 zapalio je gornju i donju varoš Nove Gradiške, gdje je cijela turska posada bila smještena u tvrđavi. Velike zasluge stekao je C. 1793 pri obrani Killstädta. Osobito se odlikovao 1796 kod Niederstozingena. Postao je zatim major kod ličke pukovnije. 1805 vojevao je kao potpukovnik s Ogulincima u južnom Tirolu. 1809 odlikovao se kod Sacile, Vilanuova i San Daniela. Za zasluge 1809 odlikovan je C. redom Marije Terezije i dobio je titulu baruna. 1813 postao je general i vojevao s hrabrim Slunjanima i Ogulincima kod Cirknica, Maunica i Palmanuova. 1815 komandovao je brigadom. Poslije 52 godine aktivne službe stupio je u penziju. Živio je do kraja svog života u Vinkovcima. *V. L.*

CSOLICH MARKO BARUN (Čolić), general artiljerije, zapovjednik Slavonije i Srijema (15/4 1765, Privlaka, Slavonija — 14/9 1844, Petrovaradin). 1796 postao je C. kapetan, a poslije Linoviljskog primirja unapređen je za majora. Ratovao je 1792 kod Triera, Luksenburga i u bitci kod Würzburga, 1799 odlikovao se kod Züricha. 1805 postao je potpukovnik, 1809 pukovnik. Učestvovao je u bitci kod Asperna i Deutsch-Wagrama 1809. Za izvrsno dirigovanje i vođenje čete dobio je red Marije Terezije. 1810 postao je barun. 1812 unapređen je za generala i vodio je u ratu protiv Napoleona jednu bri-

Digitized by Google

gadu. Poslije rata dobio je čin podmaršala i generala artiljerije. *V. L.*

CSOLICH PAVAO (Čolić), podmaršal (3/11 1768, Otočac — 30/4 1838, Pančevo). Svršivši vojnu akademiju u Wiener Neustadtu 1786, stupio je kao poručnik u artiljeriju, a 1788 u brodsku graničarsku pukovniju. Od 1814 kao potpukovnik je služio u petrovaradinskoj pukovniji. 1830 postao je general i brigadir u Pančevu. 1836 podmaršal i komandant divizije u Velikom Varadinu. C. se u ratovima svoga vremena odlikovao. Dobio je nadimak »Napoleon«, jer je bio veoma sličan caru Napoleonu. *V. L.*

CSORICH ANTON BARUN OD MONTE CRETO (Čorić), general artiljerije i ministar Vojni (1795, Mahično, kod Karlovca — 1864). U 14 godini stupio je u otočku pukovniju. Kasnije je bio s princom Liechtensteinom u ratu 1813—1815. 1833 postao je major u Češkoj, 1836 bio je pukovnik i komandant 42 pješačke pukovnije. Bio je general i brigadir u Italiji, 1848 naimenovan je za divizionara u Beču i podmaršala. 1848, pri napadu na Beč, imao je C. sa svojom divizijom veoma važnu ulogu. On je odbio sve navale i zauzeo carski dvor. Za ovo hrabro djelovanje i za velike zasluge za Beč i carski dvor dobio je orden Marije Terezije. U ratu protiv Madžara 1848 komandovao je u početku divizijom, kasnije 2 vojnim zborom. Odlikovao se kod Šemnice, Bratislave i Komorana. 1850 postao je general artiljerije i ministar Vojni. Pred kraj svog službovanja naimenovan je za komandanta 3 armije u Madžarskoj. *V. L.*

CSORICH FRANJO BARUN OD MONTE CRETO (Čorić), podmaršal (3/10 1772, Senj — 4/3 1847, Temišvar). 1789 stupio je kao kadet u ogulinsku graničarsku pukovniju. Učestvovao je u ratu 1799 u Italiji, u kome se odlikovao. C. se naročito odlikovao pri napadu na Monte Creto 1800. Izvršio je s jednim bataljunom iznenada juriš. Odlikovan je tada ordenom Marije Terezije i dobio barunat. 1807 postao je major, 1809 potpukovnik i učestvovao je u ratu te godine. 1813 i 1814 ratovao je u Rusiji protiv Francuza i bio je teško ranjen. 1821 postao je general, 1832 podmaršal i naimenovan je za zapovjedajućeg generala u Banatu. *V. L.*

CUCA je izobičajena ženska kapa u Štubiku u Krajini. *N. Z.*

CUCE, pleme u katunskoj nahiji, u Crnoj Gori. Ima oko 800 domova. Zemljište je krasko, vrlo siromašno i bezvodno. Dijeli se na Veljecuce i Malocuce. U prvom dijelu su poznatija sela Trešnjevo, Dobra gora i Zaljut, a u drugom Trnjine, Rovine i Bašino selo. Staro stanovništvo bili su Mataruge. Njih su istisli doseljenici po Kosovu. U Veljecucama su u većini bratstva, čiji je predak došao iz sela Čarađa, kod Gackoga. Najjača bratstva su Perovići i Krivokapići, koji slave Sv. Jovana. U Malocucama su u većini doseljenici iz Kuča. Njihova su jača bratstva Tomanovići, od kojih je bio čuven junak Nikac od Rovina, Markovići, Stevovići i Roganovići. Slave Sv. Nikolu. *P. Š.*

CUKIĆ KOSTA DR. (13/4 1826, Kraljevo — 5/3 1879, Beč). C. je po majci bio unuk vojvode Molera. Položio je doktorat filozofije u Heidelbergu. Bio je profesor narodne ekonomije 1848—1851 i 1851—1853. Pod naslovom Državna Ekonomija (tri sveska) napisao je udžbenik svoga predmeta. 1858/59 zastupao je našu državu u Dunavskoj Komisiji u Beču. 1861, u ministarstvu Ilije Garašanina, postao je ministar Financija i zastupnik ministra Prosvjete. Kao ministar Financija nije uspio izvesti veliku poreznu reformu, koju je namjeravao, ali je uveo regal na so i duhan. Iskovao je prve srpske bakarne novce. Kao ministar Prosvjete preuredio je gimnaziju, pretvorio licej u veliku školu, obustavio, zbog njegovog liberalnoga duha, Društvo Srpske Slovesnosti, pa ga poslije uspostavio kao Srpsko Učeno Društvo. Poslije pada Garašaninova (1867) prešao je u ministarstvo Nikole Hristića kao ministar Financija. 1869 postavljen je za agenta u Bukureštu, a 1874 za agenta u Beču, gdje je i umro. Vrijedio je kao jedan od najboljih i najvrijednijih administratora iz doba kneza Mihajla. *S. J.*

CUKIĆ PAVLE, vojvoda. Rođen u Kolarima (kragujevački okrug). Istakao se u prvom ustanku i postao je vojvoda u kruševačkoj župi. Naprasit, neobuzdan i ćudljiv, bio je kažnjavan od Karađorđa i poslije od kneza Miloša. Od 1813 do 1815 bio u emigraciji, ali se vratio u Srbiju, čim je izbio drugi ustanak. S Petrom Molerom pravio je glavnu opoziciju knezu Milošu, a 1817 s knezom Simom Markovićem digao je pravu bunu protiv njega. Pošto je brzo buna ugu-

Digitized by Google

šena, knez uhvati C., okuje ga i pošalje veziru u Beograd. Na tom putu, u martu, C. je ubijen, sigurno po naredbi kneževoj, koji nije želio, da vezir čuje sve uzroke narodne pobune. *V. Ć.*

CURAĆI je vrsta naušnica u Staroj Srbiji. *N. Z.*

CUVAJ ADOLF DR., generalni tajnik trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu (16/8 1882, Zagreb). Učio je pravo u Beču i Kološvaru. Počeo je političku karijeru u Bosni (1905). 1912 postao je referent za trgovinu i industriju u bosanskom odjeljenju u zajedničkom Ministarstvu Financija, 1920—23 bio je načelnik Ministarstva Socijalne Politike, zatim načelnik generalnog iseljeničkog komesarijata u Zagrebu, a od 1/12 1923 generalni je tajnik trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu. Sudjelovao je pri osnivanju trgovačko-obrtničke komore u Sarajevu, organizacije Ministarstva Socijalne Politike, u stvaranju socijalno-političkih zakona, organizacije iseljeničkog komesarijata, kao centralnog iseljeničkog ureda za Kraljevinu SHS. Od 1924 sudjelovao je na reorganizaciji trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu. *S. D.*

CUVAJ ANTUN, nadzornik osnovnih škola (4/6 1854, Bjelovar). Bio je učitelj u maloj realnoj bjelovarskoj gimnaziji i u građanskoj školi u Sisku, gdje je postao i upravitelj. Kasnije je imenovan zemaljskim školskim nadzornikom osnovnih i građanskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji, a umirovljen je 1913. Sarađivao je u Napretku, izradio računice za osnovnu školu i rukovođ čitankama, i sabrao je Građu za Povijest školstva I—XI (1910 do 1913). *A. Baz.*

CUVAJ SLAVKO PL. OD IVANSKE, ban hrvatski i kraljevski povjerenik 19/1 1912 do 21/7 1913 (1851, Bjelovar). Svršio je pravo u Beču, a služio je u raznim mjestima Hrvatske i Slavonije. 1886 postao je podžupan u Osijeku, a 1892 podžupan u Požegi, gdje je ostao 13 godina. 1905 imenovan je za velikog župana ličko-krbavskog. Krajem 1906 umirovljen je. 1908 imenovan je za vrhovnog načelnika grada Zagreba, a za vlade bana Raucha imenovan je predstojnikom za unutrašnje poslove (1909). Na tom je mjestu ostao do Rauchova pada (1910), kad su ga umirovili. Poslije odstupa bana Tomašića imenovan je za bana (19/1 1912), s misijom, da oštrim mjerama uspostavi u zemlji mir. C. je odmah raspustio sabor (25/1) i poduzeo oštre mjere protiv štampe. 31/3 imenovan je za kraljevskog povjerenika; u Hrvatskoj je zavladao apsolutizam. 8/6 1912, kad se C. vraćao s neke svečanosti, pravnik Luka Jukić (iz Svilaja u Bosni) opalio je na njega tri revolverska hitca. C. je ostao nepovrijeđen, ali jedno tane ranilo je smrtno Cuvajevog pratioca, banskog savjetnika Hervojića. Atentator Jukić, prije svoga hapšenja, ubio je još jednog redara i ranio jednog detektiva. C. se održao još preko godinu dana na svom mjestu, a smijenjen je 21/7 1913. Poslije svog odstupa živi na strani (u Grazu i Beču). *M. Prelog.*

CVANCIK ILI CVANCIKA (od njemačke riječi Zwanziger), ime srebrnog austrijskog novca u vrijednosti od 20 krajcara, koji je kovan od vremena Marije Terezije do cara Franje I. C. su u Srbiji bili u upotrebi do kovanja srebrnog novca za vrijeme kralja Milana. *B. S.*

CVEĆIĆ JURAJ, hrvatski protestantski pisac (Pazin — 1585, Ravno, Kranjska). Kao svećenik negdje u Istri oženio se (1561), radi čega je izgubio župu, pa je otišao u Metliku, gdje je živio kao protestantski propovjednik. Ungnad ga je primio u svoju službu, kao prevodioca protestantskih knjiga na hrvatsko-srpski jezik, ali je u tome radu bio sasvim podređen Konzulu i A. Dalmatinu. U dva maha bio je u Urahu, a inače je prevodio, živeći na svome posjedu u Pazinu. U Istri se nije mogao stalno održati, radi katoličke reakcije, pa je bivao u Ljubljani i Metlici. Poslije je bio propovjednik u Senožečama, na Krasu. Umro je kao pastor u Ravnu, a sahranjen je u Sv. Petru kraj Ljubljane.

Literatura: F. Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti (1910). *B. V.*

CVEK LEOPOLD, učitelj, organista i kompozitor (1814—1898, Ljubljana). Svršio je studije u Ljubljani, bio je prvo učitelj, a zatim viši učitelj u školi kod Sv. Petra u Ljubljani i organista župne crkve Sv. Petra. U muzici je zastupao narodno-rustikalni pravac. Kompozicije su mu: Svete pesmi (1851), Šesdeset pesmi z napevi za cerkev, šolo in kratek čas (1854), Dvanajst cerkvenih pesem (1872), Pet božičnih pesem (1878). C. je imao kod

Digitized by Google

seljaka ljubljanske okoline glas izvrsnog organista i bio je tip narodnog muzičara. *J. M.*

CVETIĆ EMILO, redovni profesor više pedagoške škole u Beogradu (20/9 1876, Beograd). Gimnaziju je svršio u Zaječaru, a filozofske nauke u Beogradu. Najveći dio svoje službe proveo je kao nastavnik na učiteljskoj školi u Jagodini. 1920—1924 bio je, pored redovne nastavničke dužnosti, na radu u Etnografskom Muzeju. 1924 izabran je za profesora na višoj pedagoškoj školi. — Napisao je znatan broj članaka u našim stručnim časopisima. Od radova su mu znatniji: Stara Jagodina (1905), Spomenici Stare Jagodine (1908), Novopazarski Sandžak (1909[1], 1914[2]), Spomenici Jagodine 1 (1910), 2 (1914). *D. P.*

CVETIĆ MILOŠ, glumac i književnik (26/6 1845, Čurug, Šajkaška — 29/1 1905, Beograd). Stupio je na pozornicu u Velikoj Kikindi 30/1 1862 kao član pozorišne družine J. Kneževića. Te iste godine, mjeseca novembra, postao je član srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. U njemu je ostao do marta 1863, kada je sa Čekićem osnovao posebnu družinu, koju je napustio poslije nekoliko mjeseci. Krajem 1863 stupio je u jedno putujuće kazalište u Šapcu, gdje je ostao do marta 1864. Tada je stupio u družinu Narodnog Pozorišta u Beogradu, u kojoj je radio do 1/5 1865, kad je to društvo ministarskom odlukom prestalo da radi, dok se ne sazida nova zgrada. Juna 1866 stupio je u srpsko narodno pozorište u Novom Sadu, ali već u oktobru ode u Zagreb, gdje je 1/11 primljen za redovnog člana. U Zagrebu je ostao do 1/4 1869, a već 2/4 bio je u Beogradu. Redateljem je postao 1874 (na mjesto A. Bačvanskog). Od toga vremena C. je stalno bio u Narodnom Pozorištu. 19/12 1887 proslavio je dvadeset i pet godina svoga rada. 31/7 1900 postavljen je za glavnog redatelja i direktora pozornice. U penziju se povukao zajedno sa svojom suprugom. — C. je napisao, sa D. Brzakom, alegoriju u tri slike Tri svetla dana. Za natječaj Narodnog Pozorišta napisao je Nemanju i dobio je raspisanu prvu nagradu. Napisao je još i drame Todor od Stalaća (izdanje Književne Zadruge, 1896), Miloš Veliki (troškom kralja Aleksandra Obrenovića, 1903), Dušan (1888), Lazar (1889), Roditeljski grijesi, Braća, Karađorđe. Preveo je Winterfeldovu šaljivu igru Nema je, i od Stiksa Samo ne govoriti. U podlisku Beogradskih Novina objavio je svoj roman Zlatno srce.

R. Odavić.

CVETIĆKA MARIJA rod. Golubićeva, glumica (17/2 1846, Zagreb). Stupila je na pozornicu prvi put u Zagrebu 17/11 1862, u komadu Tri oca najedanput, a u ulozi ljubavnice i pjevačice. U Beograd je došla zajedno sa svojim mužem 2/4 1870. Na pozornicu stupila 13/4 u ulozi Karoline (Graničari), a zatim u ulozi Živane (Crna Kraljica), Vlajke (Zidanje Ravanice), Ljubice (Prvi sastanak), Soke (Prkos), i Nade (Čovjek bez srca). Odmah poslije gostovanja angažovana je za članicu i kao takva ostala je na radu 24 godine. Poslije toga otišla je u penziju. C. je bila prva subreta beogradskog Narodnog Pozorišta.

R. O.

CVETJE Z VERTOV SV. FRANČIŠKA, pobožan slovenački mjesečni list za članove III. reda Sv. Franje, koji je od 1880 do 1914 izlazio u Gorici, a danas izlazi u Kamniku. Od 1884 do svoje smrti 1918 uređivao je C. Stanislav Škrabec i objavio je na njegovim koricama svoje mnogobrojne rasprave o različitim pitanjima iz slovenačke gramatike. Škrabec je redigirao i tekst lista na svoj način. Od 1919 izlaze Škrabčevi naučni spisi u izdanjima Leonove Družbe u Ljubljani. *J. G.*

CVETKO FRANC, slovenački preporoditelj (14/9 1779, Dornova, kraj Ptuja — 5/7 1859, Maribor). C. je učio gimnaziju u Mariboru (1802—1807), licej i teologiju u Grazu. 18/9 1813 postao je svećenik sekovske biskupije, zatim je bio kapelan u raznim krajevima, 11/1 1823 župnik u Limbušu, 23/4 1843 u Ptuju, 30/7 1848 u Ljutomeru, 6/8 1854 je umirovljen. Već 1810 bio je u Grazu član društva za njegovanje slovenačkog jezika i ostao je do 1848 među najpoznatijim nosiocima slovenačke preporodne misli u mariborskom okrugu. Pisao je i pjesme i izdao 1809 prijevod njemačkih dobrovoljačkih pjesama.

Literatura: Slekovec, Škofija in nadduhovnija v Ptuju 175—185; Ilešić, Iz prvih časov romantike (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1905, 2—15); Kidrič, Slov. biograf. leksikon (s ostalom literaturom). *F. K.*

CVETKOVIĆ DIMITRIJE, prota pirotski i prosvjetni radnik (8/10 1833, Jagodina — 1/5 1902, Beograd). Poslije oslobođenja Pirota 1878 mitropolit Mihajlo poslao je C. iz Jagodine u

Digitized by Google

Pirot, da tamo suzbija egzarhijsku propagandu čuvenog bugarskog vladike Evstatija. C. je mnogo pridonio, da se podigne nivo pismenosti svećenstva u njegovu kraju i energično se zauzimao za osnivanje svećeničkog udruženja u Srbiji. Uživao je veliki ugled i šest puta je biran za predsjednika svećeničke skupštine.

R. G.

CVETKOVIĆ DUŠAN, divizijski đeneral (11/1 1866, Beograd). Po svršetku gimnazije u Beogradu, stupio je u Vojnu Akademiju 15/9 1885. Za inžinjerskog potporučnika proizveden je 10/8 1888, za kapetana 2/8 1896, za pukovnika 14/1 1913, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1/9 1890 bio je vodnik inžinjerskog bataljona, 1890—1892 bio je na višoj školi Vojne Akademije, koju je te godine svršio, do 1893 bio je vodnik pontonirskog bataljona, do 1895 adutant komandanta inžinjerije, do 1898 komandir inžinjerske čete, do 1899 u inžinjerskom odjeljenju komande aktivne vojske, do 1903 vršilac dužnosti načelnika štaba komande inžinjerije, do 1906 komandant inžinjerskog bataljona, do 1910 referent inžinjerije divizijske oblasti (moravske), do 1911 u inžinjersko-tehničkom odjeljenju Ministarstva Vojnog, do rata 1912 referent inžinjerije divizijske oblasti (dunavske), od 10/8 1918 načelnik inžinjersko-tehničkog odjeljenja Ministarstva Vojnog, od 1920 inspektor inžinjerije, od 15/1 1923 vršilac dužnosti komandanta divizijske oblasti (jadranske), od 17/9 1923 inspektor inžinjerije. U ratu 1885/86 kao redov pitomac Vojne Akademije bio je pri štabu pješadijskog puka (9). U ratu 1912/13 komandant inžinjerije dunavske divizije 1 poziva. U ratu 1914 komandant zaječarskih utvrđenja, od oktobra 1914 pri Vrhovnoj Komandi rukovalac utvrđivanja kod Valjeva, Kragujevca, Svilanjca i Petrovca. Od 8/5 1915 komandant inžinjerije užičke vojske, od 26/5 1915 komandant inžinjerije i načelnik saobraćaja armije (2). Od reorganizacije na Krfu upravnik inžinjerskog arzenala u Solunu.

V. Belić.

CVETKOVIĆ KIRILO, protosinđel i borac za očuvanje pravoslavlja u Dalmaciji (1791, Baošići, Boka Kotorska — 1857, manastir Bezdin, Banat). Kao šibenički paroh i protosinđel dalmatinskog vladike Benedikta Kraljevića odlučno se borio protiv namjera vladičinih, da pounijati pravoslavne Srbe u Dalmaciji. Osumnjičen kao intelektualni začetnik atentata na Kraljevića i ubistva unijatskog rusinskog kanonika iz Galicije, dovedenog za rektora pravoslavne srpske bogoslovije u Šibeniku, C. je osuđen na 20 godina tamnice. Sužanjstvo je izdržao u Gradiški u Slavoniji, a potom je konfiniran u manastiru Bezdinu, gdje je i umro. Napisao je svoju autobiografiju, koju je izdao D. Ruvarac (1898). *R. G.*

CVETKOVIĆ NATALIJA, slikarica, akvarelistkinja (6/6 1888, Smederevo). Nižu gimnaziju i slikarsku školu svršila je u Beogradu, i 4 godine škole umjetničkog zanata u Münchenu i akademiju Lilian u Parizu. Najviše radi portrete, enterijere, »mrtve prirode«, i pejsaže. Do 1915 radila je samo masnim bojama, a kasnije je prešla i na akvarel. Naginje naročito akvarelima većega formata.

V. P.

CVIČEK, ružičasto, dosta kiselo vino, koje se mnogo priređuje u Slovenačkoj od vrste grožđa modri tičnik.

I. R.

CVIJANOVIĆ JOCO, tenor zagrebačke opere (18/8 1888, slavonski Gornji Miholjac). Gimnaziju je učio u Srijemskim Karlovcima i u Požegi, a učiteljsku maturu položio je na preparandiji u Pakracu. Prvi put je stupio kao član opernoga zbora u Zagrebu 1909. Bio je u beogradskoj operi Žarka Savića 1911, a kasnije, do početka Svjetskog Rata, u novosadskom kazalištu, gdje je pjevao i prve operne partije (Turida, Bepa, Vašeka) uz glavne operetne. Od 1915 je u Zagrebu, gdje je nekoliko puta pjevao jednu od najtežih sopranskih partija: Mehmeda Sokolovića u Zajčevom Zrinskom. U Borisu Godunovu pjeva luđaka, u Hasanaginici mujezina, u Porinu glasnika. Sudjeluje na koncertima glavnih zagrebačkih društava i priređuje koncerte po raznim gradovima države. *N. A.*

CVIJANOVIĆ SVETISLAV, knjižar-izdavač (13/7 1877, Županja, Slavonija). Svršio je osnovnu školu i tri razreda gimnazije u Osijeku, Vinkovcima i Bjelovaru. 1891 stupio je kao učenik u Kuglijevu knjižaru u Zagrebu i tu je ostao 4 godine. Bio je godinu i po dana u Lorensovoj knjižari u Leipzigu. Kada je došao u Srbiju, C. je bio tri i po godine djelovođa u knjižari M. Stajića, a onda je otišao u Južnu Ameriku (Buenos Aires), gdje je proveo godinu dana u Jacobsonovoj internacionalnoj knji-

Digitized by Google

žari. Poslije nekoliko mjeseci, provedenih u Parizu, došao je u Beograd i preuzeo Bresslauerovu knjižaru 1902, koju je podigao na stepen moderne knjižare. Broj C. izdanja je oko 180. C. je izdavao pretežno zabavna djela u lijepo opremljenim izdanjima.

U. Dž.

CVIJETA ZUZORIĆ, društvo prijatelja umjetnosti. Osnovano je 1923 u Beogradu. Društvo je dobilo ime prema dubrovačkoj pjesnikinji i ljubiteljici umjetnosti 16 vijeka Cvijeti Zuzorić. Priređuje književna predavanja i koncerte, a učestvuje i u organiziranju umjetničkih izložaba i drugih umjetničko-prosvjetnih proslava. *U. Dž.*

CVIJIĆ ANTONIJA, spisateljica (17/1 1865, Zagreb). U Beču je svršila preparandiju i postala u Zagrebu gradskom učiteljicom za zabavište. U početku se bavila stručnom pedagoškom i dječjom literaturom. U zagrebačkom kazalištu prikazivala se njena dječja feerija Krasuljica (1911), s melodramskom glazbom od Ivana Zajca. Za kazalište u Zagrebu i u Osijeku prevela je više drama, opera i opereta. Njezin veoma bogat književni rad uglavnom je na feljtonu, a njeno je zanimanje koncentrisano najviše oko pojava iz hrvatske kulturne historije. Matica Hrvatska izdala je najvažnije njeno delo: Vatroslav Lisinski u kolu Ilira (1919).

Literatura: Antonija Cvijićeva. Prigodom njezine šezdesetogodišnjice (Vijenac, 1925, br. 2). *B. V.*

CVIJIĆ JOVAN DR., profesor geografije na beogradskom univerzitetu (29/9 1865, Loznica, podrinski okrug). C. je podrijetlom iz trgovačke porodice. Osnovnu je školu učio u Loznici, gimnaziju u Loznici, Šapcu i Beogradu, veliku školu u Beogradu, gdje je 1888 svršio matematičko-prirodoslovni odsjek. Godinu dana bio je predavač u drugoj beogradskoj gimnaziji. Od 1889 do 1892 studirao je na bečkom sveučilištu i tamo je položio doktorat iz geografije i geologije. 1893 postavljen je za profesora velike škole, a 1894 osnovao je Geografski zavod. 1902 izabran je od praškog sveučilišta za redovnog profesora fizičke geografije, ali se zahvalio na toj počasti. 1907/08 školske godine bio je rektor univerziteta, 1918/19 predsjednik etnografskog odbora naše delegacije na Konferenciji Mira, 1919/20 školske godine izabran je ponovo za rektora univerziteta.

Još kao student velike škole C. se počeo baviti geografijom i vršiti ispitivanja, prvo u Srbiji, a poslije i u drugim krajevima Balkanskog Poluostrva. Glavnu je pažnju pri tome obraćao geomorfološkim, hidrografskim i tektonskim problemima, kasnije, pored njih, i antropogeografskim, etnografskim i etnopsihološkim pitanjima, naročito u našim zemljama. U tu grupu problema spadaju C. naučni radovi, koji su imali znatan utjecaj i na opći razvitak geografske nauke.

Glavna su C. djela, po vremenu pisanja, ovo: Prilog geografskoj terminologiji našoj (1887 i 1888, Prosvetni Glasnik); K poznavanju krša istočne Srbije (1889, Prosvetni Glasnik); Geografska ispitivanja u oblasti Kučaja (1893, Geološki anali Balkanskog Poluostrva); Das Karstphänomen (1893, Geogr. Abhandlungen V., isto na srpsko-hrvatskom jeziku, 1895); Pećine i podzemna hidrografija u istočnoj Srbiji (1895, Glas, 46); Izvori, tresave i vodopadi u istočnoj Srbiji (1896, Glas, 51); Tragovi starih glečera na Rili (1897, Glas, 54, na njemačkom u Zeitschrift d. Ges. f. Erdkunde, Berlin, 33); Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne, Hercegovine i Crne Gore (1899, Glas, 57, na njemačkom u Abh. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, 1900); Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (1900, Glas, 59, na njemačkom u Abh. d. k. k. Geogr. Ges. Wien, 1901); Die tektonischen Vorgänge in der Rhodopemasse, i Die dinarisch-albanesische Scharung (1901, Sitzungsber. d. k. k. Akad. d. Wiss., Wien, 60); Struktura i podela planina Balkanskog Poluostrva (1902, Glas, 63); Antropogeografski problemi Balkanskog Poluostrva (1902, Naselja Srpskih Zemalja, 1); Novi rezultati o glacijalnoj eposi Balkanskog Poluostrva (1903, Glas, 65); Balkanska, alpinska i karpatska glacijacija (1903, Glas, 67; Die Tektonik der Balkanhalbinsel (1903, C. R. du IX Congrès géologique international de Vienne); Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije (1, 1906, 2, 1906, 3, 1911 sa Geološkim Atlasom Makedonije i Stare Srbije, 1902, i Kartama jezera Makedonije, Stare Srbije i Epira, 1902); Die Entwicklungsgeschichte des Eisernen Tores, 1908, Petermanns Mitteil. Erg. Hf., 160); Das pliozäne Flusstal im Süden des Balkans, 1908; Abh. d. k. k. Geogr. Ges. Wien); Jezerska plastika Šumadije (1909, Glas, 79); Život diluvijalnog Eordejskog Jezera (1910, Glas, 81); Ledeno doba u Prokletijama i okolnim

Digitized by Google

planinama (1913, Glas, 91); Mouvements métanastasiques dans la Péninsule Balkanique (1917, Le Monde Slave; na srpsko-hrvatskom u Naselja i podrijetlo stanovništva, knj. 12, 1922); Hydrographie souterraine et évolution morphologique du Karst (1918, Recueil des travaux de l'Institut de Géographie Alpine, 6); La Péninsule Balkanique. Géographie Humaine (1918; ćirilicom i latinicom izašlo je znatno dopunjeno 1922 u Beogradu i Zagrebu); Konformni i inversni reljef, poligenetske doline, nakalamljeni meandri (1921, Glasnik Geografskog Društva, sv. 5); Abrazione i fluvijalne površi (1921, Glasnik Geografskog Društva, sv. 6); Đerdapske terase (1922, Glas, 101); Geomorfologija, knj. 1 (1924).

Mnogo je kraćih rasprava C. pisao u drugim stranim časopisima, Glasu Srpske Kraljevske Akademije i naročito u Glasniku Geografskog Društva. Pored čisto stručnih C. je napisao nekoliko izvrsnih radova o nacionalnim i etnografskim pitanjima, od kojih naročito treba istaći: Nekolika promatranja o etnografiji makedonskih Slovena (1906, Delo, na francuskom u Ann. de Géogr. 1906); L'Annexion de la Bosnie et la question serbe (1909); Questions balkaniques (1916). Radovi, koji mogu interesirati šire krugove, izašli su u 4 knjige pod naslovom: Govori i članci (1921 i 1923).

C. je predsjednik Srpske Kraljevske Akademije Nauka, Geografskog Društva u Beogradu, počasni doktor filozofskog fakulteta češkog sveučilišta u Pragu i Sorbonne u Parizu, počasni i dopisni član mnogih geografskih, etnografskih, prirodoslovnih i drugih društava. Za naučna ispitivanja i radove C. je dobio zlatnu patronsku medalju engleskog kralja od Geografskog Društva u Londonu, zlatnu i srebrnu medalju od Geografskog Društva u Parizu, zlatnu veliku medalju Geografskog Društva u Washingtonu.

Literatura: Nova Evropa, 1923, knj. 8, br. 1; J. Cvijić, Iz uspomena i života (Nova Vojvodina, 4 knj., 1923).

P. Vujević.

CVITKOVIĆ IVAN, podmaršal (1852, Gračac — 1922, Beč). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadtu 1871 i stupio je kao poručnik u 38 pješadijsku pukovniju. Svršivši ratnu školu, stupio je u generalštab. Učestvovao je 1878 pri okupaciji Bosne i Hercegovine u bojevima kod Turskog Šamca, Brčkog i na Majevici planini, gdje se odlikovao. 1882 je postao kapetan, 1890 major, 1892 potpukovnik, 1895 pukovnik u generalštabu. Kao general bio je brigadir i više godina komandant ratne škole u Beču, gdje je postao podmaršal; najzad je bio komandant divizije. Kao vojnik i vojni književnik ima C. zasluga. *V. L.*

CVITULJE, vrste smokava, koje rano dozrijevaju. *I. R.*

CVJETKOVIĆ BOŽO DR. (16/12 1879, Sudurađ, Dalmacija). Svršio je filozofski fakultet u Beču, gdje je položio doktorat i profesorski ispit. Poslije svršenih nauka postao je profesor na nautičkoj školi u Dubrovniku, kasnije u Kotoru, trgovačkoj akademiji u Zemunu, a 1921 imenovan je za direktora u pomorskoj akademiji u Bakru. Predavao je geografiju, historiju, meteorologiju, oceanografiju, matematiku i hrvatsko-srpski jezik. — Glavna su mu djela: Rad R. J. Boškovića na polju atomistike, meteorologije i geodezije (1911); Kaluderske i kompasne karte (1912); Dubrovnik u našem političkom i kulturnom preporodu od 1861 do danas (1912); Dubrovnik i Ljudevit Veliki (1913); Oceanografija (1914); Uvod u povijest dubrovačke republike, 1 (1916); Sv. Vlaho i Dubrovnik (1916); Povijest dubrovačke republike (1917); Estetska oceanografija (1920); Dubrovački dvor (1922); Dubrovnik i Leopold I. (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 36); Dubrovačka diplomacija (1923); Dubrovnik i Petar Veliki (1924, Bulićev Zbornik). Sarađivao je u Narodnoj Starini, Nastavnom Vjesniku, Jugoslavenskom Pomorcu, i t. d.

S. D.

CZERLIEN MARKO (Cerljen), general i mecena (25/9 1840, Šumeć, brodski kotar — 17/10 1918, Zagreb). Kao graničarsko dijete C. je rano poslan u vojničke škole, apsolvirao je 1853 ženijsku akademiju u Klosterbrucku kod Znojma. Dotjeravši do generala, stavljen je, još u punoj snazi, 1891 u penziju. Još kao mlad oficir publikovao je od 1873 do 1883 oko 10 rasprava stručno-vojničkoga karaktera. Među njima se ističu: Die Wehrverhältnisse des ottomanischen Reiches (1878), Unser Kaukasus und dessen systematische Pazifizierung (1882). Kasnije je napisao još niz stručnih rasprava, koje se odnose na konjicu. — Na političkom polju javio se C. 1909, za vrijeme veleizdajničke parnice, i naštampao je, pod šifrom A. Z., dva spisa: Die Serbenfrage und der Hochverratsprocess in Agram (1909) i Die

Digitized by Google

Serbenfrage nach Vladan Gjorgjević, beleuchtet auf Grund eigener Wahrnehmungen des Verfassers (1909). Ovaj drugi spis je polemika protiv Đorđevićeva spisa: Die Serbenfrage. — C. pokušaj, da se bavi podrijetlom i prošlošću Slovena (Auf slavischen Spuren, 1914), nema naučne vrijednosti. — 1909 predao je C. Jugoslavenskoj Akademiji 20.000 kruna za zakladu, iz koje bi se imao izdati: Jugoslovenski enciklopedijski rječnik. 1915 pristao je, da Akademija zasad izda samo hrvatski biografski rječnik. U oporuci (1917) ostavio je sav svoj imetak Jugoslavenskoj Akademiji, uz obvezu, da isplati neke manje legate drugim narodnim institucijama. Svoju biblioteku, naročito bogatu stručnim vojničkim djelima, poklonio je C. sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

Literatura: Đ. Körbler, Cerljen pl. Marko (Ljetopis Jugoslavenske Akademije za 1918). *M. Prelog.*

CZERNKOVICH NIKOLA (Crnković), političar (10/6 1845, Rijeka — 27/4 1917, Zagreb). Učio je gimnaziju i pravo u Zagrebu i Grazu. Služio je kao sudac u raznim mjestima Hrvatske, zatim je postao advokat i javni bilježnik u Zagrebu. Politički je postao aktivan, kad je Khuen došao na bansku stolicu, kao odlučan pristalica unionizma. Do 1895 bio je poslanik na hrvatskom saboru i delegat u Budimpešti. Zbog madžarofilstva i madžaronstva bio je veoma nepopularna ličnost u Hrvatskoj. Došavši u sukob s Khuenom, povukao se za neko vrijeme s političkoga polja. 1908 postao je odjelni predstojnik za unutarnje poslove, pa kad se nije mogao da složi s banom, odstupio je i sasvim se povukao s političkog polja.

M. P-g.

CZÖRNIG KARLO (Cernig) (1804 do 1889). 1841 postao je direktor statističkog ureda u Beču, koji je potpuno reorganizirao. Od djela mu je najznatnije monumentalno djelo Ethnographie der österreichischen Monarchie u 3 sveska (1855 do 1857) s mapom, u kojem je dao historiju postanka i naseljavanja svih naroda u bivšoj Austriji. Tu je iznesen dragocjen materijal i za historiju našega naroda u bivšoj Austro-Ugarskoj.

D. P.

Digitized by Google

Č

ČABAR, selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, u kotlini (»čabar«), kojom teče Čabranka (ka Kupi), 523 m visoko, s dosta blagom klimom (po koja loza, smokva, lovor). Ima 277 stanovnika, općinsko poglavarstvo, kotarsko poglavarstvo, kotarski sud, rimokatoličku župu, dekaniju senjskomodruške biskupije, višu pučku školu, poštu i telegraf, mlin, pilanu.

Čabarski kraj pripadao je nekada Frankopanima (gospoštiji Grobnik). Petar Zrinski naselio je Č. i osnovao je tu 1651 znatnu željeznu industriju. 1670, poslije pljačke njemačke soldateske, zanemarila je komora Č. Kasnije je nastavila ugarska komora rad u željeznim talionicama, koji je bio na nekoliko godina prekinut katastrofalnom poplavom 1711, a zatim nastavljen sve do 1785, kad je napušten, zbog nestašice rude. U Č. se nalazi dvor posljednje vlastele Ghyzcy i do njega ostatci Zrinskoga dvorca.

Literatura: E. Laszowski, Gorski Kotar i Vinodol (1923, 40—57).

J. M-n.

ČABRINOVIĆ NEDELJKO, atentator na Franju Ferdinanda (1895, Trebinje — 26/1 1916, Theresienstadt). Bio je tipograf i učestvovao je 1912 u tipografskom štrajku u Sarajevu. Prognan radi toga iz glavnog mjesta Bosne, išao je u Trst, Zagreb i Beograd. Tu je došao u vezu s nacionalističkom omladinom iz Bosne i ušao je u njene borbene redove. Na Vidovdan 1914 bacio je bombu na automobil Franje Ferdinanda, koja nije pogodila njega, nego njegovu pratnju. Kao maloljetan bio je osuđen radi toga samo na robiju i na njoj je i umro.

V. Č.

ČABULJA, planina u Hercegovini, južno od planine Čvrsnice, između rijeka: Drežanke—Neretve, 7·5 km zapadno-jugozapadno od željezničke stanice Drežnice. Najveći visovi su: Ošljar 1.682 m, Velika Vlajina 1.780 m, Vilinkosa 1.384 m.

P. V.

ČAČAK, varoš u Srbiji (glavno mjesto raške oblasti). Ima 5.088 stanovnika. Sjedište je župana i eparhije. Kotarsko je mjesto. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. U srednjem vijeku se Č. zvao Gradac. U 15 vijeku bila je ovdje mitropolija.

B. D.

Boj kod Čačka 25/5 1815. Poslije boja kod Ljubića knez Miloš je otišao u sjeverozapadnu Srbiju, da digne narod na ustanak i osigura zemlju od Turaka iz Bosne i Šapca, narediv, da se za vrijeme njegovog odsustva ne zameće boj, već samo da se brane od Turaka, ako to bude potrebno. Za vrijeme njegovog odsustva borilo se kod Čačka s promjenljivom srećom, no većeg sukoba nije bilo. Srbi su očekivali Milošev povratak, a Turci, da im dođu pojačanja iz Sjenice, Nove Varoši i Novog Pazara. Kad je Miloš ponovo došao na Ljubić, doveo je sobom nešto ustanika i donio 2 topa, Turci su se iznenadili i da bi zbunili Srbe, odmah sutradan po dolasku Miloševom udare na Ljubić, ali su ih ustanici suzbili, i goneći ih, čak su i Moravu prešli. To je izazvalo novi boj 25/5.

Bojište je uglavnom ravnica između Ljubića i Morave, gdje su ustanici iskopali jedno zatvoreno i dva otvorena utvrđenja na samoj gotovo obali Morave, i jedno između Ljubića i Morave, a i na Ljubiću su dopunili utvrđenja još jednim zatvorenim utvrđenjem. U boju je učestvovalo oko 3.000 ustanika, sa 200 konjanika i 2 topa, i oko 10.000 Turaka, većinom konjanika. Raspored ustanika bio je: u zatvorenom utvrđenju (na lijevom krilu) bio je Jovan Dobrača sa 500 Gružana, u otvorenom utvrđenju pored Morave Tanasko Rajić s oba topa i nešto Rudničana i Valjevaca. Ostatak ustanika raspoređen je po vrbacima pored Morave. Konjanici su bili na krilima istočno i zapadno od bojišta u osmatranju (kod sela Konjevića i Trbušana). Miloš sa nešto rezerve bio je u utvrđenju na Suhom Bregu (između Ljubića i Morave). U utvrđenjima na Ljubiću bile su samo straže.

25/5 Turci, pod komandom Imširpaše, pređu jednovremeno Moravu više i niže Čačka, napadnu na ustanike, raspoređene po vrbacima, pa

Digitized by Google

njih i ustaničku konjicu raspršе i pojave se pred otvorenim utvrdenjem. Ustanici povuku za sobom u odstupanju i one u utvrđenju, tako da je Rajić ostao gotovo sam u njemu, i poslije uporne borbe junački poginuo kod topova, koje Turci zaplijene. Miloš s rezervom nije mogao pomoći, već se i on povukao na Ljubić. Turci su u isto vrijeme napali i na šanac Dobračin, ali tamo su se ustanici dobro držali do noći i odbili sve juriše Turaka. Tek pod zaklonom noći povukao se i Dobrača sa svojim ljudima na Ljubić. Turci su se također vraćali u Čačak.

Za vrijeme povratka Turaka Imširpaša prišao je Moravi i vikao preko nje ustanicima, da se predadu; za to vrijeme ga je iz vrbika jedan ustanik (Vasa Popović) iz puške na mjestu ubio. Na drugoj strani (južno od Čačka) tog dana poginuo je i Kara Mustafa, ubijen iz zasjede. Turci, obezglavljeni riješe se, da napuste Čačak i da preko planine Jelice odstupe u Bosnu ili Arnautsku, i 29/5 pred zoru krenu s robljem, plijenom i ranjenicima. Za to vrijeme Srbi su se prikupili i oporavili od poraza kod Čačka. Izviješten na vrijeme Miloš krene za Turcima. U Jelici Turci budu zadržani od srpskih četnika, koji su u Dragačevu branili Turcima da pljačkaju sela, a Miloš s vojskom uspije da ih stigne u selu Rtarima iza Jelice. Turci, kad su vidjeli Srbe za sobom, pokušali su da se brane, ali je njima ovladao divlji strah, nagli su bježati u strahovitom neredu, ostavivši srpsko roblje, otete topove i stoku, pa čak su bacali i odijelo i oružje. Srbi su ih gonili do sela Kravarice, odakle su se vratili u selo Rtare. — Gubitci i Srba i Turaka u ovom boju bili su veliki. Rezultat boja bio je materijalna i moralna srpska pobjeda znatno jačeg neprijatelja. Posljedice: brzo i uspješno razvijanje ustanka. *V. Belić.*

ČAČANSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1885. Centrala Čačak. Kapital 4,034.380. Fondovi 513.929, ostale rezerve 528.181, ulozi 2,197.587, vjerovnici 200.265, mjenice 2,247.128, zajmovi na zaloge 22.965, dužnici 2,683.942, industrijska poduzeća 6,013.374 (mlin i etivaža), roba 164.846, vrijednosni papiri i nepokretnosti 450.175, dobit 815.072 din. Dividenda 10%. I. i II. predsjednik Nikola P. Nikolić, direktor Pera Jačerović. *N. S.*

ČAČANSKA UVOZNA I IZVOZNA BANKA. Osnovana je 1920, Čačak. Kapital 5,000.000. Fondovi 1,550.848, ostale rezerve 92.586, ulozi 542.828, vjerovnici 1,675.192, mjenice 1,041.200, zajmovi na zaloge 27.000, dužnici 1,332.058, roba 6,035.569, vrijednosni papiri i nepokretnosti 1,129.506, dobit 725.163 din. Dividenda 10%. Predsjednik Milenko A. Ljujić, direktor Dragiša A. Terzić. *N. S.*

ČAČANSKA ZADRUGA. Osnovana je 1892. Centrala Čačak. Kapital 1,000.000. Fondovi 300.209, ostale rezerve 29.658, ulozi 1,639.430, mjenice 3,565.690, zajmovi na zaloge 91.401, nepokretnosti 100.000, vrijednosni papiri 187.845, dobit 251.787 din. Dividenda 20%. Predsjednik Velimir M. Erić, trgovac, direktor Dragutin N. Stefanović. *N. S.*

ČAČANSKI KREDITNI ZAVOD. Osnovan je 1901. Centrala Čačak. Kapital 333.000 din. Dividenda 20%. *N. S.*

ČAČKOVIĆ MIROSLAV DR., liječnik i književnik (28/9 1865, Zagreb). Gimnaziju je svršio u Zagrebu, a medicinski fakultet u Beču, gdje je promoviran 1895. Služio je u Zagrebu u bolnici Milosrdnih sestara, kao pomoćni liječnik, asistenat i najzad kao primarni liječnik. Od 1918 je profesor za kiruršku propedevtiku i njegu bolesnika na medicinskom fakultetu u Zagrebu. Napisao je niz stručnih radova iz područja medicine i bio je urednik Liječničkog Vjesnika. Kao beletrista javljao se pod pseudonimom Ladislav Ladanjski u Vijencu i Prosvjeti, novelama i crticama. Matica Hrvatska izdala je zbirku njegovih crtica Iz liječnikove duše (1914). *B. V.*

ČAĐEVIĆ MILIVOJ, divizijski đeneral (16/11 1875, Užice). Po svršetku pet razreda gimnazije u Užicu stupio je u artilerijsku podoficirsku školu 1/11 1893, a kao pitomac podoficirske škole stupio je u Vojnu Akademiju 1/9 1895. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, za kapetana 29/6 1905, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1901 bio je vodnik gradskoga artilerijskog puka, 1901—1903 na višoj školi Vojne Akademije, koju je te godine i svršio, do 1904 bio je vodnik poljske artilerije, do 1910 komandir u gradskom artilerijskom puku, do 1913 komandir poljske baterije, od 1919 komandant artilerijskog puka (osječkog), od 1921 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (kosovske), od 1922 komandant artilerijske brigade (var-

Digitized by Google

darske). U ratu 1912/13 bio je komandir baterije, u ratu 1914/18 komandant poljskog artilerijskog diviziona do 1918, od 1918 do demobilizacije komandant artilerijskog puka. *V. B.*

ČAGALJ (Canis aureus), karakteristična zvijer, iz porodice pasa, za krš Dalmacije. Sličan je vuku, ali mnogo manji od njega. Ima ga u čoporima na ostrvu Korčuli i poluostrvu Pelješcu (Stonskom Ratu). Katkada se nađe i u Hercegovini. Navaljuje na sitnu stoku (koze, ovce), ali i na vinograde. *E. R.*

ČAJKANOVIĆ VESELIN DR., profesor univerziteta (28/3 1881, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i filozofski fakultet svršio je u Beogradu. 1903—1907 bio je na studijama u Leipzigu i Münchenu, gdje je učio klasičnu, bizantinsku i orijentalnu filologiju. 1908 postao je na beogradskom univerzitetu docent za latinski jezik, 1919 vanredan, a 1922 redovan profesor. Učestvovao je u svim ratovima kao rezervni oficir i komandirao je četom i bataljunom. Bavi se osobito historijom starinske naše religije i folklorom. Najglavniji su mu radovi: O antičkim poslovicama (doktorska disertacija), O Dositijevim grčkim i rimskim izvorima, O grčkim i rimskim izvorima Dositijeve zbirke basana, O Zenobijevoj zbirci poslovica i njenim izvorima, Studije iz religije i folklora (izdanje Srpske Kraljevske Akademije). *N. V.*

ČAJNIČE, varoš u Bosni, na Janjini. Ima 1.307 stanovnika. Pravoslavno je zavjetno mjesto. Ima 5 manjih pilana. *M. F.*

ČAKAVSKI AKCENT. V. Srpskohrvatski akcenti i čakavski dijalekt.

ČAKAVSKI DIJALEKT naziva se po zamjenici ča, koja se upotrebljava u značenju zamjenice što. Č. D. zauzima danas vrlo malen prostor u Hrvatskoj, Istri i Dalmaciji. Na desnoj obali Kupe, istočno od Karlovca, stiču se tri dijalekta: sa sjevera kajkavski, s istoka štokavski i s jugozapada čakavski. Odatle prema jugu teško je sasvim točno utvrditi granicu Č. D. prema štokavskom na istoku i prema kajkavskom na sjeveru. »Od Popovićbrda, gdje štokavska granica dolazi do najsjeverozapadnije točke, ide granica od Kupe preko Korane prema Mrežnici, ali ona ostavlja između Karlovca, Kupe i Mrežnice čakavski trokut, na čijoj su južnoj granici čakavska mjesta Kamensko, Turanj, Poljice, Belaj i Crkveno Selo. Od posljednjega mjesta granica ide uz Mrežnicu do štokavskog Tržića, zatim obilazi (štokavska) mjesta: Plaški, Dabar, Brlog, Škare, Doljane, Založnicu, Ravljane, i ostavljajući na lijevoj strani čakavsko Gacko polje s Otočcem, ide planinskim lancem do brda Plješivice na Velebitu, kojom planinom idući dopire do Dalmacije i mora«... (Rešetar, Der štokavische Dialekt, 44—45). Ali i zapadno od ove granice ima dosta mjesta štokavskih jekavskih i štokavskih ikavskih, tako da se o kompaktnom čakavskom naselju može govoriti u najjugozapadnijem kraju Hrvatske, gdje se nalaze čakavci južno od kajkavaca. Jer ovdje kajkavci dopiru sa sjevera do vodomeđe Risnjaka i Velike Kapele, između Kupe i Jadranskog Mora. — U Istri ima Č. D. u srednjoj i istočnoj Istri, na jugu do linije Kanfanar-Barban, na zapadu do linije Trviš, Tinjan, Kringar, Kanfanar. Zapadno i južno od tih linija štokavski su ikavski govori doseljenih kolonizatora. U sjevernoj Istri Fućki govore vrlo nepravilnim štokavskim dijalektom, a Ćići su štokavci-ikavci. Rijeka Dragonja, Ćići i kranjska granica dijeli srpsko-hrvatske dijalekte u grubim crtama od slovenačkog jezika. U Dalmaciji ima čakavaca na ostrvlju, završujući u pravcu sa zapada na istok Korčulom i Lastovom, a na kopnu ih ima na samoj obali, i to ne svugdje, do poluostrva Pelješca, obuhvatajući i njega, a krećući se sa zapada na istok. Po negdje i na ostrvlju ima već i štokavskih mjesta.

Nekada je Č. D. zauzimao znatno veći prostor: u Hrvatskoj je zauzimao vodopađu Kupe i cijelu zemlju južno od nje, u Dalmaciji nesumnjivo zapadni dio zemlje od rijeke Cetine, a zauzimao je i znatan dio zapadne Bosne (od gornjega toka Une i Sane na zapad). Poslije 15 vijeka čakavsko se stanovništvo prorijedilo bježanjem ispred Turaka u okolne zemlje i propadalo je u ratovima i pod turskom vladavinom. Njegovi ostatci bili su asimilirani od štokavskog stanovništva, koje je zauzimalo opustjele krajeve. Od čakavskih bjegunaca ostala su do danas čakavska naselja u zapadnoj Madžarskoj, Donjoj Austriji i Moravskoj.

Č. D. ima veliku važnost za historiju našega jezika, jer čuva mnoge stare osobine, a naročito staru akcentuaciju. Č. D., štokavski i kajkavski, čine jednu cjelinu, zapadni dio južnoslovenskoga prajezika (v. Južnoslovenski jezici, Dijalekti srpskohrvatski). U svojim

Digitized by Google

sjedištima izvan Balkanskog Poluostrva Č. D. je bio u bližim vezama s kajkavskim nego sa štokavskim (otuda j mjesto đ u kajkavskom i u čakavskom), ali od dolaska na Balkansko Poluostrvo pa sve do kraja 14 vijeka Č. D. živi zajedničkim životom sa štokavskim dijalektom, u najvećem svom dijelu. Poslije toga vremena nestalo je velikog dijela Č. D., a onaj ostatak, koji se nalazio na krajnjoj periferiji našeg jezika, ostao je izvan novih jezičkih pokreta, koji su se javili u štokavskim govorima; tu je on počeo razvijati i neke svoje osobine.

Odavde se vidi, da Č. D., uzet u cjelini, ima jezičkih osobina od četiri vrste. Prvo, crte, koje su se razvile u prastaroj zajednici sa štokavskim i kajkavskim dijalektom, dakle, u ono vrijeme, kada je jezik predaka današnjih Srba, Hrvata i Slovenaca bio jedan. Ovamo dolazi današnje čakavsko ć (na pr. kuća, ću, svića i sl.), koje je dobiveno od zajedničkog t' (»t« umekšanog) kajkavsko-čakavsko-štokavskog (ono je kasnije dalo u kajkavskom dijalektu č, a u štokavskom ć). I ako danas pišemo jednako čakavsko ć i štokavsko ć, u stvari, u njihovu izgovoru je znatna razlika. Čakavsko ć izgovara se kao vrlo meko t (= t'), a štokavsko ć ima u svome drugom dijelu slabo umekšano š. Među oblicima iz toga je vremena »ga« kod zamjenica i pridjeva u čakavskom dijalektu (na pr. toga, sega i sl.), isto kao i u kajkavskom i štokavskom; svi nastavci glagolske promjene (na pr. u drugom licu jednine -š, u 1 licu množine -mo, u 3 licu jednine i množine sadašnjeg vremena neupotrebljavanje nastavka -t, i t. d.). Drugo, crte, koje pokazuju bliže veze čakavskog dijalekta u cjelini ili jednoga njegovog dijela s kajkavskim dijalektom negoli sa štokavskim (iz vremena do dolaska na Balkansko Poluostrvo). Ovamo ide zamjena staroga d' (od kojega je postalo štokavsko đ) zvukom j, karakteristična za cio čakavski dijalekt (na pr. čakavsko meja, štokavsko međa, kajkavsko meja; čakavsko graja, štokavsko građa, kajkavsko graja). Ovamo ide i upotreba u nekim (zapadnim) čakavskim dijalektima z mjesto i pored iz (kao i u kajkavskom), instr. ž. roda na ū (na pr. ženū), koje se svodi na staro ǫ (»on«) (kao i u kajkavskom), dok u štokavskom starom i jednom dijelu čakavskih govora (istočnih) ima -ov, koje se svodi na staro ǫjǫ (ženǫv u staroštokavskom i to isto u istočnom čakavskom). Treće, crte, koje su se razvile u zajedničkom životu štokavskog i Č. D. na Balkanskom Poluostrvu. Ovamo idu: prijelaz starog nosnog vokala ǫ u u (na pr. zub, čakavski i štokavski), ę u e (na pr. pet, sveti, u čakavskom i štokavskom), prijelaz oba stara poluglasnika u jedan poluglasnik i zamjena u većini govora i čakavskog i štokavskog dijalekta vokalom a (dan, san, u čakavskom i štokavskom), prijelaz starog vokalnog l (ł) u većini govora oba dijalekta u u (na pr. vuk, pun, u čakavskom i štokavskom). U ovo vrijeme dolazi i izjednačavanje u oba dijalekta oblika deklinacije i konjugacije (prenošenje u većini govora nastavaka mekih osnova na tvrde, na pr. sa imenica kao mriža u genitivu jednine mrižē **na krava** — kravā sl.; u oba govora otpočinje se podjednako širenje nastavka -m u 1. licu jednine sadašnjeg vremena i sl.). Četvrto, crte, koje se razvijaju poslije 14 vijeka u čakavskom dijalektu samostalno i koje se nejednako raspoređuju po njegovu teritoriju, zauzimajući ga katkada u velikim razmjerima. Neke od tih osobina zahvataju i dio obližnjeg štokavskog teritorija. Ovamo dolazi prijelaz m na kraju riječi i na kraju sloga u n i obrazovanje često s vokalom, koji prethodi, nosnog vokala, na pr. nožeu i nože, otpantivika i sl.; prijelaz staroga ł katkada (dakako ne u svima govorima) u j (poje — poje, ludi — judi i sl.), č pred izvjesnim suglasnicima prelazi također u š, a c u s (na pr. maška, jašmik, ocat: osta i sl.); dugi vokali a, o i e, naročito na ostrvlju, postaju zatvoreni i prelaze u diftonge (ā = ō = uo; ō = uo, e : ie i sl.). U ovo vrijeme gube se ostatci stare dvojine gotovo bez traga; među oblicima gube se, gotovo u potpunosti, aorist i imperfekat.

Ali više nego ovim promjenama svoga starog sklopa Č. D. je značajan svojim arhaizmima, i među glasovima i oblicima. Među glasovima Č. D. čuva suglasničku grupu šć, dobivenu od praslovenskog skj (ske, ski) ili od praslovenskog stj, koja se u štokavskom izmijenila u št (a u kajkavskom u šč), zatim žj dobivenu od praslovenskog zgj (zge, zgi) ili zdj, koja se mijenja u štokavskom u žd (na pr. dvorišće u čakavskom, dvorište u štokavskom, kršćenje u čakavskom, krštenje u štokavskom, možjani u čakavskom, moždani u štokavskom i sl.). Ova arhaična osobina nalazi se i u dijelu štokavskih govora

Digitized by Google

(ikavskih). Grupa v + poluglasnik u otvorenom slogu daje u čakavskom dijalektu v, a u zatvorenom va, dok u štokavskom u prvom slučaju imamo u od 12 vijeka (na pr. vnuk u čakavskom, unuk u štokavskom, vas u čakavskom i štokavskom, »cio«); grupa glasova čr ostaje u Č. D. neizmijenjena, dok u štokavskom prelazi u cr (črv u čakavskom, crv u štokavskom i sl.); suglasnik l na kraju sloga i riječi ostaje u čakavskom neizmijenjen (samo u po nekim govorima on se gubi), dok u velikom dijelu štokavskih govora (od kraja 14 vijeka) on prelazi u o. Č. D. ne mijenja obično ni grupu suglasničku -jt- i -jd- u sredini riječi (najdem, pojdem, najti, pojti), što daje u velikom dijelu štokavskih govora đ i ć (nađem, pođem, naći, poći); samo -jt, kada je na kraju riječi, daje ć (nać, poć i sl.) u mnogim čakavskim govorima. Tako isto u Č. D. nije izvršeno t. zv. najnovije jotovanje, koje se vrši u nejednakom stepenu, u svima štokavskim govorima (od 16 vijeka, a naročito krajem 17 i početkom 18 vijeka, na pr. netjak u čakavskom od staroga netьjak u štokavskom nećak, divjak u čakavskom, divljak u štokavskom i sl.). To su slučajevi, kada je između suglasnika i j stajao nekada poluglasnik (na pr. cvětьje i sl.). Treba istaći, da je u tim slučajevima Č. D. sačuvao i vrlo staru osobinu da »ьje« na kraju riječi daje »i« (zelī jednako je sa starim zelje), koje se upotrebljava u nekim čakavskim govorima i štokavskim; ovako je i proklestvī od staroga prokętstvьje i sl.). Suglasnik h dobro se čuva u Č. D. (gubi se samo u glagolu hoću = oću).

Među imeničkim osobinama i promjenama, i ako nema mnogo odstupanja od štokavskih govora, ima još više starine nego među glasovima, pošto su se mnogi novi štokavski oblici i razvili od kraja 14 vijeka, kada već nisu bile tako bliske veze štokavskog dijalekta sa čakavskim.

Kao i u štokavskom dijalektu ima u Č. D. četiri promjene: a) imenice muškog i srednjeg roda sa suglasničkom osnovom (čas, krilo, po/e i sl.); b) imenice srednjeg roda s vokalskom osnovom i s proširenjem osnove, osim nominativa, akuzativa i vokativa jednine suglasnikom t ili n (dite: diteta, brime: brimena); c) imenice ženskog roda na a (žena); d) imenice ženskog roda na suglasnik u nominativu jednine (stvar).

Od starih osnova sačuvalo se u arhaičnim dijalektima: kri, loki, creki i sl.; u većini ostalih govora te imenice glase krv, lokav, crekav i mijenjaju se kao žena.

U promjeni imenica Č. D. ima također dosta arhaizama: u genitivu jednine na Kvarnerskom ostrvlju kod imenica ženskog roda na a ima još staro i (= jeri); u lokativu jednine kod imenica muškog i srednjeg roda — i ili e mjesto starog jata u mnogim, naročito zapadnim govorima; u množini kod imenica muškog roda u sjeverozapadnim govorima obično nemamo proširenje slogom ov; u nominativu množine imenica muški rod ima katkada nastavak a (cvitka i sl.), a kod imenica ženskog roda i kao i u genitivu jednine; u genitivu množine nema nikad ā već ili stari genitiv bez nastavka (čās, žēn i sl.) ili s nastavkom ī (koje dobiva obično i h na kraju od pridjeva ili zamjenica, na pr. vlāsīh i sl.); u dativu množine nastavak je uvijek -m, koje se dodaje staroj osnovi (časōn, ženān, sa prelaskom u n); u instrumentalu imamo ili ī kod imenica muškog i srednjeg roda ili -mi kod imenica ženskog roda, a u lokativu množine uvijek -h, t. j. kod imenica muškog i srednjeg roda -īh (ēh), a kod imenica ženskog roda -ah. Imenice ženskog roda na suglasnik imaju u genitivu množine -ih, a u dativu množine -am, instrumentalu -ami, lokativu -ah.

Među zamjenicama valja spomenuti zamjenicu ča = što, šta (zač = »zašto«), koja ima u genitivu jednine česa. Zamjenica kī, kā, kō (»koji«) ima samo kraće oblike. Rijetko se brojevi mijenjaju (šestim, šestimi, i sl. u Hrvatskom Primorju). Glagoli se, kao što je rečeno, u oblicima svojim (kad se izdvoje njihove akcenatske osobine) slažu, uglavnom, s glagolima štokavskih govora, samo imaju izvjesnih svojih glagolskih osnova kao dīm (dēm) (govorim), vīm (vēm) i sl. Od oblika su od interesa ostatci imperfekta s nastavcima: -hi 1. lice jednine), še, homo, hote, hu i kondicional: bīn (bim), biš, bi, bimo, bite, bi. Sve je ostalo slično onome, što imamo u štokavskom dijalektu. (Zbog tiskarskih teškoća u primjerima iz Č. D. akcenti nisu mogli biti označeni.)

Čakavsko ča jednako je sa štokavskim č-to = što (poluglasnik je između č i š ispao), samo nema to; ali i u Č. D. se upotrebljava čto = što u odrečnoj zamjenici ništ (niš), nišće.

Prema ostalim svojim osobinama, a naročito prema zamjeni glasa jata (ѣ) Č. D. se dijeli na: a) najistočniji (la-

Digitized by Google

stovski), koji ima »je« (jekavski) mjesto jata; b) istočni (ikavski) čakavski, koji ima obično »i« mjesto jata i c) zapadni (ekavski) dijalekt, koji ima obično »e« mjesto jata. U grubim crtama, teritorij, koji zauzimaju ovi govori, jest: a) jekavskim se Č. D. govori isključivo na ostrvu Lastovu; b) ikavski se govori u ostalim čakavskim mjestima u Dalmaciji (na kopnu, na ostrvlju) i dublje na kopnu u Hrvatskoj; c) ekavski se govori na Kvarnerskom ostrvlju, u Hrvatskom Primorju i u Istri, u koliko se u njoj govori čakavski. Ikavizam i ekavizam ovih govora nisu čisti; i kod ikavaca ima nešto ekavskih oblika, kao što ima kod ekavaca — ikavskih, naročito u Hrvatskom Primorju i na ostrvlju prema njemu (svjeća, svića, sveća i sl.).

Jekavski ili lastovski govori imaju i drugih svojih osobina: l vok. = o, imaju četiri štokavska akcenta, nemaju zamjenice ča i t. d.; ikavski govori imaju a mjesto ę (ѧ) iza nepčanika češće nego drugi govori; ne čuvaju tako dobro staru akcentuaciju, nemaju instrumental ženskog roda imenica i pridjeva na u (un) kao ekavski govori i t. d. Ekavski govori su sačuvali najviše starih osobina, naročito u creskom govoru i u Istri. Na Kvarnerskom ostrvlju, a naročito na ostrvu Krku, čuva se vokalno l, koje se u drugim kvarnerskim govorima zamjenjuje drugim glasovima. Ikavski čakavski govori u Hrvatskoj (dublje na kontinentu) imaju bliskih unutrašnjih veza s ekavskim čakavskim govorima; ali ti se govori već gube.

Čakavska je akcentuacija stara: ima tri akcenta ˆ i ʹ (čakavski akut), na pr. krȃva, grâd, stráža. Njen akut (ʹ) je praslovenskog podrijetla, i u većini štokavskih govora prešao je u ˆ. Čakavski akcenti vrlo su arhaični i predstavljaju veliku važnost za rekonstrukciju praslovenske i srpskohrvatske akcentuacije. Čakavska najstarija akcentuacija najbolje se sačuvala u sjeveroistočnoj Istri (kastavska akcentuacija) i u Hrvatskom Primorju (vinodolska akcentuacija). U drugim krajevima sačuvala se u nejednakom stepenu. Na Lastovu, i ponegdje na dalmatinskom ostrvlju, ima i nove štokavske akcentuacije ili njenih utjecaja, koji se šire u lokalnim govorima.

Osobine su čakavske akcentuacije: da se čuva staro mjesto akcenta, tako da se u tom pravcu Č. D. slaže s ruskim jezikom i starijim štokavskim govorima, koji nisu pomjerili stare akcente: selȍ, ženȁ, mlātȉti, kralic (genitiv plur.), milína i t. d. Čakavski ˆ kada se nahodi na slogovima, osim prvoga, predstavlja novi praslovenski cirkumfleks, kao što čakavski ʹ predstavlja ili novi praslovenski akut ili noviji čakavski. O značaju čakavske akcentuacije i njenu odnosu prema praslovenskoj akcentuaciji v. A. Belića, Akcentske studije (1914), Posebna izdanja Srpske Kraljevske Akademije, 12, i Južnoslovenski Filolog, 2, 345—353). Stara dužina čuva se u Č. D. u slogu, koji je neposredno pred akcentom i u slogovima iza akcenta. Ali i stari akcenatski sistem i stare dužine vrlo su nejednako sačuvane u današnjim mjesnim čakavskim govorima.

U rječniku Č. D. ima mnogo starine, ali i tu se on slaže sa štokavskim govorom. I u rječniku i u sintaksi jak je tuđinski, romanski, utjecaj, koji se ogleda u elementima starog dalmatinskog, koji su se ovdje sačuvali, i u novijem utjecaju mletačkog dijalekta. Od 9 vijeka Mleci su težili da zauzmu Dalmaciju, naročito njeno primorje i primorske gradove, što su početkom 15 vijeka i definitivno učinili, zadržavši ih pod svojom vlašću do svoga pada (1797). Do toga vremena, a i kasnije, stalno su Mlečani naseljavali pojedina čakavska mjesta. Pored općeg romanskog utjecaja (u riječima, sintaksi, u utjecaju na gubljenje starog domaćeg akcenta i t. d.) mletački se utjecaj ogleda i u izgovoru č kao c, s i š jednim glasom srednjim, z i ž također srednjim glasom. Ti srednji glasovi bliži su glasovima š i ž negoli s i z. Ti se čakavci zbog toga nazivaju cakavcima. Ima ih na Braču, u Omišu, Trogiru, na Visu, oko Šibenika, na Rijeci, u Bakru, u Baški (na Krku), na Cresu i drugdje.

U raspri, koja se razvila u 19 vijeku oko toga, tko su Hrvati, a tko su Srbi, neki su naučnjaci (Miklošić, u jedno vrijeme Daničić i dr.) identificirali čakavce s Hrvatima, a Srbe sa štokavcima. Ali se vidjelo, da je to netočno i da se imena Srbin, Hrvat i Slovenac ne poklapaju s dijalektima. Jer, i ako ima Srba samo štokavaca, a Slovenaca samo kajkavaca (koji govore slovenačkim kajkavskim govorom), Hrvata ima i štokavaca i čakavaca i kajkavaca (t. j. onih, koji govore hrvatskim kajkavskim dijalektom).

Digitized by Google

Č. D. se, počevši od kraja 11 vijeka (Baščanska ploča s ostrva Krka), javlja u mnogobrojnim spomenicima (poveljama, pismima, statutima, književnim i crkvenim djelima i t. d.) iz svih krajeva, gdje se danas nalazi Č. D. ili gdje se on nekada nalazio. Da spomenemo Istarske razvode iz 13 vijeka, Koluničev Zbornik (oko Senja) od 1486, različne primorske statute (od 13—17 vijeka), Zadarski i Bernardinov lekcionar s kraja 15 vijeka, djela Marulića, Hektorovića, Lucića, Zoranića iz 16 vijeka, protestantsku istarsku književnost 16 vijeka i t. d. U 17 vijeku ima već znatno manje čakavskih spomenika, a kasnije ih je sasvim malo.

Literatura o Č. D. Oko sredine 19 vijeka počeli su naučnjaci ispitivati Č. D. (Vuk Karadžić, a naročito Antun Mažuranić), ali tek u drugoj polovini 19 vijeka došlo se do prave ocjene njihova značaja (radovi Milčetića, Nemanića, Kušara, Zgrablića, Branta, Strohala, Rešetara, Mikuličića, Leskina, Carića, Oblaka, Tentora, Arance i drugih). — Rasprave do 1908 v. A. Belić, Glas (1908), 78—82. Od kasnijih radova: A. Belić, Beleške o čakavskim govorima (1910). Izvješća Petrogradske Akademije, 14, sv. 2 (na ruskom); Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 25 i 26; F. Fancev, Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka (Rad, 212, 214). V. još Rešetarove rasprave o primorskim lekcionarima (Rad, 134, 136). Noviju literaturu v. u bibliografiji Rocznik slawistyczny do 1914, a od te godine Južnoslovenski Filolog, 3 (1923), 229—288. V. i Južnoslovenski jezici, Dijalekti hrvatsko-srpskog jezika.

A. Belić.

ČAKAVSKI KNJIŽEVNI JEZIK. V. Književni jezik hrvatsko-srpski u prošlosti.

ČAKOR, planina u Crnoj Gori, 12 km sjevero-sjeveroistočno od Plava, visoka preko 1.500 m. *P. V.*

ČAKOVAC. 1. Trgovište, oblast Maribor, nasred Međumurja; raskršće željezničkih pruga: Pragersko—Čakovac—Kotoriba—(Budimpešta), Čakovac—Varaždin—Zaprešić—(Zagreb), Čakovac—Donja Lendava. Ima 4.896 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, sresku upravu financijske kontrole, glavnu carinarnicu 2 reda, rimokatoličku župu, crkvu uz franjevački samostan, učiteljsku školu s internatom, dvorazrednu trgovačku školu, državnu bolnicu. — Č. je nasred rodnoga Međumurja, znatno trgovačko i pomalo industrijsko mjesto. Trguje poglavito zemaljskim proizvodima (žitom) i stokom. Znatnija industrijska preduzeća su: munjara, paromlin, parna pilana, tvornica žestokih pića, tvornica pletene žice i željeznoga pokućstva, tvornica platna, vrpca i trakova, ciglana. Tri su domaća novčana zavoda i filijale Prve Hrvatske Štedionice i Hrvatske Sveopće Kreditne Banke u Zagrebu.

Č. je osnovao oko 1267 ban Dimitrije Čak, po komu je i ime dobio (madžarski Csáktornya). 1546 kralj Ferdinand I. poklonio je Međumurje banu Nikoli Zrinskome, koji je, poznavši njegovu vrijednost za odbranu od Turaka, nanovo utvrdio Č. i u tvrdavi sagradio palatu, koja se do danas sačuvala. U njoj su se poglavito snovali planovi Zrinsko-Frankopanskoga ustanka protiv habsburškoga gospodstva. Tu je, poslije neuspjelog ustanka, general Spankau zarobio Katarinu Zrinsku, ženu bana Petra Zrinskoga (pogubljen u Bečkom Novom Mjestu 1671). Posljednji je vlastelin u Č. bio grof Eugen Festetics. Njegovim vlasteostvom (10.930 ha) upravlja sada erar Kraljevine SHS.

2. Zaselak u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Ogulin, općina Oštarije. Znatan je, jer se je ondje našao natpis (žrtvenik) iz doba cara Dioklecijana, posvećen Jupiteru i mjesnome geniju municipija Moetuluma. Tako je riješeno pitanje, da je kod Č. stajao Moetulum, glavni japodski grad. *J. Modestin.*

ČAKOVAČKA MEĐUMURSKA ŠTEDIONICA. Osnovana 1920. Centrala Čakovac. Kapital 1,500.000. Fondovi 550.000, ulozi 4,221.319, vjerovnici 4,654.429, gotovina 473.377, potraživanja kod novčanih zavoda 148.160, mjenice 5,037.069, vrijednosni papiri 775.680, dužnici i konzorcijski poslovi 5,131.039, nepokretnosti 45.000, dobit 519.200 din. Dividenda 17%. *N. S.*

ČAKRA EMIL, književnik (1837, Novi Sad — 19/12 1884, Novi Sad). Č. je svršio nekoliko razreda niže gimnazije, pa je kasnije, kao imućan čovjek, mnogo putovao. — Sarađivao je u više listova (Svetovid, Sedmica, Slovenka, Putnik, Srbobran, List za Narod, Danica, Letopis Matice Srpske, Javor). Bio je član književnog odjeljenja Matice Srpske i urednik Slovenke (1860), Putnika (1863), Lista za Narod (1861). Zasebno je objavio: Slovenska

Digitized by Google

azbuka kirilica i latinica jedna prema drugoj (1859), almanah Sloga (1862) i putopise, Sto dana po Jugoslaviji (1858), i Na Neretvi (1862). *U. Dž.*

ČAKŠIRE (ČAŠIRE) raznog su kroja, materije, boje i naziva. U pirotskom i vranjskom okrugu, zatim u Staroj Srbiji i Makedoniji, mahom su Č. od bijeloga sukna, dok su u ostalim okruzima po Srbiji, Kosovu, i po Bosni od crnoga sukna. Od plave čohe ili plavo obojenog sukna nose Č. po Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji, po Vojvodini od bijelog sukna i ugasito plave čohe. *N. Z.*

ČAMAC. V. Sprave seljačke.

ČANDIK JANEZ, slovenački pisac (oko 1581, Višnja Gora — 8/10 1642, Graz). Č. je učio gimnaziju u Ljubljani, postao je 3/5 1600 jezuita, svršio je u Grazu novicijat i filozofiju, postao je 1608 u Ljubljani učitelj gramatike, 1609 sintakse, slušao je 1610—12 u Grazu teologiju, postao je 1612 ili 1613 svećenik i živio je u jezuitskom kolegiju u Ljubljani, a izuzetno i u Celovcu (1620—21) i Grazu (1624). — Č. pripada prvim katoličkim piscima knjiga za slovenačke svećenike na narodnom jeziku. Izdao je: Evangelia in listovi (lekcionar, Gradec, 1613), Catechismus Petri Canisii (Augsburg, 1615).

Literatura: Steska, Čandik, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko (1912, 1—12); Kidrič, Opombe k protireformacijski dobi (Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovino, III, 82—87, 106—107). *F. K.*

ČANIĆ ĐURO, podmaršal (13/12 1849, Gospić — 2/1 1911, Beč). Svršio je tehničku akademiju u Beču, pa je stupio u vojsku, i poslije završene dvogodišnje ratne škole dobio je službu u generalštabu. 1886 postao je potpukovnik i dodijeljen 53 hrvatskoj pukovniji. 1892 premješten je u Košice, a zatim je bio komandant 72 pješačke pukovnije. 1897 imenovan je za generala i komandanta 83 domobranske brigade. Najzad je postao podmaršal i komandant hrvatsko-slavonskog domobranskog okružja u Zagrebu. Č. je bio veliki rodoljub. *V. L.*

ČAPLOVIĆ JOVAN, historičar, pravnik, topograf i etnograf (21/9 1780, Horní Přibelci — 29/5 1847, Beč). Svršio je prava, 1801 došao je u Pakrac, gdje je bio sekretar srpskog episkopa. 1813 postao je direktor imanja grofa Schönborna i od toga doba je živio u Beču. Prvo je pisao na latinskom jeziku, zatim na njemačkom, slovačkom, pa i na madžarskom. Protiv madžarizacije napisao je knjigu Sprachkampf in Ungarn (1814). Za nas je od osobitog interesa njegovo djelo Slavonien und zum Theil Croatien, I, II (1819). *D. P.*

ČAPLJINA, varoš u Hercegovini, na desnoj obali Neretve. U novije vrijeme naglo se razvija kao trgovačko mjesto na štetu starijeg Počitelja. Ima veliki državni magazin za otkup duhana. Ispostava je stolačkog sreza. U blizini se nalaze prethistorijske i rimske starine. *M. F.*

ČARAPE su obično od vune isplетene, raznih šara, tako da se po tim šarama mogu poznati ljudi iz raznih krajeva. Najljepše Č. grade Svrljižanke, oko Rtnja i Niša. Na Kosovu vezu ženske Č. srmom, a tako i u skopskoj Crnoj Gori raskošne su Č. *N. Z.*

ČARAPIĆ VASO, vojvoda iz prvog ustanka. Rodio se u Belom Potoku, pod Avalom. U Kočinoj Krajini učestvovao je kao dobrovoljac protiv Turaka. Pri sječi knezova među prvima je bio ubijen Marko Čarapić, Vasin brat od strica. U prvom ustanku Č. je postao vojvoda gročanske nahije i istakao se kao jedan od najboljih junaka. Poginuo je, jurišajući na Beograd u noći 29—30/11 1806, a sahranjen je kod manastira Rakovice. *V. Ć.*

ČAS. 1. Naučna revija Leonove Družbe u Ljubljani. Izlazi svakog drugog mjeseca, a zastupa u umjerenom obliku načela, koja je ispovijedao A. Mahnič u Rimskom Katoliku. Revija je od 1907 nasljednik Katoliškog Obzornika. Urednici Č. su bili: Fr. Grivec, Evg. Jarc, Aleš Ušeničnik, Jos. Srebrnič, a danas su: Fr. Lukman, Jos. Mal i Fr. Stele.

2. Slovenački ilustrovani mjesečni list, s naprednim pravcem za prosvjetu radničkih i srednjih slojeva. Izdaje ga od 1914 u Clevelandu (Ohio) Frank Kerže. *J. G.*

ČASLAV KLONIMIROVIĆ, srpski vladar 10 vijeka. Otac mu je bio sin kneza Strojimira, a mati Bugarka. Bugari su ga, za vlade kneza Zahарije, istakli kao svog kandidata za srpski prijesto, ali ne iskreno. Pozvali su srpske župane, oko 924, da ga prime, pa kad su ovi došli, Bugari su ih vjerolomno okovali, a Srbiju pregazili. Poslije smrti cara Simeona, uhvativši pogodnu priliku, Časlav je oko 930 prebjegao u Srbiju

Digitized by Google

i digao ustanak protiv Bugara. Pomagan od Bizanta, kao njegov štićenik, Č. je oslobodio Srbiju od bugarske vlasti. Njegova država obuhvatala je Bosnu, Rašku i Travuniju. Č. je poginuo u borbi s Madžarima, koji su počeli nasrtati na njegove zemlje (oko 960). *V. Ć.*

ČASOPIS ZA SLOVENSKI JEZIK, KNJIŽEVNOST IN ZGODOVINO osnovao je 1918 Anton Kaspret, prema uzoru nekadašnjeg zagrebačkog Književnika. Č. izlazi pod redakcijom Fr. Kidriča, R. Nachtigalla i F. Ramovša u Ljubljani i donosi poglavito članke iz slavistike i njoj srodnih nauka. *J. G.*

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE, organ Zgodovinskog društva u Mariboru. 1904—1915 izlazio je pod redakcijom A. Kaspreta, a od 1915 izlazi pod redakcijom Fr. Kovačića. Glavni zadatak Č. je intenzivno proučavanje nekadašnje Spodnje Štajerske u arheološkom, historijskom i etnografskom pogledu. *J. G.*

ČASOPISI. V. Listovi.

ČATEŽ, selo u Slovenačkoj. Ima 219 stanovnika; leži na Savi, kod Brežica. Poznato je zbog Čateških Toplica, gdje izvire topla (50° C), indiferentna, a vrlo ljekovita voda. Čateške Toplice upotrebljavaju se za liječenje od 1854, ali pošto su još uvijek samo primitivno uređene, ne dolazi mnogo stranaca, te imaju samo lokalno značenje i posjete iz okoline, osobito iz Brežica i Zagreba. *A. M.*

ČATOVNICA ILI ČETENJA, zbornici raznovrsnih članaka iz dogmatičkog, etičkog, liturgičkog, polemičkog, homilitičkog i dr. bogoslovlja, kao i iz astronomije, geografije i drugih prirodnih nauka, iz filozofije i apokrifne književnosti, iz historije i t. d., koji su se upotrebljavali kao čitanke za više opće obrazovanje srpskih mladića u srednjem vijeku, a kasnije sve do u 17 i 18 vijek. *R. G.*

ČATRNJA je naprava, u kojoj se skuplja voda, većinom kišnica, mjesto bunara. Od osobite su važnosti Č. u Krasu, u kome, i pored mjestimice silnih oborina u jesen i zimi, za vrijeme ljeta nestaje vode za ljude i stoku. Č. se grade danas redovno iz betona, a sadržaj im mora biti toliki, da preko sušne periode mogu dnevno davati za svakog čovjeka po 15 l, za veliku stoku 30 l, a za sitnu 7—8 l. U Bosni i Hercegovini je posebnim zakonom osigurana gradnja Č., tako da bi se sva brdska ispasišta mogla iskorišćavati pašom, što do sada nije lako moguće, već stoka čitave dane putuje od paše do vode i natrag. *O. F.*

ČAUŠ, vrsta vinove loze, podrijetlom s istoka. Ima bijelo, krupno grožđe, a nalazi se u sjevernoj Srbiji i na jugoistoku Vojvodine. *I. R.*

ČAUŠEVIĆ HADŽI-DŽEMALDIN, reis-el-ulema za Bosnu i Hercegovinu (1870, Arapoša, kotar Bos. Krupa). Početne nauke svršio je u Bihaću, a više teološke i pravni fakultet u Carigradu. 1903 postavljen je za učitelja arapskoga jezika na sarajevskoj gimnaziji, 1905 imenovan je članom ulema medlisa, a 1919 za profesora šerijatske sudačke škole. 1914 izabrala ga je hodžinska kurija za resel ilem. — Č. je 1906 uredivao Behar na našem i turskom jeziku, 1907 i 1908 izdavao je vjersko-poučni mjesečnik Tarik. Napisao je i zasebno štampao arebicom, t. j. arapskim pismenima, a na našem jeziku Kratak Tirihi islam, islamski velikani Bazovi inasihati, te s turskog preveo knjigu za vjeronauk Bergiviju. Što se zna muslimani su u Bosni i Hercegovini počeli pisati arebicom još prije 150 godina. Prve knjige tako napisane bile su Muminluci od Omer ef. Hume Istoca, i Memlud, spjev o Muhamedovu rođenju od Sali ef. Gaševića iz Nikšića, Memlud je kasnije arebicom štampan u Skoplju, u turskoj državnoj štampariji za kosovski vilajet. Čauševićje preudesio i usavršio za naš jezik i onda je muslimanska dionička štamparija u Sarajevu ta slova izlila. To su bila prva izlivena arapska slova za naš jezik, jer se dotle samo litografiralo. Čauševićeva je zasluga, da se sada po svim medresama i državnim školama islamski vjeronauk uči na našem jeziku iz knjiga arebicom pisanih. *O. Hadžić.*

ČAVA. V. Bužim.

ČAVKA, planina u Bosni, između rječica Lukovca i Ukrine, jugoistočno od Banje Luke, 12·5 km sjeveroistočno od mjesta Varoši (na Vrbanji). Najviši vrh je Stražica 522 m. *P. V.*

ČAVRAK. V. Chavrak.

ČAZMA, 1. Trgovište u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci; na pristranku (114 m) Moslavačke gore, nad vodom Č. ili Česmom (k Lonji), 45° 45′ sjeverne širine. Ima 961 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavar-

Digitized by Google

stvo, kotarsku oblast, kotarski sud, porezni ured, kotarsku šumariju imovne općine križevačke, rimokatoličku župu, pučku školu.

Č. je postojala već u vrijeme kraljeva hrvatske krvi. Kad je ugarski kralj Vladislav, brat Zvonimirove udovice Lepe, osnovao 1094 u Zagrebu biskupiju, poklonio joj je, među ostalim, i Č. s okolinom. U Č. su često boravili zagrebački biskupi, slavonske vojvode i banovi, a katkada se držali i sabori. Tu je bio i zborni kaptol (prepošt i 12 kanonika), što ga je osnovao oko 1230 zagrebački biskup Stjepan II. 1242 poharali su Č. Tatari, ali se kasnije opet podigla. 1552 osvojili su je Turci. Čazmanski ili začesanski kaptol sada se nalazi u Varaždinu. *J. M-n.*

2. Rječica u Hrvatskoj, lijeva pritoka Lonje. Izvire pod Bilo-gorom (Trimedak 236 m), oko 9 km jugozapadno od Virovitice, teče u vrlo nepravilnom i krivudavom toku: do Dražice na zapad-jugozapad, odatle do Kolarevog sela na sjeveroistok, do Kostanja na istok, zatim na jug i jugozapad. Uliva se u Lonju 3 km nizvodno od sela Okoli. Dužina toka je 123·5 km, površina sliva 2.608·5 km², prosječni pad 0·74 m/km. Pri srednjem najnižem stanju raspolaže hidrauličkom snagom od 2.400 HP. *P. V.*

ČAZMANSKI ZBORNI KAPTOL, u Varaždinu. 1232 Stjepan II. Babonić, biskup zagrebački, sagradio je crkvu u Novoj Čazmi, u selu, što ga je on podigao. Kod te crkve je osnovao i prepozituru (prepoštiju) i uredio kaptol sa 12 kanonika, u sporazumu sa zagrebačkim kaptolom. Prepozituru je snabdio biskup Stjepan posebnim imanjima, a kanonike posebnim. Papa Inocentije IV., na molbu prepošta i čazmanskog kaptola, odobrio je statute i darovnicu Stjepana II. i potvrdio čazmanski kaptol 23/4 1247. — Upadom Turaka u Hrvatsku izgubili su čazmanski kanonici sva imanja, izuzevši Botinovec, u križevačkoj županiji, koji je bio bez stanovništva. To je dobarce darovao kaptolu 1423 plemić Toma Ebreš. — 1544. za vrijeme prve provale, opustošili su Turci Čazmu i spalili kolegijalnu crkvu i kanoničke kuće. Kanonici su pobjegli u Zagreb. 1552 zauzeli su Turci opet Čazmu. Kad je Hrvatska oslobođena od Turaka, država nije htjela da povrati predašnje imanje kaptolu. Sve do 1806 o kaptolu su vodili brigu zagrebački biskupi. Tek 1806 dao je kralj Franjo kaptolu imanje Lepoglavu, koje je Josip II. uzeo od pavlina. Prema toj darovnici određeno je, da bude 7 kanonika, 2 prebendara i 1 kaptolski bilježnik. Kaptol se smjestio 1807 u Lepoglavi. 1811 kaptol je počeo djelovati u Varaždinu. Čazmanski kaptol je bio locus credibilis, pa u svome arhivu i danas čuva razne porodične isprave i plemićske povelje. U arhivu je i knjižnica. Tu se nalazi i rukopisa, većinom iz doba pavlina. *J. Jelenić.*

ČEBELARSKO DRUŠTVO. Prvo Č. D. u Slovenačkoj osnovano je u Ljubljani 30/7 1873. Ono je, pored njemačkog organa Krainer Biene, izdavalo i slovenačku Slovenska Čebela, društveni list za prijatelje čebelarstva po Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem (1873—1882). Ovo Kranjsko Č. D. pretvoreno je 26/1 1876 u Slovensko Č. D. 1883—1889 izlazio je Slovenski Čebelar in Sadjerejec, glasilo čebelarskega in sadjerejskega društva za Kranjsko. Ponovo je oživjelo Slovensko Č. D. inicijativom Kmetijske Družbe u Ljubljani 24/1 1898. Njegovo glasilo je od te godine Slovenski Čebelar. Uz centralno Č. D. za Kranjsko u Ljubljani osnovano je 1914 i Č. D. za Štajersku, Korušku i Goričku s vlastitim udruženjima. Sve ove organizacije sjedinjene su 1920 u centralno Č. D. za Slovenijo, koje je 1921 imalo 92 podružnice sa 1658 članova. *J. G.*

ČEČE (keče), mala, bijela, okrugla kapica, koju muški nose mjesto fesa u Galičniku, u okolini Prizrena i Peći. *N. Z.*

ČEDAD (Cividale del Friuli, Staro Mesto), sreska varoš u talijanskoj provinciji Videm (Udine), na rijeci Nadiži (Natisone), u blizini slovenačke etničke granice. — Na mjestu Č. stajao je u antičko doba Forum Julii. U 7 i 8 vijeku bio je Č. sjedište langobardskih vojvoda i spominje se u isto doba često u ratovima Slovena i Avara s Langobardima. Č. kaptol je imao mnoga imanja na slovenačkom teritoriju, osobito na gornjoj Soči. Još danas gravitiraju Slovenci na Nadiži u ekonomskom pogledu k Č. — Varoš ima bogat muzej s mnogo langobardskih starina i arhivske građe za našu historiju, a dijelom evanđelja iz 5 ili 6 vijeka sa zapisima imena slovenskih hodočasnika 9 i 10 vijeka iz čitavog područja od Italije i Panonije, pa sve do Bugarske. *M. Kos.*

ČEHOTINA. V. Ćotina.

Digitized by Google

ČEKOVNI I VIRMANSKI PROMET. Ček je pismena uputnica na gotovinu, s kojom netko raspolaže kod koje banke, a koja je plativa u gotovu, čim se prezentira (po viđenju). Č. V. P. obavljaju Poštanska Štedionica i Poštanski Čekovni Zavodi putem čekovnih računa, koji se vode zasebno za svakog učesnika u tom prometu, i putem kojih se za račun vlasnika mogu vršiti uplate i isplate kod Poštanske Štedionice, Čekovnih Zavoda, svih pošta i drugih novčanih zavoda u zemlji i na strani, s kojima Poštanska Štedionica ima poslovnih veza. Učesnik toga prometa može biti svako fizičko ili pravno lice, koje u smislu zakona može slobodno raspolagati svojom imovinom (privatno lice, trgovačka firma, akcijsko društvo, vlast ili nadleštvo, udruženje ili zavod). Isto lice može sebi otvoriti i više računa i kod raznih čekovnih zavoda (u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i t. d.). Ako je više računa kod istog zavoda, nazivi računa moraju biti različiti, na pr.: Izvozna Banka, Beograd; Izvozna Banka, Robno odjeljenje; Izvozna Banka, Amerikansko odjeljenje i t. d. Najmanji je osnovni uložak, s kojim se može disponovati, 100 din. i na osnovu kojeg se može pristupiti Č. V. P. Svaki učesnik mora deponovati svoj potpis. Sve pošte u zemlji, i zavodi, s kojima je to ugovoreno, primaju uplate za račun vlasnika čekovnog računa s uplatnim listovima, a vrše isplate na osnovu čekovnih uputnica, ovjerenih od Poštanske Štedionice, odnosno Čekovnih Zavoda. Blagajna zavoda, koji vodi račun disponenta, isplaćuje njegove čekove vučene na nju, a Poštanska Štedionica i Čekovni Zavodi izvršuju ili posreduju virmanisanje na sve tekuće i čekovne račune kod drugih novčanih zavoda u zemlji i inostranstvu, s kojima su u vezi. O svakodnevnim promjenama na čekovnim računima vlasnik se izvješćuje izvodom, koji zamjenjuje korespondenciju. U čekovnom prometu mogu se vršiti primanja za račun vlasnika čekovnih računa: na osnovu njegovih uplaćenih uplatnih listova, poštanskih uputnica i virmanskih uputnica, izdanih u njegovu korist. Visina imovine čekovnog računa neograničena je.

Vlasnik čekovnog računa izdaje svoje dispozicije: 1. Čekom, kad želi da se njemu ili donosiocu isplati označena suma u gotovu. Osoba, kojoj se ček ima isplatiti, može se indosmanom označiti i na poleđini čeka. Na isti način (oznakom na poleđini) može se uputiti iznos čeka na ma koju adresu čekovnom ili poštanskom uputnicom, ili novčanim pismom, ili odobravanjem iznosa ma na koji drugi čekovni račun. U tom se slučaju ček pretvara u nalog za isplatu. 2. Nalogom za isplatu, koji se, po izričnoj naredbi, izvršuje čekovnom uputnicom, virmanom, poštanskom uputnicom, novčanim pismom, ili za naročite određene poslove (kupovina vrijednosnih papira ili deviza, otkup mjenica, domiciliranih kod Poštanske Štedionice i t. d.). Uplate uplatnim listovima može kod svake pošte besplatno vršiti svako lice. Iznos je neograničen. Visina iznosa, kojim može vlasnik čekovnog računa disponovati jednim čekom, odnosno nalogom za isplatu, neograničena je kod dispozicija virmanima, a kod dispozicija za isplatu u gotovu (čekovnom ili poštanskom uputnicom, novčanim pismom) ograničena je u načelu za mala mjesta do 20.000 dinara. Vlasnik čekovnog računa može ovlastiti poštu svoga mjesta, da mu poštanske uputnice (osim telegrafskih i ekspresnih) ne isplaćuje u gotovu, već da ih prenosi na njegov čekovni račun (za to je potrebna punomoć); može adresovati poštanske uputnice i neposredno na svoj čekovni račun (na pr.: »Poštanskoj Štedionici, Beograd, u korist čekovnog računa broj 90.501, Zemaljska Banka, Beograd«); može zahtijevati, da mu se sume doplatnih poštanskih pošiljaka i naplaćenih poštanskih naloga upućuju na njegov čekovni račun. Vlasnik čekovnog računa može s imovinom svoga računa raspolagati u svako doba. Poštanski ček glasi na donosioca i po njemu se vrši isplata u gotovu na blagajni onog zavoda, koji vodi čekovni račun disponenta. Na čeku je štampana adresa i broj čekovnog računa, na čiji se teret dispozicija vrši. Na svakom se čeku mora označiti mjesto i datum, kad je izdan, i iznos sume slovima i brojem. Ček mora potpisati onaj, čiji je potpis prijavljen i deponovan. Da se suma, na koju ček glasi, ne bi mogla falzifikovati, mora biti izražena kontrolnim brojevima, koji se nalaze na desnom dijelu poštanskog čeka. Čekovi, čija suma nije izražena i kontrolnim brojevima, ne isplaćuju se. Svaki poštanski ček ima kupon, na kome disponent označuje, kome je ček izdan i na koliku sumu. Pošto poštanski čekovi glase na donosioca, mogu bez ikakvog prenosa (indosmana) ići iz ruke u ruku i prema tome se od podnosioca pri isplati ne traži

Digitized by Google

nikakva legitimacija. Ako se pak želi, da se ček isplati samo određenom licu, treba to naročito na poleđini označiti. Sve ostale dispozicije iz čekovnih računa vrše se nalogom za isplatu, a na svakom je nalogu štampana adresa i broj čekovnog računa, na čiji se teret dispozicija izvršuje. Svaki nalog za isplatu ima tri dijela: nalog, uputnicu i kupon. U nalogu treba označiti mjesto i datum, kad je izdan, iznos sume slovima i brojevima, adresu korisnika i u slučaju potrebe način, na koji se želi nalog izvršiti. Disponovana suma mora biti označena i kontrolnim brojevima kao i kod čeka. Ako korisnik naloga nema čekovnog računa, i ako pošta označena u adresi vrši čekovni promet, disponent popunjava prema nalogu i čekovnu uputnicu. U rubriku »Isplatni uslovi« pišu se uslovi za isplatu, ako bi ih bilo. U slučaju, da korisnik dispozicije ima čekovni račun, precrtavaju se u tekstu uputnice riječi »isplatiti pošta«, tako da ostane tekst »virmanisati Štedionica u Beogradu (odnosno Zagrebu, Ljubljani ili Sarajevu)«. Virman se naređuje u svakom slučaju onom zavodu, koji vodi čekovni račun disponenta. Ako disponent ne označi način, na koji želi da se dispozicija izvrši, Poštanska Štedionica (odnosno Čekovni Zavodi) izvršuje to na najpogodniji i najjeftiniji način. Kad vlasnik čekovnog računa želi, da se redovno u obrocima isplaćuje izvjesna svota na izvjesnu adresu (na pr. svakog mjeseca, svakog prvog u tromjesečju i t. d.), izdaje trajan nalog za isplatu, koji važi do opoziva. Svaki poštanski ček i nalog za isplatu može se opozvati, dok isplata nije izvršena. Potraživanja po čekovnim računima zastarjevaju za 30 godina. Reklamacije se mogu vršiti u roku od 3 godine; po isteku tog roka jamstvo Poštanske Štedionice i Čekovnog Zavoda prestaje. Od plaćanja fiskalnih taksa oslobođena su: sve predstavke u poslovima s Poštanskom Štedionicom i Čekovnim Zavodima, saopćenja i naredbe, izdane čekom i nalogom za isplatu, disponovanja Poštanske Štedionice i Čekovnih Zavoda, prijave za stupanje u Č. V. P. i pitanja stranaka i odgovori na njih.

D. Dimitrijević.

ČEKOVNI ZAVODI (UREDI) su poštanske ustanove, koje kao filijale Poštanske Štedionice vrše sve bankarske poslove, predviđene zakonom o poštansko-štednom, čekovnom i virmanskom prometu u Kraljevini SHS. Njih za sada ima tri: u Zagrebu, za Hrvatsku i Slavoniju (a do osnivanja štedionice u Beogradu i za Srbiju i Vojvodinu), osnovan 1/8 1920; u Ljubljani za Slovenačku, osnovan 1/2 1919; u Sarajevu za Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Dalmaciju, osnovan 1/7 1911 kao Poštanska Štedionica. Čekovni i virmanski promet za Srbiju i Vojvodinu za sada obavlja Poštanska Štedionica u Beogradu. Svaki čekovni zavod obavlja poslove na svome području, nezavisno od drugih, ali su svi u međusobnoj tijesnoj poslovnoj vezi za sve novčane transakcije. Svaki od njih ima svoju lokalnu upravu, a svi rade pod vodstvom Poštanske Štedionice kao centrale. Njihov je promet bio u 1924 (računajući tu i promet Poštanske Štedionice u Beogradu) 31.621,558.843·93 din., a od 1/9 1918 pa do 1/1 1925 86.833,962.564·46 din.

D. D.

ČEKOVNO PRAVO. Pravni se odnošaji čeka kodificiraju tek u novije doba. Kodifikacija obuhvata: 1. bitne sastojine čeka; 2. naleđe (žiro); 3. predočenje na isplatu i isplatu čeka; 4. prava i obveze sudjelovatelja u čekovnom poslu; 5. regres zbog neisplate; 6. zastaru regresne tužbe; 7. amortizaciju čeka; 8. lažni i falsificirani ček; 9. kazne za izdanje, otuđenje ili isplatu stanovitih nevaljalih čekova. — Neki podesni propisi mjenbenoga zakona mogu se naprosto protegnuti na ček. Tako propisi: o djelatnoj sposobnosti potpisnika čeka, o razlici u naznakama svote, o formalnoj i materijalnoj legitimaciji imaoca čeka, o vrsti novca za isplatu, o notifikaciji, o opsegu regresa, o duplikatu i kopiji, o protestu, o vremenu i mjestu prezentacije, o pravima kreditora, o prigovorima dužnikovim, o inozemnom zakonodavstvu. — U Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini nema specijalnoga zakona o pravnim odnošajima čeka. Prosuđuju se po trgovačkom, respektive općem građanskom zakoniku. U Hrvatskoj, Slavoniji, Vojvodini i Međumurju važi zakonski član 57 od 1908 hrvatsko-ugarskoga sabora. U Slovenačkoj i Dalmaciji važi zakon od 3/4 1906, stvoren u carevinskom vijeću.

M. S.

ČELENKA. Č. od srebra pa pozlaćenu nosili su nekad muški na kapama. Ženske su nosile Č. ubradivajući njima glavu, kao vrstu ukrasne igle.

N. Z.

ČELIČKA KOSA, planina u Bosni, između rijeka: Sanice—Sane—Dabra,

Digitized by Google

istočno od Grmeč-planine, 13 km jugo-jugozapadno od Sanskog Mosta. Najviši su visovi: Ruda 777 m, Metla 743 m, kota 857 m. Jugoistočnim podnožjem prolazi željeznička pruga Prijedor—Srnetica—Knin i Jajce. *P. V.*

ČELINAC, planina u Crnoj Gori, 6 km sjeveroistočno od Njeguša, odnosno 9 km sjevero-sjeverozapadno od Cetinja, visoka 1.318 m. Zapadnim krajem vodi drum Danilov grad—Čevo—Kotor i Cetinje. *P. V.*

ČELOPEK, selo u srezu žegligovskom, okruga kumanovskog. Na visu više Č. bila je 16/4 1905 čuvena borba između naših četa i turske vojske, koju su predvodili reformni oficiri, a kojoj su pritekli u pomoć Arnauti iz svih okolnih sela. Zahvativši sva tri vrha čelopečkog visa, naši četnici su nanijeli teške gubitke Turcima i Arnautima, dok su sami imali svega dva mrtva. U toj borbi poginuo je potporučnik Petar Todorović. — 21/1 1906 na istome je visu, također u borbi s turskom vojskom, vojvoda Vasilije Trbić izgubio skoro cijelu svoju četu (22 četnika). *M. M.*

ČELOVICA, planina u Makedoniji, između rijeka Temnice i Velike, 7 km istočno-sjeveroistočno od Kičeva, visoka preko 1.100 m. Južnim podnožjem prolazi kolski put Prilep—Kičevo—Debar. *P. V.*

ČEMERNA, planina u Bosni, između rijeka Ljubine i Misoče, pritokâ Bosne, 9 km istočno od mjesta Smrekovice (na Stavnjici i željezničkoj pruzi Vareš—Podlugovi). Najviši visovi su: Čemerna 1.466 m, kota 1.375 m, Bijevac 1.291 m, Vrhovi 1.186 m. Jugoistočnim podnožjem prolazi željeznička pruga Semizovac—Ivančići. *P. V.*

ČEMERNICA, 1. Planina u Bosni, između rijeka Vrbasa i Une, 17 km sjeveroistočno od Varcar-Vakufa. Najveći visovi su: Bačva 1.153 m, Velika Čemernica 1.339 m, Mala Čemernica 1.333 m, kota 1.292 m, Zadina 1.181 m. Jugozapadnim krajem prolazi drum Banja Luka—Kula—Varcar-Vakuf i Jajce.

2. Rijeka u Srbiji, lijeva pritoka Zapadne Morave. Izvire pod Suvoborom (802 m) i Babinom glavom (802 m), uliva se 4·5 km istočno-jugoistočno od Čačka. Dužina je toka 43·3 km, a površina sliva 593·4 km². *P. V.*

ČEMERNIK, planina u Srbiji, 17 km istočno-jugoistočno od Momine klisure (Južna Morava). Najviši su visovi: Vrlo Prisoje 1.666 m, Kušljin grob 1.621 m, Borovik 1.542 m. *P. V.*

ČEMERNO, planina u Srbiji, između rječica: Lučke—Grajićske—gornjeg toka Risovca—Tolišnice—izvorišta Belice, 13·5 km istočno-sjeveroistočno od Ivanjice (na Moravici). Najveći visovi od sjevera na jug i istok su: Borova Strana 1.279 m, kota 1.332, Naočari 1.356 m, Smrčak 1.649 m, Košutica 1.512 m. *P. V.*

ČENGIĆ SMAIL-AGA, muselim gatački, pivski i drobnjački (kraj 18 vijeka, Lipnik, Gacko — 23/9 1840 poginuo na Mljetičku, u Drobnjaku). Porodica Č. bila je jedna od najstarijih porodica u Hercegovini. U boju na Grahovcu (1836) tursku konjicu je predvodio Č. i pridonio je sa svojim odredom, te su Turci opkolili Crnogorce i Grahovljane u Čelinskom potoku i posjekli 70 glava (među ovima su poginuli Joko (Jovan), brat vladike Rada, sinovac vladičin Stevan i još nekoliko Petrovića). Č. je bio hrabar i junačan čovjek i ta pobjeda nad Crnogorcima još mu je više raznijela slavu. Od ovoga boja do 1840 Č. nije izlazio u Drobnjak. Te godine izašao je da kupi harač. Krajem jula, glavari drobnjački i seoski knezovi, njih 12 na broju, održali su jedan tajni sastanak, po jednima u manastiru Podmalinskom, a po drugima u kuli Čupića, na Dobrijem selima, i tu se dogovorili, da ubiju Č. Tu svoju odluku saopćili su pismom, koje je ponio na Cetinje Mušo Cerović, vladici Radu, a drugim su pozvali u pomoć Moračane i drobnjačke uskoke, koji su uvijek bili protiv Turaka. Vladika se tome obradovao i obećao je Drobnjacima pomoć u vojsci i oružju. U isto doba vladika je zamolio i moračke glavare, od kojih je bio najvažniji vojvoda Mina Radović, da skupe vojske i pomognu Drobnjacima, da Č. smaknu. Oko Krstova-dne Č. se krene iz Lipnika sa svojom pratnjom. Imao je oko 500 konjanika i nešto malo posluge. Usput je činio razna nasilja. Drobnjaci su bili riješili, da Č. dovedu do Mljetička, sela blizu uskočkih drobnjačkih sela, nadomak Morače i da tu izvrše napad na Turke. Turci su bili svi na konjima, bili su dobro naoružani, a Drobnjaci su većinom imali šešane i po koju malu pušku. Č. je pristao da ide na Mljetičak i s pratnjom je krenuo s Pošćenja 22/9 i istoga dana rano stigao na Mljetičak. U neposrednoj sviti Č. bili su Ahmet Bauk, Elez Đečević i Odža Mušović iz Nikšića, a od Dro-

Digitized by Google

bnjaka bili su knez Hamza, vojvoda Šujo i Filip Žugić. Novica Cerović, jedan od glavnih zavjerenika, još sa Pošćenja se vratio u Tušinu, s nalogom, da prikupi uskoke i privede Moračane, i da na dani znak napadne Turke. Dan za napad bio je utvrđen 23/9 (po starom). Č. se pribojavao Drobnjaka, pa je sam s Ahmetom Baukom, knezom Hamzom i vojvodom Šujom, kojima je mnogo vjerovao, odredivao ljude na stražu. S Turcima oko samoga šatora Č. bili su određeni Mijo Godijelj s Godijelja, Dimitrije Kovijanić s Pošćenja i Milić Tomić s Previša, tri najbolje nišandžije u plemenu, s naređenjem, da oni, čim napadnu uskoci i Moračani i počne se boj, ubiju Č. Za starješinu straže pod planinom, prema Tušini, bio je određen vojvoda Mujo s nalogom, da održava vezu s Novicom i uskocima i Moračanima, koje je predvodio vojvoda Mina Radović i koji su se već bili prikupili u Tušini. Utvrđeno je bilo, da se Turci napadnu pred zoru. Poslije izvjesnih nesporazuma između Drobnjaka i Moračana oko vodstva vojska je krenula i na jedan sat pred zoru napala Turke. Turci su se uzbunili i pomeli. Č. je viknuo: Brnjaša mi! (tako mu se konj zvao) i u tom je pao, pogođen od pušaka iz njegove najbliže okoline. Drobnjaci i vojska su se izmiješali i stali polusanjive Turke razgoniti i ubijati. Tom prilikom poginuo je 81 Turčin. Njine su glave odnesene u Tušinu i Moraču, a Č. glavu odnijeli su na Cetinje vladici Radu Mirko Aleksić. Novica Cerović i još nekoliko uskoka. Smrt Č. opjevao je Ivan Mažuranić u čuvenom spjevu Smrt Smajil-age Čengijića. Č. je bio srednjeg rasta, širokih prsiju i leđa, crven u licu i pjegav; imao je crvenu kosu i bradu, koju je naokruglo podšišavao; imao je vrlo oštar pogled. Imao je jednu ženu i s njom sedam sinova, od kojih su mu bili čuveni Muhamed-beg i Derviš-beg (Dedaga), kasniji paša.

Literatura: Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 9; Biografija Novice Cerovića od sina mu prote Milutina u rukopisu.

S. Tomić.

ČEPIN, selo u Slavoniji, županija Virovitica, kotar Osijek; željeznička stanica na pruzi Osijek—Čepin—Đakovo—Striživojna—Vrpolje, od Osijeka 10 km k jugozapadu. Ima 3.141 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, pučku školu, paromlin i mlin na valjke.

J. M-n.

ČEPKEN, vrsta koporana. Nosi se na Kosovu. *N. Z.*

ČEPKENLIJA, haljetak, muški a i ženski, u koga su rukavi od ramenjače potpuno otvoreni i vise kao dvije ravne ploče, čija je spoljna strana bogato vezena. *N. Z.*

ČEREVIĆ, trgovište u Slavoniji, županija Srijem, kotar Ilok; podno Fruške Gore, na Dunavu (86 m). Ima 1.871 stanovnika, parobrodarsku stanicu, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, pučku školu, šumsku upravu vlasteostva grofa Choteka (2.600 ha), rudnik lignita (1922 : 6.638 t), talionicu Unije beočinskih tvornica cementa, kamenolom za žrvnjeve. — U rimsko doba bilo je kod Č. mjesto Milatis. U srednjem vijeku bio je tu samostan i znatan grad, kojem je u prvoj polovini 16 vijeka vlasnik bio Val. Török. *J. M-n.*

ČERIN JOSIP DR., dirigent (29/3 1867, Komenda). Č. je učio osnovnu školu u Zagorju, na Savi, gimnaziju u Ljubljani, univerzitet (najprije pravo, zatim muziku) u Beču. U isto doba posjećivao je i konzervatorij (Volkmer za orgulje, Rob. Fuchs za kompoziciju, Jos. Schalk za glasovir) i promoviran je za doktora filozofije. Č. je služio na školi Glazbene Matice u Ljubljani (1896—1898) i uveo je simfonijske koncerte i komornu muziku. 1898 vratio se u Beč, gdje je postao organista pri dvorskoj župnoj crkvi Sv. Augustina i u isto doba i zborovoda šest pjevačkih društava. 1900—1902 bio je zborovoda župne crkve u Breitensee-u (Beč), i u isto doba pomoćnik u biblioteci i arhivu konzervatorija. 1902 postao je dirigent dvorske župne crkve Sv. Mihajla u Beču i dirigent kazališta Volksoper. Od 1905 bio je dirigent 6 puka, 1906 do 1908 živio je u Pešti, od 1908 bio je dirigent 91 pješadijskog puka u Pragu, sve do rata. Za vrijeme rata bio je u Bosni i na fronti na Piavi. 1919 postao je dirigent ljubljanske opere, a još iste godine organizirao je vojničku muziku u Ljubljani. 1920 počeo je priređivati simfonijske koncerte. Č. je objavio studiju o P. Trubaru i pjesmarici Glazbene Matice.

J. M.

ČERINA VLADIMIR, književnik (1892, Split). Učio je gimnaziju u Splitu, Zagrebu i Sušaku. Ne svršivši

Digitized by Google

nauke, ušao je kao jedan od najaktivnijih članova u kolo nacionalističke omladine, koja se javila u doba balkanskog rata. U oči ultimatuma Austro-Ugarske Srbiji prebjegao je iz Zagreba u Veneciju. Za vrijeme rata živio je u Italiji, Švajcarskoj i Parizu (do 1919). — Č. je izdao brošuru Beograd bez maske (1911), zbirku pjesama, Raspeće (1912), studiju: Janko Polić Kamov (1913), pokrenuo je nacionalistički časopis Vihor (1914), a pored toga je saradnik različnih naših časopisa.

Literatura: D. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921, 355). *B. V.*

ČERNICA, ženski haljetak od crne čohe, kroja kao u jeleka, ukrašen pucetima oko grudnog otvora. Nosi se u Konavlima. *N. Z.*

ČERNOMEN (sada Čirmen na Marici), bizantinska varoš. Tu je bila velika bitka Srba i Turaka, 26/9 1371, u kojoj su Srbi bili potučeni i gdje su, uz mnoge druge, poginuli kralj Vukašin i brat mu despot Uglješa. Poslije te pobjede počelo je tursko podvlašćivanje Južnih Slovena. *V. Ć.*

ČERNOVIĆ (ČARNOVIĆ, ČARNOJEVIĆ, CRNOJEVIĆ) PETAR, tamiški grof i veliki župan (13/3 1813, V. Bečkerek — 1/5 1892, V. Bečkerek). P. Č. je potomak porodice Arsenija III. Crnojevića. 1848 imenovala ga je madžarska vlada tamiškim grofom, velikim županom i vladinim povjerenikom prema Srbima, ali ga je, pošto je bio mlak, ubrzo zamijenila Savom Vukovićem. 1865—1875 bio je poslanik na ugarskom državnom saboru. Napisao je: A nemzetiségi kérdés a jelen és jövő szempontjából (1861). *D. P.*

ČERNJAJEV MIHAJLO GRIGORJEVIĆ, đeneral (1828—1898). Č. je bio ruski oficir. Svršio je Nikolajevsku đeneralštabnu akademiju u Petrogradu 1853. Ratovao je na Krimu i Kavkazu. 1857 određen je bio na službu u samostalan orenburški korpus i do 1862 bio je načelnik štaba tog korpusa. 1862 komandovao je zapadno-sibirskim odredom sa zadatkom, da veže orenburšku i stepnu sibirsku liniju. U tome je uspio i zauzeo je Taškent 1865. 1865—1866 bio je generalgubernator turkestanske oblasti. 1875 podnio je ostavku i kao član panslavenske partije došao je u Srbiju, gdje je 25/7 1876 postavljen za glavnog komandanta srpske armije na Moravi. U toku rata 1876 na njega su bila prenesena prava vrhovnog komandanta cijele srpske vojske. Poslije poraza kod Aleksinca Č. se vratio u Rusiju, gdje je produžio panslavističku akciju u Rusiji i izvan nje i bio određen na službu u ruski glavni đeneralštab. 1882 bio je određen za general-gubernatora i komandanta trupa turkestanske oblasti, no 1884 smijenjen je s te dužnosti i određen za člana Vojnog Savjeta. Kako je preko štampe napadao rusku državnu politiku u Aziji, naročito u pitanju zakaspijske željeznice, bio je 1886 isključen iz Vojnog Savjeta. — Osim političkog i vojničkog rada izdavao je Č. (zajedno s Fadejevim) žurnal Ruski Mir. *V. Belić.*

ČERTIREVIĆ, ČERTILEVIĆ, ČETIREVIĆ ili **ČETIR.** V. Grabovan.

ČESIMLIJA, čovjek, koji uzima nešto na kesim-česim, t. j. na dioni užitak od vlasnika predmeta. Obično se uzimaju krave i ovce pod kesim, a Č. daje vlasniku prvo i treće june ili jednu do dvije ovce. Kesim je uvijek u prirodi, ne u novcu. *O. F.*

ČESKOSLOVENSKÁ BANKA A. D. Osnovana je 1922. Centrala Daruvar, filijala Zagreb. Kapital 2,500.000 din. Fondovi 343.539, ulozi 5,550.480, gotovina 444.268, potraživanja kod novčanih zavoda 398.934, mjenice 3,569.925, vrijednosni papiri 2.990, dužnici i konzorcijski poslovi 4,250.257, dobitak 155.580, dividenda 12% (god. 1924). Predsjednik V. J. Šmíd, direktor J. Bezdíček. *N. S.*

ČESKOSLOVENSKA - JUGOSLAVENSKA LIGA. Osnovana je 1922, radi boljeg upoznavanja ova dva naroda. Dotadašnja jugoslavenska društva u Čehoslovačkoj pretvorena su u odbore Lige, čije je središte u Pragu. Osim u Pragu Liga ima odbore u Beneševu, Bratislavi, Brnu, Češkim Budjejovicama, Olomucu, Pardubicama, Plzenju i Přibramu. Za prvog predsjednika izabran je ministar Poljoprivrede Dr. Milan Hodža. Liga izdaje svoj Mjesečnik. U Kraljevini SHS ima Liga svoja sjedišta u Beogradu, Ljubljani i Mariboru. *D. P.*

ČESMIČKI IVAN (Pannonius Janus), latinski elegik (29/8 1432, blizu Drave — 30/11 1472, Medvedgrad, kod Zagreba). Č. je bio nećak Ivana Viteza, koji ga je kao dječaka od 13 godina poslao u Italiju (Ferrara) na nauke, gdje je odlično naučio latinski i grčki jezik. Rano je stekao glas

Digitized by Google

izvrsnog latinskog pjesnika i prevodioca s grčkog jezika na latinski. Od 1459 bio je biskup pečujski, živio je na dvoru Matije Korvina. Kad je kasnije, zajedno s ujakom i drugim nekim plemićima, sklopio zavjeru, bio je prognan. Njegove pjesme su dobre i po sadržaju i po obliku; naročito su lijepe tužaljka za materom i zbog pada Bosne. *Đ. K.*

ČESNICA, pogača od pšeničnoga brašna, koja se mijesi na Božić. Č. se zamješuje »jakovnom« vodom (voda, koja je toga jutra zahvaćena), i tada se u nju meće para, ili kakav biljeg (za ovce, konje, košnice, plug i svaku vrstu rada). Za vrijeme ručka domaćin i polažajnik (u rukavicama) lome Č. Od Č. dobiva svaki u kući po komad, pa koji biljeg u svom komadu nađe, u tome će biti sretan iduće godine. *V. Č.*

ČESNIK IVO DR., pripovjedač (4/11 1885, Sanabor, u Vipavskoj dolini). Č. je učio 1893—1896 osnovnu školu u Colu i (1896—1897) u Vipavi, zatim 1897—1905 gimnaziju u Ljubljani. S jeseni 1905 upisao se kao student slavistike, francuskog jezika, historije umjetnosti i specijalne filozofije na univerzitet u Grazu. 1906 do 1910 bio je pravnik u Grazu, gdje je 23/6 1911 promoviran za doktora prava. Č. je sada advokat u Novom Mestu u Kranjskoj. — Č. je počeo pisati u 6 razredu gimnazije u listovima za omladinu Vrtec i Zvonček. 1903—1912 objavio je, pod pseudonimima Ivo Blažić, Gojko i pod svojim pravim imenom, više priča u kalendarima i Večernicama Družbe Svetog Mohora (Blažev Štefan, Ogljar Luka, Zlata krona, Naši ljudje, Kazen, Tomaž Klinar, Pater Gervazij i dr.). 1907 do 1913 pisao je crtice i pripovijetke u Dom in Svetu (Dve dogodbi, Siromakova bajta, Mlinar Janez, Martin in Minka, Dedova pravljica, Smrekova vejica, Na Robu, Martin Klančar, Dve sliki, Crnošolec i dr.). Više crtica napisao je i u Domačem Prijatelju (Mrlič, Stari slivar, Martin Praprotnik, Grlica, Mačka, Trot, Trije večeri, Dva soseda i Za zemljom), u celovačkom Miru (Kmet Porenta i Kolera) i u organu katoličkog đaštva Zora (Legenda o slepcu, Dogodek, Dimnikar Jamšek, Madona, Mladina). 1911 priredio je, prema Jurčiću, narodnu kazališnu igru s pjevanjem Domen, i izdao je 1914 originalnu šalu u dva čina Pogodba. 1913 napisao je za Čas literarnu studiju o Silviju Pellicu.

Literatura: Lovrenčić, Dom in Svet, 1914, 239. *I. Prijatelj.*

ČEŠLJAR, V. Ilić Todor.

ČETIRCI, selo u srezu žegligovskom, okrugu kumanovskom, gdje se sukobila s turskom vojskom prva komitska četa, koja je iz Srbije prešla. U tome sukobu, 14/5 1904, izginula je cijela ta četa od 20 četnika i vojvode Anđelko Aleksić i Krsta Mihajlović-Mustaćina. *M. M.*

ČETNIČKA AKCIJA je jedan od najznačajnijih pokreta u nacionalnoj borbi Srbije za oslobođenje. Č. A. je uspjela da u toku od godine dana očisti krajeve, koje su bugarski teror i propaganda decenijima dotle držali. — Bugari su, s pomoću svoga egzarhata, bili uspjeli da se uvuku i u čiste srpske krajeve. Srpski živalj, rukovođen težnjom za oslobođenjem od turskog gospodstva i grčkih vladika, počeo ih je primati kao svoju jednokrvnu i jednovjernu braću, koja dolaze s geslom: »Sloboda Makedoniji!« S tim geslom Bugari su otpočeli svoju četničku akciju, čitav decenij prije nas, i uspjeli su, da ne birajući sredstava, razviju svoju organizaciju na sjeveru čak do Vranje i do Kosova, a na jugozapadu čak do albanske granice. Kada su se osjetili dovoljno jaki, onda su oglasili rat do istrebljenja ne samo Turcima, nego, i to mnogo jače, i Srbima u tim oblastima, proglašujući za izdajnika makedonske slobode svakoga, koji nije u bugarskoj komitetskoj organizaciji. Bugarska je uspjela, što više, da Srbija, u interesu balkanske slovenske solidarnosti, promatra mirno pa čak i pomaže taj njen rad. Srbija se zadovoljavala, da srpsku narodnu svijest i srpski duh u tim krajevima podržava samo preko škola, kojih je iz dana u dan bilo sve manje. Poslije nesretnog Ilindanskog ustanka, 1903, masa bugarskih četnika i vojvoda, ne mogavši da se prebaci u Bugarsku, potražila je utočišta u Srbiji, ma da je već bilo dobro poznato, da je taj ustanak bio spremljen po planu iz Sofije i za račun Sofije, i da su baš od ruke tih ljudi, koji su potražili utočišta u Srbiji, pale glave mnogih srpskih učitelja, svećenika i drugih uglednih Srba u Staroj Srbiji i Makedoniji.

U Beogradu, Nišu, Kragujevcu, Požarevcu, Šapcu i svuda, gdje je bilo Starosrbijanaca i Makedonaca u Srbiji, produžili su ovi bugarski četnici i vojvode prikupljati porez za ciljeve bugarske komitetske organizacije, a jedan veliki broj njih prezimio je

Digitized by Google

zimu 1904/1905 u samom Beogradu. Ovdje im je bila ustupljena stara bogoslovija (na mjestu između saborne crkve i Kalimegdana prema hotel Nationalu). Tu su živjeli kao u kasarni, a sudile su im same njihove vojvode za sve, što bi učinili, tako da su bili izvan nadležnosti naših vlasti. I vojvode i organizatori četa razvili su bili svoju akciju. Ali je među njima najaktivniji bio Matej Gerov (rodom Velešanac, koji je desetak godina kasnije poginuo u Sofiji, kao i toliki drugi »makedonski dejci«, tobož slučajno pregažen od jednog automobila). Gerov, s indeksom studenta prava s podosta semestara upisanih u Beču, Bruxelles-u i na više francuskih univerziteta, upisao se tada odmah i na naš pravni fakultet tadašnje velike škole. Nije pravio pitanje, koliko će mu semestara biti priznano, i počeo je najrevnije posjećivati čak i sate iz crkvenoga prava, koje se predaje u prvom semestru prve godine prava. Tražeći što jačeg i što češćeg dodira s našim studentima, i u školi i izvan nje, Gerov je počeo među njima najživlju akciju za autonomnu Makedoniju, koju je bugarska komitetska organizacija već bila posjela, i koja je, u granicama od Vranje i vrha Novopazarskog Sandžaka pa do Soluna, imala da padne u krilo Bugarskoj. Gerov nije uspio da pridobije našu omladinu za te svoje ideje, ali ju je neobično zainteresovao za prilike i borbu u Staroj Srbiji i Makedoniji.

U to doba bila je kod nekih rodoljuba u Beogradu već sazrela misao o pokretanju srpske akcije u Staroj Srbiji i Makedoniji. Smatralo se, da je to jedini način, da se srpski živalj u tim krajevima sačuva od dalje propasti i da se narodni duh ne izgubi. Dr. Milorad Gođevac je jedan od najzaslužnijih ljudi za organizovanje i pokretanje naše četničke akcije. Kao beogradski općinski liječnik Dr. Gođevac je morao često da, radi nadgledanja čistoće po radnjama, zalazi i u male kavanice, piljarnice i aščinice, koje su držali Starosrbijanci i Makedonci. Tako se on upoznao sa svima njima i počeo se interesirati za prilike u njihovim krajevima. I tu je, u tim radnjama, zapazio izvjesne ljude, koji se kasno u jesen pojavljuju u Beogradu, ovdje prezime, ne izlazeći gotovo nigdje iz kavanica i aščinica svojih zemljaka, pa se onda u proljeće ponovo gube. Gotovo slučajno upoznao se Dr. Gođevac s nekolicinom od njih. To su bili četnici, koji su, suprotno svojim zemljacima, koji su s proljeća dolazili u Beograd na rad, a u jesen se vraćali kući, dolazili da u Beogradu prezime, a s proljeća se vraćali »na teren«, u borbu. U razgovoru s njima Dr. Gođevac je saznao za mnoge pojedinosti u radu bugarskih komitskih četa i bugarske komitetske organizacije. Cjelokupna naša nacionalna borba u tim krajevima svodila se do tada na propagandu preko škole i konzulata. Ali kako je teren, uslijed takvog rada, sve više gubljen, to je i broj škola i đaka bio sve manji. Nesređene unutrašnje političke prilike u Srbiji, do promjene u 1903, paralizirale su bile i rad konzula i konzulata. Pored toga učitelji i svećenici, zavisni od konzulata, nisu mogli niti su smjeli poduzimati nikakvu akciju, ako nisu želili da izgube svoja mjesta i da u svome radu naiđu na prepreke baš od te strane, koja je trebala da ih štiti. Stoga je i naš živalj počeo pomišljati na oslobođenje, koje mu se nudilo iz Sofije, i stavljati se pod zaštitu bugarske propagande i bugarskog komiteta.

Tako su govorili Dru. Gođevcu njegovi novi poznanici, Stojan Donski, Koča »Kuršumče«, Mihajlo i vojvoda Karanfilović. Dr. Gođevac ih je onda počeo pozivati i svojoj kući. Kada su se oni upoznali s njim već toliko, da su ga smatrali za dobrog prijatelja, oni mu se jednoga dana obrate, tražeći i od njega prilog za Makedoniju. On onda ode đeneralu Milovanu Pavloviću, tadašnjem ministru vojnom, koji se složio sa Dr. Gođevcem, da treba početi akciju, i, što više, zaželio da i sam vidi te ljude. Ali je Dr. Gođevac imao muke, dok ih je obrlatio da pođu u ministarstvo. Otišli su njih trojica; dobili su tri brzometke i municiju i otišli preko granice ponovo u četu, bugarsku, naravno, jer srpskih još nije bilo.

Dr. Gođevac je onda nastavio akciju u tom pravcu i tako je osnovana »Beogradska Zadruga«. Prvi predsjednik »Beogradske Zadruge« bio je Luka Ćelović, koji se, pored svih svojih poslova, interesirao mnogo i za narodne stvari. Misli Dr. Gođevca su ga oduševile, zainteresirao se neobično za organiziranje četničke akcije i zajedno s Dr. Gođevcem počeo je i sam pripremati teren za taj rad. Drugi rodoljubi, kojima su se obratili, složili su se također s njima. Momenat je bio došao. S jedne strane prazni rezultati dotadašnje zvanične politike, koja je preskupim žrtvama

Digitized by Google

plaćala najmanje uspjehe, nižući u isti mah sve veće poraze, s druge strane bugarski uspjesi, pri kojima je bugarska komitetska organizacija počela razvijati svoju akciju čak i u samoj Srbiji, zahtijevali su neminovno, da se što prije otpočne nova borba, različna od dotadašnje borbe časoslovcem i psaltirom.

U Beogradu je tada, 1902, osnovan glavni odbor četničke organizacije i u taj prvi odbor ušli su: Dr. Milorad Godevac, Luka Ćelović, Vasa U. Jovanović, Žika Rafailović, Nikola Spasić i Ljuba Kovačević. Sjedište odbora je bilo u Ćelovićevoj kući, a sam Ćelović je počeo prilagati oko 50.000 dinara godišnje za Č. A., što je za ono doba bila velika suma. Prve naše čete su u toj kući dobivale i opremu i odijelo, i tu ih je proto Novica Lazarević i zaklinjao. Jedan grandiozan, ali vrlo težak rad započet je tako onda, kad je izgledalo, da je sve već zamrlo i da je u Srbiji pokopano svako interesiranje za sudbinu naše braće pod Turskom. Valjalo je svladati mnogobrojne prepreke, razbiti mnoge zablude i pogledati istini u oči. — Komitet je započeo svoj rad i dolje, preko granice, na terenu, i u samom Beogradu. Pogibija prve u Srbiji opremljene i iz Srbije upućene čete (sva je izginula, u maju 1904, s vojvodom Anđelkom Aleksićem, na Četircima) načinila je vrlo težak utisak. Zvanični krugovi, koji nisu odobravali Č. A., smatrali su, da je ovo jedan težak poraz, koji će im još više oteščati njihovu politiku i položaj naših zvaničnih propagandista. A štampa, inspirisana takođe s te strane, tražila je, da se Dr. Goševcu i drugovima zabrani da »šalju ljude na klanicu«.

Ali nije prošlo ni pola godine, a i Beograd i cijela zemlja shvatili su svu važnost i svu potrebu Č. A. Još u jesen i u zimu 1904—1905 stala se zagrijavati omladina za tu borbu. U studentskim klubovima, pa čak i u gimnazijskim družinama, počelo se raspravljati o pomoći Č. A. Već u rano proljeće 1905 Stara Srbija je vidjela mlade borce iz svih krajeva srpstva, koji su joj poletjeli u pomoć. Miloš Svilar iz Like, Petar Momčilović iz Hrvatske, Vasilije Trbić iz Srijema, Vojković i Petrović iz Vojvodine, Đuro Ivanišević iz Crne Gore, Ljubičić i toliki mnogi drugi iz Bosne i Hercegovine, pa čak i iz Dalmacije, pohitali su, zajedno s omladincima iz Srbije, na obale Pčinje i Vardara. Na Čelopeku, Beljakovcu, Petraljici, Gugainu, Bajilovcu, Pasjanu, Malešu i po prilepskim i veleškim brdima, s one strane Vardara, uporedo sa sinovima tih krajeva borila su se i njihova braća sa svih strana Slovenskoga Juga. Mladi i idealni oficir Bogdan Hajnc, po podrijetlu Čeh, ali vatren srpski rodoljub, poginuo je na Petraljici u zapaljenoj kući, iz koje je dugo odolijevao navali turske vojske, pošto je još prije toga cijelo svoje imanje testamentom ostavio svojim drugovima. Mladi učitelj iz Reteva u dalekome Malešu, Gligorije Đurđević, došao je čak u Beograd, da ode sa srpskom četom u Maleš i da zajedno s njom tamo pogine. Milutin Subotić, gimnazista iz Šapca, ubija se, kad su mu saopćili, da ne može poći u četu. Vlastimir Nikolić, dvanaestogodišnji dečko, sin apotekara K. Nikolića u Beogradu, oblači očevu zimsku bundu i navlači rusku šubaru, da bi tako izgledao stariji i obmanuo ljude iz komiteta, da ga puste preko granice u četu. Uzalud se on poslije upisivao u dobrovoljce i 1908, za vrijeme aneksione krize. Morao je čekati još blizu 6 godina, da kao dobrovoljac pogine junački već u prvim borbama rata 1914.

Koliko je bilo zrelo zemljište za našu Č. A. i koliko je to bilo istinski naše narodno tlo, na kome su se naše čete borile, najbolje se vidi po tome, kako su one silno napredovale. Za ne punu godinu dana Bugari su bili otjerani iz krajeva, koje su decenijima već bili držali i smatrali ih za svoje neosvojive tvrđave. Za manje od dvije godine naše čete su bile posjele i organizovale gotovo sve one krajeve, koje je naša vojska 1912 oslobodila. Ni jedan jedini od mnogobrojnih sukoba između naših i bugarskih četa nije se završio drugačije nego našom pobjedom. Interesantno je, da su Bugari trpjeli poraze čak i tada, kada su njihove čete bile daleko brojnije i u sredini sela, koja su dotle pripadala njihovoj organizaciji. Bilo je dovoljno samo da naša četa ude u koje selo, makar i na silu, pa da to selo napusti Bugare i vrati se ponovo svome narodu, jer su sela i seljaci već pri prvom dodiru osjetili, tko im dolazi kao nasilnik i otimač, a tko kao svoj brat. Jer dok su bugarske čete uzimale od seljaka velike poreze »za makedonsko osvoboditelno delo«, a po selima jele i pile, istražujući više nego turski janjičari i ne plaćajući nigdje i nikad ni pare za ono što jedu, piju pa čak i odnose, dotle su naše čete sve zlatom plaćale

Digitized by Google

iz sredstava naše komitetske organizacije. Selo po selo gubili su Bugari, često i bez borbe. Osokoljeni uspjesima naših četa, i Grci su, u Južnoj Makedoniji i u Trakiji, otpočeli ogorčenu borbu protiv dotle svemoćnih bugarskih četa. 1907 Bugarska je, uvidjajući, da je ne samo izgubila prestiž u Makedoniji, nego da može lako izgubiti i svaki utjecaj, počela zasipati Portu žalbama protiv Srba i Grka i njihove akcije u Makedoniji. Da bi se osvetili Grcima za svoje poraze, Bugari su poduzeli pokolje Grka u Bugarskoj. Tako su tada zapalili i bogatu trgovačku varoš Anhiolo, na Crnom Moru, naseljenu Grcima i poklali mnoge njene stanovnike, nevine zanatlije i trgovce. U samoj Makedoniji počeli su između Bugara i Grka oni strašni pokolji, u kojima je palo hiljadama žrtava i koji još ni danas nisu zaboravljeni. Da bi spriječile veće komplikacije i intervenciju Porte, srpske i grčke čete zaustavile su onda svoje napredovanje, ograničavajući svoju akciju na krajeve, koje su dotle držale.

U to je došao 1908 mladoturski prevrat i uvođenje ustava u Turskoj. Mladoturci su proglasili slobodu, jednakost i bratstvo svih narodnosti, koje u Turskoj žive, bez obzira na vjeru, pa su pozvali sve narodnosti, da im pomognu u zavođenju novoga stanja. Čete su onda sišle iz planina, svečano dočekane od mladoturaka, a vojvode i četnici vratili su se mirnom životu. Ali se ubrzo, već na prvim sjednicama mladoturskih prvaka i naših istaknutih ljudi, jasno pokazalo, da je mladoturski plan: potpuno otomaniziranje kršćanskih narodnosti u Turskoj, a to je značilo konačnu abdikaciju na oslobođenje, i novo, još teže, ropstvo Osmanlijama. Nestrpljivi, da to što prije izvedu, mladoturci su odlučili, da unište sve narodne prvake i nosioce narodne ideje, kako bi onda obezglavljeni narod još lakše odnarodili i otomanizirali. Onda je počelo sistematsko ubijanje naših prvaka u Turskoj. Mladoturci su uspjeli da ubiju staroga vojvodu Micka Krstića i čuvenog vojvodu Gligora Sokolovića, ali su ostale naše vojvode, i dotle već oprezne, uspjeli da se spase. I dokle su neki od njih uskočili u Srbiju, da se otuda ponovo vrate sa četama, drugi se odmetnuše u goru. Stara, učvršćena organizacija našla je brzo sve svoje stare kanale i veze i revolucionarna akcija je još jače otpočela, da se u jesen 1912 završi balkanskim ratom i oslobođenjem.

5/10 1912 prešla je naša vojska granicu kod Vranje i Prepolca, oglašavajući Turskoj rat za oslobođenje naših klasičnih krajeva. Međutim još dvije nedjelje prije toga naše čete su već posjele cio Kozjak i podigle sva kozjačka sela u borbu protiv Turske. I u Kozjaku, gdje je poginuo čuveni Gapon (Jovan Grković, četnik i bivši đak prizrenske bogoslovije), i u velikoj bitci na Kumanovu, gdje je poginuo vojvoda Doksin Mihajlović iz Galičnika, i pred Prilepom, gdje je pao junački vojvoda Spasa Garda, i na Kosovu i na Prizrenu i Bitolju, naše čete su očuvale svoju staru slavu i zadivljavale svojim junaštvom. Rat s Bugarima u ljetu 1913 dao im je opet prilike za nove podvige i nove usluge otadžbini.

I Svjetski Rat 1914 ima da zabilježi herojstvo i samopožrtvovanje naših četnika i valjanost naše Č. A. Kada je Austro-Ugarska podnijela srpskoj vladi ultimatum, koji je bio uvod u rat, jedan od glavnih zahtjeva u tome ultimatumu bio je, da major Vojislav Tankosić bude uhapšen i suđen zato, što je spremio ubistvo Franje Ferdinanda i poslao atentatore u Sarajevo. Uhapšen po tome zahtjevu, major Tankosić, koji je vatreno krštenje dobio u borbi na Čelopeku (16/4 1905) i koji je, po oslobođenju Stare Srbije i Makedonije, svoju aktivnost prenio na Bosnu i Hercegovinu, pušten je 12/7 uveče, kad je barun Giesel napustio Beograd i kad je naređena mobilizacija naše vojske. A tri dana kasnije, u prvoj noći rata, četnici Jovana Babunskog i Voje Tankosića su, pored financa, žandarmerije i ono malo vojske branili i obranili Beograd od austrijskog upada. Formirani naši četnički odredi zadavali su dosta posla austrijskim trupama u istočnoj Bosni. Ulazeći u Podrinje, Austrijanci su sa strahom raspitivali, da nema tu sakrivenih komita.

Kad su Bugari izdajnički ušli u rat, naši četnički odredi su držali frontu prema njima čak i onda, kad su već i Niš i Vranje bili evakuirani. Vojvoda Babunski i njegovi ljudi posljednji su napustili zemlju, kad je u jesen 1915 došlo povlačenje naše vojske iz Srbije. A na solunskoj fronti mali odredi vojvode Babunskog i vojvode Vuka bili su strašilo za njemačko-austro-bugarske vojske. Pred samo povlačenje iz Srbije poginuo je major Voja Tankosić, povlačeći se posljednji s Dunava ispred

Digitized by Google

Mackensenovih armija, a pred povratak u Srbiju i u veliku oslobođenu otadžbinu poginuo je na solunskoj fronti vojvoda Vuk (potpukovnik Vojin Popović). *M. Milenović.*

ČETVRTAR je onaj, koji uživa zemlju uz uslov, da vlasniku da četvrtinu prihoda (»pravi«). To je običajni način trajnog zakupnog odnošaja za vinograde i voćnjake u Hercegovini i Dalmaciji. *O. F.*

ČEVAPOVIĆ GRGUR DR., historik (21/4 1786, Bergelovci, požeška županija — 21/4 1829, Budim, Madžarska). Svršivši gimnaziju u Požegi, stupio je u franjevački red (1802). U Mohaču je učio filozofiju, a u Feldváru bogosloviju. U Pešti postao je doktor filozofije. Zaređen rekao je prvu misu u Požegi 1809. Bio je učitelj filozofije u franjevačkim samostanima u Brodu na Savi i u Našicama, a 1812 postao je lektor bogoslovije i crkvenog prava u Pešti. 1820 izabran je za starješinu samostana u Vukovaru, a 1821 za provincijala franjevačke provincije Sv. Ivana Kapistrana. — Č. je historik franjevačkoga reda. Izdao je na latinskom jeziku djelo Synopticon memoriabilis Catalogus observatis Minorum prov. S. Joannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae (Budim, 1823). U Budimu je izišla njegova crkvena drama u stihovima: Josip, sin Jakoba patrijarka (1820), koju su prikazali đaci u Vukovaru, povodom kanoničke vizitacije biskupa Mirka Rafaja.

Literatura: Jakošićev spis Scriptores Interamniae (Građa za povijest hrvatske književnosti, 2, 145). *B. V.*

ČEVO. V. Ozrinići.

ČEZE. U prvo vrijeme po oslobođenju u Srbiji pošta se prenosila konjima, a zatim dvokolicama s federima i kožnim zaklonom od kiše, vjetra i snijega, koje su se zvale Č. Njih je tjerao surukdžija, ispod čijeg je sjedišta bio sanduk za poštu. Kasnije, kad je saobraćaj postao jači, naročito na glavnim poštanskim linijama, Č. su bile sa četiri točka. Mjesto za surukdžiju bilo je također iznad prednjih točkova, a prostor za poštu u sanduku, između prednjih i zadnjih točkova, obloženom limom. Taj se sanduk zatvarao pozadi gvozdenom polugom i lokotom. — Č. se prenosila pismonosna pošta, na glavnim linijama svakoga dana, a sporednim dvaput ili tri put u nedjelji. Vukao ih je jedan konj. Č. su putovali i putnici, u prvo vrijeme za taksu, u vrijeme redovnog polaska pošte plaćali su po dva i po, a van poštanskih časova po 4 groša na sat. Kasnije (1879) taksa je povećana i to: za redovno putovanje po 60 para, a za vanredno po jedan dinar na svakih 5 km daljine. *D. D.*

ČIBAČA, selo u Dalmaciji, oblast i kotar Dubrovnik, u župi dubrovačkoj, od Dubrovnika 5 km k jugoistoku na putu u Cavtat. Tu je državni rasadnik osnovan 1909, 20 ha. Gaji vinovu lozu, voćke, povrće, cvijeće, ukrasno grmlje i drveće. *J. M-n.*

ČIČAVICA PLANINA, u Staroj Srbiji, između rijeka: Sitnice—Drenice—Godanske—Crne Reke, oko 12 km južno od Vučitrna. Najveći su visovi: kota 1.211 m, Crni vrh 901 m. Istočnim podnožjem prolazi željeznička pruga Mitrovica—Skoplje. *P. V.*

ČIČERIĆ MAKSIMILIJAN PL. BAČANJ. V. Csicserich-Bácsány.

ČIČEVO, manastir Sv. Arhanđela u Južnoj Srbiji, s desne strane Vardara, pod vrhom Utka u Klepi, u skopskoj oblasti. Staro je manastirište, a obnovljeno je sredinom 19 vijeka. Stari je manastir dobio nekoliko posjeda u starije doba pod Turcima (prije kraja 17 vijeka) od Bojovaca, posljednje srpske vlastelinske porodice u Klepi, koja je živjela u susjednom selu Gornom Čičevu. A u Dolnom Čičevu živio je krajem 18 vijeka nekakav Petar Brzaković, koji je od početka ustanka u Šumadiji učestvovao kao »sadružnik« Karađorđev, i 1806 poginuo je u Beogradu, nalazeći se kraj samog Karađorđa.

Literatura: Vojislav S. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924). *V. R.*

ČIFČIJA isto je što i kmet, čovjek, koji sjedi na čifluku (čitluku), t. j. kmetskom zemljištu; u zavisnosti je od vlasnika zemljišta (čitluk-sahibije, age, bega). *O. F.*

ČIGOTA, planina u Srbiji, jugoistočno od Zlatibora, između rječica Crnog Rzava i Katušnice, 10 km južno od mjesta Čajetine. Najveći visovi su: Nedina Kosa 1.404 m, Jelje 1.507 m, Saborište 1.544 m, kota 1.251 m, Borkovac 1.208 m. *P. V.*

ČIKOLA, rijeka u Dalmaciji, lijeva pritoka Krke. Izvire na jugoistočnom kraju Petrova polja, teče u pravcu njegova pružanja k sjeverozapadu; od sela Bučića počne teći na zapad, probija se kroz Moseć-planinu i druge primorske vijence, a od Laića skrene na jugozapad. Kod Ključa se počne jako proširivati i 3 km nizvodno od

Digitized by Google

sela Gligića ulije se u Krku. Dužina je toka 47 km. *P. V.*

ČIKOŠ. V. Csikos.

ČILIĆ (KARAGIĆ) LUKA, bosanski franjevac, pisac (1707, Bačka, nedaleko od Baje — 21/4 1771, Baja). Poslije svršenih nauka ostao je Č. na Korzici, u svojstvu duhovnoga pomoćnika. Povrativši se u svoju redodržavu, posvetio se na generalnom franjevačkom učilištu u Osijeku odgoju redovničke mladeži, radi čega je dobio naslov i prava »jubilarnoga lektora«. Vršio je jednom čast kustoda, a Bugarsku je proputovao u svojstvu generalovog povjerenika. Neko je vrijeme bio nadstojnikom okuženika. Kada se 1749 Sombor proglasio slobodnim gradom, Čilić je ovoj svečanosti s fra Jeronimom Lipovčićem prisustvovao i odgovarajuće crkvene obrede obavio. Č. je napisao raspravu Directa ad coelum via, posvećenu đakovačkom biskupu Čolniću i 1755 štampanu, u kojoj je za redovnike, crkvenjake, a osobito ravnatelje redovničkih novaka razvio nauku o trima stupnjevima evanđeoske savršenosti. *J. J.*

ČIMPIJANE, vrsta šalvara u Galičniku. *N. Z.*

ČINGRIJA PERO DR., političar i narodni preporoditelj Dalmacije (23/8 1837, Dubrovnik — 13/7 1921, Dubrovnik). Svršivši osnovnu i srednju školu u Dubrovniku, pošao je na pravne nauke u Padovu, gdje je promoviran za doktora. Poslije povratka iz Italije priključio se narodnom pokretu u Dalmaciji i stupio u narodnu stranku (1859). Č. je bio jedan od vođa u borbi protiv talijanske većine u dubrovačkoj općini, koja je oborena 1864, i tom je prilikom izabran za drugog prisjednika u općini, da kasnije, 1878, po prvi put sjedne na načelničku stolicu, koju je stalno zauzimao od 1899 do 1911. 1871 izabran je Č. za poslanika na dalmatinskom saboru, u kome je bio preko četiri decenija, radeći u zajednici s Pavlinovićem i Klaićem, a poslije njihove smrti preuzeo je i vodstvo narodne stranke. Kao realan političar Č. je bio uvjeren, da narodna svijest u Dalmaciji u to doba nije još bila tako jaka, da bi se mogla voditi nezavisna politika, kakva je odgovarala čitavom njegovom biću. Međutim krajem devedesetih godina prošloga vijeka smatrao je Č., da je došlo doba, da se narodna politika u Dalmaciji orijentira prema općim narodnim ciljevima.

Njegovom je saradnjom došlo do saradnje, a onda i formalnoga združenja narodnjaka i pravaša u jednu hrvatsku stranku (27/4 1905), koja je ne samo imala da ujedini sve hrvatske elemente, nego i da utre put sporazumnom radu sa Srbima. — Pokret u Hrvatskoj 1903 protiv Khuena naišao je na veliki odjek u Dalmaciji. Dalmatinski zastupnici, predvođeni Č., pošli su u Beč, da ulože protest pred carem u ime čitave zemlje radi madžarskog zuluma u Hrvatskoj. Deputacija nije bila primljena i uvrijeđena se vratila kući. Dvije godine poslije toga povjerio je Hrvatski klub svom predsjedniku Č. (15/8 1905), da izabere još dvojicu, koji će voditi pregovore na Rijeci u pitanju stvaranja riječke rezolucije. Č. je izabrao Milića i Trumbića, a ličnost je Č. imala snažan utjecaj na realizaciju riječke rezolucije.

Svoju političku karijeru završio je Č. kao predsjednik Narodnoga Vijeća u oslobođenom Dubrovniku i kao predsjednik Jugoslavenske Matice. — U rukopisu je ostavio biografske zabilješke, koje su ostale nedovršene. Od tih zabilješki štampana su dva fragmenta: Hercegovačka buna i Sastanak s Pekom Pavlovićem (Rad od 23/7 1921).

Literatura: Dr. Ljubo Leontić, Dr. Pero Čingrija (dubrovački Rad od 23/7 1921, br. 86 i 87). *M. Prelog.*

ČINOVI I TITULE U STARIM NAŠIM DRŽAVAMA. U državnim uredbama srpske države srednjega vijeka mnogi su osnovi, a i pojedinosti, kopija uredaba i ustanova bizantskoga carstva. Ali i pored toga ipak se ne može reći, da su se narodni duh i narodne osobine sasvim izgubile u tim uredbama. — U prvo doba poslije doseljenja na Balkansko Poluostrvo nisu srpskim plemenima trebale, radi primitivnijeg načina života, ustanove, koje su bile uobičajene u bizantskom carstvu. Dosta je dugo trebalo, dok je uopće došlo do pravih državnih formacija, a kad je do njih došlo, onda su se uzimale i savršenije bizantske ustanove.

Dvije su riječi, kojima se u starije doba označuje starješinstvo i vlast: župan i knez. Župan je vladalačko ime, više domaće, a knez strano ime i obilježuje neki veći državni red. U cara Konstantina Porfirogenita nalazi se za srpske vladaoce riječ arhon, koja se obično prevodi s riječju veliki župan ili knez, a misli se pod tim vladalac nad više župa.

Digitized by Google

Jednostavnom narodnom životu u starije doba odgovarala je jednostavna administrativna organizacija. Veliki župani ili knezovi oslanjaju se na župane po županama, na koje se država dijelila, a ovi opet na starješine sela i katuna. Župane nije postavljao vladalac, nego su bili birani iz pojedinih plemena, bratstava, ili su postajali županima po načelnom pravu. Župani su istovremeno upravni činovnici, sudije i zapovjednici lokalnih četa.

Za starješine sela i katuna dolaze različiti nazivi kao: knez, premićur, vladala (vladušti), predstojnik i čelnik. Ti nazivi imaju veoma promjenljivo značenje. Knez je na pr. starješina dubrovačke republike, starješina pastirskih katuna, administrativni činovnik u župi ili uopće činovnik sviju stepena. Premićuri su bili ne samo nad katunima, nego i nad selima. Veoma je raširено i staro značenje riječi čelnik. Na otoku Korčuli spominje se čelnik (13 vijek) kao starješina nad pastirima. U tom značenju dolazi ta riječ i u unutrašnjosti zemlje. Ali čelnik znači i vojvoda, i čelnici se spominju u velikim položajima za cijelog trajanja stare srpske države. Kakva je priroda službe ovih čelnika, ne da se ustanoviti. Kad je despot Stevan, u početku 15 vijeka, reformirao upravu svoje države, postao je veliki čelnik (prema ugarskom uzoru latinski: comes palatinus), vrhovni dvorski činovnik, a protovistijar zove se čelnik riznički.

Zakonik cara Stevana Dušana ne poznaje više župana, jer je nastala težnja, da se mjesto nepouzdanih plemića postavljaju zavisni činovnici. Ali titula župan, pa i knez dignute su od Dušana na viši činovni stepen. Najmoćniji velikaši za njegova sina Uroša, Vojislav i Lazar, zovu se knezovima, Altoman ima titulu veliki župan, sin njegov, Nikola Altomanović, je župan, a i Balšići se zovu županima.

Starijeg je podrijetla i čast vojvode. Vojvoda je poznat još u početku srpskog državnog života (za Nemanje). Vojvoda je prvobitno vojskovođa vojske jednog kralja. U Bosni pomalo gubi vojvoda svoje pravo značenje u toliko, što ova čast postaje nasljedna. Nasljedno vojvodsko dostojanstvo uveo je valjda Stjepan Tvrtko I. Najmoćniji od vojvoda zvao se veliki vojvoda. Od toga je dostojanstva više u Bosni herceg, ali to dostojanstvo nisu davali bosanski kraljevi, nego strani vladari (na pr. herceg Hrvoje Vukčić, herceg Stjepan Vukčić). Odmah iza vojvoda spominju se u Bosni knezovi (i veliki knezovi), a onda župani. Vojvode i knezovi upravljaju čitavim oblastima u Bosni, a pod njima su bili župani, na koje se oblast dijelila.

Starijeg su datuma i službe tepčije i kaznaca. Tepčija se spominje kao visoki dvorski činovnik za kralja Zvonimira u Hrvatskoj, a kasnije se tepčije spominju i u Bosni i u Srbiji. Rački drži, da je tepčija dvorski knez (comes curialis), a Novaković, da je dvorski dostojanstvenik, koji je nosio i kad je bila potreba pružao vladaocu palicu ili skeptar, a ujedno bio i zapovjednik vladaočeve tjelesne straže.

U Bosni i Srbiji vršili su dužnost pribiranja poreza kaznaci (latinski casnecius, talijanski casnezo. Dubrovčani prevode ovu službu riječju: camerarius). Podrijetlo riječi je nejasno. Neki kaznaci spominju se na dvoru. U Bosni je u 13 i 14 vijeku kaznac bio visoko zvanje, više od županskoga, a davalo se uglednim namjesnicima. Spominje se i veliki kaznac (comes camerarius). U dubrovačkoj je oblasti (od 1830) kaznac samo seoski knez, a pojedini dijelovi nekadašnjih župa zvali su se do u najnovije vrijeme kaznačina (casnazina). Niži su financijski činovnici u Srbiji bili globari (kupe globariju) i travničari (kupe takse za pašnjake).

Bizantsko je carstvo davalo vladarima srpskim i hrvatskim iz političkih tendencija različite titule. Humski knez Mihajlo Višević bio je već u 10 vijeku odlikovan od bizantskog cara činom antipata (prokonzula). Mihajlo Vojisavljević dobio je iz Carigrada titulu protospatra. Hrvatski kralj Stjepan Držislav dobio je iz Carigrada titulu eparha i patricija, što će biti valjda isto što i titula antipat (prokonzul). Nemanjin sin Stevan dobio je od cara Isaka II. titulu sevastokratora. Titule protospatara i stratiga dobivali su iz Bizanta i priori dalmatinskih gradova, naročito Zadra.

U Srbiji se udomaćilo, naročito u kraljevsko i carsko doba, nekoliko bizantskih titula i činova, kao sevast, protosevast i sevastokrator. Sevasti (sebastos, augustus) nisu činovnici, nego je to odlikovanje. Sevastokrator ili protosevast mogli bi izgledati kao njihovi prvaci ili starješine. Običaj postavljanja sevasta nije bio u Srbiji čest. U čistim srpskim krajevima nema spomena, da bi oni bili činov-

Digitized by Google

nici. Međutim velika titula izdizala je sevaste iznad ostalih ljudi i primicala ih činovnicima. Poslije kratkog vremena u carstvu nestaje sevasta, protosevasta i sevastokratora kao tuđih ustanova.

Iz Bizanta su uzete i titule kesara (kaisar) i despota, a davali su se poslije proglasa carstva i to samo namjesnicima na nekada bizantskom području. Za carevanja Uroševa i Simeonova (Siniše) izgubile su ove titule u vrijednosti, jer su bile dodijeljene mnogima, i manje važnim plemićima. 1402 primio je dostojanstvo despota u Carigradu Stevan Lazarević.

U doba cara Stevana Dušana čine stalnu njegovu okolinu vrhovni zemaljski činovnici. Car Kantakuzin našao je na njegovu dvoru savjet od 24 najodličnija dostojanstvenika. Imena su uzeta iz administrativnih službi zemlje s dodatkom »veliki«, kao što je i u Bizantu bilo mnogo službi s istim pridjevkom. Mnogo je pozajmica učinjeno iz uredbi carigradskog dvora. Među ove spada logotet, protovistijar, sluga i veliki sluga. — Logoteta je bilo već za kralja Stevana Dečanskoga. Ranije se ova služba nazivala dijak, t. j. pisar. Dijak se spominje i za cara Dušana, ali on je po činu niži od logoteta. Dušan je uveo i velikog logoteta, ali budući da nije imao drugih logoteta, zvao ga je prosto logotetom. Zadatak se logoteta i dijaka sastojao u Srbiji i u Bosni u tome, da obavljaju kraljevo dopisivanje, da sastavljaju državne isprave i da ih što čistije i ljepše prepisuju. U Bosni je bilo dijaka, koji se zovu i »veliki«. U dalmatinskim gradovima postoji uz latinsku i slavenska kancelarija, kojoj stoji na čelu: cancellarius slavonenseus.

Protovistijar bio je rizničar, t. j. čuvao je odijela, koja su bila u srednjem vijeku dragocjena, i dragocjenosti i on je lični vladalački blagajnik (kaznac je državni blagajnik). Protovistijara imaju i bosanski kraljevi, pa i velikaši, na pr. Hrvoje Vukčić. Protovistijari uzimaju se često iz dalmatinskih primorskih gradova, na pr. Kotora. Protovistijar pretpostavlja i obične službenike riznice ili careva odijevanja, a to su vistijari. — Čast sluge i velikog sluge dovodi Novaković u vezu s bizantskim domestikom, koji je vrhovni vojvoda nad vojskama u Bizantu. Za Stevana Dečanskoga spominje se sluga. Za Dušana je to dvorska služba. Lazar je na pr. bio sluga. U Srbiji i u Bosni ima dvorska služba stavilac, koji se vjerojatno starao za nabave dvorskih potreba, naročito za trpezu.

Starije neke dvorske službe dobivaju u carsko doba grčka imena. Tako se vinotoča zove enohijar, upravo podrumar ili pivničar. U Bosni se zove peharnik (pincernarius), možda po zapadnom uzoru. Sokolar zove se đerakar. Nižeg su podrijetla (privilegovani seljaci) psari, t. j. čuvari pasa. Sokolari i psari poznati su i na hrvatskom dvoru. Lagator bio je možda starješina brzoteča (vjesnika), koji se starao o izmjenama konja na putu i o trkama, o pošti ili uopće o konjaničkoj službi. Upravu nad dvorom ili nad dvorovima vršio je u Srbiji možda stavilac ili sluga. Za Stevana Tvrtka zove se u Bosni dvorski starješina: dvorski, što je identično sa praefectus aulae ili palatinus. U Srbiji i na istočnim stranama spominje se istovremeno kao dvorski starješina: dvorodržica. Privatni je carev činovnik i konjuh (u Hrvatskoj konjušnik = cavallarius). Na dvoru je za cara Dušana postojao: dvorski sudija, koji je sudio dvorjanima, jer su oni bili izuzeti ispod sudbenosti carskih sudaca.

Od 1300 javljaju se kao zapovjednici u pograničnim gradovima kefalije ili kepalije (capitaneus). Od cara Stevana Dušana zovu se kefalijama namjesnici. U Bosni se gradski upravnici zovu kapetani.

Pratnja hrvatskih vladalaca u doba kneževine sastojala se iz čitavog niza dvorskih dostojanstvenika. Ovi su se dostojanstvenici rekrutirali iz višeg hrvatskog plemstva (proceres, principes, primates), koje se razvilo iz glavara i starješina pojedinih plemena. Izvor časti i službi bilo je gentilno uređenje, a ne milost vladareva, pa se zato dostojanstvenici hrvatskoga vladara bitno razlikuju od pratnje zapadnjačkog kralja. Dvorske službe izvršuju župani i to: dvorski župan (palatinus ispanus), župan komornik (camerarius), župan peharnik (pincernarius), župan konjušnik (cavallarius), župan štitonoša (armiger), župan buzdovanar (macecharius) i župan mačonoša (spatharius). I kneginja je imala svoje dvorjanike, od kojih su poznati dvorski meštar (ispanus comitissae) i buzdovanar (macecharius comitissae). Sva ta dostojanstva ostala su i u doba narodnoga kraljevstva. Dvorski se župan zvao valjada tepči (curialis comes), komornik comes postelnik ili cubicularius, peharnik comes vinotoč ili regalis pin-

Digitized by Google

cernarius, štitonoša comes štitnik ili štitonoša. Ovima su još pridošli: comes volar, dvorski sudija (regalis curiae iudex) kao kraljev zamjenik u sudskim stvarima, djed, neke vrste majordoma, koji je upravljao prihodima kraljevskog kućanstva, ubrusar (odgovara časti: comes dupifer mensae regalis), dvornik kao dvorski meštar, zatim vratar, sokolari i psari. Ovim nižim i višim dvorskim dostojanstvenicima valja dodati dvorskog kancelara (cancellarius aulae regiae). U doba kneževine upravljali su dvorskom kancelarijom dvorski kapelani, a za kraljeva ustanovljena je čast dvorskog kancelara, koju je čast imao u doba Petra Krešimira IV. kninski biskup, koji se zove i hrvatski (Chroatensis). Hrvatski vladarski dvor bio je, kako se vidi, uređen kao i ostali zapadno-evropski dvorovi.

U državnoj administraciji najvažnije je bilo mjesto bana, koje se prvi put spominje u 10 vijeku, i župana pojedinih područja. Župani su bili po svoj prilici nasljedni, a u njihovim se rukama koncentrirala civilna, vojna i sudska vlast županija. U ispravama se spominju podžupani (postiuppus), zamjenici župana i najviši upravni časnici, satnici i pristavi, koji su izvršivali odluke župskoga suda. I u Srbiji se spominju satnici, ali tu je jasno, da je satnik u 12 i 13 vijeku bio samo jedan stupanj u dekadnom sistemu vojnih dostojanstvenika. Tako su na srpskim saborima prilikom Nemanjine ostavke na prijesto i prilikom krunisanja Stefana Prvovjenčanog bili okupljeni: vojvode, tisućnici, satnici, petidesetnici i desetnici.

U doba, kad su Hrvatskom vladali strani vladari, zamjenjivao je u Hrvatskoj kralja samostalan i njemu jednakopravan herceg, dux, a kad nije bilo hercega, ban. Svaki je ban imenovao na saboru sam banovca (vicebana) iz redova župana. U Slavoniji javlja se i protonotar, kojega je na saboru biralo plemstvo, a dužnost mu je bila, da čuva pečat kraljevstva; kasnije je on zamjenjivao bana kod suđenja.

U doba strane, arpadovske dinastije, nestaje plemenskih župa i župana, a zasnivaju se županije po ugarskom uzoru. Župane imenuje odsad kralj. Ovaj proces razvijao se brže u Slavoniji, a lakše u Hrvatskoj. Krajem 12 vijeka dijele kraljevi velikašima čitave županije i oni postaju sada ne župani, nego grofovi i knezovi.

U dalmatinskim gradovima zovu se starješine priori, među kojima je najugledniji zadarski, koji se, zajedno s banima i županima, nalazi u kraljevskom vijeću i računa se u velikaše hrvatske države za narodne dinastije. Utvrđenim gradovima župskim upravljao je najprije župan, a uza nj kastelan ili gradščik.

Već u doba narodne dinastije zapovijeda hrvatskom mornaricom poseban zapovjednik (dux marianorum). Ludovik I. imenovao je posebnoga hrvatskoga admirala (admiralus regnorum Dalmatiae et Croatiae). Bosanski kralj Stjepan Tvrtko imao je admirala Mlečanina.

Literatura: J. Jireček, Geschichte der Serben, I i II, 1911 i 1918; J. Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Studien zur Kulturgeschichte des 13—15 Jh. (Denkschr. W. Akad., 56, 1912, i 58, 1914); Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik (1918); Novaković, Vizantijski činovi i titule u srpskim zemljama 11—15 veka (Glas, 78); Novaković, Služba logoteta ili velikog logoteta u staroj srpskoj državi (1886); Šišić, Geschichte der Kroaten (1917); Klaić, Povjest Hrvata, 1 (1899); Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije 12 stoljeća (Rad, 70, 71, 99). *M. Prelog.*

ČINOVNIČKA BANKA, Beograd. Osnovana je 1899. Kapital 2,000.000. Fondovi 677.714, ulozi 1,320.518, pasivni tekući račun 3,181.978, dobit od nove zgrade 7,750.000, upotrebljena jednim dijelom za povećanje kapitala na 5,000.000 dinara. Nominala je 250 i glase na ime. Poduzeća: Srpsko industrijsko A. D. za izradu željezničkih pragova (Doboj) i tvornica rublja u Beogradu. Blagajna 938.927, mjenice 5,311.390, aktivni tekući račun 3,354.044, nepokretnost 1,470.100, vrijednosni papiri 4,773.782, odjeljenje za osiguranje 1.020.714 din. Dividenda 20%. Predsjednik P. J. Petrović, državni savjetnik; direktor Petar Mladenović.

N. S.

ČINOVNIČKI ZAKON izdan je 31/7 1923. Za stupanje u državnu službu traži se državljanstvo i osamnaest godina starosti. Lica, koja ispoljavaju komunistička i republikanska načela, ne mogu biti činovnici. Državna služba dijeli se u struke (svakoj struci odgovara posebno ministarstvo). Pojedina zvanja razvrstavaju se po kategorijama i po grupama. Kategorije su tri. U prvoj kategoriji ima devet grupa, u drugoj pet, u trećoj četiri.

Digitized by Google

Kategorije se razlikuju prema školskoj spremi, koja se za njih traži: za prvu kategoriju traži se fakultetska sprema; za drugu potpuna srednjoškolska; za treću niža srednjoškolska. Grupe se razlikuju, prema važnosti i samostalnosti posla, na glavne, pomoćne, pripravne. Obično služba počinje sa zvanjem najniže, t. zv. pripravne grupe jedne kategorije; iz pripravnih grupa u pomoćne ne prelazi se bez ispita; za svaki prijelaz iz niže grupe u višu traži se određen broj godina službe, i to sve veći što je viša grupa u pitanju. Izuzetno, za četiri najviše grupe prve kategorije, ne traži se određeni broj godina. Prijelaz činovnika iz niže grupe u višu, t. zv. unapređenje, zavisi od ocjene vlade, pošto ona između kandidata sa zakonskim uslovima ima slobodu izbora. Periodske povišice dodjeljuju se činovnicima automatskim načinom; one se dobivaju svake treće godine; ima ih svega deset, i njihova veličina zavisi od kategorije zvanja.

U državnu službu stupa se na osnovu molbe. Na zvanja glavnih grupa postavlja kralj ukazom; na ostala zvanja postavlja ministar svojim rješenjem. Pravilo je, da se činovnik prima u državnu službu privremeno i da se njegova sposobnost za stalnu službu ocjenjuje poslije tri godine komisijski. — Državna je služba stalna. Činovnik se otpušta samo na osnovu presude redovnog, odnosno disciplinskog suda, ili uslijed zakonske diskvalifikacije. Činovnik se ne stavlja u penziju, dok ne dobije pravo na punu penziju, izuzimajući slučaj starosti, duhovne ili tjelesne nesposobnosti i t. d. Činovnik se ne stavlja na raspoloženje, osim ako mu se ukine zvanje ili nadleštvo. Premještaj činovnika u okviru iste struke dopušten je; iz jednoga mjesta, u kome nije služio bar dvije godine, činovnik ne može biti premješten, bez svoga pristanka. Stalnost ne uživaju poslanici na strani, šefovi diplomatskih misija, pomoćnik ministra Inostranih Djela, veliki župan, okružni načelnici, sreski poglavari.

Molba za penziju mora se uvažiti samo onda, ako je molilac ispunio godine za punu penziju. Vlada može, po svome nahođenju, penzionirati činovnika, koji je navršio šezdeset godina, a mora penzionisati onoga, koji je navršio šezdeset i pet godina. Otpuštanje iz državne službe biva po molbi činovnika (ostavka), po sili zakona i na ime kazne, ali ne i po slobodnoj vladinoj ocjeni. — Za vrijeme službe činovnik stoji pod ocjenjivačkom i disciplinskom vlašću svojih starijih. Ocjenjivačke vlasti postoje za svaku granu državne uprave. One donose svoju odluku na osnovu izvještaja starješine nadleštva, na osnovu primjedaba zainteresovanoga lica na taj izvještaj i na osnovu svoga vlastitog saznanja. Ocjena je odličan, dobar, slab. Činovnik, koji jedne godine dobije slabu ocjenu, gubi tu godinu kako za povišice, tako i za unapređenje. Poslije šeste slabe ocjene, odnosno poslije treće uzastopne slabe ocjene, činovnik gubi službu po sili zakona. — Za manje neispravnosti, t. zv. »neurednosti«, činovnik se kažnjava opomenom, ili novčanom kaznom do 10% mjesečne plaće. Obje kazne izriču se po administrativnom, a ne po sudskom postupku. Za veće neispravnosti, t. zv. »disciplinske prestupe«, predviđene su ove kazne: ukor, umanjenje plaće do 20%, najduže za godinu dana, stavljanje u penziju s umanjenjem prinadležnosti do 20%, najduže za deset godina, otpuštanje iz službe. Ove kazne izriču upravni sudovi kao disciplinski sudovi prvoga stepena, a Državni Savjet kao disciplinski sud drugoga stepena. Ti sudovi sude po slobodnom uvjerenju. Ako okrivljeni bude osuđen na ukor ili na gubitak plaće, disciplinski sud rješava, koliki broj godina ne će se okrivljenome računati ni za povišicu ni za unapređenje; taj broj ne može biti manji od jedne godine ni veći od tri.

Činovnička plaća sastoji se iz ovih sastojaka: 1. Plaća u užem smislu, koja se razlikuje na osnovnu, koja je vezana za kategoriju, i položajnu, koja je vezana za grupu. Osnovna plaća povećava se putem periodskih povišica svake treće godine; položajna plaća nepromjenljiva je sve dokle činovnik ostane u istoj grupi. 2. Stanarina. Ona je veća u višim kategorijama i ima svoje periodske povišice. Ona se uvećava u mjestima, gdje vlada velika skupoća stanova. 3. Dodatci, i to: a) dodatak na djecu, koji se daje za svako nepunoljetno dijete, i koji je sve veći što je dijete starije; b) dodatak, koji se ustanovljava samo onda, ako se redovne prinadležnosti pokažu nedovoljne; c) naročiti dodatak za pojedine struke ili krajeve. — Rang činovnika određuje se uglavnom prema njihovim novčanim prinadležnostima, naime prema njihovoj položajnoj plaći. Pravo na penziju dobiva činovnik poslije navršenih deset godina službe.

Digitized by Google

Osnov za sračunavanje penzije je plaća (osnovna i položajna), zajedno sa stanarinom (povećanje stanarine u mjestima izuzetne skupoće ne računa se u ovaj osnov). Od osnova za penziju činovniku pripada za prvih deset godina službe 50%, a za svako dalje pola godine po 1%; poslije 35 godine službe dobiva se potpun penzijski osnov za penziju. Pored toga penzionari primaju i dodatak na djecu koliki i aktivni činovnici. Pravo na porodičnu penziju, koju njegova porodica uživa poslije njegove smrti, činovnik zadobiva poslije navršenih pet godina službe. Za sračunavanje porodične penzije uzima se kao osnov lična penzija činovnikova. Činovnikova udovica uživa penziju do preudaje, a djeca do punoljetnosti (ženska djeca mogu, uslijed preudaje, izgubiti penziju i ranije). Procent činovničke penzije zavisi od broja lica, koja je uživaju i iznosi 50% najmanje, a 85% najviše. Kao uz ličnu penziju tako i uz porodičnu ide i dodatak na djecu.

S. Jovanović.

ČIOVO, ostrvo Jadranskog Mora, zapadno-jugozapadno od Splita. Sjeveroistočna obala udaljena je tek 1.000—250 m od kopna, naročito u blizini Trogira. Dužina ostrva je 15 km, širina 1—3 km, površina 31·3 km². Uz južnu obalu nalaze se najveći visovi: Stražnica 116 m, Rudina 218 m, Medelovac 188 m, kota 175 m. Glavno je mjesto varošica Čiovo. *P. V.*

Č. se spominje kod starih pisaca pod imenom Bavo, Boa, što se do danas sačuvalo u talijanskom imenu Bua. U poznije rimsko doba tu su bili prognani neki svladani protivnici carevi. Za ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. veli se, da se je pred Tatarima sklonio na ostrvce, koje se od onda zove Kraljevac, od Č. k jugozapadu. *J. M-n.*

ČIPANCE, čipkica, koja je kao ukras na počeluši. Nosi se u Vojvodini. *N. Z.*

ČIPKARSTVO SELJAČKO. V. Tekstilne vještine seljačke.

ČISTA STRANKA PRAVA. V. Stranka prava.

ČISTILA se dodaju u vino, da se očisti. U nas su obična Č.: morunji mjehur, želatina i jaja. Zakonom su dopuštena još i: mlijeko, krv, kazein i španjolske zemlje. *I. R.*

ČITALNICA zvala se prva slovenačka napredna revija, koju je 1865 izdavao u Grazu Ivan Geršak. Donosila je članke iz nacionalne ekonomije, komunalne politike, narodne higijene i opće poučne priloge. *J. G.*

ČITALNICE su nepolitičke slovenačke družbe. U Č. se pomoću časopisa, knjiga, predavanja, pjevanja, društvenih zabava i kazališnih komada gojio slovenački jezik i spremala nacionalizacija građanstva, a inteligencija se čuvala od denacionalizacije. Prve Č. osnovane su u Mariboru, Celju i Trstu 1861. 1864 bilo ih je 14, 1870 58. Kao prirodna zbirališta slovenačke inteligencije imale su Č. velik utjecaj i na slovenačku politiku, a imaju velike zasluge za Slovence. Po većim mjestima osnovale su Č. i vlastite kuće, zvane Narodni Dom, koji su bili, osobito u sredini većinom stranog građanstva, jedina zbirališta Slovenaca i centralne lokalne slovenačke politike. Posebni razvoj slovenačkog javnog i društvenog života i nacionalizacija manjih pokrajinskih varošica i gradova oduzeli su Č. razloge za postojanje. Tako su se Č. sačuvale samo u većim gradovima.

Literatura: Slovenski koledar za navadno leto 1865, 104; Letopis Matice Slovenske za leto 1870, 282. *J. G.*

ČITAONICE. V. Biblioteke.

ČITAVNICA. V. Čitalnice.

ČITLUK, selo u Dalmaciji, oblast Split, kotar i općina Sinj, u rodnom Sinjskom polju; od Sinja 5 km k sjeveru; s desna vode Cetine. Znatno je zbog ostataka rimskog grada Col. Claudia Acquum. Osim zidina, po kojima se može odrediti četvorokutni oblik grada, tu je, među ostalim, lijepa Herkulova glava i ruka s komadom kijače. *J. M-n.*

ČITULJE. V. Diptisi.

ČIVIĆ. V. Csivich.

ČIZMA, kožna obuća s visokim grlom. Mnogo se nosi po Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji. U Prizrenu oblači mlada, kad ide na vjenčanje, naročito široke, kratke žute ili crvene Č. Inače ih tamo ne nose. *N. Z.*

ČOG, vunena tkana šarena tkanina kockastih šara. Nosi se kao suknja, a i zimi preko glave, kao zaštita od hladnoće. *N. Z.*

ČOHA. V. Tekstilne vještine seljačke.

Digitized by Google

ČOHAŠTVO. V. Tekstilne vještine seljačke.

ČOKEŠINA, manastir ispod Cera. Crkva je posvećena Uspenju Bogorodice. Nepoznato je, kad je Č. sazidana. Najstariji je spomen o manastiru iz 1541 (?). 1785 manastir je obnovio valjevski vladika Joakim; 1823 podigao ga je iz osnova knez Miloš. Prije 1723 bila je u Č. škola.

V. P-ć.

Boj na Čokešini 16/4 1804. Za vrijeme opsade Šapca, u početku ustanka, braća Nedići i Đorđe Ćurčija bili su određeni da na Ceru drže prolaze i promatraju puteve od Lješnice, kako ne bi Turci s one strane Drine došli Šapcu u pomoć. Početkom aprila zvornički paša Vidajić i Mula Nožina skupili su oko 1.500 vojnika, prešli Drinu i pošli Šapcu u pomoć. Braća Nedići i Ćurčija imali su kod manastira Č. nekoliko desetina »hajduka« svaki, i čuvši, da su Vidajić-paša i Mula Nožina došli u Lješnicu, izvijeste Jakova Nenadovića o tom pokretu Turaka, tražeći pomoć. Jakov je mogao da odvoji od opsade oko 400 ustaša i s njima ode u Čokešinu. Tu se vojvode posvađaju o mjesto, na kom će dočekati Turke, i Ćurčija sa svojim hajducima ode, a ostanu Jakov s Nedićima (s oko 500 ljudi), i posjednu položaj kod Lipova potoka više brda Džajevca. Turci napadnu Srbe, uspiju da ih opkole i borba se vodila cijeloga dana, a pred mrak Turcima dođe pojačanje i oni izvrše juriš. Borba hladnim oružjem vodila se, dok svi Srbi nisu izginuli, izuzev Jakova Nenadovića i nekoliko ustaša, koji su uspjeli da se pod zaklonom mraka povuku prema Šapcu. Turci su izgubili oko 1.000 ljudi mrtvih i ranjenih, te nisu pošli dalje, već se vratili u Lješnicu i razišli kućama.

V. Belić.

ČOKEŠINSKA ŠLJIVA, vrsta šljiva, koja se gaji u Mačvi. *I. R.*

ČOKOR IVAN DR., profesor i naučnjak (1849, Beč — 1911, Mödling, Austrija). Učio je gimnaziju u Srijemskim Karlovcima, apsolvirao medicinu u Beču i 1873 promoviran za doktora. Slušao je dvije godine veterinarstvo u Beču i 1875 dobio je veterinarsku diplomu. 1875 postao je asistent za anatomiju i fiziologiju. U isto vrijeme predavao je histologiju i parasitologiju. 1876 imenovan je za pristava patološke anatomije i sudskog veterinarstva. 1880 držao je predavanja iz higijene stoke i mesa. 1881 imenovan je za profesora za patološku anatomiju i sudsko veterinarstvo i nastavio je predavanja iz higijene do pretvaranja veterinarskog instituta u visoku školu (1897). 1886 postao je docent na bečkom univerzitetu za nauku o stočnim zaraznim bolestima. 1895 izabran je za vanrednog profesora, a 1910 dobio titulu redovnog univerzitetskog profesora. Kao profesor veterinarske visoke škole u Beču dobio je penziju 1909. — Sarađivao je do 1908 na izradi novog nastavnog plana bečke veterinarske visoke škole. Bio je omiljen kao dobar govornik i predavač, umjetnik u crtanju. Č. je prvi na bečkoj veterinarskoj školi uveo mikroskopska i bakteriološka istraživanja u praktičnoj nastavi. Kao stručni vještak za ugušivanje stočnih zaraza kod austrougarske vojske radio je 1880 u Bosni i Hercegovini. — Bio je poznat naučnjak. Bavio se i mnogo je pisao o histologiji i histološkoj tehnici, parasitologiji, gdje je otkrio neke nove parasite, utvrdio točnu biologiju i ekologiju već poznatih i uopće o zaraznim bolestima, kao sakagiji, bjesnoći, tuberkulozi, ospicama kod živine. Napisao je i udžbenik za sudsko veterinarstvo. Djela su mu većim dijelom na njemačkom jeziku. Više godina je o ferijama radio u Napulju.

F. Zavrnik.

ČOKORDIN, rječica u Srbiji, lijeva pritoka Mlave. Izvire sa Kose (Konjušnice 348 m, Kolače 326 m), sjeverosjeveroistočno od Svilajinca, teče k sjeveru, uliva se 1 km uzvodno od Velikog sela. Dužina toka je 24·4 km, a površina sliva 187 km². *P. V.*

ČOLIĆ. V. Csolich.

ČOP MATIJA, filolog i književni historičar (26/1 1797, Žirovnica, kod Radovljice — 6/7 1835, udavio se u Savi). Č. je učio 1810—1814 francusku gimnaziju, 1814—1816 filozofiju, 1816—1817 u Beču treću godinu filozofije, 1817—1820 u Ljubljani teologiju. Poslije svršene treće godine istupio je iz bogoslovije i postao profesor gimnazije. 1820—1822 bio je profesor na Rijeci, 1822—1827 u Lavovu, gdje je bio od 1825 na univerzitetu suplent klasične filologije. 1827—1831 bio je profesor u Ljubljani, gdje je već od 1828 vršio dužnost bibliotekara licejske (danas studijske) knjižnice, a 1831 je postao bibliotekar. — Č. je vladao skoro svima jezicima i poznavao je dobro savremenu evropsku literaturu. U pogledu estetike bio je Č.

Digitized by Google

pristalica braće Schlegel, u pogledu filozofije pod utjecajem Hegela, u politici rezerviran protivnik svakojake tiranije, u nacionalno-kulturnom pogledu branio je ideju, da je Slovencima, pored pobožne, potrebna i svjetovna literatura, prema najvišim evropskim uzorima. Č. je bio za svoje doba nesumnjivo najčuveniji Slovenac. Bio je izraziti tip literarnog gurmana i receptivnog humanista, koga su tek 1828 Kopitar i Šafařik načinili produktivnim. — Od 1828 do svoje smrti napisao je Č. na njemačkom jeziku prvi ogled opće slovenačke literarne historije, s bibliografskim dijelom. U boju s ljubljanskim opskurantima i bečkim cenzorom Kopitarem Č. je izvojevao pobjedu Čvelice, nad kojim je po nalogu vlade vršio lokalnu cenzuru. Preveo je i objavio prikaz Čelakovskog o prva tri sveska Čvelice i dodao mu svoje primjedbe, koje su postale važne za razvitak slovenačke poezije i kritike. U »abecednom ratu« stvorio je Č. pobjedu starog, Bohoričevog pravopisa, protiv novog, Metelkinog. Č. glavno djelo, Slovenačku književnu historiju do 1831, izdao je tek 1864 Šafařik. Č. je bio pravi mentor Prešerna, koga je uputio da nađe velike uzore u svjetskoj književnosti, koji su bili potrebni za slovenačku poeziju. Č. je utjecao na Prešerna, da uvede strane, naročito talijanske i španjolske, pjesničke oblike, i odgojio ga je da stvori harmoniju između spoljašnje pjesničke forme i sadržaja.

Literatura: Levec, Zvon, 1879; Puntar, Zlate črke; Prijatelj, Ljubljanski Zvon, 1921, 402—405, 455—469, 714—720; Žigont, Prešernova čitanka; Kidrič, Slovenski biografski leksikon (s detaljnim podatcima o čitavoj literaturi.) *F. Kidrič.*

ČORABI, vunene čarape. Nose se u Galičniku i u Debru. *N. Z.*

ČORIĆ, V. Csorich.

ČORTANOVCI, selo u Srijemu, kotar Stara Pazova; željeznička stanica na pruzi (Beograd)—Indija—Petrovaradin. — Ima 1.080 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu. Kod Č. u visini od 140 m probija željeznica Frušku Goru 660 m dugim Čortanovačkim tunelom. *J. M-n.*

ČORTANOVIĆ PAVLE, slikar, ikonopisac i portretist (6/2 1830, Novi Sad — 31/3 1903, Beograd). Potpisivao se i Čortanovački i Čortanovski. Počeo je učiti od oca Petra, a nastavio je u bečkoj slikarskoj akademiji. Čim se vratio iz Beča, dobio je da naslika ikonostas u Vojci (Srijem) 1859, poslije, 1863, crkvu u Maloj Vašici u Slavoniji i t. d. Naslikao je u životu 17 crkava. 1870 prešao je u Srbiju i bio je učitelj crtanja. U Srbiji je izradio tri ikonostasa: u Ljubovidji, Nedeljicama i u Velikom Gradištu, i primao je poslove i iz Beograda za crkve u Srijemu i Slavoniji, kao za putinačku 1871, bodegrajsku, u Slavoniji, 1885 i t. d. U litografiji je izdao cara Lazara i njegovu porodicu, Jug-Bogdana sa sinovima, Kneževu večeru, Boj na Kosovu, Luku Vukalovića i druge crteže s rodoljubivom tendencijom. Bio je vrijedan, ali slab umjetnik, pa je velika šteta, što je za njegova života mnogo starih umjetničkih slika njemu povjeravano, da ih popravi. A on ne samo što nije bio stručan restorator, ne samo što je grubo čistio i lakirao, nego je i sve slike podjednako, po svome, premazivao, dajući im svoj ton i uništavajući svaku signaturu. Tako je mnogo naškodio Češljarevom vanrednom ikonostasu u Bačkom Petrovom selu i mnogobrojnim portretima u galerijama karlovačke gimnazije, patrijaršije i bogoslovije.

Literatura: Orao, kalendar za 1892; Brankovo Kolo, 1898, 158; Srpski Sion, 1900, 570 (tu su pobrkani otac i sin); Šematizam karlovačke mitropolije od 1910 (pogrješan); Kukuljević, Slovnik jugoslavenskih umjetnika.

V. Petrović.

ČORTANOVIĆ PETAR, slikar, ikonopisac i portretist. Rodom je iz Novog Sada, ili, vjerojatnije, iz Čortanovaca u Srijemu. Dvadesetih godina 19 vijeka bio je u Beču. Umro je u Novom Sadu 21/1 1868. Radio je većinom po Srijemu, gdje je ostalo njegovih ikonostasa u Dobrincima (1831), Tovarniku (1834), Dobanovcima (1842), Krnješevcima (1843), Rivici (1845/46), zatim u Golubincima, Ledincima, Mirkovcima i Karlovčiću, u Vitojevcima (1853), Pećincima (1843), Banovcima (1842). 1853 radio je u Ravanici-Vrdniku tron Majke Božje, a 1856 u trpezariji po zidovima: kosovsku bitku i sve likove iz porodice cara Lazara. Osim toga slikao je i crkvu u Pavlovcima, Stejanovcima, Budanovcima i u Rumi. Uopće, on i njegov sin Pavle, izradili su po Srijemu preko 30 ikonostasa. Uz to postoji veliki broj njegovih ikona i portreta. No i ako se zvao »Akade-

Digitized by Google

mičeski maler«, bio je samo vrijedan zanatlija, a vrlo slab umjetnik.

Literatura: Srpski Sion, 1900, 517; Šematizam karlovačke mitropolije, 1910. *V. P.*

ČOVJEČJA RIBICA (po slovenačkom »človeška ribica«; zovu je još: močarila i slijepi golušac; Proteus Anguineus Laur.) je najčuveniji pripadnik naše faune. Živi isključivo u podzemnim vodama (ne samo pećinama) našega krša. U našim krajevima živi najviše u kraskom dijelu Kranjske. Drže ga jednom od naučno najzanimljivih životinja uopće. Jedini srodnik naše Č. R., Necturus maculatus Raf. (Menobranchus lateralis Harl.), živi u većim vodama Sjeverne Amerike. Oba sačinjavaju familiju Proteidae iz reda Urodela (Caudata) ili repatih vodozemaca. — U narodu u Kranjskoj Č. R. je već davno poznata (priče narodne o zmaju, koji vodu iz izvora izgoni). Prvi put je u knjizi spomenuta u znamenitom djelu Joh. Valvasora. Prvi naučni opis i ime dao je Laurenti 1768. Sav se naučni svijet bavio ovom životinjom. Prvi anatomski rad o Č. R. dao je V. Schreibers (1901). *J. H.*

ČOVJEK. V. Narodna vjerovanja.

ČRNA, selo u Slovenačkoj, u Mežiškoj dolini, koja je do 1918 pripadala Koruškoj. Ima 607 stanovnika. U okolini Č. nalaze se veliki rudnici olova, najveći u Kraljevini. Olovna ruda nalazi se u velikim množinama ispod gore Pece, a topi se u velikoj modernoj talionici u Žerjavu. Odatle se izvozi naročitom željeznicom uskog kolosjeka na glavnu prugu kod Prevalja. *A. M.*

ČRNA PRST, planina u Julskim Alpama, na granici naše države s Italijom, 5 km južno od mjesta Bohinjske Bistrice (na Bohinjskoj Savi). Visoka je 1.760 m, a znamenita zbog bujne planinske flore i lijepog pogleda na Triglav i Bohinjsko Jezero. *P. V.*

ČRNČIĆ IVAN DR. (2/5 1830, Palje, na Krku — 7/1 1897, Rim). Osnovnu školu svršio je u Dobrinju. I ako je želio da nastavi škole, morao je s ocem brodariti i pomagati mu u radu do 14 godine. Tek po očevoj smrti nastavio je školu. U Crikvenici se za dvije godine spremao za prelaz u gimnaziju, koju je učio na Rijeci. Tu je živio pod utjecajem Frana Kurelca, pa se taj utjecaj zapaža kroz cio život Č. 1853 je maturirao, a potom je otišao u goričko sjemenište, odakle se počeo javljati književnim prilozima u Nevenu i u ljubljanskim Novicama. Kad je postao svećenik, poslan je u Beč (Augustineum), da studira i da se usavrši u teologiji. 1861 vratio se na Krk, kao doktor teologije. U Beču je na njega utjecao mnogo i Miklošić. Naročitom odlukom vladike Strossmayera određen mu je smjer rada i života. Kad se Rački vratio iz Rima u Zagreb, odredio je Strossmayer Č. za rektora u kolegiju Sv. Jeronima u Rimu. Č. je došao u Rim u teško doba stvaranja nove Italije, a i vječite krize zavoda, na čelu koga je on dobar, popustljiv i mekan, stajao. U Rimu je živio preko 33 godine, marljivo radeći i na slavističkoj i na historijskoj nacionalnoj nauci. Mnogi značajni i još danas vrijedni radovi sačuvali su Č. trajno ime, naročito u pitanjima slovenske grafike i hrvatske historije. Pomagao je svoje rodno mjesto izdašno, pa su i crkva i škola u njegovom rodnom mjestu njegov dar i njegovo djelo. Na Krku su želili da bude biskup, ali biskup nije mogao postati, kako sam kaže, »jer u Rimu već dvadeset godina zagovara jugoslovenstvo«.

Č. mnogobrojne rasprave ugledale su svijet u časopisima: zagrebački Katolički List, Književnik, Viestnik arheološkog društva, Rad i Starine, a i kao samostalne edicije u Rimu, Trstu i Kraljevici. Najvažnije su : Dva slovenska spomenika glagoljicom pisana u Dobrinju 1110 i 1230 (zagrebački Katolički List, 1860, 29), Krčke starine (Književnik, II, 1865), Još o glagoljskom napisu u crkvi Sv. Lucije u Drazi baščanskoj (Starine, 20), Najstarija povijest o krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji (1867), Dvije rasprave: Slovinski Sv. Jeronim u Rimu i Rijeka i: Drugo je Senj, a drugo Segni i Trst (1868), Imena Slovjenin i Ilir u našem Gostinjcu u Rimu poslije 1453 (Rad, 179), Brojna vrijednost slova Ⰹ (Rad, 23). — Objavio je naročito u Starinama mnogo historijskih i filoloških izvora, od kojih se ističu naročito popa Dukljanina ljetopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku (1874), Asemanovo izborno evanđelje, latinskim slovima (1878); Krčki ili bolje Vrbanski štatut (u zajednici s Račkim i Jagićem u Monumenta hist.-juridica Sl. Mer.. vol. 4, 1890).

Digitized by Google

Literatura: T. Smičiklas, Ivan Črnčić (Ljetopis Jug. Akad. za 1897). *V. Novak.*

ČRNOMELJ, varoš u Slovenačkoj. Leži u sredini niskih kraskih brda, na maloj rijeci Lahinji, u Bijeloj Krajini. Ima 1.009 stanovnika. — Č. se spominje prvi put u 13 vijeku. U početku 15 vijeka dobilo je mjesto gradska prava. U 15 vijeku trpio je Č. mnogo zbog turskih upada, osobito zbog toga, što leži u Bijeloj Krajini, otvorenoj sasvim prema Hrvatskoj, koja je do 12 vijeka činila dio hrvatskih zemalja. — Danas je Č. malo lokalno središte sa sreskim poglavarstvom i sudom. Stanovništvo se najviše bavi zemljoradnjom, osobito vinogradarstvom. U blizini Č., kod Dobliča, nalazi se mali rudnik uglja. *A. M.*

ČUBRANOVIĆ ANDRIJA, pjesnik (kraj 15 — prva polovina 16 vijeka, Dubrovnik). O njemu, osim imena, znamo još samo to, da je bio zlatar. Od njega nam se sačuvala pokladna pjesma Jeđupka (Ciganka), koja je prvi put štampana 1599 u Mlecima. To je upravo samo oblikom pokladna pjesma, u kojoj se Jeđupka obraća sa šest pjesama na šest raznih gospođa, kazujući im budućnost ili dajući im razne savjete, ali u stvari je prava ljubavna pjesma, jer Jeđupka šestoj gospođi, posljednjom i najdužom pjesmom kaže, koliko nju ljubi mlad čovjek, koji ne smije da joj otkrije svoju ljubav, pa zato je ona u njegovo ime moli, da mu dragana bude milostiva. Ova je posljednja pjesma u duhu prvih dubrovačkih Petrarkista, ali je opet vješto i fino izvedena, a osobito su lijepe ostale pjesme, u kojima, pola u ozbiljnom a pola u šaljivom tonu, Jeđupka govori kao prava ciganka, tako da je Čubranovićeva Jeđupka jedna od najljepših i najoriginalnijih pjesama u staroj dubrovačkoj literaturi. Po svoj prilici ima još i nekoliko sitnijih Čubranovićevih ljubavnih pjesama u rukopisnom zborniku najstarije dubrovačke lirike.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 8. *M. R.*

ČUČIĆ VUČINIĆ SIMEON DR. (14/2 1784, Pećno, Hrvatska — 28/1828, Zagreb). U Pešti je postao doktor filozofije (1806), poslije čega je odmah imenovan u akademiju u Zagrebu za profesora grčkoga jezika (1807), a onda za profesora filozofije (1808), ali je, pored glavne struke, predavao historiju, matematiku i fiziku. Kao svećenik križevačke unijatske dijeceze postao je 1812 prefekt grčko-katoličkog seminara u Zagrebu. — Č. je bio latinski i hrvatski pjesnik prigodničar. U Beču je izdao dva svoja filozofska djela: Philosophia critice elaborata (1815) i Mathesis (1816). *B. V.*

ČUČUGE, selo u valjevskoj Tamnavi, na objema stranama rijeke Uba, sjeverno od Valjeva. Stanovništvo je doseljeno iz susjedne Podgorine i Kolubare, zatim iz Azbukovice, Starog Vlaha i iz daljih oblasti naše Kraljevine. Bavi se poglavito stočarstvom i zemljoradnjom, a skoro svaki seljak ima i svoj kamenolom i krečanu. U selu ima ostataka od stare crkve. *B. D.*

Boj kod Čučuga 3 i 4/4 1806. Za vrijeme opsade Šapca, početkom 1806, bosanski Turci prelazili su Drinu, u cilju skidanja opsade i u cilju pljačke i zastrašavanja Mačve. Koncem marta prešao je i Mehmed-kapetan Vidaić iz Bosne i krenuo na Sovljak i Glogovac, a iz Sokograda je Osman Džora, po zapovijesti Hadži-Salif-bega, krenuo u valjevsku nahiju. Usput, u Svileuvi, popali on kuću i staje Luke Lazarevića i pođu dalje valjevskim putem. Luka Lazarević i Žika Dabić, kad su saznali za to, krenu iz logora kod Šapca za njim, i stignuvši ga zametnu boj.

Bojište sačinjavala dolina rječice Uba, u neposrednoj blizini sela Čučuga, ravnica oivičena brežuljcima. — U boju su učestvovali s turske strane Osman-Džora sa 5.800 ljudi, pješaka i konjanika, a sa srpske strane Luka Lazarević, Živko Dabić, Jakov Nenadović i Cincar Janko (koji su stigli od Zabrežja, gdje su nabavljali municiju), s oko 2.000 ljudi pješaka i nešto konjanika. Turci su se ulogorili u selu Čučugama, ne očekujući boja. Plan Srba je bio, da noću, iznenadnim napadom s tri strane, razbiju Turke i oduzmu im pljačku. — Pred noć 3/4 aprila Srbi su se rasporedili za napad i to: Luka i Dabić prema desnom turskom krilu, na desnoj obali Uba, jugoistočno od sela Čučuga, Vesa Veljmirović i Cincar Janko prema centru, s obje strane rijeke, u dolini istočno od sela, a Jakov prema lijevom krilu turskom, sjeverozapadno od sela. Oko 2 sata Srbi su napali s tri strane Turke, i ovi se, potpuno iznenađeni raspršе, neki su se podavili u virovima Uba, a jedan dio se pribio uz brežuljak, očekujući dan. Borba je

Digitized by Google

trajala do svanuća, a čim je počelo svanjivati, Srbi su se prikupili na jednom brežuljku u vinogradu, na brzu ruku izradili od prošća šanac i posjeli ga za odbranu. Turci su tada napali s velikom žestinom na šanac, ali svaki njihov juriš bio je odbijen. Poslije trećeg juriša Turci se i sami ušanče i počnu borbu vatrenim oružjem. Okolni seljaci, kad su čuli borbu, počnu se skupljati, da pomognu ustanicima, a Petar Moler i Milovan Grbović stignu od Kličevca (valjevskog) i sa seljacima okolnih sela izvrše napad na Turke od sela Dokmira. Tada je poginuo Osman-Džora i Turci počnu bježati. Srbi su ih gonili do pod sam Soko-grad. Gubitci Turaka bili su 2.800 poginulih, sva pljačka, oružje i odijelo, a kod ustanika su bili neznatni. Rezultat boja bio je: ustanici su oslobodili valjevsku nahiju pljačke, izvojevali i materijalnu i moralnu pobjedu. Turci, i ako znatno jači, pretrpjeli su značajan poraz. Posljedice ovog boja bile su: zapadni kraj Srbije bio je miran od turskih napada za čitav mjesec i više dana, a opsada Šapca potpunije je izvršena.

V. Belić.

ČUČULKA, izobičajena ženska kapa u Timoku. *N. Z.*

ČUDOTVORNE IKONE. U srednjem vijeku, a i mnogo kasnije, poštovane su i nabavljane i kod Srba razne čudotvorne ikone, a naročito ikone Majke Božje. Tako se zna, da je u Beogradu već 1073 bila čudotvorna ikona Sv. Bogorodice, koju je, po tradiciji, naslikao Sv. Luka. S tom ikonom izašao je pred Madžare bizantski komandant Beograda, kad im je grad predavao. Ona se spominje kao velika svetinja, za vrijeme kraljeva srpskih Dragutina i Milutina, despota Stevana Lazarevića, sve do pada Beograda 1521 u turske ruke. U 17 vijeku nalazila se ona u srpskoj crkvi u Pečuhu, gdje se pričalo, da Bogorodica na toj ikoni proplače uvijek, kada će naići kakve bijede na narod. U riznici karlovačke mitropolije čuvala se u 18 vijeku maramica, kojom je vladika pakrački Atanasije brisao suze s te ikone pred Rákóczi-evu bunu. Iz Pečuha je ona krišom odnesena u crkvu Sv. Stjepana u Beč, gdje je i danas. Tamo se priča, da je proplakala i pred veliki Svjetski Rat. — Osim te najstarije čudotvorne ikone spominju se još: Nerukotvorna Čudotvorica Crnogorska, u manastiru Matejiču kod Kumanova, Čudotvorna Gradačka kod Čačka, Bogorodica Milostiva kod Strumice i Trojeručica u Skoplju, Peći i Hilandaru. U 18 vijeku bila je u velikom poštovanju i Vinčanska Majka Božja, o koju su se otimali Srijemski Karlovci i manastir Bezdin.

R. Grujić.

ČULINOVIĆ JURAJ (Giorgio ili Gregorio Schiavone), slikar (između 7/12 1433 i 7/12 1436, Skradin — 6/12 1504, Šibenik). Č. je slikanje počeo učiti vjerojatno kod splitskog slikara Dujma Vuškovića, jer je 28/3 1456 već kao upućen slikar stupio u atelje padovanskog slikara Francesca Squarcione (Skvarćone). U Padovi je bio tri i po godine, pa se vratio u Šibenik, gdje se oko 1563 oženio Jelenom, kćeri arhitekta šibeničke katedrale Đurđa Orsina. — Č. zastupa onaj naročito padovanski antikvarno-humanistički smjer u slikarstvu, koji je ustanovio njegov učitelj Squarcione. Glavna su mu djela: veliki poliptih s Bogorodicom i raznim svecima (London, Nacionalna Galerija), Sv. Bernardin (Padova, Museo Antoniano), slike četiri sveca u padovanskoj katedrali, slika Bogorodice (Turin, Berlin, London, Pariz) i portret nekog muškarca (Pariz). Iz arhivskih se podataka vidi, da je Č. slikao još i neke slike u Šibeniku, koje se nisu sačuvale.

Literatura: P. Kolendić, Slikar Juraj Čulinović u Šibeniku (1920; tu je navedena i sva literatura).

A. Sch.

ČUMIĆ AĆIM, političar (1836, Trešnjevica, kragujevački okrug — 27/7 1901, Kusatak, smederevski okrug). Slušao je državne nauke u Heidelbergu i Parizu. Po povratku u Srbiju bio je profesor gimnazije i služio je u sudskoj struci. 1865 postavljen je za profesora kaznenoga prava na velikoj školi. U ustavnom odboru od 1868 istakao se Č. svojom rječitošću i prijedlogom, da se vlada stavi pod nadzor, ne Narodne Skupštine, nego jednoga doživotnoga savjeta. 1871 izabran je za predsjednika beogradske općine, ali je ubrzo zbačen od namjesničke vlade, prema kojoj je stajao u otvorenoj opoziciji. Po tome je bio advokat u Beogradu. 1873/74 ministar Unutrašnjih Djela u konzervativnom Marinovićevom ministarstvu, i svoj dolazak na vlast obilježio je jednim raspisom, u kome je obećao potpunu slobodu štampe. 1874/75 bio je predsjednik ministarstva i ministar Unutrašnjih Djela. Čumićevo ministarstvo

Digitized by Google

nije se moglo održati, jer nije uživalo povjerenje novoizabrane Skupštine, koja je bila sastavljena mahom od liberala. Poslije silaska s vlasti Č. je postavljen za člana Kasacionog Suda. 1878 optužen je za sudjelovanje u topolskoj buni i osuđen je na smrt, ali je pomilovan na 10 godina zatočenja. Iz zatvora je izišao 1880, kad su naprednjaci došli na vladu. Do 1890 bio je komesar kod društva za eksploataciju državnih željeznica u Parizu, a tada je penzioniran. Poslije svoga izlaska iz zatvora nije se htio više baviti politikom, ali se interesirao za stvari nacionalne propagande. Mnogo je učinio za uređenje Kolarčeva fonda. Bio je čuven advokat i govornik.

Literatura: Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 15.

S. Jovanović.

ČUN, V. Sprave seljačke.

ČUPIĆ DIONISIJE, beočinski iguman i reformator srpsko-crkvenog pojanja (7/9 1775, Sv. Andrija, kod Budima — 1845, manastir Beočin). Zakaluđerio se u manastiru Grabovcu 1793 i kao jeromonah svršio je bogosloviju u Karlovcima. Odlikovao se muzičkim darom, te je već 1797 postao prvi profesor crkvenog pojanja na karlovačkoj bogosloviji i dobio je zadatak, da muzički obradi čuveno Krstićevo pojanje. On je to učinio, ali mu je pojanje izašlo preotegnuto i za ondašnje pojmove, te ga je kasnije skratio Jerotej Mutibarić, kasniji episkop dalmatinski. *R. G.*

ČUPIĆ (KURTOVIĆ) NIKOLA, narodni dobrotvor (1836, Šabac — 31/1 1870, Oran, Afrika). Prezime Čupić uzeo je po majci, rođenoj kćeri vojvode Stojana Čupića. Osnovnu školu učio je u Šapcu, a poslije artilerijsku u Beogradu 1851—56. U vojsci je dotjerao do kapetanskog čina. Zbog tuberkuloze išao je u Afriku, radi blaže klime. Svojim testamentom od 8/1 1870 ostavio je cijelo svoje imanje na izdavanje naučnih i moralnih knjiga. Po njegovoj želji sastavljen je odbor od 12 lica, koji upravlja njegovom zadužbinom. Ona iznosi danas 80.000 dinara stalnog fonda. Svoj rad počeo je odbor 1874, a od 1875 do danas izdao je iz tog fonda: 35 knjiga Godišnjica, naučnog almanaka s vrlo mnogo odličnih priloga, ponajviše iz srpske narodne historije političke i književne, i 31 drugu knjigu. V. spisak izdanja u Godišnjici 34, 1921.

V. Č.

ČUPIĆ (DOBRILOVIĆ) STOJAN, vojvoda prvog ustanka. Rodom je bio iz Pive, pa je kao mlad doveden u Srbiju, u Crnobrdski salaš, u Mačvi. Tu ga je zapazio neki Strahinja Čupić iz Noćajskog salaša, pa ga je posinio; otuda mu ime Čupić. U mladosti se bavio trgovinom, ali je za prvog ustanka prešao u borce. Izašao je brzo na glas radi svoje hrabrosti i odlikovao se u više bojeva, naročito na Mišaru i Salašu. Narodna pjesma Višnjićeva često ga slavi, a sam narod daje mu ime »Zmaj od Noćaja«. 1813 do 1815 bio je u emigraciji, a kad je izbio drugi ustanak, prešao je u Srbiju, da ponovo učestvuje u borbama. Ali tu je bio predan Turcima od svojih kmetova. Turci su ga okovali i umorili u zvorničkom gradu 1815. *V. Ć.*

ČUPINO BRDO, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Pčinje—Dubrovice—Kozjeg Dola, 11 km istočno od Trgovišta (na Pčinji). Najveći visovi od sjevera na jug su: Uši 1.669 m, Čupino brdo 1.670 m, Retke buke 1.487 m. *P. V.*

ČURLIĆ ATANASIJE, arhimandrit i vikar bokokotorski, crkveni pisac (18/7 1808, Srijemski Karlovci — 15/1 1885, Zadar). Svršivši bogosloviju u Karlovcima, Č. se oženio i neko je vrijeme učiteljevao. Ostao je rano udovac, i episkop dalmatinski Josif Rajačić primio ga je k sebi i zakaluđerio. 1843 postao je arhimandrit manastira Krke u Dalmaciji, zatim je neko vrijeme bio profesor zadarske bogoslovije i predsjednik konzistorija, a od 1866—1872 zastupnik episkopov u Boki Kotorskoj. — Radio je i na crkvenoj književnosti, pisao je originalne članke u Dalmatinskom Magazinu i drugim časopisima i prevodio je s ruskog iz područja etike i prava. 1858 štampan je u Zadru, kao posebna knjiga, njegov prijevod: Sovršenoje učenije svjaščenago pisanija o vzaimnih dolžnostjeh v raznih domašnih otnošenijah, a 1865, također u Zadru, knjižica: O monašestvu episkopa. *R. G.*

ČURUG, mjesto u Bačkoj, pored Tise. Ima 10.184 stanovnika (1910), od kojih Srba 7.211, Madžara 2.730, Židova 203; pravoslavnih 7.226, katolika 2.601. — Prvi put se Č. spominje 1238. Oko 1440 bio je u posjedu despota Đurđa Brankovića. Za turskog gospodstva pripadao je Č. titelskoj nahiji. 1554 imao je jedan, a 1590 12 poreskih domova. Poslije oslobođenja od Turaka

Digitized by Google

pri obrazovanju Vojne Granice uređen je kao šanac. U to doba Č. je bio čisto srpsko naselje i imao je 103 popisana doma (1720). Poslije razvojačenja potiske granice pripao je Č. komornom, odnosno kasnijem krunskom okrugu. U Č. je najveća i jedna od najljepših srpskih crkava.

Literatura: V. Teofanović, Pravoslavna srpska parohija u Čurugu 1908 g. (1909). *D. P.*

ČUTUKOVIĆ KONSTANTIN, inžinjer (4/6 1872, Zemun). Studirao je tehniku u Beču. Uz praktički rad u svojstvu pregaoca na tehničkom polju (naročito u Osijeku kod nivelacije grada, cestogradnje, građenja kanalizacije, regulatorne osnove) radi kao predavač i publicist, pišući rasprave socijalno-ekonomske. Popularizator je nauke energetike. On je gradski tehnički savjetnik u Osijeku, član uprave raznih poduzeća, počasni predsjednik udruženja trgovaca i industrijalaca u Osijeku. *S. D.*

ČUTURA (buklija, pljoska) je okrugao pljosnati sud za tekućinu, otprilike 10 do 40 centimetara u promjeru, od drveta ili pečene gline, gore u sredini s uskim otvorom, a dolje s kratkim nožicama. Drvena Č. pravi se na stružnici, a zemljana redovno prostom rukom. Većinom je iskićena i obješena o uzicu ili remen. Služi naročito na putu i kod rada van kuće. *V. T.*

U Slovenačkoj se Č. upotrebljava samo u Bijeloj Krajini, gdje su je donijeli doseljenici i susjedi iz Hrvatske. Č. je bila nekada u tijesnoj vezi s narodnim životom, pratila je čovjeka od rođenja do smrti. Č. su izrađivali seoski majstori s pomoću naročitih sprava (stružnica). Od ostalih Slovenaca upotrebljava se u istom smislu kao Č. t. zv. »barilac« ili »putrh«, koji se izrađuje od hrastovog ili smrekovog drveta. Izrađuje se na isti način, kao što se izrađuju drveni sudovi (bačve), t. j. sastavljen je iz malih duga. *B. R.*

ČUTURILO STEVO (29/6 1846, Dabar, Lika). Osnovnu školu svršio je u Dabru, nižu realku i učiteljsku školu u Petrinji. 1871 položio je ispit za građanske škole iz jezika i historije u Zagrebu. Bio je učitelj u Dabru, Rakovcu, Otočcu, upravitelj građanske škole u Karlobagu. Vraćen u Otočac, izabran je ovdje za poslanika u srpskom narodno-crkvenom saboru 1874 i tom je prilikom dao ostavku na državnoj službi. 1875 u četi Francuza Barbijeja učestvovao je u hercegovačkom ustanku i dopisivao je u Zastavu i u Graničar. Bolestan, otišao je u Ercegnovi, gdje je 1876. postao profesor u srpskoj pomorskoj školi na Orbini. Krajem 1876 pozvan je na Cetinje za urednika Glasa Crnogorca, postao je zatim školski inspektor i organizovao je cjelokupnu crnogorsku nastavu. Bio je učitelj prijestolonasljednika Danila tri godine. 1882 došao je u Srbiju, gdje je postavljen za učitelja u selu Banji, ali je radio u srednjim školama, u bogosloviji i u Ministarstvu Prosvjete. 1898 postao je nadzornik narodnih škola u niškom okrugu, zatim upravitelj građanske škole u Svilanjcu, pa viši učitelj građanske škole u Beogradu. 1899—1901 bio je kraljevski poslanik u Skupštini, a 1904 je penzioniran. Od 1904 bio je nastavnik i direktor u privatnim gimnazijama. Sada je direktor studentskog doma Gajreta u Beogradu. — Č. je pisao mnoge udžbenike, osobito za osnovne škole. *M. Šević.*

ČVRSNICA, planina u Hercegovini, jugoistočno od Vranj-planine, između kanjona rijeke Neretve i Drežanke, 12 km zapadno-jugozapadno od željezničke stanice Prenja. Najviši su vrhovi: Čvrsnica 2.228 m, Jelenak 2.170 m, Veliki Vilinac 2.116 m, kota 2.039 m, Strmoglavnica 1.681 m. Istočnim podnožjem prolaze željeznička pruga i kolni put Sarajevo—Mostar. Na gornjim dijelovima planine ima tragova nekadanjih glacijacija.

Literatura: J. Cvijić, Glacijalne i morfološke studije o planinama Bosne i Hercegovine i Crne Gore (Glas, 57). *P. V.*

Digitized by Google

Ć

ĆAPCE, mala platnena izvezena kapica. Nose je Rumunjkinje u Krajini. *N. Z.*

ĆATIĆ ĆAZIM MUSA, pjesnik (6/3 1878. Odžak, kraj Dervente — 6/4 1915, Tešanj). Učio je osnovnu školu u Odžaku, 7 godina u medresi u Tešnju, gdje je naučio turski, arapski i perzijski, neko vrijeme u Carigradu, pa je, odsluživši četiri godine u vojsci, nastavio nauke u Sarajevu, u šerijatskoj školi. U Zagrebu je slušao dvije godine prava (1910—1911). Bio je glavni urednik Behara (8. tečaj), radio je u redakciji Sarajevskog Lista, zatim Bisera, i uređivao je Muslimansku Biblioteku. Mobilizovan 1914, vratio se u Tešanj bolestan 1915, i tu je umro. Prva mu je pjesma izašla u Bosanskoj Vili (1900). Saradivao je u različitim časopisima i mnogo je prevodio s orijentalnih jezika. U Mostaru izišla mu je knjiga Pjesme (1914).

Literatura: D. Prohaska, Pregled savremene hrvatsko-srpske književnosti (1921, 275). *B. V.*

ĆEKLIĆI, pleme u katunskoj nahiji, u Crnoj Gori, između Bjelica, Njeguša i Bože. Ime im je po Sv. Tekli. Pleme ima 10 manjih sela. Zemljište plemena je krasko, vrlo oskudno rodnom zemljom i vodom. U Ć. su poznatija bratstva Ramadanovići, Matanovići i Kaluđerovići. Slave Ilin-dan. — U historijskim podatcima se Ć. spominju u početku 15 vijeka. Po jednoj predaji nekada su Ć. stanovali u dolini Zete, kod Danilovog grada, gdje i sad postoji crkva Sv. Tekle. *P. Š.*

ĆELA. V. Petković Petar.

ĆELA STEVAN NEDIĆ, četnički vojvoda (Strugovo, bitoljski okrug — 1923, Strugovo). Ć. je jedan od naših najboljih vojvoda i veliki junak. U prvo vrijeme četovao je s Bugarima i kao bugarski četnik učestvovao je u Ilindanskom ustanku 1903. Poslije propasti toga ustanka, kad je otpočela naša četnička akcija, Ć. je prešao na našu stranu. S vojvodama Gligorom i Babunskim učestvovao je u gotovo svima borbama, koje su vođene s desne strane Vardara. U ratovima 1912—1918 bio je aktivan borac, a poslije oslobođenja postao predsjednik općine u svome selu. Na tome položaju poginuo je 1923, ubijen od jednog bugarskog agenta. *M. M.*

ĆELE KULA. Ć. K. su podigli Turci na drumu u neposrednoj blizini Niša, i tu su poređali u 57 redova lubanje izginulih Srba u borbi na Kamenici (1809). *B. D.*

ĆELOVIĆ LUKA, predsjednik Beogradske Zadruge, nacionalni radnik i veliki prosvjetni dobrotvor (18/10 1854, Pridvorica, kod Trebinja). Osnovnu školu učio je u Trebinju, Banjoj Luci i Brčkom. To mu je bilo sve školovanje. 1872 morao je napustiti Bosnu i došao je u Beograd svome zemljaku, arhimandritu Nićiforu Dučiću, koji ga je dao kao šegrta u tadašnju poznatu radnju Radosavljevića i Ignjatijevića. 1875 Ć. je učestvovao kao dobrovoljac u Hercegovini. Iduće godine učestvovao je u srpsko-turskom ratu. 1880 Ć. je otpočeo samostalnu trgovinu sa zemaljskim proizvodima (šljive, žito i druga hrana), uz potporu svojih zemljaka, poznatih trgovaca Krsmanovića i Paranosa. U jesen 1882 osnovana je Beogradska Zadruga za međusobno pomaganje i štednju, kao zavod manjih ljudi, s neznatnim udjelima i malim kapitalom. 1899 izabran je Ć. za predsjednika upravnog odbora Beogradske Zadruge, na kome je položaju i danas. Jedva pismen, samouk, Ć. je napornim trudom od Beogradske Zadruge načinio jedan od najjačih i najsolidnijih naših novčanih zavoda i industrijskih poduzeća. — Pored toga Ć. je stigao da djeluje i u važnim narodnim poslovima. Vrlo čuvaran i škrt za sebe lično, Ć. nije žalio novaca, kad se ticalo opće stvari. Ć. i Dr. Gođevac počeli su opremati čete i slati ih u Staru Srbiju. Bugarski komitet uočio je svu opasnost takvoga rada za bugarske ciljeve i osudio je Ć., kao i Dr. Gođevca, na smrt. Ali poslani atentatori nisu uspjeli stići do Beograda. Poslije 29/5 1903 Ć.

Digitized by Google

i Dr. Goševcu prišao je i đeneral Jovan Atanacković kao vođa mladih oficira, koji su izvršili promjenu na prijestolu. Tako je obrazovan i formalno središnji komitetski odbor, u čijem su akcionom dijelu Ć. i Dr. Goševac ostali sve do oslobođenja Stare Srbije i Makedonije. Da nije bilo Ć., priznaje Dr. Goševac, glavni pokretač ideje o četničkoj akciji, od cijelog tog posla ne bi bilo ništa, jer je on sam davao po 40.000 do 50.000 dinara godišnje za opremu četa. — Ć. je sve svoje imanje oporučno ostavio beogradskome univerzitetu, izuzimajući male legate rodbini. Ovo nasljedstvo iznosi preko 50 milijuna dinara.

M. Milenović.

ĆEMALOVIĆ SMAIL-AGA, predsjednik mostarske općine (23/11 1884, Mostar). Osnovnu i trgovačku školu svršio je u Mostaru, a trgovačku akademiju u Grazu. 1906 pokrenuo je opozicioni list Musavat, koji je pod njegovim uredništvom izlazio do 1909. Zbog jednog članka u Musavatu bio je osuđen na 6 mjeseci teške tamnice u okovima. U tom članku tražio je Ć., da se vojnici ne zaklinju Franji Josipu, jer je suveren Bosne sultan. Kad je Musavat prenesen u Sarajevo i kad su se vođe pokreta za muslimansku vjersko-prosvjetnu autonomiju približili vladi, Ć. je ostavio Musavat i pokrenuo list Srpska Omladina, a poslije toga, u društvu s Osmanom Đikićem, Samoupravu. 2/8 1914 zatvoren je u Rogaškoj Slatini i odveden u Graz. Iz Graza je preveden u Mostar u vojni zatvor kao talac, pa je interniran u Aradu, gdje je ostao do 1916.

O. H.

ĆEMER. 1. Muški širok pojas od kože. Ć. ima pregradice za čuvanje novca i drugih stvari. Nosi se po Vojvodini, Timoku i Krajini. Mahom ga nose Rumunji.

2. Veliki srebrn ženski pojas, sastavljen iz više ploča, sprijeda bogato ukrašen. Nosi se u Crnoj Gori.

N. Z.

ĆEMOVSKO POLJE, u Crnoj Gori, na prostranoj ravnici Zete, između rijeke Morače-Cijevne (Zem) i rječice Ribnice, sa sjeveroistoka ograničeno Kakaričkom Gorom (Bojčin 240 m, Vojno 234 m). Ć. P. vrlo je ravno, nagnuto od sjeveroistoka (46 m) k jugozapadu (10 m), a s ravnice se izdižu 3 humka: Ljubović 112 m, Zelenika 166 m i Srpski. Polje je dugačko 11 km, široko do 7 km, a površina mu je 55·5 km². Nazvano je po arnautskom imenu rijeke Cijevne.

P. V.

ĆEPULIĆ AVELIN, sudac i političar (1820, Bakar — 10/12 1866, Rijeka). Svršivši pravne nauke, stupio je najprije u službu kod magistrata u Bakru, pa je prešao u sudsku službu, kao prisjednik sudbenoga stola na Rijeci. U istom je položaju služio još u Varaždinu i Zagrebu, i najposlije opet na Rijeci, pa je u tom položaju i umro, ma da je važio kao jedan od najumnijih pravnika u zemlji i najsavjesnijih sudaca. — Ć. se javlja na publicističkom polju 1848, pišući u Narodnim Novinama i Slavenskom Jugu aktuelne političke članke. Bakrani su ga izabrali i za poslanika na hrvatski sabor 1848, gdje se istakao osobitim govorničkim darom. Poslije povratka ustava učestvovao je Ć. u banskoj konferenciji, koju je sazvao ban Šokčević, pa je u toj konferenciji vršio dužnost bilježnika. Poslije februarskoga patenta i Schmerlingovih centralizatorskih težnja zauzeo je Ć. oštar opozicionalni stav. U županijskim skupštinama i u Pozoru razvijao je Ć. svoje nazore o štetnosti patenta za Hrvatsku, zagovarajući ravnopravan savez s Ugarskom i strogo ustavno uređenje Hrvatske. Članci u Pozoru, pisani u tom duhu, nose naslov: Ispod Hreljin-grada (1861). Iste godine napisao je Ć. i niz članaka u Pozoru pod naslovom: Političke misli, u kojima razlaže razna aktuelna pitanja domaće politike. Poslije septembarskog manifesta Franje Josipa I., kojim je povukao februarski patent, postao je Ć. protivnik Pozoraša, a saradnik organa samostalaca, Domobrana i Vončininog Svijeta. U saboru 1865 branio je i program samostalne stranke.

Literatura: Vončina, Avelin Čepulić (Zatočnik, 1869, br. 88, 89, 92); Jubilarni broj Obzora, 1910.

M. Prelog.

ĆIĆI (ANTROPOLOGIJA). U jezičnom pogledu Ć. su Hrvati sjeverozapadne Istre (do granice vojvodstva kranjskog), no prvobitno je pod tim imenom trebalo razumjeti romanske Vlahe, koji su se doselili s istočne strane Jadrana.

Ugo Vram proučio je 58 muškaraca i 28 žena sa sela: Mune, Žejane, Golac, Poljane i Šapjane, koja leže u podgradskom srezu (Castelnuovo). Vlaški se donekle govori samo još u selu Žejane (38 Slovenaca, 174 Hrvata i 389 Rumunja). Osim toga ima u

Digitized by Google

Istri još romanskih Vlaha i u selima: Brdo (596 duša), Jesenovik (99) i Nova Vas (219) u plominskoj općini (Fianona) labinskog sreza (Albona). Svega je bilo u Istri 1900 godine: 1.311 romanskih vlaha, koji su svi govorili i hrvatski, odnosno slovenački. Ć. su po većini hameprozopni brahikefali sa sfenoidnim ili platicefalnim oblikom moždanske lubanje i uglavnom ovoidnim licem. Prosječna visina uzrasta je kod muškaraca 1.677 mm, kod žena 1.566 mm. Kosa je obično kestenjave, rjeđe plave ili crne boje. Boja očne iride isto je u većini kestenjava.

Literatura: W. Urbas, Die Tschitscherei und die Tschitschen (Zeitschrift des deutschen u. österr. Alpenvereins, 1884); U. G. Vram, Sui alcuni caratteri antropologici dei Cicci (Bolletino della Società Adriatica di Scienze naturali, 203—223, 1903).

N. Županić.

ĆILIM (od turske riječi kilim ili kelim), naziv u širem značenju za vuneni sag, pravljen na tkalačkom stanu uopće, a u užem značenju samo onakav Ć., koji je »klečan«, t. j. tako rađen, da mu je potka samo prstima nametana na osnovu, na način, kako se rade ćilimi, na pr. iz maloazijskog mjesta Karamani, iz Pirota i t. d., u Đakovštini zvan »prstaš«. Sve drugo, bilo rađeno samo čunkom, daskom ili s iglom, bilo uz to i s golim prstima nosi naziv: ponjavac, čaršav, stojnik, velenac, šarenica, ćilimaš, biljac, kićeni biljac ili biljac bičaš, čupavac ili ponjavac kićenik, mutap i t. d. Pojedini od ovih naziva (na pr. šarenica, stojnik, čaršav, biljac, ćebe, ponjavac) imaju samo kolektivno značenje, pa se pod njih supsumiraju Ć. razne izrade, dok pojedini označuju stalnu tehničku vrstu, kao na pr.: ćilimaš je Ć., u kome prevladuje klečana radnja, ali je djelomice i pretkivan i na daske rađen; čupavac je Ć., kome se potka provlači preko šipke, na način fabrikacije pliša i baršuna, pa tako nastaju na gornjoj strani na gusto poređane petljice, što mu daje čupav izgled; biljac bičaš je za Liku tipičan dugodlaki Ć., kome su kite od bičeva (dugih vunenih vlakanaca) prstima zafrkivane u žice od osnove, a pretkivanom potkom učvršćene, a koji poslije toga dolazi u stupu na valjanje; mutap je Ć. za pokrivanje konja, od vune i kostrijeti, a osnovne niti su dvostruke i frkane, dok je potka jednostruka i t. d.

Svi su Ć. iz Hrvatske i Slavonije bez razlike rađeni na tkalačkom stanu, na kojem je osnova položena vodoravno, dok u Dalmaciji i Žumberku imaju za ćilimske poslove i uspravne tkalačke stanove. Zbog uskosti tkalačkog stana tkaju se Ć. u dvije a i tri jednake pole, pa se šivanjem sastavljaju. Treba da bude veoma vješta tkalja, da se šare na tim polama mogu tačno jedna na drugu nadovezati. U toj tehničkoj teškoći leži jedan od glavnih razloga čestom estetskom nedostatku.

Ć. tku isključivo žene. Ćilimi se prave u Dalmatinskoj Zagori, Bukovici, Lici i Krbavi, Banovini, moslavačkim i bjelovarskim brdima, gorovitoj Slavoniji i Srijemu. Primorje i krajevi, u kojima žive kajkavci, ne poznaju ćilimarski rad. Kvalitetom su najbolji dalmatinski i lički ćilimi, jer su gušće i čvršće rađeni od slavonskih i srijemskih, koji zbog većih šara imaju i većih rupa duž osnovnih niti, ali su svojim koloritom vedriji.

Šare odgovaraju uglavnom opće poznatim šarama ponajviše geometrijskih oblika (na pr. kuke, četvorolist uspravni i kosi, trougli, stepenice i razne kombinacije ovih primitivnih ornamentalnih elemenata), koji izviru iz tehnike ćilimskog rada, pa su i stilski zato besprikorni. No u istočnoj Slavoniji i Srijemu uneseni su u novije doba iz Bačke zajedno s anilinskim bojama moderniji neukusni motivi cvijeća, leptirova, veza i t. d., a iz Srbije motivi pirotskih ćilima.

Ć. je najveći ukras svakog doma, a upotrebljava se naročito u svečanim prilikama za kićenje zidova soba, pokućstva i prozora, za pokrivanje sjedala na kolima, kojima se mlada vozi na vjenčanje i u dom mladenčev, na njemu mora udavača da se oblači prije nego pođe na vjenčanje, na njemu kleče žene u crkvi i t. d.

Osim samih ćilima u užem smislu izrađuju se istom tehnikom torbe i torbaci za muško i žensko, ženske pregače, bisage, zobnice za konje, vreće i slično.

Literatura: Jubilarna izložba u Zagrebu 1891. Priredio Janko Ibler (Članak M. Cepelića); Hefele, Naši domaći obrti (1896); Cepelić, Narodno tkivo i vezivo. Spomen-cvijeće iz Hrv. i Slov. dubrava (1900); Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Izdaje Jugosl. Akad., 2, O. Lovretić; Ć. Truhelka, Domaća tekstilna industrija u Bosni i Hercegovini (Školski Vjesnik za Bosnu i Hercegovinu, 1899); Bruck-Auffenberg, Dalmatien und seine Volkskunst (1911).

V. Tkalčić.

Digitized by Google

ĆILIMAČA, vunena pregača sa ćilimarskim šarama. Nosi se u okolini Beograda. *N. Z.*

ĆILIMARSTVO U STAROJ SRBIJI I MAKEDONIJI. I u Staroj Srbiji i u Makedoniji kao i u ostalim našim stočarskim krajevima razvijena je domaća radinost, izrada ćilima. U bitoljskoj oblasti rade se razne vrste ćilima, čupavci i ponjave, od vunene tkanine, bez naročitih kombinovanih šara, mahom u prugama, a zastupane su crvena, žuta, crna i bijela boja. Cincarke izrađuju naročito lijepe ćilime, mahom u dvije boje: trula višnja i crna. U okolini Galičnika i Debra ćilimi su slični bitoljskim, prugasti sa zagasito crvenom i crnom bojom. To su upravo prostirske-ponjave. U Metohiji izrađuju veće i manje ćilime, s raznobojnim cik-cak šarama; svi su jednog i istog obrasca s malo varijacija u bojama. Arnautke u okolini Đakovice, Prizrena i Peći izrađuju ćilime-čupavce, koji nisu ni ukusno i lijepo urađeni, ni s lijepo kombinovanim bojama, i rijetko se može naići na koji lijep primjerak. Po većim mjestima, kao u Skoplju, Bitolju, Prištini mnogo se prodavalo tvorničkih ćilima, mahom donesenih iz Carigrada i Soluna, a prodavani su pod imenom perzijskih i anadolskih ćilima. Kod muslimana, koji su bili u tješnjim vezama s Istokom, viđaju se pravi perzijski ćilimi, zatim Širvan, Buhara, Smirna i t. d. (V. Pirotsko Ć.). *N. Z.*

ĆIPIKO IVO, književnik, pripovjedač (1869, Kaštel Novi — 23/9 1923, Kaštel Novi). Svršivši poslije osnovnih i srednjih škola u svome kraju šumarsku akademiju, Ć. je služio kao šumarski činovnik na ostrvu Hvaru, na Braču, u Splitu i u Dubrovniku, a 1912 prešao je u Srbiju, gdje je primio službu kao sreski šumar u Pinosavi, kod Beograda, i u Đevđeliji. Povlačio se sa srpskom vojskom i živio je u Solunu do kraja 1918. Tada je prešao u Beograd, gdje je živio kao inspektor Ministarstva Šuma i Ruda, do pred svoju smrt. — Ć. je počeo pisati pod utiskom srpske seljačke idilične pripovijetke osamdesetih godina 19 vijeka, ali je opisivao skoro isključivo ljude i prilike iz rodnoga kraja, unoseći u našu pripovijetku naročite temperamentne opise mora i primorja i osobene probleme o sukobima strasnih naravi s konvencijama. Prvu knjigu pripovijedaka izdao je 1899 latinicom, Primorske duše; zatim su dolazile ove zbirke: S jadranskih obala (1900), Sa ostrva (1903), Kraj mora (1912). 1914 objavio je svoj prvi roman, Za kruhom, 1909 drugi roman, Pauci. 1910 napisao je kazališni komad Na granici. Za vrijeme svoga boravka u Srbiji napisao je nekoliko još neskupljenih pripovijedaka i dva sveska pjesničkih bilježaka iz ratova: Utisci iz rata (1912, 1914), i Sa solunskog fronta (1919).

Literatura: J. Skerlić, Pisci i knjige, 1; B. Lazarević, Impresije iz književnosti. *V. Petrović.*

ĆIRIĆ IRINEJ DR., episkop novosadsko-bački i crkveni pisac (1/5 1884, Srijemski Karlovci). Srednju školu svršio je u Novom Sadu, duhovnu akademiju u Moskvi, a filozofski fakultet u Beču, gdje je i promoviran za doktora. Zamonašio se u Hopovu 1908 i primljen je u patrijaraški dvor za đakona. 1909 bio je patrijaraški bibliotekar u Srijemskim Karlovcima, a zatim, do 1919, profesor karlovačke bogoslovije. 1919—1922 bio je episkop timočki, a od 1922 je episkop bački. — Glavni su mu radovi na književnom polju iz područja isagoško-egzegetskog: Psalmi iz časoslovca, Knjiga proroka Amosa, Parimije. Knjiga proroka Zaharije i Uvod u knjigu o Sudijama. Radovi su mu štampani u Bogoslovskom Glasniku i Biblische Zeitschrift-u. Popularno-bogoslovske i crkveno-publicističke članke objavljivao je u beogradskom Novom Listu i zagrebačkoj Novoj Evropi, a beletrističke u Brankovu Kolu i Bosanskoj Vili. *R. G.*

ĆIRIĆ ISIDOR (24/2 1844, Stari Sivac, Bačka — 2/12 1893, Srijemski Karlovci). Gimnaziju je svršio u Vinkovcima i Budimu, a pravo u Pešti, 1872 postao je srpski narodni i crkveni tajnik i u tome je svojstvu i umro. Bavio se i književnošću, te je saradivao u Danici, Vili i Matici. *D. P.*

ĆIRIL I METODIJE, braća, sinovi visokog bizantskog činovnika u Solunu (Konstantin, monaško ime Ćiril, 826 ili 827; Metodije je znatno stariji). Ne može se dokazati, da su Ć. i M. bili slovenskoga podrijetla, ali je sigurno, da su već od mladosti dobro poznavali slovenski dijalekt, koji se govorio u Solunu i okolini. M. je zbog pravničkih i vojničkih sposobnosti postao upravitelj neke slovenske bizantske pokrajine (u Makedoniji?). Napustivši državnu službu, otišao je u manastir na gori Olimpu u Maloj Aziji (kod Bruse). K. je

Digitized by Google

poslije očeve smrti (841), posredovanjem rođaka Teoktista, logoteta (kancelara) i regentkinje Teodore (za maloljetnog Mihajla), odgojen na carskom dvoru u Carigradu, i učio je kod prvih naučnjaka onoga doba, među njima i kod Fotija. Zaređen za svećenika, bio je kratko vrijeme patrijaršijski bibliotekar u crkvi Sv. Sofije, a zatim profesor filozofije. Zbog toga (i zbog velike učenosti) se u spomenicama stalno naziva filozof. 855 Ć. je učestvovao u bizantskom carskom poslanstvu kod saracenskog kalifa u Bagdadu, gdje je imao vjerske dispute s muslimanskim Saracenima. Po povratku iz Bagdada Ć. je otišao bratu M. u manastir na Olimpu. Oko 860 poslao je bizantski car Mihajlo (842—867) obojicu u vjerskoj i diplomatskoj misiji Kozarima (Hazari u južnoj Rusiji). Na tom putu u Hersonu našao je Ć. moći Sv. Klementa, episkopa rimskog (88—97). Kod Kozara je Ć. oštroumno disputovao sa židovskim misionarima. Poslije povratka Ć. je ostao u Carigradu, kod crkve Sv. Apostola, a M. je postao glavarom manastira Polihrona na azijskoj obali Mramornog Mora kod Kizika.

U Carigradu su cijenili misionarske sposobnosti Ć. i M. Poznato je bilo, da oni kao i »svi Solunjani dobro govore slovenski«. Ovo mišljenje o njima doprlo je i do Slovena izvan Bizanta. Moravski knez Rastislav (846—870), sporazumno sa svojim nećakom Svetopolkom (849), knezom njitranskim, u brizi za političku nezavisnost prema njemačkoj (franačkoj) državi, želio je, da crkvu uredi nezavisno od njemačkih biskupa i misionara. Zato je Rastislav 862 poslao u Carigrad caru Mihajlu poslanstvo s molbom, da Moravcima pošalje misionare vješte slovenskom jeziku. Car Mihajlo je poslao Ć. i M. Prije polaska (863), Ć. je sastavio slovensku azbuku i preveo je nekoliko evanđelskih čtenija i liturgijskih tekstova.

U Moravskoj su Ć. i M. propovijedali kršćansku vjeru na slovenskom jeziku, okupljali su učenike i nastavljali prijevod Sv. Pisma i liturgijskih knjiga. Poslije tri i po godine Ć. i M. su, na poziv pape Nikole I. († 3/11 867), a i po svojoj želji, radi uređenja svog misionarskog rada, otputovali u Rim. Usput su se Ć. i M. zadržali više mjeseci kod panonskog kneza Kocelja, koji je zavolio slovensku knjigu. U Mlecima su imali bogoslovne prepirke sa svećenicima akvilejskog patrijarhata zbog slovenske liturgije. U Rim su došli za vrijeme pape Hadrijana II. (14/12 867—872), krajem 867 ili početkom 868, noseći moći Sv. Klementa, kojima su zadobili simpatije pape i Rimljana. Papa je blagoslovio slovenske crkvene knjige i potvrdio slovensku liturgiju. U korizmi (u martu) 868 su M. (do tada je bio samo đakon) i nekoliko učenika zaređeni za svećenike. Umoran i bolešljiv, Ć. je krajem 868 stupio u grčki manastir u Rimu i primio manastirsko ime Ćiril. 14/2 869 Ć. je umro i sahranjen je u crkvi Sv. Klementa u Rimu. Rimljani su ga odmah poslije smrti slavili kao sveca i na grob su naslikali njegovu sliku, koja je do sada sačuvana. Moći Sv. Ć. su bile početkom 12 vijeka prenesene u novu crkvu Sv. Klementa, sazidanu na ruševinama stare crkve. 1798 francuski vojnici su crkvu Sv. Klementa upotrijebili za kasarnu i opljačkali je; tada su propale i moći Sv. Ćirila; manji dijelovi moćiju sačuvani su u Pragu (crkva Sv. Vida), Olomucu, Brnu i Velehradu.

M. je sredinom 869 došao u Panoniju, a panonski knez Kocelj ga je poslao u Rim s prijedlogom, da ga papa posveti za panonskog (srijemskog) biskupa. Papa je M. postavio za panonskoga nadbiskupa, s vlašću nad Panonijom i Moravskom, i za apostolskog legata za širenje kršćanstva među Slovenima. Time su papa i M. došli u sukob s franačkom državom i s pasavskim biskupom, koji je do tada vršio crkvenu vlast nad Moravskom, i sa salzburškim nadbiskupom, koji je vršio vlast u Panoniji. Kad se M. vratio u Moravsku (870), njitranski knez Svetopolk zarobio je prevarom kneza Rastislava i predao ga Nijemcima, koji su ga oslijepili i zatvorili u neki njemački manastir. S pomoću Svetopolka Franci su osvojili Moravsku, zarobili M. i predali ga sudu četvorice njemačkih (bavarskih) biskupa. Oni su sa M. grubo postupali i dvije i po godine držali ga u zatvoru. U septembru 873, po zapovijesti pape Ivana VIII. (872 do 882), oni su ga oslobodili, a papa je njemačke biskupe, zbog takvog postupka sa M., kaznio s privremenom zabranom vršenja biskupske vlasti.

U to vrijeme su Moravljani istjerali njemačke svećenike i zamolili papu, da im pošalje nadbiskupa M. M. je s velikim uspjehom radio u Moravskoj. Njemački svećenici su neprestano rovali protiv M. Tužili su ga, da bez papine dozvole služi misu na slovenskom jeziku i širi herezu protiv

Digitized by Google

nauke o izlaženju Sv. Duha od Oca i Sina (protiv filioque). Svetopolk je htio da izbjegne crkvene konflikte s Nijemcima. Svoju državu želio je postaviti pod pokroviteljstvo pape, da bi se lakše branio od franačke države, koja je crkvu i papu iskorišćivala u imperijalističke svrhe, pa je zato zamolio papu (879), da ispita Metodijevo učenje i da riješi pitanje slovenske liturgije. Ivan VIII. pozvao je M. u Rim na odgovornost. M. je u Rimu (880) dokazao svoju pravovjernost i vratio se u Moravsku s papinskim pismom, u kome se potvrđuje njegova pravovjernost i dozvoljava slovenska liturgija. U istom pismu papa javlja Svetopolku, da je za biskupa u Nitri rukopoložio Nijemca Wichinga, kako je to Svetopolk predložio, da bi uklonio konflikt s njemačkim svećenstvom i vlastelom svoje države. Wichinga je papa potčinio M., ali Wiching nije slušao M., nego je protiv njega rovao klevetama, a vjerojatno i falzifikacijom papinskih pisama.

M. je 882 putovao u Carigrad caru Vasiliju I. (867—886). Car je pohvalio M. učenje (misionarsku metodu, slovensku liturgiju) i zadržao dva njegova učenika sa slovenskim knjigama. Time je slovenskoj liturgiji bio otvoren put među Slovene u bizantskom carstvu. 884 M. je preveo Sv. Pismo Starog Zavjeta, osim knjige Makabeja (i osim već prevedenog psaltira), nomokanon i izbor djela Sv. Otaca. Ove knjige je M. već prije, bar djelomično, bio preveo, a 884 je, s pomoću dva brzopisca, prijevode konačno redigirao i prepisao. 6/4 885 M. je umro i sahranjen je u svojoj stolnoj crkvi (na Velehradu) u Moravskoj.

Poslije M. smrti njemačka je stranka obnovila silnu borbu protiv M. učenika i postigla je, da papa Stjepan V. (885—891) zabrani slovensku liturgiju. Svetopolk nije bio sklon ni slovenskoj liturgiji ni M. učenicima. Njemačka stranka je M. učenike nasiljem njemačkih vojnika mučila i istjerala, i oni su pobjegli u južne slovenske zemlje.

Ć. i M. su svojom apostolskom revnošću, neobičnom učenošću i životom postigli vanredne uspjehe, koje njihovi učenici nisu bili kadri održati. Ć. je bio naučnjak, velik bogoslov, filološki talent s tada neobičnim znanjem jezika, bio je lični prijatelj Fotija, a obojica su bili bizantski patriote i odani caru Mihajlu. U bogoslovskim i crkvenim pitanjima bili su pristalice monaha, protivnika patrijarha Fotija (858—867; 878—886). U Carigradu nisu učestvovali u tadašnjoj crkvenoj borbi. Kao slovenski apostoli vjerno su čuvali istočne tradicije, na pr. u pitanju nicejsko-carigradskog simbola (filioque). U pitanju crkvenog ustava bili su u duhu istočnih monaških tradicija za jedinstvo s Rimom, o čemu svjedoči njihov rad i tragovi njihove teologije u staroslovenskim spomenicima. Stvarajući slovensku liturgiju i crkvenu organizaciju, radili su u duhu kršćanskog univerzalizma, a protiv ondašnjeg bizantskog i zapadnog shvaćanja; ponizni i miroljubivi Ć. i M. su u tome pokazali veliku originalnost i borbenu energiju.

Istočni i zapadni Sloveni ih slave kao svoje apostole. Istočna (11/5) i zapadna (5/7) crkva ih poštuje kao svece. Papa Lav XIII. naredio je 1880 kult Ć. i M. za cijelu katoličku crkvu. U našoj državi njihov dan je državni praznik.

Ć. i M. su preveli (863—867) evanđelje, djela apostola (ostale knjige novog zavjeta i liturgička čtenija starog zavjeta, pariminik). Evanđelje i djela apostolska su preveli po aleksandrijskoj, a ne po carigradskoj (Lukijanovoj) grčkoj recenziji. Prijevod je vanredno vjeran i jasan i svjedoči o velikom bogoslovskom znanju i dobrom poznavanju duha i tančina grčkog i slovenskog jezika.

Glavni izvor za historiju Ć. i M. je staroslovensko Žitije Konstantina i Žitije Metodija. Ova Žitija se obično zovu panonske legende (točnije panonsko-moravske). Ž. K. je bilo napisano uskoro poslije Ć. smrti, a Ž. M. odmah poslije M. smrti. Vjerojatno je, da je oboje pisao učenik Klement. Služio se podatcima M., grčkim zapiscima Ć. i M. i drugih. Historijska i bogoslovska analiza je dokazala veliku vjerodostojnost obaju Žitija. Latinska (rimska) legenda je zavisna od Ž. K., jer su obje crpile iz istih izvora. Važni su zapisci papinskog bibliotekara Anastazija, Ć. i M. savremenika. Još važnija su pisma Ivana VIII. U ondašnjih bizantskih pisaca nema traga o Ć. i M., što dokazuje, da savremeni Bizantinci nisu shvatili ni odobravali rad Ć. i M. među Slovenima.

Literatura: F. Pastrnek, Dějiny slovanských apostolů, Prag, 1902; V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (1913).

F. Grivec.

Digitized by Google

ĆIRILICA. V. u dodatku.

ĆIRILO-METODSKA NAKLADNA KNJIŽARA D. D. u Zagrebu. Osnovana je 1907 (osnivač L. Šimonić) sa svrhom podupiranja Družbe Sv. Ćirila i Metoda. Dioničko društvo postalo je 1919. Osim naklade bavi se svima knjižarskim poslovima. Ima veliki izbor stranih knjiga. Sadašnji je upravitelj i predsjednik L. Weis, koji je imao 1903—1919 svoju knjižaru u Bjelovaru. On je nanovo organizovao eksportni odjeljak za snabdjevanje provincijalnih knjižara domaćom i stranom knjigom.

P. V.

ĆOROVIĆ SVETOZAR, književnik, pripovjedač i dramski pisac (29/5 1875, Mostar — 1919, Mostar). Osnovnu i trgovačku školu svršio je u rodnom mjestu, po tome je preuzeo trgovinu svoga oca, ali je pored toga sistematski obrazovao sebe. Bio je jedan od osnivača mostarskog književnog lista Zora. Počeo je pisati veoma rano, već 1889, dječje i patriotske stihove u Golubu i Nevenu. Prvu knjigu dječjih pjesama, Poletarke, štampao je u Mostaru 1894. Potom je prešao na priču. 1895 štampao je Iz Mostara, 1896 Iz Hercegovine, 1896 Markov grijeh, Krvni mir, 1897 Razoreno gnijezdo. Iz moje domovine 1898 i Crtice, 1901. Od 1903 do 1919, s prekidom pet ratnih godina, napisao je 6 svezaka manjih pripovijedaka (U časovima odmora, Moji poznanici, Komšije), 4 sveska većih novela (Jarani, 1913, Divljan, 1913, U ćelijama, 1918, i Brđani, 1919), i tri romana (Ženidba Pere Karantana, 1905; Majčina sultanija, 1906; Stojan Mutikaša, 1918). Zatim dvije šaljive igre (Poremećen plan i Izdaje stan pod kiriju, 1899), četiri komada u jednom činu (On, Adembeg, Ptice u kavezu, Povratak), i dva komada u tri čina: Ajša i Zulumćar. Pred smrt je napisao još Beleške jednog taoca (1919) i Moral u našem društvu (1920). Ć. dolazi u red naših najplodnijih pisaca.

Literatura: Bogdan Popović, Jedan srpski pripovedač (Srpski Književni Glasnik, 3 (1901); Uroš Petrović, Ocena o zbirci U časovima odmora (Srpski Književni Glasnik, 9 (1903); Branko Lazarević, O komadima Povratku i Zulumćaru (Srpski Književni Glasnik, 33 (1912); R. Radulović, Dvadesetpetogodišnjica Svetozara Ćorovića (Letopis Matice Srpske, 297, 1914); I. Sekulić, Na grob Svetozaru Ćoroviću (Književni Jug, 4, 1919); Dr. G. Čremošnik, Svetozar Ćorović (Ljubljanski Zvon, 7, 1919).

V. Petrović.

ĆOROVIĆ VLADIMIR DR., profesor univerziteta (15/10 1885, Mostar). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Mostaru, univerzitet je slušao u Beču, gdje je 1908 promoviran za doktora filozofije. 1908/1909 proveo je radi studija u Münchenu, gdje je radio u seminaru bizantologa Karla Krumbachera, zatim u Parizu i Bologni, proučavajući u bibliotekama slovenske rukopise. 1909 mu je povjereno slovensko odjeljenje Zemaljskog Muzeja u Sarajevu i zavodska biblioteka. Tu je ostao u službi do 1914. Tada je, na početku Svjetskog Rata, kao tajnik Prosvjete zatvoren i optužen zbog državne izdaje. Iza čuvenog banjalučkog procesa osuđen je na 8 godina teške robije, ali je 4/11 1917 amnestiran. Onda je otišao u Zagreb i postao prvo urednik Književnog Juga, a potom je skupljao materijal o proganjanju Srba za vrijeme Svjetskog Rata. U jesen 1918 izabran je za člana Narodnog Vijeća u Zagrebu i tako je postao član Privremenog Narodnog Predstavništva u Beogradu. 1919 je izabran za vanrednog, a 1921 za redovnog profesora srpske historije na univerzitetu u Beogradu.

Ć. se ispočetka bavio pretežno literarnom historijom, osobito kritikom, i arheologijom. Kasnije je prelazio sve više u historiju i sve više usredsređivao svoj naučni interes na prošlosti, osobito Bosne i Hercegovine. — Glavniji su mu radovi: Der Dialekt von Mostar (Archiv für slav. Phil., 29, 1908); Utjecaj i odnošaj između starih grčkih i srpskih zapisa i natpisa (Glas, 84, 1910); Mehmed-beg Kapetanović (Zur Kunde der Balkanhalbinsel, III, 1, 1911); Lukijan Mušicki (Ljetopis, 267—283, 1911); Hercegovački manastiri: I. Trebinjski manastir (Tvrdoš); II. Duži (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 23—24, 1911—1912); III. Zavala (Starinar, 1913); Pokreti i dela (1921); Ban Kulin (Godišnjica, 34, 1921); Ljubomir Kovačević (Godišnjica, 34, 1921); Domentijan i Danilo (Prilozi, I, 1921); Luka Vukalović (1923); Srebrnica za vlade despota Stefana Lazarevića (Prilozi, II. 1922); Odnošaji između Crnogoraca i Albanije u početku 18 vijeka (Arhiv za arbansku starinu, jezik i etnologiju, I, 1923).

N. Radojčić.

ĆOTINA RIJEKA, rijeka u Staroj Srbiji, desna pritoka Drine. Izvorište joj je pod Crnim vrhom (Račevo

Digitized by Google

brdo 1.132 m, Vranac 1.380 m) i Stožerom (1.650 m); odatle teku rječice Kozica i Vrulja, čiji je stav kod sela Govedе. Do Plevlja Ć. teče k sjeverozapadu, zatim zapadno-sjeverozapadno u vrlo nepravilnom vijugavom toku; uliva se kod varošice Foče, u Bosni. Dužina toka je 106 km, a površina sliva 1.327 km². *P. V.*

ĆUKA JAKOV DR., književnik (15/7 1868, Zaglava, selo na Debelom otoku, kod Zadra). Svršio je gimnaziju (talijansku) i bogosloviju u Zadru. Nastavio je nauke i doktorirao u Rimu. U Zadru je služio kao kapelan i biskupski tajnik, pa kao katiheta na talijanskoj gimnaziji, a najzad je postao kanonikom zadarske stolne crkve u Splitu. — Ć. se počeo javljati kao književni kritičar u Narodnom Listu (1887). Veći dio njegovog kritičarskog rada izišao je u zadarskoj Iskri (1891 do 1893), Tresićevu Novome Vijeku (1897—1899), koji je kao Matičin tajnik sam pokrenuo. Pored toga sarađivao je u svim većim hrvatskim časopisima (Prosvjeta, Vijenac, Nada, Život). Ć. je zahvatao široko područje književne kritike: on prati nova djela hrvatskih pisaca od 1887 do 1903 kao najaktueluiji naš kritičar ovoga vremena; proučava djela starijih pisaca; piše studije iz teorije književnosti i napokon studije iz modernih evropskih književnosti, naročito talijanske i francuske. Kao kritičar Ć. je devedesetih godina prošloga vijeka po kulturi i teoretskoj spremi bio prvi hrvatski kritičar. Kod njega se osjeća utjecaj Sainte-Beuve-a, zatim H. Tena, i najzad Brunetièr-ov. U borbi »starih« i »mladih« zauzeo je Ć. posredno stanovište između jedne i druge struje. Sarađivao je i u talijanskim časopisima. Otkad je postao kanonik stolne crkve u Zadru (1903), potpuno je prestao pisati, a javno iznesenu tvrdnju, da je to kao uslov tražila crkvena vlast, nije demantirao. Svoje radove potpisivao je pseudonimom Jakša Čedomil.

Literatura: A. Petrović, Čedomil Jakša (Treće studije i portreti, 1917). *B. Vodnik.*

ĆUKOVIĆ DRAGUTIN, književnik-izdavač u Beogradu (1873, Velika Pčelica, moravski okrug). Poslije svršene osnovne škole u mjestu rođenja Ć. je 1888 otišao u Kragujevac, gdje je stupio za trgovačkog pomoćnika. Po dolasku u Beograd proveo je 7 godina u knjižari M. Đorića, a 10/11 1899 osnovao je knjižaru Rajković i Ćuković. Izdavački rad počeo je knjižicom Školsko Zvonce, a kasnije je izdavao udžbenike, poučne, zabavne i dječje knjige. Za vrijeme austrijske okupacije Beograda 1915 knjižara je opljačkana, a Ć. je bio interniran. Knjižaru je obnovio 1919, a 1921 izabralo ga je Knjižarsko Udruženje jednoglasno za svoga predsjednika. *U. Dž.*

ĆULAV, mala plitka pletena kapica, koja se nosila u Srbiji preko tjemena, a u doba, kad su bili uobičajeni perčini. Preko ćulava stavljao se fes ili druga koja kapa. *N. Z.*

ĆULTAR, praznička pregača naročitog oblika i bogatog ukrasa. Nosi se u okolini Bitolja. *N. Z.*

ĆUPRIJA, varoš u Srbiji (glavno mjesto moravske oblasti). Ima ispod 5.000 stanovnika. Nalazi se na rijeci Ravanici i njenom ušću u Moravu. Sjedište je župana. Ima gimnaziju, prvostepeni sud, poštu. U blizini Ć. je državno dobro Dobričevo (državna konjušnica).

Današnja Ć. osnovana je na razvalinama staroga rimskoga grada Herreum Margi, koji je bio velika i važna trgovačka varoš, kao i oružnica za cio taj kraj. U srednjem vijeku ovo se naselje zvalo H. Planum, od čega je došao i srpski naziv Ravno. Krstaši ga spominju pod imenom Rabnela ili Ravnela i u njemu je Fridrik Barbarosa bio lijepo dočekan od Srba. Kod Ravna je bio najvažniji prijelaz na Moravi i tu su Rimljani sagradili most. Na ruševinama ovoga mosta kasnije su (1660) podigli Turci »jak drveni most«, a za njegovu odbranu podigli Morava-palanku ili Morava-hisar, na mjestu sredovječnog Ravna. Zbog ovoga mosta sredovječno Ravno počelo se zvati Ćuprijom i to ime je i do danas ostalo. — Ć. (odnosno Herreum Margi) bila je za vrijeme Rimljana najveća varoš Gornje Mezije, njene su »ulice išle na sve četiri strane«. Za vrijeme Rimljana ovdje su bile velike radionice oružja, tako velike, da su se iz nje oružjem snabdijevale sve vojničke posade u Gornjoj Meziji. I kasnije je ovo naselje bilo od velike strategijske važnosti i važno naselje na Carigradskom drumu, jer je tu bio glavni prijelaz na Moravi.

Literatura: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Erdeljanović i Nikolić, Trgovački centri i putevi; Karić, Srbija.

B. Drobnjaković.

Digitized by Google

ĆUPRIJSKA ŠTEDIONICA, Ćuprija. Osnovana je 1887. Kapital 200.000 (2.000 akcija po 100 din.).
N. S.

ĆUPRILI, V. Veles.

ĆUPRILIĆI, U 17 vijeku bila su iz porodice Ć. tri velika vezira, koji su imali znatan utjecaj na sudbinu evropske politike svoga vremena. Prvi je bio Muhamed (1585—1661), albanskog podrijetla, i ako roden u Maloj Aziji. Istakao se kao hrabar vojnik i namjesnik u Damasku. Veliki vezir bio je 1656—1661. Uspješno je ratovao protiv Mlečana za kretskoga rata, a osvojio je Sedmogradsku. — Naslijedio ga je sin Ahmed (1630—1676), kao veliki vezir 1661 do 1676. Dovršio je s pobjedom kretski rat 1669 i imao je vrlo jak utjecaj. Ušao je u intimne političke veze s Ljudevitom XIV., i bio je ogorčen protivnik Habsburgovaca. — Njegov brat, Mustafa, bio je veliki vezir 1689 do 1691. On je počeo uspješnu ofenzivu protiv austrijske vojske, koja je bila prodrla, pomagana od Srba, sve do Peći i Prizrena, i bacio je preko Dunava. Potučen je i poginuo je u bitci kod Slankamena, 19/8 1691. — Nećak Muhamedov bio je Husejin, beogradski zapovjednik i veliki vezir, 1697—1702. On je sklopio Karlovački Mir, 1699. — Istoj porodici pripadao je i Numan, koji je kratko vrijeme, 1710, bio veliki vezir, a 1714 sa silnom vojskom udario je na Crnu Goru i opustošio je. 1713—1714 i 1716—1717 bio je vezir u Bosni. On je sagradio banjalučku tvrđavu. Odlikovao se 1717, odbivši austrijski upad u Bosnu. Ahmed, bosanski vezir, 1751—1752, nije mogao obuzdati bosanske ajane i janjičarske sukobe, i bio je brzo smijenjen.
V. Ćorović.

ĆURĆE, kaputić od čohe ili sukna postavljen krznom. Nose ga muški i ženske u Srbiji i Crnoj Gori.
N. Z.

ĆURČIĆ STEVAN, novinar, načelnik Ministarstva Finansija u penziji (26/11 1850, Kać, Bačka). Svršio je prava u Beču. Bio je 33 godine sekretar i potpredsjednik srpskog Crvenog Krsta. Izdavao je književni list Srbadiju (u Beču 1874—77 i u Beogradu 1881—82) i političke listove: Beogradski Dnevnik, Narodni Dnevnik i Beogradske Novine. Ovaj posljednji izlazio je 1895—1913. Bio je 1877—1889 urednik službenih Srpskih Novina. Početkom osamdesetih godina osnovao je Ć. Srpsko Novinarsko Udruženje, i bio je najprije sekretar, a potom više godina predsjednik toga društva. Bio je i narodni i kraljev poslanik u Narodnoj Skupštini. U državnoj službi zauzimao je položaje: načelnika Ministarstva Finansija i upravnika državnih dugova. Otpušten je iz službe, jer je kao poslanik govorio protiv karlsbadskog aranžmana državnih dugova (1895). Po pozivu kneza Nikole I. radio je zakone za Crnu Goru, a najvažnije mu je djelo Ustav Crne Gore od 8/12 1905. Napisao je brošuru: Podižimo antrpote u Beogradu (1884) i štampao u zasebnu knjižicu svoje govore povodom generalne debate o konverziji državnih dugova (1895). Prevodio je s njemačkog pripovijetke za djecu.
J. P.

ĆURČIJA ĐORĐE, rodom iz Bosuta u Srijemu. Kao dijete prešao je u Srbiju i bio je najprije ćurčija u Krupnju, a poslije hajduk i najslavniji harambaša u drinskom kraju. Njega su zvali Ćurtom, a njegove momke Ćurtovcima. Nedisciplinovana hajdučka priroda, došao je u sukob s vojvodom Jakovom Nenadovićem i sa samim Karađorđem, i radi toga je ubijen augusta 1804.
V. Ć.

ĆURČINSTVO, V. Krznarstvo seljačko.

ĆURDICA, vrsta ženskog zubuna. Nosi se u Bosni.
N. Z.

ĆURDIJA, vrsta ženskog zubuna u Srbiji i Hercegovini. U Vojvodini se tako zove kratak kaput krznom postavljen.
N. Z.

ĆURDINA, vrsta ženskog zubuna. Nosi se na Kosovu.
N. Z.

ĆURLINE, selo kod Niša, s ruševinama jedne stare bazilikalne trobrodne crkve, iz doba prije 12 vijeka.
V. P-ć.

ĆUSTENDILSKA EPARHIJA, Današnji grad Ćustendil u jugozapadnoj Bugarskoj zvao se u srednjem vijeku Velbužd i bio je sjedište episkopije, koja se po njemu nazivala velbuždska, a kasnije i banjska, kolasijska i ćustendilska. Velbuždska episkopija spominje se 1018 među episkopijama ohridske arhiepiskopije, a obuhvatala je, pored Velbužda, i gradove: Sontesk, Germaniju, Terimer, Stob, Donji Sontesk i Razlog, dakle krajeve oko Gornje Strume i odatle na jugoistok, sve do izvora Meste. Iz doba kasnije bugarske i srpske vladavine nad Velbuždom nije poznato ništa o episkopiji u njemu, i ako je nesumnjivo,

Digitized by Google

da je postojala i imala sjedište u Banji velbuždskoj (Kalinik, episkop banjski, spominje se 1350), u kojoj je i Konstantin Dejanović imao svoju stolicu, pa su je po njemu i prozvali Turci Ćustendil (Konstantinova banja). Češće spomene o toj episkopiji sretamo tek u 16 vijeku (Romil, episkop banjski, 1532), a naročito otkad je obnovljena pećska patrijaršija (1557). Od toga doba, pored imena banjski, dolazi vrlo često i naziv kolasijski, po tadašnjem nazivu grada u blizini Banje, a zatim i kratovski i štipski, po mjestima, koja su u 17 i 18 vijeku potpadala pod tu episkopiju, i neko vrijeme služila kao sjedišta pojedinih ćustendilskih episkopa. Za sve vrijeme, dok je Ć. E. potpadala pod srpsku pećsku patrijaršiju, obuhvatala je ona sve krajeve od starog Velbužda i Radomira na jug, do Štipa i Radovišta, pa je tako gotovo neizmijenjeno ostalo i pod carigradskom patrijaršijom. — 1870 cijela Ć. E. došla je u sastav novoustanovljene bugarske egzarhije, ali je s osnivanjem bugarske kneževine razdijeljena 1878 na dva dijela. Južni dio, s Kratovom i Štipom, ostao je pod Turcima i sjedinjen je uglavnom sa skopljanskom egzarhijskom episkopijom, a sjeverni dio, sa Ćustedilom i Radomirom, postojao je kao nastavak stare episkopije do smrti zatečenog, pri diobi, na njoj episkopa (1884), a zatim je sjedinjen sa sofijskom episkopijom.

Za vrijeme potčinjenosti Ć. E. pećskoj patrijaršiji od 16 do 18 vijeka pominju se u izvorima ovi njeni episkopi: Visarion 1585, Makarije 1619, Ananije 1630, Josif 1642, Puspun(?) 1644, Mihajlo 1652—1660. Ananije 1666, Visarion 1690, Danilo 1700—1709, Jefrem 1712—1728, Atanasije 1732, Serapion 1757 i Gavrilo 1766. Te godine je ukinuta pećska patrijaršija i Ć. E. je došla pod vlast i utjecaj grčke carigradske patrijaršije, dok 1879 nije postala sastavni dio bugarske egzarhije. *R. Grujić.*

Digitized by Google

D

DABAR. 1. Župa u Južnoj Srbiji, u dolini Donjega Lima, između Prijepolja i Priboja, u užičkoj oblasti. D. je u planinskom predjelu, čija su važnija naselja duž Lima, na nižem i pitomijem zemljištu. Na Limu, kod ušća Uvca, apsolutna je visina oko 400 m. Župa je poznata iz srpskog sredovječnog doba, zvala se još Dabarska Župa, a protezala se niz Lim i do ušća u Drinu, poviše Višegrada, u Bosni.

Literatura: Petar Mrkonjić, Srednje Polimlje i Potarje (Naselja, 1, 1902, 258). *V. R.*

2. Sjedište episkopa, ustanovljeno je 1219 u manastiru Sv. Nikole, u Banji, kod Priboja (u Donjem Limu). 1327 bosanska vojska opljačkala je ovu episkopiju. Njenu crkvu su obnovili kralj Stevan Dečanski i episkop dabarski Nikola. U 16 vijeku spominju se dabarski mitropoliti. Patrijarh Antonije (1575) obnovio je crkvu. Pri kraju 16 i u početku 17 vijeka dabarska mitropolija pretopila se u bosansku (u 18 vijeku mitropoliti se zovu »dabrobosanski«), sa sjedištem u Sarajevu. U 13 vijeku bio je D. važno mjesto. Njegova se crkva spominje kao stanica trgovačkih karavana. U njoj se nalaze grob kneza Vojislava i članova porodice Voinovića. *V. P-ć.*

3. Rječica u Bosni, lijeva pritoka Sane. Izvire iz vrlo snažnog vrela pod Velikom Mriježnicom (676 m). Teče k istoku-sjeveroistoku, uliva se oko 2 km nizvodno od sela Dabrića. Dužina toka je 3·5 km. *P. V.*

4. Polje u Hercegovini, na istoku od Stoca. Spominje se u 10 vijeku kao župa u oblasti Humu. Stočarski je kraj. *M. F.*

DABARSKA EPARHIJA. Osnovao je Sv. Sava 1219 u manastiru Banji u Dabru na Donjem Limu, kod Priboja, na granici Raške i Bosne. Poznato je samo nekoliko njenih episkopa iz 13 i 14 vijeka: Isaija 1281—1291, Jovan 1291—1309, Metodije 1322 i Nikola 1329. Kasnije nema spomena o episkopima sve do 16 vijeka. Izgleda, da je za vrijeme vlade kralja Tvrtka I. u sjevernom kraju Raške D. E. uzvišena na mitropoliju i prenesena u manastir Mileševo. Kad je Mileševo došlo pod vlast hercega Stjepana, moguće je, da je za Bosnu obnovljena u Dabru stara episkopija i nazvana bosanskom. *R. G.*

DABARSKO POLJE, omanje krasko polje u Hercegovini, istočno od Stoca, između planina: Trusine na sjeveroistoku, Hrguta i Kubaša na jugozapadu. Pruža se u pravcu rasjelina od sjeverozapada na jugoistok, a u istom se pravcu spušta od 560 m do 470 m apsolutne visine. Polje je dugačko 21 km, široko 2·2 km i dijeli se na tri, hidrografski skoro samostalna basena: gornji dio s Barama, srednji dio Njivine i Bare, i najniži dio Dažilje. Kroz D. P. protiču dvije rječice: Opačica, koja pri srednjem vodostaju kod Bara procuruje u tle, i Vrijeka. Obje se rječice pri visokoj vodi spoje i poniru u ponoru Ponikvi. Dužih poplava ima na južnoj polovini polja, dok je sjeverna najvećim dijelom suha. Povodnji traju prosječno 7 mjeseci, od novembra do kraja maja, obično na površini od 12·5 km², sa srednjom maksimalnom dubinom oko 9·5 m. Površina je cijeloga polja 29·8 km². Polje je, vjerojatno, nazvano prema dabru, životinji, koja je ranije živjela u tim krajevima.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. geogr. Ges., Bd. V, 1903/04); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Geogr. Abh., Bd. IX, Hf. 3, 1910). *P. Vujević.*

DABIŠA, kralj bosanski 1391—1395. Umro je 7/9 1395. D. je sinovac kralja Tvrtka. Protiv njega je D. učestvovao u pobuni brata mu Vuka (1366—67). Poslije se izmirio s Tvrtkom i postao je njegov nasljednik 1391. — Pod D. je počelo opadanje Bosne i prevlast moćne vlastele. U Đakovačkom Ugovoru, jula 1393, pristao je D. na ponovnu madžarsku vrhovnu vlast i da ga u Bosni neposredno naslijedi madžarski kralj Sigismund. D. je po-

Digitized by Google

tisnut i iz Dalmacije, koju je Tvrtko osvojio s dosta napora i s naročitim političkim kombinacijama. To je bilo poslije poraza bosanske opozicije madžarskoj i lično Sigismundovoj prevlasti (borba kod Dobora augusta 1394). *V. Ć.*

DABOG (isto što i Dažbog, od »dati« i Bog, a ne od »dažd« i Bog) je nekadašnje (opće slovensko) božanstvo sunca. U jednoj (dualističkoj) pripovijetki iz Mačve (Vila, 2, 1866, 642) D. je degradiran i postao đavolom. To je uglavnom jedino mjesto, gdje se kod Srba spominje D. *V. Č.*

DABROBOSANSKA EPARHIJA. Među pravoslavnim episkopima prvi put se nalazi ime bosanskog episkopa u jednom sinodalnom aktu ohridske arhiepiskopije, koji je 1532, pored zvorničkog i hercegovačkog episkopa, potpisao i bosanski episkop Marko. Vrlo je vjerojatno, da je to bio dabarski episkop, koji se u to doba nazivao već i bosanskim. Posljednji dabrobosanski episkop, koji je živio i umro u staroj rezidenciji manastira Banje u Dabru, bio je mitropolit Josif (12/5 1575). Njegov nasljednik, Gavrilo Avramović (1575—1588), postao je patrijaraški egzarh za Dalmaciju i prenio episkopsku dabarsku stolicu u zapadnu Bosnu, u manastir Rmanj, na domaku Dalmacije i Hrvatske, pa se nazvao mitropolitom dabrobosanskim, kliskim i ličkim. Poslije njega stanovali su po raznim manastirima u zapadnoj Bosni ovi dabrobosanski mitropoliti: Aksentije (1589—1601), Teodor (1601—1619), Makarije (1620), Isaija II. (1628—1635), Longin (1657), Hristifor (1671—1681), Atanasije Ljubojević (1681—1688), Visarion (1690—1708), Isaija III. (1708—1709) i Mojsije Petrović (1709—1713). Tada je sjedište dabrobosanskih episkopa preneseno u Sarajevo, gdje su bili mitropoliti: Melentije Umiljenović (1713—1740), Gavrilo Mihić (1751), Pajsije Lazarević (1752—1759), Dionisije (1759—1762), Vasilije Jovanović-Brkić (1763) — pod pećkom patrijaršijom. Zatim su došli fanarioti Grci pod carigradskom patrijaršijom: Danilo (1769), Ćirilo (1776—1779) Venedikt Kraljević (1805 do 1808), Kalinik (1809—1817), Venijamin (1817—1835), Amvrosije (1835—1840), Ignjatije I. (1841—1850), Prokopije (1851—1853), Dionisije I. (1856—1860), Ignjatije II. (1861—1868), Dionisije II. Ilić (1868—1871), Pajsije (1871—1874) i Antim (1874—1880).

Poslije austrijske okupacije i učinjene konvencije sa carigradskim patrijarhom Joakimom III. (1880) odstupio je s dabrobosanskog prijestola Grk Antim, a mjesto njega postavljen je prvi Srbin na tom prijestolu poslije ukidanja pećske patrijaršije, Sava Kosanović (1881—1885). Poslije Kosanovića bili su episkopi-mitropoliti: Georgije Nikolajević (1885—1896), Nikola Mandić (1896—1907), Eugenije Letica (1907—1920) i Petar Zimonić od 1921.

D. E. ima 168.375 pravoslavnih duša, u 2 protoprezviterata (sarajevski i travnički), i 6 namjesništva (višegradsko, rogatičko, bugojansko, varcar-vakufsko, gerzovačko i livanjsko-glamočko), a 64 parohije sa 61 sveštenikom i 56 crkava. Manastira nema ni jednog, već samo jedan jerusalimski metoh s jednim kaluđerom.

Literatura: I. Ruvarac, O dabarskoj i dabrobosanskoj eparhiji (Godišnjica, 2); N. Dučić, O jepiskopijama zetskoj i dabarskoj (Glasnik, 7); S. Kosanović, Pregled bilježaka o dabarskoj episkopiji (Istočnik, 1904). *R. Grujić.*

DA CARSO IVAN, slikar. V. Schiavone Ivan.

DACIA, rimska provincija, obuhvatala je Banat i Rumunjsku. Osnovao je rimski car Trajan (vladao 98—117 po Kristu). On je to područje osvojio u dva rata. Trajan je preselio u novo osnovanu provinciju D. veliki broj stanovnika iz rimske države. Među njima su bili i Piruste, jedno ilirsko pleme, koje je stanovalo južno od Drima. Piruste su bili dobri rudari, a D. je imala bogate rudnike. D. su Rimljani držali do cara Aurelijana (270—275 po Kristu), koji ju je napustio. On je preveo veći dio rimskog stanovništva na desnu obalu Dunava i tu je osnovao dvije nove provincije, pod imenom D. Jedna se zvala Pribrežna D. (Dacia ripensis), i bila je na Dunavu, otprilike od D. Milanovca do rijeke Vida u Bugarskoj. Druga je imala ime Unutrašnja D. (Mediterranea) i obuhvatala je područje, u kojem se nalaze danas Niš, Bela Palanka i Sofija. Dačani su bili po jeziku srodni Tračanima, t. j. plemenima, koja su živjela prema njima na drugoj obali Dunava. *N. V.*

DAČIĆ ŽIVOJIN, profesor i upravnik Državne Štamparije (6/6 1874, Batočina — 24/5 1920, Beograd). D. je svršio gimnaziju u Kragujevcu (1892), a historijsko-filološki odsjek velike

Digitized by Google

škole u Beogradu (1896). Kao nastavnik srednjih škola služio je u Vranji, Jagodini i Beogradu, a bio je pisar Ministarstva Prosvjete, Državnog Arhiva, sekretar univerziteta (1901—1910), i najzad upravnik Državne Štamparije (1914—1919). D. je izdao nekoliko knjiga za narodno prosvjećivanje, a najviše uspjeha je imao s listom Narodne Novine (1907—1910), koje su se rasturale u početku u 10.000, a kasnije u 30.000 primjeraka, i s Kalendarom Narodnih Novina (1908—1912). Radio je na narodnoj prosvjeti, bio je član Narodne Odbrane, pisao je poučne pripovijetke za narod i opisao na francuskom jeziku stradanje srpskog naroda za vrijeme rata (Ženeva, 1918).

U. Dž.

DAĆA. V. Kult mrtvih.

DAHIJE. Riječ dahi, odnosno dahija je staroturska i u janjičarskoj organizaciji označivala je izvjesnog starješinu. Niži čin bile su kabadahije. Kakav je to stvarni čin, nije potpuno sigurno. U nas su D. poznate uglavnom po zlu s početka 19 vijeka, i naziv taj označavao je nasilnika (dahiluk = nasilje). Glavne, »velike« D., koje su uzele vlast u beogradskom pašaluku početkom 1802, bile su četiri: Mehmed-aga Fočić, podrijetlom Hercegovac, čuven kao dobar govornik, barjaktar Aganlija, Bosanac, ranije prost lađar, Kučuk-Alija Đevrlić, rodom Rudničanin, bio je oko 1800 kragujevački muselim, i Novopazarac Mula Jusuf. Kao najveći zlikovac važio je Kučuk-Alija. Ta četvorica D. razdijelili su Srbiju na četiri dijela, pa u svima oblastima postavili na čelo uprave svoje ljude. U glavnija su mjesta došli muselimi, u manja subaše, a po važnijim selima otvoreni su hanovi, koji postadoše ujedno jedna vrsta vojničkih karaula. Aganlija je dobio sokolsku nahiju, Mula Jusuf jedan dio valjevske i beogradske, Fočić-Mehmed-aga Podrinje i drugi dio valjevske, a Kučuk-Alija Šumadiju i Pomoravlje. Same D. nisu se slagale, i 1803 došlo je do oštrih sukoba između Kučuk-Alije i Aganlije. Uprava D. bila je nasilnička i bezobzirna i izazvala je veliki narodni ustanak 1804.

V. Ćorović.

DAJNKO PETER, gramatičar i pobožni pisac (23/4 1787, Sv. Peter, kod Radgone — 20/2 1873, Velika Nedelja). D. je učio 1803—08 gimnaziju u Mariboru, do 1814 filozofiju i teologiju u Grazu. Bio je kapelan u Radgoni, a od 1831 dekan u Velikoj Nedelji. U Grazu je bio pod utjecajem Primičevog kruga, a u jezičkom pogledu krenuo je za Volkmerom i Modrinjakom. Objavljivao je 1816 —1821 na istočno-štajerskom dijalektu školske i pobožno-poučne knjige, molitvenike i crkvene pjesme, koje je štampao opće-slovenačkim pravopisom (bohoričicom). Svome jeziku pokušao je dati 1824 osnovu u gramatici s novim znacima za nj, š, ž, šč i za specijalni istočno-štajerski ü. (Grammatik der Windischen Sprache, 1824). Neštampani su D. rječnik i početak rasprave o štajerskim Slovencima. Da popularizira novi pravopis, D. je izdao 1824—1831 novim pravopisom više knjiga na narodnome jeziku za svećenike, školu i narod. Izdavao je i popularno-stručne knjige za seljake i za literarnu zabavu (Sto in petdeset posvetnih pesmi in dvesto vganb 1827, koje nose pečat njegovog moralno-utilitarističkog pravca (Narodne pjesme od Volkmera i ostalih sasvim su iskvarene). Kad njegov pravopis i jezik nisu bili prihvaćeni, radio je malo i počeo je pokazivati simpatije za ilirizam, a u mnogim se stvarima i saglašavati s nacionalnim protivnicima.

Literatura: Macun, Zgodovina, 85; Košan, Program mariborske gimnazije, 1890; Ljubljanski Zvon, 1898, 375; Simonič, Bibliografija, 78—80; Zbornik Matice Slovenske, 1905, 186; Voditelj, 1911, 231—233; F. Kidrič u Slov. Biograf. Leksikonu (s ostalom literaturom).

F. Kidrič.

DAKOVIĆ MARKO, nacionalni radnik i političar (1880, Grahovo, srez nikšićski). Gimnaziju i pravni fakultet svršio je u Beogradu, gdje se još u gimnaziji istakao kao vođa crnogorske napredne omladine. D. je sa L. Damjanovićem bio pokretač Udruženja đaka iz Crne Gore, a zatim Kluba crnogorskih studenata. 1907 bio je osuđen na smrt u t. zv. bombaškoj aferi, kao vođa omladine, koja je bila optužena za veleizdaju, ali mu je pošlo za rukom da pobjegne iz Crne Gore. Otišao je u Šabac, a kada je iz Beograda došlo naređenje, da se uhapsi, sklonio se u selo Krivaju, dok beogradski sud nije donio rješenje, kojim je prekinuta istraga protiv crnogorskih emigranata. Ali je tada interniran u Kormanu, kod Aleksinca, gdje je morao provesti još dva mjeseca. 1913., poslije opće amnestije političkih krivaca, D. se vratio u Crnu Goru. Poslije katastrofe Crne Gore 1915 D. je interniran u Madžarskoj. Uvjeren

Digitized by Google

propovjednik ujedinjenja, D. je vjerovao u pobjedu i u najtežim danima, i ostao je vođa onih, koji su radili na ujedinjenju. Poslije sloma Austro-Ugarske D. je izabran za poslanika Velike Narodne Skupštine u Podgorici i za člana Narodnog Odbora, koji je imao upravljati Crnom Gorom, dok se ujedinjenje sa Srbijom ne provede. Zatim je D. izabran za poslanika u Privremenom Narodnom Predstavništvu u Beogradu. D. se povukao sada iz politike. *M. Milenović.*

DAKSA, dalmatinski otočić pred gruškom (Gruž-Dubrovnik) lukom. Pokazuje noću svojim svjetionikom i ulaz u Rijeku (dubrovačku). *J. M-n.*

DALMACIJA. Geografija. D. se pruža duž Jadranskog Mora, zauzimajući jugozapadni kraj države i graniči s Hrvatskom, Bosnom, Hercegovinom i Crnom Gorom. Na površini od 12.732 km² ima 621.429 stanovnika (po popisu od 1921, odnosno za one krajeve, koji su tada bili pod talijanskom okupacijom, po popisu od 1910), što odgovara gustini od 48·8, t. j. približno prosječnoj gustini naseljenosti u cijeloj državi. Muških je nešto manje od ženskih, 497 na hiljadu prema 503. Donja, ili južna D. (od Imotskog kotara na jug) gušće je naseljena (53·6 stanovnika na 1 km²) od gornje (46·3 na 1 km²), ali je u ovoj više muških od ženskih, 509 na 1000 prema 491, dok je donja D. u muškima mnogo siromašnija: od 1000 stanovnika tamo je 477 muških, a 523 ženskih.

Prema najkrupnijim morfološkim crtama i političkoj granici D. se može karakterisati kao uzan pojas lančanih planina i visoravni, koji se od sjeverozapada k jugoistoku sužava: od 50 do 60 km između Šibenika i Drniša, na 15 do 20 km oko Trogira, dok je kod Dubrovnika širok tek 4 km. U istom se pravcu, uglavnom, i planine povišavaju, a isto tako od primorja k unutrašnjosti kopna, bar na širem pojasu gornje D. Najviše su planine na granici s Hrvatskom i Bosnom: Velebit i Dinara planina, s dominirajućim točkama Dinarom 1831 m, oko 15 km istočno od Knina, i Troglavom 1913 m, 16 km istočno-sjeveroistočno od Vrlike. Ostale, manje planine pružaju se s ovima uporedo, između njih i obale, a najveći visovi u tom zapletenom spletu vijenaca i osamljenih grupa rijetko premašuju visinu od 1500 m. U unutrašnjosti su planine Promina (1148 m), Svilaja (1509 m) i jugozapadno od ove Moseć (843 m), a pri obali Kozjak (780 m), Mosor (1340 m), Biokovo (1762 m). Južno od Neretve nema izrazitijih lančanih planina, nego taj uski pojas predstavlja okrajke hercegovačkih i crnogorskih površi, s kojih se oko 13 km sjeverno od Erceg-novog izdiže najviši vrh donje D., Orjen (1895 m), na tromeđi između nje, Hercegovine i Crne Gore. Na sjeverozapadu, u Ravnim kotarima, brežuljci nisu viši od 100 do 300 m. Predstavnici prostranih ravnica u D. samo su dna nekoliko polja na dosta velikoj apsolutnoj visini, od kojih su najpoznatija Imotsko, Sinjsko, Benkovačko, Kninsko i Petrovo polje. Samo se duž obala šire manje nizine oko Kaštela, Makarske i Kotora, a nešto dublje u kopnu Konavli. To su najplodniji krajevi D. Najveća je od svih nizina delta i dolina Neretve, ali su obje mahom močvarne i neproduktivne.

Kao posljedica sekularnog spuštanja jadranske kotline mnoge su nekadašnje nizine i doline sada pokrivene morem, koje je na najvećem dijelu obale prodrlo u udubljene oblike zemljišta, znatno ju je razudilo, a najviše dijelove preobrazilo djelomice u poluostrva i rtove, dijelom u nizove ostrva. Skoro sva ostrva imaju izduženi oblik, najčešće se pružaju pravcem sjeverozapad-jugoistok, sva su strma i kamenita i nagomilana duž dva dugačka pojasa, od Istre do Šibenika i od Trogira do Dubrovnika. Najveća su od njih (na teritoriju naše države) Brač, Hvar, Korčula, Dugi otok i Mljet, sva s većom površinom od 100 km², a najviša su Brač (Sutvid 778 m) i Hvar (Sv. Nikola 626 m). 20 ostrva imaju veću površinu od 10 km². Pored toga ima još oko 80 manjih ostrva i školja. Najvažniji su zalivi na dalmatinskoj obali Boka kotorska, Stonski zaliv, Kaštelanski zaliv, Novigradsko i Karinsko more, a najveće poluostrvo je Pelješac. Zbog vrlo velike razuđenosti dalmatinska je obala dugačka 1378 km, dok bi u pravoj liniji imala dužinu od 460 km, koja je tri puta kraća.

Planine, zajedno s ostrvima, većinom su kretacejske formacije; pretežno su sagrađene od vapnenaca, između kojih se mjestimice nalaze škriljavci, ili uži pojasevi mekog tercijernog kamenja: lapora i pješčenika. Iz toga razloga D. ima sve odlike krša: kamenito, nago, isprepucano zemljište, s vrlo strmim, često okomitim padinama, malo normalnih riječnih tokova, a mnogo vrela, vru-

Digitized by Google

lja, ponora i podzemne cirkulacije vode; javljaju se škrape, vrtače, uvale, polja, s kojih se po gdjegdje dižu humovi, kao i jezera kraskog tipa. Periodska su jezera jedna od morfoloških odlika D. Među njih spadaju Nadinsko Jezero, Bokanjac, Vrgorsko Jezero i dr., a stalna su Vranjsko Jejero, Prokljan, Blato i Bačinsko Jezero. Druga su morfološka odlika vrlo mnoge pećine, od kojih je najljepša Modra špilja na ostrvu Biševu; vrlo znamenita je Eskulapova pećina na Snježnici, a lijepih stalaktita ima u pećini kod Vrlike. Treća je, i vrlo važna, odlika velika oskudnost u površinskim vodama, što je posljedica jako isprepucanog zemljišta i bezbrojnih pukotina u vapnencu. Zato se sva voda odlije kroz pukotine, a samo gdjegdje zadrži u izdubenim oblicima reljefa. To su uzroci što je D. jedan od najsuhljih evropskih krajeva, i ako obiluje atmosferskim oborinama, i što je u njoj toliko malo rijeka. Pored toga sve te rijeke su kratke; većinom od vrela do ušća u Jadran nemaju veću dužinu od 5 km, a samo neke su duže od 50 km: Zrmanja 79 km, Krka 58 km, Cetina 102 km. Neretva je mnogo duža, ali samo donjim tokom protiče kroz D. Tri spomenute velike dalmatinske rijeke teku na gornjem i srednjem toku, uglavnom, pravcem pružanja planinskih vijenaca, dok na donjem toku probijaju poprečno kroz planine, da bi izbile na more, ali gotovo svugdje imaju duboko usječena korita, slična kanjonima. Pad im je sve do ušća dosta velik, a tok još nije uravnotežen, te se na mnogim mjestima nalaze manji ili veći slapovi, od kojih se neki iskorišćavaju.

Klima je D. uopće blaga i ima modificiran mediteranski tip. Zime su vlažne, kišovite, blagih temperatura, ljeta su suha, topla, s malo atmosferskih oborina; proljeće i jesen su kratki, kišoviti, naročito pozna jesen (v. Klima naše države). Ali zbog dosta visokih primorskih planina, koje se pružaju paralelno s obalom, ublažujući utjecaji Jadrana ne prodiru duboko u kopno. Stoga zagorje ima osjetno veće razlike u temperaturama nego primorje, s izuzetkom široke neretvine doline i prostrane kistanjske površi između Zrmanje i Krke, od Obrovca do Knina i od Zadra do Šibenika. Tako je u Šibeniku prosječna temperatura najhladnijeg mjeseca 6·8°, najtoplijeg 25·6°, dok su u Kninu (apsolutna visina 240 m) odgovarajuće vrijednosti 5·1°, odnosno 24·3°, a u Vrliki (apsolutna visina 400 m), koja je od mora zaklonjena Svilajom, prosječna je temperatura januara 2·0°, augusta 22·6° C. Ako se temperature tih dvaju mjesta reduciraju na morski nivo, odnosno na nadmorsku visinu Šibenika, Knin bi bio u januaru tek za 0·5° hladniji od Šibenika, Vrlika međutim za 2·8°, dok bi u najtoplijem mjesecu Knin imao istu temperaturu kao Šibenik, a Vrlika za 1° nižu. Posljedica toga je i povećavanje godišnjeg kolebanja temperature od primorja prema unutrašnjosti kopna. Dalje se, zbog velike duljine D. od sjevera k jugu, osjećaju i utjecaji geografskih širina, koji se pokazuju u tome, što južniji krajevi imaju u svima mjesecima više temperature od sjevernijih, i što se, uglavnom, u istom pravcu povećava godišnje kolebanje temperatura. Oblačnost je u D. neznatna; prosječno je 4 desetine neba pod oblacima, zimi polovina, ljeti tek petina. Atmosferskih je oborina vrlo mnogo, većinom preko 100 cm, a broj dana s kišom uglavnom se povećava od mora k unutrašnjosti kopna i od sjevera k jugu. Isto je tako godišnja količina atmosferskih oborina najmanja na ostrvima, a od primorja se k unutrašnjosti povećava. Najveće količine kiša padaju na planinama oko Bokokotorskog zaliva, više no igdje u Evropi; u Crkvicama 463 cm, na Jankovu vrhu 387 cm. U godišnjem toku je najviše atmosferskih oborina od oktobra do decembra, najmanje u julu i augustu, a sporedan maksimum se javlja u ranom proljeću. Snijega je u primorju i na ostrvima rijetko, na Hvaru jedamput u desetak godina, dok je u zagorju češća pojava i svake godine pada prilično mnogo. Najčešći su vjetrovi u D. šilok (južina) i bura, naročito u hladnim mjesecima. Kad duše jugoistočni vjetar (široko), vrijeme je vlažno, oblačno, kišovito i toplije; pri sjeveroistočnoj buri nebo je vedro, a vrijeme suho i hladnije. U toku ljeta mnogo je češći maistral, vjetar sa sjeverozapada, koji ublažava popodnevnu žegu i predznak je periode lijepog vremena.

U privrednom pogledu D. je pretežno poljoprivredna oblast. Odgovarajući klimatskim uslovima, ostrva i primorje se odlikuju zimzelenom mediteranskom florom, a u zagorju prevlađuje srednjoevropska vegetacija. Ma da je zemljište većim dijelom krševito, u zagorju ima prostranih polja i površi, te se preko tri četvrti

Digitized by Google

stanovništva bavi obrađivanjem zemlje, ali se nažalost njime ne dobije ni onoliko proizvoda, koliko je potrebno za ishranu tamošnjeg stanovništva. Od produktivnih 1,241.260 hektara skoro polovinu zauzimaju pašnjaci (47·1%), nešto manje od trećine šume (30·7%), dok na oranice otpada 11%, vinograde 7·2, maslinjake 2·7, bašče 0·4 i livade 0·9%, ali se zapravo pašnjaci i šume ne iskorišćavaju nego tek ostalih 22%. Najveći dio ratarskog zemljišta (137.167 ha) zasađen je žitima (skoro četiri petine), najviše kukuruzom, pšenicom i ječmom, a mnogo manje se gaje raž, zob, proso i sirak. Ostali su ratarski proizvodi krompir, povrće, varivo, djetelina, duhan, buhač (buharica). Za mnoge je krajeve buhač važniji proizvod od gajenja vinove loze. Vrlo je mnoge vinograde uništio oidium, te su dosada obnovljeni tek na polovini nekadanje površine, koja je bila zasađena lozom. Od grožđa se i sada prave izvrsna vina, od kojih su primorska vrlo jaka, puna ekstrakta i boje, dok su zagorska laka, s manje alkohola. Najvažniji proizvodi voća su smokve i bademi, poslije njih višnje, trešnje i rogači, a manje je naranđži, limuna, kestenja, oraha, šljiva, kajsija, bresaka, jabuka, krušaka, dunja. Maslinjaka je najviše u zadarskom, dubrovačkom, šibeničkom i bračkom kotaru, gdje svugdje ima preko 500.000 stabala, a u cijeloj D. oko 4,000.000. Aromatična bilja su ružmarin, od koga se izvozi oko 20 vagona, a od ostatka se destilira ulje u D., kaduna, koja se naročito izvozi u Englesku, Ameriku i Njemačku, (izvozi se oko 40 vagona) i smreka, od koje se pripravlja smrekovača, a izvozi oko 70 vagona.

Stočarstvo je glavno zanimanje stanovništva u nekim brdskim predjelima. (230.000 grla), od krupne stoke preko 100.000 goveda. Svinja je mnogo manje (oko 61.000), ali se u posljednja tri decenija broj povećao za 50%. Konji (27.000), magarci i mazge (oko 37.000) služe kao tegleće životinje ili za prijenos tereta po kršnim krajevima. — Na ostrvima i u primorju najglavnije je zanimanje ribarstvo. Glavni su njegov prihod sardele, čiji lov nadmašava domaću potrebu, te se u 8 tvornica pripravljaju konserve.

Naposljetku je u D. mnogo i industrijskih poduzeća: građevinskog kamena, mramora, cementa, vapna, sadre (gips), gline, kovnica, brodogradnje, pokućstva, kože, kemikalija, tekstilne i grafičke industrije. Ima nekoliko tvornica maslinovog ulja, tijesta, likera i morske soli.

Literatura: Dalmacija (Udruženje Jugoslovenskih Inženjera i Arhitekta, 1923); Dalmatien und das oesterreichische Küstenland. Vorträge herausgeg. von Prof. Dr. Ed. Brückner (1911); Ciotto Dainelli, La Dalmazia i La Dalmazia Atalante (1918). *P. Vujević.*

Geologija. Geološka fizionomija D. izgleda dosta jednolika po cijeloj njenoj dužini, a tako i po Boki kotorskoj. To su većinom vapneni grebeni, kao što je Dinara i njeni nastavci, ili stepenite površi, koje se redom do mora spuštaju. Pružanje je njihovo poglavito od sjeverozapada prema jugoistoku: prvi uzrok tome je u naborima i rasjelinama, čiji glavni pravac protezanja je također od sjevorozapada k jugoistoku. Tako protegnuti nabori naročito su jasni po pribrežnom području D., a i po njenim ostrvima, koja imaju istu njenu geološku građu.

U toj građi najveći dio pripada morskim vapnencima, stvorenim u periodama kretacejskoj i eocenskoj, koje se po životinjama u njima skamenjenim (rekvirenije, hiporiti, numuliti, alveoline) mogu podijeliti na više slojeva (donja, srednja i gornja kreda; donji, srednji i gornji eocen). Značajni su slojevi, koji čine prijelaz između krede i tercijera (u sjevernoj D.), i donjokredni slojevi s okamenjenim ribama (Hvar). U cijeloj sjevernoj i srednjoj D. u početku eocena bilo je dosta jezera sa slatkom vodom, pa je kasnije naišlo numulitsko more, poslije koga se kopno opet uzdizalo, te su po njemu jezerske, močvarne i slatke vode, pa i rijeke ostavile svojih tragova. Među ovima se ističu slojevi s lignitima na Promini i nekim izoliranim basenima i specijalnim za D. fosilnim faunama, koje su karakteristične i za formaciju neocena. To je doba oligocena. Tada je obnovljeno podizanje bregova, koje traje za dugo, pa je more suzbijeno, dok nije u najnovije geološko doba, došav s juga, provalilo u sjeverni dio dalmatinskih dinarida.

Najstariji u D. izdignuti teren jest gornjo-karbonska bora na Velebitu, a najstarija formacija bit će karbonski slojevi morskog vapnenca kod Budve. Trijasno more ostavilo je u D., ako ne vrlo prostrane, a ono dovoljno raščlanjene terene, da su se u njima mogli utvrditi mnogi slojevi alpinskoga trijasa. Interesantna je

Digitized by Google

među njima pojava lignita, što pokazuje jedno momentano i lokalno izdizanje morskoga dna. Od jure je nađeno vrlo malo ostataka (Svilaja). Najsigurniji su oni u Boci kotorskoj.

Svi tereni, stvoreni prije neogena, rasprostranjeni su po dalmatinskim brdima, a neogeni su po dolinama i korutinama, stvorenim između uzdužnih i poprečnih proloma. I flišni slojevi održani su najviše po udolinama. Velike dislokacije su se dešavale u nekoliko geoloških perioda, i za pojavu Jadranskoga Mora najznačajnije su one, koje se desiše u najmlađoj, t. j. kvaternernoj periodi.

U cijeloj našoj državi D. je zemlja najsiromašnija eruptivnim formacijama. Zapažene su samo intruzije u trijasnim slojevima od dioritnih i dijabaznih porfirita i melafirskih tufova. *J. Žujović.*

Historija. Rimska provincija D. imala je mnogo šire granice nego današnja D. Ona je obuhvatala ne samo našu D., nego i najveći dio Bosne, Hercegovinu, Crnu Goru, zapadnu Srbiju i dio Hrvatske. Njene granice bile su otprilike ove: Jadransko More, od Raše (u Istri) do ušća Drima, linija, koja bi vezala Beograd i Šar-planinu, a na sjeveru otprilike linija Sv. Petar—Karlovac—Kostajnica i Beograd (najsjeverniji dio Bosne bio je iznad D. i pripadao je Panoniji). Krajem trećeg vijeka po Kristu jedan dio ovog područja, otprilike današnja Crna Gora, odvojen je u posebnu provinciju, Prevalitanu.

U D. su živjela mnogobrojna ilirska plemena, u izvjesnoj mjeri pomiješana s Keltima: Dalmate, Liburni, Dezitijati, Japodi, Ardijeji, Narenziji (na Neretvi), Autarijate, Mazeji i t. d. Znatniji gradovi u rimskoj D. bili su: Salona, Narona, Scadrona, Jader, Epidaur, Tarsatica, Burnum, Tragurium, Scodra, Doclea, Delminium, Promona i t. d. U D. je bilo dobrih puteva, kao put, koji je išao sve obalom mora, dalje put Split—Sisak, Split—Brod, Split—Užice, put pored Neretve i t. d.

D. je dalo ime jedno od najznatnijih dalmatinskih plemena, Dalmati. Ono je živjelo u centru našeg primorja, otprilike od Promine do Neretve i od mora do Duvnog polja. Na kraju 3 vijeka Dalmati su bili jamačno u nekoj zavisnosti od Ardijeja, koji su osnovali u to doba na jugu našeg primorja dosta jaku državu. Poslije propasti ove države (168 prije Krista) oni su postali nezavisni. Onda su oni često napadali svoje susjede i pljačkali ih. Na molbu nekih od ovih plemena Rimljani su se umiješali u stvar i slali poslanike Dalmatima (158 prije Krista). Ali Dalmati su rđavo dočekali Rimljane. Nisu im dali ni stana ni hrane, a konje im oteli. Poslanici su se s mukom tajno spasli bijegom. To je bio povod, da Rim pošalje vojsku na Dalmate. Najprije su Dalmati odnijeli pobjedu nad rimskim konzulom; oni su napali iznenada njegov logor i potisli ga daleko. Ali kad se on, poslije izvjesnog vremena, vratio, Dalmati su bili svladani i zatvoreni u Delminium (jamačno Županjac, na Duvnom polju). Dalmati su se junački branili iz utvrđene varoši, ali je naposljetku Delminium zauzet. Poslije toga dalmatska zemlja bude opustošena, a veliki broj ljudi prodan u ropstvo. U Rimu je proslavljena ta pobjeda jednim triumfom »nad Dalmatima«. — 119 opet su ratovali Rimljani u D. Pošto je konzul Cecilije Metel osvojio Sisciju (Sisak), on se spustio na Dalmate, prošao kroz njihovu zemlju i došao u Salonu. I on je zatim triumfirao »nad Dalmatima«, i uzeo nadimak «dalmatski«. Od plijena, koji je Metel zadobio u dalmatskoj zemlji, on je nanovo sagradio jedan grad u Rimu. Poslije ovoga rata Dalmati su bili mirni nekoliko desetaka godina. Ali 78 prije Krista plane kod njih ustanak. Ustanak bude ugušen, ali se 51 nemirno pleme opet pobuni. Dalmati otmu Liburnjanima varoš Promonu (danas Promin, kod Drniša). Liburnjani se obrate za pomoć Cezaru. Cezar naredi Dalmatima, da se povuku iz Promina, ali oni ne poslušaju. Zato na njih pođe jedna rimska vojska, ali Dalmati potpuno razbiju Rimljane. Uslijed zapleta, koji je Cezar imao s Pompejem, on nije mogao poduzeti odmah ništa protiv njih. 49 Dalmati načine savez s Pompejem i zajedno s njim opsjednu Salonu. Cezar pošlje na njih jednog svog vojvodu, kome pođe sa sjevera, suhim, drugi Cezarov vojvoda u pomoć. U Sinjskom polju njega dočekaju Dalmati i strahovito ga poraze: preko 2000 rimskih vojnika je palo mrtvih i rimske zastave padnu neprijatelju u ruke. Ali iz sukoba, koji je imao s Pompejem, Cezar izađe pobjedilac. Onda Dalmati, 46 prije Krista, pošlju u Rim poslanike, i izjave Cezaru pokornost. Cezar zatraži od njih, da mu dadu taoce i da plaćaju danak, i oni pristanu na oboje. Poslije smrti Cezareve Dalmati se opet dignu protiv Rimljana, opet

Digitized by Google

potuku jednu rimsku vojsku i zadobiju neke rimske zastave. 34 prije Krista poduzme August da ih definitivno svlada. Dalmati mu dadu silan otpor kod Promone, koju su bili zauzeli sa 12.000 ljudi. August opsjedne utvrđeni grad. Jedna druga vojska, sastavljena od domorodaca, pođe opsjednutima u pomoć, ali bude potučena. U isto vrijeme bjehu načinili opsjednuti jedan ispad iz varoši. Oni budu potisnuti i rimska vojska uspije da uđe u varoš. Ostatci Dalmata povuku se u tvrđavu. Naskoro su se morali predati, a August produži rat. On popali mnoga mjesta u dalmatskoj zemlji. Jednu znatniju varoš morao je opet opsjedati. Pri toj opsadi i sam je bio ranjen u koljeno. Ova varoš se predala tek 33, i s tim je rat bio svršen. Dalmati su dali Augustu 700 djece kao taoce, vratili su nekad otete zastave i platili sav neplaćeni danak. I August je držao u Rimu triumf »nad Dalmatima«.

Pri svem tom Dalmati su se pobunili opet 16 prije Krista, zatim 12 i 10 prije Krista. Isto tako sudjelovali su i u čuvenom ustanku dalmatinsko-panonskom, koji je trajao od 6—9 po Kristu. Ali u tom ratu oni više nisu igrali glavnu ulogu.

Ovo je bio posljednji put da su se Dalmati borili s Rimljanima. Poslije toga oni su brzo romanizirani.

N. Vulić.

Na kraju 4 vijeka D. je još uvijek bila jedna od mnogobrojnih rimskih provincija. Zajedno s provincijama između Dunava i Alpa činila je ona dijecezu »Zapadni Ilirik«. Zajedno s tom dijecezom spadala je D. u ogromnu prefekturu Italije, podijeljenu na nekoliko dijeceza, od kojih je svaka također brojila po nekoliko provincija. D. je i onda, pa i poslije u bizantsko doba obuhvatala mnogo više nego danas; ne samo današnju D. s ostrvima, nego i istočnu Istru do rijeke Raše, Bosnu skoro do Kupe i Save, zapadnu Srbiju do blizu Beograda i otprilike do Rudnika i Čačka, Hercegovinu, i zapadnu Crnu Goru skoro do Morače i do Bara. D. je s vremenom postala jedna od najnaprednijih provincija rimskih. Rimljani su je bili sasvim umirili, istrijebivši znatan dio njenog ratobornog i buntovnog ilirskog stanovništva. Oni su je gotovo sasvim polatinili, zasijavši je latinskim građanskim naseobinama i vojnim logorima, i ispresijecavši je putovima. Naročito su tamo procvjetale rimske kolonije na obali, a među njima ponajviše glavni administrativni i vojnički grad cijele te provincije, Salona (današnje ruševine Solin, kod Splita). Salona se razvila u jednu od lijepih i povećih varoši u imperiju, ma da nije ni približno zahvatala polovinu Carigrada, kao što s preuveličavanjem kaže bizantski car Konstantin Porfirogenit u 10 vijeku. Krajem 3 i početkom 4 vijeka poslije Krista pročulo se i jedno mjestance u okolini Salone. To je postojbina tadašnjeg rimskog cara Dioklecijana, s njegovom gorostasnom palačom, u koju se on povukao po silasku s prijestola (današnji Split). Kada se rimska carevina po smrti Teodozija I. Velikog (395) podijelila na istočnu polovinu ili Bizant, sa carem u Carigradu, i na zapadnu polovinu, sa carem u Italiji, D. je pripala zapadnoj polovini i zapadnom caru. No takva podjela nije zadovoljavala ni jednu ni drugu stranu. Istočni ili bizantski dvor je htio da dobije i D., kako bi vladao na cijelom Balkanu, pa i na cijelom Iliriku. Zapadni dvor je također želio cio Ilirik, t. j., osim D., još i cijelu zapadnu stranu Balkanskog Poluostrva, ili bizantsku prefekturu Ilirik, kako bi gospodario oko cijelog Jadrana. Obje su polovine carstva odmah stale raditi jedna protiv druge, da ostvare svoj plan. Mjesto da se složno brane od strašne germanske opasnosti, koja je pritiskivala cijeli rimski imperij, one su gledale da čak i pomoću Germana otrgnu jedna drugoj ta područja. Tako, zapadni je dvor u tom cilju imao veza sa zapadnim Gotima, koji su još od kraja 4 vijeka poslije Krista, kad su sa Crnog Mora prebjegli od Huna, živjeli na rimskom Balkanu, kao »vojni saveznici« (federati) rimski. Za račun zapadnog dvora, a još više za svoj vlastiti, ti su Goti strahovito opustošili Bizant i njegove balkanske provincije.

Međutim, zapadna je polovina imperija naglo slabila. Germani su najviše navaljivali bili na nju, jer im je ona bila bliža od istočne polovine. Oni su joj otkidali provinciju po provinciju, i osnovali su tamo svoja germanska kraljevstva. Sami zapadni Goti, pošto su sve obrstili u bizantskim dijelovima Balkana, a pošto nisu mogli osvojiti tvrdi Carigrad, iselili su se sa bizantskog teritorija, pa su se okrenuli protiv svoje tajne saveznice, zapadne polovine rimskog carstva. Oni su joj upali u Italiju, gdje su joj oplačkali i sam Rim (410).

Digitized by Google

Odatle su poslije produžili svoj put i kroz druge provincije te polovine, čak do jugozapadne Galije i do Španije.

Istočnoj polovini imperija (Bizantu) išlo je mnogo bolje. Stoga je ona prvom zgodnom prilikom ugrabila zapadnoj provinciju D. Što više, istočna je polovina naskoro zatim uspjela da joj se ne samo D. nego još jedan komad dijeceze. »Zapadni Ilik«, t. j. zemlja oko Save ustupi i službeno. Jer, zapadna je polovina, zbog sve većeg svog slabljenja, morala promijeniti svoju politiku prema istočnoj i što više se toj polovini približiti. Na zapadu je bio umro tamošnji prvi car, sin Teodozija I., Honorije (423), a tako isto i njegov savladar Konstancije, Honorijev zet po sestri Plakidiji. Od Honorija nije ostalo muških nasljednika, nego samo od Konstancija i Plakidije, koji su imali sinčića Valentinijana. Ali se Honorije pred smrt bio zavadio sa sestrom Plakidijom. Udovica je, zajedno s malim Valentinijanom, morala pobjeći na carigradski dvor, svome bratancu, istočnom caru Teodoziju II., a na Honorijev se prijesto popeo neki uzurpator. Po molbi Plakidijinoj istočni je dvor, silama istočne polovine carstva, otjerao tog uzurpatora, pa je na zapadu kao cara namjestio nejakog Valentinijana III., pod namjesništvom Plakidijinim. No to nije učinjeno besplatno. Plakidija je prethodno morala pristati da se nepunoljetni Valentinijan vjeri s kćerkicom Teodozija II. i da istočna polovina uzme zapadnoj provinciju D. s obližnjom zemljom oko Save (dio Panonije). Kad su mladenci porasli, oni su ponovo došli u Carigrad da se vjenčaju. Tom su prilikom i oni potvrdili Bizantu pravo nad D. i nad zemljom oko Save (437).

Ipak, to još nije bio konačni prijelaz provincije D. iz ruku zapadne u ruke istočne polovine rimskog carstva. Kroz desetinu godina, Bizant je, izgleda, opet vratio D. zapadnoj polovini. Oba generala, koja su tamo komandirala poslije smrti Valentinijana III. (455), i Marcelin (do 461) i njegov sestrić Julije Nepot (461—474), kao da nisu zavisili od istočnog dvora, ali ni od zapadnog, s kojim su bili u svadi. Nepot pak, i za vrijeme svoga carevanja na zapadnom prijestolu u Italiji (474—476), držao je i dalje D., a i kad su ga iz Italije protjerali, on se sklonio u D., kao u svoju zemlju, gdje je bar od nekih provincija zapadne polovine carstva, pa i od istočnog dvora, priznavan za zakonitog cara zapada sve do svoje pogibije (476—480). Zatim je (481) u D. zavladao kralj Italije, German Odoakar. Od Odoakara je oteo D. drugi German, kralj istočnih Gota, Teodorik Veliki, pošto je sa svojim narodom otišao iz bizantskih balkanskih provincija i srušio Odoakarovo kraljevstvo u Italiji (493). D. je ostala pod istočnim Gotima nekih 40 godina, sve do ofenzive bizantskog cara Justinijana I., kojom je uništena država istočnih Gota. Tek tada, u samom početku te ofenzive (535/36, Bizant je konačno dobio D. On je onda popravio Salonu, koju su istočni Goti bili porušili u toj borbi (535).

Već za vlade Justinijanove, a naročito poslije njegove smrti (565), u D., kao i na ostali bizantski Balkan, sve su više provaljivali razni prekodunavski i prekosavski barbari, pa najzad i panonski Avari s njihovim tamošnjim Jugoslovenima. U početku 7 vijeka, za vlade bizantskog cara Heraklija, a u vrijeme jugoslovenske seobe na Balkan, D. je bila osvojena od panonskih Avara i Jugoslovena. Oni su pri tom razorili većinu tamošnjih latinskih gradova: Salonu, čiji su stanovnici utekli u Dioklecijanovu palaču, gdje su osnovali današnji Split, Epidaur, čije se stanovništvo sklonilo na obližnju liticu, i tu podiglo današnji Dubrovnik (Ragusu) i t. d. Nezauzeti su ostali samo neki latinski gradovi na dalmatinskoj obali, kao na pr. tvrdi Zadar i Trogir, a osim toga i dalmatinska ostrva s latinskim gradovima na njima.

Tako se, od vremena jugoslovenskog doseljenja na Balkan, t. j. od prvih decenija 7 vijeka, D. podijelila na dva neravna dijela. Jedan, mnogo veći dio, bio je slovenska D., t. j. hrvatska i srpska. Ona je zahvatala svu unutrašnjost dalmatinske provincije i najveći dio obale. Tu su vladali hrvatski i srpski vladari, pod bizantskim suverenitetom. Drugi, mnogo manji dio, sačinjavala je bizantska D., koja je po stanovništvu bila latinska, t. j. naseljena dalmatinskim »Romanima«. Ona se sastojala iz onih nekolikih gradova, starih (na pr. Zadar, Trogir, Budva) ili novih izbjegličkih (na pr. Split, Dubrovnik, Kotor), na morskoj obali, i iz dalmatinskih otoka s otočkim gradovima.

Kad je Heraklijeva dinastija u 7 vijeku zavela u Bizant vojnu upravu umjesto građanske, i kad je staru civilnu podjelu carevine na prefekture, dijeceze i provincije, zamijenila

Digitized by Google

podjelom na vojne »teme«, osnovana je s vremenom, možda još u 8 vijeku, i od »romanske« D. posebna »dalmatinska tema«. Njeni su se vojni upravitelji valjda najprije zvali duke (dux, pukovnik). Ali već od 9 vijeka spominju se i u ovoj bizantskoj temi, kao i po drugim temama, upravitelji višega »strateškoga« čina (vojvode). Sjedište tih upravitelja »dalmatinske teme« pa tim i sjedište cijele tamošnje vojne uprave, bio je sad Zadar, koji je na taj način postao glavni grad u temi, namjesto stare porušene Salone. No i Zadar, a i ostali gradovi »romanske« D., sačuvali su u općinskim stvarima svoju samoupravu, koju su imali još od rimskih vremena.

»Romansku« D. uzeo je Bizantu prvi put Karlo Veliki, u početku 9 vijeka, zajedno s drugim jadranskim bizantskim zemljama. Vratio ju je natrag mirom u Aachenu, onako isto kao i Veneciju (812). Naskoro, u prvoj polovini tog istog vijeka, obalni gradovi teme D. otpali su od Bizanta, zajedno sa Srbima i Hrvatima, hoteći da budu samostalni. Dalmatinska pak ostrva kao da su i tom prilikom ostala vjerna bizantskom carstvu. To je valjda i bio razlog, što su ih tada strašno pustošili, pa dijelom i osvojili, primorski Srbi a i franački vazali, dalmatinski Hrvati. Uostalom, Hrvati i Srbi su stalno težili, da se dočepaju cijele bizantske teme D. Još od ovoga vremena su valjda Neretljani zauzeli Korčulu, Mljet, Hvar i Brač. Još otada se valjda i bizantski otočki posjed u D. uglavnom sveo na Kvarnerska ostrva Krk, Osoru (Cres s Lošinjem) i Rab, i na još jedan niz nastanjenih i opustjelih otočića, koje car Konstantin Porfirogenit nabraja u 10 vijeku kao bizantske. Protiv hrvatskih i srpskih gusara na Jadranu borila se još od ovoga doba, rame uz rame sa Bizantom, i njegova podanica Venecija, čijoj je trgovini to gusarstvo veoma smetalo.

Obalni dalmatinski gradovi vratili su se ponovo pod bizantsku vlast tek kroz jedno pola vijeka, istovremeno sa Srbima, za vlade bizantskog cara Vasilija I. Makedonca (867—886). Ipak su se hrvatski i srpski napadi na bizantsku »romansku« D. produžili i dalje. Sam Vasilije morao je odobriti gradskim latinskim općinama te teme, da veći dio danka, koji su one dotle plaćale bizantskom carstvu, preko bizantskog stratega u Zadru, u buduće polažu susjednim srpskim državicama i dalmatinskom hrvatskom knezu, kako bi time kupile od Hrvata i Srba svoj mir. S druge strane, latinske gradske općine u dalmatinskoj temi sve su više žudjele da dobiju i političku autonomiju za cijelu temu, osim općinske autonomije, koju su već imale. Bizant, slabeći sve više na sjevernom Jadranu, popustio je i u tome. Pri kraju 10 vijeka on nije više slao toj temi stratege iz Carigrada, nego je strateško zvanje tamo spojio sa zvanjem slobodno biranog gradonačelnika (priora) glavnog grada Zadra. Kao znak zavisnosti ove oblasti od carstva ostale su možda još samo njene stare obveze, da daje carstvu i dalje neki danak, naročito u floti. Međutim, u početku 11 vijeka, i taj se končić prekinuo. Nad skoro cijelom bizantskom temom D., počev od Dubrovnika pa na sjever, raširila se venecijanska vlast. Sam je Bizant na to pristao. Tadašnji bizantski car Vasilije II. borio se na život i na smrt sa Samujlom, koji je bio otrgao Bizantu skoro sve balkanske Slovene, pa i Srbe. Hrvati i Srbi su tada ponovo pritisli »Romane« po gradovima u dalmatinskoj temi. Vasilije II. nije mogao da te gradove brani. On ih je predao brizi stare bizantske podanice Venecije, koja je već bila postala jakom jadranskom silom i samo je formalno zavisila od bizantskog carstva (1000). Na to je tadanji mletački dužd Petar Orseolo zaratio protiv Hrvata i Srba i osvojio im više dalmatinskih gradova i ostrva, odbivši ih i od »romanske« Dalmacije. Svakako još otada potječe i kasnija titula mletačkih duždeva »dux Dalmatiae«. No u teoriji, Bizant je i poslije toga ostao vrhovni suveren dalmatinske teme, kao što je on, u teoriji, još uvijek bio i suveren Venecije.

Kad je Vasilije II. savladao Samujla i ponovo zagospodario na cijelom Balkanu, izgleda, da se i u temi D. opet uspostavila direktna bizantska uprava (1018 i dalje). Mjesto Venecije sada opet tamo intervenira protiv Slovena Bizant, i vojnički i politički. To je tako bar na kopnu, ako ne na ostrvima. Što više, Bizant je sad podijelio »romanske« gradove na dalmatinskoj obali u dvije teme, sa dva stratega: u sjevernu temu, čiji je strateg kao i u ranijoj prošlosti, svakako sjedio u Zadru, i u južnu temu, sa strategom u Dubrovniku. U drugoj polovini 11 vijeka u temi D., bar u sjevernoj, opet je prevladala Venecija.

Sad se u ovu borbu oko »romanske« D., pa i oko cijelog dalmatinskog pri-

Digitized by Google

morja, upleću, osim Bizanta, Venecije, Hrvata i Srba, još i Ugri (Madžari), naročito otkako su zauzeli Hrvatsku (1102), pa i Normani, otkako su oteli Bizantu južnu Italiju (1071). Bizant je pri tom poglavito gledao da održi bar južne gradove dalmatinske teme: Dubrovnik, Kotor, Budvu, susjedne dračkoj bizantskoj temi. Za sjeverne pak dalmatinske gradove bizantsko je carstvo i dalje paktiralo s Venecijom, ustupajući joj nad tim gradovima, tobož kao svojoj namjesnici, stvarni protektorat, a zadržavajući tamo za sebe samo teorijski suverenitet, koji je i Venecija formalno priznavala nad sobom. S Normanima tukli su se zajedno i Bizantinci i Venecijanci, odbijajući ih od D. i uopće od Balkana.

Bizant je još jedamput, posljednji put, skupio skoro cijelu dalmatinsku obalu, pod svoju neposrednu vlast. To je bilo u drugoj polovini vlade bizantskog cara Manuela Komnina (1143—1180). Tada su već Ugri držali sjevernu D., zauzevši od Mlečića tamošnje »romanske« gradove, osim Zadra. Manuel je otjerao odatle Ugre, pa je, ostavivši Veneciji Zadar, ponovo ujedinio ostale »romanske« gradove dalmatinske u dvije bizantske teme D., sa dukama na čelu. No poslije Manuela rasula se zauvijek i ta njegova tekovina, kao i mnoge druge. Sjevernom D., pa i mletačkim Zadrom, zavladali su opet Ugri. Tu su se i kasnije Mlečići s Ugrima neprestano borili o prevlast. Srbi pak, pod Nemanjom, oteli su Bizantu južni dio »romanske« D., s gradovima Kotorom i Budvom, sve do vrata Dubrovnika. Dubrovnik, ne nadajući se pomoći od oslabjelog Bizanta, a ne hoteći ići ni pod Srbe ni pod Mlečiće ni pod Ugre, stavio se za jedno vrijeme (1185—1192) pod zaštitu Normana. Ali kad je i normanska južno-talijanska kraljevina pošla nizbrdo, Dubrovčani su se ponovo vratili pod svog starog gospodara Bizant. U tom je i Bizant propao od krstaša i Mlečića u četvrtom krstaškom ratu (1204). Mlečići su naskoro zatim natjerali i Dubrovnik, da prizna njihovu vlast (1205). Otada Bizantinci nisu nikada više vladali u D.

U crkvenom pogledu provincija D. je, još spočetka, i to preko svoje nadbiskupije u Saloni, zavisila od pape, nahodeći se, zajedno sa solunskim vikarijatom, u rimskoj dijecezi. Pod papom je poslije ostala i »romanska« D., t. j. ona nezauzeta od Avaro-Slovena, Hrvata i Srba. Pri tom je stolica nadbiskupa tog područja prenesena iz razorene Salone u Split, kuda su se naselili i salonski građani. U početku 8 vijeka bizantski car Lav III. Ikonoborac, u borbi s papom, koji je zastupao ikonopoklonstvo, oduzeo je rimskoj dijecezi sve zemlje u granicama bizantskog carstva, pa i »romansku« D., potčinivši je carigradskoj patrijaršiji (732). To je stanje trajalo i poslije Lava III., za cijelo vrijeme borbe između pape i Bizanta oko ikona (do 843), pa se produžilo i kroz 9 vijek, kad su se papa i Bizant ponovo sukobili zbog carigradskog patrijarha Fotija. Doduše, bilo je momenata, kada je papa ponovo uspostavljao svoju crkvenu vlast nad »romanskom« D., kao na pr. u doba Karlove okupacije te bizantske teme, u početku 9 vijeka, pa onda za vrijeme pedesetogodišnjeg odmetništva dalmatinskih »Romana« od Bizanta, oko sredine toga istog vijeka. Tek početkom 10 vijeka Bizant je opet ustupio papi »romanske« gradove u svojoj temi D. i to sada uglavnom stalno.

Literatura: E. Meyer, Die dalmatinisch- istrische Munizipalverfassung im Mittelalter, Zeitschrift d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch, 24, 1903, germanist. Abteilung (211—308); K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, I—III (Denkschriften d. Wiener Akad. d. Wiss., phil.-hist. Cl., knj. 48 i 49, 1901, 1904); F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, I (1920). *D. Anastasijević.*

Historiju D. poslije 1204 v. u članku Hrvati.

»DALMACIJA«, DIONIČKO DRUŠTVO ZA PROIZVODNJU CEMENT-PORTLAND, Split. Osnovano je 1912, s kapitalom od 3,250.000 kruna, koji je postepeno povećan do 1,625.000 dinara. Tvornica cementa nalazi se u Sućurcu, kod Splita. Pokretna snaga je 2.000 HP, a kapacitet 15.000 vagona godišnje. *S. P.*

DALMATA. Pod tim nazivom postojbine poznato je i više latinskih pisaca. Armin (Hermanus) D. napisao je ili preveo s arapskoga na latinski jezik više spisa o Muhamedu i njegovim nasljednicima (štampao u Baselu 1546) i o životu i običajima Turaka. Stariji je od njega Jerolim D., koji je živio u 15 vijeku i bavio se filozofijom. Mlađi je Trifon D., na glasu kao vrstan filozof i pjesnik.

Đ. K.

Digitized by Google

DALMATA GIOVANNI. V. Duknović Ivan.

DALMATIN ANTUN, hrvatski protestantski pisac (Senj — V 1579, Ljubljana). Kao svećenik u Istri pristao je uz reformaciju, i sklonio se, u doba progona, u Ljubljanu, gdje je živio 1559—1560, baveći se poučavanjem. Tu je počeo prevoditi protestantske knjige na hrvatsko-srpski jezik. Kako je poznavao glagoljicu i ćirilicu, pozvao ga je Trubar u Urah, gdje je, kao prevodilac, stupio u Ungnadovu službu (1561). Na hrvatskim protestantskim knjigama, što su štampane u Urahu, on je, zajedno sa Stjepanom Konzulom, označen kao autor. Kad je, poslije Ungnadove smrti, prestao rad u hrvatskoj štampariji u Urahu, D. je sa Konzulom došao u Regensburg, gdje su izdali latinicom u dva dijela posljednje svoje djelo, Postilu (1568), t. j. tumačenja nedjeljnih evanđelja. Odatle se D. vratio u Ljubljanu, gdje su mu kranjski staleži 1569, radi zasluga i visoke starosti, dali godišnju penziju. Tu je živio do smrti.

Literatura: F. Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti (1910). *B. V.*

DALMATIN JURIJ, protestantski pisac (oko 1547, Krško — 31/8 1589, Ljubljana). D. je odgojen u Bohoričevoj školi u Krškom u protestantskom smislu, produžio je 1565—1566 studije u latinskoj školi u Babenhausenu kod Tübingena. Bio je od 19/8 1566 na univerzitetu u Tübingenu filozof i teolog. Do sredine 1572 imao je Tifernovu stipendiju. 10/8 1569 postao je magister, a bio je juna mjeseca 1572 u wittenberškome konzistoriju postavljen za crkvenu službu u Ljubljani. Od 11/7 1572 bio je u Ljubljani jedan od propovjednika njemačke i slovenačke protestantske crkve, a 1575—85 bio je u isto vrijeme i predikant za Begunje. 28/8—22/10 1581 član komisije za reviziju slovenačke biblije. 22/4 1583—8/2 1584 bio je zbog štampanja biblije u Wittenbergu. Od 1/11 1585 bio je župnik u Škopijanu kod Turjaka. — Još u Tübingenu D. je počeo, prema uputama Trubarevim, pisati protestantske slovenačke crkvene piesme i prevoditi Mojsijeve knjige. Glavna su D. djela (osim pjesama u Trubarevim pjesmaricama): Jezus Sirah, 1575, Pasion (u stihovima i prozi), 1575, Pentatevh 1578, 4 i 5 izdanje crkvene pjesmarice (1579 u Ljubljani, 1584 u Wittenbergu), Salomonove pripovesti, 1580, Molitve, 1584, Biblija, 1584 (u pogledu ortografije prema uputama Bohoriča). — D. je bio u jeziku najokretniji slovenački pisac protestantskog doba. Njegova biblija bila je preko 200 godina jedina i za katolike.

Literatura: Schmid, Ueber Entstehung und Herausgabe der Bibel Dalmatins, Mitth. d. Musealvereins f. Krain, 1904, 71—146; Ramovš, Delo revizije za Dalmatinovo biblijo, Časopis za slovenski jezik, 1 (1918—19), 135—152; Kidrič, u Slovenačkom Biografskom Leksikonu (s ostalom literaturom). *F. Kidrič.*

DALMATINCI (antropologija). Po geografskom momentu kod antropologije Dalmacije razlikuje se: Dalmacija u užem smislu (dalmatinsko kopno), sjeverna ostrva, južna ostrva, dubrovačko i kotorsko područje (Bokelji).

D. u užem smislu odlikuju se prosječnom staturom od 1708 milimetara, u sjevernoj zoni (srezovi Zadar, Drniš, Šibenik) nešto manjom 1692 mm, u južnoj zoni (srezovi Makarska, Vrgorac, Neretva) nešto višom staturom 1727 mm. Prilično manji (1671 mm) su sjeverni dalmatinski ostrovljani (Rab, Pag, Olib, Silba, Premuda, Ist, Murter, Dugi otok, Uljan i Zlarin). Međutim kod južnih ostrvljana izračunana je gotovo ista prosječna visina 1702 mm kao na dalmatinskom kopnu (1708 mm). Muški stanovnici dubrovačkog područja s poluostrvom Pelješcom nešto su manji (1691 mm) od južnih otočana. Prosječna visina rasta Kotorana (Bokelja) za 7 mm je veća od visine Dubrovčana. Najveći od svijuh Dalmatinaca u širem smislu jesu Paštrovići (1720 mm). U pogledu boje kose broje primorci između Trsta i Bara 9·57% plavokosih, 0·07% crvenokosih, 14·85% otvoreno-kestenjavih, 31·14% kestenjavih i na kraju 10·50% crnokosih. Ekstremni tipovi boje kose, t. j. plavi i crni ton, slabo su zastupani. Svega ima 6·64% svijetlih tonova i 90·35% tamnih tonova. Pojedini dalmatinski predjeli imaju plavokosih: na dalmatinskom kopnu 7·78%, na sjevernome otočju 14·81%, na južnom otočju 8·98%, na dubrovačkom teritoriju 6·57%, kod Bokelja 5·99% (i među njima Paštrovići samo 1·83%). U pravcu sjever-jug raste procenat tamne, a smanjuje se procenat zastupanosti plave kose isto tako, kao što u spomenutom pravcu pada i prosječna visina uzrasta, a diže se procenat visokih ljudi. Pri tome se pokazuje bliza fizioetnološka srodnost

Digitized by Google

između sjevernodalmatinskih otočana s Istranima i ljudima iz riječkog područja. Donekle paralelno s bojom kose ide i boja očne duge (iris), jer je modra najviše zastupana na sjevernim dalmatinskim ostrvima (24·69%), a najmanje na kopnu (14·18%) i kod Bokelja (15·43%), dok je međutim kod južnih otočana zapaženo 22·15% i kod Dubrovčana 22·53% modre dužice oka. U svima predjelima Dalmacije prevlađuje tamno oko i jače je zastupano nego na pr. kod njemačkih Tirolaca (34·66%), njemačkih Austrijanaca (36·72%), Čeha (39·34%), Rusina (38·90%), Poljaka (29·09%) i Slovenaca (32·72%) i samo poljski Židovi (53·14%) naliče u tom pogledu na dalmatinske otočane i Dubrovčani na Talijane (59·97%).

Čisti tamni kompleksioni tip D. veže se za viši uzrast tijela (1695 mm), nego što je to slučaj kod svijetlog tipa (1676 mm); mješoviti tipovi stoje u tom pogledu po srijedi. ali ipak bliže svijetlom nego tamnom kompleksionom tipu. — Horizontalni opseg lubanje mjeri prosječno 514 mm, sa varijacijom 479—551 mm (14% srednje vrijednosti), što ne znači mnogo s obzirom na veliku sadržinu. D. ipak nešto nadmašuju Rusine i Turke (513 mm), ali zaostaju za Poljacima (518 mm). Prosječna najveća dužina lubanje mjeri 175 mm, najveća širina pak 147 mm i prema tome kranijski indeks (84), a to naznačuje brahikefaliju D. (kod živih indeks 84 + 2 = 86) kao što se nalazi na pr. kod Auvergnata i Savojarda (85·4). Tako imaju D. kraće i okruglije glave nego na pr. Česi, Poljaci, Rusini, Turci, Grci ili Mlečani. Sadržina lubanje iznosi kod jadranskih primoraca 1524·55 ccm s varijacijom 1220 do 1830 ccm, t. j. 40% srednje vrijednosti. Prema grupiranju po veličini ima 7·86% malih lubanja (ispod 1400 ccm), 70·88% srednjih (do 1500 ccm) i 6·32% vrlo velikih (1700 i 1800 ccm). Na taj način zastupanost malih i vrlo velikih lubanjskih sadržina manja je nego na pr. kod Turaka (32% malih i 15·5% vrlo velikih) i kod Grka (19% obiju vrsta), dok je međutim srednja grupa kod D. jača nego spomenutih orijentalnih naroda (kod Grka 60·4%, kod Turaka 54·5%). D. s ostalim jugoslovenskim primorcima prestižu veličinom mozga sve narode bivše austro-ugarske monarhije.

Literatura: A. Weisbach, Die Serbokroaten der Adriatischen Küstenländer (1884). *N. Županić.*

DALMATINSKA PRAVOSLAVNA CRKVA. Današnju južnu Dalmaciju naselili su naši pretci već u doba seobe na Balkansko Poluostrvo, a u sjevernu Dalmaciju počeli su prelaziti od 10 vijeka. U 14 vijeku javljaju se već i tri pravoslavna manastira: Krupa 1317, Krka 1350 i Dragović 1395, koje su pomagali i srpski despoti iz Srijema 1494. Glavna seoba Srba u sjevernu Dalmaciju bila je u 16 vijeku. Nju su izveli Turci poslije 1540, kad su osvojili tu oblast, da nasele puste zemlje, pošto su se mnogi Hrvati pred Turcima uklonili na ostrva i u Italiju. — Za vrijeme Turaka Dalmacija je, s Likom i Krbavom, sačinjavala kliski i lički sandžakat bosanskog pašaluka. Stoga je i srpska pravoslavna crkva u sjevernoj Dalmaciji, poslije obnovljenja pećske patrijaršije, došla pod vlast dabrobosanskog mitropolita, kao patrijarhova namjesnika-egzarha. Radi toga je mitropolit iz Banje u Dabru prenio krajem 16 vijeka svoju stolicu u zapadnu Bosnu, a naročito u manastir Rmanj, na tromeđi Bosne, Like i Dalmacije. U samoj Dalmaciji bio je i dalje, kao i ranije pod Ugrima, zamjenik mitropolitov iguman manastira Krke, koga su birali predstavnici crkve i naroda, a episkop proizvodio u čin. Nad Bokom kotorskom, onda zvanom Mletačkom Albanijom, i južnom Dalmacijom vodili su i dalje duhovni nadzor episkopi zetski i zahumski, a glavno središte crkvenonarodnog života postao je manastir Savina.

U primorskim gradovima i na ostrvima, a naročito na ostrvu Hvaru, bilo je tada još ponešto pravoslavnih Srba, ali mnogo više Grka. Svi su oni od 1420 bili pod mletačkom vlašću, pa su Mlečići za njih postavili naročitog episkopa u Mlecima, s nazivom arhiepiskopa filadelfijskog, koji je bio podvrgnut carigradskom patrijarhu. Mletačka republika je nastojavala, da sve svoje podanike, Srbe i Grke, pounijati, te su u pravoslavnim crkvama dizani rimokatolički oltari. Tako je bilo u Zadru i Šibeniku, na Hvaru i u Trogiru. Zatim su te crkve obrnute u latinske. Kad je 1699 i 1718 sva današnja Dalmacija došla u ruke mletačke, sva srpska crkva u Dalmaciji i Boki kotorskoj oduzeta je ispod vlasti pećskog patrijarha i predana grčkom mletačkom arhiepiskopu, koji je baš u to doba primio uniju s Rimom. Srbi u Dalmaciji nisu se htjeli odreći svoga patrijarha, te su oni u Boki sve do po-

Digitized by Google

četka 19 vijeka priznavali za svog duhovnog starješinu cetinjskog mitropolita, a Šibenićani su uspjeli, da u sjevernoj Dalamaciji upravlja srpskom crkvom, bar neko vrijeme, prebjegli u Dalmaciju hercegovački mitropolit Savatije Ljubibratić. Za to je vrijeme i pećski patrijarh Mojsej Rajović (1712—1725) jednom uspio, da lično dođe u Dalmaciju. No ubrzo poslije Savatijeve smrti prognali su Mlečići njegova sinovca i nasljednika Stevana, koji se kao episkop bio nastanio u manastiru Dragoviću. Otada Mlečići nisu više dali dalmatinskim Srbima episkopa, te su se oni po potrebi, i protiv volje vlasti, obraćali episkopima u Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni. Čak su pravoslavni Dalmatinci 1750 sami izabrali sebi za episkopa protu benkovačkog Simeona Končarevića. Njega je, po naredbi pećskog patrijarha, rukopoložio za episkopa dabrobosanski mitropolit, ali su ga mletačke vlasti prognale, te je upravu crkvom i dalje vodio arhimandrit manastira Krke, a duhovne su poslove obavljali episkopi iz Hrvatske i Slavonije. Poslije duge borbe, ustanaka i ruske intervencije, ukinut je 1780 u mletačkoj republici zakon, da pravoslavni moraju priznavati uniju, a srpska crkva u Dalmaciji potčinjena je ponovo obnovljenoj grčkoj episkopiji u Mlecima, koja je dobila jurisdikciju i nad svima pravoslavnima po Istri i Boki.

1790 umro je posljednji grčki episkop u Mlecima, a Dalmacija je 1797, mirom u Campoformiju, postala austrijskom provincijom. — Međutim i Austrija nije htjela da prizna izabranog srpskog episkopa Ivkovića za Dalmaciju, te je i opet sva srpska crkva u Dalmaciji potčinjena rimokatoličkim biskupima, i ako je arhimandrit Gerasim Zelić priznat za duhovnog upravitelja njenog. — Mirom u Požunu 1805 izgubila je Austrija Dalmaciju i njeni gospodari su postali Francuzi. Oni su odmah izdali zakon o vjerskoj toleranciji. Po želji pravoslavnih Dalmatinaca Napoleon je već 1808 potpisao rješenje, da se u Dalmaciji ima ustanoviti samostalna srpska episkopija, konzistorij i bogoslovija o državnom trošku. 1810 postavljen je za prvog dalmatinskog episkopa Venedikt Kraljević, prebjegli episkop iz Bosne. Sjedište mu je određeno u Šibeniku, a potčinjene su mu i srpske općine u Istri, Pulj i Peroj, koje su u 16 vijeku naselili Crnogorci. Za episkopskog namjesnika u Boki postavljen je arhimandrit Zelić.

Kad je 1814 Austrija ponovo dobila Dalmaciju i Istru, ona je ostavila uređenje srpske crkve u tim oblastima onako kako je bilo uvedeno za vrijeme Francuza, ali su njeni upravnici opet pokušali da provedu uniju. Za uniju su oni zadobili čak i episkopa Kraljevića (1810—1827). Predstavnici narodni, čim su to osjetili, otpočeli su energičnu obranu, i kad je Kraljević 1820 doveo iz Galicije unijatske svećenike Rusine, da otvore bogosloviju u Šibeniku, htio je narod ubiti episkopa, i pri tom je poginuo jedan od dovedenih profesora (1821). Kraljević je poslije toga morao napustiti Dalmaciju i 1827 je penzioniran.

Uskoro zatim, 29/12 1828, došla je srpska crkva u Dalmaciji pod duhovni nadzor karlovačkog mitropolita i otpočela je mirniji život i razvitak, i ako je imala i sada da izdrži borbu s unijom. Kraljevića je naslijedio episkop Josif Rajačić (1829—1834), potonji patrijarh u Karlovcima. On je uspio da osnuje bogosloviju u Šibeniku (1833), ali je, radi energičnog opiranja uniji, premješten u Vršac. Za njim je došao za dalmatinskog episkopa Pantelejmon Živković (1834—1836), a kad je i on morao da ode, upravljali su crkvom razni arhimandriti, namjesnici karlovačkog mitropolita (1836—1843). Za to vrijeme preneseno je sjedište dalmatinskog episkopa iz Šibenika u Zadar (1841). Uskoro zatim došao je za episkopa Jerotej Mutibarić (1843—1853), koji nije uspio da osnuje konsistorij, i ako je 1849 proglašena u Austriji ravnopravnost vjeroispovijesti i znatan se dio unijata povratio u pravoslavlje.

Organizaciju pravoslavne dalmatinske crkve uspjeli su da izvedu tek Dr. Stefan Knežević (1853—1890) i Dr. Nikodim Milaš (1890—1910), dva vrlo zaslužna jerarha srpske crkve. 1870 osnovana je za Boku i Dubrovnik posebna episkopija, sa sjedištem u Kotoru, a 30/3 1874 obje dalmatinske episkopije (zadarska i kotorska) ušle su u sastav nove bukovinsko-dalmatinske mitropolije. Dotle je srpska crkva u Dalmaciji bila samoupravna, a samo je bila u duhovnoj zavisnosti od karlovačke mitropolije. Poslije oslobođenja 1918, pošto je Zadar potpao pod Italiju, sjedište dalmatinskog episkopa premješteno je u Šibenik, dok se u Splitu ne sazida srpska crkva i ne uredi vladičanski dvor. Današnji je episkop Danilo Pantelić (od 1921), a njegov prethodnik je bio Dimitrije

Digitized by Google

Branković (od 1910), koji je penzioniran 1920.

Uređenje u obje dalmatinske eparhije još je prema duhovnom reglamanu cara Josipa II. od 1786, obnovljenom 1843. Arhijerejski sinod bio je zajednički s bukovinskom mitropolijom do 1918. Eparhijski konsistoriji imaju po tri člana, koje postavlja vladalac, a predsjednik im je episkop. U svakoj parohiji postoji crkvenoopćinski savjet, koji upravlja crkvenom imovinom. Njega sačinjavaju sveštenik i 6—14 savjetnika, koje biraju parohijani. Savjet bira predsjednika i tri člana, koji čine crkveno tutorstvo. Ovi sa sveštenikom vode sve poslove crkvene uprave i svake godine podnose savjetu na pregled račune, koje savjet podnosi konsistoriju na odobrenje.

Parohija ima u cijeloj Dalmaciji 106 (57 u sjevernoj), sa 298 crkava (od kojih su samo 83 u bivšoj zadarskoj eparhiji). Sveštenika ima oko 80, i postavljaju ih episkopi, u sporazumu s konsistorijem. Manastira ima 8 u Boki i 3 u sjevernoj Dalmaciji (Krupa, Krka i Dragović). Kaluđera ima oko 35 i to većinom po parohijama, zbog oskudice u parohijskom sveštenstvu. Pravoslavnih Srba ima u cijeloj Dalmaciji 114.703, od kojih je 88.255 u sjevernoj Dalmaciji, u današnjoj šibeničkoj eparhiji. Pod ovu eparhiju potpadaju i svi pravoslavni Srbi u Beču, Trstu, Pulju, Peroju i Zadru.

Literatura: N. Milaš, Spisi o istoriji pravoslavne crkve u Dalmaciji, I (1899); N. Milaš, Pravoslavna Dalmacija (1901); Lj. Vlačić, Zbirka zakona i t. d. u dalmatinsko-istrijskoj eparhiji (1906); G. Zelić, Žitije (autobiografija, 1823 i I—II² S. K. Z., br. 36 i 44); K. Cvetković, Autobiografija (1898); A. Simić, Prepiska o uniji episkopa Venedikta Kraljevića (1863); J. Halovacki, Unijaćenje u Dalmaciji (Glas Istine, 1888). *R. Grujić.*

DALMATINSKI DIJALEKT. V. Zapadni dijalekt.

DALMATINSKI KNJIŽEVNI JEZIK. V. Književni jezik hrvatskosrpski u prošlosti.

DALMATINSKO PRIMORJE. V. Primorje.

DALMATINSKO-PANONSKI USTANAK protiv Rimljana (6—9 poslije Krista). Iliri su bili nezadovoljni s rimskom vladavinom, zbog teških nameta i zbog toga, što su morali da služe vojsku, te su se pobunili. Buna je počela u području Dezitijata, koji su živjeli u okolini današnjeg Sarajeva. Voda Dezitijata zvao se Baton. Njemu su se pridružili Breuci, jedno pleme iz područja, u kojem je današnja Srijemska Mitrovica. Jedan njihov vođa zvao se također Baton, a drugi Pines. Breuci su pošli na Sirmium (Mitrovicu), ali nisu uspjeli da ga osvoje, jer je u pobunjenu zemlju pohitao namjesnik Mezije Cecina i pobunjenike potukao. Ali se buna ipak stala širiti, i naskoro je cijela naša zemlja bila u plamenu. Jedan rimski pisac kaže, da je ovaj rat bio strašniji za Rimljane od svih ratova, koje su imali poslije punskih ratova. Drugi jedan stari historik kaže, da je pobunjenika bilo preko 800.000 pješaka i 9.000 konjanika. Još se kaže, da su oni imali namjeru da upadnu u samu Italiju. Ako nisu tu namjeru ispunili, oni su upali u Makedoniju i opustošili sve područje do Apolonije (Valone). Rim je bio obuzeo veliki strah.

Pobunu je umirio pastorak Augustov, kasniji car Tiberije, koji se nalazio na Dunavu kod Beča, odakle je htio da zavojšti na jedno germansko pleme u današnjoj Moravskoj. U prvom sudaru između rimske vojske i ustanika dezitijatskih Baton bude potučen. Onda se on združi s drugim Batonom. Za Rimljane se stanje pogoršalo, kad su s lijeve obale Dunava upali u Meziju Dačani i Sauromati. Ali je rimska vojska bila dorasla svima teškoćama. Tiberije je zauzeo Sisak, a dolazila su mu neprestano pojačanja. Došao mu je u pomoć i Germanik. Oba Batona napali su jednu rimsku vojsku blizu današnjih Vinkovaca, ali su bili potučeni.

Godine 8 po Kr. umirena je Panonija. Ustanici su tu bili veoma pritiješnjeni i trpjeli su veliku glad. Panonski Baton onda izda Pinesa, a zatim i sam položi oružje. Batona je zato brzo stigla kazna. Dezitijatski Baton uhvatio ga je i pogubio. Buna je ponovo planula u Panoniji. Međutim to je područje naskoro opet pokoreno. Rat se onda nastavio u Dalmaciji. Rimsku vojsku vodio je Germanik. On je opsjeo više utvrđenja i neka osvojio. U to Tiberije nanovo dođe na bojište. Otpor pobunjenika bio je očajan. Oni su se borili s velikom hrabrošću, ali su Rimljani ipak uspjeli da potpuno pokore ustanike. Baton se predao i time se ovaj dugogodišnji i krvavi dalmatinsko-panonski ustanak završio. *N. Vulić.*

Digitized by Google

DALMATINSKO ZAGORJE. V. Zagorje.

DALMATOV VASILIJE, PANTELEJMONOVIĆ LUČIĆ, glumac (1852—1912, Petrograd). D. je bio član Carskog Teatra u Petrogradu, počasni reditelj Narodnog Pozorišta u Beogradu. Po rođenju je Srbin iz Dalmacije (otuda Dalmatov). Još kao mlad počeo je glumiti u diletantskim društvima u Odesi. Kad je primljen za člana Puškinova Teatra u Moskvi, podigao se brzo do najboljih i najčuvenijih ruskih glumaca osamdesetih godina prošloga vijeka. 1884 bio je angažovan za člana petrogradskog Carskog Teatra, u kojem je ostao do 1895, kad je ponovo prešao u Moskvu. Ponovo pozvan u prijestolnicu, vratio se u isto kazalište, u kojem je ostao do svoje smrti. U Petrogradu je najživlje radio i na unaprijeđenju Književno-Umjetničkog Društva, u kojem je bio i direktor. Glavne uloge D. bile su: Hamlet, Lear, Egmont, Kin, Otletajev (Provincijski Don Juan), Krečinski (Svadba Krečinskoga), Hljestakov (Revizor), Abrezkov (Živi leš). D. je napisao i drame: Rad i kapital, Đavo novcem vezuje i Hajka. Na poziv uprave Narodnog Pozorišta u Beogradu došao je pred kraj mjeseca maja 1903, da gostuje u ulogama: Svengali, Marmeladov, Kin, Korado, Marko (Cvetićev Lazar), ali su to omeli ondašnji događaji u Beogradu.
R. O.

DALL' ONGARO FRANCESCO, talijanski pjesnik i patriota, svećenik, kasnije žurnalist u Trstu (1808, Mansue — 10/1 1873, Napulj). Bio je vođa revolucije 11/8 1844 u Veneciji, član konstituirajuće skupštine u Rimu i komesar Garibaldijev. Bio je poslije u progonstvu. 1859 postao je profesor literature u Fiorenzi, 1869 u Napulju. D. je njegovao patriotsku poeziju u Garibaldi-evom duhu. Napisao je drame: Il Fornaretto (1838), I Dalmati (1847), Marco Cralievic, Bianca Capelo (1861); Novelle vecchie e nuove (1869), Fantasie dramat. e liriche (1866). Cjelokupna djela (1846), Biografija De Gubernatis (1875).
V. V.

DALJ, trgovište u Slavoniji, županija Virovitica (Osijek), kotar Osijek; parobrodarska stanica na Dunavu (88 m); željeznička stanica na pruzi Osijek—Dalj—Bogojevo (Bačka) s krakom Dalj—Borovo u Vukovar i u Vinkovce. Ima 4.913 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu i pravoslavnu parohiju, pučku školu, dobro srpsko-pravoslavne patrijaršije sa znatnim ribolovom, tvornicu žestokih pića, tvornicu suhomesnate robe i salame, tvornicu opeka. — Na mjestu D. u rimsko je doba bilo naselje Teutiburgo ili Titoburg, ako ono nije bilo gdje je sada Borovo. U popisu kotara i grada Osijeka. 1697 veli se za D., da se to trgovište od starine zvalo istim imenom.
J. M-n.

DALJSKA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1897. Centrala Dalj. Kapital 400.000 din. Predsjednik Dr. Dušan Milanković.
N. S.

DALJSKO VLASTELINSTVO obuhvatalo je teritorij sela Dalja, Bijelog Brda i Borova, u sjeveroistočnoj Slavoniji. Od 1706 uživali su D. V., na feudalnoj osnovi, arhiepiskopi i mitropoliti karlovački, a od 1848 je veliki posjed srpskih patrijarha. — 11/8 1695 darovao je austrijski car Leopold I. patrijarhu Arseniju III. Crnojeviću dvorac Sirač i 14 sela u Slavoniji, kao otštetu za napuštenu rezidenciju u Peći. Ali je patrijarhu ubrzo oduzeto to dobro, pod izgovorom opasnosti zbog blizine turske granice, a kao naknada za rezidenciju i 20.000 for., koje je patrijarh pozajmio državi, 28/4 1697 dan mu je iure perennali (za uvijek) zamak i vlastelinstvo Sečuj na Dunavu, u Baranji. Poslije nekoliko godina i to je dobro oduzeto od patrijarha i predano porodici Beszeredi-a, koja je imala stara prava na to vlastelinstvo. Međutim dug državni patrijarhu popeo se bio na 38.678 forinti, jer država nekoliko godina nije platila patrijarhu otkupljeni patrijarhov desetak od Srba Baranjaca i Budimaca, koji je iznosio 3.000 for. godišnje. Stoga je novi car Josip I. ustupio patrijarhu, u ime svega toga duga, državno dobro Dalj s Borovom i Bijelim Brdom. Kad se 1726 sjedinila karlovačka mitropolija s beogradskom, htio je bečki dvor da oduzme D. V. od mitropolita, ali je, na energično nastojanje narodno-crkvenog sabora i mitropolita, car Karlo VI. 1/1 1729 dozvolio, da i mitropoliti beogradsko-karlovački uživaju to dobro, ali pod uslovom, da plaćaju državi, u ime arende na to imanje, 1.300 forinti godišnje. Patrijarh Arsenije IV. Jovanović uspio je da od carice Marije Terezije 20/10 1741 dobije D. V. iure inscriptitio, t. j. dok država ne vrati dug od 38.678 forinti. Država je međutim 1769 pokušala da vrati taj dug u državnim papirima i da uzme Dalj, ali se narodno-crkveni sabor energično usprotivio toj težnji

Digitized by Google

i molio je, da se D. V. stalno ostavi na uživanje mitropolitima karlovačkim, »dok se ne osvoji ponovo Peć«, kao što je rečeno u prvoj darovnici. Prema tome je i u Deklaratoriju od 16/7 1779 unesen članak (4. b), da se D. V. »ostavlja arhiepiskopatu, dok mu se drugo nepokretno dobro od ravne vrijednosti, koje izvan Kraljevine Hrvatske leži, ne daruje«. Takvo dobro, međutim, nije nikada nađeno, i narodno-crkveni sabor je 1865, na osnovu avitičnog patenta od 1/5 1853, proglasio D. V. za mitropolitsko narodno-crkveno dobro. Sabor od 1871 zaključio je, da se D. V. uzme od patrijarha u narodno-crkvenu upravu i mjesto njega daje patrijarhu godišnje 26.000 forinti, ali taj zaključak nije dobio carsku potvrdu. Poslije ujedinjenja glavni dio oranica i livada ovoga vlastelinstva potpao je 1919 pod agrarnu reformu.

R. Grujić.

DAMASCENAC, vrsta vinove loze, koja se nalazi u svim vinogradima, ali nigdje mnogo. *I. R.*

DAMIJANI, dva brata iz plemićske bosanske porodice. Obojica su bila kanonici u Požunu i pisci teoloških spisa protiv reformacije. Stariji brat, Ivan (1710—1766), svršio je nauke u Fermu, u Italiji, i umro je kao pomoćni biskup u Vácz-u. Napisao je i štampao više spisa protiv protestanata, od kojih je jedan, izdan u Budimu 1765, bio zabranjen, jer je razlagao, da se protiv nekatolika može upotrijebiti i sila. Vilim Fridrik (1714—1760) zadovoljio se objektivnim prikazivanjem nauke Lutherove i Kalvinove. Dva je njegova latinska spisa te vrste poslije smrti njegove štampao u Budimu 1761 njegov brat Ivan.

Đ. K.

DAMIN NARCIS, profesor nautičke srednje škole u Bakru (27/10 1845, Senj — 26/8 1905). Bio je najznatniji naš aranolog. Najprije se je bavio biljkama, a zatim paucima. Njegova znatna zbirka je u Zoološkom Muzeju zagrebačkom. Po njemu je prozvan novi pauk Attus Damini Chyz., a sam je imenovao novog pauka Gnaphosa Kulezynszkii. Ostala je nedovršena njegova velika monografija o paucima hrvatske faune (8 glava i mnogo originalnih slika). Pored nešto rukopisnih radova ostavio je i jedno 15 publikovanih (mahom u Glasniku Hrvatskog Prirodoslovnog Društva u Zagrebu). Najznatniji su: Ueber Parthenogenesis bei Spinnen. Verh. d. zool. bot. Ges., Wien, 1894, Prilog fauni dalmatinskih i istarskih pauka, Gl. H. P. D., 2, IX; Lotrodectus 13 — guttatus (Rossi), Rad, 126; Pauci Dalmacije, Hrvatske i Istre, ibid., 143; O preobrazbi i dužini življenja naših pauka, ibid. *J. H.*

DAMJANIĆ JOVAN, general (8/12 1804, Staza, kostajnički srez, zagrebačka županija — 6/10 1849, Arad). Po rođenju je bio pravoslavni Srbin, ali je strašno mrzio Srbe. Poznata je njegova riječ, da će se boriti, dok ne vidi i posljednjeg Srbina na zemlji, a tada će i sebi prosvirati kuglu kroz glavu, da ne ostane ni jedan više. 1848/49 se osobito odlikovao u borbi protiv Srba, te je postao general. Poslije madžarske katastrofe kod Vilagoša obješen je sa još 12 madžarskih generala, u Aradu. D. je bio oženjen Emilijom Čarnović (Černović), jednom od vrlo rodoljubnih madžarskih žena, inače podrijetlom od loze Arsenija III. Čarnojevića. *D. P.*

DAMJANOVIĆ JEVREM, brigadni artilerijski đeneral (3/4 1880, Beograd). Po svršetku šest razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u Vojnu Akademiju 1/9 1896. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 30/5 1899, za kapetana 1/1 1910, za pukovnika 1/10 1915, za brigadnog artilerijskog đenerala 21/10 1923. Do 1900 bio je vodnik u gradskoj artileriji, do 1903 vodnik u konjičkoj artileriji, 1903 vodnik u poljskoj artileriji. 1903—1908 bio je na višoj školi Vojne Akademije, do 1906 vodnik u poljskoj artileriji, do 1907 komandir baterije u brdskoj artileriji u Francuskoj (na obuci), do 1912 bio je komandir brdske baterije, za to vrijeme bio je slušalac artilerijske škole gađanja (1911), 1914 (do rata) bio je komandant brdskog diviziona. Od 17/8 1917 bio je ađutant Nj. V. Kralja, 1/9 1917—16/2 1918 bio je vršilac dužnosti upravnika dvora, od 12/2 1918 vršilac dužnosti maršala dvora, od 17/9 1923 vršilac dužnosti komandanta artilerijske brigade (bosanske), od 21/8 1924 ađutant je Nj. V. Kralja i vršilac dužnosti maršala dvora. — U ratu 1912/13 bio je komandir brdske baterije. U ratu 1914/18 bio je, do 11/9 1915, komandant brdskog diviziona (u užičkoj vojsci), 1915—9/3 1916 komandant diviziona i artilerije u diviziji (šumadijskoj 2). 1916 predsjednik komisije za prijem ratnog materijala u Francuskoj (Linel), 1916—8/9 1917 bio je načelnik štaba komande artilerije armije (1). — Napisao je i štampao znatan broj

Digitized by Google

članaka, većinom stručnih artilerijskih, u Ratniku. *V. Belić.*

DAMJANOVIĆ JOVAN, administrativni pukovnik (5/11 1850, Beograd — 7/11 1901, Beograd). Po svršetku gimnazije u Beogradu stupio je u Vojnu Akademiju 12/10 1866. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1/1 1872, za pješadijskog kapetana 1 kl. 21/5 1881, za višeg intendanta 4 kl. 1/3 1885, za rezervnog pješadijskog potpukovnika 1/1 1892, za administrativnog potpukovnika preveden je 20/2 1896, za administrativnog pukovnika 30/8 1896, penzioniran je 1/11 1897 s prevodom u rezervu. Do 1880 bio je vodnik, 1880—1882 bio je državni pitomac u intendantskoj školi u Beču. 1883—1886 bio je na službi i šef provijantskog odsjeka ekonomskog odjeljenja. Od 1886 bio je u blagajničkom odjeljenju Ministarstva Vojnog. 1896 organizirao je i bio je upravnik vojno-administrativne škole. 1875—1901 bio je honorarni i redovni profesor Vojne Akademije. 1900—1901 bio je upravnik beogradske trošarine (o čijem uređenju ima dosta njegovih pismenih radova). Kao pobornik, da se artilerijska škola pretvori u Vojnu Akademiju, bio je 1879 član komisije za izradu prvog zakona o Vojnoj Akademiji (od 18/1 1880). Bio je prvi vojni izvjestitelj u Narodnoj Skupštini. U ratu 1876 bio je komandir čete, u ratu 1877/78 komandant bataljona, u ratu 1885 na službi u glavnoj intendanturi. — Pored mnogobrojnih članaka u stručnim listovima i Ratniku izdao je: Raspravu istorijskog razvića našeg đeneralštaba, s glavnim osnovima uređenja naše vojske, Istorisko razviće organizacije naše vojske, Prvi šematizam odlikovanih lica, Vojna administracija i Stilistika s pismovodstvom i delovodstvom vojnih vlasti (predmeti iz Vojne Akademije), i kao zvanična izdanja Pravila o vođenju trupne administracije.
V. Belić.

DAMJANOVIĆ LAZAR, nacionalni radnik. D. je svršio gimnaziju na Cetinju, u Nišu i Beogradu, a pravni fakultet u Beogradu, gdje je 1906 diplomirao. 1903 učestvovao je D. u martovskim demonstracijama, bio je jedan od glavnih osnivača Kluba đaka iz Crne Gore, a 1904 Kluba crnogorskih studenata. D. je u to vrijeme radio i na osnivanju zajedničkog studentskog kluba i sarađivao je u nacionalističkom listu Oslobođenje, preko koga je iznosio teško stanje u Crnoj Gori. Kao potpisnik Riječi, u kojoj su crnogorski studenti iznijeli svoje slobodoumne nazore kako u pogledu unutrašnjih prilika u Crnoj Gori, tako i u pogledu ujedinjenja sa Srbijom, D. je (1906) zajedno sa svojim drugovima, optužen cetinjskom sudu kao veleizdajnik. D. je došao pred sud i dao tako hrabru i temeljitu izjavu, da je proces protiv omladine morao biti obustavljen. Ali je D. time navukao na sebe toliku mržnju zvaničnih krugova, da nije mogao dobiti službu u Crnoj Gori. Kada je 1907 otpočelo hapšenje po bombaškoj aferi, vojska je opkolila D. kuću, ali je on uspio da umakne iz Crne Gore i da dođe u Srbiju. Cetinjski sud ga je u odsuću osudio na deset godina robije i zbog toga je D. ostao u emigraciji do 1913. U Beogradu je bio praktikant, pa čak i prosti radnik u monopolskoj upravi i fabrici šećera, no i u takvim okolnostima neumorno je radio i vrijedio je kao najbolji i najpouzdaniji informator o prilikama u Crnoj Gori. 1913, poslije amnestije emigranata, D. se vratio u Crnu Goru i posvetio se novinarstvu i omladinskom radu. Poslije kapitulacije Crne Gore Austrijanci su D. internirali. Poslije sloma Austro-Ugarske D. je izabran za poslanika Velike Narodne Skupštine u Podgorici. Kao njen potpredsjednik održao je D. znamenit govor, poslije koga je Skupština jednoglasno odlučila, da se svrgne dinastija i Crna Gora ujedini sa Srbijom. D. je izabran za člana Izvršnog Narodnog Odbora, koji je imao da upravlja Crnom Gorom, dok vlada iz Beograda ne organizira vlast. D. je bilo povjereno da organizira pravosuđe i ishranu Crne Gore. Tada je D. zaveo, da predsjednici i sudije velikog suda u Podgorici i okružnih sudova moraju biti pravnici, dok su dotle mogli biti i neškolovani ljudi. Ishranu je organizovao tako, da za vrijeme njegovog djelovanja u Crnoj Gori nije bilo oskudice u hrani. Uoči božićne pobune 1918 D. se zatekao na Cetinju. Opsjednut od buntovnika znao je da održi duh među omladinskim četama, koje su branile narodno jedinstvo. Poslije toga je izabran za poslanika u Privremenom Narodnom Predstavništvu u Beogradu. D. je neumorno radio na saniranju prilika u Crnoj Gori i na suzbijanju akcije agenata kralja Nikole i crnogorskih izbjeglica u Italiji. Kada je Privremeno Narodno Predstavništvo završilo rad, D. se povukao iz politike i, odbijajući ponuđene više položaje i penziju,

Digitized by Google

koju mu je Narodna Skupština priznala, uzeo je mjesto sudije okružnog suda na Cetinju, gdje je i danas. D. je pisao i stručne članke o školama i putevima u Crnoj Gori i studiju o njenom željezničkom pitanju.

M. Milenović.

DAMNJANOVIĆ MILOSAV, divizijski đeneral (20/1 1876, Smederevo). Po svršetku šest razreda gimnazije u Požarevcu stupio je 1/9 1893 u Vojnu Akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1896, za kapetana 28/12 1902, za pukovnika 1/10 1915, za divizijskog đenerala 21/10 1923. Do 1899 bio je vodnik u pješadiji, a do 1900 adutant puka u pješadiji. 1900 bio je na višoj školi Vojne Akademije. Do marta 1904 bio je komandir čete u pješadiji, do 1905 ordonans-oficir Nj. V. Kralja, 1905—1907 klasni starješina pitomaca Vojne Akademije, do 1910 komandant pješadijskog bataljona, do rata 1912 pomoćnik komandanta pješadijskog puka (6), 1913—1914 komandant puka (6), 1918—1919 komandant okružne komande (rumske), 1919—1920 komandant pješadijske brigade (potiske), do 6/3 1923 pomoćnik komandanta divizijske oblasti, do 14/8 1923 na službi u glavnom đeneralštabu, od 14/8 1923 komandant divizijske oblasti (potiske). U ratu 1912/13 bio je pomoćnik komandanta puka (6), u ratu 1914/18 komandant puka (6 kadrovskog, 17 II poziva), komandant banjskog odreda, na službi u štabu divizije (dunavske 2), od marta 1916 do maja 1918 u depou neraspoređenih oficira. *V. B.*

DANAK U KRVI. Kršćani u turskoj carevini, osim Jermena, morali su davati Turcima danak u krvi, t. j. svoju mladu mušku djecu, koja su bivala poturčena. Od tog danka bila su izuzeta samo područja, koja su sama priznala tursku vlast ili porodice, koje bi Turcima učinile znatne usluge. Za kupljenje toga danka nije bilo potpuno utvrđenih pravila. Obično se radilo ovako: djeca bi se kupila jedne godine u jednom, druge u drugom, treće u trećem području i t. d. Ukupan broj jednoga kupljenja iznosio bi do 12.000 djece. U težim prilikama turnus pokrajina bio bi kraći, a ponekad bi u nekoj opasnoj godini obuhvatio sve zemlje. Pregledana su sva muška djeca od 10 do 16 godina. Teškim kaznama bio je izložen onaj, tko bi pokušao da obmane vlasti. Spočetka se uzimalo svako deseto dijete, a poslije se taj broj povećao. Uzeta djeca postali bi adžami-oglani, bila bi poturčena i onda bi se odgajala za janjičare. Bolji od njih, ičoglani, odgajali su se u Seraju, gdje su imali svoj internat. Od njih su postajale spahije (konjica), a od drugih pješadija. Ponajbolji su bili sultanova garda.

Literatura: J. N. Tomić, Danak u krvi (1898); Ć. Truhelka, Tursko-slovjenski spomenici (1911), 180—182.

V. Ć.

DANČE-DRAGA, morska draga u Dalmaciji, kod Dubrovnika, sjeverozapadno putem u Gruž, sa strmim stijenama, koje su donekle zasađene vinogradima. Za kuge 1430, kad je G. Godoaldo prvi put spaljivao sve inficirane stvari, na D. su bili odlučeni sumnjivi bolesnici, a već okuženi prevezeni su na školje Bobaru i Mrkan kod Cavcata. — (Kupalište). *J. M-n.*

DANDOLO VISCO, civilni upravitelj Dalmacije 1806—1810 (26/10 1759, Mleci — 12/12 1819, Villa Varese, kod Milana). Učio je u Padovi kemiju i farmaciju i po dovršenim naukama uredio je laboratorij u Mlecima i istakao se naučnim radom. Za vrijeme francuske revolucije bio je predsjednik frankofilske stranke u Mlecima, koja je poslala Napoleonu deputaciju, da stavi republiku pod njegovu zaštitu. Poslije pada Mletaka (1797) otišao je D. u Milano, a odatle u Pariz, gdje je imenovan za civilnog upravitelja Dalmacije, uz vojnog upravitelja Marmonta. D. je za razmjerno kratko vrijeme stekao velike zasluge za kulturni i ekonomski preporođaj Dalmacije. Proputovavši zemlju, izradio je plan, kako da se uredi uprava Dalmacije i tu je osnovu Napoleon odobrio. Kad je Napoleon iz zemalja, koje je dobio mirom u Schönbrunnu, obrazovao posebnu pokrajinu francuskoga carstva, ilirske pokrajine ili Iliriju, i predao ih u upravu Marmonta sa sjedištem u Ljubljani, došao je D. u podređen položaj. Ponosni i tašti D. zatražio je otpust i ostavio je Zadar (29/1 1810). Otišao je najprije u Pariz, a zatim se vratio u Milano, gdje je primio mjesto senatora kraljevine Italije. *M. P-g.*

D'ANDREA DOMENICO, kazališni slikar (19/3 1836, Split). Svršio je slikarsku školu (Scuola gratuita di disegno) u Trstu 1855. U Srbiju je došao 1860 mjeseca oktobra. Čim se osnovalo Narodno Pozorište u Beogradu, stupio je da radi u njemu (1869—1873). 1874—1880 bio je slikar u zagrebačkom kazalištu. Zatim se vratio u beogradsko Narodno Pozorište, gdje je bio na

Digitized by Google

stalnom radu 1880—1895. a zatim je, kadgod je to uprava potražila, radio honorarno sve do 1903. *R. O.*

DANEŠ JIŘI DR., profesor geografije na univerzitetu Karlovu u Pragu (23/8 1880). Učio je gimnaziju i univerzitet u Pragu, gdje je 1902 promoviran za doktora filozofije. Kao docent opće geografije habilitirao se 1906. 1912 postao je izvanredan, a 1919 redovan profesor geografije na univerzitetu Karlovu u Pragu. Bio je 1918 organizator i predsjednik češke legije u Sarajevu. 1919/20 prvi predsjednik južnoslovenske komisije u Pragu, 1920/22 čehoslovački generalni konzul u Sidney-u u Australiji, gdje je zastupao i interese naših iseljenika, a od 1923 prvi profesor geografije na univerzitetu Komenskoga u Bratislavi, pored svoje profesure u Pragu. — D. je mnogo putovao po Bosni, Hercegovini i Dalmaciji, gdje je naročito ispitivao kras, a rezultati toga su njegova disertacija: Bevölkerungsdichtigkeit der Hercegovina (Travaux géographiques tchèques). I. 3 (1903), habilitaciona teza: Úvodi dolní Neretvy (Knihovna České Společnosti Zeměvědné v Praze, 1905), monografija; Bosna i Hercegovina (1909), i niz manjih morfoloških i antropogeografskih studija. Pored toga D. je 1902 proputovao Bugarsku, 1913 Južnu Srbiju, a u međuvremenu i kasnije krajeve dalekog Istoka, gdje je nastavio svoje studije o krasu i o njima publicirao ove radove: Karststudien in Jamaika (Věstník Král. České Společnosti Náuk. Třída math.-přírod., 1914), Das Karstgebiet Goenoeng Sewoe in Java (Věstník Král. České Spol. Náuk. Třída math.-přírod., 1915), Karststudien in Australien (Věstník Král. České Spol. Náuk Třída math.-přírod.), Limestone physiography in Australia (Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću, 1924). — D. je radio i na geomorfologiji i antropogeografiji svoje domovine, pisao je o pitanjima političke geografije Meksika i Zapadne Indije, o morfologiji Južne Kalifornije, o antropogeografskim i etnografskim problemima Australije i Oceanije.

P. Vujević.

DANICA. 1. Zabavnik i jedan od prvih književnih almanaha. Izdavač i urednik bio je Vuk St. Karadžić. D. je izlazila u Beču 1826—1829, 1834.

2. List za zabavu i književnost. Izdavač i urednik bio je Đorđe Popović, koji je po ovom listu dobio nadimak Daničar. D. je bila najbolji književni list šezdesetih godina 19 vijeka. Izlazila je u Novom Sadu 1860—1871.

U. Dž.

DANICA ILIRSKA je književni časopis, što ga je pokrenuo Lj. Gaj. Prvi broj izašao je 10/1 1835. Prvo godište ima naslov Danica Hrvatska, Slavonska i Dalmatinska, a 1836 počinje izlaziti s naslovom Danica Ilirska. Gaj je Danicu pokretao i izdavao u tri maha: prvi put ona je izlazila bez prekida 1835—1849, zatim je izašlo jedno godište pod imenom Danica 1853, i napokon pokrenuo je po treći put 1863, pod imenom Danica, a dalje je izlazila 1864—1867 kao Danica Ilirska. Za razvitak književnosti najvažnija su godišta 1835—1849, dok su godišta 1863—1867 bez značaja za književnost. *B. V.*

»DANICA« D. D. ZA KEMIČKE PROIZVODE, Zagreb. Društvo je osnovano 1907 s kapitalom od 3,000.000 kruna i sjedištem u Budimpešti. 1920 je nacionalizirano, a kapital je postepeno povišavan do današnje visine od 12,000.000 dinara. Društvo ima tri poduzeća: 1. Rafineriju i destilaciju i t. d. u Bosanskom Brodu; 2. tvornicu sumporne kiseline i umjetnog gnojiva u Koprivnici; 3. »Prvu jugoslavensku tvornicu šarafa« u Koprivnici, čije sve akcije drži D.

Tvornica u Bosanskom Brodu osnovana je 1893. Ima pokretnu snagu od 600 konjskih snaga. Zaposleno je do 350 radnika. Kapacitet tvornice je do 5.000 vagona sirove nafte godišnje. Burad i kante izrađuje sama tvornica, i to do 200 buradi i 2.000 kanti dnevno.

»Tvornica umjetnog gnojiva« u Koprivnici ima vlastitu električnu centralu od 650 konjskih snaga. Godišnja proizvodnja superfosfata je 60.000 tona. *S. P.*

DANIČIĆ ĐURO, veliki filolog i profesor velike škole (4/4 1825, Novi Sad — 17/11 1882, Zagreb). Prve škole učio je D. u Novom Sadu i Požunu, a pravne nauke u Pešti i Beču, gdje je došao 1845. Pod utjecajem Karadžića i Miklošića počeo se D. baviti slavenskom filologijom, kojoj je kasnije, a specijalno proučavanju srpsko-hrvatskog jezika, posvetio cio život. Za vrijeme svojih studija bio je materijalno pomagan od kneza Mihajla Obrenovića i Jovana Gavrilovića. 1856 postao je bibliotekar Narodne Biblioteke u Beogradu i sekretar Društva Srpske Slovesnosti, a 1859 profesor liceja (velike škole). 1865

Digitized by Google

ostavio je, zbog nesporazuma, profesuru, i, na kratko vrijeme, postao je činovnik uprave pošta, a 1866 otišao je u Zagreb za tajnika tada osnovane Jugoslavenske Akademije. 1873 vratio se na katedru srpskog jezika u veliku školu u Beogradu, predavajući u njoj do 1877. Otišao je zatim na dopust u Zagreb, da produži rad na započetom velikom Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na tom ga je poslu i smrt zatekla. Njegovo tijelo preneseno je 13. novembra iste godine (1882) u Beograd i tu 14. sahranjeno na Markovom groblju. D. grob i danas se na njemu nalazi.

D. je bio po rođenju četvrti sin novosadskog svećenika Jovana Popovića. Svoje prezime zamijenio je 1847 prezimenom D., kojim se potpisao na prvom svom naučno-polemičkom spisu i pri tom je prezimenu poslije stalno ostao.

D. je do danas najveći radnik na ispitivanju srpsko-hrvatskog jezika. Ako njegovo teorijsko tumačenje i nije bilo uvijek na visini nauke, analiza, obrada, opis materijala vršen je neobično duboko i pouzdano. — Prvi rad D. izašao je 1845 (u Podunavci) u zaštitu Vuka. Naučno obaranje teorije Vukovih protivnika iznio je D. u oštroumnoj raspravi Rat za srpski jezik i pravopis (1847). Zatim je dao Malu srpsku gramatiku (1850), u kojoj je Vukov književni jezik prvi put naučno karakterisan. Kasnije (od 1863) to je djelce izlazilo u više izdanja (1—7), pod nazivom Oblici srpskog jezika. Djela D., u kojima je obrađivao različne strane našeg jezika, jesu: Srpska sintaksa (1858), samo sa odjeljkom o padežima sa i bez prijedloga, zasnovana na tadašnjoj lokalističkoj teoriji o padežima, Osnove (1876), klasifikacija, sasvim mehanička, nastavaka za obrazovanje riječi, Korijeni (1847), bez velike teorijske vrijednosti, Istorija oblika (1874), koja i danas još nije zamijenjena ničim boljim, najzad slavne akcenatske studije (Slav. Bibl., Miklošić, I. Glasnik, 8—9, Rad, 6, 14, 20), koje su obrazovale osnovicu proučavanja slovenskog akcenta. — D. veća izdanja naših starih spomenika, većinom još nezamijenjena, jesu: Žitije Sv. Save (Teodosijevo, 1860, u izdanju pripisano Domentijanu), Žitija Sv. Simeona i Sv. Save od Domentijana (1865), Nikoljsko jevanđelje (bosanske redakcije, 1864), Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih (Danila i drugih, 1866), i mnoga druga manja djela, rasturena po naučnim izdanjima.

Rječnička djela D. od neocjenjive su vrijednosti još i danas: Rječnik iz književnih starina srpskih 1—3 (1863—1864), t. j. iz srpsko-slovenskih starina objavljenih do izlaženja na svijet ovog rječnika; Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, koji izdaje Jugoslavenska Akademija. 1878 izdao je D. ogled toga rječnika, a do svoje smrti prvu knjigu (1880—1882). Djelo predstavlja historijski rječnik, od prvih spomenika naših do D. vremena. Iz 19 vijeka uzeo je D. samo Karadžića, narodne umotvorine i još po nekoga (Milićevića). On je monumentalno djelo od trajne vrijednosti. Rađen je vrlo opširno; kasnije je nešto sužen. — U svojim prijevodima dao je D. obrazac književnog jezika i stila: Pripovijetke iz starog i novog zavjeta (1860, u mnogo izdanja), Muravjeva, Pisma o službi božjoj u pravoslavnoj crkvi (1854, 1867), A. Majkova, Istoriju srpskoga naroda (1858, 1876) i čuveni prijevod Biblije, pod nazivom Sveto Pismo (1869).

D. je bio neobično pouzdan u određivanju materijala. Radio je s besprimjernom vrednoćom, iznio je na svijet vrlo veliku količinu materijala, tako da će znatan dio njegovih djela ostati za sva vremena. U nacionalnom pravcu dokazivao je punu jednakost i istovjetnost Srba i Hrvata (srpski ili hrvatski). Svojim radom i svojim sposobnostima D. zauzima prvo mjesto među svima ispitivačima srpsko-hrvatskoga jezika.

Literatura: St. Novaković, Beleške o Đ. Daničiću (Godišnjica Nikole Čupića, 8, 1885); Rad. Vrhovac, Karakter i rad Đure Daničića (knjige Matice Srpske, 48, 1923); Bibliografija radova, Đ. S. Đorđevića (Kolo za 1889), 232 do 236. *A. Belić.*

DANIĆ JOVAN DR., liječnik (13/8 1854 — 25/10 1924, Beograd). Svršio je gimnaziju u Beogradu, pa je slušao pravo na velikoj školi u Beogradu. U Zürichu je proveo na medicinskom fakultetu sedam semestara, a završio je medicinu u Würzburgu, gdje je položio i doktorat. Proveo je zatim godinu dana na pariskim klinikama, a 1875 došao je u Beograd. 1876 bio je vojni liječnik u Zaječaru. Učestvovao je u svima ratovima. Od generala Černjajeva odlikovan je srebrnom medaljom za hrabrost. 1881 postavljen je za sekundarija bolnice za duševne bolesti kao prvi specijalista psihijatar. 1886 postao je upravnik te bolnice i s malim prekidom ostao na tome položaju sve do 1911, kad je stav-

Digitized by Google

ljen u penziju. — 1896 izabran je za predsjednika glavnog sanitetskog savjeta i na tom položaju je ostao do smrti. 1903 i 1904 bio je predsjednik organizacije prvog kongresa srpskih liječnika i prirodoslovaca. Deset godina uzastopce biran je za predsjednika Srpskog Lekarskog Društva. Bio je prvi predsjednik Lekarske Komore za Srbiju, Vojvodinu i Srijem. Bio je više puta odbornik općine beogradske i narodni poslanik. Uređivao je arhiv Srpskog Lekarskog Društva i Narodno Zdravlje. Pisao je mnogobrojne članke, stručne i popularne. Prevodio je Sistem higijene Dr. Reicha i mnoge stvari od Mantegazze i Lombrosa. D. je jedan od osnivača Društva Trezvenosti (1901). Bio je i njegov prvi predsjednik, a kasnije počasni predsjednik Jugoslovenskog Saveza Trezvenosti. 1915 D. je u Peći zarobljen, pa poslan u Beograd, a kasnije je gonjen, zatvaran i interniran od okupatorskih vlasti. *M. Popović.*

DANIL KONSTANTIN, slikar, ikonograf i portretista (oko 1798 ili 1802, Lugoš, Banat, danas u Rumunjskoj — 13-25/5 1873, Veliki Bečkerek). Mati D. bila je poluseljanka. Po D. pričanju on je 1812—1816 radio u temišvarskom ateljeju tada najuglednijeg srpskog slikara Arse Teodorovića, ali ga je stari majstor istjerao iz ljubomore, vidjevši veliku darovitost i naglo napredovanje svoga učenika. D. nije međutim tada napustio Temišvar, već je stupio u radionicu jednoga od trojice bečkih akademskih slikara, koji su u to vrijeme stalno živjeli u banatskoj prijestolnici. Početkom dvadesetih godina izgubio se D. trag. Može biti da je već i tada otišao na kraće vrijeme u Beč i München, a uglavnom bit će da je putovao po Banatu i Erdelju, kao mnogi »putujući slikari« u to doba, i izdržavao se portretiranjem po imućnijim građanskim domovima i po plemićskim »kurijama«. Za jedan takav portret plaćao se tada jedan dukat, t. j. 5 forinti u srebru. 1827 bavio se istim poslom u Velikom Bečkereku, te slikajući portret tadašnjeg bečkerečkog podnačelnika Stjepana Karácsony-a, bogatog vlastelina, kasnijeg torontalskog velikog župana i grofa, upoznao se u njegovoj kući sa Sofijom Dely, djevojkom iz jedne osiromašjele madžarske plemićske porodice, i vjenčao se s njome 27/2 iste godine u katoličkoj crkvi. 1828 pančevački prota Arsenović, prilikom jednog pohoda u Alibunaru, vidio je u kući graničarskog kapetana Kljunovića izvrsne portrete istog kapetana i njegove žene, te odmah ponudio D., da izradi ikonostas nove srpske pravoslavne crkve, do tada najveće i najljepše u onamošnjem srpstvu. Ugovor je sklopljen sa crkvenom općinom 26/5 1829, D. se preselio u Pančevo, prionuo je na proučavanje Sv. Pisma i na studiranje i skiciranje nacrta za pojedine ikone. 1833 D. je svršio pančevački ikonostas. Za taj svoj prvi veliki rad primio je D. od općine 4.000 forinti u srebru. U to vrijeme je naslikao D. u Pančevu još oko 20 portreta i ikona, samo za vlasteline Jagodiće oko 10 portreta, od kojih su 4 na imanju u Kanaku, a ostali u dvorcu dobra Krnjače, u Rumunjskoj, na našoj granici. Tim radom u Pančevu D. je osigurao sebi reputaciju najboljeg majstora, a i materijalno se obezbijedio za cio život. Stoga je on ostao do smrti prijateljski i zahvalno privržen proti Arsenoviću, koji se, uz D., i sam razvio u umjetnika.

1833 pozvala je D. pravoslavna rumunjska općina Uzdin u Banatu, da joj ukrasi crkvu. 1836 D. je dovršio i nju, i to oltar u minijaturnom razmjeru, a plafon u monumentalnom velikom stilu. 1836 raspisala je srpska crkvena općina u Temišvaru natječaj za izradu ikonostasa, i izabrala je D. Karakteristično je, da je D. ponudu potpisao kao »mještanin«. Taj ikonostas svršio je novembra 1843. Za sve vrijeme rada u Temišvaru D. je bio središte naročite pažnje, čak i sa strane njemačkog građanstva. Mladi madžarski plemić, potonji ministar, Gorove, vraćajući se sa studija iz Francuske i Italije, molio ga je, da ga primi u svom ateljeju, i o tom svojem posjetu pisao je u Kossuthovom organu (Pesti Hirlap br. 45.377 od 1841), oduševljen članak, prikazujući ga kao čovjeka između 30 i 40 godina. Njemačke novine Temesvarer Wochenblatt nekoliko puta svraćale su pažnju na »umjetnikov genij«, smatrajući tu crkvu najljepšom u cijeloj Ugarskoj sa svim njenim provincijama. Od 1843 do 1852 boravio je D. većinom u svojoj kući, u Bečkereku, slikajući portrete, a i po koji žanr i nature morte. Za tih 10 godina on je, po pisanju spomenutog njemačkog lista, dva puta, 1846 i 1851, putovao u Italiju, radi studija. Isto to tvrdi i temišvarski list Euphrosine (br. 5). Augusta 1852 preselio se D. u banatsko selo Dobricu, da naslika ikonostas srpske pravoslavne crkve. Za vrijeme trogodišnjeg rada tu pomagao mu je učitelj Lazar Nikolić,

Digitized by Google

koji je poslije i sam slikao i koji se proslavio osobito kao pijetetni biograf svoga učitelja.

Najzamašniji, najzreliji i posljednji D. ikonografski posao je srpska pravoslavna crkva u banatskom selu Jarkovcu. Već potpuno učvršćene reputacije D. je dobio od Jarkovčana punu slobodu, te ovaj prostrani ikonostas sliči više na ogromnu stijenu jedne galerije, no na konvencionalne ikonostase prekosavskih hramova. Ikona u svemu ima 17, dvije u stolovima, a 15 na ikonostasu. U jednostavno na zid pričvršćenim, nekitnjastim okvirima, bez aureole oko glave, ove velike slike, usprkos njegovoj pseudoklasičnoj i bidermajerskoj maniri i slatkosti, čine svečan, monumentalan utisak. Slike su dobro očuvane, pred rat ih je pažljivo očistio slikar St. Aleksić. Za sliku Sv. Save u vladičanskom stolu D. je upotrijebio portret svoga dobrotvora, prote Arsenovića, i ni u jednoj kompoziciji nema inače kod nas uobičajeno, podražavanje i kopiranje s talijanskih uzora. Ima samo sličnosti, u shvaćanju i grupisanju, s ostalim njegovim ikonostasima, ali ovdje je, izvan sumnje, D. najoriginalniji i najstaloženiji. Poslije Jarkovca radio je D. samo još po koju pojedinačnu ikonu, kao Isusa na Maslinovoj Gori u evangeličkoj crkvi u Kovačici, u Banatu. Otada nije se mnogo kretao iz Bečkereka i slikao je po narudžbi, uz velike cijene, većinom portrete i po gdjekoji žanr. — U građanstvu je D. uživao veliki ugled i glas veoma obrazovana i odgojena, a i dosta bogata čovjeka. Djece nije imao.

D. je bio omalen, poguren i kratkovidan, ponašanja i spoljašnosti vrlo skromne, ali inače duhovit i gostoljubiv. Kuću je držao skoro raskošno. Govorio je i pisao njemački, ali je sa Srbima općio srpski. Sigurno je, da redovno akademski nije bio školovan, to se i osjeća po nekim pogrješkama u crtežu i u komponovanju, ali opet s druge strane samim talentom ne bi mogao dostignuti ono majstorstvo koloriranja. On je uopće upotrebljavao veoma nježne, t. zv. posne boje, ali i pored toga istovremeno primjenjivao je tri razna načina. Tako se on ne može određeno ni svrstati u jednu školu. Na njemu se osjećaju istodobno razni utjecaji, i mletački i holandski i bečko-bidermajerski i pseudoklasični. Ali po slatkosti, koja je ponekad prelazila u sladunjavost, po potpunom odsuću muške oporosti i herojskoga zamaha, on je sin svoga vremena. Inače, i u svojoj palanačkoj povučenosti D. je pratio razvitak svjetske umjetnosti i duhovnoga previranja. Nije izlagao ni u Pešti ni u Beču nikada, tek pred smrt je slikao jednu poveliku Sv. Trojicu za bečku svjetsku izložbu, ali smrt ga je spriječila da je i dovrši. Prije 20 godina pokušavao je jedan Madžar, bečkerečki profesor, da priredi izložbu njegovih slika, ali nije uspio. — U posljednje vrijeme D. je bio dosta pao u zaborav. Njegovu smrt novine nisu objavile, a grob mu je gotovo izgubljen. Tako su mnogi njegovi portreti zabačeni, zaboravljeni, raščerdani i upropašćeni. Što je spaseno, najviše se ima zahvaliti biografu L. Nikoliću i njegovom sinu Dr. Vl. Nikoliću, koji je pronašao i njegovu fotografiju, po kojoj je naručio poznati, lijepi portret D. od U. Predića i poklonio ga Narodnom Muzeju. U novije vrijeme najviše je učinio za D. J. Vujić, koji je sabrao oko 25 njegovih slika. Uopće, u našoj zemlji, koje u javnim zbirkama koje u privatnom posjedu, postoji još oko 70 njegovih radova, osim crkava. Nažalost, i poslije oslobođenja, dosta je odvučeno u inostranstvo. 1924 pomoću J. Vujića, Narodnog Muzeja i Dr. M. Ševića Umjetničko Odjeljenje priredilo je jednu malu izložbu od 25 Danilovih slika, s jednim predavanjem. Tim povodom se mnogo počelo opet da govori i piše o tome velikom našem umjetniku.

Literatura: Lazar Nikolić, Srpski slikari (1895); Dr. Istvan Berkeszi, Temišvarski slikari (1909, na madžarskom); Sendrej-Sentivany, Leksikon ugarskih likovnih umjetnika (1915); Pesti Hirlap (1841, 45); Temesvarer Wochenblatt (1841), 45, 1845, 49); Euphrosine (1851, 5); Nemzeti Ujság (1840, 87); Kanitz, Serbien (1868).

V. Petrović.

DANILO, knez crnogorski 1851—1860 (25/5 1826, Njeguši — 1/8 1860, Kotor). Poslije smrti vladike Petra II., 19/10 1851, došao je na upravu Crne Gore njegov sinovac D. Već ranije Petar II. izradio je bio u Petrogradu, da njegov nasljednik ne mora biti u isti mah vladika, želeći da Crna Gora time dobije i jači utjecaj i ugled među ostalim srpskim pokrajinama, i opredjeljeniji stav prema sultanu. Turska je naime stalno izjavljivala, da je Crna Gora njena pokrajina a da su vladike-upravljači samo crkveni poglavari, kojima njihova du-

Digitized by Google

hovna vlast daje autoritet u zemlji i prema ljudima spolja. Car Nikola I., kome je došao mladi D. da se predstavi, priznao ga je za kneza Crne Gore. Taj akt je izazvao uzbuđenje kod Porte, koja je u njemu gledala ne samo povredu svog suvereniteta, nego i vrlo opasne namjere za budućnost. Porta stoga nije htjela da prizna Danilovo imenovanje. Mlad, željan uspjeha, D. je odlučio, da ga iznudi silom. Stoga je počeo ustaničku akciju u Hercegovini i na istoku, koja je dovela, krajem 1852, do pravog rata. Na Crnu Goru krenule su jake turske vojske pod vrhovnim zapovjedništvom Omer-pašinim. Pored svega junačkog otpora Crna Gora bila bi pregažena, da je nije spaslo posredovanje Austrije.

1853—1856 D. je sređivao unutrašnje prilike. 12/1 1855 oženio se Darinkom Kvekić iz Trsta. 23/4 1855 izdao je značajni zakonik za Crnu Goru. Kad je na Pariskom Kongresu (1856) Turska dala službenu izjavu, da smatra Crnu Goru kao dio svog područja, krenulo je to kneza na nove akcije. Kad njegov protest velikim silama nije donio nikakve vidne rezultate, on se uputio u Pariz, Napoleonu III., da od njega traži potpore za priznanje nezavisnosti Crne Gore. Tamo je, u februaru 1857, naišao na lijep prijem. Osokoljen on je naskoro krenuo živu akciju ustanika. U Hercegovini, početkom decembra 1857, buknuo je duže spremani ustanak Luke Vukalovića. Turci su kušali uzalud da ga silom uguše. U velikoj bitci na Grahovu, 1/5 1858, bila je njihova redovna vojska strahovito potučena. Poslije te crnogorske pobjede Napoleon III. je predložio velikim silama i izradio, da se Crna Gora razgraniči i da se, na taj način, upola prizna njeno vlastito područje. U tom razgraničenju, završenom aprila 1860, Crna je Gora dobila Grahovo, oko koga su dugo vođene borbe, zatim Župu, nikšićske Rudine, Tušinu, Lipovo i Dodoše. — Malo poslije toga, 1/8 1860, poginuo je knez u Kotoru od jednog Crnogorca, Todora Kadića, koji ga je ubio iz lične osvete. Ima mišljenje, da je ubojica bio najmljen od Austrije. — U unutrašnjoj politici knez je bio vrlo nagao i surov i imao je mnogo protivnika. Glavni vođa nezadovoljnika bio je stric mu, Đordije Petrović, koji je bio kivan na D. i stoga, što on nije naslijedio Petra II. Radi sukoba s D. otišao je s nešto drugova u Dalmaciju i živio poslije u Zadru, služeći kao orude Austriji protiv kneževe ličnosti.

Literatura: H. Delarue, Le Monténégro (1862); R. Gerba u Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, I, 1887; V. Ćorović, Luka Vukalović (1923); V. Popović, Akcija kneza Danila u Parizu (Glas, 110, 1923); L. Tomanović, Knez Danilo i Austrija (Bratstvo, 18, 1924); V. Đorđević, Crna Gora i Austrija 1814—1894 (1924).

V. Ćorović.

DANILO, vladika crnogorski (Njeguši, oko 1670 — 11/1 1735, Podmajinski Manastir). Izabran je za vladiku i posvećen u Sečuju od patrijarha Arsenija III. Crnojevića 1700. Po ocu Stevanu zvao se Sćepčević-Njeguš. Ime Petrovića uzeli su tek njegovi nasljednici. D. je započeo seriju vladika iz njeguške porodice Petrovića, koji su, uz crkvenu vlast, uzimali sve više i svjetovnu. 1704 obnovio je D. cetinjski manastir. Njemu se pripisuje inicijativa za pokolj poturica u Crnoj Gori, koju Gorski Vijenac slavi kao početak oslobođenja te oblasti. Danas je nesumnjivo, da je taj pokolj, ako ga je uopće bilo (to, na pr. spori I. Ruvarac), bio potpuno lokalnog značaja i u malim razmjerima. 1711, po pozivu Petra Velikog, da ga balkanski kršćani pomognu u borbi protiv Turaka, Crnogorci su pojačali svoje upade u turska područja. Radi toga bili su kažnjeni od Turaka s dvije vojničke ekspedicije 1712 i 1714, od kojih je ova druga bila naročito teška. Da dobije pomoć za nastradalu zemlju, D. je išao u Rusiju 1715. Kako je ta pomoć bila mala, Crnogorci su se obratili i Mlecima, koji su ih pomogli oružjem, s tim, da priznaju njihovo pokroviteljstvo. 1717 ustanovljen je mletačkom inicijativom poseban čin »guvernadura«, da poredi duhovne vladičine bude u Crnoj Gori i izvjesna svjetovna vlast. Guvernadur je imao da predstavlja jednu vrstu mletačkog povjerenika. U ratu 1717—1718 sudjelovao je D. sa Crnogorcima u borbi Mlečana protiv Turaka. Iza toga nije imao opasnijih neprilika u Crnoj Gori.

Literatura: I. Ruvarac, Montenegrina (1899); J. Tomić, Iz istorije Crne Gore (1901); J. Tomić, Turski pohod na Crnu Goru (Glas, 96. 1920); V. Ćorović, Odnošaji između Crnogoraca i Albanije u početku 18 veka (Arhiv za albansku starinu, 1, 1923).

V. Ćorović.

DANILO II., arhiepiskop i književnik (druga polovina 13 vijeka — 19/12

Digitized by Google

1337). Potekao je iz jedne bogate porodice. Došao je mlad na dvor kralja Milutina, ali ga je brzo napustio i otišao u kaluđere. Svoju književnu naobrazbu razvio je u Sv. Gori, u Hilandaru, gdje je bio iguman i gdje se osobito istakao, braneći manastir od katalanskih razbojničkih četa (1307—1309). Bio je vrlo ugledan i imao je česte diplomatske misije. Osobito se istakao, posredujući između kraljeva Dragutina i Milutina. Oko 1313 postao je banjski episkop, ali je ubrzo napustio Srbiju i vratio se ponovo u Sv. Goru, u Kareju. Odatle je na poziv kralja Milutina prešao u Žiču kao njegov kandidat za arhiepiskopa. Međutim je 1317 za arhiepiskopa izabran Nikodim, a ne Danilo, koji je mjesto toga dobio humsku episkopiju. Poslije Milutinove smrti (1321) D. je ponovo otišao u Hilandar, odakle se vratio da postane arhiepiskop (14/9 1324). — Nastavljajući Domentijana D. je počeo da piše niz biografija srpskih kraljeva: Uroša, Dragutina, kraljice Jelene i Milutina i srpskih arhiepiskopa od Arsenija do Save III. Njegov rad nastavili su njegovi učenici, od kojih je jedan dao i vrlo opširnu biografiju Danilovu. Kasnije su ta — puna dragocjenih podataka — žitija sabrana u jedan zbornik. To je djelo glavni izvor za srpsku historiju u vremenu 1270—1335. Objavio ga je Đ. Daničić, pod imenom: Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih (1866).

Literatura: V. Nikolić, Arhiepiskop Danilo II. (1898); V. Ćorović, Domentijan i Danilo (Prilozi, I, 1921); Lj. Stojanović, Žitija kraljeva i arhiepiskopa srpskih (Glas, 106, 1923).

V. Ćorović.

DANILOVGRAD, varošica pored rijeke Zete, u plemenu Bjelopavlićima, u Crnoj Gori. Ima oko 720 stanovnika. Dobila je ime po bivšem crnogorskom prijestolonasljedniku Danilu. Prve kuće podignute su 1869. Tu se premjestio pazar, koji je dotle bio u turskom gradu Spužu i na Prentinoj glavici niže Martinića. — Klima je blaga, a okolina zetske doline bogata je zemljoradnjom. Uspijeva i razno voće. D. je ekonomski centar sjevernog dijela zetske udoline. Pazarni dan je subota. Na kolskom je putu Podgorica—Nikšić. Drugi put vodi od D. preko Zagarča i Markovine za Cetinje. D. je sresko mjesto, ima nižu gimnaziju, učiteljsku školu, ratarski zavod i lijep vodovod.

Literatura: Naselja, 15.

P. Š.

DANTE ALIGHIERI, najveći talijanski pjesnik (1265—1327). Studirao je septem artes liberales, francuski i provansalski jezik, dominikansku skolastiku i franjevačku mistiku. Pohađao je univerzitet u Padovi, Bologni i Parizu. 1288—1289 sudjelovao je u ratovima rodnoga grada. 1295 oženio se Gemmom Donatti. Pristao je najprije uz Gvelfe, a kad se ovi podvojiše, prešao je Gibelinima. Od Gvelfa je 1301 doživotno prognan. Posljednje godine progonstva proveo je u Ravenni. Glavno djelo je Commedia (1314—1321). Atribut divina dan je tek polovinom 16 vijeka. To je religiozno-filozofski epos u 20 pjevanja, u tercinama; grandiozna vizija prekogrobnog života, u alegorijskoj formi predočen put čovjeka kroz stadije bola i muke do sreće i oslobođenja. — U Komediji se na nekoliko mjesta spominje naša zemlja i narod: venti schiavi (Čistilište, 30, 87; Quale è colui, che forse di Croazia viene a veder la Veronica nostra.... Raj, 31, 103—108). Među savremenim evropskim vladarima spominje se (Raj, 19, 139—141) kralj Milutin (1282—1321), koji je imitirao u kovanju srpskog novca monetu republike Sv. Marka: »— — e quel di Rascia che mal ha visto il conio di Vinegia«. (V. o tome prof. V. Brunelli u programu zadarske talijanske gimnazije, šk. g. 1898—1899).

V. V.

»DANUBIUS«, PRVA BAČKA TVORNICA KEKSA I TIJESTA, FRANJA LOVREKOVIĆ, Novi Sad. Osnovana je 1915. Pokretna joj je snaga 200 konjskih snaga, a zaposleno je do 100 radnika. Kapacitet je pola vagona dnevno.

S. P.

DANJ, mjesto (u području Skadra), kroz koje su prolazile karavane iz Skadra i kod koga je priticao put iz Lješa. Srpski kraljevi su tu rado boravili zbog blage klime. Balšići su u D. imali carinarnicu.

V. P-ć.

DARDA, sresko i najznatnije mjesto u Baranji. Ima 3.368 stanovnika (1910), od kojih je bilo Srbo-Hrvata 822, Madžara 1.334, Nijemaca 1.062; pravoslavnih 890, katolika 2.248. 1720 bilo je u D. 25 popisanih domova, od kojih je bilo 15 srpsko-hrvatskih. Kod D. je bio nasip, koji su podigli Rimljani, a znatno utvrdili Turci. Srušio ga je Nikola Zrinski, da otežа kretanje Turaka. Po oslobođenju bila je D. sjedište podžupana.

D. P.

Digitized by Google

DARDANIJA, DARDANCI, D., narod ilirskog podrijetla, živjeli su u staro doba u jednom velikom dijelu Južne Srbije. Dardanska oblast pružala se od prilike od Knjaževca do Velesa i od Šar-planine do Bugarske. D. su pokorili Rimljani vjerojatno pri kraju 1. vijeka prije Krista. Do kraja 3 vijeka po Kristu dardanska oblast zvala se D., ali nije činila zasebnu provinciju, nego je bila dio provincije Mezije (poslije Gornje Mezije). Niš, Skoplje i Lipljan nalazili su se u to doba u D. Pri kraju 3 vijeka po Kristu D. je postala posebna provincija, ali joj je područje bilo malo uže, jer je Niš pripao Daciji (mediteranskoj, unutrašnjoj).

D. je bila bogata rudama. D. su bili ratoborni. Susjedni narodi, prvo Makedonci, a poslije Rimljani, mnogo su propatili od njihovih upada. Oni su poplavili 200 i 197 prije Krista sjeverni dio države makedonskog kralja Filipa III. 97 prije Krista potukli su ih Rimljani. 84 prije Krista borio se protiv njih slavni rimski vojvoda i državnik Sula. Isto tako vođeni su ratovi i 75 i 62 prije Krista između njih i Rimljana. 58 i kasnije, više puta, oni su poplavili Makedoniju. Pod rimskom vlašću, oni su gospodarima davali izvrsne vojnike. — Po jednom starom piscu, D. su živjeli vrlo primitivnim životom, nisu znali za čistoću, jer su se kupali svega tri put u životu, i živjeli su u zemunicama, pokrivenim dubretom. U isto vrijeme priča se, da su bili veoma muzikalni i da su voljeli flautu i instrumente sa žicom. Kaže se, dalje, da su bili surovi i vrlo otporni. Bavili su se stočarstvom, i čuven je bio dardanski sir. U njihovoj zemlji vađene su i rude (željezo, srebro i olovo), a za vlade cara Trajana i Hadrijana kovan je rudarski novac. Spominju se i grubi dardanski štofovi. Od njihovog jezika poznata su nam samo imena dviju biljaka. *N. Vulić.*

DARKOLICA BONIFACIJE (de Stephanis, Kraša), Lopuđanin, franjevac dubrovački u 16 vijeku, vrstan teolog, 1564 biskup stonski. Mnogo je boravio u Svetoj Zemlji, pa ga je papa Pijo V. poslao Filipu II., kralju španjolskom, da bi ga potakao na borbu protiv Turaka i na obranu Sv. Mjesta. Spomenutom je kralju dao na dar spis De cultu Terrae Sanctae eiusque peregrinatione (štampanu u Mlecima 1573, posljednje izdanje 1875). Još se štampao u Mlecima njegov spis De ortu clericorum in ecclesia. Na tridentskom se saboru D. odlikovao kao odrješit branilac ispravne predaje Sv. Pisma. Završio je život u Temišvaru 1581, kuda ga je bio poslao papa Grgur XIII. kao svoga legata. *Đ. K.*

DARPNA (dartmna), velika bijela marama, na mahom svilenim krajevima crvenim vezom ukrašena. Unaokolo, u razmaku od 10 cm, više od ivice D. na niže crvene kićanke, duge do 60 cm. D. se uslijed težine kićanki priljubi lijepo uz glavu, uslijed čega se ne podvezuje. Nosi se u Galičniku (Debar). *N. Z.*

DARUVAR (madžarski »zmajev grad«), trgovište u Slavoniji, županija Požega, u dolini (120 m), kojom protiče potok Toplica (k Ilovi); stanica na vicinalnoj željeznici Barč—Virovitica—D.—Pakrac. Ima 2.762 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, dva općinska poglavarstva (D. i D. Vanjski), kotarsku oblast, kotarski sud, porezni ured, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, izrael.-ref. župu, izraelski rabinat, realnu gimnaziju. Tu je šumska uprava vlastelinstva D.-Sirač (14.400 ha), zemaljski loznjak (11 katastralnih jutara, osnovan 1911), pivara i električna tvornica, sredotočna pecara žeste, kružna peć i parna tvornica crijepa i opeka, tvornica stakla (za prozore), tvornica kože, tvornica slamnih tuljčića, nekoliko novčanih zavoda. — U srednjem vijeku D. se je zvao Podborje; među njegovom se vlastelom spominje i porodica Zapolja. *J. M-n.*

U D. su izvori indiferentne vode 42°—45° C. Ljekovito je blato. Kupanje je u basenu s blatom, u kadama s mineralnom vodom; oblozi iz blata. Hidroterapija, masaža. Liječi reumatizam, neuralgiju, ženske bolesti. Kupalište leži ukraj varoši i ima šumovit park, električno osvjetljenje. Ugodna je klima. Željeznička je stanica. Svojina je A. D. *L. N.*

DARUVARSKA ŠTEDIONA, Osnovana je 1888. Centrala Daruvar. Kapital 500.000 din. Predsjednik je Milan Dobrović. *N. S.*

DARUVARSKA TVORNICA STAKLA D. D., Zagreb. Društvo je osnovano 1920, s kapitalom od 8,000.000 dinara, i preuzelo je jednu privatnu tvornicu stakla u Daruvaru. Proizvodi staklo za prozore, a godišnji joj je kapacitet 400.000 m² (200 vagona). Zaposleno je 200 radnika. *S. P.*

Digitized by Google

DAVIDOVIĆ DIMITRIJE (12/10 1789, Zemun — 25/3 1838, Smederevo). Osnovnu školu učio je u Zemunu, gimnaziju u Karlovcima. Kežmarku i Pešti, medicinu u Pešti i Beču. 1813—1822 izdavao je Novine Serbske. 1821 došao je u Srbiju, gdje je bio činovnik i diplomat. Najviše je učestvovao u stvaranju Ustava 1835. Bio je kratko vrijeme i ministar Prosvjete. Osim politike, novinarstva i pedagogike bavio se D. i historijom, više novinarski nego naučno. Već u svojim Srpskim Novinama štampao je, pored članaka historijske sadržine, i historijske izvore. U Letopisu Matice Srpske izdao je jedan Letopis (12) i opis Žiče (13). Glavni mu je rad na historiji knjižica: Djejanija k istoriji srbskoga naroda, koja je izišla kao drugi dio njegovog Zabavnika za 1821, a i zasebno. D. veli da ju je skupio iz različitih pisaca, ali je uglavnom načinio samo izvod iz Engelove srpske historije. Svrha mu je bila patriotska i pedagoška. Zbog toga, a i zbog kratkoće, D. je historija još dva puta preštampana. Jovan Hadžić joj je napisao predgovor, onda je opisao život D. i dodao na kraju život Karađorđev, te ju je štampao 1846 kao prvu knjigu Djela D. 1848 je ovo izdanje preštampano kao Istorija naroda Srbskog, s paralelnim francuskim prijevodom od Alfreda Vignerona. *N. Radojčić.*

DAVIDOVIĆ GAVRILO, iguman manastira Gomionice u Bosni. Pomagao je s bratstvom generala princa Hildburgshausena, kad je 1737 s vojskom prodro do Banje Luke. Potom je prebjegao u Slavoniju i 1738 nastanio se, sa sedmoro braće, u opustjelom manastiru Novoj Pustinji, na rijeci Pakri, u siračkom vlastelinstvu. *R. G.*

DAVIDOVIĆ GRIGORIJE, zvani Opšić, ikonopisac (rodom je iz Čalme, u Srijemu). 1793 završio je crkvu manastira Šišatovca »od pjevnica do verha svoda«, a 2/5 1794 dovršio je i templo iste crkve. 7/10 1795 izradio je ikonu drugog Kristovog dolaska na koru i tri ikone na svodu u hramu sela Divoša, u Srijemu. 1786 slikao je ikonostas u Čalmi, a 1802 pomogao je St. Gavriloviću pri izradi crkve u Kuzminu (Srijem). *V. P.*

DAVIDOVIĆ LJUBOMIR, političar (1863, Vlaška, kosmajski srez). Školovao se u Srbiji, gdje je završio studije na prirodoslovnom odsjeku filozofskog fakulteta velike škole. 1885 učestvovao je u srpsko-bugarskom ratu. Služio je na više gimnazija u unutrašnjosti i Beogradu. Narodni poslanik je od 1901. S Ljubom Živkovićem, Lj. Stanojevićem i J. Prodanovićem osnovao je 1902 samostalnu stranku, odvojivši se od radikala. 26/1 1904 postao je prvi put ministar Prosvjete, 1905 predsjednik Skupštine, a 1909 predsjednik beogradske općine. U koalicionoj vladi N. Pašića, 1914, postao je ponovo ministar Prosvjete i ostao je to do 1917. 1/12 1918 postao je ponovo ministar Prosvjete. 1919 izabran je za predsjednika novostvorene Demokratske Zajednice i kao takav postao je 16/8 1919 prvi put predsjednik vlade (do februara 1920). Ta prva D. vlada bila je sastavljena od demokrata i socijalista. Drugi put postao je D. predsjednik vlade kraće vrijeme, preko ljeta 1924. Vladinu većinu njegovu sačinjavao je tada blok jednog dijela demokrata, slovenačkih klerikala, hrvatske republikanske seljačke stranke i muslimanske organizacije. D. je bio poslije toga predsjednik udruženih stranaka, koje su pomagale njegovu vladu. *V. Ć.*

DAVIDOVIĆ PAVAO BARUN, general artilerije (1737, Budim — 18/2 1814, Komarno). U sedmogodišnjem ratu Austrije protiv Pruske unaprijeđen je za kapetana, a 1771 za majora. Istakao se u t. zv. bavarskom ratu za nasljedstvo, a naročito pri jurišu na Habelschwert. Za hrabro i odlučno djelovanje odlikovan je viteškim redom Marije Terezije. 1773 postao je zapovjednik petrovaradinske pukovnije. Sudjelovao je s uspjehom u ratu protiv Turaka. Kao general ratovao je u Holandiji i u Italiji. Imenovan je za podmaršala i zapovjednika jednog zbora (4/3 1796), koji je sakupio u Tirolskoj, uspješno se borio s Francuzima kod Cembra, Legonzana, Trienta i Caliana. Kasnije je služio pri generalnoj komandi Slavonije. Unaprijeđen je 1807 za generala artilerije. 1809 zapovijedao je sa četama narodnog ustanka protiv Francuza. *V. L.*

DAVILA HINKO (5/10 1858, Krapina). Učio je u Grazu, gdje je postao magister farmacije. Bio je ljekarnik u Donjoj Stubici, u Hrvatskoj. Živi u Zagrebu. Kao pripovjedač sarađivao je najviše u Prosvjeti. Posebice je izdao Sitne priče (1909) i romane: Igračka valovlja (1904), Teški dani (1900) i Zagorska ruža (1899). *B. V.*

Digitized by Google

DAVOR, selo u Slavoniji, županija Požega, kotar Nova Gradiška, na Savi, od Nove Gradiške 20 km k jugoistoku. Ima 1.685 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, poštu. — D. (ranije Svinjar) rodno je mjesto Matije Reljkovića. *J. M-n.*

DEBAR, varoš u Južnoj Srbiji, u Debarskom polju, ispod krajnjeg južnog ogranka planine Krčine, s desne strane Crnoga Drima, niže ušća Radike, na granici prema Arbaniji, u bitoljskoj oblasti. Ima 1.952 kuće sa 7.060 stanovnika (1921). D. se u doba Rimljana zvao Deborus; nalazi se na karti Ptolomeja (sredina 2 vijeka po Kristu), gdje je pravilno unesen na sjevero-sjeverozapadu od Ohrida. — Poslije naseljavanja Srba D. se prvi put spominje 1018, za vrijeme bizantinskoga cara Vasilija II. kao mjesto pod bitoljskom episkopijom. Kad su 1107 upali Normani, D. je imao svoju episkopiju. D. je od Bizanta osvojio kralj Milutin 1283. Srbi su varoš u srednjem vijeku zvali Deber, a kasnije Turci i Arnauti Debra i Dibra. Pod Turcima se D. spominje tek na početku 16 vijeka, kao vrlo naseljen grad. Poznat je bio i u 17 vijeku, a na granici između 18 i 19 vijeka u varoši su se, kao i sada, razlikovali gornji i donji kraj. Među stanovništvom se ističu »vrlo ratoborni Turci«. Tada je u gornjem kraju varoši bilo 200, a u donjem 700 kuća. Oko 1837 imao je D. karavan-seraj i čaršiju, s preko 60 dućana. 1863 varoš je narasla na 2.000 kuća, a 1900 na 15.500 stanovnika, od kojih je većina muslimana, Arnauta i Arnautaša, a Srbi su pravoslavni i Cincari u manjini. Arnauti su držali Srbe u sprezi stalnim zulumima i pljačkanjem, stoga je njihov broj neprekidno opadao. Od oslobođenja (1912) stanovništvo D. spalo je na polovinu, iseljavanjem Arbanasa.

U D. su, pored ostalih, osobito razvijeni puškarski, kujundžijski, zografski, zidarski i kiridžijski zanat. Puškari su Arbanasi, ostale zanatlije Srbi. Debarski »majstori« (zidari) i zografi podigli su i živopisali mnoge crkve u Južnoj Srbiji, u predjelima do Vardara. Za izvoz se u D. izrađuje mnogo grnčarije i gajtani. Željezničke su stanice jako udaljene, u Ohridu, Kičevu, Gostivaru, te kiridžije saobraćaju karavanama i do Bitolja, Prilepa, Skoplja, Održavaju se i trgovačke veze s Elbasanom u Albaniji, ali dosta slabe, zbog stalnih nereda tamo.

U okolini D. nalaze se dvije banje. Debarska banja je kod sela Banjišta, sjeverno od varoši, na samoj granici prema Albaniji: sumporovita sulfatna slabo murijatična hiperterma, topla 40° C, jaka do 300 l u minuti; liječi reumatičare i artritičare. Kod sela Kosovrata, na desnoj obali Radike, pred izlazom u Debarsko polje, nalazi se Kosovratska banja: sumporovita hiperterma, topla 42° C, jaka 50 l u minuti; liječi reumatičare.

U D. su: poglavar sreza gornjodebarskog, sreska financijska uprava, carinarnica, komanda mjesta, nadzornik narodnih škola za srez gornjodebarski i galički, poštansko-telegrafsko-telefonska stanica.

Literatura: Dr. J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 222—226; K. N. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922), 85—86; Ministarstvo narodnog zdravlja, Ljekovite vode (1922), 162—163, 182. *V. Radovanović.*

DEBARSKA EPARHIJA. Osnovali su je ohridski arhiepiskopi u 11 vijeku, poslije 1020, za područje Gornjeg i Donjeg Debra oko Crnog Drima i Radike. Prvo sjedište debarskih episkopa bilo je u Piškopeji, podaleko od razvalina sredovječnog grada Debra, na rijeci Graždanki, u današnjoj Albaniji, u Donjem Debru. Kasnije je episkopska rezidencija prenesena u Gornji Debar, ispod Jablanice, u Drimkolu, gdje joj je uspomena sačuvana u topografskom nazivu Piskupština. U današnjoj varošici Debru, koju su Turci osnovali na sadašnjem mjestu, debarski su se episkopi nastanili tek u 17 ili 18 vijeku. 1282, uporedo s osvajanjima kralja Milutina, Donji Debar je došao pod srpsku vlast i ušao je kasnije u sastav pećke patrijaršije. Iz toga su vremena očuvani natpisi u razvalinama stare vladičanske crkve u Piškopeji. Dolaskom Turaka u to područje vraćena je D. E. pod vlast ohridske arhiepiskopije. Iz toga doba poznat je samo jedan debarski episkop, Danilo, 1528, i zamjenik debarskog episkopa, Nićifor, 1532. U 17 vijeku združena je D. E. s kičevskom, te se kao debarsko-kičevski episkop spominje Jaćim 1698. Najzad su, poslije osnivanja posebne egzarhijske veleške i debarske episkopije, stara patrijaršijska veleska i debarska episkopija ujedinjene u jednu episkopiju 1890.

R. Grujić.

DEBARSKA ŽUPA, malena župa u Južnoj Srbiji, na desnoj strani Crnoga Drima, poviše ušća Radike, u proširenju doline ispod planine Stogova,

Digitized by Google

u bitoljskoj oblasti. Apsolutna visina na Crnome Drimu kod ušća Radike je oko 500 m. Geografski čini cjelinu s Gornjim Debrom u Debarskom polju niže ušća Radike na sjeveru, na jugu je s obje strane Crnoga Drima župa Drimkol, a na zapadu, preko Crnoga Drima u Arbaniji, nalazi se oblast Golo brdo i pod njime župa Gorica. — Nekada srpsko stanovništvo D. Ž. najvećim je dijelom islamizirano, te sada pravoslavnih Srba ima samo u 5 sela zajedno s poturčenjacima, a poturčenjaka našeg jezika u 10 sela. Islamiziranje je nastalo vrlo davno, pod utjecajem Juruka u Kodžadžiku, turskih kolonista iz Male Azije. Kodžadžik je staro srpsko naselje Svetigrad, nekadanje glavno mjesto D. Ž., u kome je Đurađ Kastriotić, zvan Skenderbeg, gospodar Albanije, davao otpor sultanu Muratu II. do 1449, kad su janjičari ovu tvrdavu na juriš uzeli i prodrli dalje, prema Kroji u Albaniji. Izgleda, da je Svetigrad još u to doba naseljen turskim kolonistima, jer se već krajem 16 vijeka naselje javlja pod turskim imenom Kodžadžik, ali je onda u njemu još bilo i Srba kršćana, koji su obdarivali bigorski manastir u susjednoj oblasti Reka. Pod utjecajem Turaka iz Kodžadžika ima poturčenjaka, koji su primili i turski jezik, kao u Elevcima. Islamiziranju kršćana još više su doprinijele susjedne Dibralije, jer su, uslijed njihovih zuluma, mnogi poturčenjaci Srbi postali Arnautima.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 1003; Dr. J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 222—226; K. Jireček, Istorija Srba, 2 (1923), 156; Dr. J. Hadži-Vasiljević, Muslimani naše krvi u Južnoj Srbiji (1924), 16—18.

V. Radovanović.

DEBARSKI DIJALEKT. V. Makedonski dijalekt.

DEBARSKO. V. Debarsko polje.

DEBARSKO POLJE, područje na granici između Južne Srbije i Albanije, u proširenoj dolini Crnoga Drima, od ušća njegove desne pritoke Radike u Južnoj Srbiji (apsolutna visina 500 m), pa niz Crni Drim, do ušća njegove lijeve pritoke Zete u Albaniji (apsolutna visina 450 m). D. P. se dijeli na Gornji Debar, oko varoši Debra, i Donji Debar oko Piškopeje. Varoš Debar, s južnim dijelom Gornjeg Debra, ostao je u našim granicama, u bitoljskoj oblasti, dok je ostalo područje, s Piškopejom dodijeljeno Albaniji. Prema nazivu glavnoga grada cio se ovaj predjel od priključenja našoj sredovječnoj državi (1283) zvao: »Deber«, »Debrska zemlja«, Debrska strana«, »Debrski predjel«. To je uglavnom i noviji pojam područja »Debarsko«, u koje se, osim Gornjeg i Donjeg Debra, računaju još: Debarska Župa i Reka (sliv Radike) na našem teritoriju i župe Golo brdo i Gorica, preko Crnoga Drima i granice u Albaniji. Debarska episkopija izgleda da je zahvatala cijelo ovo područje, a stolica joj je bila u Donjem Debru, u današnjoj Piškopeji.

Stanovništvo D. P. većim dijelom su Dibralije, energično i razuzdano arnautsko pleme muslimanske vjere; neki se od njih nazivaju i »Turci«. Ima i dosta Srba, pravoslavnih i poturčenjaka, a do skora ih je bilo mnogo više. Poturčenjaci su postajali Arnautašima i pojačavali su arbanaške Dibralije. Dibralije su poturčili kršćansko stanovništvo ovoga i okolnih područja, a mnogo zuluma zadavali su i daljim područjima; plijenili su čak i Tikveš na Vardaru, prodirući tamo od 17 vijeka. I u većini muslimanskih sela D. P. ima srpskih crkvišta i puno srpskih naziva mjesta, kakva su često i imena naselja. Mnoge muslimanske porodice pamte svoje srpsko podrijetlo, govore srpski, drže srpske običaje, neke još uvijek nose srpska prezimena. U pomeniku bigorskog manastira nabrajaju se pravoslavni Srbi u D. P. i u nekim sada čisto arnautskim muslimanskim naseljima.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 990; Dr. J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 222—226; Glasnik Geografskog Društva, Beograd, sv. 7/8, 1922, 200; Kosta N. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922), 85; Vojislav S. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924); Dr. J. Hadži-Vasiljević, Muslimani naše krvi u Južnoj Srbiji (1924), 13—21.

V. Radovanović.

DEBELJAK ANTON DR., profesor ljubljanske realke (25/10 1887, Loški Potok, Kranjska). D. je svršio osnovnu školu u Loškom Potoku, 1908 gimnaziju u Ljubljani, apsolvirao je 1912 univerzitet u Beču, zatim je posjećivao univerzitet u Parizu i promoviran je za doktora 1923 u Ljubljani. — D. je počeo svoj literarni rad lirskim pjesmama i kratkom prozom u Domaćem Prijatelju 1906, a produžio

Digitized by Google

od 1910 u Ljubljanskom Zvonu. Prva samostalna zbirka njegovih stihova je Solnce in sence (1919). Između njegovih mnogobrojnih prijevoda važniji su: Moderna francoska lirika (1919), A. Franc, Pingvinski otok (1920). Barbusse, Ogenj (1921, Š. de Koster, Thyl Eulenspiegel (1923). Napisao je mnogo literarnih bilježaka u slovenačkim listovima i književnu sdudiju Iz hispano-ameriške književnosti (Ljubljanski Zvon, 1924).

Literatura: O D. kao originalnalnom pjesniku v. Miran Jarc (Ljubljanski Zvon, 1920), kao prevodiocu J. A. Glonar (Ljubljanski Zvon, 1920).

P. P.

DEBELJKOVIĆ SEVASTIJAN, izabrani i posvećeni mitropolit skopljanski, crkveni pisac (1869, Lipljani Kosovo — 23/3 1905, Carigrad). Svršio je bogosloviju i učiteljsku školu u Prizrenu i Beogradu, pa je zatim učiteljavao u Ljubidži, Prizrenu i Peći. Kao udovac zakaluđerio se 1894 u Skoplju, a 1895 otišao je u bogosloviju za monaha na Halki, i dovršio je 1901. Kao jerođakon izabran je za skopljanskog mitropolita 1904, ali je uskoro zatim umro, čekajući na sultanovu potvrdu. Za vrijeme svoga bavljenja u Carigradu i na Halki napisao je i štampao na grčkom: O prelazu Srba u kršćanstvo i O seobi Srba pod patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem.

R. G.

DEBEVEC JANEZ, slovenački jansenista i školski pisac (20/6 1758, Ljubljana — 10/6 1821, Žužemberg). D. je postao 1782 u Ljubljani svećenik i bio je do 1783 u bogosloviji valjda spiritual, do 1797 deficijent, do 1817 je služio u uršulinskom samostanu. Zbog svoje revnosti za jansenističke ideje počeo je pisati slovenački (Kratki navuki, regelce in molitve za zakrament te pokore, 1783), i stekao je glas sloveniste. Poslije 1786 bio je među saradnicima prvog katoličkog izdanja biblije, a poslije 1799 između službenih cenzora istog izdanja. D. je umnožio i slovenačke školske knjige (Plateltof 1791. Majhina perpovedanja 1809) i 1795—97 je prvi put predavao slovenački jezik ljubljanskim teolozima (rukopis predavanja i njemačko-slovenskog rječnika je sačuvan).

Literatura: Briefwechsel Dobrovský-Kopitar (1885), 719; Vrhovnik, Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko, 1895, 62—68, 94—104; Fr. Ušeničnik, Rigorizem naših jansenistov (Bogoslovski Vestnik, III, 1923, 5, 33, 34).

F. K.

DEBRC, selo, jugoistočno od Šapca, na rijeci Savi. U njemu se nalaze razvaline grada Debrca. Tu je bila prijestolnica kralja Dragutina (1282 do 1316). Spominje se kao trg.

B. D.

DEBRCA, župa u Južnoj Srbiji, oko gornjeg i srednjeg toka Sateske (apsolutna visina oko 700 m), desne pritoke Crnoga Drima, niže njegovog istoka iz Ohridskog Jezera, u bitoljskoj oblasti. Župa se dijeli na Gornju i Donju D. U njoj je u srednjem vijeku postojao grad Debrec, po kome je ime župe. Kad je Stevan Dečanski pobijedio Bugare na Velbuždu (Ćustendil) 28/7 1330, okrenuo se protiv bugarskih saveznika, Grka, koji su, pored drugih susjednih gradova, bili zauzeli i D. i otjerao ih je odavde. — D. je mala, župna, vrlo plodna i gusto naseljena kotlina. Ima preko 20 naselja, od kojih je najveće Slatina, a u tursko vrijeme sjedište mudira bilo je malo selo Zdeglave. Zbog plodnosti župe Turci iz Ohrida bili su ovdje zahvatili više čifluka.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 990, 1003; K. Jireček, Istorija Srba, 1 (1922), 268.

V. R.

DEČAK MIRKO, književnik (5/11 1876, Zagreb). Prekinuvši srednju školu, koju je učio u Zagrebu, posvetio se štamparstvu. Kao štampar D. je jedan od osnivača zagrebačkih Novosti. Poslije je pošao u svijet i dalje učio. Živi u Zagrebu, kao suradnik Večeri. Pseudonim mu je Lucien Metivet. Izdao je zbirku crtica Naše duše (1905). Narodno Kazalište u Zagrebu prikazivalo je njegove aktovke: Grbavac (1906), Pjesma (1906), Ponos (1908) i Crveni Kimono (1913).

B. V.

DEČANI, manastir kod Peći, na rijeci Bistrici (Sv. Spas). Podigao ga je kralj Stevan Uroš III. (Dečanski). Zidan je od 1327 do 1335, a živopisan je 1348. Arhitekti su bili fra Vid, franjevac iz Kotora, i protomajstor Đorđe s braćom Dobroslavom i Nikolom. Knjeginja Milica je D. ukazivala naročitu pažnju. 1725 bio je manastir jako osirotio. Uživao je zaštitu turskih careva i tako se održao u sredini Arnauta. U D. se nalaze moći osnivača i njegove sestre. — Crkva je čuvena sa svoje visine i sa svoje plastične dekoracije u kamenu (na portalima i oko prozora). Ona predstavlja trobrodnu baziliku sa dva paraklisa (južni paraklis Sv. Nikole, sje-

Digitized by Google

verni je Sv. Dimitrija). Na sredini je kube. Plastična dekoracija je romanska. Živopis je dobro sačuvan i pokazuje u nekim kompozicijama veliki napredak. *V. P-ć.*

DEČANSKA BISTRICA, rijeka u Južnoj Srbiji, desna pritoka Belog Drima. Izvire iz Koprivnika i Maja Rukša (1.700 m), a uliva se 2 km istočno od sela Zebela (Zenk). Dužina joj je 40·2 km, a površina sliva 299·4 km². *P. V.*

DEČANSKA EPARHIJA. Tako je zvana neko vrijeme, u početku 19 vijeka, udružena pećska i prizrenska episkopija, kad joj je bio na čelu mitropolit Hadži Zaharija Dečanac (1818—1830), koji je često stanovao i u samom manastiru Dečanima. *R. G.*

DEČANSKI STEVAN (UROŠ III.), kralj srpski 1321—1331 (oko 1285 — 11/11 1331, Zvečan). Sin je kralja Milutina i kraljice Ane, kćeri bugarskog cara Đorđa Terterija. Kao mlada dečka otac ga je s nekom vlastelom poslao za taoca tatarskom kanu Nogaju, gdje je ostao sve do 1299. 1309—1314 spominje se kao očev namjesnik u Zeti. Oženio se prvi put Teodorom, kćerkom bugarskog cara Smilca, koja mu je rodila sinove Dušana i Dušicu. Kad se 1299 njegov otac htio oženiti četvrti put, proglašen je njegov brak s kraljicom Anom kao nezakonit. Uslijed toga S. je izgubio legimitet i bio je od izvjesnih krugova čitavo vrijeme oglašavan za bastarda. 1314 došlo je do borbe između Milutina i Stevana, ne zna se točno iz kojih razloga. Kad se S. predao ocu, ovaj ga je dao oslijepiti i s djecom ga je poslao u zatočenje u Carigrad. Srećom, krvnik nije lišio S. potpuno vida. Oko 1320 Milutin se, na molbu svećenstva, smilovao na sina, vratio ga u Srbiju i dao mu župu Budimlje. Po očevoj smrti S. je imao najveći dio Srba uza se, te je savladao i starijeg brata Konstantina, koji nije htio sporazuma, i Dragutinovog sina, Vladislava, koga su pomagali Madžari. — D. je kraljevao od 29/10 1321 do augusta 1331. Za vrijeme borba oko prijestola iza Milutinove smrti, koje su trajale do proljeća 1324, uzeli su Bosanci humsku oblast. Jedan uspjeh Stevanove vojske protiv bosanskog bana iz 1329 nije mogao da izmijeni situaciju i povrati gubitak. Poslije smrti svoje prve žene S. se 1324 oženio Marijom Paleologovom, bratanicom kraljice Simonide, čiji je otac, Ivan Paleolog, namjesnik solunski, želio da se srpskom pomoću održi kao samostalan gospodar. U bizantskim borbama između careva Andronika II. i Andronika III. S. je držao stranu starog cara, Andronika II. Radi toga je Andronik III. postao njegov neprijatelj i ušao je u savez s Bugarima protiv Srba. Bugarski car Mihajlo, za kojim je bila S. sestra Ana, poče ofenzivu protiv Srba. U teškom položaju, protiv dva jaka protivnika, S. je odlučio da ponudi mir, a kad je taj bio odbijen, on napade Bugare prije nego što su se ujedinili s Grcima. U ogorčenoj bitci na Velbuždu, 28/7 1330, gdje se naročito istakao mladi kraljević Dušan, Bugari su bili strahovito potučeni. Sam car Mihajlo poginuo je u bijegu. Ta pobjeda obezbijedila je Srbiji Makedoniju, dala joj je prvo mjesto na Balkanu i pojačala srpski utjecaj u Bugarskoj. Kraljeva sestra Ana vratila se ponovo na bugarski prijesto. Obaviješteni o bugarskom porazu, Grci su napustili srpsko područje, a Srbi su bez velika napora pročistili južnu granicu. — Ali stari kralj nije dugo uživao plodove pobjede. Ubrzo je došlo do borbe između njega i Dušana. Povod su dale dvorske spletke i S. želja, poticana od njegove žene, da obezbijedi prijesto mlađem sinu, Simeonu, rođenu od Grkinje. Borba se spremala već u jesen 1330, a izbila je 1331. Stari kralj bio je loše sreće. Njega je pobjednička strana potisnula s vlasti i zatočila u Zvečanu, gdje je i umro. Dušan se krunisao za kralja već 8/9 1331.

Zadužbina S. je krasni, kod Srba najljepši manastir, Dečani, na kome se radilo 8 godina (1328 do 1335). Po tom manastiru on je dobio naziv Dečanski. Radi te pažnje prema crkvi i radi njegova mučeničkog života srpska crkva ga je priznala za sveca. — Njegova žena Marija udala se poslije za despota Jovana Olivera. — O Stevanu imaju dvije stare biografije, jedna je iz sredine 14 vijeka, koju je pisao nastavljač arhiepiskopa Danila i jedna s početka 15 vijeka (oko 1408), koju je pisao Grigorije Camblak.

Literatura: M. Zečević, Život i vladavina Stevana Dečanskog (1903); J. Radonić, O despotu Oliveru (Glas, 94, 1914). *V. Ćorović.*

DEDIJER JEVTO DR., docent univerziteta u Beogradu (15/8 1879, Čepelica, kod Bileće — 24/12 1918, Sarajevo). Gimnaziju je svršio u Mostaru 1901, veliku školu je učio u Beogradu, a univerzitet u Beču, gdje je 1907 po-

Digitized by Google

ložio doktorat iz geografije. D. je bio činovnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, nastavnik bogoslovije Sv. Save, urednik Srpske Riječi u Sarajevu, a 1910 izabran je za docenta geografije na beogradskom univerzitetu. — U svome naučnom radu D. se najviše bavio antropogeografskim ispitivanjima. O tom je napisao: Bilećske rudine (Naselja Srpskih Zemalja, 2, 1903); Hercegovina (Naselja Srpskih Zemalja 6, 1909), Hercegovina i Hercegovci (Letopis Matice Srpske, 1912); Stočarske zone u planinama dinarskog sistema (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1914). Pored toga se D. interesirao i problemima fizičke geografije, naročito pitanjem o glacijalnim tragovima, o kojima su mu glavni radovi: Glacijalni tragovi na Zelen-gori, Tovarnici i Magliću (Glas Srpske Kraljevske Akademije Nauka, 69, 1905). Prilozi geološkoj istoriji Neretve (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1908), Glacijacija Visočice u južnoj Bosni (Glas Srpske Kraljevske Akademije Nauka, 79, 1909). Traces glaciaires en Albanie et en Nouvelle Serbie (La Géographie, 1916/17). Za vrijeme Svjetskog Rata D. je imao priliku da prođe granično područje makedonsko-albansko, kojem je posvećena posljednja njegova rasprava, a kasnije je u Švajcarskoj razvio koristan javni rad. Po oslobođenju je odmah pohitao u domovinu, ali se na putu razbolio i u Sarajevu umro. *P. Vujević.*

DEDINAC RADOJE, profesor I. beogradske gimnazije (16/5 1880, Paraćin — 9/7 1913, Veliki Govedarnik). D. je iz činovničke porodice, te je, zbog čestih premještaja njegova oca, učio škole u raznim mjestima. Gimnaziju je svršio u Šapcu 1898, a veliku školu u Beogradu, gdje je učio geografiju, i zbog crtačkog talenta posvetio se kartografiji. U tu je granu, pored razumijevanja i ljubavi, unio vještinu i solidnu spremu. Pored toga je D. vrijedno proučavao i geomorfologiju, što mu je znatno koristilo pri izradi kartografskih radova. Bio je moderno spreman i odličan nastavnik geografije, čije je opširno područje uspio da shvati u cjelini. — Glavni su mu radovi: Karta kneževine Srbije od 1815 do 1833 (razmjer 1 : 400.000; kao prilog uz Putešestvije Joakima Vujića, Srpska Književna Zadruga, 1902); Karta Bosne i Hercegovine (razmjer 1 : 750.000; kao prilog uz kalendar Vardar, 1909); Kartometrijski podatci (u J. Cvijića, Osnovi za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, knj. 1, 1906); mnoge karte u atlasu Naselja Srpskih Zemalja. Osim toga D. je napisao velik broj stručnih ocjena u Pregledu geografske literature Balkanskog Poluostrva, u Iskri i Delu, od kojih su neki vrlo važni, i izdao je prerađen i prepravljen Zemljopis 3 i 4 od profesora Karića. — Kao rezervni oficir D. je za vrijeme bugarskog rata poginuo na Velikom Govedarniku. *P. Vujević.*

DE DIVERSIS FILIP, pedagog (prije 1400, Luca, Italija). Bio je 1434—1440, a možda i nešto više, upravitelj općinske škole u Dubrovniku i napisao je 1440 na latinskom jeziku najbolji opis Dubrovnika i dubrovačkog javnog i privatnoga života u srednjem vijeku.

Literatura: V. Brunelli, Philippi de Diversis situs aedificiorum ... civitatis Ragusii (1882). *M. R.*

DE DOMINIS (GOSPODNETIĆ) MARKO ANTUN, splitski nadbiskup (1560, grad Rab, otok Rab — 8/9 1624, Rim). Učio je većinom kod isusovaca, osobito u loretskom sjemeništu, stupio je i u isusovačku družbu, pa je poučavao mladež u raznim strukama u Veroni, Padovi, Bresciji i Rimu. Kasnije je istupio iz isusovačke družbe, te postao 1600 senjski biskup, a 1602 splitski nadbiskup. U Splitu je doživio više neugodnih dana, osobito zbog rasprava sa svojim kaptolom i s Andreucci-om, nekadanjim svojim takmacem za splitsku nadbiskupiju, a kasnije trogirskim biskupom. 1616 je prešao u Englesku, gdje je u Londonu objavio 1617 djelo pod naslovom: De republica christiana, u kome je širio anglikanstvo. Tu je odbacivao papinski primat i učio, da su biskupi u svojim biskupjiama monarsi, da narod na temelju božanske ustanove sebi bira svete službenike i t. d. Osim toga izdao je u Londonu 1618 djelo pod naslovom: Scogli del naufragio christiano, quali va scaprenda la Santa Chiesa, a 1610 Povijest tridentskoga sabora (Istoria del Concilio Tridentino), koju je napisao Pavao Sarpi. Iz Londona je 1622 došao u Rim i pred papom Grgurom XV. opozvao svoje zablude. Ali kako je uskoro opet postao sumnjivim, to ga je papa Urban VIII. zatvorio. U zatvoru je i umro. Prije smrti se ispovjedio, pričestio i primio posljednju pomast. Ali kako ga je Sv. Inkvizicija poslije smrti proglasila krivovjernikom, te mu spise osudila

Digitized by Google

na lomaču, to mu je trup gradski poglavar spalio i prah bacio u Tibar.

Literatura: Farlatti, Illyricum Sacrum, III; S. Ljubić, Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa (Starine, 2, 4); S. Ljubić u Radu, 10. *J. Jelenić.*

DEDOVIĆ J., crtač, austrijski generalštabni kapetan. Snimio je grad Novi (bosanski) i kao bakrorez izdao 1789 u Baselu (u Švajcarskoj). Rezan je u boji, a potpisan je ovako: Prospekt der Festung Novi in Türkisch Bosnien. Tekst je njemački i francuski. Crtao ga je po prirodi J. Dedović, a rezao u bakru Karl Schütz. Kao izdavač zabilježen je Chr. v. Mechel, Basel.

Literatura: Sendrei-Sentivany: Leksikon ugarskih likovnih umjetnika, 1, 1915. *V. P.*

DEDOVIĆ MARTIN, podmaršal (1756, Hrtkovci, Srijem — 9/10 1922, Petrovaradin). Svršio je inžinjersku školu u Gumpendorfu. Kao mladi poručnik odlikovao se u ratu protiv Turaka kod Dubice i Novog. Naročito se odlikovao prilikom opsade Bribira 1789. Za junačko vladanje i odlično vojevanje odlikovan je viteškim redom Marije Terezije. Sudjelovao je i pri opsadi Beograda i Cetinja i u Napoleonskim ratovima (1793). 1796 prisustvovao je kao major obrani Frankfurta i Kehla. 1799 imenovan je za potpukovnika, i gradio je utvrđenja u Ulmu, Zemunu, Šapcu i na Cetinju. 1809 kao general utvrđivao je grad Komoran. 1814 sudjelovao je u bitci kod Hüningena. Najzad je postao podmaršal i upravitelj tvrđave Petrovaradina. 1907 podignut mu je na vojničkom groblju u Petrovaradinu spomenik. *V. L.*

DE GUBERNATIS ANGELO, talijanski pjesnik i naučnjak (7/4 1840, Turin). Prvi odgoj dobio je u rodnome mjestu, a kasnije u Berlinu (1862). 1863 pozvan je kao profesor sanskrita u Instituto degli studi superiori Fiorenze. Od 1891 je na univerzitetu u Rimu. Putovao je po Evropi i Indiji. Vrlo je plodan i poduzetan pisac. Od 1887 vodi reviju Giornale della socicietà asiatica italiana, od 1894 La vita italiana. Napisao je djelo: La Serbie et les Serbes (1898). *V. V.*

DEJAN VOJVODA (DRAGOMIR JEKIĆ), upravnik tvornice žigica u Beogradu i četnički vojvoda (11/1 1881, Kruševac — 15/3 1913, Ohrid). D. je svršio filozofski fakultet u Beogradu (kemiju). Kada se pred njim otvarala univerzitetska karijera, D. je napustio ugledan položaj i sjajne izglede na budućnost, pa je, februara 1905, stupio u četnike. U aprilu 1905 učestvovao je u velikoj borbi na Čelopeku. Ma da vrlo nježnog zdravlja, J. je podnosio najteže napore lakše nego mnogi zdravi gorštaci i ubrzo je dobio četu. Učestvovao je u cijeloj četničkoj akciji, a kad je, u jesen 1912, objavljen rat Turskoj, J. je, i ako sasvim porušena zdravlja, pošao kao dobrovoljac u rat. U bitci na Kumanovu je ranjen, a pomišljao je na ozbiljno liječenje tek kada je rat s Turskom završen. *M. M.*

DEJANOVIĆI. Rodonačelnik porodice D. bio je vojvoda, od 1346 sevastokrator, Dejan, koji je imao za ženu Teodoru, kćer Stevana Dečanskog, a sestru cara Dušana. Bio je gospodar kumanovske oblasti i nadživio je Dušana. Njegovi sinovi, despot Jovan Dragaš i Konstantin, dobili su poslije i dijelove Oliverove oblasti, i držali su Strumicu, Štip, Kratovo i cio kraj do Velbužda. Despot Jovan umro je poslije maričke bitke, oko 1378, a brat mu Konstantin, drug Kraljevića Marka (»beg Kostadin«), postao je tast bizantskog cara Manuela Paleologa, davši mu za ženu kćer Jelenu. Kao Marko i Konstantin je postao turski vazal i kao takav učestvovao je s njim u bitci na Rovinama, gdje je i poginuo (1394). Po Konstantinu zvao se Velbužd još u 16 vijeku Konstantinova Banja. Kasnije je postao turski naziv njegova grada Kjustendil, odnosno Čustendil.

Literatura: J. Hadži-Vasiljević, Prosvetni Glasnik, 1902 *V. Ć.*

DEKLARACIJA SRPSKE VLADE O ANEKSIJI BOSNE I HERCEGOVINE (18—31/3 1909). Saopćio ju je ministar Srbije u Beču carskom i kraljevskom ministarstvu spoljašnjih poslova. Pozivajući se na notu srpske vlade Austro-Ugarskoj od 13/3 i da bi razbili svaki nesporazum, koji bi mogao proizlaziti iz nje, ministar Srbije dobio je nalog da dâ ova obavještenja: »Srbija priznaje da nisu tangirana njezina prava svršenim činom (fait accompli), koji je stvoren u Bosni i Hercegovini i da će se prema tom upravljati po odluci, kakvu donesu Sile u pogledu čl. 25. Berlinskog Ugovora. Popuštajući savjetima Velikih Sila Srbija se obvezuje da će od sada napustiti protestno i oponirajuće držanje, koje je imala u pogledu aneksije od zadnje jeseni, i obvezuje se, osim toga, da će promijeniti kurs svoje sadašnje politike

Digitized by Google

prema Austro-Ugarskoj, da bi živjela s njom u dobrom susjedskom odnosu. Suglasno s ovim izjavama i pouzdavajući se u miroljubive namjere Austro-Ugarske, Srbija će svesti svoju vojsku na stanje od proljeća 1908, što se tiče njezine organizacije, razmještaja i efektiva. Razoružat će i raspustiti svoje dobrovoljce i čete i spriječiti će obrazovanje novih neregularnih jedinica na svom teritoriju«.

Literatura: R. Strupp, Documents pour servir à l'histoire du droit des gens (2 izd., 2 sv., 1923).

V-lj. P.

DEKLARATORIJA, zakon o uređenju srpske crkve u karlovačkoj mitropoliji. Izdala ga je carica Marija Terezija 16/7 1779, pod imenom Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis. Postao je ovako: Cio unutrašnji i spoljašnji život karlovačke mitropolije, gotovo čitav vijek, osnivao se samo na privilegijima austrijskih careva, na općim kanonskim propisima, izloženim u Krmčiji, i na vijekovima utvrđenom običajnom pravu srpske crkve. Neke posebne uredbe ili zakona nije bilo. Sinodi i crkveno-narodni sabori nisu uspjeli da ih donesu. Stoga je ministarstvo za srpske poslove na austrijskom dvoru, t. zv. ilirska dvorska deputacija, poduzela sama, da to učini i u državnom interesu uredi kako građanske, tako i crkveno-pravne odnose austro-ugarskih Srba. Carskom komesaru na srpskom narodno-crkvenom saboru u Karlovcima 1769 naređeno je, da narodne predstavnike uputi, da prije izbora mitropolita rasprave sva važnija pitanja crkveno-narodnog života i da donesu zakon o uređenju srpske crkve u karlovačkoj mitropoliji. Sabor je pristupio raspravljanju, ali je državna vlast uspjela da u svom interesu stvori sukob između narodnih predstavnika i episkopata, tako da konačno formulirani zakon nije mogao biti donesen na saboru. Ilirska dvorska deputacija upotrijebila je tu priliku, i na osnovu saborskih rasprava, privilegija i običajnog prava srpske crkve donijela je zbirku uredaba i naredaba prema svojim tendencijama o reformi crkveno-narodnog ustrojstva mitropolije karlovačke. Carica Marija Terezija potvrdila je tu zbirku 27/9 1770 kao Regulamentum privilegiorum ili t. zv. prvi regulamenat. Ta zbirka je uzbunila austrijske Srbe, kad se za nju saznalo, jer su mnogi zaključci sabora bili sasvim izmijenjeni i narodne povlastice teško okrnjene. Narodno nezadovoljstvo prisililo je državnu vlast, da povuče tu uredbu i arhijerejskom sinodu podnese na mišljenje i prijedlog za osnovu nove uredbe. Sinod je učinio svoje primjedbe, ali vlada nije usvojila te primjedbe, već je 2/1 1777 izdala novi regulamenat, koji je još većma uzrujao Srbe, tako da je i krv pala. Stoga je ukinuto ministarstvo za srpske poslove i svi su Srbi ponovo potčinjeni dvorskom ratnom savjetu i ugarskoj dvorskoj kancelariji, a regulamenat povučen i mjesto njega donesena je D. Srbi su bili prisiljeni da prime taj zakon, i ako su njime znatno okrnjene ili sasvim poništene bile mnoge povlastice i prava srpske crkve i naroda pod austro-ugarskom vlašću. D. je normirala crkveno-narodni život u karlovačkoj mitropoliji sve do t. zv. kraljevskog reskripta od 1868, koji je zamijenio D.

Literatura: Dr. J. Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn (1880); M. Grbić, Karlovačko vladičanstvo (II, prilog A.).

R. Grujić.

DEKLIŠKA ZVEZA. V. Prosvetna Zveza.

DELA BELA A. V. Bela A.

DELAČ. V. Diobničar.

DELARUE HENRI (Delari Anri), činovnik pariskog opservatorija, lični sekretar crnogorskog kneza Danila od 1856 do 1859 (— 1861, Pariz). Pratio je 1857 kneza na njegovom putu u Pariz. Igrao je vidnu ulogu u tursko-crnogorskim pregovorima 1858, tako da ga opijeva narodna pjesma o pobjedi na Grahovu. Pisao je o Crnoj Gori. Le Monténégro (1862) i Voyage au Montenégro (Revue de l'Orient, de l'Algérie et des colonies, 1862).

M. I.

DELAVARE, hibrid američke loze, koji je dosta raširen, osobito u osječkoj oblasti. U najnovije ga vrijeme počinju vinogradari kalamiti domaćom lozom ili ga krče i obnavljaju kalamima plemenite loze. Ima mjestimice (u Vojvodini) i drugih hibrida (Noah, Othelo), ali se i oni napuštaju.

I. R.

DELEST, pseudonim Drag. L. Stevanovića, poslanika na strani, za brošire na francuskom jeziku.

M. I.

DELI-JOVAN, planina u istočnoj Srbiji, istočno od rijeke Crnajke i

Digitized by Google

Bele Reke, 13·5 km sjeveroistočno od mjesta Krivelja. Najviši su visovi: 1.058 m, Goli vrh 1.100 m. Zapadnim Crni vrh 1.201 m, Mali Deli Jovan podnožjem prolazi drum Donji Milanovac—Zaječar, južnim Luke—Salaš—Negotin. *P. V.*

DELIBLATSKA PJEŠČARA. V. Pješčara.

DELIGRAD, šanac na carigradskom drumu, na ulasku u Đunijski tjesnac, između Ražnja i Aleksinca. D. je podigao Vuča Žikić, kapetan u austrijskoj vojsci, koji je prešao u Srbiju, da se bori protiv Turaka. Šanac je podignut proljeća 1806, pa se tokom godine razvio u čitav niz manjih utvrđenja. Taj niz utvrđenja imao je da štiti Srbiju od turskog prodiranja s juga. Rumelijski valija Ibrahim-paša pošao je krajem juna protiv Srba. Na D. je 4/7 1806 bila borba, koja se završila turskim porazom. Pojačani, Turci su došli ponovo, ali su u ogorčenim borbama 22—3/8 opet odbijeni. Poslije toga D. je postao baza za srpske čete, koje su prodirale prema Nišu. Nov napadaj Turaka na D. 10—12/4 1807 završio se ponovo s njihovim neuspjehom. Tom prilikom bio je smrtno ranjen hrabri branilac i osnivač grada Žikić. — Vrlo teške napadaje poduzeli su Turci protiv D. u velikoj ofenzivi 1809. 15/6—11/8 napadali su Turci svom snagom na D. i najposlije su ga uzeli na juriš. Povraćen je iste godine u jesen, poslije turskog povlačenja, ali više nije imao stare važnosti. U ofenzivi 1810 Turci su ga obilazili. 1813 rumelijski valija Karsli Ali-paša platio je svojim položajem neuspjeh kod D. Njegov nasljednik, Mehmed Bahram-paša, obišao je stoga grad, pošto ga je opsjeo. Oko D. su bile velike borbe i u ratu 1876. Iz samog D. objavio je knez Milan 18/6 te godine i rat Turcima.

Literatura: A. Ivić, Pad Deligrada (Novi Život, 15, 11—22, 1923).

V. Ćorović.

Boj na Deligradu 22 i 23/8 1806. Dok su se ustanici upinjali, da osvoje Beograd, rumelijski valija Ibrahim-paša, kao glavni komandant turske vojske upućene protiv Srbije, prodirao je od Niša prema Deligradu, a ostalim snagama naredio je, da nastupaju iz Bosne k Šapcu i iz Vidina k Poreču. 15/7 1806 on je podišao D., izvršio napad i bio odbijen. Sutradan naredio je, da Šašit-paša napadne Deligrad lijevom, a on sam napao ga je desnom obalom Morave, no uslijed napada na bok i pozadinu morao je napustiti napad i uzmaknuti prema Nišu. U početku augusta ojačani su Turci i ponovo napali, no i ovog puta su odbijeni. Karađorđe, poslije pobjede na Mišaru, dođe i sam na D. i primi komandu nad svim snagama na njemu. Turci su se međutim odmorili, ojačali i spremili za ponovan odsudan napad, što je i dovelo do boja 22 i 23/8.

Bojište čini kosa između južne Morave, Drenovačkog i Belog potoka na desnoj (ova je kosa kasnije nazvana Deligrad) i kosa Topoljak (Zapis) između G. Ljubeša i Vitkovca na lijevoj obali Morave. Na D. i na Topoljaku bilo je podignuto po jedno utvrđenje. Oko utvrđenja na D. bilo je podignuto nekoliko opkopa, redut je opasan vučjim jamama, a snabdjeven drljačama i zasjekama. Ustanici su imali oko 16.000 vojnika, a Turaka je bilo oko 60.000. — Raspored ustanika, kad je Karađorđe došao, bio je: desno krilo na Zapisu, komandant vojvoda Mladen, centar u D., komandant Petar Dobrnjac, lijevo krilo Beli kamen, komandant Stanoje Glavaš, rezerva pozadi deligradskog reduta. Raspored Turaka bio je: Ibrahim-paša na desnoj, a Šašit-paša na lijevoj obali Morave. — Plan Turaka bio je, da ogromno nadmoćnom snagom na juriš uzmu utvrđenja na Deligradu, pa da produže dalje niz Moravu. Plan Karađorđev bio je, da se s glavnom snagom drži obrane na D., a jedan odred da uputi u dublju pozadinu Turaka, i time ih prinudi na uzmak.

Turci su zorom 22/8 počeli napad na Deligrad, ali su cijelog dana uspjeli samo da se približe utvrđenju. Međutim Stanoje Glavaš, koga je sa 500 konjanika i 2.500 pješaka Karađorđe uputio preko Kruševca, Jastrebca i Prokuplja k Nišu, uspje da pred noć 23/8 zauzme Prokuplje i time zagrozi Nišu. Čim su Turci, u toku 23/8, doznali za ovaj manevar, prekinu napad na Deligrad i povuku se k Nišu. Gonjenja nije bilo, vjerojatno zbog male snage. — Rezultat boja bio je: sačuvana moravska dolina i dotadanji uspjesi ustanika. Posljedica boja bila je šestnedjeljno primirje, koje su Turci tražili, a Karađorđe primio. *V. Belić.*

DELIVIĆ MATO, bosanski franjevac, bolinski biskup i apostolski vikar u Bosni (1666, Kreševo — 22/6 1740, Kreševo). Više je godina upravljao franjevačkim samostanom u Kreševu,

Digitized by Google

a bio je i vijećnik i kustos Bosne Srebrene. Na molbu bosanskih katolika i preporuku zadarskoga nadbiskupa Zmajevića papa Klement XII. ga je 12/12 1735 imenovao bosanskim biskupom i prvim apostolskim vikarom u Bosni. Za biskupa ga je u Zadru redio nadbiskup Zmajević 27/5 1736, darovavši mu tom prigodom i 200 talira za nabavu biskupskoga ruha. Za apostolskih pohoda, što ih je, odmah iza ređenja otpočeo, narod ga je s velikim slavljem dočekivao, jer od preko 50 godina nije vidio u svojoj sredini biskupa. U upravi apostolskog vikarijata mnogobrojne su mu teškoće stavljali ne samo muslimani i pravoslavni, nego ispočetka i sami susjedni biskupi (splitski i makarski), koji su sa žalošću primili vijest, da su se s uspostavom apostolvikarijata u Bosni i Hercegovini granice njihovih biskupija suzile. D. je osnivač arhiva apostolskog vikarijata u Bosni i Hercegovini, koji je 1878 sa svim svojim dragocjenostima izgorio. *J. J.*

DELMINIUM, utvrđeno mjesto na jednom brijegu, vjerojatno u Duvnom polju. Kuće su mu bile od drveta. D. je prvobitno bilo glavno mjesto plemena Dalmata. 156 prije Krista jedan rimski konzul natjerao je Dalmate, da se povuku u D., ali ga nije mogao osvojiti, jer nije imao opsadnih strojeva. Onda konzul ostavi D. i počne osvajati manja mjesta, čiji su se stanovnici bili povukli u D. Ali se poslije opet vrati pred D. i većim dijelom ga spali, bacajući na njega zapaljene strijele. D. je zauzeo njegov nasljednik, konzul Scipion Nasica, iduće godine (155), lukavstvom. — U kasnijim borbama, koje su imali Rimljani s Dalmatima, D. se više ne spominje. Rimljani su varoš porušili i raselili. D. se spominje ponovo tek u 2 vijeku po Kristu. Tada je D. bio samoupravna rimska varoš (municipium). — Ne zna se točno, gdje je D. bio. Jamačno ga treba tražiti kod Županjca u Duvnom polju (a ne u Gardunu, kod Trilja, na Cetini). Novija istraživanja su utvrdila, da je kod Županjca bilo jedno staro naselje, koje je zauzimalo oko 15 hektara prostora. Tu su nađeni ostatci od javnih zgrada, natpisi, koji spominju gradske činovnike i careve i t. d. Međutim predrimski D. svakako se nije nalazio na tom mjestu, nego nešto dalje odatle. *N. Vulić.*

DELNICE, selo u Hrvatskoj, županije Modruš-Rijeka; željeznička stanica na pruzi Zagreb—Sušak (Rijeka). Ima 3.238 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, porezni ured, rimokatoličku župu, višu pučku školu. D. se protežu s obje strane Lujzinske ceste po sata daleko, u lijepoj dolini oko 700 m nad morem. Glavno je mjesto i ljetovalište u Gorskome kotaru. Ima trgovine i industrije drva (»Arbor« D. D.; šumarija Thurn-Taxisa). Od D. 5 km k sjeveru ispinje se Veliki Drgomalj (1.153 m), na čijem su vrhu Drgomaljski stolci, goleme kamene stijene, otkuda se otvara pogled po svem Gorskom kotaru. — U D. je 21/7 1921 ubijen Milorad Drašković.

J. M-n.

DELNIŠKA DRUŽBA PIVOVARNE »UNION«, Ljubljana. Osnovana je 1864 kao privatno poduzeće, a 1909 pretvorena je u akcionarsko društvo, s kapitalom od 1,453.000 kruna, koji je povećan do 6,000.000 din. (1923), a 1924 odlučeno je novo povišenje. Pokretna je snaga 120 i 520 konjskih snaga, a zaposleno je oko 280 radnika. Kapacitet je do 100.000 hektolitara godišnje. *S. P.*

DELO, književni časopis. Prvi urednik bio je Stojan M. Protić, a izdavač A. M. Stanojević. Kao časopis za nauku, književnost i društveni život D. je za dugi niz godina bilo jedan od najboljih srpskih listova. Izlazilo je u Beogradu, u mjesečnim svescima 1894—1899, 1902—1914. *U. Dž.*

DEMELIĆ FEDOR PL. OD PANJOVE (15/10 1832, Budim — 7/5 1900, Beč). Svršio je prava u Beču. Grof Andrássy postavio ga je u ministarstvo spoljnih poslova. 1879 namješten je u kabinetsku kancelariju, a 1898 penzionisan kao dvorski savjetnik. Glavna su mu djela: Le droit coutimier des Slaves méridionaux (1876); Metternich und seine auswärtige Politik, 1 (1898), 2 (1899).

D. P.

DEMETER DIMITRIJE DR. (21/7 1811, Zagreb — 24/6 1872, Zagreb). Rođen je u trgovačkoj porodici grčkih doseljenika iz Makedonije, u kojoj je vladao helenski patriotski duh i u kome je odgojen i Dimitrije. Kao šesnaestogodišnji mladić D. je ispjevao u novogrčkom jeziku dramatičku pjesmu Virginija, sa predmetom iz rimske historije. Svršivši u Zagrebu humaniora, došao je u Graz, gdje je učio filozofiju (1827—1829). Tu je postojalo đačko udruženje Ilirski klub.

Digitized by Google

gdje su se skupljali Srbi, Hrvati i Slovenci. Zatim je D. došao u Beč (1829), gdje je učio medicinu, ali je naročito zavolio kazalište. Medicinu je svršio u Padovi (1834—1836), gdje je dobio i doktorsku diplomu. U početku vršio je liječničku praksu u Zagrebu. Oko 1841 odrekao se svoga zvanja i sasvim se predao narodnom radu, naročito kazalištu. U početku Bachovog apsolutizma D. je primio javnu službu krajem 1850 i postao je prevodilac banske vlade sa dužnošću uređivanja službenih Narodnih Novina. Krajem 1854 postavljen je za perovođu namjesničkog vijeća, a uskoro je, opet iz nužde, prihvatio uređivanje Narodnih Novina (1856). Pored toga D. je za sve vrijeme apsolutizma radio za hrvatsko kazalište, i koliko je bilo hrvatskih predstava, pored talijanske operne stagione i sezone njemačkih glumačkih družina, njegovo je djelo. S povratkom Ustava posljednja njemačka družina ostavila je zauvijek Zagreb. D. je postao dramaturg kazališnog odbora (1860), koji je u novim prilikama imao da stvori stalnu hrvatsku pozornicu: zatim je imenovan za tajnika (1861), pa je onda oslobođen dužnosti uređivanja Narodnih Novina (1862), da se sasvim posveti kazalištu. Najzad je upravljao hrvatskom pozornicom kao zemaljskim zavodom u dužnosti artističkog direktora (1864 do 1868).

D. je uglavnom koncentrirao sav svoj rad oko stvaranja hrvatskog kazališta i drame. Pod naslovom Dramatička pokušenja izdao je kao prvu svoju knjigu dvije drame: Ljubav i dužnost, i Krvna osveta (Zagreb, 1838), ali to su samo slobodne, nacionalizovane prerade Gleđevićeve Zorislave i Sunčanice I. Š. Gundulića. Kad su 1840 Novosađani gostovali tri mjeseca u Zagrebu, D. im je bio desna ruka: blagajnik, dramaturg, prevodilac novih komada i prvi naš kazališni kritičar. D. je s Novosađanima otišao u Karlovac i Sisak, pa se opet s njima vratio u Zagreb. D. je bio duša ilirskog kazališta. Kad se u pjesničkom stvaranju prelazilo iz književnog diletantizma u pravu književnost, D. se javio u Vrazovom Kolu (1842) svojom historijskom epskom pjesmom Grobničko polje. Uskoro je izdao i najbolje svoje djelo, narodnu historijsku tragediju u 5 činova pod naslovom Teuta (1844). Za kompozitora V. Lisinskoga sastavio je libreto prve hrvatske opere Ljubav i zloba, prikazivane 1846, i velike historijske opere Porin, koja je prikazivana poslije njihove smrti.

D., podrijetlom Grk, potpuno je pristao uz ilirsku ideju, i u času, kad je bilo zabranjeno ilirsko ime, on je spjevao Teutu kao himnu ilirizmu. D. je kao nacionalist među preporodnim pjesnicima najistaknutiji pjesnik slobode, u čemu je na nj utjecao lord Byron. U Teuti crta borbu Ilira za oslobođenje od Rimljana, u Porinu borbu Hrvata sa Francuzima, u Grobničkom polju, prikazujući borbu Hrvata s Mongolima, dao je najjaču ilirsku budnicu Prosto zrakom ptica leti. Sloboda je bitni uslov njegovog pjesničkog stvaranja i zato poslije ilirizma D. nije više pisao originalne pjesme. — Kao nacionalni romantičar D. je shvatio, koliku važnost ima kazalište za razvitak nacionalne svijesti u narodu, koji se tek budi i otima od tuđinske kulture. D. je znao, da je nacionalna pozornica najpreča kulturna potreba preporodnog nacionalizma. U tom pravcu on je predano radio od prve mladosti do svoje smrti. Kao dramatičar on je daleko išao pred hrvatskom preporodnom kulturom. Njegova Teuta mogla se prvi put prikazivati tek 1864, dva decenija poslije svoga postanja. Teuta, narodna historijska tragedija, ispjevana u desetercima, idejom, tehnikom i dikcijom prva je hrvatska drama visokoga stila. D. je stvorio prvu hrvatsku modernu tragediju. On je osnivač hrvatskog kazališta, hrvatskog dramatskog stila, kazališnog repertoara i stalne glumačke družine.

Kao dramatičar D. je gojenac bečkoga Burgtheater-a iz doba svojih studija, kad su na njegovom repertoaru bila najveća imena: Grillparzer, a tek poslije njega Schiller i Shakespeare. U tome je stilu napisana njegova Teuta. Kao dramaturg i artistički direktor, ni mnogo kasnije, nije D. mogao biti na toj visini, jer za to nije imao ni sredstava, ni glumaca, ni publike. Spustio se na nivo bečkog Volkstheater-a. — Za repertoar je preveo oko 50 kazališnih komada. Tragika je u njegovom nacionalno-umjetničkom radu, što je imao u Hrvatskoj da mjesto njemačke utvrdi hrvatsku pozornicu, a bio je sasvim zavisan od njemačke drame, i to osrednje ili male vrijednosti. Kad je D. bio artistički direktor narodnog kazališta, sve je to bilo nesavremeno. A. Šenoa, kao kritičar Pozora (od 1866), napao je ne samo njegov pučkolakrdijaški njemački repertoar, već i

Digitized by Google

kreiranje uloga u njemačkom patosu i ukočenim deklamacijama. — D. je izvršio svoj zadatak, a zamijenio ga A. Šenoa, a na hrvatskoj pozornici se se polako počeo javljati francuski utjecaj s imenima: Sardou, Scribe, Feuillet i Augier.

Literatura: V. Mažuranić, Dimitrija Demeter (Predgovor izdanju Teute i Grobničkog polja, 1891); V. Deželić, Spor D. Demetra i Augusta Šenoe (Prosvjeta, 1904).

B. Vodnik.

DEMETROVIĆ JURAJ, političar i publicista (11/9 1885, Jastrebarsko). Osnovnu školu učio je u mjestu rođenja, gimnaziju u Zagrebu. 1904, kao maturant, bio je, zbog pokretanja đačke revije Naša Snaga, isključen iz svih srednjih škola u Hrvatskoj i Slavoniji, te je tek 1905. kao eksterni đak, položio maturu u Bjelovaru. Pravo je studirao na sveučilištu u Zagrebu. Zarana se dao na javni kulturni i politički rad, te je već 1907 redigirao socijalistički dnevnik Slobodna Riječ u Zagrebu, i ostao je njegov redaktor do početka Svjetskog Rata. Njegovom zaslugom je socijalistička partija na teritoriju današnje Jugoslavije već prije rata izgradila jugoslovensku ideologiju. Na početku rata, zbog svoga i partijinog stava u srpskom pitanju i progona protiv Srba sa strane austro-ugarskih vlasti, bio je D. protjeran iz Zagreba na 10 godina, pa i zatvoren. 1917, oslobođen od vojske, pokrenuo je u Zagrebu reviju Hrvatska Njiva, koja se od 1919 zove Jugoslovenska Njiva, i još izlazi pod njegovom redakcijom. 1919 i 1920 bio je D. povjerenik za narodno gospodarstvo pri zagrebačkoj pokrajinskoj vladi. 1920 izabran je za narodnog poslanika Ustavotvorne Skupštine u zagrebačkom izbornom okrugu. Jula 1921 postavljen je za pokrajinskog namjesnika u Zagrebu, i bio je namjesnik do decembra 1922. 1925 je izabran u požeškom okrugu za narodnog poslanika kao član samostalne demokratske stranke. Sarađuje u mnogim časopisima i dnevnicima.

V. Novak.

DEMETROVIĆ ZOFKA, rođena Kveder (22/4 1878, Ljubljana). D. je svršila građansku školu u Ljubljani, bila je stenografkinja u Ljubljani i Trstu, zatim je kao vanredni student slušala univerzitetska i javna predavanja u Zürichu, Bernu, Münchenu, Pragu, Berlinu i Zagrebu. — 1898 počela je pisati kraće beletrističke crtice u Ljubljanskom Zvonu, Domu in Svetu, Slovenki, Slovenskom Narodu i Slovencu. Kasnije je sarađivala u različitim hrvatskim, češkim i njemačkim revijama i časopisima. 1904—1914 uređivala je u Pragu porodični list Domaći Prijatelj. D. je bila sedam godina saurednica Agramer Tagblatt-a, gdje je bila, kao i u zagrebačkim Novostima, kazališni referent. U Agramer Tagblatt-u uređivala je i nedjeljni prilog Frauenzeitung. D. je prevela 5—6 čeških i hrvatskih drama i komedija za slovenačko kazalište i mnogo slovenačkih, srpskih i hrvatskih romana, novela i crtica na njemački jezik za praške novine Politik, za bečki list Die Zeit (u ovom i svoje crtice) i za Frankfurter Zeitung. Za slovenačke, češke i hrvatske listove napisala je osobito mnogo članaka, kritika i studija o feminizmu, literaturi i t. d. Njezina prva originalna knjiga bila je Misterij žene (1900), poslije koje dolaze komadi u jednom činu i dijalozi Ljubezen (1901), zbirka crtica Odsevi (1902). Iz naših krajev (1903), Slovenačko-hrvatske iskre (1905), drama Amerikanci (1908) i pripovijetka Njeno življenje (1914). Na češkom jeziku izdala je zbirku crtica iz života djece: Vlada a Marja (1913), zatim Nada, Povídky (1910), Vesnické povídky (1907), Záhřebská služka. Društvo Hrvatskih Književnika izdalo je Enajst novel, a Moderna knjižnica roman Hanka. S Milanom Vrbanićem prevela je zbirku Slovenske novele. Od 1917 uređivala je žensku reviju Ženski Svijet, koju je najzad prekrstila u Jugoslavenska žena. U posljednje doba piše na našem jeziku drame, od kojih su do sada izašle dvije: Unuk Kraljevića Marka (1923) i Arditi na otoku Krku (1923), a u rukopisu su Nova generacija, Mrtvi grad Karlobag i aktovka Dječji dom u Crikvenici. O D. pisalo se mnogo prilikom pojave njezinih knjiga. Svoje impresije o njoj napisao je Dr. Ivan Lah za Ženski Svijet (1924).

I. Prijatelj.

DEMIAN IVAN ANDRIJA, statističar, geograf i vojni pisac (1770 do 1845). Bio je oficir u austrijskoj vojsci, ali je ubrzo napustio vojsku (1803), te je stupio u službu u statističko odjeljenje vojne granice. 1808 napustio je i ovu službu, te se bavio pisanjem knjiga. Od njegovih djela za nas su od interesa: Statistisches Gemälde der österreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen (1804), Statistik des österr. Kaiserthums (1820), a naročito Tableau géo-

Digitized by Google

graphique de Croatie et de la grande principauté de Transylvanie (2 sv., 1809). *D. P.*

DEMIR-HISAR. V. Železnik.

DEMIR-KAPIJA, predjel u Južnoj Srbiji, u velikoj i živopisnoj klisuri Vardara, između kotline Tikveša na sjeveru (apsolutna visina 107 m) i Bojmije na jugu (apsolutna visina 72 m), u bitoljskoj oblasti. D. K. je turski naziv (Željezna vrata). Prije toga se predjel klisure sa još širim područjem zvao Prosek, prema gradu, koji je postojao na samom ulazu u klisuru. Naziv grada iz rimskog vremena bio je Axii Stena. Ima tragova o prethistorijskom staništu ljudskom u pećini s lijeve strane Vardara, a na visokom vapnenom rtu iznad rijeke, gdje su razvaline Markov-grada, ima ostataka zidanog dolmena pored ciklopskih zidina. Na desnoj strani Vardara, niže ušća Bošavice, ima puno raznih tragova rimske, bizantske i srpske srednjovječne kulture. Tu je bio treći miljokaz od rimskoga Stobi-a, na ušću Crne Reke. Na ulazu u tjesnac stoje razvaline Markove kule, kroz čije je svodove vodio drum kroz klisuru, a više ove, nad odsjecima Kraste, u ravnici Bošavice, nalaze se razvaline Jankov-grada. Glavna tvrđava srednjovječnog Proseka bio je Markov grad.

Prosek se spominje 1196 kao središte slovenskih ustanika protiv Grka, a 1207 zauzeo ga je slovenski vojvoda i srpski vazal Strez. Ovamo je 1214 dolazio Sv. Sava radi pregovora s odmetnutim vazalom. — U Proseku je 1348 poklonio car Dušan crkvu Majke Božje s metohom manastiru Hilandaru; možda će to biti crkvište Sv. Nedelja na strani Markovog grada. Turci su Prosek uzeli 1394, razorili ga i otada mu se srpsko ime izgubilo, da bi ga zamijenilo tursko. Posljednji srpski vojvoda Proseka bio je nekakav Janko, po kome je nazvan Jankov grad, pred ulazom u klisuru, i selo Jankov čiflik na desnoj strani Bošavice poviše ušća u Vardar (opustjelo 1916).

Na desnoj strani Vardara, više ušća Bošavice, postoji mjesto Proseka selo Banja. Postalo je poslije propasti grada u tursko doba, a nazvano je po termi na ulazu u klisuru, gdje je bilo kupatilo. Ova se terma davno izgubila, a u okolini ima samo jedan izvor mlake vode (25° C). Kod Banje je željeznička stanica. — U D. K. ima 5 sela: Klisura na desnoj, Gradec, Košarka, Iberli i Čelovec na lijevoj strani Vardara. Posljednja tri su naselja Juruka, doseljenih krajem 17 vijeka, kad je Klisura izbjegla sa Vardara pod Planinu. Gradec je na izlazu Vardara iz D. K., gdje je, kao i na ulazu, postojao grad (stari Idomene). Pored staroga druma, obnovljenog sredinom 19 vijeka, ovdje je 1873 prosječen željeznički kolosjek, a za vrijeme velikog rata drum je proveden kroz tunel. — Prije željeznice niz Vardar su spuštani korabi ili šajke sa žitom i splavi s drvetom za Solun. Na cijelome putu niz vodu najveća je opasnost za korabare i splavare bila od vrtloga na ulazu u klisuru, ali su ih oni vješto izbjegavali. — D. K. je najvažnija prečaga i ključ vardarske doline, i ne može se tako lako obići kao Dervenska, Taorska i Veleška klisura na sjeveru ili Ciganska klisura na jugu.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 1 (1906), 352—355; N. Radojčić, O nekim gospodarima grada Proseka na Vardaru (1909); A. Stanojević, Preistoriski i arheološki ostaci na srednjem Vardaru (Starinar, 1922, str. 3—5); Vojislav S. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17).

V. Radovanović.

DEMOKRATIJA, politički list, glavni organ demokratske stranke. D. je počela izlaziti 1919 u Beogradu. Prvi urednici su bili Dr. Vladimir Ćorović, Dr. Slavko Šećerov, Miodrag Ristić, a vlasnik Ljubomir Davidović. Sada izlazi tri puta nedjeljno (1925, godina VII). Vlasnik je u ime demokratskog kluba Dr. Kosta Kumanudi.

U. Dž.

DEMOKRATSKA STRANKA postala je u maju 1919 iz Demokratske Zajednice, koju su te godine osnovale četiri stranke: demokratsko-državotvorna, samostalno-radikalna, narodna i napredna, od kojih je prva imala u svom sastavu Srbe izvan Kraljevine Srbije, Hrvate iz hrvatsko-srpske koalicije i slovenačke demokrate, a ostale tri su bile srbijanske.

1. Demokratsko-Državotvorna Stranka osnovana je u Sarajevu 15—16/2 1919 s programom: centralističko uređenje države SHS (jedan suverenitet, jedna vlada, jedan parlamenat), s administrativnom decentralizacijom, ali ne prema starim oblastima, nego prema ekonomskim potrebama, suzbijanje svake plemenske hegemonije. Radikalno rješenje agrarnog pitanja; obezbjeđenje mini-

Digitized by Google

malnog posjeda svakome, koji hoće da obrađuje zemlju, obezbjeđenje radnika u starosti i nemoći, uvođenjem radničkih penzija, uređenje činovničkog pitanja, da činovnici služe državi i rade po zakonu, a da im se obezbijedi egzistencija. Zavesti progresivni porez. Zadržati monarhistički sistem vladavine, s dinastijom Karađorđevića, ali da kralj vlada po volji naroda, a država da bude organizirana na demokratskim principima, t. j. da bude u pitanjima socijalnim i ekonomskim moderna i radikalna, stojeći na stanovištu zaštite slabijega prema jačem, i oslanjajući se na najšire slojeve naroda.

Program Demokratske Zajednice ističe ideju o jedinstvu naroda i države, i isključuje sve plemenske, vjerske i pokrajinske razlike, kao podlogu za političko i administrativno uređenje. U spoljnoj politici traži održanje cjelokupnog narodnog posjeda, saobrazno načelu narodnog samoodređenja. Usvaja princip: Balkan balkanskim narodima. Traži jačanje narodne obrane. U unutrašnjoj politici: potpuno obezbjeđenje svih građanskih sloboda, izborni red s očuvanjem razmjera i održanje čistoće i pravilnosti izbora, na osnovu općeg, jednakog, neposrednog i tajnog glasanja. Država da bude uređena kao strogo ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija, s odgovornom vladom i jedinstvenim parlamentom. Da se obezbijedi jednaka samouprava općina, srezova, okruga i većih jedinica, stvorenih po privrednom i geografskom položaju. Ukidanje svih pokrajinskih privilegija. Potpuna sudska nezavisnost, obezbjeđenje činovnika i njihova odgovornost za rad. Sloboda i ravnopravnost svih vjera. Ukidanje feudalnih odnosa, oduzimanjem velikih posjeda bez naknade. Državna pomoć ranjim sitnijim vlasnicima. Zemlja da pripadne zemljoradnicima. Organizacija zemljoradničkog kredita. Državno pomaganje zadrugarstva. Zaštitno radničko zakonodavstvo: sudjelovanje radnika u dobitku proizvodnje; obezbjeđenje radnika i porodica u svakoj nevolji i nesreći. Suzbijanje klasne borbe. Potsticanje privatne inicijative u eksploataciji prirodnog bogatstva zemlje, uz državno sudjelovanje i kontrolu. Progresivan porez. Kao aktuelna pitanja smatrati: porez na ratne bogataše, ratnu naknadu postradalima, ukidanje moratorija bez potresa i stabiliziranje valute bez drastičnih mjera. Dovođenje budžeta u ravnotežu, uvođenje najstrože štednje i podizanje državnog kredita. Škole da budu nacionalne, nastava besplatna, pohađanje osnovnih škola obvezno. Jedan nastavni plan za svu zemlju. Postepeno ostvarenje ravnopravnosti muških i ženskih. Da se podigne i odgoji ratnička siročad. Čuvanje narodnog zdravlja. Borba protiv zaraznih bolesti i njihovo besplatno liječenje. Kontrola pri zaključenju brakova. Besplatno liječenje sirotinje.

D. S. usvojila je i dopunila ovaj program. On je konačno primljen na strankinom kongresu u Beogradu 30 do 31/10 1921. Izdvojena je ekonomska politika iz agrarne u poseban odjeljak, te ima pet odjeljaka (spoljna, unutrašnja, agrarna, ekonomska i kulturno-prosvjetna politika). U dodanoj točki D. S. izjavljuje: da će cjelokupnu državnu politiku voditi u prvom redu u skladu s interesima zemljoradničkim, i osigurati utjecaj sela u svima javnim i državnim poslovima. Pomoći će stvaranje svih vrsta zemljoradničkih organizacija i raditi na što bržem razvitku sela u kulturnom, imovinskom i političkom pogledu. Obećava se: potpuna javna bezbjednost na selu, najpodesnije obezbjeđenje zemljoradničkih plodova, dobre zdravstvene pogodbe, organizacija zemljoradničkog kredita, pojačanje stručnog zemljoradničkog odgoja, poboljšanje slobodnog prometa zemaljskih proizvoda, suzbijanje svakog suživanja prava vlasništva i favoriziranja drugih klasa na račun zemljoradnika.

Šef je stranke Ljubomir Davidović, a organ Demokratija. Na izborima za konstituantu D. S. imala je 92 poslanika, na izborima 18/5 1923 52 poslanika, a na izborima 8/2 1925 37 poslanika.

Stranka još nije bila organizirana, kad je sastavljen prvi kabinet države SHS. Od kasnijih njenih članova bila su osmorica u tom kabinetu, kao članovi drugih stranaka. U drugom kabinetu, pod predsjedništvom Lj. Davidovića (16/8 1919—19/2 1920), D. S. bila je u koaliciji sa socijalno-demokratskom strankom Jugoslavije, i imala je 11 portfelja. U drugoj vladi St. Protića (19/2 do 17/5 1920), D. S. nije sudjelovala. U oba kabineta Dr. Milenka Vesnića (17/5 1920 do 1/1 1921) imala je po 7 članova. U prvoj vladi Nikole Pašića (1/1 1921 do 26/3 1921) bila je u koaliciji s radikalima i svaka od te dvije stranke imala je po 6 portfelja. U drugoj i trećoj vladi

Digitized by Google

Pašićevoj (26/3 1921 do 16/12 1922) u koaliciji su još bili bosanski muslimani i slovenački zemljoradnici. U četvrtoj i petoj vladi Pašićevoj (16/12 1922 do 27/3 1924) demokrati nisu sudjelovali. Došli su ponovo na upravu zemlje 27/7 1924. u koaliciji sa Jugoslovenskom Pučkom Strankom i bosanskom Muslimanskom Organizacijom, a pod predsjedništvom Lj. Davidovića i vladali su do 6/11 1924.

2. Samostalna Demokratska Stranka postala je odvajanjem od D. S. 14 poslanika, pod vodstvom Svetozara Pribićevića. Uzrok rascjepu je bilo hrvatsko pitanje. S. D. S. smatra, da smo jedan narod, i zato nije pristala ni na kakve pogodbe s Hrvatima kao posebnim narodom. Ona traži održanje Vidovdanskog Ustava i centralističkog državnog uređenja, i ne čini nikakve ustupke autonomističkim težnjama pojedinih plemena ili pokrajina. Organ strankin je Reč. S. D. S. stupila je u koaliciju s Radikalnom Strankom, i ostala je u toj zajednici u četiri kabineta pod predsjedništvom Nikole Pašića (27/3 1924—21/5 1924; 21/5 1924—27/7 1924; 6/11 1924—29/4 1925 i od 29/4 1925—18/7 1925). Na izborima 8/2 1925 S. D. S. dobila je 22 poslanika. *J. Prodanović.*

DEMOKRATSKA STRANKA U UGARSKOJ. Od Srpske Liberalne Stranke u Ugarskoj odvojila se jedna grupa intelektualaca. Oni su osnovali D. S. Organ im je bio Srpski Glas, koji je izlazio u Velikoj Kikindi (1907 do 1913), pod uredništvom Dr. Vase Jakšića. 8/7 1908 izdali su u Bečeju svoj program, ali nisu uspjeli da organiziraju stranku. U izborima za crkveni sabor stupili su u savez sa Srpskom Samostalnom Strankom u Hrvatskoj, i pomoću nje dobili su poslanike u jednoj trećini srezova u Banatu. Taj savez se nije prostirao i na državnu politiku. D. S. bila je u vezi s madžarskim strankama, koje su se borile za opće pravo glasa. Ona je napustila tradicionalnu narodnosnu politiku ranijih srpskih stranaka i tražila je sporazum s demokratskim elementima u madžarskom narodu, da se bori protiv ekonomskog ugnjetavanja naroda od strane viših klasa. Naročita je pažnja posvećivana radu na kulturno-privrednom polju, kako bi se narod ekonomski ojačao i stvorio pravi demokratski režim politički i ekonomski. — Smrću Dr. Vase Jakšića (u proljeće 1913), prestao je Srpski Glas, a privrženici demokratskih ideja nisu poslije uspjeli da stvore novu političku organizaciju. *J. P.*

DENIS ERNEST, historik (3/1 1849, Nîmes — 5/1 1921, Pariz. Podrijetlom je iz kalvinske porodice. 1869 je bio primljen u École normale supérieure. Učestvovao je u francusko-njemačkom ratu 1870/71. Počeo je služiti u Bastiji, ali se brzo vratio u Pariz, a odatle je, sa stipendijom za usavršavanje u naukama, otišao u Prag. Tu je proveo u radu 1872—75. Poslije povratka u Francusku vodio je, zbog politike, buran život, dok nije svojim odličnim radovima o husitskom pokretu izvojevao univerzitetsku katedru za historiju u Bordeaux-u, a potom i na Sorbonni u Parizu. — Glavni D. historijski radovi tiču se češke prošlosti, osobito doba husitskog pokreta i kraja samostalnosti Češke poslije bitke na Bijeloj Gori. No D. se živo zanimao za sve Slovene i ostavio je o tome odlična svjedočanstva u svojim radovima. Za Srbe je osobito mnogo učinio svojim djelom La Grande Serbie (1915), koje je savjesno spremljeno i sjajno napisano. D. članci o nama prikupljeni su u knjizi Du Vardar à la Sotcha (1923).

Literatura: G. Jakšić, Ernest Denis (Godišnjica, 1922). *N. R.*

DEPPING GEORGES-BERNARD (Depen Žorž Bernar), francuski filolog i historičar (1784—1853). Pisao je opširno 1813 o Dubrovniku u Annales des voyages (t. XXI), i govorio je više puta od 1826 do 1828 o našoj narodnoj poeziji. Prikazao je Vukovu gramatiku (1825) i Šafarikovu Historiju jugoslovenskih književnosti u listu braće Champollion-a, Bulletin des sciences historiques, antiquités, philologie. Izdao je i jednu Historiju trgovine između Istoka i Evrope (1830). *M. I.*

DEPUTAT je dodatak u naturi, koji dobiva službinčad, koja je stalno namještena u gospodarstvu, uz stalnu plaću. Deputat se sastoji većinom od stana, ogrjeva, osvjetljenja, komada zemlje za vrt i za polje (kojega gnoji i ore i zasijava vlasnik, a deputatista samo obrađuje) i raznim naturalijama (slanina, grah, odijelo, obuća, i sl.). *O. F.*

DERA ĐORĐE DR., profesor (1844, Novi Sad — 18/3 1917, Novi Sad). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a prava u Pešti. Poslije svršenih nauka postao je (1867) nastavnik na srpskoj gimnaziji u Novom Sadu, gdje je

Digitized by Google

služio do 1905. Napisao je Uspomene iz Italije, Putopisne crte iz Rusije, Agrarno pitanje u Rimljana. S blagojem Brančićem izdao je madžarsko-srpski i srpsko-madžarski rječnik. Preveo je Pavla i Virginiju od Bernardina de Saint-Pierre-a.

D. P.

DERANSKO JEZERO, periodično jezero u Dalmaciji, 9·5 km istočno od mjesta Gabele (na Neretvi). Površina (prema specijalnoj karti) je 4·84 km², apsolutna visina jezera je oko 4 m. Površina se mijenja prema količini kiša i vodostajima Neretve.

P. V.

DERENČIN EMERIK, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1493, zajedno s Ivanom Botom. Podrijetlom je bio Madžar. 1492 postao je D. senjski kapetan. Kao ban je imao zadatak, da brani grad Senj od knezova Frankopana, koji su, za slabe vlade Vladislava II., htjeli opet da zavladaju ovim gradom. D. je pošao s Botom u pomoć Senju i primorao je kneza Bernardina Frankopana, da se povuče od Senja i da se zatvori u brinjski grad Sokolovac. Oba bana počeli su onda zajedno da opsjedaju Sokolovac. Bot je poginuo od topovskoga zrna, a D. se, na glas, da su Turci provalili u Hrvatsku, izmiri s knezom Bernardinom; knezovi Frankopani obećali su mu pomoć protiv Turaka. U ljetu 1493 provalio je bosanski Jakub-paša u Hrvatsku, i prodro je sve do Ljubljane i Ptuja. D. je onda okupio oko sebe cvijet hrvatskoga plemstva, jaku vojsku od 15.000 ljudi na Krbavskom polju, da napadnu Jakub-pašu pri povratku. Protiv volje nekih hrvatskih velikaša, koji su htjeli da napadnu tursku vojsku, dok je još ona bila u planinama, odlučio je D., da neprijatelja izmami na otvoreno polje i tu se s njim pobije. 11/9 1493 počela je bitka ispod Udvine (Udbine), grada na Krbavskom polju, uz potok Krbavu. Uz bana su bili i njegov brat i sin, kojeg narodna pjesma zove Pavlić. Turci su razbili i rastjerali hrvatsku vojsku, tako da je na bojnom polju ostalo oko 10.000 ljudi. U boju su poginuli mnogi hrvatski plemići, banov sin i brat. Ban D. bio je poslije krvavog otpora zarobljen i odveden u Carigrad, gdje je u tamnici poslije tri mjeseca umro.

Literatura: F. Šišić, Bitka na Krbavskom polju (1893).

M. Prelog.

DERENČIN MARIJAN DR., pravnik i političar (24/9 1838, Rijeka — 8/2 1908, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu i Rijeci, pravne nauke u Beču, 1860 je postao doktor prava, 1861 bio je podbilježnik riječke županije, 1863 kraljevski javni bilježnik na Rijeci, 1876—1883 odjelni predstojnik za pravosuđe, poslije advokat u Zagrebu. 1865 prvi put je biran u hrvatski sabor, kome je, uz prekid 1892 do 1897, pripadao do 1906 kao član narodne, poslije nezavisne narodne stranke. Izradio je mnogo zakonskih osnova, naročito o ustrojstvu mjesnih sudova i postupku pred njima, o bagatelnom postupku, o eksproprijaciji nepokretnina za Zagreb, o promjeni civilnog procesa, osobito osnovu kaznenog zakona (1879), koja nije postala zakon, ali je naišla na povoljne ocjene u literaturi (osnova sa kritikama: Tauffer, Gesammelte Wohlmeinungen über den kroatischen Strafgesetzentwurf, 1882). Uveo je u kaznionice progresivni (irski) sistem. Kao narodni zastupnik podnio je saboru osnovu o ograničenju ovršnog prava na seljačke posjede (1898) i izbornu reformu (1899). Napisao je tri oveća pravnička djela: Tumač zakona o maličnom postupku, Ovršni postupak (ocjena od Bresztyenszkoga u Mjesečniku, 1877), Tumač k općem austrijskom građanskom zakonu (samo dvije knjige; ocjena od Koste Vojnovića u Mjesečniku, 1879). Pisao je mnogo političkih, državno-pravnih i ekonomskih rasprava u Mjesečniku, kome je neko vrijeme bio i saurednik. 1881—1886 bio je predsjednik Pravničkog Društva, 1889 postao je član-dopisnik Jugoslavenske Akademije. D. je bio odličan parlamentarac, sjajan govornik, najbolji hrvatski kriminalista. — Mnogo se zauzimao za kazalište i muziku. Bio je od 1880 nekoliko godina predsjednik kazališnog odbora, osnovao je penzioni fond za kazališno osoblje, osigurao zakonom od 1881 gradnju novog kazališta i poveo je uspješno akciju za sabiranje priloga za gradnju. Radio je i na književnom polju, kao satirik i komediograf. Napisao je šest drama: Tri brata, Primadona, Slijepčeva žena, Ladanjska opozicija, Zadruga Malović, Ivan ili Jovan. Prve 4 bile su prikazivane, naročito četvrta, s dobrim uspjehom.

Literatura: Nekrolog od Josipa Šilovića u Mjesečniku Pravničkog Društva, 1908, i od Frana Vrbanića u Ljetopisu Jugoslavenske Akademije, 23, 140—168; u podlisku Obzora 1908

Digitized by Google

od 15 i 16/2 1908: Dr. Marijan Derečin (Spomen-slike). *L. Polić.*

DERGANC FRANC DR. (26/2 1877, Semič, Bijela Krajina). D. je učio gimnaziju u Novom Mestu i Ljubljani, gdje je 1897 položio maturu. Medicinu je učio na univerzitetu u Beču i promoviran je 1903. Kasnije je putovao, radi naučnog usavršavanja, u Njemačku, Dansku, Švajcarsku i u Pariz. — Literarni rad počeo je s malim pjesmama u Vesni (1893). D. je bio član đačkog literarnog društva Zadruga, a kao gimnazista objavljivao je od 1896 pjesme u Ljubljanskom Zvonu, Domu in Svetu, Slovenki i Vrtcu. U ovom listu za djecu objavio je i pripovijetku Od koče do palače (1897). Pjesme za omladinu objavljivao je, zajedno s Nikom Županićem, u Beču, u reviji Jug. D. je napisao i više filozofskih članaka o Darwinu, o Veri in politiki, o Razvoju kršćanstva, o Etičkoj kulturi (Jug, 1901), o Bergsonu i o Descartes-u (Dekart) (Ljubljanski Zvon, 1917 i 1919). U pedagoškom listu Popotnik napisao je više filozofskih članaka i rasprava (William James, 1919, Začarani svet, 1920, Filozofski slovar od 1920 dalje). D. bio je i filozofski saradnik Učiteljskog Tovariša. Medicinske stručne rasprave objavljivao je u Liječničkom Vjesniku i različnim njemačkim časopisima. — O njemu ima članak Tita Illyricus-a, Ob jubileju (Slovenski Narod od 5/1 1922).

I. Prijatelj.

DERMOTA ANTON, advokat (1/1 1876, Železniki, Kranjska — 3/5 1914, Gorica, Julijska Krajina). D. je svršio osnovnu školu u mjestu rođenja, učio je zatim (1888—1896) gimnaziju u Ljubljani, 1897—1902 učio je na univerzitetu u Pragu pravo. Poslije svršene jednogodišnje sudske prakse u Ljubljani postao je advokatski koncipijent u Ljubljani, zatim u Gorici, gdje je 1913 otvorio svoju kancelariju. — D. je već u gimnaziji pisao pjesme, bio je član đačke literarne Zadruge, prevodio je kao đak u Pragu češke beletrističke stvari, počeo je zatim svoj publicistički rad najprije u praškoj hrvatsko-slovenačkoj reviji Novo Doba. Poslije povratka u Ljubljanu stupio je 1902 među saradnike socijalističko-realističkih Naših Zapisaka, koje je 1904—1907 i 1909—1913 i uređivao. Kao pristalica Masaryka kandidovao se 1907 prvi put za državni sabor, a 1911 drugi put, već kao organizovan socijaldemokrata, ali oba puta bez uspjeha. — Među njegovim radovima važni su prijevodi pripovijedaka Řehakove (1897) i Gabrijele Prajsove (1889), Maharove pjesme Magdalena (1902) i Lajhterovog romana Za resnico (1914). Od važnosti su njegovi referati o slovenačkom kulturnom i političkom životu u češkom Slovanskem Přehledu (1899—1914). Informativni su njegovi prikazi čeških beletrističkih radova štampani u Ljubljanskom Zvonu i Slovanu. Najvažniji su njegovi mnogobrojni publicistički članci u Našim Zapisima, Rdečem Praporu i Zarji. O D. najbolja obavještenja daje posebni broj Naših Zapisaka, 1914.

I. Prijatelj.

DEROKO DRAGUTIN, profesor (7/4 1877, Beograd). Osnovnu školu, gimnaziju i historijsko-geografski odsjek na velikoj školi svršio je u Beogradu, zatim se u Beču, Berlinu, Leipzigu, Gothi, Dresdenu i Bernu usavršavao u kartografiij i grafičkoj reprodukciji. 1905 stupio je kao suplent u beogradsku realku. Služio je kao profesor gimnazije do 1921, kada je penzioniran. — D. je dosada štampao oko 70 svojih geografskih karata, znatan dio za parisku konferenciju mira. Glavniji su mu radovi: Karta Stare Srbije i Makedonije, Carte de la Serbie et du Monténégro (1916/17), službena Željezničko-brodarska karta Kraljevine SHS (1922). U štampi je Balneološka i Klimatska karta Kraljevine SHS, a u radu Velika karta Kraljevine i Geografski atlas. Osim toga je D. saradivao na Cvijićevom Atlasu makedonskih jezera, a kao studiju je izradio plastičan reljef planine Rile (1900). Napisao je: Studiju o pretstavci terena na kartama (1911), Fonetičku transkripciju geografskih imena (1912), veći broj stručnih referata o kartama (Pregled geografske literature o Balkanskom Poluostrvu). Od lingvističnih radova D. je napisao: Praktični razgovori i rečnik za Srbe na italijanskom i francuskom jeziku (1916), Francusko-srpski rečnik (1909).

P. V.

DEROKO EUGEN, pomoćnik generalnog direktora državnih željeznica u penziji (7/8 1860, Beograd). Gimnaziju i dvije godine filozofskog fakulteta svršio je u Beogradu, zatim je, kao državni pitomac, bio kod austrijskih i belgijskih državnih željeznica, radi studija železničke eksploatacione službe. Na srpskim državnim željeznicama služio je kao šef kontrole

Digitized by Google

prihoda, šef općeg odjeljenja, načelnik saobraćaja, načelnik komercijalnog odjeljenja, a penzioniran je kao pomoćnik generalnog direktora. Učestvovao je u mnogim željezničkim međunarodnim konferencijama i pregovorima. *D. P.*

DERVEN. V. Svrljig.

DERVENIK, planina u Makedoniji, između gornjeg toka Crne Reke i njenih lijevih pritoka Mramornice-Široke, 17 km južno od Kruševa. Najveći su visovi: Dervenik 1.493 m i kota 1.230 m. Zapadnim podnožjem ide drum Bitolj—Kičevo. *P. V.*

DERVENTA, varoš u Bosni, na Ukrini. Ima 6.178 stanovnika. 1688 bila je kod D. velika bitka između Austrijanaca i Turaka, u kojoj su Turci potučeni. Naseljenje je utvrđeno 1716, zbog rata s Austrijom. U prošlom vijeku tvrđava je napuštena, a varoš se razvijala kao trgovačko mjesto. Ima učiteljsku školu i nižu gimnaziju, voćarsku i vinogradarsku stanicu, tvornicu štapova, tvornicu dječjih kolica, tvornicu platna, 4 krečane. Znatna je trgovina i izvoz žita, stoke i suhe šljive. Sresko je mjesto. *M. F.*

DESA, veliki župan. Javlja se kao veliki župan u Raškoj oko 1154, kao protivnik župana Uroša, s kojim je vodio spor pred bizantskim carem. Bizantski car, pod čijom je vrhovnom vlašću bila tada Srbija, riješio je spor u korist Uroševu, a D. je postao upravnik nepoznate oblasti Dendre. Ali već oko 1160 D. je ponovo postao veliki župan. Bio je u vezi s Mlecima, čiji duždević je uzeo njegovu kćer. D. je počeo glavna osvajanja u Zeti i imao je u tome uspjeha, pridruživši Srbiji veći dio te zemlje, zajedno s Trebinjem. Radi veza s Mlecima i Madžarima postao je sumnjiv Bizantu i bio je jedno vrijeme uklonjen iz Srbije. Kasnije, kad je D., vrativši se ponovo na vlast, sve više pokazivao tendencije da vodi samostalnu politiku, bio je od Bizantinaca prognan iz zemlje. Svaki trag izgubio mu se poslije 1167. *V. Ć.*

DESETAK (DESETINA) je skupni naziv za razne vrste daća u našoj historiji, koje su se tim imenom nazivale zbog toga, što je njihov iznos bio deseti dio oporezanog predmeta. — U Srbiji plaćao se u Nemanjićskoj državi D. u prirodi, od žita, vina, ovaca, prasaca, meda i voska. Neko je vrijeme bio također uveden i D. od sječenog drveta, pa i od kopanja ruda. — U katoličkim je krajevima D. bio naročito ona daća, koja je po crkvenom pravu išla crkvi, a koje pravo su i svjetske vlasti crkvi priznavale. To je bio najznatniji dohodak crkve, i samo ona je imala pravo na D., a svjetovnjaci su ga mogli ubirati samo na osnovi pristanka od strane crkve. Pravo na crkveni D. imali su prvobitno samo biskupi, a tek kasnije je to pravo priznato i župnicima, ali je onda opet stegnuto, te su se oni morali na kraju zadovoljiti sa 16 dijelom od samog D. Načelno su D. morali plaćati svi kršćani, ali su ipak plemići bili od njega oslobođeni. Mnogo se sporilo o tome, jesu li kršćani nekatolici, naročito pravoslavni, dužni plaćati D. Carskim patentom od 2/3 1853 ukinut je crkveni D., bez odštete. *M. K.*

Kada su se u 15 vijeku mnogi Srbi preselili u južnu Ugarsku, budimski sabor 1481 oslobodio ih je od plaćanja D. rimokatoličkom svećenstvu, što je ponovljeno 1495 i kasnije. Kada su krajem 17 vijeka izvedene nove velike seobe Srba pod austrijsku vlast, car Leopold I. dozvolio je 10/11 1695 patrijarhu Arseniju III. Crnojeviću, da, po primjeru rimokatoličkog svećenstva, može pobirati D. od Srba po Slavoniji, Banatu i kraju između Drave i Dunava. No već 19/6 1696 država je od patrijarha silom otkupila D. u Području između Budima i Drave za 3.000 forinti godišnje. 1/4 1724 naređeno je, da beogradski mitropolit, kao vrhovni crkveni starješina u Banatu, ne može više kupiti D. u prirodnim plodovima, već mu u ime D. ima svaki knez davati godišnje po 1, a svaki obrknez po 2 dukata, a 3/4 1728 otkupila je država od beogradskog mitropolita sav D. u sjevernoj Srbiji za 6.000 forinti godišnje. Kasnije je to učinila carica Marija Terezija i sa ostalim D. karlovačkih mitropolita. Ona je, naime, 2/8 1749 zabranila mitropolitu da kupi slavonski D. i banatske kneževske dukate, odredivši za sve to otkup od 6.000 forinti godišnje. Narodno-crkveni sabori protestovali su protiv takve naredbe gotovo kroz cio 18 vijek i tražili su, da se D., po glasu privilegija, daje narodnoj kasi za izdržavanje episkopa, narodne milicije i razne druge narodne institucije. Ali su svi ti protesti ostali bez uspjeha. Od toga doba pa sve do oslobođenja 1918 karlovački mitropoliti i patrijarsi dobivali su u ime otkupljenog D. 9.000

Digitized by Google

forinti godišnje iz ugarske državne kase. *R. Grujić.*

DESCHMANN KARL (Dešman), naučnjak i političar (3/1 1821, Idrija — 11/3 1889, Ljubljana). D. je učio srednje škole u Salzburgu (1831—1834) i u Ljubljani (1834—1839), medicinu i prava u Beču. Bio je od 1852 do smrti kustos ljubljanskog muzeja. U prvoj polovini svoga života bio je D. oduševljen Slovenac, saradivao je u slovenačkim listovima i u slovenačkim političkim i kulturnim društvima. Poslije 1855 počela je njegova orijentacija u njemačkom pravcu, zbog antipatije prema Kosti i Bleiweissu i njegovom krugu, zbog protivništva Kosti i zbog Trstenjakovih fantazija u publikacijama kranjskog Historijskog Društva. 1861 stupio je javno na njemačku stranu i učinio je od toga doba mnogo za kranjske Nijemce u političkom i kulturnom pogledu. Kao poslanik u Ljubljani (1861—1889) i Beču (1861—1867, 1873—1879) bio je protivnik slovenačkih nacionalnih zahtjeva i postao je kod Slovenaca tip renegata. D. je učinio mnogo za organizaciju ljubljanskog muzeja, za podizanje nove muzejske zgrade i za 1855 i 1888 reorganizirano Muzejsko Društvo. D. je napisao mnogo članaka i rasprava iz botanike, zoologije, mineralogije, geologije, prethistorije i arheologije, s osobitim obzirom na Kranjsku u Jahreshefte ljubljanskog muzeja; Mittheilungen des Musealvereins f. Krain (I, II); Sitzungsberichte i Denkschriften bečke akademije; Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft (1878); Mittheilungen der Central-Commission (1883) i t. d. D. je otkrio neolitske zgrade na kolju u Ljubljanskom Barju, pisao je o grobovima iz halštatskog doba i o latenskom dobu u Kranjskoj. Bavio se mnogo i geografijom bilja u Kranjskoj.

Literatura: Marn u Jezičniku, 28; Levec u Ljubljanskom Zvonu, 1889; Globočnik u Mittheilungen d. Musealvereins f. Krain (1889); Mittheilungen der Anthropolog. Gesellschaft, Neue Folge, IX; Pirjevec u Slovenskom biografskom leksikonu. *M. Kos.*

DESHAYES LOUIS BARON DE COURMENTIN (Deze Luj de Kurmanten), diplomat francuski (oko 1592—1632). D. je putovao 1621, kao izaslanik Ljudevita XIII., po Balkanskom Poluostrvu i opisao je taj put u Voyage du Levant (1624).

Literatura: J. N. Tomić, Spomenik, 34. *M. I.*

DESINIĆ, selo u Hrvatskoj, županija Varaždin, kotar Pregrada; u Hrvatskom Zagorju sjeverozapadno, u dolini Horvatskoga potoka, od Pregrade 7 km k zapadu. Ima 283 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. D. se pročuo s tragične ljubavi Veronike Desinićke, »zagorske ruže«, s Fridrikom Celjskim. Ona je kao vještica zadavljena 1428. *J. Mn-.*

DESISLAVIĆ OBRAD, iz Kotora. Radio je srebrni oltar, koji je kralj Milutin 1319 poklonio crkvi Sv. Nikole u Bariju (Italija). *V. P-ć.*

DESIVOJKA, rječica u Staroj Srbiji, lijeva pritoka Leskovice. Izvire s Poljanice planine (1.060 m), a uliva se ispod sela Morinovca. Dužina joj je 23·2 km, a površina sliva 229·4 km². *P. V.*

DESKAŠEV STEVAN, operni pjevač (3/10 1855, Arad — 13/1 1921, Zagreb). Podrijetlom je iz Deske, otkuda mu i prezime. Na pozornicu je stupio prvi put u Beogradu 1875, kao Miloje guslar (Hajduk Veljko). Učitelj za pjevanje bio mu je D. Jenko. Razvijanju njegova pjevačkog dara mnogo je pomogao i njegov zaštitnik J. Bošković, nekadašnji član pozorišnog odbora. Za vrijeme ratova za nezavisnost bio je borac, a kad se kazalište zatvorilo, prešao je u Peleševu trupu. Vrativši se opet u Beograd, ostao je u njemu do 1881, kad je, na poziv uprave iz Zagreba, otišao u hrvatsko kazalište. Pjevao je u operama: Marta, Faust, Ciganka i dr. Gostovao je u Sarajevu, Novom Sadu, Cetinju, Pešti, gdje mu je bio ponuđen i angažman. Preveo je Seoskog lolu, Radničku pobunu, Dvije nevjeste, Caričin sužnik i Boj kod Grivice. Napustivši kazalište, prešao je bio u činovničku karijeru. Poslije Svjetskog Rata proveo je svoje posljednje dane u velikoj bijedi. *R. O.*

DESNO JEZERO, u Dalmaciji, 7 km sjeveroistočno od ušća Neretve, vezano s ovom uskim kanalom. Vodu dobiva iz nekoliko izvora na sjevernoj strani. Površina jezera mijenja se sa količinama kiše; u kišno doba se poveća do 2·6 km², a na specijalnoj karti je tek 0·66 km². Dubina je 2·5 m, a apsolutna visina 0 m, ali se mijenja s plimom i osjekom. Voda je bočata. *P. V.*

Digitized by Google

DESOVA (TRESKA), rijeka u Makedoniji, lijeva pritoka Blato Reke. Izvire pod Sviničkom glavom (1.200 m) i kotom 1.458 m, a uliva se preko puta sela Korenice. Dužina joj je 25 km, a površina sliva 158·6 km². *P. V.*

DESOVIĆ VILIM, podmaršal (22/4 1848, Turen kod Karlovca). Izašao je iz vojne akademije 1846 i stupio u 53 pješačku pukovniju, a 1866 je učestvovao u ratu s Italijom. Svršio je ratnu školu i bio je unaprijeđen za kapetana u generalštabu 1876. Prilikom operacija u Hercegovini 1878 bio je vojni ataše u Beogradu, a poslije toga šef štaba VII. zbora u Temišvaru. 1892 bio je postavljen za zapovjednika I. pješačke brigade u Plevlju. 1893 unaprijeđen je za generala, 1896 postavljen je za zapovjednika divizije i 1897 unaprijeđen za podmaršala. Bio je predsjednik vrhovnog vojnog suda u činu generala artilerije. *V. L.*

DESPOT, jedan od dvorskih naslova uzetih iz Bizanta u carsko vrijeme u Srbiji, koji su podjeljivali srpski carevi namjesnicima u nekadašnjim bizantskim pokrajinama. Kasnije se tim naslovom žovu i samostalni vladari pojedinih država. Od 1402 nosio je naziv D. vladar srpske države. *M. K.*

DESPOT IVAN, pjesnik (19/8 1851, Zaostrog, Dalmacija — 19/2 1886, Split). Svršivši franjevačku gimnaziju u Sinju (1871), stupio je u red franjevaca, i učio je bogosloviju u Šibeniku i u Makarskoj. Zaređen, postao je učiteljem filozofije u manastiru u Zaostrogu, a zatim suplent gimnazije u Sinju. Posljednje godine života proveo je kao župnik u Braču. Umro je od tuberkuloze u Splitu, a sahranjen je u Zaostrogu. — Saradivao je u Narodnom Listu, Iskri i Vijencu. D. je pučki pjesnik i pučki pisac. Svoje pjesme izdao je pod naslovom Prve Iskre (1881), a sabrane članke pod imenom Malo Zrnja (1885). Matica Hrvatska štampala je njegovu knjigu, izrađenu po C. Cantu, Zdrav razum i pošteno srce (1881), a Matica Dalmatinska knjigu Značaj (1882), izrađenu po S. Smillesu.

Literatura: M. Grlović, Album znamenitih Hrvata (1888—1900). *B. V.*

DESPOTOVICA, rječica u Srbiji, lijeva pritoka Dičine. Izvire s Rudnika (1169 m), a uliva se južno od Brđanske klisure, oko 7·5 km jugojugozapadno od Gornjeg Milanovca. Dužina joj je 24·0 km, a površina sliva 137·2 km². *P. V.*

DESPOTOVIĆ PETAR (9/10 1847, Sombor — 1/7 1917). Osnovnu je školu pohađao u mjestu rođenja, gdje je svršio i učiteljsku školu i postao učiteljem osnovne škole. Kad je 1871 osnovana učiteljska škola u Pakracu, prešao je tamo. 1876 bio je optužen radi nacionalnog političkog držanja, zatvoren, pa pušten. Onda je pošao u Beč na nauke, te je 1885 prešao u Srbiju, gdje je služio u Kragujevcu, Užicu, Velikom Gradištu. Neko je vrijeme bio upravitelj učiteljske škole u Aleksincu, zatim školski nadzornik i naposljetku profesor u ženskoj učiteljskoj školi u Beogradu. Za vrijeme rata živio je u Kruševcu. Bavio se naročito historijom srpskih škola u Ugarskoj i Hrvatskoj. Napisao je Istorijsku pedagogiku za učitelje i učiteljice srpskih narodnih škola (1902). *A. Baz.*

DESTILACIJA DRVA D. D., Teslić. Osnovano je 1920 s kapitalom od 20,000.000 dinara, radi nacionalizacije tvornice za destilaciju drva u Tesliću, koju je 1896 osnovalo, a 1898 dovršilo društvo Kasseler Trebertrockung A.-G., od koga ga je, po padu Leipziške Banke, preuzelo Bosansko D. D. za iskorišćavanje drveta, koje je dobilo široke koncesije od države. Današnje društvo nema nikakve koncesije. — Tvornica ima parne strojeve od 760 konjskih snaga, gasni motor od 280 konjskih snaga, 3 generatora od po 230 kilovata, 70 peći za karbonizaciju, potreban broj kotlova za destilaciju, krečane i t. d. Zaposleno je u samoj tvornici do 2.000 radnika. Društvo ima 120 kilometara pruge i 20 kilometara u samom tvorničkom krugu, 8 lokomotiva i 170 vagona. Za radnike su podignuti lijepi stanovi, u kojima radnici stanuju besplatno. — Društvo uzdržava šegrtsku i stručnu školu. Osnovan je potporni fond za radnike i bolnice. — Tvornica prerađuje godišnje 20.000 kubnih metara bukovog drveta i izrađuje 27.000 tona bukovog uglja, 270 tona čistog metila, 540 tona metil-alkohola, 760 tona acetona, 3.500 tona katrana, 100 tona drvenog uglja i 1.800 tona drugih proizvoda. *S. P.*

DEŠAT, planina u Makedoniji, između rijeka: Belog Drima-Radike, na granici naše države s Albanijom, sjeverno od Debra. Najviši su visovi: Deli-Sežica 2.255 m, Ploča 2.238 m. Velibar 2.384 m, Vel. Krčin 2.353 m. Ju-

Digitized by Google

žnim i istočnim podnožjem prolazi drum Debar-Tetovo. *P. V.*

DEŠKOVIĆ BRANISLAV. V. u dodatku.

DETELA FRAN DR., direktor gimnazije, bibliotekar francuskog instituta u Ljubljani (2/12 1850, Moravče, Kranjska). D. je svršio gimnaziju u Ljubljani (1871), učio je klasičnu filologiju u Beču, gdje je 1876 stupio na dužnost kao gimnazijski učitelj u Hernalsu. Iz Beča je došao kao profesor u Bečko Novo Mjesto. 1890 vratio se u domovinu kao direktor gimnazije u Novom Mestu u Kranjskoj i bio je direktor sve do penzioniranja (1906). — D. je napisao cio niz romana, pripovijedaka, humoreska i šaljivih kazališnih komada iz seoskog, malograđanskog i radničkog, najviše savremenog, a i historijskog života slovenačkog naroda: Malo življenje (1882), Kislo grozdje (1883), Prihajač (1888), Pegam in Lambergar (1891), Hudi časi (1894), Gospod Lisec (1894), Trojka (1897), Takšni so (1909), Učenjak (1902), Novo življenje (1908), Dobrodušni ljudje (1908), Rodoljubje na deželi (1908), Delo in denar (1910), Sošolci (1911), Žetva razmer (1912), Tujski promet (1912), Spominska plošča (1914), Svetloba in senca (1916), Dobrodelnost (1919), Vampir (1921), Kapitalist Rak (1923). Njegove skupljene spise počela je 1921 izdavati Družba Sv. Mohora.

Literatura: Dr. Josip Debevec u Domu in Svetu (1920); Fr. Bevk u Mladiki (1922). *I. Prijatelj.*

DEUTSCH ALBERT, knjižar i generalni prestavnik osiguravajućeg društva Commercial Union u Londonu i Baselskog osiguravajućeg društva u Baselu (29/5 1857, Zagreb). 1875 stupio je kao pomoćnik u knjižaru Lava Hartmana, koju je 1881, u zajednici sa Stjepanom Kuglijem, preuzeo kao pomoćnik uređivao je hrvatski dio slavenske bibliografije, koju je izdavalo Društvo čeških knjižara u Pragu. Kao knjižar (do 1903) nastavio je tradiciju ilirskog knjižarstva, dajući izdavačkom poslu hrvatski karakter. Od 1903 bavi se zastupanjem raznih osiguravajućih društava. *S. D.*

DEUTSCH JULIO (1859, Gepersdorf, Češka — 8/5 1922, Zagreb). Studirao je visoku tehničku školu u Francuskoj, Belgiji, Holandiji i Njemačkoj. U Parizu je sagradio poznati veliki mauzolej predsjednika republike Thiersa. U Beču je sudjelovao u izradi bečkog parlamenta. U Zagrebu je djelovao 36 godina kao suvlasnik građevinske firme Hönigsberg i Deutsch, i mnogo je pridonio dizanju i uljepšavanju Zagreba. Veće građevine, koje je u Zagrebu zasnovao, jesu: Palace-Hotel, Kreditna Banka, zgrada Trgovačko-obrtničke komore, Starčevićev dom, a na osnovu stranih nacrta, Narodno Kazalište, Umjetnički paviljon, Hrvatska Eskomptna Banka, Hipotekarna Banka i t. d. *S. D.*

DEV FELIKS (Johannes Damascenus a nomine Mariae), slovenački pjesnik (15/1 1732, Tržič — 7/11 1786, Ljubljana). D. je svršio studije vjerojatno u diskalceatskom redu i bio je većinom u ljubljanskom samostanu, u kome je živio i poslije njegovog ukidanja. Pod utjecajem Pohlina oduševio se D. za slovenački književni rad i počeo s literarnom ambicijom misliti o stvaranju svjetovnih pjesama. U Pisanicama (Ljubljana, 1779—81, građa za četvrti svezak ostala je u rukopisu) objavio je D. svoje pjesme (od 35 štampanih, njegovih je 26, među rukopisima svega 20). Sadržaj njegovih pjesama je raznolik (žanr-slike, ljubavna lirika u obliku pastoralnog pjesništva, prigodne pjesme, reprodukcije osjećanja pri čitanju stranih pjesama, basne, moralne priče, epigrami, ortografska pitanja, operni libreto). Motive je crpio iz Marciala, Lessinga, Hagedorna, Metastasija (libreto za operu Belin), a prije svega iz Denisa i njegovog kruga. D. je imao zdrav metrički princip (moderni metar, brojanje sloga i pažnja na akcenat), jezik i pravopis »pohlinski« su. D. je stajao na osnovi »kranjstva«, pokazivao je simpatije za vladine tendencije (slavljenje vojničke službe i nove škole), i podvlačio je i elemente preporođaja (proslavljanje aktuelnosti slovenačke poezije, poziv na rad za rječnik i čistoću jezika). Njegove pjesme imale su relativnu vrijednost. Kao uzor bile su one neupotrebljive, jer su, osim slabosti početnika, imale još i sve slabe osobine literarnog baroka (patos, fingiranost osjećaja i nedostatak unutrašnjeg života, neprirodnost stila i težak mitološki aparat).

Literatura: Šlebinger, Pisanice (Program II državne gimnazije v Ljubljani, 1904—06).

F. Kidrič.

DEV OSKAR DR., kompozitor (2/12 1868, Planina). D. je učio osnovnu školu u Črnomlju, gimnaziju u No-

Digitized by Google

vom Mestu i Ljubljani, gdje je položio maturu. Bio je na univerzitetu u Grazu i Beču. Služio je u Postojni kao advokatski pripravnik. 1898 stupio je u sudsku službu i bio je u sudu u Škofjoj Loki, u Kranju, a od 1919 je u Mariboru. Muziku je učio kod svog oca, u gimnaziji kod H. Sattnera i A. Förstera starijeg, u Glazbenoj Matici (Gerbić i O. Januševski), u Beču u orguljaškoj školi Ambrozijevog društva (profesor J. Böhm) harmoniju i kontrapunkt. Kompozicije su mu muški i mješoviti zborovi, kompozicije za solo s klavirom. Mnogo ih je je objavio u izdanjima Glazbene Matice i u Novim akordima, a ima ih više u rukopisu. Prikupio je i harmonizirao preko 400 slovenačkih, naročito koruških narodnih pjesama (objavio 4 sveska). U Mariboru je D. osnovao Glazbenu Maticu i bio je njen predsjednik i zborovođa. *J. M.*

DEVÀS GEORGE (Devas Žorž), pseudonim, pod kojim je Đurđe Jelenić izdao svoje djelo La Nouvelle Serbie (1918). *M. I.*

DEVČIĆ IVAN, omladinski pisac i pripovjedač (14/3 1858, Dvor, Hrvatska — 13/10 1908, Zagreb). Služio je kao učitelj osnovne, zatim više djevojačke škole u Gospiću, i najzad kao upravitelj škole u Slunju. Prvi put se javio u Hrvatskoj Vili (1884). Posebno je izdao ove knjige pripovijedaka: Crtice iz života (1887), Odbijeni prosac (1894), Uskočka osveta (1904), S ličkih vrleti (1906), Pad bana Mladena II. (1908), Posljednji knez otoka Krka (1908) i t. d. Njegove su pripovijetke, ili iz savremenoga života, ili historijske, a većinom iz dana Vojničke Krajine u Lici. Pored toga njegove su omladinske knjige: Bog svojih ne ostavlja (1902), Nevenčice (1903), Ružice (1905), Smilje i Kovilje (1910). *B. V.*

DEVIĆ JURAJ, glumac zagrebačkog kazališta (24/11 1869, Split). Svršio je gimnaziju i tri godine teologije. 1893 prvi put je stupio na pozornicu pri otvaranju splitskog gradskog kazališta. Iste godine došao je u Zagreb. 28/2 1919 proslavljena je 25-godišnjica njegovog rada. Preveo je nekoliko opera i opereta. *N. A.*

DEVIČ, manastir Vavedenja Presvete Bogorodice u Južnoj Srbiji, na Vlaši, lijevoj pritočici Gline, koja je lijevi izvorni krak Bijeloga Drima u župi Drenici, u raškoj oblasti. Manastir je zadužbina despota Đurđa (1427—1456). Tu su moći Sv. Janićija.

Literatura: Glasnik Geografskog Društva, sv. 7/8 (1922), 213. *V. R.*

DEVIČ PLANINA u Staroj Srbiji, istočno od gornjeg toka rijeke Kline, 21 km jugo-jugozapadno od Mitrovice. Najviši su vrhovi: Konjsko brdo 760 m, Alijević 771 m, Manastirska planina 710 m. *P. V.*

DEVIDE JOSIP FERDINAND, profesor trgovačke škole (1826, Prag — 8/1 1897, Zagreb). U Pragu je svršio trgovačku akademiju. Bio je učitelj na trgovačkoj školi u Libercu, u Češkoj. 1860 pozvan je na trgovačku školu u Zagrebu kao učitelj. 1861 postavljen je za tajnika u Trgovačko-Obrtničkoj Komori u Zagrebu, koju je funkciju vršio sve do 1876. Kroz to je vrijeme razvio živu djelatnost, napose kod priređivanja izložba (I. zemaljska izložba u Zagrebu 1864), kao i za sudjelovanje hrvatskih industrijalaca na izložbama u Londonu, Parizu i Beču. Bavio se i literaturom, u raznim časopisima u originalu ili prijevodu (Naše Gore List, Napredak, Bosiljak i t. d.). Izdao je Vademecum i mnogo statističkih i poučnih spisa. Izabran je za počasnog građanina mnogih hrvatskih gradova. 1876 izabran je za direktora Opće Zagrebačke Štedionice i Zalagaonice, 1879 za potpredsjednika Trgovačko-Obrtničke Komore u Zagrebu. D. je razvio živ rad u humanitarnim društvima (Zagrebačko Društvo Čovječnosti, Pučke kuhinje) Pjestovalište, Društvo Crvenog Križa). Sudjelovao je pri osnivanju Obrtnog Muzeja i obrtne škole u Zagrebu. Kroz duži niz godina bio je predsjednik trgovačkoga zbora (do 1892, dok se zbor nije razišao), te je kao takav i kao ravnatelj trgovačke škole mnogo učinio za trgovački podmladak. *S. Deželić.*

DEVIN (Duino), malo selo (1910: 416 stanovnika) s velikim gradom, koji je sagrađen na strmoj stijeni, u talijanskoj Slovenačkoj. Leži na moru između Trsta i ušća Soče. Po D. zvala se plemićska porodica, koja je igrala dosta veliku ulogu u historiji. U blizini je vrelo znamenite kraske rijeke Timave, koja se, poslije kratkog toka, izliva u more, a nastavak je rijeke Rijeke. Na Timavi je podignut već u ranom srednjem vijeku benediktovski samostan Sv. Ivana (Štivan), jedan između najstarijih u Slovenačkoj. Štivan je bio daleko poznato sveto

Digitized by Google

mjesto, koje su posjećivali hodočasnici iz velikog dijela Evrope. U isto doba bio je Štivan i znamenito trgovačko središte, koje je imalo za slovenački teritorij isto značenje kao kasnije Trst. U austrijsko doba postala je 1541 u Štivanu na ušću Timave znamenita luka, koja je s uspjehom konkurirala Trstu. Postankom slobodne luke u Trstu (1719) zadan je Štivanu smrtan udar. D. i Štivan leže na etnografskoj slovenačko-talijanskoj granici. Od Štivana prema jugoistoku stanuju Slovenci kompaktno sve do Jadranskoga Mora. *A. M.*

DEŽELIĆ ĐURO, književnik (25/3 1838, Ivanić-grad, Hrvatska — 28/10 1907, Zagreb). Osnovne škole učio je u rodnom mjestu, gimnaziju u Zagrebu. 1856 stupio je u zagrebačko sjemenište, gdje se istakao kao knjižničar, tajnik i predsjednik Zbora duhovne mladeži, iz koga je izašlo više odličnih književnika i naučnjaka. 1862 ostavio je sjemenište, u posljednoj godini bogoslovije, pa je počeo učiti pravo i postao je publicist. Bio je urednik Narodnih Novina (1862—1864), pa onda Domobrana (1864—1866), glasila t. zv. samostalne stranke. 1869 je stupio u službu općine grada Zagreba. 1871 postao je gradski senator, koju je službu vršio do svoje smrti, vršeći znatan utjecaj na moderni razvitak Zagreba. — D. se počeo javljati književnim radovima već iz sjemeništa. Pokrenuo je i uređivao književni časopis Dragoljub (1867—1868), a poslije toga bio je prvi urednik Vijenca (1869). Kalendar Dragoljub, u kome ima književnih priloga, izdavao je i uređivao 1862—1866 i 1869—1908. — D. je romansije, novelist, putopisac i prevodilac iz stranih književnosti. Kao pripovjedač obuhvatao je život gotovo svih naših krajeva. Posebice je izdao ove knjige: Surka, novela iz doba prije ilirskoga preporoda (1867), Medvedgradski duh, novela iz historije staroga Zagreba za provale Mongola i Tatara (1868), Zulejka, roman iz bosanskog muslimanskog života (1890), Marjan Marković, novela iz slavonskog života (1900), i Burzanci, roman propadanja jedne zagorske šljivarske porodice (1885). Izdao je posebice rasprave: San (1878), Duša (1877), Hrvatska narodnost ili duša hrvatskoga naroda (1879). — D. je prvi u hrvatskoj književnosti počeo pisati dobre i iscrpive biografije. Napisao je u časopisima, novinama i kalendarima oko 40 biografija, koje su važan prilog za našu književnu i kulturnu historiju.

Literatura: Prof-an-, Pedesetgodišnjica Đ. Stj. Deželića (Glas Matice Hrvatske, 1, 1906, 142); Dr. V. Deželić, Književni rad Đure Stj. Deželića (Bibliografski pregled, 1908).
B. Vodnik.

DEŽELIĆ STANKO DR. (13/9 1893, Zagreb). Studirao je pravo i trgovačke nauke u Zagrebu i Berlinu. Bio je tri godine bankovni činovnik. Od 1919 je profesor trgovačke akademije i privatne trgovačke škole Merkur u Zagrebu. 1919—1922 bio je tajnik Saveza Novčanih i Osiguravajućih Zavoda Kraljevine SHS u Zagrebu. Sarađuje u mnogim privrednim revijama i listovima, domaćim i stranim. Uredio je financijsko-ekonomski dio Almanaha Kraljevine SHS za 1921—1922. S Ljubomirom Kosijerom pokrenuo je 1924 jugoslovensku privrednu reviju Bankarstvo, kojoj je redaktor i odgovorni urednik. Napisao je: Čekovni žiro i kliring promet (1920), Banke i bankarstvo (1920), Novčani zavodi Jugoslavije (1921), Burze i burzovni poslovi (1922), Socijalizam, komunizam i anarhizam (1924), Bankovna korespondencija (1924), Mjenično pravo (1923), Terminologija trgovačkih znanosti (1922), Pregled nauke o narodnom gospodarstvu, Politička ekonomija (1923). Trgovački leksikon (1924) i t. d.
D. P.

DEŽELIĆ VELIMIR DR., književnik (21/2 1864, Zagreb). Otac mu je književnik Đuro Deželić. Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Zagrebu (1882). U Beču je učio medicinu. Kao predsjednik đačkog udruženja Zvonimira u Beču pokrenuo je književni almanah Zvonimir (1886—1887). Napustiv medicinu, učio je na sveučilištu u Zagrebu prirodne nauke i postigao je doktorat filozofije. 1894 stupio je u službu kao činovnik Sveučilišne Knjižnice u Zagrebu. 1911—1920 bio je njen bibliotekar, a onda je upućen na rad u Državni Arhiv. Živi u Zagrebu. — D. je pjesnik, pripovjedač i naučnjak. Posebice je izdao zbirke pjesama: Pjesme (1899), Kopnom i morem (1900) i Zvuci iz katakomba (1902); zatim romane: U buri i oluji (1902), Prvi kralj (1903), Car Dioklecijan (1906), U službi kalifa (1908), Hadžibova kob (1908) i Hrvatske slave sjaj (1924). Njegove rasprave iz hrvatske književne i kulturne historije rasijane su po časopisima, a posebice je od toga rada izdao: Miklošić i Hrvati (1883), Iz njemačkoga Zagreba (1901), Inkunabule zagrebačke Sveučilišne Bi-

Digitized by Google

blioteke (1902), Maksimilijan Vrhovac (1904), Dr. Ljudevit Gaj (1910). Za Jugoslavensku Akademiju priredio je pisma, pisana Dr. Lj. Gaju (Građa za povijest hrvatske književnosti, 6, 1909). *B. V.*

DEŽEVA, rijeka u Staroj Srbiji, lijeva pritoka Raške. Izvire pod Golijom planinom (Radulovac 1842 m), uliva se preko puta sela Pnuće, oko 2·7 km sjevero-sjeveroistočno od Novog Pazara. Dužina joj je 22 km, a površina sliva 132 km². *P. V.*

DEŽEVO, mjesto blizu Novog Pazara. U njemu je bio kraljevski dvor, koji spominju i narodne pjesme (»Da vidite Đurđeve Stupove, kod Dežéve, starijeh dvorova«). U D. je kralj Dragutin 1282. na državnom saboru, predao prijesto bratu Milutinu. *V. Ć.*

DEŽEVO. V. Pnuća.

DEŽMAN IVAN DR., književnik (6/5 1841, Rijeka — 24/10 1873, Zagreb). Otac mu je bio ugledan trgovac, podrijetlom Slovenac. Svršivši gimnaziju na Rijeci, gdje mu je učitelj bio Fran Kurelac, učio je medicinu u Beču. Kao liječnik došao je u Zagreb 1865 i tu je živio do smrti. — Prvo djelo mu je oveća epska pjesma iz historije senjskih uskoka, Smrt grofa Josipa Rabate (Naše Gore List, 1861). U Zagrebu je izdao svoje glavne pjesničko djelo, Smiljan i Koviljka (1865), romantički ep u 12 pjevanja, s posvetom Fr. Kurelcu, a poslije toga zbirku pjesama, Poletar (1868). U Vijencu (1869) izišla je D. epska pjesma Zrinski, gdje se u 24 pjesme opijevaju život i djela sigetskog junaka. Učestvovao je u osnivanju Vijenca (1869), kome je bio redaktor 1871. i s Fr. Markovićem 1872. Napisao je libreto za Zajčevu operu Ban Leget. Jugoslavenska Akademija izdala je 1868 njegovo stručno djelo Rječnik liječničkog nazivlja, po kome je D. jedan od prvih naših stručnih pisaca na području medicine. Pored toga D. je popularizator svoje nauke. On je u jesen 1869 organizirao popularna predavanja u Zagrebu, a Matica Hrvatska izdala je niz njegovih predavanja iz higijene pod naslovom Čovjek prema ljepoti i zdravlju (1871), prvu knjigu ove vrste u hrvatskoj književnosti.

Literatura: I. Dežman, Izabrani spisi (Uredio i uvod sastavio Dr. F. Marković; izdanje Matice Hrvatske, 1896). *B. Vodnik.*

DEŽMAN MILIVOJ DR., književnik i publicista (1873, Zagreb). Sin je književnika Ivana Dežmana. U Zagrebu je svršio osnovnu i srednju školu, a u Beču medicinu. Živi u Zagrebu, kao liječnik i glavni redaktor Obzora. Njegov je pseudonim Ivanov. D. je bio vođa »mladih«, pokretač i urednik književnih organa u borbi protiv »starih«: Hrvatskog Salona (1908) i Života (1900—1901), ističući se kao književni kritičar i polemičar. Izdao je zbirku novela Protiv struje (1903). Za pozornicu je dramatizirao roman A. Šenoe Zlatarevo zlato. Napisao je socijalne drame Rasulo (Vijenac, 1895) i Vir (Život, 1901), i historijsku dramu Kneginja Jelena (Nada, 1902). Njegova popularna brošura: Šušica, kako postaje, kako se širi, kako se liječi (1902), doživjela je više izdanja. Izdao je političku brošuru Južnoslovensko pitanje (1918). *B. V.*

DIADORA. V. Zadar.

DIBARSKI JOVAN, arhiepiskop ohridski, u prvoj polovini 9 vijeka. Došao je na prijestolje poslije posljednjeg ohridskog patrijarha Filipa. Bio je posljednji Sloven na tom prijestolju za vrijeme bizantske vlasti (1037). Stekao je mnogo zasluga za očuvanje političke i crkvene autonomije u bivšem Samujlovom carstvu, kad je (1014) potpalo pod Bizant.

Literatura: B. Prokić, Prvi ohridski arhiepiskop Jovan (Glas, 88, 1911). *R. G.*

DIBRA. V. Debar.

DICMO, polje u Dalmaciji, čiji sjeverni kraj presijeca cesta Split—Sinj, prostire se između gorskih strana (Gubovača 424 m na zapadu, Trapošnik 666 m na istoku) od sjeverozapada jugoistoku 15 km daleko. — D. (Decinium) spominje već u drugoj polovini 7 vijeka geograf anonim Ravenjanin. Na njemu je kod sela Biska (Bisko, ne Bliska, koja ne postoji) bila 1322 bitka, u kojoj su hrvatska gospoda, na čelu im ban čitave Slavonije Ivan Babonić, potukla hrvatskog bana Mladina II. Šubića. *J. M-n.*

DIČINA, rječica u Srbiji, lijeva pritoka Čemernice. Izvire pod Suvoborom (Šiljak 856 m), a uliva se 1·5 km sjeverno od sela Konjevića, odnosno 5 km sjeveroistočno od Čačka. Dužina toka je 35·5 km, a površina porječja 359 km². *P. V.*

DIDASKALI, učitelji na pravoslavnom Istoku, koji su predavali bogoslovlje i poučavali, u samoj crkvi ili izvan nje, na narodnim skupovima

Digitized by Google

i u patrijaraškim školama. Imali su veliki ugled, posebno su plaćani i obično su postajali episkopima i drugim višim crkvenim dostojanstvenicima. Neki srpski pećski patrijarsi imali su D., učitelje i propovjednike pri svojoj katedralnoj crkvi, a kasnije i mitropoliti beogradski i karlovački. *R. G.*

DIFREN. V. Dufresne.

DIGESTE. V. Justinijanova kodifikacija.

DIJAK. D. su bili pisari carskih povelja u srpskoj dvorskoj kancelariji. Radili su pod upravom logoteta. *M. K.*

DIJALEKTI SRPSKO-HRVATSKOG JEZIKA mogu se posmatrati s gledišta njihova današnjeg stanja (savremeni dijalekti), ili s gledišta njihove prošlosti, da bi se mogla razumjeti njihova srodnost i njihov unutrašnji sklop. To posmatranje D. s gledišta njihove jezične srodnosti u prošlosti daje nam mogućnost, da izvršimo njihovo grupisanje, njihovu klasifikaciju.

Srbi i Hrvati govore danas D., koji nose opće nazive: kajkavski, štokavski i čakavski, i koji zauzimaju cijeli teritorij našeg naroda, štokavski na istoku, čakavski na jugozapadu, a kajkavski na sjeverozapadu.

Zajednički jezik, koji je obuhvatao nekad i kajkavski i čakavski i štokavski dijalekt, razvijao se izvan Balkanskog Poluostrva, i tek se na Balkanskom Poluostrvu otpočeo samostalni razvitak osnovnih naših D.

Prema tome razvitku dobivamo ovakvu shemu srpsko-hrvatskih D.:

I. kajkavski D.: a) kajkavski slovenački, b) kajkavski hrvatski;

II. štokavski D.: a) staroštokavski (makedonski dijalekt), b) srednještokavski, c) novoštokavski;

III. čakavski D.: a) najistočniji (lastovski), b) istočni (ikavski), c) zapadni (ekavski).

Kajkavski i čakavski D. bili su u uzajamnim bližim vezama, dok su bili izvan Balkanskog Poluostrva. Na Balkanskom Poluostrvu čakavski i štokavski D. žive uzajamnim bliskim životom sve do kraja 14 vijeka. Crte, koje se javljaju u štokavskom dijalektu, javljaju se i u čakavskom. To znači, da je cio pravac razvitka srpsko-hrvatskog jezika, po kretanju njegovih crta, išao sa sjeveroistoka na jugozapad sve do kraja 14 vijeka, što bi svjedočilo i o pravcu srpsko-hrvatske kolonizacije ili migracije. Od početka 15 vijeka ta se uzajamnost raskida. Pod utjecajem turskog prodiranja s juga na zapad i sjever, stanovništvo se kreće na zapad i sjever, i veze sa čakavskim dijalektom postaju labavije. Crte jezičke kreću se s juga lepezasto na sjever, zapad i istok, tako da im se stari pravac mijenja: od 7 do kraja 14 vijeka bio je sjever-jug, od 14 vijeka je jug-sjever.

I D. čakavski i štokavski, svaki za sebe, imaju izvjestan broj D., koji su opet između sebe na različne načine povezani, čineći različne dijalekatske grupe.

Kajkavski dijalekt sačuvao je i kao hrvatski kajkavski veći dio svojih starih osobina, podvrgavajući se često većem ili manjem štokavskom i čakavskom utjecaju.

Literatura: A. Belić, Dijalektološka karta srpskog jezika (na ruskom, 1905); A. Belić, Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie (Rocznik slavistyczny, 3).

A. Belić.

DILIŽANS je u Srbiji bio najbrže saobraćajno sredstvo, dok nije bilo željeznice. To su bila velika poštanska kola na perima, zatvorena platnom, kojima je putovao postiljon sa preporučenom poštom i putnici. Zaprega je bila od tri konja, dva rudna i treći sa strane, zvani logov. D. je uveden 1870. i to u prvo vrijeme na glavnoj liniji Beograd—Aleksinac četiri puta nedjeljno, i Beograd—Šabac jedamput nedjeljno. Za putovanje D. plaćalo se u vrijeme redovnog polaska po tri groša na sat od svakog putnika, a izvanredno po 4 groša od sata za svako mjesto u kolima. Kasnije (1879) ta je taksa povećana na 80 para na svakih 5 km daljine. Putnici su sobom mogli nositi kišobran, ručnu torbu i putničke haljine, do deset oka težine. Ako bi prtljag bio teži od deset oka, za višak se naplaćivala taksa kao i za poštanske pošiljke: 10 para (čaršijskih, t. j. 5 para dinarskih) od svake oke i na svakih 5 sati daljine. *D. D.*

DILJ-GORA, brežulici u Slavoniji, između rijeka: Save-Orljave-Londže-Biča, sjeverno od Broda. Najveći visovi su: Mlakino brdo 471 m. Predole 459 m. Lipovica 423 m. Pametni hrast 413 m, Kasonja 353 m. Južnim podnožjem prolaze željeznička pruga i drum Novska—Vinkovci; sjevernim, drum Požega—Đakovo, a preko gore drumovi Požega—Brod i Našice—Brod. *P. V.*

Digitized by Google

DIMICH PL. PAPILA PAVAO (Dimić), podmaršal (1731, Arad — 28/8 1802, Temišvar). 1749 stupio je u vojsku kod slavonskih graničara. Za vrijeme rata oko nasljedja postao je kapetan, 1756 major, 1757 bio je kod ruskog maršala kneza Apraksina. 30/8, na čelu ruskih grenadira, odlučio je uspjeh bitke Gross-Jägerndorf. 1785 postao je potpukovnik, 23/6 1760 učestvovao je u bitci kod Landshuta. 1762 dobio je viteški red Marije Terezije, 1765 barunstvo, 1773 postao je pukovnik i zapovjednik brodske pješačke pukovnije, 1783 generalmajor. 1788 učestvovao je u ratu protiv Turaka.
V. L.

DIMIĆ MIHAJLO, upravitelj putujućeg kazališta (oko 1840, Negotin — oko 1880, Beograd). Stupio je vrlo mlad u Jokićevu trupu, a 1870 stvorio je svoju trupu, kroz koju je prošao veliki broj odličnih srpskih glumaca. D. je sa svojom trupom putovao isključivo po Srbiji. Njegova žena Gina (kći Joksima Novića Otočanina) i njena sestra Lenka bile su izvrsne članice Dimićeve trupe. Dokle je trupa F. Ilićića odlično vršila svoju dužnost po neoslobođenom srpstvu, dotle je D., sa svojom odličnom trupom, čuvao i pojačavao svojim rodoljubnim repertoarom narodni duh i ljubav prema neoslobođenoj braći. — Toga radi on je napisao vrlo rado gledanu dramu Zulejku, ropkinju Bosanku. Pored nje on je davao i Krvav jagluk i komediju Ramidu, koju je napisao prema Molièrovu Silom bolesnik. Kao vrlo dobar glumac D. je prikazivao najveći broj naslovnih uloga, između kojih se naročito ističe Kir Janja, koji je bio nenadmašan sve do kreacije P. Dobrinovića i I. Stanojevića. U toj ulozi D. je i gostovao u beogradskom pozorištu. Glavne su mu uloge bile: Đurađ Branković, Miloš Obrenović, Kartaš, Lezirk i Dibosko (Lyonski ulak). U krajnoj bijedi, ali ipak nerazočaran, umro je u beogradskoj bolnici.
R. O.

DIMIĆ PAVLE, paroh bašahidski, propovjednik i nacionalni radnik (1846 — 18/1 1892, Bašahid). Prvo je bio konzistorijalni bilježnik. Isticao se sa svojim propovjedničkim sposobnostima i govorničkim darom. Biran je za narodnog poslanika na narodno-crkvenim saborima 1879—1886. Radio je i na crkvenom književnom polju po raznim časopisima, a naročito u Besedi i Glasu Istine. Među prvima je dizao glas protiv nazarenstva.
R. G.

DIMITOR, planina u Bosni, istočno od gornjeg toka Sane, 13·5 km zapadno od Varcar-Vakufa. Najveći visovi su: Javorac 1.332 m, Dimitor 1.483 m, Crni vrh 1.259 m. Sjevernim i sjeveroistočnim podnožjem ide kolski put: Prijedor i Banja Luka—Varcar-Vakuf—Jajce.
P. V.

DIMITRIJE HOMATIJAN, arhiepiskop ohridski (oko 1217—1234). U vrijeme D. H. srpski kralj Stevan Prvovjenčani i Sv. Sava odcijepili su od ohridske dijeceze pravoslavno srpstvo i osnovali su autokefalnu srpsku arhiepiskopiju, kojoj je sam Sv. Sava postao prvi arhiepiskop (1219). Bizant, čiji su carevi imali pravo da dijele pravoslavnim narodima samostalne crkve, nije više postojao, da bi se od njega za to dobilo odobrenje. Srbi su za svoju novoustanovljenu arhiepiskopiju dobili pristanak nicejskog grčkog carstva, koje su Grci osnovali po padu Carigrada, i blagoslov nicejske patrijaršije, koja se smatrala za produženje carigradske. Sv. Sava je bio rukopoložen u Niceji. Nicejska je carevina i ovim načinom htjela igrati ulogu Bizanta, kojeg je nastojala obnoviti, oslobađajući grčko-bizantske zemlje od Latina. Ali se sad, u pitanju stvaranja srpske arhiepiskopije, ispriječila ohridska arhiepiskopija, čijoj su dijecezi Srbi pripadali još od starine. Osim toga protivila se tome i epirska grčka despotovina, na čijem se teritoriju nalazio Ohrid. I ta je grčka država postala još u vrijeme latinskog zauzeća Carigrada. Ona je htjela, kao i nicejsko carstvo, da istjera Latine iz bizantskih zemalja, da od njih oslobodi Grke i da ponovo uskrisi Bizant. Prema tome epirskoj despotovini nije bilo milo, što nicejski car uzima prerogative bizantskih samodržaca i daje Srbima crkvenu samostalnost. U ime ohridske crkve i u ime epirske despotovine borio se u ovom sporu D. H. kao učen bizantski kanoničar, on je prenio borbu na kanonsko zemljište. Zajedno sa svojim sinodom D. je prije svega protestirao kod Sv. Save, kome je radi toga uputio jednu poslanicu, titulirajući ga u njoj još uvijek »monahom« (1220). On tu kori Sv. Savu i lično, predbacujući mu, što sad traži crkveno kneževstvo, ma da je nekad pobjegao u monahe od svjetovnog kneževstva. Ujedno H. tu proglašava osnivanje srpske arhiepiskopije za nekanonsko. Jer, niti je tobož Sava pravilno rukopoložen za arhiepiskopa, pošto nije

Digitized by Google

najprije bio episkop, niti je tobož srpska arhiepiskopska stolica pravilno ustanovljena, pošto ne postoji bizantski car, da o tome izda hrisovulju, nego u bivšem Bizantu sad caruju jedni na jednom komadu zemlje, a drugi na drugom. Zatim je H. u jednom svom odgovoru uložio protest i kod nicejske patrijaršije, žaleći se, kako je ona mogla u njegovoj dijecezi rukopolagati arhijereje, bez njegova sudjelovanja. Međutim, pri svem ovom otporu H., a i epirske despotovine, koja se iza H. krila, svršeni je čin ostao i dalje u snazi.

Sačuvane spise D. H. izdao je kardinal Pitra I. B., Analecta sacra et classica spicilegio solesmensi parata, tom. VI, 1891. O H. i tim spisima v. M. Drinov, O nekotorjeh trudah D. H., Vizant. Vremennik, 1 (1894), 2, (1895). *D. Anastasijević.*

DIMITRIJE HVARSKI. Najprije je bio vojvoda ilirske kraljice Teute, koja ga je postavila 229 prije Krista za komandanta Krfa. Kad su Rimljani, koji su Teuti te godine objavili rat, došli pred Krf, D. iznevjeri kraljicu i preda neprijatelju ostrvo. Pošto su Rimljani pobijedili Teutu, oni dadu D. vlast nad najvećim dijelom kraljičine države. 225, kad se Rim nalazio u teškim spoljnim prilikama, počne se D. sve više od njih udaljivati. On načini s Makedoncima savez i u čuvenom boju kod Selzacije, gdje se Makedonija borila s Grcima (222), učestvovao je D. sa 1.600 ljudi. Protivno obavezi, koju je dao Rimljanima, da sa svojom flotom ne će ploviti južno od Lješa, on pođe s lađama oko Peloponeza i opljačka i popali neka cikladska ostrva. Cikladima pođu u pomoć Rođani, a D. pobjegne ispred njih. Uto Rimu zagrozi velika opasnost od Hanibala. Onda D. otpadne otvoreno od Rimljana i pridruži se Makedoniji. Ali rimski konzul zauzme Hvar i drugu jednu varoš, dva glavna mjesta u njegovoj državi, i zarobi mu porodicu. D. onda pobjegne makedonskom kralju Filipu III. Kralj ga lijepo dočeka i od toga doba mu je D. bio glavni savjetnik. D. je imao na Filipa veliki utjecaj i mladi kralj učinio je mnogo štošta nepromišljeno na njegov savjet. Na glas o rimskom porazu na Trazimenskom Jezeru (217) D. nagovori Filipa, da napadne Rim u Iliriji. U ugovoru, koji je Hanibal načinio s Filipom 215, izrijekom se kaže, da će Rim morati pustiti na slobodu D. rođake u slučaju pobjede. Nešto kasnije, u sporazumu s makedonskim kraljem, D. je napao na grad Mesenu. Pri tom napadu on je i poginuo. Tako je završio život ovaj avanturista, koji je bio bez morala i skrupula.

N. Vulić.

DIMITRIJE SV. 1. V. Zvečan, Prizren, Sirmium. 2. Crkve i manastiri: a) Niže Tavora (kod Velesa). Spominje se 1300. b) U Kočanima. Podigao je despot Oliver za vlade Dušanove. c) Manastir Boboševski (kod Dupnice). Spominje se 1488 i 1716. d) Divljanski manastir (kod Bele Palanke). Spominje se 1573—78. e) Crkva u selu Buštrnju (vranjski). Sazidana je 1591. f) Crkva u Onogoštu (Nikšiću). Spominje se 1667. g) Crkva u Budimu. Ponovo je sazidana 1742. *V. P-ć.*

DIMITRIJEVIĆ BRANKO DR., profesor sveučilišta (28/1 1876, Perlez, Banat). D. je svršio gimnaziju u Srijemskim Karlovcima, a pravne nauke u Beču i Zagrebu, gdje je 1904 promoviran za doktora prava sub auspiciis regis. Preko 12 godina bio je u sudskoj karijeri. 1913 imenovan je za izvanrednog, a 1916 za redovnog profesora narodne ekonomije na pravnom fakultetu zagrebačkog sveučilišta. Osim habilitacionog rada (Osnovni problem vrijednosti u svjetlosti moderne znanosti, 1909) ostali veći radovi pripadaju koliko ekonomiji, bar toliko i pravnoj nauci: Brisovne tužbe gruntovnog reda, prema principu publiciteta (u Mjesečniku Pravničkog Društva, 1904), Stajalište zakonodavstva prema radničkim i poslodavačkim koalicijama (Arhiv za Pravne i Društvene Nauke, 1924), Sposobnost žene da bude svjedokom oporuke (Mjesečnik, 1924) i dr. Mnogo je radio u raznim ekonomno- i financijsko-političkim komisijama i uživa glas savjesnog i temeljitog radnika.

M. K-ć.

DIMITRIJEVIĆ DRAGUTIN, generalni direktor Ministarstva Pošta i Telegrafa (11/8 1869, Paraćin). Svršio je École supérieure u Parizu. Od 1888 prošao je kroz sva zvanja i položaje svoje struke. 1899—1919 bio je pomoćnik generalnog direktora, a 1920 postao je generalni direktor. U balkanskom ratu učestvovao je kao djelovođa telegrafa vrhovne komande. Bio je ekspert na konferenciji mira 1918—19. *D. P.*

DIMITRIJEVIĆ DRAGUTIN »APIS«, đeneralštabni pukovnik (10/8 1877, Beograd — 14/6 1917, Solun). Neobičnom sugestivnom moći na sve

Digitized by Google

s kojima je dolazio u dodir, D. je još kao đak imao silnog utjecaja na svoje drugove. Svršio je 26 klasu Vojne Akademije u Beogradu i već kao potporučnik počeo je kovati planove o promjeni režima, koji je bio nesnosan i opasan za budućnost zemlje. Kao jedan od osnivača i najaktivnijih članova oficirske zavjere protiv kralja Aleksandra i kraljice Drage, D. je u noći 29/5 poveo zavjerenike iz Oficirskog Doma u dvor, gdje je, za vrijeme traženja kralja i kraljice, teško ranjen s tri puščana metka u grudi. Zahvaljujući svojoj snažnoj prirodi D. je prebolio te rane i njegov utjecaj na oficire i poslove u vojsci stalno je rastao. Ni njegovo privremeno službovanje u Valjevu ni njegovo jednogodišnje odsustvo iz zemlje, na vojnim studijama u Berlinu, gdje je otišao, pošto je ranije svršio viši tečaj Vojne Akademije u Beogradu, nisu mogli umanjiti taj utjecaj.

1911 D. je sa svojim drugovima osnovao tajno udruženje Ujedinjenje ili Smrt, poznato pod imenom Crna Ruka. Za vrijeme same mobilizacije u septembru 1912 teško je obolio od otrovanja krvi i vraćen u Beograd, tako da nije mogao učestvovati u balkanskom ratu. Kao šef obavještajnog odjeljenja Ministarstva Vojnog D. je stekao veza s nacionalnim radnicima iz svih krajeva našeg naroda.

U Svjetskome Ratu kao pomoćnik načelnika štaba III. armije, D. je u decembru 1916 uhapšen na solunskoj fronti kao član tajne organizacije Ujedinjenje ili Smrt, za koju je tužba tvrdila, da je prevratnička s političkim ciljem u samoj zemlji. Pored toga u tužbi se navodilo, da je D. prikrivao Rada Malobabića i Muhameda Mehmedbašića, koji su bili istom tužbom optuženi, da su 29/8 1916 izvršili atentant na prijestolonasljednika regenta Aleksandra, kada se automobilom vozio iz Ostrova u svoj logor. Proces je vođen u Solunu pred vojnim sudom za oficire. Presudom od 23/5 1917 D. je osuđen na smrt, a strijeljan je 14/6 1917 u solunskom polju zajedno s artilerijskim majorom Ljubom Vukovićem i Radom Malobabićem. *M. Milenović.*

DIMITRIJEVIĆ DRAGUTIN (UČA), đeneral, komandant cjelokupne žandarmerije (26/10 1865, Aleksinac — 16/7 1921, Beograd). Kao đak viših razreda realke bio je privremeni učitelj, a kao dobrovoljac-đak učestvovao je u ratu 1885. 10/2 1886 stupio je u redovnu vojsku, a 1887 u Vojnu Akademiju. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 15/9 1890, za kapetana 1 kl. 22/2 1899, za pukovnika 14/1 1913, za đenerala 21/10 1918. Do 1895 bio je vodnik u trupi i na tečaju rezervnih oficira, 1896 bio je razredni starješina pitomaca Vojne Akademije, 1896—1898 slušalac više škole Vojne Akademije, 1898 i 1899 komandir čete, 1899 i 1900 komandant bataljona, 1900—1903 komandant pješadijske podoficirske škole, 1903—1904 komandant bataljona, 1905 do 1907 komandant pukovske okružne komande, a od 1908 komandant pješadijskog puka, 1913—1914 pomoćnik komandanta divizijske oblasti. Od 22/12 1918 do smrti bio je komandant cjelokupne žandarmerije. U ratu 1885 bio je dobrovoljac u pješadiji, u ratu 1912/13 bio je komandant puka, u ratu 1914/18 bio je pomoćnik i zastupnik komandanta divizije (drinske 2 i 1), komandant krajinskog odreda (3/10 1915—26/2 1916), pomoćnik komandanta divizije (timočke), komandant 2 srpske dobrovoljačke divizije u Rusiji i šumadijske divizije 1918.

V. Belić.

DIMITRIJEVIĆ DUŠAN — VOJVODA DULE, advokat (9/12 1882, Rabrovo, srez ramski, okrug požarevački). Osnovnu školu svršio je u svome rodnom mjestu, a gimnaziju i pravni fakultet u Beogradu. Kao student istakao se u omladinskom pokretu protiv dinastije Obrenovića i ondašnjeg reakcionarnog režima. 1904 bio je jedan od osnivača nacionalističkog i slobodoumnog omladinskog lista Oslobođenje. Početkom 1905 bio je među prvim studentima, koji su otišli kao četnici u Tursku. Učestvovao je u čuvenoj borbi na Čelopeku (na veliku subotu, 16/4 1905), i od toga doba ostao je za uvijek vezan za nacionalne poslove. U ljeto 1912, uoči rata s Turskom, zatekao se na Kosovu, gdje je imao važnu misiju kod Arnauta i više sastanaka s onda svemoćnim Isom Boljetincem. U balkanskom ratu D. je, teško ranjen, poluzaliječen ustao i ponovo došao u svoj odred. U Svjetskom Ratu istakao se 1914 svojim četovanjem u višegradskom, vlaseničkom, sarajevskom i srebrničkom srezu u Bosni. Ponovo teško ranjen on nije ostao u bolnici ni mjesec dana. Na solunskoj fronti, i po treći put opasno ranjen i oronuo zdravljem, jedva je pristao da pođe na liječenje u Bizertu. Za svoje dr-

Digitized by Google

žanje i zasluge na bojnom polju odlikovan je najvećim ordenima za hrabrost. — Služio je u kasacionom sudu, još kao student, zatim u prvostepenim sudovima i Ministarstvu Pravde. Po svršetku rata bio je dvije godine šef odsjeka naše delegacije u međunarodnoj komisiji za reparacije u Parizu. Za ovo vrijeme napisao je knjigu O pravu na naknadu štete. Njegovi stručni radovi Ugovorna kazna i nekoliko pravničkih članaka štampani su u Arhivu za Pravne i Društvene Nauke. Napisao je i štampao dvije brošure Mome bratu zemljoradniku. Izabran je za narodnog poslanika na izborima u martu 1923, kao nosilac liste zemljoradničke stranke u bihaćskom okrugu u Bosni.

M. Milenović.

DIMITRIJEVIĆ JELENA, književnik-pripovjedač (27/3 1862, Kruševac). Školovala se privatno, u Srbiji i u inostranstvu. Putovala je mnogo, po Evropi, Sjevernoj Americi i Aziji, gdje je zalazila u hareme. Počela je pisati pjesme 1892 u Otadžbini. Ispjevala je mnogo pjesama i napisala niz pripovijedaka, romana i putopisa. Glavni su joj radovi: Nove, roman iz haremskog života (izdanje Srpske Književne Zadruge), Fati-Sultan, Đul-Marikina, Amerikanka, Pisma iz Niša, Pisma prijateljici, Pisma iz Soluna, U Novom Svetu i t. d.

V. P.

DIMITRIJEVIĆ LAZAR DR. (1873, Bos. Šamac). Gimnaziju je svršio u Vinkovcima, pravo i medicinu studirao je u Beču, gdje je 1902 promoviran za doktora medicine. Kao liječnik u Sarajevu vodio je jedno kolo omladine, koja je organizirala srpsku samostalnu stranku i izdavala list Dan, u kome je pokrenuto i najviše tretirano agrarno pitanje Bosne i Hercegovine. — D. je štampao nekoliko lirskih pjesama i pripovijedaka u Iskri i Novoj Iskri. Od narodnih pjesama sastavio je epopeju Kosovo (1924).

O. H.

DIMITRIJEVIĆ MILA, glumica (9/1 1877, Kragujevac). Prvi put je stupila na pozornicu 1891 u Protićevom društvu u Zemunu. Od 1894 je u Zagrebu s kratkim odsustvom, koje je provela na beogradskoj pozornici. Ona je najbolja zagrebačka glumica u realističkim ruskim dramama. Glavne su joj uloge: Maslova u Uskrsnuću, Anisja u Moći tmine, Nastja u Na dnu života i Barja u Trešnjiku. Gotovo u svim djelima Pecije Petrovića igrala je glavne junakinje. *N. A.*

DIMITRIJEVIĆ MILIVOJE, divizijski đenerał (28/11 1878, Aleksinac). Po svršetku 6 razreda gimnazije u Beogradu stupio je u Vojnu Akademiju 1/9 1895. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 2/8 1898, za kapetana 1908, za pukovnika 1/10 1915, za brigadnog artilerijskog đenerala 20/1 1925. Do 1901 bio je vodnik artilerijskog puka, 1901—1903 bio je slušalac više škole Vojne Akademije, koju je te godine svršio. Do 1905 bio je vodnik poljskog artilerijskog puka, do 1907 komandir baterije, 1907—1903 u Francuskoj (na dopustu), 1908—1910 ađutant inspektora artilerije, 1910—1911 bio je u komisiji za prijem pušaka u Njemačkoj (Oberndorfu), do juna 1912 komandir baterije i na službi u vojno-tehničkom zavodu u Kragujevcu, od juna do decembra 1912 na službi pri Ministarstvu Vojnom, od decembra 1912 do maja 1913 na službi u štabu divizije (timočke 1). Poslije rata 1913 komandant diviziona (drinskog). 15/3—23/9 1919 bio je komandant pukovske okružne komande (bjelovarske), 23/9 1919—1921 komandant artilerijskog puka (4 haubičkog), od 21/11 1921 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (potiske), od 1923 komandant artilerijske brigade (savske), od 1924 pomoćnik komandanta divizijske oblasti (savske), od 23/12 1924 komandant divizijske oblasti (osječke). U ratu 1912—1913 bio je na službi u štabu timočke 1, u ratu 1914—18 komandant diviziona poljskog artilerijskog puka (drinskog), od reorganizacije na Krfu, komandant diviziona poljskog artiljerijskog puka (drinskog). Od 1917 g. načelnik štaba komandanta artilerije armije (1).

V. Belić.

DIMITRIJEVIĆ MILOŠ, političar (10/5 1824, St. Kanjiža — 3/3 1896, Novi Sad). Gimnaziju je učio u Karlovcima i Pešti, a pravo u Eperješu. 1846 otvorio je advokatsku kancelariju. 1849—1865 bio je sreski načelnik. 1865 i 1872 bio je izabran za poslanika na zemaljskom saboru. Bio je podpredsjednik i predsjednik Matice Srpske. Napisao je Uspomene iz moga života (1896).

D. P.

DIMITRIJEVIĆ MIŠA (2/2 1846, Novi Sad, — 23/12 1889, Novi Sad). Gimnaziju je učio u Novom Sadu i Karlovcima, a pravne nauke svršio je u Pešti. Bio je vlasnik i glavni urednik Branika, organa srpske liberalne stranke u Ugarskoj (Srpske Narodne Slobodoumne Stranke). Radio je i na književnim listovima.

Digitized by Google

Osim novinarskih članaka pisao je i literarne kritike, većinom kao ocjenjivač pojedinih književnih djela poslanih Matici Srskoj za nagradu ili za štampanje u njenom Letopisu. Napisao je brošuru, Malo više svetlosti (1886), u kojoj je branio svoj politički rad, i raspravu o poeziji J. J. Zmaja u Spomenici o proslavi Zmajeve dvadesetpetogodišnjice. Bio je jedan od najaktivnijih radnika na crkvenim saborima. Matica Srpska u Novom Sadu birala ga je više godina za člana i podpredsjednika književnog odjeljenja. Zbog novinarske polemike, koja je uzela lični karakter, ubio ga je urednik Zastave Jaša Tomić.

J. P.

DIMITRIJEVIĆ MIŠA, glumac (26/10 1854, Šabac — 4/1 1909, Zagreb). D. je bio umjetnik velikih kvaliteta, izabrani borac za nove staze u našoj glumi. D. je, kao glumac, bio veliki realist. Kao takav on je najradije, a kod nas i najbolje, tumačio tipove i karaktere iz ruske drame. Ipak mu ovo nije ni najmanje smetalo, da bude isto tako odličan tumač i velikih uloga klasičnog repertoara. D. je svršio u Beogradu osnovnu školu i 4 razreda gimnazije. Zatim je bio počeo učiti »molerski« zanat, ali ga je vrlo brzo ostavio i već je 1870 izašao prvi put na pozornicu neke putničke družine na Ubu (Srbija). Poslije tri godine glumačkog putovanja došao je na beogradsku pozornicu, s koje je ponovo otišao u putnička društva, koja su radila po Banatu i Bačkoj. 1881 angažovan je za člana srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. 1885—1887 bio je član hrvatskoga kazališta u Zagrebu, ali ga je tada napustio, da se ponovo vrati 1892 i da u njemu ostane do svoje smrti. 20/11 1900 proslavio je u Zagrebu dvadesetpetogodišnjicu svoga glumačkoga rada u ulozi Falstafa (Henrik IV.). D. je napisao ova dramska djela: Ljubav ih izmirila, Koban spomen (nagradila (Matica Srpska), Jadac, Pijanica i pas (monolog), Domaći prijatelj, U dobar čas (sa A. Fijanom) i Domaći proizvod (nagradila uprava hrvatskog kazališta). Napisao je i nekoliko pripovijedaka, od kojih jednu iz glumačkog života (Čika Zoran, u Stražilovu, 1890). — Glavne su mu uloge bile: Falstaf (Henrik IV.), Kočkarev (Ženidba), Kusovkin (Na tuđem hljebu), Jago (Otelo), Derblay (Livničar), Zet g. Poiriera, Noel (Strah od radosti), Misardier (Ni oko šta), Luka (Na dnu), Akim (Carstvo mraka).

R. Odavić.

DIMITRIJEVIĆ STEVAN, protoprezviter stavrofor, profesor univerziteta i crkveni historiograf (10/1 1866, Aleksinac). Svršio je beogradsku bogosloviju i bio sedam godina učitelj i činovnik duhovnog suda. Zatim je u Kijevu svršio duhovnu akademiju (1899) sa stepenom kandidata bogoslovlja. Po povratku iz Rusije postao je rektor prizrenske bogoslovije, te je kao nastavnik proveo u Prizrenu, Skoplju i Solunu 1899—1920, kada je izabran za redovnog profesora historije srpske crkve na bogoslovskom fakultetu u Beogradu. D. je bio prvi dekan bogoslovskog fakulteta i izveo njegovu organizaciju. Za vrijeme svoga nacionalnog i prosvjetnog rada u Južnoj Srbiji D. je uspio da prikupi preko 600 starih rukopisnih i štampanih knjiga Srbulja i pošalje ih na dar Narodnoj Biblioteci u Beograd. Znatne priloge u raznim objektima iz Južne Srbije poslao je i Etnografskom Muzeju i Muzeju Srpske Zemlje u Beogradu. Pisao je više članaka i rasprava iz katihetike i drugih grana bogoslovlja po raznim bogoslovskim časopisima (Hrišćanskom Vesniku, 1887, Crkvenom Glasniku, 1889, Vesniku Srpske Crkve i Glasniku Pravoslavne Crkve). Od 1924 je urednik Vesnika Srpske Crkve, koji je i ranije neko vrijeme uređivao. — Glavni rad D. je na historiografiji srpske crkve. Iz tog područja štampao je: Odnošaji pećskih patrijaraha s Rusijom u 17 veku (Glas, 58 i 59), Vasilije Brkić-Jovanović, Posljednji Srbin na prestolu pećskom (Hrišćanski Vesnik, 25), Građa za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka (Spomenik, 53), Građa iz hilandarske arhive (Spomenik), Kratki pregled istorije pećske patrijaršije u Spomenici ustoličenja patrijarha Dimitrija u Peći 1924.

R. Grujić.

DIMITRIJEVIĆ ŽIVOJIN, strojarski inžinjer (1871, Kragujevac — 1925, Beograd). U Kragujevcu je učio i gimnaziju, a tehnički fakultet u Beogradu na velikoj školi tri godine. Kao pitomac Ministarstva Vojnog učio je rudarsku akademiju u Leobenu, a potom tehnički fakultet u Münchenu i Berlinu. Na praksi je bio neko vrijeme u Bux-u. Vrativši se u otadžbinu, bio je zaposlen u vojno-tehničkom zavodu u Kragujevcu. 1906—1908 radio je na instalaciji strojeva u Obilićevu. Zatim je radio u Ministarstvu Vojnom. U vojno-tehničkom zavodu bio je više godina nastavnik zanatske škole. 1913 postao je šef artilerijsko-tehničkog odsjeka Ministarstva Voj-

Digitized by Google

nog. Odavde je preveden za rezervnog artilerijsko-tehničkog oficira. Igrao je vidnu ulogu pri reorganizaciji srpske vojske na Krfu, potom je bio pridodan na službu francuskom ministarstvu municije, gdje je ostao za sve vrijeme rata, radeći u tvornicama u Creusot-u, na usavršavanju legure za tvrdi aluminium. Do svršetka rata radio je u Ministarstvu Vojnom, Upravi monopola i Ministarstvu Saobraćaja. Napisao je za svoje đake zanatske škole u Kragujevcu: Mašinski elementi, i Opis parnih mašina i kotlova. Osim toga napisao je: Utvrđivanje najpodesnijeg tipa broda za naše reke, Racionalna upotreba naših ugljena, i Teorija atoma. Pisao je mnogo članaka u Tehničkom Listu i Neimaru (Ljudski okovi i tehnika, Sile i materija). Radio je vrlo mnogo u Udruženju Jugoslovenskih Inžinjera. Pri ovom udruženju osnovao je Fond inžinjera Živ. Dimitrijevića za izdavanje djela iz tehničke književnosti. Najveće djelo D. je, Građa za srpski tehnički rečnik, gdje je obrađeno oko 16.000 riječi. On je uspio, da se sav rječnik štampa kao srpski dodatak čuvenog Schlomannovog rječnika na srpsko-hrvatskom jeziku. D. je bio jedan od najproduktivnijih radnika naše inžinjerske struke.

S. Burmazović.

DIMITRIJEVIĆI, zografi iz Risna. D. su jedna od najznatnijih starih slikarskih porodica, u kojima se ikonografski zanat nasljeđivao s oca na sina. Dosada se zna za devetoricu D., od kojih se potonja trojica zovu i Rafajovići. D. su živjeli svi u Boki kotorskoj, u Risnu. — 1. Najstariji je bio Đorđe, koji se spominje već 1694 kao zograf-ikonopisac. Po svoj prilici on se doselio iz Makedonije i ovdje postao rodonačelnik čuvenih živopisaca. — 2. Dimitrije, zvani Dimitrije Daskal, radio je 1713 u manastiru Morači, a 1718 ispisao je freskama stijene u crkvi Sv. Nikole u Pelinovu, na pelinskoj rudini, u Grblju. — 3. Đorđe, drugi, naslikao je 1740 jednu ikonu za crkvu manastira Savine, u Boki kotorskoj, a 1748 dovršio je ikonostas crkve Sv. Spasa u manastiru Lastvi, u Grblju. — 4. Danilo, naslikao je freske po zidovima crkve Sv. Nikole u Glavatima, u Grblju, 1757. — 5. Petar, izradio je 4 prijestolne ikone u crkvi Sv. Lazara, sela Mrkove, u Luštici, u Boki kotorskoj, 1771. — 6. Rafajlo, zvani Daskal-Rafailo, »peti slovenski zograf poslije grčkih«, kako sam za sebe kaže, naslikao je neke ikone u crkvi Sv. Georgija u Leševićima, u Grblju, u Boki kotorskoj (1752—1770). Od njegovih radova, zatim, poznat je jedan naslikan krst u crkvi Roždestva Sv. Bogorodice u Zabrđu, u Ljuštici, iz 1754, i jedna ikona Uspenija Sv. Bogorodice iz 1750, u maloj crkvi manastira Savine. Po Kukuljeviću, on se rodio oko 1700 u Risnu, a radio je i crkvu Sv. Petke u Podmajnama, u Dalmaciji, 1747. 1745 izradio je jednu ikonu, koja se nalazi u Dobričevu, 1752 antimins za manastir Bjelašnicu u Mahinju, 1756 dovršio je ikonostas u Njegušima, i, naposljetku, na jednoj ikoni na ikonostasu Sv. Arhistriga Mihajla u Klincima, u Ljuštici, ima zapis »ruka Rafajla pisara«. — 7. »Daskalo« Rafajlović-Dimitrijević, »narodni zograf iz Risna«, bez sumnje sin ili unuk predašnjega. Naslikao je 1820 jednu ikonu u crkvi Sv. Jovana u Krtolima. — 8. Đorđije, treći, Rafajlović-Dimitrijević, naslikao je, s bratom Ristom, jednu ikonu, s mnoštvom svetitelja, za ceklinsku sabornu crkvu, u Crnoj Gori. Poslije je ta ikona prenesena u crkvu Sv. Tekle u istome mjestu.

Literatura: Kukuljević, Slovnik Jugoslavenskih Umjetnikah; Prosvjeta, 1898, 2, 131, sv. 3, 222, sv. 5, 348 i sv. 10, 568; Godišnjak, 17, 226 i 227; Srpski Sion, 1901, 643; Zapisi, br. 2805, 2813, 2989, 3014, 3058, 2100, 3117, 3013, u knj. 2 Starih zapisa i natpisa od Ljube Stanojevića (1903).

V. Petrović.

DIMITROVIĆ ĐURO, podmaršal (6/4 1842, Blatuša). Svršio je 1861 vojnu akademiju u Wiener-Neustadt-u, stupio je kao poručnik u 10 graničarsku pukovniju. 1878 postao je kapetan i 1889 major. Sudjelovao je u ratu 1866, 1878 pri okupaciji Bosne i Hercegovine, 1882 u južnoj Dalmaciji. 1892 imenovan je za potpukovnika, 1895 za pukovnika i zapovjednika pješačke pukovnije. Kasnije je postao general i najzad podmaršal. *V. L.*

DIMITROVIĆ NIKOLA, pjesnik (oko 1510, Dubrovnik — 1553?, Kandija, ostrvo Kreta). Zbog trgovine putovao je po Italiji i Istoku, gdje ga je i smrt iznenada zatekla. Od njegovih pjesama, slabih i razvučenih pobožnih sačuvalo se nešto. Njegov prijevod pokajničkih psalama prvo je štampano dubrovačko djelo na narodnom jeziku (1549 ili 1550 Mleci), ali se nije sačuvao ni jedan primjerak. Mnogo su bolje njegove Pričice, uzete iz Svetoga Pisma i filozofa, zbirka moralnih sentencija u dvanaesteračkim distisima, među kojima su parafrazi-

Digitized by Google

rane i neke naše narodne poslovice. Ali najbolje su njegove Knjige: Poslanice prijatelju i drugu Nikoli Nalješkoviću. U njima na vrlo realističan i šaljiv način opisuje zemlju i narod, gdje živi.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 5. *M. R.*

DIMITZ AUGUST (Dimic), historičar (16/8 1827, Ljubljana — 11/12 1886, Ljubljana). D. je svršio 1845 srednje škole u Ljubljani, a 1850 pravne nauke u Beču. Zatim je stupio u državnu službu, služio je kod financijske direkcije u Ljubljani i umro je kao njen direktor. D. se, osim svoje struke, bavio i historijom. Pisao je članke historijskog sadržaja u raznim listovima, najviše u Mittheilungen des historischen Vereins für Krain. D. glavno djelo je Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813 (1874—1876, 4 knj.), za koje je upotrijebio veliku arhivsku građu. U tom djelu nalazi se mnogo podataka, osobito za kulturnu historiju Kranjske. Premda njegovo djelo nije u svima partijama jednako dobro i pouzdano, ipak je još i danas najopširnija historija Kranjske. D. gledište pri prikazivanju historijskih događaja je provincijalno-kranjsko i previše njemačko.

Literatura: Levec u Ljubljanskom Zvonu, 1887, 58; Schumi, Archiv für Heimatskunde, II, 288. *M. Kos.*

DIMLER. V. Dümmler.

DIMOVIĆ DANILO, javni bilježnik i advokat (29/11 1875., Brod na Savi). Učio je gimnaziju u Osijeku, a prava u Zagrebu. Na sveučilištu u Zagrebu bio je jedan od vođa ujedinjene srpsko-hrvatske omladine, uz Svetozara Pribićevića i Ivana Lorkovića, i učestvovao je u izdavanju političkog lista Narodne Misli (1898) i almanaha istoga imena, koji je ujedinjena srpsko-hrvatska omladina izdala. Posvetio se najprije sudskoj službi u Bosni, a zatim je bio advokat u Sarajevu. 1913 osnovao je oportunističku srpsku stranku u Sarajevu, bio je zatim biran u bosansko-hercegovački sabor za poslanika i imenovan za predsjednika sabora. Za vrijeme rata stekao je naročitih zasluga kao branilac progonjenih Srba. Poslije sloma Austro-Ugarske bio je član Privremene Narodne Skupštine, a zatim se povukao s političkog polja. Sada je javni bilježnik i advokat u Zagrebu. — D. je publicirao mnogo članaka iz aktuelne politike u Srbobranu, Srpskoj Riječi, Pokretu i Riječi. U almanahu Narodna Misao napisao je studiju o historijskom državnom pravu. Poslije Svjetskog Rata napisao je historijske uspomene o grofu Buriánu, Tiszi, Franji Ferdinandu i caru Karlu. Pisao je i članke iz političke ekonomije i financija, naročito o valutnom problemu. *M. Prelog.*

DIMOVIĆ ĐURO DR., dramski pisac (1873, Jasenovac Slavonija). Svršivši medicinu u Budimpešti, Parizu i Londonu, radio je kao liječnik neko vrijeme u rodnom mjestu, zatim se preselio u Zagreb, gdje i sada živi kao zubni liječnik. Prvo je objavio putopis Pisma iz Španije, zatim je 1900 izdao roman Vjerenici, a poslije se odao skoro isključivo pisanju drama. 1913 prikazana mu je u Zagrebu Dioba Jakšića, 1917 Zmija mladoženja, a 1925 Baš-čelik. Matica Hrvatska izdala mu je 1918 i nagradila VojvoduMomčila, a 1919 Kraljevića Marka. Osim toga D. je napisao, u zagrebačkim časopisima nekoliko članaka iz teorije o drami, o tragičnome, o režiji i t. d. Osobina njegovog rada je u tome, što sve teme i motive crpe iz narodne poezije i teži da stvori svoj tip nacionalno-simbolično-alegorijske drame. *V. P.*

DINAR (od latinske riječi denarius, desetak), srebrni novac, koji su Rimljani kovali prvi put 268 prije Kr. u vrijednosti od 10 asa. U srednjem vijeku bio je novčana baza u germanskim i talijanskim zemljama. I Arapi su upotrebljavali izraz dinâr, ali za svoj zlatni novac. U srpskohrvatski jezik došao je dinar preko grčke riječi dénarion, što je u bizantsko-grčkom glasilo dinarion. D. se prvi put spominje 1330, zatim u Dušanovom Zakoniku i t. d. Na srpskom novcu imamo ime na jednom komadu Vuka Brankovića. Kovanje staro-srpskih D. počinje za vrijeme kraljeva Milutina i Dragutina. Imitirali su mletačke groševe ili D. U Dubrovniku se kovao D. od kraja 13 vijeka ili od početka 14 vijeka do 1761. Težina i vrijednost staro-srpskih D. često se mijenjala. Najstariji D. kralja Milutina i Dragutina odgovaraju još potpuno mletačkim uzorima (2.178 *g*). Uskoro oni opadaju. 3/5 1282 zabranili su Mleci opticaj srpskih D. u svojim zemljama, pošto su bili otprilike za jednu osminu (točno 1.807 *g* mjesto 2.178) lakši od mletačkih matapana. Spor se u ovoj stvari odugovlačio i bio je u Italiji tako poznat, da ga je i Dante spo-

Digitized by Google

menuo u svojoj Commedia. U početku 14 vijeka, izgleda, da se težina D. opet popravila. Pod carem Dušanom D. je znatno pao (srednja težina 1.429 g). Dušan je kovao i poludinare. Na kraju srpske samostalnosti u srednjem vijeku i za vrijeme despota težina D. se jako kolebala. D. Đurđa Brankovića, posljednjeg srpskog despota, koji je kovao, imaju težinu manje od 1 g. — Za dubrovački D. znamo, da je 1337 određena srednja težina od 1.951 g. U Dubrovniku težina D. stalno pada, da je ona 1621 bila samo 0·642 (odnosno sa 6% za trošenje u opticaju 0·684), a 1761 na kraju kovanja D. 0·434 g. *B. Saria.*

DINARA, planina na granici Dalmacije i Bosne, između Livanjskog polja na sjeveroistoku, a rijeke Butišnice — od Graba do Knina — i Cetine na jugozapadu. Najviši visovi od sjeverozapada k jugoisotku jesu: Šiljak 1299 m, Orlovac 1484 m, Dinara 1831 m, Gnjat 1806 m, Veliki Bat 1851 m, Janski vrh 1790 m, Jankovo brdo 1779 m, Troglav 1913 m, Sokol 1589 m, Jelovi humac 1357 m, Kamešnica 1810 m. Jugozapadnim podnožjem prolazi drum Gračac i Bihać—Knin—Vrlika—Sinj—Split i Metković, preko planine drum Sinj—Livno. Drugih poprečnih puteva kroz široko i dugo bilo Dinare nema zbog nestašice nižih prijevoja i dubokih klanaca. D. se odlikuje svojom divljinom, neprohodnošću, priličnom pošumljenošću i velikim brojem malih snježanika, u kojima se snijeg stalno zadržava. *P. V.*

DINIĆ MILOŠ, direktor gimnazije (25/7 1864, Kragujevac — 6/7 1921, Požarevac). Niže škole i filozofski fakultet svršio je u Beogradu. Kao student prirodnih nauka zavolio je geologiju, a naročito petrografiju, u kojoj se poslije usavršavao u geološkom zavodu velike škole i u Parizu kod profesora Fouqué-a i Michela Levy-a (Fuke i Mišel Levi). Kao profesor služio je u gimnazijama u Beogradu i Požarevcu, a devet godina bio je direktor srpske gimnazije u Carigradu. Posljednjih godina bio je direktor u Požarevcu. — D. je napisao dvije stručne studije: O eruptivnim stenama u okolini Sofije (Anali Balkanskog Poluostrva, knj. II., 1889) i Nekoliko kristalastih škriljaca zapadne Bugarske (Geološki Anali, III, 1891). *J. Ž.*

DINKA, vrsta vinove loze sa crvenim grožđem. Raširena je u Slavoniji i Srijemu. *I. R.*

DINULOVIĆ SVETISLAV, glumac (7/8 1855, Beograd — 6/5 1923, Zemun). Na pozornicu je stupio 1871, u putujućoj družini Fotija Ilićića, koja je tada bila u Starim Banovcima (Srijem). Njegova ga je porodica silom vratila kući, ali on je opet pobjegao družini. Od 1872 bio je član Peleševe družine srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu, hrvatskog kazališta u Zagrebu, zatim upravitelj družine, koju je sam vodio po našim krajevima. 1878 angažovan je za člana Narodnog Pozorišta u Beogradu, u kojem je ostao nepune dvije godine, jer je 1880 opet proveo svoju družinu kroz Banat, Bačku i Srijem. 1881 opet se vratio u Narodno Pozorište u Beogradu, gdje je ostao kao stalan član sve do svoje smrti. 1896 postavljen je za redatelja, a iste godine 4/10 proslavio je svoju dvadesetpetogodišnjicu u ulozi Valentina (Raspikuća). 11/10 1910 proslavio je svoju četrdesetogodišnjicu u ulozi Srećka (Seljak kao milionar). Već prije toga D. je počeo gubiti vid, te je ubrzo morao napustiti rad na pozornici. Za vrijeme Svjetskog Rata D. je bio prešao u Rumunjsku, a iz nje u Rusiju (Ekaterinoslav). Po povratku u otadžbinu igrao je novembra 1919 u sali Kasine (Beograd) ulogu Save Savića (Protekcija). Poslije toga povukao se u mir. — Glavne su mu uloge bile: Pistol (Kin), Srećko (Seljak kao milionar), Viljem (Ženski raj), Mita (Laža i paralaža), Maksim (Đido), Vule Pupavac (Podvala), Mića (Dva cvancika), Janko (Riđokosa), Grga (Graničari), Lord Baberon (Karlova tetka), Aristej (Orfej u paklu), Adam (Ptičar), Celestin (Mamzelle Nitouche), Menelaj (Lijepa Jelena), Ko-ko (Mikado), Andreja (Kućna kapica dra. Fausta), Gvozden (Djevojačka kletva), Knez Frigelini (Mascot). *R. Odavić.*

DIOBA. V. Zadruga.

DIOBNIK. V. Zadruga.

DIONIČAR. V. Zadruga.

DIOKLECIJAN, rimski car (284—305 po Kr.). Rodio se u našoj zemlji, u primorju, možda u Saloni. Na prijesto je došao, pošto je potukao cara Karina na ušću Morave u Dunav. On je bio niskog podrijetla, ali spada među najznatnije rimske vladaoce. D. je osobito čuven sa svojih reforama. On je temeljnije izmijenio rimsku državu nego svi njegovi prethodnici za 300 godina. Poslije 20 godina vlade D. je svojevoljno abdi-

Digitized by Google

cirao. Sit vladanja, on se povukao u privatan život. U Splitu se nalaze znatne ruševine od velikog dvora, koji je D. podigao. U tom dvoru on je proveo više godina i u njemu je umro. *N. V.*

DIONIČARSKO DRUŠTVO ZA EKSPLOATACIJU DRVA, ZAGREB. Osnovano je 1899. s kapitalom od 800.000 kruna, postepeno povišenim na 12,500.000 dinara. Ima više poduzeća, a naročito pilanu u Virovitici sa 7 gatera i pokretnom snagom od 900 konjskih snaga. Godišnje prerađuje oko 22.000 kubnih metara rezane hrastovine i bukovine i 50.000 kvadratnih metara parketa, a pored toga i oko 5.000 vagona drva za ogrjev. Zaposleno je oko 800 radnika. Društvo ima i pilanu u Teslići, u Bosni, koja prerađuje godišnje oko 50.000 kubnih metara oble građe (smrče i borovine). *S. P.*

DIONIČARSKO DRUŠTVO ZA ELEKTRIČNA, PROMETNA I INDUSTRIJSKA PREDUZEĆA u Zemunu. Osnovano je 1919 pod drugim imenom, a 1920 prešlo je u ruke sadašnjih vlasnika. Ima u Zemunu električnu centralu s motorom od 1.000 konjskih snaga. Zaposleno je radnika i činovnika 50. *S. P.*

DIONIČARSKO DRUŠTVO ZA PROIZVAĐANJE HRASTOVOG EKSTRAKTA, ZAGREB-ŽUPANJA. Najstarija je tvornica tanina u Slavoniji. Osnovana je 1880 od engleskog društva The Oak Extract Co. Ltd. 1911 prešlo je društvo u domaće ruke. Kapital je 1,500.000 dinara. Zaposleno je oko 160 radnika. Godišnji kapacitet je 1.200 vagona ekstrakta. *S. P.*

DIONIČKA PIVARA D. D., SARAJEVO. Osnovana je 1893. s kapitalom od 2,500.000 kruna, koji je povišavan do 3,000.000 dinara 1923, kada je društvo nacionalizirano. Društvo je postalo fuzijom nekoliko malih pivara, te i danas ima filijalu u Tuzli, tvornicu u Kovačićima i 2 tvornice leda. Pokretna je snaga 750 konjskih snaga, 2 dinamo-mašine s ukupno 200 konjskih snaga. Današnja proizvodnja je u Sarajevu 60.000, a u Tuzli 15.000 hektolitara piva godišnje. Zaposleno je u Sarajevu 180, a u Tuzli 70 činovnika i radnika. *S. P.*

DIONIČKO DRUŠTVO, udruženje na osnovu unaprijed određene glavnice (osnovna glavnica), razdijeljene na jednake dijelove (dionice ili akcije); dijelovi dionica, s kojima se jamči. Asocijacija kapitala. Juristička je osoba. Trgovačko je društvo, i ako se ne bavi trgovačkim poslovima (protivno u Srbiji, Dalmaciji i Slovenačkoj). Firma je stvarna. Narodnoprivredna važnost (napose mogućnost zloupotreba) ovoga tipa društvenoga izazivala je pažnju državne vlasti. Tako su nastali sistem koncesije (u cijeloj našoj državi u snazi) i sistem normativnih propisa (prevencija, nadzor suda, povrh prvoga u Hrvatskoj i Slavoniji). Sistem je koncesije zastario, bez efekta, a na državu svaljuje odgovornost, kojoj nije dorasla. Osnivači društva mogu preuzeti sve dionice (simultani osnutak) ili dopustiti i sudjelovanje drugih lica (supskripcija; sukcesivni osnutak). Mogu pridržati neke pogodnosti za sebe (prvo ravnateljstvo; apporti) ili za druge osobe (kvalificirani osnutak). Za ovakav se osnutak traži publicitet. U Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni i Hercegovini obvezani su osnivači izdati prospekt, koji treba da sadrži bitne sastojine buduće društvene pogodbe (supskripcija; ovdje: pactum de contrahendo). Jamstvo osnivača je solidarno. — Konstituirajuća glavna skupština ustanovljuje definitivni sadržaj društvene pogodbe (pravila, statut). U Slovenačkoj i Dalmaciji mora društvena pogodba imati sudbenu ili javno-bilježničku formu. Dioničko društvo pravno ne postoji prije upisa u trgovački registar (dokaz uplate 30% osnovne glavnice). Upis se publicira (pravila tek u izvodu). Dionice (u Slovenačkoj i Dalmaciji limito u pogledu svote) glase ili na ime ili na donosioca (ove se u Slovenačkoj i Dalmaciji ne smiju izdati prije potpune uplate). One su osnovne ili mlade. Mogu biti prioritetne, kad imaocima daju neke prednosti. U Slovenačkoj i Dalmaciji ne smiju takve dionice prekoračiti dvije trećine osnovne glavnice, smiju odbacivati najviše 5% dividendu. Najviše do 5 godina mogu se ubirati zaostale dividende. Dionice su prenosive, i to one na ime naleđom (žirom) ili cesijom, one na donosioca pukom tradicijom. Prijenos se prvih može upisivati u knjigu dionica. — Dioničar je obvezan uplatiti potpuno dionicu. Glavna posljedica neuplate može biti kaduktni postupak i nulifikacija dionice. Dioničarova su prava: pravo prisustvovati glavnoj skupštini (odvojeno pravo glasa), pravo pobijati zaključak glavne skupštine tužbom ništetnosti, pravo na dividendu, odnosno i na superdividendu (kupon: uputnica na dividendu; talon: uputnica na ku-

Digitized by Google

pone). Dioničar nema pravo na kamate od dionice (izuzevši osnovne, t. j. od priprave do djelovanja poduzeća). Minoritetna prava (dioničara, i pojedinca, sa 10% osnovne glavnice) jesu: pravo sazvati izvanrednu glavnu skupštinu i pravo izazvati ispitivanje djelovanja ravnateljstva po sudu. Organizacija dioničkoga društva: 1. Glavna skupština dioničara. Organ volje dioničkoga društva. Sastaje se svake godine bar jedamput u sjedištu društva. Kompetenciju njenu (quorum postulat $^1/_{10}$, iznimno $^1/_5$ osnovne glavnice u Slovenačkoj i Dalmaciji) određuje trgovački zakon, a taj je: izbor ravnateljstva (uprave) i nadzornoga odbora, apsolutorij istima, pregledanje računa, bilanca, dioba dobitka i gubitka, fuzija, kartelni ugovori, povišenje i smanjenje osnovne glavnice, izmjena društvenih pravila. 2. Ravnateljsko vijeće (upravni odbor). Izvršni je organ (mandatori dioničkoga društva). Po zakonu ih ne veže (drukčije u Slovenačkoj i Dalmaciji) zabrana konkurencije. Članovi ravnateljstva jamče solidarno (dioničkom društvu; dioničaru; trećim osobama). 3. Nadzorni odbor, sastavljen je od najmanje tri člana. Kontrolni je organ (mandatni odnos). Efekt je kontrole: saziv glavne skupštine. Jamstvo solidarno. U Slovenačkoj i Dalmaciji mjesto toga organa mogu biti revizori; najmanje dva. Život je izvrnuo ovaj demokratski princip organizacije D. D. u aristokratsko-autokratski. Glavna skupština i nadzorni odbor su demokracija, a ravnateljsko vijeće, upravni odbor, je svemoćan. — Načini prestanka D. D. jesu: fuzija (univerzalna sukcesija, razlučena uprava imovina) i amortizacija. Likvidacija obligatorna. Postoje redne kazne za osnivače, članove upravnog i nadzornoga odbora, likvidatore, zastupnike inozemnih D. D. Izriče ih (zatvor do 3 mjeseca; globa do 500 dinara) trgovački sud.

M. Stražnicky.

DIONIČKO DRUŠTVO ZA INDUSTRIJU ŽELJEZA, Zenica. Osnovano je 1892 kao zadruga, s kapitalom od 2,600.000 kruna. 1899 pretvoreno je u akcionarsko društvo, a 1918 povećan je kapital na 5,000.000 kruna. 1922 nacionalizirano je, uz sudjelovanje države. Društvo ima tvornicu u Zenici. Proizvodi svakovrsno fasonirano i valjano željezo, žice i željezničke tračnice, čelik. Ima 3 Martinove peći, s ukupnim kapacitetom 5.600 vagona čelika godišnje. Valjanje se vrši na 4 pruge (800, 1.000 i 2 od 500 konjskih snaga). Električna centrala ima dva generatora, od 1.500 i 500 konjskih snaga. Godišnji kapacitet je 4.500 vagona valjane robe. Radnika je zaposleno oko 800. Podignute su sporedne radionice, bolnica, kemički laboratorij, pekara, kupatilo i t. d. Najveća produkcija bila je 1912: 33.870 tona. *S. P.*

DIPLE, muzički instrumenat. Prave se od javorova drveta i sastavljene su od dvije cijevi, koje su probušene u jednom komadu uglasto izrađenog drveta, a na kojima se nalaze dva reda uporednih rupa, dva piska i kutla. Kutao je zaseban dio, koji dolazi nad dva piska, i u njega se duše, da bi se proizvodili tonovi. Kako je vrlo naporno sviranje na D., naročito kad se u kutao stave usta tako, da obrazi sasvim zatvore kutao, to se upotrebljava i ovaj način, koji ne umara: kutao se skine i duše se u oba piska, koji se nalaze odmah do kutla, a na drugom, zasebnom, dijelu dipala.

Na diplama ima pet pari rupa. Osim njih nalazi se još jedna rupa iznad ovih, kao i po jedna na lijevoj i desnoj strani cijevi. One služe, da se diple udese »sitnije ili krupnije«, odnosno da ton bude sonorniji ili tanji u timbru, zato ih, prema potrebi, zatvore voskom.

Diple daju slijedeći red tonova: g, a, h, c, d, e. Kad se svira, jedan prst dođe na obje rupe u jednome redu. Kažiprst i srednjak desne ruke dolaze na prve dvije gornje rupe do kutla; palac pridržava sa donje strane instrumenat; prstenjak i mali prst drže se slobodno pod cijevlju uz palac. Drugim trima rupama upravljaju kažiprst, srednjak i prstenjak lijeve ruke. Mali prst lijeve ruke ili je ispružen, ili poklopi one dvije rupe na gornjem vrhu cijevi (odnosno na donjem, jer je on u stvari donji, kad se svira). Ako se hoće da zvuk dipala bude blaži, onda se začepe sve lijeve rupe osim one najvišega tona. Ovo čini, da se lakše dadu izvesti i brži pokreti kao i melodijski ornamenti. Kažiprst desne ruke (zvani psetance) kreće se neprestano i daje drhtave tonove, i to kao kad laju psi.

K. Manojlović.

DIPLOMATSKA SLUŽBA. Na osnovu člana 5 Ustava od 1838 donesen je 29/5 1839 prvi zakon u kneževini Srbiji o ustrojstvu Ministarstva Inostranih Djela, pod imenom Ustroenije Knjaževske Kancelarije. Zakon je

Digitized by Google

potpisan od Milana Obrenovića »knjaza serpskog«, a premapotpisan od Predsjedatelja Sovjeta General-Majora Efrema Obrenovića, Glavnog Sekretara Sovjeta, Majora Stevana Markovića, a između ova dva potpisa s desne strane nalazi se potpis Knjaževskog Predstavnika, Popečitelja Inostranih Djela Kavalira Avrama Petronijevića. — Funkcija knjaževe kancelarije, po zakonu je »zanimati se otpravljanjem svih onih dela, koja ulaze u sastav vnutrenosti Knjaževstva Srpskog, kao i onih, koja su popečitelju inostranih dela snošenija sa inostranim vlastima imajućem na izvršenje poverena« (čl. 1). Šef ove knjaževe kancelarije bio je knjaževski predstavnik, koji je u isto vrijeme i popečitelj Inostranih Djela i prirodni »mjestobljustitelj« (zastupnik) knjaza u slučaju prepjatsvija (odsustva) njegovog (čl. 2). Pod njime stoje: jedan direktor, 2 sekretara, 3 stolonačelnika, 4 protokolista, 1 arhivar, 1 registrator, 1 prevodnik — prevodilac, znajući više najpotrebnijih jezika za »opstojateljstva i snošenija srpska«, 1 ćatip — pisar turski, 1 pisar grčkog jezika i 1 kancelista (čl. 4).

Dužnosti popečitelja Inostranih Djela po zakonu od 1839 su slijedeće: 1. upravljati odnosima između Srba i inostranih vlasti i s ovima voditi direktnu prepisku (čl. 11); 2. izdavati pasoše Srbima za inostranstvo (čl. 12); 3. voditi računa, da se ti pasoši poštuju izvan granica Srbije, tako da se licima, koja s tim pasošima putuju, ne čine u inostranstvu nikakve smetnje; 4. braniti svakog Srbina napose od nepravdi i ugnjetavanja u inostranstvu i prava Srba uopće; 5. održavati prepisku sa srpskim kapućehajom, imenovanim kod »Blistatelne Porte Otomanske«, a i sa svima agencijama, koje bi se u inostranim državama zavele, snošenija imati; 6. izdavati Srbima, koji to budu tražili, pismene dozvole za iseljenje iz Srbije; 7. izdavati odobrenje za nošenje stranih ordena i odličja Srbima, koje bi strane države odlikovale; 8. pregledati molbe stranaca, koji bi željeli nastaniti se u Srbiji; 9. čuvati i u cijelosti držati ugovore između inostranih država i Blistatelne Otomanske Porte, u koliko se Srbije tiču i nastojati, da se oni u djelo privedu; 10. činiti prijedloge knjazu za imenovanje lica bilo na radu u kancelariji bilo u agencijama na strani; 11. davati dopust činovnicima kancelarije i najzad 12. premapotpisivati sve ukaze, odredbe i diplome, kao i sva snošenija, koja pod imenom knjaza s inostranim vlastima budu išla, kako se to veli u samom zakonu. — Zakon od 1839 regulirao je isto tako detaljno i funkcije direktora, sekretara i ostalog osoblja kancelarije. Direktor je upravitelj-šef knjaževske kancelarije kako u političkom, tako i u ekonomskom pogledu. On odgovara za red i točnost cjelokupnog posla kancelarije i mora da zna sve što se u njoj radi. Svi kancelarijski poslovi prolaze kroz njegove ruke. Njemu su potčinjeni sekretari i sve ostalo osoblje kancelarije. Po čl. 7 ustrojenja Sovjeta knjaževstva srpskog, on zastupa predstavnika i popečitelja Inostranih Djela za vrijeme njegovog odsustva. Svu poštu, koja dolazi za knjaza, predstavništvo i popečiteljstvo, primat će direktor, koji će je otvoriti, predavati je na zavod, pa potom podnositi predstavniku ili popečitelju, radi daljeg postupka. Sve važnije predmete on će sam izrađivati. Sastave sekretara i stolonačelnika pregledat će, pa ih vratiti kome nadleži na prepisivanje. On će se starati, da se predmeti na vrijeme izrađuju, da posao uopće ne zaostaje i zbog toga će biti dužan s vremena na vrijeme pregledavati protokole i akta, koja bi bila neriješena. Vodit će računa, da protokol i registar budu ispravni i točni. On će isto tako voditi računa o vladanju i prilježnosti na poslu svih činovnika kancelarije, počev od sekretara do kanceliste. — Sekretari su dužni točno, prilježno i bez odlaganja, veli se u tekstu, izrađivati posao, koji im bude davao direktor. Sve izrađene predmete predavat će na pročitanje direktoru. Svako načisto prepisano pismo dužni su pročitati i garantirati, da je bez pogrješke prepisano. — Stolonačelnici su pomoćnici sekretara i imaju istu dužnost kao i ovi, »samo što za bespogrješno prepisivanje pisama ne će garantovati oni, nego sekretari«. — Protokolista je dužan svaki predmet točno u protokol zavesti i odgovara za svaku nepravilnost u protokolu. — Arhivar je dužan održavati čistoću i red u arhivu, i odgovoran je za svaku nepravilnost i neurednost u njemu. — Registrator je odgovoran za registar, u koji mora zavesti točno svaki akt, koji bude došao u kancelariju ili iz nje bude izašao. Prevodilac, ćatip turski i pisar grčkog jezika dužni su točno i savjesno povjerena im djela prevoditi i otpravljati. — Kancelista je dužan svako zvanično pismo, koje

Digitized by Google

mu se da na prijepis, bez odlaganja, »čisto i bez pogrješke prepisati i onome, koji ga je sastavio, na pročitanje podnijeti«. Svi činovnici kancelarije kao i agencija na strani polažu zakletvu na svoje zvanje pred predstavnikom, kome i pismenu zakletvu sa svojim potpisom u ruke predaju. — Ovaj zakon predviđa i reguliše i kurirsku službu pri kancelariji. Šef kurira je tatar-aga. On je, veli se u zakonu, poglavica tatara ili kurira i ekspedicije pisama kancelarije Sovjeta, ostalih triju ministarstava kao i drugih nadleštava. »On je dužan svako dano mu pismo otpravljati bez odlaganja i propisivati red, po kome će svako od tatara-kurira putovati«. Njemu je pridodan i jedan ekspeditor, koji ima zapisivati svako ekspedirano i svako primljeno pismo. I tatar-aga i tatari i ekspeditor polažu zakletvu na svoje zvanje pred predstavnikom, kome u ruke predaju, kao i ostali činovnici, pismeni tekst zakletve sa svojim potpisom.

Ovaj zakon ukinut je za vrijeme vladavine kneza Mihajla zakonom od 10/3 1862: »Ustrojenije Centralne Državne Uprave u Knjaževstvu Srbije«. Ministar Inostranih Djela bio je tada Ilija Garašanin. Zakon ovaj u glavnim potezima obilježava djelokrug rada svakog ministarstva. — Čl. 25 veli: Zadatak je Ministarstva Inostranih Djela: 1. da rukovodi odnošenja Srbije sa stranim agentima, i održava zvanična snošenja sa stranim agentima kod knjaževskog praviteljstva; 2. da pregovara o konvencijama, koje bi knjaževsko praviteljstvo sa stranima moglo zaključiti, i da se stara o točnom ispunjavanju već zaključenih; 3. da pazi da se prava knjaževstva spolja ne narušavaju; 4. da zaštićava srpske podanike i njihove interese u stranim zemljama i da im izdaje pasoše za strane zemlje. — Čl. 26 stavlja u dužnost Ministarstvu Inostranih Djela, da prima i knjazu na rješenje podnosi molbe srpskih državljana za nošenje stranih ordena i medalja. Čl. 8 i 9 imaju ove odredbe o činovnicima: »Za potpomaganje u otpravljanju poslova imaju ministri potreban broj potčinjenih činovnika, koji kao pomoćnici i načelnici spremaju rješavanja poslova u ministarstvima, ili kao sekretari, stolonačelnici, protokoliste i t. d. staraju se o formalnim kancelarijskim poslovima. Načelnici su upravitelji kancelarija; oni se imaju brinuti za izrađivanje poslova, za red i točnost u poslovima. Njima je potčinjen sav kancelarijski personal, i oni se imaju brinuti za održavanje discipline u kancelarijama« (Čl. 8). Čl. 9 dopunjuje »da pomoćnici i načelnici imaju savjetujući glas, no ministar rješava sve samostalno, a njihovo ga mnijenje ne veže«.

Na bazi zakona od 1862 doneseno je, pod Jovanom Ristićem, tadašnjim ministrom Inostranih Djela, jedno zakonsko rješenje 28/10 1878 sa cigla dva člana, po kome se diplomatski zastupnici knjaževine Srbije dijele na tri vrste: 1. izvanredni poslanici i opunomoćeni ministri (Envoyé extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire); 2. ministri rezidenti (Ministre Résident); 3. otpravnici poslova (Chargé d'Affaires).

Jedan isti zastupnik, veli čl. 2, može biti akreditiran kod više dvorova.

Tri mjeseca kasnije donesen je u Nišu, 17/1 1879, opet pod Ristićem, zakon o diplomatskim zastupništvima i konzulatima srpskim u inostranstvu. U čl. 1, pored diplomatskih zastupništva u Beču, Bukureštu i Carigradu, zavode se još i u Ateni, Berlinu, Londonu, Parizu, Petrogradu, Rimu, Cetinju i u Bugarskoj. Ovaj broj naših poslanstava ostao je sve do 1914. I po ovom zakonu zadržana je podjela iz rješenja od 1878 o podjeli diplomatskih zastupnika na tri vrste. Diplomatska zastupništva imaju prema potrebi jednog ili više sekretara ili jednog zvaničnika. Tumače (dragomane), koji mogu nositi i titulu sekretara, mogu imati samo diplomatska zastupništva na istoku (čl. 4).

Prvi moderan zakon o diplomatskoj službi kod nas donesen je za vrijeme vlade kralja Milana, pod Dragutinom Franasovićem, pukovnikom, tadanjim ministrom Inostranih Djela. To je zakon o ustrojstvu Ministarstva Inostranih Djela, diplomatskih zastupništva i konzulata Srbije u inostranstvu od 1/11 1886. Zakon se dijeli na tri dijela. Prvi dio govori o organizaciji centrale Ministarstva Inostranih Djela (čl. 1—10); drugi dio o diplomatskim zastupništvima i konzulatima (čl. 11—25); a treći dio ima opća naređenja (čl. 26 do 28). Po ovom zakonu Ministarstvo Inostranih Djela dijeli se prvi put na dva odjeljenja, na čelu kojih stoji načelnik ministarstva. — Ta dva odjeljenja su: političko i administrativno. — Svakim odjeljenjem upravlja po jedan sekretar, neposredno potčinjen načelniku (čl. 1). U krug rada političkog odjeljenja spada: lična prepiska ministra, povjerljivi poslovi,

Digitized by Google

pregled štampe za ministra, čuvanje i prevođenje šifre redakcija i revizija političkih poslova, biblioteka, uputi i diplomatska prepiska, pregovori, konvencije, deklaracije i druga politička akta, osim trgovinskih i plovidbenih, poštanski i telegrafski odnosi, personal srpskog diplomatskog tijela i uputi i pravila o njegovoj službi, politička pitanja, koja se tiču Srba na strani i pasoši, punomoći, ratifikacije, diplomatska saopćenja, akreditivna i opozivna pisma, audijencije stranih poslanika, predlozi o odlikovanju stranaca, povjerljivi arhiv; ekspedicija povjerljivih pisama, ceremonijal (čl. 2). U krug rada administrativnog odjeljenja spada: zvanična prepiska nepolitičke prirode sa stranim poslanstvima u Beogradu, srpskim zastupništvima na strani i svima zemaljskim vlastima, prevođenje i ovjeravanje zvaničnih i privatnih dokumenata, srpsko konzulsko tijelo na strani i uputi i pravila o njegovoj službi, štampanje konzulskih izvještaja, primanje i postavljanje konzula, pasoši, računovodstvo, sprovođenje i prijevod sudskih akata, dostavljanje raznih akata na zahtjev stranih vlasti, zvanične reklamacije, privatna potraživanja, saopćavanja izvoda umrlih i rođenih, posredovanje kod stranih i srpskih vlasti za naplatu bolničkih troškova, ekstradicija, izvršenje ugovora i konvencija, akta o trgovini i plovidbi, službena i zvanična saopćenja, ekspedicija zvanične pošte, zvanični arhiv ministarstva (čl. 3).

Svako od ovih odjeljenja dijeli se na odsjeke. Starješine odsjeka zovu se šefovi. Njih postavlja ministar naredbom, a oni su neposredno potčinjeni načelniku, pod čijim nadzorom rade (čl. 4). Političko odjeljenje ima dva odsjeka: politički i za štampu (čl. 5). Administrativno odjeljenje dijeli se na 4 odsjeka: za administraciju, prevodnički, za stranu prepisku, i blagajnički (čl. 6).

Po ovom zakonu bilo je tri klase načelnika: I. klasa sa 7000 din. sistematske godišnje plaće; II. klasa sa 6000 i III. klasa sa 5000 (čl. 7); sekretara pet klasa: I. kl. sa 4000, II. kl. 3750, III. kl. sa 3250; IV. kl. sa 2750; V. kl. sa 2500 din. sistematske godišnje plaće (čl. 8); pisara pet klasa: I. kl. sa 2000, II. kl. sa 1700, III. kl. sa 1500, IV. kl. sa 1250, V. kl. sa 1000 dinara.

Diplomatski zastupnici dijele se, kao i po zakonu od 1879, na tri klase: izvanredne poslanike i opunomoćene ministre, ministre rezidente i otpravnike poslova (čl. 12). Izvanrednih poslanika i opunomoćenih ministara ima dvije klase: I. kl. sa 10.000 din. sistematske godišnje plaće, II. kl. sa 7000 din. sistematske godišnje plaće. Ministri rezidenti dolaze po plaći u drugu klasu (čl. 14). — Sekretari diplomatskih zastupništva, tumači i pisari dijele se u iste klase kao i sekretari i pisari ministarstva. Pored plaće sekretari i pisari imaju dodatak, koji se određuje godišnjim budžetom (čl. 17).

Sve do 1891 ova dva odjeljenja bila su jedina u našem Ministarstvu Inostranih Djela. Te godine, pod vladom N. Pašića, sastavljena je jedna šira komisija, da pretrese sva pitanja o našem nacionalnom radu u Turskoj. Ta je komisija donijela odluku, da se »potpomogne snaženje srpske narodnosti i širenje velike srpske misli za ujedinjenjem sa Srbijom svega srpskog raskomadanog naroda, zavođenjem i otvaranjem srpskih škola, gdje je moguće i gdje je potrebno, i da se pri Ministarstvu Inostranih Djela ustanovi naročito odjeljenje za propagandu«. Zahvaljujući odluci te komisije, čiji je inicijator bio St. Novaković, stvoreno je pri Ministarstvu Inostranih Djela jedno novo, treće, odjeljenje političko-prosvjetno, na mjesto »odjeljenja za srpske škole i crkve izvan Srbije«, koje je dotle postojalo pri Ministarstvu Prosvjete i Crkvenih Poslova. Prvi šef tog novog odjeljenja bio je Vlad. Karić, konzul u Skoplju. Ovo je odjeljenje trajalo sve do 1914, kada su, poslije naših pobjeda nad Turcima i Bugarima, prestali funkcionirati naši konzulati u Turskoj. Iz toga odjeljenja razvilo se kasnije, 1919, odjeljenje za Arbaniju, koje i danas postoji.

Ovaj zakon od 1886 važio je i poslije našeg ujedinjenja, sve do uredbe o organizaciji Ministarstva Inostranih Djela, diplomatskih zastupništva i konzulata Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u inostranstvu, od 5/5 1919. Glavne novine, koje je ova uredba uvela, jesu: I. Uslovi za stupanje u diplomatsku ili konzularnu karijeru. Kandidat mora: a) biti podanik Kraljevstva; b) ispuniti vojnu obvezu ili biti oslobođen od nje; c) položiti prijamni ispit; d) znati francuski jezik; e) imati diplomu o svršenom fakultetu, bilo kod nas bilo na strani (čl. 41). — II. Uvođenje prijamnog ispita. Ispit se ima polagati iz naše narodne historije, naročito s gledišta nacionalne politike od početka 19 vijeka,

Digitized by Google

iz diplomatske historije, i jedan pismeni ispit iz francuskog jezika. Od ovog posljednjeg ispita izuzimaju se kandidati, koji su svršili maturu ili kakav fakultet ili stručnu državnu školu u Francuskoj. Znanje engleskog, ruskog, njemačkog ili talijanskog jezika uzet će se u obzir za kvalifikaciju kandidata odnosno njegove jezične spreme. — III. Uvođenje staža. Novopostavljeni činovnici moraju provesti dvije godine na radu u Ministarstvu (čl. 34). — IV. Odobrenje za stupanje u brak. Ni jedan činovnik Ministarstva Inostranih Djela, poslanstva ili konzulata, ne može se oženiti strankinjom, bez odobrenja Ministra Inostranih Djela (čl. 29 c). — V. Zvanje ministarskog pomoćnika. U čl. 5 uredbe veli se: »Pomoćnik ministra Inostranih Djela postavlja se ukazom na prijedlog ministra Inostranih Djela i ima rang poslanika. On pomaže ministru u njegovom radu i stoji na čelu svega personala Ministarstva Inostranih Djela«. — VI. Stvaranje novih odjeljenja u centrali. Namjesto ranijeg administrativnog i političkog odjeljenja nova uredba uvodi ova odjeljenja: 1. političko, 2. administrativno, 3. konzularno-trgovinsko, 4. odsjek računovodstva, 5. glavni arhiv, 6. presbiro (čl. 2).

Nadležnost političkog i administrativnog odjeljenja ostaje i u ovoj uredbi uglavnom ista, kao i po ranijem zakonu od 1886. Samo su izvjesni čisto konzularni i trgovinski poslovi, koji su po ranijem zakonu spadali u djelokrug jednog od ova dva odjeljenja, odvojeni i stavljeni u nadležnost novog konzularno-trgovinskog odjeljenja. — Političko odjeljenje ima tri odsjeka: a) čisto politički povjerljivi poslovi, b) šifra, c) odsjek personalija i protokola. — Administrativno odjeljenje ima također tri odsjeka. — Konzularno-trgovinsko odjeljenje ima 4 odsjeka: I. Odsjek. Nadležnost: a) konzularno-trgovinsko tijelo Kraljevine SHS u inostranstvu, i upute i pravila o njegovoj službi; b) konzularna nadležnost u pogledu sanitarne policije; c) trgovački ugovori, ugovori o trgovačkim putnicima, o ribolovu, o plovidbi i dr. II. Odsjek: a) poslovi, koji se odnose na trgovačko zakonodavstvo, na carinu, uvoz, izvoz; b) pravo plovidbe; c) informacije o trgovini, industriji, poljoprivredi i dr.; d) poduzimanje mjera za unapređenje pomorskog saobraćaja i izvozne trgovine. III. Odsjek: a) publikacije konzulskih izvještaja o ekonomskom stanju u stranim državama; b) pitanja trgovačka u pogledu trgovačkih ugovora; c) odnosi sa stranim vladama u trgovinskom pogledu; d) emigraciono pitanje. IV. Odsjek: Protokol, arhiv, ekspedicija. — VII. Direktori odjeljenja. Namjesto ranijih načelnika nova uredba ustanovila je zvanje direktora odjeljenja. Na čelu svakog odjeljenja stoji direktor odjeljenja, s potrebnim brojem sekretara, pisara i ostalog osoblja (čl. 3). Direktori odjeljenja postavljaju se ukazom, na prijedlog ministra Inostranih Djela i neposredno su potčinjeni pomoćniku ministra Inostranih Djela. Na čelu pojedinih sekcija postoje šefovi, koje postavlja ministar Inostranih Djela rješenjem. — VIII. Klase sekretara i pisara. Namjesto ranijih pet klasa sekretarskih i pisarskih uredba od 1919 uvela je tri klase sekretara: I., II. i III. i dvije klase pisara I. i II. Klase se ne mogu preskakati. — IX. Savjetnici poslanstava. U čl. 29 uredbe veli se: diplomatska zastupništva mogu imati pored šefa misije još jednog savjetnika poslanstva. On ima rang direktora odjeljenja i postavlja se ukazom na prijedlog ministra Inostranih Djela. — X. Tri klase sekretara i dvije pisara po poslanstvima. Sekretari i pisari poslanstava na strani dijele se u iste klase kao i sekretari i pisari Ministarstva Inostranih Djela i imaju isti rang s njima. Prema klasama sekretari pri poslanstvima zvat će se: prvi, drugi, treći sekretar (čl. 3).

Organizacija Ministarstva Inostranih Djela, po uredbi od 1919, pretrpjela je u toku 1922 izvjesne izmjene. Prema čl. 4 uredbe od 1919 ministar Inostranih Djela ovlašćen je otvarati, po potrebi, i nova odjeljenja, osim onih, koje predviđa uredba. Tako je rješenjem od 27/12 1922 ustanovljeno, pored dotadašnjeg političkog odjeljenja, jedno novo, t. zv. drugo političko odjeljenje. Nadležnost prvog političkog odjeljenja ostala je ista kao i po uredbi od 1919, samo je izmijenjen i povećan broj odsjeka. Namjesto tri ranija odsjeka, prvo političko odjeljenje, ima sada ove odsjeke: 1 odsjek šifre, 2 protokola, 3 personalni, 4 odsjeci po državama: a) slovenski, b) latinski, c) germanski, d) anglosaksonski, e) ruski, koji stoji direktno pod pomoćnikom ministra Inostranih Djela i f) odsjek za Albaniju. — Drugo političko odjeljenje, u čiju nadležnost spadaju pitanja, koja se tiču nacionalnih manjina i Društva Naroda, ima dva odsjeka:

Digitized by Google

odsjek za manjine i odsjek za Ligu Naroda. Drugo političko odjeljenje postojalo je do marta 1925, kada je, rješenjem ministra Inostranih Djela ukinuto, a njegova dva odsjeka (odsjek za manjine i odsjek Lige Naroda), ponovo stavljena u nadležnost političkog odjeljenja. Isto tako, rješenjem ministra Inostranih Djela od jula 1922. uvedeno je odjeljenje za izvršenje međunarodnih ugovora. Do toga rješenja svi poslovi ovog odjeljenja spadali su u djelokrug rada jedne sekcije pri Predsjedništvu Ministarskog Savjeta, stvorene rješenjem Ministarskog Savjeta 30/11 1919, a na čelu direktor u rangu poslanika. Odjeljenje za izvršenje međunarodnih ugovora ima ove sekcije: 1. reparacioni odsjek (nadležnost pitanje naknade štete); 2. ekonomsko-financijski odsjek (nadležnost ekonomsko-financijska pitanja međunarodnog karaktera, organizacija rada); 3. saobraćajni odsjek (nadležnost međunarodni saobraćaj, suhozemni, pomorski i riječni, pristaništa i brodovi). Svaka sekcija ima šefa u rangu savjetnika poslanstva ili direktora odjeljenja. — Rješenjem ministra Inostranih Djela od 25/11 1924 izvršena je organizacija kabineta ministra Inostranih Djela. U sastav kabineta ulaze ovi odsjeci: 1. sekretarijat, 2. personalni odsjek, 3. protokol i 4. primanje i ekspedicija pošte. Na čelu ovog odjeljenja stoji šef kabineta, u rangu savjetnika poslanstva. Šefovi sekcija su u rangu sekretara prve i druge klase.

Kraljevskih poslanstva ima u Ateni, Berlinu, Bernu, Beču, Bruxellesu (Brislu), Budimpešti, Bukureštu; Varšavi, pri Vatikanu, Washingtonu, Londonu, Madridu, Parizu, Petrogradu, Pragu, Rimu, Sofiji, Tirani i Carigradu. *B. Marković.*

DIPTISI ILI POMENICI su dvije drvene ploče za sklapanje, namazane iznutra voskom; kasnije su to slično uređene knjige od pergamenta ili papira, na čijim stranicama su pisana imena živih i mrtvih zaslužnih ljudi za crkvu uopće, ili za onu crkvu, kojoj pripadaju. U kršćanstvo su D. prešli iz mnogoboštva zajedno s grčkim imenom. U D. se upisuju prije svega oblasni episkopi i sveštenici mjesni, a zatim i imena svjetovnjaka, bez obzira na spol i stalež, koji se istaknu izvanrednim zaslugama i uzornim životom. Bila je naročita čast biti unesen u D. i pominjan na proskomidiji i pri ostalom bogoslužnju pa su grješnici i krivci brisani iz D. Danas ima dvije vrste D., od kojih se službeni, po crkvama i manastirima, nazivaju još i sinodici ili pomenici, a privatni, za pojedine porodice, nose naziv čitulje. *R. G.*

DIR. V. Dürr.

DIREKCIJE POŠTA I TELEGRAFA. Radi boljeg i točnijeg vršenja poštanskog, telegrafskog i telefonskog saobraćaja, i službe uopće, ustanovljene su na teritoriju Kraljevine SHS oblasne D. P. T., koje, radi postignuća svoga cilja, svaka u svojoj oblasti, vrše neposredan nadzor i upravu nad cjelokupnim radom pošta, telegrafa i telefona. Osnivanje ili ukidanje, i njihov teritorijalni opseg određuje Ministarski Savjet na prijedlog ministra Pošta i Telegrafa. Sjedišta ovih D. su: Beograd, Zagreb, Ljubljana, Novi Sad, Sarajevo, Skoplje, Split i Cetinje. One su podređene neposredno ministru Pošta i Telegrafa, čiji su izvršni organi, i od koga, pored zakona i pravilnika, dobivaju potrebne upute i naredbe za vršenje službe. U međusobnim odnosima su D. ravnopravne. Upravu D. P. T. čine: direktor, pomoćnik direktora, inspektori i šefovi odsjeka. Direktor stoji na čelu direkcije, rukovodi svima njenim poslovima i vodi nadzor nad csobljem područnih kancelarija i poštansko-telegrafskih i telefonskih ustanova. Njegovim naredbama moraju se pokoravati svi područni organi, prema kojima za svaki protivzakoniti rad ima on pravo kažnjavati u granicama zakona i propisa. Direktor je dužan da u svojoj oblasti pažljivo prati svaku granu poštansko-telegrafske i telefonske službe i rad određenih organa, da vlastitom inicijativom utječe na opći progres struke, da određuje sve što je potrebno u interesu službe i poslovnog svijeta, da toga radi, naročito u cilju kontrole svojih inspektora, pregleda područne mu poštansko-telegrafske ustanove, i uopće da se služba vrši po zakonskim propisima i pravilnicima. On ima pravo da potpisuje odluke o materijalnim izdatcima, koji su budžetom predviđeni i rashodovanju materijala, u vrijednosti do 3.000 din., da u hitnim slučajevima pojedine službenike određuje na rad izvan njihovog mjesta službovanja, ali o tome mora odmah tražiti odobrenje od generalnog direktora, da odobrava područnim službenicima dopuste do 10 dana po privatnom poslu, a radi liječenja do mjesec dana, i da postavlja, premje-

Digitized by Google

šta, uvažava ostavke, otpušta i stavlja u stanje mira službenike pete i četvrte grupe druge kategorije, četvrte i treće grupe treće kategorije, zvaničnike svih triju grupa, služitelje obiju grupa i dnevničare. Od toga se izuzimaju činovnici direkcijski, jer njih postavlja, premješta, otpušta i stavlja u stanje mira ministarstvo. — Direktora pomaže u radu pomoćnik, koji ga u slučaju odsutnosti i zastupa. Njih dvojica su, u smislu čl. 57 zakona o državnom računovodstvu, naredbodavci drugoga stepena. — Inspektori direkcijski vode istrage krivičnih djela i disciplinskih istupa poštansko-telegrafskih i telefonskih službenika na najbrži način, propisan za ovakve istrage, vrše pregled blagajna, inventara i cjelokupnog rada poštansko-telegrafskih i telefonskih ustanova po propisima zakona o Glavnoj Kontroli i poštanskih, telegrafskih i telefonskih pravilnika, izdaju na licu mjesta, po službenom poslu, potrebne naredbe, koje dotični organi imaju bezuslovno da izvrše, službenike, protiv kojih vode krivične ili disciplinske istrage, udaljuju od dužnosti i dalje postupaju na osnovu zakona i propisa, kod sudova zahtijevaju potrebna obezbjeđenja, prilikom sudskih rasprava zastupaju interese poštansko-telegrafske uprave, u hitnim slučajevima, kad su izvan sjedišta direkcije, izdaju naredbe u ime direktora, koje se bezuslovno imaju izvršiti, a o tome odmah izvješćuju direktora, i on te naredbe odobrava ili povlači, vode na najbrži način sve rasprave o pronevjerenjima i štetama, po potrebi uz pomoć policijskih vlasti. U svome radu obraćaju naročitu pažnju, da se sve grane službe uopće, točno i po propisu vrše, da je poštansko-telegrafsko i telefonsko osoblje pravilno raspoređeno i iskorišćeno, da se knjige uredno vode, da su telegrafsko-telefonski aparati i linije i poštanska prenosna sredstva uvijek u ispravnom stanju, da se ispunjavaju svi propisi o rukovanju novcem, materijalom, markama i t. d.

Svaka Direkcija ima 5 odsjeka: opći, poštanski, telegrafsko-telefonski, ekonomni i računsko-kontrolni. Na čelu je svakog odsjeka šef; oni su odgovorni za povjerene im poslove. Odsjeci se dijele na sekcije. Opći odsjek ima personalnu i administrativnu sekciju; poštanski poštansku i saobraćajnu; telegrafsko-telefonski telegrafsko-telefonsku i tehničku; ekonomni nabavljačku i slagališnu; računsko-kontrolni računsku i kontrolnu sekciju. Svi odsjeci, sa svojim sekcijama svaki za se, otpravljaju po svojoj struci poslove, koji se odnose na saobraćajnu, tehničku, računsku, kontrolnu i administrativno-pravnu službu po pravilniku, koji je za to specijalno propisan.

D. Dimitrijević.

DIREKTORI, križanci evropske vinove loze (vitis vinifera) s američkim odlikama loze, koji nose priličan rod i nekalamljeni. Obično se D. ne moraju ni škropiti ni sumporiti protiv parasiternih bolesti. Iz tih su se razloga D. dosta raširili, osobito u sjevernim krajevima Jugoslavije. Kako je vino od D. loše, Ministarstvo Poljoprivrede zabranilo je sađenje D. i naredilo je krčenje. Za iskrčene trsove dobiva vinogradar jednaki broj kalema besplatno iz državnih rasadnika. *I. R.*

DISKONTNA BANKA A. D. Osnovana je 1920. Centrala Zagreb. Kapital 1,000.000. Ulozi 1,756.055, gotovina 385.634, vrijednosni papiri 1.122, dužnici 1,653.038, nepokretnosti 750.000, dobitak 20.897 din. Predsjednik Mika Samujlović. *N. S.*

DITKO, ALEKSIĆ DIMITRIJE, četnički vojvoda (Osiče, srez kumanovski — 4/8 1916, kod Gornje Kleštine, na solunskoj fronti). Počeo da četuje još u početku četničke akcije s vojvodama Đorđem Skopljančetom, Spasom Gardom i Krstom Preševskim, ali četu je dobio tek 1911. Prost, ali trijezan čovjek, D. je bio hrabar junak i vrlo koristan nacionalni radnik. 1908, pred sam Hurijet, ranjen je u lijevu ruku, i ostao je sakat, ali mu to nije smetalo da nastavi posao u četničkoj akciji. Poginuo je 4/8 1916 na solunskoj fronti kod sela Gornje Kleštine. *M. M.*

DIV. D. su šumski demoni, velikoga stasa i snage, ali lakovjerni i glupi, i zato od ljudi bivaju često varani; njih su, u ovom pogledu (a i inače) naslijedili đavoli, koji se također vrlo lako daju prevariti (upor. pripovijetku Sv. Sava i đavo). I riječ (za koju upor. iranski div, indijski devas, latinski divus i dr.) i pojam (kod Grka ciklopi, kod Židova nefilim, kod Germana die Riesen) vrlo su stari; u svakom slučaju su i zajednički slovenski. U D. spada i Divljan iz Vukovih pripovijedaka. Njima je blizak i Diviji čovjek dubrovačkih pjesnika (koji ga identifikuju sa satirom), i u narodnim pripovijetkama iz toga kraja. Trojan sa Cera, po svo-

Digitized by Google

joj ogromnoj veličini i manijom za podizanje građevina (D. rado podižu građevine, upor. »ciklopske zidove«) ima također divski karakter. D. je svakako bio i Vuk mahniti, koji je »prezidivao planine«, i njegova dva brata, od kojih je jedan gradio crkvu na Duke, a drugi sastavljao Cijevnu s Moračom. D. obično žive u pećinama. »Divlji« znači prvobitno »koji pripada divovima« (životinja, voćka, trava i t. d.). *V. Č.*

DIVAC NEDELJKO, profesor (12/1 1883, Divci, srez i okrug prijepoljski). Osnovnu školu učio je u Užicu, gimnaziju u Užicu, Kragujevcu i Beogradu, univerzitet (biološke nauke) u Beogradu. Tu je bio srednjoškolski nastavnik. Učestvovao je kao artilerijski oficir u balkanskim ratovima i u Svjetskom Ratu. Još od studentskog vremena učestvovao je u socijalnom radničkom pokretu, i tako je pored nauke prešao (naročito poslije Svjetskog Rata) u političare. 28/11 1920 izabran je za socijalističkog narodnog poslanika za Ustavotvornu Skupštinu, a 18/5 1923 za običnu. Aktivno je učestvovao pri izradi Ustava i pri socijalnom zakonodavstvu. Napisao je dva Priloga za poznavanje kaleopt. faune Stare Srbije i Makedonije (Prosvetni Glasnik, 1907). Poslije je radio citološki: Die Spermatogenese v. Naucoris cimicoides (Zool. Anz., 1914), Spermatogeneza u Dytiscus marginalis Z. (Glas, 95, 1921). Preveo je: Charles Darwin, Čovekovo poreklo (1922), K. Kautzki, Etika i materijalističko shvatanje istorije. Napisao je, prema Schmeilu, I. i II. dio zoologije za više razrede srednjih škola (1924). Obilno je radio na novinarstvu i biološkoj filozofiji (Problem nasleđa u biologiji). *J. H.*

DIVALD MARTIN IVAN, štamparizdavač (sredinom 18 vijeka — 27/2 1806, Osijek). D. je, pored drugih knjiga, štampao djela Matije Antuna Reljkovića, Antuna Kanižlića, Josipa Reljkovića, F. Velikanovića, Petra Katančića i drugih. *V. Pr.*

DIVIĆ-GRAD, rimski amfiteatar u Pulju. Po narodnome pričanju u Istri sagradile su ga dive (djevojke, vile) u jednu noć, da bude vječno počivalište Kraljeviću Marku.

J. M-n.

DIVKOVIĆ MATEJ (1563, Jelaške, Bosna — 1631, Olovo). D. je svećeničke haljine obukao valjda u Olovu, franjevačkom samostanu, koji mu je bio najbliži. Zacijelo je više nauke učio u Italiji, što potvrđuje i njegovo poznavanje talijanskog jezika, pa se onda vratio u Bosnu, da tu vrši svećenički i nastavnički rad. — Prve su D. knjige: Nauk krstjanski za narod slovinski (1611), sastavljen prema djelima protureformatorskih pisaca jezuita Jakoba Dedesme i Roberta Bellarmina, i njegov prijevod djela Ivana Herolta Sto čudesa aliti zlamenja Bogorodice (1611). Nauk krstjanski bio je namijenjen kleru za duhovnu pastvu, pa je D., pored njega, izdao i mali Nauk krstjanski s mnogijemi stvari duhovnijemi (1616), namijenjen neposredno narodu. D. je najveće i najpopularnije djelo Besjede svrhu evanđelja nedeljnijeh (1616), naša najbolja postila (post illa verba = propovijed poslije čitanja evanđelja) za cijelu godinu. — D. je prvi i najpoznatiji bosanski pisac. Njegov rad nije originalan, već je najvećim dijelom udešen prema najboljim latinskim i talijanskim protureformatorskim djelima, koja je crkva odobrila. Ali D. je išao i za sredovječnim crkvenim piscima. Njegove Besjede su pune sredovječnih kršćanskih priča i legenada. Tim pričanjem on je omilio narodu i postao pravi pučki pisac. Jezik D. je Olova, a stilom podsjeća na Sv. Pismo čist narodni govor između Kreševa i i naše narodne pripovijetke. Zato su neke priče iz Besjeda prešle u narod i postale narodne pripovijetke. — Sva su D. djela štampana bosanskom ćirilicom, t. zv. bosančicom, kojom su se služili franjevci i u Dalmaciji, gdje je ona živjela kao narodna azbuka. D. je sam u Mlecima salio slova povodom štampanja prvih dviju svojih knjiga. D. je najvredniji naš narodni pisac pobožno-poučnih knjiga, koje je dalo doba katoličke protureformacije.

Literatura: B. Vodnik, Povijest književnosti, 1 (1923), 375; Đ. Đorđević u Glasu, 62, 63 (1896).

B. Vodnik.

DIVKOVIĆ MIRKO, profesor i direktor gimnazije (24/7 1843, Zagreb — 12/1 1924, Samobor). D. je bio pisac dobrih školskih knjiga o srpsko-hrvatskom jeziku i rasprava o njemu. Svršio je gimnaziju u Zagrebu, univerzitet u Beču. Bio je suplent u Varaždinu i Zagrebu, a poslije svršenog univerziteta profesor u Zagrebu. Povodom otpuštanja nastavnika 1870 (među njima i Jagića) otišao je za nastavnika Pomorske Akademije na

Digitized by Google

Rijeci; 1871 vratio se u Zagreb, gdje je ostao 40 godina kao profesor i direktor. Umirovljen je 1908. Bio je tajnik Matice Ilirske (od 1871). Djela su mu: Hrvatska gramatika za srednje i nalik im škole (I. Oblici, II. Sintaksa, 1879—1881). Oba djela izašla su i zasebno. Knjiga je imala do 1917 20 izdanja; Hrvatska čitanka za I. razred (1888, 12 izdanja do 1923), za III. razred (po Smičiklasu, 1889, 8 izd. 1918), za IV. razred (po F. Markoviću, 1891, 7 izd. 1918); Nauka o izreci za školu, 1880; kasnije pod nazivom Rečenica (13 izd. 1917); Oblici staroslavenskog jezika za školu (po Miklošiću, 1883); Rječnik hrvatsko-latinski (I. izd. 1877, II. izd. 1900); Latinske vježbe (za I. razred, 1876, 5 izd. 1898; za II. razred, 1876, 5 izd. 1898). Pisao je više članaka iz gramatike, rječnika i sintakse (Nastavni Vjesnik, 18, 21, 22). U rukopisu je ostavio skraćeno praktično izdanje Broz-Ivekovićeva Rječnika.

A. Belić.

DIVLJA SVINJA (Sus scrofa) karakteristična je visoka (t. zv. crna) divljač prostranih ritova i močvarnih hrastika Hrvatske i Slavonije i Vojvodine. Dosta je mnogobrojna i po gorskim šumama Srbije, a osobito Makedonije, Bosne i Hercegovine. U manjem broju ima je i u Slovenačkoj. U Slavoniji i Baranji vrlo su česti melezi između nje i domaće svinje. Vrlo je štetna svojim navalama u cijelim krdima na polja, osobito kukuruze. *E. R.*

DIVOKOZA (Antilopa rupicapra), jedini zastupnik porodice antilopa u Evropi. Isključivi je stanovnik visokih krševa. U našoj državi živi još u dosta velikom broju u alpinskim predjelima Slovenačke, zatim u Bosni i Hercegovini, Srbiji, osobito u Makedoniji, i u Crnoj Gori. Ima je i u Velebitu, gdje je prebjegla iz Bosne i Hercegovine. *E. R.*

DIVŠA (ĐIPŠA), manastir u Fruškoj Gori (Sv. Nikola). Podigao ga je despot Jovan. 1743 bio je skoro sasvim opustio i tada je obnovljen. Patrijarh Arsenije IV. naredio je 1747, da monasi D. upravljaju i manastirom Kuveždinom, čiji su se monasi preselili u D. 1753 D. je stavljena pod Kuveždin. 1754 ispisan je u crkvi ikonostas, a 1764 podignuta je zvonara, posvećena Bogorodici. *V. P-ć.*

DIZGE, podvezice srmom vezene, koje nose muški preko tozluka. Nosi se u skopskoj Crnoj Gori. *N. Z.*

DJEČJA (OMLADINSKA) KNJIŽEVNOST. 1. Srpska i hrvatska. U doba, kada se počela razvijati naša savremena književnost, nastalo je na zapadu odjeljivanje D. K. od opće, i u ovu diferenciranu književnost ulazila su postepeno i djela, koja nisu bila prvobitno za djecu napisana. Kako su ta djela bila veoma pogodna za narodnu književnost, koja se upravo stvarala, to su gotovo sva najvažnija ubrzo prevedena na naš jezik. Prvi je preveo Ezopove i druge basne i namijenio ih »junosti« Dositej Obradović (1788), zatim Reljković »za slovinsku u školu hodeću dicu« (1804), pa Dubrovčanin Ferić (1813). Avram Mrazović štampao je prvu čast Poučitelnoga Magazina Marije Le Prince de Beaumont već 1787, zatim ga je dovršio i priredio više izdanja. Nikolaj Lazarević, učitelj budimski, preveo je Robinzona 1799, a Antun Vranić, svećenik biskupije zagrebačke (Kampeova) Robinzona mlajšega već 1796. Telemak je ugledao svijet 1814, u prijevodu Stefana Živkovića. Ako je u to doba i nastalo diferenciranje na zapadu, u nas ga još nije moglo biti, te su sve te knjige bile zajednička čitanka i starih i mladih (kao što se za dugo još pisalo »za staro i mlado«). Ali se vrlo rano javljaju u toj književnosti i nacionalni elementi, prva pjesma o kosovskom boju već 1762, prvi uvod u narodnu historiju (od Julinca) 1765.

Ako su početci novije književnosti u nas i bili pod utjecajem diferencirane književnosti, diferencirana književnost dječja mogla je postati tek kada se već razvila književnost za starije. Tvorci su naše diferencirane književnosti Đorđe Natošević, Ivan Filipović i Mijat Stojanović. Oni prvi prevode i sastavljaju knjige isključivo za djecu, imajući u vidu naročito školsku djecu, ali sva trojica unose u dječju književnost i narodne umotvorine i život narodni. Istina, Jovan Berić se javio već 1815 periodičkim spisom (Mesečna i trimesečna sočinenija za vozdjelanije uma i oblagoroždenije serdca premile i preljubezne junosti serpske), ali prave listove za djecu i sistematski rad u tom pravcu izvode Filipović (Bosiljak, list za mladež, 1864) i Natošević (Prijatelj Srpske Mladeži, 1866). Natošević već u Školski List (od 1858) unosi lektiru za djecu, a od 1865 prilaže mu dodatak za djecu (V. Dječji listovi).

Natošević je zadobio za dječju knjigu i pjesnika Jovana Jovanovića,

Digitized by Google

koji se kao dječji pjesnik javlja već prve godine Školskoga Lista. Prije njega javljaju se pojedine pjesmice za mladež u Orfelina, Luke Milovanova, Subotića i Sundečića, a Ljub. P. Nenadović počeo je pjevati djeci bez sumnje pod utjecajem čika-Jovinim.

Čika-Jova je najvažnija pojava u našoj književnosti za djecu; saradnik je bio mnogih dječjih knjiga i listova, a 1880 pokrenuo je svoj list, Neven, koji je, s prekidima, uređivao sve do smrti, i ispunjavao ga obilnom ostavinom i poslije smrti. I kritika, koja je pokušavala da skine sa Zmaja pjesničku aureolu, priznala je punu pjesničku vrijednost čika-Jovinim pjesmama (Nedić). U svojim pjesmama čika-Jova se pokazao kao izvrstan posmatrač djece, obuhvatio je u njima čitav dječji život i prikazao ga je lako i prirodno, s neusiljenim humorom. Obilje je tih pjesama toliko, da će biti jedinstveno u čitavoj svjetskoj književnosti. Od posebnih zbiraka i danas su pristupačne: Čika-Jova srpskoj deci (treće izdanje u 2 knjige, 1921), Što nam priča čika-Jova (latinicom 1923) i Čika-Jova Maloj Srbadiji (drugo izdanje, 1925). Osim pjesama od velike su vrijednosti i njegovi radovi u prozi (pripovijetke, opisi, ovejana zrnca i dr.), koji su još rastureni u Nevenu i dječjim knjižicama.

Pod utjecajem Natoševićevim počeo je da piše za djecu i Stevan V. Popović, čika Steva. Bio je pripovjedač i dao je lijepe pripovijetke i slike u svojim mnogim knjižicama i listu Radovanu. Ali je upao u metodsku pogrješku, što nije unosio jedinstva u svoje knjige i s takvim je svojim knjigama stvorio tipičnu dječju knjigu (s raznolikim i razbacanim člancima), koju učitelji u nas još i danas održavaju. Popovićeva je zasluga, što je uveo u dječju književnost Jovana Grčića-Milenka, koji je prostim sredstvima umio da slika prirodu i dao mnogo pogođenih slika iz seoskoga života (Izdanje njegovih pjesama za djecu, učiteljska knjižara u Beogradu, 1923).

Zmaj i Popović stvorili su čitav krug pisaca za djecu, među kojima su najvažniji: Jovan Maksimović (braca-Jova), najmiliji saradnik Zmajev u Nevenu (zbirka pripovijedaka Nevenče, 1888), Milutin Jakšić, Nikola Manojlović-Rajko, Radovan Košutić, Mileta Jakšić, Mladen Simonović.

Drugi pravac, potaknut također Natoševićem, učiteljski, dokazao nam je, kakva ne treba da bude dječja knjiga (Mita Nešković, Petar Despotović, Jovan Miodragović i mnogi drugi učitelji). U svojim radovima oni su obuhvatali i zabavu i pouku, ali ta zabava nije bila zabavna, a pouka nije bila poučna. Pisci njihovi nisu bili ni umjetnici ni naučnjaci. Kao njihove knjige bili su i njihovi listovi. Najbolje je bilo u njima, što su priložili književnici Milovan Glišić (lijepa pripovijetka Prva brazda), Stevan Sremac, Janko Veselinović, Vojislav J. Ilijć (koji se naročito odlikovao kratkim opisima iz prirode i divnim slikama iz geografije i historije), Radoje Domanović i dr. Istim pravcem su išli i Milan Đ. Milićević i Milorad P. Šapčanin, priređujući, kao činovnici Ministarstva Prosvjete, knjige za djecu. Oni bi, bez sumnje, dali i u ovom području dobre stvari, da su bili bolje upućeni. Sredinu između umjetničkog i učiteljskog rada održavao je, od Ministarstva Prosvjete pokrenuti, Naš List, pod uredništvom Stevana Beševića, ali ako je spočetka i raspolagao obilnim sredstvima, visinu Radovana i Nevena nije dostigao.

Da sva ova književna radnja, kojom je dječja književnost upravo prestala biti književnost i postala industrija, nije bila bez vrijednosti stoga, što je bila učiteljska, nego što je poticala od ljudi bez talenta ili zavedenih »pedagoškom« strujom, najbolje dokazuju talentirani učitelji. Među njima prvo mjesto zauzima Danica Bandić, naš »čika-Jova u prozi« (Tetka-Danina knjiga, 1908, Tera baba kozliće, 1923, Šta lasta pripoveda, 1924). Nejednake su vrijednosti pripovijetke Milice Jankovića (Istinite priče o deci i za decu, 1922, Priroda i deca, 1922), ali ima među njima vrlo dobrih, kao što ima pogodnoga štiva za djecu i u ostalim njenim spisima. Nekoliko dobrih pripovijedaka ili pjesama imamo i od Mihajla Jovića, Stevana Okanovića, Milorada M. Petrovića i drugih.

Prva drama za djecu javila se već 1789, kada je Emanuil Janković štampao Zloga oca i nevaljaloga sina od F. K. Starka. Originalne dječje drame javljaju se mnogo kasnije, i ova se literarna vrsta razvija tek kada su otvorene više ženske škole. Stevan J. Jevtić sastavio je za svoje učenice jednu dobru glumu (Ljubica, 1884). Najvrednija je radnica na tom polju Mileva Simić (Drugarice, Polaženik, Dobrovoljni prilozi, Crno na belo, Sirotica, Gordana). I Danica Bandić

Digitized by Google

je sastavila nekoliko uspjelih monologa i dijaloga za djecu, a Jovan Živojnović mnogo dramskih scena (Diletantke, Srpske zabave). Pod uredništvom Mih. Sretenovića izlazi Biblioteka malog pozorišta (od 1905), koja je objavila mnoge glume za djecu (među njima i Rastka Nemanjića od B. Đ. Nušića), većinom s dobrim motivima, a sa slabom obradom.

Ako je Filipovićev Bosiljak i bio literarniji (izlazio je svojom sadržinom i izvan dječjega kruga) od Prijatelja Srske Mladeži, ipak se Filipovićev i od njega potaknuti rad u ovom području kretao isključivo pravcem specifične dječje literature, kao i rad Kola mladih rodoljuba (izdavalo je od 1846 Spise za mladež, do 1856 šest svezaka pripovijedaka, sentimentalne i moralne tendencije). Najbolja je i najoriginalnija knjiga iz toga doba Slike iz domaćega života slavonskog naroda i iz prirode, s dodatkom: slavonske pučke igre od Mijata Stojanovića (1857), koji je izdao i jednu lijepu zbirku narodnih poslovica, riječi i izraza.

Veoma živu djelatnost razvio je i na ovom polju Hrvatski Pedagoško-Književni Zbor, osnovan od Filipovića i drugova 1871. Već iduće godine počeo je izdavati Smilje (pokušaj ćirilicom nije uspio), i sav mu je rad bio u pravcu diferencirane književnosti (glavnu je ulogu igrao u njemu K. Schmidt, preštampavan sve do skora, od koga se oslobodio tek u posljednje doba), ali je rano počeo obraćati pažnju i na narodnu predaju, kao i na narodnu (i slovensku) historiju i geografiju.

Ako se pored učitelja javljaju s dječjom pjesmom i mnogi književnici, ako se i mnogo uči od Zmaja, na ovoj strani ne javlja se ni jedan pravi dječji pjesnik. Od književnika su se ogledali na stihu za djecu Josip Eugen Tomić, Vjenceslav Novak (čika-Vena), Josip Kozarac, August Harambašić, Silvije Kranjčević, Vladimir Nazor, Rikard Katalinić-Jeretov, Ivana Brlić-Mažuranić, pa i August Šenoa ima jednu dječju prigodnicu, a od učitelja Milka Pogačić, Ivan Lepušić, Josip Milaković (bez ikakva osnova poređen sa čika-Jovom), Bogumil Toni, Gabrijel Pinter, Josip Cvrtila i mnogi drugi.

Mnogo je veći napredak učinjen u zapadnim krajevima na pripovijetki, i ova uvelike preteže sve ono, što je na tom području izvršeno na istočnoj strani, i to ne samo kvantitativno, nego i kvalitativno. Kroz slijepo i naivno nasljedovanje dolazi se ovdje dotle, da se posmatra samostalno i iznosi nešto iz sebe, ako se i osjeća još zavisnost u motivima na mnogim mjestima. Naročito se ističu pripovijetke Ivane Brlića Mažuranića, vješto komponirane i živim humorom i dubokim čuvstvom usporedo prelivene. Među njima su zadobile oduševljeno priznanje Čudnovate zgode šegrta Hlapića (1913 i 1921) i Priče iz davnine (1916 i 1920). I u nje ima simbolike, kao i u odličnoga pjesnika i pripovjedača Vladimira Nazora, koji je davao izvrsno štivo za djecu u mnogim svojim pjesmama i pripovijetkama, i to kako u onim, koje je neposredno njoj namijenio, tako i u drugim (Medvjed Brundo, Utva zlatokrila, Krvava košulja, Arkun, Faun, Legenda o Sv. Hristoforu, Istarske priče, Tri priče za djecu, Priče iz djetinjstva). U istom redu valja spomenuti nacionalnim životom prožetoga Ninka Šimunovića (Mrkodol). U bližem su ili daljem razmaku od ovih najboljih hrvatskih pripovjedača za djecu, od starijih i mlađih, Davorin Trstenjak, Antonija Kasović-Cvijić, Milka Pogačić (priredila je i vrlo dobru knjigu Darovi našim djevojkama, 1905), Jelica Belović-Bernadzikovska, Juraj Turić, Vjekoslav Koščević, Jagoda Truhelka, Josipa Radošević, Josip Cvrtila, Ljudevit Krajačić i Ivan Lepušić sa svojim basnama. Naročito hrvatski učitelji pokazuju u posljednje doba, da im je mnogo stalo do dobre dječje knjige, i u njihovim spisima se jasno vidi, da su mnogo učili, i da su zaista i postigli, što se da naučiti.

Dječja gluma, u kojoj je vrlo lako doći do trenutnoga uspjeha (u svečanim školskim prilikama), a do trajnoga vrlo teško, nije se uzdigla ni kod Hrvata kao ni kod Srba. Od književnika ogledao se i na ovom polju Viktor Car Emin (Nevidljivi Jurić), koji je i inače pokazao jak interes za dječju knjigu (Mladi Istranin). Kao pisci dječjih drama javljaju se Ljudevit Varjačić, Stjepan Širola, Zdenka Smrekar, Zlatko Špoljar i dr.

Prijevodna dječja književnost veoma je obilna, naročito lijepa, ali je i tu pokazano veoma malo prijevodničke savjesnosti. Tako na pr. i pored mnogih robinsonijada ni danas nemamo pravoga, Defoe-ova, Robinzona, s originala prevedena. U eri specifične književnosti veoma su mnogo prevođeni Schmidt, Hofmann, Niric, ali se u posljednje doba obraća pažnja na klasične i dobre stvari, ako se one veći-

Digitized by Google

nom i ne daju u obliku, koji bi odgovarao strožim literarnim zahtjevima, nego većinom u preradama, u kojima mnogo gube (Cervantes, Svift, Jules Verne, Cooper, de Amicis i dr.). Hrvati su mnogo prevodili slovenske pisce i slovenske narodne pripovijetke, dok su Srbi u posljednje doba obraćali više pažnje francuskim i engleskim piscima — sve to kao ustuk na dugu potčinjenost njemačkoj knjizi. I dok pojedine knjižarnice plave dječji književni trg spisima bez ikakve vrijednosti, ili i direktno štetnim, koje sastavljaju pojedini učiteljski fabrikanti (ponekada i učiteljski sindikati), dotle drugi, ili i udruženja ili pojedinci, pokazuju više plana, naročito u odabiranju prijevoda, tako knjižarnica S. B. Cvijanovića (Beograd), koja je izdala Selmu Lagerlöf, Kiplinga, Kolodija, France-a, knjižarnica Vreme (Beograd) izdajući Charlsa Lama, Pripovetke od Shakespeare-a, Puškina i novije engleske pripovjedače u vrlo slobodnim preradama S. Vinavera, knjižarnica Z. i V. Vasića (Zagreb), objavljujući prijevode čuvenih romana (dosada su ugledali svijet Sienkiewiczew, U pustinji i prašumi i Verne-ov Carev Glasnik), knjižarnica Mirka Breyera (Zagreb), koja je u svoja izdanja uzela Andersena, Bičer-Sto Harietu, Braću Grimm, Wilde-a. Vrlo su nejednake vrijednosti izdanja St. Kuglija (Zagreb), među kojima su i Kipling, Lafontaine, Konopnicka i druge dobre knjige. Tako je isto Mala Biblioteka za narod i mladež (Paher i Kisić, Mostar) obuhvatila i djela, koja se ne bi mogla odobriti. Matica Hrvatska izdala je i nekoliko izvrsnih i lijepo opremljenih knjiga za djecu (Narodne pripovijetke i Tolstojeve Pripovijetke sa slikama Lj. Babića i dr.), a i Društvo Hrvatskih Srednjoškolskih Profesora priredilo je nekoliko dobrih knjiga za srednjoškolsku omladinu, koje većinom treba da posluže proširenju školskoga znanja. Narodna knjižnica u Zagrebu osnovala je Dječju knjižnicu, u kojoj su dosada ugledali svijet Čika-Jova, Le Sage, V. Nazor (Veli Jože, od pisca prirađen za djecu). Odlična su Odabrana djela za školu, koja je uređivao Dr. Branko Vodnik, i sadržinom i opremom. I u ostalih se izdavača nahode dobri spisi (neki su naprijed već spomenuti ili će biti kasnije). Sve se ovdje, u jednom kratkom pregledu, ne može iznijeti, a do mnogih se djela, iz raznih uzroka, nije moglo ni doći. Ali da dobra knjiga za djecu ima jakoga protivnika u književničko-knjižarskim industrijalcima, vidi se i po tome, što Udruženje za Unapređivanje Dječje Književnosti (Zagreb), koje je izdalo nekoliko dobrih knjiga, i to u vrlo lijepoj opremi, ne može, zbog slaboga odziva, da razvije življu djelatnost.

Poučna književnost za djecu jako je zaostala za zabavnom, što je uostalom i prirodno, jer djeca traže više zabave nego pouke i u privatnoj lektiri oslobođenje od školskoga rada i od udžbenika. Spočetka se javljaju moralne (Dositijeva bukvica i drugi slični spisi njegovi i drugih) i religiozne stvari, da bi ustupile mjesto sve više prvo historiji, zatim geografiji, pa prirodnim i drugim naukama. Samo se u Hrvata održavaju u većoj mjeri religiozne pouke (pa i na konfesionalnoj osnovi, rijetki su koji pišu onako kao Ivan Fiamin), čega u Srba više nema.

Nacionalna historija, kao što smo vidjeli, javlja se veoma rano i za jačanje nacionalnoga čuvstva dosta je gradiva, koje se uzima i iz »velike« književnosti. U posljednje doba naročito se obrađuju događaji iz velikih ratova (Mih. Sretenović, Svetli dani, Zabeleške jednog četvrtaka (1913); Ž. O. Dačić, S Bregalnice i Vardara (drugo izdanje 1914), Pričanja seržana Jerka, bez godine, Milostislav Bartulica, Raspeće Srbije, 1920, Dane J. Hranilović, Iz zapisaka jugoslovenskoga dobrovoljca, 1922, i dr.). Iz ranijega doba ide u najpogodnije štivo iz ovog područja Iz knjiga starostavnih od Stevana Sremca. Ima i prilično biografija i monografija (Petar Despotović o Dositeju, o Karađorđu, o Milošu Obrenoviću: Petar Kuničić, Hrvati na Ledenom Moru i t. d.). Iz etnografije je najbolje ono, što su obradili književnici, na pr. Simo Matavulj, Boka i Bokelji.

Iz geografije i prirodnih nauka dobre su knjige Priče o nebu i zemlji (1873, prijevod) Damjana Pavlovića, Zemlja na kojoj živimo (1866) i mnogobrojni popularni opisi iz prirode Mije Kišpatića. Zatim prijevodi dobrih djela iz Masea, Johnstona, Hekslia i K. Staroga (u vrlo vještoj preradi Gaje M. Matića). U najnovije doba vrlo mnogo čini za širenje prirodnih nauka Hrvatsko Prirodoslovno Društvo, i njegova Popularna Biblioteka daje odlične knjige i za djecu (od Tomisona, Evalda, Fabra, Maeterlincka, Flamariona i drugih). Vrlo je dobru knjigu dao i Ivan Đaja, Priče maloga Zdravka (1923), dok je knjiga amerikanske misije u Srbiji, Dečja

Digitized by Google

Knjiga o zdravlju (1922) bogato opremljena, popraćena lošim stihovima. Vrlo su dobri većinom i poučni članci u Omladini i u Mladosti (za srednjoškolske učenike).

Od spisa za jačanje volje imamo Čed. Mijatovića, O uslovima uspjeha (za trgovačku omladinu), zatim djela Cezara Cantù-a (u prijevodu Ivana Fiamina), Franklina, Grehama, Smilesa, Carnegije i dr. Šire moralne pouke daje klasička knjiga Nikole Tomase-a Iskrice. Njegove je Moralne misli »posrbio« Stevan Petranović (Novi Sad, 1864), a Savjete mladeži preveo Božo Korlaet (Zagreb, 1880).

Borba protiv specifične književnosti javlja se u nas dosta rano, ali ni kasnije pojačana ne odolijeva navali rđavih knjiga. Već je Đ. Rajković, učitelj i književnik, pisao protiv »učiteljskoga načina«, kojim se pišu pripovijetke za djecu. I Vojislav J. Ilijć pisao je protiv dječjih knjiga »sa nakaznim stihom i pedantno-usiljenim moralom«. Jaša Prodanović je kroz dugi niz godina pratio D. K. (u Prosvetnom Glasniku i inače) i zastupao dobre principe, kao i Jelica Belović-Bernardzikovska u svojoj raspravi Naša omladinska književnost (Sarajevo), 1897, Školski Vjesnik i posebno). Na istom su stanovištu bili i Vjekoslav Koščević, Dragutin Prohaska, Ivan Krnic i dr. Kritički i historijski pregled dječje književnosti u nas V. u Literaturi.

Literatura: Pedesetgodišnjica Hrvatskoga Pedagoško-Književnoga Zbora (1923); M. Šević, Dečja književnost srpska, ogled historijskoga pregleda (1911, Letopis, 274 i 275 i zasebno); M. Šević, Obrazovanje i prosvećivanje, I—III, 1908—1924).

M. Šević.

DJEČJI (OMLADINSKI) LISTOVI. a) Srpski i hrvatski. Prvi su naši listovi za djecu Filipovićev Bosiljak (Zagreb, 1864—1868) i Natoševićev Prijatelj Srpske Mladeži (izlazio je pod nominalnim uredništvom Nikole Vukićevića, u Somboru, 1867 i 1868). Prijatelj Srpske Mladeži razvio se iz dodatka za djecu, koji je izlazio uz Natoševićev Školski List, od 1865, a Školski List je od svog početka (1858) donosio štivo za djecu i već u prvom svom broju poznatu pjesmu o Gaši u prijevodu Zmajevu. — Iza Bosiljka javljaju se Zlatni Orasi (Karlovac 1870—1871), pod uredništvom Ljudevita Tomšića, i zatim Smilje (Zagreb, 1872), kao organ Hrvatskoga Pedagoško-Književnoga Zbora, koji izlazi do danas, i najstariji je naš dječji list. Urednici su mu bili Tomislav Ivkanec, Josip Škavić, Gabro Pinter, a sada ga uređuje Ljudevit Krajačić. Iste godine javlja se i Bršljan (Zagreb, 1872—1903, s prekidom), pod uredništvom Lj. Tomšića, a poslije smrti ovoga Marije Tomšića. Hrvatska Omladina (Zagreb, 1885—1886), urednik Josip Milaković, Liljan (Karlovac, 1895—1898, Stjepan Širola), Mali Dobrotvor (Zagreb, 1895, izlazio je s raznim napisima 17 godina do 1910, Franjo Bartuš), Mladi Istranin (Pulj, od 1906, Josip Kraljić), zatim Mladi Hrvat (Opatija, 1909—1914, urednik Viktor Car Emin, poslije i Rikard Katalinić-Jeretov).

Za djecu izvan osnovnih i srednjih škola izlazio je Vjerni Drug, zabavni i poučni list za trgovačku, obrtnu i opetovničku omladinu (Zagreb, 1 tečaj 1898, 25 tečaj 1922, urednik, prvi Julije Varžička, zatim Franjo Bartuš, Stjepan Širola). Uz ove listove izlazili su i listovi s katoličkoga stanovišta, pa i s političko-partijskoga (starčevićanskog), koji se nisu uzdigli do vrijednosti naprijed istaknutih. Osim toga su i sami učenici srednjih, pa i osnovnih škola uređivali mnoge listove. Za srednjoškolsku omladinu pokrenuo je Josip Vitanović i ubrzo predao Petru Markoviću list Pobratim (Zagreb, 1891—juna 1916). Kasnije su ga uređivali Gavro Manojlović i Ferdo Ž. Miler. Poslije Smilja ovaj se list najduže održao i imao je i odličnih priloga od pjesnika i književnika, saradnik mu je bio i Silvije Kranjčević. 1909—1923 izlazio je (s prekidom) Krijes, omladinski list za pouku i zabavu (kasnije: List za odraslu mušku i žensku omladinu te porodicu) pod uredništvom Velimira Deželića. — Poslije Prijatelja Srpske Mladeži javlja se Dečiji Prijatelj (Zemun, 1878, pod uredništvom Aleksandra Kuzmanovića i Mite Neškovića) pa Stevana V. Popovića (čika-Steve) odlično uređivani Radovan (Novi Sad, 1876), zatim Golub (Sombor, od 1879 pa sve do Svjetskog Rata, Jovan Blagojević, poslije Kosta Stojačić), a 1880 javio se čika-Jovin Neven (Novi Sad, Beograd, Zagreb), koji je najznačajnija pojava u našem dječjem novinarstvu. 1881—1886 izlazilo je u Beogradu Srpče, pod uredništvom Dimitrija Josića, pa Jovana Miodragovića, a zatim su pokretali učitelji u raznim mjestima mnoge listove, u kojima su članci samo izuzetno imali literarne vrijednosti, a vijek im je obično bio kratak. Najduže su se održali listovi, kojima

Digitized by Google

je vlasnik bilo Učiteljsko Udruženje, a uređivali ih Mihajlo Jović, Mihajlo Sretenović i drugi (Mala Srbadija, prvi put Beograd, 1890, zatim Beograd, 1904, i Zorica, Beograd 1897—1904), i list Ivana Martinovića, Spomenak (Pančevo, 1893—1914).

U Bosni je 1903 pokrenut Ilustrovani Mali Svijet (Sarajevo), pod uredništvom Špire Bocarića. Za srednjoškolsku omladinu prvi su list pokrenuli profesori u Nišu Vrsalović, Vitković, Kandić (Knjižica, Niš, 1893). Zatim su izlazili: Zbirka (Beograd, 1896, Živ. O. Dačić), Podmladak (Beograd, 1897, Momčilo Ivanić), Uzdanica (Beograd, 1900, Aleksa M. Stanojević), Đački Prijatelj (Srijemski Karlovci, 1917, Ivan Maširević), Venac (Beograd, 1910, Jeremija Živanović).

Sada izlaze ovi dječji i omladinski listovi, od kojih su neki produžili svoj vijek od rata ili su izlazili prije rata: Smilje, Dečje Novine (Novi Sad, Zorka Lukin Lazić), Glasnik Podmlatka Crvenoga Krsta (Beograd, Petar M. Ilić), Zorica (Beograd, Milan Popović), Zraci (Beograd, Jelena Zrnić), Zavičaj (Skoplje, Svet. Milosavljević). Budućnost (za proletarsku djecu, Beograd, Dr. Drag. Vladisavljević) i Mladost, glasilo hrvatske katoličke omladine, izdaje Hrvatski Katolički Narodni Savez u Zagrebu (od 1/5 1921), sadašnji je urednik Dr. Velimir Deželić sin (raniji urednici su bili: Emerik Čunko, Pavao Jesih, Dr. Avelin Čepulić, Jerolim Mlinar, Dr. Josip Andrić), a za srednjoškolske učenike Vijenac, Omladina (Zagreb, izdaje Društvo Hrvatskih Srednjoškolskih Profesora, uređuje odbor; ranije su je uređivali Joza Ivakić, Vladimir Nazor, Stjepan Matičević, Milovan Gavazzi, Ferdo Nikolić), Mladost (Zagreb, urednici: Branko Tkalčić, zatim Zdenko Vernić i Pavao Serdar; izdaje Profesorsko Društvo, sekcija Zagreb). — Poslije rata pokrenulo je Ministarstvo Prosvjete Naš List (Beograd, urednik St. Bešević), ali se list nije mogao održati.

b) D. L. slovenački. V. u dodatku. *M. Šević.*

DJEDIĆI (didici) znači upravo nasljednika, ali je u pravnoj historiji označivao taj pojam i jednu vrstu plemića. Plemići u poljičkoj općini bili su ili vlastela (to su bila »ugarska gospoda«) ili didići (to su bila »bosanska gospoda«). Vlastela su bila uglednija. *M. K.*

DLUSTUŠ LJUBOJE, školski savjetnik (1851—1921). Sarađivao je na organizaciji školstva u Bosni i Hercegovini i na izrađivanju školskih čitanaka. Bavio se pedagogijom. Djelo Uzgoj drevnih Helena izdao mu je Hrvatski Pedagoško-Književni Zbor. Bavio se i lijepom književnošću. Pod kraj života dao se na publicistiku i bio je urednik Hrvatske Obrane u Osijeku. *A. B.*

DMITAR ZVONIMIR, u doba Petra Kresimira IV. ban u području između Drave i Gvozda, a onda u bližoj kraljevoj okolini najuglednije lice, muž sestre ugarskog kralja Gejze I. Jelene (Lepe). Poslije zarobljenja kralja Slavca kao »herceg Hrvatske i Dalmacije« izabran je od naroda i svećenstva za hrvatsko-dalmatinskog kralja (1076—1089). Krunisan je (oktobra 1076) u bazilici Sv. Petra u Solinu od papinskoga poslanika Gebicona. Za krunisanja položio je u ruke Gebiconove prisegu papi Grguru VII., u kojoj se izjavio vjernim podanikom Sv. Stolice i obvezao na godišnji dar od 200 dukata i na ustup manastira Vranę kao hospicija za papinske poslanike. Odnos između D. Z. i pape valja smatrati kao neku vrstu političkog saveza, koji je vezao kralja, da na papin poziv u izvjesnom slučaju pritekne i oružanom snagom u pomoć, a papa se opet obvezao, da će kralju biti u pomoći svojim autoritetom. Dolazak D. Z. na prijesto znači pobjedu latinske stranke u Hrvatskoj nad narodnom. D. Z. je učestvovao u borbi za investituru, ratovao je kao saveznik Roberta Gviskarda protiv Aleksija I. Komnina i Mlečana, i time je izazvao nezadovoljstvo u zemlji. Ovo nezadovoljstvo povećao je fakat, da se kralj isključivo opkolio dalmatinskim Romanima (splitski nadbiskup Lovro), a strani utjecaj unosila je u zemlju i žena mu Jelena. Kada su Seldžuci i Pečenezi zaprijetili bizantskom carstvu, obratio se car Aleksije za pomoć zapadnim kršćanskim državama. D. Z., sklon, da se odazove carevoj molbi, koju je podupro i papa, sazove na kninskom polju i sabor. Na saboru narod nije htio ni da čuje o ratovanju, pobunio se protiv kralja i ubio ga.

Literatura: F. Šišić, Geschichte der Kroaten. *M. Prelog.*

DMITROVICA. V. Srijemska Mitrovica.

DNEVNI LIST, politički list. Prvi vlasnik i urednik bio je Sv. Nikolić. U početku je bio poluzvanični organ radikalne, a kasnije samostalno-radi-

Digitized by Google

kalne stranke. Izlazio je u Beogradu 1887—1914. *U. Dž.*

DNEVNI LISTOVI. V. Listovi.

DOBOJ, varoš u Bosni, na ušću Spreče u Bosnu. Ima 3.849 stanovnika. Spominje se prvi put 1415, kao grad u župi Usori i na važnom putu iz Ugarske u Bosnu. U 17 i 18 vijeku, kao i 1878, oko njega su se vodile velike borbe između Turaka i Austrijanaca. Od 1878 D. naglo napreduje. Postaje važnim željezničkim raskršćem i trgovačkim mjestom. Ima tvornicu galanterijske robe, veliku krečanu i etivažu šljiva. Ispostava je tešanjskog sreza. U predgrađu Usori, na ušću Usore u Bosnu, ima velika tvornica šećera. *M. F.*

Na hrptu brda sagrađen je u 15 vijeku grad. Ulaz je u predvorje, pa ulaznom kulom u drugo predvorje, a odatle stepenicama u sam grad. Na jugu je osmostrana branič-kula, nasuprot bastion, koji brani prema dolje ulaz u grad. Palače je nestalo. *Đ. S.*

DOBOR, grad u Usori, vrlo važan radi svoga strateškog položaja. U njegovoj blizini podignut je jedan rimski castrum. Sam D. sagradio je ban Ivaniš Horvat oko 1387—1388, da odatle vrši lakše upade u Slavoniju i Mačvu, u područje kralja Sigismunda. Kralj Sigismund porazio je tu 1394 vojsku Horvatovu i oštetio grad. Drugi strašan poraz bosanske vlastele od istog kralja i na istom mjestu dogodio se 1408. Tu je pobijeno 170 bosanskih velikaša i bačeno u rijeku Bosnu. *V. Ć.*

DOBRA, rijeka u Hrvatskoj, desna pritoka Kupe. Izvire u tri mala potoka sa sjevernih ogranaka Velike Kapele (Rudac 819 m, kota 633 m), kod Ogulina ponire u Đulin ponor (266 m), a poslije 4·1 km podzemnog toka pojavi se ispod sela Gojaka ponovo na površini, na visini od 184 m. Uliva se oko 1·5 km jugozapadno od sela Mahiča. Dužina rijeke je 104·4 km, a površina porječja 750 km². *P. V.*

DOBRA LUJZA, vrsta krušaka, uvezena iz Francuske. Radi obilne rodnosti raširena je u Jugoslaviji svuda, gdje kruške uspijevaju. *I. R.*

DOBRA SREĆA, ugljeni rudnik Stevana Sibinovića iz Knjaževca. Radovi su otpočeti 1885, a rudnik je otvoren 1906. Ugalj je mrki od približno 6.500 kalorija. *S. P.*

DOBRAVA, rječica u Srbiji, desna pritoka Save. Izvire pod Cerom (625 m, kota 368 m, kota 330 m), a uliva se oko 1·5 km sjeverno od sela Orašca. Dužina toka joj je 37·9 km, a površina porječja 384·6 km². *P. V.*

DOBRAVA, ljetovalište u blizini Bleda (577 m). *L. N.*

DOBRČA, planina u Slovenačkoj, između rijeka Tržičke Bistrice i Zgošc, 12 km istočno-sjeveroistočno od Bledskog Jezera, odnosno 3·8 km sjeverozapadno od mjesta Tržiča. Visoka je 1.634 m. *P. V.*

DOBRIČ, oblast u podgorici planine Jastrepca, sjeveroistočno od Prokuplja. Na D. je kralj Stevan Dečanski skupio vojsku, kad je 1330 pošao u rat protiv Turaka. *B. D.*

DOBRIČEVO, ugledno državno dobro i konjarnik u Srbiji (moravska oblast), u neposrednoj blizini varoši Ćuprije. *B. D.*

DOBRIĆEVIĆ DOBRIĆ, (polatinjeno se je potpisivao Bonius de Boninis), štampar i knjižar (prije 1450, ostrvo Lastovo, kod Dubrovnika — 1528, Mleci). Kao štampar-izdavač otpočeo je D. svoj rad 1478 u Mlecima. Tu je izdao jedno latinsko djelo, zajedno s Kotoraninom Andrijom Paltašićem, pa ga je nastavio, od 1481, u Veroni, zatim, od 1483, u Bresciji, i od 1491—1503, u Lyonu u Francuskoj. Izdanja su mu (njih 43) vrlo lijepa, naročito Danteova Komedija i Ezopove basne, oboje s ilustracijama 1487 u Bresciji. Posljednjih godina života bio je politički emisar mletačke republike, od koje je dobio razne nagrade, najzad 1503 bio je dekan kaptola u Trevisu.

Literatura: M. Breyer, Prilozi (1904). *M. R.*

DOBRILA JURAJ DR., biskup i narodni dobrotvor (16/4 1812, Jažanj, pazinski kotar — 14/1 1882, Trst). Učio je najprije kod franjevaca u Pazinu, zatim gimnaziju u Karlovcu. Iz 6 razreda otišao je na bogosloviju u Goricu. 1837 postao je svećenik. Neko vrijeme bio je kapelan, zatim je otišao u Augustineum u Beču, za dvije godine završio višu bogosloviju i postao doktor teologije. 1849 postao je u Trstu profesor bogoslovije i direktor sjemeništa. 1852/53, za vrijeme gladi u Istri, sabrao je preko 50.000 forinti siromašnom narodu. 1854 imenovan je za kanonika, a 1857 za biskupa u Poreču. Upravljao je ovom biskupijom 17 godina. Kao biskup se

Digitized by Google

starao za odgoj svećenstva, osnivao je stipendije za siromašne studente, vodio je brigu oko osnivanja škola. 1860 ustao je u porečkom saboru na obranu ravnopravnosti hrvatskog jezika s talijanskim. 1869 pomagao je osnivanje glasila istarskih Hrvata Naša Sloga. 1875 bio je imenovan za tršćanskog biskupa. 1880 sastavio je testamenat, u kojem je sav svoj imetak ostavio u dobrotvorne svrhe, naročito za stipendije siromašnim đacima. — U pobožnoj književnosti znamenite su njegove biskupske poslanice, molitvena knjiga, koja se nalazi u svakoj istarskoj kući. U rukopisu je ostavio povijest o posljednjem općem crkvenom saboru vatikanskom, u kojem je sam sudjelovao.

Literatura: C. Rubetić, Vjekopis Dr. Jurja Dobrile (1882).

M. Prelog.

DOBRILOVINA, manastir (Sv. Đorđa) na rijeci Kari. Ne zna se, kad je osnovan. Spominje se 1593. 1609 sazidana je i popisana crkva, 1749 pokrivena je crkva i obnovljen manastir. 1802 manastir je opustio. 1827, pošto je manastir bio pust 28 godina, došao je jeromonah Makarije iz Vraćevštice i otvorio crkvu. *V. P-ć.*

DOBRINOVIĆ PERA, glumac, redatelj i upravnik kazališta (10/7 1853, Beograd — 22/12 1923, Novi Sad). Svršio je osnovnu školu i tri razreda gimnazije u Beogradu. Kao dečko pomagao je, kao šegrt, svom ocu u brijačkoj radnji, a bakšiše, koje je dobivao od »kuntova«, upotrebljavao je za kupovanje kazališnih ulaznica. Tada je Toša Jovanović bio kalfa u radnji Perina oca, s kojim se »majstorov Pera« odlično slagao. Toša napusti jednoga dana svoj zanat i ode u kazalište, da bude glumac. 1869, gledajući predstavu Smrt Stevana Dečanskog, u kojoj je Toša prikazivao mladog Dušana, D. odluči da se i on posveti kazalištu. Zahvaljujući Toši Jovanoviću on je već 1870 bio angažiran za pitomca glumačke škole, u kojoj je ostao od marta do novembra spomenute godine. Ljut na upravu što ga ne šalje, po obećanju, na studije u Beč i Prag, D. ode 1871 u trupu Laze Popovića, koja je tada bila u Gornjem Karlovcu. Popovićeva žena, rođena Adelsleib, predašnja glumica bečkog Karlova kazališta, bila je, po priznanju D., njegova prva i odlična nastavnica. Na poziv beogradske kazališne uprave D. se vrati u Beograd 1872, gdje dočeka (1873) zatvaranje kazališta. Tada primi od A. Hadžića ponuđeni angažman za srpsko narodno pozorište u Novom Sadu (koje je tada bilo na radu u Vršcu). Došavši s trupom u Novi Sad, igrao je, 22/12, kao svoju prvu ulogu u Novom Sadu, Jovana, iz Trifkovićeva Ljubavnog pisma. 1875 sjajno je kreirao Kir Janju, da zatim neprestano ide iz uspjeha u uspjeh. 1883, kao glumac najšireg zamaha, igrao je s osobitim uspjehom Jaga (Otelo), te se više nije moglo točno odrediti, da li je bio veći u drami ili u komediji. 1886 postao je redatelj, a kasnije i upravitelj srpskog narodnog pozorišta. 1898 proslavio je dvadesetpetogodišnjicu, a 1920 pedesetogodišnjicu svoga glumačkog rada. 22/12 1923, na proslavi pedesetogodišnjice Ljubavnog pisma, naprasno je preminuo u garderobi, u kojoj se, možda na minutu točno, maskirao i prije 50 godina. — Glavne su mu uloge bile: Jovanča (Običan čovjek), Maksim (Đido), Škilja (Vračara), Bobrikov (Čikina kuća), Čiča Panta (Šaran), Celestin (Mamzelle Nitouche), Kradić (Seoska lola), Otac (Posao je posao), Aleluja, Otelo, Maksim Crnojević i dr. *R. Odavić.*

DOBRINJ, selo na otoku Krku, na 200 m visokom brežuljku, 2½ km k jugu od prostrane Dobrinjske (morske) drage, u koju vodi od istoka (nasuprot Crikvenici) usko vratlo, pa se čini gotovo jezero. Ima 460 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, poštu i telegraf. *J. M-n.*

DOBRINJA, selo u Srbiji (užička oblast, požeški srez). U požeškom srezu ima tri D.: Gornja, Srednja i Donja. U Srednjoj Dobrinji rodio se 1780 knez Miloš Obrenović, a u Gornjoj je podigao crkvu, pored koje je sahranjen njegov otac Teodor. *B. D.*

DOBRLJIN, mjesto u Bosni, na desnoj strani Une. Ima 1182 stanovnika (1910). Ima veliku pilanu državnog šumskog poduzeća Dobrljin-Drvar, i jednu malu privatnu. *M. F.*

DOBRNA, selo, zdravilište i ljetovalište u Slovenačkoj, 18 km sjeverozapadno od Celja. Ima 231 stanovnika. D. ima tople izvore (36° C) i uređena je kao moderno kupalište i zdravilište, osobito za ženske bolesti. Na glasu je kao najbolje žensko zdravilište u Slovenačkoj. D. ima zdravilišni dom i više vila u državnoj upravi, a osim toga i više privatnih hotela. Sezona traje od 1/4 do 15/10, a glavna od 1/7 do 1/8. U D. dolazi prosječno 1000—1500 godišnjih gostiju. Okolina D. je vrlo

Digitized by Google

lijepa. Toplo vrelo D. spominje se prvi put 1428, kao toplice uređeno je poslije 1624, a moderno kupalište je tek od 1859, kad je postalo svojina štajerske oblasti. *A. M.*

Izvor indiferentne akratoterme 36·5° C, koji sadrži CO_2; drugi željezoviti izvor. Kupalište je dobro uređeno: dva basena, 12 mramornih kada. Sunčanje i zračna banja. Masaža. Dva liječnika (specijalista za srce i ženske bolesti). Liječi: bolesti srca, arteriosklerozu, ženske bolesti (zapaljenja, neredovitu i polovnu menstruaciju, besplodnost), reumatizam i giht, živčane bolesti (išijas), malokrvnost, rekonvalescente. — Uređen park borova, šuma, zrak bez prašine. Šetnje po ravnici i na brda. Klima je umjereno topla (srednja godišnja temperatura + 9° C, srednja ljetna temperatura + 16·5° C), srednje vlažna (nema magle); zaštićena je od vjetra. Željeznička stanica: Celje. Saobraćaj kupališnim automobilom (18 km). Državno je kupalište. *L. N.*

DOBRNJAC TODOROVIĆ PETAR (1771, Dobrnja, požarevačka oblast — 6/10 1831, Jaši). Spočetka je bio hajduk, poslije trgovac. U ustanku 1804 bio je buljubaša kod Milenka Stojkovića, ali je brzo izbio u prve redove, radi svoje vještine i hrabrosti. Istakao se u borbi na Ivankovcu (1805). i pri obrani Deli-grada (1806). Jedno vrijeme bio je glavni zapovjednik južne vojske oko Deli-grada i imao je mnogo uspjeha 1806—08. Radi toga, što je s Milenkom bio glava opozicije protiv Karađorđa, želeći što veću vlast u svojim nahijama za sebe, on je 1809 dobio kao glavnog zapovjednika u svojoj vojsci Miloja Petrovića. To očigledno zapostavljanje uvrijedilo je vojvodu i on je u teškim borbama te godine bio više pasivan, nego što je, u interesu opće narodne stvari, smio biti. Poslije pada Deli-grada i turskog prodiranja u Srbiju D. je 15/8 s ruskim zastupnikom K. K. Rodofinikinom pobjegao iz zemlje. Na molbu ruske vrhovne komande u Vlaškoj D. je aprila 1810 dobio milost Karađorđevu i postao zapovjednik srpske vojske u Krajini. Ne popuštajući u opoziciji, bio je od Karađorđevih pristalica ponovo gonjen. Po Ustavu od 11/1 1811 D. je bio postavljen za popečitelja pravde, da bi bio uklonjen iz svoje vojvodske oblasti. Kad je odbio da primi novi položaj, bio je protjeran iz Srbije. Dobivši penziju od Rusije, živio je kao trgovac, ali uvijek živo zainteresiran političkim događajima svoje zemlje. U Srbiju nije prešao ni poslije ustanka kneza Miloša, i ako je bio jedan od njegovih glavnih povjerenika u Rusiji, i kao takav preporučen caru Aleksandru I. Međutim, od 1817 odnosi između Miloša i Dobrnjca su ohladnjeli, naročito poslije bune Petrova brata, Stevana, protiv kneza Miloša (Abdulina buna, 1821). Izgleda, da je Petar imao jačeg učešća u vlaškom ustanku 1821. Delovodni protokol D. pisama objavio je M. Vukićević u Spomeniku, 37 (1900).

V. Ćorović.

DOBRONIĆ ANTUN, kompozitor (2/4 1878, Jelsa, na Hvaru). Svršio je učiteljsku školu u Arbanasima (kod Zadra), kompozicijsko-kapelničku školu (pod prof. Stekerom i Spirkom) i majstorsko odjeljenje kompozicijske škole (pod prof. V. Novakom) na praškom konzervatoriju. Bio je učitelj osnovnih škola u Gdinju, Vrisniku i Visu, nadučitelj u Drnišu u Dalmaciji, učitelj za muziku u srednjim školama u Splitu, u učiteljskoj školi u Arbanasima i Zagrebu. Sada je profesor za historiju muzike i kompoziciju u višoj školi Muzičke Akademije u Zagrebu. — Komponirao je slijedeća djela: I. Zborovi: 1. za dječje glasove: Jugoslovenske pučke popijevke (ciklus); 2. za muške glasove: Jugoslovenske pučke popijevke (ciklus), Dva muška zbora, Mentinjata (ciklus) i Jogunica (ciklus); 3. za ženske glasove i klavir: Jugoslovenske pučke popijevke (ciklus); 4. za mješoviti zbor: Jugoslovenske pučke popijevke (ciklus), Čobani i sojčica, cikluse Pjesme dodolske, Pjesme ostvarene ljubavi, Pjesme neostvarene ljubavi i Svatovanje. — II. Pjesme za sitno grlo i klavir: Jugoslovenske pučke popijevke, cikluse: Snovidaji djevojački, Dilberka, Primavera i Sa sela. — III. Komorna muzika: 1. za klavir: Serenata moga života, Naša Lelja, Naša bajka i Zemlja i sunce (iz Međumurja i iz Hercegovine); 2. za samu violinu: U dokolici; 3. za flautu, obou, klarinet, fagot, korno i klavir: Moja pjesma; 4. za gudački kvartet: Pjesma srodnih duša i Pjesma snage i bola. — IV. Simfonijska djela: Dozivanje u kolo, Karneval, Pjesma mjeseca maja, Rêverie, Svita iz muzike za Gundulićevu Dubravku, Grotesque i Kraljević Marko. — V. Za zbor i orkestar: Svita pastorale, Psalam, Himne naše domovine (Lijepa naša domovino i Bože pravde). — VI. Muzičko-dramska djela: Muzika za

Digitized by Google

Gundulićevu pastirsku igru Dubravka i operu Dubrovački diptihon. — Pedagoško djelo: Pjesmarica za osnovne škole. — Estetsko-teoretski radovi: Naše glazbene prilike i neprilike, Predavanja iz povijesti i estetske muzike, Ojkanje, Muzički eseji i mnogo rasprava i kritika po revijama i dnevnim listovima. — U svojim radovima spaja D. našu nacionalnu muziku s principima savremene evropske muzičke umjetnosti.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike, 313—315.

A. Dobronić.

DOBROPOLJSKA BISTRICA, rijeka u Bosni, lijeva pritoka Drine. Izvire sa Treskavice planine (Kobiljača 1783 m), a uliva se preko puta sela Broda. Dužina je toka oko 45 km, a površina sliva 399 km². *P. V.*

DOBROPOLJSKA BITKA. (Proboj Solunske fronte, 1—3/9 1918). Poslije prekida ofenzivnih operacija u 1916, saveznička istočna vojska ostala je na svojim napadnim položajima, a njemačko-bugarska vojska držala je frontu od ušća Strume u Orfanski zaliv preko Sereza—Demir-Hisara—Dojrana — Mačukove — Huma—Zborskog—Vetrenika—Dobrog polja—Gradešničke Kose—Otaševa i Sv. Nauma do Ohridskog Jezera. Fronta se stabilizirala, i na objema stranama preduzeto je utvrđivanje. No čim se ispoljila njemačka velika ofenziva u Francuskoj, u martu 1918, saveznicima je postalo jasno, da istočna vojska sa solunske fronte treba da bude agresivna, da bar spriječi Nijemce, da s te fronte prevlače snage na zapadnu. Po toj zamisli bio je u martu 1918 spremljen plan za ofenzivu dolinom Vardara. Ovaj plan nije izvršen, s raznih uzroka, već je naređeno, da se na cijeloj fronti izvode ofenzivne operacije, s ograničenim ciljevima, radi zadržavanja svih njemačkih i bugarskih snaga na fronti. No kad je krajem juna 1918 za komandanta istočne vojske došao đeneral Franchet D'Esperay, pitanje o ofenzivi na solunskoj fronti, prošavši kroz mnoge peripetije, najposlije je riješeno onako, kako su ga bivši komandant đeneral Guillaume i srpska vrhovna komanda, već davno predlagali, no i tada je odobreno, da se samo pripreme vrše, a definitivno rješenje o ofenzivi imao je da donese međusavezнички viši ratni savjet (u Versaillesu). Ovaj je u augustu donio odluku i po pristanku engleske i talijanske vlade, francuska vlada ga je dostavila komandantu istočne vojske 29/8 1918, ostavljajući samom komandantu da izabere najzgodnije vrijeme za njen početak. Đeneral Franchet D'Esperay riješio je, da ofenziva počne 2/9, pošto su do tog vremena sve pripreme bile završene.

Prostor, na kojem je bila bitka, obuhvata cijelo planinsko područje između Ohridskog i Prespanskog Jezera i Orfanskog zaliva, ali sam proboj fronte izvršen je na dijelu između Vardara i Crne Reke. To je ogroman planinski masiv, čiji najviši vrhovi dostižu blizu 2.000 metara. Južna padina ovog masiva nadvisuje skoro vertikalno makedonsku ravnicu, dok se na sjevernoj padini spušta dugačkim grebenima s blagim stranama, odvojenim dubokim potocima. Na dijelu, gdje je proboj izvršen, nalazi se visoki greben Sokol—Dobropolje—Kravica—Kozjak—Topolec. Ovaj je greben vodomeđa Moglenice i Bošave s jedne, i Crne Reke s druge strane. Srednja visina ovog grebena je oko 1.800 metara, i postepeno opada prema istoku. Ogranci, koji se spuštaju Moglenici, strmi su i prolazni za vozove jedino po naročito izrađenim komunikacijama, a pojedini veći dijelovi Vetrenika—Kamena (kota 1678 m) i Slonovih ušiju, veoma su teško prolazni i za manja odjelenja pješadije i pojedince, a ima dijelova, na kojima se pješadija ni pojedince ne može kretati. Cio greben siromašan je putevima i osim nekoliko izrađenih puteva za snabdjevanje trupa samo su staze.

Na dijelu grebena, gdje je izvršen proboj, fronta položaja njemačko-bugarskih snaga išla je preko južne padine Gole rudine, istočnog i zapadnog Vetrenika, Kamena (1678), Oble čuke (1766), južne padine Kravice, Testerastog kamena, kote 1824 (1850 m) i Sokola (1825 m). Na ovom planinskom grebenu bila su organizirana dva položaja za obranu. Prvi od 2—2½ kilometra dubine, sa tri linije rovova, snabdjevene preprečnim sredstvima ispred dvije, a vrlo često i sve tri linije. Prva linija ovog položaja bila je na Goloj rudini, istočnom i zapadnom Vetreniku, Kamenu, Obloj čuki, južnim padinama Kravice, preko Testerastog kamena, kote 1824 (1850), Bele Zemlje, Srednjeg i Pravog Rida na Sokol, gdje se vezala s prvom linijom rovova na ostalom dijelu fronte. Pozadi ove prve linije bile su još dvije linije, skoro paralelne, i kao i prva linija nisu bile linije jednostavnih rovova, već isprekidane. Utvrđivanje ovog položaja, kako u taktič-

Digitized by Google

kom, tako i u tehničkom smislu bilo je izvedeno vrlo dobro, prema posljednjim iskustvima rata. Drugi položaj nalazio se na Kozjaku (5 kilometara sjeverno od posljednje linije rovova prvog položaja) i Popolecu, i vezao se sa Studenom vodom (10 kilometara sjeverno od Vetrenika) i Kučkovim i Đurovim kamenom (sjeverozapadno od Kozjaka). Ovaj je položaj bio utvrđen sa dvije linije rovova, od kojih ni prva (jednostavna) nije bila potpuno izvedena. Pozadi ovih položaja, u pravcu prema Demir-Kapiji i Kavadarcima, ima još zgodnih položaja za obranu, ali oni nisu bili fortifikacijski uređeni. Na prvom položaju važne su točke Vetrenik, Kravica, Dobro polje i Sokol, od kojih Dobro polje ima prednost, što dominira svom okolinom, ali mu je pristup otvoren, vrlo težak i treća linija ima kao prepreku jezero (koje pri žegama presušuje). Vetrenik ima prednost, što je istaknut i veoma pogodan da se s njega amfiliraju prilazi Dobrom polju i Kravici, kao i Golom bilu. Podijeljen neprolaznim potokom Parašnicom na zapadni i istočni, Vetrenik se objema tim kosama stiče u Slonovom uhu. Zbog veoma strmih padina nepodesan je za vlastitu vatrenu obranu, ali je kao istaknut vrlo dobro branjen s ostalog dijela fronte. Srpska i saveznička vojska posijedala je položaje u neposrednoj blizini ovih, većinom na padinama (južnim) istog ovog grebena (udaljenje od njemačko-bugarske prve linije bilo je prosječno 80—100 metara). I ovi su položaji bili veoma solidno utvrđeni za obranu, a u periodu pred sam proboj izvršena je priprema za ofenzivno djelovanje u potpunosti.

Cjelokupna saveznička snaga na solunskoj froti sastojala se je iz: francuske vojske, 8 divizija i 1 konjičke brigade od 3 puka, svega oko 180.000 ljudi (na licu); engleske vojske, 4 (dobre) divizije i velikog broja teške artilerije, svega oko 120.000 ljudi; srpske vojske, 6 divizija, 1 konjička divizija, svega oko 140.000 ljudi; ekspedicionog kora talijanske vojske, 4 pješadijske brigade, svega oko 42.000 ljudi, i grčke vojske 8—10 divizija, svega oko 135.000 ljudi. Ukupno oko 600.000 ljudi, sa 71 baterijom teških topova (105, 120 d, 155 d, 155 k. f.). — Njemačko-bugarska vojska sastojala se iz: 19 austro-ugarskog kora od 2 divizije, 11 njemačke armije, od 6 bugarskih divizija, 1, 2 i 4 bugarske armije od 7 divizija. Ukupno oko 600.000 ljudi, dobro snabdjevena teškom artilerijom. Na samom mjestu proboja, odnos snaga bio je ovakav: saveznici su imali 75 bataljona pješadije (efektivnih pušaka 36.500), 756 mitraljeza, 2.610 puškomitraljeza, 580 topova (teških, rovovskih i lakih), 74 topa 37 m/m, 18 eskadrona i 81 aeroplan. Njemačko-bugarska vojska imala je: 26 bataljona (efektivnih pušaka 11.600), 245 mitraljeza, 146 topova, 5 eskadrona i 24 aeroplana, t. j. odnos 3 : 1 u pješadiji, a nešto više od tog u artileriji i avijatici.

Raspored snaga pred bitku bio je: I. srpska armija sa dvije divizije (drinska i dunavska) u prvom i jednom (moravska) u drugom redu prema fronti Lešnica—Sokol, II. srpska armija sa tri divizije (šumadijska, 17 kolonijalna i 122 francuska) u prvom i dvije (jugoslovenska i timočka) u drugom redu prema fronti Sokol—Sušica. Zapadno na bitoljskom dijelu fronte, francusko-talijanska a istočno na vardarskom dijelu fronte englesko-grčka armija. Između engleske i II. srpske armije, prva grupa pješadijskih divizija (3 grčke divizije i francuski dijelovi). — Prema ovom bile su njemačko-bugarske trupe i to 11 njemačka armija prema I. i II. srpskoj grupi pješad. divizija, I. bugarska na vardarskom dijelu fronte, a II. i IV. bugarska armija prema englesko-grčkoj vojsci. Na mjestu proboja bila je II. srpska armija, a prema njoj 8 bugarskih pukova (10, 29, 30, 32, 80, dio 28 i 48 i 3 bataljon 43 puka) i jedan austrijski bataljon. U toku bitke učestvovala su još 4 puka (18, 49, 81 i 83).

Plan njemačko-bugarske vojske za bitku vjerojatno nije postojao, pošto se držala defenzivno, a dio, gdje je proboj izvršen, smatran je za neprobojan. Osnovna ideja plana saveznika bila je: izvršiti smion napad, sa ciljem zauzimanja masiva, između Crne Reke i Vardara, da se zatim razvije glavnim pravcem na Gradsko. — Plan za sam napad bio je: probiti njemačko-bugarsku frontu na dijelu fronte Sokol—Dobro polje, Vetrenik. Glavni napad da izvede srpska vojska (ojačana dvjema francuskim divizijama), da razbije 2 i 3 pješadijsku bugarsku diviziju, i maršira što prije na predjel Negotin-Kavadar, tako da se bugarska vojska presiječe na dvoje. Kad ovaj centralni napad bude uspio i kad se zaprijeti komunikacijskoj liniji Vardara, englesko-francusko-grčka vojska napast će istočno od Vardara bugarsku armiju, da bi je spriječila da se

Digitized by Google

oporavi i oslobodi komunikacijsku liniju Vardara. Kad centralni napad bude i dalje napredovao, poduzeće se napad i francuskom vojskom u pravcu Prilepa, i tako isto produžit će se i prema zapadu i sjeveru do predjela Skoplja. Prema ovom općem planu proboj fronte imala je da izvede srpska vojska, a glavni napad II. srpska armija. — Za izvršenje ovoga I. srpska armija dobila je frontu Lešnica—Sokol s tim, da napad poduzme, pošto II. armija zauzme prvi položaj. II. armija dobila je frontu Sokol—Dobro polje—Vetrenik s tim, da prvo izvrši proboj.

Plan za sam proboj bio je: glavni napad da izvrše 17 kolonijalna i 122 francuska divizija i to: 122 divizija na froti Sokol—kota 1824 — zapadna ivica Testerastog kamena—Obla čuka —Kamen, sa zadatkom, da zauzme liniju Kravica—Kravički kamen—Borova čuka. Sporedan napad da izvrši šumadijska divizija na fronti Kamen —Sušica, sa zadatkom, da ovlada zapadnim i istočnim Vetrenikom i da se utvrdi na liniji Slonovo uho—greben istočnog Vetrenika do potoka Sušice. Jugoslovenska i timočka divizija da budu u početku u drugoj liniji i po uspješnom napadu francuskih divizija da se upotrijebe za gonjenje i svladavanje grebena Kozjak—Katunac.

Prema planu artilerijska priprema imala je početi 1/9 u 8 sati, i trajati cio dan i noć, a pješadijski napad imao se poduzeti 2/9 u 5·30 sati. Po tom planu otvorena je 1/9 u 8·30 (zbog jakog vjetra ½ sata kasnije) artilerijska vatra iz svih topova na cijeloj fronti i na fronti proboja postepeno je pojačavana tako, da je u pojedinim momentima bila neobično jaka. Njemačko-bugarska artilerija brzo je odgovorila na savezničku vatru, poglavito baražirajući ispred svoje prve linije rovova, a zatim je odgovarala povremeno, i to većinom pred osjetljivim dijelovima fronte. U 10·30 sati, upućene su prve patrole da promotre djelovanje i bile su dočekane vatrom mitraljeza i ručnim bombama. U podne je konstatirano, da je rezultat artilerijske vatre pred šumadijskom divizijom bio vrlo dobar, pred 122 dobar, a pred 17 kolonijalnom nezadovoljavajući. Artilerijska vatra produžena je intenzivno do 19 sati. Svi izvještaji su tada tvrdili, da je bugarska artilerija na cijeloj fronti ušutkana i da su utvrđenja najvećim dijelom porušena. Bombardiranje, i ako slabije, produženo je i preko cijele noći sa ciljem, da se dovrši rušenje fortifikacija, da se ne dopusti Bugarima, da porušeno popravljaju, a poglavito je tučena pozadina, da se omete dovođenje rezervi, jer je pred večer avijatika opazila automobilske kolone na putu za Polčište. Bugari su slabo odgovarali na vatru, oni su bili na oprezu i sve patrole dočekivali pješadijskom vatrom i bombama. U toku noći napadne trupe su došle na svoje polazne položaje i 2/9 u 5·30 sati tri divizije prve linije krenule su u napad. Na lijevom krilu 122 pješadijska francuska divizija napala je Sokol i Dobro polje. Poslije očajne borbe na Sokolu, gdje su pojedini dijelovi morali nositi ljestvice radi svlađivanja vertikalnih strmina, dijelovi ove divizije momentano su bili zadržani, a oko 22 sata izbili su na Sokol. Na Dobrom polju, poslije teške borbe, dijelovi ove divizije uspjeli su da oko 16 sati izbiju na vrh položaja i očiste ga od Bugara, no dalje, na koti 1.765, momentano nisu mogli napredovati. U centru 17 kolonijalna pješadijska divizija odlučno je pošla u napad po pošumljenom zemljištu na Kravicu, koju je uspjela, poslije žestoke borbe, i da osvoji. Bugari su uspjeli da zaustave dalje napredovanje ove divizije i kad su im pristigle rezerve, poduzeli su snažne kontranapade. Za odbijanje ovih (pet) kontranapada 17 kolonijalna divizija utrošila je sve rezerve i nije imala više snage da produži nastupanje, već je morala da napusti neke osvojene točke. Tek oko 15 sati, kad se uspjeh šumadijske divizije proširio i na Golu rudinu i Borove čuke, ova je divizija uspjela, da se konačno održi na Kravici, i oko 15·30 sati da zauzme Kravički kamen. Na desnom krilu šumadijska je divizija snažnim uzastopnim napadima, u kojima je dolazilo do borbe prsa o prsa, uspjela da osvoji cio zapadni Vetrenik i izbila je na Slonovo uho, po čijem je zauzeću, a pod očajnom borbom, ova divizija uspjela da osvoji istočni Vetrenik i u 16 sati i Golu rudinu i Borove čuke. Time je prinudila Bugare da napuste i Kravicu pred 17 kolonijalnom divizijom i omogućila ovoj pokret u naprijed.

Za vrijeme dok su se vodile ove očajne i rješavajuće borbe na fronti II. srpske armije, i kod I. srpske armije razvile su se krvave borbe. U tim je borbama drinska divizija uspjela u prvo vrijeme da osvoji dio Sokola, ali je, zbog zadržavanja 122 francuske divizije, s kojom je imala

Digitized by Google

zajednički da djeluje, i sama morala napustiti zauzeti dio. Dunavska divizija uspjela je da osvoji kotu 1338, ali je u daljem napadu na Rovovsku kosu naišla na tako jak otpor Bugara, da se pješadijski napad morao obustaviti i produžiti artilerijska priprema. Pred mrak je komandant I. armije izdao zapovijest za noćni napad, i obje divizije izvršile su ga u toku noći. Napad je potpuno uspio i 3/9 u 5 sati saveznička je vojska bila gospodar svih linija rovova cijelog prvog bugarskog položaja.

3/9 kod II. armije šumadijska, 17 kolonijalna i 122 francuska pješadijska divizija ostale su na osvojenim položajima. Timočka i jugoslovenska divizija su još pred noć 2/9 privučene ispred predstraža prednjih divizija. Zorom 3/9 upućena je timočka divizija preko vrletnog, veoma teško prolaznog i besputnog zemljišta, k Topolcu. Jugoslovenska divizija, koja je imala zadatak da osvoji Kozjak, najvišu točku na bugarskom drugom položaju, još u toku noći 2/3 septembra približila se Kozjaku i jednim snažnim naletom uspjela je do podne da, poslije očajnih borbi, lijevim krilom ovlada kotom 1810, a desnim krilom kotom 1825, najvišim točkama Kozjaka. Bugarsko-njemačka komanda (armijska grupa von Scholz), shvaćajući od kolike je važnosti gubitak Kozjaka, hitno je slala pojačanja (81 bugarski, dijelove 53 bugarskog puka i 13 njemački streljački bataljon) i izvršila je nekoliko kontranapada, u cilju povratka Kozjaka. Najogorčeniji je izvršen oko podne i uspio da preotme kotu 1810. No jugoslovenska divizija novim napadom, još žešćim od dotadašnjih, uspije da potpuno razbije bugarsko-njemačke trupe i da definitivno zauzme Kozjak, čime je proboj fronte bio potpuno izvršen na tome mjestu.

U toku ovog dana i divizije I. armije produžile su napredovanje. Drinska divizija prešla je Gradešničku rijeku i snažnim napadom uspjela je da zauzme oko 10 sati Gradešničku kosu i natjera Bugare u bijeg u neredu. Dunavska divizija, svladavajući očajan otpor Bugara, nastupala je Razimbeju, a moravska divizija, poslije velikih napora i žestokih borbi, došla je do položaja Kučkovog kamena, i uhvatila je vezu s jugoslovenskom divizijom.

Slijedećeg dana već je poduzeto gonjenje, pošto je proboj na cijelom napadnom dijelu fronte bio izvršen. Gubitci saveznika za ova dva dana borbe bili su ukupno oko 3.300 ljudi izbačenih iz stroja (šumadijska 500, 17 kolonijalna 1.200, 122 divizija 700, drinska 200, dunavska 100, jugoslovenska 400, timočka 200). Bugarsko-njemački broj izbačenih iz stroja nepoznat je. Bilo je više od 4.000 zarobljenih, preko 18 topova i ogroman materijal zaplijenjen.

Rezultati: zauzeće cjelokupnog utvrđenog sistema na napadnom dijelu fronte, razbijena i natjerana na uzmak 2 i 3 bugarska divizija, dobivena pobjeda, koja energično eksploatirana poslije dva dana, daje definitivan proboj fronte, presijecanje uzmaka ostalim bugarskim armijama, što povlači za posljedicu uzmak cijele bugarsko-njemačke vojske, a kasnije i kapitulaciju bugarske vojske na otvorenom polju, a s ovim i početak svršetka velikog rata.

Literatura: Đeneral P. Pešić, O proboju Solunskog fronta (Ratnik, 1922/V); Đeneral P. Pešić, Solunski front (Ratnik, 1921/I); G. Fotijades, Proboj njemačko-bugarskog fronta (Prijevod đenerala M. Nikolajevića, 1921); Đeneral D. Kahafatović, Ludendorf i saveznička ofenziva u Makedoniji (Ratnik, 1923/IX); Hunziger (pomoćnik načelnika štaba glavne komande savezničke vojske), Ofenziva savezničke istočne vojske u 1918 god. (Preveo pukov. M. Đorđević, Ratnik, 1921/IV); Potpukovnik Lepetit, Postanak makedonske ofenzive (Prijevod Đ. Ćirića, Ratnik, 1922/VIII); Pukovnik Đ. Daskalović, O proboju solunskog fronta (Ratnik, 1923/X); Pukovnik V. Tomić, Uloga, značaj i rad šumadijske divizije pri proboju solunskog fronta 1 i 2 septembra (Ratnik, 1923/IX i X); major Jankov, Dobro polje (Sofija, 1921); Oto Landfried, Završna bitka u Makedoniji (Ratnik, 1925/I, prijevod kapetana Vlad. Bauhnika). *V. Belić.*

DOBROTA, selo u Dalmaciji, sada u oblasti Zeti, kotar Kotor, nadaleko se pruža duž istočnoga primorja Kotorskoga zatona podno crnogorskih planina; parobrodarska stanica bokeljske obalne plovidbe. Ima 839 stanovnika, ponajviše katolika, koji su se pomorstvom dokopali znatnoga blagostanja, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, samostan sestara Sv. Križa, sklonište bokeljskih siromaha. *J. M-n.*

DOBROTVORNE ZADRUGE SRPKINJA, humana i prosvjetna udruženja srpskih žena u Austro-Ugarskoj prije 1914. Prva D. Z. S. osnovana je

Digitized by Google

u Novom Sadu 1867, kao opće dobrotvorno društvo, ali je srpski elemenat bio potisnut od madžarskih žena. 1870 osnovana je D. Z. S. u Srijemskoj Mitrovici. 1873 u V. Kikindi i Srpskom Bečeju, 1874 u Segedinu, 1875 u Subotici. Poslije toga stalno su se osnivale takve zadruge i po drugim mjestima. Svima im je bio zajednički zadatak organizovanje žena za rad na općem dobru, osnivanje srpskih viših djevojačkih škola i kulturno-populizatorski rad preko organa Ženski Svet. D. Z. S. radile su na održavanju osnovanih ženskih škola (prva je osnovana 1874 u Novom Sadu), pomaganih i od narodno-crkvenih sabora. List Ženski Svet izlazio je jedamput mjesečno (1886—1914, Novi Sad), i bio je udešavan prema duhovnim potrebama manje obrazovanih članica. — 1914 bilo je 86 D. Z. S., u Ugarskoj 29, u Hrvatskoj i Slavoniji 27, u Austriji i Dalmaciji 4, u Bosni i Hercegovini 22, u Americi 4. Veća društva imala su po 200 do 250 članica, a manja 20 do 80. Svega članica D. Z. S. bilo je oko 5.000. — I ako je njihov rad uvijek bio i patriotski, za vrijeme rata 1914—1918 rad im je bio mnogo oteščavan. Poslije rata prišle su D. Z. S. Narodnom Ženskom Savezu, gdje su zastupane sa 50 društava. *B. Miljković.*

DOBROVIĆ PETAR, slikar (1890, Pečuh, madžarska Baranja). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u rodnom mjestu. Poslije ispita zrelosti postao je đak u akademiji za likovne umjetnosti u Budimpešti, potpomognut stipendijom iz srpskih narodno-crkvenih fondova. Prvi profesori bili su mu Edmund Balo i Zemplenyi Tivarad. Prvi put je učestvovao javno na službenoj izložbi 1911 u peštanskome Mücsarnok-u (Mičarnok), zatim na izložbama budimpeštanskog Društva za likovne umjetnosti, 1911—1912, kao i na jubilarnoj izložbi istog udruženja i na svima izložbama mladih madžarskih umjetnika. Sve do našeg ujedinjenja smatran je i povoljno cijenjen u ugarskoj prijestonici, kao jedan od vođa najmlađeg slikarskog naraštaja, koji se odvojio od zvaničnog impresionizma. 1918 D. je uhapšen zbog revolucionarne agitacije. Oslobođen prilikom austro-ugarske kapitulacije, vratio se kući i dočekao srpsku vojsku. Na jugoslovenskoj izložbi u Parizu, 1919, izložio je najviše od mladih umjetnika. Za vrijeme naše okupacije u Pečuhu vršio je propagandu za aneksiju, zbog čega je morao da napusti rodno mjesto poslije evakuacije naše vojske. Preselivši se u Beograd, postavljen je za nastavnika u umjetničkoj školi. Za ovo vrijeme priredio je svoju kolektivnu izložbu u Novom Sadu (1920) i izložbu s J. Bjelićem i S. Miličićem u Beogradu (1922). Učestvovao je na petoj jugoslovenskoj izložbi, a 1924 u jesen priredio je, s Brankom Popovićem, izložbu u Pragu, lijepo primljen od publike i stručnih krugova u Češkoj.

Literatura: G. Gebauer, Izložba slika Petra Dobrovića (Pesti Naplo, 29/9 1912); Almanah Nemzeti Salona, u Budimpešti (1912), 161; Pesti Naplo, 7/6 1914 (Uspjeh pečujskog slikara); Veljko Petrović, Uvod u katalog kolektivne izložbe u Novom Sadu (1920). *V. Petrović.*

DOBROVLJE, visoravan u Slovenačkoj, istočni ogranak Menine, između rijeka Savine i Voljske, 5 km jugoistočno od mjesta Pobrešca (na Savinji). Najveći visovi su: Čret 996 m, kota 1.055 m, Tolsti vrh 1.017 m. *P. V.*

DOBROVOLJAČKA BANKA D. D. Osnovana je 1922. Centrala Zagreb. Kapital 5,000.000, ulozi 1,112.899, vjerovnici 5,194.707, gotovina 379.439, mjenice 554.566, vrijednosni papiri 186.285, dužnici 9,359.879. Dobitak 9.753 din. *N. S.*

DOBROVOLJAČKO PITANJE. Krfskom deklaracijom obećano je svima onima, koji stupe dobrovoljno u srpsku vojsku i bore se za oslobođenje i ujedinjenje, da će poslije ujedinjenja dobiti zemlju u svojinu. Po završetku rata u Skupštini je, 30/12 1921, izglasan zakon o dobrovoljcima. Po čl. 1. toga zakona »za dobrovoljca se smatra svaki državljanin Kraljevine SHS, koji je kao redov ili podoficir dobrovoljno stupio u srpsku vojsku, i to zaključno do 18/11 1918. godine, i u njoj ostao do demobilizacije«. Po drugome stavu toga zakonskoga člana mogu se za dobrovoljce proglasiti »rješenjem ministra Vojske, a po odobrenju Ministarskoga Savjeta, i druga lica, za koja bude utvrđeno, da su svojim radom i požrtvovanjem pomogla ostvarenju narodnoga oslobođenja i ujedinjenja«.

S obzirom na oba stava čl. 1. zakona o dobrovoljcima dosada se za dobrovoljačka uvjerenja javilo preko 70.000 lica. Od tih je već 40.000 dobilo dobrovoljačka uvjerenja, a zemlju je već primilo preko 30.000 dobrovoljaca. Pozitivno se međutim zna, da u našoj zemlji nema više od 25.000 pravih dobrovoljaca.

Digitized by Google

Radi reguliranja agrarnih odnosa ustanovljeno je Ministarstvo za Agrarnu Reformu i izglasan je zakon agrarne reforme, ali je ministarstvo dovedeno u nezavidan položaj, jer danas nema toliko raspoložive zemlje, koliko je u stvari treba.

To je suština D. P., a ono se komplicira još i time, što su i »ustašama« dana prava svih ostalih dobrovoljaca. Njih se međutim javio veliki broj (više od 10.000). Naređeno je, da se njihova uvjerenja reduciraju, a da se zadrže samo ljudi sa preko 65 godina starosti.

Jednu od neriješenih točaka D. P. čini i pitanje dobrovoljaca iz Dobrudže, koji nisu došli na solunsku frontu, kao i pitanje onih današnjih sugrađana, koji su bili dobrovoljci u savezničkim vojskama.

P. Lazarević.

DOBROVOLJCI (V. Ustaše i Četnici). Građani, naši državljani, koji, bilo po svojoj dobi, starosti ili po svome fizičkome stanju, nisu bili obvezni da služe u vojsci, kao i strani državljani, koji nemaju vojničku obvezu prema našoj državi, ali su se za vrijeme rata sami dobrovoljno javili, te stupili u redove naše vojske, zovu se D. — U našoj državi ima danas dobrovoljaca, počev s onima iz ustanka 1875 god., pa zaključno s onima iz Svjetskoga Rata 1914—1918. Oni iz 1875 nazivaju se ustaše.

Osim naših D. iz raznih krajeva u našim ratovima za oslobođenje 1876—77—78 učestvovali su još kao D. i Rusi, Francuzi, Englezi, Talijani i Nijemci. Mnogi od stranih D. nisu se poslije svršenoga rata ni vraćali u svoju otadžbinu, već su i ostali kod nas. Osim Rusa, kojih je ostao priličan broj, bilo je i Francuza. Od Engleza ostao je i poslije rata u Beogradu Mackenzi, po kome se nekada cio kraj oko hotela Slavije zvao »Englezovac«, a po čijem se imenu i danas jedna beogradska ulica zove »Makenzijeva«. Od talijanskih D. »Garibaldijevaca« u Beogradu je prije više od dva decenija završio život, Beograđanima poznati i simpatični starac Ićilijo Delabona. U ratovima za naše oslobođenje učestvovao je i priličan broj Nijemaca. Oni su naročito nastradali pri zauzeću Vranje, u januaru 1878. Njihove žrtve su popunile tamo čitavo jedno »njemačko groblje«.

Među D. iz naših ratova za oslobođenje ima i žena, koje su vrlo aktivno i vrlo oduševljeno sarađivale na općoj stvari. Među njima se naročito istakla Beograđanka Natalija Munk, zatim Pančevka Marina Veličković (živa još i danas) i Šapčanka Mara Kovačević.

U balkanskim ratovima 1912—13 bilo je nešto D. Srba iz krajeva pod Austrijom i Srba iz Stare Srbije i Makedonije, koji su bili četnici. I u ovim ratovima bilo je ženskih D. Sa četnicima su učestvovali Sofija Jovanović i Milunka Savić.

U Svjetskom Ratu 1914—1918 u početku nije bilo D. Kasnije su od naših ljudi, zarobljenih u Rusiji, sastavljene dvije dobrovoljačke divizije. Te divizije su se sjajno borile u Dobrudži, a kad je nastalo rasulo u Rusiji, 1917, onda je jedan dio tih D. prebačen na solunsku frontu i ušao u sastav dotadanje vardarske divizije, koja je otada dobila naziv »jugoslovenska«. U sastav te divizije ušao je i izvjestan broj naših ljudi D. iz Amerike.

I ako nema sigurnih statističkih podataka, ipak je pribilžno utvrđeno, da tih D. u posljednjem ratu ukupno nije bilo više od 25.000.

P. Lazarević.

DOBROVSKÝ JOSIP (17—18/8 1753 — 1829). Roditelji su mu bili Česi. Otac mu je bio u Gornjem Mestu u vojnoj službi. 1772 D. je stupio u jezuitski red. 1787 postao je vicerektor bogoslovije u Gradištu, u Moravskoj. 1789 rektor. — D. je otac slavistike. Proučavao je, s podjednakom ljubavlju, sve slovenske jezike i književnosti, a naročito sve ono, što se tiče Čeha. Tako je on jedan od tvoraca češkoga nacionalnog preporoda krajem 18 i početkom 19 vijeka. — Za nas su važna njegova djela: Slavističke zbirke Slavin (1806, 1808). Slovanka (1814, 1815) i monumentalne u svoje vrijeme Institutiones linguae slavicae (1822). Pokrenuo je, neobično silno, sva slavistička pitanja svoga vremena, osobito pitanje o radu Ćirila i Metoda, slovenskim azbukama i podrijetlu i domovini staroslovenskog jezika.

Literatura: Jagić, Historija slovenske filologije, 100. *A. B.*

DOBRUN. 1. Mjesto u Bosni, na Rzavu, kod Višegrada. U srednjem vijeku imao je grad podgrađe, u kome je bilo dubrovačkih trgovaca. Ležao je na putu iz Vrhbosne u Srbiju. Ruševine grada stoje i sada, a sadanja pravoslavna crkva je prepravljena stara manastirska crkva.

Literatura: Trifković, Višegradski Stari Vlah (Naselja, 2); Đ.

Digitized by Google

Stratimirović. Dobrun (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1891). *M. F.*

2. Manastir kod Višegrada (Blagoveštenje), koji je podigao župan Pribilo, a pripratu na njegovoj crkvi dozidao je Pribilov sin, veliki župan Petar 1383. Spominje se isto u 16 vijeku, a tako isto i 17 i 18 vijeku. Oko 1590 crkva je obnovljena (dodan je zvonik). *V. P-ć.*

DOBRUŠKA PLANINA, kraska površ u Bosni, 7 km istočno-jugoistočno od Gornjeg Vakufa. Najveći visovi su: Lisinska 1.826 m, kota 1.824 m, kota 1.890 m, Medvedak 1.965 m, Gred 1.861 m. *P. V.*

DOCLEA (Doklea), u antičko doba ime varoši kod Podgorice (Duklja). Ilirsko pleme Dokleate spominje se prvi put za vlade rimskog cara Augusta (30 prije Kr. — 14 po Kr.), koji ga je natjerao, da mu plaća danak. Dokleate su pripadale sudskom okrugu, kome je središte bila Narona na ušću Neretve (danas Vid). Varoš D. se prvi put spominje kod geografa Ptolemeja (sredina 2 vijeka po Kr.). Kasnije su pisci dovodili u vezu D. s Diokleci-janom, ali su to činili zbog sličnosti ova dva imena. Prve vijesti o ruševinama u D. imamo iz 16 vijeka po Kr. Prvi je te starine bliže opisao ruski geolog Kovalevski 1841. Zatim su mnogi stranci dolazili da vide ostatke D. Tu su vršena nekoliko puta i naučna otkopavanja. 1890—92 kopao je tu u četiri maha Rus Rovinski. Poslije njega, 1893, kopali su Englezi (Munro, Haverfield i dr.). Otkriveno je čitavih 15 zgrada. Od njih su 5 hramovi, 1 kupalište, jedna kuća za stanovanje i forum s bazilikom. Bazilika je od svih građevina u D. najinteresantnija i najbolje sačuvana. Hramovi su neznabožački i kršćanski (jedan je kršćanska nadgrobna kapela). Kupalište, kuća za stanovanje i forum su velike zgrade s mnogo odjeljenja. Varoš je bila opasana zidom s kulama. Sačuvan je donekle i vodovod. U D. i okolini nađene su i mnoge znatne starine: jedan skupocjen starokršćanski stakleni sud, arhitektonskih radova s vrlo lijepim ornamentima, ostatci jednog mosta, natpisa, reljefa, rimsko groblje i t. d. *N. Vulić.*

DODOLE su djevojke, koje, kad je suša, idu po selu, od kuće do kuće i mole Boga za kišu. Jedna od njih (D. u užem smislu, ili, u istočnoj Srbiji, »dodolaš«) nema haljina, već se uveže u razne trave i cvijeće. D. pred svakom kućom igraju i pjevaju naročite magične pjesme («mi idemo preko sela — a oblaci preko neba« i dr.), s refrenom »oj dodo, oj dodole«. Poslije toga na D. se izlije voda, i dadu joj se pokloni. D. vraćaju i na rijeci postavljaju krstove, kupaju se, bacaju vijence sa D. u vodu. Običaj D. bio je poznat i Germanima; za nj znaju i Rumunji i moderni Grci (slovenski utjecaj?). *V. Č.*

DOGAN NIKOLA, novinar (11/8 1865, Udbina — 26/6 1911, Mitrovica). D. je izučio tipografski zanat u Zagrebu i tu je radio, s prekidima, do 1895. U Mitrovici je bio upravitelj Hrvatske Dioničke Tiskare, gdje je uređivao politički list Hrvatski Branik. D. je sudjelovao u narodnim pokretima i radio u kulturno-prosvjetnim udruženjima. *U. Dž.*

DOGANICA PLANINA, u Južnoj Srbiji, duž ranije granice s Bugarskom, 17 km sjeveroistočno od Trgovišta (na rijeci Pčinji). Najveći visovi su: Golemi vis 1.826 m, kota 1.715 m, Žuti kamik 1.892 m, Bliznik 1.694 m, Patarica 1.705 m. *P. V.*

DOHIJAR, časnik u manastirima, kome je dužnost da dočekuje i časti goste. *R. G.*

DOJRAN, doskorašnja varoš u Južnoj Srbiji, na jugozapadnoj obali Dojranskog Jezera, u bitoljskoj oblasti. Varoš je bila amfiteatralnog položaja i osobito lijepog izgleda s jezera. Za vrijeme Svjetskog Rata Bugari su, krajem oktobra 1915, zauzeli varoš, a 1916 zajedno s Nijemcima je raselili. Prije raseljavanja varoš je imala oko 4.000 stanovnika (1914). Gornji kraj varoši bio je turski, a na obali srpski, tu je bila čaršija s velikim trgom, a na samoj obali riblji trg.

D. je ribarsko naselje još iz prethistorijskog doba. Sredinom 5 vijeka prije Kr. spominje Herodot na jezeru Prazijasu (Dojransko Jezero) Peonce u sojenicama (kuće na kolju). Svakako je D. u rimsko doba bio jedno od glavnih naselja Migdonije. I u bizantsko, kao i u srpsko sredovječno doba bilo je ovdje jedno od važnijih naselja, jer se u crkvi Sv. Ilije nalazila ploča s natpisom iz 1362 na grobu kćeri nekog Mihajla od staroga carskog roda. — No ovaj stariji D. bio je sjevernije od doskorašnjeg, na rijeci Toplecu, gdje se nalaze razvaline staroga grada i gdje je otkopan stari grčki hram. Odatle je, po predaji, varoš srpskog sredovječnog doba i starija, raseljena na granici

Digitized by Google

15 i 16 vijeka. Selidba je nastupila uslijed najezde i doseljavanja Turaka. — Pod imenom D. varoš se prvi put spominje u 17 vijeku. Imala je malu čaršiju, a pored Turaka i nešto kršćana. Ime D. je novije, od Turaka, a staro ime varoši je Dovir. Ovo se ime skoro izgubilo, a srpsko stanovništvo okoline naziva varoš Palenin ili Polin; također staro ime, još grčkog podrijetla. — Uz ono malo kršćana iz 17 vijeka, u 18 vijeku počeli su se s okolnih čifluka kršćani jače doseljavati, a najviše od sredine 19 vijeka. Tako su pred kraj turske vladavine bili u većini nad muslimanima. U drugoj polovini 19 vijeka stanovništvo D. se udvojilo: od 3500 stanovnika (1859) popelo se na 5900 (1893), zatim na 6700 (1909), a pred oslobođenje (1912) je u D. bilo oko 8000 stanovnika. Iseljavanjem Turaka i grkomana D. je poslije toga spao na polovinu stanovništva.

D. je bio najtipičnija ribarska varoš, a dojranski ribari najsposobniji ribolovci Balkanskog Poluostrva. Ribari su Srbi pravoslavni i to starosjedioci, koji su sačuvali tradicije o D. iz starih vremena. Tursko se stanovništvo bavilo drugim zanatima i trgovinom; neki su držali čifluke bogate okoline. Oko 250 kuća kršćana bavilo se samo ribolovom, a bilo je oko 50 kuća ribarskih trgovaca, koji su kupovali ribu, i prijesnu ili usoljenu, raznosili po trgovima. Dojranski ribari išli su svakoga ljeta, po 100—150 duša, na rad po drugim makedonskim jezerima, noseći sobom sav ribarski alat. Dojransko Jezero je najbogatije ribom od svih makedonskih; ima desetak važnijih vrsta (som, krap, crvenoperka, kostreci, bjelavica, ljetnica, liniš, plaskuni, klen, jangulja), od kojih krupnije teže 50—100—150 kg. Glavna sezona ribarenja nastaje zimi, a s proljeća je sporedna. Riblji trg u D. bio je stoga zimi neobično živ i mnogo se riba prodavalo. Dojransko ribarenje je jedinstven način lova na Balkanskom Poluostrvu, vrlo stari zanat, sasvim sličan načinima starih Peonaca, koje je Herodot opisao. To je zimsko stjerivanje riba u lovišta, ograđeno ljesom, kraj koliba na kolju pored obale, kojih je prije ratova bilo oko 50. Zimski ribolov počinje od Mitrovdana, najživlji je oko Božića, a završi se u februaru. U toku od nekoliko decenija jezero se neke zime cijelo zamrzne, i tada mase leda kvare lovišta (kao 1910). Pored lovišta ima i desetak drugih sprava i načina ribolova, koji se obavlja u ljetnjem polugodištu. Radi svile za pletenje ribarskih mreža kršćani su gajili svilene bube. To je bio posao ženskinja. Godišnje se hvatalo na jezeru oko 1,000.000 kg ribe, a u tursko vrijeme zakupnina arende od ribara iznosila je 1200 turskih lira. Tako je o ribolovu i ribarskoj trgovini živjela skoro polovina varoškog stanovništva, a riba je bila glavna hrana u varoši. Inače je trgovina bila lokalnog značaja, naročito otkako je željeznička stanica na pruzi Solun—Serez—Carigrad ostala pod Grčkom, zajedno s jugoistočnom stranom jezera i kotline. Granica je nedaleko od D. na jugu. Poslije raseljavanja i uništenja D. 1916, njegovi su se stanovnici raselili po raznim varošima Južne Srbije, nešto i u sjevernu. Najviše je dojranskih trgovaca u Strumici, zatim u Valandovu. Orači su se rasturili po okolnim selima. Dojranski ribari bili su se 1916 naselili kod Katlanovskog Jezera u Skopskom polju, a 1918 vratili su se na Dojransko Jezero, i na razvalinama starijeg D., od prije 15 vijeka, na ušću Topleca, podigli najnoviji D., zasada samo ribarsko selo.

Literatura: Ivan Ivanić, Maćedonija i Maćedonci, 3 (1906), 131 do 144; J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 915—923; J. Cvijić, Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje I., 1922), 229—300; Dr. J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 151—157; K. Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922), 99; Jeremija M. Pavlović, Dojran i Dojransko Jezero (1925).

V. Radovanović.

DOJRANSKO, kotlina Dojranskog Jezera u graničnom predjelu Južne Srbije prema Grčkoj, u bitoljskoj oblasti. Kotlina je na sjeveru uokvirena planinom Bjelasicom, na istoku i zapadu niskim ridovima Karadaga i Mečka, a na jugu je otvorena prema Solunskom polju. Površina jezera u apsolutnoj visini je 145 m. Predjel se zove i Poleninsko, prema starijem imenu varoši Dojrana, a turski je naziv kotline Đolbaši (Glava Jezera). Jugoistočna strana jezera i kotline potpada pod Grčku. Kotlina je naseljena Srbima, pravoslavnim i muslimanima, i Turcima. Pod Bjelasicom se gaje ovce i koze, u nižim dijelovima kotline uspješna je zemljoradnja, gdje uspijevaju i biljke toplijeg podneblja (smokva, kalinka-nar, bubać-pamuk, afion-mak); i za vinogra-

Digitized by Google

darstvo i gajenje svilenih buba ima puno uslova, a na livadama kraj jezera napasaju se goveda i bivoli. Ribarstvo na jezeru najvažnija je privredna grana cijeloga kraja. Poslije uništenja Dojrana privredno središte za ovaj kraj postalo je Valandovo u Bojmiji, takodjer Furka u Đevđelijskom polju.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije 2 (1906), 405—412; 3 (1911), 913—916; Dr. J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 151—157. *V. Radovanović.*

DOJRANSKO JEZERO, u Makedoniji, istočno od donjeg toka Vardara, na granici naše države s Grčkom. Kotlina, u kojoj leži, tektonskog je podrijetla, oivičena planinama Bjelasicom, ograncima Kruše i Karadaga, sa zapada Dubom. Površina cijelog jezera je 42·6 km², dubina oko 10 m, apsolutna visina 148 m. Našoj državi pripada 34·9 km² jezerske površine. D. J. ima nekoliko malih pritoka, od kojih je najvažnija Breska Reka; otok mu je Đol-Ajak, koji nosi vodu u Ržansko Jezero.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 2. *P. V.*

DOKIĆ ĐURA, počasni adutant Nj. V. Kralja, divizijski đeneral, predsjednik ispitne komisije za čin aktivnog majora (21/12 1873, Užice). Poslije svršene pune gimnazije u Beogradu stupio je u Vojnu Akademiju 1/9 1890. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 2/8 1893, za kapetana 1 kl. 2/8 1901, za pukovnika 13/3 1913, za đenerala 21/10 1918. Do 1896 bio je vodnik, 1896—1898 na višoj školi Vojne Akademije, do 1905 komandir čete, do 1911 komandant bataljona, 1911—1912 pomoćnik komandanta puka, 1919—1922 komandant divizijske oblasti, 1922—1925 predsjednik ispitne komisije za čin majora, inspektor pješadije i ponovo predsjednik ispitne komisije. U ratu 1912—13 bio je komandant puka (6). U ratu 1914—18 bio je komandant limske združene brigade, komandant združenog negotinskog odreda, komandant združenog knjaževačkog odreda, komandant 1 pješadijske brigade timočke divizije. 15/9 1917—10/8 1918 bio je adutant vrhovnog komandanta, a od 10/8 1918 do kraja rata komandant timočke divizije. *V. B.*

DOKIĆ LAZAR DR., prvi profesor zoologije na beogradskoj velikoj školi (27/9 1845, Beograd — 1/12 1893, Opatija). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Beogradu, medicinu u Beču i Pragu. Bio je okružni liječnik u Užicu 15 godina, poslije vojni liječnik (u ratu 1877/78 učestvovao je kao načelnik saniteta šumadijskog korpusa), 1878 postao je profesor anatomije, fiziologije i zoologije na velikoj školi, poslije i odgojitelj i liječnik ondašnjeg prijestolonasljednika (1883), a 1885 kraljev guverner. 1888 postao je član, a poslije i predsjednik Državnog Savjeta. 1/4 1893 postao je predsjednik Ministarskog Savjeta i ministar Prosvjete do polovine 1893. — Pored članaka u Vili i Otadžbini ističu se članci (po predavanjima) iz opće biologije (1882). Pokušao je nastaviti rad Pančićev. Izdao je: Građu za faunu kraljevine Srbije, 1 školjke (1882). Po Pančiću je izradio analitički i sistematski pregled životinja u kraljevini Srbiji, tri knjižice (1. kičmenjaci, 2. artrepodi, 3. crvi i protozoa) (1883). Po smrti D. publicirao je M. Nikolajević D. nedovršeni rad: Priložak za poznavanje gastropodske faune u Srbiji. *J. H.*

DOLAKTENIK, kratak ženski kaputić, s rukavima do lakata, od crvene čohe. Ukrašen je širitom. Nose ga mlade pri vjenčanju u Sreckoj-Sredačkoj župi prizrenske oblasti. *N. Z.*

DOLAKTICA, haljetak od bijelog sukna, sličan zobunu, samo je kroj drugi kao u jeleka. Ima dolaktica i s rukavima do lakata. U pirotskom okrugu zovu D., ako je s kapuljačom, »dreha«. *N. Z.*

DOLAMA, muški i ženski haljetak od raznobojne čohe ili sukna, razno ukrašena, duga do koljena, uskih rukava. U Srbiji i Vojvodini je izobičajena. Nosi se po Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Staroj Srbiji. *N. Z.*

DOLENEC HINKO DR., sudski tajnik (1/5 1838, Razdrto, Julijska Krajina — 10/12 1908, Razdrto). D. je učio osnovnu školu i gimnaziju u Gorici, u Trstu, Novom Mjestu kod Beča i na Rijeci, maturu je položio u Senju, univerzitetske nauke slušao je u Grazu i u Beču, gdje ih je i svršio. — D. je pisao u početku šaljive crtice iz malovaroškog života Fi donc, maman, le baron! (Ljubljanski Zvon, 1881), Spomini na maturo (Ljubljanski Zvon, 1883). Osobito se odlikovao svojim lovačkim uspomenama i beletrističkim geografskim slikama s Krasa: Spomini o Cirkniškem Jezeru (Ljubljanski Zvon, 1881). Iz mladih let

Digitized by Google

(Ljubljanski Zvon, 1882), O gozdu in nekaterih njegovih ljudeh (Ljubljanski Zvon, 1903), Črtice o burji (Ljubljanski Zvon, 1906). O D. pisao je Ivan Zorec u Ljubljanskom Zvonu (1921). *I. P.*

DOLENJSKE TOPLICE, selo i lječilište u Slovenačkoj, u blizini Novog Mesta (željeznička stanica Straža. Ima 405 stanovnika (1921). *A. M.*

D. T. su radioaktivna akratoterma 36—38° C; sadrži CO_2; ljekovito blato. Kupanje je u basenu i kadama. Ima elektroterapiju, masažu, dva liječnika, apoteku. Liječi: reumatizam, kontrakture, ženske bolesti, neuralgije, pareze, neuroze, malokrvnost, rekonvalescente, kroničke kožne bolesti. *L. N.*

DOLENJSKO, istočni, niži dio Slovenskih Gorica, između Mure i Drave. Visina je do 350 m. *P. V.*

DOLGAČ JOVAN, četnički čelnik (kičevsko selo Dolgajec — 1915). Savršen tip pobunjenoga roba, u kome je nagomilana sva mržnja na vjekovne gospodare Turke, i koji prema muslimanima nema drugog osjećaja osim neutoljive želje za osvetom. Kad je nastala naša četnička akcija, bilo mu je već preko 45 godina, ali je odmah pristupio akciji. Vojvoda Gligor Sokolović je jedini mogao da ukroćuje njegovu divlju ćud. On je bio jedini autoritet, pred kojim se Striko Dolgač klanjao. Kad je u ratu 1912 u D. četu dospio jedan Srbin muslimán iz Bosne, D. to nikako nije mogao da shvati i muke su imali da sačuvaju mladoga ustašu, jer je D. neprestano navaljivao da ubije Turčina. Takva njegova shvatanja činila su da je i poslije oslobođenja imao neprilika s našim vlastima, pa je bio čak i hapšen i osuđen, pored svih svojih velikih zasluga. D. je u jesen 1915 poginuo u svome selu od bugarskih komita. *M. M.*

DOLGO BRDO, planina u Slovenačkoj, između Litijske Rijeke i Save, 8·5 km istočno od mjesta Litije (na Savi), visoka 801 m. Sjevernim podnožjem prolazi željeznička pruga Zidani Most—Ljubljana, jugozapadnim drum Litija—Mirna, a sjevernim i istočnim krajem drum Litija—Polšnik—Dole. *P. V.*

DOLIN, usko, stjenovito ostrvo na sjevernom dijelu Jadranskog Mora, oko 0·5 km zapadno od jugozapadne obale ostrva Raba, s kojom ima uporedan pravac pružanja. Ostrvo je dugačko 8·5 km, široko do 1 km, visine se povećavaju od sjeverozapada k jugoistoku. Najveći su visovi: Sprta 115 m, Veli vrh 114 m, Samotorac 117 m. Na jugoistočnoj je polovini pošumljeno. Površina je 5·3 km. Nema naselja. *P. V.*

DOLINAR LOJZE, kipar (19/4 1893, Ljubljana). Svršio je zanatsku školu u Ljubljani, akademiju u Beču i Münchenu. Radi i živi stalno u Ljubljani, a bio je kratko vrijeme u Americi. — D. radi statue u kamenu, bronzi, drvetu, sadri i glini. Glavna su mu djela: Autoportret, portret slikara R. Jakopiča (galerija u Narodnom Muzeju u Ljubljani), fragmenti za spomenik Matije Gupca, Krekov spomenik na groblju u Ljubljani, Dva reljefa za Dom Osiguravajućeg Radničkod Društva u Ljubljani, fris palače Jadransko-Podunavske Banke u Beogradu. 1923 priredio je svoju kolektivnu izložbu u Ljubljani. *F. S.*

DOM, politički list Hrvatske Pučke Seljačke Stranke. Pokrenuo ga je predsjednik HSS Stjepan Radić u Zagrebu 1906. Izlazio je jedamput nedjeljno, u redakciji St. Radića. 1921 izmijenjen je naziv u Slobodni Dom, kao glasilo Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke, do zabrane 1925, kad je Obznanom raspuštena HRSS. U aprilu 1925 pokrenut je list ponovo, pod imenom Dom, kao glavni organ hrvatske seljačke politike. *V. N.*

DOM D. D. ZA DRVENE GRADNJE. ZAGREB. Društvo je osnovano 1919 od D. D. za industriju drva Croacia. Kapital je bio 9,000.000 kruna, a sada je 4,000.000 dinara. Društvo ima tvornicu u Černomercu. Zaposleno je 300 radnika. Izrađuje građevinsku stolariju, parkete, drvene kuće i t. d. *S. P.*

DOM IN SVET, slovenački ilustrovani mjesečni list. Osnovao ga je 1888 u Ljubljani Fr. Lampe, najprije kao omladinski list i kao organ protiv liberalnog Ljubljanskog Zvona; a u isto doba i protiv kulturne uskogrudnosti A. Mahniča i njegovog kruga. Kasnije se D. in S. razvio, pod različitim redaktorima (M. Opeka, E. Lampe, A. Merhar, Jos. Debevec) u porodični list, postao je organ slovenačke katoličke moderne i postigao je svoj vrhunac kao strogo umjetnički list pod redakcijom Iv. Cankara. Danas izlazi D. in S. svakog drugog mjeseca u redakciji Fr. Koblara i Fr. Stelea. *J. G.*

DOM I SVIJET, ilustrovani hrvatski list za zabavu, pouku i vijesti o

Digitized by Google

dnevnim događajima, javnom i društvenom životu, o umjetnosti i nauci, trgovini i obrtu. Pokrenut je u Zagrebu, u izdanju knjižare Lavoslava Hortmana (Kugli i Deutsch), 1888, a prestao je krajem 1923. Izlazio je dvaput mjesečno. Izašlo je 38 godišnjaka. *V. N.*

DOMAĆA TVORNICA RUBLJA D. D., ZAGREB. Tvornica je osnovana 1910, kao privatno poduzeće, a 1919 pretvorena je u dioničko društvo s kapitalom od 1,500.000 kruna, koji je 1920 povišen na 10,000.000 din. Tvornica ima najmodernije strojeve, a u njoj je zaposleno preko 350 radnika i činovnika. Dnevni je kapacitet 6.000 košulja i do 20.000 ogrlica. *S. P.*

DOMAĆA ZAJEDNICA. V. Zadruga.

DOMAĆE TVORNICE PREDENJA I TKANJA PAMUKA DIONIČARSKO DRUŠTVO U DUGOJ RESI. 1884 osnovana je mala predionica i tkaonica na rijeci Mrežnici, 11 km južno od Karlovca, kao svojina grofa M. Kulmera, Josipa Jerusalema i još dvojice. 1896 pretvoreno je poduzeće u dioničko društvo s kapitalom od 3,000.000 kruna, s formalnim središtem u Budimpešti. Poslije rata je društvo nacionalizirano (Prva Hrvatska Štedionica i Jugoslavenska Banka), s kapitalom od 9,000.000 dinara. — Pokretna snaga tvornice je vodena, ukupna 1.015 konjskih snaga, parna 1.024 konjske snage i električna od 450 konjskih snaga od karlovačke centrale u Ozlju. Vretena ima 45.000, razboja 1.250. Zaposleno je 2.000 radnika. Tvornica ima 317 radničkih stanova. Svaki stan ima zemljište za obrađivanje. Bolnica ima 70 kreveta i jedan paviljon za zarazne bolesti. *S. P.*

DOMAĆE RUKOTVORINE. V. Kućna industrija.

DOMAĆICA, organ ženskog društva. Izdavalo je Žensko Društvo u Beogradu 1879—1914. Prvi urednik je bio S. Bajalović. Kao mjesečno-poučni list D. je bila najčitaniji list u ženskim krugovima. *U. Dž.*

DOMAGOJ, knez dalmatinske Hrvatske (oko 864—876). Popeo se na prijesto poslije Trpimirove smrti, po svoj prilici otevši ga Trpimirovim sinovima. D. je bio snažan vladar i vršio je znatan utjecaj na tadašnju politiku na obalama Jadrana. Pomagao je franačkoga kralja Ludovika II. pri osvojenju Barija od Arapa (871). Dok je hrvatsko brodovlje boravilo kod Barija, opljačkala je bizantska mornarica neretljansku i hrvatsku obalu. Za osvetu Neretljani i Hrvati počeše onda goniti bizantske saveznike, Mlečane. Borba se vodila veoma krvavo i ogorčeno, a ime D. ostade u naročito nemiloj uspomeni Mlečana (pessimus Sclavorum dux). U korist Mlečana intervenirao je papa, onda Ivan VIII., koji se obratio D., »slavnom knezu«, da stane na kraj gusarenju. D. je, podstrekavan i pomagan od Bizanta, digao ustanak protiv franačkoga gospodstva. Za vrijeme toga ustanka, kome je stajao na čelu Domagojev sin Iljko, umre D. Oslobođenje od franačkoga gospodstva dovršio je njegov sin Iljko (878). *M. P.*

DOMAJA znači u narodu isto što zavičaj, rodna kuća. No po posebnom značenju se označuje D. ono kućište i zemljište, koje se zakonom zaštićuje od otuđivanja. U Srbiji je ukazom kneza Miloša od 29/5 1836 prvi put izrečeno načelo, da se ima zaštiti najpotrebnije seljačko oruđe od zahvata vjerovnika. Ovo je kasnije rašireno zakonom o građansko-sudskom postupku 1865 na zaštitu zemlje od dva dana oranja (čl. 471), a ta zaštita, nakon dugih rasprava u Skupštini, proširena je na šest dana oranja (Zakon narodnog blagostanja). Zakon ovaj nastao je kao reakcija protiv zelenaštva, koje je u Srbiji bilo ugrozilo egzistenciju seljaštva, naročito u doba, kad se je ono nalazilo na prijelazu s naturalnog na novčano i dalje na kreditno gospodarenje. U tome osjetljivom momentu prijelaza došlo je kao svuda u takvim periodama mnogo seljačkih porodica do prosjačkog štapa, pa je zakon doista olakšao narodu ovaj prijelaz zaštitom nezadužene domaje s najnužnijim alatom i stokom. Međutim što se je srpski seljak više evolucionirao u smjeru novčanog i kreditnog gospodarenja, to mu je sve više počeo smetati ovaj zaštitni zakon, jer mu je vezao kreditnu sposobnost i time mogućnost naprednoga razvitka. Istom zadrugarski, osobni kredit spasao je seljaštvo od nezgodnih posljedica zakonske zaštite neotuđive i nezadužive domaje, no tamo, gdje se zadrugarstvo još nije učvrstilo, smeta ona još uvijek naprednim domaćinima u razvitku njihove ekonomije. Pokušaj, da se ovaj zakon proširi i na ostale pokrajine (financijalni zakon za 1923/24), naišao je na jednodušni otpor svih

Digitized by Google

privrednih organizacija u svim pokrajinama, koje su se pozvale na to, da u njihovim razvijenim kreditnim prilikama takav zakon mnogo više smeta negoli koristi. Nastojanja Derenčina 1890 i dalje, da se u Hrvatskoj uvede zakon o zaštiti domaje i nedjeljivosti seljačkoga posjeda, nisu uspjela.

Literatura: M. Avramović, Trideset godina zadrugarskoga rada, 1894 do 1924. *O. Frangeš.*

DOMANOVIĆ RADOJE, književnik-pripovjedač-satiričar (4/2 1873, selo Ovsište, okrug kragujevački — 4/8 1908, Beograd). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu 1894, filozofski fakultet 1898 u Beogradu. Kao predavač služio je u Vranji, Pirotu i Leskovcu. 1898 otpušten je iz službe, iz političkih razloga, te je do 1900 živio od književnosti i novinarstva. Tada je postavljen za pisara Ministarstva Prosvjete, a 1902 opet otpušten, iz političkih razloga. Godinu dana 1903/04 proveo je na dopustu u Münchenu. 1905 postavljen je za šefa korektora Državne Štamparije. U to doba izdavao je Stradiju, satirično-politički list. 1899 štampao je u Požarevcu dvije knjige Pripovijedaka, a 1902 Čiča Mitu, pripovijetku iz srpskog života. 1903 Tri priče za omladinu. 1895 izašla je njegova politička brošura Napomena radikalnoj omladini. 1905. Srpska Književna Zadruga dala je izbor njegovih Pripovijedaka, gdje su njegove najjače satire: Vođ, Danga, Kraljević Marko po drugi put među Srbima, koje su 1920 štampane i latinicom u Zagrebu. Najpoznatija mu je Stradija, izišla 1902 u Beogradu, kojom se utvrdio za najoriginalnijeg i najoštrijeg srpskog satiričkog pisca.

Literatura: B. Popović, Tri priče Radoja M. Domanovića (Srpski Književni Glasnik, 1902, knj. 6—7); J. Skerlić, Nekrolog Radoje Domanović (Srpski Književni Glasnik, 21, 1908). *V. Petrović.*

DOMAVIA (Domavija), jedan od najznatnijih rudnika u našoj zemlji u rimsko doba i rudarska varoš kod njega. Nalazi se kod Srebrnice, u Bosni, na mjestu Gradini. Vadilo se srebro i olovo. Vjerojatno je rudnik radio već prije Rimljana. Pod Rimljanima D. je bila i municipij i, poslije, kolonija. Još s krajem 3 vijeka po Kr. radilo se vrlo živo u rudniku. D. se spominje na mnogobrojnim natpisima (spominje se i jedno javno kupatilo). D. je bilo sjedište rudarske uprave za Panoniju i Dalmaciju. Jedan znatan dio stare varoši D. otkopan je u naše doba. *N. V.*

DOMENTIJAN, svetogorski kaluđer iz 13 vijeka, koga jedan prepisivač iz 1263 hvali kao ljubitelja knjige. Živio je u karejskoj ćeliji u Hilandaru. Za kralja Uroša napisao je 1253 biografiju Sv. Save, a 1264 biografiju Nemanjinu. Ova druga je dobrim dijelom prijepis iz biografije Nemanjine od Stevana Prvovjenčanog i ranijeg D. djela o Sv. Savi. Obje je izdao Đ. Daničić (Život Sv. Simeuna i Sv. Save, 1865). D. biografije su retorska žitija, teškog sklopa, s mnogo učenog i pobožnog elementa, ali i s dosta podataka, kojima smeta samo to, što im često ne dostaje bliže datiranje i točna lokalizacija. *V. Ć.*

DOMIN JOSIP, fizičar (28/1 1754, Zagreb — 1819, Zagreb). Bio je najprije isusovac, a kad je taj red ukinut, učitelj fizike u Đuru, Pečuhu i Pešti, od 1797 kanonik najprije čazmanski, zatim zagrebački. Bavio se elektricitetom i napisao je o tome više rasprava, kojih je najviše štampao u Budimpešti, no jedna (Commentatio de electricitate medica) izašla je i u Zagrebu kod Tratnera 1788. Bio je član mnogih učenih društava. *Đ. K.*

DOMINIKOVCI su se prozvali po svome utemeljaču Sv. Dominiku, potomku plemenite španske obitelji Guzmana. Dominik se rodio u kastilskome selu Caleruegi 1770, a umro je u Bologni 1221. Ispočetka je bio kanonik u Osmi, gdje je kaptol reformirao u duhu pravila Sv. Augustina. Red je ustanovio 1215, kad je u južnoj Francuskoj propovijedao protiv albingenskih zabluda, a papa mu ga Honorije III. potvrdio 1216. D. slijede pravila Sv. Augustina, umnožena s nekim premonstratskim ustanovama. Na čelu čitavoga reda stoji opći meštar (magister generalis) sa 4 vijećnika. Glavna je zadaća reda propovijedati, osobito krivovjernicima, pa se zato i prozvao redom braće propovjednika (ordo fratrum praedicatorum). Na prvoj općoj skupštini u Bologni 1220 red se odrekao posjeda, te se pribrojio prosjačkim redovima. D. su se brzo proširili i dobili velike zasluge za širenje i utvrđivanje katoličke crkve, za razvoj crkvenih znanosti, umjetnosti i t. d.

Na području naše države D. se nalaze već u prvoj polovini 13 vijeka

Digitized by Google

na više mjesta: u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Čazmi, Virovitici, Bosni i t. d. Ispočetka su potpadali pod ugarsku redodržavu. Međutim se u Dalmaciji, zbog prevelike udaljenosti, već od 1325 nalazio posebni namjesnik (vicarius). 1378 skupština u Carcassoni odluči, da se Dalmacija pretvori u posebnu redodržavu, što i papa Urban VI. potvrdi 1380. Nova se redodržava sastojala od 17 pristaništa: 14 odcijepljenih od ugarske redodržave (Split, Dubrovnik, Drač, Skadar, Ulcinj, Kotor, Hvar, Trogir, Šibenik, Zadar, Krk, Niš, Senj, Rab) i 3 od donjo-lombardijske (Kopar, Čedad, Vidin). Kasnije se od dalmatinske redodržavé odcijepe samostani, što su ležali na području dubrovačke republike, pa osnuju 1484 posebnu kongregaciju, kojom je upravljao jedan vikar. 1835 dubrovačka se kongregacija opet ujedinila s dalmatinskom redodržavom. — D. su i kod nas vrlo mnogo djelovali na korist i crkve i crkvene prosvjete. Narod ih je u Hrvatskoj obično nazivao prodikatorima. Međutim su tokom vremena u našim južnoslovenskim krajevima jako opali. Danas dalmatinska redodržava broji samo 9 samostana (Dubrovnik, Split, Trogir, Šibenik, Čiovo Gruž, Bol, Korčula, Starigrad), 58 članova i 12 kandidata.

Literatura: Hergenrother-Kirsch, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte, 5. II; Cuvaj, Građa za povijest školstva, 2, I (1910); Zaninović, Pogled na apostolsko-znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim zemljama (preštampano iz B. S., 1917).

J. Jelenić.

DOMINIS DE MARKO ANTONIJE, teolog, najprije isusovac, zatim nadbiskup splitski (1566, Rab — 21/12 1624, Rim). Glavno je njegovo djelo De republica ecclesiastica libri X, u kome poriče primat pape i rimske crkve, žigošući svakojake zablude katoličke vjere. Djelo je doživjelo više izdanja (prvo u Londonu 1617 i 1620, u dva sveska). Zbog njega je D. istjeran iz katoličke crkve, te je živio u Engleskoj, no pošto se kao pokajnik vratio u Rim, zbog novih nekih zavada, papa Urban VIII. baci ga u tamnicu, gdje je i umro. Nakon dovršene parnice protiv njega, leš njegov je izvađen iz groba i spaljen, a pepeo, po tadašnjem običaju, bačen u Tibar. Bio je uvažen teološki pisac i propovjednik.

Literatura: Ljubić, Rad, 10, Starine, 2, 4; Torbar, Rad, 43. *Đ. K.*

DOMJANIĆ DRAGUTIN DR., pjesnik (12/9 1875, Krči, kraj Sv. Ivana Zeline, Hrvatska). Osnovnu školu, gimnaziju i sveučilište svršio je u Zagrebu, gdje je promoviran 1899 za doktora prava. 1898 stupio je u državnu službu. Služio je kod sudbenoga stola u Zagrebu, kao prislušnik, poslije pristav, dok nije premješten zagrebačkom kotarskom sudu, u civilnu referadu (1908). Kao istražitelj bio je poznat s blagosti, kao sudac s pravednosti. Živi u Zagrebu kao vijećnik sudbenoga stola i predsjednik Matice Hrvatske. Domjanići su staro hrvatsko plemstvo. U 17 vijeku podigli su s nižim plemstvom protiv višega krvavu bunu. Adam Sigismund Domjanić, koji se prijateljski dopisivao s Pavlom Ritterom Vitezovićem, pjevao je latinske pjesme. Kako je Đalski pripovjedač, tako je D. pjesnik ovih starih hrvatskih plemićskih kurija. Provodeći kao đak praznike u Sv. Ivanu Zelini, kod djeda po ocu, i u Krčima, kod djeda po majci, razvijao je u sebi misao za ljepotu starine i osjećaje za prirodu, i tu su postale prve njegove pjesme. Prva mu je pjesma štampana u dječjem listu Bršljanu (1892, pod pseudonimom Milivoj Seljan). Ridi Pagliaccio prva je pjesma, saopćena s punim njegovim imenom (Vijenac, 1895). Poslije se javljao u različitim hrvatskim i srpskim časopisima. Pisao je crtice. Volio je slovenačku poeziju. Književne su mu simpatije Heine, Verlaine, Maeterlinck, Gogolj, Dostojevski, Ljermontov. Društvo Hrvatskih Književnika izdalo je dvije njegove knjige pjesama: Pjesme (1 izd. 1909, 2 izd. 1917) i Kipci i Popijevke (1917). Posljednja zbirka sadrži njegovu poeziju na kajkavskom narječju, a izdana je posebice i u divot-izdanju (1922). Matica Hrvatska izdala je njegove Izabrane pjesme s predgovorom Vl. Lunačeka (1924). *B. Vodnik.*

DOMNIN GERASIM, mitropolit šabački (1816—1830). Bio je Grk i poslan je iz Carigrada za mitropolita u Šabac poslije ubistva Melentija Nikšića. Bio je surov prema svećenstvu i prijatelj Turaka. Knezu Milošu trebalo je mnogo vremena da ga savije. 1830, kada je proglašena autonomija pravoslavne crkve u Srbiji, D. je otišao za mitropolita u Cezareju kapodokijsk, gdje je 1833 umro nasilnom smrću.

Literatura: P. Švabić, Gerasim Domnin, mitropolit šabački (Glasnik Pravoslavne crkve, 1906). *R. G.*

Digitized by Google

DOMOVINSKA BANKA D. D. Osnovana 1921. Centrala Osijek. Kapital 1,250.000. Fondovi 12.500, ulozi 1,581.620, vjerovnici 3,358.919, gotovina 616.876, potraživanje kod novčanih zavoda 290.911, mjenice 1,712.036, dužnici i konzorcijski poslovi 3,241.711, dobit 15.571 din. Predsjednik Juraj Etinger, direktor Anton Smoljan.

N. S.

DOMOVINSKA INDUSTRIJA MLINA D. D. u Velikom Bečkereku. Osnovana je 1917 s kapitalom od 10,000.000 dinara. Kapacitet je mlina 10 vagona pšenice dnevno. Ima i sušnicu kukuruza za 15 vagona dnevno. Zaposleno je 250 radnika. *S. P.*

DOMOVINSKA PROIZVODNJA DRVA D. D., Zagreb. Osnovana je 1920, radi nacionalizacije dijelova istoimenog društva u Budimpešti, koji su pripali našoj državi. Kapital je 5,000.000 din. Društvo ima u Čakovcu pilanu sa 5 gatera i 200 radnika, koja prerađuje oko 12.000 kubnih metara hrastovine. Ima i svoju šumsku željeznicu. *S. P.*

DOMŽALE, mjesto u Slovenačkoj, u kamničkoj ravnici (kao općina 1920). Ima 2.156 stanovnika. Nedavno su D. bile još obično selo, a u posljednje doba su postale važno industrijsko mjesto. D. su središte vrlo razvijene industrije fabrikata od slame i zauzimaju sa svojih 10 tvornica u tome pogledu prvo mjesto u državi. Ova industrija razvila se u D. i susjednim selima (osobito u Ihanu) nešto prije 1790, najprije kao domaći zanat. Kad su oko 1867 počeli raditi strojevima, razvila se i industrija slamom. Sada ima u tvornicama u D. zaposlenih oko 252 muških i 600 ženskih, a osim toga radi kod kuće za tvornice više hiljada ljudi. Više tvornica je u posjedu tirolskih Nijemaca, koji su u početku dolazili u D. i ovdje kupovali slamne šešire, pa ih zatim rasprodavali po svijetu. Sredinom 19 vijeka, osobito poslije 1866, počeli su se oni naseljavati u D. i osnivati tvorničke poduzeća. — U posljednjim godinama osnovana su u D. i neka druga manja tvornička poduzeća: tvornica kartonaže, metalnih artikala, manji parni mlin, električna centrala. — D. leže na lokalnoj željeznici Ljubljana—Kamnik (sagrađena 1890) i na starom velikom putu Ljubljana—Celje.

Literatura: Franc Bernik, Zgodovina fare D. Kamnik (1923).

A. Melik.

DONADINI ULDERIKO, književnik (8/4 1894, Plaški, Hrvatska — 10/5 1923, Zagreb). U Zagrebu je svršio gimnaziju (1912) i filozofiju. Mobiliziran za vrijeme Svjetskog Rata, provlači se po garnizonama i bolnicama, i najzad se riješio vojničke dužnosti, glumeći luđaka. Kao suplent bez ispita služio je u Zagrebu, Petrinji, Vinkovcima, pa opet u Zagrebu, svuda kratko vrijeme. Život mu je bio pun ekscesa, koji su bivali sve teži, pa je sve teže stradao. Konačno je došao u zavod za umobolne u Stenjevcu. Uz paranoju razvila se tuberkuloza, od koje je i umro. — D. je saradivao u časopisima i novinama, a sam je izdavao časopis Kokot (1916 do 1917). Posebice je izdao ove svoje knjige: zbirku novela Lude priče (1915), roman Sablasti (1916), roman Vijavice (1917), zbirku feljtona i eseja Kamena s ramena (1917), dramu Bezdan (1919), dramu Igračka oluje (1921), roman Kroz šibe (1921) i roman Bauk (1922). Drama Bezdan prikazivana je u Narodnom Kazalištu u Zagrebu (1919). U ostavštini sačuvana je potpuno izrađena drama u 3 čina Strast.

Literatura: I. Nevistić, Ulderiko Donadini (1925); A. B. Šišić, Donadini (Savremenik, 1923, 257). *B. V.*

DONEGANI VATROSLAV, kipar (28/7 1836, Rijeka — 3/7 1899, Osijek). Svršio je umjetničku akademiju u Mlecima, gdje je 1855 i 1856 dobio nagrade za svoja djela. Duže je vremena živio u Italiji i Rusiji. 1867—1882 zaposlio ga je biskup Strossmayer pri gradnji stolne crkve đakovačke, za koju je izradio 25 oltarskih kipova i 4 medaljona. U Strossmayerovoj galeriji nalaze se njegove portretne biste Strossmayera (mramorna) i fra Grge Martića (bronzana). *A. Sch.*

DONJA DEBRCA. V. Debrca.

DONJA LENDAVA, grad u Slovenačkoj (Prekomurje), ispod vinorodne gorice; iza močvarne, a sada kanalizirane ravnice, na rječici Lendavi. Ima 3.009 stanovnika (1921), od kojih je 1.303 SHS i 1.533 Madžara. D. L. ima lokalnu trgovinu i manju tvornicu kišobrana, okružni sud, građansku školu i pograničnu željezničku stanicu. *A. M.*

DONJA MORAVA. V. Morava Binča.

DONJA SELA SKOPSKA. V. Skopska donja sela.

Digitized by Google

DONJA STUBICA. V. Stubica.

DONJA TUZLA, varoš. Ima izvor jako slane vode 27·7° C, sadrži i broma, Kupalište je u sredini varoši. Liječi: skrofulozu, ženske bolesti tuberkulozu kostiju, neuralgije, kožne bolesti. Svojina je rudarskog odsjeka. Ima željezničku stanicu. *L. N.*

DONJI DEBAR. V. Debarsko Polje.

DONJI KOLAŠIN, područje između rijeka Lima i Tare. Centralni mu dio čini dolina rijeke Vraneša. Bogat je gustim šumama, između kojih su poljca, livade i sjenokoše. U nižim dijelovima su mnogi izvori i potoci. Mjesto je zgodno za stočarstvo, osobito za ovce i goveda. Veća su sela: Vranštica, Vraneš, Kovren, Lisa, Kunjak, Komoran, Stožer, Maoče, Kozica, Kula, Mojkovac, Potpeće, Obod.

U spomenicima se ime K. javlja tek u 17 vijeku, i to najprije kao grad (tvrđava) Kolašinovići, po kome je vjerojatno kasnije cijelo područje dobilo ime K. Predaja kaže, da se K. nekad zvao Kričak, a Kolašinci Kričkovići, od kojih su bili vojvode u K. Na prostoru D. K. postojale su u staro vrijeme župe ljubovidska, u slivu Ljubovide, brskovska oko nekad važnog trgovačkog centra Brskova, i župa Vraneša, koja je bila istočno od prve dvije. — U D. K. se često ubraja i područje Kričak, koje se prostire između Vezičnice, Ćotine, Tare i planine Stožera. Kričak se spominje u hrisovulji kralja Uroša I., kojom je utvrdio baštinu manastiru Sv. Petra i Pavla na Limu. Na Tari u D. K. je manastir Dovolja.

Stanovništvo D. K. je mješovito. Starosjedilaca je malo, jer se stanovništvo ovog kraja mnogo kretalo posljednja tri vijeka. Od poturčenih Srba u D. K. i Kričku su tri znatna plemena: Kaljići, Micani i Đurđevići. Ima doseljenika iz brđanskih plemena preko Tare, najviše Drobnjaka. Mnogo ima muslimanskog stanovništva, iseljenog onamo iz Gornjeg K., kad je ovaj, po ratovima 1876—78, pripao Crnoj Gori. Od okupacije doseljavali su se muhadžiri (izbjeglice) iz Bosne i Hercegovine. Ranije je D. K., po starom plemenskom običaju, imao plemenskog poglavara, obično od kuće Mušovića, kao najstarije u onom kraju. *P. Šobajić.*

DONJI LAPAC, selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, nasred Lapačkoga polja (582 m), blizu bosanske međe, gdje se s kordunskom cestom veže cesta iz Udbine (Gospića). Ima 943 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, pravoslavnu parohiju, pučku školu. Od D. L. 2 km južno diže se samački Oblaj (661 m), s tragovima staroga grada i rimskih starina (žare i dukati cara Konstantina). — L. je glavno mjesto stare hrvatske župe lapačke. Među županima, koji su 1103 pregovarali s ugarskim kraljem Kolomanom, bio je i župan Martin »de genere Carinensium et Lapcanorum«. 1396 spominje se »Suppanus de Lapach«. 1431 založio je kralj Sigismund castrum Laab knezu Nikoli Frankopanu. Pri diobi 1449 pripao je L. Jurju Frankopanu. *J. M-n.*

DONJI MIHOLJAC, trgovište u Slavoniji, županija Virovitica (Osijek), u Podravini, 5 km od Drave, gdje prelazi željeznica u Madžarsku (Pečuh); stanica slavonske vicinalne željeznice Osijek—Vočin. Ima 3.651 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, rimokatoličku župu, dvije pučke škole, šumsku upravu vlastelinstva grofa Majlata (15.650 ha), parnu pilanu, mlin na valjke, dvije ciglane, središnju pecaru žeste. *J. M-n.*

DONJI SVIJET. V. Onaj svijet.

DONJI VAKUF, varoš u Bosni, na Vrbasu. Ima 1.819 stanovnika. Znatno je raskršće puteva i željeznica. Ispostava je bugojanskog sreza. *M. F.*

DONJO-TUZLANSKA EPARHIJA. V. Zvorničko-tuzlanska eparhija.

DOPISNE KARTE (DOPISNICE) zavedene su u Srbiji ukazom od 23/10 1871, ali su puštene u saobraćaj tek 1/7 1873, prvo samo za unutrašnjost zemlje, proste i s plaćenim odgovorom, s natpisom Saobraćajna karta, i utisnutim obilježjem vrijednosti od 10 para (čaršijskih), s likom kneza Milana. 1/4 1884 izišle su nove poštanske karte, proste i s plaćenim odgovorom, sada već s natpisom Dopisna karta i utisnutom markom od 5 para u dinarskom tečaju. Uskoro zatim, 24/5 iste godine, puštene su u saobraćaj i D. K. za međunarodni saobraćaj (»svjetski poštanski savez«) proste i s plaćenim odgovorom, sa srpskim i francuskim natpisima i utisnutom markom od 10 para. — Poslije promjene na prijestolu izišle su 3/5 1890 D. K. s markom sa slikom kralja Aleksandra Obrenovića. Jula 1893 uvedene su i zatvorene D. K. s odgovarajućim natpisom i markom, za mjesni (lokalni) saobraćaj

Digitized by Google

i za unutrašnjost zemlje. Iduće nove emisije D. K., otvorenih i zatvorenih, izišle su maja 1895 i 1903.

Po ubistvu Aleksandra Obrenovića povučene su iz prometa sve poštanske vrijednosti s njegovim likom, a pušteno je u saobraćaj 25/6 1903 jedno privremeno izdanje prostih otvorenih i zatvorenih D. K. Uzete su karte pripremljenog novog izdanja, izrađene u Parizu, pa je na markama preko lika bivšeg kralja utisnut državni grb. Kad su ove karte utrošene, otštampane su u Beogradu otvorene i zatvorene D. K. s istim klišejima, ali je lik kralja Aleksandra zamijenjen državnim grbom. U januaru 1905 puštene su u promet otvorene proste i zatvorene D. K. definitivnog izdanja s markom, na kojoj je lik kralja Petra. 1/9 1909 izišle su i D. K. s plaćenim odgovorom. Iduće novo izdanje prostih otvorenih i zatvorenih D. K. za unutrašnji saobraćaj izišlo je 1911.

Za vrijeme Svjetskog Rata, 15/9 1915, puštene su u promet proste D. K. za unutrašnji saobraćaj s utisnutom markom, na kojoj je predstavljen kralj Petar na bojištu.

Od K. D. skoro svih emisija štampano je u toku vremena po nekoliko izdanja s većim ili manjim razlikama u štampi, slogu, boji, papiru i dr. te je broj varijeteta velik.

Za vrijeme okupacije (1916—1918) upotrebljavane su u krajevima Srbije, koji su bili pod austrijskom vojnom upravom. D. K. austro-ugarske vojničke pošte, a u krajevima pod bugarskom obične bugarske poštanske karte.

Crna Gora je imala također svoje D. K. Tamo su 1888 uvedene prvo otvorene D. K., proste i s plaćenim odgovorom, s ustisnutom markom sa kneževim likom i označenom vrijednošću u novčićima. O četiristogodišnjici obodske štamparije (1893) utisnut je na D. K. naročiti natpis za uspomenu na tu proslavu. Iste su godine uvedene i D. K. za međunarodni saobraćaj. Zatvorene D. K. uvedene su 1894. 1897 izdane su, za uspomenu na dvijestogodišnju proslavu dinastije Njegoša, otvorene D. K., za unutrašnji saobraćaj, i zatvorene s utisnutom jubilarnom markom. 1902 puštene su u promet D. K. s novom markom, s označenom vrijednošću u helerima, a na idućem izdanju, od 1907, na novim markama vrijednost označena je u parama. Povodom proglašenja kraljevine 1910, puštene su u promet D. K. s markama, izrađenim za uspomenu na tu priliku. 1913 izišle su D. K. otvorene i zatvorene, s markama nove emisije s kraljevim likom. Pod austrijskom okupacijom, za vrijeme Svjetskog Rata, upotrebljavane su i u Crnoj Gori D. K. austro-ugarske vojničke pošte.

Bosna i Hercegovina imale su za vrijeme austrijske uprave svoje naročite D. K. uvedene zajedno s poštanskim markama 1899.

U Dalmaciji i Slovenačkoj upotrebljavane su, prije ujedinjenja, austrijske D. K., a u Hrvatskoj sa Slavonijom i Srijemom, kao i u Vojvodini, Međumurju i Prekomurju služile su D. K. madžarske pošte.

Poslije oslobođenja nisu u Srbiji i Crnoj Gori izdavane D. K.

U Bosni i Hercegovini upotrebljavane su tamo zatečene D. K. tih pokrajina, pošto je na njima, preko marke, utisnuto u prvo vrijeme: država SHS, Bosna i Hercegovina, a kasnije: Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Osim toga upotrebljavane su i karte austro-ugarske bojne pošte, s utisnutim obilježjem vrijednosti i odgovarajućim natpisom.

U Hrvatskoj su poslije sloma austro-ugarske monarhije upotrebljavane, za neko vrijeme, zaostale D. K. madžarske pošte, na kojima su prebrisani madžarski natpisi i utisnuto preko marke: Hrvatska, SHS, latinicom. Kad su one utrošene, upotrebljavani su formulari ugarskih vojničkih dopisnica, na koje je utisnuta vrijednost s odgovarajućim natpisom.

U Vojvodini, Međumurju i Prekomurju vrijedile su D. K. madžarske pošte.

U Slovenačkoj i u Dalmaciji upotrebljavane su, po ujedinjenju, još neko vrijeme austrijske D. K. Po njihovom utrošenju upotrebljavani su privremeno formulari austrijskih vojničkih dopisnica, s nalijepljenim poštanskim markama ljubljanskog izdanja, dok nisu puštene u promet D. K. štampane u Ljubljani. One su bile bez natpisa, s utisnutom markom s označenom vrijednošću 15 vinara. 1920 izišle su D. K. sa markom od 15 para ljubljanskog izdanja. D. K. štampane u Ljubljani, upotrebljavane su i u ostalim krajevima Kraljevine, izvan Srbije i Crne Gore.

Kad je uvedeno opće izdanje poštanskih maraka za cijelu državu, puštene su 1921 u promet D. K., prvo samo za unutrašnji saobraćaj, sa natpisima ćirilicom i latinicom i utisnutom markom od 15 para. Poslije povišenja poštarine 1/6, odnosno 1/7 1921, izišle su D. K. proste i sa plaćenim odgovorom, s natpisima štampanim

Digitized by Google

ćirilicom i latinicom i na francuskom jeziku, a s utisnutom markom u novom crtežu, za unutrašnji saobraćaj od 25 para, a za međunarodni saobraćaj 50 para. Od posljednjeg povišenja takse od 1/10 1922 u upotrebi su D. K., proste, za unutrašnji saobraćaj od 50 para i za međunarodni saobraćaj od 1·50 dinara. *E. Deroko.*

DOPSCH ALFONS (Dopš), historičar (14/6 1868, Lovosice, Češka). D. je učio historijske nauke u Beču, postao je 1893 docent, 1898 izvanredan, a 1900 redovan profesor na univerzitetu u Beču. U nekim svojim radovima bavi se D. i starijom historijom Slovenaca. Političke prilike Koruške i Kranjske pri dolasku Habsburgovaca u slovenačke zemlje, u drugoj polovini 13 vijeka, izlaže D. studija: Die Kärtner-Krainer Frage und die Territorialpolitik der ersten Habsburger in Oesterreich (Archiv für österr. Geschichte, 87). Osim toga napisao je D. studiju Die ältere Sozial-und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven (1909), u kojoj je s uspjehom pobijao teoriju J. Pajskera i njegovih pristalica o starijoj kolonizacionoj, ekonomskoj, socijalnoj i pravnoj historiji Slovenaca. *M. Kos.*

D'ORFER LÉON, francuski književnik (1861 — 1924). Jedan od skromnih tvoraca simbolističkog pokreta, urednik mnogih časopisa za mlade, D'Orfer je dolazio u Srbiju i pisao o nama i našoj poeziji niz članaka za vrijeme rata u Patrie Serbe, Revue Yougoslave, Grande Revue, Courrier Franco-Américain, Petite République, Gaulois, Lecture, Revue du clergé i t. d. Izdao je, prema Dozonovom prijevodu, svoju verziju naših narodnih pjesama (Chants de guerre de la Serbie, 1916, i la Serbie héroique u Feuille Littéraire, No. 150). 13/7 1916 igrana je u pariskom kazalištu Deux Masques njegova lirska drama Militza. Poslije rata slao je kroniku ljubljanskom Jutru. *M. I.*

DOŠEN BILAJGRADSKI LAVOSLAV, general (1818, Gospić — Senj). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadt-u 1837, služio je u 21 pješačkoj pukovniji i sudjelovao u bovima u Italiji 1848. Odlikovao se u petdnevnom uličnom pokolju u Milanu 18—22/3 i pri jurišu na Curtatone 29/4. Za svoju hrabrost bio je odlikovan i unapređen. 1849 borio se hrabro u Ugarskoj, osobito u bitci kod Nagy-Sárda. 1859 dobio je čin majora, 1862 potpukovnika, a 1864 pukovnika i zapovjednika Đurđevčana, s kojima je sudjelovao u ratu 1866, General i brigadir postao je 1869. *V. L.*

DOŠEN VID (1720, Tribani, u Dalmaciji — 6/4 1778, Dubovik). U Zagrebu je učio filozofiju, a bogosloviju u Zagrebu i u Grazu. Primio je svećenički čin od ninskog biskupa Tome Nekića, i u početku je služio u ninskoj biskupiji. Prešavši u zagrebačku biskupiju (1754), bio je kapelan, kratko vrijeme u Brodu na Savi, zatim u Požegi, i najzad je postao administrator (1756) i župnik (1768) u Duboviku u Slavoniji. D. je bio odličan svećenik, spreman teolog, naročito u moralci, i prosvijetljen čovjek. Kao administrator i župnik u Duboviku sam je držao školu za djecu svoje župe. Poslije je bio (1775) u Požegi direktor sjemeništa i profesor moralke. Zbog slabog zdravlja vratio se u svoju parohiju i umro je u Duboviku. — D. se prvi put javio knjižicom Jeka planine (Zagreb, 1767). To je u stihovima obrana prosvjetiteljskih ideja Reljkovićeva Satira protiv anonimnog napadača »tamburaša slavonskog«. Odmah poslije toga izdao je D. opsežno pjesničko djelo Aždaja sedmoglava (1768), gdje u obliku alegorija u živim slikama crta 7 smrtnih grijeha, iz slavonske društvene sredine, služeći se oštrom satirom, da te pokore iskorijeni iz naroda.

D. je prosvijetljeni pisac 18 vijeka. Njegova je osobita važnost u historiji prosvjetiteljstva u Slavoniji u njegovom odlučnom stavu protiv »odvitnika starinskoga svoga vika«, a za Reljkovića kao krčitelja novih putova. D. je žešći i borbeniji od Reljkovića, jer mu je obrazovanje veće i dublje. Neke misli i teze Reljkovićeve D. smjelo izvodi do posljednjih konsekvencija. D. gleda na slavonski društveni i moralni život u svoj širini, iznoseći poroke seljaka, gospode i poglavara. Ako su slavonska gospoda prosvijetljenija, ipak nisu bolja od primitivnog seljaka. Bogate i u tančine izvedene slike slavonskog života iz svih društvenih slojeva daju D. djelu osobitu važnost za našu kulturnu historiju i za ispitivanje naše folklore. Važnost Aždaje sedmoglave je veća od Reljkovićeva Satira. *B. Vodnik.*

DOVEZENSKI JOVAN STANOJKOVIĆ, organizator četa i četnički vojvoda, sekretar Ministarstva Socijalne Politike (8/4 1873, selo Dovezenci, okrug kumanovski). Osnovnu školu

Digitized by Google

učio je u selu Murgašu pa u gradiškom manastiru, gdje se učilo još staroslovenski; tu je proveo godinu dana; treću godinu učio je u selu Stracinu. U vrijeme srpsko-bugarskog rata D. je dovršio sve nauke, do kojih se u to vrijeme moglo doći u njegovom rodnom kraju. U svome selu ostao je poslije toga još tri godine, pa je 1888 prešao u Srbiju, da produži školu. Pošto je zbog siromaštine morao napustiti gimnaziju, upisao se u svetosavsku bogoslovsko-učiteljsku školu za mladiće iz Stare Srbije i Makedonije. Svršio ju je u ljetu 1897, i 1/9 iste godine postao je učitelj u svom rodnom kraju. U toj službi ostao je od 1/9 1897 do 3/3 1904. Toga dana stupio je u komitet srpske četničke organizacije i na tome poslu ostao je sve dok Stara Srbija i Makedonija nisu oslobodene, u jesen 1912.

Prvi organizator naših komitskih četa, D. je bio učitelj i prvih naših četničkih vojvoda i četovođa. Vojvode Đorđe Skopljanče, Kosta Pećanac, Krsta Kovačević-Trgoviški, Rista Stefanović-Starački, čika Pavle Mladenović, Spasa Garda, Vandel Skopljanče, Nikola Skadarac, Temeljko Barjaktarević, Jovan Pešić, Petko Ilić, Đura Ivanišević i Milan Kovinić njegovi su đaci. D. je udario prve temelje našoj seoskoj četničkoj organizaciji na lijevoj strani Vardara. Učestvovao je u sva tri rata, a poslije oslobođenja i ujedinjenja dobio je službu u Ministarstvu Socijalne Politike. *M. Milenović.*

DOVIR. V. Dojran.

DOVOLJA, manastir (Uspenja Bogorodice) na rijeci Tari. Po svoj prilici sazidan je u 15 vijeku. Spominje se 1513 i 1544. 1799 pokriven je klisom. 1809 poharali su ga Turci Kolašinci, i ostao je pust do 1814. 1833 obnovljene su ćelije. 1850 opustio je (u manastir se uselila turska vojska). 1853 je obnovljen. 1857 Turci su obešćastili u samoj crkvi jednu djevojku, i tada je knez Danilo naredio, da se crkva zapali (tada je izgorio i veliki broj rukopisa). *V. P-ć.*

DOZON LOUIS AUGUSTE HENRI, francuski diplomat i književnik, profesor u školi istočnih jezika, dopisni član Instituta (1822 — 31/12 1890). Bio je 30 godina konzul po balkanskim zemljama: prvo kao kancelar u Beogradu (prije 1853), zatim kao vicekonzul u Mostaru (1863), u Plovdivu (1865), u Janjini (1866), ponovo u Mostaru (1875), konzul I klase u Solunu. Bio je profesor ruskog jezika u školi za istočne jezike u Parizu. Proučavao je s uspjehom poeziju balkanskih naroda i prevodio je na francuski. Dao je najpotpuniji i najvjerniji prijevod naših narodnih pjesama (prvo izdanje Poésies populaires serbes, 1859, drugo, uvećano izdanje L'Epopée serbe, chants populaires héroiques, 1888, koje je njegovo najbolje djelo). Izdao je pored toga: Chants populaires bulgares (1874 i 1875), Rapport sur une mission littéraire en Macédoine (1874), Le Chevalier Jean, comte magyar, par A. Petoefi (1877), Manuel de la langue chkipe ou albanaise (1878), Contes albanais (1881). Pisao je o nastavi u Srbiji (Revue contemp., 1887) i preveo Milićevićevu raspravu o Zadruzi (Revue Orientale et Américaine, 1866). *M. I.*

DRACH, INDUSTRIJA DRVA D. D., Sisak. Centrala je u Capragu. Osnovano je 1898 kao privatno poduzeće, a 1921 pretvoreno je u dioničko društvo s kapitalom od 10,000.000 din. Ima jednu pilanu u Capragu, sa 9 gatera i pokretnom snagom od 250 konjskih snaga, i jednu u Antunovcu u virovitičkoj županiji. Ukupno je zaposleno oko 1200 radnika, a godišnje se posiječe oko 28.000 kubnih metara tvrdog drveta (hrast, jasen, brijest). Najveći je proizvađač željezničkih pragova u zemlji. *S. P.*

DRAČ je grad na albanskoj obali. Postao ej još u starom vijeku (627 prije Kr.), kao trgovačka naseobina dorskih Grka iz Korkire (Krfa) i Korinta. Sagrađen je na jednom poluostrvskom položaju, između mora i jednog podugačkog morskog rukavca. Kao svi stari gradovi, imao je tvrđavu na visu (akropola) i donju varoš, opasanu bedemima. Veoma je procvjetao trgovinom s obližnjim Ilirima. Zatim je bio dosta ometen borbom oko vlasti između svoje aristokracije i demokracije, kao i peloponeskim grčkim ratom (431—404 prije Kr.), koji je zbog toga buknuo. Sve više pritiješnjavao od Ilira, D. se stavio pod rimsku zaštitu (od 229 prije Kr.). Kao samoupravan grad rimskog carstva na južnom Jadranu, a od Augustova vremena i kao vojna kolonija, D. se još više razvio. Bio je otada pomorski trgovački jadranski velegrad, polazna stanica važnog balkanskog Egnatijanskog druma, koji je preko Jadranskog Mora, Brindisija, i apulijske Egnatije, preko Lihnida (Ohrida), Soluna i t. d. vezao Rim s Bizantom, kasnijim Konstantinovim Ca-

Digitized by Google

rigradom i s azijskim istokom. Od 1—3 vijeka poslije Kr. D. je u administrativnom pogledu bio jedno od najznatnijih mjesta rimske provincije solunske Makedonije. Od cara Trajana on je kršćanska biskupija. Od Dioklecijana D. je glava jedne od novostvorenih rimskih provincija, Novog Epira, zbog čega postaje i crkvenom mitropolijom. Od 4 vijeka, njega su rušili zemljotresi (314, 346).

Podjelom rimskog imperija na zapadnu i na istočnu polovinu, ili Bizant (395), D. je, s najvećim dijelom Balkana, pripao Bizantu. Na raskršću 5 i 6 vijeka bizantski car, Dračanin Anastasije I., utvrdio ga je i veoma uljepšao. No pod idućim carem, Justinom I., opet ga je razorio zemljotres, te su ga morali obnoviti Justin I. i Justinijan I. U ovo ranije bizantsko doba D. je počeo stradati od tadanjih narodnih seoba. U 5 vijeku, za germanske seobe, on je dva put privremeno zauzet i opljačkan od istočnih Gota (461 i 478). Još od Justinijana I., t. j., od prilike od sredine 6 vijeka, D. je viđao pod svojim bedemima i slovensko-avarske horde, koje su s one strane Dunava i Save upadale na bizantski Balkan. U 7 vijeku čak do dračkih bedema izlilo se jugoslovensko more, koje je otada stalno plavilo skoro cio Balkan. S još po nekim starim grčko-rimskim gradom u sjevernoj polovini Balkana, i D. je ostao čitav u tim burama, zadržavši se i dalje u bizantskim rukama.

Poslije 7 vijeka D. nije više bio onako prostran i napredan kao nekada. No još uvijek je on znatan i ugledan. U to doba, on je, sve do pada Bizanta pod Mlečiće i krstaše u četvrtom krstaškom ratu (1204), bio glavni trgovinsko-vojni položaj bizantskog balkanskog zapada i tamošnjih bizantskih jadransko-jonskih voda, i prema narodima s one strane Jadrana i prema balkanskim Slovenima. Bizant se i tada mnogo brinuo za D. Još od cara Teofila, u prvoj polovini 9 vijeka, on je načinjen stolicom novoustanovljene bizantske vojno-administrativne oblasti na Balkanu, »dračke teme«. Već u 10 vijeku, u D. su, a i po drugim potčinjenim mu gradovima ove teme, bile smještene jake bizantske posade, a u dračkom pristaništu još i jako odjeljenje bizantske carske mornarice. U 11 vijeku D. je, zajedno sa svojom temom, spadao u prvi razred bizantskih tema, u »dukate«. Pojedine tadašnje silne dračke luke dizale su se i protiv bizantskih careva, da im otmu prijesto, dok su druge pripadale samim carskim porodicama bizantskim. Ujedno su i razni osvajači Bizanta, kako zajadranski, tako i balkanski, navaljivali kroz cijelu ovu periodu na D. Neki mu nisu mogli ništa, a osvojili su ga: car Samujlo, koji ga je držao više godina (otprilike od 989, pa s jednim prekidom čak do 1005), makedonski slovenski ustaša Petar Deljan (1040—1041), i zatim Normani (1082—1085 i 1185). S druge strane, tvrdi D., s pograničnom grčkom temom, služio je Bizantu, u 11 i u 12 vijeku, i kao baza protiv njegovih nemirnih susjeda i kletvenika Srba, naročito protiv Dukljana (Zećana). Odatle je Bizant osmatrao i držao u stezi dukljanske Vojislavljeviće u 11 vijeku, pa i ondašnjeg raškog župana Vukana. Odatle je on uglavnom radio protiv njih, pa kasnije i protiv prvih Nemanjića, a odatle se s njima često i tukao.

Po zauzeću Bizanta od krstaša četvrtog krstaškog rata i od Mlečića (1204), D. su zauzeli Mlečići (1205), kojima je on pripao po njihovom ugovoru s krstašima o podjeli bizantskih zemalja. Naskoro je D. iz mletačkih ruku preotela grčka epirska despotovina, i držala ga je nekih 50 godina. U stanovništvu toga grada vide se tada, pored vajkadašnjih Grka, pored jedne mletačke, i uopće latinske, trgovačke naseobinice, stvorene valjda još od ugovora bizantskog cara Aleksija I. Komnina s Mlečićima protivu Normana (1082), i mnogi Albanci, pa i po neka srpska porodica. Međutim je epirskoj despotovini zaprijetila opasnost, da bude zauzeta od njene suparnice, grčke nicejske carevine. Tada je epirski despot Mihajlo II., tražeći protivu toga oslonac u tuđini, dao D. (1285), zajedno s još nekoliko albanskih gradova i sa Krfom, kao miraz uz jednu svoju kćer, Manfredu Hohenstaufenu, koji je, naslijedivši od svojih predaka, njemačkih careva Hohenstaufenskih, normansku kraljevinu, vladao u južnoj Italiji kao kralj napuljsko-sicilijanski. Nijemca Manfreda ubrzo je srušila papinska kurija, pomoću brata francuskog kralja, silnog Karla I. Anžujskog (1266). Ona je onda napuljsko-sicilijansku kraljevinu ustupila, pod svojim suverenitetom, Karlu i njegovom Anžujskom domu. Na to se epirski despot Mihajlo II. požurio, da od miraza Manfredova uzme sebi natrag D., dok je Karlo zauzeo Krf. Karlo je kovao planove, da se proširi i na drugu stranu Jadrana. Radi toga se on, s blagoslovom pape, uortačio s poslje-

Digitized by Google

dnjim latinskim carigradskim carem, Balduinom II., da ponovo razore i podijele Bizant, uspostavljen ulaskom nicejskih Grka u krstaško-mletački Carigrad (1261). Uz to je ambiciozni Anžujac vrbovao protivu Bizanta i latinske i slovenske države na Balkanu, pa i Albance, bacajući pri tom oko na gradove u Albaniji, koje su držali epirski Grci, a od kojih je on želio načiniti baze za svoje prodiranje ka bizantskom Solunu i Carigradu. Međutim je epirska despotovina po smrti Mihajla II. (1271) sasvim oslabila. Karlo se tada dočepao D. (1272) a i drugih nekih njenih gradova u Albaniji. Da bi još jače za sebe privezao Albance, on je iz tih tekovina osnovao, kao posebnu oblast Anžujskoga teritorija, »Kraljevinu Albaniju«.

D. je pod Ažujskom vlašću ostao više od 100 godina, i to najprije, t. j. za vrijeme Karla I., Karla II. i Filipa Tarentskog (— 1331), kao sastavni dio »Kraljevine Albanije«, a zatim (poslije 1331) kao glava »dračkog dukata«, pod posebnom Anžujskom linijom. Po pravilu, Anžujci su upravljali u ovim svojim krajevima samo preko namjesnika. To je doba novog opadanja nekadašnjeg velikog D. Još čim je on prešao pod Karla I., upropašćen je opet jakim zemljotresom (1273). Obnova je trajala dugo godina. Osim toga, zatvorio se i morski rukavac oko gradskog poluostrva, te su tu nikle bare i malarija, od kojih grad pati i danas. Naročito je izblijedio pravoslavni grčki karakter grada, ustanovljenjem katoličke nadbiskupije dračke, i novim prilivom zapadnjaka, kao i katoličkih Albanaca u gradsko stanovništvo. U ostalom, ni sami francuski Anžujci nisu se mogli dovoljno starati za D., kao ni za druge svoje tekovine u Albaniji. Oni su naskoro oslabili i kod svoje kuće u južnoj Italiji, najprije dvadesetogodišnjim ratom sa Sicilijancima i španskim Aragoncima (poslije sicilijanske večernje, 1282—1302), a zatim i međusobnom neslogom njihove napuljske, tarentske, dračke, pa i ugarske dinastije. Oko svojih pak posjeda u Albaniji, oni su se morali nositi i s Bizantincima, pa kasnije i s posljednjim epirskim despotima, i sa Srbima, i sa albanskim glavarima. Uopće, Anžujci su tu ubrzo sve više gubili u zemljištu, pa su se često povlačili i iz samog D. Tako na pr. Bizantinci su dugo pritješnjavali D. još u doba Karla I. Anžujskog, pa su ga jednom i zauzeli, kao i još jednom poslije toga (oko 1295). Ovom drugom prilikom Anžujci su ga dobili natrag pomoću svog saveznika, srpskog kralja Milutina, koji ga je preoteo od Bizanta. Srpski car Dušan, koji je vladao svuda oko dračkih bedema, kao da se nije otimao za sam D. No poslije Dušana, oko D. su se grabili s Anžujcima albanski vlastelin Karlo Topija i srpski Balšići. Najprije ga je od Anžujaca uzeo Karlo Topija (1368). Anžujci su ga zatim opet povratili (1373), ali su ga odmah prodali Đurđu Balšiću. Zatim je D. prešao ponovo u ruke Karlu Topiji (1374), pa onda još jedamput, posljednji put, Anžujcima (oko 1379). Od Anžujaca ga je dobio natrag Karlo Topija (prije 1384), a od njega ga je osvojio Balša Balšić (1385). No Balša je neposredno zatim poginuo u borbi s Turcima, koji su i sami već provaljivali do D. Grada se tada dočepao sin i nasljednik Karla Topije, Đorđe Topija (1385). Ali videći da ga ne može sačuvati od Turaka, on ga je, pred smrt, ustupio Mlečićima (1392). Mlečići su kao i Anžujci držali D. preko 100 godina (1392—1501). Oni su još više smanjili opseg njegovih zidova. Grad je pod njima i inače još gore opao, ne samo zbog baruština i malarije, nego i zbog gubitka cijele okoline, koju su Turci konačno zauzeli po Skenderbegovoj smrti (1468). Najzad je i sam D. pao pod Turke (17/8 1501). Pod Turcima je on doživio novo sužavanje gradskih zidova, a pristanište mu se zapustilo i zasulo. Turska je vlast u D. trajala sve do srpske privremene okupacije (1912—13). Zatim je nastala vlast novostvorene albanske kneževine i republike.

Literatura: K. Jireček, Die Lage u. Vergangenheit d. Stadt Durazzo in Albanien (L. Thallóczy, Illirisch-alb. Forschungen, 1, 1916, 152—167; srpski u Cvijićevu Glasniku Geografskog Društva, 2, 1913, 182—191); M. v. Sufflay, Politische Schicksale d. Thema Dvorhachion (Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog Arhiva, 17, 1915, 273—277).

D. Anastasijević.

DRAČA, manastir (Sv. Nikola) kod Kragujevca. Sazidao ga je ober-kapetan Staniša (Mlatišuma) 1735. 1736 crkva je popisana. Obnovio ga je vojvoda Toma Vučić. *V. P-ć.*

DRAČEVAC (talijanski Malpaga), zidine od stare kule u Dalmaciji, od Zadra 6 km k jugoistoku, na glavici 124 m visokoj; dotle su Turci doprli 1570. *J. M-n.*

Digitized by Google

DRAČEVICA, najjužnija župa stare trebinjske oblasti. U njoj je kralj Tvrtko, dobivši je 1378 pod svoju vlast, podigao grad Sv. Stjepana, danas Ercegnovi. Tu je dugo bio glavni izlaz bosanske države na more. 1699 do 1878 Sutorina u D. je bila, pored Kleka, jedino mjesto, gdje je Turska iz Bosne i Hercegovine izlazila neposredno na more. *V. Ć.*

DRAGA, kraljica 1900—1903 (11/9 1866, Beograd — 29/5 1903, Beograd). Kći je Pante Lunjevice, a unuka vojvode Nikole Lunjevice, prijatelja kneza Miloša. Udala se 1883 za inžinjera Svetozara Mašina. Poslije je postala dvorska gospođa kraljice Natalije. Kao takvu, poslije smrti muževe, poznao je mladi kralj Aleksandar Obrenović i poslije njenog dolaska u Srbiju, aprila 1895, zaljubio se u nju. Na opće zaprepaštenje zemlje i vlade objavio je kralj 8/7 1900 svoju vjeridbu sa D., a uskoro i svadbu (23/7), i ako je prošlost D. bila vrlo sumnjiva. Taj brak izazvao je mnogo osuđivanja, ali ga je spaslo, u prvi mah, to, što se ruski car primio za kuma. Kad je poslije utvrđena fiktivna trudnoća kraljičina i počela kraljeva izigravanja Ustava i drsko ponašanje kraljičine braće kao budućih nasljednika, ogorčenje se u narodu pojačalo i dovelo je do jedne oficirske zavjere. U noći 28—29/5 1903 su kralj i kraljica u dvoru ubijeni do jedne grupe oficira iz te zavjere. *V. Ć.*

DRAGALJ. V. Dvrsno Polje.

DRAGANIĆI, općina u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar Karlovac. Ima 4.799 stanovnika. Rasuta je po izdanku Gorjanaca između Kupe (niže Ozlja) i pritoke joj Kupčice do ceste i željeznice Jastrebarsko—Karlovac; stanica D.—Mrzljaki. — Spominje se već u 13 vijeku, kao općina u staroj županiji podgorskoj. Svoje je pravice i plemstvo temeljila na povelji kralja Bele IV. od 1264, koja se sačuvala (u općini D.) u prijepisu povelje kralja Ludovika I. *J. M-n.*

DRAGAČEVO, područje u podgorini Ovčare i Jelice, a između ovih planina i rijeke Belice. Dijeli se na Donje i Gornje Dragačevo. U prvom ima 44, a u drugom 13 naselja (V. Raška oblast).

Literatura: J. Erdeljanović, D. Dragačevo (Naselja, knj. 1); K. Jovanović, G. Dragačevo (Naselja, knj. 5). *B. D.*

DRAGAČEVSKA ZADRUGA. Osnovana je 1906. Centrala Guča. Kapital je 437.000 dinara. *N. S.*

DRAGAŠEVIĆ BORIVOJ, đeneralštabni pukovnik, komandant drinske divizijske oblasti (11/2 1864, Beograd — 7/12 1911, Valjevo). Po svršetku pune gimnazije u Beogradu stupio je 1883 u redovnu vojsku (8 bataljon) na odsluženje đačkog roka, a iste godine stupio je u Vojnu Akademiju. 1885, ne svršivši puni tečaj Akademije, proizveden je za pješadijskog potporučnika i učestvovao je u ratu kao ordonans-oficir dunavske divizije. 1886, po svršetku rata, dovršio je treću godinu Akademije. Za kapetana je proizveden 2/8 1893, preveden u đeneralštabnu struku 1895, za pukovnika je proizveden 1908. Do 1888 bio je vodnik, 1888—1890 bio je na višoj školi Vojne Akademije. Kao pješadijski oficir komandirao je četom, kao đeneralštabni oficir pukom, bio je načelnik štaba divizijske oblasti, načelnik općeg vojnog odjeljenja Ministarstva Vojnog, načelnik operativnog odjeljenja glavnog đeneralštaba (1908) i od 1909 komandant divizijske oblasti (drinske). Bio je profesor u Vojnoj Akademiji 1892—1894 i 1900—1908 (Premjeravanje, Pravila službe, Taktika). Slan je na manevre stranih vojska (Francuska) i bio je urednik Ratnika. *V. B.*

DRAGAŠEVIĆ JOVAN, počasni đeneral, đeneralštabni pukovnik (4/2 1836, Požarevac — 1/7 1915, Niš). Po svršetku gimnazije u Beogradu stupio je u artilerijsku školu 30/10 1855. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 19/8 1860, za kapetana 1/1 1866, za pukovnika 1/12 1880. Penzioniran je 1888. Odmah po svršetku artilerijske škole, 1861, postao je profesor u toj školi i ostao je sve vrijeme do 1885 (s prekidima 21/1 do 1/11 1869 i od 1/9 1879—10/2 1880). Predavao je historiju opću i srpsku, historiju ratne vještine, geografiju, strategiju, i stilistiku. Pored profesure bio je vodnik u jegerskoj četi, ađutant bataljona, komandir čete, za vrijeme bombardovanja Beograda 1862 bio je komandir đačke (licejske) legije na Varoš-Kapiji. 1867 bio je organizator i komandir bugarske legije, 1876 (pred rat) bio je komandir kruševačke brigade, 1877 (pred rat) pomoćnik i vršilac dužnosti načelnika glavnog đeneralštaba, na Berlinskom Kongresu bio je ekspert u našoj delegaciji. 1878 bio načelnik historijskog odjeljenja glavnog đe-

Digitized by Google

neraštaba. U ratu 1877/78 načelnik ađutantskog odjeljenja vrhovne komande. U ratu 1885 bio je pomoćnik načelnika štaba vrhovne komande.

Još kao pitomac artilerijske škole počeo je rad na književnosti. U početku je pisao epske pjesme (Jeka od gusala, Jovan Kursula, Kosovo i t. d.), i historijske pripovijetke (Carica Jelena), kasnije kazališni komad Hajduk Veljko, pa realističku pripovijetku Istinske priče (autobiografija) i naposljetku radio je naučna djela. Napisao je Geografiju za osnovne škole, Geografiju za srednje škole, Načela vojne geografije, Vojnu stilistiku, Vojničku rečitost, Kosmometriju, Kosmografiju, Vojnik na maršu, geografsku studiju Homolje i vojno-političku studiju Ilirsko Tropolje (drugo izdanje 1901). Bio je urednik prvog vojničkog lista, Vojina, pa Ratnika i nedjeljnog lista Dardanije i saradnik Velike Srbije, Vile, Danice i Šumadinke, pored Ratnika. *V. Belić.*

D. se bavio, zarana, mnogo i u više pravaca, i književnošću. Pisao je historijske i filološke rasprave, kao Sereski sabor 1391, Makedonski Sloveni (odgovor na knjigu Rusa Komarova, 1890), Kritiku i ispravku pogrešaka o novom srpskom grbu, O anžujskom krinu u srpskom grbu, Badnjak, Žrtovnik, Nekoje ispravke u Vukovu rječniku (Nova Iskra, 1904). Avtobiografiju u tri dijela, I. Istinske priče, II. Apodiksis, III. Uspomene na Berlinski Kongres. Naposljetku, dao je i jedan putopis (1874), Putovanje po Srbiji, i historijsku pripovijetku Carica Jelena. Ali od sveg njegovog književnog rada najveću vrijednost imaju njegovi stihovi. Već 1854 javio se D. pjesmom Molitva (Svetovid). Svoje ljubavne i rodoljubne pjesme izdao je u dva maha (1860 i 1869), a, isto tako u stihovima, u desetercu, napisao je i dramu Boj na Negotinu ili Smrt Ajduk-Veljka, uz koju je ispjevao i Apoteozu. D. je prve svoje pjesme pisao pod neposrednim utjecajem J. Sterije Popovića, no kasnije je podlegao utjecaju Vuka i Branka, čiji je pravac na njega blagotvorno djelovao. Jer, tek one rodoljubne pjesme, ispjevane u duhu i u obliku narodnih, kao Jeka od gusala, Kursula, Rajić na topu i Hajduk-Veljkova junačka dikcija, učinile su od D. jednog od najpopularnijih omladinskih pjesnika. Te će mu pjesme očuvati pjesničko ime i u buduće u historiji naše poezije. Hajduk Veljko se i danas, s uspjehom, daje na pozornicama.

Literatura: Danica, 1868, 871; S. Bjelanović, Zadarski Srpski List, 1887; J. Magarašević, Brankovo Kolo, 1904; J. Skerlić, Omladina i njena književnost (2 izd., 1925). *V. Petrović.*

DRAGEŠIĆ ĐURO, franjevac, Bošnjak. 1452 nosio je republici Fiorenzi ruku Sv. Ivana Krstitelja, pa su mu je Dubrovčani oduzeli. Kada su Florentinci za to saznali, umolili su sultana, da prisili Dubrovčane, da im povrate tu ruku. Dubrovčani su međutim potkupili velikog vezira i on je nagovorio sultana, da tom prilikom odgovori florentinskim poslanicima: »Ako se samo za to prepiru, za kost jednoga kršćanina, onda neka slobodno odu na Kosovo i nakupe ih koliko im volja«.

Literatura: S. Skurla, Moćnik stolne crkve dubrovačke (1868), 16. *R. G.*

DRAGIČEVIĆ JAKOV, novinar (6/9 1894, Pelješac, u Dalmaciji). Za vrijeme Svjetskog Rata napisao je znatan broj članaka u američkim i engleskim novinama i časopisima za stvar Južnih Slovena. Mnogo se trudio za organizaciju Južnih Slovena u Americi. *D. P.*

DRAGIĆ SLAVO (15/3 1876, Karlovac). Studirao je filozofski fakultet u Zagrebu, a ispitan je učitelj stenografije. Radio je i radi u većem broju kulturnih društava. Uređivao je neko vrijeme Stenograf. 1898 osnovao je đačku menzu za studente sveučilišta u Zagrebu, a 1899 organizirao je sabiranje za Družbu Sv. Ćirila i Metoda u Istri. Sudjelovao je u osnivanju privatne trgovačke škole Merkur i osnovao je trgovačku školu Rizzi Berger. 1898 osnovao je Društvo Hrvatskih Stenografkinja, stenografsku školu i zatim privatnu trgovačku školu toga društva, kojom i sada upravlja. Od 1899 služio je na različitim srednjim zavodima, a sada je profesor trgovačke akademije u Zagrebu. Napisao je: Stenografska početnica, Stenografska čitanka, Sigle i pokrate, Stenografski kalendari, Zbirka primjera za vježbu u stenografskom pisanju, različiti članci u stenografskim časopisima, obuka u strojopisu. *S. D.*

DRAGIĆEVIĆ MIHAJLO (22/2 1872, Gornji Milanovac). Gimnaziju je svršio u Kragujevcu, a prava u Beogradu. Od 1904 direktor je Prometne Banke, koju je od malog novčanog zavoda podigao do jedne od prvih beogradskih banaka. Prvi je pred-

Digitized by Google

sjednik Udruženja Banaka (1922—1924) i potpredsjednik Industrijske Komore.
S. N.

DRAGIĆEVIĆ PAVAO, bosanski franjevac, diumenski biskup i apostolski vikar u Bosni (oko 1697, Tješil, kod Fojnice — 14/2 1773 Fojnica). Bio je duže vremena učitelj bogoslovije, a kada ga je Sv. Stolica 1740. na prijedlog zadarskoga biskupa Zmajevića, postavila diumenskim biskupom i apostolskim vikarom u Bosni, već je nosio čast vijećnika Bosne Srebrene. Radi muslimanskih otpora bio je, s ostalim fojničkim franjevcima, dvaput zatvaran, 1742 i 1743. Kada je Sv. Zbor za raširenje vjere 1751 snovao, da u Bosni zavede i svjetovno svećenstvo, D. se tome protivio. Njegovo opširno prvo izvješće o Katoličkoj crkvi u Bosni, koje je 1744 Sv. Zboru za raširenje vjere predao, bit će, kada se objelodani, najobilniji izvor za poznavanje statistike bosanskih katolika u prvoj polovici 18 vijeka. D. se ubraja među najrevnosnije i najsavjesnije bosanske apostolske vikare.
J. J.

DRAGIŠEC, planina u Makedoniji, između Crne Reke i njene pritoke Zaje, 6·5 km. južno od Kruševca. Najviši su visovi: kota 1424, kota 1300, kota 1291 m. Sjevernim podnožjem ide drum Kičevo—Prilep.
P. V.

DRAGIŠIĆ JURAJ, franjevac, nazaretski nadbiskup, teolog i filozof (Srebrenica, u Bosni — 1520, Barletta, Italija). D. se obično potpisivao Benignus, što se kasnije krivo zamjenjivalo s Dobrotić. U franjevački je red stupio po svoj prilici u Dubrovniku, kuda se rano preselio. Visoke je škole pohađao u Italiji, u Parizu i Oxfordu. Poslije je bio učitelj Gvidu Ubaldu, sinu urbinskoga vojvode Fridrika, pa je tom prilikom dobio i urbinsko plemstvo de Foliciis. Kasnije je postao u Firenzi član zbora bogoslovskoga fakulteta, upravitelj franjevačke gimnazije, član plemićske obitelji de Salviatis i odgojitelj Lovre Medici, Ivana, koji se proslavio kao papa Lav X. (1513—1521), i Petra. Uz to je neko vrijeme predavao u Pizi metafiziku i bogosloviju za 150 cekina. Ali kako se zauzimao za Girolama Savonarolu, osobito u svom djelu Propheticae solutiones pro Hieronymo Savonarola, i za stare hebrejske knjige, navukao je na sebe toliku mržnju, da je morao otići iz Italije u Bosnu. Iz Bosne se opet spustio u Dubrovnik, i tu je neko vrijeme predavao bogosloviju i propovijedao, a zatim se vratio u Italiju, i postao 1507 kaljskim biskupom. Kao kaljski biskup napisao je djelo pod naslovom: Apologia pro Francisco de Ruvere Julii II. nepote anno 1511 supercardinalis Alidosii nece, pa ga je Julije II. 1512 postavio na nazaretsku nadbiskupsku stolicu, sa sjedištem u Barletti. Osim već spomenutih, sačuvala su se ova D. djela: De Raptis, De assumptione b. Mariae Virginis, De Gratia, Commentarii in 4 libros senetentiarum, Quaestiones de natura angelica, Dialectica nova secundum mentem St. Thomae de Acquino i t. d. D. je u učenom svijetu mnogo cijenjen. Ughelli ga ubraja in primos sui temporis theologos, a Sbaraglia ga naziva sacrae theologiae doctor illustris. Potkin, pišući Reuchlinu 25/1 1515, kaže, kako je Dragišić bio vješt i latinskom i grčkom jeziku, te kako je u poznavanju hebrejskoga i etiopskoga jezika zauzimao prvo mjesto među kršćanima svoga vijeka. Dubrovčanin Benessa pjeva njegovu učenost i slavi.

Literatura: Sbaralea, Supplementum, Romae (1908); Rode, Necrologium fratrum minorum (u Analecta Franciscana, t. VII. i napose, 1914); Breyer, Prilozi kulturnoj povijesti hrvatskoj (1904); Zimmermann, Juraj Dragišić (Rad, 1923). *J. Jelenić.*

DRAGOBILJSKA REKA, rječica u Srbiji, desna pritoka Ljiga. Izvire pod Rudnikom (Mutanj 779 m, Tripovac 549 m), uliva se oko 1 km nizvodno od sela Kadine-Luke. Dužina toka joj je 29·7 km, a površina sliva 154·8 km².
P. V.

DRAGOR, rijeka u Makedoniji, desna pritoka Crne Reke. Izvire pod Baba-planinom (kota 2.227 m), a uliva se oko 3·5 km istočno-jugoistočno od sela Karamana. Dužina toka joj je 26 km, a površina sliva 154 km².
P. V.

DRAGOSAVLJEVIĆ ADAM (18/2 1800, Berment, Baranja — 16/6 1862, Opatovac, Srijem). Rođen u drvodjelskoj porodici, D. je ostao rano bez oca. Počeo je učiti osnovnu školu u Bermentu, zatim u Kisfaludi, Medini, Kacsfalu. U Sigetu je šegrtovao i nadničio, zatim u Haršanju učio madžarsku školu. Naučivši pojati, postao je učitelj u Bezdeku, gdje je bio ujedno i zvonar, zatim u Monoštoru. S uštedom na ovim mjestima otišao je D. u somborsku preparandiju, zatim u novosadsku, pa u vinkovačku gimnaziju. »Najbolja« ortografija i »prirodna« metoda već su ga tada intere-

Digitized by Google

sirali i silno se oduševljavao Vukovim rječnikom. Iz Vinkovaca je otišao D. u Šikloš, za učitelja, zatim u Šatoršić (kao dijurnist u kancelariji daljskog vlastelinstva), pa u Mohač, gdje je bio opet učitelj, zatim u Vukovar, i tu je, učiteljujući, proveo osam godina. Jednu je zimu proveo s Vukom, pomažući mu u sabiranju i sređivanju riječi i narodnih umotvorina. 1838 pozvala ga je šidska općina, da bude nataroš, i on se odazvao tom pozivu, ali mu je državna vlast oduzela tu službu. Već poslije 1829 htio je poći u Srbiju, ali ga je tada Vuk zadržavao. 1840 bio je D. sekretar kod primiriteljnog suda u Beogradu, pa se vratio u Šid za nataroša i upravitelja srpskih škola.

Prvo pod utjecajem Dositeja, a poslije Vuka, D. je postao propagator narodnog jezika u školi i u književnosti. Bio je veliki prijatelj i pomoćnik Vukov, a Vuk je njegovo prijateljstvo jako cijenio. Njegova oda episkopu Stefanu Stankoviću druga je knjiga štampana Vukovim pravopisom (1829). Osim više školskih knjiga D. je napisao: Postanak slavenskih slova ili pismenost kakva je i kakva treba da je u srpskom jeziku (1840), i mnoge članke, koji su izašli većinom u Letopisu i u Bačkoj Vili. Za njegov članak: Glas i vrednoća narodnih srpskih pesama (u Letopisu) Kopitar piše Vuku da ga je »proždro«. Najveća njegova zainteresovanost je bila pismenost (pisanje), i kako da se najlakše nauči čitati i pisati, a njegov, može biti najvažniji rad, Bukvar, koji je, na žalost, ostao neštampan. Ovo je prvi bukvar (napisan već 1825) našeg narodnog jezika na glavnoj osnovi (kasniji je Vukov Ogled srpskog bukvara, štampan u Danici i posebno 1827), više je nacrt za bukvar. Sastavljen je sintetičnom metodom. Za vokalno r predlagao je znak ŕ, koji su kasnije mnogi književnici usvojili. D. književna ostavina predana je Matici Srpskoj.

Literatura: Đ. Magarašević, A. Dragosavljević, srpski književnik (Letopis, 188—190); Vukova prepiska; Ljub. Stojanović, Vuk Stef. Karadžić (1824). *M. Šević.*

DRAGOŠIĆ HIGIN, književnik (1845, Varaždin). Gimnaziju je učio u Zagrebu, a svršio je u Varaždinu. Prava je učio na sveučilištu u Zagrebu, ali ih nije svršio, jer je rano stupio u politički život, gdje se u to doba istakao, ali kao nepopularan publicista. Povukavši se iz javnog života, bavio se književnim radom. Poznat je samo pod pseudonimom Dragošić, a pravo mu je prezime Reicherzer. Živi u Varaždinu. Posebice su izašla ova njegova književna djela: Posljednji Zrinski, tragedija u pet činova (1891), Siget, drama (1895), Crna kraljica, roman iz hrvatske povijesti (1898 do 1900), Kroz more jada, roman iz hrvatske prošlosti (1912) i Posljednji dani Katarine Zrinske, drama u pet činova (1921). *B. V.*

DRAGOVIĆ, manastir u Dalmaciji (oblast Knina). Posvećen je Rođenju Bogorodice. Ne zna se kad je osnovan. U 16 vijeku monasi ovoga manastira osnovali su sveto-aranđelski manastir Grabovac (u eparhiji budimskoj). Arhimandrit ovoga manastira u 18 vijeku bio je vikar arhiepiskopa filadelfijskog, koji je sjedio u Mlecima i upravljao pravoslavnom crkvom u Dalmaciji. *V. P-ć.*

DRAGOVIĆ MARKO (22/8 1852, Velestovo — 6/9 1918, Cetinje). Srednju školu učio je na Cetinju, a višu u Petrogradu. Kada se 1882 vratio iz Rusije, postavljen je za sekretara Ministarstva Prosvjete, a kasnije je bio član okružnog suda u Ulcinju i naposljetku profesor. S ljubavlju i razumijevanjem se bavio historijom Crne Gore i Boke kotorske, osobito s objavljivanjem historijskih spomenika, od kojih su najvažniji oni iz ruskih arhiva. Njegove rasprave i edicije su jako rasute, dijelom teško pristupačne, naročito one u lokalnim crnogorskim publikacijama. Važnije su: Materijali za istoriju Crne Gore I—III: Iz vremena vladanja vladike Petra (Glasnik, 55, 63 i 65); IV: Rusija i Crna Gora 1780—1790 (Glasnik, 72); V: Prepiska vladike Petra II. s Austrijom (Glasnik, 73); Spomenici o Šćepanu Malom (Spomenik, 22); Materijal za istoriju Crne Gore iz vremena mitropolita Danila, Save i Vasilija Petrovića (Spomenik, 25); Prilozi za istoriju Boke Kotorske (Spomenik, 30); Prilozi za istoriju Crne Gore i Boke Kotorske početkom 19 veka (Spomenik, 31); Prilozi za istoriju Crne Gore iz vremena vladika iz različnih plemena (Starine, 19); Borba Crnogoraca s Turcima oko prevlasti nad Grahovom (Starine, 20); Nekoliko dokumenata o vjekovnoj nezavisnosti Crne Gore (Književni List, 1901); Mitropolit crnogorski Vasilije Petrović Njegoš ili istorija Crne Gore od 1750 do 1766 (1884); Seoba gospodara crnogorskoga Ivana Crnojevića sa

Digitized by Google

Riječkog grada na Cetinje 1485 (1886). D. je izdao i Uputstvo za skupljanje materijala za istoriju i geografiju Crne Gore (II izdanje, 1885). Ostavio je za sobom više rukopisa, spremljenih za štampu. *N. Radojčić.*

DRAGOVIĆ RADOVAN (1878, Užice — 25/12 1905, Beograd). Svršio je osnovnu školu i 6 razreda gimnazije u Užicu. Zbog bolešljivosti i neimaštine napustio je školu i krajem 1896 otišao je u Zagreb, gdje je počeo učiti stolarski zanat. Prešao je zatim u Graz, da dovrši zanat, a 1899 vratio se u Srbiju. Radio je na socijalističkim listovima: Napred, Radnički List, Stari Radnički List. Osnivač je Beogradskog Radničkog Društva (marta 1901). 1903 bio je glavni saradnik Radničkih Novina, a poslije njihov glavni urednik. Naročito se istakao kao odgojitelj socijalističke omladine, a još više kao organizator radničke klase. Uživao je vrlo veliki ugled u socijal-demokratskoj stranci i bio je jedan od njenih prvaka. *J. P.*

DRAGOVIĆ ŽIVKO, državni savjetnik u penziji (3/2 1856, Velestovo). Škole je učio na Cetinju, Petrogradu i Parizu. Po povratku iz Francuske postao je profesor gimnazije, zatim rektor bogoslovsko-učiteljske škole, te je bio poslanik crnogorske Skupštine u Podgorici, koja je proglasila ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom. Poslije ujedinjenja postao je predsjednik glavne kontrole za Crnu Goru. Bavio se književnošću i pedagogijom. *D. P.*

DRAGUTIN, kralj srpski 1276 do 1316. Sin je kralja Uroša i kraljice Jelene, a stariji brat kralja Milutina. Imao je za ženu Katarinu, kćer madžarskog kralja Stjepana V. Madžarskom pomoću D. je 1276 pobijedio oca kod Gackoga i srušio ga s prijestola. U državnoj politici bio je protivnik Bizanta i pomagao je anžujsku politiku protiv njega. U proljeće 1282 slomio je nogu. Potišten bolešću i grižnjom savjesti radi postupka prema ocu, predao je 1282, na saboru u Deževu, prijesto bratu Milutinu. Za sebe je zadržao samo jedan dio sjeverne Srbije. 1284 dobio je od svoga šurjaka, madžarskog kralja Ladislava IV., kao svoju oblast, Srijem, Mačvu i bosanski kraj Soli i Usoru. Prijestonica mu je bila u Beogradu i u Debrecu (između Beograda i Šapca). Pomagao je brata protiv Grka u Makedoniji (1283), a brat njega u borbi protiv braničevskih gospodara Drmana i Kudelina (oko 1295). Kći D., Jelisaveta, udala se 1284 za bosanskog bana Stjepana I. Kotromanića, a sin mu Vladislav, herceg Slavonije, uzeo je 1293 Kostancu Morozinijevu. Drugi njegov sin, Urošic, obnovio je s ocem manastir Arilje. Kad je Milutin, oženivši se Simonidom (1299), počeo prijateljsku politiku prema Bizantu, odnosi između braće postali su rđavi. D. je uz to želio, da obezbijedi prijesto svojim sinovima. Jedno vrijeme došlo je čak do sukoba između braće. Pomoću novca, nabavivši najamnike, i pomoću sveštenstva, koje je u D. gledalo čovjeka zapadnjačkih sklonosti, uspio je Milutin da se održi na vlasti. 1313 došlo je do izmirenja: Milutin je, izgleda, postao vazal D. sina Vladislava. Kralj D. se pred smrt pokaluđerio i dobio je ime Teoktist. Umro je u martu 1316, a sahranjen u Đurđevim Stupovima, kod Rasa. Lijepo žitije D. napisao je arhiepiskop Danilo. *V. Ćorović.*

DRAGUTINOVIĆ VLADETA, glumac (31/12 1893, Beograd). Učio je realku i dramsku školu Landner-Polleta u Parizu (1915—1917). Za pripravnika Narodnog Pozorišta u Beogradu angažovan je 1912. Poslije srpsko-bugarskog rata bio je član dalmatinskog narodnog pokrajinskog kazališta u Dubrovniku. 1920 angažovan je za redovnog člana Narodnog Pozorišta u Beogradu. Glavne su mu uloge: Armand (Gospođa s kamelijama), Romeo (Romeo i Julija), Gvido (Lucifer), Tekman (Heda Gabler), Roger Lechâtelier (Svadbeni marš), Hovstad (Narodni neprijatelj), Frederik (Arlesijanka). *R. O.*

DRAŠKOVIĆ DURO, general. Osobito se odlikovao u velikoj bitci protiv Turaka kod Siska 1592, gdje su 15.000 Turaka i njihov komandant Hasan-paša ostali na bojnom polju. D. je tu sa 600 konjanika na lijevom krilu napao na 2.000 turskih spahija i tako riješio bitku. 1595 D. je sudjelovao pri osvojenju Petrinje, a 1605, kad su Turci pod Mehmed-pašom navalili na Petrinju, potukao je Turke (ostalo ih je do 3.000 na bojnom polju). D. je postao zapovjednik i general tvrđave Petrinje. *V. L.*

DRAŠKOVIĆ IVAN, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski od 1595 do 1607 (oko 1555 — 11/3 1613, Bratislava [Požun]). Vrlo se rano proslavio u borbama s Turcima, naročito kao zapo-

Digitized by Google

vjednik križevačke krajine. Učestvovao je u bitci kod Siska (22/6 1593), gdje su Hrvati i Slovenci održali pobjedu nad bosanskim pašom Hasanom Predojevićem. 1596 postao je ban zajedno s biskupom Gašparom Stankovačkim. Banovanje njegovo prošlo je u stalnom uspješnom ratovanju s Turcima. 1605 i 1606 borio se D. protiv pristalica Stjepana Bocskaja u Ugarskoj i odbio je pokušaje, da se Bocskajev pokret proširi i u Hrvatskoj. U sukobu između cara Rudolfa i brata mu Matije pristao je D. uz Rudolfa. U borbama s Matijom bio je zarobljen. Kasnije, kad je došlo do ugovora između braće, D. je amnestiran i imenovan za zapovjednika ugarske vojske i vrhovnog kapetana ujvarske tvrđave.

Literatura: Kukuljević, Povijest porodice Draškovića Trakošćanskih (1897); Klaić, Povjest Hrvata, V (1911). *M. P-g.*

DRAŠKOVIĆ IVAN, ban hrvatski, general artilerije i dvorski ratni savjetnik. D. je učestvovao 1716 u ratu protiv Turaka. Bio je zapovjednik svih četa u Banovini. Utaborio se u Kostajnici. Njegove čete su osvojile tri kule kod Novog i zauzele Dubicu. Zarobio je mnogo vojske. Osobito se odlikovao, kada je sa 5000 Hrvata upao u Bosnu, zauzeo sav predjel oko Majdana i posjeo važnu točku Kozarac. *V. L.*

DRAŠKOVIĆ IVAN, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1640—1646. Bio je sin bana Ivana Draškovića (1603 — august 1648, Óvár [Altenburg]). Učio je filozofske nauke u Grazu, a pravne u Bologni, u ugarsko-ilirskom kolegiju (1620). Car Ferdinand II. postavio ga je za zapovjednika križevačke krajine. Radi junačkog učestvovanja u različitim bojevima s Turcima dobio je od cara Ferdinanda grofovsku titulu (7/9 1631). 1640 postao je D. ban i zapovjednik karlovačke krajine. Banovanje je proveo u stalnoj mučnoj borbi s Turcima. Pored toga morao je da daje i neprestano vojnike za tridesetogodišnji rat. 1646 na saboru u Bratislavi (Požunu), izabran je D. za ugarskog palatina. 1647 vratio se u Hrvatsku na svoj posjed Vinicu, ali njegovi protivnici, naročito protestanti Madžari, tužili su ga kralju i tražili su, da on kao palatin stanuje u Ugarskoj. Kralj Ferdinand III. darovao mu je veliki posjed Óvár (Altenburg) s gradom na desetogodišnje uživanje. U doba svoga banovanja nosio je D. naziv Defensor Croatiae.

Literatura: Kukuljević, Povjest porodice Draškovića (1887). *M. P.*

DRAŠKOVIĆ JANKO (20/10 1770, Zagreb — 14/1 1856, Radgona). Svršivši gimnaziju u Zagrebu, a filozofiju u Beču, D. je stupio u vojsku i pod Laudonom je vojevao pri opsjedanju Beograda (1789). Kao konjički kapetan ostavio je vojsku, slomivši nogu (1806). Za vrijeme Napoleonove vlade prekosavskom Hrvatskom, živio je u Parizu. D. je bio prijatelj književnosti i umjetnosti, a osobito je volio narodne običaje. U Pariz je poveo svoju seljačku narodnu muziku. Znao je latinski, njemački, francuski, talijanski, madžarski, rumunjski i poljski. Bio je prijatelj Save Tekelije, upoznao je savremenu srpsku književnost i zavolio ćirilicu; ćirilicom je pisao svoj dnevnik, koji se nije sačuvao. — U političkom životu počeo se isticati 1832, kad mu je bilo preko 60 godina. Uoči hrvatskog sabora 1832, koji je imao da izabere poklisare (nuncije) za novo zasjedanje sabora u Požunu (1832—1836), izdao je D. brošuru Disertacija ili razgovor darovan gospodi poklisarom (1832). Na saboru je izabran D. za nuncija za donju kuću. Otada je učestvovao živo kao vođa u političkom i kao odličan pomagač omladine u prosvjetnom životu hrvatskog narodnog preporoda. Veliki je zadatak izvršila njegova brošura Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes (1838), kojom je D. pridobio otuđeni ženski svijet za nacionalnu ideju. Kad je u Zagrebu, najviše D. poticajem, osnovana Čitaonica (1838), središte političkog života, D. je postao njen prvi predsjednik. Čitaonici je poklonio i svoju bogatu biblioteku, koju je naslijedio po pradjedovima od historičara Nikole Astvanfija. Matica Ilirska (1842) osnovana je njegovim poticajem. On joj je bio i prvi predsjednik. Poslije revolucije 1848, razočaran, živio je povučeno. Umro je u Radgoni u Štajerskoj, odakle je 1893 prenesen u Zagreb i sahranjen u arkadi preporoditelja na Mirogoju.

D. je Disertacija politički program hrvatskog preporoda. D. je taj program izradio na historijsko-državnom pravu: Kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija nisu nikada osvojene na sablju, već su dobrovoljno stupile u savez s Ugarskom, i to s određenim pogodbama i pravima, Madžari zato ne mogu u saboru ras-

Digitized by Google

pravljati o ukidanju tih prava, koja su osnov državne zajednice i u tome se ne može ništa mijenjati bez odobrenja nuncija hrvatskog sabora. Nunciji ne smiju ni u čemu odstupiti od hrvatskog prava, što više, oni valja da nastoje, kako bi stekli ona prava, koja su Hrvati kroz duge vijekove u teškim prilikama izgubili. Na toj osnovi D. traži: 1. Političko ujedinjenje naroda, i to prije svega valja ujediniti Hrvatsku i Slavoniju s Dalmacijom; onda valja misliti na ujedinjenje Vojničke Krajine, pa Koruške, Kranjske i grada Rijeke; najzad treba osloboditi Bosnu od Turaka. Tako ujedinjeno »Kraljevstvo iliričko« bilo bi premac Madžarima, a korisno dinastiji. 2. Samostalnu, samo o kralju zavisnu vladu, koja će se sa županijama služiti narodnim jezikom, dok će samo za poslove zajedničke s Ugarskom ostati latinski službeni jezik. 3. Obnovu banske časti u prvobitnoj njenoj vlasti i u starinskom sjaju. — Feudalna plemićska prava u Draškovićevom programu postaju prvi put narodna prava, jer se D. oslonio na narod i rad romantičarske narodne omladine, znajući, da bi bez toga hrvatsko plemstvo u staleškoj, a ne u narodnoj borbi, moralo podleći silnom madžarskom nacionalizmu. Zato njegova Disertacija daje i prvi prosvjetni program preporodu, koji je imala da izvrši omladina. — D. kao i Gaj traži reformu pravopisa, a dosljednije i energičnije od omladinca Derkosa, on prvi rješava pitanje jedinstvenog književnog jezika. Derkos je predlagao ujedinjivanje narječja u jedan novi, književni jezik, koji bi se razvijao s napretkom književnosti. D. drži, da za to nema više vremena, pa odlučno prihvaća za književni jezik štokavsko narječje, jer je najbolje, najrašireniје i najljepše. Disertacija prva je preporodna knjiga, pisana štokavskim narječjem. — U shvatanju zadataka narodne prosvjete odlikuje se D. svojim racionalizmom i demokratizmom. Prosvjećivanje naroda potreba je duha vremena. D. ističe veliki razvitak nauka, a naš je narod između istoka, koji mu prijeti tamom, i zapada, koji nas zasjenjuje sjajem, koji gledati »još odviš nejake oči puka našega jesu«. Zato traži bolje škole i bolje učitelje. Škole treba da se demokratski preobraze. Svakome »bez razlike roda« valja dati prilike, da potpuno razvije svoje duševne sposobnosti. »Budite obzirni, da vam ni jedna bistra glava ne uteče«. — Kako je D. kao prosvijetljeni racionalist bio prost od svih vjerskih predrasuda, umno je u Disertaciji naglasio, da s pravoslavnim Srbima u Hrvatskoj i Madžarskoj valja računati kao s političkim faktorima. On opominje hrvatske poklisare, da ne zaborave »na braću našu bogoštovja staroga«, i da zajedno s Madžarima uklone nanesene im nepravde. Vjera je uzakonjena, ali oni ipak nisu jednakopravni državljani. Vladike imaju male prihode, popovi su »bez nauka«, moraju se baviti »rukotvorom«, a povjereno im je odgajanje naroda. »Črez ova i mnoge druge manje krivde uvrijeđeni ranu u srcu davna nose svi mali i veliki sveštenici staroga zakona, iz koje rane naravski se mora roditi želja drugoga gospostva dočekati, u kojem njima bolja pravica da bidne«. Njima treba da se učini »ne samo pravica nego i milota«, da zavole državu, jer inače narod »danas sjutra teško svoje glavare osvetiti može«. D. poziva poklisare na početku Disertacije, da rade »za čitavi narod bez razlike bogoštovja od roda«, a na kraju ih moli, da njegova razlaganja ocijene »prosti od predsuda djedov naših«, jer i vjera i pravica i istina jesu danas drugo »ne želi u 17 vijeku«.

D. je Disertacija kamen temeljac hrvatskog narodnog preporoda. D. je dao jasnu, otvorenu i logičku orijentaciju, te su svi faktori u državi i narod znali, što ilirski pokret politički i kulturno hoće. Polazeći sa stanovišta historijsko-državnog prava, iz čega su se razvili svi kasniji hrvatski programi, D. je realno računao sa svima političkim faktorima, sa snagom naše nacionalne svijesti, s narodnom i državnom idejom madžarskom i s interesima dinastije. U tome je taj program pozitivniji od svih kasnijih hrvatskih političkih programa. Disertacija označava jedno znamenito historijsko razmeđe hrvatskog političkog života. Kuševićeva brošura De municipalibus juribus (1830) uoči hrvatskog sabora (1830) nagovještuje staleško borbu klonuloga i plačljivoga plemstva, koje hoće da sačuva svoje feudalne privilegije od madžarskog nacionalizma. Tu je borbu pratio plač prvih kajkavskih elegija naše omladine, koja je također još bila na bespuću. D. je 1832 prekinuo sa staleškom politikom, nagovijestio narodnu političku borbu i klonulima rekao, da ostave plač »jere niš nevrednijega ne ima od plačećega naroda. prije neg je sva potribna za obrambu

Digitized by Google

svoju najvećim trudom i žrtvom pokušao. Utvrdivši važnost naroda kao političkog faktora budućnosti, D. je s rasputice izveo klonulo plemstvo i nacionalnu demokratsku omladinu, zbližio ih i ujedinio, otvorivši im novi put, gdje se u kulturnom i političkom radu gubio feudalizam, a sve jače razvijao osviješten narod.

Literatura: T. Smičiklas, Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790 do 1835 (Rad, 80, 1886); T. Smičiklas, Janko grof Drašković (Spomenknjiga Matice Hrvatske, 1892).

B. Vodnik.

DRAŠKOVIĆ JOSIP, general artilerije (1714—1765). 1734 ušao je u vojničku službu. Kao potpukovnik sudjelovao je u ratu u Italiji, i naročito se istakao u boju kod Col d'Assieta i Campofreda. 1749 bio je imenovan za pukovnika, a 1750 za generala. U sedmogodišnjem ratu učestvovao je D. kao jedan od najslavnijih generala. 1760, prilikom opsjedanja tvrđave Glatz-a, zapovijedao je cijelom pješadijom, i osvojio je istu na juriš. 1761 zaštitio je s jednim korpusom Moravsku protiv mnogo jačeg neprijatelja. Umro je kao zapovjednik Sedmogradske.

V. L.

DRAŠKOVIĆ JURAJ, biskup i ban hrvatsko-slavonsko-dalmatinski 1567—1576, u zajednici s Franom Frankopanom Slunjskim 1567—1572 (5/2 1525 — 31/1 1587, Beč). Nauke je učio u Krakovu, Beču, Bologni i Rimu. 1551 izdao je štampanu u Padovi na latinskom jeziku raspravu, u kojoj je pobijao učenje Kalvinovo protiv transupstancijacije. Već 1557 postao je pečujski biskup. Te godine izdao je u Beču, gdje je boravio na kraljevu dvoru uz ugarskoga kancelara, pastirsku poslanicu protiv lutherovaca. Krajem 1562 poslao ga je Ferdinand I. za svog zastupnika na tridentski koncil, gdje se proslavio kao izvanredan govornik, a koncil mu je povjeravao važne zadaće. Poslije povratka s koncila imenovao ga je kralj za biskupa zagrebačkog (krajem 1563). Kao zagrebački biskup mnogo se starao, da iskorijeni protestantizam, dizao je škole, a osnovao je prvo sjemenište za klerike u Zagrebu. 1567 imenovan je D., zajedno s Frankopanom, za hrvatskog bana. Oba bana posvetili su veliku pažnju obrani ostataka Hrvatske od Turaka. Za vrijeme njegovog banstva bila je seljačka buna. 1572 imenovan je D. za kaločkoga nadbiskupa, ali to je bila samo titula, pošto je sva nadbiskupija tada bila u turskim rukama. Bansku čast morao je, i protiv svoje želje, da zadrži sve do 1576. Međutim je novi ban preuzeo svoju dužnost tek 1578, pa je zato D. vodio, u zajednici s Gašparom Alapićem, banske poslove do te godine. D. je tada premješten na đursku biskupiju, a kralj Rudolf ga je imenovao za svoga kancelara. 1584 proglasio ga je kralj za svoga namjesnika za Ugarsku. 1585 odlikovan je D. od pape Siksta V. kardinalskom čašću. Spremajući se u Rim, da se papi lično zahvali za odlikovanje, oboli u Beču i umre.

D. je bio ne samo odličan govornik, nego i dobar latinski pjesnik. U rukopisu je ostavio svoje govore, različite rasprave (na pr. o papinskoj vlasti), historiju tridentskoga koncila, a Antuna Vramca, zagrebačkog kanonika, je nagovorio, da napiše hrvatsku kroniku na hrvatskom jeziku, postaravši se za njeno štampanje.

Literatura: I. Kukuljević-Sakcinski, Povjest porodice Draškovića Trakošćanskih (1887); Klaić, Povjest Hrvata (V, 1911).

M. Prelog.

DRAŠKOVIĆ MILORAD, političar (29/3 1873, Polom, rudnički okrug — 21/7 1921, Delnice). Školovao se u Srbiji i završio je pravni fakultet velike škole 1894. U Švajcarskoj je naročito proučavao mljekarstvo i osnovao je prvu modernu fabrikaciju sira u Smederevu. Za poslanika je biran prvi put 1905, i te iste godine došao je za ministra Poljoprivrede u samostalskoj vladi. Tom prilikom se istakao u carinskom ratu s Austro-Ugarskom. Drugi put je ušao u koalicioni kabinet N. Pašića u jesen 1914, kao ministar Građevina i Saobraćaja, i privremeno kao ministar Vojni. U vladi je ostao do 1917. U demokratsko-socijalističkoj vladi Ljube Davidovića 1919 postao je ministar Saobraćaja, a u koncentracionoj vladi M. Vesnića (1920) ministar Unutrašnjih Djela. Na tom položaju ostao je do malo prije pogibije i u koalicionoj vladi N. Pašića. — Bio je savjestan radnik i dobar organizator. Njegovo je djelo Obznana (izdana 29/12 1920) protiv komunista i antidržavnih elemenata. Protiv njega je stvorena komunistička zavjera; kao njena žrtva pao je D. u Delnicama od revolverskih metaka. Prijatelji D. izdali su Spomenicu Milorada Draškovića (1921).

V. Ć.

DRAŠKOVIĆ TRAKOŠĆANSKI IVAN NEPOMUK, veliki narodni dobrotvor (17/9 1805, Zagreb — 14/1 1856.

Digitized by Google

Zagreb). Otac mu je bio Đuro, brat Janka Draškovića, hrvatskog preporoditelja. D. je svršio bogosloviju u Pešti i postao je knjižničarom u Trnavi, a kasnije župnikom u Girtu. Ostavivši župu, povukao se u madžarsku pustu Peszer. Posljednjih deset godina života proveo je na svome dobru u Božjakovini, gdje je živio inokosno. U jesen 1855 preselio se, zbog bolesti, u Zagreb, gdje je umro. Ostavio je više zadužbina za kulturne i humanitarne ciljeve. Matici Hrvatskoj ostavio je 10.000 forinti. Ta je zaklada znatno porasla i postala je najjačom Matičnom zakladom za nagrađivanje pisaca.

Literatura: Spomen-knjiga Matice Hrvatske, 1892, 273—277.

B. V.

DRAŠKOVIĆI su podrijetlom iz Bosne i Dalmacije, gdje su imali svoja imanja Klin, Hudina i Cetin, koje su im Turci poslije bitke kod Mohača uzeli. D. su onda prebjegli u Hrvatsku, i car Maksimilijan II. dao im je imanje Trakošćan i Klenovnik i titulu baruna; 1631 dao im je car Ferdinand II. naziv grofova. Iz ove stare hrvatske porodice bilo je mnogo generala, koji su se u ratovima s Turcima hrabro borili. *V. L.*

DRAVA, desna pritoka Dunava. Većom polovinom svoga toka protiče kroz našu državu; u nju ulazi više Dravograda. Do Maribora je prava alpinska rijeka, s velikim padom (oko 1·5 m/km) i brzinom; odatle teče kroz barovitu nizinu u širokom i dosta plitkom koritu, sa srednjim padom 0·51 m/km. Uliva se u Dunav 2·5 km sjeverozapadno od sela Jabuke. Najglavnije su pritoke, s lijeve strane Mura, s desne Dravinja, Bednja, Plitvica. Dužina njenog toka kroz našu državu je 406 km, a površina porječja je 13.570 km². Drava je normalno plovna do Barča, na dužini od 160 km, a na daljih 69 km, do Žakanja, nepravilno. Hidrauličke su snage najveće na gornjem toku, do Varaždina raspolaže sa prosječno 91.000 HP, odatle do Žakanja sa 115.000 HP, a cjelokupna snaga, koja bi se mogla iskoristiti, je 325.900 HP. *P. V.*

DRAVA D. D. ZA PROIZVODNJU ŽIGICA u Osijeku. Tvornica žigica, osnovao je 1856 Mirko Reisner kao privatno poduzeće. 1909 pretvoreno je poduzeće u dioničko društvo kapitalom od 1,500.000 kruna, koji je postepeno povišen do 7,500.000 din., podijeljenih na 150.000 akcija. Jedan dio akcija svojina je uprave državnih monopola. Tvornica ima parnu pokretnu snagu od 450 konjskih snaga, generator od 220 volti i 14 električnih motora od 10 do 45 konjskih snaga. Zaposleno je 300 radnika i činovnika. Najveća proizvodnja bila je 1914: 1,220.000 paketa po 100 kutija.

S. P.

DRAVINJA, rijeka u Slovenačkoj, desna pritoka Drave. Izvire pod Pohorjem (Rogla Gora 1.517 m, Stolp 1.453 m), a utiče 3 km istočno od Sv. Vida, odnosno 8 km jugoistočno od Ptuja. Dužina toka joj je 66 km, a površina sliva 866·8 km². *P. V.*

DRAVOGRAD, varošica u Slovenačkoj. Ima 690 stanovnika. D. leži na važnoj točki u pogledu prometa, na mjestu, gdje se u Dravu izlivaju Meža i Mislinja i sastaju tri doline. D. je i željeznička raskrsnica. Kod varoši nalazi se rafinerija petroleja. Do 1918 pripadao je D. Koruškoj.

A. M.

DRAVSKO POLJE, ravnica u Slovenačkoj, na proširenom dijelu doline Drave, između mjesta Lasnice i Ormuša. Polje je dugačko 48 km, a široko do 17 km; leži na apsolutnoj visini od 275 do 195 m. Kroz njega protiču rječice Pulstad i Devina, a na jugoistoku se uliva u Dravu rijeka Dravinja. D. P. se dijeli na malo Mariborsko polje, i, mnogo veće, Gornje i Donje Ptujsko polje. Površina je 320 km². *P. V.*

DRAŽENOVIĆ JOSIP, književnik (30/11 1863, Stajnica, kraj Jezerana, Lika). Gimnaziju je svršio u Senju (1881), a prava na sveučilištu u Zagrebu. Služio je u Senju, Novom Vinodolskom, Vrbovskom, Bakru i Perušiću, a od 1900 u Gospiću, gdje je sada vijećnik sudbenoga stola. Prvi put se javio, pod pseudonimom J. Brdić, u sušačkoj Slobodi, crticom Putem u Vrbnik. Kao crtičar i novelist sarađivao je od osamdesetih godina u raznim hrvatskim časopisima. Posebice su izašle njegove knjige: Crtice iz hrvatskoga života (1884), Iskrice (1887), Crtice iz primorskoga malogradskoga života (1893). Matica Hrvatska izdala je knjigu Povijest jednoga vjenčanja, pripovijest iz primorskoga malogradskog života (1901). Poslije toga objavio je samo nekoliko novela u Hrvatskom Kolu, Strossmayerovu Koledaru i Savremeniku.

B. V.

DRAŽIĆ FIRMILIJAN, mitropolit skopski i crkveni pisac (1851, Šabac

Digitized by Google

— 7/12 1903, Beograd). Gimnaziju je učio u Šapcu, a zatim je četiri godine bio u trgovini, 1869 zakaluđerio se i svršio bogosloviju u Beogradu. Zatim je učio filozofiju u Pragu, a teologiju na Halci u Ateni. Za vrijeme ratova 1876—78 administrirao je episkopiju vranjsku. 1880 postao je profesor bogoslovije u Beogradu. Vrijedio je kao jedan od najučenijih i najaktivnijih predstavnika crkve svoga vremena. 1883, po odlasku mitropolita Mihajla, nudili su mu upražnjenu stolicu mitropolita Srbije, ali je on nije htio primiti. Zatim je ubrzo postao arhimandrit, pa učitelj kraljevića Aleksandra i rektor bogoslovije. Kao rektor osnovao je fond siromašnih bogoslova i uveo javna predavanja. Neko vrijeme je uređivao Vesnik Srpske Crkve. 1891 pozvali su ga američki Srbi u Chicago za paroha i propovjednika. Tamo je bio kratko vrijeme, pa se odlučio da ode u Carigrad i posluži srpskoj crkvi u Turskoj. Radeći tu predano, postao je 1897 administratrator, a 1899 mitropolit skopski, kao prvi Srbin na tom položaju poslije ukidanja pećske patrijaršije. Posvećen je za episkopa 1902. Radio je mnogo na polju bogoslovske književnosti. 1885 je izdao prvu kapitalnu knjigu: Tumačenje jevanđelija sa besedama, a kasnije je izašlo 9 knjiga raznovrsnog vjerskog sadržaja pod naslovom: Književni radovi arhimandrita Firmilijana, i dr. Pisao je dosta i na grčkom jeziku, upoznavajući Grke sa srpskom crkvenom književnošću, a naročito s radovima mitropolita Mihajla. Na grčkom je štampana i njegova Dogmatika.

R. Grujić.

DRAŽIĆ SOFIJA, narodna dobrotvorka, 1805 ili 1806 Vršac — 7/5 1895, St. Bečej). Ostavila je svoj imetak, kojim upravlja srpska pravoslavna crkvena općina u Starom Bečeju, za odgoj siromašnih djevojaka Srpkinja pravoslavne vjere. *D. P.*

DRENČA, manastir (Vavedenje), kod Trstenika (prema tradiciji zvao se i Dušmanica). Sazidao ga je monah Dorotej 1382. Sada je moderna crkva.

V. P-ć.

DRENICA. Prostran planinski predjel u Južnoj Srbiji, u raškoj oblasti, koji čine dvije župe: veća, na zapadnoj strani, u jako razgranatom porječju gornje Gline, lijevog izvornog kraka Bijeloga Drima do prijelaza u donji tok (apsolutna visina oko 500 m) u Metohiji; manja je župa na istoku, oko Sedlarske Reke, lijevog izvornog kraka rijeke Drenice, i dalje oko rijeke Drenice do sela Dobroševca (apsolutna visina 560 m), odakle se ova između Čičavice na sjeveru i Goleša na jugu probija u Kosovo polje i pritječe Sitnici. Oba dijela oblasti vezuju se nižim razvođem rijeka Gline i Drenice u planini Deviču. Na sjeveru je oblast zatvorena Mokrom gorom, na sjeveroistoku Čičavicom. Prijevojem između ovih dviju planina oblast je vezana s donjim Kosovom kod Mitrovice. Na jugozapadu je D. tokom Gline spojena s Metohijom i preko ove s Prekorupljem, a na jugoistoku tokom Drenice najprije sa župom Lapušnikom, u južnom porječju ove rijeke, zatim sa srednjim i najširim Kosovom oko Prištine.

D. se najprije spominje 1413, kada je Grgur Branković, s majkom Marom i braćom Đurđem i Lazarem, poklonio selo Dobroševce manastiru Sv. Pavla u Sv. Gori. Despot Đurđe (1427—1456) je na Vlaši, pritoci Gline niže Lauše, podigao manastir Devič. — U cijeloj ovoj oblasti ima sada malo pravoslavnih Srba. Većinu stanovništva čine poznati dreničkí Arnauti, koji su znatnim dijelom srpskoga podrijetla. Mnogi Arnauti imaju srpska prezimena i znaju za svoje krsno ime. U svakom dreničkom selu ima razvalina srpskih crkava, a Arnauti još čuvaju groblja svojih predaka iz vremena, kad su bili pravoslavni Srbi, znaju još za zapise u dubovima od ranijih krstonoša. Topografska nomenklatura i mnogi etnografski nazivi još su ostali srpski. Pored množine arnautaša ima u D. i pravih Arbanasa, doseljenih iz Malesije i od Gaša. Malisori su se doselili kao katolici, pa su se tek ovdje poturčili. U Lauši ima doseljenika od Vasojevića, iz Crne Gore, koji su ovdje primili islam, kao i drugi, i zatim se poarbanasili. Iz D. je znatan broj pravoslavnih Srba izbjegao u Metohiju, neki skorije, a neki početkom 18 vijeka i još ranije. Bježali su od arnautskih nasilja i da se ne bi turčili. Glavno naselje D. je Lauša, sjedište poglavara sreza dreničkog, koja se sada zove Srbica. U D. je do skora vladala anarhija, zbog mnogih arnautskih kačaka, ali je ona, poslije pogibije zloglasnog kačačkog vođe Azema Bejte u Galici (1924), presječena.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije 3 (1911), 1112, 1132, 1174, 1203, 1227; St. Novaković, Zakonski

Digitized by Google

spomenici srpskih država srednjega veka (1912), 529—530.
V. Radovanović.

2. Rječica u Južnoj Srbiji, lijeva pritoka Sitnice. Izvire pod Crnoljevom planinom, a uliva se kod sela Vragolije. Dužina je toka 38 km, a površina sliva 495·6 km². *P. V.*

DRENOVAC, selo u srezu prilepskom, okrug bitoljski, gdje je 24/2 1906 bila borba naših četa s Bugarima i Turcima. U toj borbi poginuo je vojvoda Ilija Prilički s još pet četnika. *M. M.*

DRENOVO, planina u Hrvatskoj, sjeveroistočno od Zagrebačke gore, visoka 547 m. Njenim podnožjem vode ceste: Zagreb—Varaždin, Sesvete—Brestovec, Marija Bistrica—Šalovec. *P. V.*

DRENOVSKA CRKVA, hram Sv. Spasa, u Južnoj Srbiji, kod sela Drenova, na jezerskoj terasi iznad ušća Rajca u Crnu Reku, u Tikvešu, u bitoljskoj oblasti. Crkva je podignuta za vrijeme cara Dušana (1345—1355), a »po smrti svetorodnago cara Stefana« živopisao je 1356 »Dimitr zugraf«, »pri države Nikole i Marka«, vlastele cara Uroša. Crkva je bila posvećena Majci Božjoj, i za vrijeme Kostantina Dejanovića spominje se 1378 među poklonima manastiru Sv. Pantelejmona na Sv. Gori. U starijem dobu pod Turcima (1394 do kraja 17 vijeka) crkva je porušena. Premda je Drenovo od početka 18 vijeka, doseljavanjem Turaka iz Debra, većim dijelom poturčeno, D. C. je početkom 19 vijeka obnovio Mile Sazdovec uz pripomoć zaostalih pravoslavnih Srba iz Drenova, kojih je onda bilo još oko 70 kuća. Mile je bio znatan graditelj; gradio je kuće i u Solunu. Od velike i visoke crkve s tri oltara stajali su samo južni i istočni zidovi. Bila je episkopska crkva i vrlo impozantna i lijepa građevina. Kad je obnovljena, iznova je i posvećena.

Literatura: V. S. Radovanović, Tikveš i Rajec (Naselja, 17, 1924); V. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924), 32. *V. R.*

DRENSKA PLANINA, u Makedoniji, sjeverno od Selečke planine, 13 km istočno-jugoistočno od Prilepa. Najveći visovi su: Vašak 1.674 m, Beli kamen 1.500 m, kota 1.250 m. Zapadnim podnožjem prolazi drum Veles—Bitolj, sjevernim drum Prilep—Kavadar—Negotin. *P. V.*

DRETA, rječica u Slovenačkoj, desna pritoka Savinje. Izvire pod planinom Črnom (902 m). Do Gornjeg Grada teče na istok-sjeveroistok, zatim od mjesta Šmarta na istok, odatle na jugoistok. Uliva se kod manastira Nazarja. Dužina toka je 23·7 km, a površina sliva 129·6 km². *P. V.*

DREŽNICA, rječica u Hercegovini, desna pritoka Neretve. Izvire iz nekoliko vrela ispod Karauše (1.567 m) i Polica (1.377 m), a utiče kod željezničke stanice Drežnice. Dužina joj je oko 20 km, a površina sliva oko 140 km². *P. V.*

DREŽNIČKA POLJA, tri mala kraska polja u Hrvatskoj, oko 17 km jugozapadno od Ogulina, između planina: Velike Kapele (Debeli vrh 1.050 m, Grbin vrh 904 m, Crni vrh 1.102 m) na sjeveroistoku, Grede (Torine 1.047 m, Spito 1.052 m, Bijela greda 1.105 m) na jugozapadu, i Bitoraja (1.107 m) na jugu. Polje je na apsolutnoj visini od 430 do 660 m. Najveće je od njih zapadno polje (7·2 km²), sjeverozapadno od sela Grede, koje se dijeli na dvoje: Lug na zapadu i Sušik na istoku. Sjeveroistočno je od ovog drugo polje (2·84 km²), a sjeverozapadno od njega najmanje polje Krakar (1·1 km²). Kroz njih protiču rječice Sušik, Majna, Kosanović, ali sve tri poniru u ponorima. U jesen i proljeću sva tri su polja pod vodom, sa mjestimičnom dubinom do 9 m. Poplave traju nekoliko nedjelja, ali im se dužina mijenja prema količini atmosferskih oborina u kišnoj periodi.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes, Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Bd. V., 1903/04. *P. V.*

DREŽNIK, selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Slunj; blizu Korane, slijeva, gdje se je dohvata cesta Slunj—Ličko Petrovo selo, od Plitvičkih Jezera 8 km k sjeveroistoku. Ima 1.055 stanovnika, poštu, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine ogulinske. — D. se prvi put spominje 1185, kao selo župe biskupije krbavske. Ondje je bilo i središte županije, koja se (1292) prostirala oko Plitvičkih Jezera i Gornje Korane. Kao vlastela i župani drežnički u drugoj polovini 13 i 14 vijeka dolaze Nelipići, Babonići i Frankopani. 1323 poklonio je D. kralj Karlo I. krčkome, senjskome i modruškome knezu Fridriku Frankopanu, sinu Dujmovu. U vlasti Frankopana ostao je D. do 1578, kada su ga osvojili

Digitized by Google

Turci i držali gotovo neprekidno do 1788. Tada je D. opet pripao Hrvatskoj. Kraljevski ga je erar 1869 prodao privatniku, koji ga je sasvim raskopao. *J. M-n.*

DRGOMALJ, planina u Hrvatskoj, 4·7 km sjevero-sjeverozapadno od Delnica. Najviši visovi su: Veliki Drgomalj 1.153 m, Mali Drgomalj 1.153 m, Stari Drgomalj 1.051 m. *P. V.*

DRID, brdo u dalmatinskom primorju, na zapad od Trogira. Po njemu se zvala starohrvatska županija Dridska, koja je zauzimala ne samo svu Bosiljinu, nego i unutrašnju zemlju između Trogira i Šibenika. Navrh D. bio je županski grad i crkvica Blažene Djeve Marije. — D. i okolinu, koja je bila isprva kraljevska zemlja, poklonio je 1226 hrvatski vojvoda Koloman trogirskoj crkvi. Kad su počeli navaljivati Turci, sagrađena je bila na D. tvrđavica, da se u nju sklone seljaci u opasnosti. Bosiljina i D. zajedno se spominju već u anonimnog geografa Ravenjanina u drugoj polovini 7 vijeka (Bausiona id est Drido). *J. M-n.*

DRIJENAK. 1. Vrste grožđa, bijele i crne, sa šiljastim bobicama, te se u narodu zovu i kozje sisice. Grožđe je obično, nije tako dobro kao što je lijepo.

2. Drvo, koje raste u šiprazima i uz ivice šuma, i ima crven, sočan, kiselast plod s krupnom košticom. Od ploda se kuha izvrstan pekmez. *I. R.*

DRIMKOL, župa u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na granici prema Albaniji, oko Crnog Drima, između Struškog polja na jugu (apsolutna visina 692 m) i Debarske župe i Golog brda na sjeveru (apsolutna visina 620 m). Na zapadnoj strani je D. uokviren planinom Jablanicom, a na istočnoj Stogovom i njegovim južnim ogrankom Kara-Ormanom. Najviši vrhovi ovih planina bili su u ledeno doba pokriveni vječitim snijegom i s njih su se spuštali ledenjaci, kao sada u Alpama. D. je turski naziv (župa Drim). Skrivena klisurom Crnoga Drima i okolnim planinama, ova je župa skoro potpuno sačuvala srpsko pravoslavno stanovništvo. Ono je vrlo napredno. Privredno i upravno središte za ovaj kraj je Struga.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 1003, 1006—1011; J. Dedijer, Traces glaciaires en Albanie et en Nouvelle Serbie (La Géographie, 31, 1916—1917, 325—336). *V. R.*

DRIMPOLJE. V. Jedrene.

DRINA. 1. Desna, najveća pritoka Save. Ime ima od stava Pive i Tare, koje se sastaju ispod sela Kruševa i Bukovika. Uliva se u Savu preko puta mjesta Rače, oko 2·5 km sjeverozapadno od sela Crna bara. Najvažnije su D. pritoke s lijeve strane: Janja, Drinjača, Prača, Sućeska, a s desne: Jadar, Ljubovida, Rzav i Lim. Dužina od stava do ušća je 333 km, a srednji pad 1·01 m/km. S Tarom je Drina drugačka 461 km. Površina porječja je 19.659·4 km². Zbog velikog pada i krivudavog toka D. nije plovna ni na svom donjem dijelu. Najviše vode nosi u proljeću, pri topljenju snijega, najmanje u poznom ljetu. U Višegradu je 1896 zabilježena nezapamćena visoka voda, 14·6 m, koja je preplavila zidani most. D. sa svojim pritokama i sastavnicama raspolaže, pri srednjem, najnižem vodostaju, sa prosječno 391.500 HP; naročito mnogo hidrauličke snage imaju Lim i Uvac. *P. V.*

2. Oblast u Bosni, oko gornjeg toka Drine. Spominje se prvi put u 12 vijeku. Do 1376 bila je u sastavu srpske države, a tada ju je ban Tvrtko pridružio Bosni. Oblast je osobito plodna, sa naprednom zemljoradnjom i voćarstvom. Izvozi se mnogo voće. Glavno je mjesto Foča. *M. F.*

3. Ponornica u Bosni, u području krša. Izvire iz snažnih vrela pod Oštracom (1.299 m) i Ciganskim brdom (1.115 m), teče k sjeveru i sjeverozapadu u Duvnjansko polje, gdje ponire, ali se, pri visokom vodenom stanju, spaja sa Šujicom. Dužina toka je oko 17 km. *P. V.*

DRINOV MARIN DR., historik i filolog (1838, Panadurište — 28/2 1906, Harkov). Bio je jedno vrijeme učitelj u Bugarskoj, do 1858. Zatim je otišao u Rusiju i svršio u Kijevu i Moskvi historijsko-filološki fakultet (1865). Kao domaći učitelj u porodici knezova Galjicina proputovao je Evropu i utvrdio intimne veze sa češkim historicima i filolozima. — Prvi naučni radovi D. tiču se bugarske crkvene historije. Kasnije je najviše radio oko prvih vijekova historije Južnih Slovena na Balkanskom Poluostrvu, ali nije zanemario ni filologiju i folkloru. Magistarska disertacija D. je znamenita studija Zaselenije Balkan-

Digitized by Google

skago Poluostrva Slavjanami (1873), gdje je pratio kretanje Slovena na Balkanskom Poluostrvu od drugog vijeka poslije Krista, i ona nije ni danas još potpuno zastarjela. Isto tako mu je temeljit rad i doktorska disertacija Južnije Slavjane i Vizantija v X. v. (1876). Na osnovu njih postao je D. profesor univerziteta u Harkovu. Tu je službu prekinuo samo 1877—78, kada je bio član provizorne ruske vlade u Bugarskoj. — D. ima velikih zasluga za početke naučnih napora u Bugarskoj; i bugarski pravopis je najviše njegovo djelo. Osim spomenuta dva rada osobito mu je znamenita studija: O nekim radovima Dimitrija Homatijana kao historijskom materijalu (1894—95). Skupljeni radovi D. izašli su u tri knjige 1909—1915 pod redakcijom V. N. Zlatarskog.

N. Radojčić.

DRINJAČA, rijeka u Bosni, lijeva pritoka Drine. Izvire pod Konjuhplaninom (Konjuh 1.328 m, Vranača 1.201 m), a uliva se oko 1 km niže sela Sopotnika. Veoma je vijugava toka; uglavnom teče k istoku samo u srednjem toku u velikoj vijugi od juga na sjever. Dužina je toka 77 km, a površina porječja 1.104 km².

P. V.

DRIVAST, glavna stara skadarska tvrđava, danas u ruševinama, 10 km istočno od Skadra. Albanski se zove Drišti. Sad je malo selo. Tu je bilo sjedište episkopa, koji je najprije pripadao dračkoj, a od 11 vijeka barskoj arhiepiskopiji. Od Nemanjina vremena (1184—85) pa do kraja 14 vijeka bio je D. u srpskoj vlasti. 1393—95 držali su ga Turci, a 1396 je pripao Mlečanima. Od 1481 vodili su Srbi borbe oko grada i držali su ga ponovo 1421—1442. 1442—1478 vladali su njime Mlečani, da ga za nekoliko vijekova ustupe Turcima. — Stanovništvo je u gradu bilo izmiješano, ali je prevladivao romanski elemenat. Grad je jedno vrijeme kovao i svoj bakreni novac. U D. je bila čuvena porodica Spanovića, čija se jedna linija osjećala Srbima. U gradu je postojala živa tradicija o srpskoj kraljici Jeleni, koja je podigla D. poslije velike tatarske najezde od 1242, kada je grad silno nastradao.

Literatura: C. Jireček, Illyrisch-albanische Forschungen, I, 111—14; M. Sufflay, Städte und Burgen Albaniens, 26—27.

V. Ć.

DRIVENIK. V. Vinodol.

DRLJAČA. V. Sprave seljačke.

DRLJEVIĆ SEKULA DR., advokat (25/8 1884, Morača, Crna Gora). Gimnaziju je svršio u Srijemskim Karlovcima, a prava u Zagrebu. Po svršenim naukama postavljen je za sekretara u Ministarstvu Financija Crne Gore, a zatim za načelnika Ministarstva Pravde. 1909 postao je ministar Pravde. Kao ministar Pravde izradio je kazneni postupak, trgovački i mjenički zakon i zakon o advokatima. Pošto je dao ostavku na položaj ministra Pravde, bio je prvo advokat, a zatim predsjednik prvostepenog suda u Podgorici. 1911 bio je ministar Financija, na kojem je položaju ostao do svršetka balkanskog rata, a zatim se ponovo bavio advokatskim poslovima. 1909, 1911 i 1913 biran je za narodnog poslanika. Poslije balkanskog rata bio je jedan od vođa pokreta za sklapanje unije između Crne Gore i Srbije. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je interniran, do sloma centralnih sila. 1918 postavljen je za načelnika u Ministarstvu Pravde. 1919 dao je ostavku na taj položaj, te je otvorio advokatsku kancelariju prvo u Zemunu, a zatim u Beogradu. 1925 izabran je za poslanika. D. je jedan od vođa federativnog uređenja naše države. Napisao je Crnogorsko ustavno pravo (Mjesečnik, 1908), Crnogorsko pravosuđe u svom historijskom razvitku (Arhiv, 1910).

D. Popović.

DRNIŠ, trgovište u Dalmaciji, oblast Split, kotar Knin, uz potok Čikolu (ka Krci), pred tjesnacem između Moseča i Promine planine, vrlo znatna smještaja, jer osim željezničke stanice na pruzi Perković—Slivno (iz Splita i Šibenika)—Knin i bliskoga rodnoga Petrova polja ondje je raskršće od šest cesta. Ima 1673 stanovnika, koji se bave ratarstvom i trgovinom, a izvoze dosta i vina (hrvaština drniška), poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, zemljarinski katastralni ured, ured za otkup duhana, rimokatoličku župu, koje je crkva Sv. Ivana Krstitelja bila nekad turska džamija. Iz turskoga doba ima još i munara pokraj staroga grada, koji je 1647 dao razoriti mletački general Foscolo, pošto su njim Turci 125 godina vladali, i tragova vodovoda, koji su Turci s Promine izveli, da imaju avdes pri ruci. D. je oslobodio od Turaka serdar Nakić poslije njihova poraza kod Beča 1683.

J. M-n.

DRNJE, selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci, kotar Koprivnica; granična željeznička stanica pred Dra-

Digitized by Google

vom (Zagreb—D., 100 km) u Madžarsku. Ima 1.296 stanovnika (neki ispiraju zlato iz dravskoga pijeska), poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu.

J. M-n.

DROBNJAK, pleme u Crnogorskoj Hercegovini, ima oko 2.000 domova. Granice su mu na istoku Šaranci i Gornja Morača, na jugu Nikšićsko polje i Župa, na zapadu Piva, i na sjeveru rijeka Tara. Planina Ivica dijeli D. na dva morfološki različna dijela: drobnjačko korito i visoravan jezera. Drobnjačko korito je velika uvala ispresijecana kosama i koritima nekoliko rijeka, koje se slivaju u Bukovicu, a ova pritiče Pivi. Od Nikšićskog polja ga odvaja planina Vojnik i visoravan Krnovo, a od Morače planine Javorje i Lola. U ovom dijelu plemena je varošica Šavnik i od većih sela Previš, Pošćenje, Dobra Sela, Petnjica i Komarnica. Jezera zahvataju sjeveroistočni dio plemena, to je visoravan srednje visine oko 1.500 m, ograđena planinama Durmitorom, Ivicom, Sinjajevinom i rijekom Tarom. U Jezerima je varošica Žabljak, blizu nje je pod Durmitorom Crno Jezero. Nekada je u Jezerima stanovalo staro pleme Kriči, mješovitoga podrijetla, a Drobnjačko je korito bilo slabo naseljeno. U D. se oko 400 godina ranije preselilo iz Nikšićskih rudina pet srodnih porodica, Vulovići, Đurđići, Kosorići, Tomići i Cerovići, čija je po predaji dalja starina iz Travnika. Od njihovog preseljenja počinje osnivanje ovog plemena. Njihovim namnožavanjem i naseljavanjem u D. drugih jakih bratstava, kao Karadžića, Jakšića i Abazovića, ojačalo je pleme, pa je nastala oskudica u zemlji i paši. Oni su tada napali na Kriče, protjerali ih preko Tare i zauzeli Jezera. Do 1863 tamo su samo izgonili stoku, a otada su počeli u Jezerima obrađivati i zemlju i stalno se naseljavati. Visoravni i planine su omogućile, da se u prvom redu razvilo stočarstvo, a osim njega i zemljoradnja. Kolski put vezuje Šavnik sa Nikšićem. Tuda je vodio put u srednjem vijeku, koji je vezivao Kotor preko Onogošta, Lever-Tare sa Požegom i dalje.

Literatura: Cvijić, Naselja, knj. I, Izdanja Akademije Nauka.

P. Šobajić.

Od šezdesetih godina prošloga vijeka pa do ujedinjenja D. je bio u granicama Crne Gore. D. je ime plemena, plemensko, etničko, a ne geografsko. Drobnjaci, raseljavajući se, nosili su to ime sa sobom, i danas ime Drobnjak, Drobnjački, nalazimo: u Lici i na Glasincu kao prezime, u Banjanima kao ime mjesta (Drobnjačka međa), u Risnu, u okolini Beograda, u Podrinju, u porječju zapadne Morave, kao prezime, u Skopskoj Crnoj Gori, (kao ime sela), na Kosovu se čitav kraj između Štimlja i Nerodimlja zove D., u Kuzminu i Vučitrnu, kao prezime, nekolika sela u Ibarskom Kolašinu naseljavaju Drobnjaci i tako se zovu, oko Novoga Pazara kao prezime i t. d.

D. se prvi put spominje kao prezime (Bran Drobnjak) 1354, a kao pleme 1390. Drobnjaci su čisto srpsko pleme, bez ikakve tuđe primjese i očuvali su neobično čistoću jezika i čistoću narodnih običaja. Gorštaci su, visoki, lijepo razvijeni, potpuno zdravi i bistri ljudi. D. je imao neku polu-autonomiju i čuvao je svoju staru plemensku organizaciju, koja je bila demokratska i počivala na općem pravu glasa, sve do prisajedinjenja Crnoj Gori. Na čelu plemena je bio nasljedni knez, a na čelu vojske vojvoda, koga su birali plemenici na zboru, a potvrđivao ga vezir u Travniku. Zboru je predsjedavao knez, a pravo biranja imali su svi plemenici, koji su nosili i koji nose oružje. Odluke su morale biti jednoglasne. Pleme su osnovali: Vulovići, Đurđići, Kosorići, Tomići i Cerovići, koji su se u 17 vijeku doselili iz Banjana na katune u D. Na Ivici i na Jezerima su zatekli Kriče (Kričkove), pobili se s njima i protjerali ih preko Tare u Kričak, gdje ih ima i danas. Plemenska je slava Sv. Đorđije (23/4). Skoro sve su crkve i manastiri u D. posvećeni Sv. Đorđiju i svaki pravi Drobnjak mora slaviti Sv. Đorđija. Ali da bi mogli ići jedan drugome u posjet o slavi, mnogi slave preslavu, i o preslavi sijeku kolač, a o Đurđevu-danu samo šalju punje i svijeću u crkvu. Tako jedni Tomići u D. slave Sv. Nikolu, Karadžići Sv. Aranđela, Abazovići Savin-dan, Kosorići Nikolj-dan i t. d. Danas D. ima u 40 naselja do 2.200 domova sa 14.000 do 15.000 duša. Glavna mu je varošica Šavnik.

Literatura: Jireček, Istorija Srba, I, III; Cvijić, Naselja, I; Lj. Stojanović, Stari zapisi i natpisi, I, II, III.

S. Tomić.

DROBNJAKOVIĆ BORIVOJE DR., kustos Etnografskog Muzeja u Beogradu (4/8 1890, Kragujevac). Učio je osnovnu školu i gimnaziju u Kragu-

Digitized by Google

jevcu, a univerzitet u Beogradu, gdje je 1913 položio diplomski ispit iz grupe geografije i etnografije, a 1923 promoviran za doktora filozofije. Do 16/6 1920 bio je suplent i profesor gimnazije u Kragujevcu, otada profesor treće beogradske muške gimnazije i kustos Etnografskog Muzeja. — D. se bavi antropogeografskim ispitivanjem Šumadije, o čemu su mu glavni radovi: Jasenica (doktorska teza, Naselja i poreklo stanovništva, 13, 1923); Smederevsko Podunavlje i Jasenica (Naselja i poreklo stanovništva, 19, 1925); Varošice u Jasenici (Glasnik Geografskog Društva, sv. 6, 1921); Postanak naselja i poreklo stanovnika u Smederevskom Podunavlju (Zbornik radova posvećen Jovanu Cvijiću, 1924).

P. V.

DRONČILOV KRUM DR., docent na univerzitetu u Sofiji, antropolog i antropogeograf (16/8 1889, Samokov, Bugarska). Na univerzitetu u Berlinu slušao je geografiju i etnografiju, i promoviran je za doktora 1914. Poslije povratka u domovinu postao je asistent Etnografskog Muzeja u Sofiji 1914—1915. Za vrijeme Svjetskog Rata uzet je u vojsku 1915—1918, 1918—1923 služio je kao asistent univerziteta, a 1923 izabran je za docenta. D. se bavi u prvom redu antropologijom i antropogeografijom kraljevine Bugarske, no napisao je valjane radove i o Arbanasima i o stanovnicima Južne Srbije (Makedonije) na osnovu materijala iz svih srezova. Glavna su mu djela: Materiali za antropologijata na Blgarite; Makedonskite Blgari (1921); Prinos km antropologijata na Albancite (1921).

N. Ž.

DROŽĐENKA, rakija iz drožđa. Obično se sve drožđe upotrijebi za pečenje rakije. *I. R.*

DRUGOVITI. V. Makedonski Sloveni.

DRUM. Najstarije D., koji su prolazili kroz naše zemlje, načinili su Rimljani. Rim je bio centar, iz koga su išli čuveni i izvanredno dobro izrađeni D. na sve strane ogromne carevine. Oni su bili tako dobro izvedeni i trasirani, da su ostali u istim pravcima i trasama kroz dugi niz vijekova sve do danas. U našim zemljama bilo je više rimskih D., kao nastavak glavnih iz Italije. Jednim od najboljih i najljepših rimskih D., Via Appia, polazilo se iz Rima, pa išlo preko Capue, Beneventa i Venusije na Tarant i Brindisi, odatle prelazilo preko mora u Drač. Od Drača se ovaj D. zvao Via Egnatia (Egnacijev put), i išao je preko Albanije, Epira, Makedonije, Tracije i završavao se u Bizantu (Carigrad). Ovaj je drum dodirivao Drač, Elbasan, Ohrid, Bitolj (Heraclea), Voden (Edessa), Jenidže-Vardar (Pela), Solun i t. d.

Iz Drača su polazila još dva rimska D., sve pored mora, jedan na jug u Grčku, a drugi na sjever, u Dalmaciju, i preko Cavtata (Epidaurus) dolazio je u Split (Salona), gdje se vezivao s drugim rimskim D. Iz Rima se polazilo još dvama D. u naše zemlje, i to sa Via Aemilia i Via Flaminia, koji su se sastajali u Milanu. Iz Milana išlo se na Akvileju, pa preko Istre i Like dolazilo se u Dalmaciju, u Split. Iz Splita su polazila 4 D.: Split—Sinj—Prolog—Livanjsko polje—Staretina planina—Glamočko polje—Mlinište—Banja Luka do Gradiške (Servitium) i dalje na sjever; drugi D.: Salona—Aržano—Sedlo Prevala do Županjca. Tu se račvao na jednu stranu preko Kupreškog polja i Travnika do rijeke Bosne, a na drugu stranu, preko Ljubuše do Rame. Treći put: Salona—Imotski—Ljubuški—Narona (Sv. Vid, kod Metkovića). Od Narone vodio je veliki rimski D. dolinom Neretve preko Mostara—Konjica—Sarajeva i planine Romanije u dolinu Drine, kod Drinjače, a odatle niz Drinu do Srijemske Mitrovice (Sirmium). Od Drinjače vodio je drugi put uz Drinu do Bajine bašte. Osim ovoga D. po Bosni se nalaze tragovi još i drugih, manje važnih rimskih D. Četvrti D. je bio: Split—Narona—Cavtat—Trebinje—Bileće—Gacko—Plevlje. Od Plevalja vodio je rimski D. k Savi preko Dobruna, Mokre gore, Požege i dalje prema Drini i Mitrovici. Od Plevalja isto tako izgleda da se produživao na Prijepolje—Novi pazar—Ibar (selo) pa ispod Kopaonika na rijeku Toplicu, Kuršumliju—Prokuplje—Niš.

Izgleda, da je iz Akvileje polazio još jedan D., paralelan morskoj obali, ali dublje u kopno uvučen, preko Istre i Like na Livanjsko—Duvno—Nevesinjsko—Gatačko (polje), u Nikšić i Skadar. Zbog olovnih i srebrnih rudnika po cijeloj Bosni bili su razgranati i ovi rudarski D. Glavna arterija bio je t. zv. Bosanski D. od Ljubljane na Lipljan (Ulpiana) do Skoplja (Scupi). Drugi glavni D. iz Akvileje bio je dolinom Save i Dunava: Akvileja — Neviodanum — Servitium (Gradiška)—Marsonia—Sirmium (Mitrovica Srijemska)—Taurunum—Sin-

Digitized by Google

gidunum (Beograd)—Viminacium (Kostolac) i dalje niz Dunav sve Trajanovim putem do ušća Timoka i preko Bugarske do Crnog Mora. Od Beča je polazio jedan D. niz Dunav na Osijek do Mitrovice, gdje se sastajao sa prethodnim.

Trajanov D. niz dunavsku klisuru bio je dijelom usječen u stijenu u obliku galerija, a dijelom na konzolama od greda u razmaku od 2·70 m. Na ovom D., ispod Kladova i Turn-Severina, bio je veliki most preko Dunava, od koga se ostatci i danas vide. Most je bio dugačak 1.127 m, sagrađen na 20 stupova; visina stupova nad fundamentom bila je oko 150 rimskih stopa, a širina preko 60. Razmak stupova bio je 170 stopa; fundiran je pomoću sanduka 120 × 70 stopa. Najmanja visina mosta bila je 20 m, a pojedini otvori 32 m. Ne zna se, da li je taj most bio od kamena na svodovima ili od drveta. Preko ovog mosta spajali su se rimski D. Balkanskog Poluostrva sa D. u Daciji—Vlaškoj. Ostatci Trajanovog D. još se vide na mnogo mjesta u Srbiji, kao i čuvena Tabula Traiana (Trajanova tabla), s natpisom, tko je i kad D. sagradio. Sudeći po izvjesnim znacima, ovaj je D. služio i za izvlačenje lađa uz Dunav. U Đerdapu su (selo Sip) Rimljani bili iskopali kanal 3·50 km dugačak za prolaz lađa (gdje je i danas novi sagrađen), da bi izbjegli katarakte pri malom vodostaju.

Kroz Srbiju glavna arterija saobraćaja polazila je iz Beograda prema Carigradu. Ovaj je D. bio glavna veza zapada sa bližim istokom još iz najstarijih vremena, kao što je bio i glavni vojnički put sviju vijekova. Rimski je D. polazio iz Beograda na Kostolac, tu se račvao, jedan je krak išao na jug, dolinom Mlave, a drugi desnom obalom Morave, pa su se ponovo sastajali kod Medvеđe (Idimum). Odatle se išlo uz Moravu na Ćupriju (Horeum Margi), Ražanj (Arsena), Bovan (Praesidium Pompei), Soko banju—Lipovac (Grampiana) do Niša. Od Niša polazila su 4 rimska D.: prema Carigradu, Skadru, Solunu i prema Lom-Palanci. Od Niša za Carigrad išlo se na klanac Kunovicu, blizu rimskog Mutatio Radices, pa Nišavom na Belu Palanku (Ramesiana), Pirot, Sukovu reku (Mutatio Translitae), Dragoman (Meldia). Zatim u Sofiju (Sardica) i dalje na Filipopolj i Jedrene u Carigrad.

Za D. Niš—Solun preko Tikveša misli se da je postojao još prije Rimljana. — Vjerojatno da je postojao još jedan rimski put od Beograda na Barajevo, Rudnik, pa dolinom Ibra i Raške u Prizren. — Pored ovih glavnih putova postojali su i mnogi drugi lokalni, koji su vezivali mnogobrojne rimske naseobine.

Već posljednja dva vijeka života rimske države, zbog opadanja države i stanovništva, mnogih unutarnjih nemira i ratova, D. su se počeli zapuštati. To se produžilo za vrijeme seobe naroda i propasti rimske države. U srednjem vijeku ovi su D. još više propadali, i ako su kroz cio srednji vijek ostali kao jedini kopneni saobraćajni putovi. Tada su ove rimske drumove naročito kvarili i razoravali razni feudalni gospodari i vladaoci, da bi spriječili dolazak neprijatelja, ili su to isto činili razni razbojnici i plemići, da bi lakše pljačkali putnike na razne načine: razbojništvom i naplaćivanjem raznih dažbina.

U srpskim zemljama u srednjem vijeku uglavnom saobraćaj se kretao opet rimskim D., samo im je ponegdje pravac nešto izmijenjen, uslijed promjene centra trgovine, a ponegdje postaju i novi putevi.

Glavni trgovinski centar u ovo doba postaje Dubrovnik, na mjestu staroga Epidaurusa. Iz njega trgovina dolazi u srpske zemlje trima drumovima:

1. Dubrovački D.: Dubrovnik—Trebinje—Ljubomir—Bileće—Gacko— Sutjeska—Foča—Plevlje (Breznica)—Prijepolje—Sjenica—Trgovište (Novi pazar)—Ibar (selo na rijeci Ibru), pa ispod kopaoničkih ogranaka niz rijeku Toplicu na Kuršumliju—Prokuplje (Komplos) u Niš. Od Niša dalje starim rimskim putem u Sofiju. Ovaj je D. dakle vodio kroz sredinu srpske Nemanjićske države.

2. D. od ušća Neretve na Gabelu—Blagaj—Konjic—Visoko—Olovo — Borač—Kušlat—Zvornik—Mitrovicu na Savi. Ovaj se D. u Borču račvao u dva kraka: istočni, preko Srebrenice i rijeke Drine u Rudnik, i sjeverni, u Soli (Tuzlu).

3. Zetski D. (Via de Zenta) od Bara—Budve i Kotora preko Cetinjskog polja i Onogošta (Nikšića) u Brskovo (blizu sadanjeg Mojkovca kod Kolašina), odatle u Bijelo polje, Budimlje (kod Berana) i Plevlje.

Sa Jadranskog primorja, u kome su bili trgovački gradovi Kotor, Budva, Bar, Ulcinj, Lješ i Drač, išli su ovi putovi:

1. Skadarsko—Prizrenski D., sa primorja na Sv. Srđ, na Bojani, pa preko Skadra i Danja, Sv. Spasa na rijeku

Digitized by Google

Drim u Prizren i odatle dalje do Lipljana, gdje se vezivao s Bosanskim D.

2. Kotorski D.: Kotor—Onogošt (Nikšić)—Plevlje—Dobrun—Požega, pa dolinom Skrapeža, k Mitrovici na Savi. Od Požege bio je jedan put na Čačak—Rudnik i Barajevo za Beograd, drugi niz Moravu, a treći preko Maljena ka Valjevu.

3. Splitski D.: Split—Klis—Sinj—Livno—Kupreš—Prusac. U Pruscu je bilo raskršće 4 glavna D.: Bosanskog, ovog iz Splita, iz doline Lašve i iz rijeke Bosne. Od Splita vodio je jedan put preko Duvnog polja prema gradu Prizrenu (u Bosni) u dolini Rame, a odatle preko Vratne gore u rudnike fojničke i kreševske.

4. D. paralelan Jadranskoj obali: Akvileja—Livanjsko polje, Duvno polje—Nevesinjsko polje—Gacko polje—Onogošt—Skadar.

5. Stari Egnacijev D.: Drač—Elbasan—Ohrid—Bitolj—Voden—Pela—Solun i dalje za Carigrad.

D.: Osijek—Mitrovica—Beograd.

Carigradski D., carski ili veliki vojnički D.: Beograd—Grocka—Smederevo—Braničevo (selo Kostolac)—Ravno (Ćuprija)—Ražanj—Bovan—Lipovac—Niš—Mokro—Pirot—Dragoman—Sofija—Plovdiv—Jedrene — Carigrad.

Bosanski D.: Ljubljana—Metljika—Ključ—Prusac—Sarajevo—(Vrh Bosna) — Višegrad — Dobrun—Priboj—Nova varoš — Sjenica — Trgovište — (Novi pazar), manastir Banjska—Zvečan—Mitrovica—Vučitrn—Priština—Lipljan—Kačanik—Skoplje.

Beogradski D.: Beograd—Barajevo — Rudnik—Borač—Žiča—Maglić—Studenica—dolinom Ibra i Raške za Peć—Dečane—Đakovicu—Prizren.

Smederevski D.: Smederevo—Nekudim—Kruševac—Priština.

D. dolinom rijeke Bosne.

D. dolinom rijeke Drine.

Pored naprijed spomenutih glavnih bilo je u staroj našoj državi i mnogih manjih D., naročito onih, koji su spajali rudarske naseobine i predjele s glavnim D. Kako je rudarstvo bilo veoma razvijeno, i ovih je D. bilo vrlo mnogo.

Po sredovječnoj našoj državi putovalo se pješke, na konjima i mazgama. Po riječi »kolnik«, koja je za D. upotrebljavana u staroj državi, dâ se zaključiti, da je bilo D., kojima se i kolima putovalo. Tovari su nošeni samo konjima i mazgama. Trgovci su nosili robu karavanama. I trgovci i pratioci bili su dobro naoružani zbog razbojnika. Bilo je i poduzetnika prijenosa robe, koji su u svojim karavanama imali i po 300 tovarnih konja. Oni su se zvali ponosnici, današnji špediteri. Konji su uzimani iz katuna (pastirskih, cincarskih i arnautskih sela), a bilo je i stanica za mijenjanje konja. Sva je trgovina bila u rukama Dubrovčana i primorskih gradova, ali je bilo mnogo i stranaca trgovaca, naročito Mlečana, Florentinaca i t. d. i iz gradova sjeverne Dalmacije: Splićana, Zadrana i t. d.

Dubrovčani su u početku 14 vijeka ustanovili i poštansku službu ovim D. za svoje mnogobrojne kolonije i faktorije po srpskim zemljama. Poštu su nosili knjigonoše (cursores), koji su na povratku smjeli primati i privatnu poštu. Po D. je bilo gostionica, koje su se vjerojatno zvale »stan«, jer se gostioničar zvao stanjanin. U Zakoniku cara Dušana ima odredaba o odgovornosti stanjana za sigurnost putnika i njihove imovine. Izgleda da je bezbjednost na D. bila dosta slaba, i ako su se naši vladaoci trudili da je osiguraju. Po čl. 125, 157 i 160 Zakonika cara Dušana vidi se, da su po D. bile postavljene straže, kojima su zapovijedale kefalije i vlastelini (današnji sreski načelnici). Štete, učinjene na D. putnicima od strane razbojnika, plaćala su sela i kraj, a u krajnjoj instanciji vlastelin ili kefalija (prema tome, tko župom upravlja) i straža.

Kako su se D. gradili i kako su bili tehnički izrađeni u staroj našoj državi, o tome nema nikakvih podataka. Sudeći po čl. 157 i 160 Zakonika, D. su gradila sela i župe (srez), kulukom, i predavali su ih vlastelinu ili kefaliji (starješinama župe) na čuvanje. To se vidi iz čl. 157 »...ako bude ćefalije i sudije carstva mi, kojih jest postavilo carstvo mi, da postave straže po vseh puteh i ćefalijam da predade puteve da ih bljudu stražami«; iz čl. 160 »...a carstvo mi da ište ćefalije i vlastele, kojima bude put predan i straže predane«. Ovaj stav očigledno pokazuje, da je neko drugi putove gradio, a vlasteli i kefalijama su davani na održavanje i za osiguranje bezbjednosti saobraćaja. Ove straže na drumovima imale su na opasnim mjestima svoje stanice, koje su se zvale vardišta, pa valjda po tome je i ostao naziv sela Vardišta. Ove su straže nosile crno odijelo.

Za vrijeme opadanja srpske države, poslije cara Dušana, bezbjednost je na D. bila rđava. Turci su po osvo-

Digitized by Google

jenju Srbije u početku zaveli dobru bezbjednost na D.

Za vrijeme turske vladavine nad srpskim zemljama saobraćajni su putovi ostali isti, kao u srednjem vijeku, ali su poneki izmijenili ponegdje svoj pravac, a i novi su se D. podigli, prema novoj orijentaciji vlasti i trgovine, koja je sve više išla sa sjeverozapada na jugoistok i obratno.

Od svih D. u ovo doba najvažniji je Carigradski D., kao glavni i vojnički i trgovački put sa istoka na sjeverozapad. To je isti D. kao i u srednjem vijeku, samo je njegov pravac u nekoliko izmijenjen. Sad je bio: Beograd—Grocka—Smederevo—Kolari—Palanka—Batočina—Jagodina—Paraćin—Ćuprija (Ravno)—Ražanj—Aleksinac—Niš—Pirot—Sofija i dalje za Carigrad.

Radi udobnosti putnika Turci su pored D. podizali karavan-seraje (gostionice), često vrlo luksuzne, a u gradovima kuršumli-hanove. Ovi su hanovi bili većinom za trgovce, koji se tu plaćali vrlo malo ili ništa za utvrđeno vrijeme, jer su ovi podizani kao zaklade i kao dobrotvorne ustanove. Na opasnim mjestima, kao zaštitu od hajduka, podizali su Turci palanke, male naseobine, ograđene jakim plotom, gdje je i straža stanovala. — Za ovo vrijeme D. su pravljeni također kulukom i za saobraćaj su bili teški i neugodni. Sigurnost na D. je u početku bila vrlo dobra, ali od početka opadanja turske države sve gora i gora, dok pred srpski ustanak nisu bili gotovo opustjeli i zarasli u šume. Njima su gospodarili hajduci.

U Slovenačkoj i Dalmaciji počeli su praviti D. Francuzi za Napoleona I. Maršal Marmont izradio je t. zv. Sredozemnu cestu, tada zvanu Marmontovu cestu u Dalmaciji, od Knina do granice dubrovačke republike i dalje, od Trstenoga do Zatona, od Gruža do Ercegnovog i od Kotora do Budve.

Austrija, ponovno gospodar Dalmacije, počela je graditi D. tek 1832; Zadar—Zemunika—Karin—Kruševo—Obrovac, dug 58 km; završen je 1841. Tad se zastaje u građenju. Od 1850 počinje ponovo građenje i prvo se pregrađuje Gruž—Dubrovnik, pa gradi Ploča—Dupci—Konavli. 1876 počelo je građenje D. Kotor—Cetinje i završeno je na austrijskoj strani 1881. Poslije ovoga u raznim vremenima za vrijeme austrijske vladavine izrađeni su i ostali, većinom kraći, ogranci D.

U Crnoj Gori izrađen je prvi D. Kotor—Cetinje—Rijeka. Knez Nikola tražio je od Austrije pomoć za građenje ovog D. na svojem teritoriju još 1873, i dobio je subvenciju od 30.000 forinti godišnje, ali uskoro, zbog hercegovačkog ustanka i ratova za nezavisnost 1875—1878, nije ništa rađeno. Tek poslije 1884 počelo se raditi nešto i valjda je završen oko 1889. U ovo vrijeme nastale su u Crnoj Gori gladne godine i knez Nikola je dobivao pomoć od Rusije za ishranu gladnog stanovništva u žitu. Knez je upotrijebio ovo žito i davao ga narodu, da ga odradi na D. 1889 i 1890 izrađeni su D. Rijeka—Podgorica i Orja luka—Nikšić, na isti način, i austrijskom subvencijom. Poslije je nastavljeno i dalje građenje, upotrebom narodne snage i malom novčanom pomoći od strane države, te je Crna Gora prema svom ekonomskom stanju o ujedinjenju imala znatnu mrežu i vrlo dobrih D. Ovi su D. dobro trasirani, imaju dosta velike uspone preko 6%, uzani su, najviše 5 m, a ima ih i sa 3 m. Na serpentinama su vrlo mali poluprečnici, ali su sa vrlo dobrim kolovozom, blagodareći prirodi samoga zemljišta.

U Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vladavine nije za dugo bilo radova na D. Sazidano je nekoliko mostova, najčuveniji, preko Drine kod Višegrada, sazidan je 1577 od tesanog kamena, ima 11 svodova od 13·70 m i 18·60 m otvora. Sazidao ga je čuveni Mehmed Sokolović, Srbin, veliki vezir turske carevine. Za vrijeme zavođenja reforama u Bosni i Hercegovini (1851, 1852, 1861—62) poboljšani su D. i načinjeni neki novi, nazvani Topski putovi. 1850—1870 sagradio je čuveni Osman-paša Latas D.: Metković—Mostar—Konjic—Sarajevo; Sarajevo—Kakanj; Sarajevo—Okaonik—Maglaj—Dervent—Brod na Savi; Sarajevo—Travnik—Han—Bihać; Han—Banja Luka—Gradiška; Sarajevo—Višegrad—Uvac; Split—Polog—Livno—Bugojno; Trebinje—Bileće; Maglaj—Gračanica—Brčko; Gračanica—Tuzla—Zvornik; Zvornik—Bijeljina—Rača; i Bijeljina—Brčko—Šamac. Svega oko 900 km. Za vrijeme reformističkog pokreta u turskoj carevini (1869) donesen je i jedan zakon o D., kojim su ovi podijeljeni na državne, zemaljske, sreske i općinske, i propisana im je širina: 9 m, 7 m, 5·50 m i 3 m, s najvećim dozvoljenim usponom 6%. Po ovom zakonu D. su rađeni i održavani na-

Digitized by Google

rodnom snagom, rabotom, kulukom. — Po austrijskoj okupaciji Bosne i Hercegovine (1878—1879) bili su njenim vlastima potrebni dobri drumovi. Zato je Austrija nastojala svom snagom da stare D. prepravi i nove izradi. Radili su ih vojskom, inžinjerskim trupama i preko privatnih poduzeća. Tako je opravljeno oko 1.000 km starih, a 500 km osposobljeno za kolski saobraćaj. 1879 predano je civilnim vlastima na održavanje 1.375 km glavnih i 1.083 km kotarskih D. — Austrijska je uprava i dalje produžila građenje D., uvodila novu administraciju i klasifikaciju, ali je zadržala stari turski zakon i sve je D. radila rabotom sve do 1/1 1909, kada je ukinuta. U doba ujedinjenja 1918 Bosna i Hercegovina imala je ukupno 6.960 km D. — Bosansko-hercegovački drumovi su dobro trasirani i dobro izrađeni, ali su dosta uzani za sadanji saobraćaj, imaju oštre zavoje 12 i 15 m i slabe mostove, naročito one provizorne i gvozdene.

U Slovenačkoj, Hrvatskoj i Vojvodini radile su austrijske i madžarske uprave D. još od 16 vijeka, a s državnim upravama naporedo su radile i samoupravne u posljednjim decenijima prošlog i početkom ovoga vijeka; ali o građenju njihovih D. nemamo podataka.

U Staroj Srbiji i Makedoniji ima malo D. iz ranije turske vladavine. U Staroj Srbiji, do oslobođenja, bili su samo ovi D: Priština—srpska granica ka Kuršumliji; Priština—Mitrovica—Peć; Priština—Kačanik—Skoplje (u vrlo rdavom stanju); Priština—Prizren—Đakovica—Peć. Mitrovica—Novi Pazar—Sjenica također je vrlo rdav i slabo upotrebljiv. — U Makedoniji su mladoturci u novije doba izradili bili nekoliko vrlo dobrih D., koje smo mi zatekli pri oslobođenju. To su: Skoplje—Kumanovo—Kriva Palanka—Ćustendil; Skoplje—Tetovo—Gostivar — Kičevo — Ohrid — Struga—Elbasan (ali od Gostivara do Elbasana je vrlo rdav); Kumanovo—Bujanovac—Vranje (srpska granica); Skoplje—Veles—Štip—Kočane—Carevo selo—Berovo; Veles—Babuna—Prilep—Bitolj—Resan—Ohrid; Štip—Krivolak—(Tikveš) — Kavadar — Morihovo—Prilep; Đevđelija—Strumica—Dojran; železnička stanica Udovo—Strumica. Pored ovih bilo je još nekoliko primitivnih D., koji su služili karavanskom saobraćaju. Na ovim D. mostova po pravilu nema. — Prvo nabrojeni makedonski D. izrađeni su vrlo dobro (radili su ih većinom Nijemci i Francuzi), ali im trasa nije uvijek dobra, ima velikih uspona i preko 15%, mostovi su vrlo rđavi, izuzev nekoliko gvozdenih, propusta skoro i nema, a mjesto ovih izrađeni su prelivi. Pri ulazu u Makedoniju 1912 zbog ovih rđavih i slabih mostova naši su se vozovi teško kretali, na mostove većinom nisu smjeli nailaziti, nego su ih obilazili. — Ovi su D. dovoljno široki, 7 i 8 m, mostovi se sada većinom rekonstruiraju, da bi se mogli upotrebljavati za teške vozove i automobile.

U Srbiji za ustanka pod Karađorđem izgleda nije na D. ništa rađeno. Srbi za svoje uspjehe u ovoj revoluciji imaju u mnogome da zahvale rđavim D. u turskoj carevini. Za vrijeme ustanka pod knezom Milošem o D. se nije mogla voditi briga. No ovaj je ustanak kratko trajao i narod je brzo počeo ulaziti u miran život. Knez Miloš, vojnik, trgovac i državnik, uviđao je veliku važnost puteva, i od početka svoje vladavine počeo je o njima voditi brigu. Zemlja je bila iscrpljena dvanaestogodišnjim ratovanjem. Sva zla i posljedice rata bjesnile su u najvećoj mjeri, zemlja je bila puna razbojnika. To je trebalo brzo i racionalno liječiti i to radom u dva pravca, podići narod ekonomski i osigurati mu bezbjednost. Oboje se to moglo u mnogome postići dobrim putevima, a njih nije bilo. Zato već prvih godina po oslobođenju počinje prosijecanje puteva. Zemlja je bila gotovo sva obrasla gustim šumama, putovanje od razbojnika onemogućeno. Onda se prosijecaju široki putovi kroz ove šume, nazvani krčanici. Sredina puta bila je ošančena malim jarcima, to je bio kolovoz, a s obje strane široka staza za progon. Put je bio širok iz dva razloga, sigurniji je bio od razbojnika, i trgovačka se stoka mogla lakše goniti i usput napasati. Trgovalo se isključivo stokom, svinjama i šišarkom, a sve je bilo upućeno Savi i Dunavu, u Austriju. Putovi su rađeni kulukom i narod je i mostove radio o svom trošku. Ovi kuluci teško su padali narodu iscrpljenom ratom, bilo je zbog toga negodovanja i bune, ali se brzo uvidjela potreba i narod se nije bunio zbog kuluka na putovima. Predviđajući rat između Rusije i Turske, Austrija je ponudila knezu Milošu, da sagradi put kroz Srbiju, kako bi ona mogla tuda slati svoju poštu za Tursku, u slučaju rata, a dotle je putovala preko Vlaške. Knez Miloš je primio ponudu i za nepunu godinu

Digitized by Google

dana opravio je carigradski D. On je sada tako bio sagrađen, »da je Srbija imala najlakši i najsigurniji put između Evrope i Carigrada«. Poslije ovoga prosječeni su glavni pravci puteva u zemlji a »poslije Jedrenskog Mira, 1829, koji je u zemlji izazvao veliko oduševljenje, narod je rado kulučio na putovima«. — Ovako sagrađenim putovima kneževi činovnici i glasnici brzo su svuda stizali, hajdučija je bila gotovo uništena i bezbjednost ubrzo je bila u Srbiji »da ni u jednoj evropskoj zemlji ne bješe veće«. — Knez Miloševi putevi u početku nisu imali gornji stroj, ali su kasnije rađeni kao makadam, s podlogom ili bez nje. Mjesto tucanika nasipano je riječnim i brdskim šljunkom isključivo, i zbog toga se ovi prvi D. prozvaše nasip, koja se riječ i danas čuje za D. u Šumadiji. Putovi su provođeni po terenu bez ikakvih zemljanih radova, trasa opet vijuga po terenu, na uspone se nije pazilo, na niveletu tako isto. — Pored putova podizane su mehane za putnike i štale za stoku; sve je bilo vrlo udobno za ono vrijeme. Putovalo se na konjima i kolima, a tako je i roba prevožena. Knez Miloš je ustanovio i poštu, koja je čak za Carigrad išla. — Koliko se knez Miloš brinuo za saobraćaj, najbolji je dokaz, što je radio i na regulaciji Drine, te je hiljadama jutara dobre zemlje od nje oteo, i što je radio da Moravu načini plovnom. Nabavio je eksperte iz Evrope, koji su izjavili, da se to može postići bez velikih žrtava, a knez je sve godišnje budžetske viškove na tu svrhu odvajao, koji su milijune iznosili za vrijeme njegovog progonstva 1839. — Kako putovi, tako su i mostovi rađeni kulukom, samo su plaćani majstori, »koji ćupriju sklapaju« i željezo (rješenje od 3/7 1836). Kasnije je ukinuto i plaćanje majstora, a ostalo je samo željezo, da ga narod plaća prirezom, i to samo na glavnim D. Majstori su bili većinom stranci: dunđeri, Cincari i goge, i nadnice su im bile regulirane: propis od 4/8 1838. Zakonskih uredaba i propisa o D. za prve vlade Miloševe nema. Radovi na D. potpadali su pod ministra Unutrašnjih Djela; njemu se ustrojstvom centralne uprave daje zadatak »sadržanije velikih drumova«. D., putove i mostove i poštu u dobrom stanju održavati (29/5 1839).

Pod vladom Aleksandra Karađorđevića izašla je uredba o ustrojstvu pošte (15/10 1843 od 27/10 1847) pri Ministarstvu Unutrašnjih Djela. Visočajšim rješenjem od 10/6 1846 osnovana je inžinjerska škola, koja je imala ove predmete: zemljomjerje, mehanika, arhitektura, načertanije i nemački jezik. Imala je svega tri profesora i tečaj je trajao 3 godine; u zimnjem se tečaju učilo teorijski, a u ljetnom se išlo na rad s inžinjerima.

Prvi početak o uređenju D. je visočajše rješenje od 6/12 1848. »Kako drumovi poštanski, trgovački i seoski da se obeleže i prave i koliko široki da budu«. Po tome: »carigradski drum, Beograd—Loznica, i Beograd—Negotin, imaju biti široki 5 fati, a svi ostali 4 fata. Poštanski se D. moraju opkopati jendečićem 2½ šuha, progoni sa obe strane da budu po 10 fati, a kod ostalih 4 i 5 fati. Po tome glavni D. biće široki 25 fati, a zajedno sa jendečićima 26½ fati, a širina manjih putova 14 do 15 fati, s pretpostavkom, da će vremenom sredinom ili krajevima D. napravljeni biti«. Iz ovoga se jasno vidi, da je tada (sasvim pravilno) samo put sa izrađenim kolovozom nazivan »drumom«, a bez ovoga se zvao put. — U ukazu od 20/2 1851 Ministarstvo Unutrašnjih Djela dijeli se na odjeljenja; tu je i jedno »odelenije građevina«, da se brine za građevine, drumove i mostove. Po tome je ukazu sastav toga: 1 načelnik, 1 inžinjer, 1 inžinjer 2 klase i t. d. Pod 19/1 1853 u tom se odjeljenju ustanovljava zvanje arhitekta, s plaćom od 500 talira godišnje. — Visočajšim rješenjem 15/9 1853 izašlo je ustrojstvo liceja, koji ima tri odjeljenja, od kojih je jedno »jestastvenoslovno tehničko«. To je dakle začetak tehničkog fakulteta u Srbiji. Uskoro je uvedeno još jedno saobraćajno sredstvo, telegraf. O tome je izdano rješenje »o podignuću telegrafa« 20/2 1854. — Ukazom od 22/10 1859 objavljeno je »Ustrojenije glavne uprave građevina«, dakle od jednog odjeljenja Ministarstva Unutrašnjih Djela stvoreno je novo popečiteljstvo (ministarstvo), kome je glavni zadatak briga o D., mostovima i građevinama. Bila su tri odjeljenja: inžinjersko, arhitektonično i računovodstvo. — U jednom rješenju od 18/8 1860 postavlja se po jedan inžinjer za okruge: šabački, podrinski, aleksinački i knjaževački, i jagodinski i ćuprijski, a ostala mjesta da ostanu prazna, dok se uzmogne postaviti sposobnog i odabranog inžinjera.

10/3 1862 donesen je zakon o centralnoj upravi i od sedam ministarstava jedno je bilo Ministarstvo Građevina. Iduće godine, 24/9 1863, izašao je zakon o ustrojstvu velike škole (licej je pre-

Digitized by Google

obraćen u veliku školu), sa fakultetima: filozofskim, tehničkim i pravnim. Velika škola spremila je dosta radnika za građenje putova i mostova, ali nije doskoro davala onoliko i onakvih snaga, kakvih je zemlja zahtijevala. Tek od 1896, kad je tehnički fakultet podijeljen na odsjeke i pošto je velika škola podignuta malo kasnije na stepen univerziteta, naš je tehnički fakultet počeo davati dosta i valjanih radnika.

Poslije ustanove Ministarstva Građevina donesen je prvi »zakon o suvozemnim javnim drumovima« 15/4 1864. Zastupnik Ministarstva Građevina bio je tada pukovnik N. Monden. Ovim zakonom podijeljeni su putovi na državne, okružne i sreske i regulirano je izrađivanje projekata, kao i način izvođenja i održavanja. Građenje i održavanje uzakonjeno je opet narodnom snagom, »gradiće narod po dojakošnjem običaju«. Ministarstvu Građevina ostavljeno je da odredi širinu D. i način izrade »gde će drum prethodno kamenom kaldrmisan pa posle nasut, gde li opet samo nasut biti«. Zakon je stupio u život 1/6 1865. Narod je po njemu bio dužan 15 dana raditi na D. Dopuna ovom zakonu bio je »zakon o podizanju javnih građevina« od 23/3 1865.

Za vrijeme važenja zakona od 1864, Srbija je naglo napredovala u svima granama života, ali na D. se taj napredak jedva nazire. Uzrok je u zakonu. Zadržana je narodna snaga za izradu D., ali nije organizirana, i kao neorganizirana sila nije mogla dati nikakav vidan rezultat. Istina, D. su se jako umnožili, porasla je kilometraža, ali kvalitet je ostao isti; mnogi od putova postojali su ipak samo na papiru, a općinskim putovima nije poklonjena nikakva pažnja. Uzrok su ovome i stranci inžinjeri, mahom nekvalificirani, kao i nemanje nižih stručnih škola za spremanje pomoćnika. Njih nemamo ni danas, i to je najveća smetnja napredovanju tehničkih radova. Inžinjer je u Srbiji igrao ulogu radnika, od palira do inžinjera, do danas. — Boljitak se ipak u ovo doba pokazao na mostovima. Izgradnja njihova plaćana je, i morali su ih raditi izvježbaniji ljudi. Mostovi čine čudan kontrast svuda rđavim drumovima. Najveći kameni most na svod od 28 m otvora izrađen je tek 1900 preko Moravice u Ivanjici. Projektirao ga tri godine Mil. Turudić, profesor univerziteta. Tek 1924 taj je premašen sa izradom jednog svoda od 36 m otvora, preko Jasenice u Božurnji, na D. Beograd—Kragujevac. Na željeznicama od 1912 do 1922 na pruzi Knjaževac—Niš izrađeno je oko 30 mostova po 30 m otvora, a 1923 jedan od 45 m na pruzi Užice—Vardište. To je najveći dosada u Srbiji. Mostovi su dosada rađeni većinom drveni, i mahom i najprostijim konstrukcijama; kamenih ima najviše u istočnoj Srbiji. Izgleda da je najstariji željezni most preko Timoka u Zaječaru, od limanih nosača, tri otvora po 15 m, sagrađen 1868. Dovučen je kulukom iz Radujevca. Nabavljen je negdje u Austriji. Željeznih mostova ima razmjerno dosta u Srbiji. Među prvim i najvećim bio je most preko Morave na D. Osipaonica—Požarevac, 3 otvora po 60 m 180 m, izrađen oko 1894.

Za sve vrijeme zakona od 1864 izrađeno je valjanih D., Kraljevo—Raška, 79 km, s velikim usponima i često vrlo uzak, dio puta u Čestobrodici, 15 km, na putu Paraćin—Zaječar, oko 30 km, D. Čačak—Požega, ali sa slabim mostovima. Tih dakle 45 km D. u pravom smislu Srbija je imala do danas.

Zakonom o uređenju Ministarstva Građevina od 1898 učinjen je kraj nekvalificiranim inžinjerima; tehnička struka se počela naglo razvijati; ustalo se odmah protiv kuluka na D., i donesen je 14/6 1910 nov zakon »o suvozemnim javnim putovima«, kojim je kuluk ukinut. Zakon je izradio ministar Građevina Mihajlo Ilić. Pored zakona donesene su i uredbe o saobraćaju na putovima, o tehničkoj izradi, kao i o održavanju. Time je učinjen veliki korak unaprijed. Ali financijska sredstva, predviđena ovim zakonom, i previše su mala, te ni on nije dao velikih i vidnih rezultata. Ovaj zakon kategorisao je D. na: državne, okružne I. i II. klase, i općinske I. i II. klase. Njime nije unesena obavezna izrada općinskih puteva, pa stoga njih ni danas nema.

Kako naši D., ni trasom ni niveletom, ne odgovaraju savremenim zahtjevima prakse i nauke, naši su inžinjeri odavno nastojali, da se i kod nas počnu izrađivati valjani D. Tako je postala ideja o rekonstrukciji putova poslije Svjetskog Rata. Na prijedlog načelnika inžinjerskog odjeljenja, Mih. Kneževića, ministar Građevina Milan Kapetanović odobrio je 1919 program za rekonstrukciju 2.500 km glavnih državnih drumova. Pripremni su radovi počeli septembra iste godine. Ministar J. Jovanović

Digitized by Google

1920 ishodio je odobrenje toga programa; te i iduće godine spremljeno je i dano u izradu 420 km D. kao prva partija. Po tom programu trebalo je tih 2.500 km izraditi za 5 godina, ili oko 500 km svake godine. Ali do danas se ostalo na prvih 420 km. Započeta rekonstrukcija D. do danas je najveći napredak, učinjen na građenju naših D. poslije kneza Miloša.

Interesantno je navesti imena onih ljudi, koji su najviše radili za naše D. To su ministri N. Monden, Blaznavac, J. Belimarković, R. Alimpić, St. Zdravković, Jov. Atanacković. Ovo su sve oficiri i oni su najviše učinili i za građevinsku struku i naše D. Građanska lica dolaze kao ministri na drugo mjesto. Pored spomenutih najznatniji su: Gudović, Gvozdić, Josimović, P. Velimirović, koji je dugo ministrovao i dosta radio, Vel. Vulović.

Danas u državi SHS ima D. i putova

Državnih	10.922 km
Okružnih I. reda	16.301 km
Okružnih II. reda	7.599 km
Općinskih	7.262 km
Jahaćih	2.491 km
Svega:	44.576 km

(ovdje nisu uračunane gradske ulice).

Ovom se broju može dodati 100 do 150 km, koliko je izrađeno novih D. poslije 1920. Po pokrajinama imaju: Srbija 10.023 km, Južna Srbija 2.605 km, Crna Gora 823 km, Bosna i Hercegovina 6.960 km, Vojvodina 4.744 km, Dalmacija 1.581 km, Hrvatska i Slavonija 9.595 km i Slovenačka 7.294 km. Najviše D. ima Slovenačka, a najmanje Južna Srbija i Crna Gora. Najbolji su D. u Slovenačkoj i Dalmaciji, pa u Bosni.

Prema prednjoj tabeli dolazi u našoj državi na 100 km² površine svega 18·60 km D., a na 1.000 stanovnika dolazi 3·57 km D. *S. Burnazović.*

DRUŠTVA PAROBRODSKA POMORSKA. V. Saobraćaj pomorski.

DRUŠTVA PAROBRODSKA RIJEČNA. V. Saobraćaj pomorski.

DRUŠTVO BEOGRADSKIH ŽENSKIH LEKARA osnovano je 24/9 1920 u Beogradu. Društvo vodi brigu o podizanju bolnice za žene i djecu. Na Topčiderskom brdu, kraj Beograda, ima imanje od 20.000 m² i na njemu u zidanju (1925) dvije zgrade za bolnicu. Društvo ima (1925) 35 članova. — Prva predsjednica bila je Dr. Draga Ljočić, 1925 Dr. Marija Vučetić-Prita. *B. M.*

DRUŠTVO CRVENOG KRSTA (SRPSKO) osnovano je 23/1 1876. inicijativom Dr. Vladana Đorđevića, a na osnovu konferencije, koju je 1864 sazvala švajcarska republika, radi utvrđivanja konvencije o zaštiti i njezi ranjenika, bolničarskog osoblja i sanitetskog materijala (dopunjena ženevskom konvencijom 1906 i haškom 1907). Zadatak C. K. je dvostruk: mirnodopski i ratni. Mirnodopski zadatak je: propagiranje milosrđa, potpomaganje nevoljnih i postradalih, staranje o ratnim invalidima i ratnoj siročadi, higijenski rad u narodu. Ratni zadatak je: stavljanje cjelokupnog materijala i bolničarskog osoblja na raspoloženje vojnom sanitetu, ukazivanje liječničke njege i materijalne potpore bolesnim i ranjenim.

D. C. K. učestvovalo je u svima ratovima, koje je Srbija vodila od 1876—1918. Pored osnivanja i potpomaganja bolnica i ambulanti, organiziralo je obavještajnu službu između zarobljenika i njihovih porodica, i službu slanja pomoći zarobljenicima i interniranim. Naročito je pripomagalo vojnom sanitetu u obrazovanju dobrovoljnih bolničarki, nabavi sanitetskog materijala i kola. Za vrijeme mira staralo se o liječenju i pomaganju invalida, ratnih invalida i uopće postradalih. Radi izvršivanja ovih poslova D. C. K. organiziralo je po cijeloj zemlji pododbore.

Za vrijeme rata 1914—1918 rad D. C. K. u okupiranoj Srbiji bio je obustavljen. Bugari su 1916 konfiscirali svu društvenu imovinu na teritoriju, kojeg su oni držali, a osnovali su svoje pododbore. Austrijanci su 1/5 1916 stvorili Društvo Crvenog Križa u generalnom guvernementu Srbije. Ono se bavilo obavještajnom službom. Izvan Srbije su u to vrijeme izbjegli članovi D. C. K. otpočeli rad u Ženevi, februara 1916, na Krfu 1/5 1916, u Londonu početkom 1917, u Francuskoj 30/6 1917, u Italiji 9/6 1917. Poslije rata sva ta društva S. C. K. su likvidirana. Bavila su se pomaganjem naših ranjenika i zarobljenika i obavljala obavještajnu službu.

Poslije rata D. C. K. likvidiralo je kao Srpski Crveni Krst i postalo Crveni Krst Srba, Hrvata i Slovenaca.

D. C. K. izdalo je i šest knjiga propagandističkog i higijenskog sadržaja. Svake godine izdavalo je po jedan izvještaj o svom godišnjem radu.

Literatura: Godišnji izvještaj S. D. C. K. *B. Miljković.*

Digitized by Google

DRUŠTVO CRVENOG KRSTA SRBA, HRVATA I SLOVENACA osnovano je poslije rata 1920. kao novo društvo a nastavak Srpskog Crvenog Krsta. Zadatak mu je kao i S. C. K. Ono ima svoje organizacije po cijeloj državi. Na čelu društva je glavni odbor u Beogradu (uži, koji čine 24 člana iz Beograda, i širi, koji čine uži odbor sa predsjednicima sviju oblasnih D. C. K.). Oblasni odbori su u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, samo za te gradove, i u svima sjedištima divizijskih i pomorskih oblasnih komandi. Ukupno ih ima 20. Okružni odbori se organizuju u sjedištima pukovskih okružnih komandi. Mjesni odbori obrazuju se u svima ostalim mjestima, čim se upiše najmanje 20 redovnih članova. Pored toga, D. C. K. osnovalo je svoj Podmladak. Njegovi su ciljevi više praktični, a djelatnost mu je, za prvo vrijeme, ograničena samo na školsku mladež. Do kraja 1924 u državi je organizovano oko 100.000 članova podmlatka. U podmlatku se djeca uče njegovanju svoga i narodnog zdravlja, raznim zanatima, obrađivanju zemlje. Naročito pažnja se obraća odgojivanju karaktera, pomoću dopisivanja u zemlji i inozemstvu, izrađivanja predmeta i potreba za potrebite drugove u školi i t. d. Na svom mirnodopskom zadatku D. C. K. radi putem predavanja, dijeljenja narodu besplatnih brošura. Naročito radi na liječenju invalida i ratnika u svojim sanatorijima (Vrnjačka banja i Koviljača), na uzdržavanju siročadi u svom orfelinatu (Užice), na uzdržavanju dviju nudiljskih škola (Beograd i Valjevo). Cilj je ovih škola, da što prije pruže bolnicama, sanitetskim i samoupravnim ustanovama i narodu stručne nudiljebolničarke. Osim toga društvo osniva i dječja oporavilišta za slabunjavu djecu i potpomaže sva društva sa srodnim zadatcima.

Sredstva društvena su dobrovoljni prilozi i članski ulog. Članova ima 7 vrsta (počasni, veliki dobrotvori, dobrotvori, utemeljači, stalni, redovni i pomagači). D. C. K. je član međunarodnog komiteta Crvenoga Krsta u Ženevi i Lige Društava C. K. u Parizu. — Od 1921 D. C. K. izdaje dva časopisa, Glasnik C. K. i Podmladak C. K. Svake godine izdaje godišnji izvještaj o svome radu.

B. Miljković.

DRUŠTVO NARODA. V. Liga Naroda.

DRUŠTVO ZA ČUVANJE NARODNOG ZDRAVLJA, kulturno i higijensko društvo. Osnovano je 19/5 1902 inicijativom Čedomira Mijatovića, a zauzimanjem Dr. Radivoja Vukadinovića, Dr. Vladimira Popovića i Dr. Slobodana Ribnikara. Cilj društva je: poučavanje naroda u zdravstvenom pogledu, staranje o zdravlju, naročito djece, kod naroda, čuvanje naroda od bolesti, unošenje zdravstvenih pouka u najšire slojeve naroda. U tome cilju društvo je organiziralo više podružnica u zemlji, izdavalo je popularni list Zdravlje (1906—1914, 1920. i dalje), raspisalo je natječaj za izradu plana najpogodnije seljačke kuće, peći i kreveta, i razdalo primljene planove seoskim općinama, osnovalo je nekoliko škola za seoske domaćice. U ljeto 1904 otvorilo je društvo Ljetni Sanatorium-ljetnikovac u Košutnjaku, gdje je primano na ishranu do 300 djece na boravak preko cijeloga dana. Pored toga razdavalo je po narodu popularne zdravstvene spise. Poslije rata (1919) društvo je proširilo svoju djelatnost na cijelu zemlju. List Zdravlje štampa se i latinicom. Pred rat (do 1914) društvo je izdalo sedam popularnih knjiga, s poukama o zdravlju i o čuvanju od bolesti.

B. M.

DRUŠTVO ZA EKSPLOATACIJU GORIVA, Beograd. Osnovano je 1919 s kapitalom od 600.000 din., postepeno povišivanim do 3,000.000 din., (6.000 akcija po 500 din.). Pored više istražnih terena s kamenim i mrkim ugljem, ima kod Knjaževca rudnik Tresibabu i Soko kod Soko-banje. Soko je rudnik mrkog uglja od 4.200 kalorija i s vrlo malo pepela. Jača eksploatacija će početi, kad se sagradi željeznica.

S. P.

DRUŠTVO ZA KRŠČANSKO UMETNOST u Ljubljani osnovano je 1894. Ima za cilj unapređivati kršćansku, osobito crkvenu umjetnost. *F. S.*

DRUŠTVO S OGRANIČENIM JAMSTVOM. Udruženje u nekom poduzeću (izuzevši asekuraciju) pod zajedničkom firmom, uz jamstvo s promjenljivim (jednakim ili nejednakim) ulošcima, osnovna glavnica. Srodno je dioničkom društvu. Trgovačko je, i ako se ne bavi trgovačkim poslovima. Asocijacija kapitala. Juristička je osoba. Za društvenu je pogodbu propisana javno-bilježnička isprava. Pravno ne postoji prije upisa u trgovački registar. Bilo da se bavi gradnjom željeznica, izdavanjem založnica ili fundiranih bankovnih zadu-

Digitized by Google

žnica, iseljivanjem, mora imati koncesiju državne vlasti. Organizacija: 1. Glavna skupština. Organ volje. Quorum postulat: 1/10 osnovne glavnice. Bezuslovna kompetencija njezina je: računski zaključak, podjela čistoga dobitka, apsolutorij poslovođi i nadzornom odboru, stečenja, koja prelaze 1/5 osnovne glavnice. 2. Poslovođa (jedan ili više njih) izvršni je organ. Veže ih zabrana konkurencije. Nadzorni odbor. Fakultativni je odbor. Moraju ga imati sva društva sa osnovnom glavnicom većom od 125.000 din. i sa preko 50 članova. Sastoji se od najmanje tri člana. Biraju ih ortaci. Kontrolni su organ. Mogu poslovođe skinuti s njihova položaja. Prestaje društvo napose fuzijom (pa i sa dioničkim društvom), naređenjem upravne oblasti (kad društvo ili poslovođe gaze zakon), naređenjem suda. Likvidacija je obligatorna. Postoje redne kazne za poslovođe, članove nadzornoga odbora i likvidatore. Društva takva postoje samo u Slovenačkoj i Dalmaciji. *M. Stražnicky.*

DRUŠTVO PRIJATELJA RADIOTELEGRAFIJE I RADIOTELEFONIJE (DRUŠTVO »RADIO«), osnovano je jula 1924 u Beogradu. Zadatak mu je: rad na napretku teorijske i praktične radio-telegrafije i radiotelefonije i na napretku nauke i industrije, namijenjene njihovoj praktičnoj primjeni, zatim izdavanje knjiga i držanje konferencija u tom cilju. Organ društva je mjesečni časopis Telegraf i Telefon (izlazi od juna 1924). *B. M.*

DRUŠTVO ZA PROSVJEĆIVANJE ŽENE I ZAŠTITU NJENIH PRAVA, humano, prosvjetno i propagandističko društvo. Osnovano je u Beogradu 1919. sa ciljem: prosvjećivati seljanke razvijanjem pismenosti, podizanjem domaćinskih škola, popularnim predavanjima, spisima, pretresati aktuelna politička i socijalna pitanja, raditi na izjednačenju ženskog društvenog položaja s muškarcem. — Društvo ima 5 sekcija: političku, ekonomsku, literarnu, sekciju za otvaranje domaćinskih škola po selima, i ženski klub. Politička sekcija radi najviše u pravcu borbe za žensko pravo glasa. Ekonomska je otvorila nekoliko tečajeva za spremanje žena za samostalan rad. Literarna sekcija se stara za izdavanje djela žena književnika (do kraja 1924 izdala je dvije knjige), i izdaje časopis Ženski Pokret (od 1920). Domaćinska sekcija osniva po selima domaćinske škole s tromjesečnim trajanjem. Ženski klub otvorio je menzu za činovnike i studentkinje, i priređuje literarne večeri i predavanja. *B. M.*

DRUŠTVO ZA SAOBRAĆAJ STRANACA, TURISTA I PUTNIKA. V. Saobraćaj željeznički. Putnik.

DRUŠTVO SAOBRAĆAJNO LETILICAMA FRANCUSKO-RUMUNJSKO. V. Saobraćaj letilicama.

DRUŠTVO SLIJEPIH DJEVOJAKA, humano žensko društvo. Osnovano je 1923, kao sekcija Narodnog Ženskog Saveza. Od 8/6 1924 djeluje kao samostalno. Cilj D. S. D. je briga o smještanju i odgoju slijepih djevojaka. D. S. D. od početka uredilo je dva skloništa, u manastirima Sv. Jovanu i Gabrovcu (kod Niša). *B. M.*

DRUŠTVO SLOVENSKIH UPODABLJAJOČIH UMETNIKOV, umjetničko društvo u Ljubljani. Osnovano je 1919. Cilj društva bio je udruženje svih slovenačkih umjetnika, radi zajedničkog priređivanja izložaba. Prvi predsjednik bio je slikar M. Sternen, a drugi slikar S. Šantel. Zbog nesuglasica među članovima društvo je 1923 raspušteno. *F. S.*

DRUŠTVO SRPSKE SLOVESNOSTI. V. Akademija Nauka.

DRUŠTVO ZA SRPSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST osnovali su 10/11 1910 Pavle Popović, Dr. Aleksandar Belić i Dr. Jovan Skerlić. Društveni je cilj: uzajamno se obavješćivati o naučnim pitanjima srpskog jezika i književnosti i raditi na usavršavanju nastave tih predmeta. Članovi su većinom nastavnici univerziteta i srednjih škola po struci srpskog jezika, književnosti, historije i sličnih predmeta. Broj umrlih i poginulih članova u ratovima je 19, živih 301. Članovi su redovni (godišnji je ulog 20 dinara u Beogradu, 10 dinara za članove iz drugih mjesta), dobrotvori (ulog 500 dinara), pomagači (ulog 100 dinara) i počasni. Društvo se uzdržava samo od uloga. Zbog ratova D. S. J. K. je obustavilo svoj rad 1912—1913 i 1914—1919. Predsjednik je Pavle Popović (od 1910), sekretar Uroš Džonić (od 1911). Sastanci se drže svakog 10. u mjesecu za vrijeme školskog rada. Do kraja 1924/25 školske godine održano je 69 sjednica, na kojima je čitano oko 200 radova. Većina radova iz posljednjih godina objavljeno je u časopisu Prilozi za književnost, jezik, historiju i folkloru (1921—1925). *U. Dž.*

Digitized by Google

DRUŠTVO SV. JERONIMA ima zadatak da izdaje knjige za narod. Sjedište mu je u Zagrebu, gdje ima i svoj dom. Društvo je osnovano pobudom zagrebačkoga nadbiskupa i kardinala Haulika 16/1 1867. Vlada mu je potvrdila pravila 27/3 1868. Prvi mu je predsjednik bio Tomo Gajdek, papinski kućni prelat, bijenički prepošt, katedralni arhiđakon i zagrebački kanonik (20/12 1809, Zagreb — 13/1 1886, Zagreb). Društvo je dosada štampalo više poučnih knjiga: Pčelarstvo, Govedarstvo, Vinogradarstvo i Pivničarstvo, Voćarstvo, Krmadarstvo i t. d. Osim toga svake godine izdaje kalendar Danicu.

Literatura: Plevnjak, Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva (1910). *J. J.*

DRUŠTVO SVETOG SAVE osnovali su 1886 S. Nikolajević, S. Stojković, S. Kaćanski, Đ. Milovanović, D. Jovanović, Đ. Kozarac, Lj. Kovačević, M. Marinković i protosinđel Firmilijan. Osnivači su htjeli, da stvore organizaciju, koja bi zaštitila naš narod od terora bugarskog egzarhata u Južnoj Srbiji i austrijskih vlasti u Bosni i Hercegovini. Zadatak društva je: širiti prosvjetu i njegovati nacionalno osjećanje u cjelokupnom narodu s devizom: Brat je mio koje vjere bio. Svoj zadatak D. S. S. postiže izdavanjem dobrih knjiga i slika, podizanjem i potpomaganjem škola i crkava. Društvo je izdalo 19 knjiga Bratstva, Istoriju bugarizma na Balkanskom Poluostrvu (1890) od Bodina, Posljednji borac (1889) od D. Ilijića, Kraljević Marko (1922) od S. Stojkovića i dr. Broj izdanja je 32. Sva svoja izdanja D. S. S. šalje na poklon srednjim školama, kulturno-prosvjetnim ustanovama, narodnim čitaonicama i svojim članovima. Velika društvena biblioteka propala je za vrijeme Svjetskog Rata, a sada je obnovljena. Predsjednik je Milutin J. Marković (od 1920), sekretar Dr. Jov. Hadži Vasiljević (od 1904). Stalni društveni fond iznosi oko 25.000.000 dinara (u nepokretnostima i vrijednosnim papirima). Članovi su (godišnji ulog 20 dinara), utemeljači (ulog 300 dinara) i dobrotvori (ulog 1.000 dinara). Za utemeljače i dobrotvore postoji diploma, za dobrotvore i srebrna svetosavska medalja. 1887—1912 društvo je imalo u Beogradu osnovnu i produžnu školu, kroz koju je prošlo oko 20.000 djece i mladića iz južnih krajeva. Od 1904 društvo je pomagalo materijalno studente i učenike srednjih škola. Poslije rata znatno se uvećao broj članova iz svih krajeva naše zemlje. *U. Džonić.*

DRUŠTVO UMJETNOSTI. V. Umjetnička društva.

DRUŽIČALO. V. Ružičalo.

DRUŽINA MLADEŽI SRPSKE, prvo đačko društvo u Srbiji. Osnovano je 15/6 1847 na beogradskom liceju, sa zadatkom: upravljanje u srpskom slogu, pismenom i usmenom, spjevnom i prostom. Redovne društvene sjednice držane su svake nedjelje. Rad D. M. S. sastojao se iz deklamiranja, govorenja besjeda i čitanja, prijevoda i izvornih djela, najviše pjesama. 1848 izdala je D. M. S. almanah Neven-Slogu, sastavljen iz radova, primljenih u družini. Većina štampanih radova su lirske pjesme, pjevane najviše pod utjecajem Sime Milutinovića, i najviše s patriotskom tendencijom. Odmah od početka D. M. S. stupila je u vezu sa đačkim družinama Srba u Austriji. Pored toga u družini se jasno ogledao i duh liberalnog demokratskog nacionalizma, kakav je vladao u naprednijim evropskim zemljama oko 1848. U njoj su otpočeli rad i politički odgoj Jovan Ristić, Vladimir Jovanović, Jevrem Grujić, Milovan Janković, vođe kasnijeg liberalnog pokreta. Liberalna raspoloženja D. M. S., smetala su vladi i 1851 ona je zabranila D. M. S.

Literatura: J. Skerlić, Omladina i njena književnost; L. Zrnić, Srpske Đačke Družine (1912). *B. M.*

DRUŽINA ZA POTPOMAGANJE SRPSKE KNJIŽEVNOSTI. V. Liberalna stranka.

DRVAR, varoš u Bosni, na Uncu. Ima 1.966 stanovnika. Industrijsko je mjesto i znatna je trgovina s Dalmacijom. Sjedište je državnog poduzeća Dobrljin-Drvar. Ima veliku pilanu sa tvornicama buradi i celuloze, i instalacijom za impregniranje željezničkih pragova. Ispostava je kulenvakufskog sreza. *M. F.*

DRVENE IZRAĐEVINE. V. Industrija drvenih izrađevina.

DRVENE KUĆE. V. Industrija drvenih kuća.

DRVO zauzima u trgovini naše zemlje vrlo važno mjesto. Naše glavno šumsko D. ima ovu upotrebu: Hrast je najvrednije naše D.; njegov je glas poznat po cijelom svijetu. Upotrebljava se naročito za građu

Digitized by Google

i najfinije pokućstvo, za izradu duga za bačve. U Slavoniji se izrađuje »francuska duga« (1 m dužine, 3 cm debljine i 15 cm širine), i »njemačka« ili pinterska duga, od najmanjih do najvećih dimenzija. Francuska duga počela se izrađivati u slavonskim hrastovim šumama u polovini 19 vijeka, te je vrhunac izrade dostigla u sredini druge polovice toga vijeka. No u isto vrijeme počela je u Francusku dolaziti duga iz amerikanskih hrastovih šuma, koja je osjetljivo konkurirala slavonskoj hrastovoj dugi. Posljedica toga je bila, da je proizvodnja francuske duge u nas znatno pala. Ali to nije dugo trajalo, jer se već za nekoliko godina pokazalo, da vino u bačvama amerikanske provenijencije dobiva neugodnu aromu, dok naprotiv u buradima od slavonske hrastovine dobiva vino prijatan miris i okus. — Hrastovina se dalje upotrebljava za izradu željezničkih pragova normalnog kolosijeka, koji su dugački 2·70 m, 2·50 m, 2·20 m, i za pragove uskog kolosijeka 1·60—1·80 m dužine. Trajnost im je od 8 do 10 godina. Iz 1 m³ D. može se dobiti 6—7 pragova normalnog i 12 pragova uskog kolosijeka. Hrast se dalje upotrebljava za gradnju mostova, za upotrebu u vodi, za rudarske svrhe, za kolare i za telegrafske stupove. — Bukva se upotrebljava u stolarstvu, rudarstvu, kolarstvu, za izradu duga bačava za suhe stvari (200 komada iz 1 m³), za pragove, koji se moraju impregnirati, pa im je trajnost 15 godina. — Javor se upotrebljava u stolarstvu, u rezbarstvu i za muzikalne sprave. — Jasen se upotrebljava u stolarstvu, kolarstvu, za poljoprivredne alate, za izradu vagona i različitih sprava. — Brijest se upotrebljava u stolarstvu i kolarstvu, za izradu vagona i pri gradnji lađa. — Breza se upotrebljava u stolarstvu i kolarstvu, osobito ako je tvrda i žilava, dalje za pravljenje postolarskih klinaca, pletenje košara, pravljenje metala. — Omorika kao i hrast, ima najširu upotrebu. Upotrebljava se za raznovrsnu građu i daske za lađe i mostove, u rudarstvu, za bandere i za pravljenje papira. — Jela ima istu upotrebu kao i smreka. — Bor se upotrebljava kao i prve dvije, a naročito za različitu građu u vodi i zemlji, za prozore, dovratnike, za rudarske ciljeve, za lađe i za popločenje ulica u gradovima. — Ariš (pogrješno: tisa) ima istu upotrebu kao i bor, ali je od bora trajniji i vredniji. *Đ. Nenadić.*

DRVOREZBARSKA TVORNICA VRBOVSKO D. D. u Zagrebu. Društvo je osnovano 1903. Kapital je 1,500.000 din. Društvo ima u Vrbovskom tvornicu žigica i drvene vune, a prerađuje i drvo. Pokretna je snaga 220 konjskih snaga, a zaposleno je 220 radnika. Kapacitet je 220.000 kutija žigica godišnje i 100 vagona drvene vune. Uz to društvo postoji na istom mjestu u tijesnoj vezi s njime pilana društva Parna Pilana D. D. Vrbovsko. Osnovana je 1921, kapital je 500.000 din. Pokretna snaga je oko 130 konjskih snaga, ima tri gatera, a zaposleno je oko 40 radnika. Godišnji kapacitet je 5000 m³ rezane građe. *S. P.*

DRVOREZBARSKA UMJETNOST U JUŽNOJ SRBIJI. Južna Srbija ima još priličan broj sačuvanih objekata D. U., koja je tamo ranije, a naročito tokom 18 i početkom 19 vijeka, bila u znatnom razvitku. Ne zna se tko su bili stariji drvorezbari, od kojih su ostala umjetnička djela po Ohridu (13 vijek) i Slepču (14 vijek), u Peći i Dečanima (16 i 17 vijek), ali se zna, da su najbolji umjetnici drvorezbari, ne samo po južnoj Srbiji, nego i po Sv. Gori i Bugarskoj, u 18 i 19 vijeku bili Debrani, iz čuvenog starog pastirskog plemena Mijaka, a naročito Malorečani, kojima je centar Galičnik. Od njih su ostali umjetnički radovi u crkvi Sv. Spasa i Sv. Bogorodice u Skoplju, u Bigorskom i Lesnovskom manastiru, zatim u nekim crkvama po Bugarskoj, u Hilandaru, Zografu i drugim manastirima na Sv. Gori. Najznatniji su objekti cijeli ikonostasi, a zatim carska i druga crkvena vrata, vladičanski stolovi, baldahini nad sv. trpezom u oltaru, ćivoti svetiteljski, propovjedaonice, pultovi za pjevnice i mali ikonostasi za glavnu hramovnu ikonu. Od objekata u privatnoj upotrebi sačuvalo se samo nekoliko odlično ornamentiranih tavanica, dolapa (ormara i sanduka), stolica i drugih sitnijih predmeta.

U cijeloj D. U. opažaju se uglavnom tri karakteristične osobine, na osnovu kojih se ona može podijeliti u tri škole:

1. P l e t e n i c e. Tako su obično rađena najstarija carska i druga vrata po crkvama (manastir Slepče kod Bitolja, manastir Pološki u Tikvešu i dr.), a katkad i stolovi, vladičanski i ktitorski (stol vojvode Hrelje u manastiru Rilskom). To su mahom isprepletene simetrične geometrijske fi-

Digitized by Google

gure, katkad ispletene i u obliku lista ili cvijeta, sa vrlo plitkim rezom. Na pervazima vrata i stolova nalaze se i ažurne, skroz prorezane, pletenice (stara vrata u Rilskom manastiru i dr.). — 2. Basreljefi se javljaju u isto vrijeme, ali prevladuju tek kasnije, pod utjecajem zapadnog kiparstva. Oni su u prvo vrijeme rađeni nisko zaobljeni na plosnatoj osnovi, rez je vrlo plitak i daska se nikada nije sasvim prerezivala. U toj školi, pored pletenica, sve više prevladuju i konačno gotovo sasvim sami ostaju ornamenti iz biljnog i životinjskog carstva, primajući u sebe tek po katkad i ljudske oblike, (vrata crkve Sv. Nikole u Ohridu, koja su Bugari 1916 odnijeli; carske dveri iz sela Šiševa kod Skoplja i dr.). — 3. Reljefi su posljednji stepen u razvitku skulpturne umjetnosti u drvetu u Južnoj Srbiji. Pojavljuju se u 18 vijeku. Na njima se jasno opaža utjecaj zapadnoga baroka, ali ima i tragova orijentalne ornamentike. To su većinom radovi Mijaka iz 18 i prve polovine 19 vijeka, koji su kao pastiri i radnici odlazili i u zapadne i istočne oblasti Balkanskog Poluostrva, a možda i dalje. Svi najkrupniji, najljepši i najdragocjeniji objekti D. U. 18 i 19 vijeka njihovo su djelo. Cijela kompozicija i tehnička obrada izrađivana je obično vrlo točno i precizno. Obično je radilo više umjetnika. Na ikonostasu Sv. Jovana Bigorskog, kod Debra, izrađena su u tri reda po tri radnika-majstora, pomoćnika i šegrta, u crkvi Sv. Spasa u Skoplju izrađena su u jednom redu tri majstora, a u Peći, na ikonostasiću za ikonu Bogorodice Trojeručice, izrađen je, pored majstora, i kaluđer, koji je posao naručio pa im možda i upute davao, kako da ga konstruiraju. Zanimljivo je, da je u svim tim slučajevima glavni majstor prikazan, kako stoji i drži prst na čelu, u znak da smišlja kompoziciju, a ostali su u pozi kako rade s teslom, dlijetom ili nožićem. Razni crkveni objekti različito su i izrađivani, kako po kompoziciji tako i po izboru dekorativnih predmeta. Tako se naročito razlikuju konstruktivni dijelovi, koji imaju zadatak da drže cio predmet, kao što su stupovi, stupići, konsoli i dr., od onih, koji imaju zadatak samo da ispune prostor, kao što su medaljoni, frizovi i t. d. Ali i tu je, kako sama kompozicija i izbor figura, tako i stilizacija različita za razne predmete. Tako su na pr. podnožja vladičanskih stolova gotovo uvijek izrađena u obliku stiliziranih lavova, a stupovi ikonostasa u vijugama vinove loze i drugih grana, lišća i cvijeća, sa pticama i životinjama obično u vrlo estetičnim pozama. Što više, svi glavni stupovi izrađeni su mahom potpuno ažurno. Golubovi i orlovi obično služe za konsole na glavnim frizovima, koji se pružaju iznad okvira za ikone duž cijeloga ikonostasa. Kompozicija od bilja, ptica i životinja, ili basreljefi i reljefi važnijih scena i ličnosti iz Sv. Pisma Starog i Novog Zavjeta, ispunjavaju prostore pod ikonama ili čine frizove ikonostasa.

Od svih umjetnika drvorezbara poznata su nam po imenu samo trojica, koja su radila ikonostas, vladičin prijestol i propovjedaonicu u crkvi Sv. Spasa u Skoplju.

B. Grujić.

DRŽAVNA ARHIVA U BEOGRADU osnovana je zakonom o Državnoj Arhivi 2/12 1898. Ministar Prosvjete bio je Andra Đorđević. Za prvog državnog arhivara bio je postavljen Dr. Mih. Gavrilović. D. A. u Beogradu zasebno je državno nadleštvo, koje stoji pod vrhovnom upravom i nadzorom ministra Prosvjete. Njen je zadatak, da prikuplja, sređuje i čuva sve dokumente od opće važnosti i historijske vrijednosti. A., prema zakonu, ima ove odjeljke: 1. politički, 2. historijski, 3. administrativni i 4. zakonodavno-sudski. — Zakonom je predviđeno, da se iz A. državnih nadleštava ustupaju D. A. dokumenti opće vrijednosti do 1870. Dokumenti poslije 1870 prenose se u D. A. samo u slučaju, ako nisu više potrebni za službu dotičnih nadleštava. Pored državnih akata D. A. pribire (poklonima i otkupima) i pojedine privatne arhive od opće važnosti. — Državni arhivar ima položaj redovnog profesora univerziteta, a pored sebe ima odbor, koji mu pomaže i daje savjete, radi što boljeg i svestranijeg rada. U ovom odboru ima 10 članova, koji se postavljaju kraljevim ukazom, na prijedlog ministra Prosvjete. — Godišnji budžet D. A., na lične i materijalne izdatke, iznosi do 300.000 dinara (zbog povećane stanarine i plaća po novom zakonu o državnim činovnicima i službenicima). Pored upravnika u A. rade: 1 sekretar, 3 pisara, 1 pripravnik i 2 poslužitelja. Po ukazanoj potrebi, za povećani rad i sređivanje dokumenata, uzima se potreban broj dnevničara. — D. A. nalazi se u privatnoj zgradi (ulica Kralja

Digitized by Google

Milana, 48). Ona ima 24 prostorije za smještaj arhivskih dokumenata i kancelarija. — Za vrijeme austro-ugarske okupacije (1915—1918) odneseni su mnogi važni dokumenti, od kojih najveći dio nije ni do danas pronađen ni vraćen. Istu je sudbinu imala i arhivska biblioteka, arhivski namještaj i razni arhivski pribori. — Kao jedini veliki depo dokumenata iz postanka i razvitka nove Srbije, od ustaničkih pokreta do 1870 i kasnije, D. A. je privukla na sebe pažnju nadležnih državnih vlasti, koje su odlučile, da se pristupi zidanju naročite zgrade za D. A., koja bi odgovarala svima tehničkim i higijenskim zahtjevima. Na novoodređenom prostoru za blok univerzitetskih zgrada na Trkalištu, pojačana novim tekovinama svojih depoa, D. A. moći će još više i bolje odgovarati zahtjevima i potrebama naše uvećane države.

R. Odavić.

DRŽAVNA CINKARNA U CELJU. Osnovana je 1875, radi prerade cinkove rude iz Rablja, pri Trbižu. Ima električnu centralu od 500 konjskih snaga i 10 peći za preradu cinka. 1914 podignuta je uz nju fabrika sumporne kiseline i plavog kamena. Kada radi normalno, zaposleno je oko 400 radnika. Najveća proizvodnja bila je 1917 (4.300 tona). *S. P.*

DRŽAVNA HIPOTEKARNA BANKA (UPRAVA FONDOVA). Osnovana je 1862, prikupljajući sve javne fondove, zatim depozitne, pupilne novce kod sudova, općinske kapitale i privatne uloge na štednju. Ovaj kapital ulagan je u hipotekarne zajmove po gradovima, u prvom redu, a zatim na seljačka imanja. Poslije nekoliko pokušaja U. F. je prvi put uspjela da zaključi zajam u inozemstvu 1886, u sumi 12 milijuna franaka. Emisioni tečaj bio je 76, interes 5% za 37 godina, emisijom svojih založnica (Pfandbriefe). Zajam je zaključen kod Berl. Handelsgesellschaft u Berlinu. Još jedan zajam, u iznosu 10 milijuna, zaključen je 1905 u Berlinu, ali nije realiziran. U Parizu je 1910 na 4½% založnice dignut zajam 30,000.000 franaka, 1911 na 4½% obveznice 30,000.000 franaka i 1915 jedan avans od 5,000.000 po 6%. — Poslije rata zaključena su dva zajma kod Société de Banque Suisse u Ženevi: 1922 5 milijuna švajcarskih franaka i 1924 15 milijuna švajcarskih franaka.

Reorganizacija ove ustanove izvedena je zakonom od 1898. Postavljena je na modernu osnovu i učinjena nezavisnijom od ministra Trgovine i Financija. Članovi upravnog odbora postavljaju se po izboru i po položaju (Univerzitet, Narodna Skupština, Narodna Banka učestvuju u izboru).

Zakonom od 30/3 1922 dobila je naziv D. H. B. Kraljevine SHS. U čl. 5 toga zakona postavljen joj je cilj u nekih 20 točaka. Uglavnom, kao i dosada, prikupljanje kapitala i davanje zajmova, ovoga puta prošireno je i na mjenice i lombard (zaloga državnih vrijednosnih papira ili državom garantiranih).

Upravni odbor ima 11 lica: 5 članova bira Narodna Skupština, 1 (trgovac) bira Narodna Banka, 2 člana bira Privredni Savjet, 1 člana Državni Savjet, 1 člana pravnog fakulteta beogradskog univerziteta bira univerzitetski savjet, a jedanaesti je upravnik D. H. B.

Podpredsjednik upravnog odbora od prije rata je Dragomir Živadinović, upravnik je Dr. Bogdan S. Marković.

Bilanca 31/12 1923: Blagajna 5.160.258, zajmovi na nepokretnosti 473,393.211, zajmovi na prireze i prihode 100,312.405, samostalni fondovi 86,564.398, razni fondovi raznih ustanova 157,065.274, rezervni fond 6,751.905, privatni kapitali (ulozi) 103,594.734. Brutto-prihod 43,261.199, plaćene kamate 26,680.000, troškovi po budžetu 2,617.928, čista dobit 13,869.290 dinara, od koje pripada državi po čl. 101 zakona 10,096.843.

Poslije balkanskih ratova kraljevina Srbija preuzela je sva prava i obveze zirat-kasa turske države na našem novom teritoriju. Ove su pridodane Upravi Fondova (V. Zirat-Banke). *N. Stanarević.*

DRŽAVNA LIKVIDACIONA BANKA osnovana je 1922, po zakonu o likvidaciji moratornog stanja (aprila 1920). Cilj je L. B., da prikupi mjenične portfelje svih predratnih novčanih zavoda u Srbiji i Crnoj Gori i da njihovu vrijednost isplati zavodima, a država da preuzme naplatu, odnosno da otpiše ono, što se ne može naplatiti. Tek u aprilu 1922 uspjelo je, da ministar Financija stvori novčana sredstva za L. B. Stavljeno je na raspolaganje, od strane države, 25 milijuna din. Odmah su određene komisije, koje su izvršile popis svih predratnih mjenica kod novčanih zavoda. Od 1/9 1922 počele su isplate. 30/6 1924 priznato je svima novčanim zavodima (197 na broju) ukupno potraživanje u

Digitized by Google

iznosu 67,976.268 din. Do kraja 1923 naplaćeno je od pojedinih dužnika 8,594.617 din. U 1924 naplata je tekla življe i do 30/6 1924 naplaćeno je svega 13,369.372 din. Novčanim zavodima, međutim, isplaćeno je do 30/6 1924 ukupno preko 30 milijuna din. — Upravni odbor L. B. postavlja ministar Trgovine i to: 3 predstavnika Uprave Fondova i po 1 ministarstva Trgovine, ministarstva Pravde i Financija, kao i 1 delegat Udruženja Banaka. — Predsjednik je L. B. Dr. Bogdan Marković, upravnik Državne Hipotekarne Banke. *N. S.*

DRŽAVNA SMODIŠNICA SHS u Kamniku. Osnovana je 1860. Pokretna je snaga 240 konjskih snaga, a zaposleno je oko 150 radnika. Izrađuje poglavito crni barut. Kapacitet joj je 3—4 vagona dnevno. Izrađuje i dinamit i rudarski eksploziv »kamniktit«. *S. P.*

DRŽAVNA ŠTAMPARIJA U BEOGRADU. Prvi pokušaji, da se osnuje u Srbiji štamparija, u početku 19 vijeka, nisu doveli do rezultata. Po hatišerifu od 3/8 1830 Srbija je, pored priznanja za autonomnu kneževinu i drugih povlastica, dobila pravo da može ustanoviti i svoju štampariju. Po nalogu kneza Miloša Obrenovića kupili su, krajem 1830, u Petrogradu štampariju Avram Petronijević i Cvetko Rajović. U maju 1831 štamparija je prispjela u Beograd i odmah je počela priprema za rad. Staranje o štampariji povjereno je Cvetku Rajoviću, ali su svi tehnički poslovi, uprava i blagajna, bili u rukama Adolfa Bermanna, koji je kao stručnjak doveden iz Petrograda. 1832 postavljen je za administratora Dimitrije Isajlović, koji je u stvari bio prvi upravnik. Prvi radnici bili su stranci, ali je odmah počelo spremanje učenika iz zemlje.

16/9 1833 štamparija je preseljena u Kragujevac, gdje je ostala do polovine juna 1835, kada je vraćena u Beograd. Od toga doba bila je stalno u Beogradu, sve do 1914, kada je, zbog Svjetskog Rata i radi redovnog izlaženja Srpskih Novina, jedan dio prenesen u Niš; drugi dio je nastavio rad u Beogradu. U toku rata, prilikom bombardiranja, štamparija je pretrpjela velike štete. Poslije okupacije Srbije, 1915, Austrijanci su s preostalim strojevima i materijalom stvorili »Štampariju guvernementa« i u njoj se radilo do jeseni 1918.

Upute za rad i upravu propisao je u početku knez Miloš. 12/7 1835 dao je štampariji privilegije, t. j. pravo da može izdavati Novine Srpske, kalendare, zabavnike i crkvene knjige, kako bi se došlo do prihoda. 8/6 1841 dan je propis za činovnike, a 1842 glavne uredbe, i štamparija je stavljena pod nadzor Ministarstva Prosvjete. 8/2 1862 donesen je zakon, koji je regulirao uzdržavanje štamparije. 10/3 1862 propisano je Nastavlenije, koje je 1/11 1864 zamijenjeno novim. 25/10 1872 donesen je nov zakon o štampariji, koji je dopunjen 1887. U toku vremena, i prema potrebama i zahtjevima upravnika, dopunjavana su pravila i propisivane nadležnosti.

Poslije naziva Knjaževska Pečatnja, Beogradska Tipografija, Knjaževsko-Srpska Knjigopečatnja i Praviteljstvena Knjigopečatnja, došao je naziv D. Š. Kneževine (Kraljevine).

Prvi radovi D. Š. bili su protokoli, objavlenija i dr. 5/3 1832 otpočelo je štampanje prve knjige Srpska Stihotvorenija, koja je izašla iste godine u 500 primjeraka. 28/3 1832 štampan je ogled za Novine Srpske, ali je prvi broj izišao tek 5/1 1834 u Kragujevcu. 1833 štampano je 17 knjiga, a do 1844 štampano je godišnje 5—22 knjige. Oko 1850 uvedena je litografija, 1890 foto-cinkografija. — Do 1885 strojeve su okretali robijaši, a tada je uvedena parna snaga. Osim Srpskih Novina D. Š. je štampala i druga veća djela (Glasnik Društva Srpske Slovesnosti, izdanja S. K. Akademije, Vukove pjesme, Vukov rječnik, Vukovu prepisku i t. d.).

Odmah poslije oslobođenja Beograda 1918 D. Š. je obnovljena i počela se razvijati po principima najmodernijeg štamparstva. Sada ima zastupana sva grafička odjeljenja: slagačnica sa monotipima, mašinarnica sa 20 velikih mašina, dvije rotacije i odjeljenje za stereotipiju, knjigovežnica, litografsko-cinkografsko odjeljenje, slovolivnica sa sedam mašina livačica, odjeljenje za ofset-mašine, gravernica sa notografskim odjeljenjem, galvanoplastičko odjeljenje, mehanička radionica, električna centrala.

U toku vremena D. Š. je postala i izdavač knjiga. Sada su joj glavne publikacije: Službene Novine, Prosvetni Glasnik, radovi za sva ministarstva i državna nadleštva. Štampala je u posljednje vrijeme nekoliko univerzitetskih udžbenika, od kojih se tehničkom izradom naročito ističe Geomorfologija Dr. J. Cvijića. Sadanji upravnik D. Š. je Vlastimir Budimović, a cjelokupni broj osoblja je 350. Budžet za 1926/27 predviđa

Digitized by Google

37,000.000 prihoda, a 26,000.000 din. rashoda. *U. Džonić.*

DRŽAVNA ŠTAMPARIJA NA CETINJU obnovljena je poslije ujedinjenja. Ima dvije velike štamparske mašine. Zadovoljava potrebe lokalnih državnih nadleštava. *U. Dž.*

DRŽAVNA ŠTAMPARIJA U SARAJEVU osnovana je poslije ujedinjenja. Ima osam štamparskih strojeva. Najviše radi poslove državnih nadleštava i pokazuje napredak u svakom pogledu. *U. Dž.*

DRŽAVNA TKAONICA ĆILIMA u Sarajevu. Osnovana je 1888, kao Zemaljska Erarna Ćilimarska Tkaonica radi unapređenja ćilimarstva u Bosni i Hercegovini obukom radnika u tkanju na modernim razbojima, snabdjevanjem materijalom, finansiranjem i prodajom izrađenih ćilimova. Napredak je bio brz, tako da je 1892 zavod proširen i rad usavršen, tako da su u tkaonici izrađivani i najfiniji ćilimi. Od 1896 osnovano je 9 filijala. U centrali i filijalama zaposleno je 400 radnika. Ćilimi se ne prodaju samo u zemlji, nego se izvoze i u inostranstvo. *S. P.*

DRŽAVNA TKAONICA VEZA I VEZIONICA u Sarajevu. Osnovana je 1892, radi unapređenja domaće tkalačke i veziljske industrije. Izrađuju se sve vrste bosanskog platna i vezova po prikupljenim narodnim motivima, kao i sva konfekcija od platna i veza. Tkaonica je osnovala 4 filijale. *S. P.*

DRŽAVNI ODBOR je zakonom o izboru narodnih poslanika za Narodnu Skupštinu Kraljevine SHS (od 10/7 1920 i novele od 27/6 1922) predviđeno kolegijalno tijelo za provedbu izbora za Narodnu Skupštinu. — D. O. sastavljaju: predsjednik i oba podpredsjednika Narodne Skupštine, predsjednik državnog savjeta, kasacionog suda u Beogradu, stola sedmorice u Zagrebu, odjeljenja B. stola sedmorice u Zagrebu, vrhovnog suda u Sarajevu, velikog suda u Podgorici i kasacionog suda u Novom Sadu, odnosno njihovi zastupnici kao zamjenici. — D. O. određuje, koliko koji izborni okrug ima da bira poslanika prema broju stanovnika, dijeli eventualno administrativne srezove na izborne srezove, određuje koliko će u kojoj općini biti glasačkih mjesta, odnosno koliko će se općina sastaviti u jedno glasačko mjesto i određuje predsjednike biračkih odbora i predsjednike odnosno članove glavnih biračkih odbora (čl. 36 izbornog zakona), rješava sukobe o nadležnosti prvostepenih sudova za potvrđivanje kandidatskih lista (čl. 33 izbornog zakona) i sastavlja za Narodnu Skupštinu, na osnovu izvještaja glavnih biračkih odbora, spisak svih izabranih narodnih poslanika (čl. 83 izbornog zakona). D. O. saziva u sjednice i u njima predsjeda predsjednik Narodne Skupštine. *S. Sagadin.*

DRŽAVNI SAVJET. Historija D. S. počinje u doba Karađorđeva ustanka. S početka vrhovna zakonodavna, upravna i sudska vlast, morao je kasnije dijeliti tu vlast s knjazom, a od vremena organizacije sudske vlasti ostala mu je samo zakonodavna i upravna vlast. Pod Milošem ukinut, oživio je opet hatišerifom od 1830, ali je dobio svoj oblik tek Sretenskim Ustavom (1835) »kao najviša vlast u Serbiji do Knjaza, koja zajedno s njim učestvuje i u upravi i u zakonodavstvu«. U borbi s knjaževskom vlašću moć i nadležnost D. S. se čas sužavala čas proširivala. Pod Aleksandrom Karađorđevićem doživio je D. S., u zakonu od 3/5 1858, kulminaciju svoje vlasti. Dolaskom kneza Mihajla na prijesto izgubio je D. S. (zakon o njegovom ustrojstvu od 17/8 1861) značaj prvog i najvažnijeg činioca u državi, ali je ostao i dalje važan faktor u zakonodavstvu i upravi, dok nije, proklamovanjem Ustava od 1869, njegova pravna priroda iz osnova izmijenjena: zakonodavna vlast prelazi na Narodnu Skupštinu, a za D. S. »otvara se novo polje rada sa vrlo širokim administrativnim i administrativno-sudskim atribucijama«. U zakonodavstvu ostaje mu samo funkcija savjetodavnog organa; kao administrativni organ sarađuje D. S. u rješavanju važnih pitanja, naročito financijske prirode, a kao upravni sud rješava sukobe o nadležnosti administrativnih vlasti i »administrativne sporove«, t. j. sporove između građana i ministara o zakonitosti njihovih akata. Tim je D. S. dobio svoje definitivno obilježje. Kasnije promjene nisu tangirale bitnost. — Ustav od 1888 propisuje za svaki zakonski prijedlog prethodno obvezno traženje mišljenja D. S., a odluke o administrativnim sporovima postaju, za razliku od Ustava od 1869, obavezne za ministre. Ustavom od 1901 i zakonom o uređenju D. S. od 21/12 1901 i zakonom o poslovnom redu u

Digitized by Google

D. S. od 31/1 1902, proširuju se administrativno-sudske funkcije D. S. time, što se dopušta zasnivanje administrativnog spora i protiv ukaza, i to od strane glavne kontrole, u cilju zaštite državnih materijalnih interesa. — Ovo stanje traje sve do Vidovdanskog Ustava. Ovim Ustavom zadržava se D. S. u svima svojim dotadašnjim atribucijama, s jedinim izuzetkom, što mu se oduzima savjetodavna funkcija u pitanjima zakonodavstva. Člankom 131 prelaznih naređenja Ustava, »do donošenja zakona o D. S., o poslovnom redu u D. S., privremeno proširuje se važnost dotičnih zakona Srbije na cijelu državu, s izmjenama i dopunama, koje budu izvršene na način predviđen u čl. 133« (skraćeni postupak izjednačenje zakonodavstva). Mjesto »izmjena i dopuna« ovim zakonima donesen je nov zakon o D. S. i Upravnim Sudovima od 17/5 1922. Ovaj zakon zamijenio je stari zakon o D. S. Na osnovu, u čl. 47 novog zakona danog ovlaštenja, donesena je kraljeva uredba o poslovnom redu u D. S. i upravnim sudovima.

D. S. ima 30 članova. Polovinu imenuje kralj od dvostrukog broja članova, koje mu predlaže Narodna Skupština, a drugu polovinu bira Narodna Skupština od dvostrukog broja, koji joj predlaže kralj. Kralj na prijedlog predsjednika vlade imenuje predsjednika i podpredsjednika od imenovanih državnih savjetnika. — Za članove D. S. mogu biti postavljeni samo oni viši činovnici ili oni javni radnici, koji imaju fakultetsku spremu i desetogodišnju državnu službu ili javan rad. Najmanje ⅔ državnih savjetnika moraju imati diplomu o svršenom pravnom fakultetu. Članovi D. S. uživaju sudsku nezavisnost i nepokretnost. U penziju se moraju staviti, kada navrše 70 godina života. Disciplinsku vlast nad državnim savjetnicima vrši D. S. u općoj sjednici, po tužbi Ministra Pravde. D. S. rješava u odjeljenjima od 5 članova. Raspored u odjeljenja vrši se kockom za svaku godinu unaprijed. Poslove administrativne prirode rješava D. S. u općoj sjednici; svi ostali poslovi rješavaju se u odjeljenjima. Opća sjednica saziva se i u cilju održavanja jednoobraznosti rada u odjeljenjima, da donese za odjeljenja obvezna rješenja o pravnim pitanjima, koja su pojedina odjeljenja različito riješila. Opća sjednica može rješavati, ako je prisutno bar ⅔ (20) svih članova.

Funkcije D. S. dijele se prema svojoj prirodi i postupku, u kojem se rješavaju, u čisto administrativne, u administrativno-sudske i u disciplinsko-sudske. Čisto administrativne funkcije su na pr.: biranje kandidata za upražnjena mjesta u apelacionim sudovima i u kasacionom sudu u u Srbiji, kandidata za članove glavne kontrole, za predsjednike i članove upravnih sudova, člana za upravni odbor Državne Hipotekarne Banke, davanje pristanka na razne administrativne akte kao eksproprijacija, primanje u državljanstvo, izravnanje u sporu između države i privatnih lica, izmjena ugovora između države i privatnih lica na štetu države, vršenje nadzora nad lokalnim upravnim jedinicama, općinama, srezovima i okruzima. Prema zakonu o oblasnim i sreskim samoupravama od 28/4 1922 rješava D. S. i o ustavnosti i zakonitosti oblasnih uredaba (čl. 66), o žalbama protiv vršenja nadzorne vlasti ministra Financija nad oblasnim financijama (čl. 76), o žalbama oblasnog odbora protiv akata nadzorne vlasti velikog župana nad oblasnom upravom (čl. 122).

Najvažnija funkcija D. S. je administrativno-sudska. D. S. rješava administrativne sporove. Administrativni spor postoji između pojedinca i pravnoga lica s jedne, i upravne vlasti s druge strane, ako je aktom ove vlasti povrijeđeno kakvo pravo pojedinca ili pravnog lica. Pod aktom upravne vlasti razumiju se rješenja i odluke upravne vlasti, kojima se određuje javno-pravna situacija pojedinca. Sporovi privatno-pravne prirode između države i pojedinca dakle nisu administrativni sporovi. — Administrativno-sudska funkcija podijeljena je između D. S. i upravnih sudova tako, da samo oni administrativni sporovi, koji su zasnovani protiv ukaza i ministarskih rješenja, dolaze u nadležnost D. S. Ostali administrativni sporovi spadaju u prvom stepenu u kompetenciju upravnih sudova. D. S. rješava tu kao drugostepeni administrativni sud samo o žalbama protiv presuda upravnih sudova. U cilju podjele administrativne sudske kompetencije na D. S. i upravne sudove sprovedena je u zakonu o D. S. i upravnim sudovima (čl. 18) dekoncentracija upravne vlasti tako, da se u administrativnom postupku dopušta žalba samo jednoj višoj upravnoj vlasti, a protiv odluke te upravne vlasti samo tužba upravn-

Digitized by Google

nom sudu, odnosno ako je drugostepena vlast ministar, tužba D. S. (V. Upravni Sudovi).

Administrativni spor može se zasnovati protiv svakog akta drugostepene administrativne vlasti (sistem generalne klauzule).

U bliskom srodstvu s administrativnim sporovima su sukobi o nadležnosti. Sukobe o nadležnosti između upravnih vlasti, između samoupravnih vlasti i između upravnih i samoupravnih vlasti rješava D. S. Sukob može postojati samo između vlasti, koje rješavaju u posljednjem stepenu. Prijedlog za rješenje negativnog sukoba stavlja zainteresirano lice, a pozitivnog svaka od zainteresiranih vlasti.

Najzad je zakonom o državnim činovnicima i službenicima od 31/7 1923 D. S. postao disciplinski sud za činovnike prvih pet grupa prve kategorije, osim sudija redovnih sudova.

Predmeti administrativne prirode rješavaju se u općoj sjednici, na osnovu izvještaja odjeljenja, kome je kao od plenuma izabranom odboru bila stvar na proučavanje upućena. Administrativni sporovi zasnivaju se tužbom lica, koje se smatra povrijeđeno u svom pravu aktom upravne vlasti. Tužba protiv rješenja mora se podnijeti u roku od 30 dana poslije predaje rješenja, a protiv ukaza u roku od dva mjeseca od dana objavljenja ukaza u Službenim Novinama. Tužba se podnosi neposredno D. S., ne putem administrativnih instancija, i to u dva primjerka. Prilaže se i rješenje, koje se napada. No ako u tužbi tužilac navede, da nije mogao dobiti nikakvo rješenje za tri mjeseca, računajući od dana kada ga je ponovno naročitim aktom tražio, D. S. rješava o tužbi kao da je tužilac odbijen od upravne vlasti. Prema zakonu o D. S. trebalo je o tužbi donijeti presudu poslije javno održanog ročišta, no uredba o poslovnom redu odustala je od toga.

Presudom D. S. tužba se odbacuje ili uvažava; u posljednjem slučaju napadnuti upravni akt se poništava. Ako bi bilo potrebno donijeti nov upravni akt, donosi ga nadležna upravna vlast u smislu primjedaba D. S. Ako upravna vlast ne bi učinila to u roku od tri mjeseca poslije dostavljenja presude, tužilac ima pravo žalbe D. S., koji u tom slučaju donese rješenje, kojim se potpuno zamjenjuje upravni akt.

D. S. rješava kao drugostepeni administrativni sud o žalbama protiv presuda upravnih sudova. Žalbu može podnijeti i upravna vlast, čiji akt je presudom poništen, ali samo po odobrenju nadležnog ministra. Obnovljenje administrativnog spora dopušteno je pod uslovima propisanim u građanskom sudskom postupku za obnavljanje sporova.

Kao disciplinski sud rješava D. S. na osnovu javnog pretresa prema postupku predviđenom u zakonu o državnim činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda.

Literatura: K. Kumanudi, Administrativno pravo Kraljevine Srbije; S. Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine SHS. *S. Sagadin.*

DRŽIĆ ĐORE (ĐURAĐ), pjesnik (6/2 1461 — 26/9 1501, Dubrovnik). Bio je svećenik. Pjevao je gotovo same ljubavne pjesme. On i Menčetić prvi su Dubrovčani, od kojih se sačuvalo pjesama na srpsko-hrvatskom jeziku. Obojica su imitatori Petrarce, s malo pravog pjesničkog talenta, a s mnogo pretjeranosti, neiskrenosti i ponavljanja u opisivanju ljepote svoje drage, svojeg uživanja, kada im je ona dobra, a svojeg bola, kada ih ona ne voli. D. se, istina, u vrlo maloj mjeri ugledao i na narodnu poeziju i nekoliko je narodnih pjesama prekrojio, svedavši ih na rimovane stihove, ali zadržavši njihov metar.

Literatura: Stari pisci hrvatski, 2. *M. R.*

DRŽIĆ MARIN, književnik (oko 1510, Dubrovnik — 2/5 1567, Mleci). Učio je nekoliko godina u Sieni (Italija) i bio je 1541, dok je bio još đak, rektor tamošnjeg univerziteta (u to doba rektora su birali profesori i đaci zajedno). Pošto se vratio u Dubrovnik, postao je svećenik. Najviše se bavio književnošću i brzo je izašao na glas kao pjesnik šaljivih komedija i uopće kao šaljivdija. Kad je 1545 došao u Dubrovnik nekakav njemački grof, dubrovačka vlada je odredila D., da pravi zabavno društvo grofu, s kojim je pošao u Beč. Poslije kratkog vremena vratio se u Dubrovnik. 1546 pošao je s istim grofom u Carigrad, ali se uskoro vratio. — D. je jedini od starih dubrovačkih pisaca, koji se više proslavio svojom prozom nego li stihovima. Pisao je i pjesme, najviše ljubavne, ali one su mu slabije. Preveo je, s jedne talijanske prerade, Euripidovu tragediju Hekubu. Pisao je i drame u stihovima: Venera je

Digitized by Google

mitološka scena (o ljubavi božice Venere za Adona); Tirena je konvencionalna pastirska igra u 5 činova, u kojoj je isti motiv kao u Tassova Aminta. Najljepša je D. mala Novela od Stanca (šala, što su je neki veseli mladići napravili starome »Vlahu« Stancu, koji je htio da se podmladi). Kako su sè u D. doba jedino stihovi smatrali literarnim proizvodom, D. je 1551 izdao u Tirenu, Pjesni razlike, Veneru i Novelu od Stanca, ali se nije sačuvao ni jedan egzemplar. Njegove drame u prozi su najbolje njegove stvari. Sačuvane su samo u jednom rukopisu, u kome je svakoj od njih izgubljen ili početak ili kraj. Od njih su dvije pastirske igre, jedna bezimena, u kojoj ima i ponešto stihova, i Đuha Krpeta, od koje se sačuvalo samo nekoliko rečenica. Ostale su prave komedije, u kojima D., u čistom dubrovačkom dijalektu svoga vremena, prikazuje, nešto krupnijim bojama slikane, socijalne i moralne prilike u Dubrovniku iz sredine 16 vijeka. Odlike njegovih drama su vješto složena kompozicija, interesantni tipovi, komične situacije, živopisan i dosjetljiv dijalog. Zbog tih osobina D. komedije su najbolje što ima stara dubrovačka dramska literatura. Osobito su uspjele komedije Dundo Maroje i Skup (izrađena po jednoj Plautovoj); slabije su Akrulin i Mande (motiv za Mandu uzeo je iz Boccaccijeva Decamerona, a događa se u Kotoru). Od Pjerina (također s motivom iz jedne Plautove komedije) ostalo je samo nekoliko rečenica, a od Pometa sačuvano je samo ime.

Literatura: Stari pisci hrvatski, 7. *M. Rešetar.*

DUBICA, trgovište u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar Kostajnica, na lijevoj obali Une (100 m), željeznička je stanica (4 km od mjesta) na pruzi Zagreb—Beograd. Ima 3.523 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, pučku školu, kotarsku šumariju 2 banske imovne općine, »Unu«, parnu pilanu.

Kako svjedoče četiri u okolini D. nađena miljokaza, tuda je u rimsko carsko doba (235—237) vodila cesta iz Siscije. D. se spominje u 13 vijeku kao stolica dubičke županije, a u 14 vijeku kao arhiđakonija zagrebačke biskupije. Za borbe protiv kralja Sigismunda osvojio je D. 1398 bosanski vojvoda Hrvoje, ali mu je već 1402 preoteše zagrebački biskup i ban Eberhard i vranski prior Emerik Bubek. Priori vranski već su se od polovine 14 vijeka zvali i župani dubički, tako i hrvatski ban Petar Berislavić, koji se je kod D. 16/8 1513 proslavio pobjedom nad Turcima. Turci su zauzeli D. 1538 i držali je do 1685, kad ju je osvojio ban Nikola Erdödy. — Znatni pavlinski samostan bio je (1244—1465) u Bosanskoj D., na desnoj obali Une.

Literatura: Tkalčić, Pavlinski samostan u D. (Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 1895).

J. M-n.

DUBLJE, selo, sjeverozapadno od Šapca. Kraj njega su bile borbe između Srba i Turaka 1806, 1813 i 1815.

B. D.

Boj na Dublju 14/7 1815. I ako je drugi ustanak već bio raširen gotovo na cijelu Srbiju, ipak su se još krajem juna Mačva i Pocerina ustezale, da pristupe ustanku, pored sveg naprezanja vođa ustanka da i njih uvuku u ustanak. Međutim ustanici su znali, da će turska vojska iz Bosne pod Kuršid-pašom (bosanskim vezirom), pomognuta Ali-pašom zvorničkim, udariti na Srbiju, i mislili su, da će oba oni udariti preko Cera, pa izbiti na Šabac. Stoga su ostavili nešto ustanika u Kitogu na drumu, a svu ostalu vojsku povukli su pod Cer i razmjestili je između Radovašnice i Petkovice. Početkom jula 1815 počeli su Mačvani i Pocerci, videći da se ustanak već raširio, prilaziti ustanicima. Uskoro zatim počeli su i Turci Bošnjaci da prelaze u Srbiju. Kuršid-paša, čija je glavna snaga bila u Bijeljini i prema Badovincima, poslao je, kao prethodnicu, svoga vezira Ibrahim-pašu, koji je sa 1.000 Bošnjaka i 300 Nikšićana prešao Drinu kod Janje i preko Lješnice sišao u Dublje, u blizini koga su mu Mačvani, koje je tjerao pred sobom, sagradili veliki šanac. On se rasporedio u šancu i oko njega. Kad je Miloš iz Valjeva sišao niz Tamnavu u šabačku nahiju, gdje je bio bolje utvrdio busije prema Ali-paši zvorničkom, koji je bio izašao u Jadar, saznao je za ovu prethodnicu Kuršid-pašinu. 14/7 stigne Miloš s vojskom na Dublje (gdje su Srbi već prošlog dana natjerali Turke u šanac) i pozove Ibrahim-pašu, da se preda. Na negativan odgovor Miloš naredi, da se ustanici snabdiju zaklonima od proštaca i tako snabdjeveni izvrše juriš jednovremeno sa svih strana. Oko 15 sati Srbi pođu na juriš i pod zaštitom svojih štitova (proštaca) prišli su turskom šancu, odakle

Digitized by Google

su Turci otvorili živu vatru iz pušaka i pištolja. Kad su se primakli šancu, ustanici su uspjeli da uskoče u šanac i da u šancu prinude Turke na borbu hladnim oružjem. Poslije dosta dugog klanja i gušanja u šancu Turci počnu da bježe iz šanca, ali ih Srbi dočekaju i izvan šanca i gotovo sve pobiju i pohvataju. Gubitci su Turaka bili: 1.199 ubijenih, a 83 zarobljenih (svega je 18 ljudi umaklo preko Drine u Bosnu). Među zarobljenima bio je i sam Ibrahim-paša. Srbi su izgubili oko 50 ljudi, među kojima dvije vojvode (Milić Drinčić i Simo Nenadović). Rezultati boja bili su: ustanici su izvojevali materijalnu i moralnu pobjedu, zadobili veliki plijen i cijela Mačva i Pocerina definitivno su pristupile ustanku. Posljedice su bile završetak neprijateljstva na ovom kraju Srbije u drugom ustanku. *V. Belić.*

DUBOČICA, manastir Sv. Nikole, kod Plevalja. Podignut je i popisan 1565. 1682 islikan je ikonostas. *V. P-ć.*

DUBOVAC. V. Karlovac.

DUBRAVA, selo u županiji Bjelovar-Križevci, kotar Čazma; od Čazme 12 km k sjeverozapadu. Ima 855 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, paromlin i tvornicu opeka i crijepa, štedionicu. — D., nekad trgovište (oppidum), znatno je historijsko mjesto. Kad je ugarski kralj Ladislav (brat Zvonimirove udovice Lepe) osnovao zagrebačku biskupiju (1094), među ostalim dobrima pokloni joj i D. Zagrebački biskupi podigoše u D. grad (castellum), u kojem su često boravili. Tu je izabran (6/1 1527) Ivan Zapolja za hrvatskog kralja protiv Ferdinanda I. Habsburga. *J. M-n.*

DUBRAVE, područje u Hercegovini, između rijeka Bregave i Neretve. U srednjem vijeku se spominje kao župa D. Područje je šumovito i stočarski je kraj. Veća su naselja Počitelj i Domanovići.

Literatura: Dedijer: Hercegovina (Naselja, 6). *M. F.*

DUBROVAČKA BISKUPIJA vodi podrijetlo od nekadanje epidaurske (Epidaurus, danas Cavtat) biskupije, isto onako, kao što i Dubrovnik (Ragusa, Ragusium) vodi svoje podrijetlo od nekadašnjega Epidaura. Kada su Avari i Sloveni u 7 vijeku porušili rimski Epidaur, epidaurski su građani, skupa s nekim Slovenima, osnovali Dubrovnik, u koji se kasnije uselio i epidaurski biskup. U 12 vijeku D. B. se uzdigla na mitropolijsko dostojanstvo, za čim je odavno težila, dok je prije potpadala pod splitsku nadbiskupiju. Pod dubrovačke su nadbiskupe potpadali biskupi u Trebinju, Stonu, na Korčuli i t. d. 1828 dubrovačka biskupija, s kojom su se ujedinile stonska i korčulanska, došla je pod jurisdikciju zadarskih nadbiskupa. — Sadanja je stolna crkva dubrovačka sagrađena poslije potresa 1671 do 1713, a posvećena je Blagoj Djevi Mariji. Ona je podignuta u stilu renesance, prema nacrtu Andrije Raffalinija od Urbina i sa svojom kupolom potsjeća na baziliku Sv. Petra u Rimu. U blizini se nalazi i crkva Sv. Vlaha, koja je 1707—1715 sagrađena u barok-stilu D. B. broji 70.000 katolika, 5 dekanija (dubrovačku, konavosku, stonsku, pelješačku i korčulansku), 47 župa, 11 ekspozitura, 9 kapelanija (7 nepopunjenih) i 100 svjetovnih svećenika. Uz svećenstvo svjetovno i redovno djeluju i službenice milosrđa, milosrdnice i dominikovke.

Literatura: Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana (1894); St. Stanojević, Borba za samostalnost katoličke crkve u Nemanjićskoj državi (1912); Dr. Gruber, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovine 13 stojeća (Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskog Arkiva, 1912 i 1913). *J. Jelenić.*

DUBROVAČKA PAROBRODSKA PLOVIDBA A. D., osnovano je 1909, s kapitalom od 500.000 din., koji je postepeno povišen na 4.295.250 din., a 1924 odlučeno je povišenje na 10,738.125 din. Ima 13 lađa, s ukupno 29.600 tona, s kojima plovi na liniji Gruž—Trst, Gruž—Bari, Split—Bari. *S. P.*

DUBROVAČKI ARHIV. U cijeloj našoj državi najveći je i najvažniji arhiv negdašnje dubrovačke republike, koji je sada, kao Državni Arhiv, kod županijske oblasti u Dubrovniku. D. A. ima mnogo veće značenje nego li prosto lokalno, kao što ga ponajviše imaju ostali naši stariji arhivi, jer jake političke i trgovačke veze, što je imao Dubrovnik sa svim zemljama na Balkanu, u bližem Levantu i u zapadnoj Evropi, donijele su sa sobom, da je Dubrovnik sklapao ugovore i dopisivao s državnim vlastima i sa svojim zastupnicima i poslanicima u svima tim krajevima,

Digitized by Google

tako da se u njegovom arhivu prikupljao vrlo veliki broj javnih i privatnih povelja, izvještaja i pisama, što su vrlo važan materijal za političku i kulturnu historiju balkanskih država i naroda, te se u tome pogledu s D. A. mogu porediti još samo manastirski arhivi na Sv. Gori. Više lokalno značenje imaju naprotiv akti svake vrste, što su se sastavljali kod raznih dubrovačkih vlasti, a tiču se samoga Dubrovnika, i javnoga i privatnog života u njemu, ali nam zato lijepo pomažu, da rasvjetljujemo tako interesantnu historiju toga našega kulturnoga centra.

Čim se je Dubrovnik, u ranom srednjem vijeku, razvio kao grad, čiji su se stanovnici bavili trgovinom, pomorstvom i zanatima, a imao je vlasti, što su njim upravljale, nema sumnje da je stvarao svakojake akte, kojima su se sređivali pravni odnošaji cjelokupnog građanstva i pojedinaca, a pomalo i tražio i dobivao od bizantskih careva, pod kojima je u najstarije vrijeme bio, i od susjednih slovenskih vladara, razne privilegije za svoju trgovinu, pa je sigurno već od najstarijega vremena Dubrovnik čuvao te domaće akte i ugovore i povelje sa strane, tako da se može reći, da je s gradom Dubrovnikom postao i njegov arhiv. Nego od svega toga najstarijega materijala sačuvalo se je do kraja 13 vijeka samo mali broj inostranih i domaćih povelja i nekoliko knjiga domaće državne kancelarije: najstarija je povelja, što se je u njemu sačuvala, carska povelja, kojom je 978—1023 osnovan benediktinski manastir na ostrvu Lokrumu, ali ni ona nije sačuvana u originalu, već u ovjerenom prijepisu od 1229, dok je najstarija u originalu sačuvana povelja nadbiskupa Dominika od 1108, a najstarija knjiga državne kancelarije Diversa Cancellariae (razni zapisi kancelarije) 1278—1280. Po svoj prilici što se iz vremena prije 14 vijeka tako malo sačuvalo, kriv je najviše veliki požar od 1298, koji je gotovo uništio cijeli grad, pa jako oštetio i kneževski dvor, gdje se je čuvao i državni arhiv s aktima državne kancelarije, i stolnu (sabornu) crkvu, u kojoj su se čuvali inostrani spisi (povelje i izvještaji). I kasnije su elementarne nepogode nanijele velike štete, opet požar dvora 1642, pa veliki potresi 1520 i 1667. Ali su i ljudi pomagali, da se državni arhiv smanjuje, prije svega sama dubrovačka vlada, koja je provodila revizije arhiva, te iz njega izbacila sve, što joj se činilo da više ne treba, ili da bi joj moglo biti na štetu. Takve su revizije izvršene, što se zna 1358, kada je Dubrovnik prešao pod vrhovnu vlast Ugarske, a onda 1807, kada se već vidjelo, da su staroj republici odbrojeni dani, te su tom prilikom uništene gotovo sve knjige tajnih senatovih zaključaka. Ali je mnogo stvari nestalo i za vrijeme francuske okupacije (1808—1814) i u početku austrijske vladavine, ali i kasnije, pa je tako 1878 nađeno u ostavini jednog učenog svećenika oko 400 komada akata iz arhiva, a nekoliko godina kasnije u drugog učenog čovjeka dvaput toliko!

Poslije pada republike preneseni su (od Francuza ili Austrijanaca) u državni arhiv i spoljašnji dokumenti iz stolne crkve Acta S. Mariae Maioris, ali je 1820 austrijska vlast, da dobije u kneževskom dvoru više mjesta za svoja nadleštva, dobar dio arhiva prenijela u državne zgrade, i to sudske u sud, financijske u financijsku direkciju, pomorske i sanitarne u lučko poglavarstvo. To se međutim prilično površno izvršilo, tako da su serije akata, što skupa spadaju, često raskinute, te su pojedine knjige došle na sasvim krivo mjesto. 1830—1838 sastavljen je neki vrlo nepotpun inventar i katalog arhiva, pa su tom prilikom sve važnije starije povelje, naročito sve povelje pisane našim jezikom i ćirilicom, prenesene u državni arhiv u Beču (njih oko 5.000 komada). Po prijedlogu profesora K. Jirečeka 1895 su opet vraćene u državni arhiv (koji je tada bio u dvije male sobe, odmah lijevo od ulaza u dvor pri zemlji) sve knjige, što su 1820 iz njega prenesene u druga nadleštva, a nešto kasnije i arhivi administrativno-sudskih vlasti i drugih manjih mjesta dubrovačke oblasti, naročito iz Stona. Tako se je u arhivu nakupilo toliko materijala, da se u dosadašnjem lokalu nije nikako mogao ni sređivati ni obrađivati, pa su zato 1900 za njega uređeni lokali pri zemlji, desno od ulaza, gdje su za vrijeme republike bili kancelarija i notarijat. Tu je bilo i dosta prostora i svjetlosti, pa je tako moglo i nekoliko lica u isto vrijeme raditi.

Kad je Italija ušla u Svjetski Rat, austrijska je vlada veći i važniji dio D. A. spakovala u sanduke i poslala u Zemaljski Arhiv u Štajerski Gradac, a poslije 1918 naša je vlada i ono, što je ostalo od arhiva, opet spakovala i prenijela u Općinu. Što je 1916 preneseno u Gradac, to je 1920 vraćeno, pa je tada vraćen u svoje lo-

Digitized by Google

kale i onaj dio iz Općine. Tada su za arhiv uzeti i njegovi stari lokali lijevo od ulaza. 1920 je austrijska vlada vratila i sve povelje, što su bile prenesene u Beč, ali one nisu vraćene na svoje mjesto, nego su zadržane u Beogradu.

D. A. je dakle osim tih povelja iz Beča opet na okupu, ali nije mu suđeno da miruje. Već 1923 oduzeti su mu stari lokali, a uprava starog kneževskog, a sadašnjeg kraljevskog dvora, na svu silu hoće da ga izbaci sasvim iz dvora. Kad bi mu se samo dali zgodniji lokali, to bi bilo dobro, jer ovi su sadašnji dosta vlažni (osobito gdje je smješten stonski arhiv, koji je došao već u vrlo trošnom stanju), a ne mogu se nikako grijati, tako da je zimi u njima vrlo teško raditi. Prije svega treba napokon izvršiti inventariziranje i katalogiziranje nekoliko hiljada knjiga i svezaka, a mnogo hiljada povelja i raznih drugih akata. Da spomenemo samo neke važnije serije: oko 450 debelih knjiga sa zaključcima triju vijeća (Velikoga, Maloga i Umoljenog), oko 280 knjiga pisama i komisija (naputaka) zastupnicima kod drugih vlada, oko 270 knjiga tužbi u građanskim poslovima, oko 160 knjiga tužbi u kaznenim poslovima, 93 knjige oporuka, oko 230 knjiga Diversa Cancellariae i t. d. Sve su te knjige i svi ti akti dubrovačke državne kancelarije napisani latinski ili talijanski.

Kolika je važnost D. A. za političku, literarnu i uopće kulturnu historiju našega naroda, pokazali su mnogi naučnjaci, koji su crpli iz njega materijal za svoje radove, počevši od Kukuljevića, koji je prvi u novije vrijeme u njemu radio, pa do K. Jirečeka, koji je veliki broj svojih spisa izradio pomoću podataka, prikupljenih u D. A., te ga nitko nije tako savjesno proučavao, pa zato i tako visoko cijenio kao on.

Od ogromnoga materijala, što se nalazi u D. A. nešto je u cjelini izdavano. Najprije se probudio interes za ćirilska pisma, što je Dubrovnik dobivao od susjednih vladara, pa prije nego su ta pisma prenesena u Beč, tadanji dubrovački pravoslavni prota (a potonji arhiepiskop sarajevski), Đorđe Nikolajević, prepisao je njih 174, te ih je 1840 izdao u Beogradu svećenik P. Karano-Tvrtković pod natpisom Srpski spomenici, kao da ih je on skupio i prepisao. I ako ih je prepisao čovjek, koji nije prošao nikakvu filološku školu, izdanje je dosta dobro. Mnogo je bolje naravski izdanje Miklošićevo u Monumenta Serbica (1858), gdje su, uz druge povelje, izdane i sve ćirilske povelje, što su iz Dubrovnika prenesene u Beč, pa i te Nikolajevićeve. Druge ćirilske povelje, što nisu bile prenesene u Beč, izdao je, pod natpisom Srpski spomenici, M. Pucić u dvije knjige 1858 i 1862, i to vrlo slabo. Krupnije pogriješke ispravio je i izdao još nešto ćirilskih povelja što se našlo u Dubrovniku, K. Jireček u 11 Spomeniku Srpske Kraljevske Akademije 1892. Najzad sve povelje D. A., i na našem jeziku i na tuđim, izdaje od 1904 Jugoslavenska Akademija u svome Codex Diplomaticus. Ona je počela i izdavati knjige dubrovačke državne kancelarije i izdala je dosada 5 knjiga Monumenta Ragusina (1879—1897), u kojima su zaključci (Reformationes) dubrovačkih vijeća od 1301 do 1379. Na žalost, izdanje nije kritično, osobito u prvim knjigama.

Literatura: J. Đelčić, Dubrovački arhiv (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 22, 1910).

M. Rešetar.

DUBROVAČKI DOMINIKOVAČKI SAMOSTAN. Predaja tvrdi, da su prvi dominikovci prispjeli u Dubrovnik već 1225. Oni se nisu mislili tada tu i nastaniti, ali ih Dubrovčani sklone, te ostanu kod njih. Ispočetka su svoje svete čine obavljali u kapelici Sv. Jakova, što su im je Dubrovčani poklonili. Tu su u blizini i stanovali. No kasnije dominikovci podignu sebi i crkvu (1307) i samostan (1348), u kome i danas stanuju. Crkva je posljednji put obnovljena 1882. U samostanu redovno stanuje prior provincialis dalmatinskih dominikovaca; tu se nalazi novicijat i knjižnica. Osim toga dubrovački dominikovci posjeduju više historijskih dragocjenosti, poimence: slike (Tizianova Magdalena, Vasarijevo Došašće Sv. Duha, ikona Raspeća iz 14 vijeka, slike (Dürerove škole): Bogorodičina glava i Ecce Homo) i krst srpskoga kralja Stefana Uroša III. (1321—1331). D. D. S. je dao katoličtvu više odličnih propovjednika i pisaca.

J. J.

DUBROVAČKI FRANJEVAČKI SAMOSTAN. Franjevci (u Dubrovniku obično: Mala Braća) su došli u Dubrovnik već u prvoj polovini 13 vijeka. Ispočetka su stanovali izvan grada, u mjestu Jamine. Danas se nalaze u gradu, blizu Pila, na nekadašnjem posjedu porodice Menčetića, što im ga je senat ustupio 1315. Za potresa i požara 1667 nastradao je i

Digitized by Google

franjevački samostan s crkvom, ali su kasnije brzo obnovljeni. U samostanu posebnu pažnju na se svraća umjetnički izvedeni klaustar, djelo Mihajla Barskoga, u kome se nalazi i umjetnikova nadgrobna ploča. — Samostan posjeduje knjižnicu, u kojoj se nalazi oko 15.000 svezaka i mnogobrojni rukopisi. Osim toga samostan od davnina uzdržava ljekarnu i voštarnicu. Tu je bogoslovski zavod redodržave Sv. Jeronima, u kome djeluju i naši istaknuti crkveni pisci: U. Talija i P. Vlašić. U crkvi, koja broji više mramornih oltara, počiva i proslavljeni pjesnik Đivo Gundulić.
J. J.

DUBROVAČKO UČENO DRUŠTVO »SV. VLAHO«, učeno i prosvjetno društvo. Osnovano je 30/11 1923, sa zadatkom: svestrano proučavanje Dubrovnika, bilo u vlastitom razvitku, bilo u njegovim vezama s našim ili tuđim zemljama, osnivanje jedne javne biblioteke, saradivanje na razvitku općinskog muzeja. U 1923 i 1924 društvo je tek počelo razvijati svoju djelatnost javnim besplatnim predavanjima.
B. M.

DUBROVČANIN NIKOLA (BOŽIDAREVIĆ), slikar iz Dubrovnika. 1476 stupio je na zanat kod dubrovačkog majstora Petra Ognjanovića, ali ga je već poslije tri mjeseca ostavio i otišao u Veneciju. 1494 vratio se u Dubrovnik i živio je tu do smrti 1517. Od njegovih su slika poznate: Navještenje u dominikanskoj crkvi na Lopudu, sa potpisom: Nicolò Raguseo pinse 1513; slika je 1898 restaurirana), poliptih Bogorodice, Krista na križu i raznih svetaca (u dubrovačkoj crkvi Sv. Marije na Dančama, potpisana 1517), jedna oltarska slika u kapitulu dominikanaca u Dubrovniku i jedna u maloj zbirci negdašnjeg franjevačkog samostana na Lopudu.

Literatura: K. Kovač, Nicolaus Ragusinus und seine Zeit (Jahrbuch des Kunsthistorischen Instituts, Wien, 1917).
A. Sch.

DUBROVČANIN PAVAO (Paolo di Antonio di Ragusa), kipar i medaljer 15 vijeka. Spominje se u Padovi 1447, kao učenik Donatelov. Izgleda, da je kasnije radio u Napulju i Urbinu, uporedo s Franjom Vranjaninom. Sačuvane su od njega samo dvije portretne medalje, jedna kralja Alfonza Aragonskog, a druga vojvode Federika da Montefeltre (1451—1458). Obadvije su potpisane: Opus Paoli de Ragusio.

Literatura: Kukuljević, Slovnik; Venturi, Storia dell'arte italiana, VI.
A. Sch.

DUBROVČANIN SREĆKO (Felice da Ragusio), minijator. Živio je u drugoj polovini 15 vijeka i prvoj trećini 16 vijeka. Na dvoru kralja Matije Korvina postao je upravitelj kraljeve knjižnice i nadziravao je rad prepisivača i iluminatora. Nikola Olah ga spominje u svom djelu Hungaria (1536) još poslije kraljeve smrti u tom zvanju, i hvali ga kao veoma umna i vješta ne samo latinskom, grčkom, kaldejskom i arapskom jeziku, već i kao uvaženog slikara.

Literatura: Kukuljević, Slovnik; Hevesy, Les miniaturistes de Mathias Corvin (Revue de l'art chrétien, 1911).
A. Sch.

DUBROVNIK (latinski Ragusium, talijanski Ragusa), glavni grad dubrovačke oblasti u južnome dijelu negdašnje Dalmacije, na obali Jadranskoga Mora.

Historija. Kao gotovo kod svih gradova, tako se ni za D. ne zna kada je osnovan. Stara tradicija, koju spominje već bizantski car Konstantin Porfirogenit u sredini 10 vijeka, kaže, da su D. osnovali izbjeglice iz rimskoga grada Epidaurus (gdje je sada Cavtat, 12 km jugoistočno od D.), što su ga, početkom 7 vijeka, uništili Sloveni. U svakom slučaju stari D., t. j. upravo stari Ragusium, bio je utočište malom dijelu rimskog stanovništva, koje se tu spaslo od najezde Slovena. Ti su Romani sačinjavali jezgru starog dubrovačkog građanstva, a naročito vlastele. Oni su čvrsto držali upravu mjesta, ne dajući u njoj udjela susjednim Slovenima, od kojih su bili politički odijeljeni, jer je D., i poslije slovenske najezde, potpadao, kao još neka mjesta na istočnoj obali Jadranskoga Mora, što su također bili sačuvali svoje staro romansko stanovništvo, direktno pod bizantsko carstvo. Ono je njim upravljalo preko namjesnika (stratega), koji je stanovao u Zadru. Ti su dubrovački Romani bili etnografski sasvim drugi narod, koji je govorio svojim jezikom, što se govorio u rimskoj Dalmaciji (mješavina između talijanskog jezika s jedne strane, i vlaškog s druge). Ispočetka Dubrovčani bez sumnje nisu ni primali Slovene u grad, pa je tako prema romanskom gradu Ragusium postalo s druge strane zaliva slavensko predgrađe, koje se po svoj prilici prozvalo D. Kada je 1272 predgrađe s gradom spojeno

Digitized by Google

u jednu općinu i opasano istim gradskim zidom, tada je valjada i nasut močvarni zaliv, što je dijelio oba naselja. Tako je D. dobio uglavnom opseg, što ga ima i danas. Tada je bez sumnje dobio svoje dvostruko ime, Romani iz grada protegli su ime grada Ragusium i na slovensko predgrađe, a Sloveni iz predgrađa svoje, Dubrovnik, i na romanski grad.

Ali proces sloveniziranja dubrovačkih Romana izgleda, da se ranije otpočeo i malo po malo provodio. Već u 13 vijeku nalazilo se i kod vlastele, naročito kod ženskih, mnogo slovenskih ličnih imena, a među vlastelom i po nekoliko porodičnih (Boleslavići, Gojislavići, Srećići, Črijevići). To dokazuje, da se mala romanska oaza nije mogla oteti asimilaciji s kompaktnom slovenskom okolinom, iz koje su pridolazile i neke odlične i bogatije porodice, koje su čak primane u ekskluzivno kolo stare dubrovačke gospode-vlastele. Ali opet, otprilike do 15 vijeka, porodični je jezik bio, bar kod vlastele, stari dalmatinski, pa je, u toku toga vijeka, i kod vlastele zamijenjen srpsko-hrvatskim, i ako se je još 1472 zabranilo da se u dubrovačkim vijećima govori »slovenski, već samo latinskim ili starim dubrovačkim jezikom.« U početku 16 vijeka već se samo spominjalo, da su neki starci još govorili tim starim dubrovačkim jezikom.

Prvi se put D. spominje u historiji oko 850. kada ga je silna oluja s mora jako oštetila, jer po svoj prilici s morske strane nije bio opasan zidom. Nekoliko godina kasnije (867) bio je i s te strane zaštićen, jer su ga uzalud opsjedale arapske lađe. Sigurno je D. najkasnije 924 imao već svoga biskupa, što dokazuje, da je u to vrijeme već bio priznat kao grad, te imao već nekakvu svoju autonomnu upravu. Tako 1000. kad je mletački dužd Petar Orseolo uzeo pod svoju vlast bizantske gradove u sjevernoj Dalmaciji, da ih obrani od Hrvata, te svojom flotom doplovio do Korčule, tamo su mu izašli u susret dubrovački građani s biskupom na čelu, da mu se poklone. Ali toga puta Mlečići ne zauzeše D., već on ostade pod upravom bizantskom. 1028—1034 dubrovačke lađe bile su u bizantskoj floti na grčkim obalama i borile su se protiv Arapa. Pri kraju 11 vijeka D. je prešao, ne zna se točno ni kako ni kada, pod vlast Normana u južnoj Italiji, te su dubrovačke lađe 1081—1085 ratovale u normanskoj floti. Izgleda, da se uskoro zatim D. opet vratio pod bizantsku vlast. 1102 D. je uspio da njegov biskup postane arcibiskupom i nezavisan od splitskoga arcibiskupa, pod kojim je dotle bio. Uopće od 12 vijeka raste važnost D. 1153 arapski geograf Edrisi priča za Dubrovčane, da su vješti ratnici, da imaju mnogo brodova i da nadaleko plove. Svakako je u to vrijeme D. već bio poznat kao trgovački grad, jer je od 1169, kad je sklopio prvi (sačuvani) trgovački ugovor s talijanskim gradom Pisom, počeo sklapati ugovore i s raznim gradovima u Italiji. Pri kraju toga vijeka najprije ga, za vrijeme rata Bizanta protiv Mletaka, 1171 osvojiše Mlečići, samo privremeno, a za vrijeme nemira, što su izbili u Bizantu poslije smrti cara Manuela I., D. se opet sklonio, bar 1185—1192, pod zaštitu napuljskih normanskih kraljeva. Kao autonomna općina, ali pod vrhovnom normanskom vlašću, sklopio je D. 1186 mir s Nemanjom i bratom mu knezom humskim Miroslavom, pošto su ga dva brata nešto pritiskivala, osobito otkada je Nemanja dobio u svoje ruke Kotor. 1189 sklopio je D. trgovački ugovor s bosanskim banom Kulinom. 1205 zauzeli su D. Mlečići.

Malo se zna o unutrašnjem uređenju D. za ovo najstarije doba, do 1205. U početku je D. sigurno zavisio od bizantskoga stratega u Zadru, ali se ne zna, da li je bilo u njemu kakvih nižih bizantskih činovnika ili bizantske vojske. Poslije, bar oko sredine 11 vijeka, sjedio je u D. osobit strateg. U 12 je vijeku D. bio autonomna općina, koja je na svoju ruku sklapala trgovačke i mirovne ugovore s talijanskim općinama i sa susjednim vladarima. Osobito pri kraju toga vijeka, za vrijeme kratkog normanskog gospodstva, D. je upravljao domaći knez (comes), a ne kraljev komornik (camerarius), koji je u D. živio. Izgleda, da je za cijelo to vrijeme jedina vazalna dužnost D. bila, da u slučaju rata daje Normanima nekoliko ratnih lađa, potpuno opremljenih. Za ovo se doba i područje dubrovačko nešto proširilo: u sredini 10 vijeka ono je, izvan samoga grada, obuhvatalo samo Gruž i mala ostrva od Mrkana, pred Cavtatom, do Šipana, tako da su Dubrovčani morali plaćati i za svoje vinograde izvan grada danak susjednim slovenskim vladarima, ali pri kraju ovoga doba bio je D. već stekao i jedan dio župe, Rijeku i Zaton.

Pod vrhovnom vlasti mletačkom (1205—1358) D. se već ističe kao bogat trgovački grad, koji svoje lađe šalje

Digitized by Google

i u Egipat i Crno More, a svoje trgovce po cijeloj zapadnoj polovini Balkanskoga Poluostrva, naročito po Bosni i Srbiji, gdje su u svojim rukama imali gotovo svu trgovinu, pa kasnije i tamošnje srebrne rudnike. U ovo je doba D. i znatno proširio svoje granice: 1272 svojevoljno mu se pokorilo ostrvo Lastovo, a 1333 car Dušan, iz zahvalnosti što je D. posredovao da se sklopi mir s Bosnom, darovao mu je grad Ston s poluostrvom Ratom i s ostrvom Mljetom. Dušan mu je dao i primorje od Stona do Zatona, ali mu ga nisu dali Bošnjaci, koji su ga tada držali i D. faktično predali tek 1399. Uopće je D. zbog granica i zbog trgovine imao dosta neprilika. 1252—1253 ratovao je s kraljem Urošem I. (a to je prvi rat, što se zna, da je D. na kopnu i na svoju ruku vodio). Ratovao je dvaput s kraljem Milutinom (1301 i 1317—1318). Naprotiv car Dušan je bio veliki prijatelj D. 1350 dolazio je on u D. zajedno sa caricom i sa sinom Urošem. Naklonjen mu je bio i car Uroš, koji mu je 1357 darovao nešto zemlje nad samim gradom. Za zemlje, što je D. tako dobio od srpskih vladara, plaćao im je godišnji »srpski danak« od 2.000 perpera na dan Sv. Dimitrija.

1295 bio je u D. veliki požar, koji je uništio cijelo predgrađe (Dubrovnik) i veliki dio grada (Ragusium). Zbog toga su se oba naselja spojila u jedno i više se nisu smjele graditi drvene kuće. Iz ovoga vremena ima i obilnijih vijesti o unutrašnjem uređenju D. Na čelu uprave bio je i dalje knez, ali ga je slala mletačka vlada, i to, na dvije godine; ona je određivala i arhibiskupa. Inače je D. bio sasvim autonoman: birao je sam sve svoje činovnike, počevši od bana, kneževa zamjenika, i sam je uredivao svoje odnošaje sa susjedima, s kojima je i sam na svoju ruku ratovao. U mletačkim ratovima učestvovao je s nekoliko oružanih lađa. Knez je samo predstavljao državnu vlast, a vršili su je vlastela, preko tri vijeća, u koja su samo oni imali pristup: veliko vijeće (consilium maius), u koje su ulazili punoljetni (s navršenom 20, a kasnije 18 godinom), i koje je imalo dužnost, da stvara zakone i bira činovnike; vijeće umoljeno (consilium rogatorum), kasnije senat, s promjenljivim brojem članova (od 61 do 45), uzetih između starije vlastele, koje je izdavalo sve najvažnije naredbe u unutrašnjim i spoljašnjim poslovima; malo vijeće (consilium minus), u kome je bilo, uz kneza, još 11 senatora; ono je vršilo naredbe, izdane od senata. — I početak kodifikacije dubrovačkog prava je iz 1272, kada je sastavljen gradski statut, t. j. sistematski uređena zbirka odredaba javnoga i privatnoga prava, što su dotle vrijedile. Statut je kasnije (u 14 i 15 vijeku) popunjavan drugim zbirkama poznijih zakonskih odredaba.

Rat između Ugara i Mlečića zbog Zadra svršio se 1358 time, što su Mlečići morali ustupiti Ugarskoj sve svoje posjede na istočnoj obali Jadranskoga Mora, a među njima i D., koji je tako došao pod vrhovnu vlast ugarskog kralja. Ali prema njemu je D. imao samo dužnost, da mu plaća mali godišnji danak i da u svečane dane ističe njegovu zastavu. Inače je D. bio pod ugarskom vrhovnom vlašću, pod kojom je bio do propasti ugarske kraljevine 1526, potpuno nezavisan, te je u to vrijeme i proživio svoje, u ekonomskom pogledu, najsjajnije doba, kada su njegovi agilni trgovci u znatnoj mjeri posredovali pri trgovačkom prometu između istočne i zapadne Evrope. U to je vrijeme D. dobio definitivno svoj sadašnji vid, jer su tada većim dijelom podignuti gradski bedemi i neke znamenitije zgrade (kneževski dvor, kula Minčeta, franjevački i dominikanski samostan i t. d.), i dovedena je (1438) voda sa Šumeta. Ali je za to vrijeme D. imao sa svojim neposrednim susjedima više neprilika, nego li ikad: 1359—1362 ratovao je s gospodarom Trebinja, knezom Vojislavom i s Kotoranima, 1370—1371 sa novim gospodarom Trebinja, županom Nikolom Altomanovićem. Kada je 1378 Bosna osvojila Trebinje i Konavle, i tako postala jedini njegov susjed, D. je nastojao da proširi svoje granice na tu stranu. 1399 uspio je da dobije primorje od Stona do Zatona, ali je zato imao mnoge nevolje zbog Konavala. 1391 kupio ih je, ali ih je dobio tek 1419—1427, a morao je zbog njih ratovati, 1430—1432 s bosanskim vojvodom Radosavom Pavlovićem, a 1451—1454 s hercegom Stjepanom Vukčićem. To su bili posljednji ratovi, što je D. uopće vodio. Turci su 1466 osvojili Hercegovinu, ali su zastali pred dubrovačkim granicama, jer su Dubrovčani već bili sebi osigurali zaštitu turskih sultana. Pri samom kraju ugarskog doba zadesile su D. dvije velike nesreće: 1520 vrlo jak zemljotres, a 1527 velika kuga.

U unutrašnjem uređenju nastala je promjena u toliko, što je mletačkoga

Digitized by Google

kneza zamijenio domaći. Njega su, poslije kratkog vremena, birali svakog mjeseca, i imao je isto tako malu vlast, kao i u mletačko doba. — Uskoro poslije kosovske bitke D. je stupio u odnose s Turcima, te je 1396 dobio ferman cara Bajazita I., da smije trgovati po Srbiji, a 1397 drugi ferman, da slobodno trguje po cijelom turskom carstvu. Kada 1459 Srbija postade turski pašaluk, D. se obvezao, da će plaćati sultanu godišnji harač za slobodu trgovanja po Turskoj. Taj je harač iznosio spočetka 1.500 zlatnih dukata, pa je malo pomalo podignut do 15.000 dukata, ali je 1481 sveden na 12.500, i tako je ostalo do 1804, kada su ga posljednji put dubrovački poslanici ponijeli u Carigrad (do 1703 išli su svake godine, a otada svake treće). To je bila jedina realna veza između D. i Turske, i ako se poslije ugarske propasti od 1526 smatralo, da je D. pod zaštitom i vrhovnom vlasti turskom, koju je tek Bečki Kongres 1815 definitivno ukinuo.

Za gotovo 300 godina što je D. bio pod turskom vrhovnom vlasti, on je ponajviše u miru živio, vješto održavajući neutralnost u ratovima između Turaka i kršćana. Ali je opet bio u velikoj opasnosti za vrijeme rata Sv. Lige 1683—1699, jer su Mlečići, dubrovački konkurenti i neprijatelji, bili odasvuda opkolili njegovo područje, kao što su 1602—1606 pomagali ustanak na ostrvu Lastovu. Zato se D. 1684 vratio pod vrhovnu vlast njemačkoga cara kao ugarskoga kralja, a u Karlovačkom Miru 1699 postigao je, da ga sa sjevera i s juga uski komad turske zemlje odijeli od mletačkog područja. Posljednji put dolazili su do D. neprijatelji 1711, kada su Crnogorci, kao saveznici Petra Velikog, provalili u Konavle i pljačkali ih. Za vrijeme rusko-turskog rata 1768—1774, zbog jedne ruske gusarske lađe, što je D. zaplijenio u Genovi, došlo je gotovo do rata između Rusije i D. Sukob se svršio 1775 »mirom« u Livornu.

Pod turskom zaštitom D. je stalno razvijao svoju trgovinu, izvor svojega bogatstva, jer su samo dubrovački trgovci mogli da se slobodno kreću po unutrašnjosti turskoga carstva. Ali je i D. uskoro osjetio posljedice otkrića Amerike i novih trgovačkih pomorskih putova oko Afrike, koji su malo pomalo prevagu u trgovini prenosili s obala Sredozemnoga Mora na obale Atlantskog Oceana. I političko i ekonomsko propadanje Turske u 17 vijeku donijelo je i nazadovanje dubrovačke trgovine po Turskoj. Tako je D. već bio prešao najjaču fazu svoga ekonomskoga razvitka, kad se 6/4 1667 desio veliki zemljotres, koji ga je napola porušio, upropastio nekoliko hiljada ljudi u njemu i nanio mu veliku materijalnu štetu. Poslije toga stanje je bilo tako očajno, da D. nije mogao ni da plaća godišnji harač Porti, pa mu je zato 1678 zaprijetila velika opasnost od Turaka, ali se spasao, zahvaljujući najviše junačkom držanju Nikolice Bunića. Zbog pogibije mnoge vlastele za vrijeme zemljotresa, primljeno je onda među vlastelu i 10 odličnijih građanskih porodica, ali i to je bio jedan od uzroka unutrašnjega propadanja, jer su nastala trvenja među starom i novom vlastelom. 1797 ukinuta je mletačka republika, a njene posjede oko D., Dalmaciju i Boku kotorsku, dobila je Austrija. Kad je Austrija 1806 ustupila Dalmaciju i Boku Napoleonu, Rusi sa Crnogorcima zauzeše Boku. Stoga je Napoleon poslao generala Loristona sa nešto vojske, da iz Dalmacije, preko D., prodru u Boku, a u stvari zato, da zauzme D. i učini od njega oslonac za dalje operacije. I tako, kad je francuska vojska 25/5 1806 ušla u D., iz njega nije više izišla. U D. su Francuzi stalno nametali rekvizicije i kontribucije, a 31/1 1808 je dubrovačka republika ukinuta, a D. pripojen Napoleonovoj kraljevini Italiji; 1814 postao je D. pokrajinom njegove Ilirije. Kada su Englezi zauzeli dubrovačka ostrva i Cavtat, neka dubrovačka vlastela pobunila su Konavle, 15/11 1813 isfakla u Cavtatu dubrovačku zastavu i zajedno s Englezima opsjeli D. 28/1 1814 proglasili su, da je republika obnovljena i imenovali su provizornu vladu. Ali su se međutim Englezima pridružili Austrijanci pod generalom Milutinovićem, pa kad su Francuzi 28/1 predali grad, Milutinović ga je zauzeo u ime austrijskoga cara, i pored protesta dubrovačke vlastele, zaveo austrijsku administraciju, a Bečki Kongres 1815 je to potvrdio.

Francuska okupacija je D. ekonomski sasvim upropastila, jer su Francuzi ispraznili sve državne i javne kase, Crnogorci opljačkali svu okolinu i uništili u njoj do 666 kuća, a Englezi zaplijenili sve dubrovačke lađe. Austrijska pak vlada nije te štete ničim naknadila, osim što je do 1841 oslobodila D. od direktnih poreza, a do 1878 oslobodila dubrovačke građane od vojske.

Digitized by Google

Ilirski pokret od 1835 našao je u D. odziva, isto tako i liberalni od 1848, a novo ustavno doba u Austriji od 1860 dalje probudilo je i u D. narodnu svijest i potaklo narodnu borbu. D. je među dalmatinskim gradovima bio prvi, u kome je 1867 »narodna« stranka dobila općinu. Otada se D. opet pomalo ekonomski podigao, u njemu se opet razvijalo i pomorstvo i trgovina, osobito otkada je (1901) željeznicom spojen s Bosnom, a mnogo novca šalju i donose dubrovački »Amerikanci«, koji na neko vrijeme, rjeđe stalno, prelaze u Ameriku. Poslije Svjetskog Rata, krajem oktobra 1918, Odbor Narodnoga Vijeća uzeo je vlast u svoje ruke, a 13/11 stigao je u D. prvi odred srpske vojske.

D. je mali grad s malim područjem. Točnih starijih popisa nema, te se zna samo da je u prvoj polovini 16 vijeka u gradu bilo oko 1.000 ljudi, sposobnih za vojnu službu. 1673 bilo je izvan grada, osim ostrva Mljeta i Lastova, 18.754 duša, a po prvom zvaničnom popisu, što su ga za 1807 izvršile francuske vlasti, u gradu je bilo 4.175, a izvan njega 27.070, svega dakle 31.245 duša, na teritoriju od 1.375 km².

I ako mali grad, D. je bio živ centar kulture i civilizacije. Od druge polovine 15 vijeka djelovao je niz književnika i naučnjaka Dubrovčana, koji pokazuju i visoki stepen kulture u D. I moral privatnoga i javnoga života stajao je visoko. — Najkasnije već početkom 14 vijeka postojala je općinska škola, za koju su pozivani učitelji iz Italije, i koju su posjećivala vlasteoska i građanska djeca. Ali je još u sredini 15 vijeka bilo mlade vlastele, koji nisu umjeli ni čitati ni pisati. Tu su školu preuzeli 1658 isusovci i razvili je u srednju školu. Poslije ukinuća njihova reda (1776) prihvatili su je pijaristi. Naprotiv, vlada nije željela da se otvori štamparija, i tek je 1783 to dopustila.

Administracija je bila poštena, sudovi pravi i čak u najstarije vrijeme relativno čovječni. Inkvizicije i špijunstva nije bilo, a nema primjera da je tko za kaznu živ spaljen. Tortura je u D. faktički prije ukinuta (krajem 17 vijeka), nego li u kulturnim zemljama zapadne Evrope (u Francuskoj na pr. tek 1789). Već 1416 D. je zabranio trgovanje robljem, pošto je još od 1312 ograničavao tu trgovinu. — Vlada se dosta brinula i za javno zdravlje i socijalne prilike: najkasnije od 1301 držala je po dva općinska liječnika, internistu i kirurga, a od 1440 po 4. Od 1318 bila je uređena i ljekarna, a od 1411 bile su dvije. 1347 osnovana je bolnica za siromahe. 1423 vlada se je pobrinula za konačenje stranaca, 1432 osnovano je nahodište za nezakonitu djecu, jedno od prvih u Evropi, a 1650 javna zalagaonica, 1784, dakle 12 godina prije prvih Jennerovih (Džener) pokušaja, dala je općina da se svima stanovnicima cijepe boginje, po prastaroj istočnoj metodi.

Za umjetnosti nije bilo u D. mnogo smisla i iz njega nije izašao ni jedan bolji muzičar, slikar, kipar ili arhitekt. Jedino je oko 1500 slikar Nikola Dubrovčanin ostavio nešto boljih slika. Kazalište su Dubrovčani jako voljeli. Od prve polovine 16 vijeka davale su se javne predstave, i to u početku redovno pod vedrim nebom na javnim trgovima (ponajviše pred kneževskim dvorom), a izuzetno u gradskoj vijećnici i u privatnim kućama. Krajem 17 vijeka udešen je kao kazalište stari arsenal (»Orsan«). Predstave su priređivale, najviše za vrijeme poklada, razne diletantske družine mladih ljudi. Vlastela i prosti građani imali su svoje posebne družine. Komadi su predstavljani sa dosta pjevanja, sviranja i igranja. Te diletantske predstave na narodnom jeziku krajem 18 vijeka, kada je uopće u D. jako oslabio interes za narodni jezik i narodnu literaturu, bile su zamijenjene predstavama talijanskih dramatičkih i opernih družina.

D. je imao najviše interesa za trgovinu i za književnost. Prema svom položaju D. je morao tražiti da s pomoću mora živi. I doista, u polovini 9 vijeka car Konstantin Porfirogenit kaže, da D. »živi od mora«, t. j. od ribolova i trgovine malim ladama u bližoj okolini. Ali je D. bez sumnje već tada trgovao i po suhu sa susjednim Slovenima. Do sredine 12 vijeka nema nikakvih podataka, ali od toga vremena postoje trgovački ugovori D. s raznim talijanskim gradovima. Prvi je oko 1148 ugovor s gradom Molfettom, u Apuliji, zatim ugovor od 1169 s Pisom, koji dokazuju, da je D. već tada bio posrednik trgovine između Balkana i Italije. Kroz D. su se uvozili proizvodi talijanske industrije, a izvozio sirovi materijal sa Balkana, tako da je D. postao najvažnija trgovačka luka na istočnoj obali Jadranskoga Mora za cijelu tadašnju »Slavoniju«, t. j. za Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i sjevernu Albaniju, Srbiju i Hrvatsku. Tu je trgovinu D. u 13, 14 i 15 vijeku vodio ponajviše sa svojim velikim ladama

Digitized by Google

(krajem 15 vijeka imao ih je preko 300), koje su zalazile u sve glavnije luke Italije i Levanta, osobito otkada je koncil u Baselu 1433 dao D. dozvolu, a papa Pavao II. 1469 potvrdio mu je, da smije trgovati s muslimanima. U drugoj polovini 15 vijeka išle su dubrovačke lađe i u Crno More i u Francusku, Španjolsku, Englesku i Flandriju.

Od 16 vijeka pomorska dubrovačka trgovina počela je nazadovati i propadati kao i u Italiji, zbog otkrića Amerike i pomorskoga puta oko Afrike do Indije. Naročito je dubrovačka mornarica stradala u tri maha, kad je mnogo njenih lađa bilo u floti cara Karla V. u njegovim nesrećnim ekspedicijama protiv Tunisa (1531), Tripolisa i Algira (1541). Još je više dubrovačkih lađa propalo u ratovima Španjolske s Englezima i Holandanima, tako da se računalo, da ih je do 1654 uništeno preko 200. Zatim je zemljotres od 1667 prinudio mnoge Dubrovčane, da prodaju svoje brodove. Uskoro poslije 1667 izgleda da D. velikih lađa nije više imao. Od polovine 18 vijeka dubrovačka mornarica se opet pomalo pridizala, jer je bila gotovo sasvim prestala trgovina na suhu, pa se ono malo kapitala, što ga je bilo, ulagalo u brodove, ali francuska okupacija uništila je i tu posljednju flotu dubrovačke republike.

Trgovina po suhu sa susjednim Slovenima sigurno je bila isto tako stara, kao i ona po moru, ali je u starije vrijeme bez sumnje bila neznatnija od nje. Još se 1441 računalo, da od ukupne dubrovačke trgovine ¾ ide morem, a samo ¼ suhim. Ali od druge polovine 15 vijeka, kada je cijelo zaleđe D. došlo pod vlast turskih careva, trgovina po suhu stala se jako razvijati, jer su dubrovački trgovci bili pod njihovom zaštitom, te su se slobodno i sigurno kretali po turskome carstvu, uživajući privilegij, da se od kršćana, koji nisu neposredni sultanovi podanici, samo oni mogu baviti trgovinom u unutrašnjosti carstva. Tako su postale znatne dubrovačke kolonije u Sarajevu, Novom Pazaru, Skoplju i Sofiji. Ali kako je od 17 vijeka Turska počela politički i ekonomski nazadovati, a s njom, i ako zbog drugih razloga, i sam D., to se i ta dubrovačka trgovina sve više smanjivala.

D. je raznosio najviše tuđe proizvode, a mnogo manje svoje. Tako je, sigurno od najstarijih vremena, izvozio u susjedne krajeve so, koju su Dubrovčani vadili iz mora na raznim mjestima svoje obale, a kasnije najviše u Stonu. Od starine se iz D. u »Slavoniju« izvozilo i mnogo cipela i papuča, zlatnih i srebrnih predmeta, svakojakog kovanog alata (»dubrovačke brave« spominju se u narodnim pjesmama, kao najbolje). Od početka 15 vijeka uvozile su se iz Italije u Dubrovnik nove industrije: fabrikacija vunene čohe, sapuna, stakla i staklenih predmeta, svijeća, baruta, od početka 16 vijeka svilene materije, u 18 vijeku šešira. Naročito su se mnogo izvozile po cijelome Balkanu dubrovačke čohe, ali je i ta industrija poslije zemljotresa 1667 prestala.

D. je kovao samo bakren i srebrn novac, za koji je uzimao u početku materijal iz bosanskih i srpskih rudnika, kojim su često Dubrovčani i upravljali. Kad su se ti rudnici, do 17 vijeka, iscrpli i zapustili, Dubrovčani su rastapali i prekivali strani novac, najviše talijanski i španjolski, dodavajući srebru po nešto bakra. Tako su od njega imali dosta veliku korist. Izgleda, da se u D. najprije kovao sitan bakreni novac, koji se zvao, do sredine 17 vijeka, mjed, a kasnije minca. Bio je namijenjen unutrašnjem saobraćaju. 1678—1797 kovali su se bakreni soldi (1 solad = 5 minca). Oko 1300 D. je počeo kovati srebrn novac, i to prvo dinare, koji su se, do početka 17 vijeka, kovali u vrlo velikim množinama, ali tako da im je postepeno padala i težina i finoća srebra. Oni su u početku 17 vijeka bili već tako laki, da su prozvani dinarići (1626—1761). Poslije 1761 *nisu* više kovani, jer su ih istisle i u samom D. sitne turske pare, što su imale otprilike istu vrijednost, a u velikom broju su ih donosili u D. hercegovački karvani. I njima je opadala i težina i smjesa (finoća srebra). Dinar je bio jedinica dubrovačkog novca, prema kojoj je određivana težina i vrijednost ostalih dubrovačkih novaca, sličnih po sastavu. Od 1370 dalje kovani su još i poludinari. Kako je vrijednost dinaru opadala, od početka 17 vijeka sve se više osjećala potreba krupnijih srebrnih novaca, pa se 1627 uveo artiluk (= 3 dinarića). Življi je rad nastao u dubrovačkoj kovnici poslije zemljotresa od 1667, jer se otada pokušavalo da se preradom inostranog novca pomogne velikoj oskudici. Pored kovanja dinarića (do 1761) i artiluka (1683—1701), uveo se, 1683 (*do* 1750), nov srebrni komad, perpera. Ona je vrijedila 12 dinarića. Tek u 18 vijeku dubrovačka kovnica je iskovala velike mase krupnijeg srebr-

Digitized by Google

nog novca razne vrste: 1708 škuda i poluškuda, koje su se kovale nekoliko puta do 1750, a vrijedile su 3 perpere, odnosno polovinu; zatim 1723 dukat, određen da pravi u Turskoj konkurenciju turskoj zolоti, i zato mu je dana prema zoloti i nešto veća težina (oko 20 grama), nego što bi trebalo prema broju od 40 dinarića, kolika je bila njegova nominalna vrijednost. 1725 stvoren je dubrovački talir, da konkuriše s »carskim« (austrijskim i ugarskim talirima Habsburgovaca), u to vrijeme jako rasprostranjenim u Turskoj i uopće na Levantu. Zato mu je dana veća težina, ali manje srebra. Naročito su taliri, radi spekuliranja, kovani 1751—1779. Uz talire kovano je 1731—1748 i nešto malo polutalira. Ali ti taliri nisu mogli izdržati konkurenciju s carskim talirima, pa je dubrovačka kovnica 1791—1795 kovala novu vrstu talira, t. zv. libertina, koja je bila nešto teža od dotadanjih i s nešto boljim srebrom, zato joj je i dana nominalna vrijednost od 2 dukata ili 80 dinarića. 1795 i 1796 dubrovačka kovnica iskovala je bakrene poludinariće, a opet je kovala 1801—1803 (nove) perpere i 1801 poluperpere, ali s manje srebra nego bakra. Tu je smjesu uzela dubrovačka kovnica za posljednji svoj novac, što ga je 1806 u velikom broju kovala, da bi podmirila velike kontribucije, što su ih Francuzi nametali D.

Književnost. D. je izašao najviše na glas zbog svoga živoga i uspješnoga rada na polju književnosti i nauke, i ako je specijalno njegova literatura samo odražaj savremene talijanske literature, iz koje je mnogo prevođeno, prerađivano i imitirano. Velikoj književnoj proizvodnji D. najviše je doprinijela turska zaštita, pod kojom je mogao, od druge polovine 15 vijeka, mirno živjeti, dok su svi ostali krajevi ili bili pod Turcima, ili u neprestanoj borbi s njima.

Dubrovačka književnost može se podijeliti u tri dijela: od početka do Gundulića (do početka 17 vijeka), od Gundulića do Đurđevića (do početka 18 vijeka), i od Đurđevića do kraja republike (do početka 19 vijeka).

Ne zna se, da li su se Dubrovčani bavili književnošću još prije druge polovine 15 vijeka. U početku toga vijeka ima traga, da je bilo stihova na narodnom jeziku, valjada prema nekakvim narodnim pjesmama, i da je bio u upotrebi u crkvama lekcionar (zbirka komada iz Sv. Pisma), koji je valjada došao u D. iz (čakavsko-ikavske) Dalmacije, odakle su možda došle i najstarije crkvene pjesme i molitve. U drugoj polovini 15 vijeka pojavljuju se u D. pjesnici i na narodnom i na latinskom jeziku. Možda je prvi Đivo Gučetić (1451—1502), koji je pjevao na oba jezika i još na grčkom, ali od toga nije ništa ostalo. Tako se dubrovačka književnost počinje sa Šiškom Menčetićem (1457 do 1527) i Đorom Držićem (1461—1501), koji su joj odmah i dali karakter, što ga je zadržala do kraja, t. j. pretežno lirske poezije i male originalnosti. Oni su odista dali gotovo samo ljubavne pjesme, kao slabi imitatori slabih Petrarkista, ali imaju i ponešto pobožnih i didaktičkih pjesama, a i nekoliko satiričnih, tako da su već kod njih zastupane sve važnije grane lirske poezije. Oni su joj dali i spoljašnji oblik, stih od 12 slogova, po dva sastavljena rimom, u sredini i na kraju u distih, i jezik sa nekim čakavskim osobinama, i jekavski izgovor, jako pomiješan s ikavskim. Protiv te njihove, riječima bogate, a mislima i osjećajima (osobito kod Menčetića) siromašne, ljubavne lirike, ustao je Dinko Ranjina (1536—1607), koji je htio da je svede na prirodnost starih klasičkih pjesnika, iz kojih je i mnoge pjesme prevodio. Ranjina je pokušavao da obnovi i metriku, uvodeći nove vrste stiha. Za njim se povodio i Savko Bobaljević (1530—1585), koji je, uz Ranjinu, najbolji predstavnik ljubavne poezije u 16 vijeku. Njegove su pjesme najviše na talijanskom jeziku. — Pjesnik pobožnih i moralno-didaktičkih pjesama je Mavar Vetranović (iza 1482—1576). Dobru zbirku moralnih sentencija dao je Nikola Dimitrović (oko 1510—1553?). Satirične pjesme pjevali su Š. Menčetić i M. Vetranović; šaljivu pjesmu uveo je A. Čubranović svojom Jeđupkom. 12 ponajviše vrlo bezobraznih šaljivih pjesama ispjevao je N. Naljeković (oko 1520—1587), nekoliko bezazlenih Vetranović i A. Sasin oko 1524—1595. Naljeković je uveo i »poslanice« (pjesnička pisma jednog pjesnika drugome).

Uz lirsku poeziju u ovo doba jako se gajila i dramska. Po svoj prilici otpočelo se, kao i u Italiji, »crkvenim prikazivanjima«, kojih ima nekoliko od Vetranovića i Marina Držića (oko 1510—1567), a od kojih je najbolja Vetranovićeva Suzana čista. Možda samo nešto mlađa bila je svjetovna drama, što se predstavljala u doba poklada, najviše na trgu pred kneževskim dvorom, rjeđe u gradskoj vijećnici, ili u privatnim kućama,

Digitized by Google

prilikom svadba. Prve su pastirske drame (pastorale), i to originalne, od Vetranovića, Nalješkovića, M. Držića i Sasina, među kojima se ističe Držićeva Tirena, zatim prijevodi dvaju najljepših talijanskih pastorala, Tasova Aminta (Ljubmir od D. Zlatarića), i Gvarinova Il pastor fido (Vjerni pastijer od Fr. Lukarevića). Treća vrsta drama, koje su se sigurno predstavljale, jesu komedije iz građanskoga dubrovačkoga života; nekoje slabije i grublje od Nalješkovića, i, najbolje u staroj našoj literaturi, od M. Držića, a onda jedna, opet slabija, od Sasina.

Slabije se njegovala tragedija, i iz ovoga vremena imamo samo nekoliko prijevoda, od kojih je najvažniji Zlatarićev prijevod Sofoklove Hekube s grčkoga originala, a donekle je originalna još samo Dalide Savka Gučetića. Te su se tragedije izgleda samo čitale, bar nema dokaza da su i predstavljane. — 16 vijek najmanje je imao čisto mitoloških drama: jedna mala »farsa« za svadbenu svečanost, prijevod nepoznatog Dubrovčanina, možda još iz početka 16 vijeka (izdana pod imenom Đ. Držića), i jedna, po svoj prilici od Vetranovića, nepotpuna drama Orfeo. Sve su te drame u stihovima, a samo komedije M. Držića i njegove dvije pastorale su u prozi. — Najslabije je u 16 vijeku zastupana epska poezija: ima nekoliko pjesama Vetranovićevih i Sasinovih o savremenim ratovima kršćana s Turcima i (nedovršen) Vetranovićev Piligrin (Putnik), jedna vrlo zamršena i često nerazumljiva imitacija Danteove komedije. — Proza je zastupana, osim drama M. Držića, još nekim pobožnim knjižicama, od kojih su osobito važni lekcionar Nikole Ranjine i dva »Libarca« Basila Gradića. Oni nam dokazuju, da se u D. u 16 vijeku donekle govorilo drukčijim jezikom, nego što je bio onaj, kojim su pjesnici pisali, bez specijalno čakavskih osobina, a gotovo čisto jekavski.

U početku 17 vijeka Đivo Gundulić (1589—1638) dao je dubrovačkoj književnosti nov oblik, nov sadržaj i novu tendenciju. Gundulić je uveo nov oblik, jer se on i u poeziji odrekao zastarjelih oblika (nekih čakavskih i starijih oblika, i jakog miješanja s ikavskim izgovorom), a kao najglavniji metar uveo je osmerac, sastavljen u strofe po 4 stiha, mjesto dvanaesteračkog distiha, koji je prevladivao do njegova vremena. Sadržina je u njega utoliko nova, što se odrekao ljubavne lirike, i u drami dao prednost mitološkoj i romantičkoj drami. Svojim Osmanom uveo je Gundulić u našu književnost pravu epsku pjesmu. Gundulić je uveo i izrazitu nacionalnu tendenciju, koja je bila vrlo slaba kod starijih dubrovačkih pjesnika. U tome pravcu je njegova drama Dubravka, himna slobodnome i slovenskome D., a Osman (u mnogo manjoj mjeri i njegova pjesma Ferdinandu II.) apoteoza kršćanskoga slovenstva. U svim tim pravcima pjesnici 17 vijeka povodili su se za Gundulićem, osim u ljubavnoj poeziji. — Najbolje dubrovačke ljubavne pjesme, Plandovanja, dao je Đivo Bunić (1549—1658), uz koga su i drugi pristajali, naročito Vladislav Minčetić († 1666) sa svojim Cviljenjem Radmila pastira. Za pobožnu poeziju, kojom su se također i ostali pjesnici ovoga vijeka bavili, dao je uzor Gundulić, svojim Suzama sina razmetnoga. — Iz područja ozbiljne lirike isticale su se dvije pjesme pohvalnice (U smrt Marije Kalandrice Điva Gundulića, i Trublja Slovinska Vladislava Minčetića u hvalu Petra Zrinskoga). Šaljiva je poezija bila vrlo dobro zastupana Dervišem Stijepa Gučetića i Radonjom Vl. Minčetića. Paše Primović uvede u svojim grubim satirama protiv Kotorana i Korčulana »makaronsku« poeziju (s miješanim jezikom).

Na dramskom polju nastavili su stare pravce Đivo Gundulić sa svojom Dubravkom, koja je posljednja originalna pastirska igra dubrovačke književnosti, i Petar Kanavelović (1627—1719), sa crkvenim prikazanjem Muka Isukrstova. Inače imamo sasvim nove vrste: Đ. Gundulić napisao je nekoliko mitoloških drama, koje su od česti prevedene s talijanskoga, kao što je njegova Arijadna i Koraljka od Šira, ali se većinom nisu sačuvale, a u jednoj maloj dramskoj sceni, Armidi, dramatizirao je jedan prizor iz Tasova Oslobođenog Jerusalima. Gotovo same takve mitološke i romantične predmete uzeo je za svoje mnogobrojne, ali slabe, drame i Đono Palmotić (1606—1657), koji je za njih donekle upotrebljavao i gotova djela latinske i talijanske književnosti. Još su slabiji imitatori Điva Gundulića njegov sin Šiško i unuk Đivo Šiškov. Slovenski duh, što ga je u Dubrovniku pobudio Mavro Orbini, sa svojim djelom Il Regno degli Slavi (1601), stvorio je u njemu i nacionalnu dramu, koja je već u Gundulićevoj Dubravci našla dobru predstavnicu, a poslije se nastavila

Digitized by Google

Palmotićevim Pavlimirom, gdje je dramatizirana legenda o postanku D., te Captislavom i Bisernicom s romantičkim zgodama nekih članova kraljevske kuće u Epidauru, kolijevci grada D. — Potkraj ovoga vijeka vraća se i građanska komedija u prozi, koja bi htjela da bude nasljednica dubrovačke komedije 16 vijeka, ali daleko za njom zaostaje; sačuvano je više komada, koji su ponajviše puni vrlo krupne, a malo duhovite šale, a od kojih će ih nekoliko biti, kao što je sigurno Andro Stitikeca, djelo Petra Kanavelovića. K njima se pridružuje Vučistrah ili Krunoslava, jedina, inače vrlo slaba, dubrovačka tragikomedija, t. j. ozbiljna drama s veselim svršetkom, koja je napisana u prozi.

Mnogo se je u ovom vijeku pisalo na polju epske poezije. Đivo Bunić ostavio nam je Mandalijenu pokornicu, omanju i dosta slabu epsku pjesmu o lijepoj grješnici, koja je prala Isusove noge, a Nikolica Bunić opjevao je glavosječenje Ivana Krstitelja. Paše Primović i Đono Palmotić preveli su sasvim slobodno dvije latinske epske pjesme, prvi je u svojemu Upućenju riječi Božje ponašio Sanazarevu pjesmu De partu Virginis, a drugi sa svojom Kristijadom veliku i lijepu pjesmu biskupa Vide Christias, t. j. život Isusov. Nešto je po srijedi među pobožnim i svjetskim epskim pjesmama Kanavelovićev Sveti Ivan, biskup trogirski, gdje pjesnik spaja s opisom života ovog sveca iz 12 vijeka i opis pohoda ugarskoga kralja Kolomana na Zadar i ostale dalmatinske gradove, a osim toga još i svakojake, vrlo romantične, epizode. Vrlo je interesantna pjesma Jakete Palmotića D. ponovljen, gdje je vrlo živo i lijepo opisan dubrovački zemljotres 1667, kako se D. opet podigao, i kako je pjesnik, kao dubrovački poklisar, putovao u Carigrad, i iz njega se vraćao. Omanju epsku pjesmu, Mačuš i Čavalica, imamo od Vlaha Skvadri, koji je na dosta naivan način u njoj ispripovijedao, kako su od to dvoje ljubavnika dobili svoje ime jedno selo i jedna gora na otoku Koločenu.

Slučaj je dao, da je prva polovica 17 vijeka, kada je već od duže vremena D. stao ekonomski propadati i politički nazadovati, iznijela trojicu od najboljih dubrovačkih pjesnika, Gundulića, Bunića i Palmotića, od kojih se prvi najviše proslavio kao epičar, drugi kao liričar, a treći kao dramatičar, tako da se njihovo doba zove zlatnim vijekom dubrovačke književnosti. Ali poslije velikog zemljotresa 1667, koji je D. nanio u svakom pogledu tako grdne štete, i književni je rad smalaksao, i uopće počeo se gubiti interes za narodnu literaturu, jer su već nastajala pokoljenja, što prođoše kroz anacionalnu latinsku školu talijanskih isusovaca, koji su u mladih Dubrovčana budili i gojili samo interes za latinski i talijanski jezik i njihove literature. Zato u drugoj polovini 17 vijeka, poslije 1667, nalazimo samo jednog pjesnika, koji je obilnije i uspješnije radio na polju narodne literature, Petra Kanavelovića, a i taj nije bio rođeni Dubrovčanin, nego Korčulanin, koji je samo stupio u kolo dubrovačkih književnika. — S početkom 18 vijeka oživljava se za kratko vrijeme literarni rad u D. Tu je Đivo Šiškov Gundulić, unuk velikoga pjesnika, ali i njegova najbolja stvar, pastirska igra Radmio, posljednja u dubrovačkoj literaturi, nije ništa drugo nego nova prerada Zlatarićeva Ljubmira, prijevoda Tasova Aminte. Uza nj ide i Antun Gleđević (1659—1728), koji se je do nedavno smatrao jednim od boljih dubrovačkih dramatičara, jer se mislilo, da su njegove mitološke i romantične drame njegovi originalni radovi. Tu je napokon Ignjat Đurđević (Đorđić), posljednji među većim dubrovačkim književnicima, sa svojim sitnim elegantnim lirskim pjesmama sa Saltijerom slovinskim, u kojem je dao vrlo uspjeli prijevod cijelog psaltira u ritmičkim pjesmama raznog metra. — Što je za ovom trojicom rađeno, nema uopće velike vrijednosti, osim dosta lijepe epske pjesme Život i pokora Sv. Marije Eđipkinje od Nikole Marči i nekoliko dobrih prerada Molièrovih komedija od raznih prevodilaca Dubrovčana, koji su, ne dirajući u kompoziciju originala, prenosili stvar u D. i udešavali je prema dubrovačkim prilikama. Inače se štošta prevodilo iz raznih evropskih literatura, čak iz njemačke i španjolske, ali to će biti preko talijanskih prijevoda. — Osamnaesti je vijek u Đurđevićevu Životu Sv. Benedikta donio i prvi i posljednji pokušaj književne literarne proze u narodnome jeziku, koji ide dalje od jednostavnih pobožnih knjiga i knjižica, ali je on donio i nešto još više, prve zapise narodnih pjesama i poslovica, koji za nas imaju veliku vrijednost, i ako nisu imali nikakva utjecaja na razvitak dubrovačke književnosti.

Digitized by Google

Inače 18 vijek ističe se još u dva pogleda: to je vijek dubrovačkih latinista i doba živog zanimanja za historiju i arheologiju. I s te strane ističe se Ignjat Đurđević, koji je savjesno proučavao i pisao o starijoj povijesti Ilirije i prvi počeo sakupljati materijal za literarnu historiju D. Za njim su išli Serafin Crijević, Sebastijan Slade, Đuro Matijašević i napokon Fr. M. Appendini, koji se koristio trudom sve četvorice za svoja djela i svoju slavu.

Potkraj 18 vijeka dubrovačka je inteligencija bila u literarnom pogledu postala gotovo sasvim talijanska, pa kad su još Francuzi 1808 ukinuli staru republiku, onda se literarni život još javljao ponajviše samo u svakojakim, redovno latinskim ili talijanskim pjesmama i pjesmicama, što su ispjevane u raznim privatnim ili javnim lokalnim prilikama. Nešto originalnijeg rada nalazi se samo kod Marka Bruerovića, Đure Ferića i Petra Sorkočevića. Taj posljednji, specijalno dubrovački literarni rad provlačio se je do ilirizma, do 1835 i do političkog pokreta 1848, kada su se i Dubrovčani uhvatili u kolo svojih sunarodnjaka.

Literatura: S. Razzi, La storia di Raugia (1595); Giac. Luccari, Copioso ristretto degli Annali di Ragusa (1605—1790); Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina (Monum. Slavor. Merid., 14, 1883); Chronica Ragusina Junii Resti item Joannis Gundulae (Monum. Sl. M., 25, 1893); Fr. M. Appendini, Notizie istoricocritiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei (I—II, 1802/03); J. Engel, Geschichte des Freistaates Ragusa (1807, u prijevodu i s dodatcima Iv. Stojanovića, Povjest dubrovačke republike, 1903); A. Majkov, Istorija srpskoga jezika (1857, 59—170: »Dubrovnik«; ruski; odatle u prijevodu Đ. Daničića, Istorija srpskoga naroda, 1857, 1876); V. Makušev, Ispitivanje o istorijskim spomenicima i istoricima Dubrovnika (1867; ruski); Š. Ljubić, Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom (Rad Jugoslav. Akad., 5, 17, 53 i 54); P. Matković, Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke (Rad, 7, 15); J. Modestin, Kritička potraživanja i pokušaj pragmatizovanja u području povjesti dubrovačke od 1205 do 1331 (1891); L. Vojnović, Pad Dubrovnika (1908); K. Jireček, Dubrovnik (Češki Naučni Slovnik, 8); K. Jireček, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters (1899, u prijevodu B. Cvjetkovića, Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povjesti srednjega vijeka, 1915); L. Villari, The republic of Ragusa (1904); B. Cvjetković, Uvod u povjest dubrovačke republike (1916) i Povjest dubrovačke republike (I, 1917); A. Pavić, Historija dubrovačke drame (1871); M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika (I—II, 1924, 1926).

M. Rešetar.

Klima je u D. srednje vlažna i srednje topla. Ima kanalizaciju, vodovod, električnu rasvjetu, dva morska kupališta: na Lokrumu (strmo), i na Lapadu (s plažom). Termoterapija je 3 km od varoši (sumporovita voda, hidroterapija, blato). Liječi: katare organa za disanje, malokrvnost, živčane bolesti, rekonvalescente. Kontraindikacija: tuberkuloza pluća. Željeznička i parobrodarska stanica je u Gružu.

L. N.

DUBROVNIK. 1. Ruševine sredovječnog grada u Bosni, na sjeveroistoku od Visokog. Spominje se prvi put 1503. Pod Turcima bio je neko vrijeme tvrđava i sjedište nahije. Davno je napušten.

M. F.

2. Politički list. Počeo je izlaziti 1892 u Dubrovniku i štampao se latinicom i ćirilicom. D. je jedan od najboljih dalmatinskih listova.

U. Dž.

DU CANGE, CHARLES DU FRESNE (Dikanž Šarl Difren), bizantolog (1610 do 1688). D. pripada krugu velikih francuskih filologa i historičara iz sjajnoga vijeka Ljudevita XIV. D. se bavio srednjim vijekom i bio je jedan od najznamenitijih istraživača na tom polju. Slušao je prava u Orléansu, pa se kao mlad advokat nastanio u Parizu. Ta ga karijera nije privukla, te se vratio natrag u svoje rodno mjesto Amiens, gdje je naslijedio tasta u zvanju kraljevskog blagajnika. Tada je počeo izučavati sredovječne starine, bacivši se u početku na francusku starinu i pišući o tome rasprave i knjige. Najzad se opet preselio u Pariz (1668), gdje je ostao do smrti, predavši se sav izučavanju, izdavanju i naučnoj obradi sredovječnih listina, rukopisa i drugih spomenika toga doba. Tako su postala njegova mnogobrojna, često gorostasna djela: historijska, filološka, arheološka i t. d. sva od najviše naučne vrijednosti. D. je poglavito radio na tri polja nauke o srednjem vijeku: na sredovječnoj latinštini, na bizantologiji i nauci o sredovječnoj prošlosti svoje otadžbine Francuske, pa i svoje uže postojbine, grofovije Amienske. Jedno od glavnih D. djela je Rječnik za pisce srednje i

Digitized by Google

pozne latinštine (1—3, 1768). Izdao ga je ponovo sa svima kasnijim ispravcima i dopunama, i sa svojim dodatcima, M. L. Favre, 1—10, 1883—1887. — D. se proslavio i kao glavni tvorac bizantologije. Bio je najvažniji saradnik pri izdavanju čuvene pariške zbirke bizantskih historiopisaca i kroničara, t. zv. »Pariškog Korpusa«. U toj zbirci D. je izdao i snabdio izvrsnim komentarima: Kinama, Nikifora Vrijenija, Anu Komninovu, Pavla Silenciara, Zonaru, Uskršnju Kroniku, Nikifora Grigoru. Ta pariška zbirka, naročito u koliko se tiče D. izdanja i komentara u njoj, nije ni do danas potpuno zamijenjena.

Značajno je D. djelo Historia Byzantina duplici commentario illustrata (1680). Djelo je naročito važno za nas, što se u njemu nalazi i genealoška historija južnoslovenskih balkanskih dinastija. Jedan dio iz te jugoslovenske historije unesen je i u J. Saskoga (?) Illyricum vetus et novum (1746), a odatle je prešao u Rajićevu historiju. — D. rječnik sredovječnog i poznijeg grčkog jezika (1688) dostojna je paralela D. latinskom rječniku. Ni ovo djelo D. nije ni do danas zamijenjeno boljim. — Od kapitalnog su značenja za bizantologiju bili i D. radovi o latinskoj, naročito o francuskoj vlasti u Bizantu poslije četvrtog krstaškog rata (1204). Tu spada D. izdanje, sa francuskim prijevodom, Villarduenove starofrancuske Historije zauzeća Carigrada (1657), i kao dodatak: Historija carigradskog carstva pod francuskim carevima (Histoire de l'Empire de Constantinople sous les empereurs françois [1668]). Tu spadaju i D. Prekomorske porodice (Familles d'outremer, 1869, u Documents inédits de l'histoire de la France).

Najzad, od D. ima i jedna, istina danas već zastarjela, bizantska numizmatika (1755).

D. Anastasijević.

DUČIĆ JOVAN, pjesnik i književnik (5/2 1874, Trebinje, Hercegovina). Osnovnu i srednje škole svršio je u rodnom mjestu, u Mostaru i Somboru. Za vrijeme službovanja u Bosni i Hercegovini osnovao je sa A. Šantićem i Sv. Ćorovićem mostarski književni list Zoru, a 1896 otišao je u Ženevu i studirao prava. Univerzitet je svršio u Parizu 1906. Po svršenim studijama ušao je u Ministarstvo Inostranih Djela i počeo je diplomatsku karijeru 1910. Bio je attaché u Sofiji do 1912, sekretar poslanstva u Rimu do 1914 i u Ateni do 1916, pa u Madridu savjetnik poslanstva i otpravnik poslova do 1918, naposljetku opet u Ateni. 1924 imenovan je za delegata kod Lige Naroda u Ženevi.

Prvu knjigu Pjesama izdao je 1900 u Mostaru. Jednu mu je knjigu Pesama izdala Srpska Književna Zadruga 1908. Drugu knjigu, u ograničenom izdanju, štampao je 1912. Objavio je nekoliko sastava i u prozi, kao i nekoliko literarnih eseja i pjesnička pisma iz Švajcarske, iz Grčke, Španije i t. d., sve štampano u Srpskom Književnom Glasniku i Ćurčinovom Almanahu. Sada je spremio za štampu skupljena djela: 1. Pesme. 2. Pesme u prozi. 3. Pesme II. 4. Pisma. 5. Eseji. 6. Blago cara Radovana. 7. Carski soneti.

Literatura: M. Grol, prikaz Pjesama u Novoj Iskri (1901); J. Skerlić, ocjena Pjesama u Letopisu Matice Srpske, 210, 1901; M. Car, Jovan Dučić, Bosanska Vila, 1909, br. 5; B. Popović, Jedna kritička analiza, u Srpskom Književnom Glasniku, 32, 1914; Anica Savić, Jovan Dučić, Vreme, božićnji broj, 1923. *V. Petrović.*

DUČIĆ NIĆIFOR (21/11 1832, Lug, na Trebišnjici, Hercegovina — 20/2 1900, Beograd). Učio je bogosloviju i veliku školu u Beogradu, a bio je kratko vrijeme i na Sorboni i Francuskom Koležu u Parizu. Zakaluđerio se u manastiru Duži 1849. Sudjelovao je u hercegovačko-crnogorskom ratovanju s Turskom 1861 i 1862, i vrlo se dobro pokazao. 1866 je sklopio ratnu konvenciju između kneza Mihajla i kneza Nikole. 1868 ga je pozvao Ilija Garašanin u Srbiju. U srpsko-crnogorskom ratu protiv Turske 1876 bio je postavljen za komandanta dobrovoljačkog kora ibarske vojske; tada je ranjen. U ratu 1877—78 bio je komandant ustaških četa javorskog kora. Bivao je potpredsjednik velikog duhovnog suda, bibliotekar Narodne Biblioteke i čuvar Narodnog Muzeja u Beogradu. Nuđenu vladičansku čast nije primio. Ostavio je množinu legata, a najveći Srpskoj Kraljevskoj Akademiji, od koga je osnovan Dučićev fond za nagrađivanje radova iz srpske historije »a može i iz srpske filologije, geografije i etnografije uopšte«. — Neuredno školovanje nikada nije mogao nadoknaditi, i ako se veoma mnogo trudio. Ostao je dobronamjeran diletant, a kad su ga kritikovali, ljut polemičar. Historijske knjige i rasprave su mu uvijek bile male naučne vrijednosti, a danas su sasvim zastarjele, prijevodi i danas

Digitized by Google

vrijede, isto tako opisi starina i izdanja izvora (među kojima je i Žitomislićki Hronograf), a najviše memoarske bilješke. Sam je počeo izdavati svoje skupljene Književne radove, i izdajući preko reda štampao ih je do devete knjige (1891—99).

N. Radojčić.

DUD BIJELI, vrsta voćke, koja je raširena u Vojvodini, Srijemu i Srbiji, gdje joj se list mnogo upotrebljava za gajenje svilene bube. Plod se upotrebljava za pečenje rakije »dudovače«. *I. R.*

DUD CRNI, vrsta voćaka, koja je raširena po svoj državi. *I. R.*

DUDAŠ ĐULA, madžarski historičar (19/11 1861, Senta — 9/1 1911). Napisao je dosta članaka iz historije Bačke i srpskog naroda u Ugarskoj. Pisao je vrlo mnogo po raznim časopisima i listovima, a kao sekretar Historijskog društva bačko-bodroške županije napisao je mnoge članke u Godišnjaku toga društva. Od većih radova, koji se odnose na historiju našeg naroda, jesu: A zentai csata (1885), Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékes (1886), A bácskai és bánsági szerbek szereplésének története a XVI és XVII sz. (1896), Bács-Bodrog némes családai. U društvu sa Grosmindom i Šimom izdao je monografiju o Bačkoj na madžarskom jeziku (1896). *D. P.*

DUDIĆ ANDRIJA (Dudich, Dudics, Dudith), odličan poznavalac staroklasičkih jezika, latinski pjesnik i govornik (16/2 1533 — 23/2 1589). Bio je podrijetlom od stare plemićske, osiromašene porodice u Budimu. U Bratislavi, gdje je umro, čuvaju se njegovi rukopisi. Njegova mati bila je od roda Sbardelati (tako se i on sam često naziva). Ujak Augustin poslao ga je na nauke u Veronu, gdje je kod Pavla Manutija odlično naučio latinski i grčki jezik, pa je u domovini odmah postao biskup, i bio poslan na crkveni sabor u Tridentu, gdje je ostao 1562—1563. Tu je držao pet klasički lijepih latinskih govora. Kao pečujski biskup otišao je 1566 poslom cara Maksimilijana u Poljsku i zaljubio se ondje u kraljičinom dvoru u neku plemkinju, kojom se oženio 1567. Isključen iz katoličke crkve, ostao je do smrti u Poljskoj, kao poslanik careva Maksimilijana i Rudolfa. Bavio se književnim radom, pa se i po drugi put oženio. Za vlade kralja Stjepana Bathory-a preselio se u Bijelsko (Biala), gdje se na svom imanju bavio matematikom, prirodnim naukama i astrologijom. 1579 vratio se u Bratislavu, gdje je umro. Njegovi govori s tridentskog sabora su više puta štampani, a i ostali je njegov književni rad obilan.

Literatura: Runnj, Ersch-Gruber, Allg. Encyklop., I, 28; Horanyi, Memoria, I. *Đ. Körbler.*

DUDLEBI, staro panonsko-slovenačko pleme u Prekomurju, negdje između Radgone i Blatnog Jezera. Stari oblici iz doba 9—11 vijeka glase: Dudleipa, Dudleipin, Tudleipin i Dulieb, i znače bez sumnje i imena rano-sredovječnih plemena Dudlebi u južnoj Češkoj ili Dulebi (Dulaba kod Arapa) u ruskoj Voliniji. Odavde su vjerojatno Avari nasilno raselili Dudlebe u porječju Drave i Save. Ime izgleda da nije slovenskog podrijetla i da je sastavljeno iz korijena i alarodijskog pluralnog sufiksa »bi«. Možda znači ovo gentilno ime toliko kao »ljudi iz plemena Dulo«, koje je posvjedočeno u historiji pontske stepe. *N. Ž.*

DUGA, klanac u Crnoj Gori, između Nikšićskog i Gatačkog polja. To je dugačka kraska uvala, ograđena od zapada planinama Njegošem i Sominom, a od istoka Golijom. U njoj su glavna naselja Presjeka i Nozdra. U tursko doba njome su često prolazile vojske i trgovina iz Hercegovine u Zetu i obratno. Zbog mnogih zasjeda i bojeva Crnogoraca s Turcima u njoj poznata je, a u narodnim pjesmama zbog toga je opjevana pod imenom Duga krvava. Bila je pod gustom šumom, koju su Turci poslije rata 1862 uništili, da bi imali slobodniji prolaz do Nikšića i dalje. *P. Š.*

DUGA RESA, selo u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar Karlovac; željeznička stanica na pruzi Karlovac —Sušak(—Rijeka); na Mrežnici, od Karlovca 11 km k jugozapadu. Ima 1.242 stanovnika, općinsko poglavarstvo, pučku školu, županijsku bolnicu, tvornicu predenja i tkanja pamuka.

J. M-n.

DUGALIĆ DESA, glumica (28/11 1897, Čačak). Svršila je 6 razreda gimnazije u Beogradu, a glumu je studirala u Parizu, kod profesora Larchera (Larše). Na pozornicu u Beogradu stupila je prvi put 3/3 1921 kao Mimi (Čergarski život). Poslije toga ponovo se vratila u Pariz, da završi započeto dramsko školovanje. Od mjeseca marta 1922 stalno je na beograd-

Digitized by Google

skoj sceni, na kojoj je stekla i veliki broj prvih uloga, kao i iskrene simpatije beogradske publike. Glavne su joj uloge: Judita (Uriel Akosta), Gospođica Maličevska, Ona (Promašeni životi), Persina (Romantične duše), Gras (Svadbeni marš), Anđelija (Smrt majke Jugovića). *R. O.*

DUGAN FRANJO, orguljaš i kompozitor (1874, Krapinica, kod Zlatara). Apsolvirao je matematiku i fiziku na sveučilištu u Zagrebu. Muziku, specijalno orguljanje, učio je prvo u Zagrebu kod Kolandera, a zatim je na muzičkoj akademiji u Berlinu apsolvirao kompoziciju i dirigiranje. Bio je profesor u srednjim školama u Zagrebu i u Osijeku, ravnatelj bivše muzičke škole Glazbenog Zavoda u Zagrebu, potom ravnatelj Državnog Konservatorija, zatim Muzičke Akademije, a sada je profesor za kontrapunkt, analizu forma i čitanje partitura u višoj školi Muzičke Akademije u Zagrebu, orguljaš prvostolne crkve i urednik muzičkog priloga Sv. Cecilije u Zagrebu. — Napisao je nekoliko radnja za orgulje, većinom u strogom stilu i starim formama, dva gudačka kvarteta, jednu sonatu za violinu i klavir, jedan Andante za orkestar, ženski zbor s klavirom Traje proljeće, muški Posvetnica i mješoviti Na vodi, mnogo kompozicija starih hrvatskih korala u prilozima Sv. Cecilije i zbirku ženskih crkvenih zborova s orguljama Virgini Matri, namijenjenu školi. — U svojim radovima podražava njemačke klasike. U kompozicijskoj tehnici je konzervativan, a sadržajem je eklektik. Mjestimice se služi stranim sredstvima, da postigne naš narodni muzički izraz.

Literatura: B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike (311—312). *A. Dobronić.*

DUGI OTOK, veoma izduženo ostrvo na Jadranskom Moru, oko 16 km daleko na pučini. Pruža se od 44° 1·6′ do 43° 51·9′ sjeverne širine i od 14° 49·4′ do 15° 13·9′ ist. od Gr. Ostrvo je dugačko 44 km, široko 4·5 do 1·5 km, i zbog toga izgleda kao previše visoko, ma da najviši visovi ne premašuju 400 m: Suzana 224 m, Zlatno brdo 236 m, Gradina 208 m, Šišljavica 372 m, Vela Straža 338 m, Bručastac 200 m. Površina mu je 124·7 km². Ostrvo je mjestimično pošumljeno, dosta razuđeno i ima nekoliko vrlo pogodnih pristaništa i luka. Naročito su se duboko uvukla u kopno dva zaliva na sjeverozapadnom i jugoistočnom kraju ostrva, odgovarajući pravcu pružanja slojeva, gdje su pristanište Lungo i luka Tajer. Zemljište je na jugozapadnim padinama neplodno, a pristranci brežuljaka na sjeveroistočnoj strani obrasli su vinogradima i maslinjacima, izmiješani smrekom i lovorikom. Ostrvo je znamenito i po svojim pećinama, od kojih je najbolje ispitana Strašna peć, kako je zove stanovništvo. Važnija su naselja: Soline, Dragove, Birbinj, Luka, Žman i Sale. *P. V.*

DUGI RAT, tvorničko mjesto u Dalmaciji, na cesti i paroplovnoj liniji Omiš—Split, od Omiša k zapadu. Tu je Sufid D. D. elektrotehnička tvornica za pravljenje umjetnoga gnojiva i karbida. Godišnje proizvodi 60.000 t karbida i cianamida. Električna je centrala u Kraljevcu, na Cetini. *J. M-n.*

DUGO SELO, selo u Hrvatskoj, županija Zagreb; željeznička stanica na pruzi Zagreb—Drnje na Dravi, od Zagreba 23 km k istoku, s krakom Polonjska željeznica D. S.—Novska (85 km). Ima 1.645 stanovnika, koji su vrsni ratari i stočari, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, rimokatoličku župu, pučku školu, gospodarsku i prosvjetnu zadrugu, industriju drva, dvije parne pilane, vlasteoski dvorac grofa Draškovića.

J. M-n.

DUGOVI DRŽAVNI. Za vrijeme vlade kneza Mihajla Obrenovića, 1867, zaključila je Srbija svoj prvi državni zajam kod ruske vlade. Zajam je iznosio 200.000 dukata cesarskih, t. j. 2.350.000 din. u zlatu. Srbija se obvezala da plaća 6% godišnjeg interesa i 2% u ime otplate. Cio zajam, međutim, smatran je kao državna tajna; raspored utroška ostao je nepoznat, a interes i otplata vršeni su iz povjerljivog, dispozicionog fonda. Za zaključenje ovog zajma saznala je šira javnost tek 1887. Zajam se, uostalom, imao smatrati više kao politički akt, nego kao financijska operacija.

Pripreme za rat protiv Turske izazvale su nova i veća zaduživanja. Zakonodavnim odlukama od 13 i 16/10 1875 dobila je vlada ovlaštenje da zajmom pribavi 24,000.000 din. Pokušaj, da se dobije zajam na strani, nije uspio, te je raspisan dobrovoljni zajam u zemlji, sa apelom na patriotizam građana. Rezultat je bio vrlo skroman: upisano je svega 1,224.976 din. Poslije ovih pokušaja raspisan je jedan prinudni zajam, koji se zvao Srpski Narodni Zajam, a na osnovu

Digitized by Google

zakonodavne odluke od 19/1 1876. Predviđena suma zajma bila je 12,000.000 din., interes 8%, a rok isplate 5 godina. Ni ovaj pokušaj nije uspio. Do 29/7 1876 nije bilo upisano više od 3,705.829 din. Upisivanje je produženo i za vrijeme i poslije ratova 1876/78, prošireno je i na novo-oslobođene krajeve (niški, pirotski, toplički i vranjski okrug), na koje je bilo razrezano 2,423.088 din., ali je uspjeh ostao vrlo slab. Do 12/2 1881, t. j. za punih 5 godina, prikupljeno je svega 8,994.316 dinara.

Neuspjeh unutrašnjih zajmova i ratni troškovi primorali su vladu, da se ponovo obrati Rusiji. Pod utjecajem ruske vlade sklopljen je 30/7 1876 ugovor sa tri ruske privatne banke za zajam od 3,750.000 rubalja, sa 6% godišnjeg interesa, al pari. Međutim plasiranje ovog zajma išlo je vrlo teško. Zajam se 1881 pretvorio u dug prema ruskoj Gosudarstvenoj Banci, odnosno prema ruskoj državi, sa 5% interesa, po tečaju 79·80 i rokom amortizacije od 25 godina. Od ovog zajma ostvareno je svega 2,130.000 rubalja.

Berlinski Ugovor (1878) nametnuo je Srbiji obvezu građenja željeznica od Beograda do Niša, sa ograncima do Vranje i do Pirota. Od tada počinje serija zajmova za građenje željeznica.

Prvi takav zajam bio je zaključen 22/1 1881 sa Društvom Generalne Unije iz Pariza. Iznosio je 90 milijuna dinara nominalnih, koje je društvo preuzelo po tečaju 71·40 netto za srpsku državu, 7%, rok amortizacije 50 godina. Zajam se imao upotrijebiti isključivo za građenje željeznice, i to pruge Beograd—Vranje. Društvo je ne samo financiralo ovo građenje, već je u isto vrijeme bilo i poduzimač i dobilo je pravo eksploatacije. Kao garancija za ovaj zajam služili su: čisti prihodi od željeznica, prihod od carine i, do nužne sume, prihod od građanskog danka. Za službu zajma imala se obrazovati naročita kasa, koja bi stajala pod dvostrukom kontrolom jednog državnog činovnika i jednog predstavnika Generalne Unije. Narodna Skupština, poslije burne debate, usvojila je ovaj ugovor o zajmu i građenju željeznica marta 1881.

Istovremeno zaključen je sa Društvom Generalne Unije drugi, lutrijski zajam, u nominalnom iznosu od 33,000.000 din., sa godišnjim interesom 3%. Emisioni tečaj bio je 75·50, a rok amortizacije 50 godina. Jedna trećina ovog zajma imala se upotrijebiti na građenje pruge Beograd—Vranje, te se uslijed toga smanjio prvobitno namjeravani iznos zajma za građenje željeznice od 100,000.000 na dinara 90,000.000. Ostale dvije trećine imale su se upotrijebiti na isplatu unutrašnjeg srpskog zajma.

No tek što je Generalna Unija bila počela radove, došlo je njeno bankrotstvo i propast (1882). Srpska vlada je tada uspjela, da prava i obveze Unije prenese na Narodni Kontoar za Eskompt u Parizu. Prvobitni ugovor bio je nešto dopunjen i izmijenjen. Osim toga ustupljeno je Kontoaru za Eskompt pravo građenja pruge Niš—Pirot i Lapovo—Kragujevac. Za građenje pruge Niš—Pirot Kontoar za Eskompt bio je ovlašten da emitira novih obveznica u nominalnoj vrijednosti 30,000.000 din., sa 5% interesa i amortizacijom od 50 godina, preuzimajući ih od države po tečaju od 71·4% (1885). Obveznice ovog dijela nazvane su »Serija B«, za razliku od prve serije zajma za željeznice od 90,000.000 din., koje su nazvane »Serija A«. Najzad za građenje pruge Kragujevac—Lapovo i Smederevo—Velika Plana došla je treća serija obveznica (»Serija C«), u nominalnom iznosu od 12,500.000 din. (1886). Ove obveznice nisu iznesene na javni upis, već su ustupljene Kontoaru za Eskompt radi jedne pozajmice od 5,400.000 din.

Prema tome, tri sukcesivna zajma: od 90.30 i 12.5 milijuna dinara nominalnih, bila su zaključena radi građenja prvih željeznica u Kraljevini Srbiji.

Za potrebe naoružanja napravljen je 1882 zajam sa Anglo-Austrijskom Bankom u Beču. Zajam je vezan za jedan ugovor, po kome je ova banka dobila isključivo pravo uvoza soli u Srbiju za 15 godina. Nominalni iznos zajma bio je 5,600.000 din., interes 5%, amortizacija 15 godina.

Radi isplate naknade ranijim gospodarima spahiluka i čifluka u novooslobođenim krajevima, država je zaključila naročiti zajam 1882 sa Kontoarom za Eskompt i Länderbankom iz Beča. Iznos agrarnog zajma bio je nominalnih 8,403.000 din., interes 5%, netto tečaj 71·4%. Zajam, međutim, nije bio isključivo upotrijebljen na cilj, radi koga je napravljen. Financijske neprilike nagonile su vladu, da jedan dio novca troši i za pokriće drugih državnih potreba.

Budžetski deficiti i leteći dugovi učinili su potrebnim još jedan zajam, 1884, u cilju konsolidiranja državnih financija. Ugovor je zaključen sa pariskim Kontoarom i bečkom Län-

Digitized by Google

derbankom, za nominalni iznos od 40,270.000 din., interes 5%, amortizacija 70 godina. U zalog su dani prihodi od taksa i od poreza na potrošnju pića. Osnovana je naročita »Kasa Srpske Rente 5%«, koja je upravljala službom ovog zajma i imala isključivo pravo prodaje taksenih maraka i banderola. Netto tečaj ovog zajma bio je 59%.

Pred srpsko-bugarski rat (1885) Vanredna Narodna Skupština odobrila je vladi da može zaključiti zajam od 25,000.000 din. efektivnih, »na zaštitu i održanje interesa zemaljskih« (zakon od 22/9 1885). Istovremeno donesen je zakon o monopolu duhana i ovlaštena je vlada, da ovaj prihod može dati u zalog za zajam. Na osnovu ovih zakona potpisan je ugovor o zajmu, koji je nazvan »Duvanska renta od 1885«, opet sa Kontoarom i Länderbankom. Nominalni iznos bio je 40,000.000 din., interes 5%, amortizacija 49 godina, netto tečaj 59%. Monopol duhana dan je pod zakup bankama. Najveći dio zajma upotrijebljen je na nabavku topova, municije i na druge ratne izdatke, ali jedan dio i na plaćanje kupona ranijih zajmova.

I ako je rat trajao svega nekoliko dana, njegovi troškovi nisu bili svi odmah likvidirani. 1886 donesen je zakon o isplati privremenog duga i zakon o zajmu na obveznice Uprave Fondova. Ugovor o zajmu na hipotekarne obveznice, čiji je iznos bio 12,000.000 din., zaključen je sa Berlinskim Trgovačkim Društvom. Društvo je dalo srpskoj državi, na podlogu tih obveznica, pozajmicu od 4,000.000 din., sa 6% godišnjeg interesa.

Velika suma letećih dugova, koja je teško pritiskivala državnu blagajnu, dovela je do novog zajma za konsolidiranje privremenih dugova. Početkom 1888 zaključen je zajam sa Kontoarom, Länderbankom i Berlinskim Trgovačkim Društvom, u nominalnom iznosu od 30,000.000 din. Za garanciju je dan porez na obrt, o čijem se pribiranju imala da stara naročita kasa. Ovaj je zajam nazvan »Obrtna Renta«. Interes je bio 5%, tečaj 80%, amortizacija 50 godina.

1888 zaključen je još jedan zajam, za otkup duhanskog monopola. Sa društvom je raskinut ugovor i monopol je prešao u državne ruke. Zajam je iznio nominalnih 10,000.000 din., sa 5% interesa, amortizacija 65 godina, tečaj 61, zalog prihod od monopola duhana; ustanovljena je specijalna kasa. Ugovor je zaključen sa Wiener Bankvereinom.

1889 pao je Kontoar za Eskompt, i tada je država riješila, da uzme upravu nad željeznicama u svoje ruke. U tome cilju zaključen je 1890 zajam od 26,665.500 din., nominalnih, sa E. Hoskijem i Narodnom Bankom Kraljevine Srbije. Interes 5%, amortizacija 60 godina, tečaj 75. Garancije: brutto prihodi svih željeznica, sav materijal eksploatacije, slobodni viškovi prihoda od obrta i krčmarenja; osnovana je naročita kasa za službu zajma.

Pošto je tako država otkupila monopol duhana i eksploataciju željeznica, 1890 pristupila je i otkupu monopola soli. U tu svrhu zaključen je sa Narodnom Bankom, Hoskijem i Berlinskim Trgovačkim Društvom zajam od 6,000.000 din., po tečaju al pari, sa 5% godišnjeg interesa; rok amortizacije 10 godina.

Uslijed ponovnog gomilanja budžetskih deficita pristupilo se 1893 opet jednom zajmu, radi konsolidacije letećih dugova. Suma zajma bila je 44,000.000 din. nominalnih, sa 5% interesa, amortizacija 50 godina, tečaj 76%, garancije: prirez 16% za vanredne potrebe, i naročita kasa za službu zajma. Ugovor je napravljen sa Länderbankom, Otomanskom Bankom i Berlinskim Trgovačkim Društvom.

Sve gore financijsko stanje natjeralo je vladu, da 1895 izvrši konverziju 5% državnih zajmova u 4% rentu, sa amortizacijom od 72 godine. Ovo je u stvari bio prikriveni djelomični stečaj. Konvertirani 4% zajam 1895 zaključen je sa Otomanskom Bankom, Länderbankom i Berlinskim Trgovačkim Društvom, u nominalnom iznosu od 355,292.000 din., od kojih je din. 281,543.775 upotrijebljeno za isplatu deset ranije zaključenih 5% državnih zajmova, a ostatak je bio nov zajam za pokriće deficita. Cio iznos zajma realiziran je u toku od 7 godina, po prosječnom tečaju od 64·67%. Garancije su bili: monopolski prihodi, prihod od obrtnog poreza i carinski prihodi. Zakon o konverziji dugova donesen je 8/7 1895. On je predviđao još i ustanovljavanje Samostalne Monopolske Uprave, koja ima da upravlja prihodima od založenih monopola, taksa i krčmarine, i da vodi računa o urednom plaćanju anuiteta. Upravni odbor Monopolske Uprave sastojao se od 6 lica, od kojih su dvojica bili stranci, predstavnici imalaca državnih papira. Do početka Svjetskog Rata 1914 od stranaca bio je jedan Francuz (on je i danas u Upravi) i

Digitized by Google

jedan Nijemac (po ugovoru o miru, Nijemac je otpao). Ovo uvođenje stranaca radi kontrole naših državnih financija bilo je vrlo mnogo kritizirano, ali se ne može poricati, da je njihovo prisuće u onako rđavom stanju srpskih državnih financija ipak bilo od znatne koristi za naš kredit u inostranstvu i za učvršćenje jako uzdrmanog povjerenja kod inostrane publike. Sporazum o konverziji dugova, po tome, što je uglavnom postignut u Karlsbadu, nazvan je Karlsbadski Aranžman.

1898 država se opet vratila unutrašnjem tržištu, za jedan zajam od 1,000.000 đin. u zlatu. Ovaj zajam načinjen je radi podizanja lokalne pruge Beograd—Klanica. Rok je bio 10 godina, interes 6%, tečaj 90. Država je dala slijedeće garancije za ovaj zajam: hipoteku na tu prugu, željeznički prihod od pruge i, kao supergaranciju, prihod Klasne Lutrije, koliko je potrebno. Klanično Društvo pak garantiralo je cijelim svojim kapitalom (1,250.000) za isplatu kupona i amortizaciju ovog zajma.

Kako se financijsko stanje zemlje stalno pogoršavalo (izdavanje činovničkih plaća zakašnjavalo je po nekoliko mjeseci), a zajam na strani nije se mogao dobiti, obratila se država Narodnoj Banci. 1898. ukazom je naređeno Narodnoj Banci, da učini Glavnoj Državnoj Blagajnici pozajmicu od 10,000.000 din. Zajam je učinjen al pari, sa 2% interesa, i sa rokom od 10 godina. Garancije su bile: nezaloženi prihod od trošarine. Da bi se mogla izvesti ova transakcija, ovlaštena je bila Narodna Banka, da poveća kontingent novčanica u opticaju. Ovaj zajam je jedan primjer inflacione valutne politike. Na tečaju dinara to se, uostalom, odmah i osjetilo. Ažija na zlato, koja je i dotle već postojala, poslije odluke o ovome zajmu skočila je odmah od 2 na 3 din. po napoleonu.

1899 zaključen je sa bečkom Union Bankom zajam od 30,000.000 din., ali je realizirano svega 11,500.000 din. nominalnih, po tečaju 87%, interes 5%, amortizacija 15 godina; garancije: željeznički prihodi.

Neuspjeh ovog zajma i hitne potrebe državne blagajne natjerale su vladu, da se 1900 ponovo obrati Narodnoj Banci, ovoga puta za sumu od 2,000.000 din., sa rokom isplate od 8 godina, interes 2%, garancija: nezaloženi dio prihoda od državne trošarine. Novčanice, izdane po ovome zajmu, nisu ulazile u redovan kontingenat bančinih novčanica.

Radi isplate letećih dugova i konsolidiranja državnih financija zaključen je 1902 nov zajam od 60,000.000 dinara preko jedne grupe francuskih banaka, u kojoj su bile: Carska Otomanska Banka, Narodni Kontoar za Eskompt, Generalno Društvo, Francuska Banka za Trgovinu i Industriju, Banka Austrijskih Zemalja, Financijsko Orijentalno Društvo, Hoskije i Komp. Rok armortizacije bio je 50 godina, interes 5%, tečaj 80.

S ovim zajmom, koji je emitiran početkom 1903, završena je jedna perioda od trideset godina budžetskih deficita i letećih dugova. Budžet od 1904 ostvaren je sa suficitom. Od toga vremena nastaje bolje doba u državnim financijama Kraljevine Srbije.

Dva zajma, koje je država poslije 1903, a prije balkanskih ratova (1912 do 1913) napravila, zaključeni su u cilju podizanja željeznica i naoružanja vojske. To je bio prvi zajam u Francuskoj 1906, u sumi od 95,000.000 dinara, po tečaju 86%, interes 4½%, amortizacija 50 godina, garancija: višci monopolskih i carinskih prihoda. Zatim, 1909, zajam od 150.000.000 din., također 4½%, po tečaju 87½%. Tri četvrtine ovog zajma emitirani su u Francuskoj, a jedna četvrtina u Njemačkoj. Pomoću ovih zajmova pravljene su željezničke pruge: Obrenovac—Valjevo, Paračin—Zaječar, Stalać—Užice, Mladenovac—Aranđelovac —Valjevo. Osim toga, naoružana je vojska modernim oružjem i spremljena za balkanski rat.

Ratovi 1912/13 donijeli su proširenje države prema jugu, državni teritorij je skoro udvostručen, ali su financije ponovo zapale u tešku krizu.

Radi likvidacije ratnih troškova i popune deficita zaključen je 1913 zajam od 250,000.000 din. u Francuskoj, preko jednog sindikata banaka, na čijem se čelu nalazila Francusko-Srpska Banka. Tečaj zajma bio je 87¾%, interes 5%. Još ovaj zajam nije bio u cjelini ni plasiran, kada je u ljeto 1914 izbio Svjetski Rat, da iz temelja promijeni, i inače već uzdrmane, srpske državne financije.

Odmah, još u početku rata, srpska vlada se obratila za financijsku pomoć Francuskoj, Engleskoj i Rusiji. Sve tri države odazvale su se ovom apelu. Francuska je prva pritekla u pomoć, za njom Engleska; Rusija je pružila potporu u ratnom materijalu. Na konferenciji u Parizu, početkom 1915, bilo je utvrđeno, da Engleska,

Digitized by Google

Francuska i Rusija podjednakim dijelovima učestvuju u novčanoj pomoći za Srbiju, no s tim, da i ruski dio popola privremeno isplaćuju Francuska i Engleska.

Poslije propasti Srbije, krajem 1915. i prelaskom na Krf i Solun, snabdjevanje srpske vojske u oružju i hrani primili su saveznici (Francuska i Engleska) na sebe. Juna 1916 u Londonu je postignut sporazum, da Engleska i Francuska daju ukupno Srbiji novčanu potporu od 9,000.000 francuskih franaka mjesečno (po 4,500.000 franaka svaka od ove dvije sile), i da, također popola, plaćaju kupone srpskih državnih zajmova u inostranstvu. Ulaskom Amerike u rat, Srbija je dobila potporu i od Sjedinjenih Američkih Država, prvo u novcu (12,000.000 dolara, 1917/18), a zatim i u materijalu (1919 i 1920).

30/6 1925 naš ratni dug iznosio je:

1. Francuskoj 1.486,581.250 franaka,
2. Engleskoj 26,696.489 funti.
3. Americi 64,486.392 dolara.

Način isplate ovih ratnih dugova još nije reguliran.

Poslije svršenog Svjetskog Rata i ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, vlada se prvo obratila na unutrašnje novčano tržište za zaključenje jednog većeg investicionog zajma, za potrebe željeznica i izgradnju pristaništa. To je bio 7% zajam 1921, izdan po tečaju al pari, za vrijeme od 50 godina, u sumi od 500,000.000 din. Upis je završen sa dosta slabim rezultatom: od raspisanih 500,000.000 din. od publike je dobiveno 337,208.100 din. Ostatak je upisao sindikat domaćih banaka, preko koga je zajam plasiran.

Reguliranje raznih pitanja, koje je rat izazvao, dovelo je do čitavog niza novih zajmova.

1922 izdan je zajam od 130,000.000 din. za likvidaciju agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini. Emisioni tečaj bio je al pari, godišnji interes 4%, rok 50 godina.

1922 donesen je zakon o naknadi ratne štete, po kome su oštećena lica dobila obveznice 2½% rente, koja se ima da amortizira po tečaju al pari, u roku od 50 godina. Ova renta ima lutriju sa zgoditcima, koji idu do 1,000.000 din. Emisija 2½% rente izvršena je 1923 u iznosu od 3.969,196.000 nominalnih din.

1923 izvršen je otkup Orijentalnih Željeznica (Ristovac—Đevđelija, Skoplje—Mitrovica, Bitolj—Kenali, Đevđelija—Solun) za sumu od 149,971.581 francuskih franaka, izdanih u vidu državnih bonova, po tečaju al pari, sa 7½% godišnjeg interesa; rok amortizacije 10 godina.

Osim toga preuzet je crnogorski zajam od 250.000 funti sterlinga, koji je bio emitiran 1909 u Londonu. Godišnji interes je 5%. Također je preuzet i crnogorski 6% zajam od 12,000.000 franaka iz 1913. Najzad preuzet je jedan dio predratnih dugova bivše Austro-Ugarske Monarhije, na osnovu odredaba ugovora o miru i sporazuma zaključenog 1923 u Innsbrucku, u iznosu od 43,575.887 franc. franaka i 95,580.380 zlatnih franaka.

Za potrebe građenja novih željeznica (jadranske pruge) zaključen je 1922 ugovor o zajmu od 100,000.000 dolara. Od ovoga je ostvareno svega 15,250.000 dolara, po ugovoru sa bankom Blair (Bler) i Komp. iz New-Yorka. Tečaj ovog zajma je 86·75%, interes 8%, amortizacija 40 godina.

Najzad, za dopunu naoružanja, zaključen je 1924 zajam kod francuske vlade u iznosu od 300,000.000 franaka, isplata u roku od 10 godina, interes 5% godišnje, po tečaju al pari.

Proučavajući historiju naših dugova, dolazi se do zaključka, da su tri glavna uzroka izazvali zaduženja: 1. građenje željeznica, 2. naoružanje vojske i 3. likvidacija ratova i ratnih troškova.

30/6 1925 bilo je stanje našeg konsolidiranog duga:

1. predratni dugovi	2.217,630.960·—
2. ratni dugovi	15.312,967.707·40
3. poratni dugovi	6.054,989.870·72
4. obveze po dugovima bivše Austro-Ugarske Monarhije	1.353,291.749·31
papirnatih dinara	24.938,880.287·43

Godišnji anuitet na ovaj dug iznosi 467,288.316·89 din.

Gornjoj sumi konsolidiranog duga treba još dodati:

1. državni dug Narodnoj Banci 4.152,722.940·76 din.

2. leteći dug u sumi od 744,839.665 dinara.

Prema tome cjelokupni naš državni dug iznosio je 30/6 1925 papirnih dinara 29.836,442.893·19.

Po ovom pregledu vidi se kako je cifra konsolidiranog duga rasla u prošlosti:

godina:	državni dug:
1867	din. 2,350.000·—
1880	„ 16,544.292·—
1887	„ 254,123.466·90
1892	„ 326,170.041·75
1895	„ 413,997.000·—
1906	„ 551,096.118·04

Digitized by Google

godina:		državni dug:
1914	din.	903,810.500·—
1925	„	24.938,880.287·—

Literatura: M. Nedeljković, Istorija srpskih državnih dugova (1909); D. Mišić, Les dettes publiques du Royaume SCS (Révue Économique et Financière, 1923 et 1924).

M. Stojadinović.

DUHAN. Kultura D. ima vrlo veliku važnost za našu državu, jer D. kao monopolski artikl daje državi znatan prihod. Proizvodnja D. premašila je kod nas 1924 tri hiljade vagona. Kako se domaća godišnja potrošnja računa na okruglih 1.200 vagona, to je u toj godini ostalo 2.000 vagona za izvoz, što predstavlja znatnu vrijednost. 1923, koja je prema 1924 bila slabija za nešto preko 1.000 vagona, monopolska prerada D. u 8 državnih tvornica D. predstavljala je vrijednost od 1½ milijarde dinara.

U proizvodnji D. 1924 od ukupnih 3.380 vagona, učestvuju pojedine pokrajine ovako:

Bosna	3·0%
Crna Gora	0·6%
Dalmacija	8·2%
Hercegovina	17·9%
Hrvatska i Slavonija	0·7%
Južna Srbija	38·7%
Sjeverna Srbija	10·5%
Slovenačka	0·5%
Vojvodina	19·9%

Najbolji D. proizvodi se kod nas u Južnoj Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i Dalmaciji. 1924 otpalo je na te pokrajine 66% cjelokupne proizvodnje. Crna Gora, Hercegovina i Dalmacija imaju relativno malo kulturnog tla, te im kultura kvalitetnog D. daje mogućnost, da, iskorišćujući povoljne klimatske faktore, proizvode na malim površinama veliku vrijednost i time bar donekle otklone prirodno siromaštvo i neimaštinu. Za te krajeve dakle kultura D. ima još i veliku socijalnu vrijednost, koja se povećava još i time, što je kod nas kultura D. gotovo isključivo u rukama malih posjednika.

1924 bilo je kod nas svega 162.602 proizvađača D., a površina zasađena D. iznosila je 31.238 hektara. Prosječno dakle na 1 ha zasađen D. dolazi 5 proizvađača, ili na jednog proizvađača prosječno ne otpada više od ⅕ ha zasađenog D. Za 5 godina rodilo je kod nas na 1 ha prosječno:

1920	752	kg D.
1921	807	„ „
1922	816	„ „
1923	809	„ „
1924	1.078	„ „

Bolje vrste našeg D. potiču od trakijskog D., sa kojim naš D. ima u prvom redu i da izdrži konkurenciju.

S. Jurić.

DUHOVNA STRAŽA, crkveno-prosvjetni list monaškog udruženja u kraljevini Srbiji. Manastir Rakovica 1907. *R. G.*

DUHOVNI ZBORNIK, list moralnog sadržaja za narod. Izlazio je u Novom Sadu, kao dodatak uz sveštenički list Besedu, od 1868 do 1870.

R. G.

DUHOVNICI. U prvo vrijeme to su bili većinom protoprezviteri i odličniji sveštenici, kojima je oblasni episkop povjeravao da vrše tajnu ispovijesti po određenim selima i gradovima, te su oni u vrijeme velikih postova išli od mjesta do mjesta po svome okrugu i ispovijedali narod. Po manastirima je tu dužnost obavljao isprva iguman, a kasnije naročiti jeromonah, koji je također nazivan D., a pokatkad i baštom. Kasnije su postavljani i kaluđeri za D. po gradovima i selima. U 19 vijeku prestala je, gotovo po svima srpskim oblastima, ustanova posebnih D., a duhovničke dužnosti su prenesene na parohijske sveštenike.

Literatura: R. Grujić, Srednjevekovno srpsko parohisko sveštenstvo (1923, 49—53). *R. G.*

DUKA, bizantski historičar 15 vijeka iz carske porodice Duka. U svojoj historiji (kronici) opisao je poglavito događaje svoga vremena (do 1462). Važan je izvor za osmanlijsko prodiranje u Bizant i na Balkan, za pad Carigrada pod Osmanlije (1453) i za srpsku historiju toga doba.

D. An.

DUKA PETAR BARUN, general artilerije (1756, Osijek — 29/12 1829, Beč). Stupio je kao kadet u vojničku službu. U ratovima s Turcima pokazao se vrlo sposobnim, te je već 1789 unapređen za majora. Naročito se odlikovao u bitci kod Farmansa 23/5 1793, kada je bio imenovan za potpukovnika. 1796 postao je pukovnik. 1799 ratovao je u Njemačkoj i Švajcarskoj. 1805 unapređen je za podmaršala i postavljen je za načelnika generalata u Banatu. Za vrijeme ratova protiv Napoleona, 1813, bio je D. uz cara Franju I., kod kojega je uživao neograničeno povjerenje. On je sklopio mir s Napoleonom. Poslije Pariskog Mira bio je imenovan za člana državnog vijeća. 1813 postao je general artilerije. *V. L.*

Digitized by Google

DUKAT, mletački zlatan novac. Stvoren je 31/10 1284. pod duždom Ivanom Dandolom, a kod nas se spominje već pod Milutinom, njegovim savremenikom. Kovan je po jednom istom tipu i težini za sve vrijeme austrijske vladavine nad Venecijom, pa i kasnije, po oslobođenju Italije. Austrija je produžila kovanje D., po novom tipu, i ako je prestao biti novac. Zbog čiste legure D. je bio veoma omiljen na Balkanskom Poluostrvu i cijelom Levantu u srednjovječnoj trgovini s Mlecima. Svojom prvom pojavom potisnuo je D. i zamijenio stari zlatni bizantski novac »romanat« (po bizantskom caru Romanu), koji je dotle bio u opticaju.

Naziv D. poznat je još u srednjem vijeku na cijelom Balkanskom Poluostrvu, a ime mu dolazi od natpisa ducatus (duždeva zemlja), jer je na aversu imao lik s imenom i titulom dužda, pod kojim je kovan. Kako se kovnica u Mlecima zvala Zecca, to se D. na cijelom dalmatinskom primorju, gdje je bila mletačka vladavina, ili jači njen utjecaj, zvao i cekin, koja se riječ i danas često čuje. U narodnom govoru u Šumadiji i Pomoravlju čuje se još i naziv minc ili mincać, od njemačkog naziva, koji je kovan u bečkom Münzamt (kovnici).

Vrijednost D. mijenjala se prema domaćem srebrnom novcu. Zavisila je od bolje ili lošije legure srebrnog novca. U srednjovječnoj Srbiji taksiran je D. prema srebrnom perperu u raznoj visini. Izgleda, da su tada kovani i u Srbiji zlatni dukati, po ugledu na mletačke, ali to nije pouzdano. Poznata su bila dva primjerka D.: kralja Milutina i kneza Lazara, ali su ih novija numizmatička ispitivanja oglasila kao falzifikat. — U Srbiji 19 vijeka bio je u velikoj upotrebi austrijski D., sve do pojave nacionalnog novca, kada mu je vrijednost gotovo utvrđena na 12 srebrnih dinara. — U historiji trgovine i novčarstva važi D. kao najduže održana novčana jedinica. U upotrebi je danas još samo kao nakit, a stari D. imaju numizmatičku vrijednost.

Literatura: K. Jireček, Istorija Srba (Kultura, 1). Trgovački centri i drumovi; K. Kostić, Stara srpska trgovina i industrije; Ljubić, Opis jugoslovenskih novaca.

B. Saria.

DUKAT VLADOJE, naučnjak (10/12 1861, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu i Varaždinu, klasičnu filologiju na univerzitetu u Beču i Zagrebu. Kao srednjoškolski nastavnik služio je u Zagrebu, Osijeku i Karlovcu (1883—1904). kao školski referent zemaljske vlade u Zagrebu (1904—1908), kao direktor I. gimnazije u Zagrebu (1908—1919). Poslije toga postao je školski nadzornik za srednje škole. Penzioniran živi u Zagrebu. — Kao saradnik različnih časopisa (Vijenac, Život, Nada, Savremenik, Jugoslavenska Njiva, Nastavni Vjesnik, Narodna Starina i dr.) pisao je članke literarno-historijske i kritičke. Krug njegova zanimanja obuhvata hrvatsku, francusku i englesku književnost. Mnogo je radio oko popularizacije, dotad još u Hrvatskoj prilično nepoznate, engleske književnosti, te je kao pisac feljtona u Narodnim Novinama (1897—1906) donosio (pod šifrom Anglicus) članke o engleskom životu i engleskim prilikama. Od domaće literature najviše ga privlači starija kajkavska književnost. Tome dijelu njegova književnog rada pripadaju njegovi prilozi, štampani u Radu (Jambrešić, Belostenec, Gregor Maljevac, Baričević, Krizmanić, Nagy). Pored toga su u Radu štampane njegove oveće radnje o Adamu Filipoviću Heldentalskom i o humoristima: Nemčiću, Jurkoviću i Korajcu. Napose su izišle knjige: Čitanka iz englesko-američke i skandinavske književnosti (Svjetska književnost u hrvatskim prijevodima, sv. 4). Slike iz povijesti engleske književnosti (Matica Hrvatska, 1904). U vezi s Ferdom Ž. Milerom uređivao je D. omladinski list Pobratim (1906 do 1914).

B. Vodnik.

DUKE, bizantska carska dinastija (1059—1078). D. su slavnog podrijetla, možda vezani srodstvom sa slovenskom carskom kućom Samuilovom i s bizantskom dinastijom Komnina. D. su bili slabi vladaoci. Htjeli su činovničku-književničku državu, a ne vojničku, kakav je Bizant bio još od rimskih vremena. Stvorili su antimilitaristički birokratsko-književnički režim, udaljujući vojvode od vlasti i zapuštajući vojsku, pa s tim i obranu zemlje. Kao posljedica takve politike došle su dvije velike katastrofe. Jedna se desila u Jermeniji, u bitci sa Turcima Seldžucima kod Manzikerta (1071), gdje je seldžučki sultan Alp-Arslan razbio i zarobio bizantskog cara Romana IV. Diogena. Seldžucima se zatim otvorio put u bizantsku Malu Aziju, koju su oni naskoro gotovo svu zauzeli. Drugu, sličnu katastrofu pretrpjeli su Bizantinci istovremeno na zapadu u Južnoj Italiji (1071). Tamo su Normani oteli glavni bi-

Digitized by Google

zantski grad Bari, čime je cijela bizantska južna Italija naskoro prešla u normanske ruke. Ovim dvjema katastrofama srušen je zauvijek onaj veliki Bizant, kojeg su bili ponovo stvorili carevi iz »makedonske« dinastije u 10 i u početku 11 vijeka. Pod D. je Balkan stradao od Pečenjega, od Kumana (Polovaca) i od srpske zetske kraljevine, a ponovo su se pobunili protiv Bizanta, ma da opet bezuspješno, i makedonski Sloveni, uz pomoć srpskog kraljevića Bodina i srpskog vojvode Petrila (V. Konstantin X., Roman IV. Diogen, Mihajlo VII. Parapinak).

D. Anastasijević.

DUKIĆ MILAN, profesor fizike (1870, Badovinci). Svršio je gimnaziju i veliku školu u Beogradu. Od 1891 profesor je gimnazije u Šapcu i Beogradu. Publicirao je: Lekcije iz fizike (1897), Fizika za niže razrede gimnazije (1910), Fizika za više razrede gimnazije (1912, 2 izd. 1920). Ove se knjige upotrebljavaju kao udžbenici u srednjim školama u Srbiji.

M. Pop.

DUKLJA, ruševina starog grada u blizini Podgorice, na ušću Zete u Moraču. To su tragovi rimskog grada Doclea, koji je nekada bio glavni grad provincije Prevalitane. Najjužniji dio ove provincije se po tom gradu nazivao Dioklicija (Dioklitia). Ne zna se, kako je i kada D. opustjela. Konstantin Porfirogenit je spominje kao napuštene ruševine. Kad su Turci počeli 1474 podizati Podgoricu, upotrijebili su za gradske bedeme i kuće kamenje sa ruševina D. O nekadašnjem njenom sjaju svjedoče ostatci masivnih zidova u obliku paralelograma, tragovi mosta preko Morače, mnogi stupovi, ruševine jedne palače ili hrama, koji okolni stanovnici zovu »carski dvor«, mnogi sarkofazi sa basreljefom i mnoge nadgrobne ploče s latinskim natpisima. Nađeni su u njoj mnogi novci, poneki zlatni, većinom iz 2 i 3 vijeka. U nekim spisima iz kasnijeg srednjeg vijeka spominje se, da je car Diokleci jan, koji je u stvari bio iz Solina, bio rodom iz ovog grada, da ga je on prvi osnovao i da se po njemu i prozvao.

P. Š.

DUKLJAN ili (car) Duklijan, nekakav demon, koji se često javlja u mitovima i pripovijetkama, naročito kozmogonskim. D. je Diokleci jan, kome tradicija pripisuje zidanje varoši Dokleje. D. je, u srpskim dualističkim mitovima, protivnik božji, isto što i iskonski đavo (Ariman u persizmu). On je u viru pod vezirovim mostom »svezan u sindžir, koji jednako glođe, i uoči Božića taman da ga preglođe i svijet da uždi, a Ciganin svaki po jednom udari maljem u nakovanj te pritvrde«.

V. Č.

DUKLJANSKO-BARSKA NADBISKUPIJA. Nije poznato, kada je u Duklji osnovana biskupija. Na saboru u Kalcedonu 451 nalazio se i dioklijski biskup Evandro, ali po svoj prilici frigijske Dioklije. Za pape Gregorija I. (590—604) dukljanski se biskup nalazio pod skadarskim, a za cara Lava III. (717—741) je došao pod dračkog metropolita. U 9 vijeku Duklja je dobila nadbiskupa. U 11 vijeku osnovana je nadbiskupija u Baru (Antibarum), i nadbiskup joj se naziva archiepiscopus diocliensis atque antibarensis ecclesiae. Njegova se metropolitska vlast, prema buli pape Aleksandra II. od 18/3 1067 širila po dukljanskoj, kotorskoj, palačkoj, svačkoj, skadarskoj, drivaskoj, pilotskoj, srpskoj ili raškoj, bosanskoj i travunskoj biskupiji. Ne zna se sigurno, kada su D. B. nadbiskupi postali srpski primasi. Utvrđeno je, da se od 16 vijeka nesmetano nazivaju Serbiae primas i totius regni Serviae primas. Na molbu dukljansko-barskog nadbiskupa Milinovića papa mu je Lav XIII. 7/3 1902 izričito odobrio, da se tim naslovom i dalje služi. Danas D. B. N. broji oko 18.000 katoličkih duša, 18 župa, 16 svećenika (7 svjetovnih i 9 franjevaca). Sadanji je nadbiskup Dr. Nikola Dobrečić.

Literatura: Dr. Marković, Dukljansko-barska mitropolija (1902); Faber, Pravo barskih nadbiskupa na naslov Primas Srbije (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 1905); St. Stanojević, Borba za samostalnost katoličke crkve u Nemanjićkoj državi (1912); Dr. Gruber, O dukljansko-barskoj nadbiskupiji do polovine 13 stoljeća (u Vjesniku Zemaljskog Arhiva, 1912 do 1913); Bogoslovska Smotra (1923).

J. Jelenić.

DUKNOVIĆ IVAN (Giovanni di Trau ili Dalmata), kipar (oko 1440, Trogir — poslije 1509). Oko 1460 došao je u Rim, gdje je radio zajedno s Paolom Romanom, a valjda s Andrijom Bregnom (grobni spomenici kardinalima Tebaldi i Ferrici u rimskoj crkvi S. Maria Sopra Minerva). Vjerojatno je, međutim, da je zanat učio u svojoj domovini kod Jurja Matejevića. Najranija su njegova

Digitized by Google

rimska djela: grbovi papa Pija II., nad vratima vatikanskog Cortille del Maresciallo, i Pavla II., nad vratima Palazzo di Venezia (1464). Prva su mu datirana djela dva reljefa na oltaru u sakristiji rimske crkve Sv. Marka iz 1474, što ga je izradio u zajednici s Minom da Fiesole. S njime je radio i korske pretine u Sikstinskoj kapeli (1480), najbolje djelo svega rimskog kiparstva toga doba, i grobni spomenik papi Pavlu II., u staroj bazilici Sv. Petra, kojega se fragmenti danas čuvaju u t. zv. »grotama vatikanskim«, ispod crkve Sv. Petra. Samostalno je 1476 izradio grobni spomenik kardinalu Roverelliju (crkva S. Clemente). 1481 pozvao ga je kralj Matija Korvin u Budim, gdje je bio mnogo zaposlen, ali se iz toga vremena sačuvala samo dva manja njegova djela, portretni reljef Matije Korvina i žene mu Beatrice Aragonske (danas u Beču). Kralj mu je 1488 darovao kastel Maykowez, ali D. nije nikada uspio da uđe u posjed toga kaštela. Dok Fabriczy misli, da se D. poslije te svoje nedaće u Hrvatskoj vratio u Rim, Venturi tvrdi, da se vratio u Dalmaciju i u Trogiru izradio dva kipa za kapelu Orsini. 1498 D. je bio u Veneciji (reljef Madone, danas u zbirci Piovene-Sartori u Padovi), a 1509 u Anconi, gdje je izradio posljednje svoje djelo, spomenik Đirolamu Đaneli (Girolamo Gianelli; stolna crkva u Anconi). — D. je važan po tome, što se on u samostalnim svojim djelima odvojio od dotadašnjeg tipa rimskih grobnih spomenika (tip Bregnov) i pošao, naročito u njihovoj arhitektonici, novim, svojim putem. U djelima, koja je izrađivao u zajednici sa drugim majstorima (Mino da Fiesole, Paolo Romano, Andrea Bregno), teško je točno odrediti što je njegovo. Svakako je jedan od njegovih najljepših kiparskih radova kip Nade (sa spomenika papi Pavlu II.), po svojoj živosti i pokretnosti djelo već gotovo barokno.

Literatura: Kukuljević, Slovnik; H. Tschudi, G. Dalmata, C. Fabriczy, G. Dalmata, Neues zum Leben und Werke des Meisters (Jahrbuch der kgl. preussischen Kunst-Sammlungen, 1901); E. Müntz, Le sculpteur Jean Dalmata (La Chronique des Arts, 1896); A. Venturi, Storia dell'arte italiana, 6 (1908); P. Schubring, Die italienische Plastik des quattrocento (1924); A. Schneider, Ivan Duknović (Savremenik, 1914).

A. Schneider.

DULAR FRANJO, veterinar (26/8 1860, Podboršt, pri Mirnoj Peči — 14/1 1924, Bosanska Gradiška). Gimnaziju je svršio u Novom Mestu, veterinarstvo u Beču 1887. Služio je u Bečkom Novom Mjestu i Beljaku do 1890, zatim u Bosni, u Kulen-Vakufu i Bosanskoj Gradiški. U Beljaku došao je u dodir sa Družbom Sv. Mohora, za koju je napisao Domači živinozdravnik (1889). U Bosni je sastavio Umno marvogojstvo, koje mu tadašnja bosanska vladina cenzura nije dozvolila štampati s motivacijom da »bosanski narod nije još zreo za knjige«. Sa Rohrmannom zajedno napisao je 1915 knjigu Gospodarske nauke. Osim toga pisao je veliki broj članaka u koledarima Družbe Sv. Mohora. Sva njegova djela su vrlo raširena među slovenačkim seljacima.

Literatura: Koledar Družbe Sv. Mohora, 1925. *F. Z.*

DULE VOJVODA. V. Dimitrijević Dušan.

DULENSKA REKA, rječica u Srbiji, lijeva sastavnica Lugomira. Izvire pod Gledićkim planinama (Dulenski Crni vrh 919 m, Gomila 780 m), sastaje se sa Županjevačkom rijekom kod sela Dragoševca. Dužina toka je 37 km, a površina sliva 223·3 km². *P. V.*

DULIBA, kraska visoravan u Hrvatskoj, 12 km istočno od Novog (pristaništa). Najveći visovi su: Vučjak 1.033 m, Čubrin vrh 1.146 m, kota 1.091 m, Nedrug 1.046 m. *P. V.*

DUNAV, najveća rijeka u našoj državi. Protječe kroz nju od Mrtvoje, ispod Mohácsa do ušća Timoka. S desne su strane najveće pritoke D. Drava, Sava, Morava, Timok, s lijeve Tisa i Tamiš. Tok D. je uglavnom upravljen od sjeverozapada k jugoistoku. Dužina mu je 591 km, t. j. 20·7% njegove cijele dužine (oko 2.850 km). Kod Rama nosi pri srednjem riječnom stanju 4.950 kubnih metara vode u sekundu, koja se količina do Tekije poveća do 5.840 m³ u sekundu, ili 184·3 km³ u toku godine. — Širina korita vrlo je promjenljiva, kao i dubina, ali se ova uopće nizvodno povećava. Od Mohácsa do Palanke D. je širok 380 do 760 m, kod Novog Sada 1.100 m, kod Starog Slankamena, na ušću Tise, 687 m, a u Đerdapu se kod Kazana suzi na 190—113 m, da se na drugim mjestima proširi do 1.890 m. — Dubina je od Mohácsa do Vukovara između 4·7 do 12·6 m, odatle do Palanke između 6·3 do 19 m, u Kazanu

Digitized by Google

od 20 do 53 m, mjestimično i mnogo veća. U obrnutom odnosu s dubinom mijenja se brzina toka, uslijed promjena u veličini pada. Od Mohácsa do Rama pad je prosječno 0·043 m/km, od Rama do ušća Timoka preko tri puta veći, oko 0·154 m/km, ali je kod velikih brzica u Đerdapu 0·54 m/km, a u Demir-kapiji 14 m na dužini od ¾ km. Tu se javlja do 5 m visok slap, gdje iz vode vire samo vrhovi stijena. D. na tome dijelu još nije uravnotežio tok i tek se regulacijom korita 1890—1896 uspjelo, da na cijelom toku postane plovan. — Srednja je brzina toka od Mohácsa do Smedereva 0·91 m/sek. Visoka voda je većinom u maju, katkad u junu, a niska u jeseni. Zbog dosta neznatnog pada na toku kroz Panonsku ravnicu D. nema hidrauličnu snagu, koja bi odgovarala njegovoj količini vode. Od Mohácsa do Golupca raspolaže sa 328.400 HP, od Golupca do Radujevca sa 550.400 HP, što je posljedica većega pada, jer je taj dio toka mnogo kraći od prvog. Pri srednjem najnižem stanju vode D. ima na cijelom toku kroz državu oko 878·800 HP na raspoloženju. Površina porječja je 176.981 km², ili 71% cijele državne površine, a petina (22%) od površine njegovog cijelog porječja (805.570 km²).

Literatura: A. Penck, Die Donau (Vorträge d. Ver. z. Verbreitung naturw. Kenntnisse, 31. Hf. 1, 1891); A. v. Schweiger-Lerchenfeld, Die Donau als Völkerweg, Schiffahrtsstrasse und Reiseroute (1896). *P. Vujević.*

»DUNAV«, osiguravajuće D. D. Centrala Zagreb, filijale Novi Sad, Ljubljana, Osijek, Sarajevo. Osnovano je 1920. Kapital je 2,500.000. Premijske rezerve 2,164.000, nekretnine 4,030.423, osiguranje života 2.614 polica sa din. 37,605.099, osiguranje protiv požara 9,728.873, osiguranje protiv tuče, krade i transporta, dobit 129.548 din. Dividenda 6% na 750.000. Predsjednik Dr. Adolf Mihalić, direktor Adalbert Mark. *N. S.*

DUNAVO-POSAVSKA BANKA, Beograd. Osnovana je 1912. Kapital 1,000.000. Ulozi 413.679, dužnici 908.962, mjenice 343.460, dobit 199.533 din. — Predsjednik Lazar Kalmić, direktor Kosta Paligorić. *N. S.*

DUNAVSKA BANKA, Beograd. Osnovana je 1897. Kapital je 500.000 din. Predsjednik Milan Vukićević. *N. S.*

DUNAVSKA KOMISIJA. V. Dunavska plovidba.

DUNAVSKA PLOVIDBA stajala je pod upravom i nadzorom Komisije dunavskih pribrežnih država od Pariskog Kongresa 1856 do rata 1914. Ali u praksi je imala važnost samo Evropska dunavska komisija (sa sjedištem u Galcu), koja se brinula za dunavsko ušće. Ona je upravljala njegovom regulacijom i plovidbom. Versailleski Mir od 1919 protegnuo je internacionalizaciju Dunava na cijeli plovni tok, do Ulma, i na pritoke, koje čine granicu između dvije države, i reorganizirao je Pribrežnu komisiju sa sjedištem u Bratislavi.

Zaključci Bečkog Kongresa 9/6 1815 o riječnoj plovidbi glase: Čl. 108: Države, koje rastavlja ili protiče ista plovna rijeka uredit će zajedničkim sporazumom sve što se odnosi na plovidbu po ovoj rijeci. Čl. 109: Plovidba u cijelom toku rijeka, spomenutih u predašnjem članu, od točke, gdje svaka od njih postaje plovna, do njezina ušća, bit će potpuno slobodna i ne će moći biti zatvorena (zabranjena) u trgovačkom pogledu nikome, pod pretpostavkom, da se pokorava propisima, koji se odnose na riječnu policiju, koji će se sastaviti jednaki za sve, i što povoljniji za trgovinu svih naroda.

Čl. 15 Pariskog Ugovora o miru od 1856 protegao je odredbe ugovora Bečkog Kongresa o plovidbi na rijekama, koje dijele ili protiču više država, i na Dunav i ušća, i zabranio svako ometanje i namet, koji nije naročito predviđen u ovom ugovoru. Sastavljena je komisija od po jednog delegata Engleske, Francuske, Austrije, Pruske, Rusije, Sardinije i Turske (evropska komisija). Njen zadatak bio je da se brine o uklanjanju pijeska i drugih smetnja za plovidbu na dunavskom ušću. Za pokriće troškova određeno je, da komisija uzima takse od brodova, jednake za sve (16). Dalje odredbe su: obrazovanje permanentne komisije (pribrežnih država), sa po jednim delegatom Austrije, Bavarske, Turske i Württemberga, kojoj će se pridružiti po jedan komesar triju dunavskih kneževina (Moldavske, Vlaške i Srbije), kojih će imenovanje Porta odobriti. Ta komisija ima zadatak, da 1. izradi pravilnik plovidbe i riječne policije, 2. da ukloni zapreke, koje bi priječile primjenu odredaba bečkog ugovora na Dunav, 3. da provede potrebne radove na cijelom toku, 4. da se brine za ušće, po raspuštanju evropske komisije (17). To se ima da provede pošto ova komisija ispuni svoju zadaću, a

Digitized by Google

pribrežna prve dvije točke u roku od dvije godine (18). Svaka signatarna sila može držati dva laka (ratna) broda na ušću (19).

Pribrežna komisija donijela je pravilnik o plovidbi Dunavom 7/6 1857. On je rezervirao kabotažu (plovidbu između dunavskih pristaništa bez doticanja mora) pribrežnim državama. Signatarne sile su ga odbile na pariškoj konferenciji 1858. Evropska komisija je izradila pravilnik o dunavskom ušću 2/11 1865. I londonski crnomorski ugovor od 13/3 1871 potvrđivao je prava evropske komisije i produžio joj rok trajanja do 24/4 1883.

Po zaključcima Berlinskog Kongresa (13/7 1878) zadržana je Evropska Dunavska Komisija da vrši funkcije do Galca, nezavisno od teritorijalne vlasti, i potvrđena su njezina prava i dužnosti (53). Godinu dana prije isteka roka evropskoj komisiji (24/4 1883) imaju sile da se sporazume o produženju njezine vlasti ili o potrebnoj modifikaciji (54). Pravilnik za plovidbu, riječnu policiju i nadzor od Đerdapa do Galca, ima da izradi evropska komisija, uz sudjelovanje pribrežnih država i da ga dovede u saglasnost s onim od Galca na niže (55). Izvršenje radova za odstranjenje zapreka plovidbi kod Đerdapa i katarakta povjereno je Austro-Ugarskoj. Pribrežne države toga dijela rijeke imale su da olakšaju sve radove. Odredbe čl. 6 londonskog ugovora od 13/3 1871, o pravu podizanja takse za pokriće troškova za te radove, održale su se u korist Austro-Ugarske (57). Dodatkom plovidbenoj uredbi do ušća (od 28/5 1881) popunjene su odredbe o radu evropske komisije. Londonskim ugovorom od 10/3 1883 produženo joj je trajanje za 21 godinu, od 24. aprila 1883 dalje, i predviđeno prećutno daljnje trogodišnje produženje, ako na godinu prije isteka roka neka sila potpisnica ne predloži izmjene. Ovim ugovorom potvrđen je i pravilnik za riječnu policiju i nadzor, koji je izradila 2/6 1882 evropska dunavska komisija, uz asistenciju delegata Srbije i Bugarske, za liniju između Đerdapa i Braile (Pravilnik od 10/3 1883).

1890—1896 uklonjene su stijene u koritu kod Đerdapa, koje su priječile plovidbu.

Definitivni dunavski statut ustanovljen je konvencijom od 23/7 1921 između Belgije, Francuske, Engleske, Grčke, Italije, Rumunjske, Kraljevine SHS i Čehoslovačke. D. P. je proglašena slobodnom (u smislu čl. 331/32 do 353 Versailleskog Ugovora o miru) i ravnopravna za sve zastave na cijelom plovnom toku od Ulma do Crnog Mora (1). Internacionalizirana riječna mreža obuhvata Moravu i Taju, u koliko čine granicu između Austrije i Čehoslovačke, Dravu od Barcsa, Tisu od ušća Samoša, Moriš od Arada (2). Slobodu plovidbe i ravnopravnost zastava osiguravaju dvije odjelite komisije. Jedno je evropska dunavska komisija za pomorski Dunav (3) u Galcu (7) od po jednog predstavnika Francuske, Engleske, Italije i Rumunjske (4) sa predratnim punomoćima (5). Druga je međunarodna dunavska komisija, sastavljena prema čl. 347. Versailleskog, 302 Saint-Germainskog, 23 Neuillyskog i 286 Trianonskog ugovora o miru, od dva predstavnika njemačkih pribrežnih država i od po jednog predstavnika drugih pribrežnih država i onih nepribrežnih država, koje su zastupane u evropskoj dunavskoj komisiji (8) s kompetencijom za liniju Ulm—Braila i internacionaliziranu riječnu mrežu pritoka (9). Sjedište međunarodne komisije određeno je za prvi kvinkvenij u Bratislavi. Za drugi kvinkvenij i daljnje može komisija prenositi sjedište u druge dunavske gradove (36). (V. i Dunavski Statut).

Literatura: Karl Strupp, Documents pour servir à l'histoire du droit des gens, 2 izd., sv. I, 261, 304, 414, 415, 423, 427; II, 372, 373, 375; III, 146; IV, 502, 511; V. 481 (definitivan statut); Dr. M. Todorović, Međunarodno-pravni položaj Dunava (1910); Dr. Ivan V. Subotić, Novi statut Dunava (Srp. Knj. Glasnik, 16/12 1924).

V. Popović.

DUNAVSKI KREDITNI ZAVOD, Beograd. Osnovan je 1908. Kapital je 5,000.000. Rezerve 155.000, ulozi 923.340, vjerovnici 2,394.719, gotovina 1,970.861, mjenice 1,664.191, dužnici 5,498.060, dobit 5.879 din. Predsjednik Pavle Marinković, direktor Miloje Jovanović.

N. S.

DUNAVSKI STATUT. (V. i Dunavska plovidba.) Osnovne odredbe D. S. su: zajamčena je sloboda plovidbe i tranzita za lica, robu, brodove, bez obzira na nacionalnost, podrijetlo ili na mjesto upućivanja, na osnovi potpune ravnopravnosti. Od ovoga načela izuzima se pravo pribrežnog prometa (mala kabotaža, prevoz putnika i robe između domaćih pristaništa), osim ako se to izrično ne odobri, ali u tom slučaju to bi moralo

Digitized by Google

važiti i za sve ostale. Inače, imaju prava daljnjeg pribrežnog prometa (velika kabotaža, između jednog stranog i jednog domaćeg pristaništa), pod uslovom potpune jednakosti sa domaćim brodovima. Nikakve tranzitne takse ne mogu se naplaćivati, osim pristanišnih taksa i taksa za otplatu radova, učinjenih u interesu plovnosti, no i tada podjednako za sve zastave. Brodovi u tranzitu oslobođeni su od carinskog pregleda i jedine formalnosti, koje smiju poduzimati carinske vlasti, jesu: stavljanje pod pečat ili carinsku pratnju na svome dijelu međunarodnog toka dotične rijeke. Zabrana tranzita dozvoljena je samo na osnovi naročitih odredaba međunarodnih ugovora (na pr. ugovori o miru zabranjuju uvoz oružja u bivše neprijateljske zemlje) ili na osnovi veterinarnih i sanitetskih zakona. Predviđa, naposljetku, niz podrobnih pravila i stvara međunarodni organ, kome ostavlja u naročitu dužnost, a daje pravna sredstva, da zainteresirane države ispunjavaju svoje obveze.

Nadležnost dunavske komisije je da se stara o očuvanju slobode plovidbe; izrađuje jedinstven pravilnik o plovidbi, koji dotične zemlje uvode u život putem svoga unutarnjeg zakonodavstva, i staraju se o njegovom izvršenju; daje podstreka za hidrotehničke i regulacione radove za popravak plovnosti, i daje svoj sud o njima, utvrđujući godišnji program radova, koje podnose pribrežne države; izvršuje one radove, koji su programom utvrđeni, kad dotična pribrežna država nije u stanju da ih sama izvrši, rješava uopće o svima pitanjima odnosno tumačenja ili primjene samoga D. S., ali sve to u obliku nadzorne, ali ne kao neposredne izvršne vlasti.

Za dio Dunava između Moldave i Đerdapa D. S. (čl. 32—33) predviđene su izuzetne odredbe. Sistem radova i naprava (nasipi, kanali, signali, vodometri, brane, vuče i t. d.) na ovom dijelu Dunava veoma je složen, sačinjava jednu cjelinu i iziskuje naročitu pažnju u upravljanju i održavanju. D. S. predviđa, stoga, da pravilnik za ovo uređenje izvrše sporazumno M. D. K., Rumunjska i Kraljevina SHS, a da se samo izvršenje povjeri Rumunjskoj i Kraljevini SHS. Najveći dio ovih radova i naprava nalazi se na zemljištu Kraljevine SHS.

D. S. nije uspio riješiti sva pitanja, na pr. pravo o plovidbi ratnih brodova. Naše je tumačenje, da to pravo ne postoji, ma da to zainteresirane države tumače svaka na svoj način.

D. S. predstavlja znatan napredak u pogledu slobode plovidbe i jednakoga postupanja, unosi red u pravnu organizaciju, povećava materijalnu i pravnu sigurnost i stvara osnovicu za življi razvoj brodarstva i primijenjene hidrotehnike na Dunavu. Od uviđavnosti i preduzimljivosti pribrežnih zemalja Dunava zavisit će koliko će taj razvoj biti i u njihovu vlastitu korist.

Plovni dio Dunava od Galca (Rumunjska) do utoka u Crno More potpada pod nadležnost naročite, već postojeće Evropske Međunarodne Komisije. Ova komisija ima prava nesamo nadzorne, već i neposredne izvršne vlasti, za razliku od M. D. K., koja ima, kao što je rečeno, samo nadzornu vlast nad spomenutim porječjem Dunava od Ulma do Braile.

R. Avramović.

DUNĐERSKI ĐOKA, veliki posjednik i veliki industrijalac (13/10 1873, Srbobran). Gimnaziju je učio u Tata-Tovarošu, trgovačku školu u Budimpešti, a agronomske nauke u Njemačkoj. Ima ugledno dobro Kulpin, nekadašnji spahiluk porodice Stratimirovića, i mnogobrojna industrijska poduzeća, od kojih su najznatnija: Kamendin (tvornica seruma), Kulpin (tvornica konzerve mesa i voća), Grafika (umjetnički štamparski zavod, litografija i svijetli tisak). Na svome dobru Kamendinu ima ergelu za gojenje punokrvnih i kasačkih konja. *D. P.*

DUNĐERSKI GEDEON (1807, Srbobran — 30/9 1883, Srbobran). Od 16 godina ostao je bez oca, od kojeg je naslijedio 60 lanaca zemlje. Stekao je svojom snagom i vrijednoćom imetak, koji je vrijedio milijune forinti. Ostavio je 35.660 forinti za školovanje siromašnih Srba učenika na realnim i tehničkim školama. Zadužbinom upravlja Matica Srpska u Novom Sadu. *D. P.*

DUNĐERSKI GEDEON DR., veliki posjednik i veliki industrijalac (1/2 1875, Srbobran). Gimnaziju je svršio u Novom Sadu, a pravne nauke u Budimpešti. Ima ugledno dobro Čeb, veliki mlin, pivaru i trgovinu špiritusa u Čebu, pivaru i tvornicu ćilimova u Velikom Bečkereku, i druga industrijska poduzeća. U Čebu ima ergelu za gojenje punokrvnih i polukrvnih konja. 1910—1919 bio je predsjednik Matice Srpske. Predsjednik je Novosadske Produktivne Berze, član

Digitized by Google

uprave Narodne Banke Kraljevine SHS i drugih velikih novčanih zavoda. *D. P.*

DUNĐERSKI LAZAR (aprila 1833, Srbobran — 13/7 1917, Srbobran). Gimnaziju je svršio u Vrbasu, Karlovcima i Požunu. Prava je slušao u Beču, ali je, uslijed bolesti, morao prekinuti studije, te pređe na ekonomiju i trgovinu. U šezdesetim godinama posvetio se industriji i osnovao je mnoga industrijska poduzeća, većinom takova, koja su u vezi sa poljoprivredom. U radu je bio neumoran i o njegovom radu postoje čitave legende. Kupio je spahiluke: Čeb, Kulpin, Kamendin, Turski Bečej, Crnu Baru i Hajdučicu. Osnovao je u Budimpešti odgojni zavod za srpsku žensku djecu, Angelianum. *D. P.*

DUNJA. Sadi se na obrubima voćnjaka i vinograda. Ima je svuda, osobito u sjevernijim krajevima države. Plod se mnogo kuha (kuhano voće), ili se pravi marmelada. *I. R.*

DURDEDŽIJA. Javna nesigurnost, koja je bila stalna pojava u području evropske Turske, a naročito u krajevima prema Albaniji, stvorila je jednu osobitu vrstu odnosa između pojedinaca ili i čitavih sela, i ličnosti, koje su uzimale na sebe da štite njihovu imovinu. D. se zove čovjek, koji za izvjesnu, unaprijed utvrđenu, nagradu brani nepokretnu imovinu, stoku ili drugo imanje od pljačkaša, kačaka ili lopova. D. su bili obično Arnauti, koji su imali veze sa kačacima, a često i sami bili kačaci, i koji su se obvezivali pojedincima, grupama ili selima, da će ih štititi od upada kačaka i čuvati njihovu imovinu od krađe, pljačke i napada rđavih ljudi. Bilo je glasovitih D., koji su cio vijek provodili radeći taj posao, i koji su svoju skupo plaćanu zaštitu nametali nezaštićenim selima. Ako bi odbili da ih prime, i pojedinci i čitava sela bili su u opasnosti da im odbijene D. dođu u pohode kao pljačkaši i ucjenjivači. *M. M.*

DURDEDŽILUK. Suma novaca, koja je plaćana durdedžijama zato, što čuvaju pojedince, izvjesne porodice i čitava sela od krađe, pljačke, napada ili ubistva, zvala se D. Za vrijeme turske vladavine D. je plaćan u zlatnim turskim lirama. Ali pored D. u novcu durdedžije su imale pravo i na hranu, kada bi nailazili u kuće onih, koje štite. To nije bila nadničarska hrana, već čitave gozbe, zbog kojih je i postala poslovica: durdedžijska večera. Zbog poremećenih poratnih prilika D. se održao do naših dana, osobito u izvjesnim dijelovima tetovskog okruga, gdje je glavno imanje seljaka kršćana u stoci, koja cijelo ljeto provodi na paši po planinama. Tamo su sela, i pored naših vlasti, morala plaćati D. izvjesnim Arnautima, da ih štite od pljačkaša iz Albanije. — U prenesenom smislu D. je nagrada, apanaža i subvencija pojedincima, da ne čine ono, što bi inače radili i što bi išlo na štetu onoga, koji je prinuđen da D. plaća. *M. M.*

DUREDEDŽIJA. V. Durdedžija.

DUREDEDŽILUK. V. Durdedžiluk.

DURIH FORTUNAT (1738—1802) htio je da izda enciklopediju slovenske filologije (izašla je samo I. knjiga pod nazivom Bibliotheca slavica, 1795). Imao je bogat materijal o slavističkim pitanjima svoga vremena i raspravljao je o njima sa Dobrovskim i drugima. *A. B.*

DURMAN ADAM, generalmajor (5/8 1857, Javornje, Hrvatska). Svršio je konjičku školu u Budimpešti (1876 do 1877) i postao je kadet kod 5 hrvatske ulanske pukovnije. 1878 postao je poručnik. Učestvovao je u okupaciji Bosne i Hercegovine i u bitci Han Streževica (Doboj) 5/9 1878. 1883 postao je nadporučnik, 1891 kapetan, 1905 major, 1909 potpukovnik, 1913 pukovnik, 1916 generalmajor, 1919 penzioniran je. Od 1900 do 1918 bio je šef konjogojstva u Hrvatskoj i Slavoniji kod zemaljske vlade u Zagrebu, i na tome polju stekao je mnoge i velike zasluge. *V. L.*

DURMITOR, planinski masiv u Crnoj Gori, 8 km zapadno-jugozapadno od Žabljaka. Najveći visovi su: Ćirova pećina 2.534 m, Šljeme 2.458 m, Prutaš 2.393 m, Soje 2.388 m. D. je među planinama dinarskog sistema na sjeverozapadnom dijelu Balkanskog Poluostrva najprostraniji i najširi masiv, a Ćirova pećina najveći vrh. Na D. je puno tragova nekadašnje glacijacije. *P. V.*

DUŠA. U shvaćanju D. i naš narod, i svi primitivni narodi uopće nisu dosljedni. D. može biti: 1. vegetativna, koja je vezana za krv (upor. na pr. Mojs. 17, 14 »Jer je duša svakoga tijela krv njegova, to mu je duša«), utrobu, mišiće, nokte, kosti (upor. na pr. Vuk, Poslovice, 1597 »Zapekla mu se duša u kostima« i t. d.);

Digitized by Google

2. dah, točnije posljednji dah, koji iz usta izađe (»duša« etimološki srodno sa »duhati«); 3. D. je čovjekov (duhovni) duplikat (kod Germanaca fylgja). Ona ostavlja čovjeka u snu, i kad čovjek umre. Snovi su stvarnost: kad spavamo, naša D., naš »duplikat«, izađe iz naših usta (na pr. u obliku muhe, leptira, miša) i poslije se vrati u tijelo. Što ona tom prilikom vidi ili doživi, to smo »sanjali«. Stoga ne valja nikoga naglo trgnuti iza sna, jer duša ne će možda imati vremena da se ponovo vrati u tijelo. Za ovakvu D. upor. i Vuk Rječju i t. d. Vještica: Vještica se zove žena, koja ima u sebi nekakav đavolski duh, koji u snu iz nje izađe i stvori se u leptira, kokoš, ili ćurku, pa leti po kućama i jede ljude... žena, koja je vještica, kad iz nje izađe onaj duh, leži kao mrtva, i da joj čovjek okrene glavu, gdje su joj noge bile, ne bi se više ni probudila« (jer bi se D., pri povratku, zbunila, i ne bi mogla ponovo ući u tijelo). Za vampira na pr. naš narod čas misli da ima vegetativnu dušu (otuda nam može dosađivati, sve dok mu se tijelo ne raspadne), čas opet da je u njemu fylgja, duplikat, upor. vampirovu D., koja mu izlazi na usta kao leptir (na pr. u Glišićevoj pripovijetki »Posle devedeset godina«). D. može, poslije smrti, ući u kamen, ili se za nj magički hvata; jedan takav sjenovit kamen je i nadgrobni spomenik. D. može ući i u drvo (na pr. duša Omera i Merime, Momira i Grozdane, i t. d.), ili u biljku (kosovski božuri, postali iz krvi kosovskih junaka), ili u životinju (najradije u leptira, pčelu, pticu, miša, zmiju i dr.).

V. Čajkanović.

DUŠAN, kralj 1331—1346, car 1346 do 1355 (oko 1308 — 20/12 1355). Sin je kralja Stevana Dečanskog i Teodore, kćeri bugarskog cara Smilca. S ocem, kao mlad dečko, živio je u progonstvu u Carigradu, od 1314 do 1320. 6/1 1322 bio je s ocem kao »mladi kralj« krunisan. 1329 ratovao je s uspjehom protiv Bosanaca, koji su bili, osvojivši Hum, prodrli i preko Drine. Naročito se istakao 28/7 1330 u bitci na Velbuždu, protiv Bugara. Ali ubrzo je došao u sukob s ocem. Stevan Dečanski imao je s drugom ženom, Marijom Paleologovom, sina Simeona i izgleda, da je njemu htio obezbijediti prijesto. Srpska vlastela, nezadovoljna starim kraljem, počela su da se kupe oko Dušana. U proljeće 1331 otac je napao sina i spalio mu dvor na obali Drimca; ali u jesen D. je uspio da potisne oca. Stari Stevan bio je zatočen u Zvečanu, gdje je umro 11/11 1331. D. je bio ponovo krunisan za kralja 8/9 1331. O uskrsu 1332 vjenčao se s Jelenom, sestrom bugarskog cara Ivana Aleksandra. D. se brzo pokazao kao vladalac jake ruke. 1332 ugušio je jedan mali ustanak u Zeti. Tom prilikom činili su mu izvjesne usluge Dubrovčani, i on im je, kao nagradu, prodao 22/1 1333 poluostrvo Ston. Od 1334 počela su Dušanova osvajanja u Makedoniji, koja su, s manjim i većim prekidima, trajala sve do pred kraj njegova života. 1335 imao je D. borbu i s Madžarima i potisnuo ih iz Srbije.

Poslije smrti cara Andronika III. (15/6 1341) izbila je u Bizantu velika unutrašnja kriza s borbama oko prijestola. Jednu je stranku vodila careva udovica Ana, čiji je sin Ivan bio još maloljetan, a drugu namjesnik i vojvoda Ivan Kantakuzen. D. je upotrijebio te unutrašnje borbe u Bizantu, da proširi svoje posjede. Kantakuzen, koji je jedno vrijeme ratovao stajao, prešao je 1342 u Srbiju, i nastavio borbu, pomagan od D. Ali u ljeto 1343 otišao je iz D. države. Osjetio je tokom rada i zajedničkih borbi, da Srbi u prvom redu gledaju svoje interese i da nemaju bezuvjetno povjerenje prema njemu. D. je poslije toga činio usluge drugoj, caričinoj strani, ali je, bez obzira na Carigrad, nastavio svoja osvajanja u Makedoniji i Albaniji. — Kad je u oktobru 1345 došao u srpske ruke i Ser, D. je odlučio, da postignute uspjehe kruniše carskom krunom. Srpska arhiepiskopija je bila podignuta na patrijaršiju, a na Uskrs, 16/4 1346, bio je D. u Skoplju svečano krunisan za cara »Srbljem i Grkom«. To je najveći uspjeh srpske države srednjega vijeka; Srbija je u taj mah bila prva sila na Balkanu. Proglas patrijaršije i carstva uzbudio je Grke i carigradska crkva proklela je D. radi nekanonskog proglasa srpske patrijaršije. Madžari, međutim, koji su od 1342 bili posjeli Mačvu s Beogradom, požurili su se da sklope s D. mir.

Poslije krunisanja D. je nastavio svoja osvajanja i borbe s Grcima. 1348 bili su već u srpskim rukama Epir i Tesalija. 1350 došlo je do rata s Bosnom, u kom su Bosanci bili potisnuti od vojske, koju je vodio sam D., ali je ratovanje prekinuto, jer je carevo prisuće bilo potrebno na jugu države. Kantakuzen, pomagan Turcima, bješe počeo ofenzivu protiv Srbije. D. je uspio da brzo povrati staro stanje. U to su, pozvani od

Digitized by Google

Kantakuzena, nagrnuli Turci na Balkan, i tu se 1354. u Galipolju, učvrstili u stalnim naseljima. D. se zanosio mišlju, da kao »kapetan« kršćanstva, pomagan od pape, potisne Turke i osvoji Carigrad. Usred pregovora i priprema oko toga bio je 1354 napadnut od Madžara, ali je prošao bez gubitaka. Nenadno, car je umro 20/12 1355, a sahranjen je u Arhanđelovom manastiru kod Prizrena.

Važnost D. jake ličnosti vidi se najbolje po tom, što je svuda on, svojim prisućem, rješavao stvari, i što je poslije njegove smrti počelo naglo opadanje. Njegova je politika bila očevidno imperijalistička i nije donijela koristi i za samu Srbiju. Zemlja se trošila mnogim ratovima i punila se tuđim, Srbima neprijateljskim i od njih djelomično kulturno jačim elementom. Osim toga, u suviše brzo razvijenoj državi, razvila se i pojačala vlast vojnih velikaša i oblasnih gospodara na štetu državne cjeline i centralne vlasti. Ali Srbima je D. uspjeh bio mio, jer je pokazivao snagu rase i moć zamaha, i jer je stvorio carstvo i patrijaršiju. — Važan kulturno-pravni spomenik njegove vladavine, je njegov Zakonik, donesen na saborima 1349 i 1354.

Literatura: T. Florinski, Južni Sloveni i Bizantija u drugoj četvrtini 14. v., 1882; St. Stanojević, Car Dušan (Bratstvo, 16, 1921 i zasebno); K. Jireček, Istorija Srba, 1, 271—305; St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana, 1898; C. Jireček, Das Gesetzbuch Dušans (Archiv für slav. Philologie, 22, 1900); M. Kostrenčić, Zakonik cara Dušana (Hrvatska pravna povijest). 1923; N. Radojčić, Snaga zakona po Dušanovu Zakoniku (Glas, 110, 1923).

V. Ćorović.

DUŠANOV ZAKON (u starijim rukopisima je naslov: Zakon blagovjernago cara Stefana) je zakonodavna radnja, koja je postala za vladanja cara Stefana Dušana, i to u dva maha: prvi dio (prema izdanju Stojana Novakovića od 1898) — član 1—135 — postao je na saboru u Skoplju na Vaznesenje 21/5 1349, a drugi dio (prema istom izdanju) — član 136 do 201 — izdan je na saboru u Serezu, i to u vrijeme između 1/9 1353 do 31/8 1354. Rukopisa tog važnog pravnog spomenika sačuvalo nam se iz 14—18 vijeka oko 20. Originalni se rukopis nije sačuvao. Najstariji je rukopis nađen u manastiru u Struzi; on je nepotpun. Za njim dolazi po starini rukopis, koji je bio svojina prizrenske episkopije (prizrenski rukopis), koji je bio osnov Novakovićevom izdanju od 1898. Ostali rukopisi udaljuju se više ili manje od tih najstarijih rukopisa, te se opažaju uglavnom dvije redakcije, koje su izvršene u 15 i onda krajem 17 ili početkom 18 vijeka.

Sam D. Z. nije izrađen na spomenutim saborima, nego je prije toga spremljen i onda podnesen saboru na odobrenje. Da je car Dušan svijesno i ozbiljno pomišljao da što bolje uredi pravne prilike svoje velike i proširene države, vidi se iz jedne njegove naredbe iz 1346 ili 1347, u kojoj naglašava, da je namjeran postaviti u svojoj državi nove uredbe i nove zakone. U zakonu možemo gledati ostvarenje tih namjera.

Sadržaj Zakona je ovaj (prema Novakovićevu izdanju od 1898). Članci 1—38 tiču se crkvenih stvari i osoba; članci 39—62 odnose se na vlastelu i njihove prilike; čl. 63—73 tiču se drugih klasa naseljenja: činovnika, otroka, meropha, sebra; čl. 74—83 odnose se na selo i njegove prilike; čl. 84—117 sadržavaju uglavnom kazneno pravo i procesualno pravo; čl. 118—122 bave se trgovcima i njihovim prilikama; čl. 124—127 uređuju gradske stvari; čl. 129—135 tiču se vojničkih stvari. U drugom dijelu D. Z. ne nalazimo toliko sistematski sređene građe koliko u prvom. Tu pretežu članci, koji bi imali da urede nesređene prilike, koje su nastale u Srbiji uslijed naglog širenja državnih granica. Kako se vidi, raspoređena je građa po načelu staleškom, t. j. norme su svrstane u grupe, koje rade o ličnim i stvarnim odnosima pojedinih staleža. Taj sistem odgovara potpuno koncepciji tadašnje države, pa joj je i sasvim akomodiran. I ako je D. Z. razmjerno opsežan rad, pokazuju se ipak kod točnijeg gledanja mnoge praznine, i to u takvim materijama, za koje znamo iz drugih izvora, da su bile normirane u Srbiji. Tako je porodično pravo vrlo slabo zastupano. Isto tako vrlo se malo govori o nasljednom pravu. Više ima odredaba iz stvarnog prava, ali ima i tu praznina. Osobito malo ima u Zakoniku obveznog prava, i o najvažnijim pravnim poslovima, kao o kupoprodaji, zajmu, najmu i t. d. ne doznajemo ništa. Opširno je obrađeno kazneno pravo, no i ono ne u potpunosti.

Odgovara karakteru samog Zakonika, što su najopsežnije obrađeni odnosi staleški, dakle prava i dužnosti pojedinih staleža, i odnosi među njima. Na osnovi Zakonika možemo

Digitized by Google

stvoriti dosta jasnu sliku srpske staleške države u Dušanovo vrijeme. Upoznajemo položaj crkvenih osoba, vlastele, vlasteličića, građana, sebra, meropha i otroka, dalje položaj vojnika, Vlaha i trgovaca. Svakako preteže javnopravni karakter norma u Zakoniku.

Mnogo se u literaturi govorilo o tom, u kakvom je odnosu D. Z. prema ostalim izvorima prava, koji su se upotrebljavali u Srbiji, naročito prema grčko-bizantskom zakonodavstvu, pa onda i o tom, kakvo značenje ima ta zakonodavna radnja među pravnim izvorima uopće. Na osnovu radova, naročito Novakovićevih, možemo danas pouzdano utvrditi, da D. Z. ima sasvim samostalan karakter državnog zakona, kojim su se uređivale javnopravne prilike carstva. Privatnopravni odnosi uređivali su se i nadalje prema normama običajnog prava i onda prema grčko-bizantskim pravnim izvorima. D. Z. je imao na svaki način značaj osnovnog državnog zakona, u kome su utvrđena opća načela državnog uređenja. Kao takva zakonodavna radnja on je zamišljen, a tako je i proveden. Time se najbolje tumače i one praznine u Zakoniku. — Važnost D. Z. dobro je označio Novaković riječima, da je to najljepše kulturno djelo srpskog srednjeg vijeka. Zakonik najbolje svjedoči, na kojoj je visini stajala kultura Srbije u doba Dušanova, i koliko je taj vladar ozbiljno nastojao da uredi svoju veliku državu na pravnim osnovima. Visinu, na kojoj stoji D. Z., moći ćemo ispravno ocijeniti tek onda, ako ga uporedimo sa savremenim zakonodavstvima evropskih država, i uvjerimo se, da on i među njima zauzima odlično mjesto, i po sadržaju i po značenju.

Literatura o D. Z. je vrlo velika. V. St. Novaković, Zakonik Stefana Dušana (2. izdanje, 1898); C. Jireček, Das Gesetzbuch des serbischen Zaren Stephan Dušan (Archiv f. slav. Philologie, 22, 1900); Dr. M. Dolenc, Dušanov Zakonik, Ljubljana, 1925.

M. Kostrenčić.

DUVAK, poduži peškir od srpskog platna, na oba kraja izvezen. Nosio se na Smiljevcu tako, da jedan kraj pada preko lica, a drugi se niz leđa spušta. Izobičajen u Srbiji. *N. Z.*

DUVANJSKA BISKUPIJA. V. Mostarsko-duvanjska biskupija.

DUVNANJSKO POLJE, veliko krasko polje u jugozapadnoj Bosni, jugoistočno od Livanjskog polja, između Ljubuše Planine (1.797 m), Orla Kuka (1.391 m), Oštraca (1.299 m), Medene planine (1.222 m), Tušnice (1.700 m) i Jelovače (1.527 m); tektonski predisponirano. Polje se pruža od sjeverozapada na jugoistok, dugačko je 18 km, široko oko 8 km, na apsolutnoj visini od 860 do 890 m. Glavna je rječica polja Šujica, koja izvire iz voklijskog vrela, neposredno pod Kupreškim poljem, i Drina, koja pritiče s južne strane. Pored toga, Šujica prima nekoliko potočića sa sjeverozapadnih padina, ali sve te vode poniru u Velikom ponoru, na zapadnom rubu polja. Zato su u tome polju poplave vrlo kratke, najduže desetak dana, a samo su nekoja mjesta močvarna. To je najsuvlje i najbolje drenirano polje zapadne Bosne. Površina polja je 122 km². Najveće je mjesto Duvno ili Županjac, na sjeverozapadnom rubu.

Literatura: J. Cvijić, Kraska polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); E. Richter, Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 17, 1905).

P. V.

D. P. bilo je naseljeno već u prethistorijsko doba, naročito u rimsko. Prvi put se spominje sredinom 10 vijeka. U srednjem vijeku to je župa D. u Hrvatskoj, kroz koju ide put iz Livna u Skadar. 1325 otrgnuto je D. P., zajedno s Livnom i Glamočem, od Hrvatske i pridruženo Bosni. U 14 vijeku bila je u D. P. osnovana katolička episkopija. Stanovništvo se bavi poglavito stočarstvom. Glavno je mjesto Županjac. *M. F.*

DUVNO je stari ilirski grad Delminium, koji se održao iza rimske vlasti i sa svojim imenom prešao i Slovenima (Dumno i Duvno). U srednjem vijeku je tu bilo sjedište župana, radi čega je mjesto dobilo i naziv Županjac. Oko 1344 podignuta je tu nova katolička episkopija. Za vrijeme turske vlasti varoš je mnogo opala. Danas je sresko mjesto. *V. Ć.*

DUVNO. V. Županjac.

DUZLUK. V. Orahovica.

DUŽI, manastir (Uzašašća Bogorodice) kod Trebinja. Osnovan je poslije propasti manastira Tvrdoša 1694, kad se jedan dio monaha ovoga manastira nastanio kod crkvice u D., koja je bila posvećena Sv. Pantelejmonu. Oni su obnovili ovu crkvicu, posvetili je, za uspomenu na Tvrdoš, čije imanje i prihodi su prešli na

Digitized by Google

njih, i tako postade manastir D. Mitropoliti hercegovački od tada su sjedili u D. sve do 1763—77. 1855 podignuta je nova crkva, no kako je 1857 odavde počeo ustanak Luke Vukalovića, Turci su manastir zapalili. Sadašnja crkva je neugledna.

V. P-ć.

DÜMMLER ERNEST DR. (Dimler), historik (2/1 1830, Berlin — 11/9 1902, Berlin). Historiju je studirao na univerzitetima u Bonnu i Berlinu, pod Lebelom, Rankeom i Watenbaseom. 1852 bio je promoviran za doktora filozofije s raspravom De Arnulfo Francorum rege. Habilitirao se u Halle 1855 sa De Bohemiae conditione Carolis imperantibus, 1858 postao je vanredan, a 1866 redovan profesor historije. 1888 je izabran za predsjednika centralne direkcije Monumenta Germaniae historica u Berlinu. — Za južnoslovensku historiju važni su neki D. radovi: Ueber die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern 755 do 907 (1854), Ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien (Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der kais. Akademie der Wiss. in Wien, 20. Bd., Jahrg. 1856), Geschichte des Ostfränkischen Reiches, Berlin, 1862—1865 (1.—3. Bd., Jahrg. 1887—1888).

V. N.

DÜRR OSKAR (Dir), književnik i pedagog (1878, Zagreb — 1913, Zagreb). U Zagrebu svršio je nižu realku, a u Petrinji učiteljsku školu. Kao učitelj služio je u Petrovaradinu, Sisku, Gospiću i u Zagrebu. Umro je mlad od tuberkuloze. Odlikovao se kao stručni pedagoški pisac, a kao beletrist pripadao je književnoj generaciji, koja je izišla iz časopisa Nova Nada. Pisao je novele i crtice u različnim časopisima.

Literatura: A. Milčinović, Oskar Dürr, Savremenik, 8 (1913).

B. V.

DVADESETDEVETI MAJ (1903). Ženidba kralja Aleksandra Obrenovića s udovicom Dragom Mašin, čiji ne besprikorni život nije bio tajna, uništio je i posljednje nade, da će se dinastija Obrenovića moći održati na prijestolu. Nerotkinja, mnogo starija od kralja, svoga muža, Draga je već samim tim izazivala brigu kod jednih, a očajanje kod drugih prijatelja Obrenovića. Sve dublje negodovanje prema kralju i sve otvorenija mržnja prema kraljici pojačavani su još više bezobzirnošću ličnih režima, koji su zavladali posljednjih godina Aleksandrove vladavine i paralizirali Srbiju za svaki napredak u zemlji i svaku akciju spolja. Mlađi oficiri, koji su htjeli da oficirski zbor izrazi kralju svoje nezadovoljstvo još prilikom kraljeve vjeridbe, pa su u tome bili spriječeni od svojih starijih drugova, revoltirali su se još više kraljičinom lažnom trudnoćom i neprestanim ispadima njenoga mlađeg brata, koga je ona htjela učiniti prijestolonasljednikom. Protiv dvora i kralja počelo se otvoreno govoriti. U augustu 1901 konjički poručnik Antonije Antić, kapetani Radomir Arandelović i Milan F. Petrović i poručnici Dragutin Dimitrijević (Apis) i Drag. Dulić skovali su zavjeru, da ubiju kralja i kraljicu. Prvi sastanak bio je 6/9 1901 u stanu poručnika Antića. Osim ovih bilo je i novih pristalica: poručnik Milan Marinković i potporučnik Nikodije Popović. Po prvom planu kralj i kraljica su trebali biti ubijeni na zabavi kod Kolarca o kraljičinom rođendanu, 11/9, ali je taj plan propao. Razvijajući akciju u vojnim redovima, zavjerenici oficiri odlučili su da upoznaju i građane političare sa svojim namjerama. Prvi je bio upoznat Đorđe Genčić, član vlade, koja je dala ostavku u znak protesta protiv kraljeve vjeridbe s Dragom Mašin. Genčić je u razgovorima sa stranim predstavnicima u Beogradu i na svojim putovanjima u inostranstvu pokušavao da sazna, kako bi se primio čin promjene na prijestolu u Srbiji, ako bi kralj umro bez djece. Pokazalo se, da Austro-Ugarska ne namjerava isticati kandidaciju ni jednoga od svojih prinčeva, jer je znala, na kakve bi teškoće i prepreke naišla od strane Rusije. Iz istih razloga, bojeći se otpora iz Beča, ni Rusija nije bila raspoložena, da ističe kandidaciju koga od svojih prinčeva. Ali se saznalo, da kandidacija princa Petra Karađorđevića, koji je živio kao običan građanin u Ženevi, ne bi naišla na smetnje. Onda je beogradski trgovac Nikola Hadži-Toma uveden u zavjeru, a zatim poslan u Švajcarsku, da se sastane s knezom Petrom, i upozna ga sa zavjerom. Knez Petar nije htio da pristane na ubistvo. Oslanjajući se na takvo njegovo raspoloženje, jedna grupa starijih zavjerenika, kojoj je na čelu bio đeneral Jovan Atanacković, pokušala je onda da nametne svoje mišljenje: da kralja Aleksandra treba samo nagnati na abdikaciju i protjerati ga iz zemlje. Ali je najzad ipak prevladalo gledište, da bi to bilo najgore rješenje,

Digitized by Google

i na prijedlog kapetana Dragutina Dimitrijevića, Rad. Aranđelovića i Ante Antića odlučeno je. da kralj i kraljica budu ubijeni. Zavjerenici su se na to obvezali pismeno zakletvom. Pošto je propao i plan, da kralj i kraljica budu ubijeni na proslavi pedesetogodišnjice Beogradskog Pjevačkog Društva, odlučeno je, da se ubistva izvrše u samome dvoru u noći između 28 i 29 maja.

Određeni zavjerenici iz unutrašnjosti stigli su u Beograd uoči toga dana, pod raznim izgovorima. Sa svojim beogradskim drugovima oni su, podijeljeni u pet grupa, proveli do ponoći u kavanama po varoši, a zatim su se svi našli u Oficirskom Domu. U 1 sat i 45 minuta, kapetan Dragutin Dimitrijević komandirao je polazak u dvor. U tom trenutku đeneralštabni pukovnik u penziji Aleksandar Mašin, brat Draginog prvog muža pok. inžinjera Sv. Mašina, pošao je već bio u kasarnu VII. puka, da primi komandu nad beogradskim trupama, a potpukovnik Petar Mišić spremao se da sa svojim bataljunom iz VI. puka pođe pred dvor. Određeni zavjerenici bili su već opkolili kuće ministara Cincar-Markovićeve vlade i blokirali nadleštva, koja su se morala prvo posjesti. Bilo je točno 2 sata, kad je gardijski poručnik P. Živković otvorio zavjerenicima dvorska vrata. Traženje kraljevskog para trajalo je bezuspješno blizu dva sata. Za to vrijeme poginuli su kapetan Jovan Miljković, ordonans kraljev i pukovnik Mihajlo Naumović, ađutant, koji je bio upućen u zavjeru. Vrata za kraljeve odaje bila su razbijena dinamitom. Uzbunjeni neuspjelim traženjem — već je svitalo — i nestankom kapetana Dimitrijevića, zavjerenici su smatrali, da je zavjera propala. Tada su ostavili prvom kraljevom ađutantu, đeneralu Lazi Petroviću, koga su uhvatili, čim su ušli u dvor, da im u roku od deset minuta kaže, gdje su kralj i kraljica, inače će biti ubijen. On je mirno čekao, da istekne taj rok. Kad su u tome, tražeći, naišli ponovo u kraljevsku spavaću sobu, konjički poručnik Velimir Vemić opazio je u zidu jedno udubljenje kao za ključ od tajnih vrata. Kralj i kraljica bili su tu sakriveni. I tek što su se, na poziv da izađu, oni pojavili, artilerijski kapetan Mihajlo Ristić-Uča (poznat u četničkoj akciji pod imenom Đervinac) ispalio je na njih sve metke iz svoga revolvera, za njim Vemić i kapetan Ilija Radivojević. Kralj je pao mrtav još od prvoga metka. Odmah zatim ubijen je i đeneral Laza Petrović, a u suterenu je nađen ranjen i onesviješten kapetan Dragutin Dimitrijević. On je, kad su dinamitom razbijena vrata, opazio kako neko bježi niz stepenice u suteren. Učinilo mu se, da je to kralj, koji bježi i potrčao je za njim, ali ga je dolje sačekao jedan gardist i teško ga ranio sa tri puščana metka u grudi.

Članovi nove privremene vlade okupili su se uskoro, pod predsjedništvom Jovana Avakumovića, a trupe, postrojene pred dvorom, aklamirale su kneza Petra Karađorđevića kao novog kralja. Iste noći ubijena su kraljičina braća Nikodije i Nikola Ljunjevice u diviziji od vojnika, kojima je komandirao potporučnik Vojislav Tankosić; predsjednik vlade đeneral Cincar-Marković i ministar vojni đeneral Milovan Pavlović ubijeni su kod svojih kuća. Treći član Cincar-Markovićeve vlade, ministar Unutrašnjih Djela Velja Todorović, koji je tako isto trebao biti ubijen, bio je teško ranjen i živio je sve do 1922.

Narodna Skupština sastala se 4/6 1903, izglasala je kneza Petra Karađorđevića za kralja Srbije i izabrala deputaciju, koja će ići u Ženevu, da ga dovede.

Literatura: Dragiša Vasić, Devetsto Treća. Majski prevrat (1925).

M. Milenović.

DVADESETDEVETI OKTOBAR (1918). Poslije 10 sati prije podne sastao se toga dana Hrvatski Sabor, pod predsjedništvom Dr. Bogdana Medakovića. Zadaća mu je bila, da provede likvidaciju sviju državopravnih odnosa, koji su do tada za Hrvatsku postojali i da spremi prelaz u novu, samostalnu i slobodnu državnu organizaciju. Narodni poslanik Svetozar Pribićević s drugovima stavio je prešni predlog, da Hrvatski Sabor, na osnovu potpunoga prava narodnoga samoodredenja, stvori zaključak: Svi dosadašnji državopravni odnošaji i veze između Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te Kraljevine Ugarske i Carevine Austrije s druge strane, razrješavaju se. Ovaj prijedlog popratilo je burno pljeskanje i odobravanje poslanika i galerija. Čitav Sabor stojeći je pjevao Lijepa naša domovina. Poslije toga pročitana je druga točka prijedloga, kojom se Dalmacija, Hrvatska i Slavonija s Rijekom proglašuju nezavisnom državom, te prema načelu narodnosti, a na osnovu narodnoga

Digitized by Google

jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba, pristupaju u zajedničku narodnu suverenu državu. Slovenaca, Hrvata i Srba, na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne ili državne granice. Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba odlučit će unaprijed određenom kvalifikovanom većinom, koja potpuno zaštićuje od svakog majoriziranja, konačno kako o formi vladavine, tako i o unutrašnjem državnom ustrojstvu države, osnovane na potpunoj ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba. Prešni prijedlog obrazložio je poslanik Pribićević govorom, za koji je poslanik Dr. A. Pavelić predložio, da se štampa i afišira po čitavoj zemlji. Na to je poslanik Pavelić stavio s drugovima dalji predlog, po kojem Hrvatski Sabor izjavljuje, da priznaje Narodnome Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast. Sabor je prijedloge Pribićevića i Pavelića primio jednodušno, a ban A. Mihalović je na to izjavio u ime hrvatske vlade, da čitavu egzekutivu stavlja na raspolaganje Narodnom Vijeću. Poslanik Dr. Prebeg izjavio je kao pročelnik saborskoga kluba stranke prava, da će i njegova stranka glasati za prijedlog Dr. Pavelića, pa budući da je program stranke prava ispunjen u onim točkama, u kojima zahtijeva obustavu Nagodbe i prelom s Ugarskom, te ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u jednu samostalnu nezavisnu državu, predložit će saborski klub stranke prava stranačkom svom vijeću, da se stranka prava raziđe.

Pošto je poslanik St. Radić stavio prešni prijedlog, da se počevši od ovoda dana ne dopusti iz teritorija Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Rijeke ni u kojem slučaju nikakav izvoz životnih namirnica u kraljevinu Ugarsku i novoosnovanu njemačko-austrijsku državu, a Sabor i taj prijedlog prihvatio, zaključio je predsjednik Medaković oko jedan sat ovu historijsku sjednicu Hrvatskog Sabora.

Davno prije zasjedanja Sabora sabrala se na Markovom trgu ispred sabornice velika množina naroda, vojska, pjevačka društva i glazbe, koja je s najvećim oduševljenjem primila vijesti iz sabornice. Narodu su progovorili s balkona sabornice Dr. Anđelinović, Pribićević i ban Mihalović. Hrvatska se toga dana riješila okova, koji su je kroz stoljeća tištali.

Literatura: Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919 (1920).

M. Prelog.

DVANAESTINE. V. Budžet.

DVOJNICE, muzički instrumenat, tako nazvan zbog dvije, od jednog drveta, izdubljene cijevi, koje se račvaju ispod gornjeg dijela, na koji se duše i koji je četverouglastog oblika. Da se ne bi lako razdvojile, cijevi su spojene malom prečagom. Lijeva cijev ima tri, a desna četiri rupe za prstomet. Cijevi su uglazbljene u intervalu sekundi: lijeva, kad se dune, daje g, desna a. Kad se u dvojnice duše slabo, dobiju se prirodni tonovi, a kad se duše jako, gornja oktava prirodnih tonova. Dune li se sasvim slabo, čuje se od najvišeg prirodnog glasa svake cijevi donja oktava. Kako ima dvojnica raznih veličina, to su i početni tonovi razni. Kad se u dvojnice dune, čuju se obje cijevi u isti mah; samo ako se duše vrlo jako, može svaka cijev da zvuči sama za sebe.

K. M.

DVOR, selo u Hrvatskoj, županija Zagreb, kod sastava Une i potoka Žirovca, uz cestu Kostajnica—Bosanski Novi (željeznička stanica 3 km) s krakom D.—Glina. Ima 1.019 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, kotarsku šumariju imovne općine 2 banske, pravoslavnu parohiju, pučku školu. *J. M-n.*

DVOŘÁK VINKO DR. (21/1 1848, Dušejov, Češka — 6/5 1922, Zagreb). Učio je na univerzitetu u Pragu gdje je položio 1873 doktorat filozofije. 1871 do 1874 bio je asistent za fiziku kod profesora Maha, 1874 privatan docent na univerzitetu u Pragu, 1875—1911 redovan profesor fizike na univerzitetu u Zagrebu. Objavio je veću seriju radova iz područja optike, elektriciteta, a naročito akustike, koji su štampani u izdanjima Jugoslavenske Akademije, akademije u Beču i u stručnim njemačkim časopisima. *M. Pop.*

DVORNIKOVIĆ LJUDEVIT, pedagog (1861, Zagreb). Poslije svršene srednje i učiteljske škole služio je u raznim mjestima u Hrvatskoj, najposlije u Zemunu, prešao je 1900 u Sarajevo na trgovačku, a potom na mušku i onda na žensku učiteljsku školu. — Književni rad započeo je 1881, u Napretku, pedagoškim raspravama, pristajući isprva uz Herbartovu nauku, a kasnije se priklonio pozitivizmu i evolucionizmu, pa je kao saradnik

Digitized by Google

u Školskom Vjesniku, Nadi, Beharu i drugim časopisima, od pedagogije prešao na kulturnu filozofiju i književne kritike. Osim radova u časopisima napisao je i posebno izdao: Temelji psihologije (1906); Eseji iz područja psihološke pedagogije i estetike (1907); Uzgojna ideja u kulturnoj povijesti čovječanstva, 1 (1911); Pedagoško-didaktični priručnik na psihološkim osnovkama (1922). *A. Baz.*

DVORNIKOVIĆ VLADIMIR DR., profesor sveučilišta (18/7 1888, Severin na Kupi, Hrvatska). Gimnaziju je svršio u Sarajevu, a filozofiju (specijalna filozofija i prirodne nauke) na sveučilištu u Beču, gdje je 1911 promoviran za doktora filozofije. Kao srednjoškolski nastavnik služio je u Sarajevu, Bihaću i Zagrebu. Na sveučilištu u Zagrebu habilitirao se 1918 za docenta filozofije, a 1925 postao je redovni profesor filozofije. — Kao student objavio je u Nastavnom Vjesniku (1910) svoju prvu filozofsku raspravu O pragmatizmu, a zatim čitav niz rasprava i članaka u raznim našim i stranim časopisima. Posebno je izdao ove radove: Psihologija T. Ribota (1916). Problem spoznaje i novija, napose eksperimentalna psihologija mišljenja (1917). Die beiden Grundtypen des Philosophierens (u kolekciji profesora Ludwiga Steina: Bibliothek für Philosophie, Bd. 15, 1918), Savremena filozofija (u dvije knjige, 1919—1920), Wilhelm Wundt i njegovo značenje (1920), Studije za psihologiju pesimizma, I: Shakespeare, Hamlet-Kranjčević (1923), II: Hrist Buda, Schoppenhauer (1924), Psiha jugoslavenske melanholije (drugo prerađeno izdanje, 1925).

Literatura: Dr. Đorđe Tasić, O filosofiji Vladimira Dvornikovića, Studija (Srpski Književni Glasnik, 8, 1923, sv. 4). Opsežan prikaz i kritika Savremene filozofije i Grundtypen des Philosophierens nalazi se u časopisu Česká Mysl 18, 4).

B. Vodnik.

DVORSKI PROTOPOP, pridvorni sveštenik srpskih episkopa u 13 i prvoj četvrti 14 vijeka, u činu protoprezvitera. Vršio je duhovni nadzor nad sveštenstvom i brinuo se za skupljanje episkopskih prihoda od sveštenstva i naroda, a po svoj prilici je i zastupao episkopa u svima administrativnim poslovima za vrijeme bolesti ili odsutnosti episkopove iz eparhije. Od 14 vijeka, kad je monaško sveštenstvo zauzelo sve važnije pozicije i pri episkopskim dvorovima, nestalo je D. P., a njihova mjesta zauzeli su kaluđeri-egzarsi.

Literatura: R. Grujić, Srednjevekovno srpsko parohisko sveštenstvo (1923). *R. G.*

DVRSNO POLJE u Dalmaciji, sada u oblasti Zeti, u Boci, od Risna 7 km k sjeveru. Kraska zavala 5 km duga, 600 m visoka. Tu je tvrđava Dragalj, podignuta od Austrije 1836, koja se spominje za krivošijskog ustanka 1869.

J. M-n.

Digitized by Google

Dž

DŽABIĆ ALI-FEHMI, muftija i političar (1853, Mostar — 5/8 1918, Carigrad). Osnovne i teološke nauke svršio je u Mostaru, gdje je 1884 imenovan za muftiju za Hercegovinu. Pošto se stavio na čelo pokreta za muslimansku vjersko-prosvjetnu autonomiju Bosne i Hercegovine, austrijska vlada ga je 1900 lišila zvanja. 1902 otišao je u Carigrad, a zemaljska vlada u Sarajevu proglasila ga je neovlaštenim iseljenikom i zabranila mu povratak u domovinu. U Carigradu je Dž. postao član velikog prosvjetnog savjeta, a 1903 imenovan je za profesora arapskog jezika i literature na carigradskoj velikoj školi. Dar-el-funun, i za inspektora viših škola. 1908 štampao je na turskom jeziku brošuru protiv aneksije Bosne od strane Austro-Ugarske. Zbog toga je morao napustiti veliku školu. Pored manjih literarnih radova u raznim carigradskim listovima, glavno djelo Dž. je Zbirka pjesama Muhamedovih savremenika i drugova, koju je stručna kritika proglasila remekdjelom učenosti i poznavanja arapskog jezika i arapske prošlosti. To je uopće prvo i jedino djelo ove vrste u islamskoj književnosti. *O. H.*

DŽAMADAN je muški haljetak bez rukava, od sukna, čohe i barsuna, gajtanima, širitom i vezom ukrašen i preklapa se preko grudi. U Srbiji se izgubio, a nosi se po Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori, Staroj Srbiji i Makedoniji. *N. Z.*

DŽELALUDIN ALI-PAŠA, bosanski vezir 1820—1822. Čuven je bio kao vrlo strog još dok je bio zapovjednik u Bitolju. Bio je poslat u Bosnu, da uvede red i stegne vlast domaćeg begovata, koji je bio odviše nedisciplinirani. Njegov režim u Bosni karakteriše jačanje opće bezbjednosti i obziri prema raji. 1821 na juriš je osvojio Mostar i Srebrenicu, gdje su lokalni zapovjednici bili nepokorni. Umro je u Travniku 1822, ne zna se, da li od prirodne smrti ili otrovan. *V. Ć.*

DŽEMIJET je osnovan augusta 1919. U početku se zvao Islam Muhafazaji Hukuk Džemijet (Društvo za zaštitu prava muslimana). Strankom je rukovodio centralni odbor, koji se birao na partijskom kongresu svake godine u aprilu. Predsjednici centralnog odbora bili su: Husni Jusuf-Agić iz Prijepolja, Hasan Šukri, Rifat Kuršid i Ismail Haki, ali se kao stvarni vođa smatrao Nedžib Draga, a po njegovoj smrti, njegov brat, Ferhad Draga. Glavna je težnja Dž. prosvjetno-kulturni napredak muslimana u Južnoj Srbiji. Politički program Dž. sličan je programu Demokratske Stranke, prema kome je i izradivan. Organ strankin bio je Hak (Pravo), zatim Hak Joli (Put k pravu), i najposlije Mudžaede (Borba). — U izborima od 28/11 1920, Dž. je imao 8 poslanika, u izborima od 18/3 1923 14, a u izborima od 8/2 1925 nijednog. U početku 1924 Dž. se pocijepao na dvije grupe: veću, pod vodstvom Ferhad Drage, i manju, pod vodstvom Kenan Zije. Prva je bila u opoziciji kabinetu Pašić-Pribićević, a druga je odobravala njegovu politiku. Na kongresu u Skoplju pobijedila je grupa Ferhad Dragina. *J. P.*

DŽERVINAC MIHAJLO RISTIĆ, artilerijski major i šef štaba komitskih četa (oktobra 1854, manastir Sv. Aranđela, kod Svrljiga — 18-31/1 1916. Sidi Abdalah, kod Bizerte, Afrika). Dž. je svršio učiteljsku školu u Beogradu i 1880 postao je učitelj u svome rodnom kraju. 1888 proizveden je za rezervnog artilerijskog potporučnika. 1892 primljen je u aktivnu vojnu službu kao poručnik. Jedan od najaktivnijih učesnika u majskoj zavjeri 1903, Dž. je naročito zbog toga i došao u Beograd, iz Knjaževca, gdje je bio u službi, i u noći 29/5 on je lično ubio iz revolvera kralja Aleksandra Obrenovića i kraljicu Dragu. Oduševljen našom četničkom akcijom. Dž. je ušao i u taj posao, a 1906 bio je šef štaba komitskih četa, na kome ga je položaju zamijenio vojvoda Vuk. Dž. je bio aktivan borac u ratovima 1885, 1912 i 1913, a 1914 i 1915 bio je upravnik ubojnog slagališta vardarske divizije. Za vrijeme povla-

Digitized by Google

čenja, krajem 1915. dobio je zadatak, da popravi drum Lješ—San Giovanni, gdje je prozebao i razbolio se. Evakuiran je u Afriku i tamo u bolnici Sidi Abdalah nedaleko od Bizerte umro. *M. M.*

DŽOKČE, vrsta ženskog prsluka, koji je iz iste materije građen, od koje je i suknja. Nosi se u okolini Jagodine. *N. Z.*

DŽONIĆ UROŠ, upravnik univerzitetske biblioteke, profesor (8/9 1888, Knjaževac). Gimnaziju je svršio u Zaječaru, a filozofski fakultet u Beogradu (1910). Bio je asistent univerziteta i profesor III. Beogradske Gimnazije. Radi proučavanja uređenja biblioteka bio je u Austriji, Češkoj, Njemačkoj, Francuskoj i Švajcarskoj. Sarađivao je u Slovenskom Jugu, Nastavniku, Srpskom Književnom Glasniku, Prosvetnom Glasniku, Misli, Prilozima i Ilustrovanom Listu i dr., gdje je objavio više bibliografija, članaka i prikaza o našim književnicima kao o Simi Matavulju, Stevanu Sremcu, Jovanu Skerliću, Branku Radičeviću, Ivanu Cankaru, Aleksi Šantiću i dr. Sekretar je Društva za Srpski Jezik i Književnost. *D. P.*

DŽUBE je muški i ženski haljetak. Po varošima nosilo se od raznobojne čohe, srmom ili zlatnom žicom vezeno. Po selima se izrađuje od sukna sa malo veza. Nosi se oko Timoka, u Pirotu, Peći, Skadru, Prizrenu i Skopskoj Crnoj Gori. *N. Z.*

Digitized by Google

Đ

ĐAČKE DRUŽINE. Kod Srba. Prve srpske Đ. D. bile su organizirane u prvim desetinama 19 vijeka, po višim austrijskim i madžarskim školama. Na organiziranje Srba đaka utjecalo je skupljanje i udruživanje njemačkih đaka. Prvo grupiranje đaka Srba i Hrvata bilo je oko 1813 u Beču. Prva Đ. D., o kojoj se zna nešto više, bila je Srpska Vlada u Grazu (1829—1831), ispočetka pod imenom Ilirski Klub. Među istaknutim članovima u toj organiziranoj družini bili su Ljudevit Gaj, Božidar Petranović, Dimitrije Demeter. To je društvo bilo i za vesele sastanke, i za književni rad i čitanje narodnih pjesama. — U Segedinu je 1835—1837 postojalo đačko književno i patriotsko društvo Mlado Jedinenije. Najvažniji članovi toga društva bili su Đorđe Maletić i Jovan Subotić. Najviše se radilo na poeziji, i ona je bila sva pod utjecajem Lukijana Mušickog i Jovana Hadžića. — Opet u Segedinu postojalo je malo kasnije književno i zabavno Društvo učećih se Srbalja (15/10 1843—10/6 1844 i 29/5 1846—20/5 1848).

Jači i organizovaniji, i sa mnogo više utjecaja javio se đački pokret četrdesetih godina, pod utjecajem najviše Ljudevita Štura u Požunu i Jana Kolara u Pešti. Naročito u Požunu je Lj. Štur, tada profesor u luteranskom liceju, jako djelovao na srpske đake, koji su se okupljali oko Svetozara Miletića, imali društvo Slobodu i rukopisni list Soko. Rad omladinaca bio je sav u panslavističkom duhu, i priređivale su se zajedničke sjednice svih slovenskih đaka. — U Pešti, gdje je također bilo mnogo Srba đaka, postojalo je prije 1848 također organizirano društvo, koje je imalo svoje sastanke, i sav svoj književni rad, naročito pod utjecajem Jana Kolara, upućivalo u čisto slovenskom duhu. I u Pešti su đaci imali svoj rukopisni list Svetovid. — I u Segedinu je u to vrijeme postojalo društvo Srba đaka. Ono je prvobitno bilo organizirano kao čitaonica, pa se uskoro pretvorilo u književno društvo. Tako isto postojale su srpske Đ. D. u Temišvaru i Prešovu. — Sva ta društva održavala su međusobne veze, a i sa beogradskom omladinom. Kao Mladež Srpska osjećali su se kao jedna duhovna cjelina. 1847 izdali su almanah Slavjanku, pod uredništvom Svetozara Miletića, ispunjen književnim radovima članova raznih družina, sve u slovenskom duhu. Pred 1848 sva ta omladina iz Đ. D. učestvovala je u spremanju bune protiv Madžara i 1848 aktivno je učestvovala u njoj. Naročito je 1848 aktivno radilo u tome pravcu društvo Srpski Napredak (prvi predsjednik bio je Dr. Danilo Medaković), koje je i izdavalo list Napredak. 1848 prekinula je rad po ovim družinama. 14/6 1847 osnovana je na beogradskom liceju Družina Mladeži Srpske, književno društvo licejaca i starijih gimnazista, a kasnije i pitomaca Vojne Akademije. Ispočetka je rad u toj družini bio samo književan, i to najviše je bilo pjesama. Cio rad je bivao u čisto slovenskom, a i u patriotskom srpskom duhu. Patriotski duh je postepeno nadjačao, i družina je izgledala kao čista nacionalna patriotska ustanova. Ona se isto tako miješala i u unutrašnju politiku, u pravcu liberalnom i demokratskom. Zbog tih njenih slobodoumnih težnja vlada je 1851 zabranila D. M. S.

1849—1860 rad Đ. D. je slabiji, i kod srpskih đaka po školama u Austro-Ugarskoj i u kneževini Srbiji, zbog političkih prilika. Poslije 1860, u povoljnijim političkim prilikama, oživio je i rad po đačkim družinama, i otvarale su se nove. 1861 osnovana je u Pešti Preodnica, koja se isključivo bavila književnošću (1863 izdala je almanah Preodnicu). 1863 u Beču je osnovana Zora, u kojoj se radilo i na književnosti, ali isto tako i na buđenju srpske narodne svijesti, i na raznim političkim pitanjima. Naročito je Zora održavala veze sa svima slovenskim udruženjima. U Segedinu je 29/10 1861 obnovljeno Društvo učećih se Srbalja, i od 28/11 1863 zvalo se Sloga. U Pečuhu je 1863 osnovana Đ. D. Društvo Pečujske Omladine. U Požunu je 1864 obnovljeno đačko društvo, i od 1866 zvalo se Sloboda. U

Digitized by Google

Novome Sadu su đaci od početka šezdesetih godina naročito bili aktivni; izdavali su nekoliko rukopisnih listova, a od 1866 družina im se zvala Vila. U Karlovcima je 1863/64 radilo i iste godine bilo i zabranjeno đačko društvo Venac. U Vršcu su 1864 bogoslovi osnovali društvo Kolo.

1866 bilo je 16 književnih i pjevačkih društava, satavljenih najviše od đaka. Pošto tada nije bilo mnogo školovanih ljudi, đaci su igrali važnu ulogu, i po svojim družinama, i posebice, djelovali su mnogo. 29/5 1866 bečko društvo Zora uputila je prijedlog svima Đ. D., da dođu u bližu vezu, i pozvala ih je na sastanak u Novi Sad, u augustu. Taj prijedlog je primljen, i u Novom Sadu su se 15/8 1866 skupili mnogobrojni omladinci i osnovali udruženje Ujedinjena Omladina Srpska. — Taj važan događaj potaknuo je osnivanje novih đačkih društava. 1867 đaci beogradske gimnazije osnovali su društvo Srpska Nada (kasnije Nada). 1867 bile su osnovane još Đ. D.: na Velikoj Školi u Beogradu, Pobratimstvo, u Kragujevcu Družina VI razreda, u Kecskemetu Bratstvo (od 1868 Zastava), u Velikom Keresu Danica, u Aradu Cvet, u Debrecinu Tićevci, u Temišvaru Zabava, u Vršcu Omladina Vršačka, u Zagrebu Zvijezda, u Vinkovcima Vruška, u Berlinu Zbor, u Pragu Vera, u Maros-Vasarhelyu Pčela. 1868 bogoslovi u Beogradu osnovali su društvo, koje se od 1871 zvalo Bratstvo. 1872 bogoslovi na Cetinju osnovali su Crnogorski Borac.

Sva ta društva, i još druga, djelovala su u okviru široke akcije Ujedinjene Omladine Srpske. Neke su radile samo na književnosti i nauci, a neke su djelovale više politički, prema vrsti temperamenta agilnijih članova, koji su vodili prvu riječ. Jedne od njih su vrlo brzo prestajale, a druge su se održavale i imale važnije uloge u književnom i političkom pokretu šezdesetih godina. Radovima iz važnijih đačkih družina (Zora, Preodnica, Pobratimstvo i dr.) ispunjavani su časopisi onoga vremena.

Ali najvažniji rad Đ. D. u to vrijeme bio je u Ujedinjenoj Omladini Srpskoj. Iz saveza đačkih društava Ujedinjena Omladina Srpska postala je jedan široki pokret nacionalni i politički. Za vrijeme svoga trajanja (1866—1872) učinila je ona mnogo na buđenju narodne svijesti. Izdavala je časopise, almanahe i pojedine knjige, i u historiji našeg duhovnog života ostavila je vidnih utjecaja.

Sedamdesetih godina 19 vijeka Đ. D. dobile su nov polet od izučavanja prirodnih nauka. Po svima njima prevodili su se mnogi pokušaji. Pored toga politički pokreti toga vremena, i ratovi, koje je Srbija vodila, davali su podstreka omladinskom raspoloženju, i upravljali su rad đaka po Đ. D. u pravcu političkom i nacionalnom, pored književnog rada, koji je uvijek bio velik. Sve do Svjetskog Rata 1914 bile su osnivane Đ. D. svuda, gdje je bilo srednjih i viših škola. Najvažnije Đ. D. u ovom periodu bile su: Pobratimstvo na Velikoj Školi u Beogradu, Zora u Beču, Srbadija u Grazu (najprije pod imenom Soko 1874, od 1875 pod imenom Srbadija, od 1884 do 1890 pod imenom Stražilovo, i od 1890 i dalje ponovo Srbadija), Nada, družina đaka I. Beogradske Gimnazije. Glavni rad bio je: čitanje đačkih radova i diskusija oko njih, veze sa drugim Đ. D., raspravljanje nacionalnih pitanja, koja su se tada neprestano i sve više ispoljavala, čas jače, čas slabije, proslava uspomene znatnijih Srba. Pojedine Đ. D. izdavale su i svoja izdanja. Tako je Pobratimstvo cijele 1881 izdavalo mjesečni časopis Pobratimstvo (i 1892), Zora 1875 izdala jedan Almanah, a 1883 Spomenicu o stogodišnjici prve knjige Dositeja Obradovića, Srbadija je 1885 izdala svoj Almanah. — Pored ovih bilo je svuda Đ. D. po većim mjestima. Tako u Zagrebu bilo je osnovano Srpsko Akademsko Društvo Njegoš (1903) i Balkan (1904) i dr.; u beogradskim srednjim školama bile su družine Gimnazijalac (II. Beogradska Gimnazija), i Družina Đaka Beogradske Realke, koje su se 1899 spojile u družinu Vuk Karadžić; Javor (III. Beogradska Gimnazija), u Kruševcu Podmladak (osnovan 1867), u Užicama Napredak (1883), u Šapcu Pouka (1885), u Nišu Njegoš (1887), u Požarevcu Razvitak (1890), u Vranji Zaštita (1891), u Čačku Rajić (1893), u Jagodini Omladinac (1906), u Negotinu Jakšić (1909), i dr. Tako isto u srpskim školama izvan Srbije bilo je svuda Đ. D.: u karlovačkoj bogosloviji Sloga (1891), u učiteljskoj školi u Somboru Natošević i Prethodnica, u Pakracu Karadžić, u prizrenskoj bogosloviji Bratstvo (1889, kasnije Rastko), u Solunu Dojčin (1909) i t. d.

Naročito je na Beogradskoj Velikoj Školi, i kasnije univerzitetu bilo dosta i raznovrsnih Đ. D. Historijsko-filološki odsjek Velike Škole imao je družinu Daničić (oko 1885 do 1905), koja je podigla spomenik Đ. Daničiću;

Digitized by Google

prirodno-matematički odsjek imao je družinu Pančić (oko 1885 do 1905); pravnici su osnovali Pravničko Društvo (1890) tehničari Tehničko Društvo (od 1900). Naročito je koristan bio Fond za potpomaganje siromašnih velikoškolaca (osnovan 25/3 1874, produžio rad i poslije rata).

Po svima tim Đ. D. periodično je bivalo mnogo aktivnosti, koja je poneki put sasvim prestajala, prema temperamentnosti pojedinaca, koji su izazivali živost, ili prema krupnijim događajima u zemlji. U 20 vijeku do ratova naročito je bila velika aktivnost po političkim klubovima, koji su se vezali za političke stranke i išli za njihovom borbom i njihovim strastima. Književni i naučni rad đaka se koncentrirao u seminare, ili po časopisima i listovima. Po gimnazijama su Đ. D. šablonizirale svoj rad u davanju radova i diskusiji o njima. Jači polet, upućen u nacionalno-političkom pravcu, osjetio se oko 1910, kada je obnovljeno na Beogradskom univerzitetu zamrlo Pobratimstvo, i kada su događaji svuda neminovno vodili k rješavanju pitanja narodnog jedinstva.

Poslije rata, od 1919, Đ. D. pokazale su naročito odmah u početku, aktivnost u raspravljanju političkih pitanja. Na univerzitetu Pobratimstvo malo radi, a Fond za potpomaganje siromašnih učenika produžio je rad na materijalnom pomaganju studenata. Naučni i književni rad njeguje se samo po seminarima, i u specijalnim stručnim udruženjima (geografsko, historijsko, kemijsko i t. d.). Naročito je razvijen rad po partijskim udruženjima, uvijek u vezi sa dnevnim političkim događajima, i sa političkim partijama u zemlji.

Đ. D. po srednjim školama organizirane su po svima višim gimnazijama, i u većini stručnih škola. Rad po njima bio je samo pojedinačno aktivniji (1921 Đ. D. Skerlić, IV. Beogradske Gimnazije, izdala je svoj Almanah). 1919 osnovan je Savez Beogradskih Đ. D., sa zajedničkim sastancima. 1919 je osnovan, a 1920 organiziran Savez Jugoslovenskih Srednjoškolskih Udruženja.

Literatura: Jovan Skerlić, Omladina i njena književnost; L. Zrnić, Srpske Đačke Družine (1912).

B. Miljković

Đ. D. Kod Slovenaca i Hrvata. V. u dodatku.

ĐAJA BOŽIDAR, književnik, pripovjedač (1850, Dubrovnik — 1914, Beč). Bio je pomorski kapetan. Opisivao je život dalmatinskih pomoraca na jedrenjačama u nizu knjiga sa zajedničkim naslovom Naši pomorci (1. Mali, 1903; 2. Mladić, 1904; 3. Tilidner, Krmar, 1909). Sve su tri knjige izašle u izdanju Kolarčeve Zadužbine. U rukopisu ostala su mu još tri sveska, gotova za štampu, kao nastavak Naših pomoraca; 4. Nostromo, 5. Kapetan i 6. Starost. *V. P.*

ĐAJA IVAN DR., profesor univerziteta u Beogradu (21/7 1884, Le Havre, Francuska). Osnovnu i srednju školu učio je u Beogradu, univerzitet u Parizu (učenik A. Dastrea). Bavi se poglavito izučavanjem fermenata i bioenergetikom. Dugi niz radova od 1906 publicirao je u Glasniku Pariškog Biološkog Društva, Pariške Akademije, Srpske Akademije, Jugoslavenske Akademije i Hrvatskog Prirodoslovnog Društva (nekolike i u zajednici sa svojim đacima). Napisao je: Osnovna biološka energija i energetika kvasa (Rad, 221, 1919), Eksperimentalno traženje jedne zajedničke energetičke osnove u živih bića (zajedno sa Br. Malešom, Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 1921); O jednom električnom termostatu (zajedno sa S. Branisavljevićem, Glasnik Hrvatskog Prirodoslovnog Društva, 1920) i t. d. Bavi se popularizacijom biologije i, pored mnogih predavanja, napisao je knjižicu: Biološki listići (Izdanje Hrvatskog Prirodoslovnog Društva). Dao je prvi udžbenik ljudske i životinjske fiziologije na našem jeziku (Osnovi fiziologije, 1923).

J. H.

ĐAJA JOVAN (21/3 1846, Dubrovnik). Svršio je gimnaziju u Dubrovniku, a filozofski fakultet u Beču. Bio je profesor gimnazije u Beogradu. 27/7 1882 izabran je za člana glavnog odbora Radikalne Stranke. 28/10 1883, zbog timočke bune, zatvoren je, okovan i sa ostalim članovima glavnog radikalnog odbora sproveden u Zaječar prijekom sudu. 28/11 oslobođen je kao nevin. 1884 pokrenuo je, sa Androm Nikolićem i Stojanom Protićem, Odjek, namjesto obustavljenog partijskog organa Samouprave. 15/1 1888 postao je načelnik Ministarstva Prosvjete i Crkvenih Poslova, a 14/3 1889 načelnik Ministarstva Inostranih Djela. 13/10 1899 dao je ostavku na to zvanje, a 14/10 iste godine izabran je za narodnog poslanika. 16/3 1890 postao je državni savjetnik. 1/5 1890 ušao je u vladu Save Grujića, kao ministar Unutrašnjih Djela, i ostao je

Digitized by Google

na tom položaju do 16/1 1891. Po drugi put postao je ministar istog resora u kabinetu Nikole Pašića 11/2 1891, a prestao je to biti 21/3 1892. — 9/5 1894, poslije ukidanja Ustava od 1888, penzioniran je kao državni savjetnik. 9/1 1899 postavljen je za poslanika u Ateni, ali je 4/7 iste godine penzioniran. 3/7 1900 postao je diplomatski agent (u rangu poslanika) u Sofiji, a 1/5 1905 penzioniran je. Od toga doba nije se više vraćao u državnu službu. Osim Odjeka Đ. je uređivao i politički list Narod (1896), a čitav niz godina glavni je saradnik Trgovinskog Glasnika. Njegovi se članci odlikuju ne samo jakom argumentacijom i snažnim logičkim umovanjem, nego i pravilnošću jezika, korektnošću stila i otmjenošću tona, rijetkom u našem novinarstvu. — Osim mnogobrojnih novinarskih članaka Đ. je preveo sa francuskog roman Devedeset treća od V. Hugo-a, i sa talijanskog jezika Manzonijev roman Vjerenici. Napisao je brošuru Savez Srbije i Bugarske (1904) i izvrsnu raspravu Slike iz klasičkog doba (Rad, 2, 1882).

J. Prodanović.

ĐAK, planina u Srbiji, 21·5 km jugojugoistočno od Kuršumlije. Visoka je 1.400 m. *P. V.*

DAKOVA BUNA. Prvih dana januara 1825 digao je bunu u Azanji Miloje Popović-Đak iz Kusatka. On je bio ranije pop, a za Karađorđeva ustanka postao je pisar kod Vujice Vulićevića. Od 1815 bio je ugledan trgovac. Buna je bila uperena protiv Vujičina sina Petra, koji je zamjenjivao oca i bio surov u postupku s narodom, i protiv velikih poreza. Buna je jedno vrijeme postala opasna, jer su se pobunjenicima bili dobrim dijelom pridružili i ljudi, koje je knez Miloš poslao protiv njih. Knez Miloš se sam poplašio i bio je imenovao nove knezove po želji naroda, a među njima čak i Miloja Đaka. Ali ovaj, zanesen prvim uspjehom, uzeo je prijeteći stav prema knezu. U čitavom pokretu bilo je dosta simpatija za Karađorđa, koga je Vujica ubio. Glavni skup buntovnika održao se u Topoli. Tu ih je, 22/1, napao Toma Vučić, gružanski knez, s Miloševim ljudima, i potpuno ih razbio. 25/1 uhvaćen je Đ. čak u Mokrom Lugu, a sutradan ubijen. Red je poslije toga brzo povraćen i ako sa dosta štete.

Literatura: M. Gavrilović, Miloš Obrenović, 2, 568—616. *V. Ć.*

ĐAKOVAČKA BISKUPIJA. V. bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija.

ĐAKOVAČKA PLANINA, u Srbiji, između rijeka: Ibra-Dubočica-Risovca-Studenice, jugozapadno od planine Stolova. Najviši vrhovi su, od sjevera na jug: Slatina 1.330 m, Gusarica 1.528 m, Planinica (Rudo-Brdo) 1.459 m, Borovac oko 1.300 metara. Istočnim podnožjem prolazi drum Kraljevo—Raška—Novi Pazar, južnim kolski put Ušće—manastir Studenica. *P. V.*

ĐAKOVAČKI MLIN NA VALJKE D. D. Đakovo. Osnovan je 1895. Kapital je 1,500.000 din. Kapacitet je 6 vagona dnevno. Pokretna snaga 400 HP. Zaposleno je oko 70 radnika. Uz mlin je osnovana tvornica biskvita, s dnevnim kapacitetom od 800 kg biskvita. *S. P.*

ĐAKOVICA, varoš u ravnici oko rijeke Erenike, blizu arbanaške granice. Đ. je sresko mjesto, ima 13.724 stanovnika. Postala je u tursko doba. Turci i Arnauti su je prozvali Đakova, a Srbi Đakovica. Spominje je Hadži Kalfa u polovini 17 vijeka, a jedan izvještaj od 1671 je stavlja u red glavnih varoši u Srbiji. Seobom Srba u Austriju, krajem 17 vijeka nastalo je još jače naseljavanje Arnauta u Đ. Po Mülleru je D. 1838 bila velika varoš, imala je 17.000 Arnauta, 3.800 Srba, 180 Turaka i nešto Cincara i Cigana. Hilferding je 1857 našao da u Đ. ima 3.500 arnautskih muslimanskih domova, 60 srpskih i 70 katoličkih. Cvijić je 1900 u Đ. saznao, da u njoj ima oko 4.000 muhamedanskih i 70—130 srpskih kuća. — U tursko doba bila je varoš arbanaške anarhije i krvne osvete, glavno sjedište arnautskih begova i fisnih glavara. U takvom stanju su Srbi u njoj osiromašili, postali mahom prava fukara, a bavili se najviše zanatima. Od Arbanasa su najviše zastupani Malisori i Miriditi. Đ. se dijeli u mahale. Đakovičani su vrlo poduzetni trgovci i handžije. *P. Š.*

ĐAKOVIČKI HAS. V. Has Đakovički.

ĐAKOVIĆ ISAIJA, prvi »vrhovni« mitropolit karlovački, a ranije episkop aradsko-jenopoljski i temišvarski (— 20/7 1708). Bio je jedan od najdarovitijih i najenergičnijih predstavnika Srba pod austrijskom vlašću u doba velike seobe pod patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem, te je kao narodni punomoćnik često šiljan caru

Digitized by Google

i drugim vlastima u Beč. Poslije smrti patrijarha Arsenija III. izabran je Đ. na saboru u Kruševdolu 7/1 1708 za prvog vrhovnog mitropolita svih Srba pod austrijskom vlašću, ali je već iste godine umro u Beču.

Literatura: J. Radonjić, Isaija Đaković (1910). *R. G.*

ĐAKOVO, trgovište u Slavoniji, županija Virovitica (Osijek), na povišoj ravnici (111 m), koja se rastavljajući donju Podravinu od Posavine pružila od Slavonskoga Gorja (Krstovi) k istoku između Vuke i Breznice—Bosuta; željeznička stanica na pruzi Osijek—Striživojna—Vrpolje i raskršće od 5 cesta. Ima 6.395 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, porezni ured, šumsku upravu đakovačke biskupije, šumsku upravu vlastelinstva Đ.—Sirač, rimokatoličku župu, stolicu biskupije đakovačke (bosansko-srijemske) i kaptola, rimokatoličko bogoslovno sjemenište, samostan milosrdnica Sv. Križa s djevojačkim internatom, izraelitski rabinat, višu pučku školu, višu djevojačku školu, žensku stručnu školu. U Đ. je razvijena trgovina zemaljskim proizvodima i stokom, neznatna industrija (paromlin i mlin na valjke, tvornica keksa i hranivih proizvoda, središnja maslara, tvornica konjaka i likera, pecara žeste, dvije ciglane). U Đ. je Zadružna Gospodarska Banka i filijale (Zagreb) Prve Hrvatske Štedionice, Hrvatske Eskomptne i Mjenjačke Banke.

Veličanstvena je đakovačka prvostolna crkva Sv. Petra, koju je velikim trudom i troškom (tada 3 milijuna kruna) podigao biskup Strossmayer (zidana je od 1866—1882). Crkva je dugačka 73·90 m, široka 25·50 m a u poprečnoj lađi 51·50 m. U nju može stati do 7.000 ljudi. Crkva, građena po zamisli velikoga biskupa, a po planovima i prvim nadzorom arhitekta K. Roesnera, zatim Fridricha Schmidta i Bollé-a u romanskom slogu, ističe se divnom simetrijom i harmonijom svih dijelova i oblika svojih i umjetničkim slikama (A. M. i L. Seitza, oca i sina). Ima dva 84 m visoka zvonika na pročelju i 54 m visoko kube nad svetištem crkve. U kripti crkve počiva biskup Strossmayer.

Okolina Đ. već je u rimsko doba bila naseljena. Tuda je prolazila cesta iz Sisciae (Sisak) u Sirmium (Mitrovica). Na početku 13 vijeka Đ. je bilo posjed bosanskoga biskupa, a kad su u Bosni preotele mah borbe (bogomili) i »malo preostalo revnovatelja i štovatelja prave vjere«, bosanski se biskup sklonio u Đ., te se već na početku 14 vijeka zvao episcopus Bosnensis seu de Diaco. U Đ. je bila stolna crkva Sv. Petra, tvrđava i samostan franjevaca. 1374 u Đ. se vjenčao bosanski ban Tvrtko s Dorotejom, knjeginjom bugarskom. Za vrijeme hrvatskog pokreta, pri kraju 14 vijeka, Đ. je bilo u vrtlogu događaja, njegovi biskupi u kolu ustanika. Nedaleko od Đ., kod Gorjana, zarobljene su bile kraljica Marija (kći Ludovika I.) i mati njezina Jelisaveta, a pratnja njihova poubijana i pohvatana. 1393 u Đ. su se mirili ugarski kralj Sigismund i bosanski kralj Dabiša. Poslije mohačke bitke (1526) Đ. je, kao većina slavonskih mjesta, palo pod Turke. Biskupska se stolica i dalje popunjavala, ali biskupi nisu sjedjeli u Đ. Po odlasku Turaka 1687 Đ. je opet pripalo svojim biskupima. Od 1773 s đakovačkom je biskupijom sjedinjena srijemska biskupija.

J. Modestin.

ĐAKOVŠTINA (Đakovo i okolina). Okolina je Đ., izuzevši gdješto močvarne potočne doline, rodna i dobro rađena. Rodi pšenica i drugo žito, vinova loza i šljiva. Ima polja, koja se žute od repičina cvijeta (za ulje) i hrastovih šuma. Na zapadu se dižu tamnomodra Krndija i šumoviti Dilj. Stanovništvo je Đ. različito. Osim domaćih stanovnika kršćana i iz Bosne i gornje Krajine, nadošlih hrišćana, ima »Švaba«, koji su se doselili iz južne Njemačke, pa Čeha i Madžara. Oni imaju različitu nošnju, a različita je i gradnja njihovih kuća. Osim Đakova znatna su historijska mjesta u Đ. Gorjani i Mikanovci, a spomena je vrijedno i toplo sumporovito vrelo Breznica u gorovitom kraju kod Levanjske Varoši, od Đakova 19 km k zapadu.

Literatura: M. Šenoa, Đakovština (Spomen-Cvijeće, Matica Hrvatska, 1900). *J. M-n.*

ĐALSKI KSAVER ŠANDOR, književnik (26/10 1854, Gredice, kraj Zaboka, Hrvatsko Zagorje). Sin je Tita Babića, advokata, kasnije varaždinskog podžupana. Po majci, kćeri Mitra Šandora Gyaly-a, pripada Đ. plemićkoj porodici, pa je i za književno ime uzeo ime svoga djeda po majci. Gimnaziju je svršio u Varaždinu (1871), gdje je u đačkom udruženju Vijenac čitao prve svoje književne radove (historijske rasprave). Pravo je učio u Zagrebu, a svršio u

Digitized by Google

Beču. 1878 stupio je u državnu službu, kao upravni činovnik. Mnogo premještavan, služio je u Koprivnici, Osijeku, Virovitici, Pakracu, Sisku, Sušaku, i najzad u Zagrebu. Penzioniran je kao pristav. Za vrijeme hrvatsko-srpske koalicije bio je narodni poslanik u hrvatskom saboru i delegat u ugarsko-hrvatskom saboru u Pešti. 1917 postao je veliki župan zagrebačke županije. Poslije sloma Austro-Ugarske bio je član Narodnoga Predstavništva u Beogradu. Živi na svome posjedu u Gredicama.

Đ. je jedan od najproduktivnijih i najznatnijih pripovjedača u doba realizma u hrvatskoj književnosti. Prva mu je štampana novela Illustrissimus Battorich (Vijenac 1884). Još iste godine izađe u Vijencu oveća novela Maričon. Ove dvije novele odmah su utvrdile autoru glas odličnog pripovjedača. Osamdesetih i devedesetih godina, Đ. je izdao posebice ove knjige novela: Pod starim krovovima (1886). Tri pripovijesti bez naslova (1887), Bijedne priče (1889), Iz varmedijskih dana (1891), Male pripovijesti (1894) i Diljem doma (1899). Đ. je napisao romane: U noći (1887, preštampano iz Vijenca, 1886), Đurđica Agićeva (1903, preštampano iz Vijenca, 1886), Janko Berislavić (Vijenac, 1887), Na rođenoj grudi (1890), Osvit (1902), Radmilović (Vijenac, 1894) i Za materinsku riječ (1906). Svoj književni rad izdao je sam pod naslovom Sabrana djela Ks. Š. Đalskoga (1913).

U borbi »mladih« i »starih« priključio se Đ. novoj književnoj generaciji, te je sarađivao u Mladosti, Hrvatskom Salonu i Životu. Veliki historijski roman Za materinsku riječ (1906) značio je već dekadansu u njegovom umjetničkom stvaranju. Više od jednog decenija poslije toga Đ. se kao pripovjedač nije više javljao a njegove novele posljednjeg vremena nemaju književnog značenja.

B. Vodnik.

ĐAMANJIĆ BERNARDO (Zamagna) (1735 — 2/4 1820). Đ. je bio Dubrovčanin, isusovac, najznatniji novolatinski pjesnik 18 vijeka, odličan latinski govornik i prevodilac s grčkog jezika. Svršio je nauke u Collegium Romanum. Među njegovim su učiteljima bili i zemljaci Ruđer Bošković i Rajmundo Kunić. Bio je učitelj retorike u Ternima, Livornu i Sieni, gdje je ostao i nekoliko godina poslije prestanka svoga reda (1775), prevodeći Homerovu Odiseju. Svoj prijevod Odiseje posvetio je Petru Leopoldu, velikom vojvodi toskanskom (Siena, 1771). 1779 postao je učitelj grčkog jezika i literature u Milanu, a odande se 1783 vratio u zavičaj, gdje se do smrti u dokolici bavio latinskim pjesništvom, vršeći i neke poslove u interesu dubrovačkom kao poslanik, govornik i prigodni pjesnik. Još u mladosti postao je član rimske pjesničke akademije Arcadia, s nazivom Trifilius Cephisus. Iz Livorna poslao je Kuniću u Rim, da je štampa, didaktičku pjesmu Echo, u dvije knjige (1361 heksametra, Rim, 1761). 1768 štampao je Kunić u Rimu B. didaktičku pjesmu Navis cieria, u dvije knjige (1473 heksametra), u kojoj se daje nauka isusovca Frana Terzija Lane o liječenju zrakom (drugo izdanje u Beču, 1784). U Milanu je izdao latinski pjesnički prijevod poznate Heziodove didaktičke pjesme (1780) i bukoličko grčko pjesništvo (1784). Taj prijevod dopunio je Kunićevim prijevodom sedam Teokritovih pjesama i nanovo štampao u Sieni (1788), zatim u Parmi (1792), uporedo s grčkim originalom. I njegov se prijevod Odiseje još dva puta štampao (Mleci, 1783, Zadar, 1832). U Dubrovniku je svršio prijevod svih Heziodovih pjesama, pa ga je izdao sa svojim iscrpivim komentarom (Parma, 1797). — Kao prevodiocu nije Đ. tada bilo takmaca: njegovi su prijevodi nešto duži od originala, ali daju svaku njihovu misao u savršenom pjesničkom obliku. Veliki je broj originalnih njegovih latinskih pjesama. Izbor Đ. pjesama, zajedno s prikazom njegovog života i rada, objavio je F. Apendini u Zadru, 1830. Znatan je njegov govor, koji je u spomen Ruđeru Boškoviću po naređenju dubrovačkog senata, održao 21/5 1787. Materinjem jeziku nije bio toliko vješt, da bi mogao na njemu sastavljati pjesme. Latinskim heksametrima preveo je nekoliko strofa Gundulićeva Osmana i Menčetićeva Radonju.

Literatura: Šrepel u Građi, 2; Đ. Körbler u Radu, 146 i Građi, 5.

Đ. Körbler.

ĐAVO. 1. Đ. (»opadač, klevetnik«) je (po crkvenom shvaćanju) predstavnik grijeha, protivnik Božji, neprijatelj ljudski. Vjerovanje u takvog Đ. kulminiralo je u 13—15 vijeku, a održalo se i do danas. Đ. iz narodnih pripovijedaka nije uvijek ovaj »zvanični« Đ. On je ili nekakvo starinsko božanstvo, koje je crkva degradirala i potisla, ili je naslijedio starinske

Digitized by Google

divove, jer je jak, ali u isto vrijeme glup i lakovjeran kao i oni, ili je, u dualističkim pripovijetkama, iskonski protivnik demiurgov, i demiurg kao i ovaj (takav Đ. došao je iz bogumilizma).

2. V. Narodna vjerovanja. *V. Č.*

ĐEDINJSKA PLANINA, u Bosni, između rijeka: Gostilje-Krabanje-Oskove, 15 km sjevero-sjeverozapadno od Kladnja. Najveći visovi su: Kuman 1.209 m, Vinokruške 1.088 m, kota 1.206 m, Šuplji Javor 1.157 m. Istočnim podnožjem vodi drum Donja Tuzla—Kladanj, sjeverozapadnim, lokalna željeznička pruga Lug—uzvodno rječice Oskove i Krabanje, do podnožja planine Konjuh (1.328 m).

P. V.

ĐELČIĆ EUGEN (Gelcich) (1854, Kotor — 13/8 1915, Beč). Svršio je pomorsku akademiju na Rijeci. 1878 bio je upravitelj nautičke škole u Kotoru, 1895 upravitelj pomorske akademije u Trstu, a kasnije je imenovan za inspektora za trgovačke i pomorske nauke kod ministarstva prosvjete u Beču. Đ. je organizator naših pomorskih škola. Pisao je o ekonomskoj geografiji i nautici, i izdao je udžbenik za nautičke škole.

S. D.

ĐENOVIĆ, selo u južnoj Dalmaciji, sada oblast Zeta, kotar Kotor, općina Herceg-Novi, na sjevernoj obali Boke Kotorske, gdje se Kumborski tjesnac proširuje u Tivatski zaton, na obalnoj parobrodarskoj liniji Kotor—Herceg-Novi. Znatno je pomorsko-vojno mjesto. Tu je komanda podvodnog oružja, hidrografsko odjeljenje, mašinska podoficirska škola mornarice, državno uzorno poljoprivredno dobro.

J. M-n.

ĐERDAN, nose ga žene i djevojke o vratu. Nanizan je od srebrnog ili zlatnog novca, a prave ga i od bisera, koralja, đinđufa, karanfilića i drugog. Bogatije nose Đ. od zlatnoga novca: cekina, dukata, suverendora i t. d. *N. Z.*

ĐERDAPSKO PITANJE. V. Dunavska plovidba.

ĐERMAN (DŽERMAN, GERMAN) je u istočnoj Srbiji demon, od koga zavisi suša i kiša. On predvodi oblake s gradom. U vračanju za kišu načini se lutka, koja predstavlja Đ., opoje se i propisno sahrani. O Badnjoj večeri biva on pozivan na čast, i za njega se sprema hljeb i vino. Prema svemu izgleda, da je Đ. predstavnik kategorije »neopojanih« mrtvaca, a donekle podsjeća i na dodole.

V. Č.

ĐERZELEZ ALIJA (ĐERĐELEZ), najveći junak narodne pjesme i tradicije kod naših muslimana. Djelovao je u Bosni, odnosno u Sarajevu i Podunavlju, i ima najviše posla sa despotom Zmaj-Vukom Brankovićem. Danas se uzima, da je to Ali-beg, prvi upravnik smederevskog sandžaka, koji se vrlo mnogo isticao u borbama sa Madžarima i Srbima 1437—1470. Iza njega spominje se od 1472 drugi smederevski sandžak Ali-beg Mihaloglu, koji nastavlja borbe s despotom Vukom, Jakšićima i Madžarima. Oba Ali-bega slila su se u narodnom predanju u jednu ličnost. Narodna predanja o Đerđelezu prikupio je M. Vukićević (Zora, 1899). *V. Ć.*

ĐETINJA, rijeka u Srbiji, lijeva pritoka Zapadne Morave. Ime svoje nosi od sastava Konjske Reke sa Sušicom. Izvorišta su joj pod Tarom planinom (Visoka glava 1.271 m), Leskom gorom i Gradinom (Šanac 1.172 m). Uliva se u Moravu pred Ovčarsko-Kablarskom klisurom, oko 4 km istočno-sjeveroistočno od Požege. Najveća joj je pritoka Skrapež. Dužina joj je 63·6 km, a površina porječja 1.182·2 km². *P. V.*

ĐEVĐELIJA, varošica u Južnoj Srbiji, na desnoj strani Vardara, u Đevđelijskom polju, nad ušćem Konjske Reke, na granici prema Grčkoj u bitoljskoj oblasti. Ima 666 kuća sa 2.792 stanovnika (1921). — Mada se ne spominje, Đ. je još sredovječno naselje, jer se u ondašnjim našim spomenicima često nalaze nazivi »đevđelija«, »gevgelija«, »dzevgelija« (od »dzevgar« — par volova, ralo, oranica jedne kuće). Na Ridu kraj varošice (do željezničke stanice) otkriveni su tragovi još starijeg, grčko-rimskog naselja, i to varoši, u kojoj se mogu razdvojiti zanatlijski i gospodski kraj, a iz prehistorijskih vremena ima ostataka još iz bronzanog i mlađeg kamenog doba. Đ. se počela razvijati od sela u varošicu tek otkako je postala središte Đevđelijskog polja za gojenje svilene bube i za preradu kožuraka (svilene čahure). Pored 60 kuća, 1863 imala je Đ. već devet velikih svilara, koje su sagradili trgovci iz Soluna. Đevđelijsko Polje zasađeno je mnogobrojnim crnicama (dudovi). Svila se ispredala primitivno, a i čahure su se izvozile. Đ. je dobila pravi varoški tip tek od sprovođenja željez-

Digitized by Google

nice, 1873. Kad je dobila željezničku stanicu i kad je svilarstvom sve više napredovala. Đ. je 1886 postala središte kaze i proglašena je za varoš, tako, da je krajem 19 vijeka već imala oko 4.400 stanovnika, od kojih najviše pravoslavnih Srba (3.000), zatim Turaka i Čerkeza (1.200), i nešto Cincara, solunskih Jevreja i drugih stranaca. Ovoliko se stanovništvo sa raznih strana doselilo, a Srbi najviše iz okolnih sela. Ima Srba trgovaca i iz Velesa i Dojrana; neki su se seljaci doselili i iz Tikveša. U to vrijeme su podignute i dvije moderne tvornice za ispredanje svile. Glavna ulica varošice dobila je srednjoevropski izgled. Svaka kuća je udešena za gojenje svilenih buba. U Đ. je glavno zanimanje stanovnika svilarstvo. Đ. je, s okolnim selima, 1889 proizvela 340.000 oka svilenih čahura i izvezla ih u Solun za 57.000 lira. Poslije oslobođenja (1912) stanovništvo Đ. se smanjilo, iseljivanjem Turaka i Čerkeza; ali je ono najviše opalo za vrijeme bugarske okupacije u Svjetskom Ratu (1915—1918), kada je varoš na bojnoj liniji Solunske fronte jako nastradala.

Kao granična varoš i glavna stanica prema Grčkoj i prema našem pristaništu u Solunu, Đ. se brzo oporavlja i ponovno razvija. Sjeverno od Đ., kod sela Negoraca, oko 6 km daleko, nalazi se Negoračka Banja, na desnoj obali Vardara, blizu ušća Sermeninske Reke; ima dva izvora, topla 30—40° C, jaka oko 500 l u minuti, koji daju miris sumporovodika, a osim ovih ima još nekoliko izvora s ljekovitim muljem (34° C). Ovo su sumporovite hiperterme, čuvene s liječenja reumatizma. Bolesnici stanuju u varošici ili u Negorcima. Oko 10 km od Đ., uz Konjsku Reku, nalazi se, na njenoj desnoj obali, izvor Kisela Voda, topao 25·3° C, jak 8 l u minuti; voda je prijatno nakiselog i slabo željezovitog okusa, i spada u alkalne željezovite kisele hiperterme; i varošani je donose za piće. Još dalje uz Konjsku Reku, na njenoj lijevoj obali, poviše sela Konjsko, ima pet mineralnih izvora, toplih po 10—15° C, jakih po 11—17 l u minuti; željezoviti su kiseljaci; vodu rado piju seljaci. Tako je okolina Đ. obdarena i ovim bogatstvom prirode. U Đ. su: poglavar sreza đevđelijskog, glavna carinarnica, poštansko-telegrafsko-telefonska stanica, gimnazija mješovita četverorazredna.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i St. Srbije, I (1906), 344—349; J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 150; Kosta Kostić, Naši novi gradovi na Jugu (1922), 98—99; A. Stanojević, Preistoriski i arheološki ostaci na srednjem Vardaru (iz Starinara, 1922); Ministarstvo Narodnog Zdravlja, Lekovite vode (1922), 165, 180—181, 197 do 198.

V. Radovanović.

ĐEVĐELIJSKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Đevđelija. Kapital 500.000 din. Predsjednik Anastas Anastašević, direktor Mihajlo R. Pupić.

N. S.

ĐEVĐELIJSKO POLJE, kotlina u Južnoj Srbiji, u Bitoljskoj oblasti, u dolini Vardara, između Bojmije na sjeveru i Caganske klisure na jugu. U središnom dijelu, kod Đevđelije na Vardaru, ima apsolutnu visinu 50 m. Sa Bojmijom je skoro sraslo, te čine utisak jedne kotline, duge 30 km. Najviši je okvir na zapadu, u šumovitom Kožufu i njegovim ograncima, dok je na istoku nisko razvođe prema Dojranskom Jezeru. Najniži dio kotline, ispod Đevđelije, potpao je pod Grčku. Ravan kotline pokrivena je pjeskovitim riječnim nanosima, a iz nje se često izdižu osamljeni niski ridovi kupastog oblika. Polje je vrlo navodnjeno, stoga je veće plodnosti, i često pod zelenilom. Ovo je najniža kotlina Južne Srbije, a preko niske Ciganske klisure prodiru jaki utjecaji Egejskog Mora. Stoga tu vlada skoro prava sredozemna klima. Žarko ljeto donekle osvježavaju šumovite planine na zapadu i lugovi od pavitine i džbunja u navodnjenoj ravnici, a zime su sasvim blage, skoro bez snijega, te je ovdje vrlo pogodno zimovalište Vlaha stočara. Đ. P. je pravi svilarski kraj, a osim dudara ima vinograda i goje se kalinka (nar), afijen (mak), bubać (pamuk), susam, duhan, smokva, bostan. U škriljevcima spomenutih ridova nalaze se žice bakarnih i željeznih ruda. Polje je bogato i mineralnim izvorima. Dobro je naseljeno. Najviše ima Srba, zatim Turaka, i nešto Vlaha u planinskom kraju prema Meglenu u Grčkoj. Srpsko je stanovništvo daleko naprednije od ostalog, a uopće je kulturno dalje odmaklo od stanovništva mnogih oblasti Južne Srbije.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i St. Srbije, 1 (1906), 344—351; J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 149—151.

V. Radovanović.

ĐIKIĆ OSMAN, pjesnik i publicist (7/1 1879, Mostar — 30/3 1912, Mostar). Svršio je osnovnu školu i pet razreda gimnazije u Mostaru, zatim je otišao

Digitized by Google

u Beograd, odande u Carigrad, pa u Beč, gdje je dovršio trgovačku akademiju. Bio je bankovni činovnik u Zagrebu, Brčkom i Mostaru. 1909 izabran je za sekretara muslimanskog potpornog đačkog društva Gajret. Tada se preselio u Sarajevo, gdje je uređivao i društveni list Gajret. 1910 pokrenuo je politički list Samoupravu u Sarajevu, i bio mu je glavni urednik. Pisao je pjesme i mnoge stvari u prozi, u Bosanskoj Vili, Zori i drugim našim književnim listovima. Štampao je posebno zbirku pjesama Ašiklije, a u društvu sa Avdom Karabegovićem Hasanbegovim i Omerbegom Sulejmanpašićem izdao je drugu zbirku pjesama, pod naslovom Pobratimstvo. *O. H.*

ĐINOVIĆ PETAR, poručnik crnogorske narodne vojske i nacionalni radnik (1880, Kraljske Bare, kod Andrijevice — 16/11 1909, Knjaževac, kod Andrijevice). Svršio je tri razreda gimnazije i pješadijsku podoficirsku školu u Beogradu. Akcija njegovih zemljaka studenata i drugih omladinaca privukla je i njega, i on se sav predao narodnom djelu. 1905 bio je kao četnik u Južnoj Srbiji, u četi Tankosića. Poslije se vratio u Crnu Goru, dovršio oficirski tečaj i stupio u vojsku kao potporučnik, a zatim je proizveden za poručnika u narodnoj vojsci. Kada su u augustu 1909 počela hapšenja po Kolašinskoj aferi, Đ. je uhapšen kao jedan od glavnih krivaca, optuženih za prevrat u korist Srbije. Vojni sud u Kolašinu osudio je Đ. na smrt i presuda je izvršena strijeljanjem. *M. M.*

DOKIĆ DUŠAN, prevodilac iz francuske književnosti (2/12 1869, Jagodina). Pravo je svršio u Beogradu 1891, a 1892 stupio je u državnu službu, kao sudski pisar. U njoj je proveo 17 godina, kao sudija, okružni načelnik i glavni sekretar uprave fondova. Od 1/1 1908 radi kao advokat u Beogradu. Štampao je dosada do 20 svezaka prijevoda iz francuske književnosti, većinom romana i novela od pisaca prvoga stepena, kao Hugoa, De Vigny, Balzac, Mérimée, Maupassant, Daudet i t. d. Osim toga preveo je za Narodno Pozorište oko 70 kazališnih komada od uglednijih francuskih dramskih pisaca, kao što su: Molière, Augier, Dumas sin, Hugo, de Bornier, Courteline i t. d. *V. P.*

ĐONOVIĆ JOVAN, novinar (22/9 1883, Rijeka, Crna Gora). Svršio je filozofski fakultet u Beogradu 1908. Kao student je 1905—06 živo sudjelovao u politici Crne Gore. U procesu zvanom »Bombaška afera« (pokušaj atentata na kneza i prevrat), Đ. je osuđen (juna 1908) na smrt. Nalazio se u emigraciji u Beogradu. 1910, kad je srpska vlada željela da obnovi dobre odnose sa Crnom Gorom, emigranti su sklonjeni iz Srbije, te je Đ. prešao u Tursku, i živio je u Skoplju i Solunu. 1911 Đ. je otišao u Sjevernu Ameriku, gdje je ostao do početka balkanskog rata, stalno u borbi protivu reakcionarnih režima u Crnoj Gori. U Butle-u je osnovao Prvo Srpsko Antialkoholičko Društvo u Americi (1911). Učestvovao je u bugarskom i Svjetskom Ratu do juna 1915, kada je poslan u Ameriku. Vratio se u toku 1915 i bio je na Krfu, sve do proboja Solunske fronte. Poslije oslobođenja postao je prvo referent, zatim direktor Ministarstva Ishrane i Obnove Zemlje. Za Ustavotvornu Skupštinu izabran je za narodnog poslanika u Crnoj Gori. Od tada se bavi novinarstvom. — Za vrijeme emigracije saradivao je na Dnevnom Listu, Štampi, Pokretu u Zagrebu, i t. d. U Americi je pokrenuo dva nedjeljna lista sa svojim drugom T. Božovićem i to: Oslobođenje u Chicagu i Narodnu Misao u Butle-u, mont. (Bjutu). Oba lista pokrenuta su u toku 1911, a prestala su izlaziti po objavi balkanskog rata. Pred ulazak u Srbiju (1918) oživio je u Solunu list Srpski Glasnik. Uređivao ga je dva mjeseca. Maja 1923 pokrenuo je u Beogradu dnevni list Glasnik. Bio mu je direktor i urednik do prestanka (januara 1924). — Kao činovnik, kasnije kao poslanik i novinar, pisao je u mnogim beogradskim listovima. Sarađuje u Republici i Buktinji. 1910 sa T. Božovićem napisao je brošuru Crna Gora i Napredni pokret. 1920 napisao je Problemi skupoće.

J. Prodanović.

ĐORĐE KRALJEVIĆ (27/8 1887, Cetinje), prvi sin kralja Petra I. i Zorke, kćeri crnogorskog kralja Nikole I. 15/3 1909 odrekao se svih prava na nasljeđe, koja su mu po ustavu pripadala. *D. P.*

ĐORĐE KRATOVAC, mlad Srbin, kujundžija iz Kratova, koga su Turci u Sofiji silili, da pređe na islam, pa kad je on to uporno odbijao, spalili ga na lomači (10/2 1515). Njegovo postojanstvo u vjeri zadivljavalo je savremenike. Još tada napisano je njegovo žitije najprije u Sofiji, poslije i u Rusiji. Proglašen je i za sveca

Digitized by Google

kao Georgije Novi. Žitije mu je izdao S. Novaković.

Literatura: D. Ruvarac, Godišnjica, 13 (1893); V. Ćorović. Vesnik Srpske Crkve, 29 (1924). *V. Ć.*

ĐORĐE SV. 1. V. Nagoričino, Goražde, Skoplje, Zvečan, Lesnovo, Prizren, Budimlje. 2. Manastir Sv. Đorđa u Rasu (kod Novog Pazara), »Đurđevi Stupovi«, jedna od prvih crkava, koju je Nemanja podigao (prije 1168); bio je »kraljevski« manastir (stavropigion). Drugi ktitor mu je bio kralj Dragutin, čiji je dvor bio tu blizu u Deževi, i koji je poslije smrti u ovom manastiru bio sahranjen. Spominje se u 16 i 17 vijeku. 1689 je razoren, i izgleda, da je od toga doba ostao pust. Crkva je u žalosnim ruševinama. 3. Manastir Sv. Đorđa u Dabru, Orahovica, Maržići, Mažići (u donjem Limu). Spominje se još pod Nemanjom. Sazidao ga je kralj Milutin. Izgorio je 1674. Poneki spomen ima o njemu u 18 vijeku (1706, 1714). Sada je u ruševinama. 4. Crkva u gradu Magliču. Spominje se za vrijeme arhiepiskopa Danila. Sada je sasvim razorena. 5. Manastir Rujno, na rijeci Đetinji (užički okrug). Čuven je sa svoje štamparije, u kojoj su se 1529 štampale crkvene knjige. Sada je u razvalinama. 6. Crkva kod Kičeva, kojoj je kralj Milutin činio priloge. — 7. Crkve i manastiri: a) Manastir Lomnica (kod Vlasenice, u Bosni). Prema tradiciji zadužbina je kralja Dragutina. Spominje se u 16 vijeku (1578, 1592). Crkva je popisana 1608. Pri kraju 17 vijeka bila je opustjela. 1705 je otvorena. Oko 1774 je obnovljena, a 1823 je pokrivena. b) Crkva u selu Krčištu (kod Debra). Sazidana je 1338. c) Manastir kod sela Uložišta. Priložio ga je Dušan Hilandaru. č) Crkva kod Valandova (u Bojiniji). Priložena je 1349 od Dušana Panteleimonu (Atos). ć) Crkva u selu Koluši (kod Ćustendila). Iz 14 je vijeka. U njoj kao da su, za tursko vrijeme, prebivali mitropoliti kolasijski. d) Crkva na Ždrelniku (t. zv. Nova Crkva). Posvećena je 1411. dž) Manastir Sen-Đurađ (u Temišvarskom Banatu). Osnovali su ga srpski despoti Grgur i Jovan u 15 vijeku. đ) Crkva u selu Ajdanovcu (kod Prokuplja) popisana je 1492. e) Crkva u Banjanima, sagrađena je i popisana 1549. f) Crkva u selu Kruševici. Spominje se 1528. g) Manastir Kamenica. Spominje se 1553. h) Crkva u Krušopeki. Spominje se 1531. i) Crkva u selu Žunjeviće. Spominje se 1568. j) Crkva u Gornjem Bitinju (Stara Srbija). Spominje se u 16 vijeku (1592). k) Crkva u Struzi (na Ohridskom Jezeru). Spominje se 1590, a podignuta je mnogo ranije. l) Crkva u selu Veliki Lukavac. Spominje se 1646. lj) Manastir Bijela (kod Nikšića). Ne zna se, kad je osnovan. Spominje se pri kraju 17 i u 18 vijeku. m) Ćelija u skitu lavre (Sv. Atanasija) Sv. Ani. Spominje se u 17 vijeku (1669). n) Crkva kod sela Mataguža (Crna Gora). Spominje se 1747. nj) Crkva kod sela Glavata, u Grblju. Spominje se 1731. o) Crkva u Grubišnom polju. Spominje se 1701. p) Manastir Kovačevac. Spominje se 1736. r) Manastir Suhi Ilijak. Spominje se prije 1692. s) Crkva (saborna) u Novom Sadu. Priložen joj je antimins 1751. š) Crkva u Bastaji (Slavonija). 1785 slikao joj je ikonostas ikonopisac Mojsej Subotić iz Srijema. t) Crkva donja u manastiru Ostrogu. Sagrađena je 1723, spaljena 1770. Današnja crkva je moderna. u) Crkva u Podgorici. Spominje se 1761. v) Crkva u selu Divci (valjevski okrug). Izgorjela je 1789. z) Manastir Drenovac u Slavoniji. Osnovan je 1719—1722. Ikonostas je slikan 1758.

V. Petković.

ĐORĐEVIĆ ANDRA, pravnik i političar (28/3 1854, Kragujevac — 29/10 1914, Kragujevac). Svršio je pravo u Beogradu 1875. Pošto je služio neko vrijeme u sudskoj struci, poslan je 1882, kao državni pitomac, u Pariz, gdje je položio lisans prava 1884. Iste godine postao je profesor prava na Velikoj Školi. Predavao je prvo rimsko, pa onda građansko pravo. 1893 ušao je u Skupštinu, kao naprednjački poslanik. 1894, bio je prvo ministar Pravde u Simićevom ministarstvu (u tom svojstvu je premapotpisao ukaz o amnestiji Avakumovićevoga ministarstva), zatim ministar Prosvjete u Nikolajevićevom ministarstvu, koje je ukinulo Ustav od 1888 i uspostavilo Ustav od 1869. Uspostavljenje toga Ustava bila je Đorđevićeva misao. Poslije pada Nikolajevićevog ministarstva, krajem 1894, Đorđević je vraćen u Veliku Školu. 1897—1900 bio je ministar Prosvjete u ministarstvu Vladana Đorđevića. Njegovo ministrovanje obilježeno je pokušajima da se smanji broj gimnazija i poveća broj stručnih škola, i da se prosvjetni radnici, naročito učitelji, odstrane od politike. 1902 postao je senator, 1903 državni savjetnik, te je godine i penzioniran. 1905 pojavio se nanovo u političkom životu, kao naprednjački poslanik. —

Digitized by Google

Đ. je jako cijenjen kao pravnik; ima veliki broj rasprava i nekoliko udžbenika. Njegovo je glavno djelo: Sistem privatnog (građanskog) prava u Kraljevini Srbiji (dvije knjige; nesvršeno; 1893, 1896, 1906).

Literatura: Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 19.

S. Jovanović.

ĐORĐEVIĆ (GEORGIJEVIĆ) ĐERASIM, šabački episkop i pisac (1779, Vidin — 29/3 1839, Šabac). Kao dečko od 12 godina otišao je u Studenicu, i tamo se kasnije zamonašio. 1813 prebjegao je sa studeničkim bratstvom i moćima Sv. Stevana Prvovječanog u Srijem, ali se već 1814 vratio u Srbiju, i u Voljavči i Rudniku pisao stihove o Srbiji. Nalazio se često uz arhimandrita Melentija Pavlovića, te ga je, pored njega, i knez Miloš upoznao i zavolio. 1831, po želji kneževoj, postao je prvi vladika šabački po odlasku Grka. 1838 štampao je u Beogradu svoj sastav u stihovima i prozi: Znameniti događaji novije srpske istorije na kratko u vezanom i prostom slogu.

R. G.

ĐORĐEVIĆ ĐORĐE, đeneral (31/10 1863, Negotin Krajinski). Po svršetku cijele realke u Beogradu, stupio je u Vojnu Akademiju 1883. Za konjičkog potporučnika proizveden je 12/9 1885 (pred rat), za konjičkog kapetana 6/12 1895, za potpukovnika 22/2 1903, penzioniran 25/5 1904, reaktiviran 1908, proizveden za pukovnika 13/10 1913, za đenerala 25/9 1918. Penzioniran je 8/9 1921. Komandirao je u konjici vodom, eskadronom, pukom i brigadom, komandom kraljeve garde (1901 do 1903); bio je 1½ godinu u ruskoj konjici (I. moskovskom lajbdragunskom puku u Tveru). 1888—1890 bio je na višoj školi Vojne Akademije. U ratu 1885 bio je ordonanc-oficir u pješadijskom puku (IV.), komandirao je četom i bataljonom. U ratu 1912 bio je načelnik štaba timočke divizijske oblasti. U ratu 1913 bio je načelnik štaba timočke vojske i komandant združenog odreda, koji je zauzeo Belogradčik. U ratu 1914—18, komandirao je 1914 armijskom konjicom I. armije i združenim mačvanskim i ljubovijskim odredom, 1915 združenom sokolskom brigadom i strumičkim odredom. 1916 bio je komandant srpskih trupa u Africi, 1918 komandant konjičke divizije. — Osim članaka, originalnih i prevedenih u Vitezu i Ratniku, napisao je i štampao: O daljnom jahanju (1900). Uloga 4 pešadiskog puka, Uspomene iz srpsko-bugarskog rata (1911). *V. Belić.*

ĐORĐEVIĆ ĐORĐE DR., filolog i profesor (3/11 1867, Beograd — 26/4 1898, Beč). Svršio je gimnaziju i veliku školu u Beogradu. 1890 položio je profesorski ispit, 1891 postao je nastavnik III. beogradske gimnazije. 1892 otišao je na produženje studija u Beč, gdje je kod prof. V. Jagića dobio i doktorat. Poslije povratka iz Beča radio je na prikupljanju građe za rječnik Akademije. Preradio je i dopunio raspravu P. Kulakovskog o Lukijanu Mušickom (preštampano iz Kola, 1890) i S. Milutinoviću Sarajliji (Beograd, 1893 i Novi Sad, 1894); sarađivao je na povremenim časopisima. Najbolje djelo Đ. je o Matiji Divkoviću, njegovom jeziku i tekstu njegovih djela (Glas, 52 i 53, i posebno, 1896). *A. B.*

ĐORĐEVIĆ JOVAN, književnik, osnivač Srpskog Narodnog Pozorišta, pjesnik himne kraljevine Srbije (13/11 1826, Senta — 9/4 1900, Beograd). Učio je gimnaziju u Segedinu, Novom Sadu i Temišvaru, filozofiju u Pešti, a 1845 upisao se na peštanski medicinski fakultet. 1848 definitivno je prekinuo studije. 1849 bački veliki župan, Isidor Nikolić-Džaver, i sam poznati pisac, pozvao ga je k sebi u Sombor. Odatle je Đ. otišao u Lugoš za sudskog činovnika, a 1852, na poziv patriota, prešao je u Novi Sad za profesora velike srpske gimnazije. Ovdje je zbog naprednih, Vukovskih i narodnjačkih ideja, došao u sukob s nekim članovima patronata, te je (1857) primio u Pešti sekretarstvo Matice Srpske i uredništvo Letopisa. No, naišavši i ovdje na neprijateljstvo istih činilaca, odazvao se 1859 ponudi Danila Medakovića i prihvatio je, uz Đ. Popovića, saurednistvo Srpskog Dnevnika u Novom Sadu. Đ. je, uglavnom, vodio administraciju i punio prosvjetni dio lista. Po Đ. karijeru odlučne su bile 1860 i 1861. 1860 počeo je da objavljuje niz onih važnih članaka o kazalištu, kojima je ustalasao vojvođansko Srpstvo i time neposredno pridonio osnivanju stalnog Srpskog Narodnog Pozorišta, u prvi mah, (16/7 1861) pod okriljem Srpske Čitaonice. 1861, kao poslanik na blagoveštenskom saboru, Đ. je pisao bilješke sa saborskih sjednica, koje je poslije izdao u knjizi: Radnja Blagoveštenskog Sabora, 1861. Kad je Popović-Daničar istupio iz uredništva, Đ. je nastavio rad sa Đ. Vukićevićem. Đ. je u te dane bio glavni činilac

Digitized by Google

svega kulturnog poleta u Vojvodini. Sve prosvjetne manifestacije, kao što je bila i svečanost o Tekelijinoj stogodišnjici (17/7 1861), koju je on organizirao, bile su smišljene prilike, da se u to vrijeme krutog apsolutizma, nacionalni duh održi kompaktan i aktivan. 1863 Đ. je predao faktično uredivanje Srpskog Dnevnika Svetozaru Miletiću, a sam se sve više posvetio kazalištu, zavodeći neprekidno turneje. 1864 Srpski Dnevnik je bio obustavljen, a Đ. kao odgovorni urednik stavljen pod vojni sud. I ako je 1865 došlo do opće amnestije, list više nije pokrenut. 1867 Đ. je doveo novosadsku trupu na gostovanje u Beograd. Na predstavi 5/11 1867 knez Mihajlo je obećao lično Đ., da će o svom trošku sazidati zgradu za kazalište u Beogradu. 1868 pozvan je Đ. za prvog direktora Narodnog Pozorišta u Beogradu, a kad je (1870), kreirano zvanje dramaturga, Đ. je imenovan na to mjesto. 1873 Narodno Pozorište je zatvoreno, protiv Đ. volje, a on je postavljen za nastavnika. 1876 postao je Đ. upravitelj polugimnazije u Šapcu, 1878 upravitelj gimnazije, a 1880 upravitelj učiteljske škole u Beogradu. 1888 izabran je za profesora opće historije u Velikoj Školi. Pošto je još 1892 bio kratko vrijeme ministar Prosvjete u Avakumovićevom ministarstvu, i iste godine svečano, u razmjerama općeg narodnog slavlja, proslavljena pedesetogodišnjica njegovog književnog rada, Đ. je 1896 penzioniran. 1887 bio je nastavnik kralju Aleksandru za historiju i geografiju, i pratio ga je na putu u Krim.

Đ. je počeo da piše stihove 1842 (Spomen sestri Milici). I kasnije je radio na poeziji, spjevavši popularnu kazališnu alegoriju Markova sablja, srpsku himnu (Bože pravde) i t. d. Ali od svega književnoga rada ima više važnosti Đ. inicijatorsko i organizatorsko djelovanje na kulturnom, specijalno na kazališnom polju. Ovamo spada i Glumačka škola, koju je osnovao 1870. i u kojoj je predavao on sam s Bačvanskim do 1893, kao i dokumentirani memoar o Pozorištu i i njegovoj krizi, koji je predao ministru Prosvjete 1873. Od književnih radova, osim spomenutih, valja spomenuti još: biografije o Dvojici Stanimirovića i o Čučuk-Stani, Latinsko-srpski rečnik (1886). Opšta historija u dvije knjige (1898), mnogobrojna kazališna djela s madžarskog i njemačkog (Schillerova Spletka i ljubav), ocjene za mnoge udžbenike i književne pojave, putopisi (Letopis, 133, 134, 135). zanimljive uspomene u Javoru od 1892 i t. d.

Literatura: A. Hadžić, Kalendar Orao, 1878, Zastava, 1877, 173, Pozorište 1892, Brankovo Kolo, 1901; A. Gavrilović, Znameniti Srbi 19 veka; Letopis, 1858, II, 194; Branik, 1900, 44.

V. Petrović.

ĐORĐEVIĆ PERA P., filolog i državni savjetnik (21/6 1855, Kragujevac — 18/11 1902, Beograd). Učio je gimnaziju u Kragujevcu, a svršio je Veliku Školu u Beogradu. Bio je od 1875 nastavnik gimnazije u Beogradu i Kragujevcu, 1890 sekretar Ministarstva Prosvjete, 1891 načelnik, a od 1892 državni savjetnik. 1894 je penzioniran, a 1901 postao je doživotni senator. — Pisao je studije iz srpske sintakse (O padežima bez predloga. Glasnik, 68—69, O redu reči u srpskom jeziku, Glas, 53), koje pokazuju savremeni pogled na ta pitanja, zatim školsku Teoriju književnosti (1892). Učestvovao je u III. izdanju Vukova Srpskog rječnika (1898, zajedno sa S. Tomićem i Lj. Stojanovićem). Vrlo je brižljivo izdao Skupljene gramatičke i polemičke spise V. Karadžića (1894—96, u 3 knjige, a 5 sv.). Bio je od 1897 do 1903 predsjednik Srpske Književne Zadruge i u njoj je bio vrlo aktivan. Priredio je za štampu životopis Gerasima Zelića i preveo je Stanjukovića Prve korake (u izdanjima S. K. Zadruge). Imao je i političku ulogu kao ugledan član radikalne stranke.

Literatura: Lj. Jovanović, Pera P. Đorđević (Delo, 26, 1903).

A. B.

ĐORĐEVIĆ TIHOMIR DR., profesor univerziteta (19/2 1868, Knjaževac). Osnovnu školu učio je u Aleksincu, gimnaziju u Aleksincu i Nišu, historijsko-filološki odsjek Velike Škole u Beogradu. Studirao je u Beču i Münchenu, gdje je 1902 promoviran za doktora. Bio je profesor u učiteljskoj školi u Aleksincu, 1907 docent na univerzitetu u Beogradu, 1919 vanredan, a 1921 redovan profesor. 1916 do 1918 radio je u Londonu; tu i inače po Engleskoj držao je predavanja iz srpske historije i etnografije (naročito zapaženo predavanje o Srbiji u svetoj zemlji). — Naučni radovi Đ. su mnogobrojni, većinom po domaćim časopisima. Veći su radovi: O Makedoniji (na engleskom, prevedeno na srpski i francuski jezik), Iz Srbije Kneza Miloša (1—2, 1922 i 1924), Naš narodni život (1924, u izdanju S. K. Zadruge), O esnafima. Đ. je osnovao

Digitized by Google

i uredivao časopis Karadžić (1899 do 1903), uredio nekoliko knjiga Etnografskog Zbornika S. K. Akademije. Đ. je najbolji srpski folklorista.

V. Č.

ĐORĐEVIĆ VLADA, kompozitor (19/11 1869, Brestovac). Učio je gimnaziju u Aleksincu i Nišu, a svršio je učiteljsku školu u Nišu. Tri godine bio je učitelj, pa je otišao u Beč, na konzervatorij. Učitelji su mu bili: Robert Fuchs u Beču, a u Pragu, gdje je bio pola godine, Šebor. Bio je nastavnik muzike u jagodinskoj učiteljskoj školi, a sada je u III. beogradskoj gimnaziji i profesor Muzičke Škole Stanković. Bavio se bilježenjem i skupljanjem narodnih melodija, od kojih je izdao 8 svezaka za mješoviti i muški zbor. Radi i na originalnoj kompoziciji u lakom i pristupačnom stilu, kao i na muzičkoj bibliografiji. Napisao je: Liturgiju za muški zbor u lakom stilu, 30 igara za violinu, 34 narodne pjesme za klavir, Školu za violinu, Mješovite i muške zborove. (U kolu, Bila jednom ruža jedna, Ašikovanje); solo pjesme uz pratnju klavira, kao i kompozicije za flautu, violinu i klavir, Opšta teorija muzike.

K. M.

ĐORĐEVIĆ VLADIMIR DR., naučnjak, književnik i političar (21/11 1844, Beograd). Promoviran je za doktora medicine u Beču 1869. Još kao đak bio je jedan od pokretača Ujedinjene Omladine. 1871 postavljen je za vojnog liječnika, 1872 osnovao je Srpsko Lekarsko Društvo, 1873 postao je lični liječnik kralja Milana, 1876 uzeo je velikog udjela u osnivanju srpskog društva Crvenoga Krsta. Za vrijeme prvoga turskoga rata (1876) bio je načelnik saniteta sjedinjene moravsko-timočke vojske pod komandom đenerala Černjajeva. Za vrijeme drugoga turskoga rata (1877/78) bio je načelnik sanitetskoga odjeljenja vrhovne komande. Poslije tih ratova, postao je načelnik civilnoga saniteta, i zakonom od 30/3 1881 reformirao je iz osnove sanitetsku struku. 1884—1885 bio je predsjednik općine varoši Beograda. 1885, za vrijeme bugarskoga rata, bio je načelnik saniteta vrhovne komande, 1887 ministar Prosvjete i Narodne Privrede u Hristićevom ministarstvu. 1891 bio je poslanik u Ateni, 1894 poslanik u Carigradu. Za vrijeme njegovoga poslanikovanja u Carigradu, Srbi u Makedoniji dobili su od patrijaršije vladike svoje narodnosti. 1897—1900 bio je predsjednik ministarstva, s portfeljom ministra Inostranih Djela. Njegovo ministarstvo pokušavalo je da obustavi partijsku borbu, da obrati pažnju zemlje na ekonomska pitanja, i da preuredi vojsku (radi ovoga kralj Milan je bio postavljen za komandanta aktivne vojske). Pod Đ. ministarstvom desio se atentat na kralja Milana (1899) i vjeridba kralja Aleksandra sa Dragom Mašin (1900). Uslijed te vjeridbe Đ. kabinet je odstupio. Poslije silaska s vlasti. Đ. se bavio književnim poslovima, a 1906 bio je osuđen na šest mjeseci zatvora, po optužbi, da je u svojim historijskim publikacijama objelodanio tajne državne dokumente.

Đ. spada u najplodnije srpske pisce. Pisao je romane, stručne rasprave iz medicine, velika djela iz historije Srbije u 19 vijeku; vodio je mnogobrojne polemike i izdavao je, s malim prekidom od 1875 do 1892, časopis Otadžbinu. Njegova su glavna djela: Istorija srpskoga vojnog saniteta (u 4 sveska, 1879, 1880 i 1886), Kraj jedne dinastije (u tri knjige, 1899/1900), Srpsko-turski rat (dvije knjige, 1907), Istorija srpsko-bugarskog rata (dvije knjige, 1908). Car Dušan (historijski roman, tri knjige, 1919/20).

Literatura: Dr. V. Subotić, Dr. Vladan Đorđević (1910); Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 8, 13, 21.

S. Jovanović.

ĐORĐEVIĆ ŽIVOJIN DR., profesor zoologije na univerzitetu u Beogradu (28/3 1872, Požarevac). Osnovnu školu učio je u Požarevcu, gimnaziju u Negotinu, Požarevcu i Beogradu. Prirodnjačko-matematički odsjek Velike Škole svršio je 1893. 2/12 1893 postavljen je za profesorskog pripravnika na Velikoj Školi. 1894—1898 bio je predavač i učitelj jezika u beogradskoj realci. 1899 postao je vanredni profesor Velike Škole, a 1901 redovni. 1905 postavljen je za vanrednoga, a 1920 za redovnog profesora univerziteta. U Genèvi je 1895 položio doktorat iz prirodnih nauka. Od decembra 1895 do augusta 1897 vršio je dužnost kustosa zoološkog instituta i nastavnika zoologije i uporedne anatomije na Velikoj Školi. Đ. je naučni rad veoma raznolik. Radio je mikroskopsko-morfološke radove na avertebratama (disertacija: Recherches sur les glandes du pied des Lamellibr,. 1895). Zatim je radio u mnogim raspravama na ispitivanju srpske i balske faune, najprije vertebratske, a poslije avertebratske (na pr. Amfibije i reptilije. Glas, 1900, Srpske Diapto-

Digitized by Google

mide, Planktoorganizmi velikih jezera Balkanskog Poluostrva, Glas, 1905 i dr.). Posebnu skupinu čine njegovi radovi, koji se tiču golubačke mušice i njenih protozoičkih parazita, a znače prijelaz k protoistologiji (na pr. Nova ispitivanja na golubačkoj mušici, Glas, 1923). Posljednju skupinu čine 10 radova o parazitnim protozoama. Opći pregled rezultata dao je Đ. u pristupnoj akademskoj besjedi: Novi pogledi na krug razvoja preživotinja miklosporida (Glas, 107, 1923). Izradio je i nekoliko praktičkih spisa (Uput za prepariranje životinja, 1897), nekoliko brošura o ribarstvu i poljoprivredi (Kako je u državi Danskoj, I i II, 1903, Ribarstvo u Srbiji, 1900 i t. d.). Napisao je i I. dio Zoologije (1923), kao udžbenik za visoke škole.

J. Hadži.

ĐORĐEVIĆKA SOFIJA (»COCA«), glumica (19/9 1880, Beograd — 26/7 1908, Beograd). Stupila je na pozornicu Narodnog Pozorišta u Beogradu 31/10 1895. Angažovana je za članicu 20/6 1896. Ali je ona već i ranije izlazila pred publiku u Srpskom Narodnom Pozorištu (Novi Sad). 1890 igrala je u komadu Seljak kao milionar. Svojom inteligentnom i prirodnom igrom sticala je vrlo brzo simpatije cjelokupne kazališne publike, da se bez pretjerivanja može reći, da je bila sve do svoje smrti njena prava ljubimica. Glavne su joj uloge bile: Marija (Gavrani), Jelkica (Cvet), Margarita (Dragana), Simona (Platonski brak), Frančeska (Paolo i Frančeska), Stana (Čučuk-Stana), Nuri (U dolini), Ajša, Almaza (On), Marija (Zavičaj), Nataša (Na dnu), Olga (Golgota), Marsela (Demimonde).

R. O.

ĐORĐIĆ. V. Đurđević.

ĐORIĆ MILOŠ DR., književnik, novinar, stručni pisac (28/9 1893, Niš). Đ. je doktorirao na medicinskom fakultetu u Toulouse. Učestvovao je u ratovima 1912—1917 kao medicinar i trupni liječnik. Sarađivao je pretežno satiričnim stihovima i pričama, u Slovenskom Jugu, Pijemontu, Krfskom Zabavniku, Misli, Bosanskoj Vili i t. d. Dosad je posebno objavio zbirku pjesama Pod šatorskim krilima (1922), Kad mlidijah umreti, dramolet u 1 činu, tezu za doktorat, Nephrite syphilitique associée, zatim Reklinghauzenova bolest. U posljednje vrijeme sarađuje u Politici.

V. P.

ĐORIĆ NIKOLA DR., pjesnik (1/5 1859, Smoljanac, požarevački okrug — 29/10 1913, Skoplje). Filozofski fakultet svršio je u Beogradu, a medicinski u Beču. Radio je kao liječnik u Nišu, Varvarinu, Ražnju, Negotinu, Šapcu i Vranju. Naposlijetku je bio okružni liječnik u Skoplju. — — Počeo je pisati, većinom stihove, u Otadžbini, u Srbadiji i u Letopisu. Zbirku ljubavnih pjesama, Ljubice, izdao je 1893 u Nišu. Zatim je napisao nekoliko balada i romansa, kao Tevta, Smuk, Dojne na Dunavu i t. d., drame: Slikar, Vezir Abogović, Vidosava, Krimka, Momir i Vladislav kralj ugarski. Preveo je u stihu Racine-ovu Fedru, Schiller-ovu Ivanu Orleansku, Goethe-ovo Kladviga, zatim Dimitrija Lažnog, Deboru. Glavno mu je djelo široko zamišljena epopeja Kosovo, u slikovanim heksametrima, čiji je prvi dio izašao 1903, a drugi dio je ostao razbacan po raznim predratnim časopisima. Neobjavljeno mu je ostalo i Zidanje Skadra.

V. P.

ĐUKIĆ AVRAM (10/2 1844, Gospođinci — 17/3 1906, Beč). Vojničku školu (»matematiku«) učio je u Titelu i postao je austrijski oficir. U Beču je slušao intendantski tečaj, i u oficirskoj intendantskoj službi je dospio do čina generala intendanta. Sa službom je bivao u Beču, Zadru, Pragu i opet u Beču. Historijom se bavio kao ljubitelj, ali veoma savjesno i s lijepim uspjehom. Proučavao je historiju Srba u Ugarskoj, i to najviše veliku seobu, historiju šajkaša i srpske husarske regimente, zatim bunu 1848, a s mnogo požrtvovanja je ispitivao živote Srba austrijskih oficira. Ostavio je Matici Srpskoj u rukopisu veliki rad: Generali i pukovnici Srbi u Austro-Ugarskoj od god. 1704 do danas. Odatle je objavio Život Arona Stanisavljevića, barona von Wellenstreit (Brankovo Kolo, 9, 1903). Pod kraj života je skupljao arhivsku građu za ustanak Pere Segedinca i za seobe Srba u Rusiju. — Važniji su mu radovi: Kad su se Srbi s patrijarhom Arsenijem III. doselili u zemlje madžarske krune? (Javor, 1891), Tri pisma patrijarha Arsenija III. Crnojevića (Letopis, 219), Ocjena knjige G. Vitkovića, Prošlost, Ustanova i spomenici ugarskih kraljevih šajkaša (Letopis, 157), Ein Rückblick auf die Geschichte der österreichisch-ungarischen Donauflottille (1889), Učešće titelskog krajiškog šajkaškog bataljona u austro-turskom ratu u 1788 do 1791 (Letopis, 161 i 162), Nešto za istoriju c. kr. srpske husarske regimente (Naše doba, 1894), Ustrojstvo c. kr. titelskog krajiškog šajkaškog

Digitized by Google

bataljona za doba narodnog pokreta 1848—49 (Letopis, 193, 195, 196 i 204). *N. Radojčić.*

ĐUKNIĆ ILIJA, đeneral (20/3 1839, Kalanjevci, srez Kačerski, okrug Rudnički — 23/10 1911, Beograd). Po svršetku 4 razreda gimnazije u Beogradu, stupio je u artilerijsku školu 12/11 1856. U čin pješadijskog potporučnika unapriđeđen je 3/10 1861, za artilerijskog kapetana 19/8 1872, za pukovnika 2/8 1883. Stavljen je u penziju, sa činom počasnog đenerala, 19/1 1894, a vraćen u aktivu, sa činom aktivnog đenerala, 8/10 1895, ponovo stavljen u penziju 12/7 1900, pa vraćen u službu, kao đeneral, 24/8 1903. 2/10 1903 postao je član Državnog Savjeta. Do 1862 bio je vodnik, adutant bataljuna i zastupnik komandira čete u pješadiji, od 9/12 1862 preveden je u artileriju i bio je do 9/12 1863 vodnik u poljskoj artileriji, do 13/4 1865 zastupao je komandira poljske baterije, 12/4—7/7 1865 bio je komandir baterije Narodne vojske (Beogradske), do 12/9 1867 komandir brdske baterije, do 1871 bio je komandir brdske i narodne baterije (Kruševačke), do 1874 komandir poljske baterije, 6/4 1875—24/2 1876 bio je vršilac dužnosti i komandant artilerijskog puka (3), 6/10 1878—1/10 1879 komandant beogradske okružne vojske, 1/10 1879—2/8 1883 komandant divizije (Ibarske i Timočke). 1886 do 1892 bio je komandant divizije (Dunavske), i inspektor artilerije. 1895 do 1897 bio je komandant Timočke divizije, 1897—1899 komandant Šumadijske divizije, 24/8 1903—2/10 1903 bio je komandant Moravske divizije. — U ratu 1876 bio je načelnik artilerije Šumadijske divizije i vršilac dužnosti komandanta šumadijskog artilerijskog puka. U ratu 1877—78 bio je načelnik artilerije šumadijskog kora i komandant šumadijske artilerijske brigade. U ratu 1885 bio je komandant Timočke divizije. — U Ratniku je štampao nekoliko članaka. *V. Belić.*

ĐULABIJE, domaća vrsta jabuka, mnogo raširena u Južnoj Srbiji, osobito oko Peći. Dosta se izvozi na solunsko tržište. *I. R.*

ĐULAJ IGNJAT GROF (Gyulay). V. Gyulay Ignjat grof.

ĐUNĐENAC ZLATA, lirsko-dramska pjevačica beogradske opere (1899, Čazma). Pjevanje je učila u zagrebačkom Glazbenom Zavodu. Prvi put je stupila na pozornicu 1920 u ulozi Marženke (Smetanina Prodana Nevjesta). Pjeva Gounod-ovu Margaretu i Snjeguročku Rimskoga Korsakova. Sezonu 1923/24 provela je na višim naukama u Beču. Od 1924 udata je za Branka Gavellu, direktora drame. *N. A.*

ĐUNIS, selo u Srbiji. Ime mjesta došlo je nesumnjivo od neke lokalne crkve Sv. Dionizija. U ratu s Turcima 1876, tu je bila glavna srpska obranbena linija. 17/10 1876 Turci su zauzeli visove Đ. i potisli vojsku Đure Horvatovića. Srbi su uslijed toga morali moliti rusku intervenciju za primirje, i dobili su ga poslije ultimatuma Rusije Porti. *V. Ć.*

ĐUR (Györ), varoš u Madžarskoj, na Dunavu. Ima 44.300 stanovnika (1910), od kojih je bilo Madžara 42.037, Srba 15, a pravoslavnih 47. — Već za vrijeme Rimljana bio je Đ. znatna vojnička stanica. Po turskom Janik zvan je u našim pjesmama Janok. 1594 pao je u ruke Turcima. Pošto je osloboden od Turaka (1598), naselio ga je grof Palfi Srbima iz Bačke, koji su stupili u šajkašku službu. U Đ. se nalazi srpska crkva, posvećena Sv. Nikoli. *D. P.*

ĐURAĐ DUBROVČANIN (Georgius Raguseus), naučnjak (1579, Dubrovnik — 1622, Padova). Rodio se kao nezakonito dijete, te je kukavno živio, prosjačeći, dok ga nije jedan Mlečić, koji je upoznao njegovu bistru pamet, poveo sa sobom u Mletke, i dao ga na nauke. Postavši svećenik, učio je na padovanskom univerzitetu teologiju i filozofiju, pa matematiku i medicinu, a poslije nekog vremena postao je tamo profesor filozofije. Pisac je dosta filozofskih i teoloških djela na latinskom jeziku, od kojih su štampana samo njegova Matematička pisma u Parizu 1623. *M. R.*

ĐURAŠEVIĆI, potomci zetskog vlastelina Đuraša Ilića, koji se prvi put spominje 1326, u pratnji Stevana Dečanskog, kao čelnik. Poslije je bio pristalica Dušanov protiv starog kralja. 1355—56 branio je Skradin od Madžara, i u nevolji ga predao Mlečanima. U Zeti su ga potisli Balšići. Umro je oko 1362, i sahranjen je kod manastira na Prevlaci. — Vjerojatno su njegovi unuci Đurđe i Aleksa Đ., koji su 1404 mislili da napadnu Sandalja Hranića, a koje su Mlečani uzalud kušali da pridobiju protiv Balše III. — Đurđevi sinovi: Gojčin, Đurašin, Stefan i jedan nepoznati zovu se čas Đuraševićima čas Crno-

Digitized by Google

jevićima. Ovo drugo ime prevlađuje od sredine 15 vijeka.

Literatura: K. Jireček, Historija Srba, II, 186—187. *V. Č.*

ĐURAŠIN STJEPAN DR., profesor botanike na sveučilištu u Zagrebu (22/5 1867, Oborovo, Hrvatska). Gimnaziju i sveučilište je svršio u Zagrebu, pa je kao profesor gimnazije bio u Gospiću i Zagrebu. Doktorat filozofije položio je 1895, a habilitirao se za docenta sveučilišta 1899, radeći i dalje u gimnaziji. 1915 oslobođen je rada u srednjoj školi, i postavljen za vanrednog profesora sveučilišta. Predaje botaniku na sveučilištu (filozofski i veterinarski fakultet) i u višoj pedagoškoj školi u Zagrebu. — Đ. je napisao veći broj naučnih radova iz morfologije i sistematike bilja, a poznat je i kao vrlo plodan popularni pisac i kao pisac udžbenika za srednju školu. *N. K.*

ĐURĐENOVAC, naseobina u Slavoniji, županija virovitička (Osijek), kotar Našice, od Našica 9 km k sjeverozapadu; željeznička stanica Sušine—Đ. slavonske vicinalne željeznice Osijek—Križevci. Ima 2.074 stanovnika, pučku školu, (našičku) tvornicu tanina, parketa, bačava, pàropila. Tu je Vuka d. d. za izradu šume.

J. M-n.

ĐURĐEV DAN, starinski proljetni praznik, sa ciljem, da se osigura, na prvom mjestu, plodnost u stoci (»stočni Veligdan«), a zatim i plodnost ljudska i najzad poljska. Demoni i božanstva koja mogu doći u obzir, imaju (što ne iznenađuje) htonični karakter (otuda se radnje vrše prije izlaska sunca, i to često na rijeci, otuda mnogobrojna vračanja i gatanja). Međutim valja naglasiti, da najveći broj običaja spada u čistu magiju, pri čemu onaj, koji ih vrši, nema u vidu nikakvog određenog demona ni božanstvo. Centralno mjesto ima ritualna, sakramentalna žrtva janjeta, s kojim se »pričešćuje« sva čeljad. Prije Đ. janje, i sva sitna stoka i stočni proizvodi, tabuirani su. Od vračanja najvažnije je privlačenje stočne plodnosti. Ta magična radnja vrši se noću, i vrše je žene (rijetko ljudi), koje su gole i jaše na vratilu (obilaze oko tuđih torova). Sve to pokazuje, da je običaj veoma star. Na sličan način privlači se i poljska plodnost. Sa velikom revnošću prakticiraju se i ljubavna vračanja i gatanja. Vrste gatanja i predmeti, po kojima se gata, vrlo su mnogobrojni (po hljebu, ječmu, koprivama, kukavici, svinjama, rosi i t. d). Veliku važnost ima i kupanje na rijeci, prije sunca. Sa kupanjem je u vezi i diviniziranje raznim magičnim biljem (selenom, koprivom, vrbom, drijenom, zelenom pšenicom i dr.), kojim se ljudi i žene kite, ili »pričešćuju« ili potapaju u vodu, u kojoj će se kupati, ili se po njima valjaju, ili (ako je drvo) ljuljaju, i dr. Ponekad se u rijeku bacaju vijenci od raznog cvijeća, ili sipa mlijeko. To je svakako žrtva pretcima. (V. Etnografski Zbornik, 31, 71 i dalje). U (obrednim) pjesmama, koje se toga dana pjevaju, apostrofira se ponekad (Sveti) Đorđe (koji je tu zamijenio neko ranije božanstvo). *V. Č.*

ĐURĐEVAC, trgovište u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci. U Podravini (117 km), podno Bilo-gore; željeznička stanica na pruzi Koprivnica—Virovitica (Osijek). Ima 6.603 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, rimokatoličku župu, višu pučku školu, žensku stručnu školu, dvije pučke škole, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, Pitomačko-Črešnjevačko Ugljenokopno d. d. (kopa smeđi ugalj, 30.000 tona na godinu), zemaljski loznjak na »Peskima«, tri parna mlina, tvornicu opeka. Tu je Prva Podravska Dionička Štedionica i filijala Prve Hrvatske Štedionice (Zagreb), Banka za Podravinu. — Okolina Đ. bila je već u prehistorijsko doba naseljena, a u Peskima je naden kamen s rimskim natpisom. Đ. se u srednjem vijeku zvao Sušica, a pripadao je pod kraj 14 vijeka porodici Prodavića, koji su bili u kolu protivnika kralju Sigismundu. Potom su se gospodari često mijenjali (Celjski, Jan Vitovec i dr.). Na starome se gradu nalazio kamen s grbom pečujskoga biskupa. Turci su se do Đ. često zalijetali. Za vrijeme vojne krajine po Đ. zvala se đurđevačka regimenta.

J. M-n.

ĐURĐEVAJKA, mladina vjenčana košulja, od lanenog platna sa širokim rukavima. Vez je na njoj izrađen mahom srmenom žicom, a ukrašen kićankama od raznobojnih đinđuva, aspricama i svilenim kićankama i šljokicama. Nose je na Kosovu. *N. Z.*

ĐURĐEVI STUPOVI, manastir Sv. Đurđa, u Južnoj Srbiji, s desne strane Deževe, lijeve pritoke rijeke Raške, u staroj župi Rasu, na jedan sat sjeverno od Novog Pazara, u raškoj oblasti. Zadužbina je velikog župana

Digitized by Google

Stevana Nemanje (1170—1196), osnivača dinastije Nemanjića. Nemanja je podigao ovu zadužbinu kad je stupio na prijesto (1170), a iz zahvalnosti Bogu, što ga je izbavio iz »kamene peštere«. Kraj Đ. S. ima jedna kamena pećina. U doba Nemanjića Đ. S. su privilegiran »kraljevski manastir«, čiji je iguman biran na prijedlog kralja. Sam kralj je na svečanom bogosluženju uvodio igumana u dostojanstvo, predavši mu štap ili žezlo. Manastir je opustio 1689, ali je sve do 1912 bio dobro očuvan. — Đ. S. su lijepa građevina zapadnjačkog stila, a njen se živopis ubraja u najznatnije ostatke starog srpskog živopisa. Kako je manastir podignut na glavičastom brdu, koje dominira svim okolnim, a naročito nad putem niz Rašku za Sjevernu Srbiju, Turci su, radi obrane ovog puta i Novog Pazara, oko manastira bili podigli utvrđenja. U borbama 1912 stradala je ova važna srpska starina, jer je topovima mnogo porušena.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 1153—1154; Jevto Dedijer, Nova Srbija (1913), 283—284; K. Jireček, Historija Srba, I (1922), 189—191, II (1923), 12—13, 54; Vlad. R. Petković, Stari srpski spomenici u Južnoj Srbiji (1924), 47. *V. R.*

ĐURĐEVIĆ IGNJAT (u novije vrijeme uveo se neopravdani oblik Đorđić, on se sam pisao Ignacio Giorgi (Džordži), pjesnik i naučnjak (13/2 1675 — 21/1 1737, Dubrovnik). Otac mu je poslije velikog zemljotresa 1667 postao vlastelinom, a kako je on sam bio jedinac i svećenik, s njim se ugasila ova vlasteoska dubrovačka porodica. Na krštenju je dobio ime Nikola, koje je, kada je stupio u benediktinski red, promijenio na Ignjat. Učio je u Dubrovniku u Isusovaca, pa je stupio u državnu službu i bio je knezom na ostrvu Šipanu. Iznenada, 1697, možda zbog nesrećne ljubavi, ode u Rim i stupi u isusovački red. Tamo je svršio višu školu svoga reda, te je poslan kao učitelj isusovačkog kolegija u Askoli. Zato što mu starješine ne htjedoše dati drugo mjesto, koje je htio imati, istupi 1705 iz reda, te se vrati u domovinu. Skoro zatim uđe 1706 u benediktinski red, u kojemu je stekao i čast vrhovnoga starješine dubrovačke provincije i opata mljetskoga ili, kako se on sam piše na svojim djelima, »opata melitenskoga«. Zbog svoje učenosti imenovan je od dubrovačke vlade državnim teologom, premda je stoga, što je god. 1710 branio prava svećenstva protiv države, od vlade prognan. Međutim je na papinu intervenciju skoro vraćen u domovinu, gdje se bavio književnošću i naukom, a i dosta veselo živio. Nađen je mrtav od kapi u krevetu u kući prijatelja.

Đ. se je vrlo rano počeo baviti poezijom, tako da je već prije nego je pošao u Rim, imao dosta veliku zbirku pjesama, poznatu pod imenom Pjesni razlike, koju je, idući u Rim, htio, kako on kaže uništiti i spaliti, ali se našla u rukopisu, što ga je on sam pažljivo pregledao i ispravljao. Te su Pjesni razlike većinom ljubavne, ali ima nešto i šaljivih, pa dosta pobožnih, i nekoliko ozbiljnih epskog karaktera, kao na pr. Davorija u smrt Marka Kraljevića. Nego i njegove ljubavne pjesme nisu nikako ozbiljne. Vidi se jasno, da se Đ. ljubavlju i ženom šali, često i ruga, pri čemu ne zazire ni od pikantnih scena, koje je od česti uzimao i iz Boccaccieva Dekamerona. Inače Đ. po pjesničkom talentu i ukusu, po ljepoti forme i zvučnosti stiha, spada među najbolje naše starije pjesnike. Pošto se 1705 vratio u domovinu, njegova poezija dobiva uglavnome sasvim drugi smjer, te on piše odsada gotovo same pobožne pjesme. Najprije uze da obrađuje motiv biblijske Magdalene, možda već 1705. Tako su postali njegovi Uzdasi Mandalijene pokornice, koji su izdani tek 1728, kao velika pjesma sa osam »uzdaha« t. j. pjevanja. Isprva pjesma se je imala sastojati samo od dva pjevanja, i to tako, da je prvo bilo sastavljeno od raznih komada prvoga i sedmoga, a drugo opet od raznih komada trećega i drugoga. Kako se iz samoga natpisa vidi Uzdasi nisu epska pjesma, nego osam lirskih Magdaleninih monologa, u kojima ona spoznaje, ispovijeda i žali svoje grijehe i razmišlja o Bogu i božjoj ljubavi. To su dakle pobožni osjećaji i teološke refleksije, kojima Đ. hoće da iskaže svoju pobožnost, ali opet mu je najbolje ispalo četvrto pjevanje, gdje opisuje grešni život Magdalenin. Godinu kasnije poslije Uzdaha izdao je Đ. (u Mletcima, 1729) Saltijer slovinski, prvi naš prijevod cijeloga psaltira, što ga je Đ. svršio još 1718 po latinskoj Vulgati, ali uzimljući u obzir donekle i jevrejski original, druge prijevode i razne komentare. Prijevod je vrlo dobar, u lijepim stihovima raznog metra. Nego i kao benediktinac Đ. se nije sasvim odrekao

Digitized by Google

ljubavi i šaljive pjesme, te je kao »opat melitenski« ispjevao Suze Marunkove, vrlo vješto sastavljenu parodiju tužbe mladog momka Marunka s otoka Mljeta, koji je nesrećno zaljubljen. Đ. se ogledao i na polju proze. Pred Saltijerom ima dosta dug Život kralja Davida, a u rukopisu je ostavio vrlo opširan život Sv. Benedikta, osnivača benediktinskoga reda.

Otkada se vratio u domovinu, Đ. se bavio više naukom negoli književnošću, te je neumorno istraživao najstariju historiju i arheologiju stare Ilirije, te je o tome ostavio mnogo obradenog materijala. Od svega toga, uz par sitnijih stvari, izdao je samo jedno poveće djelo D. Paulus apostolus (Mletci, 1730), kojim je htio dokazati, ali nije dokazao, da se je brod, kojim se je Sv. Pavao vozio iz Azije u Rim, slomio kod Melite u Jadranskom Moru, t. j. kod dubrovačkoga Mljeta, a ne kod Melite u Sredozemnom moru t. j. kod Malte. Osobito je važno, što je Đ. prvi počeo prikupljati materijal za biografije starijih dubrovačkih književnika u djelu Vitae et carmina nonnullorum civium Rhacusinorum.

Literatura: Djela Injacija Džordži; Stari pisci hrvatski, 24, 1917, 25 (u štampi). *M. Rešetar.*

ĐURĐEVIĆ ISO, knjižar, izdavač u Beogradu (10/9 1887, Pitomača, Hrvatska). Svršio je osnovnu školu, služio po knjižarama A. Pajevića u Novom Sadu, S. Cvijanovića u Beogradu, i St. Kuglija u Zagrebu. Osnovao je svoju knjižaru u Sarajevu 1913, u Beogradu 1921. Glavna izdanja: Mala Biblioteka, Odabrana Biblioteka i Savremene Knjige. Broj njegovih izdanja je oko 200, od kojih su 80 rasprodata. *U. Dž.*

ĐURĐEVIĆ NIKOLA DR., advokat, državni savjetnik (12/10 1864, Donji Miholjac, Slavonija). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Osijeku, a pravne nauke u Beču i Zagrebu (1889). 1893 otvorio je advokatsku kancelariju u Brodu (Slavonija), gdje je bio advokat do 1920, kada je postao povjerenik za pravosuđe kod pokrajinske uprave u Zagrebu. 16/2 1921 imenovan je za predsjednika zemaljske vlade u Sarajevu, a 11/7 iste godine postao je pokrajinski namjesnik za Bosnu i Hercegovinu. 1922 postao je član Državnog Savjeta. Bavio se politikom i žurnalistikom, te je saradivao u Srbobranu, Zastavi i Narodnom Glasniku. Bio je prvi potpredsjednik srpske narodne radikalne stranke u Vojvodini. Od 1897 pa dalje bio je stalno poslanik na srpskim narodnim i crkvenim saborima u Karlovcima, a 1907 izabran je za potpredsjednika sabora. 1900—1908 bio je jedan od glavnih saradnika i pouzdanika bosansko-hercegovačkih muslimana u njihovoj borbi za vjersku i prosvjetnu samoupravu. *D. P.*

ĐURĐEVIĆ STAMENKO, kipar (6/11 1888, Krnjevo, smederevski okrug). Kao čobanče u svome kraju i kao radnik u Beogradu pao je u oči sa svojim pokušajima, te je primljen u beogradsku umjetničku školu, studirao je kiparstvo u umjetničkoj školi u Pragu i u Parizu École Nationale Supérieure des Beaux-Arts. 1924 priredio je u Beogradu izložbu svojih radova, većinom portrete videnih srpskih javnih radnika. Poznatiji su mu radovi, biste: knjeginje Ljubice, N. Pašića, kralja Petra, Spomenik Trećepozivcu, Karadordu i t. d. *V. P.*

ĐURĐEVIĆ (ĐORĐIĆ) STIJEPO (Giorgi), pjesnik, dubrovački vlastelin iz početka 17 vijeka. Uz neke neznatnije ljubavne i pobožne pjesme napisao je Derviša, vanredno živahno i duhovito sastavljenu parodiju tužbe bosanskog derviša, koji je nesrećno zaljubljen. *M. R.*

ĐURĐEVIĆ VASA, predsjednik hrvatskog sabora (20/9 1841, Osijek — 26/12 1915, Beč). Učio je gimnaziju u Osijeku, a pravo je svršio u Pešti, kao pitomac Tekelijanuma. Poslije svršenih nauka bio je Đ. neko vrijeme profesor na novosadskoj gimnaziji, odakle je otišao u Osijek, kao advokatski kandidat. Ovdje je postao advokat i javni bilježnik. U Osijeku se ubrzo počeo baviti politikom, i pokrenuo je i list u naprednjačkom duhu. U nekoliko je mahova Đ. bio biran za poslanika u srpski narodno-crkveni sabor, gdje je, i ako još mlad, vidno sudjelovao u stvaranju srpskih crkveno-narodnih uredba. 1878 izabran je i u hrvatski sabor, kao kandidat unionističke stranke. Od tada je bio stalan član sabora sve do 1906, do sloma Khuenove t. zv. narodne stranke, kojoj je bio jedan od glavnih stupova. U saboru je bio neko vrijeme prvi potpredsjednik, a od 1897 predsjednik. Poslije rasula narodne stranke povukao se sasvim iz javnoga života. *M. P-g.*

ĐURIČIĆ MARKO, ministar pravde (26/3 1861, Valjevo). Po svršenoj gimnaziji slušao je u Petrogradu dvije

Digitized by Google

godine tehničke nauke. 1885 svršio je pravo na velikoj školi u Beogradu. Bio je advokat u Valjevu, a zatim predsjednik suda za grad Beograd. Još kao mlad učestvovao je u političkoj borbi. 1893 izabran je za poslanika za valjevski okrug. Za vrijeme izbora 1903 postavljen je za okružnog načelnika u Valjevu. Iste godine izabran je za kasacionog sudiju, i u toj je službi ostao do 1912, kad je postao ministar pravde. Septembra iste godine dao je ostavku, a zatim je od 1913 do 1918 ponovo ministar pravde. 1/3 1920 izabran je za predsjednika državnog savjeta, a novembra 1920 za narodnog poslanika. 1922 bio je ministar socijalne politike. 18/7 1925 postao je ministar pravde. *D. P.*

ĐURIĆ DIMITRIJE, đeneral, upravitelj Vojne Akademije (29/9 1838, Beograd — 19/10 1893, Beograd). Svršio je cijelu gimnaziju u Beogradu i 29/10 1855 stupio je u artilerijsku školu. 19/8 1860 unaprijeđen je za pješadijskog potporučnika, 1862 za poručnika, 1861 bio je poslat u topografsko odjeljenje glavnog đeneralštaba u Berlin. 5/2 1863 podnio je ostavku, jer nije ispunjeno obećanje da će stupiti u prusku višu vojničku školu. Ostavka mu je bila uvažena, i on je otišao u Rusiju, gdje je bio 1864 primljen u činu pješadijskog poručnika. 1865 stupio je u nikolajevsku đeneralštabnu akademiju, koju je svršio 1867, i vratio se u Srbiju, gdje je bio primljen u činu đeneralštabnog poručnika 5/12 1867. Za đeneralštabnog kapetana 1 kl. unaprijeđen je 1873, za potpukovnika 1876, za pukovnika 1881, za đenerala 1893. U trupi je služio vrlo malo: kao mlad vodnik (1860—1861), i u Rusiji (1 godinu), a kao đeneralštabni pukovnik 1881 komandirao je pješadijskom brigadom stajaće vojske. Bio je u glavnom đeneralštabu načelnik historijskog i operativnog odjelenja, u ministarstvu vojnom načelnik ekonomnog odjeljenja dvaput ministar vojni (1889 i 1892). Nekoliko mjeseci bio je referent pješadije i komandir aktivne vojske (1883), dvaput upravnik vojne akademije (1888 i 1892), i od čina đeneralštabnog poručnika (1867) sve do smrti bio je profesor vojne akademije. Predavao je tu mnoge predmete, no glavni i stalni su mu bili taktika i strategija. 1879 bio je delegat vlade za određivanje granice prema Bugarskoj. Kao ministar vojni 1889, poduzeo je utvrđivanje granice prema Bugarskoj, radi čega je bio osnovao »Tajni komitet za utvrđivanje naše granice«. Računa se kao istaknuti vojni pedagog i filozof. U ratu 1876, kao đeneralštabni major, bio je glavni intendant, u ratu 1877 do 1878, kao đeneralštabni potpukovnik, bio je načelnik štaba šumadijskog korpusa, u ratu 1885, kao đeneralštabni pukovnik, bio je glavni intendant. Bio je obilat pisac i književnik. Osim mnogobrojnih članaka u vojnim i naučnim časopisima (Vojin, Ratnik, Glasnik Srpskog Učenog Društva, Glas Akademije Nauka), štampao je: Osnovi taktike tri roda vojske, elementarni dio (1879), Osnovi taktike tri roda vojske, primenjeni dio (1881), Taktika velikih taktičkih tela (1885). Poslije njegove smrti štampana je Strategija (po predavanjima kralju Aleksandru, 1895). 1885—1886 štampan je u Ratniku sa posebnom paginacijom Rad glavne intendanture u ratu 1885/86 god., a poslije smrti štampana je, također u Ratniku 1894, Građa za Istoriju srpsko-turskog rata 1877/78 godine, koju je Đ. radio po nalogu srpske vlade za ruski glavni đeneralštab. Od prijevoda štampao je: Ratna načela Napoleona (sa francuskog; preveo kao pitomac artilerijske škole), i sa njemačkog Taktika (od Grisheima, štampano u Rojinu). *V. Belić.*

ĐURIĆ DRAGIŠA DR., statističar (23/11 1858, Kragujevac — 8/10 1924, Beograd). Svršio je gimnaziju u Kragujevcu, a filozofski fakultet (državne nauke) u Leipzigu, Jeni i Heidelbergu, gdje je 1884 promoviran za doktora filozofije. Postavljen je iste godine za pisara u ministarstvu financija i poslan je u Beč na studije statističke. Radi svog političkog uvjerenja često je otpuštan i premještan. 1907 postavljen je za šefa trgovinske, a kasnije i državne statistike. 1876 stupio je u dobrovoljce i bio je ranjen. Učestvovao je i dalje u ratovima 1885, 1912, 1913, a 1914 pošao je u rat kao rezervni artilerijski kapetan I. klase, odakle se vratio na dužnost direktora državne statistike. Rad mu je koncentriran više oko zvanične srpske statistike. Doktorska mu je radnja O vazalnim državama i protektoratima, a statistička Popis kuća i stanova u Beogradu 1907. *R. S.*

ĐURIĆ MILAN, prota (9/3 1844, Zaovine, okrug užički — 30/4 1917, Rim). Svršio je osnovnu školu i bogosloviju. 1862, pri bombardovanju Beograda, na čelu đačke čete učestvovao je u sukobu s Turcima. 1875 bio je

Digitized by Google

predsjednik ustaškog odbora za Bosnu i Hercegovinu. 1876. u ratu protiv Turaka, bio je ranjen kao brigadni svećenik i dobio je dva ratna odlikovanja. Izabran je prvi put za poslanika 24/10 1878, pa je poslije biran još u 20 izbora. U početku 1886 bio je optužen za učestvovanje u ubistvu narodnog poslanika napredne stranke Veljka Jakovljevića (iz Ljubića, okrug rudnički), zatvoren, zlostavljan i poslije tromjesečnog zatvora pušten radi nedostatka dokaza. No po naredbi iz Beograda trebalo ga je ponovo zatvoriti za istu stvar. Izvješten o tome pobjegao je, u aprilu 1886. u Crnu Goru, a odatle je, u augustu 1887, otišao u Carigrad. U izbjeglištvu je proveo tri godine, pa se, u aprilu 1889, poslije abdikacije kralja Milana, vratio u Srbiju. Uziman je na odgovornost i za Čebinčevu aferu, ali nije ni zatvaran ni suđen. 24/6 1899, zbog Ivanjdanskog atentata, zatvoren je, mučen gladu, zlostavljan fizički i držan u jednom mračnom i vlažnom zatvoru bez postelje. Osuđen na 20 godina robije, pomilovan je 11/9 1900, poslije ženidbe kralja Aleksandra Obrenovića Dragom Mašin. Bio je član glavnog odbora Radikalne Stranke od njene organizacije pa do svoje smrti. 2/7 1906 izabran je bio za potpredsjednika Narodne Skupštine. — Đ. je bio temperamentan govornik; govorio je brzo i ponajviše u patriotskom duhu. Nikad nije vrijeđao svoje protivnike u Narodnoj Skupštini, nego se prema njima pokazivao uzdržljiv i pomirljiv.

J. Prodanović.

ĐURIĆ MILENKO, slikar, grafičar (26/7 1894, Zemun). Po svršenoj gimnaziji, učio je slikarstvo i grafiku u umjetničko-obrtnoj školi u Zagrebu i u kraljevskoj akademiji u Pragu, pomoću stipendije petrovaradinske imovne općine. 1918 imenovan je za nastavnika plastičnog crtanja u zagrebačkoj kraljevskoj obrtnoj školi. 1920—1924 proputovao je Češku, Njemačku i Italiju. Najviše je radio grafičke poslove, u prvom redu na drvorezu. 1919 pokrenuo je reviju za likovne umjetnosti, koja se zvala Grafička Umjetnost, a koja se od 1921 preobrazila u Umjetnost, almanah za slikarstvo, grafiku i skulpturu. Bavi se i studijama iz historije naše umjetnosti, i drži češće javna predavanja o umjetničkim pitanjima i pojavama. Njegovih drvoreza ima po javnim zbirkama u Pragu, Beču, Rimu i Zagrebu.

V. P.

ĐURIĆ MILOŠ, književnik, profesor (1/1 1892, Benkovac, Dalmacija). Osnovne i srednje škole svršio je u Brodu na Savi, u Požegi u Slavoniji i u Zagrebu, a sveučilište u Zagrebu i u Beogradu. Kao nastavnik klasične filologije i filozofske propedeutike, služio je u Mitrovici na Savi i u Zemunu, a sada u II. muškoj gimnaziji u Beogradu. Dosad je posebno objavio: Vidovdansku etiku (1914), Smrt majke Jugovića, književnofilozofsku studiju (1918, latinicom), Filozofiju panhumanizma (1922). Napisao je u Misli i u Srpskom Književnom Glasniku nekoliko članaka i rasprava iz moderne filozofije i studija o srpskoj narodnoj poeziji. Preveo je Eshilovog Vezanog Prometeja i Sofoklovu Antigonu i Kralja Edipa.

V. P.

ĐURIĆ NIKOLA, pisac (7/9 1866, Krajiška Šagovina, kod Nove Gradiške, Slavonija). Svršivši učiteljsku školu u Petrinji služio je kao učitelj po Slavoniji do 1897. 1920 postavljen je za činovnika u ministarstvu narodnog zdravlja, kao putujući učitelj propagande trezvenosti. Pisao je i prevodio priče za djecu: Mali pripovjedač (1896), Mirisni cvjetići (1898) i Slike iz maloga svijeta (1899). Objavio je niz pripovijedaka za narod u zagrebačkom Srbobranu i po drugim kalendarima. Uređivao je nekoliko godina, antialkoholičke časopise Novi naraštaj i Trezvenost. Matica Srpska mu je nagradila pripovijetku Radiša Pavlović (1908). Dobio je povlastice na jednu Brojnicu za osnovne škole. Glavni su mu radovi iz područja nacionalne drame: Sve za ljubav nauke, komedija, Omer i Merima, Imotski kadija i Vojvoda Dojčin, tragedije, i komad Mrtvaci a prete.

V. P.

ĐURKOVIĆ DIMITRIJE, ikonopisac iz Vukovca, Srijem (10/9 1793, Jarak, Srijem — 23/3 1843). Sin je učitelja Nikole, a posinio ga je kao siroče poznati slikar Stevan Gavrilović, koji je u to doba slikao jaračku crkvu. Đ. je zajedno s Đorđem Bakalovićem učio slikarski zanat kod Gavrilovića, pa je i kasnije skoro stalno bio u ortačkoj zajednici s Bakalovićem i vršio ikonografske poslove. Tako je s njime slikao ikonostase u Erdeviku, Sasama, Čerevića, Grgetegu, Platičevu (sve u Srijemu), kao i u banatskoj Čenti i Sv. Jovansku crkvu u Novom Sadu. Sam je radio život kneza Lazara u Vrdniku (Ravanici), kao i mnoge crkvene za-

Digitized by Google

stave, na pr. u Platičevu, Jarku, Vognju, Prhovu, Sasama, Surčinu, Mihaljevcima. Pomagao je i Danilu, dok je ovaj slikao svod u rumunjskoj crkvi u Uzdinu (Banat), 1839, a crkvu u Prhovu radio zajedno s Georgijem Boareskom. U Gornjoj crkvi u Srijemskim Karlovcima, opet uz Đ. Bakalovića, slikao je dveri i svodove, a i po Srijemu, u kućama, nalaze se mnoge ikone od njegove ruke.

Literatura: Šematizam karlovačke mitropolije (1910). *V. P.*

ĐURKOVIĆ NIKOLA, glumac i upravnik pančevačkog diletantskog pozorišta. Stupio je, kao glumac, u beogradsko pozorište, koje je srpska država izdržavala, ali je iz njega 1842 prešao u Pančevo. Tu je sastavio pjevačku družinu, koja je, zbog njegovih kompozicija, obratila na sebe pažnju pančevačke publike, i u crkvi i izvan nje. Za društvo je pjesme pisao prota Vasilije Živković, a komponirao ih Đ. Pored tako oduševljene publike, Đ. je pokušao do osnuje i kazališno društvo. Za nekoliko dana Pančevci su skupili 3.000 forinti za garderobu, dekoracije i ostale potrebe. Pod upravom Đ. ovo pjevačko kazališno društvo počelo je davati i svoje predstave. 1847 društvo je prešlo u Beograd i počelo je davati predstave u zgradi Kod Jelena (Staro Zdanje). 15/5 prikazan je prvi komad: Miloš Obilić od J. St. Popovića. Društvo je ostalo u Beogradu do sredine marta 1848. U noći između 15 i 16/4 1849 izgorjela je zgrada Staro Zdanje, u kom su bile priređivane predstave. *R. O.*

Bio je činovnik državnog parobrodarskog društva, a u isto doba redatelj, glumac i prevodilac. Komponirao je pjesme i za kazališne komade, kao i svjetovne i crkvene pjesme. Od njegovih zbornih pjesama poznate su: Oj talasi, Hajte braćo, hajd junaci, Kud pogledaš svud je tama i t. d. U lakom stilu, pod utjecajem talijanske muzike, njegove su pjesme bile rado primane od publike. *K. M.*

ĐURKOVIĆ PAVLE, slikar, portretist i ikonograf (četvrta četvrtina 18 vijeka, Baja Madžarska — 1830, Odesa). Po svemu sudeći morao je biti školovan čovjek i akademski slikar. Ostavio je iza sebe velik broj portreta, nejednakih po vrijednosti, ali se na njima jasno primjećuje, kako se sve više usavršavao. Najbolji portreti izgleda da su mu ostali u Rusiji. Najveći rad mu je, opsegom, ikonostas saborne crkve u Vršcu i ikonostas u Beloj Crkvi (Banat) 1792. Putovao je po većim mjestima i portretirao imućne građane. Tako je 1811 izradio i portre Pavla Hadžića, arhimandrida grgeteškog. 1812 bio je u Zemunu, gdje je naslikao tri člana porodice Karamata, protu Ivanića (u sali srpske škole) i t. d. 1816 u Šišatovcu je portretirao Lukijana Mušickog i Vuka Karadžića. Sve ostale Lukijanove slike (od Kneževića, Radonjića i drugih) kopije su po njegovoj. U to vrijeme (1820) slikao je u Karlovcima i mitropolita Stratimirovića i bačkog vladiku St. Stankovića, a 1824 prešao je u Srbiju, te je u Kragujevcu slikao kneza Miloša, knjeginju Ljubicu i Jevrema Obrenovića, potpisujući se »Izživopisal P. Đ. slaveno-Serbin iz Karlovaca v Sremje«. 1812 pozvan je u slavonske manastire, Orahovicu i Lepavinu, gdje je portretirao lepavinskog arhimandrita Prokopija Balića, a u Pakracu je kopirao za novosadskog vladiku kopiju čuvene Češljareve Sv. Varvare (koja je propala 1848 pri bombardovanju Novog Sada). U drugoj polovini drugog decenija otputovao je u Rusiju, preko Vlaške i Moldavske, slikajući usput po bojarskim dobrima i po rumunjskim manastirima. Nastanio se bio u Odesi, gdje mu je posao dobro pošao, i gdje je lijepo napredovao kao umjetnik. Izvrsni portre Atanasije Stojkovića, harkovskoga profesora fizike (koji je, možda, Đ. i pozvao u Rusiju), radio je u Odesi, pred samu smrt. Taj se portre nalazi u Novom Sadu, u Matici Srpskoj, i služi kao dokaz o solidnoj umjetnosti P. Đ.

Literatura: Glasnik, 33, 64; Letopis, 158, 22; Glas Istine, 1889, 4; Joakim Vujić, Putešestvije po Serbiji (1828), 131; Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih; Šematizam karlovačke mitropolije od Mate Kosovca, 1910; Srpski Sion (1900), 371; Tih. Đorđević, Iz Srbije kneza Miloša, 1922, 155—157. *V. Petrović.*

Digitized by Google

E

EBORENSIS JAKOB FLAVIJE (1517, Ebora, Portugal — poslije 1607, Dubrovnik ili Herceg-Novi). E. je poznatiji pod nazivom Didacus Pyrrhus. E. je znatan pjesnik 16 vijeka. On je neko vrijeme proveo u Dubrovniku. Kao Jevrej prognat je E. iz Kordove (1535) i potucao se po svijetu. 1558 došao je, preko Carigrada, u Dubrovnik, gdje jé od tada stalno boravio i doživio duboku starost. Drugovao je sa uglednim građanima (Dinkom Zlatarićem, Dinkom Ranjinom) i sastavio je bezbroj latinskih epigrama i drugih prigodnih pjesama, koje su u vezi s njegovim životom. Mnoge je i štampao. Naročito je bio vještak u sastavljanju latinskih epigrama.

Literatura: Đ. Körbler, u Radu, 216. *Đ. K.*

EDMUND MOSTER I DRUG D. D., Zagreb. Osnovano je 1911. Kapital je 5,000.000 din. Društvo je preuzelo tvornicu istoimene privatne firme, koja je podignuta 1906. Danas društvo ima tvornice u Zagrebu, Lepoglavi i Berlinu, u kojima izrađuje pisaljke i pera »Penkala«. U tvornicama je zaposleno oko 400 radnika. Pokretna snaga je 110 HP. *S. P.*

EGERSDORFER ALEKSANDER DR., profesor rimskog prava (23/4 1850, Zagreb — 25/5 1923, Zagreb). E. je bio vrlo obrazovan i oštrouman pravnik. Učio je pravo u Zagrebu i Pragu, gdje je 26/4 1875 promoviran za doktora prava. 6/5 1875 stupio je u sudsku struku. Od 29/7 1879 bio je docent austrijskog privatnog prava na sveučilištu u Zagrebu. 15/10 1881—21/3 1882 bio je suplent austrijskog privatnog prava na istom sveučilištu. 29/1 1886 postavljen je za suplenta rimskog prava, 13/10 1886 unaprijeđen je za vanrednog profesora, a 4/1 1891 za redovnog profesora rimskog prava. Na tom je položaju ostao do smrti. — Pored mnogih rasprava iz raznih područja prava, objavljenih najviše u Mjesečniku, E. je napisao: Predavanja o povijesti rimskog prava (1919), Predavanja o institucijama rimskog prava (1919) i Predavanja o Pandektama (I 1915, II 1916, III 1917).

Literatura: Mjesečnik, 1923, br. 7 i 8, i Arhiv za Pravne i Društvene Nauke, oktobar 1923. *R. P.*

EGZARH je crkveni dostojanstvenik sa kompetencijom patrijaraškog namjesnika ili vikara i episkopskog izaslanika, duhovnog inspektora i pobirača episkopskih prihoda od sveštenstva i naroda. Kod starih je Grka tako nazivan starješina žrečeva. Kršćanska crkva primila je ime E. iz državne terminologije, jer se u doba cara Konstantina Velikog i kasnije E. zvao carski namjesnik ili vikar u dijecezi. Stoga je u prvo vrijeme i u crkvenoj terminologiji E. nazivan samo poneki starješina kakvog većeg crkvenog područja. Tako je prvi starješina bugarske crkve, poslije pokrštenja Bugara, kao namjesnik carigradskog patrijarha u Bugarskoj, nazivan E., pa je namjesnik Sv. Sinoda u Gruziji nazivan E.

U srpskoj crkvi dolazi ime E. u 14 vijeku, i to prvo u krajevima dobivenim od Bizanta. Ali je kompetencija E. ovdje bila sasvim druga. On je izaslanik patrijarha ili episkopa, sa zadatkom duhovnog inspektora i pobirača prihoda. Ranije su te dužnosti obavljali dvorske protopope, a otkako je u srpskoj crkvi prevladalo monaško sveštenstvo i po episkopskim dvorovima, od 14 vijeka pa do ukidanja pećke patrijaršije, E. su sa spomenutom kompetencijom bili samo monasi, i to obično u činu od đakona do protosinđela. U karlovačkoj mitropoliji zvanje E. ukinuto je zaključkom narodno-crkvenog sabora od 1769 i carskom deklaratorijom od 1779. — U srpskoj crkvi je bilo u prvo vrijeme više vrsta E. To su bili episkopi namjesnici pećkih patrijarha ili ohridskih arhiepiskopa, obično u područjima koja su potpadala pod drugog državnog gospodara. Tako se 1473 spominje studenički episkop Vasilije kao »E. Dioklitije Hvostanske«, a od kraja 16 vijeka spominju se dabrobosanski episkopi kao E. Dalmacije. Prvi mitropoliti krušedolsko-karlovački, poslije patrijarha Arsenija III, nazivani su E. pećkih patrijarha za

Digitized by Google

Srbe pod austrijskom vlašću. Poslije ukidanja pećke patrijaršije (1766) i ohridske arhiepiskopije (1767), carigradski patrijarsi smatrali su gotovo sve episkope po srpskim oblastima svojim namjesnicima, i davali su im naslov egzarha. Tako je raško-prizrenski episkop imao naziv E. gornje, a skopljanski donje Mizije, bitoljski gornje Makedonije, sereski cijele Makedonije, bosanski cijele Dalmacije i t. d. *R. G.*

EGZARHIJSKA CRKVA U JUŽNOJ SRBIJI. Ukidanjem pećke patrijaršije (1766) i ohridske arhiepiskopije (1767) svi su pravoslavni Sloveni u Turskoj potpali pod carigradsku patrijaršiju, koja je odmah, sa naročitom helenističkom tendencijom, gotovo na sve episkopije postavila Grke. Počelo je odmah i istiskivanje slovenskog bogosluženja, običaja i crkvenih obreda. Do polovine 19 vijeka Sloveni su dosta mirno trpjeli fanariote u svojoj crkvi, ali kada je 1830 Srbija uspjela da oslobodi svoju crkvu od Grka, talas probuđene nacionalne svijesti počeo je sve više da zahvata i ostale Slovene pod turskom vlašću, i oni su poduzimali sve jaču akciju za crkveno oslobođenje. Prvi važan korak u toj akciji učinio je hilandarski arhimandrit Heofit, kada je 1849 u Carigradu, gdje je bilo mnogo imućnih Bugara, podigao bugarski hram. Taj hram je uskoro postao središte svih Slovena pod Turcima za oslobođenje njihove crkve od Grka. Isprva se tražilo samo da se na slovenske episkopije postavljaju Sloveni za arhijereje. Grci su odbili taj zahtjev, i tako je nastao sukob. Razdraženo stanje Slovena upotrijebila je rimska i metodistička amerikanska propaganda, i mnogi Bugari i Makedonci primili su uniju i metodizam. Što više, 1861 osnovao je papa posebnu unijatsku arhiepiskopiju, a metodisti svoje stanice u Carigradu, Filipopolju, Samokovu, Bitolju i dr. Pred tim činjenicama zabrinuli su se Grci, i carigradski patrijarh je počeo da postavlja i po kojeg Slovena za episkopa. Ali Bugari i Makedonci, koje je bila zbližila zajednička slovenska akcija, nisu se više samo tim mogli zadovoljiti. Oni su pošli dalje, i tražili su posebnu, potpuno svoju, crkvenu organizaciju. U toj akciji pomagao ih je naročito predano srpski beogradski mitropolit Mihailo i Rusi. Oni su nastojali kod carigradskog patrijarha, da izađe u susret toj želji, pa da se spor zakonitim putem riješi. Ali, kada patrijarh nije htio popustiti, učinjen je diplomatski korak kod sultana, i on je 27/2 1870 izdao ferman o osnivanju samoupravne bugarske egzarhije.

Po tom fermanu na čelu egzarhije stajao je egzarh sa stalnim Sinodom. U sastav te slovenske crkvene oblasti u Turskoj imale su da uđu sve čisto bugarske eparhije, i one od mješovitih, u kojima ⅔ pravoslavnih stanovnika izjavi, da želi biti pod egzarhijom. Zatim se pristupilo organizaciji. Februara 1871 donesen je ustav za egzarhiju, a 12/2 1872 izabran je prvi egzarh, kao starješina samoupravne bugarske crkve sa sjedištem u Carigradu. Carigradski patrijarh nije htio odobriti sav taj postupak, te je izazvao oštar sukob, koji je najzad doveo dotle, da je bugarski egzarh Antim 15/5 1872 samovlasno proglasio svoju egzarhiju za autokefalnu crkvu. Međutim je carigradski patrijarh sazvao sabor istočnih patrijarha, na kome je 16/9 1872 osuđeno cijepanje crkve u jednoj državi po narodnostima, t. zv. etnofiletizam, bačena je anatema na tako otcijepljenu bugarsku egzarhiju i ona je proglašena šizmatičkom crkvom, kakvom se još i danas, bar formalno, smatra u cijelom pravoslavnom svijetu.

Poslije toga Bugari su teškom mukom uredili Sinod i Mješoviti Savjet pri egzarhu. Ali su se svi Bugari i znatan dio Slovena u Makedoniji izjavili za egzarhiju, među njima i mnogi Srbi, siti fanariotskih vladika i željni slovenskog bogosluženja. Sa dobivanjem berata od turskih vlasti išlo je vrlo teško i za čisto egzarhijske episkopije u Bugarskoj, a kamo li za one po Makedoniji i Južnoj Srbiji. Po Južnoj Srbiji u svakoj eparhiji ostalo je podosta stanovnika, koji nisu htjeli pristupiti egzarhiji, te su turske vlasti po svima eparhijama, pored egzarhijskih episkopa, ostavljali i patrijaraške grčke episkope. Prvi egzarhijski episkopi u srpskim oblastima postavljeni su bili za Pirot, Niš, Skoplje, Ohrid i Veles. Ali su berlinskim mirom (1878) Pirot, Niš i Vranje pripali Srbiji i ušli su u sastav beogradske mitropolije, a skopski, veleški i ohridski egzarhijski episkopi morali su se ukloniti u kneževinu Bugarsku, koja je tim mirom osnovana. Utjecaj bugarskog egzarha, koji je ruskom pomoću uspio da se i dalje održi u Carigradu, bio je sada minimalan, i on je tek 1890, pomoću ruske i bugarske diplomatske akcije, dobio berate za povratak

Digitized by Google

egzarhijskih episkopa u ohridsku i skopsku eparhiju. 1894 dobivena je dozvola, da se egzarhijski episkopi mogu poslati i za velešku i nevrokopsku eparhiju, a 1897 i za bitoljsku, debarsku i strumičku. Osim toga, pod bugarskog egzarha potpale su i neke općine po eparhijama: melničkoj, poljaninskoj sa Kukušom i Dojranom, lerinskoj, kosturskoj, vodenskoj, berskoj, solunskoj, serskoj i dramskoj. Tako je konačno organizirana egzarhijska crkva u Makedoniji i Južnoj Srbiji.

Za odgoj svešteničkog podmlatka već je 1884 otvorena bogoslovska škola u Prilepu, koja je kasnije prenesena u Drinopolje i najzad u Carigrad. Zatim su osnivane vrlo mnoge bugarske škole novcem, koji je bugarska država slala egzarhu u Carigrad za propagandističke ciljeve. Sa tako snažnom crkvenom i prosvjetnom organizacijom Bugari su odmah, a naročito poslije srpsko-bugarskog rata (1885) otpočeli sve življu akciju u Južnoj Srbiji i Makedoniji, zabranjivali su slavljenje krsnog imena i Srba svetitelja, a srpske knjige su izbacivali iz škola i crkava, pa čak i spaljivali. To je dalo povoda mnogima, da napuste bugarsku egzarhiju i vrate se carigradskoj patrijaršiji, koja je postala mnogo popustljivija i dozvolila slovensko bogosluženje po cijelom kosovskom vilajetu i po mnogim selima Makedonije. Pokušaj Srba, da se obnovi pećka patrijaršija, nisu Turci nikako htjeli da dopuste, nego se, tek poslije dugog i energičnog zauzimanja narodnih prvaka iz Južne Srbije, uz diplomatsko posredovanje Rusije, Srbije i Crne Gore uspjelo, da carigradski patrijarh postavi Srbe za episkope u Prizrenu (1896), Skoplju (1897) i Veles—Debru (1910). Ti srpski episkopi počeli su odmah, sa sredstvima dobivenim iz Srbije, otvarati škole i druge prosvjetne institucije, pomoću kojih su se takmičili s Bugarima i egzarhijskom propagandom. Pod utjecajem takvoga rada počeli su čitavi krajevi da se odvajaju od bugarske egzarhije i da prilaze srpskim episkopima. Taj uspjeh je zabrinuo Bugare, i oni su od 1902 počeli da organiziraju razbojničke čete, koje su poubijale mnoge srpske prvake u Južnoj Srbiji i Makedoniji, naročito sveštenike i učitelje. Da suzbiju taj krvavi teror Srbi su također osnovali svoje komitske čete, u koje je ušlo mnogo istinskih rodoljuba iz raznih krajeva Srpstva. Balkanski, a zatim srpsko-bugarski i svjetski rat učinili su kraj bugarskoj egzarhijskoj crkvi u Južnoj Srbiji, te je Južna Srbija danas podijeljena na 5 srpskih episkopija (raško-prizrensku, skopljansku, zletovsko-strumičku, bitoljsku i ohridsku), koje su ušle u sastav srpske patrijaršije.

Literatura: V. Teplova, Grekobolgarski cerkovni vopros (1889); I. Palmov, Bolgarskaja Ekzarhiskaja cerkov, pervonačalnoe i sovremenoe eja ustrojstvo (1896); P. Balkanski, Srpski narod u skopljanskoj eparhiji (Delo, 1899); M. Ivakić, Iz crkvene istorije Srba u Turskoj 18 i 19 veka (1902).

R. Grujić.

EHRLICH HUGO (Erlih), arhitekt (31/1 1879, Zagreb). Visoku tehničku školu svršio je u Beču. 1908—1912 radio je razne građevine na Ženevskom Jezeru; kasnije je radio u Zagrebu, gdje je u zajednici sa arh. Kovačićem izradio osnovu za uređenje Strossmayerovog šetališta i Jezuitskog trga, kao i plan mnogih zgrada (Slavenske Banke, Jugoslavenske Banke i t. d.). Rukovodio je radovima oko podizanja palače Obrtne Banke i Zagrebačke Burze. *S. D.*

EHRLICH LAMBERT DR. (Erlih), profesor univerziteta (18/9 1878, Žabnice, talijanska Koruška). E. je učio gimnaziju u Celovcu (1889—1897), univerzitet u Innsbrucku, Parizu i Rimu, bio je 1910 do 1919 profesor bogoslovije u Celovcu, 1919 do 1920 član naše delegacije na konferenciji mira u Parizu, a od 1922 profesor je univerziteta u Ljubljani. E. je napisao: Katoliška cerkev (1919), Origin of Australian Reliefs (1922) i više rasprava za ljubljanski Čas i Bogoslovski Vestnik. *M. Kos.*

EKAVSKI GOVOR. V. Istočni dijalekat.

EKLISIJARH, manastirski časnik, u rangu iza ekonoma. Glavna mu je dužnost bila briga oko vršenja kulta i čuvanje bogoslužbenih predmeta, knjiga i raznih dragocjenosti. Stoga su za tu službu postavljani obično najpobožniji i najobrazovaniji monasi. Pomoćnik E. zove se paraeklisijarh. U narodu su za te službe poznata imena klisar i crkvenjak. *R. G.*

EKLOGA (izbor zakona), bizantski zakonik, izdan 739, za vlade Lava III. Isavrijevca i sina mu Konstantina V. Kopronima. Za razliku od drugih pravnih zbiraka pod tim naslovom, ova se E. zove Isavrijevska. Sastavljena je

Digitized by Google

iz Justinijanovih zakonika i novela, ali sa znatnim izmjenama, ili »ispravkama u smislu čovjekoljubija«, kako je to odmah u zvaničnom naslovu istaknuto. — Zakonik je podijeljen u 18 odsjeka i obuhvaća privatno (1—16) i krivično pravo, najviše se bavi porodičnim i nasljednim, a najmanje stvarnim pravom. U E. je jasno ispoljena težnja za reformama u pravu, u smislu, da se pravo udalji od Justinijanove kodifikacije i približi narodnom običajnom pravu. Naročito su veća odstupanja u porodičnom, specijalno bračnom pravu, gdje je jak utjecaj kanonskog prava, i u nasljednom pravu, osobito u intestatskom nasljedivanju. — E. je rano prevedena na slovenski, kako misli Zigelj, za vlade cara Simeona, u Bugarskoj, i ušla je u t. zv. štampanu Krmčiju kao 49 glava (srpska Krmčija nema te glave). 46 glava štampane Krmčije pod naslovom »zakon sudni ljudem cara Konstantina Velikoga«, u 32 paragrafa, nije ništa drugo nego slovenska kompilacija, postala u isto vrijeme u Bugarskoj, čije su dvije trećine (23 paragrafa) uzeti iz E., najviše iz 17 odsjeka, gdje se govori o kaznama. E. je upotrebljena kao izvor i pri sastavu »Zakona cara Justinijana«. *R. P.*

EKSPEDIJENT POŠTANSKI. V. Neerarne, kontraktualne pošte.

EKSPOZITURA POŠTANSKA. V. Pomoćne pošte.

EKSTENZIVNO GOSPODARENJE (GAZDINSTVO), u protivnosti prema intenzivnom se naziva poljoprivreda, u kojoj na stalnu površinu dolazi malo kapitala (zgrada, melioracija, strojeva, stoke) ili rada, te se tlo slabo iskorišćuje. Privreda na našim planinama i na javnim pašnjacima je tipično ekstenzivno iskorišćavanje zemlje. Dužnost je državne uprave, da prosvjećivanjem naroda omogući provođenje boljih metoda privrede, prijelaza sa ekstenzivnijeg na intenzivnije gospodarenje, jer je u interesu države, da se površina tla, što bolje iskorišćuje. U našim zaostalim krajevima otpada od ziratne zemlje na ugar (neobrađene oranice) u Lici 15%, oko Bitolja 19%, u Bosni i Hercegovini preko 50%. Na zemlje koje uopće nisu iskorišćene dolazi u Dalmaciji 14%, sjevernoj Srbiji 44%, južnoj Srbiji 59%, Crnoj Gori 72%. U samoj Srbiji ima neobrađenoga tla blizu 5 milijuna ha, gotovo toliko, koliko sva naša država ima oranica i vrtova zajedno.

Literatura: Dr. O. Frangeš, Koje su granice stavljene intenziviranju poljoprivredne proizvodnje u Kraljevini SHS? *O. F.*

ELAPHITES (Elafites t. j. grčka ostrva), skup od 7 ostrva, na istočnoj strani Jadranskoga Mora, u dubrovačkoj oblasti, jugoistočno od Mljeta. Sada su to ostrva Olip, Jakljan, Šipan, Lopud, Koločep, Daksa i Lokrum. Lopud se je još u 13 i 14 vijeku zvao Dalafota t. j. da Lafota. *J. M-n.*

ELEKTRIČNA CENTRALA FALA A. D., Beograd. Osnovana u današnjem obliku 1923. Kapital je 5,000.000 dinara. Sve su akcije u rukama društva Elektrowerke A. G. u Baselu, čiji je kapital 20 milijuna švajcarskih franaka. Društvo je preuzelo električnu centralu Falu na Dravi, u Slovenačkoj, od dotadašnjeg vlasnika električnog društva u Grazu. Cjelokupna proizvedena električna energija predstavlja 40.000 HP. Od Fale se struja vodi u Laško (78 km), gdje se transformira. Pored Maribora i petnaestak općina, dobivaju električnu energiju iz te centrale trbovljanski rudnici, kemička tvornica Ruše, tvornica cementa u Zidanom Mostu i dr. *S. P.*

ELEKTRIČNA CENTRALA OPĆINE BEOGRADSKE osnovana je 1891, kao privatno koncesionirano poduzeće. Poslije svjetskog rata općina je oduzela E. C. od koncesionara, a presudom izabranog suda prešla je 1924 u svojinu općine. Pokretna snaga je parna od 7.000 HP. Dnevno proizvodi 45.000 kilovat-sati. *S. P.*

ELEKTRIČNE CENTRALE nisu u našoj zemlji ni izdaleka iskoristile ni bogate rudnike uglja ni vodene snage, koje mogu da se iskoriste za proizvodnju električne energije. Pored oskudice kapitala za ostvarenje većih projekata, kojih ima mnogo, glavna je smetnja građenju novih E. C. i to, što se za veće centrale ne mogu lako naći potrošači za električnu energiju, koju bi one proizvele. Najveće E. C. podignute su ili u industrijskim najrazvijenijim krajevima, ili u krajevima, gdje je bilo u izobilju sirovine, za čiju je preradu potrebna jeftina energija.

E C. ima u cijeloj zemlji oko 150, i to kao samostalna poduzeća (općinska ili privatna), ili kao sporedne instalacije većih poduzeća, koja snabdijevaju električnom energijom svoju općinu ili i okolne općine. — Kalorične centrale podignute su u svima

Digitized by Google

većim gradovima u onim krajevima, gdje nema dovoljno vodene snage (Vojvodina, Srbija), ili gdje ima toliko uglja, da nije bilo potrebno graditi hidrocentrale (Bosna). Najvažnije kaloričke centrale su u: Beogradu, Zagrebu, Varaždinu, Apatinu, Srijemskoj Mitrovici (Srijemska Elektrana d. d.), Novom Sadu (Novosadsko električno društvo), Velikom Bečkereku, Vršcu, Velikoj Kikindi, Zemunu, Kragujevcu, Starom Bečeju, Šapcu, Velikom Gradištu i t. d. — Hidrocentrala ima naročito u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji. Najveće su: Fala na Dravi, Kraljevac kod Omiša, Manojlovac u Dalmaciji, Jaruga u Dalmaciji, Jajce, Ozalj kod Karlovca, Tetovo, Zeleni Vir kod Skrada, Sarajevo, Banja Luka, Travnik, Valjevo, Užice, Niš, Ljeskovac, Ovčar i Kablar, Čačak, Kraljevo. Mnoge od sadašnjih E. C. mogu da pojačaju svoju snagu, jer nisu iskoristile svu vodenu snagu, a nesumnjivo je, da će s razvitkom industrije uopće biti olakšano osnivanje novih E. C. na vodi i, naročito, na bogatim rudnicima lignita i mlađeg mrkog uglja, čiji se prijevoz na velike daljine ne isplaćuje.

S. Predić.

ELEKTRIČNI MLIN OKRUŽNE BANKE, Niš. Osnovan je 1911. Pored električnog motora od 150 HP ima lokomobil od 195 HP. Kapacitet je 5 vagona dnevno. Zaposleno je do 30 radnika. *S. P.*

ELEKTROTEHNIČKA INDUSTRIJA, koje do ujedinjenja nije u našoj današnoj državi skoro nikako bilo, počela je poslije ujedinjenja naglo da se razvija. Sve jače iskorišćenje elektriciteta kao pokretne snage, i sve veća potreba za osnivanjem novih centrala, dala je maha osnivanju mnogih poduzeća za instaliranje centrale i popravak i izradu električnog materijala. Mnoga od poduzeća, koja se nazivaju poduzećima za električnu industriju, u stvari su ili tehnički biroi za izradu platona za instalacije ili agenture, ili stovarišta materijala istoimenih stranih poduzeća. Takva su: Jugoslavensko Siemens d. d., Zagreb (osnovano 1923, 200 činovnika i radnika, kapital 1,500.000 din), koje je instaliralo preko 40, i to od najvećih, centrala u našoj zemlji; Elin, Jugoslavensko društvo za električnu industriju (osnovano 1922 u Zagrebu, kapital 5,000.000 din.); Jugoslavensko Ganz d. d., Zagreb—Beograd; Jugoslavensko AEG električno društvo, Beograd (osnovano 1922, kapital 5,000.000 din); Jugoslavensko električno akcionarsko društvo Braun-Boveri, Beograd (osnovano 1923, kapital 3,000.000 din.); Jugoslavenski Kremenetzki zavodi za žarulje i elektriku, Zagreb (osnovano 1920, kapital 3,000.000 din). Izradom pojedinih vrsta električnog materijala bave se uglavnom sva poduzeća, koja se jedino mogu i smatrati industrijskim preduzećima, a nesamo biroima ili agenturama: Transformator d. d., Ljubljana (osnovano 1923, kapital 5,000.000 din.), izrađuje transformatore; Volta d. d., Maribor, izrađuje žarulje; Sever, trgovina električnih strojeva d. d., Subotica (osnovano 1923, kapital 1,000.000 din.), izrađuje motore, generatore, transformatore; Energos d. d., za elektrotehničku industriju, Osijek; Veloks, a. d., Beograd, Akumulator d. d., Maribor; Sindag, jugoslavenska slabostrujna industrija d. d., Zagreb, izrađuje elemente, baterije, telefonske i telegrafske aparate; Svetla d. d., za žarnice, elektrotehničko in automaterijal, Ljubljana (osnovano 1922, kapital 1,000.000 din.); Ites, jugoslavenska tvornica električnih strojeva d. d., Karlovac (osnovano 1920, kapital 1,250.000 din.), izrađuje elektromotore. Ima i drugih, manjih poduzeća koja izrađuju električni materijal i vjerovatno će njihov broj sve više rasti, a naročito će se poduzeća iz prve grupe sve više pretvarati u prava industrijska poduzeća.

S. Predić.

ELEKTRO-TEHNIČKI ZAVOD. V. Seminari (zavodi-instituti) na univerzitetu u Beogradu.

ELZE TEODOR DR. (Elce), historičar jugoslovenske reformacije (17/7 1823, Alten, kod Dessau — 27/6 1900, Mletci). Učio je gimnaziju u Dessau 1842—44 protestantsku teologiju u Tübingenu, 1844—45 u Berlinu. Živio je kao odgojitelj Anhaltskog princa do 1847 u Italiji, do 1851 u Njemačkoj, 1851 u Trstu, 1852—65 bio je pastor u Ljubljani, 1865—68 u Meranu, od 1869 do penzioniranja (1891) u Mletcima. U Ljubljani se javio kod E., pored ostalih njegovih naučnih interesa, i interes za literaturu i kulturnu historiju reformacije kod južnih Slovena, osobito u Kranjskoj. Od 1855 objavljivao je E. o tom predmetu posebna izdanja i pisao članke za ljubljanske Mittheilungen d. histor. Vereines, protestantske enciklopedije, Allgemeine deutsche Biographie, a

Digitized by Google

naročito od 1880 za bečki Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oestereich. — Glavna E. djela su: Geschichte der evangelischen Gemeinde Laibach (1856), Budget des evangelischen Gymnasiums in Laibach 1852 (Mitth. 1862), Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain (1863), Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain (1877), Die Anfänge des Protestantismus in Krain (Jahrbuch, 1880), Paul Wiener (Jahrbuch, 1882), Die slowenischen protestantischen Gesangbücher (Jahrbuch, 1884), Die slowenischen protestantischen Katechismen (Jahrbuch, 1893), Die slowenischen protestantischen Postillen (Jahrbuch, 1893), Die slowenischen protestantischen Gebetbücher (Jahrbuch, 1894), Die slowenischen protestantischen Ritual-, Streit-, Lehr-, und Bekenntnisschriften (Jahrbuch, 1894), Die slowenischen protestantischen Bibelbücher (Jahrbuch, 1895), Primus Trubers Briefe (Tübingen, 1897), Die Rektoren der krain. Landschaftsschule in Laibach (Jahrbuch, 1899), Die evangelischen Prediger Krains im 16 Jahrhundert (Jahrbuch, 1900—01). — E. je tražio sistematski biblioteke sa radovima književne produkcije jugoslovenskih protestanata i arhivske dokumente za njihovu historiju. On je postavio ispitivanja ovoga doba na jaku osnovu. Pri upotrebi arhivske građe, pokazivao je E. malo smisla za brzu mogućnost kontrole, a u literarno-historijskim člancima samo bibliografsko-deskriptivan dar. E. je smetalo slabo poznavanje jezika i azbuke (ćirilice i glagoljice).

Literatura: Luschin v. Ebengreuth, Carniola, 1908, 87—97; Kidrič u Slovenskom biografskom leksikonu, 156—159. *F. Kidrič.*

EMA MLIN D. D., Požega. Osnovan je 1914. Kapital je 5,000.000 din. Kapacitet je 4 vagona dnevno. Pokretna snaga je 150 HP. Zaposleno je 25 radnika. *S. P.*

EMANUEL ĐORĐE, đeneral kavalerije ruske vojske (2/4 1775, Vršac — 1837, na Kavkazu, u Rusiji). Kao učenik srpske škole u Vršcu, E. je ostao među dobrovoljcima da čuva varoš, kad su austrijske trupe 1788 napustile varoš, napadnute od Turaka. Ne znajući da su redovne trupe napustile varoš, Turci nisu pošli dalje, i varoš se održala. Ovaj uspjeh omilio je E. vojničku službu, i on je, preko volje svojih roditelja, 1789 stupio u Mihaljevićev frajkor, s njim prešao u Srbiju i ostao do raspuštanja frajkora. Po tom je E. stupio u puk baruna Spleni, s ovim bio u Rumunjskoj, i tamo ostao do mira 1791. Po dolasku u Vršac iste godine ponovo je stupio u Mihaljevićev korpus kao kaplar, i do 1794 učestvovao je u svima borbama tog korpusa protiv Francuza. 1794 primljen je u madžarsku gardu, i bio je proizveden za konjičkog potporučnika. 1797 izmolio je otpust iz garde i austro-ugarske vojske, pa je otišao u Rusiju, gdje je primljen u činu konjičkog poručnika u lajbhusarski puk. 1799 proizveden je za konjičkog kapetana u gardi, 1800 za pukovnika, 1802 prešao je u armiju (Kijevski dragunski puk), 1812 proizveden je za đeneral-majora, 1817 za đeneral-lajtnanta i postavljen je za komandanta dragunske divizije, 1828 za đenerala kavalerije.

E. je učestvovao u ratu sa Turskom 1789 i sa Farncuskom 1793 kao austrijski dobrovoljac i oficir. U ratu 1806—07 protiv Napoleona učestvovao je kao ruski oficir i odlikovao se u bojevima kod Pultuska, Geinsberga i Friedlanda. U rusko-francuskom ratu 1812, kao komandant puka, učestvovao je u svima bojevima, i naročito se odlikovao u boju kod Mir (28/6) i Vjazme, te je dobio čin general-majora. U ratu koalicije protiv Napoleona 1813 odlikovao se u bojevima u Šleziji, a naročito u bitci kod Leipziga (6 i 7/10), gdje je stalno bio komandant prethodnice ili zaštitnice. U ratu 1814 i 1815 također je učestvovao kao komandant prethodnice, i odlikovao se u bojevima kod Reimsa i Pariza, za što je proizveden u čin general-lajtnanta. Po povratku u Rusiju određen je bio za komandanta dragunske divizije (4), a 1826 za komandanta cjelokupne vojske na kavkaskoj liniji. Ovdje je E. pokazao i političarske sposobnosti, jer je uspio da sva kavkaska plemena, osim Karačaevaca, mirnim putem priznadu rusku vlast i polože zakletvu na vjernost. Pleme Karačaevaca pokorio je 1828 silom. Za ovaj rad proizveden je za đenerala kavalerije (puni đeneral). Posljednje godine života proveo je E. u stalnim ekspedicijama i borbama, 1830 je bio teško ranjen (kod tvrđave Vnezapni), 1831 je napustio vojničku službu i do smrti je živio na svom imanju, koje je dobio kao nagradu za hrabro držanje protiv raznih neprijatelja Rusije.

V. Belić.

EMONA (Aemona), u antičko doba ime Ljubljane. E. je prvobitno ilirsko

Digitized by Google

naselje. Kasnije su ga vjerojatno zauzeli Taurisci, keltskog podrijetla. E. je bila naseljena jamačno već više od 2.000 prije Krista. Od 34 prije Krista bila je rimska kolonija. Za vrijeme dalmatinsko-panonskog ustanka (6—9 po Kr.) bila je E. važno mjesto za Rimljane, koji su tu čuvali neprijateljske taoce. 14 po Kr. August i Tiberije opasali su grad jednim zidom s kulama. Taj zid se dijelom očuvao do danas. 388 zauzeo je E. Maksim, ali je Teodozije opet oslobodio. Car Valentinijan je tu boravio 364. Posljednji put se E. spominje 408, kad se Alarih ulogorio s vojskom pred gradom. E. je najprije pripadala Panoniji, a od 2 vijeka po Kr. Italiji. U 4 vijeku E. je bila biskupska stolica.

N. V.

ENGEL IVAN KRISTIJAN (Johann Christian von Engel), historik (17/10 1770, Levoča, Čehoslovačka — 20/3 1814, Beč). Osnovnu i srednju školu je učio u Levoči i Bratislavi (Požunu), a univerzitet u Göttingenu. Tu su mu bili učitelji Heren i Schletzer. Poslije svršenih studija postao je praktikant kod Erdeljske Dvorske Kancelarije u Beču (1791), a 1793 unaprijeđen je za akcesistu. 1794 postao je cenzor knjiga, 1795 kancelist, 1799 dvorski koncipist. Savjetnik evangeličkog konzistorija je postao 1801, a 1812 je postavljen za dvorskog sekretara, sve kod iste kancelarije. — Rođen u njemačkom gradu, a slovačkoj i ruskoj okolini, u uglednoj protestantskoj porodici, koja je držala s Madžarima. E. je ponio od kuće živ interes za mnogovrsne probleme i dovoljno sposobnosti, da ih točno shvati, da nije bio brzoplet i žestok polemičar. Napisao je veoma mnogo. Djela su mu nepregledna, više historijski magazini nego historije. Bio je tendenciozan. Htio je dokazati prava Madžarske na sve »sporedne« zemlje, valjanost plemićke uprave i dobre strane protestantizma. Pred austrijskom policijom, koja ga je ganjala, tvrdio je da sve radi samo u korist Habsburgovaca. Nisu mu vjerovali. Ostao je sumnjiv kao madžarski patriota, protestantski zelog i prijatelj Slovena, o čijoj je prošlosti pisao. — Najvažniji su mu historijski radovi: Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer (I—IV, 1797—1804), Geschichte des Freystaates Ragusa (1807), i Geschichte des Ungrischen Reichs (I—V, 1814). U prvom dijelu je najvažnija historija slovenskih i vlaških država, koje su Madžari imali, ili na koje su polagali prava. E. je pomiješao sve te historije kroz sva četiri sveska, ali uglavnom je u prvom historija Bugara, u drugom Hrvata, u trećem Srba, a u četvrtom Vlaha. Osobito se cijenila srpska historija zbog nagomilanog historijskog materijala, i zbog toga, što je E. izveo Rajića, koji je bio većini stranaca nepristupačan. Srbi nisu bili zadovoljni s E. zbog njegove državnopravne tendencije i uobraženog visokog tona. Ipak su ga mnogo prevodili, a Davidovićeva historija je pravi izvod iz E. Jireček ga je proglasio svojim prethodnikom u sastavljanju srpske historije njemačkim jezikom. Historija Dubrovnika je mnogo bolja. Još Dobrovski ju je hvalio a Dum Ivo Stojanović ju je preveo i dopunio (Povjest Dubrovačke Republike, 1922). Prijevod ide do str. 239, a dalje je najnovija historija Dubrovnika od prevodioca.

Literatura: A. Flegler, Beiträge zur Würdigung der ungarischen Geschichtschreibung. III (Historische Zeitschrift, 19, 1868); J. Radonić, Prilošci historiji slovenskog preporođaja (Letopis, 201—03, 1900); L. Thallóczy, Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz (1770 bis 1814). Aus der Ungarischen Rundschau (1915); N. Radojčić, Iz historije hrvatske i srpske historiografije (Jugoslavenska Njiva, 7, 1923).

N. Radojčić.

ENGLESKA SVINJA. Pojedine bagre E. S. prešle su i na kontinent, a u naše krajeve došle su jorkširska, barkširska, linkolnska, kornvalska, suseks i sufolk. Osim jorkširske i barkširske svinje druge su bagre ostale osamljene u pojedinim uzgojima velikih posjeda. Jorkširska i barkširska svinja se u nas uzela u većoj mjeri za ukrštavanje t. j. za oplemenjivanje domaćih pasmina, i to jorkširska naročito u bivšoj bjelovarsko-križevačkoj županiji i u Zagorju, a barkširska za ukrštavanje s turopoljskom svinjom. Osim toga ima i mnogih čistih uzgoja u raznim predjelima (v. Jorkširska i Barkširska svinja).

S. U.

ENGLESKA TRGOVINSKA BANKA (British Trade Corporation). Centrala London, filijale Danzig, Beograd, Zagreb. Osnovana je 1916 u Londonu. Filijala u Beogradu od 1921. Kapital 1,000.000 funti. Rezerve 325.000, vjerovnici 2,225.000, gotovina 148.169, dužnici 1,999.000, čista dobit 75.710 funti, dividenda 6%. — Predsjednik Lord Fa-

Digitized by Google

ringdon, direktori u Beogradu Klark i Utješenović. *N. S.*

ENGLESKI POLUKRVNI KONJ (halfbred). Razni oblici konja, koji su u 18 i 19 vijeku postali u Engleskoj i drugim zemljama ukrštavanjem engleskog (punokrvnog) plemenitog konja za trku sa raznim drugim pasminama, zovu se zajedničkim imenom E. P. K. Glavne su bagre: Norfolktraber (kasač), Anglonormanski konj (karosijer), veliki Nonius u Mezöhegyesu, Roadsters, Hackney, Cobs, meklenburški konj, hanoveranski (i karosijer i jahaći konj), i holsteinski konj. Iz Engleske su eksportirane u druge zemlje Evrope, pa i u predjele naše države, gdje služe dijelom za gojenje u čistoj krvi, dijelom opet za ukrštavanje s drugim pasminama (v. Konjarstvo, Ergele, pojedine pasmine i bagre). *S. U.*

ENGLESKI PUNOKRVNI KONJ (thorough-breed), je plemeniti konj za trke. Postao je u Engleskoj u 17 vijeku, a vodi podrijetlo od arapsko-berberskih konja, koji su za vrijeme Maura došli iz Španjolske i okcidentalnih kobila, te predstavlja miješani tip. U užem smislu označuju se danas ovim imenom engleski plemeniti konji za trku, čiji su roditelji i praroditelji po ocu i materi upisani u »General Studbook«. Naziv je konvencionalan i nepravilan, jer je svaka plemenita u čistoj krvi odgojena životinja »punokrvna«. Isprva se naziv pravilno upotrebljavao samo za one konje, koji su bili unijeti u javne knjige, liste. Najznamenitije linije toga konja jesu od pastuha: Darley Arabian, Godolphin i Byerley Turk. Po spoljašnosti ovaj konj je sličan čas orijentalnom čas okcidentalnom tipu. Visina je do grebena 160—180 cm. Prema svrsi, kojoj poglavito služi (za veliku brzinu na kratke daljine) prsa su naročito u dubini i dužini dobro razvijena. Vrat je dug i često pogrešan, a sapi su isto tako duge. Prednje noge su često pogrešne. Što se brzine tiče, traži se redovno, da konj prijeđe 840 m u minutu. — Početkom 18 vijeka prenijet je taj plemeniti engleski konj za trku u Ameriku i Evropu, te se brzo raširio dalje, svuda kao prvorazredni trkač. Postale su razne ergele, koje su odgajale i goje ovaj tip u prilagođenom obliku i dodavanjem svježe krvi, na pr. Trakehnen u Njemačkoj i Kisber u Madžarskoj. Kao luksuzni konj došao je on i u predjele naše države, gdje se na mnogim mjestima goji u čistoj krvi ili upotrebljava za ukrštavanje sa drugim pasminama u cilju oplemenjivanja (V. Konjarstvo, Ergele). *S. Ulmansky.*

EPANAGOGA (novo izdanje zakona), bizantski zakonik u 40 odsjeka, iz posljednjih godina vlade Vasilija I. Makedonca. Svršen je, kako misli Heimbach, 884 do 886. E. je samo novo, preradeno izdanje Prohirona, pošto je izrada Vasilika u prvom izdanju (oko 883) izazvala potrebu za izmjenama i dopunama u Prohironu. Zbog izvjesnih protivurječnosti u E., Zachariä von Lingenthal misli, da E. nije zvanično ni objavljena kao zakonik, već da je ostala samo kao zakonski projekt, čime bi se objasnilo što E. nije mogla istisnuti Prohiron iz prakse, ni doći do sličnog ugleda. E. sadrži skoro cio Prohiron, izuzevši samo neke glave iz njega, sa interpolacijama u nekim pasusima i sa izmijenjenim rasporedom. *R. P.*

EPARHIJA, crkveno administrativno područje, kojem je na čelu episkop. Ime je uzeto iz državne terminologije istočnog rimskog carstva, jer su se na istoku sastavni dijelovi dijeceza nazivali E., a označivale su manje administrativno područje. Prvu organizaciju srpske crkve po E. izveo je Sv. Sava 1219 u sporazumu sa kraljem Stevanom Prvovjenčanim. Tada je ustanovljeno 9 E. Kasnije je njihov broj rastao, uporedo sa širenjem i razvijanjem srpske države. Za vrijeme Turaka, poslije obnovljenja pećke patrijaršije (1557), dostigao je najveći broj, oko 40. Danas E. ima 26.

R. G.

EPARHIJSKA SKUPŠTINA, crkveno-narodna institucija Srba u mitropoliji karlovačkoj. Ustanovljena je kao zastupništvo eparhije, na osnovu privremenog uređenja eparhija od 29/5 1871. Predsjednik je E. S. episkop, a članovi, virilni (okružni protopresviteri i eparhijski školski referent), i izborni, sveštenici i svjetovnjaci, staleški izabrani, prema utvrđenom razmjeru broja sveštenika i pravoslavnih duša u eparhiji. E. S. spada u djelokrug: Izbor i nadzor organa za crkvenu, ranije i školsku upravu (konzistorija, administrativnog i školskog odbora), pripremanje prijedloga narodno-crkvenom saboru o ustrojstvu tih organa i drugih eparhijskih potreba. Rad E. S. potpadao je pod kontrolu saborskog odbora, a mandat je trajao tri godine.

R. G.

Digitized by Google

EPARHIJSKI DUHOVNI SUDOVI u srpskoj patrijaršiji. Pošto još nije donešen zakon o ustrojstvu srpske patrijaršije, to su E. D. S. i konzistoriji po raznim, ranije odvojenim područjima uređeni i dalje po starim zakonima i uredbama, ali im je kompetencija uglavnom svima ista, jer im je zadatak: da donose rješenja i presude po svima crkveno-admnistrativnim i bračnim poslovima iz područja svoje eparhije. E. D. S. obično predsjedava nadležni episkop, osim u beogradskoj mitropoliji, gdje je jedan protojerej stalan predsjednik E. D. S. Zatim, u većini E. D. S. jedan dio članova obično se bira na tri godine iz redova parohijskog i monaškog sveštenstva te eparhije. Samo u karlovačkoj mitropoliji nema još stalnih sudija, već su svi članovi konzistorija, po staroj eparhijskoj uredbi, birani privremeno na tri godine. To je ujedno i jedino crkveno područje u kojem se i ⅓ svjetovnjaka birala i postavljala za članove crkvenih sudova. Kao prizivna vlast protiv odluka E. D. S. postojao je u nekim crkvenim područjima (beogradskoj mitropoliji, Bosni i Hercegovini) i prije 1920. veliki duhovni sud ili mitropolitski crkveni savjet (za mitropoliju karlovačku), dok je u drugima (Crna Gora i Dalmacija) ta instancija bio sam arhijerejski sinod. Danas je za sve žalbe protiv rješenja svih E. D. S. nadležan jedino veliki duhovni sud srpske patrijaršije. *R. G.*

EPARHIJSKI UPRAVNI I PROSVJETNI SAVJET, crkveno-narodna institucija pravoslavnih Srba u Bosni i Hercegovini. Postoji od 1905, kada je stupila u život uredba crkveno-prosvjetne uprave pravoslavnih eparhija u Bosni i Hercegovini, sa kompetencijom upravljanja, nadziranja i suđenja u svima spoljašnjim crkvenim i školskim stvarima. Predsjednik je eparhijski episkop, a članovi su 39, na tri godine izabranih sveštenika i svjetovnjaka u razmjeru 1 : 2. E. U. i P. S. sastaje se jedamput godišnje. Njegov je organ t. zv. uži savjet od 9 članova, u istom razmjeru. Oni se sastaju svakoga mjeseca i rješavaju žalbe protiv odluka crkveno-školskih općina, pregledavaju općinske i manastirske račune, upravljaju fondovima i zakladama. Do ujedinjenja potvrđivali su i izbor učitelja srpskih vjeroispovijednih narodnih škola, sudili im za prestupe, birali eparhijskog školskog referenta i dr. *R. G.*

EPIDAMNOS. V. Drač.

EPIDAURUS, u grčko-rimsko doba ime današnjeg Cavtata (kod Dubrovnika). Najprije su Grci tu osnovali jednu svoju koloniju. Prvi put se E. spominje 47 prije Kr., za vrijeme borbi između Cezara i Pompeja. E. je ostao vjeran Cezaru. Jedno odjeljenje Cezareve vojske branilo je varoš od pompejevaca, koji su je opsijedali s kopna i s mora. Naposlijetku je jedan Cezarov vojvoda došao u pomoć opsjednutima i spasio ih opsade. Naskoro zatim E. je postao rimska kolonija. Veću je važnost dobila varoš u prvo carsko doba. Ona je onda vezana putovima za sva važnija mjesta u južnoj Iliriji, pa čak i za daleki istok. 535/36 po Kr. jedan bizantski vojvoda oteo je E. od istočnih Gota. 530. E. je pretstavljen na prvom provincijalnom sinodu u Saloni jednim biskupom, koji je bio pod solunskim mitropolitom. Jedan biskup u E. spominje se još 591, 592, 598 u papinskim pismima. Poslije 600 zauzeli su varoš Sloveni. Dio stanovništva pobjegao je onda u Dubrovnik, gdje je također bilo jedno staro naselje. Jedan dio stanovnika, međutim, ostao je u E. Ime E. se spominje još u 13 vijeku. *N. V.*

EPIRSKA DESPOTOVINA, grčka država, koja je, zajedno sa nicejskim i trapezuntskim carstvom, postala iz komadanja Bizanta u četvrtom krstaškom ratu (1204). — Osnivač E. D. bio je Mihailo I. (1204—1215?), član bizantske carske dinastije Andela. On je, ubrzo po latinskom zauzeću Carigrada, utekao od Latina, došao je u epirski grad Nikopolj (Prevezu), i stao je odatle osvajati okolne zemlje, koje je, po krstaško-mletačkom ugovoru o diobi Bizanta, trebalo da posjednu Mlečići i krstaška solunska kraljevina. Namjestivši prijestolnicu u epirskoj Arti, on je zavladao cijelim Epirom s Albanijom, čak do iza Kroje, Akarnanijom i Etolijom, čak do Korintskog zaliva, i zapadnom Makedonijom, čak do iza Ohrida. Poslije je Mihailo oteo Mlečićima i Krf sa Leukadom (Santa Maura). U savezu sa Strezom okrenuo se i protiv Srba, pa je Stefanu Prvovjenčanom privremeno oteo Skadar.

Pod Mihailovim bratom i nasljednikom, Teodorom (1215?—1230), E. D. je dostigla vrhunac moći, ali se i naglo srozala. Po pogibiji Strezovoj, Teodor je ugrabio njegovu vardarsku oblast. Krstašima pak carigradskog latinskog carstva, on je u klancima albanske Škumbe razbio i ubio

Digitized by Google

njihovog novoizabranog cara, Francuza Petra od Courtenay (1217), koji je preko Rima i Drača bio pošao da u Carigradu zamijeni umrlog cara Henrika. Zatim je Teodor osvojio od krstaša njihovu solunsku kraljevinu, zajedno s prijestolnicom Solunom (1223). Tada se od svog ohridskog arhiepiskopa, Dimitrija Homatijana, dao krunisati za solunskog cara. E. D. je time postala solunskom carevinom, izravnavši se u rangu sa drugim dvjema grčkim državama, nicejskim i trapezuntskim carstvom.

Prema Srbima je i Teodor za neko vrijeme produžio bratovljevu neprijateljsku politiku, doduše ne na vojničkom, nego na crkvenom polju. Teodorov Homatijan, u čiju je ohridsku dijecezu spadalo pravoslavno Srpstvo, pravio je srpskoj državi svakojake smetnje. Onda su se kralj Stefan Prvovjenčani i Sv. Sava obratili nicejskom carstvu i nicejskoj patrijaršiji, koja je vrijedila kao produženje carigradske grčke patrijaršije, za samostalnu srpsku arhiepiskopiju. Sv. Sava se vratio iz Niceje kao posvećen autokefalni arhiepiskop srpski (1219). Protesti Homatijana, iza koga se krio i Teodor, protiv toga, kako kod Sv. Save tako i kod nicejskog patrijarha, ostali su bez rezultata. — No Teodoru su najzad zatrebali bolji odnosi sa Srbima, jer je on, postavši solunskim carem, sanjao da osvoji od krstaša i carigradsko latinsko carstvo, kao što je osvojio i njihovo solunsko kraljevstvo. Srpski kraljevski i Teodorov carski dvor, ne samo da su se sprijateljili nego su stupili i u srodstvo. Prvenac kralja Stefana od Eudokije Anđelke, kraljević Radoslav, oženio se Teodorovom kćerju, Anom Anđelkom (»Dukenom«). A valjada je oko tog istog vremena i Teodorov brat Manuel, uzeo jednu sestru Prvovjenčanog za ženu.

Teodor se, sa visine na koju se popeo, iznenada srušio u propast, a ujedno je i država epirskih Grka za uvijek poklekla. Solunski je car bio osigurao leđa ne samo od Srba, nego i od Bugara, sklopivši s bugarskim carem, silnim Ivanom Asenom II., ugovor o miru, kojim su njih dvojica izgladili ranije nesuglasice. Zatim se Teodor stao otimati s nicejskim carstvom oko latinskog carigradskog carstva, i već je bio preoteo Nicejcima Drinopolje, a Latine je u Carigradu opasao svud unaokolo svojim teritorijem. Ali je morao zaključiti s carigradskim Latinima primirje, kako bi se branio od Mlečića, koji su mu objavili rat, za to, što im je opljačkao nekog trgovca. No Asen II. je počeo zazirati od rašćenja sile Teodorove, pa se spremao da priđe nicejskim Grcima. Teodor je valjada to osjetio, pa je, iznenada grunuo u Bugarsku. U bitci kod maričkog sela Klokotnice, između Filipopolja (Plovdiva) i Drinopolja, Asen je satro i zarobio Teodora (1230). Poslije ga je i oslijepio, pošto Teodor nije mirovao ni u ropstvu. Bugari su zauzeli Teodorove zemlje u Trakiji, Makedoniji (osim Soluna), pa čak i u Albaniji (Kroju). Ugled epirskih Anđela je potamnio. Srbi su zbacili i protjerali Teodorova zeta, kralja Radoslava, zajedno sa ženom mu Anom, a zakraljili su mladeg brata, Vladislava, zeta Asenova.

I ostatci solunskog carstva Teodorova naskoro su se pocijepali na dvije, pa privremeno i na tri države. U tim ostatcima je najprije prigrabio vlast Teodorov brat Manuel, predašnji zet Stefana Prvovjenčanog, a sad zet Asena II., po jednoj njegovoj nezakonitoj kćeri, pa se i zacario u Solunu (1230—1240). No on je ubrzo izgubio cio zapad svoje carevine: Epir, Akarnaniju, Etoliju i Krf sa Leukadom. Te mu je zemlje otrgao njegov sinovac, nezakoniti sin Mihaila I. epirskog, pa je tamo zavladao kao Mihailo II. »despot jeladski«, s prijestolnicom opet u Arti (1236? do 1271). Manuel je zatim izgubio prijesto i u samom Solunu. Na sceni se opet pojavio Teodor, koga je Asen pustio iz ropstva, pošto se oženio njegovom kćerju. Teodor je prodro u Solun, oborio i zarobio brata, poslavši ga na čuvanje Turcima u malo-azijsku Ataliju, a za solunskog je cara podigao svog sina Ivana, pod svojim namjesništvom (1240). No kao što Bugari Teodora, tako su i Turci oslobodili Manuela. On je otišao nicejskom caru Ivanu Vatacu, kome se zakleo na vjernost, pa je njegovom pomoću preoteo Teodoru i Teodorovu sinu tesalski grad Dimitrijadu (Goricu, istočno od Vola) s ostalom Tesalijom, nezauzetom od Latina. To je sad bio treći komad solunskog carstva Teodorova. Manuel je ubrzo umro (1241), a njegove je zemlje naslijedio Mihailo II. jeladski. Time su se tri komada nekadašnje Teodorove države svela opet na dva.

Solunski dio je ubrzo propao. Ivan Vatac, domamivši slijepog Teodora u Niceju i opsjevši s mora Solun, natjerao je Teodorova sina Ivana da se

Digitized by Google

odreče titule solunskog »cara«, i da se zadovolji samo titulom »despota«, potčinjenog nicejskom carstvu (1242). Zatim je Vatac sasvim zbrisao tu solunsku »despotovinu«, osvojivši Solun od nasljednika Ivanova, njegovog mladeg brata Dimitrija (1246). Samo je slijepi Teodor ostavljen, da kao »despot« drži područje makedonskog grada Vodena. Ujedno je nicejski car preoteo i od Bugarske, u kojoj je već bilo nestalo silnog Ivana Asena II. nekadašnju Teodorovu Trakiju i istočnu Makedoniju. Tako je sad od epirske države grčke ostala još »jeladska despotovina« Mihaila II. i mala Teodorova vodenska despotovina. Ona prva se proširila, jer je i Mihailo II. ugrabio od oslabljenih Bugara zapadnu Makedoniju, pa čak i albansku Kroju. Jeladska se despotovina održala još nekih 90 godina, boreći se protiv nicejskog carstva za opstanak i za prevlast u grčkom svijetu. Vođenska pak despotovina ubrzo se ugasila. Slijepi Teodor nagovorio je svog jačeg sinovca, Mihaila II. jeladskog, da napadne na nicejsku Makedoniju i Trakiju. Vatac je odbio taj napad, i Mihailo je morao zaključiti s njim mir, ostaviti mu Teodorovu vodensku despotovinu, koju je Vatac bio zauzeo, izdati svom pobjediocu i samog Teodora, koji je bio utekao na Mihailov dvor, ustupiti Niceji i zapadnu Makedoniju s albanskom Krojom, dati čak i svog sina Nikifora u taoce (1252). Još prije toga bio je ugovoren i brak Nikifora sa jednom Vatacovom unukom, kćerju sina i nasljednika Vatacova, Teodora II. Laskara. Ali su to zasad još bila djeca. Po smrti pak Vatacovoj, jeladski je despot bio prinuđen od Teodora II. Laskara, da ostvari taj brak, a i da pri tom pokloni Niceji Drač (1256). To je ponovo poremetilo odnose između Niceje i Arte. Uostalom, među njima je bio nemoguć stalan mir i prijateljtsvo, jer su obje te države težile da jedna drugu pod sobom ujedine. Njihova se borba nastavila i dalje, s intervalima primirja i mira. U toj borbi, jeladska se despotovina, kao slabija, stala još od Mihaila II., oslanjati na Latine i na Srbe. Mihailo je, udajom svojih kćeri, stupio u srodstvo sa Viljemom Vilarduenom, knezom od Ahaje (Peloponeza), i sa sicilijanskim kraljem Manfredom Hohenstaufenom. Ovome je posljednjem dao u miraz Krf i nekoliko važnijih albansko-epirskih gradova. Ujedno se Mihailo vezao i sa srpskim kraljem Urošem I. Njih dvojica su napali na Nicejce, otevši im sve zemlje do Vardara. Sam namjesnik nicejskog carstva u tim oblastima, historičar Đorđe Akropolita, bio je tada zarobljen u Prilepu, i odvučen u zatvor u Mihailovu prijestolnicu Artu (1258). No Nicejci su opet prevladali. Mihailo II. je, zajedno s Viljemom Vilarduenom i s jednim Manfredovim vojvodom, kod Kostura pobijeđen od vojvode Ivana, brata novog nicejskog cara, Mihaila VIII. Paleologa (1259). Vilarduen je pri tom dopao i nicejskog ropstva, iz koga se poslije morao otkupljivati novcem i zakletvama. A Mihailu II., koji je pobjegao na Leukadu i Kefaloniju, Nicejci su zauzeli sve zemlje, čak i prijestolnicu Artu, iz koje su oslobodili Akropolita. Ujedno su povratili i od Srba Skoplje i druge krajeve. — Po odlasku bizantske vojske iz Epira, Mihailo se tamo opet vratio na prijesto. Jer epirski su Grci voljeli svoje Anđele. On se dočepao Arte i Janjine, pa je odatle obnovio svoju vlast i u Akarnaniji, Etoliji i Tesaliji. Ali naskoro je Mihailo VIII. osvojio od Latina Carigrad, obnovivši Bizant na Bosporu (1261). Nicejsko carstvo je postalo sad bizantskom imperijom. Jeladski je despot ipak nastavio svoju separatističku borbu protiv svojih sunarodnika u Carigradu. Uz pomoć Manfredovu, on je i dalje vojevao protiv njih, no ponovo je bio ukrođen od Mihaila VIII. Nov ugovor o miru doveo je obnovljen Bizant u Janjinu (1265). Ujedno se epirski despotović, Nikifor, oženio, u drugom braku, carevom sestričnom, energičnom Anom Kantakuzinovom.

Po smrti Mihaila II. i jeladska se despotovina, kao što nekad i solunska carevina, trajno pocijepala na dva dijela, između dva Mihailova sina i kasnijih njihovih nasljednika. Zakoniti Mihailov sin, mladi Nikifor I. (1271—1296), i njegov porod vladao je u prvobitnoj djedovskoj E. D., t. j. u Epiru, Akarnaniji, Etoliji i Leukadi, stolujući u staroj državnoj prijestolnici Arti. Vanbračni pak sin Mihailov, borbeni Ivan I. (1271 do 1296), i njegov dom, držao je »vojvodinu od Nove Patre«, t. j. Tesaliju ili »Veliku Vlašku«, sa stolicom u tom tesalskom gradu.

Brat francuskog kralja, Karlo I. Anžuvinski, dočepavši se sicilijanskog prijestola, stvorio je plan, da ponovo obori Bizant, i da ga opet zamijeni latinskim carstvom carigradskim. Stoga je on, s papinskim blagoslovom,

Digitized by Google

zaključio sa bivšim latinskim carigradskim carem, Balduinom II. od Kurteneja, pa i sa knezom Ahajskim, Viljemom Vilarduenom, ugovor u Viterbu o osvojenju i podjeli Bizanta (1267). Karlo je onda zauzeo Krf, gdje će Anžuvinci gospodariti preko 100 godina, a stao je otimati i Manfredove albansko-epirske gradove, koje je Manfred, zajedno s Krfom, nekada dobio u miraz od Mihaila II. jeladskog. Od tih gradova Karlo je napravio prvu jezgru projektirane kraljevine Albanije pod Anžuvinskom vlašću. To je imao biti mamac za katoličke Albance, da se i oni pridruže Anžuvincima protiv Bizanta, što su oni znatnim dijelom i učinili. Osim toga, veliki Anžuvinac je zadobio za se, pored Latina u Ahaji, još i Latine u sjevernoj Grčkoj, a privukao je sebi i Srbe, pa i Bugare. Tako je on skupio oko sebe cio latinski, slovenski i albanski Balkan protiv Bizantinaca. — Ali, ni obnovitelj Bizanta, daroviti car Mihailo VIII. Paleolog, nije sjedio skrštenih ruku. On je parirao Karla, započevši s njegovim suverenima, rimskim papama, duge pregovore o uniji crkava, i zaključivši najzad uniju, na saboru u Lyonu (1274). Time je postigao, da je papinstvo godinama zaustavljalo Karlovu ofenzivu protiv Bizanta. Srbima i Bugarima je proglasio njihovu samostalnu crkvu za ukinutu, i za ponovo zavisnu od ohridskog grčkog arhiepiskopa, onako kao što je to bilo još za vrijeme cara Vasilija II. Bugaroubice, u početku 11 vijeka. Na Latine u Grčkoj, Paleolog je navaljivao i vojskom i flotom, da bi i njih, onako kao carigradske Latine, očistio sa starog bizantskog tla. A udarao je i na samog Karla u Albaniji i Epiru, stvorivši među Albancima, pored anžuvinske, i bizantsku stranku, otevši pomoću nje Karlu Berat (1274), a dovevši u škripac i druge tamošnje Karlove gradove, na pr. Drač.

Doduše, papa je najzad i sam uvidio, da Mihailo VIII. samo politizira s unijom, kako bi se što bolje spremio za konačni obračun s Karlom, i kako bi nesmetano produžio izgrađivanje velikog Bizanta na Balkanu. Papa Martin IV. prokleo je Mihaila, a dao je razrešnicu Karlu za napad na Bizant. No to je već bilo kasno. Mihailo je slomio Anžuvinsku najezdu sjajnom pobjedom na albanskoj Vojuši (1281). Istina, Karlo je sad udesio nov, još veći pohod protiv bizantskog carstva. On je u svoju koaliciju uvukao i Mlečiće. Između njega, njegova zeta Filipa, sina i nasljednika Balduina II., i između Mlečića, sklopljen je u Orvjetu, opet uz papino sudjelovanje, nov ugovor o diobi Bizanta i o uskrsavanju latinskog carstva u Carigradu (1281). No taj je ugovor ubrzo postao mrtvo slovo na papiru, jer su u krvavoj »sicilijanskoj večeri«, i u sicilijanskom ustanku, koji se na to nadovezao, Sicilijanci zbacili vlast francuskih Anžuvinaca, pa su krunu kraljevine Sicilije dali bizantskim saveznicima, španskim Aragoncima (1282). Anžuvinci su ostali da kralјuju samo u kraljevini Napuljskoj. I oni i njihova suverenka, papinska država, zapleli su se zatim, zbog Sicilije, u teški dvadesetogodišnji rat sa španskom Aragonskom silom, koju su pomagali i Bizantinci. Na Bizant Anžuvinci nisu više mogli jurišati predašnjom žestinom. Naprotiv Bizant, koji je, još pod Mihailom VIII., odmah poslije pobjede na Vojuši, znatno okrnjio Anžuvinsku »albansku kraljevinu«, zauzevši Kroju i druga mjesta, navalio je, pod Mihailovim sinom i nasljednikom Andronikom II., još više na Anžuvince, da ih sasvim istjera iz Albanije i Epira.

U ovoj borbi između Bizanta i Anžuvinaca, E. D. i Vojvodina od Nove Patre su, zajedno s Anžuvincima i s njihovim balkanskim saveznicima, lomile starog protivnika epirskih Anđela. Bizant, ali ni on njima nije ostajao dužan.

Kad je Karlo I. Anžuvinski počeo navaljivati na Bizant, Nikifor Epirski je držao s Bizantom, čiji je bio zet, ali kada su Bizantinci, grabeći od Karla albansko-epirske gradove Manfredove, koji su nekad pripadali Nikiforovu ocu, zadržavali te gradove samo za sebe, tada se i Nikifor, po očevu primjeru, okrenuo Latinima, prešavši na Karlovu stranu, i produživši protiv Bizanta očevu separatističku borbu. Ivan od Nove Patre pak, pokvario je, još od svog stupanja na vlast, mir s Mihailom VIII. Paleologom, i napadao je naročito na bizantsku Janjinu. Car ga je na neko kratko vrijeme ublažio davši mu jednog svog rođaka za zeta, i visoku bizantsku titulu sevastokratora. Pri svem tom, ubrzo se i Ivan združio s Karlom, pa i sa Karlovim saveznikom, srpskim kraljem Urošem I.; udao je za mlađeg sina Uroševa, Milutina, jednu svoju kćer; pokvario je time konačno raniju vjeridbu Milutinovu s jednom kćerju Mihaila VIII., a uhvatio je veze i s Latinima u Grčkoj.

Digitized by Google

Od tada, Nikifor i Ivan, naročito ovaj posljednji, u naslonu na Anžuvince i na Anžuvinsku balkansku koaliciju gotovo se stalno nose s Bizantom. Ma da su se oni kud i kamo više bili predali Latinima, nego li Mihailo VIII. svojom lionskom unijom, oni su, zbog te unije, digli protiv njega zastavu pravoslavlja, pa su primili sebi mnoge bizantske crkvene ljude, koji su, kao protivnici unije, pobjegli iz Bizanta. Ivan ih je čak pustio da u njegovoj zemlji održe jedan sabor, i da tu prokunu cara heretika (1278). Ujedno su i Nikifor i poglavito Ivan napadali na Bizant i oružjem. Zalud ih je Mihailo VIII. kažnjavao protivunapadima, i jednom zauzeo Ivanu cijelu zemlju (1275). Ivan se spasio bijegom, vratio se odmah na prijesto, pomoću Francuza iz vojvodine atenske, pa je i dalje produžio stari posao. Tako na pr., još se ni mastilo nije bilo osušilo na Orvjetskom ugovoru Karlovu, a »sevastokrator« od Nove Patre je, ne sluteći još ništa o sicilijanskoj večeri, ponovo provalio na bizantski teritorij, u zajednici sa svojim zetom, također Karlovim saveznikom, srpskim kraljem Milutinom (1282). Milutin je pri tom uzeo, između ostalog, i bizantsko Skoplje, koje je otada postalo srpskom prijestolnicom. Car Mihailo je i umro na putu protiv ova dva napadača (1282). Ivan pak, a uglavnom i Nikifor, nastavili su i dalje da se bore s Bizantincima i za Mihailova nasljednika, cara Andronika II., za svoj i za Anžuvinski račun. Labavi Nikifor se dao navesti čak i na to, da svoju despotovinu oporukom ostavi Anžuvincima. Anžuvinci, i pored sicilijanskog rata, nisu gubili iz vida svoje imperijalističke planove protiv Bizanta. Sin i nasljednik Karla I., napuljski kralj Karlo II. koga je papa krunisao i za kralja Sicilije, ma da se ova sad nalazila u Aragonskim rukama, htio se ugledati u svog oca. On je uzeo za svog sina, Filipa Tarentskog, Nikiforovu kćer Tamaru (1294). Filipu i njegovoj lozi skrojili su pri tom otac i tast naročitu državu. Karlo II. je, pored ostalog, dao Filipu suverenstvo nad Ahajom, nad vojvodinom atenskom, nad »kraljevinom Albanijom«, nad Anžuvinskim dijelovima balkanskog latinskog carstva, za slučaj da se ono ostvari, pa čak i nad vojvodinom od Nove Patre. Ujedno mu je ustupio i Krf. Od Nikifora pak Filip je, između ostalog, dobio i grad Naupakt (Lepant), sa još nekoliko etolijskih gradova, a i suverenstvo nad cijelom ostalom E. D., kad je naslijedi Nikiforov sin Toma, pa i nasljedstvo nad njom po smrti Tominoj. No Ivan od Nove Patre planuo je gnjevom na Anžuvince zbog ovih prohtjeva za njegovom državom. On je otpao od Anžuvinaca i prišao Bizantincima, pa je, u savezu s Andronikom II., upao u Nikiforove i Filipove posjede. Vojska Ivanova, pod njegovim sinovima, pritjesnila je i samu Nikiforovu prijestolnicu Artu, a otela je, ma i privremeno, i Filipov Naupakt. Bizantinci pak, otrgli su od Filipove »albanske kraljevine« Valonu i Drač (1295). No oko Drača su se oni zatim imali da nose ne samo s Anžuvincima, nego i sa Srbima. Naskoro zatim, umrli su, jedan za drugim, i Ivan i Nikifor (1296). Prvoga je naslijedio njegov stariji sin Konstantin (1296 do 1303), a zatim Konstantinov sinčić Ivan II. (1303—1318), a drugoga njegov sinčić Toma (1296—1318), pod namjesništvom svoje matere, Ane Kantakuzinove, i pod suverenstvom Filipa Tarentskog. Konstantin je u Novoj Patri ponovo otpao od Bizanta. On je nagovarao i srpskog kralja Milutina, da se pomiri s Andronikom II. i da se ne ženi Andronikovom kćeri Simonidom, nego da ostane u Anžuvinskom savezu.

Kao bizantska princeza i kao dobra Grkinja Ana je povela skroz protivulatinsku politiku. Ona se otresla suverenstva Filipa Tarentskog, pa je nad sinom i sinovljevom državom priznala grčku vlast bizantskog cara Andronika II. Na to su došla dva pohoda Karla II. i Filipa na Epir, kao i protivunapad Bizantinaca na tamošnje Anžuvinske posjede. No ni neprijatelji ni prijatelji E. D. nisu imali nikakva uspjeha. Tomina mati je naskoro zatim umrla, a on se pokorio Anžuvincima (1314).

Međutim je i Ivan II. od Nove Patre, kad je odrastao, prišao Androniku II., kome je postao zet, po jednoj njegovoj nezakonitoj kćeri. Ali je francuska vojvodina atenska protiv njega najmila strašnu katalonsku četu, koja je prije toga, za račun Andronika II., vojevala s Turcima u Maloj Aziji no zatim je udarila i na same Bizantince, pa im je ojadila Trakiju i Makedoniju, odakle je pobjegla k Ivanu II. u Tesaliju. Atenski Francuzi, pomoću tih katalonskih pustahija navalili su na Ivana II., zauzevši mu niz gradova. No srećom, atenski se vojvoda ubrzo posvadio s Kataloncima, ne hoteći da ih pot-

Digitized by Google

puno isplati. Sukob se riješio bitkom kod Kopajskog Jezera, u kojoj je katalonska četa satrla francusku vlastelu atenske vojvodine i sjeverne Grčke, pa je, za vrijeme od preko 70 godina, sama zavladala vojvodinom atenskom (1311).

Zatim je i u Arti i u Novoj Patri nestalo dinastije Anđela u muškoj liniji. U Arti vladaju, mjesto Anđela, despoti iz loze Orsini. No, po ženskoj liniji, i to su bili Anđeli pa su se tako i nazivali. U Novoj Patri pak, Ivan II. je umro bez djece (1318). Pri tom se i sama vojvodina od Nove Patre iz osnova zaljuljala, pa je najzad i sasvim propala. Tamo je ugrabio vlast (1318—1333) Ivanov vlastelin Stefan Gavrilopulo Melisin, svakako neki Anđel po ženskoj liniji, jer su obje tesalske porodice, čijim se imenima on prozivao, i Gavrilopuli i Melisini, već odavno bile brakovima vezane sa tesalskim ogrankom Anđela. No, od Stefana su se odmetnuli razni drugi tesalski vlasteočići. Koristeći se time, u Tesaliju su upali Katalonci iz vojvodine atenske. Oni su zauzeli južni veći dio te zemlje, zajedno sa Novom Patrom, pri čemu su pokorili i Gavrilopula (1319). Time je »vojvodina od Nove Patre«, zajedno sa svojim granom epirskih Anđela, iščezla kao grčka država, a njeno je državno ime ušlo u sastav državnog imena katalonske vojvodine atenske. S druge strane, Mlečići su zahvatili tesalsko pristanište Pteleon, na ulasku u zaliv Volo. Oko sjeverne Tesalije otimali su se neko vrijeme Bizantinci s E. D. i sa mnogobrojnim Albancima, koji su se baš u ovo doba prvi put spustili sa svojih brda u tesalsku ravnicu. Ali, tu je najzad prevladao Bizant, istisnuvši, pod Andronikom II., odatle epirske Grke, a potčinivši albanske doseljenike (1336). Uostalom, nije mnogo duže trajala ni E. D. pod vlašću pogrčenog doma Orsina »Anđela«. Nikola Orsini (1318—1323) osmjelio se, da za vrijeme borbe Andronika III., napadne na bizantsku Janjinu. Zato je Andronik II. podigao protiv njega njegova brata Ivana. Ovaj je ubio Nikolu, pa je na njegovo mjesto, sam postao epirskim despotom (1323—1335). I on se, kao i Nikola, oženio jednom carevom rođakinjom, Anom. I on je prešao na pravoslavlje. I on je, po tradiciji svoje porodice, mrzio Anžuvince, pa je i ratovao s njima, a i sa drugim Latinima. No i on se, najzad zamjerio Bizantu, grabeći se s njim oko Tesalije. Tada je on otrovan od svoje žene Ane, a prijesto u Novoj Patri ostao je njihovom djetetu, Nikiforu II. (1335 do 1337/38), pod namjesništvom Aninim. No epirski Grci sve su više stradali od Albanaca, koji su se bili pobunili i u bizantskim dijelovima Albanije. Na to je većina epirskih Grka ponudila pod izvjesnim uslovima, E. D. bizantskom caru Androniku III., koji je baš tada došao u Berat, radi ugušenja albanskog pokreta. Andronik je primio ponudu. Po postignutom sporazumu nepunoljetni Nikifor II. je i dalje ostao epirski despot, ali kao potčinjen caru i kao upravitelj carske zemlje, a ne kao nezavisan vladalac. On je ujedno vjeren Marijom, kćerju carevog ministra Ivana Kantakuzena, kasnijeg cara. Ana se odrekla namjesništva i premještena je u Solun, gdje je poslije internirana zbog smutnja. Nikiforovim namjesnikom postao je jedan carski vojvoda (1337 do 1338). Tako je najzad i E. D. svršila kao posebna grčka država. Doduše Nikifor i Ana su triput pokušali da je obnove: dvaput za vrijeme Bizantske, a treći put za vrijeme srpske vlasti u Epiru. No to je bilo prolazno.

Po povratku Andronikovu u Carigrad, oživio je među epirskim Grcima stari separatizam, koji su potpirivali i Anžuvinci. Mladi Nikifor je ubrzo pobjegao Anžuvincima u Moreju, i doveo je otuda pomoć, a i epirski su Grci oborili svog carskog namjesnika. Ali su Andronik III. i Kantakuzen opet doletjeli u Epir i ugušili ustanak. Prema ugovorenim uslovima, Nikifor II. je pomilovan, načinjen je »panipersevastom«, oženjen je Marijom Kantakuzinovom, ali je odveden u Solun. Zatim, po smrti Andronika III., a za vrijeme prvog građanskog rata između njegova sina, Ivana Paleologa, i Ivana Kantakuzina (1341—1347), zavladala je privremeno Epirom Nikiforova mati Ana, utekavši iz Soluna. No od nje je ponovo osvojio Epir, a i nju je samu uhvatio sestrić cara Kantakuzina, Ivan Anđel, namjesnik u Tesaliji, koji je time dobio upravu i u Epiru.

Naskoro je Tesaliju i Epir oteo od Bizanta car Dušan (1348), a još prije toga nekadašnje zemlje epirskih despota u Albaniji (prvo područje Kroje, pa onda i područje Valone i Berata). Dušan je i ta osvojenja razdijelio među srpske velikaše. Njegov šurjak, drugi muž Nikiforove matere Ane, koja je opet utekla iz bizantskog zatvora, despot Ivan Asen, dobio je valonski kraj. Polubrat Dušanov, des-

Digitized by Google

pot Simeon (Siniša), zet Anin po njenoj kćeri Tomandi, zasjeo je u Arti i Epiru. Ćesar Preljub postao je upravitelj Tesalije. — Kad se Simeon, po smrti Dušanovoj, digao da njegovom sinu Urošu otme carstvo, uspio je bivši epirski despot Nikifor II., upravitelj jedne tračke oblasti, da privremeno otrgne nasljednicima umrlog Preljuba Tesaliju, a i Simeonu veći dio Epira (1356). Međutim, Nikifor se ubrzo posvadio s tesalskim i epirskim Albancima, želeći da tamo izvede agrarnu reformu u korist grčku, a na štetu albansku. Ujedno se on zamjerio i samim tamošnjim Grcima, jer je htio da se razvede sa svojom ženom Marijom Kantakuzinovom, a da uzme sestru srpske carice Jelene. Albanci se digoše na bunu. Grci skrstiše ruke. Nikifor pokuša pomoću turskih najamnika da svlada pokret, no on pogibe u bitci na rijeci Ahelou-Aspropotamu (1358). U Epiru je ponovo zavladao Simeon, pruživši se i u Tesaliju, pa namjestivši prijestolnicu u telaskoj Trikali. — Simeon je zatim dao područje Janjine na upravu despotu Tomi Preljuboviću, koji mu je postao i zet po kćeri Mariji »Anđelki«, unuci Nikiforove matere Ane Epirske (1367). Područje Arte bio je otrgao od Srba Albanac Ivan Spata, pa se i on nazvao despotom. To su sad dvije mikroskopske E. D. Međutim, Toma je u Janjini poginuo od svojih vojnika (1384), a njegova se udovica naskoro (1385) preudala za Firentinca Isaila de Buondelmonti, od porodice Toko, palatinskih grofova od Kefalonije, namještenih na Kefaloniji još odavno od Anžuvinaca na mjesto oborene porodice Orsini. Tako su sada vladali nad Janjinom, doduše pod osmanlijskim suverenitetom, despoti iz doma Toko, kao posljednji despoti epirski (1385—1449). U Tesaliji pak predao je sin i nasljednik Simeonov, Jovan Uroš, posljednji muški Nemanjić, po svom zamonašenju (1381), upravu ćesaru Aleksiju »Anđelu« Filantropinu i njegovu bratu Manuelu, koji su i sami tu ubrzo postali osmanlijski vazali. Od tih novih tesalskih »Anđela«, koji su valjada poticali od onoga Kantakuzinova sestrića i tesalskog namjesnika, peharnika, Ivana Anđela, jer se i oni nazivaju »Peharnicima« (»Epikernejima«), uzeo je zatim sultan Bajazit Tesaliju (1393/94).

Literatura: W. Miller, The Latins the Levant (1908).

D. Anastasijević.

ERA, list za šalu, satiru i zabavu. Izlazio je u Beogradu jedamput nedjeljno 1882. E. je bio jedan od prvih šaljivih listova u Srbiji. *U. Dž.*

ERDELJANOVIĆ JOVAN DR., profesor univerziteta u Beogradu (30/10 1874, Pančevo). Svršio je gimnaziju i historijsko-filološki odsjek velike škole. Kao državni pitomac proveo je četiri godine u Beču, Berlinu, Leipzigu i Pragu, gdje je 1906 položio doktorat. 1906 postao je docent, 1919 vanredni, a 1921 redovni profesor univerziteta. Napisao je Donje Dragačevo (Etnografski Zbornik, 4), Kuči (Etnografski Zbornik, 8), Bratonožići (Etnografski Zbornik, 12), Postanak plemena Pipera (Etnografski Zbornik, 17), Etničko srodstvo Bokelja i Crnogoraca (Glas, 96), Nekoliko etničkih problema kod Južnih Slovena (Zbornik, posvećen J. Cvijiću), Makedonski Srbi (1925), Tragovi najstarijeg slovenskog sloja u Banatu (Zbornik, posvećen L. Niderlu). Radi u Akademiji Nauka na skupljanju etnološke građe i na uređenju Etnografskog Zbornika i Arhiva. Sarađivao je i sarađuje u nekoliko naučnih i književnih listova, kod nas i na strani. *D. P.*

ERDEVIČKA ŠTEDIONA. Osnovana je 1885. Centrala Erdevik. Kapital 30.000 din. *N. S.*

ERDEVIK, selo u Srijemu, kotar Ilok; podno (119 m) Fruške gore južno, od Iloka k jugu. Ima 4.095 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, tri osnovne škole, tvornicu kudelje, mlin, dvije štedionice. Tu su šume kneza Odescalchija. *J. M-n.*

ERDÖDY IVAN GROF, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1790—1806 (1760 — 23/3 1806). Naslijedio je Balassy-a na prijedlog zagrebačke županijske skupštine i preporuku biskupa Maksimilijana Vrhovca. Na budimskom se saboru, 1790, zajedno s biskupom Vrhovcem, odlučno odupro madžarskom zahtjevu o postepenom uvođenju madžarskoga jezika u sve urede, pa i na hrvatskom teritoriju. Ban je izjavio, da će se na taj način oba kraljevstva zavaditi, jer jedno hoće da nametne drugom zakon. Odatle je po svoj prilici nastala krilatica: Regnum regno non praescribit leges, koju tradicija pogrešno pripisuje banu Tomi Erdödy-u.

Literatura: F. Šišić, Hrvatska povjest, 3, 1913. *M. P-g.*

Digitized by Google

ERDÖDY PETAR GROF, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1557 do 1567 (— 26/4 1567, Jastrebarsko). 1543 preuzeo je od svoga oca bogato nasljedstvo u Ugarskoj i Hrvatskoj, što ga je ovaj bio dobio od svoga strica, ostrogonskog nadbiskupa i kardinala Tome Bakača od Erdöda. 1545 zauzeli su Turci najbolji dio njegovih zemalja na jugoistoku križevačke županije. Poslije toga bio je E. poduzeo obranu Kostajnice i Novigrada na Uni, koji je N. Zrinski ustupio kralju. U to se doba E. još jače pridružio Zrinskom; bio je vjerio jednu kćer za Nikolina sina Jurja i učinio s njime ugovor, po kome mu je ustupio svoj ugarski posjed. Kasnije se ova vjeridba pokvarila. To je bio prvi povod velikoj mržnji između ovih kneževskih familija, koja se na naročiti način ispoljila u doba zavjere Zrinskih i Frankopana. U neprestanim borbama s Turcima E. se naročito pročuo pobjedom nad Mustafapašom Sokolovićem kod Obreške (blizu Marče) 10/9 1565. Zbog te pobjede dao je kralj Maksimilijan njemu i njegovim potomcima grofovsku titulu. Za bana je došao poslije Nikole Sigetskoga.

Literatura: V. Klaić, Povjest Hrvata, 5, 1911; Bojničić, Plemstvo i bogatstvo obitelji Erdödy (Prosvjeta, 1895, br. 1 i 2). *M. P-g.*

ERDÖDY TOMA GROF, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1584—1595 i 1608—1614 (1558 — januara 1624, Krapina). Sin je bana Petra Erdödy-a i sestre Gašpara Alapića. Već kao dvadeset godišnji mladić ratovao je uz generala Khevenhüllera i bana Krstu Ungnada. Poslije pobjede kod Cernika (1581) nad Turcima, postao je ljubimac hrvatskoga plemstva. 1583 vjenčao se sa kćerkom bana Krste Ungnada, i postao je njegov nasljednik (1584). Iste godine potukao je Turke, u zajednici s generalom Josipom Joštom Turnom, kod Slunja (26/10 1585), zauzeo je i spalio Kostajnicu. 1591 osvojio je nekadašnji grad svoje porodice Moslavinu, koju je razorio. 1592 bosanski paša Hasan Pridojević pobijedio je E. kod Bresta, i poslije toga očekivala se katastrofa cijeloga kraljevstva. 1593 sabrala se veća kršćanska vojska, koja je napala Hasan-pašu kod Siska. Potpunom porazu Hasan-paše, doprinjeo je najviše Erdödy (22/6). Papa Klement VIII. poslao mu je pismo puno hvale, a španjolski kralj Filip II. imenovao ga je vitezom Sv. Spasitelja. Zato što je dolazio stalno u sukobe s njemačkim oficirima u zemlji, i nije primao plaću za vojsku, zahvalio se na banskoj časti 1595, ali je i dalje učestvovao u borbama s Turcima. Odlikovao se naročito kod Petrinje (1595). 1600 primio je »na molbu čitavoga kraljevstva« čast kapetana kraljevstva, koju je vršio požrtvovno do 1619, kada je, zbog starosti, napustio. 1607 kralj ga je imenovao za nasljednog velikog župana varaždinske županije. 1608, na požunskom saboru, ustao je protiv ravnopravnosti protestanata i katolika. 1608 postao je E. opet ban, a 1614 opet se odrekao banske časti. Tom prilikom staleži su mu dali pismenu zahvalnost za njegova »preznamenita djela« za otadžbinu, za točno vršenje banskih dužnosti, u čemu mu nema premca. Ujedno su ga staleži imenovali za konjaničkog kapetana kraljevstva s pravom, da tu čast može po volji prenijeti i na svoje sinove. E. je predao bansku čast 1615 svome nasljedniku, ali je učestvovao u javnom životu sve do svoje smrti. Sahranjen je u stolnoj crkvi u Zagrebu.

Literatura: Karlo Horvat, Toma Erdödy-Bakač, ban hrvatski (1900); V. Klaić, Povjest Hrvata, 5, 1911.

M. Prelog.

ERDUJHELJI MENJHERT, madžarski historičar (1800 — 1925). Teološke nauke svršio je u Kaloči. Kao svećenik bio je u Adi, Santovu, Novom Sadu, Malom Iđošu i Senti. Bavio se teologijom i historijom. Od historijskih radova važni su za našu historiju: A karlóczai patriarchátus és a boszniai görögkeleti egyház i Istorija Novog Sada (1894, na srpskohrvatskom, madžarskom i njemačkom jeziku). *D. P.*

ERDUT, selo u Slavoniji, županija Virovitica (Osijek), kotar Osijek, parobrodarska stanica na Dunavu, željeznička stanica na pruzi Dalj—Bogojevo (Bačka). Ima 836 stanovnika, poštu i telegraf, pravoslavnu parohiju, osnovnu školu, vinograde, mlinove, ribolov. Na dunavskom brijegu su ostatci staroga grada E., koji se u srednjem vijeku zvao Erdewd (Erdöd). Trg »oppidum«. E. prvi put se spominje 1443, a grad E. 1427. 1526 zauzeli su ga Turci i držali ga do 1687; posljednji turski gospodin bio je Hasan-beg, o kome ima spomen iz 1697. U obnovljenoj (1891) četvorouglastoj kuli grobnica je porodice Csech.

Digitized by Google

Literatura: E. Laszowsky, Hrvatske povjesne građevine (1902, 1, 15—18). *J. M-n.*

ERE. Imenu »Era« odgovara psihički tip, koji se kreće u više dinarskih zemalja, poglavito u Starome Vlahu. E. su, uopće uzevši, najtipičniji predstavnici dinarskih osobina i patrijarhalnog načina života. Doskora su se bavili isključivo stočarstvom i kiridžilukom. Poznati su kao kiridžije, koji su na konjima prenosili robu (u srednjem vijeku »ponosnici«). U novije vrijeme bave se i zemljoradnjom. Terenske prilike i geografski položaj, koji zauzimaju, uslovili su ove dvije vrste zanimanja. Izgleda, da su im i stočarstvo i kiridžiluk ostali u naslijeđe od starog romaniziranog stanovništva (Vlaha). Pored zanimanja, ovi Vlasi su im u naslijeđe ostavili i ime, pod kojim su i danas poznati (Starovlašani, Stari Vlah). Starovlašani upravo čine grupu pravih E., a žive na prostoru između Užica, rijeke Lima i planine Romanije (Stari Vlah). Suhonjavi su i koštunjavi, muskulozni, crnomanjasti i izrazitih crta. U odijelu im prevlađuje crna boja, a naročito su karakteristične njihove široke čakšire, poznate pelengire. Žive prostim životom, ali ne i bez izvjesnih patrijarhalnih ugodnosti. Kuće su im velike, a oko njih vajati za svakog oženjenog člana zadruge. Hrane se jelima, spremljenim na naročit način, sa mlijekom, sirom i kajmakom. Domišljati su i duhoviti. Pada u oči izvjesna tromost u govoru i pokretima. Razgovaraju se i dozivaju na daljine, čak sa dva susjedna brijega. Pjevaju razvučeno i monotono. Vole da govore. I u najkritičnijim trenutcima E. se lako snađe i umije da sačuva svoju kožu. Poznate su erske anegdote, u kojima se osjeća oštroumnost. Poštuju i jako cijene školovane ljude, i trude se u životu da što više nauče. Stari Vlah je za vrijeme Turaka bio poznat kao hajdučko područje. E. se odlikuju junaštvom; hrabri su, hitri i umješni. Sa malim razlikama i izuzetcima, E. je slično stanovništvo Hercegovine, naročito Bileća, stanovništvo iz okoline Gackog, i Nevesinja, zatim ono, koje živi južno od Sarajeva, kao i stanovništvo kraških polja zapadne Bosne.

Literatura: J. Cvijić, La Péninsule Balkanique (1918), 310—317. *B. Drobnjaković.*

ERGELE. Država ima zbog vojske naročitog interesa za produkciju podesnih konja u velikoj količini t. j. za unapređenje konjarstva, pomoću odgajanja valjanog rasplodnog materijala, u prvom redu pastuha. Za podizanje zemaljskog konjarstva služe ergele, u kojima se, prema prikladnosti i potrebi pojedinih krajeva, goje odnosne pasmine.

Privatne ergele osnivaju se na privatnoj inicijativi, dakle slobodnoj volji pojedinaca, te njihov cilj nije određen propisima. Zbog toga mora i država da ima takve institucije, da bi bila u stanju direktno utjecati na razvoj zemaljskog konjarstva. U našoj državi postoje ove ergele:

A. Državne E. 1. Ljubičevo (Srbija), za kraj od Radujevca Dunavom do Beograda, pa Savom do Obrenovca, dalje na Valjevo, Čačak, Kuršumliju, Grdelicu, na bugarskoj granici, a od ove na sjever do Radujevca. Glavni zadatak je: odgajanje engleskog punokrvnog konja. Osnovana je 1859, najprije u Požarevcu, 1860 prenesena je u Ljubičevo, 1902 u Dobričevo, 1919 opet u Ljubičevo.

2. Karađorđevo (Vojvodina), za kraj od Bezdana, na Dunavu, duž naše i rumunjske granice, Dunavom do Beograda, Savom do Obrenovca, Banje Luke, B. Gradiške, Đakova, D. Miholjca do Bezdana na Dunavu. Osnovana je 1921. Ima zadatak da goji Nonius i engleske polukrvne konje.

3. Goražda (Bosna-Hercegovina), za kraj od Ulcinja morskom obalom do Zadra, dalje na Bihać, Novi, Prijedor, Banju Luku, Bijeljinu, Lješnicu, Valjevo, Čačak, Kuršumliju, Grdelicu, na bugarskoj granici, dalje na jug našom i bugarskom granicom, pa našom, grčkom i albanskom granicom na more do Ulcinja. Zadatak je odgajanje arapskog i balkanskog konja. Osnovana je 1895 i provizorno je bila smještena u Butmiru, Livnu i Borikama. Od 1900 postala je Goražda zimovalištem, a Borike ljetovalištem. 1914 E. je uništena, a rasplodna su grla smještena u Modrić. Od 1919 nalazi se E. u Rogatici.

4. Državna ergela Stančić (Hrvatska), za kraj od Drave do Miholjca na Đakovo, B. Gradišku, Banju Luku, Prijedor, Novi, Bihać, Zadar, Bakar, Črnomelj, Krško, Varaždin i D. Miholjac. Zadatak ove E. je: gojenje lipicanca. E. je osnovana 1919. Ima 6 rasplodnih pastuha i 53 kobile lipicanske pasmine.

5. Državna ergela Selo (kraj Ljubljane, Slovenačka), za kraj sjeverno i zapadno od područja E. Stančić-Kutjevo do granica naše države. Za-

Digitized by Google

datak ove E. je: gojenje konja teškog tipa naročito pincgavca i ardenca. E. je osnovana od Austrije.

Literatura: Pravilnik za izvršenje zakona o ustrojstvu državnih ergela i o ustupanju državnih pastuha privatnim licima na privremenu upotrebu za priplod i poslugu (1924).

B. Privatne E. Arapskog konja: 1. Inocencijev dvor kneza Odescalchija Ilok, Srijem. Ima 630 katastralnih jutara. Goji arapskog čistokrvnog i polukrvnog konja.

2. Veliki Salaš kraj Srbobrana, u Vojvodini, Steve Dunđerskog, za gojenje arapskog polukrvnog konja.

Lipicanskog konja: 3. Cabuna, grofa A. Jankovića, u Podravini. (Osnovana 1845), 1922 prodana je, zbog agrarne reforme.

4. Suhopolje-Terezovac, Andrije Jankovića-Besana, u Podravini. Najstarija je lipicanska ergela, osnovana oko 1700.

5. Kapinci u Podravini, E. Freytaga. Osnovana je 1908, sa zapatom A. Tikerija iz Daruvara.

6. Niža gospodarska škola u Požegi. Osnovana je 1921.

Arapskog i lipicanskog konja: 7. Gladnoš, kraj Iriga, Srijem B. Lađevića. Ima 982 katastralna jutra. Ima 22 rasplodne kobile i 58 grla podmlatka.

8. Kalinovica, kraj Zapela. Osnovana je 1915/16. u cilju gojenja američkog kasača. Od 1920 dalje goji se arapski polukrvni konj i čistokrvni lipicanac.

9. Vlastelinstvo đakovačke biskupije. Engleskog punokrvnog i polukrvnog konja: 10. Kamendin, Đoke Dunđerskog, kraj Srbobrana, u Bačkoj. Osnovana je 1919. Pored engleskog punokrvnog konja goje se i amerikanski kasači.

11. Zobnatica J. Lelbacha, u Vojvodini. Ima 918 katastralnih jutara. Goji se engleski punokrvnjak i polukrvnjak i amerikanski kasači.

12. Roglatica, Dr. V. Vojnića, kraj Subotice. Ima 777 katastralnih jutara. Goji se engleski punokrvnjak i polukrvnjak.

13. Čeb, Dr. G. Dunđerskog, kraj Palanke, u Vojvodini. Ima 2.200 katastralnih jutara. Goji se engleski punokrvni i polukrvni konj, i noričko-ardenske kobile.

14. Žlebine, L. Sterna u Podravini. Ima 1.100 katastralnih jutara. Osnovana je 1895. Goje se engleski punokrvni i polukrvni konji. Ima 28 rasplodnih kobila i 43 grla podmlatka.

15. Neteč, J. Jankovića, u Podravini. Goji se engleski punokrvni i polukrvni konj.

16. Izidorovac, St. Lajera, kraj Lipika, u Hrvatskoj. Goji se engleski punokrvni i polukrvni konj. Ima 30 rasplodnih kobila i 74 grla podmlatka.

17. Jaroš, Dr. K. Gerstera, kraj St. Bečeja, u Vojvodini. Ima 70 katastralnih jutara.

18. Engleskog polukrvnog konja: Zobnatica, S. Vojnića, u Vojvodini. Ima 974 katastralna jutra.

19. Kutoš, Jaše Dunđerskog, kraj Srbobrana, u Vojvodini. Ima 927 katastralnih jutara.

20. Pustarit, Dr. I. Ivanovića, kraj N. Bečeja, u Vojvodini.

21. Hajdučica, gđe O. ud. Jovanovića, kraj Vršca, u Vojvodini.

22. Futok, grofa Choteka, u Vojvodini.

23. Ergele za gojenje više pasmina: Vlastelinstvo grofa Etza u Vukovaru. Goji se a) engleski polukrvnjak plemenite krvi. Osnovana je 1894.

b) Lipicanska ergela u Lipovači. Osnovana je 1871.

c) Nonius ergela u Grabovu. Osnovana je 1868. Ima 160 rasplodnih kobila, 226 grla podmatka.

24. Vlastelinstvo Ruma. Osnovana je 1908. 1920 veći je dio, zbog agrarne reforme, rasprodan. Goji lipicanca i noniusa.

25. Fernbachova E., kraj Sombora, u Vojvodini. Izvodi se ukrštanje između kobila amerikanskih kasača i nonius-pastuha.

26. Valpovo, grofa R. Normanna u Slavoniji. Osnovana je 1810. Goji noniusa i engleskog polukrvnjaka.

27. D. Miholjac, grofa L. Maylatha (Grgin), u Slavoniji. Goji noniusa i engleskog polukrvnjaka.

28. Dubrava, Š. Sorgera, u Podravini. Goji engleskog polukrvnjaka i belgijskog konja.

29. Gačište, u Podravini. Goji engleskog punokrvnog konja i polukrvnog konja, lipicanca i belgijskog konja.

Literatura: N. Vuksanović, Naše konjarstvo u budućnosti (1920); N. Vuksanović, Naše privatne ergele (1923). *S. Ulmansky.*

ERIGON, u antičko doba ime današnje Crne Reke, u Južnoj Srbiij. *N. V.*

ERJAVEC FRAN, profesor i pisac (9/9 1834, Ljubljana — 13/1 1887, Gorica). E. je učio osnovnu školu i gimnaziju (1847—1855) u Ljubljani, a zatim na univerzitetu u Beču kemiju

Digitized by Google

i prirodne nauke. Profesorske ispite položio je 1859. Godinu dana služio je kao suplent u realci u Gumpendorfu, bio je zatim nekoliko mjeseci prefekt u Terezijanskoj Akademiji u Beču, 1860—1871 profesor realke u Zagrebu, a 1871—1887 profesor realke u Gorici. 1875 izabralo ga je sveučilište u Zagrebu za redovnog profesora, ali je E. ostao u Gorici. Radi skupljanja prirodopisnih i narodno-leksikalnih podataka, putovao je E. mnogo po slovenačkim i hrvatskim zemljama. — E. je počeo pisati u rukopisnom listu Vaje (1854—1855), koji su izdavali učenici 8 razreda ljubljanske gimnazije. Tu je objavio prvi put humoristička, kasnije (1858) prerađene Črtice iz življenja Šnakšnepskovskega. Prva E. beletristička mala slika, s naslovom Veliki petek, štampana je u Novicama, 1857. Zatim je postao E. jedan od glavnih novelista Janežičevog Slovenskog Glasnika, u kome je 1858—1866 objavio pripovijetke: Na stričevom domu (1860), Avguštin Ocepek (1860), Zamorjeni cvet (1861), Huzarji na Polici (1863), Izgubljeni mož (1864). U izdanjima Družbe Sv. Mohora izdao je dvije pripovijetke: Hudo brezno ali gozdarjev rejenec (1864), i pripovijetku za narod Ni sve zlato, kar se sveti (1887). Za Janežičevo Cvetje preradio je E. Kiticu Andersenovih pravljic (1863). Književne vrijednosti imaju i E. putopisi, osobito putopisna satira Pot iz Ljubljane v Šiško (1859), skica Ena noč na Kumu (1862), društvena narodno-politička i etnografska slika Gostba v Mazinu (1868), Na kraški zemlji (Zvon, 1877), opširan kulturnonarodni opis hrvatskih prilika s naslovom Med Savo in Dravo (Zvon, 1878—1879) i Božični večer na Kranjskem (Soča, 1877). — Do danas još nije nijedan Slovenac dostigao E. u kozerijama iz prirodnih nauka: Mravlja (1858), Velblod (1860), Žabe (1863), Rastlinske svatbe (1877), Rak (1881), Kako se je Slinarju iz Golovca po svetu godilo (1859). U popularno-naučnom stilu pisane su njegove Domače i tuje živali, 1—5 (1868—1873) i Naše škodljive živali (1880—1882), koje je izdala Družba Sv. Mohora. Strogo naučne su njegove na hrvatskosrpskom jeziku napisane rasprave O postanku i razvitku trakavica (1862), O vlasicah ili trihinah (1865), Slavonija u malakologičnom pogledu (Rad, 31), i najznamenitija je na njemačkom Die malakologischen Verhältnisse der gefürsteten Grafschaft Görz (1877). E. je preveo i 5 školskih udžbenika za prirodopis i izdao je originalan Prirodopis rudninstva ali mineralogija (1883). Njegove Izbrane spise 1—2 (1888—1889) izdala je u redakciji Fr. Levca Slovenska Matica (u drugom svesku nalazi se i E. biografija od Levca).

Literatura: I. Prijatelj, Letopis Matice Srpske (1907, 4); I. Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, 2, 404—420. *I. Prijatelj.*

ERJAVEC FRAN, novinar (10/2 1893, Vižmarje, kod Ljubljane). Učio je osnovnu školu u Št. Vidu (1899 do 1902) i Ljubljani (1902—1903), svršio je nižu gimnaziju u Ljubljani i Kranju i učiteljsku školu u Ljubljani (1913). 1913—1914 bio je učitelj u Misličama, kod Divače, 1914—1918 u ratu, 1918—1922 bio je činovnik Ministarstva za Socijalnu Politiku. — E. se bavi novinarstvom i izdavanjem slovenačkih klasika za omladinu. Sarađivao je skoro u svima slovenačkim učiteljskim časopisima i mnogim političkim listovima. Izdao je Naša Istra (1919), Srpske narodne pripovedke (1922), Zgodovina socijalizma v Srbiji (1923), Slovenci (1923), češko prošireno izdanje (1924). Brezposelnost in problemi skrbstva za brezposelne (1924), i zajedno s P. Flereem slovenačke klasike za omladinu (dosada su izašli: Fr. Levstik (1921), Fr. Erjavec (1921), Mat. Valjavec (1922), Jos. Stritar (1923), S. Jenko (1923), A. M. Slomšek (1924), Janko Kersnik (1924), Starejše slovenske pesnice in pisateljice (u štampi). *I. P.*

ERMIL I STRATONIK, beogradski mučenici (13/1 315). E. je bio đakon i revan propovjednik kršćanstva. Lisinije ga je stoga predao u tamnicu Stratoniku i bacio na strašne muke. Njegova stradanja izazvala su suze u tamničara Stratonika, te su zato i njega mučili, zatim su ih obojicu bacili u Dunav. Na 18 stadija niže Beograda, u Gornjoj Miziji, našli su na dunavskoj obali oba tijela mučenika, i tu su ih u jedan grob zakopali. Crkva im slavi spomen 13/1. *R. G.*

ERŽEN VIKTOR, novinar (4/6 1857, Razdrto, kod Ljubljane — 31/10 1881, Ljubljana). E. je učio osnovnu školu u Ljubljani, gimnaziju u Kranju, Ljubljani i Rijeci (do 1878), a pravne nauke na univerzitetu u Beču. E. je preveo za Slovensko Dramatično Društvo 7 šala, među njima i Izbiračicu i Pola vina, pola vode od Koste Trifkovića. Pisao je za Zoru, Besednika i za Poznikov Slavjanski Almanah (1879) pjesme, a popularne eseje za Zvon i Vrtec. E. nekrolog napisao je

Digitized by Google

Jos. Zimpermann u Ljubljanskom Zvonu, 1881. *I. P.*

ESKOMPTNA BANKA, Zagreb. V. Hrvatska eskomptna banka, Zagreb.

ESKONTNA BANKA. Osnovana je 1900 u Beogradu. Kapital 5,000.000. Fondovi 1,305.267, ulozi na štednju 5,564.210, vjerovnici 8,839.278, reeskompt 9,307.500, gotovina 1,241.144, mjenice 3,731.755, dužnici 13,946.326, nekretnine 7,844.522, vrijednosni papiri 3,276.362, dobit 771.232 dinara, dividenda 12%. Pored bankarskih poslova bavi se industrijom (klaoničkom i kožarskom). Predsjednik upravnog odbora Ljub. Srećković, direktor Ljub. Jovanović. *N. S.*

ESKONTNA I PUČKA BANKA D. D., Subotica. Kapital 5,000.000. Rezerve 1,000.000, ulozi 8,075.572, vjerovnici 56,240.224, gotovina 1,170.189, nekretnine 1,783.164, vrijednosni papiri 1,617.766, dužnici 58,008.223, mjenice 12,208.697, čista dobit 1,001.911 dinara, dividenda 15%. Na redovnoj dioničarskoj skupštini u martu 1925 banka je pretvorena u filijalu Hrvatske Eskomptne Banke u Zagrebu. Direktor je Milan Dragić. *N. S.*

ESNAFI su staleške organizacije samostalnih pravnih zanatlija. E. vode svoje podrijetlo iz srednjeg vijeka. U Srbiji je stvaranje, održavanje i cilj E. regulisano srpskim Zakonom o radnjama (čl. 99—116). Prema tim propisima E. su prinudne korporacije zanatlija, sa ciljem unapređenja zanatlijstva uopće. Zadatak E. predvida čl. 102 pomenutog Zakona, koji naročito ističe njegovanje i razvijanje duha zajednice i uzajamnog pomagana među članovima. Zakon propisuje, kako ima da se izvrši reguliranje odnosa između zanatlije i njegovog pomoćnog osoblja, ali bez mogućnosti uticaja E. na volju zanatlije u pogledu određivanja cijena njegovih proizvoda. Moralno obrazovanje kako zanatlija, tako i pomoćnog osoblja i odstranjivanje bespravnog rada sačinjava važan dio zadatka E. Dužnost je E. da se brine o urednom posjećivanju škola, koje zakon propisuje za učenike i pomoćnike, o stvaranju nabavljačkih i proizvođačkih zadruga, o biranju članova za izborni sud, kome je zadatak, da regulira sporove između majstora i pomoćnog osoblja. Biranje suda časti, određivanje članova E. za ispitnu komisiju za majstorske ispite, pribavljanje posla pomoćnicima i davanje statističkih podataka o zanatima spada tako isto u dužnost E. — U ostalim dijelovima naše države ne postoje E. kao prinudne organizacije, ali ih zamjenjuju zanatlijska udruženja i savezi ovih udruženja, koji imaju isti cilj kao i E., ali nemaju prinudni karakter. *Lj. Olić.*

ESTRAJH KARL DR. V. Oestreich Karl dr.

EŠKIĆEVIĆ VASA, slikar (decembra 1873, Irig, Srijem). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu. Poslije dužeg lutanja otišao je u Beč, i upisao se u jednu privatnu slikarsku školu. Poslije tri godine otišao je u Rusiju, gdje je svršio petorazrednu umjetničku školu, kao pitomac ruske države. Poslije te škole pohađao je još tri godine privatni institut knjeginje Teniševe, u kome je predavao Ilja Rjepin, a 1900 primljen je u Imperatorsku Akademiju Umjetnosti, koju je svršio 1908, kao Rjepinov đak, dobivši diplomu za konkursnu sliku Zabajkalski Kozaci u mandžurskim klancima. U isto vrijeme izlagao je na izložbama u Moskvi i Petrogradu. Za vrijeme Svjetskog Rata napustio je Petrograd, i kao dobrovoljac je u vojsci proveo pet godina. Najveći dio njegovih starijih slika ostao je u Petrogradu, a sada radi skoro isključivo scene i položaje iz oslobodilačkog rata. Živi u Novom Sadu. *V. P.*

EŠTAFETA (ŠTAFETA) su se zvale hitne poštanske pošiljke, koje su se po konjaniku izvanredno slale u mjesta opredjeljenja, odmah čim su pošti predate, bez obzira na vrijeme kada su predate. E. su bile uvedene odmah, kad su u Srbiji osnovane redovne pošte, visočajšim rešenjem (uredbom) Ustrojenije Poštanskog Zavedenija, 15/10 1843. Mogle su se slati i u mjesta izvan poštanskih linija. Pored obične poštanske takse, koja se unaprijed plaćala, naplaćivala se još i taksa za konje, i to: za E. 7 oka tešku na jedan sat od jednog konja 4 groša čaršijska (0·80 dinara), a preko 7 oka na jedan sat od svakog konja 6 groša (1·20 dinara). Osim ove takse primalac je bio dužan platiti kad primi pošiljku 4 groša, ako je u mjestu, gdje je pošta, a 8 groša (1·60 din.), ako je u mjestu izvan poštanskih linija. Ako se unaprijed ne bi mogla odrediti taksa za E. izvan poštanskih linija, pošiljač je bio dužan deponirati izvjesnu sumu za pokriće troškova, koji se nisu mogli predvidjeti (najam privatnih konja i t. d.). Zakonom od 25/1 1866 taksa je bila smanjena na tri

Digitized by Google

groša (0·60 din.) na sat, bez takse za težinu, a izmjenama i dopunama toga zakona od 19/12 1879 povećana je na 1 dinar na svakih 5 km daljine, također bez takse za težinu. Za svaku E. predatu na otpravljanje, pošiljaču se izdavao besplatno prost recepis, no ako je E. predana na povratni recepis, onda se naplaćava taksa i za povratni recepis. Čim kakva E. prispije u mjesto opredjeljenja, odmah se predavala primaocu, na način kao i preporučena pisma. Ako se primaocu nije mogla predati ma iz kog uzroka, vraćala se pošti, od koje je došla prvom redovnom poštom kao preporučena, i za taj povratak naplaćivala se taksa za preporuku. Po zakonu o poštama od 25/1 1866 za izgubljenu ili upropašćenu E. plaćala se pošiljaču naknada, pored plaćene takse, još i 240 groša (48 din), a po izmjenama i dopunama toga zakona od 19/12 1879 47 din., ali ako je E. izgubljena ili upropaštena uslijed slučaja, koji se nije mogao otkloniti, naknada se nije davala. Kad su kasnije ukinute menzulane, pa se pošta počela prenositi sredstvima privatnih poduzetnika, mogle su se i dalje slati pošiljke izvan propisanog tečaja t. zv. vanrednom poštom. Za takve se slučajeve pored obične takse, naplaćivala i taksa za 4 sjedala u kolima po 0·80 din. od svakog sjedala na svakih 5 km, dnevnica koduktera i oružanog sprovodnika, ako se novac prenosio, i $^1/_{365}$ dio zakupne godišnje cijene u korist poduzetnika.

D. Dimitrijević.

ETIMOLOŠKI RJEČNICI. V. Leksikografija srpsko-hrvatska.

ETINGER JOSIP (1822, Nova Gradiška — 1908, Zagreb). Studirao je šumarstvo u Mariabrunnu i Wiener Neustadtu. Služio je kao šumar, nadšumar i šumarski nadzornik. Osnovao je zagrebački Zoološki Muzej. Napisao je: Šumsko grmlje i drveće u Hrvatskoj i Slavoniji, Šumarsko-lovački leksikon (1898); i dr. Bio je glavni saradnik Šumarskog Lista. *S. D.*

ETINGER JURAJ, bankovni ravnatelj (22/4 1876, Nova Gradiška). Svršio je višu građansku školu. 1906 osnovao je Novigradsku Štedionicu d. d., koju je vodio do 1918, a tada ju fuzionirao s Napretkom d. d. Danas je ravnatelj Hrvatskog Sveopćeg Vjeresijskog Zavoda d. d. u Zagrebu. Osnovao je više poduzeća (Novigradski Paromlin u Novigradu Podravskom, Pučki paromlin u Kloštru Podravskom). *S. D.*

ETIVAŽE su podignute u glavnim centrima šljivarske trgovine, radi steriliziranja suhih šljiva, da bi se sačuvale od kvarenja. Najviše E. ima u Brčkom, u Bosni, gdje ih ima osam. Najvažnije su E.: 1. Prva bosanska tvornica za konzerviranje šljiva d. d., s kapacitetom 4 vagona dnevno i 80 radnika; 2. E. Zemaljske banke, za Bosnu i Hercegovinu, s kapacitetom 4 vagona dnevno i 100 radnika; 3. E. Muslimanske centralne banke, kapacitet 4·5 vagona dnevno i 50 radnika i još pet drugih. U Bosni imaju još E. društvo Bosna u Sijekovcu i Spreča u Doboju. U Beogradu ima E. Izvozna banka, a u Indiji Industrija srpsko-bosanskih šljiva a. d., Beograd. Osim toga ima još nekoliko manjih E. *S. P.*

ETNOGRAFSKI MUZEJ U BEOGRADU. Narodni Muzej, koji postoji od 1853, imao je, pored historijskih i prehistorijskih objekata, i jedno malo etnografsko odjeljenje, koje je 1901 prenijeto u današnju zgradu (zaklada Stevče Mihajlovića), u ulici Miloša Velikog. To Etnografsko Odjeljenje brojalo je tada svega 980 komada raznih etnografskih stvari. 1901 postavljen je za upravnika etnografskog odjeljenja Dr. Sima Trojanović, profesor, a za kustosa Nikola Zega, profesor. Dr. S. Trojanović vršio je dužnost upravnika do 1921, a od tada vrši dužnost upravnika Nikola Zega, a dužnost kustosa Dr. B. Drobnjaković, profesor. — Blagodareći raznim izložbenim odborima, koji su etnografski muzej financirali, moglo se nabaviti mnoštvo stvari iz svih naših krajeva za zbirke muzeja. Tako je E. M. učestvovao na izložbama: 1902/03 u Petrogradu na Prvoj međunarodnoj izložbi kostima, 1904 u Beogradu na proslavi stogodišnjice Karađorđevog ustanka, kojom je prilikom i svečano otvoren, 1905 u Liége-u na međunarodnoj industrijskoj izložbi, 1906 u Bukureštu na jubilarnoj izložbi, 1907 u Londonu na balkanskoj izložbi, 1910 u Pragu na izložbi srpska žena, 1911 u Torinu na međunarodnoj industrijskoj izložbi. Na svima tim izložbama nagrađen je E. M. prvim nagradama.

Od 1906 E. M. je odvojen od Narodnog Muzeja, i počeo je primati svoj budžet, i to samo za materijalne potrebe muzejske. Do 14/7 1914 brojno stanje muzejskih objekata bilo je više od 12.000. Rat je od toga upropastio nekoliko hiljada, tako da danas, sa prinovljenim stvarima, zbirke mu-

Digitized by Google

zeja ne broje više od 10.000 komada. Muzej je otvoren za publiku četvrtkom prije i po podne, a nedjeljom samo prije podne. Na gornjem spratu u 6 velikih soba i u donjem dvorištu izložene su stvari, a u magazinu nalaze se mnoge stvari, koje se, zbog tijesnih izložbenih prostorija, ne mogu izložiti.

I ako je etnografski muzej za vrijeme rata pretrpio veoma osjetnu štetu, i ako je zbog malih prostorija prepun stvari, raspolaže ipak za etnografa dragocjenom i veoma interesantnom zbirkom narodnih rukotvorina, koja je i izvan granica otadžbine poznata i cijenjena.

Publikacije E. M. su: Dr. Sima Trojanović, muzički instrumenti etnografskog muzeja (Svetlost, 1901); Momčanik (Srpski Književni Glasnik, 1903); Sreteska Župa i njena izumrla nošnja (Zbornik radova, posvećen J. Cviji̇ću, 1920); N. Zega, O Nikoli Arsenoviću (Narodna Starina, 1923); Voda kroz etnografski muzej (1924); N. Zega, Die Münze als Schmuck, Zeitschrift für Volkskunde, 1925.

N. Zega.

ETNOGRAFSKI MUZEJ U LJUBLJANI. Ljubljanski zemaljski muzej otvoren je 4/10 1831, i već tada je postojalo u njemu etnografsko odjeljenje. Kasnije je muzej nosio ime Rudolfinum, u počast austrijskog prijestolonasljednika Rudolfa, sve do propasti Austrije, u jesen 1918. Za izložbu etnografskih predmeta određena je bila jedna poveća dvorana, i na tome je ostalo do danas, zbog nestašice prostora. Na račun etnografije u jednoj istoj zgradi nalazi se osim lapidarija arheoloških i industrijskih zbirki, još i neka stara biblioteka, zemaljski arhiv, galerija slika i francuski institut. Samo prirodnjačko odjeljenje zauzelo je polovinu svih izložbenih prostorija. Inicijativom N. Županića bio je, uredbom vlade u maju 1921, ustanovljen u deželnom muzeju i etnografski institut, malo kasnije promijenjen, ministarskom odlukom od 14/12 1922, u E. M.

N. Ž.

ETNOGRAFSKI MUZEJ U ZAGREBU. Etnografsko odjeljenje hrvatskog narodnog muzeja, kao državni institut, osnovano je 1919. E. M. ima oko 30.000 objekata, pretežno iz naše države, a naročito iz Hrvatske i Slavonije, odsjek za »pučku muziku«, sa zbirkom narodnih muzičkih instrumenata i fonografskim arhivom, znatnu zbirku crtanih ornamentalnih i drugih etnografskih motiva i bogat fotografski materijal. Glavni je rad E. M. sabiranje i svrstavanje materijala, a publiciranje je počelo 1925, izdavanjem Zbirke jugoslavenskih ornamenata (V. Berger S.)

V. T.

ETNOLOŠKI SEMINAR. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

EUGEN SAVOJSKI (EVĐENIJE, PRINC EUGEN), austrijski vojskovođa i državnik (18/10 1663, Pariz — 21/4 1736, Beč). Sin nećakinje kardinala Mazarina. Stupio je 1683 u austrijsku vojsku kao pukovnik, 1693 postao je feldmaršal. Odlikovao se u ratovima protiv Turaka i Francuza. Pobijedio je Turke kod Sente 1697, kod Petrovaradina 1716, kod Beograda 1717. Bio je predstavnik austrijske osvajačke politike na Balkanu.

V-lj. P.

EVDOKIJA, kći bizantskog cara Aleksija III. Anđela (1195—1203). Njen stric, brat Aleksijev, bizantski car Izak II. (1185—1195) udao je E., poslije pobjede nad Nemanjom na Moravi (1190), za Nemanjina sina Stefana, da bi time osigurao mir, koji je tada zaključio sa Nemanjom. Ali se Stefan, uskoro pošto je zamijenio oca na prijestolju, razveo s E. Optuživao ju je kao bolesnu ili nevjernu. U stvari nije mu više trebalo srodstvo s bizantskim dvorom, pošto je Bizant sve više slabio. E. se, preko Vukanove Zete, vratila ocu, gdje se preudala za posljednjeg bizantskog cara, koji je od Latina branio Carigrad, Aleksija V. Duku Murzufla. Po padu Carigrada u latinske ruke (1204), pobjegla je E., zajedno sa mužem i sa materom Efrozinom, u trački grad Mosinopolj (današnje ruševine Mesin-Kale, na tračkoj južnoj obali) svome ocu, koji se već ranije tu bio sklonio. No Aleksije III., gledajući u Aleksiju V. suparnika, oslijepio je zeta na prevaru. Nesrećnika su zatim uhvatili krstaši i pogubili u Carigradu. Aleksije III pak, sa ženom i kćerju E., produžio je put u tesalsku Larisu, gdje je E. udao za peloponeskog gospodara Lava (Leona) Sgura. No E. je izgubila i ovog trećeg muža. Kad su krstaši provalili u Peloponez, Sgur je skočio sa korintske tvrđave u ponor (1208). Stefan Prvovjenčani je sa E. imao bar dva djeteta: Radoslava, kasnijeg srpskog kralja, i jednu kćer (Komnina), koja se dva puta udavala u albanskoj Kroji, naj-

Digitized by Google

prije za tamošnjeg albanskog poglavara Dimitrija, sina Progonova, a poslije njegove smrti za Grigorija Kamonu, krojskog »sevasta«, potčinjenog Teodoru, despotu epirskom.

Literatura: Lj. Kovačević, Žene i deca Stefana Prvovenčanog (Glas, 60, 1901), i kritika J. Radonjića (Letopis, 208, 1901); N. Radojčić, Prva ženidba Stefana Prvovenčanog (Glas, 90, 1912). *D. Anastasijević.*

EVETOVIĆ IVAN (NEPOMUK), pisac (15/5 1860, Bački Almaš — 10/8 1923, Bač). Gimnaziju i bogosloviju svršio je u Kaloči, a zatim je služio kao kapelan u raznim mjestima u Bačkoj. 1902 postao je župnik u Baču, a 1915 prepošt. 1912 izabran je za poslanika u ugarski sabor. Bio je član Privremenog narodnog predstavništva i poslanik bunjevačko-šokačke stranke u ustavotvornoj i zakonodavnoj skupštini. Bavio se historijom, te je napisao nekoliko članaka iz historije bačke županije i katoličke crkve u Bačkoj. Bavio se i lijepom književnošću, i prevodio sa stranih jezika. »Iz prošlosti grada Baje« napisao je na madžarskom jeziku. Sarađivao je na Nevenu i Danici. *D. P.*

EVGENIJEVIĆ ĐORĐE, učitelj i upravitelj diletantskog kazališta (1797, selo Vrane, okrug užički). Učio je nešto škola u Srijemskim Karlovcima. 1820 postavljen je za učitelja, a 1825 osnovao je u Kragujevcu od odrasle djece, učenika i mladića kazališnu družinu, i davao je predstave o velikim praznicima. U tom su ga poslu pomagali i ostali učitelji, njegovi drugovi. Državna blagajna izdala je u Kragujevcu 16/9 1829 »200 groša pomoći učiteljem zdješnjim o teatru«. 1838 bio je E. premješten u Požarevac, ali se zahvalio na položaju. E. je prvi u Srbiji, nekoliko godina prije Joakima Vujića, počeo davati diletantske kazališne predstave.

R. O.

EVSTATIJE, mitropolit solunski krajem 12 vijeka (od 1175) i čuven bizantski pisac. E. je bio filolog, historičar, bogoslov, crkveni pjesnik, govornik. Doživio je zauzeće i pljačku Soluna od Normana (1185), koju je i opisao. Neki njegovi govori izvor su za historiju Nemanje i Nemanjinih ratova s Bizantom. *D. An.*

EZE LEON. V. Heze.

Digitized by Google

F

FABJANČIĆ MILAN, profesor (8/10 1897, Jarčji vrh, kod Krškog). F. je učio osnovnu školu u Bučki i Novom Mestu (do 1907), a gimnaziju u Novom Mestu i Ljubljani (do 1915). Za vrijeme Svjetskoga Rata bio je u Rusiji, kao ratni zarobljenik. 1918—1919 učio je filozofiju u Zagrebu, a zatim u Ljubljani. U prvoj polovini 1923 služio je u gimnaziji u Štipu, a od jeseni 1923 služi u gimnaziji u Kočevju. F. je objavio u Ljubljanskom Zvonu 1919—1922 novele: Osemdeset palic, Kos življenja, Zlatniki, Eksplozija duš, V plamenih, prolog tragediji V novi svet, Čuden gost, i posljednji čin tragedije Pod kamnom.
I. P.

FABRIS ANTUN, političar i novinar (5/4 1864, Dubrovnik — 14/10 1904, Dubrovnik). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Dubrovniku, a slavistiku je studirao u Beču 1885—1889. Služio je kao nastavnik u Splitu i Zadru do jeseni 1895, kad je primio uredništvo političkog lista Dubrovnik. Taj nacionalistički list, mnogo čitan u južnoj Dalmaciji i Hercegovini, učinio je mnogo za jačanje srpske svijesti na primorju. Od 1902 pokrenuo je F. i književni list Srđ, za nastavljanje i njegovanje književne dubrovačke tradicije. Radi jedne pjesme u tom listu, koju je dao Uroš Trojanović, F. je bio zatvoren 24/10 1902, kad se vraćao sa prvog srpskog novinarskog kongresa u Beogradu, i ostao je u zatvoru do 12/12 iste godine. Taj mu je zatvor, u starim dubrovačkim tamnicama, u zimsko doba, potpuno upropastio i inače slabo zdravlje. Uređivao je i izdavao kalendar Dubrovnik 1897—1903.

Literatura: P. Popović, Iz književnosti, 3 (1919).
V. Ć.

FALA, grad i mjesto u Slovenačkoj, na Dravi, kod Maribora. U F. je najveća električna centrala u Slovenačkoj, sagrađena za vrijeme Svjetskog Rata, koja daje svoju snagu daljoj okolini.
A. M.

FALLER IVAN, graditelj orgulja. F. je imao u drugoj polovini 17 vijeka radionicu orgulja u Ljubljani. Sagradio je 1680 još danas sačuvane orgulje kod Sv. Primoža nad Kamnikom i 1689 popravljao orgulje zagrebačke stolne crkve.
J. M.

FALLER NIKOLA, direktor hrvatske opere u Zagrebu (22/4 1862, Ivanec, kraj Varaždina). Gimnaziju i pravo učio je u Zagrebu. Kao sveučilišni đak bio je i kapelnik u kazalištu. Kao mladić od 22 godine dirigirao je već i teže opere (Faust, Traviata, Ruy Blas). Učio je na bečkom konzervatoriju kontrapunkt, a u Parizu kod Massenet-a i Delibes-a kompoziciju i orkestralnu dinamiku. Od 1887 bio je u zagrebačkom Glazbenom Zavodu učitelj klavira i kapelnik u kazalištu. Kad je 1889 opera raspuštena, proveo je F. dvije godine u Splitu, kao učitelj pjevačkog društva Zvonimir i kao orguljaš u katedrali. 1891 postao je dirigent najstarijeg hrvatskog pjevačkog društva Kolo. Od 1897 do penzioniranja F. je bio direktor opere. Komponirao je neke sitnije stvari.
N. A.

FALSIFICIRANJE NOVCA bilo je na Balkanskom Poluostrvu već u starom vijeku poznato. T. zv. barbarski ili keltski novac nije ništa drugo, nego F. raznog grčkog novca od strane barbarskih plemena. Germanska plemena, za vrijeme seobe naroda, falsificirala su na Balkanu rimski novac. U srednjem vijeku bilo je F. uobičajeno. Treba razlikovati imitaciju novca (na pr. imitacija mletačkih matapana od strane kraljeva Dragutina i Milutina) i F. N. (na pr. F. mletačkih matapana od strane kralja Vukašina). Čl. 169 Dušanovoga Zakonika zabranjivao je zlatarima tajno kovanje dinara. U 15 vijeku falsificirali su neki Dubrovčani srpski novac. Poslije 1675 falsificirani su u Dubrovniku zvanično poljski artiluci i t. zv. aslani (Löwentaler). Od novih F. treba zabilježiti zlatne staro-srpske perpere, koje su pravljene u Prizrenu.
B. S.

FANARIOTI, Grci iz carigradske četvrti Fanar (fenjer), na Zlatnom

Digitized by Google

Rogu. Isprva se F. zvalo samo nekoliko najuglednijih starih grčkih porodica u Carigradu, koje su umjele da se snađu s Turcima i uglavnom upravljale carigradskom patrijarhijom. Od kraja 17 vijeka neke od tih porodica (Panajoti, Mavrokordati, Ipsilanti, i dr.), javljaju se sve više u historiji diplomatskih odnosa Turaka sa evropskim državama. Stoga od 18 vijeka na francuskom i austrijskom dvoru nazivaju tim imenom sve Grke, koji u turskoj administraciji zauzimaju visoke položaje, bez obzira na njihovo podrijetlo. F. su se osobito odlikovali lukavošću, potkupljivošću i energijom. — U srpskim zemljama F. su nazivani svi Grci, koji su dolazili, naročito poslije ukidanja pećske patrijaršije 1766, za vladike, upravnike manastira i dr. crkvene predstavnike, a isticali su se sebičnošću, grabljivošću, lukavstvom i nasiljem prema narodu i svećenstvu.

R. G.

FANCEV FRANJO DR., ravnatelj sveučilišne knjižnice u Zagrebu (24/9 1882, Virje, Hrvatska). Učio je gimnaziju u Bjelovaru i Zagrebu, sveučilište u Zagrebu i Beču, gdje je položio doktorat. Sada je docenat sveučilišta i ravnatelj sveučilišne knjižnice. — Bavi se proučavanjem historije našeg jezika, književnosti i dijalektologije, naročito kajkavskog dijalekta. Pisao je iz jezika: O dijalektu Virja (Jagićev Arhiv, 29), O historijskoj dijalektologiji (kajkavskoj, 31—33), Jezik protestantskih pisaca (Rad, 212, 214), O postanku Jambrešićeva rječnika (Južnoslovenski Filolog, 3), Belostenčeva rječnika (Prilozi, 3), Iz književnosti (mahom kajkavske, Arch. f. slav. Phil., 34, 35, Građa, 8, Jugoslavenska Njiva, 6, Nastavni Vjesnik, 31), Stjepanuša fra Stipana Margitića Jajčanina (Nastavni Vjesnik, 32). Po povremenim časopisima i dnevnim listovima štampao je dosta sitnijih priloga.

A. B.

FARISEOVAC (Triod posni ili Tripesnec), bogoslužbena knjiga pravoslavne crkve, koja sadrži cjelokupan niz bogosluženja, u sve dane od nedjelje Mitara i Fariseja do Lazareve subote, za vrijeme cijelog velikog uskrsnog posta.

R. G.

FARLATTI DANIELE. V. »Illyricum Sacrum«.

FATNIČKO POLJE, malo kraško polje u Hercegovini, jugoistočno od Dabarskog polja, između planina: Orlovca (1917 m) na sjeveru, Koludrovine (653 m), Kukuna (1.094 m), Oblog brda (1.116 m) na jugozapadu, Čučice (752 m) na jugu, Brusnika (896 m), Gradine (983 m) i Velikog roga (855 m) na sjeveroistoku. Polje je dugačko 5·5 km, široko do 2·3 km, na apsolutnoj visini od 460 do 500 m. Humcem (510 m) je podijeljeno na dvoje, na usko Gornje polje na sjeveroistočnom dijelu, sa visinom od 470 do 480 m, i veće Donje polje na jugu, čija je površina prosječno za 10 m niža. Sa sjeveroistočnog ruba Gornjeg polja izvire nekoliko trajnih izvora, kao što su Kamenik i Kukalj, a najvažniji je periodski izvor Obod, od koga počinje korito periodskog potoka Rijeke, koji do jugozapadnog ruba polja teče na zapad i jugozapad, a odatle skreće na jugoistok i ponire u aluvijalnim ponorima Gradcu i Pasnici. Polje podleži podvodnjama, koje, sa kraćim prekidima, traju od kraja oktobra do polovine maja. Prosječno je najveća dubina vode kod najnižeg mjesta u polju 21 m, a samo jedamput je bila oko 35 m. Površina polja je 9·8 km². Nazvano je po istoimenom mjestu na sjeveroistočnom rubu.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. geogr. Ges., Bd. V. Wien, 1903/04); A. Grund, Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Geogr. Abh., Bd. IX. Hf. 3, 1910).

P. Vujević.

F. se prvi put spominje u 12 vijeku kao župa. U 13 i 14 vijeku je uz Trebinje, u državi Nemanjića. Poslije smrti cara Dušana bila je u državi Nikole Altomanovića, koji je cijelu oblast Trebinje poklonio Balšićima. Od Balšića je oteo 1376 bosanski ban Tvrtko. Poslije smrti Tvrtkove cijelom oblašću je vladao Pavle Radenović, od čijih ju je nasljednika oteo herceg Stjepan. Turci su je zauzeli 1482. U 18 i 19 vijeku F. je mnogo stradala od čestih kuga, i stoga je stanovništvo većinom doseljeno u 19 vijeku. Ima mnogo starina. Polje je dobro navodnjeno, i stoga se stanovnici više bave poljodjelstvom, a manje stočarstvom.

M. F.

FAURIEL CLAUDE (Foriel Klod), profesor i književnik, član Instituta (21/10 1772 — 15/7 1844). F. je napisao Histoire de la poésie provençale (1847, tri knjige), gdje dokazuje provansalsko porijetlo francuske sredovječne poezije. Držao je na pariškom Fakultetu Književnosti, u zimi 1831—1832,

Digitized by Google

jedan tečaj o našoj narodnoj poeziji, od koga je 1833 objavio prvo predavanje (Introduction à l'étude des poésies serbes, Le Siècle, revue critique de la littérature, des sciences et des arts, 1833). Ostala su sačuvana u rukopisu. To su, izgleda, prva univerzitetska predavanja posvećena našaj narodnoj poeziji.

Literatura: V. M. Jovanović, Klod Foriel i naša narodna poezija (Srpski Književni Glasnik, 1910); J.-V. Galley, Claude Fauriel (1909).

M. I.

FEDERALISTI U CRNOJ GORI. V. Političke stranke u Crnoj Gori.

FEIGEL DAMIR (Fajgel), humorist i novinar (18/7 1879, Idrija). F. je učio osnovnu školu i gimnaziju u Gorici, a slušao je neko vrijeme pravo u Beču. 1904—1906 pisao je feljtone za Soču. Objavio je humoristička crtice u Ježu, Osi, Kurentu i Čuku na pal'ci, i druge priloge u Domačem Prijatelju, Goriški Straži (1920—1921), Edinosti i Mladiki (1921—1922). Posebno je izdao zbirke humorističkih crtica: Pol litra vipavca (1910), Bacili in bacilke (1920), Tik za fronto (1921), Po strani klobuk (1923).

Literatura: Jarc, Ljubljanski Zvon (1923).

I. P.

FEIGEL DANILO, učitelj, organist, kompozitor (19/11 1840, Idrija — 9/10 1908, Gorica). F. je učio osnovnu i učiteljsku školu u rodnom mjestu, a muziku kod Fr. Šinkovca (gusle) i Ant. Krašnara (teorija) orgulje. F. je bio učitelj u Bučki, Trati, Zalem Logu, Tolminu i Srpenici, a bio je u tim mjestima i crkveni orguljaš i crkveni i svjetovni zborovođa. Svoje kompozicije objavio je F. u Cerkvenom Glazbeniku (69 muzičkih radova), u posebnim izdanjima (468 kompozicija i 10 svezaka pjesama, od kojih je prvi svezak samo rudarske pjesme), u Ceciliji, u Cantica sacra, Ljudskoj pesmarici (Spindler), Slovenskoj pesmarici (Aljaž), Glazbenoj Zori (Gerbić) i Novim Akordima (Krek).

J. M.

FEKONJA ANDREJ, književni historičar (30/11 1851, Njegova, mariborska oblast — 17/10 1920, Šoštanj). F. je učio osnovnu školu u svom rodnom mjestu, svršio je bogosloviju u Mariboru, i postao je 23/7 1876 svećenik. 1876—1899 bio je kapelan u Celju, Šoštanju, Sv. Lorencu na Pohorju, u Sv. Pavlu pri Boljski, kod Davorina Trstenjaka u Starom Trgu, zatim provizor u Doliču i župnik u Bučama. Poslije je živio kao penzionar u Šoštanju. — F. je napisao mnogo književno-historijskih rasprava i biografija, većinom kompilatorskog karaktera. Pregled dubrovačke književnosti objavio je u Zori 1873, i pisao je o istoj književnosti i u spisu Vila Slovinska, zatim Crtice o hrvatskem pesništvu u Dalmaciji 15—18 veka (Zvon, 1888). Mnogo je pisao o ilirskoj dobi kod Hrvata. Na pr.: Dr. Ljud. Gaj in ilirska ideja (Kres, 1881), Kajkavski pisatelji (Kres, 1885), Slovenci v književni vzajemnosti s Hrvati (Zvon, 1885), Stanko Vraz (Kres, 1884, 1885), Kako in zakaj je Stanko Vraz postal Ilir (Zvon, 1887), Dragoila Jarnevićeva (Zora, 1877), Duhovniki slovenski pisatelji (Zvon, 1887), O početkih slovenske književnosti (Zvon, 1886), Konzul in Dalmatin (Slovenec, 1886), Anton Slomšek (Slovenec 1885). F. je napisao i mnogo književnih ocjena (na pr. o Marnovom Jezičniku, Slovenec, 1886, 1887).

Literatura: Glaser, Zgodovina Slovenskega Slovstva, 4, 212—214.

I. Prijatelj.

FELBINGER BARTOLOMEJ, arhitekt (15/9 1785, Čeb, u Češkoj — 18/2 1871, Zagreb). Bio je jedan od najuvaženijih arhitekta u Zagrebu. 1817 izradio je nacrte za katedralu u Đakovu, a 1820—1850 za mnoge zgrade u Zagrebu (Narodni dom, Financijsku direkciju, pravoslavnu općinu, hotel Royal).

S. D.

FENEK, manastir u Srijemu, blizu Save. Crkva je posvećena Sv. Petki (Paraskevi). Podignuta je krajem 15 vijeka. Spominje se u 16—18 vijeku. Pri kraju 18 vijeka u F. je bio proiguman srpski književnik Vićentije Rakić. 1813 u F. doselili su se monasi manastira Studenice sa moćima Stevana Prvovjenčanog, i dobili upravu nad manastirom, ali su zbog slabe uprave morali u polovini 1815 napustiti F.

V. P-ć.

FERAD DRAGA (1873, selo Draga, srez štavički, okrug raško-zvečanski). Svršio je nižu tursku gimnaziju u Solunu. Radeći na svojim šumskim poduzećima u Mojstiru i Dragi. F. je došao u dodir sa Srbima, i bio je s njima u najboljim odnosima. Ali poslije preseljenja u Mitrovicu počeo se F. okretati protiv Srba. U javne poslove se umiješao prvi put krajem prošlog vijeka, kada se u okolini Novog Pazara i Sjenice digla buna protiv brata mu Nedžib-bega tadašnjeg kajmakama u Novom Pazaru. F. je s Arnautima i Isom Boljetincem

Digitized by Google

potukao pobunjenike, spasio opkoljenog brata, i doveo ga u Mitrovicu. Ohrabren tim uspjehom F. se počeo buniti i postajati Arnautin. U ratu 1912 F. je bio komandant jednog većeg odreda bašibozuka, s kojima je trebalo da brani Plav, Gusinje i Tuzi. Razbijen od Crnogoraca, F. se s ostacima odreda povukao u Mitrovicu, gdje se i ostatak raštrkao, a F. se povukao u Solun, odakle se, po svršetku rata, vratio. Austrijanci su F. postavili, za vrijeme okupacije, za centralnog predsjednika općina mitrovačkog okruga. Po oslobođenju F. je, zbog svog držanja pod Austrijancima, pobjegao u Albaniju, i bio je proglašen odmetnikom. 1922 vratio se u zemlju i na izborima 1923 izabran je za narodnog poslanika. Kao predsjednik Džemijeta, političke organizacije muslimana Južne Srbije. F. je nastavio svoju akciju sa težnjama izvan države. U jesen 1924 je obnovljena istraga po tužbama protiv F., te je on uapšen u Mitrovici.

M. Milenović.

FERIČANCI, trgovište u Slavoniji, županija Virovitica (Osijek), kotar Našice; željeznička stanica na pruzi Našice—Virovitica. Ima 2.252 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu. *J. M-n.*

FERIJALNI SAVEZ, udruženje đaka i nastavnika. Osnovano je 1919, upravo proširen je ranije osnovani slovenački F. S. na cijelu državu. Zadatak F. S. je: omogućivanje svojim članovima, da sa što je moguće manje sredstava, putuju i upoznaju svoju otadžbinu, da za vrijeme školskog odmora osniva za članove slabijeg zdravlja odmarališta i ljetovališta po lijepim i zdravijim krajevima, da sakuplja časopise i knjige i šalje ih u krajeve manje prosvjećene i one pod tuđinom. F. S. podijeljen je na oblasne odbore sa sjedištima u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Novom Sadu, Skoplju i Dubrovniku, koji imaju svoje podružnice po sveučilištima i srednjim školama. Putovanja članova F. S. su mnogobrojna i pomagana od države. Od 1922 F. S. izdaje svoj organ, Ferijalni Savez. *B. M.*

FERIZOVIĆ. V. Uroševac.

FERJANČIČ FRAN, kanonik, kompozitor (1/12 1867, Goče, kod Vipave). F. je učio osnovnu školu u rodnom mjestu, gimnaziju i bogosloviju u Ljubljani, a muziku kod Foerstera i drugih u Ljubljani. F. je komponirao skoro isključivo crkvene pjesme, koje je objavio u različitim zbirkama, a pojedine pjesme i u Cerkvenom Glasbeniku, Novim Akordima. *J. M.*

FERMENDŽIN EUSEBIJE (MARTIN), historik (20/9 1845, Vinga, Banat — 25/6 1897, Našice). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, kod franjevaca. Kasnije je otišao u franjevačko sjemenište u Beč, gdje je produžio školovanje. 10/9 1862 postao je redovnik, i zamijenio je svoje krsno ime Martin s redovničkim Eusebije, pod kojim je u naučnom svijetu poznat. U Földváru je slušao filozofiju, a u Vukovaru i Baji bogosloviju. U Beču je nastavio teološke studije. 1868 je postao svećenik, a 1871 položio je stroge ispite. Za vrijeme svojih bečkih studija posjećivao je predavanja znamenitog historika Maksa Büdingera, i to mu je bilo sve školovanje u historijskoj nauci. Kasnije je bio profesor teologije (10 godina) u Iloku, a zatim upravitelj manastira u Baji. 1882 postavljen je za generalnog definitora franjevačkog reda, sa sjedištem u Rimu, poslije smrti Stanislava Melchiore a Ceneto (Čeneto) bude imenovan istorikom svoga reda.

Ceneto je prestao kod 24 toma golemog djela Wadingi annales Minorum, i F. dadu 25 rukopisni svezak Ceneta, da ga dopuni i dovrši. Mnogo godina je F. savjesno obilazio franjevačke arhive u Evropi i Aziji, da skupi građu za povijest svog reda. 1886 izašao je ogroman folio tom Annales Minorum, ad Claras Aquas (Quaracchi) (742). Savjesni analista franjevačkog reda, kroz čitav život produžio je započeti rad, i dovršio je historiju reda, koja je ostala u rukopisu. Radeći marljivo na općoj historiji skupljao je i mnoge izvore za nacionalnu historiju, pa je tako zadužio historiografiju hrvatsku i srpsku, a i bugarsku. Njegova akribija i naučna točnost u poslu dala je ove dobre i pouzdane zbirke izvora: Acta Bulgariae ecclesiastica (1556—1799), 1887. Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. 1892, Acta Croatiae ecclesiastica, u rukopisu, vlasnik Jugoslavenska Akademija: Chronicon observantis provincia Bosna argentina ordinis S. Francisci Seraphini (Starine, 22), Prinos za život Jurja Križanića, svećenika i kanonika zagrebačke biskupije (Starine, 18), O. Rafo Levaković i Vlasi u Hrvatskoj 1641 (Starine, 22), Isprave 1578

Digitized by Google

do 1671 tičuće se Crne Gore i Stare Srbije (Starine, 25). Listovi o izdavanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od 1620 do 1648 (Starine, 24).

Literatura: T. Smičiklas, O. Eusebije Fermendžin (Letopis, 1897).

V. Novak.

FERRERO (Ferrero Giacinto fu Luigi), korpski general talijanske vojske (15/6 1862, Torino — 30/1 1922, Torino). Po završetku vojne škole, dobio je čin artilerijskog potporučnika 1882, ratnu školu (generalštabnu akademiju) svršio je u Torinu i 1891 preveden je u generalštabnu struku. Za brigadnog generala promaknut je 1915, za divizijskog generala 1916. Do čina pukovničkog služio je izmjenično u generalštabu i u trupi, a od 1915 komandirao je brigadom. Poslije rata komandirao je korpusom u Trstu, Firenzi i Torinu. U Svjetskom Ratu komandirao je brigadom »Basilicata«, a od 1916 brigadom »Savona«, koja je štitila uzmak talijanskih trupa iz Drača i organizirala najvažniji odsjek valonskog utvrđenog logora. Od maja 1916 komandirao je divizijom (23 i 25) na talijanskoj fronti, a od decembra 1916 okupacionim trupama u Albaniji (16 korpusom), s kojima je izvodio operacije prema Beratu, Elbasanu i Draču. Za vrijeme bitke kod Caporetta (oktobra 1917) komandirao je desnokrilnom trupom II. talijanske armije (24, 2 i 6 korpus) do organiziranja na položajima na Piavi, poslije čega je ponovno vraćen u Albaniju, gdje je operirao u vezi sa savezničkom vojskom na Solunskoj fronti do svršetka rata.

V. B.

FES, muška i ženska kapa od crvene čoje sa kićankom, ili bez nje. F. ima raznih, većih i manjih, okruglih, plitkih, sa većom ili manjom kićankom. Obično su kićanke od crnoga ibrišima. F. nose muhamedanci po Bosni i Staroj Srbiji. U Srbiji nosi F. samo još po koja starija žena.

N. Z.

FIAMIN IVAN, pučki pisac (9/7 1833, Škrbići, kraj Opatije, Istra — 25/4 1890, Rijeka). Učio je gimnaziju na Rijeci, gdje mu je bio učitelj F. Kurelac. Svršivši 6 razreda stupio je u senjsko sjemenište. U Senju je položio ispit zrelosti, a bogosloviju je svršio u bečkom Pazmaneumu (1856). U Senju je predavao u gimnaziji hrvatski jezik, a u sjemeništu bogosloviju. 1862 postao je kanonik riječkoga kaptola, 1863 riječki župnik, a 1868 arhiđakon. 1865—1867 zastupao je riječki kaptol u hrvatskom saboru. — F. je do smrti bio istaknuta nacionalna ličnost na Rijeci. F. je pučki i omladinski pisac. Društvo Sv. Jeronima izdalo je njegovu knjigu Radnja čovjeka, dužnost i blagodat (1870). Matica Hrvatska izdala je njegov prijevod Fenelona, Zgode Telemaha (1879), a sam je izdao svoj prijevod knjiga Cesara Cantù-a, Mladić upućen na dobrotu, nauku i rad (1868) i Poštenjak iliti pravice i dužnosti (1869). U pogledu književnog jezika F. je bio pristalica Kurelčeve »riječke škole«.

Literatura: M. Grlović, Album zaslužnih Hrvata 19 stoljeća (1898 do 1900).

B. V.

FIDEIKOMIS (POVJERBINA) je imanje, po pravilu nepokretno, koje, po volji oporučitelja, prelazi nerazdijeljeno i neotuđivo u istoj porodici s koljena na koljeno. F. osigurava time opstanak jedne porodice kroz generacije. Ona je (Engleska, Austrija, Ugarska, Pruska) omogućila podizanje velikih, moćnih plemićkih porodica, koje su uvećavanjem svojih posjeda i latifundija podložile velike predjele. Uz štete, koje latifundijski posjed sam po sebi uzrokuje dolazi još socijalna nadmoć, koju ovakve privilegovanim posjedom zaštićene porodice dobivaju i koja se protivi demokratskom shvaćanju. Po našem Ustavu ukinuti su, kao i u Njemačkoj, svi fideikomisni odnošaji u Kraljevini SHS.

O. F.

FIJAN ANDRIJA, Hamlet i Hlestakov zagrebačke pozornice (4/9 1851 — 26/9 1911, Zagreb). Izučivši pedagogiju, postao je učitelj u Šestinama, kraj Zagreba, 1873 prvi je put stupio na pozornicu. Glavne su mu uloge: Isus u Rostandovoj Samarićanki, Wallenstein u Schillerovoj tragediji, Ipanov u Sardouovoj Fedori. Digao se i do Shakespeare-ova Leara (Lira), ali je ostao najjači u modernoj salonskoj drami. Njegove umjetničke kreacije računaju se u najsjajnije kazališne uspjehe hrvatskog kazališta.

N. A.

FILATELIJA je po starogrčkom skovana riječ, kojom se označava znanje o poštanskim markama (francuski Timbrologie, njemački Briefmarkenkunde).

Skoro odmah po uvođenju poštanskih maraka, četrdesetih godina prošloga vijeka, otpočeli su neki skupljati upotrijebljene poštanske marke i praviti od njih zbirke. U prvo ih je vrijeme skupljala većinom školska

Digitized by Google

omladina za zabavu bez naročite svrhe; ali su se postupno markama počeli baviti i ozbiljniji ljudi skupljajući ih sa izvjesnim planom i proučavajući svestrano. Tako je postala F. kao posebno znanje i, ma da se o njoj ne može govoriti kao o nekoj nauci, ipak se ne može poreći da se ona obrađuje strogo metodički, dakle u naučnoj formi. Proučavanje raznolikih vrsta i tipova maraka, određivanje boja, ocjenjivanje rijetkosti, raspoznavanje falsifikata i druge pojedinosti u poznavanju poštanskih maraka razvili su se do savršenstva. Pogrješno je, međutim, nazivati F. i prosto skupljanje poštanskih maraka samo radi zabave ili u cilju spekulacije i trgovine.

Danas se F. bavi ogroman broj ljudi sviju staleža cijeloga svijeta. Gotovo u svima većim mjestima postoje filatelistički klubovi, društva i udruženja, od kojih mnogi imaju svoj stručni organ, a povremeno se priređuju i međunarodne filatelističke izložbe. Filatelistička je literatura jako razvijena, naročito je veliki broj časopisa na svima poznatijim svjetskim jezicima.

Pojmljivo je da se uporedo sa širenjem skupljanja i proučavanja poštanskih maraka razvila i posebna grana trgovine tim markama. Veliki broj radnja bave se isključivo tim poslom. Mnoge od njih štampaju svoje cjenovnike, a neke veće firme izdaju svake godine i opsežne kataloge poštanskih maraka. U većim mjestima postoje i burze maraka.

Kod nas je skupljanje poštanskih maraka otpočelo krajem šezdesetih godina prošloga vijeka. Najjače je F. razvijena u Hrvatskoj; u Srbiji je ona otpočela dobivati više pristalica tek po oslobođenju. 1919 osnovano je u Beogradu prvo udruženje »Srpski filatelistički klub«, koji broji oko 20 članova. Od filatelističkih pisaca najpoznatiji je E. Deroko, koji je publicirao historiju srpskih poštanskih maraka (Geschichte der Postwertzeichen von Serbien) za strani filatelistički svijet. Ranije je pok. kapetan Balter, u Nišu, objavio nekoliko članaka o srpskim markama starijih izdanja u njemačkim stručnim časopisima.

U Zagrebu je još 1897 osnovano »Hrvatsko filatelističko društvo«, koje ima preko 1.000 članova. Prilikom svoje desetgodišnjice 1907 društvo je priredilo »Prvu hrvatsku filatelističku izložbu« međunarodnog značaja. Od 1/4 1919 izdaje i svoj stručni časopis »Filatelista«. Ono ima i svoje filijale (»podružnice«) u Bihaću, Daruvaru, Mostaru, Sisku, Tuzli i Zemunu. 1922 osnovana je u Zagrebu i »Filatelistička zadruga«, koja ima oko 100 članova i ima svoj list »Filatelistički Glasnik«; najzad poznati zagrebački filatelista Vilim Gregorčić osnovao je nedavno »Filatelistički klub«, a izdaje i svoj časopis.

Od hrvatskih filatelističkih pisaca najpoznatiji su Oskar pl. Simić, Dr. Žiga Altstädter, Dr. Franjo Bučar, Arnošt Grund, Vilim Gregorčić, Lj. Miškić, inžinjer Miho Filipović, Dr. Ivan Petrić.

U Slovenačkoj ima oko 200 filatelista, sa nekoliko društava. »Društvo Slovenskih Filatelistov« u Ljubljani osnovano je 1922. U Kranju postoji skupljački klub »Balkan Kolektor«, koji izdaje i svoj časopis »Kolektor«. U Mariboru i u Celju postoje također F. društva, a i Slovengradec i Škofja Loka imaju svoj »Krožek«.

Najpoznatiji je fil. pisac Ante Gaber, u Škofjoj Loci.

U Bosni i Hercegovini ima također oko 200 filatelista; 1922 osnovano je u Sarajevu zasebno F. društvo.

Od skora je osnovan i u Ercegnovome, u Boci Kotorskoj, F. klub.

U Vojvodini ima oko 150 filatelista, a Subotica svoje društvo »Bačka«.

E. Deroko.

FILHARMONIJA. V. Beogradska filharmonija.

FILIPAŠIĆ VILKO. V. Podravski Milivoj.

FILIPOVIĆ ADAM HELDENTALSKI, pučki pisac (2/9 1782, Kopanica, Slavonija — 25/9 1871, Gorjan). Svršivši 6 razreda gimnazije u Vinkovcima, F. je stupio u đakovačko sjemenište. 1816 zaređen je za svećenika. Bio je kapelanom u Vrbici i Osijeku, zatim je premješten za duhovnika sjemeništa u Đakovo, a 1832 postao je župnik u Gorjanu, gdje je ostao do smrti. — F. je izdao 3 izdanje Reljkovićeva Satira (1822) i nekoliko poučnih i prigodnih knjižica, te izdavao 1822—1871 Kalendar Slavonski.

Literatura: V. Dukat, Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga (Rad, 203, 1914).

B. V.

FILIPOVIĆ DRAGOLJUB, pjesnik (21/2 1884, Lužnice, kragujevački okrug). Svršio je učiteljsku školu u Aleksincu. Učiteljevao je po raznim mjestima okruga požarevačkog. Za vrijeme izgnanstva na Krfu bio je

Digitized by Google

glavni saradnik Srpskih Novina i Zabavnika. Po povratku je postao školski nadzornik u Lepenici, zatim u Aranđelovcu. Počeo je da piše kao đak. 1909 štampao je prvu knjigu pjesama Krvave strune. Na Krfu je pisao i izdao svezak pjesama Kosovski božuri. Osim toga ispjevao je ciklus pjesama Srbljak.

V. P.

FILIPOVIĆ FRANJO, general artilerije (12/10 1820, Gospić — 8/6 1903, Beč). Stupio je 16/10 1836 kao kadet u lovački bataljun. Prošao je redom sve oficirske činove. 1859 učestvovao je kao pukovnik u ratu u Italiji. 1862 unaprijeđen je za generala i brigadira. 1865 postao je podmaršal i ujedno je imenovan za kraljevskog namjesnika u Dalmaciji. 1869 bio je kao divizionar i vojni zapovijednik u Košicama (Kaschau). 1874 postao je general artilerije i zapovijedajući general u Moravskoj i Šleskoj u Brnu, 1877 zapovijedajući general Hrvatske i Slavonije u Zagrebu, a 1878 pomagao je operacije za okupaciju Bosne i Hercegovine pod vrhovnim zapovjedništvom svoga brata Josipa. Za zasluge dobio je barunstvo. *V. L.*

FILIPOVIĆ IVAN (24/6 1823, Velika Kopanica — 28/10 1895, Zagreb). F. je svršio gimnaziju u Vinkovcima, a preparandiju u Mitrovici. Bio je učitelj (u Vinkovcima, Novoj Gradiški, Požegi i Zagrebu), zatim inspektor osnovnih škola zagrebačke županije (od 1875). 1887 je penzioniran. — Zbog patriotske pjesme (Neven, 1852, br. 38) Domorodna utjeha, bio je zatvoren. — Pored vrlo zaslužnog rada na školi i njenom podizanju F. je napisao i Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika (uz saradnju Deželića, Motca, Šimončića, I dio, njemačko-hrvatski, 1869—70, II dio, hrvatsko-njemački, 1875). Skraćeno izdanje (Žepni rječnik hrvatskog i njemačkog jezika) 1878 i kasnije, Kratka povijest književnosti hrvatske i srpske (1875), Kratka stilistika (1876) i popularno izdanje, na osnovu različitih zbiraka, Kraljević Marko u narodnim pjesmama (1880).

Literatura: D. Trstenjak, Život i rad Ivana Filipovića (1897).

A. B.

FILIPOVIĆ JERONIM, franjevac, propovjednik (1688, Rama, Bosna — 10/12 1765, Sinj). Filozofiju je učio u Makarskoj, a bogosloviju u Perudi (Perugia). Poslije je predavao filozofiju u Firenci i osposobio se za generalnoga lektora. Poslije je deset godina predavao bogosloviju u Budimu i u Šibeniku, i postao jubilarnim lektorom. Kad se 1735 Dalmacija otcijepila od bosanske franjevačke redodržave i postala posebnom redodržavom, F. je bio imenovan prvim redodržavnikom nove redodržave. 1744 postao je opet lektorom filozofije u Sinju, 1751 redodržavnikom, a 1755 generalovim povjerenikom u Bosni. — F. je već 1750 počeo u Mlecima objavljivati svoje Propovidanije nauka karstjanskoga, koje je napisao popularno i katehetički, u 3 sv. U novije je vrijeme ove propovijedi nadbiskup Stadler nešto preinačio, podijelio u 7 sv., i 1886—1894 nanovo štampao. F. je ostavio iza sebe: Propovijedi za sve korizmene dane, Pohvalna govorenja za svetkovine Majke Božje, Prigodne propovijedi i t. d.

Literatura: J. Jelenić, Biobibliografija, 1 (1925). *J. J.*

FILIPOVIĆ JOSIP, general (28/4 1819, Gospić — 6/8 1889, Prag). Započeo je svoju vojnu karijeru kao kadet u prvoj ličkoj krajiškoj pukovniji. 1848 se odlikovao u bojevima kod Beča i bio je ranjen, 1851 imenovan je za potpukovnika i krilnog adutanta bana Jelačića. Ostao je u toj službi do 1853, kad je imenovan za pukovnika pete krajiške pukovnije. 1859 ratovao je u Italiji kao general. 1864 bio je kraljevski povjerenik na srpskom-crkvenom saboru u Karlovcima, koji je birao patrijarha. 1866 učestvovao je u austrijsko-pruskom ratu. Poslije toga bio je vojni komandant u Innsbrucku, Brnu i Pragu. 29/7 1878 prešao je na čelu okupacione vojske Savu i 19/8 unišao u Sarajevo. F. je organizirao i prvu provizornu vladu u Bosni i Hercegovini. 2/12 1878 vratio se u Prag. *M. P-g.*

FILIPOVIĆ JOVAN (1819, Karlovci — 28/2 1876, Beograd). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Karlovcima, a prava je učio u Požunu. Od 1893 služio je u Srbiji, kao pisar i sekretar Državnog Savjeta, a zatim kao arhivar kneževe kancelarije. Kasnije je prešao u sudsku struku, i bio je predsjednik Apelacije, a potom član Kasacije (15/10 1858). Bio je privremeno ministar Pravde (9/2—12/3 1860), a upravitelj Prosvjete (u rangu ministra) 19/12 1861. Kao predsjednik Apelacije odolio je velikom pritisku upravne vlasti u pitanju oslobođenja nevinog Todora Avkovića, koga je progonio rođak kneza Aleksandra Karađorđevića, okružni načelnik Tripković. U aferi Antonija Majstorovića

Digitized by Google

i drugih optuženih zbog zavjere protiv kneza, Kasacijoni Sud, kome je F. bio predsjednik, oslobodio je optužene. Zato je sa četvoricom članova Kasacije i sekretarom stavljen pod naročiti sud (23/6 1864) i nezakonito osuđen na tri godine zatvora i dvije godine gubitka građanske časti. Pomilovan je početkom septembra 1865. — F. je izdavao zabavnik Avala (1846 i 1847), i napisao je: Filozofija prava (1839), i Filozofija prava kao nauka o istraživanju izvora umnoga prava (1863); preveo je s njemačkog Car Josip i njegov dvor i s francuskog roman Golub.

Literatura: M. Milićević, Pomenik; M. Petrović, Financije i ustanove oslobođene Srbije; J. Grujić, Zapisi; Novaković, Bibliografija; Slobodan Jovanović, Druga vlada kneza Miloša i Mihaila.

J. Prodanović.

FILIPOVIĆ MIHAJLO, divizijski general (4/7 1869, Niš). Po završetku gimnazije u Nišu, stupio je u vojnu akademiju 15/9 1889. U čin pješadijskog potporučnika proizveden je 16/9 1892, kapetana 2 kl. 22/2 1899, pukovnika 1/10 1915, generala 5/1 1923. Do 1896 bio je vodnik u pješadijskom puku, do 1903 bio je komandir čete, do 1910 komandant bataljona, do 1911 komandant (niške) okružne komande, do 1/9 1912 pomoćnik komandanta puka, 1/9 1913—1/6 1914 komandant okružne komande (čačanske), 1917 do 1920 bio je sudac na sudu za oficire, od 1920 bio je u službi u inspekciji pješadije, do 1921 komandant okružne komande (beogradske), od 15/11 1921 komandant divizijske oblasti (timočke i beogradske). U ratu 1912/13 bio je komandant bataljona (u 1 puku), u ratu 1914/20 bio je do 30/3 1916 komandant puka (10-og 2 poziva), Maljenskog Kadibogaskog i Kalafatskog odreda, od 1/4 1916 komandant brigade (moravske i vardarske), od 26/10 1916 do 1/4 1917 zastupnik pomoćnika komandanta divizije (vardarske). *V. B.*

FILIR, bakreni novac, $^1/_{100}$ austrijske krune. Ime je došlo preko madžarske riječi Fillér, koja opet potječe iz njemačkog Vierer ili Fierer. Vierer je ime sitnog srebrnog novca, koji je kovan u Tirolu od 13 do 16 vijeka. Slovenačko ime za F. bilo je vinar (= Wiener), a njemačko Heller (po kovnici novca Schwäbisch Hall). Ime F. javilo se u Hrvatskoj prvi put u 17 vijeku. *B. S.*

FILOKSERA je uvezena iz Amerike u evropske vinograde. U Kraljevini SHS pojavila se je 1880. Zaraza se postojano širi, te su danas sve pokrajine zaražene. — Obrana od F. je imuni pijesak. Zato se u krajevima s takvim pijeskom F. nije ni raširila (kod nas oko Vršca i Bele Crkve). Najbolje je i jedino sigurno sredstvo, da se vinogradarstvo održi, cijepljenje vinove loze na američku podlogu.

I. R.

FINALE je naslov čuvene paskvile Đorđa Nastića, koja je štampana 1908 u Zagrebu, kao politička brošura, po zahtjevu i za potrebe bečkog Ministarstva Spoljnih Poslova. Brošura Jezuite u Bosni trebala je Nastiću da mu pomogne ulazak u patriotske i mjerodavne krugove u Beogradu, a F. je trebao da zada smrtni udarac Beogradu. F. je u osnovi bio uperen protiv kralja Petra i dinastije Karađorđevića. F. je imao cilj da »učini kraj izopačenom komentarisanju crnogorske afere s bombama, političkim planovima i bezočnim spekulacijama srpskog Pijemonta, bajci da je Austrija najmila Nastića da zavadi Crnu Goru i Srbiju i bajci, da je Nastić austrijski agent«. Jedan dio »otkrića« izloženih u F. Nastić je učinio pred sudom, koji je sudio po bombaškoj aferi na Cetinju, pa ih je proširio i dopunio na suđenju pedesetotrojici Srba, optuženih za veleizdaju zagrebačkom sudu. U obje ove afere Nastić je bio glavni svjedok, na osnovu čijih iskaza su izrečene presude.

M. M.

FINŽGAR FRAN SAL., pripovijedač i dramatik (9/2 1871, Doslovče, Gorenjsko). F. je svršio osnovnu školu u Breznici i Radovljici, gimnaziju (1882 do 1891) i bogosloviju 1891—1895 u Ljubljani i postao 1894 svećenik. Bio je (1896—1918) kapelan u Bohinjskoj Bistrici, u Jesenicama, u Kočevju, u Idriji, kod Sv. Jošta, u Škofjoj Loki, upravitelj župe u Škofjoj Loki, kurat u zemaljskoj obveznoj radionici, župnik u Želimljem, u Sori, a od 1/4 1918 je župnik u Trnovom u Ljubljani. 1900 putovao je po Italiji. — F. je počeo pisati još u gimnaziji, iz toga su doba njegove pripovijetke Gozdarjev sin (1893 i 1907) i mala novela Zaroka o polnoči (1894). U gimnaziji i bogosloviji saradivao je sa pjesmama i pripovijetkama u listu za omladinu Vrtec, i bio je neko vrijeme i pomoćnik urednika. Uredio je i sjemenišni omladinski almanah Pomladni glasi za 1895. Kasnije je bio glavni saradnik katoličkog beletrističkog lista Dom in Svet. U početku

Digitized by Google

je pisao u tom listu pjesme (idilička pjesma Triglav, 1896), zatim seoske pripovijetke (Stara in nova hiša, 1899, Dovolj pokore, 1900), kratke novele iz društvenog života (Deteljica, Kvišku, 1899) i seriju malih slika u modernističkom stilu (Pomlad se poslavlja, 1900, Oče je, 1901, Smo pa le mož, 1902, Moja duša vasuje, 1903). Svoj put kroz Italiju opisao je F. u djelu Oranže in citrone (1901). F. je napisao, još kao bogoslov, dramu Mladi tat, i objavio jednu od najpopularnijih slovenačkih narodnih igara Divji lovec, koja je prevedena na hrvatsko-srpski i češki jezik. Moderne socijalne borbe dale su mu materijala za njegov roman Iz modernega sveta (1904). Svoj veliki roman u dva dijela iz bizantsko-jugoslovenske historije Pod svobodnim solncem (1906—1907) napisao je po ugledu na Sienkiewicza. Taj roman je preveden na hrvatski i češki jezik. F. je napisao i seriju omladinsko-odgojnih crtica u katoličkom đačkom listu Mentor, 1909—1910 (Študent naj bo, Silvester i t. d.) i više prigodnih skica u Slovencu. Zatim se pojavio opet u Dom in Svetu s malom slikom Nad petelina (1910), psihološkom pripovijetkom Z doma v domovino (1911), Naš vsakdanji kruh (1911), s meditacijom Ecce homo, 1911, sa kritikama pjesama različitih savremenika i pripovijetkom iz života seoske učiteljice Sama (1912). Zatim je napisao dramu Naša kri (1912), opisao sudbinu seoske djevojke: Dekla Ančka (1913) i objavio svoju seosku dramu Veriga (1914). Za vrijeme svjetskog rata napisao je seriju slika i pripovijedaka, prikazujući strašne ratne događaje u životu slovenačkog sela u prikrivenom očekivanju uskrsnuća Jugoslavije (Prerokovana, 1915, Boji, 1915—1916, Kronika gospoda Urbana, 1917).

Literatura: Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva, 2; Kritička ocena Iv. Pregelja, Dom in Svet, 1921. *I. Prijatelj.*

FIRDUS ALIBEG, prvi predsjednik bosanskog sabora i političar (1862, Livno — 14/6 1910, Sarajevo). Poslije Džebićeva progona iz Bosne, F. se stavio na čelo pokreta za muslimansku vjersko-prosvjetnu autonomiju i sretno ga priveo kraju. *O. H.*

FISTAN, vrsta ženske haljine od raznobojne svile. Gornji i donji dio iz jednog su komada, sprijeda na grudima ima, kao i jeleka, dugi isječak, a zakapča se sprijeda srmenim pucetima. F. su mnogo nošeni u Srbiji, poslije sredine 19 vijeka nošeni su F. preko krinolina. Sada je izobičajen. *N. Z.*

FIZIČKI ZAVOD. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

FIZIOLOŠKO-HISTOLOŠKI INSTITUT. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

FLAMLANDSKI KONJ (Flammländer) je teški okcidentalni konj tamne boje. Domaći je na obali sjevernog mora. Kostur je vrlo težak, tijelo masivno i pokriveno debelom kožom i gustom dlakom, koja je na grivi i donjem dijelu nogu bujno izrasla. U srednjem vijeku njegovali su taj tip konja kao viteškog konja. U sjeverne krajeve naše države importiran je u malom broju krajem prošlog vijeka. *S. U.*

FLAVIUS EBORENSIS. V. Eborensis Jakob Flavije.

FLEGERIČ BOŽIDAR, lirski i prigodni pjesnik (30/1 1841, Vodranci, ormoški okrug — 9/6 1907, Vodranci). F. je učio osnovnu školu u rodnoj županiji kod Sv. Bolfenka, gimnaziju u Varaždinu i Mariboru, a zatim slavistiku i klasičnu filologiju na univerzitetu u Grazu. Od 1871 bio je neko vrijeme suplent u Osijeku. Profesorski ispit nije položio, nego se vratio u očevu kuću, i odatle je kao veseljak i putujući pjesnik posjećivao svoje poznanike i školske drugove, najviše svećenike svog užeg zavičaja. F. je pisao od 1866 u Janežičevom Glasniku patriotske pjesme, u kojima je pokazivao naročito svoju veliku ljubav prema srpskom narodu. U prigodnim pjesmama slavio je svoje prijatelje i slavne Slovence. Među njima opisao je dvojicu: Modrinjaka i Dr. Štefana Kočevara u posebnim brošurama (1881, 1890). F. je bio i saradnik Pajkove Zore, Sketovog Kresa i Podgornikovog Slovanskog Sveta.

Literatura: Anton Kosi, Bož. Flegerič (1913); Geršak, Ormoški spomini (1902). *I. P.*

FLIS JANEZ, pisac o umjetnosti (27/2 1841, Dob — 10/5 1919, Ljubljana). F. je svršio gimnaziju i bogosloviju u Ljubljani, i postao je svećenik 1/8 1864. Bio je kapelan u Mokronogu, katehet, spiritual u bogosloviji, kanonik, a od 1898 generalni vikar u Ljubljani. U ljubljansku bogosloviju uveo je i predavao historiju crkvene umjetnosti. Glavna su mu djela: Stavbinski slogi (1885), Umetnost v bogočastni službi (1908).

Digitized by Google

Literatura: F. Mantuani, Carniola, Nova vrsta, 9, 245. *F. S.*

FLORENTINSKA UNIJA (6/7 1439). Uz raniju lionsku (1274) i rimsku (1369), F. U. je treća crkvena unija, koju je Bizant zaključio sa papstvom. I F. U., kao i dvije ranije htio je Bizant. Ali je u donošenju ove unije suglasno s carem, službeno sudjelovala i bizantska crkva, zajedno s ostalim grčkim i s još nekim pravoslavnim crkvama izvan granica bizantske carevine. Posao je svršen na zajedničkom katoličko-pravoslavnom crkvenom saboru u Ferrari (1438) i Firenzi (1439), kuda su, kao papini gosti, lično otišli car Ivan VIII. i drugi pravoslavni saborski učesnici. S katoličke strane bio je tvorac ove unije papa Eugen IV. Stari duhovni protivnici, bizantsko carstvo i papa, ušli su i u ovu uniju, kao što i u one ranije, iz računa. Tražeći od papstva političke usluge u jednoj svojoj prijekoj državnoj nuždi, Bizant je davao za to papstvu koncesije u prilog njegove katoličke dogme i njegovih vjekovnih ambicija za crkvenom vlašću nad grčkim patrijarsima. Državna nužda, koja je u vremenu F. U. gonila Bizant da se pogađa s papom bila je opasnost od muhamedanskih osmanlijskih osvajača. Još za vrijeme imperatora Manuela II. Paleologa, turski Osmanlije počeli su se oporavljati od strašnog udarca, koji im je bio zadao Timur u bitci kod Angore (1402). Tada je car Manuel tražio od pape, da pokrene krstaški rat zapadne Evrope protiv kršćanskog neprijatelja, a papa je i sad stavio kao uslov, da se Bizant prethodno pounijati. Ne vjerujući u mogućnost iskrene unije sa papom, a ni u neku ozbiljnu pomoć zapada, Manuel je sa svojim pregovorima htio da plaši Osmanlije, kako će im baciti na vrat krstaške vojske zapada. Protivno Manuelu II., njegov sin i nasljednik Ivan VIII. shvatio je plan o uniji mnogo ozbiljnije, u toliko prije, što je opasnost od Osmanlija sad bila veća. Pod sultanom Muratom II. Osmanlije su sasvim obnovili svoju napadnu snagu, ponovno navalili na okolne kršćane i zauzeli Solun (1430). Bojeći se i za Carigrad, Ivan je zatražio od pape pomoć katoličkog zapada i ponudio saziv unionističkog sabora za zaključak nove unije. Papa Martin V. rado je primio prijedlog i između njih je došlo i do ugovora (1431). Utvrđeno je, da se sabor održi u Italiji; od grčke i uopće od pravoslavne strane, na sabor su imali doći: bizantski car, sva četiri istočna patrijarha, državni velikaši, dovoljan broj crkvenih starješina i t. d. — svega 700 lica. Pošto je Bizant bio i financijski osiromašio, obvezao se papa, da sve njegove učesnike na saboru besplatno doveze i kući vrati i za cijelo vrijeme sabora pristojno izdržava, a i da u njihovom odsuću čuva Carigrad od Osmanlija svojom eskadrom. Uto je Martin umro, a uniju i pomoć protiv Osmanlija ponudio je Bizantu katolički sabor u Baselu, koji je obnovio s papstvom borbu za sabornu katoličku crkvu, mjesto papinske monarhističke. I nasljednik pape Martina, Eugen IV., i baselski sabor, dugo su se grabili, tko će k sebi privući Grke. Najzad je papa, u sporazumu sa baselskom manjinom, koja se zbog tog pitanja otcijepila, odredio da se sabor održi u Ferrari, a kasnije ga je, po pristanku cara Ivana, premjestio u Firenzu.

Od Grka iz bizantske carevine i iz carigradske patrijaršije, došli su na ovaj sabor: car Ivan sa svojim bratom Dimitrijem i drugim doglavnicima, carigradski patrijarh Josip sa svojom pratnjom, više arhijereja, monaški starješine, učeni bogoslovi i t. d. Ostali grčki patrijarsi, spriječeni su od svojih muslimanskih gospodara da lično učestvuju, odredili su zastupnike među saborskim učesnicima. Saboru je prisustvovao i mitropolit trapezuntski, a od ostalih pravoslavnih država i crkava bile su zastupane: Rusija, kijevskim mitropolitom, obje vlaške kneževine i crkve, i Ivirska (Georgijska). Nije učestvovala Srbija Đurđa Brankovića, kojoj su Osmanlije tada zauzeli prijestolnicu Smederevo, i pećska patrijaršija, a nije bilo ni pravih predstavnika iz Bugarske, koja je bila pregažena od Turaka. Još je nepotpunije bio zastupan katolički svijet. Papinom se pozivu nije odazvala ni baselska većina, ni episkopat iz čitavih katoličkih zemalja, ni ikoji katolički vladar, osim vojvode burgundskog, koji je samo poslao svoje izaslanike. Ipak katolička crkva broji ovaj sabor kao 17 općeniti.

U bogoslovskim borbama koje su se razvile na saborskim sastancima, pravoslavni su učinili katolicima velike ustupke. U simbolu vjere, oni su odobrili katolički dodatak o proizlaženju svetog duha ne samo od boga oca, nego »i od sina« (filioque), ma da nisu pristali, da taj dodatak unesu i u pravoslavni simbol, a blagoslovili su i katoličku dogmu o postojenju čisti-

Digitized by Google

lišta, osim pakla i raja, ali su odložili da se izjasne, sastoji li se kazna u čistilištu iz tjelesnih ili duševnih bolova i muka. U pitanju starješinstva pape nad ostalim patrijarsima, obje su se strane mogle pogoditi samo na jednu formulu, iz koje se nije jasno vidjelo, je li to starješinstvo čast, ili ujedno i vlast. Cara Ivana i ostale pravoslavne predstavnike nagnala je na navedene i još neke sitnije ustupke svijest, da Bizantu bez unije i bez katoličke pomoći, nema spasa od Osmanlija. Pored Ivana, pravoslavne je gonio na ustupke i papa, od čije je milosti zavisilo njihovo uzdržavanje i povratak kući, a papa im je s vremena na vrijeme obustavljao obroke, dok nešto ne izglasaju. Neki izvori tvrde, da je vršeno i podmićivanje. No ta su sredstva mogla utjecati samo kao sporedan činilac, a do unije ne bi došlo, da duhovi pravoslavnih nisu bili pritisnuti saznanjem o političkoj neophodnosti unijatstva. Ipak neke od pravoslavnih nisu nikako mogli slomiti ni car ni papa. Nepokolebljiv je naročito bio efeški mitropolit Marko Eugenit, koji nije htio potpisati ni saborsko riješenje o uniji. Osim Marka to riješenje nije potpisao ni carev brat Dimitrije. U naknadu za ova popuštanja na polju vjere, pravoslavni su dobili od pape: priznanje da je Ivan »rimski« imperator, da carigradskoj patrijaršijskoj stolici pripada drugo mjesto među kršćanskim crkvenim prijestolima, t. j. odmah poslije rimske stolice, posebnu papinu pismenu obvezu, da će stalno uzdržavati u Carigradu 300 strijelaca za obranu grada od Turaka, da će za slučaj potrebe poslati tamo i 20 galija na pola godine, ili 10 na godinu dana, da će u nuždi pozvati i katoličke vladare u pomoć Carigradu, da će krstaški rat za oslobođenje Jerusolima uputiti preko Carigrada i nekadašnje bizantske Male Azije. Kad je sve to utanačeno, sastavljena je i potpisana saborska odluka o uniji, na latinskom i grčkom jeziku, koju su potvrdili svojim pečatima papa i car Ivan, a potpisalo 115 katoličkih i 33 pravoslavna potpisnika. 6/7 1439, na svečanoj saborskoj sjednici, F. U. je javno pročitana i odobrena.

No i F. U. je ostala samo na papiru. Car Ivan i njegove pristalice pokušavali su, doduše, da je provedu kod grčkog svećenstva i naroda, ali grčka stranka »zilota« (revnosnih), koju je još više raspalio Marko Eugenik, a kojoj su pristupili i patrijarsi u Aleksandriji, Antiohiji i Jerusolimu, osudila je sve što je svršeno na saboru kao izdaju i herezu, na što su se većina bizantskih arhijereja, koji su potpisali akt o F. U., požurili da se odreknu unijatstva. Car Ivan pak nije smio ni objaviti tekst F. U. Protivunijatska struja u Carigradu još je više porasla poslije nesretne bitke katoličkih zapadnjaka s Turcima kod Varne (1444) i na Kosovu (1448), jer su Bizantinci tada ponovno vidjeli, da im katolici, baš i kad bi htjeli, teško mogu skinuti s vrata Osmanlije. Istina, Ivanov brat i nasljednik, posljednji bizantski car Konstantin, molio je opet papu za uniju i pomoć protiv Turaka (1451). Papa Nikola V. ispratio je na to u Carigrad bivšeg mitropolita kijevskog Izidora, tada već kardinala, koji je, usprkos protivljenju zilota, a u prisuću cara i mnogih državnih i crkvenih velikaša, svečano proslavio uvođenje unije u djelo (12/12 1452, u carigradskoj crkvi Sv. Sofije). No zbog toga su ziloti i narodna masa zatvorili i bojkotirali Sv. Sofiju sve do uoči pada Carigrada, kad su je otvorili radi odsluženja posljednje službe.

Isto tako kao u Bizantu, F. U. je prošla i u Rusiji, gdje je moskovski knez Vasilije zbacio i uapsio Izidora kijevskog, zato što je, protivno njegovim uputama, potpisao uniju. Izidor je pobjegao u Rim, gdje je postao kardinal. F. U. je propala i u drugim pravoslavnim zemljama, zastupanim na saboru u Ferrari i Firenzi.

D. Anastasijević.

FLORINSKI TIMIFEJ DMITRIJEVIĆ, profesor kijevskog univerziteta historik i slavista (1854 — ubijen 15/8 1920, Kijev). Višu naobrazbu stekao je u Petrogradu. Najvažnija su za nas ova njegova djela: Južni Sloveni i Bizant u drugoj četvrtini 14 vijeka (1881), Atonski dokumenti (1880), Politička i kulturna borba na grčkom Istoku u prvoj polovini 14 vijeka (1883), Spomenici zakonodavnog rada Dušanova (1888). Od drugih njegovih djela znatnija su: Lekcije iz slovenske nauke o jeziku (dvije knjige, 1895—1897), u kojima je bibliografija. Sva su ova djela na ruskom jeziku. — Dugo godina (od 1880) štampao je u Izvješćima varšavskog univerziteta svake godine Kritičko-bibliografski pregled najnovijih radova i izdanja iz slavistike, u kojem su mnoga djela, koja se tiču nas i Balkana, ocijenjena i prokomentirana. *A. B.*

Digitized by Google

FOČA, varoš u Bosni na sastavu Čehotine i Drine. Prvi put se spominje 1450. Za vlade hercega Stjepana zove se Hotča, a od 16 vijeka F. Bilo je to mjesto sa drvenim kućama, bez utvrđenja, na trgovačkom drumu iz Dubrovnika u Srbiju. Već 1466 u njoj je sjedio turski vojvoda, a kasnije je bila stolica hercegovačkog sandžak-bega. Inače je pod Turcima bila kadiluk. — Sada je sresko i glavno mjesto u području Drine. Varoš je balkanskog tipa i ima osobitu čaršiju. Najveća znamenitost je Alađa-džamija, sagrađena 1549. Poslije oslobođenja ojačala je trgovina, jer je F. postala čaršijom i za susjedna crnogorska plemena. Oživio je i nožarski zanat, koji je bio zamro za vrijeme okupacije. Ima gimnaziju. U okolini je znatno voćarstvo i stočarstvo. *M. F.*

FOERSTER ANTON (Ferster), kompozitor, dirigent, organist, pedagog i reformator crkvene muzike (20/12 1837, Osenice, Češka). F. je učio u rodnom mjestu, Mladoj Boleslavi i Budjejovicama. Muziku je učio kod svoga oca. U Budjejovicama je bio u muzičkom zavodu I. Ejla pomoćni učitelj. U Pragu je učio poslije mature pravo, a bio je i učitelj muzike u Mikovom i Smetaninom zavodu. Poslije svršenih pravnih studija i studija na orguljaškoj školi u Pragu, posvetio se F., po Smetaninom savjetu, sasvim muzici. Bio je u Senju organist i zborovođa u stolnoj crkvi, gdje je osnovao i svoju muzičku školu i zbor. 1867 došao je u Ljubljanu, i postao je zborovođa i organist stolne crkve, zborovođa u čitalnici, dirigent Dramatičkog Društva, učitelj pjevanja u srednjim školama i bogoslovnom i dačkom sjemeništu, a kasnije i upravitelj orguljaške škole. F. je komponirao vrlo mnogo za crkvu: mise, rekvijeme, gradualije, ofertorije i dr. crkvene pjesme, slovenačke mise, pjesme, litanije. Komponirao je i koncertne svjetovne pjesme (solopjesme s klavirom i za zborove), dvije opere (Gorenjski slavček, Dom in rod), jednu klavirsku ilustraciju pjesme Po jezeru bliz Triglava, i drugo. Za nastavu je napisao F. pjevačku i klavirsku školu i nauku za harmoniju i kontrapunkt. F. ima oko 800 raznih kompozicija. *J. Mantuani.*

FOERSTER ANTON (Ferster), klavirski virtuoz (23/5 1867, Senj — 9/1 1915, Trst). F. je učio osnovnu školu i gimnaziju u Ljubljani, muziku kod svoga oca, a poslije mature na konzervatoriju u Leipzigu, kod Weidenbacha i M. Krauss-a. 1898 postao je učitelj Sternovog, 1904 Šarvenkovog konzervatorija, a 1909 učitelj na Musical College u Chicagu. F. je bio poznat kao izvrstan nastavnik klavirske muzike. Kao virtuoz svirao je s odličnim uspjehom u Austriji i Njemačkoj, naročito kao interpretator Chopinovih i Lisztovih kompozicija. F. je komponirao i nešto koncertnih kompozicija, koje su ostale u rukopisu. *J. M.*

FOJNICA. 1. Varoš u Bosni, na Fojnici. Ima 1.195 stanovnika. Spominje se prvi put početkom 15 vijeka, već kao središte bosanske trgovine i rudarstva. Posljednjih decenija bosanskog kraljevstva glavno je trgovačko mjesto u Bosni. Imalo je i koloniju rudara Dubrovčana. Kopano je željezo, srebro i zlato. Zlato se vadilo još u 17 vijeku. Željezo se prerađivalo u majdanima i kovačnicama u samoj F. i izvozilo po cijeloj Bosni. Za vrijeme Austrije kopan je u obližnjem selu Bakovićima pirit, ali je to za vrijeme velikog rata obustavljeno. U manjoj mjeri radi se u F. kovački zanat i sada. Ima dvije pilane, toplu termu i katolički franjevački manastir, jedan od najstarijih u Bosni, sa čuvenim arhivom. Tu su ranije često i biskupi imali sjedište. Sresko je mjesto. *M. F.*

2. Rijeka u Bosni, lijevi pritok Bosne. Izvire sa Štita (1.780 m) i Vranić planine (Runjevica 1.728 m, Krstac 2.070 m, Tikva 1.979 m), uglavnom teče k istoku; ulijeva se kod mjesta Visokog. Dužina toka joj je 43 km a površina porječja 727 km². *P. V.*

FOJNIČKA BANJA, sarajevski okrug. Izvor indiferentne vode 29·5° C. Kupanje u bazenu i kadama. Liječi: reumatizam, podagru, ženske i kožne bolesti, neuralgiju. Ima malo udobnosti. Željeznička stanica: Visoko. *L. N.*

FOJNIČKI FRANJEVAČKI SAMOSTAN. Prema predaji ispočetka se nalazio na drugoj strani Fojnice, na Pazarnicama, odakle je u prvo doba turskoga gospodstva, zbog raznih turskih nasilja, prenešen na brežuljak Križ, gdje i danas stoji. Nije poznato, kada je osnovan, ali je svakako postojao prije pada bosanskog kraljevstva. Oko 1521 Turci su ga porušili, no franjevci ga ubrzo, s dozvolom turske vlade, opet sagrade. Ali kako Turci sve do polovine 19 vijeka nisu kršćanima uopće dopuštali

Digitized by Google

podizati solidne zgrade, to su se i samostan i crkva morali češće uz velike teškoće obnavljati. Tek 1863 odvažili su se franjevci na podizanje solidnijega samostana, a 1884 i crkve. Crkva je sagrađena na kupulu, urešena je slikama i 1895 svečano posvećena. U samostanu je za turskoga gospodstva više biskupa stalno stanovalo. Danas se tu nalazi novicijat franjevačke bosanske redodržave, dobro uređena knjižnica, koja broji oko 10.000 svezaka, bogati arhiv i muzej. — Lijep je broj samostanaca djelovao i na književnom polju (Margetić, Nikola Lašvanin, biskup Dobretić, Vinko Vicić, biskup Miletić, Jukić, Batinić i t. d.). Osnovna škola, koju su franjevci za turskoga gospodstva u Fojnici uzdržavali, razvila se 1874 u neku vrstu male realke.

Literatura: Batinić, Franjevački samostan u Fojnici (1913).

J. Jelenić.

FOKA, bizantski car (602—610). F. je podigla na prijesto kao jednog od svojih podoficira (centuriona), pobunjena bizantska vojska u logoru na donjem Dunavu, gdje je ratovala protiv prekodunavskih Slovena i Avara. F. je odatle pošao na Carigrad i osvojio ga, pogubivši cara Mauricija i njegovu porodicu. Vladao je krvavo i doveo je državu na rub propasti. Odvođenjem pobunjenih trupa u Carigrad, a kasnije uslijed borbe sa domaćim buntovnicima i s Perzijancima, ostavio je F. bizantsku dunavsko-savsku frontu prema Avarima i Slovenima nezaštićenu, i time je omogućio Avarima, a naročito Slovenima, da sa još većim masama nego prije, provale na bizantski Balkan, gdje su tada mnogi Sloveni stalno ostali. Vojvoda Heraklije iz Afrike srušio je F. i oteo mu prijestolje.

Literatura: Spintler R., De Phoca imperatore Romanorum (1905).

D. An.

FOLAR (follarus), latinsko ime sitnog bakrenog novca u Dubrovniku. Slovensko je ime u starije vrijeme mjed a u novije minca. Ime F. dolazi od latinske riječi follis = kesa, pošto se u kasnorimsko doba sitan novac nije brojio nego davao u punim kesama. U Bizantu se zvao i veći bakreni novac u vrijednosti od 40 nummi follis ili folleros. U Dubrovnik je F. došao iz južne Italije, gdje su Langobardi i Normani po bizantskom uzoru kovali svoj bakreni novac.

Literatura: M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, I.

B. S.

FOLKLOR. V. Etnografija.

FOLNEGOVIĆ FRAN, političar i publicist (17/2 1848, Slanovac, kraj Zagreba — 18/7 1903, Zagreb). Učio je gimnaziju u Zagrebu, a pravo u Pešti i Grazu. 1871 stupio je u upravnu službu, i ostao je tu do 1875. Tada je prvi put izabran za poslanika na hrvatskom saboru, kao član stranke prava. Stranka prava dobila je s njime odličnog organizatora i agitatora; ona je imala naročito njemu da zahvali svôj veliki porast krajem sedamdesetih i u početku osamdesetih godina. F. je jedan od najsjajnijih govornika, što ih je imala Hrvatska u posljednja tri decenija 19 vijeka. On je u stranci prava bio predstavnik njenog kulturnog elementa i njegova je velika zasluga, što se stranka prava pomalo izmirila s prosvjetnim i preporodnim tradicijama i sa slovenskom mišlju. Radi njegova pohvalnog pisanja o Kalajevoj upravi u Bosni i Hercegovini, a naročito zbog njegova govora u gradskom zagrebačkom vijeću, povodom spaljivanja madžarskoga barjaka 1895, došlo je do rascjepa u stranci prava. F. inicijativom izvršeno je kasnije sjedinjenje matice stranke prava s nezavisnom narodnom strankom (januara 1903).

F. je već kao pravnik počeo raditi na književnosti s novelom: Jesam li ljubio? Poslije smrti A. Šenoe preuzeo je redakciju Vienca (1882), kasnije Hrvatske Vile. Devedesetih godina pokrenuo je Prosvjetu. Još dok je bio u državnoj službi, pisao je u Obzoru članke o organizaciji uprave, a onda je štampao u feljtonu Obzora: Zanovetanja iz devete dietenklase koja su bila pravi politički i književni događaj. 1875—78 publicirao je u Primorcu: Slike iz hrvatskog sabora, literarne portrete znatnijih političkih ličnosti. Autobiografski karakter imaju njegovi Doživljaji i dojmovi (1902). F. je bio glavni urednik pravaške Slobode, kad je ona iz Sušaka prenešena u Zagreb (1884), a kasnije glavni saradnik pravaškog glasila Hrvatska. Od političkih brošura najznatnija mu je: Otvorite oči (1896).

M. Prelog.

FOND ZA POTPOMAGANJE SIROMAŠNIH UNIVERZITETSKIH UČENIKA U BEOGRADU. Osnovan je 1874. Cilj mu je: da potpomaže svoje siromašne redovite članove, da, kad materijalna sredstva dopuste, ustanovi Trpezu, u kojoj će se hraniti siromašni redoviti članovi, i da po-

Digitized by Google

digne Dom, u kome će stanovati siromašni redoviti članovi. Članovi su redoviti učenici beogradskog univerziteta, koji plate ulog. Upravu F. sačinjavaju 14 lica u upravnom i 5 lica u nadzornom odboru. Oni se biraju iz redova studenata. Po pravilima F., predsjednik upravnog, odnosno nadzornog odbora je jedan redoviti ili izvanredni profesor univerziteta, koga upravni, odnosno nadzorni odbor izabere. Nadzornu vlast nad F. vrši, u ime univerzitetskog savjeta, rektor univerziteta. *U. Dž.*

FONDOVI CRKVENI. V. Narodno-crkveni fondovi.

FORINT ILI FORINTA, ime starog austrijskog novca, koji je bio do 1892 u opticaju (Gulden). Riječ je došla od madžarske riječi forint. Madžari su, prvi put za vrijeme Karla Roberta (1308—1342) kovali zlatnike po tipu florentinskih zlatnika (t. zv. fiorini), koji su kasnije bili i kod nas u opticaju. *B. S.*

FORTIS ALBERTO (11/11 1741, Padova — 21/10 1803, Bologna). Proučavao je prirodne nauke, a i književnost, pod utjecajem Cesarotti-a. Đorđi ga je u Rimu priveo filologiji. Mnogo je putovao u naučne svrhe. 1796 ostavio je Italiju i otišao u Pariz, 1798 opet je dolazio u Italiju, 1801 bio je prefekt biblioteke u Bologni, a 1803 sekretar Talijanskog instituta. Za nas je važno njegovo djelo: Viaggio in Dalmazia (1774), gdje je zabilježio i preveo na talijanski jezik narodnu romancu Hasanaginica. *V. V.*

FORTUNATOV FILIP FJODOROVIČ, ruski lingvist, profesor moskovskog univerziteta i akademik (1848, Vologda — 20/9 1914, Kosolma). Svršio je moskovski univerzitet. 1871 putovao je sa Vsev. Milerom po Litavskoj. 1875 postao je docent moskovskog univerziteta, 1884 vanredni, a 1886 redovni profesor. Osnivač je savremene lingvističke škole u Rusiji. Originalan i individualan naučnjak. Imao je učenika i izvan Rusije, gotovo po svima evropskim državama. Pisao je malo, ali sa velikom pažnjom je radio svoja univerzitetska predavanja. 1875 izdao je indijski tekst (Samavede), sa vrlo dragocjenim dodatkom iz uporedne gramatike. Najvažniji mu je rad o praslovenskom jeziku (Lekcije o fonetici staroslovenskog jezika, izašle tek poslije njegove smrti, 1919), koji ispituje zajedno sa staroslovenskim jezikom. Zatim dolaze radovi o akcentu (Arch. IV. Rusk. Fil. V., 22, 33), o značenju glagola i glagolskom obliku (Zbornik odjeljenja ruskog jezika, 64), o podrijetlu glagoljice (Izvješća Ruske Akademije za 1913) i t. d. Ali njegov cjelokupan pogled na indoevropski sistem jezika, sva oštrina njegovog suda i sva točnost njegove metode vidjet će se iz njegovih predavanja, koja je uzela na sebe da izda Petrogradska Akademija Nauka. *A. B.*

FOTIJE, carigradski patrijarh (858 do 867 i 877—886, bio je najučeniji Bizantinac od 9 vijeka pa ovamo, i najveći bizantski patrijarh. F. čini epohu u bizantskoj književnosti, u kojoj je s njim počela obnova klasičkih grčkih studija, i uopće književni polet u većem stilu. Među književnim radovima F. naročito je znatna njegova Biblioteka, velika zbirka eseja o mnogobrojnim djelima iz starogrčke i starije kršćanske prošlosti, od kojih su neka danas ili sasvim izgubljena, ili nepotpuno očuvana, tako da mi o njima znamo poglavito iz tih eseja. U ovim esejima F. se ističe kao pisac od velikog ukusa i kao sjajan starogrčki stilist. Osim Biblioteke, od F. nam je ostalo još mnogo drugih, mahom isto tako sjajnih, spisa o bogoslovskim pitanjima o njegovoj dogmatičkoj i crkvenoj borbi s papstvom, mnogi govori, pisma, crkvene pjesme, jedan grčki riječnik i t. d. Predavao je i na obnovljenom carigradskom univerzitetu careva ujaka, a svoga rođaka, Varde, a i kod svoje kuće, jednom krugu učenika i prijatelja, među koje je spadao i slovenski apostol Sv. Ćiril.

No F. je najdublje urezao svoje ime u historiju svojom borbom s rimskim papstvom. U toj borbi F. je postao otac grčkog pravoslavlja, nasuprot papinsko-latinskom katolicizmu, upravo otac onoga, što se u stvari podrazumijeva pod Bizantom, koji je tek od F. poseban nacionalni grčki logor, na vjerskoj osnovi, odijeljen od latinsko-rimskog logora. Sukob F. s papstvom izbio je povodom načina dolaska F. na prijesto carigradskog patrijarha. Njegov prethodnik Ignacije bio je nasilno zbačen od cara Mihaila III. Pijanice, i od svemoćnog Mihailova ujaka Varde, jer je Ignacije bio čovjek carice-majke Teodore, koju su Mihailo i Varda svrgli s vlasti. Ignacije je optužen kao veleizdajnik, izvučen iz patrijaršije i zatvoren. Ali usprkos svima pritiscima, on nije htio dati ostavku. Naprotiv zatražio je intervenciju papstva. Stvar je napo-

Digitized by Google

sljetku udešena tako, kao da Ignacije nije tobože propisno ni bio izabran. Na njegovo su mjesto onda Mihailo i Varda kandidirali svoga učenog rođaka, dotadašnjeg višeg oficira i carskog sekretara, F. Samo za šest dana F. je posvećen u sve crkvene činove, izabran i za carigradskog patrijarha, i na Božić 858 svećano ustoličen. U pismu, kojim je car, po starom bizantskom ceremonijalu, izvjestio papu o F. izboru, papa je ujedno pozvan, da pošalje u Carigrad legate, na crkveni sabor, zbog iskrslih pitanja o ikonoborstvu. Time se papi namještala zamka, jer ako bi njegovi legati došli na taj sabor i otišli s F., to bi bio mučki papin pristanak na zbacivanje Ignacijevo i na izbor F. No papa Nikola I., koji je više nego ikoji njegov prethodnik podigao moć papstva na zapadu, odlučio je, da skupo proda Bizantincima svoj blagoslov na nepravilni izbor F. Htio je od Bizanta iznuditi priznanje, da je papstvo patrijarhat nad patrijarhatima, i da ima pravo suđenja u svima patrijaršijama; htio je na taj način da sebi podčini i grčki istok, kao što je držao pod sobom i latinski zapad. Osim toga, želio je, da Bizant vrati papinskoj dijecezi zapadni Balkan (Ilirik) i južnu Italiju, koje je od pape bio oduzeo car Lav III. Ikonoborac (732). Tek po tu cijenu bio je papa Nikola voljan da prizna F.

U tom smislu odgovorio je on caru i F.; javio je da šalje legate, ali da oni mogu na carigradskom saboru riješavati samo o pitanjima ikonoborstva, dok će u pitanju F. samo izvršiti istragu, a papa će sam, kao suvereni arbiter nad svima patrijarhatima, odlučiti, da li obaranje Ignacijevo i izbor F. vrijede kanonski ili ne. Ujedno je Nikola, između redaka, nagovijestio da će njegova odluka zavisiti od spremnosti careve i F. da se pokore papinoj presudi i da vrate papi zapadni Balkan i južnu Italiju. No Nikola je već upao u mreže bizantske diplomacije, čim je pristao da pošalje u Carigrad svoje legate. Car Mihailo, F. i Varda dokazali su tim legatima, pomoću 72 svjedoka a i pomoću bogatih poklona, da Ignacije tobož nikad nije ni bio izabran za patrijarha, nego da je prosto naturen od Teodore. Legati su tada, bez obzira na papine upute, zajedno sa ostalim saborskim učesnicima, i sami proglasili Ignacija za zbačena, a F. za zakonitog patrijarha (861). No Nikola je svrgao sa vlasti svoje neposlušne legate i riješenjem lateranskog sabora izlučio F. iz crkve. Naskoro zatim počeo je on sam povraćati u papinsku dijecezu balkanske zemlje. Papinoj je strani baš tada, zbog pitanja o crkvenoj autokefalnosti, prišla Borisova Bugarska (866), koju su malo prije bili pokrstili car Mihailo III. i F. Na molbu Borisovu Nikola je poslao dva svoja biskupa u Bugarsku, koji su tamo zamijenili bizantsku vjeroispovijest i obred latinskom, i istjerali otuda bizantske misionare. Međutim, papa je svojim despotskim stavom prema Bizantu i grčkim patrijarhatima, a naročito svojim prodiranjem u Bugarsku, baš pomogao F., umjesto da ga sruši. Prodiranje Rima u Bugarsku, t. j. u bizantsku balkansku duhovnu sferu, diralo je u živac ne samo Fotijevce, nego i Ignacijevce, i uopće cio grčki svijet. F. se time odmah okoristio i prešao je energično u napad. On je Nikoli objavio rat za samostalnost carigradskog i svih ostalih patrijarhata od pape, i za nepovredljivost carigradske dijeceze. A borbu je prenio na ono osjetljivo polje, na kome su se Bizant i papstvo, još od prije četiri vijeka poglavito nosili oko prvenstva u kršćanstvu, t. j. na polje vjerskih dogma i obreda. F. je prvi pokušao i istakao vjerske i obredne razlike, koje su već poodavno dijelile papinsko-latinsku crkvu od grčko-bizantske, ali na koje se dosad slabo obraćala pažnja. U dogovoru s F., car Mihailo i njegov novi suvladar, ubica Vardin, car Vasilije I. Makedonac, sazvali su u Carigradu sabor svih grčkih patrijarhata, na kome je F. bacio anatemu na Nikolu i na cijelu zapadnu crkvu zbog »heretičkih« dogma i obreda, i naročito zbog širenja tih »hereza« u pravoslavnu Bugarsku. Dotle je već bio skovan plan da se Nikola sruši i na zapadu. Bizantski dvor se sporazumio sa zapadnim imperatorom Ludvikom, da mu prizna imperatorsku titulu, a da Ludvik, koji je i sam imao zadjevica s Nikolom, potjera tog »heretika« iz Rima. Carigradski je sabor izglasao i tu Ludvikovu titulu, i Ludviku je poslan prepis saborskog zapisnika.

Ali mjesto Nikole, pao je F., promjenom režima u Bizantu. Mihailov suvladar Vasilije, smakao je i Mihaila (867), kao ranije Vardu. Vasiliju je F. bio sumnjiv, kao rođak i pristalica stare dinastije, a bio mu je potreban i mir sa papom, kako bi on svojim blagoslovom posvetio krvavu promjenu na bizantskom prijestolu. F. je odmah zbačen, a povraćen je Ignacije. Vasilije je vratio i posla-

Digitized by Google

nike, upućene Ludviku, oduzeo od njih prepis saborskog zapisnika i pokupio i ostale prepise. Zatim je sazvao u Carigradu nov crkveni sabor, koji katolička crkva broji kao osmi općeniti (869—870). Saborski su oci, pod predsjedništvom papinih legata, osudili i prokleli F., a potvrdili su kao pravog carigradskog patrijarha Ignacija. Ujedno su anatemisali predašnji sabor zajedno s njegovim odlukama, i spalili zapisnike tog sabora. Ali je papinstvo u pitanju Bugarske pretrpjelo poraz. Bugarski kan Boris, u kršćanstvu nazvan Mihailo, bio se naljutio na Nikolu, i poslao je svoje delegate u Carigrad, baš za vrijeme zasijedanja sabora. Punomoćnici triju grčkih patrijarhata, kao sudije između Ignacija i legata novog pape Hadrijana II., saslušali su bugarske poslanike, i izrekli su presudu, da Bugarska pripada carigradskoj, a ne rimskoj dijecezi (870). Ignacije je zatim poslao Borisu, kao prvog bugarskog arhiepiskopa, Bizantinca Josipa.

Međutim naskoro je i Vasilije I. poveo prema papi nekadašnju čisto grčku politiku F. i Mihaila III. On je obnovio bizantsku flotu i vojsku, i snažno je odbijao muhamedanske Arape, pa je tom ratnom slavom utvrdio i sebe i svoju dinastiju na bizantskom prijestolu. Papinstvo pak, sve je češće stradalo od afričko-sicilijanskih arapskih gusara, i zatražilo je bizantsku pomoć. Vasilije je iskoristio te papinske neprilike, doveo je F. iz izgnanstva i po smrti Ignacijevoj (877) vratio ga na patrijaršku stolicu. Papa Ivan VIII., ne želeći vrijedati Bizant, čiju je pomoć trebao, priznao je F., pod uslovom da se F. na novom saboru pokaje za prošlost i da sa carem i saborom ustupi papi Bugarsku. Vasilije je sazvao traženi sabor u Carigradu, na koji su došla i tri papina legata. Na tom saboru (879 do 880), koji katolička crkva odbacuje, a pravoslavna često računa kao osmi općeniti, papini su delegati jednodušno s punomoćnicima grčkih patrijarhata, poništili sve dotadašnje sabore protiv F., i proglasili taj sabor za osmi općeniti. Ivanovi legati osudili su, s ostalim saborskim ocima, filioque i papino starješinstvo nad ostalim patrijarhatima, primivši nicejsko vjerovanje i proglasivši prvenstvo carigradskog patrijarhata! Papini legati ostali su ravnodušni i kada je F. odbio da traži od sabora oproštaj za nezakonitost svog prvog patrijarhovanja i kada ni car, ni sabor, ni F. nisu htjeli dati papi Bugarsku. Kod katolika je kasnije zabilježeno, da je papa Ivan svečano prokleo F., ali je vjerojatnije, da su tek nasljednici Ivanovi obnovili protiv F. anatemu Nikole I. i Hadrijana II. Drugo patrijarhovanje F. produžilo se do smrti cara Vasilija I. (886), a tada je Vasilijev sin, car Lav VI. Mudri, konačno oborio F. On se onda povukao u manastir, i tu je i umro, u dubokoj starosti (897). Grčka crkva je F. sve više poštovala, pa ga je proglasila i za sveca i crkvenog oca.

Lav VI. pak i novi carigradski patrijarh, Lavov brat, Stefan, izmirili su grčku crkvu s rimskom, sklopivši prvu »uniju« između pape i Bizanta. No ona je, kao i kasnije unije, spajala samo papinsku i bizantsku diplomaciju, pa i njih samo privremeno, dok su latinski i grčki dio Kristove pastve ostali za navijek odvojeni. Iz borbe F. i Nikoline nikla je i kod Grka i kod Latina ogromna bogoslovska polemička književnost, koja je, množeći se kroz vijekove, sve jače dubila vjerski jaz između helenizma i latinizma.

Za Grcima i Latinima pošli su u vjersku svađu F. i pape i drugi kršćanski narodi, pa i Sloveni. Slovensku većinu uspio je Bizant da privuče u F. pravoslavlje, manjinu pak odvojio je latinski Rim u Nikolin katolicizam.

No F. ima još jednu, tako isto duboku vezu s historijom Slovenstva. Još za vrijeme njegovog patrijarhovanja, a svakako na njegovu inicijativu, Bizant je naglo stao obnavljati svoju staru živu djelatnost za pokrštenje okolnih nekrštenih naroda i za proširenje grčke kulturne sfere. Bizantinci su tada pokrstili Bugarsku, pokušali da pokrste Rusiju i poslali zapadnim Slovenima Solunjane, Ćirila i Metoda, sa novosastavljenom azbukom i sa crkvenim knjigama, prevedenim na slovenski jezik. Sve je to organizirano svakako od F., a pri toj politici ostali su čak i Vasilije I. i Ignacije, i kad je oboren F., samo su promijenili taktiku. Svoje izmirenje s Rimom upotrijebili su na to, da spoljno vjersko širenje Bizanta još bolje ostvare. Pomoću tog mira oni su uspjeli, da i papa odobri povratak Ćirila i Metoda među zapadne Slovene, a kada je njihova misija tamo propala, zbog otpora papinih Germana, Vasilije I. je, opet u duhu ideja F., pribrao one učenike Metodijeve, koje je Svetopuk moravski prodao u ropstvo Mlecima, pa ih je upotrijebio

Digitized by Google

na istom poslu kod Slovena zapadnog Balkana. *D. Anastasijević.*

FRAMASONI. V. Slobodni zidari.

FRANAK (franc), francusko ime srebrnog novca, koje se od srednjeg vijeka do danas sačuvalo. U nekim krajevima južne Srbije još je i danas F. oznaka za različan srebrn novac u vrijednosti starog srebrnog dinara. Francuska revolucija stvorila je 1795 nov srebrn novac, koji je dobio ime frank. Zakonom od 28/3 1803. određeno je, da se kao jedinica novog novčanog tečaja kuje srebrni F. u težini od 5 g sa $^{900}/_{1000}$ finoće. Istovremeno je određen odnos vrijednosti između srebra i zlata (15·5 : 1) i decimalni sistem. Koristi francuskog novčanog sistema (t. zv. franačkog tečaja) dovele su 23/12 1865 do latinskog novčanog saveza (Union monétaire latine), između Francuske, Belgije, Italije i Švajcarske, kome su se kasnije priključile Španija i sve balkanske države. Srbija se pridružila savezu zakonom od 8/11 1873. Prema ovome je novčana jedinica u vrijednosti francuskog F. dinar, koji se dijeli u sto para. Poremećenost ekonomskih prilika poslije rata u Evropi prouzrokovala je, da su se valute pojedinih država latinskog novčanog saveza opet podvojile. *B. S.*

FRANASOVIĆ DRAGUTIN, đeneral (5/12 1842, Carigrad — 18/4 1914, kod Beča). Po svršetku 3 razreda gimnazije u Austriji, stupio je u srpsku redovnu vojsku 28/4 1862. Za pješadijskog potporučnika promaknut je 16/2 1867, za kapetana 2 klase 4/1 1875, za pukovnika 1886, za đenerala 2/8 1894, kad mu je ostavka uvažena. 25/6 1895 vraćen je u aktivnu službu sa činom đenerala, pa je ponovno penzioniran 1897. 1862—1867 kao podoficir bio je vojni pisar pri ministarstvu vojnom. 1867 bio je vodnik i adjutant bataljuna. Od 1873 bio je u službi pri ministarstvu vojnom. Od 1875 bio je komandir čete, od 1876 komandant bataljona. Od 1877 bio je u ministarstvu vojnom, od 1/3 1878 komandant bataljona. Od 1879 bio je adjutant Nj. visočanstva kneza. 2/2 1885—23/3 1886, 1/4—4/4 1893 i 25/6 1895—12/12 1896 bio je ministar vojni. U meduvremenu bio je kancelar kraljevskih ordena. U ratu 1876 bio je adjutant glavnog komandanta timočke vojske i ordonanc oficir pri timočko-moravskoj vojsci. U ratu 1877/78 bio je pri štabu vrhovne komande. U ratu 1885 bio je ministar vojni. *V. B.*

FRANCA ĐORĐE (1401 do poslije 1477). F. Đ. je bio velikodostojnik (naročito diplomat) posljednjih bizantskih careva, i zarobljen je od Osmanlija pri osvojenju Carigrada (1453). Oslobodio se iz ropstva, pa je ostao kod peloponeskog despota Tome Paleologa, dok Osmanlije nisu zauzeli i Peloponez. Odatle je pobjegao u Italiju, i najzad se zamonašio na Krfu, u jednom tamošnjem manastiru. Napisao je historiju vremena od 1258 do 1476, u kojoj je između ostalog opisao i pad Carigrada (1453). U djelu ima važnih podataka i o Srbiji, naročito u 15 vijeku. Izdao Bekker J. u »bonskom korpusu« bizantskih historičara (1838). Preštampao u Migne, Patrologia graeca, 156. *D. An.*

FRANCAVILLA (Frankavila). V. Mandelos.

FRANCHET D'ESPEREY, FRANÇOIS (Franše D' Epere), vojvoda srpske vojske i maršal Francuske (25/5 1856). Stupio je u vojničku školu 15/10 1874, i po svršetku ove dobio je čin pješadijskog potporučnika 1/10 1876, za kapetana promaknut je 28/10 1885, za pukovnika 12/7 1903, brigadnog generala 23/3 1908, divizijskog generala 23/3 1912, za maršala Francuske 19/2 1921. Kao pješadijski oficir bio je vodnik, komandir čete i komandant bataljuna u pješadiji do 1899. U tom vremenu svršio je ratnu Akademiju (1882), i bio je u generalštabu divizije, koja je okupirala Tonkin (1886) i u generalštabu guvernera Pariza (1889). Komandirao je pukom i brigadom u pješadiji, divizijom (1912). Član je višeg ratnog Savjeta od 1920. Učestvovao je u kolonijalnim ratovima u zapadnoj Africi, Tunisu, Alžiru, Tonkinu i Anamu, Kini i Maroku. U svjetskom ratu (10/9 1914 do 31/3 1916) komandirao je francuskom armijom (5), do 29/4 1918 grupom armija na francuskoj fronti, a od 9/6 1918 do kraja rata bio je vrhovni komandant savezničkih armija na Solunskoj fronti. Pod njegovom komandom izvršen je prodor Solunske fronte izvedeno je proganjanje njemačko-austrijsko-bugarske vojske, zaključen je ugovor o kapitulaciji bugarske vojske i oslobođena Srbija. *V. B.*

FRANCISCI HINKO, političar (15/9 1834, Samobor — 10/10 1904, Samobor). Učio je gimnaziju i pravne nauke u Zagrebu, i stupio je u sudsku službu, u kojoj je služio u različitim mjestima Hrvatske i Slavonije i najposlije u Samoboru, kao kotarski su-

Digitized by Google

dija. 1875 prešao je u administrativnu službu, kao podžupan podžupanije krapinsko-topličke, pa je 1882 u istom položaju premješten u Jastrebarsko, gdje je 1884 umirovljen. Poslije se posvetio politici, i bio je izabran kao unionist za poslanika u hrvatski sabor, kome je pripadao do smrti. 1887 izabran je za drugog potpredsjednika, a 1899, poslije Stankovićeve smrti, za predsjednika hrvatskog sabora, ali se na izboru zahvalio, pridržavši prvo potpredsjedničko mjesto. F. je bio čitav niz godina i član hrvatske delegacije na zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru u Pešti. *M. P-g.*

FRANCUSKE VEZE SA SRBIMA. Veze između Srba i Francuza počele su još od ranog srednjeg vijeka. Prvi krstaški pohod u Svetu zemlju išao je preko srpskih zemalja, dijelom carigradskim vojničkim drumom od Beograda na Niš i dalje, a dijelom preko primorskih oblasti (1096—97). Grof Rajmund iz Toulouse imao je tada prijateljski sastanak sa kraljem Bodinom u Skadru. Drugi krstaški pohod, pod vodstvom francuskog kralja Ljudevita VII., prošao je opet kroz Srbiju (1147). Kad je u Carigradu 1204 osnovano Latinsko Carstvo, sa grofom Balduinom Flandrijskim kao carem, veze između Srba i francuskih avanturista postale su češće i neposrednije. Jedno vrijeme one su bile i neprijateljske. Nasljednik i brat Balduinov, Heinrich, u srpskim izvorima nazvan Jeris Filander, želio je, da, u savezu najprije s Bugarima, a poslije sa Madžarima, proširi svoju vlast na račun Srbije. Stevan Nemanjić uspio je, da mu pokvari planove. Sa nasljednicima Heinrichovim odnosi su postali nešto bolji. Kralj Uroš I. oženio se (oko 1250) francuskinjom Jelenom, vrlo popularnom kraljicom, koja je bila u rodu sa kraljevskom dinastijom Anžuvinaca. Njena sestra Marija, udata za Anzelma de Šor, živjela je kao udovica kod svoje sestre, i imala je grad Ulcinj kao svoje sjedište. Uslijed tih veza kralj Uroš je ušao u savez sa epirskim vladarom Mihailom II. protiv Bizanta. Pored njega u tom savezu bio je Vilardun, knez od Ahaje, i sicilski kralj Manfred, zetovi Mihailovi. — Kad je 1266 Karlo I. Anžu, brat francuskog kralja Ljudevita IX., pobijedio kralja Manfreda, i počeo svoju balkansku politiku, veze između Srba i Francuza postale su vrlo uske. Istina, poslije pada Latinskog Carstva (1261), posljednji car Balduin I., u svom sporazumu sa Karlom, ustupio mu je ne samo vrhovnu vlast nad Ahajom, nego i trećinu eventualnih osvajanja u Epiru, Albaniji i Srbiji, ali je taj sporazum bio bez ikakve realne vrijednosti. Karlo I. osvojio je 1272 Drač, Berat i domalo ostalu Albaniju, zakoračio nogom na Balkansko poluostrvo i postao neposredan susjed Srba. Njegovi odnosi prema Srbima bili su izvjesno vrijeme prijateljski, jer ih je trebao kao saveznike protiv Bizanta. — Kad je u Madžarskoj izumrla dinastija Arpada (1301), napregli su Anžuvinci iz Italije svu svoju snagu, da na madžarski prijesto dovedu jednog člana svoje dinastije. U tome su naišli na dosta odziva i kod Hrvata i kod Madžara, a naročito kod najjačeg hrvatskog bratstva Šubića u Dalmaciji, koje je od početka 14 vijeka ugrabilo vlast i u Bosni. Kralj Dragutin, koji je bio pašanac Karlu II. Anžu, pomagao je sa svoje strane tu politiku. I doista, Karlo Robert prešao je 1300 u Dalmaciju, a 1309 krunisan je i priznat za kralja. U Albaniji je bila secundo-genitura dinastije Anžu. Karlo II. predao je tamo vlast svome sinu Filipu Tarentskom, s kojim je kralj Milutin ušao u veze. Za vrijeme Milutinovo sklopljen je i zanimljivi, iako besplodni, ugovor sa Karlom Valoa, bratom francuskog kralja Filipa IV. Karlo se zanosio mišlju, da obnovi Latinsko Carstvo, i stupio je u veze s Milutinom, da ga dobije za saveznika. Po tom ugovoru, Milutinova kći imala je poći za Karlova sina, Milutin primiti katolicizam, a novi car će mu za to potvrditi posjed izvjesnih oblasti (1308). Pred kraj Milutinova života pomutili su se njegovi odnosi sa predstavnicima anžuvinske dinastije i u Madžarskoj i u Albaniji, a 1318—1319 došlo je čak i do rata, koji nije imao štetnih posljedica po Srbiju. 1323 želio je Stevan Dečanski da stupi u srodstvo s anžuvinskom dinastijom i prosio je kćer Filipa Tarentskog, ali je nije dobio, jer su Anžuvinci pomagali svog rođaka Vladislava, sina kralja Dragutina. Kralj i car Dušan potisnuo je potpuno anžuvinske vladare iz Albanije, kojima je ostao u vlasti jedino grad Drač. Sa Francuzima car Dušan je dolazio u dodir samo preko crkvenih krugova. Želeći dobiti slobodne ruke za borbu protiv Turaka, Dušan se bio obratio papi Inocentu VI., da mu da moralnu potporu i titulu »kršćanskog kapetana«, a on da će zato priznati njegovu vrhovnu vlast. Papa, koji se tad nalazio u Avignonu, poslao

Digitized by Google

je učenog biskupa Francuza Petra Tomu u Srbiju, da dovrši pregovore (1355). Petrovu biografu Filipu Mézières-u zahvaljujemo nekoliko zanimljivih vijesti o caru i Srbiji, isto kao možda i barskom biskupu Gijomu Adamu, koji je kao vatren katolik preporučivao jednim spisom (1332) francuskom kralju Filipu VI., da osvoji Srbiju. Poslije smrti madžarskog kralja Ljudevita Velikog (1382) pomagali su napuljsku anžuvinsku dinastiju, da ponovno dođe do ugarskog prijestola, knez Lazar i kralj Tvrtko i njegovi nasljednici sve do 1408, kad je definitivno odnio pobjedu u južnoslovenskim zemljama kralj Sigismund iz dinastije Luksenburga. Francuski kralj Karlo VI. kad mu je stigla vijest, da su Srbi odnijeli pobjedu nad Turcima na Kosovu 1389, dao je služiti zahvalnu misu u Bogorodičinoj crkvi u Parizu. Dragocjenih vijesti o Srbiji dao je francuski vitez Bertrandon de La Broquière, koji je 1433 boravio u njoj na putu iz Sv. Zemlje. Pri kršćanskim borbama protiv Turaka 1444—45 učestvovale su i lađe Burgundskog vojvode Filipa Dobrog, ali bez većeg uspjeha.

U 16—18 vijeku bile su dosta žive veze dubrovačke republike sa francuskom kraljevinom. Ostale naše države u ropstvu pod Turcima, nisu imale direktnih veza sa velikom zapadnom kraljevinom, ali su često osjećale posljedice njene antihabsburške i stoga turkofilske politike, kao u vrijeme Ljudevita XIV.

Nove veze između našeg naroda i Francuza počele su od 19 vijeka. U južnim našim zemljama one su bile neprijateljske. Francuska vojska, s maršalom Marmontom, ukinula je slobodu dubrovačke republike (1808). Kao saveznici Rusa i Engleza, Crnogorci su ušli u borbe sa Francuzima u Boki Kotorskoj (1806 do 1814), koje su se ponekad prenosile i na susjedno hercegovačko, odnosno tursko područje. Napoleonova politika prema Turskoj bila je jedno vrijeme u staroj francuskoj tradiciji: otomanska carevina imala se održavati i pomagati kao protuteža Austriji i poslije Rusiji. Stoga je Napoleon bio i protiv Karađorđeva ustanka, nalazeći u njemu opasnost za mir i vojnu sposobnost Turske, i videći u Srbima rusko oruđe. Srbi, međutim, obaviješteni o Napoleonovim uspjesima, a ogorčeni na Ruse, naročito 1809, došli su na misao, da stupe u pregovore s Napoleonom, i da mu ponude protektorat nad svojom zemljom. U tom smislu bio je donešen čak i jedan zaključak Upravnog Savjeta 16/8 1809. Kao emisar francuskom caru bio je upućen kapetan Rade Vučinić Karlovčanin. Ali Francuska nije mogla, zbog svoje politike prema Porti, primiti srpsku ponudu, a poslije 1810 ni radi Austrije, koju je htjela pridobiti za savez protiv Rusije. 16/7 1810, u razgovoru s knezom Metternichom, Napoleon je čak izjavio, da Srbija mora pripasti jednog dana Austriji, i da se on nebi protivio ako austrijska vojska zaposjedne Beograd.

Francuski utjecaj u Srbiji i Crnoj Gori bio je vrlo jak za vlade Napoleona III. Njegova politika pomaganja pojedinih naroda u njihovim borbama za oslobođenje i ujedinjenje stekla mu je simpatije svega srpskog naroda. Knez Danilo napustio je tradicionalnu politiku Crne Gore oslanjanja na Rusiju, i 1857 išao je u Pariz Napoleonu III. Ovaj ga je doista otvoreno pomagao i protiv Turaka i protiv Austrije. Poslije crnogorske pobjede na Grahovcu (1858) Napoleon III. spriječio je tursku osvetu i uspio, da kod evropskih sila izradi razgraničenje Crne Gore. — Isto tako podržavao je uske veze s Napoleonom i knez Mihailo, i uzeo je čak jednog francuskog pukovnika za svog ministra vojnog. Poraz Francuske 1870 do 1871 donio je jačanje germanske opasnosti i njemačku agresivnost prema Balkanu i Istoku. U pripremama za obranu i borbu protiv toga Srbija je mogla uvijek da nađe razumijevanja kod Francuza, koji su i sami osjećali njemački pritisak. Življe pomaganje srpskih nastojanja počelo je kod Francuza naročito poslije aneksione krize 1908—09.

Osim ovih historijsko-političkih veza i utjecaja postoji i mnogo duhovnih, naročito u književnosti i socijalnoj ideologiji. Pokret slobodnih mislilaca kod nas u 18 vijeku, francuskog je podrijetla, a prve književne veze počele su još i ranije. Već u prvoj polovini 19 vijeka dobar dio naše omladine školovao se u Francuskoj, a danas je francuski pretežni kulturni jezik naše inteligencije, naročito u Srbiji. *V. Čorović.*

FRANCUSKI ČASOPISI I LISTOVI koji su se bavili našim narodom: Le Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes, zvaničan list koji je francuska uprava izdavala u Ljubljani dva puta nedjelno od 1810 do 1813, na francuskom, njemačkom i talijanskom jeziku, i čiji je urednik od konca 1812

Digitized by Google

bio Karlo Nodier. — Revue Slave, 1839 (Paris); izašao je samo prvi svezak. — Le Slave, revue politique, économique et littéraire, 1848 (izašao samo prvi broj, 25/8). — L'Orient Européen, revue des intérêts politiques, religieux et littéraires des peuples de l'Europe oriental: Polonais, Yougo-Slaves, Magyares, Roumains, Grecs, Ottomans et Russes. Publication de la Société slave de Paris, 1849 (izašao samo prvi broj, juni-juli). — La Liberté, journal politique et littéraire. Direktor Vladimir Jovanović. List je izlazio u Genèvi na srpskom i francuskom, 1864 (22 broja), 1865 (11 brojeva). Od 1/8 1865 do kraja februara 1866 (9 brojeva) izlazio je pod imenom: La Liberté Serbe. — Le Slave, Spa, 1873 (samo program lista, potpisan od comte Alfred de la Guéronnière). — Revue d'Europe, 1898. M.me M. Colonna. (Organ austro-ugarske vlade). — La Pensée Slave, journal politique et littéraire (Trst). Direktor i vlasnik Ant. Jakić. List je izlazio subotom, od augusta 1898 do 1900, zamijenivši list Pensiero Slavo, koji je 11 godina zastupao jugoslovenske interese. — La Petite Revue, journal hebdomadaire d'actualité et de littérature. Izdavali su ga 1905 u Kragujevcu, za svoje učenike, Milan Majzner i Živojin Tomić. — La Revue Slave, politique, littéraire et artistique, mjesečni časopis koji je dvije godine izlazio, od aprila 1906 (urednik Ivan Koriak, pseudonim L de Malkhazouny). — Union, glasnik jugoslavenskih studenata u Švajcarskoj. Izlazio je mjesečno od januara 1913. — La Nouvelle Serbie (Nova Srbija), nedjeljni list, koji je od 1/5 1916 izlazio u Parizu, na francuskom i srpskom jeziku. Direktor Naum Dimitrijević, urednik Dim. P. Jovanović. — La Serbie, politički nedjeljni list. Izlazio je u Genèvi 1916—1918, pod uredništvom Dr. Lazara Markovića. — Yougoslavie, organe de la démocratie indépendante yougoslave, časopis koji je 1917 i 1918 izlazio u Genèvi, dva puta mjesečno, pod uredništvom inženjera Dragutina Gustinčića. — Le Monde Slave, časopis za obranu interesa Slovena, koji je izlazio u Parizu od jula 1917 do septembra 1918 (12 brojeva). Urednici: Ernest Denis i Robert de Caix (Ke); sekretar redakcije: Louis Esenmann. Časopis je ponovno pokrenut 1924, i sada izlazi. — La Patrie Serbe, revue des Serbes en exil. Urednik Dr. Drag. Ikonić. Časopis je izlazio sa ilustracijama, 1917 i 1918. — Revue des Balkans, Politique, diplomatie, finances. Direktor Leon Savadžijan. List izlazi od 1918. — Les Libres Balkans. List je počeo izdavati u Beogradu februara 1919 Eugène Gascoin (izašlo samo nekoliko brojeva). — La Revue Yougoslave, Časopis je izlazio od marta 1919 do kraja 1920. Izdavala ga je Kulturna Liga (Ligue des Universitaires serbo-croato-slovènes). Urednik Aleksandar Arnautović. — Revue des Etudes slaves, časopis koji od 1921 izlazi dva puta godišnje u izdanju Instituta za slovenske studije u Parizu, pod uredništvom A. Mejea i P. Boajea (sekretar redakcije A. Mazon). — Revue Économique et Financière, izlazi u Beogradu od 1923 pod uredništvom Dušana Mišića.

M. Ibrovac.

FRANCUSKI KOLEGIJ (Collège de France). Osnovan je u Parizu 1530 od kralja Franje I. Našu književnost na njemu predavali su profesori slovenskih književnosti: Adam Mickiewicz (1840 i 1841), Siprien Rober (od 1844), Aleksandar Hoćko (od 1857), Louis Lège (od 1885), Andre Mazon (od 1923). *M. I.*

FRANCUSKI SEMINAR. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

FRANCUSKI UTJECAJ NA SRPSKO-HRVATSKU I SLOVENAČKU KNJIŽEVNOST. Geografski i historijski odvojen od Francuske, naš narod je do nedavno tek izuzetno i posredno bio pod uplivom francuske kulture. U književnosti naročito, utjecaji bizantski i rimski sasvim su prevladivali u srednjem vijeku, a kasnije, naizmjence ili jednovremeno, utjecaji talijanski, tursko-arapski, njemački, ruski, čak madžarski. Međutim u svima epohama nalaze se značajni tragovi francuskih utjecaja, koji je u savremenoj književnosti potpuno prevagnuo. Ti su tragovi, istina, sve do pred kraj 19 vijeka, sporadični i mjestimični, zapažaju se na pojedinim djelima, a ne na cjelokupnom radu jednog pisma ili na čitavoj jednoj književnoj struji, ali su oni ipak dublji nego što izgleda.

Prvi jači dodir našeg naroda sa francuskim pada u doba krstaških ratova, otkako su 1096—1097 Provansalci, pod vodstvom tuluškog kneza Raymonda de Saint Jula, na putu za Kristov grob, »utvrdili pobratimstvo«, sa kraljem Bodinom u Skadru, do sukoba, koje je izazvalo osnivanje Latinskog carstva u Carigradu (1204). Te prve veze, i kasnije, pod Urošem I., Milutinom, Stevanom Dečanskim i Dušanom, ostavile su traga ne samo

Digitized by Google

na našim starim crkvama romanskog tipa, nego i u izvjesnim legendama, koje su nam krstonosci, neposredno ili posredno, donijeli, i od kojih su postojale srpske verzije, nažalost izgubljene. Poznati romani bretonskog ciklusa o Tristanu i Isoldi, o Lancelotu, i Bovo od Antone iz ciklusa Karla Velikog (čiji se motiv nalazi u narodnoj pjesmi Ženidba kralja Vukašina), doprli su do nas po svoj prilici preko Italije, odakle su dolazili i žongleri, česti gosti na dvorovima srpske vlastele u 15 vijeku. Međutim izvjesne verzije narodnih pripovijedaka izgleda da su došle iz samih francuskih izvora. (v. P. Popović, Pripovjetka o djevojci bez ruku). Ma da bi o nekom utjecaju bilo previše smjelo govoriti, karakteristična je sličnost između Pjesme o Rolandu i naše Kosovske epopeje: obje opijevaju jedan slavan poraz, zbog izdaje; obje imaju ličnosti dosta srodne po karakteru i ulozi (Karlo Veliki podsjeća na kneza Lazara, Roland na Miloša, Olivier na jednog od Miloševih pobratima, Ganelon na Vuka Brankovića, vojvoda De Naim na Juga Bogdana, deset heroja na devet Jugovića). Postoji i jedna dubrovačka verzija čuvene lakrdije o advokatu Patelinu. — Jedna Francuskinja, kraljica Jelena, žena Uroša I. (oko 1230—1314), stekla je zasluga za našu sredovječnu kulturu podizanjem crkava, odgojem djevojaka, svojim interesiranjem za umjetničku radinost.

Naše Primorje privlačilo je često francuske vladare, kao što su bili Karlo VIII., u kome naš humanist Ilija Crijević pozdravlja zaštitnika kršćana u borbi protiv Otomana. Ali u doba našeg Preporoda, koji je dalmatinskoj književnosti, kao i svima narodima, došao iz Italije, francuski utjecaj, spočetka sasvim slab, prevlađuje tek u 18 vijeku, sa prevođenjem Molièra. — Međutim više naših humanista bili su čuveni na zapadu u 16 vijeku: Marko Marulić, čije je djelo De institutione bene beateque vivendi (1506) doživjelo oko 40 izdanja, prevedeno na četiri jezika i čitano u Port-Royal-u; »dubrovački Salustije« Ljudevit Crijević-Cerva (Ludovicus Tubero) i bosanski franjevac Juraj Dragišić (Georgius Benignus) učili su više nauke u Parizu; Dobričević Dobrić (Bonius de Boninis) izdavao je klasike kao knjižar u Lyonu. — Naša reformacija je skoro isključivo njemačkog podrijetla, ma da se Trubar, kao đak biskupa Bonoma u Trstu, upoznao i sa kalvinskim spisima. Jedino je preobraćeni biskup Vergerije putovao 1540 u Francusku i dolazio u lični dodir sa Margeritom, kraljicom Navarskom, zaštitnicom protestanata, koja je na njega jako utjecala. Kontrareformacija, jedini inspirator književnosti u našim katoličkim zemljama za čitava dva vijeka, služila se i djelima Francuza pisanim na latinskom (Matija Divković, prevodio je priče iz Gesta Romanorum).

Prvi je naš prevodilac sa francuskog hrvatski plemić i pjesnik grof Fran Krsto Frankopan, koji je 1671 u zatvoru preveo na kajkavski dijalekt četiri prva prizora iz Molièrova Georgea Dandina, igranog u Versailles-u i objavljenog dvije godine ranije. To je jedan od prvih prevoda Molièra uopće. Pored toga, u Dubrovniku se prevodio Sv. Franjo Saleški (»Provođe od redovnica« od Miha Pucića; »Uvođenje na život bogoljubni« od Ivana Anceli), koji je u nas rado čitan u 18 vijeku.

Osjetljiv francuski utjecaj javio se naročito u drami. Hrvatski su jezuiti za prve predstave na narodnom jeziku dali prijevode latinskih drama Francuza Charles de la Rue (tragedija Lisimacus, prijevod Josipa Sibenega 1768). — U Dubrovniku je Petar Bošković, brat slavnog Ruđera, dao prijevod Corneillevog Cida, koji je izgubljen; Franatica Sorkočević preveo je u stihu, tragediju-balet Psihe od Molièra, Corneilla i Cuinota, a Miho Gružanin lakrdiju Advokat Patelin u preradi Brulysa i Palapra. Ali najviše prevođeni i najomiljeniji pisac u Dubrovniku 18 vijeka bio je Molièr, koji je tu, sto godina ranije, imao dostojnog preteču u Marinu Držiću (isti izvori za Skupa i Tvrdicu, za Mandu i Georgea Dandina, za Arkulina i Na silu ženidbu). Dvadeset Molièrovih komedija prerađeno je i igrano u Orsanu (arzenalu) od Družine Zamršenijeh. Prevodili su ih: Ivan Bunić mlađi, Petar Bošković, Josip Betondić, Franatica Sorkočević, Marin Tudišević, koji je izgleda bio glavni režiser za Molièra. Prevedeni su, osim Smiješnih Preciosa i Amfitriona, svi važniji Molièrovi komadi. Prerade, vrlo slobodne, činjene su prema francuskom tekstu; ličnosti su zamjenjivane mjesnim tipovima, sa lokalnim narječjem i naravima. Ovaj veliki uspjeh Molièrov tim je važniji što je bio isključiv.

Francuski jezik bivao je sve poznatiji u maloj republici, koja je stalno održavala veze sa Francuskom. Akademija Dangubnijeh još od prve po-

Digitized by Google

lovine 18 vijeka služila se, pored talijanskog, i francuskim jezikom. Mnogi Dubrovčani živjeli su i radili u Parizu. Ruđer Bošković boravio je tamo 1760. i 1773 do 1783, kao upravitelj zavoda za pomorsku optiku, došao je u sukob sa D'Alamberom i enciklopedistima, posvetio je Ljudevitu XVI francuski prijevod svoga spjeva Les Éclipses (1779). Knez Antun Sorkočević, član pariške Keltske Akademije, pisao je po francuskim listovima o svom zavičaju članke, koje je skupio u knjigu. Francuzi su pak imali diplomatske predstavnike u Dubrovniku (Andrè Le Mer, René Prévost, Réne Bruère Desrivaux). Jedan od posljednjih izdanaka dubrovačke književnosti i najboljih predstavnika, nacionalne struje, bio je francuski konzul, prijatelj kneza Sorga, Marko Bruerović (Bruère Desrivaux) koji, pod utjecajem narodne poezije, nagovještava naš književni preporodaj 19 vijeka.

Bruerović je u isti mah i pristalica novih prosvjetiteljnih i demokratskih težnja koje su probudili Voltaire (Volter), Rousseau (Ruso) i enciklopedisti, a raznijela širom svijeta Francuska revolucija. Sa prelaznom epohom 18 vijeka osjeća se i kod nas jači utjecaj francuskih racionalističkih ideja. U Dubrovniku, on sve više potiskuje talijanštinu. Pored konzervativnih Salamankeza, sve veći broj slobodnjačkih Sorboneza. Pored klasika 17 vijeka, tamo se čitaju i Voltaire, Montesquieu, Rousseau. Uzalud su stari gospari ogorčeno ustajali protiv »frančezarija«, u kojima su gledali narodnog bauka, rušioca religije i plemstva, uzalud je Junije Resti očajavao, što Dubrovčanke čitaju Voltairi frigida scripta i Rousseauovu Novu Héloisu; uzalud je čak nadbiskup Pugliesi optuživao dvojicu »bezvjeraca« iz škole konta Zanovića, — stare tradicije su se topile kao snijeg pred dahom novoga doba.

Kod Slovenaca, postoje dvije posebne prosvjetiteljne struje, obje pod izvjesnim francuskim utjecajem: krug oko ljubljanskog biskupa Karla grofa Herbersteina, koji je bio revan učenik francuskih jansenista, i čijim je nastojanjem opat Jurij Golmajer preveo 1783 Molitvenik od abbé F. P. Mézangiy; i krug oko Žigmunda Zojsa pristalice enciklopedista, koji je putovao po Francuskoj, i čiji je prijatelj Anton Linhart preradio, prema Beaumarchaisovoj Figarovoj Ženidbi 1790. pet godina poslije pojave originala, komediju Veseli Dan ali Matiček se ženi. I u Slovenačkoj se u to doba istakao jedan francuski slobodnjak, Baltazar Hake, liječnik i profesor.

Pod utjecajem »naravnog prava« Rousseau-ovog, Slavonac Matija Reljković pisao je svog Satira, i prevodio s francuskog Ćudoredne pripovijetke Pilpay-Bramine. Francuski pisci prevodili su se inače s njemačkog (Khinki od abbé Coyer, prijevod A. T. Blagojevića, 1771; jedan prijevod A. Kanižlića, 1760). Protiv racionalista, »prosvijetljenih«, ustali su Antun Ivanković i Josip Stojanović.

Naročito je Vojvodina bila kolijevka bogate racionalističke književnosti. Pored anonimnog prijevoda Rolenovog Puta k postojanoj slavi (1775), pojavio se 1776, devet godina poslije originala srpski prijevod Marmontelovog Bélisaire, prvo strano beletristično djelo u nas. Ma da rdav u svakom pogledu, Đulinčev »Velizarije« imao je velikog uspjeha i utjecaja: Mušicki ga je čitao svojim učenicima, 1812 i 1847 izašla su nova izdanja, a 1832 jedan učitelj iz Bečkereka dramatizirao ga je. Đulinac je i svoju Istoriju radio po francuskom bizantologu Charles Du Fresne Du Cange, koga i Jovan Rajić spominje u izvorima svoje Istorije, i Jovan Muškatirović u svojoj knjizi Iz istorije srpskog naroda u Ugarskoj. Ma da Dositije Obradović više duguje njemačkim i engleskim uzorima, on je poznavao i francuske pisce, i putovao i po Francuskoj. Pored dvije povijesti iz Marmontela (Adelaida pastirka na Alpima, Lavzus i Lidija), on prevodi nekoliko pasaža iz La Bruyèra, čita Montegna, Voiturea, Dalamberta, Fontenella, hvali Lesagea i njegovog Gil Blasa (koji će Lazo Zuban prevesti s njemačkog 1834), Molièra i njegove »ostroumne i blagonaravne« komedije, naročito ističe »premudrog« Fenelona, čiji je grob obišao u Cambraiu, i čije nazore o odgoju djevojaka usvaja i tumači. Njegovu želju da se Telemah prevede na srpski, ispunio je najprije Gligorije Trlajić, čiji je prijevod ostao neizdan, zatim (1814) Stevan Živković. (Treći prijevod također neizdan, dao je skoro u isti mah hrvatski župnik Ignacije Kristianović). Trlajić je, uz to, »preobukao« sa ruskoga Numu Pompilija, koji je Heraskov napisao prema Florijanu. Dositije međutim ne spominje dva najveća imena 18 vijeka, Voltaira i Rousseau-a, čije je ideje dijelio, i koji su bili poznati u nas: Zaharia Orfelin služio

Digitized by Google

se Voltairom i Rolinom za svoje Žitije Petra Velikog, ali u njemačkom i ruskom prijevodu; Rousseau-a spominje Trlajić 1793 u svome sentimentalnom Zabavljeniju. — Francuskoj Revoluciji Slaveno-Serpskija Vjedomosti poklanjale su velike pažnju, držeći stranu evropskoj koaliciji, uz koju se borio i veliki broj Srba u austrijskoj vojsci. Francuski jezik je bio cijenjen: Pavle Solarić uz svoj prijevod Mudroljupca indijskog, daje naporedo i francuski tekst, da bi olakšao Srbima da nauče jezik, koji će ih uvesti u sve nauke i umjetnosti.

Napoleonov pohod na »ilirske« krajeve doveo je veći dio našeg naroda u neposredni dodir sa Francuzima, koji su Schönbrunnskim mirom (1809) ujedinili dobar dio naših zemalja u Ilirske provincije (Slovenačku, Istru sa Trstom, Hrvatsko Primorje južno od Save i Kupe, jedan dio Vojničke Krajine, Dalmaciju). U prijestolnici, Ljubljani, osniva se mala francuska kolonija, kao kakav dvor oko guvernera, maršala Marmonta, koji, poslije vjekovnog ugnjetavanja austrijskog i mletačkog, uvađa u ove zemlje liberalni režim, u duhu Francuske Revolucije: stara se ne samo o privredi i trgovini, sudstvu (uvodeći Napoleonov Zakonik), saobraćaju (gradeći drumove), crkvi, nego i o prosvjeti i književnosti. Pored osnovnih škola, otvoreno je više od 20 gimnazija, nekoliko trgovačkih i zanatlijskih škola, dvije Écoles centrales, u kojima se predavao i francuski jezik; osnovano je Društvo za zbliženje domorodaca i došljaka, i list Le Télégraphe Officiel des Provinces Illyriennes, koji je od 1813 uredivao Charles Nodier. I dok su pjesnik Valentin Vodnik, pisac francuske gramatike, u svojoj pjesmi Illyria rediviva, i mnogi dubrovački pjesnici, u prigodnim stihovima, slavili Napoleona i njegove predstavnike, drugi nisu mogli da zaborave izgubljenu dubrovačku slobodu. Francuska uprava bila je previše kratkog vijeka, i nije mogla ostaviti dubljeg traga. Sa porazom Napoleonovim porušen je i njegov plan da od Ilirije stvori most izmedu Zapada i Istoka, Evrope i Azije, i naše nacionalno ujedinjenje odlaže se za čitav vijek. Ali duh revolucije nije ostao bez utjecaja na tok oslobođenja Srbije kao ni revolucije od 1830 i 1848 na madžarsku bunu. — S druge strane, u taj mah javlja se izvjestan utjecaj naše narodne poezije na francuske romantičare (B. V. M. Yovanovitch, La Gusla de Prosper Merimée).

Naš romanticizam, za razliku od francuskog, nacionalan bio je više pod njemačkim utjecajem. Ipak, Vidakovićev Ljubomir u Elisijumu podsjeća na Rousseau-ovog Emila, njegov Siloan i Milena na Marmontelovog Silvoina; Njegoš, koji je govorio francuski, prepijeva Lamartinea koga prevodi i mladi Stanko Vraz; Bogoboj Atanacković putuje u dva maha po Francuskoj; Jovan St. Popović ne samo da je kao dramatičar učenik Molièrov nego je i svoj roman o Boju na Kosovu napisao po Florianovom Gonsalve de Cordone; Ljuba Nenadović, koji je prevodio Aleksandra Dumas-a i Migneta piše 1848 Pariska pisma; Milica Stojadinović-Srpkinja čitala je Rousseaua i Balsaca.

U Hrvatskoj, ma da je francuski utjecaj bio slabiji, cio ilirski pokret u suštini je odjek Napoleonovoe Ilirije. Jedan od njegovih tvoraca, grof Janko Drašković, koji je dugo živio u Parizu, pisao je svoju znamenitu Disertaciju pod utiscima, donešenim iz prosvijetljene Francuske. Prevodili su se, pored Racinea: George Sand, i Chateaubriand (fra Grgo Martić), koga su prevodili i Slovenci (Mihael Verne-Brnje). Ove su međutim više privlačili religiozni pisci: Bossuet (prijevod Blaža Potočnika, 1826), Sv. Franjo Saleški (prijevod Antona Slomšeka, 1842). Njihov prvi romanopisac Janez Zigler opisuje doba francuske uprave, u romanu Sreća u nesreći (1836), čija se radnja mahom dogada u Francuskoj.

Odjek političkih rasprava u Francuskoj dopirao je i do nas u prijevodima Lamennaisa, Guizota, Eugèna Sue, Prud'hona (Živojin Žujović), Eduarda Laboulaye, Julesa Simona Louis Blanca, Viktora Hugoa (Igoa) (čiji su Očajnici kod nas prevedeni 1862, iste godine kad su se pojavili u Bruxellessu). U Ujedinjenoj Omladini Srpskoj učestvovao je veliki broj naših pitomaca, koji su se školovali u Parizu, i koji su prihvatili ideje Lige Mira i Slobode, čijem je kongresu u Lausanne 1869 prisustvovao Svetozar Marković. Francuska opozicija Napoleonu III. nadahnjivala je srpsku opoziciju knezu Mihailu. Dok su jedni prevodili carevu knjigu Cezarov život, drugi su davali izvod iz Rogeardova pamfleta Riječ Labienusova. Francuske nedaće 1870 nalazile su simpatičnog odjeka u nas (Jakšić;

Digitized by Google

Zmaj: Pariz pade, svet se zgrozi, orlušina graknu). Komunu su oduševljeno pozdravljali naši »petrolejci«. Među Slovencima, Valentin Zarnik dao je više rasprava u korist francuskog Alzas-Lorena, a Fran Šuklje o Francuskoj Revoluciji. — Prijevodi s francuskog sve su obilniji. Milovan Glišić uvodi u našu književnost Mérimée a, Erckmanna-Chatriana, Emila Augier, i čuvenog popularizatora nauke Jules Verne-a.

U isti mah, sa sve većim brojem francuskih gojenaca, sa prevođenjem Claude Bernarda, Jeana Masséa, i čitanjem Auguste Cómtea, Litrea, Ledru-Pollina, Blanzuia, Raspaila, javljao se francuski utjecaj i u svima granama nauke i javnog života: u pravu i sociologiji (poslije Filipa Hristića, koji je 1848 prvi položio doktorat u Parizu, Jovan Marinović, Jevrem Grujić, Milan Pirocanac, Ljubomir Kalević, Đorđe Pavlović, Miljenko Žujović, Milutin Garašanin, Spasoje Radojčić, Milovan Đ. Milovanović, Vojislav St. Veljković, Slobodan Jovanović, Miroslav Spalajković, Kosta Kumanudi), u politici (Ilija Garašanin, J. Marinović, M. Z. Milovanović, Milenko Vesnić) i zakonodavstvu (poslije Davidovićevog Ustava od 1835. Zakon o štampi od 1881, Ustav od 1888), u vojsci (pukovnik Monden, ministar vojni), u geologiji, paleontologiji i petrografiji (Jovan Žujović, učenik Broce i Mortillesa, nadahnut idejama francuskih sociologa), u mineralogiji (Sava Urošević), u botanici (Stevan Jakšić) i zoologiji (Živojin Đorđević), u fizici (Đoka Stanojević) i matematici (profesor Mihailo Petrović), u fiziologiji (Ivan Đaja) i medicini, u historiji (Mihailo Gavrilović, Grgur Jakšić, Lujo Vojnović). U nastavi francuskog jezika, pored stranaca (Aleksije Okoljski, Charles Arène, Alfons Margu), javljaju se i naši (Matija Ban, Ljudevit Španić; romanisti Davorin Trstenjak i Anton Turkuš). Dolaskom Bogdana Popovića na veliku školu ta nastava se naglo uzdigla, tako da je potisnula nastavu njemačkog jezika, čije je mjesto poslije svjetskog rata zauzela i u nižim razredima gimnazije. Francuski utjecaj ogleda se i u našoj umjetnosti (Đoka Jovanović, Nadežda Petrović, Branko Popović), koja se danas sve više okreće Parizu.

U posljednjem deceniju prošloga vijeka francuski kulturni i književni utjecaj postepeno je potiskavao sve ostale, naročito u Srbiji. Sve više su se prevodila francuska djela i igrali francuski komadi, i to nije ostalo bez blagotvornog utjecaja, na stil, i na razvoj svih književnih radova, tim prije, što nesumnjivo postoji izvjesna sličnost i privlačivost između francuskog i srpskog duha i mentaliteta. To se naročito osjeća u poeziji i književnoj kritici; manje u romanu i drami.

Još na Vojislavu Iliću vidi se odsjev francuskih parnasovaca, istina posredan, preko ruskih pjesnika Žukovskog i Puškina. Njegov savremenik Vladimir Jovanović prevodio je mnoge francuske pjesnike (Lepe Tuđinke, 1889; S francuskog Parnasa, 1893), ali bez izbora i sa malo dara. Pravi, neposredni utjecaj parnasovaca i simbolista sjajno je oličen u Jovanu Dučiću i Milanu Rakiću, koji za izražaj svojih visokih umjetničkih težnja stvaraju bogat i tanan pjesnički jezik. Francuskom uplivu naš stih duguje svoj uzlet iz tradicionalne narodne metrike u lirske regione misaonog individualizma. Utjecaj simbolista osjeća se i u poeziji Sime Pandurovića (prevodioca Corneillea, Racinea, Viktora Hugo-a, Rostanda i još više Stevana Lukovića, B. Purića). Francuskim uzorima duguje svoj živopisni i rječiti stih i Milutin Bojić, koji je prepijevao Augusta Barbiera Jeana Richepina.

Kod Hrvata su rijetki francuski učenici, kakav je, donekle, vijonovski Augustin Ujević. Kod Slovenaca, Josip Stritar podleže najprije utjecaju Hugo-a i Miseа zatim parnasovaca (Pisarjev sin podsjeća na Kopeovu Grèves des forgerous). Njegov, i Rousseau-ov, učenik Simon Gregorčič, Josip Cimperman pišu parnasovski uglađene i zvonke stihove; Anton Aškerc, »romanski realist«, opijeva Napoleonovo doba; Ivan Cankar, Dragotin Kette i Aleksandrov-Muri, Oton Župančič (prevodilac Flaubert-ove Tri pripovetke Rostandovog Cirana, Daudetove Safo) Ivan Pregelj i Anton Debeljak, (Moderna francuska lirika; prevod Francovog Pingvinskog otoka i Barbusovog Ognja; Atil Milier i naša narodna poezija) duguju mnogo francuskim simbolistima, naročito Baudelaireu, Verlaineu, Maeterlincku.

Od srpskih kritičara, prvi su pisali o francuskim (i stranim) piscima Svetomir Nikolajević (Montesquieu) i Marko Car (Moje simpatije). Ideje i metode Saint-Bevea, Guyan-a Lemaîtrea nalazile su primjenu kod niza kritičara, kojima na čelu stoji Bogdan

Digitized by Google

Popović. Kao teoretičar i kao pisac, on je uveo evropsko mjerilo i francuski duh u našu književnost. Između ostalog, pisao je o Beaumarchais-u, Herediju, Molièru, ženi 18 vijeka, mjestu francuskih pridjeva, i iz osnove preradio francusko-srpski rječnik Nastasa Petrovića. Francuski su učenici Slobodan Jovanović (Vođi Francuske Revolucije) i pristalica Saint-Bevea Pavle Popović (Francuski moralisti). Jovan Skerlić počeo je karieru proučavanjem francuske književnosti (Socijalno-politička poezija 1830 do 1848, Današnja francuska književnost, Dogmatička i impresionistička kritika Guyan, Daudet, Chaumfort, Francuski romantičari i srpska narodna poezija). Oko njih se nižu: Jovan Dučić, čija je umjetnička proza najbolji primjer sretnog francuskog utjecaja; kazališni kritičari Borivoje Popović, Dragomir Janković, Milan Grol, Milan Predić; esejisti Miloš Trivunac (Guillaume Bidé, Gaston Paris), Kosta Kumanudi (Benjamin Constant), Uroš Petrović (Hipolit Taine kao književni historičar 17 vijeka; ogledi o metodama književnog proučavanja), Branko Lazarević, đak francuskih impresionista, Svetislav Petrović (gđa Lafayette, Lamartineovo putovanje kroz Srbiju, kronike; prijevodi), Nikola Antula, Vojislav M. Jovanović (Gusle Prospera Merimée-a; ogledi o našoj narodnoj poeziji na strani), Kosta Luković, historičar Montmartrea, Aleksandar Arnautović (Paskal), gđa Paulina Lebl-Albala (V. Hugo u srpskom prijevodu), Milan Bogdanović, Nikola Banašević (Jean de la Paris), čitavo kolo mladih.

Među hrvatskim kritičarima, primjer francuskog đaka A. Matoša bio je skoro osamljen. Ali ih poslije rata ima više, kao i kod Slovenaca.

U najboljoj su francuskoj tradiciji i dva naša osamljena književna djela: Misli Božidara Kneževića, i razmišljanja Uroša Petrovića Za svaki dan.

Od realističkih pripovjedača osamdesetih godina, Milovan Glišić je više ruski učenik, ma da je prevodeći Francuze od njih primio sažetost i dobar sklop svojih pripovijedaka. To bi se donekle moglo reći i za Lazu Lazarevića, čiji su prvi književni ogledi prijevodi s francuskog. Ali kod njih je francuski utjecaj posredan, kao i u pikarskim romanima Jaše Ignjatovića, koji podsjećaju na Gil Blasa.

Prvi od Srba kod koga se osjeća neposredna francuska (i uopće latinska) kultura, jest Simo Matavulj, prevodilac Zole i Maupassanta, čiji je rableovski humor (Bakonja Fra Brne) i umjetnički realizam dobrim dijelom francuskog podrijetla. Zatim, po socijalnim motivima i obradi, francuski su đaci Milutin Uskoković i Veljko Milićević, koji su također prevodili francuske pisce; i većina poslijeratnih. Svi se oni trude da, po francuskim uzorima, pomoću samih opisa, daju psihološke analize. Inače, prevedeni su manje više svi francuski romanopisci 19 vijeka, naročito Guy de Maupassant, Alfons Dautet i Anatol France. Među prevodiocima ističe se svojom obilnošću Dušan Đokić.

Kod Hrvata je francuski utjecaj uopće slabiji. Njihov prvi naturalist Eugenije Kumičić okupio je osamdesetih godina oko Hrvatske Vile i Balkana sve Zoline privrženike, među kojima su bili August Harambašić, pjesnik Slobodarke (sa mottom liberté, fraternité, égalité) i prevodilac Rostanda; A. Kovačić, V. Treščec, prevodilac Zole, Daudeta i Bourgeta. Sasvim u francuskim (koji put mutnim) vodama bio je A. Matoš, prevodilac Baudelaire-a, u kome je, pored usplahirenog bohemstva, bilo nesumnjivoga opservatorskog i stilskog dara.

Jedan od prvih »Evropljana« u slovenačkoj književnosti, Josip Stritar, koji je znao jezik Jean-Jaques-ov i čija Svetinova Metka podsjeća na Novu Heloiseu, duguje svakako francuskom utjecaju smisao za sklad i mjeru, kojim se odlikuju njegova djela. Njegov Zorin je slovenački René, zalutao u Pariz. Josip Jurčič u Rokovnjačima opisuje doba francuske vlade, kao i Anton Barta u svojim Pomladanskim vetrovima. Ali je broj prijevoda s francuskog dosta ograničen (Cherbulier, Nodier, Halévy, Terrier, Souvestre), i o francuskoj se književnosti malo govori (F. Sedej o Renanu, knez-biskup Jeglič o J. Vianneyu, M. Napotnik o Voltairu; Franjo Kuralt i J. L. Starogorski o francuskoj privredi). Prvi nesumnjiv, ma da ne najbolji, francuski utjecaj osjeća se tek na Franu Govekaru, šefu »novostrujarske« škole, koji naturalističkim feljtonistima duguje svoju pripovjedačku tehniku, svoj živ ali površno psihološki stil. Dublji je od Govekarovog Realizam Ivana Cankara, čija individualistička paradoksalna priroda podsjeća na Baudelaire-a.

Još 1842 davan je u Beogradu Hugov Ernani u prijevodu Jovana St. Popovića, koji je iste godine preveo i Molièrove Skapenove podvale. Kao što

Digitized by Google

je tvorac slovenačke drame, Linhart, počeo svoj rad ugledajući se na Beaumarchais-a, tako je otac srpskog kazališta uzeo za model Molièra, i, po njegovoj uputi, slikao društvo »prema prirodi«. I on prikazuje tvrdicu (Kir Janja, 1837), uobražene skorojeviće (Pokondirena tikva, 1838), nadri-školovane žene (Laža i paralaža, 1830), Beograd nekad i sad (1853), udaju iz računa (Ženidba i udadba, 1841), i raznovrsnošću svoga talenta zaslužuje ime srpskog Molièra. Od ostalih dramskih pisaca, Laza Kostić zna francuski (prepjev Marseljanke), ma da se ne ugleda na Francuze, Kosta Trifković samo što uzima za predmet jednoga svog vodvilja francusko-pruski rat, Branislav Nušić duguje dosta francuskim vodviljistima, a u Kneginji od Trivala sjeća se Maeterlinckove Mone Vane. Najbolji predstavnik francuskog naturalizma u našoj drami, Vojislav Jovanović, napustio je taj književni rad.

Sudeći po prijevodima, francuski bi utjecaj u nas imao biti najjači u drami. Više od polovine cjelokupnog broja prijevoda igranih na beogradskoj pozornici prije rata pripada Francuzima. Prevođeno je skoro sve: od melodrama i vodvilja Scriba, Sardou-a i Labicha, romantične i građanske drame Hugo-a, Dumasa oca, Augiera, i od klasičnih djela Corneilla, Racina, Molièra (čije su tipove predstavljali g-đa Zorka Todosićka i Ilija Stanojević), Beaumarchais-a, Misca, do modernih: Beca, Bruea, Fabra, Rostanda, Herviea, Bernsteina, Batailla, Capusa, Lavedana, Roberta de Fleursa, Courtelinea, Gerardie-a, Dumas sin (tumačen od g-đe Nigrinove, Gavrilovića i Rucovića) gospodario je dugo našom pozornicom.

Kod Hrvata J. Rorauer pisao je drame po uzoru Dumasa i Sardou-a, a Ivo Vojnović, pisac Allons enfants, na Paillerona (Psihe), Rostanda i Maeterlincka (»Duša mrtvih stvari« u Smrti Majke Jugovića i u Lazarevom Vaskrsenju). U Zagrebu se igraju francuski pisci mnogo manje nego u Beogradu.

Otkako je 1840 A. Smole ponovno izdao Linhartov prijevod Figara, u Slovenačkoj su često prevođeni francuski pisci, ali mahom drugog reda: Emil de Girardin, Scribe, Decourcelle, Furnier, Moanake, i to mahom prema njemačkim preradama.

O francuskom utjecaju na naš jezik, stil, interpunkciju trebalo bi posebno govoriti. »Beogradski« stil je u stvari francuski, a bila bi neocjenjiva šteta ako on, kao što mu prijeti opasnost, podlegne raznim neknjiževnim i nenacionalnim poslijeratnim strujama.

Danas francuski utjecaj prevlađuje kod nas u svima književnim i umjetničkim radovima. Sve pariške struje, od »ekspresionista« do »dadaista«, imaju u nas svoje zatočnike. Neki od naših najmlađih, kao Rastko Petrović, pod neposrednim su ličnim utjecajem savremenih francuskih pisaca. Širenju francuske kulture pridonose hiljade mladih ljudi školovanih u Francuskoj i francuski klubovi, koje su oni osnovali po cijeloj zemlji. Sudeći po velikom broju studenata francuske književnosti, taj utjecaj bit će sve jači. I to je dobro: francuska jasnoća, sažetost i mjera potpuno odgovaraju potrebama našega jezika. Francuski utjecaj pokazao se na djelu najprikladniji našem duhu. On je najbolji strani kalem za usavršavanje našega stila. *M. Ibrovac.*

FRANCUSKO-SLOVENSKO UDRUŽENJE PARISKOG UNIVERZITETA (Association franco-slave de l'Université de Paris). Udruženje je osnovano 1909 sa zadatkom, da stvara uzajamne veze između slovenskih i francuskih studenata; da među Slovenima širi francusku kulturu, a uvodi Francuze u poznavanje slovenskog svijeta *M. I.*

FRANCUSKO-SRPSKA BANKA. Centrala Beograd, filijale: Zagreb, Skoplje, Bitolj, Solun. Društveno sjedište Pariz, filijala London. Osnovana je 1910. Kapital 20,000.000 franaka. Radi sve bankarske i burzovne poslove. Ne objavljuje bilancu o radu u Jugoslaviji. Direktor S. Barnh. *N. S.*

FRANCUSKO-SRPSKI KOMITET (Comité franco-serbe) osnovan je u Parizu početkom 1915 od jedne grupe francuskih žena, sa zadatkom da dijeli priloge prikupljene o »srpskom danu«. Komitet je odjenuo i obuo hiljade naših izbjeglica, naročito naših đaka u Parizu i po izbjegličkim kolonijama, i slao je pakete našim vojnicima po zarobljeničkim logorima. *M. I.*

FRANGEŠ-MIHANOVIĆ ROBERT, kipar (2/10 1872, Mitrovica). Svršio je obrtnu školu u Zagrebu i školu za umjetni obrt u Beču, gdje su mu bili učitelji Kundman, Kine i König. 1894 postao je učitelj u obrtnoj školi u Zagrebu. Kasnije je pošao u Pariz na dalnje studije kod Augusta Rodina.

Digitized by Google

Bio je tajnik Prvog Jugoslovenskog Umjetničkog Udruženja Lada, i živo je sudjelovao pri izložbi hrvatskih umjetnika, priređenoj u Beogradu u slavu krunisanja kralja Petra. Izlagao je mnogo u Zagrebu, Parizu, Kjöbenhavenu i Petrogradu. F. je sada profesor u umjetničkoj akademiji u Zagrebu. Najznatnija su njegova djela: Bronzani reljefi četiri fakulteta, filozofije, teologije, justicije i medicine, koji krase, kao supraporte, veliku dvoranu bivšeg prosvjetnog odjeljenja u Zagrebu, Rimljanin (Budimpešta), Savijač željeza (Zagreb), spomenik Šokčevićima (Osijek), Sv. Dominik (Strossmayerova galerija u Zagrebu), Trojstvo (supraporta nad glavnim vratima stolne crkve zagrebačke), grobni spomenici porodice Leitner (Varaždin), J. E. Tomića i Ive Malina (Zagreb), reljefi Navještenje i Krist prijatelj malenih; statuete Bijeg u Egipat i Sv. Ljudevit, mnogobrojne plakete i medalje, od kojih su neke nabavljene za Muzej Luxembourg u Parizu.

Literatura: V. Lunaček, Frangeš-Mihanović (1920). *A. Schneider.*

FRANGEŠ OTO DR., inžinjer agronomije (5/4 1870, Mitrovica, Srijem). Svršio je realku u Zagrebu, pa onda poljoprivredne nauke u visokoj školi za kulturu tla u Beču, a na univerzitetu u Leipzigu dobio je doktorat filozofije. Poslije studija stupio je u zemaljsku poljoprivrednu službu kod vlade u Zagrebu. Od 1898 vršio je ujedno službu profesora na bivšoj šumarskoj akademiji i referenta za poljoprivredu kod zemaljske vlade. 1911 postao je F. dvorski savjetnik, a 1914 odjelni predstojnik kod bosansko-hercegovačke vlade u Sarajevu, od 1917 do proljeća 1919 bio je u istom položaju upravitelj privrednog odjeljenja kod zajedničkog Ministarstva financija, odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu u Beču. 1919 vratio se u Zagreb, gdje je postao stručni direktor u bivšem Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu, a 1921 izabran je za redovitog profesora gospodarske uprave u gospodarsko-šumarskom fakultetu univerziteta u Zagrebu, gdje je i danas. Za cijelo vrijeme svoga službovanja bavio se F. intenzivno agrarno-političkim pitanjima, te je kod zemaljske vlade u Zagrebu i Sarajevu saradivao u izradi niza zakonskih nacrta o unapredivanju poljoprivrede (ratarnice, unapredenje stočarstva, uredenje gospodarske službe, ribarenje u slatkim vodama i t. d.). Osim mnogih članaka u časopisima našim i stranim izdao je F. ove posebne radove: Die Buša (dizertacija), Die landw. Verhältnisse in Bosnien-Hercegovina und ihre Wechselbeziehungen zu Handel und Industrie der Monarchie, zatim, poslije 1919: Agrarna reforma, Trgovački ugovori i carinske tarife, Trgovački ugovor sa Italijom, Koje su granice stavljene poljoprivrednoj proizvodnji u SHS. Kao član poljoprivrednog savjeta i mnogih privrednih institucija, učestvuje F. u javnom privrednom radu. *S. Ulmansky.*

FRANK JOSIP DR., političar (10/4 1844, Osijek — 17/12 1911, Zagreb). Učio je gimnaziju u Osijeku, a pravne nauke u Beču. 1872 otvorio je u Zagrebu advokatsku kancelariju. 1877 počeo je izdavati u Zagrebu Agramer Presse, a kad je ova bila zabranjena Kroatische Post, koju je ubrzo stigla ista sudbina. 1877 do 1890 istupao je F. u političkom životu samostalno, ne priključivši se nijednoj političkoj stranci. Zanimao se naročito financijskim odnosima Hrvatske prema Ugarskoj. O tome je izdao 1880 brošuru Die Quote Kroatiens, u kojoj je dokazivao, da je Hrvatska odviše opterećena. 1880 izabran je u zagrebačko gradsko zastupstvo, u kome je radio do 1894. 1884 izabran je za poslanika u hrvatskom saboru, gdje se 1890 priključio hrvatskoj stranci prava. Ubrzo je uspio da u stranci zauzme vodeće mjesto. Prividno radikalan, u istini oportunista, uvijek spreman na tajna miješanja s vlastodršcima i neprijateljima našega naroda, F. se pokazao u pravoj svjetlosti poslije rascjepa stranke prava. Kako je ubrzo poslije rascjepa umro voda »čiste stranke prava« Dr. Ante Starčević, F. je preuzeo predsjedništvo stranke. 1909 je obolio teško, i od tada je njegov utjecaj na politiku bio minimalan. Doživio je još fuziju obiju krila stranke prava (1911). Ostavio je u stranci čitav niz političara, koji su bili zadojeni njegovim duhom, i koji su svojom tobože krajnje radikalnom hrvatskom politikom, nanijeli mnogo štete cjelokupnom našem narodu (»Frankovluk«). *M. Prelog.*

FRANKAPAN NIKOLA, ban hrvatsko-dalmatinski 1426—1432. Naslijedio je, kao jedini muški član porodice, velika imanja svoga oca Ivana (Anža). Bio je najmoćniji velikaš u kraljevstvu, rodak knezova Kirjakovića, Zrinskih, Babonića, različitih njemačkih knezova, kralja Sigismunda. — 1397 založio je Sigismund

Digitized by Google

F. kraljevski grad Ozalj. 1402 morao se F. pokloniti Ladislavu Napuljskom, ali kad je ovaj, već 1403. ostavio Zadar, opet se poklonio Sigismundu (1404). 1405 vjenčao se F. sa sestrom Sigismundova pristalice, palatina Nikole Gorjanskoga. Zbog pristajanja uz Sigismunda oduzeo mu je Ladislav Napuljski sve posjede, ali se on ipak održao na vlasti. 1411 išao je F. u Palestinu. Kad se vratio, Sigismund je bio u ratu s Mlečanima zbog Dalmacije (1411—1413), koju je prodao Mlečanima Ladislav Napuljski (1409). F. je onda morao da lavira između Sigismunda i Mlečana, jer se bojao mletačke osvete. 1418 do 1420, u ponovnom ratu između Sigismunda i Mlečana, stradali su i njegovi posjedi. — 1426 postao je F. ban hrvatsko-dalmatinski. Tom prilikom uzajmio je Sigismundu 28.000 zl. forinti, za koje mu je kralj založio gotovo čitavu Hrvatsku. 1430 išao je F. u Rim, u pohode papi Martinu V. Papa ga je svečano dočekao. Tu se iz starih pisama pronašlo, da su hrvatski knezovi modruško-senjski potomci rimskih Frangepana. Martin V. je to potvrdio, i dao F. i njegovim potomcima novi grb (u štitu dva zlatna lava, kako lome dva hljeba). Iz braka s drugom ženom, Dorotejom Gorjanskom, ostavio je F. 9 sinova. Njegove sinove prozvao je narod banićima, i oni su preuzeli, poslije svog oca, ne samo ogromni posjed, nego i bansku čast kod Hrvata.

Literatura: V. Klaić, Krčki knezovi Frankapani (1901).

M. Prelog.

FRANKE IVAN, slikar (16/5 1841, Dobje, kod Poljana, Gorenjska). F. je svršio 1862 gimnaziju u Ljubljani, učio je od 1863 umjetničku akademiju u Beču, a od 1866 u Mlecima. 1873 putovao je u Kinu. 1873 preselio se iz Mletaka u Beč. Od 1878 bio je učitelj crtanja u gimnaziji u Kranju, 1889 načelnik ribarskog odjeljenja kmetijske družbe u Ljubljani i učitelj crtanja u gimnaziji, učiteljskoj školi i zanatskoj školi u Ljubljani. Od 1908 živi u penziji u Ljubljani. F. radi crkvene slike, pokrajine i portrete. Bio je duže vremena konzervator za spomenike u Kranjskoj.

Literatura: St. Vurnik, Zbornik za umetnostno zgodovino, III, 32.

F. S.

FRANKOPAN FRANJO, bio je poznat kao učen franjevac i okretan latinski govornik. Bio je neko vrijeme ministar Ivana Zapolje, koga je nastojao izmiriti s Ferdinandom, pa je izradio i mir u Varaždinu 1537. Premda je bio kaločki nadbiskup i jegarski biskup, do smrti (1541) je živio oskudno, jer su Turci bili zaposjeli veliki dio njegovih dijeceza. Od književnog rada njegova mnogo su se cijenila opsežna latinska pisma, koja je pisao kao ministar Ivana Zapolje, pa govor, koji je govorio kao orator regni Hungariae u Ratiboru (1541) ad caesarem, electores et principes Germaniae štampan je iste godine). *Đ. K.*

FRANKOPAN FRANJO KRSTO (1643 — 30/4 1671). Sin je Vuka Krste Frankopana Tržačkoga, generala karlovačkoga i majke Dore rod. Haller de Hallerstein. Kad mu je umro otac (1652), povjeren je zagrebačkom kaptolu nadzor nad njegovom baštinom. Humanističke nauke vjerovatno je svršio u jezuitskoj gimnaziji u Zagrebu, a 1656 je otišao u Italiju, radi dalnjeg odgoja. F. je češće i duže vremena boravio u Italiji, gdje je zavolio savremenu talijansku poeziju, pa se i oženio Rimljankom Julijom de Naro, nećakom kardinala Barberinija de Naro. Stupivši u javni život, postao je ogulinski kapetan, ali u kapetaniju nije uveden, jer se nije htio odreći svojih starih prava na Senj, koji je nekada pripadao Frankopanima. S Petrom Zrinskim borio se protiv Turaka u slavnoj bitci kod Jurjevih stijena, nedaleko od Otočca (1663). Nezadovoljan i ogorčen zbog njemačke politike i nasilja u Hrvatskoj, on je stupio u zavjeru Petra Zrinskog, pa je zajedno s njime i pogubljen u Bečkom Novom Mjestu (Wiener-Neustadt).

F. je ostavio u rukopisu zbirku svoje lirike pod natpisom Gartlic za čas kratiti, u duhu talijanske poezije 17 vijeka. Gartlic je F. spremio za štampu za vrijeme svoga tamnovanja u Bečkom Novom Mjestu. U Gartlicu ima vrlo iskrenih i jakih erotičkih i refleksivnih pjesama, koje su zadahnute čas slabom nadom, a čas velikom tugom i očajem. Te pjesme ličnoga značaja, u kojima se mnogo ističe osjećanje časti i poštenja, težnja za slobodom, preziranje ropstva i vjera u pobjedu pravde, daju pravu vrijednost Gartlicu. F. je prvi predstavnik lirike talijanskog »seicento« s ove strane Velebita. Po sačuvanom odjelku njegovog prijevoda George Dandina prvi put se javlja veliki francuski komediograf Molière u hrvatsko-srpskoj književnosti. Jedan dio Gartlica izdao je I. Kostrenčić pod natpisom

Digitized by Google

Vrtić (1871). Ostali dio zbirke objavio je Slavko Ježić s natpisom Književna ostavština Frana Krste Frankopana u Gradi, knj. 8 (1915), ali je Jugoslavenska Akademija to izdanje povukla iz prometa zbog lascivnih pjesama.

Literatura: Br. Vodnik, Povijest književn.), 1 (1913), 376. *B. Vodnik.*

FRANKOPAN FRANJO, SLUNJSKI KNEZ, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski u zajednici s biskupom Jurjem Draškovićem 1567—1572. Svoje banovanje proveo je u borbi s Turcima. 1572 pošao je u Mikulov, u Moravskoj, da se vjenča sa kćerkom Vladislava Kerečenja Juditom. Putem se razbolio u Varaždinu i umro 2/12 1572. Gubitak njegov teško je osjetilo čitavo kraljevstvo. Zvali su ga »mač i štit ostataka Ilirije«.

Literatura: V. Klaić, Povjest Hrvata, 5 (1911). *M. P-g.*

FRANKOPAN KRSTO, hrvatski knez, sin Bernardina Frankopana modruškoga kneza (oko 1482, Modruše — 27/9 1527, Kaštel Martijanec, od rane, što ju je dobio prilikom opsade Varaždina). 1505 bio je u službi cara Maksimilijana, kao njegov kondotijer. Oženio se kćerkom augsburškoga patricija Langa, Apolonijom, sestrom Mateja Langa krškoga biskupa, a kasnije kardinala i salzburškoga nadbiskupa. U ratovima cara Maksimilijana s Mlečanima po Istri i u Furlanskoj, K. je s uspjehom učestvovao 1508—1511. Maksimilijan mu je za njegove zasluge dao Novigrad u Istri i još neke posjede, i imenovao ga je za postojnskog i praškog kapetana i carskog savjetnika. 1513 oteo je F. Mlečanima Marano u Furlanskoj, 1514 Udine i gotovo svu Furlansku. Kod opsade Osopa bio je ranjen i još iste godine od Mlečana zarobljen i odveden u Mletke u tamnicu Toresello u duždevoj palači (9/5 1514). S njim u tamnici bila je i njegova žena. Mlečani su ga predali francuskom kralju Franji I., koji se htio poslužiti Krstom, da izbavi španjolskoga sužanjstva svog nekog rodaka. Iz Mletaka je bio premješten u milanski kaštel, odakle je 1519 pobjegao Maksimilijanu. 1520 otišao je na dvor cara Karla u Španjolsku, a ovaj mu je dao naziv kapetana od Raspa i Krasa. Iz Španjolske se vratio natrag, i produžio je raniji rad do petogodišnjeg primirja između cara i Mletaka. 1521 otišao je u Bruselj, i ostao je i dalje u službi cara Karla i brata mu nadvojvode Ferdinanda. Kad Ferdinand nije htio da pristane na njegove uslove, napustio je službu kod njega i vratio se u otadžbinu (1523). 1524 otišao je u Budim u službu kralju Ljudevitu II. protiv Turaka. Ovdje su mu davana samo lijepa obećanja. Kad su se Turci s proljeća 1525 spremili, da konačno zauzmu Jajce, F. se sam ponudio kralju, da pođe Jajcu u pomoć i da ga snabdije hranom. Najprije je došao u Slavoniju, gdje je skupio 6.000 vojske, s kojom je u junu prešao Savu. Uz žestoke borbe s Turcima probio je se sretno 11/6 do Jajca, unio u grad hrane i bojne sprave i vratio se istim putem, u stalnoj borbi s Turcima, preko Save u Slavoniju, odakle je pošao na ugarski sabor u Hatvanyu. Kako je među kraljevim savjetnicima bilo F. neprijatelja, ostavio je Budim i vratio se u Hrvatsku. Na saboru u Križevcima (januara 1526) savjetovao je F. plemstvo, da se stavi pod zaštitu cara Karla i brata mu nadvojvode Ferdinanda. Plemstvo se u tome nije moglo složiti, a on je uskoro poslije toga pošao s poslanicima hrvatskog sabora nadvojvodi Ferdinandu u Augsburg, gdje su počeli pregovori u smislu njegovog prijedloga. Ferdinand, iz obzira prema svome šurjaku Ljudevitu, nije mogao da pristane na to. F. je opet stupio u njegovu službu. Na glas o velikoj navali, što je sprema Sulejman na Ugarsku, požurio se F. u Hrvatsku, da sakupi čete. U općoj zabuni poslije mohačke katastrofe bio je F. jedino uzdanje naroda u Hrvatskoj i Slavoniji. 23/9 sazvao je sabor u Koprivnicu, da udesi sve za obranu hrvatskog kraljevstva. Staleži su na saboru proglasili F. za starješinu i zaštitnika. Kad je nastao sukob između Ivana Zapolje i Ferdinanda, F. je ostavio Ferdinanda i pristao uz Zapolju, kome se poklonio kao kralju. Zapolja ga je imenovao za bana Hrvatske i Slavonije, vrhovnog kapetana Ugarske između Dunava i Drave, i vratio mu je Senj i druge posjede. Dao mu je i novca, da spremi vojsku i započne borbu s pristalicama Ferdinandovim. Kad su se hrvatski staleži sastali u Cetinu, da biraju Ferdinanda, pozvao ih je F. da se pridruže Zapolji, ali hrvatski staleži su to odbili. F. je sazvao sabor kraljevine Slavonije u Dubravi (6/1 1527), i ovaj je sabor izabrao Zapolju za kralja. F. se spremao, da vojuje za svog kralja u Slavoniji i pošao je protiv Ferdinandova bana Franje Batthyány-a (Baćanija). Zaustavio se kod Varaždina, za koji je odlučio da

Digitized by Google

ga osvoji. U pripremama za opsjedanje grada, bio je ranjen zrnom lumbarde i od rane je idućeg dana umro.

Literatura: M. Mesić, Krsto Frankopan u tuđini (Rad, 13, 17—79); M. Mesić, Izvod iz rasprave M. Mesića o životu i djelih kneza Krsta Frankopana (Rad, 21, 199—202); V. Klaić, Povjest Hrvata, 4 i 5 (1904 i 1911).

M. Prelog.

FRANKOPAN NIKOLA, TRŽAČKI KNEZ, ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1617—1622 (1584 — 16-17/4 1647, Beč). Sin je Gašpara Frankopana. 1602 nalazio se na naukama u Grazu, na nedavno osnovanoj gimnaziji i univerzitetu, koji su bili u rukama Isusovaca. Od tada je ostao revan katolik i prijatelj Isusovaca. U početku 1603 postao je kapetan krajiške konjice (1603—1608). U toj službi dolazio je često u sukob s krajiškim generalom i oficirima, radi njihova presizanja i nasilja. — Poslije podjele sa bratom Vukom Krstom držao je Bosiljevo i naročito Novi u Vinodolu. Radi ovoga grada imao je F. mnogo neprilika, jer su senjski uskoci u to doba napadali na Mlečane, a Mlečani su opet blokirali svu hrvatsku obalu. 1612 imenovao ga je nadvojvoda Ferdinand velikim kapetanom Senja i senjskih uskoka, da umiri uskoke i njihove sukobe s Mlečanima, koji su baš tada planuli svom žestinom. 1615 odrekao se uskočke kapetanije, i sklonio se u svoj grad Novi, da ga brani, jer je tada već planuo uskočki rat između Mletaka i nadvojvode Ferdinanda, u kome su učestvovali, na strani Ferdinandovoj, Nikola i brat mu Vuk Krsto. 1617 imenovan je F. za hrvatskog bana. U doba Betlenove bune u Ugarskoj on je došao na saboru u sukob s nižim plemstvom, koje je počelo složno da radi na tome, da ga svrgne s banskog položaja, i obratilo se kralju. Tužba plemstva prikazuje F. kao silnika i smutljivca, koji je jedini kriv, za neslogu plemstva i velikaša. 1622 zaoštrio se toliko spor između F. i plemstva, da je plemstvo na hrvatskom saboru zaključilo, da se po svojim nuncijama potuži ugarskom saboru, F. je međutim sam dao ostavku, koju je kralj Ferdinand primio (18/8 1622). Odrekavši se banske časti, živio je još 25 godina, ali nije vršio nikakve javne službe. Nije dolazio ni na hrvatske sabore, ali je odlazio na ugarske, gdje je radio u prilog Ferdinanda II., a 1625 bio je povjerenik kralja Ferdinanda II. za obnovu mira na ušću Žitve (od 1606), koji se ugovarao u Đarmatu. 1628 određen je za člana komisije, koja će urediti hrvatsko-bosanske granice. — F. je svoj veliki imetak trošio i u kulturne svrhe. Dao je školovati i svoje kmetove, mnogo je pomagao crkve i manastire. U svom testamentu ostavio je legate za kulturne, prosvjetne i dobrotvorne ciljeve (»Frangepaneum« za »đake naroda poglavito hrvatskoga ili ilirskoga«).

Literatura: V. Klaić, Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga (Rad, 211).

M. Prelog.

FRANKOPAN VUK KRSTO TRŽAČKI, general hrvatske Krajine (oko 1578, Bosiljevo — 1652). Posvetio se u ranoj mladosti vojničkoj službi na Krajini, gdje je 1611 bio kapetan. 1622 postavio ga je Ferdinand II. za velikog kapetana Senja i za zapovjednika primorske Krajine. 1626 postao je general i zapovijednik cijele Hrvatske i primorske Krajine. V. je bio jedini Hrvat na tom položaju. Kao general Krajine odlikovao se V. kao nijedan od krajiških generala prije i poslije njega. U vojevanju s Turcima pomagali su mu njegovi sinovi Gašpar i Juraj, krajiški kapetani, i njegov zet Petar Zrinski. Od Vukove djece istakli su se spomenuti Gašpar i Juraj i Frano Krsto, i kći Katarina, udata za Petra Zrinskoga. Frano Krsto kao posljednji Frankopan pogubljen je u Bečkom Novom Mjestu zajedno s Petrom Zrinskim.

Literatura: Lopašić, Vuk Krsto Frankopan Tržački (u Koledaru i letopisu Danica za 1884).

M. P-g.

FRANKOVIĆ MATIJA, s pridjevkom Flaccius Illyricus (3/3 1520, Labin — 11/3 1575, Frankfurt na Majni), poznati pristalica i propagator Luterove nauke. Bio je zemljak Matije Grbića, kod koga je, u Tübingenu, neko vrijeme i boravio, a štampao je vrlo mnogo i latinskih i njemačkih spisa protiv katoličke vjere. Bavio se, mimogred, i latinskim pjesništvom, služeći se i stihovima u korist protestantizma. Tako je 1553 štampao spis Sylvula carminum de religione, pa Sylva carminum in nostri aevi corruptelas, a još 1548 izdao je u Wittenbergu sa svojim predgovorom Carmina vetusta, quae deplorant inscitiam evangelii.

Đ. K.

FRANKOVKA, vrsta vinove loze, koja je u Slovenačkoj i u Hrvatskoj još prije filokserne zaraze bila rašírena, te je u moslavačkim vinogra-

Digitized by Google

dima (Hrvatska) sačinjavala glavnu vrstu vinove loze. *I. R.*

FRANUL DE WEISSENTHURN VINZENZ (Vajsenturn), slovenački gramatik (2/2 1771, Rijeka — 2/8 1817, Trst). Poslije studija na Rijeci (po svoj prilici gimnaziju i licej) i još negdje, F. je postao 1798 u Trstu advokat (od 10/2 1803 bio je samostalan advokat, od 1808 tršćanski plemić i gradski savjetnik, od 16/10 1815 inspektor srpsko-ilirske privatne škole). Za vrijeme Napoleonove Ilirije počeo je da se identificira sa Slovenima, »Ilirima« i »kranjskim jezikom«. Priredio je Talijanima za privatno učenje slovenačkog jezika, po Kopitaru i Vodnikovom pomoću, gramatiku (Saggio grammaticale italiano-cragnolino, Trieste, 1811), kojoj je dodao i slovenačko-talijanski tumač, za vježbanje Linhartovog Matička.

Literatura: Briefwechsel Dobrovský-Kopitar (1885), 276; Jereb, Ljubljanski Zvon, 1892, 34, 237.

F. K.

FRANJEVCI. Sv. Franjo (krsno mu je ime Ivan, — 1226, Assisi) sin asiškoga trgovca Petra Bernardona i Pike, osnovao je tri reda: I. 1209 (pravila mu je odobrio papa Inocent III. 1223), II. 1212 sa Sv. Klarom Šifi (Klarinke), i III., po svoj prilici, 1221 (trećoredci Sv. Franje). U I. red stupaju osobe samo muškoga, u II. samo ženskoga, a u III. i muškoga i ženskoga spola. Članovi III. reda mogu živjeti u svijetu, ženiti se i posjedovati. Među F. se broje kao i Klarinke, u najširem smislu, dok su F. u užem smislu samo članovi I. reda, koji se nazivaju i malom braćom (fratres minores), a red im redom male braće (ordo fratrum minorum = O. F. M.). U I. se redu dugo vodio spor o poimanju siromaštva, na koje se članovi zavjetom obvezuju, pa se jedan dio rigorista razvio u 14 vijeku u naročiti red (fraticelli), 1517 I. se red najzad pocijepao u konventualce ili minorite, i opservante. Prvi su u obdržavanju pravila Sv. Franje umjereniji, a drugi izbjegavaju i zakonito ublaživanje. 1525 Matej de Basso stvorio je od jednoga dijela opservanata novi ogranak, čiji su se članovi prozvali kapucini. Kapucini naime drukčije poimaju nošnju Sv. Franje, pa šiljastu kukuljicu (capuccium, odatle kapucini) prišivaju na habit (dugo franjevačko odijelo), i nose bradu. Kasnije su se opservanti još pocijepali, u strožije, rekolekte, reformate i bosonoge, ali ih je papa Lav XIII. bulom Felicitate quadam 1897 opet ujedinio. Tako danas postoje samo konventualci, kapucini i franjevci u najužem smislu, nekadašnji opservanti (mala braća Leonova ujedinjena).

Prvi se red već za vrijeme Sv. Franje proširio po raznim evropskim zemljama. I u našoj je domovini već u 13 vijeku postojala »slovenska redodržava« (provincia Sclavoniae), koja se prostirala po Dalmaciji, gdje je bio i Sv. Franjo došao. Po Hrvatskoj prostirala se ugarska redodržava, što se 1523 prozvala redodržavom Sv. Marije. U Bosnu su prvi F. došli na poziv kralja Dragutina već 1291, pa su tu, oko 1340, osnovali vikariju, koja se, pod kraj 14 vijeka prostirala od Crnoga mora do Sicilije. 1447 od bosanske su se vikarije odcijepili ugarski samostani (redodržava presvetog Spasitelja), a 1469 i neki dalmatinski. 1514 bosanska se vikarija podijelila na dvije redodržave: »Bosne Srebreničke« (u novije vrijeme pogrešno: »Bosne Srebrene«), i »Bosne Hrvatske«. Prva je obuhvatala samostane pod turskim gospodstvom, a druga pod ugarskim. Ali s turskim se gospodstvom bosanska redodržava opet proširila (»Kud god Turčin s ćordom, tuda fratar s torbom«). No već 1622 od nje se odijelila Bugarska, 1735 Dalmacija (sadanja redodržava presvetog Otkupitelja), 1757 Ugarska, Slavonija i Srijem (redodržava Sv. Ivana Kapistranskoga) i 1844 Hercegovina.

Danas bosanski F. imaju 9 samostana, 1 rezidenciju, 60 župa, 3 ispostave, gimnaziju sa sjemeništem u Visokom, novicijat u Fojnici i bogosloviju sa sjemeništem i s redodržavničkom kurijom u Sarajevu. Hercegovački F. imaju 3 samostana, 47 župa, gimnaziju na Širokome brijegu, novicijat na Humcu, bogosloviju s redodržavničkom kurijom u Mostaru. F. Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji imaju 12 samostana, 91 župu, novicijat na Visovcu, filozofiju u Zaostrogu, bogosloviju u Makarskoj, a redodržavnik im stoluje u Splitu. Redodržava Sv. Križa u Slovenačkoj (ranije Bosnae Croatiae) ima 8 samostana, 3 residencije (3 samostana i 1 residenciju izvan SHS 1924 je izgubila), gimnaziju u Kamniku, bogoslovno sjemenište s redodržavničkom kurijom u Ljubljani (bogoslovci pohađaju bogoslovski fakultet u Ljubljani). Redodržava Sv. Jeronima u Dalmaciji ima 5 samostana, 11 rezidencija, nižu gimnaziju na Košljunu, novicijat, višu gimnaziju i

Digitized by Google

bogosloviju s redodržavničkom kurijom u Dubrovniku. Redodržava Sv. Ćirila i Metodija, osnovana 1900 od samostana redodržave Sv. Ladislava (1900 ukinuta). Sv. Ivana Kapistranskoga i Sv. Križa ima 22 samostana, 2 residencije, nižu gimnaziju i sjemenište u Varaždinu, novicijat na Trsatu (prošteništе pristaništa kuće Majke Božje), više gimnazijsko i bogoslovsko sjemenište s redodržavničkom kurijom u Zagrebu (bogoslovci pohađaju bogoslovni fakultet u Zagrebu). Minorite (konventualci) imaju u SHS samo jednu redodržavu (južnoslovenska redodržava Sv. Jeronima, nekad provincia Sclavoniae) sa 8 samostana (2 samostana izvan SHS 1919 su izgubili) i 4 župe. Redodržavnik im stoluje u Zagrebu. Isto tako i kapucini imaju u SHS jednu redodržavu (ilirska redodržava) sa 6 samostana i 4 residencije (redodržavnik stoluje u Celju). Klarinke žive na Rabu i u Splitu.

Trećoredaca ima u SHS preko 80.000. Početkom 15 vijeka ispoljili su se među dalmatinskim trećorecima samostanski trećoreci, koji od 1473 biraju sebi posebnog redodržavnika. Samostanski se trećoreci od svoga postanka služe u crkvi staroslovenskim jezikom, pa im se pokrajina i nazivala Provincia illyrica 3 ordinis ili de littera sclava.

Literatura: Waddingus, Annales Minorum (1625 i d., 2 izd. 1731 i d.); Fermendžin, Chronicom Bosnae Argentinae (Starine, 22); Batinić, Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini, I—III (1881—1887); Zlatović, Franovci države presvetog Otkupitelja (1888); J. Jelenić, Kultura i bosanski franjevci, I—II (1912—1915); Ivančić, Povjesne crte o samostanskom III redu (1910).

J. Jelenić.

FRANJO FERDINAND, austro-ugarski prijestolonasljednik (18/12 1863, Graz — 28/6 1914, Sarajevo). Sin nadvojvode Karla Ljudevita, brata cara Franje Josipa I. 1878 počeo je F. F. svoju vojničku karijeru. Poslije pogibije austro-ugarskog prijestolonasljednika Rudolfa, jedinca sina Franje Josipa (1889), nasljednik prijestola je bio Karlo Ljudevit, a poslije smrti ovoga (1896), njegov najstariji sin F. F. Preko volje cara Franje Josipa, stupio je F. F. 1/7 1900 u brak sa groficom Sofijom Chotek. Kako je taj brak bio po propisima habsburškog dvorskog statuta nedoličan, pošto grofica Chotek nije bila iz vladalačke loze, F. F. se morao odreći prava svoje djece na habsburški prijesto. Od 1906 F. F. je bio vrhovni inspektor austro-ugarske vojske i mornarice i glava stranke, koja je tražila obnovu stare važnosti Austrije (Grossösterreich) i inzistirala na isticanju prestiža dunavske monarhije. Govorilo se, da je F. F. simpatizirao ideji trijalističkog uređenja Austro-Ugarske. F. F. je bio pod jakim utjecajem klerikalnih krugova. Kao nosilac ideje velike Austrije, F. F. je bio protivnik jačanja Srbije, nalazeći, da jaka Srbija predstavlja opasnost za južnoslovenske zemlje Austro-ugarske monarhije. U ljeto 1914 priredio je F. F. velike vojničke manevre u Bosni, između Ivana i Sarajeva, kao demonstraciju protiv Srbije. Da još više podvuče antisrpski karakter manevara, odlučio je F. F. da se na Vidov-dan proveze Sarajevom. Gledajući u njemu glavu najopasnijeg protivnika Srbije i naše narodne budućnosti, nekoliko omladinaca iz Bosne i Hercegovine odlučili su, da ga prilikom ove posjete Sarajevu ubiju. Na Vidov-dan 1914, kada se F. F. sa ženom vozio sarajevskim ulicama, bacio je na nj bombu N. Čabrinović, ali ta bomba nije pogodila F. F., nego se rasprsla iza njegova automobila. Na povratku iz gradske općine dočekao je prijestolonasljednički par drugi zavjerenik, Gavrilo Princip, i sa dva revolverska metka smrtno je ranio i F. F. i, nehotice, njegovu ženu. Ovu pogibiju uzela je Austro-Ugarska kao povod da za atentat okrivi Srbiju i stavi joj unaprijed udešeni neprihvatljiv ultimatum. Tako je pogibija F. F. izazvala veliki svjetski rat.

V. Ćorović.

FRANJO JOSIP I., austrijski car 1848—1916 (18/8 1830 — 21/11 1916). Sin nadvojvode Franje Karla i ambiciozne Sofije, kćeri bavarskog kralja Ivana Maksimiliana. Odgojen je u strogo katoličkom duhu i pod znatnim utjecajem svoje majke. F. J. je na prijesto došao iznenada, kad je srušen Metternichov apsolutistički sistem i počela revolucija 1848. Njegov stric, car Ferdinand I., morao se zahvaliti na prijestolu, a njegov otac, Karlo, nije htio da primi krunu. S novim mladim carem, koji je primio vlast 2/12 1848, trebao je da dođe novi duh. Ali je revolucija već bila uzela maha. Austrija nije više mogla da je uguši, i mladi car morao je moliti rusku pomoć cara Nikole I., da slomi Ma-

Digitized by Google

džare. Uskoro poslije poraza Madžara počeo je strahoviti centralističko-apsolutistički Bachov sistem. Sve nade naroda, koji su pomagali bečki dvor za vrijeme revolucije, bile su iznevjerene. Naročito su bili razočarani Srbi, koji su se bili i previše izložili za Beč. Neobičnu neblagodarnost pokazao je F. J. i prema Rusiji. Za vrijeme Krimskog rata Austrija ne samo da nije ostala prijateljski neutralna, nego je čak u jedan mah prešla i na stranu ruskih protivnika, vršeći vojnički pritisak na Rusiju. Taj postupak izazvao je silno ogorčenje u ruskom društvu, i za dugo onemogućio saradnju između Rusije i Austrije. To stanje nepovjerenja naročito su osjećali Srbi. Dok se 1853 Austrija živo zauzimala da obrani Crnu Goru protiv Turske, dotle je kasnije uzimala otvoren stav protiv nje. Osim protiv Rusije, Austrija je u to vrijeme mnogo radila i protiv Pruske, pomagana od Bavarske i Württemberga. Ali najopasniji protivnik Austrije ovog vremena bio je Napoleon III., sa svojom nacionalističkom politikom. On se energično zauzimao za Talijane, koji su tih godina naprezali sve sile, da se ujedine. Napoleon III. je imao znatna utjecaja i na politiku Srbije i Crne Gore.

F. J. je doživio da su dva velika naroda izvela svoje ujedinjenje protiv Austrije i djelomično na njen račun. U savezu sa Francuzima, Talijani su 1859 potukli Austrijance u sjevernoj Italiji, i dobili Lombardiju, a 1866. u savezu sa Nijemcima, i mletačku provinciju. Ujedinjenje Italije bilo je time svršena stvar, koju Austrija nije mogla da spriječi. U Njemačkoj, Austriju je potisnula Pruska, vođena diplomatski od kneza Bismarcka. Poslije austrijskog poraza kod Königgrätza (1866) habsburška dinastija morala je napustiti sve svoje pretenzije u Njemačkoj. Tako je poslije poraza Francuske u ratu 1870/71, izvršeno ujedinjenje Njemačke, pod vodstvom Pruske i njene dinastije, a s potpunim odsućem Austrije.

Vojnički porazi donijeli su Austriji znatne reforme u unutrašnjem uređenju. 26/2 1861 dat je carevini centralistički ustav, a ranije (20/10 1860) dobile su bile pojedine zemlje svoje sabore. Najvažnija je promjena 1867, kad se Austrija pretvorila u »dvojnu monarhiju«, Austro-Ugarsku. 8/6 1867 krunisao se F. J. za madžarskog kralja u Budimu, i oživio je tako tradicije madžarskog kraljevstva. 1868 sklopljena je između Madžarske i Hrvatske državopravna Nagodba, koju su Madžari postepeno vrijedali, a Hrvati je nikad nisu smatrali dovoljnom za svoje narodne aspiracije. Slovenski elemenat prošao je pri toj podjeli vrlo rđavo; u austrijskoj polovini gospodarili su Nijemci, u ugarskoj Madžari.

Da se odšteti za izgubljena područja u dotadašnjim ratovima, F. J. je tražio naknade na istoku, naročito poslije 1871, kad je vidio, da je svaki pokušaj vraćanja Austrije u njemački savez kao vrhovnog vođe, isključen. Sa grofom J. Andrassy-em kao ministrom spoljašnjih poslova počela je nova, aktivistička faza austrijske balkanske politike, koja je 1878 dovela do okupacije Bosne i Hercegovine, sa vojničkom kontrolom u Sandžaku. Stupivši na Berlinskom Kongresu ponovno kao protivnik Rusije i Slovena, Austrija se i opet zamjerila Slovenima ruskog i svog područja. Osjećajući se nesigurnom ona je 1879 sklopila savez sa Njemačkom, kome se poslije pridružila i Italija.

U unutrašnjoj politici F. J. nije imao jedne linije. Po ličnim osobinama bio je apsolutist, ali je, prisiljen neuspjesima, morao popuštati. Nije imao odlučnosti ni za jedan snažan korak, naročito u kasnijim godinama. U posljednjoj periodi života smatrao je kao glavnog neprijatelja Slovene, Rusiju i srpske susjede na Balkanu.

Vladavina F. J. za Srbe je bio dug niz iskušenja. Bojeći se, da će Srbi, razvijeni i s ojačanom narodnom sviješću, poći za primjerom Talijana i Nijemaca, F. J. je sa svojom vladom sprečavao sve veće srpske uspjehe. I ako je, tobože, poslije toliko rđavih iskustava, bio protivnik rata, ipak je bio začetnik najstrašnijega. Dosljedan u sprečavanju srpskog razvitka, F. J. je upotrijebio priliku pogibije prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, da uputi Srbiji, poslije njenih uspjeha u balkanskim ratovima, namjerno sastavljeni neprihvatljivi ultimatum, i da poslije njega počne svjetski rat. Umro je, ne dočekavši slom svoje države i treće narodno ujedinjenje na njen račun.

V. Ćorović.

FREIENSFELD JOSIP, lirski pjesnik i pripovijedač (27/5 1861, Radinski vrh kod Radgone — 23/12 1893, Prag). F. je učio osnovnu školu u Veržeju i Ljutomeru, a 1876—1880 uči-

Digitized by Google

teljsku školu u Mariboru. Do 1883 bio je učitelj u Svetinjama, a ostalo vrijeme u Ljutomeru. 1887—1891 učio je pedagogiju u Beču. 1891 položio je u Mariboru ispite za nastavnika građanske škole. F. je pisao pjesme i pripovijetke za omladinu, za listove Vrtec i Slovenske Večerince. Izdao je zbirke Mladini (1885) i Venček pravljic in pripovedek (1892). Pisao je i lirske erotične i domorodne pjesme, većinom za Ljubljanski Zvon. Nekoliko pripovijedaka izdao je u Kolendaru družbe Sv. Mohora (Ravna pot — najboljša pot, 1891. Oče in sin, 1893). Napisao je i više pedagoških članaka za stručni list Popotnik. Izbor F. lirike i nekoliko balada i romanca izdali su Fran Cvetko i Vjekoslav Spindler u zbirci Zvezde ugašajo... (1905). U uvodu toga izdanja je i kratak članak o pjesniku.

I. P.

FREUDENREICH DRAGUTIN, (Frajdenrajh), jedan od najvećih karakternih glumaca hrvatskih (15/9 1862, Zagreb). Svršivši nižu realku i kadetsku školu, služio je neko vrijeme u vojsci. Kao roden glumac i inteligentan od prirode, nije trebao nikakvih glumačkih škola. Prvi put je stupio 26/12 1882. Pošto u prvi mah nije dobivao znatnijih uloga, ostavio je ogorčen Zagreb, i potucao se nekoliko godina po provinciji, u putnim društvima i u Beogradu, gdje ga je Miloš Cvetić, poznati srpski glumac i dramatik, zadržao pola godine, dajući mu najrazličitije uloge, u kojima je pokazao svoj veliki talenat. Iz Beograda je otišao u Peštu, Beč i Graz, a povratio se 1887 u Zagreb. Od toga vremena je, uz neka prekidanja, stalan član zagrebačke drame. Kao glumac naročito se odlikuje u klasičnim ulogama. Tako u Molièrovom Arpagonu, Schillerovom Spiegelbergu, Shakespearovom Shylocku i Vojnovićevom dubrovačkom knezu (Trilogija). Po potrebi istupao je i u operetama. 1898 vodio je upravu splitskoga teatra. 26/10 1922 proslavljena je svečano njegova 60-godišnjica i 40-godišnjica umjetnikovanja. Tom je prilikom Antonija K. Cvijić napisala iscrpivu monografiju o svima članovima Freudenreich-ove porodice.

N. A.

FREUDENREICH JOSIP (Frajdenrajh), glumac i jedan od osnivača Hrvatskog Narodnog Kazališta u Zagrebu (6/10 1827, Nova Gradiška — 27/4 1881, Zagreb). Otac čitave generacije izvrsnih umjetnika (Dragice, Micike, Dragutina i Zvonimira) i pisac najpopularnije hrvatske drame Graničari. Najprije je bio trgovački pomoćnik, pa knjižar i najzad glumac (od 1845). Uz Dimitrija Demetra F. je najzaslužniji čovjek u stvaranju prvog glumačkog zagrebačkog osoblja i udešavanju repertoara. Njegovim zauzimanjem stvorena je i zagrebačka opereta (1863). Kao glumac bio je vrlo mnogostran, kao ni jedan od starijih glumaca. Naročito se odlikovao dobrim organom i vanrednom plastikom. Osim Graničara napisao je još nekoliko izvrsnih drama (Crna kraljica), a mnoge je stvari prevodio iz stranih literatura, lokalizirajući ih na hrvatske prilike. Tim komadima, koje je vješto udešavao za pozornicu, stvarao je kazališnu publiku.

N. A.

FREUDENREICH MICIKA (Frajdenrajh), operna i operetna pjevačica (26/8 1863, Zagreb). Stupila je kao dijete na pozornicu. Pjevati je učila od svoje majke i u zagrebačkom Glazbenom Zavodu. Od 1881 angažovana je za manje uloge u drami i operi. Pjevala je Sibla u Faustu i Zerlinu u Don Juanu. Kad je opera bila raspuštena, prešla je na nekoliko godina u Graz, kao operna i operetna subreta. Kasnije se vratila, i pjevala velike dramatske partije (Mignon, Micaëla, Broši). Penzionirana je i živi u Zagrebu.

N. A.

FREUDENREICH ZVONIMIR (Frajdenrajh), glumac i operetni pjevač (9/11 1865 — 3/3 1906). Neko vrijeme bio je član bečkog Karlteatra. Igra mu je bila bolja od glasa. Glumio je Gorštaka u Gundulićevoj Dubravci i Ptičara u Zellerovoj opereti.

N. A.

FRIZAŠKI PFENIZI, srebrn novac, koji je do sredine 13 vijeka bio, zbog dobre kvalitete, od velike važnosti za novčani promet u zapadnim dijelovima naše države, sve do Hrvatske, Slavonije i Banata. Ime je od kovnice novca salcburških nadbiskupa u Friesachu, u Koruškoj. Pošto su bili veoma traženi trgovački novac, imitirani su u raznim kovnicama u Koruškoj, Kranjskoj, Furlandiji i t. d. U saobraćaju bili su dakle pod imenom F. P. ne samo pfenizi, koji su kovani u Friesachu, nego i drugi, koji su kovani po frizaškom kovu. U hrvatskim poveljama spominju se F. P. (frisatici) 1211, ali su tamo bili još ranije u saobraćaju, jer je najstariji hrvatski novac, koji je mađarski kralj Andrija, kao ban 1195

Digitized by Google

do 1204 kovao, kovan po frizaškom kovu. Pošto je bila tražnja F. P. velika, razni vladaoci su osnivali svoje kovnice novca na mjestima zgodnim za saobraćaj sa Hrvatskom i Slavonijom: frajziški biskupi u Hrvatskom Brodu (Gutenwörth), koruški vojvode u Kostanjevici (Landestrost), štajerski vojvode i salcburški nadbiskupi zajedno u Ptuju, salcburški nadbiskupi u Rajhenburgu na Savi i u Brežicama i t. d. Mongolski napadi prekinuli su opticaj F. P. na istoku. — Prvobitna im je težina bila 1·22 g, ali su komadi, koji su kod nas bili u prometu, zbog stalnog trenja i prebiranja, znatno izgubili od svoje prvobitne težine, tako da su ih ljudi uzimali i davali samo po težini. — Najveći ostatak F. P. pronađen je na granici naše države, u Deti, u rumunjskom Banatu (više od 10.000 komada). Od drugih nalazišta treba spomenuti Ostrvo, kod Vukovara i Dobricu u Banatu.

Literatura: Luschin, Friesacher Pfennige (Num. Zeitschrift. 55, 56. u. 57); Luschin, Frizaške kovnice novca za trgovinu s Hrvatskom i Slavonijom na Dravi, Savi i donjokrajskoj Krki (Starinar, III ser., II knj., 2 i dalje). *B. Saria.*

FRIZIJSKA OVCA (Friesisches Milchschaf) je ovca kratkoga repa, velikoga tipa (75—100 kg). Vuna, bijela, rijetko smeđa, ili crne boje, je gruba i slabo valovita i 10—15 cm duga. Plodnost je vanredna, obično po dva, a često i tri i četiri janjeta najedamput. Za proizvodnju mesa nije, jer ima mnogo kostiju. Za proizvodnju mlijeka je vanredna (500 do 600 kg mlijeka), te malom zemljoradniku može zamijeniti potpuno kozu i kravu. Zbog te vrline importirali su F. O. u mnoge krajeve (i u naše) u cilju ukrštavanja. Međutim je F. O. tako prilagođena na nizine sjeveroevropskih morskih obala, da svugdje, gdje se importira, izrodi t. j. nazaduje u mliječnosti. Prema tome naročito za naše krajeve, zbog kontinentalne ili gorovite klime, ne može doći u obzir. *S. U.*

FRULA, muzički instrumenat, iz reda flaute. Ima šest rupa za prste, jednu za duhanje i to pri vrhu. Nema pisak. Gradi se od istog drveta kao i svirala. Skala na fruli je slijedeća: d, e, fis, g, a, h, cis. *K. M.*

FRUŠIĆ DIMITRIJE, novinar (24/1 1790, Divoš — 13/10 1838, Trst). Kao đak medicine u Beču pokrenuo je sa Dimitrijem Davidovićem Srpske Novine (1/8 1813). Nakon što je postao doktor medicine (23/5 1816). F. je napustio Beč i Novine i postao je liječnik u Trstu. Ali veze sklopljene u Beču podržavao je i dalje. Naročito se isticao kao revan prijatelj Vuka St. Karadžića, kome je izradio pomoć srpske tršćanske općine. *V. Ć.*

FRUŠKA GORA, planina u Srijemu, južno od Dunava. Pruža se pravcem zapad-istok od Tovarnika do Čortanovaca. Dugačka je 60 km, široka oko 12 km. Bogata je šumama i vinogradima. Najviši visovi od zapada na istok su: Dugačko polje 291 m, Mandeloska šuma 451 m, Letenka 454 m, Crveni čot 539 m, Tatarica 465 m, Gradac 477 m, Kraljeva stolica 502 m. Istočno od Čortanovaca, Fruška se gora nastavlja do Starog Slankamena u vrlo uskom bilu, koje je sasvim priljubljeno Dunavu, pod imenom Kalakač 203 m i Koševac 268 m. Sjevernim i istočnim podnožjem prolaze drum i kolni put Vukovar—Petrovaradin—Inđija, južnim drum i željeznička pruga Vinkovci—Mitrovica—Inđija, a preko gore ide nekoliko puteva i željezničkih pruga. *P. V.*

FRUŠKOGORAC MILOJE. V. Andrić Nikola Dr.

FUGER FRANJO, veterinar (3/1 1846, Maksimir, kod Zagreba — 8/7 1914, Zemun). Osnovnu školu i realku učio je u Zagrebu, veterinarske nauke u Beču, do 1873. Služio je u Karlovcu, Sisku, Zemunu. U Karlovac je došao baš kada je buknula u Hrvatskoj goveđa kuga, koju je on prvi zapazio. Oko njenoga ugušenja razvio je vrlo veliku djelatnost. U Sisku je unapredio svojim sistematskim jedanaestgodišnjim radom stočarstvo, uglavnom govedarstvo i konjogojstvo, a u Sisačkoj Posavini unapredio je i voćarstvo i vinogradarstvo. Posljednje je postigao kao tajnik Gospodarske podružnice. Isto tako radio je i u Zemunu, gdje je uveo racionalno gojenje i selekciju goveda. Slične uspjehe imao je i u svinjogojstvu. F. je položio temelje za današnji visoki stepen stočarstva i mljekarstva u Zemunu i okolini. Pored toga F. je, kad je filoksera uništila zemunske vinograde, uveo i uspio regeneracijom. F. je, kao tajnik Gospodarske podružnice, ovu podigao na prvo mjesto, da je uredila Gospodarsko pokušalište, čitaonicu i javnu knjižnicu. Sve to vršio je pored svojih dužnosti kao pogranični veterinar, što je bilo u doba

Digitized by Google

gospodarskog rata između Srbije i Austro-Ugarske vrlo delikatan posao.

Literatura: Podaubsky, Veterinarski Vjesnik, 1909. *F. Z.*

FUNCK - BRENTANO FRANJO (Franc Funck-Brentano), francuski historičar (15/6 1862). F. je svršio parišku École des Chartes i izdao je niz živopisnih monografija o čuvenim aferama 17 vijeka, o Ljudevitu XIV., o legendama Bastille. Sada je bibliotekar Arsenala u Parizu. Za vrijeme rata držao je niz predavanja o našoj narodnoj poeziji, i izdao je 1924 svoj prijevod naših narodnih pjesama u kolekciji Les cent chefs-d'oeuvres étrangers (Chants populaires des Serbes, traduction avec une introduction et des notes). *M. I.*

FUNDINA (FUNDANA), predjel u plemenu Kučima. Na F. su Crnogorci 12/7 1876 održali pobjedu nad Turcima. *P. Š.*

FUNTA, još u najstarijem vremenu mjera za težinu, naročito za novac. F. dolazi od njemačke riječi Pfund, koja opet potiče od latinske riječi pondus (težina). Rimska F. u težini od 327·453 g, zvala se libra (vaga), a grčki litra (već u Novom Zavjetu). Po grčkom se zove i starosrpska F. litra (v.). U novije vrijeme bila je pored turske (t. zv. carigradske) oke, bečka F. (500 g), kao mjera u upotrebi, i od tada se F. i kod nas udomaćila. Bečka F. se dijelila na 12 lota. *B. S.*

FUNTEK ANTON, pjesnik i prevodilac (30/10 1862, Ljubljana). F. je svršio učiteljsku školu u Ljubljani (1881), bio je učitelj u Litiji, Št. Vidu, kod Stične i Ljubljani, a od 1894 je profesor muške učiteljske škole u Ljubljani. 1925 je penzioniran. Od 1881 pisao je za Ljubljanski Zvon (pod šifrom -div-) i za druge slovenačke beletrističke listove pjesme. Izdao je Izabrane pesmi (1894), epsko-lirski vijenac Smrt (1896, Slovenska Matica). Po uzoru Baumbachovog Zlatoroga napisao je po narodnoj pripovijetki s Vrbskog jezera dužu epsku pjesmu Godec (1889), zatim nekoliko novela i pripovijedaka, lirsko-epske crtice Luči (1891), libreto za Ipavčevu operetu Teharski plemići (1890), dramu iz umjetničkog života Tekma (1913) i neke druge kazališne komade. F. je preveo Baumbachovog Zlatoroga (1886), Shakespearovog Kralja Leara (1904), Goetheovog Fausta (I. dio, 1908), Gerharda Hauptmanna Potopljeni zvon (1924), Schillerovu Pjesmu o zvonu (1905), više opernih tekstova i dr. — F. je napisao i više knjiga za djecu, nekoliko literarnih rasprava, kritika i t. d. 1891—1894 bio je urednik Ljubljanskog Zvona, zatim njemačkog službenog lista Laibacher Zeitung, od 1918 je urednik Urednog Lista u Ljubljani. F. je odličan majstor metrike i jezika. F. lirske pjesme su ponajviše deskriptivnog i meditativnog karaktera. Kao prevodilac zauzimao je F. prvo mjesto sve do pojave Župančićevih prijevoda.

Literatura: Glaser, Zgodovina slov. slovstva, 4, 44, 312. — Sloven. Biografski Leksikon. *I. Grafenauer.*

FUNTEK ĐURO (— 13/3 1708, Zagreb). Bio je dugo župnik u Ivaniću, zatim, od 1699, kanonik zagrebački, i kao takav je za svećenstvo zagrebačke biskupije izdavao različne ritualne latinske upute, tako, na pr., 1703 Ritus in introductione parochorum servari solitus, a 1708, neposredno pred svoju smrt, Instructio pro deducendis condemnatis ad mortem. *Đ. K.*

FURIOZO, engleski polukrvni konj, prigojen u Mezöhegyes-u. Postao je miješanjem engleskih polukrvnih i arapskih polukrvnih konja sa gidranom, i služi, kraj gidrana, kao vozni i jahaći konj u noniusovom području. *S. U.*

FURKA, varošica u Južnoj Srbiji, u bitoljskoj oblasti, na desnoj strani rijeke Furke, lijevog pritoka Vardara, poviše Đevđelije, u Đevđelijskom polju. Ima 414 stanovnika (1920). Varošica se počela razvijati naročito od svjetskog rata, kad je uništena susjedna varoš Dojran, čijem srezu i F. pripada. *V. R.*

FURMANOVE TOPLICE u selu Mirke, blizu Vrhnika. Sumporovita terma 27° C. Visina je 304 m. *L. N.*

FUŽINE, selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Delnice; željeznička stanica na pruzi Karlovac—Sušak, koja ovdje prelazi preko Ličanke 24 m visokim mostom. Ima 1.042 stanovnika, koji su naseljeni u 18 vijeku iz Primorja, iz bivše Vojne Krajine i iz Kranjske, zato se čuju sva tri hrvatska narječja. Ima poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu s lijepom crkvom Sv. Antuna Padovanskog, osnovnu školu, kraljevsku šumsku upravu, trgovinu i industriju drva (pilane), Banku i Štedionicu Gorskog

Digitized by Google

Kotara (filijala). F. su planinsko (732 m) i klimatsko ljetovalište (godišnja temperatura 7·2° C, juli 17·3° C, januar —1·7° C) sa lijepom okolinom, koja obiluje izvorima izvrsne pitke vode, a ima i izvor dobre željezovite i arsenite kiselice. Planinska okolina (Bitoraj 1.385 m, Viševica 1.428 m) pogodna je također za turiste i zimske športaše. U F. se rodio historik Dr. Fr. Rački.

J. M-n.

Digitized by Google

G

GABARIĆ VILKO, pjesnik i publicist (25/3 1889, Maja, kraj Gline, Hrvatska — 11/8 1915, Zagreb). Svršio je gimnaziju u Zagrebu (1907), a pravo je učio u Zagrebu i Pragu. Bio je redaktorom Hrvatskog Đaka (1908), glasila naprednjačke omladine, zatim je radio u redakciji Obzora. U početku svjetskoga rata mobiliziran je, iako je bolovao od tuberkuloze. Poginuo je pri željezničkoj katastrofi na stanici u Zagrebu. Društvo hrvatskih književnika izdalo je 1920 njegov književni rad, rasijan po časopisima, pod naslovom Stihovi i proza (Savremeni hrvatski pisci, knj. 54). Njegov je pseudonim bio Jermolov.

Literatura: D. Prohaska, Pregled savremene hrvatske i srpske književnosti (1921), 352. *B. V.*

GABELA. 1. Mjesto u Hercegovini, na Neretvi. Ima 1.053 stanovnika (1910). U srednjem vijeku tu je bila varoš Drijeva na dubrovačkom drumu dolinom Neretve, u kojoj je bila koncentrirana sva neretvanska trgovina. Tu je bila velika carinarnica, skladišta soli i dubrovačka kolonija. Kasnije su Mlečići tu podigli gradić G., čije ruševine i danas postoje. Pod Turcima je tu bio kadiluk. U okolini G. bila su velika rimska naselja. G. je važno željezničko raskršće pruga za Metković i Gruž. *M. F.*

Nedaleko od G. bio je dobro očuvani veliki rimski logor Mogorjelo. U slovensko doba mjesto se zove Drijeva i Driva ili u latinskim dubrovačkim izvorima forum Narenti. To je u 14—15 vijeku glavno trgovačko mjesto neretvanske doline, kao sad Čapljina. Ime G. dobilo je mjesto od 15 vijeka po svojoj carinarnici, od talijanske riječi gabella. 1694 vodile su se oko nje borbe između Turaka i Mlečana, koji su ostali pobjednici i držali grad do Karlovačkog mira. 1715 u novom ratu Mlečani su silno oštetili grad. Od tada je on padao, ali se ipak držao sve do 1878, kao važno pogranično mjesto između turske Hercegovine i Dalmacije. *V. Ć.*

2. Polje u Hercegovini, između Počitelja i Metkovića, s obje strane Neretve. U srednjem vijeku to je bila župa Luka, a G. se prozvala po glavnom naselju. G. je najplodnije od svih hercegovačkih polja. Stanovnici se bave skoro isključivo poljodjelstvom. Znatna je kultura duhana i vinove loze. U Gabelskom blatu mnogo se lovi i izvozi jegulja. Glavna su mjesta G. i Čapljina. *M. F.*

GABRIJAN JURIJ, slovenački pisac i političar (22/3 1800, Adlešiči — 22/6 1882, Vipava). G. je bio do 1819 gimnazijalac u Novom Mestu, do 1825 filozof i teolog u Ljubljani, do 1831 kapelan u raznim mjestima ljubljanske biskupije, do 1838 u Šturjama, administrator u Vipavi, a od 1840 župnik i dekan u istom mjestu. Počeo je već u liceju pisati pjesme, u bogosloviji je osnovao sa drugovima društvo za slovenačke govorne vježbe i tajno izdavanje pisanog slovenačkog časopisa. 1823 napisao je za Slaviniju, koju je namjeravao izdavati Zigler sa drugovima, Kranjsku Sloveniju, prvu poznatu izrično narodno-agresivnu slovenačku pjesmu u Kranjskoj. Sarađivao je u Blajvajsovim Berilima, Wolf-Cigaletovom Rečniku, slao ponekad pjesme Novicama, za vipavsku pozornicu prevodio je kazališne komade. Osnovao je u Vipavi čitaonicu (1864), sazvao je tabor (1870) i kao zemaljski poslanik kranjski radio je marljivo (1867—74).

Literatura: I. Lovrenčić, Dom in Svet, 1893, 433, 481; Lončar, Političko življenje, 141 (te ostala literatura). *F. K.*

GABROVAC, manastir kod Niša (Sv. Trojica). Nezna se, kad je zidan. Obnovljen je 1835. *V. P.*

GABROVO, selo ispod Belasice. Više njega su: 1. crkva Bogorodice, koju je oko 1350 sazidao anagnost Dragoje; 2. crkva Sv. Arhanđela, kojoj je činio priloge kesar Vojina, i koja je 1377 priložena Panteleimonu (Sv. Gora); 3. crkva Sv. Đorđa, koja se spominje oko 1378. *V. P.*

Digitized by Google

GABRŠČEK ANDREJ, političar, štampar i knjižar-izdavač (26/11 1864, Kobarid, Goričkа). G. je učio osnovnu školu u rodnom mjestu, učiteljsku školu u Kopru (1879—1883), bio je 1883—1889 učitelj, 1889—1891 redaktor i izdavač Nove Soče, 1891—1915 Soče u Gorici. Osnovao je u ovom gradu štamparsko poduzeće Goriška Tiskarna, s kojim je združio i izdavačku knjižaru. *M. Kos.*

GACKA. 1. Ponornica u Hrvatskoj. Izvire na Gackom polju ali se u daljem toku na sjeveroistok počne oko Otočca račvati i ponire kroz tri ponora: ispod Umčića (533 m), Velikog Brušljana (733 m) i iza Švičkog jezera, ispod Kočine Grede (1.318 m). Dužina Gacke je oko 22 km. *P. V.*

2. Kraj uz rijeku G., 280 km² prostrana, prosječno 465 m visoka ravnica. Prostire se duž »dalmatinske ceste« od jugoistoka k sjeverozapadu, 30 km u dužinu. Od okrajnih gora najviša je Markovića Rudina (1.106 m) na jugozapadu. G. je dosta rodna, lijepo obrađena, od Like i Krbave bolje naseljena (40 stanovnika na km²). Glavno mjesto G. je Otočac. Ondje je ravnica najprostranija i zove se Gacko polje. Na zapadu od Otočca nalazi se slikoviti kraj Švice sa Švičkim jezerom, u koje pada Gacka, rascjepkana na nekih 10 slapova. Pred tim slapovima tjera Gacka više pilana, stupa i mlinova.

Žitelji G., Gačani (Guduscani), spominju se na početku 9 vijeka, kao podanici kneza Borne. Ondje je bila oko 950 posebna županija, kojom je, kao Likom i Krbavom, upravljao hrvatski ban. U kasnijem srednjem vijeku pripadala je G. krčkim knezovima (posljednjim Frankopanima). Za turskih provala bila je G. više puta poprište krvavih bojeva, tako 1664, kad je na Gackom polju pod Jurjevom stijenom Petar Zrinjski sa 2.500 ljudi porazio četiri puta jaču tursku vojsku, i zarobio Ali-pašu Čengića. *J. M-n.*

GACKO ili **METOHIJA**, varoš u Hercegovini, glavno mjesto u Gatačkom polju. Ima 1.819 stanovnika. Spominje se prvi put 1278, kao mjesto na putu iz Dubrovnika u Srbiju. Varoš je napredovala otkako je u nju, sredinom 19 vijeka, prenešena stolica gatačkog kadiluka iz Cernice. 1875 G. je postalo središtem okruga sa kršćaninom mutesarifom. Sresko je mjesto. Ima poljoprivrednu stanicu. U okolini se rade ćilimi kao domaća industrija. *M. F.*

GACKO POLJE, veliko kraško polje u Hrvatskoj, jugozapadno od Male Kapele, između njenog jugozapadnog podgorja: Curin (829 m), Letinačka kosa (906 m), Erderoga kose (931 m), Gola brda (1.019 m), Vijenac (906 m) i sjeveroistočnog podgorja Senjske kose: Sinjal (758 m), Svrakin vrh (620 m), Grobar (760 m). Dugačko je do 26 km, široko do 4·5 km, na apsolutnoj visini od 440 do 480 m, sa nekoliko visokih humova. Površina je oko 80 km². Polje je nazvano po ponornici Gackoj, koja kroz njega protječe. Najveće je mjesto Otočac, na zapadnom rubu polja. *P. V.*

GAĆE su obično od kudjeljna i lanena platna, raznog oblika, uže i šire. Naročito široke G. se nose po Vojvodini, Baranji i Slavoniji. Seljaci uopće ljeti nose samo košulju i G. U starije doba po Srbiji seljaci nisu zimi nosili G. — G. od čohe ili sukna, plavo obojenog, nose po Crnoj Gori, Hercegovini, Hrvatskoj i Dalmaciji. Čakšire od crne ili bijele vunene tkanine, kratke, prosto skrojene, zovu pelengaće, pelengire po okrugu užičkom, a nose se iste takve i u okolini Sarajeva. *N. Z.*

GAĆINOVIĆ VLADIMIR (1890, Kačanj, bilećki srez — 11/8 1917, Fribourg, Švajcarska). Osnovnu školu svršio je u Bileći, a gimnaziju je učio u Mostaru do 1907. Bio je neko kraće vrijeme u bogosloviji u Reljevu, a poslije saradnik Naroda R. Radulovića. Za vrijeme aneksione krize prebjegao je u Crnu Goru, a odatle u Srbiju. U Beogradu je maturirao 1910. Filozofiju je studirao u Beogradu i Beču, ali se više bavio organizacijom nacionalističke revolucionarne omladine u Bosni. G. je bio njen glavni vođa i teoretičar. Za vrijeme balkanskih ratova bio je dobrovoljac pod Skadrom. 1913 nastavio je studije u Lausanni (Lozani), gdje je ušao u krug ruskih revolucionara. Za vrijeme svjetskog rata bio je dobrovoljac u francuskoj floti, koja je operirala u Jadranskom moru, a odatle je otišao u Ameriku, da kupi priloge za porodice veleizdajnika. U ljeto 1917, došao je u Fribourg da dovrši studije, i da tu i izdahne. Prijatelji njegovi su mu izdali u Sarajevu 1921 jednu vrlo ukusnu Spomenicu. U njoj su prikupljeni glavni radovi i podatci o njemu. *V. Ć.*

Digitized by Google

GAGIĆ JEREMIJA (1/5 1783, Srbija — 1859, Mleci). Bio je trgovac u Zemunu, gdje je činio znatne usluge srpskim ustašama, a 1807 prešao je u Srbiju i bio je pisar i sekretar Praviteljstvujušćeg Sovjeta. Pripadao je uglavnom rusofilskoj stranci. 1812 prešao je u rusku službu. 5/12 1815 postao je ruski konzul u Dubrovniku i ostao je na tom položaju do 7/7 1856, kad je penzioniran. Vrlo je zanimljiva njegova prepiska s crnogorskim vladarima, naročito sa Petrom II. Njegošem. *V. Ć.*

GAHS ALEKSANDAR DR. (Gas), profesor sveučilišta (10/7 1891, Požega, Slavonija). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Požegi, a bogoslovski fakultet u Zagrebu. Postao je svećenik u Zagrebu 1915, zatim je bio duhovni pomoćnik u Hrvatskoj Kostajnici, Kutjevu i Zagrebu, pa pomoćni učitelj niže gimnazije u Krapini. 1920—1921 bio je na teološkom fakultetu u Lyonu, 1921—1923 na filozofskom fakultetu u Beču. Doktor bogoslovije postao je u Lyonu (disertacija: De his quae recentiores facti religiosi disquisitionis suppeditant 1921). 9/11 1923 povjerena su mu u Zagrebu, na bogoslovskom fakultetu, predavanja iz uporedne nauke o religiji. 1924 postao je izvanredni sveučilišni profesor. Pisao je u Anthropos, Revue Internationale d'Ethnologie et de Linguistique i u Bogoslovskoj Smotri. *J. J.*

GAJ LJUDEVIT DR., političar i književnik (8/7 1809, Krapina, Hrvatska — 20/4 1872, Zagreb). Njegov otac, Ivan, bio je u Krapini ljekarnik. Majka Julija, rod. Schmidt, bila je neobično religiozna žena. U franjevačkoj gimnaziji u Varaždinu, uvijek kao odličan đak, svršio je 4 razreda gramatička i prvi razred humaniora, koje je dovršio na franjevačkoj gimnaziji u Karlovcu, gdje je na nj odlučno utjecao otac Aurelije Hoerman, rođeni Bavarac. Odgajan i kod kuće od majke uz njemačku knjigu, G. je kao đak pjevao njemačke pjesme, sačuvane u rukopisu pod naslovom Poetische Versuche. Kao đak u Karlovcu izdao je G. brošuru Die Schlösser bei Krapina (1826), prijevod latinskog rukopisa oca Sklenskoga o starim krapinskim gradovima, koji je našao u franjevačkoj biblioteci u Krapini. Ali već u oktobru 1826 donijela je Luna — Agramer Zeitschrift Pjesmu iz Zagorja, prvu G. kajkavsku pjesmu. Filozofiju je G. učio u Grazu (1826/27—1827/28). Tu je postojalo đačko udruženje, Ilirski Klub, u kome je bilo Srba, Hrvata i Slovenaca. Tu je G. kao član kluba naučio ćirilicu, upoznao Vukove narodne pjesme i štokavsko narječje. U jesen 1828 pošao je G. u Peštu, gdje je učio pravo (1828/29—1829/30). Tu se upoznao s Janom Kolarom. U to vrijeme upoznao se G. i sa poljskim slavistom Kuharskim, koji je duže vremena boravio u Zagrebu, a naročito se bavio pitanjem ortografije, nastojeći da stvori, u duhu kulturnog Kolarova panslavizma, opću slovenačku ortografiju, po izgledu husitske češke ortografije, sa dijakritičkim znakovima. Prihvativši i primijenivši ove teorije izdao je G. brošuru Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja (Budim, 1830), koja je izrađena po principu: svaki glas treba da ima samo jedno slovo.

To je djelce u Hrvatskoj prvi vijesnik ideje narodnoga jedinstva, jer i ako G. u reformi vode naučni i ekonomski razlozi, ipak on ističe kao najvažnije razloge nacionalno-prosvjetne. Gajev pravopis, izgrađen na principu ćirilice kao nacionalnog pisma, a nešto modificiran prema uputama P. Šafarika, prihvatili su Hrvati i Slovenci.

Svršivši pravo (1830), došao je G. u Zagreb, i počeo oko sebe okupljati omladinu za nacionalni pokret. 1832 započeo je tešku borbu, da dobije pravo za izdavanje novina. 1833 spjevao je pjesmu Još Hrvatska ni propala, tip preporodnih budnica, koje su mnogo učinile za buđenje nacionalne svijesti. 20/7 1834 dobio je G. u Leipzigu diplomu doktora filozofije, a 9/7 1834 potpisao je Franjo I. rezoluciju, kojom se G. daje privilegij za izdavanje političkih novina. Privilegij za štampariju dobio je tek 7/6 1837.

6/1 1835 izašao je prvi broj novina, pod imenom Novine Horvatske, a 10/1 kao književni nedjeljni prilog novinâ Danica Hrvatska, Slavonska i Dalmatinska. Novine Horvatske izlazile su prve godine u kajkavskom narječju i starim pravopisom, dok je u Danici sukcesivno već prve godine uveden novi pravopis i štokavsko narječje.

1836 proveo je G. ideju narodnog jedinstva do kraja, primivši ilirsko ime za sve Južne Slovene i odsad izdaje Ilirske Novine i Danicu Ilirsku, dok nije državna vlast ilirsko ime zabranila (1843). U to doba (1835—1843) G. je izvršio svoje životno djelo: na osnovi sveslovenske i ilirske ideje on

Digitized by Google

je politički i kulturno preporodio Hrvate, a utjecao je na Srbe i Slovence. U proljeće 1840 krenuo je G., preko Beča, Praga i Dresdena u Rusiju, da steče sredstava za daljnji rad. U Petrogradu nije u službenim krugovima našao nikakva odziva; jedino je od Ruske Akademije dobio 1.000 rubalja. U Moskvi su ga srdačno primili slavenofili (M. Pogodin, K. Aksakov, Homjakov i t. d.), i skupili su za njega 15.000 rubalja. U septembru 1840 vratio se G. u domovinu. 1841 proputovao je s A. Mažuranićem Dalmaciju, i jače je vezao uz nacionalni pokret u Zagrebu. 1842 vjenčao se sa Paulom Krizmanićevom, nećakinjom opata Ivana Krizmanića.

Otkad je bilo zabranjeno ilirsko ime (13/1 1843). G. je u političkom i književnom životu donekle potiskivan u pozadinu. 1846 proputovao je Srbiju, i stvorio lične veze sa knezom Aleksandrom. Događaji 1848 izniješe G. ponovno na prvo mjesto u političkom životu. G. je predložio Skupštini Jelačića za bana, a u Jelačićevoj vladi on je vodio za Hrvatsku i Slavoniju sve političke i diplomatske poslove. 26/3 1848 vodio je G. veliku narodnu deputaciju u Beč kralju, da mu preda »zahtijevanja naroda«. Ručnim pismom od 14/4 1848 imenovao ga je Franjo I. kraljevskim savjetnikom. U maju 1848, kad su izvršeni prvi izbori za hrvatski sabor, koji je dotada bio čisto feudalan, zagrebačka akademska omladina izabrala je G. za svoga poslanika.

U to je G. zauvijek maknut s vidnog položaja u hrvatskom javnom životu. 26/5 1848 došao je u Zagreb bivši srpski knez Miloš Obrenović i odsjeo je u Lovačkom rogu. Po dopuštenju banovom G. je postavio pred hotel stražu, i kneza internirao, jer se držalo da je došao, da u Srbiji zbaci Karađorđeviće i da radi kao saveznik Madžara. G. je više puta pohodio Miloša, i najzad je on mogao slobodno ostaviti Zagreb. Miloš je poslije tvrdio, da je G. od njega iznudio novaca za oslobođenje. I ako je G. presudom od 27/3 1849 oslobođen te optužbe, a poslije (1853) dao mu i sam Miloš svjedodžbu poštenja, stvar ipak nije raščišćena i G. poslije te afere nije nikada više mogao doći do utjecajna položaja u Hrvatskoj, pa ni u kulturnom životu.

Krajem 1849 prestala je izlaziti njegova Danica. U glavnoj skupštini Matice Ilirske 27/2 1851 kandidiran je G. za predsjednika, ali je propao. 1852 osnovao je knjižaru i antikvarijat, ali i taj je pothvat uskoro propao. Početkom 1853 pokrenuo je G. ponovno Danicu, ali je izdržao samo tu godinu. Hrvatska se književnost razvijala mimo Danice. Njegove Narodne Novine već su od 1850 bile službene, a od 2/5 1853 dobile su naslov Carsko-kraljevske Službene Narodne Novine; na čelu im je od tada bio dvoglavi orao mjesto dotadašnjeg hrvatskoga grba s ilirskim polumjesecom i zvijezdom.

I dok je G., od nevolje, kao vlasnik novina služio Bachovu apsolutizmu, optužen je za veleizdaju. 27/11 1853 izvršen je u njegovu stanu pretres i on je otpraćen u Beč i tu zatvoren, pod optužbom, da se tajno dao okruniti za hrvatskoga kralja. Oslobođen 23/12 1853, vratio se u Zagreb, potpuno slomljen. Sada dolaze najteže godine njegova života; iscrpljen i uništen od vlasti, morao se boriti za golu egzistenciju. 1857 nalazio se, radi dugova, pred stečajem, a 17/7 1858 stavili su ga vjerovnici pod stečaj (pasiva 246.065 for.), koji je svršen nagodbom, ali sav njegov dalnji život samo je borba za egzistenciju i ličnu slobodu. Kad je povraćen ustav (1860). G. nije više stupio u aktivan politički život. 1863 pokrenuo je po treći put Danicu Ilirsku, s istim geslima kao 1835, ali krajem te godine ona je prestala. G. je umro u Zagrebu od plućne kapi, i sahranjen je na Jurjevskom groblju, odakle je prenešen (1885) u Arkadu Preporoditelja na Mirogoju.

Fran Kurelac završio je svoj govor na G. grobu riječima, koje najtočnije obilježuju njegovo značenje u našoj historiji: »Nu kršćanom na grobu nije da sudimo, nego da pomilujemo, da požaljujemo, da oprostimo, da zaboravimo slabost i krivicu, a da priznamo pošten trud i učinjeno dobro, i da oplačemo čovjeka, koji knjigu nam obnovio, jeziku puteve otvorio, slogu med plemeni uveo, zakone izmirio, narod osvijestio, svijetu nas prikazao i na oči mu iznio, te na veliki put narodnjega nauka i napretka otpremio. Tvojemu putovanju po zemlji ostala stopa, koje nitko ne zatare. Zato ti hvala, uskrisitelju roda, istom sada u grobu, kad je živ nisi mogao imati od nezahvale na zemlji!«

Literatura: V. Deželić, Dr. Ljudevit Gaj (1910). *B. Vodnik.*

GAJDE, muzički instrumenat. Sastoje se iz: mješine, duhaljke, karaba (Spielröhre) i berdeta (Basspfeife). Mješina je obično od kozje ili jareće

Digitized by Google

kože. Na njoj ima tri zjala — rupe, u koje su umetnute tri cijevi: duhaljka, karabe i berde. Krajevi cijevi se vežu čvrsto kanafom, da zrak ne bi izlazio, a često se zalijepe još i voskom ili smolom. — Duhaljka je cijev, kojom se puše u mješinu. Da bi zrak dobro strujao kroz obje karabe, gajdaš desnim laktom pritisne mješinu o svoja prsa, i na taj način zgusne zrak u mješini. Gajdaš ne puše neprekidno u duhaljku, nego u kratkim razmacima, vodeći uvijek računa da li u mješini ima dovoljno zraka. — Karabe su onaj dio gajda, na kome gajdaš izvodi melodiju ili napjev. One se prave većinom iz javorovine, i sastoje se iz tri dijela: prvi, koji je, kao kakav čep udjenut u mijeh i dobro stegnut, da zrak ne izlazi, zatim karabe, ili dvojnice, na kojima se izvodi melodija, i koje su na gornjem kraju, koji ulazi u onaj prvi dio, koji je udjenut u mijeh, probušene na dva mjesta, i u njih udjenut po jedan pisak. Desna strana cijevi ima pet rupa, a lijeva samo jednu, koja je okrenuta dolje, te nije u ravnoj liniji prema rupama desne strane cijevi, već je malo sa strane te i ne dobiva zrak od ove cijevi nego od druge. Lijeva se cijev zove rožnjak, i daje samo toniku i gornju dominantu, koji tonovi prate melodiju. Rupa na desnoj strani srednjeg dijela karabe zove se glasnica, i po njoj se nikad ne prelazi prstom, jer je ona ne za ton nego za to, da glas ima gdje da izađe, kad se sve rupe na karabi zatvore. Pisci, koji se nalaze na gornjem dijelu karaba, od rogoza su, i gore su dobro začepljeni. — Berde je duga cijev koja leži gajdašu na ramenu. Sastavljena je, najčešće, od četiri dijela, i može da se izvlači ili skraćuje. Berde nema rupu i daje samo jedan ton-toniku u donjoj oktavi, koja zvuči kao pedal.

Gajdaš svira sa dva prsta desne i četiri lijeve ruke. *K. Manojlović.*

GAJIT, rijedak mineral, gusta sastava i bijele boje. Našao ga je među vapnencima Gorskoga Kotara kod Plešaca u Hrvatskoj F. Tućan, te ga kemijski ispitao i našao, da je to kalcijsko-magnezijski karbonat s vodom. Po Ljudevitu Gaju nazvao ga je G. *F. T.*

GAJRET. 1. Društvo za kulturno i prosvjetno podizanje muslimana. Osnovano je 20/2 1903 u Sarajevu. Do rata (1914) društvo je davalo stipendije i zajmove đacima visokih, srednjih i stručnih škola. Poslije sarajevskog atentata u G. je uveden komesarijat, a njegovi saradnici bili su internirani u Arad. Prije rata u G. su bile ogorčene borbe, osobito oko izbora društvenog sekretara Osmana Đikića, pjesnika i velikog nacionaliste. Skupštine su bivale vrlo burne. Poslije rata G. je oživljen i reorganiziran na široj osnovi. Organizacija društvena proširena je tada na sve pokrajine u državi. 1925 G. ima 7 svojih srednjoškolskih konvikata. Naročito su važni u historiji prosvjećivanja muslimana srednjoškolski konvikti za muslimanske ženskinje u Sarajevu i Mostaru, gdje se u savremenom duhu odgaja i školuje oko 60 muslimanki, koje pohađaju razne srednje i stručne škole. U muškim konviktima G. izdržava oko 400 pitomaca i oko 100 svojih stipendista. U Novom Pazaru G. je osnovao svoju modernu ćilimarsku školu. G. izdaje od 1917 svoj kulturno-književni časopis Gajret. *B. M.*

2. List za društvene poslove i narodno prosvjećivanje. Počeo je izlaziti 1908 u Sarajevu dva puta mjesečno. Vlasnik je bilo društvo Gajret, a urednik Osman A. Đikić. G. je za vrijeme svjetskog rata obustavljen, tako da mu je 1924 godine 8 godina izlaženja. Sadašnji urednik je A. Hifzi Bjelavac. *U. Dž.*

GALIČICA, planina u Makedoniji, između Ohridskog i Prespanskog jezera, visoka 2.043 m (Tomoros). Istočnim podnožjem, kraj Prespanskog jezera, vodi drum Korča—Resan. *P. V.*

GALLUS JAKOB, kompozitor (1550, Kranjska — 18/7 1591, Prag). G. se posvetio muzici još kao dječak. Prvu nastavu dobio je u manastiru cistercita u Stični, studije je produžio u manastirima Cvetel, Melk i kasnije u dvorskoj kapeli u Beču. 1574 bio je tu pjevač. Odatle je putovao kao kompozitor ili dirigent (kantor) po Austriji, Moravskoj, Češkoj i Šleziji. Njegova najstarija kompozicija, još iz njegovog mladog doba (1574—1578), je četveroglasna misa Levavi oculos. 1579 bio je u Olomucu, gdje je komponirao i štampao himnu Undique flammatis. 1580—1585 je bio kapelnik Olomučkog biskupa. Iz Olomuca je otišao za Prag, s namjerom da nadgleda štampanje svog najvećeg djela: Opus musicum. U Pragu bio je sve do svoje smrti kantor (kapelnik) u crkvi Sv. Jana na Bregu. — Njegova su djela: Slavospjev (1579), Zbirka misa Selectiores quaedam missae

Digitized by Google

(1580), Crkvene pjesme za čitavu godinu — Opus musicum harmoniarum u 4 sv. (1. 1586; 2. 1587; 3. 1587; 4. 1590), Harmoniarum moralium, quibus heroica... admixta sunt u tri sv., 1589, Epicedion harmonicum... Caspari abbatis Zabrdovicensis ac Syloensis (žalosna pjesma) i: Ambrosio Teleczeno abbati Zabrdovicensi legitimo illius successori (čestitke novomu opatu), u jednoj sv., 1589, Moralia (kao pod 4. zbirka svjetskih madrigala). Ova zbirka bila je štampana tek poslije njegove smrti 1596. — U rukopisu je ostavio G.: 4 mise (Apri la fenestra, Iam non dicam vos servos, Levavi oculos meos, Maria Magdalena), 15 moteta i tri njemačke pjesme. Svih očuvanih kompozicija ima 517. Pojedine kompozicije preštampavane su već od 1586 dalje.

J. Mantuani.

GALOVAC, jezero u Hrvatskoj, jedno od Plitvičkih jezera, sjeverosjeveroistočno od jezera Prošća, između Batinovca, Malog jezera i Galovca. Površina je 0·105 km², najveća dubina 23·6 m, apsolutna visina 582 m. Preko tri velika slapa od 4 m, 14 m i 10 m visine, voda mu otječe u jezero Gradinovac. *P. V.*

GALOVIĆ FRAN, pjesnik (19/7 1887, Peteranec, Hrvatska — pao na bojištu 26/10 1914). U Zagrebu je svršio gimnaziju i filozofiju, i tu je služio kao profesor II realne gimnazije. Pao je u Mačvi, na srpskoj fronti, pri jurišu. — G. je pjesnik, novelist i dramatičar. Sarađivao je u svim važnijim hrvatskim časopisima. Bio je redaktor Mlade Hrvatske (1908 do 1909 i 1912), glasila starčevićanske omladine. U Zagrebu su prikazivane njegove aktovke Tamara i Grijeh (1907), trilogija Mors Regni (1908) i Mati (1816). Posljednja njegova pjesnička djela, najjača i najvrednija, jesu mistične vizije prelaza iz života u smrt: aktovka Pred Smrt (Savremenik, 1913), novela Začarano ogledalo (Savremeni Hrvatski Pisci, knj. 25, 1913), fantastična vizija Ispovijed (1914). Poslije smrti izašla je u Vijencu (1923) njegova Marija Magdalena, misterij u tri čina s epilogom, a pred smrt zamišljao je roman Mrtva Domovina. *B. V.*

GALJER RUDOLF, ravnatelj Saveza Hrvatskih Seljačkih Zadruga (13/11 1885, Podr. Sesvete). Trgovačke nauke studirao je u Zagrebu, a gospodarsko učilište u Križevcima, Tirolu i Italiji (svilogojstvo). Organizirao je rad oko podizanja svilogojstva i manipulacije sa svilenim čahurama kod Hrvatske Poljodjelske Banke u Zagrebu. Vodio je gospodarsko odjeljenje ove banke, provodio parcelaciju njenih dobara, sarađivao u zadrugarskom radu. 1918 sarađivao je na reorganizaciji hrvatskog seljačkog zadrugarstva, i osnovao je Središnji Savez Hrvatskih Seljačkih Zadruga. Uređuje časopis Hrvatski Zadrugar. Sarađuje u nekim novinama i listovima pišući privredne članke. *S. D.*

GALJUF JOSIP, zagrebački biskup (1721 — 5/2 1786). Kao kanonik bio je preko godinu dana rektor kolegija u Bologni (21/5 1746—17/7 1747), gdje je stekao zasluga za uređenje toga zavoda. Kao biskup objavio je više latinskih poslanica i propovijedi.

Đ. K.

GALJUF MARKO FAUSTIN (Gagliuffi), dubrovčanin, latinski improvizitator, pjesnik i govornik (15/2 1765 — 16/2 1834). U 16 godini postao je pijarist, u 18 član rimske pjesničke akademije Arcadia s nazivom Chelintus Epiroticus, a u 20 godini je bio učitelj retorike. U kratkotrajnoj rimskoj republici (1798) bio je tribun, a odanle se preselio u Genovu i dobio je službu u poslanstvu ligurske republike u Parizu, zatim je bio učitelj retorike, bibliotekar i profesor građanskog prava u Genovi. Poslije Bečkog kongresa (1815) izgubio je službu, i 16 godina se javljao u otmjenim društvima znanaca kao latinski improvizator. 1831 ponovno je postao i do smrti je bio bibliotekar u Genovi. — Objavio je više latinskih, talijanskih i jedan francuski govor, oko 200 latinskih natpisa različnih vrsta, mnogo latinskih pjesama, vještački sastavljenih Carmina meditata, više stotina improvizacija Carmina extemporanea, klasičku raspravu De fortuna linguae latinae, gdje ističe vrijednost tog mrtvoga jezika i prednost njegovu nad modernima.

Literatura: Đ. Körbler u Radu, 194. *Đ. K.*

GAMZIGRAD, grad u Srbiji, zapadno od Zaječara, kod sela Gamzigrada. Na platou ogromno utvrđenje. Pravokutnik 300 m dug, 213 i 230 m širok, 4 velike okrugle kule na uglovima (28·5 promjer), po 3 manje okrugle kule na užim, a po 4 na širim stranama; svega 18 kula. Unutar zidova su tragovi drugog utvrđenja sa 15 kula. U sredini je četverostrana zgrada. Zid je još sačuvan u visini

Digitized by Google

do 12 m, fali spoljnje opločenje. Materijal je lomljenac, u pravilnim razmacima u zidu vijenci od opeka. G. je rimska tvrđava, koja je služila i u kasnijim vijekovima. Taj je utvrđeni rimski logor jedinstven u Evropi. U manjem razmjeru srodan je kaštel u Šarkamenu zapadno od Negotina.

Đ. Sz.

GAMZIGRADIT, mineral iz grupe amfibola. Nalazi se u andezitima (t. zv. timacitima) kod Gamzigrada u Srbiji. Prvi ga je opisao njemački mineralog Breithaupt 1861. i nazvao ga je po Gamzigradu G. To je mineral staklena sjaja, baršunasto crn i neproziran. Kemijski ga je ispitao R. Miler i našao, da je to aluminijski željezni kalcijsko-magnezijski silikat. Optička mu je svojstva proučio francuski mineralog Lacrue (v. Timacit).

F. T.

GANGL ALOJZ, kipar (8/6 1859, Metlika). Učio je umjetničku akademiju u Beču. Bio je izvjesno vrijeme učitelj zanatlijske škole u Ljubljani. Radi kipove u mramoru i bronzi. Glavna su mu djela: Vodnikov spomenik u Ljubljani (1888), Kristovo uskrsnuće iznad glavnog portala stolne crkve u Đakovu (1889), Tragedija i komedija za zemaljsko gledališče u Ljubljani (1893), Spomenik Valvasoru u Ljubljani, Prešernov kip (1896).

F. S.

GANGL ENGELBERT, književnik (12/11 1873, Metlika). G. je svršio tri razreda gimnazije u Novom Mestu (1885—1888), učiteljsku školu u Ljubljani (1888—1892) i pedagogiju u Beču (1900—1902). Bio je učitelj u Budanjama u Vipavskoj dolini (1892—1893), Ljubljani (1893—1903), na pripravnim školama za realku u Idriji (1903—1917) i za srednje škole u Trstu (1917—1918). 1919 postao je prosvjetni inspektor u Ljubljani. — G. je pisao pjesme u Ljubljanskom Zvonu (od 1891), Dom in Svetu (1896—1898), Zvončeku i Slovanu (1905—1912), a izdao ih u zbirkama Iz luči in teme (1897) i Moje obzorje (1914). — G. pjesme su retorskog karaktera, a po negdje izbija u njima i toplo osjećanje. G. je pisao i naturalističke drame (Sin, 1899, Sad greha 1901). Za Družbu Sv. Mohora napisao je više popularnih pripovijedaka (Veliki trgovec, 1902, Trije rodovi, 1911). Mnogo zasluga ima G. kao pisac za djecu. Osnovao je i uređivao dječji list Zvonček, bio je urednik Knjižice za mladino (1902—1906), izdao je 1896 zbirku dječjih pjesama Pisanice, i izdaje od 1908 svoje Zbrane spise za mladino. G. je radio i kao pedagoški pisac i novinar. G. je jedan od prvih organizatora jugoslovenskog učiteljstva i sokolstva.

Literatura: Učiteljski tovariš, 1907, br. 1; 1923, br. 45; Mih. M. Stanojević, Učitelj (1923), 233.

I. Grafenauer.

GAPON JOVAN GRKOVIĆ (1879, Prizren — 8/10 1912, Kumanovo). Počeo je učiti prizrensku bogosloviju, pa se onda zamonašio i otišao u Hilandar. Zbog velikih sukoba sa grčkim i bugarskim kaluđerima nije mogao ostati u Sv. Gori i jedva se spasio otuda, u isto vrijeme kada i Vasilije Trbić. Došavši u naše krajeve odmah je ušao u četničku akciju i na tome je poslu ostao do smrti. Neobično borben i revolucionaran a pri tom bivši kaluđer, on je dobio nadimak »Gapon«, po čuvenome ruskome raskaluđeru i revolucionaru Gaponu. Poginuo je 8/10 1912 u borbi pred Kumanovom.

M. M.

GARAŠANIN ILIJA, državnik (16/1 1812, Garaši, kragujevačka nahija — 10/6 1874, Beograd). Sin Milutina Savića, imućnoga trgovca marvom. G. se školovao u očevoj kući od privatnih učitelja. Zatim je učio grčku školu u Zemunu i bio je neko vrijeme u Orahovici, gdje je naučio njemački. Isprva je pomagao ocu u trgovini. 1837 knez Miloš ga je uzeo u državnu službu i postavio za carinara u selu Višnjici, na Dunavu, a poslije u Beogradu. Kad je uveo regularnu vojsku, knez Miloš je postavio G. za njenoga starješinu, u činu pukovnika. Poslije odlaska kneza Miloša, G. je boravio neko vrijeme u Vlaškoj, gdje je bio zakupio neke mošeje. 1842 njegov otac i stariji brat, koji su bili na strani Vučićevoj, poginuli su u borbi protiv kneza Mihajla. Iste godine, G. je postavljen za pomoćnika ministru unutrašnjih djela Vučiću. Kada je 1843 Vučić morao, na zahtjev Rusije, ići iz zemlje, G. je postao namjesto njega ministar unutrašnjih djela i ostao je u tome položaju sve do 1852.

Najveći državnik i administrator ustavobraniteljskog vremena, G. je imao velikih zasluga za utvrđivanje ustavobraniteljskoga režima. Stvorio je policiju u Srbiji i birokratski način uprave. Imao je u spoljnoj politici vrlo široke poglede, koje je izrazio u svome »Načertaniju« od 1844, po kojima je Srbija trebala da radi na stvaranju jedne velike jugoslovenske države, pod svojim predvodništvom. 1848 nastojao je G., nasuprot Vu-

Digitized by Google

čiću, da Srbija priteče u pomoć prekosavskim Srbima, ali, kada mu je, poslije ugušene madžarske bune, ponuđen austrijski orden, on ga je odbio. 1852, poslije smrti Petronijevićeve, postao je G. knežev predstavnik i ministar inostranih djela, ali je na tome položaju ostao samo do proljeća 1853. Tada je otpušten na formalni zahtjev Rusije, koja je znala za njegove namjere, da u istočnoj krizi, koja se otvarala, veže Srbiju za zapadne sile, naročito za Francusku, a ne za Rusiju. Od 1856 do 1858 G. je proveo u Savjetu, i, kada se poslije Pariškoga mira knez Aleksandar Karađorđević podao austrijskom utjecaju, G. se obrnuo protiv kneza. U borbi protiv kneževe austrofilske politike, G. je tražio oslonac ne samo kod Francuske, nego i kod Porte, pa čak i kod Rusije, kojoj se, pored svega onoga, što mu je ta sila učinila 1853, bio približio, i zadobio njeno povjerenje. Prilikom Tenkine zavjere (1857), knez Aleksandar, podbadan austrijskim konzulom, htio je osumnjičiti i G., da je bio upleten u zavjeru, ali, na kraju krajeva, nije mu mogao učiniti ništa zbog francuske diplomacije, koja je G. uzela u zaštitu. Od toga trenutka G. je odlučno radio na obaranju Karađorđevića, i njegova je zasluga što je razdvojio Portu i Austriju, koje su dotle zajedno držale Karađorđevića, i što je izazvao Portinu intervenciju protiv njega.

Poslije Etem-pašine misije (početkom 1858), postao je G. ministar unutrašnjih djela u Magazinovićevom ministarstvu, koje je Porta, poduprta Rusijom i Francuskom, nametnula Karađorđeviću. G. je ušao u vladu s namjerom, da tjera kneza. Pored svega otpora kneza i jednoga dijela Savjeta, uspio je da se donese zakon o narodnoj skupštini. Rukovodeći izborima za tu Skupštinu kao ministar unutrašnjih djela G. je gledao da bude izabran što veći broj kneževih protivnika. Nadao se da će s pomoću skupštine moći oboriti kneza i za taj slučaj imao je spremljeno jedno namjesništvo, koje bi upravljalo zemljom, dokle se Porta i velike sile ne bi sporazumjele o novom knezu. G. je optuživan od svojih protivnika, da je mislio doći sam na prijesto. Izvjesno je, da se on spremao da bude član namjesništva. Što se tiče njegovih pretenzija na prijesto, one ne izgledaju dovoljno dokazane, i ako su ga Francuzi spominjali kao mogućega kneza. Kada je Sv. Andrejska skupština zatražila od Karađorđevića ostavku, on je, uplašen, molio G., da ga odvede na svojim kolima u grad Turcima. G. je to i učinio, ali je odmah knežev odlazak u grad objavio kao napuštanje prijestola. Sutra dan Sv. Andrejska skupština oglasila je Karađorđevića za zbačenog, i, umjesto da bira namjesništvo, uspostavila je odmah dinastiju Obrenovića. Uspostavljenje Obrenovića bilo je izvršeno bez znanja G. Ipak zato, odlučivši da izbjegava pošto poto svako krvoproliće, koje bi moglo izazvati intervenciju Austrije, G. nije htio izdati vojsci naredbu da rastjera skupštinu.

Poslije povratka kneza Miloša, on se držao po strani, ali, kada je knez Mihajlo stupio na prijesto, G., koga je Mihajlu preporučila Rusija, postao je 1861 predsjednik Ministarskog Savjeta i ministar inostranih djela. Pod Mihajlom, G. se bavio gotovo isključivo pitanjima spoljne politike. Prihvatio je Mihajlovu ideju rata s Turskom, i živo je radio na sklapanju ratnih saveza sa Crnom Gorom i sa Grčkom. U isto vrijeme organizirao je propagandu na cijelom Balkanskom poluostrvu, kako bi, čim se Srbija zarati s Turskom, nastao opći ustanak potlačenih narodnosti Otomanskog Imperija. Za vrijeme njegovoga ministarstva, riješeno je gradsko pitanje, i turski garnizoni napustili su sve tvrđave, koje su držali u Srbiji.

1867 G. je naglo otpušten, po svoj prilici stoga, što se previše protivio namjeravanoj Mihajlovoj ženidbi sa Katarinom Konstantinovićevom. G. otpuštanje izazvalo je energične proteste Rusije. 1868, prilikom Mihajlove pogibije, G. se zatekao u Topčideru i odmah se požurio u Beograd, da obavijesti ministre o nesreći koja se desila. Zahvaljujući njegovoj prisebnosti, odmah su poduzete mjere za održanje reda. — Posljednje godine svoga života G. je proveo udaljen od politike, na svom imanju u Grockoj.

Vrlo konzervativan u unutrašnjoj politici, gdje je birokratski način uprave smatrao kao jedini mogućan, G. je u spoljnoj politici bio prvi jugoslovenski državnik među Srbima, smatrajući da samo jedna velika jugoslovenska država može održati svoju samostalnost i izbjeći zavisnost kako od Rusije tako i od Austrije. G. je ostavio iza sebe ogromnu političku prepisku, koja još nije objavljena.

Literatura: Milićević, Pomenik, 1, 93. *S. Jovanović.*

Digitized by Google

GARAŠANIN MILUTIN, političar (10/2 1843, Beograd — 21/2 1898, Pariz). Sin je Ilije Garašanina. Svršio je artilerijsku školu u Metzu. 1868—1880 živio je na svome imanju u Grockoj, i bavio se mlinarskom industrijom. 1874 izabran je za narodnog poslanika, i odmah je privukao na sebe pažnju svojom rječitošću. Predlagao je promjenu Ustava od 1869, koji je smatrao kao nezakonito donijet, i tražio je neograničenu slobodu štampe. U prvom turskom ratu 1876, učestvovao je kao artiljerijski kapetan, bio je ranjen, i dobio je majorski čin. U drugom turskom ratu, 1877/78, bio je pomoćnik šefa štaba javorske vojske. — Jedan od osnivača napredne stranke, bio je ministar unutrašnjih djela u Pirocančevom ministarstvu 1880—1883, i njegova uloga nije bila ništa manje važna, nego uloga samoga Pirocanca. 1883/84 bio je poslanik u Beču. 1884—1887 bio je predsjednik ministarstva, i to do 1886 sa portfeljom ministra inostranih djela a potom sa portfeljom ministra unutrašnjih djela. Sastavljeno poslije timočke bune, G. ministarstvo uvelo je unutra stegu. Jedan dio naprednjaka koji je smatrao, da se time priprema lični režim kralja Milana, odvojio se od G. — 1885/86 G. ministarstvo vodilo je rat s Bugarskom, u kome je srpska vojska bila tučena kod Slivnice, i koji je zaključen jednim mirom, kojim se naprosto vraćalo predratno stanje. 1886 sukob, koji je bio nastao između Pirocanca i G., napredna stranka riješila je u korist G., koji je namjesto Pirocanca postao njen vođa. 1887 G. je pao s vlasti zbog toga, što nije odobravao razvod braka kralja Milana i kraljice Natalije. Za vrijeme progona naprednjaka, koje je po tome nastalo, G. je uzeo uredništvo Videla u svoje ruke, i branio je stvar svoje stranke. 1889 morao je G. da se skloni preko granice, ali se 1890 vratio u zemlju, i bio je jedini napredњački poslanik u skupštini. — 1894 postavljen je G. za poslanika u Parizu. Pod Novakovićevim ministarstvom 1895/96, bio je predsjednik narodne skupštine. Poslije pada Novakovićevog, krajem 1896, rasturio je naprednu stranku. Ostatak svoga života proveo je G. kao poslanik u Parizu.

G. je mnogo pisao u napredњačkom listu Videlu i u časopisu Pogledu, koji je osnovao 1889. Od njegovih književnih radova najpoznatije su Dokolice (1892). Cijenjen kao publicist i govornik, izabran je za redovnoga člana Srpske Kraljevske Akademije 1893.

Literatura: Milićević, Dodatak Pomeniku, 25; Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 12.

S. Jovanović.

GARDA SPASA, četnički vojvoda (Kozjačko selo Stanča — 25/10 1912, kod Prilepa). G. je bio najpouzdaniji povjerenik i najvještiji putovođa naših prvih četa, koje su dolazile iz Srbije. Postao je tako isto vješt i hrabar vojvoda i sposoban organizator sela. Učestvujući gotovo u svima borbama na lijevoj obali Vardara, G. je neumorno lomio bugarsku organizaciju i rušio tursku upravu, uništavajući svaku vezu i svaki odnos između nje i naroda. Balkanski rat je zatekao vojvodu G. u Kozjaku sa vojvodom Vukom. U bitci na Kumanovu i ako ranjen, nije htio ići na previjalište. Na čelu svoje čete ušao je u Prilep. Poginuo je sutra dan po tome, u borbi pred Alinačkim visovima. Sahranjen je u Prilepu.

M. M.

GAREBINA PLANINA, u Bosni, zapadno od rijeke Vrbasa, oko 10 km jugo-jugozapadno od Prnjavora, visoka 1.026 m. Istočnim podnožjem prolazi drum Banja Luka—Jajce.

P. V.

GAREŠNICA, selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci, u dolini (130 m) potoka G. više utoka u Ilovu, podno Moslavačke gore; željeznička stanica pruge Bjelovar—Pavlovac—G. Ima 1.752 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, porezni ured, kotarsku šumariju imovne općine križevačke, rimokatoličku župu, pučku školu, ciglanu. G. je bila u srednjem vijeku sijelo županije. Gdje je stajao županijski grad nije poznato. *J. M-n.*

GARIĆ JOSIP, banjalučki biskup (28/10 1870, Vitez, Bosna). Osnovnu školu je učio u Vitezu i u Docu, kod Travnika, gimnaziju u Gučoj Gori, filozofiju u Kr. Sutjesci, a bogosloviju u Pečuhu. U franjevački je red stupio u Fojnici 1886, a za svećenika je zaređen u Potočanima 1893. Poslije je bio kapelan i kateheta u Zenici i u Vitezu, pa učitelj osnovne škole, zatim župnik u Vrbanjcima i u Kotorvarošu, pa tajnik biskupa Markovića i vijećnik Bosne Srebrničke. Kada je Marković 1912 umro, Sv. Stolica imenovala ga je upraviteljem, a zatim 14/12 1912 banjalučkim biskupom. Za biskupa je posvećen u Rimu

Digitized by Google

20/2 1913, a ustoličen je u Banjoj Luci 30/3 1913. G. je dosta radio na socijalnome polju. 5—8/8 1924 održao je sa svojim klerom u Banjoj Luci sinod. Synodus dioecesana banialucensis, izašla je u Banjoj Luci, kod reformiranih cistercita 1925.

Literatura: Dr. J. Jelenić, Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke, Zagreb, 1 (1925). *J. J.*

GARINA, planina u Srbiji, između rijeka: Južne Morave-Barbeške-Kutine—Studeničke, 18 km sjeveroistočno od Leskovca. Najviši su vrhovi: Kriva Buka 1.040 m, Garina 1.022 m, Vrla 838 m. Sjeveroistočnim podnožjem prolazi drum Niš—Mezgraja—Vlasotince i Pirot, a sjeverozapadnim kolski put Kutina—Toponica.

P. V.

GASCOIN EUGÈNE (Gaskoen Ežen), francuski publicist. Počeo je, februara 1919, izdavati u Beogradu, na francuskom jeziku, list Les libres Balkans. Objavio je ilustrovanu knjigu: L'Aube de la Revanche, Les Victoires Serbes de 1916 (1920), i više članaka o našim borbama na solunskoj fronti (Revue Yougoslave). *M. I.*

GATA, selo u Dalmaciji, oblast i kotar Split, općina Poljica, blizu Cetine s desna više Omiša. Ima 617 stanovnika, rimokatoličku župu. G. je bila nekad glavno mjesto Poljica. Tu su Poljičani držali svoje zborove.

J. M-n.

GATAČKO POLJE, kraško polje u Hercegovini, između planina: Bjelašice (1.867 m), Babe (1.737 m), Troglava (1.556 m), Dobrelice (1.894 m), Lebršnika (1.859 m). Pruža se od sjeverozapada na jugoistok dužinom od 24 km, najvećom širinom do 3·6 km, leži na apsolutnoj visini od 930 do 1.000 m i po tome slično je Kupreškom polju. Dijeli se na Gornje polje, jugoistočni, viši kraj, koji je velika kraška uvala sa četiri samostalna hidrografska i kraška područja i sa nekoliko osamljenih humova, i na Donje polje na sjeverozapadu. Ovo se dijeli na sjeveroistočno Veliko polje i jugozapadno Malo polje, koja su rastavljena vapnenačkim rtom Velika greda (1.051 m). Kroz polje teče nekoliko perijodskih rječica-ponornica: Lužarica, Blatina, Bezimeni potok, i najveća od njih Mušnica, koja stvara relativno kratke poplave. Površina G. P. je oko 57 km². Polje je nazvano po mjestu Gackom, na sjeverozapadnom rubu.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1890); E. Richter, Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 17, 1905). *P. V.*

Od 12 do 15 vijeka to je župa Gacko, na granici između Huma i Trebinja, kroz koju vode putevi iz Dubrovnika u Srbiju i iz Livna za Skadar. U to vrijeme glavna su mjesta u G. P. Cernica, Ključ i Gacko. U 19 vijeku G. P. se ističe u ustancima protiv Turaka. Stanovnici su pravoslavni i muhamedanci, a bave se stočarstvom i poljodjelstvom. 1896 izvršena je melioracija polja. *M. F.*

GATANJE. V. Proricanje.

GAUVAIN AUGUSTE (Govẽn Ogist), francuski publicist, politički direktor lista Journal des Débats, član Instituta (1865). Svršio je Školu političkih nauka, pa je postao sekretar časopisa Le Droit international privé (1887), saradnik lista Journal de Débats (1889), stvarni urednik djela Politički život u inostranstvu (dvije knjige, 1889 i 1890). Kao član Evropske Dunavske Komisije proveo je u Rumunjskoj od 1892 do 1/1 1904, kada je imenovan za člana središnjeg biroa za međunarodni prenos robe, u Bernu. Krajem 1908, na nekoliko dana pred aneksiju Bosne i Hercegovine, G. je ponovno stupio u Journal de Débats, i odonda je sticao u francuskoj štampi i politici sve veći ugled. Nikad dublje poznavanje činjenica i oštroumnija pronicavost nisu bili u službi čvršćeg karaktera. Iz dana u dan, kroz dramatične mijene jedne od najburnijih perioda u evropskoj historiji, on prati događaje, nepokolebivo dosljedan svojim liberalnim načelima, tražeći u prošlosti nauk za budućnost i ne varajući se nikad u svojim predviđanjima. Pored nekoliko manjih knjiga, G. je izdao svoje članke, u 14 velikih svezaka, pod naslovom Evropa iz dana u dan (1908—1920). Ovo monumentalno djelo, koje je prava enciklopedija savremene politike, i u kome su prikazani duboki uzroci svjetskoga rata, stavilo je G. na jedno od prvih mjesta među političkim piscima u Evropi, i otvorilo mu vrata Francuskog Instituta. Nas Jugoslovene zadužio je G. više nego ijedan od naših prijatelja na strani. Prijestolnica naše zemlje izabrala ga je za svoga počasnog građanina.

Digitized by Google

Literatura: M. Ibrovac, Auguste Gauvain (Nova Evropa, 7/10 1920).
M. Ibrovac.

GAVELLA BRANKO DR., redatelj i ravnatelj zagrebačke drame (28/7 1885). 1909 do 1917 bio je pristav u sveučilišnoj biblioteci. Neko vrijeme bio je kazališni kritičar u Agramer Tagblatt-u i Savremeniku. Od 1922 ravnatelj je drame. Raskošna inscenacija uz samostalne ideje glavno je obilježje njegovoga rada na pozornici. *N. A.*

GAVERNIK, okrug ptujski, 300 m visine. Tri izvora alkalno-zemno alkalne vode. Izvor željezovite vode. Željeznička stanica: Kostrivnica-Podplata. *L. N.*

GAVRILA EMIL DR., (17/4 1861, Veliki Bečkerek). Gimnaziju je učio u rodnom mjestu, pravo i filozofiju u Beču, Bonnu, Münchenu i Budimpešti. Od 1890 bio je advokat u V. Bečkereku, gdje je pokrenuo i uređivao list Glas. Ubrzo je postao direktor Zastave u Novom Sadu. 1894 organizirao je veliki narodni mitropolijski zbor u Karlovcima protiv madžarskih crkvenopolitičkih reforma, a na zboru Rumunja, Slovaka i Srba u Aradu zastupao je Srbe. U »veleizdajničkoj parnici« protiv Rumunja — pored nekih Slovaka — branio je G. optužene Rumunje. Na »narodnosnom kongresu« u Budimpešti (1895) G. je bio sekretar kongresa od strane Srba. 1898 sastavio je memorandum u obranu narodno-crkvene samouprave Srba u Ugarskoj. 1896 sastavio je Srbima iz Bosne memorandum o nacionalnom, vjerskom i prosvjetnom stanju Srba u Bosni. 1905 pokrenuo je prvi srpski politički list u Bosni Srpska Riječ. G. je uredio i izdao: Spisi islamskog naroda Bosne i Hercegovine u stvari vjersko-prosvjetnog uređenja i samouprave. Za vrijeme svjetskog rata bio je zatvoren. Rad mu je štampan u brošurama, a naročito u Bosansko-hercegovačkom Zborniku, koji je on uređivao. Poslije oslobođenja izabran je za člana vojvođanske narodne uprave. 1921 bio je veliki župan u V. Bečkereku.
D. Popović.

GAVRILO LESNOVSKI, svetitelj iz 11 vijeka. G. je bio sin jednog vlastelina iz sela Osiča, kod Krive Palanke. Pred ženidbu pobjegao je u manastir. Uskoro je naslijedio veliko imanje i s njim je u gori Lesnovu, blizu Kratova, u Južnoj Srbiji, sagradio manastir i crkvu Sv. Arhanđela Mihajla. Zatim se G. povukao dublje u goru, i tamo je proveo 30 godina u strogom postu i teškoj borbi sa vizijama. U 13 vijeku moći G. prenešene su u Trnovo u Bugarskoj, a u 14 vijeku srpski despot Jovan Oliver podigao je nad njegovim grobom u Lesnovu mjesto male Gavrilove crkvice veliku manastirsku crkvu Arhanđela Mihajla, koja i danas postoji. Crkva mu slavi pomen 15/1. *R. G.*

GAVRILOVIĆ ANDRA, književnik, književni historičar, (11/7 1864, Svilajnac, Srbija). Školovanje je počeo u Kragujevcu, i poslije mnogog mijenjanja, tu je i maturirao. 1883—87 svršio je historijsko-filološki odsjek filozofskog fakulteta u Petrogradu. Dugo godina je radio kao srednjoškolski nastavnik. Sada živi u Beogradu, u penziji. — 1891 izdao je knjigu pjesama Majske noći. Zatim je objavio u izdanju Srpske Književne Zadruge, čiji je bio jedan od osnivača, tri historijska romana; poslije: tri knjige manjih priča, do 170 svezaka, brošura i rasprava iz područja književne i narodne historije i prosvjetnih pitanja, do 800 članaka i feljtona, putopisa i kozerija, pored stotinu referata i recenzija. Glavni su mu radovi: Pisma o književnosti u Slovenaca (1895), Sv. Sava (1900), Dositije Obradović (1900), Istorija srpske i hrvatske književnosti (4 knjige, 1910 do 1913), Beogradska velika škola (1902), Dositije u Srbiji (1902), Slovenska putovanja (1922). 1898 osnovao je ilustrovani list Iskru. *V. P.*

GAVRILOVIĆ BOGDAN DR., profesor univerziteta u Beogradu (1/1 1864, Novi Sad). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Novom Sadu, a univerzitetske nauke i doktorat u Budimpešti, kao pitomac Tekelijanuma. Poslije svršenih nauka boravio je duže vremena radi naučnih studija u Münchenu, Beču, Parizu, Zürichu, Bernu i Baselu. Od 1887 bio je nastavnik na Velikoj Školi, a od 1905 redovni profesor na univerzitetu u Beogradu. Bio je rektor univerziteta 1910—11 1911—12, 1912—13 i 1921—24. — Samostalno se bavio geometrijom, formalnom algebrom i teorijom funkcija. Napisao je dva dijela: Teorija determinata i Analitična geometrija tačke, prave, kruga i koničnih preseka. U ovom posljednjem djelu proveo je prvi u nauci analitičkim putem princip korelacije kroz cijelu teoriju koničnih presjeka, i time je nastavio ono, što je njemački geometar Hesse učinio u teoriji točke, pravca i kruga.

Digitized by Google

Bavio se i problemima prirodne filozofije. Na tom polju mu je najvažniji rad: Civilizacija i Nauka. U tom radu pokušao je da vrijednost civilizacijama odredi na osnovi drugog termodinamičkog zakona Klauziusijevog. — Prvi je pokrenuo pitanje osnivanja narodnog univerziteta i radio je vrlo mnogo na organizaciji nastave, a naročito više. Napisao je mnogo članaka iz svojih struka u stručnim časopisima kao i o raznim kulturnim problemima. *D. Popović.*

GAVRILOVIĆ MIHAJLO DR., historik i državnik (8/5 1868, Aleksinac — 1/11 1924, London). Osnovnu školu i prva dva razreda gimnazije svršio je u Knjaževcu, a ostale razrede gimnazije u Nišu. Historijsko-filološki odsjek filozofskog fakulteta učio je u Beogradu na Velikoj Školi 1887—1891. Iza svršenih nauka postao je predavač na učiteljskoj školi u Nišu, a kad je, krajem 1891, položio profesorski ispit, postavljen je 1892 za profesora iste škole i gimnazije u Nišu. Početkom 1893 je poslan od ministarstva prosvjete u Pariz, gdje je na Sorbonni i na École Pratique des Hautes Études učio historiju, najviše srednji vijek. Svoje studije završio je s disertacijom: Étude sur le traité de Paris de 1259 entre Louis IX. roi de France, et Henri III. roi d'Angleterre (1899).

Kad se vratio u Srbiju, postavljen je 1900 za upravitelja Državnog Arhiva u Beogradu, koji je morao iz temelja urediti, i to je odlično izveo. Pošto je Državni Arhiv Kraljevine Srbije bio u prvom redu arhiv za proučavanje 19 vijeka, G. se bacio na istraživanje prošlosti Srbije toga doba, i to najviše na proučavanje prve vlade kneza Miloša Obrenovića. No u svojim studijama se nije ograničavao samo na to doba i samo na beogradske arhive, nego je brižljivo proučavao i ranije, Karađorđevo doba i sakupljao izdanu i neizdanu građu iz drugih arhiva, austrijskih, ruskih i osobito francuskih, iz kojih je izdao zbirku dokumenata, koji se tiču prvog ustanka: Ispisi iz francuskih arhiva (1904). Proučavajući doba kneza Miloša, G. se trudio da prouči unutrašnji razvoj Srbije i sve njezine veze s ostalim državama. Tako je postigao, da su mu historijski radovi svestrani i duboki. Po načinu koncepcije kreću se oni pravcem Rankeovih studija iz srpske prošlosti, koji je moderni srpski historijski razvoj proučavao kao dio svjetskog. G. je plodove svojih intenzivnih i trijezno smišljenih studija saopćivao u savjesnim, često oštrim, ocjenama, dobrim raspravama i u svom velikom djelu o knezu Milošu Obrenoviću, koje je ostalo nedovršeno, pošto je za vrijeme svjetskog rata 4. knjiga propala. Svog Miloša Obrenovića G. je pisao na osnovu potpunog znanja o Srbiji Miloševa doba, s mnogo divljenja za politički talenat knežev, osobito u vođenju spoljne politike. No on nije upao u panegirički ton, nego je nepristrano prikazao i slabosti Miloševe vlade naročito u unutrašnjoj politici. Način G. prikazivanja, osobito u knezu Milošu Obrenoviću, je gotovo epski. To je razumljivo zbog obilja građe, a i zbog prikazanog vremena, koje nije daleko od epskog.

G. je 1910 napustio odlično uređeni Državni Arhiv i postao je opunomoćeni ministar i poslanik kraljevine Srbije na Cetinju. Početkom 1914 postavljen je za opunomoćenog ministra i poslanika kraljevine Srbije na Vatikanu u Rimu, gdje je, i pored delikatne političke misije, dospijevao da sabere ogromnu historijsku građu. 1917 postavljen je za opunomoćenog ministra i poslanika kraljevine Srbije u Petrogradu, ali zbog revolucije u Rusiji nije ni otišao na tu dužnost. 1918 bio je zastupnik ministra spoljašnjih poslova, a 1919 je postavljen za opunomoćenog ministra i poslanika kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Londonu. Visoki ugled, što ga je G. stekao u nauci, sačuvao je i u diplomatskoj službi, gdje je mnogo cijenjena njegova duboka učenost, trijezna politička razboritost i odlični društveni takt.

Glavniji G. radovi su: Étude sur le traité de Paris de 1259, entre Louis IX. roi de France et Henri III. roi d'Angleterre (1899), Srpski pokret i ruskofrancuski odnosi od 1804 do 1807 (Srpski Književni Glasnik 2), Spoljašnja politika Srbije u 19 veku (S. K. Glasnik 3), Ičkov mir (S. K. Glasnik 9), Srpska deputacija u Carigradu 1827 (S. K. Glasnik 12), Misija Dimitrija Davidovića u Carigradu 1830 (S. K. Glasnik, 13), Srpska emigracija i Bečki Kongres 1814—1815 (S. K. Glasnik, 16), Smrt Mladena Milovanovića (S. K. Glasnik 21), Miloš Obrenović i Vuk Štef. Karadžić (Letopis Matice Srpske 251—52), Suspendovanje prvoga srpskog ustava februar-mart 1835 god. (Arhiv za pravne i društvene nauke I), Ispisi iz francuskih arhiva (Građa za istoriju srpskog ustanka. Srpska

Digitized by Google

Kraljevska Akademija. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, II, 1, 1904), Knez Miloš Obrenović, I (1813—1820), 1908, II (1821 do 1826), 1909, III (1827—1835), 1912, The early diplomatic relations of Great Britain and Serbia (The Slavonic Review, I, 1922, No 1—3).

N. Radojčić.

GAVRILOVIĆ MILAN DR., savjetnik poslanstva u penziji, novinar (23/11 1882, Beograd). Svršio je pravni fakultet u Beogradu, a doktorat prava u Parizu. Služio je u Beogradu, Londonu, Ateni, Berlinu i Rimu. Napisao je djela: L'État et le droit (teza, nagrađena od univerziteta), Jugoslavenski problem (u Zabavniku, na Krfu), Političko-privredna demokratija. Član je i glavni sekretar glavnog odbora Saveza Zemljoradnika. Radio je na Dnevnom Listu, Odjeku, Politici i u Srpskom Književnom Glasniku, u kome je neko vrijeme pisao političku kroniku. *J. P.*

GAVRILOVIĆ MILORAD, redatelj Narodnog Pozorišta u Beogradu (21/5 1861, Valjevo). Stupio je na pozornicu Beogradskog Narodnog Pozorišta krajem 1879, zatim je bio član Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu i putničke družine Protićeve. Angažovan je za člana Beogradskog Pozorišta u novembru 1882. Za redatelja je postavljen 1894. Od 1902 bio je glavni redatelj, a od 31/4 1910 do 1/9 1911 bio je vršilac dužnosti upravnika Narodnog Pozorišta. Tada je penzioniran, ali je odmah angažovan za kontraktualnog člana. 1906—1907 bio je član pozorišnog književnog odbora. 1924 reaktiviran je kao stalan član Beogradskog Pozorišta. U decembru 1922 proslavio je četrdesetgodišnjicu svoga umjetničkog rada. — Od svoga angažovanja u Beogradskom Pozorištu G. je počeo svoju glumačku karijeru kao rijetko koji član prije njega. Salonski junak imao je i dotle svojih predstavnika na beogradskoj pozornici, ali mu je G. dao definitivan izražaj. Repertoar Dumasa sina imao je u G. predstavnika, koji bi bio na čast i većim pozornicama. Auktoritativan u prikazivanju, G. je vrlo lako prešao u velike dramatske i tragične protagoniste. Sve do svoga stupanja u penziju, pa i poslije toga, G. je na pozornici bio željena i uvijek rado gledana pojava. Njegov repertoar, od Armanda Duvala do Rikarda III., od Doktora Oksa do Keana i Mletačkog trgovca, od Hljestakova do Jaga i Doktora Stokmana, davao je potpunu skalu ljudskih tipova i karaktera. Igrao je raznih uloga koliko rijetko koji glumac, i to uvijek u vremenu i odviše kratkom za pravilno dovršenu studiju. Ali je on, i pored toga, uvijek savladivao teškoće dovoljno neopremljenog prikaza, a u velikim scenama uvijek je oduševljavao i davao igru glumca od rase.

R. Odavić.

GAVRILOVIĆ STEVAN, slikar, ikonopisac (rođen je, po Kukuljeviću u Srijemskim Karlovcima, a po D. Ruvarcu, u Molu, Bačka, polovinom 18 vijeka). Učio je slikarstvo kod Jakova Orfelina, s kojim je, 1799, radio ikonostas pravoslavne crkve u Jarku (Srijem). Istu crkvu ponovno je slikao 1813 s Jovanom Isajlovićem. 1802 slikao je crkvu u Platičevu (Srijem). 1807 izradio je ikonostas crkve u Surčinu (Srijem). 1814 radio je u Srijemskim Karlovcima, gdje se nalazi od njega nekoliko ikona i bakroreza. 1813 slikao je ikonostas u Kuzminu s pomoćnikom Opšićem, a 1814 primio se, za 2.200 forinti, da naslika ikonostas u Bukovcu (Srijem). Od njega je iz 1801 i vrlo lijepa, »čudotvorna« Mati Božja, na drvu i na zlatnoj osnovi, u obedskoj kapeli kod Kupinova. Đak mu je bio Đorđe Bakalović, a, kažu, kod njega je učio slikati i potonji vojvoda Moler. Gavrilović je stajao u prijateljskim vezama sa Dositejem Obradovićem.

Literatura: Srpski Narodni List od 1842, br. 16; I. Kukuljevića Slovnik Jugoslavenskih umjetnikah; Godišnjak 23, 242; Starinar 10, 127.

V. P.

GAVRILOVIĆ STJEPAN (16/10 1864). Sa svojim bratom vlasnik je tvrtke Stjepan Gavrilović i sinovi, tvornica suhomesnate robe i salame u Petrinji, koja je 1907 pretvorena u dioničarsko društvo. Njihova je tvornica najveća ove vrsti u čitavoj državi. Gavrilovića valja ubrojiti među najuglednije industrijalce u zemlji. Gavrilović je drugi potpredsjednik zagrebačke burze, od 1905 član nadzornog odbora, a od 1916 član upravnog odbora Hrvatske Eskomptne Banke. *S. D.*

GEBHARDI LUDWIG ALBRECHT, historik (13/4 1735, Lüneburg — 26/10 1802, Hannover). Učio je škole u mjestu rođenja i u Göttingenu. 1765 postao je profesor na viteškoj akademiji (Gymnasium illustre) u Lüneburgu, a 1799 bibliotekar, arhivar i dvorski hanoverski historičar. Po zvanju

Digitized by Google

nije ravan svom ocu, historiku i genealogu Johannu Ludwigu Gebhardi. Ipak je bio za svoje doba dobar historik, osobito za historiju sjevernih i istočnih evropskih naroda. Za znamenitu zbirku: Allgemeine Weltgeschichte von der Schöpfung an bis auf gegenwärtige Zeit. Nach W. Guthril, J. Gray und anderen Gelehrten von Chr. Gottl. Heyne (1—17, Leipzig, 1765—1808 napisao je Geschichte des Reiches Ungarn und der damit verbundenen Staaten (16, 1—4, Leipzig, 1778—82). Pored historije Madžarske je tu obrađena i historija Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Bugarske i t. d. Treći odjeljak u ovome tomu je: Geschichte der Königreiche Servien, Raszien, Bosnien und Rama, sa dodatkom: Geschichte des Freistaats Ragusa. Cijelo je ovo djelo preštampavano, na pr. u Brnu 1788, a preštampavana je zasebe i sama srpska historija, na pr. u Pešti 1808.

G. srpska historija je prva srpska opširna historija njemački napisana, i to za ono doba ne loša, jer je pisac upotrijebio sve pristupačne izvore i cijelu literaturu. Netačnosti, nesporazuma, pa i pakosti, ipak ima. — Cio treći odjeljak, osim dubrovačke historije, preveo je u starim godinama Jovan Rajić, posvetio ga mitropolitu Stratimiroviću i štampao u Beču 1793. Rajić redovno nije prevodio naučni aparat G., ali je dodavao primjedbe, u kojima je dopunjavao i pobijao G., s kojim je, inače, bio u prepisci.

N. Radojčić.

GECAN VILKO, slikar i grafičar (16/6 1893, Brod na Kupi, Gorski Kotar). U najranijoj mladosti bio je u Australiji, učio je realnu gimnaziju u Banjoj Luci i Zagrebu. Neko je vrijeme učio slikanje kod Krizmana, a kasnije u umjetničkoj akademiji u Münchenu, kod Hertericha. Za vrijeme rata prebjegao je kao vojnik u Italiju, i bio je tamo interniran. Kao dobrovoljac bio je dodijeljen 23 srpskom puku u Štipu. 1922 otišao je na dalnje studije u Prag i Berlin, gdje se naročito bavio slikanjem na staklu. Od 1924 živi u New-Yorku. G. je mnogo izlagao u izložbama Proljetnog Salona u Zagrebu i Beogradu. Izdao je i dvije litografske mape Ropstvo u Siciliji i Klinike. *A. Sch.*

GEITLER LEOPOLD, filolog i profesor univerziteta (1847, Prag — 2/6 1885, Beč). Bio je učenik Milera i Miklošića, a naročito Ludwiga (u Pragu). Bio je prvo docent univerziteta u Pragu, a poslije stvaranja sveučilišta u Zagrebu (1874) profesor za slovensku filologiju i uporednu gramatiku. Proučavao je specijalno litavski jezik (Litauische Studien, 1874 i dr.). Napisao je nauku o glasovima staroslovenskog jezika (na češkom, Prag, 1873), ali bez vrijednosti. Pisao je dosta rasprava iz područja baltičke i slovenske filologije (u Radu, Listy filolog.). Putovao je po Makedoniji, Atosu, Maloj Aziji. U Sinaji (manastiru) otkrio je dva glagoljska teksta: Sinajski molitvenik i Sinajski psaltir, koje je i izdao (1882 i 1883), ali dosta nekritično. Izdao je s mnogo učenosti, ali u osnovici pogrešno djelo o albanskoj i slovenskoj azbuci, dokazujući da je druga postala od prve (na njemačkom jeziku, 1883). *A. B.*

GELIĆ (DRAŽEOVIĆ) MATIJA, isusovac, u drugoj polovini 17 vijeka, rodom iz Omiša, župnik u Mlecima i prigodni latinski pjesnik. Štampao je u Mlecima više pjesama, među njima De Vienna Turcarum obsidione liberata (1687). *Đ. K.*

GENČIĆ ĐORĐE (4/11 1861, Veliki Izvor, timočki okrug). Poslije svršene srednje škole G. je slušao ekonomske nauke u Beču i vojne u Rusiji. 1889 izabran je za narodnog poslanika, i bio je jedan od prvaka liberalne stranke. Radio je na stvaranju trgovinskih veza između Rusije i Srbije. 1894—1899 bio je upravnik grada Niša i uživao je veliko povjerenje kralja Aleksandra i kralja Milana, naročito ovog posljednjeg. Poslije Ivandanjskog atentata (1899), stupio je G. u kabinet Vladana Đorđevića, kao Ministar Unutrašnjih Djela; pregovori, tada vođeni između dvora i zatvorenog radikalnog prvaka N. Pašića išli su uglavnom preko njega, koji je gledao da Pašiću i njegovim drugovima spasi bar glavu. G. je dao ostavku jula 1900, zbog otpora ženidbi kralja Aleksandra sa Dragom Mašin. Progonjen od kralja Aleksandra poslije toga, G. je bio osuđen na 7 godina zatvora zbog nekih privatnih pisama, u kojima je nađeno da ima uvrede kralja i kraljice. Pomilovan poslije godinu dana, G. je postao politički šef zavjere, koju su neki mladi oficiri bili sklopili protiv kralja Aleksandra, i u događajima od 29/5 1903 imao je jednu od najvažnijih uloga. U revolucionarnoj vladi Avakumovićevoj, sastavljenoj poslije pogibije kralja Aleksandra i kraljice Drage, bio je G. ministar Narodne Privrede, ali se ubrzo zatim povukao iz političkog ži-

Digitized by Google

vota, zbog neslaganja sa svojim političkim drugovima. Za vrijeme balkanskih ratova G. je bio dopisnik ruskih listova i 1913 išao je u Rusiju da, u štampi i na predavanjima, zastupa, nasuprot Bugarima, srpska prava na Makedoniju. Za vrijeme Svjetskog Rata G. je opet bio dopisnik ruskih listova u srpskoj vojsci, a poslije katastrofe od 1915 zastupao je srpsku stvar u francuskoj štampi. Poslije rata, G. živi kao privatan čovjek i bavi se rudarskom industrijom.
S. Jovanović.

GENERALNA BANKA ZA TRGOVINU I INDUSTRIJU u Beogradu. Osnovana je 1922. Kapital 5,000.000 (10.000 akcija po 500 din.). Fondovi 1,000.082, ulozi 4,583.304, vjerovnici 16,919.103, blagajnica 4,262.782, dužnici 8,382.159, mjenice 5,540.381, nepokretnost 1,165.020 Din. Radi samo bankarske poslove. Dobit 946.479 Din. Dividenda 12%. Predsjednik Šemaja Demajo, advokat, direktor Mašijah. *N. S.*

GENERALSKI STOL, selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Ogulin; željeznička stanica na pruzi Karlovac—Ogulin. Ima 185 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, krečanu sa motornim pogonom. *J. M-n.*

GEOGRAFSKI ZAVOD. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na Univerzitetu u Beogradu.

GEOGRAFSKO DRUŠTVO, osnovano je 25/3 1910 u Beogradu (pod imenom Srpsko Geografsko Društvo), a 1920 nazvano je G. D.). Zadatak mu je: da njeguje i unapređuje naučnu geografiju i struke, koje su joj bliže, da se brine za širenje geografskog znanja i rezultata, naročito onih koji se odnose na jugoslovenske zemlje. G. D. drži svoje sjednice, na kojima se prikazuju pojedini radovi, a pored toga priređivalo je i opće sastanke i fotografske izložbe. Od 1912 izdaje G. D. svoj organ: Glasnik Geografskog Društva. Do 1925 izdalo je 10 svezaka (pod uredništvom J. Cvijića, P. Vujevića, Mih. Dragića, B. Milojevića). Predsjednik G. D. od početka je Dr. Jovan Cvijić. *B. M.*

GEOLOŠKI ANALI BALKANSKOGA POLUOSTRVA, stručni naučni časopis. Uredivački odbor je: J. Žujović, S. Urošević, S. Radovanović, profesori univerziteta, urednik V. K. Petković, profesor univerziteta. Prva knjiga izašla je 1889, pod uredništvom J. Žujevića, osma knjiga 1925. G. A. donose zapisnike Srpskog Geološkog Društva. *U. Dž.*

GEOLOŠKI ZAVOD. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na Univerzitetu u Beogradu.

GEORGICEO ATANASIJE (Georgiceus, Georgicevich, Grgičević, Jurjević, Georgijević) (1580/90, Split — 1640/50). Osim osnovne škole, koju je valjda svršio u Splitu, dalje je nauke dovršio u zavodu Ferdinandeum u Grazu. Muziku je učio po svoj prilici u školi Valentinija. Bio je consiliarius Ferdinanda II. Pisao je na našem i talijanskom jeziku. Veći dio njegovih djela je štampan, ali je ostalo i rukopisa. Na našem jeziku je štampao prijevod Od naslidovanja Isukarstova i za nas važnije Pisni (1635). — U kompozicijskoj tehnici radio je pod utjecajem ondašnje isusovačke škole, ali je za nas važno ne samo što je to naše najstarije štampano muzičko djelo sa tekstom na našem jeziku, nego što indirektno svjedoči o svjesnoj ondašnjoj crkveno-muzičkoj kulturi u zapadnim i sjeverozapadnim krajevima naše države.

Literatura: Dr. Josip Mantuani, Pisni Atanasije Georgicea (Sv. Cecilija, 1915). *A. D.*

GEORGIJEVIĆ BARTOLOMEJ, izvjestitelj o Turcima i robovanju kod njih (rođen u početku 16 vijeka — poslije 26/9 1566, vjerojatno u Rimu). G. se odgajao pod zaštitom kaločkog, odnosno ostrogonskog, nadbiskupa Salkaja, učestvovao je u mohačkoj bitci, bio je kao turski zarobljenik od 29/8 1526 do 1534, sedam puta je prodan, a robovao je u turskoj Evropi i Maloj Aziji. Sa posljednjim svojim gospodarom G. je skupljao od 1532 harač; otišao je 1534 s njim u rat protiv Perzijanaca, s jeseni 1535 pobjegao je u Jermeniju, pa došao preko Damaska (1536) na Sion (1537 do 1538) i stigao kao jeruzolimski hadžija preko Santjaga, Nizozemske (1544—1545), Kölna, Mainza, Wormsa, Beča (1547), Velikog Varadina (1547), Krakova (1548) po svoj prilici do Upsale. Onda je krenuo natrag, pa preko Njemačke ili Austrije i Italije stigao do Napulja (1555), vratio se u Rim, živio je tu još 26/9 1566, i po svoj prilici u Rimu je i ostao.

G. je izdao, da bi ojačao neraspoloženje protivu Turaka, 1544—1566 više latinskih i talijanskih brošura (autobiografiju, opis robovanja u Turskoj, turske običaje, agitacione govore i

Digitized by Google

vođu po Jeruzolimu). Od ovih spisa glavne je skupio 1552 u Rimu u Libellus (u Parizu je dobila ta zbirka 1553 naslov De Turcarum moribus epitome; srpsko-hrvatski prijevod autobiografije i Epitome je, prema pariškome izdanju iz 1568 izašao u skopljanskoj Južnoj Srbiji, 4, 1923—1924). Njegovi spisi, kojima je dodavao i jezične probe (osim 5 orijentalnih i čakavsku) prevedeni su bar na 6 jezika i preštampavani su u različitim gradovima Evrope. G. spisi održali su svoju aktuelnost do druge polovine 17 vijeka.

Literatura: Kidrič, V. Georgijević, Wien-Prag-Leipzig, 1920 (Muscion, Veröff. a. d. Nationalbibliothek in Wien, II); Kidrič, Južna Srbija, 4 (Skoplje, 1923); Burian, Slavia, 3 (1924).

F. Kidrič.

GERARD DE LABRUNIE (nazvan **DE NERVAL**), francuski književnik (1808, Pariz — 1855, Pariz). G. je pisac Puta na Istok (1851), gdje govori i o Dalmaciji. Sa E. Alboize, napisao je komičnu operu u tri čina Crnogorci, muzika od Belgijanca Limnander, koja je prvi put igrana 31/3 1849 u pariškoj komičnoj operi, i ponavljana više puta sa uspjehom, i čija se radnja dešava u Crnoj Gori 1807 (Les Monténégrins, 1849). *M. I.*

GERASIM, pećski patrijarh (1574 do 1580 i 1586—1587), rođak velikog vezira Mehmeda Sokolovića i energičan nastavljač reorganizatorskog rada patrijarha Makarija, obnovitelja pećske patrijaršije. *R. G.*

GERAŠIĆ ANDRIJA, glumac zagrebačkog kazališta (22/11 1878, Zagreb). Bio je stolar. 1896 stupio je u putničku družinu Mihajla Markovića. 1898 bio je član Freudenreichovog splitskog kazališta. Od 1900 je član zagrebačke pozornice, ali je nekoliko godina proveo kao deklamator po pokrajini, pošto ga je intendant Treščec otpustio. S najvećim uspjehom prikazuje starce, tako: starog Baumerta u Hauptmannovim Tkalcima, Egdala u Divljoj patki, Gobu u Mletačkom trgovcu i Enstranda u Sablastima. Igra ulogu Klešča u Dnu života, Šimuna Drmačića u Šenoinoj Seljačkoj buni i Grbavca u Bogovićevom Božjem čovjeku. *N. A.*

GERBA RADE, general pješadije komandant 13 korpusa austro-ugarske vojske (1849, Ogulin — marta 1918, Opatija). Iz plemena je Gerba, bosanskih izbjeglica, koji su 1866 naselili tadanji pusti Plaški (posjed Frankopana). Po svršetku inžinjerske akademije u Klosterneuburgu (Austrija) imenovan je za potporučnika austro-ugarske vojske 1868, za poručnika 1876, za generalštabnog kapetana 1 kl. (satnika 1 razreda) 1879, za generalštabnog majora 1888, za generalštabnog pukovnika 1893, za brigadnog generala (general-majora) 1899, za divizijskog generala (podmaršala) 1900, za armijskog generala (generala pješadije) 1909. Penzioniran je 1912, zbog otvorenog isticanja simpatija za srpsku vojsku. Kao vodnik služio je u pješadiji (47 i 29 puku), od 1875 kao generalštabni oficir bio je u službi pri generalštabu u Požunu, od 1879 pri generalštabu u Sarajevu, od 1880 u štabu divizije. Od 1886 bio je u ratnom arhivu u Beču. Od 1890 bio je načelnik štaba divizije (u Sarajevu). Od 1893 bio je u 97 pješadijskom puku, a od 1894 komandant istog. Od 1903 bio je komandant 7 hrvatsko-slavonskog domobranskog okružja. Od 1907 bio je komandant 13 korpusa u Zagrebu. Učestvovao je u okupaciji Bosne i Hercegovine i Sandžaka, kao poručnik i kapetan 2 kl. Dok je bio u ratnom arhivu G. je sastavio posljednja tri sveska djela Bojevi princa Eugena Savojskog i napisao je vojnohistorijsku raspravu o ratovanju austrijske vojske u Staroj Srbiji. Osim mnogih austrijskih odlikovanja, bio je odlikovan i srpskim ordenom takovskog krsta. *V. Belić.*

GERBIČ FRAN, muzičar (5/10 1840, Cerknica, Notranjska — 29/3 1917, Ljubljana). G. je učio osnovnu školu u mjestu rođenja, učiteljsku školu u Ljubljani, a muziku kod Kamila Maška. 1857 bio je provizorni učitelj, 1861 nadučitelj u Trnovom, kod Ilirske Bistrice. Bio je u Pragu na konzervatoriju, gdje je kao glavni predmet učio solo-pjevanje, a osim toga kompoziciju i klavir. Poslije svršenih studija bio je angažiran u Narodnom Divadlu u Pragu kao herojski tenor; zatim je pjevao u Zagrebu, Ulmu i Lvovu, gdje je bio profesor za solo-pjevanje (1882—1886). Radio je kasnije u Ljubljani u Glazbenoj Matici, Dramatičkom Društvu i u Čitaonici. Uveo je u Slovenačko Gledališče operu. Školu Glazbene Matice vodio je i razvijao sve do svoje smrti. — G. je ostavio više od 70 brojeva svojih kompozicija, zbiraka različitih crkvenih i svjetovnih pjesama (solo i zborova), klavirskih i instrumentskih kompozicija, jednu operu (Kres) u tri čina, jugoslovensku rapsodiju i dr.

J. M.

Digitized by Google

GERBIĆ JOVAN, slikar-ikonopisac (1736, Svračkovo Selo, Lika — 1788). Učio je čitati u manástiru Gomirju. Kada su 1751. po tadašnjem običaju, naišli u manastir ruski kaluđeri-trgovci ikonama, bratstvo manastira Gomirja, primjetivši valjda u svome daku smisao i volju za slikanje, posla G. u Rusiju, da uči praviti ikone. Poslije nekoliko godina on se vratio u rodni kraj i počeo raditi. Po Dalmaciji i Lici ima mnogo ikona i cijelih ikonostasa od njega. Možda je ista ličnost sa J. Grbićem.

Literatura: Kukuljević, Slovnik jugoslavenskih umjetnikah.

V. P.

GERHARD WILHELM CHRISTOPH LEONHARD (1780—1858). Prevodio je naše narodne pjesme na njemački i izdao ih pod naslovom Wila, serbische Volkslieder und Heldenmärchen, 1827 u Leipzigu u dva sveska. G. je bio od 1806 trgovac u Leipzigu, ali je uvijek imao interesa za umjetnost i nauku. Sa Goetheom se dobro poznavao; ovaj mu je čak 1820 krstio sina. Srpsko-hrvatski je učio G. od Sime Milutinovića, koji mu je pomagao pri prijevodu narodnih pjesama. U isti mah G. je preveo jedan odlomak iz Srbijanke i napisao uvod. Obje ove stvari Milutinović je poslao 9/12 1826 Goetheu, zajedno sa svojim djelom, jednim njemačkim izvodom iz njega, koji je on sam sastavio, i jednim popratnim pismom G. O tome je Goethe referirao iduće godine u prvom sv. 6 knjige svog časopisa Ueber Kunst und Altertum u dva članka, koji nose naslov Serbische Gedichte i Das Neueste serbischer Literatur. U prvom članku Goethe, između ostalog, spominje G. kao prevodioca, u drugom govori o Milutinoviću. — G. prijevod izašao je iste godine i posvećen je Goetheu. Goethe je o knjizi pisao u drugom svesku 6 knjige svog časopisa (1828), u članku koji nosi naslov Nationelle Dichtkunst. Taj članak sastoji se iz 9 dijelova. U 1 (Serbische Poesie) riječ je o G., u 3 Goethe govori o knjizi La Guzla Francuza Merimea, i otkriva ono što G. nije znao, da je ta knjiga jedna mistifikacija. Da je G. to znao, on ne bi učinio ono što je učinio: ne bi iz La Guzla unosio u svoju Vilu pjesme kao autentično narodne. — Drugo izdanje G. knjige izašlo je tek poslije njegove smrti, 1877, u Leipzigu, pod naslovom Wilhelm Gerhards Gesänge der Serben. Priredio ga je Dr. Karl Braun.

M. Selesković.

GERMAN. V. Đerman.

GEROVO, selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Čabar, od Čabra 9 km k jugu. Ima 850 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu (u Gorskome Kotaru najstariju, od 1404), pučku školu. G. ima tri pilane. Nedaleko od G., u Tatinskom Vrhu, nalazi se špilja, samo 22 m duga, ali veoma obilna sigom.

J. M-n.

GERŠIĆ GLIŠA, pravnik, publicist i političar (29/6 1842, Bela Crkva — 8/3 1918, Beograd). Učio je pravo u Beču i u Pešti. Jedan je od osnivača omladinske družine Preodnica, i saradnik Srpskoga Dnevnika i Zastave. 1866 postavljen je za profesora rimskoga i međunarodnoga prava na Velikoj Školi, ali već 1867 je otpušten iz službe, zbog svoga sudjelovanja na Omladinskoj Skupštini, koja je te godine održana u Beogradu. Tada se vratio u uredništvo Zastave, i bio je jedan od glavnih govornika i predavača omladinskoga pokreta. 1868 nanovo je postavljen za profesora Velike Škole, i bio je pravni savjetnik vlade u pitanjima međunarodnoga prava za vrijeme turskih ratova. Do 1880 pripadao je liberalnoj stranci, ali tada se odvojio od Ristića i bio je jedan od pokretača Videla, a 1881 jedan od osnivača radikalne stranke, čije je ideje o novom Ustavu zastupao u mnogobrojnim raspravama. 1883, kao član glavnoga radikalnoga odbora, bio je pred prijekim sudom, ali je oslobođen kao nevin. 1887/88 bio je ministar pravde u radikalnom Grujićevom ministarstvu. U ustavnome odboru od 1888, kao glavni teoretičar radikalne stranke, mnogo je sudjelovao u izradi novoga Ustava, a kao ministar pravde u Grujićevom ministarstvu od 1889 do 1890 imao je da se stara za izradu organskih zakona, koji su s Ustavom od 1888 stajali u vezi. Posljednji put bio je ministar pravde u Pašićevom ministarstvu 1891/92, kada je imao da brani pred Skupštinom protjerivanje kraljice Natalije. 1889 do 1894 bio je državni savjetnik, 1894—1899 profesor Velike Škole, 1901—1907 ponovno savjetnik, 1901/03 senator. Konačno je penzioniran 1907.

G. je jedan od najplodnijih naših pravnih pisaca i publicista. Ima veliki broj rasprava, mahom iz državnoga i međunarodnoga prava u Glasniku Srpskog Učenog Društva, Letopisu Matice Srpske, Glasu Akademije, Radu (od 1881) i Delu. Glavna su mu

Digitized by Google

djela: Sistem rimskog privatnog prava (institucije), 1 (1882), Priroda državine (1885), Današnje ratno pravo (1882), Današnje diplomatsko i konzularno pravo, 1 (1898), Posle 50 godina (1912), Međunarodno-pravni bilans u poslednjoj balkanskoj krizi (1909).

S. Jovanović.

GESTRIN FRAN, pjesnik (1/12 1865, Ljubljana — 15/8 1893, Ljubljana). G. je učio gimnaziju u Ljubljani (1876—1884), pravo u Beču (1884—1886), historiju i geografiju na univerzitetu u Grazu (1886 do 1890), a služio je kao suplent u Gorici (1890—1891) i Mariboru (1891 do 1892). G. je pisao pjesme u Vrtecu (od 1882), Ljubljanskom Zvonu (od 1884) i Slovanu (od 1885), a izdao ih je 1893 u zbirci Iza mladih let. Najbolja je G. ljubavna lirika. Balada o prepelici (Ljubljanski Zvon, 1893) je jedna od najljepših slovenačkih lirskih pjesama. G. je napisao i nekoliko pripovijedaka. U pripovijetci Iz arhiva (Ljubljanski Zvon, 1890). G. je bio prethodnik slovenačkog naturalizma. G. je prevodio i sa češkog, ruskog, njemačkog i francuskog.

Literatura: Ljubljanski Zvon, 1893, 572.

I. G.

GETALDIĆ MARIN, matematičar (oko 1566, Dubrovnik — 6/4 1626, Dubrovnik). Učio je u Dubrovniku i Rimu. Po svršenoj školi putovao je više godina po Evropi i zadržavao se duže vremena u Parizu. Po povratku u Italiju publicirao je 1603—1607 pet djela. Poslije ovoga otišao je u Dubrovnik, stupio u službu republike, bavio se naučnim radom, i tu je ostao do smrti. Pretežno matematičar, G. se bavio i rješavanjem fizičkih problema. Njegove eksperimentalne odredbe specifičnih težina spadaju u prve radove ove vrste. Bavio se i praktičnom optikom. — Glavna G. djela iz područja fizike su: Promotus Arhimedis seu de variis corporum generibus, gravitate et magnitudine comparatis (1603), i izgubljeno djelo, no koje se citira: De radiis visus et lucis in vitris perspectivis.

Literatura: O. Kučera u Radu, 117; J. Majcen u Radu, 223.

M. Pop.

GFRÖRER AUGUST FRIDRIH, historik (5/3 1803, Calw — 6/7 1861, Karlove Vari). Učio je bogosloviju u Tübingenu. Kada je raskinuo s protestantizmom, prešao je kao činovnik u biblioteku u Stuttgart (1830). Polagano se sve više približavao rimokatolicizmu. Zato je pozvan za profesora historije na univerzitet u Freiburg (1846). Na saboru u Frankfurtu 1848 igrao je vrlo vidnu ulogu. Nagao i plahovit, stavljao je neostvarljive prijedloge; bio je veliki neprijatelj Pruske. Formalno je prešao u rimokatoličku crkvu 27/11 1853. — G. je bio veoma oštrouman, imao je mnogo smisla za kombinaciju, ali nije imao metoda i dovoljno objektivnosti. Svoje sudove je često mijenjao. Vrlo dobro se osjećao u žurnalistici i u vezi s time mnogo je radio oko moderne historije. Za historiju Južnih Slovena znamenito je njegovo djelo Byzantinische Geschichten (1—2, 1872—74), koje je poslije njegove smrti izdao poznati gradački profesor J. B. Weiss. Osobito za hrvatsku historiju je važan prvi tom Geschichte Venedigs v. seiner Gründung bis zum Jahre 1084, gdje je G. vrlo pažljivo proučavao odnose Mletaka prema Bizantu i Hrvatima. U drugom tomu je 28 članaka iz historije Južnih Slovena i Bizanta, koji ne idu dalje od 12 vijeka. Naučno su radovi G., velikim dijelom, zastarjeli, ali su zanimljivi zbog univerzalističkih pogleda G. i zbog njegova temperamentnog razlaganja.

N. Radojčić.

GHETALDI (Getaldi). V. Getaldić.

GIDRAN (riđ) je konj angloarapski, goji se u Mezőhegyes-u. Služi istim svrhama kao i furiozo.

S. U.

GILJANE. V. Gnjilane.

GILJANSKA PRIVREDNA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Giljane. Kapital 1.000.000. Fondovi 31.215, ostale rezerve 17.773, ulozi 25.242, vjerovnici 188.810, mjenice 702.505, dužnici 495.191, vrijednosni papiri 104.000, dobit 118.488 din. Predsjednik Dušan A. Stošić, Mit. T. Katanić, direktor T. Janković.

N. S.

GILJEVO PLANINA, visoravan u Staroj Srbiji, 13·5 km jugo-jugozapadno od Sjenice, sa visovima preko 1.600 m. Na njoj su izvori Uvca i Bistrice, desnog pritoka Lima.

P. V.

GILJFERDING ALEKSANDAR FEODOROVIĆ (1831, Varšava — 2/7 1872, Tarnopol). Univerzitetske studije je učio u Moskvi, pod utjecajem Grigoroviča i Bodanskog. Prionuo je uz slavjanofile, osobito uz Homjakova. 1854 je počeo publicirati svoja Pisma o historiji Srba i Bugara. Pokazao je dobro znanje o Balkanskom

Digitized by Google

poluostrvu, i bio je 1856 postavljen za ruskog konzula u Bosni, koju je cijelu proputovao i 1859 izdao o njoj odličnu knjigu, prepunu znamenitih informacija i sasvim nepoznatih dotle historijskih podataka. Kada se vratio u Petrograd, postao je duša svih općeslovenskih organizacija. Za sve se Slovene mnogo zanimao, a posljednjih godina života je s mnogo ljubavi proučavao ruske narodne pjesme. Radi njih je duže vremena boravio u olonjeckoj guberniji, gdje je i umro. — G. je pisao o svima Slovenima s podjednakom ljubavlju i sa solidnim znanjem, ali, izgleda, Južne Slovene je naročito volio. Njegova Historija Srba i Bugara, za ono doba veoma dobro djelo, ide samo do 11 vijeka. U prvom izdanju nosi naslov: Pisma ob istorii Serbov i Bolgar a u drugom Istoria Serbov i Bolgar (Sobranie sočinenii A. Gilferdinga, I (1868). Pisma je na srpsko-hrvatski preveo M. Đ. Milićević, 1, 1857, 2, 1860; samo drugi dio Pisama je preveo i Đ. Vukićević u Letopisu, 100—102). Svoje nazore o razvoju Srba sažeo je G. u članak: Gosudarstvennoe pravo serbskago naroda v Turcii (Ib., 2, 167—180) i u Kritici na Hadžićev Duh naroda srpskog (Ib., 2, 225—233). Svoje misli o hrvatskom pitanju razvio je G. u studiji: Istoričeskoe pravo horvatskago naroda (Ib., 2, 153—165). Dok su ovi radovi od velike česti zastarjeli, ima i sada veliku naučnu vrijednost njegova knjiga o Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji (1859). Veoma lijepo dočekana, bila je ova studija prevedena na srpsko-hrvatski od A. Hadžića (Letopis, 99—107, nesvršeno). *N. Radojčić.*

GIMNASTIČKA DRUŠTVA. V. Sportska društva.

GIMNASTIKA U JUGOSLAVIJI. U Hrvatskoj i Slavoniji otpočela je gimnastička obuka u školama za vrijeme Fridrika Singera (1859), koji je bio prvi učitelj gimnastike za pučke i srednje škole u Zagrebu. Singer je poučavao po starom austrijskom sistemu, gdje je 1849 bila uvedena G. u srednje škole. 1869 bila je gimnastika u Austriji uvedena obligatno i u sve pučke škole. Poslije Singerove smrti (1876) nastavio je obuku iz G. zagrebački učitelj vježbaonice Andrija Hajdenjak i Franjo Hochman, koji je bio češki soko i učitelj gimnastike u zagrebačkom Hrvatskom Sokolu. Obojica su počeli predavati G. na hrvatskom jeziku, i izdavati i hrvatski časopis Sokol (1878), koji je samo jednu godinu izlazio. Kako su Hrvatska i Slavonija poslije nagodbe sa Ugarskom (1868) postale slobodne i autonomne u pogledu školske nastave, izdan je 1874 nov školski zakon za Hrvatsku i Slavoniju, po kome se G. imala obligatno predavati u svima pučkim školama. Tada je Hochman morao održati nekoliko tečajeva iz G. u Zagrebu i Osijeku za pučko učiteljstvo, koje se na taj način upoznalo teoretski i praktično sa G. U provinciji su prvi učitelji G. bili češki profesori i njemački učitelji i profesori, koji su bili razmješteni po pučkim i srednjim školama u Hrvatskoj i Slavoniji. 1878 bila je sastavljena u Zagrebu prva komisija za ispitivanje učitelja G. 1894—1895 i 1896 bio je u Zagrebu, inicijativom tadašnjeg odjelnog predstojnika Dr. Ise Kršnjavoga, održan gimnastički tečaj, pod vodstvom prof. Dr. Franje Bučara, koji je svršio dvogodišnji tečaj za učitelja gimnastike na visokoj gimnastičkoj školi u Stockholmu. Ovaj tečaj svršilo je 30 kandidata, samih pučkih učitelja, koji su poslije razmješteni kao učitelji G. po Hrvatskoj i Slavoniji u srednjim i građanskim školama. U isto vrijeme bile su u Zagrebu uredene tri gimnastičke dvorane, a po jedna u Varaždinu i Karlovcu po švedskom sistemu. 1910 sastavljena je ponovno komisija za ispitivanje kandidata za učitelje G. u srednjim školama. Pred tom komisijom polagalo je ispite preko 60 učitelja i učiteljica po Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i Slovenačkoj. Ta komisija je danas ukinuta, a nova nije imenovana.

Andrija Hajdenjak (1847, Preloščica — 1895, Zagreb) izdao je Nazivoslovlje za tjelovježbu i mačevanje (1875), Tjelovježba u pučkoj školi (1875), Djetinje sigre (1878). Gimnastiku za učitelje pučkih škola i učiteljske pripravnike izdao je Čeh profesor realke u Rakovcu Antun S. Lefler (Karlovac, 1879). Franjo Hochman (rođen u Brandisu nad Labom u Češkoj, umro u Zagrebu 1893) napisao je: Rukovodnik za tjelovježbu u pučkoj školi (1878) i Tjelovježbu u pučkoj školi (1884). 1891 počeo je Hochman izdavati časopis Gimnastiku, koji je poslije Hochmanove smrti nastavio Dr. Franjo Bučar (do 1899).

U Hrvatskoj i Slavoniji uvedena je G. zakonom od 1878 i u srednje škole sa dva sata na sedmicu. Isto tako je i u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, Slovenačkoj i Istri, gdje je G.,

Digitized by Google

po austrijskom školskom zakonu od 1848. uvedena u sve pučke i srednje škole, i to prvo neobligatno, a poslije obligatno po dva sata na nedjelju (1911). U Ljubljani je učitelj G. Fran Brunet izdao djelo o G.: Telovadba v petrazrednih ljudskih šolah (1900), a poslije je (1920) izdao Dr. Ljudevit Pivko: Kratka metodika telovadbe (1921), Plezanje (1920), Pivko in Šaup: Telovadba (1920), Razlaga telovadne teorije (1921), A. Šaup: Prosti skoki (1920).

U Srbiji se G. nalazila još u starije vrijeme u školskim programima, ali nije bilo učitelja G., osim nekoliko stranaca u beogradskoj gimnaziji. 1882 bili su postavljeni u srednjim školama kao učitelji G. oficiri, koji su školsku mladež upućivali i u vojničke vježbe. Tako se đacima pomoglo za dobrovoljačku službu, koja je onda trajala pola godine. Vježbalo se dva puta na nedjelju, po jedan sat. U nižim razredima bile su proste vježbe na spravama, u 5—8 razredu vježbalo se u mačevanju i u rukovanju puškom. Za posljednje dvije godine učilo se i gađanje. Nadzor nad G. i gađanju vršio je ministar vojni, koji je delegirao više oficire kao nadzornike. Na kraju svake godine bili su javni ispiti iz G. i gađanja. U višoj djevojačkoj školi u Beogradu učila se gimnastika, ali bez sprava, a odatle su postajale i učiteljice. G. se učila i u učiteljskim školama. 1883 izašao je nov školski program za narodne škole, i tu je određeno za G. po dva sata nedjeljno. Vježbale su se proste i redovne vojničke vježbe, proste vježbe na spravama i omladinske igre. Na kraju školske godine držan je ispit iz G., a nadzor nad tjelesnim vježbama vršili su školski inspektori, koji su o uspjehu obavješćivali ministra prosvjete.

Prvo gimnastičko društvo postalo je u Beogradu 1881. na poziv zemaljskog šefa saniteta Dr. Vladana Đorđevića, koji je pozvao odlične beogradske građane na prvi sastanak. Tada je osnovano (20/12 1881) prvo srpsko gimnastičko društvo po njemačkom i švajcarskom uzoru. Vlada je postavila društvu prvog učitelja G., a vježbalo se u gimnastičkoj dvorani Prve Beogradske Gimnazije. Uskoro su osnovana takva društva u Smederevu, Zaječaru, Šapcu, Užicu i Kragujevcu. Ta društva nisu u početku bila ni u kakvim vezama i savezu.

Gimnastička literatura u Srbiji razvila se vremenom prilično. Ivan Popović, Gimnastika (1878), Atanasije Popović, Udžbenik iz gimnastike (1898), Sreten Pašić, Gimnastika i junačke igre (1904), Krasić, Gimnastika za mušku i žensku decu (1881), Nastavni program za gimnastiku i vojnička vežbanja u gimnazijama i realkama (1884), Atanasije Popović, Gimnastika kao ustanova za razvijanje telesne i moralne snage čoveka (1898), P. Predragović, Kratko uputstvo za predavanje gimnastike u osnovnim školama, sa 60 slika (1873): Stojanović i Zega, Uput za učitelje u osnovnim školama nastavnika gimnastike (1897). *F. Bučar.*

GINEKOLOŠKA KLINIKA. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

GINIĆ DIMITRIJE, glumac (26/12 1873, Kladovo). Poslije svršena dva razreda gimnazije, prešao je u Beograd, da nastavi školovanje, ali njegov ujak, trgovac, zadrži ga kod sebe u trgovini. 1888 pobjegao je iz ujakove radnje u Srpsko Narodno Pozorište, odakle prijeđe (pošto je odmah bio otpušten) u putničku družbu Ilarija Jokića, u kojoj je proveo dvije godine, putujući po Srbiji. 1890 stupio je u družbu Nikole Simića, u kojoj je proveo 4 godine (po Srbiji, Banatu, Srijemu, Hrvatskoj, Dalmaciji i Crnoj Gori), dok se nije razišla u Carigradu 1894. Po povratku u Srbiju stupio je G. u družbu Petra Ćirića, odakle je 1897 otišao u Varaždinsko Kazalište, gdje je bio član i redatelj do 1898. Krajem te godine pokrenuo je u Sarajevu Prvo Srpsko Bosansko-Hercegovačko Pozorište, koje je radilo po Bosni i Hercegovini do kraja 1899, kada je potjerano iz Mostara. Preporukom A. Šantića i njegovih drugova G. je primljen na Cetinju, gdje je osnovao Knjaževsko Srpsko Crnogorsko Pozorište, koje je, pored Cetinja, radilo i po drugim mjestima u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj. O radu ovog kazališta pisao je pok. A. Fabris u listu Dubrovnik. — Rad kazališta u Crnoj Gori prestao je 1903, jer je družba bila prešla u Dalmaciju i radila do kraja 1907, te 1908 ponovno prešla u Bosnu. U Sarajevu je G. počeo osnivati Srpsko-Bosansko-Hercegovačko Pozorište, ali još prije početka rada, bude potjeran. Vrativši se u Srbiju G. je gostovao u Beogradskom Pozorištu, a zatim je radio u Sinđeliću, kao i u trupama K. Delinija, S. Bunića, B. Radovića. 1915 angažiran je za Beogradsko Narodno Pozorište. Za vrijeme svjetskog rata osnovao je u

Digitized by Google

Africi Prvo Srpsko Vojničko Logorsko Pozorište. Po povratku u Srbiju stupio je u Beogradsko Pozorište, gdje je danas redoviti član i redatelj. Glavne su mu uloge narodni tipovi i dramski karakter. *R. Odavić.*

GIPSNI RUDNICI. U kraljevini SHS razvio se gips na nekoliko mjesta u velikim količinama. Zbog komunikacionih prilika u radu je samo jedan rudnik u Bosni u selu Petkovcu 3 km udaljenom od željezničke stanice Blagaja na pruzi Sunja—Banjaluka. Rudnik je svojina Sana D. D. za industriju gipsa i umjetnog gnojiva. Zagreb. Društvo je osnovano u septembru 1919. sa kapitalom od 15.000 din. Kako se posao dobro razvijao povišen je kapital na 5.000.000 din. Pored stanice Blagaja podiglo je društvo modernu tvornicu za preradivanje gipsa, sa dimnjakom visokim 42·5 m, nabavljeni su strojevi za lomljenje i usitnivanje gipsa, uređeni su mlinovi, prenosači, dizala, automati za punjenje vreća. Radne strojeve, pumpe i električni generator za snagu i osvjetljenje goni Wolfov lokomobil od 175 HP. U stovarištima i skladištima može stati 120 vagona robe. Gipsna ležišta u Petkovcu spaja sa tvornicom žična željeznica, duga 3.550 metara. U tvornici se preraduje dnevno oko 5 vagona gipsa za industriju portland-cementa i zemljanih boja, za umjetno kamenje (stukolustro), za građevinsku industriju i t. d. Osim toga otprema Sana sirovi gips tvornicama cementa i drugim industrijama. — Nešto malo gipsa vadi se iz rudnika Samoborske gore, kod Ruda, koga upotrebljava Croatia, tvornica portland-cementa D. D. u Zagrebu, u svojim tvornicama cementa u Podsusedu, kraj Zagreba, zatim u rudnicima kod Sinja u Dalmaciji, gdje radi Sadra d. s. o. j., sa kapitalom od 100.000 din. *F. Tućan.*

GISINGOVCI. Porodica G. je njemačkog porijetla. Došla je u 12 vijeku iz Vildona, na Muri, u Štajerskoj, u Ugarsku, u Željeznu županiju. Bela III. (IV.) sagradio je na brdu Koizin (njemački Güssing) na mjesto starog grada novi grad, pa je ovaj novi grad Németujvár dao G. — Članovi porodice G. vršili su najprije službu župana u jugozapadnoj Ugarskoj, dok nije Henrik II. stekao posjede na jugu Drave, u Slavoniji. On je bio ugarski palatin i u dva maha (1267—1270 i 1273—1274) ban Slavonije. 1270 pobjegao je sa sestrom hrvatsko-ugarskog kralja Stjepana VI. (V.) u Češku. Kasnije se s kraljem izmirio i vratio natrag u Slavoniju, gdje je opet postao ban. 1274 digli su se protiv kralja Ladislava III. (IV.) Kumanca najznamenitiji velikaši u Ugarskoj i Hrvatskoj; na čelu im je bio Henrik G. Kod Budima opkolili su kralja, ali kraljeve pristalice nadvladale su buntovnike u boju, kod sela Fuena, u Bakonjskoj šumi. Henrik je poginuo u boju. Sinovi njegovi Ivan, Nikola i Henrik (III.) zauzimali su kroz čitav niz godina važne položaje u Ugarskoj i Hrvatskoj. Bili su palatini i župani, a sva trojica i slavonski banovi. — Najznatniji posjedi G. nalazili su se u križevačkoj županiji, naročito grad Koprivnica. G. su bili u stalnoj borbi s knezovima Babonićima i Slavonija je preživljavala u to doba veoma burna vremena. Ivan G. ratovao je sa Karlom Martelom protiv Andrije III. Kasnije su braća Ivan i Henrik (III.) bili najodlučniji protivnici Karla I. Anžuvinca. Njihova je vlast bila u to doba velika u Ugarskoj i Hrvatskoj. Oni su gospodarili u mnogim ugarskim županijama, naročito uz austrijsko-štajersku granicu, i u županijama sjeverno od Drave. Henrik (III.) borio se naročito mnogo u istočnoj Slavoniji protiv pristalica Karla I., među kojima se naročito isticao Pavle Gorjanski. Najjače su borbe bile, naročito u požeškoj i vukovarskoj županiji, između 1303—1305. 1308 pokorio se Ivan G. Karlu I. Henrik III. umro je između 1309 i 1310. — Potomci bana Henrika nisu više bili banovi. Henrik III. ostavio je dva sina, Ivana i Petra. Ivan se 1316 digao opet protiv Karla I. i progonio je njegove pristalice po Slavoniji. Kako su uz Karla I. odlučno pristajali knezovi Babonići, izgubili su G. svoje posjede u Slavoniji i bili su potisnuti preko Drave. Koprivnicu im je oteo ban Mikac Mihaljević.

Literatura: V. Klaić, Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. (1301—1382), Rad 142; V. Klaić, Povjest Hrvata I i II (1899 i 1900); M. Wertner, Ausländische Geschlechter in Ungarn (Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft).

M. Prelog.

GLADSTONE WILLIAM EWART (Gledston Viljem Evart) (29/12 1809 — 19/5 1898). Bio je voda engleskih liberala i četiri puta prvi ministar Velike Britanije: 1868, 1880, 1886, 1892. G. je jedan od glavnih političkih reformatora iz doba kraljice Viktorije

Digitized by Google

i jedan od najvećih parlamentaraca u cijeloj engleskoj historiji. Za vrijeme istočne krize 1876/78, G. je, kao jedan od voda opozicije, zastupao prava i interese balkanskih kršćana protiv turkofilske politike Dizraelijeve vlade. Povodom pokolja, koji su 1876 Turci izvršili u Bugarskoj, napisao je G. brošuru: Bugarski užasi i istočno pitanje, koja je proizvela jaki utisak na englesko javno mnijenje, i u kojoj se propovijedalo potpuno oslobođenje balkanskih kršćana od turskog gospodstva. Pisao je također o crnogorskom junaštvu. U korist balkanskih kršćana držao je G. mnogobrojne govore na javnim zborovima i u parlamentu, i prinudio je Dizraelijevu vladu, da, bar donekle, ublaži svoju turkofilsku politiku. Osuđivao je Berlinski Ugovor, zbog zapostavljanja grčkih interesa i zbog austrijske okupacije Bosne. Označen od austrijskoga cara kao neprijatelj Austrije, rekao je na jednom zboru, da se na karti Evrope ne može pokazati ni na jednu točku, gdje je Austrija učinila štogod dobroga. Kad je 1880 došao na vladu, nastojao je energično, da se Crnoj Gori preda zemljište, koje joj je bilo ustupljeno Berlinskim Ugovorom, a s čijom je predajom Porta oklijevala, pod izgovorom otpora arnautskog stanovništva. Zahvaljujući njemu, Velike Sile su prinudile Portu na popuštanje jednom pomorskom demonstracijom kod Ulcinja. Isto tako G. je zasluga, što je Porta prinuđena na ustupanje jednoga dijela Epira i Tesalije Grčkoj. *S. Jovanović.*

GLAGOLJICA je dobila svoj naziv po svoj prilici od svećenika u Hrvatskom i Dalmatinskom primorju, koji su služili slovensku službu, u kojoj staroslovenski glagol, »glagolati« (govoriti) dolazi često (njih su nazivali u tim krajevima »glagoljašima«). Kod nas je ušao u običaj naziv Glagoljica možda prema uporabi zvuka lj kod spomenutog glagola u sadašnjem vremenu i u nekim drugim njegovim oblicima.

G. se upotrebljavala u najstarijim i najljepšim po čistoći jezika staroslovenskim spomenicima, kako onim, za koje je nesumnjivo da su se upotrebljavali u Moravskoj i Češkoj (Kijevski listovi, Praški odlomci), tako i u onim, za koje je vjerojatno, da su u svojim prepisima došli iz Makedonije ili okolnih slovenskih zemalja (srpskih, hrvatskih, bugarskih), na pr. u Zografskom jevanđelju, Marijinu jevanđelju, Asemanovu jevanđelju, Kločevu glagoljašu i sl. Tako je isto nesumnjivo, da je iz Panonije G. prešla i u zapadni dio Balkanskog poluostrva, naročito među naše stanovništvo po Hrvatskoj, Dalmaciji i drugim područjima. Dopirala je G. i do Rusije (isp. glagoljske natpise na zidovima saborne crkve u Novgorodu, ostatke od glagoljice u ruskom zapisu popa Upira). — Ali već vrlo rano, svakako od početka 10 vijeka, ćirilska azbuka, koja se jedno vrijeme upotrebljavala uporedo sa G., počela je potiskivati G. u Bugarskoj, Rusiji, u Makedoniji i po našim krajevima tako, da je od kraja 11 vijeka G. ostala u stalnoj uporabi samo kod naših katolika primoraca, i to u sjevernoj Dalmaciji, u Hrvatskoj na sjever do vodomeđe Kupe, zauzimajući i nju, na kvarnerskom ostrvlju i u Istri (v. Glagoljsko bogosluženje). Tu se G. sačuvala u nejednakoj uporabi sve do kraja 18 i do četrdesetih godina 19 vijeka. Prema toj uporabi, razlikujemo staroslovensku (oblu) G. i hrvatsku (uglastu) G.

Kao što se iz izložene tablice vidi, G. se razlikuje od ćirilice svojim složenijim tipom, dok je kod ćirilice jasno da je postala (u velikom broju svojih znakova) od grčkoga ustavnog pisma. Ima i sitnijih razlika među njima u samom obilježavanju glasova: G. ima isti znak za e i je, međutim ćirilica ima dva znaka: tako isto G. ima jedan znak i za **ja** i **đ**; G. ima tri znaka za i, ćirilica — dva; G. ima naročiti znak za umekšano **g** u grčkim riječima, staroslovenska **ga** ćirilica nema. Ali među njima ima i mnogo sličnosti: obje imaju isti znak za š, isti način kako je **š** i **t** sklopljeno u щ kako je načinjeno ы i kako se odlikuje ъ od ь. I u drugim slovima ima dosta sličnosti; i glagoljska slova znače brojeve, samo sa nešto drukčijom brojnom vrijednošću (v. tablicu). Inače skraćenice, ligature, title i slične osobine slične su ćirilici.

Dugo je vremena, gotovo dva vijeka, bilo sporno pitanje o starini jedne od ovih azbuka prema drugoj i o postanku G. — Prvo pitanje, o starini ovih azbuka, riješeno je, može se reći definitivno, u korist G., i to prvo, na osnovu toga, što se G. nahodi u staroslovenskim spomenicima sa najstarijim jezikom (kao što je Zografsko jevanđelje), a naročito u odličnim staroslovenskim spomenicima, također vrlo starim, svakako iz 10 vijeka, za koje je nesumnjivo, da su pisani u Češkoj ili Moravskoj (Kijevski li-

Digitized by Google

stići), tako da se može reći da su je tu mogli donijeti samo Braća Prosvjetitelji; drugo, — ona je primitivnija, složenija od ćirilice, i zato je vjerojatnije da je starija od nje; a treće, — sva najstarija obavještenja (na pr. Crnorisca Hrabra, popa Upira) mogu se tumačiti mnogo zgodnije, ako se pretpostavi, da je Ćiril sastavio G., a ne ćirilicu.

Kod naših primoraca, vrlo je rano ponikla legenda da je G. stvorio Sv. Jeronim, poznati prevodilac Vulgate († 420). To su izmislili vjerojatno svećenici, da bi prinudili papu, da je ne zabranjuje (i zaista papa Inocent IV. u svome aktu od 1248, kojim se slovenska služba dopušta u primorskim mjestima, gdje se dotle G. tradicionalno upotrebljavala, spominje također tu legendu). Tek u 18 vijeku ta je legenda razbijena, i poslije toga vremena mnogi slavisti dali su svoje priloge za riješenje izvjesnih strana pitanja o G. Ali ponajviše je u tom pravcu uradio Jagić. On je i samo, za sad bar, definitivno riješenje o tome najbolje formulirao.

Drugo je pitanje o porijetlu G. I tu se dugo lutalo (historijski pregled svih pokušaja može se naći kod Jagića), dok nije Isaac Taylor (Tejlor) ispitivač porijetla azbuka uopće 1880 iznio mišljenje, da je G. načinjena prema grčkom brzopisu 9 vijeka. On je smatrao da su se Sloveni već prije Ćirila i Metodija služili grčkim pismenima, kombinirajući ih po 2—3 kada je trebalo predstaviti neki naročiti zvuk, koji nije poznavala grčka azbuka. Na taj način dobivene su njegove kombinacije o postanku različnih glagoljskih slova od nekoliko grčkih slova, koje je dopunio kasnije Jagić, i nema sumnje da su te kombinacije bile točne za veliki broj slova. Ali je, naravno, Sv. Ćiril izveo i stilizaciju cijele azbuke.

Veliki broj slova mogao je biti na taj način lako i prirodno objašnjen. Kod drugih su bila potrebna ili velika natezanja ili se pretpostavljalo, da je šare za ta slova Sv. Ćiril mogao uzeti iz kakve istočnjačke azbuke, jer je on dobro poznavao različne istočne jezike. Tako su nastale teorije o pozajmici izvjesnih slova iz avestiskog (Vs. Milera), jermenskog i gruzinskog (M. Gastera, Abihta), jevrejskog i samaritanskog (Šafarika, Vondraka), koptijskog (Fortunatova, Lamanskog). Neki su mislili, kao Fortunatov, da se u samom stiliziranju G. Sv. Ćiril ugledao na istočnjačke azbuke (na koptijsku), koje su i same predstavljale u izvjesnom pravcu stiliziranu grčku azbuku. Ali je ipak i dalje ostajao dovoljan broj onih (Leskin, Dilman, Taylor, Amfilohije, Fr. Miler, Jagić, Beljajev), koji su smatrali, da se samo iz grčke azbuke mogu izvesti (ili iz prostih šara ili iz kombinacije većeg broja šara) sva glagoljska pismena.

G. može biti po svojim paleografskim osobinama obla (staroslovenska) ili uglasta (hrvatska). Prva je starija, iz nje se postepeno i razvila uglasta ili hrvatska G. I hrvatska (ili srpsko-hrvatska) G. odlikuje se od staroslovenske ćirilice nepoznavanjem onih slova, za koje srpsko-hrvatski jezik nije imao svojih glasova. Tako se propuštaju znaci za dva nosna samoglasnika, mjesto dva poluglasnika zadržava se jedan, znak »jeri« se zamjenjuje znakom »i« vrlo često i t. d. Ali iako imamo G., uglavnom, od dviju vrsta, mogu se konstatirati i prelazni tipovi i dalje razviće hrvatske G. Jagić je utvrdio ovo nekoliko stupnjeva G., koji mogu imati i svoje nijanse. 1. Najstariji tip oble, panonsko-makedonske G. 2. Prvi prelazni tip oblo-uglaste G., hrvatskoga, a djelomice možda i makedonskog porijetla. 3. Potpuno uglasti tip hrvatske G. 4. Drugi prelazni poluustavni tip istoga porijetla. 5. Potpuno razvijeni hrvatski brzopis.
Na pr. Ž: 1. staroslovenski tip ⰶ
2. hrvatski uglasti tip Ⰶ
3. hrvatski brzopisni tip ⰶ

Prvi tip se nalazi u spomenicima staroslovenskim 10, 11 i prve polovine 12 vijeka; drugi tip G. ogleda se, uglavnom, u spomenicima srpsko-hrvatskim 12 i 13 vijeka; treći, za nas najvažniji i najizrađeniji tip nalazi se u velikom broju hrvatskih spomenika od 13—17 vijeka, pisanih mahom na pergamentu, za uporabu u crkvama. Od kraja 14 vijeka u poveljama i tekstovima koji nijesu bili ni crkvenoga ni duhovnoga sadržaja, počinje se upotrebljavati brzopis, a u isto vrijeme u tekstovima duhovnoga sadržaja, namijenjenim prosvjećivanju naroda, upotrebljava se umjereniji, stiliziraniji brzopis, koji se može nazvati poluustavnim.

U 15 vijeku (1483) štampana je (u Mlecima) prva glagoljska knjiga. Kasnije su štampane češće u Senju, Mlecima i drugdje. U 17, a naročito u 18 vijeku vršeni su popravci tekstova (Glavinić, Levaković, Karaman, Sović), prema crkvenoruskim tekstovima. U ovom pravcu se naročito odlikovao Zmajevićev Seminar u

Digitized by Google

Zadru, gdje su u 18 vijeku glagoljaši dobivali potrebnu spremu. U 19 vijeku, oko četrdesetih godina, glagoljaški rad (uostalom, stalno ometan od strane austrijske državne vlasti) prestaje sasvim. Bilo je pokušaja da se podigne u drugoj polovini 19 vijeka. Ovamo dolazi novo izdanje misala, koje je 1893 priredio Dragutin Parčić, a tako isto ranije i rad Brčićev (isp. njegovu čitanku, Hrestomatiju, Ulomke Sv. Pisma i t. d.), da se poznavanje G. podigne kod hrvatskog svećenstva. Još u 18 vijeku počeli su se tekstovi glagoljski zamjenjivati pisanom latinicom (šćavetom). Na ostrvu Krku podignuta je »Staroslovenska Akademija« (od 1903) koja izdaje stare glagoljske tekstove (osobito J. Weissa) naravno u ćirilskoj transkripciji.

Literatura: V. Jagić, Glagoljsko pismo, 1911 (kao 3 dio Grafike kod Slovena, Enciklopedija Slovenske Filologije, sv. 3, na ruskom) sa 36 tablica; V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 2 izd. (1913) — tu je navedena sva važnija literatura; Iv. Milčetić, Hrvatska Glagoljska Bibliografija (1911). — Izdanja starih glagoljskih knjiga v. kod Kukuljevića (tu su i izdanja 19 vijeka), Bibliografija hrvatska (vrlo nepotpuno, 1860), 1—7, kod P. J. Šafarika (gdje su izdanja pomiješana sa rukopisima) (Geschichte der südslavischen Literatur, 1864, 162—190). — Dobar, a kratak pregled glagoljske književnosti od V. Jagića v. Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, 1 (1913), 9/60. — O rasprostiranju, širenju i opadanju glagoljske knjige v. Luke Jelića Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae (1906).

Glagoljica			Ćirilica	
staroslovenska	hrvatska	brojna vrijednost	staroslovenska	brojna vrijednost
ⰰ	ⰰ	1	а	1
ⰱ	ⰱ	2	б	
ⰲ	ⰲ	3	в	2
ⰳ	ⰳ	4	г	3
ⰴ	ⰴ	5	д	4
ⰵ	ⰵ	6	є	5
ⰶ	ⰶ	7	ж	
ⰷ	ⰷ	8	ѕ	6
ⰸ	ⰸ	9	з	7

Glagoljica			Ćirilica	
staroslovenska	hrvatska	brojna vrijednost	staroslovenska	brojna vrijednost
ⰹ ⰹ	ⰹ	10	и	8
ⰺ	ⰺ	20	і	10
ⰻ	ⰻ	30	(ђ)	
ⰼ	ⰼ	40	к	20
ⰽ	ⰽ	50	л	30
ⰾ ⰾ	ⰾ	60	м	40
ⰿ	ⰿ	70	н	50
ⱀ	ⱀ	80	о	70
ⱁ	ⱁ	90	п	80
ⱂ	ⱂ	100	р	100
ⱃ	ⱃ	200	с	200
ⱄ	ⱄ	300	т	300
ⱅ	ⱅ	400	оу	400
ⱆ	ⱆ	500	ф	500
ⱇ	ⱇ	600	х	600
ⱈ	ⱈ, ⱉ	700	ѡ	800
ⱉ	ⱉ	900	ц	900
ⱊ	ⱊ	1000	ч	90
ⱋ	ⱋ		ш	
ⱌ	ⱌ	800	щ	
ⱍ	ⱍ, ⱏ		ъ	
ⱍⱏ			ы	
ⱎ	ⱏ		ь	
ⱏ	ⱏ	800	ѣ	
ⱐ	ⱐ		ю	
			ꙗ	
			ѥ	
ⱑ			ѧ	900
ⱑⱑ			ѫ	
ⱑⱑ			ѩ	
ⱑⱑ			ѭ	
			ѯ	60
			ѱ	700
ⱒ			ѳ	9
ⱓ			ѵ	

A. Belić.

Digitized by Google

GLAGOLJSKO BOGOSLUŽENJE. Slovenski apostoli, Sv. Ćiril i Metodije, uveli su slovenski jezik u istočnu, upravo bizantsku, liturgiju, a poslije svoga puta u Rim (867), kada su potpuno ušli u oblast i područje zapadne crkve, uveli su ga i u rimsku liturgiju. I ako ova posljednja tvrdnja ima još protivnika, ipak nesumnjivi historijski dokumenti (pisma Hadrijana II. od 870, Ivana VIII. od 879 i 880), pa filološki razlozi (kijevski, bečki listići, i dr.) i poređenje historijskih događaja, utvrđuju ovu činjenicu.

Prvobitno su sve liturgijske slovenske knjige napisane u glagoljskom pismu, koje je izumio Sv. Ćiril, a kasnije, kada je, poslije smrti Sv. Apostola, složeno novo pismo, mnogo lakše i čitljivije (od Sv. Klementa Veličkoga?), počeli su knjige istočnoga obreda pisati u ovom novom »ćirilskome« pismu, pa je za malo vremena potisnula ćirilica kod svih istočnih Slovena staro glagoljsko pismo, te mu poslije 12 vijeka u istočnoj crkvi nema ni traga. U krajevima zapadne crkve, gdje se slovenski jezik do naših vremena sačuvao u rimskom obredu, ostalo je do danas u uporabi glagoljsko pismo, pa se zato misa na starom slovenskom jeziku i zove G. B., ili kraće glagoljicom, a svećenici toga obreda glagoljašima.

Glavno područje djelatnosti slovenskih apostola bila je moravska država, koja je u drugoj polovini 9 vijeka bila jaka slovenska oblast u gornjem Podunavlju. Rad slovenskih apostola gledali su prijekim okom Nijemci (Wiking), koji su čitavo Podunavlje već onda, pa i za dalnjih 1.000 godina, smatrali svojom političkom, kulturnom i crkvenom domenom. Moravski vladar Svatopluk, koji je najzad pao u potpunu zavisnost od Nijemaca, poslije smrti Metodijeve (885), izagna njegove učenike iz svoje zemlje, ali se ipak slovensko bogoslužење u češko-moravskim krajevima, barem u nekim mjestima, održalo do kraja 11 vijeka (Sazava).

Vrlo rano, bit će još za života Sv. Metodija, prešla je glagoljica u hrvatske krajeve, koji su oko 800 primili kršćanstvo od rimskih misionara, i tako došli u hijerarhijsku vezu sa solinskom nadbiskupijom u Splitu, koja je bila nosilac latinske kulture, latinskoga jezika i liturgije u Dalmaciji i susjednim hrvatskim zemljama. Svakako već u početku 10 vijeka postoji u Ninu hrvatska biskupija, s biskupom Grgurom Ninskim i brojnim popovima i monasima glagoljašima, u kojih je upoznavanje slovenskoga pisma i knjige probudilo narodnu samosvijest. Kako je u to vrijeme znatno ojačala politička vlast hrvatskih vladara (Tomislav nosi od 925 naslov kralja), ninski biskup, koji je bio i dvorski biskup hrvatskoga kraljevstva, živo je pregao da svoju crkvenu vlast proširi nad čitavim hrvatskim kraljevstvom, kako bi se oslobodio prevlasti latinske nadbiskupije u Splitu i direktno postao podložan Rimskoj Stolici. Puna dva vijeka trajala je oštra borba između latinskoga i hrvatskoga klera za samostalnost Hrvatske biskupije i za slobodno vršenje slovenskoga bogoslužења, ali kako su jaki politički interesi vezali hrvatske kraljeve na obzire i na ustupke prema dalmatinskim Latinima, ni Grguru Ninskome ni njegovim nasljednicima ne pođe za rukom ostvariti svoje nacionalne i crkvene težnje. Osim toga, i Rimska Stolica nije bila sklona ovim namjerama, jer joj je bio onemogućen nadzor nad pravovjerjem liturgijskih knjiga, pisanih u nepoznatom slovenskom jeziku, a protivnici djela Sv. slovenskih apostola sumnjičili su ih još duboko u srednji vijek, kao pristalice arijeve hereze. Tome treba dodati, da su pape u Rimu, kao i patrijarsi u Bizantu, baš u to doba, od 9 do 11 vijeka, svu hijerarhijsku, a potom i liturgijsku vlast, držali u svojim rukama, da bi bili što budniji stražari pravovjerja u općoj crkvi. Prema tome lako je razumjeti sve peripetije u borbama na splitskim saborima 925, 928, 1059, 1063, 1075, pisma papa Ivana X., Nikole II., Aleksandra II., neobično držanje i najmoćnijih hrvatskih vladara Tomislava i Petra Krešimira, raskol glagoljaškoga biskupa Zdeda i popa Vuka, i t. d. Konac tih borba bio je, da je nadbiskupska vlast splitske stolice u hrvatskom kraljevstvu kao jedino legitimna sankcionirana, hrvatska biskupija za puno jedno stoljeće ukinuta, a G. B. strogo zabranjeno.

No žilavost hrvatskoga klera i popova glagoljaša bila je jača, nego sve kanonske zabrane. G. B. ostade i dalje stalnom svojinom i baštinom hrvatskoga naroda, a kada je u vrijeme krstaških vojna Rimska Stolica došla u bliži doticaj s raznim liturgijama i liturgijskim jezicima na istoku, i kada se mnogo na lijonskom i florentinskom saboru raspravljalo o izmirenju Zapadne i Istočne Crkve, pape su uzeli blaži stav prema G. B. Glagoljsko se pismo stalo pripisivati

Digitized by Google

Sv. Jeronimu, crkvenom učitelju. Sv. slovenski apostoli i njihovo djelo porastoše u ugledu i cijeni. Papa Inocent IV. odobri 1248 slovensko bogoslužene u zapadnom obredu za sve hrvatske krajeve, gdje je tada bilo u uporabi, kako ga je dvije godine ranije (1246) odobrio sličnim pismom rusinskom knezu Danilu u istočnom obredu.

Autohtono područje glagoljice od 13 do 16 vijeka prostire se cijelim hrvatskim i dalmatinskim primorjem, od Splita i Poljica do Kopra (Capo d'Istria) i Poreča (Parenzo) u Istri. Klasično je tlo književnoga rada starih glagoljaša: Krk, Vrbnik, Vinodol i Senj. Iz tih se krajeva raširilo G. B. po svoj Dalmaciji, i prešlo je u Dubrovnik, gdje je 1390 osnovana škola za knjigu i pismo slovensko. Ima ga u Bosni i unutrašnjim krajevima (Gršković ev i Mihanović ev Apostol, Hrvojev misal), pušta korijenje u zagrebačkoj biskupiji, čak prelazi Dravu, jer se sredinom 16 vijeka glagoljalo i u Strigovi, po sredovječnom mišljenju rodnom mjestu Sv. Jeronima. Šta više, po izvještaju francuskoga putnika Broquièra (Brokijera), iz 15 vijeka, služila se u današnjem Beogradu la messe en langage esclavonien et etait de l'obeissance de Rome, et leurs ceremonies de l'eglise sont telles que les notres.

Na zapadu glogoljica je prešla u čisto slovenske krajeve u Kranjsku i južnu Štajersku. G. B. se tako ukorijeni u našem narodu, da su i stari kaluđerski redovi s izrazitom latinskom kulturom, kao benediktinci, augustinci, pavlini, na našem tlu glagoljali. Franjevci, koji imaju u svom pravilu vršenje rimskoga obreda na latinskom jeziku, morali su se prilagoditi našim prilikama, te su, iako su vršili bogoslužene latinskim jezikom, pojedine dijelove mise, kao epistolu i evandelje, vršili na narodnom jeziku. Tako su već u 14 vijeku nastali »vagnilistari« i »lekcionari«, koji su pisali narodnim jezikom, a gotskim i latinskim pismenima. Ipak se pučki ogranak franjevačkoga reda u našim stranama, Starohrvatska država III. reda samostanskoga Sv. Franje, od postanka svoga u 15 vijeku pa do današnjega dana služi isključivo glagoljicom, i ima i danas još pravo glagoljanja u svim svojim starim i novim crkvama i samostanima.

Kako je u to vrijeme bila glagoljica čuvena po svim slovenskim zemljama razabiramo iz toga, što je Karlo IV., kralj-prosvjetitelj češkoga naroda, odobrenjem pape Klementa VI. osnovao 1347 u Emausu, kraj Praga, glagoljaški samostan, pozvao tamo hrvatske glagoljaše i nastojao, da se u Češkoj gaji glagoljska knjiga i liturgija. Za Karlom IV. poveo se i poljski kralj Vladislav II. Jagelo, koji je 1390 osnovao u Kleparzu, krakovskom predgrađu, glagoljaški samostan sa sličnim zadatkom, koji je imao i samostan u Emausu.

No u našim krajevima glagoljsko pismo nije bilo u uporabi samo u crkvi i njenom bogosluženju, nego je bilo i svagdanje pismo u građanskom životu, u službenim ispravama i poveljama, zakonima i statutima, pogodbama, oporukama i t. d. Njime je napisano bezbroj kamenih natpisa po Istri, Dalmaciji i Hrvatskoj. U nekim slučajevima služila je glagoljica i kao diplomatsko pismo (1275 u ispravi o Razvodu i kunfini po svoj deželi u Istri, između područja pazinskoga kneza, oglajskoga patrijarha, i mletačke republike).

Na osnovu toga rada starih glagoljaša s jedne strane za crkvene, a s druge strane za građanske potrebe, nastala je glagoljska književnost, koja je njegovala ne samo bogoslovnu i crkvenu nauku, nego je obrađivala i svjetsko znanje, čak imamo u njoj i početke umjetničke poezije, i to bar nekoliko decenija ranije od prvoga hrvatskoga pisca Marulića († 1525). Nažalost, ovaj duševni rad glagoljaša, koji je trajao sve do 18 vijeka, još nije dovoljno ispitan. On sačinjava bogat prilog našoj književnoj i kulturnoj povijesti. I ako je ta knjiga reproduktivnoga i kompilatornoga značaja (što je glagoljašima trebalo za nauku i odgoj, to su iz strane, većinom latinske knjige, prevodili), ipak u svim tim spisima i radovima bije narodni duh, slovenski i hrvatski, i njihov je rad izraz znanja i napretka našega naroda u ono vrijeme. Ti književni proizvodi bili su duševna hrana i svojina starih glagoljaša i njihova puka, pa već iz tih razloga možemo tvrditi, da upravo ova drevna knjiga, a ne dalmatinski period, predstavlja početak naše narodne hrvatske književnosti. I da je ta glagoljska književnost još u 16 vijeku bila našem narodu bliža, nego dalmatinsko-dubrovačka, vidi se i iz toga, što su protestantski reformatori Anton Dalmatin i Stjepan Konzul Istranin štampali prijevod Sv. Pisma, određen za hrvatski prosti narod, glagoljskim, a ne latinskim slovima (u Tübingenu 1562 i 1563).

Digitized by Google

Kada je pronađena štampa počeli su glagoljaši štampati bogoslužne knjige: prvo izdanje misala u Mlecima 1483, drugo u Senju 1494, treće fra Pavla Modrušanina u Mlecima 1528, i četvrto Kozičićevo, na Rijeci 1531. Pored misala štampali su glagoljskim slovima i druge crkvene knjige: časoslove, obrednike i t. d. Veći ipak dio književnoga rada naših glagoljaša ostao je u teško čitljivim rukopisima, zabačen po raznim biskupskim, samostanskim i župskim arhivima.

Kao što se glagoljsko pismo u Hrvatskoj znatno mijenjalo (oblo, uglasto ili ustavno, i kurzivno od 16 vijeka), tako je bilo i s jezikom u starim glagoljskim spomenicima. Prvobitni jezik u bogoslužnim knjigama ne razlikuje se bitno od staroga slovenskoga jezika, kojim su pisani najstariji staroslovenski spomenici. Naročito je još čist i lijep jezik, s neznatnim primjesama starih hrvatskih oblika, u rukopisu misala, koji se čuva u Vatikanu. Apograf je 14 vijeka starijega nekoga rukopisa, koji svojim jezičnim oznakama dopire u 12 vijek. Drugi misali (kao Novakov iz 1368) pisani su jezikom, koji je znatno više natrunjen hrvaštinom, a najdalji razvitak u tome pravcu pokazuje Hrvojev misal. Mlađoj t. zv. hrvatskoj recenziji pripadaju i gore nabrojena štampana izdanja glagoljaškoga misala.

Drugačiji je jezik, kojim su glagoljaši pisali u građanskom i običnom životu. Taj glagoljaški književni jezik bio je živi narodni jezik, kako se je u njihovo doba u čakavskim krajevima govorio. Isprva nosi on tragove crkvene slovenštine, ali vremenom ti arhaični oblici sve više iščezavaju. Pa i glagoljska knjiga u slovenačkim stranama, pisana je u hrvatskom-čakavskom narječju, s nekim slovenačkim osobinama. Važno je naglasiti, da je na taj način na koncu srednjega, a u početku novoga vijeka vladalo između Hrvata i Slovenaca jedinstvo jezika i pisma, koje je prvi narušio luterov reformator Primus Trubar, svojim izdanjem biblije na slovenačkom jeziku i latinskom azbukom (1553).

Nov period G. B. počeo je Tridentskim Koncilom (1545—1563), koji je u svoj zapadnoj crkvi, pa i u našim krajevima, zaveo sjemeništa i latinska učilišta za uzgoj i naobrazbu svećenstva. Do toga vremena svećenstvo je bilo »jezgraško«, đaci su učili u starijih đakona i popova ono, što im je bilo najpotrebnije za služenje mise i dijeljenje sakramenata. Poslije Tridentskoga Sabora u redovnim crkvenim prilikama tražilo se od svakoga svećenika klasično obrazovanje i znanje latinske knjige i liturgije. Prirodno je da su svećenici, izučeni u latinskim školama, radije vršili bogoslužene u razgovjetnom latinskom pismu, nego u mučnom glagoljskom, pa je i to jedan od razloga, što se glagoljica stala u nekim krajevima (gornja Hrvatska, Slovenačka) gubiti. Nestašici glagoljaša u Dalmaciji nastojao je doskočiti nadbiskup Zmajević, osnivanjem glagoljaškoga seminara u Zadru (1727), a nadbiskup Bizza u Omišu (1750). Nepovoljno je bilo i to, što je Tridentski Sabor zadržao izdavanje svih liturgijskih knjiga Rimskoj Stolici, pa je tako briga i za izdavanje glagoljaških misala i časoslova prešla u Rim. A tamo je stvar zapinjala već radi tehničkih štamparskih teškoća. U dva vijeka štampana su svega tri misala i tri časoslova. Uz to ni u pogledu jezika ove knjige nisu zadovoljavale. Poslije brest-litovske unije (1595) bio je u Rimu odlučan utjecaj rusinskih svećenika i u rimskim krugovima ukorijenilo se mišljenje, da se je najčišća slovenska tradicija očuvala u ruskoj crkvi. Redaktori glagoljskih misala i časoslova (Levaković, Misala od 1631 i časoslova 1648; Paštrić, Časoslova od 1688 i misala od 1706; Karaman, misala od 1741) iskvarili su staru slovenštinu hrvatskih misala rusko-slovenskim oblicima i izgovorom te pored toga što je radi sporoga izdavanja vladala nestašica bogoslužnih knjiga, bilo je i hrvatskom svećenstvu i prostom narodu neprijatno i uvođenje novoga bogoslužnoga jezika. To su bili razlozi, što su se granice glagoljice sve više suzivale, a i tamo, gdje se slovenskim jezikom obavljalo bogoslužene, stali su se svećenici pomagati »šćavetom« (schiavetto) t. j oni bi tihe misne dijelove govorili na latinskom jeziku, a pjevane (Slava, misne molitve, Vjeruju, Predslovlje, Oče naš i t. d.) na narodnom. Korijen »šćavetu« je u onim ranije spomenutim sredovječnim lekcionarima. U primorskim krajevima bio je jezik ovih lekcionara čakavski (tako lekcionar fra Bernardina Splićanina, izdan u Mlecima 1495), a u Bosni i dalmatinskoj Zagori bio je štokavski (Bandulovićev evanđelistar od 1613 i t. d.). Ti lekcionari i evanđelistari, nazvani i »šćaveti«, sadržavali su, pored epistola i evan-

Digitized by Google

đelja, i druge bogoslužne činove. Prema uzoru ovih ranijih lekcionara ili »šćaveta« složeni su kasnije novi, koji su u živom narodnom jeziku sadržavali sve one dijelove mise, što su se glasno čitali ili pjevali.

Ovo uvođenje živoga jezika u liturgiju pa mješavina raznih jezika u bogosluženju, nije nipošto bilo u skladu s kanonima, pa su stoga pojedini biskupi pokušavali iskorijeniti ovu zloupotrebu, a po njihovom nalasku izdao je i papa Benedikt XIV. 1754 strogu zabranu »šćaveta«. On se ipak održao do naših vremena, i u Mlecima i na Rijeci doživio je više izdanja.

Nacionalnim buđenjem slovenskih naroda u 19 vijeku nastala je nova epoha u pitanju glagoljice. Stari slovenski jezik i glagoljsko pismo postali su ishodište naučnoga istraživanja velikih slavista, od Kopitara pa do Jagića. Čitav narod, i kod nas na jugu, i u Češkoj na sjeveru, prihvatio je glagoljicu, kao sveti djedovski amanet i bedem svoga nacionalizma, i tražio je, da se obnovi slovensko bogosluženje svuda, gdje je nekada bilo. Ovaj pokret bio je osobito jak o spomen-jubilejima na slovenske Apostole 1863 i 1885. Austro-Ugarska je vidjela u tome panslavistički pokret, i svim načinima ga je sprečavala. Hrvatsko svećenstvo, predvođeno Strossmayerom, Pavlinovićem, Milinovićem, Danilom Parčićem, Bulićem, Prodanom, tražilo je novo izdanje misala, jer je od posljednjeg proteklo 150 godina. Zadarski profesor Brčić odgojio je nekolicinu svećenika, vrsnih stručnjaka u glagoljici, i pripravio je na osnovu naučnih rezultata materijal za reviziju slovenskih liturgijskih knjiga. Papa Lav XIII. pokazao je živo shvaćanje za Slovenstvo, i njegovim odobrenjem izašao je 1893 u Rimu glagoljski misal u redakciji kanonika Parčića, jednoga od učenika Brčićevih. No tim uspjehom nisu bile prebrođene sve neprilike. Odluke rimskih kongregacija od 1892 do 1906 stajale su na načelnom stanovištu liturgijskoga jedinstva za čitavu crkvu, i ne priznaju glagoljici značaj općega prava za čitav naš narod, nego značaj povlastice za pojedine crkve, u kojima se neprekidno glagoljalo posljednjih 30 godina. Mnogo je tome bilo krivo i tjesnogrudno držanje nekih biskupa u našim krajevima, a i to, što su se javili neumjesni i nestručnjački prigovori Parčićevom misalu. Izbile su nemile trzavice, koje su škodile vjerskim i crkvenim interesima u narodu. U nekim biskupijama ne htjedoše uopće prihvatiti Parčićeva misala. Tako u Istri ostade u uporabi »šćaveto«, pa se još i danas tamo rabi (i u nekim mjestima pod Italijom). Neki biskupi ipak (Posilović u Senju 1894 i Mahnić u Krku 1901) uvedoše novi misal i odstraniše »šćavet«. Danas se glagolja u čitavoj senjskoj, a (uz neke izuzetke) i u krčkoj, zadarskoj, splitskoj i barskoj biskupiji.

I u tim teškim vremenima za naš narod (afera sa zavodom Sv. Jeronima, dva nova izdanja Parčićevoga misala ne dođoše u prodaju, zbor hrvatskih biskupa u Rimu 1905) našla je glagoljica ustrajnih pobornika u nadbiskupu Stadleru, biskupu Mahniću, Buliću, Prodanu, Volariću, splitskom načelniku Miliću i dr. Naročito je biskup Mahnić stekao velikih zasluga osnivanjem Staroslovenske Akademije u Krku (1901), koja je izdanjima starih biblijskih i liturgijskih tekstova nastavila rad Brčićev, i izvrsnim radnjama profesora Weissa nimalo ne zaostaje za drugim učenim društvima.

Postankom novih slovenskih država i ujedinjenjem Jugoslovena, pitanje G. B. stupilo je u odlučnu fazu. Jugoslovenski episkopat na svom zborovanju 27—29/11 1918 zatražio je od Svete Stolice: 1. da se slovensko bogosluženje protegne na cijelo područje nove države: 2. da se priredi novo izdanje staroslovenskoga misala, i to u latinskoj transkripciji; 3. da se zavede rimski obrednik (ritual) u hrvatskom, odnosno slovenskom jeziku u svim biskupijama. Što se tiče prvoga zahtjeva, za njega ima precedens u konkordatima sa kneževinom Crnom Gorom 1886—1887 i s kraljevinom Srbijom od 1914, te je glagoljica uvedena u krajevima, u kojima prije nije postojala. Pitanje transkripcije u latinicu iz razloga lakše uporabe osobito za starije svećenike potaknuli su Danilo i Bulić u Spomenici splitsko-makarskome biskupu još 1882, i taj prijedlog je usvojila Sv. Stolica 3/9 1903, svojim pismom nadbiskupu Stadleru. A i treći zahtjev nije nova stvar, jer je rimski obrednik, uz odobrenje Sv. Stolice, štampan na hrvatskom jeziku već 1640, u izvrsnom prijevodu isusovca Kašića, a nanovo je, u prijevodu Parčićevu, izdan u Rimu 1893.

Sv. Stolica izašla je u susret ovim zahtjevima, te je u pismu zagrebačkom nadbiskupu Baueru 17/4 1921 dozvolila, da se rimski obrednik pre-

Digitized by Google

vede u narodni jezik, i upotrebi u čitavoj državi, a isto tako da se pri svečanim misama slobodno pjevaju poslanica i evanđelje na narodnom jeziku. Zahtjev, da se slovensko bogoslužení protegne na čitavo područje države, imao bi se riješiti u konkordatu, koji se očekuje između Sv. Stolice i Jugoslavije. Nova ovlaštenja za naše krajeve bit će svakako šira od onih, što su dana Česima, kojima je dopušteno staroslovensko bogoslužení samo u glavnim njihovim svetištima, i to na blagdane nacionalnih svetaca (odluka od 21/5 1920). Najzad, što se tiče štampanja novoga misala i njegove transkripcije latinicom, i to je zaslugom episkopata povoljno riješeno (odluka Sv. Stolice od 9/5 1923) i sad se nalazi u Rimu u štampi Parčićev misal u latinskoj transkripciji, a pod stručnim rukovođenjem praškoga profesora Weissa. Time glagoljsko pismo izlazi iz žive upotrebe i predaje se povijesti i nauci.

Dokumente za izučavanje povijesti glagoljskoga bogoslužja od 13 do 19 vijeka registrirao je L. Jelić u knjizi: Fontes historici liturgiae glagolitico romanae (1906).

Literatura: S. Rittig, Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, osobitim obzirom na Hrvatsku. Prvi svezak 763—1248 (1910); Prodan, Borba za glagoljicu (1900); Je li glagoljica pravo svih Hrvata (1904); Tkalčić, Slavensko bogoslužje u Hrvatskoj (1904); Ivančić, Povjestne crte o samostanskom III. Redu Sv. O. Franje i poraba glagoljice u istoj državi (1910); V. S., Slavensko bogoslužje u Istri (1913); Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija (1911, samo rukopisi); Pesante, La liturgia slava (1893).
S. Rittig.

GLAMOČ, varoš u zapadnoj Bosni. Ima 1.802 stanovnika. Do 1843 bilo je naselje s gradom bez veće važnosti. Od tada se razvija čaršija i G. postaje glavnim mjestom u Glamočkom polju. Pod Turcima je tu bilo sjedište kadiluka u kliškom sandžaku. Sada je sresko mjesto. Ima parni mlin i dvije pilane.

Literatura: B. Ž. Milojević, Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko polje (Naselja, 13).
M. F.

GLAMOČKO POLJE, veliko kraško polje u zapadnoj Bosni, sjeveroistočno od Livanjskog polja između Staretine planine, Hrbljine planine, Cincera i Krug-planine. Dugačko je 37 km, široko 1 do 2 km, na apsolutnoj visini od 880 do 950 m. Dijeli se na Gornje polje, prostraniji sjeverozapadni, viši dio (885 do 950 m), pun neogenog humlja, i na Donje polje (Draganićka zavala ili Dolački rukavac), koje je niže (880 do 882 m), zauzima jugoistočni dio i naročito je izloženo veoma jakim poplavama. Kroz polje protječe nekoliko periodskih rječica, od kojih su najvažnije ponornice: Ribnik, Jaruga i Vrba. Kad Ribnik u kišovitoj periodi nabuja, izvjestan dio njegove vode otiče u istočni, niži kraj Gornjeg polja i pretvara ga u jezero, sa prosječnom površinom od 13·5 km². Ovo se održava oko 6 mjeseci, ali najdublji dijelovi ostaju i u ljetnim mjesecima kao bare ili glibuše. Jezero može imati dubinu do 6 m, a vodu gubi kroz ponore. Donje je polje prosječno poplavljeno 200 dana, od 7/11 do 24/7. Površina G. P. je 133·5 km². Nazvano je po istoimenom mjestu na zapadnom rubu.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); E. Richter, Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 17, 1905); A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Bd. V, 1903—1904).
P. Vujević.

U srednjem vijeku to je bila župa Glamoč. 1325 otrgnuto je G. P. od Hrvatske i dato Bosni, sa Livnom i Duvnom, kao oblast zapadne strane. — Stanovnici, izmiješani pravoslavni, katolici i muhamedanci, bave se najviše stočarstvom i nešto poljodjelstvom. G. P. je u živom trgovačkom saobraćaju sa dalmatinskim primorjem. Izvozi stoku, vunu, stočnu hranu i drvenu građu.
M. F.

GLAMOČNICA, rječica u Hrvatskoj, desni pritok Like. Izvire pod Bukovom glavom (705 m) i Žirom (852 m), u velikom luku teče k sjeveru, sjeverozapadu i jugozapadu: uljeva se oko 1·5 km nizvodno od sela Medaka. Dužina toka je 13 km.
P. V.

GLAS, prvi eparhijski crkvenoknjiževni organ u Srbiji. Počeo je izlaziti u Nišu 1/5 1899, nastojanjem episkopa Nikanora Ružičića, a pod uredništvom protođakona Miloša Anđelkovića.
R. G.

GLAS CRKVE, organ sveštenstva šabačke eparhije. Namijenjen je crkvenom i prosvjetnom životu. Počeo je izlaziti u Šapcu, krajem 1923.
R. G.

Digitized by Google

GLAS CRNOGORCA, list za politiku i književnost. Počeo je izlaziti kao nedjeljni list 1873 na Cetinju. Prvi izdavač i urednik bio je Sima Popović. Štampao se u državnoj štampariji i odmah postao poluzvaničan, a kasnije i zvanični list crnogorske vlade. Izlazio je neprekidno do okupacije Crne Gore u svjetskom ratu 1915. *U. Dž.*

GLAS ISTINE, list za duhovne besjede, životopise i starine. Počeo je izlaziti 15 januara 1884 u Novom Sadu dva puta mjesečno. Prvi urednik bio je Đorđe Rajković, a od 1886 Sava Petrović. List je bio vjersko-pučki, prestao je izlaziti 1890. *U. Dž.*

GLAS JUGA, organ slovenačke nacionalističke omladine u jugoslavenskome pravcu. G. J. je izvodio program proglasa jugoslovenskih nacionalista, izdanog u Pragu od Lj. Leontića, N. Bartulovića i J. Zormana. G. J. izlazio je 1914 u Ljubljani, pod redakcijom V. Zalara, dok ga nije vlast zabranila. *J. G.*

GLAS NARODA. 1. Najstariji slovenački list i prvi slovenački dnevnik u Americi. Osnovao ga je 1894 u New-Yorku i dugo godina uređivao Frank Sakser. Pisan je u prvome redu za radnike. Do 1897 izlazio je jedamput nedjeljno, 1898—1901 tri puta, a od 1902 izlazi svakog dana. 1906 postao je svojina Slovenskog tiskovnog društva u New-Yorku. *J. G.*

2. List za narodne styari, promet, zanat, trgovinu, pouku i zabavu. Izlazio je svake nedjelje u Novom Sadu 1871—1876. Vlasnik i izdavač bila je Zadruga za srpsku narodnu štampariju, a urednik Panta Popović. List je bio liberalan. *U. Dž.*

GLAS SRPSKE KRALJEVSKE AKADEMIJE. Knjiga 1 izašla je u Beogradu 1887, a izašlo je ukupno 110 knjiga (1923). U G. je objavljeno vrlo mnogo naučnih rasprava iz svih struka. Kao organ Akademije, G. ima karakter sasvim stručno-naučnog časopisa. *U. Dž.*

GLASER JANKO, pjesnik, (21/3 1893, Ruše, kod Maribora). G. je svršio gimnaziju u Mariboru (1905—1913), a učio je slavistiku i germanistiku na univerzitetima u Grazu, Beču, Zagrebu i Ljubljani (do 1920). Od 1920 je nastavnik gimnazije u Mariboru. Pisao je pjesme u Ljubljanskom Zvonu i Slovanu. Posebno je izdao 1919 zbirku lirskih pjesama Pohorske poti. 1920 izdao je zbirku Slovenska narodna lirika i napisao je uvod.

Literatura: A. Debeljak u Ljubljanskom Zvonu, 1919, 760.
I. G.

GLASINAC, kraško polje u Bosni sjeveroistočno od Sarajeva. U srednjem vijeku G. je bio dio župe Borač. 1394 sultan Bajazit je provalio u Bosnu i zaustavio se na G. Početkom 15 vijeka spominje se crkva na G., na putu iz Dubrovnika za Srebrenicu, a 1429—1430 bila je na G. carina. 1737 do 1739 G. je bio zborno mjesto turske vojske. 1878 na G. su se vodile borbe između austrijske vojske i bosanskih ustaša. — Cio G. pokriven je predhistorijskim gradinama. Bilo je naselja i u rimsko doba, a mnogo je ostataka i iz srednjeg vijeka. — Veći dio stanovnika su pravoslavni, a manji muslimani. Skoro svi su doseljeni iz Hercegovine. Znatno je stočarstvo. Na G. je raskršće puteva za Sarajevo, Vlasenicu i Rogaticu. Glavno je mjesto Sokolac.

Literatura: Đ. Stratimirović, Opis polja Glasinca (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 1891); Dr. K. Jireček, Glasinac u srednjem vijeku (Glasnik Zemaljskog Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 1892).
M. F.

GLASNIK (kasnije Slovenski G.), prvi slovenački beletristički mjesečni list. Izdavao ga je od 1858 do 1868 u Celovcu Anton Janežič. G. je skupljao oko sebe mladu literarnu generaciju (Fr. Levstik, S. Jenko, Fr. Erjavec, Jos. Stritar) i omogućio joj rad protiv autokratorstva J. Bleiweiss-a i njegovog kruga na kulturnom polju, a time je spremio omladinu protiv starih i na političkom polju. Produženje G., koje je 1869 pokušao Jos. Jurčič u Mariboru, nije uspjelo. *J. G.*

GLASNIK. 1. Službeni list srpske pravoslavne patrijaršije. Prvi broj izašao je 1-14/7 1920, te je do kraja 1921 izlazio u Beogradu, pod uredništvom profesora Atanasija Popovića. Od 1922 G. izlazi u Srijemskim Karlovcima, dva puta mjesečno, pod raznim urednicima (Dr. Dobrivoj Nikolić, Dimitrije Ruvarac, Sreten Vujičić i Miloš Parenta). Pored službenog dijela G. ima i članaka iz raznih grana bogoslovske književnosti, a donosi i vijesti i bilješke iz crkvenog života uopće.

2. Crkveno-školski, društveni list. Izlazi u Temišvaru, i od 1920 služi kao poluzvaničan organ vikarijata srpske temišvarsko-velikokikindske eparhije.
R. G.

Digitized by Google

GLASNIK DRUŠTVA SRPSKE SLOVESNOSTI, organ Društva Srpske Slovesnosti. Knjiga 1 izašla je u Beogradu 1847. Kasnije je naslov Glasnik Srpskog Učenog Društva. Izašlo 75 knjiga (1847 do 1892). U 75 knjizi nalazi se sadržaj svih knjiga. U G. je objavljeno vrlo mnogo građe, rasprava i članaka iz svih naučnih grana. U drugom odjeljenju G. knj. 1—15 (1868—1883) objavljeni su stari spomenici i različita naučna građa.

U. Dž.

GLASNIK GEOGRAFSKOG DRUŠTVA, stručni naučni časopis. Počeo je izlaziti 1912. pod naslovom Glasnik Srpskog Geografskog Društva, u redakciji Dr. Jovana Cvijića i Dr. Pavla Vujevića. Obustavljen je 1915—1919. a obnovljen 1920, kada je dobio sadašnje ime. U G. G. D. se objavljuju zapisnici Geografskog Društva u Beogradu. Sadanji direktor je Dr. Jovan Cvijić, a urednik Dr. Borivoje Ž. Milojević.

U. Dž.

GLASNIK JUGOSLOVENSKI VETERINARSKI počeo je izlaziti kao organ Jugoslovenskog Veterinarskog Udruženja. 1921. Može se smatrati kao nastavak listova Veterinarskog Glasnika, što ga je izdavalo Udruženje Marvenih Lekara Kraljevine Srbije, u Beogradu (9 godina, 1903 do 1912 i 1920). i Veterinarskog Vjesnika, lista Hrvatsko-Slavonskog Veterinarskog Društva u Zagrebu 16 godina (1906—21). Izlazi mjesečno u Beogradu i donosi naučna originalna i prevedena djela, stručne članke, referate i staleške vijesti. Štampa se u 1.200 primjeraka.

F. Z.

GLASNIK POŠTANSKI (Poštanski Slanik, Poštanski Sel. Seoski Pismonoša). U Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Slovenačkoj, gdje zbog neizjednačenog zakonodavstva još nije provedena organizacija seoskih pošta, ima manjih sela i zaselaka, koji nemaju uslova ni za državnu (erarnu), ni za kontraktualnu (ne erarnu) poštu. Takva mala naselja obilaze dvaput ili triput nedjeljno poštanski glasnici, koji su neka vrst male pošte s ograničenim djelokrugom: isporučuju pošiljke, koje im je predala nadležna pošta, i skupljaju od seoskog stanovništva pošiljke, pa ih predaju pošti radi otpreme. Oni su u Dalmaciji i Slovenačkoj državni kontraktualni službenici, koje država plaća, bilo da su dodijeljeni državnoj ili razrednoj pošti, a u Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji, ako su dodijeljeni kontraktualnoj pošti plaća ih kontraktualni poštar, a ako su dodijeljeni državnoj pošti, plaća ih država, kao svoje kontraktualne službenike. U Dalmaciji i Sloveniji vrše oni službu samo kao državni organi i rukuju samo sa pošiljkama malih vrijednosti, za koje garantira država, a u Vojvodini, Hrvatskoj i Slavoniji mogu biti i punomoćnici pojedinaca, i tada rukuju s većim vrijednostima; za tu uslugu naplaćuju neznatnu sumu, koja pripada njima. Jamstvo države za pošiljke, kojima rukuju kao punomoćnici pojedinaca, počinje kad pošiljku predadu pošti na otpravljanje, a prestaje kad pošta njima preda pošiljku radi predaje primaocu. — P. G. se u izvjesnim krajevima naziva i službenik kod kontraktualne pošte, koji prenosi poštu, pa i običan poštanski službenik, što je pogrešno.

D. Dimitrijević.

GLASNIK PRAVOSLAVNE CRKVE u Kraljevini Srbiji. Organ Arhijerejskog Sabora. Izlazio je u Beogradu 1900—1915, isprva jedamput mjesečno, a kasnije dvaput. Uređivali su ga Dobrosav Kovačević, Stevan Veselinović, Petar Protić, Milivoj Petrović, Josif Cvijović i dr. Za vrijeme prvih urednika, a naročito u doba Steve Veselinovića (od 1905) bio je moderan naučno-bogoslovski mjesečnik, te je, pored zvaničnog dijela, donosio i izvorne radove iz svih grana naučnog bogoslovlja, registrirao glavnije događaje iz crkvene savremenosti, obrađivao kritiku bogoslovnih nauka i bilježio bibliografiju.

R. G.

GLASNIK PRAVOSLAVNE DALMATINSKE CRKVE izlazio je mjesečno u Zagrebu 1894—1914. Uređivali su ga prota Đorđe Popović, Stevan Javor i dr. Donosio je, poređ službenog dijela, propovijedi, poučne članke, priloge i bogatu građu za historiju srpske crkve u Dalmaciji, izvještaje o savremenom crkvenom životu u toj pokrajini i sl.

R. G.

GLASNIK PROFESORSKOG DRUŠTVA, stručni časopis, organ Profesorskog Društva, G. P. D. je produženje Nastavnika. Štampa se ćirilicom i latinicom. Urednik je Dr. Milivoj Pavlović. Izlazi u Beogradu. 1925 mu je peta godina.

U. Dž.

GLASNIK SRPSKE PRAVOSLAVNE MISIJE U AMERICI izlazio je u Chicagu od 1906. Uređivao ga je arhimandrit Sevastijan Dabović. Danas ga zamjenjuje Srpska Crkva.

R. G.

Digitized by Google

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI, naučni časopis. Počeo je izlaziti 1889 u Sarajevu. Prvi urednik bio je Kosta Hörman, sada je Dr. Ćiro Truhelka. Štampa se latinicom i ćirilicom. U G. Z. M. objavljeno je vrlo mnogo priloga, koji pružaju bogat materijal za poznavanje starina, historije, geografije i dr. Bosne i Hercegovine.
U. Dž.

GLAVAČ STJEPAN, isusovac (13/12 1627, Varaždin — 20/8 1680, Trnava). Izdao je 1673 prvu domaću geografsku kartu Hrvatske, koja, po svojoj izradi, a naročito po svom lijepom figuralnom ukrasu, nimalo ne zaostaje za najboljim sličnim djelima svoga vremena. Nije poznato, da li je tu kartu sam G. rezao u bakar.

Literatura: Kukuljević, Slovnik; D. Hirc, Prirodni zemljopis Hrvatske, I (1905), 97. *A. Sch.*

GLAVAŠ, grad u Dalmaciji, kod vrela Cetine. Sačuvana je okrugla kula pred vanjskim zidom, za kojim su ostatci palače. G. je bio turski od početka 16 vijeka. *B. S.*

GLAVAŠ STANOJE, slavni narodni borac. Rodom je bio iz Glibovca (blizu smederevske Palanke). Hajdukovao je prije prvog ustanka i uživao velik glas. U njegovoj četi je bio i Hajduk Veljko, a s njim je ponajviše radio i Karađorđe. Kad je počeo ustanak 1804, G. je bio kandidat za glavnog vođu, i tek pošto on to nije primio, po njegovu je prijedlogu izabran Karadorde. U ustanku je G. bio jedan od najsmjelijih junaka. Poslije katastrofe 1813 ostao je u zemlji, gdje su mu Turci dali čin krserdara sa zadatkom, da čisti zemlju od hajduka i obezbjeđuje carigradski drum. Poslije Hadži-Prodanove bune Turci su, po vezirovoj naredbi, ubili i G. 13/2 1815, i ako je on znatno doprinio da buna ne uzme maha. *V. Ć.*

GLAVČINA, planina u istočnoj Srbiji, 8·5 km sjevero-sjeveroistočno od Despotovca. Najveći su visovi: Kitica 619 m, Ajdučko brdo 577 m, Jasenovac 506 m. *P. V.*

GLAVENSKA VUTARKA. V. Vutarka.

GLAVINIĆ FRANJO (IVAN) DR., književnik i historik (1586, Kanfanaro, Istra — 6/12 1650, Trsat). U desetoj godini bio je G. u trsatskom franjevačkom manastiru (povrh Rijeke), gdje je svršio početne nauke. Po svršenom novicijatu pošao je u Italiju na dalje obrazovanje, i dobio je doktorat teologije. 1609 postao je poglavar franjevačkog reda. 1610 postao je gvardijan trsatskog manastira, a tri godine kasnije, izabran je za starješinu čitavog reda, i 1619 je po treći put potvrđen. G. se rano isticao svojim zaslugama pri izdavanju crkvenih glagoljskih knjiga, naročito preporukom fra Rafaela Levakovića. 1626 prisustvovao je G. velikom zboru franjevačkog reda u Italiji. Po dolasku iz Španije nalazio se G. u manastiru Sv. Leonarda (iza Samobora), a 1639 opet na Trsatu. Car Ferdinand III. imenovao ga je za biskupa senjskog i modruškog, ali je on to odbio, htijući ostati običan fratar. Umro je na Trsatu. G. rad je na polju crkvene književnosti višestruk. Pisao je naime djela bogoslovna i crkveno-historijska.

Bogoslovna su mu djela: Manus Christi Amoris (1625), Confessario Cattolico (1642), Četiri poslidnja čovika (Posvećeno braći banovima Nikoli i Petru Zrinskomu, 1628); Svitlost duše virne (1632), II izdanje 1685); Raj duše (1660). — Jezik je G. čakavski, pomiješan štokavskim i staroslavenskim oblicima. Historijska su mu ova djela: Cvit svetih, to jest život svetih od kih rimska crkva čini spominik, prenesen i složen na hrvatski jezik katoličanskim običajem (1628); Historia Tersattana, Raccolta delle antiche e moderne historie annali e traditioni (1648); Origine della Provincia Bosna-Croatia (1648). Ova dva posljednja djela služila su izdašno svima historicima, koji su se bavili historijom zanimljivog trsatskog manastira, kao i franjevačkog reda u Bosni. G. djela su važna što je on pri radu tih djela imao vrela koja su 1648 kod požara Trsata izgorjela.

Literatura: I. Kukuljević, Književnici u Hrvatskoj iz prve polovine 17 vijeka (1869, 116—124).
V. Novak.

GLAVINIĆ KOSTA, vladin komesar pri Narodnoj Banci SHS u penziji (29/1 1858, Beograd). Osnovnu školu svršio je u Šapcu, a realku i tehnički fakultet Velike škole u Beogradu; zatim je kao državni pitomac svršio tehničke nauke (1880—1884) na Visokoj Tehničkoj školi u Berlinu. Po povratku u domovinu postavljen je prvo za činovnika u ministarstvu građevina, a 1886 za profesora na tehničkom fakultetu, na kojem je ostao sve do 1903, kada je izabran za predsjednika beo-

Digitized by Google

gradske općine. Na tom položaju ostao je do 1907. Napisao je Grafička statika sa osnovima grafičkog računa (3 sv.). 11/8 1908—11/2 1909 bio je ministar narodne privrede, kada je stavljen na raspoloženje, 1910 izabran je ponovno za predsjednika beogradske općine. 1911 postavljen je za vladinog komesara pri Narodnoj Banci i na tom je položaju ostao do 1924, kada je penzioniran. Učinio je mnogo na ekonomskom i kltурnom podizanju Srbije. *D. P.*

GLAVINKA, kapa, koju starije žene nose u Galičniku. *N. Z.*

GLAVINUŠA, dalmatinska vrsta vinove loze, koja daje odlična crna vina. *I. R.*

GLAVNA KONTROLA. Historija. I ako je već ustav od 1835 predvidao naročito nadleštvo sa zadatkom, da pregleda sve financijske račune i da motri da se državni prihodi troše samo na budžetom predvidene potrebe, došlo je do osnivanja G. K. tek zakonom od 14/7 1844, u međuvremenu pak vršilo je kontrolne zadatke jedno odjeljenje Državnog Savjeta. G. K. ostala je i po ovom zakonu u sastavu Savjeta, ali sa naročitom organizacijom. Tek pod ustavom od 1888 donešen je zakon od 29/7 1893, kojim se G. K. sasvim odvaja od Savjeta kao posebno tijelo. Vidovdanski ustav proširio je u prelaznim naređenjima važnost zakona o G. K. na cijeli državni teritorij, sa izmjenama i dopunama, koje bude utvrdio zakonodavni odbor. Mjesto izmjena i dopuna donešen je nov zakon o G. K. od 30/5 1922, obnarodovan u Službenim Novinama br. 125 od 10/6 1922. Ovaj zakon je uglavnom samo nešto izmijenjen i dopunjen starim zakonom o G. K.

Organizacija. G. K. sastoji se od predsjednika i 11 članova. Predsjednika i članove bira Narodna Skupština iz kandidatske liste, koju sastavlja Državni Savjet u dvostrukom broju. Predsjednik i polovina članova moraju biti pravnici, ostali treba da su bili ministri financija ili da imaju 10 godina ukazne službe u financijskoj struci. Predsjednik i članovi imaju čin predsjednika odnosno članova Državnog Savjeta, i uživaju sudsku nezavisnost i nepokretnost. Službeni posao se radi u tri odjeljenja: administrativnom, računskom i sudskom. Na čelu odjeljenja stoje načelnici. Odjeljenja se dijele na odsjeke.

Djelokrug G. K. može se podijeliti na računsku kontrolu i računski sud. Računska kontrola je detektivna (ex post) i preventivna (ab ante). U prvoj G. K. a) pregleda, ispravlja i likvidira račune opće administracije i svih računopolagača prema državnoj kasi; b) završuje račune svih državnih uprava i ocijenjuje i ovjerava završni državni račun i izrađuje izvještaj za Narodnu Skupštinu s primjedbama o ispravnosti i zakonitosti o prikupljanju i izdavanju državnog novca i rukovanju sa državnom imovinom; c) ovjerava vladine izvještaje Narodnoj Skupštini o izvršenju financijskih ugovora; d) kontrolira prikupljanje javnih dažbina; e) propisuje sa nadležnim ministrom pravila o računovodstvu i pregledu računa. Preventivnu kontrolu vrši u pogledu svih izdataka iz državne kase putem mjesnih kontrola, i time, da štiti materijalne državne interese podnošenjem tužaba Državnom Savjetu protiv nezakonitih akata upravnih vlasti, sa kojim je vezan izdatak iz državne kase (na pr. riješenja o odmjerenju penzije i t. d.). Kao računski sud G. K. raspravlja sporove o naknadi štete, koju bi računopolagači, rukovaoci ili naredbodavci učinili državnoj kasi. Protiv njezinih presuda može se izjaviti žalba Kasacionom Sudu zbog povrede materijalnih i formalnih zakonskih propisa. Djelokrug G. K. prostire se na sve državne vlasti. Samo računi i krediti za povjerljive ciljeve Ministarstva Vanjskih Poslova i Vojnog i Mornarice ne podleže pregledu G. K., ako su kao povjerljivi u budžetu označeni.

Za vršenje preventivne kontrole postoji pri Glavnom Državnom Računovodstvu, Ministarstvu Vojnom i Mornarice, Direkciji Državnih Željeznica, Upravi Monopola i Državne Hipotekarne Banke, pri Glavnoj Poštanskoj Blagajni, Državnoj Štampariji, važnijim carinarnicama i pri od G. K. određenim — računovodnim odjeljenjima drugostepenih naredbodavnih vlasti mjesne kontrole. Bez njihove vize ne smije se izvršiti ni jedan izdatak iz državne kase. Ako mjesna kontrola nađe, da izdatak nije osnovan na zakonu ili nije u budžetu predviđen, ona odriče vizu i dostavlja slučaj G. K. Ako G. K. dijeli mišljenje mjesne kontrole, postaje slučaj sporne vize, koji riješava na prijedlog ministra naredbodavca Ministarski Savjet. Ako Ministarski Savjet ne primi mišljenje G. K., ona je dužna

Digitized by Google

dati vizu »s rezervom«, a slučaj odmah dostaviti Narodnoj Skupštini.

Za suđenje sporova u G. K. vrijede uglavnom propisi građanskog sudskog postupka.

Oblasne kontrole. Za pregled računa samoupravnih vlasti i onih ustanova i korporacija koje primaju stalnu državnu pomoć, kao i crkvenih i manastirskih računa, koji su do sada podležali pregledu G. K., imaju se urediti za svaku oblast O. K. O. K. sastavljaju najmanje dva člana i dva računoispitača. Članove postavlja oblasna skupština, a za pregled računa ustanova i korporacija sa državnom pomoći jednog člana određuje dotična ustanova ili korporacija. Računoispitače postavlja G. K. — O. Kontrola rješava o razrešenju pregledanih računa i traženju i skidanju obezbjeđenja za štete, izriče disciplinske kazne nad računopolagačima i odgovornim licima, i kao računski sud donosi izvršna rješenja o naknadi štete, ako ne postoji spor o veličini sume ili o pravnom pitanju odgovornosti. Ako je to slučaj, onda na tužbu oblasne kontrole rješavaju ove sporove redovni sudovi. G. K. vrši nadzor nad oblasnim kontrolama neposredno ili posredno preko mjesnih kontrola.

Literatura: Kosta Kumanudi, Administrativno Pravo; Slobodan Jovanović, Ustavno Pravo Kraljevine SHS. *S. Sagadin.*

GLAVNI PROSVJETNI SAVJET. 3/7 1845 ustanovljen je zakonom Odbor Prosvještenija, sa zadatkom, da pomaže Popečiteljstvu Prosvještenija u staranju i razmišljanju o napretku narodnog obrazovanja i »da mu čini pretstavlenija o svemu, što bi moglo dejstvovati na rasprostranjenje nauka i polezni znanja u otečestvu«. U čl. 2 zakona određene su dužnosti odbora. Broj članova je bio 9, ali se po potrebi mogao i umnožiti. U čl. 6 dato je Odboru i pravo inicijative »po sobstvenom pobuđeniju«. Članovi su imali stalnu plaću »po 180 talira godišnje«. Predsjednik je bio poznati pisac Rečnika Dimitrije Isailović, a članovi: Izidor Stojanović, Janko Šafarik, profesor liceja, Vasilije Lazić, cenzor knjiga i dr.

10/9 1847 Popečiteljstvo je uputilo Sovetu akt, u kome je predložilo da se Odbor Prosvještenija ukine i mjesto njega ustanovi pomoćnik popečitelju. 30/10 1847 Odbor je ukinut »što nameri, poradi koje je ustanovljen, ne odgovara«. Pravi uzrok je međutim bio, što je Odbor dolazio u sukob s ministrom, te se dešavalo da mu ministarstvo vraća prijedloge, a on opet ministarstvu.

Privremeni popečitelj pravosudija i prosvještenija kavaljer Laza Arsenijević sa svojim privremenim načelnikom popečiteljstva prosvještenija Dimitrijem Isailovićem, uputio je 21/11 1849 prijedlog, da se ustanovi Školska Komisija, koja će se, na prvom mjestu, postarati, da se spreme dobre školske knjige, a prvenstveno za osnovne škole. 25/11 1849 knjaz je odgovorio Sovetu, da je odobrio, da se ustanovi Školska Komisija »na konac izradivanja i pregledanja nužni za osnovna učilišta naša knjiga«. 20/1 1850 ukazom su postavljeni članovi Školske Komisije, a bilo ih 13, od kojih su neki bili članovi ukinutog Odbora Prosvještenija (Janko Šafarik, Gavrilo Popović, arhimandrit, Dimitrije Isailović, Milovan Spasić). Među novima bili su: Jovan Gavrilović, Filip Hristić, Kosta Branković, Đorđe Cenić, Ljubomir Nenadović, onda profesor gimnazije, i drugi. Predsjednik je bio opet Dimitrije Isailović. Kako za izvjesne predmete nije bilo stručnjaka, umoljeno je ministarstvo, da postavi za članove još Emilija Josimovića, Vuka Marinkovića i Josifa Pančića, i ono je to učinilo.

Školska Komisija odmah je počela svoj rad. Vrijedi spomenuti, da ona nije mogla raditi i samostalnije, kao ranije Odbor Prosvještenija, jer »Komisija daje mnenije, a Popečiteljstvo rešava«, tako je objavljeno u izvještaju sa treće sjednice u Srpskim Novinama. Pa ipak, i ona je donekle imala svoje inicijative. Ona je pregledala knjige, davala mišljenje o svima pitanjima, koja joj je postavljalo ministarstvo. Članovi Školske Komisije radili su sve poslove besplatno. Samo za izrađene knjige davana im je neznatna nagrada (za Prva znanja 25 dukata, za Srbsku gramatiku 20 dukata, za Logiku 80 dukata i t. d.).

Školska Komisija nije ukinuta naročitim aktom, već je sama od sebe prestala. Kad je ona prestala, morala se osjetiti praznina, osobito poslije njenog obilnog rada, a »pošto su dobro proučene potrebe školske« odlučio je ministar prosvjete, da ustanovi G. P. S., po ugledu na druge kulturne države, koje imaju savjetodavna tijela, ne samo za cjelokupnu prosvjetnu upravu, nego i za pojedine oblasti i školske okruge. Zanimljivo je istaći, da je 27/2 1880 u Francuskoj donešen zakon o ustanovi Višeg Prosvjetnog

Digitized by Google

Savjeta za javnu nastavu, osnovnu, srednju i višu, a cilj mu je bio isti koji i u nas G. P. S., koji je ustanovljen zakonom od 1/3 1880, pošto ga je ranije Narodna Skupština primila. U čl. 2 označene su njegove dužnosti, a važno je, što treba istaći, da on nema prava inicijative, već samo daje svoje mišljenje o »svima važnijim pitanjima više i niže nastave, školskog unutarnjeg i spoljnjeg razvitka i školske nastavne i naučne književnosti«. Osim toga on je disciplinski sud za učitelje narodnih škola. U zakonu se naglašuje, da je ministar dužan saslušati mišljenje o svima prosvjetnim i školskim pitanjima, koja su predmet raspravljanja u G. P. S. Ali to nije bilo uvijek.

G. P. S. drži sjednice svake nedjelje u određeni dan, a po potrebi i češće. Bliži poslovni red sastavlja G. P. S. sam, i podnosi ga ministru na odobrenje. Članovi su redovni i vanredni. Redovnih ima 12, a postavljaju se ukazom na dvije godine; vanredne postavlja sam ministar pretpisom na godinu dana, a može ih biti najviše 20, koje iz Beograda, a koje iz unutrašnjosti. Predsjednik je redovni član, koji se također ukazom postavlja.

Prvi predsjednik G. P. S. bio je Dr. Josif Pančić a poslije Dimitrije Nešić, Stevan D. Popović, Stojan Marković, Andra Đorđević, Svetislav Vulović, Mihajlo Valtrović, Dr. Vojislav Bakić, Sava Urošević, Dr. Mihajlo Petrović, Dr. Marko Leko i Dr. Bogdan Gavrilović. Članovi, redovni i vanredni, bili su istaknutiji prosvjetni radnici, koji su dugi niz godina radili besplatno. Nekoji su bili i više godina uzastopce članovi G. P. S.; sada ih ima dvojica, koji su to preko 20 godina neprekidno.

Otkad je ustanovljen pa do 19/12 1909 održao je G. P. S. 1.000 sastanaka, a toga dana proslavio je taj sastanak svečano, zajedno s više predašnjih svojih članova.

Za vrijeme predsjedništva Dr. Bogdana Gavrilovića, prije godinu dana, izradio je G. P. S. nov zakonski projekat za svoje preuređenje, da bi mogao brže i pravilnije kretati svu prosvjetu u državi. G. P. S. učinio je dosad mnogo za napredak srpske prosvjete. Rad njegov objavljivan je redovito u Prosvetnom Glasniku, službenom organu Ministarstva Prosvete, koji je na prvom mjestu radi toga i pokrenut. On je bio zanimljiv i poučan.

Literatura: Lj. Protić, Glavni prosvetni savet, pregled života i rada (1910). *Lj. Protić.*

GLAZBA. V. Muzika.

GLAZBENI ZAVOD, muzičko udruženje u Zagrebu. 1827 u maju, osnovali su neki muzički amateri pod vodstvom muzičara Jurja Morgensterna udruženje Musikverein in Agram. Prvi predsjednik ovog udruženja je bio Gustav barun Prandau. Oko Musikvereina se odmah okupio amaterski orkestar, koji je sudjelovao u gostovanjima tudjih opernih stagiona. Prema prilikama se okupljao i mješoviti zbor. Musikverein je odmah intenzivno prionuo priređivanju koncerata (»akademija«), zadušnica i svečanih misa. Izvodili su mnoga besadržajna djela naših i stranih autora, ali su 1828, uz sudjelovanje ostalih muzičkih elemenata, među ostalim, izveli Nelsonovu misu, a 1833 Schöpfung od Haidna, 1835 sa 162 izvađača Cherubini-ev Requiem. 16/2 1829 otvorilo je ovo udruženje muzičku školu, sa zadatkom, da odgaja muzičke diletante (učenici) i stručnjake (pitomci). Tečaj je trajao 3 godine, i to za učenike po 3—4 sata nedjeljno, a za pitomce po 4 sata dnevno. Prvi učitelji su bili spomenuti Morgenstern, Valentin Ježek i Ivan Hirschhofer. Musikverein je dugo morao da se bori sa materijalnim teškoćama. 1856 poklonio je ovom udruženju zagrebački nadbiskup i kardinal Juraj Haulik temeljnu glavnicu od 6.000 forinti. Kako Musikverein u muzičkom pogledu nije bio dovoljno nacionalan htjeli su ilirski »domorodci« da ovo udruženje ponarode. Stoga su naumili, da u muzičku školu uvedu kao nastavnika i direktora »ilirskog glazbotvorca« Vatroslava Lisinskoga. Borba oko uvođenja našeg muzičkog življa u ovo udruženje svršilo je tako, da su Lisinskom povjerili, da izradi nova pravila (u kojima je on odmah u prvom paragrafu podvukao posebni »značaj jugoslavenske muzike«), zatim ga je novi odbor imenovao »nadzornikom muzičkih učiona«, a potom su ga, uslijed pothvata protiv nacionalno raspoloženih, muzičkih diletanata Klobučarića i Švarca, konačno riješili i tog besplatnog položaja.

Udruženje je dalje životarilo bez programa i bez osobitih stvarnih rezultata, i kad je 1870 došao u Zagreb Ivan Zajc, bio je odmah postavljen za upravitelja muzičke škole ovog udruženja, koje je već imalo naslov

Digitized by Google

Narodni Zemaljski G. Z. Ova muzička škola ostala je i dalje u administrativnom pogledu pod upravom muzičkog ravnateljstva ovog udruženja. Kad je Ivan Zajc preuzeo artističko vodstvo, imala je ova škola 74 učenika, pa kako su se prilike razvijale, postepeno se proširivala naučna osnova, i rastao je broj učenika i učitelja. Zajc je vršio ovu funkciju do 1908. Kroz cijelo ovo vrijeme naučna je osnova bila izrađena po uzoru njemačkih muzičkih škola, nastavničke su sile po umjetničkoj kvaliteti uz rijetke izuzetke, bile osrednje ili slabe, cjelokupni uspjeh vrlo slab, a u muzičko-nacionalnom pogledu čisto odnarodujući.

Ovaj pogriješni smjer je prvi uočio Franjo Kuhač, te je 1876. u izvještaju ovoga zavoda, člankom Riječ o našem zemaljskom G. Z. predlagao, da se ova ustanova pohrvati. U tu je svrhu sastavio i predložio novu osnovu za preustrojstvo škole i tražio, da se dovedu nove učiteljske sile. Odbor udruženja nije prihvatio Kuhačeve zahtjeve; zato se on i kao nastavnik i kao odbornik od škole i G. Z. uopće zauvijek udaljio.

Utisak, koji je proizvela ruska zborna muzika, gostovanjem pjevačkog zbora Slavjanskoga u Zagrebu, potakla je člana uprave G. Z. Vjekoslava Klaića, te je 1890 uz saradnju kompozitora Zajca, Stöckla, Vjenceslava Novaka, i Klaića priredio koncerat kompozicija, izrađenih na osnovi naših pučkih popjevaka. Ma koliko da su ove obradbe naših narodnih popjevaka neartističke, a u pogledu kompozicijske tehnike prožete duhom talijanskog baroka, ipak taj koncerat valja smatrati kao polaznu točku u izrađivanju nacionalnog izraza u našoj umjetničkoj muzičkoj produkciji.

Za to vrijeme je G. Z., u okviru i izvan okvira škole, koji put uz sudjelovanje drugih zagrebačkih muzičkih institucija i pojedinaca, izveo nekoliko ovećih samostalnih koncerata, među ostalim Beethovenovu Devetu Simfoniju i nekoliko opernih predstava (Blodekovu U zdencu, Verdijev Rigoletto, Smetanin Cjelov, treći čin iz Gounodovog Fausta i jedan prizor iz Meyerbeerove Afrikanke). Osim toga ovo je udruženje omogućilo u Zagrebu gostovanja Bolonjskog, Češkog i Peštanskog kvarteta, violinskih virtuoza Kubelika i Ondričeka i Berlinske Filharmonije pod upravom Richarda Straussa.

Ova muzička izvođenja su pridonijela postepenom podizanju muzičko-umjetničkog nivoa u Zagrebu, ali je djelovanje muzičke škole, zajedno s ovim cijelim koncertnim nastojanjem, nehotice pridonijelo otuđivanju zagrebačkog muzičkog općinstva od slovenskog, a napose od našeg rasnog muzičkog osjećaja. Kao pozitivni rezultat cijelog ovog muzičko-školskog i koncertnog dugogodišnjeg rada G. Z. valja istaknuti formiranje brojne i naobražene muzičke publike u gradu Zagrebu.

Nakon Ivana Zajca bili su postavljeni za upravitelje muzičke škole G. Z. muzičari Franjo Dugan i Vjekoslav Rosenberg-Ružić, pod kojima je škola doživjela neke spoljašnje reforme i porasla u broju učenika i nastavnika, i koji su zadržali dotadanju konzervativnu i djelomice neartističku i uglavnom germansku muzičku tradiciju ove škole. — Valja osobito spomenuti historika Vjekoslava Klaića, koji je u upravi G. Z. radio od doba Zajca do nedavno, i koji je kao član uprave u raznim funkcijama znatno utjecao na razvitak ove institucije.

Kad je 1916 nekoliko novijih naših kompozitora istupilo u Zagrebu sa savremenom umjetničkom ideologijom i muzičko-nacionalističkim tendencijama, uprava G. Z. je kolebala, dok se u toj novoj situaciji tek u novije doba donekle snašla. — U posljednje doba je G. Z. svoju muzičku školu ustupio državi, a cio svoj rad koncentrirao na muzička izvođenja. Ima naročitu koncertnu poslovnicu (direktor je Mihajlo Marković), koja priređuje mnoga izvođenja naših i stranih izvađača, a od nekoliko godina održava preko sezone, uz male ulazne cijene, svake nedjelje po jedan koncerat stranih i domaćih starijih i novijih autora (direktor je Dr. Artur Schneider), većinom domaćim izvađačima. Jedan dio ovih izvođenja, u pogledu izbora djela i kvalitetom izvođenja na evropskoj su visini. Predsjednik G. Z. je u posljednje doba Dr. Robert Siebenschein.

Literatura: Dr. B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike.

A. Dobronić.

GLAZBENO DRUŠTVO INTELEKTUALACA u Zagrebu, osnovano je 1920, sa zadatkom, da goji instrumentalnu i vokalnu muziku, opću, a napose slovensku i našu. Ima mješoviti zbor od oko 80 mladih pjevača. G. D. I. je priredio dosad 13 samostalnih koncerata, a pet puta je sudjelovalo na tuđim koncertima. Od domaćih autora G. D. I. je prvi put izvelo

Digitized by Google

radnje Matačića, Novaka, Markovca, Gotovca i Matza. Udruženju je zborovoda Rudolf Matz. *A. D.*

GLAZER KAROL DR., književni historičar (3/2 1845, Hoče, kod Maribora — 18/7 1913, Hoče). G. je svršio gimnaziju u Mariboru (1857—1865), učio klasičnu i slovensku filozofiju na univerzitetu u Beču (1865—1868), bio je domaći učitelj u Mariboru (1868—1869) i služio kao nastavnik u Ljubnom (Leoben, 1869—1870), Celju (1870—1872), Ptuju (1872—1874), Kranju (1874—1877), Vidnom u Šleziji (1877—1880) i Trstu (1880—1900). Kao penzioner živio je u Grazu, Ugarskom Brodu u Moravskoj i u Hočama. — G. se bavio studijama indijsko-iranske filologije, koju je učio 1881—1883 u Berlinu i Beču, i položio doktorat iz te struke. Iz tog područja napisao je nekoliko stručnih rasprava i informativnih članaka i prijevoda na slovenačkom i njemačkom: Ueber Bâna's Pârvatîparinayanâtaka (Sitzungsberichte der phil. hist. Kl. d. kais. Akademie d. Wiss., 104). Članci u Kresu, 1882—1884, Edinosti, 1886, Letopisu Slovenske Matice, 1896, Ljubljanskom Zvonu, 1902, Zeitschrift der Deutschen Morgenländ. Gesellschaft (1912); slovenački prijevodi Kalidasovih drama Urvâši, Mâlavikâ in Agnimitra (1885) i Sakuntalâ (1908) u zbirci Indijska Talija (3 sv.). Kao književni historičar pisao je G. prvo biografije. Glavno djelo: Zgodovina slovenskega slovstva (4 sv. 1894—1901), je literarna historija, više zbirka literarno-historijske građe, osobito s mnogo podataka za novije doba. G. je napisao i više literarno-historijskih rasprava, članaka, bilježaka, ocjena i referata, od kojih treba istaći ocjene Župančičevih, Cankarovih i Funtkovih prijevoda iz Shakespeare-a (Šekspira) (Dom in Svet, 1904, 1905; Slovan, 1904 do 1905; Slovenski Narod, 1906, 186 do 191; Naši Zapiski, 1911; Kritike in prevodi za poskušnjo, Og. Brod, 1906).

Literatura: Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva, 4, 205; Glaser, Nekaj spominov, slika iz življenja slov. profesorja in pisatelja (Edinost, 1901, 223—230); A. Dular, Tabor (1923), 161. *I. Grafenauer.*

GLEDALIŠČE (V. i Kazalište, Pozorište). Sigurno su već u srednjem vijeku u Slovenačkoj davane liturgijske predstave. To se može zaključiti osobito iz dviju pobožnih pjesama, koje je objavio Primos Trubar. Nikakvih vijesti nemamo o predstavama sredovječnih misterija, mirakula i renesanske drame među Slovencima. Isto tako nemamo direktnih vijesti, da li su slovenački protestanti pri dramskim predstavama, koje su davali u svojoj staleškoj školi u Ljubljani, uzimali u obzir i komade na slovenačkom jeziku, što je, s obzirom na kulturni rad slovenačkih protestanata, vjerojatno. Jezuite, koji su došli 1597 u Ljubljanu, igrali su svoje školske drame na latinskom i njemačkom jeziku. Izuzetak su činile jezuitske predstave u Rušama kod Maribora, gdje su pitomci preparandije, kao što neki misle, igrali svoju Actio comica krajem 17 vijeka pa sve do 1722 i na slovenačkom jeziku.

Prva slovenačka javna predstava bila je Paradiž, koju su davali 6/2 1670 u Ljubljani i u provinciji pitomci ljubljanskog jezuitskog kolegija. O sadržaju i pojedinostima ove dramę ne znamo ništa, ali je sigurno da to nije bila jezuitska školska drama. — Pasionska drama onoga doba njemačka je (u Kranju, 1730, 1771). Sačuvan je slovenački tekst Pasionske drame, koju su krajem 18 i u početku 19 vijeka igrali u Koruškoj. Pisac ove drame je pjesnik-seljak Andrej Šuster Drabošnjak. Igrali su je još 1911 seljaci u Tinjama u Koruškoj. Od Pasionske drame treba razlikovati Pasionsku procesiju, koja se vršila pod upravom kapucina u Ljubljani, Škofjoj Loki i Novom Mestu. Počeci ove procesije su iz 17 vijeka. Nezna se točno, koju je ulogu igrao u ovim procesijama tekst. Izgleda da je recitiranje produkt kasnijeg doba. Poznat je slovenački tekst Pasionske procesije, koja se vršila od 1715 u Škofjoj Loki. Tekst obuhvata preko 1.000 stihova. Broj saradnika pri ovim procesijama bio je ogroman. O kazališnoj umjetnosti pri ovim predstavama ne može biti govora.

U isto doba počinje u Ljubljani i svjetovno kazalište, koje je bilo njemačko i talijansko. Krajem 17 vijeka došli su u Ljubljanu njemački glumci, koji su igrali u sali gradskog magistrata. Prije toga počele su se u Ljubljani pjevati talijanske opere (prva 1660). Ove predstave, koje su davane u magistratu, u zemaljskom dvoru i u sali kneževog dvora grofova Auersperga za naročito pozvanu publiku, imale su karakter privatnog kazališta. — Javno i stalno kazalište sagradili su u Ljubljani 1765 kranjski zemaljski staleži, koji su bili već prije toga glavni dobrotvori njemačkih glumaca, talijanske opere i jezuita. I u ovom

Digitized by Google

kazalištu igralo se na njemačkom i pjevalo na talijanskom.

O slovenačkom kazalištu nije mislio gotovo nitko; za nj nije bilo potrebe, a nije bilo ni slovenačkih kazališnih tekstova. Zbog toga ljubljanski kazališni život 17 i 18 vijeka nije imao za postanak slovenačkog kazališta direktnih utjecaja. Važan je samo toliko, koliko su sve predstave, ako su bile javne, budile u narodu smisao i interes za kazalište. Naročita kazališna zgrada i redovite i javne predstave s umjetničkim tendencijama uvećale su i pobudile kod Slovenaca prvu potrebu za vlastitu pozornicu. Glavni preduslov za postanak slovenačkog kazališta bio je preporod slovenačke literature.

Preporod slovenačke literature u vezi je s imenom Marka Pohlina i sa krugom intelektualaca oko barona Zoisa. Baron Zois je preveo arije i kuplete talijanskih opera, koje su, uz veliko odobravanje publike, pjevali u kazalištu talijanski operni pjevači. 1780 napisao je o. Damascen prvi slovenački libretto Belin, koji je komponirao Jakob Zupan, učitelj u Kamniku. Ta opera se nije pjevala, a njemu se partitura izgubila. Prva slovenačka predstava u Deželnom Gledališču bila je 28/12 1789. Igrala se komedija Županova Micika, koju je, prema Richterovoj Feldmühle, sastavio Anton Linhart, i koju su igrali diletanti iz najboljih ljubljanskih porodica. Iduće godine izdao je Linhart komediju Veseli dan ali Matiček se ženi, koju je za slovenačke prilike napisao, prema Beaumarchais-ovom Figaru. Poslije smrti Linhartove počela je ideja o slovenačkom kazalištu polagano iščezavati. Osim nekoliko svečanih prigodnih deklamacija treba spomenuti samo dječju igru Tinček Petelinček, davanu 1803, koju je iz Kotzebua preveo V. Vodnik. Poslije Zoisove smrti, za vrijeme Metternichovog apsolutizma, slovenački jezik za više decenija nije se čuo u kazalištu. Potreba za vlastitom pozornicom ipak se osjećala. 1822 davali su njemački glumci slovenačku predstavu Golfani starc. Prešeren je obećao napisati originalnu tragediju, a slovenački kazališni repertoar, koji se sastojao većinom iz prijevoda, uvećao se.

1848 oživilo je ponovno slovenačko kazalište. 25/4 1848 osnovano je Slovensko Društvo s J. Bleiweiss-om i Fr. Malavašičem na čelu. Društvo je priredilo u kazalištu s lijepim uspjehom 12 diletantskih predstava, većinom lakrdija, šala i jednu dramu. Inicijativom novinara Leopolda Kordeša osnovano je 1850 Gledališko Društvo, s jedinom svrhom da se u Ljubljani osnuje slovenačko kazalište sa stalnim glumcima. Društvo, zbog različitih teškoća, nije uspjelo. Društvo je uništila austrijska apsolutistička vlada. Novi život počeo je kad se 1861 osnovala u Ljubljani Narodna Čitalnica. Ovo društvo, koje je imalo 57 čitaonica u provinciji, počelo je davati kazališne diletantske predstave. Samo 1861—1867 igralo se 36 komada. U isto doba počeli su izdavati 1864 U. Bleiweiss, a 1865 Miroslav Vilhar zbirku kazališnih komada. Time se spremao teren za stalno slovenačko kazalište.

Osnivanjem Dramatičkog Društva položen je temelj za slovenačko kazalište (1867). Ideja za osnivanje društva izašla je iz ljubljanske Čitaonice, a inicijativu je dao pisac Fr. Levstik. Cilj društva bio je: osnivanje stalnog slovenačkog kazališta u Ljubljani. Zbog toga je društvo odmah zamolilo kraljevski zemaljski odbor da mu se dozvoli priređivanje slovenačkih predstava. Time je bila otvorena borba za ravnopravnost slovenačkog jezika s njemačkim u kazalištu, koja je trajala 45 godina i svršila se pobjedom Slovenaca. Zbog protivnosti njemačkog zemaljskog odbora pregovori su nastavljeni tako da se tek 10/10 1869 davala prva slovenačka predstava. Njemački zemaljski odbor dozvolio je u prvo doba Slovencima samo jednu predstavu svakog mjeseca i davao je Dramatičkom Društvu samo 2.400 for. godišnje. Ipak se društvo pod upravom Petra Graseli-a i Josipa Noli-a lijepo razvijalo. U sezoni 1870/71 dobilo je ono dozvolu da igra svakog mjeseca po tri puta, 1871—1872 četiri puta, a 1872—1873 imalo je angažovanih 9 stalnih glumaca. Lijep razvitak slovenačkog kazališta nije bio Nijemcima po volji. Zadali su mu smrtni udar što su smanjili društvu potporu na 1.000 for. Zbog toga nije bilo u sezoni 1878—79 uopće slovenačkih predstava, a idućih godina bile su vrlo rijetke. Ovom siromašnom životu slovenačkog kazališta učinila je kraj vatra, koja je 17/2 1887 uništila kazališnu zgradu. Slovenačko kazalište preselilo se onda u Čitaonicu, gdje je priređivao predstave glumac i režiser I. Borštnik. 1883 prešao je kranjski zemaljski odbor u ruke Slovenaca i sagradio je novu zemaljsku kazališnu zgradu, koju su otvorili Slovenci 28/9 1892 tragedijom Josipa Jurčiča Veronika Deseniška. Slovenci su postali u

Digitized by Google

novoj zgradi ravnopravni s Nijemcima. Slovenačke predstave je pomagala kranjska oblast i ljubljanska općina. Angažovani su stari članoviglumci i nešto stranih glumaca, naročito Čeha. Igrale su se drame, opere i operete, u početku dva puta nedjeljno, od sezone 1894 do 1895 tri do četiri puta, a od sezone 1909 do 1910 pet puta nedjeljno. Od te sezone postali su Slovenci faktični gospodari kazališta. Zbog toga su ostavljali Nijemci polagano Deželno Gledališče, i 1912—1913 sagradili su potporom Kranjske Hranilnice u Ljubljani svoju kazališnu zgradu (Kaiser Franz-Josephs Jubiläums-Theater). U slovenačkom kazalištu davane su sve veće i teže drame i operete iz domaće, slovenačke i strane literature. 1892—1912 bilo je više od 1.800 slovenačkih predstava.

Ipak je taj razvitak bio neprirodan. Publika nije bila još dovoljno odgojena za kazalište, i nije još dovoljno shvatila važnost nacionalnog kazališta. Posjet je postajao sve manji. Subvencija zemlje i grada Ljubljane bila je nedovoljna. Upravitelji su se našli u strahu pred katastrofom eksperimenata. Domaće političke borbe dovele su najzad do toga, da su se u sezoni 1912—1913 davale još samo drame, a opere je pjevalo kao gost zagrebačko kazalište. U jesen 1915 zatvoreno je slovenačko kazalište, i to je trajalo skoro za vrijeme cijelog rata.

Tek 1917—1918 osnovali su neki finansijeri tako zvani kazališni konzorcij, koji je oživio Dramatičko Društvo i pomoću skupljenih bogatih priloga 1/9 1918 opet je otvoreno slovenačko kazalište. 24/2 1919 uzeli su Slovenci i njemačko kazalište.

Danas se pjevaju u nekadašnjem Deželnom Gledališču opere, a u nekadašnjem njemačkom igraju se drame. Obadva kazališta uzela je krajem 1919 država u svoje ruke. Na čelu slovenačkog kazališta stajali su od 1892 intendanti. Danas je upravnik kazališta M. Hubad, direktor drame M. Pugelj, direktor opere F. Rukavina, dramaturg O. Župančič.

P r o v i n c i j a l n a i d i l e t a n t s k a k a z a l i š t a. Najstarije slovenačko kazalište u provinciji je Rudarsko kazalište u Idriji. Osnovano je između 1770—1780 od privatne pomoći. Osnovali su ga radnici i rudari sami, a igrali su činovnici rudnika. Osim toga davale su predstave i razne njemačke putujuće trupe. Igralo se na njemačkom jeziku, 2/9 1850 prvi put i na slovenačkom. Glumci su bili domaći diletanti, a igrali su skoro redovno kao gosti i članovi ljubljanskog kazališta. Vladinim ukazom od 1905 kazalište je pretvoreno u dom vatrogasaca.

Važnu ulogu igralo je prije rata slovenačko kazalište u Trstu, koje je iz skromnih početaka postalo stalno kazalište. Prva veća slovenačka predstava davala se 1880 u kazalištu Fenice. 1889 osnovan je dramski odbor Sokola, koji je priređivao predstave u hotelu Evropa i u tršćanskoj okolini. 1902 osnovano dramsko društvo počelo je davati slovenačke predstave u Narodnom Domu u Barkovljama. Redovne predstave počele su 1904—1905, poslije podizanja Narodnog Doma (Hotel Balkan) u Trstu. Velike zasluge za priređivanje slovenačkih predstava u Trstu stekao je trgovac i autor šala J. Štoka. U početku igrali su diletanti, a dolazili su na gostovanje i glumci iz Ljubljane i Zagreba. 1908—1909 bio je direktor drame i režiser A. Borštnik, 1909—1910 A. Danilova, 1910—1914 L. Dragutinović, 1918 M. Skrbinšek. Bilo je angažirano i više stalnih glumaca. Igrali su svake nedjelje i svakog praznika dva puta i to drame, komedije i operete. Kazalište se uzdržavalo bez državne potpore. Poslije rušenja tršćanskog Narodnog Doma i Narodnog Doma kod Sv. Ivana, tršćanski Slovenci nemaju svoje kazalište.

Lijepo se razvijalo prije rata i Slovenačko diletantsko kazalište u Gorici, gdje se igralo u Čitaonici i kasnije u kazališnoj sali Trgovačkog doma. Osim diletanata davale su predstave i grupe ljubljanskog kazališta kao gosti.

Od provincijalnih kazališta je danas najvažnije kazalište u Mariboru. Prve slovenačke predstave u Mariboru davala je osamdesetih godina 19 vijeka Slovanska Čitalnica. Od 1899 igralo se u sali Narodnog Doma. 1909 osnovano je naročito Dramatično Društvo, 1912 i naročita dramska škola. Osnivač dramskog društva je J. Kejžar. Dramsko društvo igralo je kao gost i u Celovcu, Celju, Ptuju i Slovenskoj Bistrici. Igrali su diletanti, a kao gosti stalni glumci. Za vrijeme rata prestale su slovenačke predstave u Mariboru sasvim. 1918 obnovljeno dramsko društvo dalo je u aprilu 1919 prvu predstavu u Narodnom Domu. U julu 1919 postalo je njemačko gradsko kazalište svojina Slovenaca. Njegov upravnik postao je režiser H. Nučić, koji je odmah počeo sa davanjem redovnih predstava i stvorio

Digitized by Google

stalnu glumačku grupu. Mariborskom kazalištu daju pomoć država i gradska općina. 4—6 puta nedjeljno igraju se drame i operete, a u posljednje doba i opere. Danas je upravnik Dr. M. Bernčič, a direktor drame režiser V. Bratina. Mariborsko kazalište ima, zbog svoga pograničkog položaja veliku nacionalnu važnost.

Gradsko kazalište u Celju bilo je prije rata njemačko. Prve slovenačke predstave davane su u Celju između 1849—1851 i od 1864. Poslije rata prešlo je Gradsko kazalište u slovenačke ruke. Predstave priređuju kao režiseri glumci po zvanju, a igraju diletanti i glumci ljubljanske i mariborske drame kao gosti, i to pet do šest puta mjesečno.

Gradsko kazalište u Ptuju je jedno od najstarijih jugoslovenskih kazališta. Prije rata bilo je njemačko. Danas daju slovenačke predstave diletanti i kao gosti glumci iz Ljubljane i Maribora. Gradska kazališta su i Ljudski Oder i Šentjanobski gledališki oder u Ljubljani, u kojima daju diletanti svakog mjeseca više predstava. Iste vrste je i pozornica u Radovljici, kojom upravlja J. Špicar, pisac mnogobrojnih narodnih komada.

Osim toga Slovenija je preplavljena većim ili manjim pozornicama, koje daju po nekoliko predstava svake sezone. Ovakove pozornice imaju Čitalnice, Izobraževalna društva, Narodni Domovi, Društveni Domovi, Sokol, filijale Svobode i dr. Sve ove pozornice članice su ili Ljudskog Odra ili Zveze Kulturnih Društev ili Svobode.

Literatura: A. Trstenjak, Zgodovina slovenskega gledališča (1896); F. Kidrič, Zgodovina dramatičnih predstav med Slovenci do literarnega preporoda (u rukopisu); O. Radics, Aelteste Geschichte des Laibacher Theaters (Blätter aus Krain, 7, 1863); P. Radics, Die Entwicklung des deutschen Bühnenwesens in Laibach (preštampano iz Laibacher Zeitung).

F. Albrecht.

GLEDALIŠKI LIST, slovenački ilustrovani nedjeljni list, koji izlazi za vrijeme sezone od 1920 u Ljubljani. G. L. donosi nedjeljni repertoar ljubljanskih kazališta, članke i rasprave iz kazališnog svijeta. Uređuje ga uprava kazališta. *J. G.*

GLEDIĆSKE PLANINE, u Srbiji, istočno od Čukojevičke Reke (lijevog pritoka zapadne Morave), 15 km zapadno-jugozapadno od Rekovca. Najviši su joj visovi: Samar 959 m, Jedina Bukva 908 m, Tikva 901 m, Veliko Cerje 796 m, Gomila 780 m. Zapadnim podnožjem ide drum Kragujevac—Kraljevo i Kruševac.

P. V.

GLEĐEVIĆ ANTUN, pjesnik (26/11 1659 — 28/1 1728, Dubrovnik). Bio je mali činovnik u službi dubrovačke republike. Najbolje su mu šaljive (erotičke) pjesme i satire, a najviše je poznat kao dramatičar. Njegove neke drame, a među njima najbolje, Olimpija osvećena i Damira smirena, uglavnom su prevedene sa talijanskoga.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 15; Dr. M. Dejanović, Die Uebersetzungen des Gleđević (Jagićev Archiv, 36). *M. R.*

GLINA. 1. Rijeka u Hrvatskoj, desni pritok Kupe. Izvire na kršnoj visoravni ispod sela Donji Kremen (341 m), uljeva se oko 2 km jugoistočno od hrama sela Brkiševine. Dužina joj je oko 100 km, a površina porječja 1.426·1 km². Pri srednjem najnižem riječnom stanju raspolaže hidrauličnom snagom od 3.600 HP.

2. Rijeka u Južnoj Srbiji. V. Klina.

P. V.

3. Trgovište u Hrvatskoj, županija Zagreb. Prostire se u prijatnoj ravnici, na sastavu rijeke G. (s desna) i Maje, podno Oštre Glavice (220 m); željeznička stanica na pruzi Karlovac—Caprag (—Sisak) i raskršće od 4 ceste. Ima 1.839 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, porezni ured, državnu šumsku upravu, kotarsku šumariju imovne općine I. banske, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, malu realnu gimnaziju, višu djevojačku školu, žensku stručnu školu, kraljevsko zemaljsko uzgajalište (za mlade delikvente), županijsku bolnicu). G. je pravilno građena, električki osvijetljena, ima živu trgovinu s Bosnom, nešto obrta i industrije (tvornica štapova, drvenih škatulja i bičeva), četiri novčana zavoda. — G. se prvi put spominje 1211. Za vojne je krajine bila štapsko mjesto I. banske regimente (među pukovnicima bio je J. Jelačić). *J. M-n.*

GLIŠIĆ ALEKSANDAR, pješadijski potpukovnik (1873, Čačak — 11/10 1912, na Kumanovu). Po svršetku šest razreda gimnazije u Čačku i Beogradu, stupio je u Vojnu Akademiju 1890, i 2/8 1893 unapređen je za pješadijskog potporučnika, 1901 za kapetana 1 kl., 1910 za potpukovnika. Do 1900 godine bio je vodnik, ađutant puka i komandir čete u pješadiji. Od 1900 bio je na

Digitized by Google

Višoj Školi Vojne Akademije, koju je svršio 1902. 1902—1903 bio je komandir čete u puku, a do 1905 komandir čete u pješadijskoj podoficirskoj školi. 1905—1908 bio je komandant bataljona. 1908—1909 bio je na jednogodišnjem odsuću u Francuskoj. Od tada do rata 1912. bio je komandant bataljona, pomoćnik i komandant puka. U ratu 1912 komandirao je pukom (7), na čijem je čelu poginuo 11/10 u bitci na Kumanovu. — Od književnih radova štampan je izvjestan broj članaka u vojnim listovima (Vojin, Straža). *V. B.*

GLIŠIĆ DRAGOMIR, slikar (1/3 1872, Valjevo). Svršio je nižu gimnaziju u Valjevu, slikarsku školu u Beogradu i Slikarsku Akademiju u Münchenu. Potom je postao nastavnik vještina u gimnaziji. Danas je profesor crtanja u Trećoj Beogradskoj Gimnaziji. Najviše radi pejsaže i portrete, a bavi se i kompozicijama. Izlaže redovno na izložbama Lade kao njen član, i na izložbama reprezentativnim jugoslovenskim. *V. P.*

GLIŠIĆ MALIŠA, slikar (1885, Beograd — 1915, Niš). Poslije četiri razreda beogradske realke i umjetničke škole u Beogradu, G. se 1908 upisao u Umjetničku Akademiju u Münchenu, koju je 1910 prekinuo zbog siromaštva. Po povratku u Beograd neko vrijeme bio je zaposlen kao scenski slikar u Narodnom Pozorištu. Ljeto 1909 proveo je u Rimu, odakle je donio nekoliko svježih pejsaža. U balkanskom ratu služio je kao obveznik građanskoga reda, a u Svjetskome Ratu kao ratni slikar u odredu beogradske obrane. G. je osim nekoliko portreta i kompozicija iz vojničkog, rovovskog života, najviše slikao prirodu i spada, uz K. Milićevića, među najsposobnije pleneriste našeg mladeg slikarskog naraštaja. Ostavio je za sobom dobar broj slika i studija iz beogradske okoline i staroga Dordola. Učestvovao je na izložbama Lade i na III. i IV. Jugoslovenskoj Izložbi. *V. P.*

GLIŠIĆ MILOVAN, književnik, pripovijedač i dramski pisac (6/1 1847, Gradac, kod Valjeva — 20/1 1908, Dubrovnik). Gimnaziju svršio u Beogradu 1871; poslije dvije godine tehničkog fakulteta upisao se na filozofski, i svršio ga 1875. 1878 postavljen je za korektora Državne Štamparije, na mjesto Đ. Jakšića. U dva maha bio je urednik zvaničnih Srpskih Novina. 1881 postao je dramaturg Narodnog Pozorišta, s koga je mjesta penzioniran 1898. 1900 postavljen je za pomoćnika upravnika Narodne Biblioteke. Najprije je izdao jednu zbirku srpskih narodnih pjesama 1872 u Novom Sadu. Zatim je pisao satirične i šaljive stvari u Vragolanu, Vrzinom kolu i u Preodnici. S prvom pripovijetkom javio se u Preodnici. Glavni novelistički rad razvio je u Otadžbini, od 1875. Priče je izdao u dva sveska kao Pripovetke. 1879 i 1882. 1891 izašla je seoska idila Prva brazda. Srpska Književna Zadruga uzela je u svoja izdanja do sada jednu knjigu njegovih izabranih pripovijedaka. U repertoaru Narodnog Pozorišta u Beogradu nalaze se dva njegova komada: Dva cvancika (1882) i Podvala (1885).

Veći dio svoje djelatnosti posvetio je G. prevođenju. Smatra se jednim od najboljih i najsavjesnijih prevodilaca s francuskog i ruskog. Prevodio je Ostrovskog (Zla svekrva i Groza 1882. Kola mudrosti — dvoja kola ludosti, 1882). Dančenka (Nov posao 1892), Gogolja (Mrtve duše, s M. Milićevićem, 1872, Tarasa Buljbu dvaput, 1876 i 1902), Tolstoja (Kreutzerovu Sonatu 1892, Rat i mir 1899—1901), Gončarova (Oblomova), Balzaca (Šagrinska koža 1879), Augiera (Sve za sina 1883, Nasljednik 1884), Mérimée-a (Kolombu 1877), Erckmana-Chatriana, Ljejkina, Jules Verne-a i druge.

Literatura: Jov. Skerlić, Milovan Glišić (Pisci i knjige, 2); Bibliografija radova Milovana Glišića, u Srpskom Književnom Glasniku, 14, 1905; Janko Veselinović Biografija Milovana Glišića u Slavjanskija Izvjestija, 1906, sv. 10; Radoje Domanović, Sećanje na Milovana Glišića, u Srpskom Književnom Glasniku, 20, 1908. *V. Petrović.*

GLIŠIĆ OMILJ, pješadijski potporučnik i četnički vojvoda (1892, Beograd — 21/3 1912, Šumata Trnica). Šest razreda gimnazije i Vojnu Akademiju svršio je u Beogradu. Kako je u to vrijeme organizacija nastojala da u vojvodski kadar uvuče što više mladih oficira, G. se javio među prvima, prešao je granicu i stupio u četu vojvode Petka Ilića. Kad je vojvoda Petko u sukobu sa Bugarima poginuo 17/3 1912, četa mu je podijeljena na dva dijela. Sa jednim dijelom čete G. se sukobio s turskom vojskom u selu Šumatoj Trnici. U toj borbi G. je poginuo s još 5 drugova, među kojima je bio i mladi Antonije Sokolović, sin vojvode Gligora. *M. M.*

Digitized by Google

GLOGOVAC, selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci, kotar Koprivnica, općina Podravski Novi-Grad, podno Bilo gore uz cestu Koprivnica—Đurđevac, željeznička stanica Bregi (2 km). Vadi se lignit (1922: 9.486 tona); svojina je Đurđevačke imovne općine. *J. M-n.*

GLOGOVNICA, selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci, kotar Križevci, općina Vojakovac, podno Kalničke gore, u dolini potoka G. (k Česmi), od Križevaca 8 km k sjeveru. Ima 430 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu. Nekad je tu bio samostan templara, kojima je još prije 1175 zagrebački biskup Prodan bio poklonio predio G. *J. M-n.*

GLONAR JOŽA DR., bibliotekar (10/4. 1885, Sveta Barbara, kod Maribora). G. je učio gimnaziju u Mariboru, a klasičnu filologiju i slavistiku na univerzitetu u Grazu. Poslije doktorata služio je od 1911 u univerzitetskoj biblioteci u Grazu, a 1919 postavljen je za bibliotekara Državne licejske knjižnice u Ljubljani, gdje i sada radi. — G. je pisao kritičke članke iz slavistike i kulturno-političke članke i priloge u različitim slovenačkim revijama i listovima; izdao je 15 i 16 sv. Slovenskih narodnih pjesama i mnoge je prevađao iz stranih jezika (Mickiewicz, Reymont, Gogolj, Mahar, Čeh, Drtina, Niederle, Gothelf, Keller, Zielinski, Petronije). G. je i saurednik i glavni korektor Slovenskog Biografskog Leksikona. *U. Dž.*

GLOWACKI JULIJE (18/6 1846, Idrija, Kranjska — 18/5 1915, Graz). 1865 svršio je gimnaziju u Ljubljani, a 1875 filozofiju (prirodne nauke) u Beču. Od 1870/71 bio je nastavnik srednjih škola (Gorica, Gradac, Ptuj), a od 1895 direktor (Celje, Maribor). 1911 je penzioniran. — Bio je u prvom redu botanik (obradio je gljive, lišajeve mahovine). Napisao je preko 25 rasprava, od kojih samo dvije zoološke (ihtiološke): Die Fische d. Drau u. ihres Gebietes, izvještaj gimnazije u Ptuju 1885; Die Fische der Save u. d. Isonzo, izvještaj gimnazije u Celju 1896. Većinu botaničkih rasprava publicirao je u školskim izvještajima. Osim popularno-naučnog spisa, Flora slovenskih dežel, pisao je na njemačkom jeziku. 1896 putovao je po Istri, Dalmaciji, Crnoj Gori, a 1904 po Bosni i Hercegovini. Na tom putu našao je i opisao nove vrste gljiva, lišajeva i naročito mahovina.

Literatura: Životopisi u Carniolj, 6, 1915 (Sajovic); Učiteljski Tovariš, 1915. *J. H.*

GLUMAČKA ŠKOLA. Prva srpska G. Š. bila je osnovana u Beogradu 1870. Nastavnici su bili: Aleksa Bačvanski (za glumljenje), Jovan Đorđević (za srpsku i tuđe književnosti), Jovan Bošković (za srpski jezik), Jovan Reš (za pjevanje i muziku), kapetan Mioković (za mačevanje), Ducman (za gimnastiku i jahanje). U školi je bilo oko 40 muških i ženskih pitomaca, koji su morali statirati na predstavama. Ova je škola trajala svega 8 mjeseci t. j. do novembra 1870. Na kraju te školske godine pitomci su polagali ispite. Poslije ovoga pokušaja, G. Š. nije bila otvarana za dugi niz godina. *R. O.*

GLUMAČKA ŠKOLA U ZAGREBU. Pored deklamacije i dramatske mimike, koja se već nekoliko decenija sistematski uči i predaje u Glazbenom Zavodu (u prvom redu za buduće pjevače i pjevačice), nije u Zagrebu dugo vremena posvećivana dovoljna pažnja za školsko obrazovanje dramskog glumačkog pomlatka. Najbolji stariji glumci sticali su kazališnu rutinu u putničkim i diletantskim družinama. Tek 1896 osnovao je i otvorio prvu hrvatsku dramatsku školu reformator zagrebačkog kazališta, Stjepan Miletić. Škola je imala dva tečaja, svaki po godinu dana. Glavna osnova ove škole bila je: estetičko odgajanje, temeljno učenje narodnoga jezika i deklamacije, i rad na dramskom prikazivanju. Ova škola radila je samo dvije godine, ali je i za to kratko vrijeme dala zagrebačkom narodnom kazalištu dobar pomladak. 1919 otvorena je Glumačka Škola pod Jurjem Ozarovskim, profesorom petrogradske umjetničke akademije, a prema nacrtima i pod upravom dramaturga Branka Gavelle. Ova se škola uglavnom razlikovala od Miletićeve, što je najveća briga obraćena praktičnom izgrađivanju uloga, u čemu je postizavan veliki uspjeh. 1920 ova je škola proglašena državnom sa tri tečaja. Veliki trud ulagao je u ovu školu, sve do svoje smrti, poznati hrvatski dramatičar Milan Ogrizović.

Literatura: Glumačka škola u Zagrebu (1922). *N. Andrić.*

GLUMAČKO-BALETSKA ŠKOLA U BEOGRADU osnovana je 1921, inicijativom umjetničkog odjeljenja Ministarstva Prosvjete, kao odsjek budućeg konzervatorija. Ona se razvija

Digitized by Google

nezavisno od Narodnog Pozorišta, a uzdržava se pomoću državne subvencije i prihoda od predstava, koje učenici izvode. — U dramski odsjek, koji traje tri godine, primaju se kandidati sa 4 razreda gimnazije, ali se kod izuzetnih talenata može propustiti taj uslov. Satovi su obvezatni, a predaje se: psihologija glume, tehnika govora, čitanje i analiza tekstova, historija drame, praktična gluma, inscenacija komada, pjevanje, plastika i borenje. Povremeno, drže se tečajevi iz psihologije (o izdržavanju emocija), vještine u maskiranju, nauke o stilovima i tome slično. — U baletski odsjek, koji također traje tri godine, primaju se kandidati od osam do petnaest godina, a program obuhvaća: osnovne vježbe, sa osloncem pored zida; složenije vježbe; Adagio (lagani plastični pokreti grupirani u jednu cijelu muzičku frazu); Allegro (skokovi i brza kretanja, sjedinjeni u jednu cijelu varijaciju); karakterne igre; mimiku i plastiku. Po svršetku trogodišnjeg tečaja učenici prelaze u baletni zbor Narodnog Pozorišta.

Za tri godine rada G. B. Š. priredila je u Beogradu 20 predstava, popraćenih sa 10 javnih predavanja poznatih književnika i profesora književnosti. Osim toga, dato je i nekoliko predstava u Zemunu i Pančevu. Do početka sezone 1924—1925 prikazana su 22 kazališna komada i preko 40 točaka plastičkog i klasičnog baleta. Nekoliko puta priređene su i zajedničke manifestacije s Muzičkom Školom. — Prva grupa svršenih učenika dramskog odsjeka primljena je u Beogradsko Narodno Pozorište, a kazališni balet, uglavnom, osvježen je i popunjen učenicima baletskog odsjeka. *R. Odavić.*

GLUŠAC VASO DR., direktor gimnazije u Tuzli (1/8 1879, Slatina, srez Sanski Most, Bosna). Gimnaziju je svršio u Sarajevu, a filozofski fakultet u Beču, gdje je doktorirao (1905). Poslije svršenih nauka bio je profesor realke u Banjoj Luci, a zatim na gimnaziji u Tuzli. Zbog nacionalnog rada u raznim srpskim kulturnim društvima bio je odmah na početku Svjetskoga Rata suspendiran i zatvoren. U zatvoru je bio dvije i po godine. Po oslobođenju bio je izabran u privremeno narodno predstavništvo, ali se ubrzo zahvalio, te je postavljen za direktora gimnazije u Tuzli. G. se bavi izučavanjem južnoslovenske historije književnosti i historije Bosne. Od rasprava su mu najznatnije: Povelje Matije Ninoslava, bana bosanskog, Nekoliko pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine. Srednjevekovna bosanska crkva bila je pravoslavna (1924). *D. P.*

GLUŠČEVIĆ OKICA, novinar (9/3 1858, Hercegovina — 2/12 1898, Beograd). Radio je na Novom Beogradskom Dnevniku, Poklič̆u i Odjeku i na književnim listovima: Javoru, Bosanskoj Vili, Času, Guslama, Zori, Delu. Preveo je po više djela, poglavito s ruskoga jezika, od Tolstoja, Ščedrina, Garšina, Koroljenka, Gončarova, zatim Byronovog Don Juana i Maupassantovog Dragog prijatelja. Prevodio je i poetske stvari (u stihu) poglavito od Ljermontova, Nadsona, Ševčenka i Byronovog Manfreda. Bio je dugo godina glavni saradnik i stvarni urednik radikalnog organa Odjeka. *J. P.*

GNJETEO, FAZAN (Phasianus colchicus) potječe iz Male Azije (Kolhide). Preko Grčke se vremenom raširio po cijeloj Evropi. U našoj je državi opće poznata divljač nizinskih lovišta Hrvatske, Slavonije i Vojvodine a ima ga i u Slovenačkoj. Prije rata se kod nas odgajao uveliko u posebnim fazanerijama. Ima ga u većem broju i po našim slobodnim lovištima. Najglasovitije su fazanerije u Hrvatskoj i Slavoniji bile u Komaru, kod Varaždina, na vlastelinstvu grofa Bombellesa, u Malom Bukovcu, kod Koprivnice, na vlastelinstvu grofa Draškovića, i u Klenku, u Srijemu, u lovištu petrovaradinske imovne općine. Nekada su se odgajali i u Crnoj Gori u rezervatima Zabranu, kod Reke, i u Topolici. *E. R.*

GNJILANE, varoš u Južnoj Srbiji, na Gnjilanskoj Reci, lijevom pritoku Binačke Morave, u srednjem kraju župa Gornje i Donje Morave, u vranjskoj oblasti. Ima 1.673 kuće, sa 8.868 stanovnika (1921). — Ovdje je 1342 boravio kralj Dušan, i tada se mjesto nazivalo Morava. A 1394—1402 spominje se G. pod imenom Gnivljani, no još i početkom 19 vijeka mjesto su Srbi nazivali Morava. Turci su mjesto nazivali Giljan, pa se po tome sad zove Giljane. Koncem 18 i početkom 19 vijeka G. je bila varošica od nekoliko uličica; razvijalo se u privredno središte mjesto nedalekog Novog brda, koje je dotle sasvim opalo. 1807 bilo je u G. oko 250 kuća, ali je u varošici, zbog arnautskih i turskih pljačkaša, vladala velika nesigurnost. Oko 1837 imalo je 1.800 stanov-

Digitized by Google

nika. Stalnim doseljivanjem i prirastom varoškog stanovništva G. je 1900 naraslo na 1.000 kuća, od kojih su 407 bile srpske, ostale arnautaša srpske krvi, doseljenih muslimana iz Novog Brda, turskih begova, koji su držali plodne zemlje bogatih moravskih sela i drugih. Lijepu i naprednu varoš i tada su pritiskivali arnautski zulumi. Poslije oslobođenja, 1913, bilo je u G. 7.767 stanovnika.

G. je privredno središte za Binačku Moravu (Gornju i Donju). Željeznička stanica je u Bujanovcu na glavnoj pruzi. U okolini G. ima više mineralnih izvora. U Gornjoj Moravi, kod sela Balanca, s lijeve strane Morave, ima izvor kiseljaka; pod ovim je selo Žitinje, i u njemu također mineralni izvor. Niže ovoga, kod sela Klokota, na drumu za Uroševac, nalazi se Klokotska Banja, jak izvor, izbija na više mjesta, topao 30° C, a liječi reumatizam i bolesti kostiju. Kod sela Poneža, u izvornom kraju rijeke Ličoče, lijevog pritoka Morave, ima mineralni izvor. U Donjoj Moravi ima mineralni izvor kod sela Kmetovaca. — U G. su: poglavar sreza gnjilanskog, sreska financijska uprava, prvostepeni sud, gimnazija mješovita četverorazredna, nadzornik narodnih škola za srez gnjilanski, poštansko-telegrafsko-telefonska stanica.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije. I (1906), 7, III (1911), 1.270 do 1.271; Dr. J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 268; K. N. Kostić, Naši Novi gradovi na Jugu (1922), 126.

V. Radovanović.

GOČ. 1. Planina u Srbiji, 7·5 km jugozapadno od Vrnjačke Banje. Visoka je 1.147 m.

2. Planina na granici Srbije i Stare Srbije, 8 km sjevero-sjeverozapadno od Vranje. Visoka 1.238 m.

P. V.

GODINA CRKVENA. V. Hronologija.

GODIŠNJAK SRPSKE KRALJEVSKE AKADEMIJE. Prva knjiga za 1887 izašla je u Beogradu 1888, posljednja 1923 (knj. 30, za 1922). U G. se objavljuju zakon o Akademiji, poslovnik, biografije akademika, zapisnici i izvještaji o radu, i sve što se odnosi na rad u Akademiji. *U. Dž.*

GODIŠNJICA NIKOLE ČUPIĆA. Prva knjiga izašla je u Beogradu 1877, a posljednja (35) 1923. Izdaje se iz Zadužbine N. Čupića, iz koje je izdano još nekoliko posebnih knjiga. G. uređuje odbor zadužbine. U G. je objavljeno mnogo članaka, najviše iz narodne historije, književnosti i narodnog života. *U. Dž.*

GODOVNO. V. Običaji seljački.

GOĐEVAC MILORAD DR., liječnik i nacionalni radnik, pokretač i organizator srpske četničke akcije (1/3 1860, Valjevo). Gimnaziju je svršio u Beogradu 1880, a medicinu u Beču 1889. Četiri godine služio je kao državni liječnik u Knjaževcu i Beogradu, pa je onda stupio u službu beogradske općine, u kojoj je ostao do 1/4 1925. Od 1899 bio je šef općinskog saniteta. Kao općinski liječnik došao je G. u dodir sa Starosrbijancima i Makedoncima, koji su živjeli u Beogradu, zalazio u njihove radnje, upoznao se sa njihovim životom i preko njih sa prilikama na jugu. Tako se upoznao i sa četnicima, koji su dolazili u Beograd na zimovanje, i koji su pripadali bugarskoj komitetskoj organizaciji. Od njih je G. saznao, da nema drugoga spasa za srpsko ime u tim krajevima nego poći istim putem, kojim su Bugari još ranije pošli, i koji ih je doveo čak do Bujanovca i Vranje na našoj granici, do Ohrida na zapadu i do Soluna na jugu. — G. je za tu ideju zagrijao svoga intimnog prijatelja, Luku Ćelovića, predsjednika Beogradske Zadruge, i tako su oni osnovali prvi odbor za potpomaganje četničke akcije u Staroj Srbiji. Tajno od vlade, G. i Ćelović počeli su rad. Poslije 29/5 1903 prišao im je i đeneral Jovan Atanacković, ali i vlada i konzuli iz naših konzulata na jugu bili su apsolutno protivni četničkoj akciji. U maju 1904 bila je poslata od odbora iz Beograda prva četa vojvode Anđelka, koja se sukobila na Četircima sa turskom vojskom i sva izginula. To je izazvalo buru u Beogradu. Beogradska štampa, inspirirana iz službenih krugova, napala je najoštrije G. i drugove mu, što šalju ljude na klaonicu. Ali već krajem iste godine četnički pokret je uzeo tolikog maha, da su se oduševili njime i Beograd i cijela zemlja. Ideja G. i drugova triumfirala je. Za nepunu godinu dana četničke akcije dobilo se više, nego kroz duge godine propagande. Poslije Miloša Milojevića ni jedan naš čovjek nije se toliko založio u radu za Staru Srbiju kao G.

Početkom aprila 1925 G. je izišao iz općinske službe i postao načelnik Ministarstva Socijalne Politike, a poslije mjesec dana je penzioniran.

M. Milenović.

Digitized by Google

GOĐEVAC SVETOZAR, industrijalac (20/3 1863, Valjevo). Svršio je tri razreda gimnazije u Valjevu i trgovačku školu u Ljubljani. Preuzeo je 1892 tvornicu željeznog namještaja Ranka Gođevca i Kompanije, koja je osnovana 1888 i izgubila za četiri godine cio kapital, te je pod firmom Braća Gođevac podigao na stepen jedne od najvećih tvornica u Srbiji. U njoj je do rata radilo 350 radnika. U ratu je tvornica porušena. Od osnivanja Industrijske Komore (1910) G. je njen podpredsjednik. *S. P.*

GOETHE JOHANN WOLFGANG VON (Gete Johan Volfgang fon) 22/8 1749, Frankfurt na Majni — 22/3 1832, Weimar). G. je najveći njemački pjesnik. Do svoje 16 godine G. je ostao kod kuće. 1765 otišao je u Leipzig na univerzitet, odakle se 1768 vratio bolestan kući. Po ozdravljenju otišao je 1770 na univerzitet u Strassburg, gdje se upoznao s Herderom. Po svršenom pravu (6/8 1771), G. se vratio kući, ali tamo nije ostao dugo, nego je otišao, po očevoj želji, 1772 u Wetzlar na praksu. Tamo se zaljubio u Charlottu Buff, koja je već sa drugim bila vjerena, i zbog nje je napustio Wetzlar u jesen iste godine. Kod kuće je završio dramu Götz (1773), opisao svoj veclarski doživljaj u obliku romana Die Leiden des jungen Werthers (1774), radio na Faustu i pisao pjesme i druge kazališne komade. Zahvaljujući Götzu i Wertheru G. je postao čuven ne samo u Njemačkoj, nego i u cijeloj Evropi. 1775 G. je došao u Weimar, i ostao je tamo do kraja života. G. je uskoro postao ministar, a kasnije je dobio i plemstvo. Više od 10 godina svog života G. je potpuno posvetio administraciji. Osjećajući, da je i previše dugo zanemario umjetnost. G. je u jesen 1786 otišao u Italiju, gdje je ostao do proljeća 1788. Tamo je završio Egmonta i Iphigeniju, nešto kasnije Tassa. 1792 G. je pratio vojvodu u rat protiv Francuza, a 1793 je bio s njime pri opsadi Mainza. 1794 je sklopio prijateljstvo sa Schillerom, koje je trajalo do Schillerove smrti 1805.

Naše su narodne pjesme, zahvaljujući G. pokroviteljstvu, zauzele u svjetskoj književnosti mjesto, koje im pripada. G. se njima bavio u dva maha, i iz različitih pobuda. Prvi put pod utjecajem Herdera. Herder je skupljao narodne pjesme svih naroda, i G. mu je u tome pomagao. Između ostalih stvari dao mu je i njemački prijevod naše Hasanagi-nice, koji je 1778, sa manjim Herderovim izmjenama, izašao u 3 knjige Herderovih Volkslieder. G. je tu pjesmu kasnije popravio i štampao u 8 knjizi svojih Schriften. U svom članku Serbische Lieder, štampanom u 2 sv. 5 knjige časopisa Ueber Kunst und Alterthum (1825), G. veli, da je tu pjesmu našao u jednom francuskom prijevodu. Takav prijevod, međutim, onda još nije postojao. G. je pjesmu našao u Vertesovom djelu, koje je 1775 izašlo, anonimno, u Bernu pod naslovom Die Sitten der Morlaken. To je prijevod jednog odlomka iz knjige Viaggio in Dalmazia Talijana Fortisa (1774). Vertes je, pored svog prijevoda naše pjesme, štampao, kao što je to i Fortis uradio, i srpskohrvatski tekst; 1776 Vertes je preveo cijelu Fortisovu knjigu. Još oktobra 1774 Vertes se bio upoznao sa G., a osim toga imali su obojica zajedničkog poznanika, Fridriha Jakobia. Nije dakle čudo, što je Goethe znao za Vertesovu knjigu. G. nije znao srpsko-hrvatski, ali je, na osnovu Vertesovog njemačkog prijevoda u prozi, i na osnovu ponavljanja istih riječi u originalu, uspio da se orijentira u ritmu pjesme.

Mnogo godina kasnije G. je ponovno obratio pažnju srpskoj književnosti. I ako se sad zainteresirao za nju posredstvom romantičara, poglavito posredstvom Grimmovim, on je ovog puta bio daleko od svake romantike, koju je promatrao sa puno nepovjerenja, pošto ju je sam već odavno prebrodio. U njegovoj glavi se sve jasnije ocrtavalo ono, što je on nazivao svjetskom književnošću (Weltliteratur). Nasuprot romantici, koja je u umjetnosti cijenila ono, što je karakteristično za dotični narod, G. je u umjetnosti raznih naroda cijenio sve više ono, što je od opće čovječanske vrijednosti. Sa tog etičkokritičkog stanovišta on je sada promatrao i naše narodne pjesme. Moglo bi se pomisliti, da je G., baš zbog toga, o tim pjesmama morao da donese savršeno povoljan sud, pošto one sadrže u sebi jedan uzvišen moral. Nažalost, prve stvari, koje su mu došle do ruku, mogle su da ga navedu na pogrešno mišljenje. To se i dogodilo. Tako je G. sebi stvorio jedan prilično iskrivljen sud o našim narodnim pjesmama. On je, istina, bio uvjeren u njihovu estetičku vrijednost, i za to je svojim prikazama i pomagao svakoga, koji ih je prevodio, ali je pri svem tom vjerovao da su one, sa etičkog gledišta u suštini barbarske.

Digitized by Google

Nekoliko puta pisao je G. o našim narodnim pjesmama. 13/10 1823 on se upoznao u Weimaru s Vukom, koji je došao sa Grimmovom preporukom, i sa njegovim prijevodom Diobe Jakšića, štampanom kasnije u 3 sv. 4 knj. G. časopisa Ueber Kunst und Alterthum (1824). Nekoliko godina ranije, Kopitar je bio poslao G. svoj prijevod Vukove pjesmarice, ali je G. u to doba bio zauzet studijom Hafisa i svojim Zapadno-istočnim Divanom, te se nije mnogo bavio primljenim pjesmama. Sad je, međutim, zamolio Vuka, da mu pošalje još nekoliko prijevoda, što je Vuk i učinio iz Leipziga 8/11. Odatle je G. preštampao u 1 sv. 5 knj. svog časopisa Smrt Marka Kraljevića. 15/2 1824 Vuk se ponovno vidio s G. u Weimaru. 8/5 poslao mu je Grimm svoj prijevod Vukove gramatike i prijevod pjesme Zidanje Skadra, koju je G. štampao u 2 sv. 5 knj. navedenog časopisa (1825). Mjesec dana ranije, 12/4, bila mu se pismom obratila i gospođica Jakob, saopćavajući mu svoju namjeru, da prevede srpske narodne pjesme; 18/6 ona je lično došla do G., a oktobra mjeseca obnovila je posjet. Njen prijevod G. je još u rukopisu imao u rukama i klasificirao ga. Po njemu je on, uglavnom i donio svoj sud o našim pjesmama. U isti mah mu je Vater (Johann Severin Vater, 1771—1826) profesor u Hallu, koji se lično poznavao s Vukom, bio poslao prijevod u prozi Ženidbe Maksima Crnojevića. O svemu tome G. je pisao u podužem članku, koji nosi naslov Serbische Lieder, a koji je objavljen u spomenutom broju njegovog časopisa. Tu G. spominje i svoj prijevod Hasanaginice. Što se tiče samih pjesama, on veli, da u njima ima mnogo »sujevjerno-barbarskog«, kao na pr. u uzidavanju žene u pjesmi Zidanje Skadra. Ni za Kraljevića Marka nema naročite simpatije. Svidješe mu se, međutim, jako ženske pjesme. Srpsko-hrvatski jezik mu izgleda sposoban da bude izraz i praktičnog djelanja i pjesničke mašte. Na završetku kaže, da će, zahvaljujući prijevodu gospođice Jakob, čije ime međutim ne spominje, publika uskoro biti u stanju da se sama upozna sa pjesmama. To je najveći članak, koji je G. posvetio našoj književnosti.

Kasnije, G. je pripremao drugi jedan, ali kad je pročitao Grimmove recenzije u Göttingische Gelehrte Anzeigen od 1826, smatrao je da nema šta više da kaže. Tek poslije njegove smrti štampano je što je tada napisao, i to u velikom vajmarskom izdanju (1903). U 3 sv. 5 knj. Ueber Kunst und Alterthum nalazi se samo jedan kratak prikaz prve knjige prijevoda gospođice Jakob. Kad je izašla i 2 knj., G. je hvalio u jednoj recenziji koja je, pod naslovom Serbische Gedichte, izašla u 1 svesku 6 knj. njegovog časopisa 1827. Tu on spominje i zasluge Grimmove, kao i Gerhardove prijevode, od kojih je objavio 3. Pri kraju je saopćio, da će uskoro izaći cijela Gerhardova knjiga Vila. U istom broju G. govori, pod naslovom Das Neueste serbischer Literatur o Simi Milutinoviću i njegovoj Srbijanki, koju je u srpskom originalu i njemačkom izvodu dobio (9/12 1826) od Milutinovića i Gerharda. G. izražava želju da Gerhard prevede cijelu pjesmu i da i on i gospođica Jakob i Grimm ustraju u svom radu oko srpske stvari.

Posljednji put je G. pisao o našim pjesmama u 1, 2 i 3 odjeljku članka Nationelle Dichtkunst, koji je, 1826 objavljen u 2 sv. 6 knj. njegovog časopisa. U prvom odjeljku, koji nosi naslov Serbische Poesie, riječ je o Gerhardovoj Vili, i o nakladnim prijevodima gospođice Jakob, koje mu je ona poslala, ali koje on, u nedostatku mjesta, nije mogao da štampa. U 2 odjeljku G. objavljuje engleski prijevod srpskih narodnih pjesama od Johna Bowringa, čija je knjiga Servian popular poetry izašla 1827 u Londonu. U 3 odjeljku G. otkriva da knjiga Prospera Mérimée-a, La Guzla, ne predstavlja francuski prijevod naših pjesama, nego da je samo mistifikacija.

U razgovorima, koje je G. vodio sa raznim ljudima, on je dao nekoliko puta svoj sud o srpsko-hrvatskim narodnim pjesmama. Tako je 26/4 1824 govorio kancelaru Mileru o njihovoj »ljupkosti i svježini«, a 16/5 iste godine objašnjavao je Soreu, da je radnja tih pjesama odmah spočetka, mahom već toliko napredovala, da je teško zamisliti dalji razvoj, i da je zato jedini izlaz za pjesnika da sva lica na kraju poubija. Svoju najpovoljniju ocjenu G. je saopćio Eckermannu 18/1 1825. Kazao je, da se među srpskim narodnim pjesmama nalaze nekoliko, koje mogu da se sravne sa »Pjesmom nad pjesmama«. — Kasnije je G. interes za njih sasvim popustio. Dvije godine pred svoju smrt, 28/3 1830, izjavio je kancelaru Mileru, da o njima ne mari ništa više da čuje.

Digitized by Google

Literatura: O G. odnosu prema našoj književnosti: Miklošić u 103 knjizi Izvještaja bečke akademije; M. Murko, Goethe und die serb. Volkspoesie, u Die Zeit od 1899; M. Ćurčić, Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur (1905); K. Lucerna Die Südslavische Ballade von Asan Agas Gattin (1905). *M. Selesković.*

GOJKOVIĆ ILIJA, đeneral (12/1 1854, Drenovac, paraćinski srez, Moravski okrug — 3/2 1917 utopio se pri torpediranju lađe blizu Sicilije). Po svršetku dvaju razreda gimnazije u Kruševcu, stupio je u redovnu vojsku 1870. U čin pješadijskog potporučnika unaprijeđen je 19/5 1876, za kapetana 1 kl. 1887, pukovnika 1899, đenerala 1912. Kao pješadijski oficir komandirao je postepeno svima jedinicama od voda do zaključno brigade. 1899—1902 bio je načelnik Ekonomnog odjeljenja Ministarstva Vojnog. Od 1904 do 1910 bio je komandant divizijske oblasti. Od marta 1910 do februara 1911 bio je ministar vojni (dao je ostavku na taj položaj povodom pitanja brdske artilerije). Od 1911 bio je komandant divizijske oblasti (Moravske). U ratu 1876 bio je vodnik, u ratu 1877—78 i 1885 bio je komandir čete, u ratu 1912 i 1913 bio je komandant divizije (Moravske 1). U ratu 1914—18 bio je, do polovine novembra 1914 komandant divizije (Moravske 1), od marta 1915 do reorganizacije vojske na Krfu bio je komandant armije (Užičke i Timočke vojske). Od reorganizacije do smrti bio je na raspoloženju. *V. B.*

GOLA, selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci, kotar Koprivnica; na ostrvu, što ga čini staro korito Drave s novim koritom; željeznička stanica na pruzi Gyékényes—Bárcs. Ima 1.934 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, kotarsku šumariju imovne općine đurđevačke, ambulatorij za trahom, općinsku štedionicu. *J. M-n.*

GOLAK, područje u južnoj podgorini planina: Leskovika, Ozrena i Device, u niškoj oblasti. *B. D.*

GOLAR CVETKO (FLORIJAN), pjesnik (4/5 1879, Gosteče, kod Škofje Loke). G. je svršio šest razreda gimnazije u Ljubljani, a danas živi u Ljutomeru. Pjesme, pripovijetke i novele pisao je u Ljubljanskom Zvonu (od 1900), Slovanu i drugim časopisima. Zasebno je izdao zbirke pjesama Pisano polje (1910), Rožni grm (1919) i Poletno plasje (1923). Zbirke pripovijedaka i novela su: Kmečke povesti (1914, 2 izd. 1924), i Pastirjeva nevesta (1923). G. je pjesnik sela, prirode i njenog života. Pripovijetke su mu pune motiva iz narodnih priča. Najbolje su mu pripovijetke: Lenčina in zmaj (1907), Dve nevesti (1908), Pastirska ljubezen (1910) i Pri jelenovi maši. 1925 izdao je G. svoj prvi kazališni komad, Vdova Rošlinka, koji se prikazivao na pozornici.

Literatura: Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva (1920), 299. *I. G.*

GOLDENSTEIN. V. Kurz.

GOLEMA REKA, rječica u Srbiji, desna sastavnica Puste Reke; izvire pod Radanom (1.258 m) i Arbanaškom planinom (1.128 m), sastav sa Konjuvskom Rekom je kod sela Bojnik. Dužina G. R. je 26 km, a površina porječja 171·7 km². *P. V.*

GOLEŠNICA, planina u Južnoj Srbiji, između rijeka: Vardara—Smesnice—Salakove—Topolke, zapadno od Velesa. Najveći su visovi Lisec 1.797 m, Breza 1.700 m. *P. V.*

GOLI, otočić na Jadranskom Moru, oko 17 km jugo-jugozapadno od Senja, 3·2 km udaljen od dalmatinske obale, između ostrva: Prvića, Sv. Grgura i Raba, visok do 230 m. Površina mu je 4·74 km². *P. V.*

GOLIA PAVEL, pjesnik (10/4 1887, Trebnje, Dolenjska). G. je svršio kadetsku školu, 1907—1915 bio je oficir, 1916 do 1917 kapetan u srpskoj vojsci, a od 1917 ruski dobrovoljac. 1918 bio je novinar u Moskvi, 1919—1923 dramaturg i direktor drame u Ljubljani, od 1923 intendant kazališta u Osijeku, a od 1925 direktor drame u Beogradu. — Pjesme je počeo pisati u Slovanu (od 1913) i Ljubljanskom Zvonu (od 1914). 1921 izdao je zbirke Pesmi o zlatolaskah i Večerna pesmarica, a 1923 dječji božićni kazališni komad Petrčkove poslednje sanje. Kao dramaturg ima velike zasluge za slovenačku dramu. *I. G.*

GOLICA, planinski vrh u Slovenačkoj, na zapadnim Karavancima, 6 km sjeverno od mjesta Jesenice (na Korenskoj Savi), visok 1.835 m. Poznat je zbog bujne i luksuriozne planinske flore, naročito bijelih ključavnica (narcisa). *P. V.*

GOLIJA, pleme u crnogorskoj Hercegovini. Leži između Banjana, Pive i Duge. Oko G. su planine Somina

Digitized by Google

i Golije. Zemljište je otvoreno na sjeveru prema Gatačkom polju.
P. Š.

GOLIJA PLANINA. 1. Planina na granici Srbije i Stare Srbije, sjeverno od rijeke Raške. Najveći su visovi: Jankov Kamen 1.931 m, Radulovac 1.842 m, Javorovo Brdo 1.535 m, Kuti 1.396 m, Ajdučki Laz 1.429 m.

2. Planina u Crnoj Gori, jugozapadno od rijeke Komarnice, oko 16 km sjevero-sjeverozapadno od Gornjeg Nikšićkog polja. Najveći su visovi: kota 1.891 m, Golija 1.944 m, kota 1.793 m, Suludo 1.601 m, Šišman 1.503 m. *P. V.*

GOLIJSKA MORAVA. V. Zapadna Morava.

GOLNIK, državno lječilište za tuberkulozu, 500 m visine. Primaju se samo invalidi. Željeznička stanica: Križje. *L. N.*

GOLO BRDO. V. Debarsko polje.

GOLUB, list za srpsku mladež. Prvi i dugogodišnji urednik G. je bio Jovan Blagojević učitelj, a glavni saradnik u početku Petar Despotović. G. je počeo izlaziti 1879 u Somboru, jedamput mjesečno, u izdanju knjižare Milivoja Karakaševića. Bio je jedan od prvih i najboljih dječjih listova, u kome su otpočeli književni rad mnogobrojni ugledni pisci i naučnjaci. Prestao je izlaziti 1914.
U. Dž.

GOLUBAC, varošica u Srbiji (požarevačka oblast). Na Dunavu, pri ulasku u Đerdapsku klisuru. Ima ispod 5.000 stanovnika. U G. su razvaline jednog od najljepših sredovječnih gradova. Sresko je mjesto. Ima poštu. *B. D.*

G. je jedna od glavnih dunavskih tvrđava sredovječne Srbije. Oko njega su se vodile borbe u 15 vijeku. 1389 ušla je u G. prvi put turska posada, za kraće vrijeme. 1427, iza smrti despota Stevana, grad je, po ugovoru, trebao biti predan Madžarima. Ogorčen, njegov zapovjednik, vojvoda Jeremija, volio je da ga preda Turcima. Grad je Turcima odlično služio kao ishodišna baza protiv Madžara. 1444 vraćen je grad Srbima, ali je ostao kratko vrijeme u njihovim rukama, do 10/8 1458. Iza propasti madžarske države G. je izgubio svoj stari značaj, prestavši biti pogranični bedem. *V. Ć.*

Grad u Srbiji, uz Dunav četiri km istočno od sela Golupca, na klisuri u terasama. Uz Dunav šesterostrani bastion, 4 kule vežu zidove donjeg obora, iz ovog se kreće u gornji dio, gdje su dvije kule i šesterostrani bastion sa okruglim nastavkom na najvišem mjestu (šešir-kula). Tri su kule četverostrane, 3 polukružne, 3 šesterostrane. G. je u mnogome nalik Smederevu, tek je prema drugčijem terenu raspored građevina drugi. Car Žigmund sagradio je na suprotnoj strani Laslovar-grad i opsjeo G., ali je morao uzmaći. Od tog je doba skoro neprekidno turski, sve do austrijske vojne u Srbiji, a od tada napušten. *Đ. S.*

GOLUBAČKA MUŠICA. I ako G. M. dolazi i van teritorija naše kraljevine (Rumunjska, Austrija, Njemačka), ipak ona nažalost s pravom vrijedi kao specijalan pripadnik naše faune, i to srpske obalne zone donjeg Dunava. G. M. je ne samo zoološki zanimljiva, nego i kao veoma štetna, privredno i veterinarski važna. Pripada dvokrilnim insektima (dipterama) i to fam. Simuliidae Will., rodu Simulium (Latz.) i vrsti: columbatschense Schönb.

Ime je dobila po razvalinama grada Golupca. Još od prije po zlu poznata dobila je naučno ime 1787, kad je i opisana. Sa srpske strane prvi je naučno ispitivao, delegiran i materijalno pomognut od tadanje kneževske vlade, G. M. i njenu pojavu i tražio sredstvo za predohranu 1847 tadanji okružni liječnik u Požarevcu Dr. Medović (poslije šef civilnih saniteta). I ako bez naučnih pomagala (stručne literature, mikroskopa), Dr. Medović je mnoga pitanja osvijetlio i izradio je opširan elaborat, koji je srpska vlada poslala austrijskoj, da ga ova da Bečkoj Akademiji na mišljenje. G. M. se god. 1830 pojavila i u Austriji, oko utoka Marhe u Dunav, pa sve do Moravske, i već prije je mnogo državnih komisija i izaslanika stručnjaka stvar ispitivalo, ali sve bez praktički vrijednih rezultata. Od Dr. Medovića predloženo uništavanje jaja pokazalo se iluzornim, a ipak se nastavljalo do u najnovije vrijeme. Od strane bivše madžarske vlade bio je izaslan poznati entomolog Dr. Ed. Tömösváry 1883, da preispita uspješnost Medovićevog sredstva za utamanjivanje, i tom je prilikom on veoma temeljito ispitao i G. M. i njenu pojavu s naučne i praktične strane. Poslije se sa srpske strane naučno bavio sa G. M. samo još Dr. Živojin Đorđević, profesor zoologije na beogradskom univerzitetu. On je

Digitized by Google

s pravom očekivao, da će naći u G. M. patogen, uzročnika, što ga G. M. prenosi na svoje žrtve po analogiji »cece«, muhe u Africi (Glossina morsitans), koja prenosi pat. protoz. Tryponosoma brucei uzročnika »nagana« bolesti goveda i konja. U Evropi je G. M. jedina muha, koja je u tolikoj mjeri patogena, da ubija stoku pa i ljude. Đorđević je doduše našao jednog protoz. parazita (iz grupe flagelata), ali taj ne igra pri oboljenju marve nikakvu ulogu. On je dalje utvrdio, da obolijevanje ne biva putem infekcije; sve govori za brzo djelovanje kakvog specifičnog otrova ili toksina, dakle je sama mušica po sekretu, što ga uštrca u ranu svoje žrtve, otrovna. Ovo je samo potvrda Tömösváryjevog mišljenja, koji je sveo škodljivost G. M. na ova tri faktora: 1. znatan gubitak krvi, uslijed množine sisajućih mušica; 2. znatna živčana draž, zbog mnogostrukog ranjavanja i 3. otrovnost u rane izlučene sline. Budući da se G. M. pojavljuje i u Njemačkoj (1914 u cijelom kraju Alera i Laine) i Nijemci su se mnogo bavili G. M., ali s malo praktičnog uspjeha. U Americi nanosi štete mušica srodna G. M.

G. M. je 2—2·5 mm velika i razvija se iz sluzavih jaja (po 5—10.000 nese svaka ženka od kraja maja do polovine juna), u brzim i bistrim vodama Timoka, Peka, Mlave i Morave s pritocima (na prostoru od oko 12.000 km²) sjeverne Srbije, na jugu sve do Ravanice i Boljevca, i u potocima temišvarskog Banata (Crna, Begej, Tamiš, Karaš i Nera na prostoru od oko 10.000 km²), za 2—3 nedjelje u male crvolike larve, koje se stražnjim krajem drže za kakvu podlogu (kamenje) i hraneći se s pomoću virnog organa od sitneža, presvlače se 4 puta i za 6—8 nedjelja, u augustu i septembru, dorastu u nepomične lutke (chrysalide), pa ispredu cjevkastu čahuricu, koja je pričvršćena na zaklonitom mjestu u vodi; otvor cijevi je uvijek upravljen u pravcu vodene struje. Ne hraneći se i ukočena lutka prezimi u vodi, a u aprilu izmili iz čahure gotova mušica. Ona je slična običnoj muhi, samo je mnogo manja i vitkija. Vlažno ljeto i blaga zima prijaju njenom razviću. Mušice se odmah udružuju u rojeve i skupljaju pred pećinama (otuda vjerovanje, da u pećinama nastaju) i u sjeni šume (otuda vjerovanje, da iz trulog lišća nastaju). Jata mogu biti ogromna, a glavno im je sabralište na Dunavu, nad kojim lebde dok je atmosfera mirna. Sakupljanje traje više dana. U to vrijeme mušice nisu opasne, i otuda se vidi, da samo nastajalište i nije toliko ugroženo. Mušice, i to samo ženke, skupljene u te ogromne oblacima nalične rojeve, ne vraćaju se više na nastajalište, nego ih vjetar raznese, i one naposljetku propadnu. Kasnije izvedene muhe čine manje rojeve, koji ostaju i služe rasplodu. Od smjera i jačine vjetra zavisi, kuda će krenuti glavni rojevi, kome će kraju nanijeti štete i kako daleko će dospjeti. Kako u to doba najčešće duva košava (sjevero-istočnjak), to se redovno (skoro svake godine) dešava, da rojevi dospijevaju manje ili više duboko u Srbiju, na pr. uz Moravu do Niša i Prokuplja, pa preko Kruševca do Čačka i Studenice, a Timočkom dolinom do Zaječara, Knjaževca i Pirota, a fronta, na kojoj mušice napreduju, siže od Golupca do Tekije i dalje do Miroča. Na istok dospijevaju mušice i u Bugarsku, a ako je vjetar povoljan, ponese ih u Banat (doline Tamiša i Begeja, pa u Marošku daleko na sjever) ili Erdelj. Gdjegod rojevi naiđu na nezaštićenu stoku (a napadaju i perad i ljude), u množini je napadaju, zagrizajući duboko u kožu (naročito u gole sluzokože) i sišu krv, uštrcavajući pri tome otrovnu slinu. Ne stoji, da bi mušice prodirale u organe za disanje i tako žrtvu ugušile. Na mjestu, gdje je gomila mušica sisala, nastaje 1—1·5 cm visoki i 3—4 cm široki otok, koji vanredno svrbi. Izujedano goveče omlitavi, ne hrani se i ne pije, dobije vrućinu, bilo skoči na 150—160 u minuti, životinja klone, sruši se bez snage i stenjući ugine. U toku od četiri sata ubile su G. M. 1880 u Kovinu 400 svinja, 80 konja i 40 goveda. Ima pouzdanih vijesti i o tome, da su i ljudi (naročito djeca na sisi) podlegli G. M.

Dr. Medović navodi, da G. M. čini godišnje Srbiji štetu od 1 mil. forinti Ž. Đorđević misli, da je to pretjerano. No u najnovije vrijeme je G. M. ponovno nastupila u ogromnom broju, pa i u krajevima gdje do sada nije harala. Daja, rumunjski inspektor zootehnike, iznosi da je 1922 poginulo preko 3.000 komada krupne stoke. Na svaki način je i u nas šteta od G. M. veoma velika. Od starijih podataka navodimo: 1813 je kod samog Vršca poginulo 500 goveda, a kod Arada 200 grla.

Specifičnog lijeka protiv G. M. još nemamo. Pokušaji za utamanjivanje nisu imali uspjeha (uništavanje zaploda, zazidavanje i iskađivanje pe-

Digitized by Google

ćina). Preostaje samo lokalna predohrana, koja se sastoji u sakrivanju stoke pred mušicama po danu u stajama u vrijeme kad rojevi ne dolaze (pače po zalazu sunca), a pred stajama da se čini dim; predohranjuje mazanje s masti ili dekoktom duhana ili katranom; potonji je škodljiv ako se previše velika površina namaže (između 20 aprila i polovice juna). Ako životinja nije na smrt izujedana pomaže hladna voda (oblozi i kupanje) i natiranje uljem ili s masti pomiješanom s 1—2% karbolnę ili salicilne kiseline. U krajevima, u kojima se stalno pojavljuje G. M. narod se brine o predohrani. Najviše žrtava pada kad G. M. iznenada nastupa u udaljenijim krajevima, gdje nije obična i narod nezna pomoći.

Literatura: I. Schönbauer, Geschichte der schädlichen Kolumbatzer-Mücken im Banat als ein Beitrag zur Naturgeschichte v. Ungarn (Wien, 1795); Sitzungsberichte der K. A. W. (Wien, 1848); Vinz. Kollar, Beurteilung d. v. Dr. Medovics an die serb. Reg. erstatt. Berichte über die Entstehung u. Vertilgung der Gollubatzer-Mücken (Sim. reptans Gollubatzense); Dr. Tömösváry, A Kolumbácsi légy (1884). Prevedeno na hrvatski i publicirano 1891 u 6 godištu Glasnika Hrv. Naravoslov. Društva u Zagrebu; Dr. Živ. Đorđević, Stud. na paraz. i patog. protozoama I. Morf. osobine i gen. ciklus Crithidia simuliae nov. spec. paraz. iz Simulia columbacensis (77 knj. Glasa S. K. A., 1909); Dr. Živ. Đorđević. Nova ispitivanja na Golubačkoj Mušici (107 knj. S. K. A., 1923); I. Wilhelmi: Die Krübelmückenplage (1920). *J. Hadži.*

GOLUBICA, književni almanah. Izlazio je u Beogradu 1830—1844 (svega pet knjiga. Izdavač je bio Gligorije Vozarović, a urednik Jovan Hadžić. G. je imala originalne i prevedene pjesme, pripovijetke, razne članke i zanimljive priloge. Glavni saradnici bili su: J. Hadžić, L. Zuban, Đ. Miletić, J. Stejić, V. Radišić. *U. Dž.*

GOLUBINSKI EVGENIJE DR., profesor Moskovske Duhovne Akademije i crkveni historiograf (22/2 1834 — 1912). G. je svršio Kostromski Seminar i Moskovsku Duhovnu Akademiju. 1858 postao je nastavnik književnosti u Vitanskom Seminaru, a 1861 bakalaur u Moskovskoj Duhovnoj Akademiji na katedri ruske crkvene historije. 1881 priznat mu je doktorat bogoslovlja, 1882 postao je vanredan, a 1886 redovan profesor. Penzioniran je 1895. — G. je odmah u početku svoga naučnog rada poduzeo da napiše opširnu kritičku historiju ruske crkve, te je radi toga proučavao i crkvenu historiju svih pravoslavnih naroda, a naročito Grka i Južnih Slovena; zatim je pohodio grčke i južnoslovenske oblasti, Italiju i Palestinu. Kao prvi rezultat svog proučavanja crkvene historije pravoslavnih naroda G. je napisao i štampao 1871 u Moskvi: Kratki očerk istoriji pravoslavnih cerkvei bolgarskoj, serbskoj i rumunskoj. U tom djelu prvi put je sistematski obrađen dosta opširan pregled crkvene historije Bugara, Srba i Rumunja. Glavno djelo G. Istorija ruskoj cerkvi izašlo je u Moskvi u 4 velika toma (1880—1917). G. je u svima svojim djelima, a naročito u ovom glavnom, pokazao neobično snažan kriticizam i stvorio originalan naučno-historijski sistem. Njegova historija nije samo historija oficijelne crkve nego i historija vjerskog narodnog života. Kriticizam mu je toliki, da katkada prelazi u skepticizam. Razbio je i mnoga idealizirana historijska vjerovanja i pojmove, te dugo nije rado gledan u visokim crkvenim krugovima. *R. Grujić.*

GOLUBOVAČKI UGLJENIK »JELENA« D. D., Zagreb. Društvo je osnovano 1918, s kapitalom od din. 2,000.000 i preuzelo je rudnik mrkog uglja od društva Ugljenokop Stari Golubovec. Ugalj je od preko 5.000 kalorija. Radnika je zaposleno do 550. Proizvodnja je 25.000 tona godišnje. *S. P.*

GOLUBOVEC, zaselak u Hrvatskoj, županija Varaždin, kotar Zlatar, općina Mihovljan; u Zagorju, podno Ivančice, od Zlatara k sjeverozapadu; željeznička stanica pruge Varaždin—G. (34 km). Ima poštu i telegraf. *J. M-n.*

Rudnik mrkog uglja. Svojina je Jugoslovenskog rudarskog i industrijskog društva u Londonu. Kapital je 7.500 funti sterlinga. Pokretna snaga je električna, od 250 konjskih sila, a zaposleno je do 500 radnika. Proizvodnja posljednjih godina bila je oko 20.000 tona. Ugalj je prosječno od 5.700 kalorija. *S. P.*

GOLUBOVIĆ DIMITRIJE, narodni dobrotvor (6/5 1800, Pančevo — 23/7 1880, Pančevo). Bio je trgovac u Pančevu. Ostavio je 10 jutara Društvu za potpomaganje siromašnih đaka u srpskim osnovnim školama i 25.000 forinti »za obrazovanje ženskinja« srp-

Digitized by Google

skoj Višoj Djevojačkoj Školi u Pančevu. *D. P.*

GOLUBOVIĆ MIHAJLO, slikar (18/3 1887, Kragujevac). Poslije svršene umjetničko-zanatske škole u Beogradu otišao je u München na godinu dana pa zatim u Prag gdje je svršio umjetničku akademiju. 1912 vratio se i iste godine priredio izložbu svojih radova, a učestvovao je i na četvrtoj Jugoslavenskoj izložbi. U svima ratovima sudjelovao je kao ratni slikar. Poslije rata organizirao je izložbu ratnih slikara u Beogradu 1919, a imao je svojih radova na svima izložbama Lade i na petoj Jugoslavenskoj izložbi u Beogradu. Bavi se većinom kompozicijama i portretiranjem. *V. P.*

GOLJAK-PLANINA, na granici Srbije i Raške, 13 km južno od Medveđe, oko 33 km istočno-sjeveroistočno od Prištine. Najveći su visovi: Kitka 1.193 m, Novakova Čuka 1.122 m, kota 1.106 m. *P. V.*

GOMILICA, selo s kaštelom u Dalmaciji, oblast i kotar Split, općina Sućurac; među Kaštelima šesti od Trogira; stanica dalmatinske željeznice Split—Perković—Slivno (u Knin i Šibenik). Ima 609 stanovnika, rimokatoličku župu. Talijansko ime je Castel Abbadessa, a dolazi otuda, što je G. darovao splitski nadbiskup Lovrenac samostanu opatica benediktinkâ (u Splitu), koji je 1066 sagradio. *J. M-n.*

GOMIONICA, manastir u Bosni (Vavedenje). Nezna se kad je sazidan. Spominje se u 17 (1648) i 18 vijeku. 1769 obnovljen je. *V. P-ć.*

GOMIRJE. 1. Selo u Hrvatskoj, županija Modruš-Rijeka, kotar Ogulin; na Dobri, podno Stražnika (638 m); željeznička stanica na pruzi Karlovac—Sušak, od Ogulina 15 km k sjeverozapadu. Ima 502 stanovnika pravoslavnih, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, pravoslavnu parohiju, pučku školu, trgovinu i industriju drva; D. D. za konzerviranje drva i destilaciju katrana, dvije parne pilane, mlin, Srpsku štedionicu. G. je naselio oko 1600 general Lenković stanovnicima iz Korenice; 1601 osnovan je pravoslavni manastir, kome je Đ. Frankopan 1657 darovao mnogo zemlje. *J. M-n.*

2. Manastir (rođenje Sv. Jovana Preteče), kod Ogulina. Osnovan je od monaha, koji su uslijed turske invazije emigrirali u ovaj kraj, po svoj prilici 1599. Spominje se u 17 vijeku (1652, 1654) i u 18 vijeku. *V. P-ć.*

GOMJENICA, rijeka u Bosni, desni pritok Sane. Izvire na sjeverozapadnoj strani Manjače planine (Stražbenica 716 m, kota 854 m). Do sela Obrovca teče na sjever-sjeverozapad, odatle do Bronzanog Majdana na istok, zatim do mjesta Omarskog ponovno na sjever-sjeverozapad i dalje na sjeverozapad; uljeva se oko dva km uzvodno od Prijepolja. Dužina joj je 57·8 km, a površina porječja 752·3 km². *P. V.*

GONDOLA. V. Gundulić.

GONNARD RENÉ (Gonar Rene), profesor prava na univerzitetu u Lyonu. Napisao je, pored drugih stručnih rasprava, djelo La Hongrie au XXe siècle (1908), jednu ilustriranu knjigu o ekonomskim, političkim i socijalnim prilikama Hrvatske i Slavonije (Entre Drave et Save, 1911) i jednu raspravu o zadrugama u tim krajevima (Les Communautés rurales en Croatie-Slavonie, Musée Social, 1910). 1913 putovao je po Kranjskoj i svoje uspomene objavio decembra 1917 u Revue politique et parlementaire. *M. I.*

GOPČEVIĆ SPIRIDON (pseudonim Leo Brenner), publicist (9/7 1855, Trst). 1875 borio se sa Crnogorcima protiv Turaka, 1880 bio je izvjestitelj povodom albanskog, a 1882 povodom bosanskog pokreta. Proputovao je Sibiriju, obje Amerike, zapadnu Aziju i sjevernu Afriku. 1885 bio je izvjestitelj sa srpsko-bugarskog bojišta. 1886—87 bio je srpski ataše u Berlinu, a zatim u Beču (1887—1890). Bio je urednik i saradnik raznih njemačkih listova. Od 1893 bavi se astronomijom. Sada živi u Beču. Napisao je veliki broj vrlo raznovrsnih članaka. Od znatnijih djela, koja se odnose na naš narod i njegovu prošlost jesu: Ueber Albanien und seine Liga (1881), Serbien und die Serben (1888), Altserbien und Makedonien (1889), Geschichte von Montenegro u. Albanien (1914), Russland und Serbien (1804—1815) (1916), Oesterreichs Untergang (1920). *D. P.*

GOPEŠ. V. Caparsko polje.

GORA. 1. Selo u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar Petrinja, na putu iz Petrinje u Glinu. Ima 870 stanovnika, poštu, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. — G. je s okolinom u staro doba bila znamenito mjesto, stolica gorske županije, koja se spominje već na po-

Digitized by Google

četku 13 vijeka. Kralj Andrija II. je darovao gorsku zemlju (1205) i čitavu gorsku županiju (1211), koliko nije pripadala templarima, tek osnovanome cistercitskom manastiru Sv. Marije u Toplici (Topusko). Samo se mjesto Toplica zvala Gorska Toplica. U G. je bio grad i više crkava, od kojih je jedna pripadala vitezovima ivanovcima, baštinicima templara. Pod kraj 16 vijeka grad su kratko vrijeme (1591—95) držali Turci; poslije je opustio i propao. Razvaline narod zove Miljan-grad. *J. M-n.*

2. Župa u Južnoj Srbiji, pod zapadnom stranom Šar-planine, u Kosovskoj oblasti. Ova najprostranija šarska župa nalazi se oko gornjeg toka Ljume, pritoka Beloga Drima između sastava sa Crnim Drimom, a ovdje se zove Plav. Na sjeverozapadu je zatvorena Koritnikom, na jugoistoku Babahasanicom, a na zapadu je odvojena državnom granicom od arbanaške župe Ljume. Naselja se nalaze u apsolutnoj visini 900—1.500 m. Ma da se zove G., župa nema šume. Malo je zemlje za obrađivanje, te se stanovništvo bavi stočarstvom na velikom pašnjačkom pojasu Šar-planine (dug 80, širok 4—5 km). Župa ima 27 sela, od kojih je Brod bio ranije glavno naselje, a sada je Vranište. Čini srez gorski. — Gorani su muslimani, a svi govore srpsko-hrvatski. U većini sela nalaze se razvaline srpskih crkava. Osim jezika Gorani su sačuvali i mnoge srpske običaje. Islam su počeli primati još u 16 vijeku, zatim početkom 18 vijeka, poslije srpskih seoba pod patrijarsima, a u masama su se turčili i krajem 18 i početkom 19 vijeka. Posljednja kršćanska porodica izumrla je u Brodu 1855. Gorani su do pred kraj 19 vijeka išli na zimovalište sa stokom u primorje Jadranskog i Egejskog mora, u Trakiju i Anatoliju. Ma da su islamizirani, nisu postajali arnautašima, stoga su mnogo stradali od susjednih Arnauta Ljumljana. Ljumljani su od 1878 toliko učestali sa pljačkanjem stoke Gorana sa ljetovališta na Šari da su se ovi od tog vremena jako odali gurbetluku. Zbog ovih nasilja Gorani su sve do oslobođenja išli na rad, čak i u Austriju, Rumunjsku, Malu Aziju. Ni sada nisu prestali upadi arbanaških pljačkaša iz Ljume preko granice.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 1011, 1075, 1094—1099. *V. Radovanović.*

GORANIN, INDUSTRIJA DRVA D. D., Zagreb. Osnovana je 1919, s kapitalom od 2,500.000 kruna, povećanim 1920 na 1,500.000 dinara. Društvo ima dvije pilane, u Lokvama i Crnom Lugu, s ukupno 8 gatera, 200 konjskih sila. Ukupni kapacitet je 40.000 kubičnih metara godišnje. Zaposleno je oko 600 radnika. U Bakru ima društvo svoje pristanište. *S. P.*

GORAZD. V. Ćiril i Metodije.

GORAŽDE. 1. Mjesto u Bosni, na Drini. Ima 1.608 stanovnika. Spominje se prvi put 1404. U srednjem vijeku bilo je G. znamenito trgovačko mjesto na putu iz Dubrovnika u Niš. 1529—1531 u G. je bila srpska štamparija. Važno je raskršće puteva za Čajniče, Foču i Ustipraču. Ispostava je čajničkog sreza. Ima voćarsku školu. U okolini osobito uspjeva voće i duhan. *M. F.*

2. Crkva Sv. Đorđa (na Drini). Sagradio je herceg Stjepan 1446. Pri njoj je bila štamparija 1529—1531. U 17 vijeku prezidana je preprata. *V. P-ć.*

3. V. Ergele državne.

GORČAKOV ALEKSANDAR, ruski diplomat (16/7 1798 — 11/3 1883). Postao je 1854 poslanik u Beču, 1856 ministar spoljnih poslova, 1870 kancelar. Naročito je razvio veliku diplomatsku djelatnost za vrijeme istočne krize 1875—78 i rata s Turskom. Predstavljao je Rusiju na Berlinskom kongresu 1878. *V-lj. P.*

GORENJEC LAVOSLAV, prevodilac (12/11 1840, Št. Rupert, Dolenska — 19/2 1886, Adlešiči, Bijela Krajina). G. je učio gimnaziju u Novom Mestu (1853—1861), bogosloviju u Ljubljani (1861—1865). Služio je kao svećenik u različitim mjestima Kranjske i bio je najzad župnik u Adlešičima. G. je skupljao folklorističku građu i prevodio je mnogo sa slovenskih jezika, naročito poljskog (Čajkovski, Kraševski), ruskog (Gogolj, Taras Buljba, Letopis Matice Slovenske, 1872 do 1873; Turgenjev), češkog i srpskohrvatskog. G. pseudonimi su: Lavoslav, Podgoriški, Podgoričan, Deželanov, Gojko.

Literatura: Šašelj, Slovan, 1886; Levec, Ljubljanski Zvon, 1886; Fekonja, Kres, 1886; J. Marn, Jezičnik, 25. *I. G.*

GORENJSKA SAVA, rijeka u Slovenačkoj, lijeva sastavnica Save. Kroz našu državu počinje teći od mjesta Fužine, u pravcu istoka-jugoistoka, a od mjesta Moste skreće na jugo-

Digitized by Google

istok. Sastav sa Bohinjskom Savom je 2 km zapadno od Radovice. Dužina joj je 43·7 km, a površina porječja 520·4 km². *P. V.*

GORICA, 1. Grad u talijanskoj Slovenačkoj. Leži na desnoj strani Soče, na mjestu, gdje se sočanska ravnica spaja s Vipavskom dolinom. G. ima 28.154 stanovnika, a s industrijskim predgrađima 41.000. Spominje se prvi put 1001. kao selo. Uz selo G., koje je bilo na brdu, sazidan je grad. Po tom gradu zvali su se grofovi gorički. Ovi su ostali gospodari G. sve do 1500. Selo G. dobilo je međutim zidove, 1210 prava trgovanja, uvećalo se i postalo 1307 varoš. U ravnici pod brdom nastala je nova, najviše plemićka naseobina; i ova je dobila 1455 prava grada (Donji grad) i sjedinila se s Gornjim gradom. U toj naseobini naselili su se uz prvobitne Slovence kasnije i njemački plemići i zanatlije, a i Talijani. 1500 prešla je G., zajedno s jako povećanom Goričkom grofovijom, u svojinu Habsburgovaca. 1508 do 1518 Mlečići su uzalud pokušavali da zauzmu grad. U ovim ratovima dobili su grad i varoš jaka utvrđenja. 1751 ustanovljena je u G., poslije ukidanja akvilejskog patrijarhata, nadbiskupija. Trgovina je osobito procvjetala u 17 vijeku i zbog toga je grad u 17 i 18 vijeku lijepo napredovao. 1809—1813 G. je bila pod francuskom upravom. G. je bila glavni grad grofovije Goričke-Gradiške (dio Primorja) i središte zemaljske uprave, imala je veliku trgovinu zemaljskim produktima, vinom i južnim voćem, u predgrađima i okolini razvila se dosta i industrija. Osim toga G. je bila i važno prosvjetno središte, osobito za Slovence. Za vrijeme Svjetskog Rata nalazila se G. 1915—1917 u ratnoj zoni između Austrijanaca i Talijana, i bila je zbog toga sasvim razorena. Od 3/11 1918 G. je u vlasti Talijana.

Sada je G sjedište viceprefekture i suda i različnih drugih kancelarija; sjedište je nadbiskupije i bogoslovije. Iz G. vode željeznice: za Trst dvije, preko Kormina, prema Sv. Luciji—Jesenicama i lokalna pruga u Ajdovščinu. Grad ima dvije stanice i električni tramvaj. Najglavnije škole su: gimnazija, realka, učiteljska škola, trgovačka srednja škola, komplementarna (nekakva građanska) škola. Sve su talijanske. U G. se nalazi osim toga: državna biblioteka, komanda XI pješadijske divizije, 4 štamparije (jedna slovenačka). U G. izlazi i više listova, talijanskih i slovenačkih, a i dosta slovenačkih knjiga.

Pored Trsta G. je glavno kulturno i političko središte Slovenaca u Italiji. Od stanovnika je još uvijek 25% Slovenaca, 1910 bilo je od 30.995 stanovnika 10.790 Slovenaca. Prva sela u okolici G. su čisto slovenačka. G. ima više banaka i ostalih novčanih zavoda. Ovdje je i sjedište trgovačke i zanatlijske komore. Industrijska poduzeća, koja su se nalazila na periferiji ili u okolini (Sv. Peter, Solkan, Podgora), bila su za vrijeme Svjetskog Rata skoro sasvim uništena. Poslije rata obnovila su se tek djelimice. Predionica i tkaonica pamuka u Podgori gradi se u vezi sa velikom novom električnom centralom u još većem opsegu, nego što je bila prije rata. Ostale tvornice većinom su još neobnovljene. Obnovile su se mnoge ciglane u okolini G., koje su se modernizirale i proizvode preko potrebe. Na Soči, među Plavama i Kanalom, podignuta je velika nova tvornica cementa. U Goričkoj okolini, osobito u Solkanu i Mirnu, vrlo je razvijeno stolarstvo. U okolini G. ima mnogo zidara, koji dolaze u sezoni na rad, najviše u Slovenačku.

Nad G. diže se Sv. Gora (682 m), sa starim franjevačkim manastirom, koji je daleko poznato i vrlo posjećivano mjesto od hodočasnika.

Literatura: Rutar Simon, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska (1892—93), Slovenska zemlja, I, 2 sveska, Fr. Kos, K zgodovini Gorice v srednjem veku, Glasnik Muzejskog društva. *A. Melik.*

2. V. Debarsko Polje.

GORIČANSKO, brežuljci u Prekomurju, visovi do 410 m: Stradelberg 413 m, Srebrni breg 404 m, Kamenjek 391 m. *P. V.*

GORIČKA ŽUPANIJA. V. Banovina (Banska Krajina).

GORJANCI. V. Žumberačke gore.

GORJANI, selo u Slavoniji, županija Virovitica, kotar Đakovo, od Đakova 11 km k sjeverozapadu. Imaju 1.803 stanovnika, poštu, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. — Danas neznatno selo, G. su znameniti u historiji kao zavičaj plemića Gorjanskih (de Gara). Tu je bio njihov grad i varoš. Kod G. bila je 25/7 1386 s hrvatskim ustašama borba, u kojoj je zaglavio ugarski palatin Nikola Gorjanski stariji, a njegove visoke štićenice, kraljica Marija, kći Ludovika I. i njezina mati Jelisava,

Digitized by Google

dopale su sužanjstva. 1487—1502 grad je bio u vlasti hercega Ivana Korvina. Propao je od Turaka u 16 vijeku do neznatnih ostataka. *J. M-n.*

GORJANOVIĆ KRAMBERGER DRAGUTIN (25/10 1856, Zagreb). Niže škole svršio je u Zagrebu, a studirao je na univerzitetu u Zürichu i München. Doktorat prirodnih nauka dobio je u Tübingenu. 1880 postao je pristav Geološkog Muzeja u Zagrebu, 1884 docent paleontologije sisavaca, a 1886 proširena mu je docentura i na geologiju. 1896 postao je redovni profesor geologije i paleontologije, a ujedno i ravnatelj dotičnog odjeljka u Narodnom Muzeju. Penzioniran je 1924. Naštampano je preko 100 radova iz geologije i paleontologije među kojima se ističu: o Geotektonskim prilikama Gore Zagrebačke, o praporu, o fosilnim ribama i školjkama roda Valenciennesia. Osobiti interes stranog svijeta pobudilo je njegovo otkriće ostataka predhistorijskih ljudi u Krapini (Der Diluviale Mensch aus Krapina in Kroatien, 1908; hrvatski: Život i kultura diluvijalnoga čovjeka iz Krapine; u izdanju Jugoslavenske Akademije). *J. Ž.*

GORJANSKI NIKOLA, mačvanski ban 1354—1375, 1375—1386 ugarski palatin. Bela IV. dao je zbog naročitih zasluga knezu Ivanu De genere Drusma (Dorožma, varoš sjeverno od Segedina) i njegovom sinu Stjepanu posjed Gorjan u vukovarskoj županiji. Taj knez Ivan je pradjed knezova Gorjanskih, koji su stekli naročitih zasluga za Anžuvinsku dinastiju. Kad je G. N. postao palatin, digao je svoj rod do velike vlasti, ne samo u Hrvatskoj, nego i u Ugarskoj. Za posljednjih godina vlade Ludovika I. u kojima je ovaj pobolijevao, usredotočio je G. gotovo svu vlast u svojim rukama. Palatinat je zadržao i poslije kraljeve smrti. Kad su braća Horvati i Paližne digli ustanak, pokušao je G. da ga spriječi na miran način. Predobio je za kraljice najprije kralja Tvrtka, koji je zato dobio grad Kotor. Njegovo je djelo i izmirenje između ustaša i kraljica u Požegi (1385). Ubistvo Karla Dračkoga u Budimu djelo je kraljica i Gorjanskoga. 1386 pošle su kraljice, u pratnji G., njegovih sinova i rođaka i drugih velikaša, u Hrvatsku, da utišaju bunu. Na putu iz Đakova u Gorjan, palatinov grad, napali su kraljice i njihovu pratnju Horvat Ivaniš i Paližna. G. je hrabro branio kraljice, ali su ga protivnici najposlije oborili, odsjekli mu glavu i bacili je onesviještenim kraljicama u kočije (25/7). Glave N. G., Blaža Forgača i Ivana Gorjanskoga poslao je Pavao Horvat u Napulj, gdje su ih najprije nosili po ulicama, a onda objesili na glavnom trgu. Sinovi Gorjanskoga, Nikola i Ivan, spasili su se. Nikolu je Sigismund imenovao za mačvanskog bana (1387) i on se u toj službi uspješno i hrabro borio protiv hrvatskih ustaša. Od 1394 do 1402 bio je Nikola hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban. U nesretnoj nikopoljskoj bitci odlikovao se neobičnom hrabrošću. Od 1403 do 1433 bio je ugarski palatin. Prva žena Nikolina bila je kći kneza Lazara (prije 1389), a druga mu je žena bila iz familije moćnih knezova Celjskih. Sestra njegova Doroteja bila je udata za kneza Nikolu Frankopana.

Literatura: Wertner, A. Garaiak (Századok, 1897, 903—938); F. Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1902).

M. Prelog.

GORKE VODE. V. Mineralne vode.

GORNICA, ženski haljetak od bijelog sukna, vrsta zobuna. Nosi se u Morihovu, u Makedoniji. *N. Z.*

GORNJA DEBRCA. V. Debrca.

GORNJA MORAVA. V. Morava Binča.

GORNJA PRESPA. V. Prespa.

GORNJA SELA SKOPSKA. V. Skopska Gornja Sela.

GORNJA SELA TIKVEŠKA. V. Tikveška Gornja Sela.

GORNJA STUBICA. V. Stubica.

GORNJA TUZLA, mjesto u Bosni, sjeveroistočno od Tuzle. Ima 1.598 stanovnika (1921). Spominje se u srednjem vijeku kao Gornje Soli. Leži na živom trgovačkom putu iz Tuzle u Brčko. *M. F.*

GORNJAK, manastir na Mlavi (Vavedenje). Sazidan je 1379—80. 1788 su ga Turci spalili, i tada je neko vrijeme bio filijala manastira Ravanice. Crkva arhitekturom pripada ciklusu crkava iz doba kneza Lazara. Živopis je moderan. *V. P-ć.*

GORNJE (MALO) BLATO, periodsko jezero u Crnoj Gori, oko 14 km jugo-jugozapadno od Podgorice. Površina mu je 8·6 km², a apsolutna visina 32 m. Površina se mijenja, prema

Digitized by Google

količinama kiša. Optok ovog jezera je Mala Morača, koja nosi vodu u Skadarsko blato. *P. V.*

GORNJE LADANJE. V. Ladanje.

GORNJE PRIMORJE. V. Primorje.

GORNJI DEBAR. V. Debarsko polje.

GORNJI GRAD, varošica u Slovenačkoj, u Gornjoj Savinskoj dolini, na maloj rijeci Dreti. Ima 674 stanovnika (1921). G. G. se spominje prvi put 1140, kad je osnovan tamo benediktinski manastir. Onda je G. G., do toga doba neznatno mjesto, počeo napredovati. Opatija u G. G. postala je najvažnija u južnoj Štajerskoj, imala je kao posjed skoro svu Gornju Savinsku dolinu, i postojala je do 1473. Novo osnovana ljubljanska biskupija, koja je 1461 dobila manastir sa svim imanjem, ukinula je manastir, a njegovo imanje ostalo je najvažniji posjed ljubljanskih biskupa, koji su do najnovijeg doba imali u G. G. svoju rezidenciju. Tek 1786 pripao je u crkvenom pogledu G. G. s okolinom lavantinskoj (danas mariborskoj) biskupiji. Sama manastirska zgrada, danas pretvorena u grad, i velike šume ostale su svojina ljubljanskih biskupa sve do danas. U velikoj nekadašnjoj manastirskoj crkvi, koja je sagrađena u renesanskom stilu, nalaze se grobovi, bakreljefi i grobovi opata i nekih drugih velikaša (na pr. Ivana Kacijanera), i slike Kremser-Schmida. G. G. je rodno mjesto Benedikta Kuripešića, koji je bio 1530 s habsburškim poslanstvom u Carigradu i napisao jedan interesantan opis balkanskih zemalja 16 vijeka. — Danas je u G. G. sjedište suda. Inače je varošica samo malo lokalno središte, jer je daleko više od 4 sata od željeznice. U okolini G. G. ima vrlo velikih šuma.

Literatura: A. Kocbek, Dom in Svet, 7 (1894), br. 1, 2; Josef Janisch, Topografisch-statistisches Lexikon von Steiermark (1885).

A. Melik.

GORNJI LAPAC. V. Lapac.

GORNJI ŠEHER, blizu Banje Luke. Tu su izvori zemno-alkalne vode, 31·2° C. Liječi reumatizam i kožne bolesti. Primitivno uređenje. Svojina je A. D. *L. N.*

GORNJI VAKUF, mjesto u Bosni, na Vrbasu. Ima 1.445 stanovnika. Rudarska je varošica. Tu se izrađuju mlinovi za kavu. »Bistrica«, D. D. za industriju drveta, ima pilanu. Ispostava je bugojanskog sreza. *M. F.*

GORNJOBAČKO UDRUŽENO PAROMLINSKO D. D. u Subotici. Osnovano je 1916, sa kapitalom od 500.000 kruna, koji je 1923 povišen na 1,500.000 din. Ima mlin u Subotici i u Bajmoku. Ukupni kapacitet oba mlina 9·5 vagona dnevno. *S. P.*

GORNJO-KARLOVAČKA EPARHIJA, crkveno područje, koje obuhvata sve pravoslavne Srbe u južnoj Hrvatskoj, po županijama ličko-krbavskoj, modruško-riječkoj i zagrebačkoj, izuzimajući sam grad Zagreb, koji je pod duhovnom jurisdikcijom pakračkog episkopa. — Južnu Hrvatsku počeli su naseljivati Srbi već od 15, a naselili su je tokom 16 i 17 vijeka. U početku je imao nad njima duhovnu vlast samo dabro-bosanski episkop, koji je, radi njih i pravoslavnih u sjevernoj Dalmaciji, neko vrijeme u 16 vijeku i stolovao u manastiru Rmnju, gotovo na tromeđi u Bosanskoj Krajini. Početkom 17 vijeka, kada je osnovano Uskočko ili Marčansko vladičanstvo svi Srbi u Hrvatskom Primorju, kao i ostali pod austrijskom vlašću, došli su pod jurisdikciju marčanskih episkopa, dok su svi drugi, koji su bili pod turskom vlašću, priznavali nad sobom vlast dabro-bosanskih episkopa. Kada je kasnije, za vrijeme austrijsko-turskih ratova 1683 do 1699, i gotovo cijela Banija, s Likom i Krbavom, došla pod austrijsku vlast, osnovana je za te krajeve posebna episkopija 4/3 1695, pod imenom karlovačko-zrinopoljska. Za njenog prvog episkopa određen je bio raniji mitropolit beogradski i srijemski Stevan Metohijac. Ali on nije zauzeo taj položaj, te je prvi episkop karlovačko-zrinopoljski postao Atanasije Ljubojević, *bivši* mitropolit dabro-bosanski, dalmatinski i lički. On je upravljao tom eparhijom 1696—1712. Prva rezidencija bila mu je u Lici, u Metku, a kada su ga odatle državne vlasti progonile, nastanio se u manastiru Komogovini, u Baniji. Poslije smrti Atanasijeve narodno-crkveni sabor u Karlovcima 1713 razdijelio je ovu episkopiju na dvije polovine. Zapadna polovina nazvana je karlovačko-senjsko-primorskom, a istočna kostajničko-zrinopoljskom episkopijom. Tako je ostalo do 1771, kad su obje episkopije ponovo ujedinjene u jedno karlovačko ili, za razliku od srijemsko-karlovačkog, u gornjo-karlovačko vladičanstvo. Sje-

Digitized by Google

dište karlovačko-senjskih i primorskih episkopa bilo je neko vrijeme u manastiru Gomirju, a od 1721 nalazi se u Plaškom; neko vrijeme, u prvoj polovini 19 vijeka, bilo je i u Karlovcu. — Nasljednik Atanasija Ljubojevića bio je episkop Danilo Ljubotina (1713—1739). Zatim su neko vrijeme (1739—1744) oba vladičanstva silom potčinjena bila marčanskom unijatskom vladici Teofilu Pašiću. Poslije Pašića došli su ponovno pravoslavni episkopi: Pavle Nenadović (1744—1749) i Danilo Jakšić (1751—1771). 1771 ujedinjene su karlovačka i kostajnička episkopija u jednu episkopiju, na kojoj su se redali ovi episkopi: Josif Stojanović (1771—1774), Petar Petrović (1774—1783), Jovan Jovanović (1783—1786), Genadije Dimović (1786—1796), Stevan Avakumović (1798 do 1801), Petar Jovanović-Vidak (1801 do 1806), Mojsije Mioković (1807—1823), Lukijan Mušicki (1828—1837), Evgenije Jovanović (1839—1854), Sergije Kačanski (od 7/12 1858 do 1/1 1859), Petar Jovanović (1859—1865), Lukijan Nikolajević (1865—1872), Teofan Živković (1874—1890), Mihajlo Grujić (1891—1914) i Ilarion Zeremski od 1920.

Gornjokarlovačka episkopija ima pod svojom vlašću 384.494 pravoslavnih duša, jedan manastir (Gomirje), 7 protoprezviterata (budaštanski, lički, kirino-glinski, vilićki, koreniči, kostajničko-petrinjski, plaščanski) zatim distrikt gomirski, i slobodne gradove Rijeku, Karlovac i Ljubljanu. U G. K. E. ima 189 crkava u 145 parohija i 114 sveštenika.

Literatura: M. Grbić, Karlovačko vladičanstvo, 1—3 (1891—1893).

R. Grujić.

GORNJO-MILANOVAČKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1888. Centrala je Gornji Milanovac. Kapital 600.000, fondovi 166.756, ulozi 732.813 din. Dividenda 12%. Predsjednik je Vasilije A. Popović. *N. S.*

GORSKA ŽUPANIJA. V. Gora i banovina (Banska Krajina).

GORSKI KOTAR, predjel u Hrvatskoj, u modruško-riječkoj županiji, naročito politički kotar delnički, kotar čabarski i zapadni kraj kotara vrbovskoga, u svemu 1.070 km². Sav je prekriven gorom, otuda mu i ime. G. K. je dio jugozapadne ili liburnijske visočine. Temelj mu je visoka ravnica (plateau), koja se na istočnoj i zapadnoj strani uzvisuje, a u sredini snizuje. U istočni mu kraj ulazi donekle Velika Kapela, a od morske goletne strane dijele ga primorske gore, što su se izdigle nad Bakarsko-Vinodolskom udolinom; na sjeveru strmo silazi u dolinu Čabranke i Kupe. G. K. pokazuje mješoviti geograski tip kraško-alpinske prirode: kraško se obličje snažno ističe u krajoliku (zatvorena polja, ponori i rijeke ponornice, špilje, ponikve ili vrtače), ali njegovu je golet tu prekrila šuma i livada, a voda, koju vapnenac pohotno guta, izbija opet na stotinu izvora. Bregovi i brda nisu se saplela u gorske vijence, ne čine gorskih lanaca, već su zbijena u čukore i gomile; najznatniji su: Veliki Drgomalj (1.153 m) kod Delnica, Bitoraj (1.358 m) kod Fužina, i dalje sjeveru Snježnik (1.506 m) i Risnjak (1.528 m) bliže poviriju Kupe. G. K. prolazi pontsko-jadranska razvodnica: Kupa (s Čabrankom) pripada pontskom (crnomorskom porječju), ponornica Ličanka, koja teče i ponire u Ličkome polju, pa opet provire u Vinodolu (Fužinarka-Vinodolka) izlijeva se kod Crikvenice u Jadransko more. — Klima se G. K. ističe obilnim oborinama, u Hrvatskoj i Slavoniji najobilnije (Fužine 2.965 mm), snježni zameti zimi nisu rijetki, a ima i špilja i ponikava s vječnim snijegom. Inače je klima pogodna polju i šumi (čuvene su šume crnogorice), a za ljude je zdrava i ljeti ugodna. Neka su mjesta na glasu ljetna hladovališta (juli 17° C) i ljećilišta, tako Delnice, Fužine, Brod na Kupi i dr. — Ratarstvo, stočarstvo i šumska industrija glavna su zanimanja stanovnika, koji se cijene kao vrsni šumski radnici. Gdjekoji polaze za zaradom čak preko oceana (»Amerikanci«). Od nekad znamenite željezne industrije u G. K., gdje su Zrinski imali svoje rudokope i ljevaonice željeza, preostala je jedino proizvodnja sjekira i kosa u Čabru. Stanovnici G. K. su čisti stari Hrvati (čakavci) s nešto potomaka došljaka iz Bosne i Dalmacije (štokavci) i iz susjedne Slovenije (kajkavci). — Ceste, što vode iz Primorja kroz G. K. u Pokuplje (Karlovac, Lujzinska od Sušaka i Karlova cesta iz Kraljevice) prilično su opustjele, otkako onuda prolazi željeznica Rijeka—Karlovac (—Zagreb). *J. Modestin.*

GOSPA SVETA (Maria Saal), selo u austrijskoj Slovenačkoj, leži na istočnom rubu dugog Gosposvetskog polja (Zollfeld). Ima 701 stanovnika (1910). U historijskom pogledu je vrlo interesantno mjesto; nedaleko od G.

Digitized by Google

S. (oko 3 km prema sjevero-istoku) ležao je Virunum, najveći rimski grad u Koruškoj. Od Virunuma nađeni su mnogi tragovi: temelji grada, kipovi i najrazličitije iskopine, koje čuva djelomice celovački, djelomice bečki muzej. U ranijem srednjem vijeku nalazilo se na Gosposvetskom polju središte karantanske vojvodine. Tu se vršilo pod vedrim nebom znamenito ustoličenje koruških vojvoda, i to do 1414 na slovenačkom jeziku, dakle još dugo poslije onog doba, kad je Karantanija već sasvim pala pod njemačku vlast i već se germanizirala. — Ustoličenje se vršilo kod G. S. na Kneževskom kamenu u blizini Krnskog grada, u Gosposvetskoj crkvi i na kamenitoj stolici, koja stoji još danas pod vedrim nebom pored velikog puta, četvrt sata sjeverno od G. S. (Kneževski kamen nalazi se sada u muzeju u Celovcu). G. S. leži na etnografskoj granici između Slovenaca i Nijemaca. Još polovinom 19 vijeka bilo je G. S. sasvim slovenačko mjesto, a danas se govori slovenački samo u nekoliko kuća, i to među najstarijim Slovencima. G. S. leži nedaleko od glavnog puta i željeznička stanica je na pruzi Celovec—Šent Vid. — G. S. ima veliki manastir milosrdnih sestara, sa mnogo posjećivanom djevojačkom školom i internatom, i vrlo staru župnu crkvu, koja je daleko poznato i vrlo posjećivano mjesto od hodočasnika.

Literatura: Matko Potočnik, Vojvodina Koroška (1909—10).

A. Melik.

GOSPIĆ, trgovište u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava; na ličkoj visokoj ravnici (565 m), uz potok Novčicu, više njegovog utoka u Liku; željeznička stanica (2 km od mjesta) na pruzi Ogulin—G. Gračac (Knin) i raskršće od 4 ceste. Ima 3.367 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, županijsku (nedavno likvidiranu) i kotarsku oblast, sudbeni stol, kotarski sud, finacijsko ravnateljstvo, porezni ured, državnu šumarsku upravu, građevinsku direkciju, stovarište duhanskih prerađevina i soli, gimnaziju, učiteljsku školu, višu djevojačku školu, žensku stručnu školu, dvije pučke škole, samostan sestara Sv. Križa, županijsku bolnicu, kaznionicu, gospodarsku pokusnu (uzornu) postaju od 87 katastralnih jutara, poljoprivrednu školu za domaćice. G. ima od 1894 vodovod, od Brušana, podno Velebita, 14 km dug. U G. je promenada sa spomenikom generala Ged. Zastavnikovića, izvan mjesta ugodna šuma Jasikovac. G. je prvo trgovačko mjesto za čitavu Liku. Znatna je trgovina poljskim proizvodima i stokom. Industrija je tek u zametku (pivovara, tvornica pokućstva, klesarija za gradnju i umjetnost). Ima tri štedionice. — G. se spominje za bojeva s Turcima od njih je očistio Liku ponajviše junački pop Marko Mesić (1640—1713), mnogo ih je pokrstio i u G. naselio. Za vojne krajine G. je bio štabno mjesto ličke i brigadno mjesto ličke i otočke regimente.

J. Modestin.

GOSTIČ AUGUSTA-DANILOVA, glumica (24/8 1869, Ljubljana). G. je postala članica slovenačkog kazališta 1884. 1890 udala se za glumca Danila Cerara. 1908/09—1909/10 bila je članica i režiserka pokrajinskog kazališta u Trstu. 1914 otišla je u Ameriku, odakle se vratila 1920 u Ljubljanu. 1920—1922 bila je opet članica Narodnog Gledališča u Ljubljani. Krajem 1922 otputovala je opet za Ameriku, gdje vrši propagandu za jugoslovensku dramu. — G. je glumica karakternih, naturalističkih, modernih i klasičkih uloga i tragedija. Njezine glavne uloge su: Hasanaginica, Elizabeta (Marija Stuart), Tonijeta, Roza Bernd. Njezine kćeri, Vera i Mira, su poznate članice Narodnog Gledališča u Ljubljani.

F. A.

GOSTIONIČARSKA BANKA. Vrši bankarske i robne poslove. Osnovana je 1921 u Beogradu. Kapital 10,000.000 (50.000 kom. akcija po 200; tečaj je 210 din.). Glase na ime. Ne kotiraju. Potpuno je uplaćeno I. kolo, 25.000 akcija po 200 din., II. kolo je uplaćeno u toku 1924 godine. Fondovi 743.785 din., ulozi 3,479.675 din., roba 4,908.761 din., mjenice 8,575.800, aktivni tekući računi 4,453.944 din., nepokretnosti 1,801.179 din., vrijednosni papiri 534.475. din., dobit 1,367.448 din. Dividenda 12%. Predsjednik Đorđe Dimović, direktor Dr. Milan Simić.

N. S.

GOSTIVAR, varošica u Južnoj Srbiji, na lijevoj obali Vardara u Gornjem Pologu, u vrh Tetovskog polja, u Skopskoj oblasti. Ima 915 kuća sa 4.885 stanovnika (1921). — Prvi put se G. spominje za vrijeme kralja Dušana (1331—1346), kao selo na Velikoj (Vardar). Ali i prije toga ima nekog spomena, jer se u povelji Banjskoj (1313—18)) spominje iguman gostivarskog manastira. O G. pod Turcima

Digitized by Google

ima traga tek u 17 vijeku. U ovom se vremenu naselje počelo razvijati kao privredno središte Gornjeg Pologa, oko manastira Sv. Dimitrija, koji će možda biti spomenuti manastir iz srednjovječnog doba. Varošicu su najprije naseljavali seljaci iz okolnih sela. 1874 bilo je u G. 400 kuća, a 1905 bilo je do 3.400 stanovnika, najviše muslimanskih Arnauta, u koje se pretopilo i dosta doseljenih Turaka. Pored toga bilo je malo Srba pravoslavnih, i nešto malo katoličkih Arbanasa od Skadra i Cincara. Arnauti su se ovdje počeli naseljivati još od sredine 18 vijeka. Većinom su podrijetlom od onih arbanaških pljačkaša, koji su se ovdje naselili pošto su se obogatili pljačkom s okolnih srpskih naselja. U G. je uvijek bila glavna trgovina sa stokom. Tako je sredinom 19 vijeka odavle nekakav Hadži-Ismail obnovio stari drum u Demir-Kapiji na Vardaru, jer se bio obogatio izvozom mnogobrojnih stada goveda za Solun. Sve do oslobođenja (1912) većinu trgovine i zanata držali su muslimani. Čaršija se često zatvarala uslijed nasilja arbanaških haramija. I ako varošica arnautske anarhije, G. je stalno rastao; 1913 imao je već 4.387 stanovnika. Za vrijeme Svjetskog Rata G. je dobio stanicu na uskoj pruzi Skoplje—Ohrid, i stoga se počeo življe razvijati. Vrlo je poznat gostivarski pasulj, koji se na veliko izvozi i za Beograd. U G. su: poglavar sreza gornjo-pološkog, sreska financijska uprava, komanda mjesta, nadzornik narodnih škola za srez gornjo-pološki, poštansko-telegrafsko-telefonska stanica.

Literatura: J. Cvijić, Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije, 3 (1911), 1060, 1069—1070; J. Dedijer, Nova Srbija (1913), 133; K. N. Kostić, Naši novi gradovi na jugu (1922), 92; Glasnik Geografskog Društva, sv. 7/8, (1922), 212; Bratstvo, 17 (1923), 221; Naselja, 17, 323.

V. Radovanović.

GOSTOPRIMSTVO. U prošlosti čuveno je bilo slovensko i germansko gostoljublje. Naš narod, naročito u planinskim krajevima, sačuvao je i danas taj običaj. Klasičan opis u Vukovom Rječniku (s. v. krčma) vrlo se slaže sa opisom germanskog gostoljublja u Tacita. Gost je nepovredljiv, i pod zaštitom domaće religije. Glavni su običaji prilikom dočekivanja gosta: pranje nogu (tako još i u Odiseji Euriklea pere noge Odiseju) i gozba (so i hljeb naročito). Ranije je prakticiran i običaj gostinske prostitucije. Svi ovi običaji imaju religijski značaj, i postali su na osnovi vjerovanja, da gost koga u kuću primamo, može biti preobučeno božanstvo (ili predak).

Literatura: Etnografski Zbornik, 31, 1924.

V. Č.

GOŠIĆ DRAGOLJUB, glumac (4/9 1882, Grocka). Svršio je tri razreda gimnazije. Na pozornicu je stupio augusta 1902. Bio je član nekoliko putničkih kazališnih družina, zatim član Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu i Narodnog Kazališta u Osijeku. Za člana Narodnog Pozorišta u Beogradu angažovan je 15/9 1911. 1917 aktivno je sudjelovao pri osnivanju vojničkih kazališta u Zejtinliku, Solunu i Vodeni, gdje je bio i redatelj. — Pri osnivanju Udruženja Glumaca Kraljevine SHS bio je član pokretač, a kasnije jedan od najaktivnijih članova uprave. — Glavne su mu uloge: Selim-Beg (Zulumćar), Jago (Otelo), Lekar (Stradalnici), Alba (Egmont), Albertini (Lucifer), Dr. Ridži (Lekar u nedoumici), Ivanov (Ivanov), Helmer (Nora), Krol (Rosmersholm), Gotlieb (Izrael) i dr.

R. O.

GOŠIĆ NIKOLA, glumac (20/11 1885, Grocka). Svršio je tri razreda gimnazije, a počeo je glumiti 1904, u družbi Fotije Ilićića. Zatim je bio član Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu, odakle je 1914 otišao u Skopsko Narodno Pozorište, gdje je ostao, sa izuzetkom ratnih godina, do 1920, kada je došao za člana Narodnog Pozorišta u Beogradu, gdje je i sada redovan član. Glavne su mu uloge: Higins (Pigmalion), Skapen (Skapenove podvale), Ketler (Lekar u nedoumici), Zajčikov (Ne ubij), Albert (Kafanica), Ernest (Ljubav bdi) i dr.

R. O.

GOTICA. V. Azbuke.

GOTOVAC JAKOV, kompozitor (11/10 1895, Split). Svršio je srednju školu u Splitu, učio je privatno muziku kod Hrazdire, Hatzea i Dobronića, kontrapunkt na zagrebačkom konzervatoriju kod Ružića i nastavio muzičke studije na muzičkoj akademiji u Beču. U Šibeniku je osnovao Filharmonično društvo, a sada je tajnik i dirigent u zagrebačkom Narodnom Kazalištu i zborovoda akademskog pjevačkog društva Mladost. — Komponirao je Moments érotiques za muški glas i klavir. Tri djevojačke pjesme za ženski glas i klavir, Kroz varoš i Dvije anakreontske pjesme za jedan glas i klavir, Dva muška zbora,

Digitized by Google

Primorsku suitu za muški zbor, Dva scherza i Dvije pjesme čuda i smijeha za mješoviti zbor, ciklus Koleda za pučki obred za muški zbor, i instrumente, baladu Djevojka i mjesec za alt i Dva soneta za bas, sve uz pratnju malog orkestra. G. su kompozicije prožete iskrenim nacionalnim osjećajem a neke imaju pozitivnu umjetničku vrijednost. *A. D.*

GOVEDARSTVO. Govedo bilo je i jeste, uz ovcu, najvažnija vrsta domaćih životinja na području SHS. Južni Sloveni, došavši u ove krajeve, naišli su na malo brahicerno govedo, koje se do danas čisto zadržalo u južnim krajevima. Južni Sloveni su tu stoku držali i onda umnožavali, a djelomično i unaprijedili. Dok je prije u cijelom području postojao jedan tip, danas ih imamo mnogo, i to prema kulturnom napretku pojedinih krajeva. Ekstenzivno držanje goveda koje je kroz stoljeća moguće bilo uslijed slabe naseljenosti i obilnih izvrsnih paša, postepeno se moralo intenzivirati, naročito u onim krajevima, u kojima je broj stanovništva jako porastao. Brojno najjače zastupano je govedo u Bosni i u Hrvatskoj, a najbolje je u Hrvatskoj. U Bosni ima oko 1,950.000, u Hrvatskoj 1,586.000, u Srbiji oko 1,095.000, Slovenačkoj 906.000, u Vojvodini oko 371.000, Dalmaciji 100.000 i u Crnoj Gori 80.000 grla, ukupno preko 6,088.000 grla.

Govedo u SHS pripada većim dijelom autohtonom tipu, a manjim dijelom su importirane razne tuđe pasmine, među kojima je najstarija stepsko govedo. — Držanje goveda je većinom ekstenzivno, na paši, često kroz čitavu godinu. Ishrana je kvalitativno nedovoljna, naročito preko zime. Racionalna stajska ishrana izdvaja se u Hrvatskoj i Slavoniji, Slovenačkoj i Vojvodini.

Primitivne neoplemenjene pasmine u području SHS su:

1. Ilirsko govedo (bos brachyceros illyricus, Adametz) i 2. Podolsko stepsko govedo (bos taurus primigenius).

Ilirsko govedo je kratkorožni tip u predjelima južno od Drave i Dunava. Prosjek ženskih individua: visina do grebena 105 cm, dužina trupa 123 cm, opseg prsiju iza pleća 148 cm. Boja je svijetlo plava do sive, sa prijelazima do žućkaste i crne. Adametz razlikuje ilirsko plavo, smeđe i crno govedo (kao rjeđi domestikacioni oblik) i šareno govedo isprutane tigraste, zebri slične boje. Na leđima uzduž hrptenjače ima svijetlu prugu, gubica mu je crna, isto tako vršci kratkih polumjesečnih rogova, i papci. Eksterier je tipičan za primitivne, kasnodozrele tipove. Težina krava je 250 do 400 kg (ponegdje i samo 100 kg), prosječna količina mlijeka 800—1.000 litara, katkad do 2.000, sa 4·5—7% masti, meso je tamno i slabe kvalitete. U grupu ilirskog goveda spadaju: buša Hrvatske, Slavonije, govedo Bosne-Hercegovine, Crne Gore, Dalmacije, Srbije i Makedonije.

2. Stepsko (podolsko) govedo primigeni tip sa dugim rogovima je naročito rasprostranjen u sjeveroistočnom dijelu naše države i u Posavini. Prosječne mjere krava: visina do grebena 130 cm, dužina trupa 150 cm, opseg prsiju 180 cm. Boja tijela je bijela (leucizam) do tamno sive, gubica i papci su crni, rogovi dugi. Težina krave oko 450, bika 500—700 kg. Krave daju 600—700 litara mlijeka sa 4—5% masti. Za teglenje je stepsko govedo izvrsno. Kasno dozrijeva (u 5—6 godina). Najveći egzemplari su u madžarskim stepama (visina do grebena 185 cm) i u Vojvodini; manji, zakržljali u Posavini (gulja, seki).

Iz ukrštanja ilirskog goveda sa podolskim proizašle su: kolubarska, srednja moravska, bihaćka i tuzlanska bagra, koje naliče u boji pretežno stepskom, inače čas podolskom čas ilirskom govedu.

Bijelo do sivo romansko (buješko) govedo primigenog tipa došlo je iz Italije u Istru i na Kvarnerska ostrva.

Oplemenjivanje goveda i import tuđih pasmina:

1. **Hrvatska i Slavonija.** U Hrvatsku i Slavoniju početkom 19 vijeka uveo je Zillertal-tuxer govedo biskup Alagović u Hrvatsko Zagorje (Konščina), gdje je poznato pod imenom gojazne crvene zagorske pasmine. 1896 bila je prva nabavka belanske, pincgavske i simentalske pasmine. Buša pincgavski križanci: prevlađuje crveno-šarena pincgavska boja; veličina tijela i količina mlijeka je intermedijarna, a visok postotak masti mlijeka buše prevlađuje; telad pri porodu ima do 30 kg (dok kod čiste buše često samo 15 kg); prva tri mjeseca telad ima prirast oko ¾ kg dnevno. Meso je bolje kvalitete nego od buše. Za uzgoj čistog pincgavskog goveda postoji marvogojska udruga Vrbovec kraj Križevaca. Pincgavsko-bušini križanci oplemenjivani su dalje sa žutošarenom simentalskom pasminom (frontosus) uvezenom iz Švajcarske, Badena i t. d., koja naročito u

Digitized by Google

starom tipu (bernskom) u najpovoljnijem razmjeru združuje sva tri ekonomski važna svojstva. Mliječnost je prosječna, kod S. 2.500 litara sa 3·5% masti, težina (krava) 600—750 kg, a osim toga je pasmina dobro sposobna za teglenje. Tele pri porodu ima oko 30 i više kg, dobiva dnevno 0·8—1 kg na živoj težini. Visina do grebena je 150, dužina trupa do 180 cm.

Čistokrvno simentalsko govedo se goji u području marvenih udruga u bjelovarsko-križevačkoj županiji (Sv. Ivan Žabno, Virje, Đurđevac, Rača, Gola i t. d.) sa dobrim uspjehom, ali su uzgajači još uvijek zavisni od importa iz inozemstva. U Slavoniji oplemenjuje se domaće govedo i sa uvezenim bonjhadskim simentalcima, nastalim ukrštanjem podolskog goveda sa bernskim i simentalskim govedom u županiji Zsolna u Ugarskoj.

Oplemenjivanje zemaljskog govedarstva došlo je uglavnom sa simentalskom pasminom. Pojedini veleposjednici uvodili su i druge inozemne pasmine, kao na pr. crveno šare istočno frizijce, holandesko govedo, normandijsko i šorthorn govedo, drugi opet marijadvorsko, lavantalsko, mirctalsko, aglajce, montafunce, pincgavce i t. d.

U kraškim predjelima modruškoriječke i ličko-krbavske oblasti oplemenjivali su jednobojnom brahicernom oberintalskom pasminom, koja je svijetlo-žuto do sivo-smeđe boje. Visina do grebena 120 cm, težina 350—400 kg, 2—3.000 litara mlijeka sa 4% masti. Za daljne oplemenjivanje želi narod alpsko govedo.

2. Srbija. U Srbiji sedamdesetih godina prošlog stoljeća padaju prvi pokušaji sa mliječnijom i plodnijom mirctalskom i marijadvorskom pasminom bez trajnog utjecaja, zatim sa algajskom, i kasnije sa simentalskom pasminom, pa najzad i šorthornskom pasminom. 1892 osnovan je zavod za stočarstvo u Kraljevu, koji je imao zadatak ispitivanje tih pasmina. — Sve importirane pasmine su uzete za ukrštanje, a za čisti uzgoj samo simentalci. Sistem za unapređenje zemaljskog govedarstva još nije postavljen, te su prema tome pasmine za oplemenjivanje još neodređene.

3. Bosna i Hercegovina. U Bosni i Hercegovini uveo je 1885 Kaltenegger u stanicu Livno prve mirctalske bikove, nadalje devedesetih godina prošlog stoljeća sivu alpsku viptalsku bagru (brachyceros). U sjeveroistočnom dijelu Bosne, između Bosne i Drine, oplemenjivali su sa (podolskim) stepskim govedom, čitav ostali dio sa pincgavskom belanskom pasminom (uspješno oko Bugojna i Kupreša), u Hercegovini (Gacko, Nevesinje, Foča i t. d.) sa sivom viptalskom. Pincgavski melezi nisu zadovoljavali, dok se ukrštanje sa viptalskim i oberintalskim govedom pokazalo svrsishodno. Veći posjedi importirali su bernsku i simentalsku i lehtalsku stoku, no ostalo je samo pri pokušaju.

4. Slovenačka. U Štajerskoj imamo: murbodensko, labudsko (lavantalsko), marijadvorsko, a onda i montafunsko govedo u zaokruženim uzgojnim područjima. Dijelom se nađu melezi ovih pasmina i pincgavske i simentalske pasmine.

U Kranjskoj, i to u jugoistočnim predjelima, prema granici Hrvatske (Dolenjsko) i Istre (Notranjsko), prevlađuje oberintalska pasmina, u Gorenjskoj pincgavska (mliječnog i tovnog tipa).

5. Vojvodina. U Vojvodini prevlađuje podolsko govedo čistokrvno i na boljem uzgojnom stepenu, uslijed uzgojnog izbora. Djelomice je oplemenjivano sivosmeđim alpskim govedom (algajskim, montaf. i t. d.) kao i crveno žuto šarenom bernskom i simentalskom (bonjhadskom) pasminom. Veleposjednici su uvodili razne inozemne pasmine u cilju veće produkcije mlijeka.

6. Crna Gora. U Crnoj Gori devedesetih godina prošloga vijeka uveli su razne inozemne pasmine, te su ih gojili dijelom u 1893 osnovanoj zemljoradničkoj školi u Podgorici, dijelom u stočarskom zavodu u Nikšiću i kod većih posjednika. 1908 je iz Peštera uvezeno peštensko govedo.

Literatura: L. Adametz, Studien zur Monographie des ilyr. Rindes (1895—1896); O. Frangeš, Die Buša (1903); L. Adametz, Die Rinderzuchten Bosniens und der Herzegovina (1898); L. Adametz, Untersuchungen über den Körperbau der montenegrinischen Schläge des illyr. Rindes (1896); E. Sedlmayr, Die Landwirtschaft Montenegros vor dem Kriege (1917); M. Jovanović, Die serbische Landwirtschaft (1906); E. Sedlmayr, Die Landwirtschaft Serbiens vor dem Kriege (1917); T. Mitrović, Untersuchungen über das brachyc. makedonische Rind (bos. brachyc. Makedoniens) (1918); L. Adametz, Untersuchungen über den Schädelbau des alban. Rindes (1898); Izvješće o radu zemaljske gospodarske uprave kraljevine Hrv. i Slav. g. 1896—1905; A. Kaluđerović, Poljoprivreda u Crnoj Gori (1923). *S. Ulmansky.*

Digitized by Google

GOVEĐE PASMINE. V. Algajsko, Bernsko, Bosnadolsko, Bihaćko, Buša, Crnogorsko, Ilirsko, Kolubarsko, Koruško plavo, Lehtalsko, Limsko, Livanjsko, Makedonsko, Marijadvorsko, Meltalsko, Montafunsko, Murbodensko, Oberintalsko, Pincgavsko, Podolsko, Posavsko, Simentalsko, Sivo-smeđe gorsko, Sprečadolsko, Shorthornsko, Tuzlansko, Viptalsko govedo.

GOVEKAR FRAN, književnik (9/12 1871, Ig, kod Ljubljane). Svršio je gimnaziju u Ljubljani (1883—1892), učio 1892—1896 u Beču medicinu. Bio je od 1/1 1897 saurednik Slovenskog Naroda. Od 1/6 1901 je u službi ljubljanskog magistrata. Pripovijetke u prozi počeo je pisati u Vrtcu (od 1887 do 1890). U Beču se upoznao s njemačkim naturalizmom i njegovim francuskim uzorima, i počeo je pisati u naturalističkom stilu novele u đačkom listu Vesna (1893—1894), feljtonu Slovenskog Naroda (1894—1896) i Edinosti, a od 1895 i u Ljubljanskom Zvonu. Neke od svojih prvih novela izdao je G. u knjizi O te ženske (1897). Najvažniji od naturalističkih spisa je roman V krvi, kojim je pokušao uvesti u našu literaturu Zolin eksperimentalni roman. Novela Ljubezen in rodoljubje (Knezova knjižnica 1896), slika građansko društvo i pisana je u stilu starijeg umjerenog realizma. G. spisi pokazuju spretnog i rutiniranog pripovjedača. Kasnije pokušao je G. da piše i stilom novije lirsko-psihološke novele. Kompozicija mu nije uvijek brižljiva. G. je više poznat kao dramatizator Jurčičevih i Levstikovih spisa (Rokovnjači 1899, Deseti brat 1901, Legionarji 1903, Martin Krpan 1905). Komad Martin Krpan izazvao je odlučan otpor Iv. Cankara (Krpanova kobila). G. je napisao i tendencioznu dramu Grča (1910), dramatizirao Jean Paul-ovu Simonu i napisao kazališni komad Mrakovi (u rukopisu). G. je mnogo i prevodio sa srpskohrvatskog, češkog i njemačkog, osobito za kazalište (Nušić, Sloboda). Od 1893 do 1894 bio je saurednik Vesne, od 1902/03 do 15/6 1910 urednik beletrističkog lista Slovana, a od 1902 do 1910 zbirke kazališnih komada Talija. Mnogo je uradio kao novinar slobodoumnog pravca. O kulturnim, literarnim i kazališnim prilikama pisao je i piše članke u slovenačkim, češkim i hrvatskim časopisima. G. je mnogo radio za slovenačko kazalište; bio je njegov sekretar, dramaturg, intendant, a od 1908 do 1912 i 1918—1920 i direktor.

Literatura: Ilešič, Hrvatsko Kolo, 1, 392; Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva, 2 izd., 272, Slov. biografski leksikon; Ottov Slovnik naučný (M. Murko); Ottov Slovnik divadlný (M. Laudová Hořicová). *I. Grafenauer.*

GOVEKAR-VASIĆ MINKA, književnica (28/10 1874, Trebnje, u Dolenjskoj). G. je svršila učiteljsku školu u Ljubljani (1889—1893) i bila je učiteljica u Mirnoj Peči. 1897 udala se za književnika Govekara. Od 1896 do 1897 pisala je crtice i novele za Edinost, Slovenski Narod i Slovenski Svet, i sarađivala je u slovenačkim, hrvatskim i češkim ženskim listovima. 1905—1910 uređivala je list Slovenska Gospodinja. Glavna su joj djela: Dobra kuharica (1903, 2. izd. 1909) i Dobra gospodinja (1908). G. je prevela više kazališnih komada. U zasebnoj knjizi izdala je zbirku prevedenih ruskih novela Ruska moderna (1905) i Tolstoja Moč teme (1907). *I. G.*

GOVORNICE JAVNE su telefonske kabine, koje u poštama, telegrafima i telefonima (centralama), željezničkim i parobrodskim stanicama, kioscima, trgovima i drugim javnim mjestima stoje publici na raspolaganju za obavljanje telefonskih razgovora u mjesnom (gradskom) i međugradskom saobraćaju, po propisanoj taksi. Po dozvoli ministarstva pošta i telegrafa, a uz plaćanje propisane pretplate, mogu se G. J. postavljati i kod privatnih lica (u javnim lokalima, prodavaonicama duhana i monopolskih artikala i t. d.), u kom slučaju pretplatnik te javne govornice plaća državi taksu za sve obavljene razgovore iz njegove govornice, a on ima pravo da za tu uslugu od publike naplaćuje, pored državne takse, još po jedan dinar u svoju korist. Razgovori iz G. J. po pravilu traju 3 minute, ali se mogu produžiti, ako nema drugih prijavljenih govornika. Sporedni aparati ne mogu se vezati za G. J. Sada ima u zemlji 844 G. J. *D. D.*

GOZDNIK, planina u Slovenačkoj, 9 km jugozapadno od Celja. Visoka je 1.092 m. *P. V.*

GOZZE (Goce). V. Gučetić.

GRABEŽ TRIFKO, član zavjere za atentat protiv Franje Ferdinanda (1896, Pale kod Sarajeva — 1916, Theresienstadt). Otac G., Đorđe, bio je sveštenik na Palama. Učio je gimnaziju u Sarajevu do 1912, a onda je

Digitized by Google

prešao u Tuzlu. Tamo je isključen iz škole, zbog napadaja na jednog nastavnika. U maju 1913 došao je u Beograd. U Bosni je ušao u redove revolucionarne nacionalne omladine. Kao takav pristao je i u zavjeru protiv austro-ugarskog prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. Sa Principom i Čabrinovićem došao je 28/5 1914 iz Beograda preko Šapca u Bosnu, krijući se i želeći da ostane nezapažen. Na Vidovdan 1914 G. je stajao kod Latinske Ćuprije u Sarajevu sa jednom bombom i revolverom, ali nije imao prilike da ih upotrebi. Poslije atentata otišao je kući na Pale, ali je brzo bio pronađen i zatvoren. Osuđen je na 20 godina robije. U zatvoru je i umro. *V. Ć.*

GRABOVAC, 1. Manastir (Sv. Arhandela Mihajla) u budimskoj eparhiji. Podigli su ga monasi iz manastira Dragovića 1585. Za vrijeme Rákóczi-jeve bune bio je porušen. Sazidan je iznova 1736. — 2. Manastir Sv. Nikole (prenos moštiju) blizu Save (valjevski) prema Kupinovu. Po tradiciji podignut je za vlade Milutinove. Spominje se u 17 vijeku (1626). Nije bio popaljen 1788—1789. Sada ne postoji. *V. P-ć.*

GRABOVAC FILIP (1695, Vrlika, u Dalmaciji — 1750, Mleci). Zaređen je u zaostroškom manastiru (1768). Poslije godinu dana poslali su ga u Italiju, da uči bogosloviju. Kao svećenik bio je kapelan po raznim gradovima kod dalmatinskih vojnika u mletačkoj vojsci (u Mlecima, Palmanovi, Bresciji i Veroni). G. je izdao Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga (Mleci, 1747). Pjesnik je za izdanje ove knjige dobio dozvolu od crkvene i političke vlasti, ali je ipak mletačka republika knjigu, tek što je izišla, zaplijenila, jamačno radi pjesama Slava Dalmacije i Od naravi i ćudi rvacke, koje su značile neobičan nacionalni otpor u politički mrtvoj Dalmaciji. G. je iz Verone doveden u okovima u Mletke, i tu je bačen u tamnicu, gdje je izmučen i umro. — Cvit razgovora je zbornik zabave i pouke, pobožno-poučnog i historijskog sadržaja, u prozi i u stihovima, namijenjen narodu. To je u Dalmaciji prva franjevačka knjiga svjetovnoga pjesničkog sadržaja. U njegovim stihovima nema poezije, pa i narodni deseterac, kojim se služio za crtanje junačkih događaja, ukrašavan je slikovima i tvrd je. G. nije pjesnik nego kroničar. Povodeći se za narodnom pjesmom on opjeva historijske događaje iz borbe s Turcima, crta ih još više u prozi, ističući svuda dalmatinske junake. G. stopama pošao je od njega nešto mlađi franjevac Andrija Kačić Miošić.

Literatura: Š. Urlić, F. Grabovac (Nastavni Vjesnik, 19, 1911).

B. Vodnik.

GRABOVAN JOVAN (zvan i J. Četir Grabovan ili J. Četirević Grabovan), slikar, ikonopisac (oko 1720, Grabovo, u ohridskoj eparhiji, Južna Srbija). Do sada se zna da je slikao ikonostas u Orahovici 1767, u Slatini (Slavonija) 1785 i da je, u društvu s Grigorijem Popovićem (ovaj mu je bio po svoj prilici, pomoćnik), 1776 izradio, »30/8 trudom i rukodjelijem« ikonostas u Stolnom Biogradu, u Mađžarskoj (niže Pešte, na desnoj obali Dunava). U svoje doba imao je ugled dobrog građanina i dobrog, traženog majstora. I danas se G. smatra za jednog od naših najboljih umjetnika u 18 vijeku. Upotrebljavao je svijetao kolorit, a draperiju je radio veoma dekorativno.

Literatura: Srpski Sion, 1900, 269; Šematizam karlovačke mitropolije 1911. *V. P.*

GRABRIJAN JURIJ, slovenački pisac i političar (22/3 1800, Adlešiči — 22/6 1882, Vipava). G. je bio do 1819 gimnazijalac u Novom Mestu, do 1825 filozof i teolog u Ljubljani, do 1831 kapelan u različitim mjestima ljubljanske biskupije, do 1838 u Šturjama, administrator u Vipavi, a od 1840 župnik i dekan u istom mjestu. — Počeo je već u liceju pisati pjesme, u bogosloviji je osnovao sa drugovima nekakvo slovenačko društvo za slovenačke govorne vježbe i tajno izdavanje pisanog slovenačkog časopisa. 1823 napisao je za Slaviniju, koju je namjeravao da izdaje Cigler sa drugovima, Kranjsku Sloveniju, jednu od prvih poznatih izrično narodnoagresivnih slovenačkih pjesama u Kranjskoj. Saradivao je u Bleiweissovim Berilima, Wolf-Cigaletovom Rečniku, slao ponekad pjesme Novicama, a za vipavsku pozornicu prevodio je kazališne komade. Osnovao je u Vipavi čitaonicu (1864), sazvao je tabor (1870), a kao zemaljski poslanik kranjski radio je marljivo (1867—1874).

Literatura: I. Lavrenčić, Dom in Svet, 1893, 433, 481; Dr. Lončar, Političnо življenje, 141 (tu i ostala literatura). *F. K.*

GRABROVNICA, selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci, kotar Đur-

Digitized by Google

ševac, općina Pitomača, od Pitomače 3 km k jugozapadu. Ima 736 stanovnika, pučku školu. Rodno je mjesto hrvatskog pjesnika Petra Preradovića. *J. M-n.*

GRAČAC, selo u Hrvatskoj, županija Lika-Krbava, u dolini potoka Otuče, 562 m nad morem, podno gore Resnika; željeznička stanica na pruzi Ogulin—Gospić—Gračac (—Knin). Ima 1.328 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, porezni ured, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, nižu realnu gimnaziju, državnu bolnicu. — Nedaleko od katoličke crkve na mjestu Gradina vide se tragovi grada G., koji je nekad bio sijelo otučke županije. Prvi se put spominje 1302, a 1509 bio je u vlasti Ivana Karlovića. Kod G. bilo je naselje već prije rimskog doba. Tu je otkriveno halštatsko grobište. *J. M-n.*

GRAČAČKO POLJE, malo kraško polje u Hrvatskoj, istočno-sjeveroistočno od Obrovca, između Velebita (Crnopas 1.404 m, Velika Vrbica 1.180 m), Resnika (Jelovi vrh 1.178 m), Crnoga vrha (1.012 m) i Kamare (894 m). Pruža se od sjeverozapada na jugoistok, dužinom od 10·2 km, širinom od 2 km, leži na apsolutnoj visini oko 545 m. Vodu dobiva dvjema rječicama, Otučom i Ričicom, koje teku sa sjevera, a u samom polju poniru u velikom broju ponora. Ipak je cijelo polje više mjeseci pod vodom (dužina zavisi od količine kiše), sa prosječnom dubinom od 3 do 5 m. Površina polja je 8·5 km². Polje je nazvano po istoimenom mjestu na njegovom rubu.

Literatura: A. Gavazzi, Die Seen des Karstes (Abh. d. k. k. Geogr. Ges., Bd. V, 1903/04). *P. V.*

GRAČANICA. 1. Rječica u Raškoj, desni pritok Sitnice. Izvire kao Suteska Reka, pod Korman-planinom (Šišarka 994 m), uljeva se ispod sela Vragolije. Dužina joj je 29·8 km, a površina porječja 134·7 km². *P. V.*

2. Rječica u Crnoj Gori, lijevi pritok Zete. Izvire pod Lasicom (1.700 m), sjeverozapadno od Lebršnika. Spočetka teče k sjeverozapadu, zapadno od kućâ Dragovoljića skreće na zapad, ali se ispred Nikšića gubi, bilo da postepeno ponire ili da presahne. Njeno dalje suho korito upravljeno je od sjevera k jugu, a sastaje se sa dolinom Zete oko 750 m istočno-jugoistočno od Careva mosta. Dužina G. toka je 18·5 km, cijele doline 24·1 km, a površina porječja 213·5 km². *P. V.*

3. Varoš u Bosni, blizu Spreče. Ima 4.059 stanovnika. U okolini rodi dobro šljiva i šećerna repa. Ima modernu peć za pečenje vapna. Sresko je mjesto. *M. F.*

4. Manastir sv. Bogorodice u Južnoj Srbiji, na lijevoj obali rijeke Gračanice, desnog pritoka Sitnice, južno od Prištine na Kosovu, u kosovskoj oblasti. Zadužbina je kralja Milutina, njegove žene Simonide i sina Stevana. Podignuta je 1321 i obdarena bogatim poklonima u imanju i povlasticama. Kralj Milutin je svoju zadužbinu podigao »iz osnova« namjesto stare »razrušene i pale« crkve istoga hrama, u kojoj je bila stolica lipljanske episkopije. — G. je jedan od najvažnijih spomenika stare srpske kulture. Crkva je od tesanog kamena, položenog u redove između dvojnih ili trojnih redova opeka, ima 5 kubeta i 3 apside. Građevina je izvedena do arhitektonsko-estetskog savršenstva, koje pružaju vrlo lijepi oblici kubeta, vitki razmjer cijele građevine, njen potpuno dosljedan organski sklop i neobično prijatna skladna cjelina. U crkvi se nalaze freske, koje u slici prikazuju rodoslovlje dinastije Nemanjića, kopija iz manastira Dečana, zatim lik kraljice Simonide žene kralja Milutina, a kćeri bizantskog cara Andronika II. Nad ulazom u crkvu je kapela kralja Milutina. Veličanstvena zadužbina kralja Milutina, zgodnog geografskog položaja, na prostranom Kosovu polju, jako je snažila utjecaj srpske crkve. U G. se, prije obnavljanja hrama pod kraljem Milutinom, nalazila stolica lipljanske episkopije. Za vrijeme despota Đurđa (1427 do 1456) episkopija se zvala mitropolija Gračanica ili Lipljan. Poslije pada pod Turke 1439, mitropolija Gračanica spominje se poslije 100 godina (1539) i pod ohridskom arhiepiskopijom, a zatim je poznata kao episkopija Kosovo i Novo Brdo pod pećskom patrijaršijom (1557—1690). Za vrijeme posljednje eparhijske periode pod Turcima dozidana je i živopisana 1570 u kraljevsku zadužbinu preprata, koja svojom primitivnošću od ove daleko zaostaje. Crkva je 1620 prepokrivena. Sada je manastir pod prizrenskom eparhijom. *V. Radovanović.*

GRAČANIČKA EPARHIJA. V. Lipljanska eparhija.

Digitized by Google

GRAD kao središte vojničkog, gospodarskog, pravnog i kulturnog života igrao je i u pravnoj povijesti Srba, Hrvata i Slovenaca važnu ulogu. G. su od vajkada imali značenje utvrđenog mjesta (castrum, arx), koje je imalo služiti obrani kraja, u kome se nalazilo, a u koje bi se sklonio okolni narod. Tek kasnije dobio je G., pored toga, još i značenje središta ekonomskog, pravnog i kulturnog, pa su se G., prema svojim posebnim prilikama, razvijali u tim pravcima manje ili više. Na tom našem pravnom teritoriju ima više različitih tipova G., koji su se razvili na osnovi naročitih historijskih uslova, i pod utjecajem raznih kulturnih sredina. Posebnu organizaciju i položaj zauzimali su naročito oni G., koji su se održali na tom teritoriju još iz vremena prije dolaska Slovena, te su prema tome bili neslovenskog podrijetla. Do najveće su važnosti i autonomije došli G. u Jadranskom primorju i na ostrvima, koji su se sačuvali još iz rimskog doba, a djelomice također iz doba ilirske, odnosno grčke, kolonizacije. Po dolasku Slovena, u te se je G. povuklo preostalo romansko stanovništvo, koje je sačuvalo i dalje uglavnom gradsko uređenje, kakvo je bilo pod kraj rimske periode. Ne imajući nad sobom nikakve efektivne vrhovne državne vlasti, daleko od Bizanta, čija je kolonija bila Dalmacija, ti su G. bili prilikama prinuđeni, da se sami upravljaju, tako da su bili uglavnom nezavisni. Kasnije, kad su ti G. priznali vrhovnu vlast hrvatskog kralja (Petra Krešimira), pa zatim i kralja Kolomana, zadržali su svoju široku autonomiju. Napose je Koloman privilegijima tim gradovima zajamčio autonomiju, i to svima gradovima po istom tipu (t. zv. trogirski tip, jer je prvi takav privilegij dao Trogiru 1108). Na toj, sada pravnoj, osnovi razvijali su G., i ako uz neznatne smetnje, i dalje svoju autonomiju, koja je dobivala jak oslonac, kad su G., od 13 vijeka dalje, počeli kodificirati svoje gradske statute.

Manju su autonomiju uživali gradovi arhiepiskopije barske, čije se stanovništvo sastojalo iz elemenata romanskih, slovenskih, arbanaških i grčkih. Organizacija je ovdje također drugčija nego li u G. dalmatinskim. Statuti tih G. nisu se sačuvali, a nije ni vjerojatno, da je tu došlo do kakve opsežnije kodifikacije. U ovu grupu spadaju G. Ulcinj, Skadar, Drivast i Bar. — Još manje su imali autonomije G. na jugu Srbije, u unutrašnjosti, većinom grčkog podrijetla. Ti su G. imali vlastito sudstvo, i bili su oslobođeni od poreza.

Posebnu grupu čine G., koji se nalaze na sjeveru, koji nisu ni romanskog ni grčkog, već slovenskog podrijetla. Ti su G. bili središta župa, te nisu uživali autonomnih povlastica. — Opet na drugi način razvili su se G. u današnjoj Hrvatskoj i Slavoniji. Ti su G. bili zasnovani kao središta slovenskih župa, ali su se kasnije razvijali pod utjecajem posebnih prilika, a i njemački se upliv osjećao. Ti su G. bili u početku, kao središta župa, pod kraljevom vlašću, te nisu imali autonomije. Poslije je, naročito u 13 vijeku, ojačao u G. strani elemenat trgovački i zanatlijski, koji je tim G. dao obilježje trgovačkih i prometnih mjesta. Autonomija tih G. počela se razvijati osobito poslije tatarskih provala, koje su pokazale, da obrana protiv neprijatelja, kakva je bila, nije uspješna. Stoga su kraljevi prepuštali sada obranu samim građanima, dopuštajući im i izvjesne povlastice, na osnovu kojih se počela onda izgrađivati autonomija, ali koja nije bila tako široka, kao autonomija dalmatinskih G. U vezi s time nisu ti G. imali nikad toliko opsežne statute kao dalmatinski G. Razvoj slovenačkih G. stoji, kao i kod njemačkih G. u uskoj vezi sa trgovinom, prometom i naročito sajmovima.

M. Kostrenčić.

GRADAC. 1. Manastir na Moravi (Uspenje Bogorodice), sada Čačak. Sazidao ga je brat Nemanjin, Stracimir (»sa dve kule«). Dolazio je u prvo vrijeme u red »kraljevskih manastira«, no za vrijeme Milutinovo njegov iguman je po stepenu zauzimao šesto mjesto među igumanima. Za vrijeme despota Đurđa spominju se mitropoliti gradački. 1735 crkva je bila već pretvorena u džamiju, a za vrijeme austrijske okupacije bila je za neko vrijeme vraćena kršćanima; posvetio je kraljevski episkop Dositej prije 1738. 1826 bila je još džamija.

2. Manastir kod Raške (Blagovještenje). Sazidala ga je kraljica Jelena, žena Uroša I., koja je tu i sahranjena. Po propasti srpske države opustio je. 1589 našao je crkvu otkrivenu iguman Đurđevih Stupova Stevan, i pokrio je olovom. Tada se za manastir postarao i mitropolit raški Visarion (1586—1608). Poslije ovog popravka brzo je opustio. Sada je u ruševinama. Crkva je bila velika i sačuvala je prvobitni živopis, koji je

Digitized by Google

jako izblijedio. Važna je zbog izvjesnih gotskih elemenata (potporni stupci, gotski svod). *V. P-ć.*

GRADAČAC, varoš u sjevernoj Bosni. Ima 3.470 stanovnika. Rodno je mjesto Husejin-kapetana Gradaščevića. Znatno je trgovačko mjesto i raskršće puteva. Sresko je mjesto. Ima trgovačku školu. I sada postoji Gradaščevićeva kula. *M. F.*

U G. ima alkalni kiseljak 29·5° C. Ima i blata. Kupanje u bazenu i kadama primitivno je. Liječi reumatizam, ženske bolesti, neuralgije. Svojina je varoške bolnice. *L. N.*

GRADAČKA EPARHIJA. V. Moravička eparhija.

GRADAŠČEVIĆ HUSEJIN-BEG, voda bosanske opozicije protiv reforama sultana Mahmuda II. (1802, Gradačac — 1833, Carigrad). Ne želeći novu vojsku (nizam), nove poreze i više činovnike osmanlije, opozicija je tražila autonoman položaj Bosne u turskoj carevini. Protiv pokreta bosanskih begova bile su hercegovačke age (Rizvanbegović, Čengić). Bosanski begovat ušao je u savez sa Mustafa Škodra-pašom, vođom albanskih autonomista. 26/3 1831 potukli su begovi vojsku bosanskog vezira Ali Namik-paše blizu Travnika, a u velikoj bitci na Kosovu, oko 18/7, samog velikog vezira. Poslije te pobjede Husejin, »Zmaj od Bosne«, kako se sam zvao, izborom svojih drugova, postao je bosanski vezir. Protiv njega se organizirala gotovo sva Hercegovina, koju je vodio stolački kapetan Ali-aga Rizvanbegović. U samoj Bosni velik dio surevnjivih begova i kapetana počeo je da napušta novog vezira, koji je bio nadmen i prijek, i čiji su zahtjevi prema Porti išli dalje, nego što je bila prva želja begovske opozicije. Početkom 1832 došlo je do odsudnih borba između četa bosanskog vezira i nove sultanove vojske. Bosance su potisnule s Kosova čete novog vezira Kara Mahmud-paše, i potukle ih u dvodnevnoj bitci kod Banjske, 6—7/4, i dalje kod Prijepolja 28—30/5. U posljednjoj velikoj borbi oko Sarajeva, 17—18/5 sam G. bi potpuno potučen i nagnan u bijeg. On je onda, krijući se, prešao u Austriju, 4/6, gdje je držan pod jakom stražom i konfiniran u Osijeku i Komoranu. Ogorčen nepažnjom, H. je s prijateljima molio milost u sultana i dobio je austrijskim posredovanjem, ali pod uslovom da ne može živjeti u Bosni, nego tamo gdje mu Porta odredi. 1/10 1832 prešao je G. u Beograd, ostao je tu oko dva mjeseca, a onda je krenuo u Carigrad. Sultan mu je bio ponudio veći čin u nizamu sa željom, da njegovim primjerom djeluje na druge, ali je G. to odbio. Bolestan i moralno skršen umro je u Carigradu negdje početkom 1833.

Literatura: M. Vukićević, Znameniti Srbi muslimani (1906); Dr. D. Pavlović, Pokret u Bosni i Albaniji protivu reforama Mahmuda II. (1913). *V. Ćorović.*

GRADAŠČICA, rječica u Slovenačkoj, lijevi pritok Švice. Izvire pod Golim vrhom (961 m), teče sa svojim pritokom Mala voda k istoku-sjeveroistoku, od mjesta Belice teče na istok, od Hruševa na jugoistok, a kod Kurje Vasi skreće na sjeveroistok i uljeva se istočno od Dobrove. Dužina joj je 27·1 km, a površina porječja oko 130 km². *P. V.*

GRADEC-PLANINA, u Makedoniji, između rijeka: Vardara—Gradeške—Lakavice, sjeverozapadno od planine Plauša. Najveći vis je: Beli kamen 1.170 m. Jugozapadnim podnožjem prolazi željeznička pruga Skoplje—Solun, sjevernim, put Štip—Donji Lipovik. *P. V.*

GRADI. V. Gradić

GRADIĆ BAZIL (Gradi), teolog i književnik (početak 16 vijeka, Dubrovnik — 1595, Ston). Mlad je ušao u red benediktinski, gdje se istakao svojom učenošću i poznavanjem grčkog jezika. 1584 postao je stonski biskup. Izdao je 1567 pobožne knjižice Libarce od djevstva i Libarce od molitve. Prvu je sam preveo 1584 na talijanski (a prevedena je 1607 i na poljski) a drugu je preveo s latinskoga. Te knjige su važne, jer pokazuju, koliko je u to doba obični domaći govor, i kod dubrovačke vlastele, odstupao od književnoga. *M. R.*

GRADIĆ STJEPAN (Gradi), naučnjak (6/3 1613, Dubrovnik — 2/5 1683, Rim). Najprije je učio kod isusovaca u Dubrovniku, zatim 1629—1634 teologiju kod isusovaca u Rimu, pa 1634—1638 pravo u Bologni. 1643 vratio se u Dubrovnik. Tu je 10 godina vršio službu kanonika. 1653 ponovno je otišao u Rim, gdje je do smrti zastupao Dubrovnik. Od 1661 bio je i čuvar Vatikanske biblioteke, od koje je 1683 postao i upravitelj. Dok je bio u Rimu uspješno je zastupao interese svog rodnog grada, naročito poslije velikog potresa od 1667. Bavio se i književ-

Digitized by Google

nošću i naukom. U Rimu je bio vrlo cijenjen kao dobar latinski improvizator. Za srpsko-hrvatsku književnost zaslužan je najviše time, što je nadgledao rimsko izdanje od 1670 Palmotićeve Kristijade i dodao mu pjesnikovu biografiju, najpotpuniju, što iz starijih vremena postoji o jednom dubrovačkom književniku.

Literatura: Đ. Körbler, Monum. Slavor. merid., knj. 37. *M. R.*

GRADINOVAC, jezero u Hrvatskoj, jedno od Plitvičkih Jezera, sjeveroistočno od jezera Galovca. Površina mu je 0·042 km², najveća dubina 9 m, apsolutna visina 556 m. Preko 8 slapova razne visine, voda mu neposredno i posredno, kroz vrlo malo Jezerce, otiče u jezero Kozjak. *P. V.*

GRADIŠKA. V. Nova Gradiška. Stara Gradiška.

GRADIŠKI, manastir Sv. Đorđa u Južnoj Srbiji, pod selom Gradištem na izvoru Gradiške Reke, lijevog pritoka Pčinje u skopskoj oblasti. Podignut je 1864, na starom manastirištu narodnim prilozima. Kod manastira je do 1896 bila stara srpska škola.

Literatura: J. Hadži-Vasiljević, Južna Stara Srbija, 1 (1909), 467—468. *V. R.*

GRADIŠTANSKA BANKA. Osnovana je 1894. Centrala Veliko Gradište. Kapital 920.264 dinara. *N. S.*

GRADIŠTE VELIKO, varošica u Srbiji (požarevačka oblast). Ima 2.610 stanovnika. Na rijeci je Peku, pri ušću u Dunav. Privredno je središte i glavno tržište za žito i svinje. Važno je izvozno mjesto. U okolini uspijeva dobar pasulj (gradištanac). Ima prvostepeni sud, sresko poglavarstvo i poštu. *B. D.*

GRADITELJSTVO SELJAČKO. V. Kuće seljačke.

GRADITORKA, velika kupovna svilena marama, kojom žene grudi obvijaju. Nosi se u Slavoniji. *N. Z.*

GRADNIK ALOJZIJ, pjesnik i prevodilac (3/8 1882, Medana, kod Gorice). Osnovnu školu je učio u Medani, gimnaziju u Gorici (do 1901), a pravo u Beču (1901—1905). Služio je u sudu u Gorici i Pulju. 1920—1922 bio je u službi Ministarstva Spoljnih Poslova u Beogradu, a od 1922 u ljubljanskom sudu. — Prve pjesme objavio je u jednom đačkom zborniku (1902), zatim u Ljubljanskom Zvonu i Slovanu. Izdao je posebno: Padajoče zvezde (1916, 2 izd. 1923) i Pot bolesti (1922). Najbolje G. pjesme su: Motivi iz Brd (1910) i Motivi iz Istre (1911). G. patriotska lirika za vrijeme rata i sloma prikazuje bol primorskih pokrajina, koje su neprijatelji zauzeli. G. je i odličan prevodilac sa francuskog, engleskog i talijanskog. *I. G.*

GRADOVI. V. Administrativna podjela.

GRADSKA ELEKTRIČNA CENTRALA U ZAGREBU. Podignuta je 1907 od zagrebačke općine. Ima pokretnu snagu od 15.000 konjskih sila. Godine 1923 proizvela je 13·5 milijuna kilovatsati. *S. P.*

GRADSKA ŠTEDIONA. Osnovana je 1872. Centrala Koprivnica. Kapital 600.000 din., ulozi 1,532.218. Predsjednik Arnold Betlheim. *N. S.*

GRADSKA ŠTEDIONICA. Osnovana je 1905. Centrala Zagreb. Fondovi 2,038.816, ulozi 85,148.360, gotovina 7,949.734, mjenice 7,884.020, vrijednosni papiri 4,467.687, dužnici 65,962.236, nepokretnosti 187.500, dobitak 1,732.868 dinara. Bankarski poslovi. Zavod pripada općini grada Zagreba. *N. S.*

GRADSKE TELEFONSKE MREŽE. G. T. M. ima u našoj državi 770. Dužina je njihovih žica 27,268.879 m. Te mreže služe 27.000 telefonskih pretplatnika. *D. D.*

GRADSKI MUZEJ U VRŠCU. Predmeti za ovaj muzej počeli su se prikupljati 1882, općinskim muzejom postao je 9/6 1894, a otvoren je 26/1 1898. Cilj je u početku bio: prikupljati materijal o prošlosti Vršca, kasnije (od 1900) proširen je: da prikuplja materijal iz cijelog područja oko donjeg Dunava. 1908 muzej je dobio svoju zgradu i spojen je sa gradskom bibliotekom. Najvažniji predmeti u muzeju su: predhistorijski predmeti iz željeznog doba, koji su nađeni u Vatini kod Vršca (6.000 predmeta) i zbirka novaca iz raznog doba. Po inventaru (1909) bilo je u muzeju 14.948 raznih predmeta i 8.014 komada novca.

Literatura: Milleker, Führer durch die Altertumssammlung des städtischen Museums in Werschetz (1910). *U. Dž.*

GRADSKI ZAKON. V. Prohiron.

Digitized by Google

GRADSKO. V. Pusto gradsko.

GRADSKO. V. Stobi.

GRADSKO PUSTO. V. Stobi.

GRAĐANI. V. Riječka nahija.

GRAĐANSKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Kragujevac. Kapital 2,500.000. Fondovi 34.842, ostale rezerve 278.212, ulozi 1,355.652, mjenice 990.970, zajmovi na zaloge 120.880, dužnici 1,994.338, vrijednosni papiri 16.410, dobit 332.310 din. *N. S.*

GRAĐANSKA DIONIČKA ŠTEDIONA. Osnovana je 1903. Centrala Daruvar. Kapital 350.000 din. Direktor Vjekoslav Šandor. *N. S.*

GRAĐANSKA ŠTEDIONICA u Velikom Gradištu. Osnovana 1924 godine. Kapital 2,000.000 (uplaćeno 1,400.000), rezervni fond 7.326, blagajna 324.806, mjenice 1,102.850, ulozi 444.799 din. Predsjednik Svetomir Ž. Karamarković. *N. S.*

GRAĐANSKA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1905, Beograd. Kapital 4,000.000. Fondovi 1,058.244, ulozi 3,428.155, mjenice 1,391.700, dužnici založenih nepokretnosti 3,655.116, tekući računi 531.220, nepokretnosti 3,482.000, dobit 1,166.000 din. Dividenda 20%. Predsjednik upravnog odbora Ljub. N. Trandafilović, direktor Vuk. M. Stevanović. *N. S.*

GRAĐANSKA ŠTEDIONICA A. D. Osnovana je 1881. Centrala Irig. Kapital 105.000 din. *N. S.*

GRAĐANSKO PRAVO. U Kraljevini SHS postoji šest područja, u kojima vrijedi razno zakonodavstvo na polju građanskoga prava: Srbija, Vojvodina, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska i Slavonija, Dalmacija i Slovenačka.

U Srbiji je na snazi građanski zakonik od 25/3 1844. Tvorac je njegov Jovan Hadžić, novosadski senator, učen čovjek i književnik. U Srbiju je Hadžić došao 1837, na poziv kneza Miloša, da radi na zakonima, koje je trebalo uvesti. Upoznavši se sa uredbama i narodnim običajima, po kojima se tada sudilo u Srbiji, Hadžić je našao, da je najbolje usvojiti za Srbiju austrijski građanski zakonik od 1811, jedno važno zakonodavno djelo. Ali, s obzirom na tada još primitivne prilike u Srbiji i na osobenost narodnoga pravnoga života, morao se austrijski građanski zakonik skraćivati i mijenjati. Nažalost, Hadžić nije mogao ući u suštinu narodnog pravnog shvaćanja. Zato su njegovi propisi iz zadružnoga i nasljednoga prava u građanskom zakoniku od 1844 u suprotnostima, u mnogim stvarima, sa narodnim shvaćanjem ovih pravnih ustanova. A nevještim skraćivanjem austrijskoga zakonika, srbijanski građanski zakonik postao je nejasan u mnogim odredbama, koje su sasvim jasne u njegovom izvorniku. Tek se 1864, znatnim izmjenama u zakoniku, donešenim po uzoru na francuski građanski zakonik od 1804, pokušalo da se nezgode i nejasnosti u srpskom građanskom zakoniku poprave.

Najvažnije su razlike srpskog građanskog zakonika od austrijskog u nasljednom pravu. Nasljeđuju djeca prvo muška i njihovo muško potomstvo, a ženske dobivaju samo uzdržavanje i udomljivanje. Tek kad nema muške djece ni njihovog muškog potomstva, nasljeđuju ženska djeca. Ovo prvenstvo muških nad ženskim biva ne samo kad djeca nasljeđuju oca ili majku, nego uopće pri nasljeđivanju svakoga srodnika prvo nasljeđuju muški srodnici pa tek onda ženski. Ipak je testatoru slobodno, da testamentom izjednači u nasljeđivanju muške i ženske srodnike. Udovici je osigurano plodouživanje muževljevih dobara u svakom slučaju. Ali žena nasljeđuje po zakonu muža, tek kad muž nema srodnika ni iz šestog koljena po materinoj lozi. U pravu nepokretne svojine od važnosti je da srbijanski građanski zakonik poznaje samo nedjeljivu svojinu. Vlasnik je potpuni gospodar svoga nepokretnog dobra i podvrgnut je samo zakonskim ograničenjima u uživanju prava svojine. Baštinskih knjiga nema, nego se prenos nepokretnosti vrši izjavom vlasnika kod prvostepenoga suda, da prenosi svoje dobro na pribavljača, što zatim sud potvrduje. Za dokaz vlasništva nepokretnoga dobra služi naročita isprava, tapija, koju izdaje općinska vlast, a potvrđuje je policijska vlast i prvostepeni sud. Pri prenosu nepokretnog dobra sud naznači na tapiji, da je dobro prenešeno na pribavljača. Ostala stvarna prava na nepokretnosti, služnosti i zaloge upisuju se u naročite knjige kod prvostepenih sudova, t. zv. intabulacione (hipotekarne) knjige. Stvarna se prava stiču upisom u intabulacionu knjigu. — U području obligacionog prava vrijedi načelo slobodnog ugovaranja stranaka. Obligacioni ugovori nisu vezani ni za kakvu formu. Ali ipak

Digitized by Google

se preporuča zaključivati ugovore o predmetima preko 200 din. pismeno. A ovo zato, što se po srbijanskom zakoniku o sudskom postupku u građanskim parnicama svjedocima ne mogu dokazivati tražbine, čija vrijednost prelazi 200 din. — U porodičnom pravu brak je moguće zaključiti samo pred svećenikom u prisuću dvaju svjedoka. Muž je glava porodice i ima prava i dužnosti starati se za ženu i djecu, koji su dužni njegove naredbe izvršivati. Razvod braka je za pravoslavne dopušten iz uzroka: preljuba supruga, kad je suprug radio o glavi supruga, kad je suprug učinio zločinstvo i osuđen na robiju ili zatočenje duže od osam godina, ako je suprug napustio kršćansku vjeru, kad je jedan suprug zlonamjerno napustio supruga i bračnu zajednicu (§§ 94, 95, 96). Zabranjeno je dokazivanje vanbračnoga paternita, osim u slučaju, kad je nad ženskinjom izvršeno krivično djelo silovanja ili odvođenja, pa bi se vrijeme zatrudnjenja podudaralo sa vremenom odvođenja ili silovanja. Ali je dopušteno pozakonjenje (legitimacija) vanbračnoga djeteta, i to: stupanjem roditelja toga djeteta u brak i milošću vladaoca, po prijedlogu Ministra Pravde. Dopušteno je i usvojenje (adopcija) tuđeg djeteta (usvojenje djeteta). Može usvojiti i onaj, koji ima već bračne djece. U pogledu usvojitelja i njegovog potomstva, usvojeno dijete ima ista prava kao i rođeno bračno dijete. Ugovor o usvojenju je formalan: pismeno sastavljen, a zatim potvrđen od općinske vlasti, svećenika i sudije za nesporna djela.

U Hrvatskoj i Slavoniji je na snazi austrijski građanski zakonik od 1811, u Dalmaciji i Slovenačkoj također austrijski građanski zakonik, ali sa poveljama, koje su u njemu učinjene 1914, 1915 i 1916.

U Bosni i Hercegovini vrijedi austrijski građanski zakonik kao supsidijarno pravo, u koliko ne bi bilo propisa iz ranijih vremena pod turskom vladavinom.

U Vojvodini (Banat, Bačka, Baranja) i Međumurju vrijede ugarski zakoni o pojedinim materijama građanskog prava, pošto ugarsko građansko pravo nije kodificirano.

U Crnoj Gori vrijede opći Imovinski Zakonik, od 1888, znamenito djelo naučnjaka Baltazara Bogišića. U njemu je kodificirano, jasnim i prostom čovjeku razumljivim jezikom, stvarno i tražbeno pravo kao najvažniji dijelovi građanskoga prava, ali u njemu ima i pravila općega značaja. Porodično i nasljedno pravo raspravlja se u Crnoj Gori po narodnim običajima.

D. Aranđelović.

GRAFENAUER IVAN, književni historičar (7/3 1880, Velika Vas, kod Šmohora, u Koruškoj). G. je učio gimnaziju u Beljaku (1892—1900), a slavistiku i germanistiku na univerzitetu u Beču (1900—1904). 1905—1908 služio je na gimnaziji u Kranju, od 1908 je profesor I gimnazije u Ljubljani, a u isto vrijeme 1908—1922 viši školski inspektor. 21/7 1917 postao je u Beču doktor filozofije, 1920 dobio je dozvolu, da može predavati na filozofskom fakultetu zagrebačkog sveučilišta. — Napisao je rasprave Zum Accente im Gailtalerdialekte (Arch. f. slav. Philologie, 1905) i Naglas v nemških izposojenkah v slovenščini (Rasprave znanstvenog društva za humanističke vede, I, 1924). Kao nastavnik slovenačke književnosti bavi se literarno-komparativnim i literarno-historijskim problemima. Napisao je i Zgodovina novejšega slovenskega slovstva. Prva knjiga, koja je izašla najprije u izvješću gimnazije u Kranju 1908, a zasebno 1919, obuhvata doba od Pohlina do Prešerna (1765 do 1848), druga (1911) doba narodnog preporoda (1848—1868). Literarnu građu izdao je G. u knjizi Iz Kastelčeve zapuščine (1911), izašlo najprije u Času 1910 i Carnioli 1910), i napisao je više literarno-historijskih rasprava, između ostalog: Opazke k Levstikovemu življenjepisu (Zbornik Slovenske Matice, 1909), Primož Trubar in njegov prevod Novega Testamenta (Dom in Svet, 1914), Drobiž iz starejše kulturne in slovstvene zgodovine (Čas, 1916), Med Glasnikom in Zvonom (Dom in Svet, 1917), Vodnikova Ilirija oživljena, slavospev na slov. zgodovino (Dom in Svet, 1917), Val. Vodnik — pesnik (Knezova knjižnica, 22), O Vodnikovi pesniški zapuščini in o dosedanjih izdajah njegovih pesmi (Časopis za slov. jezik, I), Pripombe k slov. Stapletonu (isto tamo IV). Za školu i šire krugove napisao je G. Kratku zgodovinu slovenskega slovstva (I, 1917; II, 1919; 2 izd. u jednoj knjizi, 1920—21). *I. Grafenauer.*

GRAFIČKA INDUSTRIJA počela se u našim krajevima razvijati uskoro po pronalasku štampe. Prva štamparija osnovana je na Cetinju, i u njoj je radio kaluđer Makarije. Prva srpska knjiga naštampana je u njoj ćirilicom 1493 do 1494 (oktoih). Zatim

Digitized by Google

su osnovane štamparije u Rujanskom manastiru kod Užica, Mrkšinoj crkvi, Goraždu, Mileševu, Beogradu. Za vrijeme ropstva štamparije su uništene ili preseljene u inostranstvo, i tek po oslobođenju, 1831, osnovana je u Beogradu državna štamparija, koju je 1915 neprijatelj uništio, te je obnovljena 1916 na Krfu, odakle je prenešena u Beograd.

Danas je G. I. najrazvijenija u Hrvatskoj, a najslabija u Bosni. U prvim godinama poslije Svjetskog Rata, tražene su jako knjige, naročito ćirilicom štampane, jer su u ratu mnoge uništene. Zatim je trebalo brzo štampati mnogobrojne zakone i školske knjige; s razvitkom političkog života nicali su mnogi novi listovi, tako da su osnovane mnoge nove i proširene stare štamparije. Osnivanje novih i povišenje kapitala starih akcionarskih društava dalo je poleta litografskim zavodima, tako, da je ova grana industrije prve tri godine poslije rata cvjetala. Kada je nastao zastoj u ostalim industrijskim granama, nastao je i u ovoj, iz istih uzroka, a pojačan je previše velikim brojem štamparija, koje su, poslije zadovoljenja prve potrebe, ostajale sve češće bez posla.

Danas ima u cijeloj zemlji oko 320 štamparija, od kojih su: u Hrvatskoj i Slavoniji oko 145, u Srbiji 70, u Vojvodini 50, u Slovenačkoj 30 i u Bosni i Hercegovini 20. Najveća su štamparsko-litografska poduzeća: Hrvatski Štamparski Zavod u Zagrebu i Osijeku, Tipografija, Zaklada tiskare Narodnih Novina (osnovana prije 50 godina, zaposleno 200 radnika), Jugoslavenska Štampa D. D. u Zagrebu. U Beogradu je najveća Državna Štamparija, pa za njom: Vreme, Narodna Samouprava, Narodna Misao, Rodoljub, Politika. U Novom Sadu najveće je poduzeće Grafika. U Zemunu: Makarije. U Sarajevu su najveće štamparije: Zemaljska štamparija i Štamparija Bosanske Pošte.

Literatura: Gvozden Klaić, Grafička radinost, njen značaj i razvitak (1925). *S. Predić.*

GRAFIČKA ZBIRKA SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE u Zagrebu. V. Umjetničke zbirke.

GRAFIČKO DRUŠTVO »MAKARIJE« D. D. u Zemunu. Osnovano je 1923, s kapitalom od 2,500.000 din., koji je povišen na 3,700.000 dinara. Ima štampariju u Zemunu, u kojoj se, pored ostalih djela, štampa Ilustrovani List. Ima 28 motora, a zaposleno je oko 80 radnika. Zavod ima štampariju, cinkografiju, tiefdruck i ofset-mašinu. *S. P.*

»GRAFIKA«, UMJETNIČKI ZAVOD D. D., Novi Sad. Osnovan je 1920. s kapitalom od 2,500.000 din. Izrađuje sve štamparske, litografske, cinkografske i druge radove. Pokretna snaga je 28 HP, a zaposleno je 80 radnika. *S. P.*

GRAFITNI RUDNICI. Grafit je u našoj državi dosta rijedak mineral. U Slovenačkoj postoji grafitni rudnik u Brežniku, srez Slovenjgradec. Osnovan je 12/2 1870. Svojina je Ivana Šancera. Od najbliže željezničke stanice, Ribnica na Pokraju, udaljen je 9 km. Od 1909 ne radi. *F. T.*

GRAH. V. Pasulj.

GRAHOR JANKO, industrijalac (5/12 1827, Petrinja — 1906, Zagreb). G. je svršio matematičku vojnu školu u Petrinji. Posvetio se građevinarstvu, pa je u Frankfurtu na Majni svršio građevinsku obrtnu školu. 1852 položio je državni ispit za inžinjera. 1858 izabran je za inžinjera grada Zagreba, pa je izvršio mnoge i znatne građevine i regulacione radove. 1868 napustio je službu i osnovao građevinsku firmu Grahor i Klein, koja se kasnije pretvorila u firmu Grahor i sinovi, koja je podigla mnoge zgrade u Zagrebu. G. je naročito pažnju poklanjao industriji (opeke, vapna i cementa). Uspješno je radio i u društvenom pogledu. Od 1867 bio je vijećnik, od 1876 potpredsjednik, a od 1881 predsjednik Trgovačko-obrtničke Komore u Zagrebu. *S. D.*

GRAHORICA (grahor, grahorica, Vicia sativa, Wicke) služi zrnjem i stabljikom i listom (zelena ili sušena) za hranu stoci. Za zelenu hranu sije se većinom pomiješana sa raži ili ječmom kao ozimi, a sa ječmom ili zobi kao jari usjev, daje tako najraniju zelenu hranu, koja uvećava mlječnost krava. Sije se čista za sjeme 90 do 140 kg, u redovima od 18 do 25 cm razmaka na 1 ha, za zelenu hranu 160 do 240 kg, redovima od 15 do 20 cm razmaka, u smjesi sa žitom uzima se ista količina, ali samo ⅓ do ⅔ grahorice, ostalo od sjemena dotičnog žita. Prinos iznosi po ha zrna 8—20 q, slame 10—35 q, sijena od zelene grahorice 20—60 q. *O. F.*

GRAHORKA (Onobrychis sativa L. Esparsette) je hranjiva biljka, koja može da na vapnovitim tlima, čak i na kamenitom i kraškom tlu zamijeni

Digitized by Google

djetelinu (lucernu). Može da ustraje na istom mjestu 2—8 godina, daje 1 izdašan ili 2 do 3 slabija otkosa sa ukupno 20—50 q sijena. *O. F.*

GRAHOVAC, mjesto i selo u plemenu Grahovu, u Crnoj Gori, gdje su 29/4—1/5 1858 Crnogorci, predvođeni vojvodom Mirkom Petrovićem, održali veliku pobjedu nad Turcima, i zadobili znatan plijen. Posljedica je te pobjede bila, da se Crna Gora proširila; pripali su joj Grahovo, pola Banjana, župa nikšićka, dobar dio Drobnjaka, Uskoci, jedan dio Vasojevića i Kuča. *P. Š.*

GRAHOVAR NIKOLAJ, slikar (1750, Ljubljana). G. je bio do 1810 financijski činovnik u Ljubljani. Radio je crteže i male slike. Njegova glavna djela su: Velika austrijska zbirka grbova u 5 knjiga, i Mala štajerska, kranjska i hrvatska zbirka grbova (867 str.).

Literatura: I. Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih, 106. *F. S.*

GRAHOVAR SIMON TADEJ VOLBENK, slikar minijatura (31/11 1709, Tržič — 24/8 1774, Ljubljana). G. je radio minijature na pergamentu, a neke je rezao u bakru. Njegovo glavno djelo su minijature u Matici Dizmovog bratstva u Ljubljani (Theatrum memoriae nobilis ac almae societatis unitorum, koja se knjiga sada nalazi u Narodnom Muzeju u Ljubljani).

Literatura: V. Steska, Pregled naše umetnosti (Mladika, V, 179). *F. S.*

GRAHOVO. 1. Niz malih polja i uvala u zapadnoj Bosni, sjeverozapadno od Livanjskog polja. Ograničeno je na sjeveroistoku planinama Vijenac (Osječenica 1.267 m), Jedovnik (Oklinak 1.562 m), Marino brdo (1.457 m), na jugozapadu Ilicom (1.654 m) i Dinarom (Spija 1.228 m, Rasičja Glava 1.009 m). Polja su razdvojena niskim prečagama, ali čine plastičku cjelinu. Najveće je od njih najsjevernije Grahovo, na apsolutnoj visini od 770 do 800 m, kroz koje protiče rječica Struga. Dugačko je oko 8 km, a široko 2 km.

Literatura: J. Cvijić, Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine (Glas, 59, 1900); A. Grund, Die Karsthydrographie, Studien aus Westbosnien (Geogr. Abh., Bd. VII, Hf. 3); E. Richter, Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine (Glasnik Zemaljskog Muzeja, 17, 1905). *P. V.*

2. Varošica u Grahovskom polju, u Crnoj Gori. Ima oko 200 stanovnika, poštu i telegraf. Nalazi se na kolnom putu Risan—Nikšić. *P. Š.*

3. G. (Arežin brijeg), mjesto u zapadnoj Bosni, na dalmatinskoj granici. Ima 290 stanovnika (1910). U okolini ima mnogo rimskih starina. Glavno je mjesto u Grahovu polju. Ispostava je livanjskog sreza. *M. F.*

4. Pleme u Crnoj Gori, između Korjenića, Krivošija, Cuca, Nikšićkih Rudina i Banjana. Ima oko 700 domova. Zemljište je kraška visoravan i siromašno; u južnom dijelu je Grahovsko polje, u kome je varošica Grahovo. Veća su sela Viluse, Grahovac, Broćanac, Bolosave, Spila, Jabuke i Zaslap. Planina plemenska je u Bijeloj gori i bogata je šumom. Staro stanovništvo bili su Mataruge. Njih su istisli doseljenici po Kosovu. Od ovih su poznatija i veća bratstva Daković, Bulajići i Kovačevići. G. je pripalo Crnoj Gori poslije bitke na Grahovcu (1858). *P. Š.*

5. Područje na istočnoj granici Hercegovine. U srednjem vijeku nije imalo veće važnosti. Od prve polovine 19 vijeka bilo je predmet borba između Crne Gore i Turske. U augustu 1836 stradali su tu Crnogorci, a naročito pleme Petrovića, koji bjehu došli u pomoć pobunjenim Grahovljanima, i udarili na tabor Smajil-age Čengića. Ponovne su bile borbe oko G. 1852—53. U velikoj bitci od 29/4 do 1/5 1858 udruženi Crnogorci i Hercegovci, pod vojvodom Mirkom Petrovićem, odnijeli su slavnu pobjedu nad turskom vojskom, i tada je Crna Gora dobila taj kraj definitivno u svoj posjed. *V. Ć.*

GRAHOVSKO POLJE, malo polje, negdašnje kraško jezero, u zapadnoj Crnoj Gori, između planina: Velika Snježnica (1.252 m), Bijela Gora (1.593 m), Troškarice (1.442 m), na apsolutnoj visini oko 710 m. Iz pećine na rubu polja izvire jedna rječica, protječe njime i ponire u drugoj pećini. Zimi je, pri obilnim kišama, poplavljeno. Površina je 14 km². Nazvano je po istoimenom mjestu.

Literatura: Kurt Hassert, Beiträge zur physischen Geographie von Montenegro (Pet. Mitt., Erg. Hf. Nr. 115, 1895). *P. V.*

GRAMATIKA SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA. Počevši od reforme književnog jezika i pravopisa Vuka Karadžića i od ilirskog pokreta, uzet

Digitized by Google

je za osnovicu književnog jezika narodni štokavski dijalekt iz onih naših krajeva, u kojima se najljepše i najčistije govori (v. Književni jezik srpskohrvatski). Prema tome, taj se jezik ogleda i u gramatikama, zajedno sa svima mijenama, kroz koje je taj jezik, u najnovije vrijeme, prolazio.

Prva gramatika njegova jest Karadžićeva Pismenica serbskoga jezika (1814), još vrlo nesavršena i izrađena prema slovenskoj gramatici M. Smotrickog (i ako je Kopitar pri njenoj pojavi nazvao Vuka gramatičkim genijem). Ona je izdana u savršenijem obliku uz Srpski rječnik od 1818, pod nazivom Srpska gramatika, ali i tada sa velikim prazninama, koje je donekle popunio Jakov Grimm u svome prijevodu te gramatike na njemački (Serbische Grammatik, 1824). Tek 1850 javila se prva kritična gramatika savremenog književnog jezika od Đ. Daničića (Mala srpska gramatika, Beč, 1850), u kojoj se nije govorilo o nastavcima za tvorbu riječi i sintaksa. Kasnije je i tu gramatiku Daničić skratio, i izdao (počevši od 1863) pod nazivom Oblici srpskog jezika (u više izdanja ćirilicom i latinicom). Iako je Daničić otpočeo sintaksu na vrlo širokoj osnovici (Srpska sintaksa, 1858, u kojoj su samo padeži sa prijedlozima i bez prijedloga), iako je kasnije izdao Korene i Osnove našeg jezika, on nije stigao da izradi potpunu, opširnu gramatiku našeg tadašnjeg književnog jezika. — Njegov rad je produžio P. Budmani u svojoj kratkoj gramatici na talijanskom jeziku (Grammatica della lingua serbo-croata, 1867), sa jasnim definicijama i sa kratkom sintaksom. Svi pisci gramatika kasnijeg vremena, naročito školskih, bili su u zavisnosti od onoga, što su iznijeli o našem jeziku Daničić, Budmani i Miklošić (naročito u 2 izdanju uporedne gramatike). Tek u dijelu T. Maretića, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika (1899) dobivena je izvorna opširna gramatika našeg književnog jezika, kako se on ogleda u djelima Karadžićevim i Daničićevim, u narodnim umotvorinama u prozi i u stihu. Ta, u mnogim pravcima, odlična gramatika, koja je značila pobjedu kod Hrvata Karadžićeva književnog jezika i njegove ortografije, nije vodila računa o razvitku književnog jezika poslije Vuka i Daničića, o piscima kod kojih je naš književni jezik dobio dalnju, noviju, moderniju obradu, kao što to ne čini uopće nijedna naša gramatika. Ona obuhvata sve dijelove gramatike. — Poslije ove knjige vrijedi zabilježiti još A. Leskina Grammatik der serbokroatischen Sprache, 1914 u kojoj je na naučnoj osnovi, sa stručnom literaturom i potrebnim objašnjenjima, obrađen književni jezik onako, kako se on javlja u dijelima Karadžićevim i Daničićevim, samo bez sintakse.

Ovo bi bile gramatike savremenog književnog jezika, koje su svojom građom, zajedno sa naučnom obradom slovenskih jezika, kao i obradom našeg jezika, kod Dobrovskog, Miklošića, Vuka, Šlajhera, Daničića i dr. poslužile kao izvor ili kao materijal mnogobrojnim školskim i praktičnim gramatikama našeg jezika. Ali prije njih treba spomenuti i gramatički rad V. Babukića (Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga, 1836, Grundzüge der ilirischen Sprachlehre, 1839, Ilirska slovnica, 1854), koji je zastupao ilirski pravac i u ortografiji i stvaranju književnog jezika (od štokavskog dijalekta, ali sa zadržavanjem nekih čakavskih i kajkavskih osobina i sa unošenjem materijala iz starih štokavskih djela, naročito dubrovačke i dalmatinske književnosti). Taj su pravac, u blažoj formi, svojim školskim gramatikama produžili A. Weber (Skladnja ilirskoga jezika za nižu gimnaziju, 1859), Antun Mažuranić (Slovnica hrvatska za gimnazije i realne škole, 1859) i dr.

Od školskih knjiga savremenog književnog jezika ili praktičnih gramatika valja naročito istaći: Oblike Daničićeve, gramatike St. Novakovića, od kojih je najbolje bila izrađena sintaksa i nauka o glasovima (Sintaksa, 1 izdanje 1869, Nauka o glasovima 1879, o oblicima 1879, o osnovama 1880; potpuno izdanje Srpske Gramatike 1894, 2 izd. 1902), gramatika M. Divkovića (Hrvatska gramatika za srednje i nalik im škole, 1 Oblici, 2 Sintaksa, 1879—1881, kasnije u mnogo izdanja), sa priličnom sintaksom, Lekcije Ljub. Stojanovića, sa razrađenom metodološkom stranom (Lekcije iz srpskoga jezika, 1 1891, 2 1892, 3 1894, 4 1922, prva tri dijela u mnogo izdanja), Maretićevo školsko izdanje velike gramatike (Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole 1899, u više izdanja), Florschütza (Gramatika za ženski licej, preparandije i više pučke škole 1905, u više izdanja). Osim ovih gramatika ima i drugih, većih i manjih, koje predstavljaju različite vrste prerade gor-

Digitized by Google

njih (Ž. Simića, N. Simića, Ž. Stevanovića, M. Ševića, J. Živanovića, M. Ivkovića i t. d.). Za Slovence izradio je Dr. F. Ilešić, Vežbenicu hrvatsko-srpskoga jezika za srednje in njim slične škole (1921).

Od praktičnih gramatika na stranim jezicima vrijedi naročito istaći Dr. M. Rešetara, Elementar-Grammatik der serbischen (kroatischen) Sprache (1916, 2 izdanje 1922); manje su dobre gramatike V. M. Petrovića, V. Ćorovića, Muže i dr.; za Francuze: A. Meillet et A. Vaillant, Grammaire de la langue serbo-croate (1924); za Talijane: Dr. B. Guyon, Grammatica teorico-pratica della lingua serba (nedovoljno kritična, 1919); za Engleze: Subotić Dragutin and Forbes Nevill M. A., Serbian Grammar (1918); za Ruse St. M. Kuljbakina Srpski jezik (1913 i 2 izdanje 1917, sa naučnim aparatom i historijskim pogledom na jezični materijal).

Prije utvrđivanja savremenog književnog jezika bilo je također gramatika, u kojima se iznosio naš jezik na stranim jezicima i na našem. One nemaju danas više gramatičke vrijednosti, već vrijede kao izvori za jezički materijal izvjesnog vremena i izvjesnog kraja. Spomenut ćemo važnije: Bartolomeja Kašića (Institutionum linguae illyricae libri duo, 1604, isp. Šrepelov članak o njoj, Rad, 102), Križanića (isp. Daničićev prikaz, Rad, 16), Tome Babića (1712, 1745), Dela Bele (Bosanac, Nastavni Vjesnik, 9), Reljkovića (1767, 1774, 1789, v. Ivšića, Rad, 194, 1—60), Lanosovića (na njemačkom 1778, 1789, 1795), J. Đurina (1793), Š. Starčevića, Nova ričoslovnica ilirička, 1812, v. Rešetara, Archiv für Sl. Phil. 35, Appendini-a (na talijanskom, 1818), I. Brlića (na njemačkom 1833, 1842, 1850, isp. Rad, 194, 61 i dalje) i dr.

Literatura: P. Budmani, Pogled na historiju naše gramatike i leksikografije od 1835 (Rad, 1880, 165—185: o gramatici kod Hrvata od 1835 do 1885); Dr. P. Ećimović, Gramatika narodnog jezika (Nastavni Vjesnik, 28, 1920). *A. Belić.*

GRAŠAK, zečak, losnac, oblac (Pisum sativum, Erbse) spada među leptirnjače. Goji se radi ploda, okrugloga zrnja u mahunama, u vrtu i na polju. Ima ga više oblika, naročito vrtnih. Sadi se samo u proljeće (prema mrazu nije osjetljiv). Na 1 ha se uzima na omaške 140—200 kg, ako se sije u redovima 100—160 kg. G. čučavac ne traži naročite njege. G. penjac mora se poduprijeti sa granjem ili šibljem, da se uz njega penje. G. se uzima još zelen za jelo, a za sjeme se oštavlja kad počnu najniže mahune žutiti. G. se čupa ili srpom žanje, veže u snopove, dok se osuši, mlati oprezno, da se zrno ne razbije. U graškovo zrno rado leže svoja jajašca, koja se tamo razvijaju do kukuljice kukac: Graškov žižak (Bruchus pisix L.) protiv koga pomaže škropljenje sjemena (ne za jelo opredijeljenoga) sa sumporougljikom u zatvorenom prostoru (bačvi, sanduku), na 1.000 kg sjemena 1 kg sumporo-ugljika ili sušenje pri 50° C, što se postizava nagomilanjem svježeg sjemena u hrpe od barem 1 m visine, koje se samo od sebe ugrije, pak se razmeće, kad temperatura premaši označeni stepen.

O. F.

GRAŠEVINA TALIJANSKA, vrsta vinove loze, veoma raširena u Slovenačkoj i u Hrvatskoj. Daje dobro stolno vino. Otporna je prema bolestima i rodi redovno, stoga za nju govore: sve hvali, a graševinu sadi. (V. vlaški rizling, Wälschriesling).

I. R.

GRAVIER GASTON (Gravje), lektor francuskog jezika na beogradskom univerzitetu (21/8 1886 — 30/5 1915). Srednju školu i univerzitet učio je u Neuf Chateau-u, Nancy-u i Lille-u. Po završetku studija, 1909, došao je za lektora u Beograd. Putovao je po Srbiji, Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Staroj Srbiji i Arbaniji u cilju proučavanja naroda i jezika. Osnovao je 1911 literarno francusko društvo. Kao francuski rezervni oficir, G. je za vrijeme svjetskog rata poginuo 1915. — G. se najviše bavio antropogeografskim i političkim pitanjima naših krajeva. Napisao je: L'émigration des Musulmans de Bosnie-Herzégovine (Revue de Paris, 1/1 1911), La Vieille-Serbie et les Albanais (ibid. 1/11 1911), La question agraire en Bosnie-Herzégovine (Questions Diplomatiques et Coloniales, 32 1911), L'émancipation économique de la Serbie (Bull. de la Soc. de Géogr. Comm. de Paris, 33, 1911). Le développement économique de la Serbie (Ann. de Géogr., 21, 1912), Le Sandžak de Novi Pazar (ibid. 22, 1913). Veze izmedu reljefa i naselja u Šumadiji (Glasnik Srpskog Geografskog Društva, 1913), L'Albanie et ses limites (Revue de Paris, 1 i 15/1 1913), La Nouvelle Serbie (ibid. 15/11 1913), Gustina stanovništva u Srbiji (Glasnik Srpskog Geografskog Društva 1914).

Digitized by Google

Za svoj doktorat, G. je spremao dvije teze: O teritorijalnoj formaciji Srbije, i O prirodnim oblastima Srbije, ali nije doživio da ih sam izda. Prvi je rad štampan pod naslovom: Les frontières historiques de la Serbie (1919), a fragment drugog rada kao La Choumadia u Ann. de Géogr., 30, 1921. *P. Vujević.*

GRAVOSA (Gravoza). V. Gruž.

GRBALJ. V. Župa.

GRBIĆ MANOJLO, prota i nastavnik učiteljske škole u Karlovcu, crkveni historiograf (1844, Široka Kula, Lika — 16/4 1899, Karlovac, Hrvatska). Osnovnu školu svršio je u Krbavici, a gimnaziju i bogosloviju u Karlovcima. Zatim je bio učitelj srpski u Karlovcu. Njegovim nastojanjem otvorena je 1875 srpska učiteljska škola u Karlovcu, i on je postao njen prvi vjeroučitelj. Bio je odličan nacionalni radnik, dobar propovjednik i ekshortator. Pisao je i štampao razne članke u Dalmatinskom Magazinu, Istini, Glasniku Pravoslavne Dalmatinske Crkve, Letopisu Matice Srpske, Brankovom Kolu i dr. časopisima. Bio je u dva maha poslanik na narodno-crkvenom saboru u Karlovcima. Po savjetu gornjo-karlovačkog vladike Teofana Živkovića napisao je u tri knjige Karlovačko vladičanstvo (1891 i 1893). U njima je, većinom po izvorima eparhijskog arhiva u Plaškom, iznio historijat gornjo-karlovačke eparhije od njena postanka do 1824. *R. G.*

GRBIĆ MATIJA (Garbitius) sa nadimkom Illyricus, humanist (1505 okolina Labina u Istri — 1/5 1559, Tübingen). Bio je učitelj grčkog jezika na univerzitetu u Tübingenu. Sin siromašnih roditelja rano je otišao u svijet i došao u društvo vjerskih reformatora, koji su ga odgajali, da širi njihovu nauku u domovini. Kada je postao učitelj, posvetio se samo svojoj struci, izdajući za svoje dake grčke pisce (Hesiod, Eshil, Aristea) s latinskim prijevodom u prozi i tumačem. Pisao je različne pjesme na grčkom i latinskom jeziku i latinske govore. Bio je odličan poznavalac staroklasičkih jezika, a do smrti je ostao dobar katolik.

Literatura: Đ. Körbler u Radu, 145. *Đ. K.*

GRBOVI su došli u našu zemlju iz zapadne i srednje Evrope, gdje su se u toku 12 vijeka razvili iz vojničkih znakova. U Slovenačkoj imamo prve G. plemićkih porodica na pečatima već iz posljednjih decenija 12 vijeka. U naše primorske krajeve došla je upotreba G. iz Italije, u Hrvatsku, gdje nalazimo prve G. na pečatima 13 vijeka, iz Ugarske. — Skoro jednovremeno sa zapadnom i srednjom Evropom razvili su se G. u Hrvatskoj, Dalmaciji i Slovenačkoj, dobivajući uz prvobitni štit i ostale dijelove G., kao šljem, nakit, ili čelenku i plašt (u 14 i 15 vijeku). U Bosni ima heraldičkih znakova već na pečatima 13 vijeka, pravi G. se nalaze na novcima i pečatima kralja Tvrtka I., a krajem 14 vijeka i na pečatima Balšića u Zeti. U Srbiji imamo do vremena cara Dušana osamljene i neredovne heraldičke znakove na novcima i pečatima. Za vrijeme cara Dušana uvedeni su u Srbiju sa zapada šljemovi i čelenke, a pravih formalnih G. u to doba još nema. Krin kao heraldički znak nalazi se na novcima kralja Uroša I., dvoglavi orao na novcima Dušanovog vlastelina Olivera, a lav na pečatu Vuka Brankovića iz 1388. O kakvom srpskom državnom G. za vrijeme Nemanjića nema podataka. G. su u Srbiji češći i sasvim po zapadnim uzorima formirani za vrijeme despota.

Glavni izvori za nauku o G. ili heraldiku u našoj zemlji jesu: 1. pečati, 2. novci, 3. skulpture i slike (u Bosni i Hercegovini imamo česte heraldičke znakove i G. na nadgrobnim spomenicima od 14 vijeka na dalje; u našim zapadnim krajevima imamo slike G. u plemićkim pismima), 4. heraldički zbornici ili grbovnici, 5. pisani i drugi spomenici, naročito narodne pjesme sa opisima viteške opreme.

Od heraldičkih zbornika razlikujemo strane i domaće. Od stranih su najstariji i dolaze za nas najviše u obzir: 1. Ulrika Reichentala kronika Kosničkog sabora, postala oko 1420, sa G. saučesnika koncila; 2. Grbovnik Konrada Grünenberga, izrađen 1483. Ovi zbornici imaju veliki broj G. naših zemalja i porodica.

Od domaćih heraldičkih zbornika su glavni: 1. Fojnički zbornik, navodno sastavljen 1340 od popa Stanislava Rupčića (Rodoslovije bosanskoga aliti iliričkoga i srpskoga vladanija); 2. Zbornik Dubrovčana Korjenića-Neorića, nekada u Gajevoj biblioteci u Zagrebu, u prijepisu iz 1595 po starijem rukopisu; latinski rukopisni prijevod ovog zbornika izradio je Marko Skorojević u prvoj polovini 17 vijeka; čuva ga pod br. 7.683 Narodna Biblioteka u Beču; 3. Heraldički

Digitized by Google

zbornik, rukopis br. 683 u odjeljenju slika Narodne Biblioteke u Beogradu; 4. Ohmućevićev heraldički nacrt (Rodoslovije) u Jugoslavenskoj Akademiji u Zagrebu, datiran 1482.

Svi ovi zbornici, sa množinom izmišljenih G. jugoslovenskih zemalja i porodica, nisu stariji od druge polovine 16 vijeka, sastavljeni su u Dubrovniku i od Dubrovčana i svi su istog ili srodnog izvora. Izašli su iz iste naučne sredine i ideologije, kao što je Mavra Orbinija djelo Il regno degli Slavi (1601). G. u ovoj knjizi su prema kompoziciji i idejama isti kao što su u zbornicima.

Dubrovački zbornici služili su kao osnov djelu Pavla Rittera Vitezovića Stemmatographia, sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio (1701. Drugo izdanje Stemmatographiae Illyricae, liber I, 1701), koje nije ništa drugo nego od Orbinijevih G. i G. dubrovačkih zbornika načinjen, malo promijenjen, unekoliko raširen i heraldičkim objašnjenjima umnožen spisak G. jugoslovenskih, nekih sjeveroslovenskih, pa čak i zemalja, koje su po tadašnjem shvaćanju nekada bile naseljene Slovenima. Vitezovića je preveo »na slavenosrpski jezik«, malo promijenio i izdao 1741 u Beču Hristofor Žefarović pod naslovom Stematografija... Izobraženije oružij Iliričeskih... Sva ova djela, a naročito Vitezovićevo, odnosno Žefarovićev prijevod, imala su veliki utjecaj na naš kulturno-politički i književni život daleko u 19 vijek, i bila su, bez obzira na njihovu nekritičnost, u Srbiji pri obnavljanju državnog života, a u Hrvatskoj naročito u ilirsko doba, izvori i priručnici za heraldičke stvari i potrebe.

1. G. Bosne. Pojedinih heraldičkih znakova ima na novcima bosanskih vladalaca u prvoj polovini 14 vijeka, a pravi G. se javlja tek za vrijeme bana i kralja Tvrtka, i to različit na njegovim pečatima i na novcima. Na pečatima se G. sastoji iz štita, podijeljenog pasom kosimice u dva polja, bez krina ili sa dva krina na svakom polju, i šljema. Na novcima se G. sastoji iz štita sa krunom na nepodijeljenom polju i iz šljema i krune s čelenkom nad štitom. Stariji je G. na pečatima, jer ga nalazimo već za vrijeme banovanja Tvrtkova, međutim je G. na novcima tek iz doba Tvrtkovog kraljevanja. Na novcima i pečatima bosanskih vladalaca od Tvrtka I. do Stevana Tomaša nalaze se u G. obe glavne varijante: ili štit koso presječen sa krinovima (ili bez krina) duž pojasa na oba polja, ili štit sa krunom u polju, a osim toga još nad štitom šljem sa krunom, čelenkom i plaštom. G. sa krunom prevladuje na savremenim spomenicima skoro sasvim. Ovaj G. prikazuje se kao bosanski i u starijim stranim heraldičkim zbornicima (na pr. Grünenbergovom), a i u mladim, koji su iz starijih potekli. Po svoj prilici bio je ovaj G. porodični G. Kotromanića.

U domaćim heraldičkim zbornicima i kod Vitezovića-Žefarovića javlja se kao G. Bosne štit, i na njemu dva unakrst postavljena ključa sa dvjema glavama, okrunjenim ili neokrunjenim, sa ili bez krune u presjeku. Ovakav G. kao G. Bosne je u savremenim spomenicima nepoznat. (Ulrik Reichental i Konrad Grünenberg imaju dva unakrst položena ključa sa dvije crnačke glave na gornjem kraju kao G. nekog »bosanskog vojvode u Turskoj«.)

U stranim heraldičkim zbornicima počeo se navoditi i poseban G. Rame, t. j. ruka naoružana mačem. Isti G. navode domaći zbornici kao G. Primorja. Ovaj G. počeo se pod uplivom ugarskih državno-pravnih nazora prenositi i izjednačivati sa bosanskim G. i istisnuo je već u drugoj polovini 15 vijeka pravi bosanski G., t. j. krinovu krunu, iz stranih heraldičkih zbornika, i prešao je, za vrijeme nasljednika kralja Ferdinanda I. i Ivana Zapolje, u službenu uporabu Ugarske i vladalaca habsburške dinastije. Na osnovu ovog G. sastavljen je i G., koji je dala Austro-Ugarska Bosni i Hercegovini: štit, na kome se vidi u zlatnom polju na lijevoj strani iz srebrnih oblaka pružena ruka u crvenom panciru (ili crvenom rukavu), koja drži srebrnu sablju; na štitu leži zlatna krinova kruna.

2. G. Hrvatske, Slavonije, Dalmacije. Krajem 15 vijeka došli su hrvatski plemići Bernardo Turoc Ludbreški, Đuro Kapetanović Dežnički i Nikola Vojković Vojkovečki u ime čitavoga plemstva kraljevstva Slavonije pred kralja Vladislava II. u Budim i zamolili ga, da obnovi G. njihova kraljevstva. Kralj je na to potvrdio (8/12 1496) stari G., kunu u polju, koje optiču dvije rijeke, ali je dodao još kao ukras Davor-zvijezdu, u znak njihova velikoga junaštva. Ovaj je G. upotrebljavala u naše doba kraljevina Slavonija t. j. tri bivše županije, srijemska, virovitička i požeška, ali neopravdano, jer je to

Digitized by Google

bio G. čitavoga hrvatskoga kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, samo što su Hrvatska i Dalmacija supsumirane pod pojam »Slavonije«, u ispravi kralja Vladislava. Hrvatski su staleži već iduće godine (1497) dali napraviti pečat s ovim G., koji je do kraja 18 vijeka služio kao službeni pečat čitave Trojedne Kraljevine, kako to dokazuju originalni zapisnici svih hrvatskih sabora od polovine 16 vijeka. Hrvatski su sabori izdavali svoje državne zapovijesti o daći, porezima i o vojsci pod ovim pečatom. G., kako ga je kralj Vladislav samo obnovio i malo promijenio, uglavnom je već od starine G. čitavoga hrvatskoga kraljevstva. Hrvatski hercezi ili banovi kovali su od kraja 12 do kraja 14 vijeka svoj novac, koji se obično zvao moneta banalis (banovac, banica). Na naličju banskoga novca, koji se upotrebljavao na teritoriju čitave Hrvatske, nalazila se kuna između dviju šesterokrakih zvijezda i polumjesec nasuprot zvijezdi.

G. Hrvatske: u 5 redova naizmjenice po pet srebrnih i crvenih kocki (na štitu okrunjena kaciga s nakitom: otvorena kreljut, na kojoj su crvene i srebrne kocke kao u štitu) javlja se tek u drugoj polovini 15 vijeka na nekim slikama, a zatim u 16 vijeku (1525) uz G. Dalmacije dolazi na spomen kolajni kralja Ludovika II. Od toga doba nalazi se redovno uz dalmatinski G. Ovaj je G. po svom heraldičkom obliku veoma star, a mogao bi da bude G. primorske Hrvatske (Bojničić). G. Dalmacije: na modrom polju tri zlatne okrunjene leopardske glave, a za nakit kacige, javlja se prvi put 1406. Sva tri G. (hrvatski, dalmatinski i slavonski) dolaze zajedno prvi put na taliru kralja Matije II. (1616), a kasnije do najnovijih vremena veoma rijetko.

Literatura: Bojničić, Grbovnica kraljevine »Slavonije« u Viestniku Hrvatskog Arheološkog Društva (N. S. I, 1895); Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda (1916), 161—162.

M. Prelog.

3. G. Ilirije i Slovenačke. Polumjesec i zvijezda su stari emblemi, bili su u upotrebi već u staro doba, i postali su u srednjem vijeku omiljeni heraldički znaci. Vide se na starom slavonskom G., na novcima ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II., na G. grada Zagreba, na G. Šubića, Frankopana i t. d., zatim na bosanskohercegovačkim nadgrobnim spomenicima, i u našoj narodnoj ornamentici vrlo često. Moguće da su zvijezda i polumjesec kao vrlo rašireni heraldički motivi narodne ornamentike dali povod za postanak onog fiktivnog G. Ilirije u našim domaćim heraldičkim zbornicima, koji bi imao predstavljati jedinstvo jugoslovenskih zemalja na teritoriju stare Ilirije. U Fojničkom heraldičkom zborniku je nacrtan kao G. Ilirije srebrn polumjesec i zvijezda nad njim na crvenom polju. Ohmućevićev heraldički nacrt nema u ilirskom G. zvijezde, ali zato krunu nad samim štitom. Ilirski G., t. j. srebrni, gore otvoreni, polumjesec i nad njim srebrna šesterokraka zvijezda na crvenom polju, ušao je i u dijela Orbinija i Vitezovića-Žefarovića. Za vrijeme ilirskog pokreta uzeli su ovaj G. »Iliri« kao svoj simbol, a zatim Slovenci. Ovaj G., samo s razlikom da je zvijezda peterokraka i polje plavo, ušao je kao »slovenački« G. u provizorni G. Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koji je Ministarski Savjet usvojio na svojoj sjednici od 28/2 1919. U Vidovdanskom Ustavu je ovaj fiktivan slovenački G. promijenjen: na mjesto jedne peterokrake srebrne zvijezde dobio je tri šesterokrake zlatne zvijezde. Ova promjena učinjena je s obzirom na G. celjskih grofova (tri šesterokrake zvijezde na plavom polju), koji su, osim jednog dijela slovenačke zemlje, imali u svojoj vlasti i znatne dijelove ostalih jugoslovenskih zemalja.

4. G. Kraljevine SHS. Provizorni G. je primljen na sjednici Ministarskog Savjeta 28/2 1919, a definitivni je proglašen Vidovdanskim Ustavom. Sastavljen je iz G. Kraljevine Srbije, G. Hrvatske i ilirsko-slovenačko-celjskog G. U čl. 2 Vidovdanskog Ustava opisan je G. ovako: Grb je Kraljevine dvoglavi bijeli orao u poletu, na crvenom štitu. Vrh obje glave dvoglavoga bijelog orla stoji Kruna Kraljevine. Na prsima orla je štit, na kome su Grbovi, srpski: bijeli krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom u svakom kraku; hrvatski: štit sa 25 polja crvenih i srebrnastih naizmjence; slovenački: na plavome štitu tri zlatne šesterokrake zvijezde. Ispod toga bijeli polumjesec.

5. G. kraljevskog dvora. Od 1/12 1918 vrijedi kao G. kraljevskog dvora Karađorđevića: štit podijeljen u tri dijela: u gornjoj desnoj polovini štita srpski G. (srebrni krst sa četiri između krakova krsta, prema spoljašnosti okrenuta srebrna ocila na cr-

Digitized by Google

venom polju), u gornjoj lijevoj polovini štita hrvatski G. (25 kocki crvenih i srebrnih naizmjence), u donjoj polovini štita slovenački G. (t. j. G. Kranjske: plavi, prema desnoj okrenuti, jednoglavi orao u poletu sa zlatnom krunom na glavi, zlatnim kljunom i jezikom i zlatnim pandžama na srebrnom polju i sa u 14 srebrnih i crvenih polja podijeljenim polumjesecem na prsima). Nad štitom se nalazi kruna kneza Lazara, ispod koje je oko štita orden kneza Lazara.

Literatura: Pucić-Rački-Bojničić-Jagić, Zur südslavischen Heraldik (Archiv für slavische Philologie 4, 1880); St. Novaković, Heraldički običaji u Srba (Godišnjica, 6, 1884); Fr. Rački, Stari grb bosanski (Rad, 101); I. Bojničić, Grbovnica kraljevine »Slavonije« (Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva, nova serija, 1, 1895); I. Bojničić, Der Adel von Kroatien und Slavonien (I. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, 4, 13, 1899); Siegenfeld, Das Landeswappen der Steiermark (1900); R. M. Grujić, Apologija srpskoga naroda u Hrvatskoj i Slavoniji (1909); F. Šišić, O srpskom grbu (Savremenik, 1909); A. Ivić, Stari srpski pečati i grbovi (Knjige Matice Srpske, 40, 1910); J. Mal, Grb in barve dežele Kranjske (Čas, 1913, i zasebno 1916); L. v. Thallóczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter (1913). *M. Kos.*

6. G. Srbije. O državnom G. Srbije za vrijeme Nemanjića nema pozitivnih podataka. Dvoglavi orao, koga vidimo već na novcima i pečatima Dušanovoga vlastelina Olivera i kasnije Lazarevića i Brankovića, javlja se kao dvoglavi zlatni orao na crvenom polju s rogovima u kljunu u zbornicima Ulrika Reichentala i Konrada Grünenberga kao G. srpskih despota. U našim domaćim zbornicima i kod Vitezovića-Žefarovića javlja se kao G. Srbije srebrn krst na crvenom polju sa po jednim srebrnim ocilom između krakova krsta. Orbini donosi isti G. sa ocilima, okrenutim prema spoljašnosti, i jednoglavim orlom sa krunom u sredini krsta kao G. kralja Vukašina. Zvanično upotrebljavao se ovaj G. u trećem deceniju 18 vijeka kao dio G. spojene karlovačko-beogradske i kasnije, po oslobođenju Srbije, beogradske mitropolije. G. karlovačke mitropolije potvrdila je carica Marija Terezija 17/5 1777, a krst sa ocilima proširio se kao sastavni dio različitih G. i ornamentike duboko u srpski narod. Još danas čini krst sa ocilima dio G. patrijaršije. I u štitu G. srpske Vojvodine od 1848 i 1861 ima srebrn krst na crvenom polju sa po jednim, prema spoljašnosti okrenutim, ocilom između krakova krsta.

Državni G. postao je krst sa ocilima za vrijeme kneza Miloša. U čl. 4 Ustava od 1835 opisan je on ovako: G. narodni srpski predstavlja krst na crvenom polju, a među krakovima krsta po jedno ognjilo okrenuto k krstu. Sav G. opasan je zelenim vijencem s desne strane od hrastova, a sa lijeve od maslinova lista.

Sa proglasom kraljevine promijenjen je i srpski državni G. i u čl. 2. Ustava od 21/12 1888 opisan je ovako: G. je kraljevine Srbije dvoglavi bijeli orao na crvenom štitu s krunom kraljevskom. Vrh obje glave dvoglavoga bijelog orla stoji kruna kraljevska; ispod svake pandže po jedan krinov cvijet. Na prsima mu je G. kneževine Srbije: bijeli krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom u svakom uglu krsta. Sličan je opis G. u Ustavima od 6/4 1901 i 5/6 1903.

M. Kos.

7. Grb srpske patrijaršije. Pećski patrijarsi imali su na svojim pečatima, već u srednjem vijeku, lik Krista na prijestolu, okružen kerubinskim glavama i raširenih ruku na blagoslov, vrlo sličan slici na aversima novaca bizantskih i srpskih sredovječnih vladalaca. Sa strana glave Kristove pisalo je IS—HS, a ivicom pečata: Milostiju božijeju patrijarh pećski. Ime patrijarha bilo je obično u podnožju Kristova prijestola. U to doba imali su slične pečate i episkopi i manastiri, sa slikom svetitelja ili praznika, kojima je njihova katedralna ili manastirska crkva bila posvećena. Ali su srpski pećski patrijarsi, bar od 17 vijeka, imali i drugi pečat, koji je izgledao ovako: na štitu je bila velika crkva sa tri kubeta (patrijaršija), u vrh štita desno nad crkvom jedna zvijezda a lijevo zvijezdolik cvijet sa lisnatom grančicom. Pod crkvom je ležao lav sa savinutim repom na leđa. Nad štitom je bio ornamenat sličan staroj vladalačkoj kruni, a pod njim mala zvijezda. S desne strane krune izdizao se iz štita krst, a s lijeve arhijerejsko žezlo. U uglovima iznad krsta i žezla bila je također po jedna zvijezda. Na tom dijelu grba bili su obično i inicijali imena, a katkad i prezimena patrijarhova. Od tada se slični grbovi, sa ka-

Digitized by Google

tedralnim crkvama i kulama pored njih, sretaju i na pečatima episkopa.

Od 18 vijeka, pod utjecajem Vitezovićeve i kasnije Žefarovićeve Stematografije, počinju se javljati na pečatima crkvenih predstavnika i heraldički nacionalni i oblasni simboli. Tako je beogradski mitropolit, Mojsije Petrović oko 1724 unio u grb mitropolije beogradske 4 S, kao oznaku Srpstva, pa je taj grb već od 1726 postao i grb karlovačke mitropolije, a njegova nacionalna oznaka, 4 S, ušla je kao glavni simbol i u grb Kneževine, kasnije Kraljevine Srbije i obnovljene srpske patrijaršije. Samo jedan patrijarh, Arsenije IV. Jovanović, kao mitropolit karlovački (1739 do 1748), pokušao je pod utjecajem Žefarovićevim, da nacionalni opći srpski simbol 4 S zamijeni raškim orlom sa potkovicama u kljunu i pandžama, ali je već o saboru narodno-crkvenom 1744 centralni štit u svom grbu, koji je dotle potpuno zauzimao sam raški orao, morao razdijeliti na dva dijela, i smanjenog orla postavio u gornji dio, a donji dio štita ispunio sa 4 S. Oko ovog patrijarhovog grba nanizano je bilo po ivici štita još 12 minijaturnih grbova raznih oblasti, koje su nekad potpadale pod jurisdikciju pećkih patrijaraha. Ali taj je grb izašao iz upotrebe odmah poslije smrti patrijarha Arsenija IV. (1748).

Arhijerejski sabor srpske patrijaršije odlučio je, novembra 1923, da grb srpske patrijaršije ima biti ovakav: Dva anđela drže štit, koji je u gornjoj polovini plav, a u donjoj crven. Na gornjoj polovini je desno crkva, a lijevo kula bijele boje. Na donjoj polovini je krst sa 4 S zlatne boje. Nad štitom je mitra zatvoreno crvene boje. S desne strane mitre diže se arhijerejsko žezlo, a s lijeve šesterokraki krst.

Literatura: R. Grujić, Apologija srpskoga naroda u Hrvatskoj i Slavoniji i njegovih glavnih obeležja (1909), 273—291. *R. Grujić.*

GRBOVIĆI, ugledna stara porodica u valjevskoj Kolubari, u selu Mratišću. Od nje su se istakli u Karađorđevom ustanku Nikola (— 1807) i njegova dva sina Milovan i Radovan. *V. Ć.*

GRČIĆ JOVAN, profesor, pisac udžbenika o srpskoj književnosti, urednik književnih listova, prevodilac (7/10 1855, Vukovar, Srijem). Osnovne i srednje škole svršio je u Vinkovcima i u Novom Sadu, pravo u Grazu. 1877—1901 predavao je u novosadskoj srpskoj gimnaziji jezike: latinski, srpski, grčki, njemački i madžarski. Od 1912 živi stalno u Zagrebu. 1885—1888 uređivao je Stražilovo. 1889—1891 bio je saurednik Javora, a 1892—1894 ponovno je uređivao Stražilovo. 1904—1910 uređivao je Novo Pozorište. Uredio je nekoliko godišta raznih kalendara. Preveo je s njemačkog mnogo novela od Paula Heyse-a (1888 izdao je dva posebna sveska tih prijevoda), dvije Vilbrantove drame: Arija i Mesalina i Robijaševa kćerka (1885), dvije Grillparzerove drame: Safo (1890) i Jevrejka Toledanka (1903). Hammerlingov roman Aspazija, dramu Urijel Acosta od Guckova i t. d. Sastavio je Kratku historiju rimske književnosti (1882 i 1897). Kratku istoriju srpske književnosti (1883 i 1897), Madžarsko-srpski i Srpsko-madžarski rječnik (1902), Istoriju srpske književnosti za gimnazije (1903 i 1906), Štivo uz tu historiju 1 i 2, 1906, Nemačko-srpski rečnik (1905), Nemačku gramatiku za samouke (1906), dva sveska Portreta s pisama, Rečnik stranih reči, Uzrečica i poslovica i Letimičan osvrt na pedesetogodišnji rad Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu (1922). *V. Petrović.*

GRČIĆ JOVAN-MILENKO, pjesnik (1846, Čerević, Srijem — 25/5 1875, manastir Beočin). Osnovnu školu svršio je u rodnom mjestu, njemačku u Petrovaradinu, nižu gimnaziju u Novom Sadu, višu u Segedinu i Požunu. 1864 počeo je da studira medicinu u Beču, ali je zbog bolesti napustio studije i vratio se kući. — Počeo je pisati stihove u segedinskoj đačkoj družini, u Slozi, u požunskoj Slobodi i u bečkoj Zori, objavljivao ih je u Danici, Matici i Mladoj Srbadiji. Izdao je Pesme u Beču 1869. Prevodio je dosta pjesama od njemačkih pjesnika, Goethea, Schillera i Heinea, a činio je pokušaje i u novelistici, u drami i u putopisu. G. se smatra neposrednim i najvrsnijim nasljednikom Branka Radičevića. U omladinskoj poeziji zauzima posebno mjesto kao »pjesnik prirode«. On je jedan od rijetkih »čistih liričara« u srpsko-hrvatskoj književnosti. — Brankovo Kolo, 1905, br. 24, posvećen je cio G. *V. P.*

GRČKI PROJEKAT. Josip II. austrijski car i Katarina II. ruska carica pregovarali su o planu, poznatom pod imenom G. P., o podjeli Turske. Prvi plan (1772) bio je, da Austrija dobije Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Albaniju do

Digitized by Google

Moreje, a Rusija ostale evropske turske posjede, s Carigradom i Dardanelima. Po kasnijem planu (1782) trebalo je da se stvore posebne države: grčko carstvo u Carigradu za drugog Katarininog unuka Konstantina, zauvijek odijeljeno od Rusije, i Moldavsko-Vlaška. Austrija je trebala da dobije malu Vlašku, Beograd i zapadno područje, do linije Beograd-ušće Drima. Kao odštetu za Dalmaciju Mleci bi dobili Moreju, Kretu i Cipar.

V-lj. P.

GRDAN, vojvoda nikšićski. U vezi sa trebinjskim vladikom Visarionom, koji je ušao u političke kombinacije pape Klementa VIII. i bečkog dvora, da se na Balkanu poduzme velika ofenziva protiv Turaka, vojvoda G. je pokrenuo 1597 ustanak sjevernih hercegovačkih plemena Pivljana, Drobnjaka i Nikšića. Osamljeni ustaše su potučeni na Gatačkom polju i poslije toga su se izmirili s Turcima. Ali naskoro poslije toga G. je, zajedno s pećskim patrijarhom Jovanom, ušao ponovno u pregovore, najprije s austrijskim, a poslije sa španskim dvorom. Poduzimao nije ništa, čekajući neposrednu akciju zapadnih saveznika, koje nije bilo. Umro je 1612.

Literatura: J. Tomić, Pećski patrijarh Jovan i pokret hrišćana na Balkanskom Poluostrvu 1592—1614 (1903); K. Horvat, Monumenta historica nova (1909). *V. Ć.*

GRĐIĆ-BJELOKOSIĆ LUKA, književnik i nacionalni radnik (1857, Mostar — 20/10 1918). Svršio je osnovnu školu u Mostaru, a dalje se obrazovao sam. Izučio je pekarski i terzijski zanat i do okupacije Bosne bavio se trgovinom. Poslije okupacije postao je činovnik, ali je, zbog nacionalnog rada i sudjelovanja u pokretu za crkveno-školsku autonomiju penzioniran. Za vrijeme rata 1914—1918 bio je interniran. — Osim manjih pripovijedaka i opisa narodnih običaja, izdao je knjige: Iz naroda i o narodu i Sto šaljivih narodnih pripovijedaka. Skupio je oko 6.000 riječi za akademski riječnik i protumačio ih. Bio je jedan od najboljih poznavalaca narodnog života. *O. H.*

GRĐIĆ-STOJANOVIĆEVA STRANKA U BOSNI I HERCEGOVINI. V. Srpske Stranke u Bosni i Hercegovini.

GRĐIĆ ŠĆEPAN, direktor Zemaljskog Muzeja u Sarajevu (22/2 1883, Gacko). Svršio je osnovnu školu u Gackom, gimnaziju u Sarajevu, filozofski fakultet u Grazu. Bio je prvo učitelj, pa 1900 profesor na sarajevskoj gimnaziji. Zbog nacionalnog rada austrijska ga je vlada 1907 premjestila za kaznu iz Sarajeva u Tuzlu, a kad je 1910 izabran za poslanika u bosanski sabor, vlada ga je penzionirala. Za vrijeme rata bio je zatvoren, zatim interniran i na koncu osuđen, zbog uvrede veličanstva i članova carske kuće. Poslije oslobođenja postao je povjerenik za ishranu u vladi Narodnog Vijeća, a kad je ustanovljena zemaljska vlada, načelnik odjeljenja za prosvjetu, odakle je kasnije postavljen za intendanta Zemaljskog Muzeja u Sarajevu.

Još kao đak u Grazu G. je počeo publicistički rad, te je u jednoj raspravi o kulturnim, političkim, nacionalnim i ekonomskim prilikama u Bosni i Hercegovini iznio tadanje stanje i položaj tih pokrajina. Ovaj opis poslao je bivšem učitelju francuskog jezika kralja Milana, profesoru Albertu Mamu, koji je pojedine odlomke preveo na francuski i publicirao. 1902 osnovao je sa drugovima društvo Prosvjeta, bio joj prve četiri godine tajnik, zatim predsjednik, dok nije premješten u Tuzlu, gdje je mnogo radio na popularizaciji zemljoradničkih zadruga. Kao član bosansko-hercegovačkog sabora G. je mnogo radio na donošenju prosvjetnih zakona i poboljšanju nastavničkog položaja, te je njegovom zaslugom donešen zakon o obveznoj nastavi osnovnih škola. — Pored manjih stručnih radova G. je stalno saradivao u političkom srpskom listu Narodu i književnoj reviji Pregled.

O. Hadžić.

GRĐIĆ VASILJ, glavni sekretar društva Prosvjeta (1/11 1875, Gacko). Svršio je osnovnu školu u Mostaru, gimnaziju u Sarajevu, a filozofski fakultet u Beču. Po svršenim školama, G. se posvetio nacionalnom i prosvjetnom radu, i saradivao je u pojedinim političkim listovima (Srpskoj Riječi, Narodu). Od 1/10 1909 glavni je sekretar Prosvjete. 1910 bio je član bosanskog sabora. Kao član Narodne Obrane zatvoren je 27/7 1914, i u banjalučkom procesu osuđen na smrt, a kasnije pomilovan na doživotnu tamnicu, u kojoj je ostao do oslobođenja. *O. H.*

GREGERSENOVA ŠUMSKA INDUSTRIJA D. D., Zavidović. Osnovana je 1898, s kapitalom od 2,500.000 kruna i preuzela je šumsko poduzeće G. Gregersena. Ima u Zavidoviću (u

Digitized by Google

Bosni) pilanu sa 6 gatera i ostalih pila. Pokretna snaga je 398 HP, a godišnji kapacitet je 70.000 m^3 jelovine i 30.000 m^3 bukovine. Društvo ima 70 km vlastite željezničke pruge. Zaposleno je do 1.000 radnika. *S. P.*

GREGORČIĆ ANTON DR., političar (2/1 1852, Vrsno, Gorička — 7/3 1925, Gorica). G. je učio osnovnu školu, gimnaziju (do 1871) i bogosloviju u Gorici, i postao je 10/1 1875 svećenik. Učio je više teološke nauke i u Augustineumu u Beču, postao je 17/1 1879 doktor teologije i bio je, od 1880, profesor dogmatike i fundamentalke u goričkoj bogosloviji. Od 1885 bio je G. skoro bez prekida poslanik u goričkom pokrajinskom saboru, od 1891 i u bečkom parlamentu. G. je učinio vrlo mnogo za nacionalni, kulturni i ekonomski napredak goričkih Slovenaca, osnovao je Centralnu Posojilnicu, Narodnu Tiskarnu i društvo Šolski Dom za podizanje slovenačkih škola u Gorici.

Literatura: J. Lovrenčić, u Slovencu, 11/1 1925. *M. Kos.*

GREGORČIČ SIMON, pjesnik (15/10 1844, Vrsno, kod Libušnja, talijanska Slovenačka — 24/11 1906, Gorica). G. je učio gimnaziju (1855—1864) i bogosloviju (1864—1868) u Gorici. Svećenik je postao 1868, 1868—1873 bio je kapelan u Kobaridu, 1873—1881 u Rihenbergu, od 1882 vikar u Gradišču. 1899 dobio je penziju i živio je od 1903 do smrti u Gorici. — Prve, uglavnom patriotske pjesme, objavio je u Slovenskom Glasniku 1864. Slijedeće pjesme, pisane u vjersko-filozofskom, meditativnom, didaktičkom i kršćansko-altruističkom pravcu, pokazuju već i znakove melankolije. Jezičnu uglađenu formu i muzičku blagoglasnost dobio je G. u Stritarevoj školi, kao saradnik njegovog Zvona. U to doba razvio se do visine, koju pokazuju pjesme iz Zvona od 1876 do 1880, prvih godina Ljubljanskog Zvona (od 1881) i prvog sveska Poezija (1882). U pogledu motiva postala je G. poezija mnogovrsnija i bogatija. 1882 izdao je G. knjigu pjesama Poezije (drugo izdanje 1885), koju je kritika s jedne strane odušević pozdravila, a s druge strane ona je izazvala otpor od strane svećenika. Protiv kritika branio se G. zbirkom pjesama V obrambo (1882) i člancima u Slovenskom Narodu (1885, 107—110). Postao je zatim u pjesmama još skrupoloznji. Nove pjesme većinom su bez predašnje elementarne snage, mjesto lične lirike došle su patriotske deklamacije, meditativna didaktika i prigodne pjesme. Drugu knjigu Poezija (1888) primila je kritika vrlo hladno. Od toga doba G. je skoro sasvim umuknuo, tek 1902 izdao je treću knjigu Poezija, a 1904 prijevod knjige Job i psalma 118. Poslije G. smrti izašla je, u redakciji Ks. Meška, četvrta knjiga Poezija (1908) s pjesnikovom ostavštinom. G. je jedan od najvećih slovenačkih pjesnika, bez sumnje najveći iz doba 1870—1880. Izbor G. pjesama izdao je 1908 A. Medved u izdanju Družbe Sv. Mohora, a 1924 A. Barac u izdanju Narodne knjižnice u Zagrebu.

Literatura: Stříbrný-Glonar, Simon Gregorčič (Pota in cilji, 10, 1922); Iz. Cankar, Gregorčičeva pisma Gruntarju (Dom in Svet, 1916); Glonar, Ljubljanski Zvon (1917) i Jadranski almanah, (1923); Grafenauer, Kratka zgodovina slovenskega slovstva (1920). *I. Grafenauer.*

GREGORIJANAC PAVAO, biskup zagrebački (oko 1500 — 21/1 1565, Đur, Ugarska). Odlikovao se kao teolog na koncilu u Tridentu. Bio je dobar poznavalac kanonskog prava, historik i latinski prigodni pjesnik. *Đ. K.*

GREGOVIĆ DUŠAN (1875, Petrovac, u paštrovskoj općini. Crna Gora — 19/7 1923, Beograd). Bio je u rodbinskoj vezi sa kraljem Nikolom, te je kao njegov pitomac svršio gimnaziju na Cetinju, a zatim turski licej Galata-Seraj u Carigradu, i turske pravne škole. Poslije svršenih studija bio je prvo postavljen za sekretara Ministarstva Spoljnih Poslova, zatim za crnogorskog konzula u Skadru, pa za otpravnika poslova u Carigradu. U prvoj crnogorskoj Skupštini bio je izabran za poslanika, te je bio jedno vrijeme i ministar Spoljnih Poslova, a zatim je postavljen za maršala dvora. Poslije ujedinjenja bio je načelnik u Ministarstvu Spoljnih Poslova. *D. P.*

GREISCHER MATIJA (Grajšer), bakrorezac (oko 1612, Frankfurt). G. je radio u Valvasorovoj radionici na Wagensbergu. Glavna su mu djela: Portret Valvasora, dio bakroreza za Valvasorovo izdanje Ovidijevih Metamorfoza, i njegova izdanja Topographia Carinthiae Salisburgensis i Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa 1688. Najbolji njegov rad je: Madona sa djetetom, po originalu talijanskog slikara Barocho. Radio je, osim toga u Njemačkoj za knjižare pokrajinske historijske i pobožne slike.

Digitized by Google

Literatura: I. Kukuljević, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih, 108; Nagler, Allgem. Künstler-Lexikon (2 izd., 1904). *F. S.*

GRGAŠEVIĆ JAŠA, publicist (15/3 1890, Opuzen, Dalmacija). Studirao je filozofiju u Zagrebu i Beču i do 1913 bio je nastavnik gimnazijski. Ekonomske nauke studirao je u Rimu. U ratu je učestvovao kao srpski artilerijski kaplar. 1919 postao je sekretar Ministarstva Trgovine i Industrije. Pored književne kritike bavi se pretežno publicistikom, pišući ekonomske studije po mnogim časopisima. Veće su mu rasprave: Gli Jugoslavi e l'Europa (1918), Od D'Annunzija do Mussolinija (1922), Srpsko-hrvatsko pitanje (1922), Rudarstvo u Srbiji (1923), Industrija u Srbiji i Crnoj Gori (1924). *S. P.*

GRGETEG, selo i manastir u Srijemu, županija Srijem, kotar Irig, općina Neradin; u Fruškoj gori, od Iriga 6 km k sjeveroistoku. Ima 336 stanovnika, pravoslavnu parohiju (manastirsku), pučku školu. — Manastir G. zadužbina je srpskih despota Brankovića; po narodnoj predaji osnovao ga je Zmaj Ognjeni Vuk Branković (oko 1471). Od 1691 do 1760 G. je bio domena srpskih mitropolita, 1841 u novembru požar je znatno bio oštetio manastir, no kasnije je (1899) zajedno s crkvom obnovljen. Tom je prilikom stradao zidani ikonostas s freskama srpskoga slikara Jakoba Orfelina. Crkva Sv. Vasilija nalazi se usred dvorišta, koje opasuje manastirska zgrada. Dosta je bogata manastirska knjižnica. U G. je bio arhimandrit srpski historik Ilarion Ruvarac. *J. M-n.*

GRGETEŠKO VLASTELINSTVO. Austrijski car Leopold I. darovao je 1692 jenopoljskom episkopu Isaiji Đakoviću manastir Grgetek sa selom Neradinom i pustarom Bankovci, na doživotno uživanje sa punim vlasteoskim pravima, radi Đakovićevih zasluga u ratu s Turcima, a naročito oko seobe Srba pod patrijarhom Arsenijem III. Crnojevićem. To vlastelinstvo uživali su kasnije svi mitropoliti karlovački kao feudalno dobro sve do posljednje četvrti 18 vijeka. 1778 državne vlasti uzele su to vlastelinstvo od karlovačke mitropolije i odredile, da se, u ime prihoda od toga vlastelinstva, svake godine daje karlovačkim mitropolitima po 5.000 forinti iz državne blagajnice. *R. G.*

GRGOŠEVIĆ ZLATKO, kompozitor (23/5 1900, Zagreb). G. je učio srednju i učiteljsku školu i kompozicijski tečaj na muzičkoj akademiji u Zagrebu. Bio je nastavnik muzike u višoj djevojačkoj školi, a sada je nastavnik u pripravnom tečaju i u razredu za solfedžij u spomenutoj akademiji. — Komponirao je: Dvije pjesme na pučke tekstove, Dvanaest jugoslavenskih pučkih pjesama, Sličice sa sela; cikluse: Pjesme na tekstove kajkavske pučke lirike i Od kolijevke do motike, Četiri jugoslavenske pučke popijevke, Dva stavka, Tri igre za komorni orkestar, Žetva, pučki obred u šest delova. Sve G. kompozicije su prožete iskrenim nacionalnim osjećajem, a neke imaju pozitivnu umjetničku vrijednost. *A. D.*

GRGUR, biskup ninski, savremenik prvog hrvatskog kralja Tomislava, borac za slovensko bogoslužje. Na crkvenim saborima u Splitu (925 i 928) stvorilo je dalmatinsko romansko svećenstvo zaključke, da se jurisdikcija splitske nadbiskupije proširi na čitav teritorij Tomislavove države, i da se zabrani slovensko bogoslužje. G. je zahtijevao na saboru primat nad dalmatinskim biskupima za sebe i branio je slovensko bogoslužje. U borbi, koja se razvila između njega i dalmatinskih biskupa, ukinuta je ninska biskupija, potvrđena jurisdikcija splitske nadbiskupije u čitavoj hrvatskoj državi, ali se slovensko bogoslužje održalo, i to zaslugom ninskoga biskupa, koji je postao, poslije ukinuća svoje biskupije, skradinskim biskupom. *M. P-g.*

GRGUROVA - ALEKSIĆ MILKA, glumica (1840, Sombor — 25/3 1924, Beograd). Prvi put stupila je na pozornicu 19/7 1864. 1/10 1868 prešla je u Beograd, gdje je primljena za redovnu članicu Narodnog Pozorišta. 1879 postala je stalna članica. Od svoga stupanja u beogradsko Pozorište pa sve do svoje smrti ostala je njegova članica i penzionerka (od 1902). — U srpskoj glumi G. je zauzela jedno od prvih mjesta među tragedima. G. se bavila i lijepom književnosti. Objavila je veći broj pripovijedaka, bez veće vrijednosti, a 1897 štampala je u zasebnoj knjizi nekoliko odabranijih pripovijedaka. — U svojoj dugogodišnjoj i sjajnoj tragedskoj i tragičnoj karijeri G. je izradila neobično veliki broj uloga, od kojih se, u svakom pogledu, ističu: Julija (Romeo i Julija), Adrienne Lecouvreur, Desdemona (Otelo), Ofelija (Hamlet), Marija Stuart, Jeanne d'Arc (Žan d'Ark), Majka (Knez Ivo

Digitized by Google

od Semberije), Ana (Nemanja), Leonora (Pripovijetke Kraljice Navarske), Jaquinta, Pompadoura (Narcis), Herceginja od Revilla (Dosadan svijet) i dr. *R. O.*

GRIGORIJE, svetitelj i ktitor manastira Sv. Nikole na Sv. Gori, koji je po njemu prozvan Grigorijat. Pomen mu je 7/12. Živio je krajem 14 i početkom 15 vijeka. Atonska tradicija priča o njemu, da je bio Srbin i da su srpski kaluđeri 1761, za vrijeme požara u Sv. Gori, odnijeli sobom njegove moći, knjige i papire sa njegovim potpisom iz 1405, kao i opis njegova života. Jedan zapis iz 18 vijeka govori o svetitelju Grigoriju, arhiepiskopu iz plemena Nemanjića, čije su moći u to doba nađene razdrobljene u porušenom manastiru Kumanici, na Limu, i smještene na čuvanje kod Antonija Simonovića u Bijelom polju. *R. G.*

GRIGORIJE II., raški episkop u doba kralja Milutina (1282—1321). Bio je neobično savjestan prepisivač knjiga. 1305 prepisao je u svom manastiru Svetih Apostola u Rasu zakonik Sv. Save ili Krmčiju i darovao je Hilandaru. Za taj prijepis sam G. veli u zapisu, da ga je triput od riječi do riječi upoređivao sa originalom, dobivenim iz arhiepiskopije. Njegov je bio veliki srebrni krst, sa komadićem drveta sa Kristova krsta, dar kralja Milutina raškoj episkopiji, koji je 1421 založio u Dubrovniku Nikola Grujović. 1437 taj je krst darovan novosagrađenoj dominikanskoj crkvi Sv. Križa u Gružu, a 1618 prenešen je na čuvanje u dominikanski manastir u Dubrovniku. Od tada je svake godine o slavi gruške crkve svečano nošen iz Dubrovnika u Gruž. 1697 prilikom prenošenja, jedan je fratar odcijepio česticu s komadića drveta Kristova krsta u tom krstu, i darovao je Filipu baronu Napuljcu, koji ju je poklonio Amaliji, ženi austrijskoga cara Josipa I. Carica ju je okovala u jedan divan krst okićen dragim kamenjem, a kasnije, posredovanjem generala Frana Šiškova Gundulića, dobila je i svjedočanstvo od dubrovačkih dominikanaca, da je taj komadić krsta Kristova iz krsta srpskoga episkopa Grigorija II. Da bi se ta »velika svetinja« sačuvala od daljeg sličnog oštećivanja, prestalo se 1714 nositi taj krst u Gruž, te je za grušku crkvu načinjena srebrna kopija toga krsta, i u njega postavljena jedna čestica, odcijepljena sa svetog drveta iz starog krsta, a original se i danas nalazi u dominikanskoj riznici u Dubrovniku. *R. Grujić.*

GRIGOROVIČ V. I., ruski slavist (30/8 1815, Balta — 19/12 1876, Jelisavetgrad). Vrlo mlad došao je G. na veliku školu u Harkov 1830. Studije je dovršio u Derptu, odakle je 1839 pozvan na kazanski univerzitet. 1844 krenuo je u evropsku Tursku. Njegov izvještaj s toga puta, pun dragocjenih obavještenja, objavljen je 1848. G. je boravio poduže u Svetoj Gori i po Makedoniji, i vidio je tom prilikom dosta stvari, kojima se kasnije zameo trag. Na svom putu G. je nakupio i mnogo starih rukopisa, od kojih su neki unikati neobične vrijednosti. Danas se čuvaju u Rumjancovskom Muzeju. Na povratku s toga puta, 1846, G. je bio u Beču, Zagrebu, Crnoj Gori, Dalmaciji i Mlecima, a poslije u Pragu i Njemačkoj, odakle je tek 1847 stigao u Kazan. Od važnosti je zbirka njegovih članaka o starom slovenskom jeziku (1852). Za nas je od važnosti njegov i danas zanimljivi opis o Srbiji 14 i 15 vijeka (1859), u kom je G. pokazao veliko poznavanje predmeta. 1865 G. je prešao na novoosnovani univerzitet u Odesi, gdje je jedno vrijeme radio zajedno s V. Jagićem (1872—74), koji se mnogo koristio njegovom zbirkom rukopisa. *V. Ć.*

GRIMM JAKOB (Jakob Grim), osnivač njemačke filologije (4/1 1785 — 20/9 1863). Gimnaziju je svršio u Kasselu. 1802 stupio je na marburški univerzitet, gdje je studirao pravo, slušajući poglavito profesora Savigny-a, koji ga je 1805 pozvao k sebi u Pariz. U jesen iste godine G. je u Kasselu stupio u državnu službu, ali je kasnije dao ostavku. 1808 postao je bibliotekar kralja Jérôma. Poslije Napoleonovog sloma učestvovao je kao sekretar legacije na bečkom kongresu. 1816 je dobio u Kasselu mjesto drugog bibliotekara. 1830 pozvan je zajedno sa bratom Vilhelmom, u Göttingen za bibliotekara i profesora univerziteta. Pošto je ustao protiv hanoverske povrede ustava od strane kralja Ernsta Augusta, on je 1837, sa bratom i još petoricom kolega (Die Göttinger Sieben) morao da napusti zemlju u roku od tri dana. Vratio se ponovno u Kassel, odakle je 1841 pozvan u Berlin kao član Akademije Nauka. 1848 biran je za frankfurtski parlamenat.

Najvažnije G. djelo je njemačka gramatika (1819—1837). Njome je G. postavio izučavanje jezika na teme-

Digitized by Google

ljan osnov, upotrebljavajući, kao prvi, historijsku metodu i otkrivajući razne elementarne jezične zakone. Njegov rječnik njemačkog jezika, koji je radio zajedno s bratom počeo je izlaziti 1852. Djelo je produženo i poslije njegove smrti. Osim toga, G. je pisao o starom njemačkom pravu (1828), o njemačkoj mitologiji (1835), o historiji njemačkog jezika (1848). Zajedno s bratom skupio je i izdao njemačke bajke i pripovijetke Kinderu. Hausmärchen (1812/14 i Deutsche Sagen (1816/18). — Dolazeći iz krugova romantičara, koji su se interesirali za sve što je narodno, G. su bile drage ne samo njemačke, nego i strane narodne tekovine. Za vrijeme svog boravka u Beču (od septembra 1814 do juna 1815), G. je došao u dodir s Kopitarom, a Kopitar, koji je bio zagrijan istim idejama, skrenuo mu je pažnju na Vuka Karadžića. Od tada pa do kraja svog života G. je ostao vjeran prijatelj srpske stvari, potičući ljude na rad svojim recenzijama, prijevodima i predgovorima. Još u Beču G. je počeo učiti srpski, i prikazao je njemačkoj publici Vukove pjesmarice od 1814 i 1815 u Wiener Allgemeine Literaturzeitung (1815—1816). 1818. izašao je u Sängerfahrt Dr. Förster-a G. prijevod nekih srpskih narodnih pjesama pod naslovom 19 serbische Lieder, übersetzt von den Brüdern Grimm. Prijevod međutim nijesu radila braća G. nego samo Jakob. On je sve prevedene pjesme bio poslao Savigny-u, od koga ih je dobio poznati njemački književnik Klemens Brentano. Brentano ih je dao u štampu pod gornjim naslovom. 1819 objavio je G. u Göttingische Gelehrte Anzeigen recenziju na Vukov rječnik od 1818. U jesen 1823 bio je Vuk kod G. u Kasselu, i dobio je od njega za Goethea pismo (1/10 1823), na koje je Goethe odgovorio (19/10 1823). Sa pismom je bio prijevod pjesme Dioba Jakšića, koju je Goethe i objavio u svom časopisu Ueber Kunst und Alterthum (3 sv. 4 knj. 1824). G. je zatim preveo malu Vukovu gramatiku od 1814, za koju je napisao predgovor. Gramatika je izašla 1824 u Leipzigu i Berlinu, a G. ju je prikazao u Göttingische Gelehrte Anzeigen (1824). 8/5 1824 G. je poslao knjigu Goetheu sa svojim novim prijevodom pjesme Zidanje Skadra, koju je već jednom bio preveo i poslao gospođicama von Haxthausen u pismu (28/3 1824). Goethe je, u pismu (2/8 1824), zahvalio, a poslatu pjesmu je štampao u 2 sv. 5 knj. svog časopisa (1825). U Göttingische Gelehrte Anzeigen 1823 i 1824 G. je napisao dva prikaza (o III knjizi Vukove zbirke i o I i II knjizi novog izdanja). U istom listu (1826) izašao je G. prikaz na Vukovu Danicu. 1826 G. je pisao i o njemačkim prijevodima srpskih narodnih pjesama od gospođice Talfi (Volkslieder der Serben, 1825/26, i od profesora Veselija Serbische Hochzeitslieder 1826). Najzad, u istom časopisu (1834) G. je referirao i o posljednjoj, IV knj. Vukovoj (1833). 1854 G. je napisao predgovor njemačkom prijevodu srpskih narodnih pripovijedaka, koji je izradila Vukova kći Volksmärchen der Serben. Svi ovi G. radovi sakupljeni su u njegovim Malim spisima (Kleinere Schriften, 1864 do 1890). Tu se nalazi i G. autobiografija.

Literatura: Milan Ćurčin, Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur (1905).

M. Selesković.

GRIVEC FRANJO DR., profesor univerziteta (19/10 1878, Veliki Lipovec, kotar Novo Mesto, Slovenačka). G. je učio gimnaziju u Ljubljani, a bogosloviju u Ljubljani i Innsbrucku. 1907—1919 bio je profesor bogoslovije u Ljubljani, 1919 do 1920 profesor istočnog bogoslovlja na sveučilištu u Zagrebu, a od 1920 je profesor osnovnog i istočnog bogoslovlja na univerzitetu u Ljubljani. — G. se bavi bogoslovskim i crkvenim pitanjima, naročito proučavanjem istočne crkve i istočnog bogoslovlja, i radi na zbližavanju istočne i zapadne crkve. 1920 osnovao je naučno društvo Bogoslovska Akademija u Ljubljani. U vezi sa stranim stručnjacima pomagao je organizaciju internacionalnog naučnog kongresa za crkveno jedinstvo na Velegradu (1907, 1909, 1911, 1924). G. je istraživao osobito odnos Sv. Ćirila i Metoda prema Bizantu i Rimu, i izvore teologije slovenskih apostola. Glavna su mu djela: Mistični cvet s češkega Parnasa (Katoliški Obzornik 1901, o češkom pjesniku Ot. Bršezini), Vzhodno cerkveno vprašanje — Istočno crkveno pitanje (1909, hrvatsko izdanje 1911, češko izdanje 1910), Pravoslavje (1918, češko izdanje 1921), Pravovernost Sv. Ćirila in Metoda (1921), Cerkveno prvenstvo in edinstvo po bizantinskom pojmovanju (slovenačko-latinsko izdanje 1921, češko-latinsko izdanje 1922), Viri Ciril-Metodove teologije (Slavia, II, 1923); Cerkev

Digitized by Google

(1924, katolička nauka o crkvi s naročitim obzirom na istočno bogoslovlje).
M. Kos.

GRIVIČIĆ DANE, podmaršal (16/9 1831, Perušić — 24/2 1906, Zagreb). 1848 stupio je G. u 2 graničarsku pukovniju, 1850 postao je poručnik, 1859 natporučnik u hrvatsko-slavonskom dobrovoljačkom bataljunu, a poslije je premješten u 78 hrvatsku pješačku pukovniju. Pet godina bio je adutant bana Šokčevića. 1867 postao je kapetan kod 53 pukovnije, 1878 izvan reda major, 1883 izvan reda potpukovnik; kao pukovnik bio je komandant 26 pješačke pukovnije. 1892 postao je general u Przemyslu, 1896 podmaršal i divizionar u Olomcu, a iste godine je penzioniran.
V. L.

GRIVIČIĆ ĐURO, generalmajor (11/4 1827, Perušić — 1/9 1870, Graz). Svršio je vojnu akademiju u Wiener Neustadtu 1846 i stupio je kao poručnik u 3 lovački bataljun, 1848 postao je natporučnik, 1849 dodijeljen je generalnom štabu srpskog vojnog zbora i postao je kapetan, 1859 major, 1860 potpukovnik, 1861 pukovnik i zapovjednik 19 pješačke pukovnije, 1866 brigadir kod X. vojnog zbora, 1868 imenovan je izvan reda generalom. Učestvovao je u ratu 1848/1849 kod Titela, Bega, Petrovaradina i Hedeša, 1859 u Italiji kod Solferina, 1866 protiv Prusa kod Trautenau. U ovim bitkama se sjajno iskazao, te je više puta odlikovan.
V. L.

GRIZEBACH AUGUST, profesor univerziteta u Göttingenu, botaničar (17/4 1814, Hannover — 9/3 1879, Göttingen). Pored mnogobrojnih naučnih putovanja po ostaloj Evropi, putovao je 1839 po Balkanskom poluostrvu i Maloj Aziji. U Južnoj Srbiji bio je na planinama Nidži (Kajmakčalan), Peristeru, Babuni i na vrhovima Šarplanine, Ljubotinu i Kobilici. Ovaj put opisao je u dvije knjige pod naslovom: Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839 (1841). Kao oštar i objektivan posmatrač, G. je u ovom dijelu dao, pored botaničkih, i vrlo mnogo geoloških, geografskih, etnografskih i drugih podataka, koji su u to doba bili sasvim novi. Botaničke rezultate svoga puta objavio je u Spicilegium florae rumel. et bithynicae (1844), u kojem su naročito opisane biljke iz Južne Srbije. — G. naučni značaj je poglavito u njegovom biljnogeografskom radu, u kojem je težio, da biljni pokrivač na zemlji objasni klimom i prirodom zemljišta. U tome smislu upotrebio je svoja posmatranja o vegetaciji Balkanskog poluostrva u svome djelu Die Vegetation der Erde (1872).
N. K.

GRIŽANE-BELGRAD. V. Vinodol.

GRK, dalmatinska vrsta vinove loze, koja daje desertna vina. Raširena je osobito na ostrvu Korčuli.
I. R.

GRLENSKI VISOVI. Boj na G. V. 4/7 do 18/7 1913. Poslije završene bitke na Bregalnici, srpska 3 armija pregrupirana je, u reonu varošice Kočana, i 3/7 raspoređena na liniji Gradec—Vinica—Bezikovo, sa zadatkom, da nastupa preko Golek-čuke (moravska 1) i Crnog kamena i Carevog Sela (moravska 2) u unutrašnjost bugarskog teritorija. Za to vrijeme uspjela je bugarska 4 armija, da se izvuče iz kritičnog stanja, u koje je dovedena porazom na Bregalnici i da se pregrupira prema srpskoj 3 armiji, držeći položaje na liniji Kaliman—Grlena—Golek-čuka.

Bojište predstavlja teren između rijeka Bregalnice i Dragobraće, u topografskom pogledu veoma težak, sa dobrim položajima za obranu, na svima pravcima preko Džumaje i Dupnice prema Sofiji. Ovako jake od prirode položaje, Bugari su veoma dobro fortifikacijski ojačali. Srbi su od fortifikacijskih radova morali izraditi puteve za vezu položaja sa pozadinom. U boju su učestvovale, sa srpske strane 3 armija (moravska 1 i 2, timočka 2 i dobrovoljačka brigada (oko 2.200—2.500 dobrovoljaca); sa bugarske strane 4 armija (1 brigada, 3 balkanske divizije, 2 bataljona 4 puka, 7 rilska, 2 trakijska i 8 tundžanska i makedonsko-jedrensko opolčenje oko 8—10.000 dobrovoljaca).

Plan srpske 3 armije bio je, da produži gonjenje širokom frontom, napadom bugarske 4 armije pravcima preko Golek-čuke (moravskom 1) i preko Crnog kamena i Carevog Sela (moravskom 2) prema Kadinom mostu, imajući timočku 2 u rezervi za moravskom 2. — Plan bugarske 4 armije bio je, da na jakim G. V. zadrži srpsku 3 armiju, a da djeluje ofenzivno protiv grčke 3 armije, koja je dospjela na Beaz-tepe, nastupajući sa fronte Pehčevo—Umljani. Za predstojeći napad moravska 2 naredila je, da se preko noći 3/4 jula prebace slabiji dijelovi preko Bregalnice i da se izvrši u zoru napad dvjema kolonama sa obje strane Bregalnice. Mo-

Digitized by Google

ravska 1 naredila je napad za 4/7. — Oko 7 sati napad je počeo, i desna kolona moravske 2 izbila je oko podne na Crni Kamen, gdje je dočekana jakom artilerijskom vatrom. Bugarski dijelovi pred ovom kolonom povukli su se k selu Grleni i Tuvegdžijskoj Kosi. Desna kolona je prenoćila na Crnom Kamenu, čiji je greben utvrdila. Lijeva kolona moravske 2 nije uspjela da uđe u akciju, već se oko 17 sati prikupila kod Dulice, i tu zanoćila. Moravska 1 izvršila je napad i malo napredovala prema cijeloj fronti Grlenskih položaja.

U toku noći 4/5 Bugari su se žurno utvrđivali na liniji Grlenskih Visova i povremeno tukli artilerijom srpske trupe. — 5/7 poduzele su napad obje moravske divizije: Desna kolona moravske 2 prikovana za Crni Kamen nije mogla napredovati, već se utvrđivala i cijelog dana vodila vatrenu borbu. Lijeva kolona moravske 2, poduzela je oko 2 sata napad preko Kalimanaca, zauzela ivicu ovog sela, ali dalje nije mogla napredovati. Oko 14 sati, po jakom ljetnom pljusku, bugarske trupe su izvršile snažan protunapad na ovu kolonu, ali su odbijene, nanijevši lijevoj koloni znatne gubitke. Borba je produžena sa velikom žestinom od mraka, kad je lijeva kolona bila povučena na desnu obalu Bregalnice i prenoćila na Bezikovskim Visovima. Bugari su zaposjeli ivicu sela Kalimanci, ne goneći lijevu kolonu. Moravska 1 poslije žestoke borbe zavladala je ovog dana Lepim visom (prednja točka Grlenskih položaja) i zanoćila je prednjim dijelovima na liniji Dragobraća—Malčanska mala—Lepi Vis—selo Crni Kamen. U toku noći 6/7 desna kolona moravske 2, poslije nekoliko napada, uspjela je da se primakne bugarskim rovovima na Crnom Kamenu na 150—100 metara, i tu se ukopala. Moravska 1 uspjela je, poslije teške borbe, da zauzme lijevim krilom dio bugarskih rovova, i tu je prikovana. Za 7/7 bilo je naređeno konsolidiranje na zauzetim položajima i pripreme za dalje operacije. Izvršena su bila manja premještanja u toku noći i cijele dane 7 i 8 vršeni su napadi, no bez stvarnih rezultata. 8/7 Bugari su u veče izvršili napad na lijevo krilo položaja srpskih trupa (istočno od Bregalnice), ali su snažnom vatrom bili odbijeni. 9/7 prošao je bez promjena.

10/7 poduzele su obje moravske napad. Moravska 1, tučena strahovitom koncentričnom vatrom sa cijelog luka Grlenskih položaja, nije mogla napredovati. Moravska 2 uspjela je, da zauzme prve bugarske rovove, ali, tučena strašnom vatrom, nije mogla dalje napredovati. Preko noći moravska 2 pokušala je da zauzme jedan vis (N° 5) na kosi, i uputila je jedan puk (1) u napad. Napad je u početku uspio da iznese puk u prve bugarske rovove, ali protunapadom Bugara bio je odbijen. Ponovnim noćnim napadom puk je uspio da zauzme jako utvrđenu kotu 825. — Slijedećih dana 12, 13 i 14 jula ostale su trupe na zauzetim mjestima, vladalo je zatišje, prekidano s vremena na vrijeme puščanom i topovskom vatrom. 15/7 vršen je snažan napad na cijelu bugarsku frontu, ali bez uspjeha; veoma krvave borbe i dalje su vođene na mjestu. 16/7 ponovljen je napad, i srpske su trupe izbile do na 50—30 metara od bugarskih rovova, ali su tu zadržane i ukopale se. I noću 16/7 i 17/7 produžena je vatrena borba na mjestu. I ako je noću 17/18 i 18/7 dopodne pokušavan ponovni napad, ipak se ravnoteža sila bila uspostavila, te niti su Srbi mogli zauzeti Grlenske Visove, niti su Bugari mogli Srbe potisnuti ispred svojih rovova, i trupe su dočekale 18/7 (u podne) primirje u takvom rasporedu.

Gubitci u ovim bojevima bili su na obim stranama vrlo veliki; kod Srba oko 2.500 mrtvih i 4.850 ranjenih, osim velikog broja pomrlih od kolere. Kod Bugara su nepoznati. Rezultati boja su za Srbe ogromni gubitci i zaustavljanja počete ofenzive, a za Bugare uspjeh, da zaustave srpsku ofenzivu, ali neuspjeh u napadnoj ideji.

V. Belić.

GRLOVIĆ MILAN, književnik i publicist (10/10 1852, Križevci, Hrvatska — 9/6 1915, Zagreb). Svršivši gimnaziju u Varaždinu (1871), učio je pravo u Pragu i u Beču. 1885 preselio se stalno u Zagreb, i stupio je u redakciju Pozora (1885), a poslije toga u redakciju službenih Narodnih Novina, gdje je bio unutarnji saradnik 1889—1909, a redaktor 1909—1912. Penzioniran je 1913, a živio je u Zagrebu do svoje smrti. — G. se javio prvi put u Dragoljubu (1868), još kao gi-

Digitized by Google

mnazist. U Beču je kao student bio redaktor Velebita (1874), almanaha hrvatske omladine. U Zagrebu je izdavao časopis Hrvatski Svjetozor (1877—1878), a poslije toga mjesečnu reviju Smotra (1887). Pisao je pjesme, novele i feljtone, prateći pojave književnog i umjetničkog života. Istakao se među osnivačima Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog novinarskog društva, kome je bio prvi potpredsjednik. Najvažnije mu je djelo Album zaslužnih Hrvata, koji je izdao od 1898—1900 u 30 svezaka. Zbirku svojih književnih radova izdao je pod imenom Moj život (1914).

B. V.

GRLJIŠKA REKA, rječica u Srbiji, lijevi pritok Belog Timoka. Izvire pod Velikom Ježevicom (760 m), a ulijeva se oko 3·5 km istočno od sela Prljišta. Dužina joj je toka 26 km, a površina porječja 212·5 km².

P. V.

GRMEČ, visoravan u Bosni. Pruža se od velike okuke Une (između Bosanske Krupe i Bihaća) na jugoistok približno do izvorišta Sanice (pritoka Sane) i Bosanskog Petrovca, a u istom se pravcu povišava. Sa visoravni se izdižu kao najviši vrhovi: Crni Vrh 1.604 m, Javornjača 1.435 m, Ilijina Greda 1.287 m, Bobija 1.049 m, Crni Vrh 1.377 m, Javornjača 1.480 m, Mačija Greda 1.015 m, Gredoviti Vrh 1.209 m, Kozjan 1.081 m. Preko visoravni prolaze drumovi: Bihać—Bosanska Krupa, Bosanska Krupa—Kulen Vakuf, sjeveroistočnim podnožjem drum Bosanska Krupa—Sanski Most, jugozapadnim drum Bihać—Bosanski Petrovac—Ključ, a jugoistočnim krajem željeznička pruga Sunja—Šibenik i Split.

P. V.

GRNČARSTVO SELJAČKO. V. Keramika seljačka.

GROB NEZNANOG JUNAKA. Novembra 1921, prilikom izleta jedne grupe zvaničnih lica (učesnika pri sklapanju saveza sa Rumunjskom) na Avalu, nađen je na samom prijevoju Avale jedan grob, ograđen prostom tarabicom, sa krstom, na kome je bilo napisano: Ein unbekannter serbischer Soldat. To je dalo povoda da se, po uzoru ostalih saveznika, u jednom grobu inkarnira onaj ogromni broj naših neznanih junaka, palih na polju časti. Kao što je ogromno bilo bojno poprište našeg naroda u Svjetskom Ratu, tako je i grob srpskog neznanog junaka trebao da bude na takvom mjestu, sa koga bi se imao najširi vidokrug. Mjesto nađenog groba odgovaralo je najbolje ovim uslovima. Pored prijestolnice Kraljevine Srbije, na Avali, čiji vrh gleda Beograd i preko njega daleko u ravnice Banata, Srijema i Bačke s jedne strane, a s druge vidi Cer, Gučevo i Medvednik, Suvobor i Rudnik, Smederevo i Moravsku dolinu, Kosmaj i Kovionu, zakopao je neprijatelj srpskog vojnika, za koga nitko iz okoline ne zna ni tko je ni otkuda je. Odmah je riješeno, da se iskopavanjem utvrdi, da je tu zaista sahranjen srpski vojnik, i da ga nitko ne zna, pa da se na tom mjestu podigne spomenik Neznanom Junaku, dostojan veličine djela i ogromnih žrtava, koje je sadašnja generacija dala za ujedinjenje našeg naroda. Sastavljena je komisija, koja je 23/11 1921 izašla na mjesto, i zvanično konstatirala, da je na tom mjestu poginuo jedan srpski vojnik trećeg poziva, pogođen u grudi razornom granatom austro-ugarske haubice 10·5 centimetara, i da je u lijevku, koji je ta granata napravila, i sahranjen. Raspitivano je zna li tkogod, tko je i odakle je taj vojnik, i konstatirano je da nitko ne zna, niti se to moglo doznati iz predmeta nađenih u grobu. Zvaničan protokol uviđaja, kao i protokol vještačenja i stvari (dijelovi kostura, dijelovi i dance granate, cokule, opasač, uprtač, fišeklije, 94 metka za rusku pušku 3 linije, i novčanik sa 3 srebrna srpska dvodinarca i jednim komadom niklenog novca od 0·20 Din) nađene u grobu, čuvaju se u kancelariji predsjednika Narodne Skupštine. Poslije ovog konstatiranja sastavljen je odbor, koji je pristupio prikupljanju dobrovoljnih priloga za spomenik i to samo u prijestolnici. Od prikupljenog novca podignuta je na grobu kamena piramida da obilježi mjesto, gdje će biti podignut spomenik. Grob sa piramidom nalazi se na prijevoju Avale, na raskršću kolnog i pješačkog puta, koji se križaju na 50 metara pred bedemom starinskog grada na Avali. Po posljednjoj bilanci (od 2/7 1924) u kasi odbora ima 171.047·20 Din, koji su dati na čuvanje kod Hipotekarne Banke i Beogradske

Digitized by Google

Zadruge. Za podizanje piramide utrošeno je 40.763·50 dinara.

V. Belić.

GROBLJE SELJAČKO. V. Običaji seljački.

GROBNIČKO POLJE, u najzapadnijem kraju Hrvatske, blizu talijanske granice, od Sušaka 6 km k sjeveru, kraška je kotlina, nekada valjda jezero. Polje se prostire od zapada (Jelenje) k istoku (do pod Kamenjak) 6 km daleko, dok mu je najveća širina za polovinu manja. Osobito je sa sjevera ograđeno planinama (sklop Obruča 1.377 m), ali s njih kadšto dere vrlo jaka bura. Nasred polja diže se 395 m visoki Hum, koji ga rastavlja na dva nejednaka dijela. Zapadni je dio veći, ali niži (293 m), bujan i zelen, pun njiva i livada. Crnica je zemlja gdješto vrlo debela, i tako sipka, da se tlo motikom obdjelava. Tu raste kukuruz bujno kao u Posavini; sije se različno žito, sočivo (varivo), lan, repa i krumpir. I vode ima; najznatnije je jezerce kod Majura, koje nikada ne presuši. Istočni dio, kojim prolazi Lujzinska cesta u Gorski Kotar, znatno je manji, ali viši (323 m), kamenit, pust i nerodan; samo malo ima pašnjaka i livada. Od kulturnih biljaka znatna je jedino raž. Karakteristična je vrsta trave rudinac (Festina sulcata), jer poslije cvjetanja sav istočni kraj polja dobije od njega žutosmeđi pokrivač. — 1470, 1524 i 1600 bilo je na G. P. borbe s Turcima. 25/5 1862 slavila se na G. P. posveta zastave negdašnje županije riječke, koju je izvršio biskup J. J. Strossmayer.

Literatura: Drag. Hirc, Hrvatsko Primorje (1891), 67—72.

J. Modestin.

GROBNIK, selo u Hrvatskoj; županija Modruš-Rijeka, kotar Sušak; blizu talijanske granice, od Sušaka 6 km k sjeveru (pravcem, cestom 10·7 km). Ima 382 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu. G. sa dobro sačuvanim Zrinsko-Frankopanskim gradom stoji na krševitom brdu (466 m), ispod koga je Grobničko Polje. — G. je pripadao krčkim knezovima (potonjim Frankopanima) valjda već od 1225, i ostao je u vlasti njihovoj i njihovih nasljednika Zrinskih sve do njihove zajedničke katastrofe 1670/71. Od 1493, kad se bila s Turcima nesretna bitka kod Udbine, do pod kraj 18 vijeka G. je bio sklonište jednome dijelu raspuštenog modruškoga kaptola. Iz 1605 potekao je prvi poznati urbar za G. i njegov kotar. Po pogibiji Zrinsko-Frankopanskoj, G. je snašla ista sudbina kao i druge Zrinsko-Frankopanske gradove; pljačka od državne komore, ugarske pa austrijske. 1727 do 1766 vlastela su bila Perlasi, dalje do 1872 Batthyány, pa Thurn-Taxis. — Grad G. je danas svojina općine, koja u njemu ima svoj ured. Nekad je bilo i samo mjesto G. »varoš«, opasano zidom i utvrđeno kulama, od kojih su preostali samo neznatni ostatci. Župa je grobnička veoma stara; već 1288, kad se pisao vinodolski zakon, spominje se grobnički plovan Kirin.

Literatura: E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol (1923), 67—90.

J. Modestin.

GROBNIŠTINA. Pod tim se imenom razumijevaju: Grobnik, Grobničko Polje i okolina. To su upravne općine Grobnik, Jelenje i Černik-Čavle, u svemu 205 km² sa 7.665 stanovnika. Grobničani su marljivi i radišni ljudi. Izvrstan im je proizvod Grobnički sir jetko-slanoga ukusa.

J. M-n.

GROCKA, varošica u Srbiji na Dunavu (podunavska oblast). Ima ispod 5.000 stanovnika. Sresko je mjesto. Ima poštu. Okolina je bogata vinogradima. G. je podignuta 1550. U 16 vijeku je imala karavan-seraj i bila je stanica na Carigradskom Drumu. U doba austrijske okupacije (1718—39) bila je glavno mjesto istoimenog distrikta. Kod G. je 23/7 1737 bila između austrijske i turske vojske velika bitka, u kojoj su Austrijanci do nogu potučeni.

Literatura: K. Kostić, Trgovački centri i drumovi; Erdeljanović i Nikolić, Trgovački centri i putevi.

B. D.

GROHAR, umjetnički klub u Mariboru. Osnovan je 1919. Cilj kluba je udruženje slovenačkih umjetnika mariborske oblasti radi priređivanja izložaba i čuvanja staleških interesa. Do kraja 1924 klub je priredio 12 izložaba. Prvi predsjednik bio je slikar V. Cotič, od od 1923 je predsjednik slikar Anton Gvajc.

F. S.

GROHAR IVAN, slikar (1867. Sorica — 19/4 1911, Ljubljana). G. je učio slikarstvo u Kranju (Bradaška),

Digitized by Google

Zagrebu i Grazu, slikarsku akademiju u Pragu i Münchenu kod Ažbe-a. G. je radio u Kranjskoj, slikao je u zrelo doba impresionističke slike, najviše u okolini Škofje Loke. On je jedan od najtalentiranijih slovenačkih impresionista. U prvo doba je radio dosta za crkve (slika Srca Isusovog u biskupskom dvoru u Ljubljani, slike u crkvi na Brezjama). Izlagao je zajedno sa drugim impresionistima, u Ljubljani, Beogradu, Beču i t. d. Glavna su mu djela: Sejač, Koprivnik (u Narodnoj Galeriji u Ljubljani), Proljeće, Stara Loka više puta, Rad (skica u Narodnoj Galeriji) i t. d.

Literatura: R. Jakopič, Ivan Grohar (Ljubljanski Zvon, 1911, 297 i 648); J. Vavpotič, Grohar, znanost in kritika (Slovan, 1914). *F. S.*

GROHOTE. V. Sulet.

GROL MILAN (31/8 1876, Beograd). Svršio je filološko-literarni odsjek na univerzitetu u Beogradu. Studirao je dvije godine književnost, a specijalno kazalište, u Parizu. Profesorski ispit položio je u Beogradu. 1899 postavljen je za pomoćnika dramaturga u Narodnom Pozorištu i za suplenta gimnazije. 1903—06 bio je dramaturg, 1906—09 profesor, a 1909—1914 (s prekidom od 6 mjeseci u 1911) upravnik Narodnog Pozorišta. Od augusta 1924 bio je podsekretar u Ministarstvu Spoljnih Poslova u kabinetu Lj. Davidovića, a po tom poslanik u Carigradu. Po padu Davidovićevog kabineta stavljen je na raspoloženje. 8/2 1925 izabran je za narodnog poslanika. — Uređivao je Dnevni List 1906—1911, Odjek 1913—1915 i 1924, i Jugoslovensku Ligu u Genèvi. U emigraciji, za vrijeme Svjetskog Rata, bio je šef srpskog presbiroa u Genèvi. Radio je ranije na političkim listovima: Dnevnom Listu (u kome je 1895 izašao njegov prvi članak), Zanatliskom Glasniku, Odjeku i Nedeljnom Glasniku i na književnim: Zvezdi, Novoj Iskri, Misli, Novoj Evropi. Stalan je saradnik Srpskog Književnog Glasnika od njegovog početka, a pri njegovoj obnovi, poslije rata, i član redakcionog odbora. Članke novinarske i književne nije sabrao u knjigu, ali je napisao nekoliko propagandističkih djela, za vrijeme Svjetskog Rata, koja su izdata pod pseudonimima. Preveo je anonimno nekoliko kazališnih komada, a za Srpsku Književnu Zadrugu preveo je pripovijetke Prospera Mérimée-a Colomba i Carmen. G. je djelo Zakon i uredba o Narodnom Pozorištu od 1911; on je preuredio kazališnu administraciju i režiju, osnovao je glumačke škole i poslije rata zaveo operu. Za vrijeme njegove uprave obnovljena je i proširena i kazališna zgrada. *J. Prodanović.*

GROSUPLJE, selo u Slovenačkoj, jugoistočno od Ljubljane. Ima 264 stanovnika (1910). U G. se odvaja od željeznice Ljubljana—Novo Mesto—Karlovac pruga za Kočevje, koja će biti važna kad bude produžena do željeznice Zagreb—Rijeka. U G. ima tvornica užarskih proizvoda. *A. M.*

GROŠ, srebrn novac. Od latinskog srednjeg vijeka zvao se grossus, a njemački Groschen. Francuzi su u 13 vijeku u kovnici novca u Toursu kovali veći srebrni novac, koji su zvali Grossus Turonensis. Češki kralj Vaclav II. kovao je praške groševe, koji su u cijelom svijetu našli odziva. Poslije su se i drugi srebrni novci tako zvali (na pr. mletački matapani). U Srbiji je još u novijem vremenu G. vrijedio 20 para dinarskih, a u Austriji 10 filira. *B. S.*

GROŽĐICE su bobice grožđa, uvele zbog prezrelosti. Kad je lijepa jesen grožđe ostane na trsovima da se smežura ili osuši. To se grožđe upotrebljava u Dalmaciji za pravljenje desertnog slatkog vina. (V. Proseko.) *I. R.*

GRUBAČ SVETOZAR, protojerej i paroh u Križevcima i crkveni pisac (1864 — 13/2 1922, Križevci). Radio je mnogo na pastirskom bogoslovlju i štampao je članke iz svešteno-pastirske prakse po Srpskom Sionu, Bogoslovskom Glasniku i drugim crkvenim listovima. Uz to je izdavao poučne knjižice za narod, naročito protiv pijanstva i drugih poroka. 1905 uređivao je svešteno-pastirski list Pastir Dobri. *R. G.*

GRUBER DANE DR., historik (17/6 1856, Senj). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Senju, gdje je 1874 maturirao, a sveučilište u Zagrebu (1874—1878). Poslije završenih ispita služio je kao gimnazijski profesor u Bjelovaru (1879—1881), u Zagrebu (1881—1882), Požegi (1882—1895) i Za-

Digitized by Google

grebu (1895—1910). Promoviran je za doktora filozofije 27/3 1889 u Zagrebu. Od 1902 bio je privatni docent zagrebačkog sveučilišta za hrvatsku historiju u vrijeme narodne dinastije, 1909 dobio je naslov izvanrednog profesora sveučilišta, 1924 imenovan je za srednjoškolskog direktora i ostavljen u službi sveučilišta. Osim svog naučnog rada na sveučilištu, sarađivao je mnogo u Matici Hrvatskoj, gdje je bio potpredsjednik. Radio je i u Društvu hrvatskih književnika. — G. se već rano počeo baviti studijama iz hrvatske historije (od 1879), pa je izradio čitav niz rasprava, u kojima je dao rezultate, koji će se održati trajno u hrvatskoj historiografiji. Sarađivao je u Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva (stare i nove serije), Vjesniku Kr. Hrvatsko-Slavonskog Zemaljskog Arhiva, Nastavnom Vjesniku, Ljetopisu Jugoslavenske Akademije, Radu, Prosvjeti (Zagreb), Hrvatskom Kolu. — Najznatnije su mu ove rasprave: Borba Hrvata s Turcima od pada Sigeta do mira Žitva-Doroškog (1566—1606) (1879), Nelipić knez cetinjski i kninski (1886), Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji s hrvatskim velmožama i Mlečanima od početka njegova vladanja pa do osamgodišnjega primirja s Mlečanima (1342)—1348) (1888), Borba Ludovika I. s Mlečanima za Dalmaciju (1384—1358) (Rad, 152), Dalmacija za Ludovika I. (1358—1382) (Rad, 116, 168, 170), Ivan K. Tkalčić (Ljetopis Jug. Akad.), Smještenje Hrvata u novoj postojbini poslije seobe (Hrvatsko Kolo, V, 1909), O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovice 13 stoljeća (Vjesnik Zemaljskog Arhiva, 14, 15), Grgur II. Bribirski, prije g. 1301—1363 (Nastavni Vjesnik, 30), Povjest Istre (1924). *V. Novak.*

GRUBIŠNO POLJE, selo u Hrvatskoj, županija Bjelovar-Križevci; podno Bilo-gore (163 m); željeznička stanica pruge Bjelovar—Pavlovac—Dražica—G. P. Ima 2.238 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, kotarsku oblast, kotarski sud, porezni ured, kotarsku šumariju imovne općine đurđevačke, rimokatoličku župu, pravoslavnu parohiju, pučku školu, trgovinu zemaljskim proizvodima i stokom, tvornicu opeka i crijepa, kružnu peć, pilanu, parni mlin, dvije štedionice (hrvatsku i srpsku). *J. M-n.*

GRUDA je ilustrovani mjesečni list za pučku prosvjetu i organ je slovenačke zemljoradničke omladine i slovenačke sekcije Zveze slovenske zemljoradničke omladine. G. donosi zabavne i poljoprivredno-poučne članke. Osnovana je 1924. Vlasnik G. je Kmetijska tiskovna zadruga, a urednik je Ivan Albrecht. *J. G.*

GRUDA, selo u Dalmaciji, oblast i kotar Dubrovnik, općina Cavtat; željeznička stanica pruge Uskoplje—Zelenika. Ima 657 stanovnika, rimokatoličku župu. Glavno je mjesto Konavala. *J. M-n.*

GRUDEN IGO DR., pjesnik (18/4 1893, Nabrežina, kod Trsta). G. je učio gimnaziju u Gorici (1904—1912), pravo u Beču, Grazu i Pragu, i postao je 1921 doktor prava. Sada je advokatski koncipijent u Ljubljani. — Pisao je pjesme u Zvončeku (od 1907), Ljubljanskom Zvonu (od 1912), Slovanu (od 1912) i Književnom Jugu. Zasebno je izdao zbirku ljubavnih pjesama Narcis (1920), Primorske pesmi (1920) i zbirku dječjih pjesama Miška osedlana (1922). *I. G.*

GRUDEN JOSIP DR., historičar (14/2 1869, Ljubljana — 1/10 1922, Ljubljana). G. je učio osnovnu školu i gimnaziju (1880—1888), zatim bogosloviju u Ljubljani (1888—1892), i postao je 23/7 1892 svećenik. Služio je u raznim mjestima Kranjske. 1897 postao je doktor teologije. Od 1898 do 1904 bio je prefekt i zatim direktor đačkog konvikta Alojzevišča u Ljubljani. Od jeseni 1903 do 1911 bio je profesor historije i crkvenog prava u ljubljanskoj bogosloviji. 1911 postao je kanonik ljubljanskog kaptola. G. je znatan najviše kao pisac rasprava iz crkvene historije Slovenaca, osobito iz historije oglejske crkve, slovenačke reformacije i protivureformacije. Svojom Zgodovina slovenskega naroda (1910—1916, 6 sv.) G. je postao pisac, premda nesvršene, najopširnije popularne historije Slovenaca. U mnogim partijama je ova historija kompilacija, bazira na nekritičnim radovima drugih autora ili pokazuje znakove previše brze redakcije. Ipak je G. pridonio svojom Zgodovinom mnogo popularizaciji slovenačke historije. Osim svoje opširne

Digitized by Google

Zgodovine i rasprava iz crkvene historije, napisao je G. i mnoge druge rasprave iz drugih područja i raznih doba historije Slovenaca. Najbolje su one G. studije, za koje je upotrebljavao direktnu arhivsku građu. U tom smislu je radio i objavio mnogo rasprava iz i na osnovi građe iz furlanskih arhiva. Osim Zgodovine izdao je G. kao separatne historijske knjige: Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije (1908), Slovenski župani v preteklosti (1916). Između mnogobrojnih G. rasprava najvažnije su: Akvilejska cerkev med Slovenci v dobi njihovega pokrščevanja (Dom in Svet, 1902), Urban Textor in prvi spor z luteranstvom (Čas, 1909), Pričetki našega janzenizma (Čas, 1916), Janzenizem v našem kulturnem življenju (Čas, 1916), Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem (Izvestja Muzejskega Društva za Kranjsko, 1907), Praznoverje in mistiške sekte v protestantski dobi (Izvestja, 1908, 1909), Suzana Gornjegrajska (Izvestja 1906, 1909), Peter Pavel Vergerij in njegov stik s slovenskimi deželami (Izvestja, 1909), Verske in gospodarske razmere bistriškega samostana v reformacijski dobi (Carniola, 1910), Zur Autorschaft des Gründlichen Gegenberichtes (Carniola, 1912), Gorica in Velikovec ob koncu 16 stoletja (Carniola, 1913), Šola pri Sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi (Carniola, 1915), K drugemu slovenskemu prevodu Sv. Pisma (Carniola, 1916), Samostan Studenice v protestantski dobi (Časopis za zgodovino in narodopisje, 1909), Starine železnih in salajskih Slovencev (Časopis, 1914). O glagoljici među Slovencima G. je pisao u Katoliškom Obzorniku, 1905 i Izvestjima, 1906, 1907.

Literatura: Jos. Mantuani u Glasniku Muzejskega Društva za Slovenijo, 2—3, 1921—1923, 55—59.

M. Kos.

GRUDNJAK, muški i ženski haljetak od razne materije, pamučan, od kože ovčje i t. d., bez rukava. Preklapa se preko grudi i zakopčava sa strane. Nosi se u Vojvodini i Srbiji. — Na Kosovu zovu G. komad platna izvezenog i iskićenog šljokicama i đinđuvama, koje na grudi meću kao ukras, pošto ženske košulje nisu po grudima vezene. *N. Z.*

GRUJEV DAMNJAN, četnički vojvoda i osnivač Makedonske Unutrašnje Organizacije (1871, selo Smiljevo, srez prespanski, okrug bitoljski — 23/12 1906, kod sela Rusimova, srez maleški, okrug bregalnički). G. je kao dečko došao u Beograd na školovanje među prvim pitomcima Društva Sv. Save i bio je tu vrlo lijepo primljen. Vlasnik Malih Novina Pera Todorović uzeo ga je za svoga pitomca, i iz ljubavi prema mladome Makedoncu i njegovom rodnom mjestu dao je svojoj štampariji ime »Smiljevo«. Ali bilo što mu ondašnje držanje Srbije nije ulijevalo nade za oslobođenje Makedonije, bilo kao žrtva tajne propagande, kakva je baš tih godina uspjela da mnoge njegove zemljake odvuče iz Beograda u Sofiju, G. je 1889 otišao iz Srbije u Bugarsku. U Sofiji je učio učiteljsku školu i bio je jedan od glavnih osnivača makedonske revolucionarne organizacije. Postavši član bugarske komitetske organizacije G. je postao otvoren i ogorčen neprijatelj Srba i srpskoga imena. Tako se sukobio sa četom starog srpskog porečkog vojvode Micka Krstića. U tome sukobu četa G. bila je razbijena, a on sam zarobljen, ali ga je vojvoda Micko pustio na slobodu, pošto mu je G. dao riječ da više neće napadati na Srbe. G. je otišao u Bugarsku i više se nije javljao u kičevskom i porečkom kraju. Pred kraj 1906 pošao je u inspekciju i reviziju četa, ali su mu turske vlasti ušle u trag, te je 23/12 1906 ubijen kod maleškoga sela Rusimova, zajedno sa dvojicom četnika koji su ga pratili.

M. Milenović.

GRUJIĆ JEVREM, političar (8/11 1826 ili 1827, Darosava, kragujevački okrug — 15/9 1895, Beograd). Za vrijeme školovanja na beogradskom liceju. G. je bio jedan od osnivača Družine Mladeži Srpske (1847). Školovao se kao državni pitomac u Heidelbergu i Parizu, gdje je položio lisans prava 1854. Zbog brošure Les Slaves du Sud, koju je objavio u društvu s Milovanom Jankovićem, izgubio je državnu pomoć 1853, prije završenog školovanja. 1854—1858 služio je u Kneževskoj kancelariji, Savjetu, Glavnoj Kontroli, i opet u Savjetu,

Digitized by Google

gdje je bio postavljen za prvog sekretara. Sekretar Sv. Andrejske Skupštine, G. je igrao jednu od najvažnijih uloga u zbacivanju kneza Aleksandra Karađorđevića i uspostavljanju dinastije Obrenovića. Pod knezom Milošem, G. je 1859 bio pomoćnik ministra unutrašnjih djela, a 1860 pomoćnik ministra pravde. Te iste godine postao je ministar pravde u prvom ministarstvu kneza Mihaila, ali je već iduće godine postavljen za člana velikoga suda, jer nije odobravao knežev pravac u unutrašnjoj politici. Povodom Majstorovićeve afere, G. je zajedno sa pet drugih sudija osuđen (1864) na tri godine zatvora i lišenje građanske časti. 1865 je pomilovan, a 1867 izabran je za predsjednika Omladinske Skupštine, držane u Beogradu. 1869 postavljen je za diplomatskog agenta u Carigradu, a poslije nekoliko mjeseci, za člana Državnoga Savjeta. G. je bio potpredsjednik Narodne Skupštine 1874, ministar unutrašnjih djela u liberalnom ministarstvu od 1875, i ministar pravde u liberalnom ministarstvu od 1876, koje je vodilo ratove s Turcima 1876 i 1877/78. Poslije berlinskog kongresa istupio je iz vlade, i 1880—1892 bio je poslanik, prvo u Carigradu, pa onda u Londonu i Parizu. Cijenjen kao pravnik, G. je bio član mnogobrojnih zakonodavnih komisija u vremenu od 1854 do 1880. U politici bio je jedan od osnivača liberalne stranke. Ostavio je Zapise, koje je Srpska Kraljevska Akademija izdala u tri sveska 1922/23.

Literatura: Milićević, Dodatak Pomeniku, 27; Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije, 10.

S. Jovanović.

GRUJIĆ JOVAN DR. (»JOTA«), novinar (1844, Sombor — 1/7 1907, Novi Sad). Nižu i srednju školu svršio je u Somboru, pravo u Beču. U borbi između pristalica Vuka i pristalica staroga pravopisa stekao je ime »Jota«. Bio je kratko vrijeme profesor na gimnaziji u Novom Sadu. U politici je pomagao patrijarha Germana Anđelića. Bio je protivnik Svetozara Miletića i prijatelj sporazuma sa Madžarima. Uređivao je list Srpski Narod i šaljivi list Komarac.

D. P.

GRUJIĆ NIKANOR, književnik, pjesnik, crkveni govornik, u pjesništvu nazvan Srb Milutin (1/12 1810, Lipova, Baranja — 8/4 1887, Pakrac). Nižu gimnaziju svršio je u Mohaču, višu u Pečuhu. 1837 stupio je u karlovačku bogosloviju. 1841 zakaluđerio se i dobio je ime N. Kao brat manastira Kuveždina prešao je u Karlovce 1843 za pridvornog kaluđera mitropolitu Rajačiću. 1848 postao je protosinđel, i tada se istakao kao govornik na Majskoj Skupštini u Karlovcima i na Sveslovenskom Kongresu u Pragu. 1850—1861 bio je arhimandrit manastira Krušedola, 1861 posvećen je za episkopa u Pakracu, 1871 je imenovan za administratora karlovačke patrijaršije na mjesto smijenjenog administratora, »narodnog patrijarha«, Arsenija Stojkovića, zbog čega je mnogo izgubio od popularnosti, te nije ni bio 1874 izabran za patrijarha. On se tada povukao u Pakrac, i nije više dolazio u Karlovce do smrti.

Počeo je pisati patriotske i sentimentalne pjesme, koje su se već prije Branka Radičevića isticale čistoćom jezika i narodnim duhom. Pedesetih godina, pod raznim potpisima, štampao je prigodne i alegorične pjesme protiv bečkog apsolutizma. 1861 izdao je epski, pobožno-patriotski spjev Sveti Sava Nemanjić, 1852 u Primetbama oštro je ustao protiv Vukovog prijevoda Novog Zavjeta. Kasnije, kao episkop, sasvim je napustio poeziju i posvetio se pobožnoj i poučnoj književnosti. Tako je 1885 izdao u Novom Sadu: Uvod u tumačenje Sv. Pisma i Iz života svetih ugodnika, božjih. Još 1882 izdao je u Novom Sadu dva prijevoda: Pripovijetke mojoj kćeri i Saveti mojoj kćeri od moralističkog francuskog pisca J. N. Bouilly. 1886 štampao je u Novom Sadu prijevod Dva prijatelja od Le Sage-a. Poslije njegove smrti (1904), objavljena je njegova Avtobiografija, koja je zanimljiva i čitka, a ima znatne vrijednosti za pobliže poznavanje prilika, narodnih borba i ljudi iz njegova vremena. Kao crkveni govornik on zauzima prvo mjesto pored Teofana Živkovića i Germana Anđelića. Besede mu je izdao D. Ruvarac 1892.

Literatura: Vlad. Krasić, Nikanor Grujić, srpski pravoslavni vladika pakrački (Glas Istine, 1887, br. 8); M. Dimitrijević, U slavu i spomen vladici Nikanoru Grujiću (Letopis, 1889, knj. 158); Biografija Nikanora

Digitized by Google

Grujića od D. Ruvarca, uz Crkvene Besede (1892). Đ. Magarašević, Život i književni rad Nikanora Grujića, pakračkog vladike (Rad, 1904, knj. 156); Avtobiografija Nikanora Grujića, nekadašnjeg episkopa pakračkog (Bogoslovski Glasnik, 1904—1905, i zasebno, 1905); J. Skerlić, Nikanor Grujić (Pisci i knjige, 5, 1911).

V. Petrović.

GRUJIĆ NIKA-»OGNJAN« (1842, Sombor — 13/2 1892, Sombor). Pisao je pedagoške članke i bio je jedan od vođa srpskih učitelja svoga doba u Ugarskoj. U politici je bio uz Miletića, pa je bio i poslanik na srpskom crkvenom saboru. Bio je urednik Bačvanina. *D. P.*

GRUJIĆ PANTA, divizijski general, inspektor pješadije (20/7 1866, Smederevo). Po svršetku cijele realke stupio je u vojnu akademiju 1/9 1888. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 1891, za kapetana 1 kl. 1899, za majora 1903, za pukovnika 1913, za generala 1918. Kao pješadijski oficir bio je postupno na svima položajima u trupi, i od aprila 1911 komandirao je pješadijskim pukom, od maja 1919 do 1922 komandirao je divizijskom oblašću (osječka i dunavska), od 30/9 1922 do 28/2 1923 komandirao je armijskom oblašću (3), a od tada je inspektor pješadije. U ratu 1912 i 1913 komandirao je pješadijskim pukom (9), u ratu 1914—18, do aprila 1915 komandirao je pukom, od tada do reorganizacije na Krfu Braničevskim odredom, od 29/2 1916 do decembra 1916 bio je pomoćnik komandanta divizije (dunavske), pa do 22/3 1919 komandant moravske divizije. Od tada do demobilizacije (28/5 1919) bio je komandant banatskih trupa. *V. B.*

GRUJIĆ RADOSLAV DR., profesor univerziteta (29/6 1878, Zemun). U Zemunu je svršio osnovnu i srednju školu. Bogosloviju je učio u Karlovcima do 1899, i tada je postao parohijski pomoćnik u Zemunu. 1904 postavljen je za gimnazijskog katehetu u Bjelovaru, gdje je ostao do 1914, kada je bio zatvoren, a potom interniran i premješten u Gospić, odakle se 1917 vratio u Bjelovar. 1919 prešao je u Beograd i služio je kratko vrijeme u drugoj beogradskoj gimnaziji i bogosloviji, do 1920. Tada je izabran za profesora filozofskog fakulteta u Skoplju za narodnu historiju. — Pisao je bogoslovske i historijske rasprave, i publicirao je historijske izvore. Važniji su mu radovi: Srpske škole u beogradsko-karlovačkoj mitropoliji 1718—39 (1908), Prilozi istoriji odnošaja naših s Rumunjima (Srpski Sion, 1905 i 1906). Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji i njegovih glavnijih obeležja (1910), Građa za kulturnu istoriju Slavonije (Starine, 34, 1913), iste godine je u 51 Spomeniku publicirao niz važnih dokumenata, od kojih su najvažnija pisma pećskih patrijarha, Istorija pravoslavne hrišćanske crkve (1920), Istorija srpske pravoslavne crkve (1920). *N. R.*

GRUJIĆ SAVA, vojnik i političar (25/11 1840, Kolar, okrug smederevski — 21/10 1913, Beograd). Poslije svršene vojne akademije u Srbiji, bio je 1861—1863 na vojnim studijama u Pruskoj. Učestvovao je u poljskom ustanku od 1863, od 1864 do 1870 bio je u Rusiji na vojnim studijama i u vojnoj službi. 1870 vratio se u Srbiju i dobio je službu u kragujevačkoj ljevaonici topova, ali je otpušten 1873 zbog svojih veza sa socijalističkim listom Javnost. 1875 vraćen je u službu. U turskom ratu 1876 bio je načelnik artilerije kod Černjajeva; krajem te godine proizveden je za pukovnika i postavljen je za ministra vojnog u Mihailovićevom ministarstvu. Za vrijeme njegovog ministrovanja vođen je drugi turski rat. 1879 poslan je u Bugarsku kao prvi diplomatski agent Srbije, 1882 bio je poslanik u Ateni, 1885 u Petrogradu, 1887 ministar vojni u mješovitom liberalno-radikalnom ministarstvu Ristićevom. Krajem te iste godine sastavljeno je, pod njegovim predsjedništvom, prvo čisto radikalno ministarstvo, a on je proizveden za generala. 1888 ovo ministarstvo je palo, ali već 1889, poslije ostavke kralja Milana, G. je došao nanovo na vladu sa radikalima. Pod ovim drugim G. ministarstvom, u kome je G. bio ministar inostranih djela, izvršeno je uvođenje u život Ustava od 1888 i izrada organskih zakona, koji su s njime stajali u vezi. Pošto je odstupio s vlasti 1891, G. je poslan za poslanika u Carigrad, gdje je ostao do 1893, kada je postao, prvo, ministar vojni u Dokićevom ministarstvu, pa onda predsjednik jednoga kratko-

Digitized by Google

vremenog radikalnog ministarstva, koje je palo početkom 1894. Bio je poslanik u Petrogradu 1897—1899, i poslanik u Carigradu 1900—1903. Te godine postao je, prvo predsjednik Državnog Savjeta, pa onda predsjednik (bez portfelja) jednoga mješovitog radikalno-samostalnog ministarstva, koje je trajalo do kraja 1904. Poslije pada toga ministarstva, G. je vraćen u Savjet. 1906 bio je nekoliko nedjelja predsjednik jednog čisto samostalnog ministarstva s portfeljom ministra vojnog), 1906 do 1910, kada je penzioniran, bio je predsjednik Državnog Savjeta. — Pisao je rasprave iz nove ratne historije u Ratniku. *S. Jovanović.*

GRUJIĆ SPIRIDON, fizičar (oko 1880 — 1907). Svršio je gimnaziju u Beogradu. Učio je fiziku u Berlinu, pa je odatle zbog oskudice u materijalnim sredstvima, prešao na beogradski univerzitet. Umro je kao đak. Napisao je: Das Radium (1901); Das Wesen der Anziehung und Abstossung (1902). *M. Pop.*

GRUJOVIĆ BOŽIDAR (Filipović Todor), sekretar Praviteljstvujušćeg Sovjeta (oko 1778, Ruma — 1807). Podrijetlom je iz Vrela (valjevski okrug). Kao svršeni budimski pravnik prešao je u Rusiju gdje je 1804 postao profesor na univerzitetu u Harkovu. Kad je prva srpska deputacija, s protom Matijom Nenadovićem na čelu, u poznu jesen 1804 došla u Rusiju, privoljela je G. da napusti profesuru i da pođe s njima kao sekretar. 1805 G. je prešao u Srbiju i ponajviše radio, da se sastavi Praviteljstvujušći Sovjet i pojača njegov utjecaj. U tom Sovjetu on je postao prvi sekretar; Vuk Karadžić čak piše, da je bio »jedini stup srpskoga sovjeta: on je bio i predsjednik i sekretar i pisar i sve«. Ali s tuberkulozom on nije dugo izdržao na poslu i umro je u ljetu 1807.

Literatura: V. Karadžić, Skupljeni istoriski i etnografski spisi, 1 (1898); Memoari prote M. Nenadovića; St. Novaković, Ustavno pitanje i zakoni Karađorđeva vremena (1907). *V. Ć.*

GRUJOVIĆ MIHAILO (oko 1780, Ruma — 2/1 1842, Kragujevac). Poslije svršene škole u Austriji otišao je bratu u Harkov u Rusiji, pa za njim poslije, 1805, prešao i u Srbiju. Tu je naslijedio brata u Praviteljstvujušćem Sovjetu. On je s Mladenom Milovanovićem izradio ustavne odredbe od 1811 god. koje su imale da onemoguće sve Karađorđeve protivnike među glavnim vojvodama. 1812 bio je član deputacije u Rusiji, a domalo je otpušten iz državne službe. Za vlade kneza Miloša, pošto se vratio iz emigracije, služio je u sudskoj struci i umro kao predsjednik kragujevačkog okružnog suda. *V. Ć.*

GRUND ALFRED DR. (Alfred Grund), profesor univerziteta u Pragu (3/8 1875 — 11/11 1914). G. je veći dio mladosti proveo u Beču. Tu je 1894/99 učio univerzitet, prvo historiju, a kasnije je, pod utjecajem svoga učitelja Penck-a, prešao na geografiju. Po svršenim studijama, kratko je vrijeme bio činovnik bečke dvorske biblioteke, a poslije se vratio na univerzitet, kao asistent geografskog instituta. Tu se 1904 habilitirao za docenta, 1907 je izabran za vanrednog profesora na univerzitetu u Berlinu i za upravnika odjeljenja u okeanografskom institutu, a 1910 za redovnog profesora njemačkog univerziteta u Pragu. — G. je veći dio svoga naučnog rada posvetio ispitivanju krša, njegovih hidrografskih i morfoloških odlika. U tome je cilju češće obilazio Hrvatsku, Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju i dio Crne Gore, a rezultati tih studija su: Die Karsthydrographie. Studien aus Westbosnien (Penck's Geogr. Abh., Bd. V, Hf. 3, 1906), Die Oberflächenformen des Dinarischen Gebirges, Zeitschr. d. Ges. f. Erdk. (1908), Beiträge zur Morphologie des Dinarischen Gebirges (Penck's Geogr. Abh., Bd. IX, Hf. 3, 1910), Der geographische Zyklus im Karst (Zeitschr. der Ges. f. Erdk., 1914). Dalje su morfološke studije: Eiszeitforschungen aus Bosnien und der Hercegovina (Verh. d. Ges. Deutscher Naturforscher und Aerzte, 1902), Neue Eiszeitspuren aus Bosnien und der Hercegovina (Globus, 1902), Die Entstehung und Geschichte des Adriatischen Meeres (Geogr. Jahresber. aus Oesterreich, VI, 1907). Značajan je rad G. i u naučnom ispitivanju Jadrana, koje su zajednički vršili talijanski i austrijski stručnjaci 1911/14. G. je bio upravnik austrijskog hidrografskog odjeljenja, na brodu Najade, učestvovao je na svih 12 ispitivačkih vožnji, pribrao je bogatu građu, ali je ranom smrću spriječen da je obradi. Kratki

Digitized by Google

izvještaji o tome su izašli u nekoliko brojeva Mitteil. d. k. k. Geogr. Ges., Wien i Zeitschr. d. Ges. f. Erdk., Berlin, za 1912/14. Pored spomenutih, G. je napisao još nekoliko većih radova, ali se oni ne tiču naše države.

P. Vujević.

GRUND ARNOŠT, dramatični komičar i redatelj zagrebačkog Narodnog Kazališta (31/1 1866, Prag). Srednju školu svršio je u Švajcarskoj, a graditeljsku je učio u Pragu, dok nije, poslije prvog državnog ispita, ušao u Lešešicama (1891) u jednu putničku družinu. Kao komičara angažovao ga je Miletić 1895 s plzenjske pozornice za zagrebačku, gdje je otpočeo svoju karijeru sa ulogom u Charleyevoj tetki i s Vašekom u Smetaninoj Prodanoj nevjesti. Bio je kratko vrijeme angažovan u bečkom Raimundovom teatru. Od toga vremena neprekidno je član Narodnog Kazališta, gdje je 1920 proslavljena 25-godišnjica njegovog članstva. Vrlo je inteligentan glumac. G. se u svojim slobodnim časovima kao stručnjak, zabavlja hvatanjem i katalogiziranjem kukaca i leptira. Napisao je i nekoliko izvornih lakrdija (Mlinar i advokat, Alaj su ga nasamarili, i On je poludio). Svojim kupletima i ekstemporiranjem naročito je popularan kod kazališnih krugova, i ako su najbolje ozbiljnije njegove karakterne kreacije, koje se mogu ubrojiti među najveće uspjehe posljednjih decenija na hrvatskoj pozornici.

N. A.

GRUNWALD ERNEST (Grinvald) (13/6 1886, Gornji Miholjac). Svršio je trgovačku akademiju. Radio je na polju trgovine i industrije. Član je upravnoga vijeća različitih trgovačkih i industrijskih poduzeća, i mnogobrojnih privrednih i humanitarnih društava. Saradivao je na mnogobrojnim domaćim i stranim novinama i revijama člancima ekonomske prirode. Predsjednik je Saveza trgovaca Hrvatske i Slavonije u Zagrebu.

S. D.

GRUŽ (talijanski Gravosa), trgovište u Dalmaciji, oblast, kotar i općina Dubrovnik, upravo predgrađe i glavna (sjeverna) luka grada Dubrovnika, s kojim ga veže krasna cesta (3½ km) i električni tramvaj. Od vjetrova zaštićena luka u 1½ km dugoj i ½ km širokoj morskoj drazi, prima lađe do 7 metara gaza. 1923 ukupni je saobraćaj bio 4.163 lađe, sa 1,551.117 tonaže, po čemu G. pripada drugo mjesto među našim lukama. Parobrodske veze ima sa svima znatnijim jadranskim, s velikim zapadno-evropskim (London, Liverpool, Hamburg, Amsterdam) i preko njih s prekooceanskim lukama. Stoga imaju u njemu svoje agencije domaće i strane velike parobrodarske linije, novčani zavodi, otpremničke i trgovačke tvrtke svoje urede. U G. je komesarijat parobrodarske policije, lučko odaslanstvo, drugi biro hidrografskog ureda, vojna pomorska akademija (otvorena 1/1 1924). G. je i stanica željeznice, koja ga veže s kopnenim zaleđem (i dalje preko Sarajeva i Slavonskog Broda s Beogradom i Zagrebom) i s Bokom Kotorskom (Zelenika). G. ima 2.758 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, dominikanski samostan Sv. Križa (po njemu G. ime), električnu centralu, Autohlad, tvornicu leda i hladionicu, trgovinu na veliko suhomesnate robe i mliječnih proizvoda. Morsko je kupalište (u Lapadu) i klimatsko zimovalište. Klima je ljeti suho-topla, zimi vlažno-topla, flora subtropska (agrumi), agave, palme, maslina, ružmarin, oleander, vinova loza i dr.).

J. Modestin.

GRUŽA. 1. Rijeka u Srbiji, lijevi pritok zapadne Morave. Izvire pod Rapajem (443 m) i Gradinama (913 m), a ulijeva se niže sela Čukojevca. Dužina joj je 62 km, a površina porječja 621·5 km².

P. V.

2. Područje u porječju rijeke Gruže. Ima 58 naselja.

Literatura: Mih. Dragić, Gruža (Naselja, knj. 10).

B. D.

GRUŽANSKA BANKA. Osnovana je 1923. Centrala Gruža (kragujevačka). Kapital 975.170, u 1924 dopunjen je na 1,000.000 Din. Predsjednik je Živojin T. Zlatić.

N. S.

GRZA, rječica u Srbiji, lijevi pritok Crnice; izvire pod Igrištem (855 m), ulijeva se kod sela Davidovca. Dužina joj je 26 km, a površina porječja 145·1 km².

P. V.

GUBEC MATIJA. V. Seljačka buna.

GUBER, velika vunena prostirka od grube tkanine bez ukrasa, vrsta ćilima. U upotrebi je u Šumadiji, okrugu valjevskom, užičkom i podrinjskom.

N. Z.

Digitized by Google

GUČETIĆ BENDEVIŠEVIĆ SAVKO (Gozze), pjesnik (druga polovina 16 vijeka — početak 17 vijeka, Dubrovnik). Sastavio je najdužu dubrovačku dramu, sa gotovo 4.000 dvanaesteraca, Dalide, koja je u isto doba i jedina, bar donekle originalna tragedija u dubrovačkoj književnosti. U njoj je G. obradio temu, koju je i Shakespeare u tragediji Romeo i Julija. Za prva četiri čina slobodno je preveo s talijanskoga Arijadnu Ludovika Grota, a za peti je upotrijebio Grotovu Dalide.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 16; Građa, knj. 9. *M. R.*

GUČETIĆ DŽIVO (IVAN) (Gozze), pjesnik (— oko 1667, Dubrovnik). Bio je stupio u isusovački red, ali je poslije 12 godina iz njega istupio, i vratio se u domovinu, gdje se bavio naukom i poezijom. Ostala je u rukopisu njegova drama Io, u kojoj je dramatizirao poznatu epizodu iz Ovidovih Metamorfoza o ljubavnici Jupiterovoj, koju je Junona pretvorila u kravu. Tu je dramu G. najprije napisao talijanski, pa je sam preveo na hrvatski jezik. Osim toga je sasvim vjerno preveo s latinskoga isusovačku školsku dramu Leon filozof.

M. R.

GUČETIĆ PAVAO, dubrovački slikar 18 vijeka. Putovao je po Italiji i skupio veliku zbirku slika, crteža i bakroreza. Istakao se kao slikar portreta. Među njegovim djelima ističe se naročito portret njegova prijatelja Benka Staja. *A. Š.*

GUČETIĆI (Gozze), stara plemićka porodica dubrovačka, od koje je poteklo više uglednih literata, među njima Ivan, sin Stjepana G. (1454 — 11/3 1502), odličan latinski pjesnik i govornik, koga Angelo Policiano (1454 do 1494) uspoređuje s prvacima rimskoga pjesništva; neke su se samo njegove pjesme štampale u tuđim knjigama, tako i u izdanju pjesama Jakova Bunića. Po njegovu testamentu od 22/2 1502 vidi se, da je imao lijepu biblioteku. — U 17 vijeku istakao se kao vrstan pjesnik u latinskom, talijanskom i materinjem jeziku Ivan G. (— 1667), koji je testamentom od 11/7 1667 ostavio zavičaju svoju bogatu biblioteku. Bio je isprva isusovac, no rano je istupio iz toga reda i oženio se Marom od plemićke porodice Đamanjića. Talijansku dramu Io posvetio je 1652 opatu Stjepanu Gradiću. — Pored Nikole Vitova, koji je u 16 vijeku (1549—1610) izašao na glas kao ugledan filozof, i štampao mnoga svoja djela, u 18 se vijeku istakao Ladislav G. (1746). Napisao je predgovor dubrovačkoj povjesnici Džona Rastića (Resti) i ocrtao u latinskim stihovima udes svoje porodice: De casibus familiae et domus suae.

Đ. K.

GUČEVO, planina u Srbiji, između rijeka: Drine-Štire-Borinjske, 6·5 km južno od Loznice. Najveći visovi su: Crni Vrh 759 m, Kulište 708 m, Kam 656 m. Zapadnim podnožjem ide drum Šabac—Ljubovija. *P. V.*

Boj na Gučevu—Boranji od 8/9 do 24/10 1914. Da bi parirali ofenzivu 1 srpske armije u Srijemu, koja je počela 6/9 1914, Austrijanci su 8/9 poduzeli ofenzivu na zapadnoj fronti, od Parašnice do Ljubovije. II. i III. srpska armija, branile su ovu frontu i na njoj su se razvili ogorčeni bojevi i borbe, koji u općem skupu predstavljaju dugotrajnu bitku, nazvatu »Bitka na Drini«, čiji je jedan dio boj na Gučevu—Boranji.

Bojište je planinski masiv Gučevo (769)—Boranja (890) krajnji sjeverozapadni dio planinskog lanca, čiji je čvor u Povlenju (1480). Ovaj planinski lanac ispunjava svojim ograncima sav prostor između Drine i Jadra. Padine su mu strme k Drini, a blaže k Jadru. Cjelokupni prostor je planinskog karaktera, strm, ispresijecan, obrasao šumom, teško savladljiv, slabo naseljen i sa vrlo malo puteva.

U boju su učestvovale sa srpske strane II. i III. armija, u sastavu: Drinska divizija 1 i 2, Moravska 2, Dunavska 2 i Kombinovana divizija, a sa austrijske, VI. armija pojačana odredima majora Šnjarića (3 bataljona iz 13 i 14 brdske brigade) i pukovnika Filipovića (3 bataljona i 1 baterija iz 8 brdske brigade). Sastav VI. armije bio je: 15 korpus: 13 pješadijska brigada, 48 divizija (10, 11 i 12 brdska brigada) i 40 honvedska divizija; 16 korpus: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9 i 15 brdska brigada, i 109 landšturmska brigada, 7 pješadijska Kombinirana i 29 divizija bile su u Srijemu i kasnije su učestvovale u boju.

Operacioni plan srpske vojske bio je: obrana na Drini od Rače do Ljubovije s II. i III. armijom, u cilju prikivanja austrijskih snaga i stva-

Digitized by Google

ranja boljih uslova za prijelaz u ofenzivu i napad I. armijom u Srijemu i Užičkom vojskom k Višegradu. Operacioni plan austrijske vojske bio je: ofenziva u centru, a defenziva na krilima. U cilju izvršenja plana, komandant austrijske Balkanske armije naredio je, da 15 korpus zauzme na Gučevu Kam—Crni Vrh (769)—Kulište—Mamutovac—Biljeg—Krivu Jelu—Crni Vrh (890), a 16 korpus da zauzme na Boranji, Koštanju Stopu—Šanac—Ždrelo—Rožanj—Proslop. 15 korpus poduzeo je 9/9 napad 48 divizijom na fronti Crni Vrh—Kriva Jela—Biljeg—Kulište, i uspio je da do noći zauzme Bobije—Davidovo Brdo—Klisar Gučevo. Ostali dio 15 korpusa (40 honvedska divizija i 13 brigada) vršile su demonstracije na fronti Čelopek—Kozluk—Batar. 16 korpus vodio je sporednom kolonom (4, 5 i 9 brdska brigada) borbu oko Čavčića bez uspjeha; glavnom kolonom (1, 2, 6 i 13 brdska brigada) na položaju kod Lipovice, a samostalnom kolonom (109 landšturmska brigada) oko visa Dugo, obje također bez uspjeha. Odred pukovnika Dimitrijevića-Uče (3 bataljona, konjički divizijski puk i pionirska četa) u toku dana poduzeo je napad na 15 korpus, ali nije uspio da ga prebaci preko Drine, već se 9/9 pred mrak zadržao pješadijom na Vladića Brdu, a konjicom istočno od Klisar Gučeva. Dijelovi 15 korpusa zauzeli su liniju kota 271—kota 280—Klisar Gučevo. Moravska 2, napadnuta od jutra 16 korpusom, odstupila je pod borbom na položaj Bobije—Pavit, a preko noći je naređeno odredu pukovnika Reriha (2 bataljona i 2 baterije), da posjedne za obranu odsjek Biljeg—Kriva Jela, a odredu pukovnika Vasića (3 bataljona i 3 baterije) odsjek Kriva Jela—Košutnja Stopa. 10/9 15 korpus je uspio da zauzme 11 brigadom Radakovac, 10 i 12 brigadom visove na obim obalama Borinske rijeke kod Klisar Gučeva, a 40 honvedska divizija uspjela je da odbije snažne napade Srba, 16 korpus nastupio je sporednom kolonom k Radakovcu, i u vezi sa 11 brigadom produžio je nastupanje k položaju Crni Vrh (890)—Košutnja Stopa; glavnom kolonom, po zauzeću Čavčića, produžio je nastupanje k položaju Košutnja Stopa—Runjevačka Rudina; 2 brdska brigada vršila je nastupanje prema Ždrelu, južno od Krupnja, ali je zaustavljena artilerijskom vatrom. Samostalna kolona zauzela je vis Dugo. Ovog dana bila je VI. armija pojačana brigadom Šnjarića (3 bataljona iz 13 i 14 brigade) i odredom pukovnika Filipovića (3 bataljona i 1 baterija iz 8 brdske brigade). Odred pukovnika Dimitrijevića-Uče, pojačan jednim bataljonom, vodio je cijeloga dana očajnu borbu, i uveče je zanoćio, u neposrednom dodiru sa Austrijancima, na položaju kota 482—Gajevi—Petkovo Brdo—Đurđevo Brdo—zapadne padine Kulišta i Eminove Vode do rijeke Prosnice. Moravska 2 vršila je ovoga dana napad, i zauzela je Ćukovo (i vezala se s odredom pukovnika Dimitrijevića na Petkovom Brdu), koje je tri puta prelazilo iz ruku u ruke, i naposljetku, pred noć, ostalo u rukama Austrijanaca, a Moravska 2 se povukla na Zlostup, istočno od Ćukova. Na ostalom dijelu fronte ovoga dana nije bilo važnijih operacija.

11/9 15 korpus zauzeo je 11 brigadom Lipničko Brdo, 10 i 12 brigadom držao je položaj Davidovo Brdo—Lepenica—Klisar Gučevo—kota 271, 40 honvedskom divizijom demonstrirao je prema položaju Čelopek—Kozluk—Bagar, 16 korpus sporednom kolonom zauzeo je Crni Vrh (890), glavnom kolonom Košutnju Stopu—Mačkov Kamen, a 2 brigadom držao je vis Veleš, samostalnom kolonom vis Dugo. Ovoga dana VI. armija imala je jedan dan odmora i vršila je pregrupiranje, pošto je zauzet glavni greben Boranje i Jagodnje. Gučevski odred (Uča) ovog dana nije imao jačih napada, ali se, po naređenju, povukao na liniju Eminove Vode—Kulište—kota 517—Biljeg—Kostajnik. Moravska 2, napadnuta na cijelom položaju (Zlostup—Rogulja—Glavica—kota 694—Debelo Osoje—Košutnja Stopa) znatno nadmoćnijom snagom, izdržala je strašnu borbu do 12·15 sati, kada je obiđena od Duge Njive, naredila povlačenje na liniju Velika Njiva—Mišakovac, što je izvršeno u redu. Austrijanci nisu gonili.

Pod ovakovim okolnostima Srpska Vrhovna Komanda je obustavila nastupanje u Srijemu i odlučila, da Kombinovanu diviziju uputi u sastav III. armije, naredivši joj da odmarširа preko Tekeriša u Zavlaku, gdje da se stavi pod komandu III. armije. 12/9 VI. armija je vršila pregrupiranje, koje je išlo sporo zbog kiše. 15 kor-

Digitized by Google

pus 11 brigadom zauzeo je Krivu Jelu i produžio, zajedno sa 12 brigadom na Biljeg, koji je predveče i zauzeo, čime je zauzeta cijela Boranja. Srbi su uporno branili Gučevo. Ovoga dana upućena je Dunavska 2 na Mramor, koji je posjela sa 2 puka. Kombinovana divizija stigla je i uputila jedan puk u armijsku rezervu na Dolovsko Brdo, a ostale grupirala u rajonu Pecka—Rožanj, da otud poduzme napad u bok i pozadinu Austrijanaca, ako krenu preko Krupnja prema Zavlaci. III. srpska armija vršila je novo grupiranje: Drinska 2 zauzela je i branila Drinu od ušća Jadra do ušća Prosenice; Drinska 1 imala je da drži odsjek Primet—Velike Njive—Mišakovac; Dunavska 2 odsjek Milutinov Grob—Mramor; Kombinovana kao i dosad.

13/9 15 korpus poduzeo je napad na Kostajnik—Mamutovac—Kulište i uspio je da zauzme Kulište, a na ostalom dijelu bio je odbijen protivnapadom Srba. 16 korpus poduzeo je napad u pravcu Krupnja i Pecke, ali su njegove kolone vrlo malo napredovale prema Mramoru i Rožnju, a na ostalom dijelu bile su prinudene da prijeđu u obranu na visovima Ždrelo—Šanac—Košutnja Stopa. Drinska 2, napadnuta od Ade Kurjačice, vodila je cijelog dana očajnu borbu, i pojačana iz Timočke 2, uspjela je da zadrži austrijsku 42 honvedsku diviziju na 3—400 metara od rijeke. Kombinovana divizija ostavila je puk u rezervi (5 prekobrojni) na Dolovskom Brdu, a sa ostatkom marširala je cijeloga dana, i noću je stigla na liniju Krst—Grnčarsko Groblje. Moravska 2 je u toku dana nastupala k Stolicama, ove posjela i protunapadima odbila sve napade Austrijanaca.

14/9 15 korpus vršio je napade na položaj Borinski Visovi—Kostajnik i prema Loznici, i uspio je da zauzme Borinske Visove, a na ostalom dijelu je odbijen. 16 korpus, poslije uporne borbe, uspio je da zauzme Rožanj, i da odbije napad srpskih trupa od Krupnja. Kombinovana divizija poduzela je napad na Gučevo (Kulište—Eminove Vode) i do noći je uspjela da zauzme liniju Velika Bobija—Carigrad—Perina jednim pukom, a drugim lijevu obalu Štire, prema Kulištu. Drinska 1 zauzela je predveče Biljeg. Moravska 2 držala je svoj položaj, a desnim krilom vršila je napad na Kozju Stijenu i Veliki Vis. Dunavska 2 sa 5 prekobrojnim pukom vršila je napad, i uspjela je da zauzme liniju Milonkov Kamen—sjeverna ivica Ravnog Brda—kota 706.

15/9 desno krilo 15 korpusa (79 honvedska brigada, 10, 12 i dio 11 brigade) pokušalo je da prijeđe rijeku Štiru u pravcu visa Carigrada, ali je zadržano. Lijevo krilo napredovalo je postepeno preko Crnog Vrha i Koviljače k Lozničkim položajima. 16 korpus izdržao je snažan napad Srba u pravcu Rožnja, a dijelovi njegovi su povučeni na Miletinu i Petkovo Brdo, a jedna brigada (109 landšturmska) upućena je na most kod Ljubovije. 4, 5 i 9 brdska brigada pripremale su napad na Stolice, a brigada Šnjarića na Kostajnik. Kombinovana divizija, pod čiju je komandu stavljena i Drinska 2, odbila je napade Austrijanaca, i ostala je na svojim položajima, na desnoj obali rijeke Štire. Drinska 1 vršila je napad na Mamutovac, bez uspjeha, i predveče je odbila napad Austrijanaca na Biljeg i Kostajnik. Moravska 2 vršila je napad na Veliki vis i Orlujak, podišla je njima, ali nije uspjela da ih zauzme, međutim napade Austrijanaca na Glavicu odbila je. Dunavska 2 vršila je napad na kotu 706 i Ravno Brdo, i poslije uporne borbe zauzela ove točke. Uporne borbe vodile su se oko Malog Rožnja, koji je dvaput prelazio u ruke Austrijanaca i opet bio povraćen. Dunavska 1 uvučena je u borbu na Proslopu, gdje je uspjela da odbije snažan napad Austrijanaca.

Poslije ulaska Dunavske 1 izvršeno je novo grupiranje snaga, tako da su Drinska 1 i 2, Moravska 2 i odred Mišića ušli u III. armiju, a Dunavska 1 i 2, Kombinovana i odred Kovačevića u I. armiju.

16/9 lijevo krilo 15 korpusa uspjelo je da do mraka prodre do same Loznice, desno krilo bilo je potpuno ukočeno pred Kostajnikom. Lijevo krilo 16 korpusa, odbilo je srpski napad od Krupnja i gonilo je Srbe do Krupnja, ali tu je zaustavljeno jakom vatrom sa Kostajnika. Desno krilo držalo je i dalje svoje položaje. Zbog mogućnosti noćnog napada od strane Srba, 16 korpus preko noći povučen je na položaj Šanac—Košutnja Stopa—Kriva Jela. Srbi nisu uznemirivali. Dunavska 2 vršila je napad na Kuline, Miletinu i Jasenovaču, uspjela je da priđe položajima,

Digitized by Google

ali nije zauzela same položaje. Dunavska 1 vršila je napad na položaj Peći—Gorica—Miletina, prilazila je samom položaju, ali je tu bila zadržana. Kombinovana divizija, snažno napadnuta, izdržala je napad na cijelom položaju, kad je centar, na Pleću, bio pokoleban, izvršila je protunapad rezervom sa Krsta, i uspjela je da odbaci Austrijance ponovno u Štiru. Drinska 1 izdržala je nekoliko snažnih napada na Biljeg i Kostajnik, i sve ih je odbila. Moravska 2 produžila je napad na Veliki Vis, i Orlujak, i u toku dana ih zauzela.

17/9 15 i 16 korpus utvrđivali su Gučevo i greben Boranje, na koje su bili povučeni, i ako su odbili 8 srpskih napada. Dunavska 1 produžila je napad i zauzela je položaj Miletina—Gorica—Peći—Dugo i dalje na Drini gonila je do linije Rujevačka Rudina—Obodnik—Veleš—Karačica—Čermanovića Gaj. Dunavska 2 također je produžila napad na liniju Kuline—Jasenovača—Milina, uspjela je da je zauzme, i produžila je dalje nastupanje i napad na položaj Šanac—kota 864—Nešino Brdo—Rujevačke Rudine, ali je samo jedan puk (5 prekobrojni) izvršio napad, i pred mrak izbio prema koti 864 i Nešinom Brdu. Ostali pukovi, izmoreni i jako prorijeđeni, nisu mogli poduzeti nastupanje, već su prenoćili na zauzetoj liniji. Kombinovana divizija vršila je napad na cijeloj fronti i poslije vrlo uporne borbe uspjela je da zauzme Ribarsko Brdo i Glavicu. Drinska 1 zauzela je Mamutovac i prikupila se sjeverno od Biljega. Moravska 2 prikupila se na Orlujaku.

18/9 15 i 16 korpus napadnuti na cijeloj fronti, uspjeli su da odbiju sve napade Srba na Mačkov Kamen—Košutnju Stopu i Crni Vrh-Biljeg, ali se u toku noći 15 korpus morao povući sa Crnog Vrha, koji su Srbi zauzeli. Dunavska 2 izjutra rano poduzela je napad na Mačkov Kamen—Košutnju Stopu, i poslije borbe cijelog dana, i ako tučena snažnom artilerijom, uspjela je da zanoći na prednjoj ivici Mačkovog Kamena i Nešinom Brdu. U vezi s ovom vršila je napad i Dunavska 1 pravcem preko Javornika—Mačkovog Kamena, no zbog novog grupiranja uspjela je da samo jednim pukom izbije na Javornik, a drugim na kosu između Ždrela i kote 813. Drinska 2 spriječila je dalje prebacivanje preko mosta na Kurjačici, koji je haubička artilerija prelomila, no pri svem tom napad na Austrijance kod Ade Kurjačice nije uspio. Kombinovana divizija napadala je cijelog dana Eminove Vode, i tek je predveče 19/9 uspjela da ih zauzme, zajedno sa kotom 708. Napad na Crni Vrh nije uspio. Drinska 1 utvrđivala je Mamutovac i Biljeg, koji su Austrijanci bili napadom zauzeli, ali opet izgubili, te je ostao u rukama Drinske 1. Moravska 2 doprla je do glavnog grebena Duge Njive—Crni Vrh—Turski Grob, ali ga nije mogla zauzeti, već se zaustavila u neposrednom dodiru sa austrijskim trupama. 19/9 Dunavska 2, zajedno sa 9 pukom I. poziva, vršila je ogorčen napad na Mačkov Kamen (u sastavu ovog bio je komandant bataljona Kraljević Đorđe, i u jednom jurišu je ranjen puščanim zrnom), poslije mnogih juriša uspjela je da ga zauzme (u 18·30 sati) i ostala je na njemu. Dunavska 1 potpomagala je napad na Mačkov Kamen i ona je tamo i prenoćila. Cijela III. armija ostala je na istim položajima, na kojima se vodila borba cijelog dana bez osjetnih rezultata, osim što su Austrijanci zauzeli Biljeg, s koga je Drinska 1 odstupila.

20 i 21/9 16 korpus bio je napregao sve snage da ponovno zauzme Mačkov Kamen, ali, i poslije nečuveno žestokih borba, rješenje do mraka nije palo, i ostalo se u neposrednom dodiru i preko noći. Dunavska 2 smijenjena je na Mačkovom Kamenu Dunavskom 1 i odmarširala je u Krupanj. Dunavska 1 vodila je cijelog dana očajne borbe na Mačkovom Kamenu, na kome je i ostala, jer je noć prekinula borbu. III. armija ostala je na svojim položajima, odbijajući omanje napade Austrijanaca.

22/9 16 korpus vršio je od ponoći 21/22 napade na Mačkov Kamen, koji je branila Dunavska 1, i poslije žestoke borbe i mnogih peripetija Dunavska 1 napustila je Mačkov Kamen u 16·15 sati i povukla se na gredu Kuline—Miletine—Bobije. 16 korpus nije gonio, te je divizija zanoćila zaštitnicom na Nešinom Brdu—Šancu, a glavninom na Miletini. III. armija ostala je na dosadašnjim položajima, odbijajući napade Austrijanaca, a Drinska 1 zauzela je ponovno Biljeg

23/9 kod 1 armije nije bilo borbe, već su divizije zauzele nov položaj, i

Digitized by Google

to Dunavska 1 Šanac—Nešino Brdo, Obodnik i Brankovac sa rezervom na koti 813, Dunavska 2 položaj Grobnica—Vukolovci—Gaj, sa rezervom na Mišakovcu. Na fronti III. armije vodile su se borbe bez veće važnosti i pripremljen je protunapad Kombinovanom divizijom na fronti Eminove Vode—Kulište ali je, zbog zakašnjenja opće rezerve, odložen za sutradan.

24/9 na cijeloj fronti vodile su se borbe bez osjetnih rezultata. Napad Kombinovane divizije odbijen je sa velikim gubitcima.

Od 25/9 do 24/10 snage oba neprijatelja na Gučevu i Boranji utvrdile su se, i starale za sve vrijeme, da održe svoje položaje pod svaku cijenu, djelujući jedna protiv druge pješadijskom, mitraljeskom i artilerijskom vatrom, kratkim dnevnim i noćnim napadima, u cilju da jedna drugu što više oslabe, i stvore što povoljnije uslove za rješenje ovog dugotrajnog boja u svoju korist. Ovdje počinje rovovska faza ovog boja. Austrijska Vrhovna Komanda Balkanske Vojske, zbog iscrpljenosti VI. armije odlučila je, da prekine dalje ofenzivne operacije na fronti Gučevo—Boranja, da se VI. armija drži obrane na tim položajima, da ih tehnički što bolje utvrdi, i da se uzdržava od svakih većih poduzeća, dok se ne dobije veća snaga i trupe ne popune i odmore. Srpska Vrhovna Komanda, zbog iscrpljenosti snaga i poglavito zbog nedostatka municije, odlučila je, da se I., II. i III. armija drže najupornije obrane, dok se ne izvrši popuna jedinica ljudstvom i materijalom, naročito artilerijskom municijom.

Ovim je završen ovaj boj, čiji su rezultati bili: jako iscrpljenje Austrijanaca i zadržavanje njihove ofenzive za više od dva mjeseca. Srpske trupe isto tako bile su znatno iscrpljene, ali sa položaja su se povukle tek kasnije (8/11), zbog novo stvorene situacije na cijelom bojištu. Gubitci srpskih i austrijskih trupa bili su veoma znatni, no točan broj još je nepoznat. *V. Belić.*

GUDEL VLADIMIR DR., naučnjak (2/1 1869, Krapina). Gimnaziju i filozofiju svršio je u Zagrebu, gdje je postigao i doktorat filozofije. Služio je na srednjim školama u Bjelovaru, Sušaku i Zagrebu. Živi kao profesor gimnazije u Zagrebu. Kao književni historik sarađivao je u časopisima. Posebice je preštampao iz Vijenca doktorsku disertaciju Stare kajkavske drame (1900) i studiju Njemački utjecaji u hrvatskoj preporodnoj lirici (1903). *B. V.*

GUGLIN, selo u krivopalanačkom srezu, okruga kumanovskoga. Na G. se 29 i 30/8 1905 vodila dvodnevna borba između čete vojvode Đ. Skopljančeta i bugarskih četa, koje su potučene. U toj borbi poginulo je 9 naših četnika. *M. M.*

GUILLAUMAT MARIE LOUIS ADOLPHE (Gijoma) divizijski general francuske vojske (4/1 1863). Stupio je u vojničku školu 27/10 1882, i po svršetku ove, proizveden je za pješadijskog potporučnika 1/10 1884, za kapetana 15/11 1893, za pukovnika 28/9 1910, brigadnog generala 8/10 1913, divizijskog generala 23/12 1915. Do Svjetskog Rata komandirao je vodom, četom, bataljonom, pukom i brigadom u pješadiji. Učestvovao je u kolonijalnim ratovima u Alžiru, Tunisu, Tonkinu i Kini. U Svjetskom Ratu, do 29/8 1914, bio je šef kabineta ministra vojnog i predan u službu generalu Joffre-u. 2/9 1914 do 25/2 1915 komandirao je divizijom na francuskoj fronti (33 i 4), do 15/12 1916 komandirao je korpusom (1), armijom (2) do 14/12 1917; od tada pa do 14/6 1918 komandirao je savezničkim armijama na Solunskoj fronti. Za vrijeme njegovog komandiranja donešena je odluka, izrađen plan i izvršene pripreme za ofenzivu na Solunskoj fronti. No prije no što je ofenziva počela, general G. postavljen je za guvernera Pariza i komandanta pariških armija. Od 7/10 1918 komandirao je armijom na francuskoj fronti (5). Od 10/6 1919 bio je generalni inspektor, od 30/1 1920 član višeg ratnog savjeta, a od 11/10 1924 komandant je Rajnske armije. *V. Belić.*

GUMBARSTVO. V. Tekstilne vještine seljačke.

GUNDULIĆ DŽIVO (IVAN) FRANOV (Gondola), pjesnik (izgleda 8/1 1589 — 10/12 1638, Dubrovnik). Bio je obrazovan kod kuće i u dubrovačkoj općinskoj školi. Ne zna se, da je ikada izlazio iz Dubrovnika. Vršio je razne javne službe, ali knez dubrovačke republike nije bio nikada, jer nije do-

Digitized by Google

stigao 50 godina života. Oženio se 1628 s Nikom Sorkočevićevom i imao je s njom tri sina. Frana, koji je umro 1700 u Beču kao austrijski general, Šiška, pjesnika, i Matu, koji je umro 1684 kao knez. — Po svoj prilici pjevao je u mladim godinama kraće lirske pjesme, koje nisu sačuvane, jer kod njegovih sugrađana interes za njegova poznija krupnija djela potisnuo je u zaborav te manje stvari. Jedina sačuvana njegova ljubavna pjesma je Ljubovnik sramežljiv; ona po svoj prilici nije postala prije 1619. Uz Ljubovnika najstarije su Gundulićeve lirske pjesme Pjesni pokorne (Rim, 1621), dobar i prilično vjeran prijevod pokajničkih psalama, i mala pobožna pjesma Od veličanstva božijeh. 1622 Gundulić je izdao Suze sina razmetnoga. To nije epski ispričana poznata evanđeoska priča o bludnome sinu, već sasma lirski u tri »plača« (tri monologa) prikazano »sagriješenje«, »spoznanje« i »skrušenje« (pokajanje) bludnoga sina. Od 10 njegovih drama sačuvane su samo 4, Arijadna (koju je sam G. izdao 1633), Prozerpina, Dijana i Armida. Od njih je najbolja Arijadna, ali je ona prevedena s talijanskoga. Prozerpina je slabija, vjerojatno i ona neoriginalna; Dijana i Armida su male dramatske scene. Armida je u stvari jedna dramatizirana (dijelom prevedena) romantična scena iz Tassova Jerusalima Oslobođenog. Prve su tri drame naprotiv mitološkog sadržaja (kako je Tezej ostavio Arijadnu na ostrvu Naksu, kako je bog Pluto ugrabio Prozerpinu, kako se Dijana zaljubila u Endimiona), a po natpisima izgubljenih drama vidi se da su i one od ove vrste, osim Koraljke od Šira, koja je opet prevedena talijanska pastoralna drama Filli di Sciro Gv. Bonarellija. Najvažnija je G. originalna pastoralna drama Dubravka iz 1627. U njoj G. alegorijski slavi svoj rodni grad (»Dubravu«) i slobodu. Dubravka ima dobrih lirskih mjesta.

Najviše je proslavilo G. posljednje djelo, epska pjesma Osman. On je još 1620 namjeravao da prevede Tassov Jerusalim Oslobođen, ali tu namjeru nije izveo. Bez sumnje od toga su ga odvratili važni događaji kod Turaka. 1621 Poljaci su uspješno odbili Turke kod Hoćima (najsjeverniji dio Besarabije) i mladoga turskoga sultana, Osmana II. (bilo mu je tek 16 godina), najviše stoga, što se janjičari nisu htjeli dalje boriti. Osman je zbog toga htio da ih zamijeni novom, u Aziji sakupljenom vojskom. Janjičari se zato 1622 pobune, te Osman bi svrgnut i udavljen. To se u cijeloj Evropi smatralo kao početak raspadanja turskoga gospodstva. Zasluga zbog toga prevrata pripisivala se Poljacima, a naročito njihovom vođi, kraljeviću Vladislavu (koji je za vrijeme borbe oko Hoćima ležao bolestan). Ta je misao bez sumnje i G. nagnala da ostavi prevođenje Tassa i da svojom originalnom pjesmom opjeva te događaje i proslavi Poljake i Vladislava. Po svoj prilici je G. prije svega sastavio historijsku epsku pjesmu o smrti Osmanovoj. Tek je kasnije proširio plan svoje pjesme i umetao između prvog pjevanja i posljednja 4. koja govore o Osmanu, razne, najviše romantične epizode o junakinji Sokolici, Osmanovoj ljubavnici, i o poljskoj junakinji Krunoslavi, koja hoće da oslobodi iz turske tamnice svog zaručnika Korevskog, o Sunčanici i njenom slijepom ocu Ljubdragu, potomku srpskih despota, o putovanju Kizlar-age, da sakuplja najljepše djevojke za Osmana, i Ali-paše u Varšavu, da sklopi mir s Poljacima, i o bunjenju pakla protiv toga mira. — G. je umro prije nego što je stigao da svrši posao i stara pjevanja preudesi prema novome planu. Zato je Osman ostao nedovršen; od 20 pjevanja, što ih je Gundulić bio zamislio, dva, 14 i 15, nisu ispjevana, pa su ih razni pjesnici dopunjavali, najbolje Ivan Mažuranić. — Osman je historijsko-romantička epska pjesma i očevidna imitacija Tassova Jerusalima Oslobođenog, sa svima njegovim dobrim i slabim stranama. I ako je Osman nedovršen, a glavna stvar isprekidana raznim epizodama, i prepun sredovječne romantike, ipak je među najboljim djelima naše starije književnosti.

Literatura: Stari pisci hrvatski, knj. 9, II. izdanje Đ. Körblera (1912); A. Jensen, Gundulić und sein Osman (1900). *M. Rešetar.*

GUNDULIĆ DŽIVO (IVAN) MARINOV (Gondola), historičar (oko 1600 — 14/8 1650, Dubrovnik). Pošto je upotrebio građu sakupljenu od Frana Gundulića, sastavio je talijansku kroniku grada Dubrovnika, koja ide od osnovanja Dubrovnika do 1484 (nju je poslije prekrajao Džono Ra-

Digitized by Google

stić). Za starije doba držao se nekritičnih anonimnih Anala, ali za novije vrijeme uzimao je materijal najviše iz dubrovačkih arhiva.

Literatura: Monum. Slavor. merid., knj. 25. *M. R.*

GUNDULIĆ DŽIVO (IVAN) ŠIŠKOV (Gondola), pjesnik (1678 — 1721, Dubrovnik). Sin je Šiška Gundulića, a unuk Dživa Franova Gundulića. Napisao je podužu ljubavnu pjesmu Suze i tužbe Radmilove. Ona je samo razvučena prerada Zorke Vladislava Menčetića. G. je napisao i pastoralnu dramu Radmio, posljednju dubrovačku dramu te vrste. Ona je prerada Zlatarićeva Ljubmira (a to je prijevod Tassova Aminta) u novijim osmercima, dok je Ljubmir u zastarjelim dvanaestercima. Originalna je naprotiv stvar njegov Oton, zamršena romantička drama, sasvim u duhu Dž. Palmotića. *M. R.*

GUNDULIĆ FRANO (Gondola), pravnik (1539 — 1589, Dubrovnik). Zastupao je Dubrovnik u važnim pitanjima u Rimu i Napulju. U samom Dubrovniku bio je vođa »klerikalne« stranke, koja je bila za to, da se bez prigovora prime odluke tridentinskog koncila. Dao je posljednju redakciju zbornika starijih dubrovačkih zakona, naročito statuta od 1272. Tekstu je dodao natpise, pregled sadržaja i tumačenja, a sakupljao je građu za dubrovačku historiju.

Literatura: Monum. histor.-jurid. Slavor. merid., knj. 9. *M. R.*

GUNDULIĆ ŠIŠKO (SIGISMUND) (Gondola), pjesnik (1633 — 1682, Dubrovnik). Sin je Dživa Franova G. Napisao je romantičku dramu Sunčanica. To je vrlo zamršena kompozicija na način Palmotićevih »nacionalnih« drama. *M. R.*

GUNDULIĆ TROJAN (Gondola), izdao je 1552 u Beogradu staroslovensko evanđelje (jedinu srbulju, štampanu u Beogradu), za koje je slova priredio »knez Radiša Dmitrović«, a tekst udesio jeromonah Mardarije.

Literatura: Lj. Stojanović, Stare srpske štamparije. *M. R.*

GUNJ, muški haljetak od sukna, zagasite boje ili od mrke čohe, sa širokim rukavima, a dug do pojasa. U Srbiji su G. bez rukava nosile žene i djevojke u Rudniku, i u Bosni. G. bez rukava zove se zubun. U Crnoj Gori zovu bjelaču dugu do koljena, a sa uskim rukavima, gunjina. *N. Z.*

GUNJ PREKLAPAČ, vrsta koporana. Nosi se u Šumadiji. *N. Z.*

GUNJA, muški haljetak od bijelog sukna, sa rukavima i jakuljačom, sličan opandžaku. Nosi se u pirotskom okrugu. *N. Z.*

GUNJAC, muški haljetak od crnog sukna, sa uskim rukavima, kratak do kukova. Nosi se u okolini Knina. G. iz crnog sukna dug do koljena nosi se po Vojvodini. Zove se u donjem Banatu doroc. *N. Z.*

GUNJČE ZIMSKO iz crnog sukna, sa visokom ogrlicom, razrezanih rukava i podstavljeno janjetinom nosi se u Skopskoj Crnoj Gori. *N. Z.*

GUNJIĆ, vrsta muškog prsluka iz crnog sukna. Oko vrata ima tri reda šara raznobojne čohe. G. na tri šare nosi se u Rađevini, u Podrinju. — G. od crnog sukna, sa rukavima, kratak do pojasa, nosi se povrh džemadana, u sarajevskoj okolini. *N. Z.*

GUNJINA. V. Bjelača.

GUSINJE, varoš u Crnoj Gori, na granici prema Albaniji, na utoku Vruje u rijeku Grnčar. Ima oko 600 domova. Stanovnici su po vjeri većinom muslimani. Od G. se širi plodno i prostrano polje k Plavskom Jezeru. Okruženo je visokim planinama i ima oštru klimu. — O G. se malo zna iz ranijih vijekova. Po mišljenju Račkoga Dukljaninova župa Guisenio bit će da je G. i njegov kraj. U 14 vijeku je u Plavskoj župi postojalo selo Gusino, bez sumnje današnje G. — Starije stanovništvo G. su rano izagnali Klimente i zagospodarili onim krajem. Njih su od prije oko 200 godina napala i izagnala okolna plemena. Od tada su G. naselili plavski muslimani i dr., i ono je postalo sjedište vlasti onog kraja. Ami Boué je 1836 računao da G. ima 300 domova srpskih i arnautskih, a Jurišić u polovini 19 vijeka nalazi, da je G. imalo 400 domova, od kojih su četvrtina bili srpski. — Sada G. ima 46 dućana, koji su od ćepenaka, naslonjeni jedan na drugi. U tursko doba G. je vodilo trgovinu sa Skadrom, Peći i Mitrovicom. Sad je trgovina opala. Čuveno je G. ranije bilo radi oktobarskog vašara. Kroz G. i Plav je vodio stari put od Kotora i Skadra za Peć.

Digitized by Google

Literatura: K. N. Kostić, Naši gradovi na Jugu; Naselja, 10.

P. Š.

GUSKA pripitomljena, nastala je u staroj Galiji i Germaniji iz divlje G. (Anser cinereus). Tokom vremena raširila se po cijeloj Evropi. Prema veličini i bojama perja razlikujemo razne pasmine. U krajevima naše države raširena je naročito obična domaća G. bijele boje. Najpoznatije pasmine G. su: 1. Emdenska G. Iz istočne je Frizije; po osobito dugom vratu naličila je labudu, što se vremenom izgubilo. Velika je i teška do 15 kg, sa punim, širokim trupom i kratkim nogama. Boja je bijela, jaja daje 50—60 po 200 g težine. — 2. Tuluška G. iz južne Francuske. Ona je nastala u 16 vijeku. Boju ima kao divlja guska, dostiže tovljena težinu do 14 kg. Plodna je, dobro raste i lako se tovi, daje fino meso. Leže godišnje 30—40 jaja po 170—200 g težine. Nježnija je, te zahtijeva veću njegu nego emdenska. — 3. Dunavska guska je varijetet obične domaće guske. Odlikuje se kovrčastim perjem. Njena domovina je područje Dunava, počevši od Madžarske, i područje Crnog Mora. Boja perja je u području Dunava bijela. Težina je prosječno 4 do 5 kg, tovljena dostiže i preko 7 kg. Meso je sočno i fino. Otporna je, te uspijeva u običnom kućanstvu dobro. Ona je kraj obične domaće guske raširena i u našim krajevima, naročito u Vojvodini. — Pasmine pod 1. i 2. uvedene su u većoj količini, naročito emdenska, u krajeve naše države u cilju čistog uzgoja i oplemenjivanja za veću proizvodnju mesa i perja, koje se vrlo cijeni. Prosječno se računa ¾ kg perja kod velikih pasmina na komad. — Obična domaća G. je dosta manja nego sve uzgojne pasmine, ali je obzirom na svojstva za naše privredne prilike podesnija.

S. Ulmansky.

GUSLAR, glazbeno društvo u Splitu. Osnovano je 1918, sa zadatkom, da goji vokalnu i instrumentalnu muziku uopće, a u prvom redu slovensku. Ima mješoviti zbor od 80 članova i 5 solista, i zaslugom P. Tijardovića, bogati muzički arhiv. G. priređuje svake godine po koji koncerat u narodnom kazalištu u Splitu, a pravi i izlete u bliža mjesta. Od naše novije muzičke produkcije G. je izveo koncerat djela Splićanina Gotovca. Zborovođa G. je kompozitor J. Hatze.

A. D.

GUSLARI. Riječ G. postoji odavno u jeziku, ali nije imala današnju vrijednost i značenje. Otuda je Vuk i mogao ispustiti tu riječ u svom rječniku, i, govoreći o raznosiocima narodne pjesme, spominjati samo hajduke i slijepce, a ne G. Tek u književnosti 19 vijeka G. je, promatran sa višeg gledišta, dobio simbolični značaj pjevača narodne prošlosti i čuvara narodne tradicije. Tome je dosta pridonijela figura najindividualnijeg među guslarima, F. Višnjića. Uz njega i iza njega idu ovi najznatniji G.: Tešan Podrugović, Starac Milija, Stefan Karadžić. Osim njih važniji su još i ovi: Anđelko Vuković, interesantan time, što je on najistočniji Vukov guslar (sa Kosova), i što je sam spjevao jednu pjesmu o sebi i dao je Vuku (Anđelko Vuković i Sinan-Kesedžija); Raško (Starac Raško), jedan od najboljih Vukovih guslara. »Rodom je iz Starog Kolašina, pa je u početku srpske bune na dahije dobježao u Srbiju i namjestio se u nahiji Jagodinskoj u selu Sabanti«. Pjesmu o boju na Deligradu je sam spjevao, i pjevao je više puta pred vojvodom Dobrnjcem. Osim nje Vuk je zabilježio od njega još 10 pjesama, među njima i dvije prvoklasne: Uroš i Mrnjavčevići i Zidanje Skadra. Stojan Ajduk, jedan je od dobrih Vukovih G. Rodom je iz Hercegovine. Bio je hajduk. Vuk je prepisao od njega nekoliko pjesama (između ostalih Ženidbu kralja Vukašina). Rovo je jedan od dobrih Vukovih guslara. Od njega je Vuk dobio pjesme Braća i sestra i Bog nikom dužan ne ostaje. Đuro Milutinović Crnogorac, slijepac, koji je interesantan životom ali sasvim osrednji G. Grujo Mejandžić, i dr. — Ne treba propustiti i dvije žene, obje slijepe i obje iz Srbije, Živana i Stepanija.

S. Matić.

GUSLE, muzički instrumenat. Grade se od javora, orahovine, hrastovine, borovine, dudovine ili kog drugog tvrđeg drveta. Najbolje su G. od javora, koje i narodna poezija najčešće spominje. One se grade od jednostavnog drveta, i imaju slijedeći oblik i dijelove: varjača (corpus) ima dno i ivicu, koja se zove vijenac. Sa dna se dižu strane ili cice G., i na jednom njihovom kraju nalazi se kljun (re-

Digitized by Google

pačica, zapinjača ili tetiva). Na drugoj strani varjače nalazi se divčik, držak ili duzdrvo, i na njemu jedna ili dvije rupe za čivije. Na kraju divčika je glava. Varjača može biti čunjasta, okrugla, jajasta ili kao običan čamac. Duvarovi (strane) varjače treba da su podjednako tanki i kratki, jer od toga zavisi ton gusala. Duvari gusala ne smiju biti odveć tanki, jer se glas predvaja. Oni su na gornjem kraju deblji, da bi se u njih mogli uglaviti dugmići. Preko dubine varjače prevučena je dobro učinjena jareća, teleća, janjeća ili zečja koža, ili potplata, koja je dobro zategnuta i dugmićima za ivicu duvarova učvršćena. Da bi glas iz dubine bolje odjekivao progorene su na potplati rupe ili jasnice, kojih može biti više ili manje. Iz istog razloga na dnu varjače ureže se jedna rupa, obično u obliku krsta, koja se zove donja jasnica, za razliku od one prve gornje. Na donjem kraju gusala nalaze se dva kljuna (zapinjača), za koje se zapinju po jedno ili dva pasma crne, konjske strune (kao g žica u violončelu), a njihov se drugi kraj omota oko čivije, te se tako, zatezanjem struna, dobiva ton, koji se želi. Strune leže na kobilici, da ne bi dodirivale potplatu. Strune kod čivije ne leže na divčiku, nego su od njega udaljene, i zato prsti dodiruju samo strune, a ne i divčik. Varjača, koža i divčik, a naročito glava gusala kite se šarama.

Ima velikih dvostrunih, i malih jednostrunih G., no njihova veličina nije određena. Potrebno je samo, da dijelovi gusala budu u razmjeru. — Gudalo, kojim se prevlači preko struna, gradi se od javorovine, šimširovine ili ljeskovine, okovano je gvoždem, i ima, često, karike od gvožđa, koje zveče pri sviranju.

Opseg tonova na G. iznosi jednu i po oktavu, od c^1 do g^2, ali se melodije izvode obično sa prvih pet tonova, koji se dobivaju pomoću prazne žice i četiri prsta. Uopće je moguća cijela hromatska skala. Više tonove guslari proizvode kad skrate strune prisloniviši lako na njih srednji dio prstiju lijeve ruke. Flažoleti se dobiju kad se jače pritisnu prsti na struni, a gudalom se lakše prevlači preko struna, približivši se gudalom bliže kobilici. Ako na G. ima dvije strune, druga je uglazbljena u kvarti, iz razloga što naše pjesme svršavaju obično sa drugim stupnjem skale, i na taj način dobije se na drugom stupnju akord gornje dominante. Katkada je druga struna uglazbljena unisono. Melodije gusala su monotone, ali se na njima dadu izvesti i interesantna kretanja melodijska. *K. Manojlović.*

GUŠTANJ, varošica u Slovenačkoj, u Mežiškoj dolini, koja je do 1918 činila dio Koruške. Ima 1.290 stanovnika (1921). U gradu Ravne nalazi se velika tvornica čeličnih proizvoda. *A. M.*

GUTSMANN OŽBALD, filološki i pobožni pisac (4/8 1725, Grabstein, Koruška — 1790, Celovac). G. je učio 1739 do 1745 u Kremsu, stupio je 1745 u Beču u jezuitski red i dovršio do 1747 novicijat, bio je oko 1747—50 u Leobenu repetens humaniorum, u Grazu oko 1750 do 1753 učitelj, oko 1753—59 slušalac filozofije i teologije, 1759—60 u Beču prefekt terezijanske akademije, oko 1760 do 1761 u Zvolenu u Slovačkoj, i oko 1761 u Celovcu slovenački i njemački »putujući misionar za Korušku«. G. je među celovačkim jezuitima postao glavni i autoritativni predstavnik rada za stvaranje crkvene literature, sa naročitim obzirom na potrebe koruških Slovenaca. Napisao je poslije celovačkog prijevoda Parhamerovog Katehizma iz 1761, najpotrebnije knjige za vjersko obrazovanje (Kristijanske resnice, 15 propovijedi 1770, Evangelije ino branje 1780), dva udžbenika (veliki katehizam oko 1777, ABC 1790), molitvenik za narod (1788), crkvenu pjesmaricu i pomoćne knjige za teoretsko poznavanje jezika (Anmerkungen über die wind. u. krainer Rechtschreibung u Resnicama i separatno, Windische Sprachlehre 1777, Deutsch-windisches Wörterbuch 1789). — G. je utjecao na pravopis i širio sveslovenačku i slovensku orijentaciju.

Literatura: Alter, Intelligenzblatt der Annalen d. Literatur und Kunst, 1803, br. 8; Stöger, Scriptores, 1856, 114; Scheinigg, Kres, 1885, 526, 628; Gemmel-Flischbach, Gesch. d. Theres. Akademie, 9. *F. Kidrič.*

GUTTMANN ANDREJ, pisac (25/11 1784, Radgona — 10/7 1850, Raten, njemačka Štajerska). G. je bio od 1800 do 1805 gimnazist u Mariboru, do 1811 filozof i teolog u Grazu, do 1824 kapelan, do 1829 župnik u Sopoti, a kasnije je živio u Sv. Jakobu, u Slovenačkim Goricama (do 20/6 1838), u

Digitized by Google

Grazu (do 1841), u Heilbrunnu (do 1847) i Ratenu. Pod utjecajem pokreta Vrazove generacije počeo je pisati svoje satirične pjesme i prevoditi Lukijana, a u nuždi i Šlerove molitvenike. Jedino G. svjetovno djelo, koje je štampano, bilo je Novi Vedež (1838 prvo izdanje, 1841 drugo izdanje). Novi Vedež je prva slovenačka zbirka stihova za šaljivu igru kockama, ima glatku versifikaciju, a mnogo osobenih grubih poenta.

Literatura: Orožen, Bisthum Levant, I, 113, 156; Macun, Zgodovina, 77 do 79; Zbornik Matice Slovenske, 1900 i 1905; Voditelj, 1911, 323—25 (5 pisama Marku Glaseru, 1833—35).

F. K.

GUTTMANN VILMOS (1848 — 5/9 1921, Budimpešta). 1884 kupio je, zajedno sa bratom Edmundom, od valpovačkog vlastelinstva oveći kompleks zemlje i šume. U cilju njegove eksploatacije, podigao je Belišće, na kome je radilo 1.000 radnika u raznim industrijskim poduzećima. Za eksploataciju prostranih kupljenih šuma u Voćinu i Orahovici izgradio je podravsku željeznicu uskog kolosjeka, dugu 180 km, koja obavlja i osobni promet. Sudjelovao je u stvaranju mnogih poduzeća u Slavoniji. Kada je tvrtka Guttmann 1918 pretvorena u dioničko društvo, postao je G. predsjednik tog društva. On je bio i predsjednik Podravske željeznice D. D.

S. D.

GVAJC ANTON, slikar (21/8 1865, Ljubljana). G. je svršio realku u Ljubljani, a nastavio je studije (kod profesora Trenkwalda) na akademiji u Beču. Sada živi u Mariboru, kao stručni inspektor crtanja za srednje škole u Slovenačkoj. — G. slika najviše slike iz prirode i slike mrtvih predmeta. G. radovi nalaze se u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i Mariboru, a izlagao je u Trstu, Gorici, Ljubljani, Mariboru, Zagrebu, Beogradu, Sofiji i Hodoninu.

F. S.

GVOZDANOVIĆ KARLO PAVAO (Quosdanovich), general (1763, Brestovac — 5/2 1817, Pančevo). Stupio je kao kadet, sa 20 godina, u gradišku pješačku pukovniju. 1795 bio je natporučnik i dodijeljen generalštabu, 1799 generalštabni kapetan i kao takav učestvovao u bojevima protiv Francuza kod Casano, na rijeci Trebiji 19/7 i Genoli 4/11. Odlikovao se hrabrošću i komandiranjem, te mu podijeljen viteški red Marije Terezije i postao je majorom. U ratu 1805 bio je potpukovnik, 1809 pukovnik glavnog štaba i učestvovao je kod Asperna i Wagrama. 1814 bio je brigadir i general u bojevima kod Kulma, Dresdena i Leipziga, i na rijeci Mincio 8/2 1814 u Italiji. U ovoj bitci se je G. osobito odlikovao, i bio je ranjen. Poslije je bio brigadir u Pančevu.

V. L.

GVOZDANOVIĆ PETAR VITUS (Quosdanovich), podmaršal (1738, Žumberak [Sichelburg], kod Karlovca — 13/8 1802). Sa 14 godina stupio je u varaždinsku husarsku pukovniju. Za vrijeme sedmogodišnjeg rata unaprijeđen je za satnika. 1773 odlikovao se kao potpukovnik i zapovjednik karlovačke husarske pukovnije u bojevima Šestovac, Slavitin, Hradec, Weisskirchen i Taubnitz. Za hrabro držanje i izvrsno vođenje pukovnije postao je pukovnik i podijeljen mu je viteški red Marije Terezije. U bojevima protiv Turaka pri Berbiru postao je generalmajor i zapovjednik tvrđave Stare Gradiške. 1793 postao je podmaršal i zapovjednik jedne divizije. 1795 u ratu protiv Francuza u bitci Handschuhsheim održao je sjajnu pobjedu i odlikovan je za svoju osobitu odvažnost komandirskim krstom Marije Terezije. Na kraju svog službovanja bio je još u službi u Italiji.

V. L.

GVOZDANSKO, selo u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar Dvor, općina Rujevac; u dolini potoka Žirovca (k Uni), uz cestu Dvor—Glina. Ima 449 stanovnika, rimokatoličku župu, pučku školu. Nad selom su na brdu razvaline grada G., koji se prvi put spominje 1488. Pripadao je Zrinskima, kao i okolni rudnici željeza, olova, srebra i mjedi. U G. su Zrinski imali i tvornicu srebrnoga novca (»ugarski fenigi«). 1578 zauzeo je G. Ferhatpaša bosanski, pošto su svi branioci izginuli. Tada su počeli i gvozdanski rudokopi propadati. Kad se G. opet oslobodilo (poslije 1635), zakupila ga je bečka komora od kraljevske ugarske komore za 65 forinti na godinu. 1774 procijenjeno je gvozdansko imanje na 4.694 forinta i 20 novčića, i predano je u upravu vojnoj krajini, pod kojom je grad propadao i postao razvalina.

Digitized by Google

Literatura: E. Laszowski, Hrvatske povjesne građevine, 1 (1902).

J. M-n.

GVOZDENI RUDNICI. Gvozdene rude, limonit, hematit, magnetit i siderit, nalaze se u državi SHS u tolikim masama, da su na nekoliko mjesta otvoreni rudnici, u kojima se eksploatiše željezna ruda.

U Slovenačkoj, gdje je željezna industrija jako razvijena, nema danas ni jednoga rudnika, koji bi dobavljao za tu industriju potrebnu sirovinu. Željezni rudnik Studence, osnovan je 5/10 1859 u općini Studence, srez Celje; najbliža željeznička stanica Žalec udaljena je od rudnika 9 km. Rudnik je svojina »Tovarne Kemičkih Izdelkov« u Hrastniku. Od 1918 ne radi. — Rudnik Olimje, osnovan je 24/2 1836 u Podčetrtku, srez Kozje, okrug Brežice; najbliža željeznička stanica Savski Brestovec (Rajhenburg) udaljena je od rudnika 25 km. Svojina je Marije Kranjčan i Josipa Matiča. Od 1901 ne radi. — Rudnik Fužina, osnovan je 30/7 1808 u Planini, srez Sevnica, okrug Brežice; najbliža željeznička stanica Sevnica udaljena je od rudnika 24 km. Svojina je Ad. Wallandt-a. Od 1899 ne radi. — Rudnik Št. Vid pri Planini, osnovan je 21/8 1868 u Št. Vidu, srez Kozje, okrug Brežice; od najbliže željezničke stanice Sevnice udaljen je 21 km. Svojina je Torres Antonio fu Pietro iz Gorice. Ne radi od 1914. — Rudnik Pilštanj, osnovan je 12/4 1872 u Pilštanju, srez Kozje, okrug Brežice; od najbliže željezničke stanice Savski Brestovec (Rajhenburg) udaljen je 31 km. Svojina je »Rudarske Združbe Rudnik in Železarna Štore«. Ne radi od 1880. — Rudnik Pliberk osnovan je 4/5 1911 u Lomu, srez i okrug Prevalje; od najbliže željezničke stanice Prevalje udaljen je 3·4 km. Svojina je Bleiburger Eisengewerkschaft u Beču. Ne radi. — Rudnik Kopitov Drič, osnovan je 13/12 1873 u Sabočevu, srez i okrug Ljubljana; od najbliže željezničke stanice Borovnica udaljen je 5 km. Svojina je D. Majarona. Od 1898 ne radi. — Rudnik Mokronog, osnovan je 18/4 1913 u Št. Rupertu, srez Krško; od najbliže željezničke stanice Mokronog—Bistrica udaljen je 3 km. Svojina je »Kranjske Železa Rudarske Družbe« Mokronog. Od 1914 ne radi. — Rudnik Savske Jame i Lapajna, osnovan je 2/4 1847 u Planici, Koroškoj Beloj i Begunju; od najbliže željezničke stanice Jesenice udaljen je 8 km (1.100 m nad morem). Svojina je »Kranjske Industrijske Združbe na Jesenicah«. Ne radi od 1903. — Rudnik Jesenovec i Sv. Nikolaj, osnovan je 19/8 1865 u Železnicama i Selcima, srez Kranj; od najbliže željezničke stanice Škofja Loka—Trata udaljen je Jesenovec 25 km, Sv. Nikolaj 22 km. Svojina je J. Globočnik i A. Jeglič. Ovaj je rudnik ujedno i manganski rudnik.

U Hrvatskoj su se razvile željezne rude na tri mjesta u tolikoj količini, da su davale, a neke daju još i danas, dovoljno materijala za visoke peći. U Samoborskoj gori, kod Ruda, bila je u prošlom vijeku podignuta visoka peć za istaljivanje željeza iz tamošnjih siderita i hematita. No kako posao nije uspijevao napušten je poslije nekoliko godina. — U Petrovoj gori razvili su se u dubljim dijelovima rudnika sideriti, a prema površini, u t. zv. oksidacionoj zoni, limoniti, koji se još eksploatiraju; željeznu rudu voze kolima u Vranovinu, kraj Topuskoga, gdje je istaljuju u visokoj peći. Rudarski rad počeo je u Petrovoj gori 1860. Te je godine podignuta u Vranovini visoka peć. Rudnici su bili svojina »Rudokopnoga Ortaštva Petrova Gora«, a danas su svojina »Željeznoga Majdana i Talionica D. D. Topusko«. To je društvo osnovano 1923, sa kapitalom od 2,000.000 dinara. Ruda se vadi iz rudnika Slovinac, Španov Brijeg (limonit, u dubini siderit). Slavsko Polje (limonit i željezna okra). Bukovac (hematit). Rudnici Slovinac, Španov Brijeg i Slavsko Polje eksploatiraju se s pomoću okna i rovova, Bukovac spoljnim radovima. Društvo ima svoju bratovštinu, penzioni i bolnički fond. Kod svakoga rudnika ima jedan rudar (štajger). Radnici se uzimaju po potrebi. 1886 do 1914 izvađeno je željezne rude 1,085.969 q, a od 1919 do 1922 37.190 q. U Trgovskoj gori razvile su se velike količine siderita, koji je na nekim mjestima (Gradski Potok) jako impregniran halkopiritom, tako da bakroviti sideriti sadrže 6·5—7% bakra. Negdje su sideriti bogato impregnirani srebronosnim galenitom. U oksidacionoj zoni siderit je prešao u limonit. Za istaljivanje željeznih ruda u Trgovskoj gori podignute su još u drugoj polovini prošloga vijeka visoke peći u Trgovima i Bešlincu. Rudnici su bili svojina A. Froma;

Digitized by Google

kasnije su dospjeli u ruke belgijskog društva »Rudare i Talionice«, koje je radilo sve do 1910, vadeći uz željezne rude još i bakrene. To se društvo fuzioniralo sa društvom »Udruženi Rudnici i Talionice D. D. u Zagrebu«. (Kapital 10,000.000 dinara.)

U Bosni su otvoreni željezni rudnici kod Ljubije (v. Ljubijski Rudnici), i Vareša (v. Vareški Rudnici).

U Dalmaciji nalazi se željezni rudnik u Kotlenicama. Osnovan je 1903 kao svojina »Kotleničke Rudarske Družbe na Željezu« u Splitu. Ne radi od 1910.

Srbija je bogata željeznim rudama, ali nigdje nisu otvoreni rudnici za eksploataciju najviše zbog slabih komunikacija. Naročito je bogata željeznim rudama planina Kopaonik, gdje su se u društvu olovnih i bakrenih ruda razvile i željezne rude. Na podnožju Suvoga Rudišta nalazi se magnetitska žica debela 20 m. Tu se nekada eksploatirala željezna ruda otvorenim otkopima, a istaljivana je kod Samokova, gdje se nalaze ogromne mase troske (zgure). Ruda je bakronosna i sadrži 0·55% bakra. Primitivnih radova na eksploataciji željeznih ruda (magnetitna peska) bilo je još krajem prošloga vijeka u vranjskom okrugu, naročito oko Vlasine, gdje se je u Husejin-pašino vrijeme dobivalo godišnje 14.000—20.000 vozova rude. — Poznata su još bogata željezna rudišta u Krajini oko Majdan Peka, zatim u okolini Beograda, Kragujevca i Kratova. Kratovska željezna rudišta cijene se na 25,000.000 tona. *F. Tućan.*

GVOŽĐEVITE VODE. V. Mineralne vode.

GYULAY IGNJAT grof (Đuláj), ban hrvatsko-dalmatinsko-slavonski 1806—1831 (— 11/11 1831, Beč). Prije imenovanja za bana bio je podmaršal u austrijskoj vojsci. Za vrijeme austrijsko-francuskoga rata 1809 organizirao je G. pučki ustanak u Hrvatskoj i obranu Kranjske. 1813 kao feldcajgmajstor s hrvatskim četama učestvovao je u »bici naroda« kod Leipziga. 1823 postao je G. zapovijedajućim generalom u Češkoj, a kasnije u Beču, ali je ipak zadržao bansku čast. 1823 do 1827 zamjenjivao je G. biskup Makso Vrhovac, a 1828—1832 biskup Aleksandar Alagović. 1830 imenovao je kralj Franjo I. G. predsjednikom dvorskog ratnog vijeća. Za banovanja G. pristupilo se kupovini Kulmerove palače na Markovom trgu, koja je preudešena kao »zemaljska kuća« i »banska palača« (1808—1809). U »banskoj palači« bila je smještena hrvatska sabornica, kraljevski zemaljski arhiv, banski stol, zemaljski sudbeni stol i stan za bana (v. R. Horvat, Povijest banske palače, 1916, 11—25). *M. P-g.*

Digitized by Google

H

HABĐELIĆ JURAJ DR., jezuita, čuveni propovjednik (1609, Staro Čiče, Turopolje — 1678, Zagreb). Učio je škole u Zagrebu, Pragu i Trnavi, gdje je postao doktor bogoslovlja. Živio je najviše u Zagrebu, gdje je bio učitelj viših nauka, propovjednik i u dva maha rektor isusovačkog kolegija. Izdao je 1670, u Grazu, rječnik kajkavskog narječja, Dikcionar ili reči slovenske z većega ukup sebrane, u red postavljene i diaškemi slahkotene (Sillabus vocabulorum gramaticae Em. Alvari in illyricam sive Croatis et Slavonibus vernaculam conversorum Zagreb, 1726). Od ostalih njegovih stvari znatne su: Pervi otca našega Adama greh i t. d. (1674), u kojem je pokazao veliku učenost u duhovnim i etičkim pitanjima, Zercalo Mariansko (1662), Keršćanski nauk s događaji Sv. Pisma (1674).

Literatura: V. Jagić, O djelima i životu Habdelića, Arhiv, 26, 578—597; 31, 529—553; Vl. Dukat, Građa, 7 (1912).

A. B.

HACQUET BALTAZAR DR. (Hake), etnograf, mineralog i botaničar (1739, Quonquet, Francuska — 10/1 1815, Beč). Prvi put se pojavio u Austriji kao subalterni liječnik austrijske vojske u sedmogodišnjem ratu. 1766 došao je među Slovence, i proveo je među njima 21 godinu, i to 7 godina kao rudarski liječnik u Idriji (1766—1773), a 14 godina kao profesor anatomije i kirurgije na drž. liceju u Ljubljani. Bio je profesor prirodnih nauka na univerzitetu u Lavovu (1788—1810). Napustivši Lavov, H. se nastanio u Beču, gdje je živio do svoje smrti. — H. je proputovao gotovo cijelu bivšu Austriju iz naučnih pobuda, i objavio je svoja etnografska i prirodnjačka proučavanja u mnogobrojnim knjigama, od kojih su naročito važne one, koje govore o Južnim Slovenima. Zanimljivi su H. etnografski opisi Južnih Slovena, koji su izišli u pet svezaka, u Leipzigu 1802—1805. H. ime nosi i nekoliko sloveno-alpskih cvjetova. Glavna su mu djela: Oryctographia carniolica d. i. Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder (1778—1780); Plantae alpinae carniolicae collectae et descriptae (1782); Mineralogisch-botanische Lustreise vom Berg Terglou in Krain zu dem Berg Glockner in Tirol im Jahre 1779 (1784); Physikalisch-politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Karnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen im Jahre 1781 u. 1782 (1785); Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 u. 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen Karpathen (1790—1796); Abbildung u. Beschreibung der südwestlichen und östlichen Wenden, Illyrier und Slaven, deren geographische Ausbreitung von dem Adriatischen Meere bis an den Ponto u. s. w. (1802—1805); Verzeichnis der hauptsächlichsten Arten und Abarten der Quecksilber- und Zinnobererze aus der Grube von Idria im Herzogthume Krain (1777); Versuche aus den Quecksilbererzen von Idria Zinnober zu machen (1783).

Literatura: C. v. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich (VII, 163—165, 1861); L. Pintar, Baltazar Hacquet (Planinski Vestnik, 18, 1912).

N. Županić.

HADRIJAN II., papa rimski (867 do 872). Krajem 867 ili početkom 868 dočekao je H. prijateljski Ćirila i Metoda, kad su došli u Rim, zaredio je Metoda i nekoliko njegovih učenika za svećenike, blagoslovio je slovenske bogoslužne knjige i dozvolio je slovensku liturgiju. Krajem 869 zaredio je Metoda za biskupa i postavio ga za panonskog nadbiskupa sa poveljom (bulom), kojom je potvrdio slovensku liturgiju. Bula je sačuvana u slobodnom staroslovenskom prijevodu u Žitiju Metodija (Panonska Legenda). H. je bio u sporu sa franačkim kraljevima (Lotarom II. i Karlom Ćelavim) i sa carigradskim patrijarhom Foti-

Digitized by Google

jem, koji je bio osuđen na rimskom saboru 869, i na carigradskom saboru 869/70. Protestirao je protiv priključenja Bugarske carigradskom patrijarhatu. *F. G.*

HADŽI-DINIĆ MIHAILO, glumac (14/4 1861, Beograd). H. je svršio dva razreda gimnazije i poštansko-telegrafski tečaj. Na pozornicu je prvi put stupio 27/9 1880, u družini Đure Protića, koja je tada bila u Gornjem Karlovcu. Ubrzo je prešao u Novi Sad, gdje je primljen za člana Srpskog Narodnog Pozorišta (novembra 1881). Od toga vremena, sa prekidom od 10 godina, sve je vrijeme ostao član Srpskog Narodnog Pozorišta. Kao prvi redatelj i upravnik predao je upravu kazališta K. Lukoviću, jer je kazalište tada, poslije oslobođenja i ujedinjenja, prešlo u državne ruke. Od 10 godina izvan Srpskog Narodnog Pozorišta proveo je: 3 godine kao redovan član Narodnog Pozorišta u Beogradu, jednu godinu kao član Zagrebačkog Kazališta, 3 godine kao ukazni poštanski činovnik, 1 godinu kao član, redatelj i osnivač Osječkog Kazališta i 2 godine kao upravitelj putujućeg kazališta, koje je vodio po Srijemu, Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini i Dalmaciji. Za vrijeme rata bio je interniran u Jaszberény-u (Gornja Madžarska). *R. O.*

HADŽI-ĐERA, moravički arhimandrit (18 vijek, Crnuća, srez takovski — 1/1 1804, manastir Moravice). Bio je iz plemena Matića. Po povratku sa hadžiluka iz Jerusalima uživao je vrlo veliki ugled, ne samo u selima oko svoga manastira, nego i po rudničkim i valjevskim krajevima. Tradicija tvrdi, da je njegovom zaslugom izobičajena krvna osveta, koja je dotle odnosila mnoge žrtve po selima njegovog kraja. Branio je narod i od nasilja turskog, pa su ga zato Turci ubili među prvim narodnim starješinama pred ustanak 1804. O njemu je Višnjić pjevao, da su ga Turci pogubili kod njegove crkve: »Jer on znade zlato rastapati, i sa njime sitne knjige pisat, nas dahije caru opadati, oko sebe raju svjetovati«. *R. G.*

HADŽI JOVAN DR., profesor zoologije ljubljanskog univerziteta (22/11 1884, Temišvar). Osnovnu školu i gimnaziju učio je u Zagrebu, 1903 do 1907 univerzitet u Beču. Tu je 17/5 1907 promoviran za doktora filozofije (prirodne nauke). 1907 je kao suplent dodijeljen Zemaljskom Muzeju, zoološki odsjek u Zagrebu. Od 1908, kao srednjoškolski nastavnik (od 12/4 1912 profesor), dodijeljen je, u svojstvu asistenta, komparativno-anatomskom institutu zagrebačkog sveučilišta. 1913 postao je privatni docent zoologije i komparativne anatomije, 1919 honorarni nastavnik gospodarsko-šumarskog fakulteta. Te godine izabran je za redovnog profesora zoologije na ljubljanskom univerzitetu. 27/1 1920 imenovan je za vanrednog, a 5/11 1921 za redovnog profesora. — Pored velikog broja stručnih i popularnih naučnih članaka, kritika i prikaza (Glasnik H. P. D., kome je bio neko vrijeme i urednik, Priroda, Privrednik, Narodne Novine, Njiva), napisao je oko 50 naučnih rasprava iz područja eksperimentalne zoologije, morfologije nižih životinja (celenterata, naročito morskih), biologije i faune Jadranskog mora i teoretske biologije. U edicijama Jugoslavenske Akademije publicirao je 18 većih radova i to 4 od serije Biološka istraživanja Jadranskoga mora, 3 od serije Poredbeno hidroidska istraživanja. U zajednici s prof. Carom izradio je Biologijska opažanja za sve 4 plovidbe Vile Velebita po Jadranu (1913—1914). Općeg morfološkog su značaja na pr. radovi: habilitacioni rad Ontogeneza i filogeneza hidromeduze (179 knj. Rada Jug. Akad.). Shvaćanje sifonofora (212 knj. Rada), O podrijetlu, srodstvenim odnosima i sistem. poziciji ktenofora (228 knj. Rada). Od poviše radova iz područja eksperimentalne zoologije spominjemo: O regeneraciji (renovaciji) hidranata u tekatnih hidroida (208 knj. Rada) i Prividna pobočna neomorfoza na stabaocetu tubularije (108 knj. Glasa S. K. A.). Jedna serija njegovih radova bavi se morfologijom i fiziologijom hidroida (Ueber das Nervensystem von Hydra, Ueber die Entstehung der Knospe bei Hydra, Ueber die Nesselzellwanderung bei den Hydroiden, sve izašlo u Arbeiten d. zool. Inst. Wien-Triest) i dr. Druga serija ima kao objekte skifozoa (O podocistama u skifopolipa [Chrysaora, 190 knj. Rada Jug. Akad., Einige Kapitel aus der Entwicklungsgeschichte von Chrysaora]) i dr. Ima i radova iz teoretske zoologije: Lamarck, osnivač nauke o razvojnom stablu (185 knj. Rada Jug.

Digitized by Google

Akad.), Lamarckova zoološka filozofija (Glasnik H. P. D.) i t. d.

J. Hadži.

HADŽI-LOJO HAFIZ, rodom iz Sarajeva. Bio je kavgadžija, krijumčar i nasilnik. Od njega je raja mnogo patila, i ako je bio po pozivu hodža. 1872 bio je jedan od glavnih agitatora protiv podizanja nove srpske crkve u Sarajevu. 26/6 1878 bio je glavni organizator demonstracija protiv vezira, koji je tobože pustio Austriju u Bosnu i glavni vođa otpora austro-ugarskoj okupaciji. Jedno vrijeme bio je apsolutan gospodar Sarajeva, koje je htio braniti od »Švaba«. 7/8 bila je glavna bitka kod grada, kad je i zauzet. Ranjen slučajno, ne u borbi, H. L. je otišao ranije iz Sarajeva, ali je bio uhvaćen u Romaniji i preveden u vojnu bolnicu. Tamo mu je amputirana jedna noga, pa je onda osuđen na teški zatvor i odveden u Theresienstadt. Poslije 5 godina, provedenih u tamnici, bio je protjeran u Tursku. Živio je u Tajifu, u Aziji, gdje je umro 1892 ili 1893.

Literatura: A. Popović, Hadži-Lojina buna u Bosni (1897). *V. Ć.*

HADŽI-PRODAN GLIGORIJEVIĆ, vojvoda (oko 1780, Sjenica — u Besarabiji). H. P. bio je najprije trgovac u Sjenici. U Srbiju je došao poslije prvog ustanka, i 1806 je postao vojvoda u Starom Vlahu. 1809 učestvovao je u pohodu na Novi Pazar i Sjenicu. Kad nije mogao izbjeći 1813, poslije male borbe predao se Turcima, koji su ga lijepo primili. U Čačku je živio pored muselima Latifage, kao njegov pomoćnik za nahijske poslove. Polovinom septembra 1814 njegov brat Mihailo i Pajsije, iguman manastira Trnave, uhvate i povežu Latifove momke u Trnavi i oplačkaju ih, pozivajući narod i Prodana na ustanak. Miloš Obrenović, pozvat isto tako, odbio je učestvovanje, pa je, što više, primio na se tešku dužnost da uguši ustanak. Praćen svojim i turskim momcima Miloš je došao u čačanski kraj, i smirio je narod s dosta muke (boj u Kniću). Hadži Prodan je, međutim, prešao preko Morave i pokušavao da dođe u vezu s drugim ljudima, za koje je čuo da pokreću ustanak, ali je ubrzo uvidio uzaludnost posla, pa je noću 6—7/10 prebjegao u Austriju. Narod je poslije te pobune bio pritisnut još jače i pretrpio je mnoge gubitke. Iguman Pajsije, začetnik ustanka, bio je nabijen na kolac. U Austro-Ug. je Hadži-Prodan držan u Varadinu i Munkaču do marta 1815, a onda je, po svojoj molbi, upućen u Besarabiju, gdje je i umro. U vlaškom ustanku protiv Turaka 1821 učestvovao je s heteristima, ali se nije istakao. Njemu se pripisuje velika krivica za katastrofu ustaškog vođe Todora Vladimirescu.

Literatura: M. Gavrilović, Miloš Obrenović, I, 86—107.

V. Ćorović.

HADŽI-RUVIM, arhimandrit bogovađki i narodni mučenik (oko 1744, Babina Luka, srez valjevski — 29/1 1804, Beograd). H. R. je u mladosti bio vrlo živ čovjek, te je, krijući se od Turaka, po manastirima izučio knjigu i zapopio se. Kad je uskoro zatim ostao udovac, zakaluđerio se u manastiru Bogovađi. 1785 išao je u hadžiluk, a 1795 postao je arhimandrit. Ocu mu je bilo ime Nenad, pa se potpisivao i Nenadov i Nešković. Turci su H. R. osumnjičili, da je 1803, u ime oborkneza Alekse Nenadovića, pisao austrijskom zapovjedniku Mittesseru u Zemun jedno kompromitirajuće pismo, pa su ga, kada je, krajem januara 1804, došao u Beograd mitropolitu Leontiju, uhvatili i bacili na muke. Kidali su mu kliještima meso sa grudi i rebara, da bi ga prisilili na priznanje i odavanje rada narodnih prvaka. Ali je H. R. sve muke mirno podnio, neodajući ništa i nikoga. Turci su ga zatim posjekli na beogradskoj Varoš-Kapiji. H. R. je bio i vješt drvorezbar. Rezao je krstove i druge predmete, a izrađivao je vrlo lijepo i drvene klišeje za štampanje raznih ikona, crkava i manastira.

R. G.

HADŽI-VASILJEVIĆ JOVAN DR., historik (18/10 1868, Vranje). Učio je historijsko-filološki odsjek filozofskog fakulteta Velike Škole u Beogradu. Doktorat filozofije je položio u Beču. Kao činovnik ministarstva inostranih djela služio je 1898—1904 u Bitolju, Skoplju i Beogradu. Radio je na nacionalnom prosvjećivanju Srba u Turskoj. Taj je posao nastavio u širim razmjerima od 1904, kada je postao sekretar društva Sv. Save. Učestvovao je u ratovima 1912—13 i 1914—1918. — Književni i naučni radovi su mu pretežno historijske, geografske i etnografske sadržine. H. i

Digitized by Google

u njima uvijek drži na umu da su namijenjeni nacionalnom, najviše političkom, prosvjećivanju. Glavniji su: Ka istoriji grada Vranja i njegove okoline (Godišnjica, 16, 1896), Dragaš i Konstantin Dejanovići i njihova država (1902), Prilep i njegova okolina (1902), Arbanaska liga (Arnautska Kongra) i srpski narod u turskom carstvu 1878—1883 (1900), Južna Srbija, historijska, etnografska i politička istraživanja I (1909), II (1913), Bugarska zverstva u Vranji i okolini 1915 do 1918 (1922). — H. je urednik Brastva, u kome je objavio dug niz članaka. On vodi i spomenar u Brastvu, gdje je napisao mnoge biografije članova društva Sv. Save, od kojih su nekoje važnije. *N. R.*

HADŽIĆ ANTONIJE (ČIKA TONA), književnik i upravnik Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu (1833, Subotica — 1917, Novi Sad). H. je počeo srednju školu u Subotici, a dovršio je u Pešti, kod pijarista. U Pešti je svršio i pravni fakultet. 1859 izabran je za sekretara Matice Srpske. Uređivao je Letopis Matice Srpske, Pozorište i Mladu Srbadiju. H. ima naročitih zasluga za razvitak našeg kazališta, a specijalno Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu. Razvijajući umjetničku igru u trupi kojom je upravljao, održavao je i vanredan red među članovima, a u isti mah budio je u gledalaca srpsko rodoljublje i ljubav prema kazališnoj umjetnosti. Uređivao je (od 1872) i Zbornik pozorišnih dela, koji je izdavala uprava Srpskog Narodnog Pozorišta u Novom Sadu. U njemu je objavljeno oko 50 originalnih i prevedenih dramskih djela iz novosadskog repertoara. U 185 sv. Srpskog Letopisa iznesen je iscrpan pregled H. književnog rada. Pod njegovom, rekli bismo, roditeljskom upravom razvilo se Srpsko Narodno Pozorište u Novom Sadu do one ugledne visine, na kojoj je svojim sklopom i uređenjem moglo izvoditi i najveća dramska djela. U Srpskom Narodnom Pozorištu, a pod H. upravom, čitav niz najvećih i najljepših imena srpskih i hrvatskih glumaca imao je svoje poletište i svoju praktičnu akademiju. *R. Odavić.*

HADŽIĆ (BABA) KOSTA, glumac i upravitelj putujućeg kazališta (1823, Čanad — 22/8 1872, Ruma). Još kao mladić osnovao je H. sa nekoliko svojih drugova kazališnu diletantsku družinu (pod upravom Stevana Putića), koju je kasnije primio Jovan Knežević i vodio po srpskim krajevima. 1861 pretopila se ova družina u Srpsko Narodno Pozorište u Novom Sadu, koje je, po inicijativi dr. Sv. Miletića, osnovala i o njemu primila staranje Novosadska Čitaonica. Kao predstavljač karakternih i komičnih uloga, H. je stekao vrlo dobar glas. *R. O.*

HADŽIĆ OSMAN NURI, načelnik ministarstva unutrašnjih djela (28/6 1869, Mostar). Šerijatsku školu svršio je u Sarajevu, a pravo u Beču i Zagrebu. Služio je prvo kod okružnog suda u Mostaru i Sarajevu, a zatim kod zemaljske vlade u Sarajevu, gdje je bio profesor na šerijatskoj sudačkoj školi. 1912—14 bio je direktor ove škole. Za vrijeme Svjetskog Rata bio je sreski poglavar u Dubici i Banjoj Luci, a poslije oslobođenja postavljen je za načelnika u ministarstvu unutrašnjih djela. 1924 je penzioniran. — Sarađivao je u raznim političkim i književnim listovima, a naročito u Vijencu, Prosvjeti, Nadi, Beharu i Gajretu. Sa Ivanom Milićevićem napisao je Bez nade, Bez svrhe, Na pragu novog doba. Napisao je znatan broj pripovijedaka i prevodio sa stranih jezika. Bavio se pitanjima vjersko-prosvjetne organizacije muslimana u Bosni i Hercegovini. *D. P.*

HADŽIĆ STEVAN, armijski đeneral, prvi ađutant Nj. V. Kralja (19/2 1868, Beograd). Po svršetku pune gimnazije u Beogradu, stupio je u vojnu akademiju 1886. Za artilerijskog potporučnika proizveden je 10/9 1889, za đeneralštabnog kapetana 2 klase 2/8 1896, za đeneralštabnog pukovnika 29/6 1912, za đenerala 18/10 1918, za armijskog đenerala 21/10 1923. 1889—1891 bio je vodnik artilerijskog puka, 1891 do 1895 bio je državni pitomac u ruskoj artileriji i svršio đeneralštabnu akademiju u Petrogradu. 1895—1896 bio je vodnik artilerijskog puka i nastavnik u artilerijskoj podoficirskoj školi. 1896 i 1897 bio je komandir čete u pješadiji i vršilac dužnosti načelnika štaba divizijske oblasti (drinske). 1897 do 1901 bio je ordonans oficir Nj. V. Kralja, šef saobraćajnog odsjeka glavnog đeneralštaba, načelnik štaba konjičke divizije i načelnik štaba divizijske oblasti (dunavske). 1902—1904

Digitized by Google

bio je komandant pješadijskog puka (6). 1904—1905 bio je šef izvještajnog odsjeka glavnog đeneralštaba i komandant pješadijskog puka (18). 1906 do 1910 bio je šef đeneralštabnog odsjeka ministarstva vojnog i načelnik opće-vojnog odjeljenja ministarstva vojnog. 1910—1912 bio je vojni izaslanik u Petrogradu. 1913 poslije rata do 1914 prije rata bio je pomoćnik načelnika glavnog đeneralštaba i komandant divizijske oblasti (šumadijske). Od marta 1917 do marta 1919 bio je vojni izaslanik u Rumunjskoj. 30/3 1919—19/2 1920 bio je ministar vojni i mornarice. 19/2 1920—17/4 1920 bio je ministar na raspoloženju, 17/4 1920—20/3 1921 je prvi ađutant Njeg. Vel. Kralja, sa prekidom 24/5—20/7 1921, za koje je vrijeme bio ministar vojske i mornarice. Za vrijeme 1900 do 1901 i 1906—1910 bio je profesor vojne akademije (taktiku, strategiju). U ratu 1885 učestvovao je kao redovđak dobrovoljac. U ratu 1913 bio je komandant drinske divizije 1 poziva, u ratu 1914/18 do zauzeća Šapca bio je komandant šumadijske divizije 1 poziva, od 10/8 1914 do 1916 bio je načelnik štaba 1 armije, pa do marta 1917 komandant 1 srpske dobrovoljačke divizije u Rusiji. Osim predmeta koje je predavao i članaka u Ratniku štampao je: Taktika u istoriskim primerima (1900). *V. Belić.*

HAĐŽIĆ-SVETIĆ JOVAN DR., književnik, pravnik, političar i pjesnik (8/9 1799, Sombor, Bačka — 23/4 1869, Novi Sad). Odgajao ga je i školovao, kao posinka, ujak bački vladika Gedeon Petrović. Srpsku osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, njemačku u Odžacima (Bačka), gimnaziju u Srijemskim Karlovcima i u Pešti, pravne nauke u Pešti i Beču. 1826 položio je doktorat prava u Pešti i postao advokat. Još kao đak istakao se vrednoćom i organizatorskom sposobnošću. Tako je H., uz Tekeliju, glavni osnivač Matice Srpske (i redom riječi u samom nazivu M. S. on je svijesno išao zatim da ovjekovječi inicijale svoga književnog imena: Miloš Svetić). 1830 postao je direktor srpske novosadske gimnazije, a od 1830 do 1831 bio je urednik Serpskoga Letopisa. 1837, na poziv kneza Miloša, prešao je u Srbiju, gdje je 9 godina radio zakone (Srpski Građanski Zakonik je njegovo lično djelo) i organizirao državne vlasti, poslije Ustava od 1838. Uz to je od 1839 do 1844 uređivao Golubicu i duhovno, kao pravni savjetodavac, vodio ustavobraniteljsku stranku. On je još dočekao u Srbiji da se njegov Građanski Zakonik uvede u život 1845, ali već iduće godine morao je da napusti Beograd i da se vrati u Novi Sad, zbog sukoba s Vučićem. 1847 izabran je za poslanika na ugarskoj »dijeti« (plemićko predstavništvo po županijama) u Požunu, a 1848 poslali su ga Srbi na karlovački sabor. 1850 imenovan je za vladinog komesara za sudsko uređenje Vojvodine. 1854 otišao je u penziju. 1864 pokrenuo je časopis Ogledalo Srpsko, koje se nije moglo da održi, a 1865 opet je postao poslanik na srpskom narodnocrkvenom saboru u Srijemskim Karlovcima; ali nije uspio da okupi oko sebe veću grupu ljudi.

H. je bio, možda, najobrazovaniji Srbin svoga doba, uz to neobično vrijedan i energičan u obrani svoga shvaćanja, koje je hrabro iskazivao. Vidljivog uspjeha imao je malo, što više, to je jedan od najviše napadanih i ismijavanih radnika u našem javnom životu. Pridonio je tome i on sam, svojim, više no ponosnim karakterom, i prevelikom ambicijom da se u svima granama duhovnoga života naturi za autoritet, ali su i prilike bile nepovoljne po njega. On je bio, naime, prirode čisto racionalističke, a glavni dio njegova književnoga rada pao je u vrijeme srpskoga romantizma. Evropski racionalist, po uzoru onih s kraja 18 vijeka, s klasičarskim tendencijama, on je išao s Vukom uporedo sve dok ovoga reforme nisu uzele revolucionarnoga maha. Tada je došlo do raskida među njima, i u toj nejednakoj borbi, H. je morao izaći pobijeđen i okrnjena autoriteta. Njegova nesreća je naročito u tome, što mu je polemika s Vukom bila najglasnija i najpoznatija, te se, do danas, zaboravljaju sve njegove zasluge, a pamti se samo njegovo opiranje Vukovoj reformi. Međutim, čak i u pitanju jezika, sam život, razvitak književnog jezika, u izvjesnoj mjeri, dali su za pravo njegovoj osnovnoj misli: da se čisti narodni govor i epski jezik prostoga naroda neće moći upotrijebiti do kraja kao isključivo mogući jezik knjiga. Na kraju treba spomenuti i to da je H., osim Vuka u početku, pomagao i moralno i materijalno mnoge mlade Srbe, iz nekoliko naraštaja, koji su poslije, kao

Digitized by Google

Miletić, stali na čelo nacionalne borbe. Razumije se, kao neromantik i antirevolucionar, sa svima njima, kasnije, morao je da se raziđe.

Kao pjesnik, bolje reći kao stihotvorac, H. se javio već 1821, oponašajući pseudoklasičarsku poeziju L. Mušickoga. U to prvo vrijeme prevodio je Vergilija, Marcijala i u prvom redu Horacija, čiju je epistolu O poeziji preveo 1827 pod naslovom K. Oracija Flaka o stihotvorstvu knjiga. Poslije je prevodio i njemačke klasičare: Klopstocka, Herdera, Schillera i Goethea. — Sve svoje stihove, i izvorne i prevedene, štampao je zajedno 1855 u Novom Sadu i 1858 u Srijemskim Karlovcima, u dvije knjige pod naslovom: Dela Jovana Hadžića, u književstvu nazvanoga Miloša Svetića. Prevodio je i Lessingovog Natana mudrog. — Kao historičar, ostavio je jedno korisno djelo: Ustanak srpski pod Crnim Đorđem (1862), u kome je prikupio bilješke, zapisivane u Srbiji po razgovorima još živih svjedoka iz oslobođenja. A u knjizi Duh naroda srpskog (1858) pokušao je da dâ sintezu srpskog nacionalizma.

Literatura: Đura Daničić, Miloš Svetić poeta (1865); Avtobiografija Jovana Hadžića u književnosti nazvanog Miloša Svetića (Stražilovo, 1886, broj 45); Život i rad Dr. Jovana Hadžića-Svetića. U spomen stogodišnjice od rođenja njegova (članci M. Savića, Slobodana Jovanovića i Đorđa Magaraševića) 1899; Članak Sl. Jovanovića iz osnova je prerađen u Političkim i pravnim raspravama, 1 svezak (1908); Iz pisama Jovana Hadžića-Svetića (Brankovo Kolo, 1901, br. 14—18); A. Gavrilović, Beč kao zaštitnik Miloša Svetića i početak rada Đ. Daničića (1914). *V. Petrović.*

HADŽIĆ SVETOZAR, pješadijski pukovnik (29/3 1836, Čačak — 16/6 1897, Beograd). Po svršetku 4 razreda gimnazije, stupio je u redovnu vojsku 1/7 1853. Za pješadijskog potporučnika proizveden je 27/1 1861, za kapetana 1/8 1868, za zasluge na bojnom polju 5/11 1876 proizveden je za potpukovnika, za pukovnika 2/8 1883. Po svojoj molbi penzioniran je 10/8 1890. Od 1861 bio je djelovođa u štabu ministra vojnog i vodnik prvog pješadijskog bataljona. Za vrijeme bombardiranja Beograda 1862 bio je ađutant komandanta obrane Beograda. 1864—1873 bio je djelovođa i ađutant načelnika stajaće vojske, vodnik i komandir čete u stajaćoj vojsci. 1873—1875 bio je u službi u čačanskoj i jagodinskoj brigadi narodne vojske. Od 1875 do rata 1876 bio je komandant čačanske i ćuprijske brigade 1 klase. Poslije rata 1876 bio je komandant bataljona (4) stajaće vojske. 1881—14/2 1883 bio je komandant nišavske divizije, od 1883 bio je komandant timočkog puka. 1/3 1886—4/4 1887 bio je referent pješadije u komandi aktivne vojske, 1887—10/8 1890 bio je komandant divizijske oblasti (drinske). U ratu 1876 bio je komandant ćuprijske brigade 1 klase, i komandant svih trupa na lijevoj obali Morave. U Šiljegovačkim i Krevetskim borbama bio je komandant kragujevačke brigade 1 klase i komandant 2 šumadijske divizije. U ratu 1885 do 20/11 1885 bio je komandant 2 aktivnog puka, a od 20/11 1885 komandant moravske divizije.

V. Belić.

HADŽIĆEVA LENKA, glumica (1860 — 20/3 1897, Novi Sad). H. je stupila prvi put na pozornicu 1870. Može se reći, da je H. odrasla na pozornici. Još kao dijete zadobila je publiku svojim slobodnim i okretnim držanjem na pozornici. Kao djevojče od 15 godina imala je i teže uloge, koje je uvijek izvodila na opće zadovoljstvo publike. Ubrzo je prikazivala i najteže uloge svog prostranog repertoara. Glavne su joj uloge bile: Ivana (Car Ivan), Divka (Stjepan, posljednji kralj bosanski), Sofija (San na javi), Jelka (Seoski lola), Anđelija (Maksim Crnojević), Vukosava (Subotićev Miloš Obilić), Amalija (Razbojnici), Julija (Romeo i Julija), Dezdemona (Otelo), Margareta (Faust). Pozornicu je napustila, poslije 17 godina rada, 29/7 1887 i povukla se u privatni život.

R. O.

HAFNER-GJERMANOVIĆ ELA, Ofelija i Dezdemona zagrebačke pozornice (9/1 1893, Vrbanja, kraj Vinkovaca). U Zagrebu je svršila 4 razreda liceja i trgovačku školu. 1913 stupila je na pozornicu u ulozi Ofelije i odmah je bila angažirana. Godinu 1923 provela je u Berlinu na naukama.

N. A.

HAHN JOHANN GEORG, putopisac i etnograf (11/7 1811, Frankfurt na Majni — 23/9 1869, Jena). Učio je gimnaziju u Mainzu, a pravo u Gies-

Digitized by Google

senu, Heidelbergu i Parizu. U grčku državnu službu stupio je 1834, ali ju je morao napustiti poslije revolucije 1843. Jedno vrijeme je vodio pruski konzulat u Ateni. Austrijski konzulat u Janini povjeren mu je 1847, a 1851 je postavljen za austrijskog konzula u Siri. —. H. naučni interesi su bili veoma široki. Trajne naučne vrijednosti su njegovi radovi o Albancima i putopisi kroz jugoslovenske zemlje. Svoje važno djelo Albanesische Studien izdao je 1854. Osobito su ga zanimale komunikacione linije Balkanskog Poluostrva. Da bi dokazao mogućnost prometa moravsko-vardarskom dolinom, uputio se 1858 iz Beograda kolima u Solun. Svoj čudnovati i veoma poučni put je izdao kao Reise von Belgrad nach Salonik (Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Classe, 11 [1861]), sa četiri karte. H. djelo je bilo naučno prvoklasno otkriće za ono doba; drugo izdanje je izišlo 1867. Iste takve vrijednosti je druga rasprava H. o putovanjima, koja su 1863 izvedena velikim dijelom na čamcima, s natpisom Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar (Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Classe, 15 [1867], 1—188 i 16 [1869], 1—177) s jednom kartom, uz koju je Kipert napisao svoje veoma važne primjedbe. Ova H. studija je izrađena sa svestranim interesovanjem, posljednji odjeljak je pretežno historijski. Na srpski je prevođena od Mih. Nik. Ilića: Putovanje kroz porečinu Drina i Vardara (1876). Znameniti su i H. radovi folklorističke sadržine, osobito Griechische und albanische Märchen, I—II (1864). Među učenim balkanolozima zauzima H. ugledno mjesto.

N. Radojčić.

HAINZ ANTUN DR., sveučilišni profesor, botaničar i bakteriolog (15/11 1861, Zagreb — 21/1 1919 Lipje). H. je svršio sve nauke u Zagrebu. 1883/84 bio je pomoćni učitelj u gimnaziji u Zagrebu. 1886 postavljen je za asistenta u botaničkom fiziološkom sveučilišnom zavodu, a poslije odlaska profesora Juriše počeo je predavanja iz botanike na sveučilištu. 1887 imenovan je za profesora botanike. 1896 postao je redoviti profesor. 1913 penzioniran je i preselio se na svoje dobro Lipje, kod Mihovljana, u Zagorju. — Naučni radovi H. bili su botanički i bakteriološki. Najvažniji botanički radovi su: O sjemenoj lupini u opće, a napose u Centrosperma (Glasnik Prir. Dr., 1888), Briofiti zagrebačke okolice I i II dio (Glasnik Prir. Dr., 1888), Ueber Scolopendrium hybridum (Ber. d. deutsch. bot. Gesellschaft, 1890). Bakteriološki: Kratka nauka o bakterijama, i rasprave: Bakteriološka analiza zagrebačkih pitkih voda (Glasnik Hrv. Prir. Dr., 1891), Zur Kenntnis der Rotzkrankheiten der Pflanzen (Bakteriol. Cent. Bl., 1889). Osim toga H. je napisao veći broj manjih rasprava i članaka iz botanike, a poznat je i kao dobar popularizator prirodnih nauka. H. je osnovao i sveučilišni botanički vrt u Zagrebu.

N. K.

HAINZ BOGDAN JUGOVIĆ, pješadijski poručnik i četnički vojvoda (1882, Valjevo — 30/5 1905, selo Petraljica, srez krivopalanački, okrug kumanovski). Sin jednog Poljaka, sanitetskog oficira, koji je kao emigrant našao utočišta u Srbiji, H. se od malena odgajao kao pravi rodoljub. Ostavši rano bez roditelja prešao je na školovanje u Beograd, i po završetku 6 razreda gimnazije, stupio je u vojnu akademiju 1/9 1899, a 2/8 1901 postao je pješadijski potporučnik. Odličan oficir, oduševljen rodoljub i uvjeren demokratski duh, H. nikako nije mogao prežaliti što ga njegovi drugovi zavjerenici nisu uveli u zavjeru od 29/5 1903. U proljeće 1905 H. je sve svoje imanje oporukom odredio za ciljeve četničke organizacije, izuzimajući jedan legat od 3.000 dinara jednom svome drugu, i onda je i sam pošao u četu. U oči 30/5 1905 četa, koju su vodili vojvoda Brana i H. zanoćila je u selu Petraljici. Ujutro, kada je htjela poći dalje, četa je vidjela da je opkoljena turskom vojskom sa svih strana. Borba je trajala skoro cio dan. Poginula su oba vojvode i svi četnici, izuzevši jednog jedinog, koji se kao čudom spasio. Vojvoda H. je poginuo među prvima, vojvoda Brana posljednji. — Na Petrovdan 1923 armijski oficiri I. i III. armije otkrili su spomenik vojvodama H. i Brani i njihovim četnicima, na mjestu, gdje su junački pali. O dvadesetgodišnjici od dana petraljičke borbe, 30/5 1925, kod petraljičke crkve posvećen je spomenik, koji je voj-

Digitized by Google

vodi H. podigao njegov drug đeneral Petar Živković. *M. Milenović.*

HAJDAREVIĆ ŽIVAN-CRNOGORAC, vrhovni prota srijemski (oko 1675, Bečkerek — 9/3 1751, Srijemski Karlovci). H. je iz Baje prešao u Karlovce kao sveštenik oko 1706. Prota je postao 1711, a na punomoći od 30/8 1748 za narodnu deputaciju u Beč potpisao se kao »načalni protoprezviter sremski«. Uživao je veliki ugled i bio je poslanik na svima narodnocrkvenim saborima 1722—1748. Od znatnog utjecaja bio je i kao »opšti starac i duhovnik«. Volio je knjige, kupovao ih i u mlađim godinama sam vrlo lijepo uvezivao i davao drugima na čitanje. U svom testamentu, rasporedio je svoje knjige na dar manastirima i pojedincima. Pred smrt se pokaluđerio u manastiru Rakovcu, i dobio je ime Petar.

R. G.

HAJDUK VELJKO PETROVIĆ, najpopularniji junak prvog ustanka (oko 1780, Lenovac, okrug timočki — augusta 1813, Negotin). U mladosti je V. P. bio čoban i sluga, a od 1803 hajduk u četi Stanoja Glavaša. Od 1804 učestvovao je u ustanku u četi sa Glavašem, a poslije sa Đušom i Vujicom Vulićevićem. 1807 postao je buljubaša i dobio dozvolu od Sovjeta, da pobuni Krivi Vir i Crnu Reku. 1809 hrabro je branio Banju od Turaka. Lična njegova hrabrost bila je izvanredna, i radi nje on je brzo postao razglašen na sve strane. Prijek i uvijek hajduk, V. nije bio mnogo discipliniran, i Sovjet je imao s njim češće neprilika. 1810 odlikovan je zlatnom ruskom kolajnom za hrabrost. Naročito se istakao u bici na Varvarinu, gdje je bio ranjen u lijevu ruku i zbog toga ostao malo sakat. 1811 postao je vojvoda i upućen je u Negotin, na Krajinu. Tamo je 1813, braneći junački Negotin od Turaka, i poginuo prvih dana augusta. Ženio se dva puta. Druga njegova žena, Čučuk-Stana, bila mu je naročito mila. Poslije njegove smrti udala se za drugog čuvenog junaka, grčkog kapetana Jorgaća. Vrlo živu Veljkovu biografiju napisao je Vuk Karadžić (Skupljeni istoriski i etnografski spisi, I, 225—238). *V. Ć.*

HAJKO MIJO, kompozitor (1/1 1820 — 30/3 1848, Zagreb). Svršio je škole u Zagrebu, gdje je 1843 postao svećenik. Kao takav služio je u Remetincu, Vidovcu i Koprivnici. Još kao dijete učio je violinu, violončelo i muzičku teoriju u muzičkoj školi Glazbenog Zavoda u Zagrebu. Sudjelovao je pri osnivanju Narodno ilirsko skladnoglasja, društva, gdje se 1842 prvi put pojavio sa svojim kompozicijama. Od malo sačuvanih radova H., u arhivu Vijenca u Zagrebu, nalazi se original muškog zbora Riječ Ilira, árija Kad se kopča savez sveti za bas, i latinska kantata Cerne quae clerus za muški zbor i orkestar, a u arhivu Kola prijepis popjevaka Pjesme austrijskih Ilira i Ljubav ilirskog junaka prema svojoj majci pri polasku na vojsku. Po ocjeni njegovog savremenika, Vernaka, H. je mogao postati važniji muzičar od Lisinskog, da nije mlad umro, H. radovi odaju talenat, kojem nedostaje umjetnička i tehnička kultura; prilagodio se patriotskim tendencijama ilirskih muzičkih nastojanja.

Literatura: F. Kuhač, Ilirski glazbenici; V. Klaić (Gusle, 57, 1892); B. Širola, Pregled povijesti hrvatske muzike (176—7). *A. D.*

HALANSKIJ MIHAILO (1857 — 11/4 1910, Harkov). Učio je najprije duhovni seminar, a poslije je prešao na sveučilište u Harkov, gdje je studirao slovensku filologiju. 1888 postao je u Petrogradu magister i krenuo na usavršavanje u balkanske zemlje. 1883 do 1891 bio je gimnazijski nastavnik, a od 1891 profesor univerziteta u Harkovu. Njegova proučavanja bila su ponajviše posvećena narodnoj poeziji. Glavno mu je djelo opsežni spis o pjesmama i predaji o Kraljeviću Marku (1893—95). Tu je predaju H. dovodio u vezu sa ruskim bilinama i ostalom epskom poezijom drugih naroda, pokazujući pri tom veliku načitanost i obimno znanje, ali malo oštroumnosti. Istog su karaktera i manji spisi H., koji se odnose na jugoslovensku predaju: O pesmama kosovskog ciklusa, O bugaršticama i O nekim geografskim imenima u ruskoj i našoj epskoj poeziji.

Literatura: T. Maretić, Rad, 132. *V. Ć.*

HALKOKONDIL (HALKONDIL) LAONIK, bizantski historičar (druga polovina 15 vijeka). H. je podrijetlom iz velikaške grčke atenske porodice, koja je od tamošnjih latinskih gospodara pobjegla na dvor peloponeskih

Digitized by Google

Paleologa. Živeći i sam na Peloponezu, H. je služio Paleolozima naročito kao diplomat. Kao njihov izaslanik išao je Muratu II., koji ga je jedno vrijeme zadržao u zatvoru. H. se vjerojatno po zauzeću Peloponeza od Muhameda II. Osvajača (1460), sklonio u Italiju, no svakako je završio život u Ateni. — Od H. je ostala jedna, na starinskom grčkom jeziku napisana, Historija Bizanta od 1298 do 1463, koja se, opisujući događaje 14 i 15 vijeka, zbog samog toka događaja, sve više pretvara u historiju Osmanlijskog carstva. Ona je važan izvor i o Srbiji tog doba.

D. An.

HALLER ALBERT, književnik (3/8 1883, Vrgorac, Dalmacija). Svršio je gimnaziju u Dubrovniku, a filozofiju na univerzitetu u Beču, gdje je stekao osposobljenje za nastavnika srednjih škola (1911). Služio je kao profesor gimnazije u Dubrovniku. — Pisao je eseje i kritičke članke u časopisima (Savremenik, Kritika, Jugoslavenska Njiva), iz hrvatsko-srpske i talijanske književnosti, nastojeći, da u književnim djelima, starijim i novijim, uhvati čisto književne, estetske vrijednosti.

B. V.

HALLER FRANJO GROF, ban hrvatsko-slavonsko-dalmatinski 1842 do 1845 (24/3 1796, dvorac Kezelő Szent Pál, Erdelj — 5/3 1875, Beč). Svršio je pravo, zatim je otišao u vojsku, i u bici kod Leipziga je postao oficir. Kasnije je postao komornik Palatina Josipa i potkapetan dvorske ugarske tjelesne garde. Bio je Madžar, a odan bečkoj vladi. Imenovan je za bana poslije restauracije zagrebačke županije (1842), koja je prouzrokovala negodovanja među madžaronima i Madžarima. Mislilo se, da dolazi u Hrvatsku s misijom, da »načini red«, i da će njegovu »jaku ruku« osjetiti Iliri. H. je doista izvijestio kralja o nesnosnim prilikama u Hrvatskoj radi »uzbuđenja međusobnih neprijateljstva i strančarstva«, i tako je došlo do zabrane upotrebe ilirskog imena (11/1 1843). Međutim je H. u početku svoga banovanja pokazao, da nije eksponenat madžarskih težnja, i narodna stranka nije imala razloga, da se na nj potuži. H. je na ugarskom saboru energično branio municipalna prava Hrvatske protiv presizanja Madžara. Do sukoba između Ilira i bana došlo je 1845, kad se imala ponovo obaviti restauracija zagrebačke županije, i kada je ban, očito pod utjecajem dvora, koji je podlegao Madžarima, naginjao madžaronima. Prilikom te restauracije došlo je do krvoprolića na Markovu Trgu (v. Srpanjske žrtve), radi kojeg su narodnjaci zamrzili H., smatrajući ga krivcem za te događaje. H. je proveo restauraciju do kraja, i županija je došla u madžaronske ruke. H. je, poslije svršene restauracije, zatražio od kralja otpust, ali njegova je ostavka prihvaćena tek u jesen, poslije održanog hrvatskog sabora, kome je on predsjedao. Na tom saboru zamjerio se H. madžaronima (u pitanju sudjelovanja i prava glasa prostoga plemstva), tako da su njegov odlazak sve stranke radosno pozdravile. Narodna mu stranka nije nikad mogla da zaboravi krvavi 29 srpanj (juli). Odrekavši se banske časti nastavio je H. vojnički život po Italiji i u Beču, gdje je i umro.

Literatura: Šišić, Hrvatska povijest, III, 1913; Šurmin, Banovanje bana Hallera (1843—1845), u Viencu, 1912.

M. Prelog.

HALOZE, bregovi i brežuljci u Slovenačkoj, na desnom porječju donje Dravinje i Drave do Ormuža. Najviši su visovi od jugozapada na sjeveroistok: Donati Brdo 883 m, Jelovec 624 m, Vildon Brdo 524 m. Ovaj je predjel poznat zbog izvrsnog haloškog vina.

P. V.

HAMMER-PURGSTALL I., filolog, odličan poznavalac muslimanskog istoka (9/6 1774, Graz — 23/11 1856, Beč). Niže škole učio je u manastiru Sv. Barbare u Beču, gdje je svršio i orijentalnu akademiju. Služio je u austrijskoj diplomaciji, u Carigradu i Jašu. 1817 postao je dvorski savjetnik; iste godine napustio je državnu službu. Putovao je mnogo po Istoku, što mu je omogućilo da obradi dotada malo poznatu historiju, arheologiju, geografiju, književnu historiju i bibliografiju bliskog orijenta. Uređivao je časopis Fundgruben des Orients. Mnogo je radio za osnivanje bečke akademije nauka, čiji je bio prvi predsjednik. Preveo je djela Hafisa, Motanabi-a i Baki-a, otkrio rukopise tada još nepoznatih dijelova Hiljadu i jedne noći i preveo ih na njemački jezik (1823 i 1824). Najvažniji mu je rad Historija os-

Digitized by Google

manskog carstva. Ona je napisana najviše na osnovu novih izvora. U njoj je naročito lijepo opisao kosovsku bitku 1389. *N. Ž.*

HANAMAN FRANJO DR., inžinjer i profesor na kr. tehničkoj visokoj školi u Zagrebu (30/6 1878, Drenovci, kotar Županja). Visoku tehničku školu svršio je u Beču. 1899—1900 bio je asistent kemičar u tvornici šećera u Usori. Od 1900 bio je privatni asistent profesora Wortmanna, na visokoj tehničkoj školi u Beču. 1901—1904 bio je asistent zavoda za analitičku kemiju na visokoj tehničkoj školi u Beču. Kasnije bio je glavni kemičar i asistent direktora u tvornici portlandcementa u Ledecu (Ugarska). 1905—1911 bio je tehnički saradnik Sjedinjenog Električnog D. D. u Novoj Pešti. 1911 do 1915 radio je u institutu za željeznu metalurgiju na tehničkoj visokoj školi u Charlottenburgu, gdje je položio doktorat i dobio docenturu iz metalografije. 1915—1918 bio je šef zavoda za ispitivanje gradiva u aeronautskom arsenalu u Beču. 1919—1922 bio je glavni ravnatelj Jugoslavenske Industrije Motora D. D. u Zagrebu. 1921—1922 radio je kao suplent za anorgansku kemijsku tehnologiju, a poslije kao javni redoviti profesor za anorgansku kemijsku tehnologiju i metalurgiju u visokoj tehničkoj školi u Zagrebu. Glavna su mu djela: Radovi i patenti na polju električne rasvjete sa Wolframovim žaruljama (1902—1912), Ueber Cer-Kupfer Legierungen (1915). *S. Deželić.*

HANAO (HRVATSKA NACIONALNA OMLADINA) je organizacija, osnovana 1921, koja, po svojim pravilima, ima za svrhu: širenje, jačanje i razvijanje svih kulturnih, prosvjetnih, ekonomskih i socijalnih sposobnosti i vrlina hrvatskog naroda u njegovoj omladini, razvijanje smisla za opću društvenu organizaciju, kao i suzbijanje nepismenosti i alkoholizma. *M. M.*

HANĚL JAROMIR ĐR. (Hanjel), profesor univerziteta (9/4 1847, Trebić, Moravska — 20/10 1910, Znaim). Posvetio se pravnim naukama, baveći se naročito historijom slovenskih prava. 1847 habilitirao se na univerzitetu u Pragu za docenta češke pravne historije. Uskoro poslije toga imenovan je za redovnog profesora opće pravne historije, enciklopedije i metodologije prava na pravnom fakultetu u Zagrebu, gdje je ostao do 1881. Kao član Jugoslavenske Akademije razvio je živu djelatnost, naročito u izdavanju pravnohistorijskih naših spomenika. U zbirci Monumenta historico-iuridica Slav. merid. izdao je Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae i Statuta et leges civitatis Spalati. Rasprava: Pravni život u općini spljetskoj (Rad, 54) ostala je nedovršena, uslijed odlaska H. iz Zagreba. 1881 imenovan je H. za redovnog profesora austrijske pravne historije na češkom univerzitetu u Pragu. Kasniji H. rad tiče se naročito austrijske i njemačke pravne historije. Uzrok njegovom neraspoloženju prema slovenskoj historiji prava treba tražiti u okolnosti, što je utvrđen falzifikat Kraljodvorskog i Zelenogorskog rukopisa, koje su u ono vrijeme smatrali osnovnim njenim izvorima.

Literatura: Iv. Strohal, Jaromir Hanĕl (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 25). *M. Kostrenčić.*

HANKA VACLAV, češki pjesnik i slavist (1791, Horžinjevec — 1861, Prag). Bio je učenik Dobrovskog i Kopitara, a studirao je u Pragu i Beču. 1821 postao je kustos češkoga muzeja, a 1822 bibliotekar knjižnice istog muzeja. Otkrio je Kraljodvorski (1818) i Zelenogorski (1819) rukopis. Češka literaturna kritika osuđuje H. zbog njegovog nepouzdanog karaktera i patriotskih falzifikata. Jagić i Francev ističu njegovo solidno znanje na području slovenske filologije i arheologije, i cijene velike zasluge, koje je stekao za uzajamno poznavanje Slovena. 1819 izdao je H. zbirku Pisni. Prevodio je jugoslovenske, ruske, maloruske i poljske pjesme. 1817 izdao je prvi prijevod 8 srpskih pjesama iz Vukove zbirke. Izdao je niz spomenika iz staročeške i staroslovenske literature. Ta izdanja imala su nacionalni značaj, ali su bila nekritička, nepouzdana i slabe naučne vrijednosti. Najviše je H. imao dodira sa Rusima i bio je pouzdanik ruske vlade u Pragu. Opsežnu korespondenciju H. sa predstavnicima slovenske nauke izdali su V. Jagić (1897) i V. A. Francev (1905). *M. P.*

HANN JULIUS DR., profesor univerziteta u Beču (23/3 1839, Schloss Haus, kod Linza — 1/10 1921, Beč). U

Digitized by Google

svome naučnom radu bavio se fizičkom geografijom, pitanjima iz geofizike, a kasnije se naročito posvetio meteorologiji i klimatologiji. Dosta se veliki dio njegovih radova tiče i naših zemalja. Od njih su najvažniji: Zur Charakteristik der Winde des Adriatischen Meeres, Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss., Wien, 58, II, 1868; Untersuchungen über die Regenverhältnisse von Oesterreich-Ungarn, ibid., 80, II, 1879 i 81, II, 1880; Ueber die klimatischen Verhältnisse von Bosnien und der Herzegovina, ibid., 88, II, 1883; Die Temperaturverhältnisse der österreichischen Alpenländer, ibid., 90, II, 1884 i 92, II, 1885; Der tägliche und jährliche Gang der Windgeschwindigkeit und der Windrichtung auf der Insel Lesina. Anal. d. Hydrogr. u. mar. Meteor., 16, 1888; Die Verteilung des Luftdruckes über Mittel- und Süd-Europa. Pencks Geogr. Abh., Bd. II, Hf. 2, 1887; Die Veränderlichkeit der Temperatur in Oesterreich. Denkschr. d. Akad. d. Wiss., Wien, 58, 1891; Der tägliche Gang der Temperatur auf dem Obirgipfel (2.140 m) und einige Folgerungen aus demselben. Sitzungsberichte der Akad. d. Wiss., Wien, 102, IIa, 1893; Zur Meteorologie der Adria, ibid., 117, IIa, 1901; Ueber die grössten Regenmengen in Oesterreich, Meteor. Zeitschr., 1890, 1894; Ergebnisse meteorologischer Beobachtungen auf der Insel Pelagosa in der Adria, ibid. 1898; Die meteorologischen Verhältnisse auf der Bjelašnica (2.067 m) in Bosnien, ibid., 1893. U istom je časopisu H. dao dosta podataka o klimi nekih mjesta u našoj državi ili u obližnjim predjelima, za Prizren 1886, 1887, Cetinje 1893, Opatiju 1900, Bitolj 1909, 1914, Crkvice 1910, Plevlje 1910, Prijepolje 1910, Skoplje 1910, Solun 1910, Skadar 1911.

P. Vujević.

HANTKEN MAKSIMILIJAN, profesor paleontologije u Pešti (14/9 1821, Jablunka, Šlezija — 1893, Pešta). Napisao je 56 rasprava sa geološko-paleontološkom sadržinom, među kojima se naših krajeva tiču rasprave: O rudarstvu u Srbiji (1858), O istivi u Bosni (1867), O beočinskome laporu za cement (1874), O zagrebačkome zemljotresu (1882).

J. Ž.

HARAČIĆ AMBROZ, profesor nautičke akademije na Lošinju (5/12 1855, Lošinj — 1/10 1916). Više studije svršio je u Beču, a po povratku na Lošinj proučavao je floru Lošinja i susjednih ostrva, i objavio je čitav niz radova o flori Lošinja. Njegov herbar se čuva u Zagrebu.

N. K.

HARAMBAŠIĆ AUGUST DR., pjesnik i političar (14/7 1861, Donji Miholjac, Slavonija — 16/7 1911, Stenjevac, kraj Zagreba). 1879 položio je maturu u Osijeku, gdje je bio član đačkog književnog udruženja Javor. 1879 došao je na sveučilište u Zagreb, i učio je pravo. Ističući se kao pravaš u političkim demonstracijama bio je relegiran sa sveučilišta, pa je došao na Sušak, gdje je u to doba A. Starčević izdavao Slobodu, u kojoj je H. sarađivao kao patriotski pjesnik i publicist. Na Sušaku je 1881 pokrenuo i uređivao književni časopis Hrvatska Vila. Početkom 1883 Hrvatska Vila izlazila je u Zagrebu, a 1884 i Sloboda. U jesen 1883 došao je H. u Zagreb, gdje je kao pjesnik i mladi pravaš bio jedna od najviđenijih ličnosti. U pravaškom književnom časopisu Balkan (1886) objavio je tri pjesme u prozi Tri molitve. Zbog toga je optužen. Pjesnik i urednik lista odmah su zatvoreni. H. je osuđen na 15 mjeseci, a urednik Kokotović na godinu dana teške tamnice i gubitak građanskih prava. Stol Sedmorice je tu kaznu snizio, H. na 6, a Kokotoviću na 3 mjeseca. 1890 povraćena su obojici građanska prava, i H. je 1892, poslije ispita na sveučilištu u Zagrebu, promoviran za doktora prava. Kad je počela izlaziti Prosvjeta (1893), H. je bio njen prvi urednik. 1896 položio je advokatski ispit, i prvi put je došao do neke samostalne egzistencije. 1900 postao je advokat u Zagrebu, ali slaba kancelarija nije mu olakšala život. Pred kraj života postao je aktivan političar. 1901 izabran je za narodnog poslanika. Kao pravaš pristao je 1905 uz riječku rezoluciju, pa je 1906 biran u Novskoj za narodnog poslanika na programu hrvatsko-srpske koalicije. Tada je već počeo pobolijevati.

Prva H. pjesma je štampana u omladinskom časopisu Smilje (1877), a ušao je u književnost s pjesmom Glosa, u Vijencu (1879). Pročuvši se kao pjesnik Vijenca, pokrenuo je i uređivao pravaški književni časopis Hrvatska Vila (1882—1885), a poslije toga sa Nikolom Kokotovićem Balkan

Digitized by Google

(1886—1887). U Balkanu (1886) izišla je njegova pjesnička pripovijest Rob, u kojoj crta događaje za vrijeme okupacije Bosne. U to je izdao prvu svoju zbirku erotike Ružmarinke (1883) i prvu zbirku patriotske poezije Slobodarke (1883), po kojima je postao prvi hrvatski pjesnik. Kasnije knjige njegovih pjesama su: Sitne pjesme (1884), Tugomilke (1887), Pjesničke pripovijesti (1889) i Izabrane pjesme (1895). Pod imenom Zlatna knjiga (1890) izdao je izbor svojih i Zmajevih dječjih pjesama, a malo poslije izašle su još tri knjige njegove dječje poezije: Mali raj (1891), Smilje i Kovilje (1891) i Nevenke (1892). — H. je preveo mnogo djela, u prozi i u stihovima, iz stranih književnosti naročito iz poljske literature (Sienkiewicz, Kraszewski) i ruske (Tolstoj, Čehov, Gogolj, Nekrasov, Turgenjev). Prevodeći bugarske pjesnike izdao je knjigu Bugarske pjesme (1886), a Matica Hrvatska izdala je u njegovom prijevodu Pjesničke pripovijesti (1887) ukrajinskog pjesnika Tarasa Ševčenka. Kao prevodilac Narodnoga Kazališta u Zagrebu preveo je mnogo klasičnih drama, naročito Shakespeare-a, i modernih, iz različitih književnosti i napokon preveo je cio niz libreta. Upotrebljavao je često pseudonim Tugomil, a kao pjesnik satira Grga Koloper.

Literatura: V. Deželić, August Harambašić (1911); A. G. Matoš, August Harambašić (Strossmayer Koledar za 1912). *B. Vodnik.*

HARISTIKARNI MANASTIRI. V. Preklonjeni manastiri.

HARTMANN LAVOSLAV, književnik (1810, V. Varadin — 1881, Zagreb). 1856 preuzeo je Gajevu knjižaru, koju je znatno proširio. Poslije smrti H. knjižara je prešla u svojinu S. Kugli-a i A. Deutsch-a. *S. D.*

HARTWIG NIKOLAJ HENRIKOVIĆ (1854, Gora, Kavkaz — 10/7 1914, Beograd). Svršio je historijsko-filološke studije u Odesi i stupio je u službu ministarstva spoljnih poslova u Petrogradu u azijski departman (nadležan i za Balkan). Bio je ataše na Cetinju, vicekonzul u Burgasu, zatim 25 godina u azijskom departmanu, najzad kao direktor, postao je 1909 ruski poslanik u Beogradu i u panslavističkom duhu radio na stvaranju balkanskog saveza 1912 protiv Austro-Ugarske i Turske. *V-lj. P.*

HAS, područje koje zahvata pobrđe i brežuljkasto zemljište na desnoj strani Drima, do ušća Bistrice u Drim. Đakovica je glavno mjesto. *P. Š.*

HAS VELEŠKI. V. Azot Veleški.

HASDEU BOGDAN PETRICEICU (Haždeu B. P.) (1836, Krištinešta, Besarabija — 1896, Bukurešt). Učio je u Harkovu. Bio je bibliotekar univerzitetske biblioteke, od 1875 profesor uporedne gramatike i upravitelj državnog arhiva u Bukureštu. Izdavao je od 1884 Etymologicum Magnum Romaniae (izašla su tri sveska) i drugo. Njegov časopis Columnă lui Trajan (Trajanov stup) od 1870, bio je centar naučnih ispitivanja jezičnih, historijskih, folklornih i književnohistorijskih u Rumunjskoj. *A. B.*

HASSERT KNUT DR., profesor geografije na visokoj tehničkoj školi u Dresdenu (1868). H. se bavio naročito geografijom. Nekoliko je puta bio u Crnoj Gori i Albaniji, i o tim je krajevima napisao ove radove: Der Scutarisee (Globus, 1892); Zur kartographischen Kenntnis v. Montenegro (Mitt. d. k. k. geogr. Ges. Wien, 1894); Die Landschaftsformen v. Montenegro (Petermanns Mitt. 1894); Montenegro auf Grund eigener Reisen und Beobachtungen (Verh. d. Ges. f. Erdk. Berlin, 1894); Die natürlichen und politischen Grenzen v. Montenegro (ibid., 1895); Beiträge zur physischen Geographie v. Montenegro, mit besonderer Berücksichtigung des Karstes (Pet. Mitt., Erghf. 115, 1895); Aus den Gebirgsländern der Balkanhalbinsel: Das Fürstentum Montenegro (Hochschul-Vorträge, 1898); Gletscherspuren in Montenegro (Verh. d. XIII. deutschen Geographentages Breslau, 1901); Reise durch Montenegro im Sommer 1900 (Mitt. d. k. k. geogr. Ges., 1901); Lo sviluppo della cartografia del principato di Montenegro nel secolo XIX (Bull. della soc. ital. 1903); Topogr. Aufnahmen in Montenegro (Pet. Mitt., 1905); Die räumliche Entwicklung Montenegros (Pet. Mitt., 1910). *P. V.*

HATI-HUMAJUN. V. Istočno pitanje.

HATI-ŠERIF OD GILHANE. V. Istočno pitanje.

Digitized by Google

HATZE JOSIP, kompozitor (21/3 1879, Split). Svršio je srednju školu u Splitu i kompoziciju na konzervatoriju u Pesaru pod Mascagni-em. Bio je zborovođa Zvonimira, a sada je zborovođa Guslara i profesor pjevanja u srednjoj obrtnoj školi u Splitu. — Napisao je zbirke Romance i melodije i Proljetni lahori za sitan glas i klavir, Novo cvijeće za srednji glas i klavir i nekoliko pojedinačkih popjevaka, zatim 4 troglasna ženska zbora i jedan dvoglasan uz pratnju klavira, muške zborove Uzdisanje djevojčice (sa sopranom solo) i Večernje zvono, najzad 4 ciklusa jugoslovenskih pučkih popjevaka za mješoviti zbor. U rukopisu ima Ave Maria uz harmonij, Božićnu pjesmu (uz klavir) za ženski zbor i sopran solo, i Vokalnu suitu u tri dijela: Noć na Uni, Exodus i Golemi Pan, sve za solo, mješoviti zbor i orkestar i jednoaktovni Povratak. Svojom melodikom često podražava spoljašne karakteristike našeg narodnog muzičkog izražaja. U kompozicijskoj tehnici i muzičkim sadržajem je sljedbenik Mascagni-evog verizma, a u pogledu umjetničke ideologije je konzervativan. Njegov je nastup u doba, kada je kod nas vladao Zajčev barok, značio korak naprijed k artizmu.

Literatura: Božidar Širola, Pregled povjesti hrvatske muzike (315—16).

A. Dobronić.

HAULIK ĐURO, stožernik rimske crkve i zagrebački nadbiskup (20/4 1788, Trnava — 11/5 1869, Zagreb). Škole je pohađao u Ostrogonu, Trnavi i u Beču. Poslije redenja došao je za duhovnog pomoćnika u Komoran. Do 1832 vršio je razne službe u Ugarskoj, a tada je postao velikim prepoštom zagrebačkoga kaptola i vranskim priorom, i 8/5 1837 zagrebačkim biskupom. Kao zagrebački biskup bio je dva puta i banski namjesnik: 1840 do 1842 i 1845—1848. Kada je papa Pio IX. zagrebačku biskupiju 1852 proglasio nadbiskupijom, tada je H. postao prvim zagrebačkim nadbiskupom. Prvi se nadbiskup ustoličio 8/5 1853. U narodu je ostao u uspomeni zbog prosvjetnog i karitativnog djelovanja. Novčano je izdašno pomagao đake učiteljske škole, sirotinju, udovice, sveučilište i sve druge humane i plemenite ustanove. Osnovao je 1841 u Zagrebu Gospodarsko Društvo, kome je dugo godina bio predsjednik.

Literatura: Tkalčić, Series episcoparum zagrabiensium (1893); Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, 2 izd. (1920); Plevnjak, Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva (1910).

J. J.

HAUSMANN FRANČIŠKA (FANI), pjesnikinja (4/4 1819 — 4/4 1853, Dobriša Vas, kod Celja). H. je živjela u gradu Novo Celje i bila je prva slovenačka pjesnikinja. Pisala je pjesme sa ljubavnim i patriotskim motivima za Celjske Novine (1848 do 1849) i Sloveniju (1849).

Literatura: L. Lenard, Čas, 1914.

I. G.

HECQUART HYACINTHE (Hekar Hijasent), francuski diplomat (—1860). Kao konzul u Skadru, H. je dobro upoznao albansku zemlju. Igrao je vidnu ulogu u Crnoj Gori, za vrijeme kneza Danila. 1858 izdao je oveću knjigu: Histoire et description de la Haute Albanie en Guégarie. Njegovi radovi: Géographie politique et physique de la Dalmatie i Mémoire sur le Monténégro, izašli su 1862 u Bulletin de la Société de géographie. Pisao je o Vasojevićima u Revue de l'Orient, de l'Algérie et des colonies, 1855.

M. I.

HEĆIM-TOMA, čuveni narodni liječnik-samouk (— 1848, Pančevo). Rodom je bio iz Kožana, u Makedoniji. Pročuo se sa svoje vještine liječenja još u vrijeme prvog ustanka. 1806 Sovjet ga je uzeo za vojničkog liječnika, sa 60 groša mjesečne plaće. Izliječio je kneza Miloša od rane, zadobivene pri jurišu na Užice (1807). Inače je H. T., pored liječničke prakse, držao kavanu u Beogradu. Umro je od kolere, liječeći srpske vojnike u madžarskoj buni.

V. S.

HEDELFINŠKA KRUPNA TREŠNJA. Ima je u Hrvatskoj i u Srijemu. Uvezena je iz Württemberga u Njemačkoj.

I. R.

HEFELE FERDO, upravitelj više pučke škole (10/4 1846, Bistrac, općina Podvrh, kotar Samobor — 10/7 1909). Bavio se kulturnom historijom i praktičnom pedagogijom, a proučavao je napose jugoslovenske narodne zanate. Izradio je dijelom sam, a dijelom dao izraditi, pod svojim nadzorom, zbirku uzornih modela za ilustraciju narodnih zanata i vještina. Modeli se nalaze u zbirci Etnograf-

Digitized by Google

skog Muzeja u Zagrebu. Glavna su djela: Opančar i opančarija (1890), Naši domaći obrti (1896). *V. T.*

HEIDRICH ANTON, kompozitor i dirigent (9/1 1842, Ljubljana — 3/1 1878, Ljubljana). H. je svršio osnovnu školu, gimnaziju i 4 godine bogoslovije u Ljubljani. Htio je da postane operni pjevač (bariton), učio je dvije godine konzervatorij u Pragu, ali je izgubio glas. Vratio se u domovinu i otišao je u Trst, gdje je imao čuveni pjevački kvartet (Vadnou, Uršić, Heidrich, F. S. Vilhar). Postao je provizorni učitelj u Rodiku kod Trsta, razbolio se, pa se vratio u Ljubljanu. — H. je komponirao pjesme, naročito za muške zborove, i objavio ih je u zbirci Jadranski Glasovi (prvi svezak 1876; drugi svezak poslije H. smrti). Nešto kompozicija H. ostalo je u rukopisu. H. je bio od važnosti, jer je u Primorju njegovao umjetničku slovenačku pjesmu.
J. M.

HEIMERL MILAN DR., političar i publicist (1877, Križevci — 10/7 1917, Križevci). Učio je gimnaziju u Zagrebu, a posvetio se pravnim naukama. 1895 učestvovao je u spaljivanju madžarskog barjaka pred Jelačićevim spomenikom u Zagrebu za boravka Franje Josipa. Radi toga je osuđen na tamnicu i relegiran sa zagrebačkog sveučilišta. Izašavši iz bjelovarske tamnice nastavio je studije prava u Pragu. Ovdje je na nj mnogo utjecao Masaryk. Praška hrvatska i srpska omladina počela je izdavati Hrvatsku Misao, kojoj je H. jedan od najagilnijih saradnika. Poslije svršenih pravnih studija proveo je dvije godine u sudskoj službi u Češkoj. Vrativši se kući ušao je u redakciju Obzora, u kome je pisao odlične članke, koji su izazvali opću pažnju. Naročito je otvorio žestoku paljbu na Khuenov režim. Poslije je prešao u redakciju Pokreta, glasila hrvatske napredne stranke, u kojoj je bio jedan od najodličnijih, najagilnijih i najdublje obrazovanih članova. H. je zastupao pozitivnu napredujačku ideju, ne samo u politici, nego i na svim drugim područjima. Bio je izraziti antiklerikalac. Poslije pada bana Raucha dobio je advokatsku praksu u Križevcima (1910). Za vrijeme Svjetskoga Rata gonjen je od austroug. vlasti, i podlegao je svojoj bolesti, tuberkulozi. *M. Prelog.*

HEINZEL VJEKOSLAV, civilni arhitekt (27/8 1871, Zagreb). Tehniku je učio u Grazu i Stuttgartu, gdje je 1893 položio diplomski ispit za arhitekta. Praktično je radio kod oca, zatim pri gradnji velikih radionica državnih željeznica i kod zemaljske vlade. 18 godina bio je samostalni arhitekt, te je sagradio oko 100 kuća i građevina, 10 godina djelovao je kao eksterni učitelj graditeljstva na graditeljskoj školi u Zagrebu. 1910 napustio je graditeljsko zvanje, te se posvetio javnim poslovima. Postao je član nekih trgovačkih i industrijskih poduzeća i novčanih zavoda. 1911 do 1920 predsjednik je trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu. 1910 izabran je u gradsko zastupstvo, a 17/8 1920 za načelnika grada Zagreba (sve do raspusta gradskog zastupstva 25/8 1921). 14/1 1922 ponovo je izabran za gradskog načelnika. *S. D.*

HEKTOROVIĆ PETAR, pjesnik (1487, Stari Grad, na ostrvu Hvaru — 13/3 1572). Otac mu je bio Marin, hvarski plemić, majka Katarina Barbić (De Barbis). O H. školovanju nema podataka, ali je bio čovjek lijepe i velike obrazovanosti. U mladosti je učestvovao aktivno u borbi protiv pobune seljaka, a kasnije protiv turskog prodiranja. Po svome planu podigao je na mjesto stare, male tvrđave, veliku tvrđavu Tvrdalj. Kad su Turci prodrli na Hvar (1539), bježao je H. sa porodicom u Istru i Italiju. Po povratku našao je sve opustošeno. Ponovo je »napravljao« Tvrdalj, koji je jamačno bio teško opljačkan i oštećen. 1557 posjetio je Dubrovnik, da obiđe svoje pjesničke prijatelje (Vetranića, Nalješkovića). U augustu 1571 navalili su Turci ponovo sa 20 lađa na Hvar. H. je opet morao umaći. U septembru 1571 bio je bolestan u Trogiru. Umro je u Starom Gradu i sahranjen je u crkvi Sv. Petra.

H. poezija iz mladih dana nije se sačuvala. Preveo je Ovidijevu pjesmu Odlika ljubenoga (Remedium amoris), napisao je više pjesničkih poslanica. Najveće i najvažnije H. djelo je Ribanje i ribarsko prigovaranje, ribarska idila u tri pjevanja, koju je spjevao u starosti (1555). Ribanje je jedno od najoriginalnijih i najljepših djela stare dubrovačko-dalmatinske književnosti. Savremeni talijanski pjesnici obrađivali su u ribar-

Digitized by Google

skim idilama (tal. egloga pescatoria) ljubavne pripovijetke o ribarima i nimfama. Ribanje se u tome potpuno odvaja od talijanskih uzora. H. iznosi u pjesničkom ruhu istiniti događaj iz života svoga i svoje okoline; on u Ribanju crta idilu ribarenja s dva ribara, hvarska pučanina, ljepotu ljetne plovidbe i sve zanimljivosti i događaje njihova puta od tri dana. Osobito je vjerno i živo ocrtao svoja dva ribara pučanina. H. je u Ribanju zabilježio dvije lirske i dvije junačke narodne pjesme.

Literatura: Br. Vodnik, Povijest književnosti, I (1913), 381; Petar Kunićić, P. Hektorović, njegov rod i Tvrdalj (1924). *B. Vodnik.*

HELLENBACH LAZAR BARUN, političar i filozof (3/9 1827, Palozaj, nitranska županija — 24/10 1887, Mleci). Podrijetlom je iz staromadžarske aristokratske familije, rano se preselio u Beč, a zatim je u Pragu učio pravne i državne nauke. U Pragu se bavio filozofijom, historijom, prirodnim naukama i klasičkom literaturom. 1851 došao je u Hrvatsku, gdje je u Hrvatskom Zagorju preuzeo upravu velikog imanja. Do 1860 živio je povučeno, baveći se ekonomijom, a tada je stupio u javni politički život, u kojem je jedan decenij igrao jednu od najvidnijih uloga na hrvatskim saborima 1861, 1865, 1867 i 1868. Bio je unionist, ali se bitno razlikovao u shvaćanju odnosa između Hrvatske i Ugarske od većine tadašnjih madžarona, stojeći u živom dodiru i s predstavnicima narodne i liberalne stranke, i nastojeći oko toga, da se ugovori što pravednija Nagodba s Ugarskom. Naročito je plodna njegova publicistička djelatnost u Pozoru 1863. Pisao je važne političke i nacionalno-ekonomske članke. Kasnije, naročito 1868, neposredno prije sklapanja Nagodbe, sarađivao je utjecajnim aktuelnim političkim člancima u Agramer Zeitung-u. Poslije sklopljene Nagodbe povukao se opet u privatni život na svoje imanje u Bistricu, zanimajući se ekonomijom i putujući mnogo po Evropi.

Njegov filozofski rad pada u periodu od 1875, i dalje. Počeo je mnogo da se bavi spiritizmom i okultističkim eksperimentima i operirao je s raznim medijima, i ako sam nije bio spiritist u pravom smislu riječi. Iz ovog su područja njegove rasprave: Ist Hansen ein Schwindler? Eine Studie über den animalistischen Magnetismus (1880); Die neuesten Kundgebungen einer intelligiblen Welt (1882). Od filozofskih njegovih djela su najvažnija: Philosophie des gesunden Menschenverstandes (1876, 1887); Der Individualismus im Lichte der Biologie und Philosophie der Gegenwart (1878, 1887); Aus dem Tagebuche eines Philosophen (1881).

Literatura: Hübbe-Schleiden, Hellenbach, der Vorkämpfer für Wahrheit und Menschlichkeit (1891); O. Plummacher, Zwei Individualisten der schopenhauerischen Schule (1881); Fr. Čada u Ottovom Slovnik Naučný, XI. *M. Prelog.*

HEMATOGELIT, koloidna modifikacija minerala hematita. Našao ga je među boksitima našega krša, u obliku sitnih bobica F. Tućan, te ga kemijski proučio i nazvao H., da tako istakne koloidnu prirodu toga minerala. *F. T.*

HEMISKI INSTITUT. V. Kemija kod SHS i Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

HENRIK FLANDRIJSKI, drugi car carigradskog latinskog carstva (1205—1216). Naslijedio je svog brata, cara Balduina I., kad je ovaj propao u bici s Bugarima kod Drinopolja (1205). H. je spasio državu iz krize, u koju ju je bacila ova pogibija njenog prvog vladaoca i najboljih vitezova, zatim je snažno započeo ofenzivu na svima frontama, ne samo protiv nikejskih i epirskih Grka, nego i protiv Bugara, čijeg je novog cara, Borila, natjerao na mir i na prijateljstvo. Zajedno s Borilom, udario je H. na srpskog velikog župana Stevana Prvovjenčanog, koji je bio prijatelj Borilova i H. protivnika, sevastokratora Streza od Proseka. Kasnije je H., u društvu s ugarskim kraljem Andrijom II., još jednom navalio na Srbiju, u namjeri da je s Andrijom podijeli. O svemu tome priča sam Stevan, nazivajući H. »Jeris Filandr«. H. je oba puta prinuđen na povlačenje. Poslije smrti H. latinsko carstvo je sve više opadalo, dok ga nisu osvojili nikejski Grci i obnovili u Carigradu bizantsko carstvo (1261). *D. An.*

HENRYS PAUL PROSPER (Anri Pol Prosper), general francuske voj-

Digitized by Google

ske (13/3 1862). Svršio je specijalnu vojnu školu 30/10 1882 i aplikacionu konjičku školu 1/10 1884. Za konjičkog potporučnika proizveden je 6/9 1885, za kapetana 1894, pukovnika 1910, brigadnog generala 1913, divizijskog generala 24/11 1914. Bio je vodnik, komandir eskadrona i puka u konjici. Kao brigadni general komandirao je konjicom u okupaciji Maroka. Preveden je u zbor rezervnih oficira 13/3 1924. Učestvovao je u kolonijalnim ratovima (Istočna Afrika, Sudan, Alžir, Maroko) kao komandant puka i okupacione konjice. U Svjetskom Ratu komandirao je divizijom (59 pješadijskom) do 20/5 1917, korpusom (17) do 13/12 1917, francuskom istočnom armijom do svršetka rata. Sa francuskom istočnom armijom operirao je, u vezi sa srpskom vojskom, na solunskoj fronti do Dunava. Poslije rata bio je šef francuske vojne misije u Poljskoj, do 1920, a od tad do 13/3 1924, komandirao je francuskim korpusom (33) u armiji, koja je okupirala Rajnsko područje. *V. B.*

HERCEG. U doba vladanja Arpadovića zamjenjuju kralja u Hrvatskoj najprije banovi. Kasnije šalju kraljevi u Hrvatsku članove svoje porodice, obično mlađu braću ili sinove, naročito prvorodence. Ovakav kraljev zamjenik iz kraljevske porodice zvao se H. (dux). H. su sebe zvali »božjom milošću herceg Dalmacije i Hrvatske«, a njih »herceško veličanstvo«. Nisu imali stalne stolice, nego su stanovali u Zagrebu, Zadru, Kninu, Trogiru, a kasnije u Bihaću na Uni i u Krapini. H. su brojili godine svoga vladanja kao i kraljevi, i vodili su svoju posebnu dvorsku kancelariju. H. su se pokoravali svi svjetovni i duhovni velikaši i dostojanstvenici: bani, župani i načelnici dalmatinskih gradova. H. je bio vrhovni sudija i vojvoda hrvatske vojske, sazivao je sabore, potvrđivao kraljevske privilegije gradovima i plemićima i kovao svoje posebne novce. Nekoji H. vladali su u 13 vijeku osim Hrvatske i Dalmacije još i Bosnom, pa i nekim ugarskim županijama sjeverno od Drave. Ovi su se zvali »hercezima čitave Slavonije«.

Literatura: Klaić, Povjest Hrvata, I (1899). *M. P-g.*

»HERCEG-BOSNA«, zemaljski osiguravajući zavod sa centralom od 1925 u Beogradu. Osnovan je 1910 u Sarajevu. Osigurava život, požar, transporte, od grada i t. d. Kapital je 2,500.000, 25.000 po 100 dinara. Rezervni fond 793.035, premijska rezerva 3,097.538, osiguranje života 1,787.071, vjerovnici 4,580.000, gotovina 6,152.000, vrijednosni papiri 356.452, potraživanja 7,682.000. Od postanka do sada isplaćeno na ime šteta 9,656.642. Ukupna dobit 230.900, dividenda 6%. Broj činovnika je 25. Predsjednik upravnog odbora je dr. Božo Čerović, direktor Vilhelm Mandelo. *N. S.*

HERCEG NOVI (Novi, talijanski Castelnuovo), varošica u Dalmaciji, oblast Zeta, kotar Kotor; luka u Boki Kotorskoj, na sjevernoj obali Topalskoga zatona. U parobrodarskoj je vezi sa Sušakom, Splitom, Metkovićem, Kotorom, Barom i Ulcinjem. 1923 iznosio je saobraćaj 2.335 lađa, sa 331.021 tonaže. H. N. ima željezničku stanicu na pruzi Uskoplje (iz Dubrovnika i Sarajeva)—Zelenika, poštu, telegraf i telefon i radiotelegrafsku (vojnu) stanicu Klinci. H. N. ima 1.804 stanovnika, općinsko poglavarstvo, kotarski sud, porezni ured, lučko odaslanstvo, carinarnicu drugog reda, rimokatoličku župu, realnu gimnaziju djevojački zavod sestara Sv. Krsta i pučku školu. Dosta je znatna trgovina, ali nema gotovo nikakove industrije. Postoji Hercegnovska banka, Jadranska banka (filijala).

H. N. je ograđen zidovima; ima dvije kule i 2 vrata (s morske i kopnene strane), a na vrh brijega (60 m), tvrđicu Gornji Grad (Fort Spagnuolo). Ta je tvrđica dobro očuvana, dok su ostale tvrđave, zbog čestih zemljotresa, znatno oštećene i razvaljene. H. N. se nalazi usred bujnih bašća subtropske flore. Morsko je kupalište i klimatsko zimovalište.

H. N. je osnovao 1382 bosanski kralj Tvrtko, koji je htio da tu stvori znatno trgovačko mjesto i stovarište soli i nove »slanice«, ali su se tome protivili Dubrovčani. U 15 vijeku pripadao je H. N. hercegu Stjepanu Vukčiću, koji ga je dogradio i uljepšao; po njemu se grad i prozvao H. N. Za vrijeme njegovog sina Vlatka pao je H. N., s ostalom hercegovom zemljom, 1482 u turske ruke. 1538/39 bila je o H. N. ljuta borba. Tada su za kratko vrijeme zaposjeli grad Španjolci, ali već 10/8 1539 morao se predati Hajradinu Barbarossi. Sve do 1687 ostao H. N. u turskoj

Digitized by Google

vlasti, dok ga nisu s pomoću malteških vitezova osvojili Mlečani. Dalje je historija H. N. zajednička s historijom Boke Kotorske (v. Kotor).

J. Modestin.

HERCEG STJEPAN VUKČIĆ bio je sinovac vojvode Sandala Hranjića i njegov nasljednik u humskoj zemlji (15/3 1435). Bio je sebičan, bez imalo skrupula i nasrtljiv. Na početku svog vladanja održavao se protiv domaćih neprijatelja i Madžara turskom pomoću i dobio je Trebinje. Kao turski vazal ratovao je 1439 protiv Srbije i pustošio je; 1441 nagonio je Dubrovčane da uklone despota Đurđa iz svog grada, a sam je upao u Zetu. Osvajajući tu despotovu zemlju došao je u sukob s Mlecima, i izašao je iz te duge borbe bez uspjeha. Poslije uspostave Srbije izmirio se s despotom i vratio mu ono, što je bio posjeo u sjevernoj Zeti (1445). Stupio je u savez s aragonskim kraljem Alfonzom, neprijateljem Mletaka, i održavao je te veze dugo godina. 1446 udala se njegova kći Katarina za bosanskog kralja Stjepana Tomaša, ali to ga nije spriječilo da 1448, u savezu s despotom Đurđem i Turcima, zarati protiv svog zeta. Poslije toga, krajem septembra ili početkom oktobra 1448, on je uzeo titulu hercega, koju je prije imao vojvoda Hrvoje Vukčić. Nazivajući se »hercegom od Sv. Save« on je želio da pojača svoj utjecaj u istočnom dijelu humske države i da zadobije pravoslavni elemenat. 1451—54 ratovao je herceg s Dubrovnikom, radi Konavala, i pustošio mu je okolinu. Dubrovčani su upotrijebili sva sredstva protiv njega. Preko despota Đurđa predlagali su čak Porti, da kupe hercegovu zemlju. Usred borbe na Stjepana se digao i njegov prvenac Vladislav, s kojim je bila u društvu i žena i majka hercegova. Herceg je izazvao javnu sablazan svojim vezama sa jednom mladom Florentinkom. Protiv hercega digao se i bosanski kralj. U pomoć su mu došli opet Turci. Deset godina kasnije (1462), Vladislav je uzeo očevu ulogu, doveo je Turke protiv oca, i prisilio ga je, da mu ustupi jedan dio zemlje. Pad Srbije 1459 i Bosne 1463 nisu još otvorili oči zaslijepljenom sinu hercegovom, da vidi važnost turske opasnosti. On je stalno gledao samo svoju korist i znatno je odmagao ocu u borbi protiv Turaka 1463. 1465 bila je velika navala Turaka u Hercegovinu, od koje su silno stradali mnogi gradovi; iste godine uzeli su Mlečani, tobože kao prijatelji, neretljansku Krajinu. Videći očitu propast zemlje, S. V. je umro u Novom 22/5 1466. Sablažnjive scene borbe oca sa sinom opisuju narodne pjesme i predaja isto kao i »ženidbe« hercegove. Njegova je zadužbina crkva u Goraždi.

Literatura: Lj. Jovanović, Stjepan Vukčić Kosača (Glas, 28, 1891 i Godišnjica, 10, 1888); L. Thalloczy, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens, München (1914); J. Radonić, Zbornik u slavu V. Jagića (1908).

V. Ćorović.

HERCEGOVAC, selo u Hrvatskoj, u županiji Bjelovar-Križevci, kotar Garešnica; željeznička stanica na pruzi Bjelovar—Pavlovac—Dražica—H.—Trnovitica—Garešnica. Ima 1.305 stanovnika, poštu i telegraf, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, tvornicu poljoprivrednih strojeva, ljevaonicu željeza, pilanu, mlin i tvornicu opeka. *J. M-n.*

HERCEGOVAČKA BANKA, Mostar. Osnovana je 1913, filijala Čapljina. Preuzela je Prvo Bosansko-Hercegovačko Muslimansko Trgovačko D. D. Kapital je 2,000.000. Rezerve 329.817, gotovina 370.326, mjenice 2,496.362, ulozi 1,668.547, vjerovnici 3,003.636, dužnici 5,945.296, čista dobit 429.969 Din, dividenda 12%. Predsjednik je Mujaga Komadina, direktor Milivoj Vrinjanin. *N. S.*

HERCEGOVAČKI APOSTOLSKI VIKARIJAT. V. Mostarsko-duvanjska biskupija i Vrhbosanska nadbiskupija.

HERCEGOVAČKO - ZAHUMSKA EPARHIJA. Područje stare humske episkopije, koja je u trećem deceniju 14 vijeka došla pod bosansku vlast, ušlo je u sastav narodne bosanske crkve, a humska episkopija produžila je život na zemljištu raških gospodara, u dolini Lima, i uskoro je dobila ime limske ili petrovske episkopije. U doba bosanskog kralja Tvrtka I., pod čiju je vlast došla i sjeverozapadna Raška sa manastirom Mileševom, osnovana je za pravoslavne podanike bosanskog kralja nova mitropolija u Mileševu. Ova mileševska mitropolija naziva se kasnije hercegovačkom, ka-

Digitized by Google

da je u polovini 15 vijeka gospodar Huma i Mileševa Stjepan Vukčić Kosača dobio naziv hercega. Od mileševskih mitropolita poznata su samo dvojica, bezimeni, koji je 1377 krunisao kralja Tvrtka I. nad grobom Sv. Save u Mileševu i David, koji se spominje 1466 i 1471 kao povjerenik hercega Stjepana i hercega Vlatka. Ne zna se točno, gdje je bilo sjedište hercegovačkih mitropolita u prvo vrijeme pod Turcima iza pada Hercegovine pod tursku vlast (1482), ali kasnije oni su stanovali u novosagrađenom manastiru Tvrdošu, kod Trebinja. Iz te periode poznati su ovi episkopi hercegovačko-zahumski: Jovan 1508 do 1513, Visarion 1517, Marko 1524, Maksim 1532, Nikanor 1546, Antonije 1570, Savatije 1573—1585, Visarion 1592, Silvestar 1602, Leontije 1605, koji se 1611 naziva i mileševskim.

Uskoro poslije toga hercegovačka mitropolija razdijeljena je na dvije eparhije: na hercegovačku, koja je obuhvatala sjeverni dio sa Trebinjem, pa se nazivala i trebinjskom, i poluhercegovačku ili zahumsku, koja je obuhvatala južni dio Hercegovine i područje stare humske eparhije, pa se po sjedištu svojih episkopa u Petrovu manastiru na Limu nazivala i petrovskom. Od toga doba spominju se posebno hercegovački ili trebinjski, a posebno poluhercegovački, zahumski ili petrovski episkopi. Ali su obje te episkopije i dalje često bivale pod jednim episkopom, dok se u 18 vijeku nisu definitivno spojile. Iz ovoga doba spominju se kao hercegovački ili trebinjski mitropoliti: Simeon (1615—1630), Vasilije Jovanović-Ostroški (1639—1651), Arsenije 1654, pa zatim opet Vasilije Ostroški kao episkop obje eparhije (do 1671). I kasnije su vrlo često zahumski ili poluhercegovački episkopi upravljali hercegovačkom episkopijom i obratno, kao: Savatije Rudić, Đerasim, Nektarije Zotović, Melentije, Arsenije i Aksentije I. (1687—1739), dok se obje episkopije nisu spojile u jednu H. Z. Od tada se spominju ovi Srbi episkopi: Filotej Racanović (1740—1741), Aksentije II. Palikuća (1751—1760) i Stefan Milutinović Trebinjac (1760) do 1766). Svi ovi episkopi hercegovački, kao i raniji, poslije razorenja manastira Tvrdoša kod Trebinja, stare stolice hercegovačkih episkopa, stanovali su u manastiru Duži.

Poslije ukidanja pećke patrijaršije 1766, kada su i u Hercegovinu počeli dolaziti Grci za episkope-mitropolite, prenešena je episkopska stolica u glavni zemaljski grad Mostar, gdje su se izredali ovi fanariotski episkopi: Antim do 1772, Ananije (1772 do 1802), Jeremija (1803—1815), Josif (1816—1835), Prokopije (1835—1837), Aksentije III. (Bugarin 1838—1848), Josif po drugi put (1848—1854), Grigorije (1855—1860), Prokopije (1864 do 1875) i Ignjatije (1875—1888). Kada je Austro-Ugarska okupirala Hercegovinu (1878), zadržan je Ignjatije još 10 godina kao episkop, jer je bio dobar i narod ga je poštovao, i ako je bio Grk sa Lezbosa. Penzioniran je 1888 a na njegovo mjesto postavljen je Srbin Leontije Radulović, koji je iste godine umro (1888). Zatim su bili hercegovačko-zahumski episkopi: Serafin Perović (1889—1903) i Petar Zimonjić (1903—1921) koji je premješten u Sarajevo. Mostarska episkopska stolica je nepopunjena.

H. Z. ima 119.653 pravoslavnih duša, 8 protoprezviterata (mostarski, bilećki, gatački, nevesinjski, stolački, trebinjski, fočanski i čajnički), sa 146 crkava i kapela u 57 parohija i 42 svećenika. Manastira ima 4 (Dobrićevo, Duži, Zavala i Žitomišljić) sa 10 kaluđera.

Literatura: N. Dučić, Istorija srpske pravoslavne crkve (1894); I. Ruvarac, O humskim episkopima i hercegovačkim mitropolitima do 1766 (Šematizam hercegovačko-zahumske mitropolije, 1901). *R. Grujić.*

HERCEGOVINA. Geografija. H. leži u jugozapadnom dijelu države. Na zapadu, sjeveru i sjeveroistoku graniči sa Bosnom, na istoku sa Crnom Gorom, na jugozapadu sa Dalmacijom; sa Jadranskim morem graniči samo na dužini oko 25 km: u Malom Stonskom Kanalu, oko Kleka i Neuma, gdje je od pučine zaklonjena poluostrvom Pelješcem, i kod Sutormana, u zalivu Boke Kotorske, ali je obala svugdje visoka, strma i nema praktične važnosti. Na površini od 9.139 km² živi 265.330 stanovnika (1921), što odgovara gustoći od 29·0 na 1 km². H. je poslije Crne Gore, Travničke Oblasti, i nekih krajeva Južne Srbije, najrjeđe nastanjena zemlja, a mu-

Digitized by Google

ških je nerazmjerno manje od ženskih, 488 na 1.000 prema 512, u suprotnosti sa Bosnom.

H. je izrazito planinska zemlja pretežno sagrađena od vapnenca, dislocirana, i teško pristupačna. U svojoj cjelini, planine imaju više oblik plećatih, suhih, većinom nagih površi i zaravni. One se mahom pružaju u dinarskom pravcu, od sjeverozapada k jugoistoku; od unutrašnjosti se stepenasto spuštaju prema Jadranskom moru, i na jugoistočnom dijelu hercegovačkog primorja, t. j. moru najbližih krajeva, prelaze u Rudine, na sjeverozapadnom u nižu Humninu, gdje zemljište ima izgled niskog krša. Između planina pružaju se uporedo nizovi manjih i većih polja. Najviše su vapnenačke površi na sjeveru (Čvrsnica 2.045 m i Prenj 2.102 m) i na sjeveroistočnoj granici, oko razvođa jadranskog i crnomorskog porječja Bjelašnica (2.067 m), Treskavica (2.088 m), Lelija (2.032 m), i Volujak (2.298 m). One su u nižim dijelovima obrasle šumom; otprilike od 1.500 m na više počnu prevladivati sočni prostrani pašnjaci, a na najvećim su visinama snježnici i očuvani tragovi nekadanje glacijacije. Ostale, niže planine rijetko premašuju visinu od 1.900 m. i po redu su ove: Crvanj (1.921 m), Čabulja (1.780 m), Veležplanina (1.969 m), Bjelašica (1.867 m), Trusina Planina (1.262 m), Lipnik (1.260 m), Trtra (689 m), Kubaš (1.090 m), Sitnica (1.419 m), Viduša Planina (1.328 m) i Bjelašnica (1.396 m), jugoistočno od Popova Polja. Nizine u H. zauzimaju vrlo neznatan prostor, a ravnica ima duž rijeka, naročito Neretve, i po dnu kraških polja, od kojih su najveća Popovo, Gatačko i Nevesinjsko. Ti krajevi su pokriveni riječnim nanosima, odnosno jezerskim sedimentima, te spadaju među najplodniji dio zemlje. Ali su, zbog hidrografskih uslova u vapnenačkim terenima i obilatih kiša u zimskoj polovini godine, sva hercegovačka polja dosta dugo preplavljena, oko 6 do 8 mjeseci, pa je zato mnogo baruština, naročito na Mostarskom Blatu, koje je pri svem tom bogato travom i dijelom zasađeno kukuruzom, prosom i drugim žitima.

Prema sastavu zemljišta u H. prevladava kraška divlja i sterilna priroda, sa svima karakterističnim oblicima: uvalama, vrtačama, škrapama, kamenitim i često okomitim padinama, dubokim, uskim, strmim dolinskim klisurama, mnogobrojnim prslinama, pukotinama i pećinama, vrelima, ponornicama i podzemnom cirkulacijom vode. Sa izuzetkom Neretve i njenih pritoka sve druge rijeke većim dijelom imaju podzemne tokove, samo u poljima teku i po zemljinoj površini. Najduža je, i najpoznatija, Trebišnjica, koja protiče kroz Popovo Polje. Neke od njih poniru po nekoliko puta i nekoliko puta teku po zemljinoj površini kao normalne rijeke, na pr. sistem Mušica (Gatačko Polje)-Zalomska (Nevesinjsko Polje)-Opačica (Dabarsko Polje). Ipak riječnom porječju Neretve pripada mnogo veći dio H. nego području podzemne cirkulacije. Crnomorskom porječju, odnosno porječju Drine, pripada samo istočno-sjeveroistočni kraj, između planine Lebršnika i Volujaka, sa površinom od 95 km².

Uslijed blizine mora i dosta široke Neretvine doline, utjecaj Jadrana prodire dosta duboko u unutrašnjost, te prilično veliki dio H. ima modificiran tip mediteranske klime. Klima je uopće zdrava, u nižim krajevima blaga, u planinskim oštra, ali su pri svem tom godišnje promjene temperatura u cijeloj H. umjerene; amplitude se kreću od 19° do 21° C. Najtopliji je jugozapadni kraj, koji je najbliži moru, a ujedno i najniži, dok je sjeverni i sjeveroistočni dio, oko najviših površi, najhladniji. Osim toga su južniji krajevi uopće topliji od sjevernijih. Tako je u Sutorini (10 m) srednja godišnja temperatura 15·9°, januara 6·8°, jula 25·9° C, dok su za Ljubuški (98 m), na sjeverozapadu, odgovarajuće vrijednosti 15·4°, 5·5° i 25·9° C, za Bileće (476 m), dublje u unutrašnjosti 12·0°, 2·6° i 21·8° C, a za Obrnje (1.147 m), u dolini gornjeg toka Neretve, jugozapadno od Uloga 7·7°, —2·4° i 18·4° C. Čak i ako se temperature reduciraju na morski nivo, sjeveroistočni je dio H. znatno hladniji od jugozapadnog, jer su u prvom januarske temperature 2° do 3°, julske 22·5° do 24°, a oko primorja su 6·5° do 8°, odnosno 26° do 27·5° C. Najtopliji je niski, sjeverozapadni kraj H., Humnine, a ima i najveća godišnja gibanja temperatura. U H. su atmosferske oborine vrlo obilne, naročito u najjužnijem kraju, oko Boko-

Digitized by Google

kotorskog Zaliva (Sutorina 191 cm), i uglavnom se k unutrašnjosti povećavaju: Stolac 112 cm, Mostar 141 cm, Gacko 166 cm, kao i broj dana s oborinama, kojih je u Stolcu 106, u Mostaru 130, u Gackom 137, u Obrnju 150. Prosječno je u H. 150 cm atmosferskih oborina, a prosječan broj kišnih dana 122. Najviše je atmosferskih oborina u ranoj zimi, novembru i decembru, najmanje u kasnom ljetu, augustu, kada je na većem dijelu H. najveća toplota. U decembru je prosječno 5·5 puta više oborina no u augustu, a zimi 2·8 puta više no ljeti. Snijega je u niskim predjelima dosta rijetko, i čestina mu se većinom povećava sa visinom: u Mostaru je godišnje prosječno 5·3 dana sa snijegom, u Konjicu (280 m) 13·1 dan, u Gackom (960 m) 37·2 dana, dok je u Obrnju 50·6 dana sa snijegom. Obrnuto je sa nepogodama, jer su na planinama rijetke, 7—11 dana godišnje, a češće su u poljima i na ravnicama, u Mostaru 40 dana, naročito za vrijeme ljeta. Još rjeđi je grad (tuča), koga je najčešće u Gackom, oko pet puta godišnje. Prevladujući vjetrovi u H. su bura i južnjak (jugovina), oba važna u klimatskom pogledu, jer bura kao snažan, hladan i suh vjetar dosta snizuje temperaturu, ali je uglavnom zdrav i ljeti osvježava, dok južni vjetrovi donose toplotu i vlagu, većinom atmosferske oborine, i u toplijim su mjesecima nesnosni, jer izazivaju sparinu.

Po karakteru i obliku zemljišta H. ne spada u plodne zemlje, ma da je glavno zanimanje stanovništva poljoprivreda. Malo je tamo pogodnog zemljišta za obradivanje, a najbolji je dio zemlje zapadno od Neretve, između Mostara, Gabele i dalmatinske granice, zatim Nevesinjsko i Popovo Polje. Od cijele su površine oko 2200 km² kultivirani, 2200 km² pošumljeni, 1600 km² su pašnjaci, a ostatak je neproduktivan. Najviše trećina cijelog teritorija proizvodi hranu za stanovništvo i stoku, ali ni u najplodnijim godinama H. ne daje ni blizu dovoljno žita za potrebe ljudstva. Glavni su zemljoradnički proizvodi pšenica, ječam i kukuruz. Proizvodnja krompira, variva, povrća, zelja i stočne hrane također je neznatna, ma da je gajenje krompira jako rasprostranjeno. Mnogo su važnija privredna grana vinova loza i duhan. Time se H. naročito ističe, a najintenzivnije se te vrste biljaka gaje u mostarskom, ljubuškom, stolačkom, trebinjskom, konjičkom i ljubinskom srezu. Pod vinogradima je oko 5900 ha, a godišnja berba se prema prilikama mijenja od 50.000 do 95.000 mtc. Najpoznatija su od hercegovačkih vina žilavka, blatina, pošip i skadarka. Prosječna je godišnja proizvodnja duhana 35.000 mtc. Od industrijskih se biljaka gaje konoplja i lan, od voća, pored šljive, naročito trešnja i orah, manje jabuka i kruška. U župnijim krajevima jugozapadne H. raste južno voće: kesten, badem, smokva, gdjegdje i maslina.

Mnogo su povoljniji uslovi za stočarstvo, jer rijetko gdje u državi ima toliko prostranih pašnjaka kao na visokim planinama oko hercegovačkog razvođa. Najviše je ovaca i koza, koje su, zbog sočnih pašnjaka, veoma krupne i mliječne; manje je krupne stoke, goveda i konja, od kojih su posljednji mali i sitni, ali čvrsti i izdržljivi.

Industrija je u H. slabo razvijena. Ima tvornica za prerađivanje duhana, kožarska tvornica, dvije tvornice za pokućstvo, sedam poduzeća za proizvodnju vina na veliko.

P. Vujević.

Historija: Današnja oblast H. postala je iz tri stare: neretljanske, zahumske i trebinjske. Granice tih oblasti znatno su se mijenjale. Pod srpskom vrhovnom vlašću, s nešto prekida, one su bile od vremena kneza Miroslava do kralja Milutina, t. j. od oko 1180—1321. 1322—1377 to područje je razdijeljeno između Bosne i Srbije, dok se nije opet sjedinilo pod vladom bosanskog kralja Tvrtka. Za čitavo vrijeme te oblasti nisu stvarno bile pod jednom vlašću, nego su u njima, nezavisno jedan od drugog i ponekad jedan protiv drugoga, vladali lokalni gospodari, knezovi i vojvode. Ujedinjavanje je počeo da izvodi Sandalj Hranjić veliki vojvoda bosanski, a dovršio ga je njegov sinovac Stjepan Vukčić Kosača (herceg od 1448). Dugim borbama on je postao gospodar područja od blizu Poljica do Nikšića. Pô njemu, kao gospodaru hercegu, dobila je naziv i njegova zemlja. Sam naziv hercega, po madžarskom obliku, uzeo je Stjepan Vukčić po primjeru splitskog hercega Hrvoja.

Ime H. javlja se prvi put u jednom pismu vojvode Isabega iza 1/2 1454.

Digitized by Google

kojim ovaj preporučuje, da se daje slobodan prolaz jednom Dubrovčaninu. U prvo tursko vrijeme H. je imala svog krajišnika, sa sjedištem u Foči i Novom, a od 16 vijeka u Mostaru. 1763 H. je spojena sa Bosnom. 1832—1851 postala je H. posebna oblast i dobila je svog vezira. 1875 do 1877 bila je poseban vilajet. Njene granice su ipak, uglavnom, one iz vremena hercega Stjepana osim nešto na zapadu, od 18 vijeka, gdje su Mlečani u Makarskoj Krajini potisli Turke. H. ima 15 nahija, od Duvna do Kolašina i Nikšića. U narodu to se zove Stara Hercegovina. Ta podjela očuvana je donekle do danas u dijecezi humskih mitropolita, koja hvata od Duvna do Drine. H. je politički razdijeljena 1878 u tri dijela: jedan je dobila Austro-Ugarska, drugi Crna Gora, treći Turska. Ta podjela u tri administrativna područja ostala je i poslije oslobođenja. *V. Ćorović.*

HERDER JOHANN GOTTFRIED VON (25/8 1744, Morungen — 18/12 1803, Weimar). 1762 H. je postao učitelj u Königsbergu, ali u isti mah posjećivao je predavanja na univerzitetu i slušao, između ostalih, Kanta, koji mu je skrenuo pažnju na Rousseau-ove spise. U Königsbergu se H. upoznao sa Hamanom, preko koga je došao u dodir sa Shakespeare-om i Ossianom. Plod svega toga je bio da se u H. razvila ljubav prema narodnom pjesništvu, koje kao takvo još ne pokazuje naličje civilizacije. 1764 H. je išao u Rigu, gdje je svojim predavanjima i propovijedima postao jako omiljen. 1769 putovao je po zapadnoj Evropi radi upoznavanja tamošnjih pedagoških institucija. U Parizu je došao u dodir s enciklopedistima, naročito sa Diderot-om, 1770 otišao je kao pratilac i propovjednik princa od Hollstein-Altena u Strassburg, gdje se upoznao s Goethe-om. Napuštajući službu kod princa, H. je o Uskrsu 1771 otišao u Bickenburg kao dvorski propovjednik i savjetnik konzistorija. 2/5 1773 oženio se sa Karolinom Flachsland. Zahvaljujući Goethe-ovom zauzimanju pozvan je u Weimar kao generalni superintendant 1776. U ljeto 1788 pratio je majku vajmarskog hercoga Karla Augusta kroz Italiju. 1801 postao je predsjednik konzistorija i dobio je plemstvo.

H. spada u one snažne duhove, koji možda sami nisu uvijek dovoljno obuzdani, ali koji smjelo krče nove puteve. Njegov utjecaj na cjelokupni duhovni život Njemačke ogroman je. Najznačajnije mu je djelo Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (1784/91). Njime je H. zasnovao filozofiju historije. U Fragmente über die neuere deutsche Literatur (1767) borio se protiv slijepe imitacije klasika i tražio je od pisaca da istaknu narodni elemenat. U Kritische Wälder (1769), uglavnom, kritizirao je i dopunjavao Lessingove ideje izložene u Laokoon-u. H. je pisao i o postanku jezika (1772) i o bibliji, za koju ne smatra da je božanska knjiga, već pjesničko djelo. 1778 i 1779 izdao je zbirku Volkslieder. Posljednje njegovo djelo je Cid (1803), koji je rađen po španskim romancama, a koji je, potpun, izišao tek 1805. Od manje su važnosti H. originalna pjesnička djela. U spomenutim Volkslieder, koje su kasnije dobile naziv Stimmen der Völker in Liedern, i koje su 1912 ponova izdate, nalaze se, između pjesama ostalih naroda i četiri naše; u drugoj knjizi prvog dijela: Ein Gesang von Milos Cobilich und Vuko Brankovich; u 3 knj. Klagegesang von der edlen Frau des Asan-Aga; u 2 knj. 2 dijela: Radoslaus i Die schöne Dolmetscherin. Sve su ove pjesme uzete iz spisa Talijana Fortisa. H. se, na putu u Strassburg, upoznao sa inspektorom Raspeom, a ovaj, poznavajući se s Fortisom, poslao mu je pjesmu o Obiliću i Brankoviću u talijanskom prijevodu kako ga je dao Fortis u svom djelu Osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Ossero (1771 Venecija). 3 i 4 pjesmu H. je 29/4 1778 dobio iz Rima od princa Augusta od Gothe, s kim se, godinu dana ranije, bio upoznao u kupalištu Pirmontu, a koji ih je, sa svoje strane, dobio od Fortisa, posredstvom jednog zajedničkog poznanika. I Hasanaginica je uzeta iz Fortisovog djela. H. primjećuje: »Prijevod ovog plemenitog spjeva nije od mene«. Prevodilac je Goethe. H. je sa svojom zbirkom unio, prvi, naše narodne pjesme u svjetsku književnost. Veliki inicijator H. je začeo tako i ovog puta jednu stvar, koja je donijela lijepog ploda, kada se, kasnije, pojavio Vuk, i kad se, posredstvom Grimmovim, gospođice Jakob i Gerdhardovim, Goethe ponovo zainteresirao za našu poeziju.

Digitized by Google

O H. odnosu prema našoj književnosti v. dr. Milan Ćurčin, Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur (1905). *M. Selesković.*

HERDER S. A. W., saksonski rudar, koji je na poziv knjaza Miloša 1835 razmotrio rudna mjesta u Srbiji. Rezultati njegovih geološko-montanističkih promatranja objavljeni su prvo srpski u knjižici: Barona A. Herdera Rudarski put po Srbiji (Beograd, 1845), pa njemački: S. A. W. Freiherr von Herder: Bergmännische Reise in Serbien im Auftrag der fürstlich-serbischen Regierung ausgeführt im Jahre 1835, Pest, 1846. Kod Rudnjaka je H. našao novu vrstu minerala, koju je nazvao: Milošin. Od svoje zbirke minerala i kamenja ostavio je H. jedan dio knjazu Milošu, što je poslužilo kao prvi prilog za sastavljanje mineraloško-petrografske zbirke u liceju, a možda i u rudarskom odjeljenju ministarstva financija. *J. Ž.*

HERRLEIN ANDREJ JAKOB, slikar (oko 1739, Würzburg — 2/5 1810, Ljubljana). H. je bio 1778—1804 učitelj crtanja u normalnoj školi u Ljubljani. Slikao je portrete, pokrajine i oltarske slike. H. portreti se nalaze u licejskoj biblioteci i u staroj streljani u Ljubljani (39 komada). H. je slikao i seriju slika za Genezu. Njegova je monumentalna slika Trgovina i zanat, u kupoli poshodišta Virantove kuće u Ljubljani (1786).

Literatura: Steska, Carniola, nova serija, I, 185 (spisak radova). *F. S.*

HETERIJE. V. Istočno pitanje 9.

HIDŽA ĐURO, pjesnik (7/2 1752 — 27/10 1833, Dubrovnik). Na državni trošak izučio je medicinu u Bologni, pa se vratio u domovinu, gdje se je, uz liječništvo, mnogo bavio poezijom, osobito prevodeći pjesme Vergilove i Horacijeve, a i drugih latinskih i grčkih pjesnika. Pisao je i podosta originalnih lirskih pjesama, ponajviše prigodnice, ali od svega toga izdan je samo njegov prijevod Horacijevih oda (Dubrovnik, 1849) i nešto malo sitnijih pjesama. *M. R.*

HILANDAR, srpski manastir u Sv. Gori. Leži na jednom od najljepših položaja, blizu sjeveroistočne obale svetogorskog poluostrva. Podigli su ga Sv. Simeon-Nemanja i sin mu Sv. Sava 1198 na razvalinama starog grčkog manastira, koji su razbojnici s mora poslije 1169 opljačkali i opustjeli. Veliki župan Stefan, potonji prvovjenčani kralj, odmah je obdario H. sa zemljama i selima u Srbiji, a car Aleksije III., tast Stefanov, odobrio mu je, pored sela i zemalja u Bizantu, oko Soluna, Strume i Prizrena, još i naziv i prava carskog manastira-lavre. Zatim su ga obdarivali i svi potonji vladaoci srpski i lokalni dinaste (osim kraljeva Vukašina i Marka), te je tokom 14 vijeka H. vladao sa prostranim vlastelinstvima od Soluna do više Paraćina, u kojima je bilo preko 360 sela.

Najveći prilagač i dobrotvor H. bio je kralj Milutin. On je podigao današnju crkvu u H. (1303) namjesto stare i male crkve Nemanjine i Savine. Njegova je zadužbina i današnja manastirska trpezarija, sa mnogim ćelijama ili palatama, sličnim sredovječnim vladalačkim dvorovima. Milutin je dao da se cio manastir ogradi visokim i čvrstim zidom, na kome su kasnije izrađene razne zgrade i stanovi, te H. i danas izgleda kao kakva sredovječna tvrđava sa kulama za obranu. Nu pored tih kula ili pirgova, po uobičajenom grčkom načinu, na H. zemljištu vide se i danas još dosta dobro očuvane razvaline visokih i čvrstih kula za obranu od gusara, koji su u srednjem vijeku vrlo često napadali bogate svetogorske manastire. Jedna od najstarijih takvih kula je pirg Sv. Preobraženja, koji je, prije 1263, podigao kralj Uroš I. u gori više manastira H. U njemu je živio stari srpski hagiograf Domentijan 1263, kada je pisao biografije Sv. Simeona i Sv. Save. On je bio opći duhovnik svega hilandarskog bratstva, pa su tu obično i dalje živjeli hilandarski duhovnici. U samom moru, na jednom ispruženom grebenu leže razvaline vrlo čvrstog pirga Sv. Vasilija. Taj pirg je čuvala naročita posada, koju su, po naredbi kralja Dragutina, morala da šalju tamo neka sela od Prizrena, darovana s tom dužnošću manastiru H. Na polovini puta, po prilici između ovog »morskog pirga« i manastirskog grada H. nalazi se pirg Sv. Spasa ili Hrusija, koji je vrlo visok i još vanredno čvrst. Njega je podigao kralj Milutin i predao ga na upravu svome duhovniku-bašti (ocu), pa su i kasnije tim pirgom i njego-

Digitized by Google

vim posebnim vlastelinstvom upravljali, većinom, kraljevski i carski duhovnici. Najzad, H. je imao i jedan pirg u Kareji, u središtu Sv. Gore. To je čuvena ćelija, sihastarija ili mlčalnica Sv. Save, u kojoj je on često boravio, te je za nju napisao i naročiti pravilnik — Karejski Tipik. Sv. Sava je propisao Ustav ili ktitorski Tipik i za H., odredivši njime, kakav ima da bude monaški život u manastiru. Taj ustav usvojen je i za sve ostale srpske manastire, te je Sv. Sava na taj način postao zakonodavac za unutrašnji manastirski život, ne samo kod Srba, nego u neku ruku i kod drugih slovenskih kaluđera na Atosu, pošto su po tim pravilima i Rusi i Bugari na Sv. Gori uredili svoje manastire.

Dobro organiziran i materijalno bogato snabdjeven i osiguran, H. je postao glavno srpsko kulturno ognjište istočnog monaštva i bizantske crkvene obrazovanosti, pa su u njemu prevedena mnoga djela bizantske književnosti na srpski jezik i napisano nekoliko originalnih djela stare srpske literature. Uz to je H. bio neka vrsta najviše duhovne škole za obrazovanje najodličnijih predstavnika srpske crkve. Njegovi igumani postajali su dosta često arhiepiskopi i patrijarsi srpski (Janićije I., Jevstatije II., Nikodim I., Danilo II., Sava IV. i dr.). Car Dušan, koji je H. neobično volio, i pažnjom i darovima svojim digao ga do najuglednijeg i najbogatijeg manastira u Sv. Gori, naredio je, da se za njegovu glavnu zadužbinu, manastir Sv. Arhanđela kod Prizrena, ima postavljati iguman iz hilandarskog bratstva, ako se u samom manastiru ne bi našla za taj poziv dovoljno sposobna ličnost.

Propadanjem srpske državne samostalnosti propadalo je i bogatstvo H. Gotovo sva vlastelinstva H. uskoro su postala plijen Turaka, ili su se u onim teškim vremenima sama odmetala od hilandarske vlasti. Uskoro je H. tako osiromašio, da se jedva milostinjom mogao izdržavati, otkupljujući od Turaka najbolje zemlje svoje po Halkidici (Kalamarija i Kumica) i oko Tahino-jezera. Te su zemlje, uglavnom, i danas svojina H., i najvažniji su izvor za njegovo izdržavanje. Od 16 vijeka počeli su da pomažu H. i ruski vladaoci, pa su mu 1556 darovali i naročito Podvorje u Moskvi. Ali je i srpski narod iz svih krajeva gledao u H. veliku svoju svetinju, i kao neki amanet ostavljen mu iz sretnih vremena kraljevanja i carevanja, te je obilnom milostinjom darivao njegove kaluđere-prosjake, koji su svake godine polazili u pisaniju i zalazili u najzabačenije srpske krajeve. To su svesrdno činili i mnogi Srbi pod austro-ugarskom vlašću, dok im austro-ugarska vlast, u drugoj polovini 18 vijeka, nije to sasvim zabranila.

Kada je, početkom 19 vijeka, obnovljena Srbija, preuzela je ona odmah na sebe brigu i o H. Kad je svima drugim kaluđerima zabranila dolazak u prošnju, t. zv. pisaniju, nije to branila hilandarskim; a kada je 1847 pisanija u Srbiji konačno zakonom zabranjena, određena je H. stalna godišnja pomoć od 500 dukata. Osim toga, H. ima i danas u Nišu jedan svoj metoh, pod upravom jednog svog jeromonaha. Najzad, Srbija je bila priznati zastupnik H. kod Porte u Carigradu, pa je to i danas kod grčke vlade u Ateni.

H. se i sada smatra kao carski manastir i lavra, i ubraja se među pet prvih i najuglednijih svetogorskih manastira, čiji predstavnici u glavnoj upravi u Kareji mogu zauzeti predsjedničko mjesto. U njegovoj ogradi ima jedna velika i 11 manjih crkava. Posebnih ćelija ima 26, a kaluđera oko 60 većinom samih Srba. Biblioteka i arhiva H. sadrži u sebi znatan broj dragocjenih spomenika srpske sredovječne prošlosti, jer su, pored brojnih rukopisnih knjiga i dokumenata iz kancelarija srpskih vladalaca (hrisovulja, sinorlama, pisama i dr.), tu sačuvani i mnogi drugi predmeti stare srpske kulture i crkvene umjetnosti, dok se u centralnoj manastirskoj crkvi čuva jedna od najdragocjenijih i najpoštovanijih relikvija na Sv. Gori, ikona Bogorodice, zvane Trojeručica.

Literatura: D. Avramović, Opisanije drevnosti srbski u svetoj (atonskoj) Gori (1847); Arhimandrit Leonid, Opisanije serbskoj lavri Hilendara (1871); S. Hilandarac, Istorija i opis manastira Hilandara (1894); Petit et Korablev, Actes de Chilandar, 1—2; J. Šafarik, Tipik Sv. Save za Hilandar (Glasnik, 20); Arhimandrit Leonid, Tipik ili ustav... Hilandara (Glasnik, 42); Episkop Dimitrije, Tipik hilandarski (Spomenik,

Digitized by Google

31); V. Jagić, Tipik hilandarski i njegov grčki izvor (Spomenik, 34); Đ. Daničić, Tipik Sv. Save za Orahovicu (1866); R. Grujić, Topografija hilandarskih metohija u solunskoj i strumskoj oblasti od 12—14 veka (Zbornik radova posvećen J. Cvijiću, 1924).

R. Grujić.

U H. su sahranjeni ćesar Voihna, jedan sin despota Uglješe i albanski knez Repoš. U H. je živio najstariji sin Sevastokratora Branka, monah Roman, a kasnije albanski knez Ivan Kastriot sa sinovima, i oslijepljeni sin despota Đurda, Grgur, kao monah Gerasim.

Pored saborne crkve ima u H. još 11 crkava. 1437 podignuta je crkvica Sretenja Gospodnja, 1664 sagrađena je crkva Sv. Nikole i 1667 popisana, 1671 obnovio je pirg sa crkvom Sv. Đorđa hercegovački mitropolit Vasilije. 1682 mitropolit beogradski Simeon načinio je svod u pirgu Sv. Save, a 1684 popisao je crkvu Sv. Jovana (u pirgu). 1718 popisana je crkva Sv. Arhanđela i Gavrila. 1740 popisana je i obnovljena crkvica pokrova Bogorodičinog arhimandritom Gerasimom (njegov lik naslikan je u crkvi). 1757 obnovio je i popisao crkvicu Sv. Jovana Rilskog Hadži Buča iz sela Banjskog (njegov lik naslikan je u crkvi). 1762 obnovljena je grobna crkva Blagovještenja. 1722 gorio je manastir (od pirga Sv. Save do pirga Sv. Đorđa), a 1728 počeo se popravljati. 1620 zograf Đorđe Mitrovanović obnovio je i popisao trpezariju. Crkva ima dozidanu pripratu iz doba kneza Lazara. Živopis u pravoj crkvi je prvobitan, samo znatno retuširan u 16—17 vijeku.

V. P-ć.

HIMNA. 1. Državna H. SHS postala je poslije ujedinjenja iz srpske narodne H. Bože pravde, hrvatske Lijepa naša domovina i slovenačke Naprej zastave Slave. *U. Dž.*

2. Hrvatska H. je Lijepa naša domovina, pjesma Antuna Mihanovića. Objavljena je prvi put u Gajevoj Danici (1835), pod naslovom Hrvatska Domovina, a poslije pod naslovom Naška — moja domovina, u beogradskom almanahu Uranija (1837). Ona je prva Mihanovićeva štampana pjesma i najjača od ono nekoliko njegovih pjesama. Ona je romantičarska apoteoza narodnog ponosa i junaštva, istovjetnosti naroda i njegove rodne grude, ljepote naših krajeva i ljubavi prema domovini, a snažno je u njoj istaknuta i osloboditeljska narodna misao. Mihanovićeva pjesma, uzvišena i patetična, ostala je dugo bez melodije. 1846 stvorio je napjev za Mihanovićevu pjesmu Josip Runjanin (1821—1878). Runjaninov napjev nije izvoran, već slobodno preraden i nacionaliziran napjev po duetu, koji se pjeva u Donizetti-evoj operi Lucia di Lammermoor. Runjaninov napjev, koji se slabo širio, udesio je 1861 za muški zbor zagrebačkih preparandista Vatroslav Lichtenegger, koralist stolne crkve i učitelj pjevanja u preparandiji u Zagrebu. Ta je kompozicija štampana 1862, i tek se tada počela pjesma sa melodijom jače širiti. Kad je u Vijencu (1870) izašla Preradovićeva pjesma, Bože živi, koju je sam pjesnik nazvao »pravom hrvatskom pjesmom«, radilo se, da ona postane narodnom himnom, ali bez uspjeha. Dinko Politeo, urednik Obzora, predložio je povodom otkrića Kačićeva spomenika u Zagrebu (1891) da Mihanovićeva pjesma bude himna, što je prihvaćeno, i od toga vremena ova pjesma se naglo širila kao H. H.

Literatura: F. Ks. Kuhač, Ilirski glazbenici (1893, 231—244); Hrvatska narodna himna (Novosti, 13/8 1911).

B. Vodnik.

3. Slovenačka H. Tekst slovenačke H. Naprej zastave Slave, napisao je Simon Jenko (1835 — 1869), i objavio ga je prvi put u Slovenskom Glasniku 1860. Komponirao ga je 1861 Davorin Jenko. *U. D-ž.*

4. Srpska državna H. Tekst srpske H. napisao je Jovan Đorđević (1826 — 1900), i unio ga je kao posljednju pjesmu zbora u svom dramskom djelu Markova Sablja, koje je prikazivano prvi put 10/8 1872 na svečanoj predstavi u Narodnom Pozorištu u Beogradu, prilikom proslave stupanja na vladu kneza Milana Obrenovića IV. Kompozicija je Davorina Jenka (1835 — 1914). Pjesma je postala vrlo popularna. Kasnije su izmijenjene dvije posljednje strofe i kao takva primljena je za srpsku državnu H. *U. D-ž.*

HINKOVIĆ HINKO DR., advokat i političar (11/9 1854, Vinica). Svršivši pravne nauke, posvetio se politici i publicistici. 1879 uredivao je na Sušaku glasilo stranke prava Slobodu. 1883 ušao je kao poslanik u hrvatski

Digitized by Google

sabor, kao član stranke prava, ali je već 1886 istupio iz nje, zbog nesuglasica, i povukao se iz političkog života. Poslije toga bavio se intenzivno pravnim studijama i izdao je čitav niz publikacija: Kazneni zakon, Advokatski i stečajni red, i druge zakone s opaskama, i osim toga štampao je čitav niz rasprava u Mjesečniku Pravničkoga Društva u Zagrebu. 1895 iselio se u inostranstvo i živio je do 1901 u Parizu i Londonu, odakle se javljao kao pisac feljtona u Narodnim Novinama. Vrativši se u Zagreb uredivao je tri godine spiritistički mjesečnik Novo Sunce. Zbog spiritističkih predavanja optužen je radi smetanja vjerozakona, ali ga je sud oslobodio. 1906 stupio je u redove hrvatsko-srpske koalicije. 1908/09 vršio je funkciju glavnog branitelja u veleizdajničkom procesu. Zbog novinarske kampanje protiv abolicije u tom procesu osuđen je 1911 na 6 mjeseci tamnice, zbog čega je pobjegao u inostranstvo, ali kad je izabran za narodnoga poslanika vratio se pod zaštitom imuniteta u domovinu. 1914 pobjegao je opet u inostranstvo, i za vrijeme Svjetskoga Rata djelovao je kao član Jugoslovenskoga Odbora u Francuskoj, Engleskoj i naročito u Sjedinjenim Državama. Izdao je čitav niz propagandističkih brošura na francuskom i engleskom jeziku Les Yougoslaves — Leur Passé leur Avenir, Persécutions des Yougoslaves, The Yougoslav Problem, The Yougoslavs in Future Europe, i dr. Poslije svršetka rata vratio se H. u domovinu i nastanio se u Zagrebu. O svom radu za vrijeme rata izdao je brošuru Jugoslavija u Americi (1922) i u Obzoru: Ulomci iz mog rada u emigraciji (1922—1923). *M. Prelog.*

HINTERLECHNER KAREL DR., profesor univerziteta, geolog (31/5 1874, Ljubljana). H. je svršio gimnaziju u Ljubljani, a univerzitet u Beču, gdje je 1899 promoviran za doktora filozofije. Glavna su mu djela: Basaltgesteine aus Ostböhmen (Geologische Mitteilungen), Über ostböhmische Graphite, Ueber metamorphe Schiefer aus dem Eisengebirge, Geologische Verhältnisse im Gebiete des Kartenblattes Deutschbrod, Ueber Eruptivgesteine aus dem Eisengebirge in Böhmen. Ueber die Alpinen Antimonitvorkommen: Meltern, Schlaining und Trojane. Osim toga H. je napisao na slovenačkom jeziku više rasprava i izradio nekoliko geoloških karata. *U. Dž.*

HIPOTEKARNA BANKA JUGOSLOVANSKIH HRANILNIC (prije Kranjska Deželna Banka). Centrala Ljubljana. U 1923 pretvorena je od Kranjske Deželne Banke, koja postoji od 1909. Izdaje komunalne založnice. Kapital 2,500.000, ulozi 1,634.369, vjerovnici 11,847.029, efekti 459.900, dužnici 16,073.359, dobit 275.852 Din. Dividenda 10%. Predsjednik dr. Oton Fetih, direktor Ivan Mikuž. *N. S.*

HIRC ADOLFO DRAGUTIN, nastavnik i prirodnjak, u prvom redu botanik (6/4 1853, Zagreb — 1/5 1921, Zagreb). Nižu realku i preparandiju svršio je u Zagrebu. Poslije učiteljevanja u Lukovu Dolu i položenog ispita za građanske škole (1875), bio je u Sisku, pa u Bakru (1877—1892), i najzad u Zagrebu. 1901 postao je pristav sveučilišne knjižnice u Zagrebu, a 1908 dodijeljen je botaničkom institutu. Tu je penzioniran 1911. — Od preko 1.000 njegovih raznih radova većinu sačinjavaju popularni naučni spisi i bilješke o opažanjima u prirodi (rezultati preko 650 većih ekskurzija, oko 100 ih je zooloških). Od originalnih zooloških radova najbolji dio pripada kopnenoj malakologiji: Die Moll. Fauna d. liburn. Karstes (Verh. Z. B. G., Wien, 1880) (tu su popisane 102 vrste, od kojih i neke nove), prilozi mal. fauni Hrvatskog Zagorja (Glasnik H. P. D., 1918) i t. d. Ima nekoliko priloga herpetoloških: Prilozi herp. hrv. (Napredak, 1881), Zmije otrovnice (Vijenac, 1897), i ihtioloških: Ribe i ine koristne životinje Kvarnerskog zaliva (Lovačko-Ribarski Vjesnik, 1908) i dr.

Literatura: V. Deželić, Prosvjeta, 1899; Glasnik H. P. D., 34, 1922. *J. H.*

HIRSCHLER ŽIGA, kompozitor (21/3 1894, Trnovica, kraj Bjelovara). Apsolvirao je kompozicijski tečaj na konzervatoriju (kod Ružića) u Zagrebu, a sada je privatni učitelj klavira i muzički referent Morgena u Zagrebu. — Napisao je fuge za mješoviti zbor, za klavir, za orgulje, za gudalački kvintet, zatim Tri bizareske, Erotikon, Dva hrvatska plesa, Mladi umjetnik, Miniature, Pet kaprica, Priče jesenjeg sutona, Vita nova i Za lutkicu, sve za klavir dvoručno, a Letopis i Bisernicu za klavir

Digitized by Google

četveroručno, zatim Petnajest popjevaka, Japansko proljeće, Židovske narodne pjesme, i još nekoliko popjevaka sve za jedan glas i klavir, klavirski kvartet, dvije uvertire, Suitu g-dur i Hrvatsku rapsodiju za veliki orkestar, muziku za dramu iz židovskog života Dibuk od Auskfaga, i jednočinu operu Fiorentinska noć. — H. je u svojim djelima eklektik regresivnog smjera, a kao kritik je prema našem nacionalnom muzičkom nastojanju tolerantan.

Literatura: Božidar Širola, Pregled povjesti hrvatske muzike (325 do 326).

A. D.

HIRTZ MIROSLAV DR., kustos Zoološkog muzeja u Zagrebu (27/6 1878, Bakar). Osnovnu školu učio je u Bakru i Lepoglavi, gimnaziju u Varaždinu, Zagrebu i Osijeku. Učiteljsku školu u Osijeku i u Zagrebu. Sveučilište u Zagrebu (prirodne nauke, 1903 do 1907). Najprije je bio asistent, zatim kustos zoološkog muzeja u Zagrebu, 1903—1918 profesor šumarske akademije u Zagrebu. 1919 je penzioniran. — Struka mu je ornitologija i lovačka zoologija. Pored naučnih rasprava napisao je mnogo popularnih naučnih i manjih stručnih članaka u Lovačko-Ribarskom Vjesniku, Narodnim Novinama, u Agramer Tagblatt-u. Iz ornitologije znatniji su radovi: Horolog. i Gonim. odnosi vrsti Accipiter nisus (L.) (Disertacija, Glasnik H. P. D., 19, 1907), Kritische Verbesserungen u. Zusätze z. Verz. d. Vögel d. kroat. Fauna (Ornithol. Jahrb., 23, 1912); Krit. Bem. z. Monogr.: Madarasz, Die Vögel Ungarns, ibid., 1913—1915, i neki drugi, objavljeni u istom žurnalu. Od lovačke zoologije: Lovna fauna vlastelinstva Martijanec (Lov.-Rib. Vj., 1909). Aus. d. jagdb. Vogelwelt Kroatiens (Hugo's Jagdzeit., 58, 1915), Bilješke za lovnu faunu (Lovačko-Ribarski Vjesnik, 1921). Pored nekoliko članaka o sisavcima (naročito morskim) napisao je H. ogromnu gradu za narodne rječnike (zoološka leksikografija, herpetologija, ornitologija, peradarstvo i mamalogija).

J. Hadži.

HIRURŠKA KLINIKA. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

HISTOLOŠKI INSTITUT. V. Seminari (Zavodi-Instituti) na univerzitetu u Beogradu.

HISTORIOGRAFIJA. V. u dodatku.

HITZINGER PETER (Izinger), historičar i pjesnik (29/6 1812, Tržič, Gorenjska — 29/8 1867, Postojna). H. je učio gimnaziju u Novom Mestu i Ljubljani (1823—1829), licej (1829 do 1831) i bogosloviju u Ljubljani (1831 do 1835). Od 1859 bio je dekan u Postojni. — H. je pisao članke i rasprave iz slovenačke, naročito crkvene historije, arheologije, topografije, etimologije i drugih struka. U historiji je zastupnik slovenačkog autohtonizma. Pjesme pobožnog, satiričkog i historijsko-epskog sadržaja pisao je za Novine (od 1844) i Zgodnju Danicu. Istakao se kao protivnik stroge kritike.

Literatura: Marn, Jezičnik, 12; Benković, Dom in Svet 1898; Grafenauer, Zgodovina novejšega slov. slovstva, II, 201.

I. G.

HLADNIK IGNACIJ, kompozitor, organist, učitelj muzike (25/9 1865, Križe kod Tržiča, Gorenjska). H. je učio osnovnu školu u rodnom mjestu, orguljašku školu u Ljubljani, bio je organist u Staroj Loki, danas je organist i učitelj muzike u Novom Mestu. H. je plodan kompozitor crkvenih (mješoviti zborovi, mise s orkestrom, kompozicije za orgulje) i svjetovnih pjesama. Ima oko 250 kompozicija. Pravac H. kompozicija je popularan. H. razvija svojim radom muzičku kulturu u Dolenjskoj.

J. M.

HLAVAČEK FRANTIŠEK, češki pisac i političar (26/11 1876, Slavkov, Moravska). Studirao je u Brnu i Pragu. Posvetio se žurnalistici i pisao je političke i narodno-gospodarske članke i literarne studije u Času, Narodnim Listyma, Hlasu Naroda, Našem Dobu i Narodno-Gospodarskom Obzoru. Istovremeno je saradivao u hrvatskim, poljskim, maloruskim i ruskim časopisima. 1897 bio je urednik prvog lista »hrvatske napredne omladine« u Pragu, Hrvatske Misli. 1898 bio je saradnik Novoga Doba, u kome su saradivali i Srbi i Slovenci. Ovaj omladinski pokret istupio je s idejom srpsko-hrvatskog narodnog jedinstva i u svojim posljedicama doveo do stvaranja srpsko-hrvatske koalicije u Zagrebu. 1898 imenovan je H. za sekretara Češkog trgovinskog muzeja u Pragu. Tu je uredivao Obchodni Listy, a 1899 preuzeo je vodstvo izvozne kancelarije u praškoj

Digitized by Google

trgovačkoj i obrtnoj komori. Slan je na putovanja u Srbiju, Bugarsku, Bosnu, Hrvatsku, Poljsku i Rusiju. Razvijao je privrednu akciju trgovinske komore, naročito veze sa Beogradom i Bosnom, imao je i političkog klodira s istaknutim ljudima u Srbiji. Za vrijeme veleizdajničkih parnica i balkanskih ratova informirao je češku javnost. 1916 prebjegao je sa austrijske fronte Talijanima, te je saradivao u talijanskom deneralštabu na pripremama ofenziva, na osnovu materijala, koji je donio. 1917 imenovan je za šefa rimske kancelarije Češkoslovačkog narodnog vijeća u Parizu, i vodio je češku diplomatsku vojničku i propagandističku akciju u Italiji do aprila 1918. Naročitu je zaslugu stekao za ideju kongresa potlačenih naroda u Rimu, i vodio je političku i novinarsku akciju za izmirenje sa Jugoslovenima, među članovima talijanskog parlamenta, senata i novinara. Aprila 1918 otišao je H. u Pariz, gdje je uređivao list Samostalnost. Poslije rata imenovala ga je češka vlada za predsjednika češko-slovačke opskrbne komisije u Parizu. Bio je stalni češko-slovački delegat u odboru Međunarodne Trgovinske Komore i potpredsjednik Francusko-čehoslovačke Trgovinske Komore. U Parizu je osnovao Slovenski odbor. 1925 vratio se u Prag i stupio u politički život kao generalni sekretar Narodne Demokracije.

M. Paulova.

HMELJ se kod nas goji u Savinjskoj Dolini, blizu Celja, u Slovenačkoj, pa u Vojvodini, Srijemu i ponešto u zapadnoj Hrvatskoj. Kakvoća našeg domaćeg H. je vrlo dobra, a proizvodnja redovno je veća od potrošnje, te preostaje izvjesna količina i za izvoz. *O. F.*

HOCHREITER EMIL, kompozitor (27/12 1871, Debrecin, Ugarska). H. je svršio osnovnu školu i gimnaziju u Novom Mestu, a pravo na univerzitetu u Beču. Služio je u administrativnoj struci, a danas živi kao savjetnik zemaljske vlade u penziji. — H. je učio muziku još u mladim godinama. Bio je učitelj muzike u Kalksburgu, kod Beča, i položio je na konzervatoriju državni ispit (pjevanje, orgulje, klavir, violina). Od 1903 objavio je kompozicije za zbor i instrumente (kvartet, valceri, dvije uvertire, fantazija za harfu, klavirske kompozicije za dvije i četiri ruke), 5 misa, jedan rekvijem, operu u jednom činu i oratorij. *J. M.*

HODIDJED, ostaci staroga grada u Bosni, istočno od Sarajeva. Spominje se u srednjem vijeku kao grad u župi Vrhbosni. Oko 1429 bosanski kralj ga je ustupio Turcima, i oni su od njega načinili bazu za prodiranje u Bosnu. Kasnije je napušten. *M. F.*

HODINKA ANTAL, madžarski historičar (1864). Bavio se također pitanjima iz naše historije, naročito crkvene. Najvažniji radovi, koji se odnose na našu historiju jesu: Egyházunk küzdelmei a bosnyák bogomilokkal, A szerb fejedelemség viszonya Magyarországhoz (1889), Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből (1898), A szerb történelem forrásaj és elsö-kora (1891—92), A tokaji görög kereskedelmi társaság kiváltságlevelének ügye (1912).

D. P.

HODOŠ, srpski manastir kod Arada, danas u rumunjskim rukama. H. je zadužbina srpske vlastele Jakšića, iz kraja 15 vijeka. Na manastirskoj kuli, koja je danas zvonik, stoji plemićki grb Jakšića, isklesan u kamenu. H. je bio neko vrijeme sjedište srpskih aradskih episkopa. Kada je 1866 aradska eparhija odijeljena od karlovačke mitropolije i ušla u sastav novoustanovljene rumunjske Sibinjske mitropolije, prešao je i manastir H. pod jurisdikciju rumunjskog aradskog episkopa. Dok je na aradskoj episkopskoj stolici bio Srbin Ivačković, a upravitelj manastira H. arhimandrit Kornelije Živković, bila je uprava u H. čisto srpska. Tek kada je 1887 arhimandrit Živković premješten u manastir Mesić, zauzeli su Rumunji H. sasvim, i pretvorili ga u rumunjski manastir. *R. G.*

HOFFILER VIKTOR DR., arheolog (19/2 1877, Vinkovci). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u rodnome mjestu, a univerzitet u Beču, gdje je 1900 promoviran za doktora filozofije. Za vrijeme univerzitetskih studija u Beču, a kasnije u Italiji, specijalizirao se iz arheologije i prehistorije. 1901 postao je kustos arheološkog muzeja u Zagrebu, 1914 habilitirao se za privatnog docenta na zagrebačkom sveučilištu, a 1924 postao je redoviti profesor na istom sveučilištu. — H. radovi su iz područja prehistorije, rim-

Digitized by Google

ske arheologije, rimske epigrafike, historije i historije umjetnosti, a nalaze se po raznim časopisima, naročito u Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva u Zagrebu, u madžarskom časopisu Archeologiai Értesítő i nekim njemačkim časopisima. Od tih radova ističu se: Oprema rimskoga vojnika u prvo doba carstva (1911—1912), Tračkí konjanik (1902), Radnje ljubljanskoga kipara Franje Robe u Zagrebu (1919). Sa M. Abramićem uredio je Bulićev Zbornik (1924). *V. N.*

HOFFMEISTER KAREL, profesor klavira i muzičke teorije na praškom konzervatoriju, češki kompozitor i pijanist (1868). 1890—98 radio je na muzičkoj školi Glazbene Matice u Ljubljani. Koncertirao je mnogo na jugu, naročito kao član Češkoga trija. Komponirao je pjesme sa češkim i slovenačkim tekstom. U Ljubljani su izašle H. Pjesme za viši glas. U slovenskim listovima publicirao je H. niz muzičko-literarnih kritika i članaka. Glazbena Matica izdala je klavirske kompozicije: Rapsodiju, Scherzo, Intermezzo, Valčik, Bledi spevi. *M. P.*

HOIĆ IVAN DR., profesor i školski pisac (1/8 1850, Samobor — 31/3 1921, Zagreb). Osnovnu školu svršio je u Samoboru, gimnaziju u Zagrebu i Požegi. Slušao je dvije godine bogosloviju u Innsbrucku. 1871—1872 bio je učitelj u Zagrebu i Varaždinu, 1876 položio je u Beču profesorski ispit iz historije i geografije, pa je bio postavljen za profesora preparandije u Zagrebu. Studirao je dalje u Leipzigu, Berlinu i Heidelbergu, gdje je 1888 promoviran za doktora filozofije. 1895 postavljen je za direktora ženskog liceja u Zagrebu. H. je bio uzoran i savjestan nastavnik i pedagog; napisao je 12 školskih udžbenika, za osnovne, srednje i više građanske škole, iz područja historije i geografije. Veliko djelo H., Slike iz općega zemljopisa, izdala je Matica Hrvatska u 6 svezaka. *V. N.*

HOLEČEK JOSIP, češki književnik (27/2 1853, Stražice). H. je predstavnik ruske slavofilske struje u češkoj književnosti. H. ističe potrebu povratka narodnoj duši, u kojoj traži elemente posebne slovenske kulture i humanosti. Na toj osnovi H. odbacuje zapadnjaštvo i gradi slovensku uzajamnost. Život Slovena upoznao je studijama i na putovanjima, kao odgojitelj, a kasnije kao urednik slovenske rubrike u Narodnim Listyma. U književnosti se H. pojavio kao romantičar manjim pjesničkim stvarima (1870 i 1874). Dodir i simpatije prema Jugoslovenima i Slovenima uopće probudili su u H. interes za njihovu narodnu poeziju. H. je preveo srpskohrvatske, bugarske i finske narodne pjesme (Písně hercegovské, 1876, Srbská národní epika, 1906, 1913). Ustanak u Hercegovini i ljubav prema Srbima privukli su H. na bojište, u Hercegovinu i Crnu Goru, kao dopisnika čeških listova (1875). Pisao je vijesti i feljtone za Narodne Listy i informativne članke (Černá Hora, 1876, Bosna, 1876). Crtice iz bojeva obuhvataju tri dijela: Za svobodou (1878—80, 3 izdanje, 1909—1911, srpski prijevod K. Dančika, 1880), Černohorské povidky (1880) i Janácké kresby černohorské (1884 do 1890, tri sveska). Poslije putovanja po jugu 1882 i 1885 izdao je H. spis Černá Hora v miru (3 sveska, 1883—85), a 1899 Na Černou Horu i Černá Hora koncem věku. Spis Bosna a Hercegovina za okupace (1901) napisan je u obranu potlačenog naroda od Nijemaca i Madžara. — H. je kasnije putovao po Rusiji i Maloj Aziji. Kao rezultat ovih putovanja izdao je čitav niz publikacija. Glavno mu je djelo ciklus romana u 8 svezaka pod naslovom Naši (1898—99, od 1910 novo izdanje). 1922—24 počeo je izdavati političke memoare i uspomene. 1922 izdao je originalni ep Sokolović, najveće originalno djelo češke epske poezije. *M. Paulova.*

HOLTZ (OLTZ) VATROSLAV, književnik (1/8 1844, Gornje Verjane, Slov. Gorice — 9/5 1914, Ljubljana). H. je učio pozlatarstvo i slikarstvo u Mariboru (1860 do 1864), služio je u ratnoj mornarici (1865—1872) i najzad je bio činovnik banke Slavija u Ljubljani. Pisao je pjesme, autobiografske i putopisne spise, članke o slikarima i slikarstvu, memoare o znamenitim slovenačkim ličnostima za Zoru (od 1872), Slovenski Narod (od 1871), Kres Slovana (1904, 1906, 1910, 1914), Ljubljanski Zvon, Edinost i t. d. H. pseudonimi su: Vatroslav, Prostoslav, Kretanov, Lovro Anželov, Olčev Igo.

I. G.

Digitized by Google

HOLUJEVIĆ FRANJO, trgovac i industrijalac (25/5 1880, Brod). Osnovao je tvornicu konjaka, ruma i likera. Učestvovao je u osnivanju Zagrebačke burze i Saveza trgovaca. Bio je predsjednik Hrvatskog Radiše. *S. D.*

HOLJAC JANKO, arhitekt (17/12 1865, Zagreb). Višu državnu obrtničku školu i akademiju likovnih umjetnosti svršio je u Beču. Gradio je mnoge škole i crkve u Hrvatskoj, bolnicu u Osijeku, mnoge privatne i javne zgrade i crkvu Isusovaca u Zagrebu. 1910 do 1917 bio je zagrebački gradski načelnik. Poslije rata izradio je plan za palaču Wiener Bank-Vereina u Zagrebu. Bio je učitelj graditeljske škole i gospodarsko-šumarskog fakulteta, a od 1923 je profesor visoke tehničke škole u Zagrebu. *S. D.*

HOMATIJAN DIMITRIJE, arhiepiskop ohridski i kanonist iz prve polovine 13 vijeka, ranije hartofilaks u Carigradu. Protestirao je protiv osnivanja samostalne srpske arhiepiskopije (1220 i 1222), pisao je protiv Sv. Save i odgovorio opširno na liturgijska i kanonička pitanja, koja mu je postavio srpski kralj Radoslav (1227—1233). Od njega je sačuvana velika zbirka kanonskih odgovora, iz koje se vidi, kako je znatna razlika bila između crkvenoga prava u Carigradu i njegove interpretacije u Makedoniji i Srbiji. Pored toga njegova djela sadrže bogat materijal i za unutrašnju historiju slovenskih zemalja njegove arhiepiskopije. V. Dimitrije Homatijan. *R. G.*

HOMOLJE, predjel u gornjem klisurastom toku rijeke Mlave. V. Požarevačka Oblast. *B. D.*

HOMOLJSKA BANKA. Osnovana je 1922. Centrala Žagubica. Kapital je 500.000 Din. *N. S.*

HOMOLJSKE PLANINE, u istočnoj Srbiji, 13·5 km sjeverno od Žagubice. Najviši visovi: Kupinova Glavica 994 m, Zdravča 948 m, Štubik 956 m, Štrmac 867 m. Preko njih ide drum Kučevo—Žagubica. *P. V.*

HONDL ALEKSANDAR (20/2 1832, Terezovac, Slavonija — 23/8 1890, Zagreb). 1849 je svršio u Bjelovaru vojničku školu, zatim je stupio u trgovinu. 1852 do 1856 studirao je u Beču trgovačke nauke, a 1857 uzeo je u Zagrebu Bauerovu trgovinu željeza. 1868 do 1876 vršio je dužnost predsjednika Trgovačko-obrtničke Komore u Zagrebu. Bio je gradski zastupnik, predsjednik Hrvatske Eskomptne Banke, i raznih humanih društava. Napustivši 1880 trgovački posao postao je mjesni sudac, i tu je dužnost vršio do smrti. 1888 bio je izabran za narodnog poslanika grada Zagreba. *S. D.*

HÖNIGSBERG LAV, arhitekt (1861, Zagreb — 1911, Zagreb). Visoku tehničku školu svršio je u Beču. 1889 osnovao je s arhitektom Julijem Deutschom građevinsko poduzeće Hönigsberg i Deutsch, koje je izgradilo mnoge palače modernog Zagreba. *S. D.*

HOPF KARL, historik (19/2 1832 — 23/8 1873). Historijski rad H. se od početka kretao oko historije Grčke, naročito za vrijeme franačke vlasti. Pošto je postao docent univerziteta, uputio se preko Beča u Italiju, gdje je od 1853 počeo svoj nagli posao po arhivima. Ispisivao je nevjerojatno mnogo, ali sa svima posljedicama takvog načina rada. 1858 je postao profesor u Greifswaldu, a 1864 nadbibliotekar i profesor u Königsbergu. Na svojim putovanjima sabrao je ogroman materijal, koji nije dospio kako treba obraditi. Sva važnija djela su mu više zbirke historijske građe nego pregledni i izglađeni prikazi. Takvo je i njegovo najznamenitije djelo: Geschichte Griechenlands vom Beginne des Mittelalters bis auf die neuere Zeit (Ersch und Gruber, Allgemeine Encyklopedie, 85 (1866), 67 do 465 i 86 (1868), 1—190), u kome ima velikih pogrešaka, ali je ipak, zbog množine upotrebljenog materijala, i danas neophodno potrebno za historiju Bizanta i Južnih Slovena, a naročito za historiju franačkih državica na teritoriju Bizanta. Za historiju Albanije, Južnih Slovena i Franaka u Levantu je od osobite važnosti H. publikacija Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques (1873). Tu je izdana i množina genealoških tablica. Svoje glavno namjeravano djelo Historisch-Genealogischer Atlas H. nije dospio, u svom kratkom i vanredno plodnom životu, završiti. H. rad nije bez velikih zamjeraka, ali je on prokrčio najteže puteve za proučavanje balkanske prošlosti. Znamenitu naučnu ostavinu H. obrađuje ugledni bizantolog

Digitized by Google

Ernst Gerland, sporije, ali mnogo opreznije od H. *N. Radojčić.*

HOPOVO, manastir u Fruškoj Gori, Crkva je posvećena Sv. Nikoli (u njoj su moći Sv. Teodora Tirona). Izgleda, da je H. osnovao despot Maksim Branković, arhiepiskop, oko 1490. Uskoro je H. razoreno, a 1576 podigli su crkvu Lacko i Marko Jovšić, iz gornjega Kovina. 1608 živopisana je crkva, a 1654 priprata. 1688—89 manastir je izgorio i opustio. 1728 i 1749 podignute su ćelije, 1750 zidao se toranj, 1776 naslikan je ikonostas. H. se spominje u 17 i 18 vijeku. *V. P-ć.*

HOPOVSKA EPARHIJA. U 17 vijeku stanovao je u Hopovu neko vrijeme episkop, koji je bio podvrgnut beogradskom mitropolitu. Poznata su dva hopovska episkopa: Neofit 1641, koji je malo kasnije postao beogradski mitropolit, i Mihailo 1647. *R. G.*

HÖRER IVAN, tiskar (18/9 1847, Zagreb — 31/10 1915, Zagreb). Tiskarstvo je izučio u Gajevoj tiskari. Bio je poslovođa i direktor tiskare Narodnih Novina (Zemaljske Tiskare), koja je pod njegovom upravom postala jedno od naših najvećih tipografskih poduzeća. *S. D.*

HORO ili **BOGORODIČINO KOLO**, veliki okrugli polijelej od metala ili drveta, koji se spuštao iz glavnog kubeta naših sredovječnih i kasnijih hramova. Postoji još u Dečanima, Markovu manastiru kod Skoplja, Pivi u Hercegovini i t. d. U Pivi su pod njim vršena zaklinjanja i izrican sud. *R. G.*

HOROEPISKOPI ili seoski episkopi. U staroj kršćanskoj crkvi vršili su H. nadzor nad sveštenstvom po parohijama, te su kao takvi bili preteče današnjih okružnih protopresvitera. U srpskoj pravoslavnoj crkvi oni se spominju krajem 16 i početkom 18 vijeka, u vezi s unijom. Takav je na pr. bio 1592 prota Radoslav, »biskup pounskih Srba«, i 1711 paroh šibenički N. Metaksa, koji je dobio titulu H., sa izvjesnim pravima episkopa, a naime: da može nositi mitru i episkopsku palicu, da može rukopolagati na niže stepene sveštenstva i đakone, posvećivati crkve i antimnice, primati monaške zavjete i razrešivati grešnike u rezerviranim slučajevima. Metaksa nije htio da se primi toga dostojanstva, jer je slutio iza toga uniju, koju je pokušavao da provede u Dalmaciji grčki filadelfijski arhiepiskop Meletije Tipaldi, čije je sjedište bilo u Mlecima. *R. G.*

HORVAT ANKA, zagrebačka operna pjevačica (21/6 1885, Zlatar). Solo pjevanje učila je u Beču, kod profesora Förstera. Poslije svršenih studija stupila je 16/9 1911 u Zagrebu, u ulozi Aide, i ostala je do 1913. 1914—1917 bila je član dresdenske opere, gdje je sudjelovala i kao koncertna pjevačica u tamošnjoj Filharmoniji. Odande je gostovala u Münchenu, Beču (na državnoj, prije dvorskoj operi), Darmstadtu i Pragu (u Narodnom Divadlu). S pozornice se povukla 1918. Sada živi u Zagrebu kao koncertna pjevačica. Prvi put bila je udata za političara Dr. Aleksandra Horvata, a drugi put za kirurga Dr. Gottlieba. *N. A.*

HORVAT GABRIELA, operna pjevačica u praškom Narodnom Divadlu. Rođena je Hrvatica, a već je preko 20 godina jedna od glavnih pjevačica češke opere. Najbolja je tamošnja Carmen. *N. A.*

HORVAT IVAN (IVANIŠ), mačvanski ban. Podrijetlom je iz Ugarske, od plemena Banča. H. je naslijedio u Mačvi Nikolu Gorjanskoga, i digao je, u zajednici sa svojim bratom Pavlom Horvatom, zagrebačkim biskupom (od 1379), moć svoje porodice do velike visine. 1380 ostavio je Mačvu, da na čelu pomoćne vojske kralja Ljudevita I pomogne Karlu Dračkom. H. se borio u Italiji na strani Karla Dračkoga još 1384, kad je već u Slavoniji planula buna, koju su predvodili Stjepan Lacković i Ivanišev brat Pavao Horvat. Ova je buna bila uperena protiv Jelisave, matere kraljice Marije i palatina Nikole Gorjanskoga. Kad se vratio iz Napulja, H. je stao na čelo pokreta i proglasio se »banom čitave Slavonije«, radeći živo na tome, da Karla Dračkoga dovede u Hrvatsku. 1385 izmirila su se braća Horvati s kraljicama u Požegi, a s njima i ostali članovi Lige. Međutim Horvati i njihovi drugovi, uvjerili su se, da se dogovori u Požegi ne će moći izvesti, te su poslali u Napulj biskupa Pavla Horvata, da dovede Karla Dračkoga, njihova izabranika u Hrvatsku. Karlo Drački se odazvao pozivu, u pratnji svojih pristalica iskrcao se u Senju i krenuo u

Digitized by Google

Budim. Poslije tragične smrti Karla Dračkoga, krenuo je H. I. u Mačvu, koju je zauzeo, a ujedno je zavladao Srijemom, požeškom i vukovarskom županijom. H. I. učestvovao je u gorjanskom sukobu, gdje su obje kraljice zarobljene, a mnoge pristalice kraljičine poubijane i zarobljene. Ustanici su vodili borbu za maloljetnog sina Karla Dračkog, Ladislava, a protiv Sigismunda, muža kraljice Marije, i borili su se protiv Sigismundovih pristaša, nalazeći potporu kod bosanskog kralja Stjepana Tvrtka i kod srpskog kneza Lazara. Kad je umro Stjepan Tvrtko, braća su Horvati opet radili za Ladislava (1391). Ladislav je imenovao H. I. za svoga glavnog namjesnika za Ugarsku, Hrvatsku i Dalmaciju. Kad se bosanski kralj Stjepan Dabiša pogodio sa Sigismundom u Đakovu (1393), radili su Ivan i Pavao H. da obore đakovački ugovor. Ne smatrajući se više sigurnim ni od kralja Dabiše sklonili su se uskoro u usorski grad Dobor. 1394 sakupio je Sigismund vojsku i došao u Bosnu. H. je tada pobjegao iz Dobora, ali je Sigismund ipak zarobio braću H. i mnoge kolovode. H. I. bio je, na zahtjev kraljice Marije, osuđen na užasnu smrt u Pečuhu. Pavao H. ostao je živ, jer ga je Sigismund poštedio kao svećenika.

Literatura: Rački, Pokret na slavenskom jugu koncem 14 i početkom 15 vijeka (Rad, 2—4); Klaić, Povjest Hrvata II (1910); F. Šišić, Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1902). *M. Prelog.*

HORVAT KARLO DR., historik (22/9 1874, Križevci — 24/9 1920, Zagreb). Osnovnu školu učio je u rodnom mjestu, a u Zagrebu gimnaziju (svršio je 1894) i bogoslovski fakultet. 1897 postao je svećenik i bio je kapelan u Pregradi i Selnici. 1898 ponovo je došao u Zagreb, da studira na filozofskom fakultetu historijske nauke. Proveo je jedan semestar i u Beču. 1900 promoviran je za doktora filozofije, a u isto doba položio je profesorski ispit iz historije i geografije. 1901 imenovan je za profesora u nadbiskupskom liceju, a 1904 otišao je u Rim, da se usavrši u paleografiji i diplomatici. Uz historijske nauke položio je ispite iz teologije, i promoviran je za doktora teologije. Studirao je pomoćne historijske nauke i u Parizu, Louvainu, Londonu i Oxfordu. 1908 habilitirao se u filozofskom fakultetu zagrebačkog sveučilišta iz historijskih pomoćnih nauka, 1909 postao je vanredni, a uskoro i redoviti profesor. Bio je i tajni komornik rimskog pape. — H. je rano teško obolio, te je jedva mogao da razvija svoje naučne sposobnosti. Rasprave iz historije pisao je u Radu, Vjesniku Zemaljskog Arhiva, Glasniku Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Katoličkom Listu. Za vrijeme svog boravka u Rimu, radio je u Vatikanskom arhivu, i sabrao je lijepu građu, naročito za historiju Uskoka. — Glavni su mu radovi: Toma Erdödy, Bakač, ban hrvatski (1901), Ivan Zakmardi, protonotar Kraljevine Hrvatske (Rad, 160), Vojne ekspedicije Klementa VIII u Ugarsku i Hrvatsku, Razvitak papinske kancelarije od najstarijega doba do Inocenta III (1909). Od publiciranih izvora za hrvatsku historiju važni su: Kobencelovi izvještaji kardinalu Ginti-u Aldobrandini-u o prilikama u Ugarskoj i Hrvatskoj 1592—1594 (Starine, 32), Prilozi za hrvatsku povjest iz arhiva rimskih (Starine, 34), Monumenta historiam Uscocchorum illustrantia I—II (Mon. sp. hist. Slav. Meridion., 32, 34).

V. Novak.

HORVAT-KIŠ FRANJO, književnik (23/9 1876, Lobor, Hrvatsko Zagorje — 2/6 1924, Zagreb). Gimnaziju je učio u Varaždinu i Zagrebu. Svršivši niže razrede upisao se u zagrebačku učiteljsku školu, a svršio je u Osijeku. Učiteljevao je u Selima (Hrvatsko Zagorje), Dugom Selu, Brinju i Karlovcu na Kupi. Došao je u Zagreb, gdje je do smrti služio kao sekretar u dekanatu medicinskog fakulteta. — H. se javio već iz nižih razreda gimnazije pjesmom u omladinskom listu Bršljan (1894). Pripada kolu književnika oko Nove Nade. Izdao je posebice ove knjige: zbirku novela Ženici (1902), oveću novelu Zašto? (1908), i zbirku novela Nasmijani udesi (Savremeni hrvatski pisci, knj. 45, 1918). H. je odličan putopisac, koji je putovao za sebe i o tom pisao za sebe, i to dvije knjige: Viđeno i neviđeno (1911), o putu u Carigrad pa Istarski puti (1919). *B. V.*

HORVAT PAVAO, zagrebački biskup (1379—1387). Imao je dva brata: Ivaniša, koji je bio neko vrijeme ban u Mačvi, i Ladislava. Horvati su pri-

Digitized by Google

padali vukovskoj županiji, ali su bili podrijetlom iz Ugarske, od plemena Banča. Horvatima su se prozvali po gradu Horvatu, koji je ležao nedaleko od današnjih Mikanovaca. Bio je u Zagrebu kanonik pojac, a zatim biskup. Ubrzo se upleo u politiku, i vrlo aktivno je učestvovao u dinastičkoj borbi protiv nasljednice Ljudevita I. (1342—1382), Marije, u stvari protiv njenih namjesnika, majke Jelisave Kotromanić i Palatina Nikole Gorjanskog. Nezadovoljnici su doveli na prijesto Karla Dračkoga, a poslije njegove smrti njegovog sina Ladislava Napuljskoga, ali je na kraju pobijedio muž Marijin Sigismund. Pavla Horvata, koji se već bio udaljio iz zemlje, za kaznu lišio je biskupije.

Literatura: Farlatti, Illyrici Sacri, V; Klaić, Povjest Hrvata, 2; Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda², I, (1920). *J. J.*

HORVAT RUDOLF DR., historik (14/3 1873, Koprivnica). Studirao je pravne i filozofske nauke na zagrebačkom sveučilištu. Profesorski ispit iz historije i geografije položio je 1897. Za doktora filozofije promoviran je 1898. Kao profesor služio je 22 godine (do 1922, kad je bio penzioniran), i to: u Osijeku, Zemunu, Petrinji, Zagrebu. Pored svojih zvaničnih dužnosti i naučnog rada radio je H. mnogo u kulturnim, humanim i nacionalnim udruženjima, naročito u Hrvatskom Sokolu, i u pjevačkim društvima. Za narodnoga poslanika, na programu hrvatske republikanske seljačke stranke, izabran je 1920 u Zagrebu, a 1923 u Osijeku. H. je pisao veoma mnogo iz hrvatske historije srednjeg i novog vijeka. H. je sarađivao u mnogobrojnim časopisima. Pored historijskog rada bavio se i lijepom književnošću, u kojoj je historijski elemenat najviše zastupan. — Pored manjih i većih studija H. je dao, najviše na osnovu literature, i štampane, a i neobjavljene arhivske građe, i pregled historije hrvatskog naroda, naslanjajući se u tom na metode starije škole. Od njegovih mnogobrojnih rasprava vrijedno je spomenuti: Kralj Tomislav i njegovo doba (1897), Seljačka buna 1573 (1897), Najnovije doba hrvatske povjesti (1908), Politička povjest grada Rijeke (1908), Povjest Međumurja (1907), Hrvatski pokret 1848 u 4 sv., Rat Hrvata s Madžarima 1848—49 (1901—1902), Povjest Hrvatske, 1 (1924).

V. Novak.

HORVAT STANČIĆ GRGUR (--15/1 1597), sin Marka, junačkog branioca tvrđave Sigeta (1555), koji je potom postao baronom i dobio na dar prostrane posjede u Ugarskoj, ali je naskoro iza toga umro (1561). G. se obrazovao u Wittenbergu, u Njemačkoj, a kad se vratio kući, i dalje se bavio naukom, trudeći se ozbiljno oko toga, da se i njegova okolina što bolje obrazuje, pozivajući zato učitelje iz Njemačke. Napisao je opsežan polemički spis Responsio ad Sebastiani Lamii criminationes u tri dijela, od kojih su prva dva štampana za njegova života, a treći se doštampao naskoro iza rane njegove smrti. *Đ. K.*

HORVATI. 1. Predgrađe grada Zagreba, k jugu kraj Save.

2. V. Stari Mikanovci.

J. M-n.

HORVATOVIĆ ĐURA, đeneral (17/1 1835, Nova Gradiška, Slavonija — 28/2 1895, Beograd). Kao đak gimnazije (3 razreda) stupio je od 15 godina u pukovsku školu gradiškog puka (20/8 1849), i po svršetku kadetskog tečaja proizveden je za pješadijskog potporučnika 4/5 1852. U srpsku vojsku stupio je 1/11 1862, kao privremeni pješadijski kapetan 2 klase, a 16/2 1863 utvrđen je za aktivnog kapetana 2 klase. Za majora je proizveden 19/8 1872, za pukovnika je unapređen za zasluge na bojnom polju 19/6 1876, za đenerala 10/8 1885. Odmah po dolasku u Srbiju bio je komandant dobrovoljačkog bataljona (formiranog u Valjevu 1862). 16/2 1863—1867 bio je u štabu stajaće vojske, pa adutant bataljona, komandant bataljona, adutant Nj. Sv. Kneza, i nastavnik u oficirskoj i podoficirskim školama. 1867—1872 bio je u Krajinskoj okružnoj komandi. 1872 bio je komandant brigade (krajinske, knjaževačke i jagodinske). Od 1877 bio je komandant timočkog kora. 6/10 1878 do 1/10 1879 bio je komandant moravskog korpusa. Od 1/10 1879 bio je predsjednik vojno-kasacionog suda. 24/11 1881—30/11 1885 bio je izvanredni poslanik i punomoćni ministar na dvoru ruskog cara. 1/3—23/3 1886 bio je komandant aktivne vojske. 23/3 1886 do 5/2 1887 bio je ministar vojni. Po uvaženoj ostavci, bio je na raspoloženju do 29/6 1888, kad je stavljen u penziju.

Digitized by Google

Kao kadet 1849 učestvovao je u opsadi Varadina. U ratu 1876 bio je komandant knjaževačke brigade, komandant 4 banjskog kora i komandant moravsko-timočke vojske (namjesto Černjajeva, kad je ovaj odazvat u Beograd). U ratu 1877/78 bio je komandant knjaževačke vojske, kojoj je bila pridata i kombinovana brigada. U ratu 1885, od 20/11, bio je komandant nišavske vojske. *V. Belić.*

HOSPITALCI. U Hrvatsku su se H. uselili već u 12 vijeku, prvo u Marču, a zatim i u druge krajeve. U Marču ih je uveo hrvatski vojvoda Andrija, brat ugarsko-hrvatskoga kralja Emerika. Poslije ukinuća templara preuzeli su H. i njihove posjede, te im se poglavarstvo preselilo iz Marče u Vranu. Sa širenjem turskoga gospodstva, red se sve više povlačio na zapad i opadao. Naročito se H. iza pada Jerusalima usredotočiše na otoku Rodu (rodski vitezovi). Kada Turci 1522 zauzeše i Rod, Karlo V. pokloni im 1530 Maltu (malteški vitezovi). Najzad im, koncem 18 vijeka, oduze Napoleon I. i Maltu, te im sada vrhovno poglavarstvo stanuje u Rimu. U Hrvatskoj ih je nestalo u prvoj polovini 17 vijeka.

Literatura: Kukuljević, Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci Sv. Ivana u Hrvatskoj (Rad, 81—82). *J. J.*

HOSTNIK DAVORIN, književnik (14/9 1853, Podroje, kod Litije). H. je učio gimnaziju u Ljubljani, a romanistiku u Beču. 1880 otišao je u Rusiju, gdje je postao profesor. Od 1914 o njemu nema nikakvih vijesti. H. je pisao feljtone i članke za Edinost, Slovenski Narod, Slovanski Svet i Ljubljanski Zvon. Glavna djela su mu: Ročni rusko-slovenski slovar s Kratko slovnico ruskega jezika (1897), Slovensko-ruski slovar z Gramatiko slovinskego jezika (1900, 1901).

Literatura: Glaser, Zgodovina slov. slovstva, IV; Beg, Slovenski Narod (1923, br. 194). *I. G.*

HOVORKA ZORKA, ROĐ. KALIĆ (17/4 1865, Novi Sad). Škole je učila u Novom Sadu, Subotici i Pešti. 1883 udala se za Vaclava Hovorku, i od toga doba stalno živi u Pragu. Prevodila je sa srpskog jezika na češki i sa češkog na srpski. Od srpskih pisaca najviše je prevodila Nušića, Janka Veselinovića, a od čeških Svatopluka Čeha, Vrhlickog, Holečeka, Karolinu Svetlu, i dr. Uredivala je list Srpsko Cveće. 1910 priredila je u Pragu izložbu srpskih narodnih ženskih rukotvorina. *D. P.*

HRAMOVI. O H. u pravom smislu (kuća, u kojoj stanuje božanstvo) nema kod neznabožačkih naših predaka nikakvih tragova (riječ »kapište«, u Domentijana i inače, ne mora značiti »hram«). Vjerojatno je da naši stari za svoje idole nisu imali naročitih H., isto onako kao na pr. ni stari Germani, Iranci, Indo arijevci i dr. Idoli su bili u poljima, u kakvom posvećenom gaju i dr. Žrtve su prinošene na (starinskim) mogilama, u poljima (pred idolom, ili pod svetim drvetom), šumama, na rijekama, izvorima, na vrhu brda i u pećinama. Tu je zamišljan božanski numen kao prisutan, ali specijalnih H. nije bilo. *V. Č.*

HRANILOVIĆ JOVAN, književnik (18/12 1855, Kričke, blizu Drniša, Dalmacija — 5/8 1924, Novi Sad). Svršio je gimnaziju u Zagrebu, kao pitomac grčko-katoličkog sjemeništa (1874). Bogosloviju je učio prve dvije godine u Zagrebu, a nastavio je i svršio u Beču. 1878 bio je zaređen za svećenika. Službovao je kao kapelan u različitim župama, u Žumberku i u Bačkoj. 1889 postao je paroh u Novom Sadu. 1898 došao je u Zagreb, kao urednik Obzora (1898—1900), a uz to je uređivao i Vijenac. Poslije toga vratio se na svoju parohiju u Novi Sad, gdje je živio do smrti. Kao pjesnik javljao se H. u književnim časopisima i almanasima svoga vremena. Posebice je izdao Žumberačke Elegije (1886) i Pjesme svakidanke (1890). Matica Hrvatska izdala mu je Izabrane pjesme (1893). Pored toga H. se istakao već osamdesetih i devedesetih godina kao književni kritičar, a poslije je kao kritičar bio voda »starih« protiv »mladih«.

Literatura: M. Grlović, Album zaslužnih Hrvata 19 vijeka (1898 do 1900). *B. V.*

HRANILOVIĆ NIKOLA, pjesnik (29/9 1822, Sošice, Žumberak — 1864, Sošice). Svršivši osnovnu školu u rodnom mjestu došao je u Zagreb (1836), gdje je, kao pitomac grčkokatoličkog sjemeništa, svršio gimnaziju, filozofiju i bogosloviju. Zaređen za svećenika, poslan je u Dalmaciju kao paroh vrlički (1849). 1851 postao je paroh u Kričkama i generalni vi-

Digitized by Google

kar grčko-katoličke križevačke biskupije za Dalmaciju. 1858 postao je biskupov namjesnik bačko-srijemski, a onda je, radi nedostatka svećenstva, otišao u Žumberak, kao privremeni upravitelj sošičke parohije, gdje je umro. — H. je u Zagrebu učio u najoduševljenije doba narodnoga preporoda. Prvi put se javio kao pjesnik u ilirskom almanahu Slava ljepote (1843), dok je još bio student filozofije. Kao pjesnik javljao se u Danici, a kasnije je sarađivao u Nevenu.

Literatura: N. R., Nikola Hranilović (Naše Gore List, 1865, 38).

B. V.

HRANISAVLJEVIĆ KONSTANTIN (1807, Irig — 7/3 1880, Beograd). Svršio je u Rusiji kadetsku školu i bio je poručnik u ruskoj vojsci. Učestvovao je 1829 u rusko-turskom ratu, a 1831 u ugušenju poljske bune. 15/12 1832 postao je komandir eskadrona kneževe garde. Poslije se opet vratio u Rusiju, a 1839 je ponovo došao u Srbiju i dobio majorski čin. 18/6 1839 postao je pomoćnik načelnika vojnog štaba, a 19/7 1845 načelnik redovne vojske. 13/10 1857, poslije Tenkine afere, postavljen je za državnog savjetnika. 31/1 1859 razriješen je od te dužnosti, ali nije htio tražiti penziju, nego je živio od kamata na novac, koji je dao u zajam beogradskoj općini. 14/9 1860 postao je načelnik Glavne Vojne Uprave (u rangu ministra), i bio je to do 5/5 1861.

Literatura: M. Milićević, Pomenik; M. Petrović, Finansije i ustanove obnovljene Srbije; J. Grujić, Zapisi.

J. P.

HRANISLAV GEORGIJE, episkop bački i pisac (8/11 1775, Ruma — 22/6 1843, Novi Sad). Srednju školu učio je u Srijemskim Karlovcima i Novom Sadu, a dovršio je u Velikom Varadu 1797. Studirao je estetiku, diplomatiku i pravo na filozofskom i pravnom fakultetu u Pešti (1798—1801), a potom je slušao iste nauke u Beču (1801 do 1804). 1804—1812 H. je bio profesor poetike, retorike i opće historije u karlovačkoj gimnaziji. Zadakonio se 1812, a zamonašio 1816. 1813—1827 bio je profesor karlovačke bogoslovije i notar arhidijecezalne konsistorije i apelatorije. 1821 postao je arhimandrit manastira Rakovca i kao odličan ekonom uredio je svoj manastir uzorno. 1829—1839 H. je bio episkop pakrački, a 1839—1843 episkop bački, te je 1841 i 1842 upravljao i Mitropolijom Karlovačkom, do izbora Josifa Rajačića za mitropolita. — H. je bio vrlo popularan, pa su mu mnogi pisali ode, a među njima i Sima Milutinović-Sarajlija i poznati Ilirac Dr. Petar Jovanović. I sam je pisao pjesme i pohvale. Tako na pr. Cvet na grob Joana Rajića (1801) i dr. 1808 štampao je, također u Budimu, svoje Reči nadgrobnija, a 1805 preveo je prvi srpski »Koh'buh« pod imenom Povarnaja kniga i štampao je u Budimu. H. je bio i dobrotvor. On je podigao i odgojio siroče Kostu Živkovića, koji je kasnije primio prezime svoga dobrotvora i nazvao se Hranisavljević. To je bio potonji odlični ruski oficir, i najzad srpski ministar Kosta Hranisavljević.

R. Grujić.

HRASNICA HALIDBEG DR., advokat i narodni poslanik (25/5 1874, Sarajevo). Osnovnu školu i gimnaziju svršio je u Sarajevu, a pravne nauke u Beču. Po svršenim naukama služio je neko vrijeme kao sudija, a zatim je otvorio advokatsku kancelariju u Sarajevu. 1911 birala ga je veleposjednička kurija u bosanski sabor. 1917 priključio se jugoslavenskom pokretu. 1918 izabran je za člana Narodnog Vijeća u Sarajevu. Bio je član privremenog narodnog pretstavništva u Beogradu. 1920 izabran je za poslanika u Ustavotvornu, 1923 i 1925 u redovnu Narodnu Skupštinu. 27/7 1924 postao je ministar pravde u kabinetu Ljube Davidovića.

O. H.

HRASNO, manje područje u hercegovačkoj Humnini, jugozapadno od Stoca.

M. F.

HRASTNIK, mjesto sa rudnikom uglja. (V. Trbovlje.)

A. M.

HRASTOVICA, selo u Hrvatskoj, u županiji Zagreb, kotar Petrinja, u brežuljastom kraju; nalazi se od Petrinje k jugu. Ima 771 stanovnika, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, osnovnu školu, željezničku stanicu, poštu i telegraf. — 1334 spominje se u H. crkva Sv. Kirina. U 16 vijeku, prije nego što je bio podignut Karlovac, bila je H. veoma znatna, pored Siska glavna tvrđava protiv Turaka na pokupskoj liniji (1578).

J. M-n.

Digitized by Google

HRAŠĆINA, selo u Hrvatskoj, u županiji Varaždin, kotar Zlatar; u Zagorju, blizu vode Krapine. H. je željeznička stanica H.—Trgovišće na pruzi (Zagreb—) Zaprešić—Varaždin. Ima 241 stanovnika, poštu i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, Zagorsko Ugljeničko D. D. — H. je poznata naučnome svijetu po željeznom meteoru, koji je ondje pao 26/5 1757 u dva komada: veći komad od 40 kg sada se nalazi u Beču; na njemu su (1808) izvedene Widmanstätten-ove figure. Drugi, manji komad, bio je težak 9 kg.
J. M-n.

HRBLJINA PLANINA, kraška visoravan u Bosni, jugozapadno od planine Vitoroga, 16 km istočno-sjeveroistočno od Glamoča. Najviši vrhovi su: Matrag 1.464 m, Lisičjak 1.416 m, kota 1.477 m, Krunjac 1.500 m.
P. V.

HRČIĆ FRAN, književnik (7/10 1876, Samobor). Osnovnu školu svršio je u Samoboru, a realku u Zagrebu. U Beču je učio tehniku, pa se vratio u Zagreb i učio filozofiju, ali zbog demonstracije protiv madžarske zastave, relegiran je sa sveučilišta. Poslije toga svršio je u Pragu trgovačku akademiju. Sada živi u Samoboru kao direktor Samoborske Štedionice i ekonom. — Prvi mu je štampani rad ditirambska pjesma Hermova osveta (Mladost, 1898). Sarađivao je u raznim književnim časopisima, pišući novele, kritike i prikaze o kazalištu, književnosti i umjetnosti. Glavna djela H. su tri drame: U sumraku (1905), More (1907) i Velika žrtva (1910), od kojih su prve dvije prikazivane u Narodnom Kazalištu u Zagrebu. *B. V.*

HRELJA ĆESAR, srpski vojskovoda u prvoj polovini 14 vijeka. Istakao se kao vrlo oprezan posrednik sa srpskom pomoćnom vojskom na strani starog bizantskog cara Andronika II. u borbi protiv njegova unuka Andronika III. (zimi 1327—28). 1341 odmetnuo se Grcima, predao im tri grada sa Strumicom i postao za to ćesar, ali se već 1342 vratio pod Dušanovu vlast, osjećajući, za vrijeme sukoba carice Ane i njezine stranke sa Kantakuzenom, da u Bizantu ne će moći naći zaštite protiv Dušana. Uskoro se pokaluderio, postao monah Hariton, pa je umro i sahranjen u manastiru Rilu (1343), kome je bio bogati ktitor. Njegova je zadužbina crkva Sv. Arhanđela u Štipu. *V. Ć.*

HRELJIN. V. Bakarski zaliv.

HRIBAR ANGELIK, kompozitor (3/3 1843, Zgornji Tuhinj, Gorenjsko — 5-6/4 1907, Ljubljana). H. je učio osnovnu školu u Kamniku, gimnaziju i bogosloviju u Ljubljani, 1863 stupio je u franjevački red i postao je 1867 svećenik. Muziku je učio 4 godine u muzičkoj školi, a kasnije u Gorici (učitelji: Kamilo Mašek, A. Nedvjed, A. Kom, J. Zöhrer, Ant. Ferster stariji). 1867—1873 bio je učitelj osnovne škole u Kamniku, od 1873 do smrti zborovoda franjevačke crkve, od 1878 i učitelj muzike na orguljaškoj školi u Ljubljani. — H. kompozicije većinom su crkvene (mise, motete, ofertoriji, gradualija, asperges, slovenačke crkvene pjesme za mješovite zborove i orgulje), a neke i svjetovne u popularnom tonu. H. ima oko 200 kompozicija. *J. M.*

HRIBAR ANTON, pjesnik (12/1 1864, Mali Korinj, Dolenjsko). H. je svršio gimnaziju (1879—1887) i bogosloviju u Ljubljani i postao je 23/7 1891 svećenik. Služio je u različitim mjestima ljubljanske biskupije, a danas je župnik u Zalem Logu, kod Škofje Loke. H. je 1888—1897 pisao većinom epske i nešto lirskih pjesama za Dom in Svet. Poslije nepovoljne ocjene zbirke pjesama Popevčice milemu narodu (1, 1898; 2, 1899) H. je skoro sasvim prestao da piše pjesme. *I. G.*

HRISTIĆ FILIP DR., (1819 — 29/1 1905, Menton). Jedan je od prvih državnih pitomaca, koji su 1839 poslani na stranu. Položio je doktorat prava u Parizu. Po tom je stupio u državnu službu. Pri kraju vlade Karađorđevića bio je komesar pri stalnoj dunavskoj komisiji i član savjeta. Pod knezom Milošem bio je njegov lični sekretar. Pod knezom Mihailom bio je kneževski predstavnik i ministar inostranih djela u njegovoj prvoj vladi, sastavljenoj krajem 1860. Pod tom vladom, koja je bila jedan pokušaj izmirenja stranaka, držana je Preobraženska Skupština, koja je riješila osnovne zakone Mihailovog režima. Pod jesen 1861 Hristićeva vlada ustupila je mjesto Garašaninovoj vladi, i H. se vratio u savjet. Poslije bombardiranja Beograda išao je u Lon-

Digitized by Google

don, u pratnji kneginje Julije, radi obavještavanja engleskog javnog mnijenja o našim nacionalnim zahtjevima. 1871 postavljen je za zastupnika Srbije u Carigradu. 1873/74 bio je ministar prosvjete u Marinovićevom ministarstvu. 1877 bio je delegat Srbije za zaključenje mira sa Turskom. 1878—1883 bio je poslanik u Carigradu, Beču, Londonu, 1885 prvi guverner Narodne Banke Kraljevine Srbije, u kome je položaju ostao do 1889. *S. J.*

HRISTIĆ KOSTA (10/4 1852, Beograd). Sin je Nikole Hristića. Svršio je veliku školu u Beogradu, a bio je na studijama u Njemačkoj i Francuskoj. Služio je naizmjence u sudskoj struci i diplomaciji. U dva maha, 1888 i 1894, bio je načelnik ministarstva inostranih djela. 1895 postao je poslanik u Bukureštu, 1897 ministar pravde u ministarstvu Vladana Đorđevića, 1899 poslanik u Rimu, 1900 do 1903 poslanik u Beču. Radio je na lijepoj književnosti i objavio dva sveska mnogo čitanih uspomena: Zapisi Staroga Beograđanina (1923 i 1925). *S. J.*

HRISTIĆ NIKOLA (10/8 1818, Srijemska Mitrovica — 26/11 1911, Beograd). Prešao je u Srbiju 1840, i odmah je stupio u državnu službu. 1844, u katanskoj buni, bio je djelovođa prijekoga suda. 1847 postao je predsjednik prvostepenog suda, 1852 načelnik policajnog odjeljenja ministarstva unutrašnjih djela, 1856 upravitelj varoši Beograda. U tome svojstvu imao je 1857 zadatak, da zatvori Tenku i ostale zavjerenike, a 1858 zadatak da za vrijeme Sv. Andrejske skupštine održava red. Poslije pada kneza Aleksandra Karađorđevića smijenjen je, ali ga je knez Miloš 1860 nanovo postavio za upravitelja varoši Beograda. Te iste godine, knez Mihailo, kada je stupio na vladu, postavio ga je za ministra unutrašnjih djela, i u tome je položaju H. ostao sve do Mihailove pogibije (1868). Poslije Garašinovog pada 1867, H. je postavljen i za predsjednika ministarskoga savjeta. Knez Mihailo je imao neograničeno povjerenje u H., koji mu je lično bio potpuno odan i važio kao primjer činovničke točnosti i savjesnosti. On je vrlo energično gonio hajdučiju, i donio je jedan zakon o općinama, koji je pojačao državni nadzor nad njima. Liberalnu opoziciju sasvim je ugušio u zemlji, i bio je zaveo jaku policijsku stegu. Nijedan od Mihailovih ministara nije bio toliko napadan od liberala kao on. Poslije pogibije Mihailove, stavljen je u penziju, a javio se ponovo u političkom životu tek 1883. Tada ga je Kralj Milan postavio za predsjednika ministarstva i ministra unutrašnjih djela, sa zadatkom, da rastjera radikalnu skupštinu i uguši timočku bunu. Pošto je taj zadatak ispunio, i izabrao novu skupštinu, u kojoj su naprednjaci imali većinu, H. je 1884 odstupio, i bio je postavljen za podpredsjednika državnog savjeta. 1888 on je po treći put postao šef vlade. Ovo njegovo treće ministarstvo znatno je po tome, što je pod njime izvršen razvod braka kralja Milana i kraljice Natalije i izdan nov Ustav, t. zv. Ustav od 1888. Poslije ostavke kralja Milana, H. je penzioniran, ali je 1894, poslije obustavljanja Ustava od 1888, po četvrti put doveden na vladu, sa zadatkom, da rukovodi izbore za skupštinu, koja je imala da odobri obustavljanje Ustava od 1888. Pošto su izbori svršeni, H. je odstupio u ljeto 1895, i bio je postavljen za predsjednika savjeta. Konačno je penzioniran 1901.

H. je bio jedan od najboljih administratora Srbije u drugoj polovini 19 vijeka. Lično vrlo pošten i u službi vrlo ispravan, s jednim osjećanjem vojničke pokornosti prema vladaocu, on je bio pozivan od vladaoca obično u kritičnim trenucima, kad se tražio čovjek »gvozdene ruke«. *S. Jovanović.*

HRISTIĆ STEVAN, kompozitor (19/6 1885, Beograd). Gimnaziju je učio u Beogradu, a muziku u Leipzigu, na konzervatoriju. Učenik je Reger-ov. Po svršenim studijama u Leipzigu otišao je, kao pitomac arhijerejskog sabora, na dvogodišnje muzičke studije. 1909 u Moskvu, Rim i Pariz. 1912 postavljen je za nastavnika pjevanja u bogosloviji Sv. Save, a 1913 za kapelnika u Narodnom Pozorištu. Rat ga je zatekao u Njemačkoj, u kojoj je ostao za sve vrijeme rata. Po svršetku rata otišao je u Pariz, a odatle u Beograd na svoje mjesto u Narodno Pozorište. — Za stvaranje civilnog orkestra u Narodnom Pozorištu i opere u Beogradu zasluga pripada i njemu. Sada je direktor opere. Jedno vrijeme (1908) bio je i nastavnik teorije u muzičkoj

Digitized by Google

školi. Dirigent je Beogradske Filharmonije koja je osnovana 1923.

Komponirao je 1907 muziku za Čučuk Stanu M. Petrovića, u kojoj prevladuje narodna muzička karakteristika, kao i muziku za Šantićev komad Sunce. Među prve njegove radove dolazi i Simfonijska fantazija za violinu solo uz pratnju orkestra, koja je izvođena prije rata na koncertu u Beogradu (solist g. Milan Sachs, sada dirigent u zagrebačkom kazalištu). Od zbornih stvari Jesen i Zvezda odaju Hristićeve impresionističke sposobnosti, koje se ogledaju u njegovim kompozicijama i odaju njegov lirizam. Od interesa je, da, i ako dak njemačke škole, H. ima na sebi više utjecaja romanske muzike, stila impresionističkog, nego li onu dramsku snagu svojstvenu njemačkoj školi. U njegovoj crkvenoj muzici osjeća se utjecaj polifonoga stila katoličke crkve. H. je napisao operu Suton, iz dubrovačke trilogije Ive Vojnovića. Prvi srpski oratorij Vaskresenje po tekstu Drag. J. Ilića napisao je H., i on je izvođen u Beogradu 1912; uvodnu muziku za Vaskresenje, Svitanje u Jerusalimu; muziku za Molièrovu komediju Uobraženi bolesnik; dva opijela, jedno u e moll-u drugo u b moll-u, zamišljena su kao koncertna cjelina. I jedno i drugo su na polifonoj osnovi i religiozne sadržine. Iz prvog opijela od interesa su umjetničkog pjesme Svjati Bože i Dusi i duši, a iz drugog Svjati Bože i Sosvjati mi. Naročito su od umjetničke vrijednosti ove dvije posljednje pjesme. U drugom, kao i u prvom, opijelu ima harmonijskih veza susjednih i srodnih trozvuka i gradacije. H. je napisao Skice za klavir, kao i nekoliko solo pjesama, od kojih je najinteresantnija Jesenja elegija, Novembar i Ponoć. Saradnik je i kritičar Srpskog Književnog Glasnika, Dela, Misli, Preporoda, Komedije.

K. Manojlović.

HRISTIJAN SIMEON-BARATINSKI, ruski kaluđer, odličan propovjednik (— 1759, Budim). Mnogo je pridonio neslozi i neredima u srpskoj jerarhiji karlovačke mitropolije oko polovine 18 vijeka. Učio je u Stockholmu. U Beograd je došao 1732, polazeći u hadžiluk za Sv. Zemlju. Mitropolit Vićentije Jovanović zadržao ga je za generalnog propovjednika, te je putovao po cijeloj mitropoliji i propovijedao, a naročito po hrvatsko-severinskoj i bačkoj eparhiji, gdje je postavljen i za presidenta konzistorije. Među prostim narodom, a naročito među krajišnicima, bio je vrlo popularan, te su ga u nekoliko mahova tražili za episkopa. Govorilo se, da je došao među Srbe s naročitom misijom od ruskoga dvora. Njegovu spremnost i rječitost osobito su poštovali Srbi Budimci, među kojima je i umro. *R. G.*

HRIŠĆANSKA ZAJEDNICA MLADIH LJUDI, religiozno udruženje. Osnovano je u Beogradu 1919, kao jedan od mnogih centara istoimenog društva, osnovanog u Londonu 1844. Zadatak H. Z. M. Lj. je zadobiti mlade ljude za Krista, i pridonijeti proširenju carstva božjeg na zemlji, putem preobraženja ljudi. Bavi se praktičnim korisnim radom: osnivanjem trpeza, igrališta i t. d. i biblijskom studijom. Ima oko 1000 članova. Izdanja: Društveni organ, Vesnik H. Z. M. Lj. (1920) i 5 spisa propagandno-religioznog sadržaja. *B. M.*

HRIŠĆANSKI VESNIK, mjesečni duhovni časopis za kršćansku pouku i crkvenu književnost. Organ je opozicije u crkvenom životu Srbije (Beograd 1879—1895 i 1901—1905). Osnovao ga je i uređivao prota Aleksa Ilić. 1914 počeo je ponovo izlaziti, pod redakcijom Dr. Vojislava Janjića, ali je zbog rata uskoro prestao.

R. G.

HRIŠĆANSKI ŽIVOT, mjesečni časopis za kršćansku kulturu i crkveni život (Beograd 1922 i dalje).

R. G.

HRMANJ (GRMAN), manastir na rijeci Uni (na ušću Unca). Crkva je posvećena Sv. Nikoli. Ne zna se kad je podignut. Spominje se pri kraju 15, u 16 (1515), 17 (1612, 1621) i 18 vijeku. *V. P-ć.*

HRTKOVCI, selo u Slavoniji, u srijemskoj županiji, kotar Ruma. Nalazi se blizu Save, od Rume 15 km k jugu. Ima 2.724 stanovnika, poštu, telegraf i telefon, općinsko poglavarstvo, rimokatoličku župu, pučku školu, parni mlin i štedionicu. H., kao i susjedno selo k jugoistoku, Nikinci, naseljeni su poglavito Arbanasima (Klimente). *J. M-n.*

HRUSTIĆ FRANJO, glavni direktor i predsjednik Hrvatske Katoličke Banke (15/3 1872, Planina). Učio

Digitized by Google

je samo osnovnu školu. Uz oca se bavio trgovinom vina, te je kao samouk učio. Kasnije je u Zagrebu osnovao, uz prijatelje, Napredak, Opću Gospodarsku Udrugu (1904), u kojoj je bio od početka potpredsjednik, kasnije direktor. Od 1904 gradski je zastupnik Zagreba, i dvije perijode narodni zastupnik grada Zagreba. Od 1919 vijećnik je trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu. Bio je u više poduzeća član ravnateljstva i nadzornoga odbora. Jedan je od osnivača Hrvatskog Radiše, kome je i danas potpredsjednik. *S. D.*

HRUŠEVAC (HRUŠEVEC), selo u Hrvatskoj, županija Zagreb, kotar Stubica, općina Donja Stubica; leži blizu Krapine; od Donje Stubice 4 km k sjeveru. Ima zemaljsko dobro H., osnovano 1921, 421 katastralno jutro: pranica 41, livada 27, vinograd 4, šuma 345 katastralnih jutara *J. M-n.*

HRUŠICA, kraška visoravan na granici naše države sa Italijom, zapadno od Planinskog Polja, odnosno sjeverozapadno od Cerkniške Kotline. Na samoj granici je Grmada, visoka 787 m. *P. V.*

HRVAT. Ime H., njegova etimologija i njegovo značenje, i pored mnogih, starih i novih, tumačenja, ostaje još uvijek nejasno. Postoje samo hipoteze. Od cara pisca, Konstantina Porfirogenita, pa do modernih naučnjaka ima velika množina raznih ispitivanja, od kojih ćemo spomenuti samo glavna.

Ne zna se uopće, kakvog je jezičnog podrijetla ime H., i nije sigurno, da je ono slovensko. Car Konstantin Porfirogenit (905—959), tumači ime H. kao one »koji imaju mnogu zemlju, to je izvodio od Χώρα = zemlja«. Toma Arhidakon splitski (1201—1268) u svome djelu Chronica Salonitana tumači ime Hrvati (Chroatae) od starinskih Curetes ili Coribantes, koji su nekad nastavali otok Krk. Talijan Bonfinije, koji je pisao krajem 15 i na početku 16 vijeka, na dvoru ugarskog kralja Matije Korvina i Vladislava II., kaže da se Croatia prije zvala Crovatia, a da je dobila to ime od rimskog vojskovođe u Iliriku Korvina Mesale. Baron Juraj Ratkay, hrvatski historik (1612—1666), pošto je živio u junačko vrijeme, došao je na misao, da ime H. dolazi od glagola hrvati se (ab luctando). Takvih starih etimoloških domišljanja ima još nekoliko. U 19 vijeku P. Šafarik (Slovanske Starožitnosti, I, 531—533, II, 112, 321—323) dovodi ime H. u vezu s imenom Karpata, koje se gore još danas kod Rusina nazivaju Horby t. j. Chrby, a to od korijena chrb, chrib, (hrbt, hribt, hrib = hrvatsko-srpskom hrbat) i to sa značenjem Gorani, pa bi prema tome najstariji oblik bio Chr'vatin, Chr'vat. Perwolf i Geitler odlučno su odbili ovo tumačenje. Zeuss (Die Deutschen und die Nachbarstämme, 1837, 608) hoće da dovede u vezu izgubljeni korijen chrv sa njemačkim izgubljenim herъ — gladius (jer u poljskom jeziku karwat znači još i danas kratak mač), i Chorvati, po njemu mogu da budu njemački Herusci ili Saxones. Daničić (Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika, 1876, 211) drži, da je H., »od osnove, koja sama nije u običaju, a koja će biti postala nastavkom va od korijena može biti sar — čuvati, braniti«. Geitler (Etimologija imena Hrvat; Rad, 34, 111—112) izvodi od korijena hьrv-char, sarv, koji još danas živi u slovačkom jeziku u glagolu charviti (braniti), a u litavskom szarwótas je oboružan, pa mu je H., oklopnik, u oklopu boreći se, branič (defensor, armatus). Protiv toga mišljenja ustali su Poljak Baudouin de Courtenay (u Filol. zap., 1879, I, 44), i Jagić (Archiv, 4, 1880, 174). Ruski naučnjak Braun (Razjiskanija v oblasti gotoslavjanskih otnošeniji, 1899, 105, 173; Sbornik otd. rus. jaz. 64/č) misli, da su istočno-germanski Bastarni dali planini, uz koju su stanovali, ime Harfada, a po tome imenu prozvali su Slovene Harvate, Horvate, Hrvate. Prema tome Karpaćani. Ovo je prihvatio Pogodin (Iz istoriji slavjanskih peredviženiji, 1901, 87—89), koji je upozorio na lično ime Χοροάθος Χοροσάθος (sa natpisa iz drugog ili trećeg vijeka poslije Krista, nadenih u Tanaisu), dok Vsevolod Miler iznosi hipotezu, u tumačenju, da ime H. znači u iranskom sunčev put (chor osetski znači sunce), a Justi u rječniku iranskih imena tumači »kao onog koji ima svojih prijatelja«, pa bi prema tome bilo ime H. iranskog podrijetla.

Literatura: F. Šišić, Ime Hrvat i Srbin (Godišnjica, 35, 1922, 3—6).

V. Novak.

Digitized by Google

HRVATI. Historija. Historija Hrvata dijeli se na četiri periode: I. do 1102; II. 1102—1526; III. 1526—1790; IV. 1790—1918.

I. Od doseljenja do 1102.

A. Politička historija.

Hrvati su s ostalim Južnim Slovenima dio Slovena. Najstarije slovensko sjedište bio je kraj između rijeka Visle, Dnjepra, Zapadne Dvine i planine Karpata. Po razlikama, koje se javljahu među njima, Sloveni su se raspadali na tri grane: Zapadne, Istočne i Južne. Na historijsku pozornicu izašli su Južni Sloveni početkom 6 vijeka po Kr., organizirani u plemena. Prve njihove provale u bizantske provincije na desnoj obali donjega Dunava počinju se za carevanja Justina I (518—527) i Justinijana I (527—565). U ranije doba provaljuju Južni Slaveni u carstvo zbog plijena i roblja, kasnije idu zatim, da osnuju trajna naselja. Ova je druga faza u vezi s dolaskom Avara u srednje Podunavlje (568). Jedino su Srijem i grad Sirmij (Mitrovica) dospjeli u ruke carstva. Odnosi između carstva i Avara bili su prijateljski, dok kagan Bajan nije zauzeo Sirmij (582), a tada započe avarsko-bizantsko ratovanje. S Avarima pomicali su se naprijed Sloveni, te su naselili današnju Slavoniju, Hrvatsku i slovenačke zemlje. U primorsku Dalmaciju provalili su Sloveni s Avarima prvi put ljeti 597, a onda sve češće, tako da je oko 614 zauzeta i razvaljena Salona, i uz nju još i nekoliko drugih rimskih gradova; jedino su Jadar (Zadar), Tragurij (Trogir) i varoši po ostrvima ostali koje pošteđeni koje nerazoreni.

Nevolja carstva uspe se do vrhunca kad su 626 Avari i Sloveni udarili na Carigrad. Prvi su bili potučeni Sloveni, a kad se oni vrate natrag, i Avari ostaviše bojište. Od sloma pred Carigradom datira opadanje avarske sile, a pokoreni Sloveni uzeše dizati ustanke. Tada su se oslobodili avarskoga jarma i oni Sloveni, koji su živjeli u Dalmaciji, a vlast avarska je ostala oko 650 ograničena na podunavsku nizinu, Srijem i zemlju između Save i Drave. Padom avarske vlasti svršilo se doseljenje južnih Slovena u njihove današnje zemlje.

Dalji događaji do pred kraj 8 vijeka nisu poznati. U to su vrijeme južni Sloveni jamačno provodili patrijarhalan politički život u plemenskim župama. Uz Slovene sjedjeli su i ostaci rimskoga žiteljstva (Romani, Latini, Vlasi), naročito po Primorju i po ostrvima. Oni su i dalje ostali u vezi sa bizantskim carstvom i čuvali su kršćansku vjeru. Kad su se prilike donekle staložile, poneki se ostaci rimskoga žiteljstva nastaniše u palači cara Dioklecijana, kraj Salone, i položiše osnov gradu Splitu. U tom Splitu bi u drugoj polovini 8 vijeka reorganizirana nadbiskupija kao baštinica propale Salone. Prvi joj je tradicionalni glavar bio Ivan iz Ravene (oko 780). Kaže se, da je on posvetio mauzolej cara Dioklecijana u stolnu crkvu Sv. Dujma. Politička vlast pak imala je sjedište u Zadru, gdje je stolovao carski namjesnik; podanj su potpadali još i gradovi Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor, i ostrva Krk, Osor (Cres-Lošinj) i Rab. Ova carska zemlja zadržala je i dalje ime Dalmacija.

Krajem 8 vijeka osnovali su i susjedni Sloveni poviše oblasti sa knezovima na čelu. One su postale ujedinjavanjem plemenskih župa. Između ušća Raše (u Istri) i ušća Cetine, pa Jadranskoga mora, planinskog vijenca Gvozda (danas obje Kapele i Lička Plješivica) i rijeke Vrbasa prostirala se Hrvatska (ili Hrvati), a na Primorju između ušća Cetine i ušća Neretve, te po ostrvima Braču, Hvaru, Korčuli, i Mljetu Neretljanska oblast. U porječju gornje Bosne, od izvora do Vranduka, sterala se oblast Bosna, dok se u nekadanjoj rimskoj Savskoj Panoniji, između Drave, Save, Une i planine Gvozda širila oblast Slavonija (Slovinje ili Slovinci). To je Panonska Hrvatska.

Prvi istup Hrvata na historijsko polje u vezi e s napredovanjem Franaka. Osvojivši Istru i Bavarsku, Karlo Veliki započne rat s Avarima. Onda se spominje Vojnomir (597), prvi panonsko-hrvatski knez. Avari budu potučeni i države njihove nestade zauvijek.

Sada se oslobodiše Panonski Hrvati avarske prevlasti, ali postanu franački podanici: njihov narodni knez podređen je furlanskome markgrofu, dok je kler oglejske (akvilejske) patrijaršije u Cividalu (Čedadu) preuzeo misiju pokrštenja Panonskih

Digitized by Google

Hrvata. Potom su provalili Franci u Dalmatinsku Hrvatsku, te i nju pokore, i ako su 799 kod Trsata (Rijeke) pretrpjeli žestok udarac. I dalmatinsko-hrvatski knez podređen je furlanskome markgrofu, a u zemlju su poslani misionari oglejske patrijaršije. Prvi poznati knez kršćanin bio je Višeslav (oko 800). U Ninu je osnovana biskupija za svu Hrvatsku od Raše do Cetine. U prvo vrijeme bila je ona sufragan oglejskoga patrijarha, a kasnije je direktno podvrgnuta papi. Zbog osvojenja Dalmatinske Hrvatske zarati car Karlo Veliki sa bizantskim carstvom. Mirom u Aachenu (812) pripala je Dalmatinska Hrvatska rimsko-franačkom, a Dalmacija istočno-rimskom carstvu; dalmatinski biskupi pak ostali su pod jurisdikcijom carigradskoga patrijarha. Ubrzo se pokazala franačka vlast u Panonskoj Hrvatskoj toliko nesnosna, da je poslije smrti Karla Velikog knez Ljudevit (oko 810—823) digao 819 ustanak, u koji je, kao saveznike, uvukao mezijske Slovene Timočane i veći dio alpinskih Slovenaca. No pored svega hrabrog višegodišnjeg otpora knez Ljudevit najzad podleže franačkoj sili i pogibe kao bjegunac u Dalmatinskoj Hrvatskoj, gdje su knezovi Borna (oko 810—821) i sinovac mu Vladislav (821—835?) ostali vjerni franačkom caru i pomagali ga protiv ustanka. Ubrzo su se zapleli Franci u rat s Bugarima (827—829), koji su tada držali i današnju Bačku, Banat i sjevernu Srbiju s Beogradom. Bugari zauzeše Srijem i Panonsku Hrvatsku, i potjeraju predstavnike franačke vlasti iz zemlje. Sada je ukinuta furlanska markgrofija, a Dalmatinska Hrvatska je podređena kraljevini Italiji, dok je Panonska Hrvatska, kad je Franci 838 opet natrag osvojiše, podređena Franačkoj Njemačkoj. Samo današnja istočna Slavonija sa Srijemom ostala je i dalje u bugarskoj vlasti. U Panonskoj Hrvatskoj opet su uspostavljeni domaći knezovi, kao njemački vazali; posljednji poznati knez bio je Braslav (880—896). Njega nestaje dolaskom Madžara u srednje Podunavlje (896), a Panonska Hrvatska pridruži se početkom 10 vijeka Dalmatinskoj Hrvatskoj.

U Dalmatinskoj Hrvatskoj spominje se oko 840 knez Mislav, onda nasljednik njegov Trpimir (oko 845 do 864), praotac one dinastije, koja je uz neke izuzetke vladala u Hrvatskoj do kraja 11 vijeka. Trpimir je priznavao vrhovnu vlast franačkoga cara Lotara kao kralja Italije, ali on se ipak javlja u punoj vladalačkoj moći. Sebe naziva »pomoću Božijom knez Hrvata«. To je prvi spomen hrvatskoga narodnoga imena u historijskim spomenicima, a sačuvana Trpimirova isprava od 4/3 852 najstariji je hrvatski diplomatički spomenik.

Oko toga vremena ušli su arapski gusari (t. zv. Saraceni sa Sicilije) u Jadransko more, što je Hrvatsku prinudilo, da bolje organizira mornaricu, ali je time izazvala sukob s Venecijom. Još knez Mislav, a onda Domagoj (864—867), vodili su, u zajednici s Neretljanima, ogorčene bojeve s Mlečanima. Ljeti 866 podsjeli su Arapi Dubrovnik i zaprijetili ostalim gradovima na Primorju. Krajem septembra 867 stupio je u Bizantu na prijesto car Vasilije I. On je oslobodio Dubrovnik arapske opasnosti i obnovio pali autoritet bizantskoga carstva duž čitave istočne obale Jadrana, dok je u isto vrijeme i franački car Ljudevit II. skršio arapsku silu u Južnoj Italiji, osvojivši im glavnu utvrdu Bari (u februaru 871). Kod osvajanja Barija sudjelovali su i Hrvati, kao vazali franačkoga carstva. Poslije smrti cara Ljudevita II. (875), poče moć franačka u Italiji da pada, te se Hrvati oslobode (oko 876—877) franačke vrhovne vlasti, zamijenivši je, za Trpimirova sina kneza Zdeslava (878—879), bizantskom. Zbog toga plane u Hrvatskoj buna. Branimir, jamačno Domagojev sin, ubije Zdeslava i sjede na hrvatski kneževski prijesto.

Branimir (879—892) prvi je nezavisni hrvatski vladalac. Za njegova vladanja Hrvati su se sa svojom biskupijom u Ninu definitivno pridružili rimskoj crkvi. Ujedno staše po smrti Sv. Metoda (— 885) izbjegli mu učenici širiti po Hrvatskoj slovenski crkveni jezik. Venecija poče tada plaćati godišnji danak knezovima hrvatskom i neretljanskom, da joj lađe mogu nesmetano ploviti uz istočnu jadransku obalu. Dalmatinski carski gradovi pak počeše, po naređenju cara Vasilija I., plaćati susjednim knezovima, hrvatskom, zahumskom, i

Digitized by Google

trebinjskom, godišnji dohodak u gotovom novcu i prirodninama, u ime mira i poreza za svoje posjede u njihovim zemljama. Branimira naslijedi Mutimir (892—910), sin kneza Trpimira, od koga nam se sačuvala jedna isprava od 892.

Kneza Mutimira naslijedi Tomislav (910—928), jamačno njegov sin. Tomislav se spominje 914 kao knez, a 925 kao kralj Hrvata (rex Chroatorum). Vjerojatno je, da je Tomislav uzeo sam sebi kraljevsku titulu (kao bugarski Simeon carsku), kad je sjedinio s Dalmatinskom Hrvatskom Panonsku i kad je primio, kao carski saveznik protiv bugarskoga cara Simeona, dalmatinske gradove Zadar, Trogir i Split i ostrva Krk, Osor i Rab u upravu i zaštitu, s titulom carskoga prokonzula. Ovom se prilikom, poslije jednoga stoljeća, povratila splitsko-salonska nadbiskupija sa svojim sufraganima papinskoj jurisdikciji. Tomislav je prvi hrvatski kralj. Za njegova se vladanja Hrvatska (oko 924—925) preobrazila od kneževine u kraljevinu. Da li je Tomislav i krunisan i gdje, o tome, iz danas nam poznatih historijskih izvora, ne doznajemo ništa.

Povratkom nadbiskupije splitske Rimu, trebalo je riješiti i pitanje njezine jurisdikcije. U taj se mah još uvijek širila ninska biskupija po čitavoj hrvatskoj državi, dok su dalmatinske županije vršile svoju vlast jedino unutar gradskih zidina. Stoga je splitska crkva zatražila obnovu stanja, kakvo je bilo u vrijeme nadbiskupije u Saloni, čija se vlast nekad širila po čitavoj rimskoj Dalmaciji. Za to se sastao crkveni sabor (sinod) u Splitu u stolnoj crkvi, na koji je papa poslao svoje legate. Prisustvovali su mu, pored svih biskupa i opata, još i hrvatski kralj Tomislav i zahumski knez Mihailo Višević, budući da se na njegovom teritoriju nalazila biskupija u Stonu. Splitski sinod je riješio, da se jurisdikcija nadbiskupije splitske, kao baštinice nekadašnje Salone, proteže od Raše do Dubrovnika i Kotora (dakle i izvan teritorija kraljevine Hrvatske), pa od Siska do ušća Neretve. Onda se još pokušalo uništiti upotrebu slovenske liturgije. Protiv prvoga zaključka protestirao je ninski biskup Grgur, koji se podigao i na obranu slovenske liturgije s dosta uspjeha. U to navali 926 bugarski car Simeon na Hrvatsku, kao na saveznicu bizantskoga carstva, ali mu bi vojska potučena. Kad ubrzo car Simeon umre (927), došlo je, posredovanjem papinskih legata, do mira između Hrvata i Simeonova sina i nasljednika cara Petra, a na to se povrate oni u Split i održe drugi crkveni sabor (928). Taj je sinod prema papinskoj odluci ukinuo ninsku biskupiju, i proglasio vrhovnu vlast splitskog nadbiskupa po cijeloj hrvatskoj državi, a djelomice i izvan nje, odredio je svakoj od sufraganih biskupija (Osor, Krk, Rab, Zadar, Skradin, Ston, Dubrovnik i Kotor) teritorij. Grgur ninski postade biskupom u Skradinu.

Oko toga vremena bila je Hrvatska i jaka vojnička sila. Savremeni bizantski car Konstantin Porfirogenit kaže, da je ona tada mogla da digne na noge 100.000 pješaka i 60.000 konjanika, dok je na moru imala 80 velikih brodova (tip sagina), na svakom po 40 vojnika i stotinu manjih brodova (tip kondura), sa po 10 do 20 momaka. Ovi brojevi predstavljaju, po mišljenju Francuza Rambaud-a (L'empire grec 458), stanovništvo od dva milijuna duša.

Kralj Tomislav umro je oko 928. Nasljednici njegovi Trpimir II. (928 do 935) i Kresimir I. (935—945) održaše hrvatsku državu na onoj visini, do koje je on podiže. Kresimir I. imao je dva sina: Miroslava i Mihaila Kresimira. Prvi sjede na prijesto Miroslav (945—949). Protiv njega diže se ban Pribina i ubije ga. Poslije njega sjede na prijesto Mihailo Kresimir II. (949—969). Ovom bunom znatno oslabi snaga hrvatske države; od nje otpadoše dalmatinski gradovi s ostrvima, vrativši se opet pod direktnu vlast bizantskoga cara, a ujedno spala joj je i vojna snaga na kopnu i na moru. Mihaila Kresimira naslijedio je sin Stjepan Držislav (969 do 995). On nanovo podiže hrvatsku državu. Stupio je u savez s bizantskim carstvom protiv bugarskoga cara Samuila. S tim u vezi car Vasilije II. predade mu opet dalmatinske gradove i ostrva u upravu i zaštitu, kao carskomu eparhu i patriciju, prizna mu titulu kralja Hrvatske i Dalmacije, te ga obdari kraljevskim insignijama (krunom, skeptrom, mačem, jabukom i plaštem). Tada je,

Digitized by Google

oko 988, Stjepan Držislav prvi od hrvatskih kraljeva okrunjen kraljem Hrvatske i Dalmacije (rex Chroatiae et Dalmatiae).

Ovako ojačalu državu ostavi Držislav sinovima Svetoslavu, Kresimiru i Gojislavu. Stjepan Držislav želio je da mu sinovi vladaju zajedno, no Svetoslav (995—1000) trgne svu vlast sebi. Zbog toga plane građanski rat, a taj iskoristi mletački dužd Petar II. Orseolo tako, da je uskratio, poslije punog stoljeća, hrvatskom kralju i neretljanskom knezu redoviti godišnji danak (solitus census), a onda je pošao 1000, privolom cara Vasilija II., sa svojom mornaricom na istočnu obalu Jadranskoga mora, gdje je, nedaleko od Zadra, pobio hrvatsku mornaricu i zauzeo dalmatinske gradove i ostrva sve do Dubrovnika, pa i hrvatski prijestolni grad Biograd na moru. Ovim nesrećnim ratom bio je zadan težak udarac hrvatskoj državi, jer njime prestade mnogogodišnja moć njezina na moru i zače vjekovna borba s Venecijom za Dalmaciju. Sada se uspeše na prijesto oba brata Kresimir III. (1000—1030) i Gojslav (1000—1020), dok Svetoslavu nestaje traga. Braća proširiše svoju vlast na Neretljansku oblast, koja od toga vremena ostade sastavnim dijelom hrvatske države. Podržavali su i dobre odnose s Venecijom i carem Vasilijem II., koga priznaše (1019) svojim vrhovnim gospodarom, pa i sam je dužd Petar II. Orseolo dao kćer svoju Hicelu za ženu Stjepanu, sinu Kresimira III., koji po očevoj smrti sjede na prijesto. Stjepan I. (1030—1058) pregnuo je da zavlada dalmatinskim gradovima i ostrvima, ali bez trajnoga uspjeha, jer Dalmacija se opet povrati pod carsku vlast.

Očevu težnju izvršio je njegov sin Petar Kresimir IV. (1058—1074), najmoćniji hrvatski vladalac. On je, u sporazumu s bizantskim carstvom proširio svoju vlast na Zadar, Trogir i Split, te na ostrva Krk, Osor i Rab (1069). I na kopnu proširio je Petar Kresimir IV. svoju državu tako, da su njezine granice tada bile najšire. Ali Hrvatsku su slabili stalni unutrašnji sporovi zbog slovenske liturgije. Stvoriše se stranke, jedna narodna, s nižim klerom, širokim narodnim masama i malim plemstvom, i druga latinaška, s visokim klerom i velikašima. Sam kralj Petar Kresimir IV. stajao je u tom ogorčenom sukobu na latinaškoj strani, idući za tim, da što više priveže uza se dalmatinske gradove i ostrva. Pod kraj života imao je kralj još i briga s nasljedstvom na prijestolu, jer, koliko se znade, nije imao sina. Za nasljednika je odredio sinovca, hercega Stjepana, no po smrti Petra Kresimira Stjepan bi primoran da se odrekne prijestola i povuče u manastir. Kraljem bi izabran, potporom narodne stranke, neretljanski velikaš Slavac (1074—1075). Protiv njega podiže se latinaška stranka i pozove u zemlju južnoitalskog normanskog grofa Amika. On zarobi Slavca i zauzme neke dalmatinske gradove. Na to se (početkom 1076) uplete u te zamršaje Venecija, na što Normani ostaviše dalmatinske vode. Najzad složi se, nastojanjem pape Grgura VII., većina Hrvata i dalmatinskih Romana i izabra za kralja nekadanjeg slavonskoga bana u vrijeme Petra Kresimira IV., Dmitra Zvonimira (1076 do 1089). Njega okruni Držislavljevom krunom papinski legat Gepizon u bazilici Sv. Petra u Solinu (oktobra 1076). Zvonimir je položio vazalsku zakletvu vjernosti Grguru VII., u smislu njegovih doktrina o vladarima. Tim aktom hrvatska država nije postala feudum papinske stolice. Izbor i krunisanje . Zvonimirovo upravo je pobjeda latinaške stranke, pa zato se Zvonimir 1079 i angažirao za papu Grgura VII. protiv njemačkoga kralja Henrika IV., s kojim je Hrvatska graničila na sjeverozapadu. Obnovivši punu vlast nad čitavom carskom Dalmacijom, Zvonimir je, kao saveznik normanskoga hercega Roberta Guiscard-a, poslao hrvatsko-dalmatinsku mornaricu protiv bizantskoga cara Aleksija Komnena i Venecije. Kad je, poslije mira s carem, Zvonimir htio da mu pruži pomoć protiv Seldžuka, i zbog toga sazvao narodnu skupštinu (sabor) na otvorenom polju kod Knina, ogorčeni ga narod ubije (1089).

Nasilna smrt Zvonimirova početa je rasula hrvatske narodne države. U prvi mah složi se jedna stranka u Stjepanu, sinovcu Petra Kresimira IV., i posljednjem članu dinastije Trpimirovića, izvukavši ga iz manastira na prijesto. Stjepanu II. (1089—1090) međutim ubrzo nestaje traga. Zemljom ovlada anarhija i građanski ratovi, što je neke hrvatske velikaše i dalmatinske varoške

Digitized by Google

Romane navelo, da pozovu u zemlju ugarskoga kralja Ladislava, brata Zvonimirove udovice Jelene (Lijepe). Kralj Ladislav, upirući se na baštinsko pravo, provali u proljeće 1091 preko Drave, i zauzme svu zemlju do Gvozda. Anarhične prilike u Hrvatskoj iskoristio je i bizantski car Aleksije, te je podvrgao dalmatinske gradove i ostrva carskoj vlasti, a onda je poslao na Ugarsku svoje saveznike Kumane. Glas da su Kumani provalili iz današnje Moldavske u Ugarsku, zatekao je Ladislava u Hrvatskoj, s južne strane Gvozda, u borbi s nekim hrvatskim plemenima. Zato se vrati natrag i postavi u zauzetoj Panonskoj Hrvatskoj — Slavoniji — kao kralja mladega svoga sinovca Almoša, a onda osnuje 1094 biskupiju u Zagrebu.

U Hrvatskoj preko Gvozda proglasila je međutim narodna stranka kraljem Petra (1093—1097), kome je prijestolnica bila grad Knin. Veoma je vjerojatno, da je taj Petar sinovac narodnoga kralja Slavca. (Izraz »Petar Svačić« samo je moderna literarna kombinacija). Kad umre ugarski kralj Ladislav (1095), naslijedi ga stariji sinovac Koloman, brat Almošev. Odlučivši da osvoji svu Hrvatsku do mora, Koloman pošalje u proljeće 1097 vojsku na jug. Do bitke je došlo u Petrovoj Gori (oko Topuskoga i Vrginmosta), u kojoj pogibe Petar kao posljednji hrvatski narodni kralj, na što ugarske čete dopru do Biograda na moru. Doskora se pobune Hrvati i oslobode svu zemlju do Drave ugarske vlasti. Sada Koloman odluči, da se sporazumi sa Hrvatima na drukčijoj osnovi, nego li je oružjem u ruci ostvareno tobožnje baštinsko pravo. 1102 siđe Koloman na Dravu, i pozove Hrvatske velikaše, da se s njime sporazume. Starješine dvanaest hrvatskih plemena između Gvozda i Neretve, kao predstavnici hrvatske državne vlasti, izabrali su onda Kolomana za kralja Hrvatske i Dalmacije, obvezavši ga na odjelito hrvatsko krunisanje i održavanje odjelitog hrvatskog sabora u hrvatskim državnim poslovima. Da ukloni sve znakove, što ih je, po mišljenju onoga vremena, sobom nosilo osvojenje oružjem, Koloman je priznao i potvrdio hrvatskom plemstvu i svima slobodnim ljudima njihove zemljišne baštinske posjede, za koje kao »pravi i stari« plemići i slobodni ljudi nisu imali plaćati zemljarine (tributum), nego su se obvezali, da će, u znak vjernosti, vršiti kralju vojnu službu. Poslije sporazuma pođu Hrvati s Kolomanom do Biograda na moru, i okrune ga kraljem Hrvatske i Dalmacije. Koloman je zakletvom zajamčio kraljevini Hrvatskoj sva njezina javna i državna prava: Ugarska i Hrvatska imat će jednoga istoga vladaoca, ali su dvije odjelite kraljevine, vezane u državnu zajednicu kraljevom ličnošću. Položaj Hrvatske, kao političke i državne cjeline, nije se tim aktom izmijenio, nego samo su vladalačka prava kraljevine Hrvatske i Dalmacije prešla na Kolomana i njegove nasljednike.

B. Kulturna historija.

Stara je hrvatska država bila na visini civilizacije svoga vremena. Bila je u prvom redu pod utjecajem Italije. Diplomatično joj je ime bilo »Hrvatska« (regnum Chroatiae) i »Hrvatska i Dalmacija«, dok se sam narod, koji je tvorio ovu državu, nazivao Hrvatima. Svi su Hrvati bili slobodni ljudi, pa i seljaci, i svi su oni slobodno uživali svoje baštinske zemljišne posjede; robovi bili su jedino ratni zarobljenici i oni, koji su za dug izgubili slobodu. Hrvati između Gvozda i Neretve bili su podijeljeni na dvanaest plemena. Najodličniji i najimućniji među njima postadoše osnov hrvatskoga plemstva. Ovo dvanaest hrvatskih plemena idući od Neretve do Gvozda, bili su: Kačići, Kukari, Šubići, Čudomirići Svačići, Mogorovići, Gusići, Karinjani-Lapčani, Polečići, Lačničići, Jamometići i Tugomirići.

U Hrvatskoj je prevladala rimokatolička crkva. U 11 vijeku osnovane su, kao sufragani splitske nadbiskupije, još i biskupije u Trogiru, Kninu (oko 1040), Biogradu i Ninu (obnovljena oko 1076). Od ovih je najznatnija biskupija kninska, kojoj se vlast protezala prije osnutka zagrebačke biskupije do Drave, a jamačno i po današnjoj požeškoj županiji, a biskup joj je nosio titulu »biskupa Hrvata«. I splitski nadbiskup i njegovi sufragani bili su birani od klera i građanstva njegove rezidencije. Poredsvjetovnog klera bio je u staroj Hrvatskoj razgranat i red benediktovaca s više manastira.

Na čelu hrvatske države stajaše od početka 9 vijeka knez (dux) a od 10 vijeka kralj (rex). Vladalačka čast

Digitized by Google

bila je u porodici Trpimirovića nasljedna, no bilo je više vladara, koji su sjeli na prijesto na osnovu narodnog izbora. Stalne prijestolnice nije bilo, već su hrvatski vladaoci prebivali naizmjenično u Ninu, Biaćima (kod Trogira), Kninu, Solinu i u Biogradu na moru. Vladalačku pratnju sačinjavali su dvorski časnici, župani u kneževsko, a knezovi (comites) u kraljevsko doba. Vlast svoju dijelio je hrvatski vladalac s banom i s plemenskim županima. Ban se javlja prvi put polovicom 10 vijeka kao vojnički glavar županija Like, Gacke i Krbave, no u doba Petra Kresimira IV. bilo je više banova. Župani su bili na čelu županija, koje su postale ujedinjavanjem više manjih župa. Car Konstantin Porfirogenit poznaje 950 u Hrvatskoj preko Gvozda svega četrnaest županija; nema sumnje da ih je u 11 vijeku bilo mnogo više. Poznate su ove: Gatanska (središte oko dan. Otočca), Lika (Počitelj), Krbava (Krbavski grad, dan. Udbina), Sidraga (Biograd n. m.), Luka (Podgrađe), Nin, Bribir (kod Skradina), Knin, Podmorje (Klis), Cetina (Stolac oko dan. Sinja), Imotski, Livno, Pliva (Sokolgrad kod Jajca), Pset (oko dan. Petrovca), Primorje (Makarska) s ostrvima Visom, Bračom i Hvarom, Rastok i Dolje (oko Ljubuškoga).

Banovi, župani i biskupi sačinjavali su Kraljevski Savjet (consilium), dok se narod sastajao u skupštine (sabore). Župane zamjenjivahu podžupani, a pod njima su bili satnici (stotnici), kao najniži upravni činovnici. U to je doba bila upravna, sudbena i vojnička vlast u istim rukama, a kralj ju je vršio neposredno sam, u prisutnosti i u sporazumu s glavnim svojim savjetnicima, ili preko svojih zamjenika, to jest preko bana i župana. Isprave je izdavala dvorska kancelarija, kojoj je bio na čelu u kasnije doba kao kancelar biskup kninski. U ranije su doba te poslove vršili dvorski svećenici. Isprave su izdavane na latinskom, a nije nemoguće, da su izdavane i na hrvatskom jeziku.

Krunski prihodi bili su daća (tributum) od vladalačkih zemljišnih posjeda i od onih malih plemića i seljaka, koji nisu bili oprošteni od plaćanja poreza, onda sudske globe i carina od stranih brodova. Svojih novaca hrvatski vladari nisu kovali, u državi se trošio bizantski novac, tada svjetski. Izdaci vladalački trošeni su poglavito na vojsku i mornaricu. Vladar je bio vrhovni zapovjednik, pa je proglašivao rat i sklapao mir.

Dalmatinski gradovi i ostrva imali su kroz čitavo vrijeme autonomiju, a po njihovu uzoru bili su kasnije uređeni i oni gradovi, koje su Hrvati sami sagradili, tako Biograd i Šibenik. Na čelu grada stajao je prior, izabran od gradskih plemića. Prior je bio glava gradskog savjeta, koji se sastojao od sudaca, tribuna i bilježnika. Inače se sastajala redovno i gradska skupština, na koju bi dolazili biskup, svećenstvo, plemstvo i građani. U gradovima se sudilo po rimskom zakonu. Gradovi su bili važni i kao središta prosvjete i umjetnosti onoga vremena, a tim se u prvom redu zanimahu svećenici i redovnici (benediktovci). I graditeljstvo se razvilo u Hrvatskoj prema uzoru susjedne Italije i Bizanta.

II. Drugo doba hrvatske historije (od 1102 do 1526).

A. Politička historija.

Ovo doba ispunjava četiri vijeka državne zajednice s Ugarskom. U to su se vrijeme izmijenile dvije dinastije: Arpadovići (1102—1301) i Anžuvinci (1301—1395), a potom su kraljevali izabrani vladari iz raznih porodica (1395—1526). Čitavo to vrijeme bila je Hrvatska odjeliti politički i narodni teritorij, što je dolazilo do izražaja u stalnoj tituli »kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije«. Ovu odvojenost Hrvatske od Ugarske obilježavalo je i posebno krunisanje Arpadovića od Kolomana do Andrije II. za kraljeve Hrvatske i Dalmacije. Tek s Belom IV. počelo se, po želji samih Hrvata, krunisanje obavljati zajedničkom ceremonijom. Kraljevi ovoga doba vršili su u Hrvatskoj i sva vladalačka prava: određivali su pravac spoljnoj politici, imenovali su banove, davali su privilegije i donacije, potvrđivali su na hrvatskom i slavonskom saboru zaključene zakone, ubirali su poreze i carine i zapovijedali su hrvatskom vojskom. Sve ostale administrativne sudske, financijske i vojničke poslove vršilo je hrvatsko plemstvo u sporazumu s predstavnicima kraljevske vlasti u zemlji, to jest s hercezima (princovima), kad ih je bilo, ili s banovima.

Digitized by Google

a) Vladanje Arpadovića u Hrvatskoj od Drave do mora dijeli se na dvije epohe. U prvoj (1102—1180) prevladuju ratovi s Venecijom s jedne, a sa Bizantom s druge strane. Već je Koloman (1102—1116), poslije krunisanja u Biogradu, pregao, da steče dalmatinske gradove i ostrva, koja je car Aleksije Komnen, u vrijeme bitke u Petrovoj Gori (1097), bio predao Veneciji u zaštitu. Kad se car zapleo u rat s Normanima i zatražio od Kolomana pomoći, ustupi ih njemu. 1107 predadu se Kolomanu Zadar, Trogir, Split, Krk, Osor i Rab, te je teritorijalna cjelokupnost kraljevine Hrvatske i Dalmacije bila opet obnovljena. Ali već 1115 otvori Venecija ponovno borbu za Dalmaciju, u kojoj je 1125 Biograd bio do temelja razrušen. Borba se vodila naročito za Zadar, najjači grad sredovječne Dalmacije, dok ga najzad 1202 ne osvoje za Veneciju francuski vitezovi četvrtoga križarskoga rata.

Osim s Venecijom Arpadovići su u 12 vijeku ratovali i sa carevima Ivanom i Manuelom Komnenom, kome 1167 pođe za rukom, da osvoji Bosnu, Hrvatsku između Neretve i Krke, i sve dalmatinske gradove osim Zadra, onda Srijem s današnjom istočnom Slavonijom i dijelom Bačke. Tek smrt careva (1180) učini za navijek kraj bizantskom vladanju u Hrvatskoj i Ugarskoj.

Mir od spoljnih neprijatelja omogućio je Arpadovićima, da su u drugoj epohi (1180—1301) uzeli snažnije utjecati u unutarnji život Hrvatske, u cilju da je što tješnje privežu uz Ugarsku. Glavni predstavnici ove politike bili su Bela III. (1180—1196), Andrija II. (1205—1235) i Bela IV. (1235—1270). Da postignu svoju svrhu, oni su se služili feudalizacijom hrvatskoga plemstva. Bela III. uzeo je prvi u Hrvatskoj osnivati velikaške familije po zapadno-evropskom uzoru, darujući im velike zemljišne posjede, pa i čitave županije, a za uzdarje obvezujući ih službom u kraljevskoj vojsci. Već krajem 13 vijeka bila je čitava Hrvatska, od Gvozda do Neretve, feudalizirana. Velikaši su, kao knezovi ili grofovi (comites), postali vjerni kraljevi vazali. Malo pomalo nametnuše se oni svojim plemenima kao gospodari. Ovaj razvitak odigrao se i u Slavoniji. Budući da je težište stare hrvatske države bilo Dalmatinsko Primorje i krajevi između Gvozda i Neretve, zemlja između Drave i Gvozda nije u 10 i 11 vijeku igrala vidniju ulogu. Ali poslije državne zajednice s Ugarskom došla je ona, kao posrednik između Podunavlja i mora, do većeg značenja. Kako u njoj ono dvanaest hrvatskih plemena nije imalo zemljišnoga posjeda, kralj je u Slavoniji pretvorio u kraljevske zemlje znatan dio teritorija, dijeleći ga onda i ponekim madžarskim i doseljenim njemačkim porodicama. Tako se, uz autohtona hrvatska plemena, stalo ubrzo isticati i ovo tuđinsko plemstvo, što je imalo za posljedicu, da se među njima stala stvarati zajednica staleških interesa. Ovo je došlo prvi put do izražaja u Zlatnoj Buli Andrije II. (1222), koja je plemstvu izrijekom dopuštala, da može i kralja oružjem primorati na respektiranje zakona.

Razvitak zbližena, a potom i izjednačenja, hrvatskog i ugarskog plemstva, dobio je novog poticaja, kad je oko 1260 Bela IV. razdvojio dotle od Drave do mora jedinstvenu kraljevinu Hrvatsku, u dva dijela: u Hrvatsku s Dalmacijom (regnum Chroatiae et Dalmatiae), sa saborom i banom hrvatsko-dalmatinskim ili primorskim (banus maritimus), i u Slavoniju (regnum Sclavoniae), sa osobitim saborom i banom slavonskim.

Slavonija se još od 13 vijeka dijelila na dva dijela. Gornju Slavoniju činile su županije varaždinska, zagorska (Krapina), zagrebačka, križevačka i virovitička, a donju županije dubička, sanska, glaška i vrbaška. Donju Slavoniju odvajala je od Hrvatske Grmeč Planina. Obje Slavonije zajedno zvale su se Čitava Slavonija, a tako i njezin ban (banus totius Sclavoniae). Od 12 do 16 vijeka razvilo se administrativno i sudsko uređenje u Slavoniji toliko analogno onom u Ugarskoj, da je ova zemlja vremenom stala pokazivati na oko ugarsko (ne madžarsko) obilježje, ma da nije bila sastavni dio Ugarske, a i po pretežnoj većini stanovništva je bila hrvatska. Najzad igrala je važnu ulogu i zagrebačka biskupija, čija se jurisdikcija širila po gornjoj i donjoj Slavoniji. Budući da zagrebačka biskupija nije bila član hrvatsko-dalmatinske hijerarhije nego ugarske, i to u prvo vrijeme (1094—1180) sufragan ostrogonske, a potom (1180 do 1852) kaločke nadbiskupije, postala je

Digitized by Google

i ona jakom kopčom između Slavonije i Ugarske.

U vrijeme Bele IV. zadesi 1242 Hrvatsku najezda Tatara, koji su još u proljeće 1241 provalili iz Rusije u Ugarsku, i na rijeci Šaju do nogu potukli kraljevsku vojsku. Ispred Tatara pobjegao je Bela IV. najprije u Zagreb, a onda u Klis i Trogir. Ali Tatari pođoše za njim i podsjedoše ova mjesta. Kad im stiže glas, da je umro vrhovni kan Ogotaj, ostaviše, u martu 1242, Hrvatsku, i povratiše se, preko Bosne, Srbije i Bugarske, u Rusiju. Zbog ove katastrofe, koja je mnoge krajeve pretvorila u pustoš, uzeo je Bela posvećivati više pažnje obrani zemlje. Sada su izgrađeni po Hrvatskoj i Slavoniji mnogobrojni kraljevski, velikaški i županijski tvrdi gradovi (castra), a i mnoge varoši ogradiše se zidinama. Da naseli varoši i opustjelu zemlju, Bela IV. uze pozivati u zemlju strance (hospites), zapravo obrtnike, a najvećim dijelom Nijemce, i dade im razne privilegije. Iz toga se razviše kraljevski slobodni gradovi, kao Zagreb (1242), Križevci (1252) i Bihać (1264), dok je Varaždin podigao još Andrija II. 1209.

Posljednje godine Belina vladanja, a tako i vladanja njegovih nasljednika, posljednjih Arpadovića, ispunjene su neprekidnim građanskim ratovima. To je bila posljedica jačanja velikaša na račun sve slabije kraljevske vlasti. U Hrvatskoj dođoše do prevlasti knezovi Bribirski, kojima stajaše na čelu ban Pavao (1272—1312), a u Slavoniji knezovi Babonići. I jedni i drugi učiniše bansku čast nasljednom u svojoj porodici, prvi u Hrvatskoj, a drugi u Slavoniji. Budući da knezovi Bribirski ne htjedoše priznati nasljednika Arpadovića Andriju III. (1290—1301) zakonitim kraljem, pozvaše 1300 iz Napulja kraljevića Karla Roberta u Hrvatsku, da ga, kao kognata Arpadovića, podignu na ugarski i hrvatski prijesto. Ban Pavao odvede ga do Zagreba, odakle je mladi kraljević pošao u Ugarsku, gdje je tek poslije desetgodišnje borbe i poslije krunisanja u Stolnom Biogradu (1310) konačno priznat i za kralja ugarskoga.

b) Francuska dinastija Anžuvinaca nije dotada imala užih veza s hrvatskim narodom. Tradicija njena bila je jačanje kraljevske vlasti, a taj je princip ona svijesno slijedila i u novom zavičaju. Kako se Karlo I. (1301 do 1342) trudio punih dvadeset godina, da se utvrdi u Ugarskoj, nije se ni mogao mnogo truditi za Hrvatsku i Slavoniju, gdje se zapravo nije osjećala kraljevska moć već više decenija (od 1272). Svu vlast koncentrirali su ovdje u svojim rukama knezovi Bribirski i knezovi Babonići. Knezovi Bribirski proširili su krajem 13 i početkom 14 vijeka svoju vlast i na dio Bosne i Humske zemlje, kao i na sve dalmatinske gradove, osim Zadra, dok su knezovi Babonići ovladali čitavom zemljom od kranjske međe do bosanske granice i od Save do Gvozda. Tako je u Hrvatskoj i u Slavoniji započeo proces sličan onom u Njemačkoj, koji je doveo do gomile nezavisnih teritorijalnih knezova. No baš taj proces osujetili su oba Anžuvinca, Karlo I. i sin mu Ljudevit I. Moć bana Pavla Bribirskog najjasnije se manifestirala, kad se on zbog Zadra upustio 1311 u rat s Venecijom. Preko dvije i po godine opsjedali su Mlečani pobunjeni Zadar. Za toga rata umro je u maju 1312 ban Pavao, a naslijedio ga je na banskoj stolici sin Mladen (1312—1322). On predade Zadar (u septembru 1313) Veneciji. Neuspjeh Mladenov pred Zadrom početak je opadanja moći knezova Bribirskih. Pod vodstvom Venecije sklopljen je savez onih hrvatskih velikaša i plemića, koji su nerado snosili vrhovnu vlast Mladenovu, a njima se pridružiše i gradovi Šibenik i Trogir. U to svrši i Karlo I. akciju oko jačanja kraljevske vlasti u Ugarskoj, pa se okrene na Hrvatsku i Slavoniju. Mladen bi poražen 1322, svrgnut s banskoga položaja i odveden u Ugarsku.

Padom bana Mladena Karlo I. još nije utvrdio svoju vlast u Hrvatskoj, jer se poslije povratka kraljeva u Ugarsku hrvatski velikaši i plemići ponovo okupe na obranu svoga nezavisnog položaja oko kneza Nelipića, od plemena Svačića. Knez Nelipić je gotovo suvereno vladao do smrti (1343) Hrvatskom. Ove je prilike iskoristila Venecija, te je uspjela, da joj se redom predadu »u zaštitu« Šibenik, Trogir (1322), Split (1327) i Nin (1329). Jedino se Krčki knezovi (Frankopani) u Hrvatskoj, a Babonići u

Digitized by Google

Slavoniji pokloniše Karlu I. kao vjerni vazali.

Akciju oko pokorenja Hrvatske produži Ljudevit I. (1342—1382). On je 1345 skršio premoć knezova Nelipića, a 1347 Bribirskih. Gradovi Knin i Ostrvica (kod Skradina) dođoše u kraljeve ruke. Nelipići biše ograničeni na županiju Cetinsku, a knez Đuro Bribirski primi u zamjenu za Ostrvicu grad Zrinj u Slavoniji, nedaleko od Une (u zagrebačkoj županiji). Knez Đuro praotac je porodice grofova Zrinskih. Oslabljenjem knezova Nelipića i Bribirskih skršena bi oligarhija hrvatskih velikaša, i Ljudevit I. uspostavi kraljevsku vlast u čitavoj Hrvatskoj. U isto vrijeme započeo je Ljudevit, kad se 1345 ponovo pobunio Zadar, i borbu sa Venecijom za prevlast na Jadranskom moru. Borba je trajala više godina; najzad prisili Ljudevit Veneciju u Zadru na mir (1358). Venecija se odrekla svih dalmatinskih gradova, pa i Dubrovnika i Kotora, i svih ostrva. Sada obnovi Ljudevit I. hrvatsku mornaricu, kojoj stavi na čelo dalmatinsko-hrvatskoga admirala (admiralus regnorum Dalmatiae et Chroatiae). Pod kraj života morao se Ljudevit još jednom upustiti u rat s Venecijom. Do mira je došlo u Turinu (1381); njime Venecija priznade sve točke zadarskoga mira (od 1358), uz obvezu, da će kralju Ugarske i Hrvatske plaćati još i godišnji danak (tributum) od 7.000 dukata. Ljudevit je umro 11/9 1382.

I Karlo I. i Ljudevit I. vladali su apsolutistički, imajući uza se jedino »kraljevski savjet« (consilium regium), sastavljen od biskupa i velikaša. Sabori plemića i velikaša samo su se iznimno sastajali (1342 i 1351). Sam Ljudevit I. digao je kraljevsku vlast do velike visine; kad je 1370 postao i kraljem Poljske, proširio je granice svoga vladanja od Baltičkoga do Jadranskoga mora.

Osamdesetgodišnje vladanje obojice Anžuvinaca od epohalnog je historijskog značenja i po unutarnji život Hrvatske i Slavonije. Karlo I. i Ljudevit I. oborili su prije svega mnoge stare velikaške familije, a osnovali su od nekih zaslužnih plemićkih porodica novu aristokraciju, tako Paližne, Horvate i Gorjanske.

Sada postade vjernost kralju glavna odlika plemstva. I građani postadoše većma cijenjen stalež nego li dotle. Za Ljudevita I. uveden je na budimskom saboru 1351 i tako zvani aviticitat, to jest zakon, da zemljišni posjedi plemićkih porodica imadu da ostanu njihovo vlasništvo, dok ne izumru do posljednjega člana u muškom koljenu. Ovaj je zakon ostao na snazi do 1848. Za Anžuvinaca primila je Slavonija sve forme zapadnoevropskoga feudalizma, naročito otkad je sabor 1351 njezino plemstvo zakonom izjednačio sa ugarskim u svim pravcima. Ujedno sabor položi i osnov kmetstvu (čifluku), kad je odredio, da slavonski seljaci imaju da daju plemiću gospodaru, na čijoj zemlji žive, devetinu od svega poljskoga prihoda i od vinograda, a kleru povrh toga još i desetinu. Budući da se tada, a tako je ostalo do 1848, računala vrijednost spahiluka po broju kmetskih glava (čivčija), dakle prema kapacitetu radne snage, to su plemići jednako nastojali, da što jače ograniče svojim kmetovima slobodu seljenja, što su i postigli. Hrvatska preko Gvozda pak znala je u to vrijeme, pa i kasnije, sve do turske okupacije, sačuvati svoje stare plemenske ustanove u županijskoj upravi, u sudstvu i u baštinskom pravu, kao i u poreznom i vojnom sistemu. Kmetstva, kako se ono razvilo u Slavoniji sredovječna Hrvatska nije poznavala.

c) Ljudevit I. nije ostavio sina. Naslijedila ga je nedorasla kći Marija (1382—1395), za koju preuze vladu mati joj, Jelisava Kotromanićeva. Ovo žensko vladanje, koje se isticalo ćudljivošću i samovoljom, podiže ubrzo protiv sebe mnoge velikaše. Najviše je nezadovoljnika bilo u Slavoniji i u Hrvatskoj, ali bilo ih je i u Ugarskoj. Slavonski i ugarski nezadovoljnici pozovu, pod vodstvom zagrebačkoga biskupa Pavla i brata mu mačvanskoga bana Ivaniša od Horvata, na ugarsko-hrvatski prijesto iz Napulja Karla Dračkoga, kao najbližega srodnika Ljudevita I. Hrvatski nezadovoljnici, pod vodstvom vranskoga priora Ivana od Paližne, bili su za to, da se Hrvatska i Slavonija odvoje od Ugarske i sjedine s Bosnom, kojom je tada vladao kralj Stjepan Tvrtko (1354—1391). Prva ističe bar-

Digitized by Google

jak pobune hrvatsko-bosanska stranka, ali nije uspjela (1383). Potom dovede slavonsko-ugarska stranka Karla Dračkoga u Stolni Biograd i okruni ga 31/12 1385 za kralja Ugarske i Hrvatske. Marija se je odrekla krune i udala za češkoga kraljevića Sigismunda Luksenburgovca.

Karlo II. (1386) je međutim već poslije nekoliko nedjelja ubijen, a Marija opet vraćena na prijesto. Ubistvo Karla II. složi obje nezadovoljne hrvatske stranke, našto plane ustanak većine plemstva u Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji, a podupirali su ga, pored mnogih velikaša južne Ugarske, još i srpski knez Lazar, a naročito bosanski kralj Stjepan Tvrtko. U tom metežu proširi Tvrtko svoju vlast na čitavu Hrvatsku Velebitu na jugu, kao i na sva dalmatinska ostrva i gradove, osim Zadra. 1390 prozove se Tvrtko, već dosada »kralj Srbljem i Bosni«, još i kraljem »Hrvatom i Dalmaciji«. Skora smrt njegova (u februaru 1391) osujeti sva njegova dalja nastojanja u pravcu ujedinjenja Srba i Hrvata u jednu narodnu državu.

Međutim pade kraljica Marija u ropstvo hrvatsko-slavonskih pobunjenih velikaša kod Gorjana, nedaleko od Đakova (25/7 1386), i bi zatvorena u Novigradu na moru, blizu Zadra. Na to izabra za kralja vjerno ugarsko plemstvo njezina muža Sigismunda (1387—1437). On oslobodi, pomoću Venecije i krčkoga kneza Ivana (Frankopana), ženu, no Marija umre već 1395. Sigismund onda produži, do 1408, borbu s buntovnim slavonsko-hrvatskim i ugarskim velikašima, koji po smrti Karla II. izabraše za kralja njegova sina Ladislava (1386—1409) i okrune ga 5/8 1403 u Zadru za kralja Ugarske i Hrvatske, jamačno starom hrvatskom krunom. Buntovnike su pomagali Tvrtkovi nasljednici, bosanski kraljevi Stjepan Dabiša (1391 do 1395), Jelena Gruba (1395—1398), Stjepan Ostoja (1398—1404), Stjepan Tvrtko II. (1404—1408) i glavni bosanski velikaš i herceg splitski, Hrvoje Vukčić.

Poslije svladanog dvadesetpetgodišnjeg ustanka (u ljetu 1408) uvidio je Sigismundov protivnik, Ladislav Napuljski, da se ne će održati na ugarskom i hrvatskom prijestolu, pa je u julu 1409 prodao, poslije dužeg cjenjkanja, za 100.000 dukata Veneciji sva svoja prava, kao »kralj Ugarske, Dalmacije i Hrvatske«, na Dalmaciju, i odmah joj predao onaj dio hrvatskog teritorija, koji je tada faktično imao u svojoj vlasti: Zadar, Novigrad, Vranu i ostrvo Pag. Na taj se glas predadu Veneciji od svoje volje još i grad Nin i ostrva Rab, i Osor, dok je republika u ratovima, što ih je Sigismund s njome poveo zbog prevarne okupacije onih mjesta, osvojila 1412 Šibenik, Skradin i Ostrovicu, a 1420 Trogir i Split, pa Korčulu, Brač i Hvar. 1444 predadoše se Veneciji još i plemićka općina Poljica i varoš Omiš, a 1452 Makarsko primorje između ušća Cetine i Neretve. Tako ostadoše sredinom 15 vijeka Hrvatskoj od svega Primorja jedino frankopansko ostrvo Krk i obala od Trsata do ušća Zrmanje sa Senjom. Gubitak Dalmacije najkritičniji je čas sredovječne hrvatske historije poslije 1102. On je oduzeo hrvatskom narodnom organizmu osnovu na kojoj je počivala sva njegova važnost i politička narodna suština. Otada se stalo težište hrvatskoga političko-narodnog života sve više pomicati na sjever.

Slabo vladanje lakomislenog i rasipnog kralja Sigismunda imalo je za posljedicu ponovno jačanje velikaša i neprestane domaće borbe. Naročito se osiliše knezovi Frankopani, vjerni vazali Sigismundovi i njegovi banovi u Hrvatskoj. Uz njih se ističu u Slavoniji, iz Štajerske doseljeni, njemački siledžije knezovi Celjski, a u južnoj Hrvatskoj dubrovačka vlastela knezovi Talovci. Zbog toga je mogao Sigismund samo traljavo da brani zemlju od Turaka, koji se krajem 14 vijeka prvi put približiše ugarskim i hrvatsko-slavonskim granicama. Rat sa Turcima postade otada glavnim zadatkom svih Sigismundovih nasljednika: Alberta Habsburgovca (1438—1439), Vladislava I. (1440 do 1444), Ladislava V. (1445—1457), Matije I. Korvina (1458—1490), Vladislava II. (1490—1516) i Ljudevita II. (1516—1526). Svi su ovi vladari stupili na prijesto, osim Ljudevita II., poslije izbora ugarskoga i hrvatskoga plemstva. Tako se preobraziše Ugarska i Hrvatska u 15 i 16 vijeku u izborno-kraljevstvo, što je doduše bilo u korist velikaša, ali na štetu kraljevske vlasti.

Izuzetak čini vladanje Matije I. Korvina. On je opet potisnuo prevlast

Digitized by Google

velikaša, tako knezove Frankopane u sjevernoj Hrvatskoj, uredio je vojničke centre duž granice, za obranu od Turaka, i povratio je vjeru nižega plemstva i građanstva u pravdu i zakone. Ali poslije njegove smrti sve su većma i Ugarska i Hrvatska sa Slavonijom srljale u propast ispred snažnih navala Turaka, kojima bjehu poslije pada Srbije (1459) i Bosne (1463) širom otvorena vrata na sjever i na zapad. Bitka na Krbavskom Polju (9/9 1493) bješe smrtan udarac za plemstvo u Hrvatskoj s južne strane Gvozda, i ono se od njega nikada nije moglo oporaviti. Već 1522 bila je sva južna Hrvatska, osim Klisa i mletačkih primorskih gradova, u turskoj vlasti, dok su Lika i Krbava većim dijelom opustjele. Stoga je glavna obrambena linija povučena na rijeku Unu, u njezinom srednjem i donjem porječju, između Bihaća i Jasenovca. U toj nevolji Hrvati se potpuno prikloniše austrijskom nadvojvodi Habsburgovcu Ferdinandu, dok se slavonsko plemstvo više povodilo za ugarskim. U to je vrijeme Ferdinand bolje pomagao hrvatsko plemstvo novcem i vojskom od kralja Ljudevita II. To je on činio zbog lakše obrane Kranjske i Koruške, u koje su zemlje turske pljačkaške konjaničke čete provaljivale iz Bosne i Hrvatske.

U isto vrijeme doveli su stranački sukobi i Ugarsku na rub propasti. Za to ona i nije mogla da odoli sultanu Sulejmanu. 29/8 1526 ugarska vojska, u kojoj se nalazilo i nešto plemstva iz Slavonije, kod Mohača na Dunavu, poslije kratkoga boja, do noge je potučena, a mladi se kralj Ljudevit II. utopio bježeći u nabujalom potoku Čeleju. Na Mohačkom polju sahranjena je politička nezavisnost Ugarske, a ujedno je ispražnjen i ugarsko-hrvatski prijesto.

B. Kulturna historija.

Bosanska, mletačka i turska osvajanja od 14—16 vijeka u Hrvatskoj i u Slavoniji umanjiše u jednu ruku teritorij, a u drugu izazvaše znatnih promjena u unutrašnjem političkom životu hrvatskog naroda. Oko 1325 izgubila je Hrvatska, u korist Bosne, tri stare županije: Duvanjsku, Hlijevanjsku i Glamočku, dok je još ranije izgubila Plivsku, Lučku i Zemljičku. U 15 vijeku došle su u vlast bosansku i donjoslavonske županije: Glaška (u porječju Vrbanje), Sanska, Dubička i Vrbaška, ali ostadoše do turske okupacije u crkvenom pogledu i dalje u vezi sa zagrebačkom biskupijom (dubički arcidakonat). U 15 vijeku izgubila je Hrvatska u korist Venecije svoje Primorje, osim onoga dijela, što se pruža od Trsata do Zrmanje, i tako isto i sva ostrva (posljednje Krk 1480). Na koncu su Turci zauzeli do 1526 svu južnu Hrvatsku, osim Klisa, Obrovca i Pounja, a 1526 Srijem i današnju Slavoniju, do Osijeka i Đakova.

Širenje turske vlasti, a još više stalno pljačkanje turskih konjaničkih četa po južnim krajevima Hrvatske, dalo je povoda raseljavanju plemstva i naroda u velikom broju na sjever u sigurnije krajeve. Uporedo s ovim raseljavanjem uzelo se lagano širiti i hrvatsko geografsko-političko ime u krajeve planini Gvozdu na sjever i istok, prema Kupi, Savi i donjoj Uni. U drugoj polovini 15 i početkom 16 vijeka već se zove »Hrvatskom« (Croatia) onaj dio zagrebačke županije, koji se pružao na jugu Kupe i Save, između današnjeg Karlovca, Siska i Jasenovca (t. zv. Banovina). Gradovi i varoši Bihać, Krupa (na Uni), Kostajnica, Zrin, Topusko, Stjenički nak (Sjenićak) i Dubica, koju su još u prvoj polovici 15 vijeka bili »u Slavoniji«, pod kraj istoga vijeka su »u Hrvatskoj«.

Glavni elemenat stanovništva bili su u čitavoj zemlji od Drave do mora i u ovo doba (1102—1526) Hrvati. Pored njih se održaše na Primorju poneki Latini, koji se potalijančiše, kad dospješe pod mletačku stoljetnu vlast, a u slavonskim nekim varošima živjeli su doseljeni obrtnici Nijemci (Teutoni), Madžari (Hungari) i trgovci Talijani (Italici).

Množinom nadvisuju sve strane žitelje, naročito u 15 vijeku, Vlasi (Morovlasi, u Pounju Ćići), ljudi romanskoga podrijetla iz tesalskih i makedonskih planinskih krajeva, ali u 14 vijeku svuda već poslovenjeni. Vlasi su se bavili prenašanjem robe na konjima i mazgama (turma, turmari, »ponosnici«) te stočarstvom, provodeći nestalan život, ljeti na planinskim pašama po katunima, a zimi bliže morskoj obali. Stoga je ime Vlah od 14 do 16 vijeka u prvom redu značilo stočara; ono je dakle označivalo zanimanje ili socijalni položaj, a ne narodnost. Hrvatska je bila puna Vlaha, od Neretve do Gvozda i Une,

Digitized by Google

dok ih u Slavoniji nije bilo. Ovi hrvatski Vlasi bili su najvećim dijelom katolici, a dijalektom čakavci. Poslije turske okupacije oni su se, koliko nisu izginuli, ponajviše iselili s ostalim Hrvatima u sigurnije krajeve.

Kralja je u Hrvatskoj i Slavoniji zamjenjivao od 12 do 16 vijeka herceg (dux), redovno član kraljevske porodice (sin ili brat kraljev). On je stolovao naizmjence u Zagrebu i Kninu, gdjekad u Zadru i u Bihaću na Uni. Na svom dvoru imao je kancelariju s kancelarom na čelu. Herceg je vršio u Hrvatskoj i neka kraljevska prava. On je namještao banove, sazivao sabore, dijelio plemstvo, vodio vojsku u rat, potvrđivao privilegije i kovao svoj novac. Kad nije bilo hercega, onda su kraljevinom Hrvatskom upravljali banovi. U prvo vrijeme bio je samo jedan ban, no od 1260 nalazimo ih stalno dva, hrvatsko-dalmatinskoga i slavonskoga. Od Matije I. Korvina, kad je već bila izgubljena Dalmacija s južnom Hrvatskom, ima samo jedan hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban ili dva jednaka. Ta se titula potom održala u javnom pravu hrvatskom sve do decembra 1918. Banovi su morali da budu domaći plemići ili bar vlasnici zemljišnog posjeda. Svaki je ban sam sebi izabrao, između plemstva na saboru, banovca (vice-banus) kao zamjenika, dok je slavonski sabor napose birao kao svoga pouzdanika protonotara, čuvara pečata kraljevine i banova zamjenika kod suđenja.

Hercezi i banovi sazivali su sabore, hrvatsko-dalmatinski (u Kninu ili Ninu), i slavonski (u Zagrebu ili Križevcima). Sabori su trajali po više dana, a pohađali su ih svi crkveni, svjetovni velikaši, niže plemstvo i zastupnici kraljevskih slobodnih gradova. Predsjedao im je redovno herceg (kad ga je bilo), ili ban, a nekad i sam kralj (tako 1397 Sigismund u Križevcima, a 1481 u Zagrebu i 1495 Vladislav II. u Virovitici). Na saborima se vijećalo o svemu, što se ticalo zemaljske uprave, poreza, obrane i vojničkih poslova, no najvažniji su zadatak ovih sabora bili sudski poslovi. U 15 vijeku (od 1442 dalje), otkad je ugarski sabor dobio stalnu formu i postao staleška korporacija, počeo je i slavonski sabor redovito slati svoje zastupnike kao pouzdanike na ugarske sabore (nuncii regni Sclavoniae), dok hrvatski sabori ne samo da toga nisu činili, nego nisu ni na kraljev poziv htjeli polaziti ugarske sabore. Slavonsko je plemstvo počelo polaziti ugarske sabore, jer je držalo, da će ondje za sebe steći ona prava, što ih je sebi sticalo ugarsko.

Sudbenost je bila u 14 i 15 vijeku uglavnom u Hrvatskoj i u Slavoniji ista. Vrhovni sudija u zemlji bio je herceg ili ban, koga je zamjenjivao banovac, a u Slavoniji još i protonotar. U Slavoniji bili su za redoviti banski sud određeni nepomični rokovi, najprije dva puta, pa četiri puta na godinu (oktovalni sudovi). Banski se sud u Hrvatskoj sastajao u Kninu, a u Slavoniji u Zagrebu ili Križevcima. Niži sudovi bili su županijski sudbeni stolovi, jer u to je doba uprava bila u najtješnjoj vezi sa sudstvom. Njima je stajao na čelu župan ili podžupan kao zamjenik, a uza nj kao prisjednici po četiri plemića suca (iudex nobilium) iz pojedinih kotara (srezova), dok su odluke županijskoga suda izvršivala dva pristava (pristaldi). Još niži sudovi bili su u Hrvatskoj plemenski stolovi za pojedina plemena (Mogorovićе, Lapčane i t. d.), sa sličnim postupkom kao što su ga imali županijski sudovi. U kraljevskim slobodnim gradovima sudio je sam gradski sudac, sa svojim izabranim građanskim prisjednicima, dok su kmetovima sudila njihova gospoda. U Hrvatskoj sudilo se redovno po starom običajnom hrvatskom pravu, a u Slavoniji još i po ugarskim zakonima i običajima.

Hercezi ili banovi kovali su i svoj novac, od početka 13 do kraja 14 vijeka, i to u Zagrebu. Vrste novca bile su: dinari (denarii), oboli (ili po dinara) i bagatin (najsitniji novac). Novci su bili kovani od srebra, pomiješanog s bakrom. Na naličju banskoga novca nalazila se kuna između dvije zvijezde; to je grb stare Slavonije, a sačuvao se sve do 1918. Na naličju ima još i polumjesec nasuprot zvijezdi; to je jamačno stari grb Hrvatske ili Dalmacije. Na obličju novca nalaze se dvije okrunjene glave, možda kralj i kraljica. Banskoga se novca sačuvalo veliko mnoštvo u muzejima u Zagrebu, Sarajevu i u Budimpešti. Grb Hrvatske, u pet redova po pet naizmjeničnih srebrnih i crvenih kocaka, javlja se u drugoj polovici 15 vijeka, dok se grb Dalma-

Digitized by Google

cije, tri leopardske glave, prvi puta javlja 1406.

U plaćanju poreza bila je velika razlika između Hrvatske i Slavonije. Budući da je Koloman 1102 potvrdio hrvatskom plemstvu stari privilegij, da ne plaća zemljarinu, bila je ona isključivo slavonski porez, zvan kunovina (marturina). U ranije vrijeme iznosila je kunovina 12 dinara na godinu; kasnije je Slavonija plaćala, sve do Mohačke bitke, po 10 dinara od kmetskoga selišta (sessio), ili po dukat od pet kmetskih ognjišta (fumus). Neprekidne borbe s Turcima u 15 vijeku donijele su sobom i preinaku poreznog sistema, uvođenjem izvanredne ratne daće (riz, taxa, dica), koja se mogla rasporezovati samo privolom slavonskoga sabora, jer je Hrvatska bila, kao siromašna i opustošena zemlja, oproštena od toga poreza. Slavonija je dobila 1472 privilegij od kralja Matije I. Korvina, da plaća samo polovinu one ratne daće, koja se plaćala u Ugarskoj, to jest od svakog kmetskog selišta samo po dukata, dok se u Ugarskoj imao plaćati čitav dukat. Ovu je ratnu daću votirao kralju slavonski sabor, i ubirao ju ban preko županijskih organa (dikatora). 1447, dodijelio je Matija I. Hrvatskoj pravo, da sebi sama bira na saboru zapovjednika vojske, a taj ne mora da bude ban.

III. Treće doba (od 1526 do 1790).

A. Politička historija.

Kad je minuo metež, što ga je uzrokovala mohačka katastrofa, hrvatsko i slavonsko plemstvo zauzela je briga o izboru novoga kralja. Hrvati se podijeliše u dva tabora: plemstvo preostataka Hrvatske, na čelu im knezovi Frankopani i grofovi Zrinski, izaberu na saboru u Cetinu 1/1 1527 »nadvojvodu austrijskoga i kralja češkoga« Ferdinanda Habsburgovca (1527—1564) za »kralja Hrvatske« (in regni Croatiae regem elegimus), dok se plemstvo Slavonije, na čelu mu knez Krsto Frankopan i zagrebački biskup Šimun Erdödy, odluče 6/1 na saboru u Dubravi (kod Čazme) za ugarskoga velikaša (inače hrvatskoga podrijetla) Ivana Zapoljskoga (1527 do 1540). Među tim strankama plane građanski rat, koji se ogorčeno vodio do 1530, a donio je koristi samo Turcima. Oni zauzeše 1527/28 Obrovac na Zrmanji i južnu Liku s Krbavom. Jedino Klis na jugu, Senj na sjeveru i Bihać na istoku održaše se i dalje kao glavne straže. Do početka 1537 osvoje Turci svu današnju zapadnu Slavoniju s Požegom, a u martu 1537 i Klis. Tako pade čitava južna Hrvatska (danas Dalmacija do Neretve), osim mletačkih pomorskih gradova, u turske ruke.

Pod utjecajem turskoga napredovanja izmire se obje stranke u korist Ferdinandovu, no to nije donijelo zemlji nikakve koristi, kao što nevolju nije ublažila ni herojska obrana Sigeta od Nikole Zrinskoga (1566) u vrijeme Ferdinandova sina i nasljednika Maksimilijana (1564—1576).

Očajno stanje u ostacima Slavonije uvećala je krvava seljačka buna Matije Gupca (1573), koju izazva siloviti velikaš Franjo Tahy. Napredovanje tursko došlo je do kulminacije za Maksimilijanova sina Rudolfa (1576 do 1608), a obilježeno je padom Bihaća (1592). Pobjedom hrvatskom kod Siska (1593), koju je izvojevao ban Toma Erdödy, prestaje lagano doba hrvatske defenzive, a mir, što ga je 1606 sklopio kralj Rudolf sa sultanom na ušću rječice Žitve u Dunav (kod Komorana), donio je nevoljnoj zemlji višegodišnji mir. Tada bješe »Kraljevina Hrvatska, Dalmacija i Slavonija« stegnuta na najuže granice. Ona je obuhvatala malen komad zemlje između mora, od Trsata do Baga, pa kranjsko-štajerske granice (kao danas) i Drave do Đurđevca, onda od Čazme i Save, nešto niže Siska, te Slunja i Otočca. Sredinom 16 vijeka sjediniše se oba sabora, hrvatsko-dalmatinski i slavonski, pod jednim banom u jedan hrvatsko-dalmatinsko-slavonski sabor, čime je nestalo i teritorijalne podvojenosti. Od toga vremena zemlja se dalje zvala »Kraljevine Hrvatska, Dalmacija i Slavonija«, a tako i ban i sabor.

Na obranu ove male zemlje bečki je dvor organizirao duž turske granice Vojnu Krajinu, koja se dijelila na dva dijela. Već oko polovice 16 vijeka razlikovala se Slavonska Krajina, između Drave i Kupe, i Hrvatska Krajina, između Kupe i mora. Pravi život na Krajini počeo je, kad ju je kralj Rudolf predao u neposrednu upravu štajerskom nadvojvodi Karlu (1578), podvrgavši mu sve zapovjednike. I ban i hrvatsko-slavonski sabor morali su mu se pokoravati u vojničkim poslovima. Budući da se tada

Digitized by Google

obrambena hrvatska linija pomakla od Une na Kupu, odluči nadvojvoda Karlo na obranu preostale Hrvatske izgraditi jaku tvrđavu. Tako je osnovan 1579 Karlovac, kao sjedište zapovjednika (generala) Hrvatske Krajine, dok je Varaždin (kasnije Bjelovar) bio sjedište zapovjednika (generala) Slavonske Krajine. Na taj se način uze krajem 16 vijeka na hrvatskom teritoriju stvarati nova teritorijalna jedinica, izuzeta na štetu Hrvatske ispod banske vlasti i sabora. Bečki je dvor još i na drugi način iskoristio nevolju Hrvata u doba turskih ratova u korist centralizacije, naročito u poreznim poslovima.

Hrvatsko je plemstvo smatralo velikim uspjehom, u doba katoličko-protestantskih sukoba u Ugarskoj i u Austriji, kad je 1608 kralj Rudolf sankcionirao zaključak hrvatskoga sabora, da na teritoriju Hrvatske i Slavonije uživaju javna prava samo pripadnici katoličke vjere. Time je Hrvatska stekla osobiti vjerski zakon, oprečan onom u Ugarskoj, koji je protestante učinio ravnopravnima sa katolicima.

Dok je donekle mirovalo ratovanje s Turcima na Krajini, zaoštri se, za vladanja Rudolfova brata i nasljednika Matije II (1608—1619), mnogogodišnji spor između Venecije i senjskih Uskoka. Uskoci su bili kršćanski bjegunci iz turske Bosne i Hercegovine. Najprije su se skupili u Klisu, a poslije njegova pada (1537), preseliše se u Senj. Njihov glavni rad bio je stalna borba s Turcima, koje u Lici, koje na Dalmatinskom Primorju.

Dok je Venecija ratovala s Turcima, pomagala je Uskoke, no kad je sklopila sa sultanom mir, a Uskoci nastavili svoj posao, zatraži republika od njih, da više ne napadaju Turke. Sada uzeše Uskoci udarati na Mlečane kao na turske prijatelje, što je dovelo do austro-mletačkoga ili uskočkoga rata (1615—1617). Rat se svršio raseljenjem Uskoka iz Senja u Otočac i Žumberak.

U mnogo većoj mjeri zabrinulo je hrvatsko plemstvo za vladanja Ferdinanda II (1619—1637) pitanje Vojne Krajine. Pozivajući se na svoje zasluge u dugotrajnim turskim ratovima, hrvatsko je plemstvo tražilo od bečkoga dvora, da kralj podvrgne Vojnu Krajinu banu i saboru. Kako su ti krajevi većinom opustjeli, uzeše ih njemački oficiri od kraja 16 vijeka dalje naseljavati gomilama Srba, izbjeglih, na njihov poziv, iz bosanskog pašaluka. Ovi su Srbi ponajviše bili podrijetlom iz južno-srpskih, makedonskih i hercegovačkih strana, a dovedeni su od Turaka u bosanski pašaluk, da im kao raja obrađuju polja i timare stoku. Kad su hrvatski plemići vidjeli, da su nekadanji njihovi opustjeli spahiluci opet naseljeni, uzeše na hrvatskom saboru tražiti, da im se zemljište vrati i doseljeni Srbi predadu kao kmetovi; zagrebački biskup zatražio je povrh toga, da mu Srbi plaćaju desetinu. Budući da su Srbi prešli sa turskoga zemljišta na krajiško pod uslovom da budu slobodni carski vojnici, našli su oni zaštite protiv zahtjeva hrvatskog plemstva kod krajiških generala i oficira. Rezultat sukoba između hrvatskog sabora i krajiških generala bio je, da je Ferdinand II izdao 1630 doseljenim Srbima diplomu, koja ih je proglasila slobodnim vojnicima, i dopustila im, da slobodno biraju seoske knezove, koji su opet namještali narodne suce. Ovim aktom postala je Vojna Krajina sa varaždinskim (ili slavonskim) i karlovačkim (ili hrvatskim) generalatom, poseban carski teritorij, izuzet ispod bana i sabora.

Povrede javnih prava kraljevine Hrvatske, koja je u zakonima smatrana kao nezavisna zemlja, povećane su još i više za vladanja Ferdinanda III (1637—1657) poslije Vestfalskog Mira (1648), kad je učvršćen međunarodni položaj Habsburgovaca. Sada uze bečki dvor promišljeno provoditi politiku centralizma u cilju, da Ugarsku i Hrvatsku izjednači s austrijskim zemljama, to jest, da ih obrati u carske provincije, kao što je učinjeno sa Češkom poslije bitke kod praške Bijele Gore (1620). Ovaj je politički pravac doveden do vrhunca za Leopolda I. (1657—1705). Povod su dali turski rat 1662—1664 i sjajna kršćanska pobjeda kod Sv. Gotthарda (na Rabi, u zapadnoj Ugarskoj). U tom se ratu istakoše na hrvatskom bojištu braća Nikola i Petar Zrinski. I ugarski i hrvatski velikaši željeli su, da se rat za oslobođenje domovine nastavi, no bečki dvor ne htjede da

Digitized by Google

iskoristi pobjedu, već na brzu ruku sklopi u Vašvaru mir na dvadeset godina, uz povoljne uslove za Turke, očito da onemogući nezadovoljnim ugarskim i hrvatskim velikašima sultanovu pomoć. Vašvarski Mir toliko je jasno pokazao, da je dvor odlučio poništiti ugarski i hrvatski ustav, da se na čelo zavjere staviše glavni državni velikaši, među njima ugarski palatin Franjo Wesselényi, vrhovni državni sudac Franjo Nádasdy, hrvatski ban Nikola Zrinski, brat mu Petar Zrinski sa ženom Katarinom Frankopanovom i šurjakom Krstom Frankopanom. Po skoroj smrti Nikole Zrinskog (18/11 1664) i Franje Wesselényi-ja (22/3 1667), primi se vodstva Petar Zrinski, u namjeri da oslobodi Hrvatsku od habsburškoga ropstva. Stupio je u tajne veze s francuskim kraljem Ljudevitom XIV, s Venecijom i Poljskom, a najzad i sa Turskom. Ali kad Turci izdadu zavjeru, Petar Zrinski i Krsto Frankopan i njegova sestra Katarina budu uhvaćeni i stavljeni pred nezakoniti austrijski sud. 30/4 1671 izgubiše Petar Zrinski i Krsto Frankopan glave u Wiener-Neustadt-u, dok je Katarina Frankopanova umrla 1673 u tamnici u štajerskom Grazu. U isto vrijeme zaplijenjen je i opljačkan sav imetak obiju porodica. Ovom katastrofom, kojom biše zatrte ove dvije stare hrvatske porodice, uspe se prevlast njemačka u Hrvatskoj do svoga vrška. Bečki je sabor obustavio na deset godina bansku čast.

U to se primače kraju dvadesetgodišnji Vašvarski Mir, i Turci počnu opet rat, podsjednuvši sam Beč, ali budu potučeni (1683). Sada poče petnaestgodišnji rat za oslobođenje Ugarske i Hrvatske. U tom su ratu snažno sudjelovali i Hrvati, oslobađajući današnju Slavoniju i Liku s Krbavom. I Venecija je, kao austrijski saveznik, proširila krvlju Hrvata i Srba svoju vlast u današnjoj Dalmaciji, do Knina i Sinja. Za ovoga rata preseli se iz Srbije s patrijarom Arsenijem Crnojevićem 1690 u Srijem i Slavoniju veliko mnoštvo Srba, povećavši tako broj onih, koji naseliše još ranije varaždinski i karlovački generalat, Liku i sjevernu Dalmaciju za turske okupacije. Mir, sklopljen u Karlovcima (1699), učini kraj turskom stoljetnom vladanju u Hrvatskoj do Une i do južnoga Velebita, zatim u čitavoj Slavoniji, osim u jugoistočnom Srijemu. Ali bečki dvor ne htjede da sjedini oslobođene krajeve s banskom Hrvatskom, kako je to tražio hrvatski sabor, već poveća njima teritorij Vojne Krajine.

Poslije oslobođenja Ugarske digoše se Madžari. Oni su priznali na saboru u Požunu 1687 pravo nasljedstva Habsburškom domu u muškoj lozi, ali su, kao za nagradu, za vladanja Leopoldova sina Josipa I. (1705 do 1711) pregli, da što jače privežu Hrvatsku uza se, naročito da podrede njezino zakonodavstvo ugarskom, ne dopuštajući da bude razlike među zakonima jedne i druge Kraljevine. Opreka između Hrvata i Madžara pojačala se, kad su Hrvati, za vladanja Josipova brata, posljednjega Habsburgovca, Karla III. (1711—1740), na svom saboru 11/3 1712 stvorili zaključak, zvan »Hrvatska Pragmatička Sankcija«, da će, ne obaziruć se na Ugarsku, priznati za svoj vladalački dom i ženske potomke habsburške, izumre li muška loza. Ovaj krupni zaključak motivirao je Karlu III. hrvatski sabor riječima, da Hrvatsku nije pod Ugre »podvrgla nijedna sila, nijedno ropstvo«, već se nekad sama od svoje volje poklonila, »ne Kraljevini Ugarskoj, nego njezinom kralju. Slobodni smo, a ne robovi«.

Tek poslije novoga rata s Turcima i mira utanačena u Požarevcu (1718), kojim bješe oslobodjen jugoistočni Srijem (kao i čitava Ugarska), primiše Madžari, pod utiskom srećnoga carskoga oružja, 1722 Pragmatičku Sankciju, priznavši osobitim zakonskim člankom »nerazrješljivu vezu« s austrijskim zemljama, ali su ujedno u drugu ruku dobili zakonsku garanciju za »nerazdruživost« zemalja krune Sv. Stjepana. Na osnovu Pragmatičke Sankcije zaredaše potom deceniji promišljene dvorske bečke politike u korist ne samo centralizma nego i germanizacije službenoga života po svim zemljama vladalačkoga doma.

Karlova kći i nasljednica, Marija Terezija (1740—1750), pramati Habsburško-Lotarinškoga doma, imala je u početku svoga vladanja teških briga, da održi u međunarodnom metežu i ratu svoju baštinu. Da privuče Hrvate udovoljila je starim zahtje-

Digitized by Google

vima hrvatskog sabora, kad je 1745 sjedinila s banskom Hrvatskom današnju Slavoniju i obnovila županije virovitičku, požešku i srijemsku. Posavina ipak ostade Vojnoj Krajini, organiziranoj 1756 u regimente: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, bansku prvu i drugu, križevačku, đurđevačku, gradišku, brodsku i petrovaradinsku. No kada su nastupile mirne godine, Marija Terezija poče lagano uvoditi centralizam, uz pomoć i saradnju velikaša ugarskih i hrvatskih. Hrvatskoj je doduše vratila Rijeku (1776) i bivši konfiscirani primorski posjed Zrinjsko-Frankopanski, no već 1779 učini od Rijeke »autonomni grad krune Sv. Stjepana«, ne izdvojivši je ipak iz teritorija Kraljevine Hrvatske. 1767 organizirala je i odjelitu hrvatsku autonomnu vladu, s banom na čelu, no već 1779 ukinu je i predade hrvatske administrativne poslove ugarskoj autonomnoj vladi (namjesničkom vijeću). Tim krupnim rješenjem kraljičinim Hrvatska je prvi puta podvrgnuta Ugarskoj i njezinoj vladi.

Mnogo većom energijom produži politiku centralizacije i germanizacije njezin sin i nasljednik, car Josip II. (1780—1790), u cilju, da sve svoje zemlje stopi u jedinstvenu apsolutistički vladanu državu. Velikom je žurbom odmah stao provoditi razne reforme na crkvenom polju, povrijedivši kod toga osjećaje svojih katoličkih podanika, a tako i na administrativnom polju, ne obaziruć se nimalo na ustav i zakone. Ukinuo je čitav niz samostana u Hrvatskoj i Slavoniji, dao je slobodu ispovijedanja svima konfesijama, i prenio krunu Sv. Stjepana u Beč, smatrajući je starinom, kojoj je mjesto u dvorskoj riznici. 1784 naredio je, da njemački ima da bude od 1786 dalje jedini službeni jezik u čitavoj monarhiji. 1785 razdijelio je Ugarsku i Hrvatsku na deset okružja (Kreis), od kojih je bilo svako sastavljeno od nekoliko županija. Hrvatska i Slavonija budu razdvojene; Slavonija je potpala, s Baranjom, pod Pečuh, dok su Hrvatska i zaladska županija (Međumurje i Prekomurje) činile osobito okružje, sa središtem u Zagrebu. Okružju je stajao na čelu kraljevski povjerenik (Director). Sada je banska čast postajala samo po imenu, jer grof Franjo Balassa bijaše zapravo carev komesar, i vladao je silovito, bez sabora. Ujedno ukinu car Josip kmetstvo. Seljak se mogaše slobodno seliti i ženiti bez pristanka svoga spahije, učiti zanate, polaziti škole, birati zvanje i slobodno raspolagati svojom pokretnom imovinom, ali careva reforma nije učinila bivšega kmeta vlasnikom zemljišta, na kojem je živio. Zbog toga se u stvari kmetstvo održalo i nadalje.

Svojim reformama izazvao je car Josip protiv sebe ogorčenje čitavog madžarskog i hrvatskog plemstva, a kad se 1788 zapleo u nesrećni rat s Turskom i trebao hrane i vojnika, ugarske i hrvatsko-slavonske županije listom mu uskratiše svaku pomoć. Zemlja je stajala na pragu bune. Skrhan još i bolešću, car uvidje da mora popustiti. On opozva svoje reforme i vrati krunu Sv. Stjepana u Budim, obećavši, da će sazvati sabor i krunisati se za kralja Ugarske i Hrvatske. Do toga nije došlo. Car Josip II. umro je 20/2 1790.

B. Kulturna historija.

Doba od 1526 do 1790 puno je krupnih unutrašnjih promjena općeg značaja. Sada se razviše današnji geografski pojmovi Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ime »Hrvatska« proširilo se od početka 18 vijeka od Velebita do Drave na čitavu sredovječnu Slavoniju, a pod nazivom »Slavonija« stao se razumijevati sav ostali teritorij dalje na istok od Zemuna. Pod kraj 17 i početkom 18 vijeka nastao je i pojam današnje Dalmacije do Neretve, u vezi s mletačkim vladanjem. Kako se ono širilo na obali Jadranskoga mora, i po unutrašnjosti (u Zagorju), tako se proširivalo i ime »Dalmacija«. Dubrovnik sa svojim teritorijem nije se, kao nezavisna republika, smatrao dijelom Dalmacije, a tako ni mletačka Boka Kotorska (od 1420), koja je nosila ime »Mletačka Albanija«. Tek od 1815 dalje, kad je Austrija zavladala čitavom obalom i Zagorjem s današnjim granicama spram Bosne, Hercegovine i Crne Gore, raširilo se službeno ime »Dalmacija« na svu zemlju od ušća Zrmanje do Budve.

Granice »Kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije«, kojima je upravljao ban, nisu bile stalne u ovo doba. Najuže su bile početkom 17 vijeka, a od tada su se stale, uz sretne ratove s Turcima, sve većma širiti. Najveće

Digitized by Google

prostranstvo dostigoše obnovljenjem i sjedinjenjem triju slavonskih županija (1745) i povratkom Zrinsko-Frankopanskoga primorja (1776). Tada se Banska Hrvatska širila od mora do Iloka, razdijeljena na sedam županija: severinsku (danas zapadni dio modruško-riječke bez Senja), zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požešku, virovitičku i srijemsku. Njihove su granice od prilike odgovarale današnjim granicama, izuzevši Posavinu, od Jasenovca do Zemuna, i Podunavlja, od ušća Save do Iloka, koji su krajevi pripadali Vojnoj Krajini. I u narodnom pogledu nastale su u to doba važne promjene. Ma da je golemo mnoštvo Hrvata ostavilo u 16 vijeku domovinu, naročito današnju sjevernu Dalmaciju, Liku, Krbavu i Baniju, odselivši se u zapadnu Ugarsku i u Austriju, a neki čak i u Moravsku i južnu Italiju, ipak su Hrvati i sada bili glavni elemenat u zemlji. Uz njih sjedili su u 17 i 18 vijeku nadošli mnogobrojni doseljenici, u prvom redu, su to Srbi (Valachi, Rasciani sive Serviani), koji se naseliše u Vojnoj Krajini, Slavoniji i Srijemu. Nijemci naseliše neke gradove u Slavoniji, i to kao obrtnici i trgovci ili kao oficiri i činovnici. Madžara je bilo po nekim slavonskim selima (djelomično još iz turskoga doba), a Arbanasa (Klimente) (od 1737) samo u slavonskim krajiškim selima Nikinci i Hrtkovci.

Pored Nijemaca i Madžara, seljaka i obrtnika, doselilo se i podosta velikaša. Još početkom 16 vijeka razgranala se u zagrebačkoj i varaždinskoj županiji familija grofova Erdödy, od 1607 do 1845, nasljedni veliki župani varaždinski; u 17 vijeku doseliše se u Hrvatsku baruni Rauch iz Erdelja, a baruni Kulmeri iz Štajerske. Poslije Karlovačkog Mira obdario je bečki dvor Talijanca kneza Livija Odescalchi-ja Ilokom, Nijemce grofa Eltz-a iz Mainza Vukovarom, a baruna Prandau-a Valpovom; baruni Pejačevići dobili su Viroviticu (kasnije Našice), a grofovi Jankovići Daruvar. Sve su te strane porodice, prije nego što su mogle da vrše plemićka prava u Hrvatskoj i Slavoniji, trebale da steku od hrvatskoga sabora indigenat i inkolat, to jest, sabor ih je morao primiti i proglasiti domaćim plemićima.

Kad se, polovinom 16 vijeka, oba sabora stopiše u jedan, onda je taj sjedinjeni sabor produžio slati poslanike na ugarski sabor. Koliko ih je ranije bilo, ne zna se; u 18 vijeku slala su se redovno samo tri poslanika u donju ili stalešku kuću (dva na hrvatskom saboru birana poslanika, i protonotar, kao njihova stalna pratnja), a jedan u gornju ili velikašku, izabran na hrvatskom saboru između staleža (od 1625 dalje). Ovi hrvatski poslanici, zastupajući slobodnu kraljevinu, nisu sjedjeli oko stolova sabornice, s ostalim ugarskim županijskim zastupnicima, nego u pročelju, desno uz predsjednika, i tako je ostalo sve do aprila 1848. Zastupnici triju slavonskih županija (od 1751 dalje) sjedjeli su među ugarskim županijskim drugovima. Donjoj kući predsjedao je od kralja imenovani personal, a gornjoj palatin. Samo onaj zakon, stvoren na ugarskom saboru, na koji su pristali i hrvatski poslanici, važio je i za Hrvatsku. Tri slavonske županije slale su svoje zastupnike i na hrvatski sabor u Zagreb. Velikaši hrvatski i slavonski dolazili su zajedno s banom u ugarsku velikašku kuću.

Inače se politički život u Hrvatskoj i u Slavoniji toga doba koncentrirao u županijama. Na čelu svakoj županiji stajao je, od kralja imenovani, veliki župan (supremus comes), dok je sve ostalo činovništvo, od podžupana niže, birano svake treće godine u generalnim županijskim skupštinama. Taj se izbor zvao restauracija, a obavljao se sve do 1848. Zbog toga je županijsko činovništvo bilo nezavisno, a županije smatrale su se do 1848 najtvrdim bedemom narodne samostalnosti i obrane ustava, a to tim više, što su one bile egzekutivna vlast, koja je unutar svojih granica izvršivala saborske zaključke u administrativnim, poreznim i vojničkim poslovima.

IV. Četvrto doba (od 1790 do 1918).

Madžarsko i hrvatsko plemstvo dočekalo je smrt cara Josipa nepritajenom radošću, držeći da je njome nestalo svake opasnosti za Ustav. Bilo je i takvih velikaša, koji su mislili, da je neustavnim vladanjem Josipovim utrnulo pravo Habsburško-Lotarinškoga doma na ugarski i hrvatski prijesto, pa da treba pristupiti

Digitized by Google

izboru ako ne nove dinastije, a ono bar novoga vladaoca. Ali Josipov brat i nasljednik Leopold II. (1790—1792) sazove krajem marta krunidbeni sabor u Požun za 6/6, čime je znatno primirio ogorčeno madžarsko i hrvatsko plemstvo. Kod ovoga su međutim dozrele bile ideje novoga pravca narodne politike. Bojeći se ponovnog pokušaja centralizacije i germanizacije od strane bečkog dvora, madžarsko plemstvo ističe kao najjaču potporu svoje bezbjednosti ideju nezavisne narodne madžarske države od Karpata do mora, dok je hrvatsko plemstvo poželjelo što tješnju vezu Hrvatske s Ugarskom. Zato i zaključi hrvatski sabor u Zagrebu u maju 1790, pod predsjedništvom novoga bana, grofa Ivana Erdődy-a (1790—1806), da Hrvatska sa Slavonijom ima i dalje da ostane podvrgnuta ugarskoj vladi (namjesničkom vijeću), kojoj je na čelu stajao palatin. Ovaki uži i podređeni odnos Hrvatske spram Ugarske imao je da potraje samo privremeno, dok ne budu natrag osvojeni oni dijelovi nekadanje Hrvatske, što su ih držali Turci (t. j. zapadnu Bosnu do Vrbasa) i Mlečani (t. j. Dalmaciju do Neretve). Sabor zaključi još i to, da se hrvatski porez, što se daje kralju za uzdržavanje vojske (contributio, dica), ima u buduće raspraviti i votirati jedino na zajedničkom ugarsko-hrvatskom državnom saboru, ali odjelito od ugarskog poreza. Tako su Hrvati, uplašivši se od Beča, sami sankcionirali onaj neustavni akt Marije Terezije od 1779, kojim su »Kraljevine Hrvatska, Dalmacija i Slavonija« podređene ugarskoj kraljevini.

Ugarsko-hrvatski državni sabor, koji se najprije sastao u junu 1790 u Budimu, a u novembru prešao u Požun, prihvatio je oba spomenuta prijedloga hrvatskih saborskih poslanika, i kralj Leopold II. ih je sankcionirao u formi zakonskih članaka (LVIII. i LIX). No već na ovom saboru došlo je i do nesuglasica, kad su Madžari zatražili od Hrvata, da raspravljaju na madžarskom jeziku i da taj jezik, tobože državni, uvedu kao službeni u sve urede i škole u Hrvatskoj i Slavoniji. Hrvati suzbiše napad na njihov političko-nacionalni individualitet s uspjehom, ističući glasno, da se takvom zahtjevu od strane Madžara nisu nadali u času, kad su im se potpuno povjerili kao stoljetnoj ustavnoj braći. U raspravi je učestvovao i ban Ivan Erdödy, rekavši u velikaškoj kući izrijekom, da jedna kraljevina ne može drugoj kraljevini da nametne zakona (Regnum regno non praescribit leges). Ovaj prvi madžarsko-hrvatski sukob od krupne je historijske važnosti; on je upravo suština čitave hrvatske historije od 1790 do oktobra 1918. Jedna strana traži jedinstvenu madžarsku državu s madžarskim političkim narodom i madžarskim službenim jezikom, dok druga ističe političku ravnopravnost u ugarsko-hrvatskoj državnoj zajednici, odbijajući madžarski jezik kao službeni, ne samo od hrvatskog političkog teritorija, nego mu i spori da bude službeni u zajedničkim državnim poslovima. Inače je Leopold II. brzo slomio otpor madžarskog i hrvatskog plemstva, položio prisegu na Ustav i dao se krunisati (15/11 1790). Od donijetih zakonskih članaka važni su osobito oni, u kojima kralj priznaje, da je Ugarska i Hrvatska od Austrije sasvim nezavisna država, kojoj može zakone davati jedino okrunjeni kralj, u sporazumu sa državnim saborom, a taj ima da se sastaje svake treće godine.

U junu 1791 primi hrvatski sabor u Zagrebu na znanje zak. čl. 58 i 59 požunskoga sabora, i još uvede madžarski jezik kao neobligatni predmet u hrvatsko-slavonske škole. Ovim zakonskim člancima zadan je težak udarac hrvatskoj nezavisnosti kao posebnoj Kraljevini, jer je ubrzo, po shvaćanju Madžara, nestalo ravnopravnosti između Ugarske i Hrvatske; ona se u službenoj praksi uzela shvaćati kao sastavni dio Ugarske.

Leopold II. umro je 1/3 1792, a naslijedio ga je sin Franjo (1792—1835), kruti apsolutist, slabe glave i bez osjećaja. U prvo se vrijeme borio protiv liberalnih ideja francuske revolucije i cara Napoleona (1792—1815), a onda protiv naprednih ideja u svojoj državi (1815—1835).

U sukobu s Francuskom propade u maju 1797 mletačka republika, a s njome i njezina vlast na istočnoj obali Jadranskoga mora. Ma da je Dalmacija listom zatražila sjedinjenje s Hrvatskom, Franjo ipak podredi ovu zemlju, kad ju je dobio mirom u Cam-

Digitized by Google

poformiju (18/10 1797), kao novu austrijsku provinciju bečkoj vladi. 1806 došla je Dalmacija u vlast cara Napoleona, a 1809 dobio je on još i svu Hrvatsku s Vojnom Krajinom s desne obale Save od kranjsko-štajerske međe do ušća Une u Savu kod Jasenovca, zatim Kranjsku, Slovensko Primorje s Goricom i Trstom, te dio Koruške oko Beljaka. To su bile Napoleonove »Ilirske provincije« (Les Provinces Illyriennes), ili kraće Ilirija, s Ljubljanom kao glavnim gradom. Uzorna francuska uprava, kojoj stajahu na čelu najprije u Dalmaciji Vicko Dandolo, a onda u Iliriji maršal Marmont, trajaše samo kratko vrijeme (do 1814), ali je bila od blagotvornih kulturnih i političkih posljedica. 1814 vratila se opet čitava Dalmacija s Dubrovnikom (propao 1806) i Bokom Kotorskom kao austrijska provincija pod bečku vladu, i ostala je u tom položaju do oktobra 1918.

Bojazan Hrvata od ponovnog centralističko - apsolutističkog sistema skoro se obistinila, jer se kralj Franjo, poslije mnogogodišnjih ratova s Napoleonom, opet povratio apsolutizmu. U prvo je vrijeme doduše sazivao sabore u Požun (1792, 1796, 1802, 1805, 1807, 1808 i 1811), no ovi sabori imali su da se bave samo votiranjem rekruta i poreza. Poslije Napoleonova pada Franjo nije više mislio respektirati ugarski i hrvatski Ustav, plašeći se modernog demokratskog duha, koji se, pored sve policijske paske uvlačio iz Francuske u Austriju, Ugarsku i Hrvatsku. Franjin se obnovljeni apsolutistički sistem oslanjao, kao i Josipov, na vojsku, javnu i tajnu policiju, činovništvo pa visoko plemstvo i svećenstvo. Uvedena je najstrožija cenzura, krivim okom gledalo se proučavanje filozofije, historije i prirodnih nauka, jer se željelo, da se svijet više bavi muzikom, istočnim jezicima i sličnim »neopasnim« predmetima. Škole su bile napola prazne, jer je vlada išla za tim, da dobije pokorno činovništvo, a ne prosvijećene građane. Međutim obnovljenom apsolutizmu došao je kraj, kad je u Italiji i u Španiji buknula revolucija, a Franjo htio da u Ugarskoj i Hrvatskoj ukazom podigne 30.000 rekruta. Sve su županije sada složno uskratile saradnju, uputivši kralja, da sazove državni sabor u Požun, jer samo on može da votira rekrute. Franjo onda doista sazove sabor u Požun za 11/9 1825, a to je značilo koliko slom obnovljenog apsolutizma.

Prirodno je, da su se Hrvati i opet tijesno pridružili Madžarima za zajedničku obranu Ustava. Oni su i opet pošli Madžarima u susret, kad su ovi obnovili u požunskom saboru (1825—1827) svoje nacionalne aspiracije. Sada Hrvati uvedoše, na želju Madžara, u svoje škole madžarski jezik kao obligatan predmet (10/9 1827), što je imalo da bude prva etapa u izvršenju požunskoga saborskog zaključka od 1830, kojim je madžarski jezik u Ugarskoj uveden kao službeni u sve urede i škole. Doskora su pošli Hrvati još i korak dalje, kad su županije zagrebačka, varaždinska i križevačka zaključile, da hrvatski sabor ima izraditi, da se na idućem državnom saboru primi zakon, koji će Hrvatima dati priliku »da nauče madžarski jezik kao i Madžari«. Tako su Madžari 1830 postigli najveći svoj uspjeh: službena Hrvatska bila je na putu da se izgubi u jedinstvenoj Madžarskoj.

U ovaj presudni čas pojavio se kod hrvatskog naroda osjećaj narodne svijesti. Taj preokret nastao je kod onih hrvatskih mladića, koji su, boraveći na naukama izvan domovine, vidjeli oduševljenje i prosvjetu drugih naroda, a naročito Čeha i Madžara. Na čelu toga pokreta bili su Ljudevit Gaj i Ivan Derkos, a pridružio im se i vatreni grof Janko Draškovi. Videći slabo interesiranje hrvatskog plemstva za narodni jezik, Ivan Derkos izdade u maju 1832 knjižicu (Genius patriae), kojom pokuša da probudi u Hrvata ljubav i interes za hrvatsku domovinu predlažući »da se sva podnarječja u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji slože u jedan jezik, ne narodni nego književni, kojim bi se pisala znanost i pjevale pjesme«. Derkos je izrijekom isticao, da će Hrvati tim jezikom sebi približiti Srbe, s ove i s one strane Save, jer se njihov jezik »ne će razlikovati od ovoga skupnoga jezika triju kraljevina«. Ovaj Derkosov književni program dopunio je grof Janko Draškovi još krajem iste godine (1832) političkim programom hrvatskog naroda, kad je u Karlovcu izdao prvi hrvatski što-

Digitized by Google

kavskim dijalektom napisani politički spis »Disertaciju«. Grof Drašković je tražio, da se u »Veliku Iliriju« ujedini Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Vojna Krajina, grad Rijeka i zapadna Bosna, a onda da im se »kraljevom milošću« još pridruže slovenački krajevi Kranjske, Štajerske, Koruške i Primorja. U toj jedinstvenoj državnoj organizaciji treba da bude službeni jezik »ilirički« (t. j. štokavski dijalekat), a vrhovnu vlast treba da vrši u kraljevo ime ban, čije se područje ima da obnovi kako je nekad bilo.

Tako su već 1832 dozrele temeljne ideje hrvatskoga preporoda: jedinstveni književni jezik, na osnovu štokavskoga govora Hrvata i Srba, i jedinstveni narodni politički teritorij, nezavisan od Ugarske. Teški posao populariziranja ovih ideja u narodu preuzeo je Ljudevit Gaj, kad je dobio dopuštenje za izdavanje novina. One počeše izlaziti početkom 1835, s natpisom »Novine Hrvatske«, i literarnim prilogom »Danica«. Da osvoji za svoje ideje Zagreb i okolicu, Gaj se u prvi mah služio kajkavskim dijalektom. No već je u januaru 1836 učinio radikalnu promjenu, kad je uzeo štokavski za književni jezik, a ilirsko ime kao obilježje narodnog jedinstva.

Preporodna hrvatska ideja ili Ilirizam brzo je došla u sukob s identičnom madžarskom idejom. Započela je ogorčena borba na svima linijama javnoga života: u zajedničkom i hrvatskom saboru, po županijskim skupštinama i najzad po gradskim ulicama (tako u Zagrebu na Markovom trgu 29/8 1845). Madžari su uzeli na požunskim saborima (1832—1836, 1839 do 1840, 1843—1844 i 1847—1848) napadati sva hrvatska stoljetna javna prava. Išli su za tim, da otkinu od Hrvatske s jedne strane Primorje s Rijekom, a s druge Slavoniju, dokazujući, da su to od uvijek bile čisto madžarske zemlje. Pored toga zaključivali su na požunskom saboru, da se madžarski jezik ima kao službeni uvesti ne samo u Primorje i u Slavoniju, nego i u Hrvatsku, a hrvatski poslanici na saboru u Požunu da se imaju služiti ne latinskim nego samo madžarskim jezikom. S težnjom da Hrvatsku koloniziraju Madžarima, uzeli su tražiti, da se protestantima u Hrvatskoj dade građansko pravo; a da se zemlja izjednači s Ugarskom i u financijskim poslovima, nastojali su, da se poništi stara hrvatska povlastica plaćanja polovine poreza. Uopće sve reforme u modernom duhu, što su ih Madžari iznosili na požunskom saboru, imale su madžarizatorsku tendenciju. Hrvati su im se stoga opirali, boreći se očajno u konzervativnom smislu za latinski jezik kao službeni u Hrvatskoj, za feudalizam, za vjersku »intoleranciju« i za neplaćanje poreza od strane plemića. Što su oni uglavnom i obranili svoj politički individualitet, bilo je stoga, što je bečki dvor, zaziruć od madžarskoga nacionalnoga napretka, pomagao hrvatski otpor. Tako se dogodilo, da je sin i nasljednik Franje I., slabi i bolesni Ferdinand V. (1835—1848), odbio sve madžarizatorske zaključke od Hrvatske, ograničivši ih samo na Ugarsku (intra limites regni Hungariae). Izuzetaka je bilo, kad je kralj 1844 naredio, da se poslije šest godina (to jest od 1850 dalje) imaju i hrvatski poslanici na požunskom saboru služiti madžarskim jezikom.

Do toga nije došlo, jer se Hrvatska za bana baruna Josipa Jelačića (1848 do 1859), koga je na saboru u Zagrebu instalirao srpski patrijarh Josip Rajačić (5/6 1848), sasvim odvojila od Ugarske, i sklopila savez sa Srbima Vojvođanima, koje je u borbi protiv Madžara pomagala vlada kneza Aleksandra Karađorđevića. Kad pregovori o sporazumu s madžarskom vladom nisu uspjeli, objavi ban Jelačić Ugarskoj rat, i prijeđe s 40.000 Hrvata i Srba graničara 11/9 1848 Dravu kod Varaždina. Još 23/9 1847 uveden je, zaključkom hrvatskoga sabora, hrvatski jezik kao službeni u čitavom javnom životu, dok je bana Jelačića nasljednik Ferdinanda V., Franjo Josip I. (1848—1916), imenovao guvernerom Rijeke i Dalmacije, a Međumurje priklopio varaždinskoj županiji.

Sve je ove uspjehe, poslije skršene madžarske revolucije, uništio treći austrijski apsolutizam (1850—1860), kad je bečki dvor obnovio centralističke i germanizatorne težnje cara Josipa II. i Franje I., i u čitavom javnom uredovanju i školstvu u Hrvatskoj i Slavoniji uveo, mjesto hrvatskog, njemački službeni jezik. Zbog toga se i opet, po treći put za posljed-

Digitized by Google

njih sto godina, okrenuše simpatije Hrvata prema njihovim supatnicima Madžarima, a odbiše od Austrije, ma da je apsolutizam cara Franje Josipa donio i ponešto dobro narodu; on je modernizirao hrvatski javni i privatni život, definitivno poništio feudalizam i plemićke privilegije, učinivši ravnopravnima sve staleže pred zakonom; osobito je krupna promjena bila emancipacija hrvatske crkve od ugarske (1852).

Pad trećega austrijskog apsolutizma i opet je bio u vezi sa spoljnim događajima. Kad je 1859 austrijska vojska potučena kod Solferina (24/6), uvjerio se bečki dvor, da mora svojoj samovolji učiniti kraj. »Oktobarska diploma« (20/10 1860) vratila je Ugarskoj i Hrvatskoj stari Ustav, a obećala ga i austrijskim zemljama. U prvi mah pomišljalo se na federativno uređenje habsburške monarhije, s centralnim parlamentom u Beču. Hrvati i Srbi bili su ovim rješenjem zadovoljni, naročito zato, jer je car Franjo Josip naredio, da se odmah počne i s predradnjama oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. U ovom raspoloženju položio je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer osnov Jugoslavenskoj Akademiji u Zagrebu, u želji da dođe do kulturnoga ujedinjenja Južnih Slovena (10/12 1860). Međutim je »oktobarska diploma« naišla na otpor u Ugarskoj, jer je ona u njoj gledala poraz svojih narodnih aspiracija. Zato počne madžarsko visoko plemstvo intrigirati oko dvorskih krugova u cilju, da se napusti federalizam. Na to izdade Franjo Josip 26/2 1861 t. zv. »Februarski patent«, koji je u suštini imao pred očima ustavni centralizam monarhije.

Potom se sastao 15/4 hrvatski sabor u Zagrebu uz punu slogu Hrvata i Srba. 23/6 stvorio je sabor zaključak (članak 42), u kome je izjavio, da je »uslijed događaja od 1848 pravno sasvim prestala svaka veza između Hrvatske i Ugarske«, a samo ličnost zajedničkog vladara i njegovo krunisanje ostaje i dalje kopčom, koja ih veže. Uza sve to Hrvatska je voljna da stupi s Ugarskom u realnu uniju, ako joj ona, još prije pregovora, prizna nezavisnost i teritorijalnu cjelokupnost, to jest Hrvatsku s Rijekom, Slavoniju sa Srijemom, Dalmaciju, Vojnu Krajinu i Međumurje, koje se 1860 opet povratilo Ugarskoj. Protiv ovoga zaključka većine, koju su vodili Rački, Strossmayer, Mrazović i Perkovac, iznesena su dva druga prijedloga. Unionisti ili madžaroni (grof Julije Janković, Ante Stojanović, Mirko Bogović) prihvatili su prijedlog većine samo u suštini, bez ikakvih uslova, koje bi Ugarska, prije nego što se s Hrvatskom upusti u pregovore, trebala da ispuni. Drugi protuprijedlog iznio je Eugen Kvaternik s Antom Starčevićem, tražeći teritorijalnu cjelokupnost Hrvatske i potpunu nezavisnost, ne htijući znati ni za kakovu vezu ni s Austrijom ni s Ugarskom. Ovo je početak hrvatske stranke prava. Poslije toga hrvatski je sabor 3/8 jednoglasno zaključio, da Hrvatska i Slavonija neće ići u bečki centralni parlamenat. Zato je sabor 8/11 raspušten.

Još prije toga (14/3 1861) osnovana je nezavisna hrvatska zemaljska vlada, s hrvatskim službenim jezikom i banom na čelu, a potom 20/11 od ugarske nezavisna hrvatska dvorska kancelarija u Beču. Banom je imenovan još ranije baron Josip Šokčević (1860 do 1867), a hrvatskim kancelarom Ivan Mažuranić (1861—1865). Njihovom nastojanju uspjelo je, da je 30/6 1862 osnovan u Zagrebu Stol Sedmorice kao vrhovni kasacioni sud za Hrvatsku i Slavoniju, a 28/7 1867 otvorena je Jugoslavenska Akademija.

Međutim je osnovana u Hrvatskoj, pored narodne, unionističke i pravaške stranke, još i »samostalna stranka«, s programom, da Hrvatska uđe u realnu uniju s Austrijom. Osnovna misao samostalaca (Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević, Makso Prica) bila je, da je bolje ako se Hrvatska pogodi s Austrijom, prije nego što to učini Ugarska. Osim toga, imali su oni u vidu, da će na taj način lakše uspjeti sjedinjenje Vojne Krajine i Dalmacije s Hrvatskom. No rezultat novih saborskih izbora 1865 dao je većinu poslanika narodnoj stranci. Ovi se sada upuste u pregovore s većinom madžarskog sabora, ma da ona nije prije toga Hrvatskoj priznala nezavisnost i teritorijalnu cjelokupnost. Pregovori nisu uspjeli, jer Madžari ne htjedoše da Hrvatskoj priznadu potpunu nezavisnost, pa ni Rijeku ni Međumurje (16/6 1866).

Digitized by Google

U to bukne austro-pruski rat. Porazom kod Kraljičina Graca (3/7 1866) našao se car Franjo Josip prinuđen da pregovara s Madžarima. Ti su se pregovori svršili austro-ugarskom Nagodbom, kojom je Hrvatska predana Ugarskoj, i njoj ostavljeno, da se sama s Hrvatima sporazumi. Za vrijeme austro-ugarskih pregovora opet se sastao hrvatski sabor 19/11 1866. Pod utiskom novih prilika hrvatski sabor odlučio se za uniju s Austrijom, ali car Franjo Josip odbije taj zaključak, i pozove Hrvate, da dođu na ugarski sabor, kad se bude tamo krunisao za kralja Ugarske i Hrvatske. Kad hrvatski sabor zaključi, da ne može nikoga da pošalje na krunisanje u Peštu (obavljeno 8/6 1867), jer da »još nije uređeno pitanje odnošaja između Hrvatske i Ugarske«, raspušten je 25/6. Ipak je hrvatski sabor pred samo raspuštanje, 11/5, stvorio krupan zaključak, »da Trojedna Kraljevina priznaje srpski narod, koji u njoj stanuje, kao narod s narodom hrvatskim istovjetan i ravnopravan«. Ban Šokčević predade ostavku, našto bi 27/6 1867 imenovan namjesnikom banske časti (locumtenens banalis) baron Levin Rauch, a sa zadatkom, da izborima za novi sabor stvori većinu, voljnu da utanači s Ugarskom Nagodbu na onim principima, kako ih istakoše Madžari još za pregovora 1866. Rauch je svoj zadatak uspješno obavio uz pomoć oktroiranog izbornog reda, za koji je dobio 20/10 ovlaštenje Franje Josipa. Izbori, izvršeni u novembru i decembru, uz pritisak vladinih organa, svršili su s rezultatom, da je 8/12 ušlo u hrvatski sabor 66 madžarona i 14 opozicionalaca.

Rauchov je sabor potom u septembru 1868 sklopio s ugarskim saborom Nagodbu (zak. čl. I. [XXX.]: 1868) »za izravnanje državnopravnih pitanja« između »Kraljevine Ugarske i Kraljevine Hrvatske i Slavonije«, koje čine »jednu istu državnu zajednicu« prema inostranstvu. Hrvatsko-ugarska Nagodba ostala je temeljni državni zakon za reguliranje hrvatsko-ugarskih odnošaja sve do 29/10 1918. Njome je Hrvatska dobila punu autonomiju u zakonodavstvu i u upravi »u svim poslovima unutarnjim, bogoštovlja, nastave (školstva) i pravosuđa«, to jest u svim onim granama javnoga života, koje su bile u hrvatskim rukama još od 1848, odnosno 1861. Svi ostali poslovi proglašeni su zajedničkima, a rukovodit će ih zajedničko ministarstvo financija, poljoprivrede, trgovine i narodne obrane (domobranstva), kod kojih se imadu osnovati posebni hrvatski odsjeci. O zajedničkim poslovima raspravlja »zajednički sabor«, na koji šalje hrvatski sabor poslanike iz svoje sredine (najprije 29 u donju kuću, a 2 u gornju, a od 1881 do 1918 40 u donju, a 3 u gornju kuću). Zajednički sabor opet bira u ugarske delegacije, za raspravljanje s Austrijom, pet članova između hrvatskih poslanika na zajedničkom saboru. Na svima ovim zajedničkim saborima i u delegacijama mogu se hrvatski poslanici služiti hrvatskim jezikom. Što se tiče financija, ustanovljeno je, da Hrvatska ima za pokriće svojih autonomnih troškova primati paušalnu sumu od 2,200.000 for. godišnje. — Od teritorija pripadaju Hrvatskoj i Slavoniji Vojna Krajina i Dalmacija. Bana će imenovati kralj, na prijedlog i uz premapotpis zajedničkog ministra predsjednika, ali je ban ipak »odgovoran« hrvatskom saboru. Ulogu posrednika između ugarske i hrvatske vlade i kralja i hrvatske vlade vrši »ministar dalmatinsko-hrvatsko-slavonski« kod zajedničke vlade u Budimpešti, ali »bez portfelja«. Najzad uređeno je, da se Nagodba može mijenjati samo sporazumom hrvatskog i ugarskog sabora. Jedino u pitanju Rijeke nije se 1868 došlo do sporazuma, jer su i madžaroni nepomično stajali na stanovištu, da je Rijeka dio hrvatskog političkog teritorija. Kad ni poslije novih pregovora 1870 nije došlo do definitivnoga sporazuma, pristade Rauchov sabor na »Provizorium«, kojim je Rijeka, do konačnog rješenja ovoga pitanja, data »zajedničkoj« vladi u upravu. Taj je »Provizorium« u istinu trajao do 29/10 1918.

Protiv Nagodbe diglo se u Hrvatskoj i u Slavoniji veliko ogorčenje, jer se ona smatrala oktroiranim zakonom. Došlo je do oštroga sukoba između bana Raucha (1868—1871) i narodne stranke, u kome je Rauch pao (26/1 1871). Novi ban, Koloman Bedeković (1871—1872), izvršio je nove izbore, ali oni su svršili potpunim porazom madžaronske stranke; od 65 mandata dobila je ona samo 13. Međutim novi sabor nikako se nije sa-

Digitized by Google

stajao, već je tri puta uzastopce odgođeno njegovo otvorenje, što je narod još više ogorčilo. Zato objavi narodna stranka 20/9 1871 manifest na narod, u kome izjavi, da Nagodba od 1868 nije »pravovaljan zakon«, jer je utanačena »bez sudjelovanja većega dijela našega naroda«. Mnogo sudbonosniji korak učinio je Eugen Kvaternik. On pođe početkom oktobra 1871 u Vojnu Krajinu, gdje je vladalo veliko uzbuđenje zbog odredbe hrvatsko-ugarske Nagodbe od 1868, da i ona ima da bude sjedinjena s Hrvatskom. U Rakovici, nedaleko od Plitvičkih Jezera, podigne Kvaternik bunu za oslobođenje Hrvatske ispod austrijskoga i madžarskoga jarma, ali je već treći dan (11/10) od svojih ljudi ubijen, našto je ustanak brzo ugušen. Poslije toga raspušten je hrvatski sabor (19/1 1872), a ban Bedeković odstupi.

Kvaternikov očajni korak veoma je kompromitirao narodnu stvar kod bečkoga dvora i ojačao politički položaj Madžara u borbi s hrvatskom narodnom strankom. Po odstupu Bedekovića imenovan je »namjesnikom banske časti« (locumtenens) bezobzirni Ante Vakanović (1872—1873), sa zadatkom, da opet provede, po Rauchovom primjeru od 1868, izbore tako, da u sabor uđe madžaronska većina. No pored svega nasilja, narod je, krajem maja 1872, ipak izabrao 47 opozicionalaca, a samo 28 madžarona. Na to pozove Vakanović u sabor 47 virilista (poslanika po položaju, dakle velikaša) listom madžarona. Tako ostade narodna stranka, premda je na biralištu pobijedila, u manjini. U takvoj situaciji ona se najzad privoli na »reviziju Nagodbe« i počne sa Madžarima pregovore. Konačni rezultat bio je dosta jalov: nagodbeni zakon od 1868 ostao je i dalje na snazi, s jedinom važnijom izmjenom u finansijalnim ustanovama, to jest da Hrvatska ima mjesto paušala od 2,200.000 for. primati tangentu od 45% njezinih prihoda. Ovako revidiranu Nagodbu primio je onda hrvatski sabor 5/9 1873.

Sada odstupi Vakanović, a za bana je imenovan Ivan Mažuranić (1873 do 1880). Budući da je Mažuranić prvi ban, koji nije bio iz plemićkoga kruga, pozdravio ga je narod sa iskrenom radošću. Njegovo banovanje donijelo je svakoj grani autonomne hrvatske uprave važnih i korisnih reforma, tako da je on položio zdrav osnov modernom hrvatskom upravnom životu. Odmah u početku ispunila se davna želja Hrvata, kad je 19/10 1874 otvoreno u Zagrebu sveučilište s tri fakulteta (medicinski je osnovan tek 1918). Ove je uspjehe međutim ogorčilo izigravanje Nagodbe od strane madžarske vlade, koja je kod novoizrađenih željezničkih pruga uvodila madžarski jezik kao službeni, pod izgovorom, da su željeznice »privatno poduzeće države«, na koje se ne proteže zakonska uredba o pravu hrvatskoga jezika kod zajedničkih vlasti u Hrvatskoj i Slavoniji. U još teži položaj došao je ban Mažuranić kad su 1876, povodom srpskih buna u Bosni i Hercegovini, Srbija i Crna Gora objavile Turskoj rat, s ciljem da oslobode ove zemlje. Ovaj ustanak i rat izazvaše kod hrvatsko-slavonskih Srba ne samo velike nade i oduševljenje, nego su oni pomagali ustaše i oružjem i novcem. Budući da su bečki dvor i njegov tadanji ministar inostranih djela, grof Andrássy, pregli, da dobiju Bosnu i Hercegovinu i da spriječe jačanje Srbije i Crne Gore, primio je Mažuranić iz Beča i Pešte naređenje, da stane na put »veleizdajničkoj« akciji Srba u Hrvatskoj i Slavoniji. Nato je, u ljeto 1876, zatvoreno više odličnih Srba u Pakracu, Bjelovaru, Karlovcu, Daruvaru i Osijeku, a u hrvatskom saboru izjavili su neki poslanici vladine stranke, da »u Hrvatskoj nema Srba«. Tako puče među Hrvatima i Srbima jaz, koji se još više raširio, kad je, poslije okupacije Bosne i Hercegovine (1878), hrvatska saborska većina predala kralju Franji Josipu adresu, u kojoj je tražila da se »ustroj (organizacija) zadobivenih pokrajina (t. j. Bosne i Hercegovine) malo pomalo tako udesi, kako bi se vremenom mogao pripojiti na ustroj Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovom državopravnom odnošaju prema Kraljevini Ugarskoj«. Uz to je adresa urgirala sjedinjenje Dalmacije i Vojne Krajine i definitivno rješenje Riječkoga pitanja. Ova je adresa uzdrmala položaj Mažuranićev. Kralj Franjo Josip objavio je, primajući adresu iz ruku saborske deputacije, da je sabor, govoreći o Bosni i Hercegovini, prekoračio svoj djelokrug.

Digitized by Google

U to je došlo vrijeme, da se između Ugarske i Hrvatske obnovi financijalna Nagodba (svakih deset godina od 1868), ali se Hrvati ne mogoše sporazumjeti s Madžarima. Na to podnese (početkom 1880) Mažuranić madžarskoj vladi akt, s izjavom, da ne može dalje da ostane ban, ako se Vojna Krajina ne sjedini s Hrvatskom, a pregovori oko financijalne Nagodbe ne svrše u korist hrvatskoga prijedloga. Madžarska vlada primi ponuđenu demisiju (21/2 1880), a za bana bude imenovan grof Ladislav Pejačević.

Grof Pejačević (1880—1883) bio je stari unionist. Madžarska je vlada stoga držala, da može poći korak naprijed u pomadžarivanju zajedničkih vlasti u Hrvatskoj. Zato otvori 1/6 1880 u Zagrebu školu, u kojoj će činovnici učiti madžarski jezik, da uzmognu »avanzirati«. Povodom ove uvrede čitavom narodu, istupi Mato Mrazović sa 22 poslanika iz vladine stranke i osnova 3/9 »neodvisnu narodnu stranku«. Uskoro zatim izradi madžarska vlada kod kralja Franje Josipa sjedinjenje Vojne Krajine s Hrvatskom (15/7 1881). No narodnu radost zbog ovoga pomuti iznenađenje, kad je noću između 6 i 7/8 1883 madžarski ministar financija grof Szapáry dao na svim zagrebačkim zajedničkim financijskim i carinskim uredima istaći nezakonite grbove, s natpisima na hrvatskom i madžarskom jeziku. Zbog toga dođe u Zagrebu do nemira. Narod poskida 15/8 nove ploče i porazbija ih, našto se nemiri, dijelom antisemitskoga značaja, proširiše po Hrvatskom Zagorju i po Banovini (između Une i Kupe). Kad intervencija bana Pejačevića u toj stvari nije ni u Beču ni u Pešti uspjela, on dade ostavku (24/8). Ovim događajem nestaje iz hrvatskog političkog života unionista (madžarona) iz uvjerenja, a protunagodbena Starčevićeva »stranka prava« sve je više u narodu sticala terena.

Pošto su nemiri bili uzeli opasan značaj, imenovao je kralj Franjo Josip, na prijedlog madžarske vlade, za kraljevskog komesara u Hrvatskoj i Slavoniji zagrebačkoga armijskoga generala baruna Ramberga (4/9). Ramberg vrati 7/9, uz vojničku asistenciju, ploče s dvojezičnim natpisima na njihovo mjesto, a onda ih, prema zaključku ugarskoga sabora, 16/10 zamijeni novim grbovima bez ikakva natpisa (ostale su do 1908). Kad se zemlja opet primirila, imenova Franjo Josip, na prijedlog madžarske vlade, 1/12 1883 za bana grofa Karla Khuen-Héderváry-a. Khuen-Héderváry (1883—1903) bio je doduše iz Nuštra u Slavoniji, kod Vinkovaca, ali je po osjećajima i odgoju bio madžarski aristokrat.

Ugarska se poslije Nagodbe s Austrijom (1867) znatno ekonomski podigla, a koristeći se narodnosnom zavadom u Austriji, uspjela je da i politički dođe u Habsburškoj monarhiji do prve uloge. U vezi s ovim jačanjem Ugarske, madžarski su pravnici i državnici izgradili teoriju o državnom jedinstvu Ugarske i o madžarskoj državnoj ideji, a grof Khuen-Héderváry bio je revan eksponent njezin u Hrvatskoj. Kad je, početkom decembra 1883, stigao u Zagreb i preuzeo upravu zemlje, pozvao je on k sebi vodstvo narodne stranke (Krestić, Miškatović, Vončina), i izjavio, ako mu oni ne sastave većinu u saboru, da će biti prinuđen poslužiti se drugim sredstvima. Sada se narodna stranka podvrgne vodstvu novoga bana. Protiv nje je stajala snažna i popularna opozicija, sastavljena koje od Starčevićeve stranke prava (uskrsle poslije 1871, opet 1878), i koje od Mrazovićeve neodvisne narodne stranke. Ali grof Khuen-Héderváry brzo je skršio opoziciju, svladao otpor zemlje i ostao joj na čelu punih dvadeset godina. Mlad, energičan i promišljen, od prirode obdaren snažnim pamćenjem i poznavanjem ljudskih slabosti, a koncilijantan u saobraćaju, on se dao na »pacifikaciju Hrvatske« sa zvučnom lozinkom: red, rad i zakon. Njegov apsolutistički režim bio je maskiran tankim velom tobožnje ustavnosti, to jest takve, kakvu je on sebi zamišljao, i kakvu je on trebao, na bazi sabora, birana po njegovoj volji i sastavljena onako, kako je on to htio da ima. Tamnica, progoni, uništavanje egzistencija, gušenje štampe, sprečavanje narodnih zborova, prosta nasilja kod izbora, poništavanje opozicionih mandata, pa i jednoglasno stečenih, bila su sredstva, kojima je on produživao svoj vijek na banskoj stolici. Ali glavnu snagu crpio je on iz zatečene zavade Hrvata i Srba, koju je on, favoriziranjem Srba još ojačao. Zato je režim grofa Khuen-Héderva-

Digitized by Google

ry-a došao u krizu onaj dan, kad su se Hrvati i Srbi našli na zajedničkom radu protiv madžarskoga sistematskog gaženja Nagodbe s jezovitim napredovanjem i brojem madžarskih škola u Hrvatskoj i u Slavoniji. Ovaj pokret djelo je hrvatske i srpske omladine, a započeo je u ono žalosno vrijeme, kad su izbori od 1901 i veliki protusrpski izgredi u Zagrebu (početkom septembra 1902) pokazali, da je tadanje narodno vodstvo Hrvata i Srba postalo sasvim nemoćno. Direktni povod padu Khuen-ova režima bili, su veliki, krvavi nemiri u proljeće 1903, najprije u Zagrebu, a onda u velikom dijelu Hrvatske, a izazvao ih je golem protuzakonit natpis madžarskim jezikom postavljen na novosagrađenoj zgradi zagrebačke direkcije željeznica. Grof Khuen-Héderváry ostavi iznenada Zagreb, kad je 27/6 imenovan za ugarskog ministra predsjednika, a za bana bude 4/7 imenovan grof Teodor Pejačević, sin bana Ladislava Pejačevića.

Grof Teodor Pejačević (1903—1907) prekinuo je s nasilnim režimom svoga prethodnika tim lakše, što je grof Khuen već u augustu odstupio s predsjedništva ugarske vlade. Kako se u to vrijeme Ugarska nalazila u sporu s bečkim dvorom, zbog madžarskih vojničkih zahtjeva, a u januaru 1905 ostala kod izbora liberalna stranka u manjini, došla je preporođena Hrvatska u položaj, da potraži novu orijentaciju u narodnoj politici. Organizirala se srpska samostalna stranka (Medaković, Svet. Pribićević, Dušan Popović) i hrvatska napredna stranka (Lorković, Wilder, Heimerl), dok su braća Ante i Stjepan Radić osnovali hrvatsku seljačku stranku. Pod utjecajem krupnih događaja u Ugarskoj, sastali su se na Rijeci opozicionalni zastupnici iz Hrvatske (Zagorac, Harambašić), Dalmacije (Trumbić, Čingrija), Istre (Spinčić, Laginja) i Rijeke (Barčić, Supilo), te stvoriše 3/10 Riječku rezoluciju. Nekoliko dana kasnije (17/10) sastali su se u Zadru srpski poslanici iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te stvoriše Zadarsku rezoluciju, koja je prihvatila Riječku, kao bazu buduće narodne politike. Odmah potom osnovana je hrvatsko-srpska koalicija, i objavila je narodu 12/12 manifestom svoj program. Osnivanje hrvatsko-srpske koalicije, pri čemu su tajno sudjelovali i mjerodavni politički krugovi Kraljevine Srbije, početak je nove narodne politike, u cilju narodnog jedinstva i ujedinjenja.

Važnost hrvatsko-srpske sloge pokazala se već kod idućih izbora, početkom maja 1906, kad je, poslije tridesetgodišnjeg vladanja, pala narodna stranka, a koalicija primila, s banom grofom Pejačevićem »narodnu vladu« (Nikolić, Rojc, Badaj). Ali u maju 1907 iznese, na zajedničkom saboru u Pešti, ministar trgovine Franjo Kossuth projekt zakona o željezničarskoj pragmatici, tražeći uzakonjenje madžarskog službenog jezika i na prugama Hrvatske i Slavonije. Protiv ove povrede Nagodbe od 1868 povela je hrvatsko-srpska koalicija na zajedničkom saboru u Pešti višemjesečnu opstrukciju, za koje odstupi grof Pejačević (26/5 1907), a za bana bi imenovan Aleksandar Rakodczay (1907—1908). Kad je madžarskoj vladi najzad uspjelo da izigra opstrukciju hrvatsko-srpske koalicije, produži ona borbu u hrvatskom saboru iznijevši 12/12 1907 prijedlog, da se ban Rakodczay stavi pod optužbu. No sabor bi raspušten, a Rakodczay odstupi učinivši 8/1 1908 mjesta novom banu, barunu Pavlu Rauchu, sinu bana Levina Raucha.

Ban Rauch sam se ponudio madžarskoj vladi obećavši, da će satrti hrvatsko-srpsku koaliciju. Budući da je ustav tražio, da poslije raspusta sabora treba da budu najkasnije treći mjesec izvršeni novi izbori, Rauch provede 28/2 1908 izbore, ali ne dobi ni jedan jedini mandat u korist svoje unionističke stranke, dok ih je hrvatsko-srpska koalicija dobila 57, od 88. Tek što se novi sabor sastao (12/3), već treći dan (14/3) bi odgođen na neizvjesno vrijeme, našto Rauch produži vladati neustavnim i nasilnim režimom, gorim od Khuen-ova.

Riječka je rezolucija izazvala na bečkom dvoru veoma nepovoljan utisak, osobito stoga, jer je približila dva stoljetna protivnika, Hrvate i Madžare. Ali je još više zgranulo bečke i peštanske vladajuće krugove izmirenje Hrvata i Srba. Tražeći toj tobože zagonetnoj pojavi uzrok, ovi su krugovi došli na misao, da je novi politički pravac u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Bosni plod potajnog rada Kraljevine Srbije pod novom dinastijom Karađorđevića (od 1903).

Digitized by Google

U to bukne, u julu 1908, mladoturska revolucija i dade carstvu ustav. Budući da je Bosna s Hercegovinom vrijedila kao sultanov teritorij, jer ju je Austro-Ugarska 1878 samo »privremeno« okupirala, imale su i ove zemlje birati poslanike u novi turski parlamenat. Kad je bečki dvor saznao, da su muslimani i pravoslavni odista odlučili, da biraju poslanike u Carigrad odluči se na aneksiju Bosne i Hercegovine (8/10 1908). Ovaj presudni korak nije samo u Srbiji i u Crnoj Gori naišao na žestok protest, nego je i hrvatsko-srpska koalicija dala izjavu, koja nije zadovoljila bečko-peštanske vladajuće krugove, a frankovačka stranka prava uvjerila ih je, da hrvatsko-srpska koalicija ima u svojoj sredini ljude, koji su u vezi sa srpskom vladom. Sada ban Rauch bude ovlašten, da izvrši hapšenje sumnjivih lica i da protiv njih digne tužbu. Tako je došlo do »veleizdajničke parnice«, vođene u Zagrebu od 15/1 do 5/10 1909 protiv 53 Srbina, zbog veleizdaje, a onda do Friedjungova procesa pred porotnim sudom u Beču od 9 do 22/12, kome je dao povod članak austrijskog historičara Dr. Friedjung-a u bečkoj Neue Freie Presse od 25/3 1909, u kome je on, na temelju falzificiranih dokumenata, objedio hrvatsko-srpsku koaliciju za nedopuštene veze sa Srbijom. Opstrukcija i oba ova procesa postala su evropski skandali, ali oni su koaliciju ojačali kod kuće u narodu, a u svijetu digli joj ugled.

Malo po tom preuzeo je predsjedništvo vlade u Ugarskoj po drugi put grof Khuen-Héderváry, lični protivnik Rauch-ov. Posredovanjem nekih članova bivše narodne stranke kod grofa Khuen-a, došlo je onda do promjene režima u Hrvatskoj: hrvatsko-srpska koalicija primila je za bana Nikolu Tomašića (5/2 1910) uz uslov, da se proširi izborni red u Hrvatskoj i donese nova željezničarska pragmatika, bez uredbe o madžarskom službenom jeziku.

Novi ban Nikola Tomašić (1909 do 1912) sazvao je opet hrvatski sabor, koji je donio obećani zakon o izbornoj reformi. Njime se broj izbornika popeo od 50.000 na 190.000. Ali se hrvatsko-srpska koalicija ubrzo stala razilaziti u političkom pravcu s Tomašićem, jer joj je on htio da bude šefom onako, kao što je nekad ban Khuen-Héderváry bio narodnoj stranci. U borbi s koalicijom Tomašić je dva puta proveo izbore (u oktobru 1910 i u decembru 1911), ali nije uspio, te je odstupio.

Tomašića naslijedi Slavko Cuvaj (1912—1913), najprije kao ban, pa onda (5/4 1912—21/7 1913) kao kraljevski komesar. Ni on nije mogao slomiti koaliciju, a samo sretnom slučaju imao je da zahvali, što nije postao žrtvom atentata zagrebačkoga sveučilišnog đaka Luke Jukića (8/6 1912). Za Cuvajeva režima vodio se balkanski rat (1912—1913). On raspali nadu svega naroda, i Srba i Hrvata u Austro-Ugarskoj, u skoro oslobođenje i ujedinjenje. Veliki uspjesi Srbije primorali su stoga bečke i peštanske vladajuće krugove, da opet popuste Hrvatskoj. Cuvaj je najprije poslan na dopust (22/12 1912), a uprava povjerena Dr. Unkelhäuser-u, a kad je Cuvaj riješen službe, imenovan je za komesara barun Ivan Skerlecz (1913 do 1917). Njegovim posredovanjem došlo je do sporazuma između koalicije i grofa Tisze, predsjednika madžarske vlade: Hrvatskoj je vraćen ustav, Skerlecz je imenovan banom (27/11 1913) na čelu činovničke vlade, a madžarska je vlada povukla 6/12 Kossuth-ovu željezničarsku pragmatiku i podnijela novu, u kojoj je izostala jezična uredba. Kad su potom 16/12 izvršeni u Hrvatskoj novi izbori, dobila je koalicija apsolutnu većinu, a hrvatska autonomna uprava proširena je »četvrtim odjelom kr. zemaljske vlade za narodno gospodarstvo«.

Za Skerlecz-ova banovanja buknuo je iznenada, poslije Sarajevskoga atentata (28/6 1914), Svjetski Rat (1914 do 1918), koji je, za banovanja Antuna Mihalovića (1917 do 1918), Hrvatskoj donio 29/10 1918 oslobođenje, pa onda, zaključkom Narodnoga Vijeća novostvorene države Slovenaca, Hrvata i Srba (29/10—1/12 1918) 1/12 narodno ujedinjenje u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Literatura: Od starijih djela još uvijek je od važnosti Lucius, De regno Dalmatiae et Chroatiae, libri sex (1666). Od novih djela: Š. Ljubić, Pregled povjesti Hrvatske (do 1835) (1864); T. Smičiklas, Povjest hrvatska 1, 2 (do 1848) (1879 i 1882); V. Klaić, Povjest Hrvata I—V (do 1608) (1899 do 1911); F. Šišić, Pregled povjesti hrvatskoga naroda od najstarijih dana

Digitized by Google

do 1873 (1916; 2 izdanje, knj. 1, do 1790, 1920); R. Horvat, Povjest Hrvatske 1. (do 1657) (1924).

F. Šišić.

HRVATI I BIZANT. Hrvati su se, kako kaže bizantski car iz sredine 10 vijeka, Konstantin Porfirogenit, još u početku 7 vijeka t. j. za vlade bizantskog cara Heraklija, nastanili u sjevero-zapadnom dijelu rimsko-bizantske provincije Dalmacije. Odatle su se oni poslije raširili i u rimsko-bizantsku Panoniju, osnovavši između Save i Drave, pod posebnim knezom, još jednu hrvatsku državicu, osim dalmatinske Hrvatske, t. j. panonsku hrvatsku kneževinu.

Po Porfirogenitu, i Hrvati su, kao stanovnici na bizantskom carskom tlu, priznavali, još od Heraklijevih vremena, neki bizantski suverenitet. Politički, dakle, oni su, još od svog doseljenja u svoju novu domovinu, bili privezani za bizantsko carstvo. Ali, u duhovnom pogledu, oni su još od tada zapali u papinsku latinsko-kršćansku sferu. Uostalom, isti je slučaj i sa Srbima. Jer, sve do prve polovine 8 vijeka, papinska je dijeceza obuhvatala i mnoge bizantske zemlje: između ostalog i cijelu zapadnu polovinu bizantskog Balkana sa produženjima na sjeveru od Save i Jadranskog mora. Još prije slovenskog doseljenja u te krajeve, tu su se nalazili jaki papinski crkveni centri. I tako, dok su hrvatski, pa i srpski doseljenici, u svom novom zavičaju, politički ušli u djelokrug grčkog Bizanta, dotle su oni, duhovno, upali u djelokrug latinskog papinstva i zapadnoevropskog latinskog kršćanstva. Po Porfirogenitu je još car Heraklije, koji je, kako ovaj pisac tvrdi, prvi pokušao da krsti Hrvate i Srbe u njihovom novom zavičaju, učinio taj pokušaj preko svećenika, dovedenih iz Rima. Za Hrvate, Porfirogenit čak tvrdi, da je njima Heraklije, iz tih rimskih svećenika, stvorio i cio njihov prvi kler: nadbiskupa, biskupa, svećenike i đakone. Ima i drugih znakova, po kojima izgleda, da su prvi počeci kršćanstva kod Hrvata i Srba bili rimskog podrijetla. Ali ne znamo koliko su oni tu uhvatili korijena. Jer, i iz Porfirogenita i iz drugih izvora izlazi, da su se i Hrvati i Srbi, kako iz Rima tako i iz Carigrada, ponovo krštavali i u 9 vijeku.

Međutim, još u prvoj polovini 8 vijeka, grčki Bizant se zauvijek razortačio sa svojim starim suparnikom, rimskim papom, u pogledu crkvenih sfera. On je tada, pod carem Lavom III., proglasio ikonoborstvo kao pravoslavlje. A papinstvo ga je i ovom prilikom, kakogod i ranije zbog drugih vjerskih razmirica, proklelo za to kao heretika. Zalud su bizantske vlasti u Italiji, a zatim i carski brodovi, poslani iz Carigrada, pokušali i sad, kakogod nekad pod carem Justinijanom I. i Konstantinom II., da uhvate neposlušnog papu i da ga odvedu caru u Carigrad. Od carskih činovnika, papu su obranili građani Rima, a od carskih brodova morska bura, koja ih je polomila. Onda je Bizant ukinuo jednom za svagda svaku papinsku crkvenu vlast u cijelom opsegu svoga političkog suvereniteta. Svi dijelovi papinske dijeceze na bizantskom teritoriju otrgnuti su od ikonopokloničkog papinstva, i stavljeni su pod ikonoborački grčki patrijarhat u Carigradu. Bizantske crkvene granice imale su se u buduće poklapati bar prema latinskom papinstvu, s bizantskim državnim granicama. Pape su bili upućeni da vladaju samo na latinskom zapadu (732).

Izuzetak svakako nije učinjen, ma da neki misle drukčije, ni za bizantske provincije Dalmaciju i Istru, i to ni za latinski (»romanski«), ni za hrvatski dio tih provincija, pa valjda ni za hrvatski dio Panonije. To se, istina, ne da dokazati očigledno, jer nemamo tekst ukaza Lava III. o ovom razortačenju bizantskog carstva od papinstva. Ali je nerazumljivo, zašto bi ikonoborački Bizant prema ikonopokloničkom papinstvu, s kojim se tada nalazio u šizmi, bio milostiviji kod dalmatinskih i istarskih Latina (»Romana«) i kod dalmatinskih, istarskih i panonskih Hrvata, nego li na pr. u izvjesnim latinskim biskupijama u južnoj Italiji, ili na pr. kod Srba u jugoistočnoj polovini provincije Dalmacije. Naprotiv, vjerojatnije je da je Bizant još u ikonoboračko doba htio spriječiti papinstvo da ono ne zadrži u svojoj dijecezi ni latinske (»romanske«) biskupije u Dalmatinskom i Istarskom Primorju, ni Hrvate u pozadini toga Primorja, i da ono tamo ne dovrši pokrštenje Hrvata, već da sve to prigrabi sebi carigradska crkva. Jer, Bizant je u tom

Digitized by Google

pogledu ostao sebi dosljedan i poslije ikonoboračkih careva, t. j. u 9 vijeku (od 843 pa na dalje). Tada na pr. car Mihailo III. i njegov novoizabrani patrijarh Fotije ne samo da nisu htjeli vratiti papi Nikoli I. ni jedan od onih komada papinske dijeceze, oduzetih od ikonoboračkih careva, nego su, pomoću slovenske službe Sv. Ćirila i Metoda, pokušali oteti papinstvu čak i zapadne Slovene, koje su papini Franci bili pokorili i počeli krštavati latinskim krstom. A nasljednik Mihaila III., car Vasilije I., ne samo da je produžio taj Mihailov pokušaj kod zapadnih Slovena, nego je otrgao papinstvu i Hrvate, koje su Franci također bili potčinili i preveli u papin latinski kršćanski tabor.

Bizantsko je carstvo dakle išlo još od prve polovine 8 vijeka za tim, da Hrvate i Srbe uzme, u duhovnom pogledu, u svoje naručje, onako kao što ih je i u političkom pogledu zagrlilo još od njihova doseljenja u njihovu novu postojbinu. Od toga je trenutka izgledalo kao da će se i Hrvati, isto kao i Srbi, i kao ostali slovenski doseljenici u bizantskom carstvu, razvijati prvenstveno u vezi sa grčkim Bizantom, a ne sa zapadnoevropskim rimskim papom, i sa zapadnoevropskim kršćanskim državama, koje je papinstvo prikupilo u svoj latinsko-kršćanski tabor.

No desilo se drukčije. U daljem toku srednjega vijeka neke od tih papinih latinsko-kršćanskih država na zapadu Evrope uspjele su, da Bizantu otmu Hrvate, ali ne i Srbe i ostale balkanske Slovene. To je prvo uradila najstarija germanska duhovna kći papinstva, Franačka, koja je još od kraja 8 i početka 9 vijeka, pa za više od pola vijeka, nametnula objema hrvatskim kneževinama, i panonskoj i dalmatinskoj svoj politički suverenitet. A to je poslije ponovila i papina Ugarska, koja je u početku 12 vijeka trajno zagospodarila nad ujedinjenom hrvatskom Kraljevinom, sastavljenom iz obiju spomenutih kneževina. Time je kod Hrvata ponovo uspostavljeno i latinsko kršćanstvo, pa i papinska crkvena vlast, jer su sve zapadne kršćanske sile, pa i Franačka i Ugarska, krčile puta svome papinstvu i svome latinskom kršćanstvu koje su primile od papinstva, u svima svojim političkim osvojenjima.

Na taj način Hrvati su, već od 9 vijeka, sve više živjeli u vezama sa zapadnoevropskom latinsko-kršćanskom zajednicom naroda, i sa njenim duhovnim vođom, rimskim papom, dok su Srbi i drugi balkanski Sloveni ostali i dalje u prvenstvenom dodiru s grčkim Bizantom. Hrvatska je sudbina rastavljena od sudbine ostalih slovenskih doseljenika na bizantskom teritoriju. Grčki Bizant je, od tada pa na dalje, samo po koji put opet pretezao kod Hrvata nad zapadnjacima i nad papom, pa i to samo do 12 vijeka, na kraće vrijeme i u neznatnoj mjeri. Stoga su se Hrvati od sveg ostalog balkanskog Slovenstva, najmanje uplitali u bizantski život, a tako isto i Bizant u njihov.

Što su ovako zapadnoevropski latinski kršćani i njihovo papinstvo mogli otkinuti Hrvate Bizantincima, uzroci su geografski i historijski. Nova hrvatska domovina na sjeverozapadu bizantske provincije Dalmacije i dalje u Panoniji, ležala je na kraju Bizanta, u vrh Balkana i Jadrana, i to baš na pragu, gdje su se bizantski Grci od uvijek sučeljavali sa Latinima i njihovim papinstvom, i sa drugim zapadnoevropskim silama, koje će vremenom stupiti u papino latinsko-kršćansko kolo. Hrvati su u tim svojim novim staništima bili ograđeni od Bizanta, na balkanskom kopnu, Bugarima i Srbima. Na Jadranskom moru su se s njim dodirivali samo kod njegovih primorskih ostataka stare istarske i dalmatinske provincije, koji nisu pali u hrvatske ruke. No i tu su se Hrvati više susretali sa Latinima, nego li sa bizantskim Grcima. Jer, primorski i otočki gradovi Istre i Dalmacije, koji su poslije slovenskog doseljenja u te zemlje ostali pod bizantskom vlašću, bili su, po življu, latinski (»romanski«), a ne grčki. Uostalom, ostatke Istre oteli su Bizantu, još u 8 vijeku, najprije Langobardi, pa onda Franci. A bizantski primorski ostaci Dalmacije postali su, već od 9 vijeka, samoupravna administrativna jedinica, tako da Bizantinci, od tada pa na dalje, nisu uglavnom tamo više imali nikakvu neposrednu vlast, nego samo jedan sasvim posredan, jači ili slabiji suverenitet.

Tako je geografski položaj novog hrvatskog zavičaja prema Bizantu bio dalek i osamljen. Bizant pak, ri-

Digitized by Google

jetko je kad imao toliko snage, da od zapadnjačkih nasrtaja brani čak i tu svoju krajnju balkansku i jadransku periferiju. Njemu to nije išlo lako ni prije hrvatskog doseljenja u te krajeve. I onda su tamo prodirali Germani, Huni i Avaro-Sloveni. Stvar se nije izmijenila ni poslije hrvatske seobe. Jer, i u to vrijeme, Bizant je patio od drugih, mnogo prečih, nevolja. Njega je tada kroz vjekove držao u šahu azijski islam, koji mu je kroz razne svoje zastavnike Arape, Turke Seldžuke i Turke Osmanlije — otimao njegove najosnovnije zemlje, i najosnovnije vode, na istoku. Ujedno je on kroz vjekove bio zauzet i na Balkanu, najprije Bugarima pa poslije i Srbima, koji su mu osvajali njegove glavne balkanske zemlje do pod Carigrad i do pod Solun. O drugim njegovim napadačima, kao o Langobardima, koji su ga još od kraja 6 vijeka davili u sjevernoj i srednjoj Italiji, o Normanima, koji su ga u 11 i u 12 vijeku rušili ne samo u južnoj Italiji, nego i na Jadranu, pa i na Balkanu, — da i ne govorimo. Doduše, nailazila su i vremena bizantske ofenzive. Ali, carstvo je tada moralo u prvom redu da povraća svoje naprijed pobrojane, kud i kamo teže kopnene i pomorske gubitke, a ne da od zapadnjaka čuva svoju prevlast čak kod Hrvata na svojoj balkanskoj i jadranskoj periferiji.

Uostalom, koliko je Bizant još zarana oslabio na toj periferiji, zbog neprestane zauzetosti na drugim važnijim stranama, najbolje se vidi po tome, što je on u sjevernom Jadranu vrlo rano dopustio, da mu se čak i oni bijedni ostaci tamošnjih njegovih posjeda, koje mu nije ugrabio nikakav tuđin, sami izmaknu iz njegove neposredne vlasti, i da tu vlast sami svedu na jedan sasvim posredan bizantski suverenitet. Takav je na pr. slučaj bio sa bizantskim ostacima provincije Dalmacije, nezauzetim od Hrvata i Srba. A isti se slučaj desio i sa bizantskim ostacima provincije Venecije, nezauzetim od Langobarda i od Franaka. Još od 9 vijeka Venecija je redovno sama birala svoje upravnike (duždeve), a nije ih više dobivala iz Carigrada. U toku vremena, ona je malo pomalo porasla u jaku i bogatu trgovačku republiku, koja ne samo nije zavisila od svog tobožnjeg suverena Bizanta, nego je čak naslijedila cijelu nekadašnju bizantsku nadmoćnost u sjevernom Jadranu, pa i u bizantskim ostacima provincije Dalmacije, koji su, po življu bili latinski (»romanski«), kao i sama Venecija.

Bizantski politički suverenitet, koji je, po Porfirogenitu, nametnuo Hrvatima još car Heraklije, ostao je tamo, vjerojatno, uglavnom čitav i neokrnjen sve do kraja 8 i početka 9 vijeka. A vjerojatno je dotle trajalo i bizantsko crkveno starješinstvo, koje je Bizant zasnovao, i htio zasnovati kod Hrvata još od ikonoboračkih vremena (732).

U političkom pogledu, i sami su Hrvati valjda, za sve to vrijeme, gledali u Bizantu svog zakonitog suverena, na čijoj su carsko-rimskoj zemlji stanovali. Sporedno je što su oni pri tom, još od doseljenja u novi zavičaj, imali s tim svojim suverenom sukoba, i na suhu i na moru, naročito zbog bizantskih ostataka Dalmatinskog i Istarskog Primorja, u kojima su, na domak hrvatskim posjedima, i dalje živjeli, kao bizantski štićenici, stari dalmatinsko-istarski Latini (»Romani«). Ni spolja, gotovo nitko nije u ova rana vremena ozbiljnije grozio ovom političkom bizantskom suverenitetu nad Hrvatima, Doduše, prekodravski Avari su, neznano od kad, držali tada pod sobom panonsko-»ilirske« hrvatske kneževe. Ali to su valjda, i u očima Hrvata i u očima Bizantinaca, bili samo nasilnici, a ne zakoniti hrvatski gospodari. Vidan dokaz ovog političkog bizantskog suvereniteta nad hrvatskim plemenom činili su, svakako još od ovih vremena, visoki dvorski položaji i bizantski znaci, davani hrvatskim vladaocima kao tobožnjim namjesnicima bizantskog carstva u carskim zemljama, naseljenim od Hrvata.

I u crkvenom pogledu, Bizant je, po svoj prilici, sve do kraja 8 i do početka 9 vijeka, računao kao svoje, a ne kao papinske, sve one kršćanske hrvatske općinice, koje je valjda stvorio još car Heraklije preko svećenika, dovedenih iz Rima, a koje su početkom 8 vijeka (732) otrgli od papinstva bizantski carevi ikonoborci.

No još krajem 8 i početkom 9 vijeka tu je političku i duhovnu vrhovnu vlast bizantsku nad Hrvatima najprije pocijepala, i pravno i stvarno,

Digitized by Google

papina Franačka, u društvu sa papinstvom.

Kad je Karlo Veliki oteo Bizantu Istru (787/88), Franačka se primakla bizantskim kletvenicima Hrvatima. A poslije ih je još više zaokružila, od kako je Karlo, preko Bavarske, skrhao i Avare između srednjeg Dunava i Drave. Posljedica je toga bila, da je on uzeo pod franački suverenitet obje hrvatske državice: najprije panonsko-»ilirsku«, koju je spasio od Avara, pa onda i dalmatinsku. Čak su i bizantski podanici Latini (»Romani«), po gradovima u bizantskim ostacima stare provincije Dalmacije, otpali od Bizanta na Karlovu stranu. A Karlo je uzeo Bizantu i Veneciju.

Bizant se branio od udara Franačke i papinstva, ali na njeg bjehu ponovo navalili Arapi pod silnim Kalifom Harun-al-Rašidom. Srećom, ni Karlo Veliki se, i pored sveg svog poleta, nije osjećao tako moćan, naročito na moru, da se i dalje širi na bizantski račun u južnoj Italiji i na Balkanu. Stoga se sve svršilo mirom u Aachenu (812). U naknadu za priznatu mu imperatorsku titulu od strane bizantskog dvora, Karlo je, na osnovu toga mira, vratio Bizantu Veneciju i gradove u njenoj latinskoj (»romanskoj«) Dalmaciji. Ali je zadržao pod svojom vlašću Istru, i pod svojim suverenitetom knezove obiju hrvatskih državica. Zajedno s tim franačkim suverenitetom došlo je Hrvatima i latinsko kršćanstvo, kao i crkvena vlast papina.

Naskoro je papinsko-»ilirska« Hrvatska, pod knezom Ljudevitom, pokušala da zbaci franački jaram, ali uzalud. Tako su Hrvati ostali pod Francima sve do posljednjih decenija 9 vijeka. Tada su Franci morali braniti svoju prevlast nad Hrvatima i od Bugara. Međutim su se vremena promijenila. Nekadašnja silna Karlova Franačka opala je poslije njega, a Bizant je poletio novom snagom pod carem Vasilijem I. »Makedoncem« (867—886). Hrvati su se onda još jednom digli na Franke, i oslobodili od njih obje svoje kneževine. Pri tom su se oni otuđili i od pape, pa se i u političkom i u crkvenom pogledu opet naslonili na Bizant. Zajednica s Bizantom omogućila im je tada da prigrle i slovensku narodnu crkvu i knjigu bizantskih misionara Sv. Ćirila i Metoda, koju je papa s početka doduše i sam blagoslovio, ali ju je poslije stao proganjati, želeći da i kod Slovena udomaći svoju staru latinsku crkvu i knjigu.

Ove obnovljene crkvene veze Hrvata s Bizantom prekinuo je konačno ujedinitelj obiju hrvatskih kneževina, prvi hrvatski kralj Tomislav, početkom 10 vijeka. On je zauvijek vratio hrvatsko pleme u papinsku dijecezu. S papom se baš tada izmirio i Bizant, čime je za časak bila prekraćena crkvena šizma, koju su u drugoj polovini 9 vijeka bili stvorili papa Nikola I. i carigradski patrijarh Fotije. Tako isto pod papom su u Tomislavovo doba bile već i crkvene stolice u »romanskim« (latinskim) gradovima bizantske teme Dalmacije, koje je bizantski car Lav III. Ikonoborac, zajedno sa cijelom ostalom zapadnom polovinom Balkanskog Poluostrva i sa južnom Italijom, bio istrgao iz rimske dijeceze i stavio ih u carigradsku (732). I Tomislav je želio da odljuti rimsku kuriju, što su se Hrvati u svoje vrijeme odvojili od nje. Na splitskom saboru (925), on se pogodio s papinskim legatima, da Hrvatska na crkvenom polju u buduće zavisi od papine latinske nadbiskupije u bizantskom Splitu. A to je bila nasljednica starog nadbiskupskog prijestola u Saloni, koju su Sloveni bili porušili. Ujedno je bilo tu utvrđeno, da se ukine narodna hrvatska biskupija u Ninu, osnovana još u doba franačkog gospodarstva nad Hrvatima; a, tako isto, i da se u Hrvatskoj zabrani crkvena služba i knjiga na slovenskom jeziku, u korist latinske službe i knjige. Za sve to, Tomislav je od pape dobio kraljevsku krunu.

U crkvenoj zavisnosti Hrvatske od papinstva nije zatim bilo više prekida. U papinsku pastvu računa Hrvate i Porfirogenit, govoreći o vremenu vlade Tomislavova nasljednika, hrvatskog kralja Trpimira. Uopće, Tomislav je na duhovnom polju trajno vezao hrvatsko pleme za latinsko kršćanstvo i za latinsku kršćansku civilizaciju. Hrvatske veze s Bizantom on je sveo samo na formalni bizantski suverenitet nad Hrvatskom. On je pomagao Bizantu u njegovoj borbi sa Simeonom bugarskim, a kad mu se Simeon za to htio osvetiti upadom u Hrvatsku, on je sjajno odbio taj upad. Pa i poslije Tomislava, kako

Digitized by Google

Porfirogenit tvrdi za svoje vlastito doba, Hrvati su bili potčinjeni Bizantu, a nikad nisu priznavali bugarsku vlast, ma da su ih Bugari pokušavali pokoriti i pod Simeonovim ocem, kanom Borisom.

Međutim, politička veza između Bizanta i Hrvata počela je opet da se kida. Tako na pr. čim je bizantski car Vasilije II. srušio Samuilovu državu, pa pokorio i Srbe, i Hrvati su ponovo priznali bizantski suverenitet (1018). Hrvati su, videći Bizant između Samuilova čekića i zapadnjačkog nakovnja, prešli bili ponovo iz bizantskog u zapadnjački politički tabor, pa su, možda baš u sporazumu sa Samuilom, i zube pokazali Bizantu, naročito na starom poprištu hrvatsko-bizantskih borba, u bizantskom dijelu Dalmacije. No zatim je došlo Vasilijevo razorenje Samuilove države, njegovo pokorenje Srba, njegove pobjede i nad zapadnim imperijem u južnoj Italiji. Na to su se i Hrvati opet vratili pod sjenku bizantskog skeptra.

Međutim, već prije smrti Vasilija II. (1025), Hrvatska je i politički konačno okrenula leđa Bizantu. To se vidi po tadašnjim i malo kasnijim borbama između Bizanta i Hrvata u Dalmatinskom Primorju. Hrvatska se i u političkom pogledu sve više vezala sa zapadom. Samo 50 godina poslije smrti Vasilijeve, hrvatski je kralj Zvonimir postao vazalom papinske države, iz koje je tada grmio po svijetu silni papa Grgur VII. Hildebrand (1076).

U hrvatsko-bizantskim odnosima, važno mjesto zauzima i otimanje Hrvata s Bizantom oko Dalmatinskog Primorja.

Od dolaska Hrvata i Srba na Balkan, mi imamo sa političkoga gledišta dva dijela Dalmatinskog Primorja. Jedan, i to mnogo veći, dio pripadao je, zajedno sa cijelom unutrašnjošću stare bizantske provincije Dalmacije, novodoseljenim Hrvatima i Srbima. U taj dio spadalo je ne samo dugački komad dalmatinske obale, nego i mnoga dalmatinska ostrva. Kako na toj obali, tako i na tim ostrvima, Hrvati i Srbi su još od prije 9 vijeka, a možda još od svoga doseljenja, držali i mnoge stare dalmatinske gradove, nekad naseljene Latinima (»Romanima«). Većina je tih gradova opustjela. A samo u ponekima su se, namjesto Latina, nastanili Hrvati i Srbi.

Drugi, manji dio primorske Dalmacije, bio je bizantski. On je Bizantu ostao kao trag nekadanje njegove velike dalmatinske provincije, koji nije potpao pod novodoseljene Hrvate i Srbe, nego je i poslije priznavao bizantsku vlast. Tu su dabogme živjeli i dalje stari Latini (»Romani«), a ne Hrvati i Srbi. Još od 9 vijeka, a možda i od same hrvatsko-srpske seobe, taj se ostatak bio sveo na nekoliko tvrdih obalnih gradova dalmatinskih i na nekoliko ostrva, sa gradovima na njima. Ti bizantski odlomci provincije Dalmacije virili su kao kakvi osamljeni otoci, iz hrvatske ili iz srpske sredine. To su bili: u sjevernom Dalmatinskom Primorju gradovi Zadar, Trogir i Split, dignut u ogromnoj Dioklecijanovoj palači, nedaleko od starog glavnog grada dalmatinske provincije, koji se zvao Salona (Solin), a koji je bio porušen u slovenskoj seobi, zatim kvarnerska ostrva Krk, Osor (Cres sa Lošinjem) i Rab. U južnom pak Dalmatinskom Primorju bili su obalni grad Dubrovnik, podignut na mjestu starog Epidaura, također srušenog u slovenskoj seobi, Kotor, koji su tako isto sagradili dalmatinski Latini (»Romani«), bježeći od novodoseljenih Slovena i Budva.

Još od prvih vremena poslije hrvatsko-srpskog dolaska u novu otadžbinu, Bizant je i u ovom ostatku stare provincije Dalmacije, kao i po drugim svojim teritorijima, zaveo svoju novu administrativnu podjelu na »teme«, mjesto zatečene rimske podjele na provincije. Nova je podjela donosila vojnu upravu po cijeloj carevini. U temama je i građanska i vojna vlast bila u rukama jednog guvernera, dok su nekadašnji upravnici provincija imali samo građansku vlast. Tako su i ostaci provincije Dalmacije bili skupljeni u vojnu »temu Dalmaciju«, pod namjesništvom jednog duke (Dux), koji se kroz neko vrijeme pretvorio u »stratega«. Stolicom dukinom (strategovom) posta Zadar, koji je tako zamijenio stari glavni grad provincije Dalmacije, razorenu Salonu. Gradovi dalmatinske teme zadržali su i dalje svoju staru općinsku samoupravu, ali tako isto i svoje dužnosti da plaćaju bizantskom carstvu danak, koji je skupljao »stra-

Digitized by Google

teg«, i da daju pomoć u vojsci i u floti. Od kraja 10 vijeka i sama se tema Dalmacija, kao cjelina, a ne samo njeni gradovi, javlja kao samoupravna jedinica. Njenog »stratega« nije više slao car iz Carigrada, nego je za takvog priznavan slobodno izabrani predsjednik zadarske općine (prior). Poslije su u temi Dalmaciji opet sjedjeli stratezi Bizantinci, na pr. u 11 vijeku, i to naročito u južnoj Dalmaciji, koja je tada činila i posebnu temu, sa »strategom« u Dubrovniku. Slično je bilo i u 12 vijeku, za vlade bizantskog cara Manuela Komnina.

Dalmatinskoj, pa onda i ujedinjenoj Hrvatskoj, od uvijek je bio san da zauzmu »romanske« gradove i ostrva u sjevernom dijelu bizantske teme Dalmacije, i da tako zavladaju cijelim sjevernim Dalmatinskim Primorjem. A i Srbi su stalno težili da se dočepaju južnih gradova te teme. Bizant je činio sve moguće, da Srbe i Hrvate u tome spriječi, i da nad gradovima svoje teme Dalmacije održi ma i jedan končić svog suvereniteta. Najzad se ta vjekovna borba svršila i na bizantsku i na hrvatsko-srpsku štetu. Kao i uvijek, tu su se koristili treći, i to najprije, još od kraja 10 vijeka, Venecija, a od početka 12 vijeka Madžari.

Mirom s Karlom Velikim u Aachenu, Bizant je bio dobio natrag od Karla svoju temu Dalmaciju (812), ali se bizantska vlast naskoro tu opet pokolebala. To se desilo za vlade bizantskog cara Mihaila II. (820—829), kad je imperij opet zapao u unutrašnje i spoljne krize.

Ti potresi odjeknuli su i na Balkanu. Od Bizanta su se odmetnuli Srbi, pa i sami »romanski« gradovi u temi Dalmaciji. Po ranijem primjeru, svom vlastitom i hrvatskom, i oni su prešli Francima. Što više, za vlade bizantskog cara Vasilija I. »Makedonca« (867—886), kad su arapski gusari iz Afrike i Sicilije bili pritegli i bizantsku južnu Italiju, ne samo Hrvati (dalmatinski), nego i Srbi, pa i bizantski gradovi iz teme Dalmacije, pomagali su Francima, da istisnu iz južne Italije ne samo Arape, već i Bizantince. A pravili su Bizantu i druge neprilike. Zbog toga je Vasilije morao poduzeti protiv njih naročiti kazneni pomorski pohod. No zatim su se i bizantski dalmatinski gradovi, zajedno s Hrvatima i sa Srbima, ponovo vratili pod bizantsku vlast. Jer, Vasilije je zavladao i nad Francima i nad Arapima u južnoj Italiji. A osim toga arapski su se gusarski napadi bili proširili čak do obala Dalmacije. »Romanima« gradova dalmatinske teme trebala je sada obnovljena bizantska flota Vasilijeva, da i njih štiti od tih napada. Ona ih je zaista i zaštitila.

Međutim sjeverniji od tih gradova i ostrva dalmatinske teme odvajkada su stradali od dalmatinske Hrvatske. A tako isto su i oni južniji neprestano patili od Srba. To se produžilo i za vlade Vasilija I., čak i onda kad su Hrvati, Srbi i ti gradovi otpali od Franaka, i prešli ponovo pod bizantski suverenitet. No Vasilije je spomenutim gradovima pribavio kakav-takav mir. On im je dopustio da skoro sve što su dotle, na ime carskih danaka, plaćali bizantskom »strategu« teme Dalmacije, plaćaju otada dalmatinskom hrvatskom knezu ili okolnim srpskim kneževinama, prema tome, kako se koji od tih gradova nalazio u hrvatskom ili srpskom domašaju, a samo neku malu sumu da polažu i »strategu«, u znak potčinjenosti bizantskom carstvu. Tako su dalmatinski Hrvati i primorski Srbi prvi put metnuli donekle ruku na bizantsku temu Dalmaciju. Njihov san, da potpuno zavladaju cijelim Dalmatinskim Primorjem, izgledao je ostvarljiv.

Ali, na raskršću 10 i 11 vijeka, taj je san poremetila Venecija, koja se, iz nekadašnje bizantske podanice, iščahurila u jaku trgovačku republiku. Kad su opet otpočeli hrvatski i srpski napadi na gradove u bizantskoj temi Dalmaciji, Vasilije II., zauzet drugim brigama, nije mogao da im pomogne. Onda su se ti gradovi, svakako s carevim odobrenjem, obratili za zaštitu svojoj obližnjoj latinskoj srodnici, Veneciji. Ova je i sama od uvijek patila od Hrvata i Srba, zbog njihova gusarenja po Jadranu, a otkako se osilila, priželjkivala je i da se umiješa u dalmatinske stvari. Veliki mletački dužd Petar Orseolo, na čelu jake flote, osvojio je tada Hrvatima i Srbima mnoge njihove dalmatinske gradove i ostrva. U bizantskoj pak temi Dalmaciji, on je primio ne samo sjeverne gradove i ostrva, nego i Dubrovnik pod mletačku neposrednu

Digitized by Google

vlast i protektorat. Ali im je ostavio netaknutu njihovu staru unutrašnju općinsku samoupravu, a i teorijsko vrhovno suverenstvo Bizanta, pod kojim se formalno nalazila i sama Venecija (1000). Možda su još tada mletački duždevi uzeli titulu Dux Dalmatiae, koja se u pismenim spomenicima javlja od prvih godina 11 vijeka, a za koju će se kasnije tvrditi u Veneciji, da ju je još Orseolo dobio od Vasilija II. Tako je od Orseola bizantska tema Dalmacija, i Dalmatinsko Primorje uopće, postalo jabukom, oko koje se, osim ranijih suparnika, Bizanta i Srbo-Hrvata, grabila sada još i Venecija.

Zalud su poslije Hrvati i Srbi, kad je Vasilije II. pobijedio Samuila, opet priznali bizantski suverenitet. Vasilije II. nije im više povratio stara prava u temi Dalmaciji, koja im je bio dao Vasilije I. To je valjda i bio uzrok, te se Kraljevina Hrvatska, kroz kratko vrijeme, opet okrenula protiv Vasilija II., pa i protiv gradova u temi Dalmaciji. Zanimljivo je, da sad te gradove nisu branili od Hrvata Venecijanci, nego sam vrhovni suveren Bizant. Bizantska vojska iz južne Italije zadala je sad Hrvatima jedan veliki poraz. A i inače izgleda kao da su Bizantinci, posljednjih godina Vasilijeve vlade, pa i neko vrijeme poslije ovoga cara, sami držali vlast u dalmatinskoj temi, bar na kopnu, ako ne i na ostrvima. Tako na pr. oni su sad odvojili južnu Dalmaciju od sjeverne u naročitu temu, sa naročitim »strategom« u Dubrovniku. Oni su sada i prema gradovima u sjevernoj polovini stare teme Dalmacije poduzimali sami što su za shodno nalazili.

No u drugoj polovini 11 vijeka, taj je obnovljeni bizantski utjecaj u temi Dalmaciji iznova olabavio, dok je međutim upliv Venecije opet oživio. Tada je i hrvatska opasnost za tu temu dostigla svoj vrhunac, i to za vlade hrvatskog kralja Petra Krešimira, pod kojim je i inače Hrvatska postala moćnija nego ikada. Krešimir je nametnuo svoju vrhovnu vlast skoro svima gradovima dalmatinske teme, osim najjužnijem, Kotoru, koji se uopće najrjeđe odvajao od Bizanta, dok nije došao pod Nemanju. Krešimir je uzeo čak i titulu »kralja Hrvatske i Dalmacije«. Ali, naskoro poslije njega, u dalmatinskoj temi, od Dubrovnika pa na sjever, pretegla je ponovo Venecija.

Međutim, od posljednjih decenija 11 vijeka, Dalmaciji su zaprijetili i Normani. Oni su, iz francuske Normandije, zauzeli Bizantu južnu Italiju (1071), a Arapima Siciliju. U južnoj Italiji i Siciliji, oni su stvorili silnu kopnenu i pomorsku državu. Odatle su oni htjeli da se ugnijezde i na suprotnim balkanskim obalama, pa su ubrzo stali napadati na hrvatske dijelove Dalmatinskog Primorja i na samoupravne bizantsko-venecijanske gradove u temi Dalmaciji. Hrvati su se oduprli, ali su zlo prošli. Neki od gradova dalmatinske teme priznali su normansku vlast. Sada se pred Normane ispriječila Venecija, poplašivši se ne samo za svoj upliv u Dalmaciji, nego i za cio svoj položaj na Jadranu. Normani su sad navalili na bizantsko nasuprotno primorje, na Albaniju i na Jonska ostrva pa su prodrli i dublje na bizantski Balkan, grozeći i samom opstanku bizantskog carstva. Venecija je tada, na poziv bizantskog cara Aleksija I. Komnina, vrlo rado zaključila s Bizantom savez protiv zajedničkih neprijatelja, Normana, tim prije, što je, kao nagradu za to, dobila od cara ogromne trgovačke povlastice u Carigradu i po drugim bizantskim pristaništima, a valjda i carsko priznanje za za titulu svoga dužda Dux Dalmatiae (1082). Udružena bizantska suhozemna i mletačka pomorska snaga odbila je Normane od Bizanta. Naskoro su se Normani zagrijali sudjelovanjem u prvom krstaškom ratu i novim sukobom s Aleksijem Komninom, a Venecijanci su opet priveli gradove u temi Dalmaciji pod svoj protektorat. No Venecija je i u buduće bdila da se Normani nigdje ne prebace ne samo na Dalmatinsko Primorje, nego ni na bizantske balkanske obale blizu Jadrana, jer bi svako takvo pomorsko ojačanje Normana krilo u sebi opasnost i za venecijanske jadranske interese. Stoga su Venecijanci pomagali Bizantincima i u kasnijim normanskim najezdama na Bizant, tim prije, što su im i tada bili potvrđivani njihovi trgovački privilegiji na bizantskom teritoriju. To je tako išlo sve do u drugu polovinu 12 vijeka, t. j. kad je Bizant, pod carem Manuelom Komninom, htio obnoviti svoju vlast u Italiji. Onda su

Digitized by Google

se Mlečići izmirili s Normanima, pa su čak pomišljali da se s njima i udruže protiv Bizantinaca. I tako Normani, sve do propasti njihove južnoitalske kraljevine, krajem 12 vijeka, nikada nisu uspjeli da se trajno usidre, ni u Dalmaciji ni uopće na balkanskim obalama Jadrana.

U tom, već prvih godina 12 vijeka, Hrvati su bili iščezli kao međunarodni činilac u borbi oko Dalmatinskog Primorja. Njih su sad u tome zamijenili Ugri. Od tada pa na dalje, oko Dalmacije su uglavnom se otimali samo Venecija i Ugarska. Prolazna je epizoda, što je primorska Dalmacija, bar na kopnu ako ne na ostrvima, prešla još jedamput posljednji put, najvećim dijelom u bizantske ruke. To je bilo u drugoj polovini vlade bizantskog cara Manuela Komnina (1143—1180). Pobijedivši Ugre, koji su htjeli potisnuti Bizant iz Srijema, Manuel im je, između ostaloga, oteo i sjevernu Dalmaciju, koju je Ugarska, izuzevši grad Zadar, bila osvojila od Mlečića. I Manuel je ostavio Mlečićima Zadar. Ostale pak obalne gradove iz nekadašnje teme Dalmacije, on je opet ujedinio u »dvije teme Dalmacije«, pod bizantskim »dukama« i bizantskim suverenitetom. Poslije Manuela Nemanja je ugrabio za Srbe najjužnije gradove tih tema, Kotor i Budvu. Nad sjevernim pak gradovima u tim temama, pa i nad mletačkim Zadrom, ponovo su zavladali Ugri. Tu se sada i dalje nastavilo mletačko i ugarsko suparništvo. Tako su na pr., u samom početku četvrtog krstaškog rata, Mlečići, pomoću krstaša opet preoteli Ugrima Zadar. Što se tiče Dubrovnika, on je, kao i pod Manuelom, ostao vjeran Bizantu, sve do 1185. Otada pa do 1192, on je, zbog Nemanjinih napada priznao normansku vlast, pa zatim bizantsku. Tek kad su Mlečići i Krstaši srušili bizantsko carstvo, onda je i on bio primoran da primi mletački protektorat (1205).

D. Anastasijević.

HRVATSKA BANKA, Vareš. Osnovana je 1913. Prije Z. S. O. J. (1907). Kapital je 500.000 Din. *N. S.*

HRVATSKA BANKA, Žepče. Osnovana je 1922. Kapital je 500.000 Din. *N. S.*

HRVATSKA BANKA D. D., Travnik. Filijale: Jajce i Bugojno. Osnovana je 1906. Kapital je 1,250.000. U 1924 odlučeno je, da se poveća na 2,000.000. Rezerve 405.986, ulozi 3,119.457, vjerovnici 2,095.340, mjenice 2,967.155, dužnici 3,708.397, dobit 201.384 Din. Dividenda 12%. Predsjednik Dr. Milan Makanec, direktor A. Andres. *N. S.*

HRVATSKA BANKA D. D. Osnovana je 1911. Centrala Zagreb. Kapital je 10,000.000. Fondovi 3,690.743, ulozi 9,007.302, vjerovnici 9,004.981, gotovina 754.787, potraživanja kod novčanih zavoda 2,119.622, mjenice 2,613.655, vrijednosni papiri 1,751.787, dužnici 25,777.980, nepokretnosti 703.950, dobitak 1,019.317 dinara. Dividenda 12%. Bankarski poslovi. U 1920 tijesno je vezana sa bečkom Lombardnom i Eskomptnom Bankom. Poduzeća: »Transjugo D. D., »Šuma«, »Prunela«. Predsjednik Aleksandar Fröhlich, direktor Miroslav Fröhlich. *N. S.*

HRVATSKA BANKA I ŠTEDIONICA, Banja Luka. Kapital je 500.000 dinara. *N. S.*

HRVATSKA BANKA I ŠTEDIONICA. Osnovana je 1914. Centrala Otočac. Kapital je 250.000 Din. Predsjednik dr. Krunoslav Lokner. *N. S.*

HRVATSKA BANKA I ŠTEDIONICA D. D. Osnovana je 1920. Centrala Bakar. Kapital je 650.000 Din. Predsjednik dr. Josip Šilović. *N. S.*

HRVATSKA BANKA ZA PARCELACIJU I KOLONIZACIJU. Osnovana je 1905. Centrala Zagreb. Kapital je 2,000.000. Fondovi 108.871, vjerovnici 1,327.538, gotovina 31.650, vrijednosni papiri 68.025, dužnici 485.813, nepokretnosti 2,430.401, dobit 157.666 Din. Dividenda 8%. Predsjednik Milivoj Crnadak. *N. S.*

HRVATSKA BANKA ZA PROMET NEKRETNINAMA. Osnovana je 1922. Centrala Zagreb. Kapital je 125.000. Fondovi 41.000, vjerovnici 1,729.399, gotovina 12.977, mjenice 807.500, vrijednosni papiri 360, dužnici 1,082.315, nepokretnosti 14.993, dobit 22.160 Din. Dividenda 10%. *N. S.*

HRVATSKA BOGOSLOVSKA AKADEMIJA osnovana je nastojanjem profesora katoličkog bogoslovnog fakulteta sveučilišta u Zagrebu. Osnovana je u Zagrebu 19/11 1922. Cilj joj je: a) izdavati naučni časopis za bogoslovske i pomoćne struke;

Digitized by Google

b) spremati naučne knjige bogoslovskog sadržaja i pomoćnih struka, a naročito obrađivati pitanja, koja se tiču naših krajeva; c) organizirati naučni rad u pojedinim vrstama bogoslovske znanosti; d) podupirati naučne pregaoce i brinuti se za odgajanje naučnog podmlatka, naročito da se uzmogne obrazovati i u vanjskim sveučilištima, arhivima i knjižnicama; e) priređivati pojedinačna javna bogoslovska predavanja i čitave bogoslovske tečajeve i, f) osnovati knjižnicu stručnih knjiga, časopisa i naučnih pomagala. Društvo je u tome smjeru već počelo izdavati knjige. Uz to izdaje svake godine po 4 puta Bogoslovsku Smotru, bogoslovski časopis, pokrenut već 1910. Svoju svrhu postizava članarinama, prihodima društvenih izdanja i darovima. Članovi se dijele na radnike, počasne i prinosnike, a prinosnici u zakladatelje, osnivače i podupiratelje. H. B. A. upravlja odbor od najmanje 12 lica. Dosad su je najviše podupirali zagrebački nadbiskup Bauer, đakovački biskup Akšamović i N. F. Barac. *J. Jelenić.*

HRVATSKA CENTRALNA BANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU. Osnovana je 1907. Centrala Sarajevo, filijale: Bugojno, Derventa, Mostar, Bosanski Šamac, Tuzla, Zenica, Kapital 12,500.000. Fondovi 856.606, ulozi 9,589.978, vjerovnici 29,599.211, gotovina 1,470.125, mjenice 12,438.936, efekti 2,302.630, dužnici i konzorcijski poslovi 38,543.010, nepokretnosti 180.000, dobitak 1,684.976 Din. Dividenda 10%. — Od 1/1 1924 spojena je sa Muslimanskom Centralnom Bankom, pod imenom Ujedinjene Centralne Banke. Poduzeća: Tvornica Pokućanstva »Nada« D. D.; »Orient«. Pilane: Sokolac, Vinješevo. Predsjednik Ademaga Mešić, direktor Josip D. Galovac. *N. S.*

HRVATSKA DIONIČKA ŠTEDIONA. Osnovana je 1910. Centrala Gospić. Kapital je 450.000 Din. *N. S.*

HRVATSKA DIONIČKA ŠTEDIONICA, Vukovar. Osnovana je 1904. Dionička glavnica 500.000. Pričuvna zaklada 155.000, mirovinska zaklada 32.000, ulozi preko 1,300.000, vjerovnika 87.210·39, dužnika na mjenice i tekućem računu 1,989.349·32, vlastitih nekretnina i društvena zgrada 23.249·50, čisti dobitak 90.576·60 Din. Dividenda 12%. *N. S.*

HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, priručni rječnik sveopćeg znanja. Radili su je Dr. Ivan Zoh i Josip Mencin, uz saradnju i pripomoć mnogih književnika. H. E. je bio prvi hrvatski leksikon, od koga je izašla prva knjiga A—Bždusi, u Osijeku 1887, a druga knjiga C—Gzel 1890. Djelo je štampano u velikom oktavu u dva stupca, a svaka knjiga ima oko 40 štampanih araka. Sadržina ne odgovara potpuno naslovu djela, jer je to opći leksikon, s osobitim obzirom na domaće stvari i imena. Pojedine grane, kao geografija i historija, bile su bolje obrađene no ostale grane nauke. Naročito su zastupane u H. E. slovenske stvari. *V. P.*

HRVATSKA ESKOMPTNA BANKA, Zagreb. Osnovana je 1868, s početnim kapitalom od 300.000 forinti. U toku godina H. E. B. razvila se, pomoću svojih veza, u jedan od najjačih novčanih zavoda u zemlji. Naročitu pažnju posvetila je šumskoj industriji. Proširenje poslovanja dovelo je u posljednje vrijeme i do angažmana engleskog kapitala. Dionički kapital (1924) je 140,000.000 Din, rezerve 45,000.000, potraživanja banke 794,447.660·94, vjerovnici 394,237.015, ulozi 356,107.255·63, dobitak 28,701.029·27 dinara, dividenda 15% od nominale akcije po Din 100. Koncernu H. E. B. pripadaju 32 poduzeća: Bosansko-Hercegovačko Građevno D. D., Sarajevo; Carinska i Javna Skladišta D. D., Zagreb; »Danica«, D. D., za Kemičku Industriju, Zagreb; D. D. za Promet Špiritom, Zagreb; D. D. za Izgradnju Svratišta i Kupališta, Zagreb; »Goranin«, Industrija Drva D. D., Bakar; Industrija Žeste D. D., Zagreb; Jugoslavensko Siemens D. D., Zagreb; »Sava«, Opće Osiguravajuće Društvo D. D., Zagreb; »Split«, A. D. za Cement Portland, Split; »Titanit«, D. D. za Kemičku Industriju; Zagrebačka Dionička Pivovara i Tvornica Slada; Zagrebačka Tvornica Cipela D. D.; Zagrebačka Tvornica Koža i dr. H. E. B. ima filijale u Beogradu, Osijeku, Subotici, Dubrovniku, Sušaku, Vinkovcima, Mariboru, Petrinji i Križevcima. Predsjednik je Milan Turković, potpredsjednik i generalni direktor Dr. Stanko Šverljuga. *N. Stanarević.*

HRVATSKA GOSPODARSKA BANKA D. D. Osnovana je 1919. Centrala Zagreb. Kapital 750.000. Fondovi 75.000, ulozi 1,318.089, vjerovnici

Digitized by Google

543.439, gotovina 161.431, mjenice 899.166, dužnici 1,754.704, dobit 89.590 D. Dividenda 8%. Predsjednik Stjepan Kućak, direktor Martin Štaudohar.

N. S.

HRVATSKA I SLAVONIJA. Geografija. H. i S. su na sjeverozapadnom kraju naše države i većim dijelom imaju prirodne granice: Jadransko more, Kupu, Žumberačke Gore, Sutlu, Maceljsku Goru, Dravu, Dunav i Savu. Na jugozapadu je politička granica H. i S. Dalmacija, na jugu Bosna i Srbija, na sjeveroistoku Vojvodina, na sjeveru Madžarska, na sjeverozapadu Slovenačka. Od novih su krajeva pod administrativnom upravom H. Krk, Kastav i Međumurje, te granicu prema Madžarskoj dijelom predstavlja i Mura.

Na površini od 43.822 km² živi u H. i S. 2,739.593 stanovnika (1921), što odgovara gustini od 62·5 na 1 km². H. i S. su, poslije Vojvodine i Slovenačke, najgušće naseljene. Muških je nerazmjerno manje od ženskih, 487 na hiljadu prema 513, skoro isto onoliko, kao u Hercegovini. U samoj H. (površina 25.837 km²) ima 1,669.525 stanovnika, sa gustinom od 64·6, dok u Slavoniji, na površini od 16.661 km², živi 944.413 stanovnika, što odgovara gustini od 56·7 na 1 km². Pored činjenice, da je H. znatno gušće naseljena od S., u njoj ima relativno mnogo manje muških no u S., jer je odnos muških prema ženskima u H. 483 na hiljadu, prema 517, a u S. 494, prema 506.

Prema prirodnim granicama i najkrupnijim morfološkim crtama, mogu se H. i S. okarakterisati kao vrlo izduženo područje međurječja, koje je na zapadu široko do 180 km, a prema istoku se postepeno sužava do 40 i 20 km. U istom se pravcu, uglavnom, snižavaju i planine: na jugozapadu i zapadu su najviše i nastavljaju se iz Slovenačke u H., dok S., kao cjelina, ima više tip ravnice, jer se planinski greben između Drave i Save na vrlo velikom prostoru jedva može primijetiti. Sjeverno i južno od planina šire se prostrane ravnice Podravine i Posavine. Izuzetak čini jugozapadni kraj H., između Kupe-Korane i Jadrana, koji je sastavljen iz vapnenih, nabranih vjenačkih planina i visoravni, sa prosječnom visinom od 650 m, i ima sve odlike krša. To su suhe, ispucane stijene, prava vapnenačka pustoš, gdjegdje isprekidana vrtačama i uvalama, gdjegdje povijarcima, pravca sjeverozapad-jugoistok, puna pećina, podzemnih vodenih tokova, a mjestimično se javljaju i periodska jezera, koja traju za vrijeme kišovitog doba. Na sjeveru tog predjela je Gorski Kotar, sa mnogim ljetnim oporavilištima, a južnije počinje ogromna Lička Visočina, koja je prema Jadranu ograđena grebenom Velebita (Babin Vrh 1.798 m), prema niskom kršu i Panonskom Bazenu Velikom (Bijela Lasica 1.533 m) i Malom Kapelom (Seliški Vrh 1.280 m) i Plješivicom (Ozeblin 1.657 m). Njihove zapadne padine su strme i nage, dok su istočne mahom blage, stepenaste i manje više pošumljene. Istočno od Kapele počinje niski krš i pitomiji predjel, na kome su Petrova (Petrovac 507 m) i Zrinska Gora (Prisjeka 615 m). Ličku Visočinu predstavlja niz visokih uvala i nekoliko kraških polja, koja su odvojena grebenima do 1.100 i 1.200 m apsolutne visine. Najvažnija su od njih Gacko, Ličko i Krbavsko Polje, kroz koja protiču istoimene ponornice. I ako taj dio H. graniči s morem na dužini preko 180 km, od Rječine do 5 km sjeverozapadno od Tribnja (44° 28′ sjev. šir., 15° 17′ ist. od Gr.), njegova je obala, zbog strme padine Velebita, dijelom gotovo nepristupačna, bez iole šireg žala i veće praktične važnosti, a tek sjevernije od Novog, gdje se uz more dižu brežuljci, javljaju se zalivi, drage i luke, od kojih su najvažniji Riječki Zaliv, Bakarska Draga i Kraljevička luka.

Ostali dio H. i S., sjevernije od Kupe, ima drukčiji izgled. Sa aluvijalnih ravnica oko Kupe, Save, Dunava, Drave i Mure, diže se nešto više brežuljkasto zemljište, sastavljeno od neogenih tvorevina i većim dijelom pokriveno diluvijalnim lesom, šljunkom i pijeskom. Posred ovih uzdižu se veće planine, dijelom u grupama, dijelom osamljene, koje su sagrađene od granita, gnajsa, paleozojskog ili trijaskog kamenja i t. d. Na sjeverozapadu je Hrvatsko Zagorje, čiji su sastavni dijelovi: Maceljska Gora, na granici sa Slovenačkom (Prijevoj 715 m), Ivančica (1.061 m), Kalnička Gora (Vranilac 643 m) i Zagrebačka Gora (Sljeme 1.035 m). Sve su te gore oivičene rasjedima, duž kojih se zemljište spustilo, stvarajući Krapinsku Kotlinu, kroz koju protiče rijeka Krapina. Na sjeveru se pruža od za-

Digitized by Google

pada k istoku brežuljkasta Bilo Gora (Rijeka 307 m), a južno od nje, potpuno osamljena, leži, Moslavačka Gora (Gornja Humka 489 m), sa jezgrom od mikašista, granita i gnajsa. Dalje na istoku, u zapadnom dijelu S., javlja se druga grupa starih kamenitih masa, t. zv. Požeško Gorje, koje ima oblik eliptičnog planinskog lanca, pravca zapad-istok. Sastavni dijelovi Požeškog Gorja su Dujanova Kosa (Crni Vrh 865 m), Papuk (953 m), Krndija (491 m), Pakračka Gora (Kik 717 m), Psunj (Brezovo Polje 984 m), Požeška Gora (Maksimov Hrast 616 m) i Dilj Gora (Mlakino Brdo 471 m). I te su planine oivičene rasjedima, duž kojih se zemljište spustilo, i obuhvataju široku Požešku Kotlinu sa neogenim naslagama. U njoj su doline Orljave i Lonje. Istočno od Požeškog Gorja počinje područje vrlo blago zatalasanog zemljišta, i tek sasvim na sjevero-istoku, južno od Dunava, izdiže se iz okolnih ravnica Fruška Gora (Crveni Čot 539 m).

Svi ovi bregoviti i brežuljkasti predjeli su pošumljeni, a kulture i ljudska naselja po pravilu ne prodiru na veće visine od 300 m, vrlo rijetko do 350 i 400 m. Nizine se naročito šire pored velikih rijeka, gdje je mnogo vodoblatnog zemljišta, baruština i ritova, ali su ipak dobro obrađene i vrlo plodne, dok su u kraškom području ravnice ograničene na polja i dosta usko žalo.

U hidrografskom pogledu najveći dio H. i S. pripada porječju Dunava, odnosno Crnog mora, a samo Rječina i nekoliko drugih potoka po obali pripadaju porječju Jadrana, kao i neke ponornice: Gacka, Lika sa pritocima i Ričica. Sve su te rijeke kratkog toka, 10 do 30 km, samo je Lika mnogo duža. — Mnogo su važnije rijeke Crnomorskog porječja, naročito Drava i Sava, koje su na dosta velikom dijelu svoga toka plovne. Ali je velika razlika između tih dviju rijeka u tome, što Sava teče kroz srednji dio H. i ima mnogo više i većih pritoka od Drave, koja je na granici naše države sa Madžarskom, i dosta su joj blizu bila hrvatskih i slavonskih gora, te nema uslova za razvitak većih rijeka. S lijeve su strane najvažniji pritoci Save: Kupa i Una, s desne Krapina, Lonja, Orljava i Bosut. Dravini su jedino važniji pritoci Mura, Bednja i Karašica.

Jezera ima samo u kraškom području i sva su planinska. Najpoznatija su Plitvička Jezera na Maloj Kapeli, Švicko Jezero, zapadno od Otočca, i periodsko jezero Begovac, ili Blato, južno-jugoistočno od Plaškog.

Prema geografskom položaju, u H. i S. se javljaju oba glavna klimatska tipa: modificiran mediteranski i srednjo-evropski tip, na zapadu umjereniji, a na istoku izrazitiji. Ali je zbog naročitog rasporeda i pružanja planina mediteranska klima ograničena na uski pojas Primorja, a sve ostalo pripada drugom klimatskom tipu. Najblažu klimu, pored ostrva Krka, imaju mjesta oko Jadranskog Mora, gdje prosječna temperatura najhladnijih mjeseci nije niža od 5° C, ni godišnje gibanje veće od 18°, kakvi su uslovi i u Dalmaciji. Ipak su zime znatno pogoršane, što od septembra do aprila vrlo često bjesni žestoka bura i što u to doba pada najviše kiše, naročito u oktobru i novembru. Godišnje padne 110—170 cm. Dosta se blagom klimom odlikuje i cijela H., gdje su godišnja gibanja temperatura manja od 23° C, samo je na krajnjem zapadu, u Gorskom Kotaru i Lici, klima znatno oštrija. Već u Fužinama, koje su od mora udaljene tek 12 km, i leže na visini od 762 m, kao i u Gospiću, mjestu u Ličkom Polju (udaljen od mora 19 km, na apsolutnoj visini 568 m), zimske su temperature vrlo niske (u sva tri mjeseca ispod 0°, a u januaru —2·3°, odnosno —3·1°). Isto su tako i ljeta dosta hladna (u Fužinama juli 17·0°), samo su u zatvorenim kraškim poljima toplija, jer je u Gospiću prosječna temperatura jula 20·1° C. Uzrok toj prividnoj anomaliji su planine, koje se od jugo-zapada k sjevero-istoku snižavaju, pa su zapadnija mjesta većinom na mnogo većoj visini od istočnih. Ali je i geografska sredina tih mjesta mjerodavna za njihovu klimu, jer Gospić, u prostranom polju, opkoljenom odasvuda planinama, ima skoro 4° veće godišnje gibanje temperatura (23·2°), no Fužine (19·3°), koje po toj činjenici imaju izrazit karakter planinske klime. Zbog visokih je planina i godišnja količina kiša u tim krajevima vrlo velika (oko 180—265 cm). Blaža je klima u Zagrebu, ma da je on mnogo dublje u unutrašnjosti, jer je s jedne strane na mnogo manjoj visini, a s druge u njemu nema bure; osim

Digitized by Google

toga je planinama zaklonjen od sjevernih vjetrova. Tamo je prosječna temperatura januara —0·6°, jula 21·6°, godišnje gibanje 22·2°, a količina kiše u tim krajevima je 90 do 120 cm. Odatle prema istoku klima se postepeno pooštrava, atmosferskih je taloga sve manje, jesenji maksimum kiša sve više slabi, a ljetni počne nadjačavati, s najvećom količinom taloga u junu.

U privrednom je pogledu H. i S. pretežno poljoprivredna zemlja, jer oko 85% cijelog stanovništva živi od ratarskih proizvoda. Od cijele površine tih krajeva otpada na obrađeno zemljište nešto manje od polovine, oko 46%, na šume 38·7%, na pašnjake 12·9%, a ostatak na ritove, ribnjake i neproduktivno zemljište. Skoro tri četvrtine, 74·6% cijelog obrađenog zemljišta (oko 2,017.750 ha), zauzimaju oranice, nešto više od petine (21·6%) livade, 2·4% vinogradi, a 1·4% vrtovi. Najveći dio oraće zemlje zasijan je žitima, najviše kukuruzom, pšenicom i zobi, dok je ječma i raži manje, a mnogo se manje gaje napolica i pir. Ostali su ratarski proizvodi: krompir, povrće, varivo, djetelina, grahorica i t. d. Pored ovih se gaji i industrijsko bilje (na površini oko 20.000 ha), naročito konoplja, lan, šećerna repa, duhan i t. d. Voćarstvo je najviše razvijeno u podgorini, a glavni su proizvodi šljiva, jabuka i kruška, u Primorju smokva i badem. Od grožđa se u mnogim krajevima prave izvrsna vina, kao što su fruškogorska, brodska, moslavačka, kalnička, bakarska, a od šljiva se spravlja vrlo dobra šljivovica. Dalji su važan privredni faktor šume, kojih je najviše u Gorskom Kotaru i Požeškom Gorju. U njima prevladuje bukva i hrast, a od četinara jela. Glavni proizvodi šumarske industrije su željeznički pragovi, duge i građa. Žir u hrastovim šumama upotrebljava se za gojenje svinja.

Stočarstvo je u H. i S. lijepo razvijeno, ali po brojnom stanju nije u razmjeru sa bogatstvom tih krajeva u livadama i pašnjacima. Po popisu 1921 bilo je 1,075.940 goveda, 943.783 svinja, 528.494 ovaca, 334.564 konja, 81.461 koza i 3.514 mazgi i magaraca. Najbolja kvaliteta goveda je u Podravini, svinja je naročito mnogo u S., ovaca u H., konja u Srijemu, a koza, mazgi i magaraca u krajevima krša. Važni su izvozni proizvodi: pernata živina (3,734.600 komada) i jaja. Industrijski je proizvod svila od svilene bube. One su 1920 dale godišnji prihod od 14.615 kg kokona. U posljednje se vrijeme počelo razvijati i pčelarstvo, naročito u Srijemu i zagrebačkoj županiji, gdje je 1921 bilo preko 100.000 košnica. U Primorju je glavno zanimanje ribolov, a ribama su bogate i sve veće rijeke. Rudarstvo u H. i S. nije ni blizu onoliko razvijeno kao ratarstvo, ma da ima dosta korisnih ruda: uglja, željeza, pirita, boksita, nešto mangana, zlata, žive, ali se sve to još malo eksploatira. Mnogo su bogatije H. i S. vodenim snagama (približno 600.000 HP). Na posljetku se u H. i S. veoma naglo razvija industrija; puno je industrijskih poduzeća, koja su osnovana poslije rata. Ima preko 15 velikih mlinova za preradu pšenice, 8 tvornica čokolade i bonbona, 7 velikih pivara, nekoliko tvornica špirita, likera i konjaka, prerađivanja mesa, repičinog ulja; razvija se uporedo s ovima i tekstilna industrija, kovinska, ljekarija, seruma, pokućstva i t. d. *P. Vujević.*

Geologija. Po reljefu i geološkoj građi Hrvatska se može podijeliti na 4 kategorije: 1. Ravnica posavo-dravska. 2. Brežuljci u okviru te ravnice. 3. Osamljena brda u ravnici. 4. Planine i bregovi Dinarskog sistema.

I. Hrvatsko-slavonska ravan ispunjena je kvaternernim i recentnim nanosima iz rijeka (terase od pijeska, šljunka, ila), iz zraka (po nekoliko naslaga lesa-prapora) i ritova (cretišta). Po njoj su najrodnije zemlje Hrvatske i Slavonije.

II. Brežuljci po okviru stvoreni su od slojeva običnih oko Panonskoga Bazena, ponajviše od tercijernih, i to neogenih naslaga, među kojima se razlikuju njih 7: akvitanski, dva mediteranska, sarmatski, prepontijski (meotski), pontijski i levantijski. Izvanredno bogate i za ovo evropsko područje vrlo specijalne faune sahranjene su u naslagama prepontijskim, pontijskim i levantijskim. Ove dvije posljednje naslage karakterisane su mnogim fosilima, koji očevidno pokazuju postupni razvitak jedne vrste životinja u drugu.

III. Izolirani bregovi u Posavini hrvatsko-slavonskoj (kao i srijemskoj) mogu se smatrati kao krajnji otkinuti

Digitized by Google

izdanci iz centralne zone Alpa (kao što misle Süss Hayer, Diener), ili kao ostaci onoga sjeverozapadnog klina »Istočnoga Kopna«, oko koga su se, kao oko čvrstog odbojnog bedema, rascijepili alpski i dinarski nabori (kao što misli Mojzisović i dr.). — Mnogi među njima (Psunj, Papuk, Zagrebačka Gora, Moslavina, Krndija) u svome središnjem pojasu imaju razne kristalaste škriljevce i granite, obuhvaćene pojasom karbonskih slojeva, preko koga leži pojas od mezozojskog kamenja, pa pojas neogenih naslaga. — Hrvatski bregovi, koji su izdvojeni iz slovenačkih posavskih Alpa (Kuna-Gora, Ivančica, Samoborska Gora i t. d.), sagrađeni su većinom od trijasnih vapnenaca; ali nad njima ima dosta krede, pod njima karbona, a oko njih ugljenoga oligocena i neogena.

IV. Dinarske Alpe Hrvatske su prosto produženje istih iz Slovenačke; imaju s ovima isti geološki sastav i isti morfološki izgled. Tereni su u njima nešto paleozojski, najviše trijasni, malo jurski, a znatno kretacejski i numulitski. Takvoga je sastava i Senjsko bilo (Velebit i Kapela). — Hrvatska ostrva imaju isti sastav kao i Istra, t. j. ponajviše vapnence kretacejske i numulitske i fliš. Takav je i pribrežni pojas u Hrvatskom Primorju.

V. Eruptivnog kamenja u Hrvatskoj je malo. Osim spomenutih granita ima malo i dijabaza i melafira (Krndija, Samoborska Gora). Nešto više ima izdanaka andezita (Lepoglava, Krapina, Rogatec, Krndija), dacita (Jesenje, Veš, Moždenice), bazalta (Krndija).

VI. Tip najstarije ljudske rase (Homo primigenius) živio je za vrijeme kvaternera u pećini kod Krapine, što je veoma karakteristično za geološku prošlost Hrvatske. *J. Žujović.*

Antropologija. Kad bi se držali naslova, koji je dao antropolog A. Weisbach svome djelu o stanovnicima Hrvatske i Slavonije trebali bi dati ovom članku naslov »Srbo-Hrvati Hrvatske i Slavonije«, jer se Hrvati i Srbi, kao što tvrdi spomenuti autor, mogu smatrati samo kao jedan narod (nur als ein Volk) na osnovu jezične antropološke analize. A. Weisbach je proučio svega 1390 vojnika od 21 do 25 godina, katoličke i pravoslavne vjere, koje je uzeo kao predstavnike muškog dijela stanovništva spomenutih pokrajina.

Antropološke mjere: prosječna visina uzrasta 1696 mm, mala (do 1590 mm) 2·4%, srednja (1600—1690 mm) 48·5%, velika (1700 i više) 49%. Ima i vrlo visokih ljudi (1800 mm i više), koji broje 4·2% od svih. Prema tome kod istarskih Hrvata više su zastupani mali (10%) i srednje visoki ljudi (57%), a zato ima kod njih manje visokih (33%), dok u Bosni ima malih samo 1% i srednje visokih 28·5%. U tom pogledu nema između katoličkog (Hrvata) i pravoslavnog dijela (Srba) Hrvatske i Slavonije nikakve razlike (i jedni i drugi 1695 mm), kao što je to donekle slučaj u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. Samo su Srbi u ovim posljednjim pokrajinama višeg rasta (1724 mm), nego njihova braća u Hrvatskoj i Slavoniji, dok se Srbi odavde slažu sa dalmatinskim (1698 milimetara).

U pogledu boje kose ima najviše ljudi sa kestenjevom kosom (41·3%, sa plavom 27·9%, sa otvoreno kestenjevom 21·3%, dok je crna kosa zastupana sa 8·9% i crvena sa 0·4%. Dakle ima 28·3% svjetlokosih i 50·3% tamnokosih. Po sredi stoje ljudi kestenjeve kose. Kod stanovnika Hrvatske i Slavonije prevlađuje, kao i kod Bosanaca, Hercegovaca i Dalmatinaca, tamna boja kose i ako ima razlike između pojedinih zemalja: kod stanovnika Hrvatske i Slavonije ima više plavih i svijetlih tonova prema Bosancima i Hercegovcima (plavih 9·9%, svjetlokosih 9·7%), Dalmatinaca (plavih 7·6%, svjetlokosih 7·7%), Istrana 14·6% plavih). S druge strane ima kod stanovnika Hrvatske i Slavonije manje tamnokosih, naime za polovinu manje, nego kod Bosanaca i Hercegovaca (71·5%), Dalmatinaca 77·8%), Istrana (70·6%). Razumljivo je da su i oba tona kestenjeve kose, koju smatraju kao produkat plemenskog miješanja i križanja slabije zastupana u Bosanaca i Hercegovaca (18·7%), Dalmatinaca (14·4%) i Istrana (14·6%). Od sjevernih Slovena stoje stanovnicima Hrvatske i Slavonije najbliže Česi (26% plavokosih, 28% svjetlokosih, 20% otvoreno kestenjevih, 45% kestenjevih), a u Poljaka (45%) i u Rusina (30·5%) svijetla je kosa još jače zastupana. U pogledu plave kose stanovnici Hrvatske i Slavonije gotovo se poklapaju sa slove-

Digitized by Google

načkim susjedima u Kranjskoj (33%) i u Štajerskoj (29%) i Weisbach misli da se plavi ljudski elemenat odavde doselio u Hrvatsku, pošto je toliko rijedak u Istri, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. Kovrčasta kosa vrlo rijetko se nalazi u Hrvatskoj i Slavoniji (0·4%), svakako mnogo rjeđe nego na našem primorju (2·3%).

Boja očne iride najviše je kestenjeva (35·8%), zatim modra (24·2%), mnogo manje siva (17·7%), sivokestenjeva (12·2%), zelenkasta (8·8%), i crna (1·2%) i žuta (0·03%). Zastupanost mješovite boje očiju slabija je od čiste boje svijetlih (41·9%) i tamnih (37%). U Slavoniji ima manje modrih i sivih, ali zato više zelenih i kestenjevih nego u Hrvatskoj. Uopće vežu se modre oči u prvom redu za plavu kosu (51%), a najmanje za crnu (samo 3%) kao što se nalazi češće kod otvorene kestenjeve (20%) no kod kestenjeve kose (12·5%). Sive oči vežu se ponajviše za otvoreno kestenjevu (25%), nešto manje za plavu (22%) i kestenjevu i najmanje za crnu kosu (6·6%). Svijetle boje očne iride se drže uopće u presudnoj mjeri svijetle kose, tamne oči (crne, kestenjeve) se vežu za mješovite i zagasite tonove boje kose.

Većina stanovnika Hrvatske i Slavonije ima bijelu kožu (47·5%), zatim otvorenu mrku (bräunlich), 40%, dok su međutim žuta (6·2%), i mrka (braun) slabije, ali u jednakoj mjeri (6·2%) zastupane. Uopće ljudi svijetle kože (53·7%) su mnogobrojniji nego oni zagasite (46%). U Bosni i Hercegovini ovi posljednji su u većini (55%) prema prvima (55%), dok međutim kod Slovenaca bijela koža (80%) nadmašuje nerazmjerno mrku (20%). Kod pravoslavnih u Hrvatskoj i Slavoniji ima 28·2% bijele, 4·8% žućkaste kože, dakle ukupno 33% svijetle boje kože prema 61·8% kod katolika istih zemalja. Mrka koža nalazi se u većini kod ljudi tamne i samo po izuzetku svijetle kose, ali svijetla koža javlja se više puta u vezi sa tamnom kosom.

Kompleksioni tipovi (kombinacije boje kose sa bojama očiju i kože ili samo očiju) u Hrvatskoj i Slavoniji: tamni tip 27·2%, svijetli 20·7%, otvoreno smeđi 16·2%, sivo kestenjevi 12·1%, tamni mješoviti 11·4%, zelenkasti mješoviti 8·8%, i svijetli mješoviti tip 3%. Nešto malo preko polovine ljudi pripada mješovitom (51%) a nešto manje od polovine čistim tipovima (49%). Hrvatska sa Slavonijom, upoređena sa našim susjednim zemljama na jugu zaostaje u pogledu tamnog tipa za Bosnom i Hercegovinom (45%) i našim u Primorju (52%) ali ostavlja ih u pozadini u pogledu svijetlog tipa (samo 7% u Hercegovini-Bosni) dok su međutim mješoviti tipovi podjednaki. Kod Hrvata i Slovenaca se kompleksioni tipovi prilično poklapaju, samo ima kod posljednjih nešto manje tamnog (23%) i nešto više svijetlog tipa (25%). Što se tiče odnosa između visine uzrasta i pojedinih kompleksionih tipova, to se za tamni i sivokestenjevi mješoviti tip vežu najviša mjera uzrasta (1.720 mm), a najmanja (1.680 mm) za svjetlo-mješoviti, za ostale tipove srednja mjera je od 1.690 mm.

Anatomske mjere glave: prosječni anteroposteriorni prečnik 183 mm sa varijacionom širinom od 50, prosječna najveća širina 157 mm. Kefalni indeks prema tome: $\frac{157 \times 100}{183} = 85{\cdot}7$; a to znači, da treba ubrojiti Hrvate i Srbe u Hrvatskoj i Slavoniji među vrlo kratkoglave Slovene kao što su Bosanci i Hercegovci (85·7) i Česi 85·4, Slovenci (indeks 84·3), galicijski Poljaci (84·4), Poljaci pak Rusije (80·8), Rusini (82·1—84·5), Bjelorusi (83·2) i Velikorusi (82·8) pripadaju nižoj brahikefaliji. Pri podjeli na pojedine grupe ima kod Hrvata i Srba u Hrvatskoj i Slavoniji: dolihoida ispod indeksa 79 (5·2%), niže brahikefalije sa indeksom 80·81 (8·7%), brahikefalije sa indeksima preko 82 (85·9%). Odnosno najveće dužine i najveće širine glave nema između Hrvata i Srba obiju pokrajina gotovo nikakve razlike, jer kod prvih mjeri najveća dužina 183 mm, kod drugih 182 mm, najveća širina kod prvih 156 mm, kod drugih 157 mm. Prema tome i jedni i drugi su hiperbrahikefalni (indeksi: 85·2 kod Hrvata, 86·2 kod Srba), kao što je to slučaj i u Bosni i Hercegovini (indeks kod pravoslavnih 86·2, kod katolika 86·8).

Kraniologija Hrvata. U početku sedamdesetih godina prošlog vijeka (1873) profesor Đ. Pilar poslao je Muzeju Antropološke Škole u Parizu 11 lubanja iz Vojne Granice koje je izmjerio i obradio J. M. Žujović po savjetu svoga učitelja antropolo-

Digitized by Google

gije, Pavla Vroske. Lubanjske mjere: prosječna najveća dužina 169 mm, prosječni index cranii $\frac{144{\cdot}5 \times 100}{169} =$ 84·91, visina lubanje (prečnik od srednje ivice potiljačne rupe do tjemena) 131·5 mm, horizontalni opseg 500 mm, zapremina šupljine mozga 1.420 cm^3, širina potiljka (razmak između obje točke asteriona) 110 mm. Lice bez donje vilice i očne šupljine mezorine, jer njihov srednji razmjer širine prema visini iznosi 84·3; oblik nosne šupljine bio je u većini slučajeva uskonos (leptorin), u dva slučaja pljoštonos i u dva mezorin (srednje širok).

Literatura: A. Weisbach, Die Serbokroaten Kroatiens und Slawoniens (1905); J. M. Žujović, Prilog kraniologiji Hrvata (Glas, 97, 1921).

N. Županić.

HRVATSKA KATOLIČKA BANKA D. D. Osnovana je 1907. Centrala Zagreb. Kapital je 2,500.000. Fondovi 1,775.000, ulozi 8,467.088, vjerovnici 3,314.186, gotovina 1,102.422, potraživanja kod novčanih zavoda 788.503, mjenice 4,381.886, vrijednosni papiri 336.566, dužnici 9,358.513, nepokretnosti 370.330, dobitak 500.850 Din. Dividenda 12%. Bankarski poslovi. Poduzeća. Predsjednik Franjo Hrustić.

N. S.

HRVATSKA KATOLIČKA ŠTEDIONA. Osnovana je 1910. Centrala Nova Gradiška. Kapital je 150.000 D. Predsjednik Stjepan Dročar.

N. S.

HRVATSKA KREDITNA BANKA I ŠTEDIONICA, Bosanski Brod. Osnovana je 1911. Kapital je 1,500.000. Rezerve 621.286, ulozi 2,053.350, vjerovnici 1,775.849, mjenice 1,239.476, dužnici 3,622.740, dobit 125.102 Din.

N. S.

HRVATSKA MESOPOTAMIJA. Tako se ponekad kratko zove hrvatsko-slavonsko međurječje između Drave, Dunava i Save.

J. M-n.

HRVATSKA MISAO, smotra za narodno gospodarstvo, književnost i politiku. H. M. izlazila je u Zagrebu 1902—1905. Urednici su bili: Dr. Lav Mazzura, Ivan Lončarić i Stjepan Radić.

V. N.

HRVATSKA NACIONALNA OMLADINA. V. Hanao.

HRVATSKA POLJODJELSKA BANKA D. D. Osnovana je 1901. Centrala Zagreb. Kapital je 5,000.000. Fondovi 4,150.000, ulozi 28,648.282, vjerovnici 20,923.259, gotovina 1,354.194, potraživanja kod novčanih zavoda 6,534.648, mjenice 6,001.901, vrijednosni papiri 2,199.495, dužnici 37,414.468, nepokretnosti 3,460.165, dobitak 1,189.330 dinara. Dividenda 16%. Bankarski poslovi. Poduzeća. Predsjednik Dr. Dominik Premuš, direktor Josip Cvetko.

N. S.

HRVATSKA POSAVSKA BANKA, Brčko. Osnovana je 1911. Kapital je 1,000.000. Rezerve 154.295, ulozi 2,015.055, vjerovnici 1,010.055, mjenice 659.060, dužnici 3,457.646, nekretnine 247.000, dobit 272.874 Din. Dividenda 20%.

N. S.

HRVATSKA PUČKA ŠTEDIONA D. D. Osnovana je 1906. Centrala Pitomača. Kapital je 25.000 Din. Predsjednik Josip Brener.

N. S.

HRVATSKA PUČKA ŠTEDIONA D. D. Osnovana 1903. Centrala Čazma. Kapital je 22.500 Din. Predsjednik Anton pl. Kešer.

N. S.

HRVATSKA SVEOPĆA KREDITNA BANKA D. D. Osnovana je 1912. Centrala Zagreb. Filijale: Čakovac, Karlovac, Varaždin. Kapital 37,500.000. Fondovi 2,212.500, ulozi 62,972.021, vjerovnici 131,157.699, gotovina 13,901.747, potraživanja kod novčanih zavoda 12,557.024, mjenice 42,894.990, vrijednosni papiri 16,692.727, dužnici 150,311.422, nepokretnosti 3,827.500, dobitak 5,668.826 Din. Dividenda 16%. Bankarski poslovi. Poduzeća: A. E. G. Union, Berson Kaučuk; Bosansko D. D. Parnih Pilana Banja Luka; »Bosna« D. D. za Filmsku Industriju; Braća Kronfeld, Zagreb; Croatia i t. d. Predsjednik Vladimir Krešić, direktor Josip Kostial-Živanović.

N. S.

HRVATSKA SVEOPĆA PROMETNA BANKA D. D. Osnovana je 1922. Centrala Zagreb. Kapital 12,500.000. Fondovi 193.451, ulozi 13,750.000, vjerovnici 3,658.826, mjenice (nedostaju podaci), vrijednosni papiri 1,300.000, dužnici 16,432.961 Din.

N. S.

HRVATSKA ŠTEDIONA D. D. Osnovana je 1906. Centrala Glina. Kapital 500.000 Din (10.000 komada akcija po 50, glase na ime).

N. S.

HRVATSKA ŠTEDIONA D. D. Osnovana je 1898. Centrala Koprivnica. Kapital 300.000 Din.

N. S.

Digitized by Google

HRVATSKA ŠTEDIONA D. D. Osnovana je 1907. Centrala Sunja. Kapital 250.000 Din. Predsjednik Stevo Dernulc. *N. S.*

HRVATSKA ŠTEDIONICA D. D. Osnovana je 1906. Centrala Slatina. Kapital 250.000 Din. Predsjednik Mirko Girt. *N. S.*

HRVATSKA ŠTEDIONICA D. D. Centrala Virje. Kapital 38.750 Din. *N. S.*

HRVATSKA TRGOVAČKA BANKA I ŠTEDIONICA LIJEVNO. Osnovana je 1906. Kapital 750.000 D. *N. S.*

HRVATSKA TRGOVAČKA I OBRTNIČKA BANKA D. D. Osnovana je 1920. Centrala Sarajevo, filijala Ljubuški. Kapital je 3,750.000. Fondovi 600.000, ulozi 3,572.223, vjerovnici 11,936.348, gotovina 591.280, mjenice 3,434.516, vrijednosni papiri 469.650, dužnici i konzorcijski poslovi 16,045.303, dobitak 554.244 Din. Dividenda 8%. *N. S.*

HRVATSKA ZADRUGA ZA ŠTEDNJU I PREDUJAM. Osnovana je 1910. Centrala Mitrovica. Kapital je 127.734 Din. *N. S.*

HRVATSKE PUTNIČKE KAZALIŠNE DRUŽINE. Dragutin Freudenreich vodio je u nekoliko mahova glumačke družine po Hrvatskoj, a Mihailo Marković je, pod egidom zagrebačkog kazališta, složio prvo hrvatsko primorsko kazalište, koje je neko vrijeme djelovalo po Dalmaciji. Poznate su putničke družine: Rudolfa Mlinarića (u septembru 1910 davala je 7 predstava i u zagrebačkom Narodnom Kazalištu), Mije Stankovića (1902—1904), Josipa Toplaka-Jurića, Lava Dragutinovića, Josipa Kovačića, Antuna Ambroša i Josipa Baude-Korena. Ni jedno od ovih društava nije se duže održalo. *N. A.*

HRVATSKI BLAGAJ, selo u Hrvatskoj, u županiji Modruš-Rijeka, kotar Slunj, općina Veljun; kraj Korane s desna, na putu Karlovac—Slunj. Ima 360 stanovnika, rimokatoličku župu i pučku školu. Nad samom Koranom, na strmoj litici, nalaze se razvaline grada Blagaja, koji je nekada pripadao blagajskim knezovima (Babonićima). Dok su kraj oko B. držali Blagajski još u 13 vijeku, sam su grad sagradili valjda u prvoj polovini 15 vijeka. Blizu grada bio je Novi Trg, koji je 1461 imao 70 varošana, svoga sudiju, dva svećenika, đaka (učitelja), vozara na Korani i više trgovaca. U 16 vijeku B. se više puta spominje kao znatan branik protiv Turaka, dok ga nije oko 1590 osvojio Hasan-paša bosanski. Kad je poslije Karlovačkoga Mira (1699) uređena granica s Turskom, B. je obnovljen i dobio je stražu. Pod krajiškom je upravom ostao sve do ukidanja Krajine. Još 1865 bio je pokriven krovom; zatim je opustio. *J. M-n.*

HRVATSKI NARODNI MUZEJ U ZAGREBU osnovan je 1846, i smješten u Narodnom Domu. U početku je M. imao samo malu zbirku jugoslovenskog i slovenskog novca i knjiga. Privatnom inicijativom prikupljani su razni objekti, a o M. se staralo Gospodarsko Društvo. 1866 M. je postao državna ustanova, i tada su mu potvrđena pravila. Od toga je doba naročiti odbor Jugoslavenske Akademije upravljao M. Stvorena su dva odjeljka: arheološki sa bibliotekom, i prirodoslovni. Od 1867 arheološkim je odjeljkom upravljao Šime Ljubić, koji je obratio veliku pažnju na uređenje M., i 1878 pokrenuo časopis Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva. Pošto je 1893 izmijenjen muzejski zakon, upravu nad arheološkim odjeljkom uzeo je J. Brunschmidt, sveučilišni profesor arheologije. Tada je počeo sistematski rad na sređivanju M. i popunjavanju pojedinih zbirki. Blagodareći najviše privatnim poklonima, M. se brzo obogatio. Kada je 1918 stvoren nov zakon o M., počeli su se osnivati novi odjeljci.

Danas H. N. M. ima 7 odjeljaka: 1. zoološki; 2. mineraloško-petrografski; 3. geološko-paleontološki; 4. arheološko-historijski; 5. etnografski; 6. odjeljenje za umjetnost i umjetnički obrt i 7. prehistorijski. Prva 4 odjeljka su sveučilišni zavodi, a ostala 3 su samostalni.

Prehistorijski odjeljak ima oko 10.000 inventarskih brojeva, arheološko-historijski odjeljak ima egipatsku zbirku (oko 1000 inventarskih brojeva), starogrčku (oko 300 brojeva), zbirku kamenih spomenika (oko 1000 brojeva), rimsku zbirku (oko 10.000 brojeva), historijsku zbirku (oko 3000 brojeva) i, najposlije, zbirke starih novaca (oko 15.000 komada). Za mnoge od ovih zbirki postoje specijalni štampani katalozi.

Digitized by Google

Literatura: V. Hoffiler, Muzeji Jugoslavije (Jugoslavenska Njiva, V, 1921, 23—24, 41—43); Đ. Szabo, Muzej za umjetnost i umjetnički obrt (Jugoslavenska Njiva, V, 1925, 68—69).
U. Džonić.

HRVATSKI OPĆI VJERESIJSKI ZAVOD D. D. Osnovan je 1903. Centrala Zagreb. 1924 riješeno je povećanje kapitala. Kapital 10,000.000. Fondovi 2,100.000, ulozi 12,051.572, vjerovnici 17,688.771, gotovina 1,849.149, mjenice 12,716.459, vrijednosni papiri 2,855.849, dužnici 24,842.685, nepokretnosti 1,600.000, dobit 1,624.750 Din. Dividenda 11%. Bankarska veza Domovinska Banka D. D. Osijek. Predsjednik Dr. Živko Petričić, direktor Juraj Ettinger. *N. S.*

HRVATSKO DRUŠTVO ZA GAJENJE LOVA I RIBARSTVA u Zagrebu najstarije je stručno društvo ove vrste u našoj državi. Osnovano je 1891. Cilj mu je unapređenje domaćeg lovstva i ribarstva uopće i obrana interesa njegovih članova, posjednika i čuvara lovišta. Organ mu je Lovačko-Ribarski Vjesnik, koji izlazi od 1892. *E. R.*

HRVATSKO KATOLIČKO KATEHETSKO DRUŠTVO ima cilj: pomagati interese kateheta i tim unapredivati vjersku obuku u školama. Društvo je osnovano 1906, sa sjedištem u Zagrebu. Danas društvo broji oko 500 članova. Samo redovni članovi imaju i aktivno i pasivno pravo, a takvim može postati svaki katolički svećenik. Društvom upravlja odbor od 8 članova, koje bira na 3 godine redovna skupština. Društvo postiže svoj cilj sastancima i skupštinama, na kojima se raspravljaju pitanja, koja se odnose na službu i rad kateheta, knjižnicom i časopisom Kršćanska Škola i imovinom. Sastanci društva održavaju se svake godine 5 puta, a redovne skupštine jedamput, koncem školske godine. Izvanrednu skupštinu saziva predsjednik, prema potrebi ili na zahtjev barem 10 članova.
J. J.

HRVATSKO - SEVERINSKA EPARHIJA osnovana je 1734, namjesto Marčanske Eparhije, čiji su episkopi primili uniju s Rimom. Obuhvatala je sve pravoslavne Srbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a naročito u Varaždinskom Generalatu. Sjedište H. S. E. bilo je u selu Severinu, kod današnjeg Bjelovara, a glavni joj je manastir bio Lepavina, pa je po njemu katkada nazivana i lepavinskom eparhijom. Kao samostalna eparhija H. S. E. postojala je samo do 1743, do smrti svoga prvog i jedinog episkopa Simeona Filipovića (1734—1743). Zatim je spojena sa kostajničko-zrinopoljskom eparhijom, a kada je 1771 i ova eparhija ukinuta, bivša H. S. E. združena je sa pakračkom eparhijom, te njen teritorij obuhvata danas bjelovarski protopresviterat. Na tom teritoriju ima danas oko 50.000 pravoslavnih Srba, u 35 parohija, sa 63 crkve i kapele. Od nekadašnja tri srpska manastira održao se samo manastir Lepavina, u planinama na putu između Križevaca i Koprivnice.
R. G.

HRVATSKO-SLAVONSKA ZEMALJSKA HIPOTEKARNA BANKA. Osnovana je 1893. Centrala Zagreb, filijala Osijek. Kapital 60,000.000 (120.000 akcija po 50 Din). Fondovi 20,805.537, ulozi 41,491.867, vjerovnici 202,122.422, gotovina 16,085.239, mjenice 49,424.166, vrijednosni papiri 7,713.211, dužnici 251,021.304, nepokretnosti 1,325.679. Bankarski koncern: Bosanska Banka Beograd, Ljubljanska Kreditna Banka. Hipotekarni i komunalni zajmovi u iznosu od 18,209.512. Poduzeća: Srpsko Akc. Rudarsko Topioničko Društvo Beograd, »Slavija« D. D., »Danica« D. D., »Pruga« D. D., »Sidro« D. D., Jugoslovensko D. D., Georg Schicht, Fabrika Šećera A. D., »Bačka« Mlinovi i dr. Dobit 8,961.942 Din. Dividenda 15% na 80.000 akcija. Predsjednik Branko Lađević, direktor Makso Antić. *N. S.*

HRVATSKO-SLAVONSKO PČELARSKO DRUŠTVO U OSIJEKU. Osnovano je 1879. Društvo je izdavalo dva lista, Slavonsku Pčelu i Hrvatsku Pčelu, i prirediva lo je pčelarske izložbe i tečajeve. *U. Dž.*

HRVATSKO-SRPSKA KNJIŽEVNOST. V. Srpsko-hrvatska književnost.

HRVATSKO STARINARSKO DRUŠTVO, naučno društvo. Osnovano je u Kninu 1887. Osnovali su ga fra Luigi Marun i Franjo Bulić, sa ciljem: istraživanje i sabiranje starih spomenika hrvatske prošlosti. H. S. D. izabralo je Knin zbog toga, što je u njemu bila najglavnija tvrđava hrvatskih kraljeva, sa mnoštvom starih spomenika u okolini. 1893 H. S. D. sa-

Digitized by Google

gradilo je u Kninu Prvi Hrvatski Muzej, i u njemu smjestilo sve skupljene starine. 1895 pokrenulo je svoj organ Starohrvatska Prosvjeta i izdavalo ga je 4 puta na godinu do 1902. Štampalo je radove, proizišle iz tog društva, i u Bullettino d'archeologia e storia dalmata u Splitu, i u Vjesniku Hrvatskog Arheološkog Društva u Zagrebu. Pored toga štampalo je i tri izvješća o svom radu.

B. M.

HRVATSKO ZAGORJE. V. Zagorje.

HRŽANO, selo u Dalmaciji, oblast Split, kotar i općina Imotski, leži na dalmatinsko-bosanskoj granici (17° od Grin.), koju će tu prelaziti željeznica Split—Bugojno—Jajce. Ima 1.315 stanovnika i rimokatoličku župu.

J. M-n.

HRŽIĆ DRAGO, bariton hrvatske opere u Zagrebu (2/2 1896, Zagreb). Još kao realac učio je pjevati kod Marka Vuškovića. U Beču je učio dvije godine, a prvi put je stupio na zagrebačku pozornicu 2/4 1919 u Hatzeovom Povratku. Od septembra 1919 stalan je član Narodnog Kazališta. 1922 gostovao je, u partiji grofa Lune (Trubadur), u bečkoj Volksoperi. Prvi veliki uspjeh u Zagrebu bio mu je otac Germont u Traviati i Rigoletto.

N. A.

HRŽIĆ VERA, naivka i salonska junakinja zagrebačkog Narodnog Kazališta (11/5 1884, Jaska). Nauke je svršila kod profesora Strakoscha u Beču. Prvi put je stupila na pozornicu 6/9 1899 u Pajronovom Mišu, kao sentimentalna naivka. Najbolje su joj uloge: Klara u Propasti Sodome, Marijeta u Galininoj komediji Tako je to na tom svijetu, dijete moje, i Felicitas u Radosti života. Njena najbolja kreacija posljednjih godina je Charly u istoimenoj Flers-Caillavet-ovoj komediji.

N. A.

HTETOVSKI MANASTIR kod Tetova. Crkva je posvećena Bogorodici. Spominje je još arhiepiskop Dimitrije Homatijan (1220—1235). Kralj Milutin je njenom igumanu odredio deseto mjesto među igumanima. 1337 crkva je bila pala do temelja, a tada je Dušan podigao, i priložio joj je sela i imanja: 1348 priložio je Hilandaru. U 17 vijeku spominju se episkopi htetovski, koji su rezidirali u manastiru Lešku.

V. P-ć.

HUBAD MATEJ, direktor konzervatorija i intendant Narodnog Gledališča u Ljubljani (28/8 1866, Povodje, kod Skaručine, Gorenjsko). H. je učio osnovnu školu u Skaručini i Ljubljani, gimnaziju (1879—1886) u Ptuju i Ljubljani, jedan semestar prava na univerzitetu u Grazu, a konzervatorij u Beču učitelji: Bruckner, Fockner, Ludwig, Forsten, Prosnitz). 1891—1896 bio je H. koncertni direktor Glazbene Matice, kasnije i direktor njezine škole, koju je podigao na stepen dobre srednje škole, a poslije oslobođenja u konzervatorij. H. je bio učitelj mnogim muzičkim pedagozima i solistima. Na koncertima je davao velika djela iz svjetske muzičke literature, podigao je slovenačko pjevanje na umjetničku visinu i stvorio narodnoj pjesmi časno mjesto na koncertima. H. je harmonizirao slovenačke narodne i stare duhovne pjesme na vrlo uspjeli način.

J. M.

HÜBNER ALEKSANDAR GROF, austrijski diplomat (26/11 1811 — 30/7 1892, Beč). Bio je poslanik u Parizu 1849—59, u Rimu 1865—68. Njegove uspomene iz doba, kad je bio poslanik u Parizu (Neun Jahre der Erinnerungen ... 1851—1859, 1904), važan su izvor za historiju austrijske i francuske politike na Balkanu.

V-lj. P.

HUDEC JAN, češki književnik i prevodilac (6/10 1856, Molenburk, Moravska). Učio je gimnaziju u Brnu i Njemačkom Brodu, a slovensku filologiju u Pragu. Kao student napisao je članak o Ilirizmu, koji je bio konfisciran zbog uvrede veličanstva. Time mu je bila onemogućena i profesorska karijera. Postao je činovnik u rektoratskoj kancelariji na češkom univerzitetu. 1919 je imenovan za sekretara univerziteta. — Počeo je štampati pjesme u Zori, literarnom almanahu moravske omladine, koji je 1882 uredivao. 1879 izdao je sa prijateljima Almanah češke omladine, posvećen A. Hejduku. Kao član, a kasnije predsjednik Slavije, imao je mnogo dodira sa praškim Srbima, Hrvatima, Slovencima, Bugarima, Poljacima i Rusima. Prevodio je sa ruskog jezika, a kasnije se, pod uplivom Holečeka, isključivo posvetio slovenskom jugu. 1881 bio je član redakcionog odbora almanaha Slavija, koji je bio izdan u korist postradalih od zemljotresa u Zagrebu. Pisao je poučne članke o jugoslovenskoj književnosti

Digitized by Google

i održao je niz predavanja, u kojima je upoznao češku javnost sa jugoslovenskim književnicima. Najveća važnost H. je u njegovoj prevodilačkoj djelatnosti. H. je prepijevao djela jugoslovenskih pisaca i dao iscrpive ocjene u nizu članaka kulturno-historijske vrijednosti. 1896 štampao je prijevod Njegoševog Gorskog Vijenca u Sborniku světové poesié. Prevodio je Šenou, Veselinovića, Lazarevića, Leskovara, Jakšića, Matavulja, Kumičića i Gjalskoga. 1925 je posebno štampao prijevod Branka Mašića Deda Joksim. Iz dramske poezije preveo je K. Trifkovića (Školski nadzornik, 1881), Nušića (Knez Ivo od Semberije), I. Vojnovića (Dubrovačka trilogija, 1910, s opširnim uvodom o Dubrovniku i s biografijom I. Vojnovića, Smrt Majke Jugovića, 1912, s literarnim i historijskim epilogom, Psihe, 1913, Lazarevo vaskresenje, Gospođu sa suncokretom, 1920), B. Lovrića (Sin), M. Ogrizovića (Proljetno jutro, 1923), P. Petrovića (Pljusak i Čvor). Većina ovih drama prikazana je u praškim i drugim češkim kazalištima. Za štampu je spremio Tresić-Pavičića Ciceronovo progonstvo, M. Ogrizovića Hasanaginicu, Ogrizović-Milčinovićevo Prokletstvo, Lovrića Baštinike, Kosora Požar strasti, Dimovića Baščelik, pripovijetke Lazarevića i dr. H. je dalje preveo ponovo jugoslovenski tekst Kubine zbirke narodnih pjesama. Putovao je po Hrvatskoj i Dalmaciji. Cijenjen je zbog točnog prijevoda jugoslovenske književnosti.

M. Paulova.

HUDINJA, rječica u Slovenačkoj, desni pritok Voglanje. Izvire pod Rogljom (1.517 m), u Pohorju; uglavnom teče na jug pored mjestâ: Vitanje, Socka, Vojnik; uliva se oko 2 km sjeveroistočno od Celja, odnosno 1·2 km nizvodno od mjesta Spodnja Hudinja. Dužina toka joj je 29·1 km, a površina porječja 161·3 km².

P. V.

HUM je ime za mnoga niža brda, na pr. Hum nasred Grobničkoga Polja 395 m, H. na ostrvu Visu 585 m, H. na ostrvu Lastovu 417 m. Historijski je znatan 436 m visoki H. kod Mostara, južno, jer je po njemu dobila ime Humska zemlja, Zahumlje, sada sjeverna Hercegovina. Od brda prešlo je ime na ljudska naselja, na pr. H. na Sutli, selo u Hrvatskoj, županija Varaždin, kotar Pregrada, od Pregrade k sjeverozapadu, nasuprot Rogacu (Rogatec).

J. M-n.

HUM. V. Zahumlje.

HUMANIZAM, Poslije propasti zapadnog rimskog carstva, seobe naroda u početku srednjega vijeka nisu sasvim zatrte velike kulturne tekovine staroga Rima. Rimska literatura prestala je doduše za duže vremena da bude produktivna, latinski se jezik sve više zanemarivao, broj ljudi, koji su ga znali, postepeno je padao, ali ih je još uvijek bilo dosta, da bogatu baštinu rimske kulture sačuvaju potonjim naraštajima. Napose je rimska crkva bila vjeran čuvar njezin već po tome, što je, uz gdjekoji obred stare poganske religije, zadržala u njoj i latinski jezik. Zatim, zajedno sa zapadnim nije propalo ni istočno rimsko carstvo u Bizantu, koji je gotovo još 1000 godina bio i ostao duševnim središtem grčkoga i slovenskog svijeta; u tom su se gradu staroklasični jezici, u prvom redu, naravno, grčki, zadržali ne samo u državnim aktima i u knjigama, nego i u administraciji i svakidašnjem saobraćaju, sve do 1453. Zapadna je dakle Evropa, naročito Italija, sačuvala od propasti rimsku, a istočna, u prvom redu Bizant, grčku kulturu i književnost.

Poslije dolaska Slovena u današnju našu državu, jedan ih je dio, istočni, dospio u područje bizantske, a drugi, zapadni, pod utjecaj latinske kulture. Osobito je bio jak utjecaj latinske kulture u Istri i u Dalmaciji, naročito u tamošnjim primorskim gradovima, gdje su se ostaci Romana, dotadašnjih gospodara, još vjekovima održali, čuvajući latinski jezik, ne samo u crkvi, nego i u kancelarijama, školama i privatnom životu. Tako je Dalmacija, preko svojih romanskih gradova, bila od uvijek širom otvorena i humanizmu i potonjoj renesansi. U mnogim tamošnjim samostanima, franjevačkim, dominikanskim i benediktinskim, čiji je broj skoro svaki dan rastao, marljivo su se prikupljali i prepisivali ostaci rimske literature, čije je izučavanje bilo središte čitavog obrazovanja u njihovim školama. Svećenstvo, i svjetovno i redovničko, bilo je, pored malobrojnoga plemstva romanskog podrijetla, najugledniji stalež u romanskim gradovima Dalmacije, pa kako je stalno podržavalo

Digitized by Google

veze s Rimom, moćan čuvar i širitelj latinskoga jezika i rimske kulture.

Nije mnogo drukčije bilo ni u krajevima potonje Hrvatske, Slavonije, Bosne i Hercegovine, i ako je u njima upliv Rima bio slabiji, a u Bosnu je i Hercegovinu, prije dolaska Turaka, bila prodrla i istočna kultura. U tim krajevima, pored svjetovnog svećenstva i franjevaca, samo još Hrvatska ima osobite čuvare rimske kulture u redovima Sv. Pavla pustinjaka, pavlinima, koji su u njoj osnovali čitav niz svojih samostana, stičući velikih zasluga, ne samo kao vrsni propovjednici i uzorni ekonomi, nego možda još više kao odlični literati i neumorni učitelji, koji odgojiše hrvatskom narodu ono malo obrazovanih ljudi, što ih je tada imao. Slabiji i kratkotrajniji bio je upliv isusovačkog reda, koji je od početka 17 vijeka pa do svoga prestanka, dakle nešto preko 150 godina, imao u rukama pretežniji broj srednjih humanističkih škola, ne samo u Dalmaciji nego i u Hrvatskoj i Slavoniji, a tada ih u Dalmaciji zamijeniše pijaristi, u Hrvatskoj i Slavoniji drugi redovnici, svećenici ili svjetovni nastavnici. No i svjetovnjaci, u prvom redu plemići, u svim tim krajevima već od najstarijih vremena obraćali su osobitu brigu latinskom jeziku i rimskoj kulturi, jer im je poznavanje latinskog jezika bilo preko potrebno, ako su željeli postići uglednije kakvo mjesto u javnom životu. U svima javnim uredima latinski je jezik dugo bio službeni, u njemu su se sastavljali protokoli različnih državnih ili gradskih vijeća o javnim sjednicama, pisale i izdavale odluke upravnih, sudskih i drugih javnih vlasti. Tek dosta kasno, za mletačke vlade, u Dalmaciji se latinski jezik u takvim ispravama stao zamjenjivati talijanskim. Dok je, dakle, latinski jezik bio jedini u snazi, trebalo je kancelarijama dalmatinskih gradova mnogo ljudi vještih latinskom jeziku, pa kad ih nije bilo među građanima, dobavljali su ih prema potrebi s drugih strana, u prvom redu iz Italije. Tako dospješe tamo mnogi tuđinci, među njima i gdjekoji, prema tadašnjim prilikama temeljito obrazovan humanist. Boravak takvih ljudi među njima bio je samo od koristi i za obrazovanje starosjedilaca.

Među dalmatinskim gradovima od uvijek je osobito mjesto zauzimao Dubrovnik. Premda je i on dugo vremena bio u vlasti Mlečana i, oslobodivši se tih gospodara, postao zavisan od ugarskih kraljeva, pa najzad od Turaka, doklegod je taj grad postojao kao tobože slobodna republika čuvajući i utvrđujući unutrašnju svoju slobodu svakojakim dancima, darivanjima i diplomatskom lukavošću, H. je u njemu nahodio plodno tlo za napredak. Rano se ondje osnovala javna škola, čije se uređenje više puta u pojedinostima mijenjalo, ali joj je svrha ostala svagda jedna ista, da mlade plemiće, koji su je bili dužni pohoditi, spremi za potonji javni život i rad u različnim državnim službama, koje su mogli vršiti samo plemići, a u drugu ruku, da ih odgoji za okretne trgovce, pa da se korisnom trgovinom umnože prihodi malene republike. Da bi se postigla ta dvojaka svrha, osobita se pažnja obraćala izboru što boljih učitelja, bez obzira na trošak, te među mnogim tamošnjim učiteljima, koji su proboravili u Dubrovniku po koju godinu ili bar kraće vrijeme, sretamo, u 14 vijeku Ivana Ravenjanina, u 15 Filipa de Diversis de Quartigianis i Grka Dimitrija Kalkondilu, u 16 Marina Becichema, Danijela Clari-a, Nascimbena de Nascimbeni, Francesca Serdonata, Camila Camili-a, poznatoga nastavljača Tassova Gerusalemme liberata i učitelja Gundulićeva, da ne spominjemo mnoge druge njihove pomagače i nasljednike. Pa i među isusovcima, koji su pred kraj 16 vijeka preuzeli odgoj dubrovačke mladeži, bio je gdjekoji vrstan nastavnik ili poznavalac staroklasičke starine.

I kancelarija dubrovačka nije mogla da bude bez vješta upravljača, sekretara, koji će, kod čestoga izmjenjivanja raznovrsnih plemića u pojedinim i mnogobrojnim službama, održati kontinuitet uprave. I za tu službu, pored domaćih školovanih pučana, birahu se često okretni inozemci, pretežnijim dijelom rođeni Talijani. U 15 vijeku bili su sekretari dubrovačke republike Xenofonte Filelfo, jedan od mnogih sinova poznatoga humanista Francesca Filelfa; on je i umro u Dubrovniku mlad (27/8 1472), pa Bartolomej Sfondrato, koji se tako isto stalno nastanio u Dubrovniku i

Digitized by Google

ostavio tu brojno potomstvo. Zajedno sa Sfondratom bio je zaposlen u rečenoj kancelariji Ivan Lovro Regino, od koga se sačuvalo nekoliko latinskih i talijanskih pjesama. U 16 vijeku istakli su se među tuđincima-sekretarima kao okretni literati Camilo i Viktor Bessagli, pa Kristofor Gigliati, od kojih se tako isto sačuvala pokoja latinska ili talijanska pjesma. Tek potkraj 17 vijeka zamijeniše inozemce u kancelariji dubrovačkoj rođeni građani, među njima i vrsni latinski pjesnik Vićencije Petrović.

No i u drugim zvanjima dolazilo je u Dubrovnik obrazovanih tuđinaca, koji su mnogo pridonijeli napretku tamošnje kulture. Kao najbliži susjed Turaka i trgujući mnogo s Istokom taj je grad još od 14 vijeka mnogo pretrpio od kuge i rano se stao brinuti, da se snabdije što boljim liječnicima. U početku 15 vijeka vrše tu liječničku praksu Jakov Godoaldo iz Ferrare, koji je i umro u Dubrovniku (1436), a pribavio je sebi zasluga izdajući smišljena naređenja, kako da se spriječi širenje kuge u gradu. U 16 vijeku neko je vrijeme bio liječnik dubrovački poznati drug Didaka Pira, tako isto Sefard Portugalski, Amatus Lusitanus, koji se u spisu Curationes medicinales obazreo i na dubrovačke klimatske prilike. Tek pred kraj 17 vijeka javljaju se među liječnicima i rođeni Dubrovčani.

I među redovnicima pretezahu u starije doba i u Dubrovniku inozemci, no i od njih je gdjekoji pribavio sebi trajnih zasluga, tako, na pr. Serafin Razzi, dominikanac firentinski, koji je došao u Dubrovnik krajem 16 vijeka i obradio povijest toga grada, koju je odmah i štampao (Lucca, 1595). Među redovnicima brzo su prevladali rođeni Dubrovčani, kojima isključivo pripadaše i niži kler; samo nadbiskup dubrovački bio je do početka 18 vijeka redovno stranac. Talijan, ali i među njima bilo je nekoliko vrijednih literata, tako Ludovik Beccadelli, Bolonjac (1555—1564), koji se i u Dubrovniku mnogo bavio ne samo teologijom, nego i lijepom književnošću, pa njegov nasljednik, Hrizostom Calvino (1564—1574), dominikanac, rodom iz Calabrije, vrstan poznavalac grčke i latinske literature i neki drugi. U takvim povoljnim prilikama, kako se i država mnogo brinula za što bolje obrazovanje svojih građana, nije čudo, što se u Dubrovniku rano javila i lijepa literatura latinska, plod H. i renesanse.

Sasvim bi neispravno bilo mišljenje, kao da je ta latinska literatura, ne samo historijski nego i kulturno, mnogo važna; do osobite kulturne važnosti nije mogla doći zbog toga, jer je već u vrijeme njezina postanja bio ograničen broj onih, koji su bili vješti latinskom jeziku, a i od ovih rijetkih nije, naravno, svaki čitao ni s razumijevanjem mogao čitati svaku knjigu, napisanu latinskim jezikom. U vrijeme H. i renesanse najviše se cijenilo latinsko pjesništvo, pa su se takvi produkti i štampali mnogo i često. Još u 15 vijeku bila su lovorom ovjenčana (poetae laureati) dva pjesnika naša zemljaka: Petar Menčetić (Menze) Dubrovčanin i Bernardo Pima Kotoranin, ali se od njihova pjesništva nije ništa sačuvalo. Pjesme Jana Panonija prvi su put štampane oko pola vijeka poslije njegove smrti (Beč, 1512), i doživjele su, od tada pa do kraja 18 vijeka, još oko 10 izdanja, a to je najbolja potvrda, da su dugo imale svojih čitalaca. Slabo su se čitale pjesme Đure Šižgorića Šibeničanina, koje je štampao u Mlecima 1477, a pjesma Dubrovčanina Jakova Bunića De raptu Cerberi, koju je pjesnik sam štampao još krajem 15 vijeka, prerađena doživjela je samo još jedno izdanje, i opet o trošku pjesnikovu, u Rimu 1526, a kad je on naskoro umro, niko više nije mario ni za tu pjesmu ni za opsežni njegov ep De vita et gestis Christi, premda ih je bio vrlo pohvalio papa Leon X. ugledan član firentinske porodice Medici. — Ljubavne pjesme (elegije) njegova zemljaka i vršnjaka Karla Pucića, koje je tako isto pjesnik sam štampao, nisu, izgleda, nigda prešle granica dubrovačke republike. A od pjesama Ilije Crijevića neke su tek u početku i krajem 19 vijeka štampane. No pjesama Ivana Gučetića ne očuva ni pohvala Angela Politiana, koji ga u pismu, što mu ga je poslao, poredi s prvacima rimskog pjesništva, jer veći dio prigodnoga takvog latinskog pjesništva osta u rukopisima, s kojima su zajedno zauvijek iščezla kadšto i imena mnogih prigodnih latinskih pjesnika, te je upravo

Digitized by Google

čudo, ako se koji takav rukopis i sačuvao, u originalu ili mlađem prijepisu. Takvo su čudo doživjele na pr. latinske pjesme Damjana Beneše, četvrtog znatnijeg dubrovačkog pjesnika, iz početka 16 vijeka, koje su dospjele do nas i u originalu i u kasnijem prijepisu, među njima i nekoliko grčkih epigrama Benešinih, bez osobite vrijednosti.

Tek nešto mlađi od ovih Dubrovčana bio je Kotoranin Ludovik Paskalić (Pasquali), isto tako vrstan sastavljač latinskih elegija kao i talijanskih soneta po Petrarkinu uzoru, zatim Ivan Bolica, Ivan Bona de Boliris, neki članovi tamošnje porodice Bisanti, pa Ivan Zaguri. Ali od svih tih pjesnika jedva se što sačuvalo, jer samo se Paskalić pobrinuo, da mu pjesme budu štampane za života.

Sličan su udes imale latinske pjesme, koje su postale u isto vrijeme u drugim gradovima mletačke Dalmacije. Ako se koja od njih i sačuvala, bit će prije slučaj nego zasluga pjesnika ili njegove okoline. Zato i ne možemo stvoriti potpuniju sliku o latinskom pjesništvu u drugoj polovini 16 i u početku 17 vijeka. Pouzdano možemo reći tek toliko, da je ono bilo u prvom redu prigodno, i kao takvo od kratka života i vrijednosti, te nije čudo, ako je brzo propalo.

No i broj je latinskih pjesnika u to vrijeme postepeno padao. U pjesništvu je latinski jezik morao uzmaći pred narodnim, koji je mogao računati s većim brojem slušalaca i čitalaca. Tako se latinski jezik bio stegnuo na čistu nauku, ali i nje je bilo malo u krajevima naše države, a k tome se i u njoj, pored latinskoga, stao upotrebljavati i talijanski jezik. Tek krajem 17 i u 18 vijeku latinska literatura u našim krajevima, naročito u Dubrovniku stala je nanovo cvjetati. Pomogle su njenu procvatu i štamparije, kojih je u nas bilo tada još malo, ali nisu već bile rijetke u susjednim naprednijim krajevima. Još u 16 vijeku gdjekoji se plod naše latinske literature štampao u Italiji ili u Austriji, no takvo je štampanje bilo tada još veoma skupo, pa se svak nije mogao odlučiti na toliki trošak. U 18 vijeku štampanje je postalo jeftinije, pristupno i srednje imućnim ljudima, pogotovo ako je tko želio izdati kakav kraći prigodni spis ili pjesmu. Za to se tada i štampao veliki broj takvih literarnih produkata, ponajviše svakojake prigodne pjesme, govori, kraće rasprave, u Hrvatskoj pretežnijim brojem napisane latinskim jezikom, koji se tada gotovo još isključivo upotrebljavao u svakidašnjem saobraćaju obrazovanih ljudi.

U to vrijeme Dubrovnik nije još imao, kao na pr. Zagreb, Osijek i drugi neki naši gradovi, svoje štamparije (dobio ju je tek krajem 18 vijeka), no njegovi literati, koji su mnogo odlazili u Italiju i živjeli tamo, već su iz ranije bili navikli, da tamo štampaju svoje književne produkte. U različnim talijanskim gradovima objavljeni su plodovi najuglednijih naših latinista onoga doba, a možda i uopće, Rajmunda Kunića i Brnja Đamanjića, da ne spominjem napose različne druge prigodne pjesme, govore, rasprave, koje su se štampale ondje, većim dijelom danas bez osobite vrijednosti. U različitim gradovima Italije štampale su se latinske pjesme i latinski sastavci Đure Ferića i, već u 19 vijeku, Marka Faustina Galjufa, posljednjeg znatnijeg dubrovačkog latinista. Nedostatak štamparije u Dubrovniku kriv je što se nisu štampale nekoje vrednije latinske pjesme i rasprave Ignjata Đurđevića (Giorgi), pa možda i druga koja latinska pjesma onih prvaka u latinskom pjesništvu, ali je, u drugu ruku, bio i od koristi, jer je spriječio trud i trošak za štampanje kojekakvih srednjih ili upravo loših produkata, kakvih je i u ono doba bilo dosta. Oko polovine 19 vijeka našao se u Dubrovniku još jedan latinski prigodni pjesnik, gospar Luko Sorgo, koji je želio štampati sve svoje latinske pjesme, ali mu, na sreću, tadašnja državna cenzura pokvari neke od njih, te ih nije štampao.

I u novom latinskom pjesništvu nije se obrađivala samo čista epska, lirska i dramska građa, nego mu je često bila svrha, da poučava i, šibajući svakojake zablude i ljudske poroke, popravlja čitaoca. Takvog didaktičkog i satiričkog pjesništva bilo je i u nas. Već je Didak Pir u 16 vijeku ispjevao i štampao čitav niz poučnih distiha. U 17 vijeku istakao se u toj vrsti isusovac Benedikto Rogačić (Ragacci), koji se poslužio i he-

Digitized by Google

ksametrom, da daje suvremenicima pouke, moralne i vjerske. No najveći didaktički naš pjesnik u latinskim heksametrima bio je Benedikto Staj (Stojković), tako isto isusovac, koji je u glatkim heksametrima kritički obradio Descartes-ovu i Newton-ovu filozofsku nauku, a pjesmu je njegovu protumačio u bilješkama i dodacima učeni Ruđer Bošković. Još se krajem 18 i početkom 19 vijeka na polju poučne latinske pjesme istakao Đon Antun Rastić (Resti), čiji su plodovi ugledali svijet tek poslije njegove smrti, ali su bili u Dubrovniku tako omiljeli i poznati, da je svaki obrazovan Dubrovčanin onoga doba važnije stihove iz njih znao naizust.

Spomenuto je ovdje tek nekoliko glavnih dubrovačkih pjesnika, većim dijelom iz druge polovine 18 vijeka, koji se s pravom može nazvati zlatnim dobom dubrovačkog latinizma. No i u ostaloj se Dalmaciji, pa i u Hrvatskoj, latinski jezik tada uvelike cijenio, te je i tu latinsko pjesništvo lijepo cvjetalo, napose među svećenicima i redovnicima, rjeđe među svjetovnjacima, koji, uz druge brige, nisu dospijevali da se u dokolici bave takvim poslom, osim ako su bili možda učitelji, pa ih je njihovo zvanje poticalo i na to. U tom pjesništvu ima gdjegdje i odličnih stvari. No širega kruga čitalaca ono nije imalo ni moglo imati u vrijeme, kad se već živo radilo i nastojalo oko toga, da se živim narodnim jezicima pribave sva prava, koja je tada još imao mrtvi latinski jezik. A kad je narodni jezik i u nas izvojevao pobjedu nad latinskim, brzo su pali u zaborav i najljepši plodovi njegove literature.

Dublji je korijen latinski jezik zahvatio u Hrvata s ove strane Velebita, gdje je on bio glavni predmet obuke u humanističkim tamošnjim školama do polovine 19 vijeka, a i najjača veza između njih i susjednih Madžara. I ako su Madžari u tridesetim godinama prodrli, napokon, sa svojim zahtjevom, da se tada, upravo u vrijeme ilirskog pokreta, njihov jezik obligatno uvede u gimnazije u Hrvatskoj, uspjeh te obuke nikad nije bio osobit, a pogotovo nigda nije prodro u literaturu Hrvata. Naskoro je pak hrvatski jezik, zaslugom ilirskih preporoditelja, toliko prevladao i u obrazovanim krugovima, da su vrlo rijetki bili ljudi, vješti sastavljanju latinske kakve prigodne pjesme ili govora, kakvi su do osamdesetih godina prošloga vijeka bili, na pr. Franjo Milašinović, kanonik zagrebački, ili Antun Molnar, profesor u zagrebačkoj pravnoj akademiji, koji su još tada govorili i pjevali latinskim jezikom.

Na polju istraživanja nikad se nije obratila dovoljna briga poznavanju te literature, te mi još danas nemamo ni modernog pregleda, a kamoli kritički izrađenu povijest našeg latinizma. Razlog je u tome, što se u nas dosad tek malo ljudi, i to samo mimogred, bavilo izučavanjem našeg latinizma. Najozbiljnije se bio prihvatio toga posla Dr. Milivoj Šrepel, koji je nastojao, da među mlađim ljudima nađe što više saradnika u tom radu, pa bi zacijelo postigao lijep uspjeh, da rano ne umre. Zato smo još upućeni na svakojake odavno zastarjele zbornike i priručnike, kakav je na pr. Ljubićev, danas već vrlo rijedak, Dizionario biografico ili Horanyi-evu, Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, i još neke starije.

Đ. Körbler.

HUMEK MARTIN, viši voćarski nadzornik u Ljubljani (13/1 1870, Raka, kod Krškoga). Svršio je nižu gimnaziju i učiteljsku školu, a zatim je pohodio poljoprivredne tečajeve na Univerzitetu u Giessenu i na vinogradarskoj školi u Geisenheimu (Njemačka). 1890—1910 bio je učitelj u Raki i u Radeču, kod Zidanog Mosta, i nadučitelj u Bohinjskoj Bistrici. Od 1910 stručni je učitelj i voćarski nadzornik u Ljubljani. 1913—1923 izdavao je Sadjar (Voćar). Uređuje Sadjar in Vrtnar i Slovenski Čebelar. Glavna su mu djela: Sadje u gospodinjstvu (1912), Sadno vino ali sadjenec (1915), Breskev in marelica (1923), Praktični sadjar (1923), Domači vrt (1924). H. ima osobite zasluge za podizanje voćarstva u Dolenskom.

I. R.

HUMINA ili **HUMNINA**, predjel u Hercegovini, kojeg čine najniži dijelovi oko Stoca, Ljubinja i Ljubuškog. Spominje se prvi put u 10 vijeku. U srednjem vijeku se zove Hum ili Zahumlje, i obuhvatao je župe Popovo, Dabar, Nevesinje, Dubrave, Brotnjo, Luku i Blatnu Župu.

Digitized by Google

Kroz njeg su vodili trgovački putevi iz Dubrovnika u Bosnu i Srbiju. Humom su vladali samostalni knezovi, a u 15 vijeku, pod hercegom Stjepanom (1435—1466), postala je tu nova tvorevina »hercegova zemlja«. Poslije osvojenja od Turaka prevladalo je ime Hercegovina za sve zemlje, koje je držao herceg Stjepan.

Humina je kraško bezvodno područje. Najtopliji dio u Hercegovini sa žarkim i suhim ljetima, kratkim zimama s rijetkim snijegom, u jesen i proljeće su kišna vremena; česte su bure. Obrađena su samo polja i vrtače. Paše i livade su ljeti sprljene. Zbog toga Humljaci, koji se poglavito bave stočarstvom, od starina idu sa stokom preko ljeta u planine sjeverne Hercegovine.

Literatura: Dedijer, Hercegovina (Naselja, 6). *M. F.*

HUML VACLAV, muzički pedagog (18/9 1880, Beroun, Češka). Svršio je majstorsku violinsku školu kod profesora Ševčika u Pragu. 1902—03 bio je prvi dirigent filharmonije u Lavovu, od 1903 nastavnik za violinu u muzičkoj školi Glazbenog Zavoda u Zagrebu, a sada je profesor više škole Muzičke Akademije u Zagrebu. Odgojio je nekoliko violinista u Zagrebu, od kojih Baloković, Jovanović, Šlik i Kolić s uspjehom koncertiraju i u inostranstvu. *A. D.*

HUMO HAMZA, književnik i novinar (30/12 1895, Mostar). Gimnaziju je svršio u svom rodnom mjestu, a filozofiju je studirao u Zagrebu i Beču. 1914 interniran je kao politički sumnjiv. Sada živi u Beogradu. — Osim pjesama i pripovijedaka, štampanih po raznim časopisima, H. je izdao dvije knjige poezije: Grad rima i ritmova, i Sa ploča istočnih. *O. H.*

HUMSKA EPARHIJA. Osnovao je Sv. Sava za Humsku Oblast i Trebinje (današnju Hercegovinu) 1219, sa sjedištem u manastiru Sv. Bogorodice u Stonu, u dubrovačkom primorju. Prvi episkop H. E. bio je Ilarion, a od njegovih nasljednika poznati su samo Sava, sin prvovjenčanoga kralja (do 1264), Jevstatije (oko 1300), Jovan (oko 1305) i Danilo (1316—1324), hagiograf i potonji arhiepiskop pećki. Poslije smrti kralja Milutina (1321), za vrijeme borbe između Stevana Dečanskog i Konstantina oko prijestola, uspio je bosanski ban da zavlada Humom, te je Danilo izbjegao iz Stona i nastanio se u manastiru Sv. Apostola, zvanom Petrov manastir, kod današnjeg Bjelopolja na Limu, gdje je dobio i potrebne zemlje za izdržavanje. Poslije Danila postavljen je za episkopa humskog Stefan (1324), ali on nije mogao zauzeti svoj prijesto u Stonu, koji je ostao u bosanskim rukama. Stoga je njemu kralj Stevan Dečanski ustupio na uživanje Petrov manastir na Limu, gdje je osnovana limska episkopija kasnije nazvana i petrovskom. Za prvog bosanskog kralja Tvrtka I., kada je i manastir Mileševo došao pod bosansku vlast, osnovana je za Hum i Bosnu posebna mitropolija u Mileševu, kojoj je neko vrijeme pripadala i dabarska episkopija. (V. Hercegovačko-zahumska episkopija.) *R. Grujić.*

HUNI su barbarski narod turskotatarskog podrijetla. Živjeli su u azijskoj unutrašnjosti životom stepskih konjanika, u čvrstom vojnom uređenju. Još od prastarih vremena igrali su veliku ulogu u azijskom svijetu. Pokorivši mnoga druga obližnja mongolska plemena, H. su osnovali u kineskom susjedstvu ogromnu i silnu državu. Odatle su vjekovima navaljivali na kulturne Kineze, koji su protiv njih podigli i čuveni kineski zid (oko 200 prije Kr.). Ali je Kina najzad ipak razorila H. carstvo. Od tada su se mase H. ili pokorile Kini, ili, u grdnim rojevima, odselile iz kineskog domašaja. Naskoro su se stali spominjati i tursko-tatarski stepski H., na srednjoj Volgi, ali se još ne zna sigurno, jesu li oni istovjetni sa H., odseljenim iz susjedstva Kine. H. sa Volge napravili su još veća čuda u Evropi, nego njihova ranija braća u Aziji.

Od tih H. otkinuo se jedan jak dio, zapadni H., pa je jurnuo dublje u evropsku unutrašnjost, u drugoj polovini 4 vijeka. Spuštajući se najprije na Kaspijsko Jezero i prema Kavkazu, zapadni H. su pregazili kavkaske Alane, pokorili na Crnom moru germanske istočne Gote, najurili, iz Besarabije i Rumunjske, preko Dunava na rimski Balkan, zapadne Gote (375), i izazvali time epohalne događaje u evropskoj historiji: veliku germansku seobu u rimske zemlje, razorenje rim-

Digitized by Google

skog carstva na zapadu, pa i slovensku seobu u ispražnjena germanska staništa crnomorska i vislanska.

Zapadni H. su pokorili na svom putu kroz Evropu mnoga plemena, naročito germanska i slovenska, i stvorili su ogromno H. carstvo. Ono je dostiglo vrhunac pod strašnim H. kanom germanskog imena, Atilom (434?—453), koji je iz svojih dvorova na Tisi drmao skoro cijelom istočnom i srednjom Evropom. On je napao i na rimski imperij, a najprije je provalio u zemlje istočnog rimskog ili bizantskog prijestola i užasno opustošio Balkan (441 i 447). Zatim se okrenuo i protiv zemalja zapadnog rimskog prijestola, prodrijevši čak u Galiju. No tu ga je suzbio, u bici na maurijskim (katalaunijskim) poljima (451), veliki rimski vojvoda Ajecije, u savezu sa zapadnim Gotima. Atila je pokušao da se za ovaj neuspjeh osveti Rimljanima, i upao je u sjevernu Italiju, gdje je razorio jadransku Akvileju (452). No molbe pape Lava I., udružene s poklonima, i sa zarazama, koje su udarile u H. logor, sklonile su Atilu, da se vrati na Tisu. Ubrzo je Atila umro (453), ostavivši prijesto svojim sinovima.

Dotle su i istočni H. na Volgi porasli, pa su i oni stali utjecati na evropsku historiju. Idući stopama svojih zapadnih suplemenika, i oni su se spustili na Kavkaz i na Crno more, šireći se po tamošnjim krajevima, koje su zapadni H., sve daljim svojim prodiranjem u Evropu, ispražnjivali. Tako su istočni H. dospjeli i do Atilinih podanika, istočnih Gota, na desnoj strani Dnjepra, a po smrti Atilinoj, oni su zauzeli i te istočno-gotske zemlje, dok su istočni Goti morali odatle pobjeći u Panoniju.

No svjetska moć zapadnih H. već se bila zaljuljala, zbog nesloge među Atilinim sinovima. A istočni H. su i nehotice ubrzali njen pad, otjeravši istočne Gote u Panoniju. Protiv Atilinih sinova bili su se već digli njihovi germanski podanici, Gepidi, a uz njihov ustanak naskoro su pristali i panonski istočni Goti. Savez tih dvaju germanskih plemena razbio je Atiline sinove u Panoniji (454). Carstvo zapadnih H. srušilo se u srednjoj Evropi. U Panoniji su, s dopuštenjem zapadnog rimskog dvora, kome je ta provincija pripadala na papiru, ostali i dalje istočni Goti, a u Potisju Gepidi. Zapadni pak H. utekli su čak u doskorašnja istočnogotska staništa na ušću Dunava.

Tako su se svi negdašnji H. sa Volge grupirali u južnoj Rusiji, duž Crnog mora i Kavkaza. Tu se oni spominju i dalje, najprije pod starim, općim imenom H., a zatim, od 5 vijeka, pod posebnim, plemenskopolitičkim imenima Bugari, Kotriguri, Utruguri i t. d. Kao susjedi Bizanta, na njegovoj crnomorskoj i donjo-dunavskoj fronti, svi su se ti H. uplitali u njegovu historiju, pljačkajući mu čestim upadima Balkan, ili bijući se po koji put, za njegov račun, između sebe i sa drugim njegovim sjevernim neprijateljima. Čak ni doseljenje Slovena u Daciju i na Balkansko Poluostrvo nije potpuno odvojilo Bizantince od crnomorskih H., jer su na slovenske doseljenike u bizantskoj Donjoj Meziji navalili Bugari, pa su tu osnovali svoju državu (679).

Najzad, postojali su i t. zv. bijeli H., ili evtalitski, također tursko-tatarski narod na sjeveroistočnoj granici Perzije, s kojima je Perzija imala dosta posla, počev od prve polovine 5 vijeka po Kr. To je svakako bilo posebno tursko-tatarsko pleme, a ne ogranak od H. oko Kine, ili od H. na Volgi.

D. Anastasijević.

HUNYADI JANOS (IVAN), u narodnim pjesmama Sibinjanin Janko (1387, Hunyad, Erdelj — 11/8 1456, Zemun). 1442 postao je erdeljski vojvoda, 1443 pobijedio je Turke, 1444 bio je pobijeđen kod Varne. Zatim je postao namjesnik u Ugarskoj, za maloljetnog kralja Vladislava. Turci su ga potukli na Kosovu 1448. Branio je Beograd 1454 protiv sultana Mehmeda II. Njegov sin Matija Korvin (kralj Matijaš) postao je ugarski kralj (1458—1490), ratovao je s Turcima i osvojio sjeverozapadnu Bosnu i Jajce. *V-lj. P.*

HURIJET (proglas ustavnosti i slobode u Turskoj, 10/7 1909). Začeta u Solunu, mladoturska revolucija prvo je izbila i ostvarena je u Bitolju. Duša pokreta je bio Džavid-bej, koji je zatim postao prvi mladoturski ministar financija. U Bitolju su na čelu pokreta bili pukovnik Saabedin-bej,

Digitized by Google

potpukovnik Tosun-bej i Mustafa Kemal, vicedirektor bitoljske Vojne Akademije (sada predsjednik turske republike). Carigradska vlada dobivala je izvještaje o pripremama, ali, spora kao i uvijek, nije pridavala dovoljno važnosti pokretu. Najzad, poslat je Šemsi-paša, čuven radi ugušenja arnautske pobune, da uguši i ovaj pokret. Zavjerenici su međutim bili mnogo brži i mnogo odlučniji. Prvih dana jula Šemsi-paša je stigao u Bitolj, i 9/7 ušao je sa četiri bataljona sa Deveane u grad, otišao na brzojavni ured i poslao sultanu izvještaj o početku svoje akcije. Ali u trenutku, kada je, izašavši iz brzojavnog ureda, prolazio pored oficirskog doma, jedan mlad oficir ispalio je na njega tri metka. Šemsi-paša se srušio mrtav, a atentator se izgubio u zgradi. Iste večeri bio je u velikoj bitoljskoj džamiji sastanak svih patriota bez razlike narodnosti. Dotle krvno zavađene narodnosti, koje su među sobom i sa Turcima vodile borbu do istrebljenja, s oduševljenjem su se grlile i govorile o slobodi, koja nastupa podjednaka za sve, i muslimane i kršćane. Još iste ove noći u džamiji je izabrana prva revolucionarna vlada za bitoljski vilajet. Za predsjednika te vlade izabran je Rešad-bej, dotadanji bitoljski valija, a od strane Srba u tu je vladu ušao Jovan Ćirković, današnji narodni poslanik za bitoljski okrug. Tako je Bitolj primio novo stanje bez krvi i bez nereda. Sutradan, 11/7 prije podne, proglašen je H. u Solunu, a poslije podne u Skoplju. Sva tri vilajeta izvjestila su brzojavno Portu, da prekidaju sve veze s njom, i obratila su se sultanu, apelirajući na njega, da u interesu spasa i napretka Turske, dâ zemlji Ustav. Tako je Abdul-Hamid, koji je i pri stupanju na vladu (1876) bio prinuđen da dâ Turskoj prvi Ustav (Midat-pašin Ustav), bio primoran da postupa i sada, pri kraju svoje vladavine. Da bi onemogućio intervenciju velikih sila, Abdul-Hamid je pristao da dâ Turskoj Ustav, ali je u isti mah počeo da radi protiv mladoturaka i novog režima. U martu 1909 buknula je buna protiv mladoturaka, i u Carigradu je povraćen stari režim. Ali je mladoturska vojska, pohodom na Carigrad, uspjela, da svlada bunu, i da Abdul-Hamida svrgne s vlasti. Time je mladoturska revolucija konačno završena pobjedom.

U mladoturskom pohodu na Carigrad učestvovali su i Srbi, pod komandom harambaše Micka resanskog. Srpska četa, u kojoj su, pored Micka, bili istaknuti Nikola Dimitrijević, tada mladi učitelj, a kasnije advokat u Skoplju, i Dimitrije Nastasijević, danas također advokat, naročito se istakla u ovom pohodu, a osobito se odlikovala u Carigradu, pri osvajanju Tophane od staroturaka. Tada je harambaša Micko, sa svojih 70 ljudi, prvi, pod kišom taneta, ušao u Tophane. *M. Milenović.*

HVAR. 1. Pored Cresa, Krka i Brača najveće naše ostrvo na Jadranskom moru, između ostrva Brača i Korčule i poluostrva Pelješca. Pruža se od 43° 14·1′ do 43° 6·8′ sjev. širine i od 16° 22·2′ do 17° 11·9′ ist. od Gr. Ostrvo je dugačko 68 km, prosječna mu je širina 4·5 km, mjestimično 10·5 km, a površina 324·4 km². Kroz zapadni dio H. provlače se razgranati planinski vijenci; ovi se gdjegdje proširuju u manje-više izrazite površi, od kojih je najveća na sredini ostrva, blizu južne obale. Pored ove ima na zapadu i istoku još nekoliko manjih, nižih površi, a sjeverno od nje širi se prostrana niska visoravan Maslinović, sa koje se kao usamljeni visovi uzdižu istoimeni Maslinović 118 m, Hum 125 m, Humac Brdo 117 m i na krajnjem sjeverozapadu Kabal 129 m. Između visoke površi i visoravni Maslinović uvlače se u kopno veliki zalivi: Starogradski sa zapada, Vrboski zaliv sa istoka. Najviši visovi od zapada ka istoku su: Vela Glava 332 m, Tuslobar Brdo 397 m, Sv. Nikola 626 m, Hum 603 m, Gvozd 584 m, Križišje 404 m, Ograda 317 m, Likova Glava 447 m, Ublina 246 m. Sa izuzetkom dva posljednja, svi ovi visovi su blizu južne obale. Zato su južne padine strmije od sjevernih, i sjeverna je obala mnogo naseljenija od južne. — Najvažnija su naselja Starigrad, Hvar, Jelša, Vrboska, sva četiri uz obalu, od manjih naselja: Sućuraj (Sv. Juraj) i Rudine pri moru, Vrbanj, Bogomolje, Dol, Svirce, Vrisnik i Zastražišće u unutrašnjosti ostrva.

Po svome geografskom položaju H. ima veoma blago podneblje, naročito pogledom na zimu. Tamo je prosječna

Digitized by Google

temperatura triju zimskih mjeseci 9·1°, a u najhladnijem mjesecu, januaru, 8·6°, otprilike onolika kao što je u Beogradu ili Zagrebu početkom aprila. Godišnje je gibanje temperatura također neznatno, 16·5°, samo je ljeto žarko: juli 25·1° C, ali se ta toplota ne osjeća nelagodno zbog dosta neznatne relativne vlažnosti, koja je u ljetnim mjesecima prosječno 62%. Nebo je u tome dobu vedro, a uporedo sa tim vrlo je malo kiša. — Pod vegetacijom je cijela istočna polovina ostrva, a na zapadnoj samo kraj sjeverozapadno od H. i Brusja, cio Kabal i relativno uski pojas pri obalama. Jedno se veće poljoprivredno područje nalazi između Starog Grada i Vrboske. Zato se stanovništvo još u starim vremenima manje bavilo zemljoradnjom nego ribarenjem, trgovinom i mornarstvom, koje je znatno olakšano velikim i zaklonjenim zalivima. Oko 20 puta veći prostor od njiva zauzimaju maslinjaci i vinova loza. Osim toga pod vedrim nebom rastu roščići, smokve, naranče, limuni, aloje, agave, palme i drugo južno bilje, a dosta velike predjele pokriva ruzmarin. Pored izvrsnog vina i ulja na H. su glavni proizvod srdele. U manjoj se mjeri produciraju odlične smokve, med i esencija ružmarina. Ostrvo je dosta bogato građevinskim kamenjem najbolje vrste, naročito mramorom i škriljevcima za pokrivanje krovova. — H. je znamenit i po velikom broju pećina uz morsku obalu, koje se tamo zovu Midvidine. *P. Vujević.*

Ostrvo H. bilo je naseljeno već u prehistorijsko doba. Da li je na njemu bilo stanovnika još u najstarije, t. zv. paleolitsko doba, ne može se reći. Dosad nisu nađeni iz te periode tragovi čovjeka i njegove kulture. Međutim mnogobrojni su ostaci iz vremena koje dolazi poslije toga, iz neolitika. To su kameni batovi, noževi i strelice od kamena, igle od kosti, komadi od gline i t. d. Nađeno je i grobova iz tog vremena, koji imaju razne oblike. To su često humci u kojima se nalazi sanduk, načinjen od nekoliko ploča. Ljudi su u ovo doba živjeli po pećinama, kojih ima na ostrvu u većem broju. Oni su se uglavnom valjda bavili lovom i ribolovom, ali su znali i za zemljoradnju i stočarstvo. I u idućim prehistorijskim periodama, bronćanoj i željeznoj, H. je bio naseljen. I iz ovog doba nađeno je mnogo tragova života (bronćanih igala za prikopčavanje odijela, prstenova, udica, alata i t. d.).

Grci su počeli trgovati u našem primorju po svoj prilici vrlo rano. Oni su u te krajeve dolazili zbog jantara, koji je kopnom donošen s Baltičkog mora u sjeverni kut Jadranskog mora, a i zbog raznih sirovina. Sa svoje strane oni su našim primorcima donosili svoje industrijske proizvode. Jedna od prvih točaka, na koju su Grci došli, bio je zacijelo H. Ali prvi put su se oni tu stalno nastanili tek 385 prije Krista. Te godine su stanovnici s grčkog ostrva Para, pomoću čuvenog tiranina Dionizija Starijeg iz Sirakuze, osnovali na H. jednu koloniju, po imenu Pharos, na mjestu gdje je sad Stari Grad. Nova kolonija je brzo procvjetala. Ona je poslije osnovala i sama više kolonija na obali: Trogir, Solin, Epetion (kod Stobreča). Domoroci nisu gledali rado ove došljake. Oni su naskoro po dolasku Grka pozvali svoje zemljake s kopna protiv njih. Tom pozivu odazvali su se Iliri s obale i na H. dođe oko 10.000 njih. Oni pobijede Grke. Ali Grcima zatim dođe u pomoć iz Lješa, gdje je Dionizije osnovao također jednu koloniju, grčka ratna flota i Iliri budu svladani (5.000 ih je poginulo, a 2.000 zarobljeno). Poslije toga su Grci na H. bili mirni, i mogli su se razvijati. — Njihova kolonija imala je republikansko uređenje. U narodnu skupštinu ulazili su svi građani. Vrhovna vlast bila je u rukama arhonta i jednog državnog vijeća. Za zaslužne ljude postojao je pritanej, t. j. dom, u kome su oni dobivali hranu o državnom trošku. Pharos je kovao i svoj novac, već u 4 vijeku. Oko sredine 3 vijeka prije Krista na obali prema H. osnovali su Ardijeji jednu dosta veliku državu. Agron, njihov vladalac, zauzme Pharos, ali se Grci naskoro oslobode ropstva. Kad su Rimljani pobijedili kraljicu Teutu (228 prije Krista), oni dadu ostrvo H. na upravu Demetriju Hvarskom. Poslije kratkog vremena Demetrije iznevjeri Rimljane i između njih i njega dođe do rata. Rimski vojvoda lukavstvom zauzme varoš Pharos. Onda Demetrije pobjegne, i od toga doba ostrvo je pod rimskom vladom. I u rimsko doba tu je bilo mnogo Grka, kao što kažu grčki natpisi iz tog vremena, koji su u novo doba tu nađeni. Ali latinski je elemenat

Digitized by Google

sve više otimao maha. Mnogi ostaci (natpisi, opeke, mozaici, grobovi i t. d.) kazuju, da je i u ovo doba na H. bilo života. Međutim pod Rimljanima je Vis bio znatniji od H. *N. Vulić.*

2. Pod rimskom je, a poslije pod bizantskom vlašću, ostao H. do 7 vijeka po Kr., kada su njime zavladali slovenski Neretljani. Još oko 950 car ga Konstantin VII. spominje pored kneževine neretljanske. 1000 osvojio je H. mletački dužd Petar II. Orseolo. U drugoj polovini 11 vijeka pripao je H. kraljevini Hrvatskoj, a s njom u početku 12 vijeka ugarsko-hrvatskom kralju Kolomanu. Ugarsko-hrvatski vladaoci držali su H. do 1278, kad je, da se obrani od navala Kačića i Omišana, došao pod okrilje Venecije. Sudeći po imenima svjedoka, koja se nalaze u tadašnjim javnim ispravama, H. je već tada bio sasvim poslovenjen. — Pod Mlečanima je H. ostao do 1358, kada su ga poslije zadarskog mira (18/2) morali ustupiti ugarsko-hrvatskom kralju Ljudevitu I. Poslije smrti Ljudevitove zavladao je H. 1390 bosanski kralj Stjepan Tvrtko I., ali je već 1395 bio pod vlašću kralja Sigismunda, a malo zatim protivu kralja Vladislava Napuljca. Kratko vrijeme držao je H. splitski herceg Hrvoje, 1413—1417 republika dubrovačka. 1420—1797 trajala je na H. mletačka vlada. Svu su vlast imala u početku vlastela. Borba, koju su u 15 i 16 vijeku vodili pučani za ravnopravnost, svršila je pučkom pobjedom 1611: obje su vlasti bile jednakopravne, vlasteoska i pučka; zaključci pučke skupštine vrijedili su kao i zaključci vlasteoskoga velikog vijeća; u svim općinskim odborima bili su zastupani i pučani (G. Novak, Pučki prevrat na H., 1918). 1484 i 1529 bila je na H. kuga, 1571 navala turske mornarice pod Uludž-Alijom.

U 16 i 17 vijeku H. je pored Dubrovnika i Splita bio glavni centar hrvatske književnosti u Dalmaciji. Od hrvatskih pjesnika proslavili su se naročito Petar Hektorović i Hanibal Lucić. Poslije pada mletačke republike 1797, izuzevši kratko vladanje francusko 1806—13, H. je s ostalom Dalmacijom bio pod Austrijom sve do 1918, kada je pripao Kraljevini SHS.

Grad i glavno mjesto na H., na njegovoj jugozapadnoj obali. Ima dobru zaštićenu luku, čiji je saobraćaj 1923 iznosio 1.536 lađa s 233.158 t. U parobrodarskoj je vezi sa Sušakom, Splitom, Kotorom, Barom i Komižom. Ima 2.054 stanovnika, poštu i telegraf, gradsko poglavarstvo, kotarsko poglavarstvo (i za ostrvo Vis), kotarski sud, porezni ured, carinarnicu, lučko odaslanstvo, biskupiju, rimokatoličku župu, građansku školu, dvije pučke škole, kupalište i klimatsko zimovalište, znatnu trgovinu vinom, industriju Hvarspraga D. D. za konzerviranje ribe, i u susjednom selu Brusju ružmarinsku zadrugu (7.000 kg ružmarinova ulja na godinu). Divan je pogled na grad H. s obližnjih brežuljaka. Ima lijepih zgrada na glavnom trgu: stolnu crkvu lombardskoga stila (tri lađe s 11 mramornih oltara sa slikama Palme mlađeg, Dominika Uberti-a i dr. mletačkih umjetnika 17 vijeka), ložu (loggia), sagrađenu u 17 vijeku, po nacrtima mletačkog graditelja Sanmicheli-a, arsenal i veliki fondako (1611) gdje je za vrijeme mletačke vlade u prvom katu bilo kazalište, a dolje žitnica. Od privatnih zgrada lijepa je gotska, donekle razvaljena, palača Leporini (sada Vlahović), palača Palladini (Kasandrić) i dr. Do franjevačkog manastira vodi »egipatska aleja« palma, čempresa, i agava; u manastirskom refektoriju nalazi se slika Posljednja večera od Mat. Rosselli-a, a u crkvi slike fra Sta. Croce. H. je napredovao osobito oko 1500, kad je i Venecija bila na vrhuncu svoje moći i bogatstva, jer je za njene trgovačke i ratne lađe H. bio glavno pristanište na Jadranu.

H. je ranije vrijedio i kao tvrđava: Forte Spagnuolo, koji je iz polovine 16 vijeka, kad su ga sagradili za vrijeme cara Karla V. mletački saveznici Španjolci; na istoku je viši Forte Napoleone poslije Forte S. Nicolò, koji su podigli Francuzi u početku prošlog vijeka. Sa školja Galešnika pred lukom bombardovali su Rusi u maju 1807 grad H. i dosta mu štete nanijeli. *J. Modestin.*

HVARSKA BISKUPIJA. Njeno područje bilo je sve do 12 vijeka sastavni dio splitske biskupije, a imalo je svoga posebnoga arhiprezbitera. Kada su Mlečani 1144 zauzeli Hvar, Brač i Vis, tada su se ta ostrva otcijepila od splitske biskupije, pa dobila posebnoga biskupa, Martina Manzavina. Novi biskup se smjestio na Hvaru, pa se tokom vremena nazivao

Digitized by Google

ili hvarskim biskupom (Episcopus phariensis), ili otočkim biskupom (Episcopus insularum), a nekad opet hvarskim i bračkim biskupom (Episcopus phariensis et braciensis). 1154 hvarski je biskup potpao pod jurisdikciju zadarskoga nadbiskupa, 1181 pod jurisdikciju splitskoga nadbiskupa, a 1828 opet pod jurisdikciju zadarskoga natpastira. — 1922 hvarska je biskupija imala 8 dekanija: 3 na Hvaru, 4 na Braču i 1 na Visu.

Literatura: Farlatti, Illyricum Sacrum, 5; Smičiklas, Diplomatički Zbornik, 2. *J. J.*

HVARSKI FRANJEVAČKI SAMOSTAN sagrađen je 1461. Poslije 110 godina spalila ga je s crkvom mornarica Uludž-Alije, alžirskog vladara. 1574 nanovo je podignut. U samostanskoj trpezariji nalazi se Zadnja večera, Mateja Rosselli-a, koja se odlikuje i veličinom i umjetnošću. U crkvi se nalazi više dragocjenih slika. Crkveni se toranj ubraja među najdivnije dalmatinske građevine. Danas u samostanu stanuje 6 franjevaca. *J. J.*

HVOSNO. 1. Područje današnje Metohije, oko Peći i Dečana.

2. Manastir, zvani »Mala Studenica«. Tu je bila stolica hvostanskog episkopa, koju je ustanovio Sv. Sava (do Nemanje X. je pripadalo prizrenskoj episkopiji). 1381 episkopija hvostanska je dignuta na stepen mitropolije. Mitropoliti hvostanski spominju se u 15 (1473 Vasilije, 1498 Teodosije), 16 (5129 Nikon, 1566 Pahomije, 1597 Josif) i 17 (Maksim) vijeku. Manastir se nalazio više sela Studenice i Vrela (sjeverno od Peći), nedaleko od sela Istoka, na jednoj visoravni. Do prije 30 godina još su se raspoznavale razvaline crkve; danas su i temelji razneseni. Fragmenti plastičnoga ukrasa i mramorne grobne ploče sa natpisima uzidane su u zidove džamija u Studenici i u Vrelu. *V. P-ć.*

HVOSTANSKA EPARHIJA. Osnovao je Sv. Sava 1219. Ranije je Hvosno potpadalo pod prizrensku episkopiju, prema hrisovulju Vasilija II. od 1018. Sjedište episkopa bilo je u manastiru Maloj Studenici, sjeveroistočno od Peći, u Podgoru. Episkopa ove eparhije poznato je samo nekoliko: Marko, biograf patrijarha Jefrema, 1399 i 1411, mitropolit Vasilije, episkop studenički i egzarh »Dioklitije Hvostanskije« 1473, Teodosije 1520, Nikon 1528, Mina, zastupnik mitropolita studeničkog 1532, Pahomije Grk 1566, Maksim 1572 i Josif 1597. H. E. opustjela je i ukinuta tokom 17 vijeka. *R. G.*

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google